M. KÖZGAZD. EGYETEM
S. Helt. sz. 5/a 42733/77

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

1932

LVI. ÉVFOLYAM

75. KÖTET

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
EGYETEM KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék 1932.

Tanulmányok.

Oldal

Balás Károly: Az adóátháritás 161
Balogh Tamás: Középeurópa külföldi kölcsönei és a magyar bankrendszer reformja 306
Diczig Lajos: A forgalom általános megadóztatásának rendszerei 883
Éber Antal: Deviza-gazdálkodás 501
Gyömrei Sándor: A magyar gazdaságtörténetirás uj utja 661
Frisch Ferenc: A várakozási idő a szociális biztositás technikájában . . . 792
Hantos Elemér: Forgalmi politikánk jövője 204
Kaán Károly: Észszerü takarékosság és nemzetépitő munka 273
Laky Dezső: Adalékok a tvh. városok háztartásához 536
Lipták László: Az összeomlási elmélet fejlődése és birálata 757
Mattyasovszky Miklós: A föld forgalmi és hozadéki értékéről 1
Mezey Lajos: Beszámitás vagy hatalmi elmélet 284
Móricz Miklós: A Felvidék gazdasági élete Trianon óta 107
Neubauer Gyula: A gazdasági egyensulyról 357
Otte Gerhard: A német gazdaságpolitika alapproblémái 598
Pikler Endre: A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése 81
Pikler J. Gyula: Közmunkák financirozásának kérdéséhez 680
Prileszky Pál: Az angol font sorsa 26
Ruzitska Lajos: A m. kir. államvasutak személydijszabása 389
Theiss Ede: A határhaszon mérésének problémája 705
Theiss Ede: Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban 849
Zelovich László: A mezőgazdasági termelés átalakulása 16
Zelovich László: Magyar gazdaságpolitika 1932-ben 226

Közlemények.

Buday Gyula: Az Egyesült Államok nemzetközi fizetési mérlege 47
Ifj. Deseő Ántal: Az angol buzatermelés támogatása 469
Éber Ernő: Az Egyesült Államok buzatermeléséről 134
Éber Ernő: A német biroldalmi kormány uj gabonapolitikája 715
H. F.: Georg von Schanz (1853—1931) 238
H. F.: Lujo Brentano (1844—1931) 239
H. F.: Charles Gide (1847—1932) 241
H. F.: Herkner Heinrich (1863—1932) 714
Kardos Béla: A vámháboru hatása a Felvidék gazdasági életére 819
Lipták László: Magyar gazdaságpolitika 1932-ben 473
Lipták László: Viszonválasz 628
Kisléghi Nagy Dénes: Az öngyilkosság okairól 194
Kisléghi Nagy Dénes: A rendi gazdaság elmélete 461
Kisléghi Nagy Dénes: Gazdaság és technika 906

Oldal

Neubauer Ferenc: A gazdasági válság kialakulása és fázisai 243
Pálinkás András: A német munkanélküliség problémájának megoldása . 339
Pálinkás András: A német munkanélküli segélyezés alapelvének változása. 912
Prileszky Pál: Akzept- und Garantiebank 924
Prileszky Pál: A Papen-terv 814
Cs. Szabó László: Magyarország külföldi adósságainak buzaértéke. . . . 620
Tóth Jenő: A földbirtokreform pénzügyi lebonyolitása 329
Tóth Jenő: Nemzetközi mezőgazdasági üzemstatisztika 719
Wiener András: A racionalizálás céljai Csonka-Magyarországon. 42
Zelovich László: Válasz Lipták Lászlónak 476

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák cimeit l. a Könyvismertetések rovatban.

A magyar válságirodalom I., II. (Heller Farkas) 360, 724
A vándorlások nemzetközi statisztikájának problémái (Szádeczky-Kardoss Tibor) 729
Az autarkia kérdése a német röpirat-irodalomban (Mátyásné Marton Clementin) 825
Német tudósok a román és szerb földbirtokreformról (Németh József†) 916

Könyvismertetések.

A Magyar Vámpolitikai Központ Jelentése. (Jónás Magda) 930
A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930—31. tanévben (Vincze Frigyes) 834
Angelopoulos Angelos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik (H. F.) 54
Aperçu general du commerce mondial 1930 (Láng János) 344
Asch Sylvain: Monnaie et Finance (Tóth József) 833
Asmis W.: Landwirtschaftliche Absatzkunde (Brunner Vilmos). 337
„Autarkie?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange* (Mátyásné Marton Clementin) 825
Barou N.: Russian Cooperative Banking. (Lipták László) 932
Blaskovits Zoltán: A kartellek kialakulása és hatása (Lipták László) . . 844
Beckerath v. Herbert u. *Klein Fritz:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit (Mátyásné Marton Clementin) 825
Dr. Bohlen Adolf: Finanzkrise und Berufsbeamtentum (Szählender Éva) . 67
Bonn M. J.: Kapitalismus oder Feudalismus? (Mátyásné Marton Clementin) 825
Bureau International du Travail: Dix ans d'organisation internationale du travail (H. F.) 252
Bureau International du Travail: L'année sociale 1930 (H. F.) 252
Bureau International du Travail: Les mouvements migratoires 1., 2., 4. (Szádeczky-Kardoss T.) 729
Bureau International du Travail: Les méthodes des statistiques de l'émigration et de l'immigration ((Szádeczky-Kardoss T.) 729
Bureau International du Travail: Les problémes de la statistique des migrations. (Szádeczky-Kardoss T.) 729
Bülow, Friedrich: Volkswirtschaftslehre. (H. F.) 142
Cassau, Jeanette: Die Arbeitergewerkschaften. (H. F.) 479
Comptabilité Agricole, Recueil de statistiques pour 1928—29. (Prack László) 931
Ifj. Csopey Dénes: Sztrájkprobléma. (Lipták László) 488
Ifj. dr. Csury Jenő és *Marosi Imre:* A magyar biztositásügy története. (Óvári Papp Zoltán) 150

Oldal

Der internationale Kapitalismus und die Krise. (Lipták László) 829
Elastizität der Betriebsführung. (Lautenburg István) 349
Einzig, Paul: The Fight for Financial Supremacy. (Keviczky Lóránd) . . 343
Einzig Paul: The Tragedy of the Pound. (Keviczky Lóránd) 655
Farkasfalvy Sándor: A budapesti gyárak üzemi és termelési statisztikája. (Szántó Emil) 929
Fried Ferdinand: Das Ende des Kapitalismus. (Cs. Szabó László). . . . 831
Gávai Gaál Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak ujabb rendszeres gyüjteménye. (Vig Albert) 923. 734
Gater Rudolf: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. (Brunner V.) 63
Gáthy István: A munka társadalma. (Heller Farkas) 630
Georgievskij P. Dr. Prof.: „Národni hospodarstvi SSSR vroce 1931 a krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931)". (Szovjetoroszország közgazdasága 1931-ben, az 1921—31. évi tizéves fejlődésen való rövid áttekintéssel.) (Kardos Béla) 935
Gestetner Leo und *Hauer Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. (Kallós Artur) 347
Gettler Paul: L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. (Láng János) 65
Gomperz Ervin: Vámszövetkezések gazdasági hatásai. (é. a.) 636
Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. (Óvári Papp Zoltán) 477
Gumperz Julian: Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten. (Varga István) 652
György Ernő: Az infláció mérlege. (Sipos Sándor) 260
Héder László: Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien. (Tóth J.) 154
Hirsch Julius: Die Wirtschaftskrise. (Grossmann László) 153
Hobson J. A.: Rationalisation and unemployement (Keviczky Lóránd) . 256
Hollós József és *Hollós István:* A racionalizálás. (Raith Tivadar) . . 68
Horn József: A közgazdaságtan tanitásáról. (Takaróné Gáll Beatrix) 746
Hollmann A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. (Német József) 916
Hutton D. Graham: Nations and the Economic Crisis. (Buday Kálmán) . 646
Jelentés az Országos Hitelvédő Egylet 1931. évi müködéséről. (Sipos S.) 643
Judik József: A pénz. (Balás Károly) 487
Kale W. G.: Problems of world economy. (H. F.) 644
Dr. Kalász István: Adó- és illetékügyi tájékoztató. (A. J.). 349
Gróf Károlyi Imre: A kapitalista világrend válsága. (Heller Farkas). . . 724
Gróf Károlyi Imre: Az örvény szélén. (Heller Farkas) 724
Dr. Keiser Günther und *Dr. Benning Bernhard:* Kapitalbildung und Investionen in der deutschen Volkswirtschaft von 1924 bis 1928. (Óvári Papp Zoltán). 147
Kempster J. W.: Banking Credit and the Crisis. (Buday Kálmán) . . . 748
Kerschagl Richard: Devisenbewirtschaftung. (Domány Gyula) 486
Dr. Klein Georg: System eines idealistischen Sozialismus. (Lipták László) 254
Dr. Knob Sándor és *Mossoczi Institoris Zsigmond:* Románia importszükségletei. (László Béla) 492
Knolle Herbert: Konjunkturgewinn im Verhätnis zum Unternehmergewinn. (Csanády György) 145
Monori Kovács Gyula: A világgazdaság ujabb jelenségei. (Radványi László) 491
Laky Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930-ban. (Vincze F.) 36
Cs. Lázár László: A munkanélküliség megszüntetése. (Heller Farkas) . . 630
Lederer Emil: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. (Viener András) 152
Lederer Emil: Wege aus der Krise. (Keményffy János). 485
Lemonon E.: La Nouvelle Europe Centrale et son Bilan Economique. (Csikay Pál) 262
Marschak Jakob: Die Lohndiskussion. (Keményffy János) 649
Márkus Jenő: A városi közüzemek racionalizálásának főbb irányelvei. (Varga István) 341

Oldal

Gesztelyi-Nagy László: Magyar tanya. (Mattyasovszky Miklós) 640
Neuhaus Franz: Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise. (Láng János) . . 346
Dr. Péchy Henrik: Neokapitalismus. (Heller Farkas) 630
Dr. Pfisterer Lajos: Megelőző embervédelem a társadalombiztositásban. (Teszárs Géza) 378
Pierce Williams: The purchase of medical care through fixed periodic payment. (Varga István) 747
Prokopovics S. N. Prof.: „Mzda prumyslovych delniku ve Sväzu S. S. S. R." (Ipari munkások bére Szovjetoroszországban.) (Kardos Béla) 935
Radványi László: A hitel alapja. (Lautenburg István) 70
Rajniss Ferenc, Trettina Jenő, Mandorff Emil dr., Acsay Tihamér dr.: A magyar értelmiség válsága. (Lipták László) 928
Riedl Richard: Ausnahmen von der Meistbegünstigung. (Zelovich László) 481
Röpke L. Wilhelm: Weltwirtschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. (Mátyásné Marton Clementin) 825
Rudolf Loránt: A munkanélküliség problémája. (Heller Farkas) 630
Sajóhelyi István: Az 1931. évi szántóföldi termelés értéke. (é. a.) 639
Salter Sir Arthur: Recovery, The Second Effort. (Zelovich László) . . . 739
Sayous André: La vie commerciale á Barcelone pendant le XIII. siécle. (Cs. Szabó László) 748
Dr. Schacher Gustav: Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. (Viener András). 263
Schacht Hjalmär: Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. (Mátyásné Marton Clementin) 825
Schweiger Georges: Le Chemin de Fer et l'Automobile en Suisse. (Makay I.) 843
Seress László: Magyar agárreformáció. (Zelovich László) 340
Sering M. (szerk.): Die agrarischen Unwälzungen im ausserrussischen Osteuropa. (Németh József) 916
Société des Nations: Aperçu de la production mondiale 1925—1931. (Láng J.) 839
Sombart Werner: Die Zukunft des Kapitalismus. (Mátyásné Marton Clementin) 825
Somló Béla: A parcellázás és birtokpolitika jelentősége Magyarországon. (Mattyasovszky Miklós) 258
Spengler Oswald: Gép és Ember. (Czerny József) 144
Stark Dr. Johann: Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen. (Varga I.) 650
Stark Zsigmond: Európa gazdasági feltámadása. (Heller Farkas) 630
Stephinger L.: Schule und Wirtschaft. (Vincze Frigyes) 156
Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. (K. Nagy Dénes) 140
Dr. Székely Artur: A középeurópai vámpolitikai közeledés kérdése a statisztika megvilágitásában. (Varga István). 62
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1932. (Szigeti Gyula). 841
Válasz gróf Károlyi Imrének „A kapitalista világrend válsága" c. könyvére. Irták: *Czettler Jenő, Éber Antal, Friedrich István, Györki Imre, Mónus Illés.* (Heller Farkas) 724
Dr. Varga Lajos: Bankpolitika és nemzetpolitika. (Óvári Papp Zoltán). . 69
Viener András: Budapest nehézipara. (Grossmann László). 492
Virány Egon: A világválság oka a szabadulás utja. (Andreich Jenő). . 490
Währung und Wirtschaft. (Varga István) 652
Weber Fritz: Kompendium der allgemeine Nationalökonomie. (H. F.). . 484

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia. (Cs. P.) 265
Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (K. V.) . . . 493. 657, 752
Bank-Archiv. (M. M.) 495
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.). . . 158, 350, 753

Oldal

Journal des Économistes. (Cs. Gy.) 157
Political Science Quarterly. (P. I.) 943
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) 71, 750, 845, 938
Revista italiana di statistica economia e finanza. (Cs. P.). 845
The Journal of Political Economy. (P. I.). 942
Weltwirtschaftliches Archiv. (O. P. Z.) (T. J.) . . 75, 266, 351, 660, 847
Zeitschrift für Nationalökonomie. (D. Á.) 268
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.). . . . 497, 658, 754

Magyar Közgazdasági Társaság. 79, 160, 270, 352, 498, 755, 848, 943

A szerkesztőség közlése 160

Helyreigazitás 944

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest. Nyomdaigazgató Kertész Árpád

A föld forgalmi és hozadéki értékéről.

Székfoglaló értekezés. Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1931. évi december 7-iki ülésén.

Széchenyi István gróf a „Hitelben“ két helyen is[1] mondja: „Az elmének főtehetségi... a képzelet, emlékezet s *ítélet*“. „Nem kell... a koponyát többel tömni, mint amennyit elbir, nehogy az *ítélő* erő gyengüljön.“

A mezőgazdaság tudományának két főrésze van. Az egyik a műszaki, amely a talaj összetételével s a növény- és állattenyésztéssel foglalkozik. A másik, amely a mezőgazdálkodás igazgatási és jogi kérdéseit tárgyalja. Amaz természettudományi, ez szabályalkotási és szabályalkalmazási alapon nyugszik. Amaz termel és alkot, ez birál és *ítél*. A mezőgazdasági tudomány műszaki része napjainkban tulszárnyalta annak jogi és szervező részét. A mezőgazdasági vegytan, a talajtan, a növény- és állatélettan stb. szédületes iramban haladt. A mezőgazdaság műszaki részében különleges tudományágak keletkeztek, amelyek csodás összefüggéseket deritettek ki. Ezzel szemben a mezőgazdaság összefoglaló része lemaradt. Pedig az uj felfedezések, a műszaki vivmányok üzemi beillesztésére és *birálatára* soha nem volt nagyobb szükség, mint éppen napjainkban. A buzavetés például gyorsabban fejlődik, ha a buzatáblát éjjel villamos fénnyel világitjuk. Ámde ez a felfedezés csak akkor illeszthető be a gazdálkodásba, ha *itéletet* alkotunk arról, vajjon üzemünkben nyereséggel alkalmazhatjuk-e ezt a világitást. Sok bajnak éppen az az oka a mezőgazdaságban, hogy az *itélőképesség* a műszaki haladással szemben elsatnyult, elbátortalanodott és nem mert szembeszállni a divatos jelszavakkal.

Az ember élete szakadatlan *itélet*-alkotás. A legtöbb ember öntudatlanul végzi ezt. Hiszen a gondolkozás, a társalgás lényegileg semmi más, mint emberekről, cselekedetekről, élvezetekről, áldozatokról, szellemi és anyagi jószágokról való itéletalkotás. Az irodalom, a művészet félig öntudatlanul, a törvényhozás és kormányzás félig öntudatosan dolgozik itéletekkel.

Az *itélet* kérdése a föld értékelése is. Földet értékelni

[1] „Hitel“. Irta gróf Széchenyi István. Ötödik kiadás. Budapest, 1904., 23. és 48—49. l.

annyi, mint a földet megbecsülni, a mutatkozó előnyöket és hátrányokat megbirálni és mindennek foglalatából *itéletet* alkotni.

Van-e a földnek értéke? vagy csak ára? Mert hiszen a forgalmi érték semmi más, mint ár. Van-e tehát a földnek olyan értéke is, amely más mint a forgalmi érték, vagyis ár? Ez a legtöbb agrárpolitikai iró szerint éppen a hozadéki érték, amely összegszerüleg is, keletkezése és törvényszerüsége szerint is, más mint a forgalmi érték.

Ha a földet áruba bocsátjuk, az adás-vételi forgalomban elérhető ár a föld *forgalmi értéke*. Ha a föld átlagos évi tiszta hozadékát a rendszerinti kamatlábbal tőkésitjük, megkapjuk a föld *hozadéki értékét*. Tudjuk, hogy a föld forgalmi és hozadéki értéke nem fedik egymást. A forgalmi érték sok esetben magasabb, mint a hozadéki érték. A föld értékének meghatározására azonban akkor is szükségünk van, mikor a földet nem bocsátjuk forgalomba, mikor azt nem adjuk-vesszük. Ha a föld alapján *hitelt* szerzünk, ha a földet *öröklés* miatt osztályra bocsátjuk, ha *tagositást* végzünk, ha a földet *adó* alá bevalljuk, egyik esetben sem alakulhat ki az adás-vételi ár, a forgalmi érték, mert hiányzik ugy az eladó, mint a vevő s a föld nem kerül forgalomba, tehát ára se lehet. Ezekhez hasonló, de némileg más az eset a kényszereladásnál vagy kényszerelvételnél is. *Árverésnél* és *kisajátitásnál* (földreformra megváltásnál) tulajdonképpen szintén nincs a szó közönséges értelmében vett adás-vételi ár, mert az eladó kényszer alatt áll. De mig árverésnél legalább a vevő vagy vevők ott vannak s ezek ajánlatából mégis kialakulhat esetleg a rendes vagy azt megközelitő *ár*, addig kisajátitásnál csakis *értékről* lehet szó. Viszont, két olyan müvelet van, amely több mint az egyszerü adás-vétel; itt az *ingatlaneldarabolásra* (parcellázásra) és *telepitésre* gondolok. Az ingatlaneldarabolás tömeges földeladás és földvétel, tehát itt a földnek forgalmi értéke, vagyis ára van, amely a sok helybeli vagy környékbeli vevő mozgósitásánál fogva, szabályszerint felülmulja a rendes árat. A telepitésnél ellenben, mert itt magasabb, közérdekü cél miatt uj lakóhelyre átvitt és ellenőrzés végett mozgásukban korlátozott vevők vannak, a föld árát nyomják a fenti körülmények. Telepitésnél tehát nem a rendes forgalmi érték (ár) lesz irányadó, hanem az ezen alul maradó érték. Ugy a parcellázásnál, mint a telepitésnél rendszerint hitelmüvelettel kapcsolatos az adás-vétel. Ez a hitel, ha nem tul drága, parcellázásnál a rendesnél nagyobb forgalmi értéket, telepitésnél a rendes forgalmi értéknél kisebb értéket megfelelően emeli.

De a felsoroltakon tul van még egy eset-csoport, amelynél nagy fontossága van a föld értékének, helyesebben értékelésének, habár a föld nem is kerül forgalomba és habár a föld szerepe nem is sorozható be az előbb emlitett esetek egyi-

kébe sem. Ez a föld *haszonbérbeadása*, illetőleg *haszonbérbe vétele.*

Haszonbérletnél a föld termését előre meghatározott évi bérért engedjük át a haszonbérlőnek. Világos, hogy ha a föld terméséből indulunk ki, akkor a föld *hozadéki értéke* lesz az évi bér alapja. Ha ellenben a föld eladásából nyerhető *forgalmi érték-ár*, mint a föld helyébe lépő tőke kamata alapján szabjuk meg a haszonbért, akkor a termelés alapjáról átsiklunk a jövedelmezés alapjára.

Fontos különbség a föld forgalmi és hozadéki értéke közt az is, hogy a korlátolt forgalmu, röviden *kötött birtoknak* csak *hozadéki értéke* lehet. Csonkamagyarország 16,150.000 kat. hold területéből a földreform végrehajtása után is 3,827.000 kat. hold kötött birtok van. Amiből 1,106.000 kat. hold a szántóföld (az ország egész szántóterülete 9,600.000 kat. hold).

A kötött birtoknak ára nincs, csak értéke van; olyan országban pedig, ahol a földet *köztulajdonba vették*, a földnek egyáltalán nem lehet *forgalmi értéke* (ára), de azért kell, hogy legyen *hozadéki értéke*, mert hiszen termése, hozama a földnek ott is van.

Az elmondottakból azt látjuk, hogy a föld forgalmi és hozadéki értéke nem üres szójáték, hanem mélyreható különbségeket jelentő fogalmak.

A kérdés lényege tulajdonképpen oda nyulik le, hogy szükség van-e a közgazdaságtanban az ár és érték kettős fogalmára?

Vannak, akik tagadják, hogy egyáltalán lehetséges a gazdasági érték fogalmát felállitani, mert az érték is viszonylagos, helyhez és időhöz kötött fogalom (Roscher, Schmoller, Brentano), mások, pl. Sombart és különösen Weber az értékben erkölcsi és társadalmi eszményt látnak. Ezt azonban szerintük ki kell küszöbölni, ha a közgazdaságtant az ok és okozatra alapitott reális tudománnyá akarjuk fejleszteni. A franciák és olaszok a közgazdaságtan mennyiségtani módszerével igyekeztek az értéknek egyéni (szubjektiv) fogalmától szabadulni. Az angolok és amerikaiak (Marshall, Clark) viszont a tárgyilagos (objektiv) költség-értékelméletet próbálták összhangba hozni az egyéni (szubjektiv) haszonelmélettel.

De talán valamennyinél érdekesebb az az irányzat, amely az értéktant az árelméletbe olvasztja s ezzel akarja az értékelméletet feleslegessé tenni (Dietzel, Cassel, Liefmann).

A *föld értékére* vonatkozólag ezt a tételt állitja fel Aereboe is.[2] Szerinte a földnek csak ára van, amit forgalmi értéknek is nevezhetünk. De hozadéki érték Aereboe szerint nincs. Ez az állásfoglalás azért meglepő, mert a hozadéki értéket eddig minden agrárpolitikai iró elismerte. Aereboenál a föld ára

[2] „Agrarpolitik", Berlin, 1928. 74—79. l.

fölöslegessé teszi a föld értékét. Az érték az árba olvad, az ár egyenlő az értékkel. Ahol a földnek nincs ára, ott — Aereboe szerint — értéke sincs.

Mi az ár és mi az érték? Értéke olyan jószágnak is lehet, amelynek ára nincs. Az érték általánosabb, az ár szükebb fogalom. Az egyes ember szempontjából lehet értéke valaminek, aminek azért nincs ára, mert a forgalomból kiesett. Ez épugy lehet nagyon kis értékü dolog, pl. az utszélen hagyott lyukas fazék, mint nagyon nagyértékü dolog, pl. a cárok ékszere. Mikor a szovjet a cári család kincseit leltároztatta és eladás céljából megbecsültette, a szakértő öt ékszert felbecsülhetetlennek nyilvánitott. Ezek a drágakövek az egész világon egyedülálló csodapéldányok, amelyek ármegállapitására nincs semmiféle összehasonlitási alap.

Igazi ár csak a forgalomban, vagyis csak ott alakulhat ki, ahol többen tehetnek árajánlatot. Ennek az alapja viszont az áru és ár viszonyának az áruk és áraik összehasonlitásával történő megállapitása.

A föld ára is csak a piacon alakulhat ki. De kérdés, vajjon van-e a földnek piaca? Piaca rendszerint csak olyan jószágnak van, amelynek nincs egyedi jellege, amely ennélfogva pusztán mennyiségileg vagy más könnyen körülirható módon megjelölhető és mint sablonos cikk kerül forgalomba. Ezenkivül a föld piacra sem vihető, tehát csak egészen átvitt értelemben és jelképesen beszélhetünk a föld piacáról. A föld minden egyes darabja annyira más, talajminőség, fekvés, éghajlati összefüggés stb. szempontjából, hogy ezért sem lehet „a földnek" piaci ára, hanem minden egyes „földdarab", amely akár önálló üzemegység, akár annak része, külön egyedi értékkel bir. A földnek egyedi, egyéni értéke van. Ezt hirdette különösen Ruhland („Das natürliche Wertverhältniss des landwirtschaftlichen Grundbesitzes".) Az értéknek ez a sokfélesége és egy nevezőre nem hozható változatossága lehetetlenné teszi azt, hogy a föld piaci áráról olyan értelemben beszélhessünk, mint az áruk áráról. A magyar nyelv jól fejezi ki azt, hogy az árunak van ára, de ami nem áru, annak nincs is igazán ára. Az ár tulajdonképpen a tetszés szerint előállitható és rendeltetésük szerint fogyasztásra szánt jószágoknak forgalmi értékét fejezi ki. Már a rendeltetésük szerint termelésre szánt jószágokat, még ha azok tetszés szerinti mennyiségben állithatók is elő, a rendes szóhasználat nem nevezi áruknak.

A termelő jószágok értékelésének különleges szabályait a *határhaszonelmélet* is élesen kidomboritja. Eszerint a termelő jószágoknak igazán csak *hozadéki értékük* van.[3] Azonban azt, hogy a földnek a termelő jószágok közt is kü-

[3] Heller Farkas: „A határhaszon elmélete", Bpest 1904. 15—28. l.

lön helyzete van, legélesebben *Rodbertus* fejtette ki.[4] Rodbertus szerint a föld abban különbözik a tőkejavaktól, vagyis a többi termelőjószágtól, hogy nem tetszés szerint szaporitható termelvény. A föld értékét terményeiből nyeri, vagyis tiszta hozadékából. Ezt a hozadékot Rodbertus szerint nem is szabad tőkésiteni. Ezért a föld adás-vételénél vagy a föld kölcsönnel terhelésénél sem fejezhetjük ki a föld értékét tőkeösszeggel. A tiszta hozadéknak a szokásos kamatlábbal való tőkésitése a föld értékét a kamatláb ingadozásának szolgáltatja ki. Ebből azt látjuk, hogy a földnek tulajdonképpen háromféle értéke lehet: 1. forgalmi érték, vagyis adás-vételnél kialakuló ár, 2. az a hozadéki érték, mely a tiszta hozamnak a szokásos kamatlábbal tőkésitéséből keletkezik, 3. az a Rodbertus-féle hozadéki érték, melyet kizárólag a termés mennyisége és értéke határoz meg. Azonban a Rodbertus-féle hozadéki érték csak a járadékbirtokokra alkalmazható, ezek pedig ezideig aránylag kis körben terjedtek el. Továbbá a járadékbirtoknál is vitatható, vajjon a járadéklevelek alkalmazásával a rendes kamattal való tőkésités kiküszöbölhető-e? Ezért a következőkben csak az 1. és 2. pont alatti forgalmi, illetőleg hozadéki értékkel fogok foglalkozni.

Mindenki tudja, hogy a föld átlagos tiszta terméshozamának rendes kamatlábbal tőkésitett összege sokban eltér ugyanannak a földnek az árától. Azt szokták mondani: a föld kat. holdja átlag pl. X mázsa buzát terem; ebből levonva a K-t (költséget), marad X 1 mázsa buza, mint terményben kifejezett tiszta hozam. Pénzgazdálkodás mellett a tétel ugy módosul, hogy X mázsa buzát megszorozzuk a buza árával; tehát X×Á—K=X 1, vagyis a pénzben kifejezett tiszta hozam[5] Azonban helyes, ha azt mondjuk, hogy egy hold *föld* ennyi meg ennyi buzát *terem?*

A föld akkor terem, ha az ember megműveli, vagyis munkát és tőkét fektet a földbe. Ezek együtt: föld, munka, tőke és az azokat összekötő szervező erő, adják az üzemet. Tehát *nem a föld terem*, hanem *a földmívelőüzem termel.* A tétel tehát ugy módosul, hogy a földmívelőüzemnek van terményben vagy pénzben kifejezett tiszta hozama; ennek a szokásos kamatlábbal tőkésitett összege az üzem hozadéki értéke. Ha ki akarjuk hámozni azt, hogy a földmívelőüzemben szereplő földre mennyi esik a hozamból, akkor az üzem egyéb részeire eső hozamot ki kell vonni az üzem hozamából s ami marad, az a föld hozama. Ennek tőkésitett összege a föld hozadéki értéke.

Ebből az is következik, hogy a föld hozama bizonyos

[4] „Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes", Berlin, 1893.

[5] Ráth Z. Közgazdasági Lexikon, I. 879. lap.

részben a reáforditott munkától, tőkétől és szervezéstől függ. Tehát a hozadéki érték *csak részben tárgyilagos érték*, mert a munka és szervezés révén *személyi tulajdonságoktól* is függ. Mennél nagyobb a birtok, annál inkább tárgyilagos a hozadéki érték. Nagybirtoknál a tőke, kisbirtoknál a munka határozza meg inkább a hozadéki értéket. Végül, mennél több mezőgazdasági jószág hozamából állapitjuk meg az értéket, vagyis mennél inkább *átlagos* lesz az érték, annál inkább fog elhalványodni az üzem vezetőjének egy-egy birtok hozamában kiütköző személyes tulajdonsága.

A föld különböző nagyságu és berendezésü üzemekbe van besorozva. A törpe- és középüzemet itt mellőzve, foglalkozzunk csak a kis- és nagyüzemmel.

A kis üzemi föld, vagy mondjuk kisbirtok földjénél különösen tapasztaljuk, hogy ennek hozadéki értékét felülmulja a forgalmi értéke, vagyis ára. Ugyanezt látjuk akkor is, ha a nagyüzem (nagybirtok) földjéből kis darabot adunk el. A hozadéki értéket meghaladó forgalmi érték (ár) tehát leginkább a kis darab földhöz tapad. Tudjuk az okát is: a kereslet kis darabra jóval nagyobb, a vevő munkaalkalmat lát a földben, ha még nincs földje, ezzel önállósitja magát, ha már van földje, a kiegészités és a meglévő fölszerelés jobb kihasználása is árjavitó tényezők. A föld továbbá nemcsak állandó munkaalkalom és tőkeelhelyezés, hanem a közvetlen szükségletkielégités alapja a kisembernél, mert annak ételt, italt, lakást ad (fogyasztó gazdaság).

De hogy aránylik egymáshoz a kis- és nagyüzem (kis- és nagybirtok) hozadéki értéke? Feltételezve a földnek piactól egyenlő távolságát, egyforma talajminőségét és időjárási viszonyait, továbbá tagositottságát, a kis- és nagyüzem hozamát csak a munka, tőke és szervező erő minősége és mennyisége fogja meghatározni. Ha egyformán jól kezelt és jól felszerelt kis- és nagyüzemet hasonlitunk össze, a nyershozam is egyenlő lehet. A különbség azonban a költségeknél fog jelentkezni. A kisüzem munkája és tőkefenntartása, valamint szervezése olcsóbb lesz, mint a nagyüzemé.[6] Mert ezt a kisüzem sokkal inkább házilag végzi, a nagyüzem pedig tulnyomórészben dijazásért. A tiszta hozam tehát a költségek levonása után nagyobb lesz a kisüzemnél és kisebb lesz a nagyüzemnél. Ennélfogva a hozadéki érték is nagyobb lesz a kisüzemnél és kisebb lesz a nagyüzemnél. Az életben azonban nem fordul elő az az eszményi állapot, hogy kis- és nagyüzemen egyforma gonddal, szorgalommal és kitartással végezzék a munkát és tőkefenntartást. A kisbirtokos és családja szabályszerint több

[6] Kisgazdaságokban minden 2—3 hektárra, nagygazdaságokban csak minden 43 hektárra jut egy állandó munkaerő. (Kenéz Béla előadói beszéde a Nemzetgyülés 1920 november hó 4-iki ülésén, 6-ik lap és Kenéz „Nép és föld" 2. l.)

és jobb munkát végez, mint a nagybirtokon alkalmazottak, ennélfogva a tiszta hozam még ennyivel is több, vagyis a hozadéki érték ennek megfelelően nagyobb lesz a kisbirtokon. Végül a kisbirtok hozadéki értékét emeli az aránylag nagyobb állatállomány is. Nálunk pl. az állatállománynak nyolctized—kilenctized része kisgazdaságokon tenyészik.[7]

A kataszteri tiszta jövedelem tulajdonképpen az adózás céljára megállapitott *hozadéki* érték. Ha nagybirtokból kisbirtokok keletkeznek, a pénzügyi hatóság a kataszteri tiszta jövedelmet felemeli. Ez azt jelenti, hogy ugyanaz a föld magasabb hozadéki érték után adózik, ha kisüzemnek az alkotórésze, mint akkor, ha nagyüzemnek része. Ujabb bizonyitéka ez a már fent kifejtett tételnek, hogy a hozadéki értékből a gazda *személye és várható munkája* nincs kikapcsolva, hogy tehát a hozadéki érték nem pusztán tárgyilagos érték. További eredménye a fentieknek az is, hogy kis- és nagybirtok közt a *területnél* sokkal *mélyrehatóbb különbségek* vannak. Kis- és nagybirtok közt nem a terület a főkülönbség. E két birtoknagyság sokkal többet jelent: köztük *minőségi*, *szerkezeti* különbségek vannak. Ötven, egyenként 20 holdas kisbirtok nem egyenlő egy, 1000 holdas nagybirtokkal. Körülbelül ugy vagyunk ezzel is, mintha a szoba-konyhás parasztházat és a hatemeletes, liftes, gőzfütéses nagyvárosi házat hasonlitjuk össze. Mind a kettő ház ugyan, de anyaga, szerkezete, lakási minősége mégis egészen különböző.

Ebből azután az is következik, hogy az agrárpolitikai célkitüzések nem mozoghatnak csak általánosságban, hanem a nagy- és kisbirtok szükségletének megfelelően esetleg másmás intézkedéseket kell tenni, pl. a termelési, a hitel, az adózási, a vámpolitikában.

Ugyanezt látjuk *kis-* és *nagybérletnél* is. A kisbérletet is az az üzemi sajátság jellemzi, hogy termése tulnyomóan házi munkahozadék, tehát hozadéki értéke is saját munkából származik. Nagybérletnél ellenben a termés fizetett munka és tőke, helyesebben költséghozadék s igy hozadéki értéke elsősorban a termelési költségtől függ. Ha a termelési költség levonása után maradó tiszta hozamot földjáradéknak nevezzük,[8] ugy azt is mondhatjuk, hogy kisüzemnél — legyen az akár kisbirtok, akár kisbérlet — *földjáradék nélkül is érdemes termelni*, mert a kisbirtokos és kisbérlő a termelési költ-

[7] Kenéz Béla id. előadói beszéde, 6. lap; i. m. 60. l.

[8] Petty és Rodbertus szerint a járadék alapja a termelékenységnek az a foka, mikor a költség levonása után még marad az eredményből valami; ez éppen a járadék. (Zuckerkandl „Zur Theorie des Preises", Leipzig, 1889; 14. és 230. l.; Aereboe „Die Beurteilung von Landgütern und Grundstücken" Berlin, 1928., 117. lap.) Theo Surányi-Unger „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im

ségben bentlévő saját munkából megél. Ez azt jelenti, hogy a kisüzemnek akkor is van *hozadéki értéke*, mikor a nagyüzemnek földjáradéka és ennek megfelelő hozadéki értéke már elfogyott és csak forgalmi értéke maradt meg. A kisüzem tehát sokkal szivósabb, a válsággal szemben jóval ellenállóképesebb, mint a nagyüzem. A kisüzem mindaddig életképes, amig munkája eredményes, mert munkabérkiadása nincs. A nagyüzem munkabérköltsége ellenben olyan tényleges kiadás, amely a termés eredményét fel is emésztheti.

Hangsulyozni kell azonban, hogy a föld hozadéki értéke tisztán csak akkor jelentkezik, ha a *hozamot terményben értjük* és ennek tőkésitett mennyiségét is terményben fejezzük ki. Pl. egy kat. hold föld tiszta hozadéka 4 mázsa buza, hozadéki értéke 4 százalékos tőkésitéssel 100 mázsa buza. Ha a terményt *pénzre* számitjuk át, akkor a hozamot és hozadéki értéket a termény ára befolyásolja. Ugyanez áll a másik oldalról is, t. i. ha a termeléshez szükséges jószágok (pl. vas, szén, műtrágya stb.) árát pénzben fejezzük ki. A *pénzgazdálkodás* azt jelenti, hogy a föld hozadéki értéke már nem a termény és termelési jószágok egyenletéből, hanem az ezek *pénzértékének*, pénzbeli árának *együtthatójából* származik. Ez a hozadéki érték *még kevésbé lesz tárgyilagos érték*, mert a gazdának vásárló és eladó tevékenységétől, tehát ujabb *személyi tulajdonságától* is függni fog. Mig a naturál gazdálkodás hozadéki értékében a gazdálkodónak csak a *termelésre* vonatkozó személyi tulajdonságai lesznek irányadók, addig a pénzgazdálkodás hozadéki értékében ezenfelül még a gazdálkodónak *piaci képességei* is kifejezésre jutnak.

Lássuk, hogy alakul a föld *forgalmi értéke*, vagyis ára? Itt minden egyes eladót és vevőt az eladótársak és vevőtársak befolyásolják. Minden eladó arra figyel, hogy hasonló föld eladója mit kér a földért és minden vevő arra ügyel, hogy többet ne adjon, mint más, hasonló föld vevője. Az eladó és vevőtársak az ó-görög tragédia kórusaként működnek.

Az eladók csoportjában persze az egyes eladók más-más helyzetben vannak. Az egyiknél pl. személyi, családi, a másiknál gazdasági ok az, ami tulnyomóan sürgeti az eladást. Hasonlóan a vevők csoportjában is, részben személyi, részben gazdasági természetü okok befolyásolják a vételt. Rendes időket feltételezve, az eladók részén inkább van kényszeritő ok, mint a vevők részén. Megtörténik, hogy az eladó kénytelen esetleg bármi áron is megválni földjétől. A vevőre ellenben nem igen lehet rámondani azt, hogy kénytelen földet venni. Tehát sza-

ersten Viertel des 20. Jahrhunderts". Jena 1927. 182. lap. Guidó Sensini... „...Ausdehnung des alten Rentenbegriffes zu dem einer allgemeinen *Produzentenrente wo jeder Preisüberschuss... als Rente aufgefasst wird.*"

bály szerint az eladók csoportja gyengébb, a vevők csoportja erősebb helyzetben van.

Az eladónál a forgalmi érték, vagyis ár *legalsó határa* más a *szerzett* és más az *ősi* földnél. *Szerzett* földnél a szerzési érték és az azóta netalán a földbe fektetett érték (pl. építési, talajjavitási költség) tekinthető termelési költségnek, tehát az eladási ár alsó határának. Ősi földnél, ahol a szerzési költség ismeretlen, az eladási ár alsó határa a tiszta hozam tőkésitett értéke, vagyis a hozadéki érték. Ez magyarázza, hogy az ősi földeket olcsón lehetett parcellázásra megszerezni. Mert az ősi föld birtokosának nem voltak szerzési költségei, neki tehát a föld csak annyit ért, amennyit az *neki* hozott. Itt ismét látjuk, hogy a hozadéki értéket és ezen keresztül a forgalmi értéket *nyomja a terület nagysága.* Mennél nagyobb a birtok, aránylag annál kisebb a hozadéki érték. Továbbá, minél rosszabb a gazdálkodás, annál kisebb a hozadéki érték. Tehát a gazdálkodáson keresztül a *személyi jó vagy rossz tulajdonságok szabályozzák nemcsak a hozadéki*, de ennek közvetitésével *a forgalmi értéket* is.

A vevő oldalán az lesz a megadható legkisebb érték, ami megfelel a vevő által számitásba vett hozadéki értéknek. Ez eltérhet az eladó hozadéki értékétől, mert az eladó az eddigi, a vevő ellenben a *jövőbeli* hozadéki értéket veszi számitásba. Ha az eladó nagybirtokos, a vevő pedig, parcellázásnál, kisbirtokos, akkor a két hozadéki érték közti különbség a termelési költségekből és a kisbirtok nagyobb élő felszereléséből adódik. Vagyis a nagybirtokos aránylag alacsony hozadéki értékével szemben áll a kisember, mint parcellavevő, magasabb hozadéki értéke. Ennek megfelelően a föld *forgalmi értéke is nagyobb kisbirtoknál* és *kisebb nagybirtoknál.* Pl. a földmívelésügyi minisztérium által közzétett adatok szerint 1928-ban a szántóföld ára volt országos átlagban:

100 kat. holdig 720—1570 P, 100—1000 kat. holdig 600—1210 P, 1000 kat. holdon felül 520—930 P.

A vevő árajánlatát befolyásolja *a pénz mennyisége*, illetőleg *a hitel mennyisége és minősége* is. Infláció felszökteti a föld forgalmi értékét, defláció leszoritja azt. Nagybirtoknak több kisbirtokká átalakitásakor különösen fontos a hitel. Hitel nélkül csak kevés és alacsony árajánlat lesz, mert ezt csak az a vevő teheti, akinek a vételár készpénzben vagy azonnal felmondható betétben rendelkezésére áll. Ha azonban a vételár egy részét hitelbe kaphatja a vevő, akkor a vevők száma szaporodik és maga ez a verseny is felfelé nyomja a föld forgalmi értékét. Ha a hitel csak rövidlejáratu és magas kamatozásu, akkor a vételár alacsonyabb lesz, mintha a hitel hosszulejáratu és alacsony kamatozásu.

Ha az eladó részletekben kapja meg a föld árát, akkor — kivált ha ez hosszabb időre van beosztva — a pénz értéke,

illetőleg várható értékingadozása befolyásolja a forgalmi értéket. A pénz ugyanis nem egészen értékálló jószág, hanem meglehetősen tökéletlen értékmérő. A hosszuságot méterrel, a sulyt kilogrammal pontosan megállapithatjuk. A föld értékét azonban pénzben csak kifejezzük, de az értéket pénzzel — a hosszuság vagy suly mértékéhez hasonlóan — pontosan meg nem mérhetjük. Ezért —hosszabb időt alapul véve — pénznél jobban fejezheti ki a föld értékét pl. a legfontosabb termelési jószágok árából vett indexszám.

A föld forgalmi értéke, vagyis ára pontosan akkor alakul ki, mikor az adásvételt megkötik. Aereboe azt mondja, hogy a megkötés pillanatában az eladó is, a vevő is egyformán értékeli a földet. Azt hiszem, ez nem bizonyos. Lehet, hogy pl. az eladó tudja, hogy értéken alul adja a földet, mert — mondjuk fizetési kötelezettségei miatt — kénytelen azt eladni. Lehet az is, hogy a vevő magasabbra értékeli a földet, de mert tudja, hogy az eladó szorult helyzetben van, ragaszkodik az alacsonyabb árhoz.

Az ár tehát *nem fedi szükségkép az értéket.* Ez olyan, mint a jog és igazság kérdése. Az adásvétel megkötésekor jog szerint az ár egyenlő az értékkel, de igazság szerint az ár lehet kevesebb is, több is az értéknél. Ez azután éppen a nyereség forrása. Ilyen nyereség nem alakulhat ki akkor, ha a föld köztulajdonban van, mert itt a földnek ára sem lehet. De azért természetkülönbség itt is lesz, ami viszont a hozadéki értéket fogja e különbségeknek megfelelően kialakitani. A köztulajdonba vett földnél a nyereség egyenlő a föld termésével, levonva ebből a földmívelésben alkalmazott munkások hatalmi szóval megállapitott bérét és a termeléshez elhasznált anyag és felszerelés értékét. Ez a nyereség — caeteris paribus — nagyobb lesz jó földön, kisebb lesz rossz földön. A nyereség, vagy ha ugy tetszik, földjáradék tehát nem kapcsolódik se a magán földtulajdonhoz, se a forgalmi gazdasághoz. A nyereségnek az a fajtája azonban, mely a földtulajdon alapján kerül elosztásra, a forgalomban kialakult terményárakon keresztül, csakis magántulajdoni cimen áll fenn. Ebből azt látjuk, hogy a föld kétféle értéke közül a *hozadéki* érték az elsődlegesebb, az ősibb fogalom, a *forgalmi* érték pedig a későbbi és csak bizonyos társadalmi berendezéshez és jogi rendhez tapadó fogalom.

Az agrárpolitika időszerü kérdései közül különösen az *öröklés* és az *adózás* esete az, mikor nagyon fontos és messzire kiható jelensége van a föld *hozadéki* és *forgalmi* értékének. Öröklés esetére a hozadéki érték mellett nyilatkozott az u. n. oszthatatlan családi birtoknál a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. t.-c. (74—75. §-ok). A törvény nem határozza meg a hozadéki értéket, de tudatában annak, hogy ez alacsonyabb a forgalmi

értéknél, kimondja, hogy „a *hozadéki érték* a forgalmi érték ¾ részénél nagyobb nem lehet". Ugyanebből a megfontolásból ered a törvénynek az a további rendelkezése is, hogy aki „a forgalmi értéken *alul* átvett birtokát az osztályt követő 15 éven belül magasabb árban idegeniti el, mint amely értékben átvette, a felesleget örököstársaival megosztani köteles".

Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének 1928-ban közzétett javaslata ugyancsak elismeri a hozadéki értéket. anélkül, hogy azt meghatározná. E szerint a javaslat a *hozadéki* értéket a köztudatban élő, meghatározásra nem szoruló gazdaságjogi fogalomnak tekinti. A 2137. §. kimondja, hogy „Ha az örökhagyó ... *a középbirtok terjedelmét meg nem haladó* mezőgazdasági jószágot az egyik örököstárs osztályrészébe utalt, a jószágot kétség esetében *hozadéki értéke* szerint kell az örököstárs osztályrészébe beszámitani". A 2138. §. ugyanigy rendelkezik törvényi (intestat) öröklés esetére, a 2139. §. pedig megismétli a földreformtörvény fent ismertetett azt a rendelkezését, hogy „Ha az örökös a *hozadéki értékben* forgalmi értékén *alul* osztályba kapott mezőgazdasági jószágot ... 15 év alatt magasabb áron adja el ..., a többletet örököstársával megosztani köteles".

A Magánjogi Törvénykönyv javaslatának idézett §-ai ezzel tulajdonképpen életbeléptetik a közép- és kisbirtokra nézve a törzsöröklést. Figyelemre méltó a szövegezésnek „mezőgazdasági jószág" kitétele. Ezzel a javaslat a földbirtokot és felszerelését mint egységes üzemet jelöli meg. Tehát a *hozadéki érték* itt nem csupán a földre, hanem az egész mezőgazdasági üzemre vonatkozik.

A német partikurális törzsöröklési törvényeknek, a törzsöröklési szokásoknak ugy Franciaország, mint Magyarország némely vidékén egyaránt alapja a *hozadéki* érték. A föld megtartásának erős eszköze ez, mert mentesiti a birtokátvevő örököst annak a *forgalmi* értéknek terhétől, amely — a földéhség miatt — a terméssel arányban nem álló, magas értékalapon való fizetésekre kötelezné.

Ugyanigy a *hozadéki* értékkel dolgozik a német birodalmi Polgári Törvénykönyv (1515, 2049., 2312. §-ok) és a svájci Polgári Törvénykönyv (617. §.) is.

Magánjogi Törvénykönyvünk javaslatának fenti szövege elismeri azt a tételt is, hogy a *hozadéki* érték lényegesen csak kisbirtoknál tér el a forgalmi értéktől; ezért korlátozza „a középbirtok terjedelmét meg nem haladó" jószágra a hozadéki érték alapján való osztályra bocsátást. Vagyis mennél nagyobb a birtok, annál inkább közeledik egymáshoz a forgalmi és hozadéki érték.

Az *adózásnál* régi gazdasérelem az, hogy — a földadótól eltekintve — egyébként a föld *forgalmi* és nem hozadéki értéke az adóztatás alapja; illetőleg a vonatkozó jogszabályok

a kétféle értéket összekeverik. Igy pl. a vagyonadónál az 1916. évi XXXII. t-c. 13. §-ából az 1927. évi 500. P. M. számu rendelet 35. §-ába átvett szöveg szerint „mezőgazdasági... ingatlanok értékének az az érték tekintendő, amit az illető ingatlan *annak megér, aki* azon... az illető vidéken... *szokásos módon gazdálkodik*". Ez ugy hangzik, mintha a szabály hozadéki értéket akarna alapul venni. Amde ugyane § második bekezdése lerontja ezt az illuziót, mert azt mondja: „Az 1. bekezdésben meghatározott *átlagos forgalmi érték* megállapitásánál irányadó szabályokat... a pénzügyminiszter rendelettel állapitja meg". Ez a rendelet azután (az utolsó az 1931. évi 2000. P. M. számu) 4. §-ában következetesen *forgalmi értékről* beszél és csak ha ez hitelt érdemlően nem volna megállapitható, kell a föld értékét a kat. tiszta jövedelem, tehát hozadéki értékalapon meghatározni. Ellenben: „bérbeadott ingatlanok értékéül a bérösszeg huszszorosát", erdők értékének, „az elérhető állandó és *átlagos tiszta hozadék* huszszorosát kell tekinteni".

Aki a földbirtokot nem akarja mozgósitani, az ugy az *öröklésnél*, mint az *adózásnál* a hozadéki értéket követeli. Mert egyik esetben se kerül a föld forgalomba, tehát a forgalmi érték alapulvétele fikció és a föld oly sulyos megterhelésével jár, amit a föld hozama el nem bir. Ennélfogva a forgalmi érték erőltetése eladósitja s végső esetben eladásra kényszeriti a földet. Érdekes, hogy Aereboe pl. a földreform céljára szükséges kisajátitás helyett a *forgalmi* érték alapján való sulyos adóztatást hoz javaslatba. Szerinte ezzel kényszeriteni lehet a birtokosokat, hogy a reform céljára földjüket vagy annak egy részét eladják, tehát felesleges kisajátitáshoz nyulni.

A forgalmi és a hozadéki érték fontos lehet a *gazdasági számtartásban is*. Ezen a téren különösen becses, uttörő munkát végzett Laur, aki a svájci kisgazdákat rendszeres számtartásra szoktatta és a tekintélyes számu könyvelési adatokból a gazdaságok üzemi szervezését érdeklő megállapitásokat végzett. Nálunk a kisgazdaságoknál a rendszeres számvitel hiányzik, de a kezdeményező lépéseket e téren meginditotta Juhos Lajos keszthelyi gazdasági akadémiai tanár.[9] Az általa gyüjtött számtartási adatok azonban, — bármennyire érdekesek is — miután csak 40 kisgazdaságra vonatkoznak, nem léphetnek fel a nagy számok törvényének bizonyitó erejével. Juhos, emlitett munkájában, a földet *forgalmi* értékben állitja a számtartásba s ennélfogva ennek a hozadéki értéknél magasabb összegnek kamatozását veszi számitásba a vagyontőkénél. Ez ellen persze felhozhatók mindazok az érvek, amelyek a gaz-

[9] „Kisgazdaságok jövedelmi eredményei az 1929-ik évben". Keszthely, 1930.

dálkodásra és nem eladásra rendelt föld hozadéki értéke mellé állithatók.

A mezőgazdasági számtartást az teszi nehézzé, hogy itt — ellentétben a kereskedelmi könyveléssel — a sulypont nem a kész áruk vételén és eladásán van, hanem a növényi és állati organizmusok nevelését ellátó, bonyolult üzemen. Ez az üzem a termeléshez szükséges anyagoknak és eszközöknek csak egy részét szerzi kivülről, másik részét azonban ugy anyag és eszköz, mint kézi és igásmunkaerő-szolgáltatás tekintetében önmagából termeli ki. Ha a kivülről származó jószágokat és szolgáltatásokat *forgalmi* értékükben, a belsőket pedig *hozadéki* értékükben állitjuk a számtartásba, ez azt jelenti, hogy nem egy nevezővel dolgozunk. De ha már ez a kettős értékelés elkerülhetetlen, akkor a földnek a kivülről jött jószágokhoz hasonlóan, vagyis forgalmi értékben beállitása mindenesetre megtámadható. Laur egyébként elismeri a *hozadéki* értéket és azt a föld, illetőleg a mezőgazdasági jószág tiszta hozamából vezeti le.[10] A hozadéki értéknek azt a hibáját, hogy az függ a gazda személyi képességeitől, a statisztikai felvétel, mely egyszerre sok üzem hozadéki értékét, illetőleg azok átlagát vizsgálja, Laur szerint kiküszöböli.

A Laur-féle, induktiós számtartás-statisztikát erősen támadja Aereboe, mert ő deduktiv, elméleti alapon áll. Aereboe szerint a Laur-féle számtartási statisztika semmi olyant nem tud bizonyitani, amit egyes gazdaságok monografiájából deduktiv uton szintugy ne lehetne levezetni. A *tiszta hozam* kiszámitása pedig Aereboe szerint azért önkényes, mert a mezőgazdaságban egy termelési évben végzett munkák és beszerzések részben átnyulnak a következő évre és mert a gazdaság és a gazda háztartása közt biztos határt vonni szinte lehetetlen.[11] A tiszta hozam fel- vagy lesrófolása tehát a gazdasági könyvben könnyen keresztülvihető anélkül, hogy ez fedné a tényleges helyzetet. Aereboe szerint a mezőgazdasági jószág — ellentétben Rodbertussal — nem járadékforrás (tehát ezért nincs *hozadéki* értéke se), hanem vállalat, amelyben a gazdasági jószág a gazdálkodó munkaeszköze.[12] Nincs értelme Aereboe szerint az egyes gazdasági ágakra vagy terményekre forditott termelési költségek kiszámitásának se, mert pl. a legelőre, a buzára, a cukorrépára, a jármos ökörre stb. kiszámitott külön költségek csak részei az üzem összes költségeinek. Miután pedig a gazdasági üzem szerves egész, egyik résznek költsége és hozama se számitható ki elkülönitve.[13]

[10] Archiv für exakte Wirtschaftsforschung. Vierter Band, zweites Heft. 234—235. l.
[11] Agrarpolitik 238—239. l.
[12] U. o. 240. l.
[13] U. o. 251. l.

Aereboe a *mezőgazdaság sajátos természetéből* kiindulva állitja fel ár- és értékelméletét. Helyesebben csak árelméletét, mert az értéket feleslegesnek tartja. Ezért nála a *földnek is csak ára van*, az ártól különböző értéke nincs. Akár helyes, akár helytelen ez a felfogás, egy nagy gondolat rejlik benne s ez az, hogy *a mezőgazdaság elvi kérdései nem lehetnek az elméleti közgazdaságtan függvényei.* Aereboe nem is sorakoztatja fel a vele ellentétes elméleteket, hogy azokkal vitázzon és a mezőgazdaság különállását e réven kifejtse; ő egyszerüen a mezőgazdaságnak, ennek a szövevényes, minden más foglalkozástól elütő komplexumnak elemzéséből vezet le tételeket, amelyek részben egyeznek, részben nem egyeznek a közismert elméleti tanokkal.

Aereboe földár elméletét az „Agrarpolitik"-ban inkább csak felállitja; annak részletes kifejtését azonban nem itt, hanem földbecslés tanában[14] adja. Ebből kitünik, hogy Aereboe szerint is a föld *árát befolyásolja a hozam*,[15] de nem a pénzben kifejezett tiszta hozam, hanem mindaz, amit a föld a pénzjövedelmen felül a gazda szükségleteinek kielégitésénél nyujt. Mert, mint Aereboe hangsulyozza, a föld elsősorban nem pénzszerzési, hanem *szükségletkielégitési forrás.*

A föld forgalmi és hozadéki értéke, mindezek után, olyan két fogalom, amely nem zárja ki egymást, hanem amely egymást inkább kiegésziti. A céltól, a nézőponttól függ, egyiknek vagy másiknak az alkalmazása. A föld *becslése* pl. más szempontot jelent, mint a földértéknek *számtartásba* illesztése. Aereboe is elismeri, hogy még a becslésnél is más-más a földérték, ha azt pl. adás-vétel, haszonbérlet vagy hitelszerzés okából végezzük.[16] Kifogásolható azonban Aereboenak az az agrárpolitikai tanitása, hogy csak forgalmi érték van, hozadéki érték nincs. Mert az agrárpolitikában a földnek nemcsak e kétféle, hanem ennél sokkal többféle értékére van szükségünk. A földbecslés szükebb, az agrárpolitika tágabb keret. Ami helyet lehet a becsléstanban, az általánositva az agrárpolitika egész területére, nem helytálló. Ami relative helyes, az absolute véve nem mindig helyes.

A föld értékelésének, az eddig tárgyalt *magángazdasági* szerepe mellett van azonban *nemzetgazdasági*, sőt *nemzetközi gazdasági* szempontja is. A nemzeti vagyon becslésénél Fellner Frigyes[17] egymás mellett alkalmazza a föld hozadéki és forgalmi értékét. Az előbbi alacsonyabb, az utóbbi magasabb. A *hozadéki* érték kiszámitása *haszonbérek* alapján, a *forgalmi*

[14] „Die Beurteilung von Landgütern und Grundstücken", Berlin, 1928.

[15] U. o. 209—210. l.

[16] U. o. 26, 31, 263. l.

[17] „Csonka-Magyarország nemzeti vagyona", Budapest, 1929.

érték kiszámitása *földárak* alapján történik. Kérdés, nem zavarja-e ezt a számitást tulságosan a népsürüség és egyéb, a földet művelő emberekben rejlő tulajdonságok, továbbá a pénz és hitel mennyisége, illetőleg minősége, ami mind befolyással van ugy a haszonbérek, mint a földárak alakulására?

További kérdés, vajjon nem tárgyilagosabb-e az a hozadéki számitás, amely az ország évi termését, mint hozadékot veszi alapul s ebből termelési költség fejében levonja az évi mezőgazdasági munkabéreket és a mezőgazdasági tőke bizonyos százalékát?

Azonban bármelyik számitási módot választjuk, egyiknél sem kerülhetjük el: 1. a *személyi* tényezőket, amelyek a testi és szellemi munkán keresztül minden hozamban érvényesülni fognak, 2. a *pénzre* vagy valamely pénzt helyettesitő jószágra *való átszámitást.*

Mindez megerősiti azt, hogy az ár és érték viszonylagos fogalmak és olyan tökéletlen mérőeszközök, amelyekből mert nem technikai, hanem bölcseleti fogalmak, az *emberi megitélést* kiküszöbölni nem lehet. Miután pedig *egy* olyan *pontos* mérőeszközünk, mint a méter vagy kilogram a föld értékének megmérésére nincs, kénytelenek vagyunk *több, tökéletlen* mérőeszközt használni. Ezek egyike a *hozadéki* érték. Igy legalább a többféle mérőeszközzel elért eredmény egymást ellenőrzi s a helyes értéket mégis inkább sikerül megközeliteni, ha *többféle bár tökéletlen*, mintha *csak egy, de ugyancsak tökéletlen* mérőeszközzel dolgoznánk.

Ezekután, azt hiszem, hogy a közgazdaságtanban a „föld *hozadéki* értékét" fenn kell tartani; mert az *elmélet* igazolja, a *gyakorlat* pedig nem nélkülözheti.

Mattyasovszky Miklós.

A mezőgazdasági termelés átalakulása.

A XIX. század eleje az ipari forradalom jegyében folyt le. A XX. század első évtizedei meghozták a mezőgazdasági termelés forradalmát.

Egyelőre még nem itélhető meg, hogy e két fajta termelési forradalom közül melyiknek sulyosabbak a gazdasági és szociális hatásai. A mezőgazdasági forradalom hatásai még csak most kezdenek kibontakozni.[1]

I.

A mezőgazdasági termelés forradalma időrendben először az Egyesült Államokban jelentkezett, közvetlenül azután Kanadában, legujabban pedig Oroszországban. A gépek alkalmazása főleg a gabonanemüeknek és a gyapotnak termelésében nyert nagy szerepet.[2] A gabonanemüeknek, — elsősorban a buzának — termelésére főleg három gép alkalmazása hatott átalakitólag. Ezek: a teherautó, a traktor és az aratógép.

Az utolsó 14 év alatt az Egyesült Államokban a farmokon használt lovak és öszvérek száma 25.7 millióról 19.5 millióra csökkent, a traktorok száma viszont ugrásszerüleg emelkedett.[3]

[1] Legyen szabad rámutatni a következő körülményre: Az ipari forradalom idejében a fejlettebb kézműiparral rendelkező államokban is az egész lakosságnak aránylag csak kis százalékát tette ki az iparos elem. Ma a mezőgazdasági forradalom korában még az „ipari államok" lakosságában is jelentékeny hányadot alkot a földmüvelő népesség (főleg ott, ahol erős agrárprotekcionizmus uralkodott az elmult évtizedekben, mint pl. Németországban).

[2] Mivel Magyarország szempontjából a buzatermelés kérdése a legfontosabb, azért e tanulmány erre a kérdésre helyezi a fősulyt. A buzatermelés átalakulásából levonható tanulságok egyébként nagyjából alkalmazhatóak a többi gabonanemüekre és — részben — a gyapotra is

[3] Az U. S. Census alábbi adatai mutatják ezt:

	Lovak és öszvérek száma a farmokon (milliókban)	Traktorok száma (ezrekben)
1918	26.4	80
1919	26.4	147
1920	25.3	246
1921	24.7	354
1922	24.2	381
1923	23.6	447
1924	22.9	498
1925	22.2	506

Ha ehhez a tényhez hozzávesszük azt is, hogy a városokban használt lovak és öszvérek száma szintén a minimálisra csökkent, körülbelül számot vethetünk azzal, hogy mennyire megfogyott a kereslet széna és zab iránt az Egyesült Államokban.

A mezőgazdasági gépeknek ily nagyfoku elterjedése viszont lehetőséget nyujtott különböző energiaforrásoknak, (benzin és villamosság) gazdaságos kihasználására.[4]

(a 3. jegyzet folytatása.)

	Lovak és öszvérek száma a farmokon (milliókban)	Traktorok száma (ezrekben)
1926	21.5	585
1927	20.8	643
1928	20.1	768
1929	19.4	852

Oroszországban 1929-ben 45 aratógép állott alkalmazásban a kollektiv mezőgazdasági nagyüzemekben. 1930-ban ez a szám 1600-ra szökött és 1931-ben — az 5 éves terv szerint — 4000-re fog emelkedni. A szovjet adatai szerint 1926/27-ben 988 millió rubelt tett ki a használatban levő mezőgazdasági gépek értéke. Ez az összeg 1928/29-ben 1400 millió rubelre és 1929/30-ban 1700 millió rubelre emelkedett. (L.: „Economie Handbook of the Soviet Union". American-Russian Chamber of Commerce. Newyork 1931. 64 old.)

E tanulmánynak nem célja az, hogy részletesebben ismertesse a gépeket és az azokkal kapcsolatos technikai kérdéseket. Legyen szabad utalni a következő irodalomra: 1. Harvesting Grain with the combined harvester-thresher in Northwest-Texas. (Texas agricultural Experiment Station Bulletin No. 373. December 1927.) — 2. The combined harvester-thresher in North-Dakota. (Agricultural Experiment Station, North-Dakota Agricultural College. Fargo-Bulletin 225. May 1929.) — 3. Large-scale cotton production in Texas. (Texas Agr. Exp. Station Bulletin 362. July 1927.) — 4. Hay-stackers and their use. (U. S. Dep. of Agr., Farmers Bulletin No 1615. Nov. 1929.) — 5. Effective Haying Equipment and Practices. (U. E. Dep. of. Agr. Farmers Bulletin No 1525, Febr. 1927.) — 6. Methods of harvesting grain Sorghums. (U. S. Dep. of Agr., Technical Bulletin No 121. August 1929.) — 7. Shall I buy a combine? (U. S. Dep. of Agr., Farmers Bulletin No 1565, April 1928.) — 8. The effect of the combined harvester-thresher on farm organization in Southwestern Kansas and Northwestern Oklahoma. (Agr. Exp. Station, Kansas State Agr. College, Manhattan, Kansas. Circular 142, July 1928.) — 9. *L. A. Raynoldson:* The Combined harvester-thresher in the great plains. (U. S. Dep. of Agr., Technical Bulletin No 70, February 1928.) — 10. The combine harvester in Minnesota. (University of Minnesota, Agr. Exp. Station, Bulletin 256, July 1929.)

[4] Az Egyesült Államokban 1928-ban 2½ millió lóerőt tett ki a mezőgazdaság által felhasznált villamos energia. (*L. E. G. Nourse:* „Some economic and social accomplishments of the mechanization of Agriculture". American Economic Association meetings, Vol. XX., March 1930. 117 old.)

A szovjet 5 éves terve különös sulyt helyez a mezőgazdaságnak villamos energiával való ellátására. 1917-ben az orosz mezőgazdaságnak 117 villamos erőműtelep állott rendelkezésére, 1190 kw. teljesitőképességgel. 1929/30-ban az orosz mezőgazdaság rendelkezésére álló erőműtelepek teljesitőképessége 49.300 kw-ot tett ki. A tervezet szerint 1933-ban 1800 mezőgazdasági villamoserőműtelep fog rendelkezésre állni, 360.000 kw. teljesitőképességgel. Az 5 éves terv folyamán ily erőműtelepekbe befektetendő tőke 200 millió rubelben van előirányozva. (L.: Economic Handbook of the Soviet Union. Newyork 1931, 54 old.)

II.

A mezőgazdasági termelés számára ujfajta energiaforrásoknak és gépeknek bevezetése *a termelési költségek csökkentését* eredményezte.. 1924-ben 1 bushel buza *átlagos* termelési költsége az Egyesült Államokban 122 centet tett ki.[5] Az Iowa államban levő „The Collins Farm Company" nevezetü mezőgazdasági nagyüzemi részvénytársaság 1931 jan. 1-i üzleti jelentése szerint nevezett üzemben 1 bushel buza termelési költsége 22.1 cent volt.[6] Ilyen fejlődés mellett természetesen versenyképtelenekké válnak azok a farmerek és azok a mezőgazdasági államok, akik, illetőleg amelyek — egy, vagy más okból — nem képesek áttérni a modern. mechanizált termelésre.

A termelési költségeknek ilyen alakulása két fontosabb gazdasági hatást vált ki. Ezek egyike a földbirtok megosztásában, a másika a tőkének a földhöz való viszonyában nyilvánul meg.

1. Montana államban (Egyesült Államok), 12 évvel ezelőtt 165 acre-t tett ki az a minimális földterület, amelyen az akkori technikai berendezkedéssel és buzaárak mellett, veszteség nélkül lehetett buzát termelni. Ez a terület, — a mai technikai berendezkedés és buzaárak mellett — jelenleg 2520 acre-re nőtt. 2520 acre-nél kisebb kiterjedésü farmokon tehát jelenleg Montanaban buzát termelni — veszteség nélkül — nem lehet.[7]

E fejlődésnek messzemenő gazdasági és szociális hatásai vannak. Egyik következménye az, hogy immár a mezőgazdaságban is bekövetkezett az a korszak, amikor — a gabona- és gyapottermelés területén — a kisüzem nem képes versenyezni a nagyüzemmel. Ahogyan a gyáripar tönkretette a kézműipart és a munkásnak, a proletárnak a szinvonalára szoritotta alá az addig önálló kisiparosoknak nagy tömegét, ugy teszi most tönkre a mezőgazdasági nagyüzem a kisbirtokosokat, akik nem képesek a nagyüzemmel versenyezni. A technikai fejlődés a földbirtok integrálódását kényszeriti ki. *Gazdasági szempont-*

[5] L.: „Crops and Markets" cimü havi kiadmány (U. S. Dep. of Agr.) 1930 juniusi száma, 221 old.

[6] A buzaár ugyanakkor Winnipegben 58 cent volt (bushelenként), Chicagoban pedig (a Federal Farm Board árstabilizálási kisérlete folytán) 75 cent. Nevezett részvénytársaság tehát minden egyes bushel buzán 50 centet nyert. A Collins Farm 25.000 acre-en termel buzát Jowaban. (L.: Semi- Annual report of the Collins Farm Co. Cedar Rapids Jowa, Cedar Rapids National Building, January 1931.) A jelentés megjegyzi, hogy különböző technikai és organizatorikus javitások révén sikerült 1931-re a termelési költségeket további 20%-kal csökkenteni.

[7] *E. G. Nourse* számitásai. Az illető személyesen közölte ez adatokat e sorok irójával. Az adatok Mr. Noursenek a közeljövőben megjelenendő munkájából vannak véve.

ból a gabona- és gyapottermelés területén a jövőben csak a nagybirtoknak, a nagyüzemnek van létjogosultsága.[8]

2. Az uj fejlődés másik hatása az, hogy nagy mértékben megnövekedett a tőke szerepe a mezőgazdasági termelésben.[9] A mezőgazda fokozottabb mértékben van ráutalva a tőkepiaccal való megfelelő összeköttetésekre, s viszont a tőke számára is uj lehetőségek nyilnak.

Az uj fejlődés folyamán csak az a mezőgazdasági vállalkozó maradhat versenyképes, aki nemcsak „jó gazda", hanem megfelelő *üzleti képzettséggel* és rátermettséggel is rendelkezik. Ez a körülmény az egyik oka annak, hogy a gabona- és gyapottermelésben a jövő elsősorban a részvénytársasági nagyüzemé. Egyéb okok is előmozditják a részvénytársasági nagyüzem versenyképességét. Ez a vállalati forma képes leginkább előteremteni a megfelelő tőkét, valamint a szükséges üzleti szakértelmet és összeköttetéseket a tőke-, pénz- és árupiaccal.

Ez a gazdasági fejlődés továbbá odavezet, hogy a jövőben a mezőgazdasági vállalatok kartellszerü szervezkedése — kapitalista gazdasági rendszerben — sokkal könnyebb lesz, mint a multban volt és ebből a szempontból is csökkenni fog az eddigi nagy különbség az ipari és a mezőgazdasági termelés természete között.

A tőke szerepnövekedésének másik hatása magában a hitelszervezetben jelentkezik. Az Egyesült Államokban a legujabb fejlődés folyamán egyre csökkent a kis, vidéki bankok üzletköre és a mezőgazdaság tőkeellátása fokozatosan a nagy, városi bankok felé tolódott el.[10] Ez a körülmény egyrészt, másrészt a technikai felszerelésben elmaradt farmerek sorozatos tönkremenetele okozta az Egyesült Államokban az utóbbi évek folyamán a vidéki bankok nagyszámu bukásait, zavarait és — részben — a városi bankokba való beolvadását.[11]

[8] L. e kérdést részletesen a következő tanulmányokban: *M. L. Wilson:* „Research studies in the economics of large scale farming in Montana", *D. H. Done:* „Farm organization for modern machinery" és *E. G. Nourse:* „Economic issues of large scale farming" az *Agricultural Engineering* 1929 januári számában.

[9] *E. G. Nourse* helyesen mutat rá arra, hogy e mezőgazdasági épületek tőkeszükséglete viszont csökken (istállók, mezőgazdasági cselédek, munkások kevesebb épületet igényelnek) s ez a körülmény némileg csökkenti az összes tőkeszükségletet. (L. E. G. Nourse i. m. 124 old.) Ez a csökkenés azonban jóval kevesebb, mint a gépek alkalmazása folytán előálló növekedés a tőkeszükségletben.

[10] L. *E. G. Nourse* i. m. 124. old.

[11] A Federal Farm Boardnak 1930/31 folyamán megkisérelt buzaárstabilizációjában az egyik főinditóok, — amint azt a Farm Board elnöke hirlapi nyilatkozataiban beismerte — az volt, hogy abban az esetben, ha 1930 nov. 19-én a Farm Board nem állitotta volna meg a buzaáresést a chicagoi és a minneapolisi tőzsdéken, a vidéki mezőgazdasági hitelintézetek legnagyobb része tönkrement volna az Egyesült Államokban.

A mezőgazdaság mechanilázálásának további hatása az, hogy ennek révén igen sok emberi munkaerő válik feleslegessé. Kansas államban, abban az időben, amikor még kaszával aratták és cséplőgéppel csépelték a buzát, 35—50 munkaóra volt szükséges 1 acre buzaterület learatásához és a buza cséplésséhez (feltéve, hogy az 1 acre-n 15 bushel buza termett). A mai gépekkel ugyane munka elvégzéséhez nem 35—50 munkaóra, hanem csak 4—5 munkaóra szükséges. Az aratógép esetében az aratási és cséplési költség bushelenként 3 cent, a régi rendszerrel (aratómunkások és cséplőgép), 10 cent volt.[12]

Fontos gazdasági hatása végül a mezőgazdaság mechanizálásának, hogy e réven nagy mértékben megkönnyebbült a szállitás ugy a termékek, mint az emberek számára.

III.

A fentiek alapján felmerülhet-e kérdés: van-e egyáltalán mezőgazdasági válság? Lehet-e mezőgazdasági válságról beszélni akkor, amidőn 58 centes buzaár mellett egyes mezőgazdasági nagyüzemek 22 centes termelési költséggel dolgoznak?

A felelet egyszerü. Mezőgazdasági válság kétségtelenül van. Ez a válság azoknak a termelőknek a számára létezik, akik nem képesek áttérni a modern, mechanizált termelésre, mert 1., vagy nincsen eléggé nagy kiterjedésü földbirtokuk, hogy gazdaságosan használhatnák ki a gépeket; 2. vagy nincsen elegendő tőkéjük; 3. vagy nincsen elég üzleti érzékük, tudásuk és összeköttetésük; 4. vagy pedig más körülmények folytán van-

[12] *L. H. R. Tolley:* The role of machinery in the development of the agriculture of the U. S. (U. S. Dep. of Agriculture, Bulletin of the Pan American Union, 1930 február, 5 old.)

L. A. Raynoldson állitotta össze, — kérdőivek alapján — a következő táblázatot:

Emberi munka azokon a farmokon, ahol aratógépeket használnak.

Acre-k száma (buzavetésterület)	A megkérdezett farmok száma	A száma azon farmoknak, amelyek évente ember munkáját használják					Az átlagos száma az évente farmonként használt emberi munkaerőnek	Átlagos időszaki munka	
		1	2	3	4	5		ember-hónap farmonként	ember-nap farmonként
240 vagy kevesebb	87	57	12	3	2	—	1·1	2·8	15·0
241-től 400-ig . .	76	37	23	6	1	1	1·4	3·7	17·9
401-től 560-ig . .	43	25	11	2	1	—	1·3	4·0	18·4
561-től 720-ig . .	8	4	2	—	2	—	2·0	5·9	58·0
721-től 880-ig . .	8	4	2	1	1	—	1·9	2·9	42·1
880-nál több . .	3	—	1	—	—	2	4·0	4·0	44·7

L.: *L. A. Raynoldson:* „The Combined harvester-thresher in the great plains." (U. S. Dep. of Agr., Techn. Bull. No 70, 1928 februar 7 old.)

nak akadályozva a gépek bevezetésében.[13] (Az uj spanyol köztársasági kormány például — szociális szempontokra való tekintettel — megtiltotta az aratógépek használatát.) Válságban vannak a mezőgazdasági munkások, akiknek munkaereje részben feleslegessé vált a gépek bevezetése folytán. De nincsenek okvetlenül válságban azok a nagyvállalatok, amelyek lépést tudnak tartani a modern technikai fejlődéssel.

Szem előtt kell tartanunk ezt a körülményt, ha tisztán akarjuk látni a mezőgazdaság jelenlegi viszonyait. Ami e termelési ágban jelenleg végbemegy, az csak *részben* válság, egyébként pedig eltolódás a termelési szervezetben, gazdasági és szociális átalakulás, amely természetesen messzemenő hatásokkal jár az egész gazdasági életre és a szociális berendezkedésekre.[14]

[13] Hogy az Egyesült Államokban is csak részben sikerült eddig a termelési költségek csökkentése, azt mutatja a következő táblázat:

A buza termelési költségei az Egyesült Államok területén:

Földrajzi megoszlás	A jelentések száma						Termelési költség acre-enként dollár		
	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1924	1925	1926
Észak-Atlanti terület . . .	427	310	258	279	196	364	28·46	30·43	29·41
Dél-Atlanti terület	478	400	277	263	252	224	23·92	25·49	24·24
Észak-keleti középterület .	1.183	1.084	969	762	535	657	23·05	23·29	23·37
Észak-nyugati középterület .	1.524	1.326	1.335	1.168	851	1.089	17·38	17·16	16·31
Déli középterület	408	241	260	227	242	215	17·74	17·89	18·61
Nyugati középterület . . .	596	398	446	420	324	349	24·05	26·20	23·93

Földrajzi megoszlás	Termelési költség acre-enként dollár			Termelési költség bushelenként (cent)					
	1927	1928	1929	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Észak-Atlanti terület . . .	28·48	27·12	26·47	142	132	128	129	151	132
Dél-Atlanti terület	22·58	24·20	23·23	160	150	121	151	142	155
Észak-keleti középterület .	22·58	21·57	22·69	115	129	102	113	154	119
Észak-nyugati középterület .	16·95	16·75	16·02	97	123	116	113	99	114
Déli középterület	17·80	17·90	16·15	118	149	98	148	149	135
Nyugati középterület . . .	24·43	24·90	26·97	120	119	120	106	104	117

Itt természetesen elsősorban az acre-enkénti termelési költség a mérvadó; a bushelenkénti termelési költség ugyanis ingadozik aszerint, hogy — az időjárásnak megfelelően — 1 acre-en mennyi buza termett. A nyugati terület kivételével, mindenütt csökkenést láthatunk az acre-enkénti termelési költségekben. Ez a csökkenés átlag 4—6%, 1924-től 1929-ig. Az aratógépek nagyobbmérvü használata csak a legutóbbi időkben kezdődött és igy e körülmény hatása az 1929-es adatokban még nem jelentkezhetik kellőképpen.

Fenti táblázat a „Crops and Markets" c. folyóirat (U. S. Department of Agriculture) 1930 juniusi számából van véve (221 old.)

1930-ban a Collins-féle farm, — mint feljebb láttuk — 1 bushel buza termelési költsége 22 cent volt.

[14] Teljesség kedvéért talán nem árt, ha az alábbiakban röviden

(a 14. jegyzet folytatása.)

összefoglaljuk a mezőgazdasági világválság okait, ugy, ahogyan azt a nemzetközi tudományos szervezetek jelenleg látják.

Ugy a Nemzetek Szövetsége főtitkárságának gazdasági osztálya, mint a Római Mezőgazdasági Intézet tettek közzé jelentést a mezőgazdasági világhelyzetről 1931 tavaszán. E kiadványok a következőkben foglalják össze a mezőgazdasági válság okait:

1. Az Európán kivüli országokban a háboru folyamán nagy mértékben megnövekedett a termelés (főleg gabonaneműekben és gyapotban); ehhez járul most az a körülmény, hogy az európai államoknak és Oroszországnak a termelése kezd ismét helyreállni.

2. A gépek elterjedése szintén hozzájárult a termelés növeléséhez.

3. A termés konzerválásának módjai megjavultak; ennek folytán évről-évre növekedett az el nem adott és a következő terméshez elraktározott termékek mennyisége.

4. Különböző kormánytámogatások és exportprémiumok természetellenes módon ösztönöztek a többtermelésre.

5. A fentiekkel szemben a *fogyasztás csökkent*, a következő okokból:

a) Megváltozott a népesség élelmezésének összetétele, — részben a testi munka csökkenése folytán. Az étrendben a gabonanemüeket és burgonyát részben helyettesitették a gyümölcs és főzelékfélék.

b) Lovak helyett nagyrészt traktorokat és teherautókat, valamint villamos energiát használnak. Ez az átalakulás csökkentette a takarmány iránti keresletet.

c) A gyapotárukat részben kiszoritották a műselyemáruk.

d) Az élelmiszerek iránti kereslet eléggé merev lévén, az áresések nem idéztek elő nagyobb mérvü növekedést a fogyasztásban.

6. Az agrárválság további oka: a mezőgazdasági termékek piacának szervezetlensége. Ez a következő körülményekből folyik:

a) A mezőgazdasági termelők szervezkedése erősen visszamaradt az iparosok, kereskedők és hitelintézetek szervezeteivel szemben.

b) Legtöbb helyen hiányzanak a megfelelő raktárak. E körülmény folytán nem lehet megfelelően szabályozni a piacra kerülő áruk mennyiségét.

c) Megfelelő hitelfeltételek hiánya folytán a mezőgazda nem tarthatja vissza a termést abban a mértékben, ahogyan azt a piaci helyzet alapján szükségesnek látná.

7. A mezőgazdasági protekcionizmus egyes ipari államokban (vámok, állategészségügyi intézkedések, őrlési arány előirása bel- és külföldi gabona között, különbség buza és liszt vámja között, szállitási tarifapolitika stb.).

8. A vámtarifák állandó változtatása (stabilitás hiánya).

9. A legtöbb nemzetközi kereskedelmi szerződés rövidlejáratu.

10. A legnagyobb kedvezményes elv különféle interpretálása.

11. Dumping, különböző formákban, ideértve a kiviteli prémiumokat is.

12. Megemlithető végül a pénzárfolyamának hullámzása egyes államokban.

L. a fentiekre nézve a következő irodalmat:

1. „Agriculture as a world problem". Geneva Research Information Committee. Geneve, May 1931.

2. League of Nations Committee of Agricultural Experts. Communiqué du Secretariat de la Société des Nations. No 4817, 1931, January 12.

3. Preparatory Doc. No 1.: „Note sur la situation du Marché mondiale du Blé". Institut Internationale d'Agriculture, Rome, 1931.

4. Europe and the United States of America. Agricultural Problems. Presented by *Giuseppe de Michelis*. (Int. Inst. of Agr. Rome) to the International Chamber of Commerce, Paris 1931.

E kiadványok nem emlékeznek meg arról, hogy a modern techni-

IV.

A fentiek alapján nem lesz nehéz vázolni a mezőgazdasági forradalom szociális hatásait. Ezek a következők:

Mindenekelőtt: átmenetileg eléggé nagy mértékben megrosszabbodtak a munkaviszonyok sok olyan farmon, amely egyelőre nem tudott lépést tartani a technikai fejlődéssel. Ez természetes. A technikailag fejlett üzemek versenye folytán — és részben egyéb okokból kifolyólag — az árak fokozatosan estek. Az ennek folytán csökkent jövedelmet sok — technikailag elmaradt — farmer ugy Kanadában, mint az Egyesült Államokban, fokozott munkával igyekezett behozni — nagyrészt megfelelő eredmény nélkül.

A munkaviszonyoknak ilyennemü rosszabbodása annyiban tekinthető átmenetinek, mivel ezek a mezőgazdasági üzemek előbb-utóbb rátérnek mégis a modern technikai berendezésre, vagy pedig kénytelenek lesznek a versenyt feladni.

Másik szociális hatása a mezőgazdasági termelés forradalmának az, hogy ennek a révén rengeteg munkaerő válik feleslegessé. A feleslegessé vált munkásság számát szaporitja a tönkrement kis- és középbirtokosok tömege.

E munkanélküliek — nem találván megfelelő elhelyezkedést a mezőgazdaságban — természetszerüleg a városok felé tódulnak. Elhelyezkednie ott az utóbbi évek folyamán csak kevésnek sikerült, még az Egyesült Államokban is. A mezőgazdasági termelés forradalma tehát végeredményben nagymértékü munkanélküliséget teremtett[15]

További hatása a mezőgazdaság mechanizálásának az, hogy megbontja a mezőgazdasági termelés régi, patriarchális

(a 14. fejezet folytatása.)

kai fejlődéssel lépést tartó mezőgazdasági nagyüzemek egy részének a számára „válság" nincsen.

Más szemszögből itéli viszont meg a kérdést *Studensky G. A.* tanulmánya: „The agricultural depression and the technical revolution in farming". (Journal of Farm Economics, Oct. 1930, 552—572 old.). Szerinte a jelenlegi agrárválság az Egyesült Államokban nem egyszerü folytatása az 1920. évi válságnak. A jelenlegi válság mélyén egy óriási technikai forradalom van.

[15] A jelenleg világszerte uralkodó munkanélküliségben nem kis szerepe van a mezőgazdasági forradalomnak. Az Egyesült Államokban — különböző becslések szerint — 1931 tavaszán 10 millió munkanélküli volt; ezeknek tekintélyes része a mezőgazdaságból származott. 1928 óta ugrásszerüen emelkedett a munkanélküliek száma Németországban is, mig a tulnyomórészt iparos lakosságu Angliában az 1928-ban kezdődő világválság nem fokozta — aránylag sem — a munkanélküliséget olyan mértékben, mint a fentebb emlitett két államban. (Egyik ismert agrárpolitikai professzorunk még 1927, — tehát a mezőgazdasági forradalom hatásainak nagyobb mértékü jelentkezése — előtt egyik clubbunkban előadást tartott és ez alkalommal erősen támadta az angol gazdaságpolitikát, amely nem igyekszik a munkanélküliséget mezőgazdasági protekcionizmus utján csökkenteni. A közelmult eseményei kimutatták, mennyire téves az ilyen álláspont.)

rendjét s az ipari termelés mintájára alakitja azt át. A kis- és középbirtokosok nem birják a versenyt, jórészt elpusztulnak. A falusi lakosság jó része a városokba kénytelen tódulni, megélhetésért. A családi kapcsolatok meglazulnak. A földművelő család több tagja másutt keres — és nagy ritkán talál — munkát. Megszünnek a falusi családot összetartó gazdasági tényezők; a népnevelés uj, fontos feladatok elé kerül. A falusi lakosság elveszíti konzervativizmusának nagy részét; az agrárkommunista irányzat talajra talál az elkeseredett népességben, amelynek lába alól kihuzták a földet.[16]

Az Egyesült Államokban külön problémát okoz a „homestead" kérdése; e kisbirtokosok nem adhatnak tul földjükön, megélni viszont nem tudnak, mert a „homestead" tulkicsiny ahhoz, hogy a gépeket gazdaságosan használhassák ki.

A birtokmegoszlás fejlődése a nagybirtoknak kedvez; a jövedelem- és vagyonmegoszlás folyamata ily módon a mezőgazdaságban igen kedvezőtlen irányzatot vesz.

Negyedik szociális hatása a mezőgazdaság mechanizálódásának az, hogy a szállitási feltételek nagy mértékben váltak könnyebbé. Ennek a folyamatnak két következménye van:

1. Ahogyan erre James A. Davis (Secretary of the United States Department of Labor) rámutatott: a városok ipari népessége a jövőben tulnyomórészt a vidéken fog élni, nem pedig a városokban, hiszen akár automobillal, akár — idővel — repülőgéppel, nagyon rövid idő alatt beérkezhetik a városba, munkahelyére. Ez a kép persze messze a jövőbe megy előre; való viszont az, hogy az Egyesült Államokban részben már most kezdetét vette ez a folyamat. Vannak gyárak, amelyek telepeket épitenek a falvakban, vagy legalább is az állandó munkásaiknak jelentős részét telepitik ki vidékre (Ford-művek). A jobban javadalmazott munkásoknak egyre jelentősebb része telepszik le vidéken és gépkocsin jár be munkahelyére.[17] E munkások szabadidejüket vidéki lakóhelyükön töltik, sokan kerti munkával foglalkozva.[18]

2. Az előzőkben vázolt fejlődéssel ellentétben, a földművelő lakosságban határozott tendencia mutatkozik a városokba való tódulásra, nemcsak megélhetési, hanem egyéb (kulturális) okokból is. Ez a fejlődés szintén a közlekedési eszközök tökéletesedésének tulajdonitható.

A városban lakó farmer a gépek segitségével távoleső te-

[16] L. e fejlődés jó leirását a „The agricultural crisis and its effects on the small farming class" c. tanulmányban. (Szerzője megnevezve nincsen.) International Review of Agriculture, Oct. 1930.

[17] L. e fejlődés részletes leirását: *C. E. Allred:* „Effects of Industrial Development on rural life in Sullivan County, Tennessee". University of Tenessee Record, Extension Series Vol. V. No 3.

[18] E fejlődésnek sokkal messzebb menő gazdasági és szociális hatásai vannak, mintsem azt első pillantásra gondolni lehetne. E hatásokkal alább, e tanulmánynak V. részében foglalkozunk.

rületeken is elvégezheti a napi mezőgazdasági munkálatokat és este gépkocsiján visszatérhet a városba.

E kétirányu fejlődés kulturális és szociális hatásai belát-hatatlanok.

V.

Vajjon tényleg halálraitélte-e a mezőgazdasági forradalom a kis- és középbirtokosokat?

Amennyiben egyoldalu termelésről (gabona, gyapot) van szó, kétségtelenül a nagyüzem felé vezet a fejlődés. Igy van-e azonban ez minden téren?

A megelőző (IV.) részben foglalkoztunk azzal a tendenciával, amely az ipari munkásságnak egyre jelentősebb részét telepiti ki a vidékre. E munkások szabadidejüket vidéki lakóhelyükön töltik, jórészt kerti munkával foglalkozva.

E szociális jelenség beható és rendszeres vizsgálata még csak most kezdődik; az amerikai irodalom eddig csak egy alapos tanulmányt tud ezen a téren felmutatni: David Rozman munkáját.[19] E munka az Egyesült Államok legsürübben lakott és gazdaságilag, kulturálisan legfejlettebb területéről: New-England-ről választott ki egy államot: Massachusetts-et. Tanulmányának végső következtetései a következők:

1. A részleges gazdálkodás[20] folytán a mezőgazdasági termelés jelentősége igen nagy mértékben emelkedett Massachusetsben, ugy a termékek mennyiségét, mint a megmüvelt földterület nagyságát tekintve.

2. Massachusettsben jelenleg legalább 60.000 ilyen mezőgazdasági kisüzem van, „részleges gazdálkodás" alapján.

3. A Massachusettsben levő összes mezőgazdasági üzemeknek 50%-a ilyen „részleges gazdálkodásu" üzem.

4. Az összes mezőgazdasági termékeknek legalább ⅓-ad része (értékben) ily „részleges gazdálkodás" alapján fenntartott farmokról származik Massachusettsben.

5. Azokban a községekben, ahol a régebbi mezőgazdasági üzemek fokozatosan tönkremennek, az ujonnan keletkezett „részleges gazdálkodásu" farmok adói pótolják az elmaradt adóbevételeket.

6. E „részleges gazdálkodás" fejlődése a következő tényezőkkel emelkedik: közlekedési eszközök javulása, ipari munkaidő csökkenése és ipartelepeknek kisvárosokba és vidékre való kitelepitése.

Zelovich László.

[19] L.: *David Rozman:* „Part-time farming in Massachusets". Massachusets Agricultural Experiment Station, Bulletin No 266, 1930 Oct.

[20] „Részleges gazdálkodás"-sal van forditva az alábbiakban a „part-time farming" kifejezés, ami azt jelenti, hogy ipari munkás szabad idejének egy részét mezőgazdasági müveléssel tölti.

Az angol font sorsa.

1931 szeptember 21-e, mikor az Angol Bank aranybeváltási kötelezettsége megszünt, még a legujabb kor mozgalmas gazdaságtörténelmében is nevezetes dátum. Gyakorlati következményei, elméleti érdekessége vonzó és hasznos feladattá teszik az okok és kisérő körülmények megvilágitását; a levonható tanulságok pedig mutatják azokat a szirteket, melyeken a háboru utáni megváltozott viszonyok között a valutáris politika hajója zátonyra futhat.

Az angol font évek óta tartó krónikus és az ország fizetési mérlegéből származó gyengesége köztudomásu volt. A mult év tavaszán a londoni piac javára fennálló kamatkülönbözet, majd később a Németországból Angliába menekülő tőkék által okozott kereslet következtében mégis jól tartotta magát, ugy, hogy hosszabb időn keresztül a dollárral szemben körülbelül paritáson, sőt a francia frankkal szemben valamivel paritáson felül is állott. Időközben azonban a német válság egyre jobban elmérgesedett, a Németországból kiözönlő tőkék félelmetes arányokban növekedtek és egy esetleges német moratóriumtól való félelem általánossá vált. Mivel pedig a londoni piac Németországban erősen érdekelve van — a Londonban diszkontált német váltókat az ott diszkontált összes kereskedelmi váltók felére becsülték — egy német moratórium esetén az angol főváros számos bankházánál sulyosabb nehézségektől lehetett tartani, ami a külföldi tőkék aggodalmas tulajdonosait követeléseik gyors visszahivására inditotta.

A font julius 8-án kezdett lanyhulni, vagyis az Angliát elhagyó tőkék ekkor kezdtek jelentékenyebb arányokat ölteni. A folyamat a következő napokban tovább folytatódott. A City látta a fenyegető veszedelmet és védekezni igyekezett: a magánkamatláb, mely julius 4-én még 1 egész hétnyolcad százalék volt, az Angol Bank intervenciójára egy hét alatt mestersége-sen, tehát anélkül, hogy a pénzpiac rendelkezésére álló tőkék csökkentek vagy a kereslet növekedett volna, 2 egész egytizenhatod százalékra szilárdult. Gyenge szalmaszál a rohanó ár, a folyton növekvő bizalmatlanság utjában. Azonkivül a pénzvilágnak az Angol Bankban tartott tanácskozásán az angol arany-arbitrage lemondott a kinálkozó jó üzletről, a Bank pedig megigérte segitségét a német események következtében

veszélyeztetett pénzintézetek számára. Mindez nem használt. Julius 13-án nyilvánosságra került a berlini Darmstädter und Nationalbank megakadása, ami a német kormányt a bankok bezárására kényszeritette. A londoni piac teljes zürzavarba merül. Francia, amerikai és svájci bankok tömegesen dobják piacra fontköveteléseiket és minden áron biztosnak vélt valutába igyekeznek menekülni. Az arbitrage attól fél, hogy az Angol Bank meg fogja tagadni az arany kiszolgáltatását és nem mer működésbe lépni. Egy nagy francia pénzintézet nem akar angol bankelfogadványt hitelfedezetül elfogadni. Néhány nap mulva az első ijedelem elmulik és az arbitrage megkezdi kiegyenlitő működését. Az elmélet tanitása és a gyakorlat tapasztalatai szerint ennek következménye, hogy az arany kivándorol, azonban egyidejüleg a megszerzéséhez szükséges hazai valuta iránt keletkező kereslet következtében ez utóbbi legalább is az aranypontig megszilárdul, mig a fizetési mérleg ideiglenes zavarának elmultával megszünik a külföldi fizetőeszközök iránti abnormis kereslet is, a váltóárfolyamok megint egyensulyba jönnek és az arany szerepe, miután feladatát, t. i. a devizaárfolyamoknak az aranypontokon tulmenő ingadozásának megakadályozását teljesitette, megszünik. A megszokott hatásnak ezuttal csak az egyik, még pedig kellemetlenebb oldala mutatkozott, az arany kiszivárgása: julius 15-től 22-ig az Angol Bank aranyvesztesége több mint 15 millió font. Ezzel szemben az összes fontosabb devizák az aranypont alatt maradtak, ami azzal magyarázható, hogy a lankadatlanul továbbfolyó és rendkivül nagyarányu hitelvisszavonások meghaladták az arbitrage által okozott keresletet. Julius 23-án az Angol Bank kamatlábemelésre határozta el magát és hivatalos kamatlábát 2½%-ról 3½%-ra emelte fel. Már ekkor sokan kételkedtek az 1%-os emelés elégséges voltában. Másrészt egy nagyobbmérvü kamatdrágitás ijedelmet okozhatott és ezáltal a bajt csak növelhette volna; azonkivül a klasszikus jegybankpolitika, miként az egész klasszikus közgazdaságtan, a gazdasági élet folyton változó bonyolult jelenségeit tisztán mechanikus folyamatnak képzeli, melyre azonos okok és erők mindig azonos hatást is gyakorolnak. Igy a pénz vándorlásának egyedüli okául a magasabb kamatjövedelmet tételezi fel, amiből logikusan következik, hogy a kamatlábkülönbözetek megváltoztatásával a pénz vándorlásának irányát csalhatatlanul meg lehet szabni. Midőn azonban a biztonság, vagy helyesebben a bizonytalanság momentuma lép előtérbe, a kamatlábemelés klasszikus módszerének csődöt kell mondania.

Ugy látszik, maga az Angol Bank sem bizott rendszabályának hatásos voltában, ami abból következik, hogy Sir Robert Kindersley 25-én a font árfolyamának támogatása céljából felveendő kölcsön ügyében Párizsba utazott. Ezen a napon a francia frank árfolyama váratlanul 123.95-re emelkedett és

julius 10-e óta először állott ismét az aranypont felett. Része lehetett benne a hiteltárgyalások hirére támadt bizakodóbb megitélésnek, valamint a spekuláció fedezésének is, a főok azonban mindenesetre a Francia Bank intervenciója volt, mely a font árfolyamát a tárgyalások befejezéséig a frankkal szemben állandóan az alsó aranypont felett tartotta. London, a háboru előtt a nemzetközi pénz- és tőkepiac egyedüli, azóta pedig egyik leghatalmasabb uralkodója, nehezen szánhatta magát erre a lépésre, a brit oroszlánnak nagy megerőltetésébe kerülhetett idegen segitség igénybevétele, dacára annak, hogy ez nem volt az első eset. Sulyosbitották a helyzetet Montagu Normannak, az Angol Bank kormányzójának és Snowden kincstári kancellárnak ismert franciaellenes érzelmei. Ekkor még a *Times* is azt hitte, hogy a kamatlábemelés elérte célját, a bizalom visszatért, az aranyveszteségek meg fognak szünni és nemsokára a kamatláb leszállitására lehet majd gondolni. Az angol pénzügyi vezető férfiak habozása következtében a tárgyalások elhuzódtak és az Angol Banknak 30-án ujból fel kellett kamatlábát 1%-kal emelnie, miután julius 22-től 29-ig 16.8 millió font aranyat veszitett. Eredménye ennek a lépésnek sem volt, a francia frankot csak a Francia Bank tartotta, a svájci frank és hollandi forint pedig jelentékenyen az aranypont alatt állottak, minek következtében az arany bőven folyt ez utóbbi két országba. A tárgyalások augusztus 1-én végre befejeződtek és az Angol Bank a párizsi és a newyorki jegybanktól 25—25 millió font visszleszámitolási hitelt vett fel, amivel a font biztositottnak látszott. Az egész angol sajtónak, de a világsajtó legnagyobb részének is az volt a véleménye, hogy ezen hitelt, miként az a font stabilizálása alkalmával felvett amerikai hitellel történt, nem fog kelleni igénybe venni, mert már az igénybevétel lehetősége elég ahhoz, hogy a bizalmatlanság megszünjék és a tőkék Londonból való kiáramlásának vége szakadjon. Mindazoknak idegeit, akik igy gondolkodtak, sulyos próbára tette augusztus 5-ike, amikor a font ujabb jelentékeny árfolyamveszteséget szenvedett. Az ok állitólag az, hogy a Francia Bank, a létrejött hitelszerződésre való tekintettel, megszüntette intervenciós vásárlásait, az Angol Bank vezetői pedig azt hitték, hogy a piacot már magára hagyhatják. A kisérlet nem sikerült, egyedüli eredménye ujabb kétmillió font arany elveszitése. Az intervenciós vásárlások erre még aznap megkezdődtek és ettől kezdve a dollárt és frankot állandóan az aranypont felett tartották. Világossá vált azonban, hogy a piacot magára hagyni nem lehet, az angol fizetési mérleg megzavart egyensulya a kétszeri kamatlábemelés ellenére sem állott helyre, a tőkemenekülés által előidézett szakadékot csak a hitel felhasználásával lehetett betömni. A Francia Bank augusztus 13-iki kimutatása a külföldi váltótárca erőteljes növekedésével elárulja az igénybevétel mértékét, ami különben sem volt titok a

beavatottak előtt: a dollár árfolyamát a British Overseas Bank, a francia frank árfolyamát pedig az Anglo-International Bank eladásai tartották, miből nyilvánvalóan következett, hogy a dollár és frank árfolyamának ellenőrzésével ezen két bank volt megbizva.

Augusztus 24-én megjelent nagy feltünést keltő vezércikkében a *Times* azt irja, hogy a hitel elfogyott és hogy a külföld nem hajlandó ujabb kölcsönt adni addig, amig az államháztartásban mutatkozó deficitet el nem tüntetik. Még a peszszimisták között is sokan vonakodtak a lesujtó hirnek hitelt adni; az általános vélemény szerint a *Times* politikai szempontokból, a labour-kormány megbuktatása céljából a valóságnál sötétebbre festi a helyzetet. A következmények azonban megmutatták a hir valódiságát. A MacDonald-kormány még aznap lemondott, hogy helyet adjon az u. n. nemzeti kormánynak, mely nagy eréllyel látott hozzá az állam pénzügyeinek rendezéséhez, illetve a kereken 75 millió fontra becsült deficit eltüntetéséhez, ami annál nagyobb feladat elé állitotta Snowdent, mivel a bankkamatlábnak 4½%-ra való felemelése következtében a kétmilliárd fontot kitevő 5%-os hadikölcsönnek 4%-osra való konvertálása által elérni remélt évi 20 millió fontos megtakaritásról le kellett mondani. A budget kiegyensulyozását a kincstári kancellár a következőképpen gondolja megoldhatónak:[1]

	1931/32	1932/33
Előrelátható deficit	74.68	170.—
Megtakaritások (különösen a fizetéseknél és munkanélküli segélynél)	22.—	70.—
Az államadósság csökkentett amortizációja által elért megtakaritások	13.7	20.—
Uj egyenes adók	29.—	57.5
Uj vámok és fogyasztási adók	11.5	24.—
	76.2	171.5
Felesleg	1.52	1.5

Néhány nappal a nemzeti kormány megalakulása után, pontosabban augusztus 28-án, a brit kincstár lekötötte a font támogatására felhasználandó ujabb kölcsönt, melynek egyik felét, ötmilliárd francia frankot, egy francia bankkonzorcium, másik felét, 200 millió dollárt, egy amerikai bankkonzorcium bocsátotta a kincstár rendelkezésére. A francia bankok a rájuk eső részének felét, vagyis 2.5 milliárd frankot, nyilvános aláirásra bocsátottak, ami, tekintve az adós elsőrangu voltát és aránylag magas, netto 4¼% kamatozását, teljes sikerrel is járt. Ezen ujabb kölcsön és az államháztartás deficitjének eltüntetése a Cityben általános megnyugvást keltett. A sajtó épugy, mint a felelős körök, a font jövőjét legalább egy évre

[1] A részletekre nézve lásd *ifj. Deseő Antal* tanulmányát „Nagy-Britannia 1931/32. évi költségvetése" a Közg. Szemle 1931 augusztus—szeptemberi, illetve decemberi számában.

biztositottnak látták. Az államháztartás egyensulybahozásával és az erről az oldalról fenyegető infláció veszélyének elháritásával sikerült a bajt gyökerestől kiirtani, a külföld bizalmának most már vissza kell térnie, ami egyben a válság elmulását is jelenti.

Ezt a nézetet azonban nem mindenki osztotta.

A *Statist* álláspontja ebben az időben: „Az egyensuly hiánya (t. i. az államháztartásé) egyszerüen szimptomája annak a bajnak, amelytől szenvedünk, t. i. a tulmagas termelési költségeknek. Ezen betegség miatt vesztettük el külföldi kereskedelmünket, emiatt sorvad iparunk, növekszik a munkanélküliség, ez okozta az államháztartás deficitjét, ez tette tönkre a fontba vetett bizalmat és ez idézte elő a devizaválságot. Le kell szállitanunk a termelési költségeket akár közvetlenül, azaz minden pénzben kifejezett jövedelem általános csökkentése utján, akár közvetve, azaz a pénz értékének devalvációja által." Ugyanekkor Nagybritannia másik vezető közgazdasági folyóirata, az *Economist* irja: „A néhány hónap óta dühöngő nemzetközi válság és az árak mesterséges tartása céljából megkisérelt elégtelen eszközök alkalmazásából származó tultermelés jelentékeny volta következtében a világpiaci árak annyira összeomlottak és esetleges emelkedésük annyira eltávolodott, hogy Nagybritanniának elkerülhetetlenül és gyorsan meg kell kisérelnie a belföldi árak leszállitását. Reméltük, hogy a helyzettel egy hosszabb ideig tartó folyamat, azaz termelési módszereink megjavitásának segitségével is meg tudunk birkózni, most azonban már nem remélhetjük, hogy a bennünket fenyegető komoly válságot ezen a módon megoldhatjuk. Ami a szükségrendszabályként felállitandó vámtarifát illeti, ez esetleg pillanatnyilag optimista benyomást kelthetne, de valójában csak elodázná és még sulyosabbá tenné a leépités elkerülhetetlen folyamatát."[2]

Az idézett két szaklap a krizisért a külkereskedelmi mérleget teszi felelőssé. Tegyük hozzá, hogy nem ok nélkül.

A háboru befejezése után a világ valutarendszerei teljes káoszba voltak merülve. Egyedül az Egyesült Államoknak állott módjában az aranyvaluta mellett megmaradni, mig a háborut viselt államok és nagyrészt a semlegesek is csak infláció utján tudták az államgépezet működéséhez és a háborus szellem által mód felett megduzzasztott kiadásokhoz szükséges pénzt előteremteni. A valuták elértéktelenedésének mértékéül tehát a dollár szolgált és midőn Nagybritannia vezetőit az országnak a világban elfoglalt kereskedelmi és bankári poziciója, valamint fontra szóló külföldi tőkebefektetései az aranystandardhoz való visszatéréshez késztették, a cél a dollár régi paritásának, 1 £ = 4.86$^2/_3$ $, helyreállitása volt. Mivel 1920-ban

[2] L'Information 1931 augusztus 25-i számából idézve.

a font diszázsiója a dollárral szemben körülbelül 20%-ot tett ki, ez nem látszott keresztülvihetetlennek. De az 1920. év dollárja nem volt egyenlő az 1913. év dollárjával; az amerikai aranyinfláció az árnivót 1920 májusában az 1913. évinek 272 százalékára hajtotta fel. Mikor azután a Federal Reserve System erőteljes deflációba kezdett, az Angol Banknak nemcsak az eredeti dizsázsiót kellett eltüntetnie, hanem azonkivül a dollár értékének deflációs emelkedését is be kellett hoznia. Az eredetileg kontemplált 20%-os árcsökkentésből eképpen 50%-os lett, melynek kisérő jelenségei már komoly depresszióban jelentkeztek. Nagy erőfeszitések között a stabilizáció 1925-ben látszólag befejeztetett, a dollár elérte régi árfolyamát, amit azonban csak az ország aktiv fizetési mérlege tett lehetővé. Az árakat nem sikerült a font külső értékének megfelelő szinvonalra lesüllyeszteni. A munkabérek és az ipar termelési költségei oly magasak maradtak, hogy az angol termékek a világpiacokról kezdtek kiszorulni, ami az országos sajátos gazdasági struktúrájánál fogva komoly veszélyt jelent.

Az angol nép a kapitalizmus és gyáripar kialakulása óta főként abból élt, hogy a külföldről behozott nyersanyagokat gazdag szén- és vastelepek által kifejlesztett iparának, valamint központi fekvésének segitségével készáruvá dolgozta fel és azt exportálta (the workshop of the world). Az ipari termelés drágasága az országot életerejében támadta meg, ami szemléltetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a lakosságból minden ötödik ember az exportból él, illetve élt. A munkanélküliség egyre nőtt, a külkereskedelmi mérleg egyre kedvezőtlenebbé vált; a behozatali felesleg az aranymozgalom beszámitása nélkül[3]:

1900-ban	168.7	millió font
1905-ben	157.4	„ „
1910-ben	144.1	„ „
1913-ban	133.9	„ „
1920-ban	375.4	„ „
1925-ben	393.3	„ „
1926-ban	462.8	„ „
1927-ben	387.2	„ „
1928-ban	351.7	„ „
1929-ben	381.7	„ „
1930-ban	387.3	„ „

A külkereskedelmi mérleg deficitje még 1920-ban is körülbelül a háboru előtti nivón mozgott, a látszólagos nagyobb összeg csak a font akkori alacsonyabb vásárló értékének következménye. A növekedés ettől az évtől kezdődik és abban áll, hogy dacára az árak esésének, a fontban kifejezett összeg nem hogy csökkent volna, hanem ellenkezőleg kissé még emelke-

[3] L. Die Wirtschaft der Auslandes 1900—1927 (bearbeitet im Statistischen Reichsamt), Berlin 1928, 33. oldal és Lloyds Bank Limited Monthly Review, February 1931.

dett. Része van ebben a folyamatban az elavult ipari módszereknek és berendezéseknek is, a főokot azonban a magas munkabérekben kell keresni, melyek a termelési költségeket annyira megdrágitották, hogy a racionalizálás kilátástalannak látszott: egyes acélárukat pld. a külföldi verseny magában Angliában 50%-kal olcsóbban kinált a honi iparnál. A munkabérek a háboru után elért legmagasabb nivójukról ugyszólván nem mozdultak, fennmaradásukat biztositotta a szakszervezetek hatalma és a munkanélküli biztositás. Az angol munkások életstandardja azonban nem fért össze a kapitalizmus rendszerével, melynek alapja a vállalkozói nyereség és az ezt lehetővé tevő alacsony termelési költségek. A küzdelemnek vagy a munkabérek leszoritásával, vagy a font bukásával kellett végződnie. 1926-ban a munkaadók nagy erőfeszitést tettek a munkabérek leszoritására; az eredmény általános, a világbirodalmat eresztékeiben megrecsegtető sztrájk, bizonyitva, hogy a mechanikus deflációs processzus elmélete a valóságban sulyos, a mechanikus szemlélettel lényegében ellenkező akadályokba ütközik: emberi elhatározásokba és cselekedetekbe. A munkások erélyesen ellenálltak, a munkabérek megmaradtak a kapitalizmus teljesitőképességét meghaladó büszke csucson, a behozatali többlet állandósult, a munkanélküliség nőtt. Az ország fizetési mérlegének igy keletkező rosszabbodását csak Anglia mérhetetlen gazdagsága birta ki: több mint 15 milliárd font nemzeti vagyona, 4 milliárd fontra becsült külföldi tőkebefektetései és az ezután befolyó évi mintegy 270—280 millió font kamat. Hogy a valuta alapjai meginogjanak, ahhoz még egy sulyos világgazdasági válság és bizalmi krizis volt szükséges.

A font régi aranyparitásának 1925-ben történt helyreállitása további aggasztó következménnyel járt. Ez az állam adósságainak az árak csökkenésével párhuzamosan elviselhetetlenné vált terhe. Az angol állam adóssága 1914-ben 700 millió font, jelenleg több mint tizszer annyi: 7½ milliárd font; a költségvetés összege 1913/14-ben kereken 200 millió font, 1931/32-ben négyszer annyi: 800 millió font. Az államadósság tőke és amortizációs szolgálata évi 360 millió font, vagyis az összes kiadásoknak körülbelül 45%-át veszi igénybe. Tudjuk, hogy az adóteher milyen bonyolult processzus segitségével oszlik meg a közgazdaságban, megdrágitva mindent, ami utjába kerül, a létfenntartási cikkeket épugy, mint a termelési költségeket. Mindez a vállalkozói nyereség csökkenését okozza, mely a kapitalista országokban a termelés megindítója és fenntartója. A rentabilitásukat vesztett üzemek megállnak, a munkanélküliség nő. Szeptemberben az angol munkanélküliek száma meghaladta a 2,800.000-et.

A munkabérek és adóterhek következtében versenyképtelenné vált gyáripar a külkereskedelmi mérleg passzivitása ut-

ján éreztette hatását a fizetési mérlegben, amit a következő összeállitás bizonyit:

Nagy-Britannia fizetési mérlege[4]
(millió fontban.)

Passzivák	1913	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Kormánykiadások	—	—	11	—	—	—	—	—
Behozatali többlet (az aranymozgalom beszámitásával)	158	341	384	475	390	358	366	392
Aktivák								
A kereskedelmi flotta bevételei .	94	130	124	120	140	130	130	105
Tőkebefektetések hozama	210	185	250	285	285	270	270	235
Kamatok és jutalékok	25	40	60	60	63	65	65	55
Kormánybevételek feleslege	—	—	—	4	1	15	24	21
Különbözők	10	15	15	15	15	15	15	15
Aktiv felesleg	181	29	54	9	114	137	138	39
Külföldi tőkekibocsátások[5]	—	134	88	112	139	143	94	108

A behozatali többletnek a háboru előtti évekhez képest több mint kétszeresére való növekedését a magasabb hajózási bevételek, kamatjövedelmek és a külföldi tőkebefektetések nagyobb hozama részben ellensulyozta, azonban egészen ki nem egyenlitette. Egy pillanat meggyőz arról, hogy a külföldi tőkebefektetéseknek évi 150—200 millió fonttal való növelése, miként az 1914 előtt történt, többé nem volt folytatható. Valóban az emissziók összege a *Midland Bank* adatai[6] szerint 1924-től 1930-ig összesen csak 818 millió fontot, azaz évi átlagban 117 millió fontot tett ki. Kifejezésre jut ebben a londoni tőkepiac csökkent jelentősége, mely egyeduralmát Newyorkkal volt kénytelen megosztani. Az amerikai Department of Commerce szerint a newyorki külföldi tőkekibocsátások ugyancsak az 1924-től 1930-ig terjedő időben 4027 millió dollárra rugtak, szemben a Londonban kibocsátott 3975 millió dollárnak megfelelő 818 millió fonttal. Ezen adatok természetesen nem azt jelentik, hogy hét év alatt Newyorkban 52 millió dollárral több külföldi kölcsönt sikerült elhelyezni, mint Londonban. A konjekturális statisztika ilyen pontosságra nem tarthat és nem is tart igényt. Az *Economist*[7] pld. a Midland Banknál alacsonyabb számokat közöl, más becslések viszont magasabb eredményre jutottak. Mindazonáltal, ha a kép nem is pontos, nagyobb vonásaiban mégis megbizható.

[4] L. Die weltwirtschaftliche Lage Ende 1925 (herausgegeben vom Statistischen Reichsamt und vom Institut für Konjunkturforschung), Berlin, 1925, 54. oldal, Midland Bank Limited Monthly Review, February—March 1929 és Lloyds Bank Limited Monthly Review, March 1931.

[5] Midland Bank Monthly Review, June—July 1931.

[6] Midland Bank Monthly Review, July—August 1931 számából idézve.

[7] Lloyds Bank Limited Monthly Review, March 1931.

A századeleji évi 150—200 millió font külföldi hitelezést tehát a City évi átlagban 117 millió fontra volt kénytelen csökkenteni. Ha figyelembe vesszük, hogy az aktiv felesleg 1924-től 1930-ig összesen csak 520 millió font, az uj kölcsönök 818 millió fontjával szemben jelentékeny és nehezen megmagyarázható különbséget találunk. Valószinüleg nagy szerepet játszik a jegybankok ujabban követett azon gyakorlata, hogy rendelkezésre álló tőkéiket a nem kamatozó arany helyett külföldi, elsősorban londoni és newyorki követelésekbe fektették. A fontosabb jegybankok devizakészlete 1930 végén 2287 millió dollár volt.[8] Ha a Francia Bankkal kapcsolatban nyilvánosságra jutott adatok alapján feltételezzük, hogy ennek 40%-a fontkövetelésekből állott, 188 millió fontot kapunk, mely összeget a jegybankok Londonnak hitelezték. A fizetési mérleg feleslege és a külföldi emissziók között mutatkozó 298 millió font különbségnek nagy része ily módon megmagyarázható. Tekintve, hogy a jegyforgalom fedezetébe csak aranyvalutával biró országokkal szemben fennálló követelések számithatók be, valószinü, hogy ezen devizaállomány legnagyobb része a fontnak 1925-ben történt stabilizálása után keletkezett. E politika hátrányai és veszélyei csak most jelentkeztek, midőn a font esése következtében nagy veszteségeket szenvedett jegybankok ijedten cserélték be devizáikat effektiv aranyra az egyedüli még funkcionáló nagy aranypiacon, Newyorkban. A dollár, melynek a font mellett vezetőszerepe van a devizakészletekben, megingott a roham alatt; a francia frankot fenyegető veszély, mivel csak 1927-ben stabilizálták és eddig nem számitott a nagy nemzetközi valuták közé, aránytalanul kisebb.

A fenti 298 millió font különbségnek fennmaradó részét vagy egyéb tőkemozgalmak, pld. rövidlejáratu hitelek, brit értékpapiroknak külföldiek által való vásárlása egyenlitette ki, vagy pedig a közölt becslések nagyobb mértékben pontatlanok. Valószinüleg mindkét ok közrejátszik. Annyi mégis megállapitható, hogy a City folytatni akarta háboru előtti vezető szerepét és erejét meghaladó mértékben kölcsönzött. A fizetési mérleg feleslege évi átlagban csak 74 milliónak befektetését engedte volna meg, sőt ha a három legkedvezőbb évtől: 1927, 1928 és 1929-től eltekintünk, az évi felesleg az angol viszonyokhoz képest megdöbbentően kevés, 33 milliót nem lépi tul. Az „overlending", tulkölcsönzés ténye tehát kétségen kivül fennállott, következményei egyelőre a font állandó gyengeségében mutatkoztak.

1931-ben a helyzet katasztrófálisra fordult. A fizetési mérleg valószinüleg 60—100 millió font passzivummal fog zárulni. A délamerikai államok egymás után szüntették meg kamat és amortizációs fizetéseiket, a világdepresszió mélyen lesüllyesz-

[8] Schweizerischer Bankverein Bericht No. 1/1931.

tette a hajófuvarozásból származó bevételeket, majd tovább súlyosbitotta a helyzetet a Középeurópába kihelyezett hitelek befagyása. London, mint a befektetésre váró tőkék nemzetközi gyüjtő- és elosztó helye, érzékenyen reagál minden zavarra, mely a tőke szabad mozgását akadályozza. Különösen érzékeny a háboru utáni London, mely rövidlejáratu hiteleket vett fel és azokat a konzervativ bankári elvek figyelmen kivül hagyásával hosszu lejáratra helyezte ki. A Macmillan bizottság adatai szerint a külföldi rövidlejáratu eladósodás 1931 közepén kereken 400 millió fontot, vagyis a hosszulejáratu külföldi tőkebefektetéseknek mintegy 10%-át tette ki. Hiába volt azonban a tizszeres tulfedezet, az inveszticiók természetéhez tartozik, hogy normális gazdasági viszonyok mellett is csak nehezen realizálhatók, a jelenlegi akut válságban pedig vagy egyáltalában nem, vagy pedig csak rendkivüli veszteségek árán. A délamerikai, ausztráliai és középeurópai pénzügyi nehézségek London 160 millió font rövidlejáratu követelésének legnagyobb részét befogyasztották, egyedül Németországban cca 80 millió font vált behajthatatlanná. Mikor a hitelezők nagy rohama jött, a City szinte védtelenül állott, nagy északamerikai értékpapirpakettjeit már a háboru alatt realizálta, egyéb birtokában maradt cimletei számára nem volt felvevőképes piac. Az Angol Bank aranykészlete és a közgazdaságnak a fizetési mérleg feszült állapota következtében megritkitott devizatartalékai képezték egyedüli bástyáját. A devizatartalékok vagy meglepően gyorsan elfogytak, vagy nem voltak hajlandók rejtekhelyükből előjönni. Maradt az aranykészlet, mely ugyan a krizis kitörése előtt abnormisan megnövekedett és julius 15-én 164 millió fontot tett ki, a rohammal még sem tudott megbirkózni. Két hét alatt az aranyveszteség több mint 30 millió fontra rugott, sőt ha hozzászámitjuk a 130 millió font francia és amerikai hitelt, akkor az aranykészlet elméletileg nullára esett. Lehetséges, hogy az Angol Bank aranytartaléka le volt kötve a hitel fedezetéül ugy, hogy abban a pillanatban, mikor a hitel elfogyott és az aranyállomány 130 millió fontra csökkent, a további leadásokat meg kellett szüntetni. Ez az állapot hamarosan bekövetkezett. A City becslése szerint a 400 millió font rövidlejáratu adósságnak több mint felét vonták vissza, ami a valutára elviselhetetlen nyomást gyakorolt.

Menthetetlenné vált a helyzet, mikor a külföldi tőkemenekléshez a belföldi is csatlakozott. A külföldi követelések összege meg van határozva, többet nem lehet visszahivni, sőt az export- és importkereskedelem szükségletei nagy részüknek meghagyását nélkülözhetetlenné teszik. Ha azonban a belföldi tőkék is menekülnek, a folyamatnak ugyszólván nincs vége. A fizetési mérlegben igy keletkező rést nem lehet betömni. Olyan valuta pedig, mely a nyomásnak ellen tudna állni, nincs. Nem az aranyvaluta a hibás, hogy az egyenlőtlen küzdelemben elbukott,

elbukott volna minden más elképzelhető valuta is, még pedig sokkal gyorsabban. Az aranystandard rendeltetésének, az árfolyamingadozások korlátozásának, megfelelt mindadig, amig egy stabil valuta lehetőségének feltételei adva voltak. A fizetési mérleg egyensulyának ilyen heves megrázkódtatása azonban tulnőtt a pénz rendeltetésének keretein, a font összeomlásának robaja ismeretlen veszélyek közeledtét jelentő mennydörgésnek tünik fel, mely félelemmel tölti el az aggódó emberiséget. Egyetlen napon, szeptember 18-án, 17 millió font hagyta el Angliát. Az Angol Bank még aznap közölte a Chequersben időző MacDonalddal, hogy a fontot nem tudja tovább tartani. A következő napot azonban, mivel az üzleti szempontból félig ünnepnek számitó szombatra esett, veszélytelennek gondolták. Ennek dacára 10 millió font menekült az aranyvaluta uralmának utolsó napján. Hétfőn, szeptember 21-én, Nagy-Britanniának már papirvalutája volt.

Az aranystandard felfüggesztését követő első hat nap ugyszólván szakadatlan zuhanást hozott. Szeptember 28-án azonban az irányzat megfordult, az első ijedelem elmult és a spekuláció fedezésekbe kezdett. Majdnem az egész október relativ stabilitással és inkább szilárduló tendenciával telt el. A City közben egészen belenyugodott az arany elhagyásába és nem minden megelégedettség nélkül jelentette ki, hogy a font ime milyen hamar megtalálta természetes nivóját ugyanakkor, mikor a dollár erős ingadozásoknak volt kitéve. Az október 27-iki választások, igaz hogy nagyrészt az angol választójog sajátságos és igazságtalan voltánál fogva, a konzervativok mindent elsöprő győzelmét hozták, ami az akkor általánosan uralkodó vélemény szerint szintén okot adott arra, hogy a bizalom megerősödjék és a valuta árfolyama tovább szilárduljon. Annál nagyobb volt a világ meglepetése, mikor az addig jól tartott tendenciát a hó végén lanyhulás váltotta fel. Magyarázatul felhozták, hogy az Angol Bank a párizsi és newyorki jegybankoktól augusztus 1-én felvett 50 millió font visszleszámitolási hitel kétötöd részét, tehát 20 millió fontot november 1-én visszafizette, még pedig 15 milliót arany és 5 milliót deviza formájában. Az ezen devizamennyiség megvásárlásából származó kereslet nyomta le a font árfolyamát. Azután a védvámos irányzat uralomra jutása következtében a vámoktól való félelem a gazdasági életet forszirozott importra késztette, ami a külföldi fizetési eszközök iránti fokozott keresletet is jelentette. További ok, hogy a szeptember 21-ét megelőző napokban a font esésére irányuló spekuláció egy havi határidős üzleteinek lefedezését pár nappal október 21-e előtt befejezte, miáltal az ezen oldalról jövö font iránti kereslet elmaradt. Végül a dollár lanyhasága ekkor már szünőfélben volt, ami állitólag azzal a következménnyel járt, hogy ismét jelentékeny tőkék menekültek fontból dollárba.

November első két harmada az aránylagos nyugalom jegyében telt el. A font az októberinél alacsonyabb szinvonalon ugyan, de nagyobb ingadozások nélkül jól tartotta magát. Nem igy a hó utolsó harmadában. A védvámok ekkorra valósággá váltak. Az első vámtörvénynek, melyet rövid időközökben még két további követett és amely egyes készáru csoportokat az érték 50%-át kitevő, tehát prohibitiv vámokkal sujtott, november 25-én kellett életbelépnie. A szabadkereskedelem évszázados tradiciójának elejtésére a külkereskedelmi forgalom és ennek következtében a fizetési mérleg rendkivül kedvezőtlen alakulása adott okot.

	1930 nov.	1931 szept.	1931 okt.	1931 nov.
Behozatal (ezer fontban)	79.412	68.318	80.685	83.231
Kivitel „ „	50.905	33.607	38.109	36.830
Behozatali felesleg	28.507	34.711	42.576	46.401

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a behozatalnak az 1930. és 1931. év közötti árnivókülönbözet figyelembevételével mutatkozó abnormis magasságát éppen a vámoktól való félelem következtében véghezvitt fedező-vásárlások okozták. A november 25-ét megelőző napokban az import valóban óriási arányokat öltött. Vele együtt nőtt természetesen a devizakereslet és esett a font. Ezenkivül ismét nagyobbarányu tőkemenekülés volt észlelhető, amit az is bizonyit, hogy ugyanakkor a dollár Párizsban jelentékenyen megszilárdult és a felső aranypont felé közeledett. Végül igen jelentékeny, talán elhatározó hatást gyakorolt a Németalföldi Bank, mely, miután fontköveteléseinek valorizációjára nem volt kilátás, azokat realizálta. Ez az értékesités november utolsó napjaiban ment végbe és nagy áresést váltott ki. Elmultával a font árfolyamalakulása körüli viharok lecsillapodtak. Decemberben, bár jelentékeny ingadozások között, az irányzat, az első pár naptól eltekintve, inkább felfelé ivelt.

A font árfolyamalakulása Párizsban.

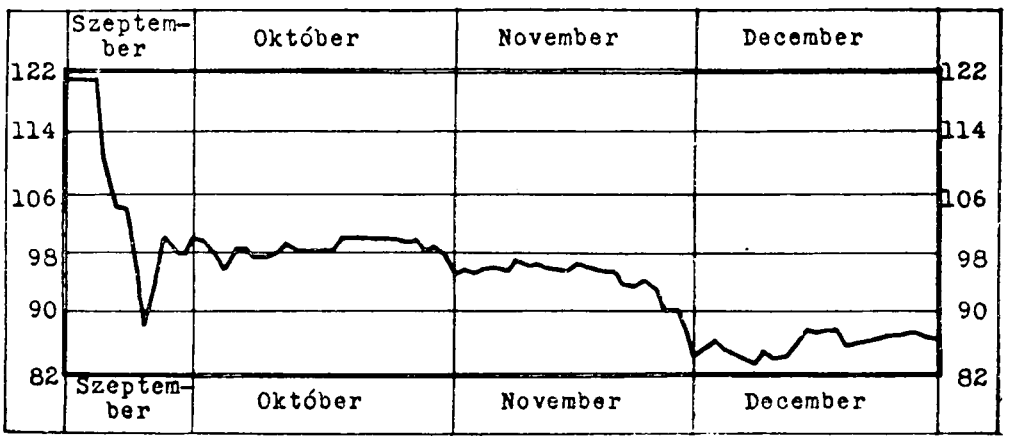

Az angol közönség, melynek nincsenek inflációs tapasztalatai, az aranystandard feladását hagyományos nyugalmával fogadta ugy, hogy Anglia az egyedüli jelentékeny ország, ahol a bankok nem szenvedtek betevőik nyugtalanságától. Ellenkezőleg, néhány nap mulva már valóságos megváltásnak tünt fel az arany bilincseiből való szabadulás, egy uj kor kezdetének, mely ujra versenyképessé fogja tenni a brit árukat és meg fogja szüntetni a munkanélküliségnek a konjunkturális okoktól független, már strukturálissá vált hányadát. Az ilyen reménykedések ugyan valószinüleg tulzottaknak fognak bizonyulni, de az optimizmusnak nagy része van abban, hogy az árak az ideges szeptemberi napokban nem indultak hirtelen emelkedésnek. Bár az árnivót a ténylegesen forgalomban lévő fizetőeszközök mennyisége és az általuk lebonyolitott forgalomnak viszonya határozza meg, az üzletek megrohanása és az árukba való menekülés a fizetőeszközök forgalmi sebességének növekedése következtében mégis kellemetlen drágulást okozhatott volna. Igy azonban csak a nemzetközileg meghatározott világpiaci áruk alkalmazkodtak a font alacsonyabb nemzetközi értékeléséhez, mig maga a nagykereskedelmi árnivó aránytalanul lassabban emelkedett. A Times indexe szerint a nagykereskedelmi árak (1913 = 100):[9]

juliusban	94.5
augusztusban	94.7
szeptemberben . . .	98.6
októberben	99.6
novemberben	99.4

A kiskereskedemi árak és létfentartási költségek jóformán változatlanul maradtak. Hogy ezen állapot meddig fog fenmaradni, azt csak a jövő fogja megmutatni. Az általánosan uralkodó nézet szerint az angol áraknak előbb-utóbb alkalmazkodniok kell a font eséséhez. Figyelembe veendő azonban, hogy szeptember 21-e előtt Nagy-Britannia árnivójának minden eleme, mely nem világpiaci áruk által határoztatott meg, jelentékenyen felette állott az európai árnivó hasonló elemeinek ugy, hogy a font árfolyamesése csak a korrekturát képviseli. Másrészt a behozatal szempontjából annyira fontos skandináv államok valutája a fonthoz hasonló mértékben esett, erről az oldalról tehát drágulás nem fenyeget. Ugyanez mondható a brit dominiumokról és gyarmatokról, kivéve Dél-Afrikát, mely eddig megmaradt az arany mellett és Kanadát, melynek valutája kisebb mértékben értéktelenedett el, mint a font. Maradnak tehát, mint egyedüli fontos nyersanyagbeszerző piac, ahonnan jelentékenyebb drágulás indulhat ki, az Egyesült Államok. Hogy azonban az árnivó számbavehetően emelkedhessen, ahhoz

[9] The Times 1931 december 1. száma.

a forgalomban lévő fizetőeszközöknek vagy megfelelő szaporitása, vagy forgalmi sebességük növekedése szükséges. Az Angol Bank által kibocsátott bankjegyek szeptember óta nem szaporodtak, a bankjegyforgalom szeptember 23-án 352.7 millió font, december 30-án 364.2 millió font. A növekedés kizárólag az ultimó nagyobb pénzszükségletének következménye. A nagykereskedelmi árnivó ennek ellenére emelkedett, ami azzal magyarázható, hogy az ilyen természetü ügyleteket nem készpénzzel, hanem csekkel és átutalással egyenlitik ki. A számlakövetelések forgalmi sebességének növekedése ugy hat az árakra, mint a fizetőeszközök mennyiségének szaporodása. A jegybankpolitika eredményességének itt bizonyos határok vannak szabva, melyek az Angol Bank 6%-os kamatlábában nyilvánuló, határozottan deflációsnak mondható monetáris politika mellett is lehetőséget nyujtanak további mérsékelt áremelkedésre. Lehetőséget, de nem bizonyosságot.

Mig a skandináv államoknak és a brit birodalom tengerentuli részeinek, valamint ujabban Japánnak a papirvalutára való áttérése a drágulás veszélyének csökkenése miatt egyrészt előnyt jelentett, másrészt hátrányos volt a külkereskedelmi mérleg várt javulásának szempontjából. Elméleti és gyakorlati közgazdászok szeptemberben egyaránt bizonyosra vették, hogy a font csökkent nemzetközi értékelése kiviteli prémiumként és behozatali vámként fog hatni, a külkereskedelmi forgalom passzivitásának tehát jelentékeny mértékben csökkennie kell. Hogy a valóságban eddig ennek ellenkezője történt, nem jelenti az elmélet csődjét, hanem csak nem eléggé exakt megalapozását. Az elmélet abból a feltevésből indul ki, hogy a kisérő körülmények változatlanok maradnak, ezért nem is állhatja meg helyét megváltozott viszonyok között. A francia antidumping-törvények és az aranytól szintén eltért országok valutájának esése megakadályozta a kivitel növekedését, a vámoktól való félelem által okozott forszirozott behozatal pedig jelentékenyen felülmulta a váltóárfolyamok emelkedésében rejlő ellenkező tendenciát. Decemberben azonban a helyzet már javult: az import novemberhez képest több mint 6 millió fonttal esett, az export valamivel emelkedett ugy, hogy a havi passziv egyenleg 40 millió font alatt maradt. Az egész év behozatali feleslege igy is 409 millió fontot tesz ki, vagyis többet, mint 1926 óta bármely évben. Valószinünek látszik azonban, hogy az ideiglenes zavarok elmultával a kivitelt elősegitő és a behozatalt gátló tendenciák mégis érvényesülni fognak.

Látszólag a munkanélküliség csökkenése volt a papirvaluta legkedvezőbb eredménye. A munkanélküliek száma szeptember 28-án érte el maximumát 2.83 millióval és azóta — egy november végén mutatkozó rövid megszakitás kivételével — állandóan csökkent az év végéig, mikor is alig haladta meg a 2½ milliót. Meglepő ezen fejlődés azért, mert az export cse-

kély élénkülése nem ad elég okot ilyen jelentékeny, több mint 11%-ot kitevő csökkenésre, a belföldi konjunktura nem sokat változott és végül ősszel általában a munkanélküliek számának növekedése észlelhető. Nem is lehet a közölt adatokból praktikus következtetéseket levonni, mert nem állapitható meg, hogy a csökkenésből mennyi esik az augusztusi pénzügyi törvények által elrendelt és a munkanélküli segélyben való részesedésre vonatkozó szigoritásokra és mennyi a munkában lévők számának növekedésére.

Rendkivül sokat ártott a font degradálása a City presztizsének: Nagy-Britannia, az aranyvaluta szülőföldje és legbuzgóbb propagálója, a kényszerítő körülmények hatása alatt maga is kénytelen volt az arany szilárd alapzatát az ingatag, csak a kereslet és kinálat által meghatározott papirral felcserélni. A szigetország közönségének optimizmusa külföldön nem talált nagy visszhangra, az arany bilincseiből való szabadulás kétes dicsősége csekély vonzóerővel birt a szkeptikus párizsi és newyorki üzletemberekre. A City nemzetközi jelentősége nagy mértékben csökkent, de a bizonytalanság megbénitotta a belföldi tőkepiacot is. Az angol piacon történt tőkekibocsátások az 1931. évben mindössze 89 millió fontot tettek ki, szemben az előző évi 236 millióval és az 1931 évben Newyorkban kibocsátott 3 milliárd dollárral. A 89 millió fontból 71 millió esik az év első felére és csak 18 millió a másodikra; a világbirodalomhoz nem tartozó országok kölcsönei nem haladták meg a 9¼ millió fontot.[10]

A közelmult eseményei ujból tápot adtak különösen Gustav Casselnek és az angol közgazdászoknak, akik szerint Franciaország és az Egyesült Államok aranygyüjtő szenvedélye következtében a világ jegybankjai kénytelenek voltak deflációs eszközökhöz folyamodni, ami oka volt a válságnak. Hogy tehát a jövőben minden deflációt elkerülhessünk, az arany helyett az árnivót kell a valuta alapjává tenni; a valutáris politika céljául az árnivó változatlanságát kell kitüzni. Nem bocsátkozva bele a monetáris válságelmélet tárgyalásába, — mely egyébként heves és jogosult támadásoknak van kitéve — itt csak az emlithető meg, hogy a valuták ingadozását hosszabb időn keresztül a gazdasági életbe való mélyreható beavatkozás nélkül csak az arany tudja szük korlátok közé szoritani. A jegybankok szorosabb és a jelenlegi viszonyok között nagyon valószinütlen együttműködése egy bizonyos ideig el tudna ugyan hasonló eredményeket érni, de hiányozna az aranyveszteségek alakjában mutatkozó kényszer a mélyebben fekvő okok kiküszöbölésére, amiért is ezen ut nem lenne hosszabb időn keresztül eredményesen követhető. Hogy azonban az aranyvaluta

[10] Valamennyi adat Midland Bank Monthly Review December 1931 — January 1932 számából idézve.

helyreállitása és fentartása, amit Nagy Britannia felelős körei minden bizonnyal célul tüztek ki, lehetővé váljék, meg kell szünnie az óriási tőkemozgalmaknak, illetve el kell tünnie az ezen mozgalmakat okozó és még a háboruból visszamaradt bizalmatlanságnak. Az ily megváltozott viszonyok között helyreállitott aranystandard nem lesz kitéve annak a veszélynek, hogy elmerül a bizalmatlanság okozta aggodalom hullámaiban, hanem tartósan biztositani fogja a nemzetek kereskedelmi kapcsolatait és gazdasági együttműködését lehetővé tevő stabil valutaviszonyokat.

Prileszky Pál.

Közlemények.

A racionalizálás utjai Csonkamagyarországon.

Az alábbiakban foglalkozni kivánunk azokkal a mozzanatokkal, melyek — Csonkamagyarország sajátos viszonyaiból adódóan — eleve meghatározzák a divatos szóval racionalizálásnak nevezett, korántsem ujkeletü célkitüzésnél követendö irányelveket.

A racionalizálást felfoghatjuk primér, szekundér és terciér vonatkozásban mint müszaki, gazdasági és állampolitikai programot. Az elsö esetben az izolált munka, a másodikban az egyetemes közgazdaság, a harmadikban az állami funkciók összességének racionalizásáról van szó. Az észszerüsités problemája hatványozottan bonyolódik felsöbb vonatkozásaiban, hol területe, feladatköre szinte határtalan. A tervgazdaság felé mutató fejlödés megköveteli, hogy a müszaki észszerüsités kivánatos irányelveinek rögzitésénél felemlitsük legalább is azokat a kapcsolatokat, melyek az elsödleges racionalizálást a másod- és harmadlagoshoz füzik. Igy közgazdasági vonatkozásban tekintettel kell lennünk a telephelyi adottságokra és lehetöségekre, állami vonatkozásban pedig a *Sombart* szerint uralkodó három konstruktiv momentumra, mely három momentum potentia, caritas és — *ratio*.

A technikai észszerüsités programja kimerül az üzemek hatásfokának javitásában. A munka, mely ebben az irányban eddig történt, az Északamerikai Egyesült Államokból indult ki *(Taylor)* és ott is ért legnagyobb fejlödést. *(Society of Industrial Engineers, Hoover Report*, stb.). Természetes, hogy az Egyesült Államok termelési és munkaviszonyai determinálták a *scientific management* elveit. Hogy az első „észszerüsitö", Taylor, nem is gondolt elveinek univerzális alkalmazására, bizonyitja, hogy ö maga az amerikai iparnak csak körülbelül 17%-át tartotta alkalmasnak módszere keresztülvitelére. A Taylor-rendszer alkalmazhatóságának korlátolt volta természetszerü következése két fö feltételének. Ezek: a nyersanyagok viszonylagos olcsósága, amivel szemben áll a drága emberi munkaerö. Ez a két körülmény általában intenziv munkát parancsol. Mivel azonban különösen a munkaköltség különböző mértékben szerepel az egyes iparágakban, ebböl már az Egyesült Államok határain belül is azonos észszerüsitési elvek mellett eltérö eredmények, mindenekfölött azonban a mezögazdaság taylorizálásával kapcsolatban nehézségek adódtak. Utóbbiak oka a gazdák konzervativizmusán és a mezögazdaság speciális körülményein kivül föltétlenül munkabérkülönbségekben is kereshetö.

A háboru Európában oly viszonyokat teremtett, amelyek lehetövé tették a taylorizmus széleskörü alkalmazását. A munkáshiány, az elitmunkásság elvonása, gyengébb (nöi, stb.) munkaerö beálli-

tása és több más körülmény kedvezett ennek a folyamatnak. Az ekkortájt elért sikereket sokan mint a taylorizmus világdiadalát üdvözölték.[1] Azonban a háboru után egyszerre megváltozott a helyzet. A munkapiaci feltételek módosulásával süllyedő bérszinvonal sokhelyütt felforgatta a termelési költségek viszonyát. Más oldalról is feltámadt a reakció az ipar. a munkás amerikanizálása ellen. A német racionalizálás nyomán rámutattak a termelési feltételek és az észszerüsitésnél követendő irány közötti kapcsolatra. Németországban a háboru óta tervszerüen kiépült a szelekciós apparátus, mellyel a „right man on the right place" elvét vitték be a közgazdaságba. Rámutattak arra, hogy Amerika óriási nyersanyagkincseivel, földtani adottságaival szemben Németország fő erőforrása kitünő emberi munkaereje, melynek okszerü kihasználásával érhet el átütő eredményt.[2] Ugyancsak a németek rakták le elméleti alapjait a viszonylagos racionalizálás tanának, mely az egyes üzemek költségelemein indul el. A termelési költségeket három fő részre osztva, az uralkodó költség szerint megkülönböztettek anyag-, munka- és tőkeirányzatu üzemeket.[3] A taylorizmust, mint racionalizálási irányelvet a maga teljességében korlátozták a munkairányzatu üzemekre, mig a német viszonyok mellett tőke-, vagy anyagirányzatu iparágakban az észszerüsités más módjait juttatták érvényre.

Az amerikai és német racionalizálás között tehát jelentős a különbség. Azonban mindkét iparnak közös termelési feltétele a nagy munkaköltség. Ez az a pont, amelyen a magyar ipar racionalizálásának erősen el kell térnie az Amerikában és Németországban eredményesen követett irányoktól, mert a termelési feltételekben mindkét emlitett külföldi ipartól itt térnek el legjobban Csonkamagyarország termelési feltételei. Ugyanis az utóbbi években „az Egyesült Államok népe elérte azt a legmagasabb életstandardot, amelyet eddig a világtörténelemben bármely nagy nép elért... Az Egyesült Államok tanult munkása béréből négy és félszer annyit vásárolhat, mint a belga, osztrák, vagy lengyel munkás, háromszor annyit, mint a berlini és csaknem kétszer annyit, mint a londoni. És mig egész Európában a bérek vásárlóereje a békeidőkhöz képest csökkent, az Egyesült Államokban a bérek vásárlóképessége ebben a viszonylatban is 150%-ra emelkedett..."[4] Már ez az egy körülmény is megmagyarázza az amerikai és a német észszerüsitésnél követendő és követett elvek közti különbséget. Ha még figyelembe vesszük azt a különbséget, ami a magyar és a német ipari bérszinvonal között fennáll, lehetetlenségnek kell minősitenünk akár a német racionalizálási elvek feltétlen applikálását is Csonkamagyarországon.

Mi következik a magyar-német bérdifferenciából?

[1] L. Le Chatelier: L'introduction du systeme Taylor en France.

[2] L. R. Schindler: Das Problem der Berufsauslese für die Industrie. Ismertettem a Közgazdasági Szemlében, 1929. évf. 289—92. old. oldal.

[3] L. Hellwig-Mäckbach: Neue Wege Wirtschaftlicher Betriebsführung. Ismertettem a Közgazdasági Szemlében, 1929. évf. 376—78. old.

[4] Jacobi Olivér: Európa racionalizálása. Közg. Szemle 1928. 209—10. old.

Mindenekelőtt az, hogy valamennyi magyar üzemnek munkaköltsége jelentősen kisebb, mint a megfelelő iparághoz tartozó német, vagy éppen amerikai üzemé. Tehát egész sora az iparágaknak, melyeket az amerikai, vagy német üzemszervezés munkairányzatuaknak vesz, nálunk töke- vagy anyagirányzatu. Ebből pedig a racionalizálás elméletében elsősorban lefektetett elv szerint az következik, hogy az ilyen üzemek reformálásánál a megtakaritásoknak az utóbbi két költségelem irányában kell történniök. Az elmondottak sulyos kritikát jelentenek azoknak az intézkedéseknek nagyrészére vonatkozóan, amelyek Csonkamagyarország ipari racionalizálása jegyében tétettek és amelyeket — ha a jelek nem csalnak — az érdekeltek a jövőben még csak tetézni fognak.

A magyar üzemi reformok tulnyomó része — igen sok esetben külföldi példák vak utánzásaképpen — a munka intenzivebbé tételét célozta. Ez üzemi tekintetben a költségelemek hazai sulyviszonyainak teljes negligálását jelentette. A mienkénél sokkal nagyobb munkabér és kisebb kamatláb föltétlenül jövedelmezővé tette egyes külföldi gyárak gépi állományának felujitását, mig egypár hazai üzemnek ilyirányu reformjai a mai magyar töke- és bérviszonyok miatt vagy eredménytelenek, vagy pénzfecsérlésszámba mennek. Hasonló áll a különböző bérrendszerekre, melyek (mint például a sokat vitatott *Bedeaux*-rendszer) külföldi bérviszonyok mellett igen gyakran rentabilisek, de nálunk sokhelyütt még önköltségüket, illetve a bevezetésükkel járó adminisztrációs költségtöbbletet se szolgálnák meg. A munka intenzitásának forszirozott növelése amellett elkerülhetetlenül maga után vonja a Bedeaux-rendszer folytán elérhető munkásredukciót 30%-ra. A racionalizálás nyomán kiélezödő szociális problemára a magyar szakirók közül először *Andreich* Jenö tanulmánya[5] keltette fel a figyelmet. „Kétségtelen — ugymond — hogy a meginduló *alkalmazkodási folyamat* átmenetileg munkanélküliséget váltana ki a munkanemek minden kategóriájában, mely eshetőségek tervszerü megelözésére eddig intézményesen semmi komolyabb lépést sem tettünk . . "

Termelésünk észszerüsitésénél tehát elsősorban sajátos hazai viszonyainkat kell szem elött tartani. Ily szellemben racionalizálva — alább látjuk, miért? — egyszerre kell megfelelnünk, éppen a racionalizálás elvéből következően, a munka, a közgazdaság és az állam követeléseinek.

Magyarország gazdaságföldrajzi helyzete — elsősorban ipari szempontból — közepes, mint relativ nyugati és relativ keleti adottságok eredöjéé. Viszonylagosan nyugatiak például a kulturális adottságok, mig a viszonylagosan keleti tényezök közé tartozik az alacsony bérnivó. Ezek a speciális hatók kiváltképpen alkalmassá teszik Magyarországot az ipari feldolgozó terület szerepére egyrészt, az extenzive dolgozó exportipar számára másrészt. Ez az egyik oldalon — a tökemomentum figyelmbevételével — a költséges kisérletezések szükségszerü és a lehetőségig vitt kiküszöbölését jelenti. Észszerütlen ennélfogva például egy hazai automobilkonstrukció, ami költséges kisérletezést és tömeges gyártást igényel. Mindkettőnek feltételei oly piaci körülmények, amelyek Csonkamagyarországon teljességgel hiányzanak. (Tehát a belföldi piac szá-

[5] Andreich Jenő: A racionalizálás lényege. M. M. É. E. Közlönye. 1928. 29—30. sz.

mára termelő üzemeknél óvatosság a széria-gyártásnál, stb,) Töke és munkaviszonyaink figyelembevételével racionális megoldásnak látszik sok esetben bevált külföldi tipusok legyártása, esetleg nemzetközi konszernek keretében.

A másik irány: az alacsony munkaköltséggel dolgozó exportképes gyáripar. E tekintetben a helyénvaló üzemi politikát jellemzik az inflációs évek egyes elszigetelt próbálkozásai. (Nagyobb megmunkálási időt igénylő, olcsóbb nyersanyagok, stb.) Az ipari extenzitás nem tekinthető retrográd lépésnek akkor, ha avval egyébirányu alapos racionalizálás párosul. Az ily módon extenzive dolgozó üzem valamelyest emlékeztet a modern vitorlás teherszállitó hajóra, mely villanyvilágitásra van berendezve és általában a technika minden vivmányát felhasználja — éppen csak hogy felhasználja az olcsó hajtóerőt is. Amint versenyképes a modern vitorláshajó, ugy versenyképes extenziv gyáripar is, ha racionáljuk — de csakis akkor. A közgazdászok egész sora — *Walker*, J. St. *Mill*, *Schulze-Gaevernitz*, *Taussig*, *Kale*, stb. — mutatott rá arra az igazságra, hogy alacsony bér nem jelent alacsony termelési költségeket. Tehát a magyar ipar észszerüsitése tekintetében — töke- és anyagirányban — igenis sok a tennivaló. Az ilyen igazi észszerüsités — különösen Csonkamagyarországon — óriási előnyökkel járna. Mindenekelőtt az olcsó munkabér általános előnyeivel. Wedemayer[6] és mások mutatnak rá arra, hogy különben egyenlő és változatlan termelési feltételek mellett a béremelés munkanélküliséget és a termelésben csökkenést okoz. Viszont bérredukció esetén a bérekben elért megtakaritás által uj munkáskontingenset állithat be a gyár, ami csökkenti a munkanélküliséget. Az uj és a régi munkáskontingens együttesen többet termel és többet is keres. Viszont az alacsonyabb bérek mellett olcsóbban termelő vállalatok nyeresége nő. A végeredmény: konjunktura, fellendülés. Tehát a munkaintenzitás hiveinek felfogásával szemben, miszerint a racionalizálással járó munkáslétszámcsökkentés csak átmeneti jelenség, leszögezhetjük: maga az extenziv munkaprogram is átmeneti jellegü, hiszen az eredményeképen adódó konjunktura módositja a termelési viszonyokat. Erről az alábbiakban — a népesedési probléma kapsán — még lesz szó.

Külkereskedelmi viszonylatban ismeretes az alacsony munkabérszint hatása: a *szociális dumping*, mely *Baer* szerint[7] nem más, mint az árunak a hazaival azonos, de a külföldi piacon érvényben levőnél alacsonyabb áron való eladása, amennyiben az árszintdifferencia oka a termelő ország alacsony bérnivója. Racionális ipari reformok által Csonkamagyarországra is érvényesithető *Belluzzo* olasz nemzetgazdasági miniszter mondása: az ipar az idegen verseny ellen jobb védelmet talál a termelés racionalizálásában, mint a vámokban. *Ferenczi* szerint[8] „gazdasági szempontból elegendő lesz, hogy a belső fogyasztás (esetleg nagyszámu kisfogyasztó — cikkiró megj.) mellett a kivitel is bizonyos mértékben emelkedjék, hogy munkáshiány mutatkozzék, különösen a 15—45 éves korosztályok-

[6] R. Wedemayer: Konjunkturverschlechterung durch Lohnerhöhungen. Leipzig.

[7] P. Baer: Das soziale Dumping. Halberstadt, 1928.

[8] Ferenczi Imre: Tulnépesedés és kivándorlás. Előadás a Magy. Közg. Társaságban 1927 szeptember 22-én.

ban." Ezen a ponton bontakoznak ki a magyar ipari észszerüsités legmagasabbrendü vonatkozásai. *Andreich* definiciója szerint „a racionalizálás nem egyéb, mint a szerves gazdasági egész minden ágazatára nézve érvényes módon, az egységes, univerzalisztikus szociális rendező elvnek megfelelően, az összes rendelkezésünkre álló technikai és gazdasági természetü eszközöknek céltudatos és tervszerü felhasználása."[9] A magyar racionalizálást determináló egységes szociális momentum pedig nem más, mint a mai magyar probléma tengelypontja: a népesedés válsága.

A racionalizálás vázolt programja nem más, mint a (nemcsak fizikai) munkásság által mostanig meghozott és ezután is meghozandó *nemzeti áldozat*, mellyel viszonylag alacsonyabb jövedelem mellett, standardjának önkéntes és a történelmi idők parancsszavára hallgató sülyesztésével kevésszámu és nagyobb jövedelmü, végeredményben azonban bizonytalanabb munkaalkalom helyett elfogadva a nagyszámu, kisebbjövedelmü, végeredményben azonban stabilabb munkaalkalmat: standard és népesedés korrelációjával képessé teszi az ipart a mezögazdasági népfölösleg felszivásával megjelölt feladatának tökéletes teljesitésére és igy lehetövé teszi a népszaporulat erös fokozását.

Ferenczi szerint[10] „tulnépesedés alatt azt az állapotot értjük, amikor a népesség nem tud a régi arányban ugy szaporodni, hogy elért életmódját megtarthassa." *Fairchild* amerikai szociológus pedig szobakisérlettel igazolta a népesedési világkongresszuson a tételt. miszerint „ha egy meglévö földterületen és a technikai kultura bizonyos foka mellett szaporodik a lakosság, akkor van egy bizonyos optimum, amelyen tul nem szaporodhat, illetve csökkenhet, anélkül, hogy életmódja ne változnék." Viszont — ugyancsak Ferenczi mondja[11] — „gazdasági szempontból a szaporodás és népsürüség visszahatnak a találmányokra, a technikára, a munkamegosztásra és igy a produkcióra." Tehát legalább oly joggal lehet átmenetinek tekinteni az extenziv termelést, mint az intenzitással járó munkanélküliséget.

Az extenziv racionalizálás megoldja a munkanélküliséggel kapcsolt társadalmi problémák egész sorát. Ezeknek a kérdéseknek sulyát jellemzik *Balás* Károly[12] szavai a munkanélküliség elleni biztositásról: „nem értem azt a merész optimizmust — ugymond — mely Csonkamagyarország jelenlegi helyzetét, gazdasági erejét és a jelenlegi idöszakot alkalmasnak véli arra, hogy a munkanélküliség elleni kötelezö állami biztositást és az erre való jogot törvénybe iktassa s ezzel megnyissa a legerösebb kapuját a nagy tömegek állandó állami eltartásra irányuló és folytonos növekedésükben paragrafusokkal többé nem fékezhetö igényeinek." Az extenziv racionalizálás egyetlen feltétele: a bérszint álandósitása. E tekintetben a munkásság oldaláról — eddigi álláspontja alapján — nem várhatunk nehézségeket; benne él a szolidaritás gondolata. Fontos azonban, hogy a személyi jövedelmek mérséklésénél ne álljunk meg a munkásságnál, ami már eleve következik a racionalizálás lényegéből is. Az alacsony bérszint szükségességét be kell vinni a köz-

[10] Ferenczi: i. m.
[11] U. o.
[12] A munkanélküli biztositás javasolt módja. Közg. Szemle 1926. 418—31. old.

tudatba, mely — *Mitscherlich* szerint[13] — a bérszinvonalat teljesitőképesség és létminimum között hatalmi momenumokon kivül egyedül determináló körülmény.

Mindenestre szükséges az emlitett észszerüsitési program keresztülviteléhez az állami beavatkozás, amit már a racionalizálás több szakértője sürgetett. Ily módon lehetővé tesszük egy hatalmas népszaporodási hullám létrejöttét, mely nagy rezervoárt teremt a viszacsatolandó területek számára és talán hamarosan szétfeszíti a mai határokat. *Viener András.*

Az Egyesült Államok nemzetközi fizetési mérlege.

A merkantilista közgazdászok bizonyára nagy csodálkozással olvasnák a mai nemzetközi fizetési mérlegek eredményeit. Nemcsak a nemes fémek forgalmának alacsony összege, hanem az áruforgalom mellett kifejlődött másminő tranzakciók keltenék fel különösen a figyelmüket. A nemzetközi forgalom növekedése és változatossága mindig több és több olyan ujabb tételt állit be a fizetési mérlegekbe, amelyeknek kihatása elsőrangu fontossággal bir.

Az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériumának pénzügyi és hitelosztálya már 9 év óta állitja össze és publikálja Amerika fizetési mérlegét. Az 1930. évi összefoglalás legnagyobb részét *dr. Ray O. Hall* irta, aki azonban éppen a munka miatt keletkezett nézeteltérések következtében megvált állásától. Dr. Hall azzal vádolta a kereskedelmi minisztériumot, hogy a közölt adatokat megmásitották, igy az amerikai importot 100 millió dollárral többre számitották, hogy kedvezőbb eredményeket mutassanak fel a magas vámtarifa ellenére. A tőkekivitelt szintén 100 millió dollárral magasabbra vették, hogy azt a látszatot keltsék, hogy Amerika megfelelő összegü kölcsönöket bocsát a világ többi részének rendelkezésére. A vádakat a kereskedelmi minisztérium természetesen megcáfolta. A kérdés elintézése sokkal nehezebb, mint hinnök, mert az adatok vizsgálása és megfogása nagy nehézségekbe ütközik. Ugyanis a tételek nagy része becsléseken alapszik, miután sok tételre nincs megbizható statisztikai adat. A tőkeforgalmi tételekből például csak a háborus adósságok és a külföldi értékpapirok nyilvános eladásra került tétele tekinthető teljesen pontosnak; ez utóbbinak teljes összege egyébként megegyezik e sorok irójának a külföldi kölcsönök prospektusai alapján összeállitott tételével. Mindazonáltal az amerikai statisztikusok megegyeznek abban, hogy a fizetési mérleg, ha nem is pontos, mégis megközeliti a valóságot, ezt maga *dr. Julius Klein*, a Magyarországon is jól ismert kereskedelmi államtitkár is hangsulyozza az előszóban: „a kiadmány mind teljesebb pontossággal és a pénzügyi és kereskedelmi vállalatok folyton nagyobbodó közremüködésével került összeállitásra".

Az amerikai fizetési mérleg két oldalának az összege 1930-ban 17.050 millió dollár volt, szemben az 1929. évi 20.185 milliós eredménnyel és igy 3000 millió dollár csökkenést mutat, ami az első depressziós évnek tudható be. A mérleg első és egyben legnagyobb tétele az *áruforgalom*, az export 3843 millió és az import 3061 millió dollárt tett ki. Az előző év eredményével összehasonlitva értékben a kivitel 27%-os, a behozatal 30%-os csökkenést mutat; az áruforgalom mennyisége viszont a bevitelnél 15%-kal esett vissza, a kivitel

[13] W. Mitscherlich: Moderne Arbeiterpolitik. Leipzig, 1927.

nél pedig 19%-kal. E nagymértékü csökkenésnek több oka van. Elsősorban a világpiaci árak folytonos esése, másodsorban az Egyesült Államok elzárkózó vámpolitikája, melynek a nemzetközi kereskedelemre gyakorolt hatását egyébként még mindig vitatják Amerikában. A fenti összeghez még hozzáadandó a másminö tételekből származó áruforgalom. Ilyenek pl. a tengeri hajók szenelése, ezüstforgalom stb. A régebbi kiadmányok becsléseket tartalmaztak csempészett árukról is, igy pl. szesz, gyémánt, opium és másminö törvénytelenül behozott árukról. Ez természetesen erös kritikát váltott ki a puritán érzésü amerikai lakosság körében, ugy hogy a mostani mérleg csak egy összegben adja meg és pedig 171 millió dollárban ezen tételek összegét.

A fizetési mérleg második csoportját, az amerikai elnevezésben u. n. „*invisible items*“ (láthatatlan tételek) összegei alkotják melyek szolgálatok teljesitéséből és másminö, nem az áruforgalomból származó transakciók végrehajtásából erednek. Ilyen tétel az áruk szállitmányozása, melynek fejében az Egyesült Államok a 699 millió dollárt kitevö összegböl 447 milliót fizettek ki külföldi vállalatok kezébe. Ez mindenesetre tekintélyes összeget képvisel és az Egyesült Államok kormánya mindent elkövet, hogy ebböl minél többet tudjon megtartani a saját tengerészete részére.

A fenti csoport legérdekesebb része a *turista-forgalomból* eredö kiadások tétele. A gazdasági válság ellenére ezen kiadások csak 50 millióval csökkentek, de ugyanakkor a turisták száma nagyobb volt.

Az Egyesült Államok turistaforgalmának nagy része Kanadára, a legközelebbi szomszédjára esik. Kanada északi erdei és vadonjai nagyon alkalmasok turistáskodásra, amit az amerikai yankee rendesen automobilon, óránként 80—100 kilométeres sebességgel bonyolit le. Kanadába a mult év folyamán 5,409.450 automobilt engedtek be turázásra. A kiadások összege 266 millió dollárt tett ki, melyböl levonva a kanadai turisták által az Egyesült Államokban elköltött összeget, azaz 86 millió dollárt, az egyenleg 180 millió dollárra rug. Az amerikai turisták szivesen keresik fel a déli szomszédjukat is, Mexikót, ahol 1930-ban 43 millió dollárt költöttek el. A harmadik irány a tengerentuli forgalom, mely legjobban érdekli Európát, ez szintén hatalmas számokat mutat fel. a kereskedelmi minisztérium 489 millió dollárra becsülte az igy el költött összegeket, melyböl levonva az Amerikát látogató idegen turisták kiadásait, 72 millió dollárt, az egyenleg 417 millió dollárt tesz ki. Itt már jobban jelentkezik a depresszió hatása, mert kb. 25%-os csökkenést találunk. Az 1931. évi eredmény már bizonyára teljes egészében fogja a válság hatását mutatni: a hivatalos becslések máris ujabb 25% esést jósolnak.

A kiadmány most hozta elöször azon statisztikákat, melyek a hajók nemzetiségét, osztályát és rendeltetési helyét közlik:

	Első-	Cabin-	Második-	Turista-	Harmadik-	Összes.
	osztály					
Amerikai hajók	59.600	47.700	2.000	7.200	10.000	125.700
Más nemzetiségü hajók	70.100	98.300	37.900	61.660	67.300	335.400
	129.700	145.000	39.900	68.800	77.300	461.100

A tengerentulra utazó turistákhoz intézett kérdőivekre adott feleletekből a következő adatokat állithatjuk össze: Az utazás ideje alatt elköltött összeg átlaga:

Első osztály	$ 2.012
Cabin	$ 1.109
Második osztály	$ 951
Turista „	$ 778
Harmadik „	$ 511

A 461.100 amerikai állampolgárból, akik 1930. évben tengeri kikötőkön keresztül hagyták el országukat 149.700 Nyugat-Indiába és Közép-Amerikába ment és 83,334.000 dollárt költött el. Néhányezer kormánykiküldött és más hasonló hivatalos minőségben utazó személy levonásával 296.400 amerikai turista választotta a messzebb fekvő tengerentuli országokat és pedig legnagyobb részt Európa nyugati részében fekvő államokat. A kiadások összege Európában 309 milliót tett ki.

Az idegenforgalmi kiadások teljes összege a következő:

	dollárban		
	1928.	1929.	1930.
Teljes összeg	823,716.000	868,248.000	810,721.000
Europa	330,000.000	335,000.000	309,000.000

Idegenforgalom Amerikában, mely a fenti összegekből levonandó:

163,152.000 182,892.000 170,984.000

Az amerikaiak által *Magyarországon* elköltött összegek mindössze 1,500.000 dollárra rugnak, ami a többi országokhoz viszonyitva is kis összeg. Ezen a téren sokat lehetne tenni, mert az amerikai Magyarországon sok olyan látni valót talál, amit más országokban nem igen lehet fellelni. Ehhez járul még a magyar vendégszeretet, amit az amerikai turista mindig elsőnek emlit meg, ha Magyarországról beszél.

A kiadmány legfontosabb részét a *tőke és hitelműveletekre* vonatkozó adatok képezik, amelyeknek jelentősége mindnagyobb, különösen a mai időkben, mikor a gazdasági krizisnek egyik alapvető problémája a nemzetközi hitel kérdése. Az idegen tőkék, mint a gazdasági szervező erők képviselői különösen Közép- és Keleteurópa országaiban játszanak jelentős szerepet, mert ezen országok közgazdasági élete nagyban a külföldi tőkebehozataltól függ. Ezek a nemzetközi tőkehitelezések viszont az Egyesült Államokat is kiemelték az elzárkózás politikájából. A kibocsátások statisztikája a legnagyobb pontossággal van összeállitva és minden tulzás nélkül mondhatjuk, hogy ez a statisztika hibamentes. Az alant közölt összeg nem tartalmazza a háborus adósságokat, amelyeknek összege 11.3 milliárd dollárra rug, misszionárius és más nevelési célra adott összegeket, rövidlejáratu kölcsönöket és az Egyesült Államok gyarmati emisszióit, Amerika külföldi befektetései 1931 elején a következőképpen oszlottak meg:

	millió dollár
Latin Amerika	5.159— 5.333
Európa	4.387— 4.535
Kanada	3.730— 3.854
Ázsia	1.608— 1.662
	14.884—15.384

Ezen összeg magában foglalja az Investement bankházak által az amerikai pénzpiacon kibocsátott külföldi kölcsönöket 7836 millió összegben, melyből 668 millió levonandó visszavásárlások fejében és az ugynevezett „direct investment"-ek tételét 7841 millió dollár összegben, végül az amerikai bankok által külföldön használt összeget, 25 millió dollárt.

A külföldön lévő tökék *kamatjövedelmének* statisztikája nagy körültekintéssel lett összeállitva. A Department hitelügyi osztálya minden egyes külföldi emisszióról külön kataloguslapot tart, melyen az illető értékpapir adatai vannak nyilvántartva. Igy a kötvények után élvezett kamatok összege nem becslés, hanem pontos adatok alapján állittatott össze. A kamatjövedelem tétele két részből áll. Egyik a hosszulejáratu befektetések, melyek nyilvánosan kerültek az amerikai tökepiacra; e tétel alatt Amerika 428,558.000 kamatot könyvelt el saját javára. A másik forrás a „direct investment"-ből, azaz az egyes külföldi országokból vásárolt értékpapirok után fizetett kamatszolgáltatásokból ered. Ezen összeg, mely becslés alapján állapittatott meg, összesen 397,518.000 dollárt tett ki és a következőképpen oszlik meg: Kanada: 123,428.000. Európa: 108,240.000, Latin Amerika: 120,700.000, Afrika, Ázsia, stb: 45,150.000 dollár.

A fenti tételeket összeadva, Amerika kamatjövedelmét az 1930. évre 826,076.000 dollárra becsülhetjük. Ha a töketörlesztéseket és a háborus adósságok adatait is hozzászámitjuk, akkor a teljes összeg 1.330,000.000 dollárt tesz ki, melyhez Európa 726,030.000 dollárral járul. Az egyes országok által fizetendő összegek kimutatásaiban megtalálhatjuk Magyarország tételeit is, mely szerint a kamatfizetés a hosszulejáratu kölcsönök után: 7,239.000 dollárt; töketörlesztés: 2,536.000 dollárt; háborus kötelezettségek: 69.000 dollárt, összesen 9,844.000 dollárt tesz ki. Buday Kálmán „Magyarország és az utódállamok helyzete a nemzetközi pénzpiacon" cimü munkájában Amerikában nyilvánosan kibocsátott magyar hosszulejáratu kölcsönök összegét 115,150.000 dollárban adja meg.

A fentebb emlitett aktiv tételekkel szemben Amerika nemzetközi fizetési mérlegének passiv oldalán különböző összegeket találunk. A külföld mindig tartott nagy összegeket Amerikában, aminek főokát a világ rossz gazdasági viszonyaiban találhatjuk meg; az amerikai értékpapirok közt különösen az államadóssági kötvények mutatnak nagy értékállandóságot és igy a külföldi tőkés ezen értékpapirokban szivesen fekteti bele a „kimentett" tőkéjét. A Department of Commerce 4700 millióra becsüli az Amerikában lévő külföldi hosszulejáratu tőkéket, melyek után Amerika 237 millió dollár kamatot fizet, ugyhogy a tiszta kamategyenleg Amerika javára 589 millió dollár.

Az 1929 őszéig tartott tőzsdespekuláció nagyban meggátolta a külföldi kötvények kibocsátását. Az 1930. év, mely időben a gazdasági depresszió még nem bontakozott ki teljesen, élénk külföldi

kötvénykibocsátást hozott magával. Igy ez év eredménye névértékben 1088 millió dollárt tett ki, mely a következőkép oszlott meg:

Nemzetközi	$ 180,299.000		
Európa	$ 237,615.000		
Kanada	$ 333.795.000	Közületi célokra	735,539.000
Latin Amerika	$ 254,450.000	Magánvállalatok	352,021.000
Ázsia, stb.	$ 72,500.000		1.087,560.000
U. S. Gyarmat	$ 8,900.000		

Ha az uj kibocsátások tételéből levonjuk a visszafizetett adósságokat és a törlesztési részleteket, akkor a tiszta hosszulejáratu tőkeexport 1928-ban 944, 1929-ben 306 és 1930-ban 733 millió dollár volt, mig 1931-ben szinte teljesen szünetel.

A nyilvános kibocsátásra került hosszulejáratu kölcsönök mellett az amerikai tőkés közönség magánuton az illető külföldi országokban is vásárolt értékpapirokat. Ezen összegek már nehezebben állithatók össze, miután nem állanak rendelkezésre nyilvános adatok. 1930-ban 255 millió dollárra becsülik ebben a formában a tőkekivitelt, melyből Európára 124, Kanadára 63, latin Amerikára 43 és a világ többi részére pedig 23 millió dollár jutott.

A külföldi állampapirok alacsony árfolyama az adósokat arra inditotta, hogy a saját értékpapirjaikat visszavásárolják: 1929-ben ezen összeg 449 milliót tett ki és 1930-ban pedig 806 millióra szökött fel.

Amerika *rövidlejáratu hiteltranzakciói* az utolsó években nagy fontosságra tettek szert. A newyorki piac London mellett előtérbe nyomult és egy bizonyos fokig az angol piacot kiszoritotta. 1929-ben Amerika rövidlejáratu hiteltételei külföldön 1484 milliót tettek ki, szemben a külföld 3236 milliós követelésével. Az 1929-i tőzsdekrach után a kamatláb Amerikában erősen csökkent és igy a külföldi tőkék is részben visszatértek hazájukba. Ezt a folyamatot a gazdasági válság más szimptómái is elősegitették. Az igy visszavonult összeg 1930 egyenlegén 443 millió dollárt tett ki, mig 1931-ben azután elérte a 700 millió dollárt. A rövidlejáratu hitelek mérlege 1930 végén következő volt: külföldiek követelése: 2.793,600.000, külföldiek tartozása: 1.725,759.000 dollár.

Az utóbbi időkben az *aranykérdés* nagy mértékben foglalkoztatta a világ közvéleményét. Amerika 1930 végén 4653 millió dollár aranytartalékkal rendelkezett, mely hatalmas kincset 1914 óta lassan gyüjtötte össze. A mult években az aranyfolyamat többször változtatta irányát, igy 1927 juniustól 1928 juliusig Amerika 577 millió dollárt vesztett, melynek okát az akkori nagyösszegü külföldi kötvény-eladásokban vélték megtalálni. Egyesek az arany ujirányu eloszlását látták ebben az exportban. Érdekes, hogy a folyamat tulajdonképpen csak ebben az időszakban mutat ilyen változást, mert ha az 1923. és 1929. évek közötti aranyforgalom összegét, mely 2649 millió dollárt tett ki, megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a két oldal majdnem megegyezik egymással. 1929 végén és 1930 elején az arany ujra kifelé indult, miután a tőzsdespekuláció megszünt és igy a külföldi tőkék hazatértek, továbbá a német Young-kölcsönt is 1930-ban utalták át Németországnak. Amint már emlitettük, a megélénkült külföldi kötvénykibocsátás 50%-al volt na-

Az Egyesült Államok nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérlege az 1929. és 1930. évekre.

	1929.			1930.		
	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
	millió dollárban			millió dollárban		
I. Kereskedelmi mérleg.						
Áruforgalom összesen	5.447	4.799	+648	4.097	3.339	+758
II. Fizetési mérleg.						
1. Fuvardijak	206	272	—66	155	251	—96
2. Turista forgalom:						
Kanada és Mexiko	101	334	—233	99	322	—223
Tengerentuli	82	534	—452	72	489	—417
3. Tengeri személy-szállitás ...	47	—	+ 47	49	—	+ 49
Hosszulejáratu tőke kamat jövedelme:						
4. Külföld tartozása	876	—	+876	826	—	+826
5. Külföld követelése	—	270	—270	—	237	—237
Rövidlejáratu tőke kamatjövedelme és jutalék:						
6. Külföld által fizetett	103	—	+103	78	—	+ 78
7. Külföldnek fizetett	—	144	—144	—	73	— 73
8. Bevándorlók küldeményei ..	24	247	—223	33	199	—166
9. Háborus adósságok törlesztése	212	5	—207	241	—	—221
10. Filmkölcsönzés dijai	70	6	+ 64	50	6	+ 44
11. Biztositási üzletek	70	70	—	70	70	—
12. Különböző tételek	52	91	— 39	45	82	— 37
I. és II. összege ...	1.903	2.174	—271	1.764	1.905	— 141
III. Hosszulejáratu tőkemozgalom.						
Külföldi befektetések:						
1. Külföldi emissziók	—	696	—696	—	1.082	—1082
2. Levonás törlesztésért	35	—	+ 35	182	—	+182
3. Levonás jutalékért	15	—	+ 15	23	—	+ 23
4. Névérték és árfolyam különb.	11	—	+ 11	43	—	+ 43
5. Külföldi értékek vásárlása .	—	913	—913	—	613	—613
Külföldi befektetések törlesztése:						
6. Visszafizetés és törlesztés ..	334	—	+334	301	—	+301
7. Külföldi visszavásárlások ..	449	—	+449	806	—	+806
8. Idegen befektetés Amerikában	1.585	—	—1.585	941	—	+941
9. Ennek törlesztése	—	92	— 92	—	77	— 77
10. Amerikai visszavásárlás ...	—	1.078	—1.078	—	833	—833
III. összege ...	2.460	2.779	319	2.315	2.605	290
IV. Rövidlejáratu tőkemozgalom. Nemzetközi bankbetétek változása	13	—	+ 13	—	443	—443
V. Aranyforgalom (és papirpénz)	245	365	—120	162	420	— 258
Teljes összeg ...	10.068	10.117	49	8.338	8.712	—374*

* Eltérés hibák következtében.

gyobb, mint 1929-ben és mégis aranykivitel helyett Amerika 396 millió dollárnyi aranyat importált 115,967.000 dollár exporttal szemben. Európa majdnem semmit sem küldött 1930-ba Amerikának, söt Franciaország 74, Olaszország 3 dollárnyi aranyat kapott Amerikából. Japán 156,609.000, Brazilia pedig 88 millió dollárnyi aranyat küldött az amerikai bankoknak.

Amint a mérleg két oldalának az összehasonlitásából látható, az eltérés 374 millió dollárt tesz ki, mely sokkal nagyobb, mint a mult évi eltérések. A nagy eltérés mentségéül szolgál az a körülmény, hogy 1930 gazdasági és politikai fluktuációkban változatos év volt és igy az egyes tételek megfogása sokkal nehezebb feladatot jelentett, mint az elözö években. Ilyen körülmények között lehetséges, hogy a fenti adatok nem fedik a legpontosabban a valóságot, de megállapitható, hogy a nagy körültekintéssel összeállitott munka igen közel jár a valósághoz. Az 1931. évi nemzetközi mérleg valószinüleg még nagyobb eltolódásokat fog magával hozni, mert a mostani nemzetközi hitel és gazdasági válság éppen e tételekben okoz legszembeötlöbb változásokat.

Newyork. *Buday Gyula.*

Könyvismertetések.

Angelopoulos Angelos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik. Leipzig, 1931.

Angelopoulos a jövedelemadó adatainak felhasználásával a jövedelemeloszlás tényeit kivánja megvilágitani. Azt kutatja, hogy az egyes osztályok, a felsöbbek és az alsóbbak között, mikép oszlik meg a nemzeti jövedelem és milyen eltolódások észlelhetök e tekintetben az idök folyamán.

Helyesen abból indul ki, hogy erre a célra a jövedelemadó adatai — kivált tökéletlenségeik kiküszöbölése és bizonyos kiegészitések után — alkalmasak. Minthogy ez adatok immár évek hosszu sorára állnak rendelkezésre, belölük egyuttal a jövedelemeloszlásban beállott változások is kitünnek.

A világháboruig ugy Poroszországra, mint Szászországra, valamint Ausztriára vonatkozólag — mely országok jövedelmi adóstatisztikáját aknázza ki a szerző elsösorban — a jövedelemadókötelesek számának erös gyarapodása tünik ki, mely nagyjában visszatükrözi a jólét gyarapodását ez időben. Hogy a népszaporodás hatását kiküszöbölje, 1000 lakosra vonatkoztatja a jövedelemadókötelesek számának gyarapodását és ez alapon arra az eredményre jut, hogy az adókötelesek száma 1896—1914-ben Poroszországban 120, Szászországban 10, Ausztriában 97 százalékkal gyarapodott (18. old.). Poroszországra nézve közelebbi meghatározást kisérel meg a tisztán gazdasági okoknak köszönhetö gyarapodást illetöleg, és a pénzértékváltozás, valamint adótechnikai okok figyelembevételével 56.2%-ra mérsékli a gyarapodást. Adatainak további feldolgozásával arra az eredményre jut, hogy a 900—3000 márka jövedelmüek ez időben Poroszországban jobban gyarapodtak, mint a 3000 márkán felüliek, tehát az alsóbb osztályok helyzete erösebben javult, mint a felsöbbeké. A világháboru alatti és utáni évek anyaga több körülménynél fogva a kiaknázásra kevésbé alkalmas. Az 1925—1927. évi, már az egész német birodalomra vonatkozó adatokból azt következteti a szerző, hogy az alsó osztályok helyzetének le süllyedése okozta ez időszakban az adózók számának csökkenését.

A munka II. része az adóköteles jövedelem és a nemzeti jövedelem alakulásával foglalkozik, majd az egyes jövedelmi ágak viszonyát kutatja. Az utóbbi kérdéssel röviden végez. Néhány érdekes adatot kiolvashatunk ugyan e fejtegetésekből is, de a jövedelmeknek munkabér és vállalkozói nyereség, valamint munka- és tulajdoni jövedelmek szerinti szétválasztása nehéz módszertani kérdés, mely csak mélyebb meggondolások alapján nyujthat számbavehetö eredményeket. *Angelopoulost* pedig nyilvánvalóan ezek a kérdések kevésbbé érdekelték és ezért nagyolta el könyvének ezt a részét.

A szerző igazi érdeklödése a jövedelemeloszlásnak jövedelmi osztályok szerinti képe felé fordul. Erre összpontositja módszertani készségét is, mely valóban elismerésre méltó. A jövedelmi és a munkabéradó adatainak alapján különböző helyesbitésekkel (75. old.) arra az eredményre jut, hogy a német birodalomban 1926-ban a keresök 44.93%-a adómentes volt, tehát 1200 márka alatti jövedelemmel birt. Az 1200—3000 márka jövedelmet élvezök a keresök 47.15 százalékát, a 3000—16.000 márka közöttiek ezek 7.6%-át, a 16.000 márka fölötti jövedelmüek pedig csak 0.32%-át tették ki. Minthogy csak az adóköteles jövedelmek ismeretesek, közelebbi adatokat a szerző a jövedelemeloszlást illetöleg csak ezekre nézve adhat. Ezek szerint a jövedelemadókötelesek 85.52%-a csak 3000 márkáig terjedö jövedelmet élvezett és az e csoportba tartozó egyénekre a megadóztatott összes jövedelem 55.17%-a esett; a jövedelemadókötelesek hátralevö (tehát 3000 márka feletti jövedelmet élvezö) csoportjának, vagyis a jövedelemadókötelesek 14.48%-ának jutott az összjövedelmek 44.83%-a. (72. és 79. old.). A vagyoneloszlás még egyenlötlenebb. A jövedelemadóval terheltek 75%-ára csak a megadóztatott vagyon 20%-a esett, tehát a vagyon 80%-a az adózók 25%-ának kezén volt.

Behatóan foglalkozik a szerző a *Pareto*-féle tétellel és megállapitja, hogy a Pareto-féle formula Németország 1926. évi jövedelemeloszlására jól ráillik.

Végül megkisérli a jövedelemeloszlás dynamikai vizsgálatát Németországra vonatkozólag. Részletesen végigvizsgálja az e célra eddig alkalmazott módszereket és arra az eredményre jut, hogy leginkább célravezetö a változásoknak 1000 keresöre való vonatkoztatása. E módszerrel ara az eredményre jut, hogy 1896—1914-ig a 900 márkáig terjedö jövedelmüek aránya 31%-kal fogyott, mig a 900—3000 márka közötti jövedelmüeké 95, a 3000—9500 márka jövedelmüeké 80, az e fölötti jövedelmüeké pedig 70%-kal növekedett, mi a jólét gyarapodását igazolja és egészséges fejlödésröl tanuskodik, megcáfolva az elproletárosodási elméletet. 1914-töl 1926-ig legjobban a 3000—8000 márka közti jövedelmet élvezök hányada növekedett és pedig 86.4%-kal, mig a 16.000—50.000 márka jövedelmüeké 5, az 50.000—100.000 márka jövedelmüeké 46, az e fölötti jövedelmüeké pedig 71%-kal csökkent.

A statisztikus számára a könyv még több érdekeset nyujt, mint a közgazda részére, mert a módszer kérdésével sokat foglalkozik. A szerző javaslata, hogy a keresöket kell a vizsgálatnál alapulvenni, igen helyes és elfogadásra számithat.

A közgazda mind e módszerekkel szemben bizonyos kétkedéstöl nem tud szabadulni. A jövedelmi adóstatisztika eredményei mindenesetre figyelemre méltók és igen sokat mondanak a jövedelem- és vagyonmegoszlás kérdéseiben. A jövedelemadó tökéletlenségei azonban mindenesetre torzitják a képet, még ha p. o. az adóvallomások hiányait figyelmbe venni és az eredményt ehhez képest helyesbiteni igyekszünk is, mikép *Angelopoulos* teszi. A pénzérték változása is csak igen elnagyolva vehetö figyelembe és a különböző jövedelmi jogcimek szerinti feldolgozás a statisztika hiányaiba ütközik. Ha azonban a kép, melyet ez uton nyerünk, több tekintetben kiegészitésre szorul is, midön a népjólét alakulását akarjuk érzékelhetövé tenni, mindenesetre értékes marad és a jövedelmi adó adatainak e célra való kiaknázása a legnagyobb mértékben érdemes feladat.

Mindenesetre sajnálnunk kell, hogy hazánkra vonatkozólag ily irányu vizsgálatok még nem történtek és jövedelmi adónk késöi bevezetése folytán a háboruelötti időre nézve nem is lehetségesek. A háboruutáni évekre a pénzérték változásai és egyéb körülmények is megnehezitik a dolgot, de a kérdés fontos voltánál fogva, talán lehetne az adatok ily irányu feldolgozására kisérletet tenni.

H.

A magyar egyetemi hallgatók statisztikája. 1930. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter ur megbizásából szerkesztette a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. *Szövegét irta Laky Dezső dr.* müegyetemi nyilv. rendes tanár. — Szöveg: 104 oldal; statisztikai táblák: 75 oldal.

Laky professzor a tanulmányt bevezetö elöszóban, már a legelsö sorban, rámutat arra, hogy „a világháboru után megsanyargatott országunkra szakadt problémák közül egyike a legégetöbbeknek a magyar egyetemi és föiskolai hallgatóság problémája" és aggodalommal látja, hogy „az ifjuságnak meg nem szünö tömegei torlódnak azon az uton, amely az egyetemek s a föiskolák felé vezet". E megállapitás után szinte kár, hogy a felépitésben rendszeres, az adatokat tudományos szakszerüséggel és kimeritö gondossággal feldolgozó tanulmányában a szerzö a tények felsorakoztatása és az okok megjelölése után a sulyos problémák megoldásának módjaira már nem térhetett ki, annál is inkább, mert személyében az adatok feldolgozását nemcsak a statisztikus, de a kérdést alaposan ismerö és megoldására kiválóan hivatott szakember is végezte. Laky professzor azonban „Az egyetemi hallgatóság számának alakulása Csonka-Magyarországon" cimü fejezetben a mai igen magas létszámra célozva csupán felveti a kérdést, „hogy a magyar egyetemi hallgatóság létszámának ez a megállapodása minden tekintetben egészséges fejlödés tünete-e", de már a következtetést rábizza az olvasóra: „Alkossa meg véleményét az olvasó, ha e tanulmányt végiglapozta." Valóban, a probléma a kérdés teljes kifejtését és a nagytudásu szerzö véleményének kidolgozását mindenképpen megérdemelte volna. Csakhogy — sajnos — mint a könyv cime is mutatja, a szerzö megbizatása erre már nem terjedt ki.

A kérdés magva már a világháborut közvetlenül megelözö években meglelhetö, nálunk épugy, mint a nyugati kulturállamokban, a maga igazi nagy jelentöségében azonban csak most tárult elénk, amikor gazdasági összeroppanásunk sürgetöen követeli a probléma mielöbbi megoldását. A szerzö adataival élesen rávilágitva a problémára, joggal nevezi azt „az értelmiségi ifjuság válságának". A kérdés megoldása, szerinte, nemcsak a kormányra, de az egész társadalomra is tartozik. E két tényezöre kettös feladat hárul. *„Egyfelől* gondoskodni kell tényleg arról, hogy a rengeteg termelési költség[1],

[1] A termelési költség kiszámitásával a kérdést még erőteljesebb megvilágitásba helyezhetjük. Irányitásul szolgálhatnak erre vonatkozóan *Dublin* számitásai. Dublin számitásai szerint azokban a többséget képviselő amerikai családokban, amelyek körülbelül évi 2500 dollár bevételből élnek, a jelenlegi viszonyok között egy gyermek felnevelési költségei a 18 éves életkorig, a szokásos tételeket, mint élelmezést, ruházkodást, tanitást stb. figyelembe véve, 7238 dollárra tehetők. Ha ehhez az összeghez még a kamatveszteséget is hozzáadjuk, ugy a

mely az egyetemeket és főiskolákat elvégzett ifjuságban fekszik, ne fecsérlödjék el, ne menjen veszendöbe, hanem az ország anyagi és szellemi müvelödése érdekében használtassék fel". „De *másfelől* az az igazán szokatlan zsufoltság, amelynek a magyar egyetemek és főiskolák portáin szemtanui lehetünk, immár jó egy évtized óta, a kormányzatra más kötelességeket is ró: az egyetemi és főiskolai ifjuság állandó szemmeltartását s a speciális diákproblémák megoldását." Maga a tanulmány, mint arra már rámutattunk, a második feladat körében mozog. A statisztikai adatok az egyetemet még nem végzett, még tanulmányait folytató ifjuságunkra vonatkoznak. Az adatok ismertetése kivonatosan is nagy teret követelne; ezért elemzésünkben csupán föleg egy részt ragadunk ki és pedig a hallgatóság létszámának fejlödését, minthogy érzésünk szerint kétségkivül itt keresendö az értelmiségi ifjuság válságának legaggasztóbb pontja.

Az egyetemi (és jogakadémiai) hallgatók számának alakulását a következö néhány adat jól jellemezheti: (1865—66:) 3300; (1894—95:) 6177; (1899—1900:) 9145; (1913—14:) 13.593; (1930:) 12.932. Az elsö négy adat a kiegyezés után minden téren rohamos fejlödésnek indult élet megnyilvánulásaként hat, annál jobban megdöbbent az utolsó adat, amely a megcsonkitott ország megfogyatkozott lakosságához mérve, tulméretezett főiskolai oktatásra enged következtetni. Ha szembeállitjuk egymással a 21 milliónyi lakosság kulturális szükségleteit, a 8 millióra apadt lakosságnak csaknem ugyanolyan számu főiskolai hallgatóságában kifejezésre jutó ilynemü igényeivel, máris olyan kérdések tólulnak a vizsgáló elé, amelyek a szociálpolitikai tanulmányoknak igen hálás teréül kinálkoznak.

A létszámnak a háboruelötti fokozatos emelkedése természetes okokra vezethetö vissza. A főiskolai oktatás terén a kiegyezés jótékony jelentöségét legelöbb is a jog- és államtudományi karok, velük kapcsolatban a jogakadémiák, továbbá a müegyetem számitolták le: az 1870—75, időközben a joghallgatók száma, a kiegyezés elötti létszámhoz mérten, egyharmadával emelkedett; a mérnöki pályákra készülök száma pedig erösen megkétszereződött. A bölcsészettudományi karok a középfoku oktatásügy eröteljesebb fejlödésével az 1876—1880. évek között tüntetnek fel szembeszökö emelkedést: a hallgatók létszáma ugyanis a kiegyezés elött elért szám négyszeresére szökött fel. A nemzeti épitö munka most ujabb tevékenységi kört keres, ilyenül kinálkozik az 1881—1885. években a közegészségügy; s ennek megfelelöen az orvostudományi karok hallgatósága meg is kétszereződik. Ezek az adatok amellett szólanak, hogy a kiegyezést követö, valamivel több, mint másfél évtized során, a főiskolai hallgatók számának alakulása az anyagi és szellemi élet terén megnyilvánult fejlödésnek csupán kisérö jelensége volt. A nemzeti szükségletek ezekben az idökben az egyéni érdekekkel egybeolvadnak, ugyhogy az utóbbiak még nem domborodnak ki szembetünöen és a háttérben huzódnak meg. Ezzel szemben a következö évtizedekben az egyéni érdek mindjobban elötérbe lép s a főiskolai hallgatóság összetételét ezentul már a szerezhetö oklevelek hasznossága, az elhelyezkedés lehetösége, szóval az utilitarizmus szabja majd meg. Az 1895—

költségek valamivel többre mint 10.000 dollárra rugnak. (Louis J. Dublin: Gesundheit als Wirtschaftsgut. Németre forditotta Felix Tietze, Leipzig, 1931. 2—3. oldal) Főiskolai tanulmányok esetén ez az összeg a főiskolai évek alatt eszközölt kiadásokkal még jelentősen emelkedik.

1905 közti években hirtelen ellanyhul az orvosi pálya iránt az előző másfél évtized során mutatkozó érdeklődés, a szükséglet ugyanis egy időre ki van elégitve, az értelmiség ezt a tényt tudomásul veszi s ennek következtében a hallgatóság száma jelentősen elapad. Ugyanez a jelenség szökik szembe az 1910—15. években a bölcsészettudományi karoknál, ahol a létszám csökkenése ugyancsak feltünö e karok nyujtotta elhelyezkedési lehetőség megcsappanása következtében. A huszadik század értelmiségét tehát már kimondottan az egyéni érdekből folyó számitó előrelátás vezeti az életpályákat biztositani látszó tanulmányok megválasztásánál. Ez a számitó előrelátás azonban káros következmények magvát hordja magában. A tanulmányok megválasztásánál az egyéni hajlam és arravalóság kénytelen átadni helyét a kenyérgondoktól irányitott legegyénibb életérdeknek. Az életpályák kenyérkereseti lehetősége háttérbe szoritja az egyes pályákhoz füzödö tudományos célzatot: nem a tudományszomj, hanem a kenyér dönti el a választást. Az egyes családok ilyen szempontból mérlegelik gyermekeik főiskolai tanulmányait. De a család révén a felmerülö gondok megérintik az iskola padjain ülö ifju nemzedéket is. Éppenséggel nem csodálkozhatni azon, hogy a középiskolák felső osztályaiba járó tanulók jó része arra a kérdésre, hogy milyen pályára vágynak, vállvonogatással, nemtörödömséggel válaszol. Az észszerüség jármába hajtja igy ifjuságunknak nem jelentéktelen százaléka a körülmények nyomasztó hatása alatt elaltatott ambicióját s ha végzendö tanulmányai alapján ez a nemzedék legfeljebb a hivatalnokok megfelelö utánpótlására fog szolgálni s nem a tudományt önmagáért megbecsülö kasztot fog kialakitani, ezen sem lehet majd megütközni. Általános emberi szempontból ez ellen sem lehetne kifogást tenni, hiszen a tömegre nézve mégis csak a megélhetés lehetősége a legfontosabb kérdés. Ha az utilitarisztikus szempontok merev követése végzetteinknek jövöjét biztositani tudná, ugy a föld rögén tulemelkedö vágyakat akár a költészet körébe utalhatnók. Csakhogy a statisztikai adatokból levont következtetések ennek ellentmondanak. A főiskolai hallgatóknak a megüresedö állások aránylag csekély számához mérten feltünöen nagy száma és a már végzettek nagy tábora még azt sem teszi lehetövé, hogy a nem hajlamos pályákra készülök megtaláljak számitásaikat. Az ifjusági egyesületek panaszszava, az állásnélküliek bármily elhelyezkedés utáni sóvárgása, a vezetöférfiak aggasztó kijelentései és a statisztika rideg ténymegállapitásai e téren sürgös intézkedést követelnek.

Mi módon nött meg ily aggasztóan az intellektuális pályákra törekvök száma? A világháboru alatt a hallgatóság erösen megcsappant, az 1915—17-es években mélyen 6000 alá zuhant; a háboru utolsó évében, amikor a hadbavonult ifjuság számára a kormányzat nagy kedvezményeket biztositott, hirtelen közel 18.000-re szökött fel a létszám. És a következő időszakban hiába szükül össze az országhatár, az 1922—23. iskolai évben a létszám még mindig a 18.000 körül jár; s ha a mesterséges apasztás a kötött létszám törvényével le is csökkenti ezt a tulzott számot, ma még mindig annyi főiskolai hallgatója van a csonka országnak, mint Nagy-Magyarországnak volt az utolsó békeévben. Már pedig ez a békebeli létszám sem volt megnyugtató. Éppen *Laky* professzor: „Az értelmiség válságának gazdasági és társadalmi okai" cimü tanulmányában mutat rá arra, hogy hazánk szellemi munkapiacán már közvetlenül a világháboru előtt nagy feszültség támadt, ugyannyira — s ez a legfontosabb megállapitásában —

hogy a háboru elmaradása esetén már a 20. század második évtizedének közepe táján épugy bekövetkezett volna a szellemi munkapiac megostromlása, amint annak ma, a háborus bajok közbejötte miatt valamivel később szemtanui és szenvedő részesei vagyunk. Kétségtelen, hogy a világháboru befejeztével nemcsak azok a rétegek keresték fel a főiskolákat, amelyek eddig is itt keresték családi hagyományaik alapján boldogulásukat, de a tiszti kardbojt bűvkörébe került, most már nagyobb számmal feltörekvő uj rétegek is igyekeztek bejutni az értelmiségi pályák kivánatos sáncai közé. A főiskolai hallgatóság magas létszámának okai közé kell számitanunk azt a hajtó erőt is, mely az elhelyezkedési lehetőségek megfogyatkozásával egyenes arányban arra birta rá a szülőket, hogy gyermekeiknek a „szellemi fegyverzet teljességét" szerezzék meg. A középiskolai végzettséggel a szülői házban tétlenkedő ifjunak főiskolai foglalkoztatása is a létszámot fejlesztő lélektani okként müködött közre. Jelentős tényező a nőknek a főiskolákra való törekvése is. A tudományegyetemeken 1930-ban 1595 nőhallgató tanult, vagyis az összes hallgatóknak 12.3%-a. A hallgatóság létszámának állandósitásában elsőrendü szerepe van annak a körülménynek is, hogy a csonka ország nemcsak átmentette Nagy-Magyarország egyetemeit, de számukat a közgazdaságtudományi kar megszervezésével gyarapitotta is. A vidéki egyetemek a lakóhelynek és a tanintézetnek közvetlen kapcsolatával az eddiginél is eredményesebben müködő toborzói lettek a főiskolai hallgatóságnak. A fejlesztő tényezők sorába tartozik nyilván a hivatalos kulturpolitika is, amely a kulturfölény lobogójával az egyetemek felé terelt oly rétegeket is, amelyeknél az eziránvu tanulmány azelőtt éppenséggel nem volt köznapinak nevezhető. A létszám emelését természetesen nem utolsó sorban segitik elő a szociális tekintetben mindenképpen méltánylandó diákjóléti intézmények is. Mindenképpen örvendetesen hangzik Laky Dezső megnyugtató megállapitása: „A magyar egyetemi hallgatóság szociális gondozásának ügye bizonyos vonatkozásokban már eddig is szép eredményeket mutat fel. Olyan hallgató, aki lakása vagy élelmezése tekintetében szorulna támogatásra, igazán kevés van". Másrészt azonban a tanulásnak ilyenirányu megkönnyitése a főiskolai tanulmányok felé nagyobb számban vonzhat olyanokat is, akiket előképzettségük és tudományos hajlamuk hiányossága nem éppen tesz kivánatos elemmé. A létszám emelésére hatnak kétségen kivül mindenekelőtt az internátusok (az egyetemi hallgatóságnak megközelitőleg egynegyedrésze internátusokban és laktanyákban kap szállást), továbbá a menzák (körülbelül minden hatodik-hetedik hallgató menzán étkezik), nem csekély mértékben a különböző tandijkedvezmények (teljes tandijkedvezményt élvezett a hallgatók 14.6%-a, felet 8.1%-a, köztisztviselői kedvezményt 10.3%-a, köztisztviselői kedvezménnyel kombinált negyedtandijat fizetett a hallgatók 10.5%-a) s végül a tanulmányi ösztöndijak is (571 hallgatónak volt ösztöndija, közöttük 434-nek 600—800 pengős ösztöndija).

Vajjon történt-e intézkedés, amely a szellemi munkapiac feszültségének levezetésére alkalmas lehetett? Ilyenül jelentkezett a felvehető hallgatók létszámának megállapitására vonatkozó törvény. Tény, hogy a kötött létszámra vonatkozó intézkedés apasztóan hatott, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy a kérdést megoldhatta volna. Közgazdasági életünk leromlása, továbbá a tisztviselők létszámának az állam szükös pénzügyi helyzetéből indokoltan végre-

hajtott apasztása a főiskolai hallgatóság létszámának további csökkentését követeli meg. Laky Dezső joggal félti „a magyar értelmiség jövőjének biztonságát" azoktól az elemektől, amelyek egyetemi tanulmányaikat nem tudják majd összeegyeztetni az élet reálitásával. Ennek ellenére hiszi, hogy „meg lehet és kétségkivül meg kell majd az utakat találni, hogy a magyar intelligenciában felhalmozódó óriási szellemi kincs ne mint feszitő erő szerepeljen közéletünkben, hanem áldásthozó munkát fejtsen ki annak érdekében". A megoldás utját Laky Dezső közgazdasági életünk felvevő képességében látja, amennyiben ugyanis „a magyar közgazdasági életre a legnagyobb elfogultság mellett sem mondhatja bárki azt, hogy annak üzemei és vállalatai már telitettek volnának értelmiségi réteggel s általában azzal a nagyfoku intelligenciával, melyet pedig a közgazdasági élet ugyancsak áhit." A főiskolai oktatás szempontjából itt elsősorban is az u. n. ingénieur commercial-ra és a Diplom-Kaufmann-ra kell gondolnunk; az első tipust (szerintünk) a müegyetem közgazdasági osztálya van hivatva nevelni, a másik tipus kialakitása a közgazdaságtudományi kar feladatai közé tartozik. De várhatunk-e a mai nemzetközi bizalmi válság idején olyan mélyreható belső változásokat, hogy gazdasági életünk nagyobbarányu felvevő képességére nemcsak átmenetileg, de tartósabban is számithatnánk? Igennel, sajnos, alig válaszolhatunk a felvetett kérdésre. 1930-ban 12.932 egyetemi és jogakadémiai hallgatónk volt. A hallgatóságnak 19%-a negyedéves, 3.6%-a ötödéves volt s igy22.6%-kal kell számolnunk, vagyis közel olyan 3000 hallgatóval, akik tanulmányaik befejezéséhez közelednek. Ha pedig figyelembe vesszük azt az aggasztó jelenséget, hogy a végzettek jelentékeny része már évek óta nem tud elhelyezkedni és hozzáadjuk az évről-évre jelentkező végzetteket, akkor még gazdasági életünk remélhető javulása sem jelentheti a diplomás, állásnélküli ifjuság problémájának teljes megoldását. Igazolásul csupán a következő adatokra hivatkozunk: 1928-ban a gyáriparban 880 felső kereskedelmi iskolát végzett tanuló volt gyárvezetői állásban 681 müegyetemet végzett mérnökkel szemben; gyári alkalmazott pedig 4186 felső kereskedelmi iskolai abituriens volt 1381 müegyetemet végzett és 1238 felső ipariskolából kikerült alkalmazottal szemben. Közgazdasági életünk fellendülése a gyáripart illetően tehát nem okvetlenül a mérnöki diplomák birtokosainak válnék javára. És ez nem maradna elszigetelt jelenség, közgazdasági életünk más tere is szolgáltathat hasonló adatokat. Megoldási eszközül a szellemi munkapiacon észlehető fenyegető feszültség levzetésére mindenekelőtt a hallgatóságnak mainál is kötöttebb létszáma igérkeznék. A tényleges szükségletnek megfelelő kötött létszám évek hosszu során keresztül alkalmazva megoldhatná drákói módon a kérdést. Viszont azonban a tanulás szabadságának elvével ilyen intézkedés nem hozható összhangba. Minden egyén legelemibb emberi joga, hogy hajlamainak, készültségének és tudásának megfelelő irányt szabhasson életének. A tanulás lehetőségétől a tanulni vágyót és tudót megfosztani nem lehet. A kérdés megoldása más uton keresendő. A megoldás két intézkedést kiván. Elöször a már végzett és elhelyezkedni mindeddig nem tudó korosztályokról kell gondoskodni és ezekkel kapcsolatban azokról is, akik már hallgatói valamely főiskolának és három-négy év során oklevélhez jutnak. A segités módja ezeket illetően nem a megüresedő állások megszüntetésében és a szolgálati idö felemelésében rejlik, söt ellenkező-

leg, ilyenféle intézkedések csak a magában kiszámithatatlan veszélyt rejtő szellemi proletariatus növelésére alkalmasak. Nemcsak a nyudijra megérettek, de a harmincadik szolgálati évüket betöltöttek is álljanak félre, — csak egy nemzedéknek kellene ezt az áldozatot magára vállalnia — hogy az állástalansága és eddigi élete látszólagos céltalansága miatt a forradalmi eszmék iránt már-már hajlamos fiatalság megtalálja elhelyezkedését, nekivághasson az életnek, családot alapithasson és az élethez való jogát hasznothajtó kötelességteljesitésre válthassa fel. Szociális és nemzeti szempontok sürgetöen követelik e problémának még anyagi áldozatok árán való megoldását is. A végzettek ellátása után következik a főiskolai hallgatóság létszámának természetes, az ország lakosságához mérten szükségszerü apasztása. Itt rámutathatunk arra, hogy az érettségi vizsgálatnak a karpaszományos katonai szolgálattal való szoros kapcsolata ugyancsak fejlesztő tényezőként hat a főiskolai hallgatók számának kialakitásában. Ha már az érettségi bizonyitvány birtokába jutott az ifju, miért ne erőszakolná ki a főiskolára való bejutást is, amikor a különböző kedvezmények anyagilag olyan könnyen lebonyolithatónak mutatják a főiskolai tanulmányok elvégzését. Németországban a középiskola hatodik osztályának elvégzése, az u. n. kleine Reife megszerzése már jogot adott békében is a kedvezményes katonai szolgálatra. Tudjuk, hogy vannak olyanok, akik az érettségi bizonyitványt elsősorban a katonai szolgálat megkönnyitése végett szerzik meg, ezeknek a főiskoláktól való távoltartása elsörangu szociális érdek. A jelzett módon kétségtelenül apadna a főiskolai hallgatóság létszáma, különösen abban az esetben, ha az ilyen kisebb előképzettségüek számára, külföldi mintára, a gazdasági életben való elhelyezkedés megkönnyitésére kétéves, közgazdasági irányban kiképzést nyujtó iskolákat szerveznének meg. Az igy megszervezett gyakorlati célu tanintézetek természetesen nem szolgálhatnának a tudományegyetemekre való beiratkozás alapjául. De ezenkivül más megoldási lehetőség is kinálkozik. Ezzel kapcsolatban igen figyelemreméltóak a statisztikának az 1929—30. tanévi 1. éves hallgatókra vonatkozóan az érettségi bizonyitvány fokozata szerint készült adatai. Jeles érettségi bizonyitvánnyal rendelkezett 20.6%, jórendü bizonyitvánnyal 27.2%, elégséges rendü bizonyitvánnyal 48.5%; a férfihallgatóknak pedig több mint felerésze csak egyszerü érettségi bizonyitvánnyal iratkozott be első egyetemi év folyamára. Bármily szabadelvüen is kezeljük a középiskolai tanulmányokban elért eredményeket, mégis azt az álláspontot kell magunkévá tennünk, amelyet Laky Dezső is vall, s amely szerint „a kiválóbb középiskolai végzettségü ifjak — rendszerint — egyetemi tanulmányaik során is kitartóbbak". Ebben az esetben pedig joggal tehető fel a kérdés, hogy a gondos munkát, nagy kitartást követelő egyetemi tanulmányok — különösen a hallgatóság tulméretezett létszámára való tekintettel — nem tennék-e indokolttá a szellemi szelekciót? „Le recrutement de l'école se fait exclusivement par voie de concours", adja utasitásul például nem egy francia főiskolai jellegü tanintézet is, s az egyetemekre való felvételt más államokban is a tanulmányokat nyujtó középiskoláktól független bizottság előtt leteendő vizsgálattól teszik függővé. Kétségtelen, hogy a versenyvizsgálatok a szellemi szelekció üdvös eredményén kivül a főiskolai hallgatóság létszámának apasztására is jótékonyan hatnának.

Az előttünk fekvő könyv igen gazdag forrásanyagot fogla-

magában. E forrásanyag alapján a tanulmány szerzője a főiskolai ifjuság szociális problémáinak számos ágát teszi vizsgálat tárgyává. A szerző célja elsösorban a problémára való rávilágitás, a „magyar holnap ügyéért aggódók" további munkáraösztönzése, „nyilvános ankét" megindítása volt. Kitüzött célját bizonyára el is fogja érni. Az ankét megindítására nagyértékü tanulmánya a benne felhalmozott gazdag anyaggal mindenképpen alkalmas.

Dr. Vincze Frigyes.

Dr. Székely Artur: A középeurópai vámpolitikai közeledés kérdése a statisztika megvilágitásában. Budapest, 1931. A Magyar Vámpolitikai Központ kiadása. 40. l.

A középeurópai vámunió, vagy legalább is preferenciális vámokkal megalapozott gazdasági közösség gondolatát Magyarországon mind általánosabban javasolják, mint a jelenlegi nehézségekből kivezető utat. Ez a követelés hovatovább frázissá válik s hangoztatói közül számosan nem elég körültekintök, hogy meggyözödjenek egyrészt arról, hogy e vámközösségnek mi volna a hatása Magyarország számára s továbbmenöen, ami reálpolitikai szempontból még fontosabb, arról is, hogy a vámközösségbe bevonandó többi ország érdekei mit követelnek. Sz. kis dolgozata azért hézagot pótló, mert e kérdéseket tisztázza s ugyanakkor az ügyesen összeállitott statisztikai anyaggal lehetövé teszi, hogy e kérdésröl mások is önálló véleményt tudjanak maguknak alkotni.

Sz. megállapitja, hogy Magyarország behozatalának kereken 48%-a Ausztriából, Csehszlovákiából, Romániából és Jugoszláviából, további 4.5%-a Olaszországból, 4%-a Lengyelországból és 20%-a Németországból származik. A magyar kivitelböl viszont az elsönek emlitett 4 ország kb. 55%-ot, Olaszország — 1930-ban — közel 13%-ot, Németország pedig 10—11%-ot vesz át. Ebböl — Sz. szerint — az következik, hogy *olyan vámpolitikai kombinációban, amely Németországgal és Olaszországgal való gazdasági összeköttetésünket veszélyeztetné, nem igen vehetünk részt.* Viszont Románia, Jugoszlávia és különösképpen Lengyelország kivitelünknek csak aránylag kis hányadát veszik fel, bár ipari kivitelünknek kétségtelenül igen fontos piacai.

Ami már most egy osztrák-magyar vámszövetség, vagy általános preferenciális rendszer kérdését illeti, az Magyarországra nézve kétségtelenül sok elönnyel kecsegtetne, Ausztria szempontjából azonban nem volna különösebb értéke. 1929-ben ugyanis Ausztria bevitelében 328 millió, 1930-ban pedig 285 millió schillinggel részesedtünk s ez a részesedés, szoros vámpolitikai viszony esetén jelentösen megnöne. Igy pl. 1930-ban Ausztria felvehette volna egész sertéskivitelünket, még akkor is, ha az jelentösen megnöne. Át tudná venni továbbá egész rozs-, tojás-, friss gyümölcs-, árpa-, zab-, tengeri-, barnaszén-, friss fözelék-, nyersdohány-, villamosgép- és készülék-, vasáru-, zsirosolaj-, disznózsir- és borkivitelünket, valamint buza- és liszt-, továbbá szarvasmarha-kivitelünknek a jelenleginél jelentösen nagyobb hányadát. Ezzel szemben Ausztria 1929. évi 2.2 milliárd értékü és 1930. évi 1.9 milliárd schilling értékü kiviteléböl csak 169. ill. 122 millió schilling értékü árut tudott Magyarországon elhelyezni.

Ausztria számára oly kombináció, amelyben Magyarországon kivül a többi utódállam is résztvenne, kétségtelenül sokkal előnyösebb volna, de Ausztria a németországi piacot, ahová egész kivitelének 1929-ben 15.9, 1930-ban pedig 17.5%-a irányult, továbbá többi nyugati és tengerentuli piacát nem nélkülözheti.

Egy csehszlovák-osztrák-magyar vámunió a magyar mezögazdasági export számára nagy lehetöségeket nyujtana. Ezzel szemben Csehszlovákia kiviteléből közel ugyanannyi irányult Németországba, mint Ausztriába és Magyarországba együttesen. Ez Sz. szerint „bizonyos mértékben érthetövé teszi azt a meglehetösen hüvös fogadtatást, amelyben osztrák és cseh hivatalos körök az utódállamok vámpolitikai közeledésére irányuló terveket részesitik".

Annak elemzése után, hogy Jugoszláviának és Romániának bevonása a középeurópai vámközösségbe minö hatással volna, Sz. a következö megállapitást teszi: „Bármily nagy elönyökkel kecsegtet is, különösen a középeurópai agrárállamokra nézve a dunai államok vámpolitikai közeledésének valamely formája, a középeurópai mezögazdasági, de különösen az ipari államok nem mondhatnak le az alakulaton kivül esö piacaikról sem. A koncepció létrejöttére tehát csak abban az esetben lehet számitani, ha az nem fenyeget az alakulaton kivül levö piacok elvesztésével". A megoldás a preferenciális szerzödések utja lehet csupán.

Sz. könyve az aktuális kérdést áttekinthetöen, logikusan világitja meg. Hasznos munkát végzett.

Varga István.

Gater, Rudolf: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. — Eine Kritik ihrer Methoden und ihrer Ergebnisse. — Zürich: Girsberger & Co. 1931. XI., 162 old. Irod. VII—XI. old. (Züricher Volkswirtschaftliche Forschungen. 17. kötet.)

A társadalmi gazdálkodás elöreláthatö alakulására vonatkozó kutatások eljövendö évtizedek változásaira és a közeli jövö, a minden idöben adott piaci helyzet megállapitására irányulnak. Mig az elözö a gazdasági élet törvényszerüségeit kutatja, addig az utóbbi a közeli idök konjunkturaprognózisának felállitását célözza. A konjunkturaprognózis felállitására szolgáló barométerek sokfélesége közül tudományos megalapozottságuk által a W. *M. Persons* kutatásai alapján készülö Harvard-barométer, a *Wagemann* irányitása mellett a berlini Institut für Konjunkturforschung által szerkesztett barométer és a *Spiethoff—Singer*-féle barométer válnak ki; mindegyik alapját a gazdaságstatisztika képezi s annak felvételi módszere lényeges befolyással van a szerkesztett barométerre.

A Harvard-Intézet barométere (Indices of General Business Conditions) — amellyel *Gater* munkája foglalkozik — az irodalomban már eddig is megfelelö méltatásra talált, föként a szerkesztés alapját képezö mathematikai és statisztikai módszerek vizsgálatát és birálatát illetöen; azonban ezek alkalmazhatósága a gazdasági élet változásainak megállapitására, továbbá az elért eredmények értékelése mindeddig háttérbe szorult. E tény felismeréséböl kiindulva Gater általános vizsgálat tárgyává teszi az intézet kutatási módszereit, majd részletesen beszámol az elsö barométer felállitása óta végzett további kisérletekröl és az azokkal elért eredményekröl.

Az elméleti, ideális barométertipusok között a Harvard-féle — bizonyos megszoritásokkal — eredetileg a speciális symptomatikával és empirikus módszerrel készültekhez tartozik; általánosan symptomatikusnak elismert változásokat, mint pl. a bérek, a javak fogyasztásának változásait, a munkanélküliség alakulását nem veszi tekintetbe, a sorok kiválasztásánál pedig nem egy bizonyos konjukturaelmélet által fontosnak felismert sorokat használ fel barométeréhez, hanem a meglevö anyagból a kunjunkturamorphológiára felépülteket választja ki. Persons összesen 50 sort vizsgált meg a barométerszerkesztéshez való felhasználhatóság szempontjából, melyek közül 23 sort választott ki. A későbbi barométerek mindinkább eltérnek az empirikus alapról s végül már csak ár- és ártömegsorokból tevödtek össze. A trend kiszámitása *Persons* módszere alapján nem vezet megfelelö eredményre, mintahogy más módszerekkel is dolgozva még messze van a feladat megoldásától: statisztikai értékek biztos összehasonlitási alapját nyujtani. A szociális jelenségek okozta gazdasági hatások megállapitása a saisonindex kiszámitása utján történik, melyet Persons merev rendszer utján, a medián értékek felhasználásával végez.

A háboru elötti idöre felállitott barométerek két, a szerzö által behatóan tárgyalt rendszer szerint történtek. Az elsöben 5, a másodikban 3 csoport görbéje tárja fel a konjunktura lefolyását az 1903—1914. közötti idöben. Az ötgörbéjü barométer egyes csoportjainak tartalmi megjelölése nehézségekbe ütközik, miután a csoportok a legkülönbözöbb sorokból tevödnek össze. A legjelentösebb sorok alapján a csoportok a következökép jellemezhetök: 1. a spekuláció ármozgásai, 2. a spekuláció tömegmozgásai, 3. a termelés tömegmozgásai, 4. az általános árszinvonal és 5. a kamatláb mozgása. E rendszer havi értékekkel dolgozott, amivel szemben a 3-görbéjü barométer, melynek egyes csoportjai: *A)* részvényár és a spekuláció volumenjei, *B)* az áruárak és az áruforgalom, valamint a termelés volumenjei, *C)* az áruhitel kamatlába és a tözsdei hitelhelyzet, már csak kéthavi értékeket vett alapul, ami a prognózis szempontjából visszaesést jelentett. Ez utóbbi azonban megváltozott a prognózishoz is felhasznált barométerek szerkesztésénél s 1919-ben ujból a havi értékekre térek át. A csoportok megváltoztatásával készült 1919. évi barométer rendszerével 1923-ig dolgoztak, kiegészitve 1922 áprilisa óta egy, az ármozgást feltüntetö barométerrel. Az 1923-ban uj rendszer szerint felépitett barométer ugy methodikailag, mint elvileg annyira különbözik az addigi 3-görbéjü barométertöl, hogy Gater abban egy egészen uj barométertipust lát. Azóta ezen barométerrendszer is többször, 1926, 1927 és 1928-ban revideáltatott.

A Harvard-intézet célja a konjunktura diagnózisának megállapitása és a prognózis felállitása. A konjunkturasémával vonatkozásba hozott görbéket veszi alapul a diagnózis felállitásánál, amely módszerrel azonban a konjukturaséma fázisának felismerése csak kivételes esetekben lehetséges, mert a görbék csak ritkán mutatnak egy bizonyos fázissal tisztán megegyezö konstellációt. A fázis megállapitása a barométerböl annál is inkább nehéz, mert a konjunkturasémában a trendre való utalás hiányzik. A tárgyalt különböző görbék reviziója kimutatta azok ellentétes irányu mozgását, aminek következménye, hogy egyazon idöpontra a különböző barométerek ellentétes diagnózist eredményeznek, aminek folytán azok az addott

piaci helyzet felismeréséhez nem járultak hozzá, s igy a konjukturadiagnózis általuk egy lépéssel sem jutott elöbbre.

A Harvard-barométer alapján felállitott prognózis tárgya a görbék továbbhaladásának megjósolása. Ezek szerint Harvardék csupán a görbe-prognózist és nem a szorosan vett konjunkturaprognózist üzik, objektiv barométerük végsö következtetéseit szubjektiv mérlegelések alapján eszközlik. Annak a megállapitása, hogy a prognózis helyes volt-e, az illetö görbék továbbhaladásának vizsgálata utján történik. Ha az a prognózissal nem egyezik, ugy az következtethetö, hogy vagy a prognózis volt helytelen, vagy a továbbmozgás kiszámitásában van a hiba. Az intézet a B-görbe prognózisát 1919 szeptemberétöl 1924 januárjáig rendszeresen felállitotta s a prognózisok és a görbe további mozgásának összehasonlitó vizsgálatából megállapitható, hogy az emlitett évek alatt felállitott 37 prognózisból 8 (22%) volt helyes, 13 (35%) bizonytalan és 16 (43%) hamis. E kedvezötlen eredmény alapján a jóslás megfeneklettnek mondható. Feltünö, hogy a helyes prognózisok többsége a barométer elsö idejére esik, amidön Harvardék a prognózis felállitását kisérletkép végezték, mig a hibás prognózisok száma akkor emelkedett, amikor azokat Harvardék biztos jóslásoknak tekintették. A barométer értéke ezen eredmények alapján nagyon csekély; a prognózis felállitásának beszüntetése által a Harvard-intézet is beismerte, hogy konjunkturaprognózis felállitása barométerük segitségével lehetetlen. Az intézet krizisprognózisai is fiaskóval jártak, amennyiben az 1919—1929 között fellépett kriziseket (1920-ban és 1929-ben) nem tudta elöre jelezni, söt azok bekövetkeztét nem is sejtette.

A Harvard-intézet müködésének megitélésénél kétségkivül tekintetbe kell venni, hogy teljesen uj utakon haladtak, ily irányu vizsgálatok és kisérletek annakelötte még nem voltak s igy tapasztalatok sem állhattak rendelkezésére. Ez azonban nem menti azt a tényt, hogy vizsgálataiknál módszerek alkalmazása tekintetében sulyos hibákat követtek el, miáltal munkálataik tudományos felépitettségét kérdésessé tették. A system Harvard iránt az elsö években táplált bizalom helyét lassan kiszoritja az objektiv kritika és azt már általánosan olyan kisérletnek tekintik, amelynek eredetileg jól értelmezett gondolatát nagyon is kifogásolható módszerekkel igyekeztek realizálni. A szerzö különben sem tartja valószinünek, hogy a gazdasági élet jövö alakulása a mathematika segitségével megjósolható volna.

Gater munkája a konjunkturakutatás szakemberei számára készült. Éles és világos okfejtése, önálló és sok tekintetben merész állásfoglalása nemcsak érdekessé teszik munkáját, de egyben megvilágitják a konjunkturakutatás azon oldalait, amelyek nemcsak a kritika, de a tényleges eredmények szempontjából is szilárdabb alapozást kivánnak.

Brunner Vilmos.

Dr. Gettler Paul: L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. Étude historique. Paris, 1931. 200 l.

A Monarchiának a történeti fejlödés folyamán egymást felváltó jegykibocsátó intézeteivel, a modern közgazdaság eme föütöereinek szervezetével, politikájával s a gazdasági élet egészével s egyes részeivel való összefüggésével szakirodalmunk számos, kitünö mun-

kája foglalkozik. Elég talán megemliteni Kautz, Hertzka, Földes, Hegedüs Sándor, Havas, Fellner és Varga István monográfiáit. Mindezideig azonban nélkülöztünk egy olyan összefoglalást, amely a Monarchia felettébb változatos jegykibocsátó szerveit és azoknak a pénzelméletek kialakitására alkalmas klasszikus példákat teremtő müködését a maguk történelmi egészében kronológikusan és egyben kauzalisztikusan tárgyalta volna. Ezt a hiányt a feladat kitünő megoldásával *Gettler* munkája megszünteti. Emellett — amint azt a Szerző a bevezetésben maga is kifejti — a legnagyobb sulyt fekteti az osztrák és magyar jegykibocsátás történetében sajátságosan jelentkező közjogi elemre. A Monarchia jegykibocsátásának története, különösen az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának idejében, kizárólag közgazdasági okokkal nem magyarázható s a külföld előtt az Osztrák-Magyar Bank szervezete és politikája, a két állam között fennálló közjogi kapcsolat tüzetesebb ismerete nélkül érthetetlen. Mindazonáltal vitatható maradna a jegykibocsátás korszakainak kizárólag a két ország között fennálló, időszakonként változó tartalmu közjogi viszony alapján való elhatárolása, ha a közjogi és politikai kapcsolatok változása nem hozta volna magával egyuttal a jegykibocsátás szervezetének megváltozását, illetőleg ujjáalakitását is. Igy azután elfogadhatjuk Szerzőnek azt a felosztását, mely a bankjegykibocsátás történetében három, egymástól élesen elhatárolható korszakot különböztet meg: az első korszakban a szabadalmazott Osztrák Nemzeti Bank felállitásától, 1816-tól a kiegyezésig, Magyarország és az osztrák ház örökletes tartományai között tulajdonképpeni közjogi kapcsolat nincsen. Tovább részletezve a több mint 50 esztendős korszakot, azt három periódusra osztja. Az első periódus a napoleoni háboruk céljára kibocsájtott fedezetlen papirpénztömeg által előidézett devalváció megszüntetésére alakitott Osztrák Nemzeti Bank létesitésétől 1848 augusztus 14-éig tartott. A burkolt elnyomás korszaka ez, midőn Ausztria merkantilista-kameralista közgazdaságpolitikát inaugurálva, a magyar érdekeket minden tekintetben és igy természetesen a jegybank-politikában is elhanyagolta. A második periódus a nemzeti bankjegyek első korszaka. 1848 junius 17-én az első felelős magyar kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos megállapodást létesit a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal nemzeti bankjegyek kibocsátása tárgyában. Érdekes a Kossuth széleskörü előrelátását és óvatosságát bizonyitja az a rendelkezés, amely számolva a tényleges állapotokkal, átmenetileg bizonyos függőségi viszonyt létesitett az ujonnan kibocsátandó bankjegyek és az Osztrák Nemzeti Bank már forgalomban lévő jegyei között. Előre számolva azzal a lehetőséggel, hogy a forgalomban lévő két pénz között könnyen disagió keletkezhetik, ha valamelyikük a forgalom követelményeinek bizonyos irányban kevésbé felel meg, Kossuth a magyar bankjegyek nemes ércre való beváltását, az Osztrák Nemzeti Bank jegyeinek beváltásától tette függővé azzal a rendelkezéssel, hogy „ha a bécsi jegyek áltválthatósága korlátoztatik, egy személynek egyszerre csupán 2 forint váltatik be". A harmadik periódus az abszolutizmus kora. Mint a szabadságharc előtt, ugy továbbra is az Osztrák Nemzeti Bank kizárólagos joga a jegykibocsátás. Nagyban és egészben a jegybankpolitika Magyarországgal szemben ugyanazt az irányt követte, mint 48 előtt. A Jegybank és az osztrák állam között azonban megindul az a végnélküli küzdelem, amely a végeredményben mindkét fél által

óhajtott s adott esetben az állam által soha tiszteletben nem tartott függetlenség biztositását célozta. Az Osztrák Bankot megalapitó 1816. évi rendelet értelmében az állam fedezetlen papirpénzt nem bocsáthatott ki. Ezt a közvetlen tilalmat a kormány a szabadságharc, az olasz és porosz háboruk által teremtett szükségletek kielégitése céljából, közvetve, a Jegybanknál kontrahált, reális fedezettel nem biró kölcsönök felvételével szegte meg. 1854-ben pl. már 243 millió forintra rugott a Jegybankkal szemben fennálló állami tartozás, aminek ellenértéke fejében a Bank államadóssági kötvényeket és állami ingatlanokat kapott és müködését a jelzálogüzletre is kiterjeszthette.

A másokdik korszakot, a dualizmus idejét, szintén 3 periódusra osztja a szerző. Az 1867-töl 1878-ig tartó időszak átmeneti jellegü. A kiegyezési alaptörvény ugyan nem tekintette közös ügynek a bankjegykibocsátást és elismerte Magyarország jogát független jegybank létesitésére. Mivel azonban a bankjegykibocsátás a dolog természetéből kifolyólag közös egyetértéssel intézendö ügyet képezett, amig az erre irányuló tárgyalások folytak, Magyarország elismerte az Osztrák Nemzeti Banknak 1875-ig tartó s később 1878-ig meghosszabbitott privilégiumát. A második periódusban, (az Osztrák-Magyar Bank első két szabadalmának idején 1898—1918-ig) az Osztrák-Magyar Bank foglalja el az Osztrák Nemzeti Bank helyét. Ezt a periódust a következö időszakkal szemben a Jegybank szervezetében Magyarország javára létesitett módositások jellemzik. Az osztrák érdekek előtérbe helyezése érezhető volt. Csak az 1899. évi XXXVII. t. c.-ben lefektetett változtatások keresztülvitelével biztosittatott végre az a minden irányban (ugy a szervezetben, mint a bank politikájában) érvényesülö paritás, amely magyar szempontból is kielégitö módon szabályozta a jegykibocsátás fontos feladatát. Végre a harmadik korszak történetének ismertetésénél tudományos tárgyilagossággal foglalja össze a munka a bolsevizmus alaltti papirpénzpolitika és az infláció lényeges eseményeit s az államháztartás egyensulya helyreállitásának, a Magyar Nemzeti Bank megalapitásának s müködésének történetét.

Láng János.

Dr. Bohlen Adolf: Finanzkrise und Berufsbeamtentum. 5. Auflage. Verlag von Quelle u. Meyer Leipzig, 1931. 84. old.

E munka célja a Németországban is sokat hangoztatott „tisztviselöuralom" vádját megdönteni. Ezért a szerző számos statisztikai adattal bizonyitja, hogy mind a tisztviselök létszáma, mind azok járandósága a mai fejlett állami organizáció mellett, illetöleg a háboru előtti helyzethez viszonyitva, lényegesen kevesebb. A kérdés mélyreható tárgyalását az állampénzügyi nehézségek helytelen következményeképpen elöállott létszámapasztás és fizetéscsökkentés idézte elö.

A német költségvetés a szanálás óta kb. 3 milliárd RM-val emelkedett, ami a háboru utáni ujjászervezés természetes következménye lenne, ha az a tárcák szerint egyenlöen oszlanék meg. Ezzel szemben azonban egyes tételekben aránytalanul nagy az emelkedés és éppen ez a többlet a szerző szerint a német költségvetési nehézségeknek kizárólagos oka. Igy az 1924/25. költségvetési év óta 1930—

31-ig az egészségügyi intézmények előirányzata 197 mill.-ról 645 mill.-ra; az államadósság törlesztése 305 mill.-ról 1720 mill.-ra; a jóvátételi terhek 1358 mill.-ról 1882 mill.-ra ugrottak fel. Ha tehát költségvetési leépitést kell véghezvinni, akkor azt a nagy tételeknél kell kezdeni. Annál is inkább, mert a tisztviselői létszámot 1925 óta állandóan apasztották és a járandóságuk is — a tanitóságot kivéve — a háboru előtti fizetéseknek csak a 75—90%-a. Pedig a kiskereskedelmi árak, annak ellenére, hogy a nyersanyagok világpiaci ára kb. 50%-ra esett, hanyatló irányzatot alig mutatnak; az élelmiszerpiacon pedig csak áringadozásról, és nem árhanyatlásról lehet szó. A létfenntartási költségek árindexe a tisztviselőosztály megélhetésére nézve nem lehet mérvadó, mert a kulturális cikkek, adók és egyebek a létfenntartási indexbe nincsenek felvéve, annak ellenére. hogy a tisztviselők ezen kiadásai a háboru előtti viszonyokkal összehasonlitva, sok esetben 100%-kal magasabbak.

Kétségtelen, hogy a jóvátétel, munkanélküli segély és a belső háborus terhek a német krizisnek fő okai. A válságot azonban anyagilag és etikailag még kimélyiti a jövedelemelosztásnak rendkivül egyenlőtlen volta is. Mert nem közömbös egy államra nézve sem az. hogy amig vállalatainak, bankjainak vezetői hatalmas jövedelmeket élveznek, addig széles rétegek kenyér nélkül vannak. Ezenkivül világos, hogy a tisztviselői fizetésleszállitás a gazdasági krizist csak növeli, mert a fogyasztás csökken, annak következményeit pedig a kisebb adók és üzemi jövedelmek miatt az államháztartás érzi meg. A szerző szerint ezért hibás és laikus pénzügyi politika az, amely az államháztartás hiányait a tisztviselők létszámának csökkentésével vagy fizetésük leszállitásával akarja kiküszöbölni.

Szählender Éva.

Dr. Hollós József és *Hollós István:* A racionalizálás. Budapest, 1931. Szerzők kiadása. 168 old. Ára 10.— P.

A racionalizálás magyar irodalma eddig a nagy vonalakban tartott összefoglalások mellett főleg speciális racionalizálási problémákkal foglalkozott (a közigazgatás racionalizálása, az irodaüzem racionalizálása, stb). Mindmáig hiányzott azonban egy olyan nagyobbszabásu mü, amely a racionalizálási mozgalom egészéről részletes beszámolót adjon. Ezt a hiányt akarták pótolni a szerzők most megjelent müvükkel.

Hollósék könyve két részből áll: általános és speciális részből. Az általános rész a racionalizálás lényegéről és fejlődéséről igyekszik képet adni. A racionalizálás fogalmának meghatározása után főbb vonásokban vázolja a racionalizálási mozgalom fejlődését, majd külön fejezetekben ismerteti a Taylor-rendszert, a szabványositást, a tipizálást, specializálást, a munkapszihológiát, a koncentrációk, valamint a technika szerepét a racionalizálásban, hogy végül a fordizmus és a fayolizmus bemutatása után a racionalizálás nemzeti és nemzetközi szerveiről számoljon be.

Az általános résznek ez a rövid tartalmi ismertetése is megmutatja, hogy a szerzők mindenre kiterjedő gonddal gyüjtötték össze könyvük anyagát. A mü szisztematikájával azonban nem tudunk egyetérteni, amennyiben mi Taylor, Fayol és Ford rendszerét, mint a racionalizálásnak legtipikusabb megnyilvánulásait egymáshoz kapcsoltuk volna s ismertetésüket csak a szabványositás, tipizálás,

a koncentrációk stb. feladatainak ismertetése után adtuk volna, annak megmutatásával, hogy ezek a jelenségek milyen mértékben valósittattak meg az egyes főbb racionalizálási rendszerekben.

Az általános részben, a feltünően sok germanizmusról nem is szólva, néhány bántó pontatlanság és értelemzavaró elirás is van. Igy a szerzők a racionalizálásnak három főfaját különböztetik meg: technikai, szervezeti és szociális racionalizálást (8. old.), holott nyilván helyesebb: magán- és közgazdasági racionalizálást különböztetni meg és az előbbin belül technikait és kereskedelmit. Másutt a szerzők bel- és külföldi racionalizálásról beszélnek, holott talán inkább nemzeti és nemzetközi racionalizálásról kellett volna szólniok. Azután a szerzők a munkatudományt és a munkapszichológiát mint két külön tudományt ismertetik (10. old.), holott mindkettő ugyanannak a tudománynak különböző elnevezése csupán. Viszont nem tesznek kellő elhatárolást az u. n. üzemgazdaságtan, valamint a tudományos üzemvezetés között. A technikai diszciplina az üzem *technikai* vezetésének tudománya, az üzemgazdaságtan az üzem *gazdaságos* vezetésének tana, a tudományos üzemvezetés viszont a racionalizálás kezdeti stádiumát, a technikai orientációju racionalizálást (a taylorizmust) jelenti.

A könyv második része, a különös rész, a racionalizálás elvei gyakorlati megvalósitásának kérdéseit tárgyalja a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben, a közlekedésben, a közigazgatásban, a bankügyben és az irodaüzemben. A könyvnek ez a része, bár egyenetlen — az egyes részek terjedelme ugyanis nincs arányban azok fontosságával. pl. a közlekedésről szóló rész egymagában annyi, mint a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, közigazgatási és irodaüzemi, szóval, mint a többi mind együttvéve, — az általános résznél sokkalta érdekesebb, mert olyan anyagot dolgoz fel, amely nehezebben hozzáférhető az általános rész anyagánál. Különösen áll ez a közlekedés racionalizálásáról irottakra. Ez a fejezet olyan alapos, sokoldalu és szempontokban annyira gazdag, hogy az olvasóban feltétlenül felvetődik a gondolat: vajjon nem cselekedtek volna-e helyesebben a szerzők, ha a tárgy szükitésével csak a közlekedés racionalizálásáról irtak volna. Kétségtelen, hogy ebben az esetben a könyv szakszerüségben csak nyert volna.

Raith Tivadar.

Dr. Varga Lajos: Bankpolitika és Nemzetpolitika. Debrecen, 1931., 79 o.

A szerző munkája tulnyomó részében a *Magyar Nemzeti Bank* hitelpolitikáját teszi birálat tárgyává és ennyiben teljesen téves utakon jár. Javaslatai közül egyesek könyvének 1931 elején történt megjelenése óta időszerütlenekké is váltak, mint pld. az a kivánság, hogy a jegybank *terjessze ki jegyforgalmát* oly mértékben, amenynyire ezt a jelenleg 24%-os, de szerinte 20%-ra leszállitandó fedezeti arány megengedi. Ebben inflációs veszélyt egyáltalán nem lát, mert ha az ujonnan forgalomba kerülő bankjegyeket hasznos beruházásokra fordítanák, ez szerinte minden szempontból csak kedvező hatással járna. Az a követelés, hogy a Nemzeti Bank vegye fel üzletágai közé a jelzálogüzlet nagyarányu müvelését, a jegykibocsátóbank lényegének teljes félreismerésén alapszik. A szerzőnek *a tul-*

zott külföldi eladósodással szemben való határozott állásfoglalása már helyesebb gazdasági érzékről tesz tanuságot, valamint elismerésre méltó a nemcsak ennek a kérdésnek a tárgyalásánál, hanem az egész munkában kifejezésre jutó erös nemzeti érzés, amelyből az önerönkből való segitésnek általa állandóan hangsulyozott gondolata is fakad. *Óvári Papp Zoltán.*

Dr. Radványi László: A hitel alapja. Budapest, 1931. 69 oldal.

Szerző tanulmányában a megelözö hitelvédelem fontosságát hangsulyozza és ebben a legteljesebb nyilvánosságot tartja célravezetönek. Azt kivánja, hogy a sajtó számára különösen a váltóóvások és a végrehajtást szenvedök neve hozzáférhetövé tétessék, hogy ennek a révén a hitelezök kellö tudomást szerezzenek a nemfizetö vagy rosszulfizetö adósok anyagi helyzetéről. Szerző jól ismeri és ismerteti azokat az ellenvetéseket, amelyek az adósok, de még a hitelezök részéről is az ilyen természetü adatok publicitásával szemben elhangzanak, de hivatkozik külföldi példákra, elsösorban az ebben a tekintetben kezdeményezö Belgium példájára, ahol a váltóóvások a lapokban közöltetnek, söt a hiteltudósitó-irodák kénytelenek közléseikben ezekre kártérités terhe mellett figyelemmel lenni.

Éber Antal irt a könyvhöz elöszót. Ö is kivánatosnak tartja a szerzö által követelt publicitást. „Ha az ilyen közzétételek nyilván nincsenek is hasznára azoknak, akik — talán sokszor tényleg önhibájukon kivül — nem tesznek eleget fizetési kötelezettségeiknek, de másfelöl a közzétételek biztositékát nyujtják annak, hogy a hitelezö gyáros, kisiparos, kereskedö vagy pénzintézet tájékoztatva legyen hitelt igénybevevö felének fizetési készségéröl és képességéröl. Ez által a hitelnyujtó saját kockázatát csökkentvén, kisebb rizikóprémiummal terhelheti meg a hitelvevöt és igy olcsóbbá és könnyebben hozzáférhetövé teheti a hitelt."

Lautenburg István.

Folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

45° année, Janvier—Février 1931.

Bertrand Nogaro: La question de l'or devant la Société des Nations. Azok, akik a népszövetségi ugynevezett aranybizottságban a jelenlegi pénzügyi helyzetre vonatkozó jelentést megszerkesztették, ugylátszik, figyelmen kivül hagytak számos olyan momentumot, amelyeknek értékelése bizonyára másként alakitotta volna a jelentés egész irányát. Strakosch, Loveday, Cassel és Kitschin, a „Comité de l'or" tagjai teljesen a kvantitativ elmélet alapján állanak, olyan elmélet alapján, melyet ma már a maga merevségében rajtuk kivül talán senki sem képvisel. Különösen áll ez azon ténymegállapitásaikra, amelyek az árnivónak a pénzmennyiség által való közvetlen befolyásolására vonatkoznak. Azonkivül ők egész csomó fogalmat tisztázatlanul hagynak és elméleti eszmefuttatásaikban a pénzt és az aranyfedezetet szimultán állitják egymás mellé. Ugyancsak azonosaknak minősitik a bank-„tranzakciókat" és betétek mozgalmát a pénz forgalmával, holott a valóságban e jelenségek különböző utakon haladnak és mivel különböző eredményeket is idéznek elő: egymással ily vonatkozásban össze sem hasonlithatók. Eképpen nem szolgálhatnak támpontul arra sem, hogy velük egyes, a pénzforgalommal összefüggő jelenségeket megmagyarázni lehessen. A Comité de l'or jelentését Rist cáfolja meg a leghathatósabban akkor, amidőn ellentmond azon teoriáknak, amelyek ugy tüntetik fel az aranyproblémát, mintha annak megoldása egyedül az Egyesült Államokon és Franciaországon nyugodnék. Próbálják elvinni tőlünk vagy az Egyesült Államoktól — ugymond — az aranykészleteket, kiváncsi vagyok, vajjon az ujjáépités utján előbbre jutnánk-e csak egyetlen lépéssel is? Nogaro ezen megállapitások után azt hangoztatja, hogy a krizis éppen az Egyesült Államokban kezdődött először, ahol pedig az aranynak annyira bővében voltak. Ezzel igazolva látja azt a tételt, hogy az arannyal való telitettség nemcsak hogy nem panacea a gazdasági válság ellen, hanem maga is veszélyes plethoreás tünetek előidézője lehet. — *Maurice Halbwachs: L'oeuvre scientifique de quelques économistes étrangers. 9. Friedrich Gottl-Ottlilienfeld.* E tanulmány az érték fogalmát részben helyettesitő, részben pedig azt kiegészitő „gazdasági dimenzió" fogalommeghatározásával foglalkozik és méltányolja a német tudós azirányban való törekvését, hogy egy teljesen uj, előitéletmentes szóval fejezze ki az érték igazi tartalmát. — *Charles Gide: Que faut-il entendre par le coût de la guerre?* Gide sokkal plasztikusabban és világosabban fejezi ki azt, a már Germain Martin által meglátott s később Truchy által is hangoztatott igazságot, hogy „*la guerre nourrit la guerre*" vagyis, hogy a háboru költségei, amelyek Franciaországnak évi 50 milliárdot jelentettek, sohasem lettek kifizetve, mert számitva a frank kétharmados elértéktelenedését, ingyenes, vagy legalább is majdnem ingyenes szolgálatok igénybevételéből tevődtek össze. Ezeket teljesiteni mindenkinek hazafias kötelessége volt. — *Louis Baudin: Les facteurs de dépression*

d'après les banquiers anglais. — *Boris Ellischeff: Dumping ordinaire et dumping soviétique.* A dumping összes ismérveit felsorolva a szovjetdumping jellegzetes sajátságaival ismerteti meg az olvasót, amelyeknek legfontosabb vonása az, hogy a szovjeteknél az állam döntő befolyása érvényesül a konkurrenciamentes áralakulásban, a munkabéres osztály kizsákmányolásában, valamint a szállitási tarifák nagy olcsóságában. Ezek a tényezők teszik lehetővé a szovjetcikkek szerfölötti olcsóságát és ugyszólván versenyfeletti monopóliumát azokon a piacokon, ahol a tömegáruk iránti kereslet oly nagy. — *Chroniques étrangères: Henri Pouyanne: La vie économique en Angleterre.* A brit közgazdaság hanyatlását inkább általános politikai, mint gazdasági okok idézték fel, amelyek közül nem kis szerep jutott annak az évszázados ellentétnek, amely a szigetország liberális és konzervativ, vagyis szabadkereskedelmi és védvámos politikusait jellemzi. A birodalmi konferencia anyaga leghübben tükrözi vissza ezeket a nézeteltéréseket és hogy kivezető utat eddig még a válságból nem találtak, annak oka az, hogy a két felfogás idáig még nem tudott kompromisszumra lépni, amely az aranyközéputat és a kibontakozást jelentené. Vámpolitikai szempontból értékes anyagot tartalmaz ez a dolgozat, amennyiben a brit vámpolitika utolsó tiz évének részletes ismertetését és a preferencia beható méltatását nyujtja. — *René Courtin: L'activité des institutions économiques internationales.* — *Notes et Memoranda. Henri Hauser: Jean Brunhes.* — *Chronique législative. Comtes rendus critiques. Revue des périodiques.*

Mars—April 1931.

L'assurance chômage, cause du chômage permanent. A munkahiány pénzügyi oldalát is megvilágitva, részletesen ismerteti a tőkeképződés hiánya és munkanélküliség közötti összefüggést. Az a meggyőződés, hogy a munkanélküli segélyek rendszere, illetve a munkahiány esetére szóló biztositás az oka legtöbb országban annak, hogy munkanélküliség van, ha nem is mindig helytálló, de olyan ténymegállapitás, amelyet mindenkinek el kell fogadni, aki ezzel a problémával valaha is behatóbban foglalkozott. A munkapiac terén érvényrejutó szabadverseny azonban nem bizonyos, hogy az optimumra vezetne. — *F. C. Benham: Le chômage en Grande Bretagne.* Az angol munkanélküliséget a háboru alatti, előtti és utáni időben vizsgálja és az előbbi tanulmányt érdekes statisztikákkal egészíti ki, amelyek a munkanélküliek idő-, hely- és számszerinti eloszlására vonatkoznak. — *Emil Lederer: Le chômage en Allemagne.* — *Charles Picquenard: Le chômage en France.* — *Robert Eiller: Un remède monétaire á la crise mondiale du chômage.* Ez az Eiller-féle teória indexszámokkal óhajtja kiküszöbölni az ár és a munkabérváltozásokat, sőt még a pénzlábnak is indexeket akarna juttatni, ez az u. n. *étalon-or échange index.* Ez az uj pénzláb maga is független lenne minden pénzértékváltozástól, mert a pénzindex által ki lenne küszöbölve az az értékváltozás, amelynek a fedezetül szolgáló érc áringadozása folytán a pénz az indexrendszer nélkül ki lenen téve. — *Chronique étrangère: Gino Borgatta: La vie économique en Italie.* — *Notes et Memoranda: Compte rendu de la sixième réunion des économistes de langue française.* A gyülés napirendjén csupa aktuális problémák szerepeltek, amelyeknek kapcsán azt az álláspontot foglalták el, hogy az Európai Egyesült Államok csupán kiinduló pont a világ egyesült államai felé. Az ehhez közelitő első lépés az lenne, hogy az egyes államok szuverénitásukról vámpolitikai tekintetben lemondjanak. Továbbá fontos problémák az idegenekkel való méltányos bánásmód, a vámnomenklatura egységesitése, a prohibiciók megszüntetése, még a közigazgatás területein is a gazdasági nemzetközi törvényhozás egységesitése stb. — *André Philip: Quelques nouvelles études sur le socialisme.* — *Lucien Brocard: Économie Politique et Histoire á propos d'un livre récent.* — *Chronique législative. Bulletin bibliographique. Revue des périodiques.*

Mai—Juin, 1931.

La France économique.

A még tavalyinál is vaskosabb évkönyvnek minden lapján félénk és óvatos hangulat huzódik végig, amely jelzi, hogy a válság szimptomái már Franciaországban is konstatálhatók. Nem burkolja el ezt a tényt az előszót iró *Rist* sem. A könyv egynéhány uj fejezete, mint pl. a petróleumról, a lakásinségről szóló, valamint az, amelyik az egyes gyarmatok fellendülését tárgyalja, kétségkivül hézagpótlók egy ilyen általános áttekintésnél, amelynek hibájául talán csak azt lehetne felróni, hogy szerves összefüggés nincs az egyes fejezetek között, illetve ezek között semmiféle átmenet nincsen. Ezáltal a kép összhangban veszit. — *Charles Rist: Avant-Propos.* Franciaország részvétele nélkül nem hajtható végre Európa szanálása. Franciaországot sem kimélte meg a válság, s ennek jelei 1930 októberétől kezdve mind láthatóbban és érezhetőbben kezdenek mutatkozni. A fizetési mérleg passzivitása az idén, a tavalyi állapothoz képest, még csak fokozódott. Mindehhez csak az kellett volna, hogy Franciaország amerikai hiteleit felmondják, akkor ez a francia közgazdaságnak is hatalmas krizisét jelentette volna. Rist az amerikai pénzfejedelmekkel szemben az árak azonnali leépitését, vásárlóerők felfokozását jelöli meg a jövő feladatául és a takarékosság helyett hasznos beruházásokat, s a normális fogyasztás visszaállitását sürgeti, ami csupán a protekcionizmusról való végleges lemondással lehetséges. — *Jean Bourdon: Le mouvement de la population.* Franciaország lakossága 1930 junius 30-án 41 milliót tett ki, ami azt jelenti, hogy 270.000 lélekkel, vagyis az utolsó három év átlag kétszeresével szaporodott. Ebből azonban 185.640 fő a bevándorlásra esik. A házasságok 1920 óta fogyó tendenciát mutatnak, a válások száma nagyobbodik (1930-ban 20.409). A születések száma 748.911 volt, azonban még igy is alulmaradt az 1928-iki számon (749.347). Ezzel szemben a halálozási arányszám a legalacsonyabb, amit eddig csak feljegyeztek (649125), vagyis az egész lakosság átlagában 157/10.000. — *Pierre Dieterlen: Les prix.* Az áralakulás legjellemzőbb adata az a nagy eltérés, ami az ipari és a növényi-állati termékek árai között észlelhető. Amig Európa összes országaiban az agrártermékek árai csaknem mind csökkenő irányzatot vettek fel, addig Franciaországban állandóan emelkednek. 1930-tól 1931 áprilisáig a buza 44 percentes áremelkedést jelez, mig ugyanakkor Winnipegben nem kevesebb, mint 59, Londonban pedig 51 percentes áresést mutat fel. Ugyancsak visszafejlődésben vannak az árak olyan államokban is, ahol pedig a gabonát protekcionista vámfalak védik. Ezzel szemben az iparcikkek piacán az árak 630-as nivóról 507-re szálltak alá. Ez az áresés 22 percentes az 1929—30-iki 13 percentessel szemben. Különösen kihatott az egyes iparágakra, mint az acél, ásvány, kémiai és faiparokra, amelyek még 1929-ben tartották a nivót, most azonban 11—20 percentes veszteségeket regisztrálnak. Annak a körülménynek, hogy az agrárolló szárai Franciaországban felcserélődtek, oka abban rejlik, hogy az agrártermékek tulkinálata a világpiacokon mindenütt leverte az árakat, csak Franciaországban nem, ahol mesterséges védővámok befolyásolják az áralakulást. De álljon itt tájékozásképpen néhány cikk árstatisztikája:

	Ipariszén	Réz	Gyapju	Belföldi buza	Burgonya	Cukor
		100 kilogram				
1931 január .	127	1102	940	132.75	42.50	243.50
március	127	1156	900	132.50	37.50	236.50
május	127	803.50	915	131.50	47	231.25
juli	127	681	860	174.50	60	224.75
szeptember ..	127	652	800	165	85	202
november ...	127	742	700	165	107	195.50
1931 január .	124	608.55	590	171	120	183.50
március	120	609.75	690	178.50	135	195.25

Pierre Meynial: La balance des comptes. A francia fizetési mérleg alakulását az aranybeözönlés jellemzi, amelyet évente kb. 1 milliárdra lehetne becsülni. Az összes eddigi aranybehozatal, illetve vásárlás, a legujabb adatok szerint, 25 milliárd frankot tesz ki. A tőkemozgalom mérlege különben a következőképpen alakul:

	Követel	Tartozik
Adósságok visszafizetése és kötelezvények visszaváltása	—	—5.398
Külföldi kibocsátások a francia piacon	—	—1.400
Jóvátételből eredő bevételek	6.194	
Youeg kölcsön eredménye	809	
Devizaeladásokból	4.140	
	11.224	—6.798
Szaldó ..	4.426	

Franciaország fizetési kötelezettségei mindeddig igen sulyos terheket jelentettek és innen van, hogy ujabban a nagy városok, mint Strasbourg, Lyon, Bordeaux visszavásárolják kötelezvényeiket. Erős tételt jelentenek a nemzetközi adósságok és azok kamatterhei is és ezzekkel a passzivákkal szemben gyéren folydogálnak a bevételek, amelyek közül ujabban egy nagy jövedelmi forrás, az idegenforgalom, stagnál, mindössze 15 milliárd volt. A Banque de France aranykészletei 12 milliárdra emelkedtek. Ez az oka a mind jobban és jobban érezhető drágaságnak, ami viszont az idegenforgalmat tereli szükebb keretek közé. — *** *Le budget, la trésorerie et la dette publique.* Az a körülmény, hogy a budget egyensulya Franciaországban megbillent, még az államadósságok hétmilliárdos, tehát lényeges csökkenése mellett is nyugtalanságra adna okot, ha ezzel a tünettel szemben nem állana a kormány nagy beruházási programja, amelynek célja a termelés felfokozása és amelyet röviden az „*outillage national*", vagyis a nemzeti felszerelés programjának lehetne mondani. A tulköltekezést e cél elérése érdekében legjobban elősegitette az az uj elnevezésü hitelátruházás és hiteltullépés, amelynek legális keretet a „*crédit d'amorce*" adott. Innen van aztán, hogy kétmilliárd uj költségvetési többlet merült fel. Ennek legnagyobb része a Loucheur-féle olcsó lakásépitési tervre, majd a negyvenezer kilométer hosszu uj uthálózat felépitésére, a kötelező hadiszolgálatnak átszervezésére és egy évre való leszállitására, s a haditengerészet fejlesztésére ment el. Az állampénztár *(Trésorerie)* e nagy margói jelentős beruházásokat tettek lehetővé, amelyek közül a posta maga 1483 millióval van beállitva. A budgetet, amelynek ujabban külön minisztere is van, közelről érdekli a helyi autonómiák pénzügyi reformja, amely az ellenőrzéseknek uj módját hozza be, s bizonyos tételeket az államra hárit át. — *Louis Trobatas: La législation fiscale.* Másutt, ahol a gazdasági válság ellen védekeznek, a legkönnyebb, mert leggyorsabban pénzt hozó forrás az adóprés. Franciaországban azonban a válság elleni védekezésképpen *adóelengedéseket* léptetnek életbe, ugyhogy a jelen pénzügyi évet az adómérséklések és adóelengedések periódusának *(régime de dégrèvement)* lehetne bátran mondani. Ezzel érték el a franciák azt, hogy legalább is a régi adótételek rendesen folynak be. Az elmult költségvetési év adómérséklései közül felemlitjük a következő adónemeket: a luxusadókat és pedig az autó, illatszer, piperecikkek, luxushotelek és tánclokálok adóit. Mérsékelték ezenfelül még az ingók átruházásának, a tőzsdeügyleteknek bélyegilletékeit. Hibáztatja szerző ennek az adópolitikának azt a tulajdonságát, hogy a felszinen mozogva nem ragadja meg eléggé magát az alapot, s hogy hiányzik belőle a szerves elgondolás. — *** *Le marché monétaire et les changes* c. fejezet egy külön szakasza előbb a pénzpiac helyzetével foglalkozik, majd azután szó van a Banque de France mérlegéről. — *Jean Loriot: Les banques.* A bankok osztalékpolitikája csak nagynehezen tudta elérni azt, hogy a szétosztott nyereségek a tavalyi nivón mozogjanak. Ezt a tezaurálásnak és rejtett tartalékok képzésének köszö-

nik. Álljon itt egy statisztika a bankrészvényekről, amely mintegy hosszmetszetben tünteti fel a helyzetet:

	Nyers osztalék részvényenként				Részvényárfolyam		
	1928	1929	1930	1913	1928	1929	1930
Crédit Lyonnais	100	100	100	1600	4040	3280	2500
Société Générale	42.50	45	45	816	1888	1795	1525
Comptoir d'escompte	80	80	80	1053	2350	2030	1630
Crédit Industriel	61.80	64	64	713	1800	1728	1480
Banque des Pays Bas	100	100	100	1745	5100	3020	2160

Az ipari fronton mindössze két iparág tüntet fel némi tevékenységet és pedig az elektrotechnikai és elektrokémiai. A betéti állag az előző évinél 1600 millióval volt kevesebb. A Banque de France kamatlába 1931 januártól 2%, a bankon kivüli leszámitolási kamatláb pedig $2^1/_8$%. Nem kis mértékben befolyásolta a gazdasági élet pánikszerü lüktetését az, hogy az év folyamán több nagy bank, mint az Adam, a Crédit du Rhône, a Banque Française de l'Afrique megbuktak s hogy szanálásuk nem teljes mértékben sikerült. — *Jean Dessirier: La bourse des valeurs.* Ugyanaz a hiszterikus tünet uralta a tőzsdét is, amely 1929—1931. május periodusban 42 százalékos zuhanást mutat fel. A tanulmány végén szerző azt az igen érdekes tanácsot adja, hogy a tőzsdézők ne higyjék azt, mintha akár a fix, akár pedig a változó kamatozásu papirok előnyös tőkeelhelyezési lehetőséget biztositanának. Keresni kell inkább más tőkeelhelyezési alkalmakat, amelyek a rizikóval való játszásnál több gyakorlati eredménnyel kecsegtetnek. — *Jean Vergeot: Les Caisses d'épargne.* A bankok iránti bizalom megrendülése a takarékpénztáraknak jött jól, amelyek az elmultat egyik legjobb üzletévüknek mondhatják. 1913. évvel összehasonlitva, a szaporodás 5893 millió frankot tesz ki. A takarékbetétek kamatozására irányuló intézkedések itt is a gazdasági válság előszelének hatása alatt foganatositattak. — **** Les émissions.* A kibocsátásoknál előtérbenyomult az a körülmény, hogy az állam visszavásárolta a járadékokat, miáltal uj vevőerők szabadultak fel s uj tőkeerők kerültek bele a forgalomba. Ezek pedig gyümölcsöztetésüket leginkább az uj kibocsájtásokban keresték, amelyek a következőképpen alakultak:

	1929	1930
	millió frank	
Államkölcsönök s köztestületek kölcsönei	5822	8642
Külföldi államkölcsönök, ideértve a Young-terv francia részletét	—	3110.5
Magántársaságok kibocsájtásai	15106	21877.4

A. P. Mirimonde: Les assurances. Részletesen foglalkozik a biztositásügy mindegyik ágával és a válságnak a biztositó-társulatokra gyakorolt hatásával. Ismerteti a szárazföldi biztositás reformját, a viszontbiztositás uj megoldási lehetőségeit. Végezetül a tűz, a baleset, a tengeri biztositás nehézségeiről és jövő kilátásairól szól.

Cs. P.

Weltwirtschaftliches Archiv.

33. Band, April 1931. Heft 2.

Dr. Eduard Lukas: Wirtschaftsverfassung, Geldverfassung und Reparationen. Abból az ismert tételből indul ki, hogy a jóvátételi fizetések a belföldi tőkeképződést gátolják és a közgazdaságnak fizetési eszközökkel kellő mértékben való ellátását lehetetlenné teszik. Ez hitelrestrikciókhoz és a kamatlábnak a külföldi szinvonal fölé való emel-

kedéséhez vezet, ami külföldi kölcsönök beáramlását vonja maga után. Ha a kamatláb ennek folytán csökkenne és igy a tőkebeáramlás megszünnék, ismét deflációs jelenségek állanának be, amivel együtt a kamatláb ujból emelkednék s ujabb tőkéket vonzana az országba. A tőkebehozatalnak tehát vagy csak a külföld kölcsönnyujtási hajlandóságának a megszünte szabhat határt, vagy pedig bizonyos, a kölcsönvevő ország gazdasági szervezetében végbemenő átalakulások. Amennyiben valamely társadalomban a gazdasági erők szabadon érvényesülhetnek, a deflációs jelenségek a termelési költségeknek, azaz a munkabéreknek, a nyersanyagáraknak, stb. a csökkenését vonják maguk után s — szabad verseny lévén — a vállalkozó is kénytelen kisebb nyereséggel beérni. Mindezeknek általános árcsökkenés a következménye, ami a kivitelt fellendíti s igy a külföldi kölcsönöket feleslegessé teszi. Természetesen ez a folyamat sem tarthat vég nélkül, mert a folytonos árcsökkenés az ország gazdasági, sőt társadalmi rendjét is veszélyeztetné. Ha azonban a gazdasági élet nem teljesen szabad, hanem — mint ma is — számos vonatkozásban kötöttség észlelhető, árcsökkenés nem fog beállani. A munkabérek leszállításának ugyanis utjában állanak a tarifaszerződések, a nyersanyagárak csökkenését az ezekre nézve fennálló kartellek akadályozzák meg, a vállalkozók pedig — támaszkodva sok esetben az egymással kötött, a versenyt kiküszöbölő megállapodásokra — ragaszkodnak az azelőtt megszokott nyereséghez. Változatlan árak mellett tehát a termékek elhelyezési lehetőségének és a kereskedelmi forgalomnak kell csökkennie. Ez az ipari foglalkoztatottságának a hanyatlásához és fokozódó munkanélküliséghez vezet. A kivitel nem fog emelkedni s a kereskedelmi mérleg javulása legfeljebb azáltal következhet be, hogy a belföldi vásárlóerő visszaesése következtében a behozatal csökken. A németországi viszonyokat az 1929. évben vizsgálva megállapitható, hogy a közgazdaságnak fizetési eszközökkel való ellátottsága mögötte maradt a kívánatos mértéknek. Az, hogy, noha 1930-ban a helyzet e tekintetben nem rosszabbodott, a munkanélküliség mégis jelentősen emelkedett, a kezdődő akut gazdasági depresszióra vezethető vissza. Azzal a felfogással szemben, hogy a már 1929-ben hanyatlásnak induló gazdasági tevékenység nem is igényelt a ténylegesnél nagyobb összegü fizetési eszközöket, a szerző utal az érvényben volt rendkivül magas kamatlábakra, amelyekből látszik, hogy a pénz utáni kereslet a kinálatot lényegesen meghaladta. Végül elismeri, hogy a Németországban jelenleg uralkodó sulyos depressziót nem lehet kizárólag a jóvátételi fizetésekre és monetáris okokra visszavezetni, továbbá, hogy ennek előidézésében az árak merevségén kivül számos egyéb tényező is közrejátszott. Annak azonban, hogy a hatalmas összegeknek a külföldre történt transzferálásával együtt járó defláció (1930 közepéig) lényegileg változatlan árszinvonal mellett ment végbe, döntő szerepe volt széles társadalmi rétegek elszegényedésében. — *Dr. Hans Neisser: Der Kreislauf des Geldes.* A pénz jövedelemmé való alakulásának és eközben mutatkozó forgási sebességének beható vizsgálata után arra a következtetésre jut, hogy a tiszta jövedelmek összege egymagában véve nem azonos a vásárló erővel, hanem ezenkivül számos egyéb tényező is felléphet vásárlóerő gyanánt. De még ha a vásárlóerő kizárólag jövedelmek formájában jelentkeznék is, akkor sem volna helytálló az az elmélet, amely — a mennyiségi elmélettel szembehelyezkedve — a pénzzel szemben a jövedelmeket jelöli meg, mint a javak vásárlásánál szerepet játszó tényezőket. A vásárlóerő formájában fellépő tiszta jövedelem nagysága ugyanis — ceteris paribus — a forgalomban lévő pénz mennyiségétől függ. Azzal együtt növekedik vagy csökken, tekintet nélkül a termelt javak értékére, illetőleg a brutto-jövedelemre. Ezt a függőségi viszonyt a pénz forgási sebessége sem befolyásolja, mert az a pénzmennyiség változásaitól csak igen kevéssé függ. — *Dr. Wilhelm Keilhau: Der Geltungsbereich der Grenzwertlehre.* — *Dr. Erich W.*

Zimmermann: The Resource Hierarchy of Modern World Economy. — Dr. Theo Surányi-Unger: Zur weltwirtschaftlichen Stellung Afrikas. A világgazdaságba való bekapcsolódásnak egyik módja az, hogy valamely ország saját céljainak elérésére idegen gazdasági erőket használ fel, ami a világgazdaságban uralkodó szerepet biztosit; még ha az ország saját gazdasági tevékenységét idegen céloknak rendeli alá, szolgáló területté válik. Észak-Afrika a világgazdaságban játszott szerepénél fogva az első, Dél-Afrika viszont a második csoportba tartozik, ami részben klimatikus viszonyaik különbözőségével magyarázható. A középafrikai országoknál világgazdasági kapcsolatokról alig lehet szó. A világháboru a két területnek ezt az eltérő jellegét még jobban kiélezte. A két terület különbözőségéből folyik az, hogy a délafrikai országok egyéb országokkal élénkebb kapcsolatot tartanak fenn, mint Észak-Afrika, amennyiben külkereskedelmi forgalmuk viszonylag nagyobb. A szerző a természetes fejlődés utját az észak és délafrikai országok egymáshoz való gazdasági közeledésében látja és nem tartja valószinünek, hogy Dél-Afrika és Dél-Amerika között szorosabb gazdasági kapcsolatok létesitését Nagybritannia sokáig késleltetni tudja. Az afrikai viszonyok tanulmányozása alapján megállapitja, hogy olyan országok, amelyek klimatikus viszonyaiknál fogva csak kevés mezőgazdasági cikk termelésével foglalkozhatnak, könnyen kerülnek gazdasági függőségi viszonyba más országoktól. Olyan országok viszont, amelyeknek termékeik sokfélék, sőt ipari tevékenységet is kifejtenek, inkább tudnak alkalmazkodni változott követelményekhez és igy gazdasági függetlenségüket megőrzik. Az országok társadalmi viszonyai ezek világgazdasági kapcsolatait annyiban befolyásolják, hogy olyan országokban (mint az észak-afrikai országok), amelyek bizonyos multra már visszatekinthetnek, inkább kifejlődött a lakosság körében az összetartozás érzése, amelynek egyenes következménye a világgazdaságban önálló vagy uralkodó szerep utáni vágy. A fiatalabb országokban (mint a délafrikaiak) viszont még az egyéni szempontok a tulnyomóak s a külfölddel való kapcsolatoknál az ország egyetemes érdekei háttérbe szorulnak. Végül megállapitható, hogy ha valamely ország saját gazdasági erőit idegen országok céljainak rendeli alá, ez kisebb-nagyobb foku politikai függőséggel is együtt jár. Mivel azonban az ilyen országok közgazdasága is olyan irányban fejlődik, hogy a világgazdaságban önálló szerepet töltsön be, a jelenleg fennálló koloniális rendszer fokozatosan veszíteni fog jogosultságából. — *George H. Wood: Essay on Changes in the Distribution of British Overseas Trade in Wool Textiles during the Past Ten Years. — Dr. Herbert Gross: Die Entwicklung der europäischen Finanzmonopole in der Nachkriegszeit. — Dr. Henri Sée: Zur Rolle des Finanzkapitalizmus im Zeitalter des „Hochkapitalizmus". — Dr. Boris Ischboldin: Der wirtschaftliche Neopanslawismus und seine Bedeutung für Deutschland. — Chronik, Berichte und Materialien. Dr. Fritz Lotsch: Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1930. — Dr. F. Heyer: Die wirtschaftliche Gesetzgebung Grossbritanniens in den Jahren 1928/29 und 1929/30. — Der polnische Hafen Gdingen als Wettbewerbfaktor in der Ostseeschiffahrt.*

34. Band, Juli 1931. Heft 1.

Dr. Hans Weigmann: Ideen zu einer Theorie der Raumwirtschaft. — Dr. Herbert Gross: Industriewirtschaftliche Wirkungen einer deutsch-österreichischen Zollunion. — Dr. Herbert v. Beckerath: Spaniens wirtschaftliches und politisches Gleichgewicht. — J. Tinbergen: Ein Schiffbauzyklus? — Dr. Erwin Wiskemann: Exportpropaganda als Form der Exportförderung. A kivitel előmozditásának a legfőbb eszköze a külföldi piacok viszonyaira vonatkozó hirszolgálat kellő kiépitése és a kivitel fellenditésére irányuló propaganda. A mai individualisztikus, kapitalisztikus gazdasági rendben a kivitel előmozditását célzó intézmények részben állami kezdeményezésre alakultak, részben pedig

magánjellegüek. A szabadkereskedelem gondolatköréből vett, az exportpropagandával kapcsolatos elvek közül el kell fogadni azt, amely a külkereskedelemben a lehetőleg nem korlátozott egyéni tevékenységet és felelősséget hirdeti. Továbbá azt az elvet, hogy a szükséges behozatalt — a kivitel fokozására való törekvés mellett — nem szabad akadályozni; hitelező országoknak a tőkekivitelt elő kell mozditaniok; adós országoknak a tőkebehozatalt elvileg nem szabad gátolniok, mert a való helyzettel nem számoló eljárás, igy a kivitelnek prémiumok utján való erőszakolása is, ugysem tartható fenn hosszabb ideig. Törekedni kell a lehető legjobb minőségü áru kivitelére, hogy igy az exportáló ország a külföldet hozzászoktassa a jó minőséghez s igy oly szükségletet támasszon, amelyet csak ő tud kielégiteni. Nagyjelentőségü az export-cikkeknek hivatalos jellegü márkázása, amennyiben keresztülvihető. Azt, hogy a kivitel főkép milyen országokba irányuljon, a gazdasági szempontok mellett politikai és kulturális szempontok döntik el. Igen fontos a helyes időpont eltalálása, amikor az exportáló ország valamely országot termékei számára igyekszik megnyerni. Itt nagy jelentősége van az illető ország konjunkturális helyzete megfigeyelésének és gazdasági barométer felállitásának. Az egyes országokban különböző szervek állanak fenn a kivitel fellenditésére. Igy az Egyesült-Államokban a Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Angliában a Department of Overseas Trade és a gyarmatokkal való forgalomra az Empire Marketing Board, Franciaországban az Office national du commerce extérieur. Németországban a Zentralstelle für Aussenhandel mellett különösen bizonyos országok, illetőleg világrészek tanulmányozására alakult tudományos intézetek állanak az exportpropaganda szolgálatában. — *Torleiv Hytten: Railway Policy as an Obstacle to Interstate Free Trade in Australia. — Dr. Klaus Thiede: Freiherr vom Stein und die deutsche Handelspolitik. — Camillo Supino: Lohn und Gewinn in der korporativen Wirtschaft.* A korporativ közgazdaság a gazdasági berendezkedés azon különleges faja, amelyben az állam az egyes társadalmi osztályok külön érdekeit az összesség javára összhangba hozza és főkép a tőke és munka közti, áthidalhatatlannak látszó ellentétet e két termelési tényező harmonikus együttműködésével helyettesiti, ami által a termelést előmozditja és az egyetemes nemzeti érdeknek is használ. Ha a munkások teljesen szervezetlenül jelennek meg a munkapiacon, a bérek állandóan a létminimumon állanak. A munkásosztály nyomorban él, anélkül, hogy helyzetén javithatna, mig a vállalkozói nyereség rendkivül magas. Szervezkedés segitségével a munkások alárendelt helyzetüket megszüntethetik. Ha azonban a munkásság a szervezkedés hatalmának a tudatára ébred, ezzel nyomást gyakorol a vállalkozókra. A munkások és a vállalkozók között osztályharc fejlődik ki, amely a termelésre és az összességre is hátrányos. A korporativ közgazdaságban az állam a munkásság követeléseire mérséklőleg hat, a vállalkozókat pedig a tulzott nyereségről való lemondásra kényszeriti, ami által az osztályharcot megakadályozza és a béreket és a vállalkozói hasznot egymással egyensulyba hozza. A korporativ közgazdaságban a vállalkozói haszon hanyatló irányzatot mutat, mert a gazdasági béke folytán a kamat és a kockázati premium csökken. Ezzel szemben a munkabér, azaz a munka produktivitása emelkedik. Ezek eredményeként az árak irányzata csökkenő és a kivitel fellendül. — *Dr. Eduard Heimann: Kapitalismus, Organwirtschaft, Sozialpolitik und ihre theoretische Erfassung. — Chronik, Berichte und Materialien. Martin Hill: The League of Nations and the Work of Refugee Settlement and Financial Reconstruction in Greece, 1922—1930. — Dr. Louise Sommer: Zweite Konferenz für ein vereintes wirtschaftliches Vorgehen, vom 17. bis zum 28. November 1930. — Dr. Siegfried Tschierschky: Chronik der internationalen Kartelle und Trusts. — Dr. Hermann J. Held: Chronik der Handelsverträge 1929. — Dr. Fritz Lotsch: Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1930. II.* Ó. P. Z.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Január 5-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Pályi Menyhért*, a berlini Handelshochschule ny. r. tanára és a Deutsche Bank und Diskonto Gesellschaft közgazdasági tanácsadója tartott elöadást „Az arany standard problémája“ cimen. Kifejtette, hogy akik az aranyvaluta krizisröl beszélnek, rendszerint nem szokták megemliteni, hogy a világ kapitalisztikus vezetö országai, az Egyesült Államok Franciaország, Svájc, Hollandia, Belgium és Dél-Afrika effektiv aranyvaluta alapján állanak, vagyis mindenkor aranyban fizetnek és feltétlenül el vannak szánva, még áldozatok árán is, fenntartani ezt a rendszert és hogy számos más középeurópai állam, Németországgal és Olaszországgal az élükön, valamint öt délamerikai állam legalább mesterségesen próbálják valutájukat az aranyparitáson tartani. Az állitólagos aranykrizis apostolai részben az aranyhiányról beszélnek, ámbár egész érvelésük ezen a téren abból áll, hogy az aranyprodukció tiz év mulva állitólag nem lesz elegendö a világ szükségletét fedezni. De ki merné a mai krizist a tiz év mulva bekövetkezendö aranyhiánnyal logikai kapcsolatba hozni? Mások megint az arany állitólagos rossz elosztásával és hasonló technikai argumentumokkal dolgoznak, noha a valóságban az arany internacionális elosztása automatikus folyamat, amely az egyes államok fizetési mérlegétöl függ. A probléma tehát az: mi történt a világ fizetési mérlegeinek alakulásában, ami kényszeritette Angliát és kényszerit más országokat, hogy feladják aranybeváltási kötelezettségüket? Ez a kérdés a pénzprobléma központjába vezet. A kapitalista világ pénz- és hitelrendszere egy látszólag automatikus szisztema, amelynek müködése azonban a valóságban bizonyos elöfeltételektöl függ. Az elöfeltételek legfontosabbja az, hogy a valutáért felelös jegybank megfelelö politikát folytasson és ennek a politikának megfelelö hatása is legyen. Már a háboru elött részben és a háboru óta ez a kettös elöfeltétel részben, vagy teljesen hiányzik és ez a hiány az aranyvaluta funkcionálását alapjaiban renditette meg. Nem az aranynál van a hiba, hanem azoknál az instrukcióknál, amelyeknek a fennmaradása és müködése az arany normális stabilizáló szerepét lehetövé teszi Már pedig a jegybankok egész sorozata, legföképpen pedig az angol jegybank, jórészt elvesztette befolyását a gazdasági életre, mert olyan institucionális és pszichológiai változásokon ment át, amelyek a produkciónak és a forgalomnak a hitelpolitikához való hozzásimulását ugyszólván lehetetlenné tették. Legföképpen pedig maguk a jegybankok felelösek, mert a politikájuknak nemcsak a hatása csökkent, hanem az iránya is eltért a 19. század praktikus és teoretikus tapasztalatainak elvétöl. „A könnyü pénzpolitika“ és az alacsony kamatláb ideája uralták a háboru után a legtöbb jegybank vezetését, politikai pártok és gazdasági érdekeltségek illetéktelen befolyása alatt

Nem csoda, ha a krizis alapjaiban renditette meg azt a valutáris rendszert, amelynek forgópontja a jegybank racionális és bátor, minden spekulációs hossz megakadályozására irányuló politikája lett volna. Elöadását azzal fejezte be, hogy a valutakrizist az egész világon csak ugy lehet megoldani és hatását mérsékelni, ha minden érdekcsoport komolyan fog össze, infláció és bankjegyforgalom szaporitása nélkül, a válság legyözésére.

A rendkivül nagy számban összegyült hallgatóság nevében *Eber Antal* elnök köszönte meg az elöadó értékes és tanulságos fejtegetéseit.

* .

Zelovich László december 10-i elöadásához, melyet „A mezögazdasági termelés átalakulása" cimen a Közgazdasági Szemle jelen száma közöl, *Kresz Károly* füzött megjegyzéseket. Nevezetesen a mezögazdaság termelési költségeinek csökkentésére irányuló törekvésekre vonatkozólag kifejti, hogy ugy az Északamerikai Egyesült Államok, mint Kanada, nemcsak a szorosan vett termelési költségek, hanem a fuvar csökkentése szempontjából is jelentös lépéseket tettek a *Welland Canal* létesitésével. Tudvalévö, hogy az Északamerikai Egyesült Államok és Kanada határán fekvö nagy tavak közül a két legalsó tó, nevezetesen az Erie és Ontario-tó között mintegy 80 m. nivókülönbözet van, amelyböl circa 50 m. jut magára a Niagara vizesésre, a többi pedig a két tavat összekötö néhány mérföld hosszu, igen sebes folyó esésére. Az utolsó években az Erie és Ontario-tó között Kanada megépitette a Welland Canalt, amely hét, egyenként 800 láb hosszu és 80 láb széles zsilip által lehetövé teszi, hogy a mintegy 20.000 tonna nagyságu gabonaszállitó- és egyéb teherhajók a felsö tavakról közvetlenül az Ontario tóra juthassanak. Ez a csatorna, amelynek költségei mintegy 120 millió dollárt tettek ki, már teljesen készen van és felszólaló 1931 májusában a zsilipeket már müködésben látta. Az Ontario tóról tudvalevöleg a St. Lawrence folyó vezet az Atlanti Óceánhoz, amelynek Montreal körül ismét kisebb esései (rapids) vannak. Miután a St. Lawrence-nek a Montreal feletti esése a hajózásnak akadályát képezte, ezen akadályok elháritása céljából még évtizedekkel ezelött épült egy zsilipekkel ellátott csatorna, amelyen szóló már 1913-ban, elsö amerikai utja alkalmával végig ment. Ennek a csatornának a kiszélesitését és nagy hajók áthaladására alkalmassá tételét, — mi után az elöbb emlitett Welland Canal költségeit a kanadai kormány viselte — az Egyesült Államok kormánya vállalta magára. A tervek szerint 1934. évben fognak a szóbanforgó Montreal melletti csatornának kibövitési munkálatai befejezést nyerni. A Welland Canal és a Montreal melletti csatorna lehetövé fogják tenni azt, hogy a legnagyobb gabonaszállitó hajók közvetlenül a felsö nagy tavaknál vehessék fel rakományukat és átrakás nélkül ugyanazokon a hajókon közvetlenül juthasson a gabona Európába. Kétségtelen, hogy ezáltal az amerikai gabona Európába való szállitásának fuvarköltsége lényegesen csökkenni fog, de biztos az is, hogy éppen ezáltal az amerikai gabona a jövöben az európai gabonával szemben további elönyhöz fog jutni és igy a magyar gabonanemüek szempontjából ez a nagy technikai mü éppenséggel nem örvendetes.

A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése.

„It is the old story of the „practical" man versus the scientist."
Irving Fisher: Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices, 1892. p. 101.

I. Fejezet. A pénzdynamikai egyensuly elmélete.

1. §. *A pénztudomány, mint a pénzjelenségek mechanikája.* A közgazdaságtan mathematikai iránya felépitett egy mechanikai piacelméletet, mely a piaci jelenségeket, a csere elvére alapitva, a pénzmozzanat kikapcsolásával szerkeszti meg. Bár a mechanisztikus leirás minden vonatkozásában sikerült, még sem tétetett fel mind mai napig ama következményszerü második kérdés: *felépithető-e egy mechanikai pénzelmélet is?* A felvetett problémára, kikapcsolva az itt nem részletezhető, mert ismeretelméleti jellegü indokokat, *igenlőleg* válaszolunk. *A pénztudomány a pénzjelenségek mechanikája.* Mechanikai, vagy miként azt fizikai strukturanalogiánkra való utalással nevezni fogjuk, kinetikai pénzelméletünk szilárd megalapozása érdekében, ki kell jelölnünk egyszersmind a mechanikai leirás során alkalmazandó módszert is.

Téves volna azt hinni, hogy a mechanikai rögzitésnek csupán egyetlen módszere van. Paul Painlevé, a hirneves francia államférfiu és mathematikus, éppen a mathematikai közgazdaságtannal kapcsolatos elmélkedései során ismerteti a *háromféle* mechanikai leirási lehetőséget. A jelenségek mozaikszerü részleteire szoritkozó *tökéletlen*, másrészről az ideálisan tökéletes *asztronomiai* rögzitésen kivül, alkalmazást nyer a mechanikai tudományokban az u. n. „*statisztikai*" módszer is, mely kiváltképen a sok elemből összetett, bonyolult rendszerek megragadására alkalmas A statisztikai eljárás, miként az az elnevezésből is kitünik, egyetemes állapotleirást szolgáltat az individuális részletek tömkelegének elhanyagolásával.

Elvben el tudunk képzelni egy „asztronomiai", egy „statisztikai" s egy „tökéletlen" pénzelméletet. A leirási módszerek melyikét válasszuk?

A pénzmozgások tudományának asztronomiai fokát megvalósithatatlannak kell tartanunk. A tudomány soha sem lesz képes mathematikailag megrögziteni a zsebemben levő, meghatározott bankjegy életsorsának multját és jövőjét. Valamennyi hatóerő, s valamennyi más kezdeti állandó ismeretében is kivihetetlen volna a vonatkozó integrálási feladat. Vajjon beérjük-e kénytelen-kelletlen, egy „tökéletlen" pénz-

mechanikával, néhány u. n. pénztörvény elszigetelt ismeretével? Megelégszünk-e ama kiragadott ténnyel, hogy a „rossz" pénz kiszoritja a „jó" pénzt, (Gresham-törvény), hogy a váltóárfolyamok az aranyparitás körül hullámoznak, hogy a pénzmennyiség mértéktelen szaporitása felhajtja az árszinvonalat stb.?

E pesszimizmust indokolatlannak tartjuk. Meg kell kisérelnünk egy mechanikai műértelemben vett „statisztikai" pénztudomány felépitését. A rendszer egyetemét („le phénomène global" = P. Painlevé) kell, a maga állapottényezőiben és állapoteltolódásaiban leirnunk, miként azt a statisztikai mechanika is teszi. Igyekezzünk ekként megragadni a pénzdynamikai rendszer általános állapotjelzőit és állapotegyenletét, mely az előbbiek eltolódásait rögziti kvantitativ alakban.

2. §. *A kinetikai gázelmélet, mint ideál.* Mechanikai pénzelméletünk mintaképe a kinetikai gázelmélet lesz, mely módszerénél fogva a mechanikának egyenesen a csillagászattal szembehelyezendő, reprezentativ ága. A kinetikai gázelmélet (mechanikai hőelmélet) az alkalmazni kivánt statisztikai módszernek u. i. legtökéletesebb megnyilatkozása.

A kinetikai gázelméletben egyedi molekulamozgások megfoghatatlanul szövevényes rendszerével állunk szemben. A konkrét molekulák cikázó mozgásainak valóságos hemzsegéséről kell szólanunk. A fizikus kénytelen-kelletlen feladja a molekulamozgások asztronomiájának eszményét s beéri egy, a rendszer egyetemét érintő általános állapotleirással. Megszerkeszti a rendszer általános állapotjelzőit s az utóbbiakból felépülő általános és különös állapotegyenleteket. Mindazonáltal mindenkor tisztában van a mechanikai rögzités leegyszerüsitett voltával és soha sem téveszti szem elől, hogy az állapottényezők *globális megnyilatkozások*, melyek a hemzsegő sokaság szövevényes alaptényeire utalnak vissza. Az állapoteltolódások körében is a molekulák mechanikájának *összhatása* jut kifejezésre.

Eme alapul fekvő mozzanatok szem előtt tartásával, valamennyi gáztörvény (Boyle-Mariotte, Gay-Lussac I. és II. törvények, stb.) kinetikai alapokainak felfejtése lehetségessé vált. A statisztikai módszer magyarázatot szolgáltat a rendszer minden állapotváltozására nézve.

3. §. *A kinetikai pénzelmélet alapvetése.* A közgazdaságban jelenlevő pénztömeg is „hemzsegő sokaság", mely rengeteg elemi részecskéből, mondhatjuk *pénzmolekulából* tevődik össze. Ez utóbbiak szüntelenül tartó igen heves mozgásban vannak. A pénz helyzetváltozásait a kinetikai pénzelmélet mozgásoknak kivánja felfogni. E mozgások a nemzetgazdaság összes pénztárai között folynak le olyként, hogy a pénzmolekulák, — egy megfoghatatlan hemzsegés közepette, — a

közgazdaság összes pénztárai között folytonosan változtatják helyeiket.

Hogyan mozog a konkrét pénzmolekula? Évszázados tévedés megdöntésére vállalkozunk, midőn megállapitjuk, hogy a konkrét pénzmolekula *nem circulál, nem kering a közgazdaságban* Főként a jegybankok mechanikájának mindenképen téves megitéléséhez füződik eme elhamarkodott megállapitás, holott a jegybankok működésével korántsem kapcsolatos ama szükségszerüség, hogy minden konkrét pénzmolekula, szabályos periodicitással, időnként átvonuljon a jegybankon. A konkrét pénzmolekulát korántsem jellemzi egy keringő mozgás bárminemü szabályossága. A konkrét pénzmolekulák megfoghatatlanul szeszélyesen, kiszámithatatlanul változtatják helyüket, s e helyzetváltozásaik során, mondhatjuk *cikáznak* a nemzetgazdaság pénztárainak forgatagában Minden egyes fizetés, egy-egy cikázásnak, vagy miként azt műkifejezéssel nevezni fogjuk, *fázisnak* felel meg.

Voltaképen fel sem szabad vetnünk e cikázó mozgások miként jének kérdését, hiszen lemondottunk mindörökre az „asztronomiai" pénztudományról. A kinetikai pénzelmélet, felemelkedvén a forgatag fölé, elhanyagolja a cikázó fázisváltozások részleteit. Pénzelméletünket mindössze ama kérdés foglalkoztatja, hogy e szövevényes cikázások tömkelegéből alakul-e ki valamelyes belső rend s ha igen, miként?

Kiséreljük meg e belső rend fokozatos felépitését. Szemünk előtt a kinetikai gázelmélet ideálja lebeg, mint amelynek sikerült, a dynamikus egyensuly fogalmán keresztül, az egyetemes hemzsegés belső rendjét felépitenie. Utalunk arra, hogy a kinetikai pénzelmélet számára az ellentétes nézőpont van közvetlenül adva. A gázelméletben a makrokozmikus, a pénzelméletben a mikrokozmikus megnyilatkozásokkal állunk közvetlenül szemközt. Egyik elhelyezkedés sem biztositja a teljes tisztánlátást, melyhez csupán a mechanikai elmélkedés vezethet el.

Első megállapitásunk az állandósult pénzpályákra s a stacionér pénzáramokra vonatkozik. Két pénztár közötti ama állandósult kapcsolatot, melynél fogva, az egyikből a másikba rendszeresen eszközöltetnek fizetések, *pénzpályának* nevezem. Magát a folyamatot: vagyis a pénztömegeknek állandósult pénzpályákon való rendszeres tovamozgását a *pénzáram* elnevezéssel jelöljük meg. A pénzáramokat állapotjelzőkkel jellemezhetjük, miként a fizikai áramlásokat. Szólhatunk a *pénzáramok intenzitásáról*, értve alatta a pénztárba az időegységen keresztül behatoló, illletőleg az abból, a kérdéses időtartam alatt, kiáramló pénzmennyiséget. Ha a beáramlás s a kiáramlás intenzitásai egyenlők, a pénzáramot *stacionérnak* nevezhetjük. A stacionér állapotban az átlagos pénztárállomány

változatlan, a pénztárban, mint pénzdynamikai csomópontban, nincsenek torlódások.

A pénzáramokkal, mint az egyetemes pénzdynamikai rend, mikrokozmikus megnyilvánulásaival, lépten-nyomon találkozunk. Egy tetszőlegesen kiragadott pénztár mechanikája is teljes élénkséggel hirdeti a pénzmozgások belső rendjét, mindenekelőtt a pénzdynamikai rendszert kereszül-kasul ható állandó intenzitásu, stacionér pénzáramlásokat Három eshetőség vehető u. i. discussió alá:

1. A bevételek és kiadások áramintenzitásai közvetlenül egyenlők. Azonos időszakokra, azonos bevételek és kiadások esnek. A pénztár eme állapotát a pénztár dynamikus egyensulyának fogjuk nevezni. A dynamikus egyensuly oly állapot, mikor is az átlagos pénztárállomány olyként marad változatlan, hogy a mindenkori gyarapodások kiegyenlitik a mindenkori apadásokat.

A vázolt esetben, a pénztár ex definitione van dynamikus egyensulyban.

2. A bevételek áramintenzitása meghaladja a kiadások áramintenzitását. Nyereség vetődik ki, anélkül, hogy torlódás állana be. A bevételi többlet u. i. általában véve nem thesauráltatik, hanem valaminő elhelyezést nyer. E körülmény ismét biztositja az áramlás stacionér jellegét, miért is e discussio alá vett második eshetőségre nézve is, a pénztár dynamikus egyensulyáról kell szólanunk.

3. A kiadások áramintenzitása meghaladja a bevételek áramintenzitását. Deficit mutatkozik, oly abnormis állapot, melynek meg kell szünnie. Vagy helyre áll a bevételek és kiadások egyensulya, vagy pedig felszámolásnak, esetleg fizetésképtelenségnek kell következnie.

A tetszőleges pénztár mechanikájáról következtetést vonhatunk le az egyetemes pénzdynamikai rendre nézve. Nagy általánosságban bátran állithatjuk, hogy a tetszőleges pénztár dynamikus egyensulyban van. A harmadik eshetőség discussiója során láttuk u i. hogy mindama pénzpályák — melyekre nézve az állandó intenzitásu áramlás stacionér jellege tartós perturbatiokat szenved, — a rendszer öncorrectiójánál fogva, megsemmisülnek, illetőleg más pályairányokba beleolvadnak.

Meggondolásaink nyomán állithatjuk, hogy minden közgazdaságban kifejlődik a stacionér pénzáramoknak egy igen complex rendszere. Ezek a pénzáramok, *mintegy kikristályosodnak* az egyetemes hemzsegésből. Kialakul, minden közgazdaságban egy *állandósult pénzpálya-hálózat*, mely a jellemzett stacionér áramokat befogadja. Az egyedi pénzmolekula, a maga megfoghatatlan cikázásait, e kikristályosodott pénzpályahálózat stacionér pénzáramrendszerének sodrában végzi.

Vajjon leirjuk-e, pénzmechanikai vizsgálódásaink során, ez állandósult pénzpálya-hálózatot s a pénzáramlások topográfiai rendszerét? Ezuttal is módszertani megfontolásainkra kell hivatkoznunk, melyeknél fogva, módunkban áll a részletek tömkelegének minden szövevényét elhanyagolni. Ha a fenti feladatra vállalkoznánk, ismét el kellene tévednünk a részletek utvesztőiben. A pénzpályahálózat s a pénzáramrendszer topográfiai felvázolása képtelen bonyodalmakhoz vezetne. Fisher, valamint Keynes elméleteiben is szerepe van a topográfiai ábrázolásnak. A kinetikai pénzelmélet, módszerének statisztikai jellegére való utalással, (l. 1. §.) ezt a feladatot is elhárithatja magától.

4. §. *A pénzdynamikai egyensuly elmélete.* Egyetlenegy, csodálatosképen mindezideig elhanyagolt tényt szürünk le az elmondottakból.

A pénzáramok stacionér rendszere egy egyetemes, nagy belső rendet alakit ki. A cikázások és hemzsegések mikrokozmoszából egy szabályos makrokozmosz alakul ki. A pénzmozgások ezen egyetemes harmóniáját pénzdynamikai egyensulynak nevezem.

A dynamikus egyensuly a „rezgő sokaságok" ama belső rendjével egyértelmü, mely a nagy számok törvényénél fogva, minden tömegmozgalom során előbb-utóbb kialakul. A dynamikus egyensulyi elmélet sajátos kalkulusa a valószinüségi számitás, melynek meggondolásai során mindenkor következtetni lehet egy bekövetkezendő belső elrendeződésre, mint a *legvalószinübb* állapotra. (Maxwell, Boltzmann.) A dynamikus egyensuly akként jellemezhető, hogy a rendszer bizonyos *általános állapotjelzőket* fejleszt ki, melyek a rendszer minden kis részletére nézve érvényesek. Ezek az általános állapotjezők változatlanok maradnak mindaddig, mig valamely külső hatás a dynamikus egyensulyt meg nem bontja, s az állapottényezőket fel nem boritja.

A *dynamikus* egyensuly-fogalom, — melyet élesen szembe kell állitanunk a *sztatikai* egyensuly fogalmával, — oly régi, mint maga a fizikai gondolkozás. Már Herakleitos is átértette, hogy nem csupán a változatlanság (sztatikai egyensuly) olympusi nyugalmát, hanem az örök változást is áthathatja egy benső és megmaradni törekvő rend, melyet a modern fizika méltán nevez dynamikus egyensulynak. Az ujabb természettudománynak a dynamikus egyensuly, mondhatnánk, alapfogalma; grandiozus filozofiai méltatását Herbert Spencernél találhatjuk meg.

A mathematikai közgazdaságtan méltatlanul hanyagolja el a dynamikus egyensuly hatalmas magyarázóerővel rendelkező kategóriáját. A sztatikai egyensuly nagyszabásu elmélete valóban alkalmas a piaci cserejelenségek mechanikájának megalapozására A közgazdasági jelenségek forgatagában

azonban oly mozgási tünemények is észlelhetők, melyeket egy sztatikai véghelyzet felé való törekvés nem jellemez Ezeket a rendszereket csakis a dynamikus egyensuly kategóriájával mechanizálhatjuk.

A pénzmozgások is dynamikus egyensulyban vannak. Ezt a dynamikus egyensulyt is akként jellemezhetjük, hogy az általános hemzsegés közepette bizonyos állapotjelzők fejlődnek ki, melyek a rendszer minden részletére nézve érvényesek. Ezek is állandó szinvonalon maradnak mindaddig, mig egy külső hatóok beavatkozása fel nem idéz valamely állapoteltolódást.

A piaci mechanika ama állapotát, melyben a pénzdynamikai egyensuly tökéletesen érvényesül, az u. n. *stacionér állapotban* jelöljük meg. A stacionér közgazdaság mechanikai szigorusága fogalmát Gustav *Casselnak* köszöni a tudomány. Piacmechanikai értelemben stacionérnak nevezzük a közgazdaság ama állapotát, melynél fogva a javak és szolgáltatások egyenletesen áramolnak az u. n. felsőbbrendü készletek köréből az alsóbbrendü készletek irányában. A stacionér közgazdaságban bármely gazdasági alany vállalata, háztartása körében a jószágáramlások egyenletes rendje észlelhető. Az ideális stacionér állapot egyenletességét jellemzi az is, hogy a vonatkozó időszakokban uj termelési segédeszközök, csupán a meglévőek elhasználódása arányában termeltetnek.

Gustav Cassel megállott, féluton, a stacionér gazdálkodás grandiózus piacmechanikai fogalmánál, elmulasztván a párhuzamos pénzmechanikai sor rendszeres tisztázását. Közvetlenül is belátható, hogy a stacionér jószágáramlások rendszere stacionér pénzáramokban tükröződik vissza. A pénzmechanikai előfeltevések módszeres tisztázása után a pénzdynamikai egyensuly kategóriájához kellett eljutnunk.

Stacionér gazdálkodás és pénzdynamikai egyensuly egy és ugyanazon állapotnak két párhuzamos megnyilatkozása.

6. §. *A pénzdynamikai állapotjelzők elmélete.* Már eleve is elvárhatjuk, hogy a két rezgő rendszer, a gázmolekulák, valamint a pénzmolekulák cikázó sokasága, rokonalkatu állapotjelzőkkel lesz jellemezhető. Gondolati szükségszerüség ez, a szóbanforgó rendszerek kinetikai alapjainak közösségénél fogva.

Hangsulyozzuk, hogy csupán rokonalkatról szólunk, minthogy a mathematikai rögzités részleteiben, mindkét rendszerre nézve, autonom szempontok is érvényesülnek. Az árnyalati különbségek egyébként nem az alapul fekvő tények, hanem a kategóriák különbözőségéből folynak.

Lássuk a két mechanikai rendszer állapotjelzőit megfelelő párhuzamban!

1. *a)* A totális gáztömeg.

2. *a)* A hőmérséklet; a kinetikai gázelmélet tanitása szerint, a hőmérséklet a testet alkotó molekulák mozgási állapotának, kinetikai energiájának megnyilatkozása. A hőmérsékletben jut tehát kifejezésre a molekulák *átlagos sebessége*, illetőleg a *cikázó irányváltozások, fázisváltozások átlagos száma, frekvenciája.* (V. ö. Bernouilli sémája, — fázis = két ütközés között megtett szabad ut.)

3. *a)* A nyomás; a kinetikai gázelmélet tanitása szerint a molekulák impulzusai jutnak kifejezésre benne. A nyomásban, mint felület- és időegységre eső u. n. impulzusban, megnyilatkozik az *impulzus-szám.* (Impulzusadat.)

A nyomás egyébként, adott hőmérsékleten, arányos a sürüséggel, minthogy mindkét állapotjelző a részecskék zsufolt egymásmellettiségére utal.

A nyomás arányos végül a tetszőleges felületen keresztülhaladó stacionér molekulaáramlások intenzitásával (adott hőmérsékleten).

4. *a)* A gáz volumene.

1. *b)* A totális pénztömeg.

2. *b)* A pénz átlagos keringési (forgalmi v. forgási) sebessége, melyet mi a kinetikai alapok megfelelő méltatásával s lényegileg Irvinlg Fisherrel egybehangzásban, a cikázó pénzmozgások *fázisváltozásainak átlagos számával* azonositunk. A pénz keringési sebességében a fázisváltozások *átlagos frekvenciáját* látjuk.

3. *b)* Az abszolu[t] árszinvonal átlagos *pénzmolekula-impulzusszám* árufelület és időegységre vonatkoztatva. Az átlagos árufelületet az árindexmérő intézet jelöli ki. Az időmozzanat az időszakos árak átlagositásánál jut kifejezésre.

A mathematikai statisztika *igy* méri az árszinvonalat.

Az árszinvonal egyébként arányos a pénzsürüséggel. Kis árufelületre sok pénzegység = magas pénzsürüség = magas árszinvonal.

Az árszinvonal arányos végül a tetszőleges pénztáron keresztül haladó stacionér pénzáram intenzitásával.

4. *b)* A közgazdaság volumene. („The volume of trade".) Irving Fisher pénzelméletében az elcserélt szolgáltatások mennyiségi kerete.

7. §. *Az általános állapotegyenletek elmélete.* A szóbanforgó rendszereket jellemző általános állapotegyenleteknek is egybe kell vágniok a kinetikai alapok egybevágó alkatára való tekintettel. Be fogjuk mutatni egyrészről az általános gáztörvény, másrészről az Irving Fisher nevéhez füződő s jelen tanulmány keretében külön le nem vezethető forgalmi egyenlet szerkezeti azonosságát.

Az általános gáztörvény, Boyle-Mariotte és Gay-Lussac egyesitett törvénye, a következőt juttatja kifejezésre:

$$R.\ T = p.\ v$$

Az általános pénztörvény, Irving Fisher forgalmi egyenlete, a következő kapcsolatot rögziti:

$$M.\ V = P.\ t$$

A két alapvető összefüggés rokonalkatára az alábbi felsorolás derit világosságot:

1. a., R = az u. n. Regnault-coefficiens, mely maga is változik, ha a gáztömeget változtatjuk. Minthogy „R" arányos ugyanazon gáz tömegével, egyszersmind *méri, képviseli* azt.

1. b., M = a nemzetgazdaság totális pénztömege,
2. a. T = abszolut hőmérséklet, frekvencia-adat.
2. b., V = a pénz forgalmi sebessége, frekvencia-adat.
3. a., p = nyomás, impulzus-adat.
3. b., P = árszinvonal, impulzus-adat.
4. a., v = gázvolumen.
4. b., t = a közgazdaság volumene.

Mindkét állapotegyenlet, egyszerü, de itt nem részletezhető átalakitás után, a következő közös kinetikai tartalmat juttatja kifejezésre:

Totális tömeg × frekvencia = impulzus-szám (felület- és időegységre) × volumen = összes impulzusok száma egy időegység alatt.

8. §. *A discussiók kettős iránya.* A kinetikai pénzelmélet világosságot derit egy sokat vitatott kérdésre, megjelöli u. i., — a gázanalogia nyomán, — a Fisher-egyenlet mathematikai természetét.

Fisher forgalmi egyenlete: *állapotegyenlet.* Elhibázott tehát, minden olyan ellenvetés, mely a Fisher-egyenlet *truizmaszerüségét* vitatja. Minden állapotegyenlet a kinetikai alapok felfejtése után, természeteset állit; a truizmaszerüség egyenesen próbaköve az állapotegyenlet helytálló voltának.

A fizikai analógia világosságot derit a discussiós lehetőségekre is. Kondicionalisztikus és kauzális discussiók különböztethetők meg. A kondicionalisztikus discussiók az állapotegyenletet, mint fluktuációs keretet ragadják meg s a változási *lehetőségeket* rögzitik. A kauzális discussiók *valóságos* állapotváltozásokat tárnak elénk. A discussiók mindkét neme teljes párhuzamban folytatható le. A kinetikai pénzelmélet a valóságos állapotváltozások felderitésére, a pénzprobléma kauzális felépitésére törekszik. Meg kell határoznunk tehát a pénzelmélet kauzális alapproblémáit.

9. §. *A pénzelmélet kauzális problémái.* A Fisher-egyenletben négy tényező szerepel. Ezek közül három szenvedhet függetlenül is, eltolódást a közgazdaság volumene, a pénz mennyisége s a pénz forgási sebessége. Az árszinvonal függetlenül kezdeményezett eltolódása elképzelhetetlen, az csupán következményszerüleg változhatik. (Ez Fisher álláspontja is.)

a) A volumexpansio- és contractio problémája. Minő állapoteltolódás létesül, ha a közgazdaság volumene, exogén adottságként, megváltozik?

b) Az infláció és a defláció problámája. Minő állapoteltolódás létesül, ha a pénzmennyiség szenved, mint exogén adottság, változást?

c) A pénzforgási sebesség változási problémája. Minő állapoteltolódás létesül, ha a pénz forgási sebessége szenved, mint exogén adottság, változást?

Minden más pénzprobléma a kombinativ állapoteltolódások birodalmába tartozik. A fokozatos megközelitések módszerének szükségességét vallva, mellőzhetetlennek tartjuk, mindenekelőtt az egyszerü állapoteltolódások tanulmányozását. A kinetikai pénzelmélet a pénzdynamikai állapotváltozások tudománya.

A gázelmélet állapotproblémái is hasonló csoportositásokban tanulmányozhatók.

1. A volumen-expansio és compressio problémája, Boyle-Mariotte probléma.
2. A gáztömegváltozások problémája (defláció, infláció).
3. A hőmérséklet-változás tana, Gay-Lussac probléma.

A gáz nyomása függetlenül soha sem tolódhatik el, az csupán következményszerüleg változhatik. Egy kauzális problémát tehát alapitani reá nem lehet.

E leegyszerüsitett alapkérdésekhez a kombinativ állapoteltolódások tana csatlakozik.

II. Fejezet. A kinetikai séma

10. §. *A pénzszubsztanciák elmélete.* Megengedhetetlennek tartjuk a pénzelmélet körében a törvényes fizetőeszközöknek a pénzhelyettesitőktől való merev elválasztását. A nemzetgazdaság összes fizetéseinek tulnyomó része merőben helyettesitő jellegü fizetőeszközökkel történik, miért is a pénzelméletet a fizetőeszközök elméletével azonositjuk. Terminologiai könnyedség kedvéért minden fizetőeszközt pénznek fogunk nevezni.

Adott időpontban a következő pénztömegek vannak a közgazdaságban, koexistens módon, jelen:

I. *A valutáris pénztömeg* = a valutaérmék összessége. Az elfogadás inditéka: a nyersanyaggal egybevágó vásárló érték.

II. *Chartalis pénztömeg* (Charta, mint az állami parancs szimboluma, v. ö. Knapp).

a) Notális pénztömeg = bankjegytömeg.
b) Fiskális pénztömeg = államjegytömeg.
c) Váltópénztömeg.

III. *Girális pénztömeg* = az aktiv bankfolyószámlaegyenlegek s a kihasználatlan hitelkeretek összesitett végösszege. Ez a tömeg is, miként Irving Fisher óta ismeretes, olyként funkcionál, miként egy *képzeletbeli* nagy pénztömeg.

IV. *Cambiális pénztömeg.* Az összes váltók leszámitolt névértékeinek összege.

Semmiféle megkettőztetés nem történt. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a pénztömegek egy része állandóan thesaurált állapotban van jelen, vagyis forgalmi sebesség nél-

kül. (P. o. a jegybank aranya, a bankok likviditási tartalékai.) Másrészről tudnunk kell azt is, hogy a pénzhelyettesitők complex rendszerére alapitott, modern pénzgazdaságban számos oly ügyletnek kell lebonyolittatnia, amelyek körében fizetőeszköz cserél gazdát valamely más tipusu fizetőeszközzel. A kombinatorika szabályai szerint lehetne felsorolni az összes lehetőségeket, melyeknek összessége a *pénztechnikai ügyletek* (p. o. a váltóleszámitolás, pénzváltás, befizetés folyószamlára, kivét folyószámláról, stb.) tömegét szolgáltatja. Ekként minden pénzgazdaságban kialakul egy „sui generis" jellegü ügyletcsoport, mely a közgazdasági volumen pénztechnikai részének fogható fel s mely kétségkivül kötve tartja, a voltaképeni áruügyletek volumene mellett, a nemzetgazdaság fizetőeszközeinek egy igen jelentős részét.

E kötöttség, mely egyébként fluktuáló, tehát korántsem thesaurált állapotukban ragadja meg az érintett fizetőeszközöket, szükséges és hasznos. A lokomotiv önsulyához, a gép üres járatához hasonlitjuk a hasznos lehetőségek eme látszólag haszontalan igénybevételét, melyet, — kénytelen-kelletlen — egyaránt számitásba kell venni.

Ebben az összefüggésben tisztázzuk azt is, hogy a bankok, bizonyos üzletágaik körében, szemben a girális üzletággal, nem kreálnak uj fizetőeszközöket, hanem csupán a már jelenlevő tömegek szervezését, stacionér felszivását és kisugárzását eszközlik. A pénzdynamikai egyensuly nagyrészt a bankok működésére vezethető vissza, melyek állandóan felszivják az egyébként thesaurálandó tömegeket s ekként, a torlódások rendszeres meggátlásával, őrzik a pénzdynamikai egyensulyt.

Ilyen szerkezetü a bankok takarékbetét üzlete, továbbá a hosszulejáratu hitelüzlet is. A takarékbetét-, s a kötvényállomány kinetikai mibenlétének értelmezésétől el kell tekintenünk s nem foglalkozhatunk az u. n. könyvhitel (idő-hitel, time-credit) nagyérdekü kérdésével sem.

11. §. *A négy pénztömeg koexisztenciája. Regulálatlan és regulált pénztömegek.* A négy pénztömeg vibráló egymásmellettiségben tölti be a közgazdaság volumenét. Egy részletezettebb állapotegyenlet is felirható a négy tömeg s a négy forgalmi sebesség külön számbavételével.

$$M_1 V_1 + M_2 V_2 + M_3 V_3 + M_4 V_4 = P. t.$$

Csupán röviden jelezhetjük egyenletünk ezen uj alakjának, másrészről a Dalton törvénynek, a gázkeverékek általános állapotegyenletének rokonságát.

Az „M. V." jellegü szorzatokat a szóbanforgó pénztömegek *kinetikai nyomatékainak* nevezhetjük s állithatjuk, hogy a közgazdaságban jelenlevő pénztömegek kinetikai nyomaté-

kainak összege a totális fizetési forgalmat szolgáltatja. Röviden jelezzük, hogy a hiteljelenségek is egységesen jellemezhetők a kinetikai nyomaték kategóriájával.

A hitelintézmények, uj fizetőeszköztömegek teremtésével, részint *uj kinetikai nyomatékokat teremtenek* Igy, miként láttuk, a giralis és cambiális forgalom. A többi hitelintézmények (takarékbetét, kötvényüzlet) *a meglévő pénztömegek kinetikai nyomatékait állandósitják.* Mindkét esetben, a már jellemzett pénztechnikai folytonosság érdekében kinetikai nyomatékok tartatnak kötve. A létesitett és kötött kinetikai nyomatékok hányadosa juttatja kifejezésre a rendszer pénzdynamikai hatásfokát.

A továbbiakban a négy pénztömeg pénzmechanikai osztályozását folytatjuk. Külön választjuk a chartalis tömegeket, a giralis, cambialis és valutaris tömegektől.

A chartalis tömegeket ama pénzmechanikai sajátság jellemzi, hogy *mennyiségük mesterséges és tudatos szabályozás alatt áll.* E szabályozási eljárások: a jegybankpolitika, az államjegypolitika, végül a váltópénzpolitika. A szabályozás kvantitativ terjedelmének alsó és felső határáról kell megemlékeznünk.

A *felső határt* rendszerint a törvényes korlátok. t. i. a kibocsátásra irányadó jogszabályok rögzitik. Az alsó határ viszont pénzmechanikai adottságokból folyik. Ezt a kvantitativ mozzanatot különösen tisztázásraméltónak tartjuk, elhanyagolt voltára tekintettel.

Számos esetben mereven adva van egy *alsó* határ, mely alá a kérdéses pénztömeg mesterségesen nem vihető. Ezt a pénzpolitikai beavatkozással csökkenthetetlen minimumot az illető pénztömeg *permanens* mennyiségének nevezhetjük. A permanens mennyiséget meghaladó többletet a szóbanforgó tömeg *visszaszivható* részének hivhatjuk.

Nyomatékosan utalunk arra, hogy a permanens vagy visszaszivható jelleg egyetemes állapotadatok, melyekből a konkrét pénzmolekula sorsára nézve mi sem következik. (V. ö. 3. §.)

A permanens jelleget az a tény alapitja meg, hogy a kérdéses pénzmennyiség nem hitelügyletek rendjén vezettetett be a közgazdaságba. Az ilyen tömegek a kibocsátó organumhoz nem áramlanak, illetőleg általa nem szivhatók vissza. Ezzel szemben egy bankszerü követelés ellenében beáramlasztott tömeg, a követelésnél fogva visszavárható. A bankszerüleg s megfelelő hitelkontroll alapján bevezetett pénztömegek sohasem permanens jellegüek.

Permanens kibocsátásra példa a jegybanktechnikában a jegybank aranyvásárlása, továbbá a jegykibocsátás leple alá burkolt államjegykibocsátás. A visszaszivható mennyiség

permanenssé módosul, ha a jegybank váltóadósa fizetésképtelen.

Középhelyütt áll ama bankjegymennyiség, mely az inflációk lezajlása után, az alakulandó jegybank által, az u. n. inflációs adósság átvállalásával bocsáttatik ki. Az inflációs adósság törlesztésével a beváltott államjegyek ellenében kibocsátott permanens bankjegytömeg fokozatosan visszaszivhatóvá idomul át. (L. 15. §. utolsóelőtti bekezd.)

Az államjegyek egész mennyisége tipikusan permanens, s rendszerint a váltópénzeké is.

A szabályozott tömegekkel szemben állanak a szabályozatlan tömegek. Ezeknek mennyiségi viszonyai nem központi irányitás alapján nyernek meghatározást. A valutáris, a giralis s a cambialis állomány mennyiségi viszonyai nem állanak központi szabályozás alatt. Ezeket a pénztömegeket a gazdasági lét organikus erői alakitják ki a közgazdasági volumen *telitése* érdekében. E telitési feladatot a giralis és cambialis állomány csodálatos tökéletességgel eszközli, annál fogva, hogy a giralis és cambialis állomány, másrészről a közgazdasági volumen felfejlődése között bensőséges, genetikus kapcsolatok vannak. A hitelforgalom alakulása u. i. párhuzamos a közgazdasági volumen alakulásával.

Ezek a benső genetikus kapcsolatok hiányoznak a valutáris tömeg tekintetében. Miként Cassel óta jól tudjuk, a valutáris tömeg a közgazdaság volumenétől merőben függetlenül alakul ki. A szabad veretés jogánál, illetőleg a jegybankok valutafém vásárlási kötelezettségénél fogva, egy konkrét termelési ág termeléstechnikai viszonyai szabják meg azt, hogy a fizetőeszközök bizonyos tömege miként fejlődik. Már eleve is természetesnek kell tartanunk, hogy e tény lassu, de folytonos perturbációk forrása. A továbbiak áttekinthetősége érdekében a valutafém termelésével kapcsolatos bonyodalmakat mellőzni kivánjuk s a valutafém merev mennyiségét tételezzük fel, mely részben a használati tárgyakban s az iparban, részben pedig pénzalakban van jelen.

12. §. *Egy egyszerü kinetikai séma.* (L. ábra.) A pénz mechanikáját egy fizikai sémán igyekszünk felvázolni. Az esetleges aggályok eloszlatása e helyütt nem áll módunkban. Nem mellőzhetjük azonban az Irving Fisher értékelméleti, továbbá piac- és pénzmechanikai sémáira való utalást, melyek, következetesen, hidrosztatikai alapon rögzitik a gazdasági egyensuly tüneményeit. Több más efajta mechanizálási kisérletre is utalhatnánk azzal, hogy az ujabb pénztudomány éppenséggel mechanikai sémák után kutat.

Fizikai vázlatunkat — a részletesen ismertetett strukturanalógiánál fogva — a gázak mechanikájára alapitjuk, szemben a merevebb és kifejezéstelenebb hidrosztatikai és hidrodynamikai kisérletekkel.

Egy egyszerü kinetikai séma.

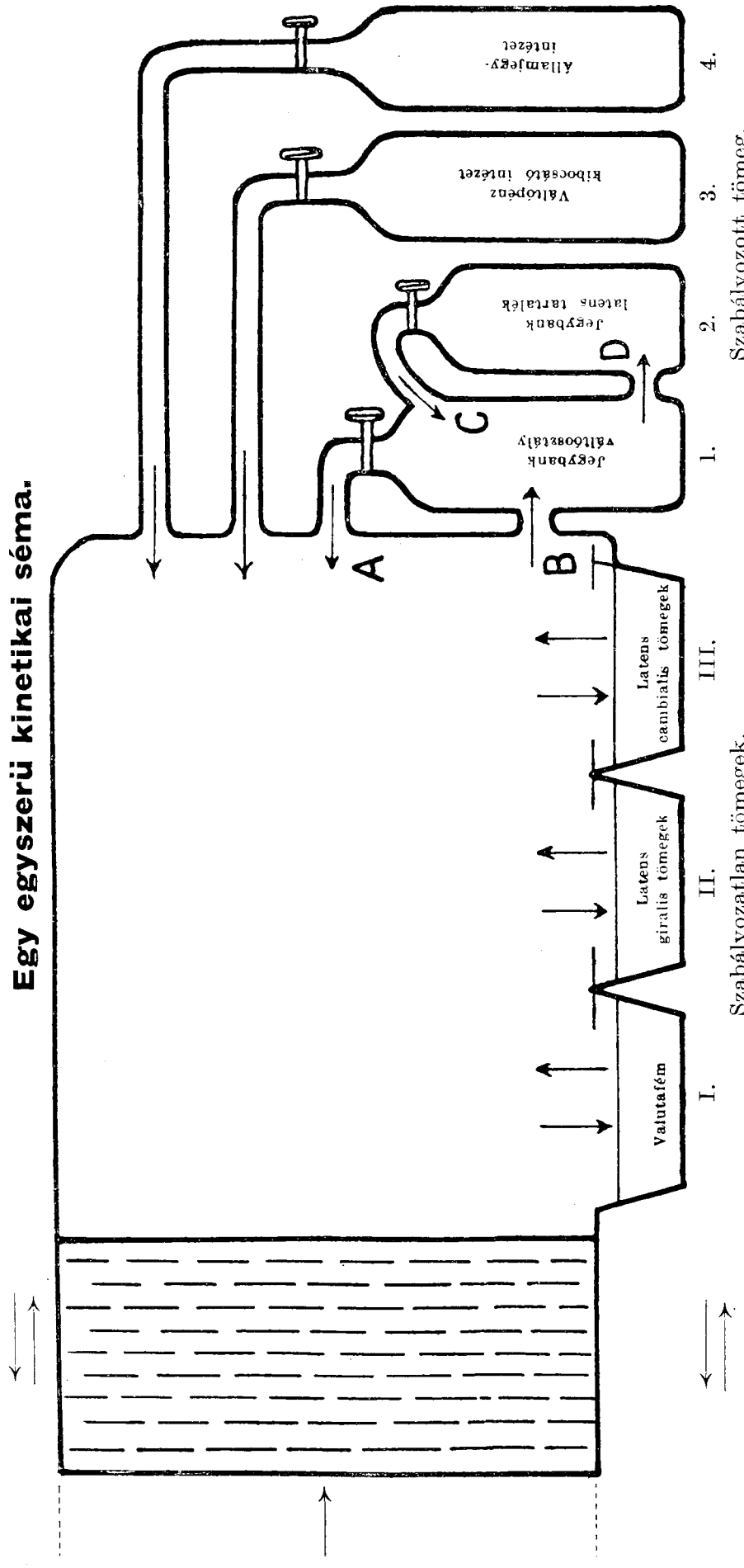

Mindenekelőtt érzékeltetnünk kell a szabályozott s a szabályozatlan tömegek viselkedései között mutatkozó mechanikai eltérést. A szabályozott (chartalis) pénztömegeket műértelemben vett gázakkal szemléltetjük, melyek gázpalackokból mesterségesen vezettetnek be egy volumenbe. Igyekezni fogunk pontosan felvázolni a be- és kivezetési technikát, vagyis a már ismertetett pénzpolitikai kezelési eljárásokat. A szabályozatlan tömegek önszabályozási tüneményeit kifejezőleg lehet érzékeltetni a gőzökkel, melyek tömegüket a párolgás és a lecsapódás rendjén, egyenesen a volumen telitése érdekében, automatikusan határozzák meg. Nem mulaszthatjuk el annak megemlitését, hogy a strukturanalógia sokkalta mélyebb. Nem akarván jelen tanulmányt a gázanalógia szempontjaival tulterhelni, megelégszünk az elmondottakkal.

Az 1. sz. palack a jegybank váltóosztályát ábrázolja. E palack a volumennel az *A* és *B* pontokon érintkezik. Az *A* ponton levő nyilás szélessége a mindenkori befogadási készséget (v. ö. igénylések) szimbolizálja, mely a mindenkori bankráta nyomán alakul ki. A *B* pontra egy szivót képzelünk, melynek működése a bankjegyeknek (s részben más tipusu fizetőeszközöknek is) az incasso utján történő stacionér és folytonos beszivását érzékelteti. Az igy beálló állandó nyomáskülönbségnél fogva sikerülni fog az *A* ponton megfelelő gáztömegeket folytonosan beáramlasztani, vagyis egy folytonos és stacionér áramlást létesiteni a volumen s a palack között. Külön is érzékeltetni kivánjuk ama mozzanatot, hogy nem minden igénylés honoráltatik. A váltóbirálatra célzunk, melyet a palack csapjának kezelése szemléltet.

A 2. sz. palack kiegésziti a jegybankmechanizmust, s az általunk latensnek nevezett, vagyis a jogszabályok szerint még kibocsátható ama tömeget tartalmazza (strukturanalógiánk szerint süritett állapotban), mely a stacionér áramrendszerbe pillanatnyilag nincsen belekapcsolva.

A bankjegyforgalom (gázforgalom) növekedésének érzékeltetése olyként történik, hogy az egyébként elzárt *C* nyiláson, gáz áramoltatik be az *1.* sz. palackba. A váltóosztály e plusztömeget a stacionér áramrendszerbe bekapcsolni képes. A bankjegyforgalom csökkenése, inverz módon, a *D* ponton elhelyezett szivó igénybevétele utján érzékeltethető. A latens készlet növelésével a gázforgalom csökken.

A latens bankjegykészlet egyébként igen kézenfekvő pénzmechanikai fogalom; a kontingentáló fedezeti rendszer igen egyszerü esetében a latens készlet a kontingens s az effektiv forgalom különbségével egyenlő.

Charles Gide szellemes hidrodynamikai hasonlatának ismeretében, olvasóm bizonyára meg fog barátkozni a felvázolt gázmechanikai sémával is.

A 3. sz. palackból vezettetnek be a váltópénzeket szimbolizáló tömegek. A bevezetés permanens voltát ama negativummal érzékeltetjük, hogy a visszaáramlás közvetitésére nincsen szivó, illetőleg nyilás. Maga a palack ismét a még kibocsátatlan, de kibocsátható készlet latens tömegét tartalmazza.

Hasonlólag érzékelteti, a teljesség kedvéért, a 4. sz. palack az esetleg szintén bekapcsolt államjegymechanizmust.

A szabályozatlan tömegek ábrázolására térünk át.

Az I. sz. edény folyadéka az ipari aranytömeget, a gőzök az érmitett tömeget ábrázolják. A strukturanalógiában a monetizációnak (érmités) párolgás, a demonetizációnak (beolvasztás) lecsapódás felel meg. Állandóan működnek mind érmitési, mind beolvasztási folyamatok. Ezen állománygyarapitó és állománycsökkentő folyamatok mindenkori egyenlege szerint alakul ki a mindenkori valutáris állomány.

A strukturanalogia megitélésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy a kinetikai gázelmélet tanitása szerint, mind a párolgási, mind a lecsapódási folyamatok állandóan működnek. A mindenkori gőzállományt ezen állománygyarapitó és állománycsökkentő folyamatok mindenkori alakulása szabja meg.

A tensio-fogalom bevezetésével strukturanalógiánk tovább volna mélyithető. Itt csupán röviden utalunk arra, hogy gőzanalogiánk az Irving Fisher által két munkájában is felvázolt (The purchasing Power of Money, VI. Fejezet, — Elementary Principles of Economics, XII. Fejezet) hidrosztatikai mechanizmus gázelméleti alapra való helyezését célozza, lévén *egyetlen, egységes, mindent felölelő mechanizmus felépitése* a célunk.

A II sz. edény a giralis pénzeknek a girobankokban felraktározott latens készleteit szimbolizálja. (V. ö. kreációs elmélet. A girobankok „kreálják" a giralis pénzeket.) A giralis pénzek keletkezése e latens készletek terhére történik kreáció utján; megsemmisülésük viszont az általunk confusionak nevezett folyamat rendjén következik be. (P. o. kivét, hitelkeret megszünése.)

A strukturanalógiában a kreációnak ismét párolgás, a confusionak lecsapódás felel meg. A mindenkori állománycsökkentő és állománygyarapitó folyamatok alakitják ki a mindenkori giralis állományt. (Gőzállomány.)

A III. sz. edény a cambialis tömegek latens készleteit tartalmazza. Itt is érvényes a kreációs tan. A cambiális fizetőeszközök kibocsátás (emissio) rendjén jutnak forgalomba, s beváltás (solutio) utján lépnek onnét ki. Az összes többi, az állományalakulás mechanikájára vonatkozó meggondolások megfelelőleg átvihetők.

Egy fontos elvi mozzanatot kell még kifejezésre juttatnunk. *A közgazdaság volumenét elasztikusnak tekintjük.* A volumen merev, exogén adottságai csupán egy *technikai keretet* rögzitenek, melyet korántsem szabad összetévesztenünk a valóságban érvényesülő közgazdasági volumennel. A technikai keret, a modern pénzgazdaságban, annyiban valósul meg, amennyiben az valóban is kitöltetik dolgozó pénzmennyiséggel, fizetést közvetitő mediumokkal. A tapasztalat tényeire hivatkozva, tagadjuk a merev kvantitativ pénzelméletekben feltalálható ama megállapitás helytálló voltát, hogy bármely pénzmennyiség lebonyolit bárminő forgalmat (kitölt bárminő volument), miközben csupán az árszinvonal módosul megfelelőleg. A bankrátapolitika, valamint a külföldi hitelek terén nyert tapasztalatok meggyőzően hirdetik, hogy merőben pénzmechanikai tényezők szabják meg végeredményben a valóban kialakuló forgalom kereteit. (A pénz- és piacmechanikai kölcsönhatás elve.)

Ábránkon a volumen baloldali fala elasztikusan mozog s helyzetét a belső gáznyomás s a rugalmas erők mindenkori egyensulya szabja meg. A volumen adott esetben a növekvő gáztömeg hatása alatt tágulhat, csökkenése folytán összezsugorodhatik. (A volumenelaszticitás elve.)*

III. Fejezet. A pénzdynamikai állapotváltozások elmélete.

13. §. *Az első kauzális alapprobléma. A volumenváltozások elmélete.*

Miként befolyásolják a pénzdynamikai egyensulyt a volumen exogén változásai, az elcserélésre váró készletek technikai kereteinek módosulásai?

A pénzelmélet szempontjából a technikai keret exogén tény, t. i. piacmechanikai adottság. Főként az u. n. felsőbbrendü javak, (másként termelési tényezők) mennyiségi alakulása rögziti a volumen technikai alapkeretét. A technika fejlődése s a nemzetközi kereskedelmi politika módositólag hatnak a volumen ilyetén kialakuló méreteire.

Fejtegetéseinket ama különös esettel kezdjük, mikor is az exogén volumen változás értéke 0, vagyis a közgazdaság volumene állandó. Visszaemlékezve a stacionér közgazdaságnak Cassel által konstruált fogalmára (l. 4. §.), a kérdéses

* A volumenelaszticitás technikailag egy a fal mögé helyezett rugós szerkezettel állitható elő. A 14. §-ban körülirt exogén volumenváltozás a fal, valamint a rugós szerkezet igen lassu s egyenletes bal felé vonásával volna szemléltethető.

Sok tekintetben kifejezőbb, de összetettebb ábrázolási lehetőséget nyujt a volumenszerkezetnek a külső légnyomással való kapcsolatbahozatala.

állapotot a stacionér állapotban jelöljük meg. Miképen alakul a stacionér közgazdaság pénzmechanikája?

A stacionér közgazdaságban egyetemes pénzdynamikai egyensuly uralkodik.

Tekintsük át, jelentőségük sorrendjében, az egyes pénztömegek viselkedését!

Első észleletünk az a tény, hogy *a jegybank dynamikus egyensulyban van.* Az azonos időszakokon keresztül beáramló, illetőleg kiáramló tömegek egyenlők, a beáramlás intenzitása egybevág a kiáramlás intenzitásával, más szóval a jegybank egy stacionér pénzáram középpontjában helyezkedik el. (L. 3. §.) Változatlan a bankráta, változatlanok az igénylések, változatlanok a hitelkeretek. A napi leszámitolási s az incasseforgalom adatai egybevágnak. A jegyállomány forgalomban lévő részének egy folyton fluktuáló, de mennyiségileg állandó, terminologiánk szerint dynamikus egyensulyban levő része, mindenkor a jegybankban található fel. (V. ö. Gustav Cassel. Theoretische Sozialökonomie, 47. §.)

Dynamikus egyensulyban vannak a girobankok is. A folyószámlaállomány folytonos csökkenései és gyarapodásai egymást mindenkor kiegyenlitik, miért is az állomány változatlan. *A stacionér közgazdaságban a folyószámlaállomány állandó.*

Dynamikus egyensulyban van, hasonlólag, a nemzetgazdaságban jelenlevő *globális váltóállomány is.* A mindenkori kibocsátások éppen fedezik a mindenkori beváltások következtében beálló apadásokat. (Többnyire éppen a prolongáció rendjén.)

Dynamikus egyensuly uralkodik a *valutafém* tekintetében is; a folytonos érmitések kiegyenlitik a folytonos beolvasztásokkal járó apadásokat. Ezenközben az érme, valamint az abból beolvasztott nyersanyag vásárlóképességei egyenlők.

A váltópénztömeg s az esetleges államjegytömeg is beilleszkednek a pénzdynamikai egyensuly egyetemes rendjébe. A bevezetés szünetelvén, mennyiségükben változatlanok s permanens folytonossággal dolgoznak a közgazdaság volumenében.

A pénzmechanikai leirás teljessége kedvéért megjegyezzük, hogy a bankok dynamikai egyensulya más vonatkozásokban is érvényesül s jellegzetesen illusztrálja a stacionér közgazdaságot. Dynamikus egyensulyban van a takarékbetét, valamint a kötvényállomány is; a betétek kiegyenlitik a kivéteket, az uj kibocsátások a törlesztéseket.

A stacionér közgazdaság pénzmechanikai oldalának ismertetése után a *felfejlődő közgazdaság* állapotának ismertetésére térünk át. A felfejlődés piacmechanikai éle: az elcserélésre kerülő készletek és szolgáltatások mennyiségi szaporo-

dása. A közgazdasági volumen tágulásáról szólhatunk. Irving Fisher mérési eljárást ajánlott a közgazdasági volumen meghatározására, Gustav Cassel pedig a fejlődési arányszámot, (Fortschrittsrate) jelentette ki mérhetőnek. Miként befolyásolja a volumen tágulása a pénzdynamikai egyensulyt?

A közgazdasági volumen tágulása a pénzmennyiség arányos szaporodásával kapcsolatos, miközben a másik két állapotjelző, árszinvonal és pénzforgási sebesség változatlanok maradnak. A pénzdynamikai egyensuly azonos állapotjelzők mellett perpetuálódik.

Fisher egyenlete mindössze változási keretet rögzit, az azonos állapotjelzők melletti volumentágulásnak csupán *lehetőségét* fejezi ki. A lehetőségek fluctuátios keretéből ki kellett elemezni a fenti kauzális állitást. Lássuk a részleteket s a tapasztalati verficatiot.

A volumentágulás pénzmechanikai megalapozását szolgálja mindenekelőtt a szabályozatlan pénztömegek viselkedése. Az állandó felfejlődés képét mutatja ugy a giralis, mint a cambiális állomány. A növekedést előidéző folyamatok felülmulják terjedelemben az apadásokkal járó folyamatokat

A bankjegypolitikát, a felfejlődési időszakokban, a jegyforgalom emelése jellemzi. Itt jellemezhetjük a jegybankpolitika sajátos természetét.

A jegybankpolitika szervezett szuperkontroll, mely a pénzmennyiség végleges kialakitását intézi, a szabályozatlan pénztömegek organikus viselkedésének tudatos kiegészitéseként. A bankjegyforgalom meghatározása a telitésre váró volumen helyes megitélésével egyértelmü. A helyesen meghatározott bankjegyforgalom a közgazdaság állapotjelzőit, az árszinvonalat s a pénzforgási sebességet sohasem afficiálja, a pénzdynamikai egyensulyt nem perturbálja. *A jegybankok intézményesen vigyáznak a pénzdynamikai egyensulyra.*

A túlméretezett bankjegyforgalom bizonytalan árszinvonal emelkedéshez s fizetésképtelenségekhez vezet, (u. n. bankjegyinfláció) — perturbálja a dynamikus egyensulyt. A köztudatba ment ma már át, hogy a jegybankok képesek afficiálni az általános árszinvonalat. Kevésbé nyert mindeddig méltányolást ama másik tény, hogy a jegybankok az uralkodó forgássebességet is afficiálni képesek. A jegyforgalom *hirtelen* emelése akkor sem kivánatos, ha van befogadó volumen. A jegyforgalom hirtelen emelése a forgássebességnek impulziv felszökkenését jelenti magára a jegybankra, továbbá az uj hitelkereteket élvező vállalatokra nézve. (V. ö. Irving Fisher mérési módszereivel.) A „bevezetési helyen" felfokozódó forgássebesség végighullámzik a rendszeren, ami bizonytalan árszinvonalemelkedéssel jár. Az átmeneti perturbatio végül is elsimul.

A pénzdynamikai mechanizmus öncorrectiojáról kell még

szólanunk. A felfejlődő közgazdaság életre hivja a fizetőeszközök uj tömegeit. Mi a biztositéka annak, hogy nem áll be a fizetőeszközök egy szuperpropocionális túlszaporodása? Egyrészt a jegybankpolitika, mely a fizetőeszközök túlszaporitásától tudatosan óvakodik. Másrészről a giralis és cambiális tömegek mechanikus önkorrekciója. A túlméretezett hiteltechnika u. i. fizetésképtelenségekhez vezet s ezeken keresztül a felesleges giralis és cambiális tömegek megsemmisüléséhez. Méltán szólhatunk egy tultelitettségi állapot automatikus korrekciójáról s a felesleges pénztömegek kicsapódásáról.

A Gresham-törvény nem részletezhető különböző megnyilvánulásaiban is tultelitettségi állapotok levezetődését látjuk.

14. §. *A kinetikai séma.* Képzeljük el azt az esetet, hogy a volumen bármely külső fizikai hatóoknál fogva tágul. Különböző folyamatok fognak megindulni.

Mindenekelőtt párolgásnak indulnak a folyadékok. A párolgás, kinetikailag szólva azt jelenti, hogy a feltörekvő molekulák száma meghaladja a lecsapódó molekulák számát. A növekvő volumen uj gőzmennyiségnek enged helyet. A szabályozatlan gőztömegek viselkedése felett egy szuperkontrollt gyakorol az egyidejü gázbevezetés technikája. A bankjegyforgalom növekedésének érzékeltetési módját a 12. §-ban már leirtuk. A bevezetést egy a csapokat kezelő személy intézi egy sajátos technikai szempont szem előtt tartásával. *Állandó szinvonalon kivánja tartani a rendszer állapotjelzőit.* Ez a körülmény önmagában véve meghatározza a bevezethető kvantum maximumát. A kvantum meghatározása azonban korántsem elégséges. A kvantumtöbblet *hirtelen* beáramlasztása u. n. adiabaticus felmelegedéshez s ezen keresztül, bár csupán átmenetileg, nyomásemelkedéshez vezetne. Az állapotjelzők continuitása érdekében a bevezetést tehát *lassu óvatossággal* kell végezni.

Végül magában a párolgási mechanikában is automatikus correctio működik. Pillanatnyilag beállhatnak tultelitettségi állapotok fölös számu molekuláknak a rendszerbe való befurakodása által, végül is a dynamikus egyensulyt zavaró többlet lecsapódik. Ekként a rendszer automatikusan is gondoskodik állapotjelzőinek állandósága felől.

15. §. *A pénzmennyiség változásai.* A pénzmennyiség is tekinthető független változónak, de természetszerüleg csupán a szabályozott tömegek változtatásaival kapcsolatos állapoteltolódások kérdését vethetjük fel.

Az inflációs problémára szoritkozunk s azt kérdezzük, miként tolódik el a pénzdynamikai egyensuly a pénzmennyiség szaporitása következtében? Egyszerüség kedvéért csupán az államjegyinflációról szólunk, más tipusu inflációs jelenségek elhanyagolásával.

Az inflációnak három étappe-ja van.

1. Mindaddig, mig a közgazdaság volumene még tágulhat, a fokozódó pénzmennyiség, a volumen elaszticitásánál fogva, élénkiti a forgalmat, csaknem érintetlenül hagyva az állapotjelzőket.

2. Az elaszticitás bizonyos határán megkezdődik a valutafém kicsapódása. Az uralkodó árszinvonal a valutafémre nézve „kritikus" árszinvonal, melynél magasabbat az pénzállapotban nem bir el. Az árszinvonal még alig emelkedett, csupán a „rossz" pénz kiszoritotta a „jó" pénzt.

3. A valutafém kicsapódása után megkezdődik az árszinvonal rohamos emelkedése.

Inflációs törvényről *in abstracto* szólani nem lehet, mi sem illuzoriusabb, mint az árszinvonal s a pénzmennyiség absztrakt függvényszerü kapcsolata után kutatni. Mathematikailag ugyan — ceteris paribus — kétségtelen az egyenes arányosság, viszont egyetlen infláció sem folyik le „ceteris paribus", lévén minden infláció *összetett állapoteltolódás.* Minden infláció együttjár a forgássebesség növekedésével, különösen a legutolsó időszakokban, mikor is az emberek valósággal pánikszerüleg dobálják a pénzt. A proporcionális változás tehát hatványgörbe által érzékeltethető, szuperproporcionális jelleget ölt magára. Minthogy a forgássebesség eltolódásában jut az érintett nemzetgazdaság sajátos hangulata kifejezésre, a szuperproporcionalitás *merőben ténykérdés.*

Mellőzzük tehát a további fázisokra való tagolást s csupán a következőket jegyezzük még meg.

Az infláció menete során cezurákat képeznek az általunk *kritikus*aknak nevezett *árszinvonalak.* Minden váltópénztömegre adva van egy kritikus árszinvonal, mikor is az a forgalomból kilép. 40%-os nyersanyagérték mellett kivert érme 2½-szeres árszinvonalon csapódik ki.

A növekvő pénzmennyiség kiszoritja lassanként a giralis és cambiális tömegeket is; önként értetődő okoknál fogva, összezsugorodik a folyószámla s a váltóforgalom. A legmagasabb árszinvonalak régióiban a növekvő pénzmennyiség ott szorit helyet magának, ahol tud. Igy következik be egy *álkonjunktura* periodusa, mintegy a közgazdasági volumen egy erőszakolt feszültsége. A termelés növekszik, anélkül, hogy a fogyasztás növekednék, a termelés fokozódása a vállalkozók raktárkészleteit gyarapitja csupán. A tőzsdekonjunktura is a növekvő pénzmennyiség által kierőszakolt uj ügylettömeg, mely kötve tartja a pénzmennyiség egy részét.

A stabilizáció kinetikai leirásánál a legfontosabb mozzanat, a forgássebesség ideges intenzitásának, mely jóval meghaladja a normális idők giralis pénzeinek igen heves forgási sebességét, fokozatos lelohadása. Megszünvén az ingerlő

ok, a pénzmennyiség inflatorius szaporitása, megszünik a pánikszerü idegesség s megszünik a pénzkinetikai okokkal felidézett álkonjunktura is. A stabilizációs árszinvonal mindehhez képest alacsonyabb az utolsó inflációs árszinvonalnál.

A stabilizáció beálltával egységes és permanens államjegytömeg tölti be a közgazdaság volumenét. A valutarendezés során, egy alapitandó jegybankon keresztül az egész tömeg lassanként a jegybank regulációs szférájába terelhető. (V. ö. Inflációs adósság törlesztése, l. 11. §.)

A közgazdaság volumenének ujabb tágulásával felfejlődésnek indul egy „uj" giralis és cambiális állomány.

16. §. *A kinetikai séma.* Mechanizmusunk az inflációs jelenségeket is érzékelteti.

Csupán az államjegyinflációt szemléltetjük, a IV. sz. palackból eszközölt permanens gázbevezetéssel.

Mindenekelőtt tágul a volumen az elaszticitás bizonyos határáig Kezdődik a gőzök lecsapódása a még alig változott s már kritikus nyomáson. Következik egy nyomásemelkedési periodus, mely szertelenül folytatódik, mig a permanens bevezetés tart. Ceteris paribus a nyomás egyenes arányban emelkednék, a beáramlasztott tömeg növekedésével. Csakhogy a beáramlasztás hirtelensége a beáramló plustömegek *adiabaticus felmelegedését* idézi fel, ami hatványozólag hat a nyomásemelkedési tendenciára. A nyomás emelkedése tehát egy hatványgörbe menetét mutatja.

Merőben illuzorius dolog ezen hatványgörbe menetét in abstracto kutatni. A beáramlasztás hirtelenségén kivül annyi egyedi részletényező van az adiabaticus hőváltozásra befolyással, hogy a valószinüségi számitásra alapitott „statisztikai" gázelmélet ennek a kérdésnek a megoldására nem vállalkozhatik. Elég ama tény rögzitése, hogy egy önmagában véve proporcionális változás, egyéb tényezők interferenciája folytán hatványozólag fokoztatik.

A hatványozódó nyomásemelkedést időnként megszakitják ama gőzök lecsapódásai, amelyek szukcesszive *kritikus* nyomások alá kerülnek. Egy meglehetősen erős nyomási állapot az edényfalak feszitéséhez, terminológiánk szerint, egy *volumenfeszültséghez* fog vezetni. Az expanziv gáztömeg a legkisebb ellenhatás irányában présel magának helyet.

A gázbeáramlasztás befejeztével az adiabaticus hőemelkedés elsimul, hasonlóképen az erőszakolt volumenfeszültség s a rendszer, ennek megfelelőleg, egy *alacsonyabb nyomáson stabilizálódik.*

A stabilizáció után dynamikus egyensulyba jutott rendszert egy permanens módon jelenlevő gáztömeg tölti ki a maga rezgéseivel. Összetett és könnyen felvázolható technikai eljárással az egész tömeg a rendszerből kikapcsolódott I. sz. palack

regulációs szférájába terelhető ismét. A palack kezelője ismét abba a helyzetbe jut, hogy szabályozólag befolyásolhatja a rendszer állapotjelzőinek alakulását.

A deflációs jelenségek kinetikai sematizálását mellőzzük.

17. §. *A pénz keringési sebességének eltolódásai.* Irving Fisher is hangoztatja, hogy a pénz forgási sebessége az emberek szokásaiban s más miliő-tényezőkben gyökeredzik, miért is, függetlenül, exogén adottságként is eltolódást szenvedhet.

A pénzforgási sebesség növekedésének hatása, ceteris paribus, *a volumen tágitása.* A forgalmi sebesség csökkenése a volumen összezsugorodását idézi elő. Az egyenes arányosság ismét kétségtelen s a Fisher-egyenletben gyökeredzik.

Példaképen a következő szolgáljon. Ha a bankok likviditási tartalékaikat apasztják, növelik a pénz forgási sebességét s ezzel élénkitik a forgalmat Ha a likviditási tartalékok növeltetnek, a pénz forgási sebessége csökken s a gazdasági forgalom lanyhul A betevők viselkedése is a pénz egyetemes mozgási állapotát afficiálja.

Mindkét esetre nézve, teljesen elhibázott volna a pénzmennyiség megfelelő változásait állitani. A thesauratiok eloszlása, (quasi pénzritkulás) az egyetemes mozgási állapot felfejlődésében, mig a thesauratiok keletkezése, (quasi pénzsürüsödés), a mozgási állapot hanyatlásában nyer kinetikai megnyilatkozást.

Fisher élénken ecseteli a thesauratios hajlamnak a nagy idővonalban, az utolsó félszázad leforgása alatt beállott visszafejlődését. Ez a mozzanat is a forgalom élénkitésében fejtette ki pénzmechanikai hatását.

Sajátszerü, nagyon elhanyagolt kérdés a giralis pénzek forgalmi sebességének kérdése. Röviden megjegyezzük, hogy a giralis pénzek igen heves mozgásainak bizonyos esetekben *technikai limest* szab az üzletnapok száma.

Végül is a volumen egy megfelelőleg feszült állapotának esetére nézve, megállapitjuk, hogy a pénztömegek fokozódó expansioja, árszinvonalemelkedésben jut kifejezésre. Egy sajátos szuperpozicióban már tanulmányoztuk e pénzmechanikai hatást; miként láttuk, az inflációs árszinvonalemelkedés szuperproporcionalitása is a forgalmi sebesség fokozódására vezethető vissza.

18. §. *A kinetikai séma.* Gay-Lussac törvényének két esetével állunk szemkozt.

A melegitett gáz fesziti a *volument*, ha az tágulhat. Hütés esetén az elasztikus volumen összezsugorodik. Állandó volumen mellett a nyomás változik megfelelőleg.

19. §. *A nemzetközi forgalom kinetikai elmélete.* A nemzetközi forgalom elméletében a mechanikai képzetek igen

régiek s egészen Ricardoig vezethetők vissza A kinetikai pénzelmélet, — önmagához következetesen, — e részben is különválasztja a pénzmechanikai s a piacmechanikai kérdéseket. Minket. ebben a vonatkozásban, *a nemzetközi forgalom pénzmechanikája* érdekel.

A dynamikus egyensuly központi fogalma itt is eligazit és elvezet a *nemzetközi pénzdynamikai egyensuly* alapvető kategóriájához. Nemzetközi pénzdynamikai egyensulynak nevezzük a pénzmozgások egyetemes rendezettségének a nemzetközi viszonylatban való ervényesülését. Tisztában kell lennünk természetszerüleg azzal, hogy a nemzetközi pénzdynamikai egyensuly sohasem alakul ki akkora határozottsággal, mint a belföldi. De a kialakulása iránti *tendencia* mindenkor határozottan felismerhető.

Belföldi viszonylatban lemondottunk az állandósult pénzpályahálózat ismertetéséről. Nemzetközi viszonylatban, nagy jelentőségére való tekintettel, még sem hanyagolható el ama kérdés: hány pénzpálya alakul ki a nemzetközi forgalom rendjén?

Ha az érintkező nemzetgazdaságok száma „n", a kialakuló állandósult pénzpályák száma, export-import folyamatokat tételezvén fel, minden kombinációban:

$$\binom{n}{2} = \frac{n\,(n-1)}{1.2}$$

s a nemzetközi fizetőeszközöknek kétszer ennyi számu, azaz

$$n\,(n-1) = (n^2-n)$$

számu áramlása fejlődik ki.

Vázlatosan ismertetjük csupán a nemzetközi pénzdynamikai egyensuly mechanikáját, abban a feltételezésben, hogy az érintkező összes közgazdaságok stacionér természetüek s hogy a valutafémstandard minden államban közös. Az állapotleirás első része a pénzdynamikai állapotjelzők nemzetközi nivellációjára vonatkozik.

1. Az árszinvonalak nemzetközi nivellációja. A valutafém vásárlóképessége minden nemzetgazdaságban azonos. (Ricardo váltóárfolyamtörvénye.)

2. A pénzforgási sebességek nemzetközi nivellációja.

A nemzetközi érintkezés mindkét vonatkozásban nivellálólag hat.

3 A pénzsürüségek nemzetközi nivellációja. Két közgazdaságban jelenlevő pénzmennyiség ugy aránylik egymáshoz, mint a szóbanforgó két közgazdaság volumene. Állitásunk ugy is kifejezhető, hogy azonos közgazdasági volumenek azonos pénzmennyiségeket tartanak kötve.

Tételünk, melyet az azonos pénzsürüségek tételének nevezhetnénk s mely ebben az alakban mindeddig még nem

fejeztetett ki, *a két első nivellációs törvény közvetlen folyománya.*

A felsorolt három alaptörvény a *pénzdynamikai állapotjelzők nemzetközi nivellációjának törvényében* foglalható össze.

A nemzetközi pénzmechanika törvényeinek második csoportja a *stacionér nemzetközi pénzáramokra* vonatkozik.

4.; Két tetszőleges nemzetgazdaság között két ellenirányu stacionér áram fejlődik ki.

5., Az egy és ugyanazon nemzetgazdaságba az összes többi (n—1) számu nemzetgazdaságból beáramló s ez utóbbiakba visszaáramló fizetőeszközök időegységre vonatkoztatott mennyiségei, *azonosak.* A stacionér beáramlások intenzitásainak összege egyenlő a stacionér kiáramlások intenzitásainak összegével. Állitásunk a pénzmechanika nyelvén olyként is kifejezhető, hogy az áramintenzitások algebrai összege 0.

$$\Sigma I = \Sigma i = Const$$
$$\Sigma I - \Sigma i = 0$$

A nemzetközi pénzdynamikai egyensuly legalapvetőbb megnyilvánulásával állunk szemközt. A közgazdaságtan ezen megállapitása *a nemzetközi kereslet és kinálat egyenlősége* (equation of international supply and demand) néven ismeretes.

Ezen alapvető tény értelmezése az uralkodó pénzelméletekben nem kielégitő. Általában „sui generis" mozzanatokat magyaráznak bele a nemzetközi forgalom elméletébe, a devizákat sajátos nemzetközi fizetőeszközöknek tekintik s a nemzetközi kereslet és kinálat egyenlőségét specificus megnyilatkozásnak minősitik.

A kinetikai pénzelmélet szempontjából, az uralkodó álláspont teljesen téves. *A nemzetközi forgalom elméletének minden törvénye a nemzeközi pénzdynamikai egyensuly egy-egy megnyilvánulása* s ez utóbbi a külön-külön dynamikus egyensulyokban levő rendszerek egymás mellettiségéből épül fel. Minthogy pedig a pénzdynamikai egyensulynak a piaci mechanikában a *stacionér gazdálkodás* felel meg, ahhoz a világos megfontoláshoz jutunk, hogy a nemzetközi pénzdynamikai egyensuly, minden megnyilvánulásával, a *nemzetközi gazdálkodás stacionér alkatából* folyik. Tovább elemezve a tényeket, azt is állithatjuk, hogy a nemzetközi forgalom elméletében *a nagy számok törvényei* jutnak csakugy kifejezésre, miként a belföldi forgalom pénzjelenségeinek elméletében is.

Megállapitásunkat pregnánsan bizonyitja ama tény, hogy mind nivellációs, mind pedig az áramlási törvények, mutatis mutandis, belföldi viszonylatban is érvényesülnek. Bármely

nagy városra nézve megállapitható a be- és kiáramlások intenzitásainak kiegyenlitődési törekvése.

20. §. *A kinetikai séma.* „n" számu edényből képezünk szorosan érintkező edényrendszert. A stacionér állapot $(\frac{n}{2})$ számu nyiláson kétszerannyi mikrokozmikus áramlási folyamatot alapit meg. A teljes dynamikus egyensulyt a következő sajátságok jellemzik:

1. A nyomások nivellációja.

2. A hőmérsékletek nivellációja.

3. A sürüségek nivellációja. Azonos volumenek azonos, különböző volumenek arányos tömegeket tartalmaznak.

4. Két tetszőleges edény között két ellenirányu stacionér áramlás fejlődik ki.

5. Az összes áramintenzitások algebrai összege 0. A beáramlások egyensulyban tartják a kiáramlásokat.

Mindez az egyetemes dynamikus egyensuly megnyilvánulása.

21. §. *A kinetikai pénzelmélet távlatai.* A kinetikai pénzelmélet az *összetett állapoteltolódásokat* is megmagyarázza, ha az egymással interferáló összes, exogén hatóokok különkülön is megadatnak.

A kinetikai pénzelmélet nem kivánja magyarázni a bizalmi válságokat. A dynamikus egyensuly csupán a legvalószinübb állapot s éppen a valószinüségi elvnél fogva, kell olykor pénzkinetikai valószinütlenségeknek is fellépniök. Ilyenkor a rendszer a maga endogén alkatában szenved megbomlást s még a fizikus sem vállalkozik hasonló egyensulyi megbomlások mechanikájának ismertetésére.

A kinetikai pénzelmélet csupán egyet állithat határozottsággal: t. i., hogy *a pénzdynamikai egyensulynak helyre kell állania.* Távol áll azonban attól, hogy a mechanizálhatatlant is mechanizálni igyekezzék, éppen módszertani előfeltevéseinek, a statisztikai módszernek teljes átértésében. Egyébként, a mechanizálhatatlan jelenségeket egyetlen pénzelmélet sem magyarázhatja meg, mert a mechanizálhatatlanság egyértelmü a megmagyarázhatatlansággal. A kiküszöbölhetetlen irracionális maradékra áll a fausti mondás:

„Was sie deinem Geist nicht offenbaren mag, (t. i. die Natur)
Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben."

A kinetikai pénzelmélet voltaképeni célja csupán a stacionér állapot s az egyenletesen felfejlődő közgazdaság pénzkinetikájának felépitése. Nem szabad feledni, hogy minden egyéb *rendkivüli állapot*, melynek puszta felvázolása is elégséges.

A stacionér, továbbá az egyenletesen felfejlődő közgazdaságot illetőleg a kinetikai pénzelmélet *numerikus tökéletességre* törekszik s belső állapotszámitások lefolytatásának lehetőségét rejti magában. A valószinüségi kalkulus számos vonatkozásában alkalmazhatónak mutatkozott s fényesen be is vált emberi jelenségnyilvánulásokra, t. i. társadalmi tömegjelenségekre nézve. A valószinüségi számitásnak a pénzjelenségekre való alkalmazhatóságát, a kvantitativ alkatu ismétlődések e sajátos birodalmára nézve, hangoztatni semmiképen sem fantazmagória.

Az emberi értelem számára a mathematikánál tökéletesebb instrumentum nem adatott. Igénybevételéhez sokszor bátorság s alkalmazásához mindenkor készség kell; az eredmények viszont még mindeddig s mindenkor a *mathematikust igazolták.*

Pikler Endre.

A Felvidék gazdasági élete Trianon óta.

A Felvidék nagyon elhanyagolt terület volt, amikor Trianonban Magyarországot szétszaggatták. Erdély is az volt és a Nagy-Alföld és a Dunántul is az volt. A régi Magyarországnak egyáltalában csak elhanyagolt részei voltak, mert a Monarchián belül minden gazdasági erő arra kellett, hogy például a cseh iparvidékek minél nagyobb mértékben fejlődjenek. De a régi Magyarország a maga nagy elhagyatottságában és magára utalságában is legelsősorban arra törekedett, hogy peremterületeinek ügyét előre vigye. Ipart Budapest kivételével csak a Felvidékre és Temesvár környékére, meg Erdélybe telepitett s mivel gazdaságpolitikájának többi ágai is hasonló irányokban fejlődtek, az eredmény az lett, hogy gyárait, a jó uthálózatot, az iskolák zömét, kulturájának legnagyobb kincseit elszakitotta tőle Trianon.

Nincs rá okunk, hogy a gazdasági elmaradottság régi adatait elhallgassuk, mert a valóság mégis az volt, hogy annak a haladásnak a terhét, amit a kiegyezés óta, de pontosan szólva a millennium évtizede óta elérhettünk, az Alföld és a Dunántul viselte, ellenben a Felvidék és Erdély látta annak hasznát. A magyar politikának nem voltak partikuláris érdekei; sem az ellenzék, sem a többség sohasem tagadta meg az egység gondolatát s ha a Felvidék sorsa nehéz volt, népe panasz nélkül hordozta ezt a sorsot, mert érezte, hogy a javitás munkája szüntelenül folyik és hogy szükebb hazáját a Magyar Szent-Korona egységében a közös erő felhasználása során megkülönböztetett hely illeti meg. Valóban, a haladás jelei az utolsó évtizedek alatt ezen a vidéken mind erőteljesebbek voltak.

Igaz, csak jelek voltak ezek; annyira akkor még nem juthattunk el, hogy az országnak az egységes kultura minden részletben egyformán kidolgozott képét adhassuk. Szepesmegye kiemelkedő tagja volt a Felvidéknek, de a többi megyékhez mért magas kulturájával is tipikus képviselője az egész Felvidéknek. Fejlett városaiban intenziv ipari élet, egyes járásaiban ősi és virágzó bányászat, de ugyanakkor más járásokban az őstermelő kulturfoknak olyan elmaradt állapotai, melyekben a maga kenyerén és a maga házi iparán élő nép egyhangu agrár-jellegét alig szakitja meg egy-egy foltozó kisiparosnak, egy-egy kovácsnak, egy-egy jegyzőnek, lelkésznek, vagy tanitónak a jelenléte. Nem-

csak járásai, de megyéi is voltak a Felvidéknek, amelyekre igen kis módosítással az agrárjellegnek ugyanezt a mértékét lehetett és kellett alkalmazni. A gazdasági kultura még nem volt általános, de azért e vidéknek majdnem minden részében megindult a gazdasági fejlődéssel járó forrongás; Nagybocskótól Pozsonyig mindenfelé emelkedtek már gyárkémények s az általános fejlődésnek mind több és több jele, igérete, kezdete jutott el a falvakba is.

A Felvidék sorsa nehéz volt, de ebben is édes testvére a régi Magyarország többi részeinek. Ha mégis lehet arról beszélni, hogy itt nehezebb volt az élet, mint talán más részeken, csak azért volt az igy, mert a természet volt mostohább ezekhez a területekhez és nem az emberek. A nép foglalkozási adatai, amelyek pontosan tükröztetik egy-egy vidék társadalmának keresztmetszetét, világosan mutatják, mennyire azonos és együtemü volt a fejlődés a régi Magyarországnak minden részében és azt is, hogy milyen más volt az a szerkezet, mint a régi és a mai Csehországé.

A népesség megoszlása foglalkozás szerint 1921-ben. (Stat. Handbuch Prága 1928.)

	Felföld	Kárpátalja	Felvidék	Csehország	Csehszlovákia
	Lélekszám				
mezőg. . .	1,818.848	410.705	2,229.553	1,980.368	5,386.043
ipar	530.192	64.100	594.292	2,734.344	4,601.098
keresk. . .	230.638	43.230	273.968	833.695	1,451.555
közsz. . .	148.007	25.974	173.981	398.373	750.612
egyéb . . .	273.185	62.559	335.744	723.802	1,423.864
összesen .	3,000.870	606.568	3,607.538	6,670.582	13,613.172
	Százalékos megoszlás				
mezőg. . .	60.6	67.7	61.8	29.7	39.6
ipar	17.7	10.6	16.5	41.0	33.8
keresk. . .	7.7	7.1	7.6	12.5	10.7
közsz. . .	4.9	4.3	4.8	6.0	5.5
egyéb . . .	9.1	10.3	9.3	10.8	10.4

1920-ban az Észak-Nyugati Felföld népének, — amelyet e tanulmányban röviden *Felföldnek* fogok emliteni, — 60.6%-a, az Északkeleti Felföld népének, — röviden: *Kárpátok aljának*, — 67.7%-a, a megmaradt Magyarország népének pedig 55%-a élt mezőgazdaságból, Csehországban ellenben ugyanakkor az agrár-lakosság aránya mindössze 29.7% volt. A Felföldön az ipar és a bányászat a népnek 17.7-%át tartotta el, a Kárpátalján 10.6%-át, Magyarország megmaradt csonkján annak 20.6%-át, — Csehországban ellenben ugyanakkor minden 100 lélek közül 41 élt iparból és bányászatból. Jóval több tehát, mint az őstermelésből, amely itt másod-, sőt harmadrendü jelentőségre hanyatlott a nép megélhetése, jövedelmi forrásai szempontjából — A *Felvidéket*, — e kife-

jezéssel azt az egész területet egybefoglalom, amelyet Trianonban elszakitottak tőlünk, — csak egy árnyalat különbözteti meg Magyarországtól, de egy egész kulturfok Csehországtól. — Magyarországnak négy évszázadába került az, hogy Csehország vele szemben és évezredes szervezetének egyes tagjaival szemben száz évnyi, vagy talán ennél is nagyobb előnyre tehessen szert a fejlődésben.

Ha tehát Trianonban megforditották az egymáshoz tartozás törvényét és a Felvidéket a cseh gazdasági területtel együtt önállóvá tették, akkor az azóta eltelt tiz év sok mindenről adhat számot. Mellékesen arról is: mi történik, ha agrár területet magas fejlettségü ipari területtel házasitanak össze. A problémának ez az oldala különösen érdekelhet bennünket most, amikor a hasonló lépés megtételének lehetősége nálunk is élénk viták középpontjába került. A Felvidék tizenkétéves fejlődése annál tanulságosabb lehet reánk nézve, mert hiszen itt nemcsak a gazdasági érdek által diktált egyesülésről volt szó, nemcsak üres vámunióról, amelyen belül azonban a szerződő államokban az élet többi megnyilvánulásaiban féltékeny különélés gondolata uralkodik. Nem, itt az egyesülésnek az volt az elméleti alapja, hogy az eddigi *természetellenes helyzetet* vissza kell forditani a természetes és jogos állapotba; az, hogy a történelmi kapcsolatok helyére végre a faji összetartozás *örök* kötelékeit kell odaállitani. Az volt a jelszó, hogy az *idegen uralom* alól fel kell szabaditani a szlávságnak egy töredéknépét és szabad fejlődést biztositani számára a már fejlettebb, magasabb szinvonalon járó *testvérnép* szövetségének segitségével.

	Házasság	Élve szül.	Halálest.	Term. szap.	Házasság	Élve szül.	Halálest.	Term. szap.	Házasság	Élve szül.	Halálest.	Term. szap.
	Felvidék				Kárpátalja				Csehország			
1913	8.7	33.1	20.6	12.5	8.7	39.5	23.7	15.8	7.3	25.8	18.2	7.6
1927	8.5	30.8	18.3	12.5	8.7	39.4	23.3	16.1	9.4	19.0	15.0	4.0
	0.2	2.3	2.3	0	0	0.1	0.4	+0.3	+ 2.1	—6.8	—3.2	— 3.6
Vált. %	—2.3	—6.9	—11.1	—	—	—0.25	—1.7	+1.9	+28.7	—26.4	—17.4	—42.3

Ha valóban volt ilyen közös célkitüzés, akkor annak lett volna mire forditania figyelmét és erőfeszitéseit. A Felvidék népe ugyanis sokgyermekes, rövidéletü, nagy halandóságu fajta, mint a magyar fajta is. Viszonyai e tekintetben messze elmaradtak a csehországéitól. 1913-ban a Felvidéken 1000 lélekre 8.7 házasságkötés esett, Csehországban 7.3. Élveszülött: a Felföldön 33.1, a Kárpátalján 39.5, Csehországban 25.8. Haláleset: a Felföldön 20.6, a Kárpátalján 23.7, Csehországban 18.2. S a természetes népszaporodás többlete a Felföldön 12.5, a Kárpátalján 15.8, a történelmi Csehországban 7.6, Cseh-

ország adataitól nem térnek el lényegesen a morvaországi és a sziléziai viszonyok sem.

A népmozgalom adatai, amint az utolsó husz év alatt bőségesen tapasztalhattuk, rendkivül ruganyosak és gyors változással felelnek a viszonyok módosulására. A gazdasági kulturának pedig lényege az, hogy a lélekszámot nem a bőséges születés extenziv módján, hanem a születések számának apasztásával növeli. Ha tehát a cseh vezetés gazdaságilag kedvező a tőlünk elvett részekre, akkor a fejlődés nyomainak már az uj népmozgalmi adatokon is vissza kell tükröződniük.

Az 1927. évben, tehát olyan évben, amidőn még a mezőgazdaság katasztrófája nem kezdődött meg s igy a viszonylagos jólét az agrár-jellegü Felvidéken nem ingott meg, a következő adatokat mutatja a cseh statisztika: Házasságkötés: a Felföldön ezer lélekre 8.5, a Kárpátalján 8.7, Csehországban 9.4; élveszületés a Felföldön 30.8, a Kárpátalján 39.4, Csehországban 19.0; halálozás a Felföldön 18.3, Kárpátalján 23.3, Csehországban 15.0, s a természetes szaporodás többlete a Felföldön 12.5, a Kárpátalján 16.1 és Csehországban 4.0. — A változás százalékosa a következő volt a megmért 14 év alatt: a házasságkötések száma ezer lélekre számitva a Felföldön 2.3%-kal csökkent, a Kárpátalján változatlan maradt, Csehországban 28.7%-kal, tehát több, mint egy negyedrésszel megnövekedett. Az élveszületések száma a Felföldön 6.9%-kal, a Kárpátalján egynegyed %-kal, Csehországban 26.4 %-kal csökkent. A halandóság a Felföldön 11.1%-kal, a Kárpátalján 1.7%-kal, Csehországban ellenben 17.4%-kal apadt. — S a természetes szaporodás többlete a Felföldön változatlan maradt, a Kárpátalján 1.9%-kal emelkedett. Csehországban ellenben 42.3%-kal hanyatlott. — Ezek az adatok tehát arra vallanak, hogy a népesedéspolitika, amely nemcsak célja, hanem utja is a gazdasági kultura emelkedésének, egyelőre még semmiféle kedvező változásról nem ad számot a tőlünk elszakitott területek javára.

Ezek az adatok közvetlenül jellemzőek a nép gazdasági helyzetére is, mindenekelőtt abban, hogy a Felvidék munkabiró népére az eltartottak tömegében mennyivel nagyobb suly esik, mint a fejlettebb Csehországban.

1920-ban a mezőgazdaságban a Felföldön 100 keresőre 141 eltartott esett, a Kárpátalján 172, Csehországban ellenben csak 106. — Száz ipari keresőre a Felföldön 123, a Kárpátalján 166, Csehországban 100 eltartott esik. — A kereskedelemben az arány ez: a Felföldön 164, a Kárpátalján 220, Csehországban 130. — A kereskedelemben általában nagyobb az eltartottak aránylagos száma, mint más foglalkozási ágakban, mert az értelmiségi foglalkozásu rétegek után a kereskedőnép iskoláztatja legtovább gyermekeit és ezért ezek lépnek a legkésőbben kereső pályára. De egyébként a jómód is itt a leg-

nagyobb, ami meg azt vonja maga után, hogy itt a női családtagok sokkalta kisebb hányada *keres*, mint más foglalkozási ágakban. De a Kárpátaljának ezt a rendkivül magas arányszámát, — 100 keresőre 220 eltartott, — nemcsak a kereskedelem viszonyai, hanem elsősorban faji viszonyok is befolyásolják, itt lakik ugyanis az extenziv kereskedelmet folytató zsidóság. — Azonban kétségtelen, hogy ez a tény csak még jobban növeli a cseh kereskedői réteg előnyét a felvidéki réteg fölött. — A tisztviselői réteg az egyetlenegy réteg, amelyben a sorrend forditott. Ebben a foglalkozási ágban ugyanis 100 keresőre Csehországban 83 eltartott esik, a Felföldön és a Kárpátalján egyformán 71. A cseh köztisztviselő és általában a cseh értelmiségi réteg nem fél annyira a gyermekáldástól, mint a magyar, és azok, akiket a magyarok iskoláztak a maguk életfelfogására, az „uri" világnézetre.

Hogy 1920 óta mindezekben az alapvető vonatkozásokban milyen változás állott be foglalkozási áganként, azt csak az uj népszámlálás adatai fogják majd megvilágitani. De az, hogy a Felföldön a természetes szaporodás mértéke változatlan maradt s hogy a Kárpátalján még meg is növekedett, ellenben Csehországban majdnem a felére hanyatlott, világosan mutatja, hogy egészben véve még jobban nőtt a távolság a volt magyar részek között és a cseh föld között, természetesen ujra a felvidékiek hátrányára. Arról ugyanis szó sincs, mintha valamilyen gondos és körültekintő cseh gazdaságpolitika nyomán a Felvidéken ma több munkaalkalom várná az ujszülötteket s a munkabiró életkorba belépő ifjakat, mint régen.

A Felvidék Magyarországon és Csehszlovákiában.

	Magyar adatok		Csehszlovák adatok	
	(Buday László) 1910	Magyarországnak hány %-a?	(Stat. Handbuch 1928) 1921	Csehszlovákiának hány %-a?
Terület	62.937 km²	22.2	61,592.000 km²	43.7
Lélekszám	3,575.685	19.6	3,607.438	26.4
Népsürüség	56.7	82.1*	58.6	165**
Szántóföld	3,883.000 kh.	17.4	2,230.000 ha.	37.5
Kert	129.000	19.5	74.000	48.2
Rét	1,070.000	23.5	615.000	44.3
Szőlő.....	24.000	4.4	13.700	68.0
Legelő	1,251.000	21.7	716.000	62.0
Erdő	4.101.000	32.4	2,345.000	50.3
Nádas		4.1		
Nem termő ...	475.000	18.8	272.000	43.3

* A mai Magyarország 1910. évi népsürüsége.
** Csehország 1910. évi népsürüsége.

Pedig Csehország annál könnyebben vállalhatta volna a Felvidék gazdasági kifejlesztésének feladatát, mert az reá nézve sokkalta kisebb terhet jelentett volna, mint annak

idején az Alföld és a Dunántul elcsigázott, történelme során számtalanszor megtizedelt népére. Ezt annyiban több joggal is követelhette volna Csehországtól a Felvidék, mert hiszen az uj, 13 milliós államalakulásnak területe és népszáma tekintetében is nagyobb része, mint amilyen hányada volt a huszmilliós Magyarországnak. — A Felvidék a mai Csehszlovákia területének 43.7%-át, népének 26.4%-át teszi (1920. évi adatok). — Az uj állam szántóföldjeinek 37.5%-a, rétjeinek 44.3%-a, kertjeinek 48.2%-a, erdeinek 50.3%-a, legelőinek pedig majdnem kétharmada esik a Felvidékre. Mindezek termő területeket, tehát az emberek számára kinálkozó munkalehetőségeket jelentenek. És azt kellene gondolni, hogy a tevékeny és jóindulatu gazdaságpolitika ezen az oldalon igyekszik majd megfogni a problémát és az agrár-Felvidéken a föld kincseire épiteni fel a fejlődés utját. A földben lappangó lehetőségeket emberi erővel, kulturával kell és lehet embereket eltartó erővé átformálni. Ezeknek a tényezőknek közös neve a tőke s bár ez a név kevéssé fejezi ki az emberi munkaközösségekben rejlő értékeket, mégis kétségtelen, hogy a csehek bőségesen rendelkeznek a tőkével, aminek kikovácsolására a csehekkel megterhelt Monarchia nagyon kevés időt engedett a régi Magyarországnak.

Annál több joggal lehetett volna azt várni, hogy az iparos Csehország az agrár Felvidéket pártfogásába veszi, mert hiszen a cseh mezőgazdaság magas szinvonala sem annak az eredménye, mintha a cseh földek természettől fogva sokkalta jobbak, mivelésre alkalmasabbak lennének, mint a Felvidékéi. A volt magyar részeknek csak egyes területeit boritják olyan magas hegyek, hogy azok között a mezőgazdaság csak korlátozott mértékben üzhető: általában véve itt a föld mivelésre alkalmas, sok helyen pedig messze fölötte áll a cseh földeknek. Csehországban a területnek 4.6%-a, a Felvidéken is csak 4.7%-a nem termő terület; igaz, hogy Csehországban nagyobb a beépitett terület, mint a Felvidéken, — és ez is benne foglaltatik a *nemtermő* kategóriában, — azonban a beépitett terület aránylag mégis olyan kis része az egész területnek, hogy ez az eltérés nem tehet komoly számot.

Nem a természeti adottságokban van tehát a nagy különbség, hanem annak a munkának a mennyiségében, amelyet az egyes országrészekben már elvégeztek a jelen és a jövő számára. — Ennek a mutatója az, hogy Csehországban egy négyszögkilométernyi szántóföldre 272 lélek esik, a Felföld ellenben csak 161 lelket tud eltartani. — A Kárpátaljának viszonyai e tekintetben egészen mások. Ott a szántóföld aránya az egész területhez mérten olyan kicsiny, hogy ott a szántóföldhöz viszonyitott lélekszám nem alkalmas összehasonlitásokra.

Tizezer lélekre esik: (Stat. Handb. 1928.)

	Felföldön	Kárpátalján	Csehmorva Sziléziában
Közszolgálat	73.0	58.5	86.9
Közoktatás	30.5	30.5	61.6
Egyházi	14.0	14.5	11.6
Egészségügyi	13.3	9.5	24.9
Ügyvéd	5.6	3.6	7.0
Katona	134.0	107.0	93.5
Nyugdijas	33.0	10.7	91.1

Ha ennek a lélekszámnak a megoszlását vizsgáljuk, kitünik, hogy a Felföldön valamivel nagyobb a *szántóföld egységére eső* mezőgazdasági nép, mint Csehországban, de igen sokkal kisebb a többi foglalkozási ágakhoz tartozók száma. Csehországban egy négyszögkilométernyi szántóföld 80.5 mezőgazdasági lakost tart el, — hárommal kevesebbet, mint a megmaradt Magyarországon, — a Felföldön ellenben 103 mezőgazdasági lélek esik ugyanilyen szántóterületre, — tehát 28.6%-kal több, mint a cseh területen. De ezt a különbséget bőségesen kiegyenliti a többi foglalkozási ágak nagyobb fejlettsége, amelyet a cseh területen találunk. Csehországban ugyancsak egy km² szántóföldre 106 iparos és bányászlakos esik, a Felföldön 30.2; Csehországban 32.2 kereskedő, a Felföldön 13.1; Csehországban 15.5 közszolgálati alkalmazott, a Felföldön 8.3; ez az utóbbi adat, a közalkalmazottak nagy arányszáma Csehországban méltán lephet meg bennünket, hiszen mi magunk is mindig Magyarországot vádoltuk azzal, hogy itt tulteng a közigazgatás. És amig Csehországban ezeken kivül 28.1 egyéb foglalkozásu is esik a szántóföld egységére, a Felföldön ezek száma nem több, mint 15.6.

A mezőgazdaság hozama 1927. (Stat. Handbuch 1928.)

	Összes hozam 1000 q-ban				Az ország terméséből %-ban esik		
	Felföld	Kárpátalja	Csehország	Csehszlovákia	Felföld	Kárpátalja	Csehország
téli buza . . .	3.690	248	4.802	10.991	33.6	2.2	43.7
rozs . . .	2.040	156	6.936	12.522	16.4	1.2	55.3
árpa	4.614	42	4.872	12.789	35.9	0.3	38.0
zab	2.384	337	7.803	14.576	16.3	2.3	53.6
tengeri	1.949	742	—	2.985	65.0	24.8	—
burgonya . .	25.352	3.573	35.029	91.092	27.8	3.9	38.6
cukorrépa . .	14.942	17.8	38.968	81.238	18.5	0.0	48.1
takarm. . . .	—	—	—	—	—	—	—

A mezőgazdasági népességnek ez a tulsulya azonban nem jelenti azt, hogy a Felföld mezőgazdasága fejlettebb lenne, mint a Csehországé. Ellenkezően, Csehországban éppen

azért lehet kisebb a mezőgazdasági nép arányszáma, mint a Felföldön, mert náluk több az iparos, mint itt. A csehországi mezőgazdasági munkálatoknak sokkalta nagyobb hányada folyik a gyárakban, műhelyekben, mint amennyiről a felvidéki gazda álmodhatnék. — Azok, akik azt hitték, hogy az „agrár" Felvidéknek az „iparos" Csehországgal való szövetkezése mindkét félre nézve hasznos lesz, éppen erről feledkeztek el. Csehországban nemcsak az ipar fejlettebb, mint a Felvidéken, hanem a mezőgazdaság is, tehát a szövetkezés folytán nemcsak a felvidéki ipar kapott olyan versenytársat, amely kénye-kedvére bánhatott vele, hanem a mezőgazdasága, az őstermelése is ugyanebbe a helyzetbe került a cseh mezőgazdasággal szemben.

A mezőgazdaság hozama 1927. (Stat. Handbuch 1928.)

	Átlagok hektáronként q-ban						
	Felföld	Kárpátalja	Csehország	Felföld min.	Felföld max.	Kárpátalja min.	Kárpátalja max.	Csehország min.	Csehország max.
téli buza ...	14.2	10.5	20.2	7.9—	18.4	8.1—	10.7	13.9—	22.0
rozs...	11.6	9.2	16.8	7.5—	14.5	7.4—	9.5	12.2—	20.7
árpa	14.4	10.8	20.8	8.7—	18.2	8.0—	11.6	14.7—	25.2
zab	11.7	10.1	18.9	8.7—	17.5	8.1—	11.3	14.5—	22.8
tengeri	21.1	14.4	—	11.3—	22.9	13.1—	14.9	—	
burgonya ..	119.3	98.3	145.4	92.1—	154.0	78.6—	120.6	98.1—	165.2
cukorrépa ..	240.9	180.1	281.9	113.6—	256.1	129—	180.6	115.0—	287.7
takarm.	42.0	32.0	42.4	25.7—	48.7	31.4—	35.1	34.1—	50.1

Az önállósulás óta a Felvidéken *csökkent* a szántóterület, pedig ugyanakkor Csehországban és Morvaországban növekedett. A nagyobb fogyasztóterület tehát nem hozott nagyobb termelési lehetőséget a Felvidéknek. Ha fejlődésről lehet szó, akkor ez még a mezőgazdaság terén is inkább a csehek osztályrésze lett. — Jellemzőek a két terület termelésének szinvonalára a következő adatok, amelyek a szemtermelés hozamát mutatják. 1927-ben hektáronként a buza a Felföldön 14.2 q-t hozott, a Kárpátalján 10.5 q volt a hozam, Csehországban 20.2 q. Rozs: Felföldön 11.6, Kárpátalján 9.2, Csehországban 16.8 q. Árpa: Felföldön 14.4, Kárpátalján 10.8, Csehországban 20.8. Zab: Felföldön 11.7, Kárpátalján 10.1, Csehországban 18.9 q. Burgonyából a Felföld 119.3 mázsát termelt, a Kárpátalja 98.2 mázsát, a csehek földje 145-öt. Hasonlók a fokozatok a cukorrépa tekintetében is. S bár a szántóterületből, amint már rámutattunk, az uj országban 37.5% esik a volt magyar területre, a mezőgazdasági termelés értéke messze elmarad e mérték mögött. Ezeknek a területeknek ma is olyan termé-nyei vannak, amelyekhez nem kell nagyobbfoku mezőgazdasági kultura. A kereskedelmi növények termesztése továbbra is a csehek kiváltsága maradt. De nem látni azt sem, mintha az

uj uralom legalább az alapjait igyekezett volna megvetni ennek a magasabbfoku mezőgazdasági kulturának. A mezőgazdasági szakiskolák a Felvidéken csaknem teljesen hiányzanak, holott Csehországban bőséggel vannak.

Állatállomány (Stat. Handbuch 1928.)

	Felföldön			Kárpátalján			Csehországban		
	1000 darabokban								
	1925	1920	1910	1925	1920	1910	1925	1920	1910
Ló	246.4	181.6	237.8	38.0	23.3	33.0	279.1	230.7	250.6
Szarvasmarha	1.035.8	1.095.9	1.100.8	204.1	237.8	218.5	2.406.1	2.104.1	2.294.1
Juh	633.9	660.4	993.8	117.3	107.8	146.7	87.0	177.8	153.2
Kecske . . .	78.4	82.8	38.0	20.0	20.0	18.8	706.4	723.8	406.7
Sertés . . .	638.9	564.0	675.8	69.7	51.6	74.0	1.196.1	822.2	1.014.4

Nemcsak a szántóföldi mivelés nem látta előnyét az egyesülésnek, de az állattenyésztés sem. Az *állatállomány* abszolut adatait tekintve, a lovak tekintetében szerény mértékkel a Felföld jár elől: itt ugyanis kevesebb az autó, mint Csehországban. A juhtenyésztés tekintetében pedig a volt magyar területek fölénye igen nagy. Azonban ez a fölény ma már maga is tehertételt jelent, mert a tőke hiányára, az extenziv kihasználási módok kényszerére vall. A felvidéki állatállomány 1925-ben még nem érte el az 1910. évi szintet. A juhállomány, amely 1910-ben még 1,060.000 darab volt, 1925-ben háromnegyedmillió darabnál is kevesebb volt. A cseh fonó- és

Haszonállatok (Stat. Handbuch 1928.)

	1 km²-re			1000 mezőgazdasági keresőre		
	Felföldön	Kárpátalján	Csehországban	Felföldön	Kárpátalján	Csehországban
Ló	5.0	3.0	5.4	77.3	56.8	40.5
Marha	21.2	16.2	46.2	324.9	304.8	349.4
Juh	13.0	9.3	1.7	198.9	175.2	12.6
Kecske	1.6	1.6	13.6	24.6	29.9	102.6
Sertés	13.1	5.5	21.1	200.4	104.1	159.2
Szárnyas	64.9	40.8	185.5	996.0	766.7	1.402.7

szövőgyárak tehát, amelyek — az elméleti elgondolás szerint, — a felvidéki gyapjunak természetes fogyasztói lehettek volna, nem érdeklődtek annyira a felvidéki juhászatok iránt, hogy azok rentabilitását biztositották volna. Az egyes országrészek aránya az állatállomány tekintetében index-számokban, ha Csehország állományát 100-nak vesszük, a következő: *ló* a Felföldön 110, a Kárpátalján 52; *szarvasmarha* a Felföldön 53, a Kárpátalján 32; *kecske* a Felföldön 13, a Kárpátalján 11. Mégis a kecske az egyetlenegy állatfaj, amely abszolut számban is növekedett a cseh uralom óta. Azonban nincs

olyan felvidéki gazda, aki erre büszke lenne. A kecske az ősi felvidéki felfogás szerint a szegénység állata. *Sertés:* a Felföldön 71, a Kárpátalján 24. *Szárnyas:* a Felföldön 40, a Kárpátalján 20.

A levágott állatok sulya sulycsoportonként %-okban (Mitteilungen 1930. 20. sz.)

Kg	Borju és marha			Csak szarvasmarha			Sertések			
	Felföld	Kárpátalja	Csehország	Felföld	Kárpátalja	Csehország	Kg	Felföld	Kárpátalja	Csehország
-85	55.4	60.1	55.2				— 10	0.2	0.6	0.2
86-180	17.4	22.2	14.0	39.1	55.5	8.9	— 20	4.0	10.5	1.6
181-400	20.8	14.5	26.3	46.2	36.5	58.7	— 80	84.3	77.3	76.2
400-	6.4	3.2	14.5	14.2	8.—	32.4	—150	9.5	10.2	19.8
							150—	2.0	1.4	2.2

Nemcsak az állatok, száma, hanem az állatállomány állapota is a Felvidék mezőgazdaságának elhanyagolt voltáról beszél. 1928-ban a levágott állatok statisztikája szerint a Felvidéken a levágott sertéseknek csak 11.5%-a volt 80 kg-nál nehezebb, a csehföldön ellenben 22%-a, a Felföldön a sertések 4.2%-át, a Kárpátalján azok 11.1%-át levágták, mielőtt azok a 20 kg. sulyt elérték volna, a Csehföldön a vágott sertéseknek csak 1.8%-a maradt ez alatt a sulyhatár alatt. A levágott szarvasmarhák közül a Felföldön 27.2% volt nagyobb sulyu 180 kg-nál, a Kárpátalján 17.7%, Csehországban ellenben 40.8%. A Felföldön a levágott szarvasmarhák 6.4%-a haladta meg a 400 kg-os sulyt, a Kárpátalján pedig ennek is csak a fele, 3.2%-a, a cseheknél ellenben annak 14.5%-a.

A vágott állatok husából esik fejenként 1928-ban (Mitteilungen 1930. 20. sz.)

	Felföldön	Kárpátalján	Csehországban	Csehszlovákiában
Marhahus	6.52	3.40	16.52	13.11
Faggyu	0.41	0.19	1.12	0.86
Sertéshus	8.41	2.91	14.81	12.56
Zsir	1.88	0.61	4.12	3.50
Borjuhus	1.93	1.45	3.09	2.69
Egyéb hus	0.82	0.39	0.99	0.89
Egyéb állatzsir	0.06	0.03	0.03	0.04
Hus	17.68	8.15	35.41	
Zsir	2.35	0.83	5.27	

A mezőgazdaság adattárának nincs olyan részlete, amely arról győzne meg bennünket, hogy az uj államban az agrár Felvidék javára is történnék valami. Pedig elég végiggondolni az eltelt tiz év külkereskedelmi politikáját, amely Csehországban mindig az agrár-érdekekhez irányult. De ezek nem

voltak *felvidéki* érdekek és mégcsak általános érdekek sem voltak, hanem mindig a szorosanvett Csehország agrárköreinek érdekeit szolgálták. Az uj államban nem a gazdasági kultura kiterjesztése folyik, hanem verseny azon a téren is, amelyen pedig a Felvidéknek a legtöbb igénye lett volna arra, hogy „felszabaditása" fejében kapott váltók beváltását kérje.

Mit várhatunk tehát az ipar és a kereskedelem, a hitelélet terein, azokon a tereken, amelyeken a magyar időkben valóban csak a kezdeteket lehetett megteremteni s amelyeken ezenkivül még alapos regeneráló munkára is lett volna szükség a háboru pusztitásai után? Az után a háboru után, amely egyébként Csehországnak ipari tekintetben is kedvezett. A cseheknél ugyanis a háboru alatt csak a mezőgazdasági nép lélekszáma fogyatkozott meg, a mechanizálódás eredményeként, az iparé ellenben csak a Monarchia többi államaiban csökkent s igy természetesen a volt magyar Felvidéken is.

Ha az ipari, kereskedelmi és többi nem hitelintézeti részvénytársaságok adatait vizsgáljuk, a következő képet kapjuk:

Ipari és más részvénytársaságok 1929-ben (Mitteilungen 1931. 93. sz.)

	Felföld	Kárpátalja	Felvidék együtt	Csehország	Csehszlovákia	Felvidékre esik az egészből %
	egységekben és millió koronában					
Társ. száma	*295*	*22*	*317*	*537*	*1055*	27.0
Befiz. tőke	1.096	77	1.173	4.970	7.262	16.2
Tartal és al.	1.352	26	1.378	7.222	9.761	14.1
Részjegyek	191	—	191	751	1.091	—
Hitelezők	3.044	149	3.193	12.050	19.382	16.4
Más passz.	107	6	113	342	529	
Passz. összesen	5.816	258	6.074	25.334	38.025	16.0
Nyereséggel záró vállalatok száma	*183*	*12*	*195*	*426*	*781*	25
alaptőkéje	768	45	812	4.396	6.179	13
nyereség (évi)	88	2.5	90.5	591	806	11.1
%	11.42	5.65	7.7	13.45	13.04	—
Veszteséggel záró vállalatok száma	*105*	*10*	*115*	*103*	*256*	45
alaptőke	315	32	347	495	988	35
veszteség (évi)	170	6.3	176.3	152	355	50
%	53.8	19.7	50.8	30.8	35.6	—
Nyereség felosztása:						
Osztalékra	64	1.6	65.6	475	616	—
Alapokhoz	16	0.6	16.6	65	112	—

1929-ben a Felföldön 295, a Kárpátalján 22 ilyen vállalat volt, ami a csehszlovákiai vállalatok számának 27%-át teszi. A befizetett alaptőke azonban, amelynek összege a Felföldön 1096 millió, a Kárpátalján 77 millió koronát tesz, a hasonló vállalatok országos alaptőkéjének csak 16.2%-a, tehát a vállalatok méretei a volt magyar területeken jóval kisebbek,

mint a szorosan vett Csehországban, — ami egyébként természetes jelenség. A tartalékok és az alapok ennél is kisebb hányadot tesznek, mert az országos összegben 14.1%-kal szerepelnek. A hitelezők a volt magyar területeken összesen 3193 millió cseh koronával szerepelnek a részvénytársaságok mérlegében, ami jele annak, hogy a felvidéki vállalatoknak nem áll rendelkezésére olyan nagy hitel, mint a csehországiaknak. Csehországban ugyanis az alaptőke 1 koronájára általában véve 1.45 korona tartaléktőke és 3.88 korona idegen tőke esik, a Felföldön 1.18 korona tartalék és 2.70 korona idegen tőke. — Ez már nincs kapcsolatban a vállalatok nagyságával, sőt éppen itt kellene kitünnie annak, hogy a volt magyar területeket mennyire vette gondozásába a fejlett és bőséges tőkékkel rendelkező csehországi hitelszervezet. Ezen nem változtat az, hogy a gyárak, kereskedelmi részvénytársaságok idegen tőkéje nemcsak pénzintézeti hitelekből áll, hanem áruhitelekből is. A felvidéki iparral szemben a cseh hitelszervezet éppen olyan elutasitó módon viselkedik, mint az ottani többi vállalatok. — Ezek az adatok világosan megmutatják, hogy a felvidéki vállalat számára annyi fejlődési lehetőség kinálkozik, amilyen módon alaptőkéjét tudja növelni. Mivel pedig ennek lehetőségét a gazdasági terület általános viszonyai szabják meg, kétségtelen, hogy a Felvidéknek ez az önmagára utaltsága egyuttal a fejlődés fokozatos lassulását is maga után vonja.

A tartalékok gyarapitásának lehetősége akkor volna kedvező mód az iparvállalatok és a többi vállalatok fejlesztésére, ha az üzletmenet élénk lenne és ha a nyereségek mértéke kielégitő. — Azonban ebben a tekintetben a felvidéki vállalatok helyzete a csehországiakkal szemben ugyancsak 1929-ben igy alakult:

A 317 felvidéki részvénytársaság közül nyereséggel zárta üzleti évét 195, vagyis 61%, a csehországi 537 rt. közül ugyanakkor 426, vagyis 79%. A nyereséges vállalatok alaptőkéje az egész alaptőkének a Felvidéken 69%-át, Csehországban annak 88%-át képviselte. — Az évi nyereség a Felvidéken, ahol 90.5 millió koronát tett, a nyereséges vállalatok alaptőkéjének 7.7%-os kamatoztatását jelentette, Csehországban a nyereség összege 591 millió, vagyis az alaptőke 13.5%-a volt.

A veszteséges vállalatok számadatai pontosan az ellenkező képét mutatják. Ebben a vonatkozásban a Felvidék messze meghaladja a cseh viszonyokat. A Felvidék 115 veszteséges vállalata azt jelenti, hogy ott minden öt vállalat közül hiába dolgozott kettő; a csehországi 103 veszteséggel dolgozó vállalat pedig még abszolut számban is elmarad a felvidéki hasonló sorsu vállalatok száma mögött. A Felvidéken a veszteséges vállalatok alaptőkéje a hasonló vállalatokba ruházott ottani egész részvénytőkének 31%-át jelentette. Cseh-

országban ez az arány 12%. A Felvidék vállalatai ezalatt az egy év alatt 176.3 milliónyi veszteséget voltak kénytelenek elkönyvelni a cseh vállalatok által kimutatott 152.0 millióval szemben. S végül a felvidéki vállalatok vesztesége ebben az egy évben alaptőkéjüknek 50.8%-át semmisitette meg, a cseh vállalatoknál ez az arány 30.8% volt. — Osztalékban a nyereséges vállalatok a Felvidéken 65.6 milliót, vagyis az alaptőke 8.1%-át fizették ki, a cseh vállalatok pedig annak 10.8%-át.

A részvénytársasági formáju vállalatok adatai azonban még nem tüntetik fel hiven azt a nagy különbséget, amely az uj köztársaság keretei között a társulati formáju vállalatokban való gazdagság tekintetében fennáll. Csehországban ugyanis a részvénytársaságokon kivül még 1214 kft. is működik, 774 millió korona alaptőkével; ezeknek a vállalatoknak 481 millió koronányi tartalékuk is van, hitelezőik számlája 3.1 milliárd korona, összes passziváik 4.533 milliót tesznek. Ezek közül 656 vállalat 57 millió koronányi nyereséggel zárta évét s mivel ezeknek a vállalatoknak alaptőkéje 644 millió korona, a tiszta hozam 10.5%-nak felel meg. A veszteséges vállalatok száma 515, 208 milliónyi alaptőkével és 68 milliós vesztességgel, ami az alaptőkének ezeknél a vállalatoknál 32.5%-át teszi. — A kft. vállalatok a nyereségből 32 milliót osztottak ki a részvényesek között és 16 milliót tartalékoltak. — A Felvidéken a társaságnak ez a formája még egyáltalában nem tett szert jelentőségre. (Mitteilungen, 1931, 93. sz.)

Pénzintézetek 1920-ban és 1928-ban (Mitteilungen des Statistischen Staatsamtes der Cechoslovakischen Republik, 1930. 89. sz.)

	Felföld		Kárpátalja		Felvidék		Csehország		Csehszlovákia	
	1920	1928	1920	1928	1920	1928	1920	1928	1920	1928
				s z á m a						
Rt. bankok	211	75	53	25	264	100	29	24	302	127
Más bankok	—	—	—	—	—	—	4	4	9	9
Kft. bankok	—	—	—	—	—	—	16	5	26	12
Takarékpénztárak	1	8	—	—	1	8	249	245	370	369
Hitelszöv.	275	794	116	168	391	962	3.438	3.715	5.664	6.780
Ebből Schultze D.	—	58	—	—	—	58	849	966	1.453	1.783
Mezőgazd. el. pénzt.	—	—	—	—	—	—	166	162	655	642
Árvapénztár	—	—	—	—	—	—	226	226	329	332

A pénzintézetek tizéves történelmével egészen külön tanulmányban kellene foglalkozni. Itt csak a legfontosabb adatok segitségével egyszerüen jelezni lehet azt, hogy az elszakitás óta eltelt idő alatt a Felvidéken a pénzintézeteknek milyen pusztulása folyt le. A koncentráció nevében ezt a folyamatot idegen szemlélők előtt nemcsak elfogadhatóvá lehet tenni, de egyenest ugy lehet feltüntetni, mint ami megfelel a tőkeszervezet fejlődési irányzatának és ennyiben a viszonyok egészségessé válásának jele. Azonban még az idegen előtt is nagy mértékben gyanussá teheti ezt az, hogy Csehországban nyoma is alig volt ennek az átalakulásnak. — Csehországban

1920-ban 249 takarékpénztár állott fenn, 1928-ban 245, a többi hitelintézetek száma szövetkezetek, előlegpénztárak nélkül 1920-ban 49 volt, 1928-ban pedig 33. Csak itt van tehát eltolódás; amit elsősorban a kft. pénzintézetek számának apadása idézett elő. — A Felvidéken 1920-ban 264 részvénytársasági formáju hitelintézet működött, 1928-ban pedig 100.

A pénzintézetek mérlegtételei (Mitteilungen 1930. 89.)

Takarékbetét	Felvidék						Csehország			
	részv.-társ. bankok			szövetkezetek			takarékpénztárak		Szövetkezet	
	millió cs. kor.		növekedés	millió cs. kor.		növekedés	millió cs. kor.		növekedés	
	1920	1928	%	1920	1928	%	1920	1928	%	
Saját tőke	466.4	587.2	25.9	6.7	17.0	153.7	237.8	800.9	236.8	257.8
Tak.-betét	1.403.5	2.855.3	103.4	57.9	192.0	231.6	5.886.6	15.552.8	164.2	253.6
Folyósz. .	864.1	1.082.4	25.3	4.8	19.7	310.6	1.032.3	2.162.9	109.5	290.3
Mérl. össz.	2.793.7	4.628.1	65.7	75.2	271.7	261.3	7.242.2	18.767.5	159.1	258.1
Készpénz és rend. .	303.5	392.4	29.3	36.5	74.2	103.3	998.6	2.732.1	173.6	91.2
Értékp. .	439.8	274.3	—37.6	13.2	10.8	—18.2	2.526.4	5.052.4	100.0	61.4
Adósok. .	1.857.9	3.746.1	101.6	19.1	174.4	813.1	3.051.5	9.994.9	227.5	418.7

A megmaradt intézetek tőkeereje nagyobbodott ugyan ez alatt az idő alatt, de fejlődése meg sem közelitette a csehországi intézetek fejlődésének eredményeit. A mérlegek végösszege szerint a 245 felvidéki pénzintézet 1920-ban 2793.7 millió koronányi vagyont kezelt s 93 intézet 1928-ban 4628.1 milliós bruttó vagyont mutatott ki. Ugyanakkor a cseh adatok ezek: 1920-ban a mérlegvagyon a bankok kezén 18,977.8 millióra rugott, 1928-ban 31,148.9 millióra növekedett, a takarékpénztárak bruttó vagyona pedig 7.242.2 millióról 18.767.5 millióra. Együtt a kétféle pénzintézeti ágazatnak, — amely nálunk köztudomás szerint sohasem vált élesen kétfelé, — bruttó vagyona 26.220.0 millióról 49.916.4 millióra emelkedett. — A fejlődés a tőkeerő tekintetében indexszámokban a Felvidéken 167, Cseh-Morvaországban 190. — De bár már az indexszám is szerényebb itt, mint amott, mégis csak az abszolut szám adhat igazi képet arról, hogy az eltelt évek mennyire nem jelentettek komoly fejlődést a Felvidék önálló pénzintézeteire nézve.

A hitelszövetkezetek terén az intézetek számában élénk fejlődés jelentkezik a Felvidéken, mert 1920-ban 391, 1928-ban ellenben 962 volt azok száma, de tőkeerejük növekedése messze elmarad a szövetkezetek számának emelkedése mögött.

A felvidéki intézetek tőkeerejének változására a következő adatok jellemzőek: 1920-ban a felvidéki intézetekre átlagban 11.4 millió mérlegösszeg esett, 1928-ban 49.8 millió. Ugyanakkor a cseh-morva takarékpénztáraknál az átlag 19.6 millióról 50.9 millióra, a bankoknál 512.9 millióról 1153.6 millióra emelkedett. Az átlag növekedése tehát a Felvidéken a

legnagyobb, ami azt mutatja, hogy csak az erősebb intézetek tudták megtartani önállóságukat. — Végeredményben az országrész szempontjából természetesen nem az dönt, hogy hány intézete van, hanem az, hogy gazdasági élete mennyi tőkét

A pénzintézetek adóterhe és nyeresége (Mitt. 1930. 89. sz.)

	Adóteher és illeték		Nyereség	
	1920	1928	1920	1928
	millió korona			
Felvidéki rt. pénzintézetek	10.2	14.0	29.4	33.5
Egész ország	90.8	177.5	289.8	554.5
Felvidékre esik az egészből %	*11.2*	*7.9*	*10.1*	*6.0*

kap és milyen feltételekkel. Ha a fiókositott intézetek egyuttal tőkebőséget és kamatolcsóságot hoznak, nincs rá ok, hogy a koncentrációt rossz szemmel nézzük. Azonban az adatok egyáltalában nem vallanak arra, mintha a Felvidék bármit is köszönhetett volna, vagy köszönhetne a cseh intézetek erőszakos bevonulásának. A kamatok szinvonala a Felvidéken magasabb, mint a történelmi Csehországban, tőkebőségnek nyoma sincs, a Felvidék ma a maga tőkeerejére van hagyatva és a cseh bankok már a politikai kockázat miatt sem mernek intenziv tőkepolitikába kezdeni a Felvidéken. — Egyelőre csak mint hóditó felek szerepelnek ott, de nem ugy, mint akik tartós termelésre is be akarnának rendezkedni.

A Felvidék vagyoni állapotára nagyon jellemzőek az adóstatisztika adatai. Sajnos, a magyar statisztikai szolgálatnak ez a része a pénzügyminisztérium helytelen szempontjai miatt rendkivül szegényes és igy nincs módunk összehasonlitásra. Az bizonyos, hogy a Felvidék adó-ereje mindig kisebb volt, mint az Alföldé, vagy a Dunántulé, aminthogy Magyarország mindig ráfizetett minden peremterületének közigazgatására. — Igy a cseh statisztikai adatok, mivel nem lehet őket magyar adatokkal egybevetni, elsősorban abból a szempontból érdekesek, hogy ujabb oldalról mutatják be azt a nagy különbséget, amely a Felvidéket a cseh területektől gazdasági fejlettség szempontjából elválasztja.

Az 1927. évi cseh statisztika szerint az adófizetők megoszlása az adóalap nagysága szerint a következő volt: A Felföldön azok 42.7%-a, a Kárpátalján 59.1%-a, Csehországban 20.7%-a fizetett adót legfeljebb 2000 korona évi jövedelem után. — A Kárpátalján tehát öt közül három adófizetőnek, a Felföldön öt közül kettőnek, Csehországban pedig öt közül egynek volt ilyen arányi jövedelme — A Felföldön az adózók 89.6%-a, a Kárpátalján azok 91%-a, Csehországban

70.3%-a fizetett adót olyan jövedelem után, amely évi 15.000 koronát nem haladott meg. — A Felföldön 30—100.000 korona között volt az adózók 3.35%-a, a Kárpátalján ugyanannyi és Csehországban 10.9%-a. — Millió koronás és ennél nagyobb jövedelem is volt azért a Felvidéken A Felföldön az adózók 0.23%-a, a Kárpátalján azok 0.12%-a, Csehországban 0.35%.

Ezek a nagy eltérések nemcsak a vagyonnak, hanem a konjunktúrának, a megélhetés lehetőségének eltérései is. S ennélfogva természetes, hogy ezek elsősorban a kivándorlás adataiban jelentkeznek. — 1929-ben Csehországban 25.241 kivándorlóról készitettek statisztikát és ebből 19.077 fő a Felvidékről való volt. Ebben a vonatkozásban tehát a volt magyar területek 76%-kal szerepelnek. — A keresőképes kivándorlók között még ennél is nagyobb azonban a Felvidék részesedése, mert az arány ebben a vonatkozásban 77.5%-ra emelkedik.

1929-ben kiadott utlevelek: (Mitteilungen 1930. 84/85.)

	Felföld	Kárpátalja	Felvidék	Csehország	Csehszlovákia	Ezer lakosra: Felvidéken	Ezer lakosra: Csehországban
száma:	19.401	3.822	23.223	4.101	30.715	5.1	
ebből cseh-tót . . .	15.873	22	15.895	2.758	21.251	9.3	
orosz	1.077	2.622	3.699	26	3.731	8.5	
német	595	56	561	1.306	2.186	21.0	
magyar	1.800	689	2.489	3	2.492	23.0	
egyéb	146	433	579	8	1.055	—	

A Felvidéken 1929-ben kiadott 23.223 utlevél közül 15.873 *csehtótok* számára szólt, — e különös faj számára, amelyet a cseh statisztikai műveken kivül seholsem ismernek: ha mégis elemeire akarjuk szétválasztani e mondvacsinált fajt, bizonyos, hogy a Felvidékről nem a csehek vándorolnak ki, akik éppen ellenkezően, most foglalják ott el a megközelithető állásokat és kereseti alkalmakat, hanem a tótok; 3699 utlevelet oroszok váltottak, 561 utlevelet a németek és 2489 utlevéllel szerepelnek a magyarok. Ha az 1920. évi népszámot vesszük alapul, ezek a számok azt jelentik, hogy 1929-ben a Felvidéken ezer lélekre a tótok között 9.3, az oroszok között 8.5, a németek között 21 és a magyarok között 23 kivándorló esett. — Mivel pedig Csehszlovákiában 1922 és 1929 között, nyolc év alatt 250473 kivándorlót jegyeztek fel, a Felvidéknek emberveszteségе ezen a cimen legalább 200.000 főre rug.

A magyar kutatóra nézve különösen hat az a látvány, hogy az utódállamokban mindenütt egyformán azokról a területekről folyik a nép kiözönlése, amelyek Trianon előtt a magyar impérium alá tartoztak. S mivel a kivándorlás nemcsak a magyarokat érinti, hanem az *uralkodófajhoz* tartozó tömege-

ket is magával sodorja, nem valószinü, hogy csak a magyarok éreznének csalódást azokkal a viszonyokkal szemben, amelyek ezeken a területeken a várvavárt változásokkal bekövetkeztek.

A kialakult kép fővonalai ezek:

A Felvidék gazdasági sorsát eddig még egyáltalában nem élénkitette, fejlődési lehetőségeinek kihasználását nem biztositotta, gazdasági szerkezetét nem módositotta az, hogy a kezdő Magyarország helyett a régi gazdasági kulturával rendelkező Csehországgal, Morvaországgal és Sziléziával került benső kapcsolatba. — A Felvidék számára agrár-értelemben ez a szövetség versenyt jelentett és nem uj fogyasztóterületet, a Felvidék ipara számára pedig leküzdhetetlen nyomást, amelyet nem enyhit a vállalkozó tőkének esetleges uj alkotásokra törekvő készsége. A pénzintézetek közül csak a legerősebbek maradtak meg, az elsorvadtak helyett jöttek ujak, a nép életének szinvonala semmivel sem emelkedett. — Különös tanulságok azok számára is, akik az egymást kiegészitő területek vámuniójának szószólói.

Az uj államalakulásnak első évtizedén már jóval tul vagyunk, eddig már eredményeknek kellett volna jelentkezniük a változás nyomán. S mivel egyáltalában nem a magyarság külön érdekei szempontjából kutattuk a Felvidék viszonyait, semmiféle szük nemzeti szempont nem nyilvánulhat meg abban a még ma is érvényes megállapitásban, hogy a Felvidékre nézve a vele hasonló szerkezetü, sorsu és szándéku magyar területtel való egység a fejlődés feltételeit hordozta magában. Ezeket pedig az eddigi jelek és eredmények szerint a Felvidék a magyar kapcsolatokkal együtt teljesen elveszitette.

Móricz Miklós.

Közlemények.

Az öngyilkosság okairól.

Az öngyilkosság boncolgatása bizonyára a legizgatóbb, legérdekesebb tudományos feladatok egyike. A probléma rendkivül szövevényes és a legkülönbözöbb szempontokból és legkülönbözöbb módszerekkel való vizsgálódást követeli: etika, lélektan, biológia, társadalomtudomány, söt a metafizika is kérdéseik körébe iktatják az öngyilkosságot. De mint az élet legtitokzatosabb rugóit, legkomolyabb értékeit, legtragikusabb ellentmondásait feltáró tünemény, elemzése nem is szoritható bele a tudományos kutatás kereteibe: müvészetet, intuiciót, irodalmi életkinyilatkoztatást kiván. Mily mély megvilágitását adják az életösztönt megtagadó emberi léleknek és mennyire különböző inditékokat éreztetnek velünk például Tolsztoj Karenin Annája, vagy Herczeg Ferenc Szabolcsa és a többi sokszáz hasonló sorsu regényhös! A müvészet globális teljességével szemben a tudomány szükségképpen izolálásra, a tüneményeknek egy bizonyos sikon való szemlélésére törekszik. Igy adódik e látszólag legegyénibb jelenség megközelitésére a szociológiai módszer: kiindulás abból a feltevésből, hogy az élet önkéntes eldobása társadalmi okok függvénye. Ennek a hypotézisnek klaszszikus alkalmazását nyujtotta *Durkheim Emil* metodologiai nézöpontból mintaszerünek nevezhetö müve az öngyilkosságról, amely 1897-ben jelent meg.[1]

Durkheim szerint az öngyilkosok száma kifejezi az illetö embercsoport önkéntes halálra való hajlamát s mint ilyen, jellemzö valamely társadalomra. A nagyhirü párizsi professzor azután lényegileg statisztikai tanulmányt végez: azt vizsgálja, hogy a társadalmi környezet különböző fajai (vallás, család, politikai társadalom, foglalkozás stb.) minö hatással vannak az öngyilkossági hajlamra. Vizsgálódása eredményeként azt a társadalomtudományi törvényszerüséget állapitja meg, hogy egy emberi csoportban az öngyilkosok száma és tagjainak az életösztön megtagadására való hajlandósága az illetö csoport összetartó erejétöl függ: az egyének tullaza kapcsolata a közzel, tulságos önmagukra hagyása épugy erösiti az öngyilkossági hajlamot, mint a tulzott integráció, az egyén semmibevevése, a köz szempontjainak tulsulya. Igy különbözteti meg az öngyilkosság egoista tipusát az altruista tipustól. Mégis az öngyilkosságok számának a modern társadalmakban a XIX. század folyamán észlelhetö rohamos szaporodását föként egy harmadik tipusra vezeti vissza, amelyet anomikus öngyilkosságnak nevez: ez társadalmi változások, válságok, régi keretek, normák összeomlása korában lép elötérbe, amikor az egyén vágyait nem szabályozzák azok megszokott, hagyományos korlátai.

[1] *Le suicide.* Paris. Alcan. 1897. Uj kiadása 1930. Tartalmának és módszerének részletes elemzését adtam „Bevezetés a szociologiába" c. könyvem (Budapest, Genius, 1922.) 74—88. lapjain.

Bármennyire értékesek és különösen módszertanilag nagy jelentőségüek voltak *Durkheim* kutatásai, ma már sok tekintetben megkivánják a reviziót. Ezért tanitványai ujra elővették a problémát és nemrégiben jelent meg *Halbwachs Maurice*-nak, a strassburgi egyetem tanárának nagyszabásu munkája, amely módszer és eredmények szempontjából egyaránt az öngyilkosság problémájának a társadalomtudomány és statisztika mai helyzetéhez mérten legalaposabb és legkimeritöbb megvilágitását tartalmazza.[2] A lényeg, amiben Durkheimtöl eltér, a városi és vidéki élet közötti különbség és általában a *városodás* jelenségének hangsulyozása és az a következtetés, hogy az öngyilkosok számában való változások elsösorban az *életforma* és *életritmus* változásában nyerik magyarázatukat. Bármennyire szükséges statisztikailag izolálva kutatni a vallás, a család, a foglalkozások és egyéb tényezök hatását az öngyilkosságra, e komplikált jelenség lényegéröl, szociológiai jelentöségéröl csupán az egyes tényezöknek az egész társadalmi szövevénybe való beillesztése, az egész csoport szervezetében beállott változások. az emberi életforma alakulásának feltárása által nyerhetünk helyes képet.[3]

Az adatok és elemzések sokasága természetesen nem engedi meg, hogy *Halbwachs* munkáját itt részleteiben fejtegessük és hogy a következtetései alapjául szolgáló statisztikákat a maguk egészében idézzük. Mindamellett egyfelöl a könyvböl nyerhetö komoly szociológiai szemlélet, másfelöl magának a problémának emléti és gyakorlati érdekessége és a leszürhetö tanulságok indokolttá teszik, hogy fontosabb eredményeire rámutassunk. Miután bevezetésként megismertet az egyes országok statisztikájának módszereivel,[4] mindenekelött az öngyilkosságok végrehajtási módjával, *technikájával*

[2] *Les causes du suicide.* Travaux de l'Année sociologique. Paris. Alcan. 1930. 520. p.

[3] Helyesen mutatott rá e tényre a Magyar Statisztikai Társaság 1927. évi ankétján *Ravasz László*, amidön óvatosságra intett a különböző felekezetekre eső öngyilkosok számából könnyen adódó következtetésekkel szemben: „Nem lehet felállitani azt a rideg tételt, hogy amily mértékben kedvezőtlen egy felekezet tagjai között az elválási, öngyilkossági, vagy elmebetegségi statisztika, azon mértékben állapitható meg, ha viszonylagosan is, az illető felekezet spritualis valeurja. Főképpen azért, mert a *felekezetek bizonyos mértékig társadalmi és gazdasági rétegeződéseket is rejtenek magukban* és igy megtörténhetik, hogy a vallás rovására iratik, ami tulajdonképpen társadalmi, gazdasági okokon alapszik." (Aláhuzás tőlem.) *Az elválások és az öngyilkosságok okai és leküzdésüknek eszközei.* Sajtó alá rendezte *Laky Dezső*, Magyar Stat. Társ. kiadványai. 3. szám. Debrecen, 1927. 39. lap.

[4] Sajnálatos, hogy e részt, ugy látszik, már nem vehetett tudomást *Kovács Norbertnek* a magyarországi uj öngyilkossági adatgyüjtésről a Magy. Stat. Szemle 1929. évi szeptemberi számába (953—977. lap) irt cikkéről: „Az uj öngyilkossági statisztikai adatgyüjtés első eredményei." Igaz, hogy ez az uj módszer csupán a későbbi adatok gyüjtése és felhasználása szempontjából bir jelentőséggel. Halbwachs mindenesetre megemliti, hogy a Magy Stat. Szemle az utóbbi években Magyarországra nézve érdekes tanulmányokat közöl az öngyilkosságokról, azonban csupán az 1928. évi juliusi számba irt cikket („Az öngyilkosok demografiája", szerzője *Szél Tivadar)* idézi több izben.

foglalkozik. A cselekmények eszköze e jelenség egyik legmegragadhatóbb, legobjektivebb oldala és erészt már bizonyos meglepö statisztikai állandóságokat látunk. Igy pl. Franciaországban 1869—90-ig az öngyilkosok 60.3—61.4%-a az önakasztást, 10.2—11.1%-a lőfegyvert, 2.8—4.2%-a vágó- és szurószerszámokat, 18.4—19.7%-a pedig a vizbeugrást választotta. Ilyenféle jellegzetes egyformaságok másutt is találhatók, sőt bizonyos sajatos összefüggések is megállapithatók. Angliában 1846—50-ig még az öngyilkosok 35—37 százaléka felakasztotta magát, ez a százalék azonban mindinkább csökken: az ok Anglia *városodásában* rejlik, mert a városi lakosok általában sokkal kevésbé választják ezt a módot. Anglia lakosságának 1850-ben még 50%-a esik vidékre, 1911-ben már csak 22.[5]

Régi megállapitása a statisztikának, hogy a nök általában kevesebb öngyilkosságot követnek el, mint a férfiak. Ugy látszik azonban, hogy tévedés ebből azt következtetni, mintha a két nemnek az ily halálra való hajlama lenne különböző, mert a sikertelen öngyilkossági *kisérletek* terén a nök vezetnek. Errenézve nem sok statisztikai adatunk van, de ott, ahol az öngyilkosságok kimutatása a kisérleteket is magába foglalja, a nök kedvezöbb helyzete már nem tünik elö.[6] A férfiak biztosabb módszereket választanak. Ugyanez az ok áll fenn legalább részben a gazdag és jósorsu osztályokra nézve is a kisebb öngyilkossági számu munkásosztállyal szemben. Végül ez magyarázza a katonák igen nagy arányszámát; pl. az osztrák hadseregben 1883—91-ben száz sikerült öngyilkosságra csupán 30 eredménytelenül végzödö kisérlet jutott. Mindez mutatja, hogy az öngyilkosság technikájának, különösen kapcsolatban a kisérletek statisztikájával, mily fontos szerepe van a probléma feltárásában és tanulmányozásában.

Ami *az országok közötti különbségeket* illeti, itt is óvakodnunk kell az elhamarkodott következtetésektöl. Igy pl. tudvalevö, hogy az öngyilkossági hajlam korosztályonként erösen különböző, ebből folyik, hogy két ország összehasonlitásánál mindenekelött a népesség kormegoszlását kell tekintetbe venni. Franciaország lakos-

[5] Magyarország félévi adatai 1928 julius—decemberről (beleértve a kisérleteket): pisztoly 7.3%, kötél 23.5%, vágó- és szurószerszám 5.8%, vizbeugrás 11.9, méreg 39.5% stb. Holott Budapesten a kötél csupán 4.7%-kal, viszont a méreg 49.6%-kal szerepel. (Magy. Stat. Szemle, 1929, szept. 963. lap.)

[6] Magyarországon az 1923/25. évek átlagában 1 millió férfilakosra 423 férfi, 1 millió női lakosra pedig csupán 163 női öngyilkosság esett. Az 1925/1926. évben a számok 433, illetve 173. (Magy. Stat. Szemle, 1928. jul. 729. lap.) Ellenben a kisérleteket is felölelö 1929. Stat. Évkönyv szerint 2135 férfi-öngyilkosra 1656 nő esik. (46. lap.) Az eltérés tehát már sokkal kisebb, még ha a női lakosság átlagos nagyobb arányszámát (1920-ban 1000:1062) is tekintetbe veszszük. Budapesten 1929-ben 1674 öngyilkosból 735 volt férfi és 939 nő. (U. o.) 1928 julius—decemberben 1960 öngyilkosságból (beleértve a kisérleteket) 947 (48.3%) férfiakra és 1013 (51.7%) a nőkre esett, a mi körülbelül megfelel a nemek népszámlálási arányának. Ugyanezen idő alatt azonban 789 halálos végzödésü öngyilkosság volt, ebből 523 esett a férfiakra és 266 a nőkre, a sulyos sebesülésekkel végzödő kisérleteknél 159 férfi és 169 nő szerepelt, könnyü sebesülésnél ellenben 265 férfi és 578 nő. (Magy. Stat. Szemle, 1929. szept. 957. és 964. lap.) A halálos kimenetelü esetek aránya a férfiaknál több, mint kétszerese a nők arányszámának. (U. o. 976. lap.)

sága átlagban idősebb, mint Németországé. Egyebekben meg lehet különböztetni alacsony, közepes és magas öngyilkossági számu országokat: az elsőhöz tartoznak pl. Olaszország, Belgium, Anglia, Norvégia, a másodikhoz Ausztria, Svédország, Bajorország, a harmadikhoz Franciaország, Poroszország, Dánia, Szászország.[7] Igaz, hogy az öngyilkosságok száma a modern társadalmakban állandóan növekszik, 1840—1912/13-ig a lakosság 76%-kal, az öngyilkosságok ellenben 90%-kal szaporodtak. De ha ezt az időt részletesebben vizsgáljuk, azt találjuk, hogy e korszak első felében, 1840—1877-ig az öngyilkosságok 64%-kal, a népesség pedig csupán 36%-kal növekedett, ellenben 1877—1912-ig a népszaporodás átlagos arány száma (30%), magasabb, mint az öngyilkosságoké (14%).[8] Halbwachs az adatok alapján azt a hipotézist is megkockáztatja, hogy bizonyos maximumon tul az öngyilkosságok száma sohasem emelkedik. Ha viszont a dispersio koeficienseit nézzük, azt találjuk, hogy az országok közötti különbségek állandóan csökkennek, amiből az erkölcsök és intézmények hasonlóbbá válására, egymáshoz közeledő fejlődésére következtethetünk.

Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha *egy ország különböző vidékeinek* öngyilkossági számát vizsgáljuk, amit Halbwachs Franciaországra nézve a legnagyobb részletességgel végez el. És pedig a hasonlóbbáválás eredete, hogy a sok öngyilkossággal biró északfrancia vidékeken az öngyilkosság szaporodási arányszáma csökken, mig a kisebb öngyilkossági számu déli vidéken növekszik.

Rendkivül érdekes ezután, ha a *földrajzi strukturák* alapján tesszük a problémát vizsgálat tárgyává: az átlagon felüli nagy számok mindenütt a nagy folyók medencéiben, a nagy völgyekben, az alacsony számok pedig a hegyes vidékeken találhatók. Ez a földrajzi tény azonban nem közvetlen oka az öngyilkossági szám különbségeinek, hanem csupán jele és oka bizonyos társadalmi állapotoknak. Azok az okok, amelyek az öngyilkosságot előidézik, kevésbé hatnak hegyes vidékeken, ahol a szétszórt lakosság erősebben őrzi a hagyományokat, mint a nagy csoportosulásokat létrehozó völgyekben. Ugyanezt állapithatjuk meg Német-, Olasz- vagy Angolország elemzése alapján is. Söt Angliára nézve a számokból azt látjuk, hogy az öngyilkossági hajlam az egyes tartományokban egyöntetübb, mint Franciaországban vagy Itáliában, amiből az angoloknál az erkölcsök és elvek nagyobb konformizmusára következtethetünk.

Ami a *város* és vidék közötti különbségeket illeti, ismeretes e részt a városok kedvezötlen helyzete: Száz vidéki öngyilkosra Poroszországban (1849—56/58) 184, Szászországban (1859—63) 146, Olaszországban (1877—78) 227 városi öngyilkos jutott. *Magyarországot* illetöleg 1923—25-ben egymillió lakosra esett 289 öngyilkos, ezzel szemben Budapesten az arányszám 465, Szegeden 485, Debrecenben 582, söt Hódmezövásárhelyen 613, Pécsett pedig 640.[9] Mindamellett hosszabb időt tartva szem előtt, a város és vidék kö-

[7] Olaszország átlaga 1 millió lakosonkint 1911—13-ban 84, Svédországé 178, Franciaországé 252. Halbwachs i. m. 92. l.

[8] Halbwachs i. m. 98—99. l.

[9] Halbwachs ezekhez az adatokhoz megjegyzi, hogy Hódmezövásárhely és Pécs idézett öngyilkossági számai a legmagasabbak mindazok között, amelyeket a statisztika eddig ismert.

zötti különbség fokozatos csökkenését látjuk: Igy Franciaországban 1866—69-ben egymillió lakosonként 202 városira 104 vidéki öngyilkos esett, mig 1919—20-ban 219 városira már 192 vidéki jutott. Érészt Olaszországban azt a statisztikai megállapitást is tehetjük, hogy éppen azokban a provinciákban, ahol a legnépesebb városok vannak, leginkább közelednek egymáshoz a városok és a vidék számai, ami bizonyára annak tulajdonitható, hogy a városok morális szinvonala környékükre is erösebben átterjedt. Angliának is a több várossal és nagyobb népsürüséggel biró zónájában az öngyilkossági hajlamnak ez az uniformizálódása látható. Kétségtelen, hogy az öngyilkossági szám ilyen alakulása a *városi civilizációval* függ össze. A városodás fejlödése a hagyományok gyengülését, uj életforma kialakulását jelenti. És ugy látszik, hogy a kevésbé tradicionális, a régi szokások lefogó ereje alól felszabadult városi lakosok általában kisebb ellenállást fejtenek ki az élet eldobására ösztönző motivumokkal szemben, mint a konzervativ, az élet megszokott kereteit fenntartó vidék. Ez a régi megállapitás egyébként akkor is igazolódik, ha a problémákat más oldalról vizsgáljuk tovább.

Igy nevezetesen a *családi állapotot* illetöleg régóta ismeretes, hogy a házasság csökkenti az öngyilkossági hajlamot. Ez a konzerváló hatása azonban országok és nemek szerint különböző. Legerösebben éppen Magyarországon konstatálható, ahol 1923—25-ben 100 házas öngyilkosra 295 nötlen és 100 férjes asszonyra 320 nem házasságban élö öngyilkos esett. Természetes, hogy e tekintetben az életkor szerint is vannak különbségek. Épigy kedvezö hatása van a gyermekáldásnak és pedig, ugy látszik, az asszonyokra fokozottabb mértékben, mint a férfiakra. Söt e részt a gyermekek száma is fontos: minél több a gyermek, annál kisebb, különösen a nöknél, az öngyilkosságra vivö hajlam. Mindamellett ezek a többé-kevésbé jólismert megállapitások, amelyeket Halbwachs részletes elemzések alapján erösit meg, csupán nagyon általános bepillantást nyujtanak problémánk szövevényébe. Ha a család érzelmi és morális befolyását a maga egész gazdagságában akarjuk megragadni, akkor bele kell azt illeszteni a keretezö városi vagy falusi társadalomba. Ilyenkor pedig nagyon nehéz elválasztani, hogy mi tulajdonitható a családi miliö és mi egyéb tényezök befolyásának.

Ugyanez a helyzet a *vallást* illetöleg is. Annyit mindenképpen elismerhetünk, hogy a vallások konzerváló ereje az öngyilkossági hajlammal szemben különböző.[10] Azonban részletezöbb vizsgálat arról gyöz meg bennünket, hogy például a katolicizmus ellenálló ereje annál inkább csökken, minél inkább vegyitve vannak a katolikusok más vallásuakkal. Ennek a ténynek statisztikai érzékeltetésére alkalmas eszköz a vegyes házasságok száma: mutatja a katolicizmus desintegrációjának fokát. Már most megállapitható, hogy a vegyes házasságok emelkedésével a katolikusok öngyilkossági száma is emelkedik,[11] jelezve, hogy e vallás hivei inkább védve vannak az öngyilkossági hajlammal szemben, minél inkább egymás között maradnak s minél kevésbé érintkeznek más felekezetek cso-

[10] Az 1923/25. években Magyarországon 1 millió ugyanolyan vallásu lakosonként számitva, 239 róm. katolikus, 188 görögkatolikus, 430 református, 348 ág. hitv. ev., 247 görögkeleti, 466 unitárius és 264 izraelita lett öngyilkossá. (Magyar Stat. Szemle, julius—aug. szám.)

[11] Halbwachs i. m. 246. lap.

portjaival. A vallásos motivum magyarázatánál is a lényeg való színüleg abban rejlik, hogy a katolikus népesség konzervativebb, a hagyományokhoz ragaszkodó. A régi szokások ereje nagyobb és éppen ezek a szokások azok, amelyek az egyént a maguk korlátai között tartják. Elhagyni a csoportot, dezertálni bün: innen az öngyilkosok eltemetésének tilalma, amely még a kereszténység elötti idöböl ered és amelyet az egyház azután átvett. A puszta szokások és a vallásos képzetek ereje összevegyül. A vallások szerinti különbség tehát alighanem szintén inkább *a civilizáció különböző tipusaiból* magyarázható. Jellemzö adat errenézve, hogy Németországban Hesse-Nassauban, Westfáliában és a rajnai tartományban, ahol a katolikusok arányszáma a népességben ugyanaz, mint Kelet-Poroszországban, öngyilkossági számuk nagyobb és a katolikusok és protestánsok közötti különbség sokkal kisebb.[12] Kelet-Poroszország lakossága ugyanis nagyrészben parasztokból áll, mig a Rajna völgyében tudvalevöleg nagy ipari központok vannak. Söt Pomerániában, Brandenburgban és Schleswig-Holsteinban, ahol a katolikusok csekély kisebbséget (2—5%) alkotnak, azt az érdekes megállapitást tehetjük, hogy öngyilkossági számuk magasabb a protestánsokénál. Viszont ugy látszik, hogy a katolikusok éppen a városi osztályok elitjéhez tartoznak és ez az életforma okozza egyéb katolikusoktól eltérö magatartásukat.

Tétele mellett Halbwachs böséges statisztikai adathalmazt sorakoztat fel. Igy egyebek közt azt a tényt, hogy a bajor tartományokban a protestánsok erösebb mértékben követnek el öngyilkosságot, mint a katolikusok, szintén a két felekezetbe tartozók tulnyomó városi, illetve falusi miliöjével magyarázza. A legjobb módszer annak megállapitására, hogy nem magában véve a vallás, hanem az életmód és szokások módositják az öngyilkossági hajlamot, az lenne, ha az öngyilkos katolikusokat és egyéb vallásuakat *foglalkozásuk* szerint megkülönböztetve vizsgálhatnók. Errenézve statisztikai adataink eléggé hiányosak, mégis egy svájci tabellából megállapitható, hogy mig a katolikus és protestáns öngyilkosságok általában ugy aránylanak, mint 100:240, addig a tiszta iparoslakosságu vidékeken ez az arány 100:144-re esik alá. Általán tekintve, bizonyos régi kapcsolat áll fenn a vidéki szokások és a katolicizmus között, mig a protestantizmus egyéni érzelmeket, egyéni kezdeményezést kiván, ami csupán kereskedö és iparos városi gócpontokban fejlödik ki. Sohasem maguk a vallási képzetek a döntök, hanem a csoportok strukturája, amely a maga egészében érezteti hatását.

Eddigi vizsgálódásaink jogossá teszik azt a feltevésünket, hogy az öngyilkosságok számának szaporodása mindenütt egy civilizáció-tipusról egy másikra való áttéréssel van összefüggésben. Érdekesen lehet ezt a tényt konstatálni, ha az öngyilkosságok számát az *emberölések* számával állitjuk párhuzamba. Igy Olaszországban 1875-ben 922 öngyilkosságra 3280, mig 1917-ben 3107 öngyilkosra 1389 emberölés esett. Sokan állitották, hogy ez a két tünemény, két különböző társadalmi tipusnak megfelelöleg, mintegy ellentétes kitörése ugyanazon lelkiállapotnak. Halbwachs ezt a kérdést is részletes elemzés tárgyává teszi, amelyböl itt csupán annyit idézünk, hogy következtetései szerint a városi civilizációnak van-

[12] Halbwachs i. m. 269. lap.

nak olyan formái, ahol ugy az öngyilkosságok, mint az emberölések nagyon gyakoriak.

Épp igy nem vehetjük elö részletesen a *háboru* és *politikai válságok* hatásának problémáját. Tény, hogy ezek az öngyilkosságok számát csökkentik és ezt Durkheim azzal magyarázta, hogy a nemzeti érzés fellángolásával a társadalom integrációja erösbödik, tehát jobban magábaolvasztja, jobban védi az egyént. Halbwachs hipotézise más: szerinte a társadalmi élet lassudása és egyszerübbé válása az ok. Bármennyire sematikus is *Spencer* megkülönböztetése a katonai és iparos társadalmakról, mindenképpen igaz, hogy a háborus társadalmi forma kevésbé komplikált, az érintkezések és igy az összeütközések kisebb lehetöségeit rejti magában. Nem annyira a kollektiv érzelmek és szenvedélyek ritmusa, mint inkább a társadalmi struktura egyszerübbé válása, uniformizálódása mutatkozik meg a háborus öngyilkosságok kisebb számában. Rendkivül érdekes, de eredményeiben szükségképpen épp annyira hipotétikus az a párhuzam, amelyet Halbwachs Franciaország legujabb történetének eseményei, válságai és az öngyilkosságok alakulása között von. Mindenesetre megállapitható annyi, hogy válságos politikai helyzetekben kevesbb öngyilkosság történik.

Viszont a *gazdasági válságoknak* sulyosbitó a hatásuk. Halbwachs könyvének ez a része ismét külön kis monografia, amelynek módszere és eredményei bizonyára megkivánják még a birálat és más kutatások ellenörzését, de amely kétségkivül felette érdekes összefüggésekre mutat rá. Németország adatai alapján egyebek között párhuzamot állapit meg az áralakulás és az öngyilkosságok száma között: az áresések minden korszakának különös módon az öngyilkosságok csökkenése, áremelkedéseknek szaporodása felel meg. Ugyancsak párhuzam van a fizetésképtelenségek és az öngyilkosságok között: az elöbbiek maximumát feltüntetö esztendök mindig az öngyilkosságok maximumának is megfelelnek. A gazdasági élet ritmusa visszatükröződik az öngyilkosságok ritmusában.

Régi törekvése a statisztikusoknak és különösen az öngyilkossággal foglalkozó orvosoknak, hogy összefüggést állapitsanak meg egyfelöl az öngyilkosságok és a *lelkibetegségek*, másfelöl az öngyilkosságok és az *alkoholizmus* között. Ami az utóbbit illeti, a szeszfogyasztás és az öngyilkosságok között közvetlen összefüggést nem lehet felfedezni. Az azonban kétségtelen, hogy az öngyilkosok, ha nem is mind betegek, a lelki egyensulyukat elveszitett egyének soraiból kerülnek ki. Mégis a kettö nem ugyanaz és mindenesetre tévedés minden öngyilkosságot patologikus esetnek tartani. Általán e nehéz probléma vizsgálatánál fontos a patologikus és szociológiai szempontok megkülönböztetése. Dr. Dumas, a nagyhirü fiziológus kompromisszumos felfogása szerint az öngyilkosságok egy részét fiziológiai, másik részét társadalmi determinizmus határozza meg. E felfogással szemben hangsulyoznunk kell, hogy a tudományos szemlélet ugyanazon jelenségnek ugyanazon okkal való magyarázását követeli. Ha tudjuk, hogy az öngyilkosok jelentékeny száma lelkibeteg: komoly figyelmet érdemel az a hipotézis, hogy az összes öngyilkosságok ilyen patologikus okokból erednek. Ha annyi esetben az organikus tényezök a döntök, miért ne volnának mindig azok? Kérdés azonban, hogy az organikus tényezö magábanvéve elegendö-e e jelenségek magyarázására? Inkább azt

mondhatnók, hogy minden pszichopatologikus eset szociológiai okokkal is függ össze. Valóban, ha az öngyilkosságok motivumait nézzük, azokban mindig *társadalmi okokat* fedezhetünk fel. A tények vagy a körülmények, az érzelmek vagy a gondolatok izolálják az egyént a társadalomtól és a pszichopaták is, ugy látszik, azért ölik meg magukat, mert mintegy, hogy ugy mondjuk, tulságosan a társadalom szélén állanak és másutt nem, csupán önmagukban találhatnak támpontot. A pszichopatologikus állapotok ugyanolyan hatást eredményeznek, mint az öngyilkosság egyéb motivumai. Ha kétségkivül nagy a különbség egy üldözéstöl félö vagy nyomotthangulatu idegbeteg és egy tönkrement, becsületét vagy egy szeretett lényt elveszitett egyén között, egy közös vonás mégis felfedezhetö bennük : a társadalmi létnek csupán rossz, ellenséges oldalát, szembenállását érzik. Természetesen igaz, hogy a motivumok különbözök : lelki betegség, anyagi tönkremenés, gyász, szerelmi bánat, azonban e különböző formák alatt ugyanaz az állapot rejtözik. És ez az állapot az egyedülmaradás, elhagyatottság, izoláltság érzése: az öngyilkosságok végleges. egyedüli oka. Ha azt mondjuk, ez az ember azért ölte meg magát. mert üldözési mániában szenved, a másik pedig azért, mert elveszitette vagyonát: az ilyen megállapitás csupán a külsö, szembeötlö tényekhez tapad. Az efféle magyarázatok csak akkor járnának helyes uton, ha az öngyilkosságot determináló ok tényleg az idegrendszerben rejlenék, ha a beteg idegállapottal járó félelem, vagy nyomott hangulat nem volna meg hasonló módon az anyagi romlásba jutott egyénnél vagy boldogtalan szerelmesnél is. A döntö ok mindig, a lelki betegeknél is, az egyénnek a közhöz való hiányos adaptációjában rejlik. Vannak öngyilkosok, akik, ugy látszik, csupán bizonyos társadalmi végzetszerüség, mások pedig, a lelki betegek, fiziológiai fatalitás áldozatai. Azonban a valóságban, ha a szociológiai szemlélet síkjára helyezkedünk, azt mondhatjuk, hogy nem csupán az organikus lelki zavarok azok, amelyekkel szemben a csoport hatása megszünik, ahová a társadalom befolyása nem tud eljutni. Másféleképpen is, nemcsak fiziológiai állapotok alapján képzödnek ilyen *intervallumok*, amelyekben a kollektiv élet mintegy visszahuzódik az egyéntöl. Ha olyan események állanak be, amelyek az egyén lába alól mintegy kirántják a talajt, amelyben az egyén gyökerét veszitve egyedül marad, ez annyit jelent, hogy a társadalmi mechanizmusnak egy része többé nem vagy nem jól müködik. És ilyen, ugy mondhatnók, kihagyások szükségképpen adódnak a társadalmi létböl. Például a kereskedelmi és iparos foglalkozások célja, hogy azoknak, akik ezeket üzik, megélhetést, gazdagodást nyujtsanak. Ha némelyek kudarcot vallanak, tönkremennek, az azért van, mert a társadalom hatalmának megvannak a maga határai. Lehetetlenség, hogy minden ember meggazdagodjék. Ugyancsak lehetetlenség az érzelmi élettel kapcsolatban, hogy például azok, akik szeretik egymást, mindig egyidöben haljanak meg. Egészben véve lehetetlenség, hogy annyi különböző ember között, a társadalmi lét által nyujtott annyi különböző lehetöséggel szemben ne akadjanak olyanok is, akik nincsenek környezetükhöz kellöképpen adaptálva. De ha igy van a dolog, ha az ilyenféle megdöbbentö események a maguk egészében azt jelzik, hogy a társadalom képtelen mindenröl elöre gondoskodni, mindent elöre elrendezni, látni: akkor számuk, térbeli és idöbeli megoszlásuk, intenzitásuk

— akár lelki betegségekről, akár egyéb öngyilkosságbavivő körülményekről van szó — a *csoportok szerkezetéből* következik. A társadalmi élet örökös erőfeszités, örökös közdelem a desintegrációval fenyegető erőkkel szemben. E küzdelemben fegyverei lelkiek: a kollektiv szokások és képzetek. Ha ezek gyengülnek, a csoport életereje is gyengül, szervezetében bizonyos ürességek képződnek és ezekben van az öngyilkosságok gyökere. Ilyen módon azok alakulásában mindig bizonyos szociológiai determinizmust kell látnunk.

Az elmondottakból néhány fölötte érdekes tanulság következik. Igy mindenekelőtt az *öngyilkosság meghatározását* illetőleg. E részt szembeötlő az öngyilkosság tüneményének rokonsága a sok társadalomban szokásos *emberáldozattal.* Sok esetben nem is lehet a kettőt elválasztani és megmondani, hogy például az indiai özvegyeknek férjük halálakor vagy egyes fejedelmek alattvalóinak uruk halálakor elkövetett rituális öngyilkosságai nem inkább az emberáldozatok kategóriájába esnek-e. Szociológiailag tekintve, az a különbség állapitható meg, hogy mig az emberáldozat a társadalom mindenhatóságának frappáns bizonyitéka, addig ellenkezőleg az öngyilkosság az egyén függetlenségét, a társadalomtól való elszakadását mutatja. Ámde az egyéni akaratok itt is társadalmi törvényeknek engedelmeskednek: az öngyilkos csupán látszólag követi saját akaratát, magánál erősebb hatalmak befolyása alatt áll, azok parancsát teljesiti, akár az önmagát feláldozó. Azonban a társadalom el is itéli az öngyilkosságot. Ennek az alapja a modern individuális társadalmakban éppen az egyén kultusza. Elismerték az egyén szabadságát, jogait, értékét, ezért megbotránkoznak minden olyan tetten, amely e kultusz gyengitését eredményezi. A jósorsu embereket sértik azok cselekedetei, akik tettükkel az élet semmibevevését bizonyitják. „Bün az életet nem szeretni." Nincs kultusz áldozat nélkül. A társadalom boldogtalan tagjaitól éppen azt az áldozatot követeli, hogy akkor is, ha okuk lenne eldobni azt, elviseljék az életet. Innen az érv, hogy gyávaság a szenvedések elől a halálba menekülni, hogy az öngyilkosság árulás. Ezért mondhatnók, hogy épugy, mint azok az áldozatra szántak, akik megpróbálják magukat az önfeláldozás kötelessége alól kivonni, akik menekülni szeretnének: épugy azok is vétkesek, akiknek erényként a szenvedés jut és akik az Istentől rájuk mért szerepet nem vállalják. Ezért a mi társadalmainkban azok, akik önként mennek a halálba: mindig lázadóknak is tekintetnek.

Természetes azonban, hogy az öngyilkosságok között többféle kategóriát állapithatunk meg. Vannak, amelyek a kiengesztelő áldozatra emlékeztetnek: az ember önmaga fölött tesz igazságot. Más esetek inkább a bosszu jellegét mutatják: az elkeseredett öngyilkos az ittmaradottaknak mintegy lelkiimeretfurdalást akar okozni, reájuk háritani a felelősséget tettéért. Ilyenféle célu áldozatokat is találunk az antik korban. Más tipusnál a végső ok a kiábrándulás, az illuziók elvesztése: az ilyeneknek el kell tünniök az életből, mert tulságosan boldogtalanok. A fájdalmaknak fontos szerepük van, általuk tanuljuk meg becsülni, értékelni az örömet. De a nagyon boldogtalanokhoz mindig bizonyos kellemetlen érzéssel közeledünk. És a kétségbeesett életmenekülő mintegy azt érzi, hogy eltünése megkönnyebbülést jelent környezetének, éppugy, mint hogy az áldozat a társadalmat veszélyeztető gonosz principiumokat vonja magára és tünteti el. De mint már emlitettük, lényeges a kü-

lönbség az emberáldozat és az öngyilkosság között: az előbbit a társadalom maga nyilvánosan szervezi, felelősséget vállal érte, az öngyilkosság elkövetésében ellenben nem akar résztvenni. Szuggerája azt, de ha végbemegy, mintegy visszautasitja, mintha nem akarta volna. Ezért veszik körül az áldozatot rituális formákkal, mig ilyesmit az öngyilkosságnál nem találunk.

Ha a mondottak alapján már most az öngyilkosság nem éppen könnyü meghatározását próbáljuk adni, a definició igy hangzanék: „Öngyilkosságnak nevezünk minden olyan halálesetet, amely magának az áldozatnak cselekményéből folyik, akinek szándéka, vagy célja volt, hogy magát megöli, de akinek cselekménye nem áldozat.“[13] Ez az utolsó mondat az öngyilkosságnak egy másik fontos emberi-társadalmi tüneménytől való szükséges megkülönböztetését teszi lehetövé.

Ha már most befejezésül a modern társadalmakban az öngyilkosságok szaporodásának valóságos *okait* keressük, már emlitettük, hogy az öngyilkossági szám alakulása országok szerint különböző, feltünö azonban az a párhuzam, amely egyfelöl e számok, másfelöl a *nagyvárosok* és az *ipari fejlődés* között konstatálható. Mindenesetre fentebb már azt is megállapitottuk, hogy ez a szaporodási tendencia lassan gyengül, s mig 37 év alatt (1840—77.) 11 országban az emelkedés átlaga 64% volt, a következö 35 év alatt már csupán 14%. Ugy látszik, hogy társadalmaink e részt bizonyos maximum felé közelednek. Az emelkedés oka abban rejlik, hogy egy olyan szervezeti formából, amely kevés öngyilkossággal járt, olyan formába jutottunk, amely sokat bir el. Fölötte jellemzö, hogy az emelkedés olyan vidékekröl ered, amelyek eddig nem tüntettek fel ilyen magas számot és amelyeknél a városodás és iparosodás tüneménye erösen elötérbe lép.

Ugy látszik, hogy az iparos státusu társadalmak több öngyilkosságot hoznak létre magukból, mint az agrárjellegüek. Az öngyilkosok száma eléggé kifejezö indexe a szenvedésnek, egyensulyvesztésnek, szomoruságnak, amelyet egy csoport magában kitermel. És e tekintetben nagy különbség van azok között a társadalmi alakulatok között, ahol fennmaradtak a hagyományos életmódok és a városi települések között, ahonnan uj civilizáció, uj nézetek erednek. A városodás tüneménye némely országban igen nagy gyorsasággal ment végbe és semmi jele annak, hogy megakadjon. Éppen a gyors fejlödés folytán a modern társadalmak mintegy átmeneti állapotban vannak és még nem találták meg egyensulyukat. Persze, ha társadalmi tipusokat hasonlitunk össze, nem csupán a rosszat, a szenvedéseket, hanem a jót, az örömöket is szem elött kell tartani. A primitiv társadalmaknak, amidön áldozatokat mutattak be isteneiknek, helyes érzékük volt aziránt, hogy az örömet szenvedések és lemondások árán kell megszerezni. Az, amit társadalmi haladásnak nevezünk, magával hozza vágyaink és szükségleteink megsokasodását és gazdagabb, szövevényesebb, de több csalódással és szenvedéssel is teli létet jelent. Ha tehát az öngyilkosságok szaporodtak, abból nem következik, hogy az örömhöz képest most több a fájdalom, mint régen volt, csupán az, hogy az élet sokfélébb, több konfliktus csiráját rejti magában.

Az öngyilkosságok csakis ható okok szövevényes *egészével*

[13] Halbwachs i. m. 479. l.

hozhatók kapcsolatba. Nem világithatunk reájuk egyetlen tényezővel, hanem csupán azok egész rendszerével. A tények és körülmények ilyen szövevényes egészét a *civilizáció zónáiként* határozhatjuk meg. Egy ilyen zónában ugyanazon civilizációs tipusnak többékevésbbé fejlett alakulását, hagyományos falusi vidékeknek és progresszív városi központoknak egymásmellettiségét látjuk. Ezekben az utóbbiakban a társadalmi élet komplikálódásával nem csupán a régi szokások gyengülnek, hanem több lehetősége van az összeütközéseknek, akadályoknak és ez az utóbbi tény éppen az öngyilkosságok legfőbb okai közé tartozik. Hogy a társadalmi élet szövevényesebbé válása összefüggésben van az öngyilkosságok gyakoriságával, ez magyarázza meg azt is, miért csökken azok száma háboruk, forradalmak idején: ilyenkor, mint már fentebb is fejtegettük, az élet egyszerübbé válik.

Ismételjük, az öngyikosságok okainak feltárásában nem elegendő egyes tényezők izolált hatásainak mechanikus megállapitása, bizonyos gépies sematikus törvényszerüségek feltárása: a lényeg az életmód, *genre de vie*, változásában rejlik. A falusi miliöben a munka még szorosan a családhoz kapcsolódik, a lakosok közötti kapcsolatok szilárdak, de aránylag egyszerüek. Egyfelöl igen intenziv, másfelöl igen egyszerü kollektiv élet ez. A szokások a rokonságból, az egyforma foglalkozásból meritik erejüket és ez adja stabilitásukat. A család és vallás nagy kollektiv hatalmai érintetlenebbek, mint másutt. A paraszti élet szük körben mozog, az események, az érdeklödés korlátoltak. Ezzel szemben az ipari fejlödés és városodás mindenekelött a munka és az otthon kettéválasztására vezettek. A foglalkozások térbelileg és időben is egészen más keretek között folynak, a családtól egészen függetlenek. A kollektiv létezés e két módja különvált. De ebből a differenciációból az élet nagyobb komplikáltsága, az emberek közötti érintkezések és igy a surlódások nagyobb gyakorisága is következett. Valóban, a modern városi foglalkozásokból eredöleg, mindenféle szervezkedések, uj társadalmi problémák, emberek közötti uj meg uj kapcsolatok keletkeznek. Épp igy a családi élet, ha mélységben talán veszitett is, szélesebb körre, többféle társadalmi, szórakozási és egyéb érintkezésre terjed ki. Nagyobb az élet gazdagsága, de kisebb a konzervativ, egyént bekeretező ereje és több alkalmat nyujt a konfliktusokra. Ezért ez az élettipus az öngyilkosság minden társadalmi szervezetben szükségképen benne rejlö okainak nagyobb érvényesülését teszi lehetövé.

Kisléghi Nagy Dénes.

Az Egyesült Államok buzatermeléséről.

Az Északamerikai Egyesült Államok földmivelésügyi minisztériuma által minden évben kiadott „Yearbook of Agriculture“ felettébb érdekes statisztikai adatokat tartalmaz ennek a nagy és reánk olyan jelentös hatást gyakorló területnek mezögazdasági termeléséről. Az évkönyvnek most megjelent 1931. évi kötete az elözö kötetek adatait még kiegészíti és kiböviti és ezek között az adatok között oly sok tanulságos, reánk nézve érdekes és a mi termelésünk szempontjából fontos adat van, hogy azok közül azt, amely legközelebbről érint, a *buzatermelésre* vonatkozó adatokat az alábbiakban érdekesnek tartjuk megfelelö részletességgel ismertetni.

Az Egyesült Államokban 1866-ban csak egynegyed részét aratták annak a *buzaterületnek*, melyet 1930-ra a statisztika kimutat és csak tizennegyedét exportálták annak a mennyiségnek, mely 1930-ban kivitelre került. 1866-ban 15,424.000 acre* volt a learatott buzaterület, 1930-ban 59,153,000 acre. 1866-ban a nettó kiviteli mennyiség 10,828.000 bushel** volt. 1929-ben 140,432.000 bushel. Ezek a számok mutatják az Unió buzatermelésének óriási fejlödését, amely fejlödés fokozatosan, de mégis egy eleddig ismeretlen erösségü tempóban történt. A buzatermö terület 1866-tól 1877-ig 15 millió acreról 26 millióra elég egyenletes ütemben emelkedett. 1877-töl 1878-ra egy nagyobb kiugrás van, amikor is a learatott buzaterület 26 millió acreról 32 millió acrera, tehát több mint 20%-kal emelkedett. 1878-tól 1895-ig a learatott buzaterület kereken 41 millió acreig nött és nagyobb ugrás ebben az idöszakban csak 1896 és 1897 között van, amikor 51 millió acre buzaterület volt. Ez a terület nagyjában meg is maradt 1914-ig, de az 1914—15. évre a buzaterület 7 millió acreval 60 millióig emelkedett és a legnagyobb 1919-ben lett, amikor is 75,694.000 acre buzát arattak, kétségtelenül a háboru hatása alatt. Ettöl az idötöl kezdve a buzatermö terület megint inkább csökkenö tendenciát mutatott és kisebb-nagyobb eltérésekkel 59—60 millió acret tett ki.

A buzatermö terület emelkedése azonban csak egyik tényezöje volt a termelt mennyiség és a kiviteli mennyiség emelkedésének. Mert a termöterület növelésével egyidejüleg a *termés-átlagok* növekedése is tapasztalható mindenesetre sokkal nagyobb ingadozásokkal, mint a termöterület alakulása, ami az egyes évek különböző idöjárási viszonyai miatt természetes is. Ezeknek az ingadozásoknak és hullámzásoknak ellenére az Egyesült Államok acrenkénti buzatermelésének átlaga az 1866. évi 9.9 bushelról 1930-ig 14.4 bushelre emelkedett, ami 45% emelkedésnek felel meg. Ha az utolsó 30 év buzatermés-átlagait nézzük és ezt az idöszakot két részre osztjuk és pedig 1902--töl 1914-ig, vagyis a háboru kitöréséig eltelt idöszakra, akkor azt fogjuk látni, hogy a háboru elötti idöszakban az acrenkénti buzatermés átlaga 14.6 bushel volt, a második idöszak 14.06 bushel átlagtermésével szemben, vagyis nemcsak a buzatermö terület növekedése állt meg, hanem megállt a termésátlag emelkedése is, söt ebben nem egészen jelentéktelen csökkenés is van.

Az Egyesült Államok *buzatermése* a terület és a termés-átlagok fejlödése arányában emelkedett 1866-tól 1930-ig 152 millió bushelröl 851 millióra, ami 238 millió m.-mázsának felel meg. Nem kevésbé érdekelhet minket, hogy ebböl a termésmennyiségböl mennyi és illetöleg annak milyen százaléka került az Egyesült Államokból *kivitelre*. Az 1866. évi termésnek 7.1%-át exportálták az Unióból, ez a százalék 1878-ig csaknem rohamosan emelkedett az akkori termés 38.8 százalékáig, 150 millió bushelig, amely mennyiség 10 millióval meghaladja az 1929. évi exportmennyiséget, mert ebben az évben a 843 millió össztermésnek már csak 17.4%-a került kivitelre. A termésnek legnagyobb százalékát, 39.2%-ot 1891-ben vitték ki, ami akkor kereken 230 millió bushel volt. A legnagyobb kiviteli buzamennyiség 1914-ben 335 millió bushel volt, az egész termésnek 37.6%-a. A legnagyobb össztermés 17 busheles termésátlag mellett 1915-ben

* 1 acre = 1120 négyszögöl
** 1 bushel = 35.24 liter = 28 kg 78 kilós buza.

1.025,000.000 bushel volt, amikor azonban a termésnek csak 23.4%-a, 240 millió bushel jutott kivitelre. Igen közelről érdekel az amerikai hivatalos statisztikából kiszámítható az a tényadat — és a mi buzatermelésünkre ennek óriási jelentősége van, — hogy a háborut megelőző ciklusban az Unió évenként átlagosan kereken 140 millió bushel buzát exportált és ezzel szemben a háborut követő 15 év átlagában 194 millió bushelt. Ez nemcsak a vetésterület emelkedésének következménye, hanem a termésből a kivitelre kerülő mennyiség emelkedése is. Mert a háborut megelőző 15 évben az Egyesült Államok termésüknek átlagosan csak 20%-át exportálták és ezzel szemben a háborut követő 15 évben közel 24%-át. Messze és talán mellékvágányokra vezetne annak kutatása, hogy mi okozza azt, hogy az amerikai termésmennyiségnek nagyobb százaléka kerül most kivitelre, mint a háborut megelőző időszakban, holott az Egyesült Államok lakossága 1910 óta 30,802.780 lélekszámmal, azaz 33%-kal emelkedett. Az utolsó két év gazdasági depressziójában azonban a termésmennyiség 15.8, illetőleg 17.4%-ára csökkent a nettó kivitel.

Az Egyesült Államok területének éghajlati és talajviszonyai természetesen nem egyformán alkalmasak a buza termelésére, amit a termésátlagoknak és termésnek az egyes államok szerint való kimutatása is szemléltet. A buzatermés igazi hazája az Unióban a North Central-nak nevezett divizió, melybe a következő államok tartoznak: Ohio, Indiana, Illinois, Michigan, Wisconsin, Minnesota, Iowa, Missouri, North Dakota, South Dakota, Nebraska, Kansas. Az 1924—1928. évek átlagában ezen a területen 35,631.000 acre buzát arattak, ami az Egyesült Államok egész buzaterületének közel 65%-át teszi ki. A North Central divizióban a legnagyobb két buzatermö állam Kansas és North Dakota 19½ millió acre területtel, tehát az egész Unió buzaterületének 35%-ával szerepelnek. Ezeken a fö buzatermö államokon kivül még a Western kerület 10½ millió acre buzaterülete és ebben Montana államnak 3½ millió acre területe érdemel különösebb említést. Az Unió óriási területének elöbb emlitett különböző éghajlati és talajviszonyai okozzák, hogy az öszi buzán kivül a tavaszi buzának is nagy jelentősége van. Az 1930. évben learatott 38½ millió öszi buzaterülettel szemben 16 millió tavaszi buzaterület volt a 604 millió bushel öszi buzatermés mellett 191 millió tavaszi buzatermés lett. North Atlantic, South Atlantic és South Central kerületekben tavaszi buza egyáltalában nincs, a tavaszi buza hazája North Central, ahol a buzatermöterület 26%-a, és a Western, ahol 50%-a tavaszi buzával volt bevetve.

Igen különböző a *termésátlagok* mennyisége is az egyes vidékek, illetöleg államok szerint. Az amerikai statisztika által 1919—1928. évre összesitett adatok szerint a legmagasabb termésátlag a North Atlanticban 18.4 bushel volt acrenként, 1930-ban 21.8. Legkisebb volt a termésátlag South Centralban 1919—1928-ban 12.4, 1930-ban 10.3 bushel. A buzatermelés legfontosabb területén, North Centralban az 1919—28. évi átlag 13.1 bushel, az 1930. évi áltag 14.4 bushel volt. A legnagyobb buzatermelö államban, Kansasban az 1919/28 évi átlag 13.2, 1930. évi átlag 13.5 bushel volt. North Dakotában 1919/28-ban 10.8, 1930-ban 10.7 bushel volt az acrenkénti termésátlag. A termésátlagok fejlödését 1866—1930 között a következő számok mutatják. Az acrenkénti termésátlag volt:

1866—1880-ban 12.44 bushel
1881—1890-ben 11.84 „
1891—1900-ban 12.77 „
1901—1910-ben 14.34 „
1911—1919-ben 15.92 „
1920—1930-ban 14.20 „

Ezek az adatok mutatják, hogy az Unió buzatermelésátlagai az első évtizedes ciklustól az utolsó 10 éves ciklusig, 64 év időközében acrenként 1.75 bushellel emelkedtek, ami 14%-nak felel meg. 1901—1910 óta a termésátlag emelkedése megállt és azok között az ingadozások között is, melyeket az időjárás alakulása az egyes években okoz, stabilizáltnak tekinthető. Az Unió az 1920—30. évtizedben kimutatott acrenkénti 14.2 busheles buza termésátlaga *hektáronként 9.65 métermázsás átlagtermésnek felel meg.* Nagymagyarország buzatermésének átlaga 1909/13-ban hektáronként 12.6 q volt, tehát közel 3 métermázsával több mint az Egyesült Államoké. Csonkamagyarország 1920/30. évi termésátlaga pedig hektáronként 12.84 q buza volt.

Igen érdekes az amerikai buzatermelési statisztikának az a része, mely azt tünteti fel, milyen *árat* kapott a termelő buzájáért („Price per bushel received by producers Dec. 1.") 1866 december 1-én 1 bushel buzáért 152.7 centet kapott az amerikai termelő. 1930 december 1-én 60.8 centet. A két szám között óriási különbség van, de tévedés lenne azt hinni, hogy az 1930. évi 60.8 centes buzaár valami egészen rendkivüli volna az amerikai buza áralakulása tekintetében. 1892-ig ilyen alacsony ár kétségtelenül nem volt, mert a legalacsonyabb ár az 1892-ben jegyzett 62.2 cent volt. De már 1893-ban a buza ára 53.5 centre esett, 1894-ben meg éppen csak 48.9 cent. 1895-ben 50.3 cent volt. Igaz, hogy a következő évben 71.7 centre emelkedett, 1897-ben 80.9-re, de 1898-ban megint 58.2 centre esett. 1899-től kezdve az árak ujabb és csaknem egyenletesnek mondható emelkedése észlelhető egész 1914-ig, amikor 98.6 cent volt a buza ára. 1916-tól 1920-ig azután a háboru következtében rendkivül magas árat ért el az Unióban a buza: 1916-ban 160.3, 1917-ben 200.8, 1918-ban 204.2, 1919-ben — és ez a 64 éves időtartam legmagasabb ára — 214.9 cent. Ettől az évtől kezdve ismét hanyatlani kezd a buza ára; már a következő évben csak 143.7, amig elérkezett a 60.8 centes 1930. évi árhoz. A buzatermelés mérete és a buzaár szinvonala között törvényszerü korrelációt az amerikai adatokból nem lehet megállapitani. A háborut megelözö 15 év buzaáralakulását és buzaterületét vizsgálva, egész krassz jeleit látjuk annak, hogy az alacsony buzaár nem hatott csökkentöen, a magas buzaár nem hatott emelöen a buzaterületre sem abban az évben, sem az azt követö évben. 1901-ben 52½ millió acre buzaterület volt és 62.6 centet kapott a termelö 1 bushel buzáért. 1902-ben 63 centes ár mellett 49½ millió acre volt a buzaterület. 1903-ban 69.5 centet kap a gazda 1 bushelért és az 1903. évi 51½ millió acre helyett 1904-ben mégis csak 47.8 millió acre buzát arattak. Az 1904. évben több, mint 30%-kal, 92.4 centre emelkedett a buzaár és 1905-ben is 3 millióval kisebb a buzaterület, mint a közel 50%-kal kisebb 62 centes ár mellett volt. Viszonylag keveset, alig 1½ millió acrenyit változott, emelkedett a terület 1905-ben, holott a buza ára 74.6 centre esett vissza. 1906-ban 66.2 centes buzaár mellett megint 47.8 millió acre a buzaterület, tehát ugyanaz, mint 1904-ben

a 92.4 cent mellett volt és a következő 1907, 1908 és 1909. években mintegy 1½, 2 és 3 millió acreval kevesebb buzát termeltek, holott a buzaár 66.2 centről 86.5 centre, 92.2 centre, sőt 98.4 centre emelkedett. Ellenben 4 millió acre a buzaterület össznövekedése 1911-ben az alacsonyabb 87.4 centes ár mellett és 1914-ben a 98.6 centes buzaárnál csaknem ugyanaz volt a buzával bevetett terület, mint 1901-ben a 62.6 centes ár mellett. Sem ugyanabban az évben, sem a következő évben nem volt észlelhető tehát kauzális összefüggés a buza ára és a buzával bevetett terület nagysága között. Bizonyos természetes adottságok: a talajnak buzatermelésre való alkalmassága, a földrajzi fekvés, a közlekedési viszonyok determinálják a buzatermelés kereteit, melyek bizonyos határok között szükülnek, vagy tágulnak elsősorban az időjárási viszonyok változása szerint.

Érdekes lehet ránknézve a földmivelésügyi miniszter által kiadott „*Yearbook of Agriculture*"-nek az a része, amely a *buzatermelés költségeit* mutatja ki és pedig kétféle alapon; egyfelöl a termésátlagok szerint, másfelöl az egyes földrajzi területek szerint. Az 1931. évben kiadott adatok az 1929. évi termelési költségeket tartalmazzák 1077 jelentés alapján, az 1930-ban közzétett 1928. évi adatok 851 jelentésből készült adataival szemben. A buzatermelés költségeit az őszi buzára nézve igy mutatják ki:

Buzatermelési költségek az Egyesült Államokban a termésátlagok alapján.

	1929-ben	1928-ban	1929-ben	1928-ban	1929-ben	1928-ban	1929-ben	1928-ban
	12 bushel és ennél kisebb		13—18 bushel		19—24 bushel		24 bushel és ennél nagyobb	
	átlagtermés mellett a költség acrenként dollár							
Talajelőkészités és vetés	3·12	3·10	3·18	3·14	3·20	3·41	3·50	3·37
Aratás és cséplés	3·03	3·30	3·84	4·06	4·07	4·55	5·22	5·16
Piacra hozatal	0·61	0·68	0·81	0·82	0·93	0·96	1·04	1·05
Különféle munka (öntözés, lecsapolás, vetésápolás)	0·10	0·08	0·13	0·05	0·11	0·12	0·03	0·11
Trágya és műtrágya	1·13	0·74	1·04	0·90	0·80	0·64	1·01	0·63
Vetés	1·43	1·39	1·37	1·36	1·34	1·39	1·55	1·41
Földbér (földjáradék)	4·02	3·84	4·79	4·35	6·31	5·04	7·04	6·80
Különféle (zsákok, terménybiztositás, felszerelés avulása, magtárelhasználás stb.)	1·65	1·82	1·94	2·04	2·45	2·35	2·11	2·25
Összesen	15·09	14·95	17·10	16·72	19·21	18·46	21·50	20·78
Ebből levonva a szalmáért	0·58	0·36	0·45	0·32	0·30	0·36	0·27	0·38
Marad tiszta költség acrenként	14·51	14·59	16·65	16·40	18·91	18·10	21·23	20·40
bushelenként	1·61	1·62	1·11	1·02	0·90	0·86	0·73	0·73

A fenti adatokból mindenekelőtt világosan tünik ki, hogy a buza acrenkénti termelési költségei egyenes arányban emelkednek a buzatermésátlaggal, ami természetes is, mivel a nagyobb átlag produkciójához nagyobb költség szükséges. Az 1929. évben az összes gazdaságok átlagában *1 acre termelési költsége 16.18 dollár = 92.22* pengő volt, 1928-ban pedig *17.16 dollár* = 98 pengő. A termelés költségei tehát 5.78 pengővel csökkentek, ami kb. 6%-nak felel meg. Egész más az eredmény, ha az átlagtermések szerint csoportositott termelési költségeknek 1 bushelre elosztott mértékét nézzük, mert ez azt mutatja, hogy a termésátlagokkal forditott viszonyban állnak

a termelési költségek, még pedig olyan nagy mértékben, hogy a legkisebb termésátlagot adó gazdaságok bushelenkénti 1.61 dollár költségével szemben a legnagyobb termésátlagot adó gazdaságokban csak 0.73 dollár az előállitási költség. A fenti táblázat könnyen áttekinthetően mutatja, hogy mely költségek azok, melyek a nagyobb termés kimunkálása folytán emelkednek. 1928-ban az Egyesült Államokban 95 centbe, tehát kereken 5½ pengőbe került 1 bushel termelése, 1929-ben a kevésbé jó termés következtében 6.60 P volt 1 bushel őszi buza termelési költsége. Katasztrális holdakra és métermázsákra pengőben átszámitva az Egyesült Államok őszi buza termelési költségét, azt fogjuk találni, hogy 1928-ban a 18 bushelos = kat. holdankénti 7.57 métermázsás átlagtermésnél 1 kat. holdra 144 P, 1 q buzára kereken 19 P termelési költség esett. 1929-ben 14 bushelos = 5.70 métermázsás átlagtermelésnél 1 kat. holdon kereken 134 pengő termelési költség állt elő és 1 q buza előállitási kötsége 23.60 P volt. Érdekes lehet ehhez megismerni a *Magyarországra* nézve kimutatott termelési költségeket. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztályának 1931 március 24-én tartott ülésén dr. Rege Károly 1 q buza nettó termelési költségét 1928-ra 24.93 pengőben, 1929-re 23.11 pengőben, 1930-ra 24.96 pengőben mutatja ki. A termelési költségek tehát az Egyesült Államokban nagyjában ugyanazok, mint amit nálunk, — mindenesetre csak 65 gazdaság adatai alapján — termelési költségként kimutattak. Az már csak üzemstatisztikai adat, hogy az Egyesült Államoknak fent ismertetett termelési költségei azt bizonyitják, hogy a jobb termelési eljárással jobb földön jobb termés előállitása kevesebbe kerül, mint a kisebb termelési költséggel előálitott kisebb buzatermés. Az előzökben az őszi buza termelési költségeit vizsgáltuk, de az Egyesült Államokban a tavaszi buza is elég nagy jelentőséggel birván, az errevonatkozóan 284 jelentésből összeállitott statisztikai adatokból is érdemes kiemelnünk, hogy a jelentések körébe eső gazdaságokban a tavaszbuza 12 bushelos átlagtermése mellett az acrekénti termelési költség csak 14 dollár volt és emellett a bushelenkénti előállitási költség ugyanannyi, vagyis 1.16 dollár, mint az őszi buzánál.

Nemcsak az Egyesült Államokat, hanem minket is egész közelről érdekel az a kérdés, hogy *a világ buzatermelése* hogyan fejlödött és errevonatkozóan is igen részletes adatokat találunk a Department of Agriculture évkönyvében. Ezekből az adatokból azt látjuk, hogy Oroszország és Kina kivételével a buzával bevetett terület:

1909—1914-ig	204,000.000	acre	termelés	3.041,000.000	bushel termés
1921—1926-ig	226,100.000	„	„	3.307,000.000	„
1930—1931-ig	250,200.000	„	„	3.778,000.000	„

a területnek kereken 25%-os, *a termelésnek 26%-os megnövekedését* mutatják ezek a számok, melyek a buzatermelés mai helyzetének megmagyarázására alkalmasak. Hogy ez milyen mértékben nehezedik az Egyesült Államokra is, azt egy másik statisztikai kimutatásból láthatjuk, abból, mely a buzakészleteknek nagyságát mutatja ki. A julius 1-én a farmokban levö buzakészlet 1909/10-ben 14,171.000 bushel, 1919/20-ban 19,261.000 bushel, 1930/31-ben 47,161.000 bushel volt. A malmokban és az elevátorokban levö buzakészlet 1919/20-ban 19,672.000 bushel (csak ezen időtöl kezdve mutatják ki ezeket a készleteket), 1930/31-ben 54,031.000 bushel volt. A látható készlet 1909/10-ben 12,771.000 bushel, 1919/20-ban 10,873.000 bushel. 1930/31-ben 112,755.000 bushel.

Az Egyesült Államoknak a világ buzatermelésére vonatkozó statisztikájából kiemeljük még azoknak az országoknak adatait, melyek a buzatermelés helyzetére a legfontosabbak. Ezek között elsősorban *Kanadát*, melynek buzaterülete 1909/10—1913/14-ig átlagosan 9,945.000 acre, 1921/22—1925/26-ig 22,083.000 acre volt, 1930/31-ben pedig 24,898.000. Érdekes, hogy az acrenkénti buzatermésátlag 1909/10—1925/26-ig 19.8 bushelről 16.6 bushelra esett és 1930/31-ben 15.9 bushel volt. Kanadában nyilván buzatermelésre kevésbé alkalmas területeket is buza alá fogtak és ez is okozta a termésátlagok csökkenését. Ennek ellenére a buzatermés mennyisége Kanadában 1909/10-től 1913/14-ig átlagosan kereken 197 millió bushel, 1930/31-ben 396 millió bushel volt. *Argentina* buzatermelésénél is jelentékeny emelkedést mutat ki az Egyesült Államok statisztikája, mely szerint 20 év alatt a buzaterület 16 millió arcreról; 1930/31-ig 21,285.000 acrera, a termésátlag 9.2 bushelről 12.8 bushelra, a termés mennyisége 147 millió bushelről 271 millió bushelra emelkedett. *Ausztrália* buzatermelésének fejlődéséről érdekes adatokat kapunk abban a statisztikában, mely kimutatja, hogy a figyelt 20 éves időszak elején Ausztrália 7.5 millió acre buzaterülete 18,160.000 acrera emelkedett, a buzatermés mennyisége pedig 90½ millió bushelről 215 millió bushelra. Ha ezekkel az adatokkal szemben *Magyarország* buzatermelésének fejlödését az Egyesült Államok statisztikáján keresztül nézzük, akkor azt találjuk, hogy az 1909/10—1913/14. év átlagában 3.712.000 arcre buzaterület 1930/31-ig 4,071.000 acrera emelkedett csak, a 20 éves időszak elejére kimutatott 71½ millió bushel termés pedig 73,000.000 bushelra.

Az Egyesült Államok mezögazdasági termelésének legnagyobb jelentöségü része a buza, melynek évi *buzatermés értéke* a termelönél az utóbbi 5 évben igy alakult:

1926-ban	996	millió	dollár
1927-ben	981	„	„
1928-ban	887	„	„
1929-ben	842	„	„
1930-ban	517	„	„

Hogy a világ buzatermésének nagymértékü emelkedése és az áraknak az ismertetett statisztika szerint való csökkenése ellenére az amerikai farmer életfeltételei miért voltak mégis inkább elviselhetök, azt a mezögazdasági termelés érték-indexszámai és a gazdák által felhasznált közszükségleti cikkek indexszámai mutatják. A gabona indexszáma (1909 juliustól 1914 juliusáig = 100), 1910-ben 95 indexszámot, 1929-ben 117 indexszámot mutat. Az egész mezögazdasági termelésé az 1910-beli 98 indexszámról az 1929-i 133 indexszámra emelkedett. Ezzel szemben a termelésre és az életfenntartásra vásárolt szükségleti cikkek indexszáma 98-ról 1930-ig 146 indexszámra emelkedett. Ha ezzel összehasonlitjuk a mi indexszámainkat, akkor látni fogjuk, hogy az agrárolló két ága nálunk sokkal nagyobb távolságban van egymástól. A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* adatai szerint az 1909/13. évek átlagát 100-nak véve, a mezögazdasági termékek nagykereskedelmi árindexe 1930-ban 81.9 volt, az egyéb áruk indexszáma pedig 119.9. *Az eltolódás az agrártermelés hátrányára az Egyesült Államokban 9.8 százalék, nálunk 38 százalék.*

Éber Ernő.

Könyvismertetések.

Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. Geschichte der Philosophie in Längschnitten. Hgb. von Prof. Dr. Willy Moog. Heft 1. Junker u. Dünnhaupt Verl. Berlin, 1931. — 70 S.

A tudományos irodalom rohamos gyarapodása még a specializált szakember részére is szinte lehetetlenné teszi a kutatás fejlödésével való folytonos lépéstartást. Még kevésbbé leheséges a szorosan vett szakmán kivül esö, de azzal rokon irodalmi munkásság figyelemmel kisérése. Pedig erre éppen ma, amikor a tudományos megismerés válságos korszakát éljük és az igazságok metafizikai gyökeréig, a nagy összefüggésekig szeretünk visszanyulni, elkerülhetetlenül szükség van. Különösen áll ez minden tudományok alapjára, a filozófiára, a maga részdiszciplináinak sokféle elágazásaival. Ezért ma igen nagyfontosságuak a tudományt alkotva müvelö, elsörangu kutatók által készitett, rövid áttekintések. A kitünö *Willy Moog* professzor szerkesztésében megjelenö uj kiadványsorozat, amely a filozófia történetét „hosszmetszetekben" akarja nyujtani, ennek a célnak a jegyében áll és a magyar tudományos munka elismerésének ujabb jelét láthatjuk abban, hogy a filozófia kiváló német képviselöi sorában az elsö füzet, a gazdaságbölcselet története, a mi *Surányi-Unger*-unk neve alatt lát napvilágot.

Surányi-Unger nem könnyü feladatra vállalkozott, hiszen még a gazdaságfilozófia tárgyát és problematikáját illetöleg is távol vagyunk a felfogások egységétöl. Eredetileg a gazdaságelmélet müvelöi azt még mindenestöl a bölcselet körébe sorolták és például a glasgowi professzor bizonyára morálfilozófiai munkának tartotta a nemzetek vagyonáról irott vizsgálódásait. Ma is sokan gazdaságbölcseletnek nevezik a gazdálkodás alapjelenségeinek mélyebben szántó elemzését, alig téve különbséget elmélet és filozófia között. Mások már szorosabb elhatárolást végezve, csupán a két terület kapcsolódó részeit és pedig egyrészt az elmélet methodologiai, ismerettani alapvetését, vagy másrészt a magyarázatok mögött rejlö általános világnézet tételeinek feltárását tekintik gazdaságfilozófiának.

Szerzönk a gazdaságbölcselet történetének vázolásában azt a módszert követi, hogy a gazdaságelmélet fejlödésének kapcsán rendszeresen feltárja a filozófia és gazdaságtan kapcsolatait. Hiszen nagy munkájának* is az volt az alaptétele, hogy minden közgazdasági elmélet végsö elveit illetöleg valamely bölcseleti tanitáson nyugszik. Most is rövid, de kitünö elemzésekben mutat rá a

* Philosophie in der Volkswirtschaftlehre. 2 köt. Jena 1923—26.

természettudományi világfelfogásra és a természetjogra, amely Quesnay és Smith s a német idealizmusra, amely a történeti iskola tanaiban jut kifejezödésre. A XIX. század utolsó harmadában öt föirányt különböztet meg: a marxizmust, a határhaszon-elméletet, a gazdasági egyensuly tanát, a cambridgei iskolát és az amerikai Clark tanitását. Ezeket a jelen század birálata mind erösen megviselte. Napjainkban ujra öt föirányzat uralkodik: Casselé, Liefmanné, a társadalmi-jogi iskoláé, az univerzalizmusé és az institucionalizmusé. Ha maga ez a felosztás talán birálható is, tagadhatatlanul rendkivül érdekes és élvezetes *Surányi-Unger* fejtegetéseit követni, amidön e különböző irányzatok mögött rejlö különböző filozófiai elveket világitja meg. Azonban a bölcselet nemcsak a szorosan vett elméletben jut érvényre, hanem a gazdaságpolitikában is. Hiszen e kettöt nem is lehet egymástól szorosan elválasztani. A bölcseleti tanok hatását illetöleg az a különbség tán mégis megállapitható, hogy az elméletre nézve inkább a filozófia logikai és lélektani problémái mértékadók, mig a gazdaságpolitikai tanitásokban a metafizikai, ethikai és társadalombölcseleti doktrinák jutnak érvényre. Igy például a középkor gazdaságpolitikáján kétségkivül a metafizikai jelleg uralkodik, a kereszténységnek a tulvilágra és a szellemire irányitott figyelme, amely szükségképpen elhanyagolja a materiális szempontokat. A kezdödö ujkor ellenben az emberi életet a tulvilági szemléletböl a földre hozza vissza s bizonyos öntudatlan metafizikai materializmussal az anyagi jólét kérdéseit hozza elötérbe. Ugyancsak kimutatható metafizikai, ethikai és társadalombölcseleti elvek érvényesülése a védövámos nacionalizmusban, a szociálpolitikai irányzatban, az utopisztikus szocalizmusban, Henry George földreformjában s az anarchizmus tanitásában is.

Könyvének utolsó fejezetében a szerzö megismertet azzal a vitával, amely az értékitéletek lehetösége körül fejlödött ki: vajjon a gazdaságtannak csupán kauzális összefüggések megállapitása-e a feladata, vagy cselekvési normákat is kell-e nyujtania? E kérdést ismeretelméleti alapvetéssel tudvalevöleg *Max Weber* vitte az érdeklödés elöterébe és Surányi-Unger megállapitja, hogy a nagy módszertani vita és az értékitéletek körül lefolyt polémiák nem csupán a gazdaságbölcselet eddigi történetének legkiemelkedöbb eseményei, hanem egyuttal azok a legfontosabb források is, amelyekböl a bölcselet és gazdaságtan érintkezö területének további megtermékenyitése várható.

K. Nagy Dénes.

Bülow, Friedrich: Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung in das wirtschaftliche Denken. Kroners Taschenausgabe, Bd. 81. Leipzig: Kröner Verlag. 1931. Ára 4 márka.

Egy könyvet, melyröl nem ugyan a szerzö, de a kiadó azt hirdeti „Das moderne Lehrbuch der Volkswirtschaftslehre", az ember bizonyos kételyekkel fogad, mert igen nehéz az, hogy egy tankönyv annak a sok követelménynek megfeleljen, hogy igazán azt mondhassuk róla, hogy ez „*a tankönyv*". Természetesen *Bülow* közgazdaságtanára is némi tulzással került e cim.

A szerzö már sokkal szerényebb is, mint a kiadó. Semmiféle

kizárólagossági jogot nem követel maga számára és feladatát is csak abban jelöli meg, hogy gazdasági gondolkozásra akarja olvasóját megtanitani. A szerző nem magát akarja nézeteivel előtérbe tolni, és nem is akar a talán részéről helyeselt felfogások ügyvédjeként fellépni. „Der Leser soll" — mondja elöszavában — „nicht zu einem bestimmten Standpunkt überredet werden. Im Gegenteil: das Buch will rücksichtslos die Schwierigkeiten aufdecken und jede Meinung gelten lassen". (VII. old.)

Ezt az igéretét a szerző lelkiismeretesen be is tartja. Fötörekvése a sokoldaluság, vagyis az egyes kérdések minden oldalról való megvilágitása és minden fontosabb álláspontnak alapos, valóban megérthető feltárása. Már ezzel adva van az a széles meder, melyben a könyv fejtegetései folynak. Megvilágitja ezt az, hogy maga az alapvetés 222 oldalra terjed. E tekintélyes oldalszámon a szerző csupán a közgazdaság kialakulását és történeti fejlödését, nagyobb részében pedig a közgazdaságtan történetét és fontosabb irányait tárgyalja. Hogy némi fogalmat kapjunk arról, hogy mily széles mederben folyik tárgyalása, felemlitem, hogy majdnem 100 oldal telik meg, mig *Quesnay*-hez eljut, ez pedig a tudományos közgazdaságtannak csak kezdete. Majdnem ujabb 150 oldal telik meg az alapvetést követő második részben, mig a szerző a forgalmi gazdaság kérdéseihez elérkezik. Igaz, hogy a szerző itt már az elmélet szempontjából is igen fontos kérdéseket tisztáz. Végez a causalis és teleologiai felfogás és a tiszta ökonomia egymáshoz való viszonyával, a gazdasági törvényszerüség kérdésével és szélesen tárgyalja a termelési tényezök kérdéseit, belevonva egyuttal a munkamegosztás, a munka racionalizálása és a telephely kérdéseit is. E részben tárgyalja a tökét és a tökeképzödést is.

Csak ezután kerül a sor a piac jelenségeinek vizsgálatára, melynek a könyv hátralévő része szól. Szélesebb, vagy legalább is a könyv elöbbi részeivel némileg arányban álló keretek között csak az érték és árelméletet tárgyalja, mig a jövedelemeloszlás, ki vált pedig a pénz- és a konjunkturaelmélet problémáival feltünö röviden végez. A pénzelméletnek szentelt 28 oldalon a jegybankpolitika és a váltóárfolyam kérdései is elintézést nyernek. A hitelnek mindössze 5½, a konjunkturakérdésnek ugyanennyi jut.

Ezek az arányok világot vetnek arra, hogy a szerző erösen bölcseleti és részben történeti alapon fogja fel a közgazdaságtan feladatkörét. Bevezetésül igen szép és élvezetes gazdaságtörténeti áttekintést ad. A szerzönek a módszertani kérdések iránt legszélesebb alapon való érdeklödésén kivül a bölcseleti távlat a munkában talán azzal is magyarázható, hogy a gazdasági gondolkozásra való nevelést tüzi céljául és ez alatt mindenesetre az állami közösség szempontjából való gondolkozást érti. A gazdasági élet automatikus törvényszerüségei kétségtelenül kissé háttérbe szorulnak részben azzal, hogy csak a munka második felében, tehát akkor kerül rájuk a sor, midön már számos másirányu képzetekkel van az olvasó telitve, részben pedig azzal, hogy e törvényszerüségek is gyakran gazdaságpolitikai részekkel átszöve kerülnek tárgyalásra. E tárgyalási mód megóvja ugyan az olvasót attól, hogy azt higyje, hogy a piaccal és törvényszerüségeivel el van intézve minden, ami a közgazdaság körébe esik, de arra nem lesz figyelme eléggé ráirá-

nyitva, hogy a gazdasági életben vannak szükségszerüségek, melyek a gazdasági élet feltételeiből elkerülhetetlenül folynak.

Egyébként a szerző, mint emlitettük, lelkiismeretesen betartja igéretét, hogy minden nézetet alaposan megvilágit, kivált a bölcseleti és módszertani vonatkozásu kérdésekben. Általában a könyv legnagyobb lelkiismeretességgel van megirva. A szerző — a pénz- és konjunkturaelmélettől eltekintve — valóban a legujabb irodalmat is alaposan ismeri és feldolgozza. Ezenkivül csupán a gazdasági egyensuly elmélete rövidül meg tárgyalásában.

Bülowra azok a törekvések, melyek a tiszta piaci elméleten tulfejleszteni kivánják a közgazdaságtant, jelentös befolyást gyakoroltak. Sokat foglalkozik *Spann*-nal is és felfogásával szemmelláthatóan rokonszenvet mutat, de kivált az érték- és árelméletben erösen *Cassel* felé vonzódik.

Nézeteivel nem sokat lehet vitatkozni, mert — bár birálatosan — felsorakoztatja a különböző nézöpontokat és inkább csak némi nyomatékkal és a tárgy elrendezésével igyekszik a neki helyesnek látszó felfogást, akkor is legtöbbször az ellenérvek méltányolásával, kiemelni.

Egyes kérdésekre vonatkozólag megjegyzései igen találóak. Igy p. o. teljesen igaza van, ha azt mondja: „Die Teleologen sind verkappte Wirtschaftspolitiker“ (250. old.). Igen találó, bár lényegében nem uj, a pénz mennyiségi elméletéről szóló itélete is, midön kiemeli, hogy a pénzmennyiség behatása az árakra mindig idöt igényel és sok közbensö láncszem közvetitésével érvényesül. Szellemes az a megállapitása is, hogy az angol teljes fedezeti rendszer egy gazdag nemzet megoldása volt, mig a bankszerü fedezet oly nemzeté, mely gazdaggá akar lenni. (505. old.). Ilyen találó észrevételek a könyv minden részéből idézhetök volnának. Persze ezekkel szemeben azután itt-ott olyan megállapitások is állnak, melyeket fenntartás nélkül nehéz volna aláirni.

Ha az irodalom alapos ismeröje nem sok ujat talál is benne, a könyvet mindenesetre élvezettel, söt egyes vonatkozásokban haszonnal is olvashatja; aki pedig a tudományban nincs otthon és irodalmát még nem ismeri jól, határozottan sokat tanulhat belöle

H. F.

Spengler Oswald: Gép és Ember. Egy uj filozófia gondolatai. Bevezette *Nagy József* egyetemi tanár. Forditotta *Sz. Mátray Sándor.* Budapest, 1932. 99. lap.

Másfél évtized igéretét váltja be Nyugat Alkonyának irója, amidön e kis füzetben izelitöt ád munkában levö uj filozófiai müvéből, hogy érthetövé tegye számunkra történetfilozófiájának eddig sokszor félreértett tendenciáit. Ez a félreértés nem annyira az olvasók és birálók lelkéből származó eltorzitása volt Spengler bölcseletének, mint inkább azon problémák ki nem forrott elmélyitéséből eredt, amelyek a természettudomány-szellemtudomány szubtilis szétválasztásának kisérletei után az egész kérdéskomplexumot a modern mélységpsychológia fundamentumaira óhajtották fölépiteni. Már a Nyugat Alkonyában is nagy visszaesést láthatunk a szellemi magaslatok azon csucsairól, amit e téren *Windelbandnak, Rickertnek, Simmelnek* köszön a történetbölcselet, mert *Spengler* a történet lelki tartal-

mának és formai megjelenési formáinak disztinkciója helyett, ami a történetbölcselet nagy munkásainak éppen a problémáját alkotta, ismét visszatér oda, ahol e finom meglátások előtt torpant meg a történetfilozófia s ujból csak a természettudományok harapófogójával próbálja megragadni azt a kérdést, amely lényegileg lelki lévén, csak az intuició lelki csipeszével fogható meg. Igy azután nem segit ez eredendő bünön az a körülmény sem, hogy *Spengler* tényleg a mélységpsychológia követelményét hangoztatja a történelem problémáinak mérlegelésénél mint olyat, amely egyedül képes az élet e legkomplikáltabb és legsynthetikusabb megnyilvánulásainak megközelitésére. *Spengler* ugy jár, mint az a logikus, aki az emberi értelem örök szabályaira hivatkozik, de azért folyton vét a józan ész követelményei ellen. Psychoanalitikusan ugy fejezném ezt ki, hogy e követelmény tulkompenzálása azon módszernek, amely egyenesen az ellentétét nyujtja annak, amit elméletileg hangsulyoz. Rá is mutattak erre a német kritikában többen: *Spengler*, egyrészt a deduktiv mathematikus, másrészt a tények embere, minden kombinációban csak kentaurjelenség, aki egy lépéssel sem vitte előre a belátást, amit a történeti élet rejtélyének sugallatából az emberi erőfeszités megteremteni óhajt.

Éppen ezért nem uj filozófia az sem, amit e kis füzetben nagy munkájának előhirnökekép nyujt. Nem uj filozófia, csak végtelenül szellemes, frappáns eszmefuttatás azon kérdésekről, amelyeket bőségesen megtárgyalt Nyugat Alkonyának két vaskos kötetében. Mindaz, amit a füzet öt fejezetében elárul, mindannyiunk által ismert, átélt, szinte közhellyé vált igazságok. És mégis azt hisszük, ezeknek az igazságoknak ilyen csoportositása nem történetszemlélet, hanem egyszerüen az összeomlás kétségbeejtő, ködbeborult láthatárának kesernyés lelki vetülete, aminek genezisét megértjük ugyan a szerző lelkében, de amit az emberiség életének megitélése során normának el nem fogadhatunk.

A forditás, egy-két magyartalan szerkezetet tulságosan zokon nem véve, sikerült, lendületes, élettel teli. Nagy József egyetemi tanár bevezetője, mint mindig, áttekinthető, mély, tanulságos.

Czerny József.

Knolle Herbert: Konjunkturengewinn im Verhältnis zum Unternehmergewinn (az „Untersuchungen zur teoretischen Nationalökonomie“ c. gyüjteményből). Verlag Gustav Fischer, Jena, 1931.

A tanulmány célja a konjunkturális nyereség és a vállalkozói nyereség közti viszony tisztázása, ezzel kapcsolatban annak megállapitása is, mily komponensek alkotják a vállalkozói nyereséget.

A klasszikus nemzetgazdaságtan (Ricardo) már a tőkejáradék elméletéhez sem talált kielégitő megoldást, aminek magyarázata a szerző szerint abban rejlik, hogy a gazdasági életet statikusan fogván fel, annak dynamikus megnyilvánulásait pld. éppen a tőkejáradék és a vállalkozói haszonra nézve oly fontos piaci áralakulást elhanyagolták. A konjunkturális nyereség fogalmát *Adolf Wagner* vezette be az irodalomba, ő azonban a problémát inkább az igazságot kereső szociálpolitikus, mint a hüvös teoretikus elő-

itéletmentes szemeivel nézte. Már ő hangsulyozza a konjunkturális haszon ama vitatott ismérvét, hogy az független a gazdálkodó alany tevékenységétől. Csak másodsorban ismeri el Wagner a spekulativ tevékenység kausalis jelentőségét a nyereség kialakulásában. Végezetül értékitéletet alkot és a konjunkturális hasznot „gazdaságilag meg nem érdemelt"-nek bélyegzi. Knolle véleménye ezzel szemben az, hogy a nemzetgazdaságtannak nem hivatása a nyereségeket etikai mértékkel itélni meg.

Tovább szükitve a problémát, Knolle kizárja vizsgálódása köréből mindazon konjunkturaszerü nyereségeket, melyek elöidézöi politikai okok, vagy természeti katasztrófák lehetnek s a tanulmányozás tárgyául tekintett konjunkturális nyereséget ekként definiálja: „Konjunkturális haszon az a vagyonszaporulat, mely a kapitalisztikus termelési rendszer sajátos piaci változásai alapján véletlenül és elvileg megszolgálatlanul jut a gazdálkodó alanynak." Nem sorolja ebbe a kategóriába sem a fogyasztói konjunktura nyereséget, sem a Marshall által kreált quasi-járadékot, melyeknek realitását, sőt részben elméleti alkalmazhatóságát is kétségbevonja.

A most már pontos határok közé szoritott fogalom helyét a gazdaságtörténetben is kijelöli olyképpen, hogy azt a kapitalista termelési rend sajátos velejárójának tekinti, mig hasonló „véletlen elöidézte" nyereségeket a korábbi gazdasági rendszerek elszigetelt jelenségeinek itél. A kapitalizmus dynamikája, nevezetesen azok a surlódások, amelyek a kereslet és kinálat diszproporcionált voltában jelentkeznek, idézik elö a konjunkturális nyereséget. Példával illusztrálva: Egy tejtermelö (A) ügyes és intenziv propagandája megháromszorozza a tejfogyasztást, miáltal „A", de a vele egyazon piacon müködö B. és C. is haszontöbblethez jutnak. De mig B. és C. nyeresége a tipikus konjunkturális nyereség, addig A. aktiv közremüködésével vállalkozói nyereséget biztositott magának. Ez a példa vezet a vállalkozói nyereség problémájához.

Knolle elutasitja azt a felfogást, hogy a vállalkozói nyereség kialakulásában a vállalkozói tevékenység irreleváns volna és ezzel megdöl annak a lehetősége, hogy a vállalkozói nyereséget a konjunkturális nyereséggel azonositsa. De nem vallja azt a felfogást sem, amit több neves közgazda vall, hogy t. i. a vállalkozói nyereség a vállalkozói tevékenységért járó „bér" és a risiko prémium-összege lenne (Cassel G.). Felfogása szerint a bér fogalma a vállalkozóval kapcsolatban nem alkalmazható, mert a vállalkozásnál 1. bér elöre nem stipuláltatik, 2. mert a vállalkozói funkciónak nincs piaca jelenlegi dinamikus gazdasági rendszerünkben, egy statikus gazdasági rendszerben pedig, amilyet némely iró feltételez, a vállalkozónak a szó szoros értelmében nincs keresnivalója.

A szerző felfogása szerint a vállalkozói nyereség semmiképpen nem analizálható és bár a konjunkturális momentumok nagyságában befolyásolják, mégis egészében egy a vállalkozót gazdasági tevékenységéért illető jutalmat lát benne. Ezáltal tehát élesen elválasztja a passziv magatartásu gazdasági alany konjunkturális nyereségétől. Végeredményben tehát Knolle nézete szerint (és ebben Schumpeterre is támaszkodik) a gazdaság dinamikus viszonyainak és ezáltal a konjunkturális változásoknak teremtője is a

vállalkozó, az igy keletkező nyereségnek, a valóban konjunkturális haszonnak élvezői azonban más, passziv gazdasági alanyok is.

Egészben véve amellett, hogy körültekintő analizisét méltányolni lehet, Knolle felfogása némileg anakronisztikus. Ugy tetszik, a klasszikus és neoklasszikus közgazdák alapos tanulmányozása mellett nem szentel elég figyelmet a monopol-kapitalizmusnak és a láthatáron jelentkező „Planwirtschaft"-nak, mert legalább ezuttal ezekről a nagyon is idetartozó fejlődési fázisokról, amelyek a vállalkozót visszaszoritják és a konjunktura fogalmát is elhomályositják, könyvében említést sem tesz.

Csanádi György.

Dr. Keiser Günther und *Dr. Benning Bernhard:* Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928. Herausgegeben vom Institut für Konjunkturforschung, Sonderheft 22. — Berlin, 1931: Reimar Hobbing, 210 o.

A tőkeképződés elömozditása egyike az utóbbi években legsürübben emlegetett jelszavaknak, magának a tőkeképződésnek a fogalma azonban állandó viták középpontjában állott. Különösen a *Friedrich List Gesellschaft* 1929. évi eilseni konferenciáján fejlödött ki beható vita erről a tárgyról, ahol *Wagemann* referátumával szemben számos ellenvélemény hangzott el. Megközelitöleg egyetértés uralkodott abban a tekintetben, hogy elsösorban a fogalom kétfelé választása szükséges, aszerint, hogy dologi tőkéről vagy pénztőkéről van-e szó. Arra nézve azonban, hogy bizonyos vagyontárgyakat (igy pld. lakóházakat) be lehet-e vonni a dologi töke fogalma alá s hogy a pénztőkék körébe mi tartozik, a nézetek eltéröek voltak s igy a tőkeképződés fogalma sem volt tisztázható. A legszélsőségesebb álláspontot *Hahn* és *Gustav Stolper* képviselték, akik szerint akár a dologi töke, akár a pénztőke gyarapodásának számszerü megállapitása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, miért is minden erre vonatkozó adat csak arra alkalmas, hogy hamis következtetésekre vezessen.

Ennek dacára Németországban azóta is több erre irányuló kisérlettel találkoztunk. Igy a *„Frankfurter Zeitung"* elsösorban a betétstatisztikára és a tőkekibocsátásokra támaszkodva, a pénztőkék képződésének a mérvét igyekezett felderiteni; a *Reichskredit-Gesellschaft* viszont a beruházási tevékenységből kiindulva, a dologi tőkék gyarapodását tette vizsgálat tárgyává. Az *Institut für Konjunkturforschung*-ot sem riasztotta vissza az eilseni kritika attól, hogy már akkor folyamatban lévő eziránya munkálatait befejezze. Ennek eredménye a most fenti cim alatt megjelent kötet, amelyben az intézet — évekig tartó gondos adatgyüjtés alapján — ugy a dologi tőkék, mint a pénztőkék gyarapodását nézve, becsléseket állit fel.

Az intézet egy meghatározott időpontban a közgazdaság rendelkezésére álló dologi javakat felhasználási módjuk szerint három csoportba osztja. Az első csoportot *a kereseti célokat szolgáló vagyon (Erwerbsvermögen)* alkotja, amely a termelésben résztvevő és a szétosztás alatt álló javak összessége. Ide tartoznak a gyár épületek, gépek, szállitási eszközök, közlekedési berendezések, a raktárkészletek, az állatállomány stb. Ide sorozza az intézet a lakóházakat is, mert ezek — annak dacára, hogy tulnyomórészt

közvetlen fogyasztásra szolgálnak — általában kereseti célokat szolgáló tőkebefektetést testesitenek meg és mert az épitkezés legtöbbször a tőkepiac igénybevételének a segitségével történik. A második csoportot *a fogyasztásra szolgáló vagyon (Konsumvermögen)* alkotja, amely egyszeri vagy tartós fogyasztásra szánt javakból áll. Végül harmadik csoport *a közigazgatás, a vallás és a jóléti intézmények vagyonát* foglalja magában, kivéve a közüzemeket. amelyek az első csoportban szerepelnek. Az intézet kiemeli ugyan az első és a harmadik csoportba tartozó javak közti különbséget. mégis a dologi töke fogalma alá a kereseti célokat szolgáló vagyontárgyakon kivül ez utóbbiakat is bevonja, hivatkozással arra, hogy az állami közigazgatás rendje minden gazdasági tevékenység előfeltétele és hogy az ezek között szereplő vagyontárgyak gyakran közvetlenül vagy közvetve kereseti célt is szolgálnak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ha már a lakóházaknak a dologi tőkéhez való sorozása is erősen vitatható, a harmadik csoport alatt emlitett javaknak a maguk egészében való bevonását elfogadhatóan indokolni csaknem lehetetlen. Itt a helyes eljárás a kevés számu, valóban uj értékek előállitásával járó vagyontárgyak különválasztása lett volna. Az összes e csoportba tartozó vagyontárgyak fejlődésének megállapitása igen hasznos és hiánypótló munka volt, ezeknek a dologi töke alatti kimutatása azonban *a tőkeképződésről alkotott képet meghamisitja.*

Az intézet a dologi töke fejlődését azoknak a beruházásoknak az alapján állapitja meg, amelyek a javak *állományának a gyarapitásával* járnak együtt; eltekint tehát azoktól a müveletektől, amelyek csak a meglévő állapot fenntartására irányulnak. Hogy a beruházási tevékenység mennyiben szolgálja az utóbbi célt, annak a mértéke a beszerzési érték alapján számitott normális *leirási* kvóta. mig a technikai haladás által szükségessé tett felujitás a leirás keretén belül esik s igy a tőkeképződést befolyásoló tényező. Az intézet a dologi töke gyarapodására a beruházások előállitási értékéből következtet és elvileg *figyelmen kivül hagyja* ugy a vagyon állagának értékében, mint a beruházások által képviselt *értékben* bekövetkező ingadozásokat. Ennek megokolására felhozza, hogy a kamatláb puszta változásai és a jövedelmezőségi viszonyoknak egyéb okokból származó eltolódásai a tőkejavaknak mindig uj és uj értékelését tennék szükségessé és továbbá, hogy a helytelen beruházások folytán értékcsökkenés is állhat elő, amit azonban tárgyilagosan megitélni gyakran lehetetlen. Noha ezeknek az indokoknak a helytállóságához kétség alig fér, mégis rá kell mutatnunk arra, hogy az intézet a *raktárkészletek* gyarapodásából előálló tőkeképződést a készleteknek a mérlegekben szereplő különbségéből állapitja meg, amikor is az *értékváltozások figyelembe vételének tág teret* enged és elvi álláspontján rést üt.

Ilyen számitási módok alkalmazásával s a közgazdaság összes területeiről gyüjtött adatok segitségével az intézet arra az eredményre jut, hogy az 1924-től 1928-ig terjedő öt évben a dologi töke állományának gyarapodásával járó beruházások és a raktárkészletek gyarapodása együttvéve *39.3 milliárd márkát képviseltek*, amiből a beruházásokra 26.8, a raktárkészletek gyarapodására 12.5 milliárd esett. A beruházások között a legnagyobb tétel, 5.7 milliárd a közigazgatásnak jut, utána 5.4 milliárddal a lakóházak következnek s csak ezután jönnek sorra a szoros értelemben vett kereseti célokat szolgáló vagyontárgyakon eszközölt beruházások és pedig

elsösorban a közlekedés 4.4 milliárddal, majd az ipar 3.7 milliárddal, a villamosságot, gázt és vizet szolgáltató üzemek 2.6 milliárddal stb. Ha fenti 39.3 milliárdhoz a német jegybankok aranykészleteinek az 1924—1928. években bekövetkeztt 2.3 milliárd márkát kitevö gyarapodását hozzáadjuk, *41.6 milliárd márkát* kapunk, amely a dologi tökeképződés teljes összegét fejezi ki. Figyelembe véve, hogy ezekben az években a netto-tökebehozatal összesen 13.6 milliárd márka volt, megállapitható, hogy a dologi töke gyarapodása 28 milliárd márka erejéig külföldi töke igénybevétele nélkül következett be.

A dologi tökével szemben áll *a pénzben kifejezett, a „normális" tőke*, amely részben mint a dologi javak felett való közvetlen tulajdonjog, részben pedig értékpapirok és követelések formájában jelentkezik és ennyiben megközelitőleg megfelelne a dologi tökének. Ezenkivül azonban a pénztökének olyan megjelenési formái is vannak, amelyekkel dologi töke nem áll szemben, igy pld. fogyasztási célra felvett hitelek. A pénztöke képződésének fö megtestesitöi a takarékbetétek és általában a bankbetétek, a biztositó társaságok dijtartalékai, az értékpapir-emissziók, a társadalombiztositó szerveknél és a közületeknél mutatkozó tökegyarapodás.

A pénztöke képződésének a megállapitása két uton lehetséges és pedig *vagy a hitelezőknél vagy az adósoknál* végbemenö folyamatok nyilvántartása utján. Az intézet az 1924—28. évek vizsgálata alapján az elsö módszerrel számitva *36.2*, a második módszerrel számitva *40.7 milliárd márkát* kitevö eredményre jutott. Az eltérés föoka az, hogy a német jegybankok váltókészletének kereken 2.5 milliárdnyi emelkedése csak a második számitásban szerepel, mig az elsö módszernél ez legfeljebb mint a jegyforgalom megfelelö kiterjedése jöhetett volna figyelembe s igy az összeállitásban nem foglal helyet. De egyébként is utóbbi módszer tökéletesebbnek bizonyult. Mindamellett minden felvételnek szükségszerüen hiányosnak kell maradnia annyiban, hogy *bizonyos folyamatokat nem rögzit meg*, igy pld. azt az esetet, mikor valamely gazdasági alany az elért nyereség egy részét saját üzemeibe fekteti be, vagy mikor a közület folyó adóbevételekből eszközöl beruházásokat stb. Másfelöl gyakran elkerülhetetlen a *kettős számitás*, mint pld. abban az esetben, amikor valamely emisszió hozamának egy része bizonyos ideig bankbetét alakjában kerül elhelyezésre.

A dologi tökeképződésnek — az aranykészletek emelkedése nélkül — 39.3 milliárdot kitevö összegével tehát a pénztökének — a tökéletesebb módszerrel számitva — 40.7 milliárdnyi gyarapodása áll szemben. Az intézet kiemeli, hogy a *megtakaritások összegének* elméletileg mindig *meg kell haladnia a dologi tőkeképződést*, és pedig kettös okból. Elöször, mert a megtakaritott összegek egy része különböző utakon a közvetlen fogyasztás céljait szolgálja. Másodszor pedig azért, mert az állomány gyarapodásával járó beruházások egy hányadát a közgazdaság egyéb területein az állományban részben gazdasági, de részben a gazdaságon kivüli okok miatt beálló veszteségek ellensulyozzák.

Az Institut für Konjunkturforschung jelen munkájának — a tökeképződésre vonatkozó, tájékoztató jellegü végsö számszerü adatokon kivül — komoly értéke a német közgazdaság összes területeinek uj adatokon alapuló megvilágitása és a sok helyen ujszerü és leleményes módszertani eljárás. *Ovári Papp Zoltán.*

Ifj. dr. Csury Jenő és Marosi Imre: A Magyar Biztositásügy története. Budapest, 1931., VI. 227 o.

A biztositásügy problémáinak összefoglaló tárgyalása nemcsak Magyarországon, hanem más országokban is meglehetősen elhanyagolt terület. Magyarországon ez a kérdés fokozott figyelmet érdemel, mert noha a biztositó társaságok vagyona és az ügyfelek vagyonát alkotó dijtartalék-alapok teljesen elértéktelenedtek, a stabilizáció után ez az üzletág uj éröre kapott s néhány év alatt visszszahóditotta elvesztett pozicióját. Amint *Fellner Frigyes* a könyvhöz irott elöszavában erre rámutat, az életbiztositás terén 1913-ban az összes tökebiztositás 2131 millió aranykoronára rugott, amiből Csonka-Magyarországra — a népesség alapján arányositva — 776 millió aranykorona (898 millió pengö) esett. Figyelembe véve, hogy a megfelelő adat 1928-ban 849 millió pengö volt, megállapitható, hogy a háboru elötti állományt erösen megközelitettük. A tüzkár elleni biztositás 1928. évi összege pedig meg is haladja az 1913. évit.

A források fogyatékos voltából elöálló nehézség a magyar biztositásügynek csaknem egész történetén végighuzódik. Mivel a magyar biztositásügy rendszeres statisztikai feldolgozása 1898-ban vette kezdetét, az azelőtti időt illetőleg a szerzök csaknem kizárólag külföldi (elsösorban osztrák) forrásokra voltak utalva, amennyiben egyes magyar biztositó társaságok üzleti jelentései az üzletág általános fejlödéséről csak gyér tájékoztatást nyujtottak. 1898-tól a háboru kitöréséig meglehetösen részletes statisztikai adatok állanak rendelkezésre. Ekkor azonban az adatgyüjtés ismét megszakadt s a háborus évek eredményeinek feldolgozása csak évek multán, összevont alakban és részben hiányosan történt meg. Az inflációs időből származó, nagyrészt szintén nem mindenre kiterjedő adatok viszont a valuta értékingadozása miatt csaknem hasznavehetetlenek, ugy, hogy csak 1927 óta vannak ismét összehasonlitható adataink. Hogy a szerzök a sok nehézség dacára folyamatos és összefüggő képet tudtak rajzolni a magyar biztositásügy történetéről, ez csak az összes források lelkiismeretes felkutatása és gondos egybevetése utján volt lehetséges.

Miután a bevezető részben a szerzök rámutatnak a biztositás gazdasági szükségességére és Wagner Adolf nyomán körülirják a biztositás fogalmát, *világtörténeti áttekintést* adnak a biztositásügy kialakulásáról. Szemléltető képekben mutatják be a biztositás fejlödését annak már az ókorban fellelhető csiráitól kezdve a középkorban felbukkanó tengeri szállitási biztositásokon keresztül az ujkorban kialakult fejlettebb formákig, amelyek közül a tüzbiztositás terjedt el legkorábban.

Majd *a magyar viszonyok* tárgyalására áttérve megállapitják, hogy — eltekintve egyes kezdetleges kisérletezésektől — Magyarországon az első biztositó társaság az 1807-ben alapitott „Rév-Komáromi császári királyi kiváltságos hajózást bátorságositó társaság" volt, amely azonban főkép az erösödő külföldi verseny következtében 1854-ben megszünt. Számos kisebb jelentőségü alapitás mellett 1857-ben megalakult az *Első Magyar Általános Biztositó Társaság*, amely fennállásának első éveiben elért eredményekkel megteremtette jövő fejlödésének alapjait. A XIX. század utolsó évtizedében az alapitási kedv ismét megélénkült s 1898-ban — amely évről az első statisztikai adatok rendelkezésre állanak — Magyarországon már

49 biztositó társaság müködött, amelyek közül 17 hazai, 32 pedig külföldi volt. A magyar törvényhozás liberális intézkedései folytán *a külföldi társaságok* egymásután települtek meg Magyarországon. A háborut megelözö években a biztositásügy hatalmas *fejlödést* mutatott, ami az 1910. és 1911. években csaknem általános töketermelési müveletekben jutott kifejezésre. Emellett uj társaságok is alakultak s a háboru kitörésekor a társaságok száma 69 volt. A szerzök részletes adatok alapján ismertetik az egyes *biztositási ágak* történetét, mindig összehasonlitva a hazai és külföldi társaságok által elért eredményeket. Igen érdekes a biztositásügy tervezett államositása körül kifejlödött harc leirása, amelyre az olasz biztositásügynek 1911. évben állami monopóliummá tétele adott alkalmat. A *világháboru* ezt a szép fejlödést megakasztotta. Bénitólag hatottak már a moratórium-rendeletek is. azután pedig a valuta kezdödö értékcsökkenése okozott nehézséget.

A szerzök, mielött a háboru utáni fejlödéssel foglalkoznának, egyes *legujabban kialakult biztositó ágazatokat* irnak le. Ezek közül jelentösebbek a vizvezetékbiztositás, amely a vizvezetékböl kiömlött viz által okozott károk megtéritésére irányul; a gép-, autó- és repülögépbiztositás, amelyek célja a sérülés folytán elöálló károk megtéritése; gazdasági szempontból jelentös a hitelbiztositás a hitelezésböl származó veszteségek elháritására, szociálpolitikai téren pedig a munkaadó szempontjából a munkanélküliség elleni biztositás; általános jelentösége van a betegség esetére való biztositásnak.

Az utolsó fejezetben a szerzök áttekinthetö összefoglalást adnak *a háboru utáni fejlödésről.* A forradalmi kormány által bevezetett engedélyezési rendszer, a Biztositó Intézetek Országos Szövetségének megalakulása, a proletárdiktatura pusztitó hatása. a békeszerzödés rendelkezései, amelyek a biztositási társaságok müködési területét erösen megszükitették, a valuta elértéktelenedése folytán elöállott uj helyzet, a valutabiztositások terjedése és a Biztositó Magánvállalatok Felügyelö Hatóságának megalakulása. Az inflációs idö legjellegzetesebb vonásai. A szerzök részletesen ismertetik a folytonos dijbefizetésnek 1927-ben történt bevezetését és az 1928. évi valorizációs rendelkezéseket, utalnak a biztositó társaságok engedélyezésének 1932. junius 30-ig történt felfüggesztésére, majd az egyes ágazatok szerint adatokkal szemléltetik a biztositásügynek a stabilizáció után bekövetkezett fellendülését. Végül ismertetik az ujabban felmerült államositó törekvéseket és az ezek ellen a biztositó társaságok részéröl felhozott érveket.

A munkának különösen elönyére válik az, hogy a szerzök nem elégszenek meg az eseményeknek és tényeknek egyszerü közlésével, hanem az egyes kérdések tárgyalását általában *kritikai megjegyzésekkel* is kisérik és egyéni véleményük nyilvánitásával megkönnyitik az olvasó számára a tájékozódást. Csupán a munkának utolsó, a legujabb fejlödést ismertetö fejezete az, hol az olvasó ezt az utbaigazitást nem mindenütt találja meg kellö mértékben, noha éppen itt kinálkozik számos alkalom arra (mint pld. a valutabiztositások, a valorizáció, az államositás kérdéseinél), hogy a gazdasági háttér megrajzolása által egyes problémák különleges jelentösége kidomborodjék. E kivánság azonban már messze tulmegy a szerzök által kitüzött célon, amely a magyar biztositásügy történetének leirása volt s amelynél igy is jóval többet nyujtottak.

Óvári Papp Zoltán.

Lederer, Emil: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1931, 126 old.

Szerző ebben a könyvében állást foglal azzal a optimizmussal szemben, melyet az elmélet a müszaki mozzanat szociális hatásával szemben általában tanusit. Schumpeter előtt az irodalom ugyszólván egyáltalán nem vette figyelembe az emlitett hatást, amelynek sulyosságára a mai nagy válság eseményei vetettek fényt. Az „egyensuly elmélet" két irányban fogalmazta meg optimizmusát. Egyrészt — ugymond — a müszaki ujitások által fölöslegessé váló munkástömeg a fokozott mechanizálódás által fellenditett gépgyártás keretén belül talál helyet, másrészt technikai ujitások nyomán a vevöeröknek oly eltolódása áll be, mely uj tömeges megrendelések, tehát növekvö fogyasztás révén állitja helyre az egyensulyi állapotot. *Lederer* fejtegetéseiben mindenekelött erről a két állitásról mond birálatot, amelyek közül az egyik csak egy bizonyos akkumulációs iramnál áll meg, a második pedig a szóbajövö összfolyamatnak csak egy részét öleli fel.

A szerzö azokat a hatásokat boncolja, melyek a közgazdaságban a müszaki haladásból adódnak. Elöször a sztatikus rendszerben vizsgálja ezeket a hatásokat, melyek folytán a termelés mennyiségileg, azonban költségtöbblet nélkül, nö. A folyamat maga a kereslet rugalmasságától függ. Egyszerü sémán végigvitt okoskodása azt eredményezi, hogy — statikus állapotokat feltételezve — a technikai változás a termelök tulnyomó részének hasznára válik. A dinamikus gazdasági rendszerben kiváltott hatásokat vizsgálva, szerzö ugyancsak sematikus felépitésü egyensulyban lévö közgazdaságból indul ki. Itt egy átfogó müszaki ujitás hatása, hogy a munkások helyét olcsó gépek foglalják el anélkül, hogy a termelés mennyisége nött volna. A végeredmény: kettös munkanélküliség; egyrészt az üzemek magasabbrendü szervezkedése, másrészt a többi gazdasági ág viszonylagosan csökkenö munkaalkalmai által. A munkanélkülivé vált munkástömeg legnagyobb része egyhamar nem kapcsolódik bele valami önmüködö kompenzáló folyamat révén a termelésbe. A munkanélküliség két összetevöje annak konjunkturális és strukturális része. A dinamikus közgazdaság maga éppen a technikai haladás, illetve az azzal változó árak folytán veszi fel a konjunktura-mozgalom alakját. A müszaki fejlödés iramától függ, hogy a munkanélküliség tuléli-e a depressziót, azaz strukturálissá válik-e vagy sem.

Végeredményben tehát nincs másról szó, mint egy következményeiben hatalmas versenyfutásról, müszaki haladás és tökeképzödés, továbbá müszaki haladás és a keresö népesség szaporodása közt. Ez egyszersmind irányelveket mutat a kérdés megoldása felé, amennyiben kizárólag állami intézkedések — a verseny iramát fékezö hatással — jöhetnek tekintetbe.

A probléma a jelen válság láttán époly akutnak látszik, mint a kapitalizmus gyermekkorában. Szerzö szerint „ugy látszik, hogy a müszaki haladás áldása nem más, mint a kapitalista vállalkozó ideológiája, mely a tények egyrészét elhanyagolja, másrészét leplezi".

Viener András.

Hirsch, Julius: Die Wirtschaftskrise. S. Fischer Verlag, Berlin 1931. 79. l.

Szerző a válság jelenségeit és okait német szemszögből vizsgálja, de vizsgálódásait a világválság okainak kutatásával kezdi. A nyersanyagok piacán az áraknak lavinaszerü zuhanását tapasztaljuk. 1930-ban a világkereskedelem nyersanyagszállitói ugyanazért az árumennyiségért hozzávetölegesen 15—16 milliárd márkával kaptak kevesebbet, mint 1929-ben. A fogyasztói piacra elviselhetetlen nyomor üti bélyegét, feleslegektől tulzsufolt tárházak és csökkenö árak mellett. A válság okát szerzö nem az aranyhiányban és a világ aranymennyiségének helytelen eloszlásában, hanem az árutermelés óriási növekedésében látja. Az agrár és ipari termelés rohamos emelkedése az emberiség áldása kellett volna, hogy legyen, de a megváltozott viszonyokhoz tul lassan idomuló, söt gyakran tudatosan hamisan mutató árjelzö a gazdasági élet pangását okozta.

A kémia, a mechanizálás és a talajnak leginkább megfelelö fajták kiválogatása a mezögazdasági termelés hozamát erösen növelte. (Pl. szerzö szerint valószinü, hogy a németeknek ma ugyanahhoz a tápmennyiséghez egytizeddel kevesebb lisztre van szükségük, mint tiz évvel korábban.)

Az áralakulás hibás irányitása, amely valorizáció és készletfelhalmozás utján ment végbe, H. szerint egyik föokozója a válságnak. A valorizációk megakadályozták, hogy az áralakulás törvényei a nyersanyagoknál szabadon érvényesülhessenek. Mesterséges beavatkozásokkal az árakat magasan tartották, aminek az lett a következménye, hogy a termelés még jobban növekedett és a tárházakban felhalmozott „látható készletek" megsokszorosodtak. Késöbb ezek a látható készletek okozták nem utolsó sorban az árzuhanást. Ha az árak szabadon idomulhattak volna a kereslethez, az elönytelen körülmények között termelök nem produkálhattak volna, miáltal a termelés is csökkent volna. Az elönyösen termelök birták volna az olcsóbb árakat, mig a termelés és a kereslet összhangba jut. Ez a folyamat is megrázkódtatásokkal és sok gazdasági exisztencia pusztulásával járt volna, de csak rövid ideig és elmaradt volna a jelenlegi sulyos krizis.

Az agrártermékek árzuhanása, amely elöször Amerikában következett be, az agrárállamok fogyasztóképességét erösen lecsökkentette. Az árak esésével a dollár értéke nött. Az amerikai aranyfolyam özönlése Európába megszünt, ami 1930-ban Németországot is válságba rántotta.

Németország az élelmicikkek árát magas vámokkal igyekezett tartani. Abban egyetértenek a német közgazdák, hogy szükséges volt vámokkal megvédeni a német mezögazdaságot. A kivánt hatásokat azonban a nagyon magas vámok sem hozták meg, mert az összes agrártermékek ára szétvághatatlan fonalakkal füzödik egybe. A vámvédelem ellenére a német burgonya ára jelenleg mélyponton van.

A külföldi hitelek elmaradása, a jóvátételi terhek és a bizalmi válság mind csak növelik a német válságot.

Szerzö élesen szembeszáll a gazdasági fatalizmussal, amely mindjobban hatalmába keriti Németországot. Nem szabad tespedni amiatt, hogy még nem vagyunk urai a konjunkturának. A krizis megmutatta, hogy van a gazdasági életnek egy válságmentes magja,

amely H. szerint a gazdasági élet 70—75%-át képezi. Fatalizmus helyett céltudatos cselekvésre van szükség. Felveti a kérdést, mit kell tenni Németországban? Árcsökkentés által emelni kell a pénz értékét. Az ipari termékek ára eddig alig esett, ami a nagy fix költségekkel magyarázható. A dollár értéke megnött, de a márka csak lassan kezdi követni. Céltudatosan kell a márka értékét emelni, nehogy osztályharc keletkezzék a márka emelkedése körüli részesedésért. A márkaérték növelésének ott a határa, ahol a költségcsökkentés lehetősége megszünik.

Át kell értékelni az ipari termékek árát. Nem szabad, hogy a fix költségek utját álljják a gazdasági élet gyógyulásának. Szerző a kartellek hibás árpolitikája ellen fordul. Megállapitja, hogy a német munkanélküliséget nem Malthus-féle formulázásban vett emberfelesleg okozza. Ahol csak lehetséges, a munkaidöt csökkenteni kell. Inkább kevesebbet, de többen keressenek. A munkabérek kérdésében ellentétes nézeten vannak az amerikai közgazdák, kik nagy munkabéreket követelnek (a vásárló erö fenntartásának elmélete) és a klasszikus iskola követöi, legujabban pedig *Cassel*, aki azt hangoztatja, hogy a munkabérek csökkentése a legjobb mód a munkaerőknek a gazdasági életbe való ujrabekapcsolásához (a termelési költségek csökkentésének tana). A munkabérek csökkenése Németországban is megkezdödött. Vigyázni kell, nehogy a munkabérek jobban csökkenjenek, mint az árak.

Az árak olcsóbbátételénél — H. szerint — a kereskedelemre nagy feladat vár. Az árufajták számának csökkentését, a nagy raktárak leépitését, a vevök igényeinek leszállitását kivánja. A kereskedelmi munkát szét kell tagolni, mert az egyetemes gazdasági életnek sok felesleges költséget jelent az irracionális kereskedelem. Helyesebb munkaelosztással milliárdokat takarithatna meg.

Müve befejezésében szerző nagy optimizmusáról tesz bizonyságot. A mostani válságnak csak az lehet az értelme és hatása, hogy az összemberiség javakban gazdagabbá válik. Az átértékelés és a termelés átcsoportositása után az emberiség történetében egy uj gigantikus fellendülésnek kell következnie.

Grossmann László.

Héder László dr.: Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien gegen Eisenbahn und Kleinbahn. Fahrmann-Druckerei, Dr. E. B. Zimmermann, Berlin, 1931. 250 l.

Héder László dr. Berlinben végezte tanulmányait s ennek eredménye az elöttünk levö könyv. Németország kétségtelenül igen alkalmas terület arra, hogy a vasut és az automobil versenyét tanulmányozzák, mert hiszen éppen az elmult években nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti téren is összeütközésre vezetett az automobil versenyének a vasut szempontjából veszélyes növekedése. Az elmult évben egy szükségrendelet Németországban szabályozta a vasut és az automobil versenyviszonyait, de ebben a rendeletben nyilvánvaló volt, hogy az állam a vasut forgalmi érdekeit igyekszik védeni az autóval szemben, amit érthetövé tett az a tény, hogy a Reichsbahn brutto bevétele 1931-ben 28 százalékkal volt kisebb, mint 1929-ben. A bevételek csak 178 millió márkával haladták meg az üzemi kiadásokat, mig 1929-ben a bevételi többlet még 860 millió

márkát tett ki, tehát annyit, hogy abból a Reichsbahn a jóvátételre 600 millió márkát fizetni tudott. A bevételek csökkenését természetszerüleg megmagyarázza a forgalomnak a gazdasági válság folytán történt összezsugorodása, de az is közrejátszott a vasut bevételének hanyatlásánál, hogy az automobil jelentékeny forgalmat vont el a vasuttól.

A szerző munkájában arra vállalkozik, hogy bebizonyitsa: az automobil gazdaságilag indokolt módon versenyez a vasuttal, ugyhogy az automobilnak el kell foglalnia a közlekedés rendjében az őt megillető helyét. A munka gerincét az a megállapitás képezi, hogy a darabáruforgalom idegen a vasuti forgalom lényegéhez. A vasutak az automobilok hiányában voltak kénytelenek olyan szállitásokat vállalni, amelyek számukra nem gazdaságosak. Most azonban az automobilokban már olyan forgalmi eszközt nyertünk, amelyre a darabáruforgalmat rá lehet bizni.

Héder ezt a megállapitást a vasut és az automobil önköltségeinek számitásával bizonyitja. Táblázatokat közöl a vasut darabáru- és kocsirakomány forgalmáról, szembeállitja velük az automobilszállitások önköltségét s ez a táblázat mutatja világosan, hogy az automobil önköltsége távolsági forgalomban alacsonyabb, mint a vasuté. Másrészt táblázatokat közöl, amelyek összehasonlitják az áruk fuvardiját a vasut önköltségével s ezekből kiderül az, hogy a vasut a darabáruforgalomra tulajdonképpen ráfizet, az önköltség alatt szállit, viszont a kocsirakományok szállitásánál a fuvardijak messze meghaladják az önköltséget, a vasut javára igen jelentékeny különbség mutatkozik. Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy amit a vasut megkeres a kocsirakományok után, abból ráfizet a darabáruk szállitásakor.

A szerző teljesen a német iskola hatása alatt áll, amit természetesnek is kell találni, mert hiszen tanulmányait Németországban végezte. A német iskola a dijképzés elméleti alapjainál az önköltségből indul ki, az önköltséget boncolgatja s ez alapon akar gyakorlati eredményre jutni. Ennek az iskolának legnevesebb képviselői mégis megegyeznek abban, hogy az önköltség alapján nem lehet a vasutnál a tarifát megállapitani. A szerző, ugylátszik, ezzel a véleménnyel szembehelyezkedik, mert például Tecklenburgnak arra a véleményére, hogy az önköltségeket a tarifális intézkedéseknél nem lehet alapul venni, azt mondja, hogy igen szük térre szoritja az önköltség számitás feladatát. Azon a véleményen van, hogy az önköltségek elöreláthatóan a jövöben a vasuti tarifák megállapitásánál egyre nagyobb jelentöséget nyernek.

Tisztában kell lenni azzal, hogy az önköltséget helyesen csak a vasut összforgalmára, összteljesitményére lehet teljes bizonyossággal megállapitani; igen bizonytalan becslésen alapszik minden olyan önköltségszámitás, amely az összteljesitményből kiszakitott részteljesitmények önköltségeinek megállapitására irányul. Éppen annak következtében, hogy helyesen az önköltséget az összteljesitményre vonatkoztatja, jöhet a vasut abba a helyzetbe, hogy egyes viszonylatokban és egyes árucikkekre, áruosztályokra igen alacsony tarifát állapit meg, abban a tudatban, hogy ezáltal olyan forgalomhoz jut, amely különben elkerülte volna a vasutat, vagy egyáltalában meg sem indult volna. A vasut akkor is jól jár, amikor egyes szállitásokat alacsonyabb dijtétel mellett vállal, vagy ahogy mondják, ha önköltség alatti dijszabással vállalja az olyan áruk szállitását, ame-

lyek nagyobb dijtételt nem birnak el, vagy amelyek különben elkerülték volna a vasutat. Ennek magyarázata tudvalevöleg abban van, hogy a vasut önköltségének 70 százaléka fix, a teljesitménytöl független.

Ennek következtében Héder László önköltségszámitásai sem meggyözöek arra vonatkozóan, hogy a vasutnak a darabáruforgalmat át kellene engednie a teherautomobiloknak.

Tóth József.

Prof. Dr. L. Stephinger: Schule und Wirtschaft. Eine kurze Systematik der Wirtschaft und der Wirtschaftswissenschaft. Sonderabdruck aus „Schule und Wirtschaft". I. Jahrbuch der Deutschen Pestalozzigesellschaft in der Tschechoslowakei, Prag, 1931. 24 l.

Stephinger, a brünni Deutsche Technische Hochschule tanára 1930 decemberében a fenti cimen elöadást tartott a prágai német egyetemen rendezett föiskolai tanfolyamok keretében. Nézete szerint nem szorul bizonyitásra, hogy az állampolgári nevelésnek és a közgazdaságtannak az iskolai oktatás keretében fontos szerepe van. Arra vonatkozóan azonban megoszolnak a vélemények, hogy mily módon illeszkedjenek bele ezek az ismeretek az egész tanitásanyagba. Stephinger azt az álláspontot képviseli, hogy a közgazdaságtan tanitása a tanitásterv ujabb megterhelése nélkül is végrehajtható. A jó tanitó ugyanis egyénisége tartalmából nagyon sokat adhat tanitványainak; olyan ismereteket is közölhet, amelyeket az elöirt tanitásterv nem foglal magában. A közgazdaságilag képzett tanitó nemcsak a történelem tanitásánál, hanem számtalan más alkalommal is közölheti gazdasági tudását tanitványaival. Ilyen eljárás mellett az iskola hozzá fog kapcsolódni a gyakorlati élet eseményeihez és követelményeihez és ezen a módon a kapcsolat a tanitó és a tanuló között is jobban elmélyülhet. Nem kell attól tartani, hogy a gazdasági életbe való korai bevezetés a tanulót anyagiassá formálja, a helyes felvilágositás csak hasznos lehet, mert jobb a veszélyeket ismerni, mintsem a tudatlanság áldozatává válni. Mindebben azonban a legfontosabb, hogy a gazdasági élet ismeretébe való bevezetés rendszeresen történjék. Aki tanitványait a gazdasági alapgondolatok helyes értelmezésébe be tudja vezetni és meg tudja nekik mutatni, hogy a gazdálkodás értéke mily viszonyban áll más kulturértékekhez és az élet eszményeihez, az meg fogja védeni tudni tanitványait egyrészt a tudatlanság veszélyeitöl, másrészt pedig a gazdasági hatalom tulértékelésétöl és a vele való visszaéléstöl is vissza fogja öket tartani tudni. A tanitandó anyagra vonatkozóan Systematik der Oekonomik (Stuttgart, 1930) cimü könyve alapján ad utbaigazitást. Az utbaigazitás rövidre fogott kivonata emlitett könyvének.

Vincze Frigyes.

Folyóiratok szemléje.

Journal des Économistes.

90. évf. 1931 jul. 15.

Édouard Payen: L'initiative du Président Hoover. Hoover nevezetes javaslatával foglalkozik, közli a francia kamara efelett megindult vitáját, valamint határozatba öntött állásfoglalását. Végül adatokat sorol fel arra nézve, hogyan reagált a világpiac a moratórium tervére. — *R. J. Pierre: Le Japon économique.* — *Georges de Nouvion: Les Grands Compagnies de chemins de fer en 1930.* Befejező közlemény a francia vasuttársaságok működéséről. A válság jelenségei itt is érezhetők, amire rávilágit az a körülmény, hogy a hat nagy vasuttársaság együtt 1.293,980.626 francia frank deficitet mutatott ki, mely egy közös alapból nyert fedezetet. — *Charles d'Orléans: L'Angleterre et la Crise.* A cikk még az angol pénzügyi krizis kirobbanása előtt, de annak előestéjén iródott. A cikkiró ugy látja, hogy az aranystandard helyreállitása annak idején elsietett volt, a belföldi árak és a termelés költségei még nem tudtak a nemzetközi árszinthez igazodni. Ehhez járultak még a szociális terhek és a Trade Union-ok egyoldaluan merev álláspontja a bérkérdésben. A standard of life fenntartása volt a főcél és Anglia „viszonyain felül" élt és költött. A font-sterling árfolyamának alakulása csak a deficites gazdálkodás mérlegét tükrözi vissza. Az angol tőke immobilizációja is fenyegető méreteket öltött. A francia iró nem hallgatja el, hogy ebben a Bank of England is hibás, mert csatlakozott azon pénzügyi politikához, mely rövidlejáratu kölcsönök hosszulejáratra való kihelyezésével biztositotta magának azt a hasznot, mely az olcsóbb „rövid hitelek" és a ritkaságszámba menő hosszulejáratu kölcsönök hozama között alakult ki. A disponibilis tőkéket magas kamatláb vonzotta a londoni piacra. Az angol nagybankok üzletmenete is megszenvedte a válságot. A „Big Five" közül azonban csak a Lloyds Bank fizetett az előző évinél kisebb osztalékot; chairman-je indokolásában kifejti, hogy osztalék-politikáját az a meggondolás vezette, hogy a válság nem kulminál az 1930. év eredményében, hanem még sulyosabb méreteket ölt az elkövetkező időkben. Az elfogadványhitelek megszoritása és az öt nagybank 1929-ben kimutatott £ 11,892.440.— nyereségének 1930-ban £ 10,022.154.—-re való lemorzsolódása jelzik a bankválságot. Ipari téren folytatódik a válság elmélyülése az exportra alapitott régi nagy iparokban (szén, textil), amihez járul még természetszerüleg a szállitási üzlet krizise is, hiszen békében az exportált szénmennyiség az elhajózott tonnatartalom 80%-t tette ki. A munkanélküliség is ezen (export) iparnak települési helyein a legnagyobb. A világgazdasági konjunktura áldozatai ezek az iparok, mig arra az állitásra, hogy letörésüket kezdetleges felszereltségük okozza, rácáfol az ezen célra a kontinensre kiküldött bizottság jelentése. Végül optimista megitélésben részesülnek egyes ujabb iparágak, melyeknek prosperitását egyrészt a meglehetősen jó belföldi fogyasztási képesség, másrészt azon körülmény biztositja, hogy településük (Anglia déli részén) mentesiti őket a régi „rutinirozott" Trade Unionok (Manchester, Birmingham) ellenőrzése és be-

folyása alól. — *Michel Carsow: L'Institut d'organisation commerciale et industrielle.* A párizsi kereskedelmi kamara mellé uj szervet kreáltak, melynek célja hogy „egységbe csoportositsa azt az organizációs anyagot, melyet már meglevő intézetek kezdeményeztek". Ezzel Franciaország követőjévé válik több nagy európai nemzetnek, melyek hasonló célu intézményeit a cikk külön is felsorolja. A racionalizálás szükséges voltát az sem cáfolja, hogy munkanélküliség van, hiszen hogy ennek nem a racionális termelés az okozója, azt bizonyitja a racionalizálás elől eddig leginkább elzárkózó Anglia példája.

Cs. Gy.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 135. Heft. 2. August 1931.

Michels, Robert: Zum Einfluss der klassischen italienischen Nationalökonomie auf die Dogmengeschichte. Az olasz klasszikusoknak koruk Európájával való kapcsolatait s erre, valamint a későbbi közgazdasági elméletre gyakorolt hatásukat tárgyalja, nem annyira dogmatörténeti, mint inkább kulturtörténeti alapon. — *Carell, Erich: Über Gegenstand und Methode der „Dynamik".* 1. A „statika és dinamika" problémája történeti fejlődésében. 2. A „dinamika" adottságait az „időbenlétezés" ismertetőjele jelzi. („Dinamika" alatt itt az empirikus-realisztikus közgazdasági elmélet értendő, amely „erforscht das Dasein des Soseins „Volkswirtschaft", die in den Daseinsbeziehungen des Soseins Volkswirtschaft gegründeten Sachverhalte und Tatbestände".) 3. Lehetséges-e a „dinamika" tárgyának tényállásairól deduktiv uton helyes itéleteket nyerni? A válasz: nem; ezuton csak hypotéziseket lehet nyerni. — *Roepke, Fritz: Franckreichs Erdölpolitik.* A háboru tapasztalatain okulva, Franciaország a háboru után nagy erőfeszitéseket tett a petróleumellátásnak a nemzeti érdekeknek megfelelő megszervezése érdekében. A külpolitikai sikerek (Mosul, Románia, Lengyelország) nem biztositanak a szükségletnek megfelelő ellátást, a belföldi fúrások eredménytelenek maradtak, uj petróleumvidékeknek a francia tőke befolyása alá hozására nincs kilátás. Belpolitikailag egy állami irányitó hivatallal (Office National des Combustibles liquides) igyekeztek az állam befolyását biztositani s eleinte komoly törekvések jelentkeztek állami monopólium bevezetésére. A trustök befolyása azonban ma is nagyobb sulyu, mint az államé. — *Zaglits, Oskar: Die Building Societies, ihre Bedeutung für Wohnungswesen und Realkredit in England.* A Building Societies szövetkezeti formában felépitett intézmények, melyeknek célja elsősorban a saját otthon felépitésére irányuló mozgalom támogatása. A társaságok maguk azonban nem épitenek lakóházakat, hanem megfelelő hitelnyujtással támogatják a házvásárlókat és épittetőket, szóval nevükkel ellentétben, nem épitkezési szövetkezetek, hanem reálhitelszövetkezetek. — *Dr. Böhmert: Die Todesfälle an Tuberkulose und Krebs 1900—1930 nach Altersklassen, insbesondere in Bremen.*

Bd. 135. Heft 3. September, 1931.

Platzer, Hans Joachim: Die Steigerung der Erwerbsziffer in Deutschland. Eine Untersuchung zur Frage der Beziehungen zwischen Bevölkerungsentwicklung und Arbeitsmarkt. Szerző „Erwerbsziffer" alatt a keresőknek az összlakossághoz viszonyitott arányszámát érti. Fejtegetéseit a népmozgalmi eredményeknek alapos taglalásával vezeti be a foglalkozási statisztikai felvételek, 1925 óta pedig a természetes szaporodás adatainak alapján. Megállapitja, hogy a háboru kitörése óta a keresők száma Németországban hatmillióval, a keresők arányszáma, tehát a munkakinálatnak az összlakossághoz viszonyitott nagysága pedig 46%-ról 52%-ra emelkedett. Az emelkedés okai részben formáli-

sak, a statisztikai felvételek metódusában rejlők, — igy a családfőnek segitő családtagok munkáját az ujabb statisztika sokkal nagyobb mértékben tekinti kereső foglalkozásnak, mint a régi. Sokkal jelentékenyebb azonban a népesség korosztályok szerinti tagozódásában beállott eltolódás, elsősorban a nemkereső gyermekkorosztályok részesedésének csökkenése. Emellett azonban a népesség olyan rétegei is kereső foglalkozásokban állanak, melyek a háboru előtt ezt nem tették, — elsősorban áll ez a nőkre. Ha a keresőknek a keresetképesek összes számához viszonyitott arányszámát (spezielle Erwerbsziffer) nézzük, kitünik, hogy 74.78%-ról 74.88%-ra emelkedett, külön a férfiaknál 100.39%-ról 100.31%-ra csökkent, a nőknél 49.86%-ról 51.52%-ra emelkedett. Ezek után a szerző az emelkedett „Erwerbsziffer" általános jelentőségének kérdésével és azokkal a kérdésekkel foglalkozik, melyek elé ez az emelkedés a munkapiacot állitja. Majd megvizsgálja a munkakinálat relativ nagysága változásainak a jelentőségét s megállapitja, hogy a keresők számának olyan emelkedése, mely nem a természetes szaporodás eredménye, hanem a fent vázolt eltolódások következménye, átmenetileg kedvezőbb az előbbinél, mert a keresők számának növekedésével itt nem jár együtt a fogyasztók számának szaporodása is s igy a tőkeképződés gyorsabb s a munkakinálati többlet elhelyezése könnyebb. Ezután a jövő fejlődés kérdésével foglalkozik (25 éven aluli kereső férfiak számának erős csökkenése, a 25—40 évesek-nél 1940-től szintén csökkenés, viszont az idősebb korosztályoknál emelkedés, — szóval a nemzet „öregedése" átlagban), az emelkedett „Erwerbsziffer"-nek a keresletre való hatásával, s végül a munkakinálat oldalán beállott qualitativ változásokkal. 100 keresőből 1907, ill. 1925-ben a földmivelésre esett 34.0, ill. 30.5, az iparra 39.1, ill. 41.4, a kereskedelemre és közlekedésre 13.9, ill. 16.5, a személyes szolgáltatásokra (közigazgatás, szabad foglalkozások, házi munkák) viszont 13.0, ill. 11.6, — az eltolódások tehát elég nagyok. — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1931 április 1-től junius 30-ig). — *Vöchting, Friedrich: Eigentum und Eigentümer in der römischen Campagna.* 1. A háboruelőtti fejlődés. 2. A háboruutáni (nemesség, alapitványok, társulatok, szövetkezetek, polgárság, — a földbirtok megoszlása s a birtokok nagysága). — *Krebs, Willy: Das Genossenschaftswesen im J. 1930.* *D. Á.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Január 21-én *Éber Antal* elnöklésével *Darvas Ferenc*, az Országos Kertész Szövetség elnöke tartott elöadást „*Kertészeti termelésünk szerepe mezőgazdaságunk ujjászervezésében*“ cimen. Statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy mezögazdasági terményeink exportjának süllyedését és a gabonanemüek termesztésének kényszerü csökkentését közgazdaságilag nagyon eredményesen ellensulyozhatjuk azáltal, ha kertészeti termelésünknek a mezögazdaságban az eddigieknél sokkal nagyobb teret biztositunk. A gyümölcs, konyhakertészeti és disznövénytermelés minden vonatkozásban gazdaságosnak bizonyult s különösen nagy fontossága van a kertészeti termelésnek a kis- és középbirtokokon, amelyeknek jövedelmezhetöségét csakis a legintenzivebb belterjes gazdálkodás biztositathatja. A mezögazdaság ujjászervezésével kapcsolatban a kertészeti termelés mellett nagyon fontosnak tartja a baromfitenyésztést, a méhészetet, a selyemhernyótenyésztést és a háziiparnak ujból való megszervezését. Az elöadáshoz *Csepregi Horváth János* és *Benedek Sándor* szóltak hozzá.

*

Január 28-án *Éber Antal* elnöklésével *Gyömrei Sándor*, a budapesti kereskedelmi és iparkamara titkára tartott elöadást „A magyar gazdaság-történetirás uj utja“ cimen. A tanulmányt a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

A Közgazdasági Szemle olvasóihoz.

Amidön 19 -ban a Közgazdasági Szemle ujból felvette a Közgazdasági Krónika rendszeres közlését, ezzel azt a célt követte, hogy Magyarország közgazdasági eseményeiről lehetövé tegye a magyar közönség rendszeres tájékozódását. Azóta a helyzet e téren jelentékenyen változott, mert a gazdasági élet alakulásáról ujabban a Gazdaságkutató Intézet közleményei, a Pénzintézeti Központ, valamint a pénzintézetek és egyéb gazdasági szervek rendszeres időközi jelentésekben beszámolnak.

Tekintettel arra, hogy a mai viszonyok között minden kétszeres munkát kerülni kell, e Krónika közlése a jelzett körülmények folytán mellözhetönek látszik. Ennélfogva a Krónikát a folyó évben már nem fogjuk közölni és a jelen számhoz ez a melléklet már nincsen csatolva.

Az adóátháritás.*

1. Az adott probléma: a közjogi járadékok terhének áthárítása és viselése. Ha tehát, egyszerüség okából, adóátháritásról és viselésről beszélünk, tulajdonképpen a többi közjogi járadékok áthárítására és viselésére is gondolunk.

Adóátháritás az adónak költségelemként való érvényesitése a csereforgalomban. Az adóátháritás (akár tudatos, akár szinte ösztönszerü) műveletében a megadóztatott, vagyis az, aki az adótételt eredetileg befizetni köteles, az adó terhét mástól igyekszik visszaszerezni akként, hogy a saját csereforgalmi ügyleteiben valamikép ár- vagy béremelési műveletet visz keresztül. Ha ez a művelet sikerül, megtörtént az áthárítás. Ha nem sikerül, vagy ha csak részben sikerül, akkor az eredetileg megadóztatott egészben, vagy részben maga viseli is a szóbanforgó adó terhét és nem csupán mintegy előlegezi, mint az, akinek az áthárítás sikerült, s aki ily módon visszaszerzi az adó összegét.

Az adóátháritás ekként más szóval a megfizetett adóösszegnek visszaszerzése a gazdasági forgalomban. Az adóáthá-

* IRODALOM: *Edwin R. A. Seligman:* „The Shifting and Incidence of Taxation". Németül, Karl Bräuer kiadásában: „Die Lehre der Steuerüberwälzung". Jena. Fischer 1927. A vonatkozó irodalom bő feldolgozásával. — *Hans Mayer* referatuma: „Schriften des Vereins für Socialpolitik". 172 kötet 307 s következő lapok. — *J. Kaizl:* „Die Lehre von der Überwälzung der Steuern". Leipzig 1882. — *G. v. Falck:* „Kritische Rückblicke auf die Entwicklung der Lehre von der Steuerüberwälzung seit A. Smith". Dorpat 1882. — *M. Pantaleoni:* „Teoria della Traslazione dei Tributi". Roma 1882. — *A. Calandra:* „La ripercussione dell'imposta sul reddito". Torino 1923. — *G. F. Bastable:* „Incidence and effects of Import and Export Duties". (Report of the British Association 1889.) — *Georg v. Schanz:* „Zur Frage der Überwälzung indirekter Steuern auf Grund des bayerischen Malzaufschlages". Schmollers Jahrb. 1882. 2. Heft. 169—209 l. — *A. Amonn:* „Zur Frage der steuerlichen Lastenverteilung". Jahrb. für Nationalök. und Stat. III. Folge. Band 67. 1925. 165 s köv. lapokon. — *Heller Farkas:* Pénzügytan. Budapest, 1920. — *Otto Frh. v. Mering:* „Die Steuerüberwälzung". 1928. Jena. Fischer. — *F. K. Mann:* „Die Grundformen der Steuerabwehr". Conrads Jahrb. für Nationalök. u. Stat. Band 65. (120) 497 s köv. lapokon. — *W. Andreae:* „Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre". Jena, Fischer. (1930.). — Lásd ezenkivül: *A. Wagner, Mariska, Heckel* (Lehrbuch der Finanzw. Leipzig, 1907, 2 k.), *Lotz, Eisenhart, Földes* (Finanzwissenschaft II. kiadás 1927. Jena, Fischer) kézikönyveinek ide vonatkozó részét.

ritás problémáját tehát az adóteher *visszaszerzésének* módjai, lehetőségei és feltételei világitják meg közelebbről.

Az adóáthárítás *tulajdonképeni* körébe az adótehernek csupán a költségelemként való érvényesitési esetei tartoznak. A költségelemként való érvényesités a szóbanforgó adótehernek ugy ár-, mint bértényezőként (coefficiens) való megjelenése és érvényesülése lehet közelebbről. Ha pl. felemelik egy szabónak vagy cipésznek a kereseti adóját és ha ennekfolytán a szabó vagy cipész drágábban adja el az általa készitett ruhát vagy cipőt, akkor sikerült neki adóterhét költségelemként (akár megélhetési, akár általános üzemi költségelemként) az általa elért *árakban* érvényesitenie, vagyis *árkoefficienssé* tennie. Ehhez hasonló, de nem teljesen ugyanaz az eset, amikor pl. valamely munkásnak az ő munkabér-, kereseti stb. adóját, mint megélhetési költségtöbbletet ugy sikerül érvényesitenie, hogy annak megfelelően nagyobb munkabért tud elérni. A két eset közötti különbség gyökere (mely első tekintetre talán fel se tünik) ott van, hogy az árténvezővé vált és igy érvényesitett (átháritott) adó *dologi* jogot stipuláló jogügylet kapcsán térül meg (a megdrágulo cipő ártöbbletében), mig pl. a munkatöbblet alakjában megtérült adó kötelmi jogügylet formájában, mely megkülönböztetésnek a kapcsolódó szociálpolitikai lehetőségek és helyzetek szempontjából van lehetősége.

Az adó az adófizetőre nézve mindig anyagi terhet jelent. Igen természetes gazdasági törekvése tehát az adófizetőnek, hogy az adótétel terhét valahogy vissza akarja szerezni. Azt akarja, hogy az adóban, vagy bizonyos adótöbbletben fizetett összeg valamely módon visszatérüljön neki. E visszaszerzésnek csak az *egyik* módja az adófizető egyénre nézve az adóval kapcsolatos életviszonyok terén is az adóáthárítás.

Az adóösszeg által képviselt kiadásnak más visszaszerzési módjai is lehetségesek. Ezek között nem ritkán illegitim módok is szerepelnek. Amikor pl. az adóalanyok adóeltitkolásokkal, az adóviselési kötelezettség sokszor igen raffinált és nagy gonddal megszervezett megkerülésével, vagy kijátszásával próbálják adóterheiket megcsökkenteni, voltaképpen szintén nem tesznek egyebet, mint azt, hogy bevételi és kiadási mérlegükben az adóteher kiadási tételeit ellensulyozó megtakaritásokat eszközölnek a Közület rovására. Mondanunk sem kell, hogy ezek az adócsonkitási és eltitkolási eljárások végeredményben az állam adófizető polgárainak összességét kárositják meg, mert az elvont adótételeknek megfelelő összegeket másoktól kell az államnak megszereznie. Mindazonáltal ezeket az eseteket nem célszerü a szorosabb értelemben vett adóáthárítás kategóriája alá vonnunk, mert sok tekintetben más természetü és más következményekkel járó jelenséggel állunk itt szemben. Az adó törvényellenes elháritásának (illegitime

Abwälzung) nevezhetnők inkább ezeket az eseteket, amelyeknek negativ jellemző sajátságuk, hogy bennük és általuk az adó nem lép ki költségelem gyanánt a csereforgalomba és ott nem érvényesül ily módon. Nem válik áralkatrésszé, mely továbbhárul, hanem inkább a bevételi residuumok növelésére alkalmas illegitim megtakarításként szerepel.

A tulajdonképpeni adóáthárítás körébe (melynek ismertető jele tehát szerintünk az adónak *költségelemként* való szereplése és érvényesülése a gazdasági forgalomban) a következő árnyalatokat sorozhatjuk. Beszélhetünk *adóelhárításról* (Steuerabwälzung), beszélhetünk az adónak a szó szorosabb értelmében való *átháritásáról* és annak *visszahárításáról* és *továbbháritásáról*. *Heckel* külön árnyalatoknak veszi az adónak szándékos és nem szándékos átháritását[1] (unbeabsichtigte Überwälzung), mely utóbbiak azonban az át- és visszahárítás jelenségeivel szemben nem külön kategóriák, mint inkább azokat más szempontból osztályozó, illetőleg keresztező fogalmi körök.

2. *Adóelhárításról* (Steuerabwälzung o. Steuereinholung) olyan értelemben szoktak beszélni,[2] hogy általa a szóbanforgó adótehernek „a nemzeti jövedelemre gyakorolt közgazdasági hatása teljesen kizáródik."[3] Igy pl. akkor, amikor egy fogyasztási adó életbeléptetése következtében tökéletesebb, a nyersanyagot jobban kihasználó, a termelést olcsóbbitó gyártási eljárások keletkeznek és ezeknek folytán az adó hatása automatikusan elenyészik. Voltaképen azonban ez az eset nem annyira külön fajtája az adóáthárításnak, hanem *kettős jelenség*, mely egyrészt az adóteher viselésében és át nem háritásában, másrészt pedig az adóteher összegével szemben más körülmények (pl. a termelési eljárás olcsóbbá tétele) utján való költségcsökkentés, vagy bevételnövelés előidézésében áll. Az egyik oldalon tehát az adóteher viselése és át nem háritása, a másikon bizonyos üzembeli megtakaritás áll. Nem annyira adóáthárításnak, mint inkább az adóteherrel szemben átháritás nélkül való *önkárpótlásnak* nevezhetnők ezt az esetet.[4]

A tulajdonképeni adóáthárítás az, amikor valaki az általa viselt adóterhet hozzászámitja, mint költséget ahhoz az árhoz, vagy bérhez, melyet másoktól igényel a gazdasági

[1] *L. Heckel* i. m. 176—7. l.

[2] Igy *Heckel* i. m. 171—2. lap, *Lotz* i. m. 221 lap.

[3] Igy *Heckel:* Abwälzung . . . durch den eine ausgelegte Steuer in ihren Wirkungen aus dem Volkseinkommen überhaupt ausgetilgt wird. I. m. 171 lap.

[4] Melyre ezért a „Steuereinholung" kifejezés a találóbb. Az angolok az adóáthárítás folyamatát, illetőleg műveletét: *shifting*-nek, az adóáthárítás eredményét, t. i. az adónak végleges viselését *incidence*-nek, az önkárpótlás esetét: *transformation*-nak, az adóteher elől való kitérést (Ausweichung) *evasion*-nak nevezik. Lásd Seligman i. m. 1—13 lap.

forgalomkor. Igy ha pl. valaki megadóztatott anyagokkal termel és az adóösszegét hozzászámitja termelési, vagy anyagköltség gyanánt az árhoz. Vagy a kereskedő az általa fizetett forgalmi adót az áru árához, a munkás az ő kereseti, jövedelmi vagy fogyasztási adóját a munkabéréhez stb., stb. Ha most már az adó összegével megdrágitott árucikk vevője, vagy az igy megdrágitott munkabér fizetője nem viseli el egyszerüen a sajátjából az adótételnek megfelelő ár-, vagy bértöbbletet, hanem a saját áruinak, vagy szolgálatainak ár-, illetőleg bérösszegéhez szintén hozzászámitja azt, akkor az adónak *továbbháritásáról* van szó a gazdasági élet forgalmában mindaddig, amig valaki a szóbanforgó adótételt egészben, vagy részben a sajátjából nem kénytelen viselni, anélkül, hogy azt másra tovább tudná háritani.

Az adóátháritás, illetőleg továbbháritás természetesen lehet *teljes és részleges* aszerint, amint az adóterhet a maga egészében, avagy annak csak egy részét tudjuk át-, vagy továbbháritani.

Arról, aki a gazdasági forgalomban nem fizeti meg az árban az adótételnek megfelelő költségtöbbletet, azt mondjuk, hogy *visszaháritotta* az adót.

Az adóátháritás, vagy továbbháritás nem sikerülése, vagyis az adótehernek ennek következtében beálló viselése származhatik:

a) az illető adónak már tovább nem háritható természetéből (pl. örökösödési, bizonyos fényüzési adóknál) és

b) az adónak visszaháritásából. (Ha pl. valaki nem hajlandó megfizetni bizonyos árucikkre vetett forgalmi adót s igy a kereskedő kénytelen viselni annak terhét.)

Az adó visszaháritása is lehet természetesen *teljes* és *részleges*.

Ha most már a különféle adók természetét az adóátháritás szempontjából vesszük figyelembe, akkor — főleg a tapasztalat tanulságai alapján — annyit mondhatunk, hogy az adók bizonyos fajtájánál megvan, másiknál nincs meg az átháritás valószinüsége és ismét egy nagy csoportjánál a gazdasági élet konjunkturáitól függ az. Eszerint tehát az átháritás valószinüségei tekintetében három kategóriát különböztethetünk meg. Hangsulyozzuk azonban, hogy főleg csak a valószinüségei tekintetében és nem absolut bizonyossággal minden esetre.

A nagyobb és kisebb valószinüségek bizonyos adóhatásokat illetőleg azonban magukban véve is elég fontos körülmények az állami háztartás és az adófizető polgárok jövedelemeloszlásbeli sorsa tekintetében ahhoz, hogy a közület komolyan számoljon velük. Ezért az adótipusok megállapitásánál fontos kérdés, hogy át fognak-e hárulni az illető adónemek az eredeti adóalanyokról másokra, vagy sem?

Az államnak tehát, ha minden valószinüség szerint áthá-

ruló adótipust állapit meg, józanul csak az lehet a szándéka, hogy ez az adóáthárítás meg is történjék a gyakorlatban. Ez az eset a *szándékolt adóáthárítás* esete, már t. i. az állam, a törvényhozó részéről.

Megtörténhetik, hogy az állami adóigazgatás, illetőleg a törvényhozás exponensei olyan adótipust vezetnek be, amelyről azt hiszik, — vagy amelyről az a felfogás — hogy nem hárítható át, vagy nem valószinü annak áthárítása. Ha ennek dacára mégis át- vagy továbbhárítódik az ilyen adó, akkor beszélhetünk (az állam oldaláról) *nem szándékolt*, vagy *akaratlan adóáthárításról*.

3. Az adóáthárítás problémájával a közgazdaságtan, illetőleg a pénzügytan sokat foglalkozott. Az idevonatkozó irodalom és tapastalatok eredménye nem tudott azonban teljesen biztos szabályok rendszerévé leszürődni. Ennek maga az adóáthárítás fogalma és természete is az oka azonban. Az adóáthárítás ugyanis a jövedelemeloszlás konjunktúráitól befolyásolt szintén jövedelemeloszlási jelenség. A csereforgalom milliónyi jogügyleteiben az ügyletkötő felek általában arra törekszenek, hogy kiadásaikkal szemben bizonyos bevételi, vagy nyereségtöbbletet érjenek el. Lehetőleg több legyen a csereforgalom, illetőleg jövedelemeloszlás során a bevételük mint költségeik mennyisége. Az adóteher ebben a folyamatban, mint egyik költségtétel szerepel, tehát bizonyos olyan költségösszeg gyanánt, melvet lehetőleg be kell hozni a csere forgalom jogügyletei során, akár technikai termelőcselekményekkel egybekötve, akár puszta jövedelem-, illetőleg nyereségszerző eljárásokkal. Az adóáthárítás sikerülése tulajdonképpen felolvad abba az általánosabb jellegü jelenségbe, hogy annak, aki az adót befizette, sikerül a csereforgalomban bizonyos oly bevételbeli többletre szert tennie, felmerült költségeivel szemben, amelv fedi a szóbanforgó adó összegét. Ez a bevételi többlet azonban csereforgalmi, illetőleg áralakulási jelenség gyanánt jön létre. Létrejövetele, vagy létre nem jövetele pedig az áralakulás konjunktúráitól függ és az a bevételtöbblet, melynek alakjában és tartalmában az adót áthárítónak adóterhe megtérül, nem adóügyi kategória többé, hanem általános jövdelemeloszlásbeli (kvantitativ) kategória, mely az általános áralakulási, csereforgalmi, illetőleg jövedelemeloszlási helyzeteken és konjunktúrákon alapul. A kedvező áralakulási konjunktúrák ugyanis bizonyos mértékü bevételtöbbletet tesznek lehetővé a költségösszegekkel szemben. Ha ezek a bevételi többletek elég nagyok ahhoz, hogy a költségek között szereplő adótételt is fedjék, előáll az adóáthárítás. Láthatjuk tehát, hogy az adóáthárítás mennyire bele van ágyazva a csereforgalom, illetve jövedelemeloszlás általános természetü jelenségeibe és mennyire összefügg azok konjunktúráival. Emiatt a jövedelemeloszlásbeli és konjunkturális természete miatt sok adónál nem határozhatjuk meg teljes bizt s-

sággal aprioristikusan az adóáthárítás sikerülésének feltételeit, hanem főleg a tapasztalatokból levonható tanulságokra vagyunk utalva. Más oldalról pedig ez azt jelenti, hogy a jövedelemeloszlás, illetőleg gazdasági forgalom mindenkori konjunktúráinak pontos megfigyelése alapján, vagyis gazdasági, áralakulási korszakok szerint, *lehet* következtetéseket vonnunk az adóáthárítás lehetőségei tekintetében is. A gazdasági, illetve áralakulási folyamatok és konjunktúrák vizsgálata és ismerete alapján pl. meg lehet állapitani, hogy bizonyos időszakban milyen adónemek áthárítására vannak meg a *valószinüségek* és milyeneknél nincsenek.

Ennek a szempontnak megállapitása pedig adópolitikai tekintetben igen fontos, mert azt tanuljuk meg belőle, hogy a különböző természetü konjunktúrák mellett különböző természetü adótipusokra lehet szükség, amire tehát az egyes adótipusok megállapitásánál az intelligens kormányzásnak már előre különösen ügyelnie kell. Az adóáthárítás problémájára vonatkoztatva ezt a tanulságot ugy fejezhetjük ki, hogy különböző konjunktúrák korszakai szerint egyrészt az adók különböző mértékü áthárítására, másrészt pedig különböző természetü adók áthárítására lehet számitani. Ebből folyólag az adóáthárítás jelensége a jövedelem-, illetőleg áralakulás konjunktúráinak adópolitikai szempontból való tanulmányozását teszi szükségessé, vagyis egy adópolitikai konjunktúrakutatást.

E pénzügyi konkjunktúrakutatásnak, illetőleg a konjunktúrakutatás adatai felett való kritikának ki kell terjeszkednie többek között annak megállapitására, hogy a különböző javaknak, használati és fogyasztási cikkeknek és életkényelmeknek áralakulásában az adó, mint költség és árelem

1. mikor és kikkel szemben, t. i. milyen társadalmi rétegekkel és mily vagyonkategóriáju emberekkel szemben lép fel ártöbblet gyanánt, vajjon a kis-, vagy a nagykereskedelmi árak növelésében nyilvánul-e meg az adó áthárításának ez a hatása stb., stb.?

2. az adó folytán előálló kiadástöbbleteknek, mint költségeknek az árakba és bérekbe többletként való beépülése áthárítását és továbbháritását, vagy visszaháritását eredményezi-e az adónak?

3. az adó továbbháritása esetében: milyen terjedelmü és meddig terjedő ez a továbbháritás, t. i.

a) megáll-e ez a továbbháritás valamely társadalmi rétegnél, valamely üzleti és ártipusoknál akként, hogy csak ezekre a rétegekre háritódik át bizonyos adófajta, vagy bizonyos adótárgyakra vetett adó (pl. amikor nem valami feltétlenül szükséges szükségleti cikkeket suit az, melyeknek árában bizonyos rétegek megfizetik az adót, mig más rétegek visszaháritják azt);

b) vagy tovább terjed-e az egy általános drágitási hul-

lám eleme gyanánt az egész társadalomban eloszolva (diffuzió);

4. avagy pedig egyáltalában *elháritódik-e* az illető adó és kiküszöbölődik-e annak az árra való hatása (pl. jobb termelési eljárások bekapcsolódása által „Steuerabwälzung").

Általában véve azok az adótipusok, *amelyeknél az áthárítással számolunk, csak ugy válhatnak be, ha az áthárítas ugy és olyan mértékben történik meg, mint azt számitásba vettük.* Ezt kell tehát tulajdonképpen az adókormányzásnak előre meglátnia és mindig pontosan megfigyelnie. Különösen a különböző társadalmi rétegek kereseti és kiadásbeli viszonyainak a modern jövedelemeloszlás összefüggései következtében előálló egymásra hatását kell állandóan figyelni, mert e viszonyok időről-időre való változásai adóforrások és adótárgyak keletkezését és megszünését, erősödését és gyengülését is jelentik állandóan. Jelenthetik azt, hogy bizonyos természetü adók forrásai és tárgyai nagyobb mértékben szünnek meg, vagy tünnek el, mint a más természetüekéi. Ez a körülmény pedig az adótipusoknak az adókonjunkturához simuló megváltoztatását és azokhoz való idomitását teheti kivánatossá. Szóval az adótipusoknak az egyes időszakok adókonjunkturái szerint való váltakozása, illetőleg felváltása válhatik szükségessé. Hogy az adóáthárítás alakulása és lehetősége a konjunktúráktól is függ és azokkal függ össze, logikusan nem is tagadható. Azt lehet vitatni, vajjon az áthárítás *mindig*, illetőleg kizáróan, vagy elsősorban a konjunktúráktól függ-e és hogy a konjunkturák fogalma tágitható-e annyira, hogy az áthárítás lehetőségeit kizárólag, vagy tulnyomóan magyarázzuk. Természetesen magának az *áthárításnak* a konjunktúráira kell itt gondolnunk.

Az adóáthárításnak a konjunktúráktól való függését bizonyos esetekben csak ugy tagadhatjuk, ha a konjunkturák fogalmát megszükitjük és azok közül kirekesztünk bizonyos jelenségeket és körülményeket. Csakhogy ezáltal a szavakkal való játszás veszélyének tesszük ki magunkat. Ha pl. azt mondjuk, hogy a munkabéradó átháritása nem valamely kedvező, vagy kedvezőtlen konjunktúrától, hanem a munkakereslet, illetőleg kinálat rugalmasságától függ, (Mering i. m. 74.) gyakorlati szempontból az a további kérdés merül fel, hogy mitől függ a munkakinálat elaszticitása, vagy merevsége és itt megint csak olyan fogalmakra és körülményekre bukkanunk, amelyeket igen nehéz, vagy nem célszerü dolog a konjunktúrák kategóriái alól kizárni.

A magam részéről, amikor az adóáthárításnak a mindenkori konjunktúrákkal való összefüggését hangsulyozom, természetesen *magának az áthárításnak*, mint gazdasági és jövedelemeloszlási jelenségnek *a konjunktúráit* értem, mégpedig annak lehetőleg *tágan* értelmezett körét. Gyakorlati szempontból különben is csak akkor van közelebbi értéke és ma-

gyarázó ereje a konjunkturákra való hivatkozásnak, ha meg tudjuk határozni, hogy milyen természetü, milyen irányban és időben érvényesülő, tehát mely konjunkturák azok, amelyekre hivatkozunk. És itt kapcsolódik be a konjunkturakutatás szerepe is az adóáthárítás és adóviselés gyakorlati lehetőségeinek vizsgálásánál.

Az erre vonatkozó *konjunkturakutatásnál* is lényegesnek mindazoknak a konkrét adatoknak, körülményeknek, folyamatoknak és változásoknak a szemmeltartását és gyüjtését tartom, amelyek az adóáthárítás és viselés tekintetében figyelembe jönnek és meg is figyelhetők. *A súlypontot, az áthárítási helyzeteket és lehetőségeket kifejezésre juttató konkrét adatok gyüjtésére helyezem, ha azok a tárgy szempontjából befolyással birnak és megfigyelhetők.* Ezért a pénzügyi, illetőleg adóügyi konjunkturakutatásnak *tágkörüen* kell értelmezni a maga feladatát, hogy lehetőleg minél több oly konkrét körülményt és adatot mutathasson fel, melyek az adóáthárítás alakulását bizonyos időben befolyásolják. (Nevezzük talán inkább *áthárítás-kutatásnak*, vagy *adóviselés-vizsgálatnak* az egész műveletet, minthogy fogalmi szőrszálhasogatás miatt váljék az eredménytelenné.) A fődolog, hogy a kutatás rendszeres és alapos legyen, ami csak megfelelően intézményesitve gondolható el.

4. A következőkben bizonyos áttekintést igyekszem nyujtani az adóáthárítás kérdéséről, az irodalomban kialakult nevezetesebb felfogásokról, mely áttekintés az egyes adófajták áthárítási lehetőségeiről vallott nevezetesebb felfogások tekintetében is némi tájékozódást adhat. Az irodalmi áttekintés szempontjából egyebeken kivül különösen *Seligman* és *Mering* idézett munkáit vettem figyelembe.

Az áttekintés után pedig saját felfogásomat igyekszem körülvonalazni az egyes fontosabb konkrét adónemeknek áthárítási lehetőségeiről.

Az adóáthárítás kérdéseivel az irodalom már régen foglalkozik, mindazonáltal az áthárítás tanának öntudatosabb és részletesebb kiépitéséről csak a mult század utolsó negyedétől kezdve beszélhetünk. Eleinte egyes adónemek általános természetének és hatásainak jellemzésénél tértek ki az adóáthárítás jelenségére. Az adóáthárítás kérdésének öntudatos vizsgálata ekként a különböző adótipusok hatásainak megbeszéléséből nőtt ki. Az adóáthárítás tanának kifejlődését ilymódon a történetileg kialakult adóelméleteknek az adók hatására, bizonyos adónemek célszerü, vagy célszerütlen voltára vonatkozó gondolatmenetében kell kinyomoznunk. Igy *Seligman* a fiziokratizmus előtti iróknak az adóáthárításra és általában az adók hatására vonatkozó gondolatait, főleg az általuk ajánlott egyetlen adónemeknek megindokolásaiban találja meg. Már az *általános fogyasztási adónak* a hivei (*Hobbes, Culpeper, Petty, Young, De Witt, Child, Pulteney, Roberts,*

Ashley és még számosan) átháritási szempontokkal indokolták meg, illetőleg tartották megengedhetőnek és megvalósitandónak ezt az adófajtát.[5] Az *egyetlen fényüzési adó* hivei (Josiah *Tucker*, *Richardson* s néhány anonym iró) viszont igazságtalannak tartják a szegény fogyasztók megadóztatását és a fényüzést, mint a lustaság és feslett erkölcsök forrását kivánják a főadónemmel megterhelni. *Főérvük* emellett az adónem mellett, *hogy az nem hárítható át*, nem emelné az árakat, legfeljebb a fényüzés csökkentésére vezetne.[6] Az *egyetlen épület-*, *földbirtok-*[7] *és vagyonadó* hiveinél éppenugy az áthárithatóság és át nem hárithatás érvei szolgálnak főindokok gyanánt, mint azoknál, akik eklektikusabb adórendszereket kivántak (*Walpole*, *Hume*, James *Stewart*, *Young* stb.[8])

A fiziokratáknak az egyetlen földadóról való gondolatai ismeretesek. Főargumentumuk erészben szintén az adóáthárítás problémája körül forog, melyet már *Quesnay* akként fejezett ki, hogy azért kell minden adót közvetlenül a föld tiszta hozadékára kivetni, *mert végeredményben mindenféle adót ugyis a földbirtok fizet meg*. Ezért, — tehát főleg átháritási okokból — a legegyszerübb és legjobb adórendszer az egyetlen földadó. A többi fiziokraták lényegében ezt a gondolatot dolgozzák ki és foglalják elméletbe.

Smith Adam felfogása szerint a munkabérre, az életszükségleti cikkekre és nyereségre (a kamatot ide nem számitva) kivetett adókat mindig át lehet háritani, a földadó és a fényüzési adók ellenben nem hárithatók át. Ezért a földbirtokosok, a gazdag fogyasztók és bizonyos mértékben a kapitalisták társadalmi rétegei viselik végeredményben minden adónak a terhét.[9] *Ricardo* főművének az adókról szóló részei majdnem kizárólag az adóáthárítás problémájával foglalkoznak. Sem Smithnek, sem Ricardonak nincs még általános elmélete az adó hatásáról.[10] Ricardo ismert szociálpolitikai felfogásából kifolyólag sem osztja Smith Ádámnak nézeteit az adók átháritásáról. Szerinte a földbirtokra kivetett minden adót a fogyasztók viselnek, kivéve a föld tiszta járadékára kivetett adót. Hozzáteszi azonban, hogy nem minden fogyasztó vesz részt ennek az adónak a viselésében, mert a munkások rendszerint átháritják annak terhét a munkaadóra. Szembeszáll ekként Smithnek ama felfogásával, hogy a munkabérre kivetett adót a fogyasztók viselik. Ennekfolytán a földadó végeredményben *a munkaadó tőkéjére nehezedik*. A tőkenyereségre vetett adót a termelő vállalkozó viseli.

[5] L. *Seligman* i. m. 19—72 l.
[6] l. *Seligman* i. m. 78 l.
[7] *Locke*, *Davenent*, *Cantillon*.
[8] V. ö. ugyanott 83—114 l.
[9] L. *Smith A.*: Inquiry. V. könyv, II. fejezet.
[10] L. *Seligman* i. m. 136—9 lapok.

A munkabéradó rendszerint a munkabéreket növeli stb., stb.[11] Ricardonak az adóátháritásról vallott felfogása szoros összefüggésben áll jövedelemeloszlási tanaival és mondhatjuk, hogy ő jövedelemeloszlási elméletének stiljében oldja meg az adóáthárítás kérdéseit, mint jövedelemeloszlási jelenségeket.

Szemben Smith és Ricardo adóáthárítási tanaival, amelyek kategorikusan állitják egyes adók átháritható, másoknak át nem háritható voltát és határozottan megjelölik, hogy egyes adókat kik kikre háritha tnak át stb., a pénzügyi irók egy csoportja (*Verri*, *Mansfield*, *Dickson*, *Young*, *A. Hamilton*, *Canard*, *Courcell-Seneuil*, *Cherbuliez*, *Prittwitz*, *Thiers*, *Stein Lőrinc*, *de Broglie*, *J. Sherman*, Lord *Avebury*, *D. A. Wells* stb.)[12] azt tartja, hogy az adó nem egy bizonyos egyénre, vagy osztályra háritódik át, hanem minden adó hatásában *eloszlik* az ország polgárai között, ugyhogy végeredményben annak hatása a kiegyenlitődésnek egyensulyállapotát idézi elő s mintegy eltünik az a gazdasági alanyok között. Emez az u. n. *diffuziós elmélet*,[13] optimista árnyalatának legkifejezettebb képviselője *N. F. Canard* (Principes d'Économie Politique. Paris 1801.). Az adóteher viselésének ez a diffuziós felfogása természetszerüen jövedelemeloszlásbeli magyarázatokon alapul. *Canard* szerint pl. téves a fiziokraták tana, mely szerint minden adót a föld tulajdonosa visel. Szerinte háromféle járadék van: földjáradék (rente foncière), mely a mezőgazdaságba fektetett munka eredmény, ipari járadék (rente industrielle) az ipari tanult munka eredménye és a (rente mobilière), mely a kereskedelembe fektetett munkából eréd. Minden adót ezekből a járadékokból kell megfizetni és semmiféle adó nem nehezedhetik végeredményben a létfenntartás céljából szükséges munkára (travail naturel). Minden adó átháritódik, mert sérti e három járadékfajtának a természetes egyensulyát. Minden adó sérti az eladási és a vételi kedvet és addig nem áll be nyugalom, amig a csereforgalomban az adósnak és a vevőnek a vágya kiegyenlitve nincs oly módon, hogy az egyik is, meg a másik is viseli az adóteher felét. Az adó ily módon az összes eladók és vevők között eloszlik és kiegyenlitődik munkájuk kapacitása arányában éppenugy, amint a közlekedő csövek egyikébe öntött viz az összes csövekben egyenlő szinvonalra fog helyezkedni. A gazdasági forgalom terén tehát az egyensulynak ugyanaz a törvénye uralkodik, mint a folyadékok egyensulya tekintetében. Azt lehet mondani, hogy ennek az egyensulytörvénynek a következtében az adó végeredményben *szinte eltünik* a társadalomban és annak sulyát senki se érzi meg. Elismeri, hogy az adóteher eloszlásához bizonyos időre van szükség. Ezért voltaképpen

[11] *Principles:* VIII. fejezet.
[12] Melyeket ezért *Seligman* absolut elméleteknek nevez i. m. 132 l.
[13] L.: *Seligman* i. m. 141 s a köv. lapokon.

minden uj adó rossz, mert megzavarja az egyensulyt és minden adó jó adóvá válik, ha már régen áll fenn.[14] Ezt a felfogást még erősebben fejezte ki *Pritwitz*.[15] Szerinte arányos és igazságos adóztatást csak ugy lehet megvalósitani, ha állandó és változatlan adórendszerekkel dolgozunk, mert még a legterhesebb és legellhibázottabb adók is az átháritás folytán egyenletesen és igazságosan oszolnak meg, ha már régen állanak fenn.

Stein Lőrinc az adóáthárítás egész tanát fogalomzavar szülöttének tartja. Szerinte minden adó mindenkiről mindenkire átháritódik, mert az adót mindenki csak előlegezi a másik számára. A termelő előlegezi az adót annak részére, aki a terméket elfogyasztja. Minden esztendő adóinak összegét az illető esztendő termelésének kell többlet gyanánt (Überschuss) előállitania.[16]

A diffuziós felfogásnak vannak azonban *pesszimista árnyalatai* is *(Proudhon, Bolles)*. *Proudhon* szerint akárhogy erőlködik is az adótörvényhozás, végeredményben minden adót a fogyasztók viselnek. Minthogy a fogyasztók tulnyomó tömege szegény, minden adó igazságtalan, mert a szegényeket erősebben sujtja, mint a gazdagokat. Az adóztatás kérdése megoldhatatlan az emberi berendezések természeténél fogva, melyek végeredményben a dolgok természetétől függnek.[17] *Bolles* szerint az adóáthárítási folyamat bizonytalansága folytán minden adórendszer igazságtalanságokhoz vezet. Az egyik emberre igazságos adó igazságtalan a másikkal szemben. Az adóáthárításnak nincsen egyenletes törvénye, stb.[18]

A diffuziós jellegü elméletek közé kell soroznunk *W. Andreae* felfogását a hozadéki adókra vonatkozólag. *Andreae*, mint a Spann-féle univerzálisztikus irány hive, a pénzügytan terén is uj utakon jár és figyelemreméltó uj pénzügytani elméletet alkot meg.[19] Az adóáthárításra vonatkozólag egyedül a helyes értelemben megvalósitott hozadéki adó (Sollertragsteuer, ellentétben a jelenlegi Istertragsteuer-hez) az, melynek alkalmazásával az adó terhelosztását, illetve áthárítását meg lehet határozni. Ez az adó teljes mértékben áthárítható a fogyasztóra.[20] Ezzel szemben a jövedelmi, vagyoni, örökösö-

[14] L. *Canard* i. m. 10—12, 158, 168, 181, 197 lapok.

[15] *M. v. Pritwitz:* „Theorie der Steuern u. Zölle, mit besonderer Beziehung auf Preussen und dem deutschen Zollverein". Stuttgart und Tübingen 1842. 116 lap.

[16] *Lorenz v. Stein:* „Lehrbuch der Finanzwissenschaft". 4. kiadás. Leipzig, 1878. 493—497 lap. — Id. *Seligman*.

[17] *Proudhon:* „Contradictions économiques". Idézve *Seligman-nál* i. m. 160 lap.

[18] *Albert S. Bolles*. Lásd *Seligman*-nál i. m. u. o.

[19] L.: *W. Andreae:* „Grundlegung einer neuen Staatswissenschaftslehre". Jena, Fischer 1930.

[20] U. o. 213. l.

dési és forgalmi adóknak az átháríthatóságát nem lehet meghatározni.[21]

Andreae a hozadéki adó alatt (Sollertragsteuer) nem a jelenleg megszokott s egyes *személyekre* kirótt hozadéki adókat érti, hanem a teljesen tárgyiasitott hozadékra, vagyis a személyektől elvonatkoztatott vagyontárgyakra kivetett adókat. (Ilyenféle pl. a szigoruan tárgyi alapu hozadéki-kataszteri földadó.) Az adó az ő univerzálisztikus felfogása értelmében szociálpolitikai eszköz.[22]

Van egy — főleg az ingatlanokra vonatkozó — felfogás az adóáthárításra vonatkozólag, mely az adót az adóalanyra nehezedő olyan *tárgyi tehernek* fogja fel, amely az adótárgy tevőleges értékével szemben afféle passzivumként jelentkezik, mintegy az állam részére kijáró kamat gyanánt, mely ennek folytán tőkésitve megváltható, vagy levonható, előre leszámitolható az állam javára stb.[23] *Kapitalizációs* vagy *amortizációs* (tőkésitési vagy törlesztési) elméleteknek is nevezik ezeket. Ez a felfogás a fiziokratikus eredetü gondolkodásból ered, hogy t. i. a földadó mint egyetlen, vagy főadónem a telek értékét az adó tőkésitett összegével csökkenti. Minthogy a telek értékét annak tiszta hozadéka határozza meg, e tiszta hozadékot csökkentő adó a telek értékét is csökkenti az adó tőkésitett összegével. Angliában már a XVIII. század elején találkozunk ilyen nézettel,[24] melynek szószólói *Turgot*, *Baudeau*[25] voltak különösen a fiziokraták közül, később az angol *John Craig*. A németeknél *Fr. Sartorius*, *I. G. Hoffmann* és *K. Muhhard* annyira mentek ebben a felfogásban, hogy a földadót már nem is adónak, hanem afféle dologi tehernek tekintették, amely éppen a teher kapitalizált hatása folytán nem is adó többé. Minthogy a földadó a maga dologi terhebeli (Reallast) természetével csökkenti a föld kapitalizált értékét, voltaképpen vagyonkobzást jelent az és ezért elvetendő és más adóval kell azt pótolni.[26]

Később *Destutt de Tracy*[27] általánositotta ezt a „kapitalizációs" adóátháritási felfogást az épületek és életjáradékok adóira is. Ezt a meglehetősen tulzó irányt kivüle csupán *Cournot*[28] képviselte még. Szerintük az adó tulajdonképpen csak az *első* tulajdonost terheli, mert a későbbi vevők a vétel-

[21] U. o. 210.

[22] „Die Steuer ist ein Teil, den der Einzelne aus der Verwendung seines Anteils am Nationalvermögen zu erzielen verpflichtet erscheint." i. m. 89 lap.

[23] L.: *Seligman* i. m. 162—171 lap.

[24] L. *Seligman* i. m. 162 l.

[25] Éléments of Political Science Edinburgh. 1814.

[26] L.: *Seligman* u. ott.

[27] Éléments d'Idéologie par Comte *Destutt* de Tracy, Paris 1804.

[28] Recherches sur les Principes Mathématiques de la Théorie des Richesses par Augustin *Cournot*, Paris 1838.

árat a tiszta hozadék tőkésitett értéke arányában fizetik, amelyből azonban leütik az adó tőkésitett összegét. Ennek következtében később senki sem viseli már tulajdonképpen az adó terhét, miután azt az első tulajdonos amortizálta.

Angliában a földadó átháritásának tőkésitéses felfogását nagyon alátámasztotta az ottani *landtax*-nak 1798-ban behozott megválthatási rendszere. Innen keletkezett az a nézet, hogy a földadó nem adó voltaképpen, hanem dologi teher. A tőkésitéses adóáthárítási felfogás legtöbb képviselője azonban azt is hangsulyozta, hogy az adónak ilyen tőkésitett értékcsökkentő hatása csak akkor van meg az ingatlanokkal szemben, ha az egyéb természetü vagyonokra nem nehezedik ugyanakkor valamely hasonló természetü adónem. *John Stuart Mill* szerint a csupán egyetlen társadalmi osztályra kivetett külön adó igazságtalan és részleges vagyonkobzás gyanánt hat, ha nem egyenlitik ki annak hatását más társadalmi osztályokra is kivetett hasonló adók.[29] A kapitalizációs felfogás képviselői voltak még *R. Giffen*, *Helferich*, *Hock* és *Schäffle* is.[30] Ez utóbbi az adók egyéb nemeire is általánositotta ezt a nézetét. Az ő nyomán a holland *Pierson*[31] és *Pantaleoni* képviselik ezt az irányt.

Az adóáthárítás és adóviselés kérdésének eddigi felfogásárnyalataival szemben egyes irók kritikai álláspontra helyezkedtek. Főleg a *Smith—Ricardo* és az optimista diffuziós felfogás egyes részeit fogadták el, vagy utasitották vissza. Ezek közül az *ekletikusoknak* nevezhető irók közül a franciáknál különösen *J. B. Say*, *Sismondi*, *Garnier*, *Parieu*, *Leroy-Beaulieu*, *R. Stourm*, *de Roosendaele*, a németeknél *Thünen*, *Rau*, *Hock*, az angol-amerikaiaknál *Prince-Smith*, *Jones*, *Buchanan*, *James Mill*, *Senior*, *Mac Culloch*, *J. Stuart Mill*, *Fawcett*, *Cliffe-Leslie*, *Bastable*, *Purdy*, az olaszoknál *Graziani*, *Natoli*, *Tavaroni* emelhető ki.[32] A magyarok közül *Mariska Vilmos*,[33] *Földes Béla*[34] és *Heller Farkas*[35] említendők.

Igy *J. B. Say* szembeszáll *Canard* diffuziós optimista felfogásával és szerinte nem lehet olyan egyszerüen és általánosságban eldönteni, hogy ki viseli az adó terhét, hanem a konkrét adónem és konkrét körülmények szerint lehet csak azt megállapitani. Igy az egyes javakra kirótt és az árat emelő adók terhét csak részben viselik a fogyasztók, mert az árnövekedés a fogyasztás csökkentésével is jár. Az adó —

[29] L.: *Seligman* i. m. 167 lap.
[30] Lásd u. o. 168 s a köv. lap.
[31] Principles of Economics 1912.
[32] L.: *Seligman* i. m. 172—187 lap.
[33] Lásd i. m. 164 lap.
[34] Finanzwissenschaft. Jena, Fischer 1920 és 2 kiad. 1927.
[35] Pénzügytan. 1920. 160—163 lap.

ugymond — ugy hat, mint a puskapor, mely kiröpiti a golyót, de egyuttal hátralöki a fegyvert is. Különböztetni kell az adóátháritás szempontjából aszerint is, vajjon szükséges, vagy csak fényüzési fogyasztási javakról van-e szó. A termelőkre rótt adók szintén egyenlőtlenül érintik a fogyasztót. Egyik árucikknél könnyebben, a másiknál nehezebben háritható át az adó. *Ricardo*-val szemben is kiemeli, hogy merész állitás azt mondani, hogy bizonyos adó terhét egész bizonyossággal egy meghatározott társadalmi osztály viseli. Az adók terhét — ugymond — a piaci helyzetek szerint azok viselik, akik azt nem tudják másokra háritani, de nincs bizonytalanabb és változékonyabb kérdés, mint az, hogy végeredményben kire nehezedik az adóteher.[36] Ugyancsak Ricardoval szemben a földadónak át nem háritható voltát állitja. Egyébként lehetetlennek tartja az adóátháritás részletes törvényeit felállitani.

Ugyancsak élesen szembeszáll Ricardo adóátháritási tanával *Sismondi* is.[37] Szerinte sohasem lehet előre megmondani, hogy a fogyasztási adók terhét ki fogja viselni. Hamis abstrakciónak mondja Ricardo tanát a különböző szakmabeli munkabérek kiegyenlitődéséről és egyensulyáról.

Parieu szerint az adóátháritás és adóteherviselés részletes törvényeit szintén nem lehet előirni és megállapitani, mindazonáltal nehány általános elvet fel lehet erészben állitani. Főleg annyit, hogy az adóteher legalább közvetlenül a közvetlen adófizetőt fogja sujtani, ha annak az adótárgynak a kinálata, melyre az adó nehezedik, nem csökkenthető. Ha ellenben a kinálat csökkenthető, akkor az adót másokra is át lehet háritani. Az adóátháritás elől ki lehet térni az adóval sujtott tárgy fogyasztásának megcsökkentésével és ilyenkor az adó, vagy az eredeti adófizetőre háritódik vissza, vagy a népesség valamely más rétegére tolódik tovább. Ez az általános elv Parieu szerint a legkülönbözőbb adófajtákra alkalmazható.[38] *Leroy-Beaulieu* csak elvétve s nem rendszeresen szól az adóátháritás kérdéseiről, különben igen kiváló munkáiban.[39]

Rau érdeme, hogy az adóátháritás eshetőségeit és az adónak ebbeli hatásait részletekbe menően vizsgálta. Hét főpontba foglalja össze erre vonatkozó eredményeit. Többek közt kiemeli, hogy az adóátháritás csak akkor következik be, *ha az adófizetők oly nagy többségét birja rá az áthárítás műveletére, hogy ezáltal a kereslet és kinálat viszonya eltolódást*

[36] Traité d'Économie Politique, Paris 1802. 562—566 lap.

[37] J. C. L. Simonde de *Sismondi:* Nouveaux Principes d'Economie Politique. Paris 1819. VI. könyv, 6. fejezet.

[38] M. Esquirou de *Parieu:* Traité des Impôts etc. Paris 1866. 2. kiad. 68 lap, idézve *Seligman*-nál 176 lap.

[39] L.: *Seligman*-nál is i. m. 178 lap.

szenved. Figyelmeztet rá, hogy a különböző áruk különböző lehetőségeket nyujtanak arra, hogy áraikban az áthárítás helyet foglalhasson. Legkönnyebben általában a fogyasztókra lehet az adót áthárítani, ha t. i. az összes eladók megfelelő kinálat-csökkentéssel tudnak élni. Nem hárithatók át a fix fizetésüekre kirótt adók. Nehezen hárithatók át a javak minőségbeli fokaira kivetett adók. A járadék, munkabér és nyereség megadóztatásánál fontos kérdés, vajjon az adófizető tőkebefektetéseiben való változtatásokkal kivonhatja-e magát, vagy sem az adó terhének viselése alól. Végül figyelmeztet arra, hogy az igazságtalan adórendszer hátrányait nem lehet egyszerüen adóáthárításssal kirekeszteni[40] stb., stb.

Nagy értékük *Hock* megállapitásai is főleg kritikai szempontból. Szembeszáll a diffuziós elmélet optimizmusával. Megengedi, hogy az adók áthárítása egy bizonyos időre egyensulyt eredményez, de ez nem valami állandó jellegü dolog, mert a piac körülményeinek változásai folyton ujra és ujra megzavarják azt. Hangsulyozza, hogy az adóáthárítás okozta egyensulyállapot nem mindig igazságos, vagy jótékony. Ellenkezőleg. Az adóáthárítás gyakran csak még jobban elmérgesiti az eredetileg elkövetett igazságtalanságokat. Érdeme, hogy először veszi tüzetesebb vizsgálat alá az áthárítás különböző eseteit: a továbbhárítást, a visszahárítást és az elhárítást. Hangsulyozza az adónak mint költségelemnek természetét az adófizető és az áthárítás szempontjából.[41]

Prince-Smith is visszautasitja a diffuziós felfogást. Szerinte az adó áthárítása, vagy annak viselése lényegében kalkulációs kérdés. Csak akkor fogják áthárítani akarni az adót, ha az áthárítás többet jövedelmez, mint amibe kerül. A gyakorlat szempontjából azt tartja, hogy a föld- és épületadókat nem lehet áthárítani, a közvetett, vagy a munkabérre rótt adókat pedig csak a leggyöngébbeknek anyagi bukása (Bankrott) utján lehet áthárítani. A munkás anyagi bukása azonban éhséget és halált jelent stb.[42], [43]

Az angol irók közül a Smith-Ricardoféle felfogással szembeszállottak: Richard *Jones* és David *Buchanan*. *Jones* tagadja, hogy a munkabérre vetett adó rendszerint a nyereségekre nehezednék, mint azt Ricardo állitja. *Buchanan* szerint, minden a munkabérre és a munkás szükségleteire rótt adó rosszabbitja a munkás sorsát.[44]

[40] *K. H. Rau:* Grundsätze der Finanzwissenschaft. Heidelberg 1832. 5. kiadás 1864. III. k. 412—417 llap.

[41] *Carl Frh. v. Hock:* Die öffentlichen Abgaben und Schulden. Stuttgart 1863. 91—96 oldal.

[42] *John Prince-Smith:* Über die Abwälzung. Id.: *Seligman* 180 lap.

[43] A későbbi német irók *Seligman szerint* nem sokat szolgáltattak az adóáthárítás eklektikus kritikája szempontjából. Lásd i. m. 180—181 llap.

[44] L.: *Seligman* i. m. 182—183. lap.

Senior keveset foglalkozik az átháritás kérdéseivel, de tagadja Ricardonak abbeli felfogását, hogy a föld termékeire vetett adók (a tizedek,) a fogyasztóra háritódnának át, mert mig az iparcikkeknél az adó emeli az árat, addig ez a jelenség a föld termékeinél nem következik igy be. Végeredményben tehát a földbirtokos viseli a tized terhét. (Political Economy. London, 6. kiadás, 1872. 120 s a köv. lap.)

A két Mill és *Mac Culloch* szintén eklektikusak Ricardoval szemben az adók hatását illetőleg. Utóbbi figyelmeztet arra, hogy a nyereségre vetett adó nem okvetlenül az árat emeli, hanem a termelési költségek csökkentéséhez is vezethet jobb előállitási eljárások bevezetése utján.[45]

Cliffe-Leslie már mélyebb kritikával boncolja az orthodox tanoknak az adóátháritásra vonatkozó elméletét. Figyelmeztet a „természetes" munkabér nagyságának, a teljes önkénnyel elgondolt „átlagoknak", a „zavaró körülmények figyelmen kivül hagyásának" fogalmi gyöngeségeire. Az adókat — ugymond — csak a *valóságos* életviszonyok között, a valóságos bérekből, nyereségekből, vagy más anyagi forrásokból azonnal fizetik. Nem pedig a közgazdászok által a dolgok „további folyományaiként" elgondolt abstrakciókból és hypothesisekből. Ő tehát a gazdasági élet egyenetlenségeire és *surlódásaira* mutatott rá, bár az adóknak csak kevés fajával foglalkozott.[46]

A *szociálisták* átháritási elmélete határozottan pártelmélet, mely sulyát elterjedettségének köszönheti. *Lassalle* közvetett adónak tekint minden adót, mely a személyes jövedelmet, vagy személyes vagyont nem közvetlenül terheli meg, igy nemcsak a fogyasztási és forgalmi, hanem a telek- és iparadókat is. Mindezek a közvetett adók a munkást terhelik, mert a munkás béréből — mielőtt az éhenhal, — mindig el lehet venni valamit (190—1. lap).

Egy csomó irót *Seligman* módszerüknél fogva a *kvantitativ*, vagy *mathematikai* elmélet követői cimén csoportosit. Közülük *Cournot* (Recherches sur les Principes de la Théorie des Richesses. Paris. 1838. VI. és VIII. fejezet) csak az árukra kivetett adók átháritásával foglalkozik. Vizsgálódásait azonban nem tartja kielégitőknek az átháritási problémákra vonatkozólag. Egy másik francia mathematikus *Fauveau* a diffuziós felfogás optimizmusával száll szembe. Mig egy angol mathematikus: *Fleeming Jenkin* szerint: a fogyasztási adók abban az arányban hárulnak az eladókra és vevőkre, amily arányban csökken az eladótól beszedett ár a vevő részéről fizetett ár emelkedéséhez viszonyitva. *(Seligman*, 192—4 llap.)

Maffeo Pantaleoni egész kötetet szentelt az adóátháritás

[45] L.: *Seligman* i. m. 184 lap.
[46] L.: *Seligman* i. m. 185—6 lap.

kérdésének (Teoria della Traslazione dei Tributi, Roma 1882.). Elméletét a mathematikai formában kiépitett költségelméletére fektette le és ennek alapján foglalkozik nehány főadófajtának átháritási kérdéseivel. Munkája — ugymond *Seligman* — a legterjedelmesebb eddig, amit erről a kérdésről irtak, hibája azonban, hogy átháritási tanát is gazdasági elméletére épitette, melynek beigazolódása még kétséges. Hibái dacára a legjobbnak mondható elméleti szempontból Seligman szerint *Pantaleoni* munkája, bár a nyereség- és ingatlanadóról szóló tanait téveseknek tartja és egyébként későbbi nézetei sem fedik többé átháritási elméletét. (Seligman 194—5 lap.)

Az *osztrák iskola* jelesei (*Menger*, *Wieser*, *Böhm-Bawerk*, *Sax*) nem foglalkoznak az átháritás tanával. *Walras* tulságos egyszerüen végez az átháritás problémájával s később vissza is vonja az adóra vonatkozó tanait. (Théorie critique de l'Impôt, Paris 1861. — Éléments d'Économie Politique Pure. Paris 1896, 3. kiadás.) (Seligman 195—6 lap.)

Igen éleselméjü a svéd *Knut Wicksell* (Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens. Jena, Fischer 1896.) felfogása. Szerinte az átháritás tana eddig a termelő és fogyasztó viszonyát vizsgálta, holott a probléma komplikáltabb, mert az adóáthárítás kérdése a termelés folyamatában a föld, munka és tőke együttműködésénél fogva a mezőgazdák, munkások és tőkések osztályát érdekli. *Böhm-Bawerk* álláspontjára helyezkedik abban a tekintetben, hogy valamely termelési ág termelékenysége annál nagyobb aránylag, minél hosszabb a termelés, vagy a tőkebefektetés felhasználhatósági időtartama. Ezen az alapon vizsgálja azokat a különféle elemeket, amelyek az adóátháritást befolyásolják. Kár, hogy sok önkényes oly feltevésből indul ki, mely az életben nem állja meg a helyét. (Seligman 196—7 lap.)

Nem tartja kielégitőnek Seligman *Conigliani*-t (Teoria generale degli Effetti Economici delle Imposte. Saggio di Economia Pura. Milano 1890.) és a *Cournot* nyomait követő olaszok közül *Barone*-t mondja a legfontosabbnak (l. Seligman 198—9 lap). Az angolok közül *Marshall*-t (Principles of Economics. London 1907. 5. kiad.) és *Edgeworth*-ot (The Pure Theory of Taxation. Papers relating to Political Economy. 1925.) emeli ki. *Edgeworth* munkái, még *Cournot*-nál is jobban kimutatják — ugymond — a mathematikai módszernek előnyeit és hátrányait egyaránt. (199 lap.)

A mathematikai módszerre vonatkozólag megjegyzi *Seligman* (és megjegyzései találóak a pénzügytan mathematikailag művelt részei szempontjából is), hogy azokra nézve, akik a magasabbrendü mathematikában járatosak, az adónak az árakra való állitólagos kihatását szinte kinos pontossággal

lehet *illusztrálni*. Ennek az előnynek azonban sulyos árnyoldalai is vannak. Az algebrai formulákat tökéletes pontossággal lehet ugyan kidolgozni és levezetni, csakhogy a legkisebb tévedés valamely képletben halomra dönti az egész következtetést. Hozzájárul ehhez, hogy a mathematikai szemlélet a helyzeteknek többnyire olyan leegyszerüsitését végzi el elméletileg, amilyen a gyakorlatban sohasem találó. Igy a gazdasági surlódások rendkivül fontos eleme szándékosan figyelmen kivül marad és az egész következtetés hypothesisekre épül fel, anélkül, hogy azok a valóságos élettel összhangban volnának stb. Az adóátháritás kérdéseinek, bizonyos szük körben nagyértékü lehet a mathematikai módszer szerint való tárgyalása. De ott, ahol diagrammokat nem alkalmazunk, inkább az iróra nézve értékes az, mint az olvasóra. A valóságban a mathematikai módszer legnagyobb előnye a diagrammok alkalmazásánál jelentkezik, amelyekkel röviden és áttekinthetően lehet ábrázolni. Ha azonban a felsőbb algebrának diagrammjaira kerül a sor, akkor ez a módszer már komplikált számitásokkal jár, amelyek jóval fontosabbak a mathematikusra, mint a közgazdászra nézve, de csak igen csekély hasznot jelentenek gyakorlati kérdések megoldása tekintetében magának a közgazdaságtannak.

Cournot példája mutatja, — ugymond — hogy a nemzetközi értéknek szerencsétlen mathematikai kezelése mily szakadékot hozhat létre a gyakorlati gazdasági élet és a mathematikai szobatudós között (199—200 lap).

A közgazdaságtan mathematikai művelői között kiváló gondolkodók voltak, kiknek sikerült a tiszta elméletnek sok homályát eloszlatni, *csakhogy nem annyira az ő mathematikájuk, mint erős analytikai tehetségük által.* Ezért semmi csodálkozni való nincs benne, ha az adóátháritás tanához is a legértékesebb adalékok egynémelyikét szolgáltatták (i. m. 200—201 lap.).

Seligman egyébként az adóátháritásra vonatkozó saját felfogását a következő 11 pontba foglalja:

1. Minél tartósabb a megadóztatott tárgy, annál hosszabb sorozatu évi fizetéseket kell adó fejében teljesiteni és a jövőbeli fizetések annál sulyosabb terhet fognak jelenteni, minél későbbi tulajdonosok háritják vissza azokat az eredeti tulajdonosra.

2. Monopolcikkeknél az árat nem a határtermék állapitja meg. Ezért az adót nem lehet itt olyan könnyen átháritani, mint a határtermék emelkedő költségeinél.

3. Minél általánosabb és minél kevésbé kivételes valamely adó, annál szükebb lesz az az adómentes terület, amelyre az érdekelt termelők menekülhetnek, tehát annál inkább veszik a termelők magukra az adó terhét.

4 Ha a tőke le van kötve és mozgékonysága meg van

akadályozva, akkor az áthárítás csekélyebb és lassubb, mint ellenkező esetben.

5. Állandó kereslet mellett a termelők áremeléssel a fogyasztóra háritják át az adót. Ha azonban a kereslet ebben a tekintetben érzékeny, akkor a termelők az adónak egy nagyobb részét magukra veszik, vagy közülük egypáran abbahagyják a termelést.

6. Ha bizonyos jószágmennyiségnek a különböző részeit igen különböző árakon állitják elő, akkor a kisebb szolgáltaa nagyobb szolgáltató erejüek még könnyen elviselnek.

7. Ha valamely jószágot csökkenő költségekkel lehet előállitani, akkor a fogyasztó valószinüleg jobban érzi az adó sulyát, mintha állandó, vagy emelkedő költségekkel dolgozó iparágbeli javakról van szó.

8. Minél jobban érinti valamely adó a nyereségtöbbletet, mint a határnyereséget, annál kevésbé valószinü az áthárítás, minthogy az ár a határköltségekhez alkalmazkodik.

9. Minél kisebb az adó, annál kevésbé zavarodik meg az egyensuly a kereslet és kinálat között és annál kisebb lesz az a hatás, melyet valamely áthárítás előidéz, vagy megakadályoz.

10. Ha az adó nem arányos, hanem differenciális, annál erősebb, vagy gyöngébb lesz annak az áthárításbeli hatása aszerint, amint progressziv vagy regressziv az illető adó.

11. Ha valamely áru fogyasztási tárgy, akkor a már a fogyasztóra háritott adót a fogyasztó fogja véglegesen is viselni. Ha ellenben termelési jószág, akkor az áthárítási folyamat ujra kezdődik és folytatódik. (Seligman i. m. 241—242. l.)

Az adóhatások elméletét adja *W. Mildschuh* is (Handbuch der Finanzwissenschaft. I. B. C. Mohr Tübingen 1926. I. k. 490—505) és szerinte az adóáthárítás kérdéseinek rendszeres vizsgálata alapján világossá kell lennie annak, hogy milyen tarthatatlan és alaptalan azoknak a tudományos köröknek a skepticizmusa, amelyek azt hiszik, hogy az adóteher megoszlása pusztán hatalmi kérdés és ezzel szemben az adók faja és természete nem fontos. (505. lap.) Ellenkezőleg a különböző természetü adóknak hatásait gondosan kell vizsgálnunk.

Minden adó két irányu hatást gyakorolhat az alája eső személyekkel szemben: vagy megfizetik az adót, vagy kitérnek előle. *Pantaleoni* és *Natoli* nyomán *Mildschuh* az első esetben az *adóütközésről* (percussione, Steueranstoss), a másodikban *adókikerülésről* (evasione, Steuerausweich) beszél. (495. l.)

Az adókikerülés lehetősége elsősorban azon mulik, vajjon részleges-e, vagy általános-e az adó. A részleges adót ugy lehet kikerülni, hogy a munkát és tőkét más meg nem adóz-

tatott, vagy kevésbé sujtott iparágban hasznositják, vagy megváltoztatják a termelési eljárást. A részleges adó kikerülése tehát könnyebb. A lokalis jellegü adók kikerülési módja vagy az, hogy az adóalany máshová költözik, (személyes menekülés az adó elől), vagy hogy ipartelepét helyezi át (tárgyi menekülés).

Ha az adó valóban *általános* és minden egyes állapotot ér, akkor nem lehet a megadóztatott cselekmény, vagy állapot helyett adómenteset találni. Az ilyen adót tehát nem lehet kikerülni, illetőleg átháritani.

A *járadékokra* vetett adó külön elbirálást igényel, minthogy itt az adó csupán egy feleslegből elkanyaritott összeget, tehát feleslegkvótát jelent. Ezek az adók tehát szintén nem kerülhetők ki. Ugyancsak nem kerülhetők ki az adóaktusok egész komplexumát terhelő adók, pl. az u. n. engedélyi adók (495—7. lap).

Mildschuh szerint helytelen az a felfogás, amely az adóütközés (Steueranstoss) hatásának tulajdonitja mindazokat a további hatásokat, amelyeket az adóátháritás problémájánál meg szoktunk figyelni. Az adótól árváltoztatások utján való szabadulásnak a puszta vágya még nem hozhat létre ilyen természetü árváltoztatásokat, ha a kereslet és kinálat oldalán nem változnak meg az objektiv feltételek. Az *adókikerülés* (Steuerausweichung) az a tényező, amelyből minden elsőfoku további hatások kiindulnak. Az adó nyomása azáltal terjed át a keresleti és kinálati oldalra, hogy valamely adóköteles cselekményt az adóra való tekintettel nem tesznek meg és ennek következtében a másik oldalon ugyanolyan számu szerződéskötő fél hagyja abba az illető cselekményt és esik el annak előnyeitől. (497—8. lap.)

5. A magyar irók közül az adóátháritás törvényszerüségeinek vizsgálatával behatóbban *Heller Farkas* foglalkozott (Pénzügytan, Budapest, 1920. 160—189 lap.). Kiemeli, hogy a modern árelmélet csupán az árhatárokat véli a kereslet és kinálat adott viszonyai által feltétlenül megállapitottaknak. Ennek megfelelően az adók hatását az áralakulásra szintén nem láthatja olyan feltétlennek és az árelemek természete szerint biztosan meghatározottnak, mint a régi felfogás. Egy további vonása, hogy az áralakulás dinamikai tényezőire is kiterjeszkedik. Ez legnagyobb mértékben képesiti arra, hogy az adóátháritás valódi lényegét azokban az árhullámokban lássa, amelyeket minden árváltozás előidéz. Az adóátháritás piaci jelenség. Az adótehertől a csere segitségülvételével való szabadulás ennélfogva csak akkor következhetik be, ha az adó a piaci tényezőket változtatja meg. Ennek megfelelően az adóátháritás első kérdése az, vajjon érinti-e az adó a piac tényezőit, a keresletet és kinálatot. Téves az átháritás kérdését tisztán az árelemek természetével összefüggésbe hozni. Hiszen az

a kérdés, hogy az adó érinti-e az áralakitó tényezőket, attól függ, hogy mily tényekhez kapcsolja a közület az adófizetési kötelezettséget, vagyis, hogy milyen adónemekről van szó. A kinálatot mindenekelőtt csakis olyan adó érintheti közvetlenül, amely a termelési költségeket befolyásolja. A jövedelmi adó, a vagyonadó, az örökösödési adó és egyes más adónemek közvetlenül, semmi összefüggésben sincsenek a termelési költségekkel és ezért mintegy a fogantyu hiányzik ezek áthárítására.

Minden olyan adónemnél, amely a termelési, illetőleg a piacrahozatali költségeket közvetlenül érinti, a kinálat részéről meg van a törekvés arra, hogy az adóterhet a keresletre háritsa át. Ebből azonban még nem következik, hogy a kinálat minden esetben érvényesiti is ezt a törekvést. Nemcsak képzelhető, hanem tényleg észleltettek is oly esetek, amelyekben a kinálat inkább volt hajlandó az adóterhet magára vállalni, mint a piaci egyensulyt megbontani.

Az áthárítási lehetőségnél általában egyrészről a keresleti skála szerkezetét, másrészről a termelési költségek görbéjét kell figyelembe venni. Vannak merev és vannak rugékony keresleti skálák. A kereslet annál merevebb, minél inkább nélkülözhetetlen javakról van szó. A kinálat áremelési törekvéseivel szemben az ily merev keresleti skála csekély ellenálló képességet mutat és igy az az adóáthárításnak nagy mértékben hozzáférhető. Ezért ilyen javaknál valószinü az adóáthárítás, ahol ellenben az ár csekélyebb emelése mellett is hirtelen összehuzódik a kereslet, ott az áthárításnak nehézségei vannak.

A kereslet szerkezete, tehát az adó által érintett javak társadalmi szükségletének természete a második tényező az adóáthárítás terén.

A kinálat oldalán első sorban a termelési költségek mikénti alakulása irányadó. Vannak olyan javak, amelyeknél a legmagasabb költségek törvénye érvényesül. Ezeknél az adóáthárításnak szükségszerüségével állunk szemben. Ezzel szemben ott, ahol a legalacsonyabb költségek törvénye érvényesül, az adóáthárításnak, a verseny folytán, már sokkal nagyobb nehézségei vannak. A nehezebb viszonyok között termelő vállalkozók, a verseny nyomása alatt, ezek is kénytelenek az adóterhet magukra vállalni, mig a kedvezőbb viszonyok között termelő vállalkozók, termelésük kiterjesztésével és ez által költségeik csökkentésével ellensulyozhatják az adó okozta terhet. Jelentékeny különbséget tesz az is, vajjon kisebb, vagy nagyobb szerepet játszik-e az illető vállalkozási ágban az álló tőke. Ott ugyanis, ahol az álló tőke szerepe nagy, a kinálat merev, az ilyen termelési ágakban tehát az adóáthárítás nehezebb lesz, mint ott, ahol a forgó tőke játssza a vezető szerepet.

Tehát ugy a kinálat, mint a kereslet szerkezete jelentékenyen befolyásolja az adóáthárítás lehetőségeit. A modern ár-

elmélet tanulsága gyanánt azonban *a kinálat könnyebben indithatja meg az átháritási folyamatot, mint a kereslet.* Éppen ezért *a fogyasztási javak piaca az adóátháritási törekvéseknek közvetlenül könnyebben enged teret, mint a termelési javak piaca.* Minden oly adónem tehát, amely a fogyasztási javak piacán több-kevesebb közvetlenséggel érinti a kinálatot, közvetlenül a legnagyobb kilátással bir, hogy arra nézve az átháritás ideiglenesen keresztülhatoljon.

Az adóátháritás által előidézett áremelkedés azonban előbb-utóbb a termelési javak piacán is érezteti hatását. Csak attól kell óvakodnunk, hogy ezt a hatást is oly közvetlennek és egyszerünek nézzük, mint amilyen az adóátháritás hatása a fogyasztási javak piacán. A termelési javak egyes piacain a kinálat helyzete nem egyforma és ennek megfelelően a drágulási hullámokkal szemben a termelési javak kinálatának egyes csoportjai nem képesek egyformán reagálni.

Azt, hogy mely osztályok vállain fog végeredményben az adóteher megmaradni, nem lehet tisztán jövedelmi ágak szerint megitélni. A szakszervezetekben megszervezett munkásság befolyása a munkapiacon tudvalevőleg jelentékeny és igy eközben az adóátháritás okozta drágulásoknak a munkaadókra való visszaháritására jelentős kilátás van. Nem lehetne azonban nagyobb hibát elkövetni, mint ebből azt következtetni, hogy a fogyasztási javak piacán aránylag elég könnyen végbemenő adóátháritás folytán a munkásosztály egyáltalán nem szenvedhet hátrányt. A fogyasztói minőségben szenvedett életszinvonalrosszabbodás kárpótlása a termelési javak piacán mindig hosszabb-rövidebb időt igényel, tanulatlan munkások pedig csak igen nehezen védekezhetnek az adóátháritás okozta áremelkedésekkel szemben.

A termelési javak piacán a köztisztviselők is hátrányos helyzetben vannak. Illetményeik nem is tiszta piaci küzdelem eredményei és igy a drágasági hullámokkal szemben való védekezésük nagyon hiányos. Még ennél is hátrányosabb a kistőkések és járadékcsok helyzete az adóemelés okozta drágulással szemben.

Megállapithatni tehát az eddigiek alapján, hogy az adóátháritásban az árszinvonalváltozás, illetőleg a drágulás egy speciális esetével állunk szemben, melyben természetesen nem hiányozhatnak az árszinvonalváltozás gyürüszerü terjedésének tüneményei sem.

Elméletileg minden oly adó, amely a termelési feltételeket közvetlenül érinti, áreltolódásokat idéz elő. A gyakorlatban annyiban másképp áll a dolog, hogy különösen a nagyon mérsékelt adóknál az árváltozások könnyen elmaradnak, mert a kinálat inkább magára veszi az adót, semhogy a piaci egyensulyt a kereslet csökkentése által megbontsa. Hasonlóképpen

elmaradhatnak az áreltolódási folyamatok akkor, ha a szükséglet tulnyomó részét a külföld fedezi.

Az adóáthárítás hatásai igen jelentékenyek lehetnek, e tényezőt mindenesetre az adórendszer kiépítésénél a lehetőségig figyelembe kell venni. Azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy bár az adóáthárítás előre meglehetősen kiszámítható és befolyásolható, a visszaháritás és a továbbháritás tünményei már egészen a törvényhozás behatásának körén kivül fekszenek. Éppen ezért azok az adónemek, amelyek az árténye-zőket közvetlenül nem érintik, elméleti szempontból sokkal tökéletesebbek, mert kevesebb zavaró tényezőnek vannak kitéve. Ez azonban természetesen nem jelentheti azt, hogy amidőn más szempontok az adórendszerben az adóáthárítási folyamatot megindító adók felvételét is szükségessé teszik, azok mellőzhetők volnának.

Mindezek alapján *könnyen átháritható adók* mindenekelőtt *a fogyasztási adók*, és pedig annál könnyebben, minél inkább nélkülözhetetlen cikket érintenek. *A vámok* is a fogyasztási adók jellegét mutatják. Viszont *alig átháritható adók a személyi adók*, akár fejadóról, akár általános jövedelmi adóról van szó, továbbá a vagyonadó. Egyenesen *áthárithatatlan* adó *az örökösödési adó*, *a nyereményadó* és az *egyszeri vagyonadó*. *A középen állanak a hozadéki adók*, amelyek a termelési költségeket ugyan befolyásolják, de a befolyásolás nem történik azzal a közvetlenséggel, mint a fogyasztási adóknál. Különleges helyet foglalnak el végül a *forgalmi adók*, mert hatásuk a piac konkrét viszonyainak változásai szerint változó.

6. Az adóáthárításnak figyelemreméltó „positiv elméletét" nyujtja az egyes adók különleges áthárítási magyarázata mellett ujabban *Mering* „Die Steuerüberwälzung" cimü könyvében.[47] Általános elméletében, amelyben „ideáltipikus" eseteket kiván tárgyalni a zavaró eltérések kiküszöbölésével, tehát erős abstrahálással, a határhaszonelmélet stiljében *Böhm-Bawerck*, illetőleg *Menger* izolált cseréjéből indulva ki, vizsgálja a *monopoltermelő adóáthárítási lehetőségeit* és arra az eredményre jut, hogy a monopoltermelő termelése változatlan, emelkedő, vagy csökkenő költségekkel történhetik. Ha valamely iparág csökkenő költségekkel, vagy növekvő haszonnal dolgozik, akkor az adó következtében beálló áremelkedés *nagyobb* lesz, mint változatlan költségekkel való termelés esetén. Ennek oka, hogy minden áremelkedés többé-kevésbé csökkenti ugy a keresletet, mint a termelést. A termelés megszükitése pedig a termékegységnek drágitását jelenti.

Ha ellenben valamely ipar a növekvő költségek, vagy a csökkenő hozadék törvényének van alávetve, akkor az áremelkedés caeteris paribus *kisebb* lesz az adó következtében, mint

[47] 1928. Jena, Fischer.

a változatlan költségek esetében. Az adónak áremelő tendenciájára tehát a termelés költségeinek emelkedése mérséklőleg hat.

Verseny esetén a különféle szolgálatokra (Dienstleistungen) vetett adó átháritása a munkakeresletnek, illetőleg a munkakinálatnak rugalmasságától függ. Téves tehát *Pantaleoni*-nak az a felfogása, mely szerint az átháritás lehetősége és mértéke valamely kedvező konjunktura jelenlététől vagy jelen nem lététől függene, stb.[48]

A földjáradékra vetett adónak átháríthatósági kérdése *Mering* szerint is külön vizsgálatot igényel. Mig a monopoltermelő az adóját, vagy annak egy részét át tudja háritani, mert a kinálatot és ezzel az árat szabályozni tudja, addig a rendes földjáradék élvezője nincs ilyen helyzetben.

A földjáradékra kivetett adó és a más járadékfajtákra rótt adók hatása között nincs elvi különbség. Egyik sem háritható át. Nem háritható elvileg (principiell) át az ipari üzemben elért járadék adója, valamint a személyes (de nem monopol jellegü) tulajdonságok folytán élvezett járadékokra vetett adó sem.[49]

Az adó továbbháritására és visszaháritására nézve is az átháritás törvényei érvényesek. Erre vonatkozólag korrigálni kell — ugymond[50] — azt a *Smith* és *Ricardo*-féle felfogást, hogy a termelőkre vetett adó a termékárakat emelvén, munkabéremeléshez is vezet. Ma már ugyanis nem a létminimum határozza meg a munkabér mértékét. Ennélfogva nem lehet a munkást közvetve, vagy közvetlenül terhelő *minden* adó átháríthatóságáról ugyanazt a nézetet vallani. A kérdés tehát oda módosul, van-e és mily mértékben van ilyen adóknak átháritási lehetőségük?

Az adóamortizáció kérdései szerinte nem szorithatók a földadóra, mint valamikor hitték, hanem más adóknál is aktuálisak azok hasonló körülmények mellett.[51]

Az adóátháritás — mialatt a termelékenységnek valamely adó következtében beálló növekedését érti (Steuereinholung, Abwälzung), — nem az átháritás jelenségei körébe tartozik, de helves dolog azt összefüggéseinél fogva ezzel együtt tárgyalni, annál inkább, mert gyakorlati jelentősége jóval nagyobb, mint ahogy eddig feltételezték[52] stb., stb.

Az *egyes konkrét adónemek* gyakorlati átháríthatósága tekintetében azt vallja, hogy a mezőgazdaságra és a mezőgazdasági termékekre kivetett adók csak annyiban háríthatók át, amennyiben a mezőgazdasági termékek árai az adó követ-

[48] L.: i. m. 74 lap.
[49] L.: l. i. 78—79 lap.
[50] L.: i. m. 89 lap.
[51] L.: i. m. 90 s a köv. lapokon.
[52] L.: i. m. 97 s a köv. lapokon.

keztében emelkednek. Bárhogyan vetik is ki az adót (pl. az átlagos hozadékra, a föld telekértéke alapján, forgalmi adó képpen stb.) adóáthárítás lehetősége csakis *áremelkedés* folytán állhat elő. Egyébként főleg három körülmény nyomja rá bélyegét a mezőgazdasági termelésre, hogy t. i. bár nem minden, de igen sok mezőgazdasági termék kereslete kevéssé rugalmas, hogy kevéssé elasztikus a mezőgazdasági kinálat is az álló tőke tulnyomó arányánál fogva és hogy a legtöbb mezőgazdasági termék világpiaci áru.[53]

A városi ingatlanok (Grund und Boden) adóját régi lakásoknál a háztulajdonos viseli. Ha ellenben az *uj épitkezéseket* is sujtja az adó, akkor kizárólag a bérlők fogják azt viselni, akár együtt van az épület a telekkel megadóztatva, akár külön. Mihelyt azonban a jobb fekvésü városi ingatlanok erősebben vannak a kedvezőtlen fekvésüeknél megadóztatva, az adó a háztulajdonost fogja terhelni. Ugyanez az eset, ha minden városi telek járadékot nyujt, t. i. ha uj épitkezések nem jönnek szóba. Az uj épitkezéseket is sujtó adó természetesen csak akkor háritható át egész terjedelmében a bérlőre, ha más tőkebefektetési módok adómentesek, vagy enyhébben vannak megadóztatva. Az adóáthárítási viszonyok ugyancsak másként alakulnak akkor, ha valahol az összes házak és telkek egy monopoltulajdonos kezén vannak, stb.[54]

Mering szerint az ipari és kereseti adó terén igazolódnak leginkább az áthárításnak elméletileg megállapitott szabályai. Az eladó monopolhelyzete, továbbá az a kérdés, hogy forgalmi adót, vagy másfajta adót vessünk-e ki, itt nyer különös jelentőséget.

Az ipari termékek áralakulásának általános feltételei lényegesen különböznek a mezőgazdaságiaktól. Az ipari cikkek kereslete általában jóval elasztikusabb a mezőgazdaságiakénál, de rendszerint ilyen a kinálatuk is. Figyelembe kell venni továbbá, hogy sok ipari terméknek nincs világpiaca, hanem csak korlátolt területü fogyasztása.

Különös jelentőséggel bir itt annak a kérdésnek a szempontjából, hogy valamely adó mennyire emeli az árat az a körülmény, hogy a termelésnek *melyik stádiumában* sujtja a fogyasztóra átháritandó adó a terméket. Már Smith Ádám figyelmeztet rá, hogy ha a kereskedő a termékre vetett adót előlegezi, azt kamatozva kell visszakapnia. Ezen az alapon *Cournot* szerint az olyan áruknál, melyek több kézen mennek keresztül, annál magasabb lesz az adóáthárítás folytán emelkedő ár, minél korábban rótták le az adót. *Mering* szerint is, szemben *Seligman* és *Pantaleoni* ellenkező felfogásával, a termelő által teljesitett adófizetés az adóösszeg kamataival együtt

[53] L.: i. m. 121—122 lap.
[54] L.: i. m. 145—150 lap.

kell, hogy növelje az árat, hiszen sokszor jóval előbb kell azt a termelőnek lerónia, különösen ott, ahol a termelés időszaka hosszu.[55] Igen tanulságosan tárgyalja mindezek alapján Mering a német általános forgalmi adónak, a német kiskereskedelmi fényüzési, a fogyasztási, az egyenes fényüzési és vigalmi adóknak, a porosz iparadó 1923., 1924. és 1925. évi rendelkezéseinek, a francia pátensi adónak, valamint az ipari vámoknak az adóáthárítás tekintetében való hatását.

A *munkabéradó* áthárithatósága dolgában kevés különbséget okoz az, vajjon jövedelemi, vagy hozadéki adó alakjában van-e az adó kiróva. A vagyontalan munkásnak ugyanis nincs választása pályák tekintetében. A kvalifikáltabb munka megadóztatásának áthárithatósági viszonyai már komplikáltabbak.[56]

A tőke, illetőleg *tőkehozadék*, vagy *tőkejövedelem adóinak* áthárithatása szempontjából az első kérdés, hogy a tőkekölcsönzőre, vagy a tőkét kölcsönvevőre van-e az adó kiróva, vagy a kettő között megosztva. A részvényes is hitelező jelleggel bir. Ezenkivül a tőkeadó általános és részleges is lehet.

Ha egy olyan tőke-, illetőleg tőkejáradék adót tételezünk fel, mely *nemzetközileg egyenlően* érne minden tőkefajtát, az ilyen adót nem lehetne átháritani. Az általános tőkeadót tehát — legalább is egyelőre — a tőkés viseli. Később a csereforgalom során, ha a tőke termelékenysége tekintetében a különböző tőkebefektetések között nagyok a különbségek, sokkal inkább sikerülhet a tőkére vetett adó átháritása.

A nem internationalis, tehát egy-egy ország jelenlegi tőkeadói annál inkább áthárithatók, minél kevesebb fajtáját érik a „tőkehozadékoknak".[57] Pantaleoni áthárithatatlan tőkeadónak tartja azt az adót, mely igazán általánosan és arányosan a *kölcsönvevőkre* volna kiróva.[58]

A nem szerző vagyonra (luxustárgyak, parkok, festmények, stb.) vetett adó át nem háritható, legfeljebb visszaháritható, ha az adó az illető tárgyak vásárlásától visszariaszt. (215. lap.)

Az általános vagyonadóról azt mondta Mering, hogy az, — ha t. i. a német birodalmi tipus szerint van megalkotva — személyi adó, mely alól az adóalany elvileg nem vonhatja ki magát. Ennek dacára egyik adóalanyt erősebben sujthatja az, mint a másikat. Az ebből származó egyenlőtlenség aztán adóamortizációhoz vezethet, esetleg pedig bizonyos kereseti ágakban árnövekedést idézhet elő. (216. lap.)

Igen figyelemreméltó Mering kritikája *az általános jöve-*

[55] L.: i. m. 177—178 lap.
[56] L.: i. m. 195—200 lap.
[57] L.: i. m. 200—211 lap.
[58] L.: u. ott 211 lap.

delmi adóval szemben az áthárithatóságot illetőleg. Az általános jövedelemadót — ugymond — a tudomány és gyakorlat különösen igazságos adónak tartja, főleg két okból. Mert még mindig majdnem áthárithatatlan adónak tartják, főleg általánossága miatt, abból a felfogásból kifolyólag, hogy csak a különadókat lehet átháritani. Ez a felfogás azonban nagyon téves. (217—218. lap.)

A másik okot, ami miatt az általános jövedelemadót többnyire áthárithatatlannak tartották, *H. Mayer* fejtette ki. A jövedelemadó megitélésénél t. i. a jövedelem fogalmára gondolnak, mely bizonyos jószágszaporodásoknak egyszemélyhez való viszonyát fejezi ki. Ezt a jószágszaporulatmennyiséget aztán függetlenül gondolják el azoktól a hozadéki forrásoktól, amelyből annak egyes részei származnak. Mihelyt pedig figyelmen kivül hagyják azt, hogy a jövedelem alanya a hozadéki forrásokból nyeri a jövedelmét és a jövedelmet ezektől függetlenitjük, elő kell állnia annak a véleménynek, hogy a jövedelemre vetett adót nem lehet átháritani. Ha ellenben szem előtt tartjuk azt az összeköttetést, amely a valóságban fennáll a jövedelem és az egyes hozadéki források között, mindjárt látnunk kell, hogy a jövedelemadót át lehet háritani.[59] Ezért *H. Mayer* nem pártolja a német-osztrák jövedelemadórendszert és helyettük olyan adókat ajánl, melyekről tudni lehet, hogy azokat át lehet és miként lehet átháritani, vagy olyanokat, melyekről tudjuk, hogy át nem hárithatók (vagyis egyrészt hozadéki és fényüzési adókat, másrészt a monopoljáradékok, a tiszta különbözeti járadékok, vagy vagyonátruházások stb. megadóztatását).

Mering szerint a jövedelmi adó áthárithatatlanságába vetett hit téves volta dacára, helytelen Mayernek az a felfogása, hogy azt az általa javasolt adókkal kellene helyettesiteni, mert ezeknek áthárithatósági mértékét sem tudjuk pontosan megadni. A jövedelmi adó áthárithatóságának szempontjából — ugymond — fontos az a kérdés, vajjon a jövedelemadó állandó, vagy pedig — mint Angliában — évenként változóan magas kulccsal van-e kiróva? Az utóbbi esetben — ha t. i. az adó-összeg változása lényeges nagyságu — az átháritás sokkal nehezebb dolog, mert ha az adófizető nem tehet előre pontos számitást arról, hogy belátható időn belül mekkora adóterhet kell viselnie, nem is fogja árszabályozó rendelkezéseit az adótól függővé tenni. (219—220. lap.)

Az örökösödési adót az általános vélemény át nem hárithatónak tartja. Az a vélemény (Mann), hogy a hagyatéki adó (Nachlasssteuer) átháritható adó, mert annak terhe a hagyatéki tömegről mint személytelen adófizetőről az örökösökre

[59] *Hans Mayer:* Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik. Bd. 172. 312—313 lap.

háritódik át, téves, mert az adó terhét mindig a hagyatéki vagyon tulajdonosa viseli és soha sem maga a hagyaték.[60]

Az értékemelkedési adó szorosabb értelemben vett áthárithatóságáról Mering szerint nem lehet szó, de elismeri, hogy kiválthat az értékemelkedési adó is bizonyos „másodfoku adóhatásokat" pl. kamatlábemelést, vagy munkabéresökkentést, amelyeket azonban nem lehet tulajdonképpeni adóáthárításnek tekinteni. (223—225. lap.)

Az ajándékozási adó hatását *az ajándékozások átlagos nagy tömegénél* röviden ugy jellemzi Mering, hogy annak terhe az ajándékozó és az ajándékozott között oszlik meg.

A forgalmi adók egyes fajtáinak áthárithatóságát vizsgálván, a tulajdoncserére vetett adót[61], illetőleg mindenekelőtt különbséget kell tennünk Mering szerint a mezőgazdasági és városi *ingatlanátruházás* és az átruházás alkalmával megállapitott *értéknövekedés* megadóztatása között. A *mezőgazdasági* ingatlanátruházásra nézve nem fogadja el Smith Ádámnak az egykori angol viszonyok által indokolt abbeli nézetét, hogy az ingatlanátruházásra vetett adót a *vevő viseli*, hanem Mering szerint az adó többnyire az *eladót* fogja terhelni. Az ingatlanok kereslete ugyanis elasztikusabb, mint a kinálata. Ez alól az általános szabály alól azonban — ugymond — lehetnek nem jelentéktelen kivételek,[62] és t. i. ha egy-egy ingatlanra sok vevő áhitozik, akkor az adót a monopolisztikus eladó viseli, izolált csere esetén pedig (egy eladóval szemben csak egy vevő) annak terhe mindkét fél között egyenlően oszlik meg. Minthogy pedig általánosságban az ingatlanátruházási adó egy részét (bárkire van is kiróva) mindenesetre az eladó viseli, ennélfogva az ilyen adó bizonyos mértékben csökkenti az ingatlanok értékét, mert az adó abban a mértékben, amennyiben azt az eladó viseli, adóamortizációhoz vezet. (228—229. lap.) A mezőgazdasági ingatlanoknak átruházásakor kivetett *értéknövekedési* adót Mering általában véve áthárithatónak nem tartja, mert szerinte az ingatlan kinálat merevebb, mint a kereslet s mert kinálati árat az értéknövekedési adó csak igen kevéssé befolyásolhatja, minthogy a mezőgazdasági ingatlanoknál az értéknövekedés nem szokott oly gyors és jelentékeny lenni, mint a városi telkeknél stb. (229 lap.)

[60] L.: *Mering* i. m. 220—221 lap. Ellenkező véleményben van Mann. Szerinte a valóságban kétféle örökségi adó van. Hagyatéki adó, amelynél a hagyaték afféle személytelen adófizetőnek van tekintve, ennek terhe áthárul az örökösökre és örökösödési, mint gazdagodási adó (Erbenfallsteuer), mely bizonyos esetekben szintén átháritható. (L.: *F. K. Mann:* Überwälzung der Steuer. Hdwb. der Staatswissenschaft. 4. kiadás, 354—55 lap.)

[61] L.: i. m. 225—226 lap.

[62] L.: i. m. 228 lap.

Városi ingatlanoknál az ingatlanátruházási adó áthárítását illetőleg általában a mezőgazdasági ingatlanok adásvételére vonatkozó áthárítási szabályok érvényesek, azzal a megjegyzéssel, hogy az a szabály alól való kivételek a városi ingatlanoknál nagyobb szerepet játszanak. (231 lap.)

A városi telkek értéknövekedésének az a sajátsága, hogy az sokkal általánosabb és nagyobb mértékü szokott lenni, mint a mezőgazdasági telkeknél. Ennélfogva az eladásra kerülő városi telkek árában sokkal nagyobb az értéknövekedési hányad. Az értéknövekedésre az eladáskor kivetett adó ilymódon az eladásre kerülő telkek nagyobb részét és az eladási árnak is nagyobb hányadát éri, mint a mezőgazdaságban. Ennek következtében az eladási ár is nagyobb eltolódást szenvedhet a városi telkeknél az értéknövekedési adó következtében és az adónak a terhe részben a vevőre fog hárulni. Különösen inflációs időkben hárítható át az amugy is megnövekedett értéknövekedés adóterhe a vevőre. Szilárd pénzértékü korszakokban ellenben rendszerint az eladó viseli az értéknövekedési adó terhét, mert ilyenkor ilyen adó alá nem eső ingatlanok is szerezhetők. Végeredményben tehát azt lehet megállapitani az ingatlanátruházásokra vonatkozólag, hogy az átruházási adó terhét nagyobbrészt az eladók és kisebbrészt a vevők viselik, mig az értéknövekedési adó egész terhét rendszerint az eladó viseli.[63]

Egyéb forgalmi adók közül a váltóbélyeg, mint adó terhét kereskedelmi váltóknál, amennyiben áruszállitásnál a termelő állitja azt ki, alig lehet a fogyasztókra átháritani. A tisztán adós és hitelező közötti váltóviszonyt illetőleg nem kétséges, hogy a váltóbélyeget az adós fogja viselni.[64]

A *nyugtabélyeg* terhének viselését bajosabb meghatározni a nyugtázási rendszerek különbözősége miatt, de annak terhe sokkal inkább sujtja a kisüzemeket, mint a nagyokat.

A *csekkadóval* (t. i. a csekkre vetett bélyegadóval) a bank rendszerint a felet terheli meg s igy terhét őreá háritja. Ezzel szemben a csekkadó csökkenti végeredményben a letétek mennyiségét s ha a letétek csökkennek, a bankok nagyobb letéti kamatot hajlandók fizetni. Ilymódon a letevők közvetve visszahárithatják a csekkbélyeg terhét a bankra. (L. i. m. 235—6. lap.)

Az alapitások és tőkeemelések megadóztatásánál (ilyen alá esik pl. a német 1922. IV. 8. németbirodalmi törvény szerint a keresetre alakult társaságok alapitása és tőkeemelése, amelyek közül a részvénytársaságok és korlátolt felelősségü társaságok adója jóval nagyobb), ha monopolvállalatról van szó, akkor az ilyen egyszeri adó át nem hárithatő. A verseny-

[63] L.: i. m. 231—232 lap.
[64] L.: i. m. 233—234 lap.

ben álló vállalatok egyrészénél sikerülni fog az árakat emelni az adó folytán. Tőkeemelések adói rendszerint nem háríthatók át. (236—7. lap.)

A különféle kamatozó *értékpapirok* kibocsátására vetett adó átháritási kérdésére nézve elsősorban azt kell megállapitani, vajjon az adót a kibocsátó vállalkozó a fogyasztókra hárithatja-e és amennyiben ez nem történik meg, nem terheli-e a kibocsátási adó részben a hitelezőt a papiros netto kamatlábának mérséklése alakjában? (237. lap.)

A kibocsátási adó a belföldi termelőre aligha lesz átháritható. Az adó hatását a kamatlábra ugy kell megitélni, mint a tőkére vetett adóknál. Igy az adónak valószinüleg egy kis része fog a belföldi hitelezőkre átháritódni, mig a külföldi hitelezőkre a gyakorlatban ez sem lesz lehetséges. Az a körülmény, hogy a tőkét más vállalkozásokba is be lehet fektetni, mindenesetre nagyon megnehezíti a kibocsátási adó terhének a hitelezőre való átháritását. (237—238. lap.)

A tőzsdei forgalomra vett adó (Börsenumsatzsteuer) átháritására nézve az *árutőzsdebeli* forgalmi adót illetőleg az a kérdés merül fel, vajjon ez az adó az általános forgalmi adónak az anologonja-e, vagy pedig fogyasztási adóként hat-e, mely a fogyasztási jószág árát emeli? Az árutőzsdék valóban az áralakitás szervei, de arról szó sem lehet, hogy a termelt áruk forgalmának nagyobbik részét a tőzsdék közvetitenék. Az árunak adóátháritás utján való általános áremelkedéséről tehát nem lehet szó. (238. lap.)

A törvényhozónak kétségtelenül az a szándéka, hogy a tőzsdei forgalmi adó az üzérkedőt érje. Valamikor ennek az adónak a hivei azt hitték, hogy ez igy is történik *(Wagner Adolf)*. Az ellentétes felfogás viszont azt állitotta, hogy a tőzsdei forgalmi adó csak az *árhullámzásokat* növeli, de egyáltalában nem hárul át a tőzsdei kereskedelemben résztvevőkre. A gyakorlat azután azt igazolta, hogy ez az adó valóban nagyobbitja az árhullámzást, de egyuttal a tőzsdei kereskedelemben résztvevőket is sujtja, minthogy ezek kétségtelenül érdekelve vannak azokban a csereügyletekben, melyeket az árhullámzás érint. Ennélfogva a tőzsdei üzérkedők nem vonhatják ki magukat — legalább teljesen nem — a tőzsdeforgalmi adó hatása alól. A tőzsdei üzérkedés Mering szerint különben is a csökkenő hozadék törvénye alatt áll. Azt lehet mondani tehát végeredményben, hogy a tőzsdeadó által érintett javak árai az adó összegénél nagyobb mértékben fognak emelkedni, vagy esni és hogy emellett ez az adó az üzérkedésben résztvevőket is többé-kevésbé sujtani fogja. (238—240. l.)

Az értéktőzsdén a tőzsdei forgalmi adó szintén növelni fogja az árhullámzásokat. Ezt az eladó- és vevőközönségnek az árral uszó nagyobb része fogja megszenvedni, mig a kisebbik rész hasznot fog belőle huzni. Egyébként az áru-

tőzsdéhez hasonlóan az adó által okozott árkülönbségek nagyobbak lesznek az adótételnél s emellett az üzérkedők is többé-kevésbé érezni fogják az adó terhét. A kibocsátási árfolyamra a forgalmi adó némi nyomást fog gyakorolni, minek következtében az adós által fizetett effektiv kamatnak emelkednie kell. (240 lap.)

A tőzsdei *bizományos* kereskedelemben (Kommissionshandel) a közvetitők a forgalmi adónál többet fognak a felekre áthárítani, azonban őket nemkevésbé fogja sujtani az adó terhe, mert „az értéktőzsdei bizományi kereskedelem a legnagyobb mértékben a csökkenő hozadék törvénye alá esik". (241. lap.)

7. A fentebbi hosszabb kitéréseket az adóáthárítás irodalmára nemcsak az irodalmi nézetekért magukért, hanem főleg avégett az áttekintés végett tartottam helyénvalónak, amelyet azok, az egyes konkrét adónemek szempontjából nyujtanak e problémára vonatkozólag. Seligman főleg irodalomtörténeti jellegü ismertetéseit kiegészitendőknek tartottam egy — a legujabb kritikai álláspont szerint való részletezésével a konkrét, főleg modern — adónemeknek éppen a probléma szempontjából. Erre a célra alkalmasnak látszott *Mering* idézett munkája. Ezért nem volt felesleges szerintem a reá való hosszabb kitérés.

Mindezek után pedig saját felfogásomat igyekszem körvonalazni az adóáthárítás *lehetőségei* tekintetében.

Az adóáthárítás jelenségeinek vizsgálatánál elsősorban az egyes fő adófajtáknak az adóáthárítási probléma tekintetéből nézett természetét kell megállapitanunk és azután vizsgálnunk ezeknek az egyes adófajták áthárulásának a konkrét konjunkturák és viszonyok szerint való főbb eshetőségeit.

Az adóáthárítás jelensége jövedelemeloszlási jelenség, annak természete tehát összefüggésben kell, hogy álljon nemcsak a jövedelemeloszlás menetével, hanem a kialakult jövedelemágak különleges természetével is.

Az adóknak éppen a jövedelemeloszlás menetével való összefüggésüknél fogva, szerintünk talán legfontosabb megkülönböztetését a residuum- és ár-adók szerint tesszük meg.

A residuum-adók fogalmát, — mint láttuk — az adótárgynak bizonyos számitás alapján való olyan meghatározása adja meg, amelynél az adóköteles [illegible] vagy jövedelem többé-kevésbé bizonyos tételeknek (költs[illegible] stb.) leszámitása után, mint maradékösszeg jelentkezik. Az állam pedig a maga adóztatási törvényhozásában és eljárásában ellenőrzi és meghatározza, hogy mit szabad és mit nem szabad az adótárgyból leszámitani és legalább is minek kell az adóköteles jövedelemben, vagy hozadékban stb., mint adótárgyban megmaradnia.

Az adóköteles arra törekszik a saját érdekében, hogy az

adómeghatározásnál minél több részét vonhassa ki az adótárgynak a megadóztatás alól és az adóköteles residuum ekként minél kisebb legyen. Az adótárgyrészeknek *az adó alól való elvonására* való törekvés már magában véve bizonyos *elháritási művelet*. Az adóköteles arra törekszik, hogy az adóforrásnak, illetőleg az adótárgynak minél nagyobb részéről elháritsa az adóköteles residuum tartalma és alkotórésze gyanánt való szereplést.

Maga az adóátháritás ekként már csak egyik része annak a tágabbkörü jövedelemeloszlási műveletnek, mely abban a törekvésben áll, hogy a Köz részéről a kinek-kinek javaiból kihasitott közjogi járadék minél kevesebb terhet jelentsen. Már tehát az adókivetés előtt, t. i. a kihasitandó közjogi járadék mértékének a felsőbbség részéről történő megállapitása előtt, vannak *elháritási műveletek*, mig az adóátháritás maga csak az adókivetés *után* válik aktuálissá. Ez az előzetes adóelháritási művelet nem azonos az u. n. adókikerüléssel, vagy az adó elől való kitéréssel, amely az adótárgynak az adóztatás alól való elvonását jelenti, mert a residuum kicsire szabásáért való küzdelem az adótárgynak az állam részéről való megragadása után következik be, mig az adó elől való kitérés az adótárgyként való megragadás elkerülését is jelenti. Ezzel szemben az adótárgyrészeknek a residuum tartalma és alkotórészei köréből való kivonására való törekvés sokkal rokonabb művelet az adóátháritással és az adókivetés előtti, tehát előzetes kiegészitője annak.

Az adótechnika által egyes adófajták számára adótárgyakként a gyakorlatban megállapitott residuumok és a jövedelemeloszlási szempontból kialakuló *valóságos* residuumjövedelem között jelentékeny különbségek lehetnek.

Számos adószámitási residuumként jelentkező adótárgynál (igy pl. az adóköteles hozadékban) vannak még olyan részek, amelyek szorosan vett jövedelemeloszlási szempontból végleges residuumnak nem tekinthetők. A modern jövedelemeloszlás szempontjából az ilyen legvéglegesebb residuumnak a tiszta vállalkozói nyereséget kell tartanunk. Vagyis az árbevételeknek azt a maradványát, mely belőlük az összes többi jövedelemágaknak, mint vállalkozói költségeknek levonása után az eladó vállalkozó kezén marad. Ebben a jövedelemfajtában (t. i. az igazán és végleges netto vállalkozói nyereségben) nincsenek többé olyan alkatrészek, amelyek másokkal szemben a netto nyereséget megtakaritó vállalkozó javára, mint ár-, vagy bér-alkatrészek, tehát mint költségek érvényesülnének tovább és adhatnának alkalmat ujabb felemelt árszámitásra. A netto vállalkozói nyereség tehát a jövedelemeloszlás folyamatában megtakaritódó végleges residuum. Az erre kirótt adót tehát nem lehet átháritani. Ezért:

a) ott, ahol az *általános jövedelemadó* valóságos és *vég-*

leges residuum-jövedelmeket ér, adóáthárításnak nincs helye. Ez pedig elsősorban azért nincs, mert végleges jövedelmi residuumokat terhel, tehát az adófizető itt valóságos viselője is lesz az adótehernek. Az adónak *általánossága* csupán a másik oldalról hiusitja meg az áthárítás, illetőleg a teherviselés elkerülésének a lehetőségét, vagy valószinüségét, akként t. i., hogy elveszi az áthárításhoz szükséges konjunkturákat. (Ha ugyanis minden jövedelemfajta meg van adóztatva, akkor nem lehet a megadóztatott kategóriából a meg nem adóztatottba menekülni az adóteher viselésének kikerülése végett.

b) Ellenben a jövedelemeloszlási szempontból végleges jövedelmi, vagy hozadéki residuumnak nem, vagy kevésbé tekinthető egyéb jövedelemfajtákra kivetett adók már nem annyira áthárithatatlanok és nem annyira végleges az illető adó befizetőjét sujtók, mint az árbevételi netto residuumra, az eladó vállalkozó netto nyereségére vetett adó. A haszonbérre, házbérre, tőkejáradékra, mint *jövedelmekre* vetett adók átháritása ekként elméleti szempontból könnyebben lehetséges, mint a netto vállalkozói nyereségre vetett adóé. Még könnyebben lehetséges az egyes hozadéki adóknál adóköteles tiszta hozadék gyanánt meghatározott adók, mint még kevésbé végleges residuumokra vetett adók átháritása. Ha most már mindezek dacára az utóbb emlitett adófajták egynémelyike át nem háritható, ez főleg az átháritási (gyakorlati áralakulási stb.) konjunkturák oldalán levő okok miatt, t. i. főleg e konjunkturák hiánya miatt van igy. Ugyanezért (szemben a netto árbevétel-nyereségi adóval) ezeknek az utóbbi adóknak áthárithatatlansága szempontjából sokkal fontosabb kellék az illető adó általánossága (pl. a haszonbér és kamatjövedelmekre vetett adót illetőleg a minden jövedelemfajtát érő általános jövedelemadó).

c) Az *általános jövedelemadó* áthárithatósága tekintetében a fentiek szerint az az irányadó elsősorban, hogy a benne szereplő „adóköteles tiszta jövedelem“ *végleges* jövedelemeloszlási residuum jellegével bir-e, vagy sem. Ebben az esetben át nem háritható az. Az *általánosság*, vagyis az a körülmény, hogy mindenfajta jövedelemre kiterjed ez az adó, mindenesetre elveszi, vagy csökkenti az átháritást elősegitő konjunkturákat, de magában véve az adó általánossága az áthárithatatlanságot csak erre alkalmas természetü adónál biztosithatja. Ebből következően a *jövedelem természetét* is vizsgálnunk kell a probléma szempontjából.

d) A földből származó jövedelelemre vetett adók átháritását illetőleg ezért az alábbi megkülönböztetéseket kell szerintünk megtenni:

A föld tulajdonosának *mezőgazdasági haszonbérből* származó jövedelmére, vagyis a tiszta földjáradékra vetett

adó elméletileg át nem hárítható a fogyasztókra, mert a mezőgazdasági termelés legfőbb cikkei nemzetközi áralakulás alá esnek. Az áthárithatatlanságot még biztosabbá teszi az adó mindenfajta jövedelemre kiterjedő általánossága.

Kérdés, áthárítható-e a tulajdonost illető haszonbérjövedelemre vetett adó a bérlőre? Ez igazán a haszonbérleti konjunktúráktól függ. Ha a kereslet a bérletek után nagy (pl. földéhes parasztság, kedvező bérgazdálkodási konjunktúrák), akkor a bérlő könnyen átvállalja és viseli a földbirtokos haszonbérjövedelmi adóját. A földbirtokosnak a haszonbérbe adott mezőgazdasági ingatlan jövedelmére vetett adóját a bérlőnél továbbháritania nem lehet módjában, mert a bérlőn tul csak a *termékárakban* hárulhat tovább az adó. Ilyen továbbháritás pedig csak az egyuttal *termelő* mezőgazdának állhat módjában. Eddig a maga nem gazdálkodó birtokosnak a földből származó jövedelmére vetett adóról beszéltünk, tehát szerintünk a földjáradékra, mint tiszta járadékjövedelemre vetett adóról.

Az egyuttal termelő (saját maga gazdálkodó) földbirtokos mezőgazdának a jövedelme, ugyanugy mint a bérlőé, csak termékeinek eladásából, tehát árjövedelemből, az az vállalkozói nyereségből származhatik, nem pedig tiszta földjáradékból, melynek haszonbér a gyakorlati alakja.

A termelő mezőgazdák (akár birtokos, akár bérlőé is az) árbevételeinek összessége, tehát brutto árjövedelme, egyrészt egy csomó költségelemnek megtérülését, másrészt pedig mint végleges residuumot, a tiszta vállalkozói nyereséget tartalmazza. Az erre az utóbbira vetett adó nem hárítható tovább, föltéve természetesen, hogy a jövedelemadó valóban ilyen *tiszta* vállalkozói nyereséget ér.

Az adótárgy gyanánt megállapitott jövedelemnek, ezen a *netto vállalkozói nyereségen felül való részei* tulajdonképpen költségelemek megtérülései, amelyek a rájuk eső adótétellel együtt arra kedvező konjunktúrák mellett áthárithatók a mezőgazdasági cikkek fogyasztóira. A jövedelemadó általánossága ennek a lehetőségnek a csökkentése irányában hat.

A mezőgazdasági üzem *hozadékára* vetett adónál elvileg még több olyan bevételi elemet tartalmaz az adótárgyul megállapitott „adóköteles hozadék", amely a mezőgazdának, mint vállalkozónak netto vállalkozói nyereségét (mint jövedelmi tiszta residuumot) meghaladja. Elvileg tehát a mezőgazdaság körében való hozadéki adóknál az áthárithatóság lehetőségei nagyobbak, mint az ugyanily körbeli jövedelmi adóknál. Ennek az elvnek gyakolati érvényesülése természetesen a mezőgazdasági cikkek áralakulási konjunktúráitól függ. Ezért pl. főleg *világpiaci* mezőgazdasági cikkek termelésére berendezkedett, vagy ezek áralakulásától praedestinált üzemeknél adóáthárításnak lehetősége a fogyasztókra nincsen

meg akár jövedelmi, akár hozadéki (ipari, kereseti) adó éri a mezőgazdát, illetőleg annak üzemét. Kétszeresen áll ez a kedvezőtlen depressziós korszakokra nézve.

Kedvezőbb értékesitési konjunkturák alá eső cikkeknél azonban pl. a helyi piac keresletétől függő áralakulási cikkeknél, vagy pl. kertészeti, tejgazdasági stb. cikkeket, vagy speciális magvakat termelő üzemeknél ellenben egészben, vagy részben sikerülhet az adónak a fogyasztókra háritása

A *kataszteri földadó* átháríthatóság tekintetében ugyanolyan jellegü, mint a földbirtokos haszonbérjövedelmére vetett adó. Mégpedig — ha nincs a kataszteri „tiszta hozadék", vagy kataszteri „tiszta jövedelem" tulmagasan megállapitva, hanem a gyakorlatban szokásos enyhébb átlagokban — ellentétben a mezőgazdasági vállalkozói nyereséggel, a tiszta földjáradékra vetett, tehát jövedelmi adó hatásával járó, adónak tekinthetjük ezt, dacára a kataszteri földadó szigoruan tárgyi-adó természetének.

e) Az ipari és kereskedelmi üzemek tulajdonosainak jövedelmeire vetett adókra nézve elvileg azok a szempontok állanak, amelyeket a mezőgazdasági *termelők* jövedelmeire vetett adóknál emlitettünk. Ezeknek az üzemeknek az árkonjunkturái azonban a gyakorlatban jóval elasztikusabbak, mint a mezőgazdasági cikkeknél s ezért (a netto vállalkozói nyereség-residuumot terhelő jövedelmi, főleg valóban általános jövedelmi adó kivételével) a csereforgalom során a fogyasztókra való adóáthárítás esélyei is jóval kedvezőbbek és változatosabbak, mint a mezőgazdasági üzemeknél.

f) Még fokozottabb mértékben mondhatjuk ezt az ipari és kereskedelmi üzemek *hozadéki* adóira (a tulajdonképpeni „ipari" és egyes u. n. kereseti adókra) vonatkozólag. Vagyis az ipari hozadéki adóknál maguknak az adóknak természete is, de az ipari termelésnek árkonjunkturális viszonyai is jóval tágabb lehetőségeket nyujtanak a csereforgalom során való adóáthárításra. Az ipari cikkek árkonjunkturáinak nagyobb elaszticitása természetesen kétoldalu dolog is. A keresletnek nagyobb rugalmassága mellett a kinálatnak nagyobb rugalmassága is előfordulhat. Ezért a gyakorlatban az adóáthárítás nagyobb lehetőségei mellett az *adóvisszaháritásnak* is gyakoribb és változatosabb lehetőségei fordulhatnak elő a kereslet és kinálat konjunktúráinak alakulása szerint, mig a mezőgazdasági termelésnél a visszaháritási lehetőségek rugalmasságával szemben inkább az áthárításra való lehetőségek merev hiánya a jellemző.

g) A személyes szolgálatokért fizetett munkabérek, tiszteletdijak stb. akár jövedelem, akár kereset cimén vannak is megadóztatva, lényegükben véve olyan bevételek, amelyek a másik oldalról bizonyos egyének munkájáért, működéséért,

vagy magatartásáért fizetett költségeket jelentenek. A reájuk kivetett adó áthárithatósága szempontjából elvileg az az irányadó, vajjon az illető kereseti viszony egyuttal kétoldalu áralakulási viszony-e, amelyben az illető keresmény, vagy munkabér, mint költség árelemként érvényesül, avagy inkább egyoldalu függőségi természetü-e?

Az előbbi jellegü, a közönséges munkabér, vagy egyes szabadfoglalkozásu szolgálatok dija (pl. orvosi, mérnöki munkálatok esetről-esetre való megállapitásu dijazása), az utóbbi jelleget pedig általában a közhivatali fizetések, vagy a magasabbrendü vállalatok, bankok fizetései, honoráriumai, tantiemjei, stb. nyujtják.

A személyes szolgálatnak, vagy működésnek ez a kétféle természete az irányadó általában véve a keresetére, vagy jövedelmére vett adó áthárithatá volta tekintetében. Az előbbi esetben a kereslet és kinálat konjunkturái szerint nagyobbak, vagy kisebbek az adóátháritás lehetőségei, de lényegében mindig megvannak azok.

A függő, főleg közjogi egyoldalu kötelezettségi viszonyon alapuló szolgálatok jutalmazására vetett adó ellenben már az alapul szolgáló életviszony lényegi természetéből át nem háritható. Igy pl. a köztisztviselők fizetésére kivetett, illetőleg abból levont, akár kereseti, akár jövedelmi adó. Hasonlóan áll a dolog az olyan magánalkalmazottak fizetési adójánál, ahol a függőségi viszony a jogosultságok és lehetőségek egyoldalu voltánál fogva a köztisztviselői viszonyhoz hasonló.

Azok a vállalati alkalmazottak ellenben, kiknek szolgálatértékesitési konjunktúráik a vállalattal szemben kedvezőek, illetményeik adóját egészben, vagy részben a vállalattal viseltethetik, tehát áthárithatják. Minél inkább monopoljellegü szolgálatról van szó (pl. egyéni tehetségénél fogva különösen keresett igazgató, vezető, szervező, vagy technikus, stb.) annál kedvezőbb lehetőséget jelent ez az adóátháritás dolgában is.

h) A házbirtokból való bevételeket meg lehet ugy (tárgyi, hozadéki), mint jövedelmi adóval adóztatni.

Az áthárítás lehetőségeire nézve nem közömbös, hogy a házakra hányféle adó nehezedik. A kérdés sokkal egyszerübb, ha azt tételezzük fel, hogy a házbirtokból származó haszon csak egyféleképpen van megadóztatva, pl. általános jövedelmi adóval. Ebben az esetben, ha az adótárgyként megragadott házból való jövedelem valóban a költségelemek levonásával kiszámitott tiszta járadékjövedelem, ugy azt minden valószinüség szerint a tulajdonos fogja viselni. A külön házadót, mint hozadéki adót illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a házakból való jövedelemnél nagy szerepe van a különbözeti járadékoknak. S itt főleg a házbéradóra és hasonló jellegü házadókra gondolunk. A jobb fekvésü, modernebb

építkezésü házak utáni kereslet nagyobb, tehát különbözeti járadék nyujtására alkalmasabb, s ez a körülmény tulajdonosukat esetleg monopolhelyzetbe is hozhatja, ami az adóáthárítás lehetőségeit növeli a bérlőkkel szemben. Régibb, kevésbé modern házak után a kereslet attól függ, vajjon az összes rendelkezésre álló házak kielégitik-e az összes keresletet, vagy sem. Ha nem, akkor az adóáthárításnak a jobb minőségü házaktól kiindulva a gyöngébb minőségüek és fekvésüek felé csökken az áthárítás lehetősége. Ha ellenben a kinálat nagyobb a lakásokban a keresletnél, akkor az adóáthárításra kilátás nincsen.

Az áthárítási lehetőségek ilykép való alakulásának azonban még egy feltételük is van. Az t. i., hogy a keresletnek (t. i. a lakóknak) *fizetőképessége elég elasztikus* legyen. Ez azonban általánosságban és az esetek többségében nem szokott meglenni. A lakás szükségletének fedezete ugyanis szorosan összefügg a jövedelemalakulással. Fejlődő városokban, növekvő keresetek és bérek idejében feltételezhetjük a jövedelmi viszonyok olyan kedvező alakulását, hogy a lakbér tekintetében való fizetőképesség is igen elasztikus lesz. Rendszerint azonban a társadalom tulnyomó többségének jövedelmei csak lassan, növelhetők. A tulnyomó többség életstandardja szerint pedig a házbér a jövedelem jelentékeny részét foglalja le, mely nem könnyen tágitható. Vagyis a házbér tekintetében való fizetőképesség rugalmassága rendszerint mérsékelt. Ennélfogva a tulajdonos által fizetett házbéradó áthárítása a háztulajdonosról a lakóra általában csak a kedvező konjunkturák mellett valószinü. E kedvező konjunkturák alatt pedig főleg a házak utáni kereslet kedvező konjunktúráit és a házbérfizetőképesség rugalmasságát értjük. Még inkább áll ez a házbérnek *a fogyasztókra való továbbháritásáról*. A házbért fizetők nagyrésze nem is olyan termelő, akinek ár-, vagy bértöbbleteket bármikor is módjában állana létesiteni életszükségleteinek emelkedése folytán. A különleges üzemi és üzleti helyiségek bére már sokkal inkább továbbhárítható ár-, illetőleg költségelem, miért is az ilyen épületeknél több alkalom nyilik az esetleg áthárítható üzlet-, vagy épületbér költségében az adót képviselő részt is továbbháritani.

A házbéradóval, illetőleg a hozadéki jellegü házadókkal többé-kevésbé azonos szempont alá esik a házbirtokra vonatkozó részleges, vagy *különleges* (tehát nem általános) jövedelmi adó is.

A házbérlőktől, illetőleg lakóktól beszedett adó (lakásadó) elsősorban fogyasztási adóként hat a lakóra.

Áthárithatóság szempontjából figyelembe kell venni, vajjon a lakásadó egyedüli formája-e egyuttal a házadónak is, avagy a lakásadón kivül a házakból származó jövedelem,

illetőleg hozadék meg van-e még más adóval, vagy adókkal is róva, mint ez a legtöbb esetben lenni szokott.

Ott, ahol a lakásadó, illetőleg a ház bérlőjére kivetett adó a házadónak egyedüli alakja, a lakások utáni kereslet és kinálat viszonyától, valamint a házbérfizetőképesség rugalmasságától függ, hogy az a tulajdonosra átháritható volna-e. Ott ellenben, ahol a lakásadón kivül házbéradó, vagy hasonló házadó is van, a lakásadónak a háztulajdonosra való háritására kevés a valószinüség; — a lakásadót ilyenkor minden valószinüség szerint a lakó fogja viselni. Még inkább valószinü ez, ha a házbéradón kivül még általános jövedelmi adó alá is esik a házból származó jövedelem.

Átháritható-e a *lakásadó* a fogyasztóra? Aligha, mert ott, ahol lakásadó van, ez általános szükségleti adó jellegével bir és fizetőinek tulnyomó része nem is kerül olyan csereforgalmi viszonyba, a fogyasztókkal, mely árelemek — és velük adók — átháritását tenné lehetővé. Minél általánosabb a lakásadó, átháritathatósága annál valószinütlenebb.

i) A *vagyonadó* átháritathatósága szempontjából általánosságban főleg azt kell vizsgálnunk, vajjon u. n. „szerző", vagy „nem szerző" vagyon van-e megadóztatva, továbbá, hogy általános, vagy csak bizonyos vagyonfajtákat és tárgyakat érő vagyonadóról van-e szó?

A „*szerző*" vagyonok adójának átháritathatósága lényegében ugyanazok alá a szempontok alá esik, mint az ily vagyonok hozadékára, vagy tulajdonosuk jövedelmére vetett adó. A szerző vagyonok ugyanis a gyakorlatban vállalatok, vállalati üzemek, vagy vállalati célra hitelezett, vagy befektetett tőkék. Hogy ezeket az üzemeket, tőkéket, illetőleg birtokosaikat vagyonadó, vagy hozadéki, illetőleg jövedelmi adó formájában éri az adóztatás, az átháritóság szempontjából lényeges gyakorlati különbséget alig okozhat, mert ugyanazokat ugyanoly időközönként éri az. Lényegében és adótechnikai kivitelében ez az adó is residuum-adó, melynek csupán számitási alapja más. Egyes vagyontárgyakra rótt vagyonadók átháritathatóságának megitélése ekként az, az ugyanazokra a tárgyakra rótt residuum-adók szempontjai szerint történik. Minél *általánosabb* a vagyonadó, átháritathatóságának tekintetei annál inkább egyeznek meg az általános jövedelmi adóval. Minél *különlegesebb vagyontárgyakat ér* az, annál inkább egyezik az ugyane tárgyakra rótt különleges residuum-adó fajtáéval.

A nem szerző vagyonokra rótt adó általában át nem háritható. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az adó folytán e nem szerző javak birtokosai csökkentik keresletüket bizonyos javak után és igy azok ára esni fog és ebben az olcsóbbodásban megtakaritják árban az adóra költött összeg egy részét. Hogy ilyen áron megtakaritás létre jöhet-e és milyen

mértékben, erre nézve a szóbanforgó javak természete is irányadó, mert keresletüknek és kínálatuknak konjunkturái nagyrészt a javak különleges természetétől is függenek. (Pl. hogy fényüzési, vagy nélkülözhetetlen fogyasztási javakból áll-e az a „nem szerző" vagyon?)

A most mondottak elsősorban a rendes, vagy legalább is a hozadéki, illetőleg jövedelmi adókkal párhuzamosan és hasonló időközönként kivetett vagyonadókra vonatkoznak.

Lényegesen különböző szempontok alá esnek a *rendkivüli vagyoni adók*, vagy vagyondézsmák. A rendkivüliség vonatkozhatik ugy nagyságukra, mint időbeli kivételességükre. Az ilyen rendkivüli vagyonadók alig háríthatók át. Természetesen annál kevésbé, minél általánosabban érnek azok minden vagyont, minél progresszivebbek és minél inkább „nem szerző" vagyont sujtanak. Az egyes speciális vagyontárgyakat sujtó rendkivüli vagyonadóknak átháritási valószinüségeit, mint kivételt, az általános feltevéssel szemben, különkülön kellene szemügyre venni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az erre vonatkozó vizsgálódásnál a rendkivüli vagyonadó tárgyának egyéb vagyoni és hozadéki, illetőleg jövedelmi adók tárgyai természetével való azonosságból kellene kiindulnunk. (Igy pl. a rendkivüli tőkevagyonadó átháríthatóságának vizsgálatánál a rendes tőkevagyonadó, illetőleg a tőkére vetett hozadéki és jövedelmi adók átháríthatóságát is tekintetbe kellene vennünk.

j) A tőkére és tőkejáradékokra vetett adók átháríthatósága. Tőke alatt, lényegében fizetéshatalmat tartalmazó pénzösszegeket értünk. Ha következetesen ehhez az értelmezéshez tartjuk magunkat, akkor nincs szükség rá az adózás és adóhatás tanában sem, hogy a befektetett „szerző tőkéket" a mezőgazdasági, vagy ipari üzemekkel, illetőleg az ipari üzemek képviselte vagyonokkal azonositjuk.[65] Tehát a tőkejáradékok adójánál azokra az adókra gondolunk, amelyek pénzösszegekre és pénzösszegeket képviselő értékpapirokra vannak kiróva. A technikai jellegü tőkebefektetéseknél a tőke és tőkejáradékadó már csak a fizetett kamatokra vonatkozólag ilyen (t. i. tőke, vagy tőkejáradékadó) természetü, magukra a befektetés technikai tárgyaira (t. i. amelyekre a szóbanforgó tőkét, azaz pénzösszeget már ráköltötték) nézve azonban a mezőgazdasági, vagy ipari üzemhozadékok stb. adói az aktuálisak.

A tőke- és a tőkejáradékadó általánosságban ugy viszonylik egymáshoz, mint a vagyoni és a hozadéki, illetőleg a vagyoni és a jövedelmi adó. Az általános tőkeadót elméletileg teljesen áthárithatalannak szokták tartani,[66] ha az nem-

[65] Igy pl. *Mering*-nél i. m. 201 lap.
[66] Igy *Seligman*, *Pantaleoni*.

zetközileg teljesen általános és arányos volna. Ilyen azonban a valóságban nincsen és ezért a tőke- és tőkejáradékadóknál sem lehet egy általános feleléttel a kérdést eldönteni.

A tőke- és tőkejáradékadó áthárithatóságára nézve figyelembe kell venni azt, hogy a tőke *nemzetközi és belföldi konjunktúráiból*,[67] mint összetevőkből (componensekből) alakul ki a konkrét államok adórendszerein keresztül az adó hatása mint eredő (resultans). Hatalmas tényező a tőke- és tőkejáradékadók áthárithatása szempontjából az a kérdés, hogy az ország, amelynek adójáról szó van, a hitelező, vagy adósországok közé tartozik-e, hogy belföldi, vagy külföldi kölcsönről van-e szó, valamint, hogy milyen az adótárgynak jövedelemeloszlási jellege és hogy az adóztatás általánossága nyilvánul-e meg az illető országban, mindennemű tőkével és tőkejáradékfajtával szemben, vagy annak ellenkezője.

Minél nagyobb a kereslet a külföldi tőkék után, annál inkább át lehet háritani valamely külföldről adott kölcsön adójának terhét az adós ország közönségére. Már az adómentesség kikötése is voltaképpen egy törvényesitett adókikerülést jelent, ami csak az adófizetés általánosságának és arányosságának rovására mehet.

Minél nagyobb a tőkekereslet általában véve belföldön, annál nagyobb valószinüség van a tőke-kamatnak növelésére és benne az adó áthárítására is.

Ezzel szemben minél véglegesebb residuumjellegü az adótárgyként szereplő tőkevagyon, illetőleg tőkejáradék, annál kevésbé háritható át annak adója. Igy pl. az értékpapirjaikból, betétjeikből, járadékaikból élők tiszta járadékjövedelmeire vetett adók, az ilyen természetü szelvény adók stb. alig háritathatók át.

Minél általánosabb adóval van sujtva a tőkejáradék, annál inkább csökkenti ez az áthárithatóság lehetőségét. Figyelembe kell itt venni, hogy az adó általánosságát különösen a tőke nemzetközi jellegénél fogva kell a nemzetközi tőkekonjunktúrákkal is szembeállitani.

Ugy a tőkevagyon-, mint a tőkejáradékadó általában a *residuumadók* jellegével és hatásával bir. Igy áthárithatósága szempontjából is ezt kell figyelembe vennünk. Áradó jellegével pl. csak a külföldi valuták és fizetési eszközök vásárlása alkalmával az áruösszeg után fizetendő forgalmi adó birhatna. A kamatot helytelen dolog ekként egyszerüen a tőke „árának" tekinteni, mert a kamat nem egyszersmindenkorra fizetett ár, vagyis dologi ellenérték, hanem időszakonként visszatérő járadék, ami a kamatokra rótt adó természete szempontjából is két különböző dolog.

[67] Mégpedig itt is a legáltalánosabb gazdasági és velük összefüggő személyi, kulturális, törvényhozásbeli, sőt politikai körülményekre kell gondolnunk, mint konjunktúrákra.

A tőkeadót és tőkejáradékadót elvileg ki lehet róni ugy a hitelezőre, mint az adósra. Kérdés, vajjon az *adósra* kirótt tőke- és járadékadó nem birna-e az áradók jellegével adóáthárítási szempontból? A kamatra, illetőleg tőkejáradékra vonatkozólag — mint láttuk — nem, mert a kamat nem *azonnal* lefizetett dologi ellenérték valamely *megvett* pénzösszeggel szemben, hanem időközönkénti visszatérő kötelmi szolgáltatás a hitelezett, vagyis *nem azonnal* visszafizetendő pénzösszeg fejében. De nem áradó jellegü az a tőkeösszegre vonatkozólag sem, mert hiszen a hitelezési ügyletnek lényege éppen abban van, hogy nem azonnal kell a tőkét visszafizetni. Amit azonnal kell megfizetni, az nem lehet hitel s igy legfeljebb a fizetési eszközök vásárlására vetett adó lehet áradó, — mint jeleztük az imént. Bizonyos azonban, hogy minél rövidebb lejáratu valamely hitel, annál inkább közeledik az illető rövid idő alatt visszafizetendő tőkére és kamataira vetett adó hatása, az áradók hatásához.

Az adósokra kivetett tőkejáradékadót illetőleg nézni kell azt is, hogy kik itt az adósok. A betétjeik és értékpapirjaik járadékait, kamatait, osztalékait élvezőkkel szemben az adós a bank, a részvénytársasági vállalat, az állam stb. A termelési és fogyasztási hitelt igénybevevőknél az illető termelő és fogyasztó. Tehát adósként vállalatok és fogyasztók egyaránt szerepelhetnek, akik által az igénybevett hitelösszegek vagy vállalati nyereség szerzésére és áruk termelésére, vagy csereforgalmi, — tehát az adóáthárítás lehetőségeit is megtestesitő — ügyletek megindítására fordithatók, vagy pedig az élet- és életmódfenntartási, tehát egyoldaluan fogyasztói kiadások fedezésére. Ezért lehetetlen az adósokra kivetett bármily általános és arányos tőkeadónak hatásáról, illetőleg áthárithatóságáról is egységes itéletet mondani.[68]

k) Áradók áthárítása. Az áradóknál, — mint láttuk — adóforrás gyanánt a jelentkező fizetési hatalom van megragadva, amely a csereforgalomban a vevő ellenszolgáltatása: a modern árösszegek tartalmában jut kifejezésre. Áradóknak tehát azokat az adókat tekinthetjük, amelyeknél kétoldalu jogcselekményekben fizetési összegek, mint ellenszolgáltatások kinálkoznak adótárgy gyanánt. Az áradóknál az adóáthárítás lehetőségeit és akadályait ennekfolytán teljesen az áralakulás lehetőségei és akadályai állapitják meg, illetőleg teljesen az áralakulás lehetőségeibe olvadnak bele. Ezért a kereslet megfelelő rugalmassága mellett az áradónak teljes diffuziója (felszivódása) is állhat elő. A kereslet merevsége viszont az adóáthárítást megakadályozhatja és az esetleges fogyasztást csökkenti.

[68] Mint azt pl. Pantaleoni (i. m. 246 lap) és Seligman megkisérlik. (Lásd Mering i. m. 211 lap.)

A kínálat rugalmassága a kereslet merevsége mellett pedig a termelés csökkentésére vezethet az adó hatásaként.

Látható ebből, hogy az áradók helyes és céltudatos alkalmazása — még sokkal közvetlenebbül, mint a residuum-adóké — csak a mindenkori ár- és jövedelemalakulásnak és konjunktúráinak helyes megitélésén és ismeretén alapulhat.

l) A *fogyasztási adók* javarésze áradó. Különösen ilyenek az u. n. közvetett fogyasztási adók. Lényegük az áradókhoz tartozó fogyasztási adóknak, hogy a fogyasztási, illetőleg használati javakért adott árösszeg van megragadva adótárgy gyanánt. Az adóáthárítás kérdése tehát ezeknél az adóknál a legközvetlenebbül áralakulási kérdés, mert az adó itt áralkatrészként, illetőleg ártöbbletként jelentkezik. Beleolvad abba a kérdésbe, vajjon az eladó növelheti-e az árat a fogyasztóval szemben az adótétel erejéig. Gyakorlatilag közelebbről nézve a dolgot a *konkrét* fogyasztási cikkeknek mindenkori ártényezőitől és árkonjunktúráitól függ, hogy ki fogja viselni az adót. Az adóviselés, áthárítás, illetőleg diffuzió és visszaháritás kérdése tehát gyakorlatilag egyes konkrét (adótárggyá tett) fogyasztási javak áralakulásmenetében nyer külön-külön megoldást. Figyelembe jönnek tehát itt az illető javakra nézve aktuális ugy kínálati, mint keresleti ártényezők,[69] az illető jószágnak közönséges szükségletet kielégitő, vagy fényüzési természete, a termelési költségek emelkedő, vagy eső tendenciája, az a körülmény, vajjon monopolhelyzetben van-e a kínálat, vagy sem, a közvetitő kereskedelem tényezője, a keresleti oldalról különösen a gazdaságszociális helyzetet jellemző fizetési képesség, esetleg — főleg luxuscikkekkel szemben — a psychologiai fizetési hajlam is stb., stb. — szóval mindaz, amit az illető megadóztatott jószág áralakulási konjunktúrái cimén foglalhatunk össze a konjunktúráknak már jelzett kiterjesztő értelmezésével, melyek a kereslet és kínálat rugalmasságában nyilvánitják hatásukat.

A fogyasztási és forgalmi adók áradóbeli jellegét — ismételjük — az árösszegnek felbukkanásakor való megragadása adja meg. Tehát az adás-vevéskor, vagy ezt még megelőzőleg, de mindig az árban és az árral együtt érvényesülően való megragadása a fogyasztási tárgyakért fizetett összegnek. A fogyasztási adók áradónak nem tekinthető (főleg u. n. *közvetlen* fogyasztási, egyes fényüzési adók) csoportjánál, ahol tehát az adó nem olvad bele ily teljességgel egyes cikkek árelemeibe, az adóáthárítás esélyei a személyes jövedelmi, a személyes megélhetés céljaira szolgáló residuumok adóinak szempontjai szerint alakulnak. Igy pl. a lakó által fizetett lakásadónál, a nem áradó-jellegü életmód- és luxus-adóknál stb.

[69] Lásd ezekről közelebbről *Balás:* Politikai Gazdaságtan. Budapest, 1922. Eggenberger, 2. kötet 533—556 lap.

m) A *forgalmi adók* legnagyobbik része áradó. Nem áradó jellegü forgalmi adók ellenben az örökségi adók és az ajándékozásokra vetett adók, mert ezeknél nincsen uj fizetéshatalmi összeg gyanánt megragadható adásvételi ellenérték, vagyis ár.

Az örökségi adó afféle rendkivüli vagyonadó jellegével bir. Ezen az örökösre való tulajdonátszállás mint sem változtat. Az örökös csupán helyébe lép egy másik jogalanynak, de csereforgalmi változás és a forgalomban adótárgyként megragadható uj árösszegnek a felbukkanása nem történik. Az a körülmény, hogy az adóztató közegek a hagyatékot forgalmi értékben számitják ki, pusztán számolási értékelést, tehát becslést jelent, de nem jelenti az adótárgyként megragadható uj fizetőerő felbukkanását. Ezért az örökségi adó át nem háritható másra, mert az áthárításhoz egy uj árösszegnek megjelenése szükséges, melybe az átháritandó adótétel belefoglalható.

Az *ajándékozási adó* annyiban különbözhetik az örökségi adótól, hogy az örökségi adónál az örökhagyó, mint halott kikapcsolódik egyszerüen a jogositott birtokosok, vagy tulajdonosok sorából és helyébe az örökös lép, mig az élőközti ajándékozásnál az ajándékozó esetleg magára veheti a megajándékozottal szemben az ajándékra rótt adó terhét is. Ez azonban még nem jelenti, hogy az ajándékozási adót ebben az esetben is áthárithatónak tekintsük.

n) Tipikus áradóknak kell tartanunk az adóviselés és áthárítás szempontjából a *vámokat* és az árösszegekre kivetett *illetékeket* is. Egyébként pedig a leginkább *áthárításra szánt* adófajták közé tartoznak, melyek rendszerint többékevéssé át is hárithatók. Mint tipikus áradóknak, rendszerint az a rendeltetésük, hogy árelemmé váljanak és terhük továbbháruljon, illetőleg eloszoljon az a csereforgalom során (diffuzió). Valóságos áthárithatóságuk a gyakorlatban a megvámolt, illetőleg megilletékezett csereforgalmi cikkeknek áralakulásától függ, tehát az áralakulásnak alapul szolgáló konjunktúráktól is

Balás Károly.

Forgalmi politikánk jövője.[1]

1. *A magyar vasutak a középeurópai hálózat tengelyében.*

A magyar vasutak jelentőségét a középeurópai forgalom szempontjából az ország földrajzi helyzete határozza meg. A tőlünk délre és délkeletre fekvő országok mezőgazdasági jellegüek, terményeiknek legtermészetesebb értékesitési piacai Középeurópa ipari államai és viszont Középeurópa ipari államai részére ezek a kevéssé fejlett iparral biró országok a legfontosabb felvevő piacok. Magyarország Közép- és Délkeleteurópa árucseréjének forgalmi központjában fekszik és az ellentétes irányu árucserének lebonyolitásában éppen ezért a magyar vasutak jelentős szerepre volnának hivatva.

A magyar vasuti hálózatnak jelentőségét ebben az árucserében fokozza még az a körülmény is, hogy vonalai tranzverzális fekvésüek és a legtöbb viszonylatban a legrövidebb szállitási vonalakat alkotják, továbbá, hogy berendezésük, valamint teljesitő képességük a modern követelményeknek mindenben megfelel.

Berendezési tökéletességük és helyzeti energiájuk ellenére az átmeneti forgalom jelentékeny része mégis elkerüli a magyar vasutakat, aminek okát több körülményben kell keresnünk.

Oka ennek az utódállamok gazdasági és az ennek szolgálatába állitott dijszabási politikája. De oka ennek Magyarország gazdasági, illetve kereskedelempolitikája is.

Magyarország minden iparosodási törekvése mellett is, strukturáját és kivitelét illetőleg mezőgazdasági ország. Termények részére, — azok értékesitési sugarának rövid volta miatt — más elhelyezési piac nem kinálkozik, mint Közép-, illetve Nyugateurópa. Ezeken a piacokon azonban az ugyancsak ott elhelyezést kereső szomszéd államok terményeivel találja magát szemben. *A versenyhelyzetnek a magyar termények javára való befolyásolása céljából oly dijszabási politikát folytat, hogy a versenyző államok terményei a piacra minél körülményesebben, minél nagyobb fuvardijterheléssel kerüljenek.* Igen természetes, hogy a versenyző államok a kerülő utirányon át való szállitást különböző fuvardijkedvezmények révén igyekeznek lehetővé tenni, aminek következménye, hogy a küldemények a Magyarországon át vezető természetes utirányról a ke-

[1] A jelen cikk tanulmánysorozatot vezet be, amelyben szerző a magyar forgalmi hálózatnak belterjesebb kihasználását sürgeti a szomszédos országokkal való kapcsolatok szorosabbá tétele révén.

rülő utirányra terelődnek. Igy például a jugoszláv gabona vagy a vizi uton, vagy a spielfeldi utirányon kerül a középeurópai piacra. Jelentékeny kerülő, de még mindig olcsóbb, mint a Magyarországon át való szállitás. A versenyző államok terményeinek a piacra való szállitása nemcsak dijszabási uton nehezittetik meg, hanem egyéb *közigazgatási intézkedésekkel* is. Igy pl. a Romániából Olaszországba irányuló élőállat szállitása állategészségügyi rendszabályokkal nehezittetik meg, aminek következménye az, hogy ezeket az élőállat-küldeményeket Magyarország megkerülésével Csehszlovákián és Ausztrián keresztül szállitják Olaszországba. Eme küldeményeknek a kerülő utirányra való kényszeritése eredményezi azt, hogy ezek jelentékeny fuvardij-többlettel és négy nappal tovább tartó szállitás folytán lecsökkentett értékkel, kisebb versenykilátással kerülnek az olasz piacra.

A magyar mezőgazdaság érdekében folytatott ez a védelmi dijszabási politika azonban kellően nem indokolható. A magyar termények még az egyenlő dijszabási elbánás esetén is kisebb fuvardijterheléssel és ennek következtében árban versenyképesen kerülnének a külföldi piacra, mert a magyar terményeket csak a magyar feladási állomástól a rendeltetési állomásig terjedő utvonalra, mig a versenyző állam terményét a saját államában befutott utvonalra és az egész magyar átfutásra eső fuvardij terheli. Nem hagyhatók figyelmen kivül a versenyhelyzet mérlegelésénél azok az előnyök sem, amelyek az áru minőségéből és a piachoz való közelebb fekvéséből erednek, amely körülmények különösen romlandó és élőállat-küldeményeknél birnak jelentőséggel és fuvardijszabási intézkedéssel ki nem egyenlithetők.

De nemcsak a magyar kereskedelempolitika gátolja a racionális forgalmi utvonalaknak és eszközöknek igénybevételét, hanem az utódállamok is mindenféle dijszabási intézkedésekkel terelik el a Magyarországon mint természetes utvonalon átirányuló forgalmat a maguk vonalaira.

A Magyarországon átmenő forgalom szabályozását, megszervezését és biztositását a külföldi vasutakkal létesitett különböző *köteléki dijszabások* vannak hivatva előmozditani. Azonban a köteléki dijszabások mai képzési rendszeréből természetszerüleg következik, hogy azok a célt csak részben képesek szolgálni és a környező államok dijszabási politikája miatt jelentős eredményre belátható időn belül nem vezetnek.

Ezen a mai helyzeten csak *a középeurópai vasutak valamilyen alakban való közeledése, egységesitése segithetne*, amidőn a vasutak megszünnének a kereskedelempolitika eszközei lenni s tisztán, minden mellékszemponttól mentesen, mint *fuvarozási vállalat* kezeltetnének. A középeurópai közlekedési közösség nemcsak a magyar vasutakra, mint fuvarozási vállalatra jelentene fel nem becsülhető előnyt, hanem egész gazdasági életünkre

nagy kihatással lenne, amennyiben a szállitási dijaknak a közösség folytán bekövetkező olcsóbbodása, a szállitás gyorsitása és egyszerüsitése folytán ugy mezőgazdasági terményeinknek nyugat felé, mint ipari cikkeinknek kelet felé való elhelyezési piacának rádiusa lényegesen megnövekedne. Azok a szempontok, amelyek ezidőszerint magyar részről egy ilyen közösség ellen felhozhatók, egyébként is csak látszólagosak és azokat az áldozatokat, amelyeket ennek a célnak érdekében esetleg meg kellene hozni, messze felülmulják azok az előnyök, amelyek egy közlekedési közösség folytán egész gazdasági életünkre háramlanak. Tulzás nélkül állitható, hogy egy ilyen közösség Magyarországra járna a legtöbb előnnyel.

2. *A közlekedésügy a gazdasági közeledés szolgálatában.*

Önálló államok gazdasági közeledésének lehetőségeit elsősorban kereskedelempolitikai téren szokták keresni. Kereskedelempolitikai közeledés tipikus eszközeiül pedig kölcsönös vámkedvezmények és vámmentességek szolgálnak. Ennek az elgondolásnak felel meg, hogy Európa politikai egyesülésének eszméjét gazdasági téren az európai vámegyesület formájában, Középeurópa államainak gazdasági közeledését vámszövetség formájában képzelik el.

A vámhatárok megszüntetése mindenesetre alapvető fontossággal bir minden gazdasági közeledésnél, a gazdasági közeledés azonban az államok vámintézkedéseiben nem merül ki, hanem sokszor hatékonyabban érvényesül ipari egyesülésekben (kartellekben), letelepedési engedélyekben, közlekedési megállapodásokban, szóval a gazdasági élet szabadabb formájában. A gazdasági közeledés eszközei között elsőrangu tényező az áruszállitások szervezése.

Valóban a gazdasági élet kevés terén gyökerezik olyan mélyen a nemzetközi együttmüködés és összetartozás gondolata, mint a közlekedésügy terén.

A közlekedésügy terén a közeledés természetesebb és könnyebb is, mint a gazdasági élet egyéb ágazataiban. *Természetesebb*, mert ellentétben a kereskedelmi politikával, amely egészen védővámos irányba terelődött, a közlekedési politika javarészt megtartotta eredeti szabadelvü irányzatát. *Könnyebb*, mert a közlekedésügy terén közös intézmények révén már kezdettől fogva bizonyos magasfoku egyöntetüség éretett el és mindenütt megvan az alap, amelyen csak tovább kell épiteni, hogy messzemenő közeledés elérhető legyen. Ezért mutatkozik célszerünek a közlekedésügy terén keresni ama gazdasági közeledés megvalósulását, amely a kereskedelempolitika terén sokszoros nehézségekbe ütközik.

És valóban a középeurópai vámszövetség kérdésének tanulmányozásánál, — miként az a háboru alatt a Németbirodalom és az Osztrák-Magyar monarchia között tervezve volt —

megállapitást nyert, hogy az a gazdasági közeledés, amely eredményes kiván lenni, nem szoritkozhatik a vámügyre, hanem ennek fel kell ölelnie a közlekedés ügyet is, főként a vasutügyet, mint a kitüzött cél elérésének kiváltkép alkalmas eszközét. A kereskedelmi és közlekedési politikának céltudatos összhangja egyik főfeltétele a szoros és tartós gazdasági szövetségnek, mert e nélkül a kereskedelempolitikai megállapodásokat közlekedési politikai ellenintézkedésekkel könnyen hatálytalanitani lehet.

A közlekedési politika számos példát mutat, miként lehet megkülönböztetett fuvardijszámitással a hazai ipart oly védelemben részesiteni, amely minden vámvédelemnél erősebben hatályosul. A közlekedési politika megadja a lehetőséget arra, hogy szerződéses vámtételek, általában kereskedelmi szerződések megállapodásainak mértéke leszállittassék.

A közlekedési politika segédeszközeinek az egyes nemzeti gazdaságok szolgálatába való állitására, mint békés, magában az országban kiépitett védőrendszerre, számos példát nyujtottak az Amerikai Egyesült Államok. Az Osztrák-Magyar monarchia közös vámterületén az egymástól független államvasutak is fontos tényezői voltak a védőrendszernek, amennyiben olcsó fuvardijtételek engedélyezésével lehetővé tették, hogy a közös behozatali vám, vagy a különböző termelési költségek hatása a belföldi termelő javára semlegesittessék. Ily módon a közös vámterületen belül egy láthatatlan vámvonal keletkezett.

Ezek a futólagos hivatkozások elegendők arra, hogy megmutassák azt a szoros kapcsolatot, amely *vámdij és fuvardij* között fennáll és igazolják azt a tényt, hogy a vámpolitika fuvardijszabási politikával keresztezhető. Védővámos országok bizonyos előnyök ellenében engedélyeznek ugyan vámmérsékléseket, amint azonban arra a meggyőződésre jutnak, hogy a vámengedmény érdekeikbe ütközik, a vámengedményt a szállitási dijak felemelésével igyekeznek hatálytalanitani. Ily módon *közvetett (leplezett) vámvédelem* áll elő, amely a kereskedelmi szerződésen alapuló megegyezéses vámrendszert alapjaiban rendithetni meg és a liberális kereskedelempolitika jótékony hatásait meghiusithatja a közlekedési politika segélyével. A gazdasági közeledés gondolata ezért kivánatossá teszi azt, hogy a közlekedési politikában is a kereskedelmi politikában irányadó elvek érvényesüljenek.

Megengedhetetlen, hogy a fuvardijszabási politika tudatosan ellentétbe helyezkedjék a vámpolitika kereskedelempolitikai céljaival és annak hatását tudatosan lerontsa. A nem kivánatos behozatal megakadályozására a vámpolitika szolgál, nem pedig a dijszabási politika. A fuvardij lényegében a fuvarozási teljesitmény ára, melynek megszabásánál egészen más szempontok az irányadók, mint a vámdijszabásoknál. *A fuvardijtételek tulajdonképpeni céljaik veszélyeztetése nélkül nem állithatók a vámpolitika szolgálatába.*

A háboru utáni idők védővámos politikája éppen a közlekedésügyből és mindenekelőtt a vasuti dijszabásokból erős fegyvert kovácsolt céljaira. Középeurópa ipari vizfejét nemcsak kereskedelempolitikai források táplálják, hanem a külön és kivételes dijszabások tömege is duzzasztja. Valamely ipar pillanatnyi kedvezőtlen helyzete alapul szolgál kedvezőbb dijszabási elbánásra. A közlekedésügy ilyformán az államvasuti és az államilag szubvencionált hajózási rendszernél a védővámos rendszer fontos tényezője lett. A kivételes dijszabásokban a kormányok hathatós eszközökkel rendelkeznek a nemzetközi árucsere befolyásolására, amelyek sok tekintetben a vámokkal egyenlő jelentőségüek.

Korunk gazdasági életében a vasut, hajózás és légi közlekedés nemcsak a közlekedési politikának eszközei, hanem a kereskedelmi politikának is segédeszközei és erősen átnyulnak a pénzügyi politikába is. A kereskedelempolitika szempontjainak érvényesitése kedvezményes dijszabások megállapitása utján történik, ami legtöbb esetben az államkincstár terhére esik. A kedvezményes dijszabások feladata, hogy azokat az árukat, amelyek a hazai termelésnek versenyt támasztanak, megkülönböztetett dijszámitással távol tartsák. A magasabb fuvardijtételek a vámvédelmet vannak hivatva támogatni, mint *termelési jutalmak* hatnak és kiterjedtebb alkalmazás esetén a vasuti üzemben bevételi hiányt idéznek elő. Viszont a kivitel előmozditása céljából érvényesitett mérsékelt, kedvezményes dijszabások mint *kiviteli jutalmak* hatnak és ha önköltségen alul vannak, ugy az állampénztár megterhelésére vezetnek. Fuvardijmérséklések igen sok esetben az átmeneti forgalom megszerzése érdekében engedélyeztetnek. Végül közvetlen támogatás (subvenció) céljából is nyujtatnak fuvardijmérséklések és pedig ugy egyes iparágaknak, mint egyes ipari területek vagy ipari központoknak, azok fejlesztésére.

A tulzott dijszabási támogatás, épugy mint a hasonló irányu vámpolitika csak *látszólagos* előnyöket jelent. A tisztán kereskedelmi szempontokon alapuló belföldi és nemzetközi dijszabások helyett érvényesülő protekciós közlekedési rendszer az egyenlő elbánás elvét is sérti és a dijszabások és a dijszabási technika szövevényességéhez vezet. Miként a kereskedelmi élet egyéb ágazatait, ugy a fuvarozási üzletet is tisztán kereskedelmi szempontok alapján kellene vezetni. Ama sok nehézség mellett, amelyeket a csereforgalomban az államok kereskedelmi politikája támaszt, legalább a közlekedési politika terén kellene módot és utat találni, hogy a közlekedés megkönnyittessék, illetve a mesterséges akadályok elhárittassanak.

3. A gazdasági közeledés közlekedéspolitikai eszközei.

Milyen megállapodások volnának szükségesek a közlekedési politika terén ahhoz, hogy az egyik szerződő állam szállitmánya a másik szerződő állam területén ugy a behozatalnál,

mint az átfutás alkalmával ne részesüljön egyenlőtlen elbánásban?

A tiszta közlekedési politika, amelynél kizárólag a közlekedési szempontok és érdekek irányadók, egyuttal a külföldről érkező árut is igyekezni fog magához vonzani akkor, ha a szállitás nyereséggel jár és a forgalom emelkedése a rentabilitás emelkedését helyezi kilátásba. A vasutigazgatások mindig hajlandók lesznek a különböző államok árucseréjét a lehetőségig előmozditani. A háboru utáni tulhajtott érdekpolitikát bizonyitja az, hogy a kedvező átmeneti dijszabások a nemzeti termelés nevében kifogásoltatnak.

Máskép alakul a helyzet a politizált közlekedési gazdálkodásban, mint a tiszta — a maga érintetlenségében azonban sehol fel nem található — közlekedési gazdálkodásban. Itt közelfekvő a törekvés a kereskedelmi politikával egybehangzó közlekedési politika folytatására: a hazai termelésnek az idegen áruk behozatala ellen való védelmére, a saját kivitelnek azonban az idegen piacokon a lehetőségig való felfokozására.

Miután a világgazdaság mai állapotában a tiszta közlekedési gazdálkodás csak igen szórványosan érvényesül a kevés számu magángazdasági elvek alapján vezetett közlekedési vállalatnál, mig a vasutak tulnyomó részénél politikai szempontok a döntők: az áru származási és rendeltetési államainak érdekharcában ugyanazon problémák vetődnek fel, mint a kereskedelempolitikában és ugyancsak ilyen megoldások kerestetnek is. Miként a kereskedelmi szerződésekben, ugy a közlekedési politika terén is fennáll a szerződésileg biztositott egyenlő elbánás és a legtöbb kedvezmény elve. E téren is használatos az egyenlő elbánás kikötése, valamint a legtöbb kedvezmény záradéka, esetleg mindkettő együttesen, miként a kereskedelempolitikai megállapodásokban.[2]

[2] Az *egyenlő elbánás* arra irányul, hogy az idegen áru nem kezelhető másképpen, mint a belföldi áru. Minden egyes szerződő felet arra kötelezi, hogy szállitás terén feladás, szállitás és dijszabási elbánás tekintetében saját államának áruira nyujtott kedvezményeket ama áruk részére is rendelkezésre bocsássa, amelyeket a szerződő fél államából szállitanak, akár behozatalt képeznek vagy csak átmenetben szállittatnak.

A *legtöbb kedvezmény* arra irányul, hogy a szerződő állam áruja nem részesithető kedvezőtlenebb elbánásban, mint bármely állam áruja. Biztositja a szerződő államnak mindazokat az előnyöket, amelyek valamely más államnak engedélyeztettek. A közlekedési politikában a legtöbb kedvezménynek nincsen az a jelentősége, mint a kereskedelempolitikában, mert a kereskedelempolitikától eltérően nem használható fel minden harmadik államban, mert a szállitási vonalak legtöbbször különbözőek. Amit a legtöbb kedvezmény biztosit, az már a legtöbb esetben az egyenlő elbánással is elérhető. Csak oly áruknál van jelentősége, amelyek magában az országban nem állittatnak elő, mert a megkülönböztetett dijszámitás által alkalmas arra, hogy harmadik állam áruját távoltartsa. Ezen okból a legtöbb kedvezménynek itt kisebb a jelentősége és a kereskedelmi szerződésekben csak az egyenlő elbánással kapcsolatosan, nélküle soha sem nyer megállapitást.

Az egyenlő elbánás és a legtöbb kedvezmény a közlekedési panaszok megelőzésére egyformán kivánatosak, de a maguk teljességében és korlátlanul még soha nem alkalmaztattak. Maga a német-osztrák-magyar baráti kereskedelmi szerződés, amely a dijszabási ellátás és szállitás tekintetében a teljesen egyenlő elbánás alapján állott, két fontos korlátozást tartalmazott: a szerződő államok gyártmányainak nincs igényük oly fuvardijmérséklésre, amely *ellentétes* szállitási irányra, vagy más vasuti vonalra érvényes, továbbá a szerződő államoknak csak a szomszédos államban termelt árut kell az egyenlő elbánásban részesiteniök, az ezen állam által beszerzett árut azonban nem.

Minden korlátozás ellenére is az egyenlő elbánás és a legtöbb kedvezmény nem lebecsülendő kötelék önállóan szerződő vasutigazgatások között.[3] Mellőzésük mindig vámháborut követő dijszabási háborura vezetett. Egyenlő elbánás és legtöbb kedvezmény nem védenek meg tökéletesen kölcsönös megkárositások ellen. Származási bizonyitvány, sulymegállapitás, nemesitési-, minta- és kiállitási árura, valamint a visszatérő árukra vonatkozó határozmányok kedvelt eszközök az emlitett megállapodások egyik-másik hatásának csökkentésére. Hatályosabb eszközt hasonló megkerülések ellen csak oly megállapodás nyujtana, amely vitás esetekben *egyenlő dijszabási elbánás* tekintetében döntőbirósági eljárást állapitana meg, miként az a kereskedelmi szerződésekben a vámdijszabás alkalmazása tekintetében felmerülő vitás esetek elintézésénél szokásos.

4. *A gazdasági közeledés közlekedés-technikai eszközei.*

Ha a közlekedéspolitikai közeledést teljesen ki akarjuk épiteni, ugy az nem merülhet ki az egyenlő elbánásban és a legtöbb kedvezményben. Az áruk egyenlő elbánása szükséges, de nem elégséges, az előkészitő intézkedések egész sora előfeltétele a surlódásnélküli keresztülvitelnek. Nem elegendő egyedül ugyanazon fuvardijtételeket biztositani, hanem azoknak alkalmazhatóknak is kell lenniök.

E tekintetben elsősorban szükséges, hogy a dijszabások alaki felépitése ne az egyes államok vasutigazgatásainak engedtessék át, hanem arra kell törekedni, hogy az egyöntetüség nagyobb gazdasági területeken éressék el. *A dijszabások alaki egyöntetüsége*, egy egységes áruosztályozás, megkönnyiti a közvetlen dijtételeknek lehető általános felállitását. A német-osztrák-magyar kereskedelmi szerződésben (16. fejezet) a szerződő államok a közvetlen dijtételek felállitásában egymás lehető támogatását biztositották. Középeurópa jelenlegi feldarabolt-

[3] Az egyenlő elbánás értelme és értéke, valamint a legtöbb kedvezményt illetőleg lásd a Középeurópai Gazdasági Egyesület közleményeit. Budapest, 1914, különösen Freud Sándor jelentésének kritikai megjegyzéseit. 117. old.

sága még inkább kivánatossá teszi a közvetlen dijtételek minél szélesebbkörü megállapitását. Ezeknek nagyobb jelentősége ezidőszerint abban rejlik, hogy általuk utközben sok különböző hivatalos kezelés elesik, a fuvardijszámitás, amely egyébként különböző pénzértékekben jutna kifejezésre, könnyebbé válik. Hogy ezek a könnyitések mit jelentenek, azt mindenki tudja, aki ismeri azokat a nehézségeket, amelyek közvetlen dijtételek hiányában a különböző utirányokon át képződő legolcsóbb fuvardij számszerü megállapitása alkalmával felmerülnek.

Egy lépéssel előbbre jutnánk az egységes *anyagi dijszabás* felé, ha az egységes áruosztályozással egyszersmind meghatározott dijtételek állapittatnának meg. Ilyen szerződésileg kötelező, a dijszabások magasságára vonatkozó megállapodástól még igen távol vagyunk. Jelenleg a rendes dijszabásoktól eltérő kivételes dijszabások képezik az áruszállitás alapját. Ezek a kivételes dijszabások a nemzetközi áruforgalomban sokszor sokkal nagyobb jelentőséggel birnak, mint a vámok.

A jelenleg érvényben lévő dijszabások és a pénzrendszerek sokasága időt pazarolnak és a költségeket szaporitják. A feladási állomástól a rendeltetési állomásig való közvetlen több vasuton át irányuló elszámolás lehetővé tétele érdekében *köteléki dijszabások* felállitása volna kivánatos. Ily irányu fejlődés már a háboru előtt kezdetét vette. Eredetileg sajátos üzletszabályzattal, sajátos dijszabásképzési rendszerrel, sajátos áruosztályozással biró államok egyesültek és köteléki áruosztályozást, valamint a köteléki dijszabásban felsorolt állomások közötti forgalomra közvetlen dijtételeket létesitettek. A kereskedelemre és forgalomra ezek a minden figyelembe jöhető állomásra kiterjedő egységes, nem ingadozó, áttekinthetően rendezett dijtételek megbecsülhetetlen előnyt jelentettek. A berni egyezmény a nemzetközi fuvarlevélnek, mint szerződésokmánynak megteremtésével mérföldkő volt a nemzetközi forgalom lebonyolitásának utján.

Bármennyire elismerésre méltók is az eddigi törekvések eredményei, bármily értékesnek lássék az egységes dijszabási rendszer, az egységes áruosztályozás, az egyöntetü üzletszabályzat létesitése, a közlekedési rendszer egységesitésére, a közlekedési viszonyok mélyitésére irányuló törekvés a közlekedés összes többi eszközeire is vonatkozik és messzebb, egészen a kontinensek határáig terjed.

*

A közlekedési hálózat világraszóló kiterjedése és sokoldalusága ellenére is Középeurópa közlekedési területe, melynek demarkációs vonala hét állam határain vonul el, elegendő hatalmas arra, hogy minden közlekedési lehetőség egybefoglalására serkentsen. Középeurópa a maga összeségében oly területet alkot, amely átmeneti jellegénél és központi fekvésénél fogva különösen alkalmas a közlekedés egységes szabályozására.

Tulajdonképpen három terület az, amelyen egy középeurópai közösség kialakulása kivánatos: a *vasutügy, a folyamhajózás és a posta és táviró terén.*

5. *A középeurópai vasutak közössége.*

a) A technikai közösség.

A gazdasági élet kevés terén vert annyira gyökeret a közösség, a nemzetközi együttműködés és az összetartás gondolata, mint a vasutügy terén. Ebben a fejlődésben elsősorban gazdaságtechnikai okok voltak irányadók: a nagy üzemre, nagy, egységesen igazgatott, nagy területet átfogó gazdasági egység elérésére irányuló törekvések. A földrajzi előfeltételek is megvannak. Már List Frigyes rámutatott 1831—33. években arra, hogy a földrajzi előfeltételek alkalmasak a vasuti egység megteremtésére és már ő akarta az egységesen kiképzett német vasutak körét, a *középeurópai vasut- és közlekedési rendszert* megszervezni. Az első lépés ebben az irányban megtörtént, mikor 1879-ben a poroszok a nagy magánvasutakat államositották. Középeurópa más államaiban is, mindenekelőtt Ausztriában és Magyarországon, zárt államvasuti rendszerek fejlődtek. A vezetésnek és kezdeményezésnek egy kézben való összpontositásával, a szerződő felek számának csökkentésével meg voltak teremtve a nemzetközi megállapodásokhoz, az eredményes együttműködéshez szükséges előfeltételek.

A vasutakra vonatkozó együttműködés a szomszéd államokkal kötött államszerződésekben, a vasutak köteléki szerződéseiben, közös ügyeknek értekezleten való tárgyalásában, kereskedelmi szerződésekben és a szomszéd államokon tulterjedő államokkal kötött nemzetközi megállapodásokban nyilvánult. A technikai, közlekedéspolitikai és jogi intézkedések egyöntetüsége, a számos közös intézmény (berni egyezmény, technikai egység, menetrend-értekezlet, kocsihasználati szabályzat stb.) ellenére is a *középeurópai gazdasági egyesületek* még a háboru előtt a középeurópai vasuti forgalomban a szállitási feltételek további egységesitésére törekedtek[4] és ezt a gondolatot Középeurópa uj politikai alakulatának megfelelő alakban a *Középeurópai Gazdasági értekezlet* is (1926.) magáévá tette, amennyiben Középeurópa közlekedésügyi együttműködésére részletesen kidolgozott tervet fogadott el.[5]

A háboru előtti Középeurópában a személy- és áruszállitást főként az a körülmény tette egységessé, hogy a *Német Vasutegylet*, amelyhez a háboru kitörése előtt Németország,

[4] Lásd: „Középeurópai gazdasági egyesületek közleményei". A középeurópai gazdasági értekezlet tárgyalásai Budapesten, 1914. 92 old. és Budapest, 1917. 74 old.

[5] „Középeurópai közlekedésügyi ülés" jelentése. Középeurópai gazdasági ülés kiadása. Wien, 1926. 48 old.

Ausztria, Magyarország, Hollandia, Luxemburg, Románia vasutai, valamint Oroszország és Belgium egyes vasuti vonalai tartoztak, hét évtizeden keresztül Középeurópából egységes közlekedési területet teremtett.

Az 1846-ban alapitott egylet tevékenysége elsősorban egyöntetü technikai szabályok alkotására irányult. Azáltal, hogy a vasutépités és forgalom tekintetében bizonyos egyöntetüség jött létre, meg volt adva a kölcsönös kocsihasználat szabályozásának előfeltétele is. Majd a jogi viszonyok és területek sokfélesége miatt a forgalom sürgős, egységes szabályozása mutatkozott szükségesnek. Az Egyesület alkotta az első közös „Személy- és áruszállitási szabályzat"-ot, amely a közlekedés terén a jogi szabályozás egységesitését készitette elő. Ehhez járultak forgalomtechnikai egységesitési szabályok, igy egységes nyomtáv, valamint a szállitási eszközök épitésére vonatkozó szabályok. Erre következtek az európai menetrendi, valamint kocsiszolgáltatási értekezletek.

A háboru kimenetele erre az egységre végzetes hatást gyakorolt. A legtöbb utódállam (Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia és Olaszország) vasutai kiléptek az Egyletből. Az Egylet azonban még ma is magában foglalja a németbirodalmi vasuttársaságot, a Saar vasutat és 14 német magánvasut társaságot, továbbá 3 osztrák, 5 magyar, a holland vasutakat, a luxemburgi Henrik herceg vasutat és a Győr—Sopron—Ebenfurti vasutat. Az 1913. évi 101.500 km.-ről a vasuti hálózat 73.093 km.-re apadt le. Már kilometrikusan is jelentékeny a veszteség, fokozódik azonban még azáltal, hogy a kivált vonalak (Csehszlovákia és Lengyelország) több helyütt központilag és átmenetileg futnak és a megmaradt hálózatokat számos helyen megszakitják.

1928 óta az Egylethez további 4 állam vasutai csatlakoztak. Ezek a svéd, norvég, dán és svájci szövetségi vasutak. Az Egylet ezzel Közép- és Északeurópa jelentékeny részét foglalja magába. A norvégiai Nordkaptól Chiassoig, az olasz határig számos vasutigazgatást 92.740 km. üzemhosszal. Az Egylet oly tagokat is felvesz, amelyek nem vasutigazgatóságok, hanem hajózási vállalatok, vagy légi közlekedési vállalatok.

A háborut követő időben a vasutügy nemzetközivé tételére irányuló törekvés több értekezleten jutott kifejezésre. Az első nemzetközi értekezlet 1921 őszén *Stresában*, a Német Vasutegylet kocsiszabályzatának kibővitését és a szomszád államokra való kiterjesztését határozta el. A *porto-rosei* (1921.) értekezlet tárgyát az osztrák-magyar monarchiának a háboru által megszakitott vasuti összeköttetésének helyreállitása képezte. Egyidejüleg a Német Vasutegylethez hasonló szervezetnek nemzetközi alapon való létesitése kezdeményeztetett és ily irányu nemzetközi

értekezlet összehivására irányuló kivánság jutott kifejezésre.[6] A *Genuában* tartott értekezlet határozatának megvalósulásaképpen alakult 1922. évi december hó 1-én Párisban a „*Nemzetközi Vasuti Egylet*", amelyhez Európa legjelentősebb vasutjai, valamint Ázsia, — különösen China és Japán — nemrég pedig az ausztráliai vasutak csatlakoztak. Az alakulásnál kifejezetten hangsulyoztatott, hogy az immár 80 éves Német Vasutegylet önállóságát továbbra is fenntartja.

Ezáltal az elismerés által a Német Vasutegylet a tagjait alkotó igazgatóságok részére nem vesztette el jelentőségét és tagjaitól az uj Egyletbe való belépés nem kivánt áldozatot, mert az hiven alkalmazkodott a régi egylet elveihez. „A Német Vasutegyletnek nem az a célja, — irja ügyvezetője, Lüdicke birodalmi vasuti igazgató — hogy a nemzetközi vasuti egyletnek területi kiterjedés tekintetében versenyt támasszon. Tagjaitól sokkal nagyobb, intenzivebb együttműködést követel, ugy, hogy területének nagyobb kiterjedése munkálkodásának veszélyeztetését idézné elő." Ennek következtében Középeurópában ma kettős hovatartozás áll fenn, amely előbb-utóbb éreztetni fogja hatását.

Ilyen körülmények között megfontolandónak látszik, hogy az uj politikai viszonyokhoz simuló és „*Középeurópai vasutigazgatások egyleté*"-re megváltoztatott név alatt az 1846 óta fennálló egylet továbbfejlesztése nem volna-e lehetséges. Az egylet által alkotott berendezések a vasutak egyöntetü technikai fejlődése és a kölcsönös forgalom megkönnyitése céljából a Párizsban székelő uj nemzetközi egylet által is átvehetők volnának, azonban ma különböző elgondolások még ennek utjában állanak.

A Német Vasutegylet *erőssége* abban állott, hogy az általa képviselt vasuti igazgatások megközelitőleg azonos földrajzi, gazdasági, jogi és kulturális területen működtek. Államoknak, amelyeknél ezeknek a viszonyoknak általános egyöntetüsége hiányzik, igen elővigyázatosaknak kell lenniök, ha vasuti szabályaiknak és forgalmi berendezéseiknek egymáshoz való igazodásáról van szó. Az uj Nemzetközi vasutegylet gyöngesége éppen abban rejlik, hogy az egymástól távolfekvő államcsoportok közlekedési eszközei között — ugy minőségi, mint mennyiségi tekintetekben — lényeges különbségek vannak. Egyáltalában félő, hogy amellett a rendkivül széles működési kör mellett, amelyre az uj nemzetközi vasuti egylet kiterjed, kötelező határozatok nem fognak létrejönni. Az érvényben levő szervezeti szabályzat értelmében a következő eset lehetséges: Európa valamennyi vasutja szükségesnek találja valamely igazgatási vagy technikai intézkedés gyors és kötelező keresztülvitelét, amellyel kormányaik is egyetértenek. A kinai kormány azonban, az Egyletben képviselt 5—6000 km. vasut felügyeleti hatósága, külön-

[6] Conférence Économique de Portorose. Protocol final (23. novembre 1921). Triest, 1921. Nr. 14, 102 old.

leges viszonyokon alapuló okoknál fogva a neki fenntartott hozzájárulást megtagadja. Ebben az esetben az Egylet elhatározása a többi államokra sem kötelező.

Olyan egyletben, amely egyöntetü alapokon nyugszik, ahol a különböző államok vasutigazgatásainak érdekei azonos irányban haladnak és a vasutak vezetői meghitt együttműködésben egymáshoz közelebb jöhetnek, az egyes tagok nehezebben fognak külön utakra tévedni.

A Német vasutegyletnek a vasutak egyöntetü technikai fejlődése és a kölcsönös forgalom megkönnyitése céljából való továbbfejlesztése a középeurópai együttműködésnek már a háboru előtt is terve volt, amikor az Egylet fennállását és működési körét államszerződésekben elismertetni és a kormányok védelme alá helyezni törekedtek. A fejlődésnek ez a foka azonban elérhető nem volt. Megvalósitása ma csak *az uj politikai viszonyoknak megfelelő, középeurópai vasutegyletté* való átalakulás esetén látszik elérhetőnek. A német vasutaknak egyletük ilyen irányu kifejlesztése esetén már kimagasló helyzetüknél fogva is jelentőségüknek megfelelő szerep jutna. Hiszen az összes utódállamok együttesen mindössze csak akkora hálózattal birnak, amely a német vasutak hálózatát alig haladja meg.

Középeurópa közlekedési egységének fenntartására és fejlesztésére 1926-ban Bécsbe egybehivott Mitteleuropäische Verkehrstagung alkalmából szerző felvetette a német egylet ezen középeurópai kialakitásának tervét, megtoldva azzal az alternativával, hogy a *Nemzetközi Vasutegylet alosztályokra bontassék* és ezen belül állittassék fel egy *középeurópai osztály*. Ezt a tervezetet a nemzetközi vasutegyletnek a tanácskozáson jelen volt vezértitkára megszivlelendő inditványnak jelölte meg.

A legcsekélyebb követelmény azonban az volna, hogy a középeurópai vasutigazgatások közlekedési értekezletei különböző helyeken rendszeresen megtartassanak abból a célból, hogy az egymással való érintkezés utján a kölcsönös forgalom előmozditásának kérdéseit a legcélszerübb módon vizsgálják. Ilyen részleges közlekedési értekezletek megtartását — teljes ülésének határozataképpen 1926-ban — a népszövetség is ajánlotta.

Ennek a határozatnak a jelentősége nem annyira az ajánlott együttműködés célszerüségében, — amennyiben ez azóta már több irányban megvalósult — hanem a népszövetség állandó közlekedésügyi szervének az államközi értekezleteknek előmozditására irányuló készségében rejlik.

Középeurópa közlekedési igényeit a technikai együttműködésen kivül a *dijszabások anyagi és alaki egyöntetüsége* és kölcsönös alkalmazása is szolgálná. Ebben a tekintetben, mint elsődleges követelményt kell felállitanunk azt, hogy a *dijszabások alaki felépitése* nem engedhető át a sok uj vasutigazgatásnak, hanem legalább ezen a téren vissza kellene állitani azt az

egységet, amely Középeurópában évtizedeken keresztül érvényben volt. A dijszabási rendszerek legalább annyira összhangba hozandók, hogy a *köteléki dijszabások* részére egy egységes áruosztályozás lehetővé váljék.

A *dijszabások anyagi alakulása* tekintetében főként a kivételes dijszabások birnak jelentőséggel, amelyek mindenütt az áruszállitás jelentékeny részének szolgálnak alapul. A pártfogó kivételes dijszabások utján való megkerülés elleni védekezésül a középeurópai forgalomban a *szállitás árának* és az elszámolásnak tekintetében kellene az egyenlő elbánást szerződésileg biztositani.

Rendkivül kivánatos volna a dijszabások (barème) felépitésében a legmesszebbmenő közeledésre törekedni, ami mellett a dijszabások magassága és fokozata tekintetében figyelembe kellene venni a földrajzi viszonyoknak a szállitásra gyakorolt hatását.

Középeurópa dijszabási ügyének rendszertelensége a dijszabások állandósitása által volna enyhitendő. A dijszabások változtatására vonatkozó hirdetések határidejét a lehető leghosszabbra kellene kinyujtani.

A *középeurópai vasuteglet* kiépitésén és egy *nemzetközi dijszabási rendszer* létesitésén kivül a gazdasági észszerüség még egy eszközt nyujt az azelőtt egységes gazdasági test szétlagoltságának enyhitésére. Ez az eszköz a középeurópai közlekedési vonalaknak egy egységes üzletvezetői társasághoz való átutalása, ami egyenlő volna Középeurópa fő közlekedési vonalainak nemzetközivé való tételével.[7]

Ilyen nemzetközi üzem utján az egységes vezetés összes gazdasági és gazdaságpolitikai előnyei elérhetők volnának anélkül, hogy az egyes államok fenségjoga csorbulást szenvedne.

Közös üzemvezetés mellett az összes versenytekintetek elesnének és a szállitmányok csak a mindenkor legcélszerübb vonalakon át továbbittatnának. Az átmeneti forgalom nagyobbmérvü fellendülése és ezáltal a kocsipark jobb kihasználása volna elérhető. Miként egyáltalában nagyobb közlekedési területen a szállitási eszközök kihasználása tökéletesebb, mint a kisebb területü igazgatási körzetben.

Tekintélyes szakemberek nem tartják egyáltalában lehetetlennek, hogy Középeurópa vasutai a forgalom javitása és racionalizálása érdekében legalább a nemzetközi forgalom szempontjából fontos vonalakat illetően egyesüljenek és hogy egyik vagy másik alakban a nemzetköziség gondolata megvalósuljon és hogy rövidesen egy középeurópai vasuti társaság jöjjön létre.

[7] Figyelembe jöhetnének: a Buchs-Wien-Budapest-Orsova, Wien-Teschen, Wien-Oderberg-Krakó (Varsó)-Lemberg-Csernowitz stb. vonalak.

Az együttmüködés bármely alakja is részesittetik előnyben, akár a viszonyok kényszerüsége folytán, akár pedig az ész sugallatára jön is létre, a közösség gondolata a forgalom terén elhárithatatlanul tör elő és fejlődőképesnek fog bizonyulni.

b) A dijszabáspolitikai közösség.

Az áruszállitás feltételeinek a középeurópai forgalomban való egységesitése már a háboru előtt fontos követelménye volt Középeurópa közlekedési politikájának. Középeurópa gazdasági testének szétszakitása, az egyes nemzetgazdaságokban bekövetkezett szerkezeti eltolódások maguk után vonják azt, hogy az országról országra történő áruforgalomnak ma nagyobb jelentősége van, mint azelőtt és ennek megfelelően a nemzetközi árudijszabás alakulásának jelentősége is megnövekedett. Az uj átmeneti állomások számának szaporodása, a dijszabási rendszerek különbözősége, a pénzrendszerek sokasága a fuvardij-költségek kiszámitását szinte megoldhatatlan feladattá tették. A közvetlen forgalom iránti kivánság ilyen körülmények között a gazdasági élet sürgős követelményévé lett.

Az osztrák-magyar monarchiának 1876 óta fennállott dijszabási területének helyébe az utódállamok gazdasági követelményeinek megfelelő önálló dijképzéssel biró különös dijszabások léptek. Minden állam vasutainak saját üzletszabályzata, saját dijszabási rendszere, saját áruosztályozása van. A dijszabási alapok egységesitésére irányuló óhaj már elég korán jelentkezett. Igy már a népszövetség által 1921-ben, *Barcelónában* rendezett közlekedési értekezlet a csehszlovák képviselő, Lankas Ottokár javaslatára határozatot fogadott el, amely szerint a helyi árdijszabások egyszerüsitése és alaki egységesitése, különösen összefüggő államcsoportoknál rendkivül kivánatosnak nyilvánittatott. Az utódállamoknak *Portoroseban* tartott gazdasági értekezletén oly határozat fogadtatott el, mely szerint a nemzetközi vasuti forgalom érdekében a dijszabási alapok egységesitésére kell törekedni. A *genuai* gazdasági értekezlet végül kifejezést adott ama óhajának, hogy a nemzetközi dijszabások alkotásával az európai vasutak állandó értekezlete foglalkozzék. Az értekezlet folyományaképpen létrejött vasuti szövetség legelőször az *árumegnevezés egységesitését* tüzte ki tanulmányának tárgyává.[8]

[8] Ezidőszerint egy a nemzetközi vasuti egylet által készitett, egyelőre hárromnyelvü (német-, francia-, olasznyelvü) árumegnevezéstervezet már készen van. Ez két tekintélyes füzetből áll, amelyben a betüsoros alap a francianyelvü rész, mig a másik két nyelv ennek megfelelő fordításából áll. Eddig ezen az alapon kereken 2500 árumegnevezés állapittatott meg. Ezek a füzetek a nemzetközi kereskedelmi kamarának azzal a kéréssel adattak át, hogy azok e szervezet egyes nemzeti alosztályai által felülvizsgáltassanak és a módositásra, kiegésziťésre vonatkozó javaslatok a Nemzetközi vasutegylettel közöltessenek, hogy a további tárgyalásnál értékesithetők legyenek.

Az árumegnevezés egységessége és az osztályozás azonossága nemzetközi köteléki dijszabások alkotásánál alapvető jelentőséggel bir. Egységes árumegnevezés, *középeurópai árujegyzék* és egységes *árucsoportositás* feleslegessé tenné külön áruosztályozásnak közvetlen dijszabások részére való megállapitását, ami által közvetlen dijszabások bevezetése sokkal gyorsabban történhetik.

A nemzetközi vasuti egylet az egységes árumegnevezés kérdésével tényleg foglalkozott is és rendkivül kivánatosnak nyilvánitotta, hogy ezt a vámigazgatások is használják. Tervbe van véve, hogy az árumegnevezés (árrucikkjegyzék) elkészülte után az összes tagokat arra kötelezik, hogy a nemzetközi dijszabásokba oly kikötést vegyenek fel, mely szerint az árukat a fuvarlevelekben az egységes árucikkjegyzékben foglalt megnevezés szerint kell bejegyezni. A nemzetközi vasutegylet nagy kiterjedésénél fogva a munkálatok a jelzett irányban csak rendkivül vontatottan haladnak előre. A szükebb Középeurópa területén, ahol az érvényben lévő határozmányok sok vonatkozásban hasonlóak vagy azonosak, egységes árucikkjegyzék gyorsabban jöhetne létre.

Nagyobb akadályokat okoznak a forgalom lebonyolitásánál az eltérő *áruosztályozások*. Már a korábbi Középeurópában a közvetlen dijszabások felállitása nehézségekbe ütközött, mert a német s az osztrák-magyar helyi árudijszabások között nemcsak a dijszabások magassága, hanem a dijszabási rendszer és áruosztályozás tekintetében is nagy eltérések voltak. Abból a célból, hogy a köteléki dijszabás ne legyen tul terjedelmes és áttekinthető legyen, megelégedtek azzal, hogy szembeállitották azokat az osztályokat, amelyek egymásnak körülbelül megfeleltek és ily uton, nem számitva a különdijszabásokat, uj dijszabási osztályok képeztettek.

Ezzel a megoldással azonban a közvetlen dijszabásoknak a lehetőség szerint figyelembe jöhető összes viszonylatokban való bevezetésére irányuló szükséglet még korántsem nyert kielégitést. Az eltérő osztályozás folytán a legtöbb esetben csak a tört dijszámitás nyert alkalmazást, amely a *kétszeres kezelési illeték* alkalmazása folytán a fuvardij drágulására vezetett. Ezért a vasutigazgatások messzemenő együttműködése mellett is már a háboru előtti időben mindinkább előtérbe lépett a kiterjedtebb, szélesebbkörü *közvetlen dijszabások* felállitására, valamint a dijszabási határozmányok egységesitésére irányuló törekvés.

A háboru előtti állapotokhoz való visszatérés a mai állapotokkal szemben mindenesetre javulást jelentene, azonban az azelőtti állapot már nem elégitené ki az igényeket, mert az ujonnan létesitett dijszabási rendszerek a viszonyokat rendkivül bonyolultakká tették. Az uj Középeurópa államainak összes vasutigazgatásai arra törekedtek, hogy az áruosztályozást a hazai gazdaság öncélu törekvéseinek szolgálatába állitsák és a szomszéd

államok dijszabásaira nem sok figyelmet forditottak. Az árucikkek meghatározásának az áruosztályozásba való besorozása oly nehézségeket okoz, hogy a helyzet csak a legalább Középeurópára kiterjedő *nemzetközi árucikkjegyzékkel* volna javitható. Ezzel az *alaki dijszabási egységgel* már sok volna elérve, azonban még nem jelentene mindent. A közvetlen dijszabások felállitását nemcsak az *áruosztályozás különbözősége* nehezíti meg. A szállitmányok irányitására, a forgalom megosztására vonatkozó tárgyalások még bonyolultabbá teszik a nemzetközi árudijszabások felállitását. Az alaki dijszabási egység megteremtésével a dijszabási harcok keletkezésének csak *egyik* inditó oka volna kiküszöbölve. A *vasutpolitikai* okokra visszavezethető dijszabási harcnak, amely előnyösebb forgalommegoszlásra, illetve forgalomteljesitményre irányul, éle elvétetnék. Emellett azonban továbbra is fennmarad a dijszabási harcoknak kiinduló pontja, amely az államoknak *kereskedelmi politikájából*, mint az anyagi dijszabási önállóságának kisérő jelenségéből keletkezik. Mert az áruknak különböző magasságu dijszabásaiban kifejezésre jutó megkülönböztetett elbánása, protekcionális összeütközési pontokat rejt magában. Az anyagi dijképzésre, a dijszabások abszolut magasságára vonatkozó szerződéses megállapodásnak állandó nehézségekkel kell küzdenie. Hiszen a kereskedelempolitika általános irányzata az árudijszabásokban is visszatükröződik, amennyiben azok a kereskedelmi szerződések tárgyát képezik. Mindamellett itt is elgondolhatók bizonyos megkötöttségek, melyeknek a következő irányban kellene mozogniok.

A nemzetközi dijszabások dijtételei általában olyképpen alakulnak, hogy minden igazgatás a helyi forgalomban érvényes dijtételeit bizonyos csekély összeggel röviditve a közvetlen dijtétel képzésére rendelkezésre bocsátja. A közvetlen dijtétel az ily módon képzett dijtételek összegezéséből alakul. *A közvetlen dijtételeknek tehát nem volna szabad magasabbnak lenniük*, mint a tört forgalomban elérhető dijtételeknek, ami mellett fennmarad a szállitó feleknek a többletfuvardij visszatéritésére vonatkozó igénye.

Különös esetekben oly megkötöttségnek is létre kellene jönnie, amely nem a dijtételek számszerü magasságára, nem a dijtételekre, hanem egyes áruk dijtételeinek meghatározott belés külföldi vonalakon való viszonyára vonatkozik, abból a célból, hogy a verseny, vagy a behozatal további megnehezitése megelőztessék. Épugy a nyersanyagok és a belőlük előállitott készáruk dijtételeinek egymáshoz való viszonyára is kellene megállapodásoknak létrejönniök.

A dijszabási politikának nemzetközi szerződések által történő messzebbmenő korlátozása egyáltalában vitás kérdés. A vasuti dijszabások szabályozása a kereskedelmi politika általános irányzata szerint alakul. A háboru előtti kereskedelmi szerződésekben az egyenlő elbánás mindenütt az *egyugyanazon*

irányban és ugyanazon utvonalon szállitott árukra korlátoztatott. Az egyenlő elbánás fogalmát a terjedelmét illetően a jövőben világosabban kellene körülirni és meghatározni mint azelőtt.

Az egyenlő elbánásnak régebbi szerződésekben való hiányossága és többértelműsége az osztrák-magyar monarchia és a német birodalom vasutpolitikai tárgyalásai alkalmával — amelyek a két hatalom gazdasági szövetségét célozták[9] — hosszas vitákra adott alkalmat.[10] A szerződő felekre a vasuti forgalomra irányadó 28 fejezet az egyenlő elbánásra vonatkozólag eredetileg a következő, a németek által tervezett megállapodást tartalmazta: „Ausztria-Magyarországon német állomásra feladott vagy Németországon keresztül egy harmadik államba szállitott szállitmányok a német vasutakon sem a feladás, sem a szállitási dijak tekintetében nem kezeltetnek kedvezőtlenebbül, mint az ugyanazon irányban és ugyanazon utvonalon szállitott azonos hazai szállitmányok. Ugyanez érvényes az osztrák-magyar vasutakon a Németországban feladott szállitmányokra, amelyek osztrák-magyar állomásra vagy Ausztria-Magyarországon keresztül harmadik államba szállittatnak".

Ez a német javaslat azonban ugy osztrák, mint magyar részről több irányban megváltoztatandónak jelöltetett meg. Különösen ajánlatosnak találták az egyenlő elbánás elvét a személyforgalomra is kiterjeszteni, az áruforgalom tekintetében az egyenlő elbánást „feladott szállitmányok" helyett „gyártmányokra" változtatni, — ennek a forgalomnak pontos meghatározása mellett — és végül az egyenlő elbánást a szerződő államban előállitott áruk részére is biztositani (határszéli tengelyforgalom).

Az egyenlő elbánást a középeurópai forgalomban ebben az irányban kellene kiépiteni. Ezenkivül az egyenlő elbánás záradékának a protekciós kivételes dijszabások utján való megkerülése ellen a vasuti dijszabási elbánás tekintetében támasztott vitás esetekre döntőbiráskodási eljárásról kellene gondoskodni és pedig hasonlóképpen, miként az a kereskedelmi szerződésekben a vámdijszabás alkalmazását illető vitás esetekre történik. A középeurópai kereskedelmi szerződésekben azonban az egyenlő elbánás záradéka mellett legalább egy, az ugynevezett transvaali egyezményhez hasonló megállapodást kellene felvenni, amely szerint dijszabási intézkedések, amelyek által kereskedelem és vámpolitikai egyezségek befolyásolhatók, kölcsönös megegyezést igényelnek.

A dijszabás-képzés egységesitése igen jelentékeny gazdasági előnyöket is nyujtana. A „gazdaságosság elvét" a maga

[9] Lásd *Hantos:* „Kereskedelempolitika Középeurópában", Jena, 1925.

[10] Lásd: „Kereskedelempolitikai tárgyalások a Német Birodalommal". Fejtegetések *Boschan* miniszteri tanácsostól. (A csász. és kir. külügyminisztérium ügyiratai, Wien, 1918). *Hantos:* Középeurópai Vasuti Politika, Wien, 1929. 102 old.

tisztaságában a dijszabásképzés szabályozójává tenné és a dijszabási politika „mellékcéljait", — a dijszabásoknak a kivitelnek és behozatalnak kereskedelempolitikai okokból való befolyásolására irányuló céljait[11] — az egységes dijszabási területen belül alaposan felforgatná. Gazdasági előnyt jelentene az is, hogy az üzemközösségbe összefoglalt középeurópai vasutak ezentul zárt gazdasági tömböt alkotnának, amely mint hatalmas munkáltató foglalkoztatná az ipart. Ha az egész középeurópai hálózat épitkezési és beszerzési tekintetekben egyenlő szempontok szerint fog eljárni, lehetővé válik az iparnak, különösen a kocsiépités terén, messzemenő racionalizálása, amelyet jelentékeny olcsóbbodásnak kell követnie. Az egységesités eme előnyei a német vasutak gazdagodásának kisérő jelenségeként hamar tapasztalhatók voltak.[12] A szükségletek nivellálásának igen messzemenő kihatása van a *műveltség szinvonalának kiegyenlitésére* általában. A közlekedési szükségleteknek Középeurópában homogén módon való kielégitése igen jelentékeny tényező lenne az egységes középeurópai műveltségi szinvonal létrehozatalában.

A középeurópai közlekedési területre gazdaságilag előnyös volna a *lépcsőzetes dijszabások* rendszerének bevezetése. A szállitási dijaknak az ezzel a rendszerrel együttjáró olcsóbbodása az áruk olcsóbbodására, értékesitési területük megnövekedésére vezetne, amely a nyersanyagok szállitásának a lépcsőzetes dijszabás folytán való olcsóbbodásával még fokozódna. A lépcsőzetes dijszabás megszünteti az iparnak a beszerzés, feldolgozás és fogyasztás tekintetében való helyhez kötöttségét, illetve helyi tájékozódását, felhigitja valamely állam tiszta nehézipari vagy tiszta mezőgazdasági jellegét, közelebb hozza a termelőhelyet a fogyasztópiachoz. A lépcsőzetes dijszabás ily módon megváltoztatja a földrajzi helyzet által adott természetes helyzetet, közelebb hozza a gazdaságilag gyöngébb szélső területeket a gazdaságilag erősebb központhoz és másrészt a gazdálkodás decentralizációját mozditja elő. A lépcsőzetes dijszabások tehát megfelelnek a középeurópai közösségi törekvések szellemének.

A sajátos vasuti rendszerrel biró uj középeurópai államok keletkezésével *változás állott be a dijszabási politika értelmében és jelentőségében.* Ezeknek a megcsonkitott vasuti hálózattal biró kis államoknak a dijszabási politikája már nem az, ami volt a háboru előtti nagy gazdasági területeké: eszköz függetlenségük erősitésére, tényező a nemzeti termelés előmozditására. Középeurópának nem szabad a dijszabási politikát elkülönitő, egyénesitő eszköznek tekinteni, hanem a közeledés, az összefogás

[11] Vesd össze *M. Colson:* „Mémorandum sur le rôle économique des Tarifs de Chemins de Fer et de Péages. S. d. N. Conférence économique internationale, Genéve 1927 C. E. I. 33."

[12] Vesd össze: *Kurt Giese:* „A vasuti politika főkérdései", Berlin, 1928.

eszközéül kell felhasználniok. Csakis az azelőtt egységes gazdasági területen létesitendő dijszabási közösség által válnék az egyes államoknak Európa gazdasági sorsának intézésében való, már csak formailag fennálló részvételi joga ismét valóságos joggá, mely őket politikai hatalmi eszközük némi csorbitásáért magasabb értelemben véve kárpótolni fogja.

C) A jogi közösség.

A jogi közösség a szállitmányozás terén a háboru előtti Középeurópában annyira ki volt fejlesztve, hogy a szállitási jog tekintetében is egységes közlekedési területről beszélhetünk.

A Német vasuti egylet már néhány évvel alapitása után a személypoggyász és áruszállitásra vonatkozó szabályzatot dolgozott ki, mely a részletekre kiterjedő pontos határozmányokat tartalmazott ugy a vasutak egymáshoz, mint a közönséghez való viszonyát illetően. Ezeknek a határozmányoknak mind kiterjedtebb alkalmazásából szokásjog keletkezett, amely Németországban, Ausztriában és Magyarországban a kereskedelmi törvénybe (VI. fejezet, a vasutak szállitmányozási üzletéről) talált felvételre. A személy- és poggyászforgalom jogi szabályozása azonban továbbra is a Német vasutegylet hatáskörében maradt. Svájc kezdeményezésére 1890 október 14-én a nemzetközi vasuti egyezmény révén 10 állam (Németország, Ausztria, Magyarország, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Oroszország, Svájc) által elfogadott törvényerejü nemzetközi fuvarozási jog jött létre. További államoknak az egyezménybe való belépése folytán (Dánia, Románia, Svédország, Norvégia, Bulgária, Szerbia, Lengyelország, Csehszlovákia) az egyezményben részes vasutak — Oroszország nélkül — 219.178 km.-t képviseltek.

1923-ban ismét Svájc volt az, amely a nemzetközi egyezmény reviziójára értekezletet hivott össze, amelyen egyidejüleg a személy- és személypoggyász-szállitására vonatkozó megegyezés is tárgyaltatott. Ennek a tanácskozásnak az eredménye két tervezet volt. Az egyik az áruforgalomra vonatkozott, amely az 1890. évi nemzetközi egyezményen alapult, a másik egy a személy- és poggyászforgalomra vonatkozó egyezmény volt. Mindkét tervezetet az összes résztvevők elfogadták.

Az 1924. évi október hó 23-iki szerződések módositásai az előző jogállapothoz viszonyitva inkább külső, mintsem alapvető jelentőségüek. A személy- és poggyász-egyezmény nem öleli fel az összes személy- és poggyászforgalmat, hanem azt, amelyben közvetlen dijszabások állanak fenn. A két uj egyezmény kiterjed a hajóforgalomra és a gőzerejü kocsiforgalomra abban az esetben, ha ezek az egyezmény feltételeit elfogadják.

Amidőn a két egyezmény életbelépett (1928. X. 1.) a nemzetközi áruforgalom alá 289.661 km. tartozott, amelyből 245.605

km. vasuti vonal, a nemzetközi személy- és poggyászforgalom alá pedig 239.661 km., amelyből 214.516 km. vasuti vonal, 856 km. géperejü kocsiforgalom és 24.209 km. hajózási vonal.

A törvények és államszerződések által megállapitott nemzetközi közlekedési jog idővel előreláthatólag egész Európára ki fog terjesztetni, Középeurópa részére pedig már ma fel nem becsülhető jelentőségü jogi közösséget jelent.

Ezeken a közös jogi forrásokon kivül a népszövetség is alapszabályai értelmében megtette „a szükséges intézkedést", hogy a „szállitás és átmeneti forgalom szabadsága biztositassék". (23. fej.) A népszövetség által 1921 március hó 10-én Barcelonába összehivott értekezlet az átmeneti forgalom biztositását célzó egyezményt dolgozott ki. Az egyezmény az átmeneti forgalom fogalmának meghatározása után megjelöli annak tárgyait és kötelezi a részes államokat az ezekből a tárgyakból álló szállitmányok továbbitását a lehetőségig megkönnyiteni és pedig a személyek állampolgárságára és az áruk származási helyére való tekintet nélkül.

Az egyezmény cime „Convention et statut sur le régime international de voie ferrés" (a vasutak nemzetközi jogrendje) (I. R. E.) és két részből áll, amelyeknek első része a szerződésben való részesség alaki indokolását, a második rész pedig az anyagi határozmányokat tartalmazza. Utóbbiból emlitésre érdemes a csatlakozó vasutakra, határállomásokra és közvetlen menetrendekre vonatkozó határozmány. Forgalmi zavarok esetén a vasutak tartoznak egymást erejükhöz mérten támogatni. A nemzetközi dijszabások felállitása a lehetőségig előmozditandó és a nemzetközi dijszabások a helyi dijszabásokkal legyenek azonosak.

Amig az első két egyezmény a berni egyezményhez hasonlóan a nemzetközi magánjog területét dolgozza fel és annak legfontosabb részét képezik, addig a Barcelonában kezdeményezett és Párizsban létrejött egyezmény a nemzetközi államjog és a vasuti nemzetközi igazgatási jog hézagát töltötte ki.

Az uj személy- és áruforgalomra vonatkozó egyezmények 1928 október 1-én léptek életbe, amely időponttól a nemzetközi vasuti jog terén egész Középeurópára érvényes egységes és nemzetközileg biztositott szabályok létesittettek. A jogi egyenlőség az államközi forgalomban a jövőt illetőleg is biztositatott. A nemzetközi egyezményben részes vasutigazgatások 1928 május 24-én Luganóban tartott értekezleten elhatározták, hogy a nemzetközi egyezmény bevezetésével az ettől eltérő vagy ezt kiegészitő, az átkezelési forgalomra vonatkozó külön határozmányokkal felhagynak, ugy, hogy 1928 október 1-től az átkezelési forgalomban valamennyi állam területén a fuvarjogi alapot kizárólag a nemzetközi egyezmény és annak kiegészitő határozmányai képezik. A nemzetközi áruforgalomra vonatkozó kényszerü közösség mellett egy második önálló nemzetközi tár-

ság alkottatott államszerződések utján. Vonatkozik ez a vasuti személy- és poggyászforgalomra. Már 1923-ban jött létre. Első érvényesülési napja ennek a közösségnek azonban 1928 október 1., mig az áruforgalomban a közösség már 1893 óta működésben van. Az 1923. évi egységes szállitási jogban csak Anglia, Oroszország és Törökország nem részesek, — amelyek nem csatlakoztak az egyezményhez — továbbá Görögország, ahol az alaki követelmények még nem teljesittettek.

Ez a nemzetközi fuvarjogi egyezmény minden szállitmányra kiterjedő egységes jog alkotását jelenti. A fuvarlevél alakja és tartalma, a figyelembe jöhető személyek jogai és kötelességei egységesen szabályoztattak.

A helyi (belső) fuvarozási jogban Németország és Ausztria fuvarozási jogának egymáshoz való igazitása az azelőtt fennállott jogi egységhez való visszatérésként üdvözölhető. A fuvarozási jognak Középeurópában való összhangba hozása ugyanis az üzletszabályzatok egyenlősitésével is mélyittetett. Az üzletszabályzat, amely Ausztriában és Magyarországon azonos volt, összhangba hozatott a német forgalmi szabályzattal. Azonkivül fennállott az az állandó gyakorlat, hogy minden változtatás csak együttes tárgyalás után vezettetett keresztül. Ez az egyöntetüség a háboru utáni időben a nemzeti vasutak önállósitása folytán erősen meglazult. Kézenfekvő az a gondolat, hogy a helyi fuvarozási jog ujbóli szabályozása arra használtassék fel, hogy a szállitási jog rendezésében lehető egyöntetüség éressék el.

Két gyakorlati szempont szól amellett, hogy a nemzetközi fuvarozási jog mellett egyben a helyi fuvarozási jog is egységesittessék. Az egyik szempont az, hogy a nemzetközi megállapodások ellenére a nemzetközi szállitmányok egy nagy része a határtól határig való elszámolással továbbittatik; a másik szempont, hogy a nemzetközi megállapodások sok vonatkozásban a nemzetközi szállitás keresztülvitelénél a helyi fuvarozási jogra utalnak, ugyhogy a helyi fuvarozási jogok különbözősége a nemzetközi forgalomban nehézségeket okoz.

Az uj német-osztrák egységes vasuti fuvarozási jognak 1928-ban való létesitése oly fejlődés kezdetének tekinthető, amelynek a zárköve egy középeurópai üzletszabályzat lenne. Hogy ez létre fog jönni, arra biztató előjelek vannak. Magyarország üzletszabályzatában a hozzáigazodás már megtörtént. Csehszlovákia az uj üzletszabályzatát a rendszer és tartalom tekintetében az uj német és osztrák üzletszabályzathoz igazitotta abban a feltevésben, hogy a szomszéd államok az uj példát követni fogják.

Egész Középeurópára szóló egységes üzletszabályzat bevezetése kezdetben bizonyos kényelmetlenségekkel és áldozatokkal fog járni, nevezetesen a szállitási határidő röviditésével és részbeni a fuvardij visszatéritésével, amely hátrányok azonban

ama előnyök által, amelyeket a szállitási jog egységes szabályozása nyujt, sokszorosan kárpótoltatnak.

A forgalompolitikai közeledésnek bármely alakját találjuk is helyesnek, akár a középeurópai államok teljes vasuti közösségét, akár olyat, amely tiszta üzleti gazdálkodást folytat, vagy pedig csak bizonyos üzletágakra terjedő egyezményekben kifejezésre jutó közeledést, meg kell állapitanunk azt a tényt, hogy Középeurópában, ahol határ határt ér, a szállitási feltételek egységesitése szükségesebb, mint az európai vagy világforgalomban. Ezért nem elégiti ki a középeurópai forgalom igényeit a sok időben létrejött nemzetközi megállapodás és intézmény sem. A vasut, a gazdasági közeledésnek legfőbb eszköze, kell hogy a békének és a népek megértésének is előmozditója legyen.

Hantos Elemér.

Magyar gazdaságpolitika 1932-ben.

Sulyos gazdasági viszonyok között a kormányzattól várja közvéleményünk a helyzet enyhitését. A kormányzat tegyen valamit, kövessen aktiv és tervszerü gazdasági politikát, azaz: avatkozzék bele valamilyen irányban a gazdasági életbe. Ez a követelmény.

Abban a tekintetben persze, hogy ez a gazdasági politika milyen irányu legyen, a vélemények meglehetősen eltérőek érdekcsoportok, illetve termelési ágak és társadalmi osztályok szerint. Végeredményben csaknem mindennemü beavatkozás eltolódást okoz a nemzeti jövedelem megoszlásában egyes csoportok javára és másoknak — esetleg — a kárára. Természetes tehát, hogy mindegyik érdekcsoport olyan természetü beavatkozást sürget, amelyik elsősorban az ő érdekeit szolgálná.

Csaknem általános a kivánság a hivatalos leszámitolási kamatláb leszállitására. Sürgetik bizonyos oldalról az általános moratóriumot. A mezőgazdák emellett a hitelek kiterjesztését, különféle szubvenciókat, egyes termények árának mesterséges emelését stb. kivánják. Sürgetik ezenkivül a preferenciális külkereskedelmi szerződések megkötését agrárkivitelünk fellendítése érdekében.

Több oldalról követelik az állami költségvetésnek minél szükebb keretek közé való szoritását, a közüzemek leépitését és ugyanekkor közmunkák kiadását, valamint egyes termelési ágaknak pénzügyi támogatását.

Mi volna a helyes ut mind e sok, egymásnak sokszor ellentmondó követelmény között?

Az alábbiakban ezzel a kérdéssel kivánunk foglalkozni.

I.

Civilizált államban a jegybank független a kormányhatalomtól. Rendkivüli időkben (pl. háboru, forradalmak) a jegybanknak ez a függetlensége általában megszünik. Az eredmény csaknem mindig: infláció és annak kapcsán: a pénzrendszer megingása, a kisjövedelmeknek (elsősorban a fix jövedelmeknek) burkolt megadóztatása, kedvezőtlen irányzat a jöve-

delemeloszlásban, zavarok a termelésben, tőkék megsemmisülése. Az infláció erkölcsi hatásairól nem kivánunk külön megemlékezni.

Ha a magyar gazdasági politikának az a célja, hogy megóvja pénzünk értékállandóságát és ezzel kapcsolatban az ország gazdasági és pénzügyi egyensulyát, akkor e politikának első előfeltétele az, hogy a jegybank kamat- és hitelpolitikája mentesüljön minden kormánybeavatkozástól. (A Nemzeti Banknak ezt a mentességét egyébként törvény is biztositja.)

Más kérdés persze az, hogy magának a Nemzeti Banknak milyen kamat- és hitelpolitikát volna célszerü követnie az ország érdekében. Erre nézve a jegybank jelenlegi helyzetének a vizsgálata adja meg a választ.

1932 március 15-én a forgalomban levő bankjegymennyiség, valamint a jegybanknál levő letétek és girószámlák összesen 449 milliót tettek ki, 1931 március 15-én ugyanez az összeg 381 millió volt.

Lássuk most ezzel szemben, hogy miképpen alakultak az árak a belföldi piacon.

A nagykereskedelmi index volt:

1930 márciusban	100	(1913=100)
1931 „	94	
1932 februárban	99	

A mult évvel szemben tehát a pénzforgalaom 381 millióról 449 millióra emelkedett, vagyis kb. 20 százalékkal nőtt meg. Ugyanezen idő alatt a nagykereskedelmi index emelkedése viszont 5 százalék volt. Az indexnek ilyen emelkedése normális gazdasági viszonyok között konjunkturát jelent. (Alább látni fogjuk, hogy miért nem konjunktura ez a jelen esetben.) Normális gazdasági viszonyok mellett az 5 százalékos ár-indexemelkedés változatlan pénzforgalom mellett a pénz belső értékének csökkenését jelentené. A jegybank készfizetőeszközei ezzel szemben 20%-kal szaporodtak.

Ez a különbség az áraknak és a pénzmennyiségnek a megnövekedésében indokolható volna akkor, ha az utolsó 12 hónap alatt csökkent volna a pénz forgási sebessége, ha például a pengő-bankjegyeknek a thezaurálása következett volna be. A valóságban ennek éppen az ellenkezője történt: sokan oly módon igyekeztek szabadulni pengőiktől, hogy — gazdaságilag sokszor nem is egészen indokolható — épitkezésekbe fektették pengőiket (inflatorikus jelenség). Innen az épitkezések nem várt fellendülése, melyről a napisajtó oly örömmel szokott megemlékezni. Közgazdasági szempontból ez a jelenség nem mondható teljesen egészségesnek és részben éppen a fizetőeszközöknek a szaporitására vezethető vissza.

A pénz forgási sebességének növekedésére mutat az a kö-

rülmény is, hogy a legutóbbi időkben a (takarék- és folyószámla) betétek — némi emelkedés után — ismét csökkenő irányzatot mutatnak;[1] ezzel szemben az ingatlanforgalom megélénkült.

Egyéb jelenségek is arra engednek következtetni, hogy a legutóbbi hónapok folyamán éppen nem lehet Magyarországon deflációról beszélni.

Összehasonlításul álljon itt a nagykereskedelmi index alakulása néhány országban 1930 januártól 1931 decemberig:

Állam	az index alapszáma	1930 január	1931 december	az esés %-ban
Németország ...	(1913=100)	132	104	21.2%
Franciaország ..	(1913=100)	576	405	29.6%
Olaszország	(1913=100)	453	326	28.0%
Schweiz .....(1914 jul.=100)		136	103	25.2%
Lengyelország..	(1914=100)	105	79	24.7%
Jugoszlávia	(1926=100)	94	67	28.7%
Csehszlovákia ..	(1914=100)	124	102	17.7%
Ausztria.....	(1914=100)	125	114	88.0%
Magyarország .. (1913=100)		*106*	*99*	*7.0%*

Magyarországon kivül tehát csak Ausztriában nem következett be lényeges áresés, másutt mindenütt az index sulyos csökkenését látjuk.

Mi ennek a helyzetnek a következménye?

Mértékadó helyekről állandóan azt hangoztatják, hogy a magyar gazdasági helyzet a világgazdasági válságnak a függvénye. Ha ez igaz, ugy a magyar nagykereskedelmi árszinvonalnak előbb-utóbb követnie kell a külállamok áreséseit és ha az index esése nálunk egyelőre hátramarad, ugy az később fog bekövetkezni. Más szóval: elódázódik nálunk a válság teljes kifejlődése.

Ha ugyanis részletesebben vizsgáljuk a magyar nagykereskedelmi index alakulását, akkor további érdekes jelenségeket tapasztalunk. Nevezetesen: az index eredetileg esett, de a legutolsó hónapok alatt ismét emelkedett. Ez az áremelkedés inkább az ipari cikkeknél, mintsem a mezőgazdaságiaknál következett be. Kitünik ez a következő táblázatból:

[1] A tizenkét legnagyobb budapesti pénzintézetnél és a postatakarékpénztárnál a következőképpen alakultak a betétek (millió pengőben):

	1931 julius	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	1932 jan.	febr.
Takarékbetétek	639.3	608.3	581.0	563.6	535.7	534.0	529,6	531.3
Folyószámlabetétek .	681.4	672.9	660.7	637.1	642.4	664.0	643.3	652.6
Összesen	1320.7	1281.2	1242.7	1200.7	1178.1	1198.0	1172.9	1183.7

1931	összes árúk átlaga	mezőgazdaság és állattenyésztés	malomipar és cukoripar	egyéb ipar
Január	91	79	91	117
Február	92	80	93	118
Március	94	84	97	116
Április	93	84	98	114
Május	95	89	98	110
Junius.....	93	85	97	111
Julius	95	87	107	111
Augusztus ..	92	83	102	111
Szeptember .	96	88	109	114
Október	97	88	110	117
November ..	99	89	115	119
December...	99	89	115	120
1932 január .	98	89	114	118

A táblázat vizsgálatakor nem szabad elfelejteni azt, hogy a mezőgazdasági indexet — és rajta keresztül az egész nagykereskedelmi indexet — befolyásolja a boletta, mert 1931 juliusig a boletta 3 pengős, azontul 10 pengős árral van számitva. Ettől eltekintve, kétségtelen, hogy a legutolsó hónapok áremelkedése elsősorban az ipari cikkek rovására irandó. Ez természetes is. Mezőgazdasági termékeinkben nagyrészt feleslegünk van, azokat exportálnunk kell. Ez áruk árára tehát a világpiaci áralakulás van elsősorban befolyással. Ipari cikkekben viszont behozatalra szorulunk. A belső piacot vámok védik; az iparcikkek áralakulására tehát nálunk elsősorban a lakosság fizetőképessége, vagyis — részben — a rendelkezésre álló fizetési eszközök mennyisége van döntő befolyással. Ha tehát az iparcikkek áremelkedése abnormális és egészségtelen (amint hogy a jelen esetben az is, mert ellentétben áll a világpiaci fejlődéssel), ugy nem nevezhető megfelelőnek a fizetőeszközök jelenlegi nagy mennyisége sem.

Megjegyzendő, hogy e helyzet miatt a jegybank nem hibáztatható, hiszen gondoljunk csak a közvélemény nyomására, elsősorban a mezőgazdasági érdekeltségek követeléseire, akik a mostaninál is bőkezübb hitelpolitikát kivánnak. De ettől eltekintve is, az elmult hónapok az ország gazdasági és pénzügyi helyzetére nézve annyira kritikusak voltak, hogy egy deflációs politika esetleg tulságosan nagy megrázkódtatásokat okozott volna.

Mindennek ellenére, hiba volna szemet hunynunk azon tény előtt, hogy a forgalomban levő pénz mennyisége nálunk jelenleg nagyobbnak látszik, mint azt a gazdasági élet okvetlenül megkövetelné és ezért *a gazdasági javulás első előfeltétele: a fizető eszközök csökkentése és általában, a hitelek megszoritása.*[2]

[2] Megjegyzendő, hogy a legutolsó hetek alatt a jegybank csaknem állandóan csökkentette a forgalomban levő bankjegymennyiséget.

Más kérdés: miképpen volna ez elérhető.

Legtermészetesebb eszköznek a hivatalos leszámitolási kamatláb emelése kinálkozik. A kamatlábemelés gyorsitaná a válság lefolyását, mert megakadályozná a természetellenes áremelkedéseket, sőt árcsökkenéseket okozna és ily módon — megfelelő mértékben alkalmazva — leszorithatná a magyar nagykereskedelmi árszinvonalat a külső piacok átlagos nivójára, ami a pengő vásárlóerejének teljes biztositását jelenthetné. A kamatlábemelés ily módon előkészithetné a talajt a devizakorlátozásoknak majdan bekövetkezendő lebontására.

A nagykereskedelmi árak esése egyben fellenditené kivitelünket és csökkentené a behozatalunkat. Életképtelen vállalatok tönkremennének ugyan, ez a jelenség azonban végeredményben a gazdasági élet tisztulását jelentené.

Persze, nem szabad figyelmen kivül hagyni az esetleges kamatlábemelés hátrányait sem. Ezek a következők lehetnének:

1. Megdrágulnának a termelési költségek; 2. csökkennének az adó-bevételek; 3. kamatlábemelés visszatetszést válthatna ki a közvéleményben (noha alaptalanul) és politikai nehézségeket okozhat.

E meggondolások jelenleg a kamatláb emelése ellen szólnak, noha az egészséges gazdasági élet visszatérését elsősorban ilyen akció mozdithatná elő. A fentebbiekből azonban kitünik az, hogy a kamatláb leszállitása végzetes gazdasági hiba volna.

Ugyanezen okokból káros volna a hitelek további kiterjesztése is. Mezőgazdáink elfelejtik azt, hogy az általuk annyira óhajtott hitelkiterjesztés elsősorban az ipari cikkek árának emelkedéséhez vezetne. A jelen helyzet a hitelek megszoritását követeli. Magyarországon tőkehiány van. Ez a tőkehiány a jelenben még fokozottabb, mint a közelmultban volt, mert a külföldi tőkebehozatal elmaradt, a megelőző években behozott tőkék egy része improduktiv módon került befektetésre és a belföldi tőkeképződés egyelőre stagnál, éppen a tulságosan tág pénzforgalmi és hitelpolitika miatt. Tőkét csak takarékosság teremthet.

A tőkeképződés további előfeltétele: a hitelezőnek megfelelő védelme. Az elmult hónapokban az ország igen kritikus időket élt át. Ez indokolja az életbeléptetett, messzemenő, adósvédelmi intézkedéseket. Ezeknek az adósvédelmi intézkedéseknek a további, tág keretek között való fenntartása azonban bizalmatlanságra fogja inditani a tőkét. Ugyanezen okból végzetes hiba volna az „általános moratórium“ kimondása, amit egyes politikusaink követelnek. Tisztában kell lennünk azzal, hogy kapitalista termelési rendben élünk. Ez másszóval azt jelenti, hogy termelésünknek a tőke az alapja és a megszervezője. Ha helyre akarjuk állitani a gazdasági életet, akkor elsősorban

a tőkét kell akcióképessé tennünk. Ennek előfeltétele: a hitelezők jogainak minél nagyobb mértékü visszaállitása és a pénz értékállandóságának a biztositása. Minden olyan program, amely ellenkezik e két elv valamelyikével, alapjaiban támadja meg a tőkét a mai sulyos viszonyok között és a tőkével együtt a termelési rendet, következésképpen tehát egy másik termelési rendszernek az utját egyengeti, oly termelési rendszerét, amely ellenlábasa a kapitalizmusnak.

II.

A jegybank helyzetén kivül az állami költségvetés alakulása van döntő befolyással a pengő értékállandóságára. Az egyedül lehetséges pénzügyi politika tehát ma az, hogy az állam a kiadásait a bevételekből fedezze. Ezen a téren a kormány máris elismerésreméltó előrehaladást tett. Az 1932/33. évi költségvetésben sikerült a kiadásokat (az állami üzemek nélkül) leszállitani 806 millió pengőre és remélhető, hogy az ujonnanbevezetett adóemelések révén a bevételek szintén e nivó körül lesznek. Az adózási képességet természetesen emelni lehtne azáltal, ha csökkennének az adózók egyéb terhei. A körülbelül 800 milliót kitevő állami adókon kivül ugyanis jelentős összegek terhelik a közönséget egyéb közszolgáltatások cimén. Ilyenek: az önkormányzati testületeknek (városok, vármegyék) adói, az egyházi adók, az ármentesitő társulatok járulékai, azután különböző kamarai illetékek stb. Jelenleg az a helyzet, hogy ezeknek a terheknek az ellenőrzése — az önkormányzat cimén — többé-kevésbé ki van vonva a pénzügyi kormányzat hatásköre alól. Célszerü volna ezen a téren a pénzügyi kormányzat számára teljes és közvetlen befolyást biztositani. A megfelelő ellenőrzés remélhetőleg lehetővé tenné ezeknek a terheknk a csökkentését és az igy felszabaduló összegeknek egy része az államháztartásnak állhatna rendelkezésére. (E téren örvendetes lépés az a törvényjavaslat, melyet a kormány ez év áprilisában terjesztett az országgyülés elé az önkormányzatok pénzügyeinek hatályosabb ellenőrzéséről). Mindenesetre fontos volna az, hogy a jelen pillanat nehézségei között se feledkezzünk meg az ország jövőjéről és az ezzel kapcsolatos magasabbrendü feladatokról. Éppen ezért végzetes hibának tartanók azt, ha pillanatnyi — és nem is jelentős — költségredukciók érdekében kulturális téren hoznánk olyan áldozatokat, amelyeket utólag csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehetne jóvátenni. Kulturánk jelenleg az egyedüli kincsünk, ami még megmaradt és annak rombolása a jövő végleges feladását jelentené.

III.

A világpiacon átlag 30—50%-kal estek az árucikkek árai a legutóbbi évek folyamán. Ez másszóval annyit jelent, hogy a pénz értéke ugyanezen idő alatt 30—50%-ot emelkedett. Aki tehát 3 évvel ezelőtt kölcsönt vett fel és azt *hasznosan* fektette be, az annyiban csinált rossz üzletet, hogy ma körülbelül kétszer akkora értékü pénzt kell visszafizetnie, mint amennyit annakidején kapott; nem beszélve a kamatokról. Aki viszont haszontalanul fektette be a kölcsönvett pénzt, az természetesen még rosszabb üzletet csinált.

Jelenleg már körülbelül 290 millióra tehető az az összeg, amelyet a magyar nemzetgazdaságnak évente kellene fizetnie kamat és tőketörlesztés fejében a külföldi hitelezőknek. Fizetési mérlegünk szerkezete folytán ez a hiány csak áruexportból volna fedezhető. Kereskedelmi mérlegünknek ilyen nagymértékü aktivitása viszont a közeljövőben nem remélhető. Ez a helyzet tette szükségessé a transzfermoratóriumot.

Közvéleményünk e kérdés megoldásául a kamatok csökkentését követeli. Kétségtelen, hogy előbb-utóbb ez lesz az egyedül lehetséges megoldás, akár konverzió alakjában, akár anélkül. Annak azonban, hogy külföldi hitelezőink valamilyen végleges megoldásba belemenjenek, — sok egyébtől eltekintve — van egy elengedhetetlen előfeltétele és ez az, hogy a belföldi hitelezők ne részesüljenek előnyösebb elbánásban, mint a külföldiek.

Eltekintve a külföldi kötelezettségeinktől, már csak az ország gazdasági helyzetének szempontjából is előnyös volna külkereskedelmi forgalmunknak fellendülése, mindenekfelett: kivitelünk emelkedése, hiszen mezőgazdaságunknak erre most égetően szüksége van. Közelfekvő megoldásnak igérkezik e téren a közvéleményben ujabban olyan sokat propagált preferenciális vámszerződéseknek az eszköze. Anélkül, hogy le óhajtanók becsülni az ilyen megoldásokat, legyen szabad ezekkel kapcsolatban néhány körülményre rámutatni.

Kereskedelmi szerződéseket — bármilyen természetüek legyenek is azok — egy állam sem köt ideális célból, pl. a nemzetközi közjólét érdekében. A főcél, ami ilyenkor a tárgyaló félnek a szeme előtt lebeg, az, hogy minél több engedményt csikarjon ki a másik vagy (több oldalu szerződés esetében) a többi tárgyaló féltől. A tárgyaló felek gazdasági erőviszonyai döntik el azt, hogy kinek sikerül több áldozatra rábirni a másikat. Minél gyengébb gazdaságilag valamelyik fél, annál előnyösebb lesz — megegyezés esetében — a szerződés a gazdaságilag erősebb számára.

Az 1924-es szanálás óta Magyarország soha sem volt — relative sem — gazdaságilag gyengébb, mint ma, 1924 óta tehát

soha még hátrányosabb előfeltételek mellett nem indult nemzetközi gazdasági tárgyalásokba, mint a jelenben.

További megfontolásra talán szintén érdemes körülmény a következő:

Kormányzatunknak a célja a külkereskedelmi tárgyalásainkban mindig az volt, hogy könnyitéseket érjen el mezőgazdasági kivitelünk számára. Ez a törekvés feltétlenül helyeselhető volt mindaddig, amig abban merült ki, hogy *egyenlő elbánást biztositson* mezőgazdasági termékeink számára a külföldi piacokon, harmadik államok termékeivel szemben. A gabonanemüek katasztrofális áresése azonban a legutóbbi évek folyamán ujabb követelmények gondolatát vetette fel a kelet-európai (köztük a magyar) mezőgazdák körében. Ez az ujabb követelmény: a preferencia egyes külállamok részéről a mi odairányuló gabonaexportunk számára. A mezőgazdasági érdekeltségek sürgető nyomása alatt az utolsó két évben ezt tette kormányzatunk külkereskedelmi politikánk vezérlő gondolatává. Nézzünk kissé a mélyére annak, hogy milyen forrásból ered ez az elgondolás minálunk.

A háboru előtt különlegesen kedvező helyzetet élvezett a magyar mezőgazda. Rendelkezésére állott a monarchia egész piaca, amelyen a tengerentuli és a kelet-európai versennyel szemben vámok védték a magyar agrártermékeket. Pillanatnyilag ez a helyzet nagyon előnyös volt. Hátránya viszont abban állott, amiben minden gazdasági protekcióé: csökkentette a protegáltnak a versenyképességét. A magyar gazda megszokta azt, hogy nem kell sokat törődnie az áru- és pénzpiaci viszonyokkal; elég, ha közepesen megműveli a földjét és, kedvező időjárás esetében, a gazdasági siker már magától bekövetkezik.

A háboru után felbomlott ugyan a közös vámterület, átmenetileg azonban olyan mezőgazdasági konjunktura következett be, amely messzemenően kiegyenlitette a vámunió felbomlásából származó hátrányokat. Ezek csak 1925 után kezdtek komolyabban jelentkezni a magyar mezőgazdaság számára. A legutolsó évek alatt viszont végbement a tengerentuli államokban és Oroszországban a mezőgazdaság mechanizálása, amely teljesen uj helyzetet teremtett. Amerikában ma már csak az a farmer képes megállani a helyét, aki nemcsak „jó gazda", hanem jó üzletember is, akinek megfelelő iskolázottsága és üzleti képzettsége van. A gabonatermelés eredményes folytatásához ezenfelül nagy, egységes földterületekre, jelentős tőkére és mechanikai képzettségre is szükség van.

Közismert, szomoru tény az, hogy ez az óriási, forradalmi átalakulás a magyar mezőgazdaságot teljesen készületlenül találta; mértékadó tényezők még másfélévvel ezelőtt sem voltak tisztában azzal, hogy milyen forradalom zajlik most le a világ mezőgazdasági termelésében és rendületlenül biztak abban, hogy valamely különleges csoda ismét fel fogja emelni a buza

árát a 28—30 pengős szintre. Igy azután a magyar mezőgazdaság nem fordult az egyetlen, természetszerü lehetőséghez, t. i. ahhoz, hogy a változott viszonyoknak megfelelően rendezkedjék be a különböző termelési ágakra, hanem, ehelyett mereven ragaszkodott a régi rendszerü buzatermeléshez, amelyre egyébként egyes kormányzati intézkedések egyenesen ösztönözték a gazdákat (boletta, Futura gabonavásárlásai). A gazdák viszont érezvén az egyre sulyosbodó viszonyok nyomását, az itthoni mentalitásnak megfelelően, a kormánytól követeltek ujból és ujból segitséget. A kormány a követelt segitséget részben meg is adta, oly módon, hogy a többi termelő osztály megterhelésével igyekezett a gabonatermelőket támogatni, valamint azáltal, hogy megkisérelte a preferenciális szerződések utján, legalább részben, visszaállitani a gazdák számára azt a protegált helyzetet, amelyet ezek az osztrák-magyar vámunióban élveztek. Ezek a preferenciális szerződések nem váltották be a hozzájuk füzött reménységeket; egyetlen eredményük egyelőre az volt, hogy az eszme átment a napi sajtóba és a köztudatba, vezércikkeket és tanulmányokat irtak a kérdésről és mindez felkeltette gazdáinkban azt az egyelőre be nem vált reményt, hogy a preferenciális szerződések révén ismét rentabilis lesz a buzatermelésnek az a módja, ahogyan és amilyen mértékig azt eddig üzték. Ily módon csak megnehezedett és késlekedett az a természetszerüleg szükséges folyamat, hogy a magyar mezőgazdasági termelés a világpiaci követelményekhez idomuljon.

Nem kivánunk jóslásokba bocsátkozni azt a kérdést illetőleg, vajjon a jövő nagyobb eredményeket fog-e hozni a preferenciális szerződések terén. Vannak jelek, amelyek arra mutatnak, hogy igen. Ebben az esetben ismét protegált helyzetbe kerülhet a magyar mezőgazda, egyéb magyar termelési ágak által hozott áldozatok árán. Ez a protegált helyzet viszont azt jelentené, hogy a magyar mezőgazdaság sorsa állandóan más államok jóindulatának lesz kiszolgáltatva. Ettől eltekintve, a részleges protekció miatt mezőgazdaságunk ismét csak nem nevelődnék a versenyre olyan mértékben, amint arra ma szüksége lenne.

Kétségtelenek a preferenciális szerződéseknek a nagy, közvetlen előnyei, amennyiben ilyen szerződések tényleg létrejönnek. A fenti elgondolások alapján azonban célszerünek látszanék talán az, ha mezőgazdaságunk sorsát nem erre az egyetlen ütőkártyára tennők fel, hanem felkészülnénk a legrosszabb esetre, arra, hogy a buzaár — eltekintve némi hullámzásoktól — a jövőben lényegesen emelkedni nem fog.[3] Ily módon elejét ve-

[3] L. e kérdésre nézve: „A mezőgazdasági termelés átalakulása“ c. tanulmányt a Közgazdasági Szemle 1932. januári számában, valamint a „Világgazdasági visszapillantás az 1927 évre“ cimü rovatot a Közgazdasági Szemle 1928 április—májusi számában.

hetjük annak, hogy esetleg ujabb keserü csalódások érjenek bennünket és józanul, illuzióktól mentesen mehetünk a nehéz, de nem reménytelen jövőbe. A magyar mezőgazda sorsa a most következő időkben sulyosabb lesz, mint a multban volt. A föld és a nép azonban egyaránt igen nagy erőforrásokat rejt még magában. Vannak még ki nem használt termelési lehetőségek, csak, természetesen, nehezebb megtalálni őket, mint a kéznél fekvő és már megszokott termelési rendszert. Ezen a téren volna a kormányzatnak igen jelentős feladata és ez: *a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztése.*[4] Ettől eltekintve, elhibázottnak volna tekinthető minden olyan kormányzati beavatkozás, amely a mezőgazdasági termelést erőltetve és más termelési ágak rovására, olyan irányba igyekeznék terelni, amely irány ma már nem okvetlenül rentabilis. Ezen a téren tehát legcélszerübb: a be nem avatkozás terve.

Ennyit legyen szabad megjegyeznünk a mezőgazdasági politika feladatairól és ezzel kapcsolatban a preferenciális kereskedelmi szerződésekről.

A jelen pillanatban egyébként a kereskedelempolitikai kérdések — ha csak átmenetileg is — némileg veszitettek a nagy fontosságukból, azért, mert a devizakorlátozások egész külforgalmunkra bénitólag hatnak. E korlátozások alól *részben* mentesitenek a clearing-egyezmények bizonyos államokkal levő viszonylatainkban. E clearing-egyezmények viszont — legalább eddig — éppen nem váltották be a hozzájuk füzött reménységeket. Lehet, hogy ezen a téren e későbbi fejlődés változást fog hozni; egyelőre még nincsen ez a kérdés abban a stádiumban, hogy végleges itéletet lehetne róla mondani és azért itt nem kivánjuk bővebben tárgyalni.

IV.

„Ami a kormány gazdasági politikáját illeti, ezen a téren egyetlen követelményt állitanék fel: ne legyen gazdasági politikája.“ Ezt mondotta az angol parlamentben a mult század vége felé a liberális párt egyik vezetője.

Vannak igazságok, amelyek tartósak, noha időnként meg szokás róluk feledkezni. A magyar gazdaságpolitikának a közelmultban leszürhető tanulságai az angol liberális képviselőnek látszanak igazat adni.

Pillanatnyilag nagyon sulyos a gazdasági helyzet. Kis államok egymagukban nem oldhatják meg a válságot, amely az

[4] Gazdasági szakoktatásra az állami költségvatésből a következő összegek estek (milliókban)

1927/28	1928/29	1929/39	1930/31
2·9	3·8	2·8	1·98,

szinte elenyésző számok az elmult évek folyamán a mezőgazdaságra forditott beruházási összegekben.

egész civilizált világra kiterjed. Kis államok jelenleg csak egy dolgot tehetnek: minden erejükből arra igyekeznek, hogy valamiképpen áthuzzák ezeket a sulyos időket s átmenthessék gazdasági és pénzügyi szervezetüknek az alapjait, valamint kulturális kincseiket a jobb időkre. A gazdasági életbe való erőszakos beavatkozás („aktiv gazdasági politika") csak azt eredményezheti, hogy helytelen irányokba terelődik a gazdasági élet, ami veszélyezteti a megmaradt alapokat is.

Más kérdés persze az, hogy mik volnának a távolabbi jövő feladatai. Ezeknek a teljes megvalósitására mindaddig nem lehet ugyan gondolni, amig fennállanak a jelenlegi devizaés egyéb forgalmi korlátozások. Előkészitésükről azonban nyilván érdemes már most is gondolkozni.

A jelenlegi válságnak — ugy a világgazdaságban, mint az egyes nemzetgazdaságokon belül — a közvetlen oka: a fogyasztóképesség csökkenése. A fogyasztás válságát éljük ma át.

Ennek a fogyasztási válságnak két oka van.

Először: különböző tényezők (mezőgazdasági termelés forradalma, nemzetközi hitel- és bizalmi válság, fegyverkezések, jóvátétel és szövetségközi adósságok, ezüst-válság stb.) katasztrofálisan csökkentették egész termelési ágaknak, sőt egész államoknak a vásárlóerejét. Az egyensuly csak lassan fog helyreállhatni.

A fogyasztási válságnak azonban van egy másik oka is, amelyről általában meg szokás feledkezni, pedig ez a második ok van olyan sulyos, mint az első, sőt, következményeiben, esetleg sulyosabb is lehet. Ez a második ok a jövedelem-eloszláson keresztül hat. A fogyasztás nagysága elsősorban a tömegek vásárlóerejétől függ, ez az utóbbi viszont a jövedelem-eloszlásnak is függvénye. Kedvező jövedelem-eloszlás mellett sokkal nagyobb lehet ugyanannak a társadalomnak a vásárlóereje és ezzel együtt a fogyasztása, mint kedvezőtlen jövedelem-megoszlás esetében.

Vizsgáljuk ebből a szempontból a magyar nemzetgazdaságot. 1928-ban (tehát a mezőgazdasági áraknak katasztrófális összeomlása előtt) Magyarország lakosságának mindössze 7.86 szzaléka rendelkezett 1000 pengőnél nagyobb évi jövedelemmel.[5] (Azóta ez a szám nyilván még csökkent.) Ez az egyetlen adat megmagyarázza azt, hogy miért érezhető nálunk annyira sulyosan a gazdasági válság. Mert mekkora vásárlóerőt lehet remélni oly állam lakosságától, amelynek mindössze 7.86 százaléka rendelkezik 1000 pengőnél nayobb évi jövedelemmel?

Ugy hisszük, rövidesen el fog jönni az az idő, amikor a történelem elsősorban aszerint fogja a kormányok működését elbirálni, hogy mennyiben sikerült megjavitanunk a jövedelem-

[5] L. F. de Fellner: The national income of Hungary. 1930. Tokio 86. oldal.

eloszlást. Ezen a téren igen nagy feladat vár a mindenkori magyar kormányokra. Ez az a terület, ahol a nem tulságos, de állandó és céltudatos gazdasági beavatkozás igenis jogosult, nemcsak politikai, nemcsak szociális, hanem gazdasági, sőt financiális szempontokból is, hiszen az adózási képesség növekszik, ha kedvező irányzatot vesz a jövedelem-eloszlás.

A mai nehéz helyzetben persze nem lehetne pillanatnyi radikális rendszabályokhoz nyulni. A távolabbi jövő azonban parancsolólag ir elő ezen a téren egy tervszerü és állandó gazdasági politikát. Hogy mi legyen e politikának a tengelye egy kimondottan agrárjellegü országban, azt, ugy hisszük, nem szükséges közelebbről megjelölni, hiszen minden logikusan gondolkozó olvasó természetszerüleg rá fog jönni. Ezt a politikát nemcsak az állam pénzügyi, gazdasági és szociális viszonyai követelik, hanem a bel- és külpolitikai helyzet alakulása is.

Zelovich László.

Közlemények.

Georg von Schanz (1853—1931.)

A német pénzügyi tudománynak egyik legkiválóbb képviselője távozott az élök sorából Schanz halálával. Neve legszorosabban össze van füzve a Finanz-Archiv cimü folyóirattal, melyet 1884-ben, 30 éves korában alapitott, attól a meggyözödéstöl áthatva, hogy a pénzügyi tudománynak külön orgánumra van szüksége, amely teljesen a közületi pénzügy elméleti és gyakorlati kérdéseinek szenteli magát, utóbbi tekintetben természetesen nagy sulyt helyezve a történeti és nemzetközi összehasonlitó anyagra, 48 éven keresztül vezette Schanz e folyóiratot, azzal a fáradhatatlan ügybuzgósággal és gondossággal, amely egyéniségének egyik legjellemzöbb tulajdonsága volt. A mindenben alapos, a legapróbb részletekig is elmélyedö német tudós tipusa volt Schanz, aki éppen ezért az anyaggyüjtésre és felhalmozásra nagy sulyt helyezett. Ezzel a Finanz-Archivot elsösorban a fennállása óta lefolyt pénzügyi fejlödés anyaga gazdag tárházává tette. Igyekezete arra irányult, hogy folyóirata necsak Németország, hanem a többi államok pénzügyi fejlödését is gondosan figyelemmel kisérje. Gyakran szólaltatott meg benne külföldi kapacitásokat is, hogy saját országuk pénzügyét ismertessék. De Schanz nemcsak a részletmunkát tudta becsülni és a pénzügytant nem kivánta csupán gyakorlati tudománynak felfogni, hanem mindenkor nagy sulyt helyezett az elméleti szempontok kidolgozására is. Saját maga a jövedelemadóval kapcsolatban behatóan foglalkozott a jövedelem fogalmával és alaposan tárgyalta a fogyasztási adók átháritásának kérdését. Kiváló helyet foglal el a pénzügyi irodalomban az örkösödési adóról irt tanulmánya. Igy tehát nem is csodálkozhatunk azon, hogy bár Schanz nem irt rendszeres pénzügytani kézikönyvet és igy nem nyujtotta egy nagyszabásu munka keretében a pénzügytan egész rendszerét, mint ezt Rau, Stein és Wagner Adolf tették, mégis a neve ott ragyog a pénzügytan e kiváló képviselöi mellett, mint olyan valakinek a neve, aki a pénzügytan fejlödéséért sokat tett és e téren a legnagyobb tekintélyek közé emelkedett.

Schanz a német történeti iskola képviselöi közé számitható. Elsö munkái, melyek részben az ipar, részben pedig a kereskedelmi politika körébe tartoznak, egészen ez iskola keretében indultak meg. Pénzügytani tervei számára is elsösorban az anyaggyüjtés iránti hajlama szolgált alapul. Pályáját 1879-ben, mint magántanár, Marburgban kezdte. Egy évvel rá rendkivüli tanár lett Erlangenben és 1882-ben elfoglalta Würtzburgban tanszékét, hol azután tanári pályájának befejezéséig müködött.

Bár tudományos munkássága mindinkább a pénzügy terére vonzotta, állandóan foglalkozott más körbe vágó kérdésekkel is. Igy

különösen a munkanélküliség kérdése érdekelte behatóan és a munkanélküliségi biztositás ügyével több feltünést keltett tanulmányában foglalkozott. Ezek: Zur Frage der Arbeitslosenversicherung. 1895 és Neue Beiträge zur Frage der Arbeitslosenversicherung. 1897., valamint Beiträge zur Frage der Arbeitslosenversicherung und der Bekämpfung der Arbeitslosigkeit, 1901. Ő vetette fel a takarékossági kényszer gondolatát is a munkásokra vonatkozólag. Sokoldalusságát egyébként mutatja a nagy német közgazdasági lexikonokban közzétett számos alapos cikke. A Wörterbuch der Volkswirtschaft IV. kiadását egészen haláláig fontos cikkekkel gazdagitotta.

H. F.

Lujo Brentano (1844—1931.)

A német tudományos élet egyik legnemesebb, de egyuttal legharciasabb képviselöjét is veszitette el Brentanoban. A német szociálpolitikai irány és a német szabadkereskedelmi tábor nélküle szinte elképzelhetetlenek. annyira összeforrt neve és tevékenysége e két gondolatkörrel Németországban. Kiváló tehetsége, öszintesége és tudományos bátorsága már korán nagy tekintélyt kölcsönöztek neki és, miként önéletrajzában irja, már a szülöi ház hagyománya gyanánt hozta magával az életbe annak tudatát, hogy az embernek meggyözödését sohasem szabad véka alá rejtenie, hanem azért mindig bátran sikra kell szállania.

Brentano eleinte bölcseleti tanulmányokat folytatott, melyek azonban érdeklödését nem tudták igazán lekötni. Miután 1866-ban megszerezte jog- és államtudományi doktorátusát, ébredt fel érdeklödése a közgazdasági tudományok iránt és ez vitte öt 1866 öszén Göttingába, ahol Helferich tanitványa volt. Itt kezdte az angol klaszszikusokat tanulmányozni, majd pedig Thünen természetes munkabéréröl készitette el elsö munkáját. Ezután Berlinben Engel vezetésével statisztikai tanulmányokat folytatott és tanára annyira megszerette, hogy magával vitte 1868-ban angol tanulmányutjára. Brentano életében e tanulmányut fordulópontot képezett. Megismertette ugyanis közvetlen közelröl Brentanoval az angol munkásmozgalmat és a trade unionokat. Az igazságért, valamint szabadságért hagyományszerüen lelkesedö fiatal Brentano ettöl kezdve a szakszervezeti mozgalom lelkes apostolává szegödött. Németországba hazakerülve, feldolgozta az Angliában gyüjtött böséges anyagot és megirta az „Arbeitergilden der Gegenwart" cimü munkáját, mely nevét hiressé tette. E munka oly idöben fejtegeti a szakszervezetek jelentöségét, amidön Németországban a szociálpolitika szelleme még bölcsöjében ringott. A munka hatása azonban igen nagy volt, ugy hogy Brentanonak kiváló része van abban, hogy Németországban a szakszervezetek elismerése elég korán megtörtént és a német közvélemény is kezdett megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a szakszervezetek a kapitalisztikus gazdasági rend kiegészitö intézményei, melyek hivatása az, hogy a vállalkozó és a munkás közötti egyenlötlenséget a munkások összefogásával kiküszöböljék. Brentano ettöl kezdve a tanszéki szocialisták legjelesebbjei közé számitott és a Verein für Sozialpolitik egyik legnagyobb oszlopa lett. Ez természetesen egyes körök számára vörös posztóvá tette nevét és érdekes önéletrajzában azt a fogadtatást olvasni, melyben akkor részesült, amidön 1872-ben Boroszlóba nevezték ki tanárnak. Ez év egyuttal Brentano egyik leg-

fontosabb életmunkájának, a tanitásnak a kezdete, amelyben szinte felülmulhatatlan mester volt kiváló elöadóképességénél és logikus önfegyelmezettségénél fogva. Tanári pályáján több egyetemen fordult meg, igy Strassburgban, Bécsben és Lipcsében, mig végül visszakerült kedvelt Bajorországába, a müncheni egyetemre. Mig tanárkodott, elöadásai itt a legkedveltebb és leglátogatottabb kollégiumok közé tartoztak.

Gazdaságpolitikai téren azonban Brentano nemcsak mint szociálpolitikus gyakorolt hatást. Az agrárpolitikának is kitünö szaktekintélye volt. Stuttgartban 1897-ben megjelent „Agrarpolitik"-ja kitünö kézikönyv. A vámpolitikai vitáknak Brentano egyik legkimagaslóbb alakja volt. Itt látszik meg leginkább a klasszikusok hatása munkásságán. A szabadkereskedelmi iránynak mélyenszántó elméleti fejtegetésekkel hatalmas védelmezöje akadt benne, aki igen meggyözöen tudta a szabadkereskedelem mellett szóló érveit csoportositani. „Das Freihandelsargument, Berlin, 1901" cimü munkája az idevágó irodalomnak egyik legkimagaslóbb terméke.

Brentano a fiatalabb történelmi iskola köréhez számit. Annyiban joggal, hogy a történelmi fejlödésre és a gazdasági adottságokra mindenkor nagy sulyt helyezett. Erösen kitünik ez különösen szociálpolitikai munkásságában és agrárpolitikai állásfoglalásaiban is. Inkább elméleti szempontok vezetik vámpolitikai vitáit. Ha azonban a történeti iskolához számithatjuk is Brentanot, semmiesetre sem szabad azok közé sorolnunk, akik az adatfelhalmozásban látták a közgazdaságtan feladatát és ezen tulmenöleg elvileg is állást foglaltak az absztrakció és a deduktiv kutatás ellen. Brentanonak nem egy munkája van, amely tisztán elméleti és amely mutatja, hogy az elméletet ö is becsülte és szükségesnek tartotta. Szinte Roscherhez hasonlithatnók e tekintetben és igy több joggal lehetne öt az elsö történeti iskolához számitani. Roschernél azonban, ki az elméletet szintén méltányolta, Brentanonak sokkal több hajlama és tehetsége is volt az elmélethez. Már a szakszervezetekröl és egyébként is a munkásügyröl irt dolgozataiban is kifejezésre jut ez, amennyiben Brentano itt mindenkor kitér a bérkérdés elméleti vonatkozásaira is és azt mondhatjuk, hogy az életstandard-teória egyik megalapitója volt, amidön azt az álláspontot képviselte, hogy a munkabér emelésének egyik legfontosabb eszköze a munkásság szükségleteinek felkeltése és szinvonalának emelése. Az, amit ma realisztikus bérelméletnek nevezünk, részben önála született meg, ki Thünen absztrakt bérelméletén tanult ugyan, de az elméleti okoskodás mellett a piac összes körülményeire és tényezöire kiterjeszkedö elemzést fejlesztett ki, leszállva igy az absztrakció régiójából a való élet adottságaihoz. Egyéb vonatkozásu elméleti munkái is vannak, amilyen p. o. „Die klassische Nationalökonomie" 1888-ban megjelent munkája, továbbá az „Entwicklung der Wertlehre" cimen 1908-ban és a „Versuch einer Theorie der Bedürfnisse" ugyanez évben megjelent könyvei.

De nem lehet Brentano munkáit itt felsorolni, mert kevés oly termékeny és könnyen dolgozó ember volt, mint ö. Nem lehet itt kitérni számos polémiájára, melyekben tehetsége és igazságérzete mindig kifejezésre jutott. Fel kell azonban emlitenünk gazdaságtörténeti müködését, amely különösen élete utolsó szakába esik és csak nem régen Angliáról szóló hatalmas gazdaságtörténeti munkával

gazdagitotta az irodalmat. Nem lehet továbbá megemlitetlenül hagyni „Mein Leben im Kampf und die soziale Entwicklung Deutschlands“ cimü, nemrégen megjelent, több mint 400 oldalas munkáját, amelyben élete alkonyán a legnagyobb közvetlenséggel és éles itélettel visszapillant saját pályáján kivül Németország fejlödésének is egy emberöltöjére. Brentano éles szemüvegén keresztül nézve igen tanulságos e visszapillantás, annál is inkább, mert az ily emlékiratban oly részletek és epizódok is foglaltatnak, melyeket máshonnan nem tudhatunk meg. Valóban egy befejezett és igazán kerek egységet képezett eredménydus élet zárult le Brentano halálával. Bár igen szép kort ért el, mint örök ifju marad lelki szemeink elött, mert eszményekért küzdött, melyek aggkorában is csak ugy lelkesitették, mint amikor ifjukorában a tudomány pályájára vezették. *H. F.*

Charles Gide (1847—1932.)

Nemcsak a német közgazdaságtannak van gyásza. A napokban a francia közgazdasági tudomány egyik legkiválóbb kepviselöje, Gide, dölt ki soraiból. Halála nemcsak a francia tudomány és az egész világ tudománya számára veszteség, hanem Gide-del a francia szövetkezeti mozgalomnak, de az egész világ szövetkezeti táborának is egyik leglelkesebb apostola költözött el az élök sorából.

Gide a francia közgazdaságtan tipikus képviselöje. A legismertebb francia közgazda, Jean Baptiste Say hagyománya folytatójának tekinthetjük, ugy a közgazdasági élet alapjelenségeire vonatkozó felfogása, mint pedig a külföldre gyakorolt hatása folytán. Tudományos kiindulási pontjai lényegükben egyeznek a klasszikus közgazdaságtan alaptételeivel, melyeket Say olyan megnyeröen és meggyözöen tudott formába önteni. E tekintetben Gide sem marad el mögötte. A „Principes d'économie politique“ cimü könyve 1883-ban látott napvilágot és azóta 25 kiadást ért meg. Nemcsak Franciaországban használták nagy mértékben, hanem a külföldön is. Söt, ami francia könyvvel nem gyakran esik meg, már körülbelül egy negyedszázad elött és nemrégiben ujból németre is leforditották ezt az évek folyamán vaskos kötetté nött müvet. (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Nach der 25. Aufl. übersetzt von L. Nowotny, Halberstadt, 1928.) Ugyanigy Gide-nek egy másik, Risttel együtt irt munkáját, a ‚Histoire des doctrines économiques“ cimü közgazdaságtantörténeti könyvét, mely alaposságánál és vonzó elöadásánál fogva Németországban is annyira elterjedt, hogy nemrégiben második kiadást ért. Oly közvetlenséggel jellemzi Gide e munkában a közgazdaságtan egyes irányait, hogy nem csodálhatjuk azt az óriási sikert, melyet ez a francia akadémia által jutalmazott hatalmas munka elért. Hasonlóképpen számos kiadása jelent meg a „Cours d'économie politique, Paris, 1909.“ cimü munkájának, mely szélesebb mederben tárgyalja a közgazdaságtan alapelveit.

Mint emlitettük, Gide, mint minden izében francia, a francia talajból kinött közgazdaságtan és igy elsösorban Say tanai továbbfejlesztöjének tekinthetö. Rendszerében azonban számol az azóta napvilágot látott kutatásokkal és igy többek között a határhaszon gondolatát is felveszi abba. Ez nem is esett oly nehezére, mert hiszen Say is erösen hajlott az érték szubjektiv felfogása felé. Gide megoldásai e tekintetben némileg közelednek a cambridgei iskola felfogása felé, anélkül azonban, hogy azzal további hasonlatosságot

mutatnának. Nevezetesen Gidenek kevés hajlama volt a matematikai irány iránt és e tekintetben a francia talajból kinött lausannei iskola nem sok hatást gyakorolt rá. A közgazdaságtan történetéről irott munkájában ugyan szépen jellemzi Walras alapgondolatait, de azt az óriási jelentőséget, amely a gazdasági egyensuly elméletének a Walras-féle elgondolás alapján jutott, az egész munka felépitésében nem juttatja kifejezésre. Ha Gide szellemi beállitottságát ismerjük, nem is csodálkozhatunk ezen. Gide ugyan teljes mértékben átérzi a gazdasági élet törvényszerü voltát és ezzel közel áll a klasszikusok gondolatköréhez, de mint élete végéig nagy idealistának a tiszta megállapitáson tul a gazdasági élet befolyásolhatósága és átalakithatósága köti le figyelmét. Számára a feladat nemcsak az, hogy megismerjük a gazdasági élet alaptörvényeit, hanem az is, hogy a gazdasági életet a lehető legnagyobb emberi boldogság biztositására alkalmas alapokra fektessük.

E tekintetben is a francia szellem igazi képviselője Gide, kinél erösen uralkodik az az optimisztikus vonás, amely a francia közgazdaságtant kezdettől fogva jellemzi. Mig azonban Quesnay és Say felfogása szerint a gazdaság eröinek szabad érvényesülése biztositja a legelönyösebb gazdasági rendet, addig Gide e tekintetben inkább a kezdö francia szocializmus optimizmusát fejleszti tovább. Igaz, hogy sem Fourier phalansterja, sem Saint Simon ipari rendszere, sem Louis Blanc nemzeti mühelyei nem játszanak szerepet az ö programjában, mely azonban mégis a kapitalista vállalkozói rendszer legyözését veszi célba és pedig szintén a szabad társulás alapján békés uton, az eszme térhóditásával. Különösen Bourgeois szolidarizmusára támaszkodva a kooperatizmusban, a közgazdaságnak szövetkezeti alapra helyezésében látja a megoldást, amely a kapitalizmus kizsákmányolásának véget fog vetni, mert a kizsákmányolás tényét, mint a régi francia szocialisták, Gide sem tagadja, söt a legélesebben ostorozza. Élesen elfordul azonban a régi szocialistáktól is, akik elsösorban a termelöszövetkezetekre helyeztek sulyt, hogy ezzel a termelést a vállalkozók kezéből kivéve, valósitsák meg szövetkezeti alapon az uj gazdasági rendszert. Gide a kooperatizmus elsö feladatát a fogyasztás megszervezésében tüzi ki és fáradhatatlan apostola lett a francia szövetkezeti mozgalomnak, melynek elvi tanitásait a nimesi iskola képviseli. Ezzel Gide az egész szövetkezeti fejlödés számára fontos szempontot tisztázott és döntö fordulatot hozott. Letért arról az utopikus utról, mint hogyha a szövetkezeti mozgalom elsö célja a nagyipar szövetkezeti alapokra helyezése volna. A fogyasztási szövetkezetekben oly utat jelölt meg, amely sokkal eredményesebben és sokkal természetesebben vezet a szövetkezeti átalakulás terére, amidön a hatalmassá váló fogyasztási szövetkezetek maguk veszik kezükbe a termelést és viszik bele abba a szövetkezeti szellemet. „La cooperation" cimü munkájában, mely 1928-ban már 5. kiadásában jelent meg, összefoglalta és egységes rendszerré alakitotta a kooperatizmus alapelveit. E munkája is lefordittatott németre és „Der Kooperatismus" cimen 1929-ben Halberstadtban jelent meg.

Gide azon kevés francia tudós közé számitott, akik mindenkor sulyt helyeztek a külföddel való érintkezésre is. Igy Németországgal is fenntartotta az érintkezést és német folyóiratban is jelent meg értekezése. Amidön pedig egyes német tudósoknak, mint Schmollernak, vagy Brentanonak jubileumuk alkalmával tanitványai emlék-

művet nyujtottak át, ezekben Gide sem hiányzott külföldi tisztelöik sorából. Az emberiség összességének boldogulására vezetö ut felkutatásának eszméje vezérelte, mert a kooperatizmusban oly rendszert látott, mely nemcsak a francia közgazdaság, hanem az egész emberiség megmentésére alkalmas. Gide is a sors ama kegyeltjei közül való volt, kik idealizmusukat életük végéig meg tudták örizni és ez ifjitotta meg öt is még aggkorában is.

H. F.

A gazdasági válság kialakulása és fázisai.

Amennyire meddönek kell tekinteni a Nemzetek Szövetségének eddigi müködését a nagy politikai és kulturális ügyekben, annyira minden elismerést megérdemel az a hatalmas és alapos munka, amelyet a felmerült kérdések adatgyüjtése és feldolgozása terén kifejt. Százakba megy a kiadott adatgyüjtemények száma és a rendszeresen visszatérö kiadmányok is egész könyvtárt tesznek ki. A népszövetség alkalmazotti karának jóformán ezek alkotják érdemleges munkáját, azonfelül a szaktekintélyek egész seregét foglalkoztatják, ugy, hogy ma méltán tekinthetjük a Nemzetek Szövetségét a földkerekség legnagyobb és legtökéletesebben müködö statisztikai hivatalának. Kétségtelenül ez a müködése az, amely a legtöbb elismerést érdemli és, ha egyéb fogyatékossága folytán megszünne létezni, ez a müködése volna az, amely hiányozna és valami hasonlónak ujjáébresztésére késztetné az emberiséget.

Természetesen ez az adatgyüjtés és feldolgozás is annál eredményesebb és tárgyilagossága is annál kifogástalanabb, mennél inkább kizárólag gazdasági és szociális kérdésekre vonatkozik és ezek között is akkor, hogy ha mindenkit ugyszólván egyenlöen érintö problémákról van szó, amelyekre partikuláris szempontok és érdekek kevésbé gyakorolnak befolyást. Igy válnak ki az egyes országok különös problémáinak felkérésre való szakértö bizottsági vizsgálataival szemben azok az adatfeldolgozások, amelyeket jóformán pártatlan szakértök általános szempontok alapján állitanak össze és dolgoznak fel. Mert habár az ilyen munkálatok is magukon viselik a nemzetközi érintkezés óvatosságán alapuló elövigyázatosság jellegét, nemcsak hogy hiányzik belölük minden tendenciózus elhallgatás és beállitás (mindig a közölt ténybeli adatok teljes öszintesége mellett, amint azt a legutóbbi magyarországi küldöttség és még inkább az utolsó ülésszak magyarországi jelentésének tartalma mutatja), de ezenfelül ezeknek a nagyobb és fontosabb munkálatoknak elkészitésére felkért, rendszerint máris világtekintélyt élvezö tudós szakemberek a legjobb igyekezetük mellett is gyakran elárulják ama minden tekintet nélküli véleményük egy-egy szikráját, amelyre a rendelkezésükre bocsájtott fontos anyag feldolgozása közben jutottak.

Egy ilyen fontos, tárgyánál és tartalmánál fogva különösen jelentös adatfeldolgozása a Nemzetek Szövetségének az a 340 oldalas kötetet tevö jelentés, amelyet *Ohlin* stokholmi egyetemi tanár, *Cassel Gusztáv* kiváló tanitványa készitett a Nemzetek Tanácsa 11-ik ülésszakának második bizottsága felkérésére a jelenlegi gazdasági világválság keletkezésének és alakulásának jelenségeiről és

arról, hogy mily körülmények idézték azt elö.[1] A jelentést mult év szeptember havában bocsátották közre és októberében már annak kiegészitett második kiadása jelent meg. Kétségtelenül a legérdekesebb és legfontosabb munkálat, amelyet ezidöszerint a Nemzetek Szövetsége kibocsájthatott. Érdemes vele foglalkozni, tartalmát szemügyre venni, álláspontjait megismerni és megvizsgálni, és egy oly országban, mint Csonkamagyarország, mely a válság gyúpontjában fekszik, megnézni, mit foglal magában reánk nézve, rólunk, és lehet-e és milyen tanulságot levonni belöle.

A munka nagy és le nem becsülhetö feladat kereteit tüzte maga elé. Jóformán egy egész évtized gazdasági alakulásának rajzát kivánja szolgáltatni. Egészen az 1922. évig nyul vissza és mielött a jelenlegi válságciklushoz tartozónak tekintett idöszakot rajzolná, elöször belemélyed az évtizedhez tartozó megelözö évek gazdasági viszonyaiba, adja ezek fejlödésének képét, az igy beállott lényegbeli változásokét és ezek alapján keresve a válsághullámra vonatkozó jeleket, bocsátkozik bele az igy megállapitott válságciklus tüneteinek vizsgálatába.

Mielött már most az egész mü fövonásait és legjellegzetesebb adatait ismertetnénk, rá kell mutatnunk arra, hogy a munka, mint azt a szakértö már észrevehette, kifejezetten a periódusos válságelméletre támaszkodik és egész strukturájában abból indul ki. Ez a válságelmélet ma már jóformán beletartozik a közgazdaságtani elmélet általános leltárába és teljesen elfogadhatóan magyarázza meg egy, az utolsó 150 év viszonyai szerint elképzelt normális fejlödésben levö közgazdasági egyetemesség életében beálló hullámzásokat. De legnagyobb hivei is hangoztatják, hogy ez az elmélet nem adja érvényes magyarázatát azon gazdasági depresszióknak, amelyeket nyilvánvalóan *sajátos* körülmények váltanak ki. Ily körülményekként: politikai események, idöjárási csapások, földrengések, epidemiák példáit jelölték meg, de oly infernális hatásu eseményre, mint a világháboru, természetszerüleg nem gondolhattak és ilyenre, mint a példa mutatja, ma sem gondolnak ennek az elméletnek a müvelöi. Ellenben azt teszik, hogy elméletük iránti tiszteletböl, — behunyják a szemüket és elzárják elméjüket a világháboru nagy eseményének ma is érvényesülö dinamikus hatása elöl és — miként azt *Ohlin* is teszi — jóformán uj és ismét a háboru elötti szabályosságban fejlödö közgazdasági egyetem létéböl indulva ki, akarják a régi módon és a régi keretek közé szoritva meghatározni és megfejteni a válságjelenségeket is. Rendszeresség szempontjából, metodikailag talán célszerünek volna ez tekinthetö, de csak akkor, hogyha az ilyen módon való feldolgozás után tovább is mennének és a rendkivüli okokra is kiterjeszkedve, ezeknek kihatásait is meghatároznák. De éppen ez az, amit a népszövetség szelid diplomáciája nekik már nem enged meg és amely térre csak egyes alkalmakkor egyes szakértök lángralobbanása vet egy-egy fénycsóvát. Pedig talán éppen a semlegesség boldogságát átélt országok nagy elméi lennének elsösorban hivatva pártatlan világosságba helyezni ezt a szempontot.

[1] The causes aud phases of the World Economic Depression Revised edition. Publ. by the Secretariat of the League of Nations. Geneva. 1931.

Ohlin felfogása és adatszolgáltatása szerint a világgazdaság egyetemessége szempontjából az 1922—25-ös esztendők azok, amelyek alatt a világ gazdasági élete elérte a háboru előtti szinvonalat. Európa (ez mindig Oroszország nélkül értendő) 1925-ben jutott el termelésében a háboru előtti mértékig, habár kereskedelmi forgalmának mennyisége még 9%-kal az 1913-as alatt maradt. Ugyanekkorra jóformán stabilizálódtak a valuták is, csupán a francia és belga maradt későbbre, amiből ezekre igen tevőleges előnyök származtak. A nemzetközi pénzpiaci kapcsolatok ujraéledtek és megnyilt a nemzetközi tőkeforgalom. Nem volt minden a régi helyén, hiszen az Európán kivüli buzatermőterület (Oroszország nélkül) az 1909-1913-as 32.1 millió hektár helyett 41.1 millió hektárt tett ki. a nádcukor termelés, mely a háboru előtt felét tette a világtermelésnek, majdnem az egész akkori termelés mértékére emelkedett. ami mellett 1925-ben a répacukor-termelés is elérte háboru előtti mértékét, és más nyersanyagok termelése is emelkedett. Az ipari termelés terén is jelentkeztek az országhatárok és vámintézkedések hatásai és itt is érvényesültek a tengerentuli beruházások következményei de — egészben véve — a világ termelési és forgalmi viszonyai 1925-ben jutottak el ahhoz a ponthoz, ahonnan a tulajdonképpeni további fejlödésnek kiindulni kellett volna.

És ez a fejlödés neki is lendült. *Ohlin* az 1922—25-ös évek adatainak az 1925—28-as évekével való egybevetésével megállapitja, hogy ez az időszak igen nagy és fontos kialakulásnak az ideje volt. A korábbi évek törekvése a háboru előtti mentalitásnak megfelelő kapcsolatok foganatbavételére és az azokon felépülő jövőbe vetett bizalom mindenütt és minden irányban oly lehetőségeket nyitott meg, amelyeket ki is használtak a népek, forgalom és termelés egyaránt a háboru előtti idők legjobb korszakainak megfelelő mértékben haladtak előre. Mig az emberiség 1925—29. közt évi 1%-kal szaporodott csupán, a világ nyersanyagtermelése évi 2.6%-kal, egész forgalma pedig évi 4.4%-kal emelkedett. Sőt, Európa vitte itt a vezérszerepet, mert ennek nyerstermelése pláne 4.5%-kal növekedett (a világ többi részei csak 2.25%-kal), kereskedelme pedig összesen 22%-kal emelkedett (az egész világé csak 19%-kal) ez alatt az idő alatt. Lényeges azonban, hogy az európai termelés 18%-os emelkedésével egyidejüleg Észak- és Délamerika és Oceánia termelése is 7, 11, illetve 15%-kal emelkedett. A tengerentuli országok buzavetésterülete további 8.6 milliós hektárral, a cukortermelés a háboru előtti 18 millió tonnáról 27 millió tonnára szaporodott. A nyersanyagoknál a nyersgummi vezetett, de a fémek termelése is előrerontott, és az ipari termelés fejlödése is igen jelentékeny volt, amint azt különösen egyes országok index-száma mutatja: 1926—1929 közt az 1925. évet 100-nak véve Németország ipari termelésének indexszáma 112-re, Lengyelországé 138-ra, Franciaországé 130-ra, Svédországé 127-re, Canadáé 154-re emelkedett (nem is szólva Szovjetoroszország elenőrizhetetlen 223-as számáról). Ezek csak a kvantitativ változások, amelyek mellett ott voltak az igen számot tevő strukturális változások, mint a rádió és gépkocsi ipar fejlödése, a fütő és hajtó anyagokban az olajnemüek előtörése és a fogyasztás viszonyaiban beállott lényeges változások, melyeknek a termelés strukturájára kellett volna befolyást gyakorolniok.

Hogy különösen a tápanyagok termelésében beállott növekedés nem állott arányban a lakosság szaporodásával, azt már láttuk.

De kiélezte ezt a fejlödést, hogy a vámvédelem alapján mesterséges árak élvezetében levö egyes importállamok mezögazdái nem hozták arányba termelésüket a fogyasztási igényekkel és a tengerentulon is nagy készlethalmozásokkal igyekeztek az árakat tartani. Igy aztán a teljesen rugalmatlan fogyasztópiaccal szemben egyszerre törtek le az árak és ezt az európai és más világrészekben is divó kisbirtokrendszer lassu alkalmazkodóképessége is sulyosbitotta.

Az ipari termelés és az ipari nyersanyagtermelés terén pedig az ez alatt az idö alatt böven rendelkezésre álló hiteltöke nyujtotta a beruházási és termelésfejlesztési lehetöségeket. Az 1925—1928-as évek hatalmas tökeáramlások korszakát alkották. A valuták rendbejövetele mindenütt bizalmat ébresztett és a háboru utáni áruéhségbe kóstolt gazdasági körök az aránylag adósságmentes helyzetet mohón használták fel terjeszkedésre és fejlesztésre. Az egyik oldalon a legmodernebb átalakitások segitségével a legrationalisabb, tehát legtermékenyebb állapotba hozták már létezett üzemeiket, a másik oldalon minden kölcsönvevö alkalmat felhasználtak uj üzemek létesitésére és a régiek kibövitésére. Ezeket a hiteleket igy tulnyomólag álló dologi tökébe fektették be: utakba, házakba, üzemi, közlekedési berendezésekbe, mindmegannyi nehezen, de mindenesetre lassan kifizetödö elhelyezési alkalmakba. Különösen ott, ahol a köztestületek vettek részt hitelmüveletekben, amely részvétel ez idöben igen nagy volt, mert a bizalom is ezeket helyezte elötérbe, valóságos mohóság nyilvánult meg a közforgalmi eszközök kiterjesztése és mintaszerü uj közintézmények létesitése irányában. Járvány volt ez, mely jóformán az egész földkerekségre kiterjedt.

Erre a fejlödésre rakta rá a koronát az 1928. évben bekövetkezett amerikai „boom", mely nem volt egyéb, mint a megelözö idök konjunkturális jelenségeinek paroxismusa, elöidézve az által, hogy az Egyesült Államokból való tökekiáramlás megállott, mert a belföldi elhelyezési lehetöségek a külföldi kilátásokat, azok bizonyos mérvü telitettsége folytán utólérték, söt meghaladták. Hogy a „boom"-nak ez volt az oka, azt legjobban bizonyitja az az utóvirágzás, amely az Egyesült Államok külföldre irányuló tökeelhelyezési hajlamában azután az 1929—30-as években még beállott.

A világgazdaság ily helyzetében következett be már most a depressziós fordulat. Ettöl az idötöl fogva számitja a jelentés a mai napig tartó idöszakot magához a jelenlegi válsághoz tartozónak és hogy ha már a megelözö idök jelenségeinek vizsgálatára annyi munkát és fáradságot forditott, immár a legkörültekintöbb alapossággal igyekszik az 1929—31-es évek adataiba belemélyedni és a válság tüneteit megállapitani.

A depressziós változás elsö tünete *az árak csökkenése* volt. *Ohlin* megállapitása szerint (125 l.) a gazdasági termények és nyersterményék árai 1928 májys havában, az ipari termékeké ugyanazon év szeptember havában érték el csucspontjukat. Ugyanez volt a sorrend az árak süllyedése terén is. Leggyorsabb és legerösebb a gazdasági termények árainál volt az esés, az ipari nyerstermékek áresése késöbb és lassabban következett be, de azután az esés itt kulminált és a nyersgummi árának egytizedére való süllyedése képezi a rekordot. Legkésöbben következett be a gyártmányok áresése és ez volt idáig a legenyhébb is. A fokozatokra, a jelentés véleménye szerint befolyást gyakorolt a nyersanyagoknál azok kartellirozottsága, a gyártmányoknál az ezekkel szemben való kereslet késöbbi

csökkenése és sok gyártmánynál a vámmal védett külföldi piac jelentősége.

Az árak csökkenésének volt azután következetes hatása *a termelés csökkenése.* E téren volt azonban a legkisebb a csökkenés és ez az árcsökkenés folyamatával fordított sorrendben érvényesült. tehát a gazdasági terményeknél a legkevésbé, sokkal jobban, de csak később, midőn már a kartellált készletek is felgyültek, a nyersanyagoknál, legjobban, de legkésőbb a gyártmányoknál. A nyersanyagok és gazdasági termények termelése 1929—1931 közt egytizedével, a gyártmányoké egynegyedével csökkent.

A válság teljes komolyságát és a háboru előtti bármelyik periódikus válsághoz viszonyitott sulyosságát azután a *fogyasztás* ijesztő *csökkenése* és evvel kapcsolatban a *forgalom* nagymértékü *megcsappanása* jellemzi. Az erre vonatkozó adatok egyenesen ijesztőek. Hogy Németországban 1930 első negyedével szemben 1931 első negyedében a cigarettafogyasztás 46%-kal, a szivaré pedig 49%-kal ment vissza, ami az Egyesült Államokban 9%-kal csökkent, az csak kuriozum. Komolyabb dolog, hogy a cipőfogyasztás az Egyesült Államokban 1929-el szemben 1930-ban 30%-kal, a butoré Belgiumban 1930-ról 1931-re 31%-kal csökkent és hogy pl.: Ausztráliában még 1929 második felében 218.000 fontért importáltak zeneszereket, ellenben 1930 vonatkozó részében csak 48.000 fontért, Lengyelország készruha behozatala 25%-kal kisebbedett. Általános képet a helyzetről 45 állam feldolgozott adatai nyujtanak, melyek szerint ezeknek 1929. év folyamán 5 milliárd dollárt meghaladott külforgalma 1931 közepére 3 milliárd dollár alá süllyedt. E 45 állam importjának értéke, mely az egész világkereskedelem 88%-át jelenti, 1930 második felében több mint 24%-kal esett az 1929. évi második felének értéke alá, 1931 első negyedének a süllyedése pedig 1929 megfelelő részével szemben 36%, a kivitel esése még nagyobb: 38%, Az európai országok ki- és bevitelének értéke háromtizedre, a többi kontinenseké csaknem felére csökkent. A forgalom csökkenése a legnagyobb a nyerstermelő tengerentuli országoknál, valamivel csekélyebb a mezőgazdasági jellegü európai államokban és a legkisebb az ipari államokban, amelyekben a válság hatása is jóformán egy évvel később kezdett érvényesülni.

A válságévek jellegzetességéhez tartozik a tőkepiac viszonyainak sajátos alakulása is. Az Egyesült Államokban lejátszódott „boom" első következménye ugyan a fennakadt tőkeáramlásnak feléledése volt, de a bizalom csökkenése folytán elsőben a hosszulejáratu hitelnyujtás zsugorodott össze, utóbb azután az egészségtelen mértékben előtérbe lépett rövidlejáratu kölcsönzés is hovatovább megcsökkent. E téren Európa többi országaival szemben. Németország kivételes szereppel bir, mert a tőkeexportáló országok európai kihelyezéseinek régebben, de 1929-ben is még kétharmada, 1930-ban is több mint a fele odairányult. Utána nem Európa, hanem néhány tengerentuli állam következett, elsősorban Ausztrália, Argentina, (ahova azonban már 1930-ban megszünt az áramlás), azután India stb., amelyekkel szemben az egy Lengyelországon kivül a többi tőkeimportáló európai államok jelentősége eltörpül. Érdekes megállapitás a Kanadára vonatkozó, mert ez még 1928-ban a kölcsönt nyujtó államok sorába tartozott és 164 millió dollárt exportált, ellenben 1929-ben már 87 milliót importált és ez az import 1930-ban 161 millióra emelkedett. Mindenképpen szembeötlik az

angol dominiumokat alkotó álladalmak kivételes helyzete a tekintetben, hogy aránylag mily böséges kölcsönforrás felett rendelkeztek és hogy, ami a válság szempontjából igen fontos, az ő kölcsönforrásaik akkor sem zárultak le, mikor mások számára már megszünt minden tőkeimport lehetősége. Érdekes megállapitás továbbá, hogy a viszonyok rosszabbodásával a kölcsönök elsősorban a jobb viszonyok közt tőkeimportra nem szoruló országok felé irányultak, és az is, hogy a válság hatása alatt a kamatláb a tőkegazdag országokban csökkent, ellenben a tőkeszegény országokban emelkedett. Az eldugulás a tulajdonképpeni kölcsönvevőkkel szemben következett be, ami még fokozza az amugy is bekövetkező hatást, hogy az áresés folytán az adós országok adósságterhének sulya jelentékenyen megnövekedett. Ehhez járult, hogy a helyzet ilyen alakulása még emelte a közterheket, ellenben csökkentette az állambevételek összegét és igy kormányzati nehézségeket idézett elő. A bekövetkezett szociális és politikai komplikációkat is a válság következményeinek lehet tulajdonitani.

Figyelemreméltó az a megállapitás is, hogy Franciaország, mely legutóljára stabilizálta valutáját, amig csak tehette, igyekezett minél több hosszulejáratu kölcsönt felvenni, hogy azután ugy ezeket az idegen tőkéket, mint saját felgyülő tőkéit rövidlejáratu hitelek formájában ismét a világ hitelpiacára dobja. Később azután, politikai célzattal, ezeket a rövidlejáratu hiteleket is felmondta és az aranyhalmozásra adta magát.

Mintegy 100 oldalon dolgozza fel a jelentés ezt a mindenhonnan összehordott anyagot, hangsulyozva, hogy annak adatai tüzetesen nem hasonlithatók össze, de azért igyekszik lehetőleg minden szóbakerülhető szempontot levonni belőle. Egyenkint ezekre a következtetésekre kiterjeszkedni nem lehet, még csak a végkonkluziót adjuk röviden. Megállapitván ugyanis, hogy ez a válság minden tekintetben messze kimagaslik a háboru előtti száz év gazdasági válságai közül és azoktól erősen különböző jellegü: igen komolynak tartja az 1931. évben kialakult helyzetet, mert az árukészletek kitartó nagysága folytán azok leapadására még sokáig várhatunk, ugyancsak a vállalkozás felélédésével járó befektetésekre sincs kilátás, mert az 1929. előtti évek a vállalatok akkora kiterjesztését idézték elő, hogy hosszu ideig nem lesz szükség uj inveszticiókra. Az árak csökkenéséhez képest a gazdasági beruházások költsége oly kevéssé ment vissza, a hosszulejáratu kölcsönök kamata oly magas, hogy ez is visszatartja a vállalkozást. A tőke pedig nem keresheti szabadon fel a kedvező beruházási lehetőségeket. (Mikor ezt megállapitja, az általunk jelzett disztingváltsággal hallgatja el ennek prominenter politikai okait.) A tőkés bizalmatlan, nagy kockázati prémiumhoz ragaszkodik és tart az arany standard fenntartásának nehézségeitől. Attól félnek, hogy az árcsökkenéseket a termelés szempontjából csak erős munkabérleszállitások egyenlithetik ki, ez zavarokra fog vezetni, a nehézségek csak szaporodni fognak. Igazi javulást csak nemzetenkint és nemzetközileg megszervezett intézkedésektől lehet várni. De végül megjegyzi: „Az előadott megállapitások egy, aranyhoz kötött vezetővalutákon alapuló világgazdaságra érvényesek. Alapjában megváltozhatik a helyzet papirvaluta-standard bevezetése esetében."

Bármilyen csekély a jelentősége világgazdasági szempontból *Csonkamagyarországnak*, a tőlünk kapott adatokat is pontosan beilleszti szerző a munkájába. Közte vagyunk annak a 45, illetve 24 államnak, amelynek kereskedelmi adatait feldolgozza, illetve amelyek adatait gazdasági jellegük alapján szembeállitja. Ezenfelül is számos adatot találunk rólunk a jelentés egyes helyein és legfeljebb azt kell megállapitanunk, hogy ez adatok rendszertelenek és hézagosak, ami azonban valószinüleg saját adatszolgáltatásunkra vezethető vissza.

Benne vagyunk tehát aközött a 25 európai állam közt (az egész világon 45), amelyek kiteszik Európa kereskedelmének 99%-át és amelyek adatai szerint az 1928. év első negyedének behozatali összege 1931. megfelelő negyedében 4860 millió dollárról 3316-ra, kivitele pedig 3625 millióról 2554-re esett le. És szerepelünk aközött a 24 állam között, amelyeket szerző beoszt 1. iparüzökre; ezekben hazai okok folytán „boom" tultermelés állott be 1929-ben, melyet visszaesés követett, 2. mezögazdasági jellegüekre, amelyeknél 1929-ben nagy tultermelés jelentkezett az akkori nagy hitelbőség mellett és azután a termények árának esése okozta a bajt és 3. nyersanyagtermelökre, amelyeket a legnagyobb áresés sujtott a nyersanyagok keresletének visszaesése folytán. Mi a második kategóriában szerepelünk.

Külföldi adósságaink folytán Magyarország minden lakosára 3 dollár kamatteher esik, ami a kimutatásban szereplő nyolc adósország közt a legalacsonyabb tétel. Ez a kimutatás azonban nagyon hézagos. Érdekes az Egyesült Államok 1928. évi traktorkivitelében való szereplésünk. Ez évben 1018 traktor jött be hozzánk. Ha vesszük, hogy ugyanakkor a Carta del lavoro dacára Olaszország csak 2001, Franciaország pedig 1289 traktort vásárolt, akkor ez némi fényt vet viszonylag nagy beruházási mohóságunkra.

Szereplünk a defláción, illetve infláción átment országok 1924. évi ki- és beviteléről való kimutatásban. Eszerint importunk indexe (1931 = 100) akkor 146-os, exportunké 119 volt és ezzel az adattal szerző igazoltnak látja az infláció exportra buzditó hatását. 1928-ban azonban a belföldi nagybani kereskedelmi index már 135 volt és ekkor ezzel megelőztük Európában Olaszországot, Bulgáriát, Ausztriát, Lettországot, Belgiumot, Esztországot és Lengyelországot. Ellenben 1931-ben a mi indexszámunk annyira lesüllyedt, hogy csak Bulgáriáé és Esztországé alacsonyabb. Meg is emliti szerző, hogy 1924-ben defláción estünk át és az 1925-ben is folytatódott. Azután egy hitelbö idö következett 1929-ig, amely évben beállott a fordulat.

A válságos időkre vonatkozó adatok közt meg van emlitve, hogy 1927-töl 1929-re a háztartási cikkek fogyasztása nálunk 63%-ra esett, 1930-ra további 25%-kal csökkent és ez a csökkenés 1931-ben még folytatódott. A nagybani árak 1928-31 közötti esésének statisztikájában nem szereplünk, pedig annak igazolására, hogy a kicsinybeni árak esése ezek mellett elmaradt, a mi adataink bizonyára hozzájárultak volna, amint azt a 171. oldalon közölt adatok igazolják, melyek szerint a nagybani árak 25%-os esése mellett a megélhetési index csak 17%-kal esett nálunk vissza.

Szerepelünk a tökemozgalmakra vonatkozó 1928—30-as kimu-

tatásban a kölcsönvevő országok között, de az itt reánk nézve közölt adatok nem felelnek meg azoknak, amelyek az 1931 szeptember—októberben nálunk járt népszövetségi bizottság jelentésében foglaltatnak, de ez a megállapitás helyes, hogy Lengyelországé mellett a mi tőkeimportunk is összezsugorodott. Közte vagyunk annak a hat európai államnak, amelynek kereskedelmi mérlegét a be- és kivitel alakulása szempontjából tüzetes vizsgálat alá veszi és megállapitja, hogy nálunk, mint Német- és Lengyelországban igen erős javulása a kivitelnek lenne szükséges a fizetési mérleg kiegyenlitéséhez. Megállapitja azt is, hogy a bevitel csökkentése irányában igen hatályos lépéseket tettünk. Külön kiemeli nálunk az 1929. évi hitelkorlátozás káros hatását.

Az 1931-es év nyarára és kora-őszi időszakára vonatkozó pótlásban megemliti, hogy 1931 juliusában bankjegyállományunk 30%-kal emelkedett és hogy 1931 május 20-tól szeptember 16-ig 7.5%-os államadóssági kötvényeink árfolyama Londonban 102-ről 65-re esett. Megjegyzendő, hogy a kötvények kamatlábához viszonyitva ez a legnagyobb esés, csak Brazilia kötvényei versenyeznek ebben velünk.

Ennek az óriási adathalmaznak és következtetés-tömkelegnek ilyen futólagos ismertetéséből is meg lehet állapitani a csaknem emberfeletti törekvést az összes körülmények és szempontok lelkiismeretes figyelembevételére. De bármily nagy és tiszteletreméltó ez a fáradtság és akármilyen kimerithetetlen tárháza a felhasználható adatoknak és megállapitásoknak ez a munkálat, eredményében jóformán negativ és semmiképpen sem alkalmas a megnyugtatásra, bizalom keltésére. Felemlitettük, hogy a népszövetségi szinvonal bizonyos tárgyilagos felülemelkedéssel kapcsolatos, amelynél fogva nem illik bizonyos kényes kérdések előtérbe állitása. Rámutattunk a mü beosztásával kapcsolatban arra, hogy *Ohlin* a háboru utáni 1919—1921-es éveket ugy tekinti, mint a háborus gazdálkodás tényleges elváltozásaiból a békemunkára való nyers visszairányitás idejét, az 1922—25-ös évek pedig azok, amelyek a háboru előtti szinvonal nagyjában való elérésére szolgáltak. Ezután következett a jó konjunktura 1925—29-es időszaka, hogy azután felváltsa a jelenlegi depresszió. Szó sincs róla, hogy a szerző a valóságot elrejtené, söt el kell ismerni, hogy minden sajátságos jelenségre rámutat, csak nem domboritja azokat kellőleg ki. Mintegy beleburkolja az adatok és megállapitások halmazába és igy egyrészt letompitja jelentőségüket, másrészt nem vonja le belőlük azt a teljes konzekvenciát, amely az igazsághoz vezetne.

Oda kell tehát elsősorban módositani a munkának az időszakok beosztásával kapcsolatos általános meghatározásait, hogy igenis az 1919—21-es évek tényleg a háboruról békére való nyers átigazodás évei voltak, de már az 1922—25-ös esztendők, habár meg is hozták nagyjában és ráfoghatólag a háboru előtti gazdasági szinvonal helyreállitását, ez csak *felületes általánosságban* volt igy, mert hiszen ha Európa lábra is állott termelés és forgalom tekintetében, megmaradt egyrészt a tőkegazdaságban bekövetkezett óriási eltolódás, másrészt a tengerentuli országok termelésének időközi nagy emelkedése.

De egyelőre még ez a helyzet nem éreztette hátrányos oldalait. A termelésében és valutáiban gyógyult Európa képe csalóka

fényben ragyogott és az 1925—29-es években még csábitó tőkeelhelyezési lehetőségek képét nyujtotta afelé az Amerika felé, amely korábbi áruelhelyezési lehetőségei által elkápráztatva készséggel áttért az árutransferről a töketransferre. Igy vált a Dawes-egyezmény által is pacifikált Európa és a kölcsönökben duskálkodó európai piac árufelvevő lehetőségeit kiélvező többi kontinens országainak *felületes virágzási idejévé* ez az időszak.

De éppen a körülmények felszinessége folytán előbb-utóbb ki kellett fakadniok azoknak a bajoknak, amelyek a szép burok alatt tovább gennyesedtek. Hiszen az Európa szegény részeibe és a tengerentuli államokba özönlő tőkék drága kamatainak magas terheihez hozzájárult még a háborus adósságok hatalmas terhe, és e kötelezettségek teljes mértékben való pontos teljesitésében előbb-utóbb be kellett következnie a fennakadásnak. Már a Dawes-tervezet sem volt egyéb, mint ennek leplezése, megsegitve azzal az önámitással, amit az angol-szász népek az általuk nyujtott hitelekkel tettek lehetővé.

Mindenesetre érdemes megvizsgálni, hogy ezt a nagy hitelnyujtást mi tette lehetővé és hogyan tarthatták magukat fennakadás nélkül ez alatt az idő alatt azok a magas kamattételek, amelyek károkozó mivoltára a népszövetségi jelentés is kénytelen rámutatni. Szerény véleményem szerint ez mind a háboru következményeire vezethető vissza, nem láncolatilag, hanem közvetlenül és egyenesen az által, hogy a háboru a világgazdaság értékeinek jelentékeny részét felemésztette s azok helyébe pénzkötelezettségeket állitott. Egy kezemben levő számitás szerint a világháboru hét főrésztvevőjének háborus adóssága kb. 200 milliárd dollárral szaporodott a háboru alatt. Ez volt tehát az a dologi tőkeérték, amit a készkiadással, adókkal, stb. fedezetten felül felemésztettek s amiért kötvényeket adtak az eladók kezébe. Ebből a 200 milliárdból jóformán a fele az infláció és Oroszország kikapcsolódása folytán megsemmisült, de helyükbe léptek a reparációs követelések és hozzájött még a háboru utáni években keletkezett mintegy 20 milliárd dollárnyi adósság. Ez a nagyösszegü követelés duzzasztotta elsősorban Amerika, azután Anglia és Franciaország stb., tőkepiacait és ez volt az, amit a tőkekeresö országoknak részben tovább adtak, mert otthon nem is tud ták felhasználni és — mert csak igy számithattak ebből jövedelemre Viszont a tőkeszegény és háborut vesztett országok, amelyek részben ezeknek a követeléseknek közvetlen adósai is voltak, kaptak a kinált tőkék után és — ez a lényeg — nem is kérdezték a kamat magasságát, mert termelésük rekonstrukciójáról volt elsősorban szó. Aztán, mikor a magas kamatláb már intézményessé vált és hamarosan kiderült, hogy adósságaikat a felvevő országok csak ujak felvételével tudják rendben tartani, nem is juthatott eszükbe a tartózkodás. Igy haladt tovább afelé az örvény felé a világ, amely azután megnyilott a Young-terv körül keletkezett kavarodás folytán és az adós államokra nézve fizetési mérlegük ujabb külföldi hitelek segitségével való rendbentartásának véget vetett.

Hogy itt a gazdasági okok voltak az elsődlegesek és a politikaiak csak másodlagosak, ahogy Ohlin emliti jelentésében, vagy forditva, az nem is fontos, mert világos, hogy a háborus tőkeeltolódásokban és ebből eredő nemzetközi tartozási viszonyokban kell keresni a bajok alapokát.

A most tárgyalt munkával egyidejüleg került kezembe egy

amerikai ujságirónak, *F. H. Simonds*-nak érdekes könyve: „Can Europe keep the peace?“ Amily egyoldaluan gazdasági szemszögre szoritkozik Ohlin, épolyan egyoldaluan politikai szempontból vizsgálja az összes kérdéseket Simonds, aki, mellesleg megjegyezve, a „Review of Reviews“ munkatársaképpen erösen franciabarát és könyvével is az amerikaikat igyekszik francia irányban befolyásolni. Érdekes, hogy ö mennyire az angol-szász (amerikai és brit) jószivüségnek tulajdonitja a jelenlegi állapotokat és a német nemzeti ellenállás megerösödését a nekik nyujtott hitelsegités következményének tekinti. Kereken kimondja, hogy a franciák azért vonták vissza tökéiket Newyorkból és Londonból, mert a németek további alimentálását akarták meghiusitani. Azt persze jószerrel elhallgatja, amit Ohlin megállapitott és amire fentebb rá is mutattunk, hogy a derék franciák elöbb igyekeztek maguknak jó sok amerikai és angol tökét hosszu lejáratra lekötni.

Az angol valuta katasztrófáját azonban nyilván nem egymagában ez magyarázza meg, hanem az angollakta országoknak és Indiának adott nagy hitelek, amelyek a háborus veszteségek és adósságok mellett nemcsak tökekészleteit meritették ki Londonnak, hanem nagy idegen hitelek igénybevételére is késztették. A német kölcsönök befagyása mellett nyilván ez is hozzájárult a font sterling tragédiájához.

De *Ohlin*, mint ezt is jeleztük, sokkal határozottabb és kiforrottabb tudományos egyéniség, semhogy hellyel-közzel, mint az már ismertetésemböl is kivillant, ne lenne képtelen mélyebben szántó egyéni felfogását teljesen elrejteni. E tekintetben csupán egy jelenségre mutatok rá és pedig az aranystandarddal kapcsolatos megjegyzéseire:

Nem állitja, hogy a jelenlegi gazdasági válság elsösorban töke és hitelpiaci okokra volna visszavezetendö, de nem is veszi ezt tagadásba és a rövid és hosszulejáratu hitelek viszonylataiban beállott hátrányos jelenségekre épugy rámutat, mint a hitelezésben beállott bizalmatlansági és tartózkodási válságra, amelyek mind deflatórikus hatásokat váltottak ki. Mint *Cassel* tanitványáról, fel kell tételeznünk róla, hogy ö is az aranystandard hive, de amiképpen *Cassel* 1927-ben Bochumban a német bankárgyülésen tartott beszédében keményen megrótta az amerikai bankok csak szerényen deflatórikusnak mondható politikáját, mely annak idején csak 150-röl 135-re szállitotta le az árindexet, evvel azonban máris jelentékeny gazdasági bajoknak vált elöidézöjévé: éppenugy tüzetesen kimutatja *Ohlin* is az árindex minden változását és alapjában véve evvel magyarázza meg a felidézett bajok nagyságát. Ezt megerösitik a jelentés utolsó mondatai is, amelyekben az árucikkek nagybani árának lényeges javulásától várja egyedül a válság enyhülését. Igaz, hogy erre éppen pénzügyileg erös nemzetektöl kell kiindulnia a kezdeményezésnek (Amerika talán már meg is kezdte). Azonban „ha egyszer valamely ország elhagyja azt a valutastandardot, mely öt a nemzetek társaságához köti, akkor oly hitelpolitikába foghat, amely nagy mértékben enyhitheti a válság közvetlen sulyát“. Ezt pedig függetlenül is megcselekedheti minden ország, mely elsödleges szükségleteiröl idegen segitség nélkül gondoskodni tud. Mindenesetre figyelemre méltó felfogás oly szaktekintély részéröl, aki annyira belemélyedt a jelenségek vizsgálatába.

Neubauer Ferenc.

Könyvismertetések.

Dix ans d'organisation internationale du travail. Préface par *Albert Thomas*. Bureau International du Travail. Genève. 1931.

L'année sociale, 1930. Genève, 1931. Bureau International du Travail.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal az első kiadvánnyal mintegy fennállásának 10 éves évfordulóját ünnepli. Összefoglalja e majdnem 500 oldalra terjedő munkában évtizedes fejlödését és eredményeit. Böségesen ismerteti mindenekelött a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal keletkezését és vezető eszméit. Elöadja a tagok számának gyors növekedését, kitérve egyuttal azokra az okokra is, amelyek egyes államokat eddig a csatlakozástól visszatartottak. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szerveinek beható ismertetése, majd ezek dolgozási módjának és müködésének leirása következik ezután. A második részben a munka annak a tevékenységnek az ismertetését tüzi ki céljául, mely a nemzetközi munkaügyi szervezetben tiz év alatt végbement. Feltárja azt a sokoldaluságot, amely e szervezetet jellemzi és részletesen megvilágitja, hogy az egyes kérdésekre vonatkozólag milyen tevékenységet fejtett ki a konferencia és a hivatal. A harmadik részben a nemzetközi egyezményekről és ezek tényleges eredményeiről számol be, kitérve azután a nemzetközi ajánlásokra is. Végül az ötödik részben behatóan ismerteti azt a sokoldalu érintkezést, melyben a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal az egyes államokkal, a munkások és a munkaadók szervezeteivel, valamint különböző társadalmi intézményekkel áll.

A munka mindenesetre nézletes és részletes képét nyujtja a lefolyt tiz évnek. Mint *Albert Thomas* bevezetésében mondja, a vaskos kötet azonban ennél többet is akar nyujtani. A bevezetés ugyanis a hitvallás könyvének is nevezi e müvet, mert a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal tisztviselöi tollából származó adalékok mindegyikéből az intézmény szükséges voltának és életrevalóságának hite áramlik ki. Bár a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal már ismételt kiadványokban igyekezett a világ közönségének közelebbhozni szervezeti felépitését és munkakörét, mégis alaposságánál és fejlettségénél fogva fontos forrásmunkát nyujtott e kötetben.

A második fennemlitett kötet egy év, az 1930. év szociális munkájára való visszapillantás. Eddig a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatójának a konferencia elé terjesztett jelentésében foglalt helyet e visszapillantás. Helyesen cselekedett azonban a hivatal igazgatója akkor, amidön e jelentés évenkénti megnövekedése folytán arra határozta magát, hogy külön kötetenként teszi azt évenként ezentul közzé. Ezzel bizonyára az eddig, az igazgató jelentésében feldolgozott anyag

sokkal szélesebb körben is fog ismertté válni, mert az igazgatói jelentés mégis csak elsösorban a konferencia számára készült, mig a mostani kiadvány évkönyv alakját ölti.

Ami az évkönyv tartalmát illeti, el kell ismernünk, hogy az nagyon is böséges. Részben fedi ugyan azt az anyagot, mely az elöbbi kiadványban is foglaltatik, amennyiben e kötet is ismerteti a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet felépitését. E tekintetben azonban egyes vonatkozásokban bövebb részleteket is tartalmaz, részletezve többek közt a fennálló szakbizottságokat, stb. E részletezésböl azt a benyomást kell nyernünk, hogy Magyarország e Nemzetközi szervezetben bizony erösen alárendelt szerepet játszik. Miután e rész végigtekintett a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és a különböző egyéb nemzetközi és nemzeti szervezetek közötti érintkezésen és ismertette a Hivatal kiadványait, második részében „Le mouvement social" cimen széleskörü képet kiván nyujtani az 1930. év szociálpolitikai eseményeiröl. E kép hátterét nem indokolatlanul a gazdasági helyzet fontosabb mozzanatainak feltárásában keresi. E cimen azután, miként a Revue Internationale du Travail-ban már régóta teszi, az árakra vonatkozólag közöl nemzetközi összehasonlitásokat, majd rátér az arany- és ezüsttermelés és mozgalom adataira, áttekinti a nagyobb országok bankjegyforgalmát, majd az értékpapirkibocsátásról és a hitelekről, söt még a vállalati nyereségekről is közöl adatokat és kitér a termelés és a külkereskedelem, söt még a vámpolitika kérdéseire is. Csak természetes, hogy a munkabérekre és a munkanélküliségre vonatkozó adatgyüjtései is tért foglalnak az évkönyvben.

Kétségtelen, hogy a szociálpolitika egyik legfontosabb tényezöje maga a gazdasági helyzet és e cimen mindenesetre a felsorolt adatokkal is összefügg minden év szociálpolitikája. Mégis, aligha lehet hivatása egy nemzetközi szociálpolitikai évkönyvnek az, hogy e cimen teljes közgazdasági évkönyvvé nöjje ki magát, söt még ezen a kereten is tulterjedjen, mint p. o. a preferenciális szerzödések és egyéb kérdések bevonásával. Ez nem változtat azon, hogy az évkönyvben igen sok értékes adat foglaltatik és igy az évkönyv mindenesetre nagy érdeklödésre tarthat számot. *H. F.*

Dr. Klein Georg: System eines idealistischen Sozialismus. W. Braumüller. Wien-Leipzig, 1931. 294 S.

Szerzö azt állitja, hogy a nyugati civilizáció, különösen pedig Európa össze fognak omlani, ha megmaradnak a kapitalizmus mellett és megmentésüknek egyetlen módja az igazi szocializmusra való áttérés. Müvében meglehetösen részletesen leirja az „igazi szocializmus" gazdasági, kulturális és jogrendi szerkezetét, szóval a jövö szocialista államának teljes tervét.

A mü négy részre oszlik. Elsö része az alapfogalmakkal foglalkozik, második része a zárt szocialista állammal, harmadik része a szocialista állammal, mint a népek közösségének tagjával, negyedik része pedig a szocializmus alapvetö kérdéseivel és nehézségeivel.

Már az elsö részben, az alapfogalmak tárgyalásánál megtaláljuk azt a hibás fölfogást, amelynek alapján szerzö a kapitalizmus összeomlását elkerülhetetlennek tartja. Ezzel a rövid fejezettel kell legtöbbet foglalkoznunk, mert tulajdonképpen ez a könyv tudományos része. Szocializmus alatt szerzö a termelési eszközök közös tulajdonát, kapitalizmus alatt pedig az individualizmust érti. Ezeket

az alapfogalmakat azonban *nem lehet elfogadni.* Már a szocializmus ilyen meghatározása sem elfogadható. Szerző kifejezetten megtagadja a marxizmust ugy gazdaságilag, mint etikailag, pedig a szocilalizmus fogalma a közgazdaságtudományban összeforrott a marxizmus fogalmával, a szerző által pedig szocializmusnak nevezett rendszer csak mint a hivatalos szociáldemokrata politikai program egyik pontja jelentkezett. A szociáldemokraták ugyanis ebben a pontban védekeztek a polgári társadalom azon vádja ellen, hogy nekik tulajdonképpen programjuk nincs is, hanem csak a kommunizmust készitik elö. Ki kell tehát emelni, hogy a mü nem a szocializmust, nem a marxizmust és még kevésbé a bolsevizmust ajánlja, hanem egy „szociáldemokrata" állam rendszerét, amelynek föelönye a tervgazdaság, szemben az „individualista" kapitalizmussal. De itt van a szerző leglényegesebb tévedése. *A kapitalizmus nem individualizmus.* Szerző ugyanabba a hibába esett, mint *Marx,* aki Simkhovits kitünö megállapitása szerint tipikus szabadkereskedö volt és el sem tudta képzelni, hogy a kapitalizmus megszervezhetö. Mindenesetre Marxnak kevésbé vethetö szemére ez a tévedés (bármennyire is végzetesnek bizonyult az a marxizmusra), mert Marx idejében még a kapitalizmus valóban azonosnak látszott az individualizmussal. Egyébként tiltakozni kell azon módszer ellen is, ahogy szerző a kapitalizmus fogalmához jut. A kapitalizmus meghatározásának nehéz problémáját nem lehet olyan egyszerü módon. nyelvészetileg, elintézni, hogy a „szocializmus" szó ellentétét az „individualizmus" szó jelenti, tehát a kapitalizmus — individualizmus. Sombart mutatott rá, hogy (bár a szocializmus antikapitalizmus) a jövö szervezett kapitalizmusa és a szocializmus nem fognak lényeges eltéréseket mutatni. Semmiképpen nem lehet tehát a kapitalizmust, mint a szocializmus szó nyelvészeti ellentétét meghatározni. Ha ezt a lényeges tévedést szem elött tartjuk, akkor ez a könyv nem az igazi szocializmus, hanem a tervgazdaság védiratának tekinthetö. Véleményünk szerint azonban a tervgazdaságot ma már fölösleges elméletileg védeni, viszont annál nagyobb szükség volna magára a számitásokkal alátámasztott gyakorlati gazdasági tervre.

Egy gazdasági, de egyszersmind kulturális és jogrendi tervezet képezi a könyv második és harmadik részét, sajnos, számitások — nélkül. Szerzö már elöre tiltakozik az ellen. hogy utópistának tekintsék és nagyon helyesen jegyzi meg, hogy mindaz, amit mint utópizmust le szoktak kicsinyelni, tulajdonképpen az ember és a társadalom életének és tevékenységének célja. A mü ezen része mégsem mentes a naivitástól. Olyan megállapitásokat találunk benne, mint pl. „a vezetésre mindig a legképzettebb és legtehetségesebb embereket kell alkalmazni". Tulságos jelentöséget tulajdonit oly gazdasági vezetö szerveknek, amelyekben a fogyasztó és a munkás is képviselve van. Gyakorlatilag láttuk a németországi szénbánya-szocializálásnál, hogy a hasonló összetételü üzemi tanácsok véleménykülönbség esetén zsákuccába jutottak. Mint minden más szocializmus, szerzö is kénytelen nagy jelentöséget tulajdonitani az ember nevelésének és azt vitatni, hogy az önzés nem lényeges vonása az emberi természetnek. Ugyanaz a reménytelen harc ez, amelyet a szocializmus és kommunizmus minden ága viv azon sarkigazság ellen, hogy bármennyire is fejlesztik az ember szociális érzékét, végeredményben mégis önérdeke lesz számára mindig, különösen lé-

nyeges kérdésekben, a döntő motivum. Azt sem lehet helyeselni, hogy szerző nagyon lebecsüli a vállalkozási tevékenység gazdasági értékét. A tervezet szerint a pénzrendszer, mint legcélszerübb gazdasági számitás, megmaradna. Ez utóbbi körülményt szerző ugy tekinti, mint rendszerének lényeges előnyét a marxizmussal szemben.

Ami a szocialista állam nemzetközi helyzetét illeti, itt szerző álláspontja: a védvámok eltörlése, a népesség szabad vándorlása, a háboru kiküszöbölése, a fegyverkezés megszüntetése. A tervezetnek ez a része, sajnos, jószándéku óhajtásnál egyébnek nem tekinthető. Különösen a szabad vándorlásnál látjuk ezt a nehézséget. Északamerikában éppen a munkásszervezetek kivánságára korlátozták szigoruan a bevándorlást. Ezen tehát szocialista rendszer sem változtatna.

Az utolsó részben a szerző a szocializmus ellen eddig fölhozott érveket kategórikusan visszautasitja. Kifogást lehet itt emelni már ez állitólagos cáfolatok logikai szerkezete ellen is. Különösen kifogásolni kell azonban azt az általános módszert, amelyet szerző alkalmaz. Szerző ugyanis a *marxizmus* ellen fölhozott „polgári" érveket cáfolja, ugy mintha csak ezeket az érveket az individualista kapitalizmus szerző tervgazdasági rendszerével szemben emelte volna. Itt is tehát a tervgazdaságot védelmezi és nem a szocializmust. Csak abban a tekintetben lehet itt szerzönek igazat adni, hogy a terv gazdaság nem jelent föltétlenül bürokratizmust és remélni lehet, hogy az emberiség szellemi képességei elegendök lesznek e hatalmas szervezeti kérdés megoldására.

Végül néhány szót kell szólnunk szerző világnézeti hovatartozandóságáról. Szerző kifejezetten nem marxista. Nem is keresztényszocialista. Bár ismételten emliti Jézus Krisztus nagy müvét és azt állitja, hogy az ő szocializmusa megfelel a keresztény szellemnek. tervezetének alapja nem etikai, hanem gazdasági. Sokszor hangsulyozza. hogy e tervezet jelenti az ember szellemiségének diadalát. ami mindenesetre szerző mellett szól. Nem kivánja a marxizmus általános egyenlö szellemi szinvonalát és elveti a materializmust. Mindezek szerint szerzöt a hivatalos szociáldemokrata gazdasági program képviselöjének kell tekinteni. aki *Theodor Brauer* szavai szerint nem a szocializmust a kereszténységnek, hanem a kereszténységet a szocializmusnak akarja megtériteni.

Lipták László.

Hobson J. A. Rationalisation and unemployment. London. George Allen & Unwin Ltd. 1930. 136 l.

A modern gazdasági életnek talán legpregnánsabb jellemvonásai a racionalizálási és ezzel kapcsolatban a minél nagyobb gazdasági egységek kialakitására irányuló törekvések. Ez a tény magyarázza azt, hogy ma már a racionalizálás problémájának irodalma szinte beláthatatlan terjedelemre bövült és e kérdéssel foglalkozóknak még a fontos és értékes forrásmunkák kiválogatása is komoly feladatot jelent. *Hobson* müve ebbe a legnagyobb figyelmet érdemlö kategóriába tartozik.

Amint szerző könyvének cimében is kifejezésre juttatja. vizsgálódásainak tárgyát nem az egész racionalizálási probléma-komplexus képezi. hanem annak csak egy. de kétségtelenül legfontosabb része. t. i. a racionalizálási mozgalmak hatásaképpen jelentkező

munkanélküliség, mint a válság egyik oka és kiséröje. Tagadhatatlan, hogy az üzemek racionalizálása folytán, korszerü termelési módszerek és gépek alkalmazása, valamint a munkaidönek a lehetöségig tökéletes kihasználása következtében az eddig foglalkoztatott munkások egy része — az egyes üzemek termelésének, illetve a vállalatok rentabilitásának szemszögéből nézve a dolgot — feleslegessé válik és elbocsáttatván, munkanélkülivé lesz. Az elbocsátott munkástömegek a munkapiacon a kinálatot emelik, a munkabéreket lenyomják és ezáltal az árupiacon a munkástömegek kereslete formájában jelentkezö vásárlóeröt csökkentik. Szerzö nem állitja azt, hogy a válság egyetlen okát a helytelen, tulhajtott racionalizálásban kell keresnünk, de hangsulyozza, hogy az a krizis elmélyitését idézi elö. Felfogása szerint racionalizálásra, amely lényegében elsösorban emberi munkaerök felszabadulását jelenti és helyes irányban történö haladása esetén az emberi jólét emelésének eszközéül szolgálhat, szükség van. Hogy ezeknek a mozgalmaknak következtében mégis sulyos bajok állanak elö, annak kettös okát leli. Az elsö az, hogy a fogyasztásnak, illetve a vásárlóerönek nem tulajdonitanak általában kellö jelentöséget. A második az, hogy a modern gazdasági felfogás az emberi munkát, mint nem elsörendü és a gépi erövel könnyen és jól pótolható termelö tényezöt tekinti. E két kérdés egymással szorosan összefügg. Az elsö kérdés vizsgálatánál szerzö az u. n. elégtelen fogyasztási elmélet — underconsumption theory — hivének vallja magát. Konjunktura-elmélete szerint a gazdasági életben két, egymással szoros összefüggésben levö körforgás megy végbe: a pénz- és a jószágcirkuláció. Amint a pénzfolyam gyorsasága nagyobb lesz, mint a jószágfolyamé — és ez akkor áll elö, ha sok pénz forditódik termelési és kevesebb fogyasztási célokrá — szóval, ha tulzott takarékoskodás, oversaving, történik, az egyensuly felborul, a válság beköszönt. A fogyasztók vásárlóerejét kell tehát növelni és kevesebb termelöeröt forditani a termelési, többet a fogyasztási javak elöállitására. Hogy ez az elmélet helyes-e vagy nem, az vitatható. Mindenesetre meg kell azonban állapitani azt, hogy Foster és Catchings-el szemben, akik ezen iskola fejének tekinthetök, a vásárlóerö növelésének kérdését bizonyos jövedelemeloszlási konzekvenciák levonása nélkül megoldhatatlannak tartja, igy — feltéve, hogy a kiindulópont helyes — az elöbbieknél megokoltabbnak látszó elméletet hirdet.

A második kérdés fejtegetésénél Hobson abból indul ki, hogy a gazdasági szervezetben müködö termelö-tényezök fenntartását kell biztositani. A jelenlegi gazdasági felfogás sulyos hibája az, hogy az emberi munkaerö fenntartásáról nem gondoskodik kellöképpen, mert erre — bár csak látszólag — komoly szüksége nincs. A racionalizálás folytán munkanélkülivé vált tömegek vásárlóerejüktöl megfosztatnak, a fogyasztók áruátvételre való átlagos képességét csökkentik és a piacoknak a termelés fokozásával arányban álló kibövülését megakadályozzák. A produktivitás tehát tulhaladja a piacok felvevöképességét.

Van-e kivezetö ut? Szerzö e kérdésre határozott igennel felel. Ha az emberi munkát és az anyagi termelési javakat egy kategóriába sorozzuk, a racionalizálás céljának eddigi helytelen értelmezésével szakitunk, akkor a racionalizálási törekvések sulyos balfogásait a limine kiküszöbölhetjük. Ha ugyanis az emberi munkát

és az anyagi termelö tényezöket mint két különböző, de lényegében egy közös célt, a termelést és közvetve az emberi jólét emelését szolgáló eszközt hasonló elbirálás alá vesszük: akkor a takarékosságot, a termelö eröforrások fenntartásához szükséges tényezöt oly módon kell értelmeznünk, hogy ez *minden termelő tényezőre* — tehát *az emberi munkára is* — forditott kiadást jelent. Ilymódon az emberi munkaerönek a magasabb munkabérek formájában történö megerösitése a termelés fokozását idézi elö, de a tömegek vásárlóereje növekedésével a fogyasztási standard emelését is elösegiti, a piacok kibövülését lehetövé teszi és a termelés és fogyasztás egyensulyát, a gazdasági haladást biztositja. Tovább menve, a tömegek életstandardjának emelkedése az igények emelkedését is magával vonja, a standardizált áruk tultermelésének határt szab, a tulhajtott racionalizálást automatikusan lehetetlenné teszi s a fejlettebb, egyéni izlésnek megfelelö árucikkek iránti keresletet növeli. Igy olyan iparágak fellendülését idézi elö, amelyeknél az emberi munka fontos szerepet tölt be és a munkanélküli tömegek elhelyezkedését biztositja. A munkanélküliség, mint a válság kiséröje és elmélyitöje tehát fokozatosan és biztosan megszünik.

Szerzö világnézeti felfogásából következik, hogy a gazdasági életnek ilyen irányu fejlödését a jelenlegi kapitalista gazdasági rendszer mellett elképzelni sem tudja és ezt csak egy bizonyos fajta államszocializmuson alapuló berendezkedésen keresztül véli elérhetönek. Ugyancsak ebböl a világnézeti felfogásból folyik az, hogy a tulzottan erös adópolitikának, mint az államszocializmus felé haladó utnak a hive. Müvének ebben a részében könnyen támadható és erösen kifogásolható tételeket állit fel, igy pl. azt, hogy az erös jövedelmi és örökösödési adó egyáltalán nem befolyásolja a termelö eröt. Könyve egészben véve mégis nagyon érdekes és figyelemreméltó, komoly kisérlet a ruskini elv „There is no wealth, but life" gazdaságtudományos alátámasztására.

Keviczky Loránd.

Somló Béla: A parcellázás és birtokpolitikai jelentősége Magyarországon. Budapest. 1931. A Magyar Pénzügy kiadása.

A szerzö alapos felkészültséggel és bö statisztikai anyaggal tárgyalja a magyarországi ingatlaneldarabolásokat. Szerinte Trianon elött kb. 1,700.000 kat. holdat, Csonkamagyarországon pedig ujabb 200.000 holdat parcelláztak magánuton. A parcellázás gazdasági és jogi fogalommeghatározásánál idézi a Darányi-féle 1909. évi telepitési törvényjavaslatot és indokolását. Ennél jobb meghatározást szerzönk se tud. A mai tételes jogi szabályozásnál ismerteti a földreformtörvény (1920 : XXXVI. t. c.) idevágó rendelkezéseit. Az I. fejezet ezenkivül a parcellázással mint üzleti vállalkozással foglalkozik. Ez a könyv leginkább gyakorlati része, amit a „Függelék"-ben közölt becslési jelentések, szerzödési és törlesztési iratminták a parcellázással hivatásosan foglalkozók elött különösen becsessé tesznek. A II. fejezet a parcellázás történetével, a III. fejezet a parcellázás eredményeivel és jövö kilátásaival foglalkozik. A parcellázás bel- és külföldi — bár nem teljes — irodalma és a parcellázások, valamint telepitések táblázatai egészitik ki a könyvet. A táblázatok közül különös figyelmet érdemelnek azok a tér-

képek, amelyek szemléltető módon mutatják, mennyire kevés történt nálunk a *tervszerü* földbirtokpolitika terén a világháboru kitöréséig. A történelmi visszapillantásban szerzönk rámutat a 48-as törvények birtokpolitikai hatásaira, a földnélkül maradtakra, és a más nemzetiségü volt jobbágyok földtulajdonhoz juttatására. Legérdekesebb az az előadása, amely a mult század 80-as éveinek kivándorlását kapcsolja össze egyrészről a nagyobb arányu parcellázások megindulásával, másrészről a nemzetiségek térfoglalásával. Rámutat arra is, hogy az ingatlaneldarabolásnak mások voltak az adottságai a Felvidéken, Erdélyben, a Dunántul és az Alföldön.

Szembeállitja szerzönk a parcellázással az 1920. évi XXXVI. t. c.-vel meginditott földreformot is, mely 10 év alatt 1,200.000 kat. holdat juttatott a kisembereknek. A parcellázás javára irja, hogy az a természetes kiválasztás utján, évtizedek lassu munkájával juttatta földhöz az életképes gazdasági egyedeket. Ezzel szemben a földreform terhére irja, hogy mint minden állami akció, ez is a résztvevök kiválogatásánál olyan jogcimeket volt kénytelen alapul venni, melyek a rátermettség, szakértelem és önállóságra való hajlam figyelembevételét nélkülözik. Kifogásolja a juttatott földek jogi kötöttségét is, továbbá azt, hogy a megváltás árát csak az ország egyetemének megterhelése mellett sikerült kiegyenliteni. Helyteleniti azt is, hogy ámbár a reform a gazdasági élet nem csekély megrázkódtatásával járt és az állam részéről is áldozatot követelt, mégis *a törvény által tervezett földhözjuttatás arányait meg sem közelitette.* Végül azonban elismeri, hogy az akkori idökben mégis az volt a reform föfeladata, hogy a felizgatott tömeghangulatot lecsillapitsa s az egyes érdekkörök között a megbolygatott egyensulyt helyreállitsa, *amit* — szerzönk szerint — *a reformnak sikerült is megoldania.*

Legfontosabb és leginkább időszerü a könyvnek az a része, mely a parcellázás *jövőjével* foglalkozik. Itt szerzönk rámutat arra, hogy mezögazdasági kis üzemeinket ma még inkább kell szaporitani, mint ahogy az eddig történt. E téren el *kell* menni addig, ameddig a mezögazdasági népszaporulat elhelyezése kivánja. Belátja azonban szerzönk, hogy a mai rossz gazdasági viszonyok közt a *magánparcellázás* szinte lehetetlen. Parcellázni ma *csak állami támogatással* lehetséges. Adókedvezmények mellett, szerzönk azt is kivánná, hogy a vételárhátralékok kamatterhét az állam viselje.

Somló könyvének vezérgondolata az, hogy mennyire egészséges volt a magánparcellázás és mennyire káros az állami beavatkozás. De mégis beismeri, hogy az állam elött közömbös régi magánparcellázások a közérdeket nem mindenben szolgálták (pl. nemzetiségek terjeszkedése) és hogy ma a magánparcellázás nem számbajöhető birtokpolitikai eszköz. Hangsulyozni kell tehát szerzövel szemben azt, hogy a *magánparcellázás* — bármennyire is elősegitette a multban a megfelelöbb birtokmegoszlást — *nem egyetlen eszköze a birtokpolitikának* és hogy hiba volt azt annak idején a „laissez faire" szemszögéből kezelni. A magánparcellázás hibája birtokpolitikai szempontból az, hogy csak ott segit, ahol alacsony áron eladó nagyobb földbirtokkal szemben anyagilag vevőképes kisemberek állnak. De se ott nem segit, ahol éppen az uradalmak miatt gyér a lakosság, se ott nem használható, ahol a sürü népességet felszivó nagybirtok hiányzik. Az 1920 : XXXVI. t. cikkel meginditott reform lényegileg minden községre kiterjedö kényszerparcellázás volt, s

éppen a parcellázás mivoltához tapadóan az a hibája, hogy a legnagyobb birtokokat aránylag legkevésbé vette igénybe, mig a kisebb nagybirtokokat erösebben megnyirbálta. A forradalmak után azonban várni nem lehetett; ezért kellett a kényszerparcellázást mint az aránylag leggyorsabban alkalmazható müveletet lefolytatni. Igaz, a törvény elvileg megengedte a reform keretében a telepitést is, de az ehhez szükséges anyagiakat nem adta meg. Ha tehát a jövöről beszélünk, ne térjünk vissza a multban már elhasznált és részben saját magunk ellen forditott birtokpolitikai eljáráshoz: a magánparcellázáshoz. A „van elég eladó föld" jelszava nem oldhatja meg a szaporodó földmives lakosság és a nem szaporitható föld arányba hozatalának kérdését. Mert ez csak *tervszerü* politikával oldható meg, a nagybirtok eladása pedig *esetleges* és sokszor éppen ott nincs eladó föld, ahol a népsürüség feszitö ereje a legvészthozóbb. Ezen az a forditott eset se változtat, hogy viszont lehet eladó föld ott, ahol kevés a nép és nincs elég vevö. Ilyenkor a sok népnek a sok földhöz áthelyezése, vagyis a telepités segithet. Ha tehát állami feladat a birtokpolitika és az az államtól áldozatot is követel, ezt ne elsösorban a magánparcellázásra forditsuk, hanem azokra a többi eljárásokra (pl. telepités, szövetkezés, munkásvándorlások támogatása, földteherrendezés, tagositás), amelyek az esetekhez való alkalmazkodást s ezzel a tervszerüséget inkább megvalósitják.

Mattyasovszky Miklós.

György Ernő: A z i n f l á c i ó m é r l e g e. Közgazdasági Könyvtár XII. kötet. Budapest, 1932. 54 oldal.

Az inflációs korszak gazdasági mérlegének megrajzolása nem könnyü feladat. Fokozza a nehézségét, hogy a pénz-, érték,- áru- és munkapiacok összefoglaló és kimeritö statisztikai adatgyüjteménye mindezideig nem áll rendelkezésre. Néhány részletkérdésre vonatkozó tanulmány megjelent ugyan, de a sok tanulságot magában rejtö és sok gazdasági törvényszerüséget igazoló inflációs periódus gazdaságtörténetének megirására nem történt még komoly kisérlet. Éppen ezért értékes *György Ernőnek* statisztikai alapokon nyugvó, mélyenszántó tanulmánya, amely remélhetöleg e téren nem marad elszigetelten.

Magyarországon az infláció a háboruval vette kezdetét. Ausztria-Magyarország ugyanis a háborus kiadások legnagyobb részét (94.8%) kölcsönökből fedezte és az összes hadviselö felek közül a legeröteljesebben vette igénybe a Jegybankot, aminek a tökeszegénységen kivül kétségtelenül a nyiltadóztatás teherpróbájának kikerülése volt az oka. 1914-ben az Osztrák-Magyar Bank jegyforgalma 2130 millió, az aranykészlet pedig 1298 millió aranykorona volt. 1918 október végén a jegyforgalom 31.483 millióra duzzadt, az aranykészlet ellenben 267 millióra zsugorodott össze. A koronát ebben az időben Zürichben 43.74-es alapon jegyezték, vagyis ekkorára értékének több, mint felét elvesztette.

Az infláció mérlegének megrajzolásánál szerzö mindenekelött a 32.7 milliárd koronát kitevö háborus költségekből eredö veszteségeket veszi számba. Ennek az összegnek csak 5.18%-át sikerült adóból fedezni. 53.0%-a hadikölcsön, 36.6%-a függökölcsön, 5.12%-a pedig külföldi hitelezö utján szereztetett meg. A háborus célokra különböző cimeken igénybevett kb. 29 milliárd korona a pénz elérték-

telenedése folytán értékben megsemmisült. Az inflációnak romboló hatása természetesen elsősorban a hadikölcsönjegyzőket érintette, akik igy egyszeri nagy vagyonadó formájában vették ki részüket a háboru finanszirozásából. Az infláció azonban a belső tőkeképződés folytán előállott többi tőkéket is a legnagyobb mértékben elpusztitotta. A magyar takarékpénztárak, földhitelintézetek és szövetkezetek takarékbetétállománya, amely 1915 decemberében 3113 millió aranykoronára rugott, a pénz elértéktelenedése folytán 1920 decemberében 70 millióra csökkent. A tőkeképződés másik lényeges forrását, a biztositást is sulyosan érintette az infláció értékromboló hatása. A szerző kiemeli még a részvényekben elhelyezett tőke nagyarányu értékcsökkenését is. A lajstromozott részvények értéke 1913-ban 4164, 1924-ben 1007, 1925-ben pedig 816 millió aranykoronára rugott.

Az infláció a társadalmi osztályok életszintjét is mélyreható módon érintette. A vagyontalan, munkából élő rétegek számára hatása abban jelentkezett, hogy a munkabér nem tudott lépést tartani a pénz elértéktelenedésével és a bérek és a szükségleti javak árai között szinte áthidalhatatlan hézagot teremtett, ennekfolytán a munkabérekből élő osztályok életszinvonala ijesztő módon lesüllyedt. A szellemi munkából élő tisztviselő-osztályt azonban az infláció még jobban érintette, mint a munkástársadalmat. Az 1920. évi fizetések ugyanis egyetlenegy tisztviselői kategóriában sem érték el a békebeli fizetés 50%-át. A köztisztviselői kar az inflációs periódus alatt 2800 millióval kapott kevesebbet, mint amennyit rendes békebeli illetményei alapján élvezett volna.

A földbirtok számára az infláció előnnyel járt, mert a koronaértékben felvett jelzálogos terhek a pénz elértéktelenedése folytán könnyüszerrel kifizethetők voltak. A magyar földbirtok megterhelése 1915 végén 2497, 1922-ben pedig 1536 millió korona volt. Ez utóbbi azonban aranykoronában kifejezve már csak 3.4 milliót képviselt. Azzal az előnnyel, amelyet a földbirtokok számára a jelzálogos terhek gyors kifizetése jelentett, szemben állanak azonban azok a tehertételek, amelyeket a belföldi tőkeképződés pusztulásán kivül a drága kamattételek és a hosszu lejáratu hitelek megszerzésével járó egyre fokozódó nehézségek jelentettek.

Az infláció terhére kivánja irni még szerző azokat a mélyreható tévedéseket is, amelyek az inflációs korszak után a hitelviszonyok alakulásában jelentkeztek. Az infláción átesett országokban ugyanis *a pénz inflációját hitelinfláció váltotta fel.* A kölcsönöknek az infláció alatti korszakban tulságosan könnyü módon való visszafizetési lehetősége később is kecsegtetőleg hatott és ujabb és ujabb hitelek könnyelmü igénybevételére vezetett.

György Ernő tanulmánya megcáfolhatatlan bizonyitékot szolgáltat arra nézve, hogy az infláció a gazdasági élet erőforrásait lényegesen legyöngitette és a nemzeti vagyon és jövedelem számára sulyos vérveszteséget okozott. Ha kevés egyénnél meggazdagodásra vezethetett is, végeredményben széles tömegeket szegényitett el és a gazdasági erők normális müködésének megakadályozásával gazdasági életünket a demoralizációs folyamat iszaptömegével árasztotta el. Könyvéből mindenesetre levonható az a tanulság, hogy a megujhodás utja nem vezethet ujabb inflációs irányba.

Sipos Sándor.

E. Lemonon: La Nouvelle Europe Centrale et son Bilan Économique. 1919—30. Alcan, Paris, 1931. 259 old.

Nehéz vállalkozás könyvet irni egy sose látott ország, illetve egy kontinensrész gazdasági viszonyairól akkor, amidön a szerző a nyelvismereteknek is hijján van. Ha még ehhez hozzátesszük, hogy a szerzönek a földrajzról és melléktudományairól nincsenek kellö ismeretei és például a nemzetközi Dunáról még ma is mint „*Danube austro-hongrois*"-ról beszél: alig lesz jó az a vélemény, amit magunknak e könyvről alkotunk. Pedig Középeurópa gazdasági kérdéseinek oly szemszögből való tárgyalása, mint ahogy azt szerzönk teszi, nemcsak hogy figyelmet kell, hogy érdemeljen, hanem fontos aktualitást tárgyal a középeurópai szolidaritás elvével. Ezt mint Dunaszövetséget, „*Confédération Danubienne*"-t képzeli el könyve bevezetésében, majd ennek korolláriusaként állitja szembe a Balkán államok szövetségét és gazdasági szolidaritását. Természetes mindig a „fennálló szerződések keretei között" és ugy, hogy valahogy a *status quo*-n csorba ne essék. Már itt is meglátszik az egyoldalu francia forrásokból való tájékozódás és az, hogy a szerzö anyagát tulnyomóan a francia külügyminiszterium által szerkesztett és franciául kiadott periodikus sajtószemelvényekből szedte. Ha ez igy van, kár minden pillanatban az illetö sajtóorgánumra magára hivatkozni, mert igy a könyv ugy fest, mintha csupán idegen ujságokból vett cikkek kivonata lenne. Pedig erről a kérdésről franciául is jelent meg sok kiváló munka, amelyeket megemlitve sem találunk. Hogy mingyárt az elsö fejezetnél maradjunk, amely Ausztriáról szól, nem találkozunk a *Layton-Rist*-féle népszövetségi jelentéssel, amely az osztrák szanálás abc-je, s ahol az egész háboru utáni osztrák helyzet nagyszerüen van ismertetve, olyan statisztikai felkészültséggel, hogy az szinte párját ritkitja. Ehelyett szerzönk megelégszik a jelenlegi osztrák kormány külpolitikájának és az Anschluss propagandának ismertetésével és mindössze egyetlenegy statisztikát ad az osztrák importról és exportról a 42. oldalon. Az a tény, hogy tulsok a könnyü publicisztika ebben a munkában, annak komoly tudományos voltát veszélyezteti.

Magyarországról a második fejezet szól. Értesüléseinél hivatkozik a már emlitett magyar ujságcikkek francia forditásaira. Szó van itt a magyar külpolitika orientációjáról, a revizióról, amelyet nem tart szükségesnek, mert szerinte Magyarország, amely a háboru után gazdasági téren oly nagy erőfeszitéseket tett, máris bebizonyitotta élniakarását. Nem tudom, honnan veszi szerzö optimizmusát a magyar államháztartás helyzetére vonatkozólag, hogy ily nyilatkozatot tesz:... „budgétairement la Hongrie est en meilleure posture que n'était la Hongrie d'avant guerre", holott tudvalevö, hogy csak külföldi kölcsönnel és az adózópolgárok mily megterhelésével sikerült az államháztartás egyensulyát fenntartani. Továbbá, ha eljött volna hozzánk szerzö és látta volna omladozó malmainkat, vagy ha olvasta volna kiváló Statisztikai Hivatalunk által szerkesztett francia nyelvü kiadványainkat, bizonyára nem beszélne igy a magyar malomiparról: „l'industrie meunière dont Budapest était avant la guerre le plus grand centre de l'Europe... a pu reconquérir une large partie du terrain perdu". Holott a tény az, hogy 1913-ban, a mai területre vonatkoztatva, 5.084.124, 1931-ben pedig csupán

1,288.534 q lisztet exportáltunk. Trianoni veszteségeinket 10 sorban intézi el anélkül, hogy nyersanyagszükségletünket és importunkat behatóan vizsgálná, s anélkül, hogy szólna államháztartásunk roppant személyi kiadásairól, amelyek költségvetésünk legtetemesebb tételeit teszik.

Ilyen és hasonló kitételek mutatják azt a nagy tájékozatlanságot, amelyben a francia közvélemény ma is leledzik és indokolják a külföldön végzett felvilágositás és ismeretterjesztés nagy jelentőségét a magyar gazdasági élet jövendő alakulása szempontjából.

Csikay Pál.

Dr. Schacher Gustav: Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. Ferdinand Enke Verlag. Stuttgart, 1932. 286. l.

Szerző, akinek *„Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte“* cimü könyve a Németországtól távolabb fekvő délkeleti államok gazdasági viszonyaira vetett fényt, ebben az ujabb müvében annak a három utódállamnak fizikai, politikai és gazdasági strukturáját adja, amelyek sulypontja a földarabolt osztrák-magyar monarchia területére esik. Bevezetésül utal azokra a változásokra, amelyek a békeszerződések nyomán adódtak. A határok megnövekedése, a területi viszonyok módosulása, Bécs befolyásának jelentös csökkenése és az uj országok autarkiatörekvései, továbbá egy határozott délkeleti, balkánizáló befolyás jellemzik ezeket a változásokat. Annak a két országnak, amely szintén jelentös részt nyert a dunai nagyhatalom területéből, amely azonban sulypontját illetöen továbbra is megmaradt régi területén — Jugoszlávia és Románia ez a két ország — további sajátos problémája „az uj területek odacsatolása a régi állami és gazdasági organizmushoz és mivel e területek kulturális és gazdasági tekintetben a régieknél magasabb fokon állottak, ebből az uj területek nivójának csökkenése adódott, ami viszont szakadatlan harcot vont maga után nyugati és keleti — kulturális és gazdasági — erök között“. Ezek a balkánizáló áramlatok a környezö országokban a háboruelötti értelemben vett balkánizálódást vontak maguk után, amennyiben az utódállamok „sakkfigurákká váltak a nagy európai játékban“. Ezt nagyban elösegitette a politikai motivumok érvényesülése a gazdaságiak rovására, ami kicsucsosodott abban a törekvésben, amely az egyes államok külpolitikai orientációját távolabbi harmadik hatalmak felé irányitotta, nem pedig egymás felé. Igy „Ausztria Berlin, Magyarország Róma, Csehszlovákia pedig Páris felé tekintett“.

A könyv azonos módszerrel vizsgálja a három ország viszonyait és pedig egy-egy fejezetet szentel mindeniknél a terület, népesség és alkotmány, továbbá a nemzetgazdaság, végezetül pedig a külkereskedelem és külkereskedelmi politika kérdéseinek. Magyarországgal kereken száz oldalon foglalkozik.

Történeti visszapillantás után bö statisztikai adatok — részben az 1930-as felvétel anyaga — alapján mutatja be szerző hazánk legujabbkori történeti és gazdasági fejlödését. A politikai viszonyok taglalásánál megállapitja, hogy Magyarországon és a szomszéd államokban egyaránt fennáll az ellentét a politikában érvényesülö tendenciák és a közgazdasági létfeltételek közt. Állami pénzügyeink

háboruutáni alakulásának, a szanálásnak, a valutareformoknak és a Nemzeti Bank szervezetének vázlatos, de áttekintő ismertetése után rátér Magyarország közgazdaságának, nevezetesen termelési ágainak ismertetésére. A mezőgazdasági termelés vizsgálatánál leszögezi, hogy „a legfontosabb magyar agrártermékek kiviteli lehetőségeinek helyreállitása a magyar kereskedelempolitika legfontosabb célja". Az elektrifikálásról szólva rámutat arra, hogy „a külföld csak nehezen határozhatta el magát a helyi szervekkel folytatandó tárgyalásokra a villamositás ügyében és az a benyomás nyerhető, hogy legkielégitőbb eredményre az ujabban követett mód vezet, amely a szakmabeli vezető vállalatoknál való részesedésből áll". A kereskedelem, a forgalom, tőkepiac, nemzeti vagyon és bankügy érintése után Sch. részletesen foglalkozik a magyar-német árucsere kérdésével. Rámutat a német kontingens állandó növekedésére a magyar összimporthoz viszonyitva, még a válság legutóbbi éveiben is, amivel szemben a Német Birodalomba irányuló magyar kivitel, — nemcsak az agrártermékek árcsökkenése folytán, de a különböző egészségügyi rendelkezések következtében is — állandóan csökken. Igy különösen érezhető a visszaesés a magyar huskivitelnél 1926 és 1928 között. Szerző fejtegetéseiben odakonkludál, hogy „a német-magyar kereskedelmi forgalom számára az az eleve furcsa és tartósan aligha is megmaradó állapot adódik, hogy az az ország, amely a magyar külforgalomban ipari kivitele révén is jogosan, különösen kiváló helyet foglal el, melyet a válság éveiben is megörzött, sőt, kiépitett, ez az ország a magyar kivitel legfontosabb tételeiből ugyszólván egyáltalán nem kér részt. Miként a Magyarországból eredő gabonabehozatalnál, ugy itt is a német kereskedelempolitikának egyoldalu, agrárprotekcionisztikus beállitottságáról van szó". Schacher rámutat arra a veszélyre, amely ezáltal fenyegeti a német ipari érdekeket és amely annál nagyobb, mivelhogy a magyar iparosodás a többi délkeleteurópai államénál egészségesebb alapokon nyugszik. továbbá, mivel a német iparnak erős — elsősorban cseh és osztrák — versennyel kell itt megküzdenie.

A magyar külkereskedelmi politika és a külkereskedelmi szerződések ismertetésénél szerző megállapitja, hogy „a magyar kereskedelempolitika eddigi utjai helyesek és eredményesek voltak, dacára annak a rendkivüli megterhelésnek, amely Közép- és Délkeleteurópára nehezedett és nehezedik a válság éveiben".

A jövő kibontakozáshoz vezető utak és módok tekintetében szerzőnek az az álláspontja, hogy legfontosabb közös célja az utódállamoknak kedvezőbb és kiegyenlitettebb elhelyezési lehetőségek teremtése, amiből nem kapcsolható ki Németország sem. „a mezőgazdasági termények legfontosabb középeurópai piaca". Végső fokon elkerülhetetlennek tartja az utódállamok ujbóli egybekapcsolását, ami felé első és legfontosabb lépés ez államok kölcsönös lemondása tulhajtott autarkiatörekvéseikről. A gazdasági adottságokkal és lehetőségekkel való józanabb számolás létfeltétele „egy lakályosabb Középeurópa jobban megszervezett gazdasági épületének".

A könyv tárgyilagosan és egypár jelentéktelen hibától (mint a magyar mezőgazdasági üzemtipusok megoszlása) eltekintve, megbizhatóan adja képét a tárgyalt országok gazdasági strukturájának és gazdaságpolitikai törekvéseinek.

Viener András.

Folyóiratok szemléje.

Annali di Economia.

Volume 7 No 1—2 1931 Anno IX.

Costantino Bresciani-Turroni: Le vicende del marco tedesco. A valutáris problémák iránti nagy érdeklődés, amely az ujabb közgazdasági irodalomnak Olaszországban talán legsajátosabb vonása, onnan ered, hogy Olaszország, ahol a rendezetlen háboru utáni állapotokat a fasizmus vasfegyelme aránylag hamarosan megszüntette, ment maradt a pénzértéknek oly ingadozásától, amely Európa többi államában majdnem mindenütt a gazdasági számitásokat fenekestől felforgatta. A devalváció középeurópai mérvét egyáltalán nem ismerték náluk s a lira árfolyamát részint bel-, részint pedig külföldi kölcsönökkel támasztva alá, hamar hozzákezdhettek ahhoz a céltudatos valutapolitikához, melynek egyetlen célja a pénzérték stabilitása lett. Külföldre kell tehát példáért menniök azoknak, igy az olaszoknak is, akik a pénzelmélet történetének háboru utáni fejezeteihez akarnak adatokat szerezni, mert hiszen az olasz pénz példája alkalmatlan arra, hogy mint tipikus, széles perspektivát visszatükröző jelenség vizsgáltassék. Tanulmányunk szerzője nem kevesebb, mint XI. fejezetben és 569 oldalon foglalkozik a német valutatörténet háborus és háboru utáni szakaszaival. Nagy érdeme e tanulmánynak az, hogy nem marad meg a valutapolitika szüken elhatárolt területén, hanem tulmenve azon, kiterjeszkedik a német gazdasági élet összes jelenségeire, ugy hogy műve gazdaságtörténeti vonatkozásban is egészen kiváló. A bevezetésben mingyárt rátér a márka elértéktelenedésének főokaira, amelyek közül a legfontosabbal, a tulzott bankjegykibocsátással foglalkozik. Kiemeli azt az összefüggést, ami a kereskedelmi mérleg és az infláció között van s itt bőven foglalkozik a márka elértéktelenedése által különösen érintett iparágak konjunkturális helyzetével, s a gazdasági ciklusok egymásrakövetkezéséből és a pénz elértéktelenedéséből értékes következtetéseket von, hogy végül rátérjen a quantitási elmélet által meglátott azon igazságokra, amelyek a német devalvációnál is érvényben maradtak. Az első fejezet a márka kurzusának értékváltozásairól és ezeknek az árakkal való összefüggéséről emlékezik meg. Itt a fegyverszünettől egészen 1923-ig bezárólag igen érdekes statisztikákat találunk. A második fejezet arról az elhajlásról szól, amely a márka külső és belső értékének ingadozásánál fennállott, s részletesen méltatja a vásárlási erők paritásának „*parità delle capacità d'acquisto*" elméletét s utal arra a rugalmasságra, amely az árak alkalmazkodási képessége s a pénz értékének ingadozása között fennáll. A harmadik fejezet az államháztartásnak van szentelve, a kereskedelmi és fizetési mérleg alakulásának, illetve helyzetének a Ruhr megszállás kritikus ideje alatt. Majd tisztán pénzügyi térre csapva át, ismerteti az adózás és az infláció közötti viszonyt, a Birodalmi Bank kamatpolitikájának főbb fejezeteit. A negyedik fejezet tisztán pénzelméleti kérdéseket tárgyal és *Marshall*, valamint *Keynes* nézeteit adja vissza az inflált pénzérték csökkenésére vonatkozólag. Kiemeli ez utóbbinak azt a megállapitását, hogy a for-

gási sebesség meggyorsulása az infláció egyik szimptomája s pusztitásában az inflációval magával egyenlő. A tanulmány irója *Bortkievicz* nézetén van, aki szerint nincs okozati összefüggés infláció és forgási sebesség között. Marshall meggyőződése, hogy a diszponibilis tőkék nagysága s vásárló ereje „*capacità d'acquisto disponibile*" közvetlenül gyakorolná hatását az inflációra, szerinte hipotetikusnak látszik. Az ötödik fejezet a monopol alakulatokról emlékezik meg s arról a folyamatról, amely az infláció alatt a „substanz megmentése" néven lett ismeretes Németországban s amelynek folyománya az volt, hogy a nagyipari vállalatok az inflált részvényeken át felszivták a kisebbeket, vagyis rossz pénzért „*Sachwert*"-eket vettek. A Stinnes alakulatok keletkezése esik ebbe az időszakba. Az a krizis, amelyet szerző a „takarékosság válsága" néven emlit, szintén ide tartozik s jelzi a betétek rendkivüli elértéktelenedését s azt a processzust, amely az improduktiv munka elterjedése által a jövedelemeloszlásban oly káros alakulásokat hivott életre. A hatodik fejezetben a külkereskedelmi mérleg tételeit veszi sorra és kimutatja, hogy a német statisztikák nem tüntetik fel hűen az exportált értékeket, mert a használt indexszámok nem alkalmasak a pénzértékváltozás pontos kifejezésére. Felfogása szerint a német exportnak rengeteg láthatatlan tétele volt, mint például a külföldiek vásárlásai a márkaesés alatt és amelyek statisztikai felvételeknek szintén nem szolgálhattak alapul. Azok a konfrontációk, amelyek az export- és importtételek összehasonlitásából származnak, már sokkal hasznosabbak, mert tanulságosan tüntetik fel azon termelési ágakat, amelyek az infláció alatt is oly hatalmas fellendülésről tanuskodtak s amelyek a külföld szemében nem egyszer a prosperitás jegyében tüntették fel Németországot. A hetedik fejezetben a tanulmány irója az ipari részvények alakulásáról számol be s áttekinti a pénzromlás kritikus időszakát 1918—1923 között. Majd szól a részvényárfolyamok aránylagos emelkedéséről 1922—1923 körül, azután az aranymérlegeknek a német gazdasági életre gyakorolt hatásáról, az ismert főbb ipari csoportok tőkeerejéről, s azokról a tényezőkről, amelyek ezt az infláció ideje alatt és után befolyásolták. A nyolcadik fejezetben az infláció által teremtett szociális bajok szerepelnek, a hadinyereségek, stb A szerző a francia közgazdák ama csoportjához tartozik, akik nem akarnak értékek és vagyonok eltünéséről, hanem csupán vagyonok eltolódásáról tudni. A munkabéreket illetőleg bizonyos tendenciát lát a nivellálódás felé és statisztikai uton szemlélteti aztán mind a munkanélküliséget, mind pedig a munkabérek alakulását, hogy végül az infláció morális és demografiai hatásairól emlékezzék még meg. A következő fejezetek a német gazdasági élet stabilizációjának vannak szentelve, amelyek közül az egyik „*La crisi della stabilizzazione monetaria*" találó cimet viseli, jelentve, hogy a válság akut, ma is tart még, s hogy rajta szerző szerint csupán a racionalizáció segithet. — *Recenzioni e annunci*, Rassegna Bibliografica. *Cs. P.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

34. Band, Oktober 1931. Heft 2.

Dr. Otto von Zwiedineck-Südenhorst: Die Arbeitslosigkeit und das Gesetz der zeitlichen Einkommenfolge. — Dr. Hero Moeller: Rationalisierung und Arbeitslosigkeit. — Dr. Wilhelm Röpke: Praktische Konjunkturpolitik. A német kormány 1931. januárjában Brauns, volt birodalmi munkaügyi miniszter, elnöklete alatt bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy a munkanélküliség és következményei ellen való küzdelem alapvető problémáit vizsgálat tárgyává tegye és erről szakvéleményt terjesszen a birodalmi kormány elé. (A bizottság tagjai közt volt jelen cikk szerzője is.) A bizottság feladatát, amely lényegileg az állami beavatkozás lehetőségének és határainak megvizsgálására irá-

nyult, tágabb értelemben fogta fel és egységes konjunkturapolitikai programot adott. Vizsgálódásainak eredményeit három jelentésben foglalta össze. Az első jelentés a munkanélküliség enyhitésére egyfelől a munkaidő megröviditését, másfelől a kettős kereseti lehetőségek csökkentését javasolja. A normális munkaidő heti 40 órára volna korlátozandó. Tekintettel azonban a vállakozók aggályaira és technikai nehézségekre, ezt nem lehetne általánosan kötelező érvénnyel, hanem csupán bizonyos iparágakra nézve kimondani. A tarifaszerződéseket a változott helyzethez kellene alkalmazni, ami — a szerző szerint — lényeges bérleszállitással járna. Ami a kettős kereseti lehetőségeket illeti, a szerző ez ellen irányuló általános intézkedéseket igazságtalanoknak tart, mert azok a kiválóbb képességek elnyomását jelentik. A bizottság mellékfoglalkozásnak elvileg való megtiltását csak a nyilvános jellegü hivataloknál és vállalatoknál alkalmazásban állókra nézve javasolja és nem tartja keresztülvihetőnek a férjhezmenő női tisztviselők elbocsátását. Az esetleges mellékfoglalkozást azonban uj alkalmazásnál és elbocsátásnál feltétlenül figyelembe veendőnek mondja. — Második jelentésében a bizottság az egész konjunkturális helyzetet vizsgálat tárgyává teszi és abból a megállapitásból indul ki, hogy a konjunktura hanyatlásának a fő tünete a hosszulejáratu tőkebefektetések csökkenése. Ez elsősorban a tőkejavakat előállitó iparágak foglalkoztatottságának a visszaesésében jelentkezik, majd a kölcsönhatások folytán a többi termelési ágakra és az egész gazdasági tevékenységre korlátozó hatást gyakorol. Ujabb fellendülés megindulásához a tőkepiac megjavulása és a vállalkozói kedv megélénkülése szükséges. Ami az első előfeltételt illeti, a bizottság csak hosszulejáratu külföldi kölcsönnek elviselhető kamatláb mellett való felvételétől remél segitséget. Ezt a rövidlejáratu külföldi adósság konszolidálására kivánja forditani, mely művelet a bizottság véleménye szerint a belföldi tőkeképződésre ösztönzőleg fog hatni. Mivel pedig a jelenlegi sulyos depresszió és bizalmi válság hatása alatt egyelőre nem lehet számitani arra, hogy a termelés rendelkezésére álló uj hosszu lejáratu tőkék hasznositását a magánvállalkozás kezdje meg, a közületeknek jut a feladat, hogy beruházási munkálatok utján a konjunkturának a szükséges első inditó erőt megadják. Természetesen e program sikere bizonyos feltételek fennforgásától függ, mint pld. rendezett közületi pénzügyek, takarékosság a köz- és magánháztartásokban, a valuta értékállandósága, a belpolitikai helyzet megnyugvása. — E javaslattal szemben elhangzott az a kritika, hogy a jelenlegi válság elkerülhetetlen, sőt részben szükséges jelenség, mert a jó konjunktura ideje alatt kifejlődött, de később életképtelennek bizonyult alakulatoktól a gazdasági életet megtisztitja, s ezért nem helyes ennek lefolyásába erőszakosan beavatkozni. Jelen cikk szerzője ezzel szemben rámutatott arra, hogy a válság időtartama már eddig is tullépte azt a határt, ameddig — fenti funkció betöltéséhez — szükségesnek volt mondható és tiltakozik az ilyen felfogásban megnyilvánuló konjunkturapolitikai nihilizmus ellen. Arra az ellenvetésre, hogy Németország egymagában nem kisérelheti meg az elsősorban a világválság által előidézett német válság megszüntetését, a szerző azt feleli, hogy éppen a rövid lejáratu külföldi adósság konszolidálása fogja Németországnak a válság enyhitéséhez szükséges viszonylagos pénzügyi függetlenséget megadni. — A bizottság harmadik jelentésében a munkanélküliek segélyezésének a kérdésével foglalkozik és a végleges megoldást a munkanélküliség csökkentésében látja, ami fenti program megvalósitása utján volna elérhető. — *Dr. Thomas Balogh: Löhne, Arbeitslosigkeit und Zölle.* Angliában az árszinvonalnak az utóbbi években bekövetkezett csökkenése dacára a munkabérek változatlanok maradtak, ami — a növekvő szociális és egyéb terhekkel együtt — a termelésre bénitólag hatott. A munkanélküliség ennek folytán egyre fokozódott s a munkanélküliek segélyezése a vállalkozókra ujabb terhet jelentett. Az angol ipari ter-

melés elvesztette a külföldön való versenyképességét, aminek a behozatal emelkedése és a kivitel hanyatlása, azaz a külkereskedelmi mérleg növekvő passzivitása volt a következménye. Ezzel egyidejüleg a tőkének a belföldön való felhasználásától várható haszon csökkenése állandó tőkekivitelt vont maga után. Ebből a helyzetből elméletileg több kivezető ut kinálkoznék, amelyeknek azonban többé-kevésbé leküzdhetetlen nehézségeik vannak. Keynes leginkább a behozatalnak vámok bevezetése után való csökkentését tartja alkalmas megoldási módnak. Ezzel szemben Haberler a szabadkereskedelem elvének a feladását elutasitja, noha speciálisan az angol helyzettel nem foglalkozik. Viner Keynes állásfoglalását nem elméleti alapon, hanem politikai okokból támadja, mert szerinte vámok az angliai helyzeten aligha javitanának, a világgazdaságra azonban ártalmasok volnának. Robbins a szabadkereskedelmet Anglia jelenlegi helyzetében is fenntartandónak véli. Jelen cikk szerzője utóbbi irók által Keynes felfogása ellen felhozott érveket nem tartja elég meggyőzőknek s azok beható megvizsgálása után arra a következtetésre jut, hogy csak a munkabérek merevségének a megszüntetése vagy a védővámok bevezetése állithatja helyre Anglia nemzetközi pozíciójának egyensulyát. — *Wladimir Woytinsky: Die Preisbewegung der Jahre 1901—1912 und 1925—1930.* — *Dr. Fritz Burchardt: Die Schemata des stationären Kreislaufs bei Böhm-Bawerk und Marx, I.* — *Dr. Robert Michels: Das Problem der Strukturänderung in einigen südamerikanischen Staaten.* — *Dr. Wilhelm Britzelmayr: Zur Problematik internationaler Reallohnvergleiche.* — *Chronik, Berichte und Materialien. Dr. Max Roscher: Der Internationale Post- und Schnellnachrichtenverkehr im Jahre 1930/31.* — *Dr. Hermann J. Held: Chronik der Handelsverträge 1929.*

Ó. P. Z.

Zeitschrift für Nationalökonomie.

Bd. II. Heft 3. Abgeschlossen am 15. Januar 1931.

Ricci, Umberto, Kairo: Die statistischen Gesetze des Gleichgewichtes nach Henry Schultz. Ricci professzor e cikkével folytatja a jelenkori amerikai közgazdák művének kritikai ismertetését, melyet H. L. Moore-ral kezdett meg. Jelen cikk Schultz „Statistical laws on demand and supply, with special applications to sugar" c. művével foglalkozik. — *Wyler, Julius, Bern: Die „subjektive" und die „objektive" Seite der Grenznutzentheorie. Ein Beitrag zur allgemeinen und zur wirtschaftlichen Werttheorie.* Szerző a határhaszon objektiv oldala alatt nem a ritkaságra, a jószágmennyiségre gondol, nem az érték nagyságának egy külső momentumára, hanem magára az értéknek a kvalitására. Kiindulva az általános értékelméletből, keresi a gazdasági érték helyét az értékek birodalmában s ezt az objektiv szellem jelenségei között találja meg. — *Bilimovics, Alexander, Laibach: Kritische und positive Bemerkungen zur Geldwerttheorie. I.* Szerző először a mennyiségi elmélet Fisher-féle formuláját védi meg az ellen a vád ellen, hogy egyszerü truizmus lenne; főleg Michaelis ellen, aki szerint a formulának csak akkor lenne értelme, ha az árak és a pénzmennyiség között okozati függőségi viszonyt tudna megállapitani abban az értelemben, hogy az árnivó a függő, a pénzmennyiség pedig a független változó s pénzhelyettesitők esetében a bankok az árnivót szabályozni tudják. Szerző szerint a Fisher-féle formula értelme tagjai funkcionális összefüggése megállapitásában rejlik. Mig azonban ezek a tagok egymásnak kölcsönösen funkciói, addig egyuttal valamennyien következményei egy sor szubjektiv és objektiv momentumnak. Éppen ezért a formula magában véve még nem határoz meg semmit, csak a piac mechanizmusának rendszerébe beállitva, ahol is ez utóbbi egyensulyának egyik előfeltételét képezi. Elsőnek Walras vitte bele a „gazdasági egyensuly"

általános szisztémájába a pénzt. Azonban Walras is elkövet három hibát: a határhasznot, mint mérhető nagyságot kezeli, holott az csak összehasonlitható; másodszor egyenlősiti a pénz értékét a pénzjószág értékével; harmadszor nem tesz megkülönböztetést annak a pénznek, mely egyuttal áru is és annak, amely nem áru, az értéke között. Ezután még Pietri-Tonelli pénzelméletét s azt a gyakori megoldási módot kritizálja, mely abból a feltevésből indul ki, hogy az egyes egyéni gazdaságok pénzkészlete, kasszaállománya állandó marad. — *Schneider, Erich, Dortmund: Drei Probleme der Monopoltheorie.* A bilaterális monopóliumnak, az egy vagy több termelési tényező egyidejü monopolizálása melletti duopóliummal és az univerzális monopólium egy esetével foglalkozik. — *Schlesinger, Karl, Wien: Das Rätsel der französischen Goldpolitik.* Kiindulva abból, hogy az eddigi magyarázatok mind tarthatatlanok, szerző felteszi, hogy a Francia Bank magatartásának indokai árpolitikai, konjunktura-politikai célokban keresendők. Az aranybehozatalt célzó politika megindulásának időpontjában a francia árnivó a világpiaci alatt állott, nyilvánvaló volt tehát, hogy előbb vagy utóbb megindult volna Franciaországban az árak emelkedése a fokozódó export és termelés következtében. Szerző szerint a Banque de France ezt akarta megakadályozni, hogy igy elejét vegye a munkások és alkalmazottak átmeneti és a járadékélvezők tartós jövedelemcsökkenésének, ami az árak emelkedését nyomon követte volna. Eszközei a bankkamatnak a természetesnél magasabban tartása, ami a belföldi termelés kiterjesztésének megakadályozását célozza; miután azonban ez a politika magas külföldi árnivó mellett tartós eredménynyel nem járhat, egyuttal a külföldi árnivó csökkentése: ezt a Francia Bank, a kamatpolitika mellett az aranybehozatalnak kedvező devizapolitikával érte el. A Francia Bank mindkét célját, — a belföldi árnivó stabilizálását és a külföldi leszállitását — elérte. A jövőre vonatkozólag szerző prognózisa, hogy Franciaország eddigi aranypolitikáját fel fogja adni, mert a belföldi termelésre gyakorolt további nyomás már érzékeny károkkal járna, melyek mindenesetre kisebb sullyal esnek a latba, mint a megélhetés költségeinek a lakbérek lassu valorizálása révén várható nem tul jelentékeny csökkenése. Megjegyzendő, hogy a cikk (előadás) dátuma 1930 október 11. — *Menzel Adolf, Wien: Ideologie und Utopie.* Karl Mannheim azonos cimü ismeretszociológiai munkájának kritikai ismertetése. — *Schiff, Erich, Wien: Ertragsgesetz und industrielle Kostenverrechnung.* Schmalenbach ujabb keletü kisérleteinek — a hozadék törvényeit az üzemi gyakorlat egyes problémáira alkalmazni — kritikai ismertetése. — *Neubauer, Julius, Pécs: Oppenheimer und seine Kritiker.* Szerző összefoglalja Oppenheimer elméletét és Kurt Wernernek efölött gyakorolt kritikáját (O.'s System des liberalen Sozialismus, Jena, 1928.) s megállapitja, hogy Werner kritikája lényegében sikerült és hogy Oppenheimernek nem sikerült az objektiv értékelméletet a szubjektivisták kifogásai ellen megvédeni, hogy a profitról adott magyarázata tarthatatlan, hogy ennek következtében az a tétele, hogy a földet illető magántulajdon megszünése minden kizsákmányolásnak véget vetne, nem áll s hogy igy Oppenheimernek az az igénye is megdől, hogy a liberalizmus és a szocializmus között egy nagyvonalu szintézist hozott létre. — *Bayer, Hans, Wien: Neuere Literatur über die Wirtschaft in Mitteleuropa.*

D. Á.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Február 4-én *Éber Antal* elnöklésével *Manoilesco Mihály*, a román királyság volt kereskedelmi minisztere és a román Nemzeti Bank volt elnöke tartott francia nyelvü előadást „Adaptation économique et résistance sociale" (Gazdasági alkalmazkodás és társadalmi ellenállás) cimen. A Kereskedelmi és Iparkamara diszterme ez alkalommal zsufolásig megtelt a diplomácia, a tudományos, a politikai és gazdasági élet képviselőivel. Éber Antal elnöki megnyitójában köszöntötte az előadót és jellemezte annak tudományos működését, különösen a vámvédelemről irt kitünő és nemzetközi jelentőségü munkáját.

Az előadás a gazdasági és társadalmi kategóriának, a kollektiv élet e két elválaszthatatlan jelenségcsoportjának szembeállításából indult ki. A gazdasági és társadalmi kategória között hármas ellentét állapitható meg: egy örökös, a két különböző szempontnak természetében gyökerező, azután a kapitalista gazdasági renddel járó sajátos, szekuláris ellentét, végül egy aktuális ellentét, amely a bennünket most körülvevő gazdasági válságból folyik. Az első, az állandó ellentét az előadó felfogása szerint abból a tényből ered, hogy a gazdasági kategória a *lehetőségek* területe, mig a társadalmi kategória az osztályok és az egész kollektiv egység korlátokba nem szoritott *kivánságait* tartalmazza. A szekuláris ellentét annak a különbségnek folyománya, amely a társadalmi élet lassu menetü ritmusa és a gazdasági élet sokkal élénkebb és idegesebb ritmusa között mutatkozik. Mig a társadalmi élet eléggé stabil keretet jelent, a gazdasági élet a tőkés gazdálkodásban, ahol a termelés a piac részére történik, hirtelen hullámzásoknak van kitéve, amelyek a válságokhoz és ingadozásokhoz vezetnek. Végül az aktuális ellentét a kapitalista fejlődés szekuláris vonala és a mai krizis vonala közötti eltérésből ered. Ez az emlitett szekuláris vonal t. i. az ipari centrálizmus liquidációjának, vagyis a nyugateurópai országok ipari monopóliuma megszünésének irányába mutat. Más szóval, e fejlődési irány következtében gyengül a nemzetközi cserének az az aránytalansága, hogy jelenleg egy ipari munkás munkájának termékéért 10 mezögazdasági munkás munkájának terményét kell adni. Eme szekuláris fejlődési irány az iparos Európától nagyszabásu gazdasági alkalmazkodást követel.

Európa 1929-ben a világtermelésben visszaszerezte régi helyét Ez a nagy esemény elsősorban a nemzetközi kereskedelemnek hitelek utján való mesterséges ösztönzése által vált lehetségessé. Ezek a hitelek csupán az Egyesült Államok és Anglia részéről 10 év alatt 100 milliárd aranymárkára rugtak. Midön aztán a newyorki boom a folytonos hitel-expansiónak véget vetett, megszünt a mesterséges prosperitás és elötünt a fejlödésnek szekuláris vonala, amely az

ipari decentralizációt követeli. Ez a fejlödési vonal megkivánja az ipari termékek árának csökkentését a mezögazdasági termények árához képest. Ennek ellenére a háboru óta éppen a mondottakkal ellenkezö irányu fejlödést látunk. Az ipari termékek indexszáma, mint ahogy azt *Ohlin* professzornak a Népszövetség által kiadott munkája hivatalosan is bizonyitja, erösen emelkedett a mezögazdasági cikkek indexszámához képest. Ennek oka a kapitalizmus alkalmazkodóképességének hiányában rejlik. A mai kapitalizmus elvesztette azt a simulékonyságát, amely régebben képesitette arra, hogy az árak leszállitása által jusson ki a válságból. A hiba e részt mindenekelött a kamatláb magasságában gyökeredzik. Azelött válságok alatt a kamatláb csupán átmenetileg emelkedett és jótékony hatást fejtett ki, minthogy a készletek eladására ösztönzött és megakadályozta az uj befektetéseket. Ma azonban a kamatláb abnormis magas sága már egy évtizede tart. Rendkivül megdrágitja a termékek árát, de nem hat a válság megszüntetésének irányában. Tényleg a régi idökben a termelés további fejlödésének megakadása elegendö volt ahhoz, hogy a fogyasztással az egyensuly helyreálljon. Ma azonban a külföldi piacok már mind ki vannak meritve és a kapitalizmus, amely ezek állandó kiterjesztéséböl élt, nem tudja többé a termelés és fogyasztás közötti összhangot megtalálni. Viszont azok a vállalatok, amelyeknek nincs, vagy alig van munkájuk, mégis jövedelemhez akarnak jutni és ilyen módon reá nehezednek azokra, amelyek dolgoznak és igy emelik az árakat. Másfelöl a kartellek és szindikátusok csak fokozzák a kapitalizmus merevségét, megakadályozva a nyereségek csökkentését, vagyis egészbenvéve a kapitalisták társadalmi ellenállása akadálya a gazdasági alkalmazkodásnak.

Viszont a munkások a szakszervezetek utján szintén monopol helyzetben vannak és reális munkabérüket magasan a háboru elötti bérnivó felett tartják s nem hajlandók az alkalmazkodás imperativuszának engedelmeskedni. Végül ugyanigy a parasztok is, akiknek a földmüvelést kollektiv módszerekkel iparositani kellene avégböl, hogy a produktivitásnak az ipari termékekkel való egyensulyát biztositsák, hasonlóképpen visszautasitanak minden kollektiv összemüködést és a maguk részéröl szintén ellenállást fejtenek ki az alkalmazkodás imperativuszával szemben.

Ilyen körülmények között a közgazdának nagyon korlátolt szerep jut. Hiába ajánlja a kamatláb leszállitását, a reális munkabérek csökkentését az iparban és a földmüvelés indusztrializációját. Ajánlott orvosszerei hatástalanok maradnak a társadalmi ellenállással szemben. És ez az ellenállás nem csupán a gazdasági téren, hanem lélektani téren is megmutatkozik. A XIX. század mentalitása a szabadság, az individualizmus és a népek teljes gazdasági függetlenségének jegyében állott és ennek folytán ellenállást fejt ki a szervezés és fegyelmezés, a nemzetközi szolidarizmus és összemüködés folyamataival szemben; pedig a XIX. századnak eszméi, amelyeket mi valaha halhatatlan érvényüeknek gondoltunk, ma már szintén csak átmeneti értékeknek tünnek fel, amelyek sajátos körülményekböl erednek és azt a mentalitást, amelyet létrehoztak, leghelyesebben egy különleges konjunktura mentalitásaként foghatjuk fel. A jövö a szolidaritás tanáé, amely megszervezi a társadalom eröit, hogy az kibirhassa az eljövendö megpróbáltatásokat. A mi századunk filozófiája és tanitásai a társadalmi alkalmazkodásnak egy magasabb formáját képviselik. A jövönek a képe nem a Quo vadis Petroniusa,

aki fenséges példában testesiti meg az uj világgal szemben való ellenállást, hanem Vinicius, aki a megértést és az uj eszmékhez való alkalmazkodást jelképezi.

*

Február 18-án *Vágó József* elnöklése mellett *Domány Gyula*, a Magyar-Olasz Bank r.-t. igazgatója, „Az aranyvaluta jövője" cimen tartott előadást. Abból indult ki, hogy az angol fontnak az aranystandardtól való elszakadása folytán, az aranyvaluta ellen aggályok hangzottak el és különféle propoziciók merültek fel. Akik az Angol Bank készfizetői kötelezettségének felfüggesztéséből arra következtetnek, hogy Angliának ez az elhatározása a kegyelemdöfést adja meg az aranyvalutának, azok nagy tévedésben vannak. Amig olyan országok, mint az Egyesült Államok. Franciaország, Svájc, Hollandia, Belgium, Olaszország, eddigi valutapolitikai berendezkedésüket változatlanul fenn tudják tartani és el vannak rá szánva, hogy még áldozatok árán is feltétlenül mellette maradnak, addig az aranyvaluta nem jelent elévült rendszert. Sokkal inkább bizonyos, hogy mindazok az államok, amelyek átmenölegesen elszakadtak az aranyvalutától, előbb fognak az aranyvalutához ismét visszatérni, mint ahogy eredetileg tervezték, mert a viszonyok fogják öket arra rákényszeriteni. A fontsterling elesett, mint egy jó katona a középeurópai valutákért vivott csatában, irja *Rist*, a fontesés okairól megjelent tanulmányában. Szemléltető formulázása ez annak a ténynek, hogy a fontsterling a nemzetközi pénzügyi krizisnek és elsösorban a középeurópai hitelek befagyásának az áldozata. Ez a körülmény azonban, ha veszélyezteti is átmenetileg az aranyvalutát, annak jövője iránt kétséget nem kelthet, mert kereskedelem nem lehetséges emberek és államok között, ha a kicserélendö javak közötti értékméröre nézve nincsen kölcsönös megegyezés. Sok évszázados tapasztalat azt mutatja, hogy egyedül az arany szolgálhat értékméröül és csereeszközül. Érdemes különben ebből a szempontból a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága nálunk készitett és 1931 október 24-én közreadott jelentésének egy-két fejtegetéseire utalni. A delegáció előtt akörül is folyt a vita, hogy Magyarországnak az aranyparitás leszállitása érdekében állana-e. E tekintetben a delegátusok argumentációja nagyon helyesen mutat rá arra, hogy Magyarországot nem lehet Angliával összehasonlitani mert Angliában az egész termelési rendszer olyan szilárd tételekkel van megterhelve, amelyeken éveken át nem lehetett változtatni, de amelyek az érmeparitás leszállitásával csökkentek. Mindehhez még az a körülmény is hozzájárul, hogy Magyarország már egyszer végigszenvedte az infláció minden keserveit. Semmiféle gazdasági érdeket valutáris szempontból feláldozni nem szabad, mert a világ krizis enyhülése után valószinüleg éppen Anglia lesz az az állam, amely leggyorsabban fogja az elökészületeket ismét megtenni a régi aranyvalutához való áttérésre. A mai gazdasági rendben ugyanis minden kisérletezés, mely az aranytól való elszakadást tüzi ki célul, csak átmeneti lesz és a valuták alapja ismét csak az arany lehet.

*

Február 25-én *Vágó József* elnöklésével *Bierbauer Virgil* müépitész „Racionalizálás a lakásépitès terén", március 10-én *Éber Antal* elnöklete mellett *Móricz Miklós* hirlapiró „A munkaerö politikája" cimen tartottak előadást. Tanulmányaik a Közgazdasági Szemlében meg fognak jelenni.

Észszerü takarékkosság és nemzetépitő munka.

Ez évnek elején a napilapok jelezték, hogy a földmivelésügyi miniszter mindent el kiván követni a buzatermelés apasztása érdekében, mert ezzel is elősegiteni törekszik az értékesités jobb lehetőségét. Utóbb jött azután hire annak is, hogy a cukorgyárak és répatermelők nagysokára megegyeztek és hogy a Magyarországnak jutott alacsonyabb cukorkontingens folytán a répával bevetett területnek is ez évben közel 30%-kal kevesebbnek kell lennie. Közismeretüen más termesztvények is okoznak a világpiac mai nagy versenye és az egyéb sulyos bajok mellett ilyen és hasonló gondokat a földmivelésnek.

Ámde nem olyan könnyü a jövedelmesen sikeres áttérés egyik művelési ágról a másikra. Nem különösen a szemesekről más termesztvényre. Nem főleg a Nagy Magyar Alföldnek a közforgalmu vasutaktól és a piacoktól távoleső részein. Ez a nehézség azonban éppen nem az alföldi magyar nép maradiságában és konzervativ felfogásában leli magyarázatát, ahogy azt sokan, fölényes könnyedséggel és még kevesebb hozzáértéssel hirdetik. Beigazolta az Alföld magyarsága, hogy milyen éber a figyelme és milyen nagy az érzéke a helyzeti változások iránt. Szép példáját nyujtotta annak, hogy ahol kellő kapcsolatot tud szerezni megfelelő felvevő piacokkal, teljesen önerejéből, nagy ügyességgel és szivósan kitartó szorgalommal a legszebb eredményeket éri el.

Az a gazdasági kultura és az a sokoldaluan szorgoskodó tevékenység eredménye, mely a vasutvonal mentén, pl. Cegléd-től Kiskunfélegyházán, Kecskeméten át Szegedig a szemet gyönyörködteti, ezt a megállapitást perdöntően igazolja. Mig a vasutvonalaktól távolabb, sok esetben nem is igen nagy messzeségben már a legnagyobb egyoldaluság és gazdasági életnélküliség képét látjuk. Legjobb esetben tengeri, főleg pedig kalászosok egyhangu termesztése és azok hullámtengerében tiltul egy-egy fehérlő tanya. Másutt és még elég sok helyen azonban egészen silány legelők; ezekben pedig kipállott, kifuvott, vagy homokkal eltemetett, buckás, sivár részek; egyebütt pedig szikes tányérfoltokkal tarka élettelenség az, ami szemünket olyan bántóan leköti.

Ilyen sivár, más művelési ágra egyáltalán nem, vagy alig alkalmas, kiélt és még adójuk mértékéig sem hasznos földeket

kezdett a nagy árviz után erdővel betelepiteni Szeged város; — és ma közel 7000 kat. hold értékes erdeje van. És ilyent ültetett be még néhány közület és nagybirtokos egyebütt is az Alföldön, ahol most szép erdők diszlenek. Amiután pedig 1923-ban meghozta a nemzetgyülés az alföldi erdőtelepitésről és a fásitásokról szóló törvényt, széltében az Alföldnek vagy 200.000 kat. hold földet iratott össze a kormány és ebből 27.000 kat. holdnak betelepitését segitette elő. Baur dr.-nak, a bajor kiválóságnak, a müncheni tudományegyetem rektori székfoglalójából kicsendült az a bölcs és örökéletü mondása, hogy: „Az okszerü erdőgazdaság gyors meggazdagodáshoz nem segit, de megóv az elszegényedéstől", — talán sehol sem talált olyan fényes beigazolásra, mint nálunk és legkivált az Alföldön!

A világgazdasági válság hatása alatt a megcsonkitás óta ugyis alig életképes hazánk közgazdasági helyzete az egész ország területén mindenütt leromlott, de legfőképpen a szélsőséges klimáju Alföld sokszor kedvezőtlen tenyészeti viszonyai között vált alig vázolhatóan sulyossá! És ime az erdő az, amely jórészt egyebütt is, de főleg az Alföld rónáin ugyszólván változatlan biztossággal hozza meg ma is a maga nem nagy, de biztos jövedelmét! Az erdő az, mely megóvja a vele rendelkező és bánni tudó kevés tulajdonost a tönkrejutástól.

Szeged város üzemtervbe foglalt erdőterületének átlagos évi haszna 83.000 pengő, mely az egész területre viszonyitva 12 P 40 fill., a hozamba beszámitható terület viszonyában pedig 16 P 65 fill. holdankénti tiszta jövedelmet biztosit a városnak akkor, amikor az erdővel szomszédos mezőgazdasági földek bére manapság átlagban 15 pengőnél magasabbra nem vehető. A mezőgazdasági művelésre legkevésbé, vagy egyáltalában nem alkalmas, legtöbbnyire egészen silány és kiélt területeken telepitett erdők tehát meghozzák azt a hasznot, amit a mezőgazdasági művelésre használt, mindig termőnek ismert és igy nyilván is tartott jobb földek. Szolgáltatnak pedig tartamos és biztos jövedelmet ma is, amikor a mezőgazdasági földek haszonbére jórészt egyáltalán be nem folyik.

De nemcsak Szeged város — horrendum dictu — „állami ellátás" mellett üzött erdőgazdasága mutat ilyen örvendetes haszoneredményt. Meghozza azt megfelelő ellátás mellett, más alföldi közület, vagy birtokos erdőgazdasága is. Érsekcsanád község pl. 131.3 kat. hold, egészen silány, buckás, futóhomokos területén, mely azelőtt birkalegelő volt, erdőt telepitett. Legelőként e föld hasznát holdanként 2 pengőnél többre venni nem lehet és igy abból 270 pengőnél nem volt több jövedelme a községnek. Ezzel szemben ma, mint erdő, máris jövedelmez átlagosan évente 1200 P-t, kat. holdanként tehát 9 P 14 fill.-t. Kiskunmajsa még a háboru előtt 343.9 kat. hold homokon telepitett erdőt. Szántóként tisztán alig jövedelmezett ez a silány föld többet 1 q. rozs értékénél, mely ma 15 pengővel szá-

mitva 4.958 pengő 50 ft. jelent. Ezzel szemben az ott telepitett erdő üzemtervszerü rendszeres gazdálkodás mellett az 1930/31. évben 10.349 P 28 fillért, tehát a mezőgazdaságnál kétszer akkora és semmiféle eshetőség (áresés, értékesitési akadályok, bérlők nemfizetése stb.) veszélyével nem fenyegetett biztos jövedelmet hozott.

Ez a megállapitásunk különben a mezőgazdasági terményeknek nemcak a mai alacsony árai mellett helytálló. A háboru előtt is ilyen kedvező volt az erdő jövedelmezősége az Alföldön; mert amikor a nép a mezőgazdasági termelés kellő hasznát látta, szivesen fizetett elég magas árat a fáért is. Erre nézve talán elég felemlitenünk, hogy a buján termő Bácskának a magyar kincstár idegen impérium alá került apatini volt uradalmában, a megaprózottan árverés utján bérbeadott mezőgazdasági parcellák háboru előtt kat. holdanként nem jövedelmeztek annyit, mint amennyit ugyanott az állam házilag üzött erdőgazdaságának az erdőbirtok 1 kat. holdjára átlagosan esett tiszta haszna volt.

Magánbirtokon is és ma is ugyanilyen a helyzet! Ilyen a homokon, sőt a jórészt silány, futóhomokos részeken telepitett erdőkben is. Elég talán egy magánbirtokról rövid ismertetést adnunk. A báró Vecsey Miklósnak Nyiracsád és Nyirmártonfalva községek határában elterülő 4.200 holdas birtoka a Nyirvidék legsilányabb, buckás, kvarchomokos földje, amelynek kétharmad része futóhomok. Erdő céljára már 60 évvel ezelőtt beültetett az akkori tulajdonos a legjobban széljárta, hasznavehetetlen területekből 800 holdat. Ujabb nagyarányu erdőtelepitésre pedig 1927-ben szánta magát jelenlegi tulajdonosa, mert a mezőföld művelési költsége nem állott a termelt vetemény hozamának értékével arányban és igy a mezőgazdaságra reáfizetni kellett. Ezért ismét 800 holdat a legsilányabb részekből jelöltek ki e célra s annak kétharmadát 1931. év végéig már be is ültették.

Barthos Elek, az uradalom érdemes tiszttartója ezek közlése mellett az erdőtelepités közvetett és közvetlen hasznát érdekesen irja le. A beerdősitésre szánt területek elvonása folytán, — igy ir — a megmaradt jobb szántóföldek hozama emelkedett, a mezőgazdasági munka költsége pedig apadt. Lehetővé vált az állattartás nagyobb arányu és hasznothozó fejlesztése; s ami eddig ott a homokon lehetetlen volt, a tehenészet és ezzel kapcsolatosan a takarmánytermesztés sikerrel járt. Nagyobb lett a trágyatermelés, mely a kevesebbé vált szántóföldön az elosztást kedvezően befolyásolja. Pár év mulva — igy fejezi be — az erdőtelepitések védelmet nyujtanak a szántóföldi növényzetnek, legelőt adnak tavasszal az állatoknak és 20 év mulva az akáccal telepitett területek értékes anyaga bőségesen kárpótol a reávárakozásra.

Kedvezők különeben az eredmények egyebütt is.

Igy Zselénszky Róbert gróf encsencsi birtokán, a báró Reviczky uradalmak nyirmártonfalvai jószágfelügyelősége kerületében, gróf Dessewffy Miklós nyirbélteki uradalmában, gróf Majláth József, gróf Dégenfeld Pál, gróf Forgách Balázs és mások birtokain. Ilyen a helyzet egyébként a kötött, jobb földeken is. A békésmegyei erdők már vaddus voltuknál is, de főleg az ott uralgó nagy fahiány miatt jelentékeny jövedelmet hoznak tulajdonosaiknak. Igy pl. a gróf Wenckheim dobozi, gróf Széchenyi porteleki erdővagyona ezeknek az uradalmaknak megnyugtatóan jövedelmező olyan része, amelyre tulajdonosuk minden körülmények között biztosan számithat.

Már ezek a gazdasági eredmények, mint kétségbe nem vonható tények is igazolják az alföldi erdők telepitéséről és a fásitásokról szóló most 10 éve előkészitett törvény nagy közgazdasági jelentőségét. Pedig nemcsak a biztos jövedelem, hanem az erdőnek a tenyészeti viszonyokat javitó és ezzel a mezőgazdaság sikeresebb üzésének lehetőségére gyakorolt előnyös befolyása is olyan számottevő és jelentőségteljes, hogy azt az ugyis szélsőséges klimáju Alföldön alábecsülni éppen nem lehet.

Apasztja közismeretüen a szélnek szárító, párologtató és ezzel azt a kedvezőtlen hatását, amellyel az a növényi életet fokozott transpirációra ingerli. Megakasztja az alacsonyabb ködök és a párateltebb levegő tovasodrását és bár általánosságban vett értelemben nem esőképző, egyebekben elősegiti a pára cseppekbe sürüsödését és lecsapódását. Szivacsszerüen gyüjti és konzerválja a csapadékot s a napsütötte mezőföldeknél hüvösebb viszonylatot teremt. Lassitja a nyirkosság elpárolgását a beárnyékolással is és lehüti, de javitja is az erdővel nem boritott részek páraszegény levegőjét. Leszüri a szélhordta miazmás port, a levegőbe került annyiféle, az egészségre káros szennyet és tisztábbat, üdébbet biztosit az emberi és állati életnek.

Ez magyarázza meg azután a kulturállamok mindgyakrabban és mindjobban érvényre jutó azokat a törekvéseit, amelyekkel azok az erdőben rejlő nemzeti vagyon minél számottevőbb gyarapitására törekszenek, azok pusztitását minden eszközzel megakadályozzák és azok vágásfordulóit kapzsi módon, pillanatnyi előnyök javára, leszállitani nem engedik. Ebben leli azután magyarázatát az is, hogy ugyszólván minden európai államot, — ideértve a még sikon elterülők (Hollandia stb.) közül a maritim klimájuakat is — százalékos arányban már háboru előtt is több, vagy jóval több erdő boritott, mint a kontinentális klimáju Alföldünket. Csak Portugáliának és a ködös, nyirkos Angliának van hasonló arányban, vagy kevéssel több erdeje, mint Alföldünknek. Ámde ezek, ha még maritim klimájuktól is eltekintünk, nincsenek kifejezetten, legkevésbé elsősorban erdő- és mezőgazdaságukra, tehát földmüvelésükre

utalva. Boldogulásuk alapfeltételei nem agrár érdekek pillérein nyugosznak.

Nekünk buzából, mint legfőbb termelésünkből sincs olyan értékü kivitelünk, mint amilyen értékben mi fát az országba behozunk. 1929-ben 132 milliót forditottunk fabehozatalra és csak 126.4 millió pengő értékben vittünk ki buzát; és a számoknak körülbelül ez a viszonya maradt azután fent mind a mai napig, bár a buza kivitele és a fa behozatala is azóta lényegesen alább szállt.

A gazdasági válság és a nehéz valutáris helyzet miatt ugyanis 1930-ban már jóval kevesebb volt, 1931-ben pedig már a 2 év előttinek a felére esett a fabehozatal. Elősegitette ezt az a körülmény is, hogy a kormányhatóságilag törvényes hatállyal jóváhagyott üzemtervek előirásai és az okszerü erdőgazdálkodás elvei ellenére a kormány a rendkivüli közgazdasági viszonyok parancsoló szükségének indokolásával, rendkivüli fahasználatokra, polgári nyelven: tulvágásokra engedélyt adott. 1931-ben ezért 64.8 millió pengő értéküre szállt alá a fabehozatal, de ezzel szinte aránylagosan a kivitelre került buza értéke is csak 41.2 millióval szerepel a statisztikai nyilvántartásban.

A buzakivitelben ép ugy mint a fabehozatalban, számottevő része van az Alföldnek, mert buzával fölös mennyiségben rendelkezik, mig fája számottevő mennyiségben nincs. Pedig a mezőgazdasági és kerti művelésnek, ha belterjesebbé válik, a bab- és paradicsomkarótól a szőlőkarón és dohányszáritó rudon át a komlópóznáig, a kutostortól a keritéskorlátfán át a csikóállásfáig, a baromfi- és sertésól, a kifutók és egyebek alkotórészeitől a nagyobb gazdasági- és a lakóépületek szükségletéig, valamint a tüzelőfáig annyiféle fatermékre van szüksége.

A kegyetlenül megcsonkitott és gazdaságilag leromlott nemzet talpraállitásának munkaprogrammjában mindezért igen alkalmasan kinálkozott az Alföldön az uj erdők minél sürgősebb telepitése, szélfogók és fasorok létesitése; s igy nem lehet csodálkozni azon sem, hogy nagyatádi Szabó István, az akkori földmivelésügyi miniszter, az ellenzék állásfoglalásával szemben, tárcáját kötötte ahhoz, hogy az alföldi erdők telepitéséről és a fásitásokról szóló törvényjavaslatot elfogadja az országgyülés.

A törvényjavaslat mélyreható előtanulmány eredménye volt. Bemutatása előtt pedig a kérdést tájékoztató, azt különféle nézőpontból megvilágitó füzeteket bocsátott ki a földmivelésügyi minisztérium, hogy a közönség érdeklődését felkeltse és a kérdéshez füződő nagyjelentőségü célkitüzés megértését biztositsa.

Ezzel a javaslattal egyidőben terjesztette elő a kormány az erdészeti igazgatásról szóló törvényjavaslatot is, amellyel az ország és a külföld erdészeti igazgatásának tanulságaiból leszürt elgondolással, a közigazgatás más ágazataitól egyébként

is lényegesen elütő erdészeti szolgálat ellátását észszerü és decentralizált szervezettel, valamint olyan célkitüzéssel vette tervbe, hogy arra ugy az ország erdeinek fenntartásához és gazdaságuk fejlesztéséhez füződő fontos nemzetgazdasági feladatok megoldását, mint az alföldi erdők telepitéséről és a fásitásokról szóló törvény jósikerü végrehajtását megnyugvással bizni lehessen. Amikor pedig mindez a két javaslat törvényerőre emelkedett, az uj keretekbe foglalt szervezet szerint az Alföld területének nagyrésze a szegedi és debreceni, északi és északnyugati kisebb része pedig a gödöllői és a miskolci erdőigazgatóságok kerületébe került a következő megosztással:

a szegedibe esett . . .	2,989.255 kat. hold
a debreczenibe esett . . .	2,226.310 kat. hold
a miskolciba esett . . .	731.697 kat. hold
a gödöllőibe pedig . . .	1,679.944 kat. hold
Összesen: .	7,625.206 kat. hold.

Az erdőigazgatóságok igy kialakitott területén belül pedig az erdőhivataloknak a gyakorlati szükség szerint megállapitott kerületei hálózták be az Alföldet. A lehetőségig decentralizált és gyakorlati észszerüséggel egybeállitott ennek a szervezetnek kialakitásával megindult azután a lázas, lelkes és egyben tervszerü tevékenység az alföldi erdőtelepitések- és a fásitásokhoz füződő fontos feladat jósikerü megoldására. Ennek a nagy jelentőségéről, gazdasági hasznáról és az azzal járó teendőkről a megbizott erdőmérnökök az Alföld minden részén tájékoztató, ismertető előadásokat tartottak s a kérdést különböző szemszögből megvilágitó füzeteket osztottak szét. Mint egykoron az apostolok a krisztusi igék hirdetésére, megbizatásukkal ugy indultak ezek az erdőtlen nagy magyar pusztaságba; s mint alább látni fogjuk, a legszebb eredménnyel járt tevékenységük.

A várható nagy csemeteszükséglet biztositására, még a törvény életbelépte előtt telepiteni kezdett csemetekertek számának szaporitásához, a vagyonváltságból rendelkezésre jutott földek igen alkalmasan kinálkoztak a kormánynak. Sikerült is kellő utánjárással a pénzügyminisztériumot megértésre birni és több esetben ezekből a csemetekertek céljára megfelelő részleteket biztositani. Nem egy helyen pedig a birtokosok önkéntes, lelkes felajánlása révén, másutt olcsó bérletekkel voltak földek ily célra megszerezhetők; ugy hogy sikerült eképpen az egész Alföldet a csemetekertek, kellő számával és területével behálózni és ezzel a sokmilliós csemeteszükséglet nevelésének előfeltételeit a megkivánt időre biztositani. Az erdőtelepités jó sikerének elősegitése érdekében pedig a kellően kipróbált gyakorlati eljárások alkalmazásához, az alföldi különböző talajviszonyok és jellegek szerint megfelelő kisérleti telepek létesültek. Ezek közül elég talán, ha itt a szikes talajokhoz erdőtelepitési kisérletül szolgáló és nemcsak gyakorlati, de tudományos szem-

szögből megitélten is nagyjelentőségü püspökladányi, valamint a homoktalajok céljaira létesitett és ugyancsak jelentős kecskeméti telepre utalunk.

Ilyen felkészültséggel indult meg az alföldi erdőtelepitések és a fásitások nagy munkája, bár az ahhoz kivánatos hitelek biztositása a Smith-féle takarékossági periodus alatt és főleg annak kezdetén a pénzügyminisztérium ellenkezése miatt, még a legszerényeb arányban is nagy nehézségekbe ütközött. Annak az irányzatnak a követése helyett, mely szerint a beruházások csak olyan természetüek lehetnek, amelyek révén az ország — esetünkben az Alföld — boldogulását alapozzák meg, az akkori pénzügyminiszter ugyanis azt az álláspontot foglalta el, hogy csak azonnal jövedelmező beruházásokra hajlandó nagyobb hiteleket biztositani. Ezek közé pedig az alföldi erdőtelepités nem, de még az utak épitése sem tartozott! Csak pénzügyminiszterváltozás hozott azután javulást, amennyiben az akkori közhangulat mind hangosabb sürgetésére és az akkori költségvetési nagy fölösleg mellett, a pénzügyminisztériumban már hajlandóság mutatkozott arra, hogy egy több évre szóló erdőtelepitési programm elkészitése esetében, kellő megosztással, nagyobb összegek legyenek ily célra fordithatók.

El is készült ezért, sőt csakhamar megnyerte az akkori pénzügyminiszter elvi hozzájárulását is egy 15 évre szóló és 270.000 kat. hold, más művelésre alkalmatlan terület beerdősitéséhez készült tervezet; és bizonyára sokan vannak, akik még visszaemlékeznek arra a meleg és lelkes fogadtatásra, amelyben Mayer János földmivelési miniszternek az országgyülésen erre vonatkozólag tett bejelentése részesült.

Nem is magán a földmivelésügyi miniszternek személyén mulott, hogy már az első évben sem a 15 éves programm egy tizenötödének megfelelő 1,570.000, hanem csak 1,230.000 P került az 1928/29. évi költségvetés végleges tervezetébe, amit a törvényhozás természetesen készséggel és ellenvetés nélkül megszavazott. Az 1 évre esően tervbevett hitelnek ilyen apasztása dacára is, a rendelkezésre jutott, még elég jelentékeny összeggel az évek óta előkészitett, jó sikerrel meg is kezdett és addig szerényebb keretben folytatott munka az Alföld népének nagy megértése, sőt lekes fogadtatása mellett azután egyszerre nagyon fellendült.

Ám az az irányzat, melv a mezőgazdasággal vonatkozásba hozható gyárak alapitásával, ilyen és egyéb vállalatokba való társulással, nagyarányu vállalati célu épitkezéssel és bizonyos vállalkozások jeletékeny támogatásával látta többek között fontosnak a kormány földmivelési ága feladatait és amely ilyen célokra vette igénybe hasznos beruházások cimén az állam milliőit: — e jól megalapozott és annyira jelentős akció törekvéseinek, boldogulásának és kellő mértékü előrehaladásának gátat vetett. Abban az időben ugyanis, amikor a könnyen rendelke-

zésre jutott sok millióval a kormányzat ugyszólván minden tárcája jelentékeny és olyan irányu tevékenységet fejtett ki, mely igazoltan, vagy igazolatlanul, de manapság annyi birálat és szóbeszéd tárgya, amikor ezek között a földmivelési ágazatnak is sok olyan akcióra kerültek nagy összegek, amelyeket az országgyülés részéről a mult évben kiküldött 33-as és 6-os bizottság mint céltalanokat beszüntetett: — az erdőtelepitések és a fásitások törvényelőirta és jól átgondolt programm szerinti munkájára mindig kevesebb pénz került. Annak kivitele éppen ebben az időben évről-évre nagymértékben apadt.

Az 1928/29	költségvetési	évben —	mint jeleztük —	1,230.000 P
az 1929/30	,,	,,	már csak	750.000 ,,
az 1930/31	,,	,,	csak	600.000 ,,
az 1931/32	,,	,,	pedig csak	350.000 ,,

jutott erre a célra.

A tizenötéves programm szerint egy-egy évre szükségesnek megállapitott 1,570.000.— pengő hitelszükséglettel szemben a rendelkezésre jutott összegeknek ilyen, szinte mértani aránylagossággal történt apasztása dacára a törvényhozás termében e kérdésre vonatkozóan elég gyakran elhangzott kijelentések és igéretek hatása alatt az 1930. évben még eléggé kiterjedt és lelkes munka folyt az Alföldön; mert mód volt még a végzett erdőmérnök-fiatalság egy részének ideiglenes alkalmazására és egyben a mértani felvételekkel és egyéb sokoldalu teendőkkel járó munkáknak nemcsak a kellő begyakorlására, hanem azok sikeres elvégzésére is. 1931-ben azonban az 1931—1932. évi, ugyis alacsony költségvetési hitel további lényeges apadása folytán a napidijas erdőmérnökök nagyrészét az uj költségvetési év beálltával elbocsátani kellett, s emiatt a mérnöki felvételek egy számottevő része most természetesen kárbavész, értéktelenné válik.

Történt azonban ebben az esztendőben még más, végzetes dolog is, mely az alföldi erdőtelepités és a fásitások ügyére sulyos csapást mért. Az 1930. évi XLVII. t.-c. 2. §-ának azzal az intézkedésével szemben ugyanis, mely minden állami ágazat tiszti létszámát 10%-kal rendeli apasztani, — a pénzügyminiszter elé olyan tervezet került, amelyben a földmivelésügyi minisztérium néhány ágazatának személyzetét többé-kevésbé a 10% alatt, az előirásszerü arány kiegészitésére, vagyis az igy támadt hiány fedezésére pedig az államerdészet létszámát 21.1 százalékkal javasolja apasztani. És ilyen alapon azután ez tényleg meg is történt. Az 1931. évi 600. M. E. számu kormányrendelet tényleg olyan mértékben apasztotta le ezt a tisztikart, ahogy nemcsak a földmivelésügyi minisztérium más foglalkozásu, tehát más szakmakörbe tartozó személyzetének egyikét sem, hanem ahogy még az összes kormányzati ágak egyetlen státuszának létszámát sem zsugoritották össze.

Ilyen állapotában érték az államerdészetet a kormányváltozás és ilyen körülmények között a világgazdasági helyzet leromlásával az országra közismeretüen nehezedett súlyos idők. Az ezek parancsából alkalmazott takarékossági rendelkezések cimén elsősorban a dologi kiadásokat apasztották, a földmüvelésügyi más ágazataiéval szemben jóval nagyobb mértékben. Ez a leszállitás az ezen ágazat hivatali egységei ugyis aránytalanul nagy területeinek sikeres ellátásához a nélkülözhetetlen utazások jórészét hitelhiánya miatt kizárja és ezzel a szolgálatot bénaságra, nem egy vonatkozásban eredménytelenségre kárhoztatja. Az alföldi erdőtelepités és a fásitások ügyét ért végzetes csapások azonban még ezzel sem értek véget.

Az 1932/33. évi költségvetés földmüvelésügyi részének egybeállitásánál egészen meglepetésszerüen az a kivánság merült fel, hogy az államerdészetnek szervezetében, az országot behálózó 6 erdőigazgatóságot ötre apasszák, az alájuk rendelt erdőhivatalok, mint alsófoku szervezetek közül pedig 21-et szüntessenek meg. Ezzel tehát az 1923. évi XVIII. t.-c. értelmében alig 8 éve decentralizáltan kialakitott és jól bevált, egységes igazgatási szervezetet csonkitsák meg.

E kivánságokkal szemben azután hiába volt a pontos számadatokkal igazolt olyan érvelés, mely beigazolta, hogy a beszüntetés egyáltalán nem jár megtakaritással, közgazdasági kára pedig felbecsülhetetlen. Mindez hiába volt! Kimondották és még január végén távirati rndelkezéssel intézkedtek a beszüntetésre kiszemelt szegedi erdőigazgatóság szervezetének lebontása iránt. Az igazgatót nyugdijazzák, a személyzet többi részét pedig utasitották, hogy május 1-re mondja fel lakását, mert áthelyezése küszöbön van.

Ekként tehát az Alföld legnagyobb részét, a 2,989.255 kat. holdat magában foglaló az az erdőigazgatóság szünik meg, amelynek kerületében a más művelésre alkalmatlan területekből eddig a legtöbbet, 12.164 kat. holdat telepitettek be erdővel, amelynek kerületében az ilyen területekből még mindig a legtöbb: 72.975 kat. hold vár beerdősitésre és amelynek területén máris 107.454 kat. hold olyan erdő áll, mely törvényes felügyeletet és részben közvetlen ellátást is igényel. Megszünik ott egyben 2 erdőfelügyelő állás és az erdőigazgatóság 12 erdőhivatalából 8. Megszünik akkor, amikor a földmüvelési minisztérium 1932/33. évi költségvetése ezzel nem apad, hanem végösszegében más ágazatok javára még 300.000 P-vel nagyobb az előző évinél; emellett pedig egy célszerütlen centralizáció eredménye akkor, amikor a kormány az igazgatási ágaknál decentralizációt tervez! Megszünik pontosan abban az időben, amikor a földmivelésügyi palota előtt éppen annak a nagyatádi Szabó István miniszternek emelnek szobrot, aki ha nem is iskolában művelt, de nem is mindennapi eszével és jelentős gyakorlat érzékével felismerve az alföldi erdőtelepités és a fásitások

nagy jelentőségét, az országgyülésen tett emlékezetes kijeletésével állását kötötte az ezt biztositani kivánó törvényjavaslat elfogadásához. Megszünik éppen akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia azt a munkát tünteti ki egyik legnagyobb jutalmával, mely az Alföld jövőbeli gazdasági fejlődését elősegiteni hivatott feltételek között jelentős szerepet szán az erdőtelepitésnek és a fásitásoknak. Megszünik, amikor az Alföld gazdái között már oly nagy a megértés az erdőtelepitések és a fásitások iránt, hogy a mult évben csak ez az egyetlen szegedi erdőigazgatóság 4.2 millió csemetét szolgáltatott ki ily célra a birtokosoknak.

Megszünik mindezzel azután jórészben annak a lehetősége is, hogy az okleveles erdőmérnök-fiatalság elhelyezkedni nem tudó része hasznothozó, megfelelő foglalkozást nyerhessen, holott a kormány beigazoltan éppen mostanában keresi módját és eszközeit a diplomás fiatalok megfelelő alkalmazásának! Elsorvad ott vele egy olyan akció működése, mely a legjobb szükségmunka is, mert minden fillérjével inségeseket lehet foglalkoztatni az évnek olyan szakában, amikor más mezei munka még alig ad kenyeret!

A szegedi, ekként megszünő erdőigazgatóság területének egy részét a debreceni, másrészét a gödöllői és egy-egy kisebb részét a miskolci és kaposvári erdőigazgatósághoz csatolják. Még a laikus előtt sem szorul bizonyitásra, hogy mindez nem más, mint egy decentralizáltan és jól megszervezett igazgatás káros megbontása! A jövőbe néző nagy gazdasági célkitüzések sikerének teljes megbénitása egy olyan irányzat érvényesülése mellett, mely megfeledkezik a Kárpátok elvesztéről és nem számol az Alföldre kivánatos erdők beigazoltan nagy közgazdasági jelentőségével sem, hanem patópáli könnyedséggel azt valja, hogy: „ha ezer évig meg lehetett az Alföld fa és erdő nélkül, meg lehet ezentul is!“

Legkevésbé sem lehetne mindezért a kormányzat jelenlegi tiszteletreméltó fejét okolni, aki bár kitünő gazda és nagy erdőbarát, de az ország mai annyira sulyos helyzetéből folyó nehéz gondjai mellett nem foglalkozhatik behatóan egyes gazdasági kérdésekkel. Nem tudnám okolni a jelenlegi földmivelésügyi minisztert sem, aki, mikor átvette tárcája vezetését, már munkában volt a költségvetés és a még tájékozatlan körülményei között ez a kérdés bizonyára már megérlelten került eléje!

Tény és való azonban, hogy amikor e sorokat irjuk, igy áll a helyzet, mert igy szerepel a kérdés a Ház elé terjesztett és tárgyalás alá került állami költségvetésben. Ha tehát az országgyülés másként nem határoz, a vázolt sajnálatos tervet erősiti meg.

Különös ellenmondás lenne a nagy tapssal szemben, mely nem is olyan régen nagyatádi Szabó István miniszternek kijutott, amikor állását kötötte a törvényjavaslat elfogadásához; de

azzal szemben is, melyben Mayer János részesült, a 15 éves erdőtelepitési és fásitási programm csak pár év előtt történt benyujtásakor.

Nem kell azonban nagy jósló tehetség annak megállapitásához, hogy a közvélemény ily esetre a kérdés fölött napirendre térni nem fog, mert nem is térhet! Követelni fogja a jól bevált eddigi helyzet visszaállitását! Az erdőtelepitések és a fásitások köz- és magángazdasági fontosságát ugyanis manapság már nemcsak a nyugat kulturállamai vallják, az már a magyarság jórészének is a vérébe ment! Nem szorul ezért sok bizonyitásra a közvélemény előtt, hogy annak érvényesitését az Alföldön elsőrendü szükség parancsolja, hogy tehát az arra irányuló fontos közgazdasági akció lesorvasztása és egy bevált decentralizált szervezet megbénitása ott: sem „észszerü takarékosság", sem „nemzetépitő munka!"

Kaán Károly.

Beszámitás vagy hatalmi elmélet?

Az elméleti gazdaságtan legfontosabb problémakörének, a jövedelemeloszlásnak, magyarázatára nézve a modern irodalomban különösen két felfogás küzd egymással: az ugynevezett beszámitási elmélet (németül: Zurechnungstheorie) és a hatalmi elmélet. Az előbbi — legalább is modern alakjában — a határhaszonelmélet gondolatkörében merült fel, hamarosan, mondhatnám, hivatalos álláspontja lett ennek az irányzatnak s ezáltal különösen az osztrák és az amerikai szakirodalom uralkodó felfogásának rangjára emelkedett. Vele szemben a hatalmi elmélet csak szórványosan, itt-ott ütötte fel fejét, azonban szivósan tartja magát s erőteljes és megujuló támadásokban részesiti nagy versenytársát. Igy a küzdelem korántsem tekinthető a beszámitási elmélet javára eldöntöttnek, sőt — mint látni fogjuk — ezen elmélet ellen nagyon sulyos okok szólnak; ami azonban nem jelenti azt, mintha a hatalmi elmélet részén volna az igazság, mert ez az elmélet szintén olyan hiányosságokban szenved, melyek élesen kihivják maguk ellen a kritikát. A következő fejtegetések célja éppen az, hogy ugy a beszámitási, mint a hatalmi elmélet alapvető hibáira mutassanak rá.

A beszámitási elmélet.

A beszámitási elmélet a jövedelemeloszlás jelenségeit a termelő eszközöknek a termékhez való viszonya alapján igyekszik magyarázni. Maga a „beszámitás“ elnevezés arra utal, hogy a termelő eszköz a termékétől nyeri az értékét, tehát a termelő eszköz értékének „számitás“-ánál a termék értékét kell alapul venni; több különböző termelési eszköz közreműködésével termelt közös termék értéke pedig megoszlik az előállitásában részt vett termelési eszközök között s az egy-egy termelési eszközre eső hányadnak a megállapitása képezi a beszámitás feladatát. „A határhaszonelmélet beszámitási elvei azon alapszanak, hogy ... a termelési javak azoktól a fogyasztási javaktól nyerik értéküket, amelyek belőlük előállithatók. Mivel a fogyasztási javak előállitásához több (komplementáris) termelési jószág együttműködése szükséges, a fogyasztási javak értékét több termelési jószág közt kell felosztani: ez a felosztás a beszámitási elmélet feladata.“[1]

[1] Neubauer Gyula: A gazdasági beszámitás elmélete. (Közgazdasági Szemle 70. kötet. 1927.) 341. l.

„A termelő eszközök a termékeik értékétől nyerik az értéküket", irja *Hans Mayer*,[2] ennek az elméletnek egyik legtekintélyesebb jelenlegi képviselője, e problémáról szóló legujabb dolgozatában. S *Böhm-Bawerk* élesen emeli ki a költségelmélettel szemben: „Hogy a tokaji bor nem azért értékes, mert a tokaji hegyek értékesek, hanem hogy forditva, ezeknek a szőlőhegyeknek azért van nagy értékük, mert terméküknek az értéke magas, — ezt senki sem fogja kétségbevonni."[3] S ezen alaptételből a következő gondolatmenettel jut a beszámitási elmélet a jövedelemeloszlás magyarázatához: a különböző egyének különböző értéket tulajdonitanak a terméknek; ezen különböző értékbecsléseknek megfelelően értékelik a termék előállitásában szerepet játszó termelési eszközöket; a termelési eszközökre vonatkozó értékbecsléseknek alapján alakul ki a termelő eszközöknek (föld, tőke, munka) az ára, illetve a termelő eszközök használatának az ára; ez az ár pedig nem egyéb, mint a termelő eszközök tulajdonosainak (földbirtokos, tőkés, munkás) jövedelme; a munkás bére nem egyéb, mint a munka ára, a földjáradék a föld használatának, a tőkekamat a tőke használatának az ára. Ha tehát — igy okoskodik az uralkodó elmélet — a beszámitás segélyével megállapithatjuk, hogy mily mértékben részesedik a termelő eszköz a termék értékében, vagyis ha megállapithatjuk az egyes termelési tényezők értékét, ezzel egyszersmind a jövedelemeloszlás kulcsát is megadtuk. Mint *Böhm-Bawerk* egészen határozottan kifejezi: „A gazdasági beszámitási probléma... hordereje közvetlenül és elsősorban az egyes... termelési tényezők értékelésére vonatkozólag nyilvánul meg s aztán, mivel ezeknek (t. i. a termelési tényezőknek) szubjektiv értékelésén alapszik az áralakulásuk s viszont ezen az áralakuláson alapszik a termék tényleges eloszlása, igy tehát a beszámitás hordereje a tényleges jövedelmi viszonyok elméleti magyarázatára nézve is megnyilvánul."[4] A termelési javakra vonatkozó szubjektiv értékbecslésekből „vezetjük le... a termelési javak árait és ezen árak közvetitésével... a tényleges részesedési hányadokat."[5] „A beszámitott hányadok... elsősorban csak a termelési javakra irányuló szubjektiv értékbecslések magasságát magyarázzák és határozzák meg...; a tényleges jövedelemeloszlási hányadok pedig csak egy következő második fokon, mint a beszámitás által meghatározott szubjektiv értékbecslések eredői jelentkeznek."[6]

Ugyanez a gondolatmenet található *Hans Mayer* fejtegetéseiben, a beszámitási elmélet legujabb változatában is. Azt

[2] Hans Mayer: Zurechnung. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 4. Auflage. 8. Band. S. 1206.
[3] Böhm-Bawerk: Positive Theorie des Kapitales. 3. Aufl. I. S. 299.
[4] I. m. II. 179. l.
[5] I. m. II. 200. l.
[6] I. m. II. 201. l.

irja: „A gazdasági beszámitás neve alatt... a termelési eszközök értékalakulását és a forgalmi gazdaság szervezetében ebből (t. i. az értékalakulásból) folyó áralakulását meghatározó tényezők kérdését értjük."[7] „A forgalmi gazdaság elmélete számára azoknak a törvényszerüségeknek levezetése, melyek a termelő eszközök áralakulását uralják, lehetetlen a termelési eszközök értéktörvényeinek ismerete nélkül."[8] S viszont ha megfeleltünk arra a kérdésre, hogy mely törvényszerüségek szerint képződnek a termelési eszközök árai, e felelettel „egyuttal meg van adva az a levezetés, mely szerint a termelési hozadék eloszlik az előállitásában munkaerejük rendelkezésre bocsátásával vagy a birtokukban lévő tárgyi termelési eszközök átengedésével résztvevő személyek között."[9] Mivel a termelési eszközök árai „együttvéve nem haladhatják tul a termék árát"[10] — tehát csak ez a termékár oszlik meg a különböző termelési eszközök tulajdonosai között. Ennélfogva szerinte is „a beszámitási elmélet képezi a kulcsot a nemzeti jövedelem eloszlása törvényeinek ismeretéhez."[11]

Mindezek alapján a beszámitási elmélet gondolatmenetének vezérelveit a következő 3 tételben foglalhatjuk össze: *1. a termék értéke szabja meg a termelési eszközök értékét; 2. a termelési eszközök értéke* (= a termelési eszközökre vonatkozó értékbecslések, a termelési eszközök értékéről a különböző egyének által alkotott itéletek) *szerint alakul a termelési eszközök ára; 3. a termelési eszközök ára alapján alakul ki a társadalmi jövedelemeloszlás.* A következőkben egyenként veszem elő ezen három alaptétel mindegyikét s kimutatni szándékozom, hogy azok egyike sem állja ki a kritikát.

I. Célszerü lesz a bizonyitást a beszámitási elmélet legtekintélyesebb képviselőjének, Böhm-Bawerknek, egy önbeismerésével kezdeni.

Böhm-Bawerk az ő értékelmélete körében megemliti az esetek egy csoportját, melynél az értékelés zsinórmértékét az illető javak előállitásához szükséges fáradság képezi. Azt irja: „Az eseteknek egy kisebb csoportjában... a javakat a birtokunkban lételükkel megtakaritott megszerzési áldozatok nagysága szerint, vagyis a személyes áldozatok, fáradozás, szenvedés értelmében vett költségek szerint értékeljük."[12] „Hogy azonban e kivételes eset tényálladéka adva legyen, ehhez két előfeltétel összetalálkozása szükséges: Kell 1. alkalomnak lennie arra, hogy egy fáradság (Leid) árán a jószág megszerezhető legyen; és kell 2. hogy ez a fáradság kisebb legyen, mint

[7] Hans Mayer i. m. 1206. l.
[8] I. m. 1209. l.
[9] I. m. 1224. l.
[10] I. m. 1226. l.
[11] I. m. 1209. l.
[12] Böhm-Bawerk i. m. I. 307—8. l.

a jószág pozitiv határhaszna."[13] ... Mi van ezekben az idézetekben kimondva? Nem kevesebb, mint az, hogy a felhozott esetekben a munkával előállitott termék értékét az előállitáshoz szükséges fáradozás, munka szabja meg; mivel pedig a munkatermékkel szemben az előállitáshoz szükséges munka a termelőeszközt képezi: tehát Böhm-Bawerk a felhozott esetekre nézve a termék értékét a termelőeszköztől függőnek állitja. Tehát ő maga hoz fel eseteket, melyekben a termék nyeri az értékét a termelőeszköztől, ami pedig homlokegyenest ellenkezik a beszámitási elmélet azon alaptételével, mely szerint a termelő eszköz nyeri az értékét a termék értékétől.

De menjünk tovább egy lépéssel! Munka segélyével nemcsak használati javakat, hanem tőkejavakat (pl. különböző szerszámokat) is lehet készitени; ennélfogva mindazon esetekben, mikor egy-egy ilyen tőkejószágnak előállitása kisebb fáradságot igényel, mint amily hasznot hajt az a tőkejószág: mindezen esetekben az emlitett Böhm-Bawerk-féle elv értelmében a tőkejószág értékét nem a haszna (= a termékeinek a haszna), hanem az illető tőkejószág előállitásához szükséges fáradozás mérve fogja meghatározni. De sőt: mivel a munka utján előállitott *bárminő* javak tőkejavakká lesznek abban a pillanatban, mikor termelési célra használják fel őket, — ennélfogva abban a Böhm-Bawerk-féle tételben, mely szerint a javak értékét bizonyos esetekben az előállitásukhoz szükséges fáradság szabja meg, már bennefoglaltatik ugyanezen elvnek a tőkejavakra vonatkozó elismerése is. Ugy hogy Böhm-Bawerk idézett szavaiból kétségtelenül megállapitható, hogy ő maga is elismeri — a beszámitási elmélettel ellentétben — hogy olyan esetekben, mikor a tőkejavak a hasznuknál kisebb fáradság, áldozat árán előállithatók: az illető tőkejavak (tehát termelő eszközök) értékét nem a termékeik értéke szabja meg, hanem az illető tőkejavak létrehozásához szükséges fáradságnak, áldozatnak a nagysága.

De sokkal fontosabb Böhm-Bawerk „önbeismerés"-ének kiaknázása egy másik irányban, t. i. a munkának, mint termelő eszköznek az értékelése szempontjából. Vegyük csak szemügyre még egyszer azokat az eseteket, mikor valamely termék a használnál kisebb fáradsággal előállitható; de most ne a termék, hanem az előállitáshoz szükséges munka értékelése szempontjából. Ne azt kérdezzük, hogy mitől függ a termék értéke, hanem azt, hogy mitől függ a termeléshez szükséges munkának az értéke. Böhm-Bawerk emlitett tétele erre vonatkozólag is nagyon tanulságos a beszámitási elmélet megitélése szempontjából. Böhm-Bawerk azon beismerése ugyanis, hogy a termék értéke ezekben az esetekben az illető termék előállitásához szükséges munkától függ, magában foglalja annak el-

[13] U. o. 301. l.

ismerését, hogy viszont ennek a munkának az értéke *nem függhet* a termék értékétől; mert hiszen ha a termeléshez szükséges munka értékét a termék értékétől függőnek állitaná ezekben az esetekben (ne felejtsük el, hogy olyan esetekről van szó, melyekben Böhm-Bawerk szerint is a termék értéke függ a termeléshez szükséges munka értékétől): ez nyilvánvalóan circulus vitiosus volna. S a beszámitási elmélet kritikája szempontjából éppen az a tény a lényeges, hogy a munkának az értéke ezen esetekben *nem függ* a termékének az értékétől; a beszámitási elmélet értelmében ugyanis a munka értékének, mivel a munka termelőeszköz, a terméke értékétől kellene függenie.

Mindaz, amit eddig ugy a tőkejavak, mint a munka értékére nézve mondottunk, Böhm-Bawerk szerint — mint emlitettem — csak azon esetekre vonatkozik, mikor a munkatermék a hasznánál kisebbmérvü áldozatok árán előállitható s ezen esetek szerinte csak szórványosak. Ezzel szemben mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy ez az érv akkor sem sokat jelentene, ha igaz volna; hiszen az elmélet szempontjából a kevés kivételnek éppen akkora sulya van, mint a sok kivételnek s legfeljebb a gyakorlati mérlegelés szempontjából játszhat szerepet a kivételek szórványos vagy gyakori volta. De amellett Böhm-Bawerk megállapitása nem is felel meg a tényeknek. Valamely elvégzendő munka ugyanis *arra az egyénre nézve, aki azt elvégzi*, értékét sohasem a vele előállitható termék értékétől, hanem minden esetben (s nem: kivételes esetekben!) attól az áldozattól, fáradságtól nyeri, mely az illető munka elvégzésével össze van kötve s melyet szükségképpen el kell viselnie annak, aki azt a munkát el akarja végezni.[14] Ez a tétel egyszerü mathematikai okoskodással igazolható. Ugyanis minden ellenkező feltevés absurdumra vezet:

Tegyük fel először, hogy az elvégzendő munka értéke az azt elvégezni szándékozó egyénre nézve kisebb volna, mint az a fáradság, melyet az elvégzése okoz. Tehát tegyük fel, hogy egy „3x" fáradságot képviselő munka értéke „x" volna. Mivel egy bizonyos értéket szivesen cserélünk el egy nagyobb értékért (feltéve, hogy még jobb cserealkalom nem kinálkozik): ennélfogva az „x" értékü munkát szivesen kellene elvállalni egy „2x" értékü haszonért. Feltételünk értelmében azonban az „x" értékü munka „3x" nagyságu áldozatot képvisel s ezért, ha az „x" értékü munkát elvállaljuk a „2x" nagyságu haszonért: ezzel egy „3x" nagyságu áldozatot vállalunk magunkra egy „2x" nagyságu haszonért; ami pedig gazdaságilag lehetetlen, mert abszurdum az, hogy valamely előny érde-

[14] Ez a fáradság az ugynevezett határfáradság. Ha pl. megszokott 6 munkaórából álló munkanapom mellett ezentul reggelenként 1 külön órát dolgozom, a fáradság-többletem nem a napi első, hanem a 7-ik, tehát azon munkaóra fáradsága lesz, mellyel napi munkám szaporodott; ez a fáradság a határfáradság.

kében ezen előnynél nagyobbmérvü áldozatot hozzunk. — Tegyük fel most a másik eshetőséget. vagyis azt, hogy a munka elvégzőjére nézve az elvégzendő munka értéke nagyobb, mint az illető munkával összekötött fáradságnak a mérve. Vagyis tegyük fel, hogy a „3x" fáradságot képviselő munka értéke „5x". Mivel egy kisebb áldozatot szivesen hozunk egy nagyobb haszonért (megint feltéve, hogy a szóbanforgó cserealkalomnál jobb nem kinálkozik): tehát a „3x" nagyságu áldozatot szivesen fogja mindenki meghozni egy „4x" nagyságu haszonért. Azonban ez esetben — mivel a „3x" nagyságu fáradságot képviselő munka értéke feltételezésünk értelmében „5x" — egy nagyobb („5x") értéket áldoztunk egy kisebb („4x") haszonért; ami szintén abszurdum.[15]

Végső következtetésünk tehát a termelési javak értékelésére nézve a mondottak alapján a következő megállapitásokban foglalható össze: A három termelési tényező (természet, munka, tőke) közül egyedül a természet az, melynek javai — pl. a tokaji hegy — minden korlátozás nélkül a terméküknek használatól nyerik értéküket; a tőkejavak értéke ellenben azon esetekben, mikor a tőkejószág a használnál kisebb fáradsággal előállitható, ettől a fáradságtól, tehát az illető tőkejószágot előállitó termelőeszköztől (nem a tőkejószág termékének a használtól) függ; a munka pedig még nagyobb mértékben képez kivételt a beszámitási elmélet szabálya alól, mert az értékelő alanyra nézve az általa végzendő minden munka önmagában, a munka által okozott fáradság-áldozatban birja értékének a forrását, nem pedig a terméke hasznában. Ezek a megállapitások nem zárják ki, hanem csak korlátozzák a beszámitás elvének érvényesülését a termelési javak értékelésének körében; nem is szólva a természetről: mindazon esetekben — s ezek az esetek képezik a tulnyomó többséget — mikor a tőkét az értékelő alany nem képes a használnál (= a termékének a használnál) kisebb fáradozással előállitani, s a munkát illetőleg mindazon esetekben, mikor nem a magunk, hanem más embernek a munkáját értékeljük, a beszámitás elve az értékelésnél alkalmazásba kerülhet...

Itt emlitem meg, hogy vannak a beszámitási elméletnek olyan képviselői is, akik — bár azt tartják, hogy a beszámitás elvei alapul szolgálnak a jövedelemeloszlás magyarázatához is — csak az értékelmélet körébe eső bizonyos jelenségek-

[15] Hangsulyozom: mindez csak az értékelő alany által a jövőben végzendő munkára vonatkozik. Ellenben a már elvégzett munkát, melyre nézve már nem lehet szó választásról (t. i. nem választhatunk az elvégzése vagy elvégzetlenül hagyása között): az illető munkával létrehozott termék haszna szerint értékeljük. Ugyanigy vagyunk egy más ember munkájának az értékelésénél is; mivel ez a munka a mi gazdasági számitásainkban csak a belőle ránk esetleg háramló haszonnál fogva játszik szerepet, tehát ezen haszon szerint értékeljük.

nek (a komplementáris fogyasztási javak és a termelő javak értéke) magyarázatát tekintik ennek az elméletnek tulajdonképpeni feladatául. Igy pl. nálunk *Neubauer Gyula*, ki e tekintetben többé-kevésbé *Clark* és *Landauer* nyomdokain haladva azt mondja, hogy eltekintve a komplementáris fogyasztási javaktól, csak „a termelési eszközök közt való értékmegosztás tartozik tulajdonképpen a beszámitási elméletbe".[16] Ezen az aránylag szükre határolt területen, tehát az értékelmélet körében is — mely terület amellett a fentebbi megszoritások alapján még további korlátozást szenved — sok érdekes, bonyolult és nagy elméleti készséget követelő kérdés merül fel, melyek végleges eldöntése még a jövő feladata.[17]

II. Az az irányzat, melynek főképviselői egyuttal a beszámitási elméletnek is főképviselői, tehát az ugynevezett osztrák iskola, maradandó érdemeket szerzett magának többek között azzal, hogy az áralakulást a kereslet és kinálat tagjainak szubjektiv értékbecsléseiből vezette le. Természetesen az áralakulásra vonatkozó alapvető elméleti levezetésekben mindig önkénytelenül is a használati javak, tehát a fogyasztásra közvetlenül alkalmas javak lebegtek és lebegnek az irók szeme előtt. S a fogyasztási javakra nézve tényleg áll, hogy áralakulásuk a rájuk vonatkozó keresleti és kinálati értékbecslések eredője. S amikor az osztrák iskola képviselői a termelési javak áralakulását is belevonják fejtegetéseik körébe: egészen kézenfekvőnek látszik előttük, hogy (a fogyasztási javak hasonlatosságára) a termelési javak áralakulását az ugyanezen termelési javakra vonatkozó értékbecslésekből kell levezetni. Szerintük azok az egyének, akik a termelési javak piacán a keresletet és kinálatot képezik, a termelési javakra vonatkozó szubjektiv értékbecsléseik alapján teszik meg a maguk árajánlatát s ilyen árajánlatok alapján alakul ki azok ára.

Nos hát, ez a beállitás hibás; a termelési javak áralakulásának helyes magyarázatához nem elég az, hogy a használati javak áralakulásának folyamatát lemásoljuk.

Az az egyén, aki termelő eszközöket akar szerezni (akár tulajdonul, akár használatra), az ő piaci magatartásában azt az előnyt fogja zsinórmértékül venni, amit neki az illető termelési eszközök segélyével üzött termelés hozni fog. Ez az előny pedig a mai munkamegosztásos társadalomban rend-

[16] I. m. 341. l.

[17] A beszámitási elmélet különböző képviselőinek e vitás kérdésekre vonatkozó álláspontját világosan, a lényeges eltérések kiemelésével ismerteti *Heller Farkas* legujabban már 4-ik, jelentékenyen átdolgozott kiadásban megjelent munkájában: „*Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie.*" (Leipzig, 1931.) 33—35. l. A probléma jelentőségét és korlátait leginkább megvilágitja *W. Heller*: „*Theoretische Volkswirtschaftslehre*" (Leipzig. 1927.) 50—51. l. *Neubauer Gyula* (i. m. 344—351. l.) több idevágó vitakérdést kritikailag tárgyal és saját kutatásai alapján igyekszik azokat tisztázni.

szerint az illető termelési eszközök termékeinek áralakulásától függ. Bizonyos esetekben ugyan a termelési eszköznek (pl. konyhakert, házi munkaeszközök) a termékeit a termelő a saját háztartásában fogyasztja el, a legtöbb és legfontosabb esetben azonban az emberek azért szereznek termelési javakat, hogy a terméket piacra vigyék s ott értékesitsék. Mikor az a termelő, ki ezen utóbbi célból akar termelési javakat szerezni, a termelési javak piacán mint vevő megjelenik, annál nagyobb összeget hajlandó az illető termelési javakért fizetni, mennél magasabb áron reméli értékesiteni az illető termelési javak segélyével előállott termékeket. Ha én egy földbirtokot akarok vásárolni (vagy bérelni), magamban meg fogom állapitani az érte fizethető ár (illetve haszonbér) összegét. Ennek az összegnek a megállapitásánál a földtermékek várható árát veszem zsinórmértékül: aszerint leszek hajlandó többet vagy kevesebbet fizetni a birtokért, amint nagyobb vagy kisebb árat remélek a birtok termékeiért. Az igy megállapitott összeg lesz az én árajánlatomnak az alapja; és hasonló módon létrejövő árajánlatok egymásrahatásából képződik a földbirtok ára. A földbirtok ára tehát a földbirtok termékeinek várható ára alapján alkotott itéletek, ezen itéleteket kifejező árajánlatok eredőjeként jön létre. Azt hiszem, hogy ennek a beállitásnak a helyességét a beszámitási elméletnek egyetlen képviselője sem vonja kétségbe. Ha mégis kétségbe vonná: összeütközésbe kerül a legnyilvánvalóbb tényekkel. Ha pedig nem vonja kétségbe, akkor menthetetlenül utvesztőbe jut. Ugyanis: aki a beszámitási elmélet alapelvét, mely szerint a földbirtok ára azon itéletek eredője, melyeket a különböző egyének a földbirtok értékéről alkotnak maguknak, fenn akarja tartani s amellett elismeri azt is, hogy a földbirtok ára azon itéletek eredője, melyeket a különböző egyének a földbirtok termékeinek várható áráról alkotnak maguknak, — az kénytelen azt állitani, hogy a *földbirtok értékéről alkotott itéletek azonosak a földbirtok termékeinek várható áráról alkotott itéletekkel.* Ez a megállapitás pedig a következő egyenlőséget foglalja magában:

1. a földbirtok értéke =
   = a földbirtok termékeinek várható ára.

Másrészről viszont a beszámitási elmélet szerint a földbirtok, mint termelő eszköz, a termékeinek értékétől nyeri az értékét, tehát szerinte a földbirtok értéke a földbirtok termékeinek értékével egyenlő; azaz

2. a földbirtok értéke =
   = a földbirtok termékeinek értéke.

Mivel két oly mennyiség, melyek mindegyike egyenlő ugyanazon harmadik mennyiséggel, egymásközt is egyenlő, tehát az imént közölt 1. egyenlőség jobboldala egyenlő a 2. egyenlőség jobboldalával; azaz

3. a földbirtok termékeinek várható ára =
   = a földbirtok termékeinek értéke.

Ime, erre az eredményre vezet a beszámitási elmélet: *az értéket azonositja az árral.*[18]

S persze mindaz, amit a földbirtok áralakulására nézve mondottam, megfelelően áll a tőkejavak áralakulására is. A harmadik termelési tényezőre, a munkára nézve kissé más a helyzet. A munkások, akik a munkapiacon a kinálatot képviselik, a beszámitási elméletnek megfelelően a munkájukra vonatkozó értékbecsülésüket veszik zsinórmértékül, vagyis ez az értékbecslés szabja meg azt a minimumot, melynél alacsonyabb bérért nem hajlandók munkába állani (inkább alkalmaztatás nélkül maradnak); a munkaadókra, tehát a kereslet tagjaira nézve már nem a munkás munkájára vonatkozó értékbecslésük (azaz a beszámitási elmélet szabályai szerint képződő munkaadói értékbecslés) lesz irányadó, hanem a munkás munkája termékének várható áralakulása, ugyanis a munkatermék várható ára szerint lesznek ők hajlandók magasabb vagy kevésbé magas béreket fizetni... Végeredményben tehát a kereslet, illetve kinálat tagjainak a termék várható áralakulása által meghatározott itéletei mind a három termelési tényező áralakulásánál közvetlen szerepet játszanak. Mivel pedig a várható áralakulásra támaszkodó itéletek — mint láttuk — nem tekinthetők értékbecsléseknek, sem a termékre, sem a termelő eszközre vonatkozó értékbecslésnek (mert különben az értéket azonositjuk az árral), ennélfogva az a tanitás, mely szerint az egyes termelési tényezők ára az ugyanezen termelési tényezőkre vonatkozó értékbecslések eredője, — tarthatatlan. Tarthatatlan még azon fentebb emlitett kivételes esetekre nézve (konyhakert, házi munkaeszközök) is, mikor akár a vevő, akár az eladó az áruba bocsátott termelési eszköz termékeit a saját háztartásában fogyasztja el. Hiszen ilyen esetekben is szerepet játszik számitásaikban, az illető termelési eszközre vonatkozó árajánlataikban, a termékeknek az ára; ugyanis piaci magatartásukat elsősorban annak meggondolása fogja irányitani, hogy milyen áron lehet beszerezni az illető termelési eszköz segélyével termelhető javakat a piacon abban az esetben, ha ők maguk nem rendelkeznek azzal a termelési eszközzel...

Mig tehát a termelési eszközök értékelése körében — mint a jelen tanulmány I. pontjában láttuk — az esetek tulnyomó többségére nézve tényleg érvényesülhet a beszámitás elve, addig a termelési eszközök áralakulásának körében még kivételesen sincs egyetlen egy eset sem, legalább is a modern forgalmi

[18] A szövegben közölt 3. egyenlőség látszólag nem magát a tényleg kialakuló árat, hanem csak az ettől esetleg eltérő „várható" árat azonositja az értékkel. Azonban: a „várható" árnak a később tényleg kialakuló ártól való eltérése csak számitási hibákon alapszik; az elmélet viszont azzal a feltételezéssel dolgozik, hogy számitási hibákat nem követünk el; az elmélet szempontjából tehát a „várható" ár éppen egyenlő a később tényleg kialakuló árral.

gazdaság életében, melyre nézve a beszámitási elmélet vonatkozó tétele alkalmazható volna.[19]

III. A beszámitási elmélet zárótételét, mely szerint a társadalmi jövedelemeloszlás a termelési eszközök áralakulásán alapszik, *Hans Mayer* a következő szavakkal fejezi ki: „A termelési eszközök árai... azon gazdasági alanyokra nézve, akik termelési eszközöket árusitanak — a munkásokra, mint a munkaerőnek, a földbirtokosokra, mint a föld szolgálatainak, a tőkésekre, mint a tőkehasznoknak eladóira nézve — jövedelmet képeznek, mint bér, földjáradék, tőkekamat."[20] Pl. ha a földbirtokos használatra átengedi a földjét a haszonbérlőnek, akkor ezen utóbbi személy által a használatért fizetett ellenérték (a haszonbér) a földbirtokos jövedelme.

H. Mayer ezen megállapitásának igazságát aligha lehet kétségbevonni. Amit itt mond, az igaz; azonban — nem általános érvényü, t. i. nem meriti ki a jövedelem alakulásának összes lehetőségeit. Ugyanis az eseteknek egy csoportja már csak azért sem engedelmeskedik a beszámitási elmélet szabályának, mert a jövedelem az idetartozó esetekben minden termelési tevékenység nélkül áll elő. Ezek az esetek pedig: a fogyasztási célokra való hitelezés esetei. Amikor fogyasztási célra adunk hitelt, a hitel alapján élvezett kamat a hitelezőnek olyan jövedelme, mely minden termeléstől független jelenség; erre az esetre tehát semmiképpen sem lehet azt a szabályt alkalmazni, mely szerint a jövedelem valamely termelési tényezőnek az ára. Hiszen itt termelés és tehát termelési tényező sem szerepel az egész tényállásban. A kamatjövedelem, melyet ilyen esetekben élvez a hitelező, nem egyéb, mint a *kölcsönösszeg* használatának az ára. A fogyasztási hitel alapján élvezett kamatjövedelem tehát a beszámitási elmélet érvényesülési területén egészen kivül esik... Vagy talán azt lehetne mondani, hogy a fogyasztási hitel kamata csak a termelési hitel kamatának a függvénye? Vajjon csak azért fizetnek kamatot a fogyasztási hitel után, mert ugyanaz a hitel termelési célra is fordítható volna s akkor természetszerüleg kamatot eredményezne? Ha előitélet nélkül akarunk e kérdésre felelni, akkor nem felelhetünk igennel. Igaz ugyan, hogy a hitelezések oroszlánrészét a termelési célra felvett hitelek képezik s hogy ennélfogva a hitelezési kamat nagyságát is elsősorban a termelési hitelek határozzák meg, — mégis kétségtelen, hogy a fogyasztási célra való hitelezés esetében is merülnek fel olyan lelki mozzanatok a kölcsönvevő oldalán is (szorultság stb.), melyek a kamatfizetést

[19] Legfeljebb valamely, a forgalomtól teljesen elzárt farmer szerződne pl. egy a farmra szegődtetett munkással ennek munkabérére nézve ugy, hogy mindketten a munkás munkájának, tehát a termelési eszköznek értékét vennék alapul kölcsönös alkudozásaikban.

[20] Hans Mayer i. m. 1209. l.

indokolttá s a hitelt a kamat terhe dacára is kivánatossá teszik...

Végül még arra akarok röviden rámutatni, hogy az a szoros összefüggés, melyet a beszámitási elmélet — azáltal, hogy a jövedelmet a termelési tényezők árának tekinti — a termelés és jövedelemeloszlás között feltételez, már azért is korlátozást szenved, mivel nem kizárólag a termelés hozadéka az az alap, mely a jövedelemeloszlás alanyaira nézve osztozkodás tárgyát képezi. A jövedelemeloszlás folyamatában állandóan és el nem hanyagolható mennyiségben szerepelnek törzs-vagyonok és vagyonrészek is, melyek bizonyos személyek jövedelmének alkatrészeivé lesznek. A bukófélben lévő vagy ideiglenesen kedvezőtlen konjunkturát élő vállalatok meglévő vagyonukat használják fel pl. munkabérek fizetésére; az ideiglenesen foglalkozás és kereset hiján levő egyének meglévő kis vagyonukat élik fel a munkanélküliség hónapjaiban, csakugy, mint ahogy a szükös keresettel birók vagyontárgyak eladásával pótolják a szükségletkielégitésükben mutatkozó hiányokat; könnyelmű uri fiuk az őseiktől örökölt vagyont dorbézolják el pezsgős-éjszakákon stb. Mindez esetekben meglévő vagyonok lesznek a társadalmi jövedelemeloszlás tárgyává, nem pedig a termelés eredménye. Ez pedig nem illik bele a beszámitási elmélet keretei közé; hiszen a „beszámitás" egy termékmennyiséget feltételez, mely a termelés alanyai közt a közreműködésüknek megfelelő „beszámitás" arányában feloszlik. Hiszen ez a „beszámitás" termelő tényezők szerint történik és a termelő tényezőknek természetszerüleg csak a segélyükkel előállitott hozadékból lehet valamit „beszámitani". De hát a munkások, kik az őket alkalmazó vállalat vagyonroncsaiból, a kereskedők, kik a keresetnélküliek által felélt vagyonból, s a vendéglősök, kik a könnyelmű örökösök vagyonpusztitó kedvteléseiből szereznek jövedelmet, — vajjon mindezek a személyek miféle termelés hozadékából, miféle társadalmi jövedelemszaporulatból szerzik ezt a jövedelmet? Nem is szólva a kártyán, lóversenyen elvesztett és a mindenféle rendü és rangu kurtizánokra költött vagyonokról, melyek szintén belesodródnak a jövedelemeloszlás folyamatába s egész sereg ember jövedelmének kizárólagos vagy részleges alkatrészeivé lesznek! Szigoruan véve a dolgot: az emlitett esetekre való tekintettel még magát a „jövedelemeloszlás" kifejezést is kifogásolnunk kell. Ez a kifejezés ugyanis arra utal, hogy a vele megjelölt folyamat a társadalmi termelés hozadékának, tehát a társadalom jövedelmének a társadalom tagjai közt való szétosztását tárgyazza; ebben az elnevezésben tehát benne foglaltatik az a feltételezés, hogy az, ami szétosztásra kerül, a maga egészében valami jövedelem, tehát valami olyan dolog, ami a vagyonállagtól szorosan megkülönböztetendő...

Mindezek után felmerül a kérdés: mi lehetett az oka an-

nak, hogy a beszámitási elmélet — minden hiányossága dacára is — általánosan uralkodó elméletté lett? S felmerül a kérdés: mi az, ami benne helyes és maradandó? Az előbbi kérdésre azt hiszem, akkor felelek helyesen, ha arra az összefüggésre mutatok rá, mely a termelés és jövedelemszerzés közt tagadhatatlanul fennáll. Kétségtelen, hogy a jövedelemszerzés *rendszerint* valami termelési tevékenység folyománya; a jövedelemszerzésnek általában előfeltétele, hogy a jövedelem alanya részt vegyen a társadalmi termelés folyamatában. Ez a körülmény könnyen csábithatta a teoretikusokat arra a jogtalan általánositásra, hogy a jövedelemszerzésnek a termeléstől való függését törvényszerüségnek nyilvánitsák. Ehhez hozzájárult azután a határhaszonelméletnek alapvető tanitása, mely szerint a gazdasági tevékenység magyarázatánál a szükségletekből, tehát a fogyasztási javakból, a termékből kell kiindulni s ez alapon kézenfekvőnek látszott a termék értékéből magyarázni a termelőeszköz értékét s fokozatosan haladni a jövedelem alakulásának magyarázatához, ugy, hogy az értékelméletre először az árelméletet épitik fel s aztán az áralakulás alapján adják a jövedelmek alakulásának magyarázatát. S valóban, ebben az utóbbi gondolatmenetben van valami, ami helyesnek, maradandónak fog bizonyulni: t. i. éppen az a gondolat, hogy a jövedelem alakulásának magyarázatánál az áralakulásból és pedig végső elemzésben a fogyasztási javakra, tehát a végtermékekre vonatkozó subjektiv értékbecslések alapján létrejövő áralakulásából kell kiindulni.

A határhaszoniskolának erre az érdemére nyomatékosan hivta fel a figyelmet *Heller Farkas* már több mint egy negyedszázaddal ezelőtt egy akadémiai pályadijjal kitüntetett munkájában a következő szavakkal: „A *Böhm-Bawerk* által felállitott... jövedelemeloszlási elmélet a régebbiekkel szemben tetemes előnyökkel bir, melyek közül ugy hiszem, a legnagyobb az, hogy a jövedelemeloszlás jelenségét cserének fogván fel, egy uj gondolattal gazdagitotta a közgazdaságtan tudományának eme fejezetét, mely uj gondolat... már nemcsak a *Böhm-Bawerk* által nyujtott alkalmazásban, hanem egyébként is termelékenynek bizonyult. A jövedelemeloszlás jelenségeinek cserére való visszavezetése főkép azáltal gyakorolt jótékony hatást a tudományra, hogy az eddigi magyarázatokkal szemben a jövedelemeloszlás kérdéseinek az áralakulással való szoros összefüggését megvilágitotta.“[21] Az idézett szavakban egyuttal benne van annak a kétségtelen igazságnak világos felismerése is, hogy az a gondolat, mely szerint a subjektiv értékbecslésekre támaszkodó áralakulás elmélete képezi a jövedelemeloszlás magyarázatának alapját, nem függ össze elválaszthatatlanul Böhm-Bawerk rendszerével, vagy általában a beszámitási el-

[21] „A határhaszon elmélete.“ (Budapest, 1904.) 132. l.

mélettel, hanem attól függetlenithető igazság, melyet azok is vallhatnak és elméletük kiindulási pontjául vehetnek, akik a beszámitási elméletnek a jövedelemeloszlásra vonatkozó tanitását nem teszik magukévá.[22]

A hatalmi elméletek.

Az ugynevezett hatalmi elméletek a beszámitási elmélettel való versengésükben gyakran annyira mennek, hogy még a jövedelem alakulásának az értékbecslésektől, illetve az áralakulástól függő voltát is kétségbe vonják. Igy a hatalmi elméletek egyik tekintélyes képviselője, *Tugan-Baranowsky*, egészen határozottan jelenti ki, hogy: „Az ár az egyénnek a becslésén alapszik és egy tudományos árelmélet egyedül lehetséges kiindulási pontját csak az egyén azon lelki folyamatainak elemzése képezheti, melyek az értékitéletben kifejezésre jutnak. Ennek az ellenkezője áll a jövedelemeloszlás elméletére. Ennek kiindulási pontját semmi esetre sem adhatják meg egyéni értékitéletek, mert a jövedelemeloszlás társadalmi tünemény, mely több társadalmi csoport összeműködését feltételezi.“[23]

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk meg a hatalmi elméletek tartalmát, megállapithatjuk, hogy az imént idézett szavak tulzott élességgel hangsulyozzák a hatalmi elméletek különállását. Kissé behatóbb elemzés arra az eredményre vezet, hogy ezek az elméletek maguk is az áralakulásra és a subjektiv értékbecslésekre alapitják a jövedelem alakulásáról vallott felfogásukat; s különállásuk csak abban jelentkezik, hogy az értékbecsléseket nem ismerik el a jövedelem alakulásának végső zsinórmértékéül, hanem azt hangoztatják, hogy a subjektiv értékbecslések nagysága bizonyos hatalmi tényezőktől függ s ezen hatalmi tényezők képezik az értékbecslések valódi tartalmát. Még maga Tugan-Baranowsky is, fent idézett szavaival éles ellentétben, elismeri ezt a tényt; azt irja ugyanis: „A való életben a munkabér, a nyereség és a földjáradék nagyságát különálló egyének határozzák meg, az egyes személyek közt létrejövő megállapodások alapján. Minden egyes ilyen megállapodás egy csereaktus s az egyéni szerződő felek egyéni értékbecsléseitől függ.“[24] Csakhogy szerinte a lényeg, a tartalom „a szerződő felek társadalmi egyenlőtlensége, amely...

[22] A beszámitási elméletnek jövedelemeloszlási tanaival foglalkozik irodalmunkban W. *Heller: „Die Entwicklung der Grundprobleme etc.“* IV. kiadás 63—65. és 67—69. l. Ugyancsak ő *Theoretische Volkswirtschaftslehre* c. művében (118—119. l.) a beszámitási elmélet jövedelemeloszlási tanainak alapos birálatát adja. *Surányi-Unger: „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre etc.“* (Jena, 1927.) c. műve több helyén elszórtan, különösen 178. és 257—262. lapjain foglalkozik a beszámitási elmélet jövedelemeloszlási elveivel.

[23] Tugan-Baranowsky: „Soziale Theorie der Verteilung.“ Annalen für soziale Politik und Gesetzgebung. 1912. B. 2. S. 482—83.

[24] U. o. 485. l.

társadalmi eredetü".[25] Ugyanez a felfogás nyilvánul meg a hatalmi elméletek egy másik erélyes képviselőjénél, *Stolzmann*-nál is, aki azt mondja a termelőkről: „Ők az ő társadalmi helyzetük hatalmával döntenek arról, hogy az általuk a termelés céljaira forditott föld-, tőke- és munkateljesitmények 1, 3 vagy sok forint értékük-e. A versenyben az egyének subjektiv becslései mögött mindig ott áll a társadalmi viszonyok egész sulya, melyek döntőleg határozzák meg, hogy a gazdasági alanyoknak mily magasan és mily alacsonyan lehet, szabad és kell értékelniök."[26] Ezen szavakban bennefoglaltatik, hogy a jövedelemeloszlás közvetlen alapját subjektiv értékbecslések képezik s csak azt hangsulyozzák, hogy „az egyének subjektiv becslései *mögött*" a társadalmi hatalmi viszonyok állanak, melyek az értékbecslések összegszerüségét szinte parancsolólag meghatározzák. Végül legujabban *Karl Diehl*, aki pedig a hatalmi elméletnek még az előbb idézett iróknál is elszántabb képviselőjeként akar szerepelni — mert azok az ő nézete szerint még megalkusznak a határhaszonelmélettel, amit ő nem tesz — szintén a következőket mondja: „Lehetséges a munkabért, mint a munkateljesitmény árát, a tőkekamatot, mint a tőkehasználat árát, a földjáradékot mint a földhasználat árát és a vállalkozói nyereséget, mint a vállalkozó teljesitményének az árát felfogni s ezzel a jövedelmi részesedések magasságát, mint árjelenségeket, az érték- és árelmélet segélyével magyarázni";[27] s elismeri, hogy „az árak a piaci felek subjektiv értékbecsléseinek eredői." Tehát ő is elismeri, hogy a jövedelemeloszlásnak az áralakulás és az áralakulásnak viszont a subjektiv értékbecslések képezik az alapját. Azonban fejtegetései további folyamán egyrészt tagadja, hogy egységes, nemcsak egy-egy részpiacra vonatkozó, ártörvények megállapitása lehetséges volna, másrészt pedig a hatalmi viszonyok döntő fontosságát hangsulyozza a piaci viszonyok irányitásában, mert az összes gazdasági jelenségek „hatalom .. által... vannak meghatározva."[28]

Mindezek figyelembevételével azt kell mondanunk, hogy a hatalmi elméletek tulajdonképpen nem is tagadják azt, hogy tényleg az értékbecsléseken nyugvó áralakulás képezi a jövedelemeloszlás alapját, hanem csak azt hangoztatják, hogy ez a magyarázat semmitmondó, mert nem világitja meg a lényeget, nem világitja meg azokat a tényezőket, melyek az értékbecsléseket éppen olyanokká alkotják, amilyenekként azok a piacon megjelennek. Hibáztatják, hogy az uralkodó elmélet kész, kialakult értékbecslésekből indul ki, anélkül, hogy ezen

[25] U. o. 485. l.

[26] Rudolf Stolzmann: „Die Kritik des Subjektivismus an der Hand der sozialorganischen Methode." Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. B. 48. S. 183.

[27] Karl Diehl: „Zurechnungstheorie und Verteilungslehre." Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1929. III. F. 76. B. S. 672.

[28] U. o. 682. l.

értékbecslések létrejöttének vizsgálatánál a hatalmi viszonyokra, mint a magyarázatnak szerintük végső elemeire, tekintettel lenne. A hatalmi elmélet képviselőinek ez a felfogása leginkább *Stolzmann* azon ellenvetésében jut kifejezésre, melv szerint az érték képezi a jövedelemeloszlásnak a függvényét, nem pedig forditva. Az érték ugyanis — mondja ő — a termelési költségek szerint igazodik s a termelési költségek magukban foglalják nemcsak a munkabért, hanem a földjáradékot és tőkekamatot is. „Költséget képeznek... mindazon értékösszegek, melyek a kielégitésre jogosult személyek és osztályok járandóságainak megfelelnek.“[29] Szerinte a fogyasztók a maguk értékbecsléseiben kénytelenek alkalmazkodni a termelő céljaihoz; kénytelenek a javakat ugy értékelni, hogy az ezen értékbecslések alapján kialakuló árban a termelő megkapja a maga jövedelmét, nyereségét. (Lásd a fentebb közölt Stolzmann-idézetet is.)

Stolzmannak ez a felfogása azonban olyan feltételezésből indul ki, amelyet — a beszámitási elmélet képviselőivel szemben — éppen a hatalmi elméletek másik neves képviselője, Diehl, hibáztat a legerélyesebben. T. i. Stolzmann feltételezi, hogy a termék eladási ára a termelő nyereségét is magában foglalja a készkiadások megtérítésén felül. Ezt a feltételezést megtalálhatjuk már a klasszikusoknál s Diehl már velük szemben is felhozza, hogy ez a feltételezés helytelen s ennek folytán egész jövedelemeloszlási elméletük tarthatatlan, mert csak a piacon dől el, hogy a termelés nyereséggel járt-e vagy sem. S a beszámitási elmélet modern képviselőivel szemben szintén legfőbb, szinte kizárólagos érvelése Diehlnek, hogy ők „abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a termelés gazdaságilag eredményes.“[30] Diehl ezzel az állásfoglalásával tulajdonképpen pálcát tört Stolzmann elmélete felett is, mert hiszen Stolzmann is feltétlenül jövedelmezőnek tekinti a termelést.

Nyilvánvaló továbbá, hogy Stolzmann felfogása lélektanilag teljesen érthetetlen és indokolatlan. Teljesen indokolatlan feltételezés az, hogy a vevő az áru értékelésénél tekintettel legyen arra, hogy az eladónak a költségei megtérüljenek az árban s hogy ő (az eladó) jövedelemhez jusson. Persze: az egészséges cseregazdaság állapotában tényleg rendszerint jövedelmező lesz a termelés; de nem azért, mintha a fogyasztók kénytelenek volnának ugy értékelni a terméket, hogy a termelőknek jövedelmet biztositsanak; hanem azért, mert a csereforgalom mechanizmusa a cserében résztvevő személyek egoisztikus cselekvési módja mellett is erre az eredményre vezet. T. i. a helyzet az, hogy a fogyasztók a saját szükségleteik által meghatározott értéket tulajdonitanak az árunak s a termelők fel-

[29] R. Stolzmann: „Die soziale Theorie der Verteilung und des Wertes.“ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1918. S. 300.
[30] K. Diehl i. m. 651—52. l.

adata, hogy az áru kinálatának terjedelmét akkép szabályozzák (= csak annyi árut vigyenek a piacra), hogy az ezen kinálat mellett kialakuló árban költségeik megtérüljenek, vagyis, hogy a keresleti értékbecslések közül csak azok juthassanak szóhoz az áralakulásnál, melyek a termelő költségeit meghaladó árat biztositanak. Tehát az igazság az, hogy a termelőknek kell alkalmazkodniok a vevők fizetőképességéhez, nem pedig — mint Stolzmann állitja — a vevőknek a termelő jövedelemszerzési céljaihoz. Stolzmann tehát éppen megforditja a jelenségek közt tényleg fennálló logikai összefüggést a maga lélektanilag teljesen indokolatlan feltételezéseivel. Fejtegetéseinek csak annyiban van valami igaz magva, hogy a termelő rendszerint csak addig a határig terjeszti ki a termelést, az áruból csak olyan mennyiséget fog piacra hozni, amely mennyiség esetén kialakuló árban az ő termelési költségei előreláthatólag meg fognak térülni; eképpen a kinálat megfelelően korlátolt voltánál fogva eléri, hogy nyeresége legyen. Az ő tevékenységét a jövedelemszerzési cél irányitja; azonban ez a cél még a saját értékbecslését sem befolyásolja, mert ő maga is ettől a céltól függetlenül, erre a célra való tekintet nélkül értékeli (és pedig rendszerint a termelési költségek mérvénél jóval alacsonyabbra értékeli)[31] a saját maga termelte javakat: annál kevésbé lehet tehát szó arról, hogy ez a cél a másik piaci fél, a kereslet, értékbecsléseinek nagyságát befolyásolja.

Egy bizonyos értelemben azonban, és pedig Stolzmann felfogásától eltérő értelemben, igaznak kell elismernünk azt, hogy az értékbecslések nem függetlenek a jövedelemtől... T. i. kétségtelenül igaz, hogy az egyén a javakért kisebb-nagyobb összeget hajlandó fizetni aszerint, amint az ő jövedelme, jóléte, fizetési képessége kisebb vagy nagyobb. Ugyanaz az ember, aki bizonyos jövedelem mellett 100 pengőt sem ad egy öltözet ruháért, esetleg 200—300 pengőt is szivesen fizet érte, ha jövedelme megkétszereződik vagy megháromszorozódik. Az egyes javakra vonatkozó értékbecslések összegszerüsége tehát kétségtelenül összefüggésben van az egyén jövedelmi viszonyaival s ez az összefüggés megérdemli, hogy legalább röviden kitérjünk rá.

Arról van ugyanis szó, hogy nem kerül-e circulus vitiosusba az elmélet azzal, ha a jövedelem alakulását az értékbecslésekből vezeti le s amellett elismerni kénytelen, hogy az értékbecslések összegszerüsége az értékelő alany jövedelmének nagyságától függ. Szerintem circulus vitiosus azért nem forog fenn itt, mert ez esetben egy már meglévő, a multban képződött jövedelem képezi egyik tényezőjét annak az értékbecslésnek, amely viszont az ezután keletkezendő, tehát jövőbeli jövedelem-

[31] L. Heller Farkas: „A határhaszon elmélete." (Budapest, 1904.) 108—109. l.

nek alapját és tényezőjét képezi. Tehát egy multbeli jövedelmet használunk fel — az értékbecslések közbenjöttével — egy jövőbeli jövedelem magyarázatának egyik tényezőjéül. Mivel más dolog a multbeli s megint más a jövőbeli jövedelem, ennélfogva nem estünk abba a hibába, hogy a magyarázandó dolgot önmagával magyarázzuk. Az azonban kétségtelen, hogy ez a magyarázat, mely tehát multbeli jövedelmekre támaszkodik a későbbi jövedelmek alakulásának magyarázatánál, nem nyujthatja a legvégső okok elemzését (mely „végső okok" elvesznek a történelemelőtti idők homályában), mert a magyarázatul alkalmazott tényezővel szemben mindig fel lehet vetni a kérdést: vajjon ez a tényező mitől függ, mily előzmények alapján jött létre? Amikor t. i. a jövedelmet értékbecslésekre vezetjük vissza, felmerül a kérdés: hát ezek az értékbecslések hogyan jöttek létre? Ha viszont ezek magyarázata gyanánt az értékelő alanyok már meglévő jövedelmére utalunk, azt kérdezhetik tőlünk: hát ezek a jövedelmek miből eredtek? A jövedelmek alakulása és a subjektiv értékbecslések közt állandó kölcsönhatás van: nemcsak a jövedelmek alakulását határozzák meg subjektiv értékbecslések, hanem viszont a subjektiv értékbecslések a maguk részéről már meglévő jövedelmekre támaszkodnak. A jövedelemalakulás folyamatának kezdete nem állapitható meg pontosan, nem vezethető vissza olyan tényezőkre, melyek maguk is ne alapulnának előzményeken. A tényállás teljes, a végletekig vitt tisztázása igazi „probatio diabolica"-hoz vezetne, mert a jövedelmet meghatározó értékbecsléseket az előző jövedelmekre, az utóbbiakat az őket megelőző értékbecslésekre, melyeket megint bizonyos régebbi jövedelmekre kellene visszavezetnünk és igy tovább a végtelenségig. De hát a valóságot megérteni és megértetni törekvő emberi magyarázatok örök hibája, hogy a „végső okok" kérdését nyitva hagyják s maga a magyarázat mindig csak viszonylagos értékü lehet. Azonban: ami viszonylagos, az nem okvetlenül helytelen...

Eddigi fejtegetéseink alapján tehát bizvást állithatjuk, hogy helyes az a tétel, mely szerint a jövedelem alakulása az ár alakulásán és végeredményben a subjektiv értékbecsléseken alapszik. A hatalmi elméletek gondolatkörében sem találtunk semmi olyan momentumot, mely ezt a tételt megingatná. Ennélfogva a hatalmi elméletekre vonatkozóan csak az lehet kérdéses, hogy vajjon a jövedelmi viszonyok alakulását értékbecslések mellett, tehát az értékbecsléseken kivül befolyásolják-e és ha igen, mily mértékben és mily módon befolyásolják az ugynevezett hatalmi viszonyok. (Hogy magukat az értékbecsléseket, ezeknek az értékbecsléseknek összegszerüségét nem befolyásolhatják, azt már fent láttuk.) S hogy e kérdésre megfelelhessünk, mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy melyek azok a hatalmi viszonyok, melyek a hatalmi elméletek képviselői szerint a jövedelem alakulását állitólag döntő módon befolyásolják.

Ilyen hatalmi tényező szerintük mindenekelőtt a politikai erőszak, melynek folytán ugy a földbirtok, mint a tőkevagyon a népesség egy töredékének kezében van, mely töredék a történelem folyamán erőszakos uton szerezte meg magának a föld és a tőke felett való magántulajdont s ezáltal biztositotta magának azt, hogy a társadalmi termelés egy része munka nélkül az ölébe hulljon. „A termelő eszközöknek, melyektől a közvetlen munkások meg vannak fosztva, a birtokosai rendelkeznek azzal a gazdasági hatalommal, hogy az előállitott társadalmi termékek egy részét mint munkanélküli jövedelmet eltulajdonitsák.“[32] Egy másik tényező, mely a hatalmi elméletek szerint nagy mértékben érezteti hatását, az egyesülésben rejlő előnyös helyzet: „Mily döntő fontosságuak éppen a munkabér magasságára nézve egyrészt a szakszervezetek, másrészt a vállalkozói egyesülések hatalmi viszonyai...!“[33] Általában véve: „Minden, ami a munkásnak a tőkéstől való függését csökkenti, növeli az ő hatalmát a tőkével való harcban és igy növeli a társadalmi jövedelemből rá jutó hányadot. Ebben az irányban hat a munkásvédő törvényhozás; éppen igy kedvezően befolyásolják a bér magasságát a munkásbiztositás különböző rendszabályai... Amerikában a szabad állami földek rendelkezésre állása, amilyen földet bárki jelentéktelen haszonbér fizetése ellenében szerezhetett megmüvelés céljából,... hosszu időn keresztül... magas szinvonalon tartotta a munkabért. És forditva, minden, ami a tőkésosztály társadalmi hatalmát növeli, viszonylagosan gyengébbé teszi a munkásosztályt s azzal a tendenciával bir, hogy ennek az osztálynak a társadalmi jövedelemben való részesedését csökkentse. Igy az utóbbi évtizedekben a tőkések kartelljei és trösztjei a tőkésosztály hatalmi állását igen megerősitették.“[34] Végül hivatkozik *Tugan-Baranowsky* bizonyos, a gazdasági érdekkörtől távolabb eső mozzanatokra is, mint amilyen pl. a munkásosztály politikai hatalma, a közvélemény nyomása a tőkések kiszipolyozó törekvéseivel szemben, amelyek szintén befolyással birnak a munkabér alakulására. S mindezeken felül a többi irók is emlitenek még egyes, többé vagy kevésbé lényeges hatalmi mozzanatokat.

Amint ebből a rövid áttekintésből is látható, azok a tényezők, melyekre a hatalmi elméletek képviselői hivatkoznak, nagyon különböző természetüek. Vannak köztük olyan történelmi, multbeli tények, melyek ma csak következményeik folytán, tehát azért jelentősek, mert a viszonyok mai alakulását eredményezték (pl. a föld lefoglalása egyes kiváltságos, hóditó csoportok által stb.); s vannak olyanok, melyek napról-napra ujból jelentkeznek, ujra és ujra ismétlődnek, tehát jelenlegi tör-

[32] Tugan-Baranowsky i. m. 527. l.
[33] K. Diehl i. m. 673. l.
[34] Tugan-Baranowsky i. m. 517—518. l.

ténések (sztrájk, szervezkedés stb.). E különböző jellegü tényezők különböző szerepet játszanak a jövedelem alakulásánál s azért külön-külön kell őket szemügyre vennünk.

Az előbbi tényezők (azok a bizonyos multbeli történések) a jövedelmek mai alakulásánál közvetlen szerepet nem játszanak, hanem csak közvetve van jelentőségük. E jelentőség pedig abban áll, hogy a termelő eszközökkel való rendelkezés bizonyos kiváltságos helyzetet biztosit. A mai munkamegosztásos társadalomban, a forgalmi gazdaságban, ugyanis az egyén általában ugy jut jövedelemhez, hogy a piacon áruba bocsátja szolgálatait, bizonyos javakat. E javakat többnyire termeléssel állitja elő, bizonyos termelési eszközök segélyével. A termelő eszközökkel való rendelkezés tehát az esetek tulnyomó többségében előfeltétele a jövedelemszerzésnek. A termelési eszközök pedig korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésünkre, minélfogva döntő jelentőségü körülmény, hogy a társadalom tagjai közül kinek mennyi termelő eszköz van a tulajdonában. Aki tárgyi termelési eszközökkel (föld, tőke) nem rendelkezik, az rendszerint nem folytathat önállóan termelési tevékenységet s igy nem állithat elő önállóan termékeket, melyek eladásával jövedelmet szerezhetne; s ezért kénytelen másnak szolgálatába állani. Tehát a tárgyi termelési eszközökkel rendelkező egyéneknek határozott előnyük van másokkal szemben a jövedelemért folytatott küzdelemben. A történelem folyamán végbement politikai erőszak tehát azért jelentős a mai jövedelemalakulás szempontjából, mert egyeseket ily előnyös helyzetbe juttatott s ezek a kiváltságoltak azután e vagyonukat átörökitették utódaikra. Azonban: egyrészt az igy szerzett vagyont el is lehet veszteni (rossz spekulációk, sok örökös közt való szétforgácsolódás stb. folytán) s másrészt szerencsés körülmények ügyes kihasználásával minden politikai erőszak nélkül is lehet vagyont szerezni. A jövedelem mai alakulásának szempontjából tehát a termelési eszközök korlátolt volta s az a körülmény a fontos, hogy kinek birtokában mennyi ily termelési eszközből álló vagyon van; ellenben e szempontból mellékes, hogy ez a vagyon politikai erőszak utján vagy egyébként keletkezett-e. A történelmi előzmények kutatása nagyon fontos lehet a szociálpolitikus szempontjából, ki a létező viszonyok igazságtalanságát akarja kimutatni; az elméleti gazdaságtani kutatás szempontjából azonban — mely kutatás a jelenségeket megérteni s nem erkölcsileg megitélni törekszik — a létező viszonyokat, a jövedelemalakulás alapjául szolgáló vagyonmegoszlást olyannak kell elfogadni, mint amilyenné az a mai napig kialakult, tekintet nélkül ennek a kialakulásnak a körülményeire. Nagyon sok oly család, mely politikai erőszak utján valamikor nagy vagyonhoz jutott, tönkrement már; ezek részére tehát ma már semmi előnyt nem jelent az a körülmény, hogy őseik a politikai erőszak segélyével nagy vagyonhoz jutottak. Viszont sokan

vannak olyan uj gazdagok, kik minden politikai erőszak nélkül szerezték vagyonukat; ezeknek előnye nem lesz kisebb azáltal, hogy a politikai erőszak áldásaiban nem részesültek. Helytelen elmélet az, mely ezen utóbbiaknak a mai viszonyok között tényleg fennálló előnyét nem akarja észrevenni s viszont amazoknak olyan előnyt tulajdonit, mely előny már nem létezik. Már pedig a hatalmi elméletek teljesen beleesnek ebbe a hibába akkor, amikor a politikai erőszak s az annak következtében előállott vagyonmegoszlás alapján igyekeznek megérteni és megmagyarázni a jelenlegi jövedelemalakulás folyamatát és jelenségeit.

S vajjon mennyiben érvényesitik a hatásukat azok a hatalmi tényezők, melyek a jelenben működnek és tevékenykednek, mint pl. a munkásszervezkedés, sztrájk, lockout, állami beavatkozás, a közvélemény nyomása stb.? Az nyilvánvaló, hogy ezek a tényezők nem befolyásolhatnak senkit olyan irányban, hogy az illető nagyobb vagy kisebb értéket tulajdonitson a javaknak, mint amilyet e tényezők fellépése nélkül tulajdonitana. A gazdasági alany a javaknak a saját szükségletérzete szerint tulajdonit fontosságot s ez a fontosság kisebb-nagyobb összegü értékbecslésekben jut kifejezésre aszerint, hogy menynyire van ő ellátva javakkal. Az igy kialakult értékbecslés nagyságán nem változtathat sem a sztrájk, sem a közvélemény nyomása stb. Ezek a tényezők tehát, amennyiben hatásuk van, ezt a hatást csak vagy 1. az értékbecslések ellenére, vagy 2. az értékbecslések által vont határok közt képződő lehetőségek kiaknázásával érhetik el.

A hatalmi tényező azon hatásai közé, melyek az értékbecslések ellenére érvényesülnek, sorozható pl. az az eset, mikor egyes munkaadók a közvélemény nyomása alatt vagy az állami beavatkozás következményeként magasabb béreket fizetnek, mint amilyeneket szabad egyezkedés mellett kellene fizetniök. Az ily hatásoknál tehát a cselekedetnek a rugója nem a gazdasági érdek. Az ilyen hatások azonban a gyakorlati életnek olyan esetlegességei, amelyeknek az elméleti kutatásban épugy nem lehet szerepük, mint ahogy az áralakulás törvényszerüségeit nem érinti az, ha a kereskedő valamely árut ingyen vagy „áron alul" ad valamely barátjának vagy rokonának. Ilyen esetek kisebb-nagyobb számban előfordulhatnak és tényleg elő is fordulnak, de ugy tekintendők, mint idegen, nem gazdasági tartalmu jelenségek, melyek a gyakorlati élet szempontjából szoros kapcsolatba kerültek a tulajdonképpeni gazdasági jelenségekkel.

Az esetek másik csoportjára nézve viszont — amely eseteknek jellemzője, hogy a személyek vagy csoportok a saját gazdasági érdekük vezetése alatt olyképpen igyekeznek maguknak előnyöket biztositani (sztrájk, lockout), hogy az előnyszerzés terrénuma a kereslet s kinálat (tehát az értékbecslések) által

vont határokon belül marad — azt kell mondanunk, hogy ezek az esetek nem helyezkednek szembe azzal az elmélettel, mely szerint a jövedelem alakulása az értékbecslések alapján történik. Ezen eseteket *Böhm-Bawerk „Macht oder ökonomisches Gesetz?"*[35] című tanulmányában általában helyesen elemzi, azért e helyen csak utalok az ő fejtegetéseire..

Fejtegetéseink végeredményeképpen megállapithatjuk, hogy a hatalmi elméletek teljesen hibás álláspontra helyezkednek akkor, amikor magukat a szubjektiv értékbecslésekből kiinduló elmélet ellenlábasaként tüntetik fel. Bármennyire igyekeznek is a tényeket ugy beállitani, hogy azok ezt az álláspontjukat igazolják, — lépten-nyomon beleütköznek a szubjektiv értékbecslésekbe, mint a magyarázat végső elemeibe. Ennélfogva akár tetszik nekik, akár nem, kénytelenek lesznek beleilleszkedni azon elméletnek, mely ellen hadakoznak, keretei közé s feladatuk és szerepük nem lehet más, mint hogy ennek az elméletnek keretei között keressenek érvényesülést az általuk hangsulyozott tényezők számára. S erre bőven van alkalmuk. Hiszen az a megállapitás, hogy a jövedelmek kialakulásának a szubjektiv értékbecslések eredőjeként létrejövő áralakulás képezi az alapját, tulajdonképpen csak nagy általánosságban jelzi a jövedelem-alakulás folyamatának mikéntjét és egyáltalán nem ad feleletet arra a nagyon is lényegbevágó kérdésre, hogy miért lesz az egyik embernek nagy, a másiknak csekély vagy éppen semmi jövedelme, mikor pedig mindenkinek jövedelme egyaránt a társadalom tagjainak szubjektiv értékbecslései alapján jön létre. Azoknak a hatóokoknak, körülményeknek a megvilágitása, melyek folyományaképpen az egyik ember a többiek értékbecsléseit jól fel tudja használni busás jövedelem szerzésére, mig a másik ember tehetetlenül áll (illetve: kénytelen állni) ugyanezen értékbecslésekkel szemben, — ez képezi a jövedelem-alakulás elméletének közelebbi tartalmát. S ezen hatóokok, körülmények közt kétségtelenül előkelő helyet foglalnak el bizonyos hatalmi mozzanatok, amely hatalmi mozzanatok — a szubjektiv értékbecsléseken keresztül — döntőleg befolyásolják a jövedelmek kialakulását és összegszerüségét.

S a tényállás helyes megitélésének nem lehet akadálya az sem, hogy a hatalmi elméletek képviselői főleg (bár nem kizárólagosan) a szociálista táborból kerülnek ki. A tudomány területén nem szociálista és polgári tanitások, hanem csak igazságok és tévedések harcolhatnak egymással s a tényleg fennálló társadalmi és gazdasági rend jelenségei közt lévő okozati összefüggések tárgyilagos megállapitása független attól, hogy valaki a mai állapotokat fenntartani, vagy megváltoztatni ki-

[35] Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. 1914.

ványa. Ennek az egyszerü igazságnak a belátása már nem késhet sokáig. „Az a lépés, mely a jövedelemeloszlás folyamatának az ártörvényekre való közvetlen rátámasztása által történt, egyengeti az utat a szociálisztikus magyarázat és a szubjektiv értékelmélet alapján álló magyarázat között való termékeny szintézis számára.“[36] „Polgári és szociálista jövedelemeloszlási elmélet nem állanak már megértés és érintkezési pontok nélkül egymással szemben. Ezáltal mindketten nyernek, anélkül, hogy alapelveiket feladnák ... A polgári nemzetgazdaságtan ... a maga törvényeinek keretén belül teret talál a hatalmi viszonyoknak a jövedelemeloszlásra való befolyása számára, amit realisztikusan gondolkodó képviselőinek jelentékeny része sohasem tagadott. Hogy azután kizsákmányolásról beszélünk-e, vagy a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét minden kommentár nélkül egyszerü tényként fogjuk-e fel, ez a gazdaságpolitikai beállitás dolga marad.“[37]

Mezey Lajos.

[36] W. Heller: Grundprobleme etc. 4. kiad. 69. l.

[37] U. o. 70. l. — E munka 69—71. lapjain kivül l. még a hatalmi elméletekre vonatkozólag *Surányi-Unger* i. m. 106—107., és 179—180. l.

Közép-Európa külföldi kölcsönei és a magánbankrendszer reformja.*

A középeurópai bankok jelen pillanatban és főleg a hitelező államokban egyes örvendetes kivételekkel nem állnak nagy népszerüségben. Általános az a hit, hogy korábbi hitelpolitikájuk által a krizis kiélezéséhez hozzájárultak, hogy a felvett tőkék nem gazdaságos befektetését a maguk részéről nem akadályozták meg, hogy immobilizálták magukat és ezáltal ugy önmagukat mint hitelezőiket is a legnagyobb veszélybe döntötték. Németországban már bizonyos rendeletek készültek a bankok ellenőrzésére. Ezenfelül éppen a bankügy terén fokozott nacionalizálási szándék mutatkozik. Végül pedig több országban további szigoru rendszabályok életbeléptetését tervezik. Ezenfelül pedig a befagyott hitelösszegek további meghosszabbitására állandó tárgyalások folynak és az ugynevezett „Stillhalte" egyezmények a legkülönbözőbb nehézségekre és aggodalmakra adnak okot. A hitelező államokban a hitelek befagyása által szintén igen kritikus helyzet állt elő és több államban, igy az Egyesült Államokban is,

* Ezen dolgozat a Magyar Közgazdasági Társaság m. é. december hó 19-i ülésen adatott elő.

Időközben a magyar transzfermoratóriumról szóló rendelet napvilágot látott, a külföldi hitelezőkkel tárgyalások indultak meg és Németországban a bankok reorganizációja tekintetében igen fontos intézkedéseket léptettek életbe. Ezen események csak méginkább erősitik azon véleményemet, hogy minden erővel arra kell törekednünk, hogy lehetőleg végleges és mindamellett elasztikus megoldást találjunk.

A hosszulejáratu kölcsönöknél azok kamatlábának szükséges leszállitása miatt igen nagy hiba volna a *belföldi kamatokat teljes összegben kifizetni, mivel ez a külföldön maradt tételek rendezését prejudikálná.* A külfölddel szemben elérni remélt kamatcsökkentésnek megfelelő hányadot egyelőre zárolni kellene. A kamatok azon hányadát, melyeknek transzferálhatóságában kedvezőbb körülmények között, — de természetesen külföldi kölcsönök segélye nélkül — bizhatunk, belföldieknek megszoritás nélkül, külföldieknek pedig tőkejavak vásárlása céljából pengőben fel kellene szabaditani. Állami vagy jegybanki garancia vállalása minden körülmény között elkerülendő lenne.

A német bankszanálás a betevők (kül- és belföldiek egyaránt) igénybevétele nélkül történt. Ezen intézkedés sikere a gazdasági helyzet gyors javulásától és a reparációs kérdés igen kedvező elintézésétől függ, mivel alig férhet kétség ahhoz, hogy a könnlevőségek 10%-os leirása a *mai* körülmények között az összveszteségnek pusztán egy részét ren-

szintén gyökeres bankreform és egyéb szanálási tervezetek állanak az érdeklődés előterében.

Azt hiszem, hogy mindenki egyetért abban, hogy bizonyos elvi strukturális reform-intézkedésekre szükség van, valamint hogy a mai világ-bank-helyzet sürgős reorganizációra és szanalásra szorul. Azt hiszem azonban, hogy különösképpen a hitelező államokban és igy elsősorban Franciaországban és Amerikában azon veszély fenyeget, hogy a mult két év eseményeit tipikusaknak tekintvén, azok alapján szigoru korlátozó intézkedéseket fognak életbeléptetni, illetőleg nemzetközi egyezmények és más uton a többi államra rákényszeriteni. Ilyen eljárás a belső összefüggések tiszta ismerete nélkül a legsulyosabb következményekkel járhat, mivel gazdasági fejlődésünket igen nagy mértékben megnehezitheti. Az elmult 10 év ugynevezett szanálásai után az ember igen nagy bizalmatlansággal kell, hogy nézze a védjegyzett orvosságokat, amelyeket a különböző csodadoktorok kimérnek. Nem vagyok annyira agnosztikus vagy fatalista, hogy azt higyjem, hogy a világ különböző részeiben kifejlődött intézmények közötti különbségek csupán a véletlen összjátékának az eredményei és nem szerves és belsőleg okadatolt fejlődés eredményei, melyeknek könnyelmü megváltoztatása igen messzemenő következményekkel járna. A sablon reformokkal szemben a skepticizmus csak növekszik, ha az ember látja, hogy milyen eredménnyel járt például Montesquieu államelméletének gyakorlati alkalmazása az Egyesült Államokban, hogy mi volt a következménye angol és amerikai tipusu jegybankok kölcsönpénzen eszközölt megszervezésének Délamerikában és egyéb „szanáló" államokban.

dezi. Ez annál is veszélyesebb, mivel a reorganizáció után a bankok saját tőkefedezete aránylag még kisebb mint volt 1929-ben. Ily rizikó vállalása aligha okadalható meg a hitelezők megtorló intézkedéseitől való félelemmel. A belföldi betevőknek devalváció, a külhitelezőknek pedig részesedés által a veszteség viselésébe való bevonása nélkül még Németországban is komolyan számolnunk kell egy további reorganizáció szükségességével, a többi középeurópai államban pedig ily tuloptimisztikus megoldást később feltétlenül meg kellene bánni.

A tőkeösszegeknek ill. a kamatok azon hányadának felszabaditása, melyeknek transzferálhatóságában még a viszonyok kedvezőbbé fordulása után sem bizhatunk, inflációra vagy csődjárványra vezetne, mivel ezen összegeket a Jegybank segitsége nélkül nem tudnánk még pengőben sem fizetni.

A fenti összegeknek zárolt számlára való befizetése az infláció veszélyét megszünteti ugyan, de ezen methódus, mivel a hitelezők gazdaságilag nem lesznek kielégitve és a rizikó nem őket érinti, csak egy további és kétségen felül megoldhatatlan transzfer probléma teremtését jelentené, mely már a tanulmányban ismertetett, az államhitelt érintő okok miatt is elkerülendő lenne.

Mig egyrészt a hitelezők rendelkezésére kell bocsátani mindazt, amit gazdasági életünk létalapjainak megzenditése nélkül nélkülözni tudunk, azon ponton tulmenőleg bárminő jellegü meggondolás vagy ok alapján sem volna szabad koncessziókat tenni.

Igen könnyü ma azt mondani, hogy nagy hibát követtek el az adós nemzetek, amidőn nagy mennyiségü fix kamatozásu hitelt vettek igénybe. Igen könnyü ma megállapitani, hogy tulságos veszélynek tették ki magukat, amidőn hosszulejáratu célokra rövidlejáratu formában vállaltak kötelezettségeket. Ha az adós államok és bankjaik vezetői előre sejthették volna a fejleményeket, bizonyára már előbb rendezkedtek volna be a tőkeimport megszünésére és vihették volna keresztül, kényszerithették volna ki a szükséges átalakulást a visszafizetés megkezdésére. Tekintettel arra, hogy ebben az esetben az igénybevett hitel kevesebb lett volna, a szükséges belső átalakulásnak és deflációnak is kisebb méretünek kellett volna csak lennie. Azonban — és azt hiszem, ezt ma igen sokan nem veszik figyelembe, — ami a mai szemmel nézve legelemibb elővigyázatosságnak tünik fel, néhány évvel ezelőtt még mesterséges megszoritásként hatott volna. Hisz 1928-ig éppen mindinkább növekvő hitelimport volt az, amely a helyzetnek látszólagos stabilitást kölcsönzött és a rejtett veszélyeket eltakarta. A stabilizálási kölcsönök nagy sikere, mely nagyobbrészt politikai és nem gazdasági motivumokból folyt és az adós államok különös, infláció utáni gazdasági és tőke strukturájából következő magas kamatláb ellenállhatatlan vonzóerőként hatott a külföldi tőkére, mely nem kalkulált és tapasztalatok, részben pedig tradició hiányában nem is kalkulálhatott megfelelő kockázati dijjal.

A tőkeimport hihetetlen gyors rekonstrukciót tett lehetővé.

A felépités munkája bizonyára keresztülvihető lett volna ezen tőkeimport nélkül is. Ha meggondoljuk azonban, hogy milyen rettenetesen lerongált állapotban lévő és megcsökkent mennyiségü tőke állt a háboru, a békeszerződések és háboru utáni infláció következtében rendelkezésre, könnyen belátható, hogy egy ily tisztán belső erőkre támaszkodó felépités hihetetlen nélkülözéseket tételezett volna fel, sőt talán az életnivót a létminimum alá szállitotta volna. Azt hiszem, hogy az orosz példa igazán meggyőzően bizonyitja ezen felfogás helyességét, mely a jelen és jövő tőkepolitikájának meghatározásánál igen fontos elvként kell hogy szerepeljen.

A külföldi tőke beáramlása azonban az adós államok közgazdasági strukturáját szükségszerüen megváltoztatta. A tőkekamat ezen külső faktornak közbejátszása következtében természetesen mélyen azon szinvonal alá esett, melyen mozgott volna, ha pusztán belső takarékosságra lett volna a gazdasági fejlődés alapozva. Ez annál fokozottabb mértékben igaz, mivel a takarékmennyiség sokkal inkább emelkedik a nemzeti jövedelem, mint a kamatláb emelkedésével. A hitelfelvétel éppen erre a tényre van alapozva. Ha t. i. a hitelfel-

vétel eredményeképpen a nemzeti jövedelem emelkedik, ezen emelkedés a későbbi visszafizetést, mely egy oly takarékossági aktust jelent, amelynek nincs a belső befektetések terén ellensulyozó ténye, elviselhetőbbé teszi, mint eleve a belső takarékosságra való kizárólagos támaszkodás. A tőkefelvétel azonban, sajnos, igen széles körben nemcsak a kamat csökkenésére vezetett. A munkabérek monopolszerü alakulása, vám- és kartell-politikai és egyéb mesterséges állami beavatkozások (szubvenciók, lakásépitési akciók stb.), a vállalatok u. n. belső takarékképzés alapján történő kevéssé elővigyázatos befektetési politikája, végül a régi adósságok megsemmisülése következtében, ami a gazdaság széles rétegeinek könnyelmü adósság felvételét megkönnyitette,[1] — hogy csak a legfontosabb okokat emlitsem, — nemcsak egy, a belföld szempontjából nézve mesterségesen alacsony kamatláb alapján történtek befektetések, hanem azonfelül még ezen mesterségesen alacsony kamatlábhoz képest is nem gazdaságos, az u. n. long run szempontjából nem rentabilis célokra lettek pénztőke mennyiségek felhasználva, illetőleg oly befektetések eszközöltettek, melyeknek költsége a közgazdaság mint egység szempontjából[2] a long runben nagyobb volt, mint a várható termelékenységük. Már pedig a tőkebehozatal megszünése egymagában is feltétlenül nem gazdaságossá változtatta volna az összes olyan befektetéseket, amelyeknek létjogosultsága éppen a kamatláb ezen, a belföld szempontjából mesterséges, csökkenésében volt keresendő. Ez bekövetkezett volna a krizis által okozott általános ár- és értékrombolás nélkül is.

Ha elegendő idő állott volna rendelkezésre, ha a nemzeti jövedelem fokozódása elsősorban a belső takarékképződés erősitésére szolgált volna, talán elkerülhető lett volna egy katasztrófa, a kamatláb tulságos emelkedése, a tőkeimport megszünésekor. Azonban a politikai viszonyok kedvezőtlen alakulása és különösen pedig a háboru utáni gazdaság strukturája ezen szerves kifejlődést lehetetlenné tették. Egyrészt a tőkebehozatal — és itt elsősorban a legtipikusabb példaként Ausztriára kell csak gondolnunk — legnagyobbrészt a fogyasztás mesterséges alátámasztására fordittatott, mely különben a békeszerződések és a gazdasági nacionalizmus kétszeresen vészes hatása folytán már évekkel

[1] V. ö. Economic Journal, 1929. Index, 1928. és Zeitschrift für Jena, 1930.

[2] Az egyes magángazdaságok részére azért ezen kölcsönök „gazdaságosak" lehettek. P. o. a védővámok folytán ipari kölcsönök vétettek fel, melyek „gazdaságosak" voltak a védett ipar szempontjából. Ezzel szemben a védvám, ill. a retorziók folytán egyéb tőke pusztult el, tehát a közgazdaság mint olyan gazdagodása nem volt egyenlő az uj megterheléssel.

ezelőtt türhetetlen szinvonalra csökkent volna. Másrészt pedig a hitelexport lehetővé tétele Amerikában, mely államban egy internationalis hitelezői minőség egy expansiv, nagy befektetési lehetőségeket nyujtó gazdasági állapottal párosult, nagymérvü inflátióra vezetett, mely, sajnos, egy igen veszélyes és könnyen megbontható hausse strukturára t. i. egy minden eddigit felülmuló tőzsdei spekulációra volt, legalább is utolsó fázisában, alapozva. Igy tehát az összeomlás hirtelen és egy erős likvidálási folyamatot kiváltva következett be. További politikai zavarok és a bizalmi krizis ennélfogva a kamatlábat még a hitelezői államokban is sokkal magasabbra emelte, mint aminő lett volna, ha az összes takarékolások rendben piacra kerülnének. A reakció az adós államokban természetesen még sokkal borzasztóbb volt. Még hacsak a tőkeimport megszünéséhez kellett volna ezen államoknak alkalmazkodniok, akkor is igen nagy tőkék megsemmisülése lett volna a következmény; hiszen a kamatláb nagyfoku emelkedése elkerülhetetlen volt, miután a belső tőkeképződés emelkedése, mint azt előbb emlitettük, sajnos, messze mögötte maradt a követelményeknek és a hitelimport nem egy szerves fejlődés eredményeképpen, hanem nem gazdasági okokból szünt meg. Ezenfelül a krizis általános értékrombolásra vezetett, mely különösen az agrárállamokat sujtotta.

A hitelező államok pedig nemcsak hosszulejáratu kötvények vagy részvények alapján kölcsönöztek. Ezeknek legalább az adós államokba való visszadobása, árfolyamuk ennek folytán feltétlen előálló hanyatlása által valamelyest határolva lett volna, még ha a kamatszolgáltatás a világválság következtében igen terhessé is vált volna. A hitelezői államokban duló spekuláció hosszu lejáratu kölcsönök kibocsátását már a hausse utolsó idejében lehetetlenné tette. Azonkivül pedig a rövidlejáratu kölcsönök az aranydevisa standard térhóditása és a hitelezők liquiditásra való törekvése következtében (mely természetesen csak formai volt, mint az utólag bebizonyosodott) mesterségesen alacsony kamatláb mellett álltak az adós államok bankjainak rendelkezésére. Ezen két oknál fogva és azon meggyőződés alapján, hogy ezen kölcsönök pusztán hosszulejáratu fundálások előlegei, melyeknek tényleges visszafizetésére nem fog sor kerülni, az adós államok bankjai igen nagy mennyiségü rövidlejáratu közvetlen pénztartozást vállaltak magukra, melyeket az iparnak és kereskedelemnek adtak tovább. Ezeknek felmondása és visszakövetelése tehát nemcsak a tőkeimport megszünéséhez való alkalmazkodást tette szükségessé, hanem egy fokozódó tőkeexport elérését feltételezte.

A tőkeexportnak tehát, hogy a fizetések szerződésszerü teljesitése fenntartható legyen, nemcsak hogy a kamatok nagyságát kellett volna elérnie, hanem évek hosszu során át

felvett tőkék egyszeri visszafizetését kellett volna biztositania. Az utóbbi évek folyamán sok vita folyt az ezzel kapcsolatos u. n. „transzfer" probléma tekintetében. Legismertebb ezen viták során a Keynes, Ohlin és Haberler közt lefolyt nézetváltás.[3] Azt hiszem, hogy erre bővebben kitérni ezen a helyen szükségtelen. Itt csak azt kell hangsulyozni, hogy a Középeurópában tapasztalt fizetési nehézségek nem tisztán a transzfer következményei. Ezen tőkék mobilizálása már a belső valutában való fizetés keresztülvihetetlen volta miatt volt lehetetlen. Ha elgondoljuk, hogy Magyarország rövidlejáratu tartozásai több mint 1000 milliót tesznek ki, ugy könnyen belátható, hogy ennek pengőben való kifizetése és forgalomból a jegybank által pótlásnélküli kivonása, mely „sterilizálás" a transzfer előfeltétele, kivihetetlen.

Azt hiszem, hogy ezen tények megállapitása és leszögezése igen fontos a követendő megoldás szempontjából. A külföldre történő fizetések, mint a fent emlitett vitában tisztázódott, két aktusból állanak. Az első aktus a fizetési hatalomnak a belföldtől való elvonásában áll. A második aktus pedig a fizetési hatalom ezen elvonása következtében, illetőleg a külföldi gazdasági egyed javára történő átruházása következtében előálló belső kereslet csökkentésében és a külföldi kereslet növekedésében keresendő. Ennek alapján mindkét ország gazdasági strukturájában elváltozásoknak kellene előállniok, amelyek végeredményképpen a fizetést teljesitő államban a behozatal csökkenését és a kivitel megnövekedését és ezzel igy az u. n. reális transzfert idézik elő.[4] Bizonyos körülmények között elképzelhető, hogy a fizetés tisztán az ezen változások keresztülvihetetlen volta miatt lesz lehetetlen.[5] Tényleg ugylátszik,

[3] V. ö. Economic Journal, 1929. Index, 1928. és Zeitschrift für Nationalökonomie 1930, valamint Keynes, Treatise on Money. I. kötet.

[4] A nézeteltérés Keynes és Ohlin, majd Ohlin és Haberler között abban állott, hogy vajjon ezen elváltozások közvetlen és automatikus ill. közvetett és kikényszeritendő természetüek-e és hogy a fizető nemzet feltétlenül veszit-e az u. n. barter terms of trade ellene való eltolódása miatt.

[5] T. i. ha a kereslet elaszticitása a fizető ország nemzetközi áruival szemben vagy kisebb mint egységnyi ill. csak kevéssel nagyobb mint egység. Ez normális körülmények között *egy* ország áruival szemben alig állhat elő, hiszen egy ország exportja legtöbb esetben csak egy részét teszi ki a többi ország ugyanazon árucikkből fennálló importjának. Ezért tehát a fizető ország árainak csökkentésével a többi exportállam terhére mindig növelheti exportját, ha a többi ország importja absolute nem is nőne. A kivételek közé tartozik p. o. Brazilia, mely bizonyos mértékig monopolhelyzetben van, de melynek majdnem kizárólagos exportcikke iránti kereslet nem elasztikus. Sir Otto Niemeyer ezen fontos körülményt p. o. teljesen elhanyagolta mult évi braziliai jelentésében.

Fentiekben a keresletnek a transzfer következtében történő *közvetlen* emelkedését ill. csökkenését nem vettük figyelembe. Ez azonban az indirekt transzfernél, mely ma Középeurópa főproblémája, alig játszik szerepet.

hogy egy ilyen, a korábbi tapasztalatok alapján majdnem elképzelhetetlen, eset állott be ma, t. i. hogy a kivitel iránt való kereslet elaszticitása közel egyre vagy talán egy alá csökkent, a vámpolitikai intézkedéseknek, behozatali kvóták felállitásának s devizakliring egyezményeknek következményeképpen. Az adós országok ezenfelül fizetéseiket oly országoknak teljesitik, ahol aktiv defláció uralkodik. A mi esetünkben pedig még az a különös komplikáció is áll fenn, hogy importunk legnagyobb része oly országokba irányul, amelyek szintén adós államok. Igy tehát nemcsak hogy nem számithatunk arra, hogy fizetésünk következményeképpen a hitelező államban keresletemelkedés áll be, de azt is tekintetbe kell vennünk, hogy még ha ezen fizetési keresletemelkedés azon államban be is következnék, annak kedvező eredményeit a közbeeső államok forszirozott deflációja következményeképpen magunk nem élvezhetnők. Igy tehát a korábbi transzfervitákban (különösen a franciák, p. o. Rueff az Economic Journalban 1929, által) legtöbbször implicite tett asszumpció, hogy a transzfer ténye a két (fizető és a fizetést elfogadó) államban aktiv forgalomban levő pénzmennyiség mennyiségét nem változtatja meg, hamis a mai körülmények között. Ezáltal azonban az adaptáció terhe teljesen az adósra hárul, ami a legvégzetesebb következményekkel járhat. Ebből a szempontból — és ezt mint mellékes megjegyzést szeretném megrögziteni — az osztrákok által propagált devizakompenzáció elve, melyet a Magyar Jegybank vezetősége a svájci egyezmény megkötésénél brilliánsan áttört, a szolidaritás legelemibb következményeit is megszegi. Ha már az adós államok kénytelenek voltak a devizamegszoritásokat életbeléptetni, ugy a legcélszerübb megoldás az lett volna, hogy a többi országokkal egységesen tárgyaltak volna és igy egy lehetőleg nagy egységes devizafelesleget biztositottak volna a devizablokkon kivül álló, devizakorlátokkal nem biró hitelezői államok részéről, melyet egymás között elosztottak volna. A mai megoldás ill. megoldás hiánya csak deviza- és vámkorlátozások fokozásában kimerülő párharcokra és a külkereskedelem teljes pusztulására vezethet, anélkül, hogy a hitelezői államok abból hasznot huzhatnának. Az exportfelesleg fokozására törekvő intézkedések t. i. kompenzálják egymást. A transzfermoratórium a fentiek alapján azért szükséges, mert a transzfer kikényszeritésének megkisérlése nemcsak, hogy a kölcsönösszeg visszafizetése által okozott egyszerü fizetőképesség csökkenését vonná maga után a fizetőállamban (ami a transzferkérdéssel csak részben függ össze, azonban elsősorban az általános világkrizis okozta, igen erős általános árszinvonalesés miatt már ugyis majdnem elviselhetetlen terhet jelentene), hanem egy azt meghaladó, a transzferből eredő további kárt, amely az import- és export árakhoz való viszonyának egy

Magyarországra nézve kedvezőtlen további eltolódásában és ennélfogva a magyar jövedelmek további valószinüleg türhetetlen csökkenésében jutna kifejezésre és mely a magántartozásokat valószinüleg csődbejutás által szüntetné meg.

A kérdés azonban az, hogy ezen transzfermoratórium elegendő-e. Ezen kérdés eldöntése attól függ, hogyan képzeljük el a jövő kialakulását. A transzfermoratórium Magyarország *mint egység* számára természetesen teljes moratóriumot jelent. Ezt más szavakkal ugy mondhatjuk, hogy Magyarországon a transzfermoratórium alatt semminemü oly változás nem fog beállani, amely a transzfermoratórium megszünése után a transzfert elősegitené. A transzferrel járó külön veszteségek tehát igy elkerülhetők lesznek, azonban a transzfermoratórium után a kamatok akkumulációja miatt a probléma kétszeres erővel fog föléledni. Ezzel azt akarom kifejezni, hogy teljesen elképzelhetetlen az, hogy a transzfermoratórium[6] alatt a Nemzeti Bankhoz befizetett összegeket ezen intézet egészben, vagy részben teljesen kivonná a forgalomból, mely vásárlóerőkivonás (amennyiben elképzelhető lenne egy teljes összeomlás nélkül) a transzfermechanizmust megindítaná. Két eset lehetséges. Vagy a hitelezők fogják ezen összegeket belföldi tőkejavak vásárlása utján a forgalomba visszajuttatni, vagy pedig a Jegybank fogja az „elvont" összegeket leszámitolás vagy lombardhitel utján pótolni. Ez természetesen nem jelenti szükségszerüen, hogy ugyanazoknak fog a Jegybank hiteleket adni, akik transzfermoratórium alapján pénzeket hozzá a hitelezők számlájára befizetnek. De azon adósok, akik a transzfermoratórium kimondása következtében arra lesznek szoritva, hogy a fizetéseket megkezdjék, kénytelenek lesznek készpénzüket a bankoktól a Jegybankhoz áttenni, tehát bankjukat kényszeritik visszleszámitolásra, mivel azoknak nem áll elegendő girókövetelés rendelkezésre, vagy ha nem áll készpénzkövetelés bankjaiknál rendelkezésre, ugy kényszeritve lesznek arra, hogy vagyontárgyakat likvidáljanak és ezen likvidáció keresztülvitele céljából lesz kénytelen a Jegybank a vevőknek, vagy bankjaiknak rediszkonthitelt nyujtani. A likvidáció rediszkonthitel nyujtása nélkül feltétlenül összeomlásra kell hogy vezessen, mivel elegendő „szabad" követelés a jegybankkal szemben nem áll rendelkezésre. Ez a fizető erőmennyiség Magyarországon nem fog csökenni, ha csak nem kockáztatunk egy csődhullámot, mely azokat is eltemetné, akik ma még fizetőképesek, tehát arra vezetne, amit 1931 nyarán csak a legnagyobb áldozatokkal lehetett elkerülni. Ebből következik, hogy a transzfer megoldása a transzfermoratórium alatt nem lesz elősegitve. Tekintettel a fennálló gazdasági viszonyokra, ez természete-

[6] Itt tehát egyelőre csak a kamatfizetésekről lesz szó.

sen teljesen jogosult is lenne, mivel a transzfer kikényszeritése okozta károk sokkalta felülmulják azt a hasznot, amit a hitelező országok a hitelek visszafizetése által elérhetnek. A transzfermoratórium e szerint elemi védőintézkedés. A kamatfizetéseknél tehát a fizető erőnek Magyarországon való tartása, illetőleg a hitelezők Magyarországon való ujabb befektetésének kényszeritése szükséges, de elegendő is lenne. A mai elgondolás azonban ettől radikálisan eltér. Eszerint az adósok által befizetett kamatokat a hitelezők nem fordithatják tőkejavak vételére, hanem ezen összegek a Jegybanknál tartatnak. A Jegybank az előzők alapján arra fog kényszerülni, hogy hitelt nyujtson ennek lebonyolitására.[7] Ez azonban nem jelent mást, minthogy a Nemzeti Bank, tehát az állam átvállalja ezen adósságokat. Ezen tényt pedig az alábbiakban előadandó okok miatt igen veszélyesnek kell, hogy itéljük. Ezen megoldásnál — ha ugyan a kamatfizetés fenntartása elképzelhető — sokkal jobb az, mely az adósokat tőkejavak vételére szoritja; ekkor t. i. legalább az államgarancia elesik és a hitelezőre lesz átháritva a kockázat.

Tekintettel arra a körülményre, hogy a belső takarékmennyiség egyrészt a krizis, másrészt a felvett tőkék célszerütlen befektetése miatt nem emelkedett oly mértékben, mint az szükséges lenne ahhoz, hogy a tőkeimport megszünése elé aggodalom nélkül nézhetnénk, valamint, hogy bizonyos adósságokra nem mondatik ki még transzfermoratórium sem ugy, hogy az ennek folytán a transzferveszteség és a szükségszerüen beálló kamatlábemelkedés igen nagy lesz, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a transzfermoratórium nem tekinthető elégséges védőintézkedésnek. T. i. a kamaláb emelkedése a hausse-ban felvett tőkestrukturát meg kell, hogy renditse a tőkejavak áresése ill. jövedelemcsökkenése miatt. Eszerint tehát a tőkestruktura fenntartása — még abban az esetben is, ha nem lenne világkrizis és Magyarországnak csak a tőkeimport megszünéséhez kellene alkalmazkodni — a legjobb esetben is a *sajat* tőkeállag fokozott semsemmisülésére, kevésbé kedvezőbb esetekben pedig a kamatnak a tőkeállag feléléséből való fizetésére kell hogy vezessen. Fokozottan áll ez rövidlejáratu adósságokra, melyek eddig az u. n. „Stillhalte" teljes moratórium alá estek. Ezen megoldás azért volt veszélyes, mert a kamatfizetések transzferjét az ezen moratórium

[7] Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezáltal „infláció" áll elő, hanem pusztán, hogy nem történik defláció. T. i. a Jegybank által „kreált" „járulékos fizető erő" nem kerül fogalomba, hanem a Jegybank egy külön számláján mutatkozik. A folyamat tehát pusztán a Jegybank mérlegének megduzzadását idézi elő. Ez természetesen káros psychologiai hatással birhat, ami az egyéb pénztömeg forgási gyorsaságát megnövelheti. De a rediszkont — felhasználás nélkül — nem infláció.

alá nem eső belsőhitelmennyiség deflációjával kellett biztositani. Ezáltal az a viszás helyzet állott elő, hogy az adósság és tőkestruktura legveszélyesebb részét egy moratórium mesterségesen fenntartotta, amig a többi hitelösszeg erős deflációja egyéb egyedeket romlásba taszitott. Ezen Stillhalte-nek átváltoztatása tehát szükséges, de transzfermoratóriummá való átalakitása, a Jegybankhoz pengőben való befizetésének megengedése oly veszélyeket jelent, melyeket nem szabad lebecsülni. A transzfermoratórium t. i. csak a külföldre való részleges nem fizetést jelent. *Ennek alapján pedig még korántsem számithatunk arra, hogy ezen intézkedés a korábbi kamat és magas árszinvonal alapján felvett tőkeösszegeknek a mai helyzetben pengőben való visszafizetését minden további nélkül lehetővé teszi.* A kamat mesterséges intézkedések által való alacsonyan tartása ezen nem változtathat, mivel gazdaságilag természetesen nem jelenti azt, hogy elegendő takarékmennyiség áll az ezen kamatniveau-nak megfelelő gazdasági struktura fenntartására rendelkezésünkre (az áresés által felvetett problémák elhanyagolása esetén is, ami nyilván lehetetlenné tesz egy hiánytalan fizetést). A Stillhalte, a teljes moratórium megszüntetése pusztán transzfermoratórium alapján tehát alig képzelhető el, mert egy rendezetlen csődhullámot kell, hogy kiváltson,[8] mely csődhullám a tartozásokat oly mértékre szállitja le, amely a mai viszonyoknak megfelel.[9]

Ezen csődhullám természetesen a bizalmat megrenditené és ez szükségszerüen ujabb intézkedésr vezetne. Ezen intézkedések minden valószinüség szerint egy hosszulejáratu moratóriumban csucsosodnának ki, minthogy bizonyos belföldi adósságokra nézve máris ilyen hosszulejáratu moratórium jött létre, igy pl. Németországban az agrárhitel bizonyos fajtájára. Ezen hosszulejáratu moratórium az adós szempontjából talán nem is lenne rossz intézkedés. Normálisabb viszonyok helyreálltával a moratóriumot lassan hatályon kivül lehetne helyezni. Addig pedig az adós helyzete valamiképpen védve lenne. A hitelező szempontjából azonban és ez a belföldre is vonatkozik, a helyzet természetesen ebben az esetben majdnem tarthatatlanná válna. A hitelezők nagyrésze pedig bankok. Ez természetesen igen nagy általános veszélyt jelent.

Ezért Franqui belga bankár még a Stillhalte moratórium alatt eredeti tervének egy uj változatát ajánlotta a hitelező államok figyelmébe. Sok oldalról oly vélemény hangzott el,

[8] T. i. a Jegybankhoz való befizetés ebben az esetben is realizálásra kényszeritené az adósokat, tehát tőkejavaik igen alacsony áron való liquidációját idézné elő, mely a bizalom megrendülése miatt alig képzelhető el.

[9] Illetőleg ujabb államgarancia (t. i. a Jegybank rediszkontra volna ebben az esetben is kényszeritve) adására, mely államgarancia a végleges rendezést igen nagy mértékben megnehezitené.

hogy ezen terv keresztülvitele a hitelkrizis kérdését megoldaná. Ezzel szemben meg kell állapitani, hogy uj hitelek nyujtása által a kérdést nem lehet elintézni. A meglevő nehézségeket időlegesen igy talán el lehet palástolni. De ezen uj hitelek nem ajándékképpen adatnak, azokat vissza kell fizetni és a visszafizetés oly problémákat vet fel, amelyeket egyszerü pénzügyi meggondolásokkal nem lehet megoldani. A Franqui terv alapját implicite azon feltevés képezi, hogy uj hitel nyujtása által nemcsak a hausse periódus folyamán felépitett pénztőke struktura megmaradása biztosittathatik, hanem egyidejüleg egy ujabb fellendülés volna mesterségesen előállitható. Ezen feltevés többféle irányból támadható meg. Nem képezi vita tárgyát, hogy a kapitalizmus történetében minden egyes hausseperiódus után egy tisztitási folyamat indult meg, amely a járulékos hitelteremtésnek és egyéb okokból folyó nem gazdaságos inveszticióknak megfelelő pénztőkestrukturát összetörte és a további fejlődés utjából eltakaritotta. Egy igen nehéz kérdést kell tehát eldönteni. Kétségtelenül kivánatos volna a régi tőkestrukturát lehetőleg megmenteni. Az adósságok nagyobbmérvü lecsökkenése, ha csak nem devalváció utján történik, aminek sikeres megvalósitása a hitelezői államok magatartásától függ és ezért politikai okokból valószinütlen, általános bizalmatlansági hullámot kell, hogy okozzon, végeredményképpen esetleg kaoszt. Ezzel szemben az is kétségtelen, hogy a hosszperiódus alatt felfujt tőkestruktura a mai helyzetben csakugy lenne fenntartható, hogyha a kamat- és törlesztési szolgálat terhét legalább részben egészséges gazdasági egyedekre hárittatnák át, illetőleg az adós államokban a külföldi hitelezők a belföldi hitelezők terhére kiváltságos elbánásban részesittetnének. Ha ezen átháritást maga az állam gyakorolja, ugy ez adóemelésben jut megnyilvánulásra. Az átháritás mindenképpen járulékos megterhelést jelent. Igy tehát a fellendülés ép azon a ponton lenne megakadályozva, amely kiindulási ponttól a legtöbbet várhattuk volna, t. i. a magasabbrendü tőkejavak iránti kereslet irányából. A probléma megoldását az a tény is megnehezíti, hogy egyáltalában nem állapitható meg, hogy mennyi tőke veszett el és szorul átháritásra. Igen sok tőke jövedelmezősége könnyen visszaáll, amint az abnormális viszonyok enyhülnek és az árak, valamint a kamatláb visszatér az uj egyensulyi állapotba, amelytől az akut bizalmi krizis, készpénz és bankbetétek tezaurálása, tartja távol. Különösen áll ez az adós országokra. Mivel pedig a tőkestruktura fenntartása ezen bizalmi krizist enyhiti, bizonyos garanciák vállalása talán nem volna célszerütlennek tekinthető, ha szigoruan véve mesterségesnek is volna minősitendő. A nemzeti jövedelem eloszlásának mesterséges befolyásolása a tőkekamat javára bizonyos határon belül nem torlaszol áthidalhatatlan gátat a

fellendülés elé. Nem szabad azonkivül figyelmen kivül hagyni, hogy a takarékosság fenntartása a kapitalisztikus gazdasági rend jövője szempontjából a lehető legnagyobb fontossággal bir, tehát minden, ami a háboru után ugyis megcsökkent takarékossági hajlamot és bizalmat megrenditené, feltétlen elkerülendő. Ezért egy általános csőd utján való adósságrevizió nagyon veszélyes lépés.

A Franqui-terv elvi elfogadása vagy visszautasitása konjunktura politikai szempontból, tehát azon értékelések összemérése által kell, hogy eldöntessék, amelyeket ezen ellenkező érvekhez füzünk. Eddig elsősorban az adós szempontjából vizsgáltuk meg a helyzetet, most a hitelezői államokban a Franqui-terv elgondolásából származó következményeket kell megvizsgálnunk. A hitelezőállamok tőke- és pénzügyi piaca szempontjából elsősorban az a kérdés, hogy áll-e megfelelő mennyiségü nemzetközi takarékolás rendelkezésére a befagyott összegek átvételéhez. Azt hiszem, nem kell hosszasan bizonyitani, hogy ily takarékmennyiségek nem állanak rendelkezésre. Ennek folytán tehát egy ily mobilizálás csak a Jegybankok járulékos hitelteremtése alapján képzelhető el. Ez annál inkább világos, minthogy, ha lenne is megfelelő takarékmennyiség, ugy azok tulajdonosai nem volnának hajlandók magukat ma egy oly intézet javára immobilizálni, amely intézet többé-kevésbé elveszett hitelek átvételét tüzi ki célul, hiszen ezen törekvés eredményessége eleve nem tekinthető biztositottnak. Ha ezen járadékos hitel teremtése csak azt jelentené, hogy a jelenleg mesterségesen meglassult pénzforgalom deflációs hatásait ellensulyozza, ugy alig lehetne ellene érvelni. Elképzelhető ugyan, hogy még egy ily keretekben mozgó hitelkreálás is ujabb tőkepocsékolásra vezetne. Ezzel szemben azonban oly veszélyektől szabaditaná meg a világgazdaságot, melyek fontosságukban sokszorosan felülmulják ezt a szempontot. Tény azonban, hogy a befagyott hitelek igen lényeges része egy joggal csődbejutott inflációt képviseli. Ezeknek mobilizálása tehát nemcsak egy káros defláció kompenzációját jelentené. Ezen a ponton tehát mindazon ellenvetésre feleletet kellene a Franqui-terv pártfogóinak adniok, melyet a nem monetarius elmélet képviselői a konjunktura pénzpolitikai befolyásolása ellen felhoznak: Meg lesz-e ezen hitelteremtés azon ponton állitható, mely további hitelkreálás nélkül a folyó takarékolásból fenntartható? Hiszen minden további adag ujabb inflációt jelentene, amely szükségszerüen egy ujabb katasztrófához vezetne. Igy tehát egy alapjában korhadt tőkestruktüra fenntartása érdekében egy ujabb, nagyobb vihar, egy ujabb földrengés alapjai vetődnének meg. Ezzel szemben a hausse-párt képviselői joggal mutathatnak rá arra, hogy a jelenlegi tőkestruktura mélyremenő csőd által való megbontása a világgazdaságot

alapjában rendithetné meg; hogy az önmagát erősitő deflációs circulus vitiosus minden további likvidáció által ujabb és ujabb gazdasági egyedet dönt romlásba. Rámutathatnak arra, hogy ezen circulus vitiosusnak nincsen szükségszerü vége, bármily méretü is legyen a közgazdaság kereteinek összezsugorodása, ha valamely külső ok, vagy intézkedés nem forditja meg. Ezen fejlődésnek egyetlen következménye a teljes gazdasági kaosz és ezért az inflációs megoldás nagy, rejtett veszélyeinek ellenére is előnyben részesitendő.

Mint látjuk, igen alapos elméleti meggondolásokat lehet mindkét vélemény alátámasztására felhozni. Gyakorlatban azonban nem ezek mérlegelése fogja a fejlődés irányát megszabni. A legfontosabb hitelező államok politikai és egyéb faktorok által meghatározott beállitása a döntő. Igen kétséges, hogy a befagyott hitelek mobilizációja a hitelexpanzió által lesz-e elérhető, még abban az esetben is, hogyha az expanziós megoldás látszana elvi szempontból a helyesebbnek. Nem valószinü, hogy a Francia Jegybank az angol font letörése által szenvedett igen nagy veszteségei után egy ujabb hitelnyujtási akcióban résztvegyen. A Francia Jegybank részvétele nélkül azonban ezen megoldás nemzetközileg alig keresztülvihető. A Federal Reserve Board heti kimutatásaiból pedig az tünik ki, hogy az amerikaiak sincsenek komolyan eltökélve arra, hogy a megoldást ebben az irányban keressék és a konzekvenciákat levonják, Hoover minden beszéde és a Reconstruction Finance Corporation alapitása ellenére. A hausse periodus tőkevárának fenntartása tehát alig jöhet gyakorlatilag szóba. Minden terv pedig, amely a mai körülmények között megfelelő hitelexpanzió nélkül arra törekednék, hogy a régi tőkestrukturát fenntartsa, csakis arra vezethet, hogy a depresszióból való kivezető utat eltorlaszolja. A Franqui bank működése ily körülmények között csak ideigóráig tarthatná fenn a helyzetet és a végleges likvidációt, és ezzel a fellendülést csak ujra kitolná.

Ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egy sürgős és lehetőség szerinti végleges megoldást kell mihamarabb keresztülvinni. Mint mondottuk volt, egy moratórium egyrészt azért nem jöhet szóba, mint ily kisegitő megoldás, mivel a hitelezőket a követeléseik hosszu időre való teljes immobilizálása és esetleges értékpapirkibocsájtás utján való mobilizálási tervek eleve lehetetlenné tétele által igen erősen megterhelné. Másrészt pedig az adós ország és adós egyedek szempontjából sem kielégitő ez a megoldás. Egyrészt nagy visszaélésekre ad módot, mivel igy a fizetőképes adósok is kibujhatnak a fizetési kötelezettségük teljesitése alól, másrészt pedig teljesen lehetetlen ma még megitélni, hogy az adós milyen mértékben fog fizetőképessé válni a moratórium lejártáig. Azt sem tudhatjuk, hogy mikor lesz a moratórium leg-

alább is részbeni feloldása lehetséges. A sematikus elbánás a mai fejlett és finom gazdasági szervezetnek nem felel meg. Azonkivül természetesen egy moratórium fennállása alatt ujabb külföldi hitelekre számitani nem lehet, már pedig ujabb hitelek igénybevétele nélkül a mai gazdasági helyzetből alig lehet hihetetlen áldozatok nélkül szabadulni. Ha az egyes államok egymástól való elszigetelődése a jövőben nemcsak a nemzetközi munkamegosztás visszafejlődését fogja jelenteni, hanem a tőkeképződés és befektetési lehetőségek között fennálló különbségek kiegyenlitődését is meg fogja gátolni, ugy ennek nemcsak az adós, hanem a hitelező államokban is a gazdasági fejlődés erős meglassulása lesz az eredménye. Hogy ezen ellassulás mai elszegényedés mellett szociális szempontból milyen sulyos erőpróbát jelentene, különösen, amidőn egy eltérő alapon felépitett gazdasági rendszer első eredményeit hozza, azt hiszem, nem kell bővebben kiemelni.

Igy tehát már a jövő szempontjából is elkerülhetetlennek látszik egy bizonyos foku likvidáció keresztülvitele és minden erőnkből azon kell lennünk, hogy a likvidáció egy jól kigondolt stratégiai visszavonulás és ne egy fejvesztett pánik formáját öltse. A háboru és békeszerződések által már ugyis megnyomoritott országokban a tőkestruktura államgaranciák vagy egyéb intézkedések által való mesterséges fenntartása éppen olyan akadályát képezi a fellendülésnek ill. további okát az elszegényedésnek, mint egy tulmagas bérskála fenntartása és ezen utóbbinak végzetes hatásaitól mindenki meggyőződhetik, aki Anglia, Ausztria és Németország viszonyait vizsgálja. Szociális szempontból azonban a tőkestruktura fenntartása még sokkal borzasztóbb konzekvenciákkal kell, hogy járjon. A külföldi kölcsönök fenntartása nem jelent egyebet, mint a jövedelemeloszlásnak külföldi adóalanyok tőkejövedelme javára való befolyásolását. Amennyiben ez a belső hitelezők terhére történik, vagy pedig a belső adók fokozott mértékben való progresszivvá tétele által lesz ennek belső szociális hatása kiegyenlitve, ugy ez a tőkeképződés oly foku csökkenését vonná maga után, melynek végzetes következményei lennének, ha a kültőke az elvontak pótlására nem áll megfelelő mennyiségben rendelkezésre. Ez pedig igen valószinü.

A megoldás tehát a következő követelményeknek kell, hogy megfeleljen:

1. Végleges legyen.
2. Ne terhelje tul az adóst.
3. Nyujtson reményt a hitelezőnek arra, hogy az adós fizetőképességének helyreállitása után eredeti követelése automatice helyreáll.
4. Mennél több tőke maradjon az adós államokban.

A tárgyalások lefolytatása céljából szükséges lesz, hogy a hitelezők követeléseiket teljhatalmu megbizottra, trusteere, ruházzák át. Enélkül és főleg mivel az egyes hitelező országok álláspontja közt nagymérvü különbség van, a tárgyalások sikeres levezetése lehetetlen. Épp a legkisebb hitelező államok, mint azt már a legutolsó Stillhalte tárgyalások alkalmával látható volt, kivételes elbánást szeretnének a maguk számára biztositani és kivételes helyzetüknél fogva ugy az adósokat, mint a nagyobb hitelezőket engedmények tételére szorithatnák, ami mindenképpen elkerülendő lenne. Ezen trusteeship megalapitása annál inkább fontos és szükséges, mivel ez egy holding társaság alapitását tenné lehetővé, amely hivatva volna a likvidáció megfelelő ellenőrzésére és esetleg a hitelező országok Jegybankjaival, illetőleg az egyes hitelező országokban amerikai példára alapitandó mobilizációs társaságokkal karöltve a követelések mobilizációját elősegiteni. Ezen megbizottak azonban nem váltanák meg a hitelezők követeléseit, mint azt a Franqui-terv inditványozza. Ez abból a szempontból fontos, hogy igy a fennálló hitelek bonitása közti különbség fenntartatik és igy az elővigyázatos hitelezők nem pönalizáltatnak hiteleiknek rosszabb hitelekkel való összekeverése által. Iparvállalatoknak közvetlenül adott összeg lelikvidálása aránylag könnyü szerrel vihető keresztül. Ezen vállalatok t. i. kölcsöneik régi nominális keretében vagy elsőbbségi részvényeket, vagy változó kamatozásu kötvényeket (participating debentures) adnának át hitelezőiknek. Ezen megoldás a vállalatokat az azonnali kamat- és törlesztési készfizetés alól felmentené. Ezzel szemben ezen kötelezettség — esetleg kumulative — az iparvállalat vagyonára elsőbbségi terhet jelentene. A vállalat jövedelmezőségének helyreállitásáig, a régi kötelezettség teljes összegére való bizonyos maximális kamat (6—8%) fizetéséig és egy megfelelő törlesztés elkezdéséig, mely az általános helyzettől egy ugynevezett prosperitási index segélyével volna függővé tétendő, a vállalat nyeresége a hitelezőket illetné. Esetleg a nyereséget egy bizonyos kamattétel elérése után bizonyos kulcs szerint lehetne a régi részvények tulajdonosai és a „fundált" hitelezők között megosztani. Ezzel egyidejüleg vagy a holding társaságok, vagy külföldi hitelező államban alapitott mobilizáló vállalatok egy bizonyos kulcs felállitásával e kötvényekre azok változó bonitására való tekintettel változó nagyságu előlegeket adhatnak. A vállalatok esetleg külföldi tartozásainak csak egy bizonyos részét kell, hogy fundálják, mig a többi tartozásokat esetleg egy bizonyos kulcs segélyével az összes hitelezőkre arányosan elosztva, rövidlejáratu formában tarthatják meg. Komplikáltabb a helyzet a legtöbb banktartozásnál. A bankok külföldi hiteleiket természetesen feleiknek adták tovább. Ezen továbbadás csak nagyon kevés esetben állapit-

ható meg közvetlenül. Ezen esetekben a likvidáció hasonló mederben folyhat azon különbséggel, hogy a bank a vállalat által kibocsátandó obligációkra bizonyos garanciákat kell, hogy adjon, illetőleg tőketartozásaikhoz való arányban esetleges jövőbeni nyereségét a kamatfizetés és törlesztés kielégitése végett lekötheti. A többi hitel egy-egy bank mellett alapitandó investment társaságnak adandó át szintén részesedő kötelezvények és részvények formájában, amelyek a maguk részéről, normális angol módszer szerint részben kötvényeket, részben részvényeket adnának át a hitelezőknek bizonyos arányban, mely az átvett hitelek bonitásától és jövedelmezőségétől függ. Ezen kötvényeket, miután azok az eredeti hitelösszeg részét fogják csak képviselni, természetesen jóval könnyebben lehet majd értékesiteni.

Ezen megoldás természetesen alapjában eltér attól a megoldástól, amelyet a külföldi hitelezők az Osztrák Hitelintézet rekonstruktiójánál követeltek. T. i. it a hitelezők közvetlenül részesednek az iparban, a bank bizonyos garanciája mellett, amely garancia azonban csak közvetett és a követelés tőkésitve lesz. Az osztrák esetben a hitelezők által felajánlott megoldás a hitelintézetnek formális megosztását jelentette volna. A különböző közvetlen ipari kötvények, illetőleg ezen holding társaságok, kötvények, jövedelmek esetleg egy külön állami adójövedelem lekötésével egészithető ki megfelelő módon és arányban. Azokban az államokban, ahol a politikai adósságok igen nagy részét teszi az összadósságnak, a politikai adósságok leszállitásával erre módot adhat. Tekintettel azonban arra, hogy a politikai hitelezők és a magánhitelezők nem azonosak, kétséges, hogy a politikai hitelezők nagyobb arányu áldozatra volnának-e hajlandók a magánhitelezők érdekében.

A rövidlejáratu hitelkomplexus végleges elintézése tehát nem okoz áthághatatlan nehézséget és a hitelezők ezen megoldás elfogadása által legalább azt a biztositékot kapják, hogy az adós állam fizetési képességének helyreállásával követeléseik is visszaszállnak. Amennyiben pedig befektetett tőkéjük azonnali visszafizetését követelnék, ugy az eredmény az volna, hogy egy feltétlen bekövetkező csődhullám a követeléseiket éppen azon pillanatban semmisiti meg, amidőn azoknak likvidációja a legnagyobb és részben felesleges áldozattal jár. Természetesen könnyen belátható, hogy a kibocsátandó részvénykötvények az évek hosszu során át mélyen pari alatt fognak állni. Ez egyrészt módot fog nyujtani arra, hogy az adósok visszavásárlások által a tőketerhet megfelelően redukálják. Ezzel szemben a hitelezők és főleg azon országok, amelyekben remény van arra, hogy a jövő fejlődése gyors tempóju lesz, pari árfolyammal szerepeltethetik mérlegeikben, hogy a veszteséget a folyó nyereségből ne egyszerre, hanem

fokonként fedezzék. Ezáltal a hitelező államok tőkestruktúrájának összeomlását lehet megakadályozni. Annak az eldöntése, hogy az egyes államokban azonnali likvidációt vigyenek keresztül és ezáltal a bankok betevőinek kényszeregyezséget ajánljanak fel, vagy pedig a lassu törlesztést válasszák, attól függ, hogy hogyan mérlegeljük meg a dolgozat első részében előadott konjunktura-politikai argumentumokat a szóban forgó ország speciális helyzetét véve figyelembe. Ezen megoldásnál, valamint az adósállamok bankjainak belföldi hitelezőivel kötendő egyezségénél esetleg az egyes valuták aranytartalmának ujramegállapitásánál lehet megfelelő eredményeket elérni. Az aranypénzek egységei vásárlóerejének hatalmas megnövekedése erre mindenképpen megadja az erkölcsi alapot. Tekintettel azonban az ismert veszélyekre,[10] amelyek egy ilyen érték ujramegállapitásából származhatnak, ha ez nem egy végleges lépést jelent, ezen intézkedés csak a tőkestruktura ujjászervezése *után* lesz lehetséges. Azon időpontban esetleg már a font is ujra értékállandó lesz a többi aranyérmerendszerekkel szemben és ekkor a font uj aranyértékéhez való hozzásimulás hatásosan elősegitené a rekonstruktió utját. Ha ezen terv járhatatlannak bizonyulna, ugy természetesen legalább is a belső, nagyobb hitelezőikkel szemben kénytelenek lesznek a bankok hasonló eljárást alkalmazni, mert különben külföldi hitelezőik beleegyezését alig nyerhetnék el. Természetesen az adósok jogában állna tartozásaikat, vagy azok egyes, arányos részeit ezen megoldás alól kivonni és hitelezőikkel közvetlen megállapodásokat kötni. Az adósok szempontjából, mint azt már mondottam, a tőkésités

[10] A devalváció a kereskedelmi mérleg szempontjából is szükséges lenne, de ma még éppen fenti veszélyek miatt nem ajánlható. A külföldi tartozások névértékének leszállitása nélkül a valuta szabadonengedése szintén csődhullámot kell, hogy kiváltson. A devizakorlátozásra és mérsékelt — de a szabadforgalom helyreállitásához nem elegendő — deflációra alapitott pénzpolitika kritikusainak érvei a „long run" szempontjából nagyrészt meggyőzőek. Az import mesterséges csökkentése és az export egyidejü stimulálásának (feltéve, hogy a költségek nem emelkednek a valuta esésével arányosan, ami igen erős defláció nélkül a középeurópai államokban, amelyek egy infláción már átestek, nem valószinü) elmulasztása határozottan igen nagy erőpróbát jelent. Ezzel szemben nem lehet eléggé hangsulyozni, hogy a tőkestruktura és főleg a külföldi kölcsönök miatt a szabad forgalom helyreállitása a mai helyzetben katasztrófa nélkül elképzelhetetlen. Igy tehát — amig van remény a viszonyok javulására és az internacionális gazdasági (főleg bankpolitikai) és politikai problémák kedvező vagy legalább is kedvezőbb elintézésére — minden oly intézkedést, mely a mostanáig nagynehezen mesterségesen fenntartott nyugalmi helyzetet idő előtt megbontaná és a tényleges viszonyoknak megfelelő pénztőkestrukturához való átidomulást éppen a legkedvezőtlenebb pillanatban kikényszeritené, inopportunusnak kell minősiteni. Ezzel szemben tudatában kell annak lenni, hogy a mai helyzet mesterséges, amelynek liquidációját azonnal el kell kezdeni, amidőn a világgazdasági helyzet javulása legalább a legsulyosabb veszteségektől megóv.

azon előnyt nyujtja, hogy oly moratóriumot nyujt átmeneti időre, amely automatikusan szünik meg, az adós fizetőképességének helyreálltával. Azonkivül egy moratórium, ha kiterjed a kamatokra is, ami pedig — legalább transzfermoratórium alakjában alig lesz elkerülhető — általános bizalomveszteséget idéz elő, tehát külföldi tőkebehozatalt megakadályoz. Ha pedig nem terjed ki a kamatokra, ugy a mai helyzetben esetleg *tőkefelélésre* vezethet. A kötvényeknek az adósállam által való felvásárlása stb., azonkivül módot nyujt arra, hogy az adóst teljesen szanálja. Igen fontos az a tény is, hogy a tőkésités után a tőkeimport ha talán szerény keretek közt is, megindulhat. *Ez azért fontos, mert e nélkül alig számithatunk a mai rettenetes helyzetből való kibontakozásra.*[11]

Vissza kell térnünk itt arra a tervre is, mely a rövidlejáratu adósságok pengőben való kifizetését és ezen összegeknek tőkejavak vételére való felhasználásának megengedését kivánja. A kamatfizetéseknél ily megoldás ellen aligha lehet tiltakozni: a kamatnak a Jegybankhoz való befizetése természetesen éppen oly megterhelést jelent. A tőkeösszegek felszabaditása, melyek ma „Stillhalte" alatt vannak, azonban egészen más lapra tartozik (kivéve, ha a kamatot is tőkéből fizetik, mely éppen oly vészes hatással jár). Ez t. i. azt jelentené, hogy az adósok kénytelenek lennének a régi kamat- és jövedelemstruktura alapján felvett tőkéket *pari* kifizetni, hogy a hitelezők a mai kamatstrukturának megfelelő áron vásároljanak tőkejavakat. Csekély kivételekkel ennek az volna a következménye, hogy az adósok kényszeritve volnának tőkejavaik realizálására és papirveszteségeiknek a mai igen kedvezőtlen pillanatban való effektiv liquidálására. Tekintettel arra, hogy a kapitalizációs kamat igen erősen felment és a saját tőke viszonya a kölcsöntőkéhez nem nagy: az előálló veszteségek valószinüleg szintén egy csődhullámra vezetnének. Ez csak akkor volna elkerülhető, ha a Jegybank bocsátana az adósok rendelkezésére uj fizetőerőt, hogy azzal a hitelezőiket kifizessék. Ezen esetben — a „hitelezői alapba" történő befizetéssel szemben — ezen „járulékos pénz" forgalomba kerülne: tehát infláció csak ugy volna elkerülhető, ha a Jegybank többi hiteleit megszoritaná, amit nehezen lehet elképzelni. *Az általunk javasolt terv tehát magyar szempontból feltétlenül előnyösebb.* De a hitelezőknek sincs érdekükben, hogy adósaikat annyira gyengitsék, hogy csődbe jussanak: mivel pedig minden veszteségrealizálás a fennmaradó hitel bonitását csökkenti, a hitelező ezen megoldásnál csak akkor nyerhet, ha számithat arra, hogy a ma vett tőkejavakon való végleges nyeresége nagyobb lesz, mint azon veszteség, ame-

[11] Ebből a szempontból a tőkebehozatal összehasonlitása a belföldi tőkeképződéssel igen szomoru képet ad.

lyet azáltal szenved, hogy a veszteségrealizálás folytán oly vállalatok mennek tönkre, melyekben mint hitelező érdekelve van. Az adott viszonyok között alig lehet elképzelni, hogy a hitelezők igen sokat nyerhessenek, semmiesetre sem, hogy jobban járjanak, mintha a krizis időszerütlen klimaxát elkerülve, hiteleik fundálása utján a felépitést elősegitik.

Tudjuk, hogy a magántartozásokon felül egy elég nagymérvü állami és közületi eladósodás is van, amely kamat- és tőketörlesztésére különböző állami jövedelmeket kötöttek le. Emellett a magángazdaság is bocsájtott ki hosszulejáratu kötvényeket. Amennyiben a fenti fundálási terv elfogadtatik, ugy a rövidlejáratu hitelezőknek érdekében fog állani, hogy ezen fixkamatozásu tartozásokat, illetőleg azok kamatlábát önszántukból mérsékeljék, mert ezen mérséklés automatice a rövidlejáratu követelések ellenében kibocsájtott kötvények tulajdonosainak érdekét szolgálná. Annálfogva és tekintettel arra, hogy a rövidlejáratu hitelezők igen befolyásos magánbankárok, akik a fixkamatozásu kötvényeknek kibocsájtásában résztvettek, ezen terv elfogadása esetén részükről az elkövetkezndő tárgyalásoknál hathatós segitségre számithatnánk.

A következő kérdés, amellyel foglalkozni kellene, a prevenció kérdése. Itt is találkozunk sokféle védjegyzett orvossággal, amelyeket a csodadoktorok ajánlanak. A külföldi hitelek felvételének alapos megrendszabályozása, mely eső után köpönyegként, oly sok pénzpolitikus legfontosabb elvévé vált, igen nagy elővigyázatosságot követel. Itt csak a Németországban lefolyt viták eredményére, valamint az előzőben foglaltakra mutathatok ujra rá, midőn azt mondom, hogy a liberális iskola azon elvét, hogy nem szabad a gazdasági viszonylatok elébe akadályokat gördíteni, az összeomlás nem cáfolta meg. Természetesen ez nem vonatkozik a nem-gazdaságos célokra szolgáló hitelek felvevésének és elsősorban pedig az állam vagy egyéb köztestületek szükségtelen igénybevételének megakadályozására. Tekintettel arra, hogy az árszinvonal stabilizációja, illetőleg a reális költségcsökkenéssel párhuzamos esésének nemzetközi megállapodásokkal való biztositása egyáltalán nincsen megoldva, legfeljebb azt lehetne hangsulyozni, hogy a magángazdaság ma a multakon tanulva, lehetőleg ne vegyen magára fixkamatozásu és fix tőkekötelezettségeket, hanem lehetőség szerint, részesedések eladásával finanszirozza magát. Külföldi tőke igénybevétele azonban feltétlenül szükséges lesz, amennyiben el akarjuk kerülni azt, hogy az életstandard szinte kibirhatatlan szinvonalra csökkenjen. Ez már abból következnék, hogy a nemzeti jövedelem és tőkeakkumulació ujabb csökkenést szenved azáltal, hogy a meglevő tőkemennyiség teljes pótlásának lehetetlensége miatt a produktivitás leszáll. Ha tehát a sovinizmus és bizalmatlanság az egyes államok tőkegazdasá-

gának és termelésének teljes izolálására fog vezetni, ugy csak az általános elszegényedés kiéleződését várhatjuk.

Minden erővel arra kell törekedni azonban, hogy csak oly célokra vegyenek fel az adósállamok kölcsönöket, amelyek a produktivitást és a nemzeti jövedelmet olyannyira megnövelik, hogy a növekedés nemcsak a kamatot és amortizációt fedezi, hanem még maradó felesleget is biztosit a közgazdaságnak. A nem gazdaságos célokra felvett hitelek már abból a szempontból is feltétlen megakadályozandók, mert inflációs természetüek. Azok alapján tehát ujabb kölcsönök vétetnek fel, amelyek létalapja és enek folytán az inflációs fellendülés is megszünik, midőn a nemgazdaságos célokra felvett tőkeimport végetér, hogy egy deflációs circulus vitiózusnak adjon helyet, mely az álprosperitást romba dönti.

A tőkeimport minden további megszoritása azonban az életszinvonal további, szükségtelen csökkenését vonná maga után. Ha ebből a szempontból felülvizsgáljuk azokat a terveze-teket, amelyek manapság közkézen forognak, ugy azt kell megállapitanunk, hogy azok legtöbbje, főleg amennyiben materiális megszoritásokat javasol, nemcsak hogy nem hasznos, de legnagyobb mértékben káros. Amennyiben az uj rendeletek a bankokat arra akarják kényszeriteni, hogy havonta részletes mérlegeket hozzanak nyilvánosságra, ugy az ellen alig lehetne kifogást emelni. Midőn azonban azt javasolják, hogy a magánbankok a jegybankoknál igen magas készpénzfedezetet tartsanak, hogy eltiltsák őket közvetlen iparfinanszirozástól és tőzsdeüzlettől, ugy ezen intézkedésekkel semmiesetre sem érthetünk egyet. Először is ezen intézkedések egyáltalában nem biztositanák azt, hogy a bankok egy ujabb run esetén kedvezőbb helyzetben lennének, mint ahogy voltak a mult nyáron. Egy általános bizalmi krizis esetén a bankok részére feltétlen moratóriumot kell elrendelni, hiszen egy bank sem lehet likvid 100%-ig. Másrészt azonban ezen restriktiók a mai körülmények között nagymérvü deflációt okoznának, sulyosan megterhelnék a gazdasági életet és visszatartanák a jövőbeni fejlődést. Egy belső runt mindig ki lehet védeni a jegybank segitsége által. És egy jegybanknak sem szabad magát, természetesen megfelelő kamatlábemelés mellett, a segitségadás elől kivonni, hiszen a bankkövetelések bankjegyekké való átalakitása nem inflációt jelent, hanem egy pénznemnek egy másikká való átcserélését. Egy külső bizalmi krizis esetén, mint azt maga Anglia esetében láthattuk, ilyen restriktiók nem alkalmasak arra, hogy egy részleges összeomlást vagy moratóriumot megakadályozzanak. Nem egy megindult run könnyebb kivédését kell nagymennyiségü készpénz tartalékolásával előkésziteni, hanem meg kell akadályozni, hogy a bizalom megrendülésével egy run megindulhasson, illetőleg hogy az ország rövidlejáratu külső adóssága az arany és

deviza tartalékai, illetőleg könnyen eladható mobil árutőke állaga fölé nőjjön. Ebből a szempontból a magánbankok készpénz tartalékának emelésével semmit sem érhetünk el, ellenben a kamatköltségeket érezhetően emelni fogja ilyen rendelkezés. Ezen tartalékkényszer bevezetése idegen országokban ott alakult ki, ahol a magánbankok jegykibocsájtók voltak, vagy ahol a készpénzfizetési módszer kifejlődésével magánbankoknak módjában állott hitelinflációt kezdeményezni, a hitelexpanzió gátját ezen rendelkezés képezte. Azon országokban, ahol a hitelkiterjedésével a bankjegyforgalom párhuzamosan nagy mértékben növekedik, arra az intézkedésre alig van szükség. Ott a jegybanknak módjában áll hatalmát a magánbankokra a jegykibocsájtás feltételeinek változtatásával rákényszeriteni. Igy tehát a bankbetéteknek a jegybankoknál való fedezeti kényszere csak akkor lenne bevezetendő, ha attól kellene tartani, hogy ezen országokban is nagymérvü készpénzfizetés nélküli hitelexpanzió következhetne be a fejlődés során. Akkor is a fedezeti kulcs sokkal kisebb lehetne, mint oly országokban, ahol a készpénzfizetési módszer már kifejlődött. Egy magas fedezeti arányszám-megállapitás csak a kamatokat, illetőleg egyéb hitelköltségeket emeli és normális körülmények közt a rövidlejáratu külföldi adósság további szükségtelen emelkedésére vezet.

A bankok működési terének megszoritása szintén igen veszélyes kisérlet. A bankbetétek mint takarékossági formának fontossága az egyes államokban igen különböző. Az angol pénz- és tőkepiacon kialakult erős munkamegosztás (mely az utóbbi években különben erősen visszafejlődött) nemcsak azt jelenti, hogy az angolok különlegesen jó bankárok, vagy pedig különösképp magas etikai szinvonalon állanak. Lehetséges, hogy ez hozzájárult ahhoz, de elsősorban az tette lehetségessé ezen strukturát, hogy London rendelkezésre állt sok nemzet mobil tőkéje, és hogy földrajzi helyzeténél fogva ezen tőke rövidlejáratu befektetésére a világkereskedelem közvetitésénél alkalmuk nyilt. Ezzel párhuzamosan hihetetlen gazdagsága és nemzeti jövedelmének különleges megoszlása módot adott arra, hogy belső ipari fejlődését közvetlenül finanszirozza. Az ügyletek nagysága és száma megengedte a munkamegosztást, mely ebből a szempontból nézve nem erény, hanem luxus. Már Franciaországban, ahol a tőkés a nép alsóbb rétegeiben található és kis takarékegységekkel rendelkezik, az angol konstrukció nem vihető keresztül. Ott már a nagybankok kénytelenek az értékpapir kibocsájtásokat elosztani.

Középeurópában az alacsonyabb életstandard és ezáltal még alacsonyabb tőkeképződés sohasem engedte meg a finanszirozási funkciók ezen szétosztását. A megtakaritott összegeknek feltétlen befektetéssé kell válni, ha nem

akarjuk hogy a takarékosság hiábavaló legyen és akut deflá-ció álljon elő. Kétségtelen, hogy sokkal kisebb és kockázat-mentesebb volna az, ha a takarékoló a takarékot közvet-len fektetné be, elsősorban részvény formájában, a vállalko-zásokba. Ekkor tudnillik a vállalkozót nem lehet csődbe ker-getni hitelének felmondása által. De Középeurópában még háboru előtt sem volt lehetőség a tőkést tőkéjének ilyetén való immobilizálására birni. A közbeeső viharos évek tapjasztala-tai ettől méginkább elrettentik. Ha a bankok nem lettek volna hajlandók az immobilizálás aktusát magukra vállalni, a gaz-dasági fejlődés meglassult volna. A bankok nem befektetés, de tezauráció céljaira lettek volna felhasználva. Ez pedig a tőke-kamat erős emelkedését vonta maga után és a rövidlejáratu kamatot lenyomta volna. Igen kétséges, hogy ezen különbség az elkövetkezendő években elegendő lenne a tőkést tőkéjének im-mobilizálására rávenni, bár az osztalékpolitika későbbi meg-változtatása jelenthet valamit. Investment trustra és holding társaságra vonatkozó adóügyi és egyéb törvényhozásnak megváltoztatása által természetesen igen fontos volna közvet-len befektetéseket támogatni. Jelenlegi nagy tőkehiány és még nagyobb tőkeéhség közepette azonban igen veszélyes lenne, ha striktebb intézkedésekkel akarnók uj befektetési szokásokra tanitani a kistőkéseket. A hosszulejáratu bankbetét-tek kiváltságos elbánásban való részesitése az aktivák és passzivák lejáratközi ellentéteit enyhiti. Az egyetlen törvé-nyes intézkedés, amely esetleg megvalósitható nagyobb meg-rázkódtatás nélkül s mely emellett sokkal hatékonyabb: a ban-kok saját és idegen tőkéje közti arány minimumának törvény által való meghatározása lenne. A bankok üzleteivel össze-kötött kockázat emelkedése által és még a likvid árutömegek árainak az utóbbi időben tapasztalható hullámzásából leszür-hető tapasztalatok szerint nem rövidlejáratu hitelek, nem rövidlejáratu aktivák a fizetőképesség biztositékai, hanem egy megfelelő nagyságu saját tőkével való rendelkezés az, amely a bizalom megrendülését megakadályozza, hiszen egy ilyen saját tőke a betevők kockázatát nagyon lecsökkenti. Ha egy-némely német bank elegendő saját tőkével rendelkezett volna, ugy az idei hitelkrizis nem öltött volna olyan arányokat, mint aminőket öltött. A bankok saját és idegen tőkéje közti minimum törvényes megállapitása azonkivül a külföldi hitelimportot, ha nem is akadályozza meg mereven, de plasztikusan határok között visszatartja. Azonkivül bizonyos mértékig ugyanazon hatása lesz, mint az ipari részesedési üzlet eltiltásának t. i. bizonyos mértékig nyomást fog gyakorolni a rövidlejáratu kamatra. A bankok ugyanis csak bizonyos mennyiségü rövidle-járatu pénzt vehetnek majd igénybe és ezért megfelelően fognak válogatni a belföldi és külföldi adósság vállalása közt. De ezen restrikció legalább elasztikus.

Nem hiszem, hogy uj megoldással vagy uj tervekkel álltam elő itt. Azt se gondolom, hogy teljesen egyértelmü megoldást javasolok, de azt hiszem, hogy több oly különleges tényezőt vettem figyelembe, amelyeket a birált tervek eddig figyelmen kivül hagytak. A fellendülés utja nem lesz könnyü. Sajnos, nem áll rendelkezésünkre a bölcsek köve, hanem csak megalkuvás és a jelenlegi körülményekhez való fokozatos hozzáalakulás, simulás. De időt nyerünk és sok megrázkódtatást kerülünk el, ha nem torlaszolunk mesterséges gátakat a kibontakozás elé, hanem a természetes fejlődés utját gyorsitjuk meg megfelelő intézkedésekkel. Sajnos, a krizis nagysága és az összeomlás veszélye oly nagy, hogy a természetes kibontakozás megvárása alig célravezető. A másik oldalon pedig ujabb megrázkódtatás nem lesz elkerülhető törvényes rendszabályok, hanem csak a józan észnek és belátásnak való engedelmesség és a mai gazdasági rendszer egyensulyozó ereinek nem paralizálása, hanem megvédése utján. A bankpolitika egyszóval nem exakt tudomány, hanem inexakt művészet. A mai krizis pedig nem a kapitalizmus csődje, hanem azon mesterséges paralizáló intézkedéseké, amelyek a kapitalizmust az utóbbi időben megtámadták.

Balogh Tamás.

Közlemények.

A földbirtokreform pénzügyi lebonyolitása.

Hazánkban a háboru után végrehajtott földbirtokreform a földbirtok megoszlásában jelentékeny változtatásokat eszközölt. Az 1920. évi XXXVI. t. c. tudvalevőleg elsösorban a hadirokkantakról, hadiözvegyekről és felnött hadiárvákról gondoskodik, akik 600 négyszögöl házhelyet és 3 hold földet kapnak. A földmunkások 3 hold földre tarthatnak igényt, a törpebirtokosok pedig kiegészithetik birtokukat 15 holdra. A közalkalmazottaknak, kisiparosoknak és ipari munkásoknak 1 holddal kell megelégedniök. A nyugdijas közalkalmazottak és katonatisztek nyugdijmegváltás helyett kaphatnak földet. Közlegelők létesitéséről is gondoskodni kiván a törvény s megadja a lehetőséget, hogy okleveles és hivatásos gazdák középbirtokhoz jussanak. A reform végrehajtásához szükséges földet az állam az elővásárlási jog gyakorlásával vagy megváltás utján szerzi meg. Megválthatók elsösorban a háborus szerzeményü birtokok, azután a nagybirtokból annyi, hogy a birtok meg nem váltott részein az okszerü gazdálkodás lehetséges maradjon. Közép- és kisbirtok csak kivételes esetekben. A megváltások lebonyolitását mint ismeretes, az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) kezébe tették le. Az eljárás azzal kezdődött, hogy a bíróság az érdekeltek kérelmére vagy hivatalból határozatilag kimondotta valamely községre nézve a megváltási eljárás megengedhetőségét. Azután következett az igénylők összeirása, az OFB által kiküldött tárgyaló-biró összeállitotta a megváltásra vonatkozó javaslatot, amely felett az OFB hozott végleges határozatot.

Ami már most a megváltott ingatlanok *árát* illeti, ki kell emelnünk, hogy a földbirtoktörvény tárgyalása idejében pénzünk elértéktelenedése már nagymérvü volt s egyáltalában nem lehetett előre látni, hogy a valuta stabilizációja mikor és mily módon fog megtörténni. Éppen ezért a földreform pénzügyi rendezése elé az akkori időben nagy nehézségek tornyosultak s a törvényjavaslat bizottsági és nemzetgyülési tárgyalása alkalmával az a felfogás alakult ki, hogy a földhöz juttatottaktól egyelőre csak évi járadékot. vagy haszonbért lehet követelni, a vételár meghatározását s a kifizetés módozatainak megállapitását pedig hosszabb időre el kell halasztani. Ennek megfelelőleg a törvény (41. §. és 42. §.) számol ugyan azzal a lehetőséggel, hogy a felek a vételárra és a fizetés módozataira nézve megegyeznek, ennek hiányában azonban bíróságra bizza, hogy készpénzben vagy terményben évi járadékot vagy haszonbért állapitson meg, a vételár végleges meghatározását pedig elhalassza. (Az elhalasztás rendszerint 10 évre történt.)

A fenti rendelkezések alapján indult meg a földreform mun-

kája, amely azonban csak lassan haladt volna előre, ha nem jön segitségére a *vagyonváltság törvény*, mely nagy földterületeket bocsátott az akció rendelkezésére. Az ingatlanok vagyonváltságáról szóló 1921. évi XLV. t. c. a mezögazdasági ingatlanok vagyonváltságát a törvényhez csatolt táblázat szerint buza mennyiségben, illetöleg természetbeni leadás esetére százalékban állapitotta meg a kataszteri tiszta jövedelem alapul vételével progressive a birtok kiterjedéséhez mérten. A törvény végrehajtása tárgyában kibocsátott rendelet azután kimondotta, hogy az 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtok a vagyonváltságot *természetben köteles leróni* s az államkincstár a leadott földeket kizárólag a földbirtokreform céljaira veszi igénybe. Az 1000 holdon felüli ingatlanok tulajdonosai bevallást tartoztak adni a pénzügyigazgatósághoz, amely meghozta a vagyonváltság kivetése iránti határozatát. E határozatok jogerőre emelkedésük után átküldettek az OFB-hez, mely a birtokok igénybevétele iránt a megváltási eljárás során intézkedett. Ez a gyakorlatban ugy történt, hogy a tárgyaló biró, amikor az illetö községbe kiszállva elkészitette javaslatát egyes birtokrészek igénybevételére nézve, ugyanakkor megállapitotta, hogy mennyit tartozik az illetö tulajdonos vagyonváltság fejében leadni s az ennek megfelelö területet vagyonváltság, a többit pedig megváltás cimén vette igénybe. Addig is, amig az OFB az eljárást lefolytatta, a kincstár nem vette át a vagyonváltságföldeket, tehát birtokot sohasem kezelt, hanem az ingatlanok megmaradtak a tulajdonos, illetöleg a bérlö kezelésében s azok után haszonbért kellett fizetni. A haszonbérlö a haszonbérnek a vagyonváltságföld után esedékes részét fizette be a kincstár javára, ha pedig nem volt bérlö, akkor a tulajdonos fizetett haszonbért a vagyonváltságföldek után, még pedig az átlagos kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 7.5 kg buzát, illetöleg annak értékét.

A megváltott földek ármegállapitásának elhalasztása és haszonbér elöirása *ideiglenes helyzetet* teremtett és különösen a megváltást szenvedökre volt hátrányos, mert nem kapták meg a tölük igénybe vett földek ellenértékét és teljes bizonytalanságban voltak a tekintetben, hogy a kérdés pénzügyi része hogyan lesz elintézve. Nagy horderejü és igen szerencsés volt tehát az a megoldás, amely a *svéd gyufatrösztől* szerzett 36 millió dolláros törlesztéses kölcsönt használta fel a földbirtokreform pénzügyi lebonyolitására. E kölcsön felhasználásával a megváltást szenvedök az alább jelzett módozatok szerint kielégitést nyernek, a kölcsön betábláztatik a megváltott ingatlanokra, az uj tulajdonosok pedig 52 év alatt 5.4% annuitással törlesztik azt.

E tranzakcióra az 1928. évi XLI. t. c. adta meg a felhatalmazást s annak végrehajtása a „földbirtokrendezés pénzügyi lebonyolitására alakult szövetkezet"-re (Lebosz) bizatott. A gyufatröszt 36 millió dolláros kölcsönt nyujtott 1929, 1930 és 1931 jan. 15-én esedékes részletekben 92-es árfolyamon. A kölcsön 1929 julius 15-töl kezdödöleg 50 év alatt 5½%-os annuitással törlesztendö. Miután azonban a 92-es árfolyam 8% levonást jelent, a törlesztési részlet tulajdonképpen 5.96%-ot tesz ki. A Lebosz a kölcsön elsö részletét 1929. év elején megkapta, annak érdekében azonban, hogy a megváltást szenvedök mielöbb kielégithetök legyenek, a londoni Rothschild bankház utján a kölcsön 1930 és 1931. évi részletei is leszámitoltattak. Kiderült azonban, hogy a kölcsön két elsö részlete is elég a

megváltást szenvedők kifizetésére s igy a megmaradó kölcsönrészlet más célokra fog kihelyeztetni.

A gyufakölcsön feltétele volt, hogy az 450.000 kat, hold ingatlanra való bekebelezéssel *biztositassék*. A kölcsönnek ily kiterjedésü ingatlanokra való bekebelezése meg is történt, de nemcsak a megváltott, hanem a vagyonváltság földekre is történt betáblázás, jóllehet ezek a tranzakció keretén kivül esnek.

A Lebosz utján való rendezésben eredetileg csak azok vehettek részt, akik jelentkeztek. Miután azonban csak kevés volt a jelentkező, az 1300/1929. P. M. sz. rendelet a kérdés egységes rendezése érdekében kimondotta, hogy a jogviszony a megváltást szenvedő és az uj tulajdonos között megszünik, az elöbbieket a Lebosz elégiti ki, az utóbbiak tartozását pedig a Lebosz szedi be. Az 1928. évi XLI. t. c. a földbirtokrendezés befejezésének elömozditása végett kimondotta (3. §.), hogy a megváltott mezögazdasági földeknél a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után haszonbérül (évi járadékul) 2 P 40 fillért, megváltásul pedig ennek huszonötszörösét, vagyis 60 pengöt kell fizetni. Legelö területeknél az alapul szolgáló kataszteri tiszta jövedelem gyanánt 2 koronánál kevesebbet és 10 koronánál többet, vételárként pedig holdanként 120 P-nél kevesebbet és 600 P-nél többet, egyéb müvelési ágba tartozó területeknél 4 koronánál kevesebbet és 25 koronánál többet, vételárként pedig 240 P-nél kevesebbet és 1500 P-nél többet nem lehet számitani.

A megváltott földeknél azok *értékének megállapitása* szempontjából ennek figyelembe vételével a következő esetek fordultak elö: 1. az OFB megállapitotta a megváltási árat (itéleti érték); 2. az OFB haszonbért állapitott meg, melynek alapján a megváltási ár kiszámitható (haszonbéri érték); 3. a megváltási ár a kataszteri tiszta jövedelemhez igazodik (kataszteri érték). Ha az OFB a megváltási árat vagy a haszonbért nem pénzben, hanem terményben állapitotta meg, az átszámitásnál 1 q buza értéke 27 P 60 fill., rozsé 22 P 30 fill., árpáé 20 P 90 fill., csöves tengerié 12 P 80 fill. Az értékmegállapitásokra vonatkozó kimutatásokat a községi elöljáróságok állitották össze, ugy a 2., mint a 3. alatti esetekben kiszámitották az értéket, az igy elkészitett kimutatásokat a pénzügyigazgatóságok vizsgálták felül s azután beküldték a Lebosz-hoz.

A megváltást szenvedők kielégitése a következö módozatok szerint történik: 1. Részben 4%-kal kamatozó kötvényekkel, részben készpénzzel és pedig az érték egyharmada erejéig kötvénnyel, a többi pedig 1929, 1930 és 1931 január hó végéig fizetendö három egyenlö részletben készpénzzel. E módozat választása esetében azonban a megváltást szenvedö nem igényelhet többet a kataszteri értéknél, még akkor sem, ha ennél kedvezöbb itéletnek van birtokában. 2. Pénzben, ha van OFB itélet, az abban meghatározott idöpontokban és kamatokkal. A Lebosz ebben az esetben is elöleget adott. 3. Törlesztésel és pedig vagy oly módon, hogy a Lebosz a megváltási ár felét 10% levonással azonnal kiegyenliti s a fennmaradó részt 25 év alatt 6.4%-os annuitással törleszti vagy az egész összeget fizeti 25 év alatt a fenti annuitásokkal.

Az 1. pontban emlitett kötvényeket a Lebosz bocsátja ki s azok a gyufakölcsön után második helyen vannak betáblázva a megváltott ingatlanokra.

A földhöz jutottak 52 év alatt 5.4%-os annuitással törlesztik a kölcsönöket, amiböl 0.4% kezelési költségre megy.

A megváltást szenvedők jól jártak, mert a megváltott földek utáni vételárkövetelésük véglegesen megállapittatott s nagyrészt már ki is fizettetett. A Lebosz 1931. évi üzleti jelentése szerint:

kötvényes kielégitési alapon . .	166.229 hold után	95,753.111 P
itéletes kielégitési alapon . . .	100.301 hold után	54,649.814 P
törlesztéses kielégitési alapon .	29.195 hold után	15.641.030 P
összesen . .	295.725 hold után	166,043.955 P

kártalanitási összeget állapitottak meg. Készpénzben a megváltást szenvedők részére a Lebosz kifizetett 90,811.769 P-t.

Nem ilyen kedvező a kép, ha a *földhöz jutottak* kötelezettségeinek teljesitését nézzük. Az annuitások fizetésénél ugyanis nagy hátralékok vannak. A megváltott földek értékének megállapitása is olyan alapon történt, mely a mostani helyzetnek a buza-árak katasztrófális esése folytán nem felel meg. A megváltott földek kataszteri értékét ugyanis 24 pengös buza-árak alapján állapitották meg, 1931. évben pedig a buza ára 8—10 P volt, bolettával 14—16 P. Még magasabb kulcsot irt elö a 800/1929. P. M. sz. rendelet a terményben megszabott haszonbér átszámitásánál, ahol egy mázsa buza értéke 27.60 P-re volt becsülve. A földérték magas megállapitása tehát már magában véve is sulyosan érintette a földhöz jutottakat. Az 1218—1930. P. M. sz. r.ugyan módot adott az aránytalanul magasan megállapitott árak mérséklésére, ez sem tudott azonban gátat vetni a hátrálékok további szaporodásának. Az OFB-nek ugyan megvolna a joga, hogy a késedelmes fizetőket birtokukból kimozditsa s a földet másnak juttassa, tudomásunk szerint azonban a sulyos gazdasági helyzetre való tekintettel, kimozditás ujabban egyáltalában nem történik. Ennek természetesen hire megy, ami nem szolgál a fizetési készség fokozására. A Lebosz 1931. évi mérlege szerint a földhöz jutottak annuitás hátraléka 17,651.545 P 36 fillért tett ki s e hátralék csökkenésére nem lehet számitani.

A gyufakölcsön annuitásának kifizetésénél előreláthatólag segitségül kell venni azokat az összegeket, amelyek a vagyonváltság-földek után befolytak és befolynak. A vagyonváltság-földek tudvalevöleg más természetüek, mint a megváltott földek. Ezeket a tulajdonosok vagyonadóban adták le, azok jövedelme a pénzügyi kincstárt illeti, amely nem kapcsolódott be a Lebosz-akciójába. A földhöz jutottak azonban ezek után a földek után is tartoznak a törlesztési részleteket megfizetni, amelyek a Vagyonváltságalapba folynak be.

A vagyonváltság-törvény 168. §-a ugy intézkedik, hogy az ezen törvény alapján befolyó bevételek külön számolandók el, azok rendes kiadások fedezésére nem használhatók fel s azokból csupán a magyar államnak töke és kamat tartozásai, valamint oly terhei törleszthetök s oly rendkivüli kiadásai fedezhetök, amelyeket a költségvetési vagy külön törvény kifejezetten a vagyonváltságból eredö bevételekre utal. Az e törvény alapján létesitett *Vagyonváltság-alapba* folynak be a vagyonváltságból eredö bevételek s a fenti törvényes rendelkezés módot ad arra, hogy a gyufakölcsön törlesztésénél esetleg mutatkozó hiányok ebből az alapból fedeztessenek.

A vagyonváltság-alapba a legfőbb állami számszék által készitett 1929/30. évi zárszámadása szerint vagyonváltság-földek értékesitéséből befolyt 17,456.585 P 87 fill. (1928/29. évben 292.856 P 94 fill.); haszonbérből pedig 3.221.198 P 04 fill. (1928/29. évben

9,462.681 P 66 fill.). Hátralék a készpénzkezelésben 22.508.825 P 28 fill. (1928/29. évben 18,538.144 P 83 fill.). Tiszta vagyon: 50,944.194 P 83 fill. (1928/29. évben 26,690.505 P 80 fill.). Haszonbérből tehát sokkal kevesebb folyt be 1929/30. évben, mint 1928/29. évben s a hátralékok jelentékenyen felszaporodtak. Az állam töke- és kamattartozásainak csökkentésére igénybe vétetett 1929/1930. évben 28.489.988 P 32 fill. (1928/29. évben 4,080.000 P.)

A fentieket összefoglalva megállapithatjuk, hogy a földreform pénzügyi része különösen a megváltást szenvedök kifizetését illetöleg a gyufakölcsön felhasználásával az egész vonalon rendeztetett. A földhöz jutottak törlesztési kötelezettségeinek teljesitésénél azonban nehézségek vannak, ugyhogy erröl az oldalról a pénzügyi rendezés befejezése még sokáig el fog huzódni. Figyelembe kell azonban venni, hogy a földbirtokreformot szociális követelmények tették elodázhatalanná s az volt a célja, hogy a hadviseltek, földmunkások és törpebirtokosok házhelyhez és földhöz jussanak és azt meg is tartsák. Ezt a célt pedig a reform elérte, mert az OFB legutóbb közzétett adatai szerint 1931 okt. 1-ig

vagyonváltságba átvett . . 432.338 kat. holdat,
továbbá földbirtokpolitikai célokra felhasznált
megváltás utján . . . . . 508.302 kat. holdat,
elövásárlás utján . . . . 22.295 kat. holdat,
ingatlan eldarabolás utján . 149.263 kat. holdat.
összesen . . 1,112.198 kat. holdat.

Ezenfelül kishaszonbérletek alakitására átvett 157.173 kat. holdat, amiböl 49.253 kat. hold megváltás helyett vétetett át.

A reform pénzügyi lebonyolitásánál sem lehet figyelmen kivül hagyni a szociális szempontokat. Ezért kell a késedelmes fizetök kimozditását felfüggeszteni s az annuitások behajtásánál kiméletesen eljárni, ami a pénzügyi eredményt károsan befolyásolja.

A gyufakölcsön évi törlesztési részleteinek lefizetése kizárólag a Leboszt, állitólag az államkincstárt terhelvén, annyit mindenesetre be kell hajtani a földhöz jutottak által fizetendö törlesztési részletekből, hogy a gyufakölcsön annuitásainak lefizetésére a fedezet meglegyen, mert különben az államkincstár károsodnék vagy legalább is fel kellene áldozni a vagyonváltság-földek után befolyó jövedelem nagy részét.

Tóth Jenő.

A német munkanélküliség problémájának megoldására irányuló törekvések.

A nagy ipari államok közül a munkanélküliség legsulyosabban kétségkivül Németországot sujtja. Gyarmatainak elvesztése, a jóvátételi fizetések, a mezögazdasági államok erös iparosodása, mind olyan tényezök voltak, amelyek a munkanélküliség növekedését mozditották elö. A világgazdaságnak pedig 1929 óta fokozatosan kimélyülö válsága rohamosan növelte a munkanélküliek számát és az 1930 telén elérte az 5 milliót.

Mig a munkanélküliek segélyezése az államháztartás egyensulyát ingatta meg, a munkanélküli tömegek nyomora és szenvedése a társadalom békéjét veszélyeztette. Az 1930-as év telén a biro-

dalom minden részében nagy munkanélküli tüntetések, u. n. Hungermarschok nyugtalanitották a közhangulatot, s általános elégedetlenség, vagy mint sokan hiresztelték, polgárháboru kirobbanásával fenyegették.

A baj megelözésére, a munkanélküliség problémájának megoldására összefogott állam és társadalom, politikusok és közgazdák, magánemberek és egyesületek. Igen sok terv s javaslat került felszinre és ezek egyrészt a depresszió idején általánosságban szokásos takarékossági, közmunkák utján való segités s ehhez hasonló eszmék szintjén mozogtak, másrészt visszhangot keltettek olyan megoldások is, amelyek a mai idök megváltozott viszonyaival számolva bizonyos eredetiséggel, ujszerüséggel tüntek ki. Az elsö csoportbeli javaslatok közül a fontosabbak a következök:

Takarékosság a nemzetgazdaság javára azáltal, hogy a külföldi áruk fogyasztását, a behozatalt a minimumra csökkentsék. Bár Németország kimondottan iparüzö állam, a behozott ipari cikkek értéke 1929-ben mégis elérte a 2.3 milliárd márkát, a mezögazdasági cikkek, mint tojás, vaj, gyümölcs, hus értéke pedig ennél jóval többet. Az ipari és mezögazdasági import értékét az elöállitás költségeire bontva, azt látjuk, hogy az iparban 6.000, a mezögazdaságban átlag 2.250 márka behozatal teszi feleslegessé egy-két német munkás munkáját. A külföldi áruk fogyasztásától való tartózkodás, illetve ennek propagálása, nem is valami bojkottnak és a nemzeti sovinizmus tulhajtásának tekintendö, hanem annak a belátásnak, hogy a jóvátételi s háborus adósságokkal terhelt német nép saját országa termékeire szükségkép fokozottabb mértékben van ráutalva.

Az állami s *közmunkák* szintén jelentös mértékben hozzájárulhatnak a munkanélküliség enyhitéséhez. A birodalmi *vasutak* 1930-ban nagyobb programmot készitettek elö, hogy a már évek óta esedékes, de pénzhiány miatt eddig megvalósitásra nem kerülhetett beruházásokat most végezzék el. E célra 272 millió márkát használtak fel és pedig: 80 milliót sinek, 20 milliót felépitmény s pályafenntartási célokra. Az elöbbi a vasipar, az utóbbi a köbányák számára jelentett munkát. A kocsipark céljaira 80, hidak, biztonsági berendezésekre 12, mühelyfelszerelésekre 30 és ujabb épitkezésekre 50 milliót forditottak. E beruházások átlagosan kb. 180.000 munkásnak biztositottak munkát.

A birodalmi *posta* is 132 milliót automatikus állomások épitésére, 23-at a kocsipark kiegészitésére és 20 milliót épitkezésekre állitott be programmja keretébe.

Az *épitkezés* és az utépités szintén olyan munkaterületek, amelyek nagyobb munkástömegek foglalkoztatását teszik lehetövé. 1930-ban az épitömunkásoknak még a nyári hónapok folyamán is 38 százaléka volt munkanélkül, e téren tehát sürgös intékedésekre volt szükség. Viszont a másik oldalon a kisemberekre egyre elviselhetetlenebbül nehezedett a magas házbér, ugy, hogy ebböl a szempontból is sürgös volt a segitség, Az állam tényleg igyekezett is segiteni. takarékok, házépitö szövetkezetek szintén elönyös kölcsönökkel lehetövé tették mintegy 30—35.000 kislakás épitésének a megkezdését.

Az *utépités* fokozását s szélesebb alapokra fektetését sürgette a megnövekedett autóforgalom is. Mig a német Reichsbahn mind a személy-, mind pedig a teherszállitásban évröl-évre kevesebb for-

galmat ért el, addig az utak forgalma erősen fokozódott. E téren különösen az egyes országok és községek igyekeztek munkaalkalmakat teremteni, egyrészt mentesitve az államot amugy is nagy kiadásaitól, másrészt kellően értékelve a kereskedelem és ipar szempontjából a jó és karbantartott utak fontosságát.

Ezek főbb vonásaiban az általános s nagyobbszabásu állami s társadalmi akciók és munkák, amelyek a munkanélküliség leküzdésére szolgáltak és ezekhez hozzáfüzhetjük még a kormány rendelkezéseit, a munkák kivitelére vonatkozólag.

A kormány rendelete szerint az egyes cégek és gyárak kötelesek a kapott megbizást:

1. tulórák nélkül lebonyolitani,
2. ha mégis előállna ennek szüksége, akkor tulórák helyett uj munkásokat alkalmazni, mégpedig a munkahivatal közvetitésével,
3. a lehetőség szerint hazai anyagot használni,
4. eddigi áraikból engedményeket tenni.

A munkanélküliség problémájának nagy hordereje felszinre vetett olyan javaslatokat s terveket, amelyek az első pillanatra a szükségparancsolta kényszer szülötteinek látszanak, amelyekről azonban közelebbről vizsgálva, megállapitható, hogy már a mai gazdasági élet megjavitására szolgáló általános, elvi törekvésekben gyökereznek.

Ilyen javaslat a külföldi vándormunkások kitiltása a birodalomból, akik szezonszerüen a mezögazdaságban vállalnak munkát s növelik a német munkanélküliséget. Ezen az uton mintegy 110.000 német munkás jutna foglalkozáshoz. Ilyen a porosz közoktatásügyi minisztérium érdekes terve, mely 1931-ben az iskolakötelezettséget akarta egy évvel meghosszabbitani, hogy ezzel a munkapiacot legalább egyelöre mentesitse az ifjuság évről-évre megujuló odaözönlésétől. Ezzel, a mezögazdasági iskolákat kivéve, mintegy 250.000 iskolátvégzett került volna a közlekedés, ipar és kereskedelem helyett ujból az iskola kötelékébe.

Ugyancsak porosz részről indult ki azóta a már nagyon sok hivet szerzett az a javaslat, amely a munkaidö megröviditését s ezáltal több munkás alkalmazását tartja a legeredményesebb intézkedésnek. Ez az u. n. *Arbeitstreckung*, nem uj munkák teremtésével, nem is különböző tiltó rendszabályokkal akarja a sulyos helyzetet megoldani, hanem a baj okát a mai munkarendszernek és a mai munkaidönek tulajdonitja. Abból indul ki, hogy a takarékossági törekvések, valamint az állami és közmunkák csak idölegesen enyhithetik a munkanélküliséget, mert a nagy pénzbeli áldozatok árán megvalósitott munkák elvégzése után ujból az elöbbeni vagy esetleg még rosszabb állapotok térnek vissza. A kérdés megoldási módját tehát a mai állapotok és a meglevö munkaviszonyok teljes figyelembevételével kell megtalálni. E részt pedig az a helyzet, hogy a régi 48 órás munkahét tulhosszu, ennyi időt dolgoztatva, az ipari munkásság nagyrésze nem juthat munkához s igy keresethez.

A legujabb időben véghezvitt automatizálások és racionalizálások ugyanis az összes üzemekben egyrészt nagyon sok munkáskezet tettek feleslegessé, másrészt a kapacitást kisebb munkáslétszám mellett is jelentös százalékban megnövelték. Az egyes üzemeknek jutó munkamennyiség változatlansága mellett tehát a megnövekedett kapacitás csakis az egyensulyi állapot felborulását ered-

ményezhette. Ebben a megváltozott egyensulyi állapotban pedig a munkás a leghátrányosabb helyzetbe került azáltal, hogy a fennálló régi szokások és törvények gátlásánál fogva nem tudott az uj termelési viszonyokhoz kellöen hozzáidomulni. Hogy ezeken az állapotokon segitsen, az Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund azt a konkrét javaslatot tette, hogy a birodalom tegye kötelezővé törvényhozás utján a *40* órás munkahetet, egyelöre a jelenlegi válság tartamára. A Gewerkschaftsbund aztán két konkrét javaslattal ujabb és eröteljesebb lökést adott ennek a mozgalomnak. A vélemények megoszlottak a *44* és *40* órás munkahetek között. A Gewerkschaftsbund állásfoglalása a 40 órás munkahetet jelölte meg célravezetöbbnek, azaz olyannak, amelynek alkalmazása észrevehetö megkönnyebbülést hozna a feszült munkapiacon.

Tisztán számbeli adatok alapján a 40 órás munkahét a következö változásokat tudta volna elöidézni: Az Institut für Konjunkturforschung adatai szerint az 1930. év közepén az ipari munkások száma a mezögazdasági s más munkások kivételével, akiknél az Arbeitsstreckung-ot vagy nem, vagy csak kis mértékben lehet megvalósitani, 10.5 millió. Ebböl 8.2 millió dolgozott és pedig 2 millió már rövidebb munkaidövel, mig hat millió 48 vagy még több heti munkaórával. A javasolt negyven órás munkahétnél megközelitöleg 7.1 millió dolgozott többet. Ha tehát a Gewerkschaftsbund javaslata törvényeröre emelkednék, azaz a 40 órás munkahét kötelezö volna, ugy 1.5 millió munkaerö alkalmazása lenne lehetséges. De ha e tisztán számolás utján nyert eredményt a praktikus megvalósulásnál nem is lehetne teljesen elérni, még igy is sok munkás kerülhetne ujból a termelés szolgálatába.

Mint minden uj és ki nem próbált javaslatnak, ugy a 40 órás munkahétnek is erös ellentábora akadt. Az üzemek s gyárak részéröl azt hangoztatták, hogy üzemtechnikai nehézségek merülnének fel és pedig oly mértékben, hogy az egész terv sikerét illuzórikussá tennék vagy éppen az ellenkezö hatást érnék el. A 40 órás munkahét elsösorban az önköltséget emelné, mert azáltal, hogy több munkás dolgoznék, nagyobb lenne az üzem igazgatása és személyzeti kiadása. Az önköltség tehát emelkednék, azonban a munkásság részére nem biztositana nagyobb munkabért, az árak emelkedése folytán pedig a fogyasztás csökkenését vonná maga után, ami megint munkáselbocsátáshoz vezetne. Ezenkivül sok üzemnek uj beruházásokat kellene eszközölnie, épületeket és mühelyeket épitenie, hogy a megnövelt munkáslétszámot el tudja helyezni.

Ha ezeket az ellenvetéseket szigorubban megvizsgáljuk, arra a meggyözödésre jutunk, hogy vagy egy még ki nem próbált munkarendszertöl való idegenkedés hozta létre azokat, vagy a közömbösség és az érdekeltség hiánya olyan üzemek részéröl, amelyek el voltak látva munkával. A gyárak és üzemek állásfoglalása nem is akadályozta meg a terv legszélesebb körben való elterjedését, mert a közvetlenül érdekeltek, a munkásság mellett a hivatalos körök, a közgazdaság, a nagyközönség is legélénkebben felkarolta azt. A munkanélküliség folytonos emelkedése pedig ezt az érdeklödést nemcsak fenntartja, hanem még fokozza s ma igen erös azoknak a pártja, akik a probléma megoldásánál a legtöbbet az Arbeitsstreckungtól várják.

Berlin. *Pálinkás András.*

Könyvismertetések.

Asmis, W.: Landwirtschaftliche Absatzkunde. Unter Mitwirkung v. Chuden, Dr. Halme etc, hrsg. v. — Berlin, Paul Parey. 1931. VI., 299 p. Bibl. 294—299 p.

A mezögazdasági termények értékesitésének sulyos problémái, amelyek eddig számtalan értekezés, cikk és előadás keretében kerültek megvitatásra anélkül azonban, hogy egy összefoglaló, a kérdéskomplexumot magában felölelő és megtárgyaló, valamint a segitség lehető módozatait megadó munka napvilágot látott volna, általános áttekintésben kerülnek megtárgyalásra Asmis kézikönyv jellegü, a német viszonyokra iródott munkájában, a tudomány rendszerességével és a gyakorlati élet tapasztalatainak felhasználásával megirva.

A német mezögazdasági termelés strukturája a háboru alatt eltolódott; a minöségi termelést felváltotta a tömegtermelés, miután a háborus kényszergazdálkodás minöségi megkülönböztetést nem kivánt, csupán tömegre tartott igényt. Az állami közvetitő szervek gondja a mind nehezebben kielégithető szükséglet fedezése volt, minöség, kezelés, csomagolás sem azokat, sem a termelöket nem érdekelte, hiszen a fogyasztó utóbb már boldog volt, ha a kiadagolt élelmiszermennyiség mellett a termelés helyén még hozzájuthatott valamihez. A háborut közvetlenül követő évek, az infláció ideje ezt a helyzetet nem változtathatták meg; a külföldi áru még versenyt nem csinált, mert árát a lakosság nem tudta megfizetni. A termelő tehát zavartalanul folytathatta a minöséget nélkülözö tömegtermelést. De minden megváltozott a márka stabilizálásával. A kiváló minöségü külföldi áruk éles versenye az ezerfajta minöségü, kezeletlen, rosszul csomagolt német mezögazdasági terményeket könnyüszerrel a háttérbe szoritották. Kétségtelenné vált, hogy a német mezögazdaságnak — ha a belföldi piac tömegellátását magának biztositani kivánja — egész termelési rendszerét meg kell változtatnia, még pedig oly irányban, hogy a termelést egységessé teszi, a minöséget megjavitja, termelvényeit megbizhatóan, határidöre szállitja, áruját a piaci forgalomra ugy a kezelés, csomagolás, mint a kiállitás terén alkalmassá teszi, az értékesités szerveit termelvények szerint szervezi meg, illetöleg épiti ki, továbbá az ajánlat szabályozása, megfelelő árjegyzés, közös reklám és a piaci helyzetnek a mezögazdákkal való leggyorsabb közlése (rádió) utján a termelöt közvetlen kapcsolatba hozza a piaccal.

A termelöknek fel kell ismerniök azt a tényt, hogy a nagykereskedelem nem foglalkozhatik a sokfajta minöségü áruk osztályozásával, minöség szerinti csoportositásával. Ez a munka nemcsak időt rabol, a piac szükségletkielégitését hátráltatja, hanem az a magas költség, amit a kistételü, sokfajta minöségü áru összevásárlása a

kereskedelemnek okoz, méginkább emelkedik és végeredményében mind a termelönek fizetendö árat nyomja. A lánckereskedelem elfajulásának melegágya is ebben a termelési rendszerben keresendö. A termelönek fel kell készülnie arra, hogy nagy tételü, egyenlöen jó, a kereskedelmi szokások alapján a forgalomnak megfelelöen kiválasztott és csomagolt árut tudjon a nagykereskedelem rendelkezésére bocsátani, hogy az a nagy fogyasztóréteget gyorsan, az árut tetszésszerinti elosztásban legyen képes kiszolgálni.

A mezögazdasági termelés szétforgácsoltsága mellett a legkülönbözöbb minöségböl összetevödö részlettételek fáradságos és költséges összevásárlása a piaci ár stabilitása folytán azt eredményezi, hogy a termelö árujáért kevesebb ellenértéket kap. Miután a mezögazdasági termelés értékesitö szerveinek törekedniök kell, hogy a termékeket a lehetö legkedvezöbben értékesitsék, a holt költségeket az elérhetö legkisebb mértékre kell leszoritaniok. Az értékelés technikájának racionalizálása szükséges, de nem — mint sokan vélik — a magánkereskedelem kikapcsolásával és a szövetkezeti rendszer fokozottabb kiépitésével, hanem olykép, hogy a termelés folyamatánál racionalizálási intézkedések foganatosittatnak. Egységes minöségek termelése mellett a még szükséges kiválasztást, kezelést, csomagolást a termelönek kell elvégezni, hogy a vevönek az esetleg már elöre lekötött árut megbizható és tartós minöségben határidöre szállitani tudja. Miután igy a nagybani kereskedelem részére árujáť azonnal forgalomba hozható módon bocsátja rendelkezésre, kétségtelenül jobb árat is tud elérni. Hogy ez eddig még nem történt meg, azért a mezögazdasági termelöt nem lehet hibáztatni. A német földet négyötöd részben parasztok müvelik, akik inflációs veszteségeik és a sulyos piaci helyzet folytán nem képesek a szükséges tökét elöteremteni, hogy üzemüket a követelményeknek megfelelöen átalakitsák. Az átalakulás fáradságos és lassu munkája különben is csak a termelök tömegének együttmüködésével lehetséges, de feltételezi azt is, hogy a piacon jobb árak elérhetök is lesznek.

A német fogyasztás 26.78%-ban a százezer lakoson felüli nagyvárosokra esik. A nagy piacok áralakulásánál pedig döntö hatással birnak a nemzetközi kereskedelem árajánlatai. A nagypiacok árjegyzései természetszerüleg befolyásolják a vidéki és kispiacok árképződését is. A mezögazdasági termékek árképződésénél a társadalom jövedelmi rétegeződése alapján a kisemberek tömege jön számba — elméletileg, de a gyakorlatban a termelök, illetöleg az ajánlat versenye dominál mindaddig, amig azok megállapodások és egyesülések utján a versenyt ki nem kapcsolják. Ez utóbbi föleg az ipari termelésnél tört elöre, ami a fogyasztókat hátrányos helyzetbe hozta s az összefogás eszméjét azoknál megérlelte. Az első szövetkezetek a közszükségleti cikkek aránylag magas közvetitököltségeit igyekeztek kiküszöbölni. Késöbb már nem elégedtek meg ezzel, hanem bevásárló érdekközösségbe tömörültek; a jelen század eleje óta a saját termelést is megkisérelték, elöször ipari, majd mezögazdasági termékekkel. Az iparosok és a fogyasztók tömörülését a mezögazdaságnak a legnagyobb figyelemmel kell kisérnie. A fogyasztási szövetkezetek, az iparosok bevásárló szövetkezetei és a nagyüzemek alkalmazottainak bevásárló intézményei már eddig is kereken 4, a hozzátartozókkal együtt 12—16 millió fogyasztót tömöritettek magukba, föleg a nagy piacokon, amelyek az évi 1 milliárdot jóval meghaladó forgalmukkal nagyhatalmi pozicióra tettek szert; további

gyors fejlödésüket tökeerösségük biztositja. Ha a mezögazdaság saját érdekében is meg akarja röviditeni az árunak a fogyasztáshoz vezetö utját, ugy a teljesitöképes közvetitökereskedelem érdekeinek méltánylása mellett is a fogyasztók érdekközösségein nem teheti tul magát s igy ezek, valamint a termelök értékesitö szerveinek szoros együttmüködése nemcsak az áruértékesités szempontjából fontos, hanem már magánál a termelésnél, amennyiben azt a tényleges szükséglethez és kivánalmakhoz alkalmazva folytathatja.

A kereskedelemmel foglalkozóknak a népességszaporodási arányt jóval meghaladó emelkedése jogosulttá teszi a kérdést, hogy mennyivel drágitja meg a kereskedelem az árut? Hirsch professzor szerint a nagy- és kiskereskedelem a nagy átlagban mintegy 50%-kal emeli az áru árát. A 30—35 milliárdos német áruforgalomból kb. 18 milliárd esik mezögazdasági termékekre, fökép élelmiszerekre. A német mezögazdaság 13 milliárd értékü produktumaiból cca 9 milliárd értékben visz a piacra, amelynek ára ott, a feldolgozási és közvetitési költségek beszámitásával a duplájára emelkedik. (Ez nem valószinü, mert a jelentös német mezögazdasági behozatalnak is a 18 milliárdban kell szerepelnie s igy a 9 milliárdos belföldi termelési érték nem emelkedhetik a piacon 18 milliárdra.) A mezögazdaság feladata, hogy ezt a nagy felárat csökkentse s ha racionalizálás utján a piaci árnak csak 10%-át, 1.8 milliárdot, meg tudná magának takaritani, ami lehetséges, ugy az többet tenne ki, mint a német mezögazdaság jelenlegi évi összkamatterhe (1.2 milliárd).

A német mezögazdasági szövetkezetek 302.6 milliós forgalmukkal a 9 milliárdos termelési értéknek csupán elenyészö részét adják át közvetlenül a fogyasztásnak. Szervezetük modern technikai kiépitése elkerülhetetlen. Ujabban (1930) kisérletek történtek korlátolt felelösségü társaságok formájában a mezögazdasági termékeket értékesiteni, müködésükről és prosperálásukról azonban vélemény még nem mondható.

A piacra hozatalnál a közlekedési utak helyes kiválasztása, a szállitási költségek gondos kiszámitása gyakran kiható jelentöségü a termelés és értékesités rentabilitására. A mezögazdaságnak tehát alaposan kell ismerni a közlekedési lehetöségeket épugy, mint a mindenkori piaci helyzetet, az árak alakulását és a termények tözsdei jegyzését.

A mezögazdasági reklám jelentöségének és módozatainak ismertetése után a munka a német mezögazdasági termelés és a fogyasztás szempontjából is legfontosabb árucikkeket veszi sorra. Behatóan foglalkozik a hasznos és vágóállatok tenyésztésével, a baromfitenyésztéssel és a tojással, a tej- és tejtermékek gazdaságával, a gabona (kenyér-, takarmány- és vetömag, az ipari célokat szolgáló gabona), a viktóriaborsó, burgonya, gyümölcs és fözelékfélék termelésével, valamint a cukorrépa és cukor, méz és gyapju termelésével, továbbá a haltenyésztéssel és fakitermeléssel. Ezen termelési ágak mai állapotának és eredményeinek ismertetését követöleg sorra veszi azok föproblémáit, a termelés racionalizálhatóságának módozatait, a piac, a fogyasztók kivánságait, az áruk közvetitésével foglalkozó magánkereskedelem és szövetkezetek organizációit, az áruk forgalombahozatalra való kikészitésének kérdéseit, az értékesités lehetöségeinek elömozditását, a szállitás kérdéseit, továbbá világkereskedelmi áruknál (gabona), a nemzetközi termelést és kereskedelmet.

A munka, mint a mezögazdasági termelés és értékesités mechanizmusába alapos bepillantást engedö tanulmány hasznos és élvezetes olvasmány, amely a tudomány és a gyakorlat szakemberei részéröl rendszeres feldolgozásban adja korunk egyik legnagyobb problémájának átfogó képét.

Brunner Vilmos.

Seress László: Magyar agrárreformáció. Budapest, 1931. Athenaeum kiadása. 274 l.

Ezt a könyvet nem elméleti „tudós" irta, hanem ujságiró. A tudományos buvárkodáshoz szokott olvasó hiába keres a 274 oldalas munkában tartalomjegyzéket, fejezeti alcimeket, általában olyan beosztást, amely könnyen áttekinthetövé tenné az anyagot és azonnal megfelelhetne a kérdésre: tulajdonképpen, mik a szerzö problémái és melyek a végsö következtetései? Ezzel szemben a könyv elejétöl végig nagyon ügyes elöadó modorban van megirva. Lényegesebb mondanivalói vastagabb, szembeszökö betükkel vannak szedve, ugy, ahogyan azt a lapok cikkeiböl megszoktuk. Aki ezt a könyvet olvassa, az nem fárad ki. Az lesz az érzése, hogy inkább regényt, mint tudományos munkát olvas.

Vajjon a munka értékének a rovására megy-e mindez?

A kérdés mindenesetre az: mi volt a szerzönek a célja ezzel a könyvvel? Vajjon az agrárpolitikai tudományt akarta-e vele elöbbre vinni? Nem valószinü. Ugy látszik, a szándéka ennél kevesebb, de egyben sokkal több is volt.

Az agrárpolitika tudománya nagyot fejlödött a legutolsó évek alatt; elsösorban annak az óriási forradalomnak a nyomán, amely a mezögazdasági termelésben játszódott le a tengerentuli államokban és Oroszországban. Az a körülmény, hogy a magyar agrárpolitikusok e tényekröl vagy egyáltalán nem, vagy csak elkésve és töredékesen vettek tudomást, nem változtat a helyzeten. Seress Lászlónak ujságirói tollal megirt munkája viszont tudomásul veszi a legujabb eredményeket. Könyvében nem találunk felületes, tudománytalan megállapitásokat. Ez a tartalomjegyzék nélküli, regényszerüen megirt munka a legmodernebb magyar agrárpolitikai tanulmány. Nem adja elö rendszeres módszerrel az agrárpolitika tételeit, de aki végigolvassa ezt a könyvet, az megismerkedik az agrárpolitikának nemcsak az alapjaival, hanem a legujabb eredményeivel is. Pedig Seress László nyilván nem a modern agrárpolitika tudományos alapvetését kivánta nyujtani.

A szerzö célja egészen más. Öt nem az elméletnek, hanem a gyakorlatnak a kérdései érdeklik. Nem tudós, hanem gyakorlati ujságiró. Könyvéböl azonban hiányoznak az ujságirónak többnyire igazságtalanul hangoztatott hibái: felületesség és elméleti tudás hiánya. Ennek az ujságirónak a könyvében megvannak a tudósnak az erényei, beleöltöztetve az ujságiró vonzó elöadásába.

A könyv szándéka az, hogy gyakorlati programmot nyujtson a magyar agrárpolitika számára. Ez és semmi más. De ennél sokkal többet nyujt, mert elméleti megalapozottsága van. Célját viszont nagyszerüen valósitja meg. A könyv: harcos könyv, mert olyan igazságokat is mond, amelyek sok embernek nem fognak tetszeni. Mindez erös kritikát fog kihivni, vagy talán hivott is ki már azok

részéről, akik számára nem látszik előnyösnek ezeknek az igazságoknak a terjesztése. Mindenesetre örvendetes tény, hogy akadt végre valaki, aki őszintén tárja fel a helyzetet. Rámutat azokra a hibákra, amelyeket a magyar gazdaságpolitika a multban követett el és felsorolja az elvégzendő teendőket. Kimutatja, mennyire hibás a magyar mezőgazdának az a mentalitása, amely a kormányzattól vár minden segitséget. Józanul mérlegeli a világgazdasági helyzetet, annak várható alakulását és nem retten vissza attól, hogy kiméletlenül levonja ennek a következményeit a magyar mezőgazdasági viszonyokra. Rámutat a magyar birtokmegoszlásnak, elsősorban a kötött forgalmu birtok-rendszernek a hátrányaira. Teszi azonban mindezt tárgyilagosan, tendencia nélkül. Kivánatos volna, hogy Seress László könyvét minél többen olvassák és hogy minél több valósuljon meg annak programmjából.

Talán leglényegesebb megállapitása ez: „Semmiféle állami akció sem használhat a mezőgazdaságnak annyit, mint a tömegnevelés, mint az emberjavitás". (43. old.)

A magyar tudományos irodalom örömmel üdvözölheti ezt az „ujságirói" munkát.

Végül: az elméleti kritikusok megnyugtatására emlitsük meg, hogy a könyv végén bő forrásmunkagyüjtemény van, amelyet a szerző, munkája során, valóban fel is használ.

Zelovich László.

Márkus Jenő: A városi közüzemek racionalizálásának főbb irányelvei. Budapest. Pallas, 1932. 108. l.

A közüzemekre vonatkozó irodalom Magyarországon rendkivül szegényes, annak ellenére, hogy e kérdés ujabban a közgazdasági, de a politikai érdeklődésnek is homlokterében áll. Ujabban a törvények hosszu sora foglalkozik a közüzemek kérdésével, de tudományosan a kérdést még nem igen taglalták. A számos törvény ellenére jogilag is chaos uralkodik még, miként arra a kérdés kitünö ismerője, *Magyary Zoltán* is utalt. Magyary volt az, aki kifejtette, hogy a közüzemek számának és különböző szervezeti formáinak szaporodásával az államháztartás és más közháztartások áttekinthetetlensége növekszik, az ellenörizhetőségük csökken és egy államháztartási okkultizmus fejlödik ki annak következtében, hogy a magánjogi vállalati formákban müködő közüzemre nézve a legfőbb állami számvevőszék ellenörzési joga erősen csorbult. Magyary vonatkozó fejtegetései annyira meggyözőek, hogy *Márkus Jenő*, aki most a közüzemek kérdésének alapos és körültekintő feldolgozását nyujtotta, Magyary e fejtegetéseihez semmit sem füz hozzá, hanem azokat csak helyeslöleg idézi.

Márkus könyve az egész kérdést rendkivül alaposan dolgozza fel. A közüzemeknek nagy jelentőséget tulajdonit, különösen a városi igazgatás terén. Nézete szerint ugyanis a modern városigazgatás tulnyomó részben inkább közgazdasági, mint szorosan vett közigazgatási tevékenység. (75. l.) Fogalommeghatározása szerint a községi üzemek azok a lakosság elsörendü életszükségleteinek vagy községi közületek saját gazdasági szükségleteinek kielégitése céljából létesitett városi vállalkozások, amelyeknek létesitésében és folytatásában az üzleti szempont is érvényesül vagy érvényesithető.

(76. l.) E vállalatok között közgazdasági szempontból meg kell különböztetni a kereskedelmi jellegü községi közüzemeket, amelyek rendeltetésében és vezetésében a kereskedelmi és pénzügyi, vagyis az üzleti szempontok is érvényesülnek és a közigazgatási jellegü közintézményeket, amelyek rendeltetésében és vezetésében kizárólag az általános jóléti szempontok az irányadók. Márkus nézete szerint községi üzemek létesitését a következő okok teszik szükségessé: a városi szolgáltatások monopolisztikus természete; ezeknek általános, a mindenkori gazdasági viszonyokhoz mért jó, olcsó és állandó biztositása; a közszükségletek zavartalan kielégitésének a magán töke általános vagy időleges tartózkodásától, valamint a magánvállalkozás esélyeitől és kihasználásától való függetlenitése, a kommunitás pénzügyi és szociális érdekeinek helyes összeegyeztetése és a vállalatok vezetésében és üzleti politikájában való érvényesitése. Márkus nézete szerint a községi közüzem, ha az emlitett keretek között mozog, ugy a közgazdaság, mint a magángazdálkodás szempontjából nem hogy káros, hanem ellenkezőleg hasznos, mert a kapitalista termelési rendnek egyik értékes és bevált tényezője. Ha azonban a városok magángazdasági tevékenysége tullép azon a határon, akkor ezeket Márkus is károsnak tekinti. De azzal is számolni kell, hogy a közüzemek nehezen tudnak a gazdasági konjunktúrához alkalmazkodni és ezért működésüket feltétlenül korlátozni kell a gazdasági élet olyan területeire, ahol a kereslet és kinálat kevéssé ingadozik és ezért a termelést sematikusan lehet szabályozni.

Világos, hogy Márkus Jenö józan kompromisszumnak a hive. Megállapitásainak értékét jelentösen emeli, hogy a közüzemek jogi szervezeti formáinak, ellenörzésének, továbbá racionalizálásának problémáival is behatóan foglalkozik. A jogi szervezet tekintetében hive annak a rendszernek, mely az üzemi organizáció céljaira külön magánjogi személyiséget létesit. Ez utóbbiak közül a részvénytársasági formát tekinti különösen célszerünek. Előnyét abban látja, hogy az elösegiti az üzemek kereskedelmi szellemü vezetését és lehetövé teszi, hogy a közigazgatás és az üzemvezetés teljesen szétválasztassék. Az igénybeveendö hitelek és sok más szempontból is fölényben van a részvénytársasági forma. Csak kivételesen ajánlatos üzembérlö részvénytársaságot szervezni, amelynél a közület megtartja az üzemi berendezések tulajdonjogát, de magát az üzemvitelt egy másik jogiszemélyre ruházza. E rendszernek előnye Márkus szerint, hogy az alapitáskor elmaradnak a vagyonértékeléssel, valamint a telekkönyvi munkálatokkal járó nehézségek és nem merülnek fel az alapitással egybekötött adóterhek. Hátránya viszont, hogy az üzembérlö részvénytársaságnak kicsiny a hitelképessége, mert a társaság nem tulajdonosa a berendezésnek. A vegyes gazdasági vállalatokról Márkus nincs nagyon jó véleménnyel és szerinte ezekben a közületnek csak akkor szabad részt vennie, ha azok vezetésében akaratának döntö érvényesitését biztositani tudja.

A részvénytársasági forma előnyeinek csak a nagy és a városi fogyasztók szükségleteinek kielégitésére szolgáló, kimondottan kereskedelmi tevékenységet folytató városi közüzemeknél van jelentősége. A kisebb városi közüzemek, amelyek a város saját szükségleteinek ellátására szolgálnak, vagy más, egészben vagy részben közigazgatási természetü feladatokat teljesitenek, és kereskedelmi

tevékenységet nem fejtenek ki, a közigazgatás keretén belül mint háziüzemek is megszervezhetők.

Annak ellenére, hogy Márkus a közüzemek kérdését ily kedvezően itéli meg, nyomatékosan hangoztatja, hogy a nem állami közszükségleteket kielégitő és a magániparral indokolatlanul versenyző közüzemek megszüntetését nem kifogásolja, mert a magángazdasági alanyoknak, a magániparnak és kereskedelemnek megerösitése ugyancsak városi közérdek.

Ez nagyjából Márkus állásfoglalása a városi közüzemek tekintetében. Mondanivalóit a közüzemek kereskedelmi és müszaki racionalizálására vonatkozó megjegyzésekkel egészíti ki. Fejtegetéseit a közüzemek jogi szervezeti formáinak vizsgálatára épiti s ezirányu fejtegetései, bár jórészt *Sigloch Gerhardnak* munkáján alapulnak, a magyar irodalomban mégis egészen ujak. Fejtegetéseit a német közüzemek szervezetéből vett példákkal élénkiti s csak azt kell sajnálni, hogy más külföldi országok példájára nem hivatkozott. A munka gyakorlati jelentőségét viszont rendkivül emeli, hogy a közüzemekre vonatkozó magyar törvények, valamint törvénytervezetek vonatkozó rendelkezéseit is közli. Ez az összeállitás tehát nem csupán arról nyujt áttekinthető képet, hogy a közüzemi kérdés Magyarországon ezidőszerint miként van megszervezve, hanem arról is, hogy a különböző minisztériumok, valamint az e kérdéssel foglalkozó kitünő tudósok minő megvalósitásra váró terveket készitettek elö.

A könyv irodalmunknak értékes adaléka.

Varga István.

Einzig, Paul: The Fight for Financial Supremacy. London, Macmillan and Co. Ltd. 1931. 144 lap.

Meg fogja-e tartani London, mint a világ pénzügyi centruma elsöbbségét, vagy nem? Ezt a méltán érdeklödésre számot tartható és sokat vitatott kérdést veti fel a magyar származásu szerző és erre igyekszik feleletet adni.

Müvének elsö, a dolog érdemét tárgyaló fejezetében szellemesen sorolja fel azokat a legfontosabb elöfeltételeket, illetve tényezöket, amelyekből, mint összetevökből alakul ki a nemzetközi pénzügyi felsöbbség eredöje. Szerinte ezek a feltételek a következök: 1. Nagy tökeforrások, amelyek külföldi hitelmüveletek lebonyolitását lehetövé teszik. 2. Fejlett bankszervezet. 3. A pénzpiac szabadsága. 4. Hajlam és készség a nemzetközi pénzügyi müveletek lebonyolitására. 5. Stabil valuta. 6. Fejlett pénzpiac. 7. Fejlett valutapiac.

Ezen feltételek szem elött tartásával összehasonlitást tesz a világ három legnagyobb pénzügyi középpontjának, Londonnak, New-Yorknak és Párisnak a háboru elötti helyzete között és arra a következtetésre jut, hogy London helyzete a másik két pénzügyi metropolissal szemben annyira kimagaslott, hogy ebben az időszakban sem New-York, sem Páris nem volt komoly riválisnak tekinthető a pénzügyi felsöbbségért folytatott küzdelemben. A háboru utáni helyzetet vizsgálva azután megállapitja, hogy London helyzetének alakulása — bár a fentebb emlitett feltételek nagy része tekintetében kedvezönek volt mondható, — mégis a legfontosabb feltétel, t. i. a külföldön invesztált töke irányvonalának jelentékenyen

hanyatló tendenciája folytán, New-Yorkkal és Párissal szemben viszonylagos visszaesést mutat. Viszont New-York elsősorban a háboru és az azt követő roppant nagymérvü gazdasági fellendülés következtében jelentékenyen megerösödött, bár egy fontos feltétel: a külföldi kölcsönmüveletek lebonyolitásához szükséges közakarat hiánya New-York számbaveendő gyengeségét és sulyos tehertételét jelenti.

Páris helyzetére rátérve megállapitja, hogy azon feltételek tekintetében, amelyek birtokában egy ország sikeresen küzdhet a pénzügyi felsöbbségért, jelentékeny fejlödés volt észlelhető, bár két tényező itt sem hagyható figyelmen kivül. Az első az, hogy Franciaország gazdasági élete mindig, a háboru előtt is, de a háboru után még erösebben, szinte beteges mértékben politikai célkitüzések szolgálatában állott és igy nélkülözte és ma is nélkülözi a tisztán gazdasági szempontok tárgyilagos mérlegelésén alapuló helyes nemzetközi pénzügyi politikát. A másik tényező az, hogy éppen a fent emlitett politikai célkitüzések folytán Franciaország valójában nemzetközi, világpénzügyi politikát nem folytatott és nem is akar folytatni. Nemzetközi pénzügyi müködése lényegileg kontinentális és aktivitása világpénzügyi vonatkozásban legnagyobbrészt zavaró momentumok elöidézésében nyilvánult meg.

Szerző a francia külföldi követelések, a francia aranyimport, valamint a Nemzetközi Fizetések Bankja kérdésének egy-egy fejezetet szentelve, végső következtetéseiképpen megállapitja, hogy:

1. Anglia pénzügyi hatalma a háboru előtti helyzethez viszonyitva jelentékenyen lehanyatlott, mig ugyanekkor az Egyesült Államok és Franciaország nemzetközi pénzügyi poziciója megszilárdult.

2. A Franciaország által kivivott nemzetközi pénzügyi eredmények nem tartós jellegüek, hanem csak átmenetiek.

3. Angliának — bár ehhez hosszabb idö szükséges — pénzügyi megerösödése okvetlenül be fog következni és igy az alap meg lévén adva, a háboru előtt elfoglalt nemzetközi pénzügyi helyzetét, ha talán nem is teljes mértékben, ujból el fogja nyerni.

4. Végül pedig bizton lehet számitani arra, hogy a pénzügyileg megerösödött Anglia és az Egyesült Államok, mint a világ legelső pénzügyi hatalmai barátságos, észszerü és helyes kooperativ müködést fognak kifejteni és ennek minél előbb való bekövetkezése az egész világ érdeke.

Keviczky Lóránd.

Aperçu general du commerce mondial 1930. A Népszövetség kiadványa. Genève. 1931. 74 l.

A Nemzetek Szövetsége által évről-évre összeállitott világ-külkereskedelmi statisztika 1930. évre vonatkozó, most megjelent kötete különös érdeklödésre tarthat számot. Hiszen az 1930. évben indult meg eröteljesebben a világválságnak nevezett folyamat és igy az erre az esztendöre vonatkozó gazdaság-statisztikai adatok, az előző évek adataival összehasonlitva, értékes felvilágositásokat adhatnak egy méreteiben és időtartamában óriási arányu gazdasági válság gyermekkoráról.

Anélkül, hogy az igen érdekes részletekbe merülnénk, az 1930.

esztendő nemzetközi áruforgalmának jellegzetes vonásai a következőkben foglalhatók össze:

1. A külkereskedelem alakulására a legnagyobb befolyást az egyes árucsoportoknál igen különböző mértékben jelentkező *árhanyatlás* gyakorolta. A kávé, gabonanemüek, textilnyersanyagok ára 20—45%-kal, a hus- és tejtermékek ára 10—20%-kal, mig az iparcikkek és félgyártmányok ára legalább 12%-kal csökkent. Végeredményben a külkereskedelem tárgyaként szereplő áruk világátlagár szinvonala mintegy 12—13%-kal esett az 1929. évi árszint alá.

2. Az egész külkereskedelmi forgalom *értéke* dollárban kifejezve kb. 19%-kal csökkent az 1929. évi összértékhez viszonyitva. Az elöbb emlitett árhanyatlást figyelembe véve, a mennyiség (volumen) csökkenés csak 7—8%-ot tett ki, ugy hogy a *forgalom* mennyisége az 1927. évi mennyiségre esett vissza és mintegy 20%-kal haladja meg a háboru elötti (1913) forgalom mennyiségét.

3. Az összes forgalomnak *Európára eső hányada* emelkedett, olyképpen, hogy mig 1929-ben 52.3%-ot, 1930-ban 55.6%-ot tett ki. Ez a körülmény két okra vezethető vissza. Egyrészt az egyes kontinenseken különböző mértékben érvényesült árváltozásokra, másrészt azonban a forgalom mennyiségének csökkenése Európában valóban kisebb arányu (kb. a fele) volt a világforgalom mennyiségi csökkenésének. Ki kell emelni azt is, hogy még ez a világátlagon jóval alul álló csökkenés is Európának egyéb kontinensekkel való forgalma csökkenésében jut kifejezésre, mig az európai államok egymásközötti forgalmának volumenje majdnem változatlan maradt. E viszonylag kedvezöbb helyzetet az európai agrár államok fokozott élelmiszerkivitele és a transzkontinentális gabonabehozatal csökkenése idézte elö.

4. Afrikát kivéve, az *Európán kivüli kontinensek* részesedési hányada csökkent. És pedig, ha az összforgalomban külön választjuk az importot az exporttól, ugy latin Amerika, Afrika, Ázsia és Oceánia behozatalának mennyisége nagyobb arányban csökkent, mint kivitelének mennyisége.

5. Az 1930. év második felétöl kezdve különösen érezhetövé vált a *nemzetközi hitelek megszoritásának hatása* a külkereskedelemre.

6. Az árváltozások és hitelmegszoritások számos államban *tarifaemelésekre* és *behozatali korlátozásokra* vezettek, vagyis a háboru után kialakult merkantil rendszer tovább erösödött.

7. Ezzel kapcsolatban egyes országokban (különösen Indiában és Kinában) erösen érvényesült a hazai ipar meghonositására és fejlesztésére irányuló tevékenység, ami természetesen a külkereskedelmi forgalomra visszahatva, az iparcikkek kereskedelmi forgalmának csökkenésében jutott kifejezésre.

Abszolut számokban, dollár értékben az 1928—1930. esztendökben a külkereskedelmi forgalom a következöképpen alakult:

	Bevitel	Kivitel	Összes forgalom
1928	34.652,000.000	32.728,000.000	67.380,000.000
1929	35.473,000.000	32.987,000.000	68.460,000.000
1930	28.853,000.000	26.432,000.000	55.285,000.000

Európát és Északamerikát kivéve az egyes kontinenseken bekövetkezett árváltozásokról sajnos nem állanak rendelkezésre telje-

sen megbizható adatok. Ezeknek a világkereskedelemben való részesedési arány-indexét az alábbi összeállitás tünteti fel:

		Bevitel		Kivitel		Összforgalom	
		Érték	Mennyiség	Érték	Mennyiség	Érték	Mennyiség
Európa:	1928	100	100	100	100	100	—
	1929	101	103.3	104	106.8	102	—
	1930	87	102.2	89	98.6	88	—
Észak Amerika:	1928	100	100	100	100	100	—
	1929	106	112.6	99	98.9	102	—
	1930	78	95.8	73	81.5	75	—

Végül meg kell még emlékeznünk a legnagyobb import-export államok külkereskedelmi forgalmáról, illetve részesedési arányáról. A négy legnagyobb export-import állam: Nagybritannia, az Északamerikai Egyesült Államok, Németország és Franciaország. E négy állam az egész világ külkereskedelmi forgalmának több mint 40%-át bonyolitja le. Részesedési arányuk a világimportban 1928-ban 42.56%; 1929-ben: 42.93%; 1930-ban 42.82%, az exportban 41.30%; 42.09%, illetőleg 42.02% volt. Pozíciójuk tehát a három esztendőben majdnem változatlan maradt. Közelebbről tekintve: egyedül Franciaországnak emelkedett 1929-el szemben részesedési aránya ugy a bevitel, mint a kivitel terén, Nagybritannia részesedési aránya csak a behozatalt, Németországé pedig a kivitelt illetőleg emelkedett valamelyest. (Ebben természetesen a jóvátételi természetbeni szolgáltatásoknak hatása érvényesül.) Az Egyesült Államok részesedési aránya ezzel szemben ugy a kiviteli, mint a behozatali oldalon csökkenést mutat. *Láng János.*

Neuhaus, Franz: Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise und die Organisation der Weltwirtschaft. Wien u. Leipzig. 1932. 61. l.

Neuhausnak ez az elméleti megfontolásokból kiinduló tanulmánya annak a komoly felismerésnek visszhangja, hogy a gazdasági életnek jelenlegi, összefüggéseikben krizisnek nevezett jelenségeit temporer okokkal kielégitően magyarázni és ennek következtében tüneti kezeléssel gyógyitani nem lehet. Ismeri, de nem fogadja el azokat a különösen a gyakorlatban gyakran hangoztatott „elméleteket", amelyek egy alig tulélt „háborus gazdaság"-gal, „tőkepusztitás"-sal, jobb esetben pedig „aranyproblémá"-val, „hitelviszonyok"kal, „politikai helyzet"-tel és ehhez hasonló szimplista okfejtésekkel igyekeznek megértetni a gazdasági válságot. Tulzásba azonban mégsem esik. Nem tagadja a pénz- és hitelproblémák fontosságát, azonban az ezen a téren mutatkozó zürzavart csupán másodlagos jelenségnek tekinti, az elsődleges okok azonban szerinte a kapitalisztikus *termelési mód* alapstrukturájában keresendők. Azonban ha a kapitalista termelésnek valóban inherens tulajdonsága a konjunktura által elinditott fizetőképesség-szaporodást tulhaladó árutermelés, miért nem következett be a kifejezett kapitalizmus száz esztendős történetében már előbb olyan válság, amely méreteiben legalább rokonságot tartott volna napjaink válságával? *Neuhaus* a XIX. század egészen különös történeti sajátosságában: az *uj piacok* nyitásának fizikai lehetőségében találja meg azt az okot, amelyet nem vett észre a mult század polgári közgazdaságtana akkor, midőn a tényekkel vélte cáfolni *Marx* viszonylagos tultermelés-tanát. Logikus tehát szerzőnek az a tétele, hogy megszünvén a kapitalizmus külső expanziójá-

nak ez a lehetősége, termelési rendszerünknek fel kell adnia eddigi, lényegében az imperializmusban kifejezésre jutó politikáját s ehelyett magát a termelést kell megfelelően átszervezni. Természetes, hogy ennek az átszervezésnek a kapitalista társadalmi és gazdasági renden *belül* olyan eszközökkel kell történnie, amelyek organikusan illeszkednek bele adott gazdasági erőrendszerünkbe. *Neuhaus* a kapitalista gazdálkodás legujabb s legtökéletesebb alakulataiban, a *holding-társaságokban* találja meg az ujjászervezés főformáját. A termelésnek nemzetközi holding-társaságokba való tömöritése két feladatot valósithatna meg: a racionalizált termelést és a piacok szervezését, amely alatt nem a kartell-árdiktatura, hanem a fizetőképes kereslethez igazodó mennyiségi termelés értendő. Tervének nehézségeit maga is jól ismeri. A termelésükben megállitott tőkék szolgálatának holtsulya, az elkerülhetetlen munkáselbocsájtások, a munkakinálat- és keresletben bekövetkező eltolódások, mint a tervezet organikus velejárói épugy nem kerülik el figyelmét, mint a szükségszerü nemzetköziség politikai nehézségei.

Lényegében azonban mindez nem érinti a lehetőséget. Ami problematikussá teszi az elképzelés *eredményét*, az, véleményünk szerint, máshol, sokkal mélyebben, gazdasági rendszerünk *jövedelemeloszlásában* rejlik. A közgazdaság nem csak termel, de fogyaszt is. S a fogyasztás a kapitalista gazdasági rendben nem biológiai, hanem jövedelmi kérdés. Éppen ezért konjunkturát, depressziót, szóval termelési rendünk körforgását kizárólag a termelésből megérteni (és igy természetesen orvosolni) nem lehet. *Láng János.*

Gestetner, Leo und Ing. agr. *Hauer, Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. Mit 57 statistischen Tabellen. Wien und Leipzig, C. Gerold's Sohn. 1931. 102. S.

Az osztrák közgazdasági élet minden megnyilvánulása a magyar közgazdasági közvéleményre nézve nemcsak érdekes, hanem feltétlenül fontos is. Fokozott figyelmet érdemelnek azonban az agrárpolitika kérdései. Az osztrák hivatalos agrárpolitika, amelyet lényegében a gabonatermelésnek és a malomiparnak magas vámokkal és pénzsegélyekkel való védelme jellemez, nemcsak nem vezetett azon gazdasági fellendüléshez, melyet e politika kezdeményezői és hivei beigértek, de éppen ellenkezőleg, az osztrák mezögazdaság általános helyzete rendkivül sulyossá vált. Ilyképpen a magas vám és szubvenció politikája ma már a mezögazdasági körökben sem talál osztatlan tetszésre és követésre. A közvélemény pedig mind hangosabban emeli fel tiltakozó szavát a kormánynak az országra nézve káros politikája ellen.

Gestetner és *Hauer* könyvének minden egyes megállapitása fáradtságos munkával összeállitott statisztikai anyaggal s tényekkel van alátámasztva, minden kérdés különböző szempontból megvilágitva, az eredmények világosan és szabatosan formulázva, ugy, hogy az összegyüjtött anyag és a kifejtett tételek rendkivüli értékét annak is el kell ismernie, aki a könyv tartalmával nem, vagy nem teljesen ért egyet. E könyv osztrák ismertetői kétségtelennek tartják, hogy a mezögazdasági kérdések megvitatásánál minden irány szószólói még gyakran fognak reá visszatérni.

A munka két főrészre oszlik. Az elsőnek cime: „A kenyérgabona kérdése Ausztriában", a másodiké: „Az agrárválság megoldásának utja".

Az első fórész a gabonaárak hanyatlásából s ennek okaiból indul ki. Az osztrák gabonatermés az 1919—1924. években elérte a háboru előtti állományát. A gabonatermelöknek s különösen a nagy malmoknak sikerült erélyesen szervezkedniök és ennek folyományaként 1925 óta az osztrák mezögazdasági politika e két termelési ágat különös védelemben részesiti, bár a gabona világkonjunktúrája s az ország speciális gazdasági helyzete ezt nem indokolják. Az osztrák mezögazdaságban tulnyomó a kis parasztbirtok, az önellátáson felül termelt gabona alig jön tekintetbe. A gabonának 94%-a terem parasztbirtokon s csak 6%-a nagybirtokon. Az osztrák gabonatermés a lakosság nem mezögazdasági részének szükségletét buzával csak 13½% s rozszsal 51% erejéig tudja ellátni, mivel a termésnek csupán kis része kerül piacra. A gabonaárak mesterséges felhajtása az osztrák mezögazdát általában nem érdekli. Az országos mezögazdasági kamara számitásai szerint a piacra kerülö mezögazdasági termények összbevételének csupán 8%-a esik az összes gabonafélékre. Az osztrák mezögazdaság válságát tehát nem okozhatja az alacsony buza- és rozsár. Ausztria természetes gabonaellátói az egykori monarchia elszakadt részei. A keleteurópai gabonatermelök azonban, akik elöl a szomszéd államok magas vámokkal elzárkóznak, kénytelenek messzefekvö, de vámmentes területeket felkeresni s a gabonaárakat oly alacsonyan tartani, hogy a buza pl. Rotterdamban s a liszt Helsingforsban versenyképes legyen. Román buza Japánban, magyar kenyérliszt Angliában mint takarmányliszt kél el. Igy válik egész Középeurópa gabonatermelése válságossá.

A lisztvám a gabonavámtól eltéröen ipari vám, mely a lakosság élelmezését rendkivüli módon megterheli. Az örlési dijat ezenfelül az igen magas lisztvám mesterségesen túlhajtja. Mig 1913—14-ben a liszt 21.30 schillinggel volt drágább mint a buza, ma 30.50 schillinggel drágább. Ezen egészségtelen viszony az általános drágaságnak egyik föoka. Az osztrák malmok tulnyomó részben kis, helyiérdekü vámörlö üzemek, melyeket a vámok nem érdekelnek. A gabonavámnál még indokolatlanabb a magas lisztvámokkal mesterségesen tartott néhány nagymalom, mely az egész osztrák gazdasági életre igen károsan hat. A kelet felé irányuló ipari kivitel tesped s a gabonabehozatalt meggátolni mégsem sikerül. A piacra kerülö belföldi gabonát a malmok minden nehézség nélkül felvehetik, minél magasabb azonban a lisztvám, annál több külföldi gabonát hoznak be.

A második részben a szerzök arra utalnak, hogy az osztrák mezögazdasági válság megoldásának annak felismeréséből kell kiindulnia, hogy az eddigelé elhanyagolt alpesi gazdaságok piacképesekké emelendök s hogy az osztrák mezögazdaság alapját a kis parasztbirtok képezi. Föfigyelmet az állattenyésztésre kell forditani, aminek azonban az olcsó gabona- s takarmányár az elöfeltétele. A mezögazdaság bevételének tulnyomó része az állattenyésztésből ered. A gabonakérdés az állattenyésztés kérdésével kapcsolatosan oldandó meg.

A tulzott önellátási törekvések a kereskedelmi mérleg kiegyenlitését lehetetlenné teszik. A nemzetközi és nemzeti termelési adottságokhoz való hozzáilleszkedés elkerülhetetlen. Minél hosszabb ideig gátolják ezt mesterségesen, annál sulyosabb megrázkódtatások kiséretében fog magának a természetes fejlödés végül mégis utat törni.

Kallós Artur.

Elastizität der Betriebsführung. Referate gehalten im Verbande der Dozenten für Betriebswirtschaftslehre an Deutschen Hochschulen. Pfingsttagung 1931. zu Bad Homburg (8. Sonderheft der Zeitschrift für Betriebswirtschaft 1931).

A mai gazdasági helyzetet ugyanugy jellemzi az ingadozás és bizonytalanság, mint a háboru- és az infláció idején. Az üzemgazdaságtan igyekszik az üzemeket odairányitani, hogy a változott viszonyokhoz alkalmazkodni tudjanak. Ezért tüzte ki a szakma docensegyesülete tárgyalásra az üzemek alkalmazkodásának problémáját.

Bevezetésül *Prof. W. Kalveram* mutatja be az üzemvezetés rugalmasságának kérdését. *Karl Theisinger, Frankfurt,* a racionalizálás megmerevedési tendenciájára mutat rá. *Lohmann, Kiel* a rugalmassági krizis leküzdésének két eszközét: az üzemi költségvetést és az üzemi adatok (különösen költségadatok) összehasonlitását tárgyalja. *Erich Schäfer, Nürnberg,* a piacelemzés és a piacmegfigyelés eszközét állitja be a gazdasági helyzethez való alkalmazkodás szolgálatába. A piacelemzés a fogyasztóközönség, a konkurrencia és az eladási módok elemzését jelenti és elérhető általa, hogy helytelen befektetések, egyes cikkek tultermelése, felesleges reklamációk elkerülhetők legyenek. *Paul Deutsch, Leipzig,* a konjunkturapolitika rugalmasságáról beszél. *Erich Kosiol* a kalkuláció és az árpolitika alkalmazkodását tárgyalja. *Prof. Alfred Isaac, Nürnberg,* a mérleg és az eredménykimutatás alkalmazkodóképességének szükségességére mutat rá. *R. Fricke* a tőkediszpozició elaszticitásáról értekezik. *Prof. Fr. Schmidt, Frankfurt a. M.* témája az elasztikus bérpolitika. Végül *H. Horn, Frankfurt a. M.* a vállalat adózási és *Prof. W. Kalveram* a részvényjogi összefüggéseit fejti ki.

Az üzempolitikai kérdések egyetlen egységes szempont alapján való ilyen tárgyalásának módja teljesen uj. Az egyes megállapitások a mai gazdasági helyzetre vonatkoznak és arra igyekeznek, hogy az üzemek vezetőinek utat mutassanak helyzetük gyors felismerésére és javitására. Az esetleges állami beavatkozás irányát is igyekszenek az üzemek és igy az összesség javára beigazitani. Az infláció korszakában nyert tudományos eredményeket az értekezések a mai deflációs időkre próbálják alkalmazni.

Lautenberg István.

Dr. Kalász István: Adó- és illetékügyi tájékoztató. (Magán- és hivatalos használatra.) Cegléd, 1932. Szerző kiadása.

A szerző az érvényben levő adó- és illetékügyi szabályokat foglalja össze munkájában. Hivatalos összeállitások alapján tárgyalja az egyes adónemeket, az érvényben levő törvények és rendelkezések alapján az egyes illetékeket. A könyv tartalma nem öleli fel az egyes jogszabályokat, hanem csak azokat a lényeges intézkedéseket, amelyek főleg az adózó feleket érdeklik. Igen növeli a munka értékét, hogy gondosan elkészitett tárgymutatója van, s hogy minden részében megtaláljuk a megfelelő jogforrásokra való hivatkozásokat, ami hivatalos használatra is alakalmassá teszi azt. A könyv azonban eredetileg, mint ahogy azt a pénzügyi szervekre vonatkozó fontosabb tudnivalók összefoglalásában láthatjuk, a laikus közönség tájékoztatását kivánja szolgálni s ezt a célját feltétlenül el is érte.

A. J.

Folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 135. Heft 4. Oktober, 1931.

Mombert, Paul: Die Anschauungen des 17. und 18. Jahrhunderts über die Abnehme der Bevölkerung. — Bloch, Viktor: Zur Methode und Problemstellung der Zinstheorie. Böhm-Bawerk két egymástól eltérő magyarázatát adja a kamat jelenségének. Az egyik szerint azonos jószágok rendelkezésre állásának időbeli különbsége okot szolgáltat arra, hogy e jószágok kicseréltessenek és hogy az értékesebb jelenlegi jószágnak prémium engedélyeztessék. A másik szerint a jelenlegi jószágok általában értékesebbek, mint a jövőbeliek s ezért a cserénél ázsiót érnek el. A két magyarázat nem állhat meg egymás mellett, — ez még világosabb lesz, ha az elsőből a „jelenlegi" szót, melyet a logikai összefüggés nem kiván meg, elhagyjuk. Ha ezt a szót elhagyjuk, akkor tényleg az általános kamatjelenség magyarázatához jutunk. A második formula azt magyarázza, hogy egyes esetekben (igaz, hogy az esetek nagy részében) miért értékesebbek a jelenlegi jószágok; ez a magyarázat csak kazuisztikus esetek egy meghatározott csoportjára vonatkozik. A jelenlegi jószágok értéktöbblete a jövőbeliekkel szemben azonban nem kényszerítő szükség, — a gazdasági életben nulla-kamat, sőt negativ kamat is fordul elő. Ha tehát csupán a jelenlegi javak értéktöbbletének esetére szoritkozunk, nem öleljük fel az egész problémát, amely az intertemporalis értékkülönbségek problémájának volna nevezhető. Ezt a problémát megoldja a Böhm-Bawerk-féle első magyarázat megváltoztatott formája. Eszerint a kamat keletkezésének oka „jószágtranszport az időben"; a kölcsöntőke tehát épugy termelési tényező, mint a közlekedési eszköz. Az „intertemporális transfernek" a termelési tényezők közé való besorozásából következik, hogy a kamat is a beszámitási probléma része s magasságát határtermelékenysége dönti el. Külön kamatproblémáról tehát nem lehet beszélni, ez egyszerüen egy speciális esete a beszámitási problémának. Szerző a különbséget saját teóriája és régebbi teóriák között abban látja, hogy mig ezek a tőkekinálatból, addig ő a szükségletből indul ki. — *Jecht, H.: Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre.* W. Andreae hasonló cimü könyvének (Jena, 1930) birálata. A biráló először Andreae módszerét, a teória és politika elégtelen elválasztását kifogásolja, melynek következménye, hogy még mielőtt a létező jelenségek összefüggéseit tisztázta volna, máris politikai célkitüzésekbe kezd; — egy sajátság, mely az univerzalista iróknál meglehetősen általános: Andreae könyve nem annyira uj pénzügytan, mint inkább egy uj pénzügyi politikai rendszer vázlata, amelynek központjában az a posztulátum áll, hogy a pénzügyi politika közgazdasági célok szolgálatában kell, hogy álljon. Biráló részletesen foglalkozik Andreae eredményeivel, különösen adótanával — amelynek lényege, hogy az adóztatást mint a termeléspolitika pozitiv eszközét fogja fel, — azonban egyes részletektől eltekintve, elitélő eredményre jut. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des I. Halbjahres 1931. — Heyer, F.: Postfinanzen in England. — Zurkahlen, H.: Die Kriminalität in Vergangenheit und Gegenwart.* D. Á.

Weltwirtschaftliches Archiv.

35. Band, Heft I. 1932.

Dr. Salin Edgar: Von den Wandlungen der Weltwirtschaft in der Nachkriegszeit. A jelenlegi válságnak kevés köze van a kapitalizmus főkorszakából ismert hullámszerü változásokhoz, ugyhogy azt másképpen kell magyarázni és tárgyalni. A régi válságok megtisztitották a gazdasági életet a gyenge és egészségtelen vállalatoktól, hogy aztán szabad legyen a tér az ujabb fejlődésre. Jelenleg mindenki, akit az összeomlás fenyeget, az államhoz fordul segitségért és az állam segitséget is nyujt, ugyhogy a gyenge gazdasági alanyok fennmaradását biztositják és ezzel a válság megszünését nehezitik. Az állam kénytelen erre a lépésre a szellemi áramlatokban bekövetkezett változás miatt. Ma már általános és senkitől sem tagadott álláspont az, hogy a gazdasági és társadalmi rend próbaköve abban a körülményben rejlik: vajjon sikerül-e neki az összességet és az egyeseket a szükölködéstől megóvni. Tisztában kell lenni azzal, hogy a háboru előtt kialakult kapitalizmus olyan feltételeken épült fel, amelyek könnyen semmivé váltak. A kapitalizmus által kifejlesztett világgazdasági rend fennmaradásának feltételét képezte a tőkemozgalom, az áruforgalom és az emberek mozgásának szabadsága és ezeket a feltételeket Anglia fogadtatta el a világgal. A kapitalizmusnak világháboru előtti struktúrája Angliából származott, angol érdek volt, hogy a gazdasági szabadságot minden állam elfogadja. Az angol érdek és hatalom munkálkodását nem vették észre az államok, kialakult az angol elgondolás szerinti kapitalizmus, de annak fennmaradásához éppugy szükséges volt Anglia világhatalmi helyzete, mint az angol font szilárdságába vetett hit; és mind a kettő megrendült. Hogy mi lesz a jövőben, az attól függ, hogy a jelenlegi zürzavarból milyen politikai rend alakul ki. Csak annyit lehet világosan látni, hogy az egységes világgazdaság helyébe a zárt gazdasági blokkok sora lép, ezek közül végső vonalban csak kettőt lehet látni: az egyik az angol, a másik az orosz impérium. — *Akerman Johann: Quantitative Economics.* — *Leontief Wassily: Studien über die Elastizität des Angebots.* — *Burchard Fritz: Die Schemata des stationären Krieslaufs bei Böhm-Bawerk und Marx II.* — *Weddigen Walter: Sozialpolitik und Weltwirtschaft.* — *Levy Hermann: Die Wirtschaft der Vereinigten Staaten von Amerika und die Weltwirtschaftskrisis.* Az 1929. év nevezetes helyet foglal el a világháboru után következő gazdasági korszak történetében. Ebben az évben lépett az Amerikai Egyesült Államok a gazdasági válságtól szenvedő országok soraiba. Az amerikai válság, ha az a régebbi válságokhoz hasonló volna, amelyek egyszerü túltermelésen alapultak, nem érintené közelebbről a világgazdaságot. Annál is inkább, mert 1918 után az amerikai gazdaságpolitika a vámvédelem fokozásával és a bevándorlás korlátozásával még jobban kikapcsolta az amerikai gazdasági életet a világgazdasági forgalom láncolatából, mint azelőtt. Most azonban az történt, hogy az állandó aranybeáramlás Amerikában hitelinflációhoz vezetett, a hitelinfláció nagyarányu fellendülést eredményezett, de az 1921-től 1929-ig tartó hitelinfláció végül deflációs válságot idézett elő s ezáltal Amerika nemcsak a gazdasági válságban szenvedő országok soraiba lépett be, hanem még kétféleképpen sulyosbitotta a világgazdaság helyzetét. Az amerikai jólétinfláció egyrészt az Egyesült Államoknak nyersanyagokat, élvezeti és élelmiszercikkeket szállitó országokra buzditóan hatott, azokban a termelők fokozták a termelést, tehát az amerikai válság ezekre is visszahatott, ezek vásárlóképessége csökkent. Másrészt az amerikai deflációs válság a világgazdaság árnivóját magával rántotta. — *Laufenburger Henry: Die weltwirtschaftliche Stellung des Elsass.* — *Ricci Umberto: Die Nachfrage nach Egyptischer Baumwolle und ihre Elastizität.* — Chronik: *Die Weltschiffahrt. Der Weltluftverkehr im Jahre 1930—31,* — *Chronik der Handelsverträge 1929.* ***T. J.***

Magyar Közgazdasági Társaság.

A főtitkár jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1931. évi működéséről.

Társaságunk az 1931-ik év folyamán is változatlan eredményességgel folytatta tevékenységét és egyfelől előadásaival, másfelől folyóiratával és egyéb kiadványaival tett eleget az alapszabályokban lefektetett céljainak, hogy a közgazdaságtan elméleti tudományát müvelje és hogy gazdaságpolitikai kérdésekben a közvélemény számára pártatlan fórumul szolgáljon.

Az év folyamán társaságunk összesen 16 felolvasó ülést tartott. Február 4-én *Gerlei Lajos*, a Központi tejcsarnok r. t. vezérigazgatója „A tejkérdés ujabb gyakorlati megvilágitása, kapcsolatban a külföldi legujabb törvényalkotások ismertetésével" cimen, február 11-én *eörsi Balogh Bruno* földbirtokos „Kényszertársulás a répa- és cukortermelésben" cimen, február 17-én *Balogh Elemér*, a Hangya szövetkezet vezérigazgatója és *Balkányi Béla* közgazdasági iró „A belföldi cukorfogyasztás emelésének eszközei" cimen, március 27-én *Kiss Dezső*, a Pester Lloyd szerkesztője „Az orosz ötéves terv és hatása Európára" cimen, április 29-én *Hayek Fridrich*, bécsi egyetemi magántanár, az Österreichisches Institut für Konjunkturforschung vezetője „Sparen oder Geldausgeben in der Krise?" cimen, május 26-án *Buday Kálmán*, az Országos Magyar Ipari Jelzálog Intézet igazgatósági titkára „Magyarország és az utódállamok helyzete a nemzetközi pénzpiacon" cimen tartottak előadást. Közgyülésünket junius 20-án tartottuk Éber Antal elnöklésével; utána *Surányi-Unger Tivadar* szegedi egyetemi tanár adta elő „Dumping-e az orosz kivitel?" cimü tanulmányát.

Őszi előadásaink sorát szeptember 17-én *ifj. Boér Elek*, tudományegyetemi magántanár, jogakadémiai tanár „Keynes konjunktura elmélete" cimü előadásával nyitotta meg. Október 2-án *Szigeti Gyula* min. tanácsos „Magyarország 1930. évi fizetési mérlege". október 9-én *Ereky Károly* ny. miniszter, a Vásárpénztár elnöke „A kibontakozás utja", október 29-én *Neubauer Ferenc* ny. államtitkár „A mezőgazdasági hitel ujjászervezése" cimen értekeztek. November 5-én kisebb tanácskozmányt tartottunk az aranypengéről, amelyet *Varga István*, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatójának előadása vezetett be. A vitában felszólaltak *Bátor Viktor*, *Görög Frigyes*, *Kemény György* és *Éber Antal* elnök. November 12-én *Scheibler Hermann*, Irving Fisher Index-number Institutjának európai vezetője „A konjunktura és vásárló-erő problémája a világgazdasági válság megvilágitásában", december 3-án *György Ernő*, az Országos Hitelvédő Egylet igazgatója „Az infla-

ció mérlege", december 10-én *Zelovich László* müegyetemi magántanár „A mezőgazdasági termelés átszervezése", december 22-én *Balogh Tamás* közgazdasági iró a „Középeurópai bankprobléma elméleti alapjai" cimen tartottak elöadást.

Elöadásainkat mindenkor a Budapesti Kereskedelmi Akadémia disztermében tartottuk, amelynek szives átengedéséért az Akadémia Igazgatóságának ezuton is kifejezzük köszönetünket.

Kiadványunk a „Közgazdasági Szemle" *Heller Farkas* szerkesztésében 1931-ben összesen 9 füzetben, 836 oldal terjedelemben jelent meg. A tanulmányokat, közleményeket, könyvismertetéseket és birálatokat, valamint a folyóiratok szemléjét és a Társaságunk müködéséről szóló jelentéseket tartalmazó rovatokon kivül az 1931. évben is megjelentettük a „Közgazdasági Krónika"-t, összesen 104 oldal terjedelemben. Ezenkivül minden számhoz csatoltuk a Szemle németnyelvü kivonatát, amely 92 oldalra terjedt, ugy, hogy összesen 1032 oldalt, vagyis 64 és fél ivet adtunk. Ebből az adatokból látható, hogy a Szemlének a terjedelmét a nehéz gazdasági viszonyok mellett is sikerült a régi mértékben megtartani.

„A Közgazdasági könyvtár" szintén egy kötettel szaporodott, amennyiben 11-ik kötetként kiadtuk: *Fisher Irving* „A pénz illuziója" cimü müvének magyar forditását.

Kiadványaink az idén is jóval többe kerültek, mint amennyi jövedelmünk a tagdijakból befolyt és a költségek fedezése ebben az esztendöben is csupán egyfelöl a Magyar Tudományos Akadémia továbbra is megadott rendes évi 4800 P segélyével, másfelöl azoknak a nagylelkü adományoknak a segitségével volt lehetséges, amelyekkel Budapest Székesfőváros, a Magyar Nemzeti Bank, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, Kereskedelmi és Iparkamaráink, valamint egyéb intézményeink, pénzintézeteink és ipari vállalataink müködésünket támogatták. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk évi jelentése közli, ezuton is hálás köszönetünket fejezzük ki azonban mindazoknak, akik a mai rendkivül nehéz gazdasági viszonyok között is hajlandók voltak a közgazdasági tudomány ápolásának érdekében áldozatokat hozni.

Taglétszámunkat illetöleg örvendetes javulásról adhatunk számot. Jóllehet, sokan kiváltak sorainkból, mégis a mult évi január 1-i 982 taglétszámmal szemben 1931 december 31-én tagjaink száma: 1191.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A számvizsgálóbizottság jelentése és a vagyonkimutatás az elöirt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását, ugyancsak kérjük az 1931. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése az 1931. évről.

Csatoltan van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1931. évre vonatkozó pénztári kimutatásait beterjeszteni.

Az I. számu kimutatás szerint a Társaság bevétele az elözö évről áthozott egyenleggel együtt . . . . . P 47.037.22
kiadása pedig . . . . . „ 38.458.22
volt, ugyhogy . . . . . P 8.579.—

pénzmaradvánnyal zártuk le az 1931. évet (1930 dec. 31-én a pénzmaradvány P 14.512-t tett ki).

A társaság összvagyona a III. számu kimutatás szerint 1931 december 31-én a Matlekovits-alappal együtt 16.945 pengöt, 1930 december 31-én 24.130 pengöt tett ki.

Amint ezen kimutatásokból is kitünik, társaságunk is sulyosan megérezte az egyre rosszabbodó gazdasági viszonyokat. Annál örvendetesebb az az áldozatkészség, amelyet a közgazdasági élet számottevö tényezöi Társaságunk törekvéseinek méltánylásával tanusitottak akkor, amidön a „Közgazdasági Szemlé"-nek a korábbi évek szinvonalán való megjelenését adományaikkal lehetövé tették.

Amidön ezen nagylelkü adományokért e helyen is öszinte köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1931. év folyamán a Magyar Tudományos Akadémia rendes évi segélyén kivül, a következö adományok folytak be:

Soproni Kereskedelmi és Iparkamara P 100.—, Magyar-Olasz Bank P 1.600.—, Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara P 100.—, Adriai Biztositó P 200.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Hazai Bank P 240.—, Wiener Bankverein P 400.—, Angol-Magyar Bank P 400.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Budapest Székesföv. Községi Takarékp. P 300.—, Köbányai Polgári Serfözö P 160.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 320.—, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmü P 400.—, Foncière Ált. Biztositó Intézet P 400.—, Magyar Nemzeti Bank P 1.600.—, Magyar Mezögazdasági Vegyipar Részvénytársaság P 100.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank P 320.—, Salgótarjáni Köszénbánya RT. P 240.—, Hangya Szövetkezet P 200.—, Magyar Cukoripar P 400.—, Triesti Általános Biztositó Társulat P 400.—, Beocsini Cementgyári Unio P 240.—, Belvárosi Takarékpénztár P 80.—, Pesti Hazai Elsö Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Hermes Magyar Általános Váltóüzlet RT. P 80.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Magyar Általános Köszénbánya RT. P 400.—, Magyar Ruggyantaárugyár RT. P 80.—, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara P 800.—, Elsö Magyar Általános Biztositó P 300.—, Magyar Kir. Áll. Vas- és Gépgyár P 250.—, Kereskedelmi és Iparkamara, Debrecen P 50.—, Magyar Jelzálog Hitelbank P 160.—, Goldberger Sám. F. és Fiai RT. P 160.—, NOVA RT. P 400.—, Budapest Székesfováros P 1.000.—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 2.000.—.

A költségelöirányzatot a folyó évre a II. számu kimutatás szerint kérjük P 35.979.— bevétellel és P 32.000.— kiadással megállapitani.

A taglétszám az 1931. évben a következöképpen alakult: 1931 január 1-én 982 tagunk volt. Az év folyamán belépett 403 (ebböl 41 alapitó tag) kilépett 78. töröltetett 116 tag, ugyhogy a taglétszám 1931 december 31-én 1191 volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1931 december hó 31-én.

TARTOZIK		P	KÖVETEL	P
A „Közgazdasági Szemle" nyomdaköltségei	19.656.69		Áthozat az 1930. évről	14.512.—
Tiszteletdijak	15.373.01	35.029.70	Tagdijak	12.919.—
A „Közgazdasági Könyvtár" költségei		1.169.—	Előfizetések	646.32
Különféle költségek		2.259.52	Adományok	18.240.—
Egyenleg mint készpénz		8.579.—	Kamatjövedelem	719.90
		47.037.22		47.037.22

Budapest, 1931 december 31-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott:

Gerlóczy Béla s. k. pénztáros. — *Zsengery Manó* s. k. számvizsgáló.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1932. évre.

KIADÁS	P	BEVÉTEL	P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségeire	18.000.—	Készpénzáthozat az 1931. évről	8.579.—
Tiszteletdijak	12.000.—	Tagdijak	10.000.—
Különféle költségek	2.000.—	Előfizetések	1.000.—
Egyenleg készpénzátvitel az 1933. évre	3.979.—	Adományok	16.000.—
		Kamatjövedelem	400.—
	35.979.—		35.979.—

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1931 december hó 31-én.

Készpénz			P 8.579.—
10.000 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja záloglevél	P	1.—	
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	„	1.—	
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön	„	1.—	3.—
			P 8.582.—
Matlekovits-alap:			
Készpénz	P	4.363.—	
100 drb Magyar-Olasz Bank részvény à P 40.—	„	4.000.—	„ 8.363.—
			P 16.945.—

Budapest, 1931 december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott:

Gerlóczy Béla s. k. pénztáros. — *Zsengery Manó* s. k. számvizsgáló.

Közgyülés.

MEGHIVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1932 junius hó 16-án, csütörtökön, d. u. 6 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara disztermében (V., Alkotmány-u. 9.) tartja

1932. évi rendes közgyülését,

melynek napirendje a következö:

1. Az igazgató-választmány jelentése a Társaság 1931. évi müködéséről.
2. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1931. évi számadásokról.
3. Az 1932. évi költségvetés megállapitása.
4. A tisztikar és az igazoló-választmány megválasztása az 1932/34. háromeves időszakra.
5. Inditványok. (Az alapszabályok értelmében inditványok a közgyülést megelözöleg legalább nyolc nappal irásban adandók be az elnökséghez.)
6. *Laky Dezső* müegyetemi ny. r. tanár elöadása: *Adalékok a tvh. városok háztartásához.*

Budapest, 1932 május 24-én. *Az elnökség.*

A gazdasági egyensulyról.

A gazdasági értelemben vett egyensulynak gondolata elsősorban a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatban vetődött fel. A nemzetközi árucsere egyensulya, vagyis a behozatal és kivitel egyensulya volt a *kereskedelmi* mérlegszemlélet követelménye. Mihelyt azonban a nemzetközi forgalomban az árucsere mellett más nemzetközi gazdasági kapcsolatok is létesültek, ebben az arányban kellett a kereskedelmi mérlegszemléletnek háttérbe szorulnia, hogy egy általánosabb, egyetemesebb szemléletnek adjon helyet, a *fizetési* mérlegszemléletnek. Ám a fizetési mérleg meglevő egyensulya is megtévesztő lehet egy ország nemzetközi helyzetének megitélésénél, mert tekintettel kell lenni arra is, hogy ez a meglevő egyensuly milyen áron jött létre. Az egyensulyt létrehozhatta egy külföldi adósságcsinálás, amely a jövő egyensulyproblémát csak annál nehezebbé teheti. Ez vezet el az u. n. *kötelezettségi* mérlegszemlélethez (Verpflichtungsbilanz)[1] és csak ha ebből a szempontból is egyensulyi helyzetet találunk, lehet igazán egy nemzetközileg kiegyensulyozott gazdaságról beszélni.

A nemzetközi gazdasági egyensulynak fent vázolt fogalma ellenben sem nem kizárólagos, sem nem alapvető gazdasági szempontból, amint már Adam *Smith* hivatkozott arra, hogy a tulajdonképpeni *gazdasági* egyensuly a termelés és fogyasztás egyensulyában áll.[2] A kereskedelmi mérleg egyensulyhiánya csak akkor aggasztó, ha e hiányra a fizetési mérlegben ellentételünk nincs. Viszont a fizetési mérlegnek egyensulya is aggodalomra adhat okot, ha a kötelezettségi mérleg alakul kedvezőtlenül. A kötelezettségi mérleg kedvezőtlen volta pedig ugyanarra az okra vezethető vissza, amire már egy zárt nemzetgazdaság egyensulyhiánya is, a termelés és fogyasztás egyensulyhiányára. Ezt kell tehát alapvető problémának tekintenünk.

[1] Fritz Terhalle: Wechselkurse. S. 942—943. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. VIII. Bd. 4. Aufl. 1928. Sartorius von Waltershausen ezt a mérleget követelési vagy kötelezettségi mérlegnek nevezi (Forderungs- oder Verpflichtungsbilanz, lásd: Die Weltwirtschaft und die staatlich geordneten Verkehrswirtschaften, 1926, S. 324 ff.).

[2] Wealth of Nations. B. IV. Ch. III. P. II. (1904. évi kiadás 83—84. l.): „balance of the annual produce and consumption". Ugyanitt utalás van a tőkeképző megtakaritás és a tőkefogyasztás jelentőségére.

Minden gazdasági viszony lényegében csereviszony. Nemcsak az adásvétel áll gazdasági javak cseréjéből, hanem a termelés is csere és pedig termelési javak kicserélése fogyasztási javakra. Egy egész közgazdaság élete egy csereaktusba sűrithető, mert jövedelmek bevételéből és kiadásából áll. Ahol az összes kiadások egyenlők az összes bevételekkel, ott a közgazdaság egyensulyban van. Ennek az egyensulynak a megteremtése és fenntartása tehát az ideál, mert a közgazdaság rendben lételét jelenti. Egy az egész közgazdaságra kiterjedő egyensuly természetesen több részegyensulyra bontható szét s ennek a felbontásnak nagy jelentőséget kell tulajdonitani, mert megmutatja, hogy az egész egyensulynak milyen részegyensulyok alkotják a feltételeit. Az egész egyensuly szempontjából megkülönböztetünk *stacioner* egyensulyt, ha a gazdaság méretei nem változnak; *progressziv* egyensulyt, ha a gazdaság fokozatosan növekszik; *dinamikus* egyensulyt, ha a változás egyenlőtlen ugyan, de mindenkor egyensulyi helyzetekben végződik.

Egy *zárt* nemzetgazdaság *stacioner* egyensulyának szemléltetésére kiindulunk a *Walras*-féle elméletből,[3] melynél a jövedelmeket jelöljük E-vel s vegyük fel, hogy ezeket a jövedelmeket R összmennyiségü termelési szolgálatok szerzik q áron, ugyhogy a nemzeti jövedelem, mint szerzemény (termelési bevétel)

$$E = Rq$$

Ugyanezeket a jövedelmeket természetesen el is költik. Ha a fogyasztási javak mennyisége, amelyekre költik, A, s ezek ára p, akkor a jövedelem mint költség (fogyasztási kiadás)

$$E = Ap$$

[3] Éléments d'Économie Politique Pure. Ed. def. 1926. pp. 191—192, 211—212, 256—259, 299. V. ö. Tőke, vagyon, gazdagság (Közgazdasági Szemle 1928. 313—333 l.) és Die Entwicklung des Kapitalbegriffes (Schmollers Jahrbuch 55. Jg. S. 27—53.) c. dolgozataim ábráival s a kisérő szöveggel. A jelzésekre vonatkozólag u. alok Die Casselsche Preistheorie (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 89 Bd. S. 53—79.) c. dolgozatomra.

Az Ap és Rq alatt komplex számokat kell értenünk, mert hiszen az összes fogyasztási javak, illetve termelési szolgálatok értékét foglalják össze és pedig

$$Ap = A_1 p_1 + A_2 p_2 + \ldots + A_n p_n$$
$$Rq = R_1 q_1 + R_2 q_2 + \ldots + R_r q_r$$

amely egyenletekben az A és R értéke a tulajdonképpeni komplex szám

$$A = A_1 + A_2 + \ldots + A_n$$
$$R = R_1 + R_2 + \ldots + R_r$$

mig a p és q mérlegelt árindexek

$$p = \frac{A_1 p_1 + A_2 p_2 + \ldots + A_n p_n}{A_1 + A_2 + \ldots + A_n} \qquad q = \frac{R_1 q_1 + R_2 q_2 + \ldots + R_r q_r}{R_1 + R_2 + \ldots + R_r}$$

Ebből a két egyenlőségből következik, hogy

$$Rq = Ap$$

s amennyiben az *Rq* megoszlása is megfelel az *Ap* megoszlásának, akkor egy vég nélkül fenntartható stacioner egyensuly állapotát kaptuk meg.

A termelési szolgálatok azonban nem egészben fordittatnak fogyasztási javak előállitására, hanem részben mint termelési javak termelése közvetve szolgálnak fogyasztási javak termelésére. Ennek megfelelően a termelési szolgálatok mennyiségét két részre kell bontani s ehhez képest két részre válik a jövedelem mint szerzemény is

$$Rq = (R' + R'')q$$

ahol *R'* a közvetlenül fogyasztási javak termelésére felhasznált termelési szolgálatok összege, mig *R''* közvetlenül termelési javak termelésére fordittatik.

Ugyanigy a másik oldalon a jövedelem mint költség szintén két részre bomlik. Egy része közvetlenül fogyasztási javak termelésének, másik része pedig közvetve termelési javak termelésének ellenértéke, vagyis

$$Ap = A(p' + p'')$$

ahol *p'* a fogyasztási javak termelésének, *p''* pedig a termelési javak termelésének árát jelzi.

A felbontás feltételeiből következik, hogy nemcsak a régi egyenlőség marad meg,

$$(R' + R'')q = A(p' + p'')$$

hanem ezek egy-egy része is egyenlő egymással, vagyis

$$R'q = Ap'$$
$$R''p = Ap''$$

Egy körforgásba állitva, kapjuk a következő képet:

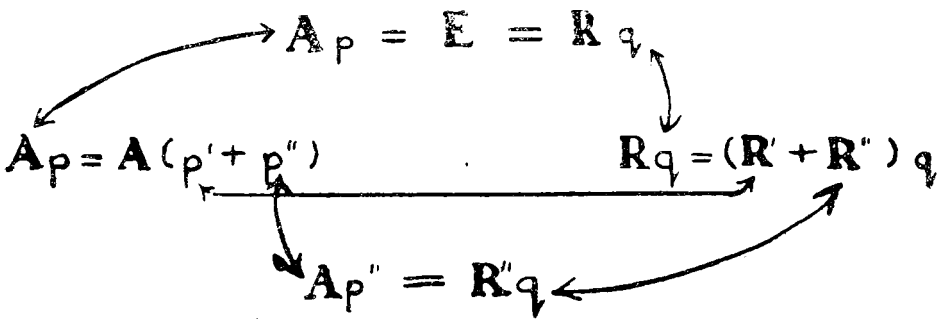

Az *Rq* piac a termelési szolgálatok, az *Ap'' = R''q* piac a termelési javak s az *Ap* piac a fogyasztási javak piacát jelenti. Ez a *stacioner nemzetgazdaság* rendszere.

Ha innen a progressziv gazdaságra akarunk áttérni, akkor fel kell tennünk, hogy a szerzett jövedelmek nem mind fogyasztatnak el, hanem egyrészük megtakarittatik s ép a

megtakaritásból szerzett uj tőke az, amely a haladást szolgálja. Ez esetben tehát Ap egy részére, mondjuk $(A'' + A'')$ p-ről $A'p$-re csökken s az uj egyensulyképlet lesz

$$A'p + S = E$$

ahol S a megtakaritások összegét jelzi és érték szerint $A''p$-vel egyenlő.

Mihelyt azonban a gazdaság berendezkedik arra, hogy $A'p = E—S$, akkor az $(R' + R')\ q = E$ egyenlőségnek is meg kell szünnie, mert a termelési szolgálatok egyrészét az S-sel vásárlandó uj termelési javak előállitására kell forditani, vagyis feltehető, hogy az R most már három részre oszlik

$$Rq = (R' + R'' + R''')q$$

ahol R''' az uj termelési javak előállitására felhasznált termelési szolgálatok összegét jelzi s emellett lesz

$$(R' + R'')\ q = A'p$$

ami egyben azt is jelenti, hogy most már

$$(R — R''')\ q = A'p$$

és hogy a progressziv egyensuly meglegyen, nem elég, ha

$$R'q = A'p'$$
$$R''q = A'p''$$

hanem az is kell, hogy

$$R'''q = S$$

legyen, mely esetben a körforgás a következő képet fogja nyerni:

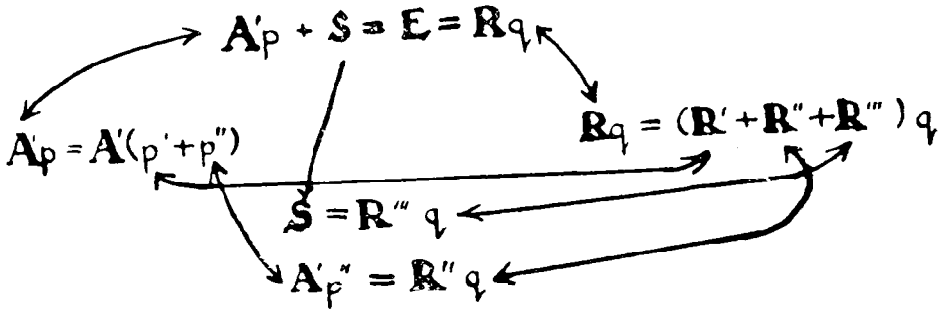

Az Rq piac most is a termelési szolgálatok, az $A'p$ piac most a fogyasztási javak piaca, viszont a termelési javak piacára már az

$$A'p'' + S = (R'' + R''')q$$

jellemző. Ha mindezek az egyenlőségek fennállanak, akkor a nemzetgazdaság *progressziv* egyensulyban van, amelyet a szukcessziv helyzetek egyensulyának fő eseteként is tekinthetünk.

Az Egyesült Államok gazdasági dinamikájából vett statisztikai példával jelképezhetjük egy progressziv gazdaság

szukcessziv egyensulyhelyzeteit. Az Egyesült Államokban az évi megtakarítást a jövedelem $^1/_7$-ére becsülik.[4] A pénzbeli jövedelem volt 1923—1928 közt a feltételezett megtakarítással és fogyasztással (milliárd dollárokban):[5]

Év	Jövedelem (Rq)	Megtakaritás (S)	Fogyasztás (A'q)
1923	67·1	9·6	57·5
1924	69·6	9·9	59·7
1925	74·3	10·6	63·7
1926	77·7	11·1	66·6
1927	80·4	11·5	68·9
1928	81·0	11·6	69·4

A felvett időszak két nagy depresszió, 1920/22 és 1929/32 közé esik, de azért nem volt mentes „minor" konjunkturaciklusoktól, amit az Egyesült Államok nagybani árindexének alakulása igazol, mely szerint ugy a kezdő árszinvonaltól (0, —2, + 3, —1, —5, —3) mint évről-évre (0, —2, + 5, —4, —4, + 2) mérsékelt kilengések mutatkoztak mindkét irányban:

Év	Nagybani árindex		Jövedelem
	1913 = 100	1923 = 100	1923 = 100
1923	144	100	100
1924	141	98	104
1925	148	103	111
1926	143	99	116
1927	137	95	120
1928	140	97	121

Adott példánk tehát ideáltipikus esetnek bizonyára nem szolgálhat, de azért reáltipusnak még igen jól megfelel.[6]

Az egyensulyhelyzetek e jellemzése segitségével áttérhetünk arra a kérdésre, hogy milyen lehet az egyensuly megzavarása. A számos lehetséges eset közül *Keynes* egyetlenegyet emel ki s tesz az ő dinamikájában általános esetté.[7]

Keynes a nemzeti jövedelmet *(E)* mint szerzeményt két részre bontja. Az egyik rész a fogyasztási javak előállitásából,

[4] W. C. Mitchell: Der Konjunkturzyklus, 1931. S. 144 - 145.

[5] U. o. 133 l.

[6] Az Egyesült Államokhoz világgazdaságilag leginkább hasonlitható Angliában a nagybani árindex sokkal nagyobb kilengéseket mutatott ez időszak alatt és pedig a kezdő árszinvonaltól: 0, +12, +8 —4, —8, —11, évről-évre: 0, +12, —4, —12, —4, —3. Az Egyesült Államok 1922 évi árindex 139, az 1929 évi pedig 138, ugyhogy 1923-ra mint bázisévre vonatkoztatva ezek értéke is csak 97, illetve 96.

[7] A Treatise on Money. 1930. Vol. I. pp. 135—138.

a másik uj beruházást jelentő termelési javak előállitásából, ered. Az utóbbit I'-vel, az előbbit csupán mint $(E—I')$-t jelzi. Ezek a *Walras*-féle elméletre alkalmazott fenti jelzéseinkhez képest annyit jelentenek, hogy

$$(E—I') = (R' + R'')q$$
$$I' = R'''q$$

Keynes jelzi a termelés egész mennyiségét is O-val, mely fogyasztási javakra $(R$, mely természetesen nem azonos a mi eddigi R-ünkkel)[8] és uj termelési javakra (C) bomlik. Ehhez képest a termelés költségeinek a keletkezett jövedelmekkel való egyenlőségét a következő egyenletek jelzik:

$$\frac{E}{O}R = (E—I')$$
$$\frac{E}{O}C = I'$$

Másik oldalról a jövedelmek mint költségek két részre bomlanak, fogyasztási kiadásokra és megtakaritásra, mikor is az utóbbi S-sel, az előbbi pedig csupán $(E—S)$-sel van *Keynes*nél jelezve. A *Walras*-féle elmélethez viszonyitva tehát

$$(E—S) = A'p$$
$$S = S$$

Keynes ugy a fogyasztást, mint a megtakaritást a fogyasztási és termelési javak árával és költségeivel is szembeállitja s mivel az előbbiek árának indexeképpen P, az utóbbiaké gyanánt P' szerepel, a következőket kapja:

$$(E—S) = PR \gtreqless (E—I')$$
$$S \gtreqless P'C \gtreqless I'$$

Továbbá megkülönböztetve a megtakaritástól (S), valamint az uj termelési javak termelési költségétől $(\frac{E}{O}C)$, — ami az ezeket termelők jövedelmével (I') egyenlő — a befektetések összegét (I), felteszi, hogy minden esetben ez az utóbbi szabja meg az uj termelési javak árát, tehát

$$I = P'C$$
$$S \gtreqless I \gtreqless I'$$

[8] Az R két értelme közti különbség tehát az, hogy előző értelmezésünk szerint R a termelési szolgálatok mennyisége, mig utóbbi értelmezésünk szerint a fogyasztási javak mennyiségét jelenti. Az előbbi *Cassel* jelzése a *Walras*-féle rendszerre, az utóbbi *Keynesé*, fogalmilag szintén a *Walras*-féle rendszerben.

A *Keynes* által a *Walras*-féle rendszerbe bevitt dinamikus elem tehát abban van, hogy az uj termelési javakba való befektetés eltérhet a megtakaritások összegétől, melynek pedig a befektetések mérvét meg kellene határoznia, de egyben eltérhet a befektetés az uj termelési javak termelési költségeitől is. Ez eltérés pedig ugy adódik, hogy a bankok nagyobb vagy kisebb hiteleket adnak befektetésre, mint amekkora a rájuk bizott megtakaritások összege.

A *Keynes*-féle körforgás igy ábrázolható:

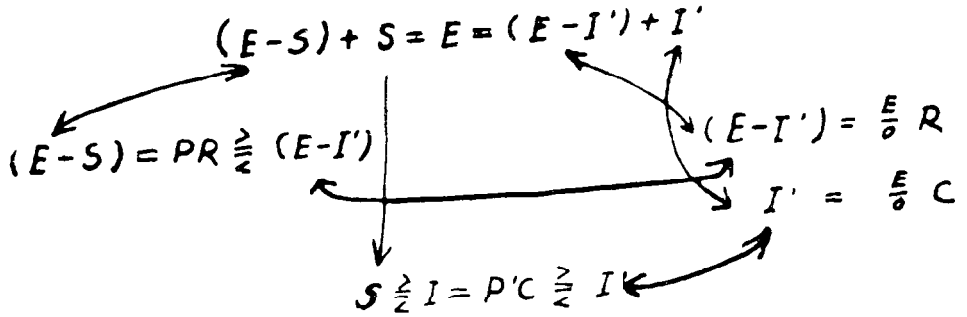

Ha a *Keynes*-féle sémába belevisszük a fentebb emlitett s a termelési javakra vonatkozó megkülönböztetésünket, akkor az $(E—S)=PR$ piacból külön kell választani az $I=P'C$ piac kiegészitésére azt a részt, ami a fogyasztási javak árából közvetve termelési javak előállitására esik, tehát az $A'p'' = R''q$ relációt, mely esetben a C megnő egy, mondjuk, C' mennyiséggel[9] s az I-hez hozzáadandó az $(E—S)$ egy hányada, mondjuk $(E—S)'$, ami $= A'p''$. A termelési javak piacának képe tehát lenne

$$I + (E—S)' = P'(C + C')$$

ahol $(E—S)' = P'C'$. Az egyensuly megbomlásának esetei pedig lennének

$$(E—S)' \gtrless (E—I')'$$

$$S \gtrless I \gtrless I'$$

ahol $(E—I')' = R''q$, előző jelzéseinkhez viszonyitva. De ebből mindjárt kitünik, hogy az egyensuly megzavarásának nem egyetlen esete, ha a bankok aktive beavatkoznak, mert az $(E—S)' = (E—I')'$ reláció megzavarásához nem szükséges a bankok közbelépése, hanem az a vállalkozók spontán elhatározásából is létrejöhet, például ha leépitik vagy más irányban átépitik a termelésüket, hacsak az $(E—I')'$ összeg keretén belül maradnak.

Ebből egyuttal kitünik az is, hogy egy általános árszinvonal, amely csak a megtakaritásokból vásárolható uj terme-

[9] Amellett még azt is fel kell tenni, hogy $C' > C$. Lasd Mitchell: Op. cit p. 95.

lési javakat veszi figyelembe, de a régi termelési javak pótlásául szolgáló javakat nem, hiányos s igy Π vel, mint általános árindexszel

$$\Pi(O + C') = PR + P'(C + C')$$

volna reális, nem pedig

$$\Pi O = PR + P'C$$

mint ahogy *Keynes*nél tényleg szerepel s a termelési javak árszinvonala nem lehetne

$$P' = \frac{E}{O} + \frac{I—I'}{C}$$

mint *Keynes* két képletéből

$$\Pi = \frac{E}{O} + \frac{I—S}{O}$$

$$P = \frac{E}{O} + \frac{I'—S}{R}$$

következnék, hanem csakis

$$P' = \frac{E}{O} \cdot \frac{C}{C+C'} + \frac{I—I'}{C+C'} + \frac{(E—S)'}{C+C'}$$

Ettől függetlenül is kétségtelen, hogy *Keynes*nek a piacokra adott sommás meghatározása igen megtévesztő és csak igy érthető meg az is, hogy *Keynes* az egyensuly feltételéül elégnek vélte, ha

$$S = I = I'$$

vagyis csak a bankok lennének abban a helyzetben, hogy a kamatláb helytelen megállapitása folytán nem kellőképpen szabályozott hitelnyujtással az egyensulyi helyzetet konjunkturálisan megbontsák. Ezzel szemben rá kell mutatni arra, amit már korább emlitettünk, hogy $A'p$ és $(R'+R'')q$ egyenlő *megoszlása* szintén elengedhetetlen feltétele az egyensulyi helyzetnek s ennek megléte a bankok hitelpolitikájától független. Hogy e megoszlás alatt mit kell érteni, azt egy megkonstruált példán később be fogjuk mutatni, stacioner egyensuly feltételezése mellett. *Keynes* ezzel szemben a megoszlás problémáját tudatosan mellőzi, amint kitünik abból a megjegyzéséből, hogy őt csak az „aggregate" profit érdekli.[10] Mintha az egyik termelési ág nyeresége kiegyenlithetné a másik termelési ág veszteségét s ha a kettő számszerüen egyenlő lenne, a nemzetgazdaság egyensulyhelyzete nem volna megzavarva!

Mi most már a tőke szerepe az egyensulyi helyzetben? Természetesen különbséget kell tennünk aszerint, hogy milyen

[10] Op. cit. Vol. I. p. 152.

egyensulyról van szó. Általában egy nemzetgazdaság tőkéje K, is állótőkére; K_f, és forgó tőkére K_z, bomlik szét, vagyis

$$K = K_f + K_z$$

Ez a tőke azonban egyidejüleg részben általános költségek (Generalkosten, supplementary costs), C_g, részben pedig különös költségek (Spezialkosten, prime costs), C_s, fedezésére szolgál

$$K = C_g + C_s$$

Az általános költségekre jellemző, hogy egy termelési időszakban csak egy hányada, mondjuk $1/m$ forog, mig a különös költségek teljes egészükben jelentkeznek a forgalomban

$$K_z = \frac{1}{m} C_g + C_s$$

Ezek a költségek egy év folyamán többször megismétlődnek, mikor is a többszörös, t', a forgó tőke forgásainak számát jelzi s az évi összköltség, $C_{t'}$, igy lesz

$$C_{t'} = \frac{t'}{m} C_g + t' C_s$$

Az évi összköltségnek kétféle értelmezést adhatunk. Az egyik szerint ez az összköltség egyenlő az egész fizetési forgalommal *(T)*, mely esetben a forgótőke többszöröse, t', a forgótőke összes évi forgásainak átlagos számát jelzi

$$C_{t'} = t' K_z$$
$$= T$$

Az Egyesült Államok fizetési forgalma az 1922. évben kb. 639 milliárd dollárt tett ki. Ha a forgótőkét az alább kifejtettek szerint 53 milliárdra becsüljük, a t' értéke 12.1. Az évi fizetési forgalomban az egyes költségelemek többszörösen előfordulnak, ahogy például a buza termelői ára megismétlődik a buza kereskedői árában, a malom lisztárában s a pék kenyérárában, tehát négyszeresen jelentkezik egy év alatt. Ha a költségelemek többszörös számitását el akarjuk kerülni, az évi összköltségnek egy olyan értelmezését kell elfogadnunk, amely a nemzeti jövedelem összegével egyenlő, ugy amint *Keynes*nél $\frac{E}{O} R + \frac{E}{O} C = E$ volt, tehát

$$C_{t''} = t'' K_z$$
$$= E$$

A t'' értékére nézve nehány hozzávetőleges becslést ismerünk. *Robertson* egy $1/t''$-nek megfelelő értéket 1926-ban Angliára vonatkozólag $^3/_4$-nek tételezett fel,[11] de már 1928-ban ugy Angliára, mint az Egyesült Államokra vonatkozólag $^1/_2$-re becsülte,[12] vagyis a t'' értéke 1.3—2 közé esnék. *Keynes* szerint

ez az $^1/_{t''}$ Angliára vonatkozólag 40—50% körül lenne,[13] tehát a t'' értéke 2—2.5 volna. A t'' értéke természetesen attól függ, hogy a K_z-nek milyen értéket tulajdonitunk. Ha *Robertson* feltevéséből indulunk ki s az ő képleteire *Pigou*nak Angliára vonatkoztatható adatait alkalmazzuk,[14] 3600 millió font nemzeti jövedelemmel szemben egyszer 2700, másszor 1800 millió fontot kapunk az angol „circulating capital" nagysága gyanánt. *Keynes* Angliára vonatkozólag 4000 millió fontos nemzeti jövedelemmel szemben 1500—2000 millió fontra becsüli az angol „working capital"-t. Az Egyesült Államokra vonatkozólag pedig kiindul az 1922. évi vagyoncenzusból, amelyben az állandó árukészletet 36 milliárd dollárra becsülte, ezt szembe állitja egy 70 milliárd dolláros nemzeti jövedelemmel s azt mondja, hogy az Egyesült Államok nemzeti jövedelme kb. kétszerese a „working capital"-nak. Nézetünk szerint a forgótőke nagysága nem itélhető meg egyedül az árukészletből, hanem ugyanugy, ahogy egy magánvállalat a pénztári készletét és folyószámlabetéteit a forgótőkéjéhez számitja, a nemzeti forgótőkéhez is hozzászámitandó a vállalatok állandó rendelkezésére álló fizetési eszközök mennyisége. Az Egyesült Államok fizetési eszközei 1922-ben 24.14 milliárd dollárt tettek ki[15] s igy a forgótőkének 36—60 milliárd dollár közé eső összegnek kellett lennie. *Keynes*nek egy „guess"-éhez képest a 24 milliárdnak kb. $^7/_{10}$-e állana a vállalatok állandó rendelkezésére[16] s igy a forgótőkét 53 milliárdra kellene becsülni. Ha ezt az összeget egybevetjük az 1922. évi pénzbeli nemzeti jövedelemmel, mely 59 milliárdot tett ki,[17] azt találjuk, hogy a t'' értéke 1-től számottevően el nem térhetett. Az $^{59}/_{53}$ értékének megfelelően 1.113-at kapunk. Ha ellenben *King* becsléséből indulunk ki, aki szerint 1922-ben az Egyesült Államok naturális és pénzbeli jövedelme együttesen 70.3 milliárd dollár volt,[18] akkor a t'' értéke 1—1.5 közé esnék. A $^{70.3}/_{53}$ értékének megfelelően 1·326 jön ki. Mindenesetre itt még egy kellően nem tisztázott kérdéssel állunk szemben, amelynél kevésbbé az a fontos, hogy a jövedelemnek és forgótőkének mi a pontos számbeli aránya, mint inkább az, hogy mi a két mennyiség funkcionális összefüggése. Ebből a szempontból is fontos azonban, hogy a forgótőkébe milyen elemeket veszünk fel és milyeneket hagyunk figyelmen kivül.

[11] Banking Policy and the Price Level. 1926., pp. 58—59.

[12] Theories of Banking Policy. Economica. 1928. p. 138.

[13] Op. cit. Vol. II. pp. 106—107.

[14] Industrial Fluctuations. 1929. pp. 153—154. L. Eine pseudoexakte Geldtheorie c. cikkemet is. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 135. Bd. S. 656—702.

[15] Mitchell: Op. cit. p. 119, 121.

[16] Op. cit. Vol. II. pp. 37—38.

[17] Mitchell: Op. cit. p. 133.

[18] Mitchell: Op. cit. p. 88.

Ebben az összefüggésben csak a forgótőke viszonya jut kifejezésre a nemzeti jövedelemhez. Felvetődik a kérdés, hogy hogy viszonylik az egész tőke az egész jövedelemhez. Természetesen a tőkét elsősorban a tőkejövedelemhez kell viszonyba állitani. Stacioner egyensuly mellett, ha az évi tőkejövedelmet R_k q_k-val jelezzük s a kamatláb q_k, a jövőbeli jövedelmek tőkésitésének szokásos szabályai szerint n évre a következőt kapjuk, az n év végén a stacioner egyensuly kivánalmainak megfelelő likvidációs értékkel:[19]

$$K = \frac{R_k q_k}{1+q_k} + \frac{R_k q_k}{(1+q_k)^2} + \cdots + \frac{R_k q_k}{(1+q_k)^n} + \frac{K}{(1+q_k)^n}$$

$$= R_k q_k \frac{1+(1+q_k)^n}{q_k} \cdot \frac{1}{1+\frac{1}{(1+q_k)^n}}$$

$$= R_k$$

A stacioner egyensuly megkövetelte likvidációs értékkel tehát az időmomentum a tőkemeghatározásból automatikusan kikapcsolódik, vagyis másszóval teljesen közömbös, hogy az n rövid vagy hosszu időszakot jelez-e. Már a dinamikus gazdaságban a tőkésités nem megy tul a formula első alakján, vagyis

$$K = \frac{(R_k q_k)^{(1)}}{1+q_k} + \frac{(R_k q_k)^{(2)}}{(1+q_k)^2} + \cdots + \frac{(R_k q_k)^{(n)}}{(1+q_k)^n} + \frac{K^{(n)}}{(1+q_k)^n}$$

mert sem az R_k q_k évenkinti egyenlősége, sem a likvidációs értéknek nagysága nincs garantálva. Progressziv gazdaságban a tőkésités mindakét alakot felöltheti, aszerint, hogy melyik állapothoz, a stacioner vagy dinamikus állapothoz áll-e közelebb. A stacioner formula alapján a tőke és jövedelem szukcessziv képletei igy alakulnának:

$$K_o = R_{ko} \qquad E_o = t''_o K_{zo}$$

$$K_o + S_o = K_1 \qquad E_1 = t''_o \left(\frac{K_{zo}}{K_o} S_o + K_{zo}\right)$$

$$= R_{k1} \qquad = t''_o K_{z1}$$

$$K_1 + S_1 = K_2 \qquad E_2 = t''_o \left(\frac{K_{zo}}{K_o} S_1 + K_{z1}\right)$$

$$= R_{k2} \qquad = t''_o K_{z2}$$

$$\vdots \qquad \vdots$$

E képletekből következik, hogy

$$E_1 = \left(1 + \frac{S_o}{K_o}\right) E_o$$

$$E_2 = \left(1 + \frac{S_1}{K_1}\right) E_1$$

$$\vdots$$

Az évi megtakaritás egy hányada a forgótőkét növeli s a megnövekedett forgótőkéből megközelitő következtetést lehet

[19] Schmalenbach: Finanzierungen. 1928. S. 30—31.

vonni a jövedelem alakulására. Az Egyesült Államoknak e képletek alapján becsült nemzeti jövedelme a tényleges jövedelemmel szemben 1924—1927 közt igy alakul (milliárd dollárokban):

Év	Tényleges jövedelem	Becsült jövedelem	Az utóbbi több	Az utóbbi kevesebb
1924	69·6	70·5	0·9	—
1925	74·3	73·0	—	1·3
1926	77·7	78·0	0·3	—
1927	80·4	81·6	1·2	—

Ha nem is kivánunk még az aránylag csekély eltérésnél fogva sem becslésünknek tulzott jelentőséget tulajdonitani, mégis azt tartjuk, hogy a forgótőke nagysága és az évi jövedelem alakulása között szerves összefüggésnek kell lenni. Ez az összefüggés talán szorosabb is, mint az egész tőkének a jövedelemhez való viszonya.

Az egész tőkének az egész jövedelemhez való számszerü viszonya nehezen állapitható meg azért, mert általában a nemzeti vagyont szokás a nemzeti jövedelemmel összehasonlitani, már pedig a nemzeti vagyon a szokásos becslésmód szerint részben többet, részben kevesebbet foglal magában, mint a nemzeti tőkét. Az Egyesült Államok 1922. évi vagyoncenzusának adatai szerint a 321 milliárd dollárt kitevő nemzeti vagyon a következőképpen csoportositható:[20]

13%	fogyasztási vagyon	42	milliárd $
35%	földérték	112	„ „
41%	állótőke	131	„ „
11%	forgótőke	36	„ „

Ezeket az összegeket azonban nézetünk szerint ki kell egésziteni a forgalomban levő pénzmennyiséggel, 24.14 milliárd, kereken 24 milliárd dollárral. Ha a korább emlitettek szerint ez összeg háromtizedéről feltételezzük, hogy az állandóan a fogyasztók pénzkészletét alkotja, akkor a fogyasztási vagyont 7 milliárddal kell növelni, mig a többi 17 milliárd a forgótőkéhez számitandó hozzá. Tehát lesz:

	nemzeti vagyon és pénzérték	345	milliárd	$
ebből	14·2% fogyasztási vagyon	49	„	„
„	32·5% földérték	112	„	„
„	38% állótőke	131	„	„
„	15·3% forgótőke	53	„	„

A két utóbbi tétel összege szerint a nemzeti tőke 184 milliárdot tenne ki, melyből 70.6% esnék az álló és 29.4% a forgó-

[20] Mitchell: Op. cit. p. 94.

tőkére. Meg kell jegyezni, hogy az állótőke feltünően magas arányszáma onnan ered, hogy ebben a lakóházak és a földjavitások is bentfoglaltatnak. Már az iparvállalatokra korlátozva sokkal alacsonyabb arányszámot kellene felvenni, amint egy német statisztikai felvételből[21] következtethető, mely szerint a viz-, gáz- és elektromosmüveknél találták az állótőke legmagasabb arányszámát s ez is csak 75.8% volt, mig a többi iparnál ez a szám fokozatosan esett egészen a bőr- és cipőiparnál talált 22.7%-ig.

Másrészről az Egyesült Államok 1922. évi nemzeti jövedelme a következő elvek szerint volna csoportokba osztható. Az Egyesült Államok pénzbeli jövedelmének 64%-át számitják munkabérjövedelemnek.[22] A munka- és tőkejövedelem megoszlása tekintetében ugyanezt a 64 : 36-os arányt találta Henry Clay Angliára vonatkozólag is.[23] Az Egyesült Államok 1922. évi naturális és pénzbeli jövedelmének *King* becslése szerinti együttes összegéből is 64%-ot veszünk tehát munkabérnek. A földjáradék különválasztására nincs más alapunk, mint a vagyoncenzus földértékszáma. Ebből kiindulva a nemzeti jövedelem 8%-át vesszük földjáradéknak, mig a megmaradó 28% tőkekamat és vállalkozói nyereség lenne. Tehát

		nemzeti jövedelem	70·3	milliárd	$
ebből	64%	munkabér	45	„	„
„	8%	földjáradék	5·6	„	„
„	28%	tőkekamat és vállalkozói nyereség	19·7	„	„

E számadatok segitségével megkisérelhetjük a tőke- és jövedelemösszegek szembeállitását:

296 milliárd tőke- és földértéknek a 70·3 milliárd jövedelem 23·8%-a
296 „ „ „ „ „ 25·3 „ tőke- és földjövedelem 8·6%-a
184 „ tőkének „ 19·7 „ tőkejövedelem 10·7%-a

Az $\frac{S}{K}$ képlet értéke 1922—1928 között: 4·57, 4·99, 4·92, 5·00, 5·00 4·92. 4·73%.

Felesleges hangsulyoznunk, hogy fenti számitásaink csak első megközelités jellegével birhatnak, mely a rendelkezésünkre nem álló részletesebb adatok segitségével jobb megközelitésig is fejleszthető volna.

Az Egyesült Államok erősen megközelitik egy zárt gazdaság ideálját, mert nemzetközi fizetési forgalmuk (1922-ben 12.8 milliárd dollár) az egész fizetési forgalomnak (1922-ben

[21] Isaac: Der Industriebetrieb. 1930. S. 54.
[22] Mitchell: Op. cit. p. 133.
[23] Reichtumsverteilung und sozialökonomische Forschung in England. Brentano Festgabe. 1925. II. Bd. S. 105—106.

639 milliárd dollár) csak mintegy 2%-a.[24] Mint alább kimutatjuk, ez az arányszám 1923—1927 közt is 1·9—2·0%.

Még az Egyesült Államok esetében sem, melyek pedig a legtöbb lényeges részletre kiterjedő és a legnagyobb megbízhatóságra számot tartó statisztikákkal rendelkeznek, lehetséges megrajzolni egy gazdasági egyensulyhelyzetet, ugy, amint azt egy teljességre törekvő elméleti szemlélet megkövetelné. Nem is beszélünk az adatok dinamikus voltából származó nehézségekről, amelyek külön bonyodalmakat okoznak. De az adatok szétágazása megnehezíti az összevonást s az elméleti igényekkel összevetett adatok számos hézagot tüntetnek fel. Azért, amikor tovább akarunk jutni, a gazdasági egyensuly megkivánta legáltalánosabb összefüggések megrajzolása tekintetében is kénytelenek vagyunk fiktiv adatokat alkalmazni.

Egy korábbi dolgozatomban,[25] amelynek adatai nem tarthattak statisztikai igazolásra igényt, egy stacioner gazdaság ideáltipikus összefüggéseit foglaltam össze, amelyeket más összeállitásban alább felsorolok, csupán azért, hogy egynehány olyan összefüggést ki lehessen emelni, amely máskép szemléletessé alig tehető.

Kiindulunk egy nemzeti *jövedelemmegoszlásból*. Ezt foglalja magában az első táblázat (a pénzegység megválasztásának nem tulajdonitunk jelentőséget):

Jövedelem-csoport	10 millió lakosból	Jövedelem-hányad	6 milliárd jövedelemből	Egy személyre esik
Felsőosztály	1 millió	40%	2·4 milliárd	2400
Középosztály	3 millió	40%	2·4 milliárd	800
Alsóosztály	6 millió	20%	1·2 milliárd	200
Összesen	10 millió	100%	6 milliárd	600

A kezdeti jövedelemmegosztásból levezetendő a *fogyasztás*. Ezt adja a második táblázat, amikor is a fogyasztást a három fő fogyasztási ágra (élelem, lakás, ruházat) korlátozzuk.

Jövedelem-csoport	6 milliárd jövedelemből	Élelem-hányad	U. a. millióban	Lakás-hányad	U. a. millióban	Ruházat-hányad	U. a. millióban
Felsőosztály	2·4 milliárd	30%	720	40%	960	30%	720
Középosztály	2·4 milliárd	50%	1200	30%	720	20%	480
Alsóosztály	1·2 milliárd	70%	840	20%	240	10%	120
Összesen	6 milliárd	—	2760	—	1920	—	1320

[24] Mitchell: Op. cit. p. 119, 121. — Société des Nations: Memorandum sur le Commerce International et sur les Balances des Paiements 1926—1928. Vol. II. 1930. p. 80. — Irving Fisher: The Purchasing Power of Money. 1922. p. 306, 485. — Lucien Brocard: Principes d'Économie Nationale et Internationale. Tome III. 1931. pp. 6—7.

[25] Die Casselsche Preistheorie. Zschr. f. d. ges. Stw. 1930. julius, 53—791.

A fogyasztás szükségleteinek megfelelően kell berendezni a *termelést*. Ezt adja a harmadik táblázat, ahol a termelést a hagyományos termelési tényezők (föld, munka, tőke) között bontjuk fel, hogy megkapjuk a földjáradék, munkabér, tőkenyereség összegét:

Fogyasztás-csoport	6 milliárd fogyasztásból	Föld-hányad	U. a. millióban	Munka-hányad	U. a. millióban	Tőke-hányad	U. a. millióban
Élelem	2760 millió	50%	1380	40%	1104	10%	276
Lakás	1920 millió	40%	768	10%	192	50%	960
Ruházat	1320 millió	10%	132	50%	660	40%	528
Összesen	6000 millió	—	2280	—	1956	—	1764

Ennek a termelési megoszlásnak el kell vezetnie az uj *jövedelemmegoszlás*hoz, amelynek, ha stacioner gazdaságot tételezünk fel, a kezdeti jövedelemmegoszlással meg kell egyeznie:

Termelés-csoport	6 milliárd termelésből	Felső-osztály hányada	U. a. millióban	Közép-osztály hányada	U. a. millióban	Alsó-osztály hányada	U. a. millióban
Föld	2280 millió	50%	1140	kb. 40%	918	kb. 10%	222
Munka	1956 millió	0%	—	50%	978	50%	978
Tőke	1764 millió	kb. 70%	1260	kb. 30%	504	0%	—
Összesen	6000 millió	—	2400	—	2400	—	1200

Mint látható, a végső megoszlás a kezdetivel egyezik s igy a nemzetgazdaság stacioner egyensulyban van. Ha bármelyik adatunkat megváltoztatjuk, vele változik az egész rendszer és igy figyelemmel kisérhetjük, hogy melyik eltolódás milyen visszahatásokat von maga után. Természetesen az adott összefüggés közelebb is vihető a valósághoz ujabb adatok bevezetésével, meglevők módositásával s csak e lehetőség tudatában lehet példánknak hasznát vennünk. Igy mindjárt a jövedelemcsoportok felállitásánál tekintetbe kell vennünk, hogy a szükségletek különbsége nemcsak a jövedelmek nagysága szerint alakul, hanem a lakóhely, foglalkozási ág, társadalmi állás, szellemi műveltség is lényeges szerepet játszanak. Eszerint mások a falusi földmüvelő népesség, a városi ipari munkásság, az önálló iparosok és kereskedők, a hivatalnokok és szabadfoglalkozásu egyének szükségletei. A három főfogyasztási ág kizárólagos figyelembevétele annál kevésbbé lehet kielégitő, mennél magasabb jövedelmi csoportra térünk át. Még az amerikai ipari munkás jövedelmének is 70—80%-a megy el ezekre a szükségletekre; már az angol középosztály jövedelmének

csak kb. 65%-a stb. A termelés több fokozatban, a termelési javak több rendjén át történik, ahogy a vetőmagból buza, a buzából liszt, a lisztből kenyér lesz. A szállitásnak és kereskedői közvetitésnek is lényeges szerepe van a „zárótermék" kialakulásában, ugyhogy az ár nagyobb hányada épp az elosztás költségeire eshetik. Ugy a fogyasztásban, mint a termelésben minden eltolódásra más visszahatás felel aszerint, hogy minő a szükséglet (kereslet) és fedezet (kinálat) elaszticitása. A buza mai világpiaci helyzetében jelentős szerepe volt annak, hogy a buzaár esése sem a fogyasztás kiterjesztésére, sem a termelés megszoritására nem vezetett, ,tehát ugy a kereslet mint a kinálat inelasztikusnak, az áralakulással szemben érzéketlennek bizonyult.

Az egyensuly feltételei táblázataink szerint: 1. a népesség száma, 2. a nemzeti jövedelem nagysága, 3 a társadalmi osztályok megoszlása, 4. a szükségletek alakulása az egyes társadalmi osztályok szerint, 5. a termelési tényezők részesedése a fogyasztási javak előállitásában, 6. a társadalmi osztályok részesedése a termelési tényezők hozadékában.

Az egyensuly megbontására nézve kiindulhatunk a fogyasztásból (pl. népszaporodás, szükségletek változása, takarékosság), vagy a termelésből (pl. technikai haladás, szervezeti fejlődés, termés alakulása); felvehetünk endogén vagy exogén (politikai, természeti) zavaróokokat; az eredmény lehet a régi egyensuly helyreállitása, valamint uj egyensuly keletkezése. A zavaróokok csoportositása tekintetében a leggyakrabban monetáris és nem monetáris okokat szokás megkülönböztetni, ami onnan ered, hogy erős hajlam mutatkozik abban az irányban, hogy a gazdasági helyzetváltozások elsősorban monetáris okokra vezettessenek vissza.

Táblázatainkban a fogyasztás megoszlása az *Ap*, a termelés megoszlása az *Rq* megoszlásáról tájékoztat s ezáltal valamelyes képet adhatunk arról, hogy amikor korább e megoszlásra hivatkoztunk, ez alatt mit akartunk érteni.

Ha a zárt nemzetgazdaságtól egy nemzetközi rendszerre térünk át, akkor különbséget kell tennünk a hitelező s az adós országok helyzete között, valamint aszerint, hogy az adott esetben a kikölcsönzés, vagy pedig a kamatfizetés és törlesztés-e a tulnyomó nemzetközi fizetés hitelezők és adósok között. *Keynes* tulságosan leegyszerüsiti a problémát, amikor azt tartja,[26] hogy egy hitelező ország nemzetközi gazdasági egyensulyban van, ha az általa *nyujtott* nemzetközi hitelekkel *(L)* egyenlő áruki-viteli vagy szolgálati (szállitási, közvetitési) többletre *(B)* tud szert tenni, illetve, hogy egy adós ország esetében a *felvett*

[26] Op. cit. Vol. I. p. 162–163, 213.

nemzetközi kölcsönöknek *(L)* az áru*be*hozatali vagy szolgálati többletet *(B)* fedezniök kell. Az egyensulyreláció tehát

$$L \gtrless B$$

Keynes ezen az alapon azt is kimutatni igyekszik, hogy a gazdaság belső és külső egyensulyának problémája egyszerüen kettéválasztható, holott egy nemzetközi rendszerben a belső egyensuly is a külső egyensuly részévé válik. *Keynes*nek saját feltevéseihez képest a megtakaritások és befektetések összegét két-két részre kellett volna választania imigyen:

$$S = S_1 + L$$
$$I = I_1 + B$$

amikor is *(I—S)* helyébe a belföldi befektetés és megtakaritás különbözete *(I_1—S_1)* csak akkor lett volna helyezhető, ha $L = B$. Mivel azonban *Keynes*

$$L = B + G$$

egyenlőségből indul ki, ahol *G* a különbözeti aranyküldeményeket jelenti és *S*-t *(S_1+L)* helyett *(S_1+L—G)*-vel azonositja, azt hiszi, hogy *(I—S)* akkor is helyettesithető *(I_1—S_1)*-el, ha $L \mp B$, holott ez esetben

$$(I—S) \gtrless (I_1—S_1)$$

Ugyanekkor $L \mp B$ dacára még azt is feltételezi *Keynes*, hogy

$$(I - I') = (I_1—I_1')$$

vagyis hogy az *összes* uj befektetések összege és az összes uj termelési javak termelési költsége közti különbözetből eredő *profit* kizárólag a *belföldi* uj befektetések összege és a belföldön felhasznált uj termelési javak termelési költsége közti különbözetből eredő *profittal* azonos, holott az $L \mp B$-ből szükségképpen egy külön profitnak kellene folynia és ehhez képest épp az ő feltevései alapján

$$(I—I') \gtrless (I_1—I_1')$$

volna logikus, aszerint, amint a profit pozitiv vagy negativ.

Keynes szétválasztási kisérletét teljesen elhibázottnak kell tartanunk, mert egy nemzetközi rendszerben nincs külön belső és külön külső egyensuly, amint ezt indirekte *Keynes* is kénytelen elismerni akkor, amikor a mesterségesen szembeállitott két egyensuly egymásrahatásáról beszél. Ha a belső egyensuly megbomlott, akkor a külső egyensulynak is meg *kell* bomlania; ha pedig a külső egyensuly megbomlik, a belső egyensuly is felborul. Ez áll mindaddig, amig az illető nemzetgazdaság egy nemzetközi rendszerhez tartozik; ez esetben tehát csak egy

egyensuly van, a belsőt is magában foglaló külső egyensuly. Ha pedig ez a nemzetgazdaság a nemzetközi rendszertől elszakad, akkor megint csak egy egyensuly van, a korábbi külső egyensuly részét alkotó belső egyensulytól *eltérő* belső egyensuly. Még ez a beállitás sem kielégitő azonban, mert még igy is azt lehetne hinni, hogy a nemzetközi egyensulyt legalább fogalmilag két egyensulyhelyzetre lehetne bontani, egy belsőre és egy külsőre, amelyeknek *egyidejüleg* meg kell lenniök. Azért egy zárt nemzetgazdaságból indulunk ki, amely egy nemzetközi rendszerbe belép. Ha ez a nemzetgazdaság belső egyensulyban volt, nemcsak *ez* a belső egyensulya bomlik meg a nemzetközi rendszerbe való belépés folytán, hanem a belső gazdaság ugy is változik meg, hogy ez a belső gazdaság most már *önmagában* egyensulyi helyzetben nincs is. És éppen azért, hogy a külső egyensuly létrejöhessen és fennállhasson, kell, hogy a belső gazdaság most már *önmagában* egyensulyi helyzetben ne is legyen. Egy nemzetközi rendszerben tehát egy a külső egyensulytól különválasztható s azzal egyidejüleg *önmagában meglevő* belső egyensuly nincsen, csak egy a nemzetközi rendszerből való kiválás utján *létrehozható* belső egyensuly képzelhető el, de akkor meg külső egyensuly nincsen.

Induljunk ki tehát a nemzetközi rendszerbe belépő zárt nemzetgazdaságból és első megközelitésként hagyjuk figyelmen kivül a nemzetközi tőkemozgalmakat. A gazdaság egyensulyhelyzete ebben az esetben is

$$A'p + S = Rq$$

marad, de az egyes tagok megoszlása jelentékenyen megváltozik. A jövedelemszerzés oldalán fellép az export fogyasztási javak ellenértéke. $R^{IV}q$, és az export termelési javak ellenértéke, $R^{V}q$, vagyis az exportjavak termelésére forditott termelési szolgálatok ellenértéke, mihez képest a termelési szolgálatok most már több részre oszlanak és pedig

$$Rq = (R' + R'' + R''' + R^{IV} + R^{V})q$$

Ugyanigy a jövedelemelköltés oldalán jelentkezik az import fogyasztási javak ellenértéke, $A'p'''$ s közvetve az import termelési javak ellenértéke, Ap'^{IV} ugyhogy a teljes fogyasztás lesz

$$A'p = A'(p' + p'' + p''' + p^{IV})$$

Végül a megtakaritás is két részre válik, egyik része, S', belföldi uj termelési javakba, másik része, S'', külföldi (importált) uj termelési javakba fektettetik

$$S = S' + S''$$

Eszerint a belföldön termelt fogyasztási javak ellenértéke $(R' + R^{IV})q$, a belföldön termelt termelési javak ellenértéke $(R'' + R''' + R^{V})q$, a belföldön fogyasztott fogyasztási javak ellenértéke $A'(p' + p'' + p''' + p^{IV})$, a belföldön fogyasztott termelési javak ellenértéke $A'(p'' + p^{IV}) + S$.

Másrészről a belföldi fogyasztási javak piacára érvényes

$$A'(p'+p'')=(R'+R'')q$$

a belföldi termelési javak piacára

$$A'p''+S'=(R''+R''')q$$

a belföldi javak (domestic goods) piacára tehát együttesen

$$A'(p'+p'')+S'=(R'+R''+R''')q$$

viszont a gazdaság nemzetközi piacára

$$A'(p'''+p^{IV})+S''=(R^{IV}+R^{V})\,q$$

Ha ebből le akarjuk vezetni a gazdaság teljes fogyasztási piacát, a következő egyensulyhelyzetet kaphatjuk:

$$A'(p'+p''+p'''+p^{IV})=(R'+R''+\frac{R^{IV}+R^{V}}{n})\,q$$

ahol *n* azt a hányadot jelzi, ami az exportjövedelemből fogyasztási javak importjára jut. A gazdaság teljes termelési piaca pedig lesz

$$A'(p''+p^{IV})+S=[R''+R'''+\frac{n-1}{n}(R^{IV}+R^{V})]q$$

Ezekből az összefüggésekből adódik, hogy a gazdasági egyensuly nemzetközi jelleget ölt s az *érték szerint* két részegyensulyra is bontható, egy belföldi vagy belső egyensulyra s egy külföldi vagy külső egyensulyra, de egyik sem tekinthető egyensulyi helyzetnek a másik részegyensuly hozzáképzelése nélkül. A két egyensuly ugyanis ugy *oszlik meg*, hogy egyik részegyensuly megoszlása sem garantálna egy egyensulyhelyzetet a másik részegyensuly megoszlásának hozzászámitása nélkül. Egy zárt nemzetgazdaság belső egyensulyhelyzete ugyanis

$$A'p+S=Rq$$

teljes és valóságos egyensulyhelyzetet jelez. Egy nemzetközi rendszerhez tartozó nemzetgazdaság belső egyensulyhelyzete ellenben

$$A'p+S-[A'(p'''+p^{IV})+S'']=Rq-[(R^{IV}+R^{V})q]$$

ami tehát a külső egyensulyhelyzettől, annak érték szerinti egyenlőségén kivül megfelelő megoszlásától is függő. Épp ebben jut kifejezésre a nemzeti autarkia feladása és a nemzetközi munkamegoszlás létrejötte. Csak nemzeti autarkia mellett lehet valóságos belső egyensulyhelyzetet teremteni. A nemzetközi munkamegoszlás a nemzeti autarkiát fogalmilag kizárja. Egy nemzetközi rendszerhez tartozás pedig nemzetközi munkamegoszlást von maga után, amikor is egy nemzetgazdaság teljes egyensulyhelyzete első megközelitésként

$$A'p+S=Rq$$

marad, de ennek, mint a fenti részletezésből kitünik, most már

nemzetközi értelme van. Ez egyensulyt egy körforgásba állitva, a következő képet kaphatjuk:

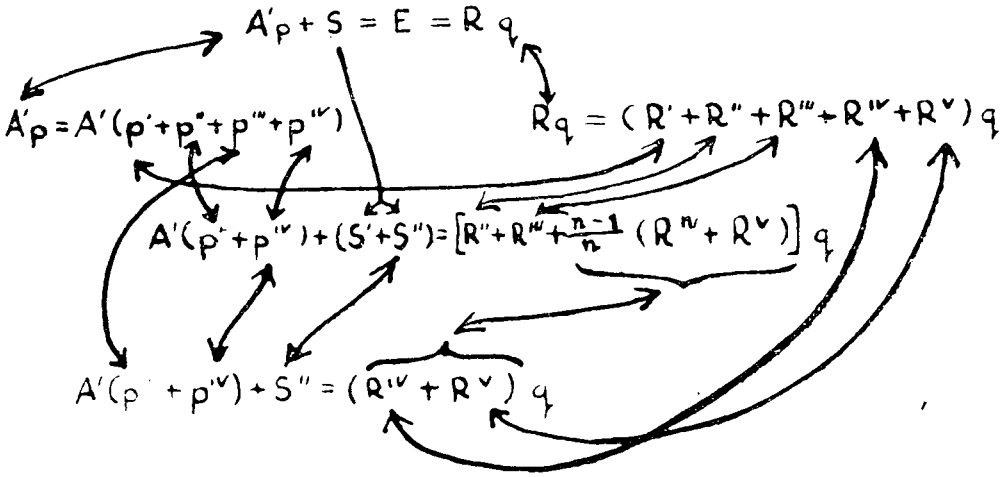

Második megközelitéssel figyelembe kell vennünk a nemzetközi forgalomnak azt a kiterjesztését, amelyet a nemzetközi hitelek, a nemzetközi tőkemozgalmak tesznek lehetővé. Ez más szóval azt jelenti, hogy be kell vezetnünk egyensulyképletünkbe a jövedelemköltés oldalán a külföldi kölcsönök összegét $(\pm L)$ s a jövedelemszerzés oldalán az ennek megfelelő nagyobb vagy kisebb fogyasztást és befektetést $(\pm B)$. Egész a legujabb időkig sok vita tárgya volt, hogy egy hitelező országnak aktiv vagy passziv s egy adós országnak passziv vagy aktiv-e a kereskedelmi mérlege. A háboru előtt a *hitelező* országokra tipikus volt, hogy a kereskedelmi mérlegük *passzivitással* zárult. A háboru után pedig 1927/28-ban, amikor Amerika kölcsönei árasztották el Európát, az *adós* országokra mutatkozott tipikusnak a kereskedelmi mérleg *passzivitása*. A jelenség egyszerü magyarázata abban áll, hogy amikor a hitelező országok kölcsönöznek, az adós országok kereskedelmi mérlegének kell passzivnak lennie. Viszont amikor az adós országok fizetnek, a hitelező országok kereskedelmi mérlegének kell passzivitással zárulnia. Ezért tartjuk szükségesnek, hogy különbséget tegyünk a hitelnyujtás és visszafizetés folyamatai között olyformán, hogy L és B jelentését csak a hitelező ország fizetései folyamatára korlátozzuk, mig az adós ország fizetései folyamatára l és b jeleket alkalmazunk.

A nemzetközi tőkemozgalom beiktatásához a hitelező országból kell kiindulnunk. Külföldi hitelnyujtás előtt a hitelező ország egyensulya

$$A'p + S = Rq$$

mely a hitelnyujtás folytán először megoszlásban változik meg. Ekkor ugyanis S és R már több részre bomlik szét és pedig lesz

$$S = S' + S'' + S'''$$
$$Rq = (R' + R'' + R''' + R^{IV} + R^{V} + R^{VI} + R^{VII})q$$

ahol S''' a külföldi hitelezés céljaira rendelkezésre álló megtakaritás, mig az e megtakaritásnak megfelelő export fogyasztási, illetve export termelési javak termelésére forditott termelési szolgálatok értéke $R^{VI}q$ és $R^{VII}q$. Ebből következik, hogy a hitelező ország esetében

$$S''' = L$$
$$(R^{VI}+R^{VII})q = B$$

és a *hitelező* ország egyensulya lesz a hitelnyujtás folytán

$$A'p + S - L = Rq - B$$

viszont az *adós* ország egyensulya

$$A'p + S + L = Rq + B$$

Az eredmény tehát az, hogy a hitelező ország évi jövedelmét ugyanannyival leszállitja, mint amennyivel az adós ország évi jövedelme emelkedik. Ám a kötelezettségi mérleg követelményeinek megfelelően ez a viszony a visszájára fordul az adós fizetési kötelezettségének beálltakor. Ez esetre az adós országnál lesz

$$S''' = l$$
$$(R^{VI}+R^{VII})q = b$$

és az *adós* ország egyensulya lesz a visszafizetéskor

$$A'p + S - l = Rq - b$$

viszont a *hitelező* országé

$$A'p + S + l = Rq + b$$

Tekintetbe véve pedig, hogy a két fizetési folyamat időben összeeshetik, általánosan a *hitelező* ország egyensulyi helyzete

$$A'p + S - (L-l) = Rq - (B-b)$$

az *adós* ország egyensulyi helyzete pedig

$$A'p + S + (L-l) = Rq + (B-b)$$

képlettel jelezhető. Ebben mindjárt kifejezésre jut a külföldi hitelnyujtás igazi természete: a rendeltetése az, hogy a hitelező országnak piacokat szerezzen, mert a hitelező ország végeredményben árukat és szolgálatokat hitelez, amint az adós ország is végeredményben csak árukkal és szolgálatokkal fizethet. A piacok szerzése tehát a visszafizetési kötelezettség folytán azt is jelenti, hogy a hitelező országnak egyben az adós ország számára piacokat is kell nyujtania, különben az adós ország a visszafizetésre képtelenné válik. A hitelezés fogalmilag inkább termelési javak exportjának, mig a visszafizetés fogalmilag inkább fogyasztási javak exportjának felel meg. A háboru utáni világgazdaság egyik tragikuma, hogy messzemenően nemzeti autarkiára beállitott országok (az Egyesült Államok

és Franciaország) politikai követelései (a háborus adósságok és a reparációk) zavarják meg a nemzetközi áruforgalmat, amely országoknál először is a külföldi hitelezésre indítékul szolgáló exporttörekvés aránylag csekély, másrészt az áru és szolgálat alakjában való fizetéssel szemben is idegenkedésnek kell mutatkoznia. A háboru előtti világgazdaság a szabadkereskedelmi Anglia központi hitelező pozíciójától elválaszthatatlan, amint e pozíció elveszte a háboru után egyértelmü lett a világgazdaság bomlásával.

Nézzük most már, hogy képleteink mi mindent jelentenek. Először is nyilvánvaló, hogy a *hitelező* ország nemzetközi piacának egyensulyi helyzete

$$A'(p'''+p^{IV}) + (S''+S''') - (L-l) = (R^{IV}+R^{V}+R^{VI}+R^{VII})q - (B-b)$$

vagy röviditve

$$A'(p'''+p^{IV}) + S''+l = (R^{IV}+R^{V})q + b$$

mig az *adós* ország nemzetközi piacának egyensulyi helyzete

$$A'(p'''+p^{IV}) + (S''+S''') + (L-l) = (R^{IV}+R^{V}+R^{VI}+R^{VII})q + (B-b)$$

vagy röviditve

$$A'(p'''+p^{IV}) + S'' + L = (R^{IV}+R^{V})q + B$$

amit nem lehet *(L—l)* és *(B—b)* értékszerinti egyenlőségére korlátozni, mert itt is megvan a két oldal egyenlő *megoszlásának* jelentősége, ha mindjárt ez a megoszlás harmadik országok bekapcsolódásával jelentékenyen bonyolódik.

Másodszor kétségtelen, hogy a belföldi beruházások összege, *I*, a *hitelező* országban az *L* és *l* aránya szerint kisebb vagy nagyobb lesz a megtakarítások összegénél, vagyis egyensulyi helyzetben

$$I = S - (L-l)$$

mig az adós országban a megtakarítások összegét az *L* és *l* aránya szerint meghaladja vagy el nem éri, vagyis egyensulyi helyzetben

$$I = S + (L-l)$$

Ezek az egyenlőségek kétségtelenül az általános egyensuly *egyik* feltételéül tekintendők, de nem egyedüli feltételei, mint ahogy *Keynes*nél a belső egyensuly egyedüli feltétele lenne az

$$I = S$$

képlet.

A nemzetközi piac egyensulyát a fizetési mérleg szerint nem a fenti csoportositásban szokás kifejezésre juttatni. Ha az *l* értelmét kiterjesztjük olyképpen, hogy az adós ország mindennemü tőkeexportját, illetve a hitelező ország mindennemü tőkeimportját jelezze, minek megfelelő kiterjesztett értelmet kell

akkor *b*-nek is tulajdonitani, akkor a *hitelező* ország nemzetközi piacának egyensulya

$$[A'(p'''+p^{IV})+S''+b]+L=[(R^{IV}+R^{V}+R^{VI}+R^{VII})q]+l$$

ahol a baloldali szögletes zárójel összege az áruk és szolgálatok importját, *L* a tőkeexportot, a jobboldali szögletes zárójel összege az áruk és szolgálatok exportját, végül *l* a tőkeimportot jelenti. Az *adós* országé pedig ugyanezzel a csoportositással

$$[A'(p'''+p^{IV})+S''+B]+l=[(R^{IV}+R^{V}+R^{VI}+R^{VII})q]+L$$

Itt természetesen *l* jelzi a tőkeexportot és *L* a tőkeimportot. Ebből a csoportositásból következik, hogy

$$(L—l)=(B—b)$$

ugy a hitelező, mint az adós országra nézve, amig csak egyensulyi helyzet áll fenn. Ez az egyenlőség azonban az egyensulyi helyzetnek *nem egyedüli* garanciája. Az egyszerüség kedvéért csak ez utóbbi egyenlőséget változtatjuk egyenlőtlenséggé, *Keynes* képletének analógiájára, a nemzetközi egyensulyhiány elemi esetéül

$$(L—l)—(B—b)=(G—g)$$

ahol *G*-vel az aranyexportot, *g*-vel az aranyimportot jelezzük, mint a fizetési mérleg egyensulyhiányát időlegesen kiegyenlitő tételeket. A *G* és *g* megkülönböztetését már azért is szükségesnek tartjuk, hogy ne essünk *Keynes* hibájába, aki *G*-t aranyexportnak véve, *(—G)*-t egyszerüen aranyimportnak nevezte,[27] holott adott gondolatmenetében csak az aranyexport értékének levonásba hozása lett volna helyén. Ha ugyanis feltesszük, hogy

$$L=B+G$$
$$B=L-G$$

a *G* nem lehet az első képletben mint + G aranyexport, a másodikban pedig mint — G aranyimport.

A nemzetközi fizetések egyensulyának jellemzéséül összeállitjuk alább az Egyesült Államok 1923—1928. évi fizetési mérlegének adatait, amelyekből kitünik, hogy ez idő alatt az aranyfizetések egyáltalán nem szolgáltak a fizetési mérleg egyenlegének puszta kiegyenlitése gyanánt. Az Egyesült Államok esete arra is jó példa, hogy egy hitelező ország egyensulyi helyzetét az aranymozgalmaknak nem kell szükségképpen megzavarniok. Már az adós ország esetében az aranyexport az ország belső fizetési forgalmának alapját ingatja meg. Tipikusan fel kell tételezni, hogy az aranyexport deflációs hitelpolitikára kényszeriti az exportáló országot, viszont az aranyimport

[27] Op. cit. Vol. I. p. 132. Miután az aranyexport, *G*, és aranyimport, *g*, egyidejüleg is jelentkezik, a *(G—g)* értéke „Gold Balance"-nek volna nevezhető.

inflációs hitelpolitikára serkentő momentum az importáló országban. Ez esetekben csak annál nyilvánvalóbb, hogy egy ország belső és külső gazdasági egyensulya egymástól elválaszthatatlan. A nemzetközi fizetési forgalmat három csoportba lehet osztani. Első csoportba helyezzük az áruk és szolgálatok forgalmát, második csoportba a tőke- és kamatforgalmat, harmadik csoportba az aranyfizetési forgalmat. Az Egyesült Államok nemzetközi fizetési forgalmának adatait ebben a hármas csoportositásban állitjuk össze. Adataink a népszövetség gyüjtötte összeállitásból valók.[28] Eszerint az 1923—1928. évi adatok milliárd dollárokban a következők:[29]

Export és import neme		1923		1924		1925		1926		1927		1928	
		Követelés	Tartozás	Követelés	Tartozás	Követelés	Tartozás	Követelés	Tartozás	Követelés	Tartozás	Követelés	Tartozás
Áruk és szolgálatok	exportja	4·914	—	5·413	—	5·701	—	5·668	—	5·755	—	6·015	—
	importja	—	5·331	—	5·220	—	5·869	—	6·110	—	5·911	—	5·959
	több	—	0·417	0·193	—	—	0·168	—	0·442	—	0·156	0·056	—
Tőkék és kamatok	importja	1·655	—	1·834	—	1·968	—	2·713	—	2·850	—	3·717	—
	exportja	—	0·948	—	1·720	—	1·970	—	2·221	—	2·641	—	4·121
	több	0·707	—	0·114	—	—	0·002	0·492	—	0·209	—	—	0·404
Arany	exportja	0·029	—	0·062	—	0·262	—	0·116	—	0·201	—	0·561	—
	importja	—	0·323	—	0·320	—	0·128	—	0·214	—	0·207	—	0·169
	több	—	0·294	—	0·258	0·134	—	—	0·098	—	0·006	0·392	—
Tévedések és kihagyások		0·004	—	—	0·049	0·036	—	0·048	—	—	0·047	—	0·044
Összesen		6·602	6·602	7·309	7·309	7·967	7·967	8·545	8·545	8·806	8·806	10·293	10·293

Ha ezeket az adatokat az

$$(L—l) — (B—b) = (G—g)$$

képletre akarjuk alkalmazni, a következő összeállitást kapjuk:

[28] Memorandum sur le Commerce International et sur les Balances des Paiements 1912—1926. Vol. I. 1927. p. 93. U. a. 1926—1928. Vol. II. 1930. pp. 78—81.

[29] Az 1922. évre ugyanezek az adatok a következők:

Export-import neme	Követelés	Tartozás
Áruk és szolgálatok	4·532	4·644
Tőkék és kamatok	1·845	1·442
Arany	0·037	0·275
Tévedések	—	0·053
Összesen	6·414	6·414

Év	L – l	B—b	(L—l) — (B—b)	G—g
1923	—0·707	—0·417	—0·290	—0·294
1924	—0·114	+0·193	—0·307	—0·258
1925	+0·002	—0·168	+0·170	+0·134
1926	—0·492	—0·442	—0·050	—0·098
1927	—0·209	—0·156	—0·053	—0·006
1928	+0·404	+0·056	+0·348	+0·392

A nemzetközi fizetési forgalomnak az effektiv aranyforgalom elég jelentékeny részét alkotta és pedig évenkint a következő százalékát:

1923	2·7
1924	2·6
1925	2·4
1926	1·9
1927	2·3
1928	3·5

Ugyanez idő alatt az áruforgalmi tétel fokozatosan csökkent (77·6, 72·7, 72·6, 68·9, 66·2, 58·2 %), viszont a tőkeforgalmi tétel fokozatosan nőtt (19·7, 24·3, 24·7, 28·9, 31·2, 38·1 %). Mint a fenti összeállitásból látható, számottevő tőke exporttöbblet csak 1928 folyamán mutatkozik az Egyesült Államok nemzetközi fizetési mérlegében. Másrészt, ha nem csupán a szigoru értelemben vett áruforgalomra korlátozzuk magunkat a kereskedelmi mérleg alakulásának megitélésénél, hanem a szolgálatokat is figyelembe vesszük, az Egyesült Államoknak ez a kiterjesztett értelemben vett kereskedelmi mérlege voltaképen rendszeresen importtöbblettel zárult. A fenti összeállitás szerint négy év importöbblete 1.183 milliárd dollár, viszont két év exporttöbblete csak 0·249 milliárd dollár.

A nemzetközi fizetési forgalom az Egyesült Államok fizetési forgalmának mindvégig csekély százalékát alkotta és pedig évenkint:

1923	1·9
1924	2·0
1925	2·0
1926	2·0
1927	1·9

A fizetési forgalom növekedésével (688, 715, 809, 858, 938 milliárd dollár) a nemzetközi fizetési forgalom (13·2, 14·6, 15·9, 17·0, 17·6 milliárd dollár) tehát lépést tartott.

A fizetési forgalom megvilágitásához hozzátartozik a fizetési eszközök mennyiségének a számbavétele. Az egyensulyban levő gazdaság alatt sem értünk nyugvó, hanem csakis mozgás-

ban levő gazdaságot. Épp ezért nem azonos a gazdasági egyensuly fogalma a fizikai statika egyensulyfogalmával. A gazdasági egyensulytól is elválaszthatatlan a gazdasági forgalom és e forgalomnak eszközei, a pénz- és hiteleszközök.

Ha a fizetési eszközök mennyiségét *M*-el jelöljük, ennek a fizetési forgalomhoz *(T)* való viszonya adva van a fizetési eszközök forgási sebességének *(v)* figyelembevételével, mely szerint

$$Mv = T$$

Ez nem más, mint a *Fisher*-féle képlet, a bázisévre vonatkoztatva, amikor az árindex = 1. Mivel az Egyesült Államokban 1922-ben M = 24·1 milliárd dollár és ugyanakkor T = 639 milliárd dollár volt, a v = 26·5.

A fizetési eszközök azonban nemcsak a fizetési forgalmat hozzák létre, hanem az évi pénzbeli jövedelmet *(E)* is, amelynek a fizetési forgalomhoz való viszonyát a költségszámitás szempontjából már emlitettük. A fizetési eszközöknek a pénzbeli jövedelemhez való viszonyában egy uj forgási sebességszám *(v')* jön létre, melynek figyelembevételével lesz

$$Mv' = E$$

Mivel az Egyesült Államokra nézve 1922-ben E = 59 milliárd dollár, adva van v' = 2·4.

Két legutóbbi képletünk segitségével kapjuk, hogy

$$\frac{v}{v'} E = T$$

A $\frac{V}{V'}$ értéke az előzőkkel szintén adva van és pedig jelöljük ezt a törtet *t*-vel, tehát t = 10·8. A fizetési forgalom elemzése szempontjából az egyik legfontosabb mennyiségnek tartjuk a *t* értékét, mert ez megmutatja, hogy egy gazdasági forgalomban az évi költségek átlag hányszorosan ismétlődnek. Kétségtelen, hogy a jövedelem összege már azzal megkétszereződik, hogy egyszer mint bevétel, egyszer pedig mint kiadás jelentkezik. De a *t* fenti értékéből következik, hogy a forgalom még ezenkivül is átlag kilencszer megtöbbszörözi egy év alatt az évi jövedelem összegét. Minél több közbenső piacot tudunk a jövedelembevétel *(Rq)* és jövedelemkiadás *(A'p + S)* piacai közé beiktatni, annál közelebb jutunk a teljes fizetési forgalomhoz. Mi az előzőkben a termelési szolgálatok és a fogyasztási javak piacai közé csak két piacot iktattunk be: a termelési javak piacát, amelyre nézve számszerü meghatározást nem tudtunk adni, mert a reprodukált termelési javak értékére nézve statisztikai adatunk nincs, s az export-importpiacot, amelyre nézve ily számszerü adatok már rendelkezésünkre állanak. Ez utóbbit illetően azonban mindjárt meg is kellett állapitanunk, hogy az legalább is az Egyesült Államok esetében aránylag alárendelt szerepet játszik.

A fizetési eszközök feladata a forgótőke *(K_z)* forgalmát is lebonyolitani, ugyhogy egy ujabb forgási sebességszám *(v″)* megfelelő beiktatásának is megvan a maga jól megokolható értelme, amihez képest

$$Mv'' = K_z$$

Ha a korábbiak szerint feltesszük, hogy 1922-ben az Egyesült Államokban $K_z = 53$ milliárd dollár, ebből következik, hogy $v'' = 2{\cdot}2$.

Ez utóbbi képletünk segitségével a forgótőkét ugy a fizetési forgalommal. mint a jövedelemmel kapcsolatba hozhatjuk, amikor is következő képleteket kapjuk:

$$\frac{v}{v''} K_z = T$$

$$\frac{v'}{v''} K_z = E$$

ahol $\frac{v}{v''} = t'$ és $\frac{v'}{v''} = t''$ korábbi jelzéseink szerint és 1922-ben az Egyesült Államokra nézve $t' = 12{\cdot}1$ és $t'' = 1{\cdot}113$.

A fizetési forgalomra jellemző adatok közül tehát a következőket hoztuk kapcsolatba: 1. a fizetési eszközök mennyiségét *(M)*, 2. a fizetési forgalmat *(T)*, 3. a nemzeti jövedelmet *(E)* és 4. a nemzeti forgótőkét *(K_z)*. Ezekhez hozzávehetjük a nemzetközi fizetési forgalmat *(T_i)*, mint számszerüleg ismert mennyiséget és összehasonlithatjuk, hogy az Egyesült Államokban 1923—1928 közt ezek a mennyiségek abszolut, valamint relativ számokban hogy alakultak.

Abszolut számokban az adatok a következők (milliárd dollárokban):[30]

Év	M	T	T_i	E	K_z
1923	25·8	688	13·2	67·1	55·5
1924	27·2	715	14·6	69·6	58·3
1925	29·7	809	15·9	74·3	61·2
1926	30·9	858	17·0	77·7	64·3
1927	31·4	938	17·6	80·4	67·6
1928	-------	-------	20·5	81·0	71·0

A fizetési eszközök mennyiségének meghatározásánál kénytelenek voltunk egyéb adat hiján abból kiindulni, hogy a bankokon kivül forgalomban levő pénzmennyiség összege az 1922. évivel egyezően 3.67 milliárd dollár. Az *M* és *T* 1928. évi értékére adatunk nincs. A forgótőkét korább adott képletünk segitségével, $E_1 = t''_0 \left(\frac{K_{z_0}}{K_0} S_0 + K_{z_0} \right)$, amelyből K_{z_0} a zárójellel egyenlő, becsültük fel.

[30] Mitchell: Op. cit. p. 119, 121, 133. — L. a 28. jegyzetet is.

Indexszámokban a következő képet kapjuk (1923 = 100):

Év	M	T	T_i	E	K_z
1923	100	100	100	100	100
1924	106	104	111	104	105
1925	115	118	120	111	110
1926	120	125	129	116	116
1927	122	136	133	120	122
1928	-------	-------	155	121	128

A progressziv gazdaságból folyó párhuzamos emelkedés tényének megállapitásán tulmenő megjegyzésekre ezek a táblázatok nem nyujtanak elegendő alapot. Ha 1922-t vettük volna bázisévnek, az 1923. évi indexek lettek volna:

M	T	T_i	E	K_z
107	108	103	114	105

Ez a tény egyedül elegendő arra, hogy a kvantitativ iram megitélése tekintetében óvatosságra intsen.

Forgási sebességszámainkat is kiszámitottuk az 1923—1928 közti időszakra és alább azokat is összeállitjuk, hogy lássuk, melyik sebességszámnak mekkora stabilitást tulajdonithatunk, legalább is az adott empirikus esetben. Távolabbmenő következtetésekre e sebességszámok tekintetében sem érezzük magunkat feljogositva, de azért e számok alakulása sem érdekesség, se tanulság nélkül nincsen. Adataink a következők:

Év	v	v′	v″	t	t′	t″
1923	26·7	2·7	2·2	10·3	12·4	1·21
1924	26·3	2·6	2·1	10·3	12·3	1·19
1925	27·3	2·5	2·1	10·9	13·3	1·21
1926	27·7	2·5	2·1	11·1	13·3	1·21
1927	29·9	2·6	2·2	11·6	13·9	1·19
1928	-------	-------	-------	-------	-------	1·14

Indexszámokban és a nagybani árindex *(P)* alakulásával összehasonlitva, a következő képet nyerjük:

Év	P	v	v′	v″	t	t′	t″
1923	100	100	100	100	100	100	100
1924	98	99	96	100	100	99	99
1925	103	102	94	96	106	107	100
1926	99	104	94	97	108	107	100
1927	95	112	96	100	113	112	98
1928	97	-------	-------	-------	-------	-------	94

Megállapitható, hogy a forgási sebesség v, és a tőle függő t, valamint t' értéke emelkedő irányzatot mutat. Ezzel szemben a és v' v'' közbenső elmélyülést tüntet fel. Végül a nagybani árindexszel legközelebbi rokonságot árul el a t'' alakulása. Példánk egy dinamikus tipusu progressziv gazdaságból lévén véve, természetesen nem felelhet meg egy stacionér tipusu progressziv gazdaság követelményeinek, mely szerint ugy az ár-indexnek, mint az összes sebességszámoknak változatlanoknak kellene maradniok. Az eltérések azonban, mint éppen fenti adatainkból láthatók, a stacionér tipustól oly csekélyek, hogy példánkat jó reáltipikus esetnek vehetjük.

A dinamikai egyensulyra való áttérésnél elsősorban az árváltozásokra kell figyelemmel lennünk, mert különböző évek jövedelmeit csakis mint reáljövedelmeket lehet egymással összehasonlitanunk. Másodszor számitásba jön, hogy a dinamika degressziv gazdaságokat is hoz létre és igy a progressziv gazdaságok szukcessziv egyensulyhelyzeteinek mintájára a degressziv gazdaságok szukcessziv egyensulyhelyzeteit is meg kellene szerkeszteni. Olykép kell ezt elképzelnünk, hogy amint egy progressziv gazdaság uj tőkék keletkezésével jön létre, egy degressziv gazdaságnak a meglevő tőkék elfogyasztásában kell megnyilvánulnia. Az évi jövedelem megnövekszik az elfogyasztásra itélt tőkével, akárcsak egy külföldi kölcsönnel, amelyet elfogyasztunk és nem fizetünk vissza. Ha a nemzet tőkéjét *(K)* egy megtartott *(K')* és egy elfogyasztásra szánt *(K'')* részre osztjuk, a tőke évről-évre való csökkenése, valamint (stacionér egyensulyból kiindulva) a jövedelem igy alakulna:

$$
\begin{aligned}
K_0 &= R_{k0} & E_0 &= t''_0 K_{z0} + K''_0 \\
&= K'_0 + K''_0 & &\vdots \\
K_1 &= K_0 - K''_0 & E_1 &= t''_0 \left(K_{z0} - \frac{K_{z0}}{K_0} K''_0\right) + K''_1 \\
&= K'_0 & &\vdots \\
&= R_{K1} & & \\
&= K'_1 + K''_1 & & \\
K_2 &= K_1 - K''_1 & E_2 &= t''_0 \left(K_{z1} - \frac{K_{z0}}{K_0} K''_1\right) + K''_2 \\
&= K'_1 & &\vdots \\
&= R_{K2} & & \\
&= K'_2 + K''_2 & & \\
&\vdots & &
\end{aligned}
$$

E képletekből következik, hogy

$$E_1 = \left(1 - \frac{K''_0}{K_0}\right)\left(E_0 - K''_0\right) + K''_1$$

$$E_2 = \left(1 - \frac{K''_1}{K_1}\right)\left(E_1 - K''_1\right) + K''_2$$

A tőke elfogyasztásának segitségével meghatározhatjuk egy degressziv gazdaság egyensulyhelyzeteit és pedig egy stacionér gazdaságból kiindulva, ha az elfogyasztott tőke ellentételét k-val jelöljük (ahol $K'' \gtreqless Ap''$ és $k \gtreqless R''q$):

$$Ap + K'' = Rq + k$$

Egy progressziv gazdaságból kiindulva, a tőkefogyasztásnak két értelme lehet. Az egyik vonatkozhatik arra, hogy a megtakaritásból régebbről meglevő tőkejavakat vásárolnak meg s az eladó a vételárat fogyasztási célra használja. A másik a közvetlen tőkefogyasztás esete. Ehhez képest kapjuk a következő degressziós egyensulyképletet (ahol $O < x \leqq 1$, a $K'' \gtreqless A'p''$ és $k \gtreqless (R'' + R''')q$):

$$[(A' + x A'')p + K''] + (S - x A''p) = Rq + k.$$

Ha $x=1$, akkor képletünk ugyanaz, mint a stacionér gazdaságból kiindulva. Az *eredmény* ugyanaz, holott a *folyamat* egészen más. Az egyik esetben nincs megtakaritás, a másik esetben pedig a megtakaritás csak másodlagosan kerül elfogyasztásra, miközben lekötött tőkéket felszabadit vásárlás utján.

A gazdaság progressziv és degressziv egyensulyhelyzeteinek kombinációjából lehetne egy dinamikai egyensulyrendszert felépiteni. Lehetséges egy másik ut is, az, amely a trendszámitásnak, a korrelációs egyenleteknek, valamint az elaszticitási koefficiensnek bevonásával, tehát már az árváltozások alapján épiti fel a dinamikus egyensulyrendszert. E problémakörbe már azért sem akarunk itt beleelegyedni, mert ezzel *Moore* rendszerével kapcsolatban más alkalommal már foglalkoztunk.[31] Amellett nagyon is messze vezetne, ha az egyensulyproblémát a gazdasági dinamikával kapcsolatban itt tárgyalni akarnók. Ez önmagában való tárgyalást érdemelne. Ehelyett inkább a tőke és jövedelem viszonyára vonatkozólag tennénk még egynéhány megjegyzést.

Walrasból kiinduló felfogásunk szerint egy gazdaság egyensulyi forgalma teljesen a nemzeti jövedelem keretén belül bonyolódik le. Viszont ugy a progressziv, mint a degressziv irányban mutatkozó haladást a nemzeti tőkében beálló változás hozza létre. Uj tőkék keletkezése progressziót, meglevők elhasználása degressziót idéz elő. Meglevő tőkék, akár álló, akár forgótőkékről legyen szó, lekötött állapotban vannak, beruházások, nem pedig szabad tőkék. Amikor tőkehiány-

[31] Statisztika és közgazdaságtan. Kögazdasági Szemle 1931., 253—287 l. A dinamikára való kombinativ átmenetre nézve lásd Hans Mayer: Der Erkenntniswert der funktionellen Preistheorien. (Wirtschaftstheorie der Gegenwart. Wien, 1932. II. Bd. S. 188.)

ról beszélünk, elsősorban ilyen szabad tőkék hiányára gondolunk. Az uj tőkék jelentősége éppen abban van, hogy ilyen szabad tőkét reprezentálnak. *Wicksell* nem ok nélkül tulajdonitott különös fontosságot a szabad és kötött tőkék között lehetséges megkülönböztetésnek.[32] Szabad tőkék jöhetnek létre: 1. megtakaritásból, 2. kényszertakarékosságból (Zwangssparen, forced saving), 3. külföldi kölcsönből, 4. normálisan elhasznált, nem pótolt tőkékből, 5. gyorsitottan elhasznált, nem pótolt tőkékből. A lekötött tőkéknek szabad tőkék ellenében való eladásából természetesen csak egyénileg szerezhető szabad tőke, de ezzel nemzetgazdaságilag uj szabad tőke nem keletkezik. Mint már emlitettük, a megtakaritás, amely lekötött tőkét felszabadit vásárlás utján, az eladónál fogyasztásra változhatik át s ezzel a megtakaritás nemzetgazdaságilag megszünik. Az elhasznált, nem pótolt tőke is átváltozhatik fogyasztássá, de a tökéletesitett módon, fejlettebb technika vagy szervezés szerint való beruházást is szolgálhatja. Végül a külföldi kölcsön is ugyanugy fordithatő a fogyasztás növelésére, mint beruházásra. A potenciális szabad tőke tehát még nem jelent szükségképpen szabad tőkét, vagyis aktuális szabad tőkét. Azt sem lehet hinnünk, hogy a szabad tőke egyet jelent a termelés állandó rendelkezésére álló fizetési eszközök mennyiségével. A vállalatoknak az üzletmenet zavartalanságához szükségük van egy bizonyos pénzkészletre, amelyet a vállalkozás kiterjesztéséhez nem használhatnak fel. A forgótőke részei gyanánt tekintendő fizetési eszközök ugyanugy lekötött és nem szabad tőkék, mint a beruházások, befektetések bármely más részei. Csakis azok a tőkék tekinthetők szabad tőkéknek, amelyekre a vállalatokban az adott üzletmenet fenntartásához feltétlen szükség nincs, feltéve persze a szükséges tőkékről, hogy ezek a vállalatok rendelkezésére állanak. Ha ugyanis nem állanak a vállalatok rendelkezésére, akkor a tőkepiac szempontjából még jelentkezhetnek szabad tőkék gyanánt. Másrészről meglevő tőkék elhasználása sem történhetik a lekötött tőkék felszabaditása nélkül. Eszerint pedig természetesen jelentékeny különbség mutatkozik az egyes lekötött tőkék között, amennyiben elvileg a forgótőke könnyebben és gyorsabban szabaditható fel, mint az álló tőke s a forgótőkének fizetési eszközökből álló részei könnyebben és gyorsabban, mint a forgótőke egyéb részei. Nem érdektelen ebből a szempontból a takarékbetétek szerepe. A takarékbetétek nem fizetési eszközök, de a betevő szempontjából a legjobban megközelitik a lekötött fizetési eszközöket a felszabaditás lehetősége tekintetében. Másrészről a takarékbetétek csak a betevő részére tőkék s a nemzeti tőkéhez nem számithatók hozzá, különben kettős számitásnak esnénk áldozatul. A takarékbetéteket a pénzintézetek tovább közvetitették. Felszabaditásuk lehe-

[32] Geldzins und Güterpreise. 1898. S. 113.

tősége tekintetében tehát nemzetgazdaságilag attól a tőkeformától függnek, amelybe közvetitettek, vagyis amelyben végül lekötöttek. A nemzeti tőkéhez is csak ebben az utóbbi kötöttségükben számitanak hozzá. A takarékbetétek alakulása inkább a tőkeképződés jelzője gyanánt bir fontossággal, mert a takarékbetétek a megtakaritások egyik elsődleges formája, másrészt a takarékbetéteknek aránylag gyors felszabadithatósága lekötött tőkék átcsoportositását és elfogyasztását is kikényszeritheti. Ilyen veszély jelentkezik akkor, amikor az értékmérő érték-állandóságába vetett hit meginog és a takarékbetéteknek akár épitkezések céljaira való forditására is vezet. A szabad és lekötött tőke közötti különbség jelentkezik mint probléma a rövid és hosszulejáratu kölcsönök, valamint forgó- és állótőkék egymásközti viszonyában is, mely napjaink nemzetközi hitelkérdéseiben oly nagy szerepet játszik. Nem lehet természetesen feladatunk, hogy e kérdésekre jelen dolgozat keretében kiterjeszkedjünk.

A dinamika modern elemzésében, a konjunkturaelméletben a tőke változásainak szintén kimagasló szerep jut. *Spiethoff* szerint a fellendülés tőkehiányon torpan meg, ami a tőke totalitásjellegének sajátságos következményeképpen komplementáris javak hiányában jut kifejezésre.[33] Ez a tőkehiány nem csupán szabad tőkék hiányát jelenti, hanem olyan szabad tőkéket, amelyeket forgótőkék gyanánt kellene lekötni. A fellendülés alatt ugyanis a szabad tőkék aránytalan hányada köttetik le állótőke gyanánt és igy a fordulatnak akkor kell bekövetkeznie, amikor a rendelkezésre álló szabad tőkék a lekötendő forgótőkében mutatkozó szükséglet fedezésére már nem elegendők. A forgótőkének ezt a hiányát nemcsak azért nem lehet a fizetési eszközök szaporitásával megszüntetni, mert a forgótőke nemcsak fizetési eszközökből áll, hanem azért sem, mert a fizetési eszközök mennyiségi szaporitása értékük összezsugorodásával jár együtt, ugy hogy az áremelkedések következtében a forgótőke mennyisége ahelyett, hogy szaporodnék, inkább csökken. Az inflációs korszak szolgáltatott erre klasszikus példát. Németországban a nem girális fizetési eszközök egész mennyiségének aranyértéke 1913-tól 1923 október végéig 100-ról 0.8%ra csökkent,[34] dacára a trilliós számoknak. De kisebb arányokban ugyanez mutatkozott Ausztriában és Magyarországon is.

Neubauer Gyula.

[33] Krisen. Hwb. der Stw. IV. Bd. 1925. S. 78.

[34] 6 milliárdról 47·6 millió aranymárkaértékre. Lásd Karl Elster: Von der Mark zur Reichsmark. 1928. S. 480.

A magyar királyi államvasutak személydijszabása.

(Történet, eredmények és összehasonlitások.)

Bevezetés.

Az állami üzemek gazdálkodását a mostani időkben sokan bírálják. Az állam bevételi forrásainak folytonos apadása általában is fokozott figyelmet ébresztett az állam bevételeinek részletei iránt. Annál inkább kutatják tehát az állami üzemek jövedelmeit.

Fontos lehet tehát, hogy az államvasut egyik bevételi forrását — a személyszállitásból eredő bevételeket — részletesebben tanulmányozzuk és különösen is megvizsgáljuk azon menetdijakat, melyekből ez a bevétel összegeződik.

Az államvasut összes bevételei — a béke utolsó évtizedében — az államháztartásban is fontos szerepet játszottak. Hiszen a háboru előtt a vasuti bevételek elérték az összes állami bevételek egynegyed részét is. Összegszerüleg pedig többet hoztak, mint az egyenes adó, vagy a fogyasztási adókból elért bevételek.[1]

Az államvasutak bevételi feleslege biztos tápláló forrása volt az állam pénztárának is és tényleg évről-évre nagyobbodott az állampénztárba beszállitott feleslegek mennyisége.

1894-től kezdve az államvasut üzleti feleslege évenként meghaladta a 70 millió aranykoronát (81.2 millió P) és 1912-ig folyton emelkedett, amikor elérte legnagyobb értékét, a 110.2 millió aranykoronát (127.8 millió P).

Az államvasutakba befektetett tőke jövedelmezősége is hasonló emelkedést mutat, mégis azzal a különbséggel, hogy a jövedelmezőség, vagyis a tényleges befektetett tőkének az üzleti felesleg alapján számitott kamatozása már 1906-ban érte el

[1] Az állami rendes bevételek a zárszámadás szerint:

	1910-ben	1912-ben	1913-ban
millió K	1,543	1,840	1,839
ebből az államvasut rendes bevételei:			
millió K	380	448	459
vagyis az állami összes bevételek	24·6 %-a,	24·3 %a,	25 %-a,
mig például az egyenes adók	17.9 %	16·7 %	17·7 %
a fogyasztási és italadók	16·0 %	16·2 %	17·7 %
dohányjövedék	10·9 %	10·5 %	10·7 %

tetőpontját, mert akkor 104.8 millió aranykorona üzleti felesleg mellett 5.3%-ot tett ki. Mig a legnagyobb üzleti felesleg évében — 1912-ben — a jövedelmezőség már csak 4.5%, mert közben a tényleg befektetett tőke értéke erősebben megnövekedett. A jövedelmezőség tehát már 1906 óta — a háboru előtti hullámtól eltekintve — folyton apadt.

A háboru első éveiben kimutatott és a fentieknél számszerüleg nagyobb üzleti feleslegeket szándékosan nem vettem tekintetbe, mert azok — az állandó pénzromlás idejében — nem mutatnak helyes képet.

A háboru utáni rettenetes megcsonkitás természetesen az üzleti feleslegeket is leapasztotta. Az üzleti felesleg volt:

1927/28-ban . . . . . 8.4 millió P
1928/29-ben . . . . . 2.1 „ „
1929/30-ban . . . . . 1.2 „ „ de végül
1930/31-ben már mintegy 30 millió hiánnyal zárult a MÁV számadási főzárlata.

Igy értünk el a jelenlegi szomoru körülmények közé, amikor elapad a szállitani való, amikor a személyforgalmat megbénitja a kereskedelmi élet pangása és a kereset hiánya, az idegenforgalmat pedig a pénzkorlátozások akadályozzák.

Tartalom és célkitüzés.

Ezekben a szük időkben kétszeresen fontos az, hogy pontosan ismerjük a bevételek minden részletét, mert csak ezen alapon gondoskodhatunk a bevételek esetleges szaporitásáról, ha azt a gazdasági körülmények különben megengedik. És csak összehasonlitások utján tudjuk megállapitani azt, hogy a dijszabások megfelelőek és megváltoztatásuk indokolt és megengedhető-e.

Az alábbi tanulmányban csak a személydijszabással és a személyforgalom okozta bevételekkel kivánok foglalkozni. Ezzel összefüggőleg a m. kir államvasutak dijszabásának rövid történetét is elő kivánom adni és az idők folyamán változott dijszabásokat akarom ismertetni. Azután a dijszabások okozta bevételek változását mutatom be, a személyszállitásból eredő bevételek nagyságát összehasonlitom a többi bevétellel és elemzem a bevételek eloszlását a kocsiosztályok szerint is.

A részletek ismertetése után dijszabásunkat összehasonlitom Középeurópa többi országainak személydijszabásával, hogy ebből is megfelelő következtetéseket vonhassunk le.

Végül pedig a személyszállitási bevételek és kiadások összefüggését kivánom megvilágitani.

A magyar királyi államvasutak személydijszabásának rövid története.

A vasutak keletkezése alkalmával a személyszállitásért hasonló viteldijakat számitottak fel, mint a postai személyszállitásnál.

Az 1836. évi XXV. „Az ország közjavát és kereskedését gyarapitó magányos vállalatokról" cimü törvénycikk megállapitotta a vasutvállalatok dijtételmegállapitásának szabadságát, de a 4. szakasz előirása[2] szerint a jog gyakorlásának kezdetét és végét a vasuttársasággal kötendő szerződésben kellett megállapitani. A főkormányszék a törvény ezen megkötését felhasználta arra, hogy a szedhető dijtétel legmagasabb határát is megszabta. Innen ered hazánkban a „maximális dijtételek" alkalmazása.

Igy a magyarországi első gőzvasuton: a magyar középponti vasut Pest–váci szakaszán, melyet 1846 julius 15-én nyitottak meg, a következő maximális dijakat állapitották meg:

A személyforgalomban:

személyenként és mérföldenként a dijtétel volt:

1. osztályban	2. osztályban	3. osztályban
12	10	8

konvencionális krajcár, ez megfelel:

$\frac{12}{60}$ $\frac{10}{60}$ $\frac{8}{60}$ konvenciós forintnak

és mivel 100 konvencionális frt = 105 o. é. frt. = 232 P, ezért

12 konv. krajcár = 49 fillér mérföldenként
10 „ „ = 41 „ „
8 „ „ = 33 „ „

kilométerre átszámitva:

1. osztályon 6.5 pengőfillér
2. „ 5.5 „
3. „ 4.4 „ kilométerenként.

Amint alább látni fogjuk, ez nagyon olcsó dijszabás volt.

Az első magyar államvasuti vonalon 1868-ban az az egységes menetdij lépett életbe, melyet 1859-től kezdve osztrák értékben szabtak meg. Ez pedig volt:

[2] A törvény igy szól:
„4. §. Ezen vállalati munkáknak használatától az utasok és szállitók által minden különbség nélkül fizetendő bérnek mennyisége a vállalkozótól függvén, azt, hogy a bérszerződés mikor kezdődjék és hány esztendőkig tartson? a Főkormányszék a vállalkozókkal kötendő alku által fogja meghatározni, s határozatában a kijelölendő esztendők folyásáig legkisebb változás sem történhetik."

1. 2. 3. 4. katonák részére
kocsiosztályon
36 27 18 10 6 krajcár

o. é.-ben, mérföldenként, ez megfelel:

11.1 8.3 5.6 3.1 1.85 pengőfill.-nek

kilométerenként.

A fenti menetdij egységtételekhez azonban még hozzá kellett számitani a szállitási adót, mely

1875-ben 10 százalékot,
1880-ban 15 százalékot,
1887-ben 18 százalékot tett ki. Ezenkivül pedig 1869 óta még 2 százalék bélyegilleték is hozzájárt.

Igy tehát a végleges egységtétel 1869-ben:

1. 2. 3. 4.
kocsiosztályon
12.4 9.3 6.3 3.5 pengőfill., km.-ként.

Ezzel szemben mindjárt itt szögezzük le, — amint azt később látni fogjuk, — hogy jelenleg ugyanezen alapdijak — legalább is a közeli 100 km-ig terjedő távolságig — sorban 11.0, 6.6, 4.4, 3.3 pengőfillér kilométerenként, vagyis minden osztályban olcsóbbodás állott elő.

1873. év végéig a 4. kocsiosztályu utasok száma erősen megszaporodott, mert akkor a 4. osztályu kocsik még fűthetők voltak és ülőhely is volt bennük. De 1875-ben a 4. osztály már csak fűthető, de különben ülés nélküli teherkocsi volt, ettől kezdve utasainak száma is lényegesen megfogyott.

A magyar királyi államvasutak valamennyi vonalán 1874-ben a személyek, poggyász és kutyák szállitására azon év julius 1-én kiadott üzletszabályzat volt mérvadó, melyet egységesen használtak az összes osztrák és magyar vasutakon.

A fenti egységtételek a m. kir. államvasut vonalain 1876-ig voltak érvényben. 1876-ban behozták a méterrendszert és ezzel egyidejüleg ujonnan állapitották meg a menetdij egységtételeket is.

Még pedig a MÁV-nál a gyors- és személyvonatokon egyformán:

1. 2. 3. 4. kocsiosztályon
5 3.5 2.5 1.5 kr. km-ként, vagyis
11.6 8.1 5.8 3.5 P. f., km-ként és

az előirt szállitási adó és bélyegilletékkel együtt, mely akkor 12 százalék volt, a menetdijak egységtétele:

13.0 9.1 6.5 4.0 P. f., km-ként.

Meg volt állapitva azonkivül, hogy az egyes kocsiosztályokban mennyi a legkisebb fizetendő összeg.

Ugy 1876, mint 1877-ben panaszkodik a MÁV üzleti jelentésében, hogy „az üzleti pangáson kivül a szállitási dijak-

nak a szállitási adó, valamint a magas agio folytán történt lényeges megdrágulása" oka a személyforgalom csökkenésének.

Az ezüstértékben kifejezett illeték után ugyanis az időnkénti ezüst árkelet pótlékot (agiot) is hozzá kellett számitani és fizetni.

Az igy okozott drágulás kiküszöbölésére 1878. év elején a magas agio pótlékot kisérletképpen be is szüntették.

1881-ben beszüntették a 4. kocsiosztályt és ehelyett a vegyes vonatokra lényegesen olcsóbb egységtételeket állapitottak meg, ugymint

vegyes vonat	1.	2.	3.	kocsiosztályban
	4.5	3.0	1.5	krajcár, vagyis az
akkori 17%-os adó és bélyegilletékkel együtt	5.3	3.5	1.7	P. f. km-ként

A dijkikerekitéseket pedig az egységtételeknél ugy végezték, hogy minden szállitási dijat 10 krajcárokra kerekitettek ki azáltal, hogy az 1—4 krajcárt elejtették és az 5—9 krajcárt pedig 10 krajcárra felkerekitették.

A vegyes vonatoknál használt ez az olcsó dijszabás némi módon felemelte 1881-ben az utasok számát.

De azért az utasszámnövekedést inkább csak uj vonalaknak a MÁV vonalaihoz csatolása idézte elő, mert az üzleti hosszuság egységére eső utasszám 1881 és 1888 között inkább csökkent, mint emelkedett (lásd *az I. és II. sz. táblázat* 8., illetve 11. rovatában).

1886 junius 1-étől a gyorsvonatokra magasabb menetdijakat állapitottak meg, mint a személyvonatokra. Az eddigi rendszer — az egyenlő dij — tényleg igazságtalan és a teljesitménynek meg nem felelő volt.

Ezek a gyorsvonatu egységárak a következők voltak:

1.	2.	3.	kocsiosztályban
5.8	4.1	2.9	bankjegykrajcár km-ként
vagyis 13.5	9.5	6.7	pengőfillér km-ként

szállitási és bélyegilletékkel együtt pedig (18+2%)

16.2	11.4	8.0	pengőfillér km-ként.

A legcsekélyebb gyorsvonatu menetdijat legalább 8 km. után kellett felszámitani. De ezeket a gyorsvonatu dijtételeket csak 250 km-ig számitották. Ennél nagyobb távolságnál 250 km-ig a gyorsvonatu, a még fennmaradó távolságra pedig a személyvonatu menetdijat számitották a gyorsvonaton is. Dijkikerekitések ugy történtek, mint fenn.

Ebben az időben — 1881—1889-ig — tehát nagyon drága volt a dijszabás a gyorsvonaton és ezzel szemben nagyon olcsó volt a vegyesvonaton, ugy, amint azt a 3. osztályra nézve *az 1. sz. ábra* feltünően mutatja.

Mivel azonban a menetdijak aránylag is drágák voltak és a különböző mérséklések engedélyezésével sem érték el az utazási kedv fokozását, sőt a bevételek határozottan visszaestek (lásd a II. sz. táblázat 12. rovatában), ezért *Baross Gábor*

I. sz. táblázat.

Kimutatás a Máv. személy-
A személyforgalom
A bevétel
A személyforgalmi bevétel
A személyszállitási bevétel és
1-sö rész

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Év	Építési és üzleti hosszúság km.	Összes bevétel millió P	Az összes bevételből esik a személyszállitási	a pogygyász-, gyors- és teheráru száll.-ra	különféle	Szállitott fizető polgári és katonai utasok száma	1 átlagos üzletkilométerre eső évi utas $\frac{7}{2}$	Tiszta bevétel a személyszállitásból millió P	1 átlagos üzletkilométerre eső bevétel a személyszállitásból $\frac{9}{2}$
			bevételekre százalékban %						
1867	(123)[1]	(1·01)[1]	—	—	—	(57.400)[1]	9, ill. 7·5 hónapig volt üzem	(0·26)[1]	—
1868	123	2·11	20·2	79·6	0·2	104.200	850	0·43	3500
1869	123	2·75	21·2	78·6	0·2	155.000	1260	0·58	4720
1870	353	6·04	29·7	66·4	3·9	521.000	1480	1·80	5100
1871	488	9·04	29·2	68·3	2·5	830.000	1700	2·64	5420
1872	602	10·2	35·0	64·0	1·0	1,105.000	1840	3·6	5980
1873	947	13·1	32·0	67·5	0·5	1,404.000	1480	4·2	4440
1874	1066	13·2	31·5	66·6	1·9	1,430.000	1340	4·2	3940
1875	1076	14·3	27·4	70·8	1·8	1,230.000	1140	3·9	3630
1876	1074	15·8	23·5	75·0	1·5	1,210.000	1130	3·7	3440
1877	1086	16·9	21·0	76·0	3·0	1,020.000	940	3·6	3310
1878	1793	23·5	23·0	74·3	2·7	1,420.000	790	5·4	3010
1879	1970	24·9	24·0	74·1	1·9	1,970.000	1000	5·9	2990
1880	2022	26·4	23·7	74·0	2·3	2,060.000	1020	6·2	3060
1881	2646	43·1	23·0	75·3	1·7	3,320.000	1250	9·9	3740
1882	2967	47·2	22·3	75·5	2·2	3,410.000	1150	10·5	3540
1883	3058	53·2	21·9	76·6	1·5	3,690.000	1210	11·6	3790

[1]) 1867-ben és 1868 első felében az adatok a „Cs. kir. szabadalmazott magyar- mint első államvasuti vonalat 1868 VII. 1-vel vett birtokába.

forgalmáról és annak bevételeiről.
eloszlása osztályonként.
„ „
aránya a többi bevételekhez.
forgalom változása üzletkilométerenként.
1868-tól—1883-ig.

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Egyes kocsiosztályokban szállitott utasok arányszáma					Az egyes kocsiosztályokban elért bevétel aránya az összes személyszállitási bevételhez képest					Év
1	2	3	4	Katonák és kedvezmény	1	2	3	4	Katonák külön kedv.	
kocsiosztályban százalékban %					kocsiosztályban százalékban %					
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1867
4·0	31·0	57·0	—	8·0	6·0	42·0	49·0	—	3·0	1868
2·6	21·8	49·6	22·0	4·0	5·1	29·2	48·5	13·4	3·8	1869
1·6	15·6	39·3	37·9	5·6	5·0	31·8	38·0	21·8	3·4	1870
1·4	14·4	36·5	43·3	4·4	4·8	27·6	39·5	24·6	3·5	1871
1·2	13·7	32·0	51·0	2·1	4·7	28·6	35·8	29·7	1·2	1872
1·1	13·3	32·0	51·9	1·7	4·2	26·6	35·0	33·1	1·1	1873
1·5	13·6	30·3	51·7	2·9	5·2	30·2	32·3	30·9	1·4	1874
1·6	12·6	34·6	46·6	4·6	5·7	26·9	36·3	27·9	3·2	1875
1·4	12·1	33·9	47·5	5·1	6·0	25·1	36·4	28·9	3·6	1876
1·5	13·3	34·5	44·7	6·0	5·7	26·4	36·0	28·2	3·7	1877
1·6	13·4	23·9	46·5	14·6	5·1	23·3	33·6	28·3	9·7	1878
1·5	12·7	33·3	42·0	10·5	4·9	24·6	35·3	28·6	6·6	1879
1·5	14·0	35·4	42·8	6·3	5·1	26·6	38·1	26·4	3·8	1880
1·4	14·7	73·5	csonka év (1·9) 1881 II. 1	8·5	4·9	27·2	61·2	csonka (1·0) év	5·7	1881
1·6	17·4	74·6	IV. o.-t beszüntették	6·4	6·0	32·0	57·4	—	4·6	1882
1·6	17·3	76·3	—	4·8	6·2	32·7	57·7	—	3·4	1883

északi vasuttársaság“ pest—salgótarjáni vonalára vonatkoznak, melyet a magyar állam

II. sz. táblázat.

Kimutatás a Máv. személyfor-

2-ik rész

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Év	Valóságos üzleti hossz az év végén együtt		Máv. évi átlagos üzl. hossz km.	Összes bevétel millió P	Az összes bevételből esik				Szállitott fizető polgári és katona utasok száma	1 átlagos üzlet-kilométerre eső évi utas $\frac{10}{4}$
	Máv.	Hév.			személy-szállitási	poggy.-, gyors- és teherárú szallit	Hév.-től bevétel	különféle		
	km.				bevételre százalékban %					
1884	3.819	3.777— 42	*(3620)* —	*63·0*	23·0	75·7	—	1·3	*4,960.000*	**(1370)**
1885	4.357	4.226— 131	*(4080)* —	*78·2*	23·6	75·0	—	1·4	*6,650.000*	**(1630)**
1886	4.619	4.367— 252	*4.217*	*79·3*	21·6	76·5	0·3	1·6	*6,200.000*	**1.470**
1887	5.054	4.377— 677	*4.308*	*81·8*	21·7	76·7	0·6	1·0	*5,420.000*	**1.260**
1888	5.224	4.454— 770	*4.403*	*92·6*	18·3	79·0	1·5	1·2	*5,420.000*	**1.230**
1889	6.259	5.175—1.084	*5.084*	*100·8*	20·6	76·5	1·7	1·2	*9,340.000*	**1.830**
1890	6.504	5.177—1.327	*5.176*	*109·8*	20·8	76·0	2·2	1·0	*16,200.000*	**3.130**
1891	8.047	6.027—2.020	*5.970*	*123·3*	22·1	73·5	3·0	1·4	*20,310.000*	**3.400**
1892	9.810	7.661—2.149	*7.656*	*173·8*	22·7	73·2	2·8	1·3	*29,350.000*	**3.830**
1893	10.163	7.728—2.435	*7.721*	*191·3*	22·4	73·0	2·9	1·7	*32,350.000*	**4.190**
1894	10.633	7.821—2.812	*7.746*	*201·8*	23·4	71·8	3·2	1·6	*33,650.000*	**4.350**
1895	11.350	7.835—3.515	*7.827*	*207·7*	23·2	70·8	3·4	2·6	*35,410.000*	**4.530**
1896	12.279	7.855—4.424	*7.850*	*227·9*	23·7	70·0	3·9	2·4	*36,560.000*	**4.660**
1897	13.032	7.971—5.061	*7.915*	*219·8*	23·0	69·8	4·7	2·5	*33,260.000*	**4.210**
1898	13.454	8.004—5.450	*7.980*	*231·1*	22·6	69·7	5·2	2·5	*34,280.000*	**4.290**

galmáról és annak bevételeiről.

1884-től 1913-ig

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Tiszta bevétel személyszállításból millió P	1 átlagos üzletkilométerre eső bevétel a személyszállításból $\frac{12}{4} = \frac{P}{km}$	Az egyes kocsiosztályokban szállitott utasok arányszáma				Az egyes kocsiosztályokban elért bevétel aránya az összes személyszállitási bevételhez				Jegyzet	Év
		1	2	3	katonák	1	2	3	katonai		
		kocsiosztályban százalékban %				kocsiosztályban százalékban %					
14·5	(3.840)	1·8	17·8	76·1	4·3	7·5	31·9	57·7	2·9		1884
18·6	(4.400)	1·7	17·1	77·6	3·6	7·6	28·5	61·0	2·9		1885
17·1	**4.060**	1·8	17·4	76·2	4·6	8·3	29·6	58·5	3·6	1886. VI. 1-től adnak ki külön gyorsvonatu jegyet.	1886
17·9	**4.160**	2·1	21·7	70·0	6·2	8·0	30·8	57·0	4·2		1887
16·9	**3.840**	2·0	21·7	69·4	6·9	7·3	29·6	58·1	5·0		1888
20·8	**4.090**	1·8	19·9	74·0	4·3	6·6	31·8	57·1	4·5	1889. VIII. 1. zónatarifa bevezetése XIV. zónával.	1889
22·9	**4.420**	1·5	17.9	77·5	3·1	6·5	36·5	52·0	5·0		1890
27·3	**4.570**	1·4	18·2	77·6	2·8	6·5	37·5	51·2	4·8		1891
39·5	**5.160**	1·5	18.6	77·4	2·5	7·1	38·7	50·0	4·2		1892
42·8	**5.540**	1·5	18·8	77·1	2·6	7·1	38·9	49·6	4·4		1893
47·1	**6.080**	1·6	19·0	76·2	3·2	7·1	39·1	48·8	5·0		1894
48·2	**6.160**	1·6	18·9	76·4	3·1	7·1	38·9	49·1	4·9		1895
53·9	**6.860**	1·7	19·0	76·2	3·1	7·8	36·7	51·0	4·5	A zónatarifa némi módositása.	1896
50·6	**6.390**	1·6	18·5	76·7	3·2	7·8	37·7	49·8	4·7		1897
52·5	**6.580**	1·6	18·6	76·5	3·3	7·9	37·6	49·5	5·0		1898

II. sz. táblázat folytatása.

Kimutatás a Máv. személyfor-

2-ik rész

1	2 | 3	4.	5	6	7	8	9	10	11
Év	Valóságos üzleti hossz az év végén együtt Máv. | Hév. km.	Máv. évi átlagos üzl. hossz km.	Összes bevétel millió P	Az összes bevételből esik személyszállítási	poggy.-, gyors- és teheráru szállít	Hév.-től bevétel	különféle bevételre százalékban %	Szállitott fizető polgári és katona utasok száma	1 átlagos üzlet-kilométerre eső évi utas 10/4
1899	13.806 8.007—5.799	*8.006*	*233·8*	22·7	69·2	5·5	2·6	*34,610.000*	**4.330**
1900	14.327 8.020—6.307	*8.008*	*249·4*	21·5	70·7	5·5	2·3	*35,210.000*	**4.410**
1901	14.547 8.031—6.516	*8.031*	*249·5*	21·9	69·5	6·2	2·4	*36,170.000*	**4.510**
1902	14.693 8.034—6.659	*8.034*	*257·6*	22·0	69·3	6·6	2·1	*36,590.000*	**4.560**
1903	15.001 8.043—6.958	*8.043*	*267·6*	23·1	68·2	6·6	2·1	*38,310.000*	**4.770**
1904	15.073 8.043—7.030	*8.043*	*279·8*	23·3	67·7	6·8	2·2	*40,940.000*	**5.090**
1905	15.457 8.285 7.172	*8.190*	*298·6*	23·6	67·4	6·8	2·2	*44,840.000*	**5.480**
1906	15.827 8.280—7.547	*8.280*	*329·7*	23·6	67·4	7·0	2·0	*49,400.000*	**5.970**
1907	16.103 8.381—7.722	*8.313*	*355·8*	23·5	67 0	7·1	2·4	*54,020.000*	**6.510**
1908	16.704 8.384—8.320	*8.384*	*365·1*	23·5	67·0	7·0	2·5	*55,270.000*	**6.590**
1909	17.298 8.611—8.687	*8.466*	*388·6*	23·4	66·7	7·5	2·4	*60,730.000*	**7.180**
1910	17.753 8.645—9.108	*8.631*	*430·3*	23·4	66·7	7·7	2·2	*67,330.000*	**7.800**
1911	17.983 8.596—9.387	*8.596*	*478·6*	22·6	67·3	7·8	2·3	*73,580.000*	**8.580**
1912	18.447 8.614 - 9.833	*8.605*	*519·5*	23·1	67·0	7·8	2·1	*75,290.000*	**8.740**
1913	18.819 8.782—10.037	*8.776*	*532·8*	23·2	66·3	8·2	2·3	*72,980.000*	**8.320**

galmáról és annak bevételeiről.

1884-től 1913-ig

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Tiszta bevétel személyszállításból millió P	1 átlagos üzletkilométerre eső bevétel a személyszállításból $\frac{2}{4}=\frac{P}{km}$	Az egyes kocsiosztályokban szállitott utasok arányszáma				Az egyes kocsiosztályokban elért bevétel aránya az összes személyszállitasi bevételhez				Jegyzet	Év
		1	2	3	katonák	1	2	3	katonai		
		kocsiosztályban százalékban %				kocsiosztályban százalékban %					
52·7	**6.580**	1·7	18·6	76·5	3·2	8·4	37·5	49·4	4·7		1899
53·6	**6.690**	1·5	18·4	76·8	3·3	7·7	38·0	49·4	4·9		1900
54·6	**6.820**	1·4	18·0	76·5	4·1	7·7	37·1	49·8	5·4		1901
56·5	**7.030**	1·5	17·9	77·7	2·9	8·4	37·2	50·4	4·0		1902
61·8	**7.690**	1·4	16·9	79·0	2·7	8·1	37·3	51·2	3·4	Zónatarifa emelése, 2 uj zóna bevezetése (XVI. zóna) 1903. I. 1-től.	1903
65·1	**8.120**	1·4	16·9	78·9	2·8	8·2	37·7	50·5	3·6		1904
70·6	**8.630**	1·4	16·4	79·3	2·9	8·2	37·1	50·8	3·9		1905
77·8	**9.400**	1·4	16·4	79·6	2·6	8·6	37·1	50·9	3·4		1906
83·9	**10.090**	1·3	16·5	79·6	2·6	8·0	37·3	51·2	3·5		1907
85·8	**10.230**	1·3	16·9	79·2	2·6	7·5	39·1	49·9	3·5		1908
91·1	**10.770**	1·2	16·5	79·6	2·7	7·5	39·3	49·5	3·7		1909
100·6	**11.670**	1·2	16·4	79·9	2·5	7·8	39·4	49·4	3·4		1910
108·1	**12.600**	1·2	16·5	80·0	2·3	7·9	39·9	49·0	3·2		1911
119·9	**13.940**	1·1	15·6	80·4	2·9	7·5	40·3	48·4	3·8	1912. VII. 1-vel a zónadijszabás megszünt; uj kilometrikus dijszabás lépett életbe.	1912
123·9	**14.110**	0.9	14·6	81·3	3·2	6·9	39·2	49·9	4·0		1913

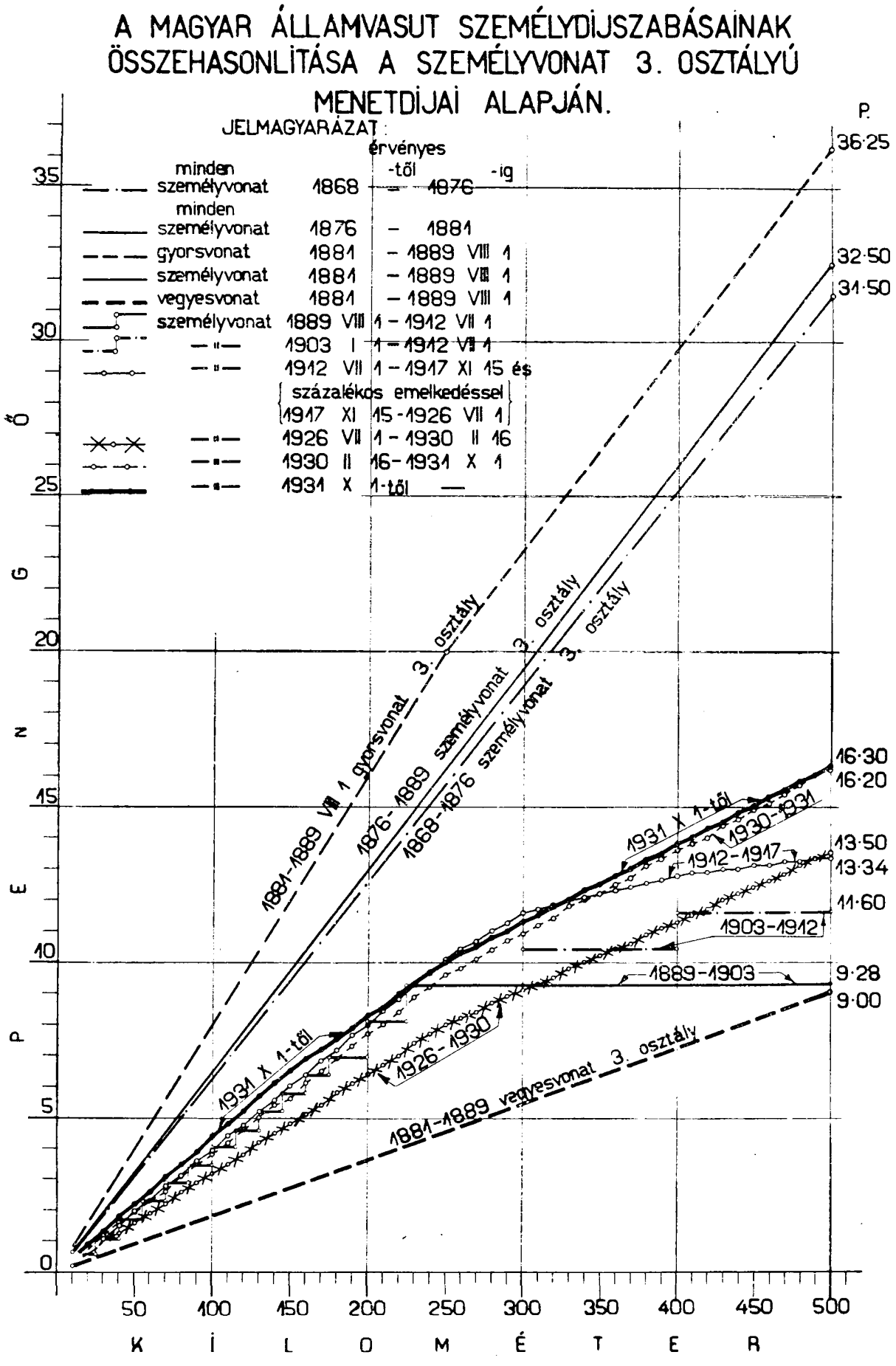
A MAGYAR ÁLLAMVASUT SZEMÉLYDÍJSZABÁSAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A SZEMÉLYVONAT 3. OSZTÁLYÚ MENETDÍJAI ALAPJÁN.
JELMAGYARÁZAT:
minden személyvonat 1868 – 1876
minden személyvonat 1876 – 1881
gyorsvonat 1881 – 1889 VIII 1
személyvonat 1881 – 1889 VIII 1
vegyesvonat 1881 – 1889 VIII 1
személyvonat 1889 VIII 1 – 1912 VII 1
— " — 1903 I 1 – 1912 VII 1
— " — 1912 VII 1 – 1917 XI 15 és
százalékos emelkedéssel
1917 XI 15 – 1926 VII 1
— " — 1926 VII 1 – 1930 II 16
— " — 1930 II 16 – 1931 X 1
— " — 1931 X 1-től —
érvényes -től -ig
P.
36·25
32·50
31·50
16·30
16·20
13·50
13·34
11·60
9·28
9·00
1881-1889 VIII 1 gyorsvonat 3. osztály
1876-1889 személyvonat 3. osztály
1868-1876 személyvonat 3. osztály
1931 X 1-től
1930-1931
1912-1917
1903-1912
1889-1903
1926-1930
1931 X 1-től
1881-1889 vegyesvonat 3. osztály
0
5
10
15
20
25
30
35
P E N G Ő
50 100 150 200 250 300 350 400 450 500
K I L O M É T E R

1. sz. ábra.

mélyreható ujitást tervezett a személydijszabásban és elvetette az eddigi kilometrikus dijszabási rendszert és helyette behozta a zónatarifát.

Már az 1888. évi üzleti jelentés azt panaszolja, hogy „a személyszállitás pangásának oka főkép a fennálló rendes viteldijak magassága.“ Ezért Baross már 1888-ban elrendelte a személydijszabás megváltoztatására irányuló előmunkálatokat.

Tényleg, 1889 augusztus 1-én lépett életbe az uj rendszerü zónatarifa *(lásd a IV. számu táblázaton)*, mely egy csapásra olcsóbbá tette az utazást az egész országban és mivel a legdrágább öv (a XIV. zóna) már 225 km-nél kezdődött, ezért különösen megélénkitette az utazást a nagy távolságokra.

A személyvonat 3. osztályában az utazás 225 km-től felfelé 4 forintba, vagyis 9.28 pengőbe került, akár az ország határáig is, mig eddig ugyanezért az utért 225 km-ig 14.60 pengőt kellett fizetni, de például 800 km távolságig már 52 pengőt.

A zónadijszabás bevezetése teljesen átalakitotta Magyarország személyforgalmát. Rászoktatta az embereket az utazásra. Az igaz azonban, hogy a vasut erre az olcsó utaztatásra ráfizetett. Mivel az utazási igények növekedésével együtt a vasut személyszállitási kiadásai is emelkedtek, ezért nemsokára gondoskodni kellett a személyszállitási bevételek fokozásáról is.

Az első lépés volt az, hogy 1890 junius 1-én beszüntették a gyorsvonatoknál a 3. osztályu kocsik járatását és azok ezentul csak két nemzetközi — ugynevezett konvencionális — gyorsvonatnál maradtak meg, a wieni és belgrádi irányban.

A zónarendszerü személydijszabást 1896-ban változtatták meg először, amikor azonban még csak csekély mérvü emelést hajtottak végre. *(Lásd az V. sz. táblázaton.)* Minden zónában csak az első osztály menetdiját emelték. A személy- és gyorsvonat 2. és 3. osztályát akkor csak 200 km. fölött drágitották meg valamivel. Lényeges változás tulajdonképpen csak a szomszédos forgalomban állott elő, mert megszünt az első, illetve a második állomásig érvényes szomszédos forgalmu jegy és ahelyett a szomszédos forgalomban is távolság szerint állapitották meg a menetdijakat. Ez egyuttal az ugynevezett zónázást is korlátozta, mert addig általános szokás volt az, hogy egyes utasok, a szomszédos forgalmu jegyek olcsóságát kihasználva, nagyobb utakat többször megváltott jegyekkel utaztak be.

Amikor a zónatarifának utazástfokozó hatása már teljesen érvényesült és az utazási kedv és szükségesség általánossá lett, de más oldalról az aránylag folyton csökkenő bevételek a beavatkozást már elkerülhetetlenné tették, akkor 1903-ban lényegesebb változtatást hajtottak végre a zónatarifán. *(Lásd a VI. sz. táblázaton.)*

Mindenek előtt kitolták a végtelen zóna határát 225 kmről 400 km-re, két uj zóna bevezetésével és ezzel a nagy távol-

ságu utazást drágábbá tették. A személyvonat 3. osztályán eddig érvényes 9.28 pengő legnagyobb ár helyébe lépett 401 kmtől kezdve a 11.60 pengős ár, ami azonban még mindig igen előnyös volt.

Ez a dijszabás azután érvényben maradt 1912 julius 1-ig.

Akkor véglegesen szakitottak a zónatarifás rendszerrel és visszatértek a kilometrikus dijszabási rendszerre, mégis azzal a különbséggel, hogy az egységtételek a távolság arányában fogytak. Ezt a rendszert myriametrikus rendszernek is nevezik. *(Lásd a VII. sz. táblázaton.)*

Az utazások szükségessége és kivánalma addig már annyira kifejlődött, hogy nyugodtan lehetett erre a drágább, de a vasutra és annak kiadásaira nézve igazságosabb és gazdaságosabb rendszerre áttérni.

Ez a menetdijmegszabás a 230 km. távolságig alig drágitotta az utazást és addig a távolságig menetdijtételei majdnem egyenlőek voltak a megfelelő zónaöv alsó kilométertávolság dijtételével. Természetesen 225 km-en túl az utazásért fizetett dij az utazás távolságával együtt nőtt, de lényegesen csökkenő arányban. Ez a menetdijmegszabás egész a háboru előhaladott időszakáig érvényben volt, amikor a romló korona miatt mégis csak — habár lassan — alkalmazkodott a menetdij egyrészt a pénz folyton hanyatló vásárlóerejéhez, másrészt a vasut folyton emelkedő kiadásaihoz.

A romló korona idejében semmi észszerü változást végrehajtani nem lehetett, hanem csak fokozatosan és egyenlő százalékkal emelgették a menetdijakat. 1917 november 15-étől 1926 julius 1-éig tizenháromszor emelték fel számszerüleg igy a menetdijakat.

A pénz állandósitása után végre, 1926 julius 1-én kiadhatták az uj pengőszámitásra szerkesztett menetdijszabást. *(Lásd a VIII. sz. táblázaton.)* Természetesen megmaradtak a myriametrikus dijszabás mellett. De a menetdijakat a személyvonat 2. és 3. osztályára nagyon alacsonyan szabták meg, ugyhogy a személyvonat 2. és 3. osztályán az utazás 350 km-ig még a Baross-féle első zónatarifa árainál is lényegesen olcsóbb volt. A pengőszámitásra való áttérésnél nem is lett volna célszerü a dijszabást megdrágitani, hanem lehetőleg alkalmazkodni kellett a leromlott koronában érvényes dijszabáshoz. Emiatt azután kétszer is fel kellett emelni azóta a menetdijakat.

Az 1930 február 16-tól érvényes dijszabásban már lényegesen felemelték a menetdijakat, különösen 150 km-en túl.

A tavaly megállapitott és 1931 október 1-e óta jelenleg is érvényes dijtáblázat már csak keveset tér el elődjétől. *(Lásd a IX. sz. táblázaton.)* Az árak különösen a közeli távolságokban emelkedtek, de 300 km-en túl már alig volt változás.

IV. sz. táblázat.

Zónadíjszabás (Baross-féle ujitás)
érvényes 1889 VIII/1-étől — 1896 III/1-ig.
Átszámitás : 1 forint = 2.32 pengő.

Forgalom	Kilométer	Vonalszakasz	Menetdijak személyenként											
			személy- és vegyesvonatoknál						gyorsvonatoknál					
			I.		II.		III.		I.		II.		III.	
			kocsiosztályban											
			frt	P	frt	P	frt	P	frt	P	frt	P	frt	P
a) Szomszéd. forgalom	első állomásig	1	0.30	**0.70**	0.15	**0.35**	0.10	**0.23**	—	—	—	—	—	—
	második állomásig	2	0.40	**0.93**	0.22	**0.51**	0.15	**0.35**	—	—	—	—	—	—
b) Távolsági forgalom	1— 25	I.	0.50	**1.16**	0.40	**0.93**	0.25	**0.58**	0.60	**1.39**	0.50	**1.16**	0.30	**0.70**
	26— 40	II.	1.00	**2.32**	0.80	**1.86**	0.50	**1.16**	1.20	**2.78**	1.00	**2.32**	0.60	**1.39**
	41— 55	III.	1.50	**3.48**	1.20	**2.78**	0.75	**1.74**	1.80	**4.18**	1.50	**3.48**	0.90	**2.09**
	56— 70	IV.	2.00	**4.64**	1.60	**3.71**	1.00	**2.32**	2.40	**5.57**	2.00	**4.64**	1.20	**2.78**
	71— 85	V.	2.50	**5.80**	2.00	**4.64**	1.25	**2.90**	3.00	**6.96**	2.50	**5.80**	1.50	**3.48**
	86—100	VI.	3.00	**6.96**	2.40	**5.57**	1.50	**3.48**	3.60	**8.35**	3.00	**6.96**	1.80	**4.18**
	101—115	VII.	3.50	**8.12**	2.80	**6.50**	1.75	**4.06**	4.20	**9.74**	3.50	**8.12**	2.10	**4.87**
	116—130	VIII.	4.00	**9.28**	3.20	**7.42**	2.00	**4.64**	4.80	**11.14**	4.00	**9.28**	2.40	**5.57**
	131—145	IX.	4.50	**10.44**	3.60	**8.35**	2.25	**5.22**	5.40	**12.53**	4.50	**10.44**	2.70	**6.26**
	146—160	X.	5.00	**11.60**	4.00	**9.28**	2.50	**5.80**	6.00	**13.92**	5.00	**11.60**	3.00	**6.96**
	161—175	XI.	5.50	**12.76**	4.40	**10.21**	2.75	**6.38**	6.60	**15.31**	5.50	**12.76**	3.30	**7.66**
	176—200	XII.	6.00	**13.92**	4.80	**11.14**	3.00	**6.96**	7.20	**16.70**	6.00	**13.92**	3.60	**8.35**
	201—225	XIII.	7.00	**16.24**	5.30	**12.30**	3.50	**8.12**	8.40	**19.48**	6.50	**15.08**	4.20	**9.74**
	226-on tul	XIV.	8.00	**18.56**	5.80	**13.46**	4.00	**9.28**	9.60	**22.27**	7.00	**16.24**	4.80	**11.14**

Jegyzet: Gyorsvonat 3. osztály ebben az időben nem közlekedett.

V. sz. táblázat.

Zónarendszerü személydíjszabás.

Érvényes 1896 III/1-től—1903 I/1-ig.

1 korona = 1·16 pengő.

Forgalom	Vonalszakasz	Távolság kilométerekben	Menetdijak személyenként											
			személy- és vegyesvonatoknál						gyorsvonatoknál					
			I.		II.		III.		I.		II.		III.	
			kocsiosztályban a száll. adó és kincstári bélyegilletékkel együtt											
			K	P	K	P	K	P	K	P	K	P	K	P
a) Szomszédos forgalom	I.	1— 10	0·60	**0·70**	0·30	**0·35**	0·20	**0·23**	—	—	—	—	—	—
	II.	11— 15	0·80	**0·93**	0·44	**0·51**	0·30	**0·35**	—	—	—	—	—	—
	III.	16— 20	1·00	**1·16**	0·60	**0·70**	0·40	**0·46**	—	—	—	—	—	—
b) Távolsági forgalom	1.	21— 25	1·20	**1·39**	0·80	**0·93**	0·50	**0·58**	1·50	**1·74**	1·00	**1·16**	0·60	**0·70**
	2.	26— 40	2·40	**2·78**	1·60	**1·86**	1·00	**1·16**	3·00	**3·48**	2·00	**2·32**	1·20	**1·39**
	3.	41— 55	3·60	**4·18**	2·40	**2·78**	1·50	**1·74**	4·50	**5·22**	3·00	**3·48**	1·80	**2·09**
	4.	56— 70	4·80	**5·57**	3·20	**3·71**	2·00	**2·32**	6·00	**6·96**	4·00	**4·64**	2·40	**2·78**
	5.	71— 85	6·00	**6·96**	4·00	**4·64**	2·50	**2·90**	7·50	**8·70**	5·00	**5·80**	3·00	**3·48**
	6.	86—100	7·20	**8·35**	4·80	**5·57**	3·00	**3·48**	9·00	**10·44**	6·00	**6·96**	3·60	**4·18**
	7.	101—115	8·40	**9·74**	5·60	**6·50**	3·50	**4·06**	10·50	**12·18**	7·00	**8·12**	4·20	**4·87**
	8.	116—130	9·60	**11·14**	6·40	**7·42**	4·00	**4·64**	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	4·80	**5·57**
	9.	131—145	10·80	**12·53**	7·20	**8·35**	4·50	**5·22**	13·50	**15·66**	9·00	**10·44**	5·40	**6·26**
	10.	146—160	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	5·00	**5·80**	15·00	**17·40**	10·00	**11·60**	6·00	**6·96**
	11.	161—175	13·20	**15·31**	8·80	**10·21**	5·50	**6·38**	16·50	**19·14**	11·00	**12·76**	6·60	**7·66**
	12.	176—200	14·40	**16·70**	9·60	**11·14**	6·00	**6·96**	18·00	**20·88**	12·00	**13·92**	7·20	**8·35**
	13.	201—225	16·20	**18·79**	10·80	**12·53**	7·00	**8·12**	21·00	**24·36**	14·00	**16·24**	8·60	**9·98**
	14.	225 km.-en tul	18·00	**20·88**	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	24·00	**27·84**	16·00	**18·56**	10·00	**11·60**

VI. sz. táblázat.

Zónarendszerü személydíjszabás

Érvényes 1903 I/1-től — 1912 VII/1-ig.

1 korona = 1.16 pengő.

Forgalom	Távolság kilométerekben	Vonalszakasz	Menetdíjak személyenként											
			személy- és vegyesvonatokon						gyorsvonatokon					
			I.		II.		III.		I.		II.		III.	
			kocsiosztályban a szállitási adóval és kincstári bélyeg-illetékkel együtt											
			K	P	K	P	K	P	K	P	K	P	K	P
a) Szomszédos forgalom	1— 10	I.	0·60	**0·70**	0·30	**0·35**	0·20	**0·23**	—	—	—	—	—	—
	11— 15	II.	0·80	**0·93**	0·44	**0·51**	0·30	**0·35**	—	—	—	—	—	—
	16 — 20	III.	1·00	**1·16**	0·60	**0·70**	0·40	**0·46**	—	—	—	—	—	—
b) Távolsági forgalom	21— 27	1	1·50	**1·74**	1·00	**1·16**	0·60	**0·70**	1·80	**2·09**	1·20	**1·39**	0·70	**0·81**
	28 — 40	2	2·40	**2·78**	1·60	**1·86**	1·00	**1·16**	3·00	**3·48**	2·00	**2·32**	1·20	**1·39**
	41— 55	3	3·60	**4·18**	2·40	**2·78**	1·50	**1·74**	4·50	**5·22**	3·00	**3·48**	1·80	**2·09**
	56 - 70	4	4·80	**5·57**	3·20	**3·71**	2·00	**2·32**	6·00	**6·96**	4·00	**4·64**	2·40	**2·78**
	71— 85	5	6·00	**6·96**	4·00	**4·64**	2·50	**2·90**	7·50	**8·70**	5·00	**5·80**	3·00	**3·48**
	86—100	6	7·20	**8·35**	4·80	**5·57**	3·00	**3·48**	9·00	**10·44**	6·00	**6·96**	3·60	**4·18**
	101 - 115	7	8·40	**9·74**	5·60	**6·50**	3·50	**4·06**	10·50	**12·18**	7·00	**8·12**	4·20	**4·87**
	116—130	8	9·60	**11·14**	6·40	**7·42**	4·00	**4·64**	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	4·80	**5·57**
	131—145	9	10·80	**12·53**	7·20	**8·35**	4·50	**5·22**	13·50	**15·66**	9·00	**10·44**	5·40	**6·26**
	146—160	10	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	5·00	**5·80**	15·00	**17·40**	10·00	**11·60**	6·00	**6·96**
	161—175	11	13·20	**15·31**	8·80	**10·21**	5·50	**6·38**	16·50	**19·14**	11·00	**12·76**	6·60	**7·66**
	176—200	12	14·40	**16·70**	9·60	**11·14**	6·00	**6·96**	18·00	**20·88**	12·00	**13·92**	7·20	**8·35**
	201—225	13	16·20	**18·79**	10·80	**12·53**	7·00	**8·12**	21·00	**24·36**	14·00	**16·24**	8·60	**9·98**
	226—300	14	18·00	**20·88**	12·00	**13·92**	8·00	**9·28**	24·00	**27·84**	16·00	**18·56**	10·00	**11·60**
	301—400	15	21·00	**24·36**	14·00	**16·24**	9·00	**10·44**	27·00	**31·32**	18·00	**20·88**	11·00	**12·76**
	401—∞	16	24·00	**27·84**	16·00	**18·56**	10·00	**11·60**	30·00	**34·80**	20·00	**22·20**	12·00	**13·92**

VII. sz. táblázat.

Személydíjszabás

Érvényes 1912 VII/1-től 1917 XI. 15-ig.

1917 XI/15-től kezdve többször történt változás a pénzromlás miatt.
Végleges uj személydíjszabás megjelent 1926 VII. 1-vel pengőben.

Távolság km.	Menetdíjak koronában és pengőben (vastag számokkal)					
	gyorsvonatokon			személy- és vegyesvonatokon		
	1	2	3	1	2	3
	kocsiosztályban a szállitási adó és kincstári bélyegilletékkel együtt					
1—5				0·60 **0·70**	0·30 **0·35**	0·20 **0.23**
6—10				0·60 **0·70**	0·40 **0·46**	0·24 **0.28**
11—15	3·60 **4·18**	2·40 **2·78**	1·50 **1·74**	0·90 **1·04**	0·60 **0·70**	0·36 **0·42**
16—20				1·20 **1·40**	0·80 **0·93**	0·50 **0·58**
21—27				1·70 **1·98**	1·10 **1·28**	0·70 **0·81**
28—30				2·40 **2·79**	1·60 **1·86**	1·00 **1·16**
31—40	4·40 **5·10**	2·90 **3·36**	2·10 **2·44**	3·10 **3·60**	2·10 **2·44**	1·30 **1·51**
41—50	5·80 **6·72**	3.70 **4·29**	2·70 **3·13**	4·10 **4·76**	2·70 **3·13**	1·70 **1·98**
51—60	6·80 **7·88**	4·40 **5·10**	3·20 **3·71**	4·80 **5·57**	3·20 **3·71**	2·00 **2·32**
61—70	8·20 **9·51**	5·30 **6·15**	3·80 **4·41**	5·80 **6·73**	3·80 **4·41**	2·40 **2·78**
71—80	9.20 **10·68**	5·90 **6·84**	4·30 **4·99**	6·50 **7·55**	4·30 **4·99**	2·70 **3·13**
81—90	10·50 **12·18**	6·80 **7·88**	5·00 **5·70**	7·40 **8·59**	5·00 **5·70**	3·10 **3·60**
91—100	11·60 **13·46**	7·50 **8·70**	5·40 **6·27**	8·20 **9·52**	5·40 **6·27**	3·40 **3·94**
101—110	12·90 **14·96**	8·40 **9·74**	6.10 **7·08**	9·10 **10·55**	6·10 **7·08**	3·80 **4·41**
111—120	13·90 **16·12**	9·00 **10·45**	6·60 **7·66**	9·80 **11·38**	6·60 **7·66**	4·10 **4·75**
121—130	15·30 **17·75**	9·90 **11·50**	7·20 **8·35**	10·80 **12·52**	7·20 **8·35**	4·50 **5·21**

Folytatása 19. oldalon.

VII. sz. táblázat folytatása.

Személydíjszabás

Érvényes 1912 VII/1-től 1917 XI/15-ig.

1917 XI/15-től kezdve többször történt változás a pénzromlás miatt.

Végleges uj személydíjszabás megjelent 1926 VII/1-vel pengőben.

Távolság km.	Menetdíjak koronában és pengőben (vastag számokkal)					
	gyorsvonatokon			személy- és vegyesvonatokon		
	1	2	3	1	2	3
	kocsiosztályban a szállitási adó és kincstári bélyegilletékkel együtt					
131—140	16·30 **18·92**	10·60 **12·30**	7·70 **8·92**	11·50 **13.32**	7·70 **8·92**	4·80 **5·56**
141—150	17·70 **20·56**	11·40 **13·22**	8·30 **9·62**	12·50 **14·50**	8·30 **9·62**	5.20 **6·03**
151—160	18·70 **21·70**	12·10 **14·04**	8·80 **10·20**	13·20 **15·32**	8·80 **10·20**	5·50 **6·28**
161—170	20·10 **23·35**	13·00 **15·08**	9·40 **10·90**	14·20 **16·46**	9·40 **10·90**	5·90 **6·84**
171—180	21·10 **24·50**	13·60 **15·78**	9·90 **11·48**	14·90 **17·28**	9·90 **11·48**	6·20 **7·18**
181—190	22·40 **26·00**	14·50 **16·82**	10·60 **12·30**	15·80 **18·32**	10·60 **12·30**	6·60 **7·66**
191—200	23·50 **27·25**	15·20 **17·64**	11·00 **12·76**	16·60 **19.26**	11·00 **12·76**	6·90 **8·00**
201—210	24·80 **28·80**	16·10 **18·65**	11·70 **13·56**	17·50 **20·30**	11·70 **13·56**	7·30 **8·46**
211—220	25·80 **29·90**	16·70 **19·36**	12·20 **14·16**	18·20 **21·10**	12·20 **14·16**	7·60 **8·82**
221—230	27·20 **31·56**	17·60 **20·40**	12·80 **14·84**	19·20 **22·26**	12·80 **14·84**	8·00 **9·28**
231—240	28·20 **32·76**	18·30 **21.22**	13·30 **15·42**	19·90 **23·10**	13·30 **15·42**	8·30 **9·64**
241—250	29·60 **34·36**	19·10 **22·15**	13·90 **16.12**	20·90 **24·20**	13·90 **16·12**	8·70 **10·08**
251—260	30·60 **35·50**	19·80 **22·95**	14·40 **16·70**	21·60 **25·06**	14·40 **16·70**	9·00 **10·44**
261—270	31·30 **36.30**	20·20 **23·42**	14.70 **17.10**	22.10 **25.60**	14·70 **17·06**	9·20 **10·68**
271—280	32·30 **37·50**	20·90 **24·20**	15·20 **17·62**	22·80 **26·42**	15·20 **17·62**	9·50 **11·02**
281—290	33·00 **38·30**	21·30 **24·70**	15·50 **17·96**	23·30 **27·00**	15·50 **17·96**	9·70 **11·26**

Folytatása 20. oldalon.

VII. sz. táblázat folytatása.

Személydíjszabás.

Érvényes 1912 VII/1-től 1917 XI/15-ig.

1917 XI/15-től kezdve többször történt változás a pénzromlás miatt.

Végleges uj személydíjszabás megjelent 1926 VII/1-vel pengőben.

Távolság km.	Menetdíjak koronában és pengőbe : (vastag számokkal)					
	gyorsvonatokon			személy- és vegyesvonatokon		
	1	2	3	1	2	3
	kocsiosztályban a szállitási adó és kincstári bélyegilletékkel együtt					
291—300	34·00 **39·42**	22·00 **25·56**	16·00 **18·56**	24·00 **27·82**	16·00 **18·56**	10·00 **11·60**
301—310	34·30 **39·80**	22·20 **25·80**	16·20 **18·80**	24·20 **28·06**	16·20 **18·80**	10·10 **11·72**
311—320	34·70 **40·30**	22·40 **26·00**	16·30 **18·92**	24·50 **28·40**	16·30 **18·92**	10·20 **11·84**
321—330	35·00 **40·65**	22·70 **26·35**	16·50 **19·16**	24·70 **28·62**	16·50 **19·16**	10·30 **11·96**
331—340	35·40 **41·10**	22·90 **26·58**	16·60 **19·28**	25·00 **29·00**	16·60 **19·28**	10·40 **12·07**
341—350	35·70 **41·45**	23·10 **26·80**	16·80 **19·50**	25·20 **29·22**	16·80 **19·50**	10 50 **12·20**
351—360	36.00 **41·80**	23·30 **27·05**	17·00 **19·72**	25·40 **29·48**	17·00 **19·72**	10·60 **12·31**
361—370	36·40 **42·26**	23·50 **27·30**	17·10 **19·86**	25·70 **29·80**	17·10 **19·86**	10·70 **12·42**
371—380	36·70 **42·60**	23·80 **27·60**	17·30 **20·08**	25·90 **30·04**	17·30 **20·08**	10·80 **12·53**
381—390	37·10 **43·00**	24·00 **27·90**	17·40 **20·20**	26·20 **30·40**	17·40 **20·20**	10·90 **12·64**
391—400	37·40 **43·38**	24·20 **28·07**	17·60 **20·42**	26·40 **30·62**	17·60 **20·42**	11·00 **12·76**
⋮	hasonlóan tovább					
591—600 ⋮	40·80 **47·40**	26·40 **30·62**	19·20 **22·26**	28·80 **33·42**	19·20 **22·26**	12·00 **13·94**
791—800 ⋮	44·20 **51·30**	28·60 **33·20**	20·80 **24·16**	31·20 **36·20**	20·80 **24·16**	13·00 **15·08**
991—1000 ⋮	67·70 **78·60**	43·80 **50·80**	31·80 **36·96**	47·80 **55·50**	31·80 **36·96**	19·90 **23·10**
1191—1200 ⋮	81·60 **94·80**	52·80 **61·30**	38·40 **44·60**	57·60 **66·80**	38·40 **44·60**	24·00 **27·84**
1391—1400 ⋮	85·00 **98·60**	55 00 **63·80**	40·00 **46·40**	60·00 **69·60**	40·00 **46·40**	25·00 **29·00**

VIII. sz. táblázat.

Menetdíjtáblázat

Érvényes 1926 VII/1-től—1930 II/16-ig.

Változás: Személyvonatu menetdíjakat mintegy 20%-kal felemelték, gyorsvonatu menetdíjak maradtak. Érvényes 1930 II/16-tól—1931. X/1-ig.

Távolság km.	Menetdíjak pengőben						
	gyorsvonatokon			személyvonatokon			
	1	2	3	1	2	3	4
	kocsiosztályban						
1—5	1·30	1·00	0·70	0·40	0·24	0·16	0·12
6—10				0·80	0·50	0·30	0·24
11—15	2·60	1·90	1·50	1·20	0·70	0·50	0·40
16—20				1·60	1·00	0·60	0·50
21—27	3·80	2·90	2·10	2·00	1·20	0·80	0·60
28—30				2·40	1·40	1.00	0·70
31—40	5·10	3·80	2·80	3·20	1·90	1·30	1·00
41—50	6·40	4·80	3.50	4·00	2·40	1·60	1·20
51 60	7·70	5·80	4·20	4·80	2·90	1·90	1·40
61—70	9·00	6·70	4·90	5·60	3·40	2·20	1·70
71—80	10.20	7·70	5·60	6·40	3·80	2·60	1·90
81—90	11·50	8·60	6·30	7·20	4·30	2·90	2·20
91—100	12·80	9·60	7·00	8·00	4·80	3·20	2·40
101—110	14·10	10·60	7·70	8 80	5·30	3·50	2·60
111—120	15·40	11·50	8·50	9·60	5·80	3·80	2·90
121—130	16·60	12·50	9·20	10·40	6·20	4·20	3·10

Folytatása 22. oldalon.

VIII. sz. táblázat folytatása.

Menetdijtáblázat

Érvényes 1926 VII/1-től—1930 II/16-ig.

Változás { Személyvonatu menetdíjakat mintegy 20 %-kal felemelték, gyorsvonatu menetdíjak maradtak. } Érvényes 1930 II/16-tól— 1931 X/1-ig.

Távolság km.	Menetdíjak pengőben						
	gyorsvonatokon			személyvonatokon			
	1	2	3	1	2	3	4
	kocsiosztályban						
131—140	17·90	13·40	9·90	11·20	6·70	4·50	3·40
141—150	19·20	14·40	10·60	12·00	7·20	4·80	3·60
151—160	20·50	15·40	11·30	12·80	7·70	5·10	3·80
161—170	21·80	16·30	12·00	13·60	8·20	5·40	4·10
171—180	23·00	17·30	12·70	14·40	8·60	5·80	4·30
181—190	24·30	18·20	13·40	15·20	9·10	6·10	4·60
191—200	25·60	19·20	14·10	16·00	9·60	6·40	4·80
201—210	26·90	20·20	14·80	16·80	10·10	6·70	5·00
211—220	28·20	21·10	15·50	17·60	10·60	7·00	5·30
221—230	29·40	22·10	16·20	18·40	11·00	7·40	5·50
231—240	30·70	23·00	16·90	19·20	11·50	7·70	5·80
241—250	32·00	24·00	17·60	20·00	12·00	8·00	6·00
251—260	32·90	24·70	18·10	20·60	12·30	8·20	6·20
261—270	33·80	25·30	18·60	21·10	12·70	8·40	6·30
271—280	34·60	26·00	19·10	21·70	13·00	8·70	6·50
281—290	35·50	26·60	19·50	22·20	13·30	8·90	6·70

Folytatása 23. oldalon.

VIII. sz. táblázat folytatása.

Menetdíjtáblázat

Érvényes 1926 VII/1-től—1930 II/16-ig.

Változás { Személyvonatu menetdíjakat mintegy 20 %-kal felemelték, gyorsvonatu menetdíjak maradtak. } Érvényes 1930 II/16-tól— 1931 X/1-ig.

Távolság km.	Menetdíjak pengőben						
	gyorsvonatokon			személyvonatokon			
	1	2	3	1	2	3	4
	kocsiosztályban						
291—300	36·40	27·30	20·00	22·80	13·70	9·10	6·80
301—310	37·30	28·00	20·50	23·30	14·00	9·30	7·00
311—320	38·20	28·60	21·00	23·90	14·30	9·50	7·20
321—330	39·00	29·30	21·50	24·40	14·60	9·80	7·30
331—340	39·90	29·90	22·00	25·00	15·00	10·00	7·50
341—350	40·80	30·60	22·40	25·50	15·30	10·20	7·70
351—360	41·70	31·30	22·90	26·10	15·60	10·40	7·80
361—370	42·60	31·90	23·40	26·60	16·00	10·60	8·00
371—380	43·40	32·60	23·90	27·20	16·30	10·90	8·10
381—390	44·30	33·20	24·40	27·70	16·60	11·10	8·30
391—400 ⋮ 490—500	45·20	33·90	24·90	28·30	17·00	11·30	8·50

IV. osztályu kocsik egyelőre nem közlekednek.

A helyiérdekü vasutakon ezen díjakon felül 10%-os pótdíj fizetendő.

IX. sz. táblázat.

Menetdíjtáblázat.

Érvényes 1931 X/1-étől a magyar királyi államvasutak eddigi törzs- és a beolvasztott helyi érdekü vasutak vonalain.

Kilométer	Menetdíjak pengőben						
	Gyorsvonat			Személyvonat			
	1	2	3	1	2	3	4*)
	kocsiosztályban a fuvarozási illetékkel együtt						
1— 5	—	—	—	—·56	—.34	—·22	—·16
6— 10	1·40	1·10	—·80	1·10	—.66	—·44	—·34
11— 15	—	—	—	1·66	1.—	—·66	—·50
16— 20	2·90	2·20	1·50	2·30	1.40	—·90	—·70
21— 27	—	—	—	3·00	1.80	1·20	—·90
28— 30	4·20	3·10	2·20	3·30	2.—	1·30	1·—
31— 40	5·80	4·30	3·10	4·50	2.70	1·80	1·40
41— 50	7·—	5·30	3·70	5·50	3.30	2·20	1·70
51— 60	8·30	6·20	4·40	6·50	3.90	2·60	2·—
61— 70	9·90	7·40	5·30	7·80	4.70	3·10	2·30
71— 80	11·20	8·40	6·—	8·80	5.30	3·50	2·60
81— 90	12·50	9·40	6·60	9·80	5.90	3·90	2·90
91—100	14·10	10·60	7·50	11·—	6.60	4·40	3·30
101—110	15·40	11·50	8·20	12·—	7.20	4·80	3·60
111—120	16·60	12·50	8·80	13·—	7.80	5·20	3·90
121—130	18·20	13·70	9·70	14·30	8.60	5·70	4·30
131—140	19·50	14·60	10·40	15·30	9.20	6·10	4·60
141—150	20·80	15·60	11·10	16·30	9.80	6·50	4·90
151—160	22·10	16·60	11·70	17·30	10.40	6·90	5·20
161—170	23·—	17·30	12·20	18·—	10.80	7·20	5·40
171—180	24·30	18·20	12·90	19·—	11.40	7·60	5·70
181—190	25·30	19·—	13·40	19·80	11.90	7·90	5·90
191—200	26·60	19·90	14·10	20·80	12.50	8·30	6·20
201—210	27·50	20·60	14·60	21·50	12.90	8·60	6·50
211—220	28·80	21·60	15·30	22·50	13.50	9·—	6·80
221—230	29·80	22·30	15·80	23·30	14.—	9·30	7·—
231—240	31·—	23·30	16·50	24·30	14.60	9·70	7·30
241—250	32·—	24·—	17·—	25·—	15.—	10·—	7·50
251—260	33·—	24·70	17·50	25·80	15.50	10·30	7·70
261—270	33·60	25·20	17·90	26·30	15.80	10·50	7·90
271—280	34·60	25·90	18·40	27·—	16.20	10·80	8·10
281—290	35·20	26·40	18·70	27·50	16.50	11·—	8·30
291—300	36·20	27·10	19·20	28·30	17.—	11·30	8·50
301—310	36·80	27·60	19·60	28·80	17.30	11·50	8·60
311—320	37·80	28·30	20·10	29·50	17.70	11·80	8·90
321—330	38·40	28·80	20·40	30·—	18.—	12·—	9·—
331—340	39·40	29·50	20·90	30·80	18.50	12·30	9·20
341—350	40·—	30·—	21·30	31·30	18.80	12·50	9·40
351—360	41·—	30·70	21·80	32·—	19.20	12·80	9·60
361—370	41·60	31·20	22·10	32·50	19.50	13·—	9·80
371—380	42·60	31·90	22·60	33·30	20.—	13·30	10·—
381—390	43·20	32·40	23·—	33·80	20.30	13·50	10·10
391—400	44·20	33·10	23·50	34·50	20.70	13·80	10·40
401—410	44·80	33·60	23·80	35·—	21.—	14·—	10·50
411—420	45·80	34·30	24·30	35·80	21.50	14·30	10·70
421—430	46·40	34·80	24·70	36·30	21.80	14·50	10·90
431—440	47·40	35·50	25·20	37·—	22.20	14·80	11·10
441—450	48·—	36·—	25·50	37·50	22.50	15·—	11·30
451—460	49·—	36·70	26·—	38·30	23.—	15·30	11·50
461—470	49·60	37·20	26·40	38·80	23.30	15·50	11·60
471—480	50·60	37·90	26·90	39·50	23.70	15·80	11·90
481—490	51·20	38·40	27·20	40·—	24.—	16·—	12·—
491—500	52·20	39·10	27·70	40·80	24.50	16·30	12·30

*) 4. osztályu kocsik nem közlekednek.

Amint azonban később látni fogjuk, dacára ennek, ez a dijszabás mégis Középeurópa egyik legolcsóbb dijszabása.

Miután igy általánosságban végigtekintettünk személydijszabásunk egész történetén, vizsgáljuk még meg a részleteket is.

A különböző idők dijszabásainak összehasonlitása.

Az I—III. sz. táblázatainkban láthatjuk, hogy a személyszállitási bevételek nagyobb része — 1919/20 óta mondhatjuk kereken 70%-a — a harmadik osztályu utasoktól ered. A táblázatból azt is láthatjuk, hogy a 3. osztályu utasoktól beszedett menetdij már régebben is elérte a 60%-ot, sőt a 4. osztályu bevételekkel együtt a 70%-ot is megközelitette az 1870-es években.

A zónatarifa bevezetésével, vagyis az utazás megolcsóbbodásával eltolódtak ezek az arányok is. 1890-től kezdve egészen a világháboruig, a 3. osztályu utasok elérte bevételek már csak 50% körül mozognak.

A háboru utáni elszegényedés azonban annyira a 3. osztályba terelte az utasokat, hogy 1919/20 óta már ujból 70%-ot ér el a 3. osztályu utasoktól eredő bevétel.

Ezért nem sokat tévedünk, ha a különböző idők dijszabásait a személyvonatu 3. osztályu menetdijak összehasonlitása alapján biráljuk el.

A személyvonat 3. osztály menetdija a különböző időkben.

Átnézetesség kedvéért a különböző idők személyvonatu 3. osztályának menetdijait 1868-tól mostanáig az 1. sz. ábrán tüntettem fel.

A legdrágább dijszabás volt természetesen az első időknek, 1868-tól 1889-ig némi kiegészitésekkel érvényes, meredeken emelkedő, minden kilométer távolsággal egyenes arányban növekedő dijszabása. Ez nagy távolságokra a későbbi dijszabásoknak két-háromszorosát is elérte. Hiszen személyvonat 3. osztályán pl. Budapestről Kolozsvárra, 400 km-re, 26 pengő volt az ut ára; nem is beszélve a Budapest—brassói, 732 km-es 47.6 pengős, elképzelhetetlenül drága menetjegyről.

Láttuk már, hogy 1881-ben beszüntették a 4. osztályt és helyette bevezették a vegyesvonatokon a lényegesen olcsóbb vegyesvonatu személydijszabást, melyet az 1. sz. ábra legalsó egyenes szaggatott vonala ábrázol. Ez a legolcsóbb dijszabása volt a MÁV-nak egész fennállása óta, hihetetlenül alacsony áraival.

1889-től lépett érvénybe a zónadijszabás. Lépcsős ábráját könnyen kivehetjük az 1. sz. rajzon. De ott egyuttal azt is látnatjuk, hogy az összes azóta életbeléptetett dijszabások a 3. osztályban a közeli és középtávolságban keveset tértek el egy-

mástól. Maga a zónadijszabás a 30 km-es távolságtól a 300 km-ig később sem változott.

Az 1889-től 1903-ig fennállott nagytávolságu utazás olcsósága igazán rászoktathatta az embereket az utazásra, mert a menetdij olcsósága mintegy csábitotta az utast a távoli utazásra, vagy az ország távoli részéből Budapestre.

Az 1896 március 1-én életbeléptetett zónadijszabás első megváltoztatása mindenekelőtt a szomszédos forgalomban hozott be teljes változást, amint azt fent már láttuk. De különben megmaradt az eredeti 14 zónás beosztás. A 3. osztály ára változatlanul megmaradt, csupán a szomszédos forgalomban tolódott közbe még egy uj ár 16—20 km-re.

Nagyobb ujitást hozott az 1903 január 1-étől érvényes változás, mert bevezettek két uj zónát és ezzel a távolbautazást megdrágitották. De azért viszonylag még mindig olcsó volt a nagytávolságu utazás. Különben az összes menetdijak a régebbi 14 zónában változatlanul megmaradtak, csupán az első zóna határa 25 km-ről kitolódott 27 km-re. *(Lásd az V. sz. táblázaton.)*

Teljes változást hozott 1912 julius 1-étől az uj rendszerü myriametrikus dijszabás, melynél a távoli utasok kedvezményezettsége megszünt és a 10 kilométerenként emelkedő árral az ut diját arányba hozták az igénybevett teljesitménnyel.

Az 1. sz. ábrából jól láthatjuk, hogy az uj dijszabás a középtávolságokban alig volt drágább a zónatarifa árainál és csak 230 km-en túl kezdődött a nagyobb eltérés. A dij azonban itt sem növekedett egyenes arányban a távolsággal, hanem fokozatosan enyhült.

Az 1917—1926. év között érvényes dijszabásokat sem táblázatban, sem ábrán nem tüntettem fel, mert azok hamis képet mutattak volna. Az különben is külön vizsgálat tárgya lehet, hogy milyen elkésve és nem elég hatásosan követték a közbeeső százalékos emelések a pénz romlását és a kiadások emelkedését.

A következő — állandó pénzegységen alapuló — dijszabás az 1926 julius elsején életbeléptetett pengődijszabás volt, melyet az 1. sz. ábrán keresztekkel ellátott vékony vonással jelöltem. Ezt a dijszabást — amint fent már emlitettem — a személyvonat II. és III. osztályában nagyon alacsonyra szabták meg. Hiszen az ábrán is láthatjuk, hogy a személy III. osztály dijvonala 300 km-ig lejebb fekszik, mint a zónadijszabás lépcsői.

Ezért 1930-ban meg is változtatták a személyvonatu dijszabást és azt minden osztályban az eddigihez képest 20%-kal végig felemelték.

Azóta aránylag kevés változás történt. A 1931 október elsején érvénybe lépett és jelenleg is érvényes dijszabás a közeli távolságokban csak valamivel lett drágább, de ezen tul

(100 km-től) már 280 km-ig jobban megdrágult, azon tul megint egészen simul a régebbi dijszabáshoz. A középtávolságokban a 120—170 km között legnagyobb az emelkedés és ott eléri a személyvonat 3. osztályban a 0.78 P-t is.

Összefoglalva a 1. sz. ábrán is azt láthatjuk, hogy személyvonatu dijszabásunk a zónatarifának 1889-iki első bevezetése óta, a nagy tömegeknek 250 km-en aluli utazásaiban alig drágult valamivel.

Az egyes kocsiosztályok árának aránya.

Megvizsgálhatjuk még azt is, hogy a többi osztály árváltozása is hasonló-e a felrajzolt 3. osztály árváltozásához. Az államvasut első dijszabásában a négyféle osztály dija a következő arányban állott egymással: *1868-tól 1876-ig* az első oszt. 3.55, a 2. osztály 2.65, a 3. osztály 1.8-szorosa volt a 4. osztály árának.

1876-tól 1886-ig pedig az 1-ső osztály 3.25, a 2. osztály 2.28, a 3. osztály 1.63-szorosa volt a 4. osztály árának. 1886 junius elsejével lépett életbe a magasabb gyorsvonatu menetdij. Addig nem volt különbség a gyors- és személyvonatok menetdija között.

Az 1886-ban bevezetett gyorsvonatu menetdij az 1-ső osztályban 2.5-szöröse, a 2. osztályban 1.75-szöröse és a 3. osztályban 1.23-szorosa volt a személyvonatu 3. osztály árának. A zónatarifa 1889-iki bevezetése alkalmával a következő arányban állottak egymással az egyes kocsiosztályok menetdijai. A személyvonat 3. osztály menetdiját véve alapul, a személyvonat 2. osztálya 60%-kal volt drágább, az 1. osztály pedig a kétszerese. A gyorsvonatu 2. osztály ugyanannyi volt, mint a személyvonat 1-ső osztálya. A gyorsvonat 1-ső osztálya a XII. zónáig, a 2. osztálynál 20%-kal volt drágább, az utolsó két zónában (XIII. és XIV.) pedig 30, illetve 40%-kal drágább.

A zónadijszabásnak első, 1896 március 1-én történt megváltoztatása alkalmával a személyvonat 3. osztály menetdija nem változott meg. De a többi kocsiosztály ára részben megváltozott; még pedig a személyvonat 2. osztálya a XIII. és XIV. zónában, az 1-ső osztály pedig az összes zónákban megdrágult. A gyorsvonat 2. osztálya hasonlóan változott, mint a személyvonat 2. osztálya. A gyorsvonat 1-ső osztálya pedig minden zónában végig megdrágult 25%-kal.

Az 1903. évi változásnál a szomszédos forgalom és az alsó 14 zóna menetdija egyáltalában nem változott, csak két magasabb zónát állapitottak még meg és igy a legfelső XVI. zóna ára a régi legmagasabb zóna árához képest a személyvonat 1. és 2. osztályban 33%-kal, a 3. osztályban és a gyors 1. és 2. osztályban 25%-kal és végül a gyors 3. osztályban 20%-kal lett drágább.

A myriametrikus dijszabás 1912-ben történt bevezetése alkalmával az egyes osztályok dija közötti arány is megváltozott.

A személyvonat 2. osztálya mintegy 60%-kal lett drágább, mint a személyvonat 3. osztálya. De már az első osztály 140%-kal több, mint a 3. osztály.

Gyorsvonatnál a 2. osztály nem egyenlő a személyvonat első osztállyal, hanem olcsóbb, mert csak mintegy 120%-kal drágább a személyvonat 3. osztálynál. A gyorsvonatu 1. osztály erősebben drágult, mert ez már a személyvonatu 1. és 3. osztály menetdijainak összegével egyenlő, tehát a személyvonatu 3. osztályu jegy árának 3.4-szerese.

Megemlitem még, hogy ebben az időben (1912—1917) a gyorsvonatu szomszédos forgalom volt igen drága, mert csak egy menetdijat állapitottak meg egységesen, a 30 km-es távolságig.

1917-től a háboru utáni pénzleromlás végéig csak egyenlően emelkedtek az árak számszerüleg, de az egyes osztályok között az arány nem változott.

Láttuk már, hogy az 1926-ban pengőértékben kiadott dijszabás elsősorban a szomszédos forgalomban hozott változást. Ugyanis a gyorsvonatoknál is beállitottak 30 km. távolságig három 10 km-ként emelkedő fokozatot, olcsó árakkal. A személyvonat legalsó lépcsőjénél (1—5 km.) pedig nagyon olcsó dijat irtak elő.

Ennél a pengős dijszabásnál a személyvonat 2. osztály a 3. osztály felénél nagyobb. Az első osztály pedig a 2. és 3. osztály menetdijainak összegével egyenlő.

A gyorsvonatu 2. osztály körülbelül kétszerese a személyvonatu 2. osztálynak. A gyorsvonatu 1. osztály pedig ennél még mintegy 33%-kal drágább. A gyorsvonat 3. osztálya végül mintegy 120%-kal drágább a személyvonatu 3. osztálynál.

Itt emlitem meg, hogy a gyorsvonatok 3. osztályát, melyet nálunk 1890-ben beszüntettek, 1922. év őszétől kezdve ujra fokozatosan bevezették és jelenleg a gyorsvonatu osztályok között legjobban ez az osztály fizeti ki magát.

Előre látható volt, hogy az 1926. évi dijszabásban a személyvonatu menetdijaknak alacsony árát nem lehet sokáig fenntartani. Ezért is történt az, hogy az 1930-i változtatásnál csak a személyvonatu menetdijakat emelték meg minden osztályban egységesen 20%-kal. A gyorsvonatu árak ugyanakkor aránylag már ugyis elég drágák voltak, ezeket tehát nem változtatták meg.

Végül az 1931 október 1-étől érvényes dijtáblázat éppen ebben a tekintetben hozott lényeges változást, mert a gyorsvonatot is olcsóbbá tette.

Az 1931 október hó elseje előtti és utáni menetdijakat a *2. sz. ábrán* minden osztályra és minden vonatnemre feltüntettem és abból a változásokat is jól láthatjuk.

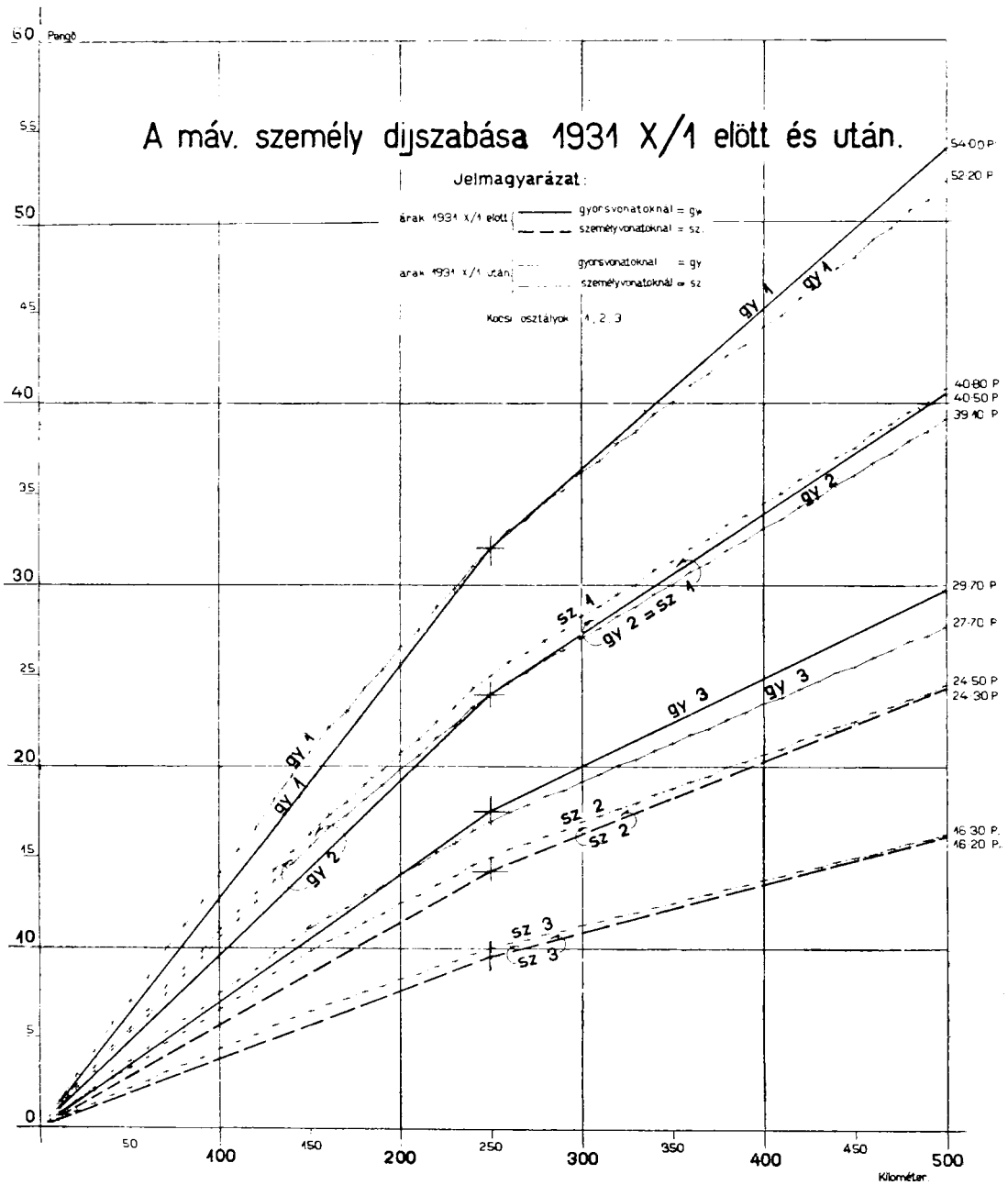

2. sz. ábra.

A 2. sz. ábrán a különféle *vastag* vonalak az 1931 október 1-je *előtti* árakat ábrázolják. Mig a különféle vékony vonalak a jelenleg érvényes árakat mutatják 500 km. távolságig.

A gyorsvonatu 3. osztály a jelenleg érvényes dijszabásnál már csak 70%-kal drágább a személyvonatu 3. osztálynál. És noha a kisebb távolságoknál valami kevéssel drágább is, de 200 km-től kezdve már fokozatosan olcsóbb az 1931 október

1-je előtt érvényes árnál. Ez a különbség 500 km-nél már 2.0 pengőig felemelkedik.

A gyorsvonat 2. osztály pedig nem kétszerese a személyvonatu 2. osztálynak, hanem fokozatosan kevesebb. Sőt a nagy távolságnál még olcsóbb lett a menetdij, mint az eddigi és 500 km-nél már 1.40 pengő ez a különbség.

A gyorsvonat első osztály 100—200 km. között erősebben drágult, a különbség felemelkedik 1.60 pengőig; de 260 km-től felfelé az is szintén olcsóbb lett.

A legjobban a következő két távolságnál látszik meg a különbség:

a) 100 km távolságnál

	gyors			személy		
	1	2	3	1	2	3
1930. évi menetdijnál	12.80	9.60	7.00	8.00	4.80	3.20
1931 X/1-étől érv. „	14.10	10.60	7.50	11.00	6.60	4.40
emelkedés.	10%	10.5%	7%		37.5%	

b) 400 km távolságnál

	gyors			személy		
	1	2	3	1	2	3
1930. évi menetdijnál	45.2	33.9	24.9	28.3	17.0	11.3
1931 X/1-étől érv. „	44.2	33.1	23.5	34.5	20.7	13.8
csökkenés	2.2%	2.4%	5.6%	—	—	—
emelkedés	—	—	—		22.0%	

A személyvonatu menetdijak mind a három osztályban az összes távolságoknál valamivel emelkedtek. A legnagyobb emelkedés az első osztálynál van, mely azelőtt egyenlő nagyságu volt a gyorsvonat 2. osztállyal, most azonban annál valamivel drágább, különösen a 100—300 km. közötti távolságokban.

A személyvonat 3. osztály emelkedése nagyon csekély, legnagyobb értékét 140 km-nél éri el 0.7 pengő értékkel.

A Hév-ek menetdijszabásai.

A helyiérdekü vasutakon érvényes dijszabásokról itt külön részleteket felemliteni nem kivánok, mert az igen messzire vezetne. Idők folytán a MÁV mindig igyekezett az egyes Hév-ekkel ujabb és ujabb közös dijszabásokat kötni és általában a dijszabásokat lehetőleg egyenlő alapokra fektetni.

A Hév-ek menetdijárai azonban általában drágábbak voltak a MÁV menetdijainál. A háboru után külön épitési pótilleték terhelte meg a Hév-ek dijszabását. Most már mindez megszünt és az egységes dijszabás 1931 október óta minden vonalon egyenlően érvényes.

A menetdijkedvezmények rövid leirása.

Még néhány szót kellene mondanom a menetdijkedvezményekről.

Már az államvasut első személydijszabásából is engedélyeztek egyes utazási kedvezményeket, első sorban a katonaság részére.

1873-ban az utazások élénkitése céljából körutazási jegyeket léptettek életbe ugy a bel-, mint a külfölddel is. A közönség azonban ezeket a kedvezményeket lanyhán fogadta. Az 1873. évről szóló jelentés azt mondja, hogy a körutazási jegyek „felette csekély kelendőségnek örvendettek". De már ezzel ellentétben, 1875-ben jó kelendőségről szól a jelentés.

1877-ben már adtak ki bérleti és mérsékelt áru jegyeket.

1879-ben pedig a mérsékelt menettérti, a fürdőbérleti és a körutazási jegyeket fejlesztették. Kongresszusok, gyülések és kiállitások részére kedvezményeket engedélyeztek.

1883-ban a MÁV üzleti jelentés kimutatja a menettérti, Szent István-napi, fürdőutazási, évi bérletjegyek, idényjegyek és körutazási jegyek okozta kedvezmények mértékét. Az ilyen jegyekkel elért bevétel a rendes utasok okozta bevételnek 8.1 százalékát tette ki.

A legtöbben a menettérti jegyekkel engedélyezett kedvezményt használták. Az ilyen utasok az összes kedvezményekkel utazók számának 93%-át tették ki.

Az amugy is alacsony dijszabásu vegyesvonatokon azonban semmiféle dijmérséklést nem engedélyeztek.

A II. sz. táblázatban 1885-nél látható nagy utasszaporulatot szintén a budapesti országos kiállitás alkalmával engedélyezett nagyobbmérvü dijkedvezmények idézték elő. Budapest utasforgalma 1885-ben, az előző évhez képest ebből kifolyólag ugyan 33.8%-kal emelkedett, de az engedélyezett kedvezmények miatt a személyszállitásból eredő bevétel már csak 28%-kal gyarapodott.

Az 1886. évben a gyorsvonatu menetjegyek bevezetésével kapcsolatban a fürdő menettértijegyek érvényességét az első kocsiosztályra és a gyorsvonatokra is kiterjesztették.

Féláru kirándulási jegyeket is engedélyeztek és az 1886. jelentés szerint „hazánk regényes fekvésü vidékeire való társas kirándulások céljából külön jelentékenyen kedvezményezett kéjvonatokat rendeztek".

Az 1896. évi ezredéves kiállitás alkalmával a kiállitás látogatásának előmozditására és megkönnyitésére külön „milleniumi személydijszabást" dolgoztak ki. Ezen az alapon 256 ezer utast továbbitottak.

1906-ban a bérletrendszert lényegesen kibővitették. 1907-ben a főváros környékén érvényes mérsékelt áru menetjegyfüzetrendszert módositották és általánositották. 1910-ben a

III. sz. táblázat.

Kimutatás a Máv. személyfor-

3-ik rész

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Év	Valóságos üzleti hosszúság km. együtt		Máv. vonalak átlagos évi üzleti hosszúsága km.	Összes bevétel millió P	Az összes bevételből esik				Szállitott fizető polgári és katonai utasok száma	1 átlagos üzletkilométerre eső évi utas $\frac{10}{4}$
					a személyszállitási	a pogygyász-, gyors- és teheráru szállitási	Hév.-ek kezeléséből eredő	különféle		
	Máv.	Hév.			bevételre százalékban %					
1914 I. félév	—		—	(*247·7*)	24·2	65·4	8·1	2·3	—	—
1914/15	19.041	8.865—10.176	*8.857*	*Pénzérték állandóság hiánya miatt összehasonlitásra nem alkalmas; P-re nem is számitható át helyesen.*	36·6	53·5	7·3	2·6	*67,050.000*	**7.580**
					150 50					
1915/16	19.117	8.865—10.252	*8.865*		39·6	50·8	6·0	3·6	*90,110.000*	**10.150**
					39 61					
1916/17	19.111	8.877—10.234	*8.872*		42·4	46·8	6·6	4·2	*96,130.000*	**10.850**
					44 56					
1917/18	19.153	8.918—10.235	*8.879*		45·5	45·0	6·9	2·6	*107,610.000*	**12.120**
					57 43					
1918/19	19.153	8.918—10.235	*5.783*		45·8	42·4	6·9	4·9	*79,270.000*	**13.700**
					69 31					
1919/20	6.937	3.234—3.703	*2.785*		38·8	48·6	6·3	6·3	*30,030.000*	**10.780**
					90 10					
1920/21	6.948	3.242—3.706	*3.242*		24·4	60·3	7·5	7·8	*35,650.000*	**11.000**
					196 4					
1921/22	7.240	3.376—3.864	*3.359*		20·0	62·3	8·8	8·9	*44,790.000*	**13.350**
1922/23	7.239	3.375—3.864	*3.374*		22·0	57·0	12·0	9·0	*49,530.000*	**14.700**
1923/24	7.256	3.379—3.877	*3.379*		24·0	61·0	11·4	3·6	*52,710.000*	**15.600**
1924/25	7.256	3.381—3.875	*3.381*	*229·5*	26·4	57·8	12·4	3·4	*47,970.000*	**14.150**
1925/26	7.251	3.393—3.858	*3.387*	*274·9*	25·6	57·8	12·0	4·6	*54,230.000*	**16.010**
1926/27	7.241	3.690—3.551	*3.550*	*288·4*	27·4	57·1	10·7	4·8	*57,380.000*	**16.150**
1927/28	7.240	3.689—3.551	*3.689*	*297·1*	27·7	57·6	10·6	4·1	*62,250.000*	**16.860**
1928/29	7.245	3.792—3.453	*3.743*	*305·7*	26·9	56·5	10·3	6·3	*64,320.000*	**17.150**
1929/30	7.282	3.831—3.451	*3.831*	*286·7*	27·8	57·4	10·7	4·1	*62,450.000*	**16.300**
1930/31	7.276	3.836—3.440	*3.831*	*246·9*	29·3	55·9	9·8	5·0	*55,160.000*	**14.400**

galmáról és annak bevételeiről.

1914-től 1930/31-ig.

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Tiszta bevétel a személyszállításból millió P	1 átlagos üzletkilométerre eső bevétel a személyszállításból $\frac{12}{4}$	Egyes kocsiosztályokban szállított utasok arányszáma				Az egyes kocsiosztályokban elért bevétel aránya az összes személyszállítási bevételhez				Jegyzet	Év
		1	2	3	katonák	1	2	3	katonák		
		kocsiosztályban százalékban %				kocsiosztályban százalékban %					
(59·8)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Adatok hiányzanak	1914 I. félév
Pénzérték állandóság hiánya miatt összehasonlításra nem alkalmas; P-re nem is számítható át helyesen.	—	0·6	12·2	69·9	17·3	3·7	23·5	37·6	35·2	1) 6. rovatban: baloldalt polgári utasoktól, jobboldalt katonai utasoktól eredő bevétel aránya	1914/15
	—	0·6	11·6	65·3	22·5	2·9	21·3	33·2	42·6		1915/16
	—	0·8	14·2	67·3	17·7	3·9	25·3	33·2	37·6		1916/17
	–	1·1	16·1	68·5	14·3	5·6	28·8	39·1	26·5		1917/18
	—	1·2	17·5	73·3	8·0	6·0	31·6	50·5	11·9		1918/19
	—	1·1	14·1	82·4	2·4	5·7	23·0	70·4	0·9		1919/20
	—	1·0	10·3	88·7	—	7·2	23·1	69·7			1920/21
	—	0·9	10·3	88·8	—	6·8	27·6	65·6	—		1921/22
	—	0·6	7·6	91·8	—	5·7	28·9	65·4	—		1922/23
	—	0·5	6·9	92·6	—	5·2	26·4	68·4	—		1923/24
60·6	17.920	0·5	9·4	90·1	—	3·6	24·5	71·9	—	Elszámolás aranykoronában	1924/25
70·4	20.750	0·4	12·8	86·8	—	3·2	27·1	69·7	—	Elszámolás rögzített papírkoronában	1925/26
79·1	22.300	0·4	13·1	86·5	—	3·0	26·0	71·0	—	1926. VII. 1-től pengőszámítás	1926/27
82·3	22.300	0·3	13·6	86·1	—	2·6	27·7	69·7	—		1927/28
82·3	21.950	0·3	15·0	84·7	—	2·6	28·5	68·9	—		1928/29
79·8	20.850	0·3	15·7	84·0	—	2·5	28·1	69·4	—		1929/30
72·3	18.870	0·3	16·2	83·5	—	2·2	27·6	70·2	—		1930/31

heti munkásbérletjegyek kedvezményét, melyet eddig csak bizonyos, névszerint meghatározott viszonylatokban vehettek igénybe, ugy a szomszédos forgalomban, mint a távolsági forgalom 1. és 2. vonalszakaszában általánositották.

Az 1912. évi uj dijszabás kiadása alkalmával az összes kedvezményeket is rendszerbe foglalták.

Idő folytán azonban a kormány nem tudott ellenállani a legkülönbözőbb oldalokról eléje terjesztett kivánságoknak és igy a megfelelő tisztviselői fizetések emelése helyett és egyéb méltányossági okokból, fokozatosan az államvasuti üzem terhére mind több és több félárujegy váltására jogositó kedvezményt engedélyezett, nem is beszélve a legkülönbözőbb cimeken engedélyezett szabadjegyekről, ugyhogy jelenleg már rendes menetjegyet — különösen a felsőbb osztályokban — alig fizet valaki. Ez az állapot az egyes kocsiosztályokban elért bevételek nagyságának apadását idézi elő, dacára annak, hogy ugyanabban az osztályban az utasok száma nemcsak, hogy nem fogy, hanem még szaporodik. Erre példát találhatunk a III. számu táblázat adatainál, 1923 és 1930 között.

Különösen az első osztályra annyi mindenféle cimen engedélyeznek szabad- és félárujegyeket, hogy manapság a rendes első osztályt fizető utas a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Érthető tehát, ha már többször is felvetették azt az eszmét, nem lenne-e célszerübb a rendes menetjegyeket általában olcsóbbá tenni és az összes kedvezményeket, de különösen a szabadjegyeket, egyidejüleg megszüntetni.

Nem ennek a tanulmánynak célja ennek lehetőségét és mértékét, valamint várható eredményét kimutatni. Annál kevésbbé, mert a jelenlegi összeállitott és kiadott statisztikák nem is mutatnak teljes képet erről. A német birodalmi vasutak évi jelentéseikben minden kedvezményt és annak pénzügyi kihatását részletesen közlik. Nálunk most készülnek az évenkénti részletes adatokat összeállitani és közölni.

Összefoglalás.

A fentiekben az államvasut keletkezésétől kezdve mostanáig csak száraz számokban soroltam fel a személydijszabásnak változásait és kifejlődését. Érdekes feladat volna a különböző dijszabásváltozásoknak gazdasági hátterét és indokait, valamint a bekövetkezett eredményeket is részleteiben kifejteni. Ehhez azonban egész gazdaságtörténetet kellene irni. Ezért csak arra kivánok rámutatni, hogy az I—III. sz. táblázatokban található számok mögött a gondos megfigyelő az ország állapotának folytonos változásait is jól felismerheti. A gazdasági pangás éveit, a jó termések okozta utazási kedv és utazási szükségesség folytán bekövetkezett utasforgalomemelkedést, egyes nagyobb csapások, például kolerajárvány, vagy árvizokozta forgalomcsökkenést, a világháboru és az ország-

csonkitás befolyását nem is emlitve, mind meg lehet látni a táblázat beszélő számsorai között.

Az utasoknak a különböző osztályok közötti eloszlása és annak változása hű képet ad a közönség teljesitőképességéről és teherbirásáról.

Az egyes dijszabásváltozások szorosan összefüggenek a gazdasági élet hullámaival. Éppugy, mint ahogy egy idejében végrehajtott és merész ujitásokat hozó dijszabásváltozás nevelő és utazást serkentő hatását mi sem bizonyitja jobban, mint a Baross-féle zónatarifa bevezetésének Magyarország egész személyforgalmára kiható átalakitó hatása és a táblázatokban számszerüleg is bebizonyitott eredménye.

Összehasonlitás a külföldi dijszabásokkal.

Miután megismertük a magyar királyi államvasutak személydijszabásának történetét, most már áttérhetünk a jelenlegi dijszabás összehasonlitására a külföldi dijszabásokkal.

Erre a célra azt a módszert választottam, hogy négy különböző távolságra (50, 100, 200 és 400 km-re) kiszámitottam a tényleges menetdijakat ugy a gyors-, mint a személyvonat minden osztályára. Számszerü összehasonlitás céljából ezeket a mellékelt *X. és XI. sz.* táblázatokba foglaltam össze. Jobb áttekintés céljából pedig ugyanezen adatokat most már ugy tüntettem fel a *XII—XV. sz.* táblázatokban, hogy a MÁV adataira felvettem a 100-as egységet és azután sorban feltüntettem az összes szóban forgó vasutaknál a hasonló osztály és vonatnem tényleges árának és a MÁV megfelelő, ehhez a 100-as egységhez tartozó arányszámát. Az igy kiszámitott értékek közül a 100-on aluli értékek a MÁV-nál olcsóbb, a 100-on felüli értékek pedig a MÁV-nál drágább viteldijakat mutatják. Az olcsóbb menetdijakat feltünés kedvéért külön négyszög veszi körül.

A 400 km. távolságig négy különböző távolságra elvégzett összehasonlitás a csonkaországbeli magyar vasutak kis terjedelme miatt teljesen elegendő, mert nálunk egy jeggyel ennél nagyobb utat megszakitás nélkül megtenni amugy sem lehet.

A táblázat összeállitására nézve még a következőket jegyzem meg.[3]

Összehasonlitásra szolgáltak elsősorban a szomszédos országok, azután Középeurópa többi országai, összesen tiz ország.

A számitásba vett menetdijak *1931 október hó 1-én* voltak érvényben, tehát már a legutóbbi és most is érvényes magyar személydijszabás életbelépése után. A különböző pénzne-

[3] Ennek a táblázatnak 1931 áprilisban érvényes adatait ismertettem a Mavosz 1931 IV/11-én tartott ülésén; ezeket az adatokat használta fel Homonnay Tivadar országgyülési képviselő az országgyülés 1931 május 6-án tartott 498. ülésén megtartott beszédében.

X. sz. táblázat.

Külföldi menetdíjak összehasonlítása; érvényes 1931 október hó 1-én.

Személydijszabások.

Vasuttársaság	*50 km-es* távolságra						*100 km-es* távolságra					
	Monetdíjak az idegen pénznemekben és P-ben											
	személyvonat			gyorsvonat			személyvonat			gyorsvonat		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
	kocsiosztályban						kocsiosztályban					
Máv.	5·50	3·30	2·20	7·00	5·30	3·70	11·0	6·60	4·40	14·10	10·60	7·50
Francia vasutak	fr. 22·55 P 5·16	15·20 3·48	9·90 2·27	ugyanaz			45·05 10·32	30·40 6·96	19·80 4·53	ugyanaz		
Lengyel államvasutak	zl. 8·50 P 5·45	5·10 3·27	3·40 2·18	13·00 8·35	7·80 5·00	5·20 3·33	17·0 10·90	10·20 6·55	6·80 4·36	21·90 13·80	12·90 8·28	8·60 5·52
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	d. 43·75 P 4·44	35·— 3·55	17·50 1·77	61·25 6·22	52·50 5·32	35·— 3·55	86·25 8·75	69·0 7·00	34·50 3·50	120·75 12·25	103·50 10·50	69·0 7·00
Csch-szlovák államvasuták	ck. 33·— P 5·60	19·80 3·36	13·20 2·24	63·00 10·70	37·80 6·42	25·20 4·28	66·00 11·20	39·60 6·72	26·40 4·48	96·00 16·30	57·6 9·78	38·4 6·52
Olasz államvasutak	L. 24·50 P 7·24	16·50 4·88	10·0 2·96	27·0 7·98	18·30 5·41	11·20 3·31	47·5 14·04	32·0 9·46	19·0 5·62	52·5 15·52	35·5 10·50	21·5 6·35
Román kir. államvasutak	lei 168·— P 5·85	126.— 4·38	79.— 2·75	273·— 9·50	210·— 7·31	137·— 4·77	336·— 11·70	252·— 8·77	158·— 5·50	441·— 15·35	336·— 11·70	221·— 7·68
Osztrák szövetségi államvasutak	Sch. 8·75 P 7·06	5·25 4·24	3·50 2·82	12·50 10·10	9·00 7·26	5·00 4·03	16·0 12·90	9·60 7·75	6·4 5·16	25·0 20·18	18·0 14·52	10·0 8·08
Svájci szövetségi vasutak	Sv. fr. 7·50 P 8·43	5·25 5·90	3·75 4·22	8·50 9·55	6·00 6·75	4·25 4·78	15·0 16·86	10·5 11·80	7·5 8·43	17·0 19·11	12·0 13·49	8·5 9·55
Német birodalmi vasutak	M. 5·80 P 7·90	2·90 3·95	2·00 2·72	11·80 (5 c+2+4) 16·08	8·90 (2·9+2+4) 12·12	3·00 (2+1) 4·08	11·6 15·80	5·8 7·90	4·0 5·45	19·6 (11·6+4+4) 26·70	13·8 (5·8+4+4) 18·80	6·00 (4+2) 8·18

XI. sz. táblázat.

Külföldi menetdíjak összehasonlitása; érvényes 1931 október hó 1-én.

Személydijszabások.

Vasuttársaság	*200 km-es* távolságra						*400 km-es* távolságra					
	Menetdijak az idegen pénznemekben és P-ben											
	személyvonat			gyorsvonat			személyvonat			gyorsvonat		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
	kocsiosztályban						kocsiosztályban					
Máv.	20·80	12·50	8·30	26·60	19·90	14·10	34·50	20·70	13·80	44·20	33·10	23·50
Francia vasutak	fr. 90·10 P 20·63	60·80 13·90	39·65 9·08	ugyanaz			180·2 41·27	121·6 27·82	79·3 18·16	ugyanaz		
Lengyel államvasutak	zl. 34·0 P 21·80	20·40 13·10	13·60 8·73	42·5 27·29	25·5 16·37	17·0 10·91	61·5 39·48	36·90 23·70	24·60 15·79	77·00 49·43	46·20 29·66	30·80 19·77
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	d. 172·5 P 17·50	138·00 14·00	69·00 7·00	236·00 23·95	203·00 20·60	132·0 13·40	345·00 35·00	276·00 28·00	138·00 14·00	454·5 46·09	379·0 38·40	235·5 23·88
Csehszlovák államvasutak	ck. 132·0 P 22·45	79·2 13·45	52·8 8·97	177·0 30·05	106·2 18·03	70·8 12·02	227·5 38·63	136·5 23·18	91·0 15·45	287·5 48·82	172·5 29·29	115·0 19·53
Olasz államvasutak	L. 93·5 P 27·63	63·0 18·62	37·0 10·92	104·0 30·73	70·0 20·70	41·50 12·28	186·0 54·96	125·0 36·95	73·0 21·58	186·0 54·96	126·0 37·25	74·0 21·87
Román kir. államvasutak	lei 651·— P 22·65	483·— 16·80	305·— 10·60	746·— 25·96	557·— 19·40	368·— 12·80	1155·— 40·20	819·— 28·45	510·— 17·72	1218·— 42·40	893·— 31·08	567·— 19·73
Osztrák szövetségi államvasutak	Sch. 29·0 P 23·42	17·4 14·05	11·6 9·37	44·0 35·53	31·7 25·60	17·6 14·21	43·50 35·15	26·10 21·08	17·40 14·05	65·50 52·30	47·20 38·11	26·20 21·15
Svájci szövetségi vasutak	Sv. fr. 30·— P 33·72	21·0 23·60	15·0 16·86	34·0 38·22	24·0 26·98	17·0 19·12	48·0 53·96	33·6 37·77	24·0 26·98	52·0 58·45	36·6 41·14	26·0 29·22
Német birodalmi vasutak	M. 23·2 P 31·60	11·6 15·78	8·0 10·88	33·2 (23·2+6+4) 45·17	21·6 (11·6+6+4) 29·40	11·0 (8·0+3·0) 14·97	47·0 63·94	23·20 31·56	16·0 21·77	61·0 (47·0+10+4) 82·99	37·2 (23·2+10+4) 50·61	21·0 (16+5) 28·57

XII. sz. táblázat.

Személydíjszabás összehasonlítása 50 km-es távolságnál.

Vasuttársaság	Személyvonat			Gyorsvonat			Összes pontszám	Jegyzet
	1.	2.	3.	1.	2.	3.		
	osztálya			osztálya				
Máv.	100	100	100	100	100	100	600	
Francia vasutak	[94]	105	103	[74]	[66]	[61]	[503]	
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	[81]	108	[81]	[89]	100	[96]	[555]	
Lengyel államvasutak	[99]	[99]	[99]	119	[94]	[90]	600	
Cseh-szlovák államvasutak	102	102	102	153	121	116	696	
Olasz államvasutak	132	148	135	114	102	[90]	721	
Román királyi államvasutak	106	133	125	136	138	129	767	
Osztrák szövetségi vasutak	128	128	128	144	137	109	774	
Svájci szövetségi vasutak	153	179	192	136	127	129	916	
Német birodalmi vasutak	144	120	123	230	230	110	957	

XIII. sz. táblázat.

Személydíjszabás összehasonlítása 100 km-es távolságnál.

Vasuttársaság	Személyvonat			Gyorsvonat			Összes pontszám	Jegyzet
	1.	2.	3.	1.	2.	3.		
	osztálya			osztálya				
Máv.	100	100	100	100	100	100	600	
Francia vasutak	[94]	105	103	[73]	[66]	[60]	[501]	
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	[80]	106	[80]	[87]	[99]	[93]	[545]	
Lengyel államvasutak	[99]	[99]	[99]	[98]	[78]	[74]	[547]	
Cseh-szlovák államvasurak	102	102	102	116	[92]	[87]	601	
Román királyi államvasutak	106	133	125	109	110	102	685	
Olasz államvasutak	128	143	128	110	[99]	[85]	693	
Osztrák szövetségi vasutak	117	117	117	143	137	107	738	
Német birodalmi vasutak	144	120	124	189	177	109	863	
Svájci szövetségi vasutak	153	179	191	136	127	127	913	

XIV. sz. táblázat.

Személydijszabás összehasonlitása 200 km-es távolságnál.

Vasuttársaság	Személyvonat			Gyorsvonat			Összes pontszám	Jegyzet
	1.	2.	3.	1.	2.	3.		
	osztálya			osztálya				
Máv.	100	100	100	100	100	100	600	
Francia vasutak	99	111	109	78	70	64	531	
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	84	112	84	90	103	95	568	
Lengyel államvasutak	105	105	105	103	82	77	577	
Cseh-szlovák államvasutak	108	108	108	113	91	85	613	
Román királyi államvasutak	109	134	128	98	98	91	656	
Osztrák szövetségi vasutak	113	112	113	133	129	101	701	
Olasz államvasutak	133	149	132	115	104	87	720	
Német birodalmi vasutak	152	126	131	170	148	106	833	
Svájci szövetségi vasutak	162	189	203	144	136	136	970	

XV. sz. táblázat.

Személydijszabás összehasonlitása 400 km-es távolságnál.

Vasuttársaság	Személyvonat			Gyorsvonat			Összes pont-szám	Jegyzet
	1.	2.	3.	1.	2.	3.		
	osztálya			osztálya				
Máv.	100	100	100	100	100	100	600	
Cseh-szlovák államvasutak	112	112	112	110	89	83	618	
Lengyel államvasutak	114	114	114	112	90	84	628	
Osztrák szövetségi vasutak	102	102	102	120	115	90	631	
Francia vasutak	120	134	132	93	84	77	640	
Román királyi államvasutak	117	137	128	96	94	84	656	
Szerb-horvát-szlovén kir. államvasutak	102	135	102	104	116	102	661	
Olasz államvasutak	159	178	156	124	112	93	822	
Svájci államvasutak	156	182	195	132	124	124	913	
Német birodalmi vasutak	185	152	158	188	153	122	958	

Összes pontszám :

Francia	Szerb-horvát-szlovén	Lengyel		Cseh	Román	Osztrák	Olasz	Német	Svájc
503	555	600		696	767	774	721	957	916
501	545	547		601	685	738	693	863	913
531	568	577		613	656	701	720	833	970
640	661	628	2400	618	656	631	822	958	913
2,175	2,329	2,352		2,528	2,764	2,844	2,956	3,611	3,712
91%	97%	98%		105%	115%	119%	123%	151%	155%

mek átszámitására az alábbi, 1931 október hó 9-én érvényes átszámitási értéket vettem számitásba:

100 francia frank (fr)	=	22.60 P
100 lengyel zloti (zl)	=	64.20 „
100 szerb dinár (d)	=	10.14 „
100 cseh korona (ck)	=	16.98 „
100 olasz lira (L)	=	29.55 „
100 román leu (lei)	=	3.48 „
100 osztrák schilling (Sch) . . .	=	80.75 „
100 svájci frank (Sv fr)	=	112.40 „
100 német márka (M)	=	136.05 „

A X—XI. sz. táblázatokban felül mindig az illető ország valutájában kifejezett menetdíj van beirva, alatta pedig ugyanannak pengőre átszámitott értéke. A német gyorsvonatoknál a rendes pótlékokat hozzászámitottam, de már az egészen különleges díjazásu nemzetközi F. D. D. gyorsvonatok külön pótlékait figyelmen kivül hagytam.

A XII—XV. sz. táblázatokban ugyanezek az értékek átvannak számitva összehasonlitásra alkalmasabb formába, a Máv. százas egységeire vonatkoztatva. Ezekben a táblázatokban a magyar államvasut menetdijainál olcsóbb menetárak külön körül vannak keretezve.

Összefoglalva a drágasági sorrendre nézve a következőket állapithatjuk meg a tiz vasutnál.

A számitásba vett négy távolságnál, valamint a gyors- és személyvonat 3—3 osztályánál az összefoglaló és jellemző pontszám a MÁV-ra nézve

$$4\times6\times100=2.400 \text{ pontszám.}$$

A többi vasutnak a XII—XV. sz. táblázatokban foglalt pontszámát hasonlóképpen összegezve megállapithatjuk, hogy a MÁV menetdijainál olcsóbb elsősorban a francia vasut 2.175, azután következik a szerb-horvát-szlovén 2.329 és a lengyel vasut 2.352 pontszámmal. Ezek voltak a magyar államvasutnál valamivel olcsóbb vasutak.

A többi középeurópai vasut mind drágább a MÁV-nál, még pedig a drágaság sorrendjében igy következnek:

a csehszlovák államvasut	2.528	pontszámmal
a román államvasut	2.764	„
az osztrák államvasut	2.844	„
az olasz államvasut	2.956	„
a német birodalmi államvasut . .	3.611	„
a svájci szövetségi vasut	3.712	„

Ugyanezt a fölsorolást még áttekinthetőbb formában mutatja a százalékszerinti sorrend, mely a következő: a legolcsóbb a francia vasut díjszabása, mely a magyar díjszabás-

nak 91%-a. A szerb-horvát-szlovén már csak 97%, a lengyel pedig 98%.

A többi drágább vasut sorrendje ugyanigy: a cseh-szlovák 105%, a román 115%, az osztrák 119%, az olasz 123%, a legdrágábbak pedig a német 151% és a svájci 155%-os menetjegy áraival.

A részletek megvilágitásául azonban még a következőket jegyezzük meg:

A *francia vasutak* olcsóságát tisztán csak az okozza, hogy ott a gyorsvonatokon ugyanannyit fizetnek, mint a személyvonatokon. Ez tehát lényegesen lenyomja az összehasonlitásnál a francia vasutak pontszámát. Noha a részletek megfigyelésénél észrevehetjük, hogy a személyvonat 2. és 3. osztálya a francia vasutaknál minden távolságnál drágább, mint a MÁV-nál. Sőt a 400 km-es távolságnál mind a három osztályban drágább, mint a MÁV-nál, mert azokon sorban 120, 134, illetve 132%-kal többet kell fizetni. A francia vasut a nagy távolságoknál az ötödik sorba került, amint az a XV. sz. táblázaton látható.

A szerb-horvát-szlovén és a lengyel vasut áll ár tekintetében a legközelebb hozzánk.

A szerb-horvát-szlovén államvasutnál feltünő a személyvonat 2. osztályának drágasága a többi osztályhoz képest. A 400 km-es távolságtól kezdve pedig már ugy a gyors- mint a személyvonat minden osztálya drágább, mint a miénk.

A *lengyeleknél* a gyorsvonat 1. osztály drágább a MÁV-énál, valamint a személyvonat általában véve drágább a 150 km-en túli távolságoknál.

A drágább vasutak közül legközelebb áll mihozzánk ár tekintetében a *csehszlovák vasut.* A közeli távolságok azonban a cseheknél is drágák, különösen a gyorsnál, ahol az 1. osztály ára másfélszeres. Olcsóbb azonban nagy távolságra a gyorsvonat, mert a földrajzilag lehetetlenül elhuzódó ország távoli forgalmát mindenképpen a főváros és a tulajdonképpeni cseh terület felé akarják vonzani.

Sorrendben következik a *román államvasut.* Ennél feltünő, hogy éppen a szegényebb néprétegek használta személyvonatu 2. és 3. osztály lényegesen drágább, mint az 1. osztály és ez az aránytalanság végig megmarad. A dijszabás ilyen megszabása nem mutat valami fejlett szociális érzékre, pedig éppen Romániában általában véve aránytalanul nagy a szegény népréteg. A gyorsvonatok a nagy távolságokra általában véve olcsók. De ne felejtsük el, hogy egyes gyorsvonatokon — az ugynevezett rapid vonatokan — a románok még külön, elég borsos áru helyjegyet is követelnek, kivétel nélkül minden utastól, még a szabadjeggyel utazóktól is. Ennek a helyjegynek árát itt nem számitottam hozzá, mert aránylag kevés ilyen

rapid vonat közlekedik, inkább csak a nemzetközi forgalmu vonalakon.

Az osztrák szövetségi vasutaknál az árak igen változóak. Rövid távolságra, 100 km-ig, a gyorsvonatok lényegesen drágábbak a miénknél. Azon felüli távolságoknál a gyorsvonat 3. osztálya fokozatosan olcsóbbodik és 400 km-nél már olcsóbb, mint nálunk. Ennek magyarázata szintén a hosszan elnyuló ország területi elosztásában keresendő. A személyvonat végig drágább, még pedig szintén erősebben a közeli és kevésbbé a nagyobb távolságokban.

Az olasz államvasutak a személyvonatoknál lényegesen drágábbak, még pedig nagy távolságokra aránylag erősebben. Ezzel ellentétben a gyorsvonatok ára csak mérsékelten nagyobb, sőt a 3. osztályban végig olcsóbb a miénknél. Tehát ez éppen ellenkező szociális érzékről tanuskodik, mint Romániában.

Mindenképpen és minden távolságban sokkal drágább vasutak a *svájci* és a *német vasutak*, melyek közül drágaság tekintetében vezet a német vasut a közeli 50 km-ig és a 400 km. és ezen felüli távolságokban. Mig a svájci a 200 km-es távolságban lényegesen drágább. Az igaz, hogy Svájcban minden utas, még a külföldről érkező is, aránylag olcsó bérletjegyeket kaphat, 1930 óta már nyolc napi érvényességgel is. A bérletjegyeket minden formaság nélkül adják ki, akár a belépő határállomási pénztárnál is, egy fénykép beszolgáltatása fejében.

A német vasutra jellemző, hogy mig gyorsvonatu 1. és 2. osztálya például 50 km-nél a miénknél 2.3-szor drágább, addig a 3. osztály már csak 1.1-szerese a mi árunknak. Ez a nagy különbség az egyes osztályok között végig megmarad a németeknél, mert 400 km-nél is az első osztály 1.88-szoros, mig a 3. osztály csak 1.22-szerese a mi árainknak.

A német vasutak menetdija a különböző osztályokban feltünően alkalmazkodik a vasutak ezen kocsiosztályainak fenntartásával járó tényleges kiadási többletéhez. Tudniillik az 1. és 2. osztályban, ahol minden egyes ülőhelyre eső holtteher lényegesen nagyobb és hasonlóan a gyorsvonatoknál, ahol a holtteher szintén nagyobb, mint a személyvonatoknál és igy indokolt a menetdijak drágább volta.[4] A német menetdijak ára a különböző osztályokban tehát szorosan összefügg az egyes osztályok önköltségi árával.

Végeredményben megállapithatjuk, hogy eltekintve a lengyel és szerb-horvát-szlovén vasutaktól, melyek szintén csak

[4] A holtteher és az egyes osztályok közötti összefüggésre nézve lásd Zelovich Kornél, müegyetemi tanár tanulmányait, különösen pedig: „A vasuti üzem gazdaságosságának mértéke" cimüt. Előadta a Magy. Tud. Akadémia 1929 IV/22-i ülésén, megjelent a Vasuti és Közlekedésügyi Közlöny 1929. évf. 50. és 52. számában.

kis mértékben olcsóbbak, általában véve a magyar királyi államvasutak menetdijai Európa legolcsóbb menetdijai közé tartoznak. És lényegesen olcsóbbak, mint az ugyanolyan kényelmet nyujtó német és svájci vasutak. Fővonalainkon járó személyvonataink berendezését nem akarom külön kiemelni még az elmaradt osztrák személyvonatokhoz képest sem, csak utalok arra a tisztaságra, mely a vasutra való belépésnél mégis csak a magyar határon jelzi először a Balkán végét és a magasabb igényü európai kultura és izlés kezdetét. Ennek természetesen a kiadási oldalon megvan a maga sulyos és igen sok tételnél mutatkozó következménye. És mindennek daczára, a bevételi oldalon a MÁV személydijszabása mégis olcsó maradt.

A külföldi vasutak dijszabására nézve még annyit jegyezzünk meg, hogy a dijszabások az utóbbi években majdnem minden országban megváltoztak és a változások alkalmával azokat kivétel nélkül felemelték.

Az összehasonlitás időpontja óta (1931 okt. 1.) a szomszéd *Ausztriában* történt nagyobbarányu változás, mert az osztrák 1929 március 15-ike óta érvényes és az összehasonlitásnál is számitásbavett személydijszabást 1931 október hó 20-án, mintegy 20%-kal ujból felemelték. Még pedig ugy a személy-, mint a gyorsvonat menetdiját felemelték 20%-kal, kivéve a személyvonat 2. osztályát, ahol csak 6.7% volt az emelés. Ennek folytán az egyes osztályok közötti arány is megváltozott és jelenleg az osztrák

személyvonatnál az	1.	2.	3. osztály
	1	1.33 (az eddigi 1.5 helyett)	2.5-szörös,
a gyorsvonatnál	1	1.8	2.5-szörös,

A megemelés folytán az osztrák vasut is a legdrágább német és svájci vasutak közé emelkedett, pontszáma 2.844-ről mintegy 3.400-ra emelkedik, vagyis ott a mi árainknak 140%-át kell fizetni.

De a többi országban is voltak az utóbbi időkben dijszabásemelések.

Németországban 1930 szeptember 1-én volt az utolsó dijszabásemelés, amikor utoljára csak 1928 októberében gyökerében ujjáalkotott dijszabást emelték fel. Az utazási kedv élénkitésére azonban a drága dijszabás keretében 1931 folyamán is sok dijszabási kedvezményt engedélyeztek.[5]

Ugyancsak sok kedvezményt nyujtott ujabban 1931-ben a *svájci* szövetségi vasut is, mert drága áraival másképpen nem tud boldogulni.

Lengyelországban 1930 május 15-ikén beszüntették a személyvonatokon az első osztályt.

Romániában a vasuti üzem nagy deficitje miatt már

[5] A német birodalmi vasut 1932 III/1-étől az első osztályu jegyek árát lejjebbitette.

évek óta dijszabásemelést terveznek, de az általános gazdasági helyzet teljes leromlása miatt azt ott nem lehetett még végrehajtani.

Csehországban legutoljára 1931 január 1-én hajtottak végre egy 20%-os általános személydijszabásemelést.

Végül *Franciaországban* a vasuttársaságok már évek óta követelik a dijszabásemelés megengedését, de ezt a kormány nem engedélyezi. Franciaországban ugyanis az a rendkivüli helyzet áll fenn, hogy ott a jegy árát hihetetlenül magas — 32.5%-os — állami forgalmiadó terheli. Mivel a vasuttársaságok deficitje évenként óriási módon növekedik, hisz 1931 elején már 1.3 milliárd frankot tett ki, azért az állami adó leszállitását és a vasutak javára eső dijszabásemelést sürgetik.

Érdekes még felemliteni a francia vasutak legujabb jegykedvezményeit, melyeknek alapján egyrészt vasutra és autóbuszra kombinált jegyet adnak ki, másrészt kedvező menetdijakat engedélyeznek olyan utas részére, aki saját autóját is tovább szállitja a vasuton, hogy leszállás után utját saját autóján folytathassa.

A személyszállitás és bevételeinek tényleges kialakulása 1868-tól napjainkig.

Miután a dijszabás történetét és a menetjegyeknek árát és azoknak változásait áttekintettük, most már áttérhetünk a személyszállitás tényleges eredményeinek megvizsgálására. Az erre vonatkozó összefoglaló adatokat az I—III. sz. táblázatokban találhatjuk.

Mielőtt azonban a részletek vizsgálatába behatolnánk, a táblázatok összeállitásának módját és az adatok eredetét kivánom megvilágitani.

A MÁV személyforgalmának és bevételeinek kimutatását három különálló részbe foglaltam össze.

A beosztás abból az alapgondolatból ered, hogy a MÁV tulajdon vonalain elért eredményeket a helyiérdekü vonalakon (Hév.) elért eredményektől függetlenül kivánom tárgyalni. Egyébként a Hév. vonalak eredményeit, azoknak 1884. évi keletkezésüktől fogva 1924-ig, amugy sem lehetne részletesen tárgyalni, mert egyrészt a Hév-ekre vonatkozó adatok minden részletükben nem is jelentek meg, másrészt már a statisztika összeállitása folytán a közölt adatok nem egybevágóak a MÁV adataival és ezért összehasonlitásra nem is alkalmasak. Nem is beszélve arról, hogy a különböző Hév. vonalaknak sem forgalma, sem dijszabása és igy eredményeik sem egybevágóak.

1925/26 óta azonban a MÁV évenként megjelenő üzleti jelentése már a Hév-ekre vonatkozó részletes adatokat is ugyanolyan formában és összesitéssel közli, mint a MÁV vonalak adatait. Ezért ettől az időtől kezdve a Hév-eken elért eredményeket is összeállitottam a később tárgyalandó XVII. számu táblázatban.

Az I—III. sz. táblázat azonban tisztán csak a MÁV tulajdon vonalain és a számlájára kezelt vonalakon elért eredményeket tünteti fel.

*

Az alábbiakban előforduló elnevezésekre nézve jegyezzük meg azonban előzetesen a következőket:

A MÁV kezelésében levő összes vonalak négy csoportra oszlanak fel. Igy különbözteti meg őket a MÁV üzleti jelentés is. Még pedig:

	1913. év végén
I. A MÁV tulajdon vonalai	8.247 km.
II. Üzletben tartott idegen vasut, idegen csatlakozási és peage vonal	135 „
III. Az államvasut saját számlájára kezelt helyiérdekü vasutak	400 „
I—III. együtt . .	8.782 km
IV. Az önköltségek megtérítése mellett kezelt helyiérdekü vasutak	10.037 km
Összesen . .	18.819 km

A II. alatti vonalak közé tartoznak az idegen állam területén fekvő határállomásokba bevezető vonalrészek, melyeken a MÁV bonyolitotta le a forgalmat és ide tartozik a szentlőrinc—üszög—villányi vonalrész.

A III. alattiak pedig azon Hév. vonalak, melyeket a MÁV bérelt és teljesen maga kezelt, ilyen volt pl. a bánréve—ózdi, a csáktornya—zagrebi, a fehér—tolna vármegyei, a temes—somogyvármegyei Hév-ek és az ungvölgyi vonal.

A II. és III. alatti vonalak összege az I—III. összegéhez képest 6.1%, tehát az egészhez képest jelentéktelen. Az elszámolás pedig ezeken a vonalakon teljesen ugy történt, mint a MÁV tulajdon vonalain.

Jelenleg is hasonló a beosztás, csak az elnevezések változtak meg némileg. Például:

	1929/30-ban	
I. Tulajdon vonalak	3.206	km.
II. Közösen használt (peage) vnalak .	37	„
III. Az államvasutak számlájára kezelt vasutak vonalai		
a) tulajdon vonalak	586	„
b) közösen használt vonal	2	„
I—III. együtt		3.831 km.
IV. A bevételek százalékos megosztása mellett kezelt helyiérdekü vasutak vonalai		
a) tulajdon vonalak	3.426	km.
b) közösen használt vonal	25	„
IV. együtt		3.451 „
összesen		7.282 km.

Látjuk ujból, hogy a MÁV kezelésében lévő összes vonalak (I—III.) közül a II. és III. alatti vonalak összege az egésznek 16.3%-a.

Az elszámolások azonban az I—III. alatti vonalakra nézve együtt történnek és igy az eredményeket is együtt találjuk meg ezekre a vonalakra nézve az üzleti jelentésekben, illetve 1914-ig még a hozzátartozó „Függelék"-ben is.

*

A most már részleteiben ismertetendő I—III. sz. táblázet három különálló részét a fentiek tekintetbe vételével a következőképpen osztottam be.

1. *Az első rész* (I. sz. táblázat) magában foglalja az 1868-tól 1883-ig terjedő részt, tehát az államvasut első vonalának megnyitásától az első Hév. vonal megnyitásáig terjedő 16 éves időszakot.

2. *A második rész* (II. sz. táblázat) 1884-től 1913-ig tart. 1884-ben nyilt meg az első helyiérdekü vonal, — a debrecen—hajdunánási vonal, — melyet a MÁV üzletkezelésébe átvett. És ezen 30 éves időszak alatt a teljes vonalhálózat 3.819 km-ről fölszaporodott 18.819 km-re, vagyis éppen 15.000 km-rel, tehát majdnem ötszörösére nőtt meg. Ebből azonban a tulajdonképpeni MÁV vonalak 3.777 km-ről csak 8.782 km-re szaporodtak, vagyis 2.3-szorosra. Mig a Hév. vonalak 30 év alatt 10.037 km-re nőttek meg.

A táblázatokban foglalt különböző hosszuságokra nézve itt jegyzem meg, hogy az I. sz. tábla 2. rovatában feltüntetett hosszuságok a vonalak tényleges épitési hosszuságát jelentik mindig az illető év végén, mert 1868-tól 1884-ig még külön üzleti hosszuságot nem vettek számitásba.

1884-től kezdve már bevezették az üzleti hosszuság fogalmát, de 1884 és 1885-ben még csak az év végén érvényes üzleti hosszuságot mutatták ki. 1887-től kezdve azonban már végig az évi átlagos üzleti hosszuság adata szerepel.[6]

A II. és III. táblázat 2. és 3. rovatában minden évben felül megvan a MÁV és Hév. vonalak együttes, év végén érvényes üzleti hosszusága és külön a 2. rovatban a MÁV vonal év végi és a 3. rovatban a Hév. vonalak év végén érvényes üzleti hosszusága. Ugyanezen táblázat 4. rovatában pedig fel

[6] A három különböző hosszuság fogalma a következő: *Épitési hosszuság* a vasutvonalnak az a hosszusága, melyre az épitési tőke vonatkozik, vagyis a tényleges átmenő fővágánynak hosszusága az épités kiindulási pontjától annak végpontjáig egyfolytában mérve. *Üzleti hosszuság* alatt értjük a vasutvonalaknak a kezdő és végállomások felvételi épület közepeinek egymástóli távolságát.

Az „*Évi átlagos üzleti hosszuság*"-ot ugy állapitják meg, hogy azokat a vonalakat, melyeknél az év folyamán változás történt, nem egész üzleti hosszuságukkal számitják, hanem azoknak hosszát csak az üzemben állott napok számának arányában számitják. Ezt az egységet használják a teljesitmények egységének kiszámitásánál.

van tüntetve csak a MÁV vonalak évi átlagos üzleti hosszusága, mely minden számitásnál, pl. a 11. és 13. rovat kiszámitásánál mint osztó szerepel.

3. Végül *a harmadik időszak* kezdődik az 1914.-i évvel és tart napjainkig. Ez az időszak tulajdonképpen két különálló részre fog feloszlani, még pedig az 1923/24. évig bezárólag tartó részre és az azutáni időszakra. 1914-től kezdve 1923/24-ig ugyanis a folyton változó pénzérték miatt a hivatalosan közölt adatok alapján nincs értelme összehasonlitásra nem alkalmas eredményeket kiszámitani.

Noha a papirkoronának utólag megállapitott értékelése alapján át lehetne számitani a különböző idők milliárdokban kifejezett értékeit, de annak mégsem lenne tényleges gyakorlati értelme, mert az egyes elhatárolható időszakokon belül is olyan értékváltozások történtek és a bevételek is olyan különböző értékekben folytak be és mégis csak egyféle értékkel számoltattak el, hogy az igy végrehajtott összegezések és azoknak átszámitása teljesen értéktelen a háboru előtti és az 1924 utáni adatokhoz képest. Sőt még esetleg helytelen következtetésekre is szolgáltatnak alkalmat. Ezért az összes kimutatásokba erre az időre vonatkozó pénztételeket nem vettem fel.

Külön tanulmány tárgya lehetne ezt az időszakot is hasonló módon földolgozni, mert a háborus viszonyok igen sok érdekes adatot mutatnak. De akkor elsősorban a közölt adatokat nagyon gondos mérlegelés tárgyává kellene tenni és az átszámitást minél kisebb időszakokra kellene foganatositani, ami igy utólag majdnem kivihetetlen. Ennek az időszaknak az elején egy teljes félévről nincsenek részletes adataink, mert az üzletjelentésben 1914 első feléről (a költségvetési év kezdetének megváltozása alkalmával) nem közöltek részletes adatokat.

Az időszak második fele az aranykorona, illetve a pengőszámitás bevezetésével kezdődik 1924/25-ben és azóta már minden adat rendelkezésre áll.

Az 1931-es év megint egy fontos időszak végét fogja alkotni. Addig ugyanis a helyiérdekü vasutakat külön kezelték és adataikat külön közölték. A Hév.-ek megváltása folytán 1932-től kezdve az egész hálózat tulajdonképpen egységes képet fog mutatni.

A felhasznált adatok származása. Az államvasut első éveinek adatait a „Deutsche Eisenbahn Statistik“ Berlinben megjelent évfolyamaiból vettem 1872-ig bezárólag. Közben csak az 1870-es év adatai valók az akkor még német nyelven megjelent MÁV jelentésből, melynek cime „Geschäftsbericht über die Verwaltung der k. ung. Staatseisenbahnen“. 1873. évtől kezdve minden adat a MÁV évenkénti, akkor már magyar nyelven megjelenő, üzleti jelentéséből való, még pedig a főadatok a mindenkori évi üzleti számadási főzárlatból. Csu-

pán 1873—79 között a személyszállitási bevételek százalékos eloszlása még a német vasutegylet statisztikájából származik, mert a magyar jelentésben ezek az adatok akkor még részleteiben nem jelentek meg, csak 1881. évtől kezdve.

1886-tól a bevételek között szerepel külön kimutatva az önköltségek megtérítése mellett kezelt helyiérdekü vasutaktól a MÁV javára eső önköltségi bevétel. A Hév. ezen bevételei magukban foglalják a Hév. vonal üzletkezeléséből eredő önköltségi dijakat, postaszállitási dijakat és a járművek használatáért fizetett dijakat. Ezeknek az összegeknek a bevételi aránya a II. és III. táblázat 8. rovatában található. Ezeket az összegeket, illetve az azokból a személyszállitásra eső részt a 12. rovatban található tiszta személyszállitási bevételekhez azonban nem számitottam hozzá, mert a 12. rovatban csak a MÁV. tulajdon és saját kezelésében levő vonalakon elért tiszta személyszállitási bevételek vannak fölsorolva, mely vonalaknak a hosszusága a II. és III. tábla 4. rovatában áll.

Az eredeti adatokat mind egységesen km-re és pengőre számitottam át. Az átszámitások a következő alapon történtek:

1 osztrák mérföld = 7,586.66 m, 1 porosz mérföld = 7,532.5 m;

1 német tallér = 1.50 frt osztrák értékben;

1 o. é. forint = 2.32 pengő;

1 korona = 1.16 pengő; 12.500 papirkorona = 1 pengő.

Mind a három táblázatban a jelentésekből kivett adatokon kivül két kiszámitott adat is szerepel. Még pedig az egyik az egyévi átlagos üzleti hosszuságra eső évi utas szám, melyet utas sürüségnek is neveznek. Ezt ugy kapjuk, hogy az évenként szállitott összes utasok számát (7., illetve 10. rovat) elosztjuk ugyanazon év átlagos üzleti hosszuságával. Ezek az eredmények az I. tábla 8., a II. és III. tábla 11. rovatába vannak beirva.

Ugyancsak igy számitottam ki az egyévi átlagos üzleti hosszuságra eső bevételt a személyszállitásból, melyet a tiszta bevétel (9., illetve 12. rovat) és az évi átlagos üzleti hosszuság hányadosaképpen kaphatunk meg. Ezek a jellemző számok az I. táblában a 10., a II. és III. táblában pedig a 13. rovatban vannak fölsorolva.

Mind a három táblázat öt legfontosabb adatát azonkivül *a 3. sz. ábrában* grafikusan is ábrázoltam és igy részben a táblákból, részben a 3. sz. ábrán a változásokat könnyen szemügyre vehetjük.

Tekintsük most végig az egyes adatokat az elmult 64 éven át.

Az épitési, illetve üzleti hosszuság változása.

Az államvasut vonalainak fejlődéséről itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy az első évek (1868—1877) lassubb fej-

lődése után rohamos haladás következik az 1877—1892. években. 1892-től kezdve pedig már keveset emelkedett a MÁV tulajdon vonalaknak a hosszusága. Az országcsonkitással elrabolták a MÁV tulajdon vonalainak 62%-át, ugyhogy az 8.880 km-ről lecsökkent 3.380 km-re. 1924 óta lassan emelkedik az államvasutak vonal hosszusága a hozzácsatolt vagy teljesen bérbe vett Hév. vonalakkal. A változást jól láthatjuk a 3. sz. ábra megfelelő vonalán.

A MÁV összes bevételei és azoknak eloszlása.

A tábla 3., illetve 5. rovata mutatja a MÁV vonalak összes bevételeit millió P-ben. Az utánna következő három, illetve négy rovatban pedig fel van tüntetve a bevételek eloszlása, ahol az első oszlopban mindig a személyszállitásból eredő tiszta bevétel arányszámát láthatjuk. A második rovatban a poggyász, gyorsáru és teherszállitásból eredő összes bevételek, a II. és III. táblában külön még a Hév.-ektől eredő bevételek vannak felsorolva, végül pedig a kisebb különféle bevételek részaránya.

Ha már most ezekből a számoszlopokból a személyszállitás bevétel arányát vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az első időszak 16 éve alatt ez a bevétel az összes bevételeknek átlagban a 25.5%-a volt. A második harminc éves időszakban átlag 22.5% és a harmadik időszak utolsó 11 évében megint 25.6%. Csupán a háborus években emelkedett a személyszállitásból eredő bevétel tulsulyba és 1918/19-ben elérte legmagasabb, 45.8%-os részesedését. Ezt egyrészt az utasszám nagymértékü emelkedésével magyarázhatjuk meg, másrészt azonban azt a rendes teheráru szállitás háttérbe szoritása okozta.

Általában véve, eltekintve a rendkivüli háborus évektől, a többi 58 éven át a személyszállitás bevétele nagy átlagban az összes bevételeknek egynegyed részét alkotja és a jelenlegi viszonyok között részesedése már inkább emelkedőben van, aminek magyarázatát megint az utolsó évek gazdasági pangása okozza, mely az áruszállitás nagymértékü csökkenésével jár együtt.

Az összes fizető utasok száma, az utas sürüség.

Az összes fizető utasok közé számitanak a katonák is, melyeknek számát a jelentések már 1868 óta külön feltüntetik egész 1919/20-ig, attól kezdve külön nem vezetik az utazó katonák számát, hanem azokat a többi utashoz hozzászámitják.

Az összes utasok számát és az utassürüséget a 3. sz. ábrán is jól megfigyelhetjük.

Az államvasut első éveiben az utasszám nagyon gyengén emelkedik, noha az első években az utassürüség mindjárt az elején elég magas számot ér el. A sürübben beutazott vonalak ugy látszik 1872-ig kiépülnek, illetve a MÁV kezelésébe kerülnek, mert attól kezdve az utassürüség lényegesen kisebbedik, sőt 1878-ban az első év sürüségét sem éri el. A vonal

hosszuságának szaporodásával tehát nem járt együtt az utasszám szaporodás.

Megjegyzem azonban, hogy az 1887. évi utasforgalomcsökkenés már csak látszólagos és onnan ered, hogy a MÁV egyes vonalainak állomásai között a közvetlen jegyek kiadását abban az évben nagy mérvben kiterjesztették és ezáltal a többszöri jegyváltás szükségessége megszünt. Már pedig az utasok számát az egész vonalhálózatra a megváltott jegyek számával tartják nyilván. 1887-ben egy hosszabb távolságra, vagyis helyesebben a több vonalra egyfolytában, utazó személynek többszöri számitásba vétele evvel elesett. Ezt bizonyitja a jelentés egy másik adata is, mely szerint egy utas által megtett ut km-ben az előzőkhöz képest lényegesen emelkedett, mert amig

1886-ban az még 59 km volt, addig

1887-ben már 66 km, noha az összes utaskilométer szám 1887-ben csökkent.

A személyforgalom azonban ezekben az években nem lendült föl, csupán az 1885. évi országos kiállitás hozott némi emelkedést, de utánna megint visszafejlődés állott be. Láttuk már, hogy ennek egyrészt a magas dijszábás, másrészt az emelkedő szállitási adó volt az oka.

A zónadijszabás bevezetése egyszerre megváltoztatta ezt az állapotot. A személyforgalom 1888-tól 1890-ig egy év alatt háromszorosra nőtt meg és az utassürüség is elérte két év alatt az eddiginek a dupláját. Különösen elősegitette ezt még az 1896.-i milleniumi kiállitás okozta nagy forgalom is. Néhány évi kisebb visszaesés után, különösen 1902-től kezdve állandó az utasszám és sürüség emelkedése, ugyhogy 1912-ben már elérte a 75 millió évi utasszámot és az évenkénti 8.740 utast egy üzletkilométer hosszuságra.

A háboru első éve visszaesést hozott, de annál nagyobb mértékben lendült fel a személyforgalom a háboru alatt, ugyhogy az absolut legnagyobb értékét 107,6 millió utassal 1917/18-ban érte el.

Az országcsonkitás természetesen itt is nagy esést idézett elő, de 1920 óta megint erős a szaporodás és az utasforgalom sürüsége pedig alig esett vissza, sőt 1921/22-ben már elérte a háboru alatti legnagyobb sürüséget.

Az utasszám emelkedés, az 1924/25. évi egyéves visszaeséstől eltekintve, egészen 1929-ig nagyon egyenletes, azóta azonban az általános pénztelenség az utasok számát és sürüségét is megritkitotta.

A legsürübb volt a forgalom 1928/29-ben, amikor egy üzletkilométeren egy évben 17.150 utas utazott. Ez tehát az államvasut első 22 évének végéig 1889-ig elért sürüségnek (1.830) majdnem a tizszeresére emelkedett 40 év alatt.

Feltünő az utassürüség lényegesen magasabb értéke a békebeli értékhez képest a háboru utáni években 1922/23-tól kezdve, mely általában kétszerese a régebbi értékének (8.740—17.150). Ez azt mutatja, hogy az államvasut megmaradt vonalain általában véve sokkal sürübb a személyforgalom, mint amilyen a régi egész hálózaton volt, ami az ország földrajzi helyzetéből és a vonalak elhelyezéséből önként is következik.

A személyszállitásból eredő bevétel és annak eloszlása az egyes kocsiosztályok között.

Mindenekelőtt az ugynevezett tiszta bevétel fogalmával jöjjünk tisztába.

A menetdijakba mindig beleszámitották régebben is a szállitási adót és bélyegilletéket, melyet 1924 óta fuvarozási illetékek cimén szednek be. Ezek az államnak közvetve átadott adók, tehát a menetjegy árában benne vannak, ugyhogy a közönség annak beszedéséről külön nem is vesz tudomást. Pedig ezek az adók elég jelentékeny összeget tesznek ki.

A személyszállitási bevételt terhelő adó tényleges összegét 1890-től kezdve napjainkig *a XVI.* táblázatban láthatjuk. 1890 előtt a jelentésekben külön ezt az összeget nem mutatták ki, noha természetesen szintén beszedték. Azóta azonban évenként külön kimutatják a jelentés személyszállitási bevételeinek kimutatásában. Átnézetesség kedvéért a XVI. táblában az adónak a tiszta személyszállitási bevételekhez viszonyitott nagyságát is feltüntettem.

Láthatjuk, hogy a békeidőkben a szállitási adó és bélyegilleték a tiszta személyszállitási bevételnek kereken 20%-át tette ki; jelenleg változatlanul 5%.

Mi tehát csak a tiszta bevétel változását és annak eloszlását fogjuk vizsgálni, mert a vasut üzemére nézve csak ez mértékadó.

A bevételek emelkedését egyrészt az I—III. sz. táblázatban, másrészt a 3. sz. ábrán is jól követhetjük, természetesen az 1914—24. évi részt a már kifejtett okokból itt is kihagytam. De vizsgáljuk a tiszta bevétellel együtt az egy üzletkilométer hosszra eső bevétel nagyságát is.

Az első időszakban (I. táblán) a tiszta bevétel csak nagyon lassan emelkedik. Az utassürüséghez hasonlóan 1872-ben az egy üzletkm-re eső bevétel is akkor éri el azt a magasságát (5.980), melyet csak 1894-ben tudott ujból elérni.

A személyszállitási bevételek emelkedése igazában csak a zónatarifa bevezetése után két évre kezdődik. Az 1896. évi ugrás csak átmeneti, mert utána megint csak lassu emelkedés következik 1902-ig. Akkor az ország közállapotainak felvirágzásával együtt beáll az igazi bevételemelkedés, mely folytonosságában tart egész a háboru előtti évig, még az utasszám csökkenés dacára is, mert az 1912. évi uj fajta dijszabás

XVI. táblázat.

A szállitási adó- és bélyegilleték,
illetve 1924 óta
a fuvarozási illeték a személyszállitási bevételek után
1890-től—1930/31-ig.

Év	Szállitási adó és bélyeg-illeték millió P	A tiszta személy-szálli. bevé-telnek %-a	Jegyzet	Év	Szállitási adó és bélyegilleték, illetve fuvarozási illeték millió P	A tiszta személy-szálli. bevé-telnek %-a	Jegyzet
1890	**4.47**	19·5	Az 1890. évi üzleti jel.-ben van meg	1911	**21.75**	20·0	
1891	**5.35**	19·6	először ez az adat	1912	**24.28**	20·3	
1892	**7.79**	19·7		1913	**25.00**	20·2	
1893	**8.72**	20·4		1914 I. félév	—	—	
1894	**9.44**	20·0		1914/15	**21.22**	—	
1895	**9.77**	20·3		1915/16	Pénzértékállandóság hiánya miatt helyesen át nem számítható	—	
1896	**10.75**	19·9		1916/17		—	
1897	**10.36**	20·4		1917/18		—	
1898	**10.70**	20·4		1918/19		—	
1899	**10.78**	20·4		1919/20		—	
1900	**10.96**	20·4		1920/21		—	
1901	**11.10**	20·4		1921/22		—	
1902	**11.53**	20·4		1922/23		—	
1903	**12.71**	20·6		1923/24	1924 VII 1-től fuvarozási illeték	—	
1904	**12.68**	19·5		1924/25	**3.03**	5·0	
1905	**13.50**	19·1		1925/26	**3.52**	5·0	
1906	**14.96**	19·2		1926/27	**3.96**	5·0	
1907	**16.16**	19·3		1927/28	**4.12**	5·0	
1908	**18.32**	21·4		1928/29	**4.11**	5·0	
1909	**19.80**	21·7		1929/30	**3.99**	5·0	
1910	**20.21**	20·1		1930/31	**3.61**	5·0	

meghozta a pénzbeli eredményt: fogyó utasszám dacára az összes bevétel és az egy km-re eső bevétel is emelkedik.

A következő tiz év eltelte után, 1924-től, a bevétel az üzleti hosszusághoz képest nagyobb, mint a béke éveiben, mert a jobban fizető vonalak maradnak kezeink között. Az emelkedés is állandó 1927/28-ig, akkor éri el a bevétel egysége is legnagyobb értékét 22.300 P-vel. Azóta sajnos állandó, sőt az utolsó évben már rohamos, az esés ugy a bevételben, mint annak az egységnyi hosszuságra eső részében is.

Az utasforgalom eloszlása az egyes osztályok között.

A fizető utasok között az államvasut első 14 évében öt csoportot különböztetünk meg a négy osztály utasát és a katonákat. A 4. osztálynak 1881. évben történt megszüntetése után már csak négy csoport van. A világháboru bevégzésétől kezdve pedig csak három, mert a katonák külön számbavétele is megszünt.

Általában véve, megállapithatjuk, hogy eltekintve az államvasut két első évétől, tehát 1870-től a világháboru kitöréséig, az utasoknak az egyes osztályok közötti eloszlása nagyon egyenletes.

Az első két évet (1868—69) kihagyva, 44 év alatt (1870-től 1913-ig) az első osztályban utazók száma átlagban 1.5%-a az összes utasoknak, a 2. osztályban utazók száma pedig átlag 16.6%-a.

Az eltérés ettől a százaléktól a 44 év alatt nagyon kevés, mert az

első osztályu utasok legkisebb százaléka volt 0.9% 1913-ban,
első osztályu utasok legnagyobb „ „ 2.1% 1882-ben,
a második oszt. utasok legkisebb „ „ 12.1% 1876-ban,
a második oszt. utasok legnagyobb „ „ 21.7% 1887-ben,
valamint 1888-ban.

Ebből megitélhetjük természetesen a 3. osztályu utasok arányszámát, melyet nagy átlagban 78—80%-nak vehetünk fel, az első 12 év 4. osztályu utasát is hozzászámitva.

A katonautasok száma rendesen 3—4% körül mozgott. Természetesen az egyes háborus, vagy mozgósitás éveiben hirtelen felnőtt, mint pl. az 1878—79-es években.

Ugyanilyen kivételes évek voltak a világháboru évei, amikor egyuttal az 1. és 2. osztályu utasok száma is lényegesen megcsökkent. Az általános elszegényedés jele az, hogy már a háboru vége óta állandóan fogy az első osztályu utasok arányszáma és az első években a 2. osztályu utasoké is. Legszélső értékét 1923—24-ben érte el, amikor a 3. osztályu utasok az összes utasoknak 92.6%-át alkották.

A legutolsó években egy kis javulás állott be a 2. osztályu utasok javára, mig az első osztályu utasok száma változatlanul alacsony maradt.

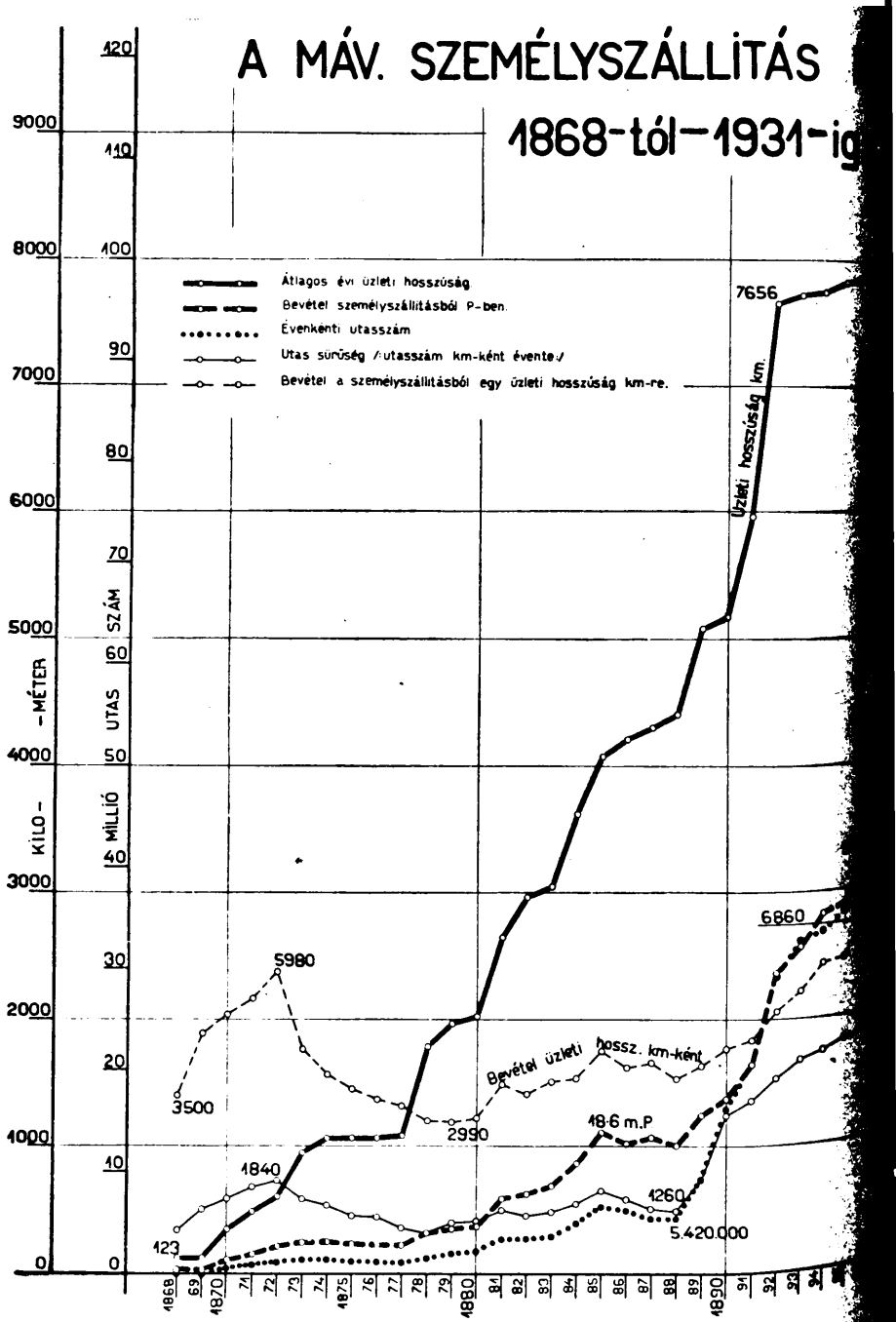
A MÁV. SZEMÉLYSZÁLLITÁS
1868-tól-1931-ig
Átlagos évi üzleti hosszúság
Bevétel személyszállításból P-ben.
Évenkénti utasszám
Utas sürüség /utasszám km-ként évente/
Bevétel a személyszállításból egy üzleti hosszúság km-re.
KILO-MÉTER
MILLIÓ UTAS SZÁM
Üzleti hosszúság km.
7656
6860
5980
3500
2990
1840
123
18·6 m.P
1260
5.420.000
Bevétel üzleti hossz. km-ként

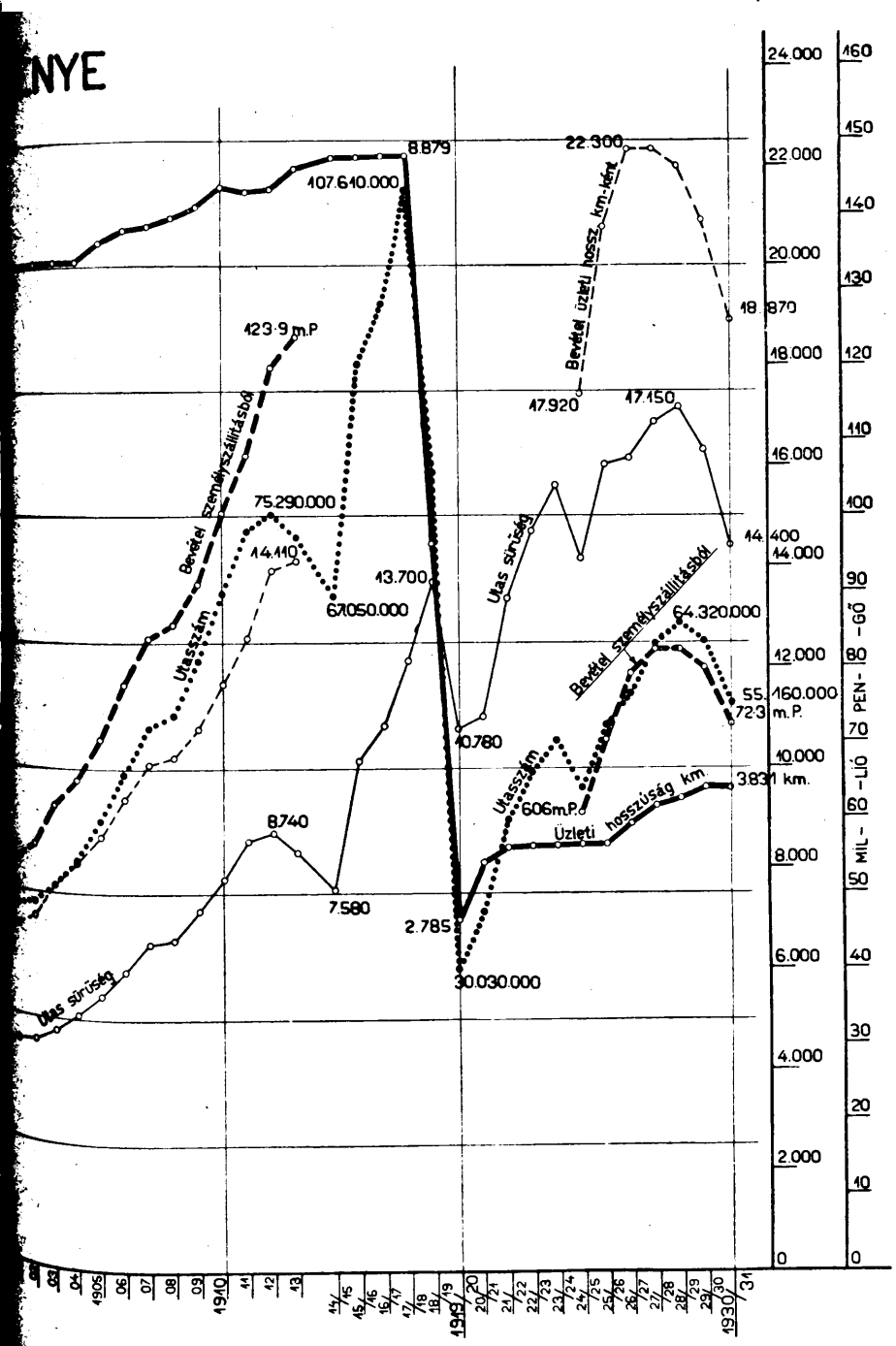
NYE
8.879
107.610.000
22.300
Bevétel üzleti hossz. km-ként
18.870
123·9 m.P
17.920
17.150
Bevétel személyszállításból
75.290.000
14.110
67.050.000
13.700
Utas sűrűség
14.400
Utasszám
64.320.000
55.160.000
72·3 m.P.
10.780
Bevétel személyszállításból
Utasszám
606 m.P.
Üzleti hosszúság km.
3.831 km.
8.740
7.580
2.785
30.030.000
Utas sűrűség
24.000
22.000
20.000
18.000
16.000
14.000
12.000
10.000
8.000
6.000
4.000
2.000
0
160
150
140
130
120
110
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
MIL- -LIÓ PEN- -GŐ
1905
1910
1919
1930

Néhány adattal még meg kell világitanom az utasszám eloszlását a gyors- és személyvonatok között is. Erre a célra összehasonlitásul a békeidők utolsó rendes évét — az 1911. évet — veszem[7] és a háboru utáni időből a legerősebb forgalmu évet, az 1928—29-est.

Az utasok száma igy oszlott meg:

	1911.	1928/29.
gyorsvonatu utasok . . .	5.7%	4.2%
személyvonatu utasok . . .	92.0 „	95.8 „
katonai utasok	2.3 „	—
összesen . . .	100%	100%

Az egyes osztályokban való eloszlásra nézve:

	1911.		1928/29.	
gyorsvonaton 1. osztály . .	0.5%		. . 0.1%	
„ 2. „ . .	4.9%	5.7%	. . 1.4%	4.2%
„ 3. „ . .	0.3%		. . 2.7%	
személyvonaton 1. osztály .	0.6%		. 0.2%	
„ 2. „ .	11.6%	92.0%	. 13.5%	95.8%
„ 3. „ .	79.8%		. 82.1%	
katonák	2.3%			
	100%			100%

Láthatjuk, hogy a viszonyok nem sokat változtak. A gyorsvonatu utasok száma tulajdonképpen lényegtelen, alig egyhuszad része az összes utasok számának. Lényegesen apadt azonban a fizető utasok száma a gyorsvonat 2. osztályában, mig a 3. osztályosoké kilencszeresen emelkedett. Végeredményben látjuk, hogy a fizető utasok zömét mégis csak a 3. osztályu személyvonatu utasok teszik ki.

Az I—III. táblázat utolsó rovatai mutatják az egyes osztályok között a bevételek százalékos eloszlását. Ez nem mindenben követi az utasszám eloszlási arányszámát, mert hiszen az osztályok közötti dijszabás aránya sem volt végig hasonló.

Az első időszak 16 éve alatt az 1-ső osztály bevételi részesedése 5 és 6% között változott, a 2. osztályé pedig jórészt 30% alatt maradt.

A 2. időszak 30 éve alatt az első osztály bevétele némileg emelkedett, mert 7.5—8.6% között ingadozik és csak közvetlenül a háboru előtt esik le 7% alá. A 2. osztály részesedése 30 és 40% között váltakozott, de a zónatarifa bevezetése óta inkább a 40%-hoz közeledett. Érdekes a zónatarifa bevezetésének befo-

[7] Az 1912. évet azért nem lehet venni, mert 1912 VII/1-én volt a zónadijszabás eltörlése, mely az utazásban is némi változást idézett elő. Az 1913-as év pedig már láthatólag a jövő nagy változás előjeleit mutatja, átlagos adatnak tehát nem megfelelő.

lyása. A zónatarifa bevezetése határozottan a 2. osztályu utasok okczta bevételemelkedést idézte elő, noha a 2. osztályu utasok száma nem emelkedett, sőt inkább esett. A 3. osztályu utasok okozta bevétel már 1890 óta majdnem állandóan 50%-on áll, alig 1%-os eltéréssel.

A világháboru itt is erős változást hozott. Az 1. osztályu utasok aránya leesik egészen 2.2%-ra, mig a 3. osztályu utasok bevétele felemelkedik 70%-ra.

A legutolsó 7 év átlaga (1924/25-től 1930/31-ig):

	utas szám aránya	bevétel
1. osztályban	0.4%	2.8%
2. „	13.6%	27.0%
3. „	86.0%	70.2%
	100%	100%

Ugyancsak megvizsgálhatjuk a bevétel eloszlását a gyors- és személyvonatok között és erre a célra ugyanazon okokból ugyanazon éveket is vegyük figyelembe, mint amelyeket az utasszám eloszlásnál már megvizsgáltunk.

A bevétel tehát igy oszlott meg:

	1911.	1928/29.
gyorsvonatu bevétel	30.3%	27.7%
személyvonatu „	66.5%	72.3%
katonák után „	3.2%	—
	100%	100%

Az egyes osztályok szerint pedig

	1911.		1928/29.	
gyors 1. osztály	6.0%		1.8%	
„ 2. „	23.9%	30.3%	12.9%	27.7%
„ 3. „	0.4%		13.0%	
személy 1. osztály	1.9%		0.5%	
„ 2. „	16.0%	66.5%	14.4%	72.3%
„ 3. „	48.6%		57.4%	
katonák	3.2%		—	
	100%		100%	

A bevételi részesedésnél is tehát hasonlóan állunk, mint az utasszámnál. Az 1. osztály elérte bevétel alig tesz ki valamit, még a drága gyorsvonatnál sem. A 2. osztályu utasok már valamivel erősebben járulnak hozzá, különösen a gyorsvonatoknál számarányukhoz képest erősebben. A bevételeknek legnagyobb részét azonban mégis csak a 3. osztályu utasoktól szedi be a vasut.

XVII. sz. táblázat.

Hév.-ek személyforgalm

1903-tól

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Év	Hév.-ek üzleti hosszusága		Hév. bevételek	A bevételből esik		Szállitott fizető polgári és katonai utasok száma	Átlagos üzl. kmre eső évi utas $\frac{7}{3}$	Tiszta bevétel személyszállitásból
	év végén	évi átlagos		személyszállitási	poggyász-gyors és teheráru			
	km		millió P	bevételre százalékban %				millió P
1903	6.958	*6.746*	—	—	—	—	—	—
1904	7.030	*6,970*	—	—	—	—	—	*12·9*
1905	7.172	*7.012*	—	—	—	—	—	*14·1*
1906	7.547	*7.285*	—	—	—	—	—	*15·8*
1907	7.722	*7.678*	—	—	—	—	—	*17·3*
1908	8.320	*7.847*	—	—	—	—	—	*18·0*
1909	8.687	*8.471*	—	—	—	—	—	*20·4*
1910	9.108	*8.845*	—	—	—	—	—	*23·5*
1911	9.387	*9.228*	—	—	—	—	—	*26·2*
1912	9.833	*9.522*	—	—	—	—	—	*28·3*
1913	10.037	*9.795*	—	—	—	—	—	*29·8*
1914 I. félév	—	—	—	—	—	—	—	*Pénz állandósíghiánya.*
1914/15	10.176	*10.086*	—	—	—	—	—	
1915/16	10.252	*10.223*	—	—	—	—	—	
1916/17	10.234	*10.234*	—	—	—	—	—	
1917/18	10.235	*10.235*	—	—	—	—	—	
1918/19	10.235	*6.433*	—	—	—	—	—	
1919/20	3.703	*2.869*	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	
1925/26	3.858	*3.863*	*37·4*	33·5	66·5	*22,780.000*	**5.890**	*12·5*
1926/27	3.551	*3.693*	*35·8*	38·0	62·0	*23,770.000*	**6.430**	*13·6*
1927/28	3.551	*3.551*	*35·4*	39·7	60·3	*25,200.000*	**7.100**	*14·1*
1928/29	3.453	*3.502*	*35·8*	39·8	60·2	*25,740.000*	**7.340**	*14·2*
1929/30	3.451	*3.451*	*34·9*	40·3	59·7	*24,610.000*	**7.150**	*14·0*
1930/31	3.440	*3.444*	*27·8*	43·8	56·2	*20,680.000*	**6.000**	*12·2*

teljesitményei és bevételei.

1930/31-ig.

10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1 átlagos üzlet km-re eső bevétel a személyszállításból $\frac{9}{3}$	Egyes kocsiosztályokban szallitott utasok arányszáma			Az egyes kocsiosztalyokban elért bevétel aránya az összes személyszállitási bevételből				Jegyzet	Év
	1	2	3	1	2	3	katonák		
	kocsiosztályban százalék %			kocsiosztályban százalék%					
—	—	—	—	—	—	—	—	Eddig részletes adat nem jelent meg.	1903
1.850	—	—	—	2·2	21·7	72·9	3·2		1904
2.010	—	—	—	2·1	21·2	73·8	2·9		1905
2.170	—	—	—	2·0	21·0	74·6	2·4		1906
2.250	—	—	—	1·9	20·9	74·4	2·8		1907
2.300	—	—	—	1·9	20·8	74·4	2·9		1908
2.410	—	—	—	1·8	20·6	75·0	2·6		1909
2.660	—	—	—	2·0	20·4	74·9	2·7		1910
2.840	—	—	—	2·0	20·4	75·1	2·5		1911
2.970	—	—	—	1·9	19·6	75·8	2·7		1912
3.040	—	—	—	1·6	19·7	75·8	2·9		1913
—	—	—	—	—	—	—	—		1914 I. félév
—	—	—	—	0·8	14·7	71·4	13·1		1914/15
—	—	—	—	0·9	16·2	68·5	14·4		1915/16
—	—	—	—	1·4	19·0	68·8	10·8		1916/17
—	—	—	—	1·9	21·6	69·7	6·8		1917/18
—	—	—	—	—	—	—	—		1918/19
—	—	—	—	—	—	—	—		1919/20
—	—	—	—	—	—	—	—	Adat nincsen.	—
3.240	0·2	9·3	90·5	0·5	16·4	83·1	—	1926-27. évi jel.-ben közölték.	1925/26
3.690	0·1	9·4	90·5	0·4	16·1	83·5	—		1926/27
3.970	0·1	9·8	90·1	0·4	17·1	82·5	—		1927/28
4.060	0·1	10·7	89·2	0·4	20.6	79·0	—		1928/29
4.060	0·1	11·5	88·4	0·4	22·5	77·1	—		1929/30
3.540	0·1	12·1	87·8	0·3	20·7	79·0	—		1930/31

Hév.-ek teljesitménye a személyszállitás terén.

Eddig csak a MÁV tulajdon vonalain elért eredményeket vizsgáltuk. Most még egy néhány szóval a Hév-vonalak eredményeiről is kell szólanunk. Vizsgáljuk meg ezeket és hasonlitsuk össze a MÁV eredményeivel.

Teljesen részletezett adataink csak 1925/26 óta vannak. Azelőtt az egyes Hév-ek mindegyikének van külön jelentése, de az adatok nincsenek összefoglalva és a különböző szerződések miatt közvetlenül nem is hasonlithatók össze egymással.

Igy tehát a háboru előtt csak a bevételek nagyságát és eloszlását vizsgálhatjuk meg. (Lásd a *XVII. sz.* táblán.)

Láthatjuk, hogy 1904 óta, amely időből való az első erre vonatkozó adat, tiz év alatt a személyszállitásból eredő tiszta bevétel 12.9 millió pengőről fölemelkedett 29.8 millió pengőre. És noha a vonalak hosszusága csak 29%-kal nőtt meg, addig a személyszállitás bevétele 57%-kal növekedett.

Az utas-sürüség természetesen a Hév.-en sokkal kisebb és majdnem csak egyharmada a MÁV-vonalak utassürüségének. Emelkedés azonban itt is van, mert a 10 év alatt a Hév.-en az utassürüség emelkedése 1.6-szoros, mig a MÁV-on ugyanazon idő alatt szintén csak 1.7-szeres volt. A bevétel-emelkedés pedig a Hév-en 2.3-szoros, mig a MÁV-on ugyanakkor csak 1.9-szeres.

A bevételeknek a kocsiosztályok közötti eloszlása a Hév.-eken a háboru előtt nagyon egyenletes. Első osztályon átlag 2%, 2. osztályon 20% és 3. osztályon pedig 75%, a katonákra marad 3%. A felsőbb osztályokban tehát valamivel kedvezőbb, mint a MÁV saját vonalain.

A háboru természetesen itt is meghozta a változásokat és most már a Hév.-eknél is csak az utasok 0.1%-a utazik 1. osztályon, átlagban 9.8%-a a 2. osztályon és átlag 90%-a a 3.-on. A bevétel eloszlása is ennek megfelelően változott, mert a 3. osztály nyujtja most a személyszállitási bevételeknek átlagosan 80%-át, az első osztály pedig csak 0.4%-ot. Ugyanez az adat a MÁV-nál ugyanabban az időben 70% és 2.8% volt.

Még megemlitem azt, hogy a háboru után a Hév.-ek összes bevételeinek mintegy 40%-a ered a személyszállitási bevételekből és 60% a teherszállitásból (lásd a XVII. sz. tábla 4—6. rovatait).

Az utasszám elérte 1928/29-ben a 25.7 milliót, vagyis 40%-a a MÁV-vonalak személyforgalmának.

Az utassürüség ennek megfelelően szintén kisebb, a MÁV-énak mintegy 43%-a és legnagyobb értékét szintén 1928/29-ben érte el, amikor egy üzletkilométerre 7340 utas esett.

Ezzel be is fejeztük a személyszállitás kifejlődése és eredményeire vonatkozó vizsgálatainkat.

A személyszállitás bevételi és kiadási egységtételeinek vizsgálata.

Áttérhetünk a kérdés legfontosabb részére, amikor azt vizsgáljuk, hogy a személyszállitás kifizeti-e magát, illetve hoz-e a vasutnak annyit, mint amennyibe a személyszállitás lebonyolitása kerül.

Előre kell bocsátani azt a valószinüleg csak szakemberek előtt ismert tényt, hogy a vasutak üzemi vizsgálatainál a legnehezebb feladat a kiadások elosztását a személy- és teherszállitásra szétválasztva megállapitani.

Az összes vasutak kiadásaikat az ugynevezett számlázási rendszer szerint, munkanemenként csoportositva számolják el és természetesen nem veszik tekintetbe azt, hogy a kiadás vajjon a személy-, vagy a teherforgalom lebonyolitása miatt vált-e szükségessé. Az ilyen elszámolás nem is volna lehetséges, mert például az egész központi igazgatás, vagy az összes végrehajtó szervek egyszerre és egyuttal, ugy az utazó közönség, mint a teherszállitás lebonyolitására, rendelkezésre állanak. Éppen ugy a vágányfenntartás minden költsége éppugy terheli a személy-, mint a teherforgalmat.

Nem maradt tehát más hátra, minthogy a vasutak egyes kiadási tételeiket mindenféle mesterségesen megállapitott, de a forgalom minőségéből és mennyiségéből eredő kulcsok alapján szétosszák az egyes vonatnemeknek megfelelően. Igy tehát tételről tételre megállapitsák először azokat a minimális költségeket, melyekbe egy utaskilométer, vagy egy tonna tehernek egy kilométerre való szállitása kerül.[8]

Néhány fogalmat még előzetesen tisztázni kell. A személyszállitás minimális költségének kiszámitásánál azokat a kiadási tételeket veszik számitásba, amelyek mindenkor előfordulnak, ha csak egy utas szállitásáról is van szó.

A maximális költségeket ezzel szemben ugy kapjuk, ha az összes kiadásokat, melyek a vasuttal bármilyen összefüggésben vannak, számitásba vesszük. A minimális költségek az ugynevezett kiegészitő költségekkel együtt adják a maximális költségeket. Ezeket a költségeket pedig a vasut bármilyen teljesitményegységére kiszámithatjuk, ha a szükséges adatok rendelkezésünkre állanak. Itt az utaskilométerenkénti és a személykocsi tengelykilométerenkénti egységeket fogjuk vizsgálni. A kiadási egységtételek ilyen módon való kiszámitása igen hosszadalmas és a részletadatokban való teljes jártasságot kiván.

Ezen módszer szerint számitotta Zelovich Kornél műegyetemi tanár „A vasutak üzemi költsége“ cimü akadémiai

[8] A számitás részleteit közölte Szarvassy György „A vasuti statisztika alapelemei“ cimű könyvében. Megjelent Budapesten a Közlekedési Szakkönyvtár 14. könyve gyanánt 1909-ben.

XVIII. sz. táblázat.

A személyszállitási kiadások
1900 és

Szállitási költség				Kiadási és bevétel					
				1900	1901	1902	1903	1904	1905
									évek-
Kiadások egységtételei a Máv.									
Összes személyszállitó vonatoknál	utaskm.-ként	min.	korona fillér	0·92	0·93	0·91	0·95	0·86	0·88
		max.		2·35	2·50	2·42	2·50	2·40	2·37
	személykocsi tengely km-ként	min.		3·31	3·50	3·35	3·59	3·34	3·50
		max.		8·49	9·33	8·92	9·44	9·24	9·40
	utaskm-ként	min.	pengő fillér	1·07	1·08	1·06	1·10	1·00	1·02
		max.		2·72	2·90	2·80	2·90	2·78	2·75
	személykocsi tengely km-ként	min.		3·84 min.	4·06	3·88	4·16	3·88	4·06
		max.		min. 9·85	10·82	10·33	10·94	10·70	10·91
Bevételek és teljesitmények csak a Máv. tulajdon és a									
Összes személyszállitási bevétel (szállitási adó és bélyegilleték nélkül) millió pengő				53·561	54·557	56·451	61·787	65·103	70·583
Utaskilométer millió személy km.				1.628·117	1.710·498	1.690·619	1.770·576	1.899·762	2.053·863
Összes személykocsi tengely km (gyorskocsi is benne van)				1)	448,822.364	460,031.151	468,353.556	485,711.834	509,309.882
Bevételek egységtételei csak a Máv. tulajdon és a									
Utas km-kénti bevétel			pengő fillér	3·29	3·19 min.	3·33	3·49	3·42	3·44
Személykocsi tengely km-kénti bevétel				—	12·15 min.	12·27	13·19	13·40	13·86
Utas km-kénti bevétel egységtétele	a minimális kiadási egységtételnél		nagyobb	2·22	2·11	2·27	2·39	2·42 max.	2·42 max.
			kisebb	—	—	—	—	—	—
	a maximális kiadási egységtételnél		nagyobb	0·57	0·29	0·53	0·59	0·64	0·69
			kisebb	—	—	—	—	—	—
Személykocsi tengely km-kénti bevétel egységt.	a minimális kiadási egységtételnél		nagyobb	—	min. 8·09	8·39	9·03	9·52	9·80
			kisebb	—	—	—	—	—	—
	a maximális kiadási egységtételnél		nagyobb	—	1·33	1·94	2·25	2·70	2·95
			kisebb	—	—	—	—	—	—

és bevételek egységtételei.
1913 között

egységtételek kiszámitása az	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	Átlagos értékek 14 évről	Jegyzet
b e n										
és Hév.-ek összes vonalain										A kiadási egységtételeket Zelovich Kornél müegy. tanár vezetése alatt a kir. József Müegyetem közgazdaságtani szakosztály közlekedésügyi szemináriumában számitották ki. Megjelentek a Közgazdasági Szemle 1923. évi 66. köt. 10-11. sz.-ban Zelovich Kornél: „A vasutak üzemi költsége" IV. sz. táblázatában 704-705. oldalon.
	0·85	1·01	1·12	1·16	1·12	1·15	1·22	1·30		
	2·23	2·80	3·13	3·23	2·79	3·31	3·09	3·47		
	3·63	4·48	4·70	4·92	4·69	4·85	5·10	5·22		
	9·50	12·34	13·00	13·60	11·66	13·93	12·97	13·97		
	0·99 min.	1·17	1·30	1·35	1·30	1·34	1·42	1·51 max.	1·19	
	min. 2·58	3·25	3·63	3·74	3·24	3.84	3·58	max. 4·03	3·20	
	4·21	5·20	5·45	5·70	5·44	5·63	5·92	6·06 max.	4·82	
	11·02	14·31	15·09	15·78	13·53	16·16	15·07	max. 16·21	12·92	
számlájára kezelt vonalain, tehát a Hév.-vonalak nélkül.										A Máv. évi üzleti jelentéseiből P.-re átszámitva és a hozzátartozó „Függelékek"-ből kivéve. 1) Ebben az évben még nincs szétválasztva Máv.-ra és Hév.-re
	77·715	83·652	85·818	91·141	100·607	108·110	119·958	123·921		
	2.337·395	2.548·093	2.584·921	2.754·351	2.976·112	3.172·828	3.337·167	3.364·796		
	536,744.385	559,154.695	602,815.341	635,074.453	697,102.128	747,311.892	780,696.347	799,483.343		

számlájára kezelt vonalain, tehát a Hév.-vonalak nélkül.

3·33	**3·29**	**3·32**	**3·31**	**3·38**	**3·41**	**3·59**	**3·68** max.	**3·39**	
14·48	**15·00**	**14·23**	**14·35**	**14·43**	**14·47**	**15·37**	**15·50** max.	**14·05**	
2·34	2·12	2·02	1·96 min.	2·08	2·07	2·17	2·17	2·20	Összehasonlitásra
—	—	—	—	—	—	—	—	—	
0·75 max.	0·04	—	—	0·14	—	0·01	—	0·20	
—	—	0·31	0·43 max.	—	0·43 max.	—	0.35	—	
max. 10·27	9·80	8·78	8·65	8·99	8·84	9·45	9·44	9·16	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	
max. 3·46	0·69	—	—	0·90	—	0·30	—	0·91	
—	—	0·86	1·43	—	max. 1·69	—	0·71	—	

tanulmányában (megjelent a Közgazdasági Szemle 1923. évi 66. kötet 10—11. számában) az államvasutak kiadási egységtételeit.

Tehát anélkül, hogy további részletezésbe bocsátkoznék, csak idézem a tanulmányban közölt kiadási egységtételeket a *XVIII. sz. táblában*. Ezek az egy utaskilométerre és egy személykocsi tengelykilométerre megállapitott egységtételek a háboru előtti 14 évre vannak megállapitva. Ezért alábbi vizsgálatainkat is csak erre az 1900—1913 közötti 14 éves időszakra terjesztjük ki.

Láthatjuk a táblázatból és a hozzátartozó *4. sz. ábrából* a minimális és maximális egységtételek változásait és a 14 évre kiszámithatjuk annak átlagos értékét is.

Az utas kilométerenkénti minimális kiadásegysége átlag-

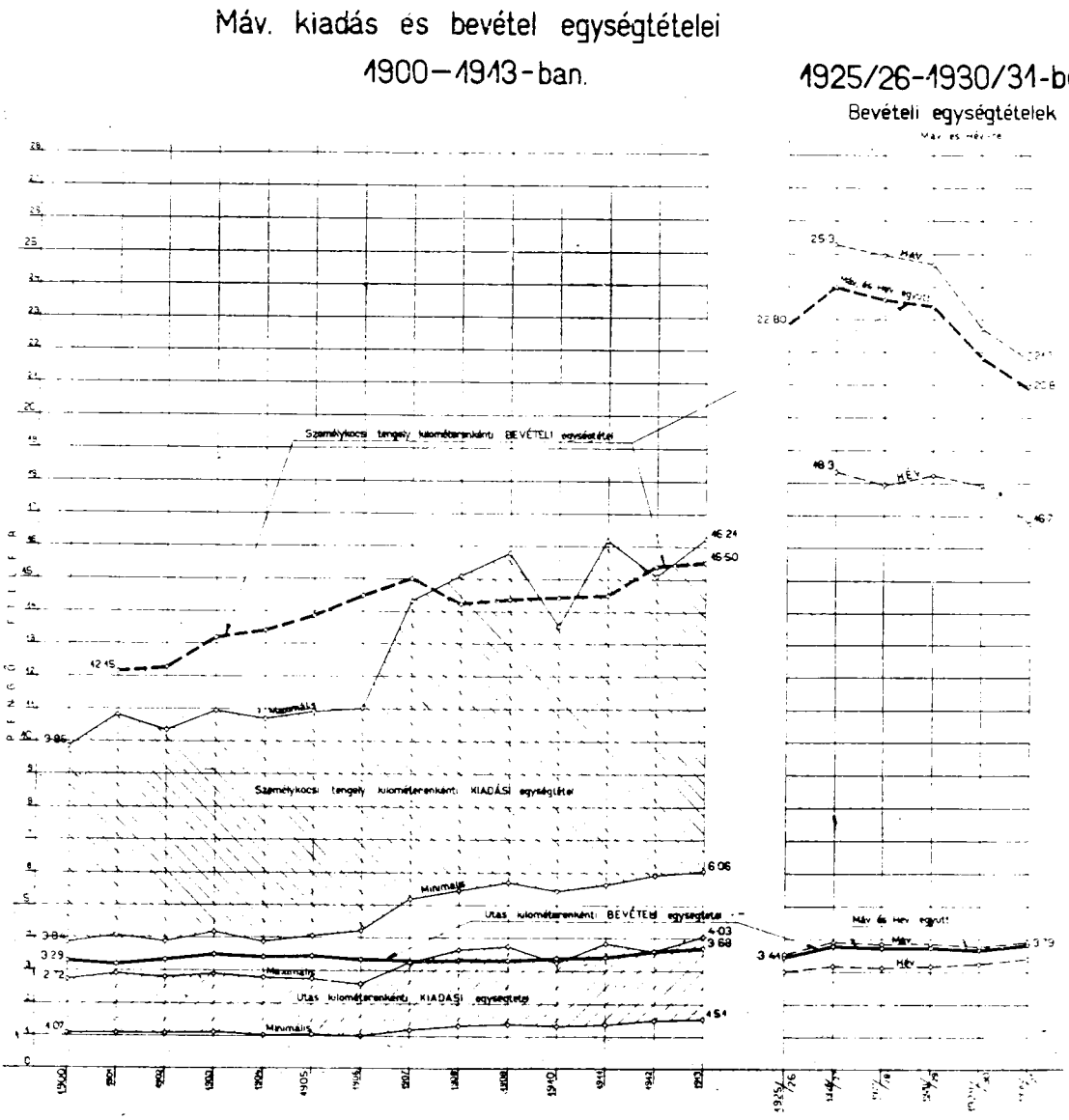

4. sz. ábra.

XIX. sz. táblázat.

A személyszállitásnál

a háboru utáni években (1925/26—1930/31)

teljesitmények, bevételek és azoknak egységtételei.

Cim	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	6 évi átlag
A) *A Máv. tulajdon vonalain és a számlájára kezelt vasutakon.*							
Összes személyszállitási bevételek (fuvarozási illeték nélkül, millió P	70·381	79·122	82·304	82·286	79·820	72·279	
Utas km. millió sz. km.	2.006·784	2.042·482	2.164·315	2.152·895	2.139·913	1.862·462	
Személy- és gyorskocsi tengely . . . . km.	nincs meg külön	312,607.254	328,761.278	332,989.027	351,050.397	332,487.611	
Bevételek egységtételei							
Utas km.-kénti bev. P.f.	**3·51**	**3·87**	**3·80**	**3·82**	**3·73**	**3·88**	**3·77**
Személy- és gyorskocsi tengely km.-kénti bevétel . . . . . P. f.	—	**25·3**	**25·0**	**24·7**	**22·7**	**21·7**	**23·9**
B) *A Máv. által a bevételek százalékos megosztása mellett kezelt* **Hév. vonalakon.**							
Összes személyszáll. bevételek millió . P	12·469	13·588	14·050	14·211	14·028	12·162	
Utas km. millió sz. km.	420·687	430·870	455·063	455·530	438·510	363·235	
Személy- és gyorskocsi tengely . . . . km.	nincs meg külön	74,269.710	78,175.141	78,324.032	78,508.507	72,675.319	
Bevételek egységtételei							
Utas km.-kénti bev. P.f.	**2·96**	**3·15**	**3·09**	**3·12**	**3·20**	**3·35**	**3·25**
Személy- és gyorskocsi teng. km.-kénti bevétel P.f.	—	**18·3**	**17·9**	**18·2**	**17·9**	**16·7**	**17·8**
C) **A Máv. és a Hév. vonalakon együtt.**							
Összes személyszáll. bevételek millió. . P	82·850	92·710	96·354	96·497	93·848	84·441	
Utas km. millió sz. km	2.427·471	2.473·352	2.619·378	2.608·425	2.578·423	2.225·637	
Személy- és gyorskocsi tengely km.	363,659.429	386,876.964	406,936.419	411,313.059	429,558.904	405,162.930	
Bevételek egységtételei							
Utas km.-kénti bev. P.f.	**3·41**	**3·75**	**3·68**	**3·70**	**3·64**	**3·79**	**3·66**
Személy- és gyorskocsi tengely km.-kénti bevétel . . . . . P. f.	**22·80**	**24·0**	**23·6**	**23·4**	**21·8**	**20·8**	**22·7**

ban 1.19 pengőfillért tett ki. Ezzel szemben a maximális kiadás egysége átlagban 3.20 fillér. A minimális egységtétel pedig 0.99—1.51 fillér, mig a maximális költség egysége 2.58—4.03 között változott.

Hasonlóan a személykocsi tengelykilométerenkénti kiadás egysége minimálisan és átlagban 4.82 pengőfillér, mig maximális értéke 12.92 pengőfillér. Itt a minimális egységtétel 3.84—6.06 pengőfillér között, a maximális pedig 9.85—16.21 pengőfillér között változik. A változást különösen az ábrán jól megfigyelhetjük.

Miután a kiadás egységtételeit már ismerjük, állapitsuk meg a bevételek egységeit is.

Ez már sokkal egyszerübben megtörténhet, mert a tiszta személyszállitási bevételeket már ismerjük az I—III. sz. táblázat 9., illetve 12. rovatából.

A MÁV üzleti jelentésekhez tartozó, ugynevezett „Függelék"-éből pedig kikereshetjük az illető év utaskilométer és személykocsi tengelykilométer adatait és ezekkel, mint osztókkal, elosztva a bevételeket, megkapjuk az egységre eső bevételi tételeket, melyeket a XVIII. sz. tábla alsó részében, valamint a 4. sz. ábrán láthatunk.

Az adatok részletes megvizsgálása alkalmával arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a vizsgálat alá vett 14 év alatt — mely pedig rendes másfélévtizedes békebeli időt ölel fel — *a személyszállitási bevételek majdnem teljesen fedezték minden évben a személyszállitás okozta kiadásokat.*

A minimális költség fogalmából következik, hogy az tulajdonképpen a vasut igazi üzemi költsége, mely minden utaskilométer szállitásával együtt jár.

A minimális és maximális költségek közötti különbséget pedig ugy tekinthetjük, mint a vasuti üzem igazi rezsi kiadásait. Már most, ha a bevétel egységtétele mind a 14 évben felette áll a maximális költség egységének, sőt 10 évben a maximális költséget is meghaladja, akkor abban a 10 évben a személyszállitással összefüggő kiadást az üzem mindig fedezte a személyszállitási bevételből, sőt tiszta feleslege is maradt ebből.

Ha pedig egy-egy évben nem fedezte teljesen a maximális költséget, akkor az azt jelenti, hogy a személyszállitási bevételből nem lehetett az üzem mindennemü rezsiköltségét fedezni. A rezsi hiányzó részét tehát más üzemi jövedelemből, a mi esetünkben a teherszállitás jövedelméből kellett fedezni.

A táblázatból és ábrából világosan láthatjuk, hogy tényleg a 14 évből csak 4 évben fordult elő az, hogy a bevételi egységtétel valami kevéssel alacsonyabb, mint a kiadási egységtétel maximális adata. Vagyis 4 évben a személyszállitásból eredő bevétel nem fedezte teljesen a vasut mindennemü kiadásainak a személyszállitásra eső részét, de állandóan maga-

san felül maradt a tényleges üzemi kiadásokon, mert a minimális költségeket majdnem háromszorosan fedezte.

Azon években pedig, amikor a maximális költséget nem fedezte, — tehát 1908., 1909., 1911. és 1913. évben, — az eltérés legnagyobb értéke csak 0.43 pengőfillér volt, vagyis a maximális költség (3.74) 11.5%-a. Mig a legjobb években — 1904—1905-ben — a bevételi egységtétel (3.44) 0.69 fillérrel, vagyis 25%-kal volt nagyobb a kiadás maximális egységtételénél (2.75).

Ez a megállapitás talán sokak előtt meglepő és merőben ellenkezik azzal az általános felfogással, mely szerint a vasutak általában a személyszállitásra ráfizetnek. Ennek ellenkezőjét a háboru előtti 14 évre most megállapithattuk.

De már sokkal nehezebb feladat előtt állunk a háboru utáni, noha már teljesen rendes elszámolásu évek adataival, 1925—26-tól kezdve napjainkig.

Mindenekelőtt ismerni kellene a most érvényes kiadási egységtételeket, ezeket azonban a fentiekhez hasonló pontossággal még nem számitotta ki senki. És ilyen számitásokat magánuton el sem lehet végezni, mert a számitáshoz szükséges adatok egyáltalában még hivatalos belső használatra sem jelentek meg.

A bevételi egységtételeket 1925—26-tól kezdve a legutolsó számadási évig 6 évre, azonban kiszámitottam és azokat a XIX. sz. táblázatban, valamint a 4. sz. rajzon szintén feltüntettem.

Mivel 1925—26-tól kezdve a jelentések egyes adatokat, ugy a MÁV, mint a Hév-vonalra most már szétválasztva közölnek, ezért attól kezdve külön meg lehetett határozni a MÁV és Hév. megfelelő bevételi egységtételeit. A 4. sz. ábrán is külön vannak ezek feltüntetve, a közbülső vastag vonal mutatja azonban az együttes egységtételt.

Mindenekelőtt láthatjuk, hogy a Hév-ek bevételi egységtétele kisebb.

Az utaskm. egysége a máv-nál 6 évi átlagban	. .	3.77 pf.
a hév-nél 6 „ „	. .	3.25 „
a különbség	. .	0.52 pf.

a máv egység tételnek csak 14%-a.

Már a személykocsi tengelykm.

a máv-nál 6 évi átlagban	. .	23.9 pf.
a hév-nél 6 „ „	. .	17.8 „
a különbség	. .	6.1 pf.

a MÁV egységtételnek 25.5%-a.

A Hév-eken a kocsitengelykilométerenkénti kihasználás, vagyis a holt teher a személyszállitásnál nagyobb és ennek folytán a bevételi egységtétel is kedvezőtlenebb.

Az együttes eredményre azonban a Hév-eknek kisebb befolyása van és azért az együttes bevétel egységtétele közelebb áll a MÁV tételéhez.

Az utaskilométer együttes tétele 3.66 pengőfillér, ehhez képest az eltérések +0.11, de —0.41. Hasonlóan a személykocsi tengelykilométernél, az együttes tétel 22.7 pf.. ehhez képest az eltérések +1.2 és —4.9.

Mivel a háboruelőtti 14 évnél csak a MÁV-ra érvényes egységtételt lehetett megállapitani, itt is csak a MÁV tételeit hasonlithatjuk össze.

Az eredmény az, hogy az utaskilométerenkénti bevétel egységtétele nagyon keveset változott, mert a háboru előtti 14 év átlagos értéke 3.39 pengőfillér, mig az 1925—1931 közötti 6 év átlaga 3.77 pengőfillér, tehát valamivel, 0.38 pengőfillérrel jobb.

A személykocsi tengelykilométernél már nagyobb az eltérés, mert

a háboru előtti 14 év átlaga	14.05 pf,
mig az 1925—31 közötti 6 év átlaga .	23.90 pf.
	9.85 pf.

Tehát jelenleg 9.85 fillérrel nagyobb a bevétel személykocsi tengelykilométerenként, vagyis a vonatszerelvények sokkal gazdaságosabban vannak összeállitva, mert egy tengelyre több bevétel esik.

Még azt is szögezzük le, hogy a háboru utáni évekből bevétel szempontjából az 1926—27. év volt a legkedvezőbb. Sajnos, azóta rohamos romlás állott be. Ne tévesszen meg az, hogy 1930—31-ben az utaskilométerenkénti bevétel még az 1926—27. évinél is kedvezőbb. Ezzel szemben 1930—31-ben a személykocsi tengelykilométerenkénti bevétel már sokkal rosszabb és ezért ebben a hat évben mégis az 1926—27-iki év marad a legkedvezőbb.

Érdekes még megemliteni, hogy a Hév-ek bevételi tételei a hat év alatt az utaskilométerre vonatkoztatva, állandóan javulnak. Bizonyára a gyorskocsi (motor) forgalom nagyobb arányu kifejlődése van erre befolyással. A személykocsi tengelykilométerenkénti bevétel azonban már a Hév-nél is romlik a két utolsó évben.

Összefoglalva látjuk tehát, hogy a háboru utáni bevételi egységtételek nemcsak, hogy nem romlottak, hanem még elég lényegesen javultak a békebeliekhez képest.

Most már éppen ugy kellene ismerni a háboru utáni kiadási tételeket is. De sajnos, ezekre csak következtetni tudunk és akkor azt kell megállapitanunk, hogy a kiadási egységtételek bizonyára sokkal nagyobb mértékben emelkedtek, mint a bevételi egységtételek.

De talán leszögezhetjük azt, hogy a minimális kiadási

költségek alig emelkedhettek, mert az egész forgalom lebonyolitásában jelenleg nagyobb a gazdaságosság, igy tehát az igazi üzemi költség alig lehet nagyobb. Óriási módon megnőttek azonban azok a kiadások, melyek az üzemmel közvetlen összefüggésben nincsenek.

Igy például az üzemre nézve teljesen improduktiv nyugdij- és nyugbérteher

a békebeli 1913. évi . . . . . 16.3 millió pengőről
felemelkedett 1924—25. évben . 39.5 millió pengőre
és 1929—30-ban . . . . . 65.4 millió pengőre.

Mivel a MÁV összes kiadásai 1929—30-ban 285.5 millió pengőt tettek ki, tehát csak a nyugdijteher ennek 23%-a.

Amióta az államvasut üzemi alapra tért át, azóta a beruházási kölcsönök törlesztési és kamatszükségletét is fedeznie kell. Ennek összege 1929—30-ban 15.3 millió pengő, vagyis az összes kiadások ujabb 5.4%-a.

Mindezek az ujabb jellegü körülmények a kiadásoknak maximális egységtételét mindenesetre nagyon megemelték és igy jelenleg a személyszállitásra a MÁV feltétlenül ráfizet. Tehát nem szükséges, hogy a jelenlegi katasztrófális utazási kedv és lehetőség működjön közre, még rendes állapotok között sem birnák el a személyszállitási bevételek az óriási módon és az üzemtől egészen függetlenül és semmiféle közelebbi összefüggésben nem levő kiadásemelkedést.

Eddig tanulmányom folyamán tisztán tudtunk látni és mindent meg tudtunk állapitani, gondos vizsgálat alapján. Most azonban tehetetlenül állunk, mert az utóbbi évek kiadási tételeit megállapitani nem tudjuk.

Mentségül szolgálhat az, hogy más nagy állami vasuti üzemeknél is körülbelül hasonló az eset. De ez nem vigasztaló.

Feltétlenül kivánatos, hogy a legnagyobb állami üzem teljes belső élete és gazdasági eredménye világos képet mutasson. Ugy kell tehát az egész statisztikát a vasutnál berendezni és közölni, hogy ezeket a fontos kiadási egységtételeket meg lehessen állapitani. Magának a vasutigazgatásnak lehetne feladata az, hogy ezeket a kiadási tételeket a békebeli adatok megállapitásához egészen hasonlóan, tehát a lehető legnagyobb pontossággal, de mindenesetre ugyanazon feltevések és osztókulcsok alapján állapitsa meg, már csak azért is, hogy igy a békebeli adatokkal azokat össze lehessen hasonlitani.

A jelenlegi szerencsétlen gazdasági helyzeten persze, ez a megállapitás nem fog segiteni. De mindenesetre a kiadási egységtételek részletezése meg fogja mutatni azt is, hogy még a mostani lehetetlen viszonyok között is gazdaságosan tud a MÁV dolgozni és a legutolsó év kedvezőtlen eredményét csak a gazdasági élet teljes pangása és a rárakott — üzemétől független — kiadások nagy terhe okozza.

Az egész tanulmány folyamán meggyőződhettünk arról, hogy rendes viszonyok között a MÁV személyszállitási politikája, de különösen annak az itt ismertetett gazdasági oldala, minden időben megfelelt azoknak a követelményeknek, melyeket egy állami üzemtől elvárhatunk és amely annak célirányos, gazdaságos és különösen a közérdekből előnyös vezetését bizonyitja.

A jelenlegi helyzettel senki sem fog megbirkózhatni, most a vasut szempontjából csak gondosan őrizni kell az értékes javakat és várni a gazdasági helyzet jobbrafordulását. Semmiféle tarifaváltoztatás most nem indokolt, különösen a személyszállitás terén, mert az csak bevételi kieséssel járhat. Legfeljebb a menetdijkedvezmények leirásánál a kedvezményekkel összefüggőleg mondottakat kellene jól megfontolni. Természetesen ez sem időszerü most a tisztviselői fizetések folytonos csökkentése idejében. Láthattuk az utóbbi évek még rendesnek mondható idejében tapasztaltakból, hogy személydijszabásunk rendes viszonyok között, a bevételek rendes emelkedését is lehetővé tette.

És még egyet jól jegyezzünk meg. Láttuk, hogy már a békében is a személyszállitásból eredő bevétel a kiadások maximális tételét éppen csak fedezte. Ha az államvasuti üzem magánkézbe kerülne, akkor az jogosan megkövetelhetné üzemi kiadásainak feltétlenül teljes összegben való fedezését. Ezt pedig a közönségre eső terhek emelkedése nélkül alig lehet elképzelni, mindenesetre az összes kedvezményeknek akkor meg kellene szünnie.

Ugyancsak egy magánüzem természetesen nem vállalná azokat a trianoni terheket sem, amelyekkel az államvasut ma megbirkózik, ezt az államnak más uton kellene fedeznie. Tehát ugy az utazóközönségnek, valamint az egész adózó polgárságnak érdeke, hogy az államvasutak vonalai nálunk feltétlenül az állam üzemében maradjanak.

*

Tanulmányom befejezése alkalmával még csak azt kivánom leszögezni, hogyha a bonyolult vasuti üzem egyik ágában ezzel az ismertetéssel világitó fáklyát gyujtottam és az egész államvasuti üzem idejére sikerült a személyszállitás eredményeit összefoglalólag feltárni és mások részére használható adatokat összegyüjteni, akkor kitüzött célomat elértem.

Közlemények.

A rendi gazdaság elmélete.

Ismeretes, hogy az univerzalizmus társadalom- és gazdaságtanában, nemkülönben gazdaságpolitikai célkitüzéseiben mennyire központi jelentőségü a „rend", a „rendiség" fogalma. *Heinrich Walter*, Spann egyik leghűségesebb és legszorgalmasabb tanitványa, nemrégiben megjelent könyvében[1] ennek a fogalomnak részletes szociológiai kifejtését és különösen a gazdasági életre való alkalmazását tüzte ki kutatása tárgyául. Szerény véleményünk szerint helyes politikai gondolkozásunk és a modern társadalmak szövevényes, nagy problémáinak megértése szempontjából e kérdés megismerésének igen nagy a jelentősége. Ezért, ugy hisszük, jó szolgálatot teszünk a magyar olvasóközönségnek, ha e nem könnyü és fárasztó fejtegetések lényegét az alábbiakban kissé részletesebben bemutatjuk, főleg azokra az elemzésekre helyezve sulyt, amelyekből a „rendi állam" és a „gazdaság rendi szervezetének" gondolata — legalább vázlatos formában — megismerhetővé válik. Ha e fejtegetésekben a birálattól egyelőre tartózkodunk, az természetesen nem azt jelenti, mintha a szerző álláspontját mindenben elfogadnánk. Mégis a rendi gazdálkodás elméletének komoly birálata az egész univerzalizmus gondolatkörének kritikai szétboncolását kivánja, amit csupán egy későbbi, nagyobb tanulmányban tartunk elvégezhetőnek.

Heinrich elemzésében, mestere módszeréhez hiven, az individualizmus és univerzalizmus szembeállitásából indul ki. A „rend" mibenlétét az individualista társadalomtudomány egyáltalán nem tudja magyarázni, sőt a problémát sem ismeri. E felfogás szerint az egyén az eredeti adottság, a társadalom az egyének puszta összessége, külső keret, amely nem ad lényegileg ujat. Az állam maga is csak az egyéni életek hasznos eszköze, egyetlen központi szervezet, közte és a polgárok között nincsenek kisebb, sajátos funkcióval biró, közjogi jellegü szervek: testületek, rendek.

Máskép az univerzalizmus: e felfogás szerint nincs gondolat, érzés, akarat, egyszóval nincs szellem egy másik ember együttes léte nélkül. Az emberi szellem formája, feltétele a kettősség. Az egyén csak rész, tag az őt magában foglaló egészben, amelyben az egyik rész kölcsönösen a másik megteremtője. Hiszen nyilván el sem lehet képzelni mestert tanitvány, szerelmest pár nélkül. A társadalom a kisebb-nagyobb közösségek, kettősségek végtelen sorából áll. Ezek a szellemi közösségek, ezek a speciális funkciókkal biró életkörök, amelyek a cselekvés terén is sajátos szervezeteket teremtenek maguk-

[1] *Heinrich Walter:* Das Ständewesen mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung der Wirtschaft. Jena, Fischer 1932. XII. + 306. l.

nak: éppen a *rendek*. Minden valóságos, történeti társadalom rendi alkattal bir, mindenütt a szervezetek nagy gazdagsága tárul elénk, amelyek az egyének belsö életfeltételei. Az állam nem is a polgárok akaratából születik, mint azt az individualista elméletek tanitják hanem maga is sajátos, az egész részeként különleges feladatot betöltö rend. Nem is egyetlen szervezeti módja a társadalomnak, hanem csupán a többi rész, a többi rend felett álló, azokat egységbe foglaló, a cselekvés terén vezetöfunkcióval biró szerv.

A társadalom, mint organikus egész, részeiben, tagjaiban, rendjeiben fejeződik ki és éli életét. Leggazdagabbak ilyenekben a nemzeti társadalmak. Minden valóságos, történeti társadalomban a következö nagy részeket, rendeket különböztethetjük meg: 1. a szellem öseredeti megnyilvánulásának rendjeit, ezek a vallás, a bölcselet, müvészet, tudomány; 2. a tökéletesedés, értékmeghatározás köreit, ezek az erkölcsiség és a jog; 3. az érzéki élet területét; 4. a derivált szellemi közösségeket, minök a család, házasság, barátság; 5. a cselekvés rendjeit. Az utóbbiak között méltóságával sajátosan kiemelkedik az *állam*, mint egy társadalom egész kulturájának összefoglalása, organikus kifejezöje. A *gazdaság* rendje viszont az összes többi részeknek az eszközök rendelkezésére bocsátásával szolgál.

Mindezek a rendek rangszerüen tagozódó egészet alkotnak, legfelül a tiszta szellemi részek állanak, vallás, tudomány, müvészet, érzékiség, amelyek az élet szellemi alapjait, a kulturát adják. Ezek azonban tulajdonképpen csak latens rendek, teljes, igazi rendekké csupán a cselekvésben konkretizálódnak, tökéletes kifejlésükben pedig közjogilag elismerve, önkormányzattal biró *testületekként* jelennek meg. A társadalom ilyenféle rendi tagozottsága természetesen a mai, laza, individualista társas szervezetben is megvan, de éppen annak teljes rendekké, testületekké való kiépitése korunk nagy problémája és feladata.

A társadalmak jellemzett, rendi felfogásánál igen fontos egy könnyen adódó, gyakori félreértés eloszlatása: a rendiséget nem szabad ugy értelmezni, mintha a társadalom foglalkozási, hivatási közösségek, testületek összességéböl állana. Ezek az utóbbiak csupán egy résznek, a gazdaság nagy összrendjének kitagozódásai. Ezekre — a foglalkozási csoportokra, gazdasági rendekre — tehát nem lehet közvetlenül felépiteni az uj társadalmi szervezetet, mint azt némelyek gondolják. A társadalmi rendek a társadalom egészének nagy életkörei, szellemi és cselekvö részei, minök: a vallás, állam, gazdaság. Ezek mind további részrendekbe tagozódnak. A foglalkozási testületek (Berufstände) a gazdaság összrendjének ilyen „részrendjei“ [2]

A rendek egymás közötti rangsorára nézve l. *Az univerzálizmus államelmélete* c. cikkemet.

Minden rend megszilárdult, *testületi formát* akar ölteni, ez megnyilvánul abban, hogy feladatkörének tartalmi kimeritésére, önkormányzatra, a rend területébe tartozók maradéktalan bevonására (szervezeti kényszer) és a rendi fegyelmezés és nevelés révén tagjai minnél erösebb beillesztésére törekszik. A teljes rend fogalmát két meghatározó jellemzi: elöször bizonyos szellemi tartalom, a társadalom egészének végzett sajátos funkció (absztrakt-objektiv elem), de másodszor azon emberek köre is, amely e teljesitményeket végzi

[2] A rendek egymás közötti rangsorára nézve l. *Az univerzalizmus államelmélete* c. cikkemet. Közgazdasági Szemle 1931. okt.-nov. szám.

(konkrét-személyi elem). „Rend a társadalom egészében egy sajátos funkciót végző rész, amely közös szellemiség alapján tagjai egyforma és egyirányu cselekvését hozza létre, amely tartalmilag és személyileg lehetőleg kimeritő szervezésre, valamint sajátos fegyelmi és nevelési formák kiképzésére törekszik és amely egy egyforma viselkedésü és erkölcsi felfogásu emberrétegen nyugszik." Vagy rövidebben: „A rend: funkcióközösség életközösség alapján". (19. l.)

A rendek fogalmából a társadalom decentralisztikus szerkezete következik. *Az állam* maga is külön rend, és pedig cselekvő, szervező, amelynek az a különös feladata is van, hogy a többi rendet egységbe foglalva, azok felett vezetőként álljon. Legfontosabb müködési területei a külpolitika, azután a belpolitika, amelynek területéből különösen a hadügy, jogügy, közigazgatás és állampolgári nevelés tartoznak a hatáskörébe. Mint a rendek fölött álló szerv, állandóan vizsgálat tárgyává teszi, hogy az egyes rendeknek mennyiben van gyökerük s létalapjuk a társadalom egészének életkövetelményeiben. Ilyen értelemben az állam valóban a nemzeti élet össztartalmának képviselője. Enynyiben azonositották azt univerzalisztikus gondolkozók a társadalom egészével (pl. Müller Ádám: „Totalität des menschlichen Lebens"). Ebből az egészhez való közelállóságból származik felsőbbségének és egységbefoglaló funkciójának joga és hatalma. Azonban nyilván minden többi rendnek meg kell hagynia a maga sajátos területét, hiszen az élet legteljesebb gazdagságát az *összes* rendek kifejlésével lehet elérni. A modern centralisztikus állam legnagyobb hibája éppen abban rejlik, hogy az embereket nem tudja bensőjükben elérni és megragadni; a rendi vagy korporativ gondolatnak pedig az a lényege, hogy tekintettel van a társadalom decentralizált szerkezetére és az államot saját feladatára szoritja.

Minden államot végeredményben egy bizonyos embercsoport, az „államfenntartó rend" képvisel. Forradalom akkor támad, amikor az eddigi vezetőréteg szellemileg csödöt mond. Ez az államfenntartó réteg szükségképpen éppugy hozzáértők, szakemberek körét jelenti mint például a gazdasági rendé. Legjobb példája a *nemesség:* egy kis csoport, amelynek tagjai sokszor évszázadokon át végezték a közfeladatokat. A kultura igazi hordozója ez az államfenntartó rend. Minden uj állami lét feltétele, hogy megfelelő államfenntartó réteget, vagyis uj nemességet tudjon létrehozni. A demokrácia sincs ilyen vezetőrétegek, bizonyos rendi szervezet hiján: a hivatalnoki osztályban, de a politikai pártokban is ilyen rendi vonások tapasztalhatók. Jellemző e részt a szocialisták erös pártszervezete és pártfegyelme, hiveinek a párttól való erös függősége.

Kik tartoznak ehhez az államhordozó rendhez? Első helyen nyilván az államalapitó és a hozzá szellemileg közelálló nemességi réteg. Közvetlenül ide tartoznak azután még a nagy államfeladatok köreinek, hadseregnek, külpolitikának, állami nevelésnek vezetői, közvetve pedig a többi rendek vezérei, akik elsősorban saját rendjüket vezetik, minthogy azonban az állam ezek fölött áll, fontos, hogy az államalkotó eszme áthassa őket s az állam vezetőrétegébe tartozzanak. E legfelsőbb, az államtanács szervében müködő réteg alatt a középső és alsófoku hivatalnokok és katonák és már erösen közvetett formában a többi rend alsóbb vezetői következnek, legvégül pedig a nagy tömegek, illetve elvileg minden ember, de már csak passziv, vezetett minőségben. Ez a vezetettség és közvetettség éppenséggel nem

jelenti a népnek a közéletből és felelősségből való kizárását, a közbe való erős bekapcsolódás és részvétel azonban elsősorban a rendeken keresztül történik. Viszont a vezetés és uralkodás is mindenekelőtt a köz szolgálatában való felolvadásból áll.

Szükségünk volt az államnak, mint rendnek e kissé részletebbb elemzésére, hogy azután a *gazdaság rendjével* való kapcsolatát megérthessük. *Heinrich* könyvének főcélja ugyanis éppen a gazdaság és a foglalkozási rendek jellemzése. Évégből mindenekelőtt a gazdaságnak a társadalom egészében való helyzetét akarja megállapitani. Az a cselekvés, amely a különböző életkörök számára az eszközök megszerzésére igyekszik: a gazdaság. Feladata az adott eszközökkel a lehető legteljesebb célelérés. Fogalmából következik a gazdaság többoldalu kötöttsége, meghatározottsága: ilyen kötöttséget jelentenek először is a *célok*, amelyek a társadalmi élet által adódnak. Minthogy a célok szellemiek, szellemiségükben részesedik a gazdálkodás is: még a testi létfenntartás módja is a kultura függvénye, ezért más egy aszkétikus, mint egy hedonisztikus korban. A gazdálkodás második kötöttsége annak anyagi, *természeti-technikai* alapjából folyik. Innen a gazdálkodás kettős arca: egyszerre a célok és az eszközök felé tekint. Éppen ezért az embert leránthatja az anyaghoz, de fel is emelheti a természet fölé, a célok, a szellem birodalmába.[3] Végül a legtöbb embernél a gazdálkodás a mindennapi élet főtárgyát alkotva, másokkal való összemüködésre, érintkezésre, szervezkedésre ösztönöz. Igy jutunk egy harmadik, a szervezeti, *alkati kötöttséghez*. Ezt az állam hozza létre. Minden gazdaság állami keretbe van beillesztve és csak elfajuló közgazdaságok akarnak az állami kötöttségen kivüliek lenni.

A mondottakból nyilvánvaló, hogy mennyire fontos az állam és a gazdaság egymáshoz való viszonya. Mind a kettő: rend, a társadalom egészének része. Minthogy pedig a tagok között a szervezet sajátos természeténél fogva közvetlen kapcsolat nem lehetséges: érintkezésük csakis az egészen át történhetik. Az állam a gazdasággal szemben a társadalom *egészét* jelenti, amidön az államcélok részére a gazdaság eszközöket szolgáltat, például egy miniszteriumi épületet épit. Viszont az állam maga a gazdasági eszköz jellegét ölti fel, midön például egy kereskedelmi szerződés révén külföldi piacokat szerez. Vagy megforditva, a gazdaság az állam tulajdonságait veszi fel, amidön annak főfunkcióját, a szervezést követve, maga is szervezödik, rendi jellegüvé válik. Teljesen szervezetlen gazdaság elképzelhetetlen, a legszélsöségesebb szabad verseny uralma idején is vannak rendi, testületi alakulások, részint a mult emlékeiként, részint uj szervekként, minök például ma a kamarák. A *foglalkozási rendek* a gazdasági testületek gondolatának két gyökere van: az egyik maga a gazdaság, amelynek lényegéhez tartozik a kötöttség, a másik pedig a gazdaság és állam viszonya, amely szerint az állam, mint rangban elöl álló, vezeti a gazdaságot s annak szervezett formát ad.

A mai állam éppen nem felel meg a feladatoknak, amelyek a gazdasághoz való, jellemzett viszonyából következnek, utilitarisztikus jellege és szellemi-metafizikai alapjának elvesztése miatt nem bir kellő életteljességgel, emellett a parlamentarizmus a szakszerü-

[3] V. ö. „*A gazdálkodás metafizikájához*" c. cikkemet. Közgazdasági Szemle 1931 aug.—szept.

ság hiányával, a bürokratikus vezetés pedig bizonyos sivár üresség-gel kapcsolatos. Az állam pártokra esik szét és nem igazi vezetője a gazdaságnak. Ezért döntő fontosságu kérdés: milyen lehetöség van arra, hogy az állam és a gazdaság között szükséges, ma lerombolt alakulatok ujra életre keltessenek?

Erre nézve fennebb már megállapitottuk, hogy a gazdaság a maga egészében rend, amely, mint ilyen, tovább tagozódik, maga is részekre oszlik. *Spann* a gazdaság nagy részterületeiként mindenek elött „a magasabbrendü töke" területét különbözteti meg, azokat az eszközöket, teljesitményeket, amelyeket az egész közösség és az állam szolgáltat a gazdaságnak, aminö például a jogrendszer (Gemeinsamkeitsreife). Ezután az a terület következik, amely elökészitöje a tulajdonképpeni gazdasági funkcióknak, a feltalálás és oktatás körei, például egy mérnök képzése (Vorreife). Végül következik magának a gazdasági eszköznek a létrehozása (Hervorbringungsreife).

Ámde ez a megkülönböztetés elvont természetü, a konkrét-történeti gazdaságokban valamennyit együtt s az egész gazdaságot bizonyos *fokon* (Stufe) találjuk, aminök például üzemgazdaság, nemzetgazdaság, világgazdaság, stb. Az ilyen gazdasági fokot tartalmilag az jellemzi, hogy egy bizonyos, meghatározott célrendszernek szolgál, például a nemzetgazdaság a nemzeti célok összességének. Alkatilag viszont egyfelöl egy fölötte álló fokban benne foglaltatik például a nemzetgazdaság a világgazdaságban, másfelöl maga további alsóbb fokokat tagol ki: például a nemzetgazdaság tartományi gazdaságokat, stb.

Már most a gazdasági rend önkormányzatának funkcióját a *foglalkozási rendek* végzik. A foglalkozási rendnek (Berufstand) szükséges volta mindenekelött abból következik, hogy a gazdaság nagy egésze, összrendje centralisztikusan nem tudja elvégezni a feladatát és kisebb részekre kell oszlania, a maga testületi jellegét alsóbb tagjainak tovább kell adnia. De a gazdaság és állam viszonyából is következik annak szükségessége: a foglalkozási rend által szervezödik meg a gazdaság, fordul az állam felé. Mert mig a gazdaság sajátos élete önmagából folyik, szervezeti alkatát csupán az állam segitségével veheti fel. Végül szükség van rá a többi rend szempontjából is: a vallás, az erkölcsiség befolyása a gazdaságra csupán a foglalkozási rend utján lehetséges. Viszont azáltal, hogy a foglalkozási rend állami és szellemi-kulturális teljesitményeket is végez: óvja meg a gazdaságot az elanyagiasodástól és mechanizálódástól. Mindent öszefoglalva: a foglalkozási rendek szellemi és gazdasági közösségen felépülö testületek, mint ilyenek, a gazdaság önkormányzatának hordozói, s állami és szellemi funkcióknak is végzöi.

Már most közelebbröl vizsgálva a foglalkozási rendeken alapuló gazdaság felépitését, felvetödik a kérdés, hogy általán melyek a gazdaság szervezésének elvi alapjai? A gazdaságot megszervezni annyit jelent, mint az összes gazdálkodók vagy a gazdálkodók egy köre részére közös gazdálkodási alapot, vagyis „felsöbbrendü tökét" teremteni. Ilyen felsöbbrendü töke példái: kereskedelmi szerzödések a világgazdaság, kartelszerzödések egy termelési ág részére és más effélék. Minden gazdasági szervezés egyetlen értelme ilyen magasabb rendü, mindenki számára egyaránt létezö töke létrehozása. Emellett a gazdasági szervezés másik két föelveként felemlitendö, hogy szervezés csak egynemüek között lehetséges és hogy annak hiánynélküli-

nek kell lennie, vagyis minden gazdasági ágazat részére csak egy rendnek szabad léteznie.

Ki teremti meg már most ezt a „magasabbrendü tőkét"? Erészt igen fontos megkülönböztetni a gazdaság felett álló és a gazdaságon belül teremtett ilyen tőkéket. Az előbbiek közül legfontosabb az állam a maga alkotásaival: ez minden gazdálkodás legáltalánosabb alapja és eszköze. A gazdaságon belüli szervezetek, kötelékek, csakis ezen állami magasabb rendü tőke keretén belül alakulhatnak, sőt azt mintául veszik, utánozzák. A gazdaságon felüli, állami felsőbbrendü tőke gyakorlatilag a terület szerinti szervezetek *(Gebietswirtschaften)* rangsorának alapja: világgazdaság, nemzetgazdaság, mint egy állam területének gazdasága, tartományok, kerületek, községek, végül bizonyos értelemben egy üzem gazdasága. Ezekkel a területi gazdasági szervezetekkel szemben a köteléki gazdaságok *(Verbandswirtschaften)* szervezeti alapja a gazdaságon belül, annak sajátos életéből képződő magasabbrendü tőke, amely ilyen módon a gazdasági önkormányzás jellegzetes területe. Erészt megkülönböztetést kell tennünk azon magasabbrendü tőke között, amely az *üzem* és aközött, amely a gazdasági *kötelék* képzésére irányul; az utóbbinak példái a kartellek, munkásszakszervezetek, kamarák, termelési és fogyasztási szövetkezetek, stb. Ebben az összrenden belüli, a gazdaság sajátos életéből folyó *köteléki szervezésben* is van bizonyos hierarchia, a különböző részeknek bizonyos egymás fölé rendeltsége.

Ha már most ezeknek a köteléki gazdaságoknak szervező elveit keressük, itt is, mint minden szervezetnél, mindenekelőtt a szervezendő tartalom bizonyos egyformasága alkotja az alapot. Ez az egyformaság a következőkben nyilvánul meg:

I. *A)* A gazdasági célok egyformaságában (az összüzem céljai): primer kötelékképződés.

B) A gazdasági eszközök egyformaságában (az üzem tagozatainak céljai): szekundär kötelékképződés.

II. A gazdasági folyamatban elfoglalt vezető vagy vezetett helyzet egyformaságában: szekcióképződés (pl. munkások vagy munkaadók kötelékei).

III. Az üzemnagyság egyformaságában (pl. nagyipar és kézmü).

A célok egyformasága köti össze pl. a kartelleket, szakszervezeteket; ilyen közös cél lehet, teszem, a piac szervezése, erősebb vámvédelem kivivása és más effélék. Természetesen itt is van bizonyos rangsor, például a sörgyárak szervezete fölött az élelmezési iparé, efölött az egész ipar, végül legfelül az egész nemzetgazdaság. Miután ugyanazt a célt sokféle eszközzel lehet elérni, másfelől azonos eszközök különböző céloknak szolgálhatnak: az eszközök egyformasága is kötelékképződés alapja. A különböző üzemek azaz célok részére egyforma teljesitményeket végzők között, vagy éppen igy például a nyersanyagok azonossága bázisán, tehát bizonyos technikai közösségen is alakulnak gazdasági kötelékek. A célok és eszközök egyformasága szerinti megkülönböztetésnek persze gyakorlatilag csak viszonylagos az érvényessége: ami az egyiknek cél, az a másiknak eszköz, különösen igy van az a mai szövevényes, legkülönbözőbb módokon összekapcsolódó vegyes tipusu üzemek korában. Ami a gazdasági helyzet szerinti szerveződést illeti, ez a kapitalisztikus gazdálkodásban osztályharci kötelékekhez és azok fontosságának

tulzásához vezetett. A rendi gazdaság szervezetében természetesen szintén meg lesznek az ilyenféle szervezetek, de nem osztályharci alapon, hanem sokkal egészségesebb módon az egész foglalkozási ág szekcióiként.

Ha a nemzetgazdaság rendi alapon szerveztetik, a szervezés elve az egyes esetekben a szervezés céljától függ. Azonban az egyes szervezetek többféle célnak is szolgálnak, többféle feladatot tüznek maguk elé, ezért bizonyos rangsor szerint a szervezés összes elvei érvényre jutnak. A rangsort illetőleg: a közös cél szerinti szervezés természetesen megelőzi a közös eszközök elvét és mindkettő az egyforma gazdasági helyzet elvét. A mai kapitalisztikus gazdaság egyik nagy hibája éppen ott van, hogy ez a rangsor nincs betartva: a kiindulás a rangegyenlőség, az osztály elve; mégis itt is mindinkább előtérbe nyomul a foglalkozás szempontja (fa-, vas-, stb. munkások, kollektiv szerződések), bizonyitva, hogy az emlitett elvek és azok rangsora a gazdaság lényegéből folyó szervezési principiumok. A foglalkozási rendek alapján felépitett gazdaságban a szervezés összes elvei érvényesülvén, éppen a különböző szervezetek tarka egymásbakapcsolódása, szövevényessége adja hü képét a komplikált valóságnak. Ezeknek az elveknek a maradék nélküli tekintetbevételével fel lehet állitani egyfelől a rendi gazdaság, másfelől a foglalkozási rendek táblázatát. Heinrich az általános szociológiai elveket feltüntető schematikus összeállitáson kivül példaként fejtegeti egyfelől a német ipar mai szervezetét, másfelől a fasiszta állam korporativ organizációját.

Igen messzire vezetne már most, ha a foglalkozási rendek tulajdonságainak elemzésében a szerzőt az aprólékos részletekig követnénk, de a legáltalánosabb sajátságok szükségképpen száraz és hiányos megemlitésére mégis ki kell térnünk. A foglalkozási rend legfontosabb tulajdonsága a *testületiség*, értve ez alatt azt, hogy tartalmának és feladatkörének teljes kifejtésére törekszik; ebből következőleg a jogi személy, *közjogi korporáció formáját* ölti fel és szakértelméből következő dologi szuverénitása alapján *önkormányzattal* bir. Gazdasági és szociálpolitikai terén önállóan rendelkezik, állami feladatokat és szellemi kulturális feladatokat is magára vállal, végül szervezeti és jogi funkciókat végez. Ugyancsak fontos sajátsága, hogy a rend a maga nemében egyetlen akar lenni, amiből a *szervezeti kényszer* elve következik.

Ami a foglalkozási rend belső, alkati felépitését illeti, fontos elv, hogy az ugyanazon funkciót végzők kisebb alcsoportokba foglaltassanak össze, hogy a rend kifelé képviselő szervekkel s végül bizonyos tárgyi és személyi hierarchiával birjon. A szakértelem szuverénitásának biztositása céljából a vezetők kiválasztása csakis a valóban szakemberek szükségképpen apró csoportjaiban történik; ebből erős decentralizáció és a bizottságok nagy szerepe következik. A hivatalnoki kar nagyrésze funkcióit mellékfoglalkozásként láthatja el és éppen ezért az élettelen bürokráciával szemben a rend életével állandó, szoros kapcsolatban működik.

Az állami felsőbbség beavatkozása egyfelől a foglalkozási rend alapitásánál, másfelől működésükkel szemben érvényesül. Például a fasiszta Itáliában a korporációk szigoruan bele vannak illesztve az államba. Másrészt, mint már emlitettük, e foglalkozási rendek más rendek funkcióit is átvehetik s igy mintegy magukon tulemelkedve, szellemi és kulturális feladatok végzőivé is válnak.

A termelésben elfoglalt helyzet szerinti tagozódásnak — például munkaadók, tisztviselők, munkások szekciói — a renden belül kell maradnia s a szekcióik közötti feszültségnek ott kell kiegyenlitödnie. Az alsóbb tagozatok csak olyankor szoktak és kénytelenek önállóan szervezkedni, amikor a felsöbbek elvesztik a velök való kapcsolatot ilyenkor állnak elö az osztályharc alapján álló alakulatok. A helyes elv azonban a foglalkozási ág egysége s elsösorban az azon belül való biráskodás és döntés.

Már most a gazdaság önkormányzatának és a foglalkozási testületeknek feladatait fokozat szerint 1. a gazdasági rendek háza, 2. az u. n. élszervezetek és 3. a kisebbrangu testületek végzik, le egészen az üzemig. *A gazdasági rendek háza* az önkormányzat legföbb szerve s az állammal és a többi renddel szemben a gazdaság összrendjének megtestesitöje. A gazdasági rendek házában az összes szervezési formák (területi, köteléki, szekciós, stb. testületek), továbbá az állami felsöbbség elvéböl eredöleg az állam s végül a többi rendek delegáltjai is képviselve vannak. A tárgyalás és döntés nem annyira a plénumban, mint inkább bizottságokban történik s miután minden testület a saját érdekében igyekezni fog a leghozzáértöbbeket kiküldeni, a határozatok sokkal inkább a szakértelem, mint a többség elve alapján fognak hozatni. A gazdasági rendek házának azonban végrehajtó és birói jogköre is van, általán a gazdasági élet legföbb hatósága. Alkotmányjogi helyzete különböző lehet. Az állam felsöbbségének feltétlenül érvényre kell jutnia, de a gazdasági törvényhozás jogát a rendek háza gyakorolja. Feladatai közé tartoznak a speciális gazdasági és szakjog kiépitése, az egész szociálpolitika, a kollektiv szerződések ügye, a külkereskedelmi, vámügyi kérdések, a testületi hitelszervezet, békéltetés, szaknevelés, végül bizonyos, az állam és egyéb rendek által átruházott müvészeti, társadalmi és más funkciók. A francia *Conseil national économique* és a német *Reichswirtschaftsrat*, mint csupán tanácsadó szervek, de összetételüknél fogva is a gazdasági rendek házának csak kezdetleges csiráját mutatják, ellenben az olasz *Consiglio Nazionale delle Corporazione*, ha szervezése nem is teljesen a fenti elvek szerint történt, e gondolat megvalósitásának tekinthetö.

Azonban a gazdasági rendek háza csak a legáltalánosabb önkormányzati szabályozás szerve. Alatta vannak elöször is az u. n. élszervezetek (pl. vegyi ipar, élelmezési ipar), amelyek a maguk testületeiben a speciális jogképzödés, döntö- és békéltetö biráskodás, szakbankok, a piaci és termelési szervezés ügyeinek és más ilyen kérdéseknek intézöi. Ezek alatt következik a tulajdonképpeni szakmák, az egyes céhek önkormányzata, sajátos szociálpolitikai, tanoncügyi, kollektiv szerződéseket létesitö, racionalizáló tevékenységével. Ezeknek a korporációknak föjelentösége, hogy általuk a munkás ismét beilleszkedik a gazdasági közösségbe és megszünik a proletarizálódás folyamata. Végül a sor végén az üzemek állanak, jelentöségüket azok, akik belölük kiindulva akarják felépiteni a gazdasági szervezetet, tulbecsülik. Az üzemek a gazdasági életnek inkább passziv sejtjei, technikai egységek és legkevésbé alkalmasak arra, hogy az önkormányzat fösulyát viseljék.

A foglalkozási rendekre felépitett gazdaságnak legfontosabb hatása, hogy a szabad verseny helyébe a szervezettség lép; mig amaz izolál, ez egyesit, amaz vakon és mechanikusan müködö eröt, emez a gazdálkodás belsö alkatából következö értelmes rendet jelent.

A szabad verseny uralma idején bizonyos termelési ágak tulméretezödnek, a gyengébb egyéneket is folytonos veszély fenyegeti, az egész gazdasági élet állandó válság képét mutatja. Ezek a hátrányok a rendi szervezésben megszünnek, de azért a gazdasági vezetök kezdeményezö képessége s a mai módszer elönyei megóvatnak. A gazdasági rendeken alapuló gazdaság szervezettsége bizonyos biztonságot jelent a válságokkal szemben, különösen annyiban, hogy az önkormányzattal biró nemzetgazdaság a belsö piac erösitésére, a világgazdasággal való tulszoros összenövés megakadályozására és nemzeti önellátásra törekszik. Magában a kötöttségben a stabilizáció bizonyos mértéke rejlik, viszont kellö rendszabályokkal azért a gazdasági szervezet megmerevedése kikerülhetö. A rendek alapján történö organizáció a kapitalizmusból való átmenet alkalmával kétségkivül a termelékenység emelését eredményezné, később a tulgyors ütemü haladás mértéke meglassudnék, viszont a kapitalizmus veszélyeivel, a nép proletarizálódásával, az élet elanyagiasodásával és mechanizálódásával szemben ez az organizáció az élet belsö tartalmának gazdagodását, több lelkiséget jelentene.

Éppen ebben, a társadalom szellemi életének ujjáteremtésében lenne a legfontosabb hatása, mert a rendi szervezet utján a gazdálkodást a társadalom szellemi és kulturértékei határozzák meg, a vezetés pedig ezen értékek képviselöje, az állam által történik. Mig például a kommunisztikus tervgazdaság megforditva az anyagi erök teljes felszabaditásának veszélyét, az államnak és a kulturának a gazdaság alá való rendelését, tehát az értékek valódi rangsorának felboritását jelenti. A gazdasági rendeken alapuló szervezet végsö értelme minden téren az, hogy az életet szellemi, metafizikai erökkel és belsö tartalommal teliti.

Kisléghi Nagy Dénes.

Az angol buzatermelés támogatása.

Sir John Gilmour, Nagybritannia földmivelési minisztere a *Wheat Quota Bill* (buzakvóta törvényjavaslat) másodszori olvasása alkalmából folyó évi március hó elsején ismertette meg az alsóházzal azt a programmját, amely a buzatermelésnek ujból lendületet kiván adni. E gazdaságpolitikai kezdeményezés nem fogható ugy fel, mint más államoknak a gazdasági válság, föleg a buzakrizis hatása alatt foganatositott védekezö rendszabálya. Az angol buzakvóta intézménye ennél többet jelent; részlete ez annak az ébredö protekcionizmusnak, amelyet az 1931 öszén parlamenti többséget szerzett konzervativ párt a szigetvilág gazdasági életében fokozatosan kiépit. Nem véletlen, hogy ugyancsak március 1-én lép hatályba az *Import Duties Act 1932* is és Anglia vámsorompót állit kevés kivétellel minden eddig vámmentesen importált külföldi termelvény elé.

Amióta *Sir Robert Peel* a gabonavámokat hatályon kivül helyezte s a *Cobden* és *Bright* neveihez füzödö szabad kereskedelmi mozgalom diadalmaskodott, a mezögazdaság Nagybritanniában csak szórványos támogatásban részesült. De a háboru óta egyre erösebben vitatják az illetékes körök, hogy a hanyatló földmivelés feltámasztásáról a mai Anglia már nem mondhat le. A XIX. század ipari prosperitása mellett fel lehetett áldozni a mezei érdekeket, de ma, amikor az ország 45 millió lakosából 2.5 millió munkanélküli segélyt huz, már más a helyzet. Ma a mezök szunnyadó életének ujbóli fel-

virágoztatása a városi tömörülés tulságos arányainak csökkenését, uj munkaalkalmak keletkezését, illetve azok arányosabb eloszlását igérné. Következetesen érezték ezt a háboru utáni konzervativ, koalíciós és szocialista kormányok egyaránt és az előző *MacDonald*-kabinet munkáspárti földmivelési minisztere, *Dr. Addison* már ebben a szellemben mozgott, amikor két nagyszabásu törvényalkotást bocsátott a parlament elé. Az egyik az *Agricultural Land Utilization Act (1931)*, a földbirtokmegoszlást akarta uj alapokra fektetni, de a magántulajdon intézményét sértő kisajátitási rendszabályai s egyéb szocialisztikus törekvései folytán nem nagyon rokonszenves fogadásra talált. A vele párhuzamosan beterjesztett *Agricultural Marketing Act* szintén néhány lényegbe vágó reformot léptetett életbe a mezőgazdasági termények értékesitése érdekében. Természetesen ugy e törvények tárgyalása alkalmából, mint azt megelőzőleg és azután számtalanszor elhangzott az az aggodalom, hogy hiába hivnak életre uj agrárintézményeket addig, amig az ország vámpolitikája prédául dobja a földből élők elemi létérdekeit a társadalom egyéb rétegei érdekeinek. A főbb mezőgazdasági termékek piacát kell ez elgondolás szerint biztositani s csak ezt követőleg kerülhet sor korszerü telepitési és értékesitési intézmények meghonositására. Már az utolsó szocialista kormány méltányolta ez aggodalmak jogosultságát és állandóan dolgozott egy „quota"-tervezeten, melytől főleg a honi s azontul a brit birodalom tengerentuli részeiből (Canada, Ausztrália) származó buzának és más agrártermékeknek a külföldi versennyel szemben való biztos piaci elhelyezését várta. Ennek dacára nem sikerült neki idejében kész javaslattal előállania. A parlamenti pártok akkori aránya mellett nem számithatott egy kormány sem arra, hogy bármilyen, a népélelmezést megdrágitó gazdaságpolitikai intézkedést tető alá hozhasson. Az uralkodó felfogás szerint az alacsony élelmiszerárak: megélhetési költségek, az angol ipar versenyképességét jelentették, a magasak pedig épugy annak romlását, avagy a fogyasztóközönség, főleg a munkásság életnivóját veszélyeztették. Mintha a klaszszikus nemzetgazdaságtannak munkabérelmélete szövetkezett volna a modern szocializmus és humanizmus életstandard-elméletével, hogy utját álljják ama praktikus belátás érvényesülésének, amely az angol doktriner tradicionalizmussal szemben méltán hivatkozhatott ipari konkurrenseinek, igy az Egyesült Államoknak, Németországnak, Franciaországnak és Csehszlovákiának magas agrárvámjaira.

Bármennyire is kényes és nehéz volt a probléma, a konzervativ politika legalább látszólag megoldotta azt, ha lépésének eredményét és sikerét egyelőre nem is itélheti meg sem a belföldi, de különösen nem a külföldi szemlélő. Természetesen a mezőgazdaság minden ágának vámvédelmére e párt sem vállalkozhatott, mert feltehető, hogy az élelmiszervámok (food taxes) népszerütlensége egy-kettőre eljátszotta volna a nemzeti kormány nemrégen szerzett nimbuszát. Mindamellett nem mondott le elvben bizonyos mezőgazdasági cikkek védelméről, habár azoknak körét csupán néhány luxuscikkre (kertészeti termékek) s olyan termelvényekre szoritotta, melyekből elegendő mennyiséget és minőséget termel a belföld és a továbbra is vámmentességet élvező birodalmi agrikultura (ilyenek pl. a tejtermékek). Magasabb népélelmezési és ipari érdekekből fenntartotta azonban a főbb nyersanyagok (gyapju, gyapot), élelmiszerek (buza,

hus, tea) és takarmánynemüek (pl. tengeri) szabad behozatalát. Tudvalevö azonban, hogy milyen fontos üzemi érdekek füzödnek éppen a legfőbb kenyérmagnak, a *buzának* rentabilis termeléséhez Ezeknek szolgálatában áll az *egyelőre* csak a *belföldi* buzatermelés értékesitésének és jövedelmezöségének érdekében megvalósitott *wheat quota*, buzakvóta intézménye. Tudva azt, hogy a brit birodalom minden részében lázas munka folyik a közeljövöben esedékes ottawai gazdasági birodalmi konferencia sikerének elökészitésére, biztosra vehetjük az akció elönyeinek az egész birodalmi buzatermelésre való későbbi kiterjesztését.

Mint a *Wheat Bill*, vagyis a vonatkozó törvényjavaslat indokolásában olvashatjuk, az intézmény célja piacot és a jelenlegi áraknál magasabb árat garantálni a termelönek, a kincstár megterhelése és a már nem okszerü buzatermelés mesterséges terjeszkedésének veszélye nélkül. Eredetileg az illetékes körök véleménye az volt, hogy az évi termelés értékesitése legkönnyebben az Angliában megörölt buza, vagy behozott liszt származási helyének kényszerü igazoltatásával lesz elömozditható. Az első e síkban mozgó és a német Beimahlungszwang-rendszerre emlékeztetö tervezet 1930-ban alakult ki, amikor az Imperial Conference gazdasági bizottsága hosszu időn át tárgyalta azokat a módokat, amelyeknek segitségével az anyaország a birodalom tengerentuli buzafeleslegterületeinek válságos állapotán segiteni lenne képes. Akkor nyert tisztázást, hogy a belföldi buzafogyasztás kb. 15%-át fedezi a honi termelés és cca 49%-át a dominiumok (Canada, Ausztrália) behozatala, a fennmaradó hányad pedig idegen (föleg argentiniai és orosz) eredetü. Az import kontingentálását kivánták és azt a birodalmi és belföldi kvóta arányában kibocsátott bizonyitványok, gabonajegyek forgalombahozatalával képzelték megoldani. A tervezet sok vitára adott alkalmat s annak végrehajtását föleg malomipari körökben tul bürokratikusnak találták. Ezért azt a mostani kormány elejtette s egy uj kvóta-programmot dolgozott ki a szakkörök közremüködésével s ez került most a „Bill"-ben nyilvánosságra.

Az uj tervezet szerint minden „nyilvántartott" buzatermelö buzáját a rendes szabadforgalmi áron eladhatja, csupán ügyleteiröl bizonyitékot kell megöriznie, ha azonfelül igényt tart arra a *téritményre* (price-deficit), amelyet számára a quota-schema biztosit. E bonifikáció megállapitása céljából a földmivelési miniszter minden termelési évben jul. 31-ig rendeletileg országos érvénnyel közzéteszi az azon év átlagos szabad piaci buza árait. A törvényjavaslat pedig 3 évre, 1935 augusztus 1-ig terjedö hatállyal megállapitja a belföldön termelt buza garantált árát cwt,-kint 10 sh,-ben [1 cwt (hundredweight) = 112 lb (font) = 50.8 kg]. A fenti időponton tul a földmivelési miniszter ezt parlamenti hozzájárulással fogja rendeletileg módositani. Minden nyilvántartott buzatermelönek igénye lehet a fenti átlagos és garantált ár különbözetének bizonyos adminisztrativ költségekkel csökkentett összegére; ez a price deficit.[1] A földmivelési miniszter azonban minden buzatermelési év kezdetén, január elsejéig megállapitja az évi honi buzatermés valószinü nagyságát, amely a 27 millió cwt-t nem haladhatja meg s amelynek megállapitásakor

[1] A szabad forgalmi buzaár 1932. márc. 1-én cwt-kint 5 sh. 9 penny volt. L. London Gazette.

számitásba kell vennie azt, hogy minden évi készlet 7.5%-a vetömag céljaira szükséges. Ha a ténylegesen eladott belföldi eredetü buza mennyisége ezt a kontingenst meghaladná, a termelök által élvezhető téritmény megfelelö arányban csökkentendö.[2]

A bonifikációt nem a kincstár fedezi, hanem egy külön e törvényjavaslattal létesitett alap, amelyet a malomipar és lisztbehozatal terhét képező u. n. quota payment (kvóta-fizetmény) dotál. Ahogyan nálunk a boletta terhének legnagyobb részét a lisztforgalmi adóból teremtették elö, tehát mintegy a malomipar megadóztatása utján, ugy az angol kvóta-akció terhe is a lisztfogyasztásra hárul anélkül azonban, hogy közadóbevétel, illetve állami prémium jellegét öltené magára. A gyakorlati kersztülvitel u. i. a következö: Minden, az országba behozott lisztet vámkezelésnek vetnek alá s ez alkalomból az importör köteles igazolni, hogy a liszt mennyiségének megfelelö kvótafizetési kötelezettségének eleget tett. Hasonlóképpen teljesitenie kell ugyanolyan mérvü kötelezettségét a malomiparnak is, mielött lisztjét eladta. A kötelezettség mértéke szintén a fentemlitett árkülönbözet: price-deficit, annak kiszámitási módja azonban a célnak megfelelöen különböző. A fizetésre kötelezett importör és malom iparos t. i. egy olyan összeget ró le quota payment cimén, amennyi annak az árkülönbözetnek felel meg, ami az általa importált, vagy eladott lisztböl az évi kontingentált buzakészletre aránylagosan esik. Ennek kiszámitása egyszerü arányszámitás, mert miniszteri rendelet határozza meg évenkint az ország lisztfogyasztásának összegét is épugy, mint az évi várható s maximálisan kontingentált belföldi buzatermelést. Különben is ezen az alapon a földmivelési kormány a kalkulációt az országra vonatkozó általános érvénnyel elvégzi és a fizetmények nagyságát rendeletileg szintén közzéteszi.

Annak a célnak biztositásáról, hogy az évi buzatermés teljes eladásában fennakadás ne történjék, a törvényjavaslatnak az a rendelkezése gondoskodik, amely szerint minden év juniusában a földmivelési miniszter elrendelheti, hogy az alább emlitett malomiparosok szövetsége a termelöknél még megmaradt buzakészletet szabadforgalmi áron megvásárolja, e kötelezettsége azonban csak az évi várható készlet, illetve a kontingens 12.5%-ra terjed ki.

A quota schema végrehajtására a törvényjavaslat több intézményt hiv életre. Ilyen a *Wheat Commission* (buza-bizottság), mely a buzatermelöket alapszabályszerüen nyilvántartja, a buzaalapot kezeli, abból kifizetéseket teljesit s mint véleményező szerv szerepel a földmivelési miniszter mellett, annak az akcióval kapcsolatos minden intézkedése (rendeletalkotása) alkalmából. Áll egy elnökből, egy alelnökből és 12 tagból. Utóbbiakat a miniszter nevezi ki a termelök, malomiparosok, importörök, kereskedök és fogyasztók sorából, megfelelö arányban. A bizottság munkáját kiegésziti az egy elnökből és négy szintén kinevezett tagból álló *Flour Millers Corporation* (malomiparosok szövetsége), amely a malomiparosokat tartja nyilván, a kontingensen felüli buzakészlet megvásárlására köteles s az utóbbival kapcsolatos ügyletek lebonyolitása céljából hitelt vehet igénybe. Mindkét, jogi személy jellegével biró testületi szerv pénzügyi funkcióit egy-egy alap szolgálja, az elöbbi a *Wheat Fund*, az utóbbi a *Millers Quota Fund*. A másodikba történnek a kvótabefizetések s az

[2] 27 millió cwt tehát a belföldi quota akció maximális kerete.

elsöböl utalják ki az adminisztrativ költségek levonása után fennmaradó árkülönbözetet; ebböl kifolyólag a két alap között szerves kapcsolat létesül.

A törvényjavaslat szigoru pénz- és elzárásbüntetések szankciójával biztositja rendkivül bonyolult és a gazdálkodó alanyok szabad mozgását nagy mértékben korlátozó rendelkezéseinek pontos végrehajtását s arról is gondoskodik, hogy amennyiben az 1931. évi Agricultural Marketing Act értelmében a honi buza belföldi értékesitésének szolgálatára egy külön kollegialis szerv, egy *Marketing Board* létesülne, az a Wheat Commission hatáskörének egy részét (pl. a termelök nyilvántartását) a jövöben elláthatná.

Tekintettel arra, hogy az uj kvótatervezet fent ismertetett, látszólag igen nehézkes és komplikált formájában a gyakorlati szakkörök közremüködésével készült, feltehető, hogy az életben be fog válni. Sok érdekes részletkérdést vet fel annak szemében, aki az angol mentalitást s a szigetország közgazdasági politikájának könnyed mozgásu, rugalmas intézményeit ismeri. Különösen csábitó volna ismerni a kormány terveit abban a tekintetben, hogy készül az uj kvótatervet kiterjeszteni az egész birodalmi buzatermelés érdekében az ottawai konferencia után. De mindezeknél sokkal meglepöbb az uj buzapolitika általános képe, a szabad versenybe való beavatkozásnak abban elénk táruló nagy mérve. Mi magyarázza pl. meg azt, hogy a laisser faire hazájában a buzatermelök hivatalos nyilvántartására került sor, hogy a gazdasági erök szabad játékának eddig kiszolgáltatott gabonatermelés ismét „prémium"-hoz jut, hogy az értékesitést eddig korlátozás nélkül ellátó kereskedelem háboritatlan mozgását a jövöben büntetö szankciókkal körülbástyázott elöirások és tilalmak fogják akadályozni, hogy törvények a gazdálkodó alanyokat adatszolgáltatási kötelezettségre szoritják s hogy mindennek koronájaképpen a buzatermelés támogatásának terhe a lisztfogyasztásra hárul át, legutolsó fokon tehát a mindennapi kenyér magasabb árában kell, hogy megjelenjék?

Nagy gazdasági, politikai és világnézeti átalakuláson kellett átmennie Cobden országának, hogy a gabonavámok lerombolásától a marketing schemek, marketing boardok és miniszteri rendeletek agrárpiaci szervezetéig eljusson. A modern szocializmus hatása-e ez, vagy az idök mulásának jele volna? Amint *André Siegfried* mondja: „... de l'attaque sur le terrain économique elle (l'Angleterre) tend à passer à la défense. Ce n'est plus l'équilibre ni l'esprit du XIXe siècle".[3]

Ifj. Deseő Antal.—

[3] A. Siegfried: La crise britannique au XX-e siècle. Paris 1931. 112 l.

Magyar gazdaságpolitika 1932-ben.

Ugyanezen cim alatt jelent meg a *Közgazdasági Szemle* utolsó számában *Zelovich László* cikke, amely élesen birálta mindazokat a kivánságokat, amelyeket gazdasági köreinkből a sulyos válság nyomása kiváltott. E birálattal alább foglalkozunk. De Zelovich azt is állitja, hogy a gazdaságpolitikai beavatkozás kilátástalan, mivel pedig a *Közgazdasági Szemle* a magyar tudományos közgazdaságtan képviselöje, szükségesnek látszik elkerülni azt a látszatot, mintha tudományunk a válsággal szemben negativ álláspontot foglalna el.

Zelovich azt a tételt akarja helyzetünkre alkalmazni, hogy „a legjobb gazdasági politika, hogy ne legyen gazdasági politika". Ez egyáltalán csak szabadkereskedelem mellett lehetséges. Mivel egész Európa vámokkal védi termelését, a mi számunkra sincs más út. A vámpolitika azonban már gazdasági politikát is szükségessé tesz, mivel a termelési viszonyok állandóan változnak és emellett eddigi vámtarifánk nem is bizonyult kifogástalannak.

Elvi tévedés az is, hogy a beavatkozás mindig előnyöket jelent az egyik és hátrányokat a másik „osztály" számára. A beavatkozás ugyan rendszerint okoz jövedelmi eltolódásokat, azonban a *relativ* előnyök, amelyeket egy „osztály" a másikkal szemben „kiharcolhat", sokkal kisebbek, mint az az *abszolut* előny, amit a termelés és a fogyasztóképesség általános fokozása eredményez. Egy *helyes* gazdasági politikának igy éppen az a követelménye, hogy nemcsak jövedelemeltolódásokat, hanem a jövedelmek abszolut *anyagi* növekedését érje el.

Zelovich szerint Magyarországon *nincs defláció*, mert a nagykereskedelmi index az utolsó évben emelkedett és ezt kizárólag a pénzoldalnak tulajdonitja. *Nem veszi figyelembe az áruk oldalán mutatkozó okokat:* a megnövekedett adóterhet, a közvetlenül árdrágitó *közvetett* adók emelését, a gabona hatósági megdrágitását és — nem utolsó sorban — a kartellek müködését. Az az állitása, hogy pénzünk forgalmi sebessége növekedett, annak a téves föltevésnek a következménye, hogy az ingatlanforgalom mértéke lehet a forgalmi sebességnek. Sokkal természetesebb lenne a pénz forgalmi sebességét az általános forgalmi adóban mérni, ez pedig csökkent, dacára az 50%-kal emelt adókulcsnak. Az ingatlanforgalom egyébként pénzt von el a rendes áruforgalomtól és igy növekedése éppen deflációs hatásu. Növekedése a *tőkehiányra* és az adónyomásra vezethető vissza.

Gazdaságunk a stabilizáció óta általában *pénzhiányban* szenved. Ezt mutatja a magas kamatláb és a külföldi kölcsönök állandó kereslete. Sokkal *kevésbé* van hiányunk *igazi tőkében*, termelési eszközökben. Amennyire megkönnyebbüléssel venne tudomásul gazdasági életünk egy nagy külföldi kölcsönt, annyira élesen tiltakoznék ellene, hogy ezt nem pénzben, hanem áruban vegyük igénybe. *Fizetési eszközökben van tehát hiány.* Zelovich azt mondja: „tőkét csak takarékosság teremthet". Ez igaz, de nem elég. A tőkét a nemzetgazdaság együttes *munkája hozza* létre, a takarékosság csak megtartja. Ma pedig nemzetünk munkaképessége nincs kihasználva, részben azért is, mert a termelést gátolja a forgalmi eszköz hiánya és az ennek nyomán keletkező magas kamat.[1] Ezért a bankfedezet által lehetséges bankjegymennyiséget teljesen ki kell használnunk.

Zelovich nem akarja a kamatlábat mérsékelni. Azt várja, hogy emiatt az *ipari* árak csökkenni fognak. Ezt egy teljesen merev kvantitási pénzelmélet indokolná csupán. De ez is csak az *összes* árakét, nem *csak* az *ipari* árakét, amelyeket az ipar jobb szervezettsége és kartellirozása különben is inkább képes fenntartani. A *mai* magas kamatot pedig *termelési költségeink* alig birják el, tehát fenntartása gátolja az árak csökkenését. Az árak csökkentését *nem a pénz*

[1] *Heller Farkas:* „.... a pénzkészlet általában... a nemzeti erő szervezését is egészen más fokban engedi meg... mint immateriális szervező erő része a nemzeti vagyonnak". (Közgazdaságtan. 1919. I. kötet. 258—260 oldal.)

oldalról kell elérni, mert ebből a szempontból már a végső határon vagyunk.

Az *állami költségvetés* tovább redukálható, elsősorban a külföldi kamatterhek szempontjából, aminek reménye megvan. A *trianoni* nyugdijteher egy részét *Lakatos* Gyula képviselő[2] nyilatkozata szerint az utódállamok át fogják venni. A nagy nyugdijtehernek, amely 20 év alatt természetes módon lényegesen csökkenni fog, hosszabb időre való egyenletes elosztása kivánatos. Ez a részben biztositástechnikai, részben hosszulejáratu kölcsönmüvelet már néhány éve majdnem megvalósult. Ismét föl kell vetni ezt a gondolatot, ha majd a pénzpiac helyzete ezt lehetővé teszi, mert ennél jobb célra az állam kölcsönt nem vehet fel. A költségvetés redukciója a dologi kiadásoknál egyébként is lehetséges, különösen, ha megszünik egyes termelési ágak támogatása és helyzetünk javitásával a charitativ kiadások mérsékelhetőségét is elérjük. Az állami beruházásokat is mellőzni kell, mert a *közmunka* rendesen improduktiv és *Cassel* kimutatja, hogy nem is jelent munkaalkalom*többletet*.[3]

A költségvetés kiadási oldalának csökkentése megköveteli, hogy a bevételi oldalon a *közvetett adókat* csökkentsük. Ezek az adók a pénzromlás idejének maradványai, az adóáthárítás elmélete alapján *közvetlenül* drágitják az árakat és állampénzügyi szempontból is hátrányosak, mert kezelésük magas költséggel jár, amit csak fokoz a nehéz helyzet és a magas kulcs, mert adóeltitkolásra ösztönöz. Népünk létszinvonala károsan alacsony és igy belső fogyasztóképességünk is csekély, ami növelhető lenne a közvetett adók csökkentésével.

A *vámpolitika* eszköz lehet a kartellekkel szemben; ez különösen a *szénnél* szükséges, mert a *magas szénár* természetszerüleg *egész iparunk* fejlődésére károsan hat. Magyarország kereső népességének pedig csak 56%-a él mezőgazdaságból. Egyenes szankciók a kartellekkel szemben kerülendők, ha más gazdaságpolitikai beavatkozás lehetséges. A *szállitás olcsóbbitása* is kihatna *egész* termelésünkre és a jelek szerint az államvasut bevételeit csak átmenetileg csökkentené.

Mezőgazdaságunknak is van fejlődési lehetősége, de teljesen el kell törölni az árdrágitó adókat,[4] hogy a teljes fejlődést lehetővé tegyük. Az üzemnek az abraktakarmánytermesztés irányában való megváltoztatása kivánatos, de még a buzatermelés is fokozható, mert *normális* belső fogyasztás mellett a legutóbbi terméseredmények alig adnának kiviteli lehetőséget. Nagyobb *intenzivitás* mellett a termelés *rentabilitása* is nagyobb lenne, viszont a *mechanizálás nem jelent előnyt* a mai gép- és üzemanyagárak, kamatteher és — olcsó munkabér mellett. *Uj üzemágak* bevezetése és fejlesztése (zöldség, baromfi, gyümölcs, ipari növények) is kivánatos, különösen a pénzügyi és külkereskedelmi eredmény miatt, de *nagyon csekély jelentőségük van a mai terményeink vetésterületének megváltoztatására.*

A *preferenciális szerződések* megkötésétől mi sem várunk csodát, de helyesnek tartjuk, hogy azoktól vásárolunk, akik tőlünk is vásárolnak és hogy a preferenciális vámok a termelés rentabilitását *kölcsönösen* figyelembe vegyék. Nem osztjuk *Zelovich* aggályát,

[2] A külügyi bizottság tagja.

[3] Cassel: A tőke és haladás, Tébe könyvtár.

[4] A boletta megszünik, de még sulyos teher az őrlési adó. (Cukoradó, Husfogyasztási adó, stb.)

hogy mai sulyos helyzetünkben csak sulyos szerződést köthetünk, annál is inkább, mert a legutóbbi események azt mutatták, hogy gazdasági helyzetünk a nagyhatalmak politikai aggályait keltette föl és ma szinte két hatalmi csoport versenyez Magyarországnak külpolitikai érdekszférájába való bevonásáért.

Nem szükséges hangsulyoznunk, hogy mai helyzetünkön mi magunk *csak* könnyiteni tudunk, mig igazi jólétünk akadálya a *trianoni* okmány. *Lipták László.*

Válasz.

Legyen szabad mindenekelőtt a fenti cikknek egy félreértésére felhivnom a szerző figyelmét.

Sehol sem mondottam azt, hogy térjünk át a szabadkereskedelmi rendszerre. Ez öngyilkosság volna. Tanulmányom megirásakor egy bizonyos vámhelyzetben voltunk. E vámhelyzetnek *lényeges* megváltoztatása (tehát pl. szabadkereskedelmi rendszerre való áttérés) tulnagy megrázkódtatást jelentene amugy is nehéz viszonyok között levő nemzetgazdaságunkra. A jelen viszonyok között egy ilyen nagyobb megváltoztatás volna a *beavatkozás*, mert kimozditaná gazdasági életünket az egyensulyi helyzetből (már amennyire egyáltalában egyensulyi helyzetnek lehet azt most nevezni). Persze, ha előnyös kereskedelmi szerződésekkel lehetne a mostani helyzetet módositani, ez csak örvendetes jelenség volna. Ennek a kilátásai azonban, sajnos, pillanatnyilag nem olyan rózsásak, amint azt a cikkiró — egyes politikusaink kijelentéseinek alapján — látja.

Egyébként a fenti rövid és érdekes cikk — szerény véleményem szerint — tanulságos példája annak, hogy milyen gondolatmenetet eredményez a gyakorlati tapasztalatoknak figyelmen kivül hagyása. Elvi állitásaival nem kivánok vitatkozni, mert ezek a kérdések (beavatkozás hatása a jövedelemmegoszlásra, töketermelés infláció utján, stb.) könyvtárakra menő pro és kontra irodalmat hoztak máris létre.[1] Ami viszont nagyközönségünket illeti, az a hirlapok utján amugy is naponta hallja ugyanazokat a programpontokat és jelszavakat, amelyeket a fenti cikk tartalmaz. Ezekre vontkozólag egy izben már bátor voltam kifejteni szerény véleményemet és nem sok célját látom annak, hogy most más szavakkal, még egyszer ugyanazt mondjam el.

Egy dologban értek egyet a cikkiróval, abban, amit a trianoni szerződésről mond. Viszont nem mutatott rá ennek kapcsán egy másik fontos tényezőre, amely szintén hozzájárult nálunk a válság kiélesitéséhez. Ez: az egyenlőtlen jövedelem- és vagyonmegoszlás, főleg — agrárállamról lévén szó — a földbirtok egyenlőtlen megoszlása. Az ebből folyó következtetésekre itt szintén nem kivánok kitérni, csak bátor vagyok utalni idézett cikkem befejező részére.

Zelovich László.

[1] Egy gyakorlati példa: kormányzatunknak a közelmultban három fontosabb gazdaságpolitikai ténykedése volt. Ezek: 1. a tejrendelet (megdrágitotta a tej árát), 2. a mezőgazdaság megsegitését célzó rendelettervezet (ha életbelép, megfogja drágitani a lisztet és a kenyeret), 3. a behozatali tilalmi listák (megdrágitják a legtöbb közszükségleti cikk árát). El kell ismerni, hogy kormányzatunk ez intézkedéseket részben a külkereskedelmi viszonyok alakulása miatt volt kénytelen megtenni (más államok elzárkozó politikája), részben hazai érdekeltségek nyomása alatt. Tehát nem jószántából követte ezt az „aktiv gazdasági politikát". És éppen ezért örülnünk kell, hogy ilyen kormányzatunk van, mint a mostani, amely csak szórványosan és végső pressiók hatása alatt avatkozik be, de az ég óvja az országot olyan esetleges más kormánytól, amely netalán „tervszerü gazdasági programmal" jönne, amint azt közvéleményünknek nagy része, köztük — fenti cikkre szerint — Lipták László is szeretné.

Könyvismertetések.

Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1930, XV+267 o.

Az a hatás, amelyet a külföldi kölcsön az adós országok gazdasági helyzetére gyakorol, az utóbbi időben számos vitának tárgyát szolgáltatta.

E téren az induktiv uton való kutatás rendkivüli nehézségekbe ütközik, tekintettel arra, hogy a külföldi kölcsönök hatásairól alkotható képet egyes más zavaró tényezők csaknem minden esetben elhomályositják. Ezért különösen figyelemre méltó Ausztrália esete, mert mig más országok általában csak történelmük bizonyos időszakában mutatnak jelentősebb külföldi eladósodást, Ausztráliában a külföldi tőke beáramlása a legrégibb időktől kezdve kisebb megszakitásokkal állandóan tartott, ugy, hogy *Ausztrália egész gazdasági fejlődése a külföldi kölcsönök hatása alatt ment végbe.* A fejlődés megindulása külföldi tőke igénybevétele nélkül nem is lett volna elképzelhető. A kontinensnek Angliával fennálló szoros kapcsolata azonban oda vezetett, hogy a londoni tőkepiac később is, amikor Ausztrália termelésének fokozása és belföldi tőkeképződés utján nagyrészt már maga is képes lehetett volna tőkeszükségletét kielégiteni, többnyire készséggel állott ausztráliai emissziók rendelkezésére. Ily módon a tőkebeáramlás tulzott méreteket öltött s gyakran egészségtelen jelenségeknek vált forrásává, többször bekövetkezett megszakadása pedig sulyos válságokat idézett elő.

A nagyobbmérvü külföldi eladósodás már a XIX. század 30-as éveiben megkezdődött és a század folyamán kisebb-nagyobb megszakitásokkal egyre fokozódott. A nagyobb összegü külföldi kölcsönök nyomán a gazdasági tevékenység számottevően megélénkült. Az a körülmény pedig, hogy a *tőkebehozatal szünetelése* minden esetben azonnal *sulyos válságot idézett elő*, annak a bizonyitéka, hogy a tőkebefektetés módja ebben az időben általában nem volt olyan, hogy az egyre emelkedő adósságszolgálat ellátását biztositotta volna, ugy hogy a kölcsönök törlesztése és kamatoztatása mindig csak ujabb eladósodás segitségével volt lehetséges. Emellett a 80-as években a spekuláció különösen nagy méreteket öltött. A közületek a kölcsöntőkékből hatalmas arányu beruházásokat hajtottak végre s a magánháztartásokban is tulzott költekezéssel találkozunk. A Baring Brothers londoni bankháznak 1890-ben bekövetkezett fizetésképtelensége azonban a londoni tőkepiacot minden külföldi befektetéssel szemben bizalmatlanná tette. A mindaddig egyre fokozódó tőkebehozatal hirtelen megszakadása Ausztráliát történelmének egyik legsulyosabb válságába döntötte. A földárak az addiginak a töredékére zuhantak, a

követelések realizálása lehetetlenné vált, a legrégibb és legnagyobb bankok kénytelenek voltak fizetéseiket beszüntetni s a közháztartásokban jelentös hiány mutatkozott.

A rendelkezésre álló — ebben az időszakban meglehetösen szórványos — adatokból arra lehet következtetni, hogy a tökebehozatal messze meghaladta azt a mértéket, amely a népesség szaporodásával és a termelés fokozódásával észszerü arányban állott volna.

A tökebehozatal a külkereskedelmi mérleg alakulását is kedvezötlenül befolyásolta és ezt a hatást sulyosbitotta az, hogy az agrártermékek világpiaci árainak hanyatlása folytán az import- és exportcikkek áralakulásában utóbbiakra hátrányos eltolódása állott be. Avval a jelenséggel tehát, amely az agrár országok helyzetét az 1930—32. évi világválság idején különösen sulyossá tette, t. i. az *agrártermékek és az iparcikkek áralakulása között az előbbiek hátrányára mutatkozó diszparitással*, Ausztráliának már korábbi eladósodási időszaka idején is meg kellett küzdenie. Ekkor azonban gazdag természeti kincseinek gyorsan előrehaladó kiaknázása segitségével Ausztrália ezt a kedvezötlen fejlödést még ellensulyozni tudta. Noha az áralakulás fent jelzett irányzata egy ideig a 90-es években is tovább tartott, a külkereskedelmi mérleg a tökebehozatal hanyatlása idején tartósan aktivvá alakult s e jellegét az 1892—1912. években állandóan megörizte.

Az 1892—93. években lezárult Ausztrália eladósodásának első időszaka, amikor a felvett kölcsönök törlesztése és kamatoztatása általában csak ujabb külföldi töke igénybevétele utján volt lehetséges. A XIX. század utolsó évei átmeneti időszakot képeztek. 1901-töl kezdödöleg pedig a tökebehozatal fokozatosan visszaesett s az 1901—13. években Ausztrália az *adósságszolgálat ellátáshoz szükséges összegeket tulnyomórészt árukiviteli többlet utján biztositotta.* A külföldi kölcsönöknek az ország termelö erejét fokozó hatása végre most érvényesült és Ausztrália a legjobb uton volt ahhoz, hogy további gazdasági fejlödése a külföldi töke egyre csökkenö támogatása mellett menjen végbe. Ausztrália történelme az 1893. évi válságot követö két évtizedben sok *analógiát mutat az Egyesült Államokban* az 1873. évi válság után mutatkozó fejlödéssel. Mig azonban az Egyesült Államok termelési apparátusukat néhány évtized alatt oly hatalmasan kiépitették, hogy nemcsak adósságaikat tudták gyors ütemben törleszteni, hanem csakhamar tökeexportáló országgá váltak, Ausztráliában ez a fejlödés megakadt.

Az 1913-ban megindult ujabb eladósodási folyamat a világháboru előtt és az azt követö években még nagyobb méreteket öltött. Az ennek nyomán járó gazdasági fellendülés azonban, melyet az 1921-ik évi válság csak rövid időre szakitott meg, a jelek szerint az ország termelö eröinek gyarapodásával nem tartott lépést. Az Ausztráliában elterjedt felfogás szerint a tökebehozatal nagyban hozzájárult az ország termelö eröinek a fokozásához. A nemzeti vagyon ennek folytán lényegesen gyarapodott, ami az egyes vagyonrészek értékemelkedésében részben közvetlenül is észlelhetö; az inveszticiók, igy különösen a vasutépités által nyitott jövö lehetöségek pedig a nemzeti vagyon potenciális emelkedését rejtik magukban. E felfogás szerint az egyre növekvö kamattehernek is megvan az a jó oldala, hogy állandóan fokozott tevékenységre serkenti a közgazdaságot és biztosit az ellanyhulás ellen. Ezzel szemben a

nemzeti vagyonnak, illetőleg a termelés értékének a külföldi eladósodással való összehasonlításából kitünik az, hogy *a külföldi kölcsönök felhasználásánál a befektetés jövedelmezőségének a szempontja gyakran háttérbe szorult.* A bőségesen rendelkezésre álló, viszonylag olcsó tőke a vállalkozókat a termelési költségek kevésbé gondos ellenőrzésére csábitotta, ami a termelés hatékonysági fokát csökkentette. A tőkebőség következtében a munkabéreknek aránytalanul magas szinvonala alakult ki és ez általánosan magas életszinvonal fennmaradásához vezetett, amely éles ellentétben állott az ország valódi erőforrásaival. A bankok a külföldi kölcsönök uralkodó befolyása következtében elvesztették a hitelvolumen feletti ellenőrzést, ami a hitelellátást rendszertelenné tette. A helyzetet sulyosbitotta az, hogy az ország külföldi fizetési kötelezettségei nemcsak az egyre növekvő kamatteher miatt emelkedtek rendkivüli módon, hanem a tőkebehozatal nyomán járó áremelkedésnek a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt kedvezőtlen kihatása folytán is.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy a tőkeforrások kiapadása és a nyersanyagoknak és agrár-termékeknek — Ausztrália fő export-cikkeinek — 1929-ben megindult rendkivüli méretü árhanyatlása idején Ausztrália nem mutatott kellő ellenálló-képességet. Ha még a nagy tőkebehozatal éveiben igyekezett volna termelését azokra a cikkekre összpontositani, amelyekben a világpiacokon leginkább versenyképes, és idejekorán végrehajtott mesterséges hitelkontrakció, továbbá az árak és munkabérek szinvonalának leszoritása utján kivitelének mennyiségét oly mértékben tudta volna fokozni, hogy a többlet árcsökkenés mellett is számottevő maradjon, ebben az esetben nagyobb sikerrel kisérelhette volna meg, hogy a fenyegető válságot feltartóztassa. Igy azonban az *1930—32. évi világválság* Ausztráliát teljesen készületlenül találta és az adós országok sorsát, amelyekben a válság pénzügyi és valutáris téren sulyos zavarokhoz vezetett, Ausztrália sem kerülhette el.

Óvári Papp Zoltán.

Cassau, Jeannette: Die Arbeitergewerkschaften. Eine Einführung. Haberstadt: H. Meyer, 1927. XIII. + 121. + 38 Tab. und Erl.

Cassau könyvét előszavában a szakszervezeti ügyre való bevezetésnek nevezi. A könyv valóban a legjobb értelemben meg is felel ennek a célnak. Bevezeti az olvasót a szakszervezeti ügy lényegébe, feltárva előtte a szakszervezetek történetét, szervezetét, működési körét és fontosabb problémáit. Mindezt azonban teljesen a német szakszervezeti mozgalom testére szabva teszi és igy helyesebben a német szakszervezeti mozgalomba való bevezetésnek kellett volna a könyvet nevezni.

Ez mitsem változtat azon, hogy a könyv a magyar olvasó számára is a legnagyobb mértékben olvasásra méltó. Egyszerüen, világosan és mindig tanulságosan fejtegeti a szakszervezeti ügy kérdéseit és feltárja e mozgalom igazi lényegét. E lényeget a szerző abban keresi, hogy a szakszervezetek a forradalmi szellemtől távol a munkások helyzetének javitásáért küzdenek és ezzel a kapitalisztikus gazdasági élet fontos kiegészitői lesznek. Magát e folyamatot kevésbé vázolja a könyv, mint inkább azt a folyamatot, hogyan lett a német szakszervezetekből, mint a háboru előtt inkább türt alakulatokból, a háboru befejezésével a munkásság hivatalosan elismert

érdekképviselete. Az 1918 november 15-iki munkaközösségre vonatkozó megállapodás a munkaadókkal annak kijelentésével kezdődik, hogy a szakszervezetek a munkásság jogos képviselöinek elismertetnek. A koalíciójog törvénybeiktatásával a munka nem foglalkozik, de behatóan ismerteti a Németországban a szakszervezetek állásában a háboru után végbement jelentös változást, mely a kollektiv szerződésekre erösen kihatott.

Nagyon tanulságosak Cassaunak arra a kérdésre vonatkozó fejtegetései, hogy a szakszervezeti tömörülés alapelve a szakma, vagy az iparág szerint való szervezkedésben található-e meg helyesebben. 1922-ben a lipcsei kongresszuson ugyanis határozati javaslathoz vezetett az a törekvés, hogy az ipari koncentrációval párhuzamosan a szakszervezeteknek is iparáganként való tömörülése ismertessék el jövendö cél gyanánt. Nagyon tanulságosan mutat rá Cassau azokra a nehézségekre, melyek e tekintetben felmerülnek. Erösen kiemeli a történelmi tényezönek a munkásmozgalomban való jelentös hatását és nagy sulyát, rámutat továbbá arra, hogy a szakmai alapon végbement és ma már szép hagyományokkal biró szervezkedési módot nem lehet egyszerüen sutba dobni és helyette most a szervezeteket uj alapokon felépiteni. A szakmai alapon keletkezett egyesületek élö szervezetek, melyeknek elemeit nem lehet tetszés szerint ujra csoportositani. Mindamellett az élet változásai által támasztott követelményeknek is engedni kell és igy ott, ahol ennek szüksége erösebben mutatkozik, a régi szervezetek iparáganként való csoportositása is utat tör magának. Nem uj alapokon való megszervezés, hanem a régi szervezetek megfelelö tömörülése utján igyekszik tehát a szakszervezeti mozgalom a változott viszonyok által támasztott követelményeknek megfelelni.

Cassau fejtegetései élénk bizonyitéka annak, hogy a szakszervezeti mozgalom teljes kibontakozásával, midön a munkásság megtalálta keretein belül megfelelö elhelyezkedését, magában a munkásságban is miképpen támadnak konzervativ hajlamok, amelyek a munkáskörökből eredö átalakitási törekvéseknek erösen ellenállni tudnak. Nagy tanulság ez, mert mutatja, hogy mindenhol, ahol bizonyos megfelelö beilleszkedés sikerült a gazdasági organizmusba, bizonyos irányokban konzervativ hajlamoknak is kell ébredniök. Mutatja továbbá, hogy a szakszervezetek határozott célokért küzdenek és eközben maguk is leküzdik a radikálisabb ellenzék törekvéseit.

A külföldi olvasó számára nemcsak ezek a fejtegetések tanulságosak, hanem nagyon hasznos mindaz, amit a szakszervezetek szellemére és különösen felépitésére vonatkozólag mond a szerző. Annak a számára természetesen, aki jól ismeri a szakszervezeteket, ezekben uj nem foglaltatik, hiszen tényleg csak egy bevezetésről van szó, de mindazok, akik a szakszervezetek nevénél többet alig tudnak róluk és tudásuk legfeljebb csak addig terjed, hogy a szakszervezetek harcoló és békétlen tömörülések, melyek a gazdasági életet gyakran nyugtalanitják, nagyon hasznos Cassau fejtegetéseinek az elovasása. A könyv különös érdeme a teljes tárgyilagosság, mellyel a szerző elejétöl végig ismerteti tárgyát, melyet teljesen érzelmi elemektöl mentesen tud kezelni.

Az sem tanulság nélkül való, amit a német szakszervezetek történetéről elöad. Rövid fejtegetéseiböl szépen kidomborodik, hogy a szakszervezetek csak mint harci szervezetek tudják helyöket megál-

lani és más alapon való felépitésükre irányuló törekvések is, bár viszontagságok árán azzal végződtek, hogy a szakmai tömörülések ily alapra helyezkedtek. Igy volt ez a keresztény szakszervezetekkel, melyek épugy a békés irányt keresték, mint a Hirsch-Duncker-féle szervezetekkel, melyek eleinte a munka és a töke együttmüködését tüzték ki céljukul. Miként e szervezetek története mutatja, a szocializmustól távol álló alapokon lehet ugyan igazi szakszervezeti mozgalmat felépiteni, de csak oly módon, hogy a munkásérdek megvédésében a harctól sem riadnak vissza. *H. F.*

Riedl Richard: Ausnahmen von der Meistbegünstigung. Bericht an die internationale Handelskammer. Wien. 1931. 58 l.

A nemzetközi kereskedelempolitika történetét a gyakorlati keresztülvitel szempontjából 4 részre lehetne osztani. E korszakok a következők:

1. *A kereskedelmpolitika kezdetei.* Tart a Cobden-féle angol-francia kereskedelmi szerződés megkötéséig. Elméleti szempontból sok változást és hullámzást mutat fel ez a korszak (merkantilisták, fiziokraták, Liszt Frigyes-féle nevelövámelmélet stb.). Gyakorlati szempontból (a különböző kereskedelempolitikai elvek gyakorlati keresztülvitelének szempontjából) egységes vezérelv nincsen.

2. *A szabadkereskedelmi irányzat kora.* Tart a Cobden-féle szerződéstől az 1872-es versaillesi békéig. E korban éppen ugy tulsulyban vannak számbelileg a védövámos államok, mint azelött, a kereskedelempolitikailag legfontosabb állam azonban Anglia és Anglia kereskedelempolitikájának vezérelve a szabadárucsere.

3. *A legtöbb kedvezményes elv korszaka.* Tart az 1872-es versaillesi békétől a világháboruig. A kereskedelempolitikai vezetés Németország kezébe kerül. Németország viszont nem szabadkereskedö. A szabadkereskedelmi irányzat Anglia érdekeit mozditotta elö. A történelmi fejlödés folytán az angol kapitalizmus, ipar és kereskedelem fölénybe került a kontinentális országok megfelelö intézményeivel szemben. Szabad verseny esetében tehát az angol fölény elnyomta volna a német termelöket. Németország ekkor épitette ki hatalmas iparát; ez csak ugy volt lehetséges, hogy belsö piacát vámokkal védte az angol verseny ellen. A német kereskedelempolitikának tehát védövámosnak kellett lennie. A német ipari kivitel fejlesztése érdekében viszont biztositani kellett azt, hogy a német áru harmadik államok piacain egyenlö feltételek mellett versenyezhessen az angollal. Ez a szükség hozta létre a legtöbb kedvezményes elvet. Ezt a rendszert azután a legtöbb állam átvette Németországtól, kivéve természetesen Angliát (amely továbbra is megmaradt a szabadkereskedelem mellett) és kivéve nehány hatalmas vámterületet, amely népességének száma és természeti kincseinek gazdagsága folytán megengedhette magának azt a fényüzést, hogy a reciprocitás elve alapján kössön szerződéseket. (Oroszország, Északamerikai Egyesült Államok.)

4. *A világháboru utáni korszak.* Németország gazdaságilag legyöngült. Ezzel kiejtette a kezéből a kereskedelempolitika irányitását az az állam, amely a legtöbb kedvezményes elv alkalmazását általánossá tette. A legtöbb kedvezmény elve azonban továbbra is széleskörü alkalmazásra talált és pedig három okból:

a) mert az 1920—21-es békeszerződések kikötötték azt, hogy a vesztes államok nehány éven keresztül kötelesek a legtöbb kedvezményt biztositani a győztesek számára; *b)* mert nehány állam érdekeit továbbra is valóban szolgálta a legtöbb kedvezmény elve; *c)* végül, mert egyelőre nem kinálkozott jobb eszköz a vámpolitikai célkitüzések megvalósitására.

Ezek a tényezők hatottak oda, hogy a háboru után a legtöbb kedvezményes elv még nagyobb mértékben terjedt el, mint azelőtt. Téves volna azonban ennek a jelenségnek az alapján azt hinni, hogy a jelen kereskedelem politikája is a legtöbb kedvezmény jegyében folyik. Ennek éppen az ellenkezője igaz. A valóságban a jelen korszak: küzdelem a legtöbb kedvezményes elv körül. Korunk érdekeit általában már nem elégiti ki a legtöbb kedvezményes elv, amely a mostani gazdasági helyzet követelményeivel szemben idejét multa. És, ha külsőleg, látszatra mégis hódit a legtöbb kedvezmény, annak egyik oka az, hogy a jelenkor még nem találta meg a neki megfelelő kereskedelempolitikai eszközt, amely felválthatná a legtöbb kedvezményes rendszert. Ez a korszak a kereskedelempolitika gyakorlati keresztülvitelének szempontjából: a forrongás korszaka.

Ez természetes is. Az egész világgazdaság kilendült egyensulyi helyzetéből, nagyobb mértékben, mint eddig bármikor. Ez a rendkivüli állapot a kereskedelempolitikában is érezteti a hatását.

A nemzetközi kereskedelempolitikában beállott forrongást *közvetlenül* föleg a következő tényezők okozzák:

1. Nagy vámterületek feldarabolása a békeszerződések által.

2. Sok ország fizetési mérlege elveszitette az egyensulyát, részben a jóvátételek és háborus adósságok miatt, részben egyéb okokból. (Mezögazdasági termények áresése, technikai átalakulások a termelésben stb. Az előbbi ok az agrárállamok fizetési méregét rontotta le, az utóbbi pl. Anglia fizetési mérlegét befolyásolta hátrányosan).

3. A háboru megszünt, de a háborus szellem sok vonatkozásban fennmaradt és a gazdasági nacionalizmus jelentkezett a kereskedelempolitikában is.

4. Valutáris zavarok és az ezekből előálló „valutadumping"-ok.

E tényezők a protekcionizmust erösitették csaknem minden országban.

A fokozódó protekcionizmus viszont a legtöbb állam kereskedelempolitikáját természetszerüleg a legtöbb kedvezményes elv megkerülése, sőt lehető kijátszása felé hajtotta. A nemzetközi tárgyalások folyamán behozatali engedményeket kellett adni a kiviteli könnyitések érdekében. Az engedményt nyujtó állam azonban csak annak a félnek volt hajlandó az engedélyt megadni, amelyiktől ellenengedményt kapott. Igyekezett tehát módokat találni a legtöbb kedvezményes elv megkerülésére. Eszköz kinálkozott erre elég, igy pl.: a származási bizonyitványok rendszere, vámtarifák altételeinek szaporitása, szállitási tarifapolitika, állat- és növényegészségügyi rendelkezések, tilalmak és ezek kapcsán kontingentálások, adópolitikai intézkedések stb.

A protekcionizmus fokozódása egyre jobban éreztette káros hatásait a világgazdaságban. Ezért látta szükségesnek a Nemzetek Szövetsége azt, hogy nemzetközi akciót inditson a kereskedelem akadályainak csökkentése érdekében. Ez az akció az 1927. évi világgazdasági konferenciával kezdődött. E konferencia többek között

azt a tanácsot adta a kormányoknak, hogy célszerü volna csökkenteni a kereskedelem akadályait. E célból ajánlotta többoldalu (kollektiv) egyezmények megkötését is, igy például a be- és kiviteli tilalmak és korlátozások megszüntetése tárgyában. Ugyancsak az árucsere fellenditése céljából fontosnak tartotta a konferencia azt, hogy a legtöbb kedvezményes elv minél szélesebb körben kerüljön alkalmazásra és hogy lehetetlenné váljon ennek az elvnek a megkerülése vagy kijátszása.

A Nemzetek Szövetségének ez az akciója igen dicséretreméltó volt, de már kezdettől fogva két eredendö hibát rejtett magában, ugymint:

1. Történetesen, amikor a világgazdasági konferencia a fentemlitett ajánlásokban megegyezett, ugyanakkor kezdödött egy folyamat, amely olyan nagy mértékben lenditette ki a világgazdaságot az egyensulyi helyzetéből, mint az még soha azelött nem történt. Ez a folyamat: a mezögazdasági technikai forradalom volt, amely — többek között például — 4 év lefolyása alatt egyötödére szoritotta le a buza termelési költségeit Észak-Amerika egyes üzemeiben. A versenyfeltételeknek ilyen nagymértékü megváltozása természetesen fokozott agrárprotekcionizmusra kényszeritette a mezögazdasági cikkeket importáló államokat. Ezekre az intézkedésekre viszont az agrárkiviteli államok kénytelenek voltak az ipari vámok emelésével válaszolni. Ily körülmények között a Nemzetek Szövetségének az akciója már kezdettől fogva sikertelenségre volt itélve. Élesen mutatkozott az akció kilátástalansága az 1930. évi genfi vámfegyverszüneti kormánykonferencián.

2. Azáltal, hogy a Nemzetek Szövetsége a kereskedelmpolitika terén akciót kezdett, a gyakorlati keresztülvitel szempontjából is uj elem került a kereskedelempolitikába: a kollektiv szerződés. A világgazdasági konferencia szakértöi nem látták elöre sem a mezögazdasági termelési forradalmat, sem pedig azt, hogy ugy a mezögazdasági forradalom, mint a kollektiv szerződésekkel való kisérletezés lehetetlenné teszik a legtöbb kedvezményes elvnek korlátlan és általános alkalmazását. A mezögazdasági forradalom kiváltotta a prefenciális gabonavámok követelését a keleteurópai agrárállamok részéröl, a kollektiv szerződések megvalósitásakor viszont gyakorlatilag tünt ki az, hogy ez a rendszer elvi ellentétben áll a legtöbb kedvezményes rendszerrel. E ténynek magyarázata egyszerü. A világgazdasági konferencia ajánlásai alapján 1927 öszén kormánykonferencia tárgyalta Genfben a kiviteli- és behozatali tilalmak megszüntetéséről szóló kollektiv nemzetközi egyezményt. Ekkor merült fel a következö gyakorlati példa: Lengyelország beviteli tilalmakat használ minden állammal szemben, tehát, például, Ausztriával szemben is. Lengyelországnak emellett Ausztriával legtöbb kedvezményes szerződése van. Tegyük fel, hogy Ausztria fenntartás nélkül csatlakozik a tilalmak megszüntetését kimondó kollektiv egyezményhez, Lengyelország viszont nem. A helyzet ekkor az lesz, hogy Lengyelországnak továbbra is joga lesz tilalmakat használni Ausztriával szemben, Ausztria azonban nem élhet ugyanezzel a fegyverrel Lengyelországgal szemben, mert a legtöbb kedvezményes szerződés folytán Lengyelország követelheti Ausztriától azt, hogy ne léptessen életbe vele szemben tilalmakat akkor, ha Ausztria azt

más országokkal szemben sem teszi. Ausztria tehát ebből a szempontból teljesen ki lenne szolgáltatva Lengyelországnak.

Gyakorlatilag ezen a bajon ugy segitettek, hogy csaknem minden állam oly kikötéssel csatlakozott az egyezményhez, miszerint csak ebben az esetben ismeri azt el magára nézve kötelezönek, ha ahhoz bizonyos — általa felsorolt — államok is sorakoznak. Ilyen módon sikerült ezt az akadályt megkerülni. Ez a példa azonban világosan kimutatta azt, hogy elvi ellentét áll fenn egyrészt a kollektiv szerződéseknek a rendszere, másrészt a legtöbb kedvezményes rendszernek a korlátlan alkalmazása között.

E körülményeknek megfelelöen, a Nemzetek Szövetségének Gazdasági Bizottsága több izben revideálta álláspontját a legtöbb kedvezmény kérdésében. Mig 1927-ben, a világgazdasági konferencia hatása alatt, a legtöbb kedvezményes elvnek korlátlan és feltételnélküli fenntartását ajánlotta, addig 1930 és 1931-ben már elismerte, hogy adott esetekben célszerü lehet a kivétel a legtöbb kedvezmény alól, éppen az árucsere akadályainak a csökkentése érdekében.

A kérdésbe belejátszottak azután politikai szempontok is.

Egyrészt a keleteurópai agrárállamok gazdasági helyzetének alakulása, másrészt bizonyos külpolitikai szempontok felvetették a regionális gazdasági szerződések gondolatát. Vannak hatalmak, melyek politikai célokból támogatják ezt a gondolatot (pl. Franciaország), mások (Olaszország, Anglia stb.) részben politikai, részben gazdasági okokból ellene voltak. A hatalmak között ez a küzdelem gyakorlatilag részben a legtöbb kedvezményes elv korlátlan fenntartása, illetve korlátozása körül jelentkezett. Ezek az áramlatok befolyásolták és alakitották ki a különböző genfi határozatokat és részben az államok kereskedelempolitikáját is a legutolsó években.

Riedl füzete kimeritö felsorolását adja a legtöbb kedvezmény kérdésében hozott genfi határozatoknak, azután ezekkel kapcsolatban teljes tájékoztatást nyujt a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara megfelelö határozatairól és végül a legtöbb kedvezmény alakulásáról a különböző, két- és többoldalu államközi szerződésekben. Felsorolja azokat a kivételeket, amelyek az utóbbi évek folyamán áttörték a legtöbb kedvezményes rendszert. Munkája tehát hasznos forrásmü. A kérdés teljes megértéséhez azonban — szerény véleményünk szerint — szükséges azoknak a mozgató eröknek az ismerete is, amelyek e jelenlegi helyzet kialakulására vezettek. Ezekre a tényezökre *Riedl* nem terjeszkedik ki szisztematikusan, amint hogy nem is tehette ezt olyan jelentésben, amely nemzetközi forum számára készült. Ami ilyen módon *Riedl* füzetéből — a szerzö hibáján kivül — kimaradt, azt a fentiekben igyekeztünk pótolni.

Zelovich László.

Weber, Fritz: Kompendium der allgemeinen Nationalökonomie. Berlin: Stilke, 1931. 330 p.

Szemlénknek ismertetés végett megküldték e könyvet. Bár ily kompendiumokkal nem szoktunk foglalkozni, kivételesen megtesszük, mert ennek kapcsán rámutathatunk arra, hogy Németországban még az ilyfajta könyvek is mily gonddal készülnek. A sürün nyomtatott könyv csak az elméleti közgazdaságtant tárgyalja, e tekintetben csak egyes részeiben bövül ki, p. o. a pénznél néhány valutapolitikai rész-

lettel, a bankügynél banktechnikai vonatkozásokkal, stb. Általában nagy sulyt helyez az irodalomtörténetre és az egyes elméletek fejlődésére. Az egyes kérdések tárgyalásánál természetesen a német irodalomra van főképpen tekintettel.

A szerző szerint három feladata volna a könyvnek: a közgazdaságtanba bevezetésül szolgálni, vizsgákra előkésziteni és laikusok részére a közgazdaságtanban való tájékozódást lehetővé tenni. Ezek közül természetesen csak a másodikra alkalmas, erre is csak legalább egy rendszeres kézikönyv áttanulmányozása után. Bár a szokásos kompendiumoknál bővebb, mégis mint ilyen, nélkülözi az olvasónak az igazi problematikába bevezetését, mert mint előkészitő könyv, nem problemákra, hanem a vizsgákon megkivánt tudás közvetitésére van beállitva. Ezért nem lehet alkalmas sem a kezdő bevezetésére, sem pedig laikusok tájékoztatására. Az első számára nem nyujtja az igazi tudományos szellem megnyilatkozásait, mely problémák keresésében és megoldásában áll, a laikus számára pedig sok ballasztot tartalmaz a tudománytörténeti kérdések érintésével.

Az egyszerü kompendiumok közül határozottan kimagaslik bö és aránylag beható tárgyalásával. Csak az a kérdés merül fel ily bö kompendiumnál, nem olvashatna-e az olvasó ugyanily fáradsággal a közgazdaságtanba igazi tudományos szellemben bevezető kézikönyvet? *H. F.*

Lederer Emil: Wege aus der Krise. Tübingen, 1931. 32 p.

Szerző előbb a „normális" (háboru előtti) konjunktura-ciklusok depressziós folyamatát vázolja, majd a jelenlegi világválságnak mind „morfológiai", mind okait illető sajátosságait emeli ki, hogy végül az ujabb fellendülés feltételeit állapitsa meg.

Leirja a gazdasági élet hullámzását általában, különösen pedig a „normális" válságot, „amint az a fejlödés folyamán hatalmas technikai változások alkalmával, a különböző gazdasági ágak szükségszerü aránytalanságából, azaz: különböző ütemü növekedéséből ered" (4. l.) megállapitja, hogy a hullámzás „normális" okaihoz ma még egyéb okok járulnak s ezeknek együtthatása teszi csak a válság sulyosságát érthetövé. Ezek az okok: 1. *Az ipari nyersanyagok és az élelmiszerek termelési feltételeiben beállt mélyreható változások.* 2. *Az általános hadkötelezettség megszünése* (Németországban) és a népesség kor szerinti megoszlásában beállt eltolódások. A hadkötelezettséget illetöleg L. azt állitja, hogy ennek fennállása inkább sulyosbitaná még az általános gazdasági helyzetet, mert kb. félmillió hadkötelezett eltartásának költségei sokkal magasabbak volnának, mint ma ugyanezen félmillió ember munkanélküli segélye. 3. *A technikai haladás hatása.* A technikai haladás „rendkivül gyors üteme" L. szerint „igen jelentös tényezöje" a jelen válság sulyosságának, különösen, mert az utolsó gazdasági fellendülés idején a munkamegtakaritást célzó beruházások tulsulyban voltak a termelés uj területeit megnyitó beruházások (pl. vasuti hálózat kiépitése) fölött. 4. *„Mindig szorosabb szervezetek kiépitése"*, amelyek a rentabilitás mesterséges fokozása révén tulságos beruházásokra csábitottak, s a termelés korlátozása esetén a termelés magasabbfoku szerves összetétele folytán a termelési költségek gyorsult emelkedését idézték elö. 5. *Vámok és nemzetközi kartellek.* 6. *„Az aranytermelés (állitólagos) hanyatlása"* szerző sze-

rint nem játszik döntő szerepet jelen válságunk elöidézésében. 7. Európa, különösen Németország, *politikai helyzetének* hatása.

Ezek tehát a jelen válság sulyosságának különös okai; de ezeken felül még olyan tényezők jelenlétét is fel kell tételeznünk, amelyek hatásukban a kapitalisztikus gazdaság öngyógyitó automatizmusát megakasztják. E kérdés tisztázása végett a válságból kivezető fordulat „normális" folyamatát kell megvizsgálni. „Egy gazdasági válság likvidációja csakis az ár-oldalról történhetik"; csakis az áresés, azaz a reál-munkabér emelkedése képezheti a fellendülésnek, a fogyasztás viszonylagos emelkedésének előfeltételét. Ilyen áresés normális viszonyok között már régen beállt volna oly módon, hogy a kartellek és szindikátusok ma még „szabályozott" árai hirtelen, a készgyártmányok árai lassabban esnének. Ez a tőkének uj, azaz helyes elosztását készitené elő az egyes gazdasági ágak közt, ezzel uj beruházásokat tenne lehetővé és a termelőerők további kifejtésére ösztönözne.

Az árak megkötésének jelensége tehát Lederer szerint az a legsulyosabb tényező, amely a válságból kivezető normális folyamatnak utját állja. Az egyes gazdasági ágakban alakult szervezetek azonban nemcsak a legfontosabb árakat határozzák meg, hanem a termelés mennyiségeit is. Holott a termelésnek, illetőleg az egyes termelési fokozatok közötti viszonylatoknak bizonyos mértékig állandóan mozgékonyaknak, változékonyaknak kellene lenniök, hogy állandóan rugalmasan alkalmazkodhassanak a változó feltételekhez. Latbaeső tényező továbbá, hogy az önálló vállalkozó tipusa mind ritkábbbá válik. Ennek az a következménye, hogy az uj vállalatok alapitása uj iparok keletkezése helyett a nyereségek mindig ujból a régi ágakba áramlanak.

L. szerint a kapitalizmus már nem tud megbirkózni a feladatokkal, amelyeket a fejlődés ráró, mert a termelés kiterjesztésének, a vállalkozói tevékenységnek, a megváltozott piaci helyzetekhez való alkalmazkodásnak sajátosan kapitalisztikus erői el vannak gáncsolva. A szerző csak egy utat lát, amely a zürzavarból kivezet, s ez a tervszerü gazdálkodás céltudatos elökészitése. „Ezzel azonban közeledik a pillanat, amelyben a *társadalmi termelőerők tervszerü megszervezése elkerülhetetlenné válik.* Ez a megszervezés ma — mint feladat — teljességgel megoldható." (30. l.)

Keményffi János.

Dr. Kerschagl Richard: Devisenbewirtschaftung. Ein Abriss ihrer ökonomischen Probleme. Berlin, 1932. Carl Heymanns Verlag. 64 lap.

A világgazdasági válság történetében fordulópontot jelez az 1931. május 13-iki dátum, amikor a Kreditanstalt fizetésképtelensége nyilvánosságra jutott. Ettől a naptól kezdve oly gyors egymásutánban követik egymást a legkülönfélébb pénzügyi események, hogy ugyszólván mindennap meghozta a maga ujabb fordulatát a nemzetközi piacokon. Elegendő az 1931 julius 13-ikára utalni, amikor a német bankzárlat köszöntött ránk, majd egy nappal később Magyarországon is elrendelték a pénzintézetek háromnapos munkaszünetét. Természetes, hogy ezek az eddig ismeretlen pénzügyi jelenségek olyan intézkedéseket érleltek meg, amelyek hivatva voltak

minden országban a gazdasági élet rendjét szükségrendeletek igénybevételével biztositani. Ilyen szükségrendelet teremtette meg a devizagazdálkodást, amellyel szerző fenti cimü könyvében elméleti vonatkozásokban foglalkozik és különösen azt a kérdést kutatja, hogy az aranyvaluta és a devizagazdálkodás milyen vonatkozásban állanak egymással.

Annak a fejtegetése, hogy a devizagazdálkodásnak mi a lényege és technikája és hogy mi a hatása a hiteléletre, a takarékossági hajlam fejlesztésére, valutáris helyzetre, magában is igen értékes teljesitmény. A könyv igazi értékét azonban mégis annak a kérdésnek a vizsgálata adja meg, hogy meddig tarthat a devizagazdálkodás, milyen hatást gyakorol az aranyvalutás országok valutáira és végül milyen hatást váltott ki a jegybankok kooperációja szempontjából. A szerző szerint addig, amig a gazdasági élet stabilizálása be nem következik, a devizagazdálkodással sem lehet szakitani. Hogy segitségével az aranyvalutás országok fizetési eszközeit aránylag nagyobb rázkódtatásoktól meg tudták kimélni, az három körülményre vezethető vissza: Elsősorban tervszerü intézkedések történtek a kereskedelmi és fizetési mérleg alakulása tekintetében, ami alatt az értendő, hogy bizonyos moratóriumos intézkedések folytán a fizetési mérleg kiegyensulyozása nagyobb arany-, illetőleg devizakiküldések nélkül átmenetileg szabályozást nyert. Ugyancsak tervszerü intézkedések történtek az exportból származó devizák felhasználására vonatkozólag és ezzel egyidejüleg az import is bizonyos rendszerüség mellett vonhat csak el a jegybankok külföldi fizetési eszközeiből devizákat. Nem hagyható végül figyelmen kivül az a törekvés sem, hogy a külföldi fizetési eszközök árfolyamainak alakulása nem függ teljesen a szabad piac irányitásától, hanem itt is a jegybankok befolyása érvényesül.

A munka becsét emeli azon körülmény, hogy szerző, aki nemcsak a legkiválóbb osztrák közgazdászok egyike, hanem az Osztrák Nemzeti Bank jogtanácsosa is, közvetlen közelből szemléli a devizagazdálkodás hatásait és következményeit, s ezért a személyes tapasztalatok alapján leszürt megállapitásai is nagyobb értékkel birnak.

Domány Gyula.

Judik József: A p é n z. Kincsestár 60. sz. Budapest, 1932. Magyar Szemle Társaság kiadása. 79. l.

Judik József munkájának célja a pénz- és valutakérdésekben népszerü ismertetést nyujtani a müvelt közönség számára. Ennek a céljának jól meg is felel, mert egyszerüen és mindig érthető világossággal vezet végig tárgyának anyagán. Emellett megállapitásai és megkülönböztetései mindig élesek, találóak és helytállóak. Szinte vonzóan vezet végig a természetétől fogva meglehetősen száraz témán, ugyhogy munkája mint olvasmány mindenütt leköti a figyelmet. Irójában meg van a tehetség arra, hogy érthető egyszerüséggel magyarázza meg tárgyát, amivel sok van mondva.

A pénz fogalmának és jelentőségének megmagyarázása után az egyes figyelőeszközök történeti kialakulását tekinti át röviden, majd a pénzrendszerek s végül a jegybankpolitika magyarázatára tér át. Meglátszik benne a gyakorlati szakember: ott a legerősebb, ahol a gyakorlatban is leginkább otthon van. A bankjegy magyaráza-

tát sikerültebbnek tartjuk, mint a pénzét, pénzértékét és a többi fizetési eszközökét elméleti, illetőleg kritikai szempontból. A mai pénzrendszereknek és a jegybankpolitikának világos megmagyarázásával nagy szolgálatot tesz közönségünknek, mert éppen a legfontosabb aktuális pénzgazdasági kérdéseknek rövid, de emellett szakszerüen szabatos népszerü magyarázatai töltenek be nagy hézagot a magyar közönségnél. Mindent összefoglalva igen hasznos és értékes ismertetést irt, melynek széleskörü olvasását csak ajánlani tudjuk.

Balás Károly.

Ifj. dr. Csopey Dénes: Sztrájkprobléma. Budapest, 1932. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 111. p.

Az I. rész általában foglalkozik a sztrájk és a kizárás kérdésével. Szerinte azok egyaránt meg nem engedhető eszközök, törvénnyel kellene őket tiltani és a munkaviszályokat az államnak, illetőleg a bíróságnak kellene eldönteni. Utal az olasz jogra, amely 1926 óta igy rendezi a munkaviszályokat; az angol jog pedig lehetővé teszi, hogy a bíróság kimondja a gazdaságilag nem indokolt sztrájk törvénytelen voltát, ami a sztrájkolók büntetőjogi és magánjogi felelősségét vonja maga után.

Szerzőt bizonyára az a helyes szempont vezeti, hogy a sztrájk és a kizárás a gazdasági életnek sulyos károkat okoz. De következtetéseiben két lényeges hiány található. A kollektiv szerződés tartama alatt kitört sztrájkot közönséges szerződésszegésnek minösiti és kivánja a szakszervezet kártérítési felelősségét. Elfeledkezik arról, hogy a létfenntartási index megváltozása lehetetlenné teheti, hogy a munkás a szerződéses bérből megéljen. A szakszervezetet pedig felelőssé tenni nehéz, mert könnyen keltheti a vadsztrájk látszatát a szakszervezet. Ez az eszköz csak kiélesitené a helyzetet, anélkül, hogy a munkaviszályok kérdését a megnyugtató megoldáshoz közelebb vinné. Másik hiány, hogy szerző a munkaviszályok eldöntését az államra akarja bizni, de minden közelebbi magyarázat nélkül. A marxistáknál kész ellenérvet talál, mert ők az államot a kapitalizmus osztályállamának tekintik. Távolról sem azonositjuk magunkat a marxizmus nézetével, de tárgyilagosan meg kell állapitanunk, hogy a bíróság csak a fennálló törvények alapján dönthet és addig, amig a munkaviszályok gazdasági tényezőit — a munkabért és a munkaidőt — a törvényhozás nem rendezi, addig nem lehet a munkásság kezéből *gazdasági* küzdelmének leghatékonyabb eszközét, a sztrájkot kivenni. A kérdés politikai részére pedig talán legjobb megoldás az angol törvény, amely szerint a bíróság kimondhatja a nem gazdasági célu sztrájk törvénytelen voltát.

Egy ily sulyos szociális kérdéssel foglalkozó munka sokkal nagyobb tárgyilagosságot kiván, mint azt e dolgozatban tapasztaljuk. Talán fölösleges a szocializmust ismételten dekadensnek bélyegezni, mert hiszen ez nem érv, hanem csak tájékoztatás a szerző világnézetéről. A marxizmust sértő egyéb jelzők sem hiányoznak. Pedig az elfogulatlanság egy érvelésnek mindig legerősebb támasztéka. Szerző elfogultságát egyéb példák is mutatják. Tévesen azt állitja, hogy a sztrájkkal szemben a kizárás célja mindig csak gazdasági. Azt mondja, hogy a munkaadó a kizárásért kártérítéssel soha nem tartozhat, mert a szerződéses fölmondási időt mindig betartja. Ha utóbbi tényt el is fogadjuk, akkor is azt kell mondanunk, hogy a kizárás a

munkásnak még létét is fenyegető károkat okoz, még pedig a munkás akaratán kivül, csak a munkaadó akaratából. A kérdést tehát csak ugy lehet rendezni, hogy a biróság kimondhassa nemcsak a sztrájk, hanem a kizárás törvénytelen voltát is. A szerző szükségesnek tartja megemliteni, hogy a munkaadó mily sulyos károkat szenved a kizárás által, ezért csak indokolt esetben fogja munkásait kizárni. Szerintünk akkor legalább is meg kellett volna emiitenie, hogy a sztrájk a munkásnak viszonylagosan még sokkal nagyobb kárt okoz. De szerző itt sem óvta meg tárgyilagoságát.

A II. rész a sztrájk statisztikai vizsgálatát tüzi ki céljául. Itt legelőször *a magyar viszonyok szegényes statisztikai ismertetését* kell megemliteni, amelyek egy magyar munkában bizonyára több helyet érdemelnek. Igaz, hogy a magyar sztrájkstatisztika fiatal, de például a bér- és árindex összehasonlitásánál éppugy ismertethette volna a magyar adatokat, ahogy szükségesnek vélte a dán, francia, angol, német, amerikai és ausztráliai adatok közlését. Szerző felfogása ebben a részben is egyoldalu. A szakszervezeteknek szemére veti, hogy a sztrájkot céltudatosan elökészitik és ezt azzal bizonyitja, hogy a sztrájkok gyakran összeesnek a kollektiv szerződés lejártával. De miért nehezményezte akkor az előbbi részben a kollektiv szerződés *tartama* alatt kitört sztrájkokat, amelyekben szerződésszegést lát?

A dolgozat különösen a munkabér és a munkaidő tárgyalásánál erösen egyoldalu. A munkabérköveteléseket egyetemesen tulzottaknak tartja. Azzal érvel, hogy a magasabb bérek az üzemeket tönkreteszik, *de meg sem kisérli*, hogy ezt adatokkal bizonyitsa. Könnyedén elveti azokat a helyes érveket, hogy a béremelés a belső piac vásárlóerejét növeli, lehetővé teszi a termelés fokozását és igy a jobb üzemkihasználás által a termelési költségeket csökkenti. Pedig az Egyesült-Államok gazdasági virágzásának legfontosabb tényezője az egyre erösbödö belső piac, amire legjobb példa a reálbérindexnek a háboru előttivel szemben való 76%-os növekedése. A szerző még az európai reálbéreket is tulzottaknak tartja. Fölhozza, hogy a háboru előtti 100-as index-szel szemben 1927-ben a dán reálbérindex 128, az angol 102—105, a francia 95, a német tanult munkásnál 93, a tanulatlannál 105. Ugyanakkor utal a német béreknek a kontinens többi államaival szemben való „szerfölötti" magasságára. A mi véleményünk szerint nem lehet sokalni 14 év alatt egy minus (!) 7%-tól plus 28%-ig terjedő reálbérváltozást. Hogyan képzeli szerző a növekvő világtermelés elhelyezését, ha a reálbérek növekedését nehezményezi. Ha a középeurópai és a magyar adatokat ismertette volna, talán mégsem foglal el ilyen álláspontot, mert ha valaki oly erös nemzeti érzésü, mint a szerző, akkor számára is többet kell jelentsen mindennél a magyar nép megélhetése és kulturája. Szerző tiltakozik a béreknek a létfenntartási indexhez való alkalmazása ellen. De akkor milyen elvet akar a munkabérviszályok eldöntésére alkalmazni? Erre nem ad feleletet. Csak azt hangoztatja, hogy ennek a döntésnek kötelezőnek kell lennie és el nem fogadásának megtorlást kell maga után vonnia. De szerintünk ez még nem elegendö a megoldásra.

A munkaidö-kérdésnél szerző gunyosan „csodaszer"-nek nevezi a munkaidöleszállitást. Erélyesen oktatja ki a Németország első szakértöiből álló Brauns-bizottságot, amely a munkanélküliség le-

küzdésére ezt a javaslatot tette. Pedig a munkanélküli segély sokkal erkölcstelenebb, de nem is oldja meg a munkanélküliséget, hanem csak a munkanélküliek támogatását. Igaz, hogy szerző utóbbit sem tartja szükségesnek. Megjegyezzük, hogy szerintünk a reálbérek növelése — amit szerző szintén gazdasági könnyelmüségnek tart — bizonyos ideig szintén kiküszöbölheti a racionalizálásnak és a gépek terjedésének munkanélküliséget okozó hatását. Szerző teljesen téved, mikor az időbér követelését elvileg azonosnak tartja a béremelés követelésével. Mi helyesebbnek tartjuk a darabbért az időbérnél, de utalni kívánunk arra, hogy a marxista szocializmus az időbért nemcsak esetleges bérnövelés miatt, hanem az egyenlőségi elv miatt követeli.

A III. rész közli a munkaügyi statisztikai kongresszus javaslatait a nemzetközi sztrájkstatisztika egységesitésére. Befejezésül betürendben ismerteti a különböző államok sztrájkstatisztikájának „főbb eredményeit", „az adatgyüjtés fontosabb fázisait" és az adatokat közlő forrásmunkákat. Sajnálatos, hogy Magyarország ismertetése itt is csak 7 sorban történik és terjedelemben csak Svéd- és Lengyelország, Japán, Kina és a Délafrikai Unió ismertetését előzi meg.

Sulyosan kifogásolni kell a szövegben minduntalan fölmerülő idegen szavakat: „Klassenjustiz", „Kündigungsfrist", „picket-állitás", „Spitzenverband-ok", „Kampfmittel-ként", „Friedenspflicht", „Abwehr-sztrájkok", stb., stb. mind kitünően lefordithatók magyarra. A szerző a magyar irodalom kissé gondosabb tanulmányozásával meg is találta volna a megfelelő magyar kifejezéseket. Az általa használt idegen szavakat magyar mondatokba beállitani — legtöbbször a magyar jelentés nélkül — magyar tagokkal és magyar összetételekben használni egyenesen nem szabad. Még sulyosabb, ha az idegen szót ráadásul helytelen értelemben is használja. A 8. oldalon azt mondja: „. . . . egy gyárban, telepen alkalmazott munkáslégiók lokális tekintetben is alkotják . . . az azonos osztályérdekek felé törtető industrielle Reservearmee-t". Akik Marxot ismerik, nagyon jól tudják, hogy az ipari tartaléksereg egész mást jelent. Hibának tartjuk még a „generális-sztrájk" elnevezést, mikor kifejezetten megkülönbözteti a generális sztrájkot az általános sztrájktól. Lehetetlen, hogy egy fogalom idegen szóval mást jelentsen, mint annak legpontosabb magyar forditása.

Lipták László.

Virány Egon: A világválság oka a szabadulás utja. Budapest, Pátria, 1932. IV+145. l.

Szerző munkájának legterjedelmesebb részében nem a legáttekinthetőbb módon próbálja az uralkodó kapitalisztikus gazdasági rend tulkapásainak azon tüneteit felsorolni, amelyeket a közgazdasági irodalomból a kapitalizmus kritikájával kapcsolatosan már bőségesen ismerünk. Megállapitásaiban helyenként hasonlatosságot találunk J. *Novicow:* A nyomoruság problémája c. munkájában foglaltakkal. Az, amit a kapitalisztikus jószágtermelés, anyagcsere, jövedelemeloszlás és azok menetében tapasztalható aránytalanságra és annak sulyos következményeire, munkanélküliségre, stb. nézve mond, szintén ismert tételei a közgazdasági irodalomnak. Szerző szerint a kapitalizmus a termelés kérdéseit megol-

dotta, a fogyasztást és az azt adminisztráló anyagcserét nem, de ezt szerinte nem is várjuk a mai gazdasági rendtől. Az objektiv értékelmélet alapjára helyezkedve, a munkateljesitményeket tartja az értékelésre nézve mértékadónak és a forgalmi gazdálkodás eredményeit teljesen kihagyandónak véli. A nem egészen szervesen egymásba kapcsolódó fejezetekből azt látjuk, hogy a pénz szerepének teljes kiküszöbölésével képzeli el a szükségképpen lebonyolitandó teljesitménycserét. A kereseti elvre épülő anyagcserét egy igazságosabb és szerző szerint egyszerübb teljesitménycserével kellene helyettesiteni, amelyre nézve azonban konkrétebb kibontakozásokhoz vezető javaslatokat nem találunk munkájában. A cseregazdálkodás és árujáradék fejezetében próbál ugyan realizációs lehetőségeket leirni bizonyos utópisztikus mellékizzel, mely elképzeléseiben a fejlödés szempontjából már tulhaladott „Naturalwirtschaft" képét próbálja nagyobb gazdasági kötelékegységekre nézve rekonstruálni. Viszont az általa ajánlott kiviteli-téritési rendszer, amelyet, ha nem tévedünk, csak példa gyanánt kiván a kibontakozás lehetőségei számára felhozni, bár ezt nem mondja, teljes mértékben jelenlegi forgalmi gazdaságunk érvénybenmaradását tételezi fel. Az árucsere és teljesitménycsere megoldásaira nézve sok rokonfelfogást mutat az univerzalisztikus irányzattal. Befejezésül legyen még szabad egy kis logikai következetlenségre rámutatni, ami szerintem abból adódik, hogy tanulmányának több helyén hangsulyozza a kapitalisztikus gazdasági rend fenntartásának szükségességét az azt támadó irányzatokkal szemben, végül mégis a forgalmi gazdaság megszüntetésében látja a világválságból kivezető utat.

Andreich Jenő.

Monori Kovács Gyula: A világgazdaság ujabb jelenségei. VII. füzet. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932. Ára 5.— P.

„A világgazdaság ujabb jelenségei" cimen került a könyvpiacra monori *Kovács* Gyulának 25 legujabb egyetemi elöadása, a szerző félévenként megjelenő sorozatának immár VII. füzete. Tartalmából ki kell emelni föleg a következő cimeket: A vámelzárkózás. A mandzsuriai kérdés gazdasági háttere. A bankok válsága 1930—31-ben. Az A. B. C. államok vámuniós terve. Transzfer-rendszer. A dunai államok kooperációja, stb. Az elöadások tárgyának időszerü megválasztását és közreadásuk időpontjának frisseségét jellemzi, hogy a füzetben már olvashatók a különböző államok fizetés-szüneteltetési intézkedéseiről, továbbá a német jóvátételekről tartott ez évi májusi elöadások is. A szerző nem régi közgazdasági tankönyvek sokszor már elavult elméleti fejtegetéseit idézi, hanem a Frankfurter Zeitung, az Economist és más lapok legujabb számaiból, a legujabb aktuális közgazdasági könyvekből meriti az adatokat elöadásaihoz, melyek tárgyát nagy gyakorlati érzékkel válogatja össze. Aki a világgazdasági kérdések tekintetében az események gyors forgatagában tájékozott akar maradni, az nagy eredménnyel használhatja a szóbanforgó füzetet. Élesszemü megfigyelés, megbizható statisztikai adatok és minden nagyképüsködéstől mentes rövidség és közérthetöség erénvei a szerzönek.

Radványi László.

Dr. Knob Sándor és Mossoczi Institoris Zsigmond: Románia importszükségletei. Budapest, 1932. 47. lap.

A Magyar-Román Kereskedelmi Kamara kiadványaként került ki ez a füzet a sajtó alól. Mint az előszóban Gratz Gusztáv, a Kamara elnöke megjegyzi, azzal a céllal, hogy a két ország gazdasági kapcsolatát elősegitse. A munka összeállitói iparáganként és ezek keretében ágazatonként táblázatosan mutatják ki, hogy mely cikkben szorul Románia behozatalra, mennyit tesz ki az összbevitel és ebből Magyarország mennyiben részesedett. Ha e kimutatás rovatait nézzük, látjuk, hogy Lengyelország kétszer, Ausztria pedig majdnem négyszer többet tudott bevinni Romániába, mint Magyarország, jóllehet ez az előbbi állam nem közvetlen szomszéd, tehát a földrajzi távolság és igy a szállitási költségek is nagyobbak. Egyébként Románia behozatalában *Németország* áll első helyen, amennyiben az összes érték 22.58, utána Csehszlovákia 13.93, Ausztria 13.30, Anglia 8.93, Olaszország 8.72, Franciaország 7.73, Lengyelország 7.45%-át képviseli. Hazánk a nyolcadik helyet foglalja el az összérték 3.73 százalékával.

László Béla.

Viener András: Budapest nehézipara. Szerző kiadása. Budapest, 1931.

Az előttünk lévő tanulmány egy nagyobb munkának pár kiragadott fejezete. Fogalmi körülhatárolások és módszertani fejtegetések után fővárosunk vas- és gépnagyiparának telephelyi viszonyait tárgyalja a háboru utáni időkig. Szerző megállapitja, hogy a budapesti nehézipar jogosan vert gyökeret az ország szivében és meggyökeresedése jellegzetes esete annak a nagy processzusnak, mely — telephelyelméleti szempontból — a modern nagyipart jellemzi és amelyet *Weber a* „Zerschlagung des Standorts" fogalmával jelölt. A nehézipar fejlődésének rugói közül Viener különösen hangsulyozza a politikai mozzanatokat, melyek — ugymond — általálában minden ipari fejlődésre, különösen azonban a nehéziparok alakulására ráütik bélyegüket, mig a politikai ipari fejlődés legmagasabb fokán maga a nehézipar is hatalmi, politikai tényezővé válik. A felhozott statisztikai adatok éles fényt vetnek iparunk háboru utáni átrétegeződésére és bizonyitják a tételt, melyben a frissen és eredeti szempontokkal megirt tanulmány konkludál: „Csonka-Magyarország indusztrializálódásának jele a par excellence ipar előtérbe jutása, reprezentativ ipara pedig a nehézipar, amelynek másodlagos része tömörült nagyrészben a főváros köré és amelynek életképessége jellemzi a csonkán is élni és hatalmasodni akaró országot."

Grossmann László.

Folyóiratok szemléje.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

66. kötet, 3. füzet. 1931 december.

Kelsen Hans: Allgemeine Rechtslehre im Lichte materialistischer Geschichtsauffassung. — Fellner Wilhelm: Zum Problem der universellen Überproduktion. Miért nem beszélhetünk univerzális, csak parciális túlprodukcióról? Mert: 1. nincsen minden emberi szükséglet kielégitve s nem is lehet; 2. a gazdaságban az áruk kicserélhetőségének lehetősége végtelen. Igy azon kriziselméletek, melyek univerzális tultermelésről beszélnek, e két premissza egyikét vonják kétségbe. Sismondi, Malthus, Marx és a szocialisták szerint, ha nem is az egész emberiség, de egyes osztályok minden szükséglete kielégitett. Ezért bizonyos áruk nekik már nem kellenek, mig a szegények még nem tudnak hozzájuk jutni, igy áll elő a tultermelés, az áruforgalom fennakadása. A gazdagoknál felgyült tőke nem vándorol vissza maradék nélkül a gazdaságba, bizonyos összegeket félretesznek. Az elmélet ezen pontjába, mely félretett, megtakaritott és invesztált tőke viszonyát vizsgálja, kapcsolódik bele Lederer és Keynes fejtegetése. E viszony ugyanis már tényleg krizismagyarázó gondolatot rejt magában, mert a kérdés éppen az, hogy miért akadnak meg ezek a megtakaritott összegek s miért nem vándorolnak vissza a gazdasági körfolyamba. — Más magyarázat az általános áresés jelenségével operál. Ez a krizisjelenség ugyan, ámde végső okában maga is krizis által okozott. Az áresés elemzésénél négy tényezőt kell szemügyre venni: a pénz tömegét és körforgási gyorsaságát s az egyéb fizetési eszközök mennyiségét és körforgási gyorsaságát. A forgási sebesség csökkenése már maga krizisjelenség s igy nem lehet krizismagyarázó s ha pedig a pénz csökkenését vesszük okul, akkor nem magyarázhatjuk meg az aranyban gazdag országok krizisét sem a mult periodikus gazdasági mélypontjait. Marad tehát az egyéb fizetési eszközök csökkenése, mint az áresés s igy a krizis motivuma. A válság okát valóban helyesen keressük a hitelvolumen csökkenésében. A konjunktura idején az uj gazdasági beruházásokhoz szükséges hiteleket tömegesen visszafizetik s ez kisebbiti a forgó giralpénzek összegét. Midőn a konjunktura lankad, az uj termelési folyamat hanyatlik, a hitelszükséglet sem elég nagy már, hogy a visszafolyó hitelfizetési eszközöket felvegye — árufennakadás, vagy áresés, rendszerint mindkettő áll be. Ez a konjunkturát követő pillanat, mely az elméletben csupán gazdasági lélegzetvételnek látszik, a kapitalisztikus gazdasági rend valóságában erős visszahatás: válság. Schumpeter tömör kifejezésével szólva, mikor a konjunktura vállalkozói kifizetik tartozásaikat, nincsenek uj hiteligénylők s e körülmény az ujonnan megerősödött vásárlóerő hanyatlásához vezet, éppen abban a pillanatban, midőn a vállalkozók uj terményeikkel a piacon állnak. Ebben a pillanatban misem ártalmasabb a gazdaságnak, mint a takarékoskodás, azonban ezzel való felhagyásra azért nem inthetjük embertársainkat, mert a gazdasági emelkedés viszont ezen emberi tulajdonságnak köszöni létrejöttét. A krizis a kapitalisztukus gazdasági rendben kikerülhetetlen,

mert a hitelkeretek kibővitése nélkül nincs fejlődés s ez pedig egyben a krizis okozója is. — *Lützeler Heinrich: Zur Religionssoziologie deutscher Barockarchitektur (im Zusammenhang des methodischen Problems).* — *Schneider Erich: Kostenanalyse als Grundlage einer statistischen Ermittlung von Nachfragekurven.* — *Mombert Paul: Neuere Erscheinungen zur Bevölkerungslehre und Bevölkerungsstatistik.* A legujabb irodalom s a német statisztikai hivatalok kiadványainak részletes és mélyreható ismertetése. Izekre szedi pl. Ernst Kahn divatos könyvét: Der internationale Geburtenstreik, Friedrich Burgdörfer legujabb munkáit, Kurt Nawratzki és Wilhelm Radetzki fontos tanulmányait, melyek a születéscsökkenés hatásait a német mezőgazdaságban vizsgálják és még sok mást, az orvosi és fajhigiéniai szempontból irott munkákat sem mellőzve. *Literatur.*

K. V.

67. kötet, 1. füzet, 1932 március.

Emil Lederer: Die Lähmung der Weltwirtschaft. A válságnak a nemzetközi munkamegosztás meggátlása az oka, ebből ered az össztermelés megrekedése. A világgazdaság szálait a gazdaságterületen kivüleső tényezőkből eredő zavarok tépik széjjel: politikailag bizonytalan országokból tőkéket hirtelen kivonnak. E tőkeforgalomhoz hasonlóan az áruforgalom is csökken: autarkiára való törekvés. A politikai válság végetértével gazdasági javulást is várhatunk, bár a nemzetközi munkamegosztáshoz szükséges bizalom helyreállitása még hosszu idő kérdése. — *Goetz Briefs: Revierbildung und provinziale Steuerung der Industrie.* — *Karl Löwith: Max Weber und Marx.* Tudományos problémaállitásukban mindketten emberi létünknek a jelenlegi élethez való viszonyát: a kapitalizmust ragadták meg. Weber a polgári kapitalista világot a „racionalizálás" fonalán elemzi. Az embert a világhoz bizonyos objektiv tartalmakban való hit füzte, azonban a világot meg kell fosztani ettől a „varázstól". Webernek ezen megfosztási ténykedése elseperte az emberi felelősséget is, az emberben legfeljebb a szakember, de nem az egyén felelős. Ezzel a korlátozott felelősséggel Marx sosem elégedett meg, sőt éppen ettől akarta felszabaditani az emberiséget. A két irónak ezen felfogásbeli különbsége érteli meg a kapitalizmusnak egymástól eltérő magyarázatát. — *Wendelin Hecht: Grundsätzliche Bemerkungen zu den Methoden der deutschen Wirtschafts-Enquete.* — *Literatur.*

67. kötet, 2. füzet, 1932 április.

Jakob Marschak: „Substanzverluste." A mennyiségi és értékszerinti tőkezsugorodás eseteinek felsorolása után kimutatja az állandó jövedelemfogyás hatását a termelésre, fogyasztásra, a termelési eszközök állományára és árára. A jövedelemzsugorodás okaira más helyen fog kitérni. — *Otto Kahn-Freund: Der Funktionswandel des Arbeitsrechts.* A mult század végén a konzervativ jogi ideologiát csak nehezen törte át egy liberálisabb, amely munkás és munkaadó egyenlőségének fikcióval lépett fel. A háboru előtti időig ezen két irány keveréke uralkodott. Az a gondolat azonban, hogy munkás nemcsak mint egyén, hanem mint osztályharcra beállitott egyesülések alkotóeleme is lehet joghordozó, ez a kollektiv ideológia, mely a szociálpolitika sulypontját a politikaiból a társadalmi szférába helyezte át, csak 1919-ben váltotta fel az előzőt. Állam és az organizációk viszonya is változásokon megy át. Az állam mind erősebben avatkozik bele a munkaszerződésekbe, a kollektiv apparátus helyébe lassanként állami bérhivatalok rendszere lép. A kollektiv rendszer nehézségekkel küzd ugyan, de mégis komoly kisérlet az osztályharc jogi szervezésére. — *Karl Löwith: Max Weber und Karl Marx. B. Marxens Interpretation der bürgerlich kapitalistischen Welt am Leitfaden der menschlichen „Selbstentfremdung."* Marx emberét nem konstruálta elméletileg, empirikusan

sem találkozhatott vele, realitását szerinte a társadalmi problematika az ő történeti mozgási tendenciájában mutatja fel. Ennek az embernek — mely homlokegyenest ellentéte Weber emberének — gazdasági analogonja az áru, politikai kifejezője a partikularizáltság s szociális hasonmása maga a proletárság. — *Wilhelm Vleugels: Sozialwissenschaftliche Abhandlungen zu Ehren Alfred Webers.*

67. kötet, 3. füzet, 1932 május.

Emil Sommarin: Knut Wicksells Auffassung der Entwicklung des Preisniveaus und die Krise der schwedischen Währung. — *Ernst Döblin: Internationale Konjunkturabhängigkeit und Autarkie.* Amióta a kutatások a konjunkturalefolyások nemzetköziségét állapitották meg, tulzott egybevágást tételeztek fel egyes nemzetek gazdasági fellendülése és hanyatlása között. Szigorubb vizsgálódások azonban megmutatják, hogy a periodusok egybeesése, ismétlődése, amerikai válság, mint az európai válságok kiindulópontja, stb. korántsem megdönthetetlen igazságok. Ugyanigy ingadozik, hogy mit neveznek az egyes államok krizisérzékenységi okának. Azon tétel, hogy a külkereskedelmi függetlenség biztosit a krizisek ellen, megdől Franciaország és az U. S. A. példáján, mert a „szilárd" Fr.-nek nagyobb a külkereskedelmi quótája, mint az „érzékeny" U. S. A.-nak. Külföldi hitelek sem erősitik a krizisfogékonyságot jobban, mint a belföldiek, ugyszintén nem lehet oka a válságnak az egyes nemzetgazdaság belső kiegyensulyozatlansága sem. Franciaország példája közelfekvővé teszi, hogy népesség-stagnálás és árállandóság között keressünk összefüggést, azonban ez sem teljes magyarázata a krizisérzékenység fokának. Iró szerint a krizisérzékenység nem az ország gazdasági strukturájától, hanem pillanatnyi gazdasági vezetésétől függ. Ma a kriziselháritás érdekében törekszenek autarkiára, azonban — Németország példáján látva — éppen ezen mánia kergeti az államokat legjobban a válságok örvénye felé. — *Georg Bernhard: Die Liquiditätsstörungen und die Krise des deutschen Benkwesens.* — *Jakob Marschak: Berichtigte Schätzungen zum Aufsatz „Substanzverluste".* — *Melchior Pályi: Wandlungen der Weltwirtschaft.* F. Somary hasoncimü könyvével foglalkozik. — *Charlotte Lütkens: Über Kapital und Arbeit in den Vereinigten Staaten während der Krise.* A munkanélküliek száma 1920—1931-ig 1.5-ről 5.5 millióra nőtt. Az 1921-es magas munkabérekhez képest óriási esés mutatkozott. A munkásorganizáció kritikus éveit éli, az állami munkanélküliségi biztositás gondolata minden rétegben népszerütlen. Mert mig régebben a tervgazdálkodás kedvenc jelszavuk volt, ma minden megnyilvánulásával szemben ellenzékben vannak. — *Literatur.*

K. V.

Bank-Archiv.

1932. XXXI. Jahrgang.

Nummer 14. Apr. 15. *Friedrich, dr.: Wirtschaftsliquidität durch Handelswechsel.* A külföldi hitelek tulméretezéséért nemcsak a német hiteligénylők felelősek, hanem azok a külföldi intézetek is, amelyek ezeket a hiteleket folyósitották. Sem a német pénzintézetek, sem a külföld hitelforrásai nem gondoltak arra, hogy a visszafizetés valóságos lehetőségeivel törődjenek és azt biztositsák. A külföldi tőkék visszavonása a német gazdasági életet nagyobb mértékben utalta a maga erőforrásaira, mint eddig és különösen a Birodalmi Banknak, mint hitelforrásnak jelentőségét növelte. A jegybank ennek a feladatának csak akkor tehet eleget, ha kellő mennyiségben kap olyan váltóanyagot, amely alapszabályainak megfelel. A gazdasági életnek számolnia kell azzal, hogy a nyilt számlakövetelés helyett a kereskedelmi váltóra kell támaszkodni hiteligényeinek tekintetében. — *Wallich, Paul, dr: Drei Monate wachsender Erschwerung des internationalen Zahlungs-*

verkehrs. A bazeli bizottság jelentése megállapitotta, hogy a nemzetközi együttműködés nehézkes szervezete elmarad az események rohanása mögött. Ugyanezt a tételt igazolta a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának a nemzetközi devizaforgalom korlátainak megvizsgálására kiküldött bizottsága is. A cikk 1931 decemberétől kezdve elemzi az e téren bekövetkezett eseményeket. — *Hammer, dr.: Pfundforderungen und deutsches Aufwertungsrecht.* A német gazdasági életet az angol font értéktelenedése a gyapotiparon keresztül érintette legnagyobb mértékben. A német birróságok e kérdéssel kapcsolatban még nem dolgoztak ki egységes álláspontot. — *Heymann, A., dr.: Schranken der Tarifsenkung bei den kommunalen Werken.* — *Der Bericht des Finanz-Comités des Völkerbunds über allgemeine Fragen.* Az idén március 3—24. között Párizsban tartott bizottsági tárgyalások jegyzőkönyvének általános része szószerint. Ez a rész a bankszerü hitelforgalom egyes fontos kérdéseivel foglalkozik.

Nummer 15. Mai 1. *R. Bermann: Die Neuregelung des Börsenzulassungsverfahrens bei der Einziehung von Aktien.* — *Wittgensteiner, Arno, dr.: Haftung aus fehlender Bareinzahlung bei der Aktien-Gesellschaft.* — *Blumenthal, Heinrich, dr.: Wird das Bankgeheimnis durch eine Forderungspfändung aufgehoben?*

Nummer 16. Mai 15. *Solmssen, Georg, dr.: Gedächtnisworte bei der Bestattung des Ehrenpresidenten des Centralverbands des Deutschen Bank- und Bankiergewerbes, Geh. Justizrat Prof. dr. Riesser.* — *Bernstein, Otto: Riesser.* — *Peyer, dr.: Das Phantom der Indexwährung.* Az index-pénzláb megteremtésére irányuló tervek, amelyeket Keynes és Irving Fisher javasolnak és amelyeknek ma már Németországban is vannak képviselői, meg akarjfiák szüntetni a mai arany-pénzlábat s azokat is, amelyek közvetve támaszkodnak az aranyra. Ez egyes javaslatok szerint gyökeresen történnék, mások megengednek bizonyos aranytartalékot, változó aranyérték alapján. A tervek a mai pénzláb helyett mesterséges pénzlábat illesztenének be, amelynek fizetési eszköze természetesen a papirpénz lenne és amelynek pénzegysége egy még ezután megtalálandó áruindexhez igazodnék. A cél az lenne, hogy ezt az indexet a pénzforgalom irányitásával állandóan abszolut mozdulatlanságban tartsák. Szerző alapos tanulmányban elemzi e feltevések helyességének problémáit. Következtetése szerint ezek a kisérletek csak arra jók, hogy az eltünt, de remélhetően feléledő bizalmat csirájában megfojtsák. Pénzügyi reformtervek helyett épitő gazdasági problémákon kellene minél nagyobb erővel dolgozni. — *Kluckhohn, dr.: Zur Frage des steuerlichen Tatbestandes bei der Wertpapiersteuer.* — *Müller, Hans: Das Rückgriffsrecht nach dem Einheitlichen Wechselgesetz.*

Nummer 17. Juni 1. *Neumark, Fritz, dr.: Betrachtungen zur deutschen Finanzpolitik 1924—1931.* Az inflációt a fizetési eszközök mennyiségének állandósitásával, szigoru takarékossággal és azzal küzdötték le, hogy a közszükségleteket valóságos bevételi forrásokból fedezték. 1924-ben az első aranyköltségvetés megtartását rendkivül megkönnyitette a bevételeknek az a bősége, amely az infláció után jelentkezett s ami a „tuladóztatás" eredménye volt. Az inflációs szellem azonban tovább dolgozott és az államháztartás csak azért nem omlott össze már előbb, mint ahogy ez valójában bekövetkezett, mert a jóvátételi fizetéseket jóval meghaladó külföldi hitelek a német gazdasági életnek ismert „látszólagos felvirágzását" idézték elő. A birodalmi pénzügyi reform gondolata csak 1929-ben merült fel. Szerző részletesen ismerteti a fejlődés és a hanyatlás számszerü lefolyását is. Az államháztartás számára egyelőre nincs lehetőség a bevételek fokozására s a kérdés az, hogy vajjon van-e még mód a kiadások további összezsugoritására. — *Winkler, Horst, dr.: Die landwirtschaftlichen Kreditgenossenschaften in der Kreditkrise 1931.* Számszerü ismertetés

— *Simon, Veit, dr.: Fragen zur erleichterten Kapitalherabsetzung.* — *Bayr, dr.: Zur Stempelpflicht der „Allgemeinen Geschäftsbedingungen" in Bayern.* — *Inhulsen, C. H. P., dr.: Englische Entscheidungen in Banksachen.* *M. M.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

91. kötet, 3. füzet. 1931 november.

Tecklenburg Adolf: Vorschläge zum Entwurf eines Reichswahlgesetzes. — *Weinberger Otto: Rudolf Auspitz und Richard Lieben. Ein Beitrag zur Geschichte der mathematischen Methode in der Volkswirtschaftslehre.* Nevezettek árelméleteit s annak birálatait ismerteti, különösen Menger ellenérveivel foglalkozik, cáfolva azokat. — *Meisel Franz: Steuerbiologie und Statistik. Zweiter Beitrag: Betrachtungen zu den Einzelschriften des Statistischen Reichsamtes.* Ez a kitünő és átfogó kiadványsorozat rávilágit az uralkodó rendszer nagy hibáira. Adórendszerünkben széleslátkörü reformer hiányzik s a szertelen politikai individualizmus uralkodik. Az államháztartásban nincsen racionalizálás, mint azt el akarják hitetni, csupán a nyomor stabilizált és rendszerezett. — *Surányi—Unger Theo: Wirtschaft und Vergesellschaftung im Nahen Osten.* A közeli keletet individualizmus jellemzi. Földrajzi adottságai nem kedveznek nagyobb nemzet kialakulásának, öt kisebb államot értünk e megnevezés alatt: Irak, Perzsia, Törökország, Sziria és Palesztina, melyek gazdasági leirását s főleg külkereskedelmük ismertetését tartalmazza szerző értekezése. Az individualizmus, melynek szellemi háttere gyanánt a materialista Izlám tekinthető, az államháztartásban is megnyilvánul: az egy személyre eső adóteher csupán $\frac{1}{2}$—$\frac{1}{8}$ része az európainak. Az állami kiadások oroszlánrésze hatalmi célokat szolgál, a szociálpolitika igen alárendelt szerepet játszik. — *Miscellen. Strupp Karl: Ein Lehrbuch des Völkerrechts.* Alexander Hold-Ferneck hasoncimü munkáját taglalja. — *Diehl Karl: Zwei Beiträge zur Erkenntnis des Wesens der kapitalistischen Wirtschaftsverfassung.* Sigmund Rubinstein: Herrschaft und Wirtschaft és Arthur Salz: Macht und Wirtschaftsgesetz cimü munkáit birálja. Első könyv a nemzetgazdaságtani eszmék fejlődését tárja fel, második a Böhm—Bawerk-féle problemaállitással: Macht oder ökonomisches Gesetz kezdi fejtegetéseit. A gazdasági törvény szupremáciáját vallja a hatalommal szemben, de felveti egyben a kérdést, hogy lehetséges-e egyáltalában törvény a gazdaságban? Törvény csak a statikusan elképzelt gazdaságban lehet s azon törvényeket, melyek még e statikus állapot határára vonatkoznak, ideális törvényeknek nevezi. Ilyen ideális törvény alá esik a kapitalizmus, mely oly tág teret nyujt az ember gazdasági cselekvésének, hogy a spekulativ uton nyert törvények fedni látszanak ezen gazdasági struktura jelenségeit. Igy ezen önmagukban csak hypotetikus törvények a kapitalizmus „ideális szinterén" örök törvények gyanánt érvényesülnek. A kapitalizmus korában a hatalom e törvényekkel szemben háttérbe szorul s a szabadság hódit mind nagyobb teret. Szerző szerint Salz túlozza ezen öntörvényszerüséget s annak részletekben is kifejtett gazdasági megnyilvánulásait. Egyetért azonban Salz és Rubinstein azon hitével, hogy a kapitalizmusnak még nem lehet vége, mert még helyes potenciák vannak benne, melyek megérlelésre várnak. — *Stoltenberg L. Hans: Verhältniswort und Gruppwissenschaft.* A modern német szociológia ujonnan alkotott, igen kiterjedt és érdekes szókincsét ismerteti. *Literatur.*

K. V.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Junius 2-án *Heller Farkas* elnöklete alatt *Neubauer Gyula* tudományegyetemi magántanár tartott előadást „Gazdasági egyensuly és világgazdasági válság" cimen.

A gazdasági egyensuly lehetséges eseteinek szemléje alapján kiválasztotta azt az egyensulyt, amely a világgazdaságra mint egészre alkalmazható. A második felvetödö kérdés, hogy egy ilyen egyensulyi helyzet empirikus megközelitésként található-e egyáltalán a világgazdaságban. Az előadó abból indult ki, hogy a világháboru előtti helyzet ilyen megközelitésnek fogható fel és pedig két okból. Egyrészt ugyanis mint ilyen él a mai köztudatban, másrészt pedig csakugyan található is egy lényegbeli eltolódás a háboru utáni világgazdaságban a háboru előttivel szemben, ami ezt a feltevést igazolttá teszi. Az előadó ezután rámutat arra, hogy a háboru utáni világgazdaság helyes megitélését nagyban hátráltatta a konjunkturakutatás fellendülése, mert arra vezetett, hogy a háboru utáni világgazdaság alakulásában csupán egy konjunkturaelméleti problémát láttak, holott az amerikai konjunkturaelemzés szokásos módszereiben egyenesen elsikkad az, ami a háboru utáni világgazdaság lényege. Sokkal helyesebb a német megkülönböztetésből kiindulni, mely a konjunkturaváltozással a strukturaváltozást helyezi szembe. A háboru utáni világgazdaság alakulásában pedig nem is a konjunkturaváltozások, hanem éppen a strukturaváltozások a lényegesek. Ha feltesszük, hogy a háboru előtti világgazdaság empirikus megközelitésként egyensulyi helyzetben volt, akkor ez a feltevés csak azt jelentheti, hogy a konjunkturaváltozásokon tulmenö változáson nem ment keresztül, mert strukturája megállapodott volt. Egyensulyhelyzete ennek a strukturának megfelelö egyensuly volt, mely ép ennélfogva nem felelne meg egyensulyhelyzetnek a háboru utáni világgazdaság számára. Ez utóbbinak strukturája még megállapodásban nincs, azért nem tud egyensulyhelyzetet elérni, de az elérhetö egyensulyhelyzet csak a megváltozott strukturának megfelelö lehet. Az előadó ezután sorraveszi a háboru előtti világgazdaság konstitutiv elemeit, amelyeket a következökben talál meg. Elöször is a közlekedés fejlödése jön számba, amely a szorosabb nemzetközi érintkezés technikai feltételeit teremtette meg. Nem kevésbé fontos azonban a valutapolitikai feltétel, a nemzetközi aranyvaluta elterjedése. A szabadkereskedelmi irányzat volt a világgazdaságnak kereskedelempolitikailag lényeges konstitutiv eleme. Végül nem szabad elfelejteni, hogy ennek a világgazdaságnak természetes irányitó központja is volt a szabadkereskedelmi Angliában, mely egyesitette magában a világ fuvarozójának és hitelezöjének szerepét. Ha ezzel

szemben nézzük, hogy a világháboru milyen változásokat hozott létre, legelőször is szembetünő, hogy aránylag mily alárendelt jelentőségü a háboru okozta közvetlen materiális veszteség. Annál nagyobbak a háboru közvetett kárai s annál lényegesebbek azok a változások, amelyek a világgazdaság konstitutiv elemeiben végbementek. A háboru utáni idők valutapolitikai története mutatja ezt a legjobban, amelyhez szervesen kapcsolódik a kereskedelempolitikai elzárkózások sorozata. Végül Anglia is elvesztette a maga központi szerepét s a mai világgazdaságnak az amerikai Egyesült Államokban és Franciaországban, mondhatni, két súlypontja van, ami már egyedül is magával hozza, hogy ennek a világgazdaságnak labilisnak kell lennie.

Igazgató-választmányi ülés.

Junius 2-án *Heller Farkas* alelnök elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést. *K. Nagy Dénes* főtitkár bemutatta a közgyülés elé terjesztendő titkári és pénztárnoki jelentést, valamint az 1932—33. évi költségvetést, amelyeket az igazgató-választmány elfogadott. Azután az 1932—34. évi hároméves időszakra megválasztandó tisztikar és igazgató-választmány tagjainak jelölésében történt megállapodás.

Közgyülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1932 junius hó 17-én tartotta 1932. évi rendes közgyülését *Éber Antal* elnöklése mellett a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében. A közgyülésen tagjaink igen nagy számban vettek részt, egyebek között ott voltak: Elischer Viktor, Bud János, Heller Farkas, Gorova László, Tóth Jenő, Kelemen Móric, Szigeti Gyula, Vincze Frigyes, Vágó József, Urbanovich G. Zoltán, Kovrig Béla, Klug Emil, Mike Gyula, Szabó Béla, Szádeczky-Kardoss Tibor, Zelovich László, Andreich Jenő, Iványi-Grünwald Valéria, Jónás Magda, Keményffy János, Óvári Papp Zoltán, Domány Gyula, Virány Egon, Scheibler Hermann, guótfalvi Dorner Zoltán, Nyári Pál, Fuchs Bertalan, Gyömrey Sándor, Tihanyi Lajos, Viener Andor, Láng János és még sokan mások. *Éber Antal* elnök üdvözölte a nagyszámban megjelent tagokat és rámutatott arra, hogy a mostani nehéz gazdasági helyzetben a közgazdasági tudományok ápolásának fokozottabb fontossága van. Ezután *K. Nagy Dénes* főtitkár előterjesztette a Társaság 1931. évi működéséről szóló jelentést, amelyet a közgyülés egyhangulag elfogadott. Ugyancsak egyhangulag elfogadta az 1931. évről szóló pénztárnoki és zárszámadási jelentéseket, valamint az 1932. évre beterjesztett költségvetést. Ezután az 1932—34. évi hároméves időszakra megejtették a tisztikar és igazgató-választmány megválasztását. Egyhangu választás alapján a Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége és igazgató-választmánya az 1932—34. éves időszakra a következőkből áll:

Elnök: Éber Antal. *Alelnök:* Heller Farkas. *Igazgató:* Vágó József. *Ügyész:* Fekete Ignác. *Főtitkár:* Kisléghi Nagy Dénes. *Pénztáros:* Gerlóczy Béla. *Ellenőr:* Baumgarten Nándor. *Igazgató-választmány:* Andor Endre, Andreich Jenő, Antal Géza, Balás Károly, Balkányi Kálmán, Balogh Elemér, Belatiny Arthur, Bernát István, ifj. Boér Elek, Bud

János, Chorin Ferenc, Concha Győző, Csupor József, Czettler Jenő, Dálnoki Kováts Jenő, Dános Árpád, Dékány István, Domony Móric, Elischer Viktor, Erney Károly, Erődi-Harrach Béla, Exner Kornél, Fellner Frigyes, Fellner Vilmos, Fenyő Miksa, Ferenczi Izsó, Halasi Fischer Ödön, Földiák Frigyes, Frey Kálmán, Friedmann Ernő, Gaál Jenő, Gomperz Ervin, Gonda Béla, Gorove László, Gyulay Tibor, Hadik János gróf, Hantos Elemér, Hegedüs Loránt, Heinrich Dezső, Hermann Miksa, Hollós Ödön, Horváth Lipót, Illyefalvi L. Lajos, Imrédy Béla, Jankovich Béla, Jókay Szilágyi Miklós, Judik József, Kaán Károly, Kállay Tibor, Kelemen Móric, Kemény György, Kenéz Béla, Konkoly-Thege Gyula, Koós Mihály, Korányi Frigyes báró, Kornfeld Móric báró, Kovács Alajos, Kovács Gyula, Kovács Rezső, Kováts Ferenc, Kovrig Béla, König Tivadar, Kresz Károly, Klug Emil, Kuncz Ödön, Laky Dezső, Lamotte Károly, Leopold Lajos, Lukács György, Mailáth József gróf, Mattyasovszky Miklós, Metzler Jenő, Mutschenbacher Emil, Navratil Ákos, Neubauer Gyula, Neumann Károly, Papp Géza báró, Pásztor Miksa, Popovics Sándor, Práger Pál, Reichenbach Béla, Samarjay Lajos, Schilling Zoltán, Schober Béla, Sebess Dénes, Senn Ottó, Steinecker Ferenc, Surányi-Unger Tivadar, Szádeczky-Kardoss Tibor, Szcitovszky Tibor, Székács Antal, Szigeti Gyula, Szomjas Lajos, Szterényi József báró, Tabakovits Dusán, Teleszky János, Térfi Béla, Thirring Gusztáv, Tolnay Kornél, Tonelli Sándor, Tormay Béla, Ullmann György báró, Urbanovich G. Zoltán, Varga István, Vincze Frigyes, Walkó Lajos, Weisz Fülöp, Wekerle Sándor, Wimmersperg Frigyes báró, Zelovich Kornél, Zelovich László. *Számvizsgáló-bizottság:* Ámon Károly, Beck Dénes, Görög Frigyes, Székely Ferenc, Zsengeri Manó.

Közgyülés után *Laky Dezső* müegyetemi ny. r. tanár tartott elöadást *Adalékok törvényhatósági városaink háztartásához* címen. A rendkivül érdekes és tanulságos elöadásért, amelyet a Közgazdasági Szemle egész terjedelmében közölni fog. Éber Antal elnök tolmácsolta a társaság köszönetét.

Deviza-gazdálkodás.

"Azok számára, akik Magyarország fizetési mérlegének az 1923—30. években jelentkezett kialakulását figyelemmel kisérték, nem lehetett meglepetés, hogy a fizetési mérleg passzivitásának állandóan külföldi kölcsönök utján való kiegyenlitése előbb-utóbb sulyos bonyodalmakra kell, hogy vezessen." Fizetési mérlegünknek az emlitett hét éven át való eredményeit a következő táblázat tünteti föl:[1]

	A mérleg passziv egyenlege	Külföldi kölcsönökből befolyt
	millió pengőben	
1923	84.1	14.4
1924	152.9	110.9
1925	150.—	150.—
1926	147.8	146.5
1927	479.4	479.7
1928	501.5	502.3
1929	213.5	207.9
1930	138.2	209.6
összesen 1923—1930	1867.4	1821.3

Láthatjuk ebből a táblázatból, hogy fizetési mérlegünk évről-évre állandóan passziv volt — a passzivitás 1927-ben és 1928-ban érte el tetőpontját — és a passzivitást állandóan ujabb és ujabb külföldi hitelek igénybevétele utján fedeztük. Ez a helyzet vezetett oda, hogy az országnak a külfölddel szemben való eladósodása — mint azt a Népszövetség pénzügyi bizottságának „Magyarország pénzügyi helyzetéről" kiadott jelentése[2] megállapitja — 1931-ben 4094 millióra emelkedett.[3] A külföldi

[1] Az 1923—1930. évi adatok — az 1925. év kivételével, amelynek fizetési mérlege nem tétetett közzé — a „Magyar Statisztikai Szemle" 1931. novemberi számának 1042—1043. lapjain találhatók. A hiányzó 1925. évi adatot az 1924—26. évi számok kombinálása alapján vettük föl.

[2] Közzétéve gróf Károlyi Gyula miniszterelnöknek a képviselőház elé 1931 november 4-iki kelettel beterjesztett $\frac{7\ \text{Fh.}}{17\ \text{Kh.}}$ számu jelentése mellékleteként.

[3] A 4094 millió és a fenti táblázatban föltüntetett 1821.3 millió közti különbözet a háboruelőtti és a háboru után 1923 előtt keletkezett eladósodásra, másrészt arra vezetendő vissza, hogy a fizetési mérleg a kölcsönök netto összegével számol, mig a jelentés az adósságok névértékét összesiti.

eladósodás után az ország évi kamat- és törlesztési terhét a jelentés összesen körülbelül 300 millióra becsüli. Vagyis, ha kereskedelmi mérlegünket, amely 1930-ig évről-évre erősen passzsiv volt — ez a passzivitás 1927 és 1928-ban kereken évi 500 millióra rugott — egyensulyba hoztuk volna, akkor is, tekintettel arra, hogy fizetési mérlegünk egyéb tételei számbavehető egyenleget nem mutattak, 1931-től kezdve állandóan 300 millió netto értékü ujabb és ujabb külföldi hitelt kellett volna évről-évre fölvennünk, tehát kapnunk is csak azért, hogy a régebbi hitelekből fennálló fizetési kötelezettségeinknek megfelelhessünk. Ez az évi kényszereladósodás csökkenhetett volna azzal az összeggel, amellyel esetleg kereskedelmi mérlegünk aktivvá lett volna tehető (1930-ra tényleg jelentkezett is 61.5 millió aktiv egyenleg) viszont föltétlenül emelkedett volna minden ujabban fölvett kölcsönnek kamat- és törlesztési terhével. Ez a szembeállitás világosan mutatja, hogy fizetési mérlegünk egyensulyi helyzetének előbb-utóbb bekövetkezendő megzavarására el kellett készülve lennünk, annál is inkább, mert hiszen nyilvánvaló, hogy ujabb külföldi kölcsönök fölvétele szükségképpen idézi föl a kereskedelmi mérleg passzivitását, tehát a külfölddel szemben való rendszeres évi eladósodás egyensulyban tartott, vagy éppen aktivvá alakitott külkereskedelmi mérleg mellett a valóságban nem eszközölhető.[4]

[4] „Ein Volk, das so auf Auslandkredit angewiesen ist wie wir derzeit, muss notwendigerweise eine passive Handelsbilanz haben. Auslandskredit heisst ja nichts anderes, als dass das Ausland uns Rohmaterial, Halbfabrikate, Nahrungsmittel, Ganzfabrikate liefert, ohne dass wir sofort eine entsprechende Gegenleistung zu machen haben." (*A. Weber:* Hat Schacht Recht? München u. Leipzig 1928. 20. oldal.)

„Zur gegenwärtigen Lage muss man allerdings immer wieder die allgemein anerkannte Tatsache betonen, dass Auslandsanleihen und Einfuhrüberschuss nur zwei Seiten des gleichen wirtschaftlichen Vorganges sind: Während also ein Plus an Auslandsanleihen einerseits zur Mehreinfur führt, veranlasst andererseits ein etwa vorhandener Einfurüberschuss, der aus vorhandenen Exportdevisen nicht gedeckt werden kann, zur Kreditaufnahme. Wo die primäre Ursache im gegebenen Falle liegt, ist nicht mit Allgemeingültigkeit feststellbar und auch weniger wichtig." (*Dr. Dalberg:* Auslandsanleihen und Reparationen. Leipzig, 1928. 14—15. oldalon.)

„Wenn die Kredite zum Deviseneinstrom führen und die Devisen bei der Reichsbank in Noten verwandelt werden, ohne dass gleichzeitig die sonstige Notenausgabe entsprechend vermindert wird, so kann zwar zunächst eine Geldvermehrung und infolgedessen eine Erhöhung des Preisniveaus eintreten. Diese führt dann aber zu vermehrten Importen und verminderten Exporten und ruft so vermindertes Angebot und vermehrte Nachfrage nach Devisen hervor, sodass die Reichsbank zum Ausgleich die erworbenen Devisen wieder abgeben muss, dagegen ihre Noten zurückerhält. Nach Abschluss des Vorgangs ergibt sich, dass die Auslandskredite durch Auslösung entsprechender Importe die Handelsbilanz in ihrem Wertbetrage passiviert haben, während die inneren Geldverhältnisse unverändert sind."

A döntő fordulat az 1931. évben következett be. Ennek az évnek első felében exportnehézségeink kereskedelmi mérlegünket passzivvá tették, viszont ujabb külföldi tőkét alig 30—35 millió összegben tudtunk csak igénybe venni, ugyhogy a Magyar Nemzeti Bank aranykészlete január 1-től április végéig aranyeladások által 162.6 millióról 111.8 millióra, tehát kereken 50 millió pengővel csökkent. Ekkor következett be a bécsi Creditanstalt összeomlása, ennek során a nemzetközi pénz- és hitelpiacon a bizalmatlanság lett urrá, megkezdődött a külföldi hiteleknek hazánkból való visszavonulása is, külföldön elhelyezett értékpapirjaink visszaözönlése indult meg és ezek az aggasztó jelenségek idehaza is nyugtalanságot és ezzel kapcsolatban devizakeresletet váltottak ki. Mindehhez járult az exportunk szempontjából primär jelentőségü mezőgazdasági termények ujabb árzuhanása, amely leginkább abban fejeződik ki, hogy a főbb mezőgazdasági cikkekben 1931-ben lebonyolitott exportunk 169 millió pengővel nagyobb eredményt biztositott volna, ha az az 1928. évi árszinvonalon lett volna lebonyolitható.

(Die Kreditwirtschaft, *H. von Beckerath* előadása: Die Gefahren übermässiger Auslandskredite für Währung und Wirtschaft, 1927, 1.—2. oldal.)

„. . . Da die Passivität der Handelsbilanz die unausweichliche Folge des Kapitaleinfuhrüberschusses ist, kann sie auf keine andere Weise als durch eine Verringerung der Kapitaleinfuhr vermindert werden."

„Eine Aenderung der Handelsbilanz kann nur durch eine Aenderung der Kapitalbilanz herbeigeführt werden." (*Dr Röpke*-nek 1929 IX. 13-án a Magyar Cobden Szövetségben megtartott „Handelsbilanz und internationale Kapitalbewegungen" cimü előadásából.)

„Volkswirtschaftlich gesehen, sind Devisen eben nichts anderes als Anweisungen auf Waren anderer Länder: Warenimporte im Zusammenhang mit Auslandskrediten ist also eigentlich das Normale.

Die augenblickliche Passivität unserer Handelsbilanz ist zu einem grossen Teil darauf zurückzuführen, dass wir Waren importiert haben, die wir nicht in bar, nicht mit unserer Ausfuhr, sondern eben mit diesen ausländischen Krediten bezahlt haben.

Ausländische Kredite können sich nur in Waren niederschlagen. Die passive Zahlungsbilanz Deutschlands ist die Folge der ausländischen Kreditzufuhr." (*W. Prion:* Kreditpolitik, Berlin, 1926. 164—165. oldal.)

„So ist es eine weltwirtschaftliche Notwendigkeit, dass die ausländischen Kredite sich schliesslich für die Kreditnehmer als Import von Waren niederschlagen. Der gesteigerte Import drückt sich dann in einer Passivität der Zahlungsbilanz aus . . . Ausländische Kredite und passive Zahlungsbilanz gehören also zusammen." *W. Prion:* Kreditpolitik, Berlin, 1926. 183. oldal.)

„Den Nutzen der Auslandskredite für die Produktion geniessen zu wollen, ohne eine Mehreinfur von Gütern und dadurch eine Passivierung der Handelsbilanz in Kauf zu nehmen, gleicht dem Versuche ins Wasser zu gehen, ohne nass zu werden." (*A. Hahn:* Magazin der Wirtschaft, 24. IX. 1925. 1126. oldal.)

Mindeme tényezők — mondja a Magyar Nemzeti Bank 1931. évi jelentése — a május 1-től junius közepéig terjedő legkritikusabb időben 200 millió pengővel vették igénybe a jegybank érc- és deviza-tartalékát. A hiány áthidalására a Bank fokozatosan összesen 21 millió dollár és 1 millió font hitelt vett igénybe tárcája egy részének továbbadása utján és ezzel valóban a lehetőség legszélső határáig — inkább talán tulhaladva is ezt a határt — elment annak az életbevágóan fontos célnak a biztositása érdekében, hogy valutánk értékparitását fenntartsa.

Igy kerültünk el julius elsejéhez, amikor — különösen a német nagybankok válsága folytán is — nyilvánvalóvá vált, hogy a devizahelyzetnek ujabb hitelek igénybevételével már el nem háritható nehézségei, amelyekhez még az államháztartás fokozódó és tovább nem leplezhető nehézségei is járultak — az állami girokövetelések január 7-től julius 7-ig 43.8 millió pengőről 8.5 millióra fogytak le — döntő elhatározások elé állitják a kormányzatot és a jegybankot.

I.

Választani kellett a rendelkezésre álló két lehetőség között.

Az egyik az lett volna, tisztába jönni az adott helyzettel, amelyik világosan mutatta, hogy az ország a külföldi hitelpiac teljes bedugulása, sőt a külföldről előzőleg idehozott tőkék visszavonása folytán és a mezőgazdasági cikkek árzuhanásának eredményeként teljesen képtelenné vált a külfölddel szemben fennálló évi 300 millió pengő fizetési kötelezettségének eleget tenni. Ez a felismerés magával hozta volna a külfölddel szemben való fizetési kötelezettségeink azonnali felfüggesztését, amivel elháritottuk volna fizetési mérlegünk passzivitásának legfőbb tényezőjét. Ezután pedig, minthogy külföldön számottevő mennyiségü pengő nem volt, kereskedelmi mérlegünk viszont nagyjából egyensulyát fenntarthatta volna, a korlátozatlan devizaforgalom fenntartása mellett az arany-standard feláldozásával szabad folyást engedtünk volna a pengő nemzetközi áralakulásának. Ehhez kellett volna járulnia annak a szilárd és törhetetlen elhatározásnak, hogy semmi áron nem engedünk pengőinflációt, hogy a jegybank — ha kell — kiméletlen pénzügyi eszközökkel — kamatlábemelés, hitelrestrikció — jegyforgalmát oly keretek között tartja, amelyek a bankjegy elértéktelenedésének utját állják.

Nyilvánvaló, hogy ennek az elhatározásnak bátor és következetes érvényesitése sulyos bajokat és nehézségeket okozhatott volna. Tisztában vagyunk azzal, hogy a külföldi fizetések azonnali teljes beszüntetése 1931 nyarán a külföldön még sokkal kedvezőtlenebb hatást váltott volna ki, mint amelyet ugyanennek az utnak több szakaszban való abszolválása okozott. Végeredményben azonban mégis csak a következő alakult ki: An-

nak utána, hogy az 1931 nyarán az állam által fölvett kincstárjegykölcsönnek a bankhoz befolyt teljes 87.7 milliót és még ezen felül is 11.3 milliót forditottunk 1931 végéig külföldi adósságok szolgálatára és visszafizetésére, az év végével mégis csak ki kellett a transzfer-moratóriumot mondanunk. Ennek a moratóriumnak a deklarálásakor még egyes külföldi kölcsönöket, elsősorban a népszövetségi kölcsön járandóságait, a kormány kivehetőknek vélte a moratoriális rendelkezések alól,[5] utóbb azonban a kényszerüség parancsára a moratóriumot általánossá kellett tenni, tehát végső eredményben ugyanoda jutottunk el — talán némi, elég drágán megfizetett presztizsbeli előnyöktől eltekintve — mintha a fizetéseket már a limine beszüntettük volna.[6]

Valószinü az is, hogy abban az esetben, ha a szabad devizaforgalmat fenntartottuk volna, megindult volna bizonyos tőkemenekülés külföldre. De ne feledjük el, hogy az aranyparitás elejtése, illetve a pengő árfolyama kialakulásának a szabad piacra való rábizása alig idézett volna föl a hazai közönség körében nagyobb pánik-hangulatot, mint aminőt a bankzárlatnak meglepetésszerü elrendelése fölidézett és nem hisszük, hogy a tőkemenekülés akkor, amikor végre is a fizetési mérlegnek egyensulya a külföldi moratórium elrendelése során egy csapásra helyreállott volna, a külföldi fizetési eszközök nagyobb áremelkedését idézte volna elő, mint aminő emelkedése az u. n. zugpiacon amugy is bekövetkezett. Ha a jegybank ennek érdekében igénybe vette volna a rendelkezésére álló összes eszközöket és ha a nagyközönség azt látta volna — ami ily politikának elengedhetetlen kiegészitése lett volna —, hogy az államhatalom minden egyéb szempont félretételével és kiméletlen eréllyel helyreállitja az államháztartás valóságos egyensulyát és a tulméretezett közületi háztartás gyökeres lebontása utján a közterhek emelése nélkül, sőt lehetőleg azok fokozatos mérséklésével óhajt a magángazdaság segitségére menni, szóval, hogy minden infláció veszélye az államhatalom oldaláról is kizártnak

[5] Lásd a kormány 1931 december 23-iki kommünikéjét.

[6] Amikor a magyar kormány 1932 junius 15-én a népszövetségi kölcsön részletének átutalását kénytelen volt beszüntetni és a további havi részleteket is elvonta a trustee kezelése alól, a népszövetség pénzügyi bizottsága ezt a tényt — 1932 julius 6-iki kelettel a tanácshoz intézett jelentésében — inkább csak elméleti jelentőségü megjegyzésekkel kisérte. Megállapitja a jelentés a szerződésszegést és ennek konstatálásából a következő következtetéseket vonja le: „Le Comité est sérieusement affecté par ces infractions à des engagements internationaux et, d'une manière générale, par les defaillances successives de la Hongrie à toutes ses obligations extérieures. Toutefois, le Comité n' aperçoit, à la régression continue de commerce de la Hongrie, aucun autre remède durable que les mesures générales de restauration financière et économique sur lesquelles il a attiré l'attention à plusieurs reprises dans les précédents rapports."

tekinthető: akkor meggyőződésünk szerint a lelkek nyugalma hamarosan helyreállott volna és ebben az esetben megszünt volna a bizalmatlansággal egyetlen kutforrása a pengő értékrombolásának.

Lehetséges, hogy ebben az esetben a megriadt közönség rohama az első időkben veszélybe sodort volna olyan pénzintézeteket, amelyek a kormányzat és a Bank által követett, inkább dilatórikus politika folytán még most is léteznek, de kérdés, vajjon az ily veszélyekkel való szembenézés és azokkal való leszámolás nem okozott volna-e kevesebb kárt, mint amennyit a létező bajoknak nem gyökeres orvoslása, hanem mesterséges befagyasztása okozhat.

Vegyük még figyelembe, hogy azok a körülmények, amelyek a deviza-kényszergazdálkodás bevezetése után a pengő árfolyamát aránylag kedvezően tartották, ebben az esetben is közrejátszottak volna. Az angol fontnak 1931 szeptember 18-án megindult áresése, a márka és schilling stabilitásába vetett hit megingása, a dollár ellen 1931 októberében hevesen megindult támadás: mind olyan momentumok voltak, amelyek eléggé elvették a nagyközönség kedvét a külföldi fizetési eszközökhöz való menekülléstől. Hozzájárult ehhez, hogy a mezőgazdasági cikkek és általában a nyersanyagok nemzetközi árszinvonala ujból és állandóan oly mértékben zuhant, hogy az árindex, amely a stabilvalutáju országokban — mint erre még alább rátérünk — lényegesen esett, a megingott valutáju országokban is többé-kevésbé változatlan maradt és ezzel azokban — akik az árakat csakis a pénz oldaláról nézték — azt az illuziót kelthette, mintha a hazai valuta értéke maradt volna változatlan.

Mindezeken felül pedig kétségtelen, hogy a deviza szabadforgalma a diszázsió nyilt deklarálása és érvényesülése mellett kiválthatta volna azokat a közismert, habár sem nem kivánatos, sem nem állandó előnyöket, amelyekkel a romló valuta annak folytán bir, hogy a belső árszinvonal nem teljesen, legalább is csak fokozatosan alkalmazkodik a valuta romlásához és igy az export ösztönzése és az import megnehezitése áll elő, amely mozzanatok — mint azt Anglia példája is mutatja[7]

[7] Az angol font relációja a dollárhoz, amely 1931 szeptember 18-án, az aranystandard elhagyásakor, 4.86 körül volt, szeptember 25-ig 3.80-ra esett, majd 1932 január 16-án 3.37½-lel mélypontját érte el. Ettől fogva fokozatos javulással április 2-ig 3.80-ra emelkedett, viszont julius 30-án ujból csak 3.52 volt. — Anglia importja az 1931 március—szeptemberi félévben 414.1 millió font volt és ez az import az aranystandard feladását követő félévben (1931 október—1932 április) 434.5 millióra emelkedett — amiben kétségkivül része volt a bejelentett protekcionizmus elleni védekezésnek is. — Az export ellenben ugyanazt a két félévet összehasonlitva 192.8 millió fontról csak 189.1 millió fontra ment vissza ugyanakkor, amikor az aranystandardon megmaradó országok exportvolumene rendkivül sulyos csökke-

— javitják a kereskedelmi mérleget, vagy legalább is lassitják annak más körülmények által előidézett megromlását.

II.

Kormányzatunk — egyetértésben a Nemzeti Bankkal — ezzel szemben a másik utat, vagyis a deviza-kényszergazdálkodás bevezetését választotta. Igénybe vette a hazai állampolgárok külföldi pénzeit és követeléseit, tilalmat léptetett életbe a tőkemenekülés minden elgondolható lehetőségével szemben, kimondta az exportált árukért járó ellenértéknek, az u. n. exportdevizáknak a törvényes paritáson a Bankhoz való beszolgáltatási kötelezettségét, viszont importcélokra csak a Bank szolgáltathat külföldi fizetési eszközöket — szintén törvényes értékparitás alapján. A kötött deviza-gazdálkodásnak ez a rendszere azután a helyzet sulyosbodásához és a szerzett tapasztalatokhoz képest folyton ujabb és változó intézkedéseket termelt ki, részben törvények, részben rendeletek, részben a jegybank utasitásai és intézkedései alakjában, ugyhogy a kötött gazdálkodás egyévi fennállása után a rendelkezéseknek és tilalmaknak egész szövevényes hálózata áll fenn, amelynek anyaga részleteiben ma is folyton változik. Nem kivánunk a rendelkezések részletes ismertetésébe bocsátkozni,[8] csak az érvényre jutott elvek vizsgálatára fogunk szoritkozni.

Vizsgáljuk mindenek előtt, vajjon maga a kiinduló pont helyes-e, vajjon lehetséges-e törvényes rendelkezésekkel és büntető tilalmakkal valamely, nemzetközi vonatkozásban és értékelésben megrendült valutát hosszabb időn át fenntartani, vagy helyesebben: vajjon a valuta paritásának eme kényszerrendszabályok utján való fenntartása nem jár-e in the long run nagyobb hátrányokkal, sulyosabb áldozatokkal, mint aminőket a szabadság fenntartása mellett a gazdasági élet automatizmusának korlátozatlan érvényesülése jelentett volna. Abszolut megoldásról, olyanról, amely ugyanazt a tiszta helyzetet idézze elő, mint amely a fizetési mérleg egyensulya és a készfizetések, vagy legalább a gold exchange-standard fenntartása mellett és csakis emellett képzelhető el, természetesen nem lehet szó, mihelyt valamely valuta iránti bizalom megingott és igy annak értékelése labilissá vált. Csak relativ megitélés lehetséges tehát, csak az a kérdés, vajjon melyik megoldás nyujthat kevesebb gazda-

nést mutat. Mig az angol export érték-kevesebblete az 1931 szeptembert közvetlenül megelőző hónapokban az előző év hasonló hónapjával egybevetve 31—33 százalék között mozgott, addig ez a minus 1931 októberében 29.6, novemberében 27.7, decemberében pedig már csak 16.5 százalék volt.

[8] Ezek megtalálhatók dr. *Judik* Józsefnek tömör és világos tanulmányában, amely a „Külügyi Szemle" 1932 áprilisi számában „A magyar deviza-gazdálkodás" cimen jelent meg.

sági zavart, melyik jelentheti kisebb megterhelését a termelés fenntartásához füződő, életbevágó érdekeknek, melyik biztosithatja jobban azt, hogy a fizetési mérlegnek egyensulya, a törvényes pénz stabil értékelése mielőbb helyreálljon?

Megállapitható, hogy azok a törvényes rendelkezések, büntetőszabályok és drákói szigoruságu tilalmak, amelyeket a világháboru alatt és főleg közvetlenül annak befejezése utáni időkben a megrendült valutáju országok valutáik védelmére, vagy legalább azok további zuhanásának megelőzésére életbe léptettek, teljesen hatás nélkül maradtak. Már 1922 tavaszán a nemzetközi gazdasági konferencia pénzügyi bizottsága a következő határozatot hozta:[9] „A valutaműveleteknek minden mesterséges ellenőrzése, álljon az akár a valuta-tranzakcióknak engedélyhez kötésében, akár ily tranzakciók áralakulásának megszabásában, akár megkülönböztetett kezelésben az eltérő célok szerint, amelyekre felhasználtatnak, akár pedig a valuták továbbitására irányuló szabadkereskedelem megelőzésében — *hiábavaló és káros* (futile and mischievous) *és a lehető leghamarább megszüntetendő.*"

Két évvel később, a német inflációs korszak lezajlása után, a Dawes-bizottság által MacKenna elnöklete alatt kiküldött albizottság, amely a német infláció tanulságait volt hivatva levonni, a következő megállapitásokra jutott:

„ . . . Vizsgálatunk második része abból állt, hogy kideritsük azokat az eszközöket, amelyekkel a Németországból kivitt tőkék visszahozhatók volnának. A szokásos kifejezéssel élve az u. n. tőkemenekülést az ilyen esetben rendszerint előforduló tényezők idézték elő. Elsősorban azért keletkezett, mert a kormány nem gondoskodott a költségvetési egyensulyról, nagy kölcsönöket vett fel, amelyeket papirpénz szaporitása utján téritett meg. A tőkemenekülés második oka a spekulánsok és félénk tőkések viselkedésére vezethető vissza, akik márkáikat idegen valutáért adták el, mig az exportőrök külföldi eladásaik ellenértékéből annyit tartottak vissza külföldön, amennyit csak lehetett. Jelen esetben a menekülést a német nép azon magatartása is elősegitette, amelylyel háborus hitelezőinek kielégitésével szemben viselkedett. Mindezen kivül uj és ravasz módok jellemezték a törvény korlátozó intézkedéseinek kijátszását s a külföldi számlák valódi tulajdonosainak eltitkolását. *Az alkalmazott régi és uj módszerek kudarca bizonyitja, hogy a törvényhozás végeredményében képtelen a tőkét megragadni,* ha annak sikeres kimenekülés esetén a jelenlegi magas prémiumra van kilátása.

[9] Idézve F. A. von Hayeknek a „The Economist" 1932 junius 4-iki számában „Foreign Exchange restrictions" cim alatt közzétett nyilt levelében.

Sem a törvényhozás, sem szigoru büntetések nem tudták a külföldön levő vagyont kinyomozni vagy a tőkemenekülést megakadályozni. Meggyőződésünk, hogy az eredményre teljesen közömbös lett volna, akár igyekezett, akár nem igyekezett volna a kormány teljes erejéből kikényszeriteni a törvény és a rendeletek betartását.

Nézetünk szerint a tőkemenekülés megállitásának és visszahivásának egyetlen utja az, ha a külföldre irányuló mozgalom okát gyökeresen kiirtják. Az inflációt egyszer s mindenkorra meg kell szüntetni. *Ha a bankjegykibocsátás a nemzeti szükséglet keretein belül szilárd értékalapon történik, ugy mindazok, akiknek tőkéjük van külföldön, megszabadulnak attól a félelemtől, hogy tőkéjük visszahivása esetén veszteség éri őket. A spekuláns sem nyer többet a márkaeladásokon.* Ausztria példája arra mutat, hogy az áruforgalmi szükségletek visszatéritik a künnlevő vagyonokat, ha a valuta szilárdsága helyreáll. *Azok a korlátozó törvényes intézkedések viszont, amelyek lényegükben eredménytelenek bizonyultak, mihelyt arról volt szó, hogy a tőke-kivitelt megakadályozzák, fölöslegessé válnak abban a pillanatban, amelyben a törvény megkerülésére nincs több ok. Mindazok a törvények, amelyek a tőke visszakényszeritésére irányulnak, éppen az ellenkező hatást váltják ki.*"

Igaz, hogy ezekkel a megdönthetetlen erejü megállapitásokkal szemben a Népszövetség pénzügyi bizottságának fentidézett jelentése éppen ellenkező irányban ad tanácsokat. „A deviza műveleteket — mondja a jelentés — olyképpen kell ellenőrizni, hogy a behozatal az elengedhetetlen legkisebb mértékre korlátoztassék . . . Megjegyezzük, hogy a devizaüzlet ellenőrzésére vonatkozó *rendeletek nem oly szigoruak*, mint némely szomszédos államban s hogy azonfelül *alkalmazásuk sem volt oly szigoru.* Ugy véljük, hogy e rendeleteket sürgősen revizió alá kellene venni s hogy *szigoru intézkedéseket kellene tenni* annak biztositására, hogy minden ezidőszerint rendelkezésre álló, vagy később rendelkezésre jutó deviza a Bank rendelkezésére bocsáttassék . . . *Mindent meg kellene tenni, hogy a rendelkezés minél hatályosabbá váljék és minél hiánytalanabbul kiépüljön.*"

Ennek a tanácsnak az olvasása után igazán nem lehet mást mondani, mint amit Hayek fentidézett nyilt levelében irt: „Hihető-e, hogy a jelen időkben szakértők ilyen káros tanácsokat adjanak? Ez azt jelentené, hogy nemcsak elmulasztottunk bármit is tanulni az utóbbi tiz év alatt, hanem, hogy *még azt is elfelejtettük, amit előzőleg tanultunk.*" Hozzátehetjük, hogy a fentidézett első jelentés óta a Népszövetség illetékes szervei is — ugy látszik — ellenkező megállapitásokra jutottak. Amikor a Népszövetség pénzügyi kiküldöttjének, Tylernek, most megjelent harmadik

jelentése a magyar külkereskedelmi forgalom összeroppanásának egyik oka gyanánt helyesen a *„valutáris megszorításokat"* emliti meg, amikor ugyancsak a Népszövetség Ausztriának a devizakorlátozások mielőbbi lebontását intimálja,[10] amikor a Népszövetség aranybizottsága záró jelentésében azt a teljesen igaz tételt állitja föl, hogy „nemzetközi valutának birtoka és fenntartása azt jelenti és parancsolja, hogy *csatlakozzunk egy nemzetközi gazdasági rendszerhez*", akkor körülbelül tárgytalanokká válnak azok a tanácsok, amelyeket restrikciós rendszerünknek a továbbfejlesztésére nézve kaptunk.

Ezekre a tanácsokra igazán legtalálóbbak azok a megjegyzések, amelyekkel *Mises* 1924-ben az akkor lezárult deviza-restrikciós korszakot illette:

„A spekuláció elleni küzdelem gondolata által vezetve, az inflációs politika kormányai oly rendszabályokra ragadtatták magukat, *amelyeknek még az értelmét is alig lehet felfogni.* A bankjegyeknek majd a behozatalát, majd a kivitelét, aztán meg behozatalát és kivitelét megtiltották. *Az exportkereskedelemnek megtiltották, hogy a saját országa bankjegyei ellen eladjon*, az importkereskedelemnek, hogy a saját országa bankjegyei ellen vásároljon. A külföldi pénzzel és nemesfémekkel való kereskedést állami monopóliummá deklarálták. Megtiltották valutaárfolyamok jegyzését a hazai tőzsdéken, szigoruan büntették a belföldön a tőzsdén kivül kialakult és a külföldi tőzsdéken jegyzett kurzusok közlését. *Mindezek a rendszabályok haszontalanoknak bizonyultak* és valószinüleg hamarább, mint ahogy történt, hatályon kivül helyeztettek volna, ha nem szóltak volna sulyos momentumok érvényben tartásuk mellett. Egészen eltekintve annak a tételnek a fenntartásában rejlő politikai jelentőségtől, hogy a pénzérték csökkenésében csak a gonosz spekulánsok hibásak, nem szabad elfelejteni, hogy *a kereskedelem minden korlátozása külön érdekeket teremt*, amelyek azután ellenkeznek azok mellőzésével szemben."[11]

[10] „A Nemzetek Szövetsége C. 530. M. 270. kiadványa. Protocole Autrichien. 5. szakasz: „Ausztria valutáris politikája igéretet tesz arra, hogy lehető rövid idő alatt és a szükséges biztositékok mellett el fogja törölni azt az eltérést, amely a schilling belföldi és külföldi értékelése között jelentkezik és ennek következtében *törekedni fog a deviza-operációkra jelenleg fennálló korlátozásoknak és az ebből kifolyólag a nemzetközi kereskedelmi forgalomra nézve fennálló akadályoknak fokozatos eltörlésére.*"

[11] *Ludwig Mises:* Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel. München und Leipzig 1924. 2. Auflage 238—239. lap.

III.

„Nehéz elhatározás volt erre az utra térnünk" — mondja a Nemzeti Bank 1931. évi jelentése, amikor a kötött devizagazdálkodásnak bevezetését indokolja. Ennek a rendszernek a jelentés szerint hármas célja van: *a pénzérték állandóságának fenntartása, a belső hitelügyi szervezet épségének lehető megóvása és legszükségesebb külföldi fizetéseink ellátásának biztositása.* Ennek a célnak elérése érdekében központosittatott a Bank kezeiben a deviza-ellátás abban a keretben, hogy a Magyarországon székelő magyar állampolgárok valuta- és devizakészleteit a kibocsátott rendeletek keretében igénybe vették, másfelől pedig az exportból származó devizákat az exportőr köteles a jegybanknak beszolgáltatni. A Bank azután az igy befolyt külföldi fizetési eszközökből elégiti ki a jelentkező szükségleteket fontosságuk sorrendjében. Kezdetben ebből az alapból — amelyhez még az 1931 augusztusában felvett állami kölcsön valutája is hozzáadatott — fedezték külföldi adósságaink kamat- és törlesztési szükségletét, majd az állam és állami üzemek (MÁV, posta stb.) külföldi fizetési eszközökben teljesitendő fizetéseit, az utazási szükségleteket, végül a rendelkezésre álló fedezet arányában a tárcaközi bizottság által megszabott szükségességi sorrendben az importőrök devizaszükségletét. Mindezek az igénybevételek, illetve kiutalások a Bank által közzétett hivatalos árfolyamokon — amelyek a valutáris értékparitásnak feleltek meg — eszközöltettek. Lássuk mindenekelőtt, mi volt a jegybank eme gestiójának eddigi pénzügyi eredménye.

A Bank által közzétett adatok szerint[12] 1931 augusztus 1-től 1932 junius 30-ig befolyt az állami kölcsönből 87.7 millió, külföldi fizetési eszközök kényszer-igénybevételéből 29.1 millió, export-devizákból 148.1 millió, különböző címeken 1.7 millió, összesen 266.6 millió pengő. Ebből felhasználtatott: külföldi kölcsönök kamat- és törlesztési szükségletére 115.2 millió, állami üzemek passziv egyenlegére 12.7 millió, a kormány és magánosok külföldi és utazási szükségleteire 25.9 millió, bankári ügyletek és váltóforgalom egyenlegére 4.3 millió, importcélokra 106 millió, ezen felül import céljaira fordittatott 51 millió pengő kompenzációs uton ama cégek részéről, amelyeknek jogositványuk volt ellenőrzés mellett export-devizáikat import-szükségleteikkel kiegyenliteni, továbbá 8.5 millió oly deviza, amelyek árubehozatal céljaira felszabadittattak.

Szembeötlik mindenekelőtt, hogy a kényszer utján igénybevett külföldi fizetési eszközökből mindössze 29.1 millió folyt be, alig 10%-a a 11 hónap összes bevételének, oly

[12] Lásd Pester Lloyd 1932. julius 17-iki számát.

aránylag csekély összeg tehát, amelynek jelentősége semmiféle arányban sem áll a magánjogokba való beavatkozásnak azzal az intenzitásával, amelyet ez a rendszabály jelentett. Hogy ez az igénybevétel a mi viszonyaink között inkább az „invidia democratica"-nak, mint közgazdasági megfontolásoknak volt tulajdonitható, eléggé kiviláglik abból, hogy például a külföldi adósságaink után való kamat- és tőketörlesztési fizetéseknek 1—2 hónappal az év vége előtt — amikor az amugy is megtörtént — eszközölt beszüntetése fölöslegessé tette volna a nagy zajjal meginditott egész igénybevételi akciót. Emellett meg kell emliteni, hogy amig a pénzben és követelésekben rendelkezésre álló fizetési eszközök nyomban és nagy szigorral igénybevétettek — a Bank természetszerüleg melléktekintetek nélkül és kifogástalan pontossággal teljesitette ezt a kötelezettségét — addig a kormány a mai napig sem élt azzal az 1931. XXXII. t.-c. 4. §-ában nyert felhatalmazásával, hogy minden külföldi vagyonnak bejelentését is követelhesse.

A bank által közölt számadatokból kitünik továbbá, hogy a kötött devizagazdálkodási rendszernek egyáltalában nem sikerült az exportdevizákat tulnyomó részükben megszereznie, még kevésbé pedig az import-devizákat a szükséglet arányában legalább tulnyomó részben a közgazdasági élet rendelkezésére bocsátani. Nem azért, mintha a Bank illetékes szerveinek eljárását kivánnánk birálat tárgyává tenni, mert ellenkezőleg azt tartjuk, hogy ezek a szervek fölülmulhatatlan komolysággal, bámulatos buzgalommal és szakértelemmel, mindenekelőtt pedig a legnagyobb elismerést érdemlő tárgyilagossággal és részrehajlatlansággal végezték hálátlan és nehéz föladatukat, hanem azért, hogy magának a rendszernek gyakorlati kivihetetlenségét és igazságtalanságát illusztráljuk, szembe akarjuk a fenti számokat állitani külkereskedelmi statisztikánknak ugyanerre a 11 hónapra vonatkozó adataival. Ezekből az adatokból kiderül, hogy a 11 hónap alatt össz-importunk 365.4 millió pengőt, össz-exportunk 421 millió pengőt tett ki, vagyis nyersen számitva, összes exportunk értékének — ha az engedélyezett kompenzációk 60 milliós összegét hozzáütjük — csak mintegy 50%-át sikerült a Banknak megfognia, viszont az importszükséglet fedezésére szükséges fizetési eszközöknek csak mintegy 45%-át volt képes kiszolgáltatni. Ha figyelembe is vesszük, hogy mások a statisztikai értékadatok, mint a tényleges nettoellenérték, ha mérlegeljük azt is, hogy nem ugyanannak a forgalomnak az összehasonlitása áll előttünk a naptári eltérések miatt, ha méltányoljuk azt is, hogy a százalékos arány fokozatosan javult, (igaz ugyan, hogy a forgalom ijesztő összezsugorodása árán), mégis csak oda kell konkludálnunk, hogy ugy az export, mint az import kiegyen-

litése nagyrészben a jegybankon kivül, abban az u. n. zugforgalomban bonyolódott le, amelynek jegyzései — egyébként összhangban a pengőnek külföldi áralakulásával — átlag mintegy 30%-os disagiót mutattak.

Vagyis elsősorban azok, akik kompenzációs joggal birtak, az ebben a keretben lebonyolitott mintegy 60 millió után mások által igénybe nem vehető 30%-os előnyben részesültek, másodszor azok az exportőrök, akik devizáikat beszolgáltatták, ezek összege után 30%-kal kevesebbet kaptak, mint amennyi exportjuk valóságos ellenértékének megfelelt és ugyanigy azok az importőrök, akik a Banktól kapták az importdevizát, ennek összege után 30% előnyt élveztek azok fölött, akik ily devizákhoz nem juthattak. Mindezt betetézte azután az a jogerkölcs szempontjából elviselhetetlen érzés, hogy az államhatalom a törvényes tilalmak fölött napirendre térve az u. n. zugforgalomnak majdnem teljes nyilvánossággal lebonyolódó tranzakcióit kénytelen volt tudomásúl venni, miután nem volt képes sem az exportot megfogni, — ezt a 30%-os poenalitás tudatában közgazdasági okokból nem tehette — sem és még kevésbé az okvetlen szükséges importot meggátolni, mert ez fontos ipari és kereskedelmi érdekekbe ütközött volna. A kötött gazdálkodás a maga paritásos kurzusaival csak a gazdasági élet területének egy részén érvényesül, mig a másik részén a kereslet és kinálat, a piac szabad forgalmából kialakuló árak képződnek, még ezenkivül bizonyos kockázati prémiummal, amelyet a fennálló büntető rendelkezések támasztanak alá.

IV.

A Bank már fent idézett 1931. évi jelentése szerint „*a kötött devizagazdálkodás céljai között a pengő védelme áll első helyen*“. Majd hangsulyozza a jelentés, hogy „a pengő védelmének sulypontja *a belföldi vásárlóerő* megóvására helyeződött át“. A pengő védelmére, illetve a belföldi vásárlóerő megóvására a Bank — a jelentés szavai szerint — „minden inflációs törekvéssel szembeszállva, a fizetési eszközök forgalmát igyekezett a gazdasági helyzet által indokolt *észszerü keretek között* tartani“. A Bank jelentésében foglalt ez a célkitüzés teljesen megegyezik a kormány programjával. Ez abban a miniszterelnöki nyilatkozatban nyer kifejezést, amelyet a Népszövetség pénzügyi bizottságának — Magyarország pénzügyi helyzetéről adott, fent már idézett — jelentése a következőkben közöl: „A kormány teljesen tudatában van az inflációban rejlő veszélyeknek és *szilárd elhatározása, hogy az inflációtól tartózkodni fog.*“ A Banknak és a kormánynak ezt az együttes kijelentését nyugtázza a Népszövetség pénzügyi bizottságának jelentése, amikor

a következőket mondja: „nézetünk szerint lényeges, hogy a pengő stabilitása fenntartassék és megelégedéssel vettük tudomásul, hogy a magyar kormány és a Nemzeti Bank teljes mértékben osztják ezt a felfogást."

Vagyis a magyar kormány, a Nemzeti Bank és a Népszövetség pénzügyi bizottsága teljes egyetértésben voltak abban a tekintetben, hogy a pengő értékét az infláció elkerülésével feltétlenül meg kell védeni. Ennek az együttes elhatározásnak a kapcsán elsősorban az a kérdés vetődik fel, vajjon helyes célkitüzés-e az infláció mellőzése és vajjon ennek az eszköznek az alkalmazásával meg lehet-e az oly valutának az épségét őrizni, amely via facti elszakadt az aranyalaptól azáltal, hogy a bankjegyek sem aranyra, sem devizára be nem válthatók és hogy a Jegybank az 1931. juliusában bekövetkezett események hatása alatt kénytelen volt beszüntetni az azelőtt éveken át fenntartott azt a gyakorlatát, hogy pengő ellenében a törvényes paritáson a cél és rendeltetés minden vizsgálata nélkül eladott külföldi fizető eszközöket.

Ha a legexponáltabb metallista iskola hiveitől eltekintünk, ugy megállapithatjuk, hogy a tudománynak képviselői általában — tehát nemcsak a kifejezett nominalisták, illetve chartalisták — képviselik azt a felfogást, hogy elvileg lehetséges valamely ország papirpénzének belforgalmi értékét ércfedezet nélkül is változatlanul fenntartani akkor, ha a papirpénzforgalom mennyiségileg korlátozva van. *Ricardo* az első, aki ezt a tételt világosan kifejezi: „Amig az állam egyedül ver pénzt, addig ennek a felségjognak a hatálya nincs korlátozva, mert a pénzverés mennyiségét korlátozván, a pénz értéke tetszés szerint emelhető. Ennek az elvnek az alapján forog a papirpénz: a papirpénz teljes hatálya mint felségjog minősithető. *Bár nincs belső értéke, mégis ha korlátozzuk mennyiségét, akkor a csereforgalomban értéke époly nagy, mint hasonló elnevezésü érméé vagy ércé* . . . . . Papirpénz kibocsátásánál nincs fontosabb, mint teljesen meggyőződve lenni azokról a hatásokról, amelyek a mennyiség korlátozottságának elvéből következnek. Ötven év mulva alig fogja valaki elhinni, hogy bankigazgatók és miniszterek a mi időnkben nyomatékosan kétségbevonták a parlamentben és a parlament bizottságai előtt, hogy a Bank of England jegykibocsátásai, ha azokat nem korlátozza a jegyek tulajdonosainak ama joga, hogy a jegyeket akár ércre, akár érmére beváltsák, hatást gyakorolnak vagy gyakorolhatnak az árucikkek, az ércpénz vagy a külföldi fizetőeszközök áraira."[13]

Ugyanezt a felfogást juttatja kifejezésre a modern irók közül Gustav *Cassel*, amikor a pénzérték elméletét a következőképen vezeti be: „A pénzérték stabilitása tehát nemcsak a tulaj-

[13] *Ricardo* Dávid: Principles of Political Economy and Taxation Chapter XXVII. London. F. Murray 1871. 213. lap.

donképpeni pénznek, hanem oly egyéb fizetőeszközöknek is bizonyos korlátozottságát követeli meg, amelyek nem képeznek pénzt, hanem ennek dacára pénzre szóló fizetési kötelezettségek teljesitésére felhasználhatók és a pénz értéke mindezeknek a fizetési eszközöknek kvantitativ korlátozottságától bizonyos függőségben kell, hogy legyen."[14]

Pregnánsan fejezi ki ugyanezt *Mises* a következő szavakban: „Végre is csak egy eszköz létezik, amellyel a pénzérték további süllyedése feltartóztatható és ez a jegyforgalom további szaporitásának beszüntetése és csak egy eszköz van, amely a pénzérték emelésére vezet: a jegyforgalom csökkentése."[15]

Liefmann csakis célszerüségi kérdésnek tünteti fel, vajjon a papirpénz nemes érccel legyen-e fedezve, feltétlenül szükségesnek azt tartja, hogy az állam mellőzze a papirpénz mennyiségének tetszésszerinti szaporitását.[16]

Aziránt tehát valóban nincs és nem lehet kétség, hogy kormányzatunk és a Nemzeti Bank helyes és járható utat választott a pénzérték megóvására akkor, amikor az infláció elkerülését, tehát a bankjegykibocsátás korlátozottságát tartotta annak a fegyvernek, amellyel a pénz belső vásárlóereje fenntartható és amellyel megvédhető az ország lakossága azok ellen a rettentően sulyos gazdasági, társadalmi és erkölcsi pusztitások ellen, amelyeket az infláció jelent és amelyeket nálunk, ahol ezeken a pusztitásokon 10—15 év előtt teljes mértékben átestünk, felesleges bővebben részletezni.[17] Természetes, hogy amilyen egyszerüen felállitható elméletileg az a tétel, amely szerint a bankjegyforgalom korlátozottsága és észszerü keretekben való tartása biztositéka a pénz értékének, époly nehéz gya-

[14] *Cassel Gustav:* Theoretische Sozialökonomie, Leipzig, A. Deichert 1927.

[15] *Ludwig Mises:* Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel. München und Leipzig 1924. 2. Auflage 238—239. lap.

[16] *Robert Liefmann:* „Geld und Gold" ökonomische Theorie des Geldes. Stuttgart und Berlin. 1916. „Dass ein „Geld" ohne jede metallische Deckung bestehen und die Umsätze vermitteln kann, wird durch die Erfahrung bewiesen. Die Frage ob ein Papiergeld durch Edelmetall gedeckt werden soll, ist eine reine Zweckmässigkeitsfrage. *Nötig* ist eine solche Deckung jedenfalls nicht, wenn der Staat nur eine beliebige Vermehrung des Papiergelds unterlässt."

[17] Megrázó hangon utalt ezekre a pusztitásokra *Schober* Béla a Magyar Közgazdasági Társaságban „Kereskedelmi mérlegünk passzivitása"-ról tartott ankéten 1927 december 6-iki előadásában: „Arra a kérdésre, hogy ez minálunk még egyszer képzelhető-e, igennel felelni annyit jelentene, mint kételkedni a magyar nemzetnek és vezetőinek józanságában és hazafiasságában. Kinek lehetne bátorsága azt mondani ennek az országnak, hogy vesztett háboru, forradalmak, bolsevizmus, idegen megszállás és az infláció összes megpróbáltatásai és gyalázata után hiába állitotta helyre óriási áldozatok árán és az egész világ elismerése mellett államháztartási és valutáris *egyensulyát, amelytől jóléte, önállósága, jövője és becsülete függ?*"

korlatilag az elvet érvényesiteni akkor, amikor az ércfedezettől való elszakadás megfosztja a hivatott tényezőket attól a mértékegységtől, amelyet a bankjegyforgalom megengedhető mennyiségére vonatkozólag az ércfedezethez való arány, illetve az ércpénzre vagy legalább devizákra való átváltás kötelezettsége jelent. Mihelyt ez az összefüggés megszünt, felmerül az infláció veszélye, mert azt, hogy az infláció hol kezdődik papirpénzforgalomnál, semmiféle fix szabály meg nem állapithatja. Hogy mi az infláció, arra nincs szabatos körülirás, ennélfogva nincs is preciz szabály abban a tekintetben, mennyi az a bankjegyforgalom, amely — a Bank jelentésének kifejezésével élve — a gazdasági helyzet által indokolt észszerü keretek között mozog. Sajnos, a készfizetési kötelezettség, vagy a devizákra való átváltás, illetve devizaeladási kötelezettség előirásaitól felmentett papirpénzforgalom esetében már kogniciónak, magyarázatoknak és értelmezéseknek marad fenntartva annak az eldöntése, vajjon hol végződik az az észszerü keret, amelyben bankjegyek kibocsáthatók és hol kezdődik a pusztitó infláció. Vajjon észszerü-e az, ha valamely ország jegybankja egyes pénzintézetek esetleges összeomlásával járó gazdasági bajok elkerülése érdekében kiterjeszti a visszleszámitolási keretet oly váltók diszkontálására is, amelyek nem az áruforgalomból, hanem pénzügyi célokból keletkeztek? Vajjon milyen mértékegységgel állapittassék meg, hogy különösen agrárországban a mezőgazdasággal egybefüggő váltók áruforgalomból származottaknak tekinthetők-e, vagy sem? Vajjon az államháztartás vagy egyéb közületi háztartások fizetőképességének fenntartása céljából szabad-e a jegybanknak közvetett utakon, pl. az illető kommunitások váltóinak leszámitolása vagy kincstárjegyeinek lombardirozása utján pénzjegyeket forgalomba hoznia? Vajjon bizonyos árszinvonal mellett mennyi az a jegyforgalom, amennyi még észszerünek, tehát nem inflatáltnak tekintendő? Vajjon cserbenhagyandók-e oly pénzintézetek vagy iparvállalatok, amelyek — esetleg közületekkel szemben fennálló, de likvidnek nem tehető követelések birtokában — további váltóleszámitolások megtagadása esetében fizetésképtelen helyzetbe jutnának és ezáltal a betevők és hitelezők követelései elvesznének vagy legalább is befagynának, holott ez ujból felszitaná a bizalmatlanságot és ez a bizalmatlanság alááshatná a gazdasági életnek gyökérzetét? Ezek és hasonló kérdések tömege jelentkezik a kormányzat és a Bank vezetősége előtt, mihelyt a pénzforgalom tisztán papirpénzre szoritkozik és annak értékét csak a forgalom korlátozottsága biztositja.

Emellett természetszerüleg figyelembeveendő, hogy az ércfedezetben rejlő biztositéktól és az ércfedezet mechanizmusában működő automatikus korlátozottságától megfosztott pa-

pirpénz már csak az ország belsejében számithat stabil vásárlóerőre, holott a külföldön teljesitendő fizetéseknél csak az oly fizetési eszközök jöhetnek teljes értékkel figyelembe, amelyek az illető külföldi országnak arannyal fedezett pénzére akadály nélkül és állandó árfolyamon átválthatók.

Az elvi álláspontnak és az elvi álláspont gyakorlati érvényesitése mindeme nehézségeinek hangsulyozása után két kérdéssel akarunk foglalkozni. Az egyik, vajjon nálunk immár egy esztendeje érvényben álló kötött deviza-gazdálkodásnak sikerült-e valóban pénzünk vásárlóerejét fenntartania, a másik, vajjon az elért eredmény biztositása okvetlenül és kizárólag a kötött deviza-gazdálkodás utján volt-e elérhető?

V.

Ugy a Nemzeti Bank vezetősége, mint a kormányzat többizben kifejezésre juttatta azt a felfogását, amely szerint a kötött deviza-gazdálkodásnak sikerült a pengő belföldi vásárlóerejét megóvnia. A Bank 1931. évi jelentése ezt a megállapitást a következőkben juttatja kifejezésre: „Ez intézkedések kétségtelenül nagy mértékben hozzájárultak az átlagos árszinvonalnak mind a nagykereskedelmi, mind pedig a megélhetési indexszámokban kifejezésre jutó állandósulásához."

Ugyanigy a magyar kormány elnöke a parlament és annak bizottságai előtt tett nyilatkozataiban és a kereskedelemügyi miniszter is többek között e sorok irójának a képviselőházban előterjesztett interpellációjára adott válaszában[18] azt a felfogásukat juttatták kifejezésre, hogy a pengőnek belső vásárlóereje változatlan maradt. A magyar kormánynak az árstabilitás fenntartására irányuló ez a törekvése teljesen párhuzamos az angol kormány hasonló törekvésével. „Mindazoknak a szanálási rendszabályoknak, amelyeket az angol koncentrációs kormány 1931 ősze óta foganatositott, előfeltétele — mondja a Wirtschaftsdienst 1932. VII. 29. számában — az angol árszinvonal stabilitása volt. Eddig meglehetősen sikerült ezt a célt betartani." Ugyanez a program lebegett a svéd kormány előtt is, amikor az aranystandard feladásával a svéd valuta lényegileg papirpénzzé változott. Cassel „A világ pénzszervezetének ujjáépitéséről" közzétett legujabb tanulmányában[19] a következőket irja:

[18] L. a képviselőház 1931. XI. 25-én tartott ülésének naplóját.

[19] „Skandinaviska Kreditaktienbolaget", Vierteljahrberichte 1932. VII. száma.

„Az ujjáépités munkájának nyilvánvalóan az egyes valuták belső vásárlóerejének stabilizálásával kell kezdődnie. Nemzetközi értékük és különösen aranyban mért értékük a rekonstrukció első idejében figyelmen kivül kell, hogy maradjon. A belső stabilizálás már megkezdődött. Többé-kevésbé öntudatosan megkisérelték az uj papirvalutákat szabályozni azzal a szándékkal, hogy belső vásárlóerejük bizonyos stabilitását épségben tartsák. Svédországban ezt a stabilizálást kifejezetten mint az ország pénzpolitikájának az aranyvaluta feladása után kitüzendő célját tekintették. Ez a program teljes sikerrel vitetett keresztül. A svéd valutának belső vásárlóereje a statisztikai hibakorlátok között pontosan ugyanaz, mint volt az előző évi szeptemberben. Az a tény, hogy ily eredményt el lehetett érni, igen nagy jelentőségü. *Ez mutatja, hogy papirvaluta vásárlóerejének szándékos szabályozása lehetséges és hogy a jegybank célszerü politika utján valóban ellenőrizheti valutájának értékét.*

Ez a tapasztalat alkalmas kell, hogy legyen arra, hogy bizalmat teremtsen jól kezelt papirvaluták iránt és ez a bizalom nyilván a pénzérték rekonstrukciójában való további előrehaladásnak első feltétele."

Fennmarad az a kérdés, vajjon valóban sikerült-e nekünk pénzünk vásárlóerejét a kötött deviza-gazdálkodás bevezetése utján és annak immár egy évi időtartama alatt teljes mértékben megóvni? Pusztán az a körülmény, hogy az árindex változatlan maradt, nem bizonyitja a pengő belső vásárlóereje fenntartására irányuló törekvés teljes sikerét. Nem bizonyitja azért, mert az ár egyrészt a pénz, másrészt az áru értékének viszonylata, a belső árszinvonal stabilitása tehát nemcsak abból kifolyólag állhat elő, hogy a pénz belső vásárlóereje változatlan marad, hanem származhatik abból is és nálunk meggyőződésünk szerint abból származott, hogy az ár ugyanolyan változásoknak volt az áruoldalon alávetve, mint amilyen változások a pénzoldalon jelentkeztek. Ha az áru értéke csökken és a pénz értéke változatlan marad, akkor az árszinvonal csökkenni fog. Ha az áru értéke emelkedik és a pénz értéke változatlan marad, akkor az árindex emelkedni fog anélkül, hogy ezért még a pénz értékének csökkenése volna jogosan konstatálható. Viszont az árindex változatlan maradhat, sőt csökkenhet és emellett a pénz értéke csökkenhetett abban az esetben t. i., ha az áru értéke ugyanannyival vagy többel csökkent, mint a pénz értéke.

Lássuk, mely eset következett be minálunk?

A nagykereskedelmi árak indexe:[20]

1931 május 31-én 95
1932 május 31-én . . . . . 97 volt, tehát

itt 2 pont emelkedés mutatkozik. Nézzük ezzel szemben, hogy ugyanaz alatt az év alatt milyen változást mutat a nagykereskedelmi indexszám olyan országokban, amelyek az aranyvaluta mellett kitartottak:

Nagykereskedelmi indexszámok:[21]

	1931. május	1932. május	csökkenés %
Németország	113·3	97·2	14·22
Belgium	640·—	526·—	17·82
Olaszország	94·2	83·5	11·37
Hollandia	102·—	79·—	22·55

Ugyanerre az eltérésre utal *Royall Tyler*, a Népszövetség pénzügyi bizottságának magyarországi képviselője, az 1932. első negyedéről a Népszövetségnek tett jelentésében. A márciusi adatok alapján hivatkozik arra, hogy a magyar nagykereskedelmi indexszám az egy évvel ezelőttivel összehasonlitva 4 ponttal emelkedett és az indexszám csökkenése 2 év alatt mindösszesze 5% volt, ugyanakkor, mikor Közép- és Keleteurópa országainak legtöbbjében ez a csökkenés 20—30% volt. Megállapitja azt is, hogy az élelmicikkek árának csökkenése kompenzálta az ipari cikkek áremelkedését.[22] Ebből az egybevetésből világos, hogy az a feltevés, mintha a pengő vásárlóereje változatlan maradt volna, nem bizonyul alaposnak, hanem az történt, hogy a

[20] L. a *M. kir. Pénzügyminiszter* jelentése Magyarország pénzügyi helyzetéről 1932. V. hó.

[21] Nemzetek Szövetsége C. 389. M. 219. 12. lap. „Selon l'indice de l'Office Statistique Hongrois, les prix de gros ont augmenté depuis l'an dernier et se tiennent à 99 (1913: 100) à la fin du mois de mars, contre 95 en mars 1931. Le niveau des prix de gros est l'un des aspects les plus défavorables de la situation en Hongrie. La baisse des prix de gros n'a été que de 5% pendant les deux dernières années, alors que, dans la plupart des pays de l'Europe centrale et orientale, elle atteignait de 20 à 30%, et, comme nous venons de le voir, il s'est en réalité produit une hausse depuis l'an dernier. Il existe une corrélation certaine entre le fait que les prix de gros en Hongrie n'ont pas suivi le mouvement général et le système de controle des opérations de change actuellement en vigueur, car les importateurs qui ne peuvent obtenir des devises au cours officiel achètent sur le marché privé ou le cours du pengő s'est, il est vrai, récemment amélioré par rapport au dollar (7.65 contre 8.10 il y a un mois)."

„L'indice des prix de détail a légèrement fléchi (107 le 31 mars dernier contre 110 le 31 mars 1931.) *La baisse des prix des denrées alimentaires a été suffisante pour compenser la hausse des articles industriels.*"

[22] Az adatokat az Institut Internationale du Commerce, Bruxelles statisztikai szemléjének 1932. VII. 20-iki számából vettük.

pénz vásárlóerejének csökkenését — a nagykereskedelmi árindexszámnak 2 ponttal való emelkedését az egyszerüség kedvéért elhanyagoljuk — egyensulyban tartotta az árucikkek árcsökkenése. A nagykereskedelmi cikkek világpiaci ára ugyanannyival csökkent, mint amennyivel pénzünk vásárlóereje és igy mutatkozik az a látszólagos eredmény, mintha sikerült volna a pénz vásárlóerejét fenntartani. Egyedül ez lehet a helyes megállapitás, ami kiderül abból, hogy abban az esetben, ha a nagykereskedelmi árucikkek világpiaci árszinvonala változatlan maradt volna, ugy nálunk az index körülbelül 15—20 ponttal kellett volna, hogy emelkedjék, ami ebben az esetben világosan kifejezésre juttatta volna pénzünk vásárlóerejének időközben bekövetkezett csökkenését.

Mindezt nem azért hangsulyozzuk, mintha ezzel le akarnók becsülni azoknak a nagy erőfeszitéseknek az értékét, amelyeket a kormányzat és a jegybank jegyforgalmunk korlátozása és az infláció kikerülése érdekében kifejtett, hanem csak azért, hogy tisztázzuk a hivatalos nyilatkozatok kiindulópontjának elvi tévedését, mert csak ennek a tévedésnek a tisztázása vezethet annak a valóságos tényállásnak a megvilágitására, hogy a kifejtett nagy erőmegfeszités dacára sem sikerült a jegyforgalom mértékét azok közé a keretek közé szoritani, amelyek valóban pénzértékünk stabilitását *teljes egészében* biztositották volna.

Fennmarad még az a kérdés, vajjon valóban csakis kötött devizaforgalom mellett kerülhető-e el az infláció, vajjon kötött devizaforgalom szükségképpeni előfeltétele-e az infláció elkerülésének?

Elméletileg a Nemzeti Bank és — a Bank felfogását magáévá téve — a kormány is azon a nézőponton állanak, mintha a szabad devizaforgalom okvetlen az áruk árának emelkedésére vezetett volna és ez magával hozta volna az inflációt. Hivatalos körökben az a felfogás alakult ki, hogy amennyiben nem lett volna kötött devizaforgalom, ebben az esetben a szabad piacon a devizák árai erősen emelkedtek volna, mert az exportdevizáknak szabad árakon való értékesitése emelte volna az árucikkek iránt a belföldön való keresletet és igy ezeknek pengőben kifejezett árszinvonalát, viszont az importnál a teljes behozatali árnak szabad devizapiacon való beszerzése az importcikkek árszinvonalára hatott volna emelőleg. Igy tehát — eszerint a felfogás szerint — az árszinvonal általános emelkedése állott volna be, amely mellett fokozottabb bankjegyforgalomra lett volna szükség, vagyis bekövetkezett volna az infláció.

Ezzel szemben a valóság elméletileg az, hogy *nem az áremelkedés idézi elő az inflációt, hanem az infláció idézi elő az áremelkedést.* Ha tehát nincs infláció, vagyis ha a Jegybank szigoruan ügyel arra, hogy a bankjegyforgalmat észszerü keretek között tartsa, ebben az esetben nem forog fenn és nem követ-

kezhetik be az infláció. A közönség vásárlóképessége körülhatárolt mennyiséget jelent, amelynek kétségkivül van bizonyos rugalmassága, de amely a nemzeti jövedelem által körülvont kereteken tul csak abban az esetben terjeszkedhetik, ha a Bank a pénzjegyek erőltetett szaporitásával mesterséges vásárlóerőtöbbletet teremt. Ellenkező esetben egyes árucikkekben vagy egyes árukategóriákban beálló áremelkedés szükségképpen maga után vonja a kereslet csökkenését más árucikkekben vagy más árukategóriákban és pedig ugyanabban az arányban, amelyben az áremelkedés egyes cikkekben vagy kategóriákban bekövetkezik, ugyhogy a vásárlóképesség összessége nagyjából változatlan marad, tehát az általános árindex sem szenvedhet lényegbemenő változást.

Az infláció és áremelkedés viszonyát Ricardo a Malthushoz 1810 aug. 10-ikén intézett levelében (lásd a M. Közgazdasági Könyvtár 1913. évi kiadványát) következőképpen domboritja ki: „A jószágok névleges értékének növekedése sohasem növelheti a pénz forgalmát. *Amaz bizonyára csak okozata lehet, de nem oka.*" Ugyanezt *Bendixen* a következő tömör mondatokban fejezi ki: „Az áremelkedés az infláció következménye. Maga az infláció a tulzott pénztermelés. Tulzott akkor, ha az áruk szaporitásának mértékén tul eszközöltetik. Ebben az esetben az áraknak emelkedniök kell. *Igy tehát az áremelkedés az inflációnak a következménye és szimptomája.*"[23]

Egyébként a magyar áralakulásra nézve fentebb közölt adataink bizonyitják, hogy a kötött deviza-gazdálkodás nem nyujt biztositékot az áremelkedés veszélyével szemben, mert hiszen akkor, amikor a fentiekben a magyar index alakulását az aranyvaluta mellett megmaradt külföldi országok áralakulási indexével összehasonlitottuk, láttuk, hogy nálunk aranyban kifejezve igenis bekövetkezett áremelkedés: a külföldi indexszámokban mutatkozó világpiaci árcsökkenés elmaradása; viszont az a körülmény, hogy az áremelkedés pengőben kifejezett árakban nem, vagy csak 2 pont erejéig nyer kifejezést, csak annak a következése, hogy a pengő értékcsökkenését kompenzálta a világpiaci árszinvonal csökkenése. De nem is történhetett ez másképp akkor, amikor a Bank kimutatásai szerint az exportdevizáknak kb. csak a fele jutott kötött gazdálkodás uralma alá és viszont a központositott devizakezelés importszükségletünknek is csak kb. a felét volt képes kiegyenliteni, a befolyt devizáknak fele a zugforgalomban értékesült, az importdevizaszükséglet fele szintén a zugban

[23] *Friedrich Bendixen.* Vom theoretischen Metallismus. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1919. 529. lap. „Die Preissteigerung ist die Wirkung der Inflation. Die Inflation selbst ist die übermässige Geldschöpfung. Uebermässig ist sie, wenn sie über das Mass der Warenvermehrung hinaus erfolgt. Dann müssen die Preise steigen. So ist die Preissteigerung Folge und Symptom der Inflation."

nyert kielégitést és alig kétséges, hogy az importáruk hazai árszinvonalát nem azok a devizaárak determinálták, amelyeken a jegybank szolgáltatta a fizetési eszközöket, hanem azok, amelyek ebben a részben tolerált zugforgalomban szereztettek be.

Egyébként azt, hogy pusztán az aranyalapnak elhagyása, az aranyparitás megingása és ennek folytán a devizák áralakulásának a szabad forgalomra való bizása nem idéz elő szükségképpen általános áremelkedést, hanem ezt az áremelkedést csakis az esetleges infláció idézheti elő, már tapasztalati tények is igazolják. A következő táblázatban a nagykereskedelmi indexszámok alakulását oly 4 országban mutatjuk be, amelyek szintén letértek az aranyvalutáról, anélkül azonban, hogy a nálunk szükségesnek vélt kötött deviza-gazdálkodási rendszert behozzák, vagyis olyan országokról van szó, amelyek az aranyvaluta felhagyásával, de az infláció elkerülésével a külföldi fizetési eszközök áralakulását hatósági szabályozás helyett a kereslet és kinálat játékának engedték át. A táblázat a következő:[24]

	1931. május	1932. május	változás %
Anglia	92·5	87·4	—5·52
Svédország	111·—	109·—	—1·81
Dánia	113·—	114·—	+1·—
Norvégia	128·—	120·—	—6·25

Láthatjuk, hogy a 4 ország közül, amelyek pénzértéke időközben kb. 25% árcsökkenést szenvedett, 3 van olyan, amelynek az árindex-szinvonala 2—6%-al csökkent és csak egynél mutatkozik 1% indexemelkedés. Ha az indexeknek ezt az alakulását összehasonlitjuk, az indexszámok nálunk bekövetkezett és fent kimutatott alakulásával, akkor világos, hogy az aranyalapnak az elhagyása és ezzel kapcsolatban az illető ország devizájának mintegy 25%-os árcsökkenése nem involválja szükségképpen az árindexek emelkedését, sőt lehetővé teszi, hogy a nemzetközi árupiacon jelentkező árcsökkenés legalább részben ily országokban is kifejezésre jusson, viszont kötött deviza-gazdálkodás nem jelenti szükségképpen, aminthogy nem jelentette minálunk azt az eredményt, hogy ezáltal a nemzetközi árupiacon beálló árcsökkenések az aranyértékéből veszitett valután át kifejezésre jussanak. A kérdés sulypontja egyedül és kizárólag az infláció bekövetkezésében vagy be nem következésében rejlik, illetőleg abban, hogy az esetleg bekövetkezett infláció mily mérveket öltött.

[24] Az adatokat az Institut Internationale du Commerce, Bruxelles statisztikai szemléjének 1932. VII. 20-iki számából vettük.

VI.

Kétségtelen azonban, hogy a kötött deviza-gazdálkodás bekövetkezésére nálunk az az aggodalom szolgáltatott alkalmat, hogy ennek elmaradása esetén a közönség sietni fog betéteit pénzintézetektől visszavenni, ezeket a betéteket átalakitja külföldi fizetési eszközökké és ezáltal a külföldre irányuló oly mérvü tőkemenekülés indul meg, amely szükségképpen maga után vonja az inflációt, vagy pedig, ha a jegykibocsátó intézet elzárkózik a betétek elvonása folytán mutatkozó fokozott és rendkivüli váltóleszámitolási hitelszükségletek kielégitésétől, ebben az esetben a pénzintézeti szervezet szenved olyan hátrányokat, amelyek az ország gazdasági életében kiszámithatatlanul sulyos károkat okozhatnak. Oly komoly aggodalom ez, amely emberileg messzemenően igazolja azoknak a hivatalos tényezőknek az elhatározását, amelyek 1931 juliusában a veszély ellen a bankszünnapok bevezetésével és a kötött deviza-gazdálkodás rendszerének inaugurálásával igyekeztek védekezni.

Minthogy ezek a védekező eszközök minden előkészités nélkül, hirtelen léptek életbe, retrospektive nagyon nehéz megállapitani, vajjon azok a káros következések, amelyektől való félelem ezeknek az intézkedéseknek életet adott, valóban bekövetkeztek volna-e és oly mértékben következtek volna-e be, amint attól az illetékes körök tartottak. Hogy ezek a pánikszerü jelenségek lényeges kárt okozó mértékben nem következtek be azokban az országokban, amelyek szeptemberben és azt követőleg az aranyalapot feladták, ez magában nem szolgálhat bizonyitékul arra, hogy a pánik nálunk sem öltött volna nagyobb méreteket, mint Angliában, a skandináv országokban stb., mert lehet hivatkozni arra, hogy ezek az országok mégis gazdagabbak, mint a miénk, lakosságuk nagyobb közgazdasági képzettségénél fogva talán nagyobb higgadtság fölött rendelkezik és nem ment át rövid idővel ezelőtt az infláció pusztitó időszakán.

Mindezt elismerve mégis csak kérdés marad, vajjon a pánikot nem éppen az idézte-e elő, hogy eruptiv módon, minden előkészités nélkül és a közönség számára nem is egészen világosan látható okokból, lezárták a bankok pénztárait és az aranyalaptól való eltérésnek amugyis bizalmatlanságot keltő tényét fokozták és élesitették azzal, hogy egyidejüleg a pengőben való pénzdispozició lehetőségét is megszüntették. Merjük állitani, hogy amennyiben a bankszünnapok bevezetése helyett azzal kisérték volna az aranyalaptól való eltérés kényszerü intézkedését, hogy a külfölddel szemben való minden fizetést szüntettek volna be, az ily intézkedés önmagában elégséges lett volna ahhoz, hogy nagyobb pánik keletkezésének utját állja, mert mindenki előtt nyilvánvalóvá lehe-

tett volna és ezt megfelelő magyarázatokkal világossá is lehetett volna tenni, hogy fizetési mérlegünknek egyoldalu intézkedéssel egyensulyba történt hozatala a valuta romlásának utját állja.

A Bank 1931. évi jelentése és a hivatalos köröknek többizben elhangzott megnyilatkozása a közönség lelki nyugalmának helyreállását és az ebből folyt azt a körülményt, hogy a betétek elvonása a pénzintézetektől, nem öltött katasztrofális méreteket, az aranypengő bevezetésének és a magyar szavatossági bank megszervezésének, illetőleg azoknak a pszichológiai hatásoknak tulajdonitja, amelyeket ezek az intézkedések kiváltottak. Ha nem is tagadhatjuk, hogy az aranypengő bevezetése és az u. n. garanciabank megalapitásának hire a betevők körében pillanatnyi megnyugvást idézett elő, mégis meg kell állapitanunk, hogy ezek a tények nem estek oly döntő sullyal latba, vagy legalább is nem lehettek oly tartós hatással, mint ahogy azt a hivatalos tényezők vélik. Ha az aranypengő bevezetése és a garanciabank megalapitása lettek volna azok a megnyugtatások, amelyek a közönséget a betétpániktól visszatartották, akkor az időközben letelt hónapok tanulságai ezt a kedvező pszichológiai hatást már rég eltörölhették volna. Hiszen tudjuk, hogy a garanciabank a mai napig sem kezdte meg működését és tudjuk azt is, hogy a pengőnek az aranyhoz való relációjának hivatalos közzététele, amely a magyar kormány 4560/1931. sz. rendeletének hatodik szakasza szerint legkésőbb 14 nap mulva kellett volna, hogy megkezdődjék, a kormány 4600/1931. sz. rendeletének harmadik szakaszában bizonytalan időre elhalasztatott és az aranypengő árfolyamát mindeddig — tehát immár egy teljes év óta — nem tartották közzéteendőnek, holott ezalatt az év alatt a zugforgalomban és az arany megengedett forgalmában időközönként az érték 25%-ára rugó kilengések is voltak tapasztalhatók. Ha az aranypengő bevezetése és a garanciabank alapitása lettek volna valóban azok a csillapitószerek, amelyekre a magyar közönség idegrendszere rászorult, akkor azoknak a bejelentett, de tényleg ki nem osztott csillapitószereknek az elmaradása kiválthatta volna a kedvezőtlen ellenhatást, holott tudjuk, hogy ez nem következett be, hanem ellenkezőleg, a devizák frontján oly örvendetes nyugalom állott be, amely inkább arra enged következtetni, hogy azok az aggodalmak, amelyek a mi közönségünk lelki fegyelmezetlenségére és hisztérikus állapotára következtettek, ex origine alaptalanok, vagy legalább is erősen tulzottak voltak és igy sem ezekre a csillapitó eszközökre, sem még kevésbé oly drasztikus rendszabályokra, mint a kötött deviza-gazdálkodás bevezetése, ennek a lelkiállapotnak az alapján nem volt okvetlen szükség.

Ami a betétek alakulását illeti, ugy meg kell állapitani, hogy sem az előbb emlitett csillapitószerek reménye, sem a kötött deviza-gazdálkodás végeredményben nem tudták telje-

sen a pénzintézetek által kezelt betéti állomány csökkenését feltartóztatni. Ha látjuk,[25] hogy a magyar pénzintézetek betéti állománya 1931 márciusától 1932 márciusáig 1957 millió pengőről 1521 millió pengőre, tehát több mint 20%-kal apadt, akkor láthatjuk, hogy semmiféle mesterséges rendszabály sem képes a közönség körében megindult bizalmatlanságot teljesen feltartóztatni, sőt a nép lélektana szempontjából kérdéses, vajjon a nap-nap után a közönség nyakába zuditott csillapitórendszabályok nem váltanak-e ki éppen ellenkező hatást.

Nem merjük tagadásba venni, hogy ez a betétcsökkenés nem lett volna-e jelentékenyebb abban az esetben, ha a kormányzat és a Bank a devizaforgalom szabadságát a külfölddel szemben való fizetések egyidejü beszüntetése mellett fenntartotta volna, de meg vagyunk arról győződve, hogy a betéteknek esetleg időközönként beállott nagyobbfoku csökkenése sokkal könnyebben nyert volna ellensulyt a gazdasági élet relative szabad folyásában, mint ahogy azok mellett a sulyos korlátozások mellett történhetett, amelyek a szabad foglalkozásu lakosság nagyrészének keresetképességét eleve kérdésessé tették.

Már fentebb jeleztük azt a felfogásunkat, hogy nem annyira a csillapitószerül szánt korlátozó intézkedések, mint inkább a világgazdasági helyzet és a külföldi valutapiacokon beállott események segitették elő annak az örvendetes ténynek a kialakulását, hogy a dollár és aranyárfolyam a zug-, illetve tolerált piacon hónapokon keresztül szinte változatlan maradt. Angliának és a skandináv államoknak az aranystandardtól való elszakadása, ezen hatalmas országok valutáinak leromlása és azok a veszteségek, amelyeket ennek során azok szenvedtek, akik esetleg tőkéik egyrészét ezekbe az országokba menekitették, majd később az Egyesült Államoktól történt nagyfoku aranyelvonások (a Federal Reserve Bank aranyállománya 1 év alatt 800 millió dollárral, vagyis 22 és fél %-al csökkent) és azok a hirek, amelyek szerint az Egyesült Államok kormánya inflációval óhajt a gazdasági élet segitségére jönni, amit nálunk ugy értelmeztek, mintha a mi fogalmaink szerinti inflációról volna szó, végül a nagykereskedelmi cikkek világpiaci árának zuhanása, amely valóban azt a látszatot kelthette a laikus közönség előtt, mintha a pengő vásárlóereje maradt volna változatlan, mindezek a jelenségek szerencsére lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy a Bank komoly és tiszteletreméltó törekvései, amelyek az infláció elkerülésére irányultak, legalább is nagyrészben eredményre vezethettek. Hozzájárult mindehhez, hogy gazdasági helyzetünk alakulása folytán mindinkább meg-

[25] L. a M. Gazdaságkutató Intézet 1932 jun. 25-én kiadott gazdasági helyzetjelentését.

gyérültek azok a lehetőségek, amelyek a közönség esetleg megijedt részének biztositékot nyujthattak volna az esetleges valutaromlás következményeivel szemben. Amig a háboru utáni infláció idejében áruk halmozásával, mezőgazdasági és más ingatlanok vételével igyekeztek a megijedt tőkepénzesek vagy spekulánsok tőkéjüket megmenteni vagy vagyont teremteni, addig a mostani időkben a mezőgazdaság katasztrofálisan rossz konjunkturája, az árucikkek folytonos áresése, a fogyasztás folytonos csökkenése még a legaggódóbb kapitalistát is visszatartották attól, hogy tőkéje számára a menekülésnek ily módozatait válassza, ugyhogy végeredményben, eltekintve a házakba és épitkezésekbe való menekülésnek a lehetőségétől, amely egy ideig nyitva állott, de most már a lakosság bérfizetési képességének megcsappanása folytán szintén megszünt, ugyszólván nem állott mód rendelkezésre, amely több biztositékot nyujtott volna, mint a vagyonnak pengőben való fenntartása.

Ha tehát látjuk azt, hogy a külföldi fizetési eszközökbe való menekülés, a külföldi események folytán szintén alig lekicsinyelhető veszélyeket tüntetettt fel, másrészt mindenféle jövedelmet eleve kizárt, holott éppen a keresetképesség megcsökkenése folytán mindenki mindinkább rá volt szorulva megtakaritott tőkéjének kamatjövedelmére, ha látjuk a dologi értékekbe való menekülés problematikus eredményeit és ha mindezeken felül figyelembe vesszük, hogy a közönség hamar észrevette a különbséget, amely a jegykibocsátás szabadalmának gyakorlási módja tekintetében a háboru utáni infláció ideje és a mostani időszak között fennállott: akkor megérthetjük, hogy a pengőtől való menekülés pánikja hamar elült, de azt hisszük, hogy miután ugyanezek a körülmények kényszerrendszabályok hijján is, vagy talán akkor még fokozottabban érvényesültek volna, éppen ezért nem ismerhetjük el indokoltnak a devizakényszergazdálkodás bevezetését, amelynek pszichológiai eredményei szerintünk teljesen problematikusak, amely viszont, mint a későbbiekben igyekszünk kimutatni, az ország termelésére sulyos csapást mér.

VII.

Akárhogy is lett légyen, kétségtelen az, hogy a deviza-gazdálkodás terén tett azokat az intézkedéseket, amelyek a tőkemenekülés elháritása céljából történtek, visszacsinálni nem lehet és nem kétséges az sem, hogy amikor hiányzott a bátorságunk hozzá, hogy az összeomlás pillanatában a devizák szabad forgalmát fenntartsuk, ugy viszont most már erre a teljesen szabad forgalomra csak akkor fogunk visszatérhetni, ha valutáris helyzetünket gazdaságilag és pénzügyileg döntően alá tudjuk támasztani. Viszont azonban a kötött deviza-gazdálkodás-

nak azt a részét, amely az exportdevizák beszolgáltatására és az importdevizák kiutalására vonatkozik, tarthatatlannak véljük és az a meggyőződésünk, hogy a rendszernek ez a része a nemzeti termelés szempontjából oly sulyos károkat okozott és okoz jelenleg is, hogy ennek gyökeres módositása gazdasági politikánk legsürgősebb feladatai közé tartozik.

Amikor a Bank az exportdevizák elszámolásánál és az importdevizák kiutalásánál oly árfolyamot alkalmaz, amely a törvényes aranyparitásnak felel meg és nem számol a valóságban bekövetkezett mintegy 30%-os diszázsióval, akkor ez végeredményében annyit jelent, hogy *pönalizáljuk a kivitelt és premizáljuk az importot.* Ezzel egész gazdasági életünk ferde sikra jut, mert homlokegyenest ellenkezőjét tesszük annak, amit nemzeti termelésünk fenntartása és megerősitése és fizetési mérlegünk megjavitása érdekében tennünk kellene.

A német birodalmi statisztikai hivatal kiadásában megjelenő „Wirtschaft und Statistik" 1932 juliusi számában 48 külföldi ország és pedig 25 európai és 23 tengerentuli ország külkereskedelmi forgalmának legutóbbi alakulását mutatja ki. Ebből a kimutatásból kiderül, hogy ezeknek az országoknak a behozatala 1932 első negyedében az 1931. év első negyedével összehasonlitva 33.1%-kal csökkent, ugyanakkor Magyarországé 52.7%-kal. A 48 ország 1932 első évnegyedi importja összehasonlitva az 1931. év negyedik negyedével 18.3%-kal csökkent, ugyanakkor Magyarországé 41.9%-kal. A kiviteli oldalon a kép a következő: a 48 ország összkivitele az 1932. év első negyedében összehasonlitva az 1931. év első negyedével csökkent 33.6%-kal, ugyanakkor Magyarországé 56.2%-kal. Ha pedig 1932. év első negyedének a kivitelét 1931. év utolsó negyedével hasonlitjuk össze, ugy a csökkenés a 48 országnál 23.1%, ugyanakkor Magyarországon 65.5%.

Ezek az összehasonlitások, amelyek tárgyilagos és illetékes forrásból származnak, megrázó erővel mutatják azokat a pusztitó hatásokat, amelyeket deviza-politikánk az ország külkereskedelmi forgalmára gyakorolt. Igaz, hogy agrárország vagyunk és az agrárországok szenvednek legtöbbet a válság sulya alatt, de a 48 ország között van más agrárország is és a részletes táblázatban, amely a 48 ország adatait egyenként tárja elő, egyetlenegy sincs olyan, amelynél a külkereskedelmi forgalom visszaesése oly katasztrofális méreteket öltött volna, mint minálunk. Ha ehhez hozzávesszük a belső áruforgalomnak és a belső fogyasztásnak számtalan statisztikai adaton keresztül kivilágló összezsugorodását, akkor előttünk áll az a helyzet, amelyet a kötött deviza-gazdálkodás rendszere nemzeti termelésünkben előidézett.

Hozzájön mindehhez az igazságtalanságoknak az a végtelen sorozata, amelyet ez a rendszer magával hozott. Mint fentebb láttuk, a termelésnek egy része, a gyáripari vállalatoknak

egy csoportja, 11 hónap alatt kb. 60 millió pengő erejéig élvezte azt a kivételes kedvezményt, hogy exportját importjával kompenzálhatta, vagyis, hogy meg volt mentve a diszázsiótól, attól a veszteségtől, amelyet a többi exportőrök szenvedtek. Ezekre nézve tehát az a jogos helyzet állittatott elő, hogy exportjuk valóságos külföldi ellenértékét megkaphatták, mig a többiek — és ezek között foglal helyet az egész kereskedelem és az egész mezőgazdaság — exportjuk külföldi ellenértékét csak a diszázsióval csökkentett összegben kaphatták meg, ami a legsulyosabb igazságtalanságot jelenti. A kötött devizagazdálkodás rendszerének hátrányait teljes mértékben szenvedte a mezőgazdaság és a kereskedelem, valamint a gyáriparnak az a része, amely a kompenzáció kedvezményében nem részesült. Fokozódott ez az igazságtalanság azáltal, hogy nem a gazdasági élet szabad érvényesülése, hanem hatósági elhatározások döntötték el, vajjon mely importőr és milyen arányban részesüljön abban a kedvezményben, hogy az importhoz szükséges devizaszükségletének részét diszázsiótól mentesen, tehát 30%-nyi ajándékkal, amely az export terhére ment, kaphassa meg. Mindez azután arra vezetett, hogy egyesek, főleg nagyobb gyáripari vállalatok, ebben a szomoru időben különlegesen nagy nyereségeket érhettek el, egyes nagy vállalatok köztudomásulag abban a helyzetben voltak, hogy előbb fennállott nagy tartozásaikat egészben vagy nagyrészben visszafizethették, mig mások, köztük egész termelőosztályok, a nemzetközi gazdasági helyzet leromlása által okozott sulyos veszteségeken tulmenő, a kötött deviza-gazdálkodás rendszere által előidézett ujabb jelentékeny veszteségeket szenvedtek.

A kötött deviza-gazdálkodásnak az a merev rendszere, amely nálunk fennállott és ma is fennáll, és amely csak területileg van korlátozva a kompenzáció kedvezménye által, de azáltal éppen az egyenlőtlen elbánás igazságtalanságát fokozza, csakis minálunk áll fenn, mert még Ausztria is, amely kezdetben ezt a rendszert követte, időközben teljesen letért erről az utról és ott ma már a névleges kurzusok egyébkénti fenntartása mellett az exportőrök és importőrök szabad kliringje szabályozza az export- és importdevizák értékesitési, illetve beszerzési árait.

Ezzel a merev és termelésellenes rendszerrel szemben szinte kezdettől fogva jelentkeztek ellenjavaslatok, amelyek a szisztema merevségét lettek volna hivatottak enyhiteni és amelyek célja az volt, hogy vessünk véget annak a lehetetlen gazdasági elgondolásnak, amely végeredményben bünteti az exportot és jutalmazza az importot. Ezeknek a soroknak az irója az érdekképviseleti életben, majd a sajtóban és a Parlamentben is sürgette a mai merev rendszer helyébe oly rendszernek a behozatalát, amely szerint az egyébkénti korlátozások fenntartása mellett exportőrök és importőrök szabad forgalma állittassék helyre. Az elgondolás az volt, hogy a Bank

továbbra is tartsa ellenőrzés alatt az exportot, de az exportőrök jogositva és kötelezve legyenek az exportdevizákat — ellenőrzés mellett — meghatározott időtartamon belül, erre a célra megszervezendő forgalomban, az ott kialakuló árakon szabadon értékesiteni. Viszont az importőrök, akiknek importigénye a maihoz hasonló előzetes cenzura alapján jogosnak ismertetik el, nyerjenek jogot arra, hogy a szükséges importdevizákat eme szabad forgalomban az ott kialakuló árakon beszerezhessék. Ugyanerre a szabad forgalomra lennének utalandók azok az egyéb devizaigények is, — állam és állami üzemek igényei, utazási, forgalmi szükségletek stb., — amelyeket ma a jegybank a névleges árfolyamokon elégit ki, holott ez is azt az igazságtalanságot rejti magában, hogy bizonyos állami és társadalmi szükségletek kielégitésének terhét nem a közösség, hanem egyedül az export viseli.

Ezzel az elgondolással szemben hivatalos tényezők a legmesszebbmenő ellenállást fejtik ki.[26] Ez az ellenállás érvelését a következő megfontolásokra támasztja:

Az ajánlott rendszer — mondják — az aranyvalutával való formális szakitást jelentené, a devizaárfolyamok számottevően felszöknének, a kereslet az árfolyamokat mihamarább állandóan felhajtaná és igy hamarosan nagyarányu árfolyamemelkedésre kerülne a sor. Minthogy pedig a fogyasztást legalább is számottevő részében a külföldről behozott áruk látják el, az árak — a legalizált szabadforgalomban kialakuló devizakurzusoknak megfelelően — számottevően emelkednének, ami a pénzérték romlását idézné elő, vagy siettetné. A magasabb árnivó ellen a hitelező védekezni fog, csökkenteni fogja betéteit és értékálló elhelyezésekbe fog menekülni. Végeredményben azután a pénzérték romlása az államháztartás egyensulyát is veszélyeztetni fogja. Azzal az érvvel szemben, mintha az exportőr az exportdevizának a névleges árfolyamon levő elszámolásával veszteséget szenvedne, azt hozzák fel, hogy ez a veszteség csak látszólagos, mert a pengő vásárlóerejének épségbentartása folytán az exportőr, tehát elsősorban a mezőgazda, nem szenved valóságos veszteséget, hanem ellenkező esetben jutna jogosulatlan előnyökhöz.

Ami azt az aggályt illeti, hogy az importőrök és exportőrök közötti szabadforgalomban való kialakulása a devizaárfolyamoknak az arannyal való végleges szakitást jelentené, ebben a tekintetben arra utalhatunk, ami fenti fejtegetéseinkből is kiviláglik, hogy t. i. az exportdevizáknak amugy is mintegy fele az u. n. zugforgalomban került eladásra és a szükségelt

[26] A Magyar Nemzeti Bank 1931. évi jelentése ebben a részben a következőket mondja: „A gondjainkra bizott legfőbb érdekek védelmében, amelyek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi érdekek is, ezekkel a törekvésekkel a legélesebben szembe kell fordulnunk."

importdevizáknak legalább is fele ugyanezen a piacon szereztetett be. Emellett ezen a piacon szerezték be az utazási forgalom szükségletének jelentékeny részét, végül ugyanezen a piacon ment végbe közismert módon ama jelentékeny devizaszükségleteknek a beszerzése, amelyek külföldön levő magyar záloglevelek és kötvények repatriálásából származnak. Ezt a zugforgalmat a maga nagy méreteivel a hivatalos hatalom eltürte és kénytelen is volt türni, mert tudva azt, hogy a legitim devizaszükségletnek tekintélyes részét kielégiteni nem képes, nem volt és nem lehetett bátorsága és ereje ahhoz, hogy a büntető törvények hatalmát éreztesse azokkal, akik az ország termelése érdekében kénytelenek ezen az uton devizaszükségletük fedezéséről gondoskodni. Ennek az u. n. zugforgalomnak, — amely azonban valósággal türt magánforgalom volt és ma is az — árfolyamjegyzései mindenki előtt teljesen ismertek voltak, ezekre az árfolyamjegyzésekre a parlamenti vitákban, a szaktanácskozásokon folytatólag pontos hivatkozás történik, sőt ezeket az árfolyamokat a Népszövetség magyarországi megbizottja hivatalos jelentéseiben, mint a magyar pengő valóságos áralakulásának adatait állandóan idézi. Joggal állithatjuk tehát, hogy amennyiben az ebben a forgalomban kialakuló árfolyamok nem jelentik az aranyalappal való végleges szakitást, ugy ezt semmivel jobban nem jelentené az általunk kontemplált szabadforgalom sem. Amennyi mérséklő hatást azonban netalán az gyakorolt, hogy a zugforgalomban kialakuló árfolyamoknak a közzététele meg volt tiltva, ugyanezt az exportőrök és importőrök szabad forgalmában kialakuló árfolyamokkal szemben is meg lehetne tenni, ha valóban azt gondoljuk, hogy ezeknek a kurzusoknak nem nyiltan, hanem titokban való terjesztése dönti el a kérdés lényegét.

Azzal az aggállyal szemben azonban, mintha a tervezett korlátolt szabadforgalom az aranyalappal való szakitást, a diszázsiónak hivatalos elismerését jelentené, szabadjon utalni arra, hogy éppen magának az aranynak a forgalma nálunk tudvalevőleg szabad, sőt az aranynak ebben a teljesen szabad forgalomban kialakuló árait, tehát az áraknak ingadozásait is szabad nyilvánosan közölni és ezek a kurzusok nyilvános vitá tárgyát is képezik. Ha ennek a teljesen szabad és korlátlan forgalomnak az árfolyamai nyilvánosak, ha mindenki mindennap teljes szabadsággal megtudhatja, hogy mi egy kg. aranynak pengőben kifejezett értéke, akkor valóban nem értjük, miért jelentene az export- és importdevizák kontemplált forgalma nagyobb sérelmet a pengő értékelésére vonatkozólag, mint aminőt az arany szabad magánforgalma jelent. Végre is valamely papirpénz diszázsiója éppen a papirpénz és arany relációját jelzi, ha pedig ezt szabad közzétenni és ha ennek immár hónapokon keresztül igen

nagy hullámzásokon keresztül való közlése nem okozott a közönségben semmiféle nagyobb félelmet, sőt ezeket az ingadozásokat a közönség a legnagyobb nyugalommal vette tudomásul, akkor teljesen érthetetlen, hogy miért okozna a devizák kurzusainak a mainál szélesebb körben való ismertté tétele olyan hatásokat, mint amilyenektől a jegybank és a kormány fél, miért okozná éppen ez a betétek nagyobbmérvü elvonását, a dologi értékekbe való nagyobb menekülést és hogyan gyakorolhat ez az államháztartás egyensulyára bármiféle befolyást? Azt az aggodalmat pedig, mintha a tervbevett szabadforgalom az aranypengő elnevezés alatt kilátásba helyezett csillapitószer hatálytalanitását jelentené, könnyen megcáfolhatjuk azzal az egyszerü megállapitással, hogy amennyiben az arany szabad forgalmában kialakult nagy áringadozások nem tették szükségessé az aranypengő-rendelet szerinti árfolyamok közzétételét, akkor ezek a közzétételek éppen ugy elmaradhatnak akkor is, ha az aranyforgalom nyilt jegyzésein kivül és az u. n. zugforgalom közismert jegyzései helyett közismertekké válnak, habár nem hivatalos publikációk alapján az általunk kontemplált szabadforgalom jegyzései.

Fennmarad még az a kérdés, vajjon eme bizonyos korlátolt szabadforgalom valóban az árak nagymérvü emelkedésére fog-e vezetni? Hogy egyes cikkek vagy árukategóriák különleges áremelkedése nem vonhatja maga után *a vásárlóerő összességének változatlansága mellett* az általános árszinvonal emelkedését, erre már fentebb utaltunk és utaltunk arra is, hogy eddig sem akadályozta semmi az importőröket abban, hogy az import áruknak, vagy az importált nyersanyagból készült gyártmányoknak belső ármegszabásánál ne azt vegyék alapul, mintha egész importjukat zugkurzusokon fedezték volna. De foglalkozni kivánunk külön azzal a kérdéssel, mennyiben befolyásolná az általunk kontemplált szabadforgalom az áralakulást és külön kivánunk ezzel a kérdéssel az exportcikkek és külön az importcikkek szempontjából foglalkozni.

Ami az exportcikkeket, tehát főleg a mezőgazdaság termékeit illeti, ebben a tekintetben távolról sem fogadhatjuk el helytállónak azt a beállitást, mintha az exportőr külön ajándékban részesülne abban az esetben, ha az exportált cikknek világpiaci árát aranyértékben, tehát a névleges árfolyamoknál 30%-al drágábban kapná meg, mert ellenkezőleg a mai helyzet indokolatlan pönalizálást jelent, amelynek megszüntetése nem az exportőrök egyéni érdeke, hanem a legfontosabb termelési érdek.

A valóságos helyzetet annál az exportcikkünknél akarjuk bemutatni, amelynél a visszaesés exportunkban a legerősebb, a szarvasmarhánál, már csak azért is, mert a marha-

hizlalás elmaradása vagy visszaesése nemcsak egyik, azelőtt jövedelmező mezőgazdasági termelési ágnak elsorvadását, hanem azt is jelenti, hogy a trágyatermelés elmaradása, illetve összezsugorodása folytán egész mezőgazdasági termelésünk szenved számszerüleg ki nem mutatható, de kétségkivül igen sulyos hátrányokat.

Szarvasmarhakivitelünk alakulása az 1932. év első hat hónapjában az előző év első és második feléhez viszonyitva a következő szomoru képet mutatja:

	darab	értéke millió pengőben
1931. I—VI.	53.036	34.901
1932. I—VI.	19.766	9.436
csökkenés:	62·7%	72%
1931. VII—XII.	48.233	25.404
1932. I—VI.	19.777	9.436
csökkenés:	59%	63·8%

Hogy megvilágithassuk, vajjon a szarvasmarhaexportőr, tehát végeredményben a hizlalógazda, jogosulatlan nyereséghez jutna-e, ha exportált cikkének teljes aranyellenértékét megkapná, a következőkben közöljük azt a kalkulációt, amely kimutatja, hogy u. n. svájci minőségü borjufogas tinónak 210 napon keresztül való hizlalása mily előállitási költséget jelent kg élő sulyként. Ez a kalkuláció a következő:

450 kg beállitási sulyu tinó..... à 45 f.		P 202.50
abrak:		
420 kg tengeri..... à P 15.—	P 63.—	
210 „ korpa ..... „ „ 13.—	„ 27.30	
105 „ árpa ..... „ „ 17.—	„ 17.85	
105 „ olaj pogácsa ..... „ „ 16.50	„ 17.32	P 125.47
840 kg naponként 4 kg.		
darálási költség 7%.....		„ 7.—
száritott répaszelet 1050 kg à P 12.—		„ 126.—
széna ..... 630 „ „ „ 7.—		„ 44.10
takarmány szalma 630 „ „ „ 3.50		„ 22.05
		P 527.12
beszerzési ár és abrak ½ évi 8%-os kamat ...		„ 21.—
só és világitás		„ 6.—
személyzet, istállóbér, takarmányozás naponként 25 fillér		„ 52.50
Összesen		P 606.62

A hizott marha végsulya 680 kg, 1 kg élősuly előállitási költsége 89 fillér.

Ezzel az előállitási költséggel szemben ezidőszerint a Svájcba való kivitelnél, tekintettel a svájci tenyészállatalapra történő leadásra is, az exportőröknek marad 70 centime,

vagyis a hivatalos árfolyamon 78 fillér, amiből 15 fillér költséget levonva ab istálló 63 fillér eladási ár, vagyis az előállitási költséggel szemben kg.-ként 26 fillér tényleges veszteség mutatkozik.

A bécsi, olaszországi stb. minőségü kinőtt marha hizlalásánál az előállitási költség 88 fillér, ezzel szemben az Olaszországba való szállitásnál elért netto ellenérték kg-ként 48 fillér, a budapesti értékesitési ár pedig ab istálló kb. 55 fillér, a veszteség tehát itt kg.-ként 40, illetve 33 fillér.

Ezzel a számitással kapcsolatban megemlitjük, hogy rendelkezésünkre áll egyik legelőkelőbb és legjobban vezetett dunántuli nagy uradalmunknak a kimutatása két hizlalási turnus lebonyolitásáról. Az egyik vonatkozik 1931 junius 1-én hizóba állitott és 1932 augusztus 6-án elszállitott 60 drb tinó hizlalására, amelynél az eredmény az, hogy a tinók beszerzésére forditott vételár és azok hizlalására felhasznált takarmány összesen 40.800 P-t tett ki, az eladási ár pedig 33.500 pengőt, ugyhogy az uradalom vesztesége 7.300 P-re rugott. A másik vonatkozik 118 drb hizótinóra, amelyek előállitása 81.800 P-be került, eladása 50.000 P-t eredményezett, ugyhogy közel 32.000 P veszteséggel járt.

Kérdezzük ezután, vajjon valóban a mezőgazdasági exportőröknek jogtalan premizálása volna-e, ha ilyen piaci helyzet mellett a külföldön elérhető árnak pengőben realizálható legmagasabb ellenértékét kapná meg, amely a mai sulyos veszteségét legalább egy töredékkel csökkentené, vagy nem inkább áll-e meg az a beállitás, hogy a világpiaci áralakulásból folyó, amugy is sulyos veszteséget külön fokozzák és szaporitják még azzal a birsággal, amelyet a diszázsiónak az illető exportőr terhére való elszámolása jelent?

Kétségen kivül áll, hogy amennyiben a javaslatba hozott rendszer szerint az exportáló gazda ettől a gazdaságilag jogtalan pönalizálástól mentesülne, akkor a szarvasmarha ára idebent valamennyivel emelkednék, kétségtelen különösen, hogy ezzel talán némileg emelkednék a beállitani való tinónak ára is, amely ma oly alacsony, hogy külön sulyos veszteséget jelent a kisgazdákra nézve, de azt hisszük, hogy éppen annak kellene egy átgondolt közgazdasági politika vezérlő motivumának lennie, hogy a mezőgazdaság egyik legfontosabb termelési ágának sulyos veszteségszázalékát csökkentse. Ugyanilyen mértékben áll ez a baromfi-, a tojás- és tollexportra is. Az utókor számára kétségkivül, mint a legnehezebben megoldható kérdések egyike fog fennmaradni, vajjon hogyan volt lehetséges az, hogy ugyanabban az időben, amikor a mezőgazdaság katasztrofális helyzete folytán adókedvezményekkel, bolettával és egész hiteléletünket fenyegető adósvédelmi intézkedésekkel siettünk a segitségére: a termelés

oldalán a legkártékonyabb és közgazdaságilag semmivel meg nem okolható pönalitással sujtottuk nemzeti termelésünknek ezt a fontos ágát. És ugyanigy értetlenül fog az utókor az előtt megállani, hogy amikor kereskedelmünk forgalmát a világprotekcionizmus tobzódása amugyis aláássa, mi járunk elől oly rendszabályok merev alkalmazásával, amelyek a kereskedői tevékenység produktivitásának meghiusulásában csucsosodnak ki.

A másik kérdést, vajjon az importált nyersanyagok árának emelkedése gyáriparunk termelvényeinek eladási árait mennyire fogja emelni és mennyire lesz áremelő hatással, ha a gyáripar immár nemcsak nyersanyagszükségletének felét, hanem annak egészét 30% diszázsióval terhelten fogja beszerezni, a következőkben kivánjuk megvilágitani. Az alábbi táblázat a legfontosabb textiliáknak kiskereskedelmi egységárait, továbbá azt tünteti fel, hogy ebből az egységárból mennyi esik külföldi nyersanyagra, vagy félkészgyártmányra. Ehhez a részhez kiszámitjuk azt a 15%-os felárat, amelyet az importdevizák 50%-ának diszázsiója jelent, végül ebből kalkuláljuk, hogy ez a felár hány százalékkal fogja a kész árut megdrágitani, mindig feltételezve, hogy eddig a készáru meghatározásánál nem szerepelt volna amugyis ez a 15% felár. A táblázat a következő:

Árucikk	Kiskereskedelmi egységár drb pengő	Ebből a külföldi nyersanyag vagy félkész gyártmány pengő	15%-a felár pengő	Valuta diff. mint drágulás, a készárúnak %-a
Juta gabonazsák 800 gr.	1.80	0·323	0·048	2·66
Olcsó gyapot munkáshing (zefir)	3.20	0·247	0·037	1·15
Olcsó férfiruha (gyapotzeug)	14.—	0·548	0·082	0·59
Olcsó női ruha (mintás műselyem anyag rövidujju)	8.—	0·682	0·102	1·28
Jóminőségü gyapju férfiruha	120.—	0·742	0·111	0·091
Jóminőségü női selyemruha	90.—	3·30	0·495	0·55
Átlagminőségü női selyemharisnya	2.50	—·30	0·045	1·80

Látható ebből a táblázatból, hogy a valutadifferencia ½—3%-al drágitaná meg a legfontosabb textilcikkeket, nincs tehát szó olyan árdrágitásról, amely azokat a katasztrofális hatásokat kiválthatná, amelyekre a mai merev és igazságtalan rendszer védelmezői utalnak.

Kétségtelen, hogy addig, amig a mai világgazdasági helyzet fennáll, semmiféle közgazdasági kormányzat és a devizapolitikának semmiféle tökéletes intézése nem állithatná helyre azt az állapotot, amelyre egészséges, jövedelmező és az ország jólétét biztositó nemzeti termelés mellett számithatnánk. Viszont azonban minél sulyosabb az általános közgazdasági helyzet, annál inkább kell vigyáznunk arra, hogy ne okozzunk termelésünknek ujabb nehézségeket, ne csökkentsük még inkább a gazdasági egyedek amugyis összezsugorodott megélhetési lehetőségeit, ne mellőzzük a közgazdasági tudomány tanitásait és ne igyekezzünk az intervencionizmus tulfeszitésével orvosolni azt, amit valóban orvosolni csakis a gazdasági élet automatikus erői képesek. Éppen ezért a legsürgősebb követelmények egyike a kötött deviza-gazdálkodási rendszernek meglazitása, legalább abban az irányban, hogy az áruexport és áruimport viszonylatban a devizák szabad áralakulásának adjunk helyet.[27] Tartsuk szem előtt azt az elvet, amelyet a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának — a dunai államok valutáris és pénzügyi kérdéseinek tanulmányozására kiküldött — bizottsága insbrucki és müncheni konferenciája alkalmából igy formulázott:

„A valutáris stabilizálásnak lényeges előfeltétele a bizalomnak lehető rövid időn belül való helyreállitása, viszont a bizalom helyreállitásának feltétele a devizák forgalmának szabadsága."

Éber Antal.

[27] Ezt a követelményt legnagyobb pénzintézetünknek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak 1931 november 1. jelentése a következő pregnáns szavakkal tette magáévá: „We believe that it is technically almost impossible to concentrate a country's foreign trade in one office and that even the most efficient burocracy itself is an impedimentum to commercial transactions. While under the present shortage of the gold cover the Government must insist that the countervalue of the exportgoods should be placed at the disposal of the National Bank, it would seem a more practical solution — especially if a transfer moratorium should be declared for a certain period — to establish a direct clearing between importers and exporters. Such permission could be given for contingent amounts and for such importgoods, which are of utmost importance to the national production."

Adalékok a törvényhatósági városok háztartásához.*

Dr. Seutemann, a hannoveri statisztikai hivatal jeles igazgatója, a „Német városok 1930. évi statisztikai évkönyvében" szép tanulmányban foglalkozván *a nagyobb városok* háztartásának adataival, eldöntöttnek véli a kérdést, hogy vajjon a városok pénzügyi statisztikájának a költségvetési, vagy a zárszámadási adatokon kell-e felépülnie. Seutemann határozottan a költségvetések pártjára áll, s érvül azt hozza fel, hogy a költségvetések statisztikája hamarabb rendelkezésre áll. Ez különösen oly időszakokban fontos, mikor a városok háztartása az egyik évről a másikra erős hullámzásokon megy keresztül; ezeket a zárószámadások feldolgozásával csak későn követhetnők nyomon.

A mult év tavaszán „Az önkormányzati testületek háztartási joga és statisztikája" cimen a pénzügyminisztérium által közzétett rendkivül becses és a maga nemében nélkülözhetetlen forrásmunka, melynek megtervezése és kidolgozása a magyar városi háztartási probléma régi, kiváló művelőjének, *dr. Lukáts Ödön* helyettes államtitkárnak, szaktudását és odaadó buzgalmát dicséri, jórészt szintén a költségvetések anyagára támaszkodik.

A magyar törvényhatósági jogu városok háztartásának jellemző vonásairól tartandó előadásomban mégsem az emlitett jeles példákat követem, hanem az 1930. évi zárszámadások adattárát használom fel azon értékes összefoglalások alapján, melyeket számomra a magy. kir. központi statisztikai hivatal volt szives elkésziteni.[1]

Megvan azonban a különleges oka annak, mely engem arra vezetett, hogy hű maradjak a pénzügyi statisztikának ahhoz a régebbi elgondolásához, melyet magam már ezelőtt két évtizeddel vallottam, mikor — pályám elején — a magyar városok 1910. évi háztartásának adatait gyüjtöttem, rendszerbe

* A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi junius hó 17-i közgyülésén tartott előadás.

[1] Meg kell köszönnöm ezen a helyen is a hivatal elnökének, *dr. Kovács Alajos* h. államtitkár urnak, szives készségét, melyel vállalkozásomat támogatta. S köszönetet kell mondanom *dr. Szigeti Gyula* miniszteri tanácsos és *dr. Hajdrik Sándor* miniszteri fogalmazó uraknak is, akik a városi zárszámadások anyagából a számomra szükséges *alapvető* összevonásokat elvégezték, illetőleg elvégeztették.

foglaltam és igyekeztem munkámnak a statisztikai hivatal kiadványai között is méltó helyet juttatni.

A költségvetések egymásután következő sora valóban hivatott beszámolni arról, hogy a városok célkitüzéseiben milyen változások, vagy épp ellenkezőleg: milyen rendszeresen visszatérő vonások jutnak felszinre. Az is igaz, hogy ha a városi költségvetések összeállitásánál a városok vezetősége gondosan mérlegeli a korábbi évek zárszámadási eredményeit, a zárszámadások hatása tulajdonképpen élénken visszatükröződik azokban, — bár mindig csak évekkel utóbb. Az 1931. évi zárszámadások adatait például csak az 1933. évi költségvetés összeállitásánál hasznosithatjuk.

Mégis ugy vélem, hogy olyan államokban, melyeknek még nincsen rendszeres városi — s általában közületi — háztartási statisztikájuk, inkább a realitást nyujtó zárszámadások mellé kell állni. Ezt kell tennünk, mert a költségvetés tervezetének vagy akár megállapitásának idejét hosszu hónapok választják el a budget-keretek tényleges kiaknázásától: a bevételek tényleges lerovása messzire esik előirányzásuktól. Aki a városok zárszámadásait a költségvetésekkel összehasonlitja, bizonyosan bukkan olyan tételekre, amelyek hiteltullépéseket, illetőleg kényszerü, vagy akaratlan megtakaritásokat jelentenek. Gyakran a bevételek valóságos alakulásánál éppenséggel hiába keressük annak a tervszerüségnek érvényesülését, melyre pedig a közületi gazdálkodás érdekében oly nagy szükség van.

Van azonban más, a most jelzett okoknál *fontosabb inditéka is* annak, hogy vizsgálódásaimban az 1930. évi zárszámadások anyagának felhasználása mellett döntöttem. *Az 1931. évi költségvetések számos tételéből, — akárcsak az állami költségvetés tételeiből — sokszor hirmondó sem maradt meg, vagy legfeljebb torzó hirdeti azt, hogy a költségvetés összeállitásánál bizonyos célok ápolásáról gondoskodni kivánt a város. A válságos idők szele az ép testről a végtagokat lesodorta.* És ha az 1931. évi költségvetés sorsa ez volt, mennyivel inkább ugyanez a sors vár a most hatályosuló 1932. évi költségvetésre, melyet a felettes hatóságok többszörösen megnyirbáltak, — de amelynek rendjén gyakran kellemetlen, néha szinte katasztrófális eltolódásokat okozott a bevételi források elapadása. *A városok ujra meg ujra kényszerültek revizió alá venni háztartásukat, vagy jobb eszköz hijján: rendkivüli bevételi források igénybevételéhez folyamodtak.*

Az 1930. évi zárszámadások számos vonatkozásukban viszont bár megsinylették az egyre elmélyülő gazdasági válság hatását, *de a nagy hitelválságtól is terhes 1931. évet megelőzött idők városi gazdálkodásának normális képét nagyjában mégis megrajzolhatjuk ennek az évnek háztartási statisztikája alapján.* A szanálás idejét követő fellendülés éveinek

eredményei még virágoztak az 1930. év háztartási műveleteiben is.

Előbb már megemlékeztem arról, hogy vizsgálataim során a magy. kir. központi statisztikai hivatal támogatására voltam utalva. A statisztikai hivatal nem primär észlelés alapján elégitette ki érdeklődésemet, hanem secundär jellegü munka elvégzése által: a városok kinyomott és nyilvánosságra hozott zárszámadásainak anyagát állitotta össze azon tervek szerint, melyeket a hivatallal megbeszélhettem. Valóban, a secundär jellegü statisztikai munkának a városi háztartási statisztika terén széles alapu utja tárult fel azóta, hogy kormányrendelet szabja meg a keretet, melyben a városoknak ugy költségvetésüket, mint — azokkal egyezően — zárszámadásaikat fel kellene épiteniök. A városok gazdálkodásának áttekintése ezzel kétségkivül könnyebbé vált. S ha a sablonok merev alkalmazása gyakran el is nyomhatja azokat a vonásokat, melyek igazában jellemzőek a városok gazdálkodására, addig, mig a magyar kormányzat bölcsessége nem találja az időket végre-valahára sürgetőknek arra, hogy a városok háztartásáról rendszeres felvételek folytattassanak, a secundär kutatás a hézagot ugyahogy pótolhatja.

Előadásom cime jelzi, hogy a törvényhatósági jogu városok háztartásának néhány kérdését kivánom megvilágitani a statisztika kereszttüzében. *Budapestet szándékosan figyelmen kivül hagytam az anyag összeállitásánál.* Azon egyszerü oknál fogva, melyet a statisztikával megközelithető egyéb gazdaságtársadalmi problémák boncolgatásánál is mindig szem előtt tartottam. *Budapestnek ugy népességi, mint gazdasági és társadalmi strukturája annyira sajátos, annyira elütő az ország más községeiétől, — annyira más hatóerők fejtenek itt ki eltérő hatásokat, semmint az ország egyéb részeiben, — hogy helyesebb a módszer, mely Magyarország közviszonyainak szemléleténél Budapesttel az ország egész vidékét állitja szembe.* Az efajta kutatásoknak tudományos szempontból esetleg nagyjelentőségü eredményei lehetnek. Viszont feltételük az, hogy a kutató ismerje a vizsgálódási kör egész anyagát s igy tudja felvonultatni Budapest számoszlopai mellé a vidéki települések számsorait. Magam természetesen nem gondolhattam rá, hogy a székesfőváros háztartási adataival szembeállitsam a többi közületek gazdálkodásának statisztikáját. Annál kevésbé, mert hiszen az ország sok ezer községének sem költségvetéséről, sem záró-számadásáról — községenként — nyilvános közlések nem jelennek meg. A pénzügyminisztérium fentebb már emlitett becses forrásmunkája ugyan az összes közületek háztartásának vizsgálatára kiterjed, az abban foglalt (törvényhatóságok szerint összegezett) adatokat azonban elvi okokból mellőztem, származván azok mindvégig a költségvetések számainak feldolgozásából.

Sajnos azonban, az anyag, melyre előadásom támaszkodik, szintén nem teljesen kifogástalan. A törvényhatósági városok közül t. i. Debrecen zárszámadása csak főösszesitésében követi a költségvetés tagozását, de mellőzi az egyes fejezeteken belül cimek, rovatok és alrovatok szerint való szétválasztását a város gazdálkodásának. *Választanom kellett két rossz között.* Vagy arra kellett magamat szánnom, hogy Debrecen város gazdálkodását teljesen kikapcsoljam szemléleteim köréből. Ez azért lett volna kár, mert hiszen, mint majd a továbbiakból kitünik, Debrecen háztartása a magyar városok között, arányainál fogva, egyenesen szembeszökő. Vagy pedig ugy kellett döntenem — s nehéz szivvel bár, de tényleg igy cselekedtem, — hogy az anyag teljessége érdekében Debrecen városról zárszámadási adatok helyett a költségvetési adatokat dolgoztatom fel.

A számitásokban a sulyt a *városok rendes gazdálkodására vetettem.* Az átfutó kezelést — akár bevételekről, akár kiadásokról volt szó, — minden esetben figyelmen kivül hagytam. Nem terjeszkedtem ki az u. n. költségvetésen kivül felmerült, előirányzat nélküli kezelés, adatainak összefoglalására sem. Nemcsak azért, mert csupán két város akadt 1930-ban (Szeged és Pécs), melynek háztartásában ilyen zárszámadási adatokra bukkantam. Inkább azért, mert például Szegeden előirányzat nélküli kiadások cimén jórészt olyan tételeket számoltak el, melyek nyilván korábban felvett kölcsönök tartalékaiból eszközöltettek. Mindenesetre nagy összegekről volt szó: a szóbanforgó kiadások itt a három millió pengőt is meghaladták.

Felhasznált anyagom elsősorban a városok sajátlagos háztartására vonatkozik. Ebben a háztartásban az önálló vagyonkezelésü intézmények — leginkább üzemek — csak annyiban játszanak szerepet, hogy a háztartási alap számára bizonyos hozzájárulásokat teljesitenek, — ha ugyan teljesitenek. Egyébként azonban függetlenül végzik háztartási műveleteiket. A közületi gazdálkodás szempontjából az önálló vagyonkezelésü üzemek szerepe mindenesetre rendkivül nagy, hiszen a városi vagyonnak hatalmas tömegei fekszenek ezekben a vállalkozásokban s az üzemek kiadásainak a városi sajátlagos kiadásokkal való egybevetése is jelzi azoknak nagy fontosságát. Korlátolt célkitüzésem folytán (de még inkább azért, mert az üzemek viszonyait tüzetesebben csak speciális felvételből lehet megismerni) azonban csupán érinthetem majd az üzemek kérdését. S ugyanezt kell tennem a különálló városi alapokkal, melyeknek ugyan egyik-másik város háztartásában (elsősorban: Szegedében, Debrecenében, Kecskemétében és Bajáéban) feltünően nagy a jelentősége, de szerepük mégis az üzemeké mögé csuszik vissza.

II.

A 10 magyar törvényhatósági város összes rendes kiadása 1930-ban 56.22 millió pengő volt. E kiadások fedezésére 53.28 millió pengő rendes bevétel állott rendelkezésre. Városi törvényhatóságaink tehát nem tudták a rendes bevételi forrásokból rendes kiadásaikat fedezni. Kiadásaik 5.23%-ának fedezésére nyilván rövidlejáratu vagy hosszabb időre szóló kölcsönök felvételéhez kellett folyamodniok. Mégsem mondhatjuk azt, hogy ez a jelenség általános lett volna városaink gazdálkodásában. Szegeden mindenesetre a rendes kezelés deficitje a kiadások 27.0%-ában jelentkezett. Másrészt az ellenkezőre jó példa Hódmezővásárhely, ahol a rendes bevételek 13.3%-kal, — vagy Pécs, ahol 6.4%-kal multák felül a rendes kiadásokat. A kedvező példák sorát még Baja egészitené ki. A többi városokban azonban seholsem tudta a város a rendes kezelés egyensulyát megteremteni. S ha olyan kirivó esetek, mint aminőket már emlitettünk, egyébként nem is fordultak elő, *azok a városok, amelyek rendes kezelése hiánnyal zárult, erős többséget alkottak a másik csoporttal szemben.*

Ha a városi bevételek és kiadások főcsoportjait összehasonlitjuk, iziben tudomást szerzünk azokról az igazgatási vagy gazdálkodási ágakról, melyek kezelése felesleggel, vagy ellenkezőleg: deficittel zárult.

A bevételeknek három nagy csoportja van. Az általános igazgatási, a vagyonigazgatási és az u. n. közélelmezési bevételek (a hitelügyi bevételekről itt nem szólunk). Mind a három bevételi főcsoport eredménye jelentős plusz volt az 1930-as számadási év végén.

Az általános igazgatási bevételek például 24.6 millió pengőre rugtak, az általános igazgatással összefüggő kiadások pedig 18.6 millió pengőre — azaz a kiadásokat szinte pontosan negyedrésszel (24.44%) lépték tul a bevételek. A vagyonigazgatási kezelés körében a bevételek 15.25, a kiadások 6.79 millió pengő voltak; a felesleg a kiadások ötnegyedrészére (124.6%) ment. A közélelmezési kezelés forgalma (kiadás: 1.53, bevétel: 2.74 millió pengő) szintén hatalmas felesleget eredményezett; a bevételek a kiadásokat jó háromnegyedrészszel (79.1%) multák felül.

Ennek a három számadási ágnak, de főként mégis: a vagyonból származó bevételek többletének köszönhette a városok gazdálkodása, hogy azoknak az igazgatási ágaknak igényeit is ki tudta elégiteni, melyek kezelésében a bevételek nem érték el a kiadásokat, — sőt többnyire messze mögötte kullogtak azoknak.

Utóbbiak között elsősorban a közoktatásüggyel összefüggő kiadásokat emlitem meg. Ezek révén a városokra való-

ban jelentős (8.29 millió pengő) teher nehezedett s azok ellenében a bevételek az 1 millió pengőt alig haladták meg. A tanügyi és közművelődési kiadások 87.34%-át a városok csak egyéb bevételi források latbavetésével tudták teljesiteni. A hitelműveletekkel összefüggő nagyösszegü (11.26 millió pengő) kiadások fedezésére a felerésznél valamivel nagyobb (6.08 millió pengő) bevétel állott rendelkezésre hasonló forrásokból. A kiadások 46.0%-át másképpen fedezték, amit persze nem is mondhatunk kedvezőtlen tünetnek. A kiadásokhoz képest nagyon csekély összegü bevétel volt kéznél a szegényügyi (2 millió pengő kiadás, 76.0% hiány), a városépitési (5.56 millió pengő kiadás, 60.44% hiány) és a közegészségügyi (2.21 millió pengő kiadás, 57.5% hiány) kiadások eszközlésénél. — Ezeknek a kiadási céloknak biztositása érdekében ugyancsak szükségük volt a városoknak a feleslegekre, melyekről fentebb számot adtunk, bár — mint láttuk — az összes kiadások fedezésére a rendes bevételek nem bizonyultak elegendőknek.

A városi háztartási statisztika eredményeinek értékelését elősegiti az, ha ugy a kiadásokat, mint a bevételeket a lakosság lélekszámához viszonyitjuk. Az 1930. évben a törvényhatósági városokban egy főre 83.87 pengő kiadás, ill. 79.50 pengő bevétel esett. A bevételek részletei közül kétségkivül kiemelkedik a lakosságra az általános közigazgatással kapcsolatban háruló teher (36.62 pengő), mely a vagyonból származó bevételek egy főre eső átlagát (22.75 pengőt) lényegesen meghaladja.

A lakosság számához képest természetesen az általános közigazgatás a legdrágább igazgatási ág (27.73 pengő). A hitelügyi közigazgatásnak a lakosság számához viszonyitott terhe (16.79 pengő) s a közoktatásügyi kiadásoké (12.36 pengő) és a vagyonkezelésé (10.13) már jóval kisebb.

Néhány város kiadási átlagát is felsoroljuk. *A lakosság számához képest Győr város háztartása mozgósit legnagyobb összegeket.* Debrecen majdnem ugyanannyit. *Pécsett, Sopronban és Szegeden az egy főre eső kiadások átlaga megközeliti a 100 pengőt. Ezek a városok valóban vagy történeti multjuknál fogva, vagy ujabbkori fejlődésük révén legmodernebb törvényhatóságaink közé tartoznak.* Tőlük széles, — egy esetben pedig szinte rikitó — sáv választja el a többi törvényhatósági városokat, melyek sorában Kecskemét, Miskolc és Székesfehérvár kiadásainak átlaga körülbelül azonos szinten mozog. *Meglepő a fejlődő és lüktető életéről nevezetes Miskolc háttérbeszorulása.* A sor legvégén helyezkednek el Baja és Hódmezővásárhely, melyek aránylag vagy szembeötlően alacsony kiadási átlaga e városok hátrábbmaradottságának is a jele. A részletes adatok különben ezek:

1. tábla. A rendes bevételek és kiadások egy főre eső összege.

Városok	Egy főre esett rendes		Városok	Egy főre esett rendes	
	bevétel	kiadás		bevétel	kiadás
	pengő			pengő	
Debrecen	102.13	102.13	Sopron	93.60	95.00
Szeged	74.91	94.90	Székesfehérvár	72.74	74.94
Pécs	104.27	97.55	Hódmezővásárhely	37.55	32.57
Győr	104.33	104.33	Baja	61.00	60.22
Kecskemét	64.78	71.08			
Miskolc	65.37	71.06	Összes városok	79.50	83.87

A városok adatait bevételeik abszolut értelemben vett nagyságának sorrendjében irtuk egymás alá.

Azok a fejtegetések, melyeket eddig végeztem, a zárszámadások ugynevezett előirási adataira támaszkodtak. Valóban: a zárszámadások anyagának feldolgozásánál szinte helyesebbnek látszik az előirási adatokat felhasználni, mintsem a lerovási adatokat, minthogy *a városok az esetek nagy többségében kényszereszközök latbavetésével is gondoskodni szoktak arról, hogy zárszámadásilag előirt bevételeiket tényleg behajtsák, — de másrészt kötelességüknek tartják azt is, hogy az előirt kiadásokat teljesitsék.*

Ebből a szempontból van nagy jelentősége tehát annak a megállapitásnak, hogy a törvényhatósági városok háztartásában 1930-ban sem a bevételek, sem a kiadások oldalán nem érte el a lerovások összege az előirásokét. Az alábbi adatok ezt a megállapitást határozottan megerősitik:

2. tábla. A bevételek és kiadások előirási és lerovási tételeinek összehasonlitása a törvényhatósági jogu városokban.

Városok	Bevételek			Kiadások		
	Előirás	Lerovás	Lerovás a kiadás %-ában	Előirás	Lerovás	Lerovás a kiadás %-ában
	millió pengőben			millió pengőben		
Debrecen	12.02	12.02	100.00	11.99	11.99	100.00
Szeged	10.12	9.39	92.79	12.82	10.51	82.06
Pécs	6.37	6.55	102.82	5.96	5.86	98.33
Győr	5.32	5.20	97.90	5.32	5.41	101.13
Kecskemét	5.15	4.94	95.93	5.65	5.57	98.60
Miskolc	4.02	3.55	88.32	4.37	3.84	87.89
Sopron	3.36	3.43	102.10	3.41	3.42	100.30
Székesfehérvár	2.96	2.79	94.27	3.05	2.99	98.04
Hódmezővásárhely	2.26	2.11	93.40	1.96	1.94	99.00
Baja	1.70	1.68	98.87	1.68	1.68	100.00
Együtt ..	53.28	51.66	96.66	56.22	53.21	94.64

Az előirt bevételeknek csupán 96.66%-a folyt be tényleg. Az előirt kiadásoknak pedig csupán 94.64%-át tudták a

városok tényleg teljesiteni. Akadt olyan város, mint pl. Pécs és Sopron, melyek bevételi előirásaiknak 100%-kal nagyobb részét tényleg meg is kapták. *De a legtöbb városban az előirt bevételek mögött ugyancsak elmaradoztak a lerótt bevételek.* Miskolc pénztárainak különösen rosszul ment a sora. Szegedéinek sem sokkal jobban. Néhány más városban is közelebb állt a lerovás százaléka a 90-hez, mint a 100-hoz.

Természetes következménye volt ennek, hogy *városaink gazdálkodásában itt-ott a tényleg kifizetett kiadások összege is messze alul maradt az előirásoknak.* Szeged és Miskolc voltak e tekintetben is legrosszabb helyzetben. Másrészt figyelemreméltó tanulság az, hogy a többi városok csaknem mind arra törekedtek, hogy az előirt kiadásaikat tényleg ki is fizessék. Székesfehérvárott is, — Kecskeméten pedig a maximumot jelző százalékot regisztrálhatjuk. *Városi törvényhatóságaink túlnyomó része a rendes bevételek elapadása mellett is határidőre helyt kivánt állani kötelezettségeinek.* Nyilván hitelműveletek segitségével. Más kérdés az: kellett volna-e ezt tenniök, ha gazdálkodásukban esetleg bizonyos változtatásokat vittek volna keresztül.

A városok zárszámadásai rendre feltüntetik azokat *a hátralékokat* is, melyek a városok bevételeiben, illetőleg kiadásaiban a számadási év végén az előirásokkal szemben mutatkoztak. Persze ezek a hátralékok nem csupán egy esztendő kezeléséből jöttek létre, hanem esetleg számos év még nem törölt előirásaiból keletkeztek. Mégis nagy figyelemmel kell fordulnunk ugy a bevételi, mint a kiadási hátralékok felé. A bevételek hátralékai *túlnyomórészt a lakosság tartozásai a városokkal szemben, — mintegy fenyegető rémként merednek feléjük. A kiadások hátralékait pedig a városoknak — minden valószinüség szerint — előbb-utóbb ki kell egyenliteniök.*

Ebben a megvilágitásban nyer külön jelentőséget számitásainknak alábbi eredménye:

3. tábla. A törvényhatósági jogu városok bevételi és kiadási hátralékai.[1]

Város	Bevételi hátralék	Kiadási hátralék	Bevételi hátralék	Kiadási hátralék
	millió pengőben		a előírás százalékában	
Szeged	2.22	20.81	22.04	162.41
Pécs	0.67	0.15	10.53	2.52
Győr	0.42	0.16	7.91	2.99
Kecskemét	0.78	0.40	15.15	7.80
Miskolc	1.14	1.53	28.36	35.03
Sopron	0.45	—	13.40	—
Székesfehérvár	1.06	0.29	35.82	9.53
Hódmezővásárhely	0.63	0.09	27.90	4.59
Baja	0.46	0.01	27.10	6.00
Együtt	7.83	23.44	15.02	41.69

[1] Debrecen adatait ezen a táblán természetszerüleg egyáltalán nem soroltuk fel.

Kilenc törvényhatósági jogu városnak az 1930. év végén 7.83 millió pengő bevételi hátraléka volt, az összes előirt bevételeknek 15.02%-a. Ez az arányszám talán nem volna önmagában kedvezőtlen, annál inkább nem, mert pl. Győr és Pécs városok számadásai szerint a hátralékok összege a bevételi előirásokhoz képest igazán alacsony. Viszont egyik-másik városban, — elsősorban Székesfehérváron, s mellette Miskolcon, Hódmezővásárhelyt és Baján — a bevételi hátralékok összege szinte aggasztó arányra kúszott fel. E városokról fentebb megállapitottuk, hogy háztartásuk csak szükebb keretek között mozog. Ugy látszik azonban, hogy gazdálkodásuk bár jóval szerényebb igényü a többi városokéhoz arányitva, a lakosság még az enyhébb közterheket is nehezen viseli s igy jön létre az előirt bevételekkel szemben a nagy hátralék. Valószinüleg a fejlődés hirtelen lendülete okozta azt, hogy Szeged város bevételi hátraléka ily magas.

A 7.83 millió pengő bevételi hátralékkal szemben az 1930. év végén a törvényhatósági jogu városoknak — mint láttuk — 23.44 millió pengő kiadási hátralékuk volt. *Az előirt kiadásoknak 41.69%-a tehát hátralékként jegyeztetett elő. A helyzet azonban — ha az egyes városokat nézzük — itt mégsem annyira kedvezőtlen, mintsem a bevételeknél.* A hátralék túlnyomó része Szegeden állott elő, ahol az 1930. évben előirt kiadásoknak jó másfélszerese maradt kifizetetlen. Nyilvánvaló, hogy a nagy hátralék azokkal a dicséretreméltó kötelezettségekkel függött össze, melyeket Szeged városa a mult évtizedben vállalt. Szegeden kivül csupán még csak Miskolc küzdött 1930-ban jelentős kiadási hátralékkal. A többi városok között azonban egy sincs, amelynek zárszámadási hátraléka a kiadási előirásoknak 10%-át elérte volna. Különösen kedvező volt a helyzet Pécsett és Győrött. A kevésbé tehetős városok csoportjából Székesfehérvár került a legrosszabb helyre. Meg kell jegyeznünk még azt, hogy a bevételi és kiadási hátralékok egyenlege ugyan (a városok háztartását osztatlan egységnek tekintve) kedvezőtlen volt, — terhelvén a városokat pontosan háromszor annyi kiadási hátralék, mint amennyi bevételre a hátralékokból számithattak, — de ennek oka elsősorban Szeged, másrészt Miskolc város gazdálkodása voltak. Másutt a hátralékokból remélt bevételek lényegesen meghaladták a még kifizetésre váró tételeket. Amint ezt az alábbi számitások igazolják:

4. tábla. A törvényhatósági jogu városok kiadási hátralékai a bevételi hátralékok százalékában.

Város	Százalék	Város	Százalék
Szeged	933.65	Sopron	Kiadási hátraléka nem volt
Pécs	22.39	Székesfehérvár	27.36
Győr	38.10	Hódmezővásárhely	14.28
Kecskemét	52.70	Baja	21.76
Miskolc	134.21	Együtt	299.36

Az előadottakból az is kitünik, hogy *tulajdonképpen a bevételi hátralékok a fontosabbak tanulmányunk szempontjából. Ezeknek a hátralékoknak az egyes igazgatási ágak szerint való tagozódása világit rá arra a tényre, hogy hol feszittetett tul a húr a városok háztartásában.* A 7.83 millió pengő bevételi hátralék nagyobbik fele — miként az 5. táblázatból kitünik — az általános közigazgatás köréből gyült össze.

5. tábla. A törvényhatósági városok bevételeinek részletezése.

Bevételi főcsoportok, ill. egyes csop.	Előirás	Hátralék	Hátralék az előirás	Hátralék a hátralék
	millió pengő		százalékában	
I. Által. közig.:				
Közigazgatás	1.22	0.06	4.92	0.36
Katonaügy	0.90	0.39	4.33	4.99
Adókezelés	22.01	3.62	16.45	46.23
Mindössze	23.37	4.09	17.41	52.32
II. Közegészségügy	0.94	0.15	15.96	1.92
III. Közoktatásügy	1.05	0.12	11.43	1.58
IV. Szegényügy	0.48	0.18	37.52	2.36
V. Közélelmezésügy	2.74	0.07	2.55	0.89
VI. Városépités	2.20	0.59	26.82	7.54
VII. Vagyonigazgatás:				
Bérházak	3.88	0.43	11.10	0.55
Egyéb épületek	0.63	0.06	0.95	0.77
Bérbeadott ing	3.53	1.31	37.11	16.73
Házilag kezelt ingatlan és kisebb üzemek	3.57	0.17	4.76	2.18
Üzemi részesedés	1.75	0.26	14.86	3.33
Mindössze	15.25	2.52	16.53	33.19
VIII. Hitelügy	6.08	0.01	1.65	0.22
Összes bevételek	53.28	7.83	14.69	100.00

Az adókezelés terén kimutatott adóhátralék az összes bevételi hátralékoknak megközelitőleg a fele volt. Ez mindenesetre aggodalmat keltő jelenség. *Pedig nagyobb jóstehetség nélkül is fel lehet tételezni, hogy az a statisztika, mely pl. a folyó évre vonatkozólag állitaná össze a bevételi hátralékokat, még jóval nagyobbnak mutatná — összegben és arányszám szerint is — az adókezelés negativumát.*

Fontos tanulság az is, hogy a vagyonigazgatás terén mekkora bevételi hátralék mutatkozott 1930-ban. Tulnyomó része a bérbeadott ingatlanok elmaradt bérjövedelméből származott. *Főleg a szántóföldi termelés céljaira bérbeadott területek bérlői kerültek olyan szűkös helyzetbe, hogy nem tudtak megfelelni kötelezettségeiknek.*

Helyénvaló megemliteni, hogy az adókezelés bevételi hátraléknak csaknem a fele (1.67 millió pengő) a községi pótadó be nem fizetéséből eredt. Az 1930-ban összesen előirt pótadóbevételeknek több mint negyedrészét tartották nyilván az év végén hátralékképpen. Az adóigazgatással összefüggő bevétel sorsáról külön adatok segitségével is beszámolunk:

6. tábla. A fontosabb adójellegü bevételek és azok hátralékai a törvényhatósági jogu városok háztartásában.

Megnevezés	Előirás	Hátralék	Hátralék az előirás %-ában
	millió pengőben		
Pótadó	6.18	1.67	27.03
Ált. kereseti adó	3.05	0.53	17.30
Forgalmi adó	2.89	0.04	1.30
Borfogyasztási adó	2.90	0.21	7.20
Alkalm. ker. adója	2.09	0.02	0.95
Ingatlan birtokvált. ill.	1.31	0.79	60.30
Husfogyasztási adó	1.07	—	—
Italmérési illeték	0.41	0.08	1.90

A helypénzek (1.23 millió pengő előirás, 0.02 millió pengő hátralék) ugyan nem az adóigazgatásból folyó, hanem egyéb közigazgatási jellegü bevételek, de mégsem érdektelen itt megemlitésük. Az adatok arra vallanak, hogy *az ingatlanforgalom nehezen viseli az állami illeték mellett a városi pótlékot;* az év végén mutatkozó hátralék, ha hosszabb idő alatt is jött létre, mégis nagyon szemet szúr. Az adókezelés hátralékainak — a pótadókén kivül — fontos része a kereseti adó hátraléka. *A kereseti adók bevételi előirásainak oly nagy részét nem fizették be az 1930. év végéig, hogy azt mindenesetre a gazdasági helyzet romlásával kell összefüggésbe hoznunk. Abból viszont, hogy az alkalmazottak kereseti adójából oly csekély összeg maradt hátralékban, aligha lehetne következtetni ellenkező tanulságra. Az alkalmazottak kereseti adóját a munkaadók — tudvalevőleg — levonják.*

A *kiadások* fontosabb csoportjain belül a kezelés eredménye ez volt:

7. tábla. A kiadási előirás és a hátralék alakulása a törvényhatósági városok háztartásában.

Kiadási főcsop., ill. egyes csoportok	Előirás	Hátralék	Hátralék az előirás %-ában
	millió pengőben		
I. Általános közigazgatás:			
Közigazgatás	12.74	0.45	3.53
Rendészet	0.52	—	—
Tűzrendészet	0.97	0.03	3.09
Katonaügy	0.41	0.35	85.36
Városi adóhivatal	1.99	0.01	0.50
Javadalmi adóhivatal	0.79	—	—
Forgalmiadó-kezelés	0.99	0.01	1.02
Mindössze	18.59	0.85	4.57
II. Közegészségügy	1.56	0.04	2.56
III. Állategészségügy	2.21	0.05	2.26
IV. Közoktatás:			
Tanügy	5.16	0.12	2.32
Közművelődés	1.77	0.16	9.04
Testnevelés	0.22	0.11	50.00
Egyéb	0.41	—	—
Mindössze	8.29	0.41	4.94
V. Szegényügy	2.00	0.18	9.00
VI. Közélelmezés	1.53	0.05	0.03
VII. Városépités	5.56	0.70	12.60
VIII. Vagyonigazgatás	6.79	0.32	4.71
IX. Hitelügy	11.26	20.90	185.62

A kiadások hátralékaiból a legnagyobb rész a hiteligazgatás csoportjára esik. Olyan nagy volt itt a hátralék, hogy az előirt kiadásoknak csaknem a duplájára emelkedett. A hiteligazgatás hátralékai mellett eltörpül az általános közigazgatás, a városépités, s a tanügyi és közművelődési igazgatás kiadási hátraléka.

III.

Tanulmányunk további menetében most két irányba esnek szét vizsgálódásaink. Egyrészt a bevételek alakulását és jellemző csoportok szerint való képződését kutatjuk, másrészt ugyanezt tesszük a kiadásokéval. A bevételekkel kezdjük:

8. tábla. A törvényhatósági jogu városok bevételeinek %-os megoszlása.

Városok	Ált. igazg.	Közeg.	Közokt.	Szegényügy	Közélelm.	Városépités	Vagyonkezelés	Hitelügy
Debrecen	37.9	1.7	2.1	1.4	4.1	1.2	35.2	16.4
Szeged	41.7	0.6	2.3	—	5.0	6.4	32.6	11.4
Pécs	47.1	1.8	2.0	0.2	6.4	5.3	23.6	13.6
Győr	46.2	1.4	2.2	3.8	4.1	5.4	28.0	8.9
Kecskemét	39.5	1.7	1.7	—	7.8	0.2	37.9	11.2
Miskolc	55.4	2.7	2.1	0.9	8.9	9.6	18.6	1.8
Sopron	59.3	2.2	1.0	0.9	1.5	2.1	27.6	5.4
Székesfehérvár	50.2	3.4	3.1	0.1	6.1	2.6	15.4	19.1
Hódmezővásárhely	77.4	4.7	0.4	0.2	1.8	5.0	10.5	—
Baja	47.7	0.9	0.8	0.9	4.8	7.4	23.8	13.7
Együtt	46.1	1.8	2.0	0.9	5.1	4.1	28.6	11.4

A törvényhatósági városok bevételei között, folyik ez már az előbb mondottakból is, az általános közigazgatásból és a vagyonigazgatásból származó bevételek játszák a legnagyobb szerepet. E két jelentős bevételi forrás mellett a hitelügyi igazgatás bevételei még fontosabbak.

Persze a tiz város számadásának összegezéséből kibontakozó ez a kép lényeges eltolódásokat mutat az egyes városokban. Debrecen bevételei között pl. nem sokkal több, mint harmadrésznyi az általános igazgatásból származó bevételek összege, mig Hódmezővásárhely tulnyomórészt erre a forrásra támaszkodik. Igaz, hogy ebben a nagy alföldi faluvárosban az 1930. évi zárszámadás szerint a rendes bevételek között nem fordult elő a hiteligazgatással összefüggő tétel. *Egyébként azonban az is világos, hogy a bevételek között az általános igazgatásból táplálkozó bevételek jelentősége a nagyobbszabásu háztartásu városokban kisebb.* Viszont ott, ahol a háztartás keretei szükebbek, az emlitett bevételek előbbre ugranak, — rendszerint 50%-nál is magasabbra, mig a tehetősebb városokban ezt a határt nem érik el. Az egyetlen kivétel ebben a tekintetben: Baja. A nagyobb városokban jórészt azért szorulnak kissé hátra az általános igazgatási, — többnyire adóbevételek — mert *ezek a városok nagyobb vagyon felett rendelkeznek. Illetőleg ügyesebben gazdálkodnak vagyonukkal, vagy esetleg vagyontárgyaik között a nem jövedelmező, vagy kevésbé jövedelmező ingatlanok mellett tulsulyban vannak a jövedelmet hajtók s lehetnek olyan üzemeik, melyek bevételi feleslegeikkel járulnak hozzá a háztartás kiadásaihoz.* Mindennek nyilván az ellenkezője áll a szűkösebben gazdálkodható városokra: ezekben — a már emlitett Baján s még Sopronon kivül — a vagyonigazgatási bevétel nagyjában ugyancsak visszaesik.

A hitelügyletekkel kapcsolatos bevételek városonként való felbukkanásában kevesebb a törvényszerüség. Nem is lehet másképpen. Legnagyobb részt Székesfehérvár, illetőleg Debrecen háztartásában foglal le a bevételeknek ez a csoportja, de amint a maximumok egymástól szélsőségesen eltérő háztartásu városokat kötnek össze, ugyanezt mondhatnók a minimumokról is. (Hódmezővásárhely és Miskolc.)

A bevételek tagozódásából nagyobb arányaiknál fogva még a közélelmezési és a városépitési bevételeket emlitsük. Amazok százalékos aránya tekintetében Miskolc és Kecskemét járnak elől. Emezeknél Miskolc mellett Baját kell kiragadnunk a sorból. A közoktatási és a közegészségügyi bevételek szerepe városaink gazdálkodásában alárendelt. Az előbbieket tekintve, Hódmezővásárhely, az utóbbiakat: Székesfehérvár neve kivánkozik tollhegyre. A szegényügyi bevételek arányszáma szinte elmosódik; csak Győrben nagyobb.

Fentebb már szóltunk arról, hogy az általános igazga-

tási bevételek összegéből törvényhatósági jogu városaink népességére fejenként 34.86 pengő esik. A részletes adatokat is kiszámitottuk:

9. tábla. A törvényhatósági városok fontosabb bevételi főcsoportjai a lakosság számához viszonyitva.

Városok	Ált. igazgatás		Vagyonigazg.		Hitelügyi ig.	
	millió pengő	egy főre esett pengő	millió pengő	egy főre esett pengő	millió pengő	egy főre esett pengő
Debrecen	4.56	38.85	4.23	36.03	1.97	16.78
Szeged	4.22	31.24	3.30	24.43	1.14	8.44
Pécs	3.00	49.20	1.50	24.60	0.87	14.24
Győr	2.46	48.25	1.49	29.21	0.47	9.22
Kecskemét	2.04	25.53	1.95	24.53	0.57	7.17
Miskolc	2.22	36.10	0.75	12.19	0.07	1.13
Sopron	2.00	55.80	0.93	25.91	0.18	5.01
Székesfehérvár	1.48	36.36	0.46	11.30	0.57	13.76
Hódmezővásárhely	1.75	29.07	0.24	3.98	—	—
Baja	0.81	29.03	0.41	14.70	0.23	8.25
Összesen ..	24.54	36.63	15.25	22.75	6.08	9.07

Legmagasabb ez az átlag Sopronban, illetőleg Pécsett. Legkisebb Kecskeméten, illetőleg Szegeden. Megközelitően ilyen alacsony az arányszám Baján és Hódmezővásárhelyen is. Viszont hajszál hijján a pécsi arányszám magasságát éri el Győr városé. Ezeknek a számoknak bővebb taglalásával nem foglalkozunk. *Anélkül is nyilvánvaló, hogy a városiasság magasabb fokának árát kell megfizetni e viszonyitás eredménye szerint a kevésbé kedvező helyzetben levő városok polgárságának.*

A vagyonigazgatási bevételek egy főre eső átlagát persze nem ugy kell felfognunk, mint amely mögött meghuzódó bevételek a lakosság terhei volnának. Sőt ellenkezőleg, az adózók számára jórészt nyilván könnyebbséget jelentenek azok. Ebből a szempontból szerencsésnek mondhatjuk Debrecen város háztartását s mellette Győrét és Sopronét. Viszont szegényesnek Hódmezővásárhelyét s még Székesfehérvárét is.

A bevételek alakulását azonban más szempontból is megvizsgálhatjuk. Kutassuk azt, hogy a bevételek közt mekkora rész esik az ugynevezett sajátlagos igazgatás ügyködésére. Milyen összegre rugnak azok a dijak, járulékok, birságpénzek, illetékek, vámok vagy speciális célu adónak mondott — bár valóban téritmény jellegü — bevételek, melyek azon cimen folynak be a városok pénztárába, hogy a város bizonyos szolgálatokat végez a lakosságnak, — pl. háziszemetet elfuvarozza, járdákat épit, járdáknak magánvállalatok részéről való igénybevételét engedi meg, marhaleveleket állit ki, stb. Összegezzük ezeket a bevételeket a törvényhatósági városok zárszámadásai alapján:

10. tábla. A törvényhatósági jogu városok sajátlagos bevételei.

Megnevezés	Millió pengő	Megnevezés	Millió pengő
Közigazgatás:		Állatvásári helypénz ...	0.10
Anyakönyvi díjak	0.04	Együtt ..	0.52
Bizonyitvány-kiállitás .	0.03		
Nyugdíjjárulék	0.03	Szegényügyi birságok	0.05
Büntetéspénzek	0.005	Engedélydíjak	0.02
Együtt ..	0.105	Kövezetvám.....	1.17
Katonai beszállásolás.....	0.13	Járdalefoglalásért	0.01
		Dunakotrási díjak	0.02
Közegészségügy:		Ármentesitési díjak	0.06
Temetők	0.09		
Szemétfuvarozás	0.18	Együtt ..	1.33
Marhalevélkezelés	0.15	Mindössze ..	2.08

Ezeknek a bevételeknek összege meglehetősen csekély volt az 1930. évi zárszámadások szerint, az összes rendes bevételek 4.09%-a származott ezekből a forrásokból. Ennyi is csak azon az áron, hogy a kövezetvám 1.17 millió pengő bevételi összegét idesoroltuk. *A sajátlagos igazgatási bevételek ilyenformán városaink háztartásában csak nagyon alárendelt szerepet játszanak.*

A városoknak vagyonból eredő bevételeiről, mint már emlitettük is, ezt nem mondhatnók. Ezek — a laktanyák bérjövedelmének hozzászámitásával — 11.62 millió pengőre, az összes rendes bevételeknek 21.8%-ára rugtak. A rendelkezésre álló adatok azt is jelzik, hogy a bérházak (3.88 millió pengő) és egyéb épületek (0.63 millió pengő) bérjövedelme mellett aránylag keveset vesznek be földbirtokaik után: a bérbeadott ingatlanok 3.35 millió pengős bevételét csak kevéssel élezte ki a házilag kezelt ingatlanok 0.97 millió pengős bevétele. Viszont feljegyzést érdemel az a tény, hogy a törvényhatósági jogu városok tehenészetből több, mint 1 millió pengő bevételre tettek szert, Debrecenben a hortobágyi gazdálkodás révén. *Nem kétséges, hogy a városok nagy földbirtokainak kihasználására az egyik utat mutatja meg a debreceni példa.* A vagyonból származó bevételek többi csoportja kisebb. Igy az erdők 0.91, a laktanyák 0.59, a kertészet 0.21, a fedeztetés 0.06 millió pengő bevételt hoztak a törvényhatósági jogu városok gazdálkodásában.

Az *üzemeknek* a városok rendes háztartásában jelentkező szerepe több tényezőből tevődik össze. Végeredményben a városok zárszámadásai alapján 5.46 millió pengő olyan bevételt tudtunk megállapitani, mely üzemi gazdálkodással kapcsolatos. Ez az összeg ugyancsak 10.25%-a a városok összes bevételeinek, mégis számottevő, mert *a tulajdonképpeni kommunális üzemi gazdálkodás tudvalevőleg a háztartási alaptól független, önálló vagyonkezelésü üzemekben bonyolódik le.* Az emlitett összegből 1.75 millió pengő ugy jött létre, hogy az

üzemek bevételi feleslegeiket, vagy azok bizonyos részét engedték át a háztartásnak. Nagy összegüeknek éppenséggel nem mondhatnók ezeket a részesedéseket, hiszen az u. n. vásári — a régi királyi kisebb haszonvételi jog gyakorlásából származó e — bevételek egymagukban 1.49 millió pengővel szaporitották a városok bevételeit, ami annál szebb eredmény volt, mert ugyanezen a cimen a városoknak alig merült fel kiadásuk. A közvágóhidak 1.03 millió pengős bevételeit a kiadások 0.84 millió pengős összege már ugyancsak megcsonkitotta. A szeszfőzdékből és hirdetési vállalatoktól egyaránt 0.02 millió pengő bevételük volt a városoknak, egyéb, nyilván kisigényü vállalatoktól 0.45 millió pengő. Ezzel azután a háztartási alapban kezelt vállalatok sora ki is merült. A külön kezelt üzemek ugyan műszaki célokra 0.36, közigazgatási célokra 0.30, közegészségügyi célokra pedig 0.04 millió pengő összeggel járultak hozzá a városok rendes kiadásaihoz, — ezeket az üzemi bevételeket azonban jobbára csak téritményképpen foghatjuk fel.

Egészen töredékes a városok bevételei között azoknak az összegeknek a szerepe, melyek államsegélyek cimén folytak be a városok pénztárába.

Végső összegük nem volt több 0.165 millió pengőnél, csak 0.31%-a az összes rendes bevételeknek. Iskolaügyi és közegészségügyi célokkal összefüggő államsegélyek voltak jobbára.

Hiba volna azonban azt gondolnunk, hogy esetleg a magyar állam a világháboru után következő időkben sokkal szűkkeblübben gondoskodik a városokról, mintsem a világháboru előtt, amidőn az 1912. évi LVIII. t.-c. alapján az államsegélyeknek 8 millió koronáig emelkedő rendjét kiépitette. Az állam gondoskodása, mint jól tudjuk, a század huszas évei óta más formában ébredt fel a városok háztartásával szemben: a kereseti, valamint a bor- és husfogyasztási adók átengedésével, továbbá a forgalmi adókból jutott részesedések révén olyan hatalmas bevételi forrásokat nyittattak meg a városok számára, amelyekről azok előbb szinte nem is álmodhattak.

Az imént felsorolt, átengedett, vagy részben meg is szolgált állami adók cimén a törvényhatósági jogu városok pénztáraiba összesen 11.97 millió pengő folyt be, az összes adójellegü bevételeknek, melyek összege 22.01 millió pengő volt, 54.4%-a tehát. Ezek között a bevételi források között

az általános kereseti adó: 3.06 millió pengő,
a borfogyastási adó: 2.91 millió pengő,
a forgalmi adórészesedés: 2.89 millió pengő,

nagyjában egyforma szinten mozgott.

Az alkalmazottak kereseti adója: 2.09 millió pengő és a husfogyasztási adó: 1.07 millió pengő azonban szintén tekintélyes összeggel járultak hozzá a városok háztartási gondjainak enyhitéséhez. Érthető igy, hogy a városi pótadókból származó bevételek lényegesen mögötte álltak az állami jellegü adóbevételeknek: 6.18 millió pengős összegükkel amazok felé részét sem érték el. *A városok tehát joggal hivatkozhatnak arra, hogy bevételeik sorában a pótadójellegüek háttérbe szorultak.* De ennek oka részben az, hogy a községi pótadók alapja ma lényegesen más, mint az 1886. évi törvények hatálya idején: a kereseti adó pl. az átengedett állami adók sorába rukkolt előre. *Mikor azonban mindezeket megállapitjuk, másfelől nem térhetünk napirendre azon tény felett, hogy a sajátlagos önálló városi adókat, melyek törvényes gyökere még a községi törvényig nyulik vissza, városaink alig vették igénybe.* Ilyen cimen a törvényhatósági városoknak csak kb. kétmillió pengő előirt bevételük volt, tulnyomórészt ingatlanátruházási illeték: 1.31 millió pengő cimén, mig az egyéb önálló adók kihasználásában a városok nem árultak el nagy találékonyságot. Pedig nyilvánvaló, hogy részben *az önálló városi adózás helyes előkészitésével és kiépitésével lenne módjuk adandó alkalommal azokat a réseket betömni a háztartásukban, melyek az átengedett állami adók — vagy akár a pótadók — bevételi összegében mutatkoznak, vagy fognak mutatkozni.*

Az ingatlanátruházási illetéken (helyesebben pótilletéken) kivül:

a vigalmi adó: 0.35 millió pengő,
a házbérfillér: 0.25 millió pengő,
és az ebadó: 0.10 millió pengő

érdemelnek emlitést az önálló adók közül, közülük is az utóbbi kivetését külön törvény teszi lehetővé. Mindenesetre *kár*, hogy a zárszámadások alapján a városi *önálló adókivetés rendszerét nem tekinthetjük át, s főleg az, hogy e kivetések kulcsát nem ismerjük.*

A városok adójellegü bevételei között kell megemlitenünk még a fogyasztási adópótlékokat:

szeszfogyasztási adópótlék: 0.19 millió pengő,
sörfogyasztási adópótlék: 0.04 millió pengő,
és az italmérési illeték: 0.41 millió pengő.

Ezek előirási összege azonban — mint látszik — ugyanolyan csekély, mint a behajtási stb. illetéké (0.43 millió pengő).

A törvényhatósági városok lakosságából egy főre 32.1 pengő városi adóteher esett az 1930. évi zárszámadások szerint.

11. tábla. A törvényhatósági városok egy főre eső városi adóterhe adónemenként.

Adómegnevezés	Egy főre esett pengő	Adómegnevezés	Egy főre esett pengő
Ált. kereseti adó	4.57	Ebadó	0.15
Borfogyasztási adó	4.34	Házbérfillér	0.37
Forgalmi adó	4.31	Vigalmiadók	0.52
Alkalmazottak ker. adója .	3.12	Ingatlan vált. illeték . . .	1.96
Husfogyasztási adó	1.60	Önálló adók	3.00
Átengedett állami adók . .	17.94	Adók összesen	31.10
Városi pótadó	9.22	Behajtási illetékek	0.64
Szeszfogyasztási adópótlék	0.28	Egyéb bevételek az adókezelésből	2.10
Sörfogyasztási adópótlék .	0.05		
Fogyasztási pótadók . . .	0.33		
Italmérési illeték	0.61	Mindössze . .	33·84

A lélekszámhoz való viszonyitás is jelzi az átengedett állami adóknak sulyát — s mellettük a városi pótadók szerepét — a városok háztartásában.

Az állami adókból származó adók, mint a pótadójellegü bevételek is, természetesen nem egyforma erővel lépnek fel. Az adókivetési előirások abszolut számértékeiből ez talán nem tünik ki meggyőzően, bár tanulmányunk felépitése érdekében szükségesnek tartjuk, hogy ezeket az adatokat is közöljük:

12. tábla. A törvényhatósági városok adókivetésének előirási eredményei.

Adómegnevezés	Debrecen	Szeged	Pécs	Győr	Miskolc	Hódmezővásárhely	Kecskemét	Sopron	Székesfehérvár	Baja
	millió pengő									
Állami áteng. adók:										
Ált. ker. adó	0·60	0·66	0·22	0·26	0.32	0·29	0·27	0·15	0·15	0·14
Alkalm. ker. adója	0·43	0·34	0·30	0·27	0·23	0·06	0·12	0·16	0·12	0·05
Borfogyaszt. adó	0·36	0·71	0·41	0·26	0·16	0·13	0·27	0·24	0·23	0·13
Husfogyaszt. adó	0·23	0·17	0·13	0·11	0·12	0·04	0·07	0·10	0·01	0·03
Forgalmi adó	0·61	0·45	0·42	0·40	0·29	0·11	0·15	0·18	0·17	0·10
Összesen	2·23	2·33	1·48	1·30	1·12	0·63	0·88	0·83	0·68	0·45
Pótadó	1·18	1·08	0·68	0·65	0·56	0·76	0·44	0·34	0·29	0·21
Fogyasztási pótadók:										
Szeszfogyasztási	0.07	0.03	0.01	0.02	0.02	0.01	0.01	0.01	0.01	0.00
Sörfogyasztási	0.00	0.01	0.01	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00
Összesen	0.07	0.04	0.02	0.02	0.02	0.02	0.01	0.01	0.01	0.00
Italmérési ill.	0.06	0.08	0.03	0.03	0.04	0.04	0.04	0.02	0.03	0.02
Önálló adók:										
Ebadó	0.01	0.01	0.02	—	0.01	0.01	0.02	0.01	0.00	0.00
Házbérfillér	—	—	—	—	—	—	—	0.18	0.06	—
Vigalmi adó	0.02	0.06	0.02	0.03	0.04	0.01	0.02	0.03	0·02	0.02
Ingatlan vált. ill.	0.21	0.30	0.11	0.08	0.13	0.20	0.11	0.06	0.06	0.04
Összesen	0.24	0.37	0.15	0.11	0.18	0.22	0.15	0.28	0.14	0.06
Behajtás	0.13	0.08	0.04	0.04	0.03	0.04	0.04	0.02	0.05	0.02
Összesen	3.91	3.99	2.40	2.15	1.95	1.71	1.56	1.50	1.20	0.76
Egyéb bevétel	0.17	0.00	0.27	0.10	0.06	0.00	0.05	0.11	0.09	0.02
Mindössze	4.08	3.99	2.67	2.25	2.01	1.71	1.61	1.61	1.29	0.78

Néhány jellemző adat. Az általános kereseti adó Szegeden, az alkalmazottak kereseti adója Debrecenben a legnagyobb összegü. A borfogyasztási adózás terén Szeged mellett Pécs város emelkedik ki. A szeszfogyasztási adóból pedig szintén Debrecennek volt legtöbb bevétele. A forgalmi adókezelés is Debrecenben hoz legtöbb hasznot a város háztartásának. Szeged bevételeit Pécsé és Győré csaknem elérik.

Kiszámitottuk azonban a városi adók egyes csoportjainak terhét a lakosság számához viszonyitva is:

13. tábla. A városi adók fontosabb csoportjainak összege a lakosság számához képest.

Adó	Debrecen	Szeged	Pécs	Győr	Miskolc	Hódmezővásárhely	Kecskemét	Sopron	Székesfehérvár	Baja
	pengő									
Általános ker. adó	5.13	4.88	3.60	5.09	5.20	4.81	3.39	4.17	3.68	5.02
Alkalm. ker. adója	3.67	2.51	4.92	5.29	3.74	0.99	1.51	4.47	2.94	1.79
Borfogyaszt. adó.....	3.07	5.26	6.71	5.29	2.60	2.15	3.39	6.68	5.65	4.66
Husfogyaszt. adó	1.96	1.25	2.12	2.15	1.95	0.66	0.88	2.78	0.24	1.07
Forgalmi adó.....	5.21	3.33	6.87	7.85	4.71	1.99	1.88	5.01	4.17	3.58
	19.04	17.23	24.22	25.67	18.20	10.60	11.05	23·11	16.68	16.12
Pótadó	10.05	7.99	11.13	12.74	9.10	12.62	5.53	9.47	7.12	7.52
Mindössze...	37.76	29.53	43.70	44.11	32.52	28.49	20.25	44.85	31.69	27.95

Győrött, Pécsett, Sopronban az állami forrásokból adóbevételek, a lakosság számához képest, magas arányszámot értek el. Jórészt annak következtében, hogy ezekben a városokban sok közhivatal összpontosult. *Az állami alkalmazottak tekintélyes kereseti adója automatikusan szaporitja e városok háztartási alapjainak bevételeit.* Debrecenben és Szegeden, amelyek népességében az u. n. intelligencia és közhivatali elem — viszonylag — jobban háttérbe szorul, mint amazokéban, az állami eredetü adók átlagos összege lényegesen kisebb. Legkisebb azonban Kecskeméten, illetőleg Hódmezővásárhelyen. Utóbbiakat ezen a téren Baja és Székesfehérvár erősen felülmulják. Hódmezővásárhelyen és Kecskeméten egyaránt elsősorban az alkalmazottak kereseti adójának csekély összege szoritja le az állami eredetü községi adóbevételek arányszámát. A lakosság számához viszonyitva a forgalmi adóból származó, sőt a borfogyasztási adóbevételek terén is városiasabb jellegü Pécs, Győr, Sopron járnak legjobban, s nem cáfolja meg ezt a tételt a husfogyasztási adók adatainak szemlélete sem.

A városi pótadó egy főre eső terhe az 1930. évi előirások szerint azonban szintén Győr városában a legmagasabb. Ez aligha lehet egészséges tünet, mert ha Hódmezővásárhelyt esetleg kényszeritheti is arra szerényebb vagyoni helyzete és soványabb állami eredetü adóbevétele, hogy lakosságát csaknem a győri mértékkel terhelje pótadóval, ez utóbbi városban

a számitás eredménye mégis csak feltünő. Aminthogy magasnak kell jelezni Pécsett és Sopronban is a lakosság átlagos pótadóterhét. Az átlagos pótadó-megterhelés minimumát Kecskemét mutatja.

IV.

A városok kiadásai között az általános igazgatási kiadások csoportja játsza a legnagyobb szerepet, de ez is csak viszonylagos többségre emelkedik (33.1%). Második helyre a hiteligazitás kiadásai kerülnek fel (20.0%), a harmadikra pedig — a városok nagy kulturális munkájának hatásaképpen — a közoktatásügyi kiadások (14.7%). E főbb kiadási csoportok mellett még a vagyonigazgatási (12.1%) és a városépitészeti kiadások (9.9%) érdemelnek leginkább figyelmet. A közegészségügyi (3.9%), a szegényügyi (3.6%) és a közélelmezési kiadások (2.7%) fontossága a törvényhatósági városok gazdálkodása szempontjából már jóval kisebb. Ezeket az adatokat — még az abszolutszámok közlése előtt — városonként is kiszámitjuk.

14. tábla. A törvényhatósági városok rendes kiadásainak megoszlása.

Kiadási főcsoportok	Debrecen	Szeged	Pécs	Győr	Kecskemét	Miskolc	Sopron	Székesfehérvár	Hódmezővásárhely	Baja
	százalékok									
Ált. igazgatás	28.8	26.4	33.9	38.6	35.4	32.8	36.3	35.9	60.2	42.8
Közegészségügy	3.8	2.5	3.3	3.8	4.2	3.3	5.3	6.2	11.1	3.8
Közoktatásügy	14.4	16.3	13.1	14.0	16.9	11.7	14.3	19.2	10.2	12.1
Szegényügy	2.3	3.3	1.8	7.7	2.0	6.0	5.5	3.3	2.5	4.6
Közélelmezés	2.7	2.0	3.1	3.1	5.0	2.2	1.2	3.9	1.5	1.8
Városépités	6.7	11.2	12.7	10.5	6.9	11.9	13.8	7.2	10.3	12.1
Vagyonigazgatás	21.6	7.3	15.2	5.7	15.6	6.4	16.7	4.7	4.2	5.9
Hitelügy	19.7	31.0	16.9	16.6	14.0	25.7	6.9	19.6	—	16.9

Az általános igazgatási kiadások arányszámai természetszerüleg szinte pontosan aszerint csökkennek, hogy a városok kiadásainak végösszege mekkora. A legnagyobb kiadásokat eszközlő Szegeden és Debrecenben is szerény ezeknek a kiadásoknak az arányszáma, viszont Hódmezővásárhelyt roppant magas. Hódmezővásárhelyt nem számitva — a többi városhoz képest — Baján is érvényesül az a szabály, hogy a kévésbé tehetős város aránylag többet kénytelen áldozni az igazgatás költségeire, mint az, amely több bevétel felett rendelkezik. A hitelügy körébe vágó kiadások Szeged kiadásainak csaknem egyharmadrészét tették. Miskolcon is magas volt az arányszámuk s egyéb helyeken sem nagyon szorulnak vissza; csupán Sopronban szerénykednek hátul, Hódmezővásárhelyt pedig teljesen hiányoznak is. Általánosságban mégis azt mondhatjuk, hogy *törvényhatósági városaink háztartásá-*

ban 1930-ban a hitelműveletekből folyó kötelezettségek teljesitése nem okozhatott különösebb gondot.

Sok tekintetben oly tuldimenzionáltság jeleit észlelhetjük a közoktatásügyi kiadások terén a városok gazdálkodásában, melynek igazságát a tárgyilagos birálat nem cáfolhatja. Nem volt egyetlen olyan törvényhatósági jogu város, ahol legalább a kiadások 10%-át ne az iskolaügyre, vagy más közművelődési célra forditották volna.

Székesfehérvárott a kiadásoknak csaknem ötödrésze ilyen cimen merült fel, Kecskeméten és Szegeden is jellegzetesek voltak e kiadási tételek. Nyilvánvaló, hogy a városok jól megfontolták ezeknek a kiadásoknak eszközlését. Mégis kisért a gyanu, hogy *ezen a téren okos meggondolás és az erők észszerü összpontositása mellett lehetett volna bizonyos redukciókat végrehajtani a közösség kára nélkül.*

Külön megemlitjük, hogy Hódmezővásárhely kiadásainak jó 10-ed része közegészségügyi természetü volt. A szegényügyi kiadások Győr és Miskolc háztartásában emelkedtek leginkább ki. A közélelmezési kiadások maximuma Kecskeméten jelentkezett.

Nem szóltunk még a városépitési és a vagyonigazgatási kiadásokról. Az előbbiek arányszáma az ősi kulturáju Sopronban és Pécsett a legnagyobb, melyek mellett szinte meglepetésszerüen sorakozik fel Baja. A vagyonigazgatás viszont a kiadások legnagyobb részét Debrecenben köti le s rajta kivül Sopron és Pécs s ezeken kivül Kecskemét oly városok, melyek vagyonigazgatása aránylag sokba kerül.

A városok kiadásai közül 20.81 millió pengő volt személyi jellegü kiadás, dologi természetü pedig 35.41 millió pengő. A személyi és dologi kiadások jelentőségét főképpen a lélekszámhoz való viszonyitással iparkodunk kimutatni. A törvényhatósági városok 1930-ban egy főre 31.04 pengő személyi kiadást eszközöltek. A dologi kiadások átlaga 52.82 pengő volt.

15. tábla. A törvényhatósági városok személyi és dologi kiadásai.

Kiadási főcsoportok	Kiadások jellege	Millió P	Egy főre esik	Kiadási főcsoportok	Kiadások jellege	Millió P	Egy főre esik
Ált. igazg.	Személyi	14.18	21.18	Városépités	Személyi	1.09	1.50
	Dologi	4.41	6.58		Dologi	4.47	6.67
Közegészségügy	Személyi	0.94	1.40	Vagyonigazg.	Személyi	1.01	1.50
	Dologi	1.22	1.88		Dologi	5.78	8.62
Közokt.	Személyi	2.86	4.26	Hitelügy	Személyi	—	—
	Dologi	5.43	8.10		Dologi	11.26	16.79
Szegényügy	Személyi	0.18	0.27				
	Dologi	1.82	2.71	Összesen:	Személyi	20.81	31.04
Közélelm.	Személyi	0.54	0.80		Dologi	35.41	52.82
	Dologi	0.99	1.47				

Mindenesetre: a személyi kiadások viszonylagos súlya igy is nagyon magas, messze az egykori idők mértékét meghaladó. Pedig rá kell mutatni arra, hogy *személyi illetmények* — vagy hasonló természetü kiadások — *cimén a városok még nagyösszegü egyéb kiadásokat is folyósitanak azokon kivül, melyek a háztartási alapok számadásaiból kitünnek. Az üzemek gazdálkodásában is fontos szerepet játszik a személyi dotáció. Nem egy alapról ugyanezt mondhatjuk.* A nyugdijalapok kiadásainak jelentős része is esetleg alkalmas volna arra, hogy alaposan megduzzassza azt az átlagot, melyet az imént idéztünk a személyi kiadások viszonylagos súlyáról.

A személyi kiadások jelentősége a dologi kiadásokhoz képest még inkább szembeötlik akkor, ha a hitelügyi kiadásokat, melyek körében személyi jellegü tételek egyáltalában nem fordultak elő, kikapcsoljuk vizsgálódásaink köréből. Ebben az esetben az egy főre eső dologi kiadások 36.03 pengőre esnek le, — csaknem arra a nivóra tehát, ahol a személyi kiadások mozognak.

A számitások, melyeket az egyes igazgatási ágak személyi szükségletére vonatkozólag végeztünk, világosan rámutatnak arra, hogy a városi lakosság szempontjából tulajdonképpen az általános igazgatás a drága, sőt feltünően drága: törvényhatósági városainkban átlagosan 21 P-nél több általános igazgatási személyi természetü költség esett egy főre. Nyilvánvaló, nem is lehet másképp, mint hogy az általános igazgatás keretében a személyi kiadások messze fölibe kerekednek a dologi kiadásoknak. Az a körülmény, hogy a személyi jellegü általános igazgatási kiadások összege jó háromszorosan felülmulja a dologi kiadásokét, mégis csak olyan tény, amelyen el lehet tünődni.

A többi kiadási csoportok soraiban még csak a közoktatásügyi kiadások között ötlik fel a személyi illetményeknek a lakosság számához viszonyitott súlya. De ezek nagysága is mindössze a fele a megfelelő dologi kiadásoknak. Minden egyéb igazgatási ágazatban a dologi kiadások arányszáma erősen fölibe emelkedik a személyieknek. Legfeltünőbben (a szegényügyi igazgatáson kivül) a városépités körül és a vagyonkezelésben látszik meg ez, bár valószinü, hogy azért, mert ezekben az igazgatási ágakban tevékenykedő tisztviselői kar kisebb, vagy nagyobb részének illetményeit az általános igazgatás személyi kiadásai között tüntetik fel a zárszámadások.

Rövid szemlét arra nézve is végeztünk, hogy vajjon az egyes városok mennyit költenek alkalmazottaik fizetésére.

16. tábla. A törvényhatósági városok személyi és dologi kiadásai.

Városok	Személyi kiadások		Dologi kiadások	
	Millió P	Egy főre esik P	Millió P	Egy főre esik P
Debrecen	3.56	30.33	8.43	71.81
Szeged	3.71	27.46	9.11	67.43
Pécs	2.48	40.60	3.48	56.96
Győr	2.15	42.17	3.17	62.16
Kecskemét	2.84	35.36	2.81	35.35
Miskolc	1.65	26.84	2.72	44.24
Sopron	1.27	35.40	2.14	59.62
Székesfehérvár	1.17	28.77	1.88	46.21
Hódmezővásárhely	1.21	20.10	0.75	12.47
Baja	0.79	28.31	0.89	31.90

Tanulmányunk egyéb részeiben kicsillanó tanulságok után nem okozhat meglepetést az, hogy ismét *Győr és Pécs* városokat kell első helyen megemlitenünk, mint amelyekben a személyzeti kiadásokból egy-egy lakosra a legnagyobb összeg esett. A harmadik helyen is Kecskemét csak alig valamivel előzi meg Sopront. Mindenesetre kétségtelen, hogy *a most emlitett városokban* — Kecskemétet nem számitva — *a dologi kiadások egy főre eső terhe is magas. A statisztika számainak kutatója mégis inkább a személyi kiadások magas arányszámain akad fenn*, mert hiszen pl. Debrecenben és Szegeden, ahol pedig az egy főre eső dologi kiadások a legmagasabbra ugranak, a személyi kiadások átlaga jóval kevesebb. *Nem azt mondjuk ezzel, hogy nem lett volna mód törvényhatósági városainkban — általában — egészséges reform alá venni az alkalmazottak illetményeit, — mert ezek 1930-ban kétségtelenül jóval azon a mértéken túl terhelték a városok gazdálkodását, semmint a lakosság teherviselő képességére való tekintettel kivánatos lett volna.* De mégis meg kellett jelölnünk a városok között ebben az irányban is a fokozati különbséget. Persze az az eredmény, hogy Hódmezővásárhelyt a lakosság egy tagjára 20.10 pengő személyi és 12.47 pengő dologi kiadás esik, szintén nem a legideálisabb tanulság.

A központi statisztikai hivatal által rendelkezésre bocsátott anyag alapján kiszámitottuk azt is, hogy az egyes törvényhatósági városokban igazgatási ágazatok kiadásai közül mennyi a személyi és a dologi természetü.

17. tábla. A törvényhatósági városok kiadásainak személyi és dologi jellegü tételek szerint való megoszlása.

Városok	Kiadások jellege	Általában	Ált. igazgatási	Közegészségügyi	Közoktatási	Szegényügyi	Közélelmezési	Városépítési	Vagyonigazgatási
		kiadások közül százalékban							
Debrecen	Személyi	29.7	75.5	34.7	18.4	21.3	16.6	18.4	8.2
	Dologi	70.3	24.5	65.3	81.6	78.7	83.4	81.6	91.8
Szeged.....	Személyi	29.9	76.6	56.0	30.1	8.3	32.6	10.9	2.4
	Dologi	71.1	23.4	44.0	69.9	91.7	67.4	89.1	97.6
Pécs.....	Személyi	41.7	74.6	39.5	51.3	—	35.6	23.1	28.1
	Dologi	58.3	25.4	60.5	48.7	100.0	64.4	76.9	71.9
Győr	Személyi	40.3	79.0	38.6	32.5	10.5	24.4	15.3	11.4
	Dologi	59.7	21.0	61.4	67.5	89.5	75.6	84.7	88.6
Kecskemét ...	Személyi	50.2	82.4	42.3	58.5	24.5	60.4	20.7	28.3
	Dologi	49.8	17.6	57.7	41.5	75.5	39.6	79.3	71.7
Miskolc	Személyi	37.8	73.1	56.8	49.0	2.9	61.2	30.6	17.2
	Dolodi	62.2	26.9	43.2	51.0	97.1	38.8	69.4	82.8
Sopron.....	Személyi	37.1	73.3	36.8	15.8	0.2	35.1	17.8	20.7
	Dologi	62.9	36.3	63.2	84.2	99.8	64.9	82.2	79.3
Székesfehérvár	Személyi	38.3	68.6	30.9	37.5	—	24.0	34.9	23.3
	Dologi	61.7	31.4	69.1	62.5	100.0	76.0	65.1	76·7
Hódm.-vásárhely	Személyi	61.7	77.9	50.0	35.1	7.9	39.6	32.3	35.4
	Dologi	38.3	22.1	50.0	64.9	92.1	60.4	67.7	64.6
Baja	Személyi	46.8	79.0	50.9	45.2	8.6	52.9	29.5	11.4
	Dologi	53.2	21.0	49.1	54.8	91.4	47.1	70.5	88.6
Mindössze.....	Személyi	37-1	76.3	42.7	34.5	9.1	35.6	19.6	14.9
	Dologi	62.9	23.7	57.3	65.5	90.9	64.4	80.4	85.1

Számításainkban most is elsősorban az tünik ki, hogy az általános igazgatás költségeit uralja a személyi szükséglet. *Körülbelül szabály az, hogy a törvényhatósági városok legfőbb igazgatása körül felmerülő kiadásainak legalább háromnegyedrésze személyi javadalom,* — Székesfehérvárott is csak alig valamivel kevesebb. A közegészségügyi kiadások között a személyi rész már hátrább csuszik, de még mindig több, mint kétötödrész. Egyik-másik városban (leginkább: Miskolcon és Szegeden) a személyi szükséglet a közegészségügyi kiadásoknak jóval tekintélyesebb csoportjait alkotja, — az ellenkező végleten azonban — ujból — Székesfehérvárott sem esik veszedelmesen vissza ennek az igazgatási ágnak a személyi terhe.

A közélelmezési és közoktatási kiadások között körülbelül egyforma szinten mozog a személyi kiadások viszonyszáma, — az egyharmadrészt valamivel meghaladja. A tanerők fizetésére a közoktatásügyi budgetből aránylag éppen ugy Kecskemét költ legtöbbet, mint ahogy a közélelmezési kiadási ágazat személyi tagozatai is csak árnyalatilag nagyobb Miskolcon, mint ott.

A városépitési kiadások személyi vonatkozásu csoportja már szemmelláthatóan kisebb. A nagyobb százalékokat rendre a szerényebb háztartásu városokban látjuk. Ez mindenesetre azt jelenti, hogy ezekben a városokban nagyobb, vagy rendszeresen folyó műszaki munkálatokra kevésbé került sor 1930-ban. A vagyonigazgatási kiadások között a személyi javadalmazás részesedése feltünően szeszélyes. Azt, hogy Hódmezővásárhelyt, továbbá Kecskeméten (sőt Pécsett is) a vagyonigazgatás aránylag oly sok kiadást mozgósit s viszont Szegeden alig valamit, bizonyára egyfelől belső természetü okokkal kell magyarázni (pl. az ingatlanok bizonyos részének házi kezelésével) vagy pedig költségvetéstechnikai szokásokkal.

Az utóbbi körülmény játszik nyilván szerepet abban is, hogy mig Kecskeméten és Debrecenben a szegényügyi kiadások oly jelentős része személyi adminisztrációkra folyik el, — Székesfehérvárott és Pécsett semmi ilyen kiadás nem merült fel s egyebütt is nagyon kevés. Itt főleg arra kell figyelmeztetni az érdeklődőket, hogy a *zárt szegényügyi intézeteket több városunk alapszerüleg kezeli s számadásukat a városi zárszámadáson kivül ejti meg.*

A személyi kiadások, — melyek tárgyalására különben alább még bővebben visszatérünk — olyan fontos része a törvényhatósági városok háztartásainak, hogy azokat városonként elkülönitve is feldolgoztuk.

18. tábla. A törvényhatósági városok személyi kiadásai igazgatási ágazatok szerint.

Városok		Ált. igazgatás	Közegészségügy	Közoktatás	Szegényügy	Közélelmezés	Városépités	Vagyonigazg.	Általában
Debrecen	millió P	2.61	0.16	0.32	0.06	0.05	0.15	0.21	3.56
	%-ban	73.33	4.49	8.98	1.68	1.40	4.21	5.90	
Szeged	millió P	2.59	0.18	0.63	0.03	0.09	0.16	0.02	3.70
	%-ban	70.00	4.87	17.03	0.81	2.43	4.32	0.54	
Pécs	millió P	1.51	0.08	0.40	—	0.07	0.17	0.26	2.49
	%-ban	60.65	3.21	16.10	—	2.81	6.83	10.47	
Győr	millió P	1.63	0.08	0.24	0.04	0.04	0.09	0.03	2.15
	%-ban	75.82	3.72	11.17	1.86	1.86	4.18	1.39	
Kecskemét	millió P	1.65	0.10	0.56	0.03	0.17	0.08	0.25	2.84
	%-ban	58.10	3.53	19.72	1.05	5.98	2.82	8.81	
Miskolc	millió P	1.05	0.09	0.25	0.01	0.06	0.15	0.05	1.66
	%-ban	63.30	5.42	15.06	0.60	3.61	9.03	3.01	
Sopron	millió P	0.91	0.07	0.08	0.00	0.01	0.08	0.12	1.27
	%-ban	71.65	5.51	6.30	—	0.78	0.30	9.45	
Székesfehérvár	millió P	0.75	0.06	0.22	—	0.03	0.08	0.03	1.17
	%-ban	64.11	5.13	18.81	—	2.56	6.84	2.56	
H.-M.-Vásárhely	millió P	0.92	0.11	0.07	0.00	0.01	0.07	0.03	1.21
	%-ban	76.04	9.09	5.79	—	0.82	5.79	2.48	
Baja	millió P	0.57	0.03	0.09	0.01	0.02	0.06	0.01	0.79
	%-ban	72.18	3.79	11.40	1.30	2.60	7.60	1.30	
Összes városok	millió P	14.19	0.96	2.86	0.18	0.55	1.09	1.01	20.84
	%-ban	68.14	4.51	13.74	0.86	2.64	5.23	4.85	

Az összes kiadások jó kétharmadrészét az általános igazgatás személyi szükséglete emészti fel. Az egyéb személyi kiadási csoportok között azonban majdnem akkora előnyük van a kulturális célok személyi ellátásának, mint az utóbbival szemben az általános igazgatás személyi dotációjának. Azt is, hogy a személyi szükségletből mekkora részt foglal le az általános igazgatás, másodsorban jórészt az szabja meg, hogy a város mennyit költ kulturális intézmények, iskolák, stb. személyi szükségletére. (Lásd főképpen Miskolc és Székesfehérvár példáit). Bizonyos hatása azonban erre kétségtelenül van a vagyonigazgatás körül felmerülő személyi kiadások összegének is. Egyébként ugy a közoktatásügyi, mint a vagyonigazgatási személyi kiadások arányszáma városonként nagyon eltér, — a közegészségügyi személyi kiadásokról ezt kevésbé mondhatnók.

Személyi és dologi kiadások szerint szétválasztva a törvényhatósági városok fontosabb kiadásait részletesebben is feldolgoztuk:

19. tábla. A törvényhatósági városok fontosabb kiadási csoportjai személyi és dologi kiadások szerint elkülönítve.

Kiadási csoport	Személyi kiadások		Dologi kiadások		Összes kiadások
	millió P	százalék	millió P	százalék	millió P
I. Közigazgatás ..	9.79	76.8	2.95	23.2	12.74
Rendészet	0.45	86.5	0.07	13.5	0.52
Tűzrendészet ..	0.70	72.2	0.27	27.8	0.97
Katonaügy....	0.03	7.5	0.37	92.5	0.40
Adóhivatal....	1.67	82.3	0.36	17.9	2.03
Javadalmi hiv.	0.63	79.7	0.16	20.3	0.79
Forg. adóhiv...	0.90	90.0	0.10	10.0	1.00
II. Közeg. ig.	0.52	74.3	0.18	25.7	0.70
Fertőtl. int. ..	0.05	45.5	0.06	54.5	0.11
Köztemetők ..	0.04	40.0	0.06	60.0	0.10
Tüdőbetegség ell. véd.	0.01	33.3	0.02	66.7	0.03
Egészségvéd. ..	0.01	9.1	0.10	90.9	0.11
Fürdők	0.02	16.7	0.10	83.3	0.12
Háziszem.-fuv..	0.04	20.0	0.16	80.0	0.20
Illemhelyek ...	—	—	0.02	100.0	0.02
Egyéb közeg ..	0.07	50.0	0.07	50.0	0.14
Állategészségügyi igazg.	0.07	77.8	0.02	22.2	0.09
Állatvás.-tér ..	0.02	50.0	0.02	50.0	0.04
Állategészs. telep	0.01	33.3	0.02	66.7	0.03
Marhalev. kez..	0.08	44.5	0.10	55.5	0.18
Apaáll. eltart...	0.02	7.7	0.24	92.3	0.26

A 19. táblázat folytatása.

Kiadási csoport	Személyi kiadások		Dologi kiadások		Összes
	millió P	százalék	millió P	százalék	millió P
III. Tanügy. és közmüv.					
Óvódák	0.22	62.8	0.13	37.2	0.35
Közs. el. isk. ..	0.80	34.5	1.52	65.5	2.32
Tanoncisk.	0.52	82.5	0.11	17.5	0.63
Felsőker. isk...	0.40	78.4	0.11	21.6	0.51
Gimnázium....	0.08	30.8	0.18	69.2	0.26
Gazd. népisk. .	0.03	3.7	0.08	96.3	0.08
Jogakadémiák .	0.03	14.3	0.18	85.7	0.21
Egyéb isk.	0.22	41.5	0.31	58.5	0.53
Zeneisk.	0.33	76.7	0.10	23.3	0.43
Muzeum	0.06	50.0	0.06	50.0	0.12
Szinház	0.02	4.0	0.48	96.0	0.50
Könyvtár	0.05	31.3	0.11	68.7	0.16
Testnevelés....	0.05	22.7	0.17	77.3	0.22
Egyéb közm. célok	0.15	37.5	0.25	62.5	0.40
IV. Szegénysegélyezés	—	—	0.83	100.0	0.83
Szegényház....	0.03	9.4	0.29	90.6	0.32
Népkonyha....	—	—	0.06	100.0	0.06
Stefánia Szöv. .	0.08	50.0	0.08	50.0	0.16
Egyéb szegényügy	0.08	29.6	0.19	7.04	0.27
V. Vegy. és élelmiszer vizsg. int.....	0.02	40.0	0.03	60.0	0.05
Közvágóhid ...	0.22	26.2	0.62	73.8	0.84
Vásárcsarnok .	0.02	66.7	0.01	33.3	0.03
Piacterek	0.28	71.8	0.11	28.2	0.39
VI. Városszabályozás	0.06	22.0	0.21	78.0	0.27
Sétányok és közterek	0.12	23.5	0.39	76.5	0.51
Utak, műtárgyak stb. ...	0.34	22.6	1.16	77.4	1.50
Árvédelem	0.02	8.7	0.21	91.3	0.23
Utcák, terek tisztitása ...	0.54	38.0	0.88	62.0	0.42
Közvilágitás ..	—	—	1.16	100.0	1.16
VII. Bérházak, épületek	0.06	4.0	1.43	96.0	1.49
Bérbeadott ingatlanok	0.03	5.4	0.53	94.6	0.56
Házilag kezelt gazdaságok..	0.19	20.7	0.73	79.3	0.92
Kertészet	0.08	34.8	0.15	65.2	0.23
Erdőgazdaság .	0.27	16.7	1.35	83.3	1.62
Tehenészet	0.01	12.5	0.07	87.5	0.08
Vállalatok.....	0.37	31.4	0.81	68.6	1.18
VIII. Hitelügy	—	—	11.26	100.0	11.26

Az általános igazgatás keretében *a tulajdonképpeni közigazgatásra forditottak a törvényhatósági városok legtöbb költséget.* Az érvényben levő utasitások szerint az adóigazgatás szükségletét a sajátos közigazgatásétól külön kell a városoknak kimutatni. *Az adóhivatal, a javadalmi hivatal s a forgalmi adókezelés kiadásainak beleszámitásával a szoros értelemben vett közigazgatás költségvetése jóval magasabb összegre rugna.* Figyelemreméltó, hogy a forgalmi adókezelés kiadásai között dologi vonatkozásu tétel nagyon kevés van.

Az általános igazgatási kiadások között az egykori idők mértékéhez képest *erősen megfogyatkozott a rendészeti kiadások összege.* Az államrendőrség korszakában nem is lehetne másképpen. *Valójában azonban a dolog nem is egészen igy áll.* Az általános igazgatás dologi szükségletében 1.34 millió pengő szerepel *„állami rendőrségi hozzájárulás"* cimén: ennyit fizettek a törvényhatósági városok azért, hogy a rendőrség közvetlen fenntartásának terhétől mentesültek. A tűzrendészeti kiadások terén — bár azok összege elég figyelemreméltó — a dologi szükséglet fedezése közül merült fel arányiag kevés kiadás.

A közegészségügyi kiadások között is az igazgatási költségek kerülnek első helyre, de csak azért, mert *kórházaik számadásainak vitelére a városok többnyire külön alapot rendszeresitenek.* Modern ágazatai a közegészségügyi kiadásoknak azok, amelyek az egészségvédelemmel s a tuberkulózis ellen való küzdelemmel függenek össze. Vagy a fertőtlenitőintézet költségei. Aránylag keveset költenek a városok fürdőkre. A házi szemét elfuvarozása sem kerül sokba.

Az állategészségügyi kiadások között az u. n. igazgatási költségek szerepe kisebb. Legtöbbet a városok az apaállatok eltartására áldoztak, — bár ezek a kiadások nemcsak közvetlenül — az állatállomány feljavitása révén, — hanem közvetve is megtérülnek: a fedeztetési dijak által. A marhalevélkezelés is olyan kiadást jelent a városoknak, mely más oldalról bevételt biztosit a háztartás számára.

A tanügyi kiadások között kiemelkedik a községi elemi iskolák csoportja. A törvényhatósági városok azonban kiveszik a részüket a közoktatásügy egyéb terheiből is. Egy pillantás: az óvodai, tanonciskolai, felsőkereskedelmi iskolai, gimnáziumi, vagy éppenséggel jogakadémiai kiadásokra, világosan igazolja ezt. A közművelődési célok ápolásával is régi tradiciókat őriznek meg a városok. A szinházügy, zeneiskolák, könyvtárak és múzeumok csak úgy lelkes pártfogót találnak a városokban, mint ahogy hallgattak ezek a modern idők szavára akkor, mikor a testnevelés nagy gondolatának hódoltak.

A szegényügyi és népjóléti kiadások végső összegét a városok háztartásaiban — amint már emlitettük is — na-

gyon csökkenti az, hogy az efajta kiadások jelentős részéről városainkban szintén külön alapok gondoskodnak. A városi háztartás főcsatornájában a szegényügyi kiadások között a nyilt szegényügy költségeinek fedezése okoz legtöbb kiadást. Az 1930. évben még szerény szerepük volt a népkonyháknak, — azóta, sajnos a kényszerüség az ellenkező eredményre vezetett. (Inségakció cimén Győr már 1930-ban cca 90.000 pengő költséget számolt el.) A városok csecsemőhalandóságának a javulása dicséri azoknak az áldozatoknak hasznát, melyeket a városok a Stefánia Szövetség érdekében hoznak.

A közélelmezési kiadások felénél nagyobb része a közvágóhidak szükségletének fedezésére szolgált. Ezeket a kiadásokat tulajdonképpen üzemi kiadásoknak is tekinthetnők. A vásárcsarnoki kiadások szerény összege jelzi, hogy komoly értelemben vett vásárcsarnoki intézmény még nincs a tiz magyar törvényhatósági városban. Különben nem lehetne arról szó, hogy a piacterek annyival nagyobb költséget okoznak a városoknak.

A városépitési kiadási főcsoport nehány jelentős kiadási csoportot foglal egybe. De nyilvánvaló, hogy ha egyfelől *a)* a városszabályozásra, *b)* a sétányokra és közterekre, *c)* az utakra és műtárgyakra forditott kiadásokat összevonjuk és másfelől *a)* az utcák és terek tisztitásának, *b)* a közvilágitás költségeit adjuk össze, — az előbbi összeg jóval kurtább lesz. *Pedig bármennyire is szüksége van a városok közterületének tisztántartására és azok világitására, a városok műszaki kiépitettsége még korántsem olyan bevégzett, hogy ne lehetne a városfejlesztési, szabályozási, csinositási és közlekedési stb. célokra még jóval több pénzt forditani.*

A vagyonigazgatás körében eszközölt kiadásoknak legkiemelkedőbb csoportja az erdőgazdálkodással kapcsolatos; jórészt dologi kiadásokról volt itt szó. A kiadásoknak ilyen irányu megoszlása különben az idesorolt többi csoportra is jellemző.

V.

A m. kir. központi statisztikai hivatal az 1931. évi költségvetések alapján rendelkezésemre bocsátotta azokat az adatokat is, amelyek a törvényhatósági városok alkalmazottainak *illetményviszonyait* világitják meg. Ezek az adatok (illetőleg számitások) annak a gyüjteménynek legértékesebb darabjai közül valók, amelyekkel e tanulmányom során foglalkozhattam. Bizonyos hézag ugyan van bennük. Szeged város költségvetésének ezt a részét a statisztikai hivatal nem dolgozta fel számomra (a hivatal könyvtárában nem tudták meglelni a szükséges adatokat s idő sem volt arra, hogy bekérjük a város vezetőségétől), — de a többi város anyaga

Szeged nélkül is roppant becses s elegendő támpontot nyujt bizonyos következtetések levonására.

A városi alkalmazottaknak széles tagozatu, nagy tömegét természetesen nincs módunk tanulmányunk korlátolt célkitüzése folytán olyan részletesen felsorolni, semmint a probléma fontossága megérdemelné. Valóban: itt nagy jelentősége volna az egészen beható, ankétszerü megbeszélésnek. A lehetőség elvégre meg van erre s bizonyára akad majd más kutató, aki a detailoknak ezt a mélyreható boncolgatását el fogja végezni. Nekünk ragaszkodni kellett a statisztikai módszer követelményeihez s ezért már csak a vizsgálat megkönnyitése céljából is a városi alkalmazottakat igyekeztünk csoportokba foglalni. Azt hisszük azért, hogy a sokszor frappáns tanulságok igy sem mosódtak el.

Még egyet. A városi alkalmazottak illetményei közül a lakbért szándékosan figyelmen kivül hagytuk számításainkban. A lakbér a rendszeres állást betöltő közületi alkalmazottaknak sajátos járandósága, mely nagyjában bizonyos szabályosságot követ, — nem úgy, mint a többi illetmények, melyek felépitése ugyancsak változatos. Ugyanolyan állásu tisztviselőknek ugyanabban a városban, — hát még más városokban — nagyon eltérő illetményei vannak. Nemcsak azért, mert a hosszabb szolgálati idő után járó magasabb fizetés tehet az alkalmazottak között különbséget, hanem mivel a pótilletmények megállapitása a dolog természeténél fogva nem egységes, hanem a személy munkaképességéhez tapadó.

Valóban, *a törvényhatósági városok 1931. évi költségvetései igazolják azt, milyen nagy hordereje van a városi közületi alkalmazottak javadalmazásában a nem rendszeres illetményeknek. Az u. n. pótilletmények, képesitési átalányok és rendkivüli járandóságok — ha az alkalmazottaknak aránylag szükebb köre is élvez ilyeneket, — adott esetekben a rendszeres fizetés (és személyi pótlék) összegét megközelitik, vagy esetleg erősen felül is múlják.* Legnagyobb méltánylással is bár nagyszerü városaink jeles tisztviselői kara iránt, — meg kell állapitani, hogy törvényhatósági városaink háztartásában a személyi szükséglet elég jelentős része ezeknek a pótilletményeknek előirányzásából jön létre.

Nincs terünk arra, hogy a városokban mind végig kisérjük azoknak az alkalmazotti csoportoknak illetményügyét, melyeket alább felsorolunk. Azt a módszert választottuk tehát, hogy az illetménycsoportokat elsősorban általánosságban (az összes vizsgált városok együttes átnézetében) vonjuk be kutatásunk körébe és jobbára csak az összesitett, végső adatokat tárgyaljuk.

20. tábla. **A fontosabb tisztviselői állások, tisztv. csoportok és egyéb alkalmazottak illetménye az összes városok átlagában.**

Állás, illetőleg állásccsoport megnevezése	Létszám	Fizetés és szem. pótlék	Pótill. képv. rendk.	Hadi és csal. pótlék	Átlag
I. Ált. igazg.					
Polgármester ..	9	8.751	12.507	649	21.907
Alpolgármester.	8	6.660	6.369	369	13.398
Tanácsnok	24	5.807	2.508	471	8.786
Főjegyző	10	5.738	3.698	327	9.763
Jegyző	53	3.046	822	306	4.174
Árvaszéki elnök	5	6.660	4.012	328	11.000
Árvaszéki ülnök	13	5.106	1.480	434	7.020
Egyéb fogalmazók (ügyész, közigazg. gyakornok)	45	2.950	950	316	4.216
Főmérnök	22	4.691	2.661	546	7.698
Mérnök	15	3.213	1.380	153	4.746
Anyakönyvvezető	6	3.333	1.295	793	5.421
Főszámvevő	12	5.570	2.894	406	8.870
Számvevő	36	3.446	928	398	4.772
Főlevéltárnok .	8	3.924	1.341	380	5.645
Főpénztáros ...	11	3.927	1.304	372	5.602
Pénztárnok	21	3.074	912	576	4.562
Egyéb tisztviselő	422	2.362	602	223	3.197
Kezelő és segédszemélyzet	426	1.932	413	276	2.621
Dijnok	301	1.384	117	66	1.567
Altisztek és szolgák	824	1.205	230	272	1.707
II. Közegészség.					
Tiszti főorvos ..	10	4.086	1.926	358	6.372
Kerületi orvos .	32	2.943	1.052	319	4.314
Állatorvos	18	2.119	790	211	3.120
Egyéb orvos ...	28	1.967	390	156	2.513
Kezelő és segédszemélyzet	59	1.235	338	76	1.651
Dijnok	11	1.233	54	—	1.287
Altisztek és szolgák	124	678	64	78	820
Ideiglenes és időszaki alk. ..	220	93	20	—	113
III. Tanügy.					
Elemi isk. igazgató	24	1.367	475	110	1.952
Elemi isk. tanító	318	1.152	149	30	1.331
Középisk. igazgató	18	3.937	680	233	4.850
Középisk. tanár	175	2.213	347	258	2.818
Iskolaorvos ...	3	44	—	—	44
Plébános	13	5.469	592	—	6.061
Egyéb pap	14	1.500	—	45	1.545
Egyéb tisztviselő	22	1.937	397	90	2.424
Kezelő és segédszemélyzet	4	1.608	165	—	1.773
Dijnok	7	1.361	163	64	1.588
Altisztek és szolgák	101	963	69	116	1.148
Ideiglenes és időszaki alk....	27	1.288	82	49	1.419
IV. Szegényügy.					
Orvos	3	1.835	350	218	2.405
Különféle otthonok vezetője ..	6	2.740	756	395	3.891
Védőnők	15	1.329	195	22	1.546
Gondozónők ...	9	1.429	258	18	1.705
Kezelő és segédszemélyzet	13	1.669	382	247	2.298
Dijnok	5	1.625	423	196	2.244
Altisztek és szolgák	27	669	59	60	788
Ideiglenes és időszaki alk. .	17	893	187	34	1.114
V. Közélelmezés.					
Állatorvos	7	2.640	988	142	3.770
Tisztviselő	47	2.072	612	322	3.005
Kezelő és segédszemélyzet	14	1.271	74	32	1.377
Dijnok	7	1.440	98	46	1.584
Altisztek és szolgák	48	1.140	102	181	1.423
Ideiglenes és időszaki alk. .	35	335	11	20	366
VI. Városépit.					
Mérnök	1	3.198	1.140	163	4.501
Különféle tisztviselő	5	1.982	412	344	2.738
Kezelő és segédszemélyzet	41	1.339	161	175	1.675
Altisztek és szolgák	301	1.091	66	141	1.298
Ideiglenes és időszaki alk. .	110	846	66	112	1.024
VII. Vagyonig.					
Különféle gazdasági vezetők ...	4	3.603	1.426	388	5.417
Tisztviselők	15	2.280	379	386	3.045
Kezelő és segédszemélyzet	19	2.256	856	349	3.461
Dijnok	3	1.327	—	213	1.540
Altisztek és szolgák	245	1.009	182	116	1.307
Ideiglenes és időszaki alk. .	15	787	251	69	1.107

A törvényhatósági városok *polgármestereit* az 1912. évi LVIII. t.-c. a VI. fizetési osztályba sorolta. A világháboru befejezését követő események idején, mikor az állami tisztviselői karnak széles rétegei is magasabb fizetési osztályokba kerültek, a polgármesterek számára is általában megnyilt az V. fizetési osztály. Mig azonban a városi szolgálatban, mint a költségvetések adatai világosan feltárják, a világháboru után a tisztviselői kar számára a magasabb fizetési osztály révén járó illetmények mindig megállapittattak, a városoknál, legalább is a költségvetések adataiból kivehetőleg, másfelől nem volt szó az elmult évtized folyamán olyan státus-átcsoportositásáról, melynek fizetéscsökkentő erejét az állami adminisztráció tisztviselői kara többizben is kénytelen volt érezni. Ennek folytán, amikor a szanálást követő időkben a fizetések többizben emeltettek, a városi tisztviselői kart s igy a polgármestereket is, — a magasabb illetmények továbbra is magasabb fizetési osztályban találták. *A polgármesteri illetménynek azonban, mint a fenti tábla átlagadataiból kitünik, nem a fizetés és személyi pótlék a gerince, hanem a pótilletmények, melyek összege jelentősen felülmulja a törzsfizetés összegét. Egyik-másik város: polgármestere számára olyan hatalmas fizetéseket állapitott meg a szóbanforgó pótilletmények révén, — természetesen a belügyi kormányzat jóváhagyásával, — hogy azok a közigazgatás élén álló miniszterek fizetését is meghaladták.* Talán nem érdektelen ideiktatnunk, hogy az 1931. évi költségvetés szerint:

Debrecen	30.134
Pécs	29.482
Győr	24.763
Miskolc	22.896

pengő illetményt irányzott elő a polgármesterének lakbérükön kivül s még a legkisebb javadalmazást nyujtó Hódmezővásárhely is 15.283 pengőt.

Alpolgármestere a legtöbb törvényhatósági városnak volt, csupán Baja költségvetése nem tud ilyen állásról. Az alpolgármestereket a VI. fizetési osztályba sorolták, amint azonban számitásaink jelzik, *az ő illetményeiket is pontosan kétszeresére emelték a különböző pótilletmények.* A legmagasabb alpolgármesteri illetményt Pécs irányozta elő: 18.574 pengőt, de majdnem ugyanannyi volt Debrecenben is az alpolgármester fizetése és egyéb javadalmazása (17.376 P). Pótilletményt csupán Hódmezővásárhely nem adott alpolgármesterének, — igy azután itt összes járandósága csak 6.986 pengő volt.

A kilenc törvényhatósági városban összesen 24 *tanácsnoki* állást szerveztek s a tanácsnokok száma városonként legalább 2, Debrecenben azonban 4, s Pécsett, Kecskeméten,

Baján és Hódmezővásárhelyen is 3. A tanácsnokok illetményei között a pótilletmények még mindig kiváló szerepet játszanak. S nem nehéz a rendelkezésre álló adatok alapján arra a meggyőződésre jutni, hogy a tanácsnokok átlagos illetménye megközelitőleg elérte az V. fizetési osztályba sorolt tisztviselő javadalmazását. Egyik-másik városban, igy első sorban:

Miskolcon	12.026 pengő
Győrött	11.205 „ .

Debrecenben: 10.565 pengő átlagos illetménnyel a tanácsnokok különösen nagy illetményeket kaptak, bár természetesen nem egyforma összegüt városonként sem. A látszólag legrosszabb helyzetben levő Baja, Hódmezővásárhely és Pécs tanácsnokainak illetménye is meghaladta a 6000 pengőt.

A *főjegyzők* átlagos jövedelme még nagyobb volt, mint a tanácsnokoké. Némelyik város különösen szépen javadalmazta főjegyzőjének munkásságát.

Győrött	15.275 pengőt,
Debrecenben	15.271 pengőt,

jelez a főjegyző illetményéül a költségvetés s a többi városokban jobbára 10.000 pengőnél nagyobb az illetménye. A sorból Hódmezővásárhely rí ki (4.543 pengő), mely város általában szerény javadalmazást nyujt tisztviselőinek.

A *jegyzői* karba tartozó egyéb fogalmazási tisztviselők átlagos illetménye jóval kisebb. Bár a különbség nyilván nem akkora a legjobb fizetésü jegyző és főjegyző illetménye között, mintsem következtethetnénk a két átlag egybevetése révén. Jellemző az is, hogy *a jegyzői karba tartozó tisztviselők illetménye tekintetében nem látunk olyan szélsőséges eltéréseket, mint pl. a főjegyzőknél.* Ennek az oka az, hogy *a jegyzők mellékilletményeinek összege a rendes fizetésükhöz képest már jóval szerényebb, bár még mindig annak negyedrészét meghaladja.*

Az *árvaszéki elnökök* — csak öt város költségvetése szól ezekről — szintén a legjobban javadalmazott tisztviselők közé tartoznak a városi adminisztrációban, jórészt annak következtében, hogy mellékilletményeik jelentős összegekre rugnak. Az utóbbi cimen kerül az árvaszéki elnökök közül fizetése tekintetében első helyre a győri árvaszéki elnök 14.998 pengő illetménnyel. Viszont Hódmezővásárhely árvaszéki elnökének azért volt csak 6.910 pengő illetménye, mert részére nem irányzott elő a költségvetés semmiféle pótilletményt, — mint ahogy ebben a városban a polgármesteren kiyül egyetlen más tisztviselőnek sem.

Az *árvaszéki ülnökök* átlagos illetménye a jobban dotált állások képviselői közé sorolja ezeket a tisztviselőket is.

Pécsett, ahol különben két árvaszéki ülnök is van, ezek átlagos illetménye 9.938 pengő, — Miskolcon 7.519 pengő volt.

Az árvaszéki ülnökökénél azonban nagyobb az átlagos illetménye a *főmérnököknek* s a műszaki munka elismerését kell látnunk abban a szép javadalmazásban, melyet Székesfehérvár (10.872 pengőt) és Sopron (10.585 pengőt) juttatott főmérnökeinek. Pécs (9.744 pengős), Győr (8.825 pengős) és Miskolc (7.741 pengős) átlaga azért érdemel figyelmet, mert ezekben a városokban 4—4, Győrött pedig 5 főmérnöki rangban szolgáló tisztviselő illetményének összegezéséből jött létre a jelzett átlag. Aránylag kevés a főmérnök átlagos illetménye Debrecenben (5.601 pengő). *Az alföldi városokban túlnyomórészben, ugylátszik, nem nagy sulyt vetnek arra, hogy a vezető mérnökök terhes és felelősségteljes munkájával egyenlő értékü fizetést adjanak számukra.* Egyébként a főmérnökök fizetésében tagadhatatlanul nagy szerephez jutnak a mellékilletmények. Kisebb mértékben ugyan, de nagyjában megáll ez a mérnökök javadalmazásának összetételénél is s itt az imént kifejtett gondolathoz kapcsolódva nem annyira arra mutatunk rá, hogy Sopron város két mérnökének átlagosan 7.865 pengő illetményt fizettek, hanem arra, hogy Debrecenben a mérnökök átlagos fizetése hajszálhijján ugyanakkora volt, mint a főmérnöké (5.578 pengő).

Anyakönyvvezetői állást nem minden törvényhatósági város tisztviselői státusában láttunk. Sopronban, Székesfehérvárott, Baján és Miskolcon a költségvetés ilyen állást nem ismer. Viszont egyéb helyeken aránylag magas az anyakönyvvezetők illetménye.

A fizetések szempontjából *a legjobban javadalmazott tisztviselők közé tartozik a főszámvevő, illetőleg a főszámvevők.* Székesfehérvárott 2, Pécsett pedig 3 főszámvevőről tesz említést a költségvetés. A főszámvevők átlagos illetménye árnyalatnyilag magasabb még, mint a tanácsnokoké. Valóban

Debrecen	12.576
Győr	12.161
Miskolc	12.678
Kecskemét	11.550

pengő összeggel olyan jövedelmet biztosit főszámvevőjének, amekkorát a tanácsnokoknak sem.

A *számvevő* tisztviselők munkáját a törvényhatóságu városok különben nagyon megbecsülik. Világos bizonysága ennek az, hogy a számvevő tisztviselők átlagos illetménye nagyobb volt — csaknem 600 pengővel, mint a jegyzői karbelieké s Győrött pl. (7.668 pengő) olyan magas összegü átlagos illetményt kaptak, melynek mását a jegyzői karban sehol sem látjuk.

A *főpénztárosok* és a *pénztárnokok* illetménye között nincs akkora különbség, mint a főszámvevő és a számvevőké között. Mind a két tisztviselői kategóriánál kiugrik Debrecen magas átlaga, ahol a főpénztáros átlagosan 7.450 pengő, a 12 pénztáros pedig egyenként 5.373 pengős illetményt élvezett.

Egyszerüség kedvéért az összes többi, az általános igazgatásban szolgáló tisztviselői személyzet illetményét egy rovatba foglaltuk. Táblázatunk jelzi azt, hogy ezeknek a tisztviselőknek átlagos illetménye 3.189 pengő volt s hogy ezt az illetményt 422-en kapták. Természetes, hogy az egyes városok igényei szerint különböző tisztviselők összpontosulnak ebben a kategóriában, de *mégse mondhatjuk a közelebbi adatok ismerete alapján azt, hogy a kisebb rangu tisztviselői kar illetményügyét a városok mostohán szabályozták volna.* Erre vall az, hogy Miskolc 3.623, Székesfehérvár 3.458, Győr pedig éppenséggel 3.850 pengőt fizetett ezeknek a tisztviselőknek átlagos illetményképpen. Jobbára a pótilletmények révén emelkedett átlagosan legalább negyed-, de egyik-másik tisztviselőnél csaknem feleresszel a rendes illetményeik összege.

A *kezelő segédszemélyzet* átlagos illetménye sem alacsony. Különösen Debrecenben (3.137), továbbá Miskolcon (2.836).

A *díjnokok* illetményének szintén nem alacsony átlagát Debrecen költségvetésének gondoskodása hozta létre. Debrecenben a díjnok átlagos illetménye 1.760 pengő volt.

Ugyancsak Debrecen az, amely kimagaslóan legtöbbet fizet átlagosan *altisztjeinek és szolgáinak* (2.215 pengőt). Még Győrött ugrik felül az altisztek és szolgák átlagilletménye 2.000 pengőn ((2.077 pengő). Egyébütt a 2.000 pengőt nem igen közeliti meg. Roppant érdekes azonban az a megfigyelés, hogy a *városok többségében az altisztek és szolgák átlagosan lényegesen magasabb illetményt kapnak, mintsem a díjnokok.*

A szorosan vett közigazgatási tisztviselői kar elég magas összegben megszabott illetményeivel szemben a *többi igazgatási ágak személyzete a városi költségvetések tanusága szerint kénytelen jóval kevesebbel beérni.*

Ez még a *közegészségügyi igazgatásban* is áll, ahol, mint számításainkból kitünik, a tiszti főorvosok csak 6.372 pengő illetményt kaptak, noha Pécsett 8.360, Sopronban 8.023, Debrecenben és Baján is több mint 7.000 pengő volt az illetményük. A kerületi orvosok átlagos illetménye azonban már lényegesen kisebb, bár ezek illetményét is egyharmad résznyivel segitik előre a pótilletmények.

Az állatorvosok 3.120 pengős nagyon alacsony átlagos illetménye ugy jön létre, hogy néhány város, — elsősorban Miskolc, valamint Hódmezővásárhely — valóban szerény illet-

ményt szab meg állatorvosai számára. Győrött (5.842 pengő) és Debrecen (5.751 pengő), viszont az állatorvosok javadalmazása annál nagyobb. A legmagasabb összeget Sopron mutatja (6.010 pengő).

Az egyéb orvosi személyzet javadalmazását az dönti el, hogy van-e vagy sem a városoknak kórházuk. Nyilván ezzel a körülménnyel függ össze az, hogy Kecskemét 10, Hódmezővásárhely pedig 7 a fenti kategóriákban nem tartozó orvos illetményét irányozta elő a városi költségvetésben. *Ezeknek az orvosoknak átlagos illetménye szerény, de valószinü, hogy magángyakorlatot is folytathat jórészük.*

A közegészségügyi kezelőszemélyzet, továbbá a dijnokok, altisztek és szolgák átlagos illetményére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy ezek az illetmények jóval kisebbek, mint a közigazgatás hasonló rendü személyzetéé. Különösen csekély az altisztek és szolgák átlagos illetménye, azért, mert a kórházi ápoló személyzet javadalmazása általában nagyon szerény.

A *közoktatási és közművelődési* igazgatás körébe tartozó városi alkalmazottak között külön megemlékezünk a középiskolai igazgatók javadalmazásáról, mely roppant szélsőséges eltéréseket mutat, — olyanokat, melyekre az átlag ismeretében egyáltalán nem gondolhatnánk. Debrecenben a város által fizetett igazgató 9.554 pengő illetményt kap, Baján azonban csak 2.523 pengőt és Székesfehérvárott is 2.617 pengőt. Miskolc (6.119) pengő fizetési átlaga azonban szintén értékeli annak a munkának a becsét, melyet a középiskolai igazgató végez.

A középiskolai tanárok átlagos illetménye bizony nagyon alacsony. Székesfehérvárott éppenséggel 1.190 pengő, Debrecenben és Miskolcon, valamint Győrött a városi tanári kar fizetési viszonyai lényegesen jobbak.

Az elemi iskolai igazgatók között csak Sopron fizeti jobban igazgatóját (5.040 pengő). Székesfehérvárott az átlag szinte nyomoruságos mélységre süllyed (1.472 pengő).

Három város plébánosainak javadalmazását is előirányozza költségvetésében. A végső átlag részletei ugy alakulnak, hogy Székesfehérvár két plébánosa átlagosan 8.643 pengőt, Győr 5 plébánosa 5.229, Pécs 6 plébánosa 5.891 pengőt kap.

A többi egyházi személy javadalmazása azonban, amiről azonban a városok, mint kegyurak gondoskodnak, nagyon csekély.

A *szegényügyi és népjóléti* igazgatás körében alkalmazott tisztviselők közül legmagasabb átlagos illetménye a különféle otthonok vezetőinek volt. Debrecenben két ilyen otthonvezető átlagosan 5.787 pengő illetményt kapott, Sopronban 5.676 pengőt. Az orvosok átlagos illetménye jóval

kisebb, viszont a városoknak a szociális problémákkal szemben való megértését mutatja az, hogy a gondozónők átlagos illetménye Kecskeméten és Győrött aránylag elég szép s hogy a szegényügyi és népjóléti igazgatáshoz tartozó kezelő- és segédszemélyzet, sőt Debrecen és Pécs gondoskodása folytán a dijnoki személyzet, átlagos illetménye is elég magas.

A városi alkalmazottak következő kategóriájába a *közélelmezési igazgatás* alkalmazottait soroltuk. Közülük az állatorvosok illetménye Győrött a legnagyobb (4.259 pengő), az egyéb tisztviselőké — hárman vannak — Miskolcon: 5.625 pengő. Jelentős szerephez jutnak itt az altisztek és szolgák, kiknek átlagos javadalmazása is elég magas (1.423 pengő).

A *városépitési igazgatási* ágazat egyike a legnépesebbeknek, jórészt azonban azért, mert igen sok altisztet és szolgát alkalmaznak s egyik-másik városban, — főképp Kecskeméten és Debrecenben nagy a száma az ideiglenes és időszakos alkalmazottaknak is. Csupán egy város (Sopron) mutat példát arra, hogy a városépitési szolgálatában külön mérnöki állást szervez.

A *vagyonigazgatás* körében szervezett állások tulnyomó része szintén altiszti és szolgai állás.

Egyik-másik városban van azonban a különféle gazdaságok élén is elég jól jövedelmezett vezetői állás. E vezetők közül legmagasabb átlagos illetménye a kecskemétinek van (7.985 pengő).

A törvényhatósági városok tisztviselői karának illetményügyének vizsgálata két fontos tanulsággal zárult. Egyik az, hogy *az azonos rangu tisztviselők, vagy egyéb alkalmazottak javadalmazása korántsem egyforma a különböző városokban, sőt a városokon belül sem.* Ezáltal a városok tisztviselőinek illetményviszonyai lényegesen különböznek az állami tisztviselők illetményviszonyaitól. A másik tanulság az, hogy a törvényhatósági városok tisztviselői kara s különösen az általános közigazgatási tisztviselők számára megállapitott *pótilletmények elsősorban az a része a városi tisztviselő kara javadalmazásának, melynek révén ez a javadalmazás általában lényegesen fölibe szökik a világháboru előtti időkben hasonlórangu tisztviselők által élvezett illetményeknek.*

A tisztviselőkre vonatkozó fejtegetéseink lezárásául kis táblázatot közlünk arra vonatkozólag, hogy az egyes városokban a különböző igazgatási ágakban mennyi az alkalmazottak száma. Módot kivánunk nyujtani ezzel is a további kutatásnak arra nézve, hogy esetleg korábbi időkkel lehessen összehasonlitásokat tenni.

21. tábla. A törvényhatósági városok alkalmazottainak összes létszáma igazgatási ágak szerint.

Igazgatási ágazat	Debrecen	Pécs	Győr	Kecskemét	Miskolc	Sopron	Székesfehérvár	Hódmezővásárhely	Baja	Összesen
Ált. közigazgatás.....	544	298	244	184	268	191	197	221	124	2.271
Közegészs. igazgatás ..	24	13	25	65	72	27	20	46	10	302
Közokt. és közművelődés	71	114	58	215	84	28	124	4	28	726
Szegényügy	222	3	20	17	19	4	9	—	1	95
Közélelmezés.....	11	6	13	55	48	7	7	7	2	156
Városépitészet	75	—	48	70	134	22	65	34	10	458
Vagyonigazgatás	82	15	16	82	58	21	23	3	1	301
Mindössze.....	829	449	424	688	683	300	445	315	176	4.309

VI.

A világháboru előtt a magyar városok háztartását is — akárcsak a községekét — jellemezte az alapok túltengése. A városok komoly vagy gyakran: kisebb jelentőségü célok érdekében alapokat kreáltak, — ezek legtöbbje azonban a valóságban inkább csak azt a szerepet töltötte be, hogy mintegy a háztartás tartalékalapja volt, a házipénztár átmeneti hiteligényeit kielégitendő. Ezeknek az alapoknak pénzforgalmát többnyire az átfutó tételek duzzasztották meg.

1930-ban a törvényhatósági városok háztartásában még mindig szép számmal fordultak elő alapok.

Elsősorban Szeged, Baja, Kecskemét és Debrecen városokat tekinthetjük olyanoknak, melyek háztartása nem tud szakitani az alapokkal való gazdálkodás rendszerével. Miskolcon és különösen Pécsett különálló alapok szerepe jóval kisebb.

Legcélszerübb, ha előbb azt vizsgáljuk meg, hogy az alapszerü gazdálkodás mekkora terjedelmet öltött törvényhatósági városainkban. Ezt talán azokból az adatokból, melyek az alapok vagyonát részleteznék, jobban tudnók megállapitani, — alább látni fogjuk azonban, hogy a városi zárszámadásoknak az alapok vagyonára vonatkozó kimutatásai hézagosak s azok révén csak csonka képet nyerhetünk az alapok körül tömörülő városi vagyonról. Helyesebb tehát, ha most is inkább az alapok tulajdonképpeni gazdálkodásával foglalkozunk s bevételeiket és kiadásaikat vonjuk össze:

22. tábla. A törvényhatósági városok alapjainak zárszámadási adatai 1930-ban.

Városok	*A)* Bevételek 1000 pengőben					
	pénztári maradvány	adakozás	városi hozzájárulás	kamatok	egyéb	összesen
Szeged	273.6	14.9	1.302.9	78.3	3.706.7	5.376.4
Pécs	0.8	0.5	25.0	3.1	39.2	68.6
Győr	20.2	—	11.0	1.7	316.2	349.1
Kecskemét	—	—	753.2	7.4	791.9	1.552.5
Miskolc	—	—	33.7	—	86.3	120.0
Sopron	—	0.1	348.0	—	40.4	388.5
Hódmezővásárhely	43.7	0.0	323.2	4.8	119.9	491.6
Székesfehérvár	2.9	0.3	118.5	0.3	535.4	657.4
Baja	478.5	23.3	35.7	49.4	2.158.5	2.745.4
Összesen:	819.7	39.1	2.951.2	145.0	7.794.5	11.749.5

Városok	*B)* Kiadások 1000 pengőben					
	személyi járandóságok	fenntartási és berendezési költségek	adósság törl. és kamat	egyéb	egyenleg	összesen
Szeged	102.2	1.713.9	623.9	2.314.6	621.7	5.376.4
Pécs	4.3	54.4	3.1	3.5	3.3	68.6
Győr	6.3	—	—	342.8	—	349.1
Kecskemét	76.4	1.053.7	73.0	332.2	17.3	1.552.6
Miskolc	35.9	45.3	—	25.9	12.9	120.0
Sopron	7.2	—	—	376.9	4.4	388.5
Hódmezővásárhely	—	—	0.4	439.3	51.9	491.6
Székesfehérvár	72.7	255.4	272.6	48.7	7.9	657.3
Baja	130.0	123.7	157.2	1.952.0	382.5	2.745.4
Összesen:	435.0	3.246.5	1.130.2	5.835.9	1.101.9	11.749.5

Ebből a táblázatból hiányoznak Debrecen város alapszerü háztartásának adatai. Pedig az alapokkal való gazdálkodást ennek a városnak a háztartása is jól ismeri s igénybe is veszi. A költségvetések alapján tudjuk azt, hogy Debrecen 1930-ban 12 alapjának keretében, melyek egyikéről-másikáról alább azért még szólunk, 3.14 millió pengő kiadást irányzott elő. Első pillanatra is látszik, hogy az alapokat mennyire szivesen használja fel közületi céljai szolgálatában ez a törvényhatóság is. Mégis jobbnak véljük, ha Debrecen város alapjait összefoglaló kimutatásunkból teljességgel kizárjuk. Az alapok számadása a költségvetésekhez képest még szélsőségesebb eltéréseket jelez gyakran, mint amekkorákat a városok háztartásában lehet észlelni s különösen a „pénzforgalom“ ölt rendkivüli méreteket. A debreceni alapok költ-

ségvetési adatai amugy is nagyon kiütköznek a legtöbb város alapjainak zárszámadási adatai közül.

Az alapok számadásait elsősorban aszerint kellene vizsgálat alá vennünk, hogy a városok tulajdonképpeni háztartása mellett mekkora eszközök állanak a városok rendelkezésére az alapoknál közületi céljaik megvalósitására. Esetleg lehetne arról szó, hogy a háztartás fő tápcsatornájának és az alapok gazdálkodásának eredményeit összevonjuk s igy kapjuk meg a városok háztartásának szélesebbre táguló képét. *Le kell mondanunk azonban arról, hogy a városok alapjainak bevételeit, vagy kiadásait a városi háztartás bevételeinek, vagy kiadásainak százalékában fejezzük ki s arról is, hogy a városok e különféle forrásból táplálkozó bevételeit és kiadásait összegezzük. Nem ugyanazon rendszer szerint gyüjtött adatokat hasonlitanánk igy össze, vagy foglalnánk egybe.*

Annyit azonban a részletes adatok kifejtése nélkül is megállapithatunk, hogy *a városi alapok, összességükben, csak nehézkesen oldhatják meg, — ha egyáltalán megoldhatják — azokat a feladatokat, amelyek érdekében képeztettek.* Mert bár az alapok kiadásai közül 42.0% feltétlenül olyan természetü, hogy azokat rendeltetésszerü kiadásoknak mondhatjuk *(a)* személyi járandóságok + *b)* fenntartási és berendezési költségek + *c)* adósságtörlesztés és kamat), — sőt esetleg a kiadások és bevételek egybevetése által jelentkező egyenleget (9.4%) is rendeltetésszerünek vélhetjük (feltéve, hogy az alap célja a vagyongyüjtés), másfelől világosan kitünik számitásainkból az is, hogy *az alapok rendes bevételi forrásai között kimagaslóan nagy szerepet játszik a városi hozzájárulás. Az alapok zárszámadási bevétele közül 25.2% ebből a forrásból ered s nem kétséges, hogy a rendes bevételeknek túlnyomó része származik onnan. Ez azt jelenti, hogy a városok sok esetben csak önmaguknak okoznak felesleges fáradságot azzal, hogy olyan közületi célok istápolására állitanak fel alapot, melyeket rendszeresen előirányzott költségvetési tételek megrögzitésével is biztositani lehetne.*

Különösen Szeged, továbbá Kecskemét, leginkább pedig Hódmezővásárhely és Sopron alapjairól mondhatjuk el ezt. Sopronban az alapok bevételei csaknem teljességükben a város hozzájárulásából erednek. *Az ily alapok fenntartásának szüksége legalább is problematikus.* Másfelől az is valószinü, hogy pl. Baja város alapjai (s részben Szegedé is) sok esetben nem valódi hivatásukat töltik be, hanem mint városi tartalékalapok a forgótőkét nyujtják a városi háztartásnak.

Az alapok kiadásait a bevételekkel egy vonatkozásban vetjük össze: a pénztári maradványképpen szereplő bevételeket az év végén mutatkozó egyenleggel (pénztári maradvánnyal) hasonlitjuk össze. Az eredmény kedvező: az 1931. év elején 282.2 ezer pengővel (34.4%-kal) nagyobb összegü kész-

pénz állott a törvényhatósági alapok rendelkezésére, mint egy évvel korábban. Különösen Szegeden szaporodott a bevételi felesleg, Baján viszont erősen megfogyott: itt az alapokban lebonyolitott „pénzforgalom“ kurtitotta meg azok készpénzmaradványát.

Fentebb emlitettük már az alapok kiadásainak jellemző tételeit. Most tegyük hozzá az előbb elmondottakhoz azt, hogy *az alapok rendszeres kiadásai közül a legnagyobb rész mint fenntartási, vagy berendezési költség jelentkezett.* Főképpen Szegeden és Kecskeméten teljesitettek az alapok sok ilyen kiadást. Harmadiknak Székesfehérvárt kell megemlitni. E város alapjainak gazdálkodása abban is közös vonást mutat Szegedéivel, hogy az adósságtörlesztés és kamat csak ugy nagy szerepet játszik az alapok kiadásai között, mint amott.

A zárszámadások azt is elárulják, hogy *egyik-másik alap gazdálkodását tisztviselők (vagy egyéb alkalmazottak) illetményei is terhelik.* Az imént emlitett három város mellett még Miskolcon merül fel ezen a cimen jelentősebb kiadás.

Tanulmányunk korábbi szakaszában, mikor a sajátlagos városi háztartás néhány jellemző vonását iparkodtunk tisztázni, a városi vagyon kérdését merőben figyelmen kivül hagytuk. Valóban a városi vagyon kérdésének taglalása szintén annyi részletproblémát vet fel, hogy helyesebbnek véltük azt, ha korlátolt célkitüzésü vizsgálódási körünkből kikapcsoljuk azt. *Az alapoknál más a helyzet.* A zárszámadásokból, mint látjuk, nem lehet könnyü szerrel arról tájékozódnunk, hogy az alapok valójában milyen poziciót foglalnak el a városok gazdálkodásában. A vagyonra vonatkozó közlésekből azonban esetleg világosabban meg tudnók itélni az alapok reális értékét.

Sajnos, még sincs módunk arra nézve számitásokat végezni, hogy az alapok vagyona a városi közvagyonnak mekkora részét teszi s mennyivel emeli azt. A m. kir. központi statisztikai hivatal a nyilvánosságra hozott forrásművekből az alapok vagyonára csak nagyon hézagos adatokat tudott összegyüjteni. A bevételek és kiadások egyenlegein kivül csak az u. n. cselekvő követeléseket mutatják ki rendszeresen az alapok zárszámadásaikhoz füzött megjegyzések, — az ingatlan vagyont stb. éppen ugy nem, mint ahogy a szenvedő vagyont, az adósságokat, a kifizetetlen tartozásokat sem. *A rendelkezésre álló adatok alapján az alapok vagyonáról (az összes és a tiszta vagyonáról egyaránt) csak nagyon hézagos — s egyáltalán nem hü képet tudnánk alkotni.*

Kár, mert az alapok sok tekintetben céltalan képzését a vagyonadatok segitségével talán inkább igazolhatnók, mint bármily más adat idézésével.

Valahogy azonban — az összes alapokat összefoglalva — mégis szükségesnek véljük a birálat utját egyengetni. Kö-

zöljük tehát azt, hogy a törvényhatósági városokban hány alap osztozkodik azokon a bevételeken és kiadásokon, melyek összegezett adatait fentebb soroltuk fel.

23. tábla. A városi alapok száma az egyes törvényhatósági városokban.

Város	Alapok száma	Város	Alapok száma	Város	Alapok száma
Szeged	17	Kecskemét* .	13	Hódmezőv. .	28
Pécs	3	Miskolc	3	Székesf.	11
Győr	2	Sopron	2	Baja	15

* Ezenkivül 14 kisebb alap, 18 tőkesitett adomány és 4 átmenetileg kezelt összeg

Debrecennek is (a költségvetés szerint) számos alapja volt. Debrecen példája csak megerősiti azt az egyébként is határozott tanulságot, hogy *főképpen az alföldi magyar törvényhatósági városok azok, melyek alapokkal is gazdálkodnak.* Látni fogjuk majd, hogy a városok alapjai között akadnak olyanok is, melyek komoly célok szolgálatában állanak. Számszerint nagyobb részüknek azonban (a jelenben legalább) nem sok hasznát látja a köz.

Az alapok szerepét a városi háztartásban azonban talán tisztábban megitélhetjük akkor, ha azok egyes csoportjait külön összefoglaljuk. A városi háztartás szempontjából mindenesetre a legfontosabb alapok közé tartoznak a *nyugdijalapok.* Ott, ahol a város nem a rendes háztartás keretében gondoskodik az alkalmazottak nyugdij- és egyéb ellátási igényeinek biztositásáról, ezekre az alapokra vár ez az éppenséggel nem könnyü hivatás. Felmerül a kérdés, nem volna-e kivánatos, ha a háboru előtti magyar jog szellemében kivétel nélkül minden város gazdálkodásába beiktattatnának a nyugdijalapok. Véleményünk szerint ez lehetséges is volna s annál inkább keresztülvihető, mert *normális körülmények között (rendkivüli, soronkivüli) nyugdijazások nélkül a nyugdijalap mintegy nyugdijbiztositó intézet jellegével bir s a befizetések helyes mértékének alkalmazásával feladatát jól betöltheti.*

A világháboru előtt gyüjtött nyugdijalapok azonban (mivel vagyonuk jobbára értékpapirokban, takarékbetétekben, vagy követelésekben feküdt) megsemmisültek. S minthogy másfelől Csonka-Magyarország korszakában a városi adminisztrációban is végre kellett hajtani olyan egyszerüsitéseket, melyek következménye a városi gazdálkodás szempontjából a nyugdijteher emelkedése volt: eleinte bizonyára egyszerübb ut volt városainkban a nyugdijügy zökkenőmentes rendezésére az, ha a nyugdijteher fedezetéről a költségvetés gondoskodik. Nem kell csodálkoznunk igy, ha azt látjuk, hogy a tiz törvényhatósági város közül csak ötnek volt

1930-ban nyugdijalapja. Ezek közül azonban csak négy város alapjának adatait dolgozhattuk rendszeresen fel. Az ötödikét: Debrecenét a már ismert okokból mellőztük. A másik négy városról azonban érdemes ugy a bevételeket, mint a kiadásokat felsorolnunk:

24. tábla. A törvényhatósági városok nyugdijalapjainak zárszámadásai (1000 P).

A) Bevételek.

Város	Pénzmaradvány	Adósság	Házipénztártól	Kamatok	Egyéb	Összesen
Szeged	0.4	—	805.5	—	80.9	886.8
Kecskemét	—	—	471.7	—	16.8	488.5
Sopron	—	—	305.3	—	6.3	311.6
Hódmezővásárhely	—	—	296.3	1.4	47.8	345.5

B) Kiadások.

Város	Személyi jár.	Fenntartás és berend.	Kamat és törl.	Egyéb	Egyenleg	Összesen
Szeged	—	—	0.4	884.9	1.5	886.8
Kecskemét	—	—	—	488.5	—	488.5
Sopron	—	—	—	310.7	0.9	311.6
Hódmezővásárhely	—	—	—	345.5	—	345.5

A városi nyugdijalapok, mint előbb már kifejtettük, elvileg a legszükségesebb alapok közé sorolandók. Az idézett adatok azonban azt mutatják, hogy ezeknek az alapoknak az élete is valóságosan csak látszat-élet. A nyugdijalapok bevételei szinte kizárólag a városi hozzájárulásból erednek, — kiadásaik természetszerüleg a nyugdijszolgáltatás lebonyolitására szoritkoznak. De nem látjuk nyomát annak, hogy a nyugdijalapoknak vagyonuk volna. Egykori sajátos bevételeik is eltüntek. Könnyen vetődik igy fel a kérdés, hogy mivel a meglevő városi nyugdijalapok csak mintegy nevükben őrzik a tradiciókat, a jelentőségük inkább könyvelési tételekben mutatkozik: nem volna-e helyesebb felszámolásuk, megszüntetésük?

Aligha kell felhivnunk a figyelmet, hogy az „egyéb“ tételben felsorolt kiadások tulajdonképpen az alkalmazottak nyugdijából, vagy hátramaradottaik ellátásából folyó kiadások.

Talán leghelyesebb az, ha a nyugdijalapok után elsőnek Győr város *tisztviselői jóléti* alapjáról emlékezünk meg, melynek hivatása ugyan más, mint amazoké, viszont az u n.

szegényügyi alapok közé sem sorolható. 192.2 ezer pengő bevételéből 11.0 ezer pengő a város hozzájárulásából eredt, 0.8 ezer pengő kamatbevétel volt, a többit „egyéb" jellegünek vehetjük. A kiadás mind ilyen volt.

Nagy jelentősége van a városi háztartásban a *kórházalapoknak*. Négy városban találtunk ilyet s mivel ezekben az alapokban jelentős pénzforgalom bonyolittatik le s amellett céljuk is nagyon fontos, adataikat alább közöljük:

25. tábla. A törvényhatósági városok kórházalapjainak adatai (1000 P).

A) Bevételek

Város	Pénzmaradvány	Adósság	Városi hozzájárulás	Kamatok	Egyéb	Összesen
Szeged	0.6	—	25.0	0.1	420.9	446.6
Kecskemét	—	—	—	0.3	313.5	313.8
Miskolc	—	—	—	—	46.3	46.3
Baja	48.4	—	21.2	1.9	758.1	829.6

B) Kiadások.

Város	Személyi járandóság	Felszerelés és berend.	Kamat és törleszt.	Egyéb	Egyenleg	Összesen
Szeged	60.7	206.9	165.8	7.1	6.1	446.6
Kecskemét	65.4	199.8	42.4	6.2	—	313.8
Miskolc	15.7	41.8	—	8.2	—19.4	46.3
Baja	122.6	95.7	148.3	427.4	35.6	829.6

A kórházalapok bevételei között a túlnyomó rész „egyéb" bevétel: jobbára kórházi ápolási dijak, téritmények, stb. Az alapok kiadásai között erőteljes szerephez jutnak a személyi és a szorosan vett dologi kiadások. Miskolc kórházi alapjának ugy a bevétele, mint a kiadása feltünően kevés. Miskolcon azonban nincs közkórházi alap: a fenti táblázatba a járványkórház adatait iktattuk be. Baján viszont két, a kórházügygyel kapcsolatos alapja is van a városnak. A tulajdonképpeni közkórházi alapra 663.0 ezer pengő, a „közkórházi" családi ápolási alapra pedig 131.0 ezer pengő kiadás esett.

A kórházalapok bevételei, mint emlitettük, elég egységesen alakulnak. Nem mondhatjuk ezt a kiadásokról, melyek tekintetében Szegeden, Kecskeméten és Baján nagy különbségeket látunk. A személyi kiadások feltünően nagyok Baján; Szegeden az adósságteher törlesztése viszi el a bevételeknek több, mint harmadrészét.

A közlekedésügy szolgálatában álló alapok közül két

csoportot emelünk ki: a törvényhatósági útalapokat és a kövezetvámalapokat.

Útalapja három városnak volt. Közöttük azonban Debrecen útalapjáról bővebb adatok nem állanak rendelkezésre. Debrecen út- (útadó) alapja pedig elég nagy teljesitményekre alkalmas alap: 1930-ban 342.2 ezer pengő körül mozoghattak a kiadásai. *A szegedi útalap azonban sokkal hatalmasabb erejü volt.* Bevételei 1.27 millió pengőre rugtak és csupán útfenntartásra és berendezési tárgyakra 605.2 ezer pengőt költhetett s amellett kamatokra s adósságtörlesztésre 136.6 ezer pengőt. Aránylag kevés ment el a szegedi útalapok kiadásai közül személyi járandóságokra: 20.6 ezer pengő. A bajai törvényhatósági útalap pénztárában 367.7 ezer pengő fordult meg 1930-ban. A bevételek zöme, akár csak Szegeden, itt is sajátlagos alapszerü bevétel volt. Feltünő, hogy *mind a három város, ahol útalap áll fenn: nagyobb, vagy rendkivüli nagy határral rendelkező alföldi város. Valóban, útadó igénybevételével táplált útalapoknak inkább ezekben a városokban lehet szerepe. A zártabb épitkezésü és szükebb határu iparosvárosok az úthálózat fenntartásáról, vagy kiépitéséről inkább kövezetvám szedésével gondoskodhatnak.*

Érdekes azonban, hogy kövezetvám-alapokat is inkább alföldi városokban találunk. Debrecenben pl. a kövezetvámalapban 1.350.7 ezer pengő kiadást irányoztak elő. Kecskeméten viszont, melyre vonatkozólag részletesebb adataink vannak, a kövezetvám-alap gazdálkodása szerényebb keretek között mozgott. A bevételek csak 260.7 ezer pengőre emelkedtek, — jobbára a város hozzájárulásából. A kiadások inkább jellegzetesek voltak, mert az alap 253.6 ezer pengőt adott ki útfenntartásra és személyi kiadása csupán 5.2 ezer pengő volt. Székesfehérvárott is van kövezetvámalap; 481.1 ezer pengő bevétele csaknem egész összegében célbevétel volt. Kiadásai közül 19.8 ezer pengőt személyi szükséglet fedezésére fordítottak, 151.8 ezer pengőt pedig útfenntartásra és berendezésre. Nyilvánvaló azonban, hogy az alap 272.6 ezer pengő adósságtörlesztési és kamatkiadása is szoros kapcsolatban állott a városi közlekedésügy fejlesztésével.

Bizonyos értelemben gondolattársitásnak hódolunk akkor, midőn a közlekedésügy érdekében álló alapok után az u. n. *városszabályozási* alapokat vesszük sorra. *A városszabályozás kérdése mindenesetre olyan — rendszerint tartós, hosszu előkészitést kivánó s nem is rövid időn belül lebonyolódó munkálatokról lévén szó, — melynek sikerét előmozdithatja az, ha a cél megvalósitása felé a város külön alap alakitásával törekszik.* Városszabályozási alapokkal azonban mégsem találkozunk általánosságban. Bár ha a rokonjellegü alapokat mind együvé foglaljuk, a törvényhatósági városoknak közel felerészében rábukkanunk a városszabályozás érdek-

körét szolgáló alapokra. Győrött ennek az alapnak 156.8 pengő bevétele volt s kiadásai között 6.3 ezer pengő személyi járandóság fordult elő. Hódmezővásárhelyt „köztelek megváltási és szépészeti" alapot találtunk: komolyabb szerepre azonban (legalább 1930-ban) nem volt hivatott: 2.5 ezer pengő bevételével. Székesfehérvárott is nyilvántartanak u. n. „szépészeti" alapot. De tényleg csak nyilvántartási jelentősége van: mindössze 5 pengő pénztári maradvány felett rendelkezett az év elején s később sem folyt be több bevétele. Annál komolyabbnak látszott a bajai „vásártéri parcellázási" alap; 111.0 ezer pengő bevétel felett rendelkezett.

A műszaki alapok sorában emlitjük meg még a szegedi „közmunka-alapot" (72.7 ezer pengő bevételéből 63.7 ezer pengőt fenntartási és berendezési költségekre adtak ki). Szegednek „vashid és rakpart fenntartási" alapja is volt (az 58.5 ezer pengő bevételből itt 28.1 ezer pengő esett az imént megjelölt célra). Az alapokkal oly szivesen gazdálkodó Szeged városa különben „vizvezetéki tartalék-alapot" is létesitett s abban 384.9 ezer pengő bevételt számolt el, pénztári maradvány (62.2 ezer pengő) és városi hozzájárulás (50.5 ezer pengő) mellett jórészt egyéb bevételi forrásokra támaszkodva. Az alap kiadásainak folyósitása után ez az alap az 1930. év végén már 173.6 ezer pengő felesleget ért el. Ugy látszik különben, hogy városaink nem idegenkednek attól, hogy önálló vagyonkezelésre hivatott üzemeik fenntartásának szolgálatát alapszerüen intézzék. *Debrecenben csatornafenntartási, vízvezetékfenntartási és közvágóhidi alapokat is vezetnek.*

Nagyon szép az a gondolat, mely a törvényhatósági városokat is arra készteti, hogy *„törzsvagyonalapokat"* gyüjtsenek. Szószerinti értelemben azonban elsősorban Szegeden lehet szó törzsvagyon-alapról, ahol az alapnak 32.3 ezer pengő kamatbevételével együtt összesen 692.6 ezer pengő bevétele volt s ahol az alap 497.2 ezer pengő kiadást is eszközölt. Hódmezővásárhely város 11.1 ezer pengő bevételü alapja inkább a jövőt illető elhatározás jele. Baján viszont a törzsvagyon-alap a háztartásnak eleven, értékes része; 368.8 ezer pengő bevételében kamatjövedelem éppen úgy előfordul, mint kiadásai között tőketörlesztés és kamatfizetés.

A *szegényüggyel* kapcsolatban a városokra háruló teher viselését a városok széltében-hosszában alapokkal biztositják. A törvényhatósági városok legtöbbjében okvetlenül előfordul a nyilt vagy zárt szegényügy szolgálatában álló, vagy egyéb szegényügyi (jótékonysági) alap. Ezeknek az alapoknak néhány csoportja érdemes arra, hogy adataikat bővebben is feldolgozzuk.

26. tábla. A törvényhatósági városok szegényügyi alapjainak számadási adatai.

A) Bevételek: 1000 P.

Város	Pénztári maradvány	Adakozás	Városi hozzájárulás	Kamatok	Egyéb	Összesen
1. Szegényházi alapok.						
Pécs	0.2	0.4	15.4	3.1	17.1	36.2
Sopron	—	0.1	42.7	—	34.1	76.9
Székesfehérvár	—	0.3	33.8	0.0	6.2	40.3
2. Árvaházi alapok.						
Szeged	0.2	—	17.0	2.0	24.0	43.2
Székesfehérvár	—	—	31.0	0.1	5.0	36.1
Baja	18.5	0.4	—	1.6	7.8	28.3
3. Szegényalapok.						
Szeged	2.3	0.3	247.0	0.0	154.1	403.7
Kecskemét	—	—	97.2	—	19.6	116.8
Hódmezővásárhely	2.0	—	—	0.2	0.6	2.8
4. Öregségi, rokkantsági alapok.						
Szeged	0.1	—	—	4.9	408.2	413.2
Kecskemét	—	—	—	7.0	26.7	33.7
Hódmezővásárhely	—	—	—	—	9.8	9.8
5. Inségalapok.						
Szeged	—	14.6	—	—	39.0	53.6
Kecskemét	—	—	—	—	57.9	57.9
Hódmezővásárhely	7.1	—	—	0.3	2.4	9.8
Baja	—	—	—	—	7.6	7.6

B) Kiadások: 1.000 P.

Város	Személyzeti jár.	Fenntartási és berend. költség	Kamat és törl.	Egyéb	Egyenleg	Összesen
a) Szegényházi alapok.						
Pécs	2.7	28.8	3.1	0.5	1.1	36.2
Sopron	7.2	—	—	66.1	3.6	76.9
Székesfehérvár	4.0	34.4	—	1.9	—	40.3
b) Árvaházi alapok.						
Szeged	4.1	19.9	6.8	1.8	10.6	43.2
Székesfehérvár	20.9	10.8	—	4.4	—	36.1
Baja	—	—	—	7.8	20.5	28.3
c) Szegényalap.						
Szeged	16.8	310.6	76.2	—	0.1	403.7
Kecskemét	4.7	112.1	—	—	—	116.8
Hódmezővásárhely	—	—	0.2	—	2.4	2.6
d) Öregségi, rokkantsági alapok.						
Szeged	—	—	0.5	288.1	124.6	413.2
Kecskemét	—	—	13.3	20.4	—	33.7
Hódmezővásárhely	—	—	—	—	9.8	9.8
e) Inségalapok.						
Szeged	—	0.4	—	—	53.2	53.6
Kecskemét	1.2	—	—	56.7	—	57.9
Hódmezővásárhely	—	—	—	—	9.8	9.8
Baja	—	—	—	—	7.6	7.6

Se szeri, se száma ezeken az alapokon kivül még az egyéb olyan alapoknak, melyek rendeltetése nyilvánvaló módon a szegényügy ápolásával kapcsolatos. De elegendő talán a felsorolt fontosabb szegényügyi és jótékonysági alapok adatainak idézése, hogy a törvényhatósági városok háztartásának ezt a részét illetőleg szintén határozott állást foglaljunk.

Aligha kell a figyelmet felhivnunk arra, hogy szegényházalapja nem csupán annak a három városnak van, amelyeknél az ilyen alapok adatait kifejezetten közöltük. *A táblázat számai nem hagynak kétséget fennforogni arra nézve, hogy Szeged és Kecskemét városoknak is tulajdonképpen szegényház-alapjaik vannak, noha a szegényházak szükségletét ellátó alapokat mind a két városban szegény-alapnak hivják.* Ez azonban azt is jelenti, hogy tulajdonképpeni szegényalapja csupán egy városnak van: Hódmezővásárhelynek s az is, nevéhez méltóan, csak szegényes akciót tesz lehetővé.

Másfelől azonban az is következik összefoglalásunk adataiból, hogy alapszerüleg a szegényügy keretében elsősorban a zárt szegényügy igényeinek kielégitéséről gondoskodnak a városok. Ezt erősiti meg az árvaházak fenntartásának alapok segitségével való biztositása is. De végül az is bizonyos, hogy a nyilt szegényügynek alapszerü kezelése a törvényhatósági városok háztartásában háttérbe szorul. Ennek a feladatnak ellátása a rendes háztartásra hárul. A világháboru után ránkszakadt nagy gazdasági válság hatása jelentkezik abban, hogy *inségalapok* is feltünő számban jelentkeznek városaink háztartásaiban. Az *öregség és rokkantsági* alapok szintén ujabb fejlődés eredményei.

A szükebb és tágabb értelemben szegényházi alapoknak egyaránt jellemvonásuk az, hogy bevételeiknek tulnyomó része a város hozzájárulásából ered. Ezeknél az alapoknál is jobbára arról van tehát szó (minthogy különben az árvaházalapoknál is), hogy a városok bizonyos intézmények pénzkezelésének a rendes háztartásból való kikapcsolásával törekszenek azok nyugodt, akadálymentes fennmaradását biztositani. Az összefoglalásban szereplő többi alapok bevételei, mint látszik, lényegesen más forrásokon épülnek fel.

A szegény- és árvaházi alapok kiadásai között leginkább előtérbe jutnak a fenntartási és berendezési költségek. Aránylag szerény összegeket jelentenek a személyzeti járandóságok. Ebben a tekintetben talán csak Székesfehérvár árvaházalapja alkot kivételt.

A többi alapok közül elsősorban kivánunk megemlékezni a szintén ujabb keletü *testnevelési* alapokról. Testnevelési alapja hat törvényhatósági városnak volt, mig a városok kisebbsége a testnevelés igényeinek kielégitéséről rendes háztartásának terhére gondoskodott fedezetről. Szeged város test-

nevelési alapjának 63.3 ezer pengő bevétele volt (jórészt a házipénztár segitségéből). Székesfehérvárott — leginkább ugyanilyen forrásból — az alapban 31.4 ezer pengőt számoltak el. Miskolcon 34.2 ezer pengőt, Hódmezővásárhelyt 50.0 ezer pengőt, Baján azonban csak 4.0 ezer pengőt. Ezeken a városokon kivül még Debrecennek is volt testnevelési alapja, mely 47.4 ezer pengő bevétel felett rendelkezett. Az alapok kiadásainak megoszlása nem egységes, — mégis ugy látszik, hogy a kiadások zöme a személyi járandóság és másrészt a fenntartási és berendezési költségek kiegyenlitésére forditatott, csakhogy egyik városban az előbbiek, a másikban az utóbbiak jutnak inkább előtérbe.

Az egykori időkkel szemben meglehetősen háttérbe szorultak a *közoktatás és közművelődés* szolgálatában álló városi alapok. Mindössze Baján találtunk az 1930. évben olyan „tanügyi" alapot, melynek hatalmas bevételei voltak: 644.3 ezer pengő. Ez az alap az év végén 191.6 ezer pengő felesleget vitt át a következő évre, — igaz, hogy az év elején 303.4 ezer pengő pénztári maradvánnyal kezdte. Ugyancsak Baján láttuk a nyomát annak is, hogy a városnak „külföldi kölcsöntőke" alapja volt, melynek az év folyamán összesen 224.6 ezer pengő bevétele volt. A kiadások leszámitásával azonban az év végén nem maradt több az alap rendelkezésére, mint 15.0 ezer pengő.

Szeged város alapjai közt nagy jelentősége volt 1930-ban még a „fogadalmi templomépitési" alapnak, melynek az év elején 201.9 ezer pengő pénztári maradványát a város pénztára 86.0 ezer pengővel, a tőkepénzek kamatai pedig 26.1 ezer pengővel szaporitották. Egyéb forrásokból származó bevételekkel az alap összes bevételei 522.5 ezer pengőre emelkedtek, mely összegből 326,5 ezer pengő ment el fenntartásra és berendezési költségre s az év végén az alapnak már csupán 2.4 ezer pengő készpénzfeleslege volt.

Hódmezővásárhelyen „fürdőfejlesztési" alapot is találtunk, bár elég szerény anyagi eszközökkel rendelkezett. Elég sok városban „szoboralapok" állanak fenn, közöttük a hősök emlékének megörökitésére szolgáló alapok, de ezek iobbára mind a kisebb jelentőségü alapok közé tartoznak.

Ha tehát a törvényhatósági városok számadásainak az alapokkal való gazdálkodásra vonatkozó adatait összefoglaljuk, különösebb aggály nélkül helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy *az alapok túlnyomórésze tulajdonképpen idejét mult intézmény a városi háztartásban s minden különösebb baj, veszély nélkül meg lehetne találni a módot arra, hogy az alapok által végzett feladatok legtöbbje a törvényhatósági városok rendes háztartásának feladatkörébe utaltassék át, hogy azután ott történjék róluk gondoskodás.* Erre pedig véleményünk szerint annál inkább szükség van, mert az alapok külön kezelésének logikai következménye az volna,

hogy az alapok vagyontárgyai is, ugy az ingatlanok, mint az ingó vagyontárgyak szorosan külön kezeltessenek és külön tartassanak nyilván. Erre egyébként a világháborut megelőző időkben meg is volt a hajlandóság városaink részéről, de ez a hajlandóság részben vagy egészben megszünt azóta. Legalább is a nyilvánosságra kerülő adatokból — mint emlitettük — nem tudjuk megállapitani azt, hogy a külön kezelt városi alapoknak mekkora összegü vagyontárgyai vannak. S mivel másrészt arra sincs feltétlen garanciánk, hogy az alapok vagyontárgyai a város vagyonleltárában tartatnak-e nyilván, meglehetősen bizonytalan az a kép, mely a törvényhatósági városok vagyonáról kibontakozik a városok vagyonleltárában. Mindenesetre a városi háztartás egyszerüsitése felé komoly lépést tenne a törvényhozás, ha a városi háztartási problémák annyira sürgős megoldásánál az alapok legtöbbjét is halálra itélné.

VII.

Fentebb már emlitettük, hogy a városi közüzemek behatóvizsgálata nem lehet szerves része e rövid előadás, illetőleg tanulmány tartalmának. Mégis legalább néhány tömör vonással rá kivánunk mutatni arra, hogy vajjon jogosultak-e a törvényhatósági városok üzemi gazdálkodásával szemben azok a vádak, melyeket oly sürün hangoztatnak a közüzemek támadói. Rövidre fogott vizsgálódásainkat három irányba bontjuk széjjel. Először általában afelől kivánunk tájékozódni, hogy a városoknak miféle üzemeik vannak és mennyi azoknak száma? Vizsgálódásaink második iránya a városi üzemek vagyonmérlegeit fogja birálat alá vonni. Harmadik sorban — és végül — pedig a városi üzemek eredményszámláinak legfőbb tanulságait iparkodunk összefoglalni. A városi közüzemek előfordulásának gyakoriságáról az alábbi táblázat tájékoztat:

27. tábla. A törvényhatósági városok üzemeinek megnevezése.

Üzem megnevezése	Debrecen	Szeged	Pécs	Győr	Kecskemét	Miskolc	Sopron	Hódmezővásárhely	Baja	Összesen
Elektromos mű	1	—	1	1	1	—	1	—	1	6
Vizművek	1	—	—	1	—	1	1	—	—	4
Gázművek	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2
Téglagyár	1	—	—	—	1	—	—	1	—	3
Szeszfőzde	1	—	—	—	1	1	—	1	—	4
Mozgófényképszinház	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Zálogkölcsön intézet	—	1	—	—	1	1	—	—	—	3
Temetkezési vállalat	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Jégüzem	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Gazdasági vasut	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2
Köztisztasági vállalat	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Nyomdavállalat	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Hirdetési üzem	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Csatornamű	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Szesznagykereskedés	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Mezőgazdasági üzem	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Autóbuszüzem	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Szinház	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Gőzfürdő	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen	7	7	2	5	6	4	3	2	1	37

Ebbe a táblázatba a városoknak csak az u. n. önálló vagyonkezeléssel biró üzemeit foglaltuk bele, mint ahogy későbbi számitásainkban is csak ezekre a vállalkozásokra terjed ki figyelmünk. Egyébként igaz, hogy azok az üzemek, melyek a törvényhatósági városok gazdálkodásában nem rendelkeznek önálló vagyonkezeléssel, általában kisebb jelentőségüek. Legfeljebb a közvágóhidakat emlitjük közöttük meg, mint olyan vállalkozásokat, melyekbe itt-ott nagyobb tőkék ruháztattak be.

A törvényhatósági városok üzemeinek egyszerü felsorolása azonban arról győzi meg a kutatót, hogy a *városi közüzemeknek tulnyomó része olyan, amelyek városi kezelésben való tartásának helyessége vitán felül áll és tulajdonképpen a közületek szempontjából a probléma lényege ezeknél az üzemeknél abban rejlik, hogy vajjon a vállalatok gazdálkodása olyan-e, amely a szigorú kritikát kiállja és másrészt a lakosság enyhébb megterhelésével nyujt-e a köz számára lehető legnagyobb hasznot.*

Semmi kétség nem forog fenn pl. aziránt, hogy a városi elektromos művek, továbbá a viz-, csatorna- és gázművek jó kézben vannak s jogosságuk rég kiállotta a kritika ostromát. De már annak, aki pl. a német városok gazdálkodásának ügyét tanulmányozta, nem okoz meglepetést az sem, hogy városainknak gazdasági vasutja, autóbusz-üzeme, jéggyára, gőzfürdője, hirdetési vállalata van és azon sem csodálkozik, hogy egyes városaink a köztisztaság ügyét üzemszerüen intézik. Sok érv szól amellett, hogy nem rossz nyomon járnak azok a városok, amelyek külföldön szintén jól ismert példák nyomán zálogkölcsönintézetet honositanak meg községi kezelésben. *Talán kétségesebb az, hogy Debrecen város könyvnyomdájára közérdekből szükség van-e, bár e nyomda mellett nagy érv kardoskodik: közel 400 éves, egyike a legelső magyar nyomdáknak.* Négy városi téglagyár üzemben tartása a régi jogositványnak a jelenbe való átmentésén alapszik. A szegedi szinházüzem élete a város áldozatkészsége nélkül kilobbanna. *Szeszfőzdék, szesznagykereskedések, mozgófényképszinházak fenntartása felől azonban már szintén megindulhatna a vita.* Ezek mindenesetre olyan üzemeknek látszanak, melyek hatósági kezelésben való tartásához bizonyos aggály fér. A kivételek azonban nem gyengithetik meg azt az álláspontot, hogy a törvényhatósági városok birtokállományába tartozó üzemek tulnyomórészt olyanok, melyek jogos közüzemi jellegéhez nem fér szó.

Más kérdés az, — ismételjük — hogy az üzemek miképpen gazdálkodnak s amellett, hogy a lakosság igényeit jól kielégitik, megfelelő részt engednek-e át feleslegeikből a városi háztartásnak.

A törvényhatósági jogu városok üzemeinek vagyonmérlegeit az 1930. évi mérlegek alapján elsősorban vállalati csoportok szerint összegezzük:

28. tábla. **A törvényhatósági jogu városok üzemeinek összesitett vagyonmérlegei. I.**

Megnevezés	Vagyon											Teher								
	Készpénz	Értékpapir	Pénzintézeti levő követelés	Üzemi adósok	Ingatlan	Üzemi berendezés	Egyéb berendezés	Árukészlet	Egyéb	Veszteség	Összes	Tartalékalap	Egyéb alapok	Belföldi kölcsönök	Külföldi kölcsönök	Egyéb hitelezők	Egyéb	Tiszta vagyon	Nyereség	Összes
	ezer pengőben											ezer pengőben								
Elektromos művek[4]	192.2	0.0	538.1	1.183.3	4213.3[1]	9.676.8	83-9	1.301.2	3.697.3	—	20,886.1	1.170.9	2.486.5	576.6	683.3	6.035.6	4.049.5	4.939.9	943.8	20.886.1
Vizművek	37.1	0.0	386.6	175.0	5121.6[2]	5.654.5	6.8	91.6	851.0	30.2	12,354.4	518.0	13.2	2.413.3	2.080.9	425.7	193.3	6,582.9	127.1	12.354.4
Gázművek	15.5	—	44.0	210.8	461.1	2.461.5	6.3	115.5	690.9	—	4,005.6	261.4	249.7	329.8[3]	56.1	70.7	2.578.9	404.0	55.0	4.005.6
Téglagyár	2.9	—	—	354.3	199.8	689.0	—	418.9	58.7	101.9	1,825.5	38.4	13.3	—	—	1377.6[4]	64.1	313.4	18.7	1.825.5
Szeszfőzde	7.1	0.0	0.2	88.7	—	38.5	0.1	57.2	0.9	47.2	239.9	6.8	8.1	22.5	—	192.0	2.2	7.4	0.9	239.9
Mozgóképszinház	2.5	—	—	—	28.3	5.4	—	—	1.1	—	37.3	15.9	—	—	—	—	20.8	—	0.6	37.3
Zálogkölcsönint.	49.7	—	—	906.3	—	—	21.5	—	262.7	26.8	1,267.0	26.8	387.9	—	—	318.1	82.0	434.9	17.3	1.267.0
Temetk. vállalat	0.6	—	—	—	—	—	31.6	11.9	0.0	—	44.1	17.7	21.3	—	—	4.0	0.5	—	0.6	44.1
Jégüzem	—	—	—	0.4	—	63.0	—	—	—	7.8	71.2	—	—	—	—	7.5	—	63.7	—	71.2
Gazdasági vasut	7.5	—	—	16.1	5.165.9	1,587.6	—	51.0	2.1	589.7	7,419.9	—	4.379.9	602.2	—	2,435.7	2.1	—	—	7.419.9
Köztiszt. hivatal[5]	1.1	—	—	33.2	69.0	118.3	—	71.8	13.1	18.5	325.0	—	8.5	—	—	289.8	—	26.7	—	325.0
Nyomdavállalat	6.7	0.1	—	483.9	163.1	441.0	—	562.3	291.9	—	1,949.0	226.6	215.6	—	—	1,203.5	91.0	212.3	—	1.949.0
Hirdetési üzem	1.5	—	—	0.1	—	13.0	—	—	—	—	14.6	1.9	4.3	—	—	—	8.4	—	0.0	14.6
Csatornamű	5.2	—	—	58.3	26.1	1.568.7	923.8	—	—	—	2.582.1	—	108.8	1.580.3	683.2	3.8	182.6	—	23.4	2582.1
Szesznagykeresk.	4.5	—	—	20.1	—	27.2	—	71.6	1.2	2.3	126.9	23.6	10.8	—	—	70.4	3.1	19.0	—	126.9
Mezőgazd. üzem	—	—	—	5.1	84.5	33.6	—	41.8	—	—	165.0	—	—	—	—	0.7	—	164.3	—	165.0
Autobusz üzem	0.1	—	—	30.3	56.1	265.4	—	1.9	—	28.0	381.8	—	378.2	—	—	2.3	1.3	—	—	381.8
Szinház	1.5	—	—	1.5	—	91.6	—	—	—	199.4	294.0	—	—	125.0	—	85.7	83.3	—	—	294.0
Gőzfürdő	0.2	—	—	75.8	—	108.5	124.2	—	—	—	308.7	—	—	—	—	4.4	—	268.4	35.9	308.7

[1] Debrecennél állapitható meg az üzem berendezése.
[2] Ebből a külföldi kölcsön nem állapitható meg.
[3] Kecskemétnél a hálózati berendezés nem állapitható meg.
[4] Baja és Sopron gázművei is bennfoglaltatnak.
[5] Debrecen fuvarozási vállalata is bennfoglaltatik.

A vállalatok vagyona tényleg hatalmas összegekre rug, hiszen csupán 10 törvényhatósági városról van szó s azok vagyona is meghaladja az 54 millió pengőt. Az üzemi vagyon viszonylagos többsége (38.4%) elektromos művek vagyonára esik, igaz, hogy a villamos művek vagyonát részben az a körülmény is növeli, hogy Baján és Sopronban, hol a gázművek és villamos művek közös vezetés alatt állanak, a vagyontárgyakat sem mutatják ki külön a gázműveknél s ezek értéke az elektromos vállalatok vagyonát emeli. A városok közüzemi vagyonának másik nagyon jelentős tétele a vizművek (22.7%). Ezek mellett az általában hosszabb multra visszatekintő üzemek mellett, ujabb időkben jutottak nagy jelentőséghez a gazdasági vasutak, melyek nagyarányu befektetési költségei okozták azt, hogy ezekre a vasutakra a városi közüzemek vagyonának 13.7%-a esett. Jelentősebb vagyon fekszik még a gázművekben, Győr csatornaművében, Debrecen nyomdavállalatában, a téglagyárakban és a zálogkölcsön-intézetekben, ami mindenesetre azt követeli meg, hogy az üzemek létkérdéseinek tárgyalásánál a legmesszebbmenő óvatossággal járjanak el az arra hivatott tényezők.

A városi közüzemek mérlegeinek ugy vagyon- mint tehertételeit is érdemes megfigyelni. A vagyon fontosabb tételei % szerint a következők:

üzemi berendezés	42.1%
ingatlanok	28.6%
üzemi adósok	6.7%
árukészlet	5.2%.

Ezek az arányszámok természetesen a vállalatok különböző csoportjaiban nagyon eltérően alakulnak. Az elektromos műveknél pl. az üzemi berendezések vagyonértéke (46.8%), az ingatlanokéhoz képest (20.2%) sokkal nagyobb, mint az üzemeknél általában. A vizműveknél az ingatlanok értéke kevés hijján eléri az üzemi berendezésekét. Viszont a gázművek vagyonának sulypontja (61.7%) az utóbbiakra esett. A győri csatornamű vagyona csaknem kizárólag üzemi vagyon, vagy egyéb berendezésekből áll. A gazdasági vasutak vagyonában a döntő szerep (69.7%) az ingatlanoknak jut. Természetesen vannak viszont olyan üzemek is, melyek vagyonában az ingatlan teljesen háttérbe szorul, vagy esetleg a vagyonmérleg meg sem emlékszik ilyenekről. Az üzemi adósok cimén jelentkező vagyontételek aránylag a debreceni nyomdavállalatnál emelkednek inkább ki, bár a fontosabb közüzemek közül az elektromos- és gázművek is elég sok ilyen követelés nyilvántartásával bajlódnak. Nyilván a gazdasági helyzettel függ össze a téglagyárak jelentős kinnlevősége. A közüzemek árukészlete szám szerint az elektromos műveknél képviseli a legnagyobb értéket, viszont az összes vagyonhoz képest a téglagyárak, valamint a nyomdavállalat árukészlete az egész vagyonnak több,

mint negyed részét teszi, ami szintén nem a legkedvezőbb tünet.

A városi közüzemek teheroldalán mutatkozó tiszta vagyon összege, mely az összes vagyonnak 24.7%-a, azt mutatja, hogy a városi gazdálkodásnak tényleg hatalmas és reális értékei fekszenek az üzemi vállalkozásokban. A tiszta vagyon legnagyobb részét azonban szinte meglepetésszerüen nem az elektromos művek, hanem a vizművek produkálják, amelyek összes vagyonának 53.5%-a tiszta vagyonként szerepel. Az elektromos műveknél ez az arányszám csak 23.7%. Tagadhatatlanul jelentős a zálogkölcsönintézetek tiszta vagyona (34.3%), arányszám szerint azonban legmagasabb a mezőgazdasági üzemé, mely csaknem 100%-os.

A közüzemek tehertételeinek többi részleteiből elsősorban az „egyéb hitelezők" emlitendők (23.0%). A belföldi kölcsönök az összes tehernek 10.4%-át, a külföldi kölcsönök pedig 6.5%-át teszik. A tartalékalapok mellett (4.3%), az egyéb alapok (5.2%) részesedése a tehertételek között sokkal nagyobb. Feltünő azonban, hogy tartalékalapja — ugy látszik — számos városi üzemnek nincs, ha jobbára a kisebb üzemekről állithatjuk ezt. Sőt olyan üzemek is vannak, melyek semmiféle alapot nem képeznek gazdálkodásukban.

A kölcsönszükségletet az üzemek, mint már előbb is láttuk, belföldi és külföldi kölcsönfelvételek mellett elsősorban egyéb hitelezők igénybevételével elégitik ki. Valószinü, hogy az egyéb hitelezőkön tulnyomórészt a város értendő. A város vette fel t. i. azt a kölcsönt, melyet épitkezések, vagy berendezések formájában az üzemeknek átengedett s az üzem a városnak, mint erkölcsi testületnek tartozik azzal.

Azoknak a közüzemeknek száma, melyek veszteséget mutatnak ki, nem volt kevés s a *veszteség végső összege nem sokkal maradt el az üzemek által elért nyereség végösszege mellett. Mégis hiba volna ezekből a számokból minden további nélkül következtetni arra, hogy a törvényhatósági városok közüzemeinek rossz üzemi évük volt 1930-ban. Az adatok közelebbi szemlélete ugyanis meggyőz arról, hogy főképpen két üzemtipusnak: a gazdasági vasutaknak és a szinháznak volt akkora vesztesége, minek folytán 1930-ban a városok közüzemeinél tényleg jelentős veszteség jött létre.* Ezeket a veszteségeket azonban nyilván ellensulyozták azok a közgazdasági természetü, vagy kulturális előnyök, melyek az üzemek fenntartásából a városi lakosságra nézve hárultak. A nyereséget felmutató üzemek között, mint különben várhatjuk is, az elektromos művek, valamint vizművek értek el legtöbb nyereséget.

A törvényhatósági városok üzemeinek mérlegszámláit a m. kir. központi statisztikai hivatal kérésünkre városonként is összegezte. Közöljük tehát a városok üzemeinek mérlegadatait ugyanazzal a részletezéssel, mint fentebb tettük az egyes üzemcsoportoknál:

29. tábla. A törvényhatósági jogu városok üzemeinek mérlegszámlái. II.

Törvényhatósági jogu városok	Vagyon											Teher								
	Készpénz	Értékpapir	Pénzintnél levő követelés	Üzemi adósok	Ingatlan	Üzemi berendezés	Egyéb berendezés[1]	Árukészlet	Egyéb	Veszteség	Összes vagyon	Tartalékalap (Üzemi alap)	Egyéb alapok	Belföldi kölcsön	Külföldi kölcsön	Egyéb hitelezők[2]	Egyéb	Tiszta vagyon	Nyereség	Összes teher
	ezer pengőben											ezer pengőben								
Baja	3·1	—	—	547·0	164·0	1.019·7	36·0	87·8	—	—	1·857 6	—	100·0	—	—	167·8	1.589 3	—	0·5	1.857·6
Debrecen	140·6	0·1	262·5	606·4	5.112·1	5.854·3	12·5	1.611·7	1.482·3	121·0	15.206·5	1.028·5	554·4	424·1	785·3	6.872·9	376·5	4.759·5	405·3	15.206·5
Győr	53·2	—	16·5	316·6	952·8	6.847·9	5·0	70·9	3.681·7	33·0	11.977·6	487·1	1.228·6	3·405·1	1.367·2	136·0	5.098·6	—	254·5	11.977·6
Hódmező-vásárhely	1·3	—	0·2	4·6	72·3	20·9	—	114·8	27·1	—	241·2	5·7	6·9	13·9	—	102·4	—	111·5	0·8	241·2
Kecskemét	52·3	—	327·4	727·0	4.665·5	970·8	11·8	83·8	3·1	670·3	7.512·0	—	65·4	610·6	—	3.925·1	19·0	2.829·5	62·4	7.512·0
Miskolc	33·8	—	0·9	76·9	592·1	2.856·6	44·3	134·9	966·4	—	4.708·6	201·2	24·4	164·4	530·5	545·8	44·7	3.080·9	116·7	4.708·6
Pécs	18·3	—	200·4	344·8	400·5	2.270·3	26·9	437·1	316·0	—	4.014·3	—	985·7	619·8	—	244·7	17·6	1.862·8	283·7	4.014·3
Sopron	18·9	—	161·0	187·8	46·3	1.588·7	—	108·7	318·3	—	2.429·7	558·8	181·9	286·6	820·0	101·3	270·7	160·0	50·4	2.429·7
Szeged	14·3	—	—	829·3	3.583·5	1·414·1	137·8	143·9	—	227·3	6.350·2	26·8	5.138·9	125·0	—	255·2	122·7	632·8	48·8	6.350·2
Mindössze	335·8	0·1	968·9	3.643·1	15.589·1	22·843·3	274·3	2.796·6	6.794·9	1.051·6	54.297·7	2.308·1	8.286·2	5.649·5	3·503·5	12.351·2	7·539 1	13.437·0	1.223·1	54.297·7

[1] Irodai berendezés stb.

[2] Néhány városnál a bel- és külföldi hitelezők nincsenek külön kimutatva.

A városok közül Debrecen üzemeinek vagyona rug a legmagasabb összegre. Győr város azonban szintén hatalmas összegü üzemi vagyon felett rendelkezik. Kecskemét és Szeged üzemeinek vagyonát egyaránt a gazdasági vasut beruházásai nyomják annyira előre, azok nélkül e városok üzemi vagyona lényegesen kisebb lenne. Az alföldi városok közül Baja város üzemeinek fejletlen voltát jelzi e vállalkozások vagyonának nagyon szerény összege. Hódmezővásárhelyen pedig szinte alig jön számba üzemi vagyon.

Az egyes városok üzemi vagyonaik terheinek tételek szerint való megoszlását az olvasó figyelemmel kisérheti a közölt adatokból. Viszont talán nem végzünk felesleges munkát azzal, ha városonként — legalább egy összegben — rendre kimutatjuk azt, hogy a város üzemi vagyona mekkora volt üzemenként 1936-ban.

30. tábla. A törvényhatósági városok üzemeinek vagyona üzemenként.

Város	Üzem megnevezése	Vagyon 1000 pengőben
Debrecen		
	Elektromosmű	7.007.0
	Vizmű	4.727.5
	Téglagyár	1.167.1
	Szeszfőzde	10.7
	Nyomda	1.949.0
	Szesznagykereskedés	126.9
	Köztisztasági üzem	218.4
Szeged		
	Zálogkölcsönintézet	708.8
	Gazdasági vasut	4.385.4
	Köztisztasági üzem	106.6
	Mezőgazdasági üzem	165.0
	Autóbusz	381.8
	Szinház	294.0
	Gőzfürdő	308.7
Pécs		
	Elektromosmű	3.090.1
	Gázmű	924.2
Kecskemét		
	Elektromosmű	3.614.3
	Téglagyár	383.5
	Szeszfőzde	163.0
	Zálogkölcsönintézet	245.7
	Jégmű	71.2
	Gazdasági vasut	3.034.5
Győr		
	Villamosmű	3.464.5
	Vizmű	2.769.0
	Gázmű	3.081.4
	Téglagyár	66.0
	Hirdetési üzem	14.6
	Csatornamű	2.582.1
Sopron		
	Elektromosmű	1.852.4
	Vizmű	540.0
	Mozgófényképszinh.	37.3
Miskolc		
	Vizmű	4.318.0
	Szeszfőzde	33.9
	Zálogkölcsönint.	312.6
	Temetkezési üzem	44.1
Hódmezővásárhely		
	Téglagyár	209.0
	Szeszfőzde	33.2
Székesfehérvár		
	Üzemi vagyon nincs kimutatva	
Baja		
	Elektromosmű	1.857.6

Ezek az adatok további részletezés nélkül is megvilágitják azt, hogy az egyes városok üzemgazdálkodásában mely vállalatoknak van vezető jelentőségük.

31. tábla. **A törvényhatósági jogu városok üzemeinek egyesitett eredményszámlái. I.**

Megnevezés	Kiadás							Kölcsönszolgálat	Kamatszolgálat	Adók	Leirások	Bizt. dijak	Egyéb	Nyereség	Összes	Bevétel		Vegyes bevétel	Veszteség	Összesen
	Szem. járand.			Dologi kiadás												üzemi szolgált.	kamatok			
	illetm.	jutalom segély	vegyes szem. kiadás	hivatali szükséglet	fenntartási költség	városi hozzájárulás	üzemi anyagok													
Elektromosművek*) ...	1.005·5	14·4	310·7	7·0	3.372·9	379·0	1.658·2	234·8	843·7	14·7	225·8	10·3	327·5	729·9	9.134·4	8.840·0	26·0	268·4	—	9.134·4
Vizművek ...	273·3	2·4	0·1	10·3	706·2	—	22·4	29·9	219·2	8·5	80·5	—	6·9	127·2	1.486·9	1.389·8	14·7	52·2	30·2	1.486·9
Gázművek ...	55·0	3·0	48·8	—	617·6	98·0	91·4	36·5	48·8	—	18·1	—	33·4	56·7	1.107·3	1.086.1	3·3	17·9	—	1.107·3
Szeszfőzdék..	25·8	—	37·2	6·4	25·0	—	25·9	—	6·2	38·3	0·3	—	27·0	0·8	192·9	145·5	0·2	—	47·2	192·9
Téglagyárak .	30·8	—	7·9	0·4	205·7	—	41·1	8·0	106·2	5·9	3·5	5·6	11·5	18·7	445·3	369·2	—	36·7	39·4	445·3
Zálogintézetek...	71·1	—	—	7·9	20·6	—	—	—	91·3	22·1	4·5	0·3	4·8	17·3	239·9	42·7	195·6	1·4	0·2	239·9
Mozgófényképszinházak	18.2	2·1	—	—	70·9	—	—	—	—	8·7	0·9	—	—	0·6	101·4	100·3	—	1·1	—	101·4
Jégüzem	—	—	12·5	1·9	3·1	—	41·5	—	—	0·8	—	—	0·6	—	60·4	52·7	—	—	7·7	60·4
Gazdasági vasutak	114·4	—	—	—	273·4	—	4·9	247·4	347·7	—	172·7	—	2·3	—	1.162·8	857·8	—	—	305·0	1.162·8
Csatornaművek	34·4	2·3	—	—	136·7	—	—	—	105·8	—	—	—	—	19·9	299·1	299·1	—	—	—	299·1
Köztisztasági üzemek.....	13·4	—	4·1	—	432·7	—	5·7	—	10·7	2·1	27·6	1·3	3·4	—	501·0	484·6	—	—	16·4	501·0
Temetkezési üzem	14·4	—	—	14·3	5·4	—	—	—	1·3	—	—	—	—	0·6	36·0	36·0	—	—	—	36·0
Hirdetési üzem	6·5	—	—	—	3·4	4·6	—	—	—	—	—	—	—	—	14·5	14·5	—	—	—	14·5
Nyomda	53·4	—	—	—	3·2	—	—	—	85·9	41·7	47·7	—	48·3	91·0	371·2	371·2	—	—	—	371·2
Szeszkereskedés .	42·0	—	—	6·2	18·0	—	—	—	8·0	28·2	10·0	—	—	—	112·4	110·1	—	—	2·3	112·4
Szinház	236·6	—	—	—	26·3	—	—	—	—	3·9	—	0·1	120·2	—	387·1	387·1	—	—	—	387·1
Autobuszüzem	53·3	—	—	3·7	214·0	—	—	—	4·5	14·5	30·0	—	—	—	320·0	289·1	—	2·9	28·0	320·0
Mezőgazd. ...	19·0	—	—	1·0	86·0	—	—	—	—	—	2·7	—	—	—	108·7	106·0	—	2·7	—	108·7
Gőzfürdő.....	30·4	—	—	—	56·3	—	—	—	—	7·6	12·2	—	—	35·9	142·4	142·4	—	—	—	142·4

*) Baja tj. város gázművei is bennfoglaltatnak.

A városi közüzemekre vonatkozó vizsgálatunk utolsó részlete, mint fentebb már emlitettük, az üzemek egyesitett *eredményszámláinak* szemlélete. Ezt a feladatot szintén két irányban iparkodunk megoldani. Egyfelől az üzemek csoportjai szerint összegezzük a rendelkezésre álló adatokat, másrészt az üzemek eredményszámláinak összefoglalását városonként is elvégezzük.

A törvényhatósági városok közüzemei hatalmas bevételekre tettek szert, még pedig elsősorban üzemi szolgáltatásokból. Az üzemi bevételek mellett szinte eltörpül minden más bevételi forrás. Csupán a zálogintézeteknél jutnak erősen előtérbe a kamatok, amelyek azonban tulajdonképpen a vállalatok szempontjából szintén üzemi bevételeknek tekintendők. Az persze nem okozhat meglepetést, hogy az üzemek bevételeinek 56.3%-a az elektromos művekre esett. Ezeknek a bevételeknek a jelentősége azonban még inkább kidomborodik, ha utalunk arra, hogy az *elektromos művek bevételei összes vagyonuknak 43.9%-át érték el az 1930. évi zárszámadás szerint.* A vizművek gazdálkodása a vagyonállaghoz képest nem mutat ennyire kedvező képet (12.2%), viszont a gázművéké (27.7%) már inkább. Vannak azonban egyes üzemek, amelyek vagyonértékükhöz képest különösen hatalmas bevételeket hoznak. Pl. a szeszfőzdék (186.0%), a mozgófényképszinház (271.0%), a köztisztasági üzemek (155.0%). Viszont a csatornamű bevételeinek aránya ebben a tekintetben (11.1%) sokkal rosszabb.

Fontosabb azonban az üzemek eredményszámláinak alakulásában a kiadásokra vonatkozó adatok áttekintése. *Az összes kiadások között a személyi járandóságok aránya (15.6%) nem magas.* Vannak azonban mégis üzemcsoportok, melyek kiadásai között a személyi illetmények, jutalmak, segélyek és egyéb vegyes személyi kiadások sokkal inkább előtérbe jutnak. Az elektromos művekről (14.6%) ezt nem mondhatnók. A gázművekről (9.7%) még kevésbé. A köztisztasági üzemeknél éppenséggel teljességgel háttérbe csuszik a személyi illetmények összege. *De néhány másik üzem kiadásait erőteljesen jellemzik a személyi illetmények.* A szeszfőzdék (31.8%), a zálogintézetek (29.8%), a hirdetési üzem (45.0%), a szeszkereskedés (37.5%) s *természetesen leginkább a szinház (61.3%) mindenesetre ebbe a kategóriába tartoznak.*

A dologi kiadások, mint táblázatunkból kitünik, négy fontosabb csoportból alakulnak a városi közüzemek eredményszámláin: a hivatali szükséglet, a fenntartási költségek, az üzemanyagok s a városi hozzájárulás kiadási tételeiből. *Az összes dologi kiadások már most a városi közüzemek kiadásainak 57%-át tették, azaz dominálók voltak a kiadások között.*

A részleteket illetőleg táblázatunk adatai megfelelő tájékoztatást nyujtanak. Itt csak azt emlitjük meg, hogy *a városi házipénztárak részére nyujtott hozzájárulások aránylag nagyon csekély részét tették az üzemek kiadásainak*, igaz, hogy talán az 1930-as évben már az üzemek gazdálkodásában is jelentkezett a gazdasági válság hatása.

Jelentős tétele az üzemek kiadásainak a kölcsönszolgálat és kamatszolgálat (15.0%). Célszerü ennek a két kiadási tételnek nagyságát üzemcsoportonként végig összevontan vizsgálni, minthogy szétválasztásuk nem mindenütt történhetett meg. Az összes kiadásokhoz képest az elektromos művek kölcsön- és kamatszolgálata (11.8%) nem jelentős. A nagyobb üzemek közül a gázmüveké még aránylag kisebb (4.4%). Annál nagyobb a gazdasági vasutaké (51.0%), csatornaműveké (35.6%), nyomdáé (23.2%) stb.

Leirások cimén aránylag csekély összeg szerepel az üzemek eredményszámláin, — különösen csekély, ha a leirások összegét az üzemi bevételekkel hasonlitjuk össze. *Az adók meg éppenséggel olyan feltünően csekély arnyszámmal szerepelnek a városi közüzemek gazdálkodásában, minek folytán nyilvánvaló módon fel kell tételezni azt, hogy az üzemek legtöbbje törvényes kedvezményeket vesz igénybe az adózás terén.* Csak igy lehet magyarázni azt, hogy az üzemek közül a legtöbb adót a nyomda, a szeszfőzdék, a szeszkereskedés és a zálogintézetek fizettek. Lehet azonban az is, hogy bizonyos adókat a város rendes háztartása fedez az üzemek helyett.

Az üzemek által elért nyereség az összes kiadásokhoz képest csak 6.8%. Ez az arányszám is megkurtul azonban még 2.9%-kal, ha levonjuk belőle azokat az üzemeket, melyeknek veszteségei voltak 1930-ban. Noha tehát — ismételjük — a rendelkezésre álló adatok nem elegendők arra, hogy azoknak révén végleges itéletet alkothassunk a városi üzemek gazdálkodásáról, mégis kétségtelen az, hogy a *közüzemek anyagi eredménye elég szegényes volt a városi háztartás szempontjából még akkor is, ha a nyereségösszeghez hozzászámitjuk a városi hozzájárulások összegét.*

A közüzemek eredményszámláit alább városok szerint való összefoglalásban mutatjuk be. (Lásd az 595. oldalon.)

Arra nézve, hogy a városi közüzemek eredményszámláiból mely városok üzemére esik nagyobb vagy kisebb rész, utalunk adatainkra. Az egyes városokban az üzemek bevételeinek alakulása általában azt bizonyitja, hogy a bevételek súlypontja az üzemi szolgáltatásokra esik. Veszteséges — végeredményben — aránylag kevés város üzemeinek gazdálkodása volt. Leginkább Kecskeméten és Szegeden volt arról szó, de természetesen ezekben a városokban is voltak olyan üzemek, melyek viszont nyereséget értek el az 1930. év folyamán.

Azt a körülményt, hogy a kiadások összetételeiben a sze-

32. tábla. **A törvényhatósági jogu városok üzemeinek eredményszámlái.**

Törvényhatósági jogu városok	Kiadás: Személyi járandóság: Illetmények	Személyi járandóság: Jutalmak és segélyek	Személyi járandóság: Vegyes, személyi kiadások	Dologi kiadás: Hivatali szükséglet	Dologi kiadás: Fenntartási költségek	Városi hozzájárulás	Üzemi anyagok	Kölcsönszolgálat*)	Kamatszolgálat*)	Adók	Leírások	Bizt. díjak és járulékok	Egyéb	Nyereség	Összesen	Bevétel: Üzemi szolgáltatásból	Kamatokból	Hiánypótlások függő kölcs.	Vegyes bevételek	Veszteség	Összesen
	ezer pengőben															ezer pengőben					
Baja	58·4	—	—	—	366·7	—	—	—	140·4	10·1	53·2	8·7	66·2	0·6	704·3	645·8	—	—	58·5	—	704·3
Debrecen	813·9	—	11·5	6·3	1.154·2	—	1.114·8	—	602·4	78·2	83·8	7·0	235·2	496·3	4.603·6	4.494·8	—	—	52·2	56·6	4.603·6
Győr	250·7	20·9	—	—	1.882·7	366·6	—	—	428·7	—	—	—	—	38·3	2.987·9	2.954·9	—	—	—	33·0	2.987·9
Hódmező-vásárhely	7·9	—	—	—	132·2	—	—	8·0	—	0·6	—	—	—	0·8	149·5	112·6	0·2	—	36·7	—	149·5
Kecskemét	196·5	1·3	104·1	17·7	139·6	—	287·3	363·3	141.0	42·5	51·5	1·6	31·2	62·4	1.440·0	1.064·2	14·5	—	2·4	358·9	1.440·0
Miskolc	145·2	—	0·1	24·6	232·2	—	—	19·2	90·5	12·0	46·3	—	—	116·7	686·8	607·4	79·4	—	—	—	686.8
Pécs	—	—	305·5	—	1.251·5	—	259·8	155·4	—	—	0·1	—	127·3	283.7	2.383·3	2.161·8	14·0	—	207·5	—	2.383·3
Sopron	224·7	2·0	—	—	280·2	115·0	225·9	10·7	79·3	13·3	154·7	—	2·2	51·1	1.159·1	1.130·8	9·2	—	19·1	—	1.159·1
Szeged	400·2	—	—	10·7	838·2	—	3·3	—	396·9	40·2	246·6	0·4	123·6	49·0	2.109·1	1.951·7	122·4	—	7.1	27.9	2.109·1
Mindössze	2.097·5	24·2	421·2	59·3	6.277·5	481·6	1.891·1	556·6	1.879·2	196·9	636·2	17·7	585·7	1.098·9	16.223·6	15.124·0	239·7	—	383·5	476·4	16.223·6

* Néhány város a törlést és kamatszolgálatot együtt közli.

mélyi és dologi kiadások milyen részt foglalnak el, tulajdonképpen az dönti el, hogy miféle üzemek vannak a város tulajdonában. Mégis megemlitjük azt, hogy mig Debrecenben 17.9%, Miskolcon 21.1%, Sopronban 19.6%, Szegeden pedig 19.0% volt a személyi kiadások arányszáma, addig Baján csupán 8.3%, Hódmezővásárhelyen pedig 5.3%.

A kölcsön és kamatszolgálat feltünően magas arányszámot ért el Kecskeméten (28.1%), továbbá Szeged város üzemeinek eredményszámláján (18.8%). Üzemleirást legnagyobb összegben Szeged város eszközölt. A város részére hozzájárulást csak Győr és Sopron üzemei nyujtottak. Az üzemek nyeresége Debrecenben, Pécsett és Miskolcon volt akkora, hogy a kiadásoknak jelentős, legalább 10%-ánál nagyobb részét érte el. Persze, ha Győr és Sopron város üzemeinek a város részére nyujtott hozzájárulásait számitjuk, ezeknek a városoknak üzemei szintén belekerülnek az imént emlitett kategóriába.

A városi közüzemek eredményszámláira vonatkozó közléseinket is azzal zárjuk, hogy városonként kimutatjuk azt, mekkora volt az 1930-as évben az egyes városok közüzemeinek összes bevétele.

33. tábla. A törvenyhatósági városok közüzemeinek bevételei az egyes üzemek megnevezésével.

Város	Üzem megnevezése	Bevételek 1000 P-ben	Város	Üzem megnevezése	Bevételek 1000 P-ben
Debrecen				Csatornamű	299.1
	Elektromosmű	3.375.5		Hirdetési üzem.....	14.5
	Vizmű.....	338.9	Kecskemét		
	Szeszfőzde	10.2		Elektromosmű	665.8
	Téglagyár.....	170.6		Szeszfőzde	128.1
	Köztisztasági üzem..	224.8		Téglagyár.....	130.9
	Nyomda	371.2		Zálogintézet.....	40.7
	Szeszkereskedés	112.4		Jégüzem.....	60.4
Szeged				Gazdasági vasut.....	414.1
	Zálogintézet.....	126.1	Sopron		
	Gazdasági vasutak ..	748.6		Elektromosmű	750.3
	Köztisztasági üzem .	276.2		Vizmű	178.6
	Szinház.....	387.1		Gázmű	128.9
	Autóbusz	320.0		Mozgófényképszinház	101.4
	Mezőgazdasági üzem.	108.8	Miskolc		
	Gőzfürdő	142.4		Vizmű	532.0
Pécs				Szeszfőzde	45.7
	Elektromosmű.....	1.997.7		Zálogintézet.....	73.1
	Gázmű	385.6		Temetkezési üzem...	36.0
Győr			Hódmezővásárhely		
	Elektromosmű.....	1.640.8		Szeszfőzde	8.9
	Vizmű.....	437.4		Téglagyár.....	140.7
	Gázmű	592.9	Baja		
	Téglagyár.....	3.1		Elektromosmű.....	704.3

VIII.

Összefoglalásul hangsulyoznunk kell mindenekelőtt azt, hogy mennyire kivánatos volna, ha a városok háztartásának kérdése *rendszeres és állandó statisztikai megfigyelés* tárgyává tétetnék. Valószinü, hogy ez a statisztikai felvétel, illetőleg a felvétel eredményének hasznositása közremunkálna azon, hogy a városok háztartásának vitelében *bizonyos egységesség* vitessék, egységesség nemcsak abban a tekintetben, hogy a különböző városok háztartását minden nehézség nélkül összehasonlithassuk, hanem abban az irányban is, hogy az alapszerü gazdálkodás lehetőleg küszöböltessék ki a városok gazdálkodásából. A harmadik fontos tanulsága szemlénknek az, hogy a városok háztartásának jelentős terhe kétségkivül a *személyi járandóságok előteremtése,* alighanem két ok folytán is: egyfelől az alkalmazottak létszámának megnövekedése és másrészt a városi alkalmazottak bizonyos kategóriái számára biztositott mellékjárandóság miatt. A negyedik tanulság az, hogy a *városi közüzemek munkáját* szintén rendszeres és állandó megfigyelés alá kellene venni, hogy ezeknek a változott viszonyokhoz mérten jó, vagy kevésbé jó munkájáról meggyőződést szerezhessünk.

A legfontosabb eredmények közül való bizonyára az, hogy a háboru előtti időkhöz képest a városok — 1930. évi zárszámadásaik szerint — aránylag nagy mértékben rendelkeznek olyan *bevételi források fölött, melyeket az állam engedett át. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a bevételi forrásoknak eredménye a legutóbbi másfél év alatt szintén összezsugorodott. De kérdés, nem kell-e gondoskodni legalább arról, hogy a bevételek arányában lecsökkentett kiadások akkor is alacsonyabb nivójukon tartassanak meg, mikor esetleg a bevételeknek emelkedő hulláma ismét meg fog indulni.*

Laky Dezső.

A német gazdaságpolitika alapproblémái.

Egy idő óta a német nemzetgazdaságon páratlan vihar száguld át és egész alapjáig megrázza azt. Minthogy pedig Németország a többi kontinentális nemzetgazdasággal igen szoros összeköttetésben áll, alig van érdekesebb feladat, minthogy egyszer alaposan végigmenjünk Németország mai gazdaságpolitikájának alapproblémáin. Hiszen nemcsak Németország, hanem a szomszédos nemzetgazdaságok szempontjából is rendkivül sok függ attól, hogy a válság megoldására tett német kisérletek milyen eredményekkel járnak. A kontinentális nemzetgazdaságoknak sem mehet jól a sora, mig Németországban nem javul a helyzet, másrészt végzetes cirkulusba zárva, a német gazdaság sem indulhat fellendülésnek az európai, sőt mi több, az egész világgazdaság fellendülése nélkül. Már pedig valamennyien ezt a végleges felfelé való fordulatot lessük. Ezért annyira fontos és szükséges éppen a német gazdaságpolitika alapkérdéseinek megvizsgálása, ha a reánk váró legközelebbi jövőről képet akarunk alkotni.

1. A külpolitikai problémák.

A folyóév első fele a *konferenciák* és miniszteri látogatások jegyében állott és annyira telitve volt külpolitikai tárgyalásokkal, mint soha azelőtt. Mindjobban felülkerekedett a belátás, hogy lehetetlenül nehézzé vált Németország részére a jóvátételi fizetések további teljesitése, s hogy valóban nem a fizetési akarat, hanem a fizetőképesség hiányáról van szó. Erre nézve *Brüning* német birodalmi kancellár kivánatos nyiltsággal megmondta az igazat. Érthető tehát az izgalom, amelyet nyilatkozatai az egész világon, de persze leginkább Párisban okoztak. *Brüning* még 1932 elején egész hivatalosan kijelentette az angol nagykövetnek, hogy „Németország sem most nincs, sem a jövőben nem lesz abban a helyzetben, hogy *jóvátételt* tudjon fizetni, ha azt akarják, hogy a világ gazdasági élete ujra fellendüljön. Németországnak a jóvátételek teljes törlését kell követelnie". Későbbi nyilatkozatában is megismételte, hogy „Németország helyzete lehetetlenné teszi politikai fizetések folytatását és hogy minden olyan kisérlet, amely az ilyen politikai fizetések rendszerét fenn akarja tartani, nemcsak Németországot, hanem az egész világot romlásba viszi".

Valóban hivatalos személyiség részéről nem lehet hivatalosabban és pontosabban előkésziteni a világot arra, hogy mit lehet Németországtól a jóvátételi kérdésben várni. A külföldnek is tisztában kell lennie azzal, hogy mi a valóságos helyzet.

Sajnálatos azonban, hogy a nemzetközi bizottságoknak, különösen a *BIZ*-nek a jelentései a sok kompromisszum miatt alig tartalmaznak egyebet, mint magától értetődő dolgok, vagy kétértelmü formulák szintelen egymásbafüzését. A BIZ külön bizottságának 1931 december 23-án kiadott jelentésében megállapitják, hogy Németország nem lesz képes 1932-ben az annuitás védett részét transzferálni. Nem érintik azonban a kérdést, hogyan áll a helyzet a nem védett résszel? A jelentés azután a mostani válság példátlan sulyáról beszél, „amely válság már kétségkivül tulment a depressziónak azon az időtartamán, amelyet a Young-terv tartott szem előtt". Eme helyes megállapitás után azonban nem Franciaország felé tett engedékenységnek kell-e tartanunk, midőn a jelentés azt mondja, hogy bármennyire sulyos is a mai krizis, a gazdaságtörténelemben nincs példa olyan válságra, amelyet ne követett volna fellendülés? „A jövendő lehetőségeit" mondja szóról-szóra a jelentés „nem szabad egy gazdasági pangás szemszögéből megitélni." Ez a vigasztalás Franciaországnak szól, amely nem szivesen venné Németország jövendőbeli fizetéseinek túlnagy lecsökkentését.

Érdekes azonban szemügyre vennünk, hogy mit tart szükségesnek a BIZ-jelentés a helyzet megjavitása szempontjából. Legfontosabb megállapitásai ugy hangzanak, hogy az egyik országból a másikba való transzferálások olyan mértéke, amely a fizetési mérleget megrenditheti, a jelenlegi kaoszt csak erősitené. Eszerint nem minden Németországból való transzferálást tart mellőzendőnek és a későbbiekben a jóvátételi adósságoknak a jelenlegi világgazdasági helyzethez való adaptációját Franciaország érdekében a *háborus adósságokra* is kiterjeszti.

Mi azonban valóságban a helyzet? Tisztában kell lennünk azzal, hogy a német közgazdaság végleges szanálása szempontjából fontosabb dolgok is vannak, mint a jóvátételi fizetések megszüntetése. Németországnak végre is rendeznie kell rövidlejáratu adósságait. A megmerevedett adósságtömegnek meglazitása a hitelező országok szempontjából is fontosabb, mint a jóvátételi összeg nagysága felőli viták.

A berlini Konjunkturakutató Intézet megállapitásai szerint a német jóvátételi kötelezettségek, ha a Young-terv szerinti évi fizetéseket vesszük alapul, jelenleg kb. 39 milliárd RM. áruértéket képviselnek. Ezt az összeget bizonyára csaknem teljesen a szövetségesek közt fennálló adósságok fedezésére fogják forditani, amelyeket ugyancsak a Konjunkturakutató Intézet mintegy 33 milliárdra és a kölcsönös tartozások és követelések leszámitása után csaknem 27 milliárdra becsül.

Vajjon meg lehet-e oldani egy problémát a megoldásnak elhalasztása által? Átmeneti megoldások többé nem segithetnek a német helyzeten. Mindaddig, mig végleges állapot nem alakul ki, Németország nem juthat állandó nyugalomhoz. Mindenekelőtt pedig a német gazdaságnak kell sokkal jobb helyzetbe kerülnie, hogy ujra fizetésképessé váljék. Ez az eset pedig akkor fog beállani, ha a világgazdaság egészsége helyreáll. Mi a helyzet azonban a világgazdasággal?

Németország világgazdasági kapcsolatait a *kereskedelmi mérleg* mutatja. Ha a német kivitel fejlődéséről szóló jelentéseket nézzük, nevezetesen az 1931. évi német kereskedelmi mérleget, optimizmusra volnánk hajlandók. Amikor az 1931. évre vonatkozó első számok ismertekké váltak, sokan azt hirdették, hogy Németország most először a világ legnagyobb kiviteli államává lett; s a napisajtó is azt harsogta, hogy a rossz világkonjunktura ellenére Németország kivitelének nagy emelkedését tudta kivivni. Ha csupán a puszta számokat állitjuk egymással szembe, akkor ez a megállapitás helyesnek látszhatik:

	Millió RM.-ban 1931.	Millió RM.-ban 1930.
Kivitel	9.206	11.328
Jóvátételi szállitások	393	707
	9.599	12.035
Behozatal	6.637	10.200
Kiviteli többlet	2.963	1.836

Eszerint 1931-ben a *kiviteli többlet* 2.6 milliárd RM. volt a jóvátételi dologi szállitások nélkül, azokkal együtt pedig 3 milliárdra rugott; 1930-ban pedig csupán 1.1, illetve 1.8 milliárd RM. Eszerint 1931-ben 1930-hoz képest a kiviteli többlet 1441 millió RM.-kal emelkedett. Amennyiben a jóvátételi dologi szállitásokat is beleszámitjuk, akkor ez a szám 1127 millió RM.-ra csökken.

Kétségkivül megvan tehát a kiviteli többlet, azonban miképpen magyarázható? Ha a beviteli adatokat kissé közelebbről vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy 1931-ben 3560 millió RM.-kal kisebb az eredmény és pedig a behozott mennyiség csökkenése következtében 1600 millió RM., az árcsökkenés következtében pedig 2000 millió RM. a visszaesés. S aggályos, hogy a csökkenés legerősebben nyersanyagoknak a behozatalánál lép fel.

Ámde 1931-hez képest a kivitel is összesen 2400 milliónyi katasztrofális visszaesést tüntet fel. Ez a visszaesés a behozott mennyiség 1 milliárdnyi és az árak 1.4 milliárd RM.-nyi csökkenéséből állott elő. Szomoru, hogy a kivitel viszont a kész-

gyártmányokban fejlődött vissza a legerősebben. Mindez olyan helyzetnek a jele, amely éppen az ellentéte annak, amit a napisajtó kommentárjai mondanak.

Mindamellett itt van az 1441 millió RM. kiviteli többlet. Ez a „többlet" azonban könnyen megmagyarázható, ha tekintetbe vesszük, hogy hiszen a behozatali számok oly jelentékenyen visszaestek. A kiviteli cikkek áraihoz képest a beviteli cikkek árai viszonylag sokkal erősebben, 600 millió RM.-val estek vissza, ugyancsak a behozott mennyiségek is viszonylag erősebben és pedig szintén 600 millió RM.-nyi összeggel csökkentek. Ez a kétszer 600 milliónyi összeg oldja meg a talányt: „Németország mint a világ legnagyobb exportőrje."

Igy fest a valóságban a világpiac segitségébe vetett reménység. Bizonyára ezt tartották szem előtt az 1931 decemberi alapvető szükségrendelet létrehozói is, akik a munkások, vállalkozók, tőkések és háztulajdonosokkal szemben a munkabér, ár, kamat és lakbér csökkentésével akarták a megmerevedett gazdasági életet ujra mozgásba hozni. Ezekel a kényszerrendszabályokkal azonban nemcsak a gazdasági életet akarták ujra meginditani, hanem az áraknak a letörésével a világpiacon való versenyképességet is erősiteni. Az alapgondolat mindkét részében bizonyára helyes. Hogy azonban milyen akadályok gördülnek megvalósitásuk elé, azt éppen az elébb próbáltam kifejteni. Az erőszakosan lemérsékelt kiviteli árak se lesznek képesek azokat a falakat keresztültörni, amelyek a kivitelt akadályozzák, mert hisz az egész világ a vámvédelmi kereskedelmi politika utjára lépett.

Mig a nemzetközi bizottságok a figyelmet a világpiacra irányitják és annak jelentőségét az összes népek részére hangoztatják, *a nemzetközi kereskedelmi politikában* különös események tapasztalhatók. Anglia, a szabadkereskedelem ősi hazája, vámjaival a többi országot is a szabadkereskedelemre akarta „nevelni". Nevelővámjai azonban éppen ellenkező hatást értek el: a tanitómester, mint azt a szaksajtó kifejtette, „büszke, öntudatos szabadkereskedőből védvámossá lett, akárcsak a többi iparos államok". 1932 február 9., amikor az angol parlament 376 szóval 76 ellenében ezt a döntő lépést megtette, örökre emlékezetes nap fog maradni. Most már Anglia, a hagyományos szabadkereskedő-ország részéről is az a vágy állandósult, hogy más országoktól a lehető legkevesebbet kell venni, azonban nekik a lehető legtöbbet eladni. Immár Anglia is tudatosan a gazdasági autarchia rendszere felé fordult, amelynek lényege, hogy egymástól elválasztott gazdasági területek épüljenek ki és amely ilyen módon a világgazdaság szétesését jelenti.

Hogy a jelenleg minden országban szokásos behozatali

kontingensek milyen nevetséges állapotokat idéznek elő, arra jellemző példa Törökország, amely bőrcipőben a kontingenst 20 kg-ra, gyapjutakarókban 1 kg-ra, esernyőkben pedig egyetlen darabra korlátozza. Erészt Németország sem fog hátul maradni; védővámok, behozatali tilalmak és kontingensek lesznek a gazdaságpolitika eszközeivé, s az ellenintézkedéseket kivánó hangok is mind erősebbekké válnak. Németország sem akar tovább, talán egyetlen országként, várakozó álláspontra helyezkedni, Németországban is ma a kereskedelmi politikában aktivitást várnak és attól, hogy milyen mértékben fog az ország élni a vámvédelem terén adott felhatalmazásokkal, fog függni, vajjon Németország gazdaságpolitikai izolálásának veszélye nem fog-e bekövetkezni. Ezt a tételt a német nagykereskedelem is felismerte és rámutatott a kormányhoz benyujtott emlékiratában.

Azonban a világgazdaságnak egyes kereskedelmi területekre való szétesése nemcsak Németország, hanem minden ország részére fennáll. Az elméleti felismerésektől a gyakorlatban való megvalósitásig vezető ut ilymódon sehol sem tünik fel nehezebbnek, mint ott, ahol nemzetközi érdekek forognak kockán. Vajjon mit jelent még e téren „a nemzetközi összműködés"?

2. *A belső piacok alakulása.*

Az a körülmény, hogy Németország képtelen ugy mint eddig, továbbra is óriási politikai fizetéseket teljesiteni, csupán a belső katasztrofális összezsugorodásnak képe. Nincs piac, nincs gazdasági ág, amely ettől ment maradt.

A legerősebb megrázkódtatást a *munkapiac* mutatja. A keresetnélküliek száma, amely februárban már 6 millió fölé emelkedett, jelzi, hogy a német munkások és alkalmazottaknak csaknem egyharmad része kénytelen munka hiján tengődni. De azt is jelzi, hogy az iparban jelenleg a munkahelyeknek háromötöd része üresen áll. A Gazdaságkutató Intézet jelentése szerint a világ egyik országában sem öltött a munkanélküliség ilyen méreteket. Ezen intézet szerint az 1925—1931. évek átlagában a munkapiac a következő képet mutatja:

Idő Átlagos számok	A foglalkoztatottak összszáma a betegpénztár statisztikája szerint	Teljesen foglalkoztatottak az időszaki munkásokkal		A munkanélküliek összszáma
		együtt	nélkül	
milliókban		100 közül		ezrekben
1925	19.03	90.1	91.7	687
1926	17.65	74.0	74.7	2028
1927	19.26	89.0	91.4	1336
1928	19.95	88.1	90.7	1376
1929	19.78	83.0	86.8	1916
1930	18.67	71.2	75.5	3140
1931	16.93	57.5	62.4	4573

A munkanélküliek folytonos szaporodása természetesen fokozódó mértékben nyomást gyakorol mindazon cikkek piacára is, amely cikkeket a folyó jövedelmekből szokták vásárolni. Azonban a fogyasztás visszaesése még sokkal nagyobb lenne, mint amekkora a valóságban, ha a jövedelmek csökkenését nem ellensulyozták volna valamennyire az árcsökkenések. A német létfenntartási index 1931-ben visszaesett, decemberben 8%-kal volt alacsonyabb, mint az előző év decemberében. Az 1913/14. évet véve alapul, ez az indexszám, amely az 1929. év átlagában 153.8-on állott:

1931 juliusában 137.4-re
1931 októberében . . . . 133.1 „
1931 novemberében . . . 131.9 „
1931 decemberében . . . 130.4 „
1932 januárjában . . . . 124.5 „ esett vissza.

Ilyen módon 1932 januárig 19% volt a visszaesés. Jellemző módon ép a kényszergazdálkodásban álló vagy közüzemek által teljesitett életszükségleti cikkek azok, amelyeknél az indexszám nem esett oly mértékben, mint például az élelmezési jószágoknál.

Az 1931. évi *áralakulás* is hasonló volt. A német birodalmi statisztikai hivatal szerint a nagykereskedelmi index (1913= 100) 1931 decemberében 103.7 volt, 12%-kal alacsonyabb, mint az előző év decemberében. Az árgörbe megitélésénél tekintetbe veendő, hogy az 1931 julius 13-i német hitelválság nem vezetett az árak közvetlen leszoritásához, miután a pénzromlástól való félelem a fogyasztási cikkek piacán átmenetileg megélénkitette a keresletet, másrészt a birodalmi bank a fizetési eszközök terén beálló nehézségek áthidalása végett hitelkönnyitéseket engedélyezett. Ezért csupán az év vége felé lehet erősebb árvisszaeséseket konstatálni. Az év végén azután a már emli-

tett szükségrendelet még erőteljesebben beavatkozott és a piaci jószágok árának 10%-kal való csökkentésével, viszont a közszolgálati alkalmazottak fizetésének és a munkabéreknek az 1927 okt. 1-i szinvonalra való leszállitásával, végül a kamat és lakbérek lefaragásával az árszinvonalat tovább leszoritotta.

1932 január elején a nagykereskedelmi árak már az 1913-i szinvonalhoz közeledtek. Január közepén a nagykereskedelmi indexszám 100.7, kereken 29%-kal volt alacsonyabb, mint 1928 juliusában, amikor legmagasabb pontján volt (kereken 142).

Nagykereskedelmi árak Németországban 1931/32.

A nagykereskedelmi árak indexszámai (1913=100) Indexcsoportok	1931 december		1931. év		1932 január	
	Havi átlag	Változás %-ban a mult hónappal szemben	Évi átlag	Változás %-ban a mult évvel szemben	6.	13.
Mezőgazdasági termékek ...	94·5	—4·1	103·8	— 8·2	93·0	92·3
Gyarmatáruk.	90·7	—3·2	96·1	—14·7	90·0	89·9
Ipari nyersanyagok és félgyártmányok	96·5	—2·6	102·6	—14·6	93·0	92·7
Ipari készgyártmányok	130·4	—1·3	136·2	— 9·3	128·2	126·8
Összindex .	103·7	—2·7	110·9	—11·0	101·4	100·7

A munkások számának visszaesése természetesen megmutatkozik az *ipari termelés* mennyiségének csökkenésében is. Amennyire ezt a termelési indexszel mérni lehet, 1925—1931-ig átlagban a következő fejlődést állapithatjuk meg:

A fontosabb iparágak termelési indexszámai.

É v	Összesen	Termelési jószágok	Fogyasztási jószágok
		1928=100	
1925 átlag	79·3	80·4	77·4
1926 „	76·5	78·6	72·9
1927 „	97·2	96·4	98·7
1928 „	100·0	100·0	100·0
1929 „	101·4	105·9	93·5
1930 „	83·6	81·9	86·4
1931 „	69·0	62·3	80·7

Mig az összindexszámok átlaga 1931-ben 69 volt, legmagasabb pontja április 76.3, legmélyebb pedig december 58.6 indexszámmal. Ezen visszaesés alatt különösen a termelési jószágok indexszáma tünteti fel a legerősebb visszafejlődést.

Az ipar terén a befektetési tevékenység most oly mértékben csökkent, hogy még a szükséges utánpótlások is elmaradnak. A Reichskreditgesellschaft becslése szerint a befektetési jószágok termelése attól a mélyponttól, amellyel a gazdasági és állami rend fenntartásánál feltétlenül számolni kell, már tényleg nem igen lehet messze. A fogyasztási jószágok termelésének visszaesése ugyancsak közeledik azokhoz a határokhoz, amelyekig a létfenntartás tapasztalat szerint lecsökkenthető.

Mennyiség- és árbelileg egyaránt a *belföldi kereskedelem* szintén igen jelentékeny mértékben csökkent. A forgalom, amelyet a forgalmiadó alapján ki lehet számitani, 1929—1931-ig átlagban a következőképpen szállt alá:

1929: 11.18 milliárd RM-ról
1930-ban 9.93 „ RM-ra
1931-ben 8.50 „ RM-ra.

Mig az egyes árucserék száma, ha 1925-öt százzal veszszük, átlagban a következőképpen fest:

1929 123
1930 113
1931 98

A kereskedelem egyes ágaiban a következő visszaeséseket állapithatjuk meg: (1925 = 100.)

Évi átlag	Élelmiszer és gyarmatáru	Vegyes áru	Vegyi áru	Fonott és szövött-áru	Férfi és fiuruha	Női és leányruha	Cipő
1929	129	128	115·3	98·8	103·3	91·3	114·2
1930	120	124	111·5	89·0	91·2	81·5	100·8
1931	107	108	96·9	75·0	80·9	68·8	84·3

Ugyanilyen arányban látjuk a közlekedés csökkenését is. A német birodalmi vasut munkanaponként számitott kocsiszolgáltatása az 1929. évi 152.100-ról 1930-ban 131.500, 1931-ben pedig 112.600-ra szállt alá; mig a munkanaponként szállitott jószágok mennyisége 1,431.000 tonnáról 1,163.000 tonnára és végül ma már csak 958.000 tonnára esett.

A *mezőgazdasági cikkek* eladási összegének csökkenését az 1931/32. aratási évben 1.4 milliárd RM.-ra becsülik és ez az előző évi összeladásokhoz képest 18% vagy a 3 előző év átlagos eladási összegéhez 25%-os csökkenést jelent. Ugyancsak jelentékeny bevételi visszaesések mutatkoznak az erdőgazdaságban is.

A német mezőgazdaság problémája az üzemvitel fenntartásában rejlik. Egyrészt a rövidlejáratu adósságok kamatainak emelkedése, másrészt a hitelezők felmondásai, amelyek épugy a hitelezők saját szorongattatásából, mint az adósok veszélyes

helyzetéből magyarázhatók, sok földbirtoknak üzembentartását kérdésessé tették. Azonban a mezőgazdaság a birodalom külön oltalmában részesült. Az u. n. keleti segitség *(Osthilfe)* rendeleteiben messzevágó védelmi intézkedéseket tett az érdekében. Tekintettel azokra az adósságkönnyitésekre, amelyek kamatkésedelmeknek törlésében, a kamatláb mérséklésében, sőt a tőkeadósságnak felére való leszállitásában rejlettek, érthető, hogy a gazdaság többi ágaiban s a kereskedelemben is igen sok panasz hangzott el. Nem lehet eltagadni, hogy az u. n. Osthilfe-rendeletek az utóbbi évek szükségrendeletei közül a hitelezők jogaiba való legerősebb beavatkozást jelentették. Hogyha azonban a mezőgazdaság nem változtatja meg alaposan üzemviteli formáját, akkor ezek a mélyrevágó intézkedések sem fogják meghozni az eredményt és akkor az Osthilfe végeredményben azzá válik, aminek már ma sokan tekintik: a mezőgazdaság nagy tragikomédiájává, amely az agitációk, tárgyalások, jogászi okoskodások és politikai harcok óriási tömege mellett csak jelentéktelen ténybeli eredményekre vezetett.

Igen érdekes feladat megállapitani, hogy az egész német gazdaság visszafejlődését tekintve miképpen alakultak az *államháztartás* kiadásai. A Konjunkturakutató Intézet becslései szerint a megtakaritások brutto eredménye 1931-re — az elmaradt 735 milliós jóvátételi fizetések nélkül — 1930-hoz képest 2.1 milliárd RM.-ra, 1929-hez képest több mint 2 és félmilliárd RM.-ra tehető. Ha 1929—30-ra az államháztartás szükségletét a jóvátételi fizetéseknek kirekesztésével 18.7—19 milliárd RM.-ra lehet becsülni, akkor a 2 és félmilliárd megtakaritás a közkiadások több mint 13%-kal való megszoritását jelenti.

Az államháztartásnak személyi kiadásokban való megtakaritása 1929-cel szemben 900—950 millió RM.-ra tehető. A birodalmi vasut és birodalmi posta személyi kiadásai terén elért megtakaritások utján ez az összeg 1300—1400 millió RM.-ra emelkedik. A külföldi háborus adósságoknál a birodalmi háztartás kettős könnyitést élvezett: 1931-ben ugyanis az összfizetéseknek különben is csökkenése állott volna be. A jóvátétel felfüggesztése azután 735 millió RM. elmaradását jelentette.

Sajnos azonban, a kiadások terén elért megtakaritási eredmény részben más területeken történő kiadások utján kisebbittetett. Idetartoznak nem utolsó sorban a bizalmi válság leküzdése céljából a Birodalom és a tartományok által 1931 nyarán átvállalt pénzügyi kötelezettségek. A bankok támogatása az országot legalább 2 milliárd RM.-kal terhelte meg. (Kincstári utalványok és kezességek.) Egész kétségtelen, hogy ez az eljárás az államháztartásnak uj, előre nem látott megterheléséhez fog vezetni. Amit tehát az egyik oldalon nyertünk, azt a válság fejlődése és a bankok szanálása utján talán ismét teljesen elvesztettük.

3. *Az épitési piac mint konjunktura-barométer.*

Egy országban a konjunktura menetét különösen az *épitő ipar* helyzetén lehet pontosan leolvasni. Hiszen tudvalevő, hogy az épitőipartól kulcshelyzeténél fogva számos más foglalkozás és iparcsoport függ és hogy a termelési eszközök iparának igen jelentékeny részben éppen az épitőipar a piaca. Éppen azért teljes joggal tekintik azt a gazdaság konjunkturamérőjének. Mit mutat már most ez a barométer?

Mig az épitőipari termelés értéke 1930-ban még 7.1 milliárd RM.-ra rugott, ma a Konjunkturakutató Intézet az egészet 4 és félmilliárd RM.-ra becsüli.

Az épitőipari termelés értéke milliard márkában.

Év	Lakóház	Ipari épitkezés	Középületek	Összesen
1925	1.85	2.16	1.81	5.82
1926	2.10	1.84	1.85	5.79
1927	2.90	2.53	2.38	7.81
1928	3.20	2.99	2.72	8.91
1929	3.50	2.70	2.70	8.90
1930	3.00	2.40	1.70	7.10
1931	2.00	1.30	1.20	4.50

Ilyen módon az épitőtermelés értéke 1924 óta *mélypontra* süllyedt.

Mit jelent ez a visszafejlődés? Nincsenek már Németországban lehetőségek az épitkezésre? Nincs többé szükséglet e téren? Ezekre a kérdésekre viszonylag könnyü a válasz és ha a vélemények mégis gyakran eltérnek, ennek oka sokszor abban rejlik, hogy „a szükséglet“ és „kereslet“ közgazdasági fogalmait sokan végzetes módon összezavarják. *Szükséglet* alatt a kivánságaink teljesitésére szükséges jószágok mennyiségét értjük. Mig a *kereslet* a szükségletek teljesitését lehetővé tevő képességet jelenti. A kereslet ilyen módon ellenértékek felajánlása által realizálja a mögötte rejlő szükségletet. Az ember akkor sincs szükséglet hiján, ha semmi vagy csak csekély ellenértéket tud nyujtani. Áll ez különösen az épitőiparra, jóllehet e téren a német közvéleményben néha igen különös nézetekkel találkozunk. A szükséglet igenis megvan, csak a fizetőképes kereslet hiányzik. A lakásstatisztika azt bizonyitja, hogy a munkanélküliség legyőzése és a közgazdaságnak az épitőiparon át való fellenditése céljából igenis elegendő tér van a cselekvésre. Természetes azonban, hogy ebben a tevékenységben nagyon is tekintettel kell lenni a jelenlegi annyira kedvezőtlen viszonyokra. Vizsgálataim azt mutatják, hogy 1930 végéig Német-

országban körülbelül 770.000—930.000 háztartásnak hiányzott a megfelelő lakása, hogy továbbá a legközelebbi 10 évben a házasságkötések számának alakulása szerint 2,285.000—2,670.000 uj háztartással kell számolni. Már pedig az épitészeti szabályoknak megfelelő lakások terén e számmal szemben jelentekeny hiány mutatkozik. Magában Poroszországban gondos és óvatos számitások szerint 1931 elején mintegy 327.000 lakás hiánya mutatkozott és eme hiány megszüntetése céljából az évi uj szükséglet tekintetbevételével 10 éven át évenként átlag 180.000 uj lakást kellene épiteni. Tévedés tehát azt állitani, mintha szükséglet nem lenne e téren, ellenkezőleg ennek a látens lakásszükségletnek realizálása a legközelebbi évek egyik legéletbevágóbb problémája. Hiszen a lakás egy nép és egy nemzetgazdaság kultursejtjének tekinthető.

Azonban nemcsak a kisebb, a csökkent jövedelmeknek megfelelő lakások terén van megfelelő szükséglet, amely uj foglalkozási lehetőségeket nyujthat, hanem ép igy a középületek terén is sürgős produktiv épitkezések látens szükséglete mutatkozik. Persze a gazdaság fellenditésének kérdése „munkaalkalmak teremtése" által, mint ahogy azt olyan röviden mondani szeretik, nem egészen egyszerü.

Mindenesetre helyes, ha *Keynes* amellett emel szót, hogy a magángazdaságoknak állami beavatkozás utján erőteljes lökést adjunk, hogy ne akadjanak meg a konjunkturahullám legmélyebb pontján, hanem azon gyors lendülettel keresztül tudjanak jutni. És az is igaz, hogy a jegybankok liberális hitelpolitikája által, kapcsolatban közmunkák kiosztásával, bekövetkezhetik ez a meglendités. Másrészt azonban nem szabad elfelejteni, hogy az ilyen munkateremtés egyuttal hitelexpanzióval van összekötve, amely pedig inflatorikus jelleget is ölthet. Mindenesetre helyes a vasut, a hirszolgálat, az utépités terén javitásokat, investiciókat eszközölve munkásokat beállitani és uj bérek által a vásárlóerőt növelni. Ámde mindazokhoz a tervekhez, amelyeket a német közvéleményben az utóbbi időben tárgyaltak, — a birodalmi posta által a keresetnélkülieknek nagyobb számban való foglalkoztatása, vagy az a terv, hogy a régi hajókat leromboljják és ujak épitéséhez fogjanak, vagy az a gondolat, hogy 1 millió munkanélküli részére közmunkákat irjanak ki — mindezekhez a tervekhez, ismétlem, igen könnyen némi inflatorikus jelleg tapadhat. Ha t. i. e tervek financirozása másképpen nem sikerül, mint ahogy a legtöbb esetben igy lesz, akkor a *Birodalmi Bankhoz* kell fordulni, amely a mai helyzetben alig lesz képes a kért eszközöket szabályszerü hitelnyujtás utján előteremteni. Éppen ezért e tervek valóra váltásának mindig a pénzérték megóvásának a szempontja szabja meg a korlátait. Ezért talán nem is annyira egy nagyszabásu munkateremtési program mellett kellene szót emelni, mint in-

kább az épitőipar normális foglalkoztatásának ujjá teremtését kellene előtérbe állitani. Annál is inkább igy van ez, mert az épitőipar a háboru előtti állapotokhoz képest kevésbé fontos termelési ágakkal szemben a legjobban elmaradt. Az épitészet terén történt befektetések (amelyek értékét 1931-ben 4 és félmillárd RM.-ra becsülték), a háboru előtti állapothoz képest (amelynek épitőipari termelése a mai viszonyokra alkalmazva 8 és félmilliárd RM.-ra becsülhető) olyan csökkenést mutatnak, hogy a dolog természeténél fogva az munkásoknak is csak hiányos alkalmaztatását vonta maga után. E téren a munkapiac megélénkitése céljából igen sokat lehetne elérni. Csak igy válik majd lehetségessé, hogy az egész közgazdaság szempontjából annyira fontos épitőipar lassan ismét elfoglalja a konjunkturabarométer funkcióját és helyét a nemzetgazdaságban.

Hogy erészt a *telepitési mozgalom*, amelyet ujabban annyira pártolnak, mennyire jöhet segitségül, az későbbi probléma, amelyet szintén nem lehet oly egyszerüen megoldani. Én mindenképpen azt hiszem, hogy a telepitésnek két formája: a munkanélküliek kiskerti telepitése és az ugynevezett elővárosi telepités a nagyváros szélén nem járhatnak azzal az eredménynyel, amelyet azoktól némely optimisták reméltek. Azonban a harmadik forma, a mezőgazdasági telepités utján talán sikerül egy bizonyos épitő tevékenységet is teremteni, amely legalább kis részben ellensulyozza a városi épités visszaesését.

4. *A német hitelpiac összeomlása.*

A gazdaság összezsugorodásával kapcsolatban bizalmi krizis is támadt, amelyet a parlamentbe benyomuló radikalizmustól való aggódás, valamint a német-osztrák vámunió tervétől való félelem és más efélék is tápláltak és amely végül a német hitelpiacnak soha nem sejtett mértékben való megrendítéséhez vezetett. Külföldi és azok nyomán német tőkések is, eleinte alig észrevéve 1930 közepe óta mintegy 6 milliárd RM. tőkét vontak ki Németországból és ebből csak 1931-ben 4½—5 milliárdot.

A belföldi tőkeképződés tulgyenge volt ahhoz, hogy ezeket a veszteségeket ujra ellensulyozza. Ellenkezőleg: ez összegek elvonása csak erősitette a bizalmi krizist, amelynek azután ismét az lett a következménye, hogy a takarékbetéttel birók jelentékeny része elvitte a bankoktól és takarékpénztáraktól követeléseit. Ezek az elvonások is nagy összegekre rugtak és 2 milliárd RM.-ra becsültettek. Tehát nemcsak, hogy a megtakaritások szüntek meg teljesen ezen idő alatt, hanem a felvett betétek is ezenfelül részben fogyasztásra fordittattak, részben otthon „a ládafiában" őriztettek. A Birodalmi Bank ugyan megpróbálta, hogy a váltóhitel kiterjesztése révén egyensulyozza ezt a tényt, azonban a milliárdnyi elvonással szemben semmit sem tudott elérni.

Mig a német hitelvolumen 1929-ben 7 és félmilliárddal,

1930-ban pedig 6 milliárddal szaporodott, most katasztrofális összehuzódás állott be, amelyet legnagyobbrészt ezekből a lélektani okokból kell magyarázni.

A hitelpiac összeomlását feltétlenül nemzetközi szabályozás által kellett megakadályozni. A külföldi bankok és adósaik között folytatott hosszu, fáradságos tárgyalások után végül sikerült a rövidebb hitelekre nézve *egyezményt* kötni, amely 1932 március 1-én lépett életbe és egyelőre 1 évig tart. A még Németországban megmaradt, idegen valutára szóló külföldi bankhitelek összege, amelyet ez az egyezmény véd, kereken 5 és félmilliárd RM-ot tesz ki. Ennek az összegnek gyors visszavonása beláthatatlan következményekkel járt volna. Az uj egyezmény ennek végül gátat emelt. Persze sajnálatos, hogy az egyezmény megkötésekor a kamatok leszállitását nem lehetett kivivni. Olyan országok, amelyekben a diszkontláb csak 2 vagy 3%, német adósaiktól mégis 8%-os kamatot követelnek. A megegyezésben erészt nem lehetett egységes megoldásra jutni, bár a hitelezőknek ajánlják, hogy a tulmagas kamatokat csökkentsék. A magas kamatok, amelyek aránytalanul nagy devizaigénylést jelentenek, persze a visszafizetést is nehezitik. Természetesen azt is meg kell állapitani, hogy ez a megegyezés Németország részére uj áldozatokat is jelentett: mig a belföldi kamatokat kényszer utján csökkentik, erészt a külföld nem tanusit megértést, habár annyit el kell ismerni, hogy a hitelrögzités elfogadására a hitelezők általában hajlandók voltak.

Ami azonban 1931 julius 13-án a hitelpiac összeomlására vezetett, az a bankoknak a hitelezők részéről való megrohamozása volt. Olyan jelenség ez, amely az „ellenőrzött infláció" hasonló példájánál, — mint ahogy az aranystandard-törvénynek Angliában való felfüggesztését nevezték, — nem mutatkozott. Általános meglepetést keltett, hogy az angol lakosság mily nyugodtan és okosan fogadta az angol parlament határozatát az aranyfizetések felfüggesztéséről. Runra, mint az a sajtótudósitásokból kitünik, sehol sem került a sor, bár a pénz- és börzeügyletek megakadása elkerülhetetlen volt.

Az idegesség Németországban lényegesen erősebb volt. Ez abban is megnyilatkozott, hogy ismételten megpróbálták az *aranymárkában* való számlázás bevezetését: különösen a német iparosok országos szövetsége volt az, amely a szinaranyzáradék megengedését követelte, hogy „mégegyszer megismételjék azt, amit különben mindenki magától értetődőnek tart", jóllehet a német 1924. évi érmetörvény a Reichsmarkot tudvalevőleg 1/2790 kg. szinaranyértékben állapitja meg s ilyen módon a teljesitmény és ellenszolgálat egyenértékét törvényesen biztositja.

Ezzel szemben a német kiskereskedelem kizárólag aranymárka-záradék nélküli Reichsmarkban való számlázást követelt és annyira ment a vitában, hogy az aranymárka-számlázás tör-

vényes eltiltását kívánta. Ezáltal a nagykereskedelem részére viszont tarthatatlan helyzet támadt, mert az nyilván csakis olyan kötelezettségeket vállalhat, amelyeket a maga részéről vevőinek továbbadhat. Bizonyára nagyon áldatlan állapot, ha egyfelől a szállító csupán aranymárka-záradék mellett szállit, a vevő ellenben semmiképpen sem egyezik bele az aranymárka-számlázásba. Nem ok nélkül panaszkodott a német nagy- és tengerentuli kereskedők országos szövetsége, hogy ilyen körülmények között a nagykereskedelem az általa vállalt kötelezettségek között szétmorzsolódik.

Nem lehet azon csodálkozni, hogy mint minden hitelválságnál, most ismételten fellépnek olyan *pénzreform-tervek*, amelyek utján a bizalmi válságot meg akarják szüntetni. Ezeket a terveket nagyon óvatosan kell fogadni és inflációs hatásuk szempontjából vizsgálni. A közvélemény érdeklődésének előterébe különösen az a terv került, amellyel a Birodalmi Statisztikai Hivatal elnöke, *Wagemann* akarja a német pénz-, hitel- és bankügyet reformálni.

Mit akar *Wagemann?* A készpénznélküli forgalom, ami az u. n. girális pénzt foglalja magában, az utóbbi időben jelentékenyen fejlődött, anélkül, hogy a bankok és a jegybank is erre a fejlődésre kellő tekintettel lettek volna. A reform tervezői már most kettéválasztják a kétféle fizetési módot, egyfelől a termelői hitelnyujtást s a gazdasági üzemek adósságfizetéseit, másfelől a munkabérek és tisztviselői illetmények fizetését, amelyeket a fogyasztó gazdaságban használnak fel. Az első fajta fizetéseknél, amelyek a termelőgazdálkodással vannak összeköttetésben, másról van szó, mint azoknál, amelyeket a fogyasztógazdaság végez. Amazokat leginkább girális pénzzel, illetőleg nagyobb bankjegyekkel végzik, az utóbbiakat ellenben érmékkel és kis bankjegyekkel.

A termelőgazdaság hitelellátása és fizetéseszközlése eddig leginkább a magánbankoknak volt fenntartva. A Wagemann-féle tervben az jut kifejezésre, hogy e téren nem volt elegendő az ellenőrzés és hogy rövidlejáratu hiteleket hosszulejáratu célokra használtak fel. A termelőgazdaságban óvatosabb hitelnyujtásról kell gondoskodni, vagyis a girális pénzt is ellenőrizni kell. A mintegy 20 milliárd RM.-nyi üzemi célokra engedélyezett hitelekért a magánbankoknak a Birodalmi Banknál girotartalékkal kell birniok, amelynek összege 10%-a legyen a 3 hónapos és 3%-a a hosszabb időre adott hiteleknek. Ez a tartalék már most az arany- és devizaállománnyal együtt szolgálna a nagy bankjegyek fedezetéül és jelentené a bankok nagyobb mobilitásának biztositékát.

A kis bankjegyek részére viszont másfajta fedezetről kell gondoskodni és pedig egy 3 milliárd RM.-nyi kamatozó örök államadósság formájában, miután erre a célra nincs szükség aranyra és devizákra. Ugy képzelik, hogy ezen a mó-

don ugy a bankoknál lévő függő államadósságokat törleszthetik, mint másfelől a termelőgazdaság részére uj hitelnyujtási lehetőségeket teremtenek. Ezzel egyuttal a befagyott gazdasági hitelek meglazitása és a magángazdaság kitisztázódási folyamata is megindulna.

Ezuttal s e helyen nem szándékozunk részletesebben foglalkozni a Wagemann-féle tervvel, csak azt az egyet akarjuk megállapitani, hogy az egész szaksajtó egyértelmüleg elutasitó álláspontot foglalt el azzal szemben és a birodalmi kormány sem volt hajlandó a Wagemann által hirdetett reformok közül bármelyiket is a legkisebb részben magáévá tenni.

Érdekes ellenben, mikép itélt a külföld Wagemann tervéről. *Anderson*, a newyorki Chase National Bank gazdasági tanácsadója, aki mint a külföldi hitelezők bizottságának titkára Berlinben résztvett a hitelrögzitő tárgyalásokon, csodálkozását fejezte ki afelett, hogy Németországban milyen nehéz gazdasági válság van és mégis arra van idejük az embereknek, hogy olyan reformtervekkel foglalkozzanak, amelyek az egész pénz- és hitelrendszer szerkezetének alapjait érintik és amelyeket jobb a válság befejezése után elővenni. Az amerikaiak a Wagemann-féle tervet uj papirinfláció jelének tekintenék és azt kérdezik, hogy miért akarná Németország mostani jegybanktörvényét, amely nemzetközi megegyezéseken alapszik, önkényesen megváltoztatni, ha nem akar a korlátlan pénzkibocsátás terére lépni. A német jegybanktörvény megváltoztatása egészben véve elegendő volna, hogy az amerikaiak bizalmát igen erősen megrenditse. A Birodalmi Bank jegyeinek kis és nagy cimletekre való kettéosztását és az aranyfedezet eddigi elvének csupán a nagy bankjegyekre való alkalmazását *Anderson* semmiképpen sem ismeri el helyesnek. Nézete szerint ez a terv egyenesen kihivja a közönséget arra, hogy ennek a kettéosztásnak az értelmét kérdezze és hogy a kevésbbé jól fedezett pénztől szabadulni igyekezzék.

Minekutána már hosszu idő óta vitatkoztak *a kamat kényszerszabályozásáról*, az 1931 dec. 8-iki nagy szükségrendelet az e kérdésben érdekelteket befejezett tény elé állitotta. A befektetések kamatlába, ha eddig 8 vagy annál kisebb %-nyi volt, diktatórikus módon 6%-ra csökkent, ha ellenben 8%-nál magasabb volt, akkor 8:6 arányban történt a leszállitás. Mindazok a követelések, amelyeknek esedékessége keletkezésük után egy évnél nem hamarabb áll be, kényszer alapon ezen szabályozás alá esnek. Kölcsönöket, fel nem vett vételárakat, megegyezésen alapuló követeléseket, óvadékokat, stb. egyaránt érint ez a rendelet. Azonban nem csupán a kamatláb lejebbszállitását, hanem a követeléseknek *kényszermeghosszabbitását*, vagyis a hitelező felmondási jogának felfüggesztését 1933. december 31-ig szintén kimondták.

Ezzel az intézkedéssel a birodalmi kormány elérte, hogy

a gazdálkodásnak egyik legerősebb költségelemét lejebbszállitotta és az általános összezsugorodásnak megfelelőleg rendezte. Hogy azonban a hosszulejáratu hitelek kamatának leszállitásán felül a pénzpiacon is megfelelő kamatcsökkenés következzék be és hogy ugyanakkor a befektetést kereső pénz ne vonuljon még jobban vissza a tőkepiacról, 1932 január 9-én a birodalmi kormány erős nyomásával az egész kamatügyet egységesen rendezték. A bankok élegyesületeinek uj megegyezései alapján a Birodalmi Bank a kormánybiztos hozzájárulásával a takarékbetétek „normális" kamatját 4%-ban állapitotta meg. Ez az a legmagasabb kamatláb, amely napipénzre vonatkozik. Olyan összegeknél ellenben, amelyek legalább egy évre leköttetnek, a kamatláb 5%-nyi lehet. Csupán oly pénzekre nézve, amelyek egy évnél hosszabb időre helyeztetnek el, lehet a kamatot szabadon megállapitani.

Az adósságok kamataira nézve csupán irányelvek vannak megállapitva. Eszerint egy normális hitel kamatlába ezentul 10% lehet egy évre. A bankoknál szokásos jutalékok nem rughatnak többre évi 2%-nál; olyan hitelek után, amelyek még nem vétettek igénybe, nem szabad kamatot számitani. Ezek a rendelkezések 1932. január 1-től vannak érvényben és pedig nemcsak a bankokra nézve, hanem minden olyan vállalatra, amely bankszerü ügyletekkel foglalkozik, tehát a hitelszövetkezetekre, munkásbankokra, tisztviselőbankokra, vállalati pénztárakra, épitőbankokra és fogyasztási szövetkezetekre nézve is.

Ilyen módon a német gazdasági életben egyetlen óriási *kamatkartelénél* áll fenn, amelynek alakilag 1932 szept. 30-ig kell fennmaradnia. Ki kell azonban emelnünk, hogy a hatósági ellenőrzés létesitése és az egész német bankiparnak eme hatósági szabályozás alá való rendelésénél nem tiszta tervgazdasági célkitűzésekről volt szó. Mindig azt kell szem előtt tartanunk, hogyan került a sor ezekre az intézkedésekre. Ez a kamat-kényszerkartell semmi egyéb, mint az 1931 december 8-iki szükségrendelet utolsó következménye, amely már igyekezett a tőkepiacon a kamatláb leszállitására, amit viszont a bérleszállitás miatt tartottak szükségesnek. Igy az egyik költségtényező leszállitása maga után vonja a másikét. Persze, a gyakorlatban nagyon kétséges marad, hogy pénzek felvételénél ez a leszállitási szabály érvényesül-e. Amit azelőtt nem tartottunk volna lehetségesnek, az parancsoló ténnyé lett.

Utolsó intézkedésként a német hitelpiac ujból való felélesztésére maradt a *bankok szanálása*. Gátat kellett emelni a betéteknek a bankok mérlegében megmutatkozó pusztulása elé. A bankok liqiditását helyre kellett állitani és az adósokat a mérlegből kitisztitani. A „nagy tisztogatás" — mint azt egy német ujság nevezte — megkezdődhetett. A bankok szanálásának eszközléséhez a birodalmi kormány 1932 február 20-án kelt szükségrendelettel kapta meg a felhatalmazást az alkot-

mány 48. szakasza alapján. Feljogosittatott ebben arra, hogy bankvállalatok szanálásának céljára a szükséges intézkedéseket megtehesse. E célból a birodalom részesedést vállalhat bankvállalkozásokban és az ehhez szükséges összegeket rendelkezésre bocsáthatja, épugy, mint a megszerzett részesedéseket ujra továbbadhatja.

Remélnünk kell, hogy ez az akció a hitelpiac meggyógyitására Németországban végül is helyreállitja a bizalmat. Persze, nem lehet félreismerni azt a veszélyt, amely abban rejlik, hogy itt a közhatalom ujabb területre terjesztetett ki. Ma még azt nem lehet előre megmondani, hogy ebből az egyszerü szanálási műveletből nem fog-e az állami bankfelügyelet megváltozhatatlan rendszere kialakulni, állami bankvállalattal központi hatóság gyanánt. A Deutsche Bank kivételével, ma a birodalom minden banknál igen jelentékeny pénzbeli érdekeltséggel bir.

Az adósok számláinak kitisztázása a bankok mérlegéből annál szükségesebb volt, mert a folyton szaporodó *fizetésképtelenségek* miatt csaknem az összes bankok jelentékeny veszteségeket szenvedtek. A csődök száma 1929—30—31-ben 9846-ról 11.340-re, végül kereken 13.600-ra emelkedett. A kényszeregyezségek pedig ugyanezen idő alatt 4893-ról 7052-re és végül kereken 8500-ra emelkedtek. A *váltóóvatolások* száma pedig munkanaponként még mindig 284-et tesz ki, 356.000 RM. összegben. Igen sok esetben a legközelebbi lépés már a moratórium, az egyezségi eljárás, sőt nem egyszer a csőd megnyitása volt.

5. A birodalmi kormány árcsökkentési akciója.

Korunk tanácstalanságának jele, — irta valaki nem helytelen megállapitással a szaksajtóban, — hogy nagyon sok a jó „tanács". Ezen megjegyzéssel nyilván a birodalmi kormány gazdasági tanácsára tett célzást. Feszülten várták azokat a terveket, amelyeket ennek az uj testületnek kellett volna nyujtania a válság megoldására és várták, hogy miképpen fogja teljesiteni a birodalmi elnök által megszabott feladatait, hogy „gazdaságilag hatékony és társadalmilag igazságos programot állapitson meg és hajtson végre".

Közben a Gazdasági Tanácsnak vezérlőelvei hatalmas törvényhozási munka eredményeivé váltak. Közben a közgazdaságnak egy olyan szükségrendelettel kellett megbirkóznia, amely tán sohasem látott beavatkozást jelentett a gazdasági apparátus szerkezetébe. Ennek a rendeletnek a célja, mint azt fentebb már jeleztük, az volt, hogy kifelé a kivitel fenntartását lehetővé tegye, az országban pedig a belső erők fellendítését idézze elő. Hogy a kivitellel hogyan áll a helyzet, azt fentebb megpróbáltam kimutatni. Ilymódon csupán azt kell még megvizsgálnunk, hogy miképpen alakult a *hatósági árszabá-*

lyozás. A szükségrendelet a kötött árakból az 1931 junius 30-i helyzethez képest általában 10%-nyi lefaragást irt elő. Milyen gátakat kellett azonban ennél a sematikus kényszerrendszabálynál leküzdeni, hiszen a kartellek és szövetségek igen különböző árpolitikát folytattak! Nem egy esetben az elrendelt leszállitás azon szinvonal *alá* csökkentette volna az árakat, amely szabadversenynél keletkezett volna. Hogy általában milyen árcsökkenés állott be, azt a *nagykereskedelmi árak* mutatják, amelyeket fenn részletesen feltüntettünk. Ezek ma a háboru előtti idők nivójához közelednek. A *létfentartási költségek* pedig az árellenőrző birodalmi kormánybiztos hatása alatt ugyancsak jelentékenyen csökkentek.

A nagykereskedelmi árak csökkenésében szerepet játszanak a vásárlóerők összezsugorodása, a termelési költségek esése és végül az *árkormánybiztos* tevékenysége is, aki ugyan a kényszerintézkedések megtételére neki juttatott hatalommal alig élt. Konkrét kényszerbeavatkozások csupán a szénkereskedelem, a varrógépkereskedelem, a tapéták rabattjának uj megállapitása és a sörárak leszállitása terén fordultak elő. Egyébként tevékenysége elsősorban apró intézkedésekre vonatkozott, amelyek szinte a mindennapi élet összes területére kiterjedtek. Foglalkozott a kenyér, a hus, a tej, a margarin árával, a villanyszerelő és lakberendezési, valamint a szabóipar pótdijaival, a malmok őrlési dijaival, a szappan, a spiritusz, a kötőszerek áraival, végül a szinházakban lévő ruhatári kényszerrel és hasonló dolgokkal.

Ha általában intézkedéseinek eredményességét nem is lehet letagadni, sajnos, nem lehet ezt elmondani azokról a kisérleteiről, amelyekkel a *közlekedési és egyéb hatósági közellátási dijakat* akarta az általános árcsökkentési akció keretében lefaragni. Jellemző, hogy egész sereg hatósági közüzem csupán a kényszerintézkedésekkel való fenyegetésre nyult egyáltalában tarifáinak leszállitásához, holott a közlekedési és a hatóságok által nyujtott egyéb szolgáltatások terén lényegesen nagyobb lehetőségek álltak fenn. Mindenképpen igazságosnak kell tartanunk, ha a birodalmi kormánybiztos megfenyegeti ezeket az üzemeket azzal, hogy további ellenállásuk esetén ő fogja előirni tarifájukat. Ugy látszik, a közüzemek nem látják be lélektani lehetetlenségét annak, hogy a birodalom egyfelől az összes kötött árak leszállitását követeli, ugyanakkor azonban saját vállalatainak szolgáltatásait csaknem változatlanul fenntartja.

Ha most már a leszállitás *mérlegét* állitjuk fel, akkor először az a kérdés vetődik fel, vajjon az ipari készgyártmányok árai csakugyan oly mértékben estek-e, mint az a nyersanyagok olcsóbbodásának megfelel, vajjon lépést tartottak-e a kiskereskedelmi árak a nagykereskedelmi árak és a gyári árak esésével, végül, vajjon ezen olcsóbbodásnak megfelelőleg az

egész iparban és kereskedelemben ugyanolyan mértékben történt-e a csökkenés. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására a leghivatottabb a Konjunkturakutató Intézet, amely jelentéseiben a legnagyob figyelmet szenteli az ezekkel kapcsolatos problémáknak. Ilyen számitásoknál nem lehet egyszerüen a nagykereskedelmi árak, az ipari nyersanyagok és félgyártmányok árainak eddigi indexszámát az egyik oldalon és a készáruk indexszámát a másik oldalon összehasonlitani. Hiszen a nyersanyagok indexszámaiban olyan áruk is bennefoglaltatnak, amelyek a készáruk indexszámaiban nem jelennek meg, pl. a műtrágyák, olajok, zsirok, épitészeti anyagok, papiros. Éppen ezért az olyan vizsgálódásokat, amelyek a kereskedelemben levő áruk különböző áralakulásának (az u. n. „Handels-spanne") fejlődését az utóbbi hónapokban veszik tárgyukul, a legnagyobb óvatossággal kell folytatni. Feltétlenül szükséges, hogy a kétféle indexszámot egymáshoz alkalmazzák és csak az ilyen alkalmazás alapján lehet az áralakulásban mutatkozó eltérésekre következtetéseket levonni.

A Konjunkturakutató Intézet számitásai alapján, amelyek erre a körülményre kifejezetten tekintettel voltak, kitünik, hogy a nyersanyagárak az 1928-i legmagasabb pontról 1932-ig 56.2%-os, a gyártmányárak ellenben 27%-os esést szenvedtek. Az ipari készáruk fogyasztási jószágainak csoportjában az árak a következőképpen alakultak: (1913 = 100).

Idő	Nyersanyag-árak	Gyártmány-árak
1928 május ill. november	169.3	176.1
1931 január	93.1	147.1
1932 január	74.1	128.6

Ha az intézet becslései szerint 40%-ban állapitjuk meg a nyersanyagok részét a készáruknak az árában, akkor az előbbiek olcsóbbodásából a készáruknak mintegy 22.5%-nyi esése, tehát 136-ra való csökkenése következett volna. Az áraknak tehát ezenfelül való csökkenése nyilván a feldolgozási költségek terhére történt.

Épp igy, mint ahogyan a nyersanyagokat szembeállitották a készárukkal, a nagykereskedelmi és gyári árakat a kiskereskedelmi árakkal is szembe lehet állitani. Ez a számitás persze az áruk nagy száma miatt sok nehézségbe ütközik, azért itt alig lehet általános tiszta képet kapni a kettő közötti eltérésről. Csak akkor nyerhetünk bizonyos képet, ha a létfenntartási cikkek birodalmi indexszámainak alcsoportjaira szoritkozunk és e téren a nagykereskedelmi piacokon jegyzett árakat állitjuk szembe a kiskereskedelmi árakkal. A Konjunkturakutató Intézet vizsgálódásai azt állapitják meg, hogy a nyers-

anyagok nagykereskedelmi ára és a készgyártmányok kiskereskedelmi ára közötti eltérés 1929 decembertől 1931. év decemberéig élelmiszereknél átlag 15%, ruházatnál pedig 20%-ot tett ki. Mindezeknél a megállapitásoknál persze tekintetbe kell venni, hogy mindig csak %-os nagyságokról van szó, amelyek csak az árgörbe eltérésének *különbségét* jelzik, nem pedig abszolut magasságát. A „Spanne" általános magassága azonban az árak és a forgalom csökkenésének megfelelőleg annyira esett, hogy itt kettős tehertétel állt elő, amely a nagyrészt merev költségekkel dolgozó kereskedelmet különösen erősen sujtotta.

6. Szociálpolitikai kérdések.

A német szociálpolitika függő kérdései felől az idei év tavaszán különösen a szabad szakszervezetek frankfurti kongresszusán volt vita. A birodalmi munkaügyi miniszter személyes jelenléte által ez a kongresszus különös jelentőséget nyert. A miniszter a német közgazdaság jelenlegi helyzetét ugy jellemezte, hogy annak: „magas kamatokat és még magasabb adókat kell fizetnie, hogy erősen megduzzadt közigazgatási apparátus sulya alatt szenved és hogy végül még tisztességes béreket és társadalombiztositási járulékokat is elő kell teremtenie". Hangoztatta, hogy a bérpolitika, a tarifakérdés, a társadalombiztositás és a munkanélküliség kérdései gyakorlatilag a levegőben lógnak mindaddig, „mig az állam és közgazdaság hitele nem áll szilárd alapon".

A birodalmi munkaügyi miniszter, akinek helytelen álláspontot vetettek a szemére, beszédében az ellen is tiltakozott, hogy a bérek és fizetések elleni egyoldalu támadásban lássák a gazdaság rendbehozásának orvosságát. Szükségesnek tartotta, hogy a társadalombiztositás intézményeit megvédje és kijelentette, hogy azok megszüntetésének gondolata távol áll tőle. A vállalkozók komoly körei sem fognak soha ilyen nézeteket vallani és ilyen követeléseket felállitani. A német vállalkozók nagyon jól tudják, hogy a jelenlegi nehézségek megszüntetése nem történhetik egyedül a bérszámla terhére. Továbbra is hiszi a társadalombiztositás elvi jogosságát, ami nem azt jelenti, hogy lemond a jelenlegi módszer kritikájáról.

A frankfurti kongresszus további folyamán mind élesebbé váltak a kapitalisztikus gazdasági rend elleni támadások. E tekintetben *Lederer Emil* előadása sem jelent kivételt. Lederer a válságot elsősorban a technikai haladásnak tulajdonitja és azt kivánja, hogy itt léptessenek életbe korlátozásokat, viszont a technikai haladás által okozott munkanélküliségen a munkaidő megröviditése utján segitsenek. Annyi kétségkivül igaz, hogy a sokszor helytelenül értelmezett racionalizálás fokozta a munkanélküliséget. De ha igazságosak akarunk lenni, azt is tekintetbe kell vennünk, hogy viszont a racionali-

zálást a béremelések sokszor egyenesen kihivták. A magas munkaköltségeket technikai kerülőuton akarták ismét kiegyensulyozni. Másrészt arra is figyelemmel kell lennünk, hogy ha a racionalizálás közvetlen hatása bizonyos munkaerők fölöslegessé válását jelenti is, másrészt az általa elért olcsóbbodás a fogyasztás kiterjesztését és sok esetben ilyen módon közvetve ujabb munkaszükségletet jelent.

Természetes, hogy a frankfurti kongresszuson a bérprobléma különösen nagy szerepet játszott. Persze, mint annyi másszor, itt is alig vették tekintetbe, hogy a vállalatok feleslegei nagyon megcsappantak, a fizetésképtelenségek viszont erősen emelkedtek. A vállalkozó nyereségek eme összezsugorodásai, amelyekből végre is az egész közgazdaság él, egyáltalában nem kerültek szóba.

A gazdasági nehézségek erősbödésével természetesen fokozódott a társadalombiztositás teherviselőinek igénybevétele, mig a munkanélküliség emelkedésével és a munkabérek csökkenésével a járulékokból eredő bevételek folytonosan kisebbedtek. Ilyen módon a társadalombiztositás mind kedvezőtlenebb helyzetbe került, egyes ágai már ma is többé-kevésbé sulyos válságban leledzenek, amelynek végzetes következményei lehetnek. A sürgőssé vált *reform* terén, amely már folyamatba tétetett, a legfontosabb kérdés annak megvizsgálása, hogy a biztositás viselőinek terheit — tekintettel az általános bér- és árszinvonal csökkenésére — mennyire kell leszállitani, menynyiben szabad ma még a különböző biztositási ágak igazgatására egy ilyen nagy apparátust fenntartani, végül, hogy azoknak, akik a terheket elsősorban viselik, mennyiben kell az eddiginél nagyobb befolyást engedni az igazgatási feladatok terén.

Csak akkor lehet valamit elérni, ha ezekhez az alapkérdésekhez nyulnak hozzá. Reméljük, hogy végül megtörténik az az alapos elvi vizsgálat, amelyet a birodalmi kancellár még a mult évben kilátásba helyezett és annak eredményei alapján megszüntetik azokat a hibaforrásokat, amelyek a kancellár saját kijelentései szerint a német gazdasági életet a legerősebb mértékben terhelik.

Bármennyire értékesek is a munkaidő megröviditésének, az alkalmazottak munkanélküliekkel való időleges kicserélésének, népkonyhák felállitásának és a természetben való ellátásnak tervei a szociálpolitika eszközei gyanánt, mégsem ezek a döntők. Ezekre nem is kellene olyan nagy sulyt helyezni és fel kellene ismerni, hogy ha csökkenthetik is a válság hatásait, de annak organikus leküzdéséhez nem járulhatnak hozzá.

7. A jövő képe.

Ha eddigi fejtegetéseinkre visszanézünk, egy sulyos kérdés tólul elénk. És ez az, amely az összes konjunkturakutató-

kat is foglalkoztatja, hogy vajjon hát nincsenek-e bizonyos jelei annak, hogy az immár nagyon régóta tartó válság vége felé közeledik?

Legkitünőbb közgazdáink egyike, *Schumpeter*, hosszu vizsgálódások után ahhoz a vigasztaló „eredmény"-hez jut, hogy mai gazdasági állapotunk „a valóságban nem más, mint a normális konjunktura-hullám pangási helyzete, depressziós pontja". Ezt az „eredményt" Schumpeter két okból is vigasztalónak találja. Először azért, mert még sokkal rosszabb volna a helyzetünk, ha azt kellene mondanunk, hogy „mindaz, amit átélünk, olyan időben történik, amikor a statisztika és az elmélet szerint fellendülést kellene várnunk". Csak akkor, ha ez a helyzet következnék be, sikerülne a káros politikai áramlatoknak a német gazdaság gerincét összetörniök és csak akkor lehetne azt mondanunk, hogy a kapitalizmus végéhez értünk.

A másik vigasztaló pont *Schumpeter* nézete szerint, hogy éppen ezen oknál fogva feltételezhető, hogy nemsokára el kell jönnie annak a szerény gyógyulási folyamatnak, amely már régen beállt volna, ha nem érvényesülnének ártalmas politikai tényezők, amelyek magukban is elegendők lennének arra, hogy egy válság okaivá váljanak és depressziót idézzenek elő.

Schumpeternek ez az értelmezése reményt nyujt arra, hogy az előttünk álló időt kedvezőbben merjük megitélni. A javulás azonban csak akkor állhat be, ha az árupiacokon uj egyensuly-helyzet áll be, a rövidlejáratu külföldi hitelek megmerevedése lassanként felenged és a politikai adósságok komplexuma véglegesen tisztáztatik. Talán az is szükséges lesz, hogy egy nemzetközi vám- és valutakonferencián, amelyet sokan már ma kivánnak, az egyes államok autark kereskedelmi politikájának mérséklését érjék el. Csak ez hozhatná meg Németország exportpiacainak ujabb megnyitását, amelyek ma mindinkább elzáródással fenyegetnek. Minden elsősorban ezektől a világgazdasági tényezőktől függ. Csak ezek után lehet a természetesen nem kevésbé égető belső reformok felé fordulni. Csak ilyen módon gyengülhet meg lassanként az a nyomás, amely a német és kontinentális gazdaság teljesitő- és ellenálló-erejét megbénitja és csak igy állhat helyre a jobb jövő iránt való annyira szükséges bizalom.

Berlin.

Otte Gerhard.

Közlemények.

Magyarország külföldi adósságainak buzaértéke.

Az 1930 óta állandósult világgazdasági hanyatlást a német, angol és amerikai irodalom különböző felfogással elemezte. Tanulságos viták hangzottak el arról, hogy a nemzetközi gazdasági helyzet leromlásában a termelési, értékesitési vagy hitelválságot illeti-e meg a szomoru elsőbbség s hogy volt-e csakugyan az elmult években hitelinfláció, amely az árak rendellenes alakulására, a szociális terhek túlméretezésére, a fejenkénti vásárlóerő helytelen megitélésére befolyást gyakorolt? Ehhez a skolasztikus vitához Magyarország kevés forrásadatot szolgáltat. közgazdaságunk szük keretei miatt pedig a válság méreteiről sem adunk olyan összefoglaló képet, mint Anglia aranyküzdelme, az Egyesült Államok munkanélkülisége és kietlen kötvénypiaca, vagy a tengerentúli őstermelő államok terménypusztitásai. Egyrészt azonban külkereskedelmünknek a szó szoros értelmében vett páratlan összezsugorodása, másrészt a mult év juliusa óta bekövetkezett pénzügyi események, elsősorban a devizagazdálkodás, élesen rávilágitanak arra, hogy ugy termelési, mint nemzetközi hitelpolitikánk egyforma sulyos nehézségek elé került. Közgazdaságunkban sem a külföldi bankmüveletek, sem a biztositási, vagy szállitmányozási üzlet, sem tipikus nagyipari nyersanyagok engedményes kitermelése nem játszik szerepet s igy gazdasági politikánk elsősorban a terményeink külföldi elhelyezése folytán aktivvá fejlesztett kereskedelmi mérleg s a kereskedelmi mérlegfelesleg utján csökkentett fizetési mérlegpasszivum összeegyeztetésére szoritkozhatik. Ennek dacára kereskedelmi mérlegünk a rendkivül élénk kölcsönfelvételek és emelkedő adósságtörlesztések éveiben: 1924-től 1929-ig kereken 1 milliárd pengő veszteséggel zárult s az előző évek passzivumainál jóval kisebb aktiv egyenleg csak abban az időben jelentkezett (1930-ban 77 millió, 1931-ben 17.5 millió pengő), mikor a mezőgazdasági árkonjunkturát már nem lehetett kihasználni. Magyarország, mint számos tőkeszegény mezőgazdasági ország, nem tudta fizetési és külkereskedelmi mérlegét ugy alakitani, hogy az a tőkés országok nemzetközi elszámolásainak természetes ellentéte legyen. Angliában a behozatali többlet 1924—1930 közt kereken 490 millió font sterlinggel multa felül a nemzetközi tengeri fuvarozásból, a külföldi kölcsönök kamatszolgálatából s az ügynöki jutalékokból adódó aktivum, amely a fizetési mérleg végösszegét nyers évi átlagban 70 millió sterlinggel emelte a külkereskedelmi veszteség fölé. A magyar közgazdasági politika ellenben ugy a külkereskedelmi, mint a fizetési mérleg passzivumát külföldi kölcsönökkel egyenlitette ki azokban az esztendőkben is, amelyekben a buza ára 57 szá-

zalékkal, a rozsé 59 százalékkal, a fehér buzaliszté 33 százalékkal és az elsöosztályu tarka ököré 20 százalékkal multa fölül az 1931-es árszinvonalat.

Ha tehát figyelembe vesszük a népszövetségi rendezés után következö tipikus kölcsönévek egyidejü külkereskedelmi veszteségeit, amelyek 1927-ben és 1928-ban már a 400 milliót közelitették meg, ugy erejét veszti az a mentegetödzés, mintha a külföldi hitelek jelenlegi pénzügyi következményeit kizárólag a terményárak senki által elöre nem látott zuhanása idézte volna elö. Ellenkezöleg: a magyar külkereskedelem éppen akkor juttatott csekély összegben külföldre irányuló törlesztéshez szükséges devizákat a Nemzeti Banknak, mikor az értékesitöket már csak az államháztartás megterhelésével eszközölt mesterséges közbeavatkozás utján lehetett az ársüllyedés hatásától ugy, ahogy mentesiteni.

Kétségtelen azonban, hogy a nyerstermények árindexének példátlan leszakadása ugy a középeurópai, mint a délamerikai államok és egyes brit tagországok egyébként is magas rizikó-prémium alapján számitott — s az angol-szász belsö pénzszükséglet után fizetett kamatöknál 3—4 százalékkal magasabb — kamatterheit automatikusan fölemelte. Az általános hanyatláson belül is kidomborodó mezögazdasági válság méreteire meggyözöen világit az a tény, hogy mig a kiválóan mezögazdasági országok államgazdasági teljességükben váltak egymásután fizetésképtelenekké, addig a vegyes jellegü országokban, igy elsösorban Japánban és Kanadában csak az agrárnépesség követelt általános törlesztési halasztást s a pénz részleges értékcsökkentését. A jellegzetes középeurópai adósállamok helyzetéröl Bulgáriával kapcsolatban Dolinski várnai egyetemi tanár közölt az Oesterreichischer Volkswirt julius 9-i számában meglepö számitásokat, amelyekböl kiderült, hogy Bulgária 1925—29-es buzakiviteli átlagát 1931-ig megkilencszerezte, e kivitel értéke azonban egyidejüleg csak az 1925—29-es érték háromnegyedével emelkedett. (A kivitel nagyságának és értékének indexe az 1925—29-es átlag alapján 100:900, illetve 100:177.) Ugyanekkor két nagy háboruutáni államkölcsönének kamata buzaparitásos értékben, a változatlan 7 százalék, illetve 7½ százalék kamatláb daczára, tehát láthatatlanul 15 százalékra emelkedett.

Alábbiakban néhány számitást közlünk eladósodásunk, külföldre irányuló töketörlesztésünk és kamatszolgáltatásunk buzaértékéröl. A számitás alapjául egyrészt a kölcsönfelvétel, illetve az annuitás évében jegyzett átlagos buzaár, másrészt az 1931. évi 13 pengös buzaár szolgált. Tavaly óta ebben az árban lényeges változás nem történt, a chicagói jegyzés viszont csak 1927-ben, 1928-ban és 1932 elsö hat hónapjában tért el észrevehetöen a budapesti jegyzéstöl, de akkor sem olyan mértékben, hogy szükséges volna hiteléletünk buzaparitásos változásait az amerikai kemény téli buza árára külön átszámitani s ezzel az érték-, illetve indextáblázatot uj adatokkal terhelni. Kölcsöneink közül csak a Magyar Királyság 1924. évi ujjáépitési kölcsöne után igénybevett hosszulejáratu külföldi hiteleket vettem figyelembe, mint amelyek gazdasági életünk értékállandó valutáju, rendezett szakára, más szóval olyan idöre estek, mikor államháztartásunk egyensulya, a Nemzeti Bank arany- és devizakészlete s összes külföldi adósságunk konszolidált értéke módot nyujtott az elörelátó pénzügyi gazdálkodásra. Ha-

sonlóképpen töketörlesztéseink és kamatszolgálataink összegét attól az időtől számítottam, amelytől négy főcsoportra osztott adósságaink: a csonka országra eső háboruelötti és clearingbe tartozó adósságok, a háboru alatti relief kölcsönök, az 1924. évi szanálási kölcsön előtt keletkezett adósságok, végül az államháztartás rendezése óta fölvett kölcsönök pengöre szóló annuitása egységesen állapittatott meg s ugy hivatalos statisztikai kiadványainkban, mint a Nemzetek Szövetsége zöld könyveiben rendszeresen nyilvánosságra kerülnek.

Magyarország külföldi kölcsöneinek buzaértéke a fölvétel évében és 1931-ben.

Év	A kölcsön összege	Buzaértéke (1000 q-ban)								A kölcsönösszeg buzaparitásos érték növekedésének indexe
		1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	
		27 P	37 P	31 P	31 P	30 P	23 P	19 P	13 P	
1924	372,000.000	13.778							28.615	208
1925	74,200.000		2.005						5.708	285
1926	168,700.000			5.442					12.977	238
1927	294,600.000				9.503				22.662	228
1928	199,800.000					6.660			15.369	231
1929	234,400.000						10.191		18.031	176
1930	180,200.000							9.484	13.862	146

A hosszulejáratu kölcsönök után külföldre fizetett annuitások buzaértéke a törlesztés évében és 1931-ben.

Év	Az annuitás összege	Buzaértéke (1000 q-ban)						Az annuitás buparitásos érték növekedésének indexe
		1926	1927	1928	1929	1930	1931	
		31 P	31 P	30 P	23 P	19 P	13 P	
1926	107,000.000	3.452					8.231	238
1927	122,700.000		3.958				9.438	238
1928	157,300.000			5.243			12.100	231
1929	158,000.000				6.869		12.154	176
1930	237,500.000					12.500	18.269	146
1931	183,400.000*						14.107	

* Nem végleges szám.

Az elmult évek buzaára alapján tehát legjobban az 1925-től 1928-ig fölvett kölcsönök, illetve kifizetett annuitások átszámitott értéke növekedett meg. A 2 millió métermázsa buzával megtéríthető 1925-ös önkormányzati és ipari kölcsön tavaly óta közel 6 millió métermázsával, az 1926-os, 1927-es és 1928-as kölcsönök az akkori buzamennyiség két és egyharmadszorosával volnának visszafizethetők, az 1930-ban fölvett kölcsön buzaértéke ugyanannyi volt, mint a 10 millió pengővel több 1927. évi kölcsöné és a tetemesen

leromlott pénzviszonyok idején kötött Krueger-kölcsön buzaparitása is az utolsó két évben a fölvételi év paritásának közel kétszeresére emelkedett. Hasonló erővel jut kifejezésre az árhanyatlás következtében mutatkozó gazdasági lehetetlenülés az annuitások átszámitásánál. Az 1926—1929. években teljesitett törlesztési kötelezettségünknek a jelenlegi terményárak mellett csak két és félszeresére fokozott buzaértékesitéssel tudnánk eleget tenni, feltéve, ha ezekben az években a fizetési mérleg veszteségeit csakugyan fő kiviteli cikkeink külföldi elhelyezésével s nem növekvő eladósodással fedeztük volna. Noha az 1929. és 1930. években már tetemes árzuhanás mutatkozik, az 1924—1930 közt eszközölt külföldi fizetések összesitett buzaindexe az 1931-es árhoz viszonyitva, még mindig 100:188. Egészitsük ki ezeket az adatokat egyrészt az 1926 óta esedékes annuitások, másrészt fennmaradó tőketartozásunk állaga alapján megállapitott hosszulejáratu eladósodásunk indexeivel.

Annuitási index:		Tőketartozási index:	
1926	100	1928	100
1927	114	1929	144
1928	147	1930	163
1929	147	1931	137
1930	222		
1931	171		

Magyarország fokozódó fizetési kötelezettségeivel szemben áll a buzaár ijesztően csökkenő indexe és külföldi hitelhelyzetünk kétségbevonhatatlan fokmérőjének, a 7½ százalékos népszövetségi kölcsön árfolyamának lemorzsolódása.

A buza budapesti árindexe:		A Magyar Királyság 1924. évi 7½%-os kölcsönének árfolyama:		
1924	100	1924		87½
1925	137	1929		104½
1926	114	1930		103½
1927	114	1931	jul. 8.	96
1928	111	1931	szept. 16.	65
1929	85	1931	dec. 2.	44
1930	70	1932	máj. 4.	30½
1931	48	1932	jul. 9.	39½
		1932	jul. 20.	49½
		1932	aug. 16.	53½

A közölt buzaparitások megközelitő képet adnak az eladósodott mezőgazdasági államok helyzetéről, magyarországi jelentőségüket azonban sajnálatosan csökkenti az 1925—1928. konjunkturális évek ismételten rossz kereskedelmi mérlege. Az 1931 VII—1932 VI. válságévben buzakivitelünk az 1930—31. gazdasági évhez viszonyitva, mennyiségben 82 százalékkal növekedett (1.950 millió métermázsáról 3.552 millió métermázsára), értékben azonban 5 százalékkal csökkent, szarvasmarha kivitelünk viszont volumenében 47 százalékkal, értékben 62 százalékkal esett vissza. Összkereskedelmünk ebben az időszakban 1930 VII—1931 VI. külkereskedelmi forgalmához viszonyitva 40 százalék értékcsökkenés mellett kétségtelen mérlegjavulást mutat fel, amennyiben a megelőző időszak 8.8 millió pengős deficitjét 49 millió pengő felesleg váltotta fel. Eladósodásunk mérve azonban annyira komoly, hogy sem az 1931. évi 17.5 millió pengős aktivum, sem az 1932. év első hét hónapjá-

ban jelentkező 18.5 millió pengös passzivumot esetleg az év végéig túlhaladó egész évi szerény fölösleg nem bir olyan jelentőséggel, hogy azt gazdasági életünk komoly javulásának tekintsük.

Közgazdaságunk megrendült egyensulyának helyreállitásához a jelenlegi gazdaságpolitikai áramlatok mellett alig elképzelhető kivitelfejlesztés, egyidejüleg pedig a terményárak javulása volna szükséges. Ez utóbbi augusztus havában az élelmezési cikkektől a különféle ipari nyersanyagokig s bizonyos fokban a nyersfémekig általánosan észlelhető volt, tartóssága azonban legalább is egyrészt az amerikai intervenciós politika jövőjétől függ s igy az augusztusi kétszeres hossz folyamán hozzáfüzött kedvező amerikai prognózisokat a legnagyobb fenntartással kell fogadni. A szeptemberi konferenciák ezekkel a kérdésekkel bizonyára behatóan foglalkoznak, de kétséges, hogy óhaj formájában fogalmazott határozataik korlátozzák-e majd azt az eröteljes önellátó irányzatot, amely az eladósodott mezögazdasági exportországok fizetőképességének helyreállitását elsösorban akadályozza.

Cs. Szabó László.

Akzept- und Garantiebank.

A mult év juliusában, amidön a külföldi tökék menekülése és részben a belföldi betevök nyugtalansága Németországban heves pénzügyi válságot váltott ki, az egész német bankrendszer alapjai meginogtak. Julius 13-án a *Darmstädter und Nationalbank*, miután egy az elözö napon tartott tanácskozáson a Reichsbank további segitségét megtagadta, kénytelen volt pénztárait bezárni. A közönség általános runnel válaszolt, a kormány bankszünnapokat rendelt el, amelyeknek többszöri meghosszabbitását viszont a *Dresdner Bank* támogatása céljából folytatott tárgyalások elhuzódása tette szükségessé. De nehézségek közé került számos vidéki intézet is, amelyek közül itt csak a két legjelentékenyebb esetet, a *Landesbank der Rheinprovinz*-ét és a *bremeni Schröder-bank*-ét emlitjük meg. Ilyen körülmények között a fizetési forgalom felszabaditását megfontolt és széleskörü intézkedéseknek kellett megelőznie: a kormány szavatosságot vállalt a Darmstädter und Nationalbank minden kötelezettségéért, átvett a Dresdner Banktól 300 millió márka elsöbbségi részvényt, megalapitotta az *Akzept- und Garantiebankot* és résztvett a tözsdén jegyzett értékpapirokra lombardhitelek folyósitása céljából alapitott és a tözsde bezárása folytán szükségessé vált *Berliner Lombardkasse* alaptőkéjének elöteremtésében.

Hogy az intézetek ne essenek áldozatul a betétek gyors csökkenésének, kénytelenek voltak váltók elfogadásával és továbbadásával megszerezni a kifizetéshez szükséges eszközöket, mivel adósaik megfelelö leépitése a közgazdaság végzetes megrázkódtatása nélkül nem látszott keresztülvihetönek. A váltók természetesen a gazdasági élet irányitó központjához és bástyájához, a Reichsbankhoz kerültek, amelynek váltótárcája 1931 május 31-én 1.8 milliárd márkát és julius 31-én 3.3 milliárd márkát tett ki. Azonban a jegybankok hitelnyujtásának is vannak szabályai és korlátai, u. n. finánczváltók csak kivételes körülmények között és akkor is csak az esetben számitoltatnak le, ha a megállapitott formai követelményeknek megfelelnek. Elsösorban a két veszélyeztetett nagybanknak, de számos más intézetnek is leszámitolásra alkalmas váltóállománya, dacára az elfogadványok erös emelkedésének, juliusban kimerült.

Hat német nagybanknál

	1930. VII/31.	(millió RM)[1] 1931. V/31.	VI/30.	VII/31
Hitelezök	12.067	10.395	9.277	8.167
Elfogadványok	507	582	816	874
Váltok	2.964	2.548	1.914	1.280

Parancsoló szükséggé vált tehát uj leszámitolóképes váltóanyag kreálása, hogy annak alapján a Reichsbank további hitelekkel siethessen a bankvilág segitségére és ezzel lehetövé tegye a fizetési forgalomnak fokozatos felszabaditását. A követendö ut részben a könyvhiteleknek váltóhitelekké való átalakitásában, azaz uj váltók kiállitásában, részben már meglévö, de leszámitolásra alkalmatlan váltóknak erre a célra alkalmassá való tételében rejlett. A Reichsbank csak három jó aláirással ellátott váltót fogad el leszámitolásra, ezért mindkét esetben egy elsörangu harmadik aláirásról kellett gondoskodni. Az ezen célból életrehivott külön szervezet az *Akzept- und Garantiebank*, melynek müködése tehát váltók elfogadásából és girálásából áll. Segitségével uj váltóanyag kreálása oly módon történik, hogy elfogadja valamely bank adósának reá intézvényezett váltóit, amely váltók, miután az illetö bank ellátta forgatmányával, három aláirással birnak és a Reichsbanknál leszámitoltathatók. Leszámitol már meglévö, de három kifogástalan aláirással nem biró váltókat, mert saját forgatmányával a harmadik aláirást pótolja és ezzel szabaddá teszi az utat a Reichsbankhoz. Az alapitás mellett szóltak egyéb meggondolások is. A bankkrizis következtében indokolt volt az az aggodalom, hogy a betéteknek az egyes intézetek közötti megoszlása jelentékeny eltolódást fog szenvedni. Az ennek következtében kedvezöbb helyzetbe kerülö bankok felgyülemlett készpénzkészleteiket elönyösen fogják az uj intézmény biztos befektetést nyujtó elfogadványainak vásárlására fordithatni és igy közvetve ök fogják a veszélyeztetett intézeteket megsegiteni. Ezenkivül a Reichsbank, amely ugyan elsösorban közcélokat tart szem elött, mégis tartozik hiteleinek biztonságára ügyelni, amiért is kivánatos volt, hogy a bajbajutott pénzintézeteken ne a hitelkeretek tágitásával, hanem uj adós közbeiktatásával segitsenek.

Az uj intézmény terve julius végén merült fel. Tekintettel a helyzet kritikus voltára és a fizetési forgalom minél elöbb való felszabaditásának szükségességére, az alapitás már julius 28-án megtörtént és a bank müködését 1931 jul. 29-én megkezdette. Az alapitásban 11 intézet müködött közre: az 5 nagybank (a hatodik, a Darmstädter und Nationalbank, természetesen kimaradt), Bank für deutsche Industrieobligationen, Deutsche Golddiskont-Bank, Deutsche Rentenbank-Kreditanstalt, Deutsche Verkehrs-Kredit-Bank, Preussische Staatsbank és Mendelssohn & Co. Az alaptöke 200 millió márkában határoztatott meg, de a megalakuláskor csak 25%-ot fizettek be. A 200 millió márkából 80 milliót a Birodalom vállalt magára, a fennmaradó 120 millió a felsorolt 11 bank között tökeerejük arányában oszlik meg. Még jobban kidomborodik az intézet állami jellege, ha tekintetbe vesszük, hogy a 11 bank közül csak 5 magánbank, mig a többi 6 állami intézmény, az 5 magánbank pedig az alap-

[1] Frankfurter Zeitung 1931 augusztus 27.-i száma.

tökéből csak 54 millióval részesedik. Amennyiben további befizetések válnának szükségessé, ujabb 50%-ot az intézetek helyett a Birodalom fog befizetni és csak az utolsó 25% fogja ténylegesen ismét az alapitókat terhelni. Valójában tehát az állam hozzájárulása 173 millió márka, a magántőkéé 27 millió. Megjegyzendő azonban, hogy a befizetett 50 millió márkát az intézet kölcsön formájában azonnal visszaadta részvényeseinek; saját tőkéjének igénybevételére, mivel a leszámitolt váltókat visszleszámitoltatja, elfogadványait pedig a hitelt igénybevevő banknak továbbitja, csak veszteségek fedezése céljából lenne szüksége.

A rendelkezésre álló idő rövidsége miatt néhány fontos kérdés megoldását a megalakulás utáni időre kellett elhalasztani. Nem volt tisztázva mindenekelőtt az a sarkalatos probléma, hogy az uj bank elfogadványai a Reichsbanknál, mely hitelvolumenjének erős kiterjedésétől az árszinvonal stabilitását féltette, diszkontálhatók lesznek-e, dacára annak, hogy a Reichsbank segitsége nélkül a szervezet eredményes működést aligha fejthetett volna ki. Tekintettel erre és uj váltóanyag kreálásának szükségességére, a jegybanknak aggodalmaitól el kellett tekintenie. További probléma volt a takarékpénztárak kérdése, amelyeknek betétállománya 1931 junius 30-án 12.4 milliárd márkát tett ki.[2] Ezen intézmények mind községi, városi és tartományi jellegüek, betéteiket hosszu lejáratra helyezik ki, főleg jelzálogkölcsönök és községi hitelek formájában ugy, hogy a betevők rohama következtében nehéz helyzetbe jutottak. Végül is néhány napig tartó vonakodás után a Reichsbank beleegyezett a takarékpénztárak összefoglaló szerveit képező Girozentraléknak egymás közötti intézvényezéseiből, valamint az adósoktól származó váltóknak (községi váltók kizárattak) az *Akzept- und Garantiebank* utján történő leszámitolásába. Az ezen célra nyujtható hitelt azonban 500 millió márkában kontingentálták és az igénybeveendő összegért az illető tartomány szavatosságot vállalt. Végül csak ekkor irták pontosabban körül a szervezet célját: hitelek nyujtása olyan immobilizált, de egyébként egészséges és megtartásra méltó bankok, bankárok és hitelintézetek számára, melyeket, mivel a Reichsbank részéről támogatásban már nem részesülnek, az összeomlás veszélye fenyeget.

Sajnos, az *Akzept- und Garantiebank* státusáról kimutatásokat nem tesz közzé ugy, hogy ebben a tekintetben csak a szaksajtó igaz, hogy megbizható, becslései állnak rendelkezésre. Az alaptőkére felépithető obligót eredetileg 600—700 millió márkára becsülték Az események csakhamar megmutatták, hogy a szükséges hitelek jelentékenyen többre rugnak, különösen a takarékpénztárak támasztottak az eredeti kontingensnél jóval nagyobb igényeket, másrészt a bank óvatos üzletpolitikája lehetővé tette a kontempláltnál nagyobb kötelezettségek vállalását. Augusztus közepén a bank hiteleinek összege néhány száz millióra rugott, ebből a takarékpénztárakra és Girozentralékra körülbelül 200 millió esett. Egy hónappal később az igénybevétel 700 millió márkára növekedett, amely összegnek tulnyomó része ekkor elfogadványkötelezettség, a leszámitolt és továbbadott váltókból származó girokötelezettség részesedése aránytalanul kisebb. A Reichsbanknak nem kellett az egész váltóanyagot felvennie, a 700 millióból cca 160 milliót sikerült a liquid tőkéik szá-

[2] Wirtschaft und Statistik 1932. 1. Januar Heft.

mára befektetést kereső pénzintézeteknél elhelyezni, a maradék jelentékeny része pedig a támogatott bankok tárcájában maradt. Október végén a bank által vállalt váltójótállások összege elérte az 1200 milliót és még mindig növekedett. Pontosabb adatok jutottak nyilvánosságra november végéről:[3] obligo összege kereken 1360 millió márka, ebből elfogadvány 432.5 millió, giro 927.5 millió. Ellentétben az első időszakkal, mikor a bank elfogadványai domináló szerepet játszottak, az összkötelezettségnek 68%-a most giroobligo, ami a helyzet javulására és normálisabb viszonyok visszatérésére mutat. A pénzintézetek váltóállománya megnövekedett, már nem annyira uj váltóanyag kreálására, mint inkább a meglévő anyag kvalitásának emelésére van szükség. Azonkivül egyre fokozódó mértékben sikerült a váltók számára a Reichsbankon kivül is felvevőket találni. A fenti 1360 millióból a Darmstädter und Nationalbank 235 milliót, a Dresdner Bank 175 milliót vett igénybe, a Landesbank der Rheinprovinzra 75 millió, a Schröderbankra 30 millió jutott; a legnagyobb tételt, 790 milliót, a takarékpénztárak támogatására kellett forditani. Az igénybevétel tovább emelkedett az év végéig, amikor is megközelitette az 1650 millió márkát. Ebből egyedül a takarékpénztárak részesedése több mint 1 milliárd, vagyis az eredeti kontingens kétszerese. A karácsonyi bevásárlások okozta pénzszükségletet nagy részben a betétek visszavonásával szokták fedezni, de fokozott igényeket támasztott az évvégi ultimo is. Másrészt a közönség megnyugvása már novemberben kezdetét vette: a takarékpénztárak betétállományának csökkenése, mely julius óta állandóan havi 300 millió márka körül mozgott, novemberben elsőizben esett 200 millió alá. Tovább erösödött ezen tendencia a betétek képződése szempontjából egyébként is elönyös januárban, ugyhogy ez volt az első hónap, mikor a takarékpénztárak összefoglaló főszervének, a *Deutsche Girozentralénak* nem kellett az Akzeptbankot igénybevennie, söt jelentékeny összeget fordithatott törlesztésre, miáltal január végén a bank jótállásainak összege lényegesen 1500 millió alá, a takarékpénztárak tartozása pedig cca 850 millióra süllyedt. Február végéig az összkötelezettség az október végén fennállott nivóra csökkent.

Az *Akzept- und Garantiebank* teljes mértékben megfelelt hivatásának. Az arra érdemes intézetek megfelelő támogatása által lehetővé tette elöször a fizetési forgalom felszabaditását, majd később nagyobb megrázkódtatások elkerülését. Vezetése ellen csak eleinte hallatszottak panaszok a vidéki bankok részéről, amelyek azt kifogásolták, hogy Berlin sokkal hamarább talál meghallgatásra, mint a vidék. De ezen vezetőség elérte azt, hogy számbavehető veszteségek, dacára a feladat nagyságának és a kedvezötlen körülményeknek, eddig ugyszólván nem érték, ami viszont lehetővé tette a vállalt obligónak jelentékeny kiterjesztését. Igaz, hogy a nagy támogatásoknál részben az állam (Danat, Dresdner), részben a tartományok (takarékpénztárak, Schröderbank) szavatossága kellő biztonságot nyujtott. Másrészt az alapitás és a müködés megkezdése közötti rendkivül rövid időszak következtében eleinte látatlanul kellett minden váltót elfogadni, a váltóanyag visszaható megrostálására csak később került a sor. Ezen célból az Akzeptbank fenntartotta magának azt a jogot, hogy az általa elfogadott vagy girált váltók helyett a lejárat előtt is másokat követelhet, söt kicserélheti a Reichsbank-

[3] Frankfurter Zeitung 1931 december 9. száma.

nál már elhelyezett váltóanyagot is. A kisebb támogatásoknál a folyamodó intézeteknek pontos státust és bizonylatokat kell előterjeszteni. Hitel engedélyezése csak a státus szigoru megvizsgálása után történik, amiben a Reichsbank, mint az egyes vállalatok helyzetének alapos ismerője, az uj intézetet hathatósan támogatja. Amennyiben lehetségesnek és szükségesnek látszott, a hitelt kérő intézeteknek külön fedezetet kellett adniok, még pedig nemcsak a kisebbeknek, hanem pl. a takarékpénztáraknak is: az általuk november végén igénybevett 790 milliónak körülbelül egyharmada az illető tartomány szavatosságán kivül még külön fedezettel is biztositva volt. Ezáltal a megsegitett intézetek kötelezettségeik minél gyorsabb visszafizetésére is ösztönzést nyertek, annál is inkább, mivel az Akzeptbank által felszámitott negyedévi ½% jutalék erös megterhelést jelent. Végül jól bevált és a hitelképesség megfelelö elbirálását célszerüen biztositja a hitelek engedélyezésénél rendszeresitett és az illetö esetben nem érdekelt tagokból álló hitelbizottság.

Prileszky Pál.

Magyar gazdaságpolitika 1932-ben. *(Viszonválasz.)*

A *Közgazdasági Szemle* utolsó számában egy helyszüke miatt rövid cikkben bíráltuk *Zelovich László* hasonló cimü közleményét. Megállapitásainkat most kiegészitjük. Zelovich válasza is erre kényszerit.

Elsösorban ki kell emelnünk, hogy tudományos vitát csak tárgyilagos érvekkel folytathatunk. Igy válasz nélkül kell hagynunk Zelovich azon kijelentését, hogy cikkünk „jelszavakat tartalmaz" és „tanulságos példája a gyakorlati tapasztalatok figyelmen kivül hagyásának". Nincs módunkban arról sem nyilatkozni, hogy „az ég milyen kormánytól óvja az országot".

Mi megelégedtünk objektiv érvekkel, amelyekkel kimutattuk, hogy Zelovich cikkének lényege — a magas kamatláb követelése és az, hogy deflációs tünetekben inflációt vél fölfedezni — téves. A kamatlábat azóta a jegybank igen helyesen le is szállitotta. Tévedés az is, mintha itt az infláció elméleti vitáját és az aranyvaluta jogosultságának kérdését hoztuk volna ujra napirendre. A mai bankjegymennyiség nem annyira kevés, hogy a forgalmat el nem tudná látni, ha a hitelélet körforgása biztositva volna. Ennek ma utját állja a magas kamatláb, amely gátolja a termelés rentabilitását és gátolja az a nagy különbség, ami a betéti és kihelyezési kamat között fennáll. A hitelszervezet racionalizálása lenne ezért a legelsörendü föladat. A jegybank kamatláb-leszállitása már külföldi tényezöktöl is függ. De rá kell mutatni arra, hogy ma — a devizakorlátozások idején — a diszkont nem szabályozza a külföldi töke áramlását, tehát elsösorban a belsö termelési érdekeket kellene figyelembe vennie. Másrészt a külföldi jegybankok is jelentékenyen leszállitották kamatlábaikat. Végül azért sem maradhatunk meg a mai kamatszinvonalon, mert máskülönben nehezen indokolhatjuk meg azt a kérésünket, hogy külföldi tartozásaink kamatlábát leszállitsák.

Nem kétséges, hogy Zelovich a gazdaságpolitika lehetöségét általában kétségbevonta. Igaz, hogy nem kivánt szabadkereskedelmet, de *logikusan* az aktiv gazdaságpolitika csak szabadkereskede-

lem mellett nélkülözhető. Sem a mai vámrendszert, sem gazdaságunk mai állapotát nem tartjuk olyan kivánatos egyensulyi helyzetnek, amelyből a kimozdulás *csak* megrázkódtatásokat okozna. A közgazdasági elmélet és a közgazdasági politika tudományai lehetnek a legutolsók azoknak a sorában, akik mindent a világválságnak tulajdonitanak és akik nem keresik a javulás eszközeit. A legfontosabb ilyen eszközöket a rendelkezésünkre álló szük helyen meg is jelöltük.

A külkereskedelmi lehetöségeket mi sem tekintjük „rózsásaknak", söt vezetö gondolatunk a *belső* piac fejlesztése volt.[1] Ezért tartjuk sürgösen leépitendönek az összes fogyasztási adókat. De teljesen érthetetlennek tartjuk, hogy Zelovich *válaszképpen* sorolja föl velünk szemben a legutóbbi gabona-, kenyér- és cukordrágitó intézkedéseket, amikor azok káros hatását mi a legerösebben hangsulyoztuk. Az pedig teljesen forditott következtetés, hogy örülnünk kell, hogy a kormány csak az érdekeltségek végsö nyomása alatt tesz — Zelovich által is károsnak tartott — intézkedéseket. Kormányunkat csak világgazdasági tényezök hozhatják kényszerhelyzetbe, de nem belsö érdekeltségek. A cukor és a gabona megdrágitását nem is követelte semmi érdekeltség, csak amikor már elhatározott terv volt a 12 pengö és 50 fillérnyi örlési adó, akkor kérték a mezögazdák, hogy ebböl a drágitásból legalább 4 pengö a mezögazdaság megsegitésére jusson. *Lipták László.*

[1] *Heller Farkas:* „A kivitel csak akkor elönyös, ha tényleges fölöslegből származik." Közgazdaságtan. II.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A magyar válságirodalom I.

Cs. Lázár László: A munkanélküliség megszüntetése. Budapest, M. Kir. Egyetemi Nyomda. 1931. 1—63. p.

Gáthy István: A munka társadalma. Budapest, Genius-kiadás. 1931. 425. old.

Dr. Péchy Henrik: Neokapitalizmus. (Uj kapitalizmus.) Megsemmisülés vagy uj élet? Budapest, M. Kir. Egyetemi Nyomda. 1931. 112. p.

Dr. Rudolf Lóránt: A munkanélküliség problémája. Berlin. 1931. 77. p.

Stark Zsigmond: Európa gazdasági feltámadása. Presov (Eperjes). 1931. Libertas könyvnyomda. 117. p.

A világgazdasági válság és az egyes országok gazdasági helyzetének leromlása nyomán mindenfelé böséges irodalom keletkezett. mely hol a problémát a maga egészében, hol egyes országok helyzetét, különösen pedig a munkanélküliséget tárgyalja, mely félelmes méreteivel érthetöen világszerte a legnagyobb ijedelmet kelti. Németországban, Angliában, az Egyesült Államokban a munkák alig számbavehetö sora jelenik meg e tárgyakról, nem ritkán felvetve a kapitalizmus rendszerének és életképességének kérdését is.

Hazánkban a mult évig alig volt ily irányu irodalom. A speciális magyar válság kiélesedése óta nálunk is sorra látnak napvilágot idevágó munkák, melyek közül azonban csupán gróf *Károlyi Imre:* „A kapitalista világrend válsága" cimü könyve keltett feltünést. E munkával, valamint gróf Károlyi nemrégiben megjelent második könyvével a jövö alkalommal kivánok foglalkozni, mert behatóbb méltatást kivánnak. Ezuttal csak a fent emlitett néhány munkára kivánok szoritkozni, melyekkel a Szemlének már csak azért is foglalkoznia kell, mert egy kivételével, egyenesen birálatra küldettek be. De ettöl eltekintve is kötelességünk — minthogy közgazdasági tárgyuak és a közérdeklödés homlokterében álló kérdésekkel foglalkoznak — röviden megemlékezni róluk, bár nem hivatásos szakirók tollából származnak és ennek bélyegét különböző mértékben ugyan, de mind magukon viselik. Kettönek a cimlapján a kir. egyetemi nyomda szerepel, az egyiken pedig, bár Magyarországon (Esztergom) nyomatott, magyar szerzötöl származik és magyarul van irva, megjelenési helyként Berlin van feltüntetve.

Igyekeztem a magyar válság-irodalomban egy közös vonást találni, mellyel talán egy általános jellemzés adható termékeiröl. Ilyen vonást találni nem is volt nehéz, mert — eltekintve *Rudolf* füzetétöl és *Gáthy* könyvétöl, mely utóbbi azonban az elméleti közgazdaságtan eredményeiröl szintén nem vesz tudomást — a fönt felsorolt munkák mindegyikét a közgazdasági tudomány eredményeinek tudatos és

szándékos mellözése, — söt bátran mondhatjuk — a közgazdasági tudomány lenézése és lebecsülése jellemzi. E szerzök azt, hogy közgazdaságtan mint komoly szaktudomány létezik, hogy e téren komoly elméleti kutatás folyik, melynek nem az a célja, hogy valamely gazdasági rendszer helyességét vagy helytelenségét bizonyitsa, sejteni sem látszanak. *Péchy* mingyárt bevezetésében szükségesnek találja „a doktriner köz- és nemzetgazdászok"-ról (vajjon mi a különbség a kettö között?) megállapitani, hogy vagy tagadják a kapitalizmus válságát, vagy eröt vevén kiirthatlan kapitalista mentalitásukon „fejcsóválva ismerik el bajait" (4. old.). — *Stark* a hibás és elavult elméleteket felállitó közgazdasági tudomány helyett (15. old.) *Theodor Lessingnek* „minden közgazdasági és politikai iránytól mentes" fejtegetéseire appellál és *Cs. Lázár* szerint „Államférfiaink, közgazdáink állandóan ugy cselekszenek, mintha valami ködbe lennének burkolva, amely megakadályozza öket a tisztánlátásban" (33. old.). *Gáthynál* ilyfajta megjegyzéseket ugyan nem találunk, de ö sem méltatja figyelemre tudományunk eredményeit és igy mellözhetöknek tartja azokat a gazdasági élet jövö fejlödésének elgondolásában.

Igy gondolkoznak szerzöink — *Rudolf* kivételével — a közgazdaságtanról, melyet soha mint szaktudományt, hanem mindig csak a politikával és az irányzatossággal kapcsolatban emlitenek, vagy, mint *Gáthy*, hallgatással mellöznek. Mentségükre legyen mondva, hogy munkáik elárulják, hogy komoly közgazdasági szakkönyv, mely e tudomány rendszerét elöttük feltárta volna, nem igen fordulhatott meg kezükben és igy alig tudják, hogy olyasvalami e téren létezik, ami igazi szaktudomány. Alkalomszerü közgazdasági olvasmányok e hiányon nehezen segithetnek, kivált, ha egyes részletkérdésekre, az aranykérdésre, a munkanélküliségre, stb. vonatkoznak, mely kérdésekben való eligazodás és önálló véleményalkotás csak a közgazdaság egész rendszerének átértésével lehetséges.

Mellesleg csak azon kell csodálkoznunk, hogy p. o. egy orvos *(Péchy)* vagy egy mérnök *(Stark)*, kik szigoru szaktudományban nevelkedtek, nem éreztek kételyeket az iránt, hogy mégis közgazdasági téren is kell valami komolyan veendö szaktudománynak lennie, mely nem a kapitalizmus, az aranyvaluta vagy más valamilyen gazdasági intézmény védelmét tüzi ki céljául. Vajjon mit szólna az orvos, ha az orvosi tudomány mellözésével akarna valaki egészségtani tanácsokat osztogatni, vagy a mérnök, ha p. o. a villamosság kérdéseit fejtegetné valaki, aki ezt szakszerüen nem tanulta? Vajjon a közgazdaság minden szükségszerü összefüggéstöl és mellékcélok nélkül is kifürkészhetö törvényszerüségektöl mentes terület-e? Vagy talán elegendö e téren egy néhány egészen általános és közismert tétel, mint p. o. a kinálat és kereslet magában keveset mondó tételének ismerete, hogy ezek alapján a legnehezebb problémákat megoldjuk? Mindenesetre a legkényelmesebb eljárás a tudományt a maga egészében mellözni és azzal elintézni, hogy irányzatos, hogy müvelöi elfogultak. Hiszen ilyesmi külföldön is elöfordul, de ott talán kevésbbé veszedelmes, mert a közgazdasági tudás ott már mégis sokkal szélesebb körökben terjedt el és igy még mindenben szivesen kételkedö korunkban is több bizalmatlansággal találkozik az, ami a tudomány forrásától szándékosan elzárkózik.

Nálunk azonban a bizalmatlanság, miként e munkák mutatják,

határozottan az elméleti tudással szemben nyilatkozik meg. Legjobb esetben is az élettől távol álló doktrinér és szörszálhasogató okoskodásnak tekintik az elméletet, melytől már eleve el kell zárkózni, mert az élethez amugy sincs köze. Növeli a bizalmatlanságot, mint ismét e füzetek mutatják, hogy még ma is van gazdasági válság és nincs is kilátás arra, hogy egy csapásra megszüntessük. Ebben — körülbelül igy látszanak okoskodni — a tudomány képtelensége a hibás, mert ha léteznék komoly közgazdasági tudás, akkor ennek egy kézlegyintéssel el kellene intéznie a dolgokat. Hát mit szólna a jogász ahhoz, ha ugy okoskodnánk, hogy még mindig vannak bünténytek a világon, tehát felesleges a büntetőjog, mert ugysem tudja a bünözést megszüntetni vagy az orvos az oly okoskodáshoz, hogy fel kell hagyni az orvosi tudománnyal, mert mégis csak vannak betegségek, sőt köztük olyanok is, melyeknek az okát sem tudják biztosan megállapitani, nem is szólva a therápiáról. „A doktrinér közés nemzetgazdák" a „ködbe burkolt közgazdáink" tudják bizony, hogy hol van a baj; a diagnozisuk, mely a közgazdasági összefüggések ismeretén nyugszik, megvan; therápiát is tudnak ajánlani, csak a beteg nem tartja be utasitásaikat, mert élő társadalmi organizmusról van szó, melyet nem ők irányitanak, hanem a társadalmi életet meghatározó számtalan tényező, melyek között a hatalmi törekvések, a nemzeti aspirációk, a demokrácia kiséretében oly nagy szerepet játszó jelszavak és csoportosulások sokszor jobban érvényesülnek, mint a józan közgazdasági belátás, mely a még ma is érvényben lévő békeszerződéseket soha sem hozta volna létre. Igaz, hogy a közgazdák között a diagnózisban is vannak eltérések és ezek még nagyobbak az ajánlott gyógyitási mód tekintetében, de hát élő szervezettel állunk szemben, mely a nem is bonyolult társadalmi bajok, hanem még az egyéni megbetegedések esetén konzultált orvosok között is sokoldalusságánál fogva gyakran nézeteltérések forrása. Az élet mindig nehéz kérdések elé állitja az embert. Ha ezeket nem tudja mindig teljesen áttekinteni és hiánytalanul megoldani, vajjon ez feljogosit-e arra, hogy tudását értéktelennek és mellőzhetőnek tartsuk?

De a tudománymentességnek — bátran használhatjuk e szót, mert szerzőink, ismét *Rudolf* és *Gáthy* kivételével, büszkék erre — van mégis egy nagy előnye, mely határozottan a tudós fölé helyezi a maga szempontjából a tudomány eredményein nem tépelődő szerzőt. Ez előny *a gondolatok szabad szárnyalása, az elképzelés szabad folyása, melyet a szaktudás csak feszélyezne.* Mennyire egyszerü lesz minden, mihelyt elvetjük magunktól a tudomány mankóit! Mennyire urrá tehetjük e mankók nélkül az „észszerü elgondolást", mely annyi és megannyi összefüggést nem létezőnek tekintve egyszerüen mindent valósággá tehetőnek gondol el, ami a praemissamentes elgondolásban észszerü. Hiszen a racionalista szocializmus, a szocializmus első fogalmazása is észszerü volt, az észszerüségre támaszkodott és ennek jegyében hirdette egyenlősitési tanát. Az élet számára csak éppen az tette utopikussá, hogy az élet valóságát, az emberek természetét, a történelem adottságait, a fennálló erőviszonyokat mellőzte.

A tiszta észszerüségnek ebben a tiszta, az élet porától meg nem zavart légkörében mozognak a szóban forgó munkák is. Számukra a közgazdaság egyszerü sakktábla, melyen tetszés szerint lehet a

figurákat mozgatni, hogy a kivánt eredményt elérjük. Csak a jó játékost kell megtalálni — ilyennek gondolja magát természetesen mindenki, aki nézeteit a válság megszüntetéséről elmondani hivatásának tartja — és a játszma meg van nyerve! *Stark*, kinek könyve egyébként adatokban gazdag, szép energiagazdasági szakmunka, — meg is mondja: „Európa mai desoláltságában olybá tünik, mint egy hatalmas filharmónikus orchestrum minden szükséges hangszerrel felszerelve ... csupán a karmesterük hiányzik" (117.). *Péchy* szerint a neokapitalizmus rendszerének „pontosabb és részletesebb kidolgozásával egy szakértökből álló, hogy ugy nevezzük „kodifikáló"-bizottság bizandó meg" (108.) és *Cs. Lázár* szerint csak a „világbirőságot" kell felállitani, hogy a világ rendbejöjjön. Milyen egyszerü is mindez. Csak el kell gondolni a helyeset és ez az elgondolás észszerüségével eloszlatja az akadályokat és meggyöz mindenkit. Bizonyára e meggyözödéstől áthatva ajánlja *Stark* munkáját és nem a közgazdaság alapvetö összefüggéseinek tanulmányozását fiának jövendö tanulmányai forrásául.

Tényleg a javasolt tudománymentes megoldások mind ebben az irányban fekszenek is. Legfantasztikusabb *Cs. Lázár* „világbirósága", mely elsö gyülését Budapesten tartaná meg! (57. old.) „Világkataszter lenne készitendö az egyes országok lakosaiban észlelhetö értelem által vezetett szellemi és anyagi munkaerökről és ezeknek arányában lenne rendelkezésükre bocsátandó a Világbiróság pénzosztálya által a „Pénz". Azzal, hogy világpénz kell és hogy „a világpénz értékfedezete az emberi értelem által létesitett munkaerö" legyen *(Cs. Lázár* 62. old.), nagyjában *Stark* is egyetért. „Az aranymammonnak" — irja — „el kell tünnie, hogy az örök energia, minden élet, minden megujhodás teremtö ereje egy uj világot, az alkotó munka világát hozza létre" (22. old.). Csakhogy az ö világpénze, az „energia", ergon vagy röviden „erg-valuta" (106.), „nemcsak a kölcsönös bizalomra, hanem a közös európai érdekre is van alapitva" (108. old.). Milyen szépen is nyilatkozik meg ez az európai érdek Genfben, Lausanneban, Stresában, vagy egyéb európai gazdasági tárgyalásoknál? Szerinte az európai szolidaritás Európa energiakészleteinek racionális kihasználását kellene, hogy tüzze feladatául, mert csak ezzel oldható meg *Stark* szerint a világválság. E célra európai közhasznu energiatermelö szindikátus létesitendö, mely Európa megujhódásának alapja lesz. Feladata tehát szoros közösségben az európai energiák kitermelése és ennek financirozása. Ime az archimedesi pont, ahonnan a kapitalizmust ki lehetne emelni sarkaiból és az európai szolidaritás jegyében közhasznu alapra fektetni.

Péchy is világmegoldásra gondol, de reálisabban mérlegelve a világszolidaritás kérdését, egyelöre nemzeti megoldással is beéri. Vezetöje a neokapitalizmus rendszerének elgondolásában *Nowicow*, kinek termelési háromszögszabálya — igy nevezi Nowicow tételét, mely szerint a termeléshez eszme, töke és munka kell — adja a kezébe a neokapitalizmus megrajzolásának ónját, mely szerinte egy megjavitott kapitalizmus erösen korrigált jövedelemeloszlással. Bár *Péchy* nagy ellensége a bolsevizmusnak, rendszerének föténvezöje mégis az „államgazdasági rendörség" (103.). A közvetitö kereskedelem e rendszerben megszünnék, „elosztó kereskedelemmé válnék", mely az árut az államtól kapná az eladási ár meghatározásával. Törvény állapitaná meg a részvénytársaságok osztalékát és adásvétel

tárgyát csak a kisrészvényesek részvényei képezhetnék; a többi a vezetőség és a testi és szellemi munkások birtokába menne át. „*Dividenda-törvény*“ *alkotandó*, mely minden részvénytársaságra egyöntetüen s egyformán kötelezöen egy bizonyos százalékkulcsot állapitana meg a részvénytársaság tiszta nyereségének felosztásáról, tekintet nélkül az ugynevezett „részvénytöbbség“ birtokosaira (98. old.). Minden tözsdeügylet az állami gazdasági rendörség nyilvános felügyelete alatt áll, stb. A gabonakivitel megtiltandó (!) és csak oly áruk exportálhatók, melyek kellö hasznot nyujtanak. A kereskedelemnek „*át kell alakulnia elosztó kereskedelemmé*“ (97. old.) és a kereskedöt az állam látja el a termelöktöl az elöállitási árban átvett áruval stb. Mily egyszerü is mindez, ha az ember a kereskedelem hivatását közelebbröl nem tanulmányozta és ha a gazdasági forgalom törvényeit egyszerüen állami paranccsal helyettesithetönek véli.

Bocsássanak meg a szerzök, hogy rendszereik további birálatába nem bocsátkozom. Megengedem, hogy itt-ott, részletek tekintetében, megmaradnak a valóság talaján, hogy egy-egy részletmegállapitásuk elfogadható és hogy számos baj és kinövés láttára nemes lendület vezette tollukat. Ily lendületre szüksége van az emberiségnek, ha nagyot akar alkotni, de a közgazdaság bonyolult kérdéseit csak az élet valós talaján az összes tényezök és fökép csak a közgazdaság szükségszerüségeinek megértése alapján lehet megoldani. Bármily nemes szándékból is fakad, minden e tényezök figyelembevétele nélkül tett javaslat alkalmas arra, hogy a zavart növelje, mert *a közgazdaságilag képzetlenek hadában növeli a hitet, hogy csak elgondolás kell és akkor minden megy.* Ily valóra nem váltható, mert a gazdasági és társadalmi élet tényezöivel nem számoló tervek csak megzavarják a közönséget és azzal növelik az elégedetlenséget, hogy egyszerüen megoldhatónak tüntetik fel a mai nyomoruságot, melyből az emberiség csak lassan fog kibontakozhatni.

E szemrehányást *Gáthy*-val szemben sem lehet mellöznünk. Mégis neki van legtöbb joga ahhoz, hogy a valóság talajáról eltávozva szabadabb szárnyalást engedjen képzeletének, mert könyve elöszavában megmondja: „*A munka társadalma*“ — ez az ö rendszere — „tulajdonképpen nem más, mint egy nagyszabásu *szociálpolitikai fantázia*“ (16. old.). Igaz, hogy mingyárt hozzáteszi: „Ez a fantázia azonban *reális alapokon épül föl.*“ Elvégre minden fantázia a valós és a tisztán elképzelt keveréke. *Gáthy* munka-társadalma egy kollektiv kapitalizmus, melyet ö részleteiben is megrajzol. Az egész egy emelkedett lélek elgondolása arról, hogy miképpen képzelhetö el a modern termelési technika, a mai gazdasági formák, kivált a részvénytársaság továbbfejlesztésével, de a termelési eszközök „köztulajdonbavétele“ alapján egy osztálynélküli társadalom, melyben mindenki a közért dolgozik, általános munkakötelezettség és munkára való jog áll fenn és a termelés a köz irányitása mellett folyik le. *Gáthy* valóban, mint mondja, a jót igyekszik kiválasztani a mai intézményeinkből és az orosz kommunizmusból a rosszat mellözni. Szükségtelen mondani, hogy elképzelt megoldása egy szocialista közös gazdálkodás, mely a nyereséget kizárja és végeredményben a társadalom önellátására dolgozik. Persze, az emberi szolidaritás gondolata nála sem hiányzik és a „Nemzetközi Közgazdasági Tanács“, mely a nagy nemzetközi vállalatok ügyét kezeli, szintén része programjának (99. old.).

Gáthy javára kell irnunk, hogy őszintén megmondja könyvéről, hogy „nem tekinthető másnak, mint a költői fantázia szines szappanbuborékainak, melyekkel az iró, önmaga és olvasói szórakoztatására eljátszik“ (17. old.). Az ily szappanbuborékoknak vannak kétségtelenül előnyeik, mert fel-felcsillan bennök, hogy milyen szép is volna, ha ez meg az nem volna ugy, ahogy van. De nagy hátrányuk az, hogy e buborékokban sok dolog olyan szineket játszik, melyek, ha komollyá válnának e dolgok, egészen másként festenének. Igy p. o. azt irja a nemzetközi kollektiv vállalatokról: „*A rentabilitási elv* ezek üzletvitelében is érvényesül“ (103. old.). De hogy is áll ez Oroszországban, ahol már van kollektiv kapitalizmus? A rendelkezésre álló forrásokból e rentabilitás bizony alig olvasható ki, époly kevéssé, mint a jólét általános emelkedése, melyre *Gáthy* a munka társadalmában számit. (11. old.).

Rudolf munkája több tekintetben elüt az eddig tárgyaltaktól. Hiányzik belöle mindenekelőtt a közgazdasági tudomány mellőzése. Bár forrásait alig emliti, a konjunktura- és válság-irodalom tanulmányozása alapján készült és első részében főképp a német irodalom felhasználásával összefoglalni igyekszik ennek eredményeit.

Hogy a dolgozat mennyire német hatás alatt áll, mutatja már külseje is. A szerző p. o. a válság szó helyett a „krizis“ kifejezést használja és a tultökésitést „überkapitalizációnak“ mondja. Ilyen bántó magyartalanágok mellett azonban gondolatfüzése is sokszor pongyola. Igy p. o. ezt irja: „Legjelentősebb krizist teremtő ok napjainkban a dekonjunkturákban eshetőlegesen fellépő dekonjunkturális krizis“ (35. old.). Nem a dekonjunkturális válság itt az ok, hanem a dekonjunktura és ennek okozata a válság. A szerző ezt is akarja mondani, mert a depresszió okozta válságot szembe kivánja állitani a tultermelési válsággal, melyek közül az előbbi, t. i. a depressio okozataként fellépő válság szerinte „minden konjunkturahullám nélkül is“ bekövetkezhetik (35. old.). Nem szabatos az a megállapitás sem, hogy — mint a szerző a technika fejlődése által felidézett válságokra mondja — a válságok oka a magántulajdoni rendszerünkben van (36. old.). A szerző maga is előbb, a viszonylagos tultermelés tárgyalásánál helyesen utalt arra, hogy a válságok a piacra való termeléssel függnek össze (30. old.). Nem a magántulajdon magábanvéve, hanem a piaci egybefüzöttség a kiindulási pontja minden konjunkturának és válságnak, mert bár az elszigetelt gazdaságban is vannak jó és rosz idők, ezek mégsem konjunkturák és válságok, mert nem a közgazdaság szerkezetéből, nem a gazdaságok egymásbakapcsolódásából származnak. Nem hagyhatom szó nélkül a produktiv és improduktiv javak elnevezést sem (27. old.), nemcsak azért, mert szükség nélkül helyettesiti a szerző evvel a termelési és fogyasztási javak szokásos fogalmait, hanem mert nem találó az improduktiv jószág kifejezés, midőn a termelés és a fogyasztás szembeállitására célzunk.

A szerző munkájában különböző megkülönböztetésekre tér ki a konjunktura és a válság elemzésénél, de az exogén és endogén okok megkülönböztetését nem emliti a dolgozat. A mai világválságot pedig e nélkül megmagyarázni nem lehetséges. Az, hogy dekonjunkturális válságról van szó — ha már az eddig elfogadott depressio helyett dekonjunkturát akarunk mondani — még nem foglal magában mindent, mert nyilván számos ok szerepel a mai válságban, mely a gazdasági körforgást zavarja és benne visszahatásokat idéz

fel, de magában nem a gazdasági körforgásnak, hanem politikai és egyéb tényezöknek eredménye.

Rudolf dolgozatának második részében a munkanélküliség elleni küzdelemnek fontosabb általános, minden időre vonatkozó elveit kívánja lefektetni (52. old.). Javaslatai a fogyasztás megszervezésére, megfelelő tartalékolásokra, kényszer-kartellekre, egyéb közgazdasági és adópolitikai intézkedésekre, főképp pedig *a munkanélküliek zárt gazdasági egységekben való megszervezésére* vonatkoznak (72—77. old.).

Az utóbbi gondolat tudvalevöleg ujabban Németországban is szerepet játszik. Abban a szerzönek kétségtelenül igaza van, hogy a munkanélküliek majdnem a forgalmi gazdaságon kivül állanak és igy bizonyos termelö közösségekben egyesitésük a piacot tulságosan nem zavarná. De ö egész általánosan és központositva gondolja el a dolgot, aminek nagy nehézségei volnának. A szükséges munkaeszközöket, valamint termelési feltételeket az államnak kellene elöteremtenie. Ez bizonyára — a sok egyéb nehézségtöl eltekintve — egyik legsulyosabb pontja a programnak az államháztartás mai nehéz helyzetében. Hogy kivánatos volna a munkanélküliek segélyezésére használt eszközöknek legalább egy részét a munkanélküliek bizonyos csoportositásával munkatelepek létesitésére felhasználni, ez legalább is vitatható. A számos nehézség mellett meg volna az az elönye, hogy gátat vetne a munkától való elszokásnak. E kisérletek azonban csak kisebb körzetekre szoritkozhatnának.

Heller Farkas.

Könyvismertetés.

Gomperz Ervin: Vámszövetkezések gazdasági hatásai. Budapest 1932. Gergely R. könyvkereskedése. 54 lap.

Az érdekesen, elevenen megirt füzet határozott szinvallás a *szabadkereskedelem mellett:* „a nemzeti jövedelem szabadkereskedelem mellett a legnagyobb; állandó természetü védövámok károsak". Ezt a tételt alátámasztja a nemzetközi munkamegosztás közismert gazdasági elönyeinek kidomboritásával. Utal arra, hogy a vámvédelem nem változtatja meg az ország jólétének természetes alapjait, csak a lakosság egyik rétegéről a másikra háritja át a terheket, mert a protekciós vámvédelem nem a külföld zsebéből kerül elö. Nyilvánvaló, hogy amikor minden ország a vámvédelem segélyével igyekszik kereskedelmi mérlegét javitani, ez nem sikerülhet mindegyiknek és érthetetlen egy kis ország kormányának önbizalma, hogy éppen neki fog sikerülni a vámversengésben felülmaradnia. Az iparvédelem által az iparcikkek drágulnak, ezzel drágul a mezögazdasági termelés és igy „a belföldi gyáripart védö vámok védelmet nyujtanak egyuttal a külföldi mezögazdaságnak is". Védövámok káros intézmények és a nemzetközi szabadkereskedelem bevezetése óriási lépést jelentene az emberiség jólétének irányában.

Az elötérben álló ujfajta vámszövetkezések gazdasági jelentöségét éles szemmel birálja és az ily szövetkezéseket két csoportra osztja. Az egyik, a *„protekciós preferencia"*, a szövetségen kivül maradó országok terhére kiván a szövetségeseknek kedvezményes piacot biztositani, a másik, a *„vámuniószerü preferencia"*, a szövetségesek közti árucsere teljes szabaddátételére irányul és igy a lecsökkentett vámokat is csak átmeneti időre kontemplálja. A protekciós

preferencia a szerző szerint *a vámvédelem további kiépitésére* irányul. Ha a preferencia kölcsönös, akkor *egyik ország sem jut előnyhöz*, csak mindegyiknek más-más termelő rétege terheltetik meg a saját országa másik termelő rétege javára. Ha pedig gazdasági viszonosság nélkül, tehát politikai jellegü preferenciáról van szó, akkor gazdaságosabb, ha a politikai jellegü nemzeti ajándékot az ajándékozó ország egyszerüen pénzben adja, mint irracionalitása folytán drága előnyök formájában. A vámuniót a preferencia határesetének minösiti: ha a vámszövetségben levő államok 100% preferenciát adnak, akkor ez a szövetség vámunió. A négy határos mezögazdasági dunai állam vámpolitikai egybefogása az agrár produktumokra nézve mintegy „államkartellt" jelentene, amelynek — monopólium hiányában — akkor lehetne hatálya, ha a délkeleteurópai agrárkartell a szállitási költségek és az ebből adódó exportrádiusz figyelembe vételével — csakis a tengerentuli és orosz versennyel megütközve — a különböző országokban más és más árakat szabna. Elméletben tehát az ily kartell eredményes lehetne, viszont — mint a szerző helyesen állapitja meg — „a felmerülő politikai és igazgatási nehézségek oly nagyok, hogy minden szkepszis jogosultnak látszik."

Ezekből vezeti le a füzet azt a — szerintünk is teljesen helytálló — megállapitást, hogy „nem létezik alkotó, konstruktiv vámpolitika". A legtöbb kedvezmény elve legalább csak a belföldi termelést juttatja indokolatlan árelőnyhöz, mig a preferenciális vámok teljesen mesterkélten megzavarják a különböző külföldi országok munkamegosztását. Nincs tehát más célkitüzés, mint a fennálló vámfalak lerombolása. Azok a vállalatok, amelyek vámvédelem nélkül még létezhetnek ugy, hogy a befektetett töke kamatoztatására és törlesztésére nem jut semmi, de a regiet éppen alig fedezik, azok még fennmaradhatnak, de azok, amelyek direkt veszteségre dolgoznak vámvédelem nélkül, egyszerüen likvidálandók, fennmaradván az esetleges állami kártalanitás kérdése. A vámok fokozatos leépitését szerző nem tartja ajánlatosnak, mert ez a vonatkozó importországban állandó baisse-momentumot jelentene, a vevök állandóan kitolnák a vásárlást, a következő vámleszállitásból származó árcsökkenésre spekulálva. Talán hozzátehetnök, hogy az ilyen — a vámvédelem fokozatos eltörlése által — esetleg lassu elhalásra itélt vállalat még hitelellátásra sem számithatna.

Ezek után a szellemesen és átütő erövel elöadott fejtegetések után meglepetésként hat a füzet következő fejezetének az a megállapitása, hogy „sulyos gazdasági válságok alatt nem célszerü mélyrehatható vámreformokat megvalósitani". A krizist — szerző szerint — nem a vámok okozták és igy a krizis a vámok eltörlése utján nem szüntethető meg. Szerinte a világválság lényegében hitel-defláció, már pedig a vámok eltörlése is deflációval hasonló árcsökkenést vált ki és igy igen kockázatos volna az árnivót vámleszállitás utján tovább süllyeszteni. Mélyrehatható átszervezést — mondja — nem célszerü a gazdasági válság tetöpontján megvalósitani és igy „a vámoperáció pillanata nem érkezett el". Ezért átmenetileg — a nemzetközi szabadkereskedelem felé irányuló uton — első etappe legyen minél szélesebb vámunió, azonban erre „nem gondolhatunk nyomban". Az ily vámközösség nehézségei gyanánt utal arra, hogy az uniónak a külfölddel szemben szabályozandó vámkérdések elintézésére központi szervet — vámparlamentet — kellene létesitenie, egy-

ségesen kellene szabályozni a vámunió államaiban a szubvenciók, exportprémiumok, a forgalmi- és luxusadók kérdését, a nagy állami monopóliumokat, söt egységes valutát kellene létesiteni. Valóban oly programpontok, amelyek megoldása négy állam közt a mai atmoszférában alig elgondolható.

Láthatjuk, hogy a kitünö füzet végeredményben csupa negativumban csendül ki. Amit befejezésül mint „Sofortprogramot" ad elö (az ársüllyedés megtiltása valutáris eszközökkel, a vámunió elökészitése, a közvélemény befolyásolása és a hibák további halmozásának kiküszöbölése), mindez nincs okszerü összefüggésben a megelözö, meggyözö erejü fejtegetésekkel, ezek a programpontok inkább azt a látszatot keltik, mintha a sok negativum leleplezésére, az okfejtés fiaskójának elpalástolására volnának szánva. Szerintünk a szerzö ott tért le fejtegetéseinek sima, egyenes utjáról, ott riadt vissza a konzekvenciák bátor levonásától, amikor a krizis és a vámok közti összefüggést veszi tagadásba. Vannak, akik a monetáris bajokban látják a válság okozóját, még két évvel ezelött azt is lehetett hinni, hogy az akkori bajokat egyedül valutáris intézkedésekkel is helyre lehet hozni, de ami azóta a vámpolitikai téren végbement, a nemzetközi munkamegosztás elvének az a teljes félreállitása, a termelés józan szabályainak az a gyökeres mellözése, a külkereskedelmi forgalom agóniaszerü lecsökkenése, a vásárlóképességnek ennek kapcsán elöállott ijesztö mérvü megcsappanása, a munkanélküliek seregének folytonos duzzadása és igy mindezek során a termelés és fogyasztás közti diszharmóniának folytonos továbbterjedése; mindez oly szoros összefüggésben van a háboru befejezése óta életre kapott vámpolitikai örülettel, hogy a krizist ma a vámpolitikától különválasztani semmiképpen sem lehet. Ezen a ponton tehát szerzönek nincs igaza, a világ gazdasági bajainak gyógyitását szerintünk elsösorban és mindenekelött a vámpolitikai téren kell keresnünk. Viszont nekünk is ugy látszik és ebben a tekintetben a füzet fejtegetései ugy elméleti, mint gyakorlati téren igen meggyözöek, hogy a regionális megoldásnak oly nagyok a nehézségei, hogy azokat áthidalni a legjobb akarat is alig lesz képes. Amikor a magyar-cseh és a magyar-osztrák kereskedelmi szerzödés nem tud létrejönni, ugyanakkor hogyan lehet elképzelni azt, hogy négy államnak egymás közötti és a négy államnak az érdekelt vevö nagyhatalmakkal való megállapodása emberileg belátható idön belül meg lesz valósitható? Sajnos, teljes szkepszissel nézünk a szeptemberi konferencia elé, amely ezt a célt akarja szolgálni és alig birjuk remélni, hogy Franciaország minden jóakarata és politikai és pénzügyi hatalma elég arra, hogy ezeken a nehézségeken urrá legyen.

Ha nincs produktiv vámpolitika, ha a nemzetközi munkamegosztásnak nincs más lehetösége, mint a szabadkereskedelem, ha a termelés és fogyasztás közti pusztitó aránytalanságot másképp, mint az áruk, emberek és szolgáltatások teljesen szabad forgalma utján nem lehet megszüntetni: akkor követendö célul, egyetlen elképzelhetö orvosszeréül a dühöngö világválságnak nem lehet mást elgondolnunk, mint a szabadkereskedelem elvének radikális eszközökkel való érvényesitését. Szerzönk szerint „sulyos operációt sem szabad olyankor végrehajtani a betegen, mikor testi állapota gyenge". Csakhogy akkor, ha a testi állapot gyengeségét éppen a kioperálandó kóros képzödmény okozza, akkor az orvos nem lehet figyelemmel a

testi állapot gyengeségére, hanem kénytelen a sulyos és veszélyes operációnak is nekivágni, mert az operáló kés félretétele a biztos halált idézi elő. Azt hisszük, hogy a világgazdasági mai helyzetének ez a helyes diagnózisa és ezért — eltéröleg a kitünő füzet végsö konzekvenciáitól — nem marad egyéb hátra, mint — számolva is az operáció sulyos konzekvenciáival — pillanatnyi veszélyektől vissza nem riadva, áldozatokat nem kimélve elszánni magunkat az egyetlen gyógyitási lehetöségre, az operáló késre, amely az álképletnek, a vámörületnek eltávolitása utján igyekszik a világ megbontott gazdasági egyensulyát helyreállitani. *(é. a.)*

Sajóhelyi István: A z 1931. é v i s z á n t ó f ö l d i t e r m e l é s é r t é k e. *Magyar Statisztikai Szemle* 1932 májusi száma.

A Magyar Stat. Szemle f. é. májusi száma összehasonlitó, részletezett kimutatást közöl a magyar szántóföldi termelésről menyiség és érték szerint az 1928—29., 1929—30. és 1930—31. gazdasági évekről. A termés értékének ez az összehasonlitása plasztikusan domboritja ki a két év alatt elöállott rettenetes árpusztulást. A szántóföldi össztermelés értéke 1928—29-ben: 1660 millió, 1929—30-ban 1196 millió, 1930—31-ben 1043 millió pengö, vagyis az össztermelés értékcsökkenése két év alatt 617 millió, azaz 36%. Ha azonban a „szalma, szár és kóró" (lenkóró a kereskedelmi növények cime alatt van kimutatva) tételét, amelyre külön teszünk megjegyzést, kihagyjuk, ebben az esetben a három évre a következő összértékeket nyerjük: 1385 (1928—29), 991 (1929—30), 846 (1930—31). Ezeknek a számoknak az összevetéséből két év alatt már közel 40% a csökkenés. Viszont, ha csupán a gabonanemüek összértékét vetjük egybe, akkor (1928—29: 667; 1929—30: 469; 1930—31: 295 millió), a csökkenés több mint 50%. Igaz ugyan, hogy ebben az összértékcsökkenésben jelentös része van a mennyiségcsökkenésnek is, amennyiben az 1928—29. évi 39½ millió métermázsa termésmennyiséggel csak 32 millió áll szemben 1930—31-re, de az árak katasztrofális zuhanását jelzi, hogy a buza 1928—29-re még 19.6. 1929—30-ra már csak 13.5, végre 1930—31-re már csak 8 pengö métermázsánkénti egységárral van felvéve. A rozs ára 14.1 pengö helyett 7.5 pengö.

Az 1930—31. évi termés 1042.7 millió pengö összértéke a kimutatás szerint igy oszlik meg: Gabonanemüek 295.3, hüvelyesek 5.3, kapások 337, kereskedelmi növények 34, szálas takarmány 111.5, egyéb föltermény 21.7, utónövények és melléktermények 40.5, szalma, szár és kóró 197.4 millió pengö. Ez a legutolsó tétel szerintünk elhibázott, mert ezen a cimen annak az összegnek csak egy töredékét lehetne felvenni a kimutatásba, amelyet a közlemény szerzöje, *Sajóhelyi István* felvett. Szerintünk a szalma, szár és kóró nem önálló értékü produktumok, mert azt, amit ezekben a földből kivettünk, ugyanezeken keresztül trágya formájában vissza is kell adnunk, mert ellenkező esetben nem a föld termésének, hanem termöereje egy részének értékesitéséről lenne szó. Ezekre áll az, amit elöször *Carey* állapitott meg, hogy „az ember csak kölcsön vesz a földtöl és ha nem fizeti meg a kölcsönt, vagyis nem adja vissza a trágyát, akkor a föld ugy jár el, mint más hitelező, t. i. kiüzi a birtokból". Ez az elméleti igazság a gyakorlatban ugy fejeződik ki, hogy valamire való gazda nem ad el szalmát, aminthogy ezt a haszonbérleti szerződések rend-

szerint éppen ugy kizárják, mint a föld termöerejének más uton való kirablását. Itt tehát egyáltalán nincs oly terményekről szó, amelyek általános forgalom tárgyát szokták képezni, amelyeknek forgalmi ára kialakulhatna, hiszen ezeknek a melléktermékeknek az eladása mindössze a nagyvárosok igényeit kielégitö — aránylag lényegtelen — forgalomra és arra az exportra szoritkozik, amelynek mennyisége az utóbbi 5 év átlagában 512.000 métermázsa, értéke pedig ugyancsak 5 évi átlagban 2.7 millió pengö. Ennek az exportforgalomnak az alapján nem lehet a mennyiség 170-szeresét és az érték 100-szorosát a statisztikába állitani. Érthetetlen, hogy a kimutatás 89.1 millió métermázsa mennyiséget 197.4 millió pengöre, vagyis átlag egy métermázsát 2.2 pengöre értékel, holott a termett mennyiség csak egytized részére irányuló eladási szándék is már ily kvantum teljes eladhatatlanságát eredményezné. Egyébként elég ráutalni arra, hogy amikor a buza 8 pengöre van értékelve, akkor a szalmát nem lehet 2.2 pengöre értékelni, hogy amikor a szálas takarmányokat együtt 111.5 millióra becsüljük, nem becsülhetjük a szalmát, szárat és kórót 197.4 millióra. Vajjon mennyi az egyes cikkek *használati* értéke, az itt nem jöhet figyelembe — aminthogy a buzánál sincs figyelembe véve, amikor helyesen a boletta nélküli ár szerepel — *forgalmi* érték cimén pedig egyes sporadikus eladásokból kifolyólag nem lehet átlagárakat százszoros kvantumra megállapitani. Szeretnök, ha ezeknek az értékes összeállitásoknak érdemes szerzöje legközelebbi kimutatásából ezt a tételt kiküszöbölné, vagy legalább igen-igen lényegesen redukálná és legfeljebb olyan csekély áron szerepeltetné, amely éppen csak azt szolgálná, hogy a nyilvántartásból ez ne maradjon ki, de semmiesetre sem olyan értékeléssel, amely sem az elmélettel, sem a gyakorlattal nincs összhangban és vélekedésünk szerint eltorzitja az összképet. Végre mégis csak nyilvánvaló, hogy a szántóföldi termelés értékének egyötödét nem teheti a szalma, szár és kóró.

(é. a.)

Gesztelyi Nagy László. Magyar Tanya. II-ik kiadás. Kalocsa, 1928; 288 lap.

Az ujabb magyar irodalomban *Czettler Jenő* és *Kaán Károly* mellett különösen *Gesztelyi Nagy László* fejt ki érdemes müködést a tanyakérdés ismertetése körül. Régibb, kisebb munkáitól eltekintve különösen „Magyar Tanya" cimü könyvében foglalja össze a tanyavilágra vonatkozó adatokat, kivánságokat és megoldási terveket. A könyv három fejezetre tagolva foglalkozik a magyar tanyavilág kialakulásával, vagyis történeti elözményeivel, annak mai állásával és a jövö lehetöségeivel. Az erre vonatkozó monografiákon kivül szerzö sajat eredeti anyaggyüjteményét és a tanyalátogatásokon szerzett tapasztalatait is közzé teszi. A tanyakérdés megoldására szerzönk nem ad szerves programot, hanem inkább a konkrét hiányok és panaszok felsorolására s ezek orvoslására fordit gondot. E tekintetben a legkézzelfoghatóbb eredmény az a 33.307/1927. III. számu belügyminiszteri körrendelet, amely jórészt szerzö agitációjának köszöni létét s amely a törvényhatóságokat hivja fel a tanyakérdés megoldására. De ugy Gesztelyi Nagy László elöadásából, mint e miniszteri rendelet szövegéből is az a tényállás bontakozik ki, *hogy a tanyavilág bajait a törvényhatóságok, illetőleg a tanyák anyaközségei (városai) nem fogják megoldani,* mert ez nem érdekük.

A magyar tanyakérdés egy és félmillió ember haladásának és hatmillió hold föld jobb kihasználásának kérdése. A tanyaügy több megoldandó kérdésnek komplexuma, amelyben azonbat két vezérszólam van: a szoros értelemben vett *közigazgatás* és a *közlekedés* kérdése. A többi, mint pl. az egészséges lakás, a népiskolai tanterv hibái, a jobb gazdálkodás, a fásitás, a belvizlevezetés, nem különlegesen a tanyához füződő kérdések. Ezek éppen ugy megoldandó feladatai a falusi vagy még általánosabban a mezögazdasági életnek. Éppen ezért *a tanyakérdést szigorubban kell körülhatárolni,* mint ahogy azt szerzönk teszi, aki pl. mint tanyai bajt irja le a tulzsufolt, szellözetlen lakást, a szétszórt parcellákon való gazdálkodást, a fában szükölködö határt és a vadvizek kártéteteleit is.

Ami a tanyát tanyává teszi, az a lakóházak és gazdasági épületek szétszórtsága és nehéz megközelithetösége. Ebböl adódik a szoros értelemben vett közigazgatás hiányos müködése és az uttalanság. A közigazgatás nem találja meg a tanyákat s a tanyai ember se éri el ugy a közigazgatást, mint a nem tanyai, hanem falusi ember. Ez alól csak ott van kivétel, ahol véletlenül jó ut mellett fekszenek a tanyák, de még akkor is hiányzik az a társas együttlét s annak erkölcsi és gazdasági kisugárzása, ami a faluban élö embert a tanyai fölé lenditi.

A tanyai állapotok javitásának kérdése tehát lényegileg kettön fordul meg: *a közigazgatásnak* a tanyákhoz alkalmazkodó *átszervezésén* és *a közlekedési lehetöségek szaporitásán.* Az egyik belügyi, a másik szakigazgatási kérdés. És érdekes, hogy a tanyai értekezleteken mindig bujócskát játszik ez a kettö egymással: a közigazgatás emberei hangsulyozzák, hogy jó és sürü uthálózat nélkül nem orvosolhatók a tanyai közigazgatás bajai, viszont az ut és vasut szakemberei azt hangoztatják, hogy minden egyes tanyához nem lehet utat vagy vasutat épiteni. Tehát a közigazgatásnak kell olyan szervezetet adni, amely a tanyák szétszórtsága mellett is, néhány utvonal felhasználásával le tudja gyözni a kézbesités, az anyakönyvezés, a járlatlevélkiállitás, az adóztatás, a rendöri bíráskodás elé tornyosuló nehézségeket.

Miután tényleg nem lehet minden egyes tanyához jó utat épiteni, de azért a tanyai közigazgatást elöbbre kell vinni, a kérdést oda kell leegyszerüsiteni, hogy minö közigazgatási elgondolások segithetnek a tanyai állapotokon? Itt figyelembe kell venni, hogy a tanyák elhelyezkedése vidékenként különbözö, pl. a szabolcsmegyei bokortanyák már uj község magvát adják, mig ellenben több alföldi tanyakörzetnek még csak eszmei központja sincs. Mégis Gesztelyi Nagy László helyes elgondolása szerint a következö föbb tipusokat lehet felállitani: *A)* uj község létesitése (az anyaközség vagy város kötelékéből kilépve); *B)* az anyaközség vagy város kötelékében való megmaradás mellett: 1. tanyai központ hivatásos tisztviselökkel, 2. tanyai központ, ahol a tisztviselöi teendöket adhoc megbizott, pl. tanitó, gazdaköri elnök, esküdt, pusztabiró végzi, 3. ahol tanyai központ (iskola, népház, gazdakör) nincs, ott az anyaközség vagy város tisztviselöi meghatározott idöközökben tanyai kiszállást végezzenek s igy intézzék el az ügyeket.

Legegészségesebb megoldás az lenne, ha a tanyákból uj községek keletkeznének. *Vissza kellene állitani a törökdulás elötti községeket.* Sok kisebb község többet ér, mint kevés, tulnagy község.

Meg kellene szüntetni egyes községek és városok latifundiumait. Mert itt a közigazgatást háttérbe tolja a községnek (városnak) nagybirtokossága. A több tizezerholdas község vagy város *elsősorban nagybirtokos és csak másodsorban közigazgatási egység.* ¡De itt van persze a kérdés megoldásának gyakorlati nehézsége is. A magyar államnak csak felsőfoku közigazgatási szervei vannak, az alsó- és középfokon az autonómia az ur, az ő szervei viszik az egész közigazgatást. Az állam ezeknek direkt nem parancsol s az állami rendelkezésekből tényleg csak az valósul meg, amit az autonómia is akar. A tanyák önállósitását pedig az autonómia nem akarja, mert ezáltal csökkenne hatalma, földterülete és bevétele. Ezt ismételten megállapitja a már idézett 33.307/1927. sz. belügyminiszteri rendelet is. Pedig az uj községek létesitése sok nehéz kérdést lendithetne előre. Több ember (testi és szellemi munkás) nyerne megélhetést, az iskoláztatás, egészségügy, szövetkezés, értékesités, kisipar és kiskereskedés igy juthatnának lélegzethez. A vesszö és a nyaláb ellentéte ez. A szétszórt tanyák minden egyes kérdésben szervezetlen erőt jelentenek, a községben tömörült lakosság szervezettségével szemben. Arra hiába várunk, hogy a nagybirtokos községek (városok) rendszeresen elősegitsék tanyáiknak önálló községekké alakulását. Ez félig-meddig öngyilkosság is lenne. Törvényt kell hozni, amely uj községgé alakitja az önállóságra érett tanyai körzetet és annak határát kihasitja az anyaközség (város) határából. Ahol a tanyák haszonbérleti alapon keletkeztek (pl. Szeged), ott ezt is törvénnyel kell rendezni s a haszonbérlöket hosszu időre kell a bérletben lerögziteni, változatlan terménybér mellett. Indokolható ez a következőkkel: *A község (város) feladata nem az, hogy nagybirtokon gazdálkodjék* vagy azt bérbeadással járadékforrásként használja. A jogi személy a római jog fikciója, amely bizonyos magánjogi megoldásokat megkönnyit ugyan, de ha tulnagy vagyona van, gazdasági és társadalmi szempontból esetleg több kárral, mint haszonnal jár. E nagybirtokok egyébként nem a gazdasági életből születtek, létrejöttüket se gazdasági oknak köszünhetik, hanem a törökvilágnak, mely után nem állitották vissza a régi községi határokat, hanem a meglévő nagyközségek (városok) az elpusztitott községek határát maguknak foglalták le. A tanyaközpontok önálló községekké alakitása tehát csak visszaállitaná — részben — a régi állapotot.

Gesztelyi Nagy László a *tanyai gazdálkodás* bajait — miután azokat elszórtan már másutt is elmondta — külön fejezetben is felsorolja. Eszerint: sok a szikes és vadvizes terület, a birtokok elaprózódnak, sok tanyai birtokos városban lakik s földjét onnan kezeli, külterjesen gazdálkodnak, a takarmánytermesztést és állattenyésztést elhanyagolják, kevés a trágya, az értékesitiés nehéz, egyes terményeket (tej, vaj, baromfi, tojás) rendszeresen nem is lehet értékesiteni, ipari növényeket (kender, cukorrépa) nem termelhetnek a szállitási nehézségek miatt, a cseléd és munkás drágább, állati betegségek ellen nehezebb a védekezés, a közös apaállattartás előnyeiben a tanya nem részesülhet, legtöbb helyen nincs természetes legelő. Egyszóval: a tanyán drágább minden kivülről beszerzendő termelési anyag és eszköz és költségesebb a termelt jószág értékesitése. *Ami ezenkivül esik, az nem a tanya sajátsága,* mert pl. a szikes és vadvizes terület, a birtokelaprózódás, a trágyahiány, a külterjesség a faluból való gazdálkodásnál is jelentkezhet.

Figyelemre méltó, amit Gesztelyi Nagy László a tanyaiak *adózásáról* elmond; csak azt lehet sajnálni, hogy a nyers adatokat fel nem dolgozza. Végül helyesen mutat arra, hogy a tanyák felemelésére valóságos *missiót* kellene szervezni. A mi távol Keletünk itt van, az ország szivében. Kötelességünk, hogy Alföldünket gazdasági és erkölcsi célu missiókkal behálózzuk. E téren nagy szerepe lehetne a *sajtónak* is, mely — szerzönk helyes megállapitása szerint — nem eléggé foglalkozik se a tanyával, se a faluval.

Mattyasovszky Miklós.

Jelentés az Országos Hitelvédő Egylet 1931. évi működéséről. Budapest, 1932. 102 old.

A hitelbiztonsági statisztikának hézagpótló füzete az Országos Hitelvédö Egyesületnek évről-évre megjelenö jelentése, mely tartalmi beosztásánál fogva is minden tekintetben megfelel a hozzáfüzött várakozásnak.

Az 1931. év a gazdasági világválság jegyében folyt le s a világgazdasági megrázkódtatás, mely a mult év juliusában a bankzárlathoz vezetett, a hitelkrizist is rendkivüli mértékben kimélyitette. Az év folyamán megjelent népszövetségi jelentés a gazdasági válság legfőbb okát a nyersanyagok nagykereskedelmi árának nagyarányu csökkenésében jelölte meg. Az elöállott értékeltolódások természetszerüleg a hitelkötelezettségek teljesitésében idéztek elö nagy zavarokat, amelyek hatását az adós és hitelezö részéröl a likviditásért megindított küzdelem messzemenöen fokozta. A likviditásnak egyre jobban elötérbe nyomuló szüksége ugyanis nemcsak az árak letörését idézte elö, hanem a kötelezettségek kielégitésére szolgáló fedezeti alapnak olyan méretü leromlására vezetett, aminöre a hitelbiztonsági statisztika fennállása óta még nem volt példa. Azonkivül a külföldi áruhitelek, amelyek azelött csaknem korlátlan mennyiségben állottak a magyar közgazdaság rendelkezésére, az egyre általánosabbá váló valutáris nehézségek következtében legnagyobbrészt megszüntek s még jobban kimélyitették a hitelkrizist. Az 1931. évi hitelválság kimélyülésében a jelentés megállapitása szerint *a vagyonállagok értékeinek nagyarányu leromlása, a hitelszerzési lehetőségek megnehezülése*, továbbá a *hitelelvonások drasztikus volta* játszott nagy szerepet. Mindezek a tényezök együttes hatásukban még a tökeerös vállalatok számára is lehetetlenné tették az üzletmenetnek az eddigi keretek között való fenntartását.

Ily körülmények között nem meglepö, ha az 1931. évi fizetésképtelenségi esetek havi átlaga az elözö évi 206 helyett 262.8-ra emelkedett. 1926-ban a megelözö hitelkrizis esztendejében havonkint átlagban 209 eset fordult elö. A jelentési évben is a kereskedelmi jellegü inszolvenciák voltak tulsulyban. Az O. H. E. elé került összes magán- és kényszeregyezségi esetek közül 2.660 kereskedelmi jellegü volt, szemben az elözö évi 2.081-gyel. A passzivák összege pedig 128.5 millió pengö volt, 22.2 millió pengövel több mint 1930-ban.

A kereskedelmi jellegü inszolvenciáknak ezt a nagyarányu növekedését egyrészt az a körülmény idézte elö, hogy azt a nyomást, amelyet a válság következtében a bankok, gyárosok és nagykereskedök vevöikre gyakorolni kénytelenek voltak, a kereskedö a maga vevörétegével szemben nem volt képes érvényesiteni, másrészt pedig

az, hogy az önköltségek cca. 70%-a állandó jellegü, s ez a rész a forgalom változásaihoz mérten nem csökkenthető megfelelő gyorsasággal. A fizetésképtelenségek számának az ipar és kereskedelem között való megoszlását illetőleg megjegyzi a jelentés, hogy az előző évi állapothoz képest az ipar rovására némi eltolódás állott be. 1930-ban az ipari inszolvenciák a kereskedelmi jellegüeknek csak 6.43%-át tették ki, 1931-ben ez a százalék 10.6-re emelkedett.

A mezögazdaság fizetőképessége is sulyosan leromlott, de a helyzet mégsem volt olyan kritikus, mint az ipari és kereskedelmi életben. A mezögazdasági jellegü inszolvenciák különben is a pénzintézetek, az ipar és a kereskedelem fizetésképtelenségét érintették sulyosan.

A fizetésképtelenségnek szakmai megoszlásával kapcsolatban a jelentés megállapitja, hogy a textilipari magán- és kötelező magánegyezségi esetek száma az összes ipari esetek 36.17%-ára rug. A kereskedelmi szakmáknál is a textiláru kereskedelem köréből került ki a legtöbb magán- és kényszeregyezségi eset (32.44%). A textilszakmában jelentkező inszolvenciákat a forgalom nagyarányu leromlása okozta. Az 1930. évi 737 millió pengővel szemben ugyanis 1931-ben a becslés alapján számitott összforgalom már csak 498 millió volt.

A jelentést számos részletekbe nyuló vizsgálódás egészíti ki, amelyek közül kiemeljük a fizetésképtelen cégeknek fennállási idő szerinti megoszlását. Itt a 40 évnél régibb fennállási időre visszatekintő cégek százalékos aránya mutat feltünő emelkedést, ez az összes eseteknek mintegy 8.6%-át teszi, de 8 oly cég is fizetésképtelenné vált, amelyek fennállási időtartama a 70 évet meghaladja. Ez világos bizonyitékát szolgáltatja annak, hogy a gazdasági válság a jelentési évben egyre messzebbmenő módon éreztette hatását az insolvenciák körében s egyre fokozottabb mértékben került sor olyan cégekre is, amelyek pedig a hosszu évek során szerzett tartalékaik révén eddig még megfelelő ellenállóképességet tanusitottak.

A mult évivel szemben több irányban lényeges fejlödést mutató jelentést, amelyet *György Ernő*, az O. H. E. igazgatója készitett, a szakszerüen csoportositott táblázatok és a fontosabb adatokat szemléltető grafikonok teszik könnyen érthetővé.

Sipos Sándor.

V. G. Kale: Problems of world economy. University of Madras sir William Meyer lectures, 1931. Madras. Thompson et Co., Ltd. University Printers. Madras. 163. p.

Kale könyve a távol keleten élő tudós nézeteit foglalja össze a világgazdasági válságról. A könyv a madrasi egyetemen e tárgyról tartott előadások összefoglalásából származik. Nemcsak azért érdemli meg azonban figyelmünket, mert egy Európától távol élő tudós nézöpontjait ismerhetjük meg belöle, hanem mély tudományos megalapozottságánál és az európai viszonyokra vonatkozó pártatlan itéleténél fogva is.

A világgazdasági válság okaira vonatkozó megállapitásai nagyjában egyeznek a soproni előadásomban kifejtett felfogással. Élesen elválasztja a mai válságot a konjunkturális változásokból származó válságoktól és benne a gazdasági egyensuly oly megzavarását látja, mely a világháboru okozta strukturális változások eredménye, me-

lyet éppen ezért csak akkor sikerülhet legyözni, ha a gazdasági életben világszerte végbement szerkezeti változásokkal számolunk és nem ringatjuk magunkat abban a reményben, hogy a világgazdaságban az erök háboru elötti viszonyának megfelelö egyensulyhelyzet fog valaha ismét helyreállni. Meggyözöen kimutatja, hogy a világgazdasági egyensuly megbomlása nem is tisztán a háboru következménye, mert már a háboru elött oly mélyreható szerkezeti változások voltak folyamatban, melyeket a háboru csak gyorsitott és igaz, nem egy irányban — gondol itt fökép a politikai változásokra és gazdasági következményeikre — torzitott. Különösen az Európán kivüli területek növekvö iparosodása és a mezögazdaságban, a tökeforgalomban, valamint a nemzetközi vándorlási mozgalmakban végbement fokozatos, de gyökeres átalakulásokra utal, melyeket a háboru azután erösitett és tulzott méretekben növelt hirtelenül, de melyek elöbb-utóbb ugyis megbontották volna a világgazdaság régi egyensulyát.

Ha *Kale* abból indul is ki, hogy a háborutól független tényezök már régebben fenyegették lassu és késöbb gyorsuló szerkezeti változásokkal a világgazdasági egyensulyt, mégis teljes mértékben méltányolja a háboru befolyását a válságra. A távoli szemlélö éleslátását bizonyitja, hogy ez okok közül különösen kiemeli Középeurópa politikai feldarabolását, mint a világgazdaság szünni nem akaró bajainak forrását. Példának azonban nem Magyarországot hozza fel, hanem Ausztriát, mely panaszaival, ugy látszik, messzebbre tud hatni, mint mi.

Kale teljesen tisztában van azzal, hogy a politika a föoka annak, hogy Európa és ezzel a világgazdaság sem tudja oly sokáig megtalálni egyensulyát. A német-osztrák vámunió tervének felemlitése kapcsán nyiltan kimondja, hogy a franciáknak örömmel kellett volna üdvözölniök e tervet, mely Európa gazdasági tömörülésének vonalában fekszik, melyet éppen a franciák annyira sürgetnek és méltán füzi a francia tiltakozáshoz a következö megjegyzést: „An outside observer is puzzled here by the exhibition wich European statesmen have made of a wided divergence between their professions and practices and is entitled to ask, how is world economy to revive in this athmosphere of suspicion and distrust in civilised Europe?“ (162. p.). Valóban mi magyarok is szeretnénk e kérdésre választ találni. Annyi bizonyos, hogy a politika kezében van elsösorban ama feltételek megteremtése, melyek nélkül a gyógyuláshoz elsösorban szükséges nyugodtság és az erre felépülö hitelviszonyok meg nem teremthetök. Hiu reményekre épit mindenki, aki azt hiszi, hogy a politikai élet nyugodtabb és méltányosabb mederbe terelödése elött lehetséges lesz valamelyes normális gazdasági élet Európában.

Kale könyvét a világgazdaság koncepciójának helyes elgondolása lengi át. Nagyra tartja *Harms* világgazdasági fejtegetéseit, de azért ment marad az ez irányu tulzásoktól és osztja nézetemet, melyre utal is, hogy a világgazdaság fontosságának és szempontjainak méltányolásából még nem folyik a világgazdaságtannak, mint elméleti külön disciplinának felfogása (8. old.).

Világgazdasági nézöpontjának megfelelöen a szerzö az 1927. évi genfi nemzetközi gazdasági konferencia tárgyalásaihoz kapcsolva igyekszik a világgazdasági válság szimptomáira vonatkozó

képet megfesteni, ügyesen válogatva ki a konferencia anyagából a legfontosabb adatokat és egyes jellemző nyilatkozatokat. Ezek között egy magyar résztvevő, *Hantos Elemér*, nyilatkozatára is utal.

Kale széleskörü világgazdasági felfogása és mélyremenö elemzése szembehelyezik öt *Cassel* és a monetarius magyarázatok hiveivel. Erös tulzásnak minösiti felfogásukat (152. old.) és helyesen utal velük szemben az Economist szavaira: „if we are to have economic stability and material well-being the first essential task is to establish and consolidate peace" (151.). Mindaddig, mig ez meg nem lesz, hiába fog a világ valutáris kisérletekkel javulást elöidézni törekedni. *H. F.*

Hutton D. Graham. Nations and the Economic Crisis. Sedgwick & Jackson, London, 1932. 168 pp.

Graham Hutton, a fiatal angol közgazdásznemzedék egyik legkiválóbb és igen széleskörü képzettséggel rendelkező tagja, könyvéről maga mondja elöljáróban, hogy nem szándékozik akadémikus értelemben vett tudományos munka lenni, hanem „népies formában" akar tiszta, tárgyilagos képet adni a világgazdasági válságról és a lehetséges kivezető utról. Kitünö munkája bizonyitja, hogy „népies formában" is lehet a kapitalizmus válságáról irni, anélkül, hogy destruktiv kritikát volna szükséges adni és azt a következtetést kellene levonni, hogy csak szélsöséges reformokkal lehet a válságot megszüntetni. A szerző mesterien kezeli a tollat. Finom, szellemes stilusában érdekesen megrajzolt képsorozatokat ad a modern gazdasági rendszer kialakulásáról és várható fejlödéséről. A mai állami és társadalmi életünket alkotó komponensek közti aránytalanságban és az összhang hiányában látja a válságot okozó konfliktust. A tudományok, a technika és a gazdasági élet terén a 19-ik század eleje óta bekövetkezett hatalmas és a világtörténelemben páratlanul álló fejlödéssel az állami és a nemzetközi politikai szervezet nem tartott lépést. A francia forradalom politikai strukturáját nagyban és egészében megtartotta egész Európa, mig a gazdasági élet és maga a társadalom, amelyre ez a politikai rendszer felépült, teljes egészében megváltozott. Az ideális liberalizmusból tulajdonkép semmi sem valósult meg, mert hiszen a gazdasági liberalizmus elöfeltétele, a nemzetközi szabad kereskedelem aránylag rövidéletü volt; a 19. század második felében már fellép a gazdasági nacionalizmus és a vámvédelemmel megakadályozza a szabadkereskedelmi teória megvalósulását. Hutton megállapitásaiban hajlik *Lederer* „Planwirtschaft" tételei felé, midön kifejti, hogy ma már ott tartunk, hogy gazdasági rendszerünk heterogén elemekkel telitett atmoszféráját a „laissez-faire" intézményeivel nem tudjuk kezelni és ezért váltak szükségessé az Olaszországban és Németországban már megvalósitott változások az államhatalomban. Anglia helyzetéről szólva szellemesen jegyzi meg, hogy tökét nem lehet huzamosan kivinni anélkül, hogy vele együtt „kapitalizmust" ne exportálnánk. Anglia kezdettöl fogva kölcsönökkel segitette elö ipari kivitelét, azonban Németország, az Egyesült Államok, Japán az angol tökének közvetett vagy közvetlen felhasználásával versenyiparokat teremtettek és mindjobban kiélezték a nemzetközi versenyt, mely hovatovább elkeseredett küzdelem jellegét vette fel, anélkül, hogy megfelelö nem-

zetközi szervezet létesült volna a szükséges koordináció megvalósitására.

Hutton szerint a világháboru csak meglassitotta a „válságfolyamat" menetét és a jelenlegi világgazdasági válságot sem a világháboru kizárólagos következményének tekinti, azonban megállapitja, hogy a háboru igen nagy mértékben hozzájárult a modern gazdasági rendszer centrifugális eröinek a megerösitéséhez. Nagyon helyesen mutat rá arra a körülményre, hogy a békeszerződéseknek a legnagyobb hibája az, hogy semmiféle nemzetközi gazdaságpolitikai szervezetet nem létesitettek a világ termelési rendszerének és fogyasztásának összhangbahozatalára. Mig a világháboruban minden ország gazdasági rendszere a legtökéletesebben és a legpontosabb tervszerüséggel volt centrálisan organizálva, mihelyt a „béke kitört", ezt az organizált rendszert szabadjára engedték, azzal az indokolással, hogy a „gazdasági erök majd eligazitanak mindent a laissez-faire tételek értelmében". Azonban tulnagy a termelési apparátus és tulsok az ember ahhoz, hogy egy gazdasági anarchiától várhatnánk a javulás bekövetkezését. Tisztában kell lennünk azzal is, hogy semmiféle államkapitalizmus, államszocializmus vagy bolsevizmus nem képes a gazdasági válságot megoldani, mert a jelenlegi helyzetben csak egyes országok határain belül müködhetik, már pedig a világválság par excellence nemzetközi jellegü és a problémákat egyes országok nem tudják megoldani.

Hutton tisztán látja, hogy a világháboru utáni évek viszonylagos stabilitása és az amerikai proszperitás legnagyobbrészt a nemzetközi hitelinflációnak köszönhetök és a válság közvetlen okainak vizsgálatánál kellö figyelmet szentel azon körülménynek, hogy az ezen hitelinflációval elért hatalmas többtermelésböl fakadó áruforgalom elé a vámfalak a legkülönbözöbb akadályokat gördítették. Ilyen módon a teljesen szabadon mozgó nemzetközi hitelfolyamat összeütközésbe került az áruforgalommal és felforditotta az amugy is labilis egyensulyt, ami viszont megakadályozta az aranystandard müködését, miután az csak szabadkereskedelem fennállása esetén képes müködni. Hutton végigmegy a válság egyéb okain is és elengedhetetlenül szükségesnek tartja a reparációk, a háborus adósságok fizetésének beszüntetése és a békeszerződések revíziója utján megfelelö nemzetközi atmoszféra teremtését. Egyben kifejti, hogy a jelenlegi helyzetben mutatkozó tendenciának is ki kell forrnia. Mi ez a tendencia? A XIX-ik században megindult gazdasági nacionalizmus minden eszközzel arra törekszik, hogy saját határain belül biztositsa gazdasági fennmaradását. Itt rejlik végsö gyökerében a válság egyik legfontosabb oka. Ez a törekvés minden országot elvisz rövidebb-hosszabb idö mulva arra a nivóra, amelyen élhet. Vannak olyan országok, amelyekröl ab ovo megállapitható, hogy életképtelenek, ezek kénytelenek lesznek összezárkózni olyan nagyobb egységekbe, amelyek a kiegyensulyozottság nagyobb fokát tüntetik fel és a komponens-országok megélhetését biztositani tudják. A jelenlegi fejlödés egyben a gazdasági élet fokozottabb felügyeletét és centrális irányitását is magával hozza, amint ez Középeurópában a legutóbbi idökben már be is következett. Mihelyt gazdasági rendszerüket kellökép koordinálták, az egyes országok vagy országcsoportok biztos alapokon nyugvó gazdasági együttmüködésben állapodhatnak meg.

Hutton a gazdasági élet *megszervezését* az egyes országokon belül a következőkép látja keresztülvihetőnek:

1. Nemzeti Gazdasági Tanács, mely külön áll a parlamenttől, de termelési és hitelügyekben törvényhozási hatalma van. Négy bizottságra oszlik. *A)* Valuta, Hitel, Bank, Befektetés, külön belföldi és külföldi osztályokkal. A bizottság a Nemzetközi Hitelbizottsággal müködik együtt. *B)* Termelés belföldi eladásra. *C)* Termelés kivitelre. *D)* Szállitás és közlekedés.

2. Nemzeti Fogyasztási Bizottság, amelyben az ipar, mezőgazdaság és bankképviselők is helyet foglalnak, három albizottságra oszolva. *A)* Nagykereskedelem. *B)* Kiskereskedelem. *C)* Általános ellátás.

3. Gazdasági Szakértők Bizottsága, amelyben a politikai képviseletek is helyet foglalnak. Ez a bizottság hivatott a gazdaságpolitika általános elveit és irányvonalait lefektetni és az általános gazdasági törvényjavaslatokat elkésziteni.

4. A mindenkori kormány Gazdasági Bizottsága, amelyben a Szakértők Bizottsága és a kormány van képviselve.

Ilyen szervezet hivatott Hutton szerint megszüntetni „a demokráciát kompromittáló gazdasági anarchiát, mert nyilvánvaló, hogy nem lehet egy XIX-ik századbeli politikai rendszerrel a XX-ik század gazdasági életét kormányozni". Ennek a dilemmának a megoldására egyébként már az összes angol politikai pártok tettek javaslatokat. A konzervativok részéről *Churchill* gazdasági parlamentet, a liberálisok nevében *Lloyd George* állandó gazdasági bizottságokat és *Mrs. Webb* a munkáspárt részéről egy különválasztandó nemzetgyülést javasol, amely átvenné a gazdasági élet irányitását.

A nemzetközi gazdasági élet szervezését a szerző a következőkben rajzolja röviden:

1. Nemzetközi Hitel és Valuta Bizottság, amely alakulna a nemzeti bankok, a pénzügyminisztériumok, a Népszövetség gazdasági bizottsága és a Nemzetközi Fizetések Bankja, valamint a Nemzetközi Földhitelintézetből.

2. Nemzetközi Nyersanyag Bizottság, amelynek a különböző alosztályai az egyes nyersanyagok jelenlegi világpiaci tőzsdéinek székhelyén müködnének, igy pl. a buzabizottság Liverpoolban. Ez a bizottság az egyes országok megfelelő bizottságaival kooperálva a nemzetközi kereskedelem irányitására hivatott.

3. Nemzetközi Előirányzati Bizottság, amely a jelen és a jövő szükségletek fedezetéről gondoskodik a Hitelbizottság és a Nyersanyagbizottság közremüködésével.

4. Nemzetközi Szállitási és Közlekedésügyi Bizottság, amely a nemzetközi áruforgalom irányitására hivatott.

5. Nemzetközi Szociális és Kulturális Bizottság, amely szélesebb hatáskörrel bir, mint a jelenlegi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal és egyben ennek feladata lenne a többi nemzetközi bizottságokkal karöltve a világgazdaság stabilitásának biztositása.

Ha Hutton könyvének olvasásakor figyelemmel vagyunk erősen körülhatárolt feladatára, amely abban állott, hogy „népies formában", de kellő tudományossággal a világválság annyira bonyolult képét rövid sorozatban bemutassa, megállapithatjuk, hogy feladatát kitünően teljesitette és könyvéből végkonkluzióként azt is levonhatjuk, hogy ez az uj nemzedék, amelyet Hutton képvisel,

tiszta, tárgyilagos szemmel nézi és látja a válságot és tudatában van annak, hogy gazdasági életünk fejlödését akkor tereljük helyes irányba, ha az egyéni felelösség fenntartása mellett, megfelelö országonkénti és nemzetközi koordináló szervezet kialakitásával, a világ jelenlegi páratlanul hatalmas gazdasági felkészültségét az emberiség jólétének emelésére, kulturánk és civilizációnk jövöjének biztositására tudjuk felhasználni.

New York. *Buday Kálmán.*

Marschak, Jakob: Die Lohndiskussion. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. Nr. 75.) Tübingen, 1930. 39 l.

Tudományos elméleteket tudvalevöleg vagy történeti-kronológikus, vagy szisztematikus módon lehet ismertetni; Marschak utóbbi módszert választotta, azzal a nyilván helytálló indokolással, hogy a magas bérekről folyt német vitát nem igen lehetne történetileg áttekinthetöen elöadni, minthogy az ujabb vita a XIX. század utolsó negyedében lefolyt hasonló tárgyu diskussziókkal való csaknem minden kapcsolat nélkül, kb. 1925-töl kezdödö rövid idöszakra tömörült össze.

Szerzö a magas munkabérek hatásának következö szisztematikájából indul ki: *I. Nem-gazdasági természetü hatások:* A munkásosztály helyzetének javulása mint szociálpolitikai öncél s az ezzel járó kulturális, erkölcsi, politikai stb. hatások, de a termeléspolitikai megfontolások mellözésével. *II. Gazdasági természetü, azaz a közgazdasági hozamra gyakorolt hatások:* 1. Az érdekelt társadalmi osztályok termelési teljesitményére gyakorolt befolyás (az üzemben érvényesülö hatás) révén: *a) A munkásnak* és utódainak munkaképességét befolyásoló hatás. *b) A vállalkozói tevékenységre* a vállalkozói nyereség veszélyeztetése révén gyakorolt befolyás (racionalizálás, v. üzembeszüntetés). *c) A tőkekeresletre* való hatás. 2. Az érdekelt osztályok *vásárló erejének hovafordítására* irányuló hatás: *a)* a tömeg- és fényüzési cikkek fogyasztására (az árupiacra) gyakorolt befolyás; *b)* a takarékossági tevékenység *(tőkekinálat)* befolyásolása (7. l.).

Ezekután szerzö — fenti szisztematika alapján — az utolsó évek vitái során elhangzott érveket ismerteti. A tömören süritett, gazdag anyagot itt nincs terünk részleteiben elemezni. Ismeretelméleti álláspontját az a felfogás jellemzi, hogy a gazdaságpolitikai problémákat az elmélet sohasem döntheti el egyértelmüen. Munkája végén a következö problémákat sorolja fel, mint olyanokat, amelyeknek empirikus kutatás utján való felderitése különösképpen kivánatos volna. *Az üzemen belül:* 1. hogyan és mikor befolyásolja a munkabér a munkateljesitményt? 2. hogyan és mikor befolyásolja a nyereségnek a magas munkabér révén való veszélyeztetése a vállalkozói tevékenységet? *Az árupiacon:* Milyen mértékben és mely áruknál idézne elö a fogyasztás eltolódása a gazdag néposztályokról a szegényekre költségcsökkenést? *A tőkepiacon:* Elképzelhetök-e és jelenleg fennállnak-e olyan helyzetek, amelyekben a tökeképzödés elömozditását gazdasági okokból ellenezni kell? Feltéve, hogy a tökeképzödést elö kell mozditani, vajjon ezt a feladatot a magas munkabérek megkönnyitik, vagy megnehezitik-e, akár a hozamcsökkenés révén, amelyet a fizetöképes tökekereslet visszaesése elö-

idézhet, akár a takarékossági tevékenységnek a gazdagokról a szegényekre való eltolódása folytán? Vajjon ez eltolódás folytán növekszik-e, vagy csökken-e az esélye annak, hogy a közgazdaság tökeellátása kielégitö legyen?

Összefoglalólag megállapithatjuk, hogy Marschak munkája, amely a Deutsche Gesellschaft für sozialen Fortschritt 1930 juliusában megtartott lüttichi tárgyalásai elé terjesztett elözetes jelentés egy része, teljes mértékben megfelel a maga elé tüzött célnak: „Hogy az elméleti érveket, amelyeket Németországban a munkabéremelések mellett és ellen felhoztak, oly módon csoportositsa és tisztázza, hogy az egyes összefüggések mindenoldalu empirikus megvizsgálásának utját egyengesse." (5. l.)

Keményffi János.

Stark, Dr. Johann: Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen auf das kapitalausführende Land. An Hand der englischen Entwicklung untersucht. (Weltwirtschaftliche Vorträge und Abhandlungen, szerkeszti: *Ernst Schultze*, 11. füzet.) Leipzig 1932, Deutsche Wissenschaftliche Buchhandlung. 100 l.

E kis könyv azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a külsö piac létezése, jelenléte, miként hat az iparosodott kapitalisztikus gazdasági terület fejlödésére. A sokféle kapcsolat közül a hitel átruházásával összefüggöeket vizsgálja. A tökeexport a belföldi közgazdaság rendelkezésére álló töke mennyiségét csökkenti, de egyuttal a külsö piac fejlödésére aktiven is kihat. Ez különösen akkor bir nagy jelentöséggel, ha a hitelezö és az adós állam gazdaság-fejlödési foka között nagy a különbség. A tökeexport ilyenkor nem csupán mint átruházott vásárlóerö az exportált áruk megvásárlását szolgálja, hanem a külsö piacot meg is szervezi és ezáltal tulajdonképpen megteremti. A tökét importáló országok fejlödési tempóját tehát a tökét exportáló országok gyorsitják. Ez a befolyásolás a hitelezö ország közgazdaságában két irányban jelentkezik. Egyrészt ugyanis befolyásolja a termelés irányát oly módon, hogy a termelö apparátus egy része a kevéssé fejlödött területekre irányuló export szolgálatába áll, másrészt azáltal, hogy a belföldi és külföldi szükséglet számára végbemenö termelés aránya eltolódik, az exportiparok fokozott jelentösége következtében.

A hitelnyujtásokat nagy általánosságban a különböző országokban érvényben lévö kamattételek közötti különbségek váltják ki. Az ezáltal megindított árumozgalmak alapját viszont a szóbanforgó országokban érvényben lévö árak viszonylagos eltolódása idézi elö. A tökét importáló országok áralakulása prémiumot nyujt az áruimport számára s akadályozza az áruexportot, mig a tökéket exportáló országokban ezzel ellentétes ármozgalom alakul ki. E mechanizmus részben a váltóárfolyamok alakulásán keresztül müködik, részben pedig a forgalomban lévö fizetöeszközök mennyiségének megváltozása utján. Megtörténik azonban, hogy az exportot nem e tényezök, hanem a termelési költségek leszoritása váltja ki.

Stark a következö fejlödési fokozatokat különbözteti meg:

Az *első* időszakban a tökebehozatal fokozódik. A kamat- és törlesztési hányadok kisebb összegüek az uj tökeimporténál;

a *második* időszakban a tőkebehozatal csökken és a visszafizetések emelkednek;

a *harmadik* időszakban a tőkebehozatal és a visszafizetések összege egyensulyba jut. Mig az első és második időszakban a kereskedelmi mérleg passziv, a harmadik időszakban kiegyensulyozott;

a *negyedik* időszakban kezdödik a saját tőkekivitel, mely a visszafizetésekkel együtt az uj tőkebehozatalnál nagyobb összegü. Ezzel a kereskedelmi mérleg aktivvá válása veszi kezdetét;

az *ötödik* időszakban az adósságok tőkeértéke már egyensulyba jutott az ujonnan keletkezett külföldi követelésekkel és ekkor az ország megszünik adós állam lenni, anélkül azonban, hogy még hitelező államma vált volna;

a *hatodik* időszakban a tőkekivitel már annyira emelkedett és a kamatfizetések oly mértékben csökkentek, hogy az ország tőkét exportáló országgá válik;

a *hetedik* időszakban végül, mikor a külföldi befektetésekből származó jövedelem már nagyobb összegü, mint az uj tőkekivitel összege, járadékélvező országról beszélhetünk.

Stark szerint tehát a tőke behozatala által kiváltott és fejlesztett tőkeképződés végül kiszoritja a külföldi tőkenyujtót. A korábbi tőkéket exportáló ország tőkefeleslege számára tehát uj területek után kénytelen nézni és tőkét exportáló tevékenységében most már számolnia kell azon állam versenyével is, melynek gazdasági életét ő fejlesztette naggyá.

Stark e megállapitásait az angol gazdaságtörténelemből vett példákkal szemlélteti. Tulbecsüli azonban elméleti megállapitásainak horderejét, amikor azokat általános érvényüekként s nem csupán történeti tényekként állitja be. Az általa jelzett fejlödés irányának pedig logikai szükségszerüséggel megállapitható határai is vannak.

Mihelyt a gazdasági expanzió nem talál már tevékenysége számára még kihasználhatatlan területeket, a Stark-féle séma sem állhat meg. Emellett *Stark* történeti fejtegetései során is elhanyagolja azt, ami az utolsó esztendök során hovatovább mind több tőkét importáló országban bekövetkezett. Az t. i., hogy a tőkeimport ez országok gazdasági életét nem fejlesztette ahhoz elégségesen, hogy azok akár csak kamatfizetési kötelezettségeiknek meg tudjanak felelni. Ezért a *Stark*-féle sémát ki kellene egésziteni, azzal a lehetőséggel számolva, hogy a visszafizetés egyáltalában nem, vagy csak korlátolt mértékben következik be.

Stark-nak mindenesetre igaza van, ha csatlakozik *Sombart* álláspontjához, aki az angol kapitalizmus szempontjából a tőkeexport által teremtett expanziós konjunktura előnyét abban látta, hogy annak következtében a munkabérek az áraktól elmaradtak, ugyhogy a többletérték a munkásság részesedésétől függetlenül emelkedett, aminek következtében a tőkeakkumuláció tempója is fokozódni tudott. Az ezzel kapcsolatos összefüggéseket azonban *Stark* kizárólag monetárius szempontokból figyeli. Ennek következtében nem tér ki arra, hogy az angol ipar termelékenységét tulajdonképpen mi fokozta oly méretüvé, hogy az exportált tőkéket a belföldön nélkülözni tudja. Azt viszont helyesen látja, hogy az angol tőkeexportot részben az tette lehetővé, hogy Angliában nagyszabásu tőkebefektetések végrehajtására megfelelő szervezetek

keletkeztek. Miután ugyanis Angliában a vasuthálózat kiépült, az ezeket létesitő vállalkozóknak vasutépitésre specializált pénzügyi organizációja és technikai felkészültsége a külföldön keresett érvényesülést. E példa szerencsésen világit rá az organizációs képességben rejlő erőforrás jelentőségére.

Stark az angol tőkepiac háboru utáni alakulásának vázolására is nagy gondot fordit. Ebben az időben az angol exportiparok még tőkeexport segitségével sem tudják korábbi exportvolumenjüket visszanyerni. Egyidejüleg a belföldi tőkeszükséglet nő, egyrészt azért, mert az angol ipar átirányitásra és reorganizálásra vár, másrészt pedig azért, hogy a munkanélküliek közmunkáknál foglalkoztatásra találhassanak. A külföldi piacok befolyásolásától most már nem lehet az angol munkapiac helyzetére oly kedvező hatást várni, mint korábban. Az angol pénzügyi politika ez időben hol a konzervativ párt befolyása alatt áll, mely hosszu időn keresztül a rendelkezésre álló tőke kihitelezésének irányitásával imperialisztikus törekvéseket igyekezett megvalósitani, hol pedig a liberális vagy a munkáspárt befolyása alatt, mely pártok a rendelkezésre álló tőke belföldi befektetések felé való irányitása révén a munkanélküliséget kivánják csökkenteni. *Stark* könyve az ezirányu vitáknak élénk képét festi. *Varga István.*

Währung und Wirtschaft. Mitteilungen des Währungs-Instituts, Berlin, *Julius Springer*, Berlin kiadása. I. évfolyam. 1. szám. 1932 julius.

A berlini kereskedelmi főiskola nemrég a valutaproblémák vizsgálatára intézetet alapitott, amelyet kiváló honfitársunk *Pályi* Menyhért vezet. Ez intézet folyóiratban kiván a legfontosabb valutapolitikai eseményekről beszámolni. Az első szám most jelent meg. A bevezető, a valutapolitikai helyzetet ismertető cikket *Pályi* Menyhért irta. Cikk számol be továbbá az aranyvalutára vonatkozó legujabb irodalomról és a legujabb inflációs tervekről. *Nathan* Ottó az Egyesült Államoknak a válság leküzdésére alkalmazott pénz- és hitelpolitikai intézkedéseit ismerteti. Krónikaszerü beszámolót kapunk Németország valutapolitikai eseményeiről, valamint az amerikai államoknak a külfölddel szemben életbeléptetett moratóriális intézkedéseiről. Rövid cikk a legfelsőbb német birróságok ujabb pénzjogi döntéseit ismerteti. A füzetet a pénzelmélet és valutapolitikára vonatkozó irodalom ujabb bibliográfiája, valamint statisztikai adatok egészitik ki.

Ez ismertetés megvilágitja azt, hogy e füzetek milyenféle anyagot fognak tartalmazni. A krónikaszerü beszámolók a mai zavaros pénz- és valutapolitikai helyzetben komoly értéket jelentenek s ha a helyzet oknyomozó és kritikai taglalása a jövőben is annyira lucidusan fog történni, mint ez első számban, e füzetek valószinüleg rendkivüli elterjedésre és komoly befolyásra fognak szert tenni. *Varga István.*

Gumperz, Julian: Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten (a Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung kiadványa, szerkeszti: *Eugen Altschul*, uj sorozat II. füzet), Leipzig, 1931. Hans Buske kiadása, XII+182 l.

Az Északamerikai Egyesült Államokban már több mint tiz

esztendeje tartó agrárválság lefolyásában három időszakra bontható szét. A válság első periódusa 1920-ban kezdődött, amikorra a háborut követő első esztendők áruhiánya által jellemzett fellendülési időszak elmult. Ez az első válság-időszak 1924-ig tartott. 1924—25-ben az európai valuták stabilizálása után némi javulás következett. Ez a javulás azonban csak átmenetinek bizonyult s 1925—26-ban a mezőgazdaság depressziója fokozódott. A hanyatlás ez időszaka 1929 nyaráig tartott. Akkor a depresszió ismét válságba csapott át, amely az Egyesült Államoknak ugyszólván egész mezőgazdaságára kiterjedt. E harmadik periódus még ma is tart.

Az Egyesült Államok mezőgazdaságának válságát csak ugy mint a legtöbb válságot kétféleképpen igyekeztek megmagyarázni. Egyrészt monetárius okokra hivatkoztak, mint amelyek a válságot előidézték volna, másrészt pedig az áruoldalról, a termelés terén bekövetkezett változásokkal magyarázták. G. a monetárius magyarázatokat elveti és a termelés átalakulásában véli a válság okait megtalálhatni. Gazdaság-elméleti álláspontja marxista s még az u. n. revizionista álláspontot is mereven elutasitja magától. Adatszerü ismeretei azonban rendkivül szélesek, s ez a könyvet rendkivül érdekessé teszi.

Az Egyesült Államok agrárválsága a közgazdaságtan szempontjából azért rendkivül érdekes, mert az ipar fellendülésével ellentétben, azzal egyidejüleg következett be. Csak amióta 1929-ben az ipar helyzete is válságosra fordult, mozog ipar és mezőgazdaság konjunkturagörbéje párhuzamosan. G. szerint az Egyesült Államok agrárválságát nem világgazdasági behatások idézték elő, azok legfeljebb járulékosan fokozták azokat a nehézségeket, amelyek az Egyesült Államok gazdasági fejlődése során szükségszerüen kialakultak. Az Egyesült Államok mezőgazdasága fokozatos átalakuláson megy át. Ez az átalakulás e termelési ág kapitalisztikussá válásában rejlik. Az amerikai mezőgazdaság kapitalisztikus átalakulása a XX. század első negyedében legalább akkora jelentőségü folyamat, mint amilyen az ipar kapitalisztikus átalakulása a XIX. század utolsó negyedében volt. Ez átalakulást az inditotta meg, hogy az Egyesült Államok szabad földterülete a századévfordulóra elfogyott. Addig ugyanis a szabad és fokozatosan okkupálható földterületek akadályozták meg azt, hogy az amerikai farmer proletarizálódjék. E földterületek tették szükségtelenné a mezőgazdasági földbirtokok felaprózását és lehetővé azt, hogy az önálló mezőgazdasági egzisztenciák száma fokozatosan szaporodott. A szabad földterületek megszünése következtében alakult ki az abszolut földjáradék, aminek következtében a XX. század első évtizedében a földárak meredeken emelkedtek. E földáremelkedések a farmerek helyzetét igen kedvezően befolyásolták, miután lehetővé tették, hogy akár a birtok kisebb hányadának értékesitése, akár pedig a földbirtok jelzálogi megterhelése révén gondoskodni tudjanak arról a forgótőkéről, amely a mezőgazdaság gépiesitése következtében szükségessé vált. A háboru óta azonban a földárak erősen estek és ez áresések a farmerek helyzetét rendkivül veszélyeztették. A földáresések kiváltó tényezője természetesen a mezőgazdasági termékek kedvezőtlen áralakulása volt, aminek következtében a mezőgazdasági termelés rentabilitása csökkent. A földárak esését fokozta azonban a földbirtokok jelentős eladósodottsága, amelynek sulya számos esetben oly méretüvé vált, hogy a birtokok kényszereladását idézte

elő. Egy statisztika szerint egy amerikai földbirtok jelzálogi megterhelésének összege 1910-ben 1.5 milliárd dollár volt, 1928-ban azonban már 9.5 milliárd dollár. (56. l.)

A birtokok növekedett eladósodottsága mellett a bérbeadott birtokok száma is emelkedett. Ez tehát oly irányzatra vall, hogy a farmok megszünnek a farmerek tulajdonát alkotni. Nemcsak ez mutatja azonban az amerikai mezögazdaság kapitalisztikus átalakulását. Ugyanezt bizonyitja az is, hogy a termelés piacra hozott hányada fokozatosan nö. Mig azelött a farm termelésének legfeljebb talán 20%-a került a piacra, ma több, mint 80%-át értékesitik, aminek következtében a piaci árváltozások jelentösége a farmer gazdálkodása szempontjából is megsokszorozódott.

A nehézségeknek számos oka van. A mótorok elterjedése 20 millió hold területet tettek feleslegessé, amelyen azelött állati táplálékot termeltek. De a lakosság élelmiszerfogyasztása is nem csupán átalakult, de csökkent is. Az exportlehetöségek is rosszabbodtak. Ugyanakkor a termelés lényegesen fejlödött. A mezögazdasági munka elektrifikálásának is rendkivüli hatása volt. A modern gépek pedig a termelés eredményességét növelték és azzal egyidejüleg a termelési költségeket erösen csökkentették. A mezögazdasági ismeretek javulása is hozzájárult a tultermeléshez.

G. mind e tényezök alakulását részletes adatokkal ismerteti. Megállapitása szerint a kisbirtokok rentabilitása fokozatosan romlik és a kis farmer pauperizálódik. Ezzel szemben a teljesen kapitalisztikus mentalitásu nagy tökeerövel rendelkező farmerek még a mai viszonyok között is vagyonosodnak. A legkedvezöbb eredményeket azonban az egyes gyárszerü berendezésü óriás-farmok érik el. Adatai szerint pl. az óriás-farmok egyike 1 bushel buzát már 24 centért is tud elöállitani (156. l.). De hasonló megtakaritást a buzán kivül számos más cikk termelésénél is elértek. Igy a gyapotnál, takarmánynemüek elöállitásánál, a tejgazdaság terén, a baromfi- és tojástermelésnél, a gyümölcs- és fözeléktermelés terén stb. Mindez a farmerek osztálytagozódását élezte ki, aminek eredményeképpen a farmok elnéptelenednek s a mezögazdasági lakosság a városokba vándorol. E folyamatot csak az utolsó esztendök ipari válsága lassitotta meg.

G. részletesen ismerteti azokat a törvényhozási és egyéb intézkedéseket, amelyek a válság hatásainak elháritását célozták. G. szerint háromféle megoldás képzelhető el: *a)* a mezögazdaság szubvencionálása; *b)* a mezögazdasági termelés olyméretü korlátozása, hogy az Egyesült Államok mezögazdasági exportországból mezögazdasági importországgá alakulna át és *c)* a mezögazdasági termelés kapitalisztikus szervezése, ami egyértelmü a család-gazdaságilag müvelt kisfarmok háttérbe szoritásával.

Az amerikai viszonyok alapos ismerete nélkül könnyelmüség volna állást foglalni, hogy G. következtetései mely mértékben helytállóak. Azonban valószinü, hogy G. helyesen látta meg az amerikai és az európai mezögazdaság közötti lényeges különbséget. E különbség az ottani és itteni gazdálkodók lelki sajátosságaiban és hagyományaiban rejlik. Kétségtelen, hogy Amerikában a földhöz való ragaszkodás sokkalta kisebb, mint Európában, emellett pedig Amerika népsürüsége is annyival kisebb, mint Európáé, ugyanakkor, amikor földterületeinek termékenysége kitünö, hogy a nagy szállitási költségek ellenére is módot nyujt a területileg extenziv gazdál-

kodásra. G. könyvének tudományos értékét talán némileg csökkenti, hogy adatösszeállitását pártszemüvegen keresztül csoportositja. De épp ez egyoldalusága teszi különösen érdekessé, mert egyoldalu szociológiai szempontja egy jelentös társadalompolitikai irányzat szempontjával azonos. *Varga István.*

Einzig Paul: The Tragedy of the Pound. London. Kengan Paul, Trench, Trubner et Co. Ltd. 1932—203. l.

Szerzö meglehetösen eredeti felfogása szerint a font összeomlása, illetve Angliának az aranystandardról való letérése egy olyan magasabb törvényszerüség érvényesülését jelentette, amely nemcsak elkerülhetetlen, hanem szükséges is volt ugy Anglia, mint a világgazdaság szempontjából. (Not only inevitable, but necessary). Ez az optimista, mondhatnók gazdasági predesztináció felé hajló vélekedés magyarázza szerzö bizakodó, de könnyen vitatható végsö következtetéseit.

A font bukását elöidézö okok sorában különbséget tesz közvetett és közvetlen okok között. A leghatékonyabb okok vizsgálatánál legelöször az angol termelési költségek problémája ötlik szemébe. Az angol ipar szerfelett magas termelési költségeinek okát szerzö elsösorban politikai momentumokban és pedig a Labour Party hosszu ideig tartó nagy befolyásában jelöli meg. Amig az egész világon az árnivó hanyatlása következtében természetszerüleg a munkabérek is csökkentek, addig Angliában a fentebbi oknál fogva a munkabérkérdés érinthetetlen volt és az angol munkabérek a világpiaci árak hanyatlásával szemben teljesen rugalmatlanul viselkedtek. Hozzájárult ehhez az is, hogy az állami munkanélküli segélyezés rendszere is roppant sullyal nehezedett az angol nemzetgazdaságra, illetve termelésre. A termelési költségek magas szinvonalon tartásának irányában hatott még a drasztikus adópolitika is, amely egyfelöl közvetlenül drágitotta a termelést, másfelöl közvetve — és pedig azáltal, hogy tökemenekülést idézett elö és az Angliában termelö tökét csökkentette. Különös, hogy szerzö e kérdés vizsgálatánál a racionalizálás hiányára egyáltalán nem mutat rá, noha az angol ipar termelési metódusainak, gépeinek elmaradott volta jelentékeny oka volt a tulmagas termelési költségeknek.

A font bukását elöidézö második fontos tényezö szerzö szerint a világ aranykészletének egészségtelen eloszlása. Még 1928-ig remélhetö volt, hogy az Egyesült Államokban felhalmozódott aranyfeleslegek visszaadatnak a nemzetközi pénzügyi életnek. A Wall Street fellendülése, valamint a nyomába lépö depresszió azonban hamarosan lekötötte az amerikai tökét. Ugyanekkor Franciaország exportfeleslegét arany formájában tartalékolja, ahelyett, hogy az importra szoruló országoknak nyujtott kölcsön alakjában, vagy más módon a nemzetközi pénzügyi élet körforgásába bocsátaná azt; ilyenformán a növekedö aranykereslet terhe föként azokra az országokra nehezedik, amelyek ilyen exportfelesleggel nem rendelkeznek és amelyeknek az aranypiaca szabad — elsösorban tehát Angliára.

Ennél a kérdésnél még a következö szempontokat is figyelembe kell venni:

a) Franciaországnak az aranykérdés tekintetében tanusitott politikája, az eröszakolt és minden eszközt igénybevevö akkumulá-

ciós törekvések, nem ujkeletüek. Ezt az irányzatot már a háboru előtt elősegitette Franciaország azzal, hogy feljogositotta a Francia Bankot az aranyra való beváltás kötelezettségének időnkénti felfüggesztésére, illetve arany helyett ezüst kifizetésére. Az aranyimport növelése irányában hatott pedig egyfelől a gyakorta alkalmazott aranyimport-prémium rendszere, másfelől az aranyimport céljait szolgáló bö és rendkivül kedvező feltételü hitelek, *b)* a háboru után a bankjegyforgalom sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mint az árak, *c)* 1914 óta nagy fiktiv vagyonok jöttek létre, amelyek szintén növelték az aranykeresletet, *d)* nagymértékü tökemozgalmak bonyolódtak le és ennek következtében a jegybankok arra voltak kényszeritve, hogy lehetőleg nagy és a statutumaikban megkövetelt készletet felülmuló aranytartalékot tartsanak a káros hatások ellensulyozására, *e)* az ezüstnek valutajellegétől való megfosztása is növelte az aranykeresletet, *f)* a háboru után az aranystandard visszaállitása aránylag rövid idö alatt (1925—1930) történt, mig a háboru előtt ugyanez a folyamat 40 évet vett igénybe, *g)* végül a londoni aranypiac mindenkor teljesen szabad volt és annak alakulásába a hivatalos angol pénzügyi politika soha nem avatkozott. Ezeknek a tényeknek az előrebocsátása után kellőképpen mérlegelhető a csupán aranyhalmozást szem előtt tartó és minden együttmüködéstől mereven elzárkózó francia nemzetközi pénzügyi politika jelentősége és annak káros hatásai, amelyek elsősorban Angliát érintették.

A font bukását előidéző és mélyebben fekvő okok sorában kiemeli még szerző a jóvátételi, illetve a háborus adósságok nem kielégitő módon megoldott kérdését. E ponton nem lehet figyelmen kivül hagyni azt, hogy a háboru után Anglia mint Németország legnagyobb hitelezője a mindenkori német gazdasági és politikai eseményekre rendkivül érzékenyen reagált. Végül — de nem utolsó sorban — a font 1925. évi stabilizálásának helytelen mérvét okolja szerző a mult év szeptemberének eseményeiért. E tekintetben meggyőző erővel mutat rá arra, hogy a stabilizálás mértékének milyen nagyfontosságu következményei lehetnek akkor, ha a többi országok nem azonos alapon stabilizálják valutájukat. Az a körülmény, hogy 1928-ban Franciaország alacsonyan stabilizálta a frankot magával hozta azt, hogy a francia árak 20%-kal a világpiaci árak alatt maradtak, növelte a francia áruk exportképességét és ezáltal ujabb fegyvert adott az aranyhalmozó francia pénzügyi politika kezébe. Világos okfejtésénél és meggyőző erejénél fogva ez a fejezet talán a mü legsikerültebb része, annál is inkább, mivel szerző itt felveti a stabilizálás — mint nemzetközi hatásu cselekmény — nemzetközi uton való szabályozásának kérdését, illetve szükségszerüségét.

A font összeomlását előidéző közvetlen okokra térve, szerző főként két tényezőt emel ki. Az egyik az, hogy Anglia rövidlejáratu adósságai a MacMillan Comitee jelentése szerint 400 millió fonton felül emelkedtek, amellyel szemben a realizálható — tehát a Középeurópában, főként Németországban befagyott hiteleket figyelmen kivül hagyva — rövidlejáratu követelései alig érték el az 50 millió fontot. A másik az, hogy bár a Francia Bank közvetlenül többizben segédkezet nyujtott Angliának a fontért vivott harcában — igaz, hogy ez a segitség is bizonyos politikai koncessziók reményében

történt — a francia bankok hitelvisszavonásait tétlenül nézte, abba bele nem avatkozott. Föként ez a két tényező kényszeritette Angliát az aranystandardról való letérésre.

Az aranystandard elhagyása hatásait és a font jövőjét vizsgálva, arra a megállapitásra jut a szerző, hogy Angliának ez a lépése — hosszabb időtartamon nézve a dolgot — előnyt jelent nemcsak Angliának, hanem az egész világgazdasági közösségnek is. Állitását azzal igyekszik alátámasztani, hogy a válság oka elsősorban az árak zuhanásában keresendő. Az aranystandardról való letérés folytán az angol nagykereskedelmi árak, a létfenntartási költségek drágulása nélkül, emelkedtek, ezáltal az ipart ösztönözték, árai világviszonylatban alacsonyak lettek, az angol áru exportképesebb lett, a külkereskedelmi mérleg kedvezőbben alakult. De az aranystandard elhagyása még az aranykereslet csökkentése irányában is hatott, ami végeredményben az általános áremelkedés egyik kulcsát adja.

Anélkül, hogy a két utóbbi tételnek a boncolásába belemennénk, szükségesnek tartjuk megjegyezni, — ezt nem emeli ki eléggé a szerző, — hogy az aranystandardról való letérésnek olyan körülmények között való végbemenetele, amint az Angliában történt, nem várható minden más országban is. Az angol nép példás fegyelmezettségről és a fontba vetett — legyen az papir vagy arany — rendithetetlen hitéről tett tanubizonyságot. Ez az általános bizalmi krizis első áttörését jelenti, bár az aranystandardról való letérés végső eredményeit egyelőre még Anglia sem láthatja. Ebből következik, hogy a legnagyobb óvatossággal kell ezt a kérdést kezelni és igy szerző optimista végső következtetéseit fenntartás nélkül elfogadni veszedelmes és tulkorai dolog lenne. Egészben véve a font összeomlását előidéző okokat tárgyaló fejezetek — amelyek a mű gerincét teszik — tanulságosak és érdekesek, a zárótételek azonban kellőképpen bizonyitottaknak alig tekinthetők.

Keviczky Lóránd.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

67. kötet, 4. füzet, 1932 junius.

Marschak Jakob und Lederer Walter: Grössenordnungen des deutschen Geldsystems. — Federn Walter: Der Zusammenbruch der Österreichischen Kreditanstalt. Az intézet bukását nemcsak hibás hitelpolitikája, hanem az osztrák állam egészen különálló gazdasági gyengesége okozta. A háboru után Ausztria banktőkéje sokkal nagyobb mértékben fogyatkozott meg, mint bármely más országban s kereskedelmi mérlegének passzivitása sem hasonlitható más államokéhoz. — *Staehle Hans: Ein Verfahren zur Ermittlung gleichwertiger Einkommen in verschiedenen Ländern. — Dietze Constantin: Gegenwartsfragen der inneren Kolonisation.* Az összes európai országok földreformjainak ismertetése után a német földreform ujabb történetével foglalkozik. Számos nehezen menő kisérlet után a föld értékcsökkenése kezdte lehetővé tenni végre a belső telepitést, mely az 1930-as mecklenburgi földosztásban jutott el első fontos állomásához. A következő évben azonban már megszünik a nagy porosz földkinálat olyannyira, hogy 1932-ben a telepités kénytelen megállni s a földszerzés uj eszközeit kell keresni. Az uj telepitések nehézségeit szeretik az ipari munkanélküliségre

visszavezetni. Ez csak annyiban áll, amennyiben közös szimptomája az agrárkrizissel együtt a világválságnak. A földosztás uj anyagi eszközeit még nem látjuk, noha a keletnémet nagybirtokos-osztály anyagi összeomlása s a nagybirtok folyton csökkenő rentabilitása fokozott telepitést sürgetnek. Erre azonban csak két lehetőség van: vagy a világ mezőgazdasági válságának megszünése, vagy a német agrárautarkia megvalósulása. E két esetben a telepités uj eszközei maguktól adódnának. — *Wittfogel K. A.: Die natürlichen Ursachen in der Wirtschaftsgeschichte.* A gazdaságtörténet eddig elhanyagolta a természet tényezőjét, talán, mert tulságosan egyszerünek tartották azt. Vegyünk egy példát: a francia forradalom utáni általános gazdasági fellendülés közepette a francia ipar egyáltalában nem fejlődik. Ha a jelenséget elemezzük s összevetjük a marxi történetfelfogással, látjuk, hogy a természet gazdaságtörténeti szerepét nem szabad primitivnek és semmitmondónak felfogni, mert époly változó, mint a történelem szellemi tényezői. Marx ki is jelentette, hogy a történelmi materializmus sémája csak a mi kulturkörünkre áll, mert mindenütt mások a természeti tényezők. Szerző sorra elemzi a kulturköröket s e helyen Keletázsia és Ausztrália különleges történeti „kulcsát" keresi. — *Literatur.*

67. kötet, 5. füzet, 1932 julius.

Waffenschmidt W. G.: Cournotsche Gleichungen für beschränkten Wettbewerb. — *Riemer Svend: Sozialer Aufstieg und Klassenschichtung.* A rendi társadalomnak a renaissance-al bekövetkezett bomlása adja meg a lehetőségét annak, hogy az emberek magasabb társadalmi osztályokba emelkedjenek, mint amelyekben születtek. A politikai és művészi karriére sosem volt ritka s nincs oly nagy szociológiai jelentősége, mint a gazdasági felemelkedésnek. Igy a szakember: a specialista vagy virtuóz tipikus lehetősége mellett legfontosabb a vállalkozó, a gazdasági hatalmasság emelkedési lehetősége. Azonban a legmodernebb statisztikát véve látjuk, hogy a gazdasági vezetőknek csak 15%-a származik társadalmilag alacsonyabb rétegből, mig a vezető tisztviselőknek 24, a mérnökök, épitészek, szakértők, stb. 22%-a. Ez egyben az emelkedés mai feltételeinek megváltozására is rámutat, nem annyira az invenció, mint a hivatalnoki erények segitenek hozzá a társadalmi előrejutáshoz s a modern társadalom képét is a gazdaság bürokratizálódása jellemzi. — *Braun Martha Stephanie: Gegenwartsprobleme der österreichischen Wirtschaftspolitik.* Bankok és az ipar egymással összefüggő helyzete 1931-ig. A munkanélküliség adatai 1923—32 között, Bécs szerepe. A bérpolitika és a munkanélküliség kiadásai. Külkereskedelem és mezőgazdaság. A krizis kiéleződése 1931-ben, a devizahelyzet tarthatatlansága, melyet már az autarkia-rajongók is kénytelenek belátni. Ausztria különösen alkalmatlan az autarkiára s az egész katasztrófát az egységes gazdasági terület szétfaragása okozta. — *Wittfogel K. A.: Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte. (Fortsetzung.)* India s a nagy antik agrártársadalmak leirása a „természet" tényezője szempontjából. — *Literatur.*

K. V.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

92. kötet, 1. füzet, 1932. január.

Stadelmann Rudolf: Hippolyte Taine und die politische Gedankenwelt der französichen Rechten. — *Egner Erich: Wandlungen in der Problemstellung der theoretischen Nationalökonomie.* A klasszikus nemzetgazdaságtan érdeklődésének központjában az árkérdés állt, ezen statikusan felvetett problémával szemben a szocializmust dinamikus kérdés: a gazdaság létrejötte, egyáltalában annak lehetségessége érdekli, az árkérdés csak másodlagos. A két irányt sokan akarták közös nevezőre hozni, igy a „katedraszocializmus", mely irány nemsokára

azonban csődöt mondott, azután ujabban *Oppenheimer* és *Liefmann* tettek ily irányu kisérletet. Elsőnek nevezett iró az egyik ellentétet a két iskola között áthidalta ugyan, ezzel szemben más ponton vert éket közéjük. Liefmann elitélte a marxizmust, de annak dinamikus módszerét átvette s a klasszikus árelméletet akarta vele továbbfejleszteni. Jelentékenyebb náluk három modern iró kisérlete: *Sombart*, *Spann* és *Gottl-Ottlilienfeld* munkája. Mindhárman megegyeznek az eddigi elmélet teljes elitélésében, a mechanikus okság alkalmazásának káros eredményét látva abban. Az árelmélet helyett ui centrális problemát keresve jutottak azon következtetésre, hogy a gazdaságot nem mint a javak, hanem mint az emberek összefüggését kell felfogni. Hogyan értelmezendő az egyes, történetileg adott gazdaság mint az általában lehetséges gazdasági alakulat speciális esete? E közös kérdésfeltevéshez azonban már más-más kiindulópontot keres a három iró, Spann az egyén sorsának az egységbe való beágyazottságából indul el, Sombartnál a gazdasági jelenségek történeti, Gottlnél lélektani értelmezése a probléma kezdőpontja. De mindenképpen helyesen mutat rá az egész „oppozicionális reakció" arra, hogy a közgazdaságtan főkérdését ontologiai sikon kell keresni. — *Heyer F.: Die britische Bodenwertsteuer.* A földértékadó kérdésének történetét ismerteti, milyen érvek hangzottak el az angol politikában és az elméleti irodalomban a mult század végétől egészen napjainkig, létjogosultsága mellett és ellen. — *Miscellen. Brinkmann Carl: Zu Friedrich von Gottls Sozialwissenschaftslehre.* Gottl közgazdaságtani életmunkájának jelentőségét mérlegeli. — *Herre Paul: Spanien.* Salvador de Madariaga hasoncimü könyvét méltatja. — *von Rubnoff M.: Russland-Literatur, Seibert Theodor: Das rote Russland. Knickerbocker: Der rote Handel droht* és *Farbmann Michael: Pjatiletka* cimü munkáit ismerteti. — *Kunz Josef L.: Neuere minderheitenrechtliche Literatur.* — *Literatur.*

92. kötet, 21. füzet, 1932. március.

v. Zwiedineck-Südenhorst Otto: Rentenprinzip oder Rentenstellung. Grundsätzliches zum Streit über die Singularität der Grundrente. A földjáradék egyedülállóságát valló dogma történetén átmenve, a fiziokratákkal szemben, de a klasszikusokkal és több modern autorral együtt szerző megállapitja, hogy a földjáradék beszámitása egyáltalában nem esik más elvek alá, mint a többi termelési eszköz beszámitása. A föld ugyanolyan termelőeszköz, mint a tőke és a munka, szintén korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre és époly kevéssé egységes, igy a földjáradék szintén változó, mint a tőke és a munka hozadéka, ezért nem tarthat különleges helyzetre igényt a termelőeszközök közt. Független a föld elmozdithatatlan voltától, a járadékok változékonyságának van alávetve. — *Haussleiter Otto: Verwaltungsgliederung und Reichsreform.* — *Norden Walter: Verwaltungsbehörde und Unternehmung. Organisation und Personal.* — *II. Miscellen. Fehr Hans: Zur Entstehung der Landeshoheit.* — *Morstein Marx Fritz: Der Schutz der Verfassung.* — *Häntzschel Kurt: Die Stellung der Presse in Sowjetrussland.* Az orosz sajtó szerepét az egész jogrendbe beállitva érthetjük csak meg. Teljesen az uralkodó rendszer szolgálatában áll, már 1917-ben törvény szoritotta meg a burzsoa-sajtót, mig a következő évben teljesen be is tiltották működését. A sajtó mai szerepét ugy képes betölteni, hogy a kormány függetlenitette a tőkétől, a paraszt- és munkásosztálynak anyagi eszközöket bocsátott rendelkezésre lapok és röpiratok kiadására, melyeket azonban szigoru cenzura ellenőriz. E cenzura szerve egyszersmind az egész orosz irodalom, könyv- és lapkiadás legfőbb irányitója. — *Stucken Rudolf: Offene Fragen der Versicherungslehre.* — *Literatur*

K. V.

Weltwirtschaftliches Archiv.

35. Band, Heft 2, 1932.

Dr. Eckert Christian: Staat und Wirtschaft. Az állam és a gazdaság egymáshoz való viszonya háromféleképpen alakulhat. Először: az állam és a gazdaság területeinek teljes elkülönülése, a gazdaság önállósulása. Másodszor: az állam hatalmával szolgálja a gazdaságot. Harmadszor: a gazdaság céltudatos beállitása az állami feladatok közé, tehát a gazdaság szolgálja az állami célokat. Az utóbbi viszony szempontjából a történelem folyamán három korszakot különböztethetünk meg. A középkorban a céhek szabályozták mereven a gazdasági életet. A merkantilizmus korszakában a központi államhatalom állitott fel merev szabályokat a gazdasági élet szabályozására. Végül a harmadik korszak a mai, amikor mint *Olaszországban* és *Oroszországban* a közgazdaságot teljesen alárendelik az államhatalomnak. Németországban az állam és a gazdaság viszonyainak helyzete még nem tisztázódott, de a fejlődés az állami gyámkodás előrehaladásáról számol be. A világháboru után szocializálni akartak, de a szocializálási tervek és elhatározások nem valósultak meg. A valuta szanálása után a kapitalizmus szabadon működő ereje hozzálát a gazdasági romok eltakarításához. Viszonylagos fellendülés következik, de a politikai viszonyok erősebbnek bizonyulnak és a gazdasági élet összeomlását idézik elő. Az állam kénytelen a gazdasági élet segitségére sietni. Az események megmutatták, hogy az államtól csak kevéssé befolyásolt gazdasági rend visszaállitása lehetetlen. A gazdasági szabadság ideje elmult, az uj időszakot szervezési kisérletek jellemzik. A közgazdaság az állami feladatok szolgálójává lesz. — *Dr. Mahr Alexander: Monopolistische Preispolitik in der Depression.* A vállalkozónak milyen árpolitika követése az érdeke? A kereslet megváltozásától, rugalmasságától, a költségtényezők alakulásától függ, hogy adott esetekben a vállalkozó a depresszióban érdekében állónak tartja-e az ár leszállitását vagy tartását. Lehetséges olyan eset is, hogy a depresszióban éppen az ár felemelését kivánja a vállalkozó érdeke. A kereslet alakulását nem lehet előre tudni, ezért a vállalkozó inkább az ártartás kényelmes módját választja. Ez a politika igen hátrányos, mert azt jelenti, hogy a vállalkozók redukálják a termelést, munkásokat bocsátanak el, ami az egész gazdasági életre visszahat. — *Dr. Borck, Fritz: Zur Teorie der Konjunkturschwankungen.* — *Dr. Gross, Herbert: Strukturelle Voraussetzungen wirksamer Industriezölle.* — *Czechowicz, Paul: Die Exportpolitik und das Problem der Exportfähigkeit der USSR.* — *Dr. Ischboldin, Boris: Das Problem des wirtschaftlichen regionalen Zusammenschlusses der intereuropäischen Staatenwelt und seine Bedeutung für Deutschland.* — *Dr. Borck, Fritz: Die Industriealisierung der britischen Dominions und die Rückwirkung auf ihre weltwirtschaftliche Stellung.* — *Chronik: Die internationale Verflechtung der schweizerischen Aluminiumindustrie, von Dr. Schwarzmann, Rudolf.* — *Die soziale und wirtschaftliche Bedeutung der Abschliessung und Trockenlegung der Zuidersee, von Dr. H. N. ter Veen.* — *Sechste Mitteleuropäische Wirtschaftstagung am 18. und 19. März 1931. von Dr. Sommer, Luis.* — *Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1931, von dr. Lotsch, Fritz.* *T. J.*

A magyar gazdaságtörténetirás uj utja.*

Van valami igazság abban a régi mondásban, hogy a történelem az élet mestere és különösen találó a gazdaságtörténetre, főként pedig a gazdaságpolitika történetére, amit egy jeles filozófiai iró mondott, hogy a filozófia története nem más, mint a tanulságos tévedések története. Sajnos, nálunk egész gazdasági életünk ösztönösen védekezik az ellen, hogy a mult tévedéseiből okuljon a jelen problémáinak kezelésénél. Pedig a gazdaság hosszu történelmi processzus eredménye, amelyet különböző fejlődési fokainak ismerete nélkül képtelenek vagyunk felfogni. Mig a politika, az irodalom, a művészet uj jelenségeit minden művelt ember képes belehelyezni a politikai-, irodalom- vagy művészettörténeti ismereteinek egyik láncszemébe, addig a gazdasági eseményekkel szemben legtöbbször hiányzik a történelmi távlata. Magukban álló eseteknek itélünk gazdasági jelenségeket, gazdaságpolitikai rendszabályokat, amelyek pedig csak szakaszai egy hosszu történelmi folyamatnak, megismétlődései valamelyik etapnak.

A történelmietlen gondolkozás okozza nálunk sokban a gazdasági eszmék zür-zavarát. Hogy egy példát emlitsek: az inflációnak tömérdek hive hallatja szavát a magyar fórumon, mintha történelmünk számos lapjára nem volna felirva a memento, kezdve az árpádházi királyok lucrum cameraejétől, a Rákóczi libertásain, napoleoni háboruk korabeli kétizbeni bankószaporitáson át a tiz évvel ezelőtti inflációig — nem is szólva a francia történelemből ismeretes Law-féle szédelgésről és az assignáta gazdálkodásról. A történelmi gondolkodás és érzék hiánya okozza, hogy minden reformerünk és kodifikátorunk kezdeményezőnek, feltalálónak érzi magát, nem pedig a fejlődés szálai továbbfonójának. Vajjon esett-e egy szó is a kamatmaximum és az uzsoratörvény megalkotásánál hasonló törekvések évszázados sikertelenségéről? A részvényjog reformjánál emlitette-e valaki, hogy kereskedelmi jogunk liberális rendszerét az 1873-as részvénytársasági összeomlások után két évvel alkotta meg a magyar törvényhozás? Nem csodálatos-e, hogy egy konzervativ államban mennyire távol tudjuk magunktól tartani a mult emlékeit, amelyek pedig még mindig szolgálhatnának cselekvési szabályul?

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1932 január 28-i ülésén tartott előadás.

De honnan meritsük gazdaságtörténeti ismereteinket? Az angol ipari forradalom, a francia pénzpiac, a német vámpolitika, az amerikai válságok történetéről alapos fogalmai vannak a magyar közgazdának. De hogy állunk a magyar gazdasági mult ismeretével? Nem ismerjük, mert nem ismerhetjük. A nyugati államok gazdasági fejlődéséről könyvtárak állanak rendelkezésünkre, mig egy magyarországi gazdaságtörténelmi adat kikeresése a levéltári kutatás fáradalmaival ér fel.

Részletmunkákban nem mondható ugyan szegénynek a magyar gazdaságtörténeti irodalom. Ennek könyvtárában azonban nem ugy érezzük magunkat, mint egy muzeumban, ahol áttekintést kapunk a művészet megszakitatlan vonalu fejlődéséről, hanem mint egy antikvárius boltban, ahol néhány nagy értéken kivül különböző korokból származó ódonságok egy-egy darabját lelhetjük fel.

Nincs oly munka, amely a magyar gazdasági élet folyamatának teljes átnézetét nyujtaná. *Kautz* Gyulának a „Nemzetgazdasági eszmék fejlődésének története Magyarországon" c. hatalmas munkájáért a külföld is megirigyel bennünket, azonban, sajnos, Kautz csak a hatvanas évekig vezet bennünket a magyar politikusok és irók közgazdasági eszmevilágában. Az ipar és kereskedelem történetéről ugyancsak egyetlen munka szól: *Horváth* Mihály könyve, amely 1830-ban zárul. És ez a nemes szellemü klasszikus történetirásunk könyvének előszavában őszintén beismeri, hogy „hányszor szakitotta meg a munkát, amelyre önmagában kevés tapasztalást, tökéletlen ismeretet talált, már helyzeténél fogva is, amely őt a kereskedelmi életben nem engedé részesülni. Végül azonban győzött benne az a gondolat, hogy e munka éppen tökéletlensége által lesz egy több tárgyismerettel készülendőnek ösztönzője".[1]

Sajnos, a Horváth-féle történet nem talált sem kiigazitókra, sem folytatókra. Pedig mennyi tévedést kellene ebben a jószándéku könyvben kiigazitani, hiszen hogy csak egy példát emlitsek, *Horváth* Mihály naivan elhiszi egy német forrásnak azt az állitását, hogy a XI. században magyarországi kereskedők ragadták magukhoz a kelet és nyugat közötti tranzitókereskedelmet és hogy a *Szent István* által Konstantinápolyban épitett hospitz-nak nemcsak vallási, hanem kereskedési célja is volt.[2] Az ilyen és hasonló tévedéseknek azonban szinte valamennyi politikai történész és régész áldozatul esik. *Bücher* Károly azon panaszkodott, hogy az archeologusok az ókori gazdasági jelenségeket mai fogalmakba öltöztetik, a görög városokat nagykereskedőkkel, gyárosokkal és bankárokkal népesitik

[1] Az ipar és kereskedés története Magyarországban. 1868. II. kötet. Bevezetés.

[2] I. h. I. k. 13. o.

be, az egyiptomi fáraókkal pedig modern irányzatu kereskedelempolitikát űzetnek.

A XIX. század magyar történetirói sajátos képzettségüknél fogva idegenül állanak a gazdasági jelenségekkel szemben. Amint a politikai életben a közjogi kérdések nyomták el a gazdasági kérdések iránti érdeklődést, ugyanigy történetiróink kizárólagos politikai szemlélete mellett csak nyomokban mutatható ki nálunk a gazdasági élet egy-egy reflexe. „A brabanti háziipar története a középkorban", ezzel a tárggyal foglalkozik Ibsennél Hedda Gabler férje, hogy még ezzel is indokolva legyen a dráma főszemélyének megvetése férje iránt. Mintha ugyanezt az érzést osztanák a gazdaságtörténetet lenéző történetiróink.

Nagyon jellemzők a gazdasági szempontokról való elfelejtkezésre az akadémia történeti pályatételeinek föltételei. Az akadémiai követelmény az volt, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyait is tárgyalni kell. A gazdasági viszonyokról egy szó sincs a föltételek között.

E kor történetirói közül egyedül *Acsády* Ignácnál érezzük a háttérben a gazdasági élet zugását. Az ő erős gazdasági tudása képessé tette volna őt egy nagy átfogó magyar gazdaságtörténeti munka megirására. A jobbágyság történetének, a XVIII. század eleje gazdasági állapotainak megirásán kivül ezzel adósunk maradt. *Mandello*, *Matlekovich*, *Tagányi*, *Szende* Pál, *Kovács* Ferenc — a felsorolás nem akar kimerítő lenni — ragyogó fejezeteket irtak a magyar gazdasági élet történetéből. A gazdaságtörténettel foglalkozók tömege nagyrészt azonban jelentéktelen kérdések kidolgozására forditott nagy munkát. A külföldi kutatás haladásával nem tartottak lépést, annak eredményeiről alig vettek tudomást. Közgazdaságtani ismereteik hiányossága következtében áldozatul estek a források egész más értelmü terminológiájának. Történetiróink nem a gazdasági élet lényegét, hanem annak szabályozását vizsgálják. Kutatóink elvesznek a gazdasági vonatkozásu törvények, az országgyülési gravámenek papiros erdejében. Munkáikból hiába igyekezünk magunknak arról képet alkotni, hogyan termeltek hazánkban, hogy dolgozott a régi magyar iparos, nem tudunk bepillantani a hajdani kereskedők könyveibe, leveleibe, hogyan adtak, vettek, szállitottak, hiteleztek hazánkban. Nem érezték meg az izgatóan érdekes, nagy témát, amelynek előkészitő munkásai lehettek volna, amelyre koncentrálniok kellett volna erőiket: milyen magvakból szökkent fába a mult század közepén a magyar kapitalizmus. Mint formálódott át a magyar gazdasági élet korai kapitalistává, majd mint alakult ki a modern kapitalizmus hazánkban: az erre vonatkozó adatok feltárásának, a tények egymásra következése

kimunkálásának elhanyagolása miatt egészen misztikus maradt. Mint Pallas Athéne páncélban és fegyverben ugrik ki Zeusz fejéből, ugy születik a magyarországi kapitalizmus a naturálgazdálkodásból.

Ez a magyar gazdaságtörténet szegényes multja. Nézzük a jelenét.

A háboru utáni években egy uj történetirói nemzedék tünik fel a magyar tudományos élet fórumán. Egyetemeink fiatal tanári generációja, tudományos gyüjteményeink tisztviselői, mintegy harminc tudós plántálja át hazai földbe a német idealista filozófián nyugvó német szellemtörténeti irányt. Ez a *Szekfü Gyula* körül csoportosuló iskola merészen kesztyüt dob az egész háboruelőtti történetirásnak.

Szerintük a liberális történeti munkák alig érdemlik meg a tudomány nevét, hiszen alapszemléletük miatt az elmult dolgokat képtelenek objektiven előadni.[3] A liberalizmus, a forradalmi szabadság eszme: megannyi akadálya a tudományos megismerésnek. A liberális történetirók anakronisztikus módon saját egyéni vagy közösségi követelményeiket vetitik viszsza a multba, ahol azoknak még nyoma sem volt. A magyar szellemtörténész lekicsinyléssel néz a liberális történetfelfogásra, amelynek központjában a folytonos haladás és tökéletesedés áll, amely a történet célját valamilyen haladáseszmény — például a jólét, a felvilágosodás — megvalósitásában látja. Ez a felfogás — szerintük — történetellenes, mert a forradalmi liberális felfogás a maga eszméjével összhangba nem hozható korokat elmaradottnak, a történet utját keresztezőnek bélyegzi, holott a történet minden jelensége és korszaka értékes s ezért a haladás nem egy eszme vagy világnézet szemszögéből vizsgálandó.[4]

A régi pozitivista és materialista történeti felfogás pedig célkitüzései egyoldaluságával elvonta a figyelmet más fontos jelenségekről és inditó erőkről, a szellemi tényezők fejlődésirányitó szerepét teljes tagadásba vette és egy napi politikai áramlat eszközévé vált.[5]

Ezzel szemben az uj szellemtörténeti irány — irja *Hóman* Bálint[6] — a pozitivisták merőben materialista szemléletével, hasznossági elvével szakitva, az emberi *lélek* megnyilvánulásának történetét vizsgálja és az emberi szellemben látja az egyedül jelentős történetalkotó tényezőt. Módszerében nagy szerep jut az intuiciónak: a történész, saját kortudatától elvonatkoztatva, a multba való beleélés utján igyekszik a történeti igazságokat megtalálni. A szellemtörténet a lelkiségben az ösz-

[3] Hóman Bálint: A magyar történetirás uj utjai. Budapest, 1931. 408. o.
[4] u. o. 13. o.
[5] u. o. 21. o.
[6] u. o. 26—27. o.

szes politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális mozgalmakat szükségszerüen megelőző és irányitó szellemi áramlatokban oly szintétizáló tényezőt ismert fel, amelynek vizsgálatával minden történeti probléma maradék nélkül megoldható. A szellemtörténész a gazdasági termelés rugóit nemcsak az anyagban méri, hanem számit a termelő szellemi, erkölcsi strukturájával is.

Nagy vonásokban ez a szellemtörténet magyar irányának programja. A liberális és pozitivista történetirói alkotás tudománytalan és történelmietlen. Át kell tehát irni az egész történetet.

A szellemtörténeti revizió valami nagy pusztitást nem igen végezhet az eddigi magyar gazdaságtörténetben — ami alig látszik ki a földből. Éppen ezért inkább még hasznára lehet, ha a módszerei alkalmasak. Várható-e tőle a magyar gazdaságtörténetirás megtermékenyitése?

A Hóman-Szekfü-irány — szerintem — érthetetlen módon szakadékot ás a 19. század liberális-pozitivista történetirása és saját maga között, amikor annak *haladás-eszméjét* elveti. Ezzel azonban saját történetbölcsészével, *Kornis* Gyulával is ellentétbe jut, aki szerint „az emberi történet célja a kultura eszményeinek minden téren a fokozatos haladás utján történő megvalósitása".[7] Ez a megfogalmazás nem összeegyeztethetetlen *Comte* idealisztikus történeti értékfelfogásával. Természetes, hogy a gazdaságtörténész a multat a fokozódó jólét haladáseszméjének szemszögébe helyezi. De tehet-e másként? Hiszen a közgazdász csupa célfogalommal dolgozik, termelés, tőke, hozadék stb. Mi lesz a gazdaságtörténetből, ha félve a szellemhistórikus lekicsinylő itéletétől, visszariad a mult jelenségeinek abból a szempontból való vizsgálatától, amelyet a gazdasági haladás, a növekedő jólét eszméi jelentenek? Az ujkor gazdaságtörténete egy emelkedő trendvonalban irható le: növekedik a népesség, mind finomabbá válik a munkamegosztás, emelkedik a termelés, halad a technika, differenciálódik a fogyasztás. Ha ezzel a trendvonallal nem párhuzamosan haladó, sőt ezeket metsző görbéket látunk az egyes országok gazdasági életének alakulásában, akkor bármit mondjon a szellemtörténet elmélete, itt hanyatlást kell látni. A közgazdász, akinek szeme a gazdasági élet hullámvonalában a föllendülés, a hochkonjunktura, a stagnálás és a válság fázisaira van beállitva, nem teheti magáévá a szellemtörténeti felfogást, hogy a fejlődésnek nincsenek mélypontjai. Aki a pénzrendszer, vagy az államháztartás történetéről ir, bármennyire is magáévá tenné a szellemtörténetnek az utilitarista haladás elvét kiküszöbölő módszerét, a rendezett pénz és államháztartási viszonyok szemmértékét nem vetheti el magától. A magyar szellemtörténész-iskola legsike-

[7] Történetfilozófia, 1924. 161. o.

rültebb gazdaságtörténeti munkája, *Eckhardt* Ferencnek a bécsi kormány magyarországi gazdaságpolitikájáról irott könyve sem azt nézi, hogy a barokk-kor lelke miként nyilvánul meg a XVIII. század vámtarifáiban, hanem hogy Mária Terézia és II. József vámpolitikája mennyiben volt hasznos vagy káros a magyar ipar fejlődésére. A haladás eszméjének elvetésében nem következetes a magyar szellemtörténeti iskola. Amikor a haladás mértékének kikapcsolásával rehabilitálni akarja a liberális történetirók által lenézett középkort és a nemzeti küzdelmek elmaradása miatt hanyatlónak itélt XVIII. századot, ugyanakkor dekadensnek jelenti ki a világháboru előtt eltelt félszázadot, amely a magyar kapitalizmus kibontakozásának fényes korszaka volt. *Szekfü* Gyula a Három Nemzedék panneaujában a Széchenyi után következő két liberális nemzedék idejét a hanyatlás korának festi. Hogy ez a megállapitás — legalább a magyar gazdaságtörténeti fejlődés szempontjából nem állja meg a helyét — azt mondani sem kell. Lehet-e hanyatlásnak nevezni a liberalizmus betörésének korát — amint *Szekfü* mondja —, azt a négy évtizedet, amely négy évszázad pusztitásait és mulasztásait pótolja? Itt most két megállapitást kell tennünk. Először is a szellemtörténet magyar mestere saját módszere szerinti legsulyosabb műhibát követi el, mert *a liberalizmus korát nem ennek mértékével méri*, hanem a világháboru utáni korszak sajátos normájával. Ha ez a liberális történetirásnál bűn, akkor hogy válhatik erénnyé a szellemhistórikusoknál? Aztán lehetséges-e felrajzolni a kiegyezés utáni korszak „lejtős" síkjára a magyar hitelügy, ipar és kereskedelem fejlődésének fölfelé ívelő vonalát? Hogy ez a feladat milyen erőszakos megoldásokra vezethet a gazdaságtörténet terén, arra nagyon jellemző *Mályusz* Elemérnek megállapitása, aki hiven a Szekfü-féle liberális dekadencia elmélethez, ezzel fejezi be a magyar városi polgárság történetéről irott tanulmányát: a liberalizmus győzelme után a polgárság anyagilag tönkrement. Erre még később visszatérünk.

A haladáseszme fogalmának elvi kirekesztése olyan űrt ás a helyes gazdaságtörténeti és a magyar szellemtörténeti irány között, ami nehezen lesz áthidalható.

Épp ilyen kevésre mehetünk a gazdaságtörténet terén a szellemtörténet *módszertani eszközével, az intucióval*, amely a multba való beleéléssel és a mult események átérzésével törekszik a korok megértésére. A gazdaságtörténet sikos utra jut, ha szubjektiv természetü értelmezésnek s ellenőrizhetetlen kombinációknak enged teret. Ez irracionalizmusra vezet. A történésznek meg kell maradni az empiria és az elemzés utján. Az intuició elégtelen eszköz, hogy általa a történet olyan sok szálból összetett jelenségeit analizis nélkül felfoghassuk. Abban igaza van a szellemtörténetnek, hogy a fejlődés részfolyamatainak egységességét hangsulyozza. Azonban a tudományos megisme-

rés felbontott sorokban végbemenő analizist követel meg, amit a legszellemesebb intuició sem pótolhat. *Kornis* szerint „az intuitiv beleélést ki kell *egészitenie* a kritikai, fogalmi, diszkurziv munkának".[8] Teljesen *fölcserélt sorrend. Bergson* tiltakoznék az ilyen „intuicionizmus" ellen. Az intuició nagy filozófusa szerint *az intuició nem előzi meg az analizist, hanem megkoronázza, tökéletessé teszi.* Bergson a tények lassu, lelkiismeretes analizisét követeli, az összes „document"-okkal való megismerkedést, ami a metafizikai intuició előföltétele[9] Ez valóban más, amit a Szekfü szerint „soha el nem érhető mintakép", *Ranke* hirdet, hogy nem az a lényeges, hogy egy elmult kor minden, vagy minél nagyobbszámu eseményét megismerjük. A Kornis—Hóman értelmében vett intuitiv módszer evidens és általános érvényü igazságokhoz aligha alkalmas elvezetni. Ellenkezően, ez a fajtáju intuició olyan érveket és állitásokat illeszthet a tudományos gondolatmenetekbe, amelyek a kritikával szemben helyt nem állanak, másrészt olyan tételeket igyekezhet a tudományból kiküszöbölni, amelyeket tárgyilagos birálattal nem tud megdönteni. A történés hullámaiba magát belevető történetiró, aki nem áll szilárdan a tudományos analizis alapján, nem elégitheti ki tudományos szükségleteinket. „Die Aufgabe der Historik besteht nicht im Abbilden der Wirklichkeit, sondern in einem Umbilden und Vereinfachen durch Begriffe — mondja *Rickert.*[10]

A szellemtörténész szemére veti továbbá a pozitiv történeti felfogás hiveinek, hogy a materiális élet történetét megvilágitó kutatásokban mellőzik *a szellemi élet* irányitó erejének feltárását. Ez a vád igazságtalanul éri a háboru előtti magyar történetirást. Hol van az a magyar történetiró, aki a történelmi materializmus rendszerével dolgozott? Hiszen éppen az az egyoldalusága a régebbi történetiróinknak, hogy pusztán ideológiákat találnak a magyar multban: a nemzet, politikai szabadság, vallásszabdság eszméit, az ezek jegyében folyt küzdelmeket. Alig akad olyan magyar történetiró, aki a termelés, a pénzforgalom stb. változásait, mint történeti hatóerőket ismeri fel. Egyedül *Ágoston* Péter, aki a történelmi materializmus félreértésével adja elő a világi magyar nagybirtok történetét. Meg kell azonban jegyezni, hogy Ágoston művének felületességét és materialista módszerének egyoldaluságát éppen a pozitiv irányzatnak hozzá közel álló folyóirata, a *Huszadik Század* kritikája állapitotta meg.[11] De szellemtörténészeink a lelkitényezők elhanyagolásával nemcsak a liberális magyar történetirást, hanem, amint ők mondják, „a francia forradalmi ideákon" felépült angol és francia pozitivista történetirást is vádolják.

[8] i. h. 47. o.
[9] Chevalier: Bergson, 1926. 108. kk.
[10] Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 1915. 28. kk.
[11] 1913. II. k. 551. o.

Ezzel szemben rá kell mutatni arra, hogy éppen *Voltaire* az első, aki történeti főmunkájában, XIV. Lajos történetében a kor egész kulturáját feltárja, aki nem a kormány annaleszeit, hanem a század szellemének történetét irja meg. Vagy hivatkozzam-e a szellemtörténészek által ugyancsak leértékelt pozitivista *Taine*-re, aki a korok „idées générales"-jait keresi. Utaljak-e ugyancsak lebecsült *Renanra*, aki szerint egyedül a nemzet szellemének feltárása teszi a történetirás értékét?[12] Milyen joggal lehet a pozitivista módszer alapján dolgozó liberális közgazdákat azzal vádolni, hogy a lelki momentumokat kizárják a gazdasági élet erői közül? Hát például a liberális közgazdák által felállitott határhaszon elmélet nem más-e, mint alkalmazott lélektan? *Menger* Károly a közgazdaságtant a pszichológia még ki nem épitett ágának nevezi. Magát a szellemtudomány fogalmát a XIX. század közepe legnagyobb liberális közgazdája, John Stuart *Mill* állitotta fel. A szocialliberalizmusnak megalapitója, *Oppenheimer* Ferenc szerint az emberi gazdálkodás tudományának a pszichológia adja a legfőbb törvényeket. Hivatkozzam-e a liberális közgazdaságtan nemrég elhunyt szellemóriására, *Brentano* Lujóra, aki a klasszikus közgazdaságtan abstrakt homo oeconomicusai helyett az élettől duzzadó valódi ember gazdálkodásának történetét irja meg? Vagy pedig rámutassak-e a minden metafizikát elvető, a demokráciát hirdető *Weber* Maxra, aki a protestantizmus gazdasági szellemének teóriájával forradalmat okozott a gazdaságtörténet terén? Indokolatlan tehát a szellemtörténészeknek azzal dicsekedni, hogy ők segitik ujra jogaihoz a szellemi tényezőt, a lelkiséget.

Ezzel szemben rendkivül óvatosnak kell lenni, a szellemtörténet által a történeti élet igazi motorának fölismert vezető „ideákkal" a történeti korszellem rendszerező elvének alkalmazásával szemben. Már *Kant* kiméletlenül összetöri *Herder* történetfilozófiájának „korszellemeit": ilyen fogalmakkal dolgozni megengedhetetlen metafizika. A szellemtörténeti irány gazdaságtörténésze, *Below* is elismeri, milyen bizonytalansággal operálnak a „korszellem" ábrázolói.[13] Éppen az irodalomtörténet terén — ahol pedig a legközelebb állhat a „korszellem" hatása — állapitja meg egy ujabb iró,[14] „milyen különös, hogy az elmult idők szellemét mennyivel könnyebben találjuk meg, mint azét a korét, amelyben élünk. Korszellem nincs, illetve egyidőben egész tömeg korszellem működik egyszerre". Különösen a gazdaságtörténésznek kell a szellemtörténet mindent megoldó korszellemeivel szemben bizalmatlannak lenni.

Kornis (Történetfilozófia 117 o.) igen helyesen látja,

[12] L'avenir de la science. 22. kiadás. 266. o.
[13] Probleme der Wirtschaftsgeschichte. 487. o.
[14] Lewin *Schücking:* Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung. 1931. 7. kk.

hogy „a történeti eszmetan (Ranke) képviselőinek nem volt kellő nemzetgazdasági képzettségük, sokszor szellemi tényezőkre bukkantak ott is, ahol nyilván anyagi erők működtek közre s az eszmék csak a gazdasági viszonyok természetes következményei voltak. Igy sokszor hamisan idealizálták a történetet". „Nem kutatták az eszméknek, mint a történet hajtóerőinek eredetét. Az eszmék mint valami *propria virtute* működő hatalmak lépnek a történet szinpadára."

De nemcsak a szellemtörténet elméletében mutatkozik ellentmondás. A gyakorlatban is ingadozás ütközik ki.

Az idealista szellemtörténet itt-ott materialista magyarázathoz folyamodik, ahol pedig inkább volnának hajlandó erkölcsi és lelki okokat magyarázatul elfogadni. *Szekfü* Gyula például a magyar protestantizmus elterjedésének egyik főokát abban látja, hogy az egyház ellenálló erejét Mohács után megtörte a papi birtokok eladományozása a két versengő ellenkirály: Ferdinánd és Szapolyai által. A protestantizmus elterjedésére legjellemzőbb tény, amelyek a többit is meghatározzák: a püspöki szervezet teljes kihalása és az egyházi nagybirtok megsemmisitése.[15] Ezért a meglátásért a történelmi materialisták is irigykedhetnek a magyar szellemtörténetirásra. Érdekesen világitja meg Szekfü a Rákóczi-fölkelés gazdasági rugóit. Rákóczi föllépése eleinte alig több nagyuri kisérletnél, amely holtpontra jutott, ahonnan csak uj akció, a magyar parasztság megmozdulása segitette ki. A fölkelés katonai csődje pedig részben azzal magyarázható, hogy a földesurak Rákóczi rendeletei ellenére sem hagyták jobbágyaikat katonának menni, másrészt a szegény nép, nem látva helyzetének gyökeresebb javulását, nem volt hajlandó többé fegyvert fogni.[16] Szabályos materialista magyarázat. A XVIII. század magyar belpolitikáját pedig egy gondolat uralja: a nemesség adómentességének biztositása.

Ezek után a liberális történetirást kevés szemrehányás illetheti a materialista felfogás miatt.

A liberális történetfelfogás — *történetietlen*. Ez a harmadik vádpont. Saját kora eszméit és törekvéseit vetiti vissza oly távoli korszakokba, ahol azoknak még nyoma sem található. Ezzel szemben a szellemtörténész minden kort a maga mértékével mér, mellőzve a későbbi korszakok elméleteiből következő anakronisztikus momentumokat. Példájuk leggyarabban a szabadság idea. Ennek a XVIII. században születe't eszmének meglétét keresi a liberális történet (talán Kant és Fichte?) olyan korábbi századokban, amelyeknél az ideáról fogalmuk sem lehetett. További elrettentő példa az Acsády-féle jobbágyság történet, amely a későbbi demokratikus ideálhoz méri a régi dolgokat.

[15] Magyar Történet. IV. k. 236. o.
[16] Magyar Történet. VI. k. 47. és 49. o.

Minden kort a maga ideáljából megitélni ez már olyan követelés, ami tulmegy a szellemtörténészek német tanitómestereinek elméletén is. A szellemtörténeti irányhoz közelálló német gazdaságtörténetiró: v. *Below* Georg azt mondja,[17] hogy a multnak gazdagabb megitéléséhez jutunk, ha vele szemben olyan kérdéseket vetünk fel, amelyek a jelenből fakadnak. Hasonlóképen *Troeltsch* Ernst[18] szerint a történeti tényekkel szemben alkalmazott mérték a történetiró megfigyelő helyétől függ, a jelenkor álláspontjától. Ebben teljesen egy a német szellemtörténészekkel a liberális közgazdaságtan is.[19] *Eulenburg* azt mondja, hogy „minden történeti szemlélet az ösztönzéseket az élő jelen impulzusaiból kapja, ez állitja fel a problémákat. Már csak azért is a jelenkort kell mértékegységül választani, mert a nagyságról és jelentőségről alkotott minden itélet elsősorban a jelen élő szemléletéből fakad. Aki azonban naivan jár el — és ezt teszik általában a történészek —, az tisztázatlan fogalmakkal és képzetekkel dolgozik: mert aki a jelent nem érti meg, ezért nem értheti meg a multat sem".

A szellemtörténet teóriája azonban kevésbé radikális, mint a programja. „Az immanens történelmi értékvonatkoztatás természetesen nem jelenti azt, hogy a történész amikor valamely eszme, intézmény stb. egész fejlődését genetikusan nyomozza, ne tekintsen a fejlődés utolsó fázisára, vagyis a jelenre" irja *Kornis*.[20] Ez a kis korrektura Hómannál kimarad, sőt Kornis tovább megy: „A relativ történelmi látás és az abszolut értékelméleti álláspont egyáltalán nem zárja ki egymást, mert két, egészen különböző sikban mozog. Az egyik az értékelés tényére, a másik az értéktartalmak érvényére vonatkozik."[21]

Saját mértékével és ideáljaival mérni minden kort? Igen, de melyikkel? Hány ellentétes ideológia, eszme és mértékegység küzd egymással ugyanazon koron belül! Vajjon sikerülhet-e a történetirónak egy minden önkénytől mentes zsinórmértéket találni a mult intézményeinek megitélésére? Egy konkrét példával igyekezem bemutatni, mennyire ki nem elégitő megoldásra vezet a szellemtörténeti módszer alkalmazása éppen a magyar gazdaságtörténet legfontosabb problémájának, a magyar birtokmegosztás történeti fejlődésének megvilágitásánál.

Szekfü Gyula a magyar földbirtok történeti szerepéről irt tanulmányában[22] arra a kérdésre keres választ, mi az értelme,

[17] Über historische Periodisierungen. 1925. 25. o.
[18] Der Historismus und seine Probleme. 1932. I. 169. o.
[19] Ideen und Probleme in der deutschen Handelsgeschichtsforschung. Die Entwickelung der deutschen Volkswirtschaftslehre im XIX. Jahrhundert. II. Teil. XXVI. 13. o.
[20] Történetfilozófia. 69.
[21] u. o. 220. o.
[22] Magyar Szemle 1928 április.

mi a létjoga a magyar történet különböző korszakaiban ujra és ujra előtünő világi nagybirtok formának. Az elmult korszak radikális liberális történet-szemlélete — ugymond — erre a kérdésre is könnyen tudott választ adni. A magyar nagybirtok önzésnek, rablásnak, sorozatos erőszakosságoknak produktuma. Ebben a megitélésben azonban a magyar liberális történetirás nem áll egyedül, mert a nyugaton a polgárság — amint Szekfü mondja — előbb a nagybirtoknak rendi hatalmát tette vitássá, majd pedig forradalmi és liberális teóriával egyenesen deposszedálásra törekedett.

Szekfü szerint a magyar nagybirtokszerzés utja-módja semmivel sem erkölcstelenebb, mint akármely más nyugati vagyonszerzésé. A magyar nagybirtok azonban nagyobb és tovább él, mint nyugati testvérei, de hogy ezt megtehesse és századokon át fennmaradhatott, éppen ez mutatja, hogy létének volt jogosultsága. E létjogosultság a történet folyamán betöltött hármas váltakozó szerepében gyökerezik. A török hódoltság alatt a nagybirtok volt a honvédelem gerince. A török kiűzése után a nemzeti célkitüzések sorában legelső helyen álló telepités elvégzése háramlott a nagybirtokra. Széchenyi korszaka óta pedig az ország agrártermésében való vezetés, a több, jobb és mintaszerübb termelés a nagybirtok programpontja.

A nagybirtok létjogosultságának ez az egyébként utilitarista felvázolása (ujabb hiba a szellemtörténeti módszertan értelmében) történetirói előadás szempontjából élénken emlékeztet *Taine* angol irodalomtörténetének arra a fejezetére, amelyben az angol arisztokrácia nagy történelmi érdemeit huzza alá. Csakhogy a nagybirtok mint uralkodó birtokkategória olyan rendkivüli sok irányban fejt ki hatást a nemzeti élet: politikai, közgazdasági, szociális és kulturális viszonyok minden vonatkozására, hogy egyetlen vezető szempontból beállitani a nagybirtok létjogosultságát, még az érem egyik oldalának bemutatásánál is kevesebbet nyujt. Gondoljunk csak arra, hogy Földes Béla hány előnyét és hány hátrányát különbözteti meg a nagybirtoknak. De mégha el is fogadjuk a Szekfü-féle hármas service-szempontot, még akkor sem nyugtathat meg ez az elmélet.

Szekfü szerint a török hódoltság idején az egész honvédelem a nagybirtokhoz volt kötve. Az uradalmak központjaiban a várak nemcsak a gazdasági üzemet koncentrálták, hanem egyuttal a honvédelemnek is központjai voltak. Bennük a nagybirtokos parancsolt, neki engedelmeskedett az őrség, amely az ő jobbágy-szolgáin kivül kisnemesekből, sőt az ur atyafiságából is állott. Ennek a katonaságnak eltartása a nagybirtokos gondja volt. Ha valamely hatalmas kéz egyszerre kitörölte volna a nagybirtokosok osztályát, még a legdekadensebb török császárnak lova is akadálytalanul végiggázolt volna egész Magyarországon.

Bármilyen sulyos érv is ez és bármennyire történelmi emlékeinkben él a főurak vitézsége a török háboruk alatt, sajnos ezt a magyarázatot éppen Szekfü máshelyen közölt adatai miatt nem tudjuk elfogadni. Szekfü a Magyar Történetben (V. kötet 217 kk.) lesujtó képet rajzol a nagybirtoknak a honvédelem körüli szerepéről. Eszterházy Miklós nádor megállapitásai szerint a részleges fölkeléseknél a nemes maga szedi be a jobbágytól az adót, hogy azon maga állitsa ki a megszabott számu katonát, de ilyenkor saját szolgáit, fegyverre alkalmatlan gyerekeket küld el rosszul fölfegyverezve, a pénzt pedig elteszi magának és az ily fölkelésektől több kár, mint haszon származik. A végvárakba menekülő jobbágyokat az országgyülés a földesuraknak kiadatni rendeli.[23] Eszterházy a földesurakat külön biztatja, hogy a maguk oltalmát ne bizzák teljességgel csak jobbágyaikra. A nádor szerint Magyarország megvédhetné magát, de ehhez egész had- és pénzügyi berendezését más lábra kellene állitani. A legfőbb baj, hogy a nemesség lassanként visszavonul a harci élettől. Maga Szekfü állapitja meg,[24] hogy Bocskay István volt az egyetlen, akinek praktikus észjárása megmondotta, hogy a védekezés legbiztosabb módja, ha a katonaság zsoldtól függetlenitve, saját földjéből él. Ezt a gondolatot fölismerve, telepitette le Bocskay közel tizezernyi hajduját. Nincs tehát kellőképen bebizonyitva, hogy más földbirtokmegosztás mellett az ország védelme nem lehetett volna biztositható, különösen akkor, mikor tudjuk, hogy a svájci és hollandi polgárság és kisbirtokosság olyan katonai erőt tudott előteremteni, amely győzelmesen ellenállott az osztrák Habsburgok, a spanyol királyok és a burgundi fejedelem nagy zsoldos hadseregeinek.

Nézzük, hogy állunk a nagybirtok második történeti nagy funkciójával, a telepités körüli munkájával? A XVIII. század elején, a törökök kiűzése után Nagymagyarországnak alig volt több lakosa két milliónál. Egy ujabb század leforgása alatt ez megnégyszereződött. Ezt a változást — Szekfü szerint — ismét a nagybirtok eszközölte, a Károlyiak például csak Szatmár vidékén 31 német falut alapitottak.

Érdemes volna megtudni, hogy a telepités munkája miként oszlott meg a királyi, kincstári, egyházi és világi nagybirtok, valamint a nagy alföldi városok között, mert a Szekfüféle beállitással szemben mást mond a legrégibb magyar statisztikus, *Schwartner* Márton, aki ugyis mint a pontos számok barátja, ugyis mint e telepitő munka kortársa, illetékes e kérdés megitélésére. Schwartner szerint a földesurak általában nem kaptak a telepitéseken.[25] A közfelfogás szerint ugyanis a

[23] u. o. 138. o.
[24] u. o. 176. o.
[25] Idézve Vargha Gyula: A magyar hitelügy és pénzintézetek története. 5. o.

földesur csak vesztene, ha a pusztáit jobbágyokkal betelepitené, mert a juhot csak a földesur számára nyirják, a paraszt ellenben még a királynak és a vármegyének is fizetni kénytelen s azonkivül a földből, melyet művel, maga is családostól meg akar élni. Maga Szekfü idézi egy helyütt Károlyi Sándornak ezt a jellemző mondását, hogy „az földesurak az költséget sajnálják". Az érdem tehát erősen meg van osztva.

De egyébként is ebben az időben, a westfáliai békétől a XVIII. század közepéig Európaszerte állandó mozgásban van a lakosság. A merkantilista politika: *ubi populus, ibi obulus* elve a népesség gyarapitására ösztönözte a kormányokat. A vallásüldözések miatt óriási tömegek cseréltek hazát — hugenották és mindenféle vallási kisebbségek —, ugyanakkor folyt Amerika keleti részeinek benépesitése, főleg ugyancsak vallási disszidensek által. Sehol sem olvastam, hogy ez a nagy telepitės a nagybirtok munkája lett volna. Az a parasztság, amely ugyanebben az időben Németországnak az Elbától keletre eső részét benépesitette, szabad, önálló és vagyonos földmüvesség volt, amely szabad emberként telepedett le.[26] Igaz, hogy legtöbbször el kellett ismerniök maguk felett a földesurat, azonban jobbágyi függőségbe nem kerültek. Személyes szabadságuk megmaradt, robotra nem kényszerültek. Az igy keletkezett telepesbirtokokat járadékbirtoknak nézhetjük. Természetes, hogy a régi magyar jog a nem nemesek birtokszerzésének megakadályozásával ennek utjába állott, a Verbőczy-féle jogrendnek megmaradása viszont a nemesség akarata volt. Lehetetlen volt a Magyarországon való megtelepedésre megnyerni például az értékesebb nyugati iparűző lakosságot, amikor a III. Károly alatt alkotott törvények[27] utasitják a kormányszéket, ellenőrizze, hogy a beköltözött iparosok tényleg iparral foglalkozzanak, telek- és földbirtok vásárlástól távoltartassanak. Pedig a telekvásárlás minden iparos életcélja volt, hiszen a céhek korlátai miatt vagyonát másképen nem is helyezhette el. Kétségtelen tehát, hogy végül is a XVIII. század politikai viszonyainak: a rendiség megmaradásának és a szűkkörü vallásszabadságnak tulajdonitható, hogy Magyarország déli része ugy települt be, mint ahogy történt és a személyi, valamint lelkiismereti szabadságára féltékeny vagyonos nyugati parasztság és kézművesség helyett nagyrészt szerb és oláh tömegek települtek le Délmagyarországon, aminek aztán a trianoni határok megvonásánál láttuk a következményeit.

Nézzük a harmadik korszakot, a Széchenyi-program megvalósitását: a nagybirtok hatalmas jövedelmeit arra használni fel, hogy befektetésekkel, korszerü javitásokkal, modern mezőgazdasági üzem berendezésével mintát, példát nyujtson az or-

[26] Koetzschke: Allg. Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. 403. kk.
[27] Kautz: i. m. 93. o.

ságnak és amellett a lakosság szükségleteinek a legjobbat és a legtöbbet termelje.

Ezen a helyen valóban nem kell fejtegetni a nagybirtok termeléspolitikai értékét. A történelmi nagybirtokokról, mint a többtermelés pionirjairól beszélni azonban éppen a szellemtörténeti módszer szempontjából hiba. Nem azért, mert a magyar föld 1880-tól a világháboruig a 8 mázsás buza termésátlag nivóján stagnált, az állatállomány pedig éppen csökkent. Hanem azért, mert a többtermelés, mint program először 1910-ben nyert kifejezést Serényi Béla akkori földmüvelésügyi miniszter költségvetési beszédében. Tehát Szekfü egy későbbi eszmét imputál egy előző kornak, ami a legsulyosabb hiba egy szellemtörténésznél. Éppen szellemtörténeti szempontból nagyon fontos, amit *Kautz* Gyula ir a belterjes és külterjes gazdasági rendszerekről a mult század hatvanas éveiben folyt eszmemozgalomról. „Két párttal találkozunk, az egyik, amely az intenziv gazdaságra való áttérést siettetni óhajtja és ettől vár üdvöt, mig a másik, amely Széchenyi iskolájának nyomdokain jár, a belterjes és váltógazdasági rendszert viszonyainkban még csak helyenként és lassubb átmenetek megtartásával tekinti alkalmazhatónak. Ez utóbbiak szerint az intenziv gazdasági rendszer igazi sikerrel csak ott honositható meg, ahol olcsó tőkékben bőség van, a közlekedés fejlett, a népesség sürü és a terményárak a piacon állandóan magasan állanak. Ellenben ott, hol mint Magyarországon e föltételek még jórészben hiányzanak, a lehető legkisebb költségekkel történő gazdálkodás a legelőnyösebb.“[28] Ez volt a nagybirtok termelési elve: nem a többtermelés, hanem a lehető legkisebb költségekkel történő termelés.

A nagybirtok service-éről adott mind a három magyarázat elferdült távlatba helyezi a birtokmegoszlás gazdaságtörténeti megvilágitását.

Amig szellemhistórikusaink a történelmi mértékegységet illetően teljesen a relativitás álláspontjára helyezkednek, egyetlen időfeletti, állandó, illetve végtelenül lassan átalakuló fogalmat mégis elismernek: *az öröklött faji tulajdonságot.*[29] Szekfü Gyula szerint a magyar faj belső örökletes sajátosságának döntőbb hatása van gazdasági fejlődésünkre, mint a nemesi birtokjognak, a jobbágyság kötött helyzetének, a bécsi kormány kereskedelemellenes politikájának. Mindezek csak külső tényezők, de annak főoka, hogy a magyar nép nem kereskedik, specifikus lelki alkatában rejlik. A magyar fajnak ezt a nem gazdaságos vonását olyan téren igyekszik Szekfü bebizonyitani, amelyen a magyar nép előszeretettel tevékenykedett: a

[28] Kautz: i. m. 527. o.

[29] *Szekfü:* Faji sajátságaink gazdaságtörténeti világitásban. „Minerva“. I. 143. kk.

bortermelés terén. Igen érdekesen mutatja ki, hogy ennek ellenére mennyire extenziv volt a szőlőtermelés, mennyire hiányzott a gyakorlati érzék a magyar bortermelőből, mennyire nem látott a borban kereskedelmi cikket. Fel kell tehát ismerni a specifikus, nehezen megmozditható magyar alkatot, amit egy szóval gazdasági indifferentizmusnak nevez.

Ez az iskolapélda azonban semmit sem bizonyit. Azok a magyarországi bortermelők, akik olyan rosszul gazdálkodtak, nagyrészben svábok. (Pozsony—Sopron—Buda—Tolna—Baranyavidéki gazdák.) Tehát másfaju nép sem mutat fel hazánkban jobb eredményt. A gazdasági irracionalizmus egyébként is Európaszerte kimutatható a parasztságnál. A mult század közepén az alpesi gazdálkodás ott tartott, ahol a középkor végén. Angliában még a 18. század végén oly ekékkel szántanak, mint 300 évvel ezelőtt és az irók panaszkodnak, hogy az angol gazdákból nem lehet kiirtani begyökerezett előitéleteiket, A magyar bortermelő lelki alkata nem sokban tér el az auvergnati paraszt, vagy a stájer Hörndlbauer tulajdonságaitól. Még az amerikai farmer sem kapitalista szellemü — mondja *Eulenburg*.[30] Valóban fölösleges arra példákat felsorolni, hogy a gazdasági tradicionalizmus mennyire kimutatható a legtöbb európai nép parasztságánál és kézművességénél. Tehát nem faji sajátosság.

Ez a gazdaságilag indifferens magyar bortermelő azonban még környezetbe áttéve, a világ legnagyobb szőlőkulturáját, a kaliforniait, teremti meg. (Haraszthy ezredes). Viszont Magyarország sajátos politikai viszonyai között még a betelepitett nyugati népek sem tudtak kapitalisztikus kulturát teremteni. Az itteni népek között legfejletteb kulturáju erdélyi szászok sem. Erre nézve maga Szekfü hoz fel egy érdekes példát: a nagyszebeniek 1790-ben szégyenkezve vallották be, hogy egyetlen gyáruk van, ezt is egy Orosz nevü magyar kapitány alapitotta.[31]

Szekfü fajelmélete minden tévessége ellenére óriási mértékben befolyásolja és tévutra vezeti körének többi iróit. *Dékány* István, aki a gazdasági- és társadalomtörténet fejezetet irja a Magyar történetirás uj utjaiban,[32] a magyar szellemtör-

[30] Phantasie und Wille des wirtschaftenden Menschen. 1931. 22. o.
[31] Magyar történet. VI. 437.
[32] 206. o. Előadásom megtartása után jutott el hozzám a Századok 1931. 9—10. száma, amelyben Dékány István „A szellemtörténet történetelméleti alapon" cimü cikkében nagyon helyesen mondja Szekfüvel ellentétben: „Nehéz valamit a fajjal megmagyarázni: obscurus per obscurius. E téren bizonyos elsietésre nem egy példa van. Ott, ahol valaminő konkrét fejlődési hiány konstatálható, pl. a merkantilis szellem hiánya, egy termelői réteg lelki alkatában az üzleti észszerüség kiesései jelentkeznek, nem szerencsés e negativumokat *faji* tulajdonságnak feltüntetni, holott egy elmaradott városiasság következményei. A kapitalizmus és a városi kultura eredménye, nem a falusi és földmivelő

ténet programiratában, egyenesen tagadásba veszi a régi magyar nagybirtokos szerző ösztönét. „Ez a lelki berendezésről adott kép hamis, kétségtelen a modern kapitalizmusról adott agitációs szemüveg torzitja el, amely arra bir, hogy mindenütt beleképzeljük az emberek lelkébe azt a kapitalista szerzésösztönt, amely ma kényelmes párnákon ülve is hathat."

Ezzel szemben pedig éppen Szekfü mondja a XVI. századról: a nagyurak továbbra is a régi földéhséggel gyarapitják birtokukat. (Magyar Történet VI. k. 23. o.) Majd Rákócziról irja: a közéleti tisztesség e kifinomult mintája minő fehér holló az akkori gyüjtő, szerző társadalomban. (U. o. 52. o.)

A fajelmélet gazdaságtörténeti alkalmazása eleve fölöslegessé tenné a gazdaságtörténeti további kutatásokat. Ha elintézett dolog, hogy a nehezen változtatható magyar gazdasági indifferentizmus az oka lassu gazdasági fejlődésünknek, akkor felesleges a régi magyar birtokjog és a bécsi udvar gazdaságpolitikája hatásainak kutatására mint alárendelt külső okok feltárására nagyobb energiát forditani. A magyar gazdaságtörténet nagy perét eldöntené a magyarság gazdasági indifferentizmusa, mint a szellemtörténész által felállitott pergátló kifogás.

A magyarság gazdasági közönyösségéről alkotott apriorisztikus elmélet káros hatását mi sem mutatja jobban, hogy az ennek való behódolás igazán komoly tanulmányokat eleve értéktelenit. *Mályusz* Elemér tollából végre megjelent az első áttekintő munka a magyar polgárság történetéről.[33] Megtudhatjuk-e vajjon ebből a választ arra az égetően érdekes kérdésre: miért maradtak a magyar városok sokáig idegen testek a nemzet szervezetében, miért idegen eredetü a városi polgárság és történelmi magyarság miért huzódott vissza a városi foglalkozásoktól: a kereskedelemtől és az ipartól? Sajnos, nem. Mályusz ezt az egész kérdést egy apodiktikus válasszal elintézi: „Tudott dolog — mondja — hogy a magyar fajból teljesen hiányzik a kereskedelemre való hajlam. A városok keletkezésének egyik belső tényezője a lakosság kereskedelemre való hajlama, innen van középkori városaink lakosságának nem magyar származása."[34]

Ha ugy állana a dolog, hogy a magyarság nem érezte volna magát jól a városok merkantil légkörében, ez a magyarázat helytálló lenne. De a modern gazdaságtörténet kimutatta, hogy a középkori városok megélhetése tulnyomórészben nem a kereskedelmen alapult.[35] A középkori Európában alig féltucat

elem teremtette meg. Itt sem keresek faji elemet, hanem egy bizonyos városkulturális *fokozatot*, vagy hiányát. „Kapitalizmusra képtelen" *fajnak* látszott száz éve a japán, ma látjuk, nem *fajról* kell elmélkedni e téren sem.

[33] Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1927.

[34] u. o. 365. o.

[35] V. ö. *Jecht* a Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte ugyanazon kötete 58. o.

város létalapja a kereskedelem. A városok hatalmas többsége agrárjellegü. Milyen idillikus „ländliche Atmosphäre" — mint Sombart mondja — lebeg egy olyan nagy és tipikus, középkori városon, mint Nürnbergen. A városok többi része pedig kézműves jellegü, tehát megint nem kereskedelemből él. Ha a magyar nemesség ellenszenvet is érzett a kereskedői és ipari foglalkozás iránt — amiben egyébként teljesen megegyezik nyugati kortársaival — ettől még bátran letelepedhetett volna a régi magyar városokban, amelyeknek jóléte még a XVIII. században is inkább függött a mezőgazdasági termeléstől, elsősorban a szőlőtermeléstől, mint bármi mástól.[36] Mályuszszal ellentétben éppen Szekfü[37] egészen kézzelfogható materiális okokkal magyarázza a nemesség távolmaradását a városoktól: a jobbágymunka stabilizálja a nemesség jövedelmét, az allódiális termények vámkötelezettsége, adókiváltságainak megőrzése voltak akadályai a nemesség elvárosiasodásának.

És mit tudunk meg Mályusz munkájából városi polgárságunk sorsáról a mult század első felében? Pontosan ennyit: a városokon uralkodó magyar nemesekben hiányzott a belátás, hogy a kapitalista törekvéseket alátámasszák. Még azok a német polgári családok is behódoltak az antikapitalista érzületnek, amelyek nem voltak összeházasodva a magyar nemességgel. Ennek káros következményei a liberálizmus győzelme után hatalmas erővel jutottak napvilágra. A polgárság tulgyenge volt, hogy a zsidósággal való versenyben felvehesse a küzdelmet. A magyar polgárság a XIX. században át kellett, hogy adja a helyét a zsidóságnak; tagjai közül az egyik sem küzdhette fel magát a pénzarisztokráciáig; a magyar gazdasági élet vezetői ezután kizárólag zsidók. A régi polgári családok utódai az állami hivatalokba menekültek, vagy mindjobban elszegényedtek.

Ez minden, amit a polgárság történetének cimén a XIX. századra vonatkozóan a szellemtörténet megajándékozott bennünket.

Szabad-e ilyen magyarázattal szemben a szellemtörténészt figyelmeztetni a Buddenbroocks-problémára? Arra, hogy a kereskedő sajátos tulajdonságai személyhez kötöttek, hogy a kereskedelemhez szükséges idegfeszültség gyakran csak az üzlet megteremtőjének élettartamáig tart. *Eulenburg*[38] utal arra, hogy a hamburgi és londoni kereskedelmi cégek többnyire idegen eredetüek, mert a verseny megkivánta erőelhasználás különös követelményeket állit fel az idegeket és a fantáziát illetően. Itt mindig szükség van utánpótlásra a nép friss, elhasználatlan erőiből. A kereskedői sors sajátos végzete, hogy generáció-

[36] Eckhardt: A bécsi kormány gazdaságpolitikája Magyarországon. 240 o.
[37] Magyar Történet. V. k. 157. o.
[38] i. m. 33. o.

kat nem képes alkotni. Ehhez nem kellett a zsidók versenyét magyarázatul felhivni.

Ime, láthatjuk a magyar gazdaságtörténetirás tragikumát: A régi történetirásból a politika, az ujból a szellemtörténet elvei szoritják ki a gazdaságiakat. Évtizedek óta nem állott nálunk a történetirás annyira az érdeklődés homlokterében, mint a háboru utáni korszakban. És a gazdaságtörténet mégis époly elhanyagoltan áll, mint azelőtt. Az egész termés *Eckhardt* Ferenc, *Domanovszky* Sándor, ifj. *Iványi Grünwald* Béla és *Schäfer* László egy-egy értékes részletkutatására szoritkozik.

A magyar gazdaságtörténet uj utját eltorlaszolják a szellemtörténeti irány apriorisztikus elvei: a haladás fogalmának elvetése és a történetietlenség megbélyegző vádja azzal szemben, aki a jelen távlatából nézi a gazdasági erők csirázását. A szellemtörténet letaszitja a kutatót a mai idő megfigyelő pontjáról. Nem lehet csodálkozni, hogy ez a módszer a gazdaságtörténet terén terméketlen maradt.

*

Három évvel ezelőtt a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara amsterdami kongresszusa alkalmából ott egy gazdaságtörténeti képkiállitást rendeztek, csupa olyan képekből, amelynek témáit a gazdasági életből meritették alkotóik. A gazdasági történet képekben tárult elénk: a régi műhelyek, kikötők, céhek, piacok élete. A XVII. századbeli németalföldi festők meglátásában szemlélhettük ennek az időnek mindennapi életét. Massys, aki ugy látszik az akkori pénzváltók kedvelt portretistája volt, kérlelhetetlen lélektani tudással jellemzi a XVI. század bankárjait. Volt egy kép, amelyen a tulipánmánia őrületeit láttuk. Aztán egy gyönyörü gobelin, amely XIV. Lajos gyárlátogatását ábrázolta. Egyszóval: a gazdaságtörténet szellemtörténeti alapon, a festészet formanyelvén elbeszélve.

Ezek a képek tünnek fel ujra szememben a Szekfü-iskola gazdaságtörténeti irásainak olvasásánál. Képek, amelyeknél arról szabad beszélni, hogy a művész ki tudja-e fejezni szinekkel, vonalakkal, amit érzett. Amint hiu dolog volna arról beszélni, hogy a XVI. század nagy bankárjának, Fugger Jacobnak vajjon a Dürer alkotta portréja jellemzi jobban a nagy augsburgi pénzembert, vagy az a kép, amelyet Tizian festett róla: a festő saját lelkét festi, nem pedig a tárgyat. Igy vagyunk a szellemtörténészettel is. A szellemtörténész kiválogatja a történelem adattömegéből, amit ő a kor eszmevilágára jellemzőnek tart és ezt művészi formában előadja. De ez az esztétikai folyamat, ami az olvasóban végbemegy, nem változik, ha egy másik históríkus más adatokat, más eszmei szintézisben csoportosit. Hogy ezen az uton nem jutunk a mult pontos megismeréséhez, az nem lehet vitás.

Várhatjuk-e ettől a magyar gazdaságtörténet megszüle-

tését? Ezeknek a szubjektiv és relativista gondolkodásu históríkusoknak műhelyéből aligha kerül ki a szigoru empirián és minden történetfilozófiai elfogultságtól mentes magyar gazdaságtörténet.

A magyar szellemnek oly kimagasló képviselője, mint *Bábics Mihály*, aki igen nagyra értékeli azt a szolgálatot, amit a szellemtörténet az irodalom kollektiv folyamának megfigyelésénél tesz, azt mondja a szellemtörténetről: mindent a változó felhőzethez mér, még önmagát is, nem pedig a változatlan fénynyel égő csillagokhoz.[39] A magyar gazdaságtudomány eddig megfelelő távcső hiányában nem látta a mult fényjeleit. Most a szellemtörténet oly műszert ad a kezébe, amely az Igazság állócsillaga helyett a felhők futását hozza a közelbe. Ezekhez tájékozódjék gazdasági gondolkodásunk?

A magyar gazdaságtörténet uj utja, sajnos, nem vezet a tökéletesebb megismerés felé. A tudományos kutatás csak egyetlen célt ismerhet: a valóság megismerését. Ennek a célnak mindent alá kell rendelni: a kutató énjét, minden egyéni érzésével, törekvéseivel, véleményeivel, kedvenc gondolataival együtt. Előtte semmi szentségnek sem szabad szentebbnek lennie, mint az igazságnak. Mindenbe be kell hatolnia, mégha a megvizsgálandó dolog annyira szivéhez is nőtt. És könyörtelenül ki kell mondania mindazt, amit a vizsgálat eredményezett, dicséretre való vágy, vagy a visszatetszéstől való félelem nélkül.

Az imponderabiliák története mellett az élet sulyos tényeinek ismeretére is szükségünk van. Száz százalékosan áll *Nietzsche* szava a közgazdásznak a történettel szemben elfoglalt álláspontjára: „Nur soweit die Historie dem Leben dient, wollen wir ihr dienen.“ Talán az ifju közgazdász-generáció utat vág mégis az ismeretlen gazdasági mult felé. Ez az ut azonban csak akkor vezethet célhoz, ha a szellemtörténet mozaik-rajzai helyett a pozitiv tények és a tisztult közgazdasági fogalmak köveiből lesz kirakva.

Gyömrei Sándor.

[39] Nyugat. 1931. II. k. 336. o.

Közmunkák financirozásának kérdéséhez,

különös tekintettel a tervezett két uj budapesti hidra.

(Törvénytervezet a „Betterment-járulék"-ról.)

1.

A közmunkák financirozásának a kérdése tudvalevőleg általában abban áll, hogy vajjon milyen forrásból (vagy forrásokból) teremtessenek elő racionális és méltányos módon az illető közmunkákba befektetendő tőkeösszegeknek az évi kamat- és tőketörlesztési annuitásai?

Erre a kérdésre rendszerint azt szokás válaszolni, hogy — miután az illető közteljesitmények *köz*-érdeket szolgálnak, azaz mindenkire nézve hasznosak — hogy ennélfogva helyes és méltányos dolog, hogy a szóbanforgó annuitásokkal a közpénztár, illetve az adózó polgárok, terheltessenek meg.

Ez a válasz azonban nem egészen helytálló. „Köz"-érdekről és „mindenkire nézve való hasznosságról" ugyanis csak akkor lehetne joggal beszélni, ha valamennyi polgárnak *egyenlő* érdeke és haszna volna jelen, amely eset azonban közművek létesitésénél abszolute nem áll fenn. Kétségtelenül van ugyanis a polgároknak egy külön csoportja — bár előre pontosan meg nem határozható külön csoportja — amelynek szemmelláthatóan különleges, a többi polgárokéinál nagyobb haszna lesz az illető közlétesitménynek a megteremtéséből és ez a csoport azon területek (telkek vagy földek) tulajdonosainak a csoportja, amely területeknek a forgalmi értéke az uj közműnek a létesitése folytan annak idején világosan fel fog (habár különböző mértékben) emelkedni, ami mellett az egyenlőtlenség szempontjából külön hangsulyozást érdemel az a körülmény, hogy még magában ezen tulajdonosoknak a körében sem lesz egyenlő, hanem hogy még ezek közt is különbözően nagy lesz az egyes tulajdonosoknak a haszna, illetve az igy felmerülendett nyeresége (a közgazdaságtannak már a „klasszikusai": A. Smith, J. St. Mill, D. Ricardo, stb. által is „teljesen megszolgálatlannak" nevezett nyeresége). A szónak a megengedhetetlenül hanyag használása nélkül tehát „köz"-érdekről, azaz minden polgárnak az *egyenlő* érdekéről és egyenlő esetleges hasznáról nem lehet szó.

Hogy melyik telektulajdonosnak mikor és milyen nagy ilyen nyeresége lesz, azt, mint már jeleztük, természetesen

csak utólag, mindegyikre nézve külön-külön és külön-külön időben lehet majd megállapitani. Mi sem méltányosabb azonban, mint az, hogy a hidaknak a létesitése folytán esetleg ilyen különleges és teljesen megszolgálatlan nyereségben részesülők (akkor, amikor és annyira, amennyire ez az értékemelkedés tényleg beállt) különlegesen és nagyobb mértékben vonassanak be a létesitmény költségeinek a fedezésébe, mint a többi polgárok sőt, hogy közülük azok, akiknek a nyeresége nagyobbnak bizonyul a többiekénél, megfelelően nagyobb mértékben járuljanak is hozzá (nyereségüknek rovására) az őket gazdagitott hid költségeinek a fedezéséhez, mint a kevésbé gazdagitottak, vagyis mi sem természetesebb, mint az, hogy az az ugyszólván „ajándék", amelyben az illetők az általuk évtizedeken át annyira sürgetett hidaknak a létesitése folytán telkeik forgalmi értékének az emelkedése alakjában részesülnek, ha csak valamivel is, megkisebbittessék és hogy a közpénztár, illetve az adózó polgárok az annuitásoknak csak az azután még fedezetlenül maradó, kisebb vagy nagyobb, részével terheltessenek meg.

Ez a követelmény, mellesleg mondva, annyival is méltányosabb és igazságosabb, mert hiszen tudvalevőleg még az a relative csekély előny is, amelyet az illető hid vagy egyéb közlétesitmény a *többi* polgár számára jelentene, rövidebb vagy hosszabb idő mulva (éppen a hidépités folytán megfelelően megnövekedő lakásbérek, üzletbérek, stb. alakjában) automatice átkonvertálódik és kell átkonvertálódnia telekértékre és telekjáradékra az érdekelt területen és igy előbb-utóbb, de végeredményben biztosan, még ez a kis és „általános" előny is elvész ezen többi polgár számára. Hogy ennek rövidebb vagy hosszabb idő mulva igy *kell* történnie, azt minden előzetes meggondolás kétségtelenné teszi, de igy bizonyitja ezt kivétel nélkül és hiánytalanul minden gyakorlati tapasztalat is.[1]

[1] E számtalan tapasztalatnak egyik legtöbbször felemlitettje az, amelyet Winston Churchill angol miniszter is idézett (Edinburghban, 1909. julius 17-én tartott) politikai beszédében. A londoni Waterloohidon az átjáróknak hidpénzt kellett fizetniük. A hidon átjárók nagy része szegény bérmunkás volt, akikre nézve a hidpénz relative nagy terhet jelentett. A kormányzat, a közvéleménynek engedve, az illető munkásság helyzetének a megkönnyitése céljából megszüntette (a közpénztárnak, illetve az adózóknak a terhére) a hidpénzt. De mi volt a végkövetkezménye ennek az intézkedésnek, illetve a közlekedés ezen megolcsóbbitásának és megkönnyebbitésének? Az első időben az illető munkásságnak az anyagi megkönnyebbülése, de azután, bár lassanként, de kétségtelenül megállapitható módon, a lakásbéreknek és igy a telekértékeknek is pont annyival való felemelkedése a hidnak különösen a külvárosi oldalán, mint amennyi előnyt a közlekedésnek ez a megolcsóbbodása jelentett az illető terület lakóira nézve. Egy másik ilyen megfigyelés ugyancsak Londonból ered. Egy ingyen teát és kenyeret adó intézmény létesittetett London egyik pontján, de csak a környező, pontosan körülirt, rayon-ban lakók számára. A lakásbérek ebben a rayonban megfelelően felmentek. Ugyanigy tapasztaltatott a lakásbéreknek a megfelelő felmenése szoptató gyári munkásnők csecseméi számára az illető gyárak közelében gyors megszoptathatás végett felállitott créchek-nek (illetőleg az illető gyáraknak) a környezetében.

Ezek kényszerü okozati összefüggések és kétségtelen tények, amelyekért nem vádolhatók joggal azok, akikre ezekből (megszolgálatlan) előnyök származnak, de viszont éppen igy tisztán hypokrizis volna, ezen ellenszolgáltatás nélkül beálló hasznok teljességének a megvédése céljából magukat ezeket az összefüggéseket és tényeket *tagadásba venni.*

A kérdés csak az, hogy az illető értékemelkedések milyen módon vonassanak bele (akkor, amikor és annyira, amennyire tényleg beálltak) a hid épitési költségeinek a törlesztésébe ugy, hogy egyrészt az illető telektulajdonosokon semmi igazságtalanság ne essék és hogy másrészt a tőlük a hidépitési költségekhez megszolgálatlan nyereségük rovására joggal kivánt ez a hozzájárulás („Betterment") ne hozza őket olyan szorultságba, amelynek folytán a járuléknak (egy egyelőre még csak papiron lévő és folyóvá nem vált nyereség után fizetendő járuléknak!) a megfizethetése végett közülük akár keveseknek, akár sokaknak sürgősen a piacra kelljen vinniük és minden áron el kelljen adniuk telküket vagy telkeiket.

Az ilyen kényszerü tömeges kinálatnak a közvetlen következménye ugyanis természetesen a telekértékeknek azon a vidéken egy — bár csak erre az átmeneti időre szóló — megfelelő *esése* volna. Az eladásoknak a lebonyolitása után azonban az uj, „erős kezü" és természetesen már *nem* megszorult tulajdonosok kezében ujra felmenne, illetve *vissza*-menne a telekérték a hidlétesités folytán beállott (a tömeges eladás *előtti)* magasságra, a végeredmény tehát csak az volna, hogy a megszolgálatlan nyereségnek egy nagy része elveszne az eredeti tulajdonosok számára, ellenben — a közpénztárra való minden haszon nélkül — áttolatott, illetve átkényszerittetett volna *más*, lehetőleg még illetéktelenebb, egyéneknek a kezébe, a „Betterment" önmagában kétségtelenül helyes és méltányos elvének is a helytelen kivitel folytán jogos meggyülöltetésével és kompromittálásával.

2.

Ilyen helyzet, illetve a tulajdonosoknak ilyen szorultságba juttatása állna be kikerülhetetlenül abban az esetben, ha ugy alakitanók ki a Bettermentet, mint ahogyan azt általánosan elképzelni szokás és mint ahogyan azt (a magában véve helyes elv kompromittálásának az eredményével) sok helyen meg is próbálták. Ez a naiv és primitiv módszer abban áll, összehasonlitani az illető terület telkeinek az illető közmű létesitése előtti és utáni forgalmi értékét és az igy mutatkozó kisebb-nagyobb értékemelkedésből kérni a közpénztár számára egy megfelelő (a „nyereség" nagyságával együtt progresszive emelkedő) *egyszeri* összeget (a nyereségnek az 5—10—20—30, stb. százalékát). Nagyon könnyen megtörténhetik ugyanis, hogy az igy kért összeg abszolut nagyságban egyikmásik és esetleg nagyon számos tulajdonosnál olyan nagy, hogy az illető tulajdonos ilyen összeggel abszolute nem rendelkezik („nyeresége" egyelőre csak a papiron van meg) és

soha nem is rendelkezett, ugy hogy az illető az ezen a cimen tőle követelt összeget csak a teleknek a kényszerü és sürgős eladásával és ennek folytán esetleg elherdálásával birná kifizetni.

Hogy ezen kivül még milyen más technikai és gazdasági bajok és egyenesen lehetetlenségek is származnának ennek a primitiv módszernek az alkalmazásából, annak a részletes kifejtésére itt nincs terünk. Részletesen ki lett ez fejtve egy (egy a szakkörökben cirkulált és általános helyesléssel találkozott) „Emlékirat"-omban, amelynek a pozitiv javaslatát alább ismertetem.

Az imént emlitett brutális és irracionális módszer által ugy az illető telektulajdonosokra, mint a közpénztárra nézve előálló bajok és képtelenségek csak kompromittálhatnák tehát a Bettermentnek a magában véve teljesen helyes és méltányos elvét. Ez pedig annál inkább kerülendő és annál nagyobb veszélyt jelent, mert a kérdés, mint látni fogjuk, éppenséggel nem pusztán a két budapesti hid megépithetése és miként való finanszirozása szempontjából fontos, hanem még sokkal fontosabb egy másik szempontból. Ez pedig az, hogy — mint alább szintén látni fogjuk — ennek az elvnek a gyakorlati bevitele a közmunkáknak a finanszirozási módjába ezidőszerint az egyedüli, bár lassu, de biztos utja annak, hogy az általános pangást és munkanélküliséget és pedig nem foltozgató és végeredményben az egyik (rejtve maradó) oldalon több kárt, mint a másik (látható) oldalon hasznot okozó módon, hanem gyökeresen és minden károkozás nélkül vezessük le.

3.

A fentemlitett emlékiratban tartalmazott javaslat az imént emlitett nehézségeket és lehetetlenségeket nézetem szerint teljesen kiküszöböli és a Bettermentnek a kérdését ugy a közpénztárra, mint az érdekelt telektulajdonoskra nézve racionálisan, illetve mind a két fél számára ugy elvben, mint gyakorlatilag teljesen méltányosan és célszerüen iparkodik megoldani.

Ennek a javaslatnak a főbb pontjai (az Emlékiratot követve) a következők:

I. Állapittassék meg és pedig a Budapesten 1919-ben felállitott és azóta teljesen hozzáértő kezek által a lehető részletességgel továbbvezetett Fővárosi Telekértékkataszter alapján a törvény által körülirandó „Betterment-körzet"-nek a területén fekvő telkeknek a forgalmi értéke a hidépités előtti azon időpontra vonatkozólag, amelyhez mint kiindulási, illetve összehasonlitási alaphoz képest az értékemelkedés (amennyiben az tényleg és világosan beáll) meg lesz állapitandó.

Egy ilyen „kiindulási", illetve „összehasonlitási" időpont természetesen a Bettermentnek kivétel nélkül minden módszerénél és for-

májánál és igy a fentkritizált *egyszeri* értékemelkedési „dézsmánál" is nélkülözhetetlen és természetes dolog az is, hogy a Fővárosi Telekértéknyilvántartó Hivatal által az illető időpontra nézve megállapitandó „kiindulási értékek" vagy „alapértékek" ugy, ahogyan az a telekértékkataszter első felállitásánál történt, előbb a szokásos (és teljesen be is vált) jogorvoslatoknak, illetve az érdekelt felek részéről történő felszólamlásoknak és esetleges fellebbezéseknek nyitandók meg, illetve vetendők alá, — amely felszólamlások és fellebbezések, itt nem részletezhető okokból, az ilyen átfogó értékeléseknél, amelyeknél a telkek négyszögölenkénti értékének *egymáshozi helyes aránya* a fontos, nagyon szórványosak — az „alapértékek" tehát csak ezen felszólamlásoknak és esetleg fellebbezéseknek az elintézése után válnak jogerősekké.

A Betterment-„*körzet*" (az esetleges Betterment alá vonandó *terület)* határainak a megállapitása kényes és küzdelmekre okot adó feladatnak látszik. Tényleg azonban semmiképpen nem az. A pénzügyi érdek azt kivánná ugyan, hogy a körzet mennél nagyobbra terjesztessék ki, mig a telektulajdonosok, nagyon érthető módon, azon iparkodnak, hogy telkeikkel a „körzeten" *kivül* maradjanak A gya korlat számára azonban itt két körülmény jön nyomósan tekintetbe. Az egyik az, hogy a körzetnek a kiterjesztése nem okoz igazságtalanságot senkivel sem szemben, mert hiszen ha a körzet tul talál menni azon a határon, amelyen belül a hidlétesités értékemelkedést okoz, ha tehát értékben *nem* emelkedő területre is kiterjed, ugy a körzetbe igy feleslegesen bevont telkek, *nem* emelkedvén értékben, nem is fizetnek semmit, tulajdonosaiknak tehát semmi nehézményezni valójuk nincsen is. A másik körülmény pedig az, hogy az Emlékiratnak a javaslata szerint az egyes években fennálló értékemelkedésnek a megállapitása előtt minden teleknek a „kiindulási" értékéhez („alapértékéhez") *hozzáadandó* minden évben 4% mint quasi „normális" (tehát nem különlegesen a hid által okozott) értékemelkedés, ugy hogy a „Betterment-járulék" alá eső értékkülönbözet évenként ennyivel *kisebbedik*. Ez a két körülmény a „körzet"-határok megvonásánál érvényesülő érdekellentétet nagyon nagy mértékben, majdnem teljesen és nézetünk szerint mind a két féllel szembeni teljes méltányossággal egyenliti és küszöböli ki.

II. A „Betterment-körzet" területén fekvő ezen telkeknek a forgalmi értékét azután a Fővárosi Telekértéknyilvántartó Hivatal tartsa nyilván a „Betterment-időszak" folyamán (az Emlékirat 35 évet javasol), illetőleg korrigálja ezeket a négyszögölenkénti értékeket (akár felfelé, akár lefelé) ott, ahol az egyes években kétségtelen és számbavételre érdemes értékváltozások állapithatók meg (olyan munka, amely — mint ahogy nem csak a budapesti, hanem számos más európai, valamint amerikai és ausztráliai városokban tett hosszu tapasztalat kivétel nélkül mutatja és mint ahogy minden szakember tudja, egyrészt nagyon csekély költséggel és fáradsággal jár és másrészt természeténél fogva — minden teleknek a négyszögölenkénti értékét kontrollálja minden más teleknek a négyszögölenkénti értéke! — abszolute korrumpálhatatlan) és nyissa meg természetesen az általa esetleg igy eszközölt uj megállapitásokat is minden esetben (azaz évenként egyszer) a szokásos felszólamlásoknak és esetleges fellebbezéseknek. (A laikus mindezt nagyon bonyolultnak, költségesnek és sok

békétlenkedésre vezetőnek fogja első hallásra tartani, de a szakember tudja, hogy az ilyen átfogó és — mint már többször hangsulyoztuk — összehasonlitó megállapitások milyen kevés költséggel, milyen biztonsággal, milyen könnyen, békésen és simán bonyolódnak le.)

III. A „kiindulási érték" és a Betterment-periódus egyes éveire nézve (a kellő jogorvoslatok után) megállapitott érték közötti különbözet adja azután azt az értékemelkedést, amely után *az illető évben* (akár megnőtt az értékemelkedés, akár csökkent) „az értékemelkedési járulék" (Betterment-járulék) fizetendő. Ez az évi járulék az illető évben (a fentemlitett 4%-os korrektura levonásával) fennálló értékkülönbözetnek, illetve értékemelkedésnek egy csekély hányada, 1—1½ százaléka, tehát egy nagyon csekély és a legtöbb esetben nagyon könnyen viselhető „teher", ha ugyan általában lehet és szabad „teher"-nek nevezni azt, ami valójában csak egy ajándéknak a csekély mértékben való kisebbre szabása. (Ha az eleinte fennállott értékemelkedés utóbb nullára apadna le — ami hiszen szintén megtörténhetik — akkor természetesen nincsen többé járulékfizetés sem. Egyéb, itt közel fekvő aggályokra és kételyekre alább adjuk meg a választ.)

Az évenként ezekből a járulékokból begyülő összeg szolgál azután a hidba beruházott, szintén 35 évre felvett, amortizációs kölcsön kamatszolgálatának és törlesztési szolgálatának a teljes vagy *legalább is a részbeni* fedezésére, mig — az utóbbi esetről gondoskodandó — a többi résznek a fedezéséről, feltéve, hogy a hidat mindenesetre meg akarja a kormányzat épiteni, más uton kell (már a hidtörvényben) gondoskodni. (Hogy mennyi bevétel remélhető az értékemelkedési járulékokból, arról szintén alább lesz szó.)

4.

Ha mármost — mint ahogyan javaslatomnak az indokolása ezt részletesen kifejti — ezt a csekély (1½%-nyi) évenkénti „értékemelkedési járulékot" tőkésitésre, illetve egy *egyszeri* értékemelkedési „dézsmának" a pénzbeli egyenértékére számitjuk át, akkor ennek az (itt nem részletezhető) számszerü megállapitásnak az eredménye az, hogy ez a békés és könnyen teljesithető módszer az illető tulajdonosoknak a hidlétesitésből esetleg származó (értékemelkedési) nyereségéből a hid megépitésének a megkönnyebbitése céljából csak körülbelül 15—16 százalékát tartja vissza, illetve veszi vissza és még ezt is nagyon kis részletekre és hosszu időre felosztva.

Egyik előnye ennek az érdekeltekre nézve az a, már fent is jelzett, fontos körülmény, hogy amennyiben — ami elég valószinü — a hidépités folytán esetleg egy tulvérmes spekulációból származó és ezért csak néhány évig tartó, tehát csak muló, értékemelkedési „hausse" állna be az illető területen, ugy ez az érdekelt telektulajdo-

nosok azon részének, amely dacára a kapható hausse-árnak, eladni *nem* kiván, nem egy megfelelően nagy, egyszeri, plus-összegbe (nem egy megfelelően nagy különbözeti összegbe) kerül, mint ahogy ez egy egyszeri értékemelkedési dézsmánál történnék, hanem az illető indokolatlan (tulspekulativ) különbözetnek csak (a megfelelő számu éven — ameddig ez a „hausse" fennáll — át fizetendő) csekély évi 1½ százalékába, amely aránylag csekély költséget viszont teljes joggal lehet mintegy „játékdijnak" nevezni, mert hiszen módjában volt az illető tulajdonosoknak (akik legtöbbször bizonyára nem éppen nagyon elszomorodva vették tudomásul és nézték ezt a hausse-t), *felhasználni* a hausse-t és eladni az illető magas áron telkeiket. Végül megemlitendő mint fontos körülmény az is, hogy rendszerint vagy legalább is nagyon sok esetben. az ajándékul nyert értékemelkedésnek még ez a csekély évi 1½ százaléka is részben, de esetleg teljesen fedezve lesz, sőt néha tul is lesz fedezve a tulajdonos számára az illető ingatlan *folyó hozadékának* (bér-bevétel, közlekedési vagy szállitási költségmegtakaritás, stb.) a hidlétesités folytán beálló tényleges megnövekedése által.

„Szorultságba kerülésről" és sürgős eladási kényszerről tehát akkor, ha a közmű által okozott értékemelkedésnek egy részét — és pedig nagyon kis részét — ezen a módon vesszük igénybe (illetve vesszük vissza) az értékemelkedést okozó (és az illető telektulajdonosság által annyit sürgetett) közmű könnyebb létesithetése céljából, abszolute nem lehet szó és nem lehet szó még abban az esetben sem, ha az illető tulajdonos egyébként olyan szegény és értékemelkedése másrészt olyan nagy méretü, hogy az illető szerencsétlen (?) telektulajdonosnak még annyi pénze sincsen, hogy a javára esett értékemelkedésnek ezt a csekély járulékát (évi 1½%-át) fizesse, mert addig is, amig a most már (az óriási értékemelkedés folytán) világosan nem az ő kezébe való (mert ugy spekulálási, mint kihasználási képességét és erejét tulhaladó) telket, kivárva a kivánatos és kellő alkalmat, felemelkedett árán eladja, az érték-különbségnek az évi 1½ százalékát, tehát egy a telekérték által nagyon sokszorosan fedezett összeget, könnyen kapja az aránylag rövid időre kölcsön és — ha még olyan magas volna is ennek a kölcsönnek a kamatlába — akkor is csak egy nagyon csekély töredékét jelenti ez (abszolut összegben) az ő ellenszolgáltatás nélkül nyert vagyongyarapodásának. Tulságosan dédelgetni a telekspekulálást (még ha az nem iparszerü is, hanem csak *egy* esetre vonatkozik) természetesen nem szabad; mint mindennek, ugy ennek is van határa.

Annál kevésbé lehet azonban szorultságba kergetésről szó, mert mind ezen felül még egy „kimélési", azaz bizonyos (itt nem részletezhető) feltétel (mondjuk: pönale, de nagyon csekély, éppen csak a fizetési halasztásnak az indokolatlan és felesleges igénybevételet megakadályozni kivánó pönále) melletti *fizetés-halasztási* paragrafust is tartalmaz az Emlékiratnak a javaslata, amely paragrafus a fent már körülirt, bizonyára szintén előfordulható, magángazdaságilag különösen „szerencsétlen" eseteknek az enyhitését, illetve jóvátételét van hivatva szolgálni.

5.

Bár nem szeretnénk tulságosan sok részletre kitérni, elvi szempontból mégis nagyon érdemesnek tartjuk itt még azt az ellenvetést, illetve annak az ellenvetésnek a megcáfolását is felemliteni, amely ellenvetés nagyon közel fekszik és amely ennélfogva a Bettermentnek az itt javasolt formája ellen az általam erről a tárgyról tartott több nyilvános előadást követett viták folyamán többször fel is hozatott. Ez az ellenvetés abban áll, hogy egy értékemelkedési járuléknak a hosszabb időn (mint láttuk: 35 éven) át folytatott szedése igazságtalanná válhatik azért, mert az ilyen hosszabb idő folyamán felmerülő értékemelkedés esetleg nem is különlegesen az illető közmű létesitése által okoztatott, hanem csak ugyanolyan mértékü, mint a város *többi* telkeinek a lassanként beálló értékemelkedése, tehát ugyszólván „normális" telekértékemelkedés és csak részjelensége egy *általános* telekértékemelkedésnek.

Bizonyos esetekben és bizonyos mértékben ez tényleg igy lehet és esetleg tényleg igy is van. A választ azonban erre az aggályra a következő két körülmény adja meg.

Az egyik az, hogy a hiba és az „igazságtalanság" ebben az esetben nem abban áll, hogy a véletlenül a „Betterment-körzetben" fekvő telkek *fizetnek* értékemelkedési járulékot, hanem ellenkezőleg abban, hogy az értékben ugyancsak emelkedett (és pedig szintén az összeségnek a jelenléte, munkája és fejlődése folytán emelkedett) *többi* telkek *nem* fizetnek értékemelkedési járulékot. Tényleg életbe lépett körülbelül egy év előtt Dániában egy törvény, amelynek rendelkezése szerint az ott a telkekre és földekre nézve időszakonként megejtett forgalmi értékmegállapitások során konstatált (kivétel nélkül *minden)* telek- és földértékemelkedés *állandó* évi értékemelkedési járulék alá esik, amely járulék azonban nem 1½ százaléknyi,, mint az itt szóbanforgó javaslatban, hanem 3½ százaléknyi és nem csak valamely határolt időn keresztül fizetendő (tehát nem csak 35 éven át, mint az itt szóban forgó törvénytervezet ezt „Betterment-időszak"-ként kivánja), hanem mint a köz és az összesség által előidézett és a tulajdonos mint egyén részéről teljesen megszolgálatlan vagyongyarapodás után örök időkig, illetve mindaddig, amig az értékemelkedés fennáll.

Az ebben a dán törvényben kifejezésre és gyakorlati alkalmazásra jutó (közgazdaságilag kétségtelenül célszerü, mert a spekulációt nagyon erősen megbénitó és egyuttal feltétlenül igazságos) elv nálunk még távolról sem tört magának annyira utat, mint a külföldön és mint különösen az amerikai és ausztráliai közületekben, az itt szóbanforgó azon aggályt azonban, amelyre az ezen elvre, illetve Dániára való utalásunk az egyik (elvi és teoretikus) válasz kiván lenni, a gyakorlatban

teljesen tárgytalanná teszi másrészt szóbanforgó javaslatomnak egy éppen ezt az aggályt megelőző és kiküszöbölni kivánó és fent már egyszer emlitett következő külön pontja.

Ezen pont értelmében a fentemlitett „kiindulási" (vagy „összehasonlitási") és a mindenkori (minden későbbi évi) forgalmi értéknek az egymással való szembenállitásánál a „kiindulási" értékhez, mint már mondtuk, *hozzáadandó* évenként annak egy bizonyos százaléka (3—4%-a) mintegy „normális" értékemelkedésképpen, ami által egyrészt kellően honorálva van a „normális" értékemelkedés és ami által másrészt az értékemelkedési járuléknak a kivetési alapját képező érték-különbözet ceteris paribus évről-évre megfelelően kisebbé válik, sőt olyan esetekben, amelyekben például a közvetlenül a hidlétesités után beállott értékemelkedés kisméretü volt és később sem növekedett tovább számbajövő mértékben, tehát az eseteknek valószinüleg nagyon nagy számában, már jóval a „Betterment-időszaknak" a vége *előtt* (esetleg már 10—15 vagy még több évvel annak a vége előtt) a kiindulási alaphoz való ezen évenkénti hozzáadások által a Betterment-járulék alá vetendő értékkülönbözet nullára is redukálódik, amivel az addig is évről-évre csökkent nagyságu járulékfizetés teljesen meg is szünik.

Javaslatomnak a lényege által tehát, amely lényeg abban áll, hogy egy, még nem realizált, nyereség utáni aránylag tekintélyes összeget kitévő, brutális egyszeri *dézsma* helyébe egy méltányos, könnyen viselhető és a későbbi értékalakulásokkal együtt növekedő vagy csökkenő, de mindenesetre aránylag nagyon csekély *évi járulék* (annuitás) lép, amely annuitás, tőkésitve, az ajándékul nyert vagyongyarapodásnak, mint láttuk, legfeljebb egy ötöd- egy hatod részét teszi ki, valamint az imént bemutatott két kimélési és enyhitési paragrafus által véleményem szerint a Betterment ellen felhozható minden őszinte ellenvetés (világosan hypokritikus ellenvetésekkel természetesen nem foglalkozhatunk) ugy az érdekelt tulajdonosok, mint a közpénztár *jogos* érdekeinek a legigazságosabb és megnyugtatóbb figyelembevételével van elintézve.

6.

Ami mármost a fentiekben jelzett módon alakitandó Betterment-járuléknak a várható *financiális eredményét* (várható évi hozamát) illeti, ebben a tekintetben a következők mondhatók:

Az értéknyilvántartásnak és a vele kapcsolatos járulékkivetésnek az *adminisztrativ költségei* még abban az esetben sem és még a legpesszimisztikusabb számitásnál sem tennének ki többet évi legfeljebb 20.000—25.000 pengőnél, ha erre a célra egy külön, uj hivatal állittatnék fel. Minthogy azonban ezt a munkát a legcélszerübben amugy is a Fővárosi Telek-

értéknyilvántartó Hivatal, tehát egy már berendezett és eddig is nagyon jól bevált hivatal végezné el, ennélfogva az évi adminisztrációs költségek alig tennék ki az említett összegnek a felét. Ennyit, tehát egy alig számbajövő összeget, tesz tehát ki az előirányzatnak a *kiadási* oldala.

Ami mármost a *bevételi* oldalt, azaz a *Betterment-járuléknak a várható évi hozamát* illeti, ugy — eltekintve egyelőre attól, hogy ennek az előre való megállapithatása vagy megnem állapithatása, mint azonnal látni fogjuk, *teljesen mellékes* — mindenesetre kétségtelen, hogy ebben a tekintetben, minthogy itt a jövőről, illetve a telkeknek az *esetleges* értékemelkedéséről van szó, „számitásoknak", illetve „megállapitásoknak" nincsen, hanem csak felelősségnélküli egyéni véleményeknek és mintegy jövendöléseknek van helyük.

Evvel szemben azonban nagyon nyomatékosan hangsulyozandó az a körülmény, hogy a Betterment-javaslat nem ugy szól, hogy épitsünk egy hidat és *alapozzuk* annak a finanszirozását arra, hogy egy Betterment-járulék meg fogja hozni a beépitett tőke kamatait és törlesztését, hanem hogy ez a javaslat ugy szól, hogy — *amennyiben* a hidnak a megépitését akármilyen okból elhatároztuk vagy el kellett határoznunk — hogy ebben az esetben vonjuk be a beépitett tőkének a kamat- és törlesztési szolgálatába a hid által okozott telekértékemelkedéseket *is* (illetve az ezen járulékemelkedések után kivetendő csekély járulékokat *is.)* Igy formulázva meg a Betterment-járuléknak az indokolását (mintahogy a Betterment lényegének ez felel meg és egyedül ez felel meg), mellékessé válik az, hogy vajjon a beállandó értékemelkedés és evvel a járulék évi hozama igazolni fogja-e és mennyiben (alatta maradóan vagy tulmenően) a fentemlitett (felelősségnélküli) egyéni véleményeket és jövendöléseket.

Viszont kétségtelen azonban az is, hogy ezen egyéni véleményeknek és jövendöléseknek is van egy *alsó* határuk, hogy tehát van egy minimum, amely alá egyik szakértőnek a véleménye sem fog menni. A rendelkezésre álló, megbizható és részletes (de itt térszüke miatt nem közölhető) adatok alapján annyi mindenesetre megállapitható (a tervezett hidak egyikére, az óbudaira, vonatkozólag)), hogy *abban az esetben,* ha az ezen hid racionálisan és méltányosan kialakitott Betterment-körzetében fekvő telkeknek a forgalmi értéke a hidlétesités folytán és után *összesen és átlag* (ugy a térnek, azaz a Betterment-körzetnek, mint az időnek, azaz a Betterment-időszaknak, az átlagában) csak 40 százalékkal emelkedik, hogy akkor az ebből a — véleményünk szerint pesszimisztikusan számitott — értékemelkedésből származó (1½ százalékos) évi járulék máris évi 1½ millió pengőt tesz ki és máris fedezi a hidépitésbe befektetendő tőke kamat- és törlesztési szükségletének *több mint a felét.*

De ha a tekintetbe jövő telkek összeségének és átlagának az értékemelkedése még ennyit sem, hanem csak 20%-ot tenne ki (amit bizonyára minden szakértő mélyen és valóság alatt maradó, azaz egyenesen nevetségesen alacsony számnak fog

tartani), ugy ennek a csekély értékemelkedésnek, illetve értékkülönbözetnek az évi 1½ százaléknyi járuléka még mindig 70—75-szörösét tenné ki a járulékszedés fentjelzett évi adminisztrativ költségeinek és még mindig több mint egynegyedrészét a hidépitési tőke évi kamat- és törlesztési szükségletének, ami éppenséggel nem megvetendő eredmény.

A hidépitésben érdekelt telektulajdonosok természetesen ebben a legrosszabb (és a gyakorlatban tulajdonképpen teljesen kizárt) esetben is ugyanugy csak egy kis részét (körülbelül egyötöd részét) adnák le, az általuk annyira sürgetett hidnak a létesithetése céljára, a hidlétesités folytán osztályrészükül jutott (hiszen ha és ahol *nincsen* telekértékemelkedés, akkor és ott nincsen is járulékfizetés), részükről teljesen megszolgálatlan nyereségnek, mig az esetleges értékemelkedésnek (összesen körülbelül 40 millió pengő) körülbelül a négyötödrésze (körülbelül 32 millió pengő) ebben az esetben is az ő javukra esnék.

Teljesen méltánytalan és erkölcsileg semmiképpen meg nem indokolható kivánság volna tehát az, hogy még avval az évi összeggel is (bármilyen csekély legyen is az), amelyet a Betterment-járulék hozna, szintén a többi, már amugy is a közgazdasági veszély határáig megterhelt adózó polgár terheltessék meg, tisztán abból a célból, hogy az értékemelkedésnek (az *esetleges* értékemelkedésnek) nem csak négyötödrésze, hanem a teljes egésze, teljes 100%-a, maradjon meg ellenszolgáltatás nélküli közajándékképpen az érdekelt telektulajdonosoknak.

Ki kell azonban emelnünk ebben a tekintetben azt, hogy — dicséretére legyen mondva — annak idején maga az illető érdekeltség ajánlotta fel és javasolta, a hidlétesitést sürgetve, egy a kormányhoz intézett beadványában azt, hogy a hidlétesités megkönnyitése céljából a hidlétesités folytán esetleg beálló telekértékemelkedések vonassanak be valamilyen formában és módon a hidlétesitésnek a finanszirozásába. Ha dacára ennek akadnak, akik, akár belátástalanságból, akár demagógiából, azt az érdekeltségi csoportot, amely annak idején, helyes belátással, ezt a méltányos javaslatot tette, most szóban és irásban arra instigálják, hogy a hid „amugy is meg lesz épitve" (Betterment *nélkül* is), hogy tehát álljon ellen az érdekeltség annak, hogy ő a hidlétesités költségeinek egy részével „megterheltessék", ugy az ilyen agitálás — a kérdés ugy méltányossági, mint közgazdasági szempontból sokkal fontosabb, semhogy meg ne mondjuk — lényegében nem egyéb, mint a legrosszabb indulatoknak: a leplezetlen kapzsiságnak, nyereségvágynak és igazságtalankodási tendenciának a felkeltése és szitása az egész ország gazdasági jövőjére nézve elvileg és gyakorlatilag, mint látni fogjuk, annyira fontos ebben a kérdésben is.

7.

Hogyan áll azonban, még mindig a Betterment-járulék várható évi hozamának a kérdésénél maradva, a dolog az ezen kérdés körüli nyilvános viták folyamán nagyon gyakran felemlitett következő két esetben?

a) Az egyik — inkább theoretikus — eset az, hogy a hidlétesités *egyáltalán semmi* telekértékemelkedést nem von maga után?

A válasz erre az aggályra egyrészt abban áll, hogy ebben az esetben nincsen is senkinek semmi panaszkodni valója, mert hiszen ha nincsen értékemelkedés, akkor természetesen

nincsen értékemelkedési járulékfizetés sem! (Az értéknyilvántartásnak a költsége, mint láttuk, nagyon csekély, emellett azonban más, itt nem részletezendő, okokból nagyon hasznos az ilyen nyilvántartás még akkor is, ha nem szolgál járulékkivetésnek a céljaira és ezenfelül abban az esetben, ha nincsen semmi értékemelkedés, abba is lehet hagyni a nyilvántartást, ugy hogy tehát erre az „aggály"-ra kár volna sok szót vesztegetni.) A válasz ezen részénél azonban ugy elvi, mint gyakorlati szempontból sokkal fontosabb az erre az aggályra adandó válasznak egy másik része. Ez pedig a következőben áll:

Közpénzen olyan hidat vagy általában olyan közművet létesiteni, amelynek a szükségessége és jogosultsága nem mutatkozik később abban, hogy az általa (akár a létesitményhez közel, akár tőle távolabb fekvő és akár körülirt helyeken, akár az egész ország területére vonatkozólag) előidézett telek- és földértékemelkedések *többszörösen és sokszorosan* felülmulják az illető közlétesitménybe befektetett tőkének a nagyságát, de közpénzen pláne olyan közművet létesiteni, amely sehol és semilyen telek- vagy földértékemelkedést nem okoz, ilyen közműveknek a létesitése közpénzeknek akár jóhiszemü, akár rosszhiszemü, de mindenesetre a legkétségtelenebb és legvilágosabb elpazarlását jelenti.

Ha magánember ölne bele olyan módon pénzt a birtokába, hogy a birtok nem emelkednék a befektetés által még annyival sem értékben, mint amennyibe a befektetés került vagy pláne ugy, hogy a birtoknak az értéke *egyáltalán semmivel* sem emelkednék a nagy összegbe került befektetés által, ugy az illetőnek a hozzátartozói azon gondolkoznának, hogy hogyan lehetne az illető egyén kezeiből kivenni a további rendelkezési (és pazarlási) lehetőséget. Közpénzeknek ilyen elpazarlása azonban, illetve közműveknek a költséges létesitése helyértékeknek — akár közelebb, akár távolabb fekvő helyek értékének — a megfelelő, sőt az illető közmű létesitési költségeit *tulhaladó* nagyságu emelkedése nélkül, kétségtelenül előfordulhat és időről-időre, sajnos, minden országban elő is fordul.

Ilyen pazarló és közvetve sulyos gazdasági kártevést jelentő és sajnos, a legtöbb országra nézve tipikus eljárás például az, ha roszszul és szentimentálisan felfogott „kulturemelési" tendenciából (amelyet az is megkönnyit, hogy hiszen *másnak* és másoknak a pénzével játszik ugyszólván „kulturát" az illető kormányzat) gyér népségü, szegény, elhagyatott és a legelemibb és legsürgősebb szükségleteket (rendezett utakat vagy utakat általában, közvilágitást, vizvezetéket, szennyvizcsatornázást, stb.) nélkülöző helyeken önmagukban és egyébként ugyan nagyon szimpatikus, de már a *magasabb* kulturigényeket szolgáló közlétesitmények emeltetnek („kulturházak", könyvtárak, középiskolák vagy éppenséggel egyetemek vagy állandó szinházak vagy a lakosság egy része számára a *külföldön* nyitva álló képzőintézetek, stb.) és tartatnak fenn a legelemibb életszükségleteket, tulzás nélkül mondva: a betevő falatot nélkülöző nagy polgártömegekre közvetve áthárulo és őket anyagilag még tovább nyomoritó és lesülyesztő és evvel közvetve a telek- és földértékeket is lesülyesztő adóknak (forgalmi adó, stb.) a segitségével.

Egy, itt felemlitést kivánó, mert nagyon gyakorta előforduló

és ezért nagyon illusztrativ tipusa közpénzek ilyen helytelen és indokolatlan hovaforditásának továbbá az, ha például nagyon gyér népességü, eleven ipari és kereskedelmi forgalmat szolgáltatni nem képes, sem nagyarányu személy- vagy termékszállitásokat nem igénylő vidékre vezettetik, valamely dédelgetett egyes embernek a kivánságára és az ő egyéni kényelme kedvéért, egy uj, semmiképpen ki nem fizetődő és a közpénztárnak, illetve az adózó polgároknak a folytonos ráfizetése árán fenntartandó széles utvonal vagy vasuti vagy éppenséggel gyorsvonati vonal, nem épitve ilyen közlekedési vonalakat olyan más vidékeken, ahol azok — egyuttal bizonyitékaképpen a létesités racionális voltának és közgazdasági szükségletkielégitési hatásának — nagy területnek okoznák a nagyméretü értékemelkedését. A vasutnál maradva még egy percig: közismert dolog, hogy egy-egy vasutvonali kiterjesztés — ha tényleg racionális annak a létesitése, ha tehát tényleg volt rá „közszükség" — összesen (azaz ugy az igy a központtal könnyebb összeköttetésbe hozott periférián, mint magában az igy nagyobb perifériát nyert központon) rendszerint 10—20—30-szor akkora összegü telek- és földértékemelkedést okoz, mint amennyibe maga a vonalkiterjesztés került és állandó panasza például az angol vasuttársaságoknak az, hogy mig az általuk vonalkiterjesztésekbe fektetett tőkék csak 5—10 év mulva kezdenek gyümölcsözni, azaz kamatokat és törlesztést szolgáltatni, addig az ilyen módon „feltárt" területek, illetve azok tulajdonosai számára helyértékemelkedés alakjában *azonnal* „rentábilissá" válik a vasuttársaságnak vagy a közpénztárnak a befektetése, sőt megvan ezen helytulajdonosok számára az az eredmény (telkeiknek vagy földjeiknek az értékemelkedése) a vasutvonalnak már a tényleges létesitése és megnyitása *előtt*, már annak *hirére* is.[2]

Ha nem tényleg közhasznuak az illető létesitmények, vagyis ugyanazt más szóval mondva: ha nem teszik végeredményben és mindent összevéve az illető országban vagy városban vagy azok valamely részében, a tartózkodást annyival kellemesebbé és könnyebbé, hogy megfelelő helyértékemelkedéseket okozzanak, akkor nem volt szabad azokat a létesitményeket (a polgárságnak a költségére) megcsinálni, ha pedig tényleg indokoltak voltak, aminek okvetlenül megfelelő, sőt a létesitési költségeket *messze felülmuló* helyértékemelkedésekben kell (az illető létesitményhez akár közelebb, akár tőle távolabb) nyilvánulnia, akkor ezek a helyértékemelkedések a természetes és jogos és feltétlenül *elsősorban* igénybe veendő forrásai a befektetési költségek fedezésének.

Azt az aggályt tehát, amely szerint „megtörténhetik az is, hogy az illető közmünek (itt:hidnak) a létesitése *egyáltalán*

[2] Csak mellékesen emlitjük itt fel azokat, akiknek a területét vagy területeit ki kell *sajátitani* a vasutvonal céljaira, amely kisajátitás természetesen a vasutvonal létesitésének bizonyossá válása által előidézett hausse-árakon történik. A legszélsőbb példát szolgáltatta erre éppen az utolsó időben London. Londonban nagy szükség volna még egy Themse-hidra (a Charing-Cross pályaudvarnál). A hidnak a megépitése el is határoztatott, a megépitést azonban végül mégis el kellett ejteni, mert a telekárak az illető környéken a hidépités tervének már a hirére annyira felmentek, hogy a hidépités céljaira szükséges és kisajátitandó telkeknek a megszerzése kétszer annyi pénzt igényelt volna, mint magának a hidnak a létesitési költségei.

sehol és semmi telekértékemelkedést nem okoz", teljesen tárgytalannak tekinthetjük.

b) A másik ilyen és a most megbeszélthez némileg hasonló aggály az, hogy hogyan áll a dolog akkor, ha a javasolt illetve tervezett „értékemelkedési járulék" nem hoz (évenként) annyit, mint amennyit a hidépitésbe befektetett tőkének a kamat- és törlesztési annuitásai igényelnek? (Az ezt az aggályt hangoztatók ehhez azután azt szokták hozzátenni, hogy amugy is gondoskodni kell ennélfogva a fizetendő annuitásoknak valamilyen *más* fedezetéről is, ha pedig ilyen gondoskodás amugy is elkerülhetetlen, akkor egészen felesleges és egészen elejtendő a Betterment-járuléknak a terve!)

A fent mondottak után egészen felesleges erre az „aggályra" érdemben válaszolni; kissé közelebbről megnézve, az „aggály" olyan természetü, hogy kissé nehéz annak az őszinteségében hinni. Ismételve hangsulyozzuk azonban mégis azt, hogy a Bettermentnek — minthogy az csak bár nagyon valószinüen, de mégis csak *esetleg* beállandó értékemelkedésre vonatkozik — a köteles józan és óvatos meggondolásnál a lényegében és a természetében fekszik az, hogy az nem képezheti egy létesitendő közmű elhatározásának és finanszirozásának az *alapját* vagy pláne az egyedüli alapját, hogy azonban ez a körülmény semmiképpen sem teszi igazságossági szempontból (a legelemibb igazságosságnak a szempontjából) és pénzügypolitikai szempontból (az adózó polgárok uj megterhelésének a szempontjából) kevésbé kötelezővé azt és semmiképpen nem akadálya annak, hogy az illető közműnek *a bármely más okból való elhatározása esetén* az „esetleges" beálló területértékemelkedések *is* vonassanak be az annuitásoknak a részleges fedezésébe.

Ha azonban másrészt ezen köteles és óvatos állásfoglalás és meggondolás dacára az elemi igazságosságnak megfelelően igy beszedett járulékok azután, azaz esetleg mégis, *teljesen* fedeznék, sőt ha, szerencsés esetben (és az érdekelteknek még mindig ugyanolyan tekintélyes, sőt ebben az esetben természetesen még tekintélyesebb megszolgálatlan vagyongyarapodást hagyva, illetőleg adva) még *túl* is fedeznék a szükséges annuitásokat, ugy ez csak azt jelentené, hogy az illető közmü által okozott telekértékemelkedéseknek és megszolgálatlan egyéni vagyongyarapodásoknak már egy *töredéke* (a járuléknak itt javasolt 1½ százaléknyi kulcsnál, mint láttuk, körülbelül egy ötöd része) finanszirozta a közmüveket, mig ennek a megszolgálatlan és ebben az esetben pláne nagyon nagyméretü egyéni vagyonmeggyarapodásnak az oroszlánrésze (körülbelül négyötöd része) még mindig és ugyanugy ajándékképpen marad az illető közművet annyira sürgetett érdekeltségnek a kezében. Egy az annuitásoknak az értékemelkedési járulékok által esetleg igy történő *tulfedezése* esetében pedig száz helye van az illető többletnek az állami budgetben és mindig van például helye későbbi közmunkák előzetes fedezési alapjaképpen is, nem beszélve arról, hogy abban az esetben, ha a kormányzat az illető közmü finanszirozásából neki esetleg megmaradó ezt a nyereséget (vállalkozási hasznot és pedig *megszolgált* vállalkozási hasznot) a polgárok adóterheinek a megfelelő könnyitésére forditja, akkor az

adózó polgárok számára ez már nem ajándékot jelent, hanem eddigi, már ugy is majdnem türhetetlen nagyságu tributumaiknak a leszállitását.

Komolyan vehető aggályt tehát véleményünk szerint a járulékhozamnak sem az esetleges elégtelensége, sem az esetleges fölös hozama nem képezhet.

8.

A kérdésnek ilyen beható megbeszélését azonban főképpen egy másik és olyan szempont és meggondolás igazolja és teszi szükségessé, amely meggondolásnak az eredménye magasra kiemeli a kérdést ugy elvi, mint gyakorlati tekintetben egy tisztán helyi és alkalmi kérdésnek a keretéből.

Ez a szempont pedig a „munkanélküliség"-nek általában, a munkanélküliség racionális szanálási módjának és periodikus vissza-visszatérése megelőzésének, valamint az ezen a téren annyit emlegetett közmunkáknak („inségmunkáknak") és a valóban helyes, nem alamizsna-osztogató, hanem valóban közgazdasági és ugy igazságos, mint célszerü „népjóléti" politikának a szempontja. Ebből az utolsó és legfontosabb szempontból a szóbanforgó törvénytervezettel kapcsolatban a következőket kell mondanunk és a legnyomatékosabban hangsulyoznunk.

Az országnak tudvalevőleg alig van olyan vidéke, amelyen a közönség, de különösen a helyi föld- és telekérdekeltség nem óhajtaná és nem sürgetné is minden lehető és lehetetlen eszközzel valamely — egyébként esetleg tényleg kivánatos és fontos — közmunkának illetve közmünek (hidépitésnek, utnyitásnak, vasutépitésnek, közlekedési csatornának, folyamszabályozásnak, vizvezetéknek, villamosmünek, szennyvizcsatornázásnak, stb.) az elhatározását és foganatositását. A különböző helyi érdekeltségek állandóan és makacson ostromolják ezért (mindegyik érdekeltség az őt speciálisan érdeklő közmüért) éveken és évtizedeken át a mindenkori kormányt. Az állandó ostromlás közben ezen ostromlóknak és sürgetőknek a tekintete fanatikus sóvárgással van állandóan a közpénztárra, mint a létesitmény forrására és eszközére, irányitva. Természetes dolog azonban, hogy ha egyszer a közpénztárt igy ostromló számos csoport, illetve érdekeltség *egyikének*, mindegy akármelyikének, sok éven át folytatott buzgó fáradozás, kérelmezés, küldöttségjárás, előszobázás és esetleg választási paktumozás után végre sikerült forrón óhajtott célját (és evvel együtt, akár tudatosan kivánt, akár csak utólag szivesen tudomásul vett föld- és telekértékemelkedését is) elérni, természetes dolog tehát, hogy akkor a közpénztárnak a teljesitő (fenti kifejtéseink értelmében helyesebben: ajándékozási) képessége a kiharcolt közmü költségei mértékének

megfelelő, rendszerint nagyon hosszu, időre ki van meritve vagy legalább is a megfelelő mértékben le van csökkentve és evvel a *többi* vidékeken fekvő érdekeltségek egy ugyanilyen közpénztári ajándékra irányuló vágyának a teljesülése megfelelő időre lehetetlenné van téve, illetve megfelelő hosszu időre el van odázva.

Mi sem természetesebb ugyanis, mint hogy a közpénztár illetve az adózó polgárság egyszerüen *nem képes* magára venni és ugyanegy időben ajándékképpen teljesiteni ezen minden oldalról óhajtott közmunkák tucatjainak vagy pláne százainak a költségét. (Hogy az ilyen, minden agresszivitás nélkül mondjuk: ajándékozási alapon véghezvitt kömunkák a munkanélküliséget nem hogy enyhitenék vagy éppenséggel szanálnák, hanem a másik, figyelmesebb megnézés és részletesebb analizis nélkül rejtve maradó és meg nem látszó, oldalon illetőleg közvetve, még növelik is, arról alább lesz röviden szó.)

Olyan, egyenesen brutális, közkáru, teljesen irracionális és teljesen igazságtalan közmunka-fedezési módokat pedig, mint amilyenekre az illető érdekeltségek folyton utalni szoktak és mint amilyen például éppen Budapesten és éppen a szóbanforgó dunai hidakkal kapcsolatban az amugy is már pusztitó nagyságu ingatlan-átirási illetéknek a hidépitési költségek fedezése céljából történt felemelése volt, ilyen fedezési módokat nem lehet, hacsak nem akarja az ember a termelési, ipari és kereskedelmi folyamatokat *teljesen* megállitani és a közpénztári bevételeknek a vegösszegét növelés helyett csökkenteni (mint ahogyan ezt nemrégiben Németországban eredményezte a dohánynemüek adójának az irracionális emelése), hogy képletesen beszéljünk: az ilyen *érvágásokat*, ha nem akarjuk, hogy a páciens teljesen elvérezzék, nem szabad, de egyszerüen nem is *lehet*, tulsokszor vagy éppenséggel állandóan gyakorolni.

Még egy fedezeti módot kell itt továbbá felemlitenünk mint olyant, amelyet az ilyen közmüveket sürgető érdekeltségek ugyan majdnem minden esetben szóba hoznak, de amely fedezeti mód, csak kissé is közelebbről megvizsgálva, szintén teljesen célszerütlennek, sőt egyenesen paradoxnak bizonyul. Arra a nagyon szokásos javaslatra gondolunk ugyanis, hogy a közmünek az amortizálása az illető közmü használási dijainak (vizdij, áramdij, „kövezeti" vám, hidpénz, benzin-adó, stb.) a magasabbra szabása, illetőleg „progresszivvé" alakitása által történjék.

Ez a terv illetve javaslat saját magával áll ellenmondásban.

Vegyünk akármilyen példát. A köz például villamos müvet létesit. A létesités célja természetesen főképpen az, a közönséget hozzájuttatni elektromos áramhoz, természetesen lehetőleg olcsón és könnyen és a közönséget, ugy az egyéneknek, mint az összeségnek az érdekében, lehetőleg rászoktatni és invitálni a közmű, illetve az elektromos erő használására, mint ahogyan ez Németországban és ujabban nálunk is nagy arányban történik élénk propaganda és olcsó szolgáltatások alakjában. A szóbanforgó fedezési javaslat értelmében azonban létesittessék előbb egy közmü és azután gyakoroltassék magas, sőt progressziv *használási* tarifák által egy az illető, bizonyos értelemben kulturális jelentőségü, közmü igénybevételét és használását lehetőleg nehezitő és attól lehetőleg visszariasztó hatás.

Ez az irracionális ellentmondás és paradoxon ott, ahol mégis

megvalósitják, idővel élesen meg is bosszulja magát és kikerülhetetlenül állandó kellemetlenségekre és visszásságokra vezet, amely visszásságok érvényesülnek egyrészt a közönségnek a magas használati tarifák ellen irányuló (alapjában jogosult) állandó tiltakozása és ingerültsége alakjában és másrészt abban, hogy az illető közműveknek a vezetői és az illető közületnek általában a vezetői az illető kérdésben állandó és nagyon odiózus „fausse position"-ban vannak a polgársággal, sőt tulajdonképpen a közérdekkel szemben is és ez addig tart és addig fokozódik, amig végül a tarifákat mégis csak le kell szállitani és valamilyen közvetettebb vagy közvetlenebb formában mégis ismét a közpénztárra, illetve az adózó polgárokra kell átvinni az illető annuitásoknak a terhét. Ezt a megterhelés-fokozást azonban mindennap, illetve mindennap egy-egy uj közmü létesitése céljából, gyakorolni, mint mondtuk, egyszerüen anyagilag lehetetlen.

Mindezeknél fogva tehát a közmüvek létesitését óhajtó helyi érdekcsoportoknak a vágyakozása, ha ez a vágyakozás akár közvetlen, akár közvetett módon tisztán a közpénztárnak illetve az adózóknak a terhére és költségére elégittessék ki, csak kinos lassusággal, csak egyenként és csak hosszu szüneteknek a közbevetésével elégithető ki, ugy hogy, mint mondtuk, ha egyszer egy ilyen nagyobb közmü létesittetett, akkor évtizedekig tart, amig valóvá válhatik egy másik ilyen érdekcsoport vágyainak a kielégitése illetőleg egy-egy ujabb, egyébként esetleg egészen racionális közmünek, egy-egy ujabb hidnak, országutnak, vasutnak, csatornának, vizmünek, villamosmünek, stb. a létesitése.

Ha ellenben a tervezett két uj budapesti hiddal kapcsolatban a főváros példát ad arra, hogy hogyan lehet a közmüvek amortizálására szükséges annuitásoknak az akár csak részleges fedezését maga az illető közmű által esetleg létrehozott telek- és földértékemelkedéseknek a méltányos és gyakorlatilag minden kár- és sérelemokozás nélküli, részleges igénybevételében megtalálni (ugy, hogy a közmü által esetleg létrehozott ezen értékemelkedéseknek az oroszlánrésze — mint láttuk, körülbelül 75—80 százaléka — mégis érintetlenül hagyatik), akkor nagyon meg van a finanszirozásnak az utja könnyitve, akkor ezt az üdvös példát bizonyára a vidék is mihamar követni fogná és akkor a helyzet gyökeres megváltoztatásának, illetve közmüvek létesitésének utjában álló financiális nehézségek elháritásának az utjára indultunk meg. Mennél több esetben és *mennél nagyobb mértékben* finanszirozzák ennél a fedezési módnál közmüvek és közlétesitmények *saját magukat*, annál inkább nyilt meg a pénzügyi lehetősége uj közmunkák és uj közművek elhatározásának és foganatositásának, sőt — ha a tervezett két uj budapesti hidnál a minden kockáztatás nélkül és mindenkinek a jogosulatlan sérelme nélkül megtehető ez az első kisérlet csak valamenynyire beválik — esetleg, azaz ha azután a nyert tanulság alap

ján ezen az uton tovább is merünk menni[3] — még annak is, hogy a közpénztárnak és a már amugy is már aggályos mértékben megadóztatott adózó polgároknak minden megterhelése nélkül vétethessék foganatba nemcsak *egy*, hanem *több* nagyméretü közmunka is, sőt kellő óvatosság mellett nagyobbméretü közmunkák nagyobb száma, tucatja és több tucatja is ugy, hogy mindegyik közmunka saját maga látja el a saját maga finanszirozását olyan módon, amelynél ugy az egyéni kivánságok, mint a közérdek mindenkinek a sérelme nélkül elégittetik és bőven elégittetik ki.[4]

9.

Nem szükséges bővebben magyarázni és indokolni azt, hogy ez a lehetőség (teljes tudatában vagyunk annak, hogy egyelőre, azaz addig, mig az előző lépés meg nem történt, amig tehát gyakorlati példa nincs rá adva, csak theoretikusan, tehát csak „lehetőségről" lehet beszélnünk és teljes tudatában vagyunk annak is, hogy milyen óriási akadályt vet elébe egy ilyen első kisérlet megtételének a minden ujtól való irtózás), nem szükséges tehát bővebben részletezni azt, hogy ez a lehetőség mit jelent az ország gazdasági felvirulására és külö-

[3] Ez a „továbbmenés" abban állana, hogy a kétségtelenül és szemmelláthatólag felmerült helyértékemelkedések után például évenként nem 1½, hanem nagyobb százalékot (2—2½—3%-ot) kérünk értékemelkedési járulékképpen és ezt nemcsak 30—35, hanem 40—45—50 éven át (lásd a fentidézett uj dán törvényt), ami pénzügyileg illetve a finanszirozás tekintetében óriási különbséget és megkönnyitést jelent, de aminél a felmerült helyértékemelkedéseknek még mindig a nagyobb része marad meg az illető helytulajdonosoknak teljesen megszolgálatlan vagyongyarapodásképpen és amely fedezési módozat egyuttal valamelyes gátat is jelent az ellen, hogy érdekeltségek olcsón, azaz a közpénztár és az adózók terhére tülekedjenek olyan közmunkákért és közművekért, amelyek nincsenek kellően indokolva, illetve amelyek más szóval és közvetve kifejezve: nem teremtenek meg még annyi összegü telek- és földértékemelkedéseket sem, mint amennyibe saját maguk kerülnek.

[4] Friedrichsdorf németországi község hatósága egy hasonló kérdésekről 1905 október 19-én: „Gemeinverständliche Erläuterungen zur Frage der Steuern" cimü, a közönség előkészitése és felvilágositása céljából kiadott nyomtatványában (Jahrbuch für Bodenreform, Berlin, 1906, 135-ik oldal) a következőket mondja: „Községünkben három egyforma hozadéku szántóföld közül az egyik a vasuti állomáshoz vezető uton, a másik egy szabályozott jövendő épitési vonalon, a harmadik a községnek a szélső határán fekszik. Mig A-nak nem akadna vevője 500 márkáért, addig sem B, sem C nem adná oda földjét nyolcszor 500 márkáért sem. Az értéknövekedés tisztán valamennyiünk közös szolgáltatásainak, adóteljesitésének és munkájának köszönhető. A tulajdonosok az osztályrészükül jutott értéknövekedést pontosan értékelik is az utolsó fillérig. Nem esik tehát azáltal, hogy ezen értékeket bevonjuk a közterheknek a viselésébe, semmi igazságtalanság a tulajdonosokon. És a község is sokkal bátrabban és sokkal nagyobb kedvvel foghat uj munkálatokba, ha tudja, hogy munkájának és költségeinek az eredményei nem idegen fák gyümölcseit fogják képezni. (A községtanács megbizásából irta és kiadta a polgármester.)"

nösen az ugy nálunk, mint máshol, régóta krónikusan fennálló, de az utolsó években mindenütt égetően akuttá vált munkanélküliség kérdésének a megoldására nézve.[5] Ebben az utóbbi tekintetben azonban egy, a mi tárgyunkra nézve alapvetően fontos körülményre kell még rámutatnunk.

Rá kell mutatnunk ugyanis még arra, hogy — amint már egyszer futólag emlitettük — a munkanélküliség enyhitésének a jelszava alatt annyit emlegetett és követelt és keresztül is vitt közmunkák (inségmunkák), abban az esetben, ha olyan módon finanszirozatnak, mint ahogy az — ugy máshol, mint sajnos nálunk is — jelenleg szokásos, tudniillik az adózóknak a terhére és költségére, valójában és *végeredményképpen* nem hogy enyhitenék és csökkentenék, hanem egyenesen *növelik és sulyosbitják* az általuk enyhittetni kivánt munkanélküliséget.

Ez az állitás a tényekkel ellenkezőnek és merésznek látszik, helytállósága azonban, sajnos, könnyen bebizonyitható.

Ha ugyanis a szóbanforgó közmunkákat illetőleg inségmunkákat a közpénztárnak, tehát az adózó polgárok zsebeinek a terhére végeztetjük, akkor az illető közmunkáknál munkát kapott szellemi és testi munkások nem kereshetnek többet, sőt — a (néha nagyon tekintélyes) adminisztrativ költségeket is figyelembe véve — nem kereshetnek még annyit sem, mint amennyit erre a célra a többi polgároktól elvettünk, ami pedig nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy ezen többi polgároknak a vásárlóképessége, vagy — ami ugyanaz — a megrendelő képessége és munkát adási képessége legalább is ugyanannyival, sőt korrekt és józan számitás mellett, tudniillik az adminisztrációs költségeket is számitva[6] *többel* csökkenik, mint amennyi az illető közmunkák-

[5] A „munkanélküliség" jelenségéhez és problémájához legyen szabad itt, tárgyunkat egy pillanatra elhagyva, két fontos körülményre rámutatni. Az egyik az, hogy a munkanélküliség nemcsak a munkásoknak (testi és szellemi munkásoknak), hanem a tőkének is a munkanélkülisége, sőt hogy a kettő, amit kevesen szoktak észrevenni, kényszerüen mindig együtt jár, az egyik okozza a másikat, illetve közös okok okozzák mind a kettőt. A másik itt felemlitendő fontos körülmény az, hogy a munkanélküliség nem valamely *uj* jelenség. Elfelejtettük ugyan már, de tény az, hogy már a háboru előtt is fennállt, habár sokkal kisebb mértékben (az okok is kisebb mértékben voltak jelen) de fennállott a történelem folyamán nem egyszer a maival egyező, sőt a mainál még nagyobb mértékben is. A munkanélküliség problémájának a kutatásánál ezt a két körülményt nem szabad elfelejteni és annyira elfelejteni, mint ahogy ez elég általánosan történik.

[6] És, mellesleg mondva: azt is számitva, hogy közmunkáknak a gestiója néha valamivel kevésbé gazdaságos, mint privátmunkáké és megrendeléseké.

kal kapcsolatban a szállitóknak és szellemi valamint testi munkásoknak kifizettetik.[7]

Általánositott formáju és bár magától értetődő, de sajnos mégis mindig és mindenütt elhanyagolt tételben formulázva, ez ugy hangzik, hogy az „állam" illetőleg a kormány nem tud a polgárságnak sem mást, sem többet „adni", mint amit, illetve mint amennyit, előbb magától ettől a polgárságtól vett el, sőt hogy nem tud az „állam" illetve a kormányzat a polgárságnak még annyit sem adni, mint amennyit tőle előbb elvett, hanem csak annyival *kevesebbet*, mint amennyit a — hol kisebb, hol nagyobb — adminisztrációs költségek leszelnek az illető összegből.

Ennek az elemi tételnek a teljes elhanyagolásához mint negativ hibához hozzájárul azonban egy, sajnos éppen olyan általános, *pozitiv* gondolkodási hiba is, t. i. az a többé vagy kevésbé tudatos vagy öntudatlan babona, amely valamilyen naiv önámitás folytán azt hiszi, hogy 1000 pengő az „államnak" illetve a kormányzatnak illetve a bürokráciának a kezében hatályosabb, vásárlóképesebb és több munkát bir adni, mint azon magánegyéneknek a kezében, akiktől azt elvették, amely babonának azonban, sajnos, éppen az ellenkezője az igaz.

A közmunkáknál (szükségmunkáknál, inségmunkáknál) ilyen módon, azaz az illető közmunkákat közvetve fizető többi polgár vásárlási (munkaadási) képességének a terhére és rovására foglalkoztatott szellemi és testi munkások teremtenek ugyan munkájukkal uj értékeket, az általuk teremtett ezen uj értékek azonban az itt szóbanforgó finanszirozási módnál sem nem az illető közmunkát végzett szellemi és testi munkásokéi, sem nem a közpénztáréi, hanem (megfelelő helyértékemelkedések alakjában) kizárólag és megkisebbitetlenül a finanszirozásban részt nem vett illető helyek tulajdonosaié.[8]

[7] Ilyen közvetett ugyan, de azért nem kevésbé világos és kétségtelen összefüggésekre és viszonylatokra bőven tartalmaz példákat és bizonyitékokat a közgazdasági irók mai napig egyik legokosabbjának és legszellemesebbjének: Frederic Bastiat-nak „Les choses qu'on voit és les choses qu'on ne voit pas") („Amit az emberek látnak és amit az emberek nem látnak") cimü hires füzete.

[8] Nem térhetünk itt ki arra, hogy megtörténik, ha nem is gyakran, az is, hogy az illető inségmunkákkal, amelyek a többi polgár amugy is már majdnem teljesen üres zsebeinek terhére mennek, nem is teremtetnek értékek, amennyiben ugyis szükség- és inségmunkák cime és jelszava alatt olyan munkák végeztetnek, amelyek vagy egyáltalán vagy legalább is az illető helyen és időben teljesen feleslegesek és minden megfelelő közhaszon nélküliek, amely esetet csak jegyzetben emlitjük fel, mert teljesen el kivánunk ettől az eshetőségtől itt tekinteni. Nem térhetünk itt ki másképpen, mint futólagosan, jegyzetben, az olyan részletekre illetve esetekre sem, mint amikor például egy-egy utvonalkiépitésnél, csatornakiterjesztésnél, stb. a létesitésnek a költségei nagyon egyszerüen, de teljesen igazságtalanul is, kizárólag az uj utvonal, csatorna, stb. *mentén* fekvő, általa tehát *közvetlenül* érintett telkekre vetetnek ki, az illető telkeknek az illető közmű által okozott értékemelkedését gyakran messze felülmuló és az illető tulajdonost gyakran egyszerüen tönkretévő nagyságban és ugy, mintha az illető közmű által *nem* közvetlenül érintett, azonban annak a környezetében, tőle csak 100—200 méternyire fekvő, helyeknek (telkeknek vagy

A természetes, habár közvetett, de azért nem kevésbé biztos és nem kevésbé fontos végeredménye az ilyen finanszirozási módoknak a munkanélküliségre nézve azután az, hogy amikor a munkanélküliség enyhitése céljából ilyen irracionális és igazságtalan módszerü finanszirozással foganatba vett közmunkák el vannak végezve, akkor más, ujabb közmunkákba nem lehet, illetőleg ilyen önámitó finanszirozási módszerrel nem lehet belefogni, mert hiszen, mint mondtuk, a közpénztár és az adózó polgárok ajándékozási erejének is van és pedig nagyon közel fekvő határa, hogy tehát akkor az enyhittetni vagy pláne szanáltatni kivánt baj, a munkanélküliség, itt van ujra és pedig nemcsak teljes nagyságában és méretében, hanem a fennvázolt okok folytán szükségszerüen még megfelelően megnövelt mértékben és nagyságban is.

A legpregnánsabban adott ezeknek a kényszerü viszonylatoknak és kauzalitásoknak kifejezést J. H. Thomas, angol közmunkaügyi miniszter, egy (1930 márciusában tartott) nyilvános beszédében a következő szavakkal: „Az 1920—1927 közti időszakban nem kevesebbet költöttünk hidépitésekre, utépitésekre és más inségmunkákra, mint 197,000.000 fontot" (akkori átszámitás szerint körülbelül 6 milliárd pengő), de azt nem mondhatja senki, hogy ez valamilyen maradando hozzájárulást jelentett a munkanélküliség problémájának a megoldásához.[9]

10.

Ha ellenben az illető közmunkák finanszirozását, amennyire csak lehet, Betterment-alapon, illetve a szóbanforgó Emlékiratom által javasolt módon látjuk el, azaz ha az illető közmunkáknál foglalkozást nyert egyéneket legalább is részben, de a rendszernek esetleg valamikor teljes kifejlesztésénél egészen, a munkájuk által létrehozott uj értékekből (helyértékemelkedésekből) alimentáljuk, akkor a kép teljesen megváltozik.

Minthogy ebben az esetben, ennél az azonfelül kéltségtelenül méltányos és igazságos finanszirozási módnál és forrásnál, az adózó polgároknak a vásárlási és megrendelő képessége megfelelően kevesebbel és a rendszer teljes kiépitése és beválása esetén egyáltalán semmivel sem gyengittetik meg, ennélfogva nem okoztunk az egyik oldalon és közvetve ugyanannyi, sőt több munkanélküliséget, mint amennyit a

földeknek) a forgalmi értéke a közmü létesitése folytán nem emelkedett volna szintén, néha ugyanolyan, sőt némely esetben még nagyobb arányban is, mint a közvetlenül az illető közmü mentén fekvő egy-egy helynek a forgalmi értéke.

[9] „From 1920 to 1927 no less than L. 197,000.000 was spent by us on roads and bridges and other relief works, yet, no one can suggest that it gave any permanent contribution to the unemployment problem."

másik oldalon közvetlenül enyhitettünk és akkor annyira, amennyire az illető közmüvek igy saját maguk finanszirozzák magukat, kevesebb az akadálya annak és abban a kedvező esetben, ha az illető közmüvek teljesen finanszirozzák (sőt — az érdekelteknek még mindig nagyon tekintélyes megszolgálatlan nyereségével — *esetleg* tulfinanszirozzák) magukat, semmi financiális akadálya nincs annak, hogy az egyik közmünek a befejezése után közvetlenül a másiknak a megkezdése következzék, sőt még annak sem, hogy *több* ilyen közmunka is vétessék egyidejüleg foganatba.

A munkanélküliséget illetőleg figyelembe jön itt, habár kisebb fontossággal, még egy különleges körülmény. Ez pedig a következő: Bizonyos fajta közlétesitményeknek (utak, hidak, közlekedési csatornák, uj vasuti vonalak) a befejezés után mindenütt ugyanaz a bántó jelenség szokott, bár különböző nagy mértékben, mutatkozni, mint amely Budapesten is mutatkozott a Ferenc-József hid megépitése után. A budai oldalon, különösen a hidfő mellett, a város szivével a hid által olcsó, könnyü és gyors összeköttetésbe került telkeknek a forgalmi értéke felment ugyanis a hidépités előtti forgalmi értéknek a 20—30—50, sőt helyenként a 100-szorosára is. Ez természetesen azt is jelentette, hogy a hidnak a létesitése ezeken a helyeken uj és megfelelően megnövekedett termelési, illetve rentabilitási lehetőséget nyitott. Hiszen tényleg ez volt a hidnak és ez minden közlekedés-megkönnyebbitésnek vagy megolcsóbbitásnak az akár tudatos, akár öntudatlan közgazdasági célja.

A megnövekedett forgalmi értékü telkeknek egy nagy részén be is állott (megfelelő beépités alakjában) a megfelelően nagyobb kihasználás. A telkeknek és pedig az értékes, illetve a hidépités folytán ilyen értékessé vált (négyzetölenként 100—200—300—500 kor. forgalmi értéket elért) telkeknek egy jó része azonban nem hogy az uj lehetőségnek megfelelően intenziv kihasználás alá vétetett volna, hanem éppen ellenkezőleg és éppen a megnövekedett érték folytán a legsivárabb telekspekulációnak, a teljes parlagonfekvésnek és a tétlen további várásnak bántó képét mutatta. (Sőt a spekuláció már a hidépités alatt, sőt már a hidépités előtt vetette rá magát ezekre a telkekre és földekre.) A hid tehát annyira, amennyire egyrészt a termelést fokozta fel (az illető termelők telekjáradékának ebben az esetben is a megszolgálatlan megnövekedésével), ugyanannyival, sőt többel keltette fel és élesitette ki a teljesen steril telekspekulációt is.[10] Hogy az illető telektulajdonosokat *egyénileg* a termelésre való *képességnek* (tőkehiány, stb.) vagy *készségnek* (egyéb elfoglaltság és elegendő egyéb jövedelem, stb.) a hiánya akadályozta-e meg abban vagy tartotta vissza attól, hogy megnövekedett értékü és igy megnövekedett hozamképességü telkeiket ezen megnövekedett lehetőségekhez képest használják fel[11], az teljesen egyéni ügy, amely a köz-

[10] Számos és különösen a németországi törvényhozás és számos német város intézményesen védekezett ez ellen a közgazdasági, mondhatni betegség ellen és iparkodott annak elejébe vágni a Betterment többé-kevésbé észszerü és praktikábilis formáival.

[11] Amennyiben az uj hozamképesség a valóságban *nem* volt olyan nagy, mint amilyennek azt a megnövekedett forgalmi érték mutatta, ugy ez egy még sulyosabb gazdasági bajt jelent, tudniillik a forgalmi értéknek az irreális, spekulativ magasságát és ezzel egy a spekuláció által a hely és a termelés közé vetett legyőzhetetlen akadályt. Könnyü belátni, hogy egy az értékkülönbözet után fizetendő évi járulék jó szolgálatokat tesz ezen visszásság ellen (forgalmi értékek, illetve árak irreális magassága ellen) is.

gazdaságnak és a hidba beleölt nagy invesztálásnak a szempontjából annál közömbösebb, mert hiszen méltán lehet és kell is megkövetelnünk azoktól, akik a megnövekedett értékü helyeket nem képesek vagy nem készek ezen megnövekedett értéknek megfelelően használni és nem képesek vagy nem készek még megfelelő értékemelkedési járulékkal sem hozzájárulni az őket vagyonosabbakká tett hid annuitásainak a legalább is részleges fedezéséhez, hogy azok hozzák ajándékul nyert vagyongyarapodásukat (minden kár és sürgősség nélkül, mint ahogy bevezetőleg kifejtettük) tető alá, illetve adják tovább megnövekedett forgalmi értékü telkeiket másoknak, azaz olyanoknak, akik igenis képesek és készek az illető telkeket az uj forgalmi értéknek megfelelően intenzivebben kihasználni, vagy akik legalább is képesek és készek az annuitások teljesithetése céljából az értékemelkedési évi járulékokat fizetni, illetve a steril értékemelkedési spekulálásért (akár sikerül az, akár nem és akármilyen mértékben sikerül vagy nem sikerül az) fizetni és éppen ugy fizetni, mint ahogyan a többi polgárok adóznak és fizetnek az ő (még hozzá közhasznu) *termelési* spekulálásukért (üzlet-, bolt-, ipari műhely-, gyár, stb. nyitásukért és üzembentartásáért), illetve ezen közhasznu (mert az árukinálatot növelő) vállalkozásuk után és fizetnek sokszor és sokat, abban az esetben is, ha belevesztenek a javak kinálatát növelő ezen vállalkozásukba.

A kihasználás elől vagy a kellő kihasználás elől való ilyen spekulativ visszatartás azonban egyuttal *munkaalkalmaknak a visszatartását* jelenti, mert hiszen minden munkának a legelső előfeltétele egy hely, amelyen az illető munka végeztethessék és egy-egy helynek a kisebb vagy nagyobb forgalmi értéke éppen azt mutatja, illetve éppen annak a pontos mércéje, hogy az illető helyre milyen mértékben van, illetve volna szüksége (akár termelés, akár fogyasztás céljából) ugy az emberi munkaerőnek, mint a tőke munkaerejének.

Az a közgazdasági követelmény tehát, hogy a helyek megnövekedett forgalmi értéküknek megfelelően használtassanak is és nyittassanak meg a termelésnek és legalább is adózzanak a megfelelő mértékben (a tényleges kihasználásra való minden tekintet nélkül), ez a közgazdasági követelmény tehát, a „munkanélküliségre" való tekintettel is, természetesen annál jogosultabb és annál sürgősebb, mennél nagyobbra növekedett meg igy egyrészt az illető helynek a forgalmi értéke és mennél elégtelenebb és silányabb, másrészt ugyanakkor az illető teleknek a tényleges felhasználása, egyszóval: mennél nagyobb és kiáltóbb a *disparitás* a helyérték (illetve: helyértéknövekedés) és a tényleges felhasználásnak a foka közt és a szóbanforgó törvénytervezet által javasolt „évi értékemelkedési járulék", ha csekély nagysága miatt nem is szanálja teljesen az itt tárgyalt visszásságot, ezen visszásság enyhitésének legalább is az *irányában* hat és tényleg abban a mértékben nehezíti meg azt, hogy az illető helyek sterilen és spekulative közeltessenek, illetve visszatartassanak javaknak a termelésétől és munkaalkalmaknak a nyitásától, amely mértékben az érték (illetve az értékemelkedés) és a kihasználás közötti disparitás nagy és kiáltó (mennél nagyobb ugyanis a disparitás, annál nagyobb terhet képez is relative a járulékoknak a fizetése) és mennél nagyobbra szabjuk másrészt ennek az évi járuléknak a százalékos nagyságát. (Igazságtalanság, mint kifejtettük és mint mindig ujból hangsulyoznunk kell, az illető tulajdonosokan ezzel abszolute nem történik.)

Nagy elvi és gyakorlati fontossága folytán a kérdésnek ezt az oldalát sem lehetett említés nélkül hagyni.

11.

Mindezeknél és különösen a 8-ik pontban kifejtetteknél fogva az a kérdés, hogy a tervezett két uj budapesti hid finanszirozásában segitő eszközként egy „Betterment" (természetesen egy praktikábilisan és ugy az érdekelt telektulajdonosoknak, mint a közpénztárnak a *jogos* érdekeit racionálisan honoráló Betterment) alkalmaztassék-e vagy nem, nem speciálisan és abszolute nem *csak* ezen két uj hid mikénti finanszirozásának az alkalmi és helyi kérdése, hanem ugy elvi, mint gyakorlati szempontból ennél sokkal nagyobb és mélyebbre ható kérdés. A kérdésnek — ha és amennyiben fejtegetéseink helytállók — nagy perspektivái vannak, a kérdés, ebből a szempontból nézve, óriási fontosságu kérdése ugy a helyesen felfogott közjólétnek, mint az ország gazdasági és kulturális haladásának és fejlődésének, a „krizis"-ből kivezető utnak, a „munkanélküliség" helyes szanálási utjának és — last but not least — a méltányosságnak és igazságosságnak is, habár ezen legutóbb emlitett szempontot, az igazságosságnak a szempontját — ha nem is nyilatkozataikban, de annál sürübben tényleges eljárásukban — és közvetve igy felidézett nagyon gyakorlati bajoknak és károknak az akaratlan okozásával, éppen az annyira „gyakorlatias" és a „theoretizálókat" olyan fensőbbségesen lenéző és lemosolygó „reálpolitikusok" szokták, sajnos, a leginkább figyelmen kivül hagyni és teljesen elejteni.

Bár azonban a kérdés éppenséggel nem helyi vagy alkalmi vagy részletkérdés, másrészt és befejezésül mégis nagyon nyomatékosan kell rámutatnunk arra a döntő körülményre, hogy éppen a fővárosban tervezett ez a két uj hid egy *egyedüli, belátható időn belül minden valószinüség szerint nem ismétlődő* alkalmat jelent arra, hogy bevezessük közmunkáknak a finanszirozásába és közmunkapolitikánkba a Bettermentnek az elvét, illetőleg arra, hogy evvel megnyissuk közmunkák legalább is részbeni finanszirozásának ezen ugy theoretikus, mint praktikus és ugy közgazdasági, mint igazságossági szempontból egyedül helyes utját és *irányát*.

Ezt az alkalmat pedig egyedülinek és belátható időn belül vissza nem térőnek nevezhetjük a következő három okból:

Először azért, mert telekértékemelkedések éppen uj *hidaknak* és egy-egy uj hidnak éppen egy *városban* és pláne nagyvárosban történő létesitése kapcsán szoktak a legélesebben és a legplasztikusabban fellépni, ugy hogy egy Budapesten épitendő uj hid a leginkább és különlegesen alkalmas arra és különlegesen megindokolttá teszi azt, hogy avval kapcsolatban mutattassék be, egyuttal példaadólag, egy telekértékemelkedési járuléknak (Bettermentnek) a szedése, illetve a

finanszirozásnak (legalább is a részleges finanszirozásnak) ez a módja és a helyes módja.

Másodszor azért, mert éppen Budapesten meg is vannak adva és készen is állnak az ilyen Betterment-megállapitás és kivetés sima, könnyü és nagyon kis költségü berendezésének és lebonyolitásának az összes technikai és adminisztrativ előfeltételei (Fővárosi Telekértékkataszter és szakszerüen vezetett telekértéknyilvántartó hivatal, stb.), ùgy hogy az egyuttal példaadó, első Betterment itt foganatositható a relative legkisebb és abszolute véve is nagyon kis előkészülettel és költséggel és

harmadszor azért, mert természetesen és ezer okból éppen a főváros az, amely hivatva van és erkölcsileg talán köteles is arra, hogy a vidéknek és az országnak a helyes példát és iniciativát megadja, a célszerü, méltányos utat megmutassa és azon elül járjon.

Ha tehát a fővárosi két uj hid létesitésével adódó ez a többször vissza nem térő (legalább is belátható időn belül vissza nem térő) alkalom, a kormányzatnak több izben nyilvánosan elhangzott beleegyezése és hozzájárulása dacára, elmulasztatnék (amit a mi nézetünk szerint csak vagy belátástalanság és *minden* uj dologtól *mint* uj dologtól való irtózás vagy a legprimitivebb mandátumpolitikai bátortalanság okozhatna), akkor a szerény nézetünk szerint egyedül helyes „népjóléti" és „közgazdasági" politikán, azon a népjóléti és közgazdasági politikán, amely nem alamizsna-osztogatási alapon, vagy pláne kegy- és koncosztogatási alapon, hanem *állandó* munkaalkalomszaporitási és munkaakadály *elháritási* és egyuttal igazságossági alapon áll, soha többé helyre nem hozható kár történnék.

Ez a meggyőződésünk az, amelynek folytán — még ha eredményre való kevés kilátással is — ilyen nagy teret vettünk igénybe ennek a kérdésnek, mint olyan kérdésnek a megtárgyalására és megindokolására, amely kérdés nézetünk szerint ugy theoretikus mint praktikus szempontból nagyfontosságu országos, nemzeti és közgazdasági kérdés.

Pikler J. Gyula.

A határhaszon mérésének problémája.

A németországi és az azzal szorosabb szellemi kapcsolatban álló országok közgazdasági irodalmában elég sürün találkozunk a határhaszonelmélet birálatával, amelynek végső következtetése igen gyakran az, hogy ez az elmélet ma már tulhaladott álláspont, amelytől a tudomány további lényeges eredményeket nem várhat. A határhaszonelmélet e birálóinak egy része az elméletet szerintük tulzott elvontsága miatt veti el, amelyeket szkolaszticizmusnak és üres fikciónak minősit. Más kritikusok az elméletben rejlő quantitativ tendenciát kifogásolják, amely szerintük az értékelés alanyi lelki természete folytán teljesen jogosulatlan. Végül egyesek szerint ez az elmélet nem eléggé kidolgozott, illetve kifinomult s igy az értékelés bonyolult jelenségeit nem tudja minden vonatkozásukban kielégitően megmagyarázni. Végeredményben a birálók legnagyobb része a határhaszonelméletnek a valóságos jelenségekkel való szerintük tulságosan laza kapcsolatát hibáztatja. Ezért igen figyelemreméltó és érdekes *Frisch* könyve,[1] amely az elvontnak minősitett elméletet konkrét statisztikai adatokkal kapcsolatban hozva döntő bizonyitéka annak, hogy a kritika által felhozott legfontosabb emlitett ellenvetések nem helytállók. Frisch kutatásai, mint látni fogjuk, igazolják, hogy a határhaszonelméletből levont következtetések statisztikailag igazolhatók, továbbá, hogy bizonyos statisztikai uton megfigyelhető tömegjelenségek magyarázatát egyszerü és természetes módon jelenleg csak a határhaszonelmélet adja. E könyv mindenesetre kétségtelenné teszi, hogy a német irodalomban a határhaszonelmélettel szemben felmerült kritikák tulságosan lebecsülték ezen elmélet jelentőségét és életrevalóságát.

A határhaszon (haszonintenzitás) konkrét számokkal való jellemzése, amit angol és amerikai közgazdászok röviden mérésnek neveznek (hogy ez mennyiben jogosult, arra röviden ki fogunk térni), a matematikai közgazdaságtan régi problémája. Igy *Irving Fisher* már 1892-ben[2] arra törekszik, hogy a határhaszonnak exakt és quantitative is értelmezhető meghatározását adja. Tovább haladt ebben az irányban *Pareto*,[3] aki az indiffe-

[1] Ragnar Frisch: New Methods of Measuring Marginal Utility. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1932.

[2] Mathematical Investigations in the theory of Value and Price.

[3] Manuel d'Économie Politique. 1909.

rencia-vonalak bevezetésével a haszon számszerü jellemzésének és az ebben rejlő indeterminációnak problémáját jelentékeny mértékben tisztázta.

Az első kisérlet az irodalomban a határhaszon „mérésére" *R. Frischtől* ered, aki 1926-ban Sur un Problème d'Économie Pure[4] c. dolgozatában az általa kidolgozott u. n. isoquantok módszerét használta e célra. Bár *Irving Fisher* már előbb foglalkozott e problémával egy más módszer alapján, munkájának eredményét csak később, 1927-ben, tette közzé.[5] Az említett, aránylag kisterjedelmü kisérletekkel szemben *Frisch* könyve uj módszer alapján végzett széleskörü vizsgálatokról számol be. *Fisher* nyomán *Frisch* állandóan a határhaszon méréséről beszél, holott a haszon, mint lelki, szubjektiv mozzanat a szó szoros értelmében véve nem mérhető. Frisch könyvében a haszon számszerü jellemzésének, illetve mérésének problémáját egyáltalán nem vizsgálja, ami talán a könyv egyik komolyabb hiánya. Mivel e kérdés a matematikai módszernek a közgazdasági tudományban való alkalmazásával kapcsolatban állandóan vitatott probléma, röviden foglalkozunk vele. Ily módon Frisch eredményei ismeret-elméleti szempontból is megvilágitást nyernek és logikai szempontból is teljesen jogosultakká válnak. E célból röviden vázoljuk Frisch eljárását.

Frisch vizsgálataiban a határhaszonelmélet azon jól ismert tételéből indul ki, amely szerint valamely egyén a bizonyos időszakban rendelkezésére álló pénzmennyiségből (jövedelemből) annyit fog valamely jószág, pl. élelmiszer vásárlására forditani, hogy az illető jószág, jelen esetben élelmiszer, határhaszna egyenlő legyen a pénz határhaszna és az élelmiszerár szorzatával, azaz

$$\omega\,(\varrho, P)\ p = u\,(x), \tag{1}$$

ahol $\omega\ (\varrho,\ P)$ a pénz határhaszna, amely a pénzmennyiség (jövedelem)): ϱ, s az árszinvonal: P nagyságának függvénye, u (x) az x mennyiségü élelmiszer határhaszna, p az élelmiszer ára.

Egyszerü meggondolások alapján az (1) számu egyenlet

$$w\left(\frac{\varrho}{P}\right) = \frac{P}{p}\,u\,(x) \tag{2}$$

alakra hozható, ahol $w\left(\frac{\varrho}{P}\right)$ a pénz határhasznát jelenti reális vásárlóerő egységre vonatkoztatva.

Ebben az egyenletben a $\frac{\varrho}{P}$, $\frac{p}{P}$ és x, azaz a reáljövede-

[4] Norsk Matematisk Forenings Skrifter Serie 1. No. 16.

[5] A Statistical Method for Measuring Marginal Utility and Testing the Justice of a Progressive Income Tax. (Economic Essays Contributed in Honor of J. B. Clark.)

lem, az élelmiszer reálára és vásárolt mennyisége a változók. Ezek közül kettő értéke a harmadikat meghatározza. Az ilyen összefüggést, ha a változókat derékszögü koordinátáknak tekintjük, geometriailag egy felület ábrázolja. A (2) egyenletnek megfelelő felületet Frisch fogyasztási felületnek nevezi s egyik feladata e felület quantitativ meghatározása a rendelkezésre álló statisztikai adatokból. Ez lehetségessé válik, ha feltételezzük, hogy a felületet meghatározó függvények (w $\left(\frac{o}{P}\right)$ és u (x)) természete minden egyénre nézve ugyanaz, ami első közelitésben teljesen jogosult és kézenfekvő feltevés.

A szükséges adatokat Frisch az United States Bureau of Labor 1918—19. évi, az Unió 92 városára kiterjedő családi háztartás statisztikájából veszi 13 város felhasználásával. E statisztika 7 különböző családi jövedelmi kategóriára nézve megadja az élelmezési kiadásokat. E családi adatokat a megfelelő, aequivalens felnőttek számát kifejező statisztikai tényezővel való osztás után egyéni adatokká redukálja. Az igy kapott adatok a jövedelem és az élelmezési kiadások összefüggését kifejező egy-egy városra vonatkozó görbe pontjai, amely e pontok alapján grafikus interpolációval meghatározható.

A fogyasztási felület megállapitása céljából azonban olyan görbékre van szükség, amelyek a reáljövedelem és a vásárolt élelmiszermennyiség közötti kapcsolatot adják meg. E görbéknek az előbb emlitettekből való levezetése céljából az egyes városokban fennálló árszinvonal P és élelmiszer ár p ismerete szükséges. Az emlitett statisztika azonban ezeket nem tartalmazza. E nehézség áthidalására Frisch rendkivül szellemes grafikus eljárást dolgozott ki, amelynek segitségével valamely város árszinvonalát és élelmiszerárát egységnek véve, a többi városokra nézve e mennyiségek relativ értékei gyakorlatilag kielégitő pontossággal meghatározhatók. Ilymódon a fogyasztási felület és annak modelje, amelynek fotografiáját a könyv közli, megkonstruálható.

Figyelemreméltó, hogy bár a határhaszonelméletből indultunk ki, a fogyasztási felület forgalma attól, s általában minden értékelési elmélettől független, reális összefüggést fejez ki az egyén jövedelme, élelmiszer bevásárlása és az élelmiszerár között. Ennek statisztikai meghatározása magában véve is jelentős teljesitmény. Megjegyzendő, hogy a fogyasztási felület bizonyos (az élelmiszerár tengelyre merőleges) metszetei az Engel-féle törvényhez hasonló összefüggést fejeznek ki, amennyiben megadják, hogy állandó élelmiszerár mellett, az élelmiszerfogyasztás hogyan változik a jövedelem nagyságával. A fogyasztási felület meghatározása után a pénzhatárhaszon görbéje könnyen megállapitható. Ezt u. i. egy arányossági faktortól eltekintve, a felületnek az élelmiszermennyiséget feltüntető koordináta-tengelyre merőleges síkkal való bármely metszési

görbéje (Frisch elnevezése szerint isoquant) szolgáltatja. E görbére nézve u. i. x állandó, tehát u (x) is az. A (2) egyenletben csak a baloldalon lévő w $\left(\frac{\varrho}{P}\right)$ a pénz határhasznát kifejező függvény marad, mint meghatározandó függvény, ennek értékeit pedig az egyenlet jobboldala, amely ismeretes a felvetett esetben, szolgáltatja. Frisch első 1926-ban végzett vizsgálatai e módszeren alapultak, jelenleg azonban egy a következőkben vázolandó más eljárást alkalmaz.

A pénzhatárhaszon görbéje, mint az előbbiekben említettük, egy önkényes numerikus tényezőt tartalmaz, azaz ha pl. egy bizonyos jövedelem határhasznát önkényesen 10-nek veszszük, akkor minden más jövedelemnek megfelelő határhaszon egy *határozott* számmal jellemezhető. Másszóval két különböző jövedelemhez tartozó határhasznokat jellemző számok hányadosa mindig teljesen meghatározott mennyiség.

Frisch megjegyzi, hogy az ilymódon fellépő indeterminácio annak kifejezése, hogy az általa alkalmazott objektiv statisztikai eljárás a különböző egyének szubjektiv haszonitéleteinek közös nevezőre való hozatalát nem teszi szükségessé, ami nem is volna jogosult. Az általa végzett vizsgálatnak „haszonmérés" gyanánt való minősitése azonban még igy is ellenvetést válthat ki és kiegészitésre szorul. Logikai és ismeretelméleti szempontból szigoruan véve nem csak valamely haszonérzet számszerü nagyságáról, hanem két haszonérzet numerikus hányadáról sem lehet beszélni. Ez a megállapitás, amelyhez kétség nem fér, sokszor mint ellenvetés szerepel a matematikai közgazdaságtannal szemben, mivel látszólag egyes szerzők fogalmazásában itt a lelki mozzanatok mérhetőségét kell feltételezni. A fogalmak helyes megválasztása és preciz alkalmazása segitségével azonban kimutatható, hogy a matematikai közgazdaságtanban erre nincs szükség, s a lelki mozzanatoknak számokkal való jellemzése az emlitett megállapitással nincs ellentétben. E célból a határhaszon fogalmának a kiküszöbölése sem szükséges, mint ezt Pareto tette a lelki mozzanatok mérhetőségének hipotézisét elimináló rendszerében. Mindenesetre azonban a Frisch-féle vizsgálatok csak metaforikusan nevezhetők a határhaszon mérésének.

A határhaszon „mérésének" kiindulópontja az (1) egyenlet, ennek levezetéséhez szükséges, hogy egy bizonyos infinitezimálisnak tekinthető élelmiszermennyiséghez és az ennek megfelelő pénzmennyiséghez füződő haszon egyenlőségét kifejezzük. E célból tekintetbe kell vennünk, hogy egy bizonyos infinitezimális pénzmennyiség haszna az ebben foglalt pénzegységeknek tulajdonitott haszonból tevődik össze bizonyos lelki-szintézis alapján. E lelki-szintézis magában véve minden quantitativ számszerü vonatkozástól független. Mivel azonban e szintézis eredménye, az egész infinitezimális pénzmennyiség-

nek tulajdonitható haszon oly természetü, hogy egyenlőségi és egyenlőtlenségi relációknak van alávetve, közelfekvő a szintézis kifejezése céljából az egyes haszonmozzanatokat mennyiségekkel *jelképezve* a szintézis jelölésére az összegezés matematikai műveletét alkalmazni. Tévedések elkerülése végett fontos és célszerü ennek az eljárásnak lényegileg *szimbólikus* mivoltát állandóan szem előtt tartani. A határhasznot jellemző számok tehát voltaképpen csak index-számok és nem mérő-számok, s hasonlók pl. az ásványok keménységét jelző számokhoz. Index-számok meghatározásában mindig van egy bizonyos indetermináció, amelynek kiküszöbölése csak önkényes konvenciókkal lehetséges, amint ezt Pareto hangsulyozza. Bizonyos esetekben azonban az összes képzelhető index-számrendszerek közül kiválasztható egy olyan, amelynek felépitésében az önkényes feltevések száma minimális, az ennek megfelelő indexeket természetes indexeknek nevezhetjük. A Frisch-féle vizsgálatok eredményei ilyen természetes indexek meghatározását adják a határhaszonra nézve.

Konkrét példát véve alapul, Frisch szerint a $\frac{\varrho}{P} = 2.40$, 2.62 és 2.90 reáljövedelmeknek megfelelő határhaszon sorban: $w\left(\frac{\varrho}{P}\right) = 10$, 9.5 és 9.03. Az utóbbi számok nem azt fejezik ki, hogy a két utolsó határhaszon nagysága az első 95, illetve 90.3%-a. Hanem egyrészt azt mondják ki, hogy az első jövedelemről a másodikra való áttérés nagyobb változást jelent a pénz értékelésében, mint a másodikról a harmadikra való átmenet, másrészt pedig ezeket az indexeket és más gazdasági javakra vonatkozó hasonló haszonindexeket a matematikai közgazdaságtan megfelelő egyenleteibe behelyettesitve, az elcserélt árumennyiségekre és az árakra nézve helyes értékeket kapunk. Természetesen ez az ismeretelméleti szempontból helyesbitett interpretáció a Frisch-féle vizsgálatok jelentőségét egyáltalán nem csökkenti és az általa alkalmazott eljárások jogosultságát egyáltalán nem érinti.

Frisch vizsgálatai során a pénz határhasznát az általa flexibilitásnak nevezett mennyiség meghatározásából vezeti le. A pénz flexibilitása a százalékos pénzmennyiség-változás és az ehhez tartozó százalékos határhaszonváltozás hányadosa:

$$\frac{dw(r)}{w(r)} \Big/ \frac{dr}{r} = \frac{d \log w(r)}{d \log r},$$

ahol r egy bizonyos nagyságu reáljövedelem és w (r) az ehhez tartozó határhaszon. A flexibilitás tehát a keresleti vagy kinálati elaszticitással analóg mennyiség, ez mindig egy meghatározott szám és nem tartalmaz önkényes faktort. A flexibilitás meghatározása mindig két városra vonatkozó statisztikai adatok felhasználásával történik. Frisch e célból 9 amerikai vá-

rosra vonatkozó adatokat használ fel s ezek közül bármelyik kettőt kiválasztva, gyakorlatilag identikusnak minősithető flexibilitási görbéket kap. Mindenesetre azonban e vizsgálatok további kiegészitésre és kibővitésre szorulnak. Kivánatos, sőt szigoru kritika elengedhetetlenül szükségesnek minősitheti, hogy a flexibilitás-meghatározás pontossága, azaz a követett szabadkézi és grafikus eljárás hibahatárai is megállapitást nyerjenek. Az egyes flexibilitási görbék között mutatkozó eltérések objektive csak igy volnának lényegtelennek nyilvánithatók. Célszerü volna továbbá a határhaszon-görbét az isoquantokra alapitott eljárással is meghatározni, s ezt a flexibilitási görbéből levezetettel összehasonlitani.

Mindamellett a különböző városokra vonatkozó statisztikai adatokból levezetett pénzflexibilitás-görbék annyira megegyeznek, hogy Frisch jogosan tekinti ezt igen nevezetes eredménynek. Az igy megállapitott statisztikai, illetve empirikus törvényszerüség egyszerü magyarázatát csak a határhaszonelmélet adja, s kétséges, hogy más alapon az emlitett törvényszerüség hasonlókép egyszerüen és természetesen indokolható volna. Az emlitett eredményt tehát a határhaszonelmélet empirikus verifikációjának tekinthetjük.

Frisch módszere a különböző városokban fennálló árszinvonal és élelmiszerár meghatározását is lehetővé teszi. Az igy megállapitott számok voltakép indexszámok, amelyek a haszonanalizisre vannak alapitva és a szokásos geografiai indexszámoknál hivebben fejezik ki két város árszinvonalában mutatkozó eltéréseket. Itt Frisch igen figyelemreméltó és értékes javaslatot tesz az indexszámok fogalmának általánositására. E javaslat alapján valamely városban (pl. Detroit) fennálló bizonyos ϱ_1 nagyságu jövedelemhez olyan valamely más városban (pl. Berlin) fennálló ϱ_2 jövedelem állapitható meg, hogy egy ϱ_2 jövedelmü egyén az utóbb emlitett városban ugyanazzal a gazdasági életnivóval rendelkezik, mint valamely ϱ_1 jövedelmü egyén az első városban. A szokásos eljárás olyan P_{21} indexszám meghatározásából áll, amelynek az a tulajdonsága, hogy $\varrho_2 = P_{21}\,\varrho_1$. Ez azonban a ϱ_2 és ϱ_1 közötti kapcsolatot tulságosan leegyszerüsiti és feltételezi, hogy a kettő hányadosa a különböző jövedelmi kategóriákban állandó. Mint Frisch kiemeli, általában csak annyit mondhatunk, hogy ϱ_2 és ϱ_1 között függvénykapcsolat áll fenn: $\varrho_2 = R_{21}(\varrho_1)$. E függvénykapcsolat meghatározása céljából meg kell adnunk a két különböző városban fennálló jövedelem egyenértéküségének kritériumát. Frisch szerint két jövedelem: ϱ_1 és ϱ_2 egyenértékü, ha az azoknak megfelelő pénzflexibilitások egyenlők. Ha a két városban érvényes flexibilitási görbék ismeretesek, akkor a R_{21} függvény meghatározható. Ez csak akkor áll egy a P_{21} indexszámnak megfelelő egyetlen arányossági tényezőből, ha a két flexibilitási görbe identikus, ami két különböző országban

fekvő város esetén általában nincs igy. Mint ismeretes, a Ford-vállalat foglalkozott annakidején hasonló problémával abból a célból, hogy különböző országokban lévő gyártelepen alkalmazott munkásainak a detroiti telepen dolgozókkal egyenértékü bért biztositson. A haszonfogalomnak az indexszámok meghatározására való felhasználásával már K. Wichsell és F. Y. Edgeworth foglalkozott, Frisch javaslata azonban egészen eredeti uj módszert jelent.

Frisch előbb emlitett javaslatát indokolttá teszi az a körülmény, hogy a pénzflexibilitás olyan mozzanat, amely a gazdasági viselkedést sok vonatkozásában döntően befolyásolja. Ennek illusztrációját adja Frisch könyvének a pénz határhaszna és a munkakinálat közötti összefüggéseket tárgyaló igen érdekes és originális fejezete. Amennyiben u. i. a pénzhatárhaszon és a munkahatárhaszon görbék ismeretesek, a munka kinálati görbéje és elaszticitása levezethető. (Frisch ugyan a labor disutility elv alapján áll, ez azonban csak formális különbség a munkahatárhaszon görbével szemben). Itt Frisch kimutatja, hogy amennyiben a munkásnak a munkabér az egyedüli jövedelemforrása, ugy a munkakinálat növekvő bérrel növekszik, ha a pénzflexibilitás abszolut értéke az egységnél kisebb, ellenkező esetben csökken. Bonyolultabb a munkakinálatnak a bérrel való összefüggése, ha a munkásnak bizonyos, a munkájától független, egyéb jövedelme is van. Ez esetben a jövedelemnek a létminimumhoz való viszonyától, továbbá a pénzflexibilitástól függ a munkakinálat görbéjének alakja. Frisch igen áttekinthető diagrammokat ad meg az itt felmerülő különböző lehetőségek megitélésére. Ez alapon pl. a munkanélküliségi segély, illetve biztositás hatása a munkakinálatra exakt módon tárgyalható.

Megjegyzendő, hogy Frisch vizsgálatainak egy érdekes eredménye, hogy az Egyesült Államokban az általa vizsgált jövedelem közben a pénzflexibilitás értéke az egységnél kisebb, mig az európai eddig végzett hasonló statisztikai vizsgálatok a flexibilitásra az egységnél nagyobb értéket adnak. Ez a munkakinálat görbéjével kapcsolatban bizonyos értelemben elméleti magyarázatát adja annak, hogy az amerikai munkapiacon a bérharc általában sokkal békésebb, mint Európában. Itt azonban tekintetbe kell vennünk, hogy Frisch összes eredményei arra a feltevésre vannak alapitva, hogy a gazdasági javak (élelem, munka stb.) haszonintenzitás függvényei csak az illető jószág mennyiségétől függnek. Ezzel szemben általánosabb és a valósághoz közelebb álló az az Edegeworthtól eredő feltevés, hogy a haszonintenzitás az összes, valamely egyén birtokában lévő jószágmennyiségek függvénye. Igy pl. az (1) egyenlet jobboldalán u (x, ϱ) volna bevezetendő. Ez az általánosabb feltevés természetesen a numerikus számitást majdnem lehetetlenné tenné. Első közelitésben a Frisch által használt közelité-

sek jogosultak. A munkakinálat tárgyalása során azonban Frisch egyes vonatkozásokban olyan nagyfoku általánosságra törekszik, hogy indokolt lett volna a haszonintenzitást is legáltalánosabb alakjában bevezetni. Annál inkább, mivel itt nem numerikus számitásokat végez, s az általánosabb feltevések qualitativ konkluziók levonására aránylag könnyen felhasználhatók lettek volna.

Végül igen érdekes és originális a könyv utolsó hosszabb fejezete, amely a progressziv jövedelmiadó és a pénz határhaszna, illetve flexibilitása közötti kapcsolatokat tárgyalja. E fejezet egyenesen iskolapéldája, hogy a matematikai módszer milyen elegáns, szisztematikus és mélyenjáró tárgyalást tesz lehetővé ott, ahol a kérdésnek oly kiváló ismerője is, mint Seligman, kellő analitikai segédeszköz hiányában tévedésbe bonyolódik. Frisch elsősorban kiemeli, hogy a pénz határhaszonfüggvényének ismerete magában véve még nem elégséges a progresszió meghatározására, annál kevésbbé, mivel e határhaszon görbe monotón csökkenése nem vezet feltétlenül progresszióra az adózásban.

Az adó természete a pénz határhasznát megadó függvényen kivül lényegesen függ attól, hogy milyen elvet fogadunk el mértékadónak az adóteher méltányos, illetve igazságos elosztására. Eme igazságossági elv megállapitása nem a matematikai közgazdaságtan feladata, ezt általános szociálfilozófiai, gazdaságpolitikai és etikai állásfoglalás alapján kell megválasztani. A közgazdasági elmélet az igazságossági elv megválasztását legfeljebb annyiból befolyásolja, hogy rámutat a különböző képzelhető elvek alkalmazásának következményeire. Az igazságossági elv megválasztása után quantitativ reláció állapitható meg az eredeti és az adó által csökkentett jövedelemnek megfelelő határhasznok vagy totális hasznok között. E reláció, amelyet Frisch igazságossági függvénynek (justice function) nevez, s amely a különböző igazságossági elveknek megfelelően más és más természetü, a pénz határhaszon, illetve flexibilitás függvénnyel együtt elegendő az adózás természetének (progresszivitás, regresszivitás) meghatározásra. Az igazságossági függvény általános alakjából, továbbá az egyes igazságossági elveknek megfelelő konkretizálásából az adóprogresszivitás feltételei is megállapithatók. Ezen az alapon Frisch ötféle adózási elvet vizsgál. A Frisch-féle levezetéseknek értéke többek között abból áll, hogy ha pl. politikai vagy szociális meggondolásokból megállapitást nyert, hogy 3 jövedelem, pl. 3000, 50.000 és 1,000.000 dollár méltányos adója 1, 7 illetve 50%, akkor az egyéb jövedelmekre vonatkozó progressziv százalékok az eddigi eljárásoknál pontosabb interpolációval meghatározhatók. Érdekes eredmény, hogy a Sax-féle u. n. egyenlő áldozaton alapuló adóelv csak akkor vezet progressziv adózásra, ha a pénzflexibilitás az egységnél nagyobb. Mivel az eddigi statisztikai

adatok szerint, ez a feltétel csak a kisebb jövedelmi kategóriákra érvényes, ez az elv a nagyobb jövedelmekre nézve regresszív adót eredményez.

Végezetül meg kell állapitanunk, hogy Frisch könyve kétségtelenül a háboru utáni elméleti közgazdasági irodalom egyik legnevezetesebb terméke, amely eredeti módon és mintaszerüen tárgyalja az elmélet egyes legalapvetőbb kérdéseit. A könyv ujabb példája annak is, hogy az exakt közgazdaságtan egyéb exakt tudományokhoz hasonlóan maradandó eredményeket tud produkálni oly értelemben, hogy a tudomány fejlődése nem a korábbi generációk munkájának folytonos lerombolásából és ujrakezdésből áll, hanem a már meglévő eredmények konstruktiv felhasználásából és továbbépitéséből. A határhaszonelmélet természetesen, mint minden tudományos elmélet, megfelelő konstruktiv kritika utján tovább fejleszthető. Az ilyen kritika azonban csak akkor tarthat komoly figyelembevételre igényt, ha egyrészt az eddigi elméletnél is egységesebb magyarázatát adja az összes tekintetbe jövő jelenségeknek, s nemcsak részletmagyarázatokra szoritkozik, továbbá másrészt, ha legalább hasonló, illetve még jobban kielégitő empirikus alapra támaszkodik, mint a határhaszonelmélet. Egyelőre azonban csak a határhaszonelmélet adja az értékelés és áralakulás empirikus, statisztikai törvényszerüségeinek kielégitő magyarázatát.

Theiss Ede.

Közlemények.

Herkner Heinrich (1863—1932.)

A mult évben dölt ki Brentanoval a német szociálpolitikai gondolkozás egyik hatalmas oszlopa. Herkner elhunytával ujabb sulyos veszteség érte a német szociálpolitikát. Herkner nemcsak tanitványa volt Brentanonak, hanem a szociálpolitikáért való harcban lelkes munkatársa és fegyverbarátja is. Bár nem volt oly harcos természet, mint mestere, mindig férfiasan sikra szállt a szociálpolitika fejlesztése érdekében.

Herknert már családi környezete is szociálpolitikusnak praedestinálta. Szilézia textilipari vidékéről és gyáros családból származott és már korán megismerkedett a munkásviszonyokkal. Fiatal korában az iparfelügyelet terén szeretett volna elhelyezkedni és mint önéletrajzában irja, nem gondolt tanári pályára. A fiatal Herkner azonban tehetségével annyira felkeltette a figyelmet, hogy már 26 éves korában meghivást kapott a freiburgi egyetemre, hol rövidesen — 29 éves korában — rendes tanár lett. 1892-ben Karlsruheba ment tanárnak. Bár nehezen vált meg Freiburgtól, hol Philippovichcsal együtt müködött, ki elméleti érdeklödését fokozta, de a karlsruhei meghivást nem utasithatta vissza. Innen Zürichbe, majd Charlottenburgba a müegyetemre és 1913-ban Schmoller utódaként a berlini egyetemre ment.

Már freiburgi megnyitó elöadását a szociálpolitika eszméinek szentelte. Ez az elöadás késöbb kibövitve „Die soziale Reform als Gebot des wirtschaftlichen Fortschrittes" cimen 1891-ben Münchenben jelent meg. Néhány évvel késöbb irta meg „Die Arbeiterfrage" cimü nagy munkáját, mely a szociálpolitika alapvetö kézikönyve és számos kiadásban a szociálpolitikai gondolkozás és tudás böséges forrásává lett. A német szociálpolitikai törekvések gócpontjában, a Verein für Sozialpolitik munkásságában Herkner élénk részt vett és iratai több kötetének szerkesztését bizták rá. Életrajzában tanszéki szociálistának nevezi magát és az is volt a szó legnemesebb értelmében. A szociális reform volt élete eszménye. Magával a szocializmusal szemben állt, de mégis szélsöségesnek tartották egy ideig, mert a munkásvédelemért férfiasan szállt sikra. Hogy menynyire valóban a tervszerü és fokozatosan kifejlesztett szociálpolitika és nem az igazi baloldal zászlóvivöje volt, legjobban akkor bizonyitotta be, midön a háboru után éppenséggel nem azonositotta magát a munkások minden követelésével, hanem a szociálpolitika határait kezdte hangsulyozni. A munkások és egyes vérmesebb politikusok szemére vetették, hogy a háboru utáni magatartásával saját müvét rontotta le, mert ahelyett, hogy a szociálpolitikát támogatta volna, a nyolcórás munkanap és a sztrájkjog egyes kérdéseiben a munka-

adók pártjára állt. Jogosan felelte vissza Herkner azt, hogy ő csak következetes maradt önmagához, mert sohasem volt barátja a szélsőségeknek még a szociálpolitikában sem. Akkor, midőn tulságosan lassu volt a szociálpolitikai haladás, alkotásokra ösztönzött, de most, mikor a gazdasági élet teljesitőképességére nem figyelve, egyik szociálpolitikai követelményt állitják fel a másik után, ebben veszedelmet lát, mert a szociálpolitika alapja is a gazdaság, melynek teljesitő képességétől függnek a józan szociálpolitika határai. Mindezzel csak azt bizonyitotta Herkner, hogy sohasem volt jelszavak harcosa, hanem mindig a mély meggyőződés embere, aki belső szükségből küzdött a szociálpolitikáért, de mikor tulságos iramban akartak e téren elörehaladni, Herkner nem törödve népszerüségével, meggyanusittatásával és kellemetlenségeivel, tompitani igyekezett a szociálpolitika ütemét. Ez állásfoglalása még tanárával, Brentanoval is polemiába keverte.

Bár inkább a csendes munkát kedvelte, mint a polemiát, mégis élénk részt vett a gyakorlati munkában is. A Verein für Sozialpolitik elnökévé választotta és ezzel nemcsak e kiváló egyesület tudományos munkájában, hanem mozgalmas ülésein is fontos szerep jutott neki. 1920-ban a Reichswirtschaftsrat tagja lett és ebben a minőségében igyekezett a német szociálpolitikát a józanság határainak betartására figyelmeztetni.

Herkner mint Brentano tanitványa a német történeti iskola hive volt. De miként Brentano és másik tanára Knapp, ki még erösebben vonzotta öt magához, mint az elöbbi, elméleti kérdések iránt is érdeklödött. Már freiburgi tartózkodása alatt fejlödött ki benne az ez irányu érdeklödés a Philippovichcsal való érintkezés kapcsán. Elméleti felfogásában a klasszikusokhoz állt közel.

Herknerrel a mult század német egyetemi tanárainak typikus alakja szállt sirba, ki rajongással csüngött tudományán és elsösorban a szociálpolitikán és a tudományt nem érvényesülési eszköznek, hanem olyan területnek tekintette, mely az emberiség tökéletesitését van hivatva szolgálni és érdemes arra, hogy minden egyéni cél kizárásával müveljék. Önéletrajza, mely rávilágit tudományos fejlödésére, a Felix Meiner által kiadott „Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart in Selbstdarstellungen" I. kötetében jelent meg 1924-ben.

H. F.

A németbirodalmi kormány uj gabonapolitikája.

A Németbiroladom földmüvelésügyi minisztériuma részéröl még juliusban megjelent egy körirat: „Keine Ernteverschleuderung" cimen, mely a birodalmi kormány ezévi gabonapolitikáját ismerteti a nyilvánossággal. A körirat a program részletes ismertetése elött rámutat arra, hogy Németországnak kenyérgabonaszükségletét ebben az évben saját termése fedezi, mert a mezögazdaság átcsoportositása a buzatermelés kiterjesztésével, minden várakozáson felül, olyan gyorsan és nagy mértékben vált valósággá, hogy most már *„a biradalom buzával való ellátottságát is csaknem elértnek lehet tekinteni"*. A német földmüvelésügyi minisztériumnak ezt a nyilatkozatát alátámasztják azok az adatok, melyek a buzával bevetett terület nagy emelkedését mutatják, amennyiben ez a terület 1932-ben 2,280.351 ha. volt, tehát 500.000 hektárral több, mint 1931-ben és a német hivatalos jelentések az idén *10 millió mázsával nagyobb buza-*

termésre számitanak, mint az előző évben. A rozzsal bevetett terület ezzel szemben 4,711.204 hektárról 4,450.129 hektárra, tehát kereken 260.000 hektárral csökkent.

A német földmüvelésügyi minisztérium közlése igen erösen hangsulyozza, hogy az állam elsörendü érdeke. hogy ebben a helyzetben semmit se mulasszon el, ami alkalmas lehet, hogy a gazdákat termelésük elpocsékolásától megóvja, annak megakadályozásával azonban, hogy az elszegényedett városi lakosságra szükségtelenül ujabb terhek háruljanak. A kormány célja az, hogy a gabonapiacon nyugodt, az évszaknak mindenkor megfelelö árképződés uralkodjék és ebből a célból a német kormány eltökélt szándéka marad továbbra is, hogy a birodalom gabonatermelését a világpiacon uralkodó, végzetesen alacsony árszinvonal bekövetkezésétől megóvja. Fokozottan feladatának tartja a német földmüvelésügyi kormány gabonapolitikájának tervezett intézkedéseit, azért, mert a német mezögazdaságnak az uj termésből sokkal nagyobb adóssági kötelezettségeket kell teljesitenie, mint az előző években. Ennek okát többek között az állatok és állati termékek alacsony áraiban látja elsösorban, ugy, hogy az uj termés rohamos értékesitésének veszélye a megnött kötelezettségek teljesitésénél még sokkal nagyobb lett.

Abból a célból, hogy a gabonapiacokon az árösszeomlás veszélyét elháritsa, a birodalmi kormány két csoportba osztott intézkedéseket léptet életbe, amelyeknek célja: I. *A gabonakinálat csökkenteni és megfelelően elosztani;* II. *A piacot lehetőleg felvevőképessé tenni.* Az ebbe a két csoportba osztott intézkedéseket a következökben ismertetjük, mert ismeretük reánk nézve is érdekes lehet, hiszen a gabona megfelelö értékesitése *a mi életünkben még többet jelent,* mint Németország életében.

I. A kinálat csökkentésére ható intézkedések.

1. A hitelezöi nyomás enyhitését célozzák azok az intézkedések. hogy: *a)* a végrehajtás elleni védelem az ingókra részben szeptember 30-ig fennmaradhat, ingatlanokra nézve pedig a nem az utolsó évből származó üzemi hitelekből eredö adóssági tökék visszafizetésére nézve az eddigi adósvédelem biztositva iesz; *b)* a hitelintézetek figyelmébe ajánlják, hogy az esedékességeket az aratás menete és a termés értékesitése szerint osszák fel; *c)* a Birodalmi Bank a mezögazdasági váltók meghosszabbitását jóindulatuan intézze el, ha az adós az aratás menete és a termésértékesités folytán azoknak beváltásában akadályozva van; *d)* az osthilfe-területen, a segitett birtokokon keresztül az adósságok realizálását és a termés értékesitését a piaci helyzethez alkalmazkodva fogják keresztülvinni.

2. Abból a célból, hogy a gazda jelentékeny készpénzszükséglete ellenére termését *fokozatosan* értékesithesse, elöleg nyujtatik, a következö intézkedések utján a termelök részére, a mezögazdasági szövetkezeteken, a kereskedelmen stb.-n keresztül: *a)* a Preussencasse utján a Németbirodalmi Bank *50 millió márkát* bocsát rendelkezésre a gabonaszállitási szerződések lebonyolitására, ugy, hogy lehetösége származzon annak, hogy az áruszövetkezetek elöleget nyujthassanak a gazdáknak a szállitási szerződésekre, illetöleg, hogy finanszirozzák saját közvetlen raktárüzletüket, melyeket kisebb termelökkel szoktak kötni; *b)* hasonlóképpen az olyan gabonaszállitási szerződések megelölegezésére, melyet a kereskedök és a malmok

kötnek, a Németbirodalmi Bank *10 millió márkás keretet* engedélyezett. Úgy az *a)*, mint a *b)* pont alatt emlitett hitelek lehetövé teszik, hogy a gabonaszállitási szerződések értelmében szállitandó *gabonamennyiségek értéke 50—60%-kal* megelölegezhetö legyen és illetöleg a leszállitott és tárolásra beraktározott gabonára, az érték *70%-áig* részfizetés nyujtassék, azzal a kikötéssel, hogy a gazdának az eladás idöpontját és ezzel a végleges eladási árat a piaci helyzet kihasználása mellett 3 hónapos idötartamon belül joga van megállapitani; *c)* a termelö gabonáját raktárjegy ellenében beraktározhatja és a raktárjegyet a Birodalmi Banknak termelési hely szerint illetékes fiókjánál 50% erejéig lombardirozhatja. Ebböl a célból a Birodalmi Bank *25 millió márkás lombardkeretet* állapitott meg. A beraktározási költségek leszállittatnak, a raktárjegyek ellenében folyósitott kölcsönök *kamatterhe 2%-kal leszállittatik.*

II. A piac felvevőképességének emelése.

1. Minthogy az uj termés értékesitését kedvezö körülmények között kell meginditani, azért arról kellett elsösorban gondoskodni, hogy az elmult termelési év végén meglevö régi terméskészletek megszüntnek legyenek tekinthetök és julius 1-töl kezdödöen a buza- és rozsbehozatal az elözö termelési év utolsó heteiben a minimumra csökkentessék. Az elözö év gabonapolitikája tényleg arra az eredményre vezetett, hogy általában ugy a mezögazdaság, mint a malmok és a kereskedelem, üres raktárakkal kezdik meg az uj termésévet. Az áruszükséglet ennek következtében a kereslet részéröl az uj termelési évnek kezdetén teljes mértékben jelentkezni fog. Ehhez hozzájárul, hogy a takarmánygabona-politika is azt a célt követte, hogy az uj termésév az egész gabonagazdálkodásra nézve kedvezö árszinvonalon kezdödhessék. Ebböl a célból *a tengeri ára tonnánként 140 márkáról 180 márkára és 155 márkáról 195 márkára* emeltetett, valamint a tulságos takarmányárpabehozatal is megakadályoztatott.

2. A gabonavevök vásárlóképességének emelése céljából a malmok, más feldolgozó ipar, áruszövetkezetek és gabonakereskedelem finanszirozása, mely a mult évben a bankkrizis és hitelmegszoritások hatása alatt a kezdetben 15%, utóbb 10, majd 8% birodalmi bankkamatláb miatt is nagy nehézségek mellett történt, ebben az évben 5%-os birodalmi bankkamatláb mellett összehasonlithatatlanul kedvezöbb körülmények között történhetik. Ennek elérése céljából: *a)* a német Birodalmi Bank késznek nyilatkozott arra, hogy a gabona bevásárlásából származó áruváltókat — megfelelö bonitás feltétele mellett — elfogadja és *a leszámitolás terjedelmét* a mult évvel szemben, amennyiben a malmoknál eszközlendö nagyobbmérvü beraktározásból származik, jóakaratuan kezeli; *b)* a malmoknak és feldolgozó üzemeknek ténylegesen szállitott gabona finanszirozása céljaból, egy, a multévihez hasonlóan megalakulandó bankkonzorcium részére *40 millió márkás* keretet engedélyez.

3. Az uj termés elsö hónapjaiban még az üres raktárak megtöltése után is elöreláthatö gabonatúlkinálat felvétele céljából ennek tárolása olcsó és egyszerü tárolási lehetöségekkel, valamint finanszirozási lehetöségek nyujtásával elömozdittatik. Ezt a célt szolgálja az, hogy a tárolók a raktárjegy elzálogositásával biztositott váltókra az emlitett bankkonzorciumokon keresztül *50 milliós*, szükség esetén *70 millióra* emelhetö *leszámitolási hitelt* vehessenek igénybe. A

váltóhitel határa ennél a müveletnél a betárolt gabona értékének mult évi *50%-ról 70%-ra emelkedik.* A 70 millió márka elegendö kb. 5 millió métermázsa betárolt gabonának 70%-a erejéig való finanszirozására. Az elölegnyujtási határnak 70%-ra való emelése ösztönzést akar nyujtani a tárolásra és a Birodalmi Bank anyagi hozzájárulásával a tárolási költségek is leszállittatnak és pedig 3 hónapos tárolási idötartalomra tonnánként 8 márkára. A raktárjegy ellenében nyujtott *hitelek kamatlábát 2—2¼%-kal leszállitják.*

4. Az összes gabonanemekre vonatkozó intézkedéseken kivül, melyek a piac nagyobb felvevöképességének elömozditását célozzák, az *egyes* gabonanemekre nézve még a következö intézkedéseket tartalmazza a program: *a)* a termés betakaritását követö elsö hónapokban várható ársüllyedés csökkentése végett augusztus elsejétöl kezdödöen rozsra, buzára és ezekböl készült malomtermékekre *kiviteli jegyeket* léptetnek életbe, melyek a megfelelö mennyiségü hasonló gabonanem behozatalára jogositanak. Avégböl, hogy az uj termés elsö hónapjaiban minél nagyobb mértékü kivitelre adjanak ösztönzést, megállapittatott, hogy a *gabonabehozatal vámmentesen történhetik,* ha a kivitel legkésöbb folyó évi október 31-ig történik. Abban az esetben, ha a kivitel ez év október 31-e után eszközöltetik, a behozandó gabona után vámot vetnek, mely azonban nagyobb kiviteli lehetöségek céljából jelentékenyen alacsonyabb, mint amilyen az elmult évben volt, nevezetesen *buzánál az elmult évi métermázsánkénti 2 márka helyett 0.75 márka lesz, a rozsnál 1 márka helyett 0.50 márka.* Kiviteli jegyeket csak 1933 január 31-ig adnak ki és ezek 1933 julius 31-ig használhatók fel; *b)* buzánál a kiviteli jegyeknek piacmentesitö hatását még erösiteni akarják azzal, hogy a kereskedelmi malmok a normális raktárkészleten felül mintegy 2,300.000 q német buzát 4 hónapon keresztül egyéb készleteiktöl elválasztva tárolhatnak, továbbá, hogy *a belföldi buza örlési kötelezettsége az egész gazdasági évre 97%-ban* lesz megállapitva. Az olyan malmok azonban, melyek a fentemlitett németbuza-tárolásban vesznek részt, *30% erejéig örölhetnek külföldi buzát is,* mely csereforgalom utján, vagyis ugyanolyan mennyiségben kivitt belföldi buza ellenében helyeztetett be. A német buzapiac további tehermentesitését akarják azzal elérni, hogy a *tésztagyártó-ipart nagyobb mértékben kényszeritik a német buza használatára, mint eddig.* Ebböl a célból egyfelöl a kemény buza vámjának 11.25 márkáról 16 márkára való felemelését tervezik, másfelöl keménydara örlö-malmok, melyek a tésztagyártó-iparnak az anyagot szolgáltatják, ezen a vámon csak annak a mennyiségnek felét hozhatják be, melyet 1931-ben erre a célra feldolgoztak; *c)* a rozspiac felvevöképességének emelése céljából a mult évi szigoru rendszabály, mely 0.70 kiörlési arányt állapit meg a rozsra nézve, *fel fog oldatni.* A szabad kiörlés által a rozsfogyasztásnak mintegy 2,400.000 q-val való emelkedését számitják.

Jelentékeny eredményt vár a birodalmi földmivelésügyi minisztérium még a *takarmánygabona-politika* terén teendö intézkedésektöl is. A kiindulási pont az, hogy a kenyérgabona ára nem tartható, ha a takarmánygabona ára nincs megfelelö magasságban. A *tengeri árának* tonnánkénti 180—195 márkára való emelése és a takarmányárpa tulzott behozatalának megakadályozása ennek a politikának célját szolgálja, amit kiegészit, hogy a *takarmányrizs* vámját 1.50 márkáról 2.50 márkára emelik. Ezeknél az intézkedé-

seknél gondoskodni kívánnak arról, hogy a takarmánygabonapolitika azoknál az üzemeknél s azokon a gazdasági területeken is érvényesüljön, melyeknél a takarmánygabona vásárlása nagyobb szerepet játszik. Ennek elérésére a jelenleg a német gabonakereskedelmi társaság kezében levő külföldi rozsot a belföldi árpával együtt elviselhető árakon fogják ezeknek az üzemeknek rendelkezésére bocsátani. Ennek a rozs-árpa keveréknek mázsáját 16 márka árban adják majd *fuvardijmentesen* ab hizlaló állomás. Az a körülmény, hogy ez a takarmánygabona fuvardijmentesen kerül a hizlaló üzemébe, jelentékeny előnyt ad ennek, ha figyelembe vesszük, hogy a tengeri árát cif Hamburg számitják. Ez a takarmánygabonapolitika és árpa-keverési rendszabály egyuttal a német árpapiac tehermentesitésére is szolgál. A *baromfitartók* érdekeit azzal védik, hogy az eddigi tengeriakció mintája szerint, mégis jelentékenyen kiterjesztett mértékben, a *baromfitartóknak tengerit bocsátanak rendelkezésükre*, mégis azzal a kikötéssel, hogy minden, a tojásmárkázási rendelet szerint *standardizált* 100 darab tojás után 20 kg. tengerit erösen leszállitott áron adnak nekik.

Mindezek az intézkedések a német földmivelésügyi miniszter közlése szerint lehetövé teszik majd a német termés megfelelö értékesitését, ha a mezögazdasági körök a maguk részéröl is tartózkodnak a piacnak gabonával való elárasztásától a kritikus hónapokban. Már most kijelenti a földmivelésügyi miniszter, hogy gabonapolitikája a jelzett vonalon *a gazdasági év végéig le van szögezve* és azt a meggyözödését fejezi ki, hogy mindezeknek az intézkedéseknek következtében stabil gabonaárak érhetök majd el az egész év folyamán.

Éber Ernő.

Nemzetközi mezőgazdasági üzemstatisztika.

A római Nemzetközi Mezögazdasági Intézet már a háboru elött (1913. évben) foglalkozott a mezögazdaság jövedelmezöségére vonatkozó adatok gyüjtésének eszméjével, az érdemleges munkálatok azonban csak 1927. évben vették kezdetüket, a *dr. Laur Ernő* zürichi egyetemi tanár által kidolgozott tervezet alapján. Az adatgyüjtés elöfeltétele volt, hogy a mezögazdasági számtartások az egyes országokban lehetöleg egyforma rendszer szerint dolgozzanak s csak a legfontosabb adatokat szolgáltassák be, továbbá, hogy a számtartás alapelvei s az elnevezések egyöntetüvé tétessenek. Csak ilyen módon lehetett olyan anyagot nyerni, amely alkalmas a nemzetközi mezögazdasági üzemstatisztika megszervezésére. A római Mezögazdasági Intézet Bukarestben 1928 október 8—10-én tartott közgyülésén elfgadta dr. Laurnak a számtartás alapelveire s az elnevezésekre vonatkozó részletes elöterjesztését s ezen az alapon indult meg az adatgyüjtés. 1929-ben az Intézet által kiküldött szakértök 18 ország (közöttük Magyarország) mezögazdasági számtartását vizsgálták s megadták az utbaigazitásokat az adatszolgáltatásra.

Ezen eljárás eredményeként 16 ország beküldte az 1927—28. évre vonatkozó adatokat, amelyeket a római Mezögazdasági Intézet szakértöi feldolgoztak.[1]

[1] Institut International d'Agriculture: *Recueil de Statistiques basées sur les données de la comptabilité agricole pour 1927—28.* Rome, 1931. 412 p.

Dr. Laur elfogadott előterjesztése mindenekelőtt körülhatárolja *a mezőgazdaság fogalmát* a számtartás szempontjából. Idetartozik az állattenyésztés és növénytermelés s a mezőgazdasági iparok, ha kizárólag az illető birtok terményeit dolgozzák fel, az erdők pedig csak akkor, ha kisebb terjedelmüek s mintegy kiegészitői a gazdaságnak, egyébként az erdészeti üzemeket külön kell választani. A dr. Laur rendszere szerint a jövedelmezőség kimutatásánál legfontosabb *a nyershozam, az üzemköltség* és *a tiszta hozadék, jövedelem.*

Nyershozam a gazdasági üzem értékgyarapodása a számadási évben. Idetartoznak tehát a készpénzbevételek, a leltári gyarapodás az állatoknál és készleteknél, a természetbeni szolgáltatások a családtagok részére, azoknak a terményeknek az értéke, amelyek beruházásokra használtattak fel (pl. fa a hidépitéshez, nád a tetőfedéshez). Ellenben le kell vonni a beszerzésekre és talajjavitásokra forditott összegeket, valamint a csökkenést az eladásra szánt termények készleteiben.

Üzemköltség: A készpénzkiadások, a munkadijak készpénzben és terményben. Parasztbirtoknál, ahol a gazda családtagjai is dolgoznak, fel kell számitani ezeknek a munkadiját is, valamint a gazda által igénybevett terményeket. Számba kell venni továbbá a leltárakban beállott apadásokat s fel kell számitani a gépek és eszközök amortizációját.

Ha a nyershozamból levonjuk az üzemköltséget, megkapjuk *a tiszta hozadékot.* Ha az üzemköltséghez hozzáadjuk a cselekvőtőke kamatait, kapjuk *a termelési költséget. Cselekvőtőke* az ingatlan (föld, növényzet, talajjavitások) s az épületek. Ami pedig a kamatokat illeti, azok az egyes országok szerint különbözők lehetnek: 4—5%, vagy ott, ahol tőkehiány van 6—7%, a gyarmatokban, vagy olyan helyen, ahol különösen nehéz gazdasági viszonyok vannak: 8—10%.

Ha most a termelési költséget levonjuk a nyershozamból, kapjuk *az üzemi nyereséget.*

A számtartási rendszerek egyöntetüségének biztositása a fenti alapelvek elfogadásával bizonyos időt fog igénybevenni, egyelőre az azokban mutatkozó eltérések az adatgyüjtésnél még nehézségeket okoztak. De ettől eltekintve, a gazdasági rendszerek annyira eltérőek az egyes országokban, a természeti s a munkásviszonyok annyira különbözők s a pénz vásárlóereje is más és más, ugy, hogy a mezőgazdasági jövedelmezőségi adatokat számszerüleg egybevetni alig lehet. Értékes utbaigazitást nyujthatnak azonban ezek az adatok arra nézve, hogy az egyes országokban milyen jellegü gazdaságok (állattenyésztő, gabonatermelő, vegyes) fizetődnek ki legjobban s milyen különbségek vannak a kisbirtok s a középbirtok jövedelmezőségi eredményei között.

Az adatgyüjtésnél elsősorban *a kisbirtok* (parasztbirtok) jött figyelembe és külön a középbirtokok. (Magyarországból adatok vannak a 2000 hektáron felüli nagybirtokról is.) A kisbirtok-tipus az egyes országok s vidékek szerint váltakozó nagyságu s igy előfordult, hogy Németországban egy 200 hektáros legelőgazdaság még a parasztbirtokok között szerepelt. Az egyes birtokoknál megvan jelölve a gazdálkodási rendszer, igy: állattenyésztő, gabonatermelő, tejgazdaság, legelőgazdaság, cukorrépatermelő, erdőkkel vegyes gazdaság, stb. Területegységként a hektár szerepel, a számtételek pedig

az illető ország valutájában vannak feltüntetve s emellett átszámitva svájci frankra.

A 16 ország részéről 7854 kisbirtokról, 1121 középbirtokról és 53 nagybirtokról érkeztek be adatok. Az adatok elsö csoportjában találjuk a területmegoszlásra vonatkozó adatokat *művelési ágak* szerint, valamint a szántóföld megoszlását *terményck* szerint. Ki van mutatva továbbá az egyes gazdaságokba fektetett töke és pedig külön az ingatlantöke (föld, növényzet, talajjavitások, épületek) és külön az üzemtöke (élö és holt leltár, forgótöke). Ezek az adatok természetesen országok, vidékek s a gazdaságok jellege szerint változnak. Az ingatlantöke rendszerint 70% körül, az üzemtöke 30% körül mozog. Magyarországon az arány 80% és 20%, aminek oka egyrészt a föld nagyobb értéke, másrészt az, hogy kevés az instrukció. Összehasonlitó adatok vannak továbbá a cselekvö tökéről, a teherről s a tiszta vagyonról, egy hektárra átszámitva. Az egyes országok átlagos *kisbirtokainak viszonyairól* az alábbi összeállitás szolgálhat tájékozásul:

Ország	Ingatlan (1 hektár sv. frank)	Üzemtöke hektáronként svájci frankban				Vagyon	Teher
		élö leltár	holt leltár	forgó töke	összesen		
Anglia	428	348	174	46	568	996	304
Dánia	2568	541	264	30	835	3403	—*
Németország	2442	498	323	55	876	3318	30
Svájc	5468	865	387	328	1580	7048	3464
Ausztria	1056	196	110	154	460	1516	67
Csehország	1782	322	171	407	900	2682	229
Magyarország	2136	162	52	214	428	2564	—*
Románia	1946	353	114	130	597	2543	176
Lengyelország	2380	181	107	42	330	2710	—*
Finnország	1020	179	132	23	334	1354	—*
Norvégia	4147	658	422	221	1301	5448	—*
Svédország	1785	346	328	132	806	2591	—*

* Adat hiányzik.

Állatokkal legjobban fel vannak szerelve a svájci parasztgazdaságok, azután következik Norvégia, Dánia, Németország. A forgótöke legnagyobb Csehországban, azután következik Svájc, Norvégia, Magyarország. (?) Az ingatlan értéke legmagasabb Svájcban, azután következik Norvégia, Dánia, Németország. Viszont a teher is aránytalanul legmagasabb Svájcban.

Kimutatások vannak arról, hogy hány napszám esik évenként egy parasztbirtokra s annak egy hektárjára, mennyi a családtagok által természetben igénybe vett termények értéke, mi vétetett számitásba a gazdaság vezetöjének és a családtagoknak munkabére cimén s mi esik ebböl egy hektárra. Kimutatást találunk a *termésátlagokról* is hektáronként a különböző terményeknél. A buzánál

meglepö nagy számot látunk poroszországi állattenyésztö gazdaságnál: 75.8 q, továbbá schleswig-holsteini gazdaságoknál: 50.8 q. 48.13 q, 44.54 q. Egyébként az átlagok 10 és 20 q között mozognak. (Magyarország 11.3—14 q.) Rozsnál 12—34 között (Magyarország 10.5—12). Árpánál 15—40 között (Magyarország (12—14). Burgonyánál 90—160 (Magyarország 67—88 q). Feltünö, hogy Magyarország átlagai különösen a burgonyánál maradtak vissza. Az állatlétszámra is vannak adatok, de ezek nagyon hiányosak.

Az eladásból elért *bevételekről* is vannak adatok. Legnagyobb a bevétel egy braunschweigi cukorrépa termelö gazdaságnál (100 hektáros) a növénytermelésböl 6894.04 sv. frank s az állattenyésztésböl 115.331.7 sv. frank. (De ez természetesen a nyershozam.) Legkisebb a legelögazdaságok bevétele, magasabb az állattenyésztö és gabonatermelö gazdaságoké.

Kimutatások vannak a *kiadásokról* is az egyes birtoktypusoknál, továbbá hektárra átszámitva s az egyes tételek (bérek, vetömag. mütrágya, takarmány-biztositás stb.) százalékos arányában.

Részletesek az adatok a *számtartási eredményekről:* a nyershozamról, üzemköltségekröl, termelési költségekröl s a tiszta jövedelemröl.

Tájékozásul szolgáljon a végeredményeket feltüntetö alábbi kimutatás:

Ország	Gazdasági terület (hektár)	Nyershozam	Üzemköltség	Tiszta jövedelem
		hektáronként svájci frank		
Anglia	93.00	—	—	104.48
Hollandia	30.28	933.04	615.29	317.75
Dánia	22.65	1010.30	951.44	58.86
Németország	44.25	561.30	545.29	16.01
Svájc	14.30	1219.67	1095.69	123.98
Ausztria	24.66	379.36	301.59	77.77
Csehszlovákia	20.30	—*	—*	143.33
Magyarország	15.69	—*	—*	—*
Románia	29.06	78.12	38.75	39.37
Lengyelország	13.64	341.14	224.08	117.06
Lettország	45.57	156.11	137.55	18.56
Esztország	41.84	168.15	148.69	19.46
Finnország	19.59	401.45	332.64	68.81
Norvégia	17.26	952.29	862.12	90.17
Svédország	11.35	502.90	451.02	51.88

* Adat hiányzik.

A kimutatások második csoportja a *középbirtokok* számtartási adataiból van összeállitva ugyanolyan beosztással, mint a parasztbirtokoknál. A középbirtok jellegzetes ismérve, hogy a gazdaság vezetője nem végez fizikai munkát s szükség szerint segédszemélyzetet is tart.

A középbirtokok helyzetéről tájékozásul szolgálhatnak az alábbi adatok:

Ország	Ingatlan (Hektáronként sv. frank)	Üzemtőke (hektáronként, sv. frank)				Vagyon	Teher
		élő leltár	holt leltár	forgó tőke	összesen		
Anglia.....	193.73	578.68	176.95	182.74	938.37	1132.10	189.22
Dánia	2568.53	541.15	263.65	30.50	835.30	3403.83	—
Németország .	983.74	132.90	47.90	25.21	206.01	1189.75	104.33
Svájc.....	5468.42	865.58	386.97	327.76	1580.31	7048.73	3464.69
Csehszlovákia	636.99	153.13	53.02	246.15	452.30	1089.29	737.69
Magyarország	1665.89	116.62	94.56	100.87	312.05	1977.94	—
Finnország ..	874.65	147.37	107.10	26.53	281.00	1155.65	—
Svédország ..	2202.79	424.42	176.72	164.20	765.34	2968.13	—

Az ingatlanérték, Svájcot és Dániát kivéve, ahol egyforma, mindenütt kisebb a középbirtoknál, mint a kisbirtoknál, aminek okát abban vélem feltalálni, hogy az épülettőke a középbirtoknál több hektárra oszlik meg, mint a kisbirtoknál. A fenti adatok szerint a középbirtok legjobban fel van szerelve állatokkal Svájcban, Angliában, Dániában, Svédországban. A forgó töke pedig legmagasabb Svájcban, Csehszlovákiában, Svédországban, Angliában.

A *termésátlagokban* általában nincs lényeges eltérés a közép- és kisbirtokoknál. A középbirtokok átlagai: buza 10—26 q, rozs 11—24 q, árpa 13—28 q, burgonya 112—180 q. Részletes adatokat találunk a középbirtokoknál is a bevételekről, kiadásokról s a számtartási végeredményekről, különböző összeállitás szerint.

A fenti ismertetésből és szemelvényekből megállapithatjuk, hogy a római Nemzetközi Mezögazdasági Intézet a mezögazdasági birtokok számtartási eredményeinek feldolgozásával tudományos értékkel biró munkát végzett. Az adatok gyakorlati értékét leszállitja az a körülmény, hogy azok 1927—28. évből valók, azóta pedig az értékviszonyokban jelentékeny eltolódások történtek. De ez a kiadvány csak az első, — uttörö e téren — s kilátás van arra, hogy a számtartási rendszerek egyöntetüvé tétele és kifejlesztése utján mind részletesebb és megbizhatóbb adatok fognak kellö idöben rendelkezésre állani a nemzetközi üzemstatisztika céljaira, értékes segédeszközül szolgálva az agrárpolitikának és a mezögazdasági földrajznak.

Tóth Jenő.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A magyar válságirodalom II.

Gróf Károlyi Imre: A kapitalista világrend válsága Budapest. Pantheon. 1931. — 80 p.

Gróf Károlyi Imre: Az örvény szélén. Budapest. Szerző kiadása. 1932. 200 p.

Válasz gróf Károlyi Imrének A kapitalista világrend válsága cimü könyvére. A magyar válság kibontakozásának utja.. Irták: *Czettler Jenő, Éber Antal, Friedrich István, Györki Imre, Mónus Illés.* Budapest, Gutenberg, 1931. 104. p.

Gróf Károlyi Imre könyve sok tekintetben erösen különbözik az elöbbi számban ismertetett magyar válságirodalmi munkáktól. Elsösorban hiányzik belöle az az optimisztikus és többé-kevésbé utópikus alaphang, mely a világszolidaritás, az összemberiség szempontjából észszerünek vélt megoldás felé hajlik. Ellentétben az emlitett munkákkkal, gróf Károlyi felfogása egyenesen pesszimista. Könyvei megirásának éppen az volt a célja, hogy a helyzet illuzióktól mentes átgondolására ösztökéljenek, hogy mélyebb megfontolásra és magunkbaszállásra inditsanak. Hogy erre szükség van, hogy könnyelmüség egyszerüen a jószerencsében bizni és nem mindent megtenni, amit a helyzet komolysága kiván, ezt senki sem tagadhatja. Ép oly kevéssé, mint azt, hogy a helyzet nagyon komoly és ha igy tart tovább a gazdasági élet megbénulása, — a németek közül sokan már „Wirtschaftslähmung"-ról beszélnek — napról-napra komolyabb lesz.

Gróf Károlyi könyveiben *a probléma felvetése általában nem az, hogy mi volna kivánatos, hanem az, hogy mi a fejlődés szükségszerü menete a mai körülmények között.* Elmélkedéseinek tárgya a kérdés: quo vadimus? Ebböl a szempontból veti össze a kapitalizmus és a szovjet rendszereit, tehát, hogy ugy mondjuk, fennmaradási, illetöleg megvalósulási lehetöségeik szempontjából. Ismételten hangsulyozza, hogy nem az a lényeges, hogy mit szeretnénk, hanem az, hogy az események fennálló láncolatából mi következik szükségképpen, hogy minek kell fejlödnie az adott körülményekböl. És ezzel el is találta a helyes nézöpontot a kérdés felvetésében, mert tényleg arra van szükség, hogy komolyan és illuziómentesen szembenézzünk a helyzettel.

A felelet, melyet a szerzö feltett kérdésére ad, lényegében alternativ. Nem állitja azt, hogy a kapitalizmusnak szükségkép össze kell omolnia és helyét a szovjetrendszernek kell elfoglalnia. Ismételten kifejezi nézetét, hogy ha a kapitalizmus idejekorán kellö átalakulásra kész, megmenthetö. „Mentöl elöbb látja be a kapitalista

vagyonos polgári osztály", irja (Az örvény szélén. 192 old.) „hogy saját jól felfogott érdeke, saját biztonsága és jövője érdekében bizonyos áldozatokat hozni érdemes, annál jobb saját maga számára!" Ebben, ugy hiszem, feltétlenül igaza van. Mert ha erösen vitatható is második könyvének az a gondolatmenete, hogy a „magánkapitalista termelési rendszer elvesztette alkalmazkodóképességét és bejutott egy circulus vitiosusba" (23. old.), az alig lehet kétséges, hogy a kapitalizmus és feltételei az idök folyamán átalakulnak, — csak Sombart megállapitására kivánok utalni — és a töketömörülések, valamint a kartellek és a szakszervezetek alakulásával, vagyis a szabad versenynek önmagából teremtett korlátozásával uj korszakába lépett, melyben még nem találta meg egyensulyát, midön a világháboru kitört. Az elöttem kétségtelennek látszik, hogy a kapitalizmus uj egyensuly keresésére van utalva e változások folytán, mert eredeti kiegyensulyozó elvét, a szabad versenyt saját magából származott erök messzemenöleg kiküszöbölték. A verseny volt hosszu idön keresztül a gazdasági élet kiegyensulyozó elve. Ha a kapitalizmus fejlödése folyamán messzemenö kiküszöbölése mutatkozik mint szükségszerüség, akkor uj kiegyensulyozó eröt kell keresni. A termelést e fejlödéssel sikerült teljesitöképesebbé tenni, de ennek elönyeit a kapitalizmus a maga egészében csak ugy élvezheti, ha sikerül a lakosság felvevöképességét a megracionalizált termelés számara megteremteni.

A világválság, melyröl a szerzö is elismerni látszik, hogy — bár általában a kapitalizmus válságának tartja — legalább is most még nem tisztán e rendböl, hanem a háboru és esztelen békeföltételeiböl kifolyólag pattant ki, mindenesetre oly helyzetet teremtett, melyben a fejlödésének amugy is uj fázisába lépö kapitalizmus sulyos megpróbáltatásoknak van kitéve és mely rendkivüli voltánál fogva különös önuralmat kiván a kapitalizmus cselekvö tényezöi részéröl, ha a mai nehézségeket le akarjuk gyözni.

Más kérdés azután az, hogy ugyanily szigoru mértékkel vizsgálja-e a szerzö a másik rendszer, a bolsevizmus problémáit. Nyiltan kimondja ugyan, hagy az ö korában már — 60 év körüli embernek – nehéz uj rendszer iránt rokonszenvvel viseltetni (17.), de mégis nemes tárgyilagosságra törekvésében, ugy vélem, sokkal optimistábban itéli meg a szovjetrendszert, mint a kapitalista rendszert. Mig az utóbbi hibáit, melyek a válságban erösebben kidomborodnak, mint a gépezet nyugodtabb járásában, igen éles világitásba helyezi, a szovjetrendszer megrajzolásánál kevesebb érzéke van a hibák iránt. Felemliti ugyan az orosz szovjeturalom megvalósitásának kegyetlen eszközeit, de ezeket ugy látszik, nem tartja elkerülhetetleneknek az uj rend megteremtésénél és benyomásom szerint a kommunizmus egyenlösitési törekvéseiröl — nyilván a nyomorgók oly széles rétegei iránti rooknszenvböl — tulenyhén látszik itélni.

Annyit mindenesetre meg lehet állapitani a két könyvböl, hogy a szerzö egy jól müködö szocialista közös gazdaság lehetöségében hisz. Még pedig nemcsak Oroszországra, hanem egész Európára vonatkozólag is. Ezt azért vélem kiemelendönek, mert Oroszországot, mint ezt már sokan kifejtették, máskép kell megitélnünk, mint Európa egyéb, kivált nyugati országait. Amit az orosz néppel tenni lehet, az még nem feltétlenül megvalósitható a nyugati országokban is. Eszembejut az Oroszországban megfordult Otto Deutsch elöadása a magyar közgazdasági társaság-

ban, melyben körülbelül ezt mondta: „Den Russen ist es während des Zarismus schlecht gegangen; jetzt geht es ihnen noch etwas schlechter, aber sie finden sich damit ab.“ Hogy Oroszországban a propaganda oly erös támasza lett a szovjetnek, az orosz nép különleges szélsöségekre hajló természetével is összefügg. Történetesen kezembe került *Pulszky Ferenc:* „Életem és korom‘ c. munkája, hol a sokáig idegenben bujdosó szerző, ki hosszu számüzetése alatt az akkori orosz forradalmárokkal és köztük *Bakuninnal*, a legnagyobb forradalmárral is érintkezett, az oroszokat igy jellemzi: „Az oroszok tulzók ragaszkodásukban a cárizmushoz, tulzók ellenzékeskedésükben ellene, de mindannyian el vannak telve nemzetük nagyságával s azon meggyözödéssel, hogy ez elöbb-utóbb a civilizáció egy uj aerajának megalkotójává válik“ (IV. köt. 205. old.). Mennyire ráillik e jellemzés ma az orosz nép azon részére, mely valóban azt hiszi, hogy Oroszország a szovjet-rendszerben a világ jövendö gazdasági rendjét teremtette meg. Mindent összevéve, ugy hiszem, hogy ami Oroszországban az ottani különleges viszonyok között lehetséges, még nem lehetséges szükségképpen Nyugateurópában, hol a magasabb életszinvonalat és szabadabb mozgást az emberek megszokták és ahol sokkal több veszteni való van, ha egyenlösitési törekvésekkel lenyomjuk az egész közgazdaságot az alsó néprétegek szinvonalára, mint volt Oroszországban, hol a felsö tizezrek gazdagságával és fényüzésével a nép millióinak szörnyü nyomora állott szemben, mely igy számukra egy megszokott állapot.

Gróf Károlyi fötévedése nézetem szerint az, hogy a piaci gazdaság értékét figyelmen kivül hagyja és elhinni látszik azt, hogy a szocialista közös gazdaság jobban, vagy legalább a tömegek érdekében jobban tudna müködni, mint a piaci gazdaság. Mig a piaci gazdaságnak csak hátrányait látja, nem veszi észre, hogy gazdaságosság szempontjából a gazdasági számitás kikapcsolása mit jelent, pedig a gazdaságosság megsértése az észszerüséggel ellenkezik és igy végeredményben csak hátrányára lehet az összességnek. Nem látja, hogy a gazdasági élet bürokratizálódása mily veszedelem és hogy az egyéni felelösségérzet kiölése éppen a mai nehéz helyzetben mily végzetes hiba lenne. A Németországban és Ausztriában 1919-ben végbement szocializálási kisérleteket a szerző, ugy látszik, nem igen tanulmányozta, pedig ezek is mutatják, hogy az orosz kisérlet ellenére is az orosz mintáju államkapitalizmus lehet eszménye a tanulatlan és nyomorban élö tömegeknek, de nem ideálja a nyugati szocialistáknak. Legalább az 1918. évi német szocializálási bizottság a szocializálás államositási alakját elutasitotta és Otto Bauer szép, de Nyugateurópában életképtelennek bizonyult formáit választotta. A termelési eszközök köztulajdonbavétele ma sem egyértelmü és határozott fogalom, miként egyébként a szovjetgazdálkodás átalakulása is mutatja.

Amennyire igazat kell adnom *gróf Károlyinak* abban, hogy sorsdöntö idöket élünk, melyek veszélybehozták egész termelési rendünket, söt civilizációnkat is és amennyire komolyan veendönek tartom könyveinek a helyzet veszedelmes voltára vonatkozó figyelmeztetéseit, épugy tévesnek látszik elöttem az az optimizmus, melylyel, véleményem szerint, a szerző a bolsevizmus lehetöségeit nézi. A mai válságból való kivezetö utnak elöttem nem látszik a szocializálás, mert a zavart, melyet a világválság okozott, a mai idökben nem enyhithetné, hanem inkább növelné egy uj termelési rendre való

áttérés. Hiszen ha egyáltalában lehetséges a szocializmus marxista elgondolásban, akkor csak az áldozatkészség, az önzetlenség és békesség szelleme teheti lehetővé, melyben tulbövelkedőnek mai korunk bizony alig mondható Szocialista kisérletek pedig a mai nyomoruság korában, midön életünk amugy is elég bizonytalansággal van teli, még veszedelmesebbek, mint a gazdasági élet jól müködö korszakában.

Távolról sem akarom ezzel lebecsülni a mai kapitalizmus nagy hibáit, a kapitalista gépezettel való nemzeti és nemzetközi visszaéléseket és azt az óriási veszedelmet, melyet a válság által felidézett óriási munkanélküliség milliónak a piacból való kikapcsolásával elöidézett. És épily távol áll tölem, tagadni azt, hogy nemzeti és fökép nemzetközi szempontból megujhodásra van szükség, hogy a kapitalizmus e hátrányai ismét háttérbe szoruljanak elönyei mögött.

Az, hogy mi fog történni, mindezzel persze nincsen eldöntve. Amennyire azonban erre befolyásunk van — és mondanivalóival gróf Károlyi könyvei is ezt célozzák — igyekeznünk kell arra, hogy helyes irányba tereljük a jövöt. A szigoru birálat a mai rendszerrel és annak hibáival szemben e célból mindenesetre helyénvaló, de elhibázottnak vélem, ha kivált a ma elégedetlen fiatalságban és általában az értelmiség elégedetlen rétegeiben oly reményeket keltünk a szocializmus szempontjából, melyeket az véleményem szerint nem volna képes beváltani. Ha e szándék gróf Károlyitól kétségtelenül távol állt is, mégis félek, hogy könyvei ezirányban gyakorolhatnak befolyást. Pedig ma, ebben feltétlenül igaza van, nem illuziók kellenek, hanem minél alaposabb valóságszemlélet kell, mely megérteti velünk azt, hogy a kapitalizmus mai állapota komoly cselekvést kiván és fökép a válság által kivánt áldozatokat nem szabad egyes rétegekre háritani, hanem mindenkire el kell osztani erejéhez mérten. A piaci gazdaságnak abból elöállott válsága, hogy a termelési kapacitás messze a fogyasztóképesség elébe sietett, tagadhatatlan, de ebből, nézetem szerint, téves mingyárt azt a következtetést levonni, hogy tehát az egész piaci gazdaságot el kell vetni.

E tekintetben a két kötet fejtegetéseivel szemben *Zwiedineck-Südenhorst* legujabb munkájának következö szavait tartom találóknak: ‚Es muss gesagt werden, dass bisher wenigstens Kritik und Skepsis noch keine Kräfte nachzuweisen vermocht haben, die als zulänglicher Ersatz für die Energie des Einzelnen, noch keine Tatbestände, die als Symptome für die Entbehrlichkeit der Selbsverantwortung aller Einzelnen gewertet werden könnten". (Allgemeine Volkswirtschaftlehre Berlin, 1932. elöszavában.)

Az egyéni felelösség, a saját erök megfeszitésére való kényszer oly oszlopa a gazdasági együttmüködésnek, melyet a bármily szépen elgondolt kollektiv eszmék nem tudnak helyettesiteni. Ha e felelösséget a ma mindenfelé mutatkozó intervencionizmus is gyengiti, ez nem fog végeredményben a kapitalizmus elönyére válni. Ha nem sikerül ez utról letérnie, akkor valóban maga is a saját talaját gyengiti, de hogy ezzel egy tökéletesebb rendszer utját egyengetné, azt nem merném állitani.

Hogy a kapitalizmus müködésének megfelelö mederbeterelésének mindenekelött nemzetközi feltételei vannak, abban mindenki egyet fog érteni a szerzövel. E szempontból csak azt kell sajnálnunk, hogy munkái nem francia nyelven jelentek meg, mert e tekintetben inkább a francia nemzetre kellene hatni, mint a magyarra.

A gróf Károlyi által felhasznált adatokat minden részletükben

nem ellenörizhettem. Kétségtelen azonban, hogy második könyve, mely nyilván az elsönek adatokkal alátámasztása végett iratott, bőséges adatmennyiséget tartalmaz és igen széleskörü tanulmányok eredménye. Adatai mindenesetre komoly meggondolásokra kell, hogy ösztönözzenek.

Már első munkájának e hatása nem is maradt el, miként a válaszként megjelent füzet mutatja. E füzet igen ügyesen van összeállitva és tartalmában igen érdekes. A gazdasági élet különböző felfogásu tényezöi és gondolkodói mondják el benne véleményüket gróf Károlyi könyvéről. Eszerint a válaszok is igen különbözök, melyeket gróf Károlyi nézeteire kap. Második könyvében gróf Károlyi válaszol is a füzetben foglaltakra és ezzel egy érdekes vita fekszik elöttünk, mely persze, nyert volna azzal, ha gróf Kráolyi nem veszi oly érzékenyen a válaszok egynémelyikét. Különösen *Czettler* fejtegetéseire vonatkozik ez, melyek pedig nem egy pontban, ha nem is a végeredményben, egyeznek az ö álláspontjával. Czettler ugyanis nem vonja kétségbe azt, hogy a kapitalizmusnak jelentékeny hibái vannak, sőt azon a nézeten van, hogy „Károlyi Imre kiinduló pontja feltétlenül helyes" (10. old.). Ellenvetései egyrészt a kommunizmus Oroszországon kivül való megvalósithatóságára, másrészt a kommunizmus és a szocializmus megkülönböztetésének a gróf Károlyi-féle munkában való elhanyagolására vonatkoznak. Károlyi doktriner disztinkcióknak bélyegzi e fogalmakat, melyek fejtegetései szempontjából közömbösek. Erre nyilván az inditja, hogy csak az uj gazdasági rend és a kapitalizmus közötti ellentét foglalja le figyelmét. Feltéve azonban, hogy a kapitalizmus helyét tényleg egy uj rend foglalná el, ennek lehetőségeire és kialakitására nézve döntö kérdéssé lesz a tudomány és a pártalakulás által tényleg megtett különbség a kommunizmus és a szocializmus között. A kommunisták és a szocialisták régóta küzdenek egymással és ha a kapitalizmus elitélésében egyek is, igen nagy köztük az ellentét. Mónus Illés is megmondja, hogy „ami Oroszországban történik, *nem szocializmus*" (99. old.) és aki Jászai Samunak a magyar szakszervezetek történetéről irott munkáját elolvassa, meggyözödhetik, hogy nemcsak Mónus gondolkozik igy.

Legnagyobb az ellentét gróf Károlyi és *Éber Antal* felfogása között, mert Éber szerint egyáltalában nem a kapitalizmusból folynak a bajok, hanem annak meghamisitásából, „denaturálásából". Vele szemben Károlyi megmarad álláspontján, hogy „a kapitalizmus — nem adván meg a növelt termelésnek megfelelö kibontakozási lehetöséget a fogyasztás számára — saját maga alatt vágja a fát és saját rendszerét azzal is gyengiti, hogy a számtalan esetben maga provokálta ki az állami beavatkozást". (Az örvény szélén, 11. old.) Ez utóbbiban, sajnos, igaza van. Éber ellenvetésére azonban, hogy maga a szovjet is kénytelen a kapitalista termelési rend módszereihez fokozatosan közeledni, a szovjetvezetök alkalmazkodóképességére" (Az örvény szélén, 14.) való hivatkozás egyáltalában nem ellenérv.

Egyik legérdekesebb része a „Válasz" cimü füzetnek *Mónus Illés* beható, tömören és világosan irt tanulmánya „A kapitalizmus válsága szocialista megvilágitásban". A marxista gazdaságdinamikai világnézet bőségesen és bizony komoly, megszivlelésre méltó adatokkal alátámasztott elöadása ez, mely szerint természetesen „*megoldást* csak egy uj termelési rend nyujt". (92. old.) De mig Károlyi figyelme, mint erre fent is utaltunk, inkább csak a válság

borzalmas tényei felé fordul, Mónus, mint az uj világrend gondolatkörében felnött gondolkodó, kritikusan szemléli az orosz próbálkozást is. „A haladással szembekerülnek a jobboldalu reakciósok és a baloldali bolsevisták." (54. old.) „Meggyözödésünk, hogy szocialista társadalmi rendet nem lehet diktaturával felépiteni." (99. old.) Nagyjelentöségü megjegyzések ezek, melyek mutatják, hogy egy iskolázott és a modern kultura jelentöségével tisztában levö szocialista gondolkozó nem sok közösséget érezhet a mai orosz rendszerrel.

A termelés átalakulásának szükségessége persze világosan áll Mónus elött is; hiszen az egész szocializmus erre törekszik. De néhány kérdésre, melyek pedig a döntö pontjai az egész problémának, ö is adós marad a felelettel. *Hogyan fogja a szocializmus kiküszöbölni a termelés tervszerü megszervezésével a termelés és fogyasztás diszharmóniáját?* A piac kiküszöbölésével és a fogyasztásnak is központi irányitásával? Általában, hogyan fogja megoldani a jövedelemeloszlás kérdését? *Hogyan fogja a termelés bürokratizálódását elkerülni és hogyan fogja a gazdasági felelősség kérdését megoldani? Hogyan fogja biztositani a termelés gazdaságosságát,* ha a piacot és ennek gazdasági ellenöri szerepét elejti? *És hogyan lesz végül az egyéni mozgási szabadság kérdése megoldható a szocialista gazdasági rendben?* Miként kivált a német szocializálási kisérletek mutatták, melyek az orosznál érettebb közgazdaságban és a legtanultabb szocialista gazdasági körök vezetésével mentek végbe, már magának a szocialista termelési kérdésnek a megoldása sem oly egyszerü, mint ahogy az a tétel mutatná, hogy a szocializálás egyedüli kivezetö ut a kapitalizmus krónikus túltermeléséböl. De még ha ez megoldható is, jönnek csak a fent felvetett, még bonyolultabb kérdések.

Egy bizonyos. A szovjetrendszer megitélésében a szocialisták is kritikusabbak, mint Károlyi, mert nekik már mint cselekvö tényezöknek kellett egyszer azzal a nagy felelösséggel szembenézniök, mely öket az általuk vezetett tömegekkel szemben és nemcsak a kapitalistákkal szemben terheli, ha valóra akarják váltani az uj, általuk óhajtott gazdasági rendet. *Heller Farkas.*

A vándorlások nemzetközi statisztikájának problémái.

A demográfiának egyik nehéz problémája a vándorlási mozgalmak statisztikájának megragadása. Azok a nehézségek, melyek a *belső* vándorlások számszerü adatainak megállapitásánál mutatkoznak, fokozottabb mértékben lépnek elötérbe, ha a kutatás feladata: a *külső* vándorlási mozgalmak statisztikájának nemzetközi összehasonlitása. Valóban, a nemzetközi vándorlási mozgalmak pontos és teljes képének megrajzolása akadályokba ütközik. Jelenleg sem áll rendelkezésre az összes országokból a ki- és bevándorlások kimeritö statisztikája, s másfelöl a meglévö anyag nemzetközi összehasonlithatóságát megneheziti, hogy az adatok gyüjtése és feldolgozása az egyes országokban többnyire különféle módszerekkel történik.

A vándorlási mozgalmak nemzetközi statisztikájának kiépitésére irányuló törekvések a mult század közepéig vezetnek vissza. Már az 1853-i brüsszeli nemzetközi statisztikai kongresszuson, majd a *Nemzetközi Statisztikai Intézetnek* 1891. évi wieni, 1901. évi budapesti, 1903. évi berlini, a világháboru után pedig az 1926. évi római, az 1929. évi varsói s legutóbb az 1931. évi madridi ülésein

foglalkoztak e kérdéssel. E téren elsösorban két kiváló statisztikus: az olasz *Bodio* és a svéd *Sundbärg* uttörö munkásságáról kell megemlékeznünk. Ujabban e kérdés egyik fáradhatatlan, kiváló kutatója *Ferenczi Imre;* e tárgykörbe vágó tanulmányai közül kiemelkedik az a hatalmas kötet[1], melyben a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal megbizásából és az amerikai National Bureau of Economic Research támogatásával az összes országokból begyüjtött vándorlási statisztikai anyag egy részét (többnyire a XIX. század elejétöl kezdve) foglalta egybe tanulságos bevezetés és magyarázó jegyzetek kiséretében.

A vándorlási statisztika fejlesztése és tökéletesitése érdekében sokat tett a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* is; az 1922-ben megtartott negyedik Nemzetközi Munkaügyi Konferencia behatóan tárgyalta a vándorlások nemzetközi statisztikájának problémáit és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal több értékes kiadványával gazdagitotta a vonatkozó irodalmat. A Hivatal három közleménye számol be a háboru utáni vándormozgalmak statisztikai anyagáról.[2] A negyedik Nemzetközi Munkaügyi Konferencia tárgyalási anyagának elökészitése céljából a Hivatal a vándorlási statisztika módszertani kérdéseit is részletesen megvilágitotta.[3] Most pedig abból az alkalomból, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatótanácsa 40. ülésén megbizta a Hivatal igazgatóját oly értekezlet összehivására, amelynek tárgya: a vándorlási statisztika nemzetközi szabályozása a Hivatal kiadványaiban közölt statisztikai táblázatok módositása, kiegészitése és egyszerüsitése, valamint a különböző államok kormányai által a Hivatal rendelkezésére bocsátott statisztikai adatok könnyebb összehasonlithatóságának tanulmányozása révén, a Hivatal beszámol a vándorlási statisztika terén eddig végzett tevékenységéröl és a vándorlók fogalmának meghatározására, a nemzetközi vándorlási statisztika módszereire, s a vándorlók osztályozására vonatkozólag részletesen megindokolt javaslatokat terjeszt elö.[4]

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal által összehivandó vándorlási statisztikai értekezlet célkitüzéséböl következik, hogy a tárgyalandó javaslatok csak a *külső* vándorlási mozgalmak statisztikájának kérdéseire szoritkoznak.

A nemzetközileg összehasonlitható vándorlási statisztika elsö feltétele a *vándorlók fogalmának* helyes meghatározása. Az egyes országok törvényeiben, rendeleteiben gyakran egymástól lényegesen eltérö difiniciókat találunk. Már pedig a nemzetközi összehasonlitó statisztika céljából szükséges, hogy a vándorlók fogalmi meghatározása lehetöleg egységes elvek alapján történjék. A statisztika szempontjából itt különféle kritériumok jöhetnek figyelembe: a vándorlás idötartama, a vándorlás célja (az tudniillik, hogy a vándorló keresetszerzés, vagy csupán tanulmányozás, szórakozás céljából

[1] International Migrations. Vol. I. Statistics. National Bureau of Economic Research. New York, 1929.

[2] Les mouvements migratoires de 1920 à 1923. 1920—1924. 1925—1927.Etudes et Documents, série O, nos 1., 2., 4. Genève, 1925., 1926., 1929.

[3] Les méthodes des statistiques de l'émigration et de l'immigration. Bureau International du Travail. Genève, 1932.

[4] Les problèmes de la statistique des migrations. Etudes et Documents, série N. no. 18. Genève, 1932.

költözik el egyik országból a másikba), továbbá a vándorlóknak bizonyos személyes viszonyai (foglalkozás, munkaszerződés megszerzése stb.). E kritériumok közül legfontosabb a vándorlás időtartama. Kérdés azonban, hogy a vándorlók fogalmának meghatározásánál milyen hosszu időtartamot vegyünk alapul. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal javaslata szerint a nemzetközi vándorlási statisztika körébe bele kell vonni mindazokat az egyéneket, akiknek az egyik országból a másikba történt lakóhelyváltoztatása „bizonyos ideig" tart (d'une certaine durée). A javaslat különbséget tesz *tartós és ideiglenes vándorlás* között; előbbin érti mindazoknak az egyéneknek egyik országból a másikba történő lakóhelyváltoztatását, mely egy évnél hosszabb ideig tart, tekintet nélkül a vándorlás okára; mig az ideiglenes vándorlás alatt értendő az egy hónapnál hosszabb ideig, de legfeljebb egy évi terjedő külföldi tartózkodás valamely foglalkozás gyakorlása céljából. Meg kell itt jegyeznünk, hogy vitás az a kérdés, vajjon helyes-e, ha a legfeljebb egy évig tartó ideiglenes külföldi tartózkodás eseteit a nemzetközi vándorlási statisztika körébe vonják, mert az ily esetek tulnyomó részében valószinüleg csupán az ugynevezett saisonszerü vándorlásokról lehet szó.

A kontinentális vándormozgalmakra való tekintettel szükségesnek látszik, hogy a *tartós vándorlás* kritériumául az egy évnél hosszabb külföldi tartózkodás szolgáljon, mert normális gazdasági viszonyok között számos oly munkás akad, aki munkaszerződés alapján kerül valamely kontinentális külföldi országba s ott egy évig áll alkalmazásban, majd a munkaszerződés lejártával ismét hazakerül: tehát, akinek az anyaországból történt elköltözése csak ideiglenes.

Nem helyeselhetjük azonban azt, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal a tartós vándorlásnak javasolt definiciójánál nincs tekintettel a lakóhelyváltoztatás *okára*. Lehetséges ugyanis, hogy valaki tanulmányi célból, vagy hivatásából, szolgálatából kifolyólag (külképviselet, hadsereg, haditengerészet stb.) egy évnél hosszabb ideig tarózkodik külföldön; ezeket az eseteket — nézetünk szerint — nem ajánlatos a „tartós vándorlás" fogalmi körébe vonni. A nemzetközi vándorlási statisztika szempontjából a tartós vándorlás fogalmának meghatározásánál a vándorlás okát is figyelembe kell venni. Ugy véljük, hogy a tulajdonképpeni *tartós vándorlók* közé csak a *munkavállalás (kenyérkereset)* céljából egy évnél hosszabb ideig külföldön tartózkodó egyéneket sorolhatjuk.

Kivánatos, hogy az összes országok, ugy a tartós, mint az ideiglenes vándorlási mozgalmaknál a *ki-* és *bevándorlókat* különkülön tartsák nyilván. E két jelenség mellett az *átvándorlás*nak — a nemzetközi összehasonlitó statisztikai vizsgálódásoknál — nem tulajdonithatunk jelentőséget. Az átvándorlások statisztikai adatait tehát a nemzetközi statisztika anyagában könnyen nélkülözhetjük.

Ha sikerül is a nemzetközi vándorlási statisztika szempontjából egységes elvek alapján a vándorlók megfelelő definicióját megállapitani, s azt a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagállamaival elfogadtatni, további nehéz feladat lesz a legalkalmasabb *módszerek* kiválogatása. Kétségtelen, hogy ha valamely statisztikai felvétel alapjául bármilyen jó fogalmi meghatározás is szolgál, mégsem juthatunk kielégitő eredményekhez, ha az alkalmazott módszerek nem megfelelőek. Viszont a statisztika legfinomabb módszerei sem

vezetnek a kivánt célhoz, ha a megfigyelés egységeinek fogalmi meghatározása nem nyugszik biztos alapon.

A nemzetközi vándorlási statisztika szempontjából számbajöhető módszerek értéke igen különböző. Nem sorolhatjuk itt fel a vándorlási statisztika összes, különféle módszereit, csak annak megállapitására szoritkozunk, hogy viszonylag a legjobb adatokat szolgáltatják az utlevelek statisztikája, a behajózási és kihajózási kikötők statisztikája és a lakóhelyváltoztatások kötelező bejelentése alapján végzett adatgyüjtések. E módszerek mellett vannak olyanok is (például az utlevél *vizumok* adatai, a kivándorlókat nyilvántartó hivatalok feljegyzései-, a külföldi munkások munkavállalásának engedélyezése-, a vándorló munkások elhelyezése-, az állampolgári kötelékből való elbocsátás adatai, stb. alapján készült statisztikák), melyeket csak a megfelelőbb módszerek hiányában kisegitő eszközként szoktak alkalmazni. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal legujabb statisztikai kiadványa különbséget téve az *egyszerü* és az *összetett módszerek* között, behatóan ismerteti az egyes államokban alkalmazott módszereket, azok elönyeit és hátrányait. Ennek során beszámol az utlevél másolati lapokon alapuló — 1928-ban ujjászervezett — magyarországi kivándorlási statisztika módszeréről is; a magyarországi kivándorlásról az 1910—1913. és az 1921—1927. évi adatokat közli. Sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal legujabb kiadványában a magyarországi kivándorlási statisztika gazdag anyagából egyfelől a háboru elötti régebbi időkből[5], másfelől az 1928—1930. évekről már a folyó év elején rendelkezésre állott adatokat nem használta fel.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal az egyes országokban alkalmazott, különféle módszerek alapján a vándorlási statisztika nemzetközi szintézisére törekszik. A legmegfelelőbb módszerek (utlevelek-, kikötök statisztikája és a lakóhelyváltoztatások bejelentése alapján végzett adatgyüjtések) alkalmazására vonatkozólag tesz figyelemreméltó javaslatokat. E módszerek segitségével nyert adatok egymást kiegészitve a nemzetközi vándorlási mozgalom statisztikájának jó forrásai, bár ezekkel az eszközökkel sem lehet a teljességet és a tökéletességet feltétlenül biztositani.

A vándorlások nemzetközi statisztikájának további lényeges feltétele, hogy a vándorlók *osztályozása* a különböző országokban lehetőleg szintén egyöntetüen történjék. A vándormozgalmak nemzeti statisztikáit elsősorban három lényeges szempont szerint csoportosithatjuk: 1. a vándorlók nemzetisége (állampolgár vagy külföldi), 2. a vándorlások iránya (ki- és bevándorlás) és 3. a kivándorlási és bevándorlási országok földrajzi helyzete szerint (kontinentális és interkontinentális vándormozgalmak). E három szempont kombinációja alapján a vándorlókat a következő nyolc csoportba lehet beosztani:

1. állampolgároknak tengerentuli kivándorlása,
2. állampolgároknak tengerentuli visszavándorlása,
3. állampolgároknak szárazföldi kivándorlása,
4. állampolgároknak szárazföldi visszavándorlása,

[5] A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándolása 1899—1913. Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat, 67. köt. Budapest, 1918. A kötetet szerkesztette és a szöveges jelentést irta *Laky Dezső*.

5. külföldieknek tengerentuli bevándorlása,
6. külföldieknek tengerentuli kivándorlása,
7. külföldieknek szárazföldi bevándorlása,
8. külföldieknek szárazföldi kivándorlása.

E beosztást alkalmazta a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal már több statisztikai közleményében (Les mouvements migratoires, 1920—1923., 1920—1924., 1925—1927. id. munkákban). A vándorlók adatait más szempontok szerint is tagolhatjuk. Igy például az 1922. évi negyedik Nemzetközi Munkaügyi Konferencián elfogadott „ajánlás" a vándorlók nemére, korára, foglalkozására, nemzetiségére, utolsó és jövendőbeli állandó tartózkodási helyére vonatkozó adatok gyüjtésének szükségességét hangoztatja. Egyes országok vándorlási statisztikái figyelembeveszik még a vándorlók családi állapotát, vallását, müveltségének fokát, vagyoni viszonyait, továbbá azt is, hogy a kivándorlók egyedül vagy családjukkal együtt távoznak-e hazájukból; kinek költségén, illetőleg támogatásával utaznak; van-e a kivándorlóknak munkaszerződése vagy sem.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal e különféle szempontok figyelembevételével és gondos mérlegelésével a vándorlók osztályozására nézve részletes tervezetet nyujt. A már fent felsorolt nyolc csoport mellett — részben az esetleg hiányos adatok kiegészitése céljából — az anyanyelv, az etnikai származás vagy faj, a születési hely, a származási vagy rendeltetési ország számbavételét is ajánlja. A gyarmatokkal biró államok speciális viszonyait pedig külön kérdőpontok alapján kivánja megvilágitani (a vándorló az anyaországban, saját gyarmaton, idegen gyarmaton, egyéb külföldön született belföldi állampolgár-e, vagy a gyarmaton naturalizált idegen).

A vándorlók kor szerint való megoszlásának demografiai és közgazdasági nagy jelentősége indokolttá teszi, hogy a vándorlók *korviszonyairól* minél részletesebben tagolt adatok álljanak rendelkezésre. E tekintetben könnyü lesz a megtartandó statisztikai konferencián a nemzetközi egybevetésre alkalmas korcsoportositásban megegyezni. Sokkal nehezebb lesz azonban a különböző államokkal oly „ajánlást" elfogadtatni, mely a nemzetközi összehasonlithatóság céljából a vándorlók fö- és alcsoportok szerint való osztályozásának egyöntetüségét biztosithatná. A foglalkozási statisztika nemzetközi egységes sémájának megállapitását célzó törekvések mindezideig nem vezettek végleges megoldáshoz. E problémát már hosszu idö óta számos nemzetközi értekezlet megvitatta, igy legutóbb a Nemzetek Szövetségének gazdasági bizottsága által összehivott, s Genfben 1928 november 26-tól december 14-éig megtartott nemzetközi statisztikai konferencia is, de egyöntetü megállapodásra ott sem jutottak.[6] A kérdés további tanulmányozása céljából kiküldött szakértöi bizottság sem érte el még a kivánt eredményt. Ily körülmények között a vándorlók fö- és alcsoportok szerint való osztályozása tárgyában készitett javaslat elfogadása és nemzetközi alkalmazása egyelöre problematikus.

Örvendetes, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal legujabb statisztikai tervezete a vándorlók társadalmi tagozódásának, alkalmazási minöségének, illetöleg a vándorló munkások tanultsága foká-

[6] Lásd: Comptes rendus de la Conférence internationale concernant les statistiques économiques. Genève, 1929.

nak vizsgálatát is lehetővé fogja tenni. A javaslat további kérdőpontjai a vándorlók egyéb személyes viszonyainak (családi állapot. irni-olvasni tudás stb.) és közvetve vagyoni viszonyainak kutatását célozzák (tudniillik annak tudakolásával, hogy a vándorlók saját költségükön, vagy magánszemély, közület, jótékonysági, esetleg egyéb intézmény támogatásával utaznak-e). Kivánatos volna, hogy a nemzetközi összehasonlitó statisztika céljára az egyes országok a vándorlók vagyoni viszonyairól közvetlen adatokat is gyüjtsenek.

A nagy gonddal készitett, részletes statisztikai tervezetet a vándorlások *okának* nyomozásával kellene kiegésziteni. A háboru utáni vándorlási mozgalmak fö irányitó erejét — miként a háboru elötti vándormozgalmakét is — a *gazdasági* okokban kell keresnünk; mégsem szabad megfeledkeznünk az egyéb (politikai, erkölcsi stb.) okok szerepéről. A vándorlások okainak kutatását tehát a statisztikai vizsgálódások egyik fontos feladatának tekinthetjük.

A most tárgyalt értékes statisztikai javaslat kétségtelenül komoly alapot nyujt a vándorlási statisztika problémáinak helyes megoldásához.

Szádeczky-Kardoss Tibor.

Könyvismertetések.

Gávai Gaál Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak ujabb rendszeres gyüjteménye. Első kötet. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Pátria. Budapest. 1832—780. lap.

A nemzetgazdasági és társadalomtudományi irodalom az utolsó évtizedekben jeles müvelökre talált hazánkban. Társadalmi alakulatok, tudományos és népszerü elöadások mindinkább terjesztik az érdeklödést e tanulmányágak iránt. Rendszeres és kutfői anyagot magukban foglaló munkák nem csekély számban látnak napvilágot. E munkák ugy a felölelt anyag terjedelme és a feldolgozás módja, mint irodalmi igényük és értékük tekintetében lényegesen különböznek egymástól, aszerint, amint részleges vagy általánosabb és egyetemesebb célt tüznek maguk elé. Az elöttünk fekvö munka korunknak azokat a társadalmi és gazdasági mozgalmait s eszmeármlatait öleli fel, amelyek az idevágó magyar érdekeket érintik. És éppen ebben áll legfőbb érdeme és jelentösége.

Ebben a kötetben *Gaál Jenő* mintegy beszámol az utolsó év tizedek munkájával hazájának. A gyüjteményben foglalt negyvenegy értekezés és tanulmány koronként egyes tudományos és társadalmi körök kiadványaiként láttak napvilágot. A szerző a bennük letett eszmékért, elvekért küzdött jó és rossz napokban, egyforma kitartással, lelkesedéssel. Korának nemzedéke irásaiból és szavaiból a magyar nemzetiség eszméjét és szeretetét szivta magába. E gyüjtemény közzéadásával is azoknak a nehéz kérdéseknek elöbbrevitelére törekszik, amelyeknek tisztázását tüzte ki célul magának. Kora ifjuságától mindig a hazát érdeklö kérdéseknek szenteli minden erejét és tehetségét. A tudomány szeretete okozhatta, hogy férfikora delén a politikától visszavonult. Szelleme, lelkülete és erös akarata a tudományhoz láncolják. Nyugalmi éveit visszavonultan tölti; de a szellemi munkával nem hagy fel. Két év elött az Országos Magyar Gazdasági Egyesület centenáriuma alkalmából „A Legnagyobb Ma-

gyar" cimü nagy munkája francia nyelven is megjelent. Minden dolgozata, ami tőle megjelenik, még egy kis jelentés is, lelkiismeretes megfontolás eredménye. Tevékeny szelleme sohasem áll meg félúton. Ha csupán megjelent munkáit tekintjük is, a legtermékenyebb tudós iróink egyike.

A gondos és rendszeres forrástanulmányokon alapuló dolgozatok a szokásos kutfőkön kivül, anyagukat a gyakorlat tényeiből és a tapasztalati tanulságokból meritik. Gaál Jenö sokat utazott. Európa összes nyelvén beszél és ir. Nyelvismereteinél és összeköttetéseinél fogva alkalma nyilt megismerni Európa összes országait, de oly adatokhoz is hozzájutni, amelyek másra nézve hozzáférhetetlenek, vagy legalább is nehezen megközelithetök. Ezt a kedvező körülményt jól felhasználni tudni magában véve is nagy dolog. A saját meggyözödéséből vonja le következtetéseit s mondja ki itéletét. Jól ismeri a nehézségeket, de elmélkedésében meggyöz bennünket arról, hogy velök sikeresen megküzdhetünk. Carlyle-lal tart: „ahol az igazság, a szeretet és a természet örök törvényei parancsolnak, ott a becsületes ember szótárában a lehetetlen szó nem létezik. Hogyha minden ember azt mondotta: lehetetlen, s nagy lármával tovább állott, ugy hogy magadra maradtál, akkor érkezett el a te idöd. a te lehetöséged." Eszméket tisztáz, utmutatásokat ad, de e mellett merész öszinteséggel tapint a meglévö bajok gyökerére.

Mint a magyar kormány képviselője, a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület 1910. évi luganói értekezletén a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal müködését méltató, élénk tetszéssel fogadott beszédében rámutat arra, hogy ha a mult századot az emberi elmének az anyag felett a technikai vivmányok alakjában jelentkező fényes győzelme jellemzi, a mi századunk föproblémája: a civilizáció élén haladó nemzetek életében mutatkozó nagy ellenmondások kibékitése. Nem mindig igaz, hogy ellentétek érintkeznek. Hiszen még a józan eszményiség és a gyakorlati valóság, a nem is nagyon tulzó önzés, s a mérsékelt emberbaráti érzelmek, a csak némileg türelmetlenebb emberi érzés és az emberies nemzetköziség, végre a társadalmi önkéntesség és a törvények parancsoló szava között is gyakran igen nagy és kinos hézagok mutatkoznak.

Erös hazafias álláspontja mellett is itéletét nem zavarja meg az elfogultság, söt nem ritkán szinte keserü kifejezésekben rójja meg olykor a rövidlátással határos élhetetlenséget, a szük látókörü magatartást, s a széthuzásnak azt a szellemét, mely megakadályozza, hogy a saját elönyére és megszilárdulására ki tudja használni a kedvezöen kinálkozó viszonyokat.

„Anyám emlékezete" cimü Bevezetés és felajánlásban e szép sorokat irja: „Mély meggyözödésem, hogy miként az angol-bur háboru levezetése után a vesztes kis nép vezérei a bur nök erényeiben vélték fennmaradásuk mentöhorgonyát feltalálhatni, ugy a mi porig sujtott nemzetünk fennmaradása és boldogulása is csak akkor nem hiu remény, ha az anyai méltóság hódolatteljes tisztelete lesz annak föbiztositéka és szilárd alapja. Enek folytonos szemelött tartásával kell a férfivilágnak felnöni, a nönevelést pedig ugy kell átalakitani, hogy az uralkodóvá lett léhaság szellemének leküzdésével ez a hódolat a volt, jelen és lehetö anyaság iránt a nemzet jövöjét valóban biztosithassa."

„Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere" (90 oldal), „A szociális ismeretek terjesztése a közoktatás révén pozitiv alapon",

s a tizenegy Széchenyi tanulmány szervesen összefüggö értekezések. Annyira beleéli magát azoknak a lelkivilágába, akikröl ir, hogy a saját lelkével rokonvonásaikat maga is átéli. Carlyle Tamás és „gróf Széchenyi István nemzeti politikája" cimü nevezetes munkája azt az eltörülhetetlen benyomást teszik ránk, mintha magára talált volna, mikor hazája sorsáért aggódó lelkének egész buzgóságával mélyedt el a Legnagyobb Magyar életének és munkásságának a tanulmányozásába. Egész életén keresztül hü maradt Széchenyi eszmevilágának kultuszához. Gondolatainak szingazdasága, stilusérzékének finomsága, hü odaadása: a hála érzésének megnyilatkozásai nagy szellemi vezetöjének emlékezete iránt. Nincs és nem is volt soha — irja — eszmékben és érzésben oly gazdag, mindent, a nemzet összes jogosult aspirációit, annak egyetemes érdekét felölelö, annyira haladó szellemü, a magyar jelleget oly nagyra becsülö és azt mégis a világkultura magaslatára emelni akaró államférfiui és társadalmi politikusunk, söt bölcsészünk, mint gróf Széchenyi István. Az ö rendszere a természeti és társadalmi bölcselet szilárd alapján nyugszik és egyszersmind annak gyökerei visszanyulnak nemzeti életünk ezeréves multjába. Az ö tanitásai kiterjednek az egyéni, a társadalmi és nemzeti élet minden terére. Mindenütt csak helyes és kipróbált javaslataival találkozunk. Az ö szellemét kell tehát magyar nemzeti géniusszá tennünk, mert az ennek legszebb, legnemesebb és legmagasztosabb nyilvánulása."

A szociálizmusra vonatkozó négy értekezés (1. A modern szociális viszonyok kialakulása. 2. A szociálizmus fejlödésének logikája. 3. Lanyha szociálpolitika — terjeszkedö szociálizmus. 4. A munkaügyi hivatalokról) a szociális eszmeáramlatok és törekvések terjedésén és erösödésén keresztül nyomról-nyomra napjainkig szemlélteti a szociálizmus fejlödését, alakulását. Fejtegetéseiben a részleteket mindig a fö, a döntö mozzanatok körül csoportositja, s ily módon müvészi formát ad ez értekezéseinek. A különböző érdekek fölött álló oknyomozó páratlansága mellett sem tompitja rokonszenvének hangját, ha oly kérdést fejteget, amelyet jogosnak és hazája fejlödésére nézve üdvösnek tart. Szerinte korunkban mulhatatlanul szükséges, hogy a törvényhozás, a kormányzat és közigazgatás folyton érintkezésben maradjon az egyre hullámzó élet reálitásával, s hogy ennélfogva elfogulatlan feszült figyelemmel kisérje annak minden érzékelhetö és megrögzithetö lényegesebb változását.

A munkásokkal való törödés sok módját deriti fel azok értelmi és erkölcsi szintája emelésének. E tekintetben a tájékozottság éppoly szükséges a szociális törvényhozásnál, mint a teljes pártatlanság a törvények végrehajtásánál, ami szakadatlanul müködö, felderitö, számonvetö, tanulmányozó szervezet nélkül szükségképp csupán ábránd s egyszerüen jóakaratu óhaj marad.

A birtokpolitikai tanulmányok négy értekezést foglalnak magukban (1. A magyar birtok jelentösége. 2. A magyar birtokpolitika irányelvei. 3. A cári Oroszország birtokpolitikája. 4. A románok birtokpolitikája a Magyarországtól elszakitott területeken). A magyar társadalmi politikának alig van fontosabb s a nemzet életébe inkább belevágó része, mint a valóban nemzeti szellemü birtokpolitika. Más szerencsésebb nemzeteknél talán nincs az a jelentösége. mint nálunk, ahol a birtokügy megoldása nemcsak a nemzeti élet összhangzatos és sima folyásának, de egyszerüen létfeltételének kérdése is. Mert mire támaszkodjék a népek országutján lakó rokontalan magyar nemzet — kérdi Gaál Jenö —, ha az a föld, mely

eddig ápolta és eltakarta, kisiklik lábai alól? Mire alapitsa nemzeti létének egyetlen biztositékát, gazdasági, közmüvelödési és politikai felsöbbségét, ha tulnyomólag a földtelen magyarok hazájává lesz? Milyen kilátásai volnának az állami létre, társadalmának magasabbrendü és összhangzatos fejlödésére, nemzeti valójának nemesbülésére és arra a fölényre, mely itt uralmának a mi sajátos viszonyaink közt egyetlen feltétele, ha a földbirtok szilárd alapján nem foglalhatna többé állást? Az egyes, önmagukban jogosult álláspontoktól senki sem veheti rossz néven, ha a maguk igazát hangsulyozzák. De a nagy egész, az egyetemes közérdek szempontjából csak egy igazság létezik, amelyet az egyetlen létező valóság világánál kell minél jobban kidomboritani. Gaál Jenö tétele az, hogy alig van ország, bár az mindegyiknél kivánatos, ahol az egyes birtokkategóriák egymáshoz való helyes aránya fontosabb lenne, mint nálunk. A föld alapjában véve nemzeti tulajdon, amely adott mértékénél fogva folyton becsesebbé válik és birása, kezelése és gondozása olyanokra bizandó, akik erre képesek és akiknek létérdeke a magántulajdon révén biztositékul szolgál a jövö nemzedék részére való épségben tartása iránt.

A magyarországi birtokpolitika legcélszerübben kijelölt irányelveinek kimutatásával kapcsolatban, a másutt érvényesülö hasonló törekvések tanulságainak megállapitása végett ismerteti a cári Oroszország birtokpolitikáját és a románok birtokpolitikáját a Magyarországtól elszakitott területeken. A cári Oroszország birtokpolitikája cimü tanulmány nemcsak az orosz birtokpolitikának, hanem európai Oroszország egész gazdasági életének szemléltetö képét adja. A világnak egy tája sem kinálkozik ugy a valóban tudományos birtokpolitikai észlelés, mint a gyakorlati agrárius törekvések számára oly klasszikus kisérleti térül, mint a nagy-, kis- és fehéroroszok lakta, magában is óriási magja a világ e legnagyobb egységes birodalmának. A mult és jelen birtokjogi alakulatai egymás mellett észlelhetök ott igen különféle kölcsönhatásban, amelyre a különböző utópisztikus pártprogramszerü jelszavak érezhetö befolyást gyakorolnak. Alig van ország, amelynek birtokviszonyai olyan érdekesek és oly tanulságosak volnának, mint a cári orosz birodaloméi.

A románok birtokpolitikájában a Magyarországtól elszakitott területeken természetesen nemcsak közgazdasági, hanem föleg egyéb politikát is kell látni. A birtokszabályozásokra nézve a mai román királyságban nincsenek egységes törvényes rendelkezések. Erdélyre és Bánságra és a csatolt magyar területekre nézve ugynevezett rendelettörvények intézkednek. A rendelettörvények hozatnak csak a minisztertanácson s a szentesitésre következö utólagos jóváhagyás végett mutattatnak be a törvényhozó testületnek. Az agrárreformnál a régi és az uj területek kisajátitásánál különbséget tesznek. Mig a régi királyság területén a nagy- és középbirtokokból fokozatosan növekvö skála szerint sajátitanak ki a földnélküliek részére földet, addig Erdélyben és a Bánságban a közép- és nagybirtokokat majdnem teljesen kisajátitják. Ezzel sok száz millió értékü befektetést és felszerelést semmisitenek meg.

A kivándorlás ügyére vonatkozó gazdag anyagot Gaál Jenö az 1924. évi elsö nagy nemzetközi kivándorlási kongresszuson Rómában tartott „Kényszerkivándoroltatás" és a „Vándormozgalmak világszerte" történelmi folyamatai köré csoportositott két tanulmá-

nyában tárja elénk. A széleskörü, roppant tömör történeti vázlatok, rövidségük ellenére mindent elmondanak, ami a vándormozgalmak alakulására napjainkig jellemző. A vázlatokat teljessé teszik a kivándorlással szemben a társadalomra háruló feladatokkal foglalkozó tanulmányok, amelyek megszólaltatják már a véreiért aggódó szociálpolitikus-hazafit. Az utolsó ötven év alatt — mondja — kulturánk azelőtt sohasem észlelt ütemben haladt. Azon a ponton voltunk már, hogy testileg, szellemileg és anyagilag megerösödvén ezen az exponált helyen, a nyugati közmüveltségnek megbecsülhetetlen szolgálatokra képes munkásai és ha kell, harcosai lehessünk ujból. De ez a nyugati kultura hálátlan volt irántunk a multban és érzéketlennek mutatkozott a bennünk rejlő érték felismerésére a legutóbb lefolyt emberöltö alatt is. Ha volt nemzet számára idö, midön a legteljesebb szolidaritás, az egyetemes együttérzés által kell áthatva lennie, akkor a mi korunk ez a magyarságra nézve. De ez nem elég, hanem a siker a fáradhatatlan észszerü cselekvéssel biztositandó. Ennek legcélszerübb eszközeit, módjait és utjait kell megragadnunk, illetve felhasználnunk. Ezek pedig a következök: Tudnunk kell, hogy a vándormozgalmak körül világszerte mi történik. Alkalmazkodnunk kell az összes államok ki- és bevándorlási érdekeihez. Igyekezni kell ezt az alkalmazkodást kivándorlóinkba beleplántálni. Kivándorlóinkat, akiket itthon tartani és ellátni nem vagyunk képesek, folyton értékesebbekké kell alakitanunk, hogy ennek révén a bevándorlási országok kormányait a kivándorlóink érdekében megállapitandó egyezmények kötésére hajlandókká tehessük. Elsösorban föleg a *kivándorlás* áramlatába tömegesen kerülö magyar értelmiségi elemeknek kell minden szellemi és erkölcsi támogatást megadnunk, ami által öket jórészt megtarthatjuk az idegen földön is a magunkéinak. Gyakorlati szempontból fölöttébb fontosak a kivándorlásra vonatkozó jellemzö adatok. Az 1924. évi *római kivándorlásügyi nemzetközi értekezlet* határozatait a hivatalos olasz szövegböl maga Gaál Jenö forditotta. Az olasz kivándorlásnak kormányi és társadalmi kezelése egyike a legtanulságosabbaknak. *Itália* homogén népessége a legszaporábbak közé tartozik, s mivel hazája sem szénnel, sem vassal nincs megáldva, otthon az ipar feljödése mellett sem tud megélni. Az évi szaporulat háromnegyedmillió körül mozog s az utolsó népszámlálás alkalmával 20 ezer olyan családot találtak, amelynek legalább tiz gyermeke volt. Az állam és társadalom a legodaadóbb gondozásban részesiti a kivándorlókat. Nagy sulyt fektetnek a bevándorlási országokkal kötendö, nemzetközi megállapodásokra, melyek révén az olasz kivándorlóknak egyenlö elbánást igyekeznek biztositani. A törekvés: az olasz nemzeti érzést fenntartani; általában az olaszok világszerte érezzék, hogy Itália szeretettel gondol minden töle elszakadt hü fiára.

Gaál Jenö a volt Förendiháznak közel husz évig volt élethosszig kinevezett tagja. Ott három bizottságban müködött mint elöadó. E minöségben mintegy 140 kisebb-nagyobb, a Ház részéröl elfogadott jelentést irt. Közülük nyolc válogatott dolgozat mutatványul szerepel a gyüjteményben.

Mint a magyar kormány állandó képviselője a *Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület* választmányában, 1904-ig minden második évben Svájcba összehivott közgyülések lefolyásáról és határozatairól, egyszer pedig 1911-ben a Londonban külön nemzetközi bizottsági ülésröl beható, megokolt jelentéseket, majd a nyugati

államokban szervezett munkaügyi hivatalokról külön tanulmányt készitett és terjesztett a kormány elé. A társadalmi politika alapelvei természeti törvényszerüségének tudatában a polgárosult társadalmak a szolidaritást a nemzetek körén tul is ápolni kivánják, amennyire az a dolgok természete mellett lehetséges. Szélesebbkörü szolidaritás a nemzetit is elömozditja és szolidabb alapokat teremt az erkölcsi szempontok általános érvényesülésének. Gaál Jenö Nyugat-Európa összes haladott nagy és kisebb országaiban közvetlen közelröl tanulmányozta a szociálpolitikai intézményeket; látta azt a nagy perspektivát, amely ott a jövendö társadalmi fejlödés terén nyilik. Élénken érzi, hogy a szociális politika, amely másutt a haladás, nálunk — erkölcsi általános visszahatásánál fogva — a megállhatás feltétele. Szerinte a társadalomnak, s vele karöltve az államnak is megfontolva és nem rohamosan, de igazán céltudatosan és erélyesen hozzá kellene látni a nemzet legszélesebb rétege anyagi, szellemi és erkölcsi jólétének, szinvonal-emelésének, belsö értéke fokozásának munkájához.

„Az a pénz, az a gond, az a fáradság, amely ehhez szükséges — ugymond — hasonlithatatlanul a legdusabb kamatozó beruházás, melyet az ország egyáltalában megtehet, mert a nép alaperöit, a szerves nemzeti tökét gyarapitja, s népünk emelkedö értékének arányában teszi egész természetadta nagy környezetét és ezeréves multjának összes vivmányait egyre becsesebbé."

A társadalomtudományi müveltség teljesen áthatotta korunk tudományát és irodalmát. *Gaál Jenő* fáradhatatlan buvárkodásának ez ujabb gyüjteményével irodalmunk oly munkával gazdagodott, amely kétségtelenül sok uj barátot fog szerezni a tudománynak, s nagyobb körben terjedvén, a társadalomtudományi és közgazdasági ismeretek megkedveltetésére és az eszmék tisztázására nagyon sokat fog tenni. A munka gazdag tartalma megfelel annak a nagy tudományos mozgalomnak, amely néhány évtized óta e téren uralkodik. Minden értekezés és tanulmány ebben a gyüjteményben a maga helyén van. Minden szó, minden jellemzés igaz és gondolatterjesztés. Gaál Jenö nem használ izgató, merész kitételeket; sem kápráztatni, sem meginditani nem akar, mégis megfogja olvasójának lelkét. Keresetlen közvetlenséggel, de az igazság meggyözö erejével mondja el, amit akar. Sok dolog, amit azelött rosszul, vagy másként értettünk, itt magyarázatát leli. Oly nagy területét kutatja fel a társadalomtudománynak, s annyi érdekeset és fontosat tár fel, hogy a munkáról való rövid ismertetésben csak a legfeltünöbb szempontjait akartuk itt érinteni. A gyüjteménynek — tudomásunk szerint — sajtó alatt levö második kötetét örömmel várjuk. *Vigh Albert.*

Sir Arthur Salter: Recovery The Second Effort. (London, G. Bell and Sons Ltd. 1932.)

Divattá vált manapság a világválságról irni. Könyvtárakat töltenek meg az idevonatkozó munkák és e könyvtárak alapján ujabb és ujabb tanulmányok és elöadások keletkeznek. Szükséges immár, hogy az olvasó különbséget tudjon tenni a valóban értékes munkák és a kompilációk között. *Sir Arthur Salteré* feltétlenül a legjobbak közé sorolandó.

Ugy véljük, a legutolsó idök folyamán öt olyan munka jelent meg, amely elsörendü forrásnak tekinthetö a világgazdasági

válság kérdésében: egy magyar és négy külföldi.[1] A magyarnyelvü munka: *Heller Farkas* tanulmánya.[2] Rövid, de élesen rámutat a probléma lényegére és kiválóan foglalja egységbe az egész kérdést. A külföldiek közül négy nagyszabásu munkát lehetne megemliteni. Elsö ezek közül *Keynesnek* 1930-ban közzétett munkája (A treatise on money), amely csak mellékesen foglalkozik ugyan a jelenlegi világválsággal, de idevonatkozó megállapitásai fontosak. A második: *Ohlin* hatalmas könyve (The causes and phases of the World Economic Depression, Geneva 1931), amely a Nemzetek Szövetségének kiadásában jelent meg. Harmadik, fontos munkának kell tekintenünk *A. H. Hansen* „Economic Stabilization in an unbalanced World" cimü könyvét (New-York, 1932) és végül negyediknek *Sir Arthur Salternek* 1932-ben, Londonban megjelent munkáját: „Recovery, The Second Effort (London, G. Bell and Sons Ltd.) 1932."

A fentemlitett külföldi munkák közül *Keynes* és *Ohlin* könyveiröl a Közgazdasági Szemle már közölt ismertetéseket. *Hansen* könyve egészen különálló (noha egyes következtetéseiben egyezik a többivel) és messze vezetne, ha ezzel is kivánnánk most foglalkozni. Alábbi megjegyzéseink csak Sir Arthur Salter munkájára vonatkoznak.

Salter szerint a mostani világválság idörendben két krizisböl tevödött össze. Az elsö 1929-ben kezdödött. Ez egy konjunkturahullám lefelé irányuló részének tekinthetö, sulyosbitva néhány rendkivüli tényezövel, amelyek közül a fontosabbak: a mezögazdaság mechanizálódása folytán elöállott tultermelés, az amerikai és ezzel kapcsolatban egyes európai tözsdéken jelentkezö spekulációs örület, az arany helytelen megoszlása, jóvátételek és háborus adósságok és a bevándorlások korlátozása. Lehetséges, hogy ez a krizis — ha egyéb tényezök fel nem lépnek — 1931 folyamán már áthaladta volna a mélypontját és ezután ismét konjunkturális emelkedés kezdödött volna. 1931 juniusában bekövetkezett azonban a nemzetközi hitelválság, amelyet közvetlenül a bécsi Creditanstalt válsága robbantott ki.

E *hitelválság* lényege a következö: egyes államok tartozásai meghaladják a fizetési képességüket és a hiányt nem lehet ujabb és ujabb kölcsönökkel fedezni, amint az a közelmultban történt. Ilymódon egy *szakadék* állott be, egyrészt a hitelezö, másrészt az adós államok fizetési mérlegei között. A jelenben ez a szakadék nem hidalható át az uj hitelekkel. E helyzet eredeti oka az, hogy a nemzetközi kölcsönöket tulmeggondolatlanul és bökezüen nyujtották és ugyanakkor a hitelezö államok elzárkózó politikájukkal lehetetlenné tették a kölcsönöknek árukkal való visszafizetését.

Ez Salter könyvének az elsö része.

A továbbiakban azt kutatja, miként lehetne megtalálni a válságból kivezetö utat. Amire a világnak ma szüksége van, az, szerinte, az *áraknak* az 1929-es aranyértékre való visszaemelése volna. Ha ez megtörtént, akkor második szükséges lépés lenne: ennek az árszinvonalnak állandósitása. Valuta- és hitelpolitika egymagában nem volna képes mindezt végrehajtani, de azért nagyon sokat tehet.

[1] E kritikai ismertetés 1932 májusában készült. Igy tehát csak az addig az időpontig megjelent munkákat vehette figyelembe.

[2] L.: *Heller Farkas dr.:* „A gazdasági válság okairól". Magyar Statisztikai Szemle. 1931. 7. szám.

Lényegileg mire van tulajdonképpen szükség? *Több pénznek a teremtésére,* olymódon, hogy ez megjavitsa, ne pedig tovább rontsa az aranynak helytelen megoszlását.

A világnak aranykészlete a mostaninál sokkal több pénznek szolgálhatna alapjául. Persze, az ujabb pénzmennyiségek teremtése nem indulhat ki azokból az államokból, amelyek még mindig az arany alapján állanak ugyan, de aranytartalékuk kevés. Az ujabb pénzek teremtése az aranyfeleslegekkel rendelkező országok feladata volna. Ez országokban a pénzmennyiség szaporitása áremelkedéseket inditana meg, amelyek magukkal vonnák azután a világpiaci árak emelkedését is. Ebből a szempontból Salter örömmel üdvözli a Federal Reserve System által 1932 elején meginditott ismeretes akciót.[2]

Ilyen valutáris akciók kiegészitéseképpen szükséges volna egyszersmind a *külföldi* kölcsönök nagyobbfoku ellenőrzése. Rendezni kell a jóvátételek és háborus adósságok kérdését is. Pár évig egyáltalában ne legyen ilyennemü fizetés, később e jóvátételi fizetések nagyságát Németország konjunkturális helyzetének alakulásától kell függővé tenni. A szövetségközi adósságok törlesztését pedig a jóvátételi fizetésekkel kell arányba hozni.

További érdekes részei a könyvnek: történelmi visszapillantas a jóvátételi kérdés fejlödésére, valamint a Nemzetek Szövetségének gazdasági akcióira, a fegyverkezések kérdésének alakulására, a vámközeledéseknek, a páneurópai kérdésnek, a Duna-kérdésnek különböző részleteire, stb. Mindezek alapján Salter álláspontja a következőkben összegezhető:

A jelenlegi világválság minden eddigit felülmul, méreteiben és földrajzi kiterjedésében. A válságnak két főoka van:

1. Ma már nem állanak fenn azok a feltételek, amelyek között a *szabad verseny* egymagában biztosithatja azt, hogy a gazdasági élet zavartalanul idomuljon a változó szükségletekhez. Az emberiség viszont még nem találta meg a helyes eszközt arra, hogy a gazdasági életet megfelelően lehessen irányitani. 2. Azok a tényezők, amelyek jelenleg irányitják a gazdasági politikát, — kevés kivétellel — mind *nemzetiek* (hatáskörük csak egy-egy országra terjed ki), mig a megoldásra váró feladatok *nemzetköziek.*

E két tételből folyik az a megállapitás, hogy a jelenlegi bajokon csak nemzetközi akció segithet és ez az akció a liberalizmusnak és a tervgazdaságnak megfelelő összeegyeztetése volna. Mivel ez az összeegyeztetés jelenleg még csak a valuta- és hitelpolitika terén képzelhető el félig-meddig eredményesnek, azért Salter elgondolása szerint a nemzetközi akció középpontjában valuta- és hitelpolitikai intézkedések állanának.

Salter munkája elsörendü teljesitmény, nem kiterjedésénél, hanem a gondolatok gazdagságánál fogva. Ha az alábbiakban néhány kritikai megjegyzést teszünk, ugy ezek csak bizonyos megállapitásaira vonatkoznak. Egyik legtalálóbb megjegyzése könyvének elöszavában van. Eszerint a világgazdasági válság olyan bonyolult jelenség, hogy csak külön-külön kötetekben lehetne foglalkozni minden egyes állam speciális problémáival. Ez a megállapitás annyira igaz, hogy részben Salter könyvére is áll. Ez a könyv ugyanis a

[3] Azóta a válság még jobban kiéleződött az Egyesült Államokban.

világgazdasági válsággal foglalkozik ugyan, de *angol* szempontból. Elsősorban az angol érdekeket látja meg és nézi mindezt népszövetségi szemüvegen keresztül, hiszen Sir Arthur a Fötitkárság gazdasági és pénzügyi osztályát vezette egészen a közelmultig. Ha egy betegség helyes diagnózisát akarjuk felállitani, akkor tisztában kell jönnünk azzal, hogy mi a *fő* oka a bajnak. A mostani világgazdasági válságnak igen sok oka van és Sir Arthur fel is sorolja ezeket. A lényeges kérdés azonban az: melyek a fö okok? Elsösorban ugyanis ezeknek a hatását kell számbavennünk. Ezen a ponton nem csatlakozhatunk Sir Arthur felfogásához. Szerinte a *fő ok*: a hiteiválság. Nyilván hiba volna lekicsinyelni ennek a tényezönek a hatásait, ugy látszik, azonban, hogy a jelenlegi világválság legdöntöbb faktora: az a forradalom, amely a mezögazdasági termelésben megy végbe.

Sir Arthur a helyzet javulását ugy képzeli, hogy az árakat vissza kell emelni az 1929-es szintre és azután stabilizálni. Ez az árszint-visszaemelés azonban — a jelenlegi mezögazdasági termelési technika mellett — immáron természetellenes helyzetet teremtene és a haladás megölését jelentené. Éppen ezért nem is volna fenntartható, még ha sikerülne is keresztülvinni. Sir Arthur számol ugyan a technikai haladás tényezöjével, hiszen külön hangsulyozza azt, hogy ö nem tartja megakadályozandónak a technikai találmányok révén elöálló áreltolódásokat. Szerinte csak az *általános* árnivó stabilizálandó. Figyelmen kivül hagyja azonban azt a körülményt, hogy az agrártermelési költségeknek forradalmi jellegü csökkenése oly mélyreható eltolódásokat okozott az árakban, hogy az 1929-es *általános* árszint visszaállitása ma már csak az ipari cikkeknek igen jelentös áremelésével volna keresztülvihetö. Csak ilyen módon lehetne ugyanis ellensulyozni azt a csökkenést, amelyet az általános indexben az agrárolló elöidézett. A kimondottan iparos Anglia számára persze ez nagyon elönyös folyamat lenne, de kérdés, fenn lehetne-e sokáig tartani mesterségesen egy ilyen állapotot, hiszen ez az agrárállamok és általában az agrárnépesség vásárlóerejének tartós csökkenését jelentené.

E sorok irójának szerény véleménye szerint a jelenlegi világhelyzetben csak a következö feltételek teljesülése mellett állhat be javulás: 1. ha sikerül csökkenteni az „egyéb" tényezöknek (a mezögazdasági termelési forradalomon kivüli más tényezöknek) a káros hatásait (tehát pl.: megoldást nyer a jóvátételeknek és háborus adósságoknak a kérdése, enyhül a nemzetközi hitelválság, stb.); 2. *ha ismét egyensuly jön létre az ipari és a mezögazdasági népesség vásárlóereje között.* Ez az egyensuly pedig csak ugy jöhet létre. *ha az ipari cikkek árai is leszállanak* olyan nivóra, amelynél a mezögazdasági népesség — csökkent vásárlóerejének ellenére is — ismét megközelitheti az életstandardot, amelyen azelött élt. A mezögazdasági árak körülbelül elérték már a mélypontot, most követniök kell öket az ipari áraknak is. A viszony a mezögazdasági és az ipari árak között nem lehet ugyan többé ugyanaz, mint azelött, éppen a mezögazdasági forradalom miatt, de az eltolódás egyelöre még tulnagy ahhoz, hogy ujabb egyensulyi helyzetröl lehessen beszélni. Amig viszont az ipari index is el nem érte a természetszerü mélypontot, addig a pénz oldaláról jövö mindennemü beavatkozás csak elodázná a válság lefolyását és igy inkább károsan hatna, mint hasznosan. (Mutatja ezt egyébként az amerikai példa is. Ricardo bár-

mely tanitványa megjósolta volna, hogy a pénzmennyiség szaporitása az Egyesült Államokban az aranykiáramlást fokozná ugyan, de a mezőazdasági cikkek áraira nem tudna oly mértékben emelően hatni, mint az ipariakra, hiszen itten a termelési költségek és a jövedelemeloszlási folyamatok, valamint a kereslet kisebb vagy nagyobb mérvü merevsége is szerepet játszanak.)

A pénzmennyiség szaporitása (amint azt Sir Arthur elképzeli) csak az ipari cikkek áresését tudná elodázni, esetleg részben csökkenteni (átmenetileg), a mezögazdaságban ez a hatás nagyrészt elmaradna, hiszen az uj termelési módszerekkel igen nagy mértékben növelhető a termelés, anélkül, hogy az átlagos termelési költség lényegesen emelkednék. (Ez persze elsösorban a tengerentuli államokra és Oroszországra vonatkozik.) Igaz, az ipar sem dolgozik teljes kapacitással. A mezögazdaság mechanizálása azonban annyira eltolta az arányt az ipari és az agrár termelési költségek között, hogy ezt a pénzmennyiség szaporitása nem állithatja helyre.

Szerény véleményünk szerint a fentebb kifejtett két feltételen kivül még egy harmadik feltétele van a válság csökkenésének: az, ha a termelők adósságai a változott viszonyoknak megfelelően revideálást nyernek. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Sir Arthur szintén kiemeli azt, miszerint az adósságok legnagyobb része a jövöben nem tartható fenn jelenlegi értékében, söt egyes esetekben teljesen törölni fogják azokat. Ugy véljük, az elkerülhetetlen természetszerü fejlödés elöbb-utóbb igazat fog adni Sir Arthurnak ezen a téren.

Másik kritikai megjegyzésünk a következő: kérdés, vajjon Sir Arthur nem tulajdonit-e tulságos nagy jelentöséget a valutáris intézkedésektöl várható hatásoknak. Álláspontja érthető, hiszen angol. A pénzmennyiség szaporitása az aranyban gazdag országokban nyilván aranykiáramlást idézne elö és ez Angliának érdeke volna. Gyakorlati szempontból azonban itt nem az aranyban szegény Angliának, hanem az aranyban gazdag Franciaországnak az álláspontja mérvadó. Erre nézve pedig *Rist*-nek a felfogása a jellemző, hiszen az ő nézete karöltve megy a Banque de France politikájával. Ez a Rist-féle álláspont viszont homlokegyenest ellenkezője a Sir Arthurénak. 1932 tavaszán Bázelben tartott elöadásában Rist kifejtette, hogy a mostani válság nagyságának egyik föoka abban keresendö, hogy e válságot megelözöen — aranyalapra átszámitva — abnormálisan magasak voltak az árak. Sokkal magasabbak, mint a háboru elött. A bekövetkezett árhanyatlás tehát — részben — a normális állapothoz való visszatérést jelentette. Rist szerint a válság elötti magas árszinvonal részben az inflációknak a következménye volt és a hiba éppen az, hogy az aranyvalutákra való visszatéréskor aranyban stabilizálták ezeket a magas árakat. Mivel az áralakulásra végeredményben a fogyasztóképesség gyakorol döntö befolyást, azért bökezü pénz- és hitelpolitikával csak ideiglenesen lehet áremelkedéseket teremteni.[3]

[4] Nem árt talán rámutatnunk itt *Heller Farkas* felfogására ugyane problémáról:

„Ha egyszer tisztában vagyunk azzal, hogy ugy az ársülyedés, mint pedig az a tőkehiány, amelyben ma a termelés szenved, elsősorban egyes nemzetgazdaságok és a világgazdaság egyensulyának megbomlásából származnak, akkor aligha hihetjük többé azt, hogy egy szerüen nemzetközi hitelügyletekkel és a nagyobb aranykészletekkel

Salter könyvének további részletei az elmélet szempontjából kevésbé érdekesek. Elég talán, ha annyit jegyzünk itt meg, hogy különösen ezekben a további fejezetekben (jóvátételeknek, azután a Nemzetek Szövetsége gazdasági akcióinak története, stb.) ütközik ki az, hogy népszövetségi ember irta a könyvet. Sir Arthur könyve mindenki iránt végtelenül udvarias és megértő, legyen az Wilson, Balfour, Briand, Stresemann, vagy akárki más. Egyetlen kivétel: Sir Austen Chamberlain, akire — ugy látszik, valamely okból — nem szivesen gondol vissza.

Sir Arthur könyvének igazi méltatása akkor lehetséges, ha elképzeljük annak esetleges gyakorlati hatásait. Egyik hatása lehetne a jóvátételeknek és háborus adósságoknak eltörlése, illetve legalább is jelentős csökkentése. Ez rendkivül nagy előny volna: a gondolat azonban eredetileg nem Saltertől származik. Másik hatása lehetne: kisérlet az áraknak az 1929-es szinvonalra való eme-

rendelkező államok által nyujtott kölcsönökkel egyedül meg lehet szüntetni a mai világválságot. Az a felfogás, amely azt hiszi, hogy tőke rendelkezésre bocsátásával a világgazdaság bajai megszüntethetők, elfelejti először is azt, mire előbb rámutattunk, hogy hitelek nyujtásának nem tisztán szabad elhatározások a feltételei, hanem megfelelő viszonyok is, amelyek a tőke biztosságára nézve garanciákat nyujtanak. —

De e nézet hivei tévednek abban is, ha azt gondolják, hogy megfelelő tőke rendelkezésre állása magábanvéve képes lesz megszüntetni a legnagyobb bajt, a fogyasztóképesség hiányát. Okoskodásuk igen tetszetős és abból indul ki, hogy megfelelő tőke rendelkezésre állása meg tudja inditani a termelést, ezzel uj kereseti lehetőségeket teremt, megszünteti a munkanélküliséget és igy a közgazdaság egészséges körforgását ismét megindítja. E magyarázat nagyon hasonlit a körülbelül szaz év előtt felállitott *théorie des débouchés*-hoz, vagyis ahhoz az elmélethez, amely azt mondja, hogy minden kinálat egyuttal keresletet is teremt. E nézetnek, — melyhez önkéntelenül, nem gondolva arra, hogy már rég megcáfolt elveket tesznek magukévá, csatlakoznak a tőke rendelkezésre bocsátástól gyógyulást váró felfogás hivei, — abból indul ki, hogy minden termelés nyersanyagszükségletet és munkaszükségletet jelent és ezért fogyasztóképességet is teremt. Ez nem is kétséges. Csak egy marad ki a számitásból, t. i. az, hogy azt *az aránytalanságot, amely termelés és fogyasztás között a folyamat kiindulási pontjában fennáll, a tőke rendelkezésre bocsátása nem szünteti meg.* A tőke ismét termelésre fordittatik és igy rendelkezésre bocsátása tovább növeli a termelést, anélkül, hogy biztositéka volna annak, hogy a termelés felkarolása által teremtett kereslet valóban képes is lesz a most már még nagyobb mértékben termelt árukat fel is venni. Hiszen a befektetett tőkéből nemcsak munkabér és a fogyasztásra szánt jövedelem lesz, hanem nagyrészben a termelés további bővülését szolgáló termelési berendezkedés és vállalkozói nyereség is, mely ismét egyik részében a termelés ujabb kiszélesitését szolgálja.

A jelzett okoskodás kissé hasonlit a közgazdasági bűvészkedéshez. A termelés számára tőke rendelkezésre bocsátásával akarja kiemelni a közgazdaságot leromlott helyzetéből, akkor, amidőn a termelési apparátus túlméretezéséből kifolyólag állott elő a piaci összhang megbomlása. Ennek az összhangnak létesitésére, bármint próbálunk is mesterkedni, nincsen más eszköz, mint az *ársülyedés*, amely a kiinduló pontban egyensulyozza ki a piacot."

L. *Heller Farkas:* A világgazdasági válság okairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1931. 7. sz. 729. old.

lésére és azután stabilizálására, a Sir Arthur által javasolt eszközökkel. Az angol kormány, kevéssel a könyv megjelenése után, tényleg javasolt is egy világgazdasági konferenciát, amelynek célja az árak stabilizálása volna. E sorok irója teljes pesszimizmussal viseltetik egy ilyen konferencia gyakorlati eredményeivel szemben. Feltéve azonban, hogy a konferencián tényleg létrejönne az, ami most valószerütlennek látszik, t. i.: nemzetközi együttmüködés az árak stabilizálása érdekében, ugy nagyon valószinü, hogy ilyen akció elöbb-utóbb egy óriási fiascoval végződnék.

Ám tegyük fel a lehetetlent: azt, hogy az akció sikerrel jár és az általános árszinvonalat sikerül stabilizálni, még pedig az 1929-es magasságban, ugy, amint azt Sir Arthur elképzeli. Mit jelentene ez? Az ő elképzelése szerint csak az *általános* árszinvonal stabilizációjáról lehet szó; egyes cikkek árai változhatnak, a technikai haladásnak megfelelően. Ez gyakorlatilag tehát nem más, *mint a jelenlegi agrárollónak fenntartása*, söt még további kiszélesitése, mert hiszen a fontosabb agrárcikkek indexe a változott termelés-technikai viszonyok folytán lényegesen nem emelhető és ezért az általános árindex növelése csak az ipari árak erös emelésével volna elérhető. Ilyen áralakulás természetszerüleg elönyös lehetne a kimondottan iparos Angliára, de végzetessé válnék az agrárexport államokra, pl. Magyarországra. Nekünk nincsen szükségünk semmiféle áremelő akcióra, söt még a árstabilizálásra sem. A tengerentulról jövő adatok szerint a gabona- és gyapotárak (és velük együtt a legtöbb más agrárcikk ára is) körülbelül elérték a mélypontot. Az agrárindex lényeges további esésétől nem kell már tartanunk. (Eltekintve esetleges átmeneti árhullámzásoktól.) Az árak természetes fejlödésétől tehát nekünk már nem kell félnünk, söt, csak jót remélhetünk töle. hiszen az agrárindex esése most már maga után vonja a világpiacokon az ipari indexek esését is. Nekünk nem érdekünk az, hogy ezt a folyamatot valamely stabilizálási akció megakadályozza. De nem is fogja megakadályozni, mert ilyen akció természetellenes lenne, hiszen meg akarná akadályozni azt, hogy a világgazdaság ismét egyensulyba kerüljön. És ez a körülmény mutatja legjobban Sir Arthur könyvének a gyenge oldalait. Az illusztris szerző teljes jóhiszemüséggel akar objektiv maradni. Az ő elgondolása mögött azonban — ha tudat alatt is — az iparos és deficites fizetési mérlegü Anglia érdeke áll. Egyoldalu, nemzetgazdasági érdekeket képvisel.

Mindebböl azonban további következtetéseket is vonhatunk le.

Sir Arthur nemzetközi akciót ajánl a válság leküzdésére. A fentiek alapján jogosan lehetünk bizalmatlanok a nemzetközi akciók gondolatával szemben. Hiszen láttuk. hogy még az objektiven gondolkozó Sir Arthur is — tudat alatt — saját országának érdekeit képviseli. Mit várjunk tehát nemzetközi árstabilizáló akcióktól? Ilyen akciók elsösorban a nagyhatalmak érdekeit képviselnék, hiszen árak stabilizálását nagyon különféle nivókon lehetne megkisérelni.

Láttuk azonban azt is, hogy nemzetközi árstabilizáló akcióra nemcsak szükség nincsen, de nem is lehetne keresztülvinni. Ezzel persze nem állitjuk azt, hogy bizonyos nemzetközi akciók ne csökkenthetnék jótékonyan az esetleges tulságosan nagy árhullámzásokat. A jelenlegi válság megoldása azonban nem itt van. Sir Arthur teóriájának ellenére is: az ipari árak igenis tovább fognak esni a világpiacon mindaddig, amig ismét egyensulyba nem fog kerülni

az ipari és a mezögazdasági népességnek a vásárlóereje. És ezt a jelenséget fogja követni az uj árszinvonalhoz képest immár tulmagas adósságoknak megfelelö konvertálása, illetve revideálása. Ez a folyamat fogja befejezni a mostani világválság felszámolását. Ha sikerül ezenközben eltörölni a politikai jellegü adósságokat, ha sikerül csökkenteni a nemzetközi feszültséget és ezáltal a bizalmi- és hitelválságot, ha sikerül korlátozni a fegyverkezéseket, ha sikerül könnyiteni a nemzetközi árucserét, akkor megvan a remény arra, hogy a kapitalizmus ezt a — minden eddiginél sulyosabb — válságot is megussza. *Ha* azután ilyen módon a gazdasági élet ismét egyensulyba került, *akkor* majd valóban célszerü intézkedés lehetne a pénzmennyiségnek némi szaporitása az aranyban gazdag országokban. Két okból: elöször, mert ez kedvezöbb aranymegoszlás irányában hatna az államok között, másodszor, mert ilyennemü áremelések valóban csak az aranyban gazdag országokból indulhatnak ki.

Sir Arthur Salter könyvének egyik nagy érdeme az, hogy kimutatja, mennyire fontos feladatok várnak a kormányokra ezeknek a nemzetözi jellegü kérdéseknek a megoldásában.

Zelovich László.

Dr. Horn József: A közgazdaságtan tanitásáról. Stádium Sajtóvállalat rt. Budapest, 1931. 15. o.

Hazánkban a középfoku közgazdasági irányu kiképzés meglehetösen hézagos. Legnagyobb teljesitményt végeznek e téren a felsökereskedelmi és felsömezögazdasági iskolák. A tanitóképzés is helyet szorit a közgazdaságtannak a legfelsöbb évfolyamban heti egy órában, a középiskolák tantervéből azonban teljesen hiányzik.

E sulyos hiány mindinkább feltünövé és tarthatatlanná válik. Pedagógiai és közgazdasági körökben egyaránt mind többet és többet foglalkoznak a kérdéssel. Az országgyülésen is eröteljes, nagyhatásu beszédek hangzottak el e tárgyban az idei költségvetési vitával kapcsolatban. A kultuszkormány is mind nagyobb figyelmet fordit arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne a *közgazdaságtan tanitását mindenfajta középiskolában rendszeresiteni.* A közgazdaságtudomány és pedagógia kiválóságai a kultuszminiszter elnöklete alatt nemrégen ankétot tartottak a kérdésröl s máris komoly elökészületek indultak meg ez irányban. Ez a körülmény különösen aktuálissá teszi a jelen értekezést.

A szerzö élesen rámutat arra, hogy a középiskolák által nyujtott életkép a közgazdaságtan nélkül hiányos. Lehetetlen ma már az általános müveltséget ugy körvonalozni, hogy abban a görög-római élet apró részleteinek is helyet adjunk, anélkül, hogy a mai életnek az egyénre és nemzetre kiható gazdasági tényezöire sulyt helyeznénk.

Tárgyunk tanitásának célját több szempontból világitja meg. *Közvetlen célunk* az, hogy a gazdasági intézményeket és jelenségeket megismertessük s a gazdasági élet egésze felett világos áttekintést nyujtsunk. Ne holt meghatározásokat és összeegyeztethetetlen tudós véleményeket közöljünk, hanem eleven, fejlödésképes ismeretet, amelyen keresztül megérthessék tanulóink az egyre fejlödö, elöttünk kibontakozó gazdasági életet. A tanitásnak azonban közvetett, *formális céljai* is vannak, amelyek époly fontosak. És pedig: 1. a tanuló helyes itélöképességének fejlesztése, 2. a helyes cselekvésre, erkölcsös felfogásra való nevelés, 3. a nemzeti érzület ébrentartása. E célok érvényesülésétöl várhatjuk, hogy enyhüljenek azok az éles ellen-

tétek és küzdelmek, amelyek ma szembeállitják a különböző társadalmi rétegeket és nemzeteket.

A tanitás *anyagának kiszemelésére* nézve az a véleménye, hogy a szétfolyó elméletek helyett inkább a gyakorlati ismeretek elmélyitésére kell törekedni. Fokozott figyelmet forditsunk az állampolgári nevelés érdekében azokra az irányokra, amelyek a mai gazdasági rend megváltoztatására törekednek.

A tanitás *módszerét* vizsgálva helyesen állapitja meg, hogy a közgazdaságtan tudományos módszeréről sok vita esett már, tanitási módszeréről azonban annál kevesebb, mert eddig inkább csak a főiskolák studiuma volt. Ne az ismeretanyag halmozása, hanem az itélőképesség és érdeklődés fejlesztése legyen szem előtt. Használjuk fel a növendékek iskolán kivül szerzett, rendezetlen ismereteit s arra épitsük az ujat. Bő tapasztalati anyagra, minél több példára támaszkodjunk. Szőjjük át tanitásunkat történelmi vonatkozásokkal. A gazdasági életről összefüggő, teljes képet adjunk.

Arra a kérdésre is felel az iró, hogy a közgazdaságtan tudományos szemléletei közül *melyik alkalmasabb a középfoku tanitásra: az individualizmus vagy az univerzálizmus?* Didaktikai célokra alkalmasabbnak véli az individualis irányt, mert gondolatmenetét könnyebben követheti a tanuló. A gazdálkodó egyén konkrét, szemlélhető valóság, akinek cselekvéseit látja, lelki motivumait mérlegelheti. A közösség ellenben nagy misztikum számára, különösen, ha ebből akarnánk kiindulni.

Emellett azonban az univerzálizmus nagy, nevelőértékéről sem szabad lemondani, mert ez a gazdaságszemlélet viszont inkább teret juttat az erkölcsi tényezőknek, mint az előbbi. A rész és egész viszonya, a mások munkájának megbecsülése, az egymásra utaltság, mind figyelmet érdemelnek. Főként arról kell meggyőznünk tanitványainkat, hogy az élet bajai csupán szervezeti módositásokkal meg nem szüntethetők. A bajok jórésze az emberi gyarlóságból fakad s igy az emberek javulása s elsősorban az önzés csökkenése jelenthetne enyhülést.

A dolgozat gazdag tapasztalatok alapján nyujtott értékes megállapitásai irányelvül szolgálhatnak mindenkinek, aki középiskolában közgazdaságtant tanit, vagy fog tanitani.

Takaróné Gáll Beatrix.

Pierce Williams: The purchase of medical care through fixed periodic payment. Newyork. National Bureau of Economic Research. 1932. XVI. 308 l.

Az Egyesült Államokban az orvosi kar legfontosabb problémái közé tartozik az a kérdés, miként lehet kielégitő orvosi szolgálatot mindenki számára az érdekeltek szempontjából könnyen fedezhető költségek ellenében biztositani. E probléma szociálpolitikai és gazdasági vonatkozásokban is nagy jelentőséggel bir. 1927-ben egy bizottság alakult, a Committee on the Costs of Medical Care, amely megbizta a National Bureau of Economic Research-t annak tisztázásával, hogy az Egyesült Államok lakossága mely mértékben alkalmazza a biztositás elvét acélból, hogy orvosi és kórházi ápolást biztositson a maga számára. E kérdésnek az Egyesült Államokban annál nagyobb jelentősége van, mert ott — ismeretesen — a számos európai országban megvalósitott társadalombiztositási intézmény hiányzik.

Az Egyesült Államok tagállamai közül a legtöbb munkabal-

esetekért kártéritésre kötelezi a munkaadót. De betegség elleni biztositást hatóságilag egyik állam sem ir elö. Ezzel szemben nagy vállalatok erröl is gondoskodnak, különösen a vasutak, a bánya- és erdövállalatok. Körülbelül 530.000 vasuti alkalmazott és 540.000 bánya- és erdövállalati alkalmazott élvezi e rendszer elönyeit. Tekintetbe kell azonban venni, hogy a vasuti alkalmazottak száma kb. 1,600.000, vagyis a betegség elleni gondoskodás az alkalmazottak nagyobb részére nem terjed ki.

Az alkalmazott rendszerek nagyon különbözök. A vasuti vállalatok kórházakat tartanak fenn, a bánya- és erdövállalatok nagyobb része viszont csak pénzbeli segitséget nyujt. De az is gyakori, hogy a vállalatok kórházakkal állapodnak meg; a beteg alkalmazottaikat oda utalják be és fedezik a felmerülö költségeket.

De magánosok is köthetnek kórházakkal és orvosi szövetségekkel biztositási alapon megállapodást.

A költségek fedezése különféleképpen történik. Elöfordul, hogy a munkaadó vállalat az összes költségeket maga fedezi, mig más esetekben a költségek egy részét a fizetésekből levonásba hozza.

Mind e rendszereket e kötet rendkivül részletesen és alaposan ismerteti. A kérdés iránt érdeklödök számára tehát igen becses forrásmunkát jelent. *Varga István.*

Sayous André: La vie commerciale à Barcelone pendant le XIII. siècle. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris, 1932 18. p.

Sayous számunkra különösen tisztes emlékü francia tudósdinasztia ivadéka, aki a közgazdaság területéröl származott át a gazdaságtörténetbe. A tözsdéröl végzett századeleji vizsgálatai vezették vissza annak eredetére, majd legutóbb a zsidók pénztörténeti szerepére, melyröl a „Társadalomtudomány" f. évi április—juniusi számában egy *Sombartnak* sokban ellentmondó tanulmányt közölt.

Barcelona középkori kereskedéséröl szóló különlenyomata a székesegyház káptalani levéltárában talált becses kereskedelmi szerzödések közléséhez készült bevezetés, maga a kiadatlan forrásgyüjtemény a barcelonai egyetem revüjében jelenik meg. Kutatása a középkorban rendkivül jelentös s a föléledö levantei kereskedés alapjául szolgáló bizományi üzlet: a *kommenda* elhanyagolt spanyol vonatkozásait egészíti ki, amelyek itt a sajátos vallási határterület miatt a rabszolgakereskedésre is kiterjedtek. Sajnos, a rövid analizisböl nem derül ki, hogy mekkora volt a *garbo* szövet egy részét elöállitó korakapitalista barcelonai textilipar szerepe ebben a tengeri bizományban, amely a helyi készitményeket kelet felé Firenzébe és észak felé a champagnei vásárokra juttatta. Szeretnök továbbá ismerni a nagytekintélyü tudós véleményét arról a mediterrán problémáról, melyröl a belga *H. Pirenne* és a bécsi *E. Patzelt* igen jelentös dolgozatokat adtak ki. *Cs. Szabó László.*

Kempster J. W.: Banking Credit and the Crisis. London, General Press, 1932—345 pp.

Ennek az alapos munkának Magyarország szempontjából egészen különös érdekessége van: *Kempster*, aki Angliában igen tekintélyes ipari és bankérdekeltségekkel bir és mint közgazda az elméletileg képzett gyakorlati gazdaságpolitikus annyira szükséges tipu-

sát képviseli, könyvének utolsó lapjára, a függelékek közé, elhelyezte Csonkamagyarország ismert mozgatható térképét, amely a papirkerék forgatásával olyan hatásosan mutatja az ország feldarabolását. Ezenkivül a szerző a világkrizis okaival foglalkozó fejezetben részletesen is kifejti a Trianon okozta sulyos gazdasági és politikai következményeket. Valamely ellenséges érzületü kritikus könnyen támadhatná ezen a ponton a könyvet, mondván, hogy mit keres Csonkamagyarország a bankok, a hitel és a krizisről szóló munkában. Erre az ellenvetésre és esetleges támadásra azonban *Sir Josiah Stamp* elöszava már eleve megadja a választ, kiemelve *Kempster* könyvének föérdemeként, hogy a válság hátterében álló végsö tényezöket alaposan ismerteti.

A szerző mindenekelött vizsgálat tárgyává teszi a bankok szerepét és a hitel funkcióját. Részletesen foglalkozik az angol bankrendszerrel és felveti a kérdést, vajjon a krizist a jelenlegi pénz- és hitelrendszer idézte-e elö? Kutatásainak eredményét abban szüri le, hogy a világkrizis oly nagyszámu gazdasági és politikai tényezönek a következménye, hogy azokra a jelenlegi pénz- és hitelrendszer nem is gyakorolhatott volna olyan befolyást, amely a bekövetkezését megakadályozta volna. Érinti, azonban nem foglalkozik részletesebben az uj pénz- és hitelrendszerek kialakitására vonatkozó tervezetekkel, hanem mindenekelött az annyira elengedhetetlennek bizonyuló békereviziót sürgeti, hogy annak nyomán az ipar és a mezögazdasági termelés és elosztás szükséges átszervezése megindulhasson. A világgazdasági krizis okai között politikai jellegü okokként kiemeli a bizalmatlansági, elzárkózási és gyülöleti elemekkel telitett légkört; a gazdaságpolitikai okok közé sorozza Európa és különösen az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolását és Magyarország megcsonkitását. A békeszerződések gazdasági következményei nagymértékben csökkentették Európa vásárló erejét, amihez Oroszország, Kina és India vásárlóerejének páratlan hanyatlása járult. Ezt a két utóbbi állam esetében az ezüst árának katasztrofális esése idézte elö és ezáltal közel ezermillió ember vásárlóereje az 1924. évi nivó egyharmadára csökkent. A gazdaságpolitikai okok közé sorolja még természetesen a háborus adósságok és a jóvátételek fizetését és az Egyesült Államok elzárkózási gazdaságpolitikáját, amelynek értelmében nem hajlandó elfogadni árukat adósságtörlesztés és kamatfizetés fejében, viszont külföldi hitelezéseit is beszüntette.

A tisztán gazdasági jellegü okok között nem annyira a tultermelésnek, mint inkább az ipari és a mezögazdasági termelés és fogyasztás közti egyensuly felborulásának tulajdonit nagy jelentöséget, ami azonban végeredményben egyet jelent. Helyesen mutat rá arra a körülményre, hogy az árzuhanást és a mezögazdasági és az ipari termékek árszinvonala közti egyenlötlenséget jelentékenyen sulyosbitották a különböző sikertelenül végzödött árstabilizációs törekvések. Kempster e jelzett egyenlötlenség megszüntetését tartja legfontosabb feladatnak és azon a véleményen van, hogy ezt tisztán pénzügyi müvelettel nem lehet elérni.

A tisztán pénzügyi és valutáris jellegü válságokokkal foglalkozván, azon érdekes megállapitásra jut, hogy az amerikai spekulációt végeredményben mégis a Federal Reserve-bankok törték meg a kamatpolitikájukkal, bár rámutat arra a körülményre is, hogy a

Federal Reserve-rendszer nem tudta kellőkép teljesiteni a feladatát. Ezt nyilván ugy kell értelmeznünk, hogy noha végeredményben a Federal Reserve-bankok törték meg a spekulációt, viszont ez már későn következett be és az amerikai tőzsdék összeomlása annál sulyosabb következményekkel járt. Az arany relativ hiányával és az aranykészletek helytelen elosztásával kapcsolatban találóan fejti ki, hogy az aranynak a mai állapotok mellett történő „helyes" elosztása csak rövid ideig segitene a helyzeten, mert az arany hamarosan visszavándorolna ugyanazokra a helyekre, ahol most van felhalmozva, ha egyidejüleg a bizalmatlansági tényezőket meg nem szüntetik és az áruforgalom utját szabaddá nem teszik.

Végül a Népszövetség gazdasági osztályának a válsággal foglalkozó kiadmányaival kapcsolatban az általános u. n. „aszimetrikalis" jelenségeket ismerteti a mai termelési rendszer strukturális és funkcionális zavarainak csoportjában.

Kempster a világválság megoldásával nem sokat foglalkozik, az okok részletes ismertetéséből, ugy látszik, azt a következtetést akarja levonni, hogy Anglia nem várhat, amig a világkrizis elmulik, vagy amig azt „nemzetközi konferenciák megszüntetik", hanem saját erejére támaszkodva az angol krizist kell megoldania. A szerző könyvét a nemzeti kormány megalakulásának idején fejezte be, azonban a védvámok megszavazásakor a munka már megjelent volt, igy csak a védvámos javaslatokkal foglalkozik. Személyes tapasztalatai alapján különösen a textil- és hajépitőipar helyzetét teszi vizsgálat tárgyává és kifejti, hogy azok a hitelmüveletek, amelyeket a Bankers Industrial Development Corporation és a National Shipbuilders Security Ltd ezen iparok ujjászervezése érdekében tettek, nem elegendők, hanem sokkal messzebbmenő intézkedéseket tart szükségesnek. Javaslatait talán ugy lehetne a legjobban jellemezni, hogy egy „angol-fascista" ipari szervezetet akar megvalósitani, melynek keretében a textiliparra részletesebb tervet dolgoz ki. Szükségesnek tartja az ipar horizontális és vertikális koncentrációját az egyes csoportok által választandó, piramidálisan felépitett ügyvezető igazgatóságok vezetése alatt, amelyben a munkásoknak is helyet ad, azonban fenntartja az egyedtelepvállalatok önálló pénzügyi és termelési felelősségét. A koncentrációk létrehozatala és müködésének eredményessége érdekében közjogi jellegü kényszerrendszabályokat is szükségesnek tart. Ez javaslatainak legjellegzetesebb vonása és az egész munkából kitünik ez, a liberális angol iparostól, a szabadkereskedelem szülőföldjéről még mindig különösen hangzó álláspont, hogy vége van a „laissez faire, laissez passer"-korszaknak és az adott helyzetben Angliának is hozzá kell látnia a szabályozott termelési rendszer megalkotásához, azonban kapitalista termelési principiumok és az egyéni felelősség és az egyéni kezdeményezés megőrzése mellett. Hogy az ilyen törekvések és ilyen javaslatok Angliában milyen mértékben és egyáltalán megvalósulnak-e, azt csak az elkövetkező idők fogják megmutatni. *Sir Josiah Stamp* azon megjegyzése, melyet az előszóban olvasunk, hogy „a jelen munka ténybeli egészével és véleményével nem állithatom, hogy egyetértek", ugy látszik, Kempster ezen javaslataira vonatkozik.

New York. *Buday Kálmán.*

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

1931 Juillet—Aout.

Simiand François: Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie. Uj módszerrel ismertet meg, amelynek célja, hogy a szociális jelenségekből magyarázza meg azokat az ingadozásokat, amelyeket a munkabérek ujabban felmutatnak. Rendszere ezek szerint kisérleti (expérimentale), elve az, hogy ne csak elméletet nyujtson történeti adatok nélkül, hanem tapasztalati tényekből levezetett törvényeket. Kutatásainak eredményeit később hármas kötetben fogja közrebocsátani, itt kivonatosan közli. — *Roy, René: Les lois de la demande.* Matematikai magyarázata a kereslet alakulásának. — *Marchal Jean: Prix de gros et prix de detail.* — *Chronique étrangère. Lauffenberger Henry: La vie économique en Allemagne:* Pesszimisztikusan itéli meg a helyzetet és ezért alcimül „Vers la débâcle" szerepel. — *Notes et Memoranda: Saint-Germés: Le Mouvement de longue durée des prix.* — *R. Gonnard: Lénine et le communisme de gauche.* — *Chronique législative. Comptes-rendus critiques, Bulletin bibliographique.*

Septembre—Octobre.

Charles Gide: Arthur Girault. A gyarmatügyek hires ismerőjének, párizsi egyetemi tanárnak nekrológja. — *Charles Gide: Comment est née la Revue d'Économie Politique.* Mintha megérezte volna halálát, Gide elmondja e cikkben folyóiratának születését, amely a nemzetgazdaságtan franciaországi fejlődésével van szoros összeköttetésben. Ebből a cikkből megtudjuk, hogy az első közgazdaságtani katedra 1878-ból ered és hogy ekkor a „*Cours d'Économie Industrielle*" diszciplinájaként volt ismeretes. A revü népszerüségét és nagy külföldi elterjedtségét annak a ténynek köszönhette, hogy nem csatlakozott egyetlenegy iskolához sem, továbbá, hogy nem akart uj rendszert, hanem azon a nézeten volt, hogy az uj igazságoknak mindig a régi alapokon kell továbbfejlődniök. — *Paillard Georges: La réforme monétaire en Suisse.* Svájc rendkivül prosperitását annak a nagy aranyözönnek köszönheti, amely pár hónap alatt, 1931 junius—augusztus hónapokban, 1221.9 millióra ugrasztotta fel a bankjegyforgalmat. Ugyanakkor pedig az aranykészlet 680.0 millióról 1.189.1 millióra emelkedett, ami az összforgalomnak 197.3%-a. — *Perroux François: La notion de groupe industriel.* — *Weiler Jean: Essai sur le mouvement protectionniste en Grande Bretagne.* Azokat a változásokat szemlélteti, amelyeknek az angol szabadkereskedelem a Smith-féle időktől kezdve ki volt téve. — *Chronique étrangère: Elliacheff Boris: La vie économique en Russie.* — *Moret Jacques: The Econometric Society.* Irving Fisher végre elérte egyik álma beteljesülését, megalapitja a matematikus közgazdák társaságát, az Econometric Society-t. Ez a Cleveland-ben alakult társaság kétféle tagot számlál: rendes tagokat és olyanokat, akiket meghivnak egy bizonyos irodalmi müködés alapján. Célja, hogy a köz-

gazdaságtant tisztán reális tudománnyá tegye. — *Oualid William: Le congrès international pour les études sur la population.* — *Huber Michel: Les questions économiques à la XX Session de l'Institut International de Statistique. Ephemèreides de la crise financière. Chronique législative. Comptes rendus critiques. Bulletin Bibliographique. Revue des périodiques.*

Novembre—Décembre.

Ansiaux Maurice: Les caractères nouveaux du cycle actuel. A cikk szerzője főleg strukturális változásokban látja okát a mai gazdasági válságnak és össze próbálja hasonlitani az eddigi válságok menetét a mostanival. — *Picard Roger: L'assurance chômage est-elle la cause du chômage permanent?* A munkahiány esetére szóló biztositásnak a gazdasági életre való hatását különböző szempontokból vizsgálja. Az angol biztositás igazolta, hogy azoknak, akik nagyon sokszor ellene foglaltak állást, nincs igazuk, mert ez a rendszer nem szaporitotta a munkanélküliek számát. Állást foglal a munkabérek leszállitása ellen, mint amely főakadály a gazdasági élet normális menetének visszatérésében, sürgeti a nagy munkaprogram megvalósulását. — *Bauer Stephane: Origine utopique et métaphorique de la théorie du laissez faire et de l'équilibre naturel.* — *Meynal Pierre: Les investment trusts aux États Unis et la crise de 1929—30.* — *Bourton Henri: La vie économique dans l'Amérique du Sud.* — *Notes et Memoranda. Gide Charles: Création d'un institut international d'études coopératives.* A szövetkezetek nemzetközi szövetsége egyik ujabb ágának megalakulásával foglalkozik, amelynek célja a szövetkezés tudományának müvelése a különböző országokban. Az első bázeli összejövetelen máris hat állam jelentette be részvételét. — *Chronique législative. Comtes-rendus critiques.*

Janvier—Février 1932.

Moret J.: Ragnar Frisch. Méthodes nouvelles pour mesurer l'utilité marginale. — *Leduc Gaston: Les manifestations récentes de la doctrine sociale du Saint Siège.* Az egyháznak mindig meg volt és ma is megvan az álláspontja bizonyos gazdasági kérdésekben. Különösen XIII. Leó és Pius voltak azok, akik mindig szembe mertek szállani a modern áramlatokkal és leszögezték a katolikus álláspontot és mintegy gazdasági doktrinát teremtettek. — *Moriny Jean: Essai sur les conséquences économiques des migrations.* — *Khérian Grégoire: Le chômage technologique.* A racionalizálás történeti hátterével foglalkozva, kijelenti, hogy a munkanélküliségnek a racionalizálás a legfőbb oka. Nagy hiba, hogy a racionalizálást egy kaptafára akarják huzni, holott a német és francia racionalizáció, valamint az angol és amerikai között nemcsak jelentős elvi, hanem természeti adottságokban rejlő különbségek is vannak. — *Chroniques étrangères. Pouyanne Henri: La vie économique en Angleterre.* — *R. Courtin et P. Dieterlen: L'activité des institutions économiques internationales.* — *Notes et Memoranda: Bloch Richard: Les relèvements des tarifs ferroviaires, voyageurs ou marchandises?* Az uj adók hatását vizsgálja a közlekedési társaságok rentabilitására vonatkozólag. — *René Jacques: Paris peut-il remplacer Londres comme marché financier international?* — *Saint Germès: Chronique législative, Revue des périodiques.*

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik.

67. kötet, 6. füzet. 1932 augusztus—szeptember.

Carl Iversen: Probleme der dänischen Währungspolitik. — *Rundfrage der Redaktion über das Problem der Substanzverluste.* — *Jakob Marschak: Zur Rundfrage über „Substanzverluste".* — *Hans Meisser.*

Zur Rundfrage über „Substanzverluste". — *Robert Michels: Die Theorien des Kolonialismus.* A merkantilizmus mint politikai, mint gazdasági szempontból kivánatosnak tartotta a gyarmatositást. A XVII. és XVIII. század olasz nemzetgazdái ellenben ellene foglaltak állást, ugyszintén Say is, a kolóniák csekély rentabilitására s a velükjáró sok kiadásra hivatkozva. Morális érveket hoztak fel ellene s az anyaország elnéptelenedésére is hivatkoztak. A XIX. század második felében gyökeresen megváltozik ez a felfogás. Minden érv a gyarmatok létesitése mellett szólt, mert ezek az otthoni ipart fellenditik. A koloniális imperializmus ezen uj korszaka több uj elméletet szült, saját politikájának igazolására. Elterjedt volt a Nietzsche nyomán keletkezett ius civilitatis-elmélet, mely arra hivatkozott, hogy a világ a civilizált emberiség birtoka, az egyes nemzetek csak bérlői az országoknak, kiket bármikor uj bérlők válthatnak fel. Ugyszintén az u. n. Messiás-elmélet, mely az angol népet a zsidó: Isten kiválasztott népe utódjának deklarálta s igy más népek feletti uralmát természetesnek tartotta. Szerephez jutott a gyarmatositás igazolásánál az angol hipokrizis is, mely a hittéritést s az elnyomott osztályok felszabaditását használta cégérnek. Azonban a háboru utáni XX. században a gyarmatok nacionalizmusa s autarkiára való törekvése erősödik mindjobban, nem csekély probléma elé állitva a kolonializmus elméleteit és apostolait. — *K. A. Wittfogel: Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte. (Schluss.)* A modern kapitalizmus kialakulását vázolja az egyes európai országokban s végül összefoglalja a gazdaságtörténeti törvényszerüségek elméleti lehetőségeit. — *Leo Strauss: Anmerkungen zu Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen.*

K. V.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

137. Bd. 1. Heft. — Juni 1932.

Michels, Robert: Zur Soziologie der Bohème und ihrer Zusammenhänge mit dem geistigen Proletariat. — *Lorenz, Paul: Denkrichtungen in der mathematischen Ökonomie und Statistik.* A matematikai gazdaságtannak és statisztikának három egymástól élesen elkülönithető iránya különböztethető meg: 1. a mathematikai közgazdaságtani iskola, 2. a valószinüségi elméleti irány, 3. a konjunkturakutatás lényegének megfelelő irány. A matematikai közgazdaságtannak egyetlen problémája sem oldható meg a szó szokásos értelmében, mert e problémák mindegyikébe belejátszó funkciók határozatlanok s ezenkivül lényegileg idegenek a statisztikai megfigyelés által szolgáltatott soroktól, — ez kizárja a matematikai közgazdaságtan eredményeinek statisztikai verifikációját. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a funkció fogalma sokkal komplikáltabb és variábilisabb, mint Euklides posztulátumai, s igy távolról sem olyan alkalmas arra, hogy egy tudományos elmélet alapjául szolgáljon, mint ezek. Ugylátszik, hogy abból a zsákutcából, melybe a matematikai közgazdaságtan jutott, nincs kiut. A valószinüségi elméleti irány kutatási területe az emberi élet tömegjelenségeinek statisztikája. Ez az irány minden problémájával vagy kiindulásul, vagy befejezésül empirikus statisztikai sorokhoz fordul. A matematikai közgazdaságtannal közös vonása a dedukció tulsulya, — a nagy eltérés a kettő között az, hogy a valószinüségi elméleti irány mindig valamely empirikus sor megértésére törekszik egy általános elvből, a valószinüségi elvből kiindulva. A konjunkturakutatási iránynak az előbbivel közös vonása az empirikus kiindulópont, az eltérés induktiv módszerében és főleg abban rejlik, hogy a konjunkturakutatási irány nem állit vizsgálódásai élére egy általános elvet s igy nincs eleve a statisztikai sorok egy szük csoportjának feldolgozására korlátozva. — *Lorey, Max: Über*

den Kapitalbegriff in der Forstwirtschaft. — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches. (1932 január 1-től március 31-ig.)* — *Eppstein, Paul: Medizinische und ökonomische Symptomatik.* — *Heinrich, Walter: Ständische Ordnung und Diktatur.* A rendek saját életének és az állam hatalmi állásának legmagasabb foku fejlettsége a rendi államban nemcsak nem mondanak ellent egymásnak, hanem fel is tételezik egymást. A diktatura a rendi államban, melynek alapelve a testületek saját életének kifejtése, egészen mást jelentene, mint a szervezetlen, homogenizáló államban, mely cezarisztikus és centralisztikus. — *Drahn, Ernst: Zur Quellenkunde für eine Geschichte der deutschen Gewerkschaftspresse.* A szakszervezeti időszaki sajtó története és statisztikája.

137. Bd. 1. Heft. — Juli 1932.

Kulischer, Josef: Die Leibeigenschaft in Russland und die Agrarverfassung Preussens im 18. Jahrhundert. Eine vergleichende Studie. — *Jessen, Jens: Die Kreditpolitik des Reiches nach 1924.* Az egyes kölcsönök ismertetése, az államháztartás formális és a pénzügyi politika materiális hibái, szokatlan vonások a kölcsön-igénybevételnél, a kölcsönök feltételeinél stb. — *Burawoy, Jakob: Zur Terminologie des Wertes.* Logikusan csak egy gazdasági értékfogalom tartható: a szubjektiv használati érték fogalma. Külön szubjektiv csereérték a szubjektiv használati érték mellett nincsen; az objektiv csereérték pedig nem egyéb, mint ár. — *Cohen, Arthur: Bau und Boden im deutschen Leiherecht.* — *Sabel, Ludwig: Wirtschaftliche Gewerkschaftsunternehmungen.* Hogy milyen széleskörü a szakszervezetek tevékenysége ma Németországban, azt mutatja számos biztositási-, épitési-, aruellátási-, illetőleg árutermelési-, bank- és kiadói vállalatuk, melyekhez még a szakszervezeti házak járulnak. — *Fehlinger, H.: Internationale Übersicht des Schlichtungswesens für Arbeitsstreitigkeiten.* — *Hennig, Richard: Die jüngsten Leistungen und Fortschritte der deutschen Luftfahrt.* A légi forgalom statisztikája, árai, uj vonalak, a közlekedés biztonsága. *D. Á.*

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

92. kötet, 3. füzet, 1932 junius.

Friedrich Darmstaedter: Rechtsstaatsgedanke und Weimarer Verfassung. — *Gerhard Lehmann: Zur Grundlegung der sozialen Logik.* Az u. n. szociális logika nem rendelkezik teljesen önálló fogalomkészlettel s mesterei nem egyszer vetitették bele e tudományba a történetbölcselet, politika vagy jog gondolatmeneteit. Tarde, Baldwin és Pichler álláspontjait ismertetve kimutatja, hogy ezen irók milyen kivülálló fogalmakat vittek bele a szociális logika tanaiba. — *Emanuel Hugo Vogel: Die ökonomischen Grundbegriffe Kapital, Vermögen, Einkommen und Ertrag in Finanzwissenschaft und Steuergesetzgebung.* Vizsgálja, hogy Németország és Ausztria tényleges adótörvényeiben milyen szerephez jutnak az elméleti nemzetgazdaságtan fogalmai. — *Rudolf Kötzschke: Zur Geschichte des städtisch-bürgerlichen Unternehmertums im deutschen Osten.* Fritz Rörig: Hansische Beiträge zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte cimü munkáját interpretálja. Szerző alkotmánytörténeti kérdésfeltevésből kiindulva halad a gazdaságtörténeti megismerés felé, módszere igy ujszerü. Először Lübeck alapitását irja le, topografiai-statisztikai anyagon. E leirás azon része, mely a XII. és XIII. század eseményeire vonatkozik, adatok hijján homályos, a XIV. század történetét azonban már a leiró gazdaságtörténet adatai világitják meg; itt már a piaci forgalom s az egész kereskedelem számszerü tényei álltak a kutató rendelkezésére. Rörig azt akarja bizonyitani, hogy a keletnémet város-

alapitásoknál az akkor kibontakozó vállalkozói-kereskedelmi szellem már döntő szerepet vitt s e tétel sikeres alátámasztásával uj eredménnyel ajándékozta meg a gazdaságtörténetet. — *Franz Eulenburg: Struktur und Rhytmus der Weltwirtschaft.* Ernst Wagemann hasoncimű könyvét birálja. Az uralkodó kapitalizmus fejlettségi foka szerint háromféle gazdasági területet különböztet meg s kétszáz év történetén keresztül bizonyitja, hogy e fejlettségi fok határozza meg az illető terület konjunkturalefolyásait. Ujszerü, de merész kisérlet e munka gazdag és szép történeti anyagon. — *Kurt Ritter: Rumänische Wirtschaftsfragen.* Madgearu: Rumania's new economic Policy; Mitrany: The land and the peasant in Rumania és a XIV. nemzetközi mezőgazdasági konferencia által kiadott La Roumanie agricole-t ismerteti. — *Th. von Pistorius: Zum Finanzausgleich.* Franz Koltermann: Finanzausgleich als Problem der Finanzgesetzgebung des Reichs nach dem Kriege c. művét tárgyalja. — *Literatur.* *K. V.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Október 21-én tartotta társaságunk az 1932/33-as ciklus első előadó ülését, amelynek tárgya *Mises Lajos*, bécsi egyetemi tanárnak előadása volt: „Die grosse Wirtschaftskrise und der Kapitalismus". A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara diszterme zsufolásig megtelt érdeklödő közönséggel, köztük a Budapesten ülésező Nemzetközi Kamara tagjaival. *Éber Antal* elnök üdvözölte Mises professzort, mint a gazdasági szabadság elvének egyik legkiválóbb képviselöjét, aki müveiben a tiszta liberálizmus rendjéhez való visszatérést követeli. Az előadó szerint ma meglehetösen általánosan elterjedt felfogás, hogy az a nagy gazdasági válság, amelytől az egész világ szenved, tulajdonképpen magának a kapitalizmusnak a válsága. Ezért ugy vélik, hogy a mai kapitalista rendet, amely csödött mondott, valamilyen más gazdasági rendszernek, a szocializmusnak vagy a tervgazdaságnak kell felváltania. Nem vitás, hogy a mai válság rendkivül sulyos és hosszadalmas és hogy mindenekelött egy ténnyel jellemezhetö, amely régebbi válságokban nem jelentkezett ennyire élesen: és ez sok millió embernek tartós munkanélkülisége. Mindamellett teljességgel téves álláspont azt hinni, hogy e válságjelenségek a kapitalizmus következményei. Éppen ellenkezöleg, azoknak az intézményeknek és rendszabályoknak tulajdonitandók, amelyek a kapitalista gazdaság megkötésére, guzsbaszoritására irányulnak. A kapitalizmus olyan gazdasági rendszer, amelyben a piac szabad játéka végzi a szabályozást. Az árak. munkabérek, kamatlábak alakulása dönt a felöl, mit és hogyan kell és lehet elhelyezni s a piac törvényei alapján kénytelenek a vállalkozók azt termelni, amit a fogyasztók kivánnak és pedig a lehetö legkisebb költségekkel. Ha a termelés valahol nem fizetödik ki, ez annyit jelent, hogy viszonylag egy téren tultermelés uralkodik, hogy más cikkeket a fogyasztók erösebben keresnek. Hogyha azonban mindannyiszor, mikor egy termelési ágat a piaci áralakulás veszte-

séggel fenyeget, ha ilyenkor a kormány beavatkozása kirekeszti a piaci áraknak a termelésre gyakorlandó hatását: akkor a piac azt a funkcióját, hogy a nemzetgazdaság szabályozója legyen, többé nem tudja kifejteni. Erre a legjellemzőbb példa kétségkivül a tartós munkanélküliség. A szakszervezetek megpróbálták a béreket azon szinvonal fölé hajtani, amely a termelés és töke adott viszonyai mellett tehetséges lett volna. Ilyen helyzetben már most az állam beavatkozik és azáltal, hogy munkanélküli segélyt fizet, meggátolja azt. hogy a béralakulás az adott helyzethez alkalmazkodjék, vagyis hogy a bér olyan magas legyen, hogy amellett csaknem az összes munkások munkát tudjanak kapni. A nagy tömegek munkanélküliségét tehát annak a körülménynek kell tulajdonitani, hogy a kapitalisztikus termelés törvényeit megkisérelték kirekeszteni és a munkapiac áralakulását mesterségesen befolyásolták. És azt is gondolták, hogy a tökés termelés fejlödése magától monopóliumok képződéséhez vezet. Pedig ez sem igaz. A piac fölött való monopolisztikus uralom, amellyel a kartelek és hasonló alakulatok rendelkeznek, csupán ama szigoru vámvédelmi rendszer által vált lehetségessé, amely széttörte a világgazdaság egységét. Védövámok nélkül alig néhány kartel jött volna létre. És a ma fennálló nemzetközi kartel-egyezmények is csak ezáltal létezhetnek, mert a nemzeti piacokon a vámok oltalma alatt karteleket lehetett megszervezni. Éppen azért, ha valaki azt állitja, hogy a kapitalizmus szükségképpen tulélte magát, nyilvánvalóan tévedésben van. Ami tényleg a képtelen helyzetet okozta, ami ad absurdum visz, az az antikapitalizmus politikája, amely a piac szerepének meglazitására, lerombolására irányul.

Mises professzor szines és élvezetes előadásáért, amelyet a hallgatóság nagy tetszéssel fogadott, *Éber Antal* elnök tolmácsolta a Magyar Közgazdasági Társaság köszönetét.

Az összeomlási elmélet fejlődése és bírálata.

A kapitalizmusban egyre gyakrabban és pusztitóbban fellépő válságok, amelyeket végül a szükségszerü ökonómiai összeomlás tetőz be, képezik azt a tételt, amely a Marx előtti ideális szocializmusnak ökonómiai jelleget adott, amelyre támaszkodva a marxizmus a tudományos szocializmus cimet igényelte és amely mellett kitartani az ortodox és neomarxisták egyik legfontosabb törekvése. Nemcsak önbizalmat nyujt nekik és a proletáriátusnak ez az elmélet, hanem ha elhagynák, el kellene ejteniök a tudományos szocializmus diszes cimét, amelyet fél évszázadon át büszkén hangoztattak a Marx előtti és Marx utáni etikai alapon álló „utópisták"-kal, „idealisták"-kal, „revizionisták"-kal és „epigónok"-kal szemben.

Marx elmélete a *szükségszerü összeomlásról* több elemből tevődik össze. *Filozófiai* és *ökonómiai* elemekből.

A történelmi materializmussal kapcsolt *dialektikus törvény* a szükségszerü összeomlás első eleme.

A dialektikus törvényszerüség a hegeli filozófia alapján épült. E törvény azt mondja, hogy minden társadalmi és gazdasági rend kitermeli magából azokat az erőket, amelyek meg fogják döteni.[1] De ha a dialektikus törvény létezik, akkor a szocializmusra is érvényes és ezt az ellentmondást a szocialisták — akik a szocializmusban a végső társadalmi rendet látják — nem tudták megmagyarázni. El kell fogadni *Sombart* véleményét, hogy a dialektikus törvény nem immanens, nem racionális törvény, mert a szerves életre is kiterjed, viszont Engels azt is tagadja, hogy természeti törvény. Igy Sombart szerint egy sui generis törvénnyel állunk szemben, amelynek igazolása minden tapasztalatot meghalad.[2] Ezért a dialektikus törvényt az összeomlási elmélet tárgyalásánál ki lehet kapcsolni.

A szükségszerü összeomlás másik eleme *a produktiv erők gátlása* a kapitalizmusban. Ez körülbelül középen áll az összeomlás fenti és következő (ökonómiai) elemei között. Ugyanis bizonyos történelemfilozófiai szemlélet nyilatkozik meg benne, amikor azt mondja, hogy nem maradhat fenn oly termelési

[1] Marx: (Kapital. 3. kiadás. I. kötet. 728 o.) „... a kapitalista termelés egy természeti folyamat szükségszerüségével hozza létre saját negációját. Ez a negáció negációja."

[2] Werner Sombart: Der proletarische Sozialismus.

mód, amely gátolja a produktiv erők fejlődését, viszont ökonómiai alapon állitja, hogy a kapitalizmus gátolja a produktiv erők teljes kifejlődését.

A Marx-féle összeomláselméletnek ezenkivül két *tisztán ökonómiai* eleme is van.

Az egyik szerint *a tőkeakkumuláció* bizonyos fokon *objektiv lehetetlenné* válik, nemcsak a történelmi materializmus, a dialektikus elv érvényesülése, vagy a produktiv erők feszitő erejének hatása folytán, hanem azért, mert az akkor meglévő termelési, fogyasztási eszközök és munkaerő semmiképpen sem használhatók fel olyképpen, hogy a tőke reprodukciója és a kapitalisták haszna ennek az alkalmazásnak (termelésnek) eredménye legyen.[3]

Az összeomlás másik, tisztán ökonómiai eleme a *válságelmélet.* A kapitalista termelés anarchikus, mert a termelést nem a szükséglet, hanem a várható haszon szabályozza, amelyet csak utólag igazol a piacon elért ár. Ez utólagos és közvetett szabályozás ismétlődő válságokat okoz, amelyek egyre gyakoribbak, intenzivebbek és leküzdhetetlenebbek lesznek. Egy ilyen válság során végül a kapitalizmus összeomlik.[4]

Az összeomlásnak ilyen négy elemből való additiv fogalmazása lényeges befolyással volt az összeomláselmélet további fejlődésére.

Egy elméletnek a többoldalu indokolás jelenthet ugyan megerősödését, de megneheziti az indokolásoknak elméleti összhangba hozását. Marx munkáiban a fenti elemek közül legkevésbé van kifejtve az akkumuláció objektiv lehetetlenülése a termelési tényezők proporciói következtében.[5] *Luxemburg* azt állitja, hogy Marx reprodukció-analizise a legkezdetén félbemaradt,[6] *Grossmann* pedig a szocializmus számára „végzetes hézag"-nak nevezi ezt a hiányt.[7] Mindketten ezt a hézagot akarják pótolni, amikor a termelési tényezők proporcióiból az akkumuláció objektiv lehetetlenülésére következtetnek. *Lényeges szépséghibája igy a marxizmus elméleti fejlődésének, hogy Luxemburg és Grossmann éppen azon az uton kisérlik meg a marxizmus apodiktikus fenntartását, amelyen a mester, Marx, féluton megállott.*

[3] V. ö. Marx: Kapital. II. 20. és 21. fejezet.

[4] Marx és Engels: A kommunista kiáltvány.

[5] Ismeretesek a „Kapital" kiadásának körülményei. Csak az első kötet jelent meg Marx életében. A II. kötetet már Engels állitotta össze Marx följegyzéseiből. Ebben foglaltatik a kapitalista akkumuláció vizsgálata a reprodukciósémák segitségével és itt Marx valóban nem jutott arra az eredményre, hogy a kapitalista kiterjesztett reprodukció valamikor objektiv lehetetlenné fog válni. Tényleg lehetséges, hogy Engels befejezetlen jegyzeteket adott ki.

[6] Luxemburg: Die Akkumulation des Kapitals. 1912.

[7] H. Grossmann: Das Akkumulations- und Zusammenbruchs gesetz des kapitalistischen Systems. 1928.

Ha az apodiktikus marxizmus védelmezői ennyire megváltoztatták az összeomláselmélet sulypontját, a *revizionisták már meg is tagadták* ezt az elméletet.

A revizionisták vezére *Tugan-Baranowsky*, aki legelsőnek mutatott rá arra, hogy a Marx által alkalmazott, de egyéb reprodukciósémák szerint is *a tőke akkumulációja korlátlanul folytatható*. Tugan szerint azonban az akkumuláció tulnyomóan a termelési eszközök termelésére fog irányulni és Tugan abban látja a kapitalizmus végét, hogy az emberi öntudat fellázad az ellen, hogy az eszközt, a termelési eszközöket tegye a termelés céljává.[8]

Bernstein azért veti el a szükségszerü összeomlás gondolatát, mert szerinte a *válságok jelentősége tapasztalatilag csökkent*. A válságok csökkenésének okát a társadalom gazdagságának növekedésében és a kartellek növekvő hatalmában látja.[9]

Egyenlő hévvel fordul Bernstein ellen *Kautsky* és *Luxemburg*. Kautsky szerint[10] *Marx nem állitott fel összeomláselméletet*, ez az elnevezés Bernsteintől származik és mellékes kérdés, hogy a válságok periodikus ismétlődése a kapitalizmus lényegéből folyik-e. Szerinte végül mégis *krónikus tultermelés* fog bekövetkezni, ha nem is egy világválság, hanem *lassu stagnáció* alakjában; ez a kapitalizmus létezésének határa, amelyet a munkásság akciója siettethet. De Kautsky nem hoz fel semmi érvet a bekövetkezendő krónikus tultermelés indokolására. E mellett kétségtelen, hogy a marxizmus lényeges tételét, *az összeomláselméletet megtagadta*. Kautsky tehát nem az összeomláselméletet, hanem *Marx autoritását akarta védeni* és ennek következményeit látjuk Kautsky *további állásfoglalásában*. A gyakorlati politikában a *polgársággal való együttműködés* hive lett és legutóbb a kapitalizmus jövőjéről már a következőket mondotta:[11] „. . . *bebizonyitotta életképességét* és alkalmazkodóképességét a legkülönbözőbb, sőt legkétségbeesettebb helyzetekben és az ökonómiai elméletnek nincsenek érvei, amelyek életerejét kétségessé tehetnék;" „. . . arra a kérdésre, hogy a produktiv erők gátlása a tőke lényegéből és akkumulációjából folyi-e, határozottan nemmel kell válaszolni."[12]

Bernstein ellenfelei közül *Luxemburg* vetett a vitába uj és termékeny gondolatot. Az *imperializmus* ökonómiai funkcióját tárgyalja — bár teljesen téves alapon — mégis ezáltal fordult

[8] Tugan-Baranowsky: Studien zur Theorie u. Geschichte der Handelskrisen in England. 1901. V. ö. Theoretische Grundlagen des Marxismus. 1905.

[9] Bernstein: Der Revisionismus in der Sozialdemokratie. 1909. 34—38. o. V. ö.: Voraussetzungen des Sozialismus. 1899.

[10] Kautsky: Bernstein und das sozialdemokratische Programm. 1899.

[11] Kautsky: Materialistische Geschichtsauffassung. 1927. II. 559. o.

[12] l. c. 623. o.

a figyelem az imperializmus ökonómiai jelentősége felé. Luxemburgban ezért sokan a marxizmus továbbfejlesztőjét látják.

Luxemburg szerint[13] a *kapitalista kiterjesztett reprodukció nemkapitalista fogyasztók nélkül lehetetlen.* A kapitalizmus képtelen termékeit magában a kapitalizmusban értékesiteni. Ezzel magyarázhatók az imperialista törekvések. A szükségszerü összeomlás akkor fog bekövetezni, amikor a kapitalizmus befejezte a nemkapitalista (gyarmati, kisipari, paraszti) szférák kapitalizálását.

Ez az elmélet teljesen téves. Már az „ausztromarxisták", *Eckstein*[14] és Otto *Bauer*[15] nyilvánvalóan *megcáfolták* rámutatva arra, hogy a Marx-féle és egyéb reprodukciósémák magukban foglalják a kiterjesztett reprodukció feltételeit, tehát a kapitalizmus önmagában való fennmaradása elméletileg lehetséges. Ezenkivül kifejtik, hogy *az imperializmus belevonása még sulyosbitaná a Luxemburg által felvetett problémát,* a helyett, hogy megoldaná. A kapitalista államok ugyanis kizsákmányolják gyarmataikat és a helyett, hogy „értékesithetetlen" termékek értékesitését érnék ott el, a gyarmatokból a kizsákmányolással arányosan még az exportált termékeknél nagyobb értékü termékeket hoznak be, a fogyasztás problémája tehát még sulyosbodik. Hasonló indokolással cáfolta meg Luxemburg elméletét Emil *Lederer* is.[16]

Luxemburg a kritikával szemben elvakultan ismétli állitásait.[17] Ismét és ismét kérdi, hogy honnan ered a fizetőképes kereslet. A reprodukciósémákat nem tekinti válasznak. Szerinte azok a „türelmes papiron végzett számtani műveletek". Nem látja, vagy nem akarja látni, hogy a reprodukciósémákban minden kérdésre, a haszonra, a munkások és kapitalisták fogyasztására, a termelés kiterjesztésének céljára, a termelést fölvevő fogyasztásra és a termelés kiterjesztésének feltételeire megtalálja a feleletet. Ugyanigy nem akarja megérteni, hogy magyarázata az imperializmus funkciójáról meg van cáfolva: „ . . . nem arról van szó, hogy az export importot követel, hanem arról, hogy a kapitalizmus elhelyezheti termékeit". Nehéz elképzelni, hogy mit jelent ez. Ténylegesen csak ugy képzelhető el, hogy a kapitalizmus szükségszerüleg előállit olyan termékeket, amelyeket *minőségüknél fogva* csak nemkapitalista

[13] Luxemburg: Die Akkumulation des Kapitals. 1912.

[14] Georg Eckstein: Die Akkumulation des Kapitals. Eine Besprechung. (Luxemburgs gesammelte Werke. VI. 493. ff.)

[15] O. Bauer: Die Akkumulation des Kapitals. (Neue Zeit. Jhrg. 31. I. 838 ff.)

[16] Lederer: Konjunktur u. Krisen. (Grundriss der Sozialökonomik. IV/1. 355 ff.) Megjegyzendő, hogy Lederer nem kifejezetten szocialista, viszont Theodor *Brauer* ujabban (Der moderne deutsche Sozialismus. 1929. 216. o.) a tudományos szocialisták között tárgyalja.

[17] Luxemburg: Antikritik. (Rosa Luxemburgs Gesammelte Werke. VI.)

fogyasztók használhatnak.Természetesen Luxemburg nem erre gondolt. Először nem látta, hogy elméletét megcáfolja a gyarmatokból származó import jelensége és most „Antikritik"-jában kényszerü érvelésekhez és a logika megtagadásához folyamodik.

Luxemburg összeomlási elmélete is tulajdonképpen egy alacsony fogyasztásból származtatott *tultermelési elmélet*, ahol az imperializmus egyelőre módot nyujt a tultermelés levezetésére. De Luxemburg semmiképpen nem indokolja az alacsony fogyasztást. Mivel végeredményben mégis látnia kell, hogy a reprodukciósémák szerint elhelyezést találnak mind a termelési, mind a fogyasztási eszközök és közben a haszontömeg nő, ezért azt a kérdést veti fel, hogy honnan ered a termékek elhelyezésére a *fizetőképes* kereslet. A termékeknek a haszon realizálása céljából előbb pénzzé kell alakulniok és ehez szerinte nem lesz elegendő pénz. Marx magyarázatát, hogy a megnövekedett termelés nagyobb fizetési eszköz szükségletét az aranytermelés szolgáltatja,[18] azzal intézi el, hogy „vulgáris"-nak nevezi. Ez Luxemburg részéről nagyon kényelmes érvelési mód. Aranyvaluta esetében tényleg az aranytermelésből kell erednie a megnövekedett termeléshez szükséges fizetési eszköztöbbletnek, ha a pénz forgalmi sebessége, a bankjegyek fedezeti aránya, a pénzhelyettesitők és a fizetések kiegyenlitődésének tényezői nem változtak.

Luxemburg elméletét a marxisták közül egyedül Fritz *Sternberg*[19] vette át némileg módositott formában. Szerinte kár, hogy Luxemburg imperializmus-elméletét nem épitette be egy válságelméletbe. A válságok oka, hogy az erősebben kapitalizált országokban *tulteng a termelési eszközök termelése.* Különösen a gyarmati nacionalizmus fokozódása miatt a kapitalizmus számára egyre kevesebb gyarmatositható terület marad és ezért a helyzet kiélesedik, *imperialista háboruk* következnek. A háboru borzalmai talán *felrázzák a munkásosztály öntudatát*, amelyet az imperializmus elhomályosithat. A francia munkásság ma résztvesz a német munkásság kizsákmányolásában, igy uj hübériség keletkezett: a kapitalizmus tehát nem fejlődés a szocializmusba, hanem visszafejlődést mutat. Ezért az evolució helyett a revolueiót kell választani, annál is inkább, mert a *szociális forradalom tárgyi feltételei már adva vannak és a szociális forradalom tulkésőn is jöhet*, amely esetben nem szocializmus követi a kapitalizmust, hanem történelem nélküli állapot.

Luxemburg tarthatatlan elméletét természetesen Sternberg fejtegetései sem erősithetik meg. Sternberg figyelmét fogva tartja az a tény, hogy a gyarmatok kiépitése jelentős

[18] Marx: Kapital. II. 21. fejezet. 465 ff.
[19] Sternberg: Der Imperialismus. 1927.

mértékben foglalkoztatja az anyaállamok nehéziparát és nem törődik azokkal a törekvésekkel, amelyek a belső piac kiépítésére irányulnak. A forradalmat az imperialista háborutól várja, mint Hilferding a Finanzkapitalban. Marxista részről uj Sternbergnek az a nézete, hogy a kapitalizmus összeomlását nem föltétlenül a szocializmus követi.

Hilferding[20] szerint *az ökonómiai összeomlás nem reálisan elképzelhető fogalom és a kapitalista termelés teljes megszervezése ökonómiailag elgondolható.* A tőkeakkumuláció ökonómiai határtalanságát, mint Tugan-Baranowsky, ő is a *reprodukciósémák* által kifejezett egyensulyokkal látja igazolva. Rámutat a válságok jellegének megváltozására is: a pénzügyi pánik elmarad. Az imperializmusnak a szocializmus politikai győzelme szempontjából nagy jelentőséget tulajdonit, de annak ökonómiai indokait már egész másképen látja, mint Luxemburg. Szerinte *az imperializmus okai a nagy gazdasági területek előnyeiben és a nyersanyagmonopóliumokban keresendők.* Az imperializmus a kapitalista világhatalmakat szembeállitja, az ebből eredő *imperialista világháboru fogja kiváltani a proletáriátus győzelmes forradalmát.* A kapitalizmus teljes megszervezését, amelynek Hilferding a *Generalkartell* nevet adta, szintén akadályozták az imperialista ellentétek. De *ha létre is jönne ez a szervezet,* ez antagónisztikus módja lenne a társadalmi termelésnek, mert a *termékek felosztásának módja antagónisztikus marad.* E miatt elégedetlen a proletáriátus és győzelmét megkönnyiti a termelés fokozott központositása és szervezése.

Az *ipari és bankkoncentráció ábrázolása* Hilferding művének lényeges részét képezi. A szocializmus jelentős elméleti fejlődésének kell tekinteni, hogy *az ipari koncentráció legerősebb tényezőit* már nem a termelési technika, hanem *a banktechnika eszközeiben látja.* El kell fogadni Hilferdingnek ezt a nézetét, hogy az ujabb időkben a termelési koncentrációt valóban a banktechnika eszközei gyorsitották. Ez eszközök között Hilferding tulzott fontosságot tulajdonit az *alapitói nyereségnek.* Hilferding elfelejti, hogy az alapitói nyereség csak akkor fokozza a tőkekoncentrációt, ha a részvénytársasági jogot visszaélésekre használják föl, egyébként azonban a részvénytársasági forma éppen azt teszi lehetővé, hogy a kisvagyonok is részesedhessenek az ipari termelés hasznából a normális körülmények között alacsonyabb járadék és kamatjövedelmek helyett. Hilferding nem látja, hogy a részvénytársaság alapitója, mikor részvényeit eladja, csak vagyonát növeli, de jövedelmét nem. Tegyük föl, hogy 1,000.000 tőkével ipari vállalatot alapitanak, amely 10% hasznot hoz, szemben a például 5%-os fix kamatozási kamatlábbal. Ebben az esetben a vállalat összes részvényei 2,000.000 koronáért adhatók el, 1,000.000 nyereséggel.

[20] Rudolf Hilferding: Das Finanzkapital. 1909.

Ez a többlet Hilferding szerint „fiktiv" tőke, alapitói nyereség. De az alapitók által kapott 2,000.000 most már nincs a magas jövedelmü iparvállalatba fektetve, jövedelme az átlagos 5%, a jövedelem összege 100.000 korona, ugyanannyi, mint az iparvállalatban volt. *Az alapitói nyereség tehát nem elvi jelentőségü* és az a körülmény, hogy mégis nagy visszaélésekkre adott alkalmat, a jövőre *nem* lehet *abszolut* befolyással, hanem *csak a részvényjog reformjának egyik problémáját képezi. Ugyanez áll a részvénytársaságok osztalékpolitikájára,* amelyre nézve Hilferding kiemeli, hogy a részvénytársaságok vezetői a tőzsdei *spekulációkban* szinte kockázat nélkül vesznek részt, mert az *árfolyamokat* osztalékpolitikájukkal ők *irányitják.*

E megjegyzéseknél nagyobb jelentősége van azoknak a kifogásoknak, amelyeket Hilferding összeomlási elméletével szemben lehet emelni. Hilferding azt állitja, hogy a kapitalizmus teljes megszervezése, a „Generalkartell" megkönnyiti a munkásság *politikai* győzelmét: „már ma (1909) elég volna a négy legnagyobb berlini bank birtokbavétele... a legfontosabb termelési ágak ellenőrzésére." Ez a beállitás elsősorban figyelmen kivül hagyja a részvényesek számát, akik bizonyára az ellenkező oldalon állnának a politikai küzdelemben. Hilferding itt *nem tett különbséget a tulajdonkoncentráció és a termelési (bank-) koncentráció között.* Másrészt fölmerül a kérdés, hogy mit ért Hilferding „birtokbavétel" alatt. A bankok épületeinek elfoglalását? Világos, hogy mindez nem ér semmit, ha nem kényszeritik a bankok összes vezetőit és tisztviselőit előbbi munkájuk elvégzésére. Ha pedig *ugyanarra* a munkára kényszeriti őket, akkor mit ér a kiépitett szervezet „birtokbavétele"? A szocializálásnak semmi értelme nincs, ha a meglévő szervezetet ugyanannak a célnak, munkának folytatására használják föl, *más* munkára pedig alig, vagy csak kevéssé lehet alkalmazni.

Tanulmányunk utolsó részében fogjuk kimutatni, hogy a *szervezett kapitalizmus nem áll föltétlenül szemben a munkásság érdekeivel,* tehát a „Generalkartell" nem „antagonisztikus" szocializálás. Itt a legfontosabb annak megállapitása, hogy Hilferding *elvetette a szükségszerü ökonómiai összeomlás* gondolatát. Az imperialista világháboru következményeit pedig ma már jobban megitélhetjük, mint Hilferding *1909-ben.* Valóban láttuk a *világháboru forradalmositó hatását,* de azt is láttuk, hogy a kapitalizmus egészen kétségbeesett helyzetekben is életképesnek bizonyult. Az orosz forradalomban pedig talán nem is kapitalista rend bukott el, hiszen Oroszországban nem volt fejlett kapitalizmus. És Oroszországban ma sincs szocializmus, az abszolut egyenlőségre alapitott társadalmi rendet ott sem sikerült megalkotni. A jövőre nézve nem lehet lebecsülni azokat az áramlatokat, amelyek a háboru nemzetközi kiküszöbölésére irányulnak. Ez áramlatokat a *világháboru tapasztalatai*

hozták létre. A kapitalizmus nemzetközi megszervezése halad és a kapitalizmus is tisztában van a háboru szociális hatásaival.

Hilferding meggyőzően képviseli a válságoknál a diszproporcionalitás-elméletet. Szerepe van ugyan a válság előidézésében pénzügyi okoknak is, ha a jegybankok nem elégitik ki a forgalomhoz szükséges fizetési eszköz szükségletet, de a válság végső oka diszproporcionalitás. Hogy a konjunkturahullám megtörésének nem tultermelés az oka, azt bizonyitja, hogy a depresszió után még nagyobb mértékben indul meg a termelés. A konjunktura megindulását nem okozhatja az alacsony kamatláb, mert a pénzbőség már a depresszió alatt, rövidesen a válság után jelentkezik és mégsem indulhat meg a konjunktura. csak amikor a proporcionalitás a gazdasági tényezők között helyreállott.

Ottó *Bauer*[21] is a reprodukciósémákban látja bizonyitva a *korlátlan akkumuláció* lehetőségét és igy ő sem hisz a szükségszerü ökonómiai összeomlásban. A válságok egyedüli oka Bauer szerint, hogy a tőkeakkumuláció nem alkalmazkodik a népesség szaporodásához, illetőleg csak válságokon keresztül alkalmazkodik hozzá. Ez nagyon *egyoldalu* felfogás, mert nyilvánvaló, hogy a diszproporcionalitásnak *a népességi tényező* mellett még számos egyéb tényezője is van. Bauer egyébként olyan reprodukciósémát szerkesztett a kapitalizmus ökonómiai korlátlanságának igazolására, amely a tőke organikus összetételének növekedését és a haszontétel csökkentését mutatja, tehát Marx akkumulációtörvénye alapján áll.

Eckstein,[22] aki Luxemburg összeomlási elméletén megsemmisitő kritikát gyakorolt, ugyancsak a reprodukciósémákban magyarázva látja a korlátlan akkumuláció föltételeit, tehát *tagadja az összeomlás teoretikus szükségszerüségét.* De azt állitja, hogy a kapitalizmusban nem jöhet létre a sémák tervszerüsége, mert a *kapitalisták nem is ismerik a sémát.*

Eckstein nézete tarthatatlan. A gazdasági tényezőket a *szervezett* kapitalizmus éppen ugy számbaveheti, mint a szocializmus, nincsen semmi ok, ami a kapitalizmus számára ezt lehetetlenné tegye.

Struve[23] arra mutat rá, hogy a tultermelés levezetésénél nincs szerepe a külkereskedelemnek és a kapitalista *belső piac* kifejlődésére utal. Ezt a fejlődést azonban nem a reprodukciósémák alapján képzeli el, hanem a kapitalista termelésben részt

[21] Bauer: Die Akkumulation des Kapitals. Neue Zeit. 31. Jhrg. I. 838. ff.

[22] Eckstein: Die Akk. d. Kap. (Luxemburgs Werke. VI. 493 ff.)

[23] Struve: Kritische Bemerkungen zur Frage der ökonomischen Entwicklung Russlands. 1894.

nem vevő „*harmadik személyek*“, a művészek, katonák, tudósok, orvosok, tanárok, hivatalnokok stb. fogyasztásának növekedésében.

Bulgakow[24] szintén elveti a külföldi piacok magyarázatát, mert a világhatalmak külkereskedelmük révén nem elhelyeznek, hanem nyernek fogyasztási javakat. Bulgakow azonban visszautasitja a „harmadik személyek“ magyarázatot is. Szerinte — bár a kapitalizmusban a reprodukció korlátlanul kiterjeszthető — a kapitalizmus vége mégis be fog következni a *haszonhányad*[25] *esése* miatt.

A „harmadik személyek“ bevonása a magyarázatba valóban fölöslegesnek látszik. A kapitalizmus belső piaca nemcsak ezeknek a fogyasztása révén fejlődhet, hanem a kapitalisták és a munkásság fogyasztásának növekedése által is. De a haszonhányad esésében sem látjuk a kapitalizmus végét.

A *haszonhányad esése* már a *klasszikusokat* is foglalkoztatta. Ők azonban egészen más jelenségekkel állottak szemben: a közlekedési eszközök fejlődése csökkentette a korábbi századok gyarmati kereskedelmének hihetetlen nyereségeit; a merkantilizmust felváltotta a liberalizmus, az állam támogatása, monopóliumok megszerzése szünőben volt, a szabad versenyt nem befolyásolta a termelés szervezése s igy az éles verseny csökkentette a hasznot. *Marx* már az *akkumuláció törvényével magyarázta a haszonhányad esését.*[26] Ez a magyarázat azonban téves, a haszontétel esése nem szükségszerü. A Marx-féle akkumulációtörvény szerint a konstans tőke gyorsabban növekszik, mint a variabilis tőke, azaz a C : V viszony nő.[27] E tétel a munkaértéktörvénnyel együtt adja a haszontétel esését. A munkaértéktörvény szerint egyedül az emberi munka termelékeny, a termelés által létrehozott értéktöbblet (M) arányos a termelésre forditott „társadalmilag szükséges“ munkaidővel.[28] Másrészt a C : V viszony növekedése egyuttal a termékben szereplő munkaidő csökkenését is jelenti, mivel a variabilis tőke a munkaidővel arányos, mert Marx szerint a munkabér a kapitalizmusban a létminimummal (a munkaerő reprodukcióköltségeivel) egyenlő.[29] Ezekszerint:

A termék értéke = C+V+M.

de M arányos V-vel, (M = β. v) sőt Marx leggyakoribb abrázolása szerint M = V.

[24] Bulgakow: Über die Absatzmärke der kapitalistischen Produktion. 1897.

[25] „Profitrate.“

[26] Marx. Kapital. III. 13—15. fejezet.

[27] Marx. Kapital. I. 23. fejezet.

[28] Marx. Kapital. I. 1. fejezet. 6. o.

[29] Marx. Kapital. I. 17. fejezet.

Most már, ha C : V növekszik, tehát, ha

$$C_1 : V_1 > C_0 : V_0$$

és M = V, vagy pedig M = β. V, akkor a haszonhányad $\left(\frac{M}{C + V} \right)$ csökken, mert

$$\frac{V_0}{C_0 + V_0} > \frac{V_1}{C_1 + C_1} \text{ ; illetőleg } \frac{\beta . V_0}{C_0 + V_0} > \frac{\beta V_1}{C_1 + V_1}$$

Az indokolás téves. Föltételei, hogy C : V növekszik és M = β. V. Az első föltételt Marx a technikai fejlődéssel indokolja. Pedig *a C : V viszony nem vehető azonosnak a technikai fejlettség mértékével.* Elsősorban a számláló növekedése nem indokolt. Elméletileg nem szükséges — ha lehetséges is — hogy a gép előállitási költsége a produktivitással növekedjék. Egy jól konstruált gép esetleg kevesebb anyagból és kevesebb fáradsággal, tehát olcsóbban előállitható, mint egy rosszul konstruált, több anyagból és több fáradsággal előállitott, tehát drágább gép. Nincs föltétlen összefüggés egy gép előállitási költségei és produktivitása között. Az összefüggés több tényezőből áll, amelyek egymás hatását fokozhatják, de ki is egyenlithetik.

A nevezőben szerepel a variabilis tőke, az egységnyi munkabér és a munkaidő szorzata. Marx azt állitja, hogy a reálbér mindig egyenlő a létminimummal. Ezt a tételt már az élet is megcáfolta, de elméletileg is csak állandó munka-tulkinálat és teljesen szabad munkapiac esetében lenne indokolható. Marx a népesség szaporodásának tényezőjét indokolásában mellőzte, sőt a malthusianismust kifejezetten elvetette.[30] Ezenkivül a létminimum fogalma is nyujtható. Semmi ok nincs arra, hogy a munkás a növekvő termelékenység eredményéből teljesen ki legyen zárva. Végül a munkaidő is rövidebb lehet, ami a foglalkoztatandó munkások számának növekedését és igy a munkabérek összegének (V) növekedését eredményezi, még akkor is, ha az egyes munkás bére a létminimum maradna.

Összefoglalva, az akkumuláció törvénye téves, mert a C : V viszony növekedése, sem a számláló növekedése, sem a nevező csökkenése nem tekinthető igazoltnak. *Igy az akkumuláció törvénye nem bizonyithatja a haszonhányad esését sem.*

Végül a haszonhányad esése nem is vezet a kapitalizmus összeomlásához. Még *Luxemburg* is gunyosan jegyzi meg: „Bulgakow talán azt képzeli, hogy a kapitalisták be fogják látni, hogy ily nyomorult üzlet miatt nem érdemes kinlódni... és átadják a kulcsokat a szocialistáknak?“[31] Be kell látni, hogy *a haszon csak egy részében szolgálja a kapitalisták személyes*

[30] Marx. Kapital. I. 23. fejezet.

[31] Luxemburg: Die Akkumulation des Kapitals. (Die geschichtliche Darstellung des Problems.)

fogyasztását, másik része: a megtakaritás, a társadalom céljait szolgálja és azt a szocializmus sem használhatná föl fogyasztásra, ha a gazdasági haladást fenn akarja tartani. A megtakaritás tehát *haszonnak nem is tekinthető.* A haszonhányad csökkenése csak akkor vezetne a kapitalizmus összeomlására, ha a haszon tömege nem lenne elég a kapitalisták fogyasztására. *Ha pedig feltételezzük, hogy a kapitalista fogyasztás* ugyan kielégitő lesz a kapitalistákra, de *a társadalom összes termeléséhez viszonyitva (haszonhányad) csökkenni fog, ez csak arra lehet ok, hogy a kapitalizmust a munkásság kedvezőbben itélje meg.*

Ezekután részletesen szándékozunk foglalkozni *Henryk Grossmann* összeomláselméletével.[32] Talán indokolatlannak látszik is, hogy e kevéssé ismert teoretikus nézeteit tárgyaljuk a legbővebben. Ezt azért tesszük, mert Grossmann műve a *legujabb kisérlet az apodiktikus marxizmus fenntartására,* amely még az ujabb empiriát is igyekszik a marxizmus értelmében magyarázni.

Grossmann[33] egyaránt szembefordul az összes polgári ökonómusokkal és az összes marxistákkal. Az egyedüli Lenint kiméli némileg, aminek okai eléggé érthetőek. Szerinte a marxizmust Marx óta rajta kivül senki sem értette meg. Másfél évtized előtt Luxemburg állitotta magáról ugyanezt. Valóban kolosszális önbizalom és kolosszális lebecsülése az emberi szellemnek és tudománynak, amely csak a maga elé tüzött feladat nagyságával mérhető. Kisérletet tett az apodiktikus marxizmusnak régi fényében és egységében való visszaállitására. *Ez a kisérlet nem sikerült.*

Grossmann összeomláselméletével magyarázza a válságokat, az ipari tartaléksereg képződését, az elproletárosodást, az imperializmus ökonómiai funkcióját, a munkaértékelméletet pedig nemcsak fenntartja, hanem összeomláselmélete alapjává teszi. Látjuk *a mű egységét: az összeomlás indokolását a munkaértékelméletből, a többi tételek indokolását pedig az összeomlásból.* Az egész rendszer tehát a munkaértékelméleten épül fel.

Grossmann a szükségszerü ökonómiai összeomlást egy *a munkaértékelmélet föltételei szerint készült reprodukciósémával bizonyitja.* Ezt a sémát Ottó Bauertől[34] vette át, tehát ugyanazzal a sémával kivánja bizonyitani az összeomlást, amellyel Bauer a kapitalista termelés ökonómiai korlátlanságát akarta igazolni. De mig Bauer csak néhány produkcióciklusra

[32] A Közgazdasági Szemlében ugyan ismertettük Grossmann művét, de e rövid ismertetésben Grossmann elméletének teljes cáfolata nem volt adható. Inkább csak a mű meglepő ellentmondásaira utaltunk.

[33] Grossmann: Das Akkumulations- u. Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems. 1928.

[34] Otto Bauer: l. c.

számitotta ki a sémát, addig Grossmann tovább számolt egészen a 32-ik ciklusig, amikor szerinte az összeomlás bekövetkezik.

A Bauer-féle séma, amelyből Grossmann ezeket a messzemenő konzekvenciákat levonta, a következő:

	C Konstans tőke		V Veriabilis tőke		K Kapitalista konzumbázis		Ac Konstans tőke akkumulációrátája		Av Variabilis tőke akkumulációrátája		Egy ciklus termékének értéke	Kapitalista fogyasztás az érték többlet százalékában	Hasznohányad $\frac{K + Ac + Av}{C + V}$
1. I.	120.000	+	50.000	+	37.500	+	10.000	+	2.500	=	220.000	75 %	
1. II.	80.000	+	50.000	+	37.500	+	10.000	+	2.500	=	180.000	75%	
Összeg:	200.000	+	100.000	+	75.000	+	20.000	+	5.000	=	400.000	75%	33.3%
2. I.	134.666	+	53.667	+	39.740	+	11.244	+	2.683	=	242.000	74.05%	
2. II.	85.334	+	51.333	+	38.010	+	10.756	+	2.567	=	188.000	74.05%	
Összeg:	220.000	+	105.000	+	77.750	+	22.000	+	5.250	=	430.000	74.05%	32.3%
3. I.	151.048	+	57.576	+	42.070	+	12.638	+	2.868	=	266.200	73.04%	
3. II.	90.952	+	52.674	+	38.469	+	11.562	+	2.643	=	196.300	73.04%	
Összeg:	242,000	+	110.250	+	80.539	+	24.200	+	5.511	=	462.500	73.04%	31.3%

Az „I"-gyel jelölt csoport a termelési eszközök, a „II"-vel jelölt csoport a fogyasztási eszközök termelési csoportja. Az értéktöbblet (M) egyenlő a kapitalista konzumbázis (K), a konstans tőke akkumulációrátájának (Ac) és a variabilis tőke akkumulációrátájának (Av) összegével.

Ez eddig a Bauer által szerkesztett reprodukcióséma. Grossmann szerint[35]: „Bauernek sikerült igy egy olyan reprodukciósémát konstruálni, amely egyes hibáitól eltekintve, amelyektől azonban nem kell zavartatnunk magunkat, minden formális követelménynek megfelel, amit egy ilyen reprodukciósémával szemben egyáltalán támasztani lehet és nem mutat fel egyetlen olyan hibát sem, amelyet Luxemburg Marx reprodukciósémájában kifogásolt." Ugyanitt jegyzet alatt Grossmann a séma egyik hibájának, „amelytől azonban nem kell zavartatni magunkat", azt emliti, hogy a sémában az értéktöbbletráta konstans, dacára, hogy a tőke organikus összetétele növekszik. Látni fogjuk, hogy ezt *az általa is elismert hibát a későbbiekben nemhogy korrigálná, hanem erre a hibára épült fel az egész Grossmann-féle összeomlási elmélet.*

Tehát Grossmann megdicsérte Bauer sémáját, mivel nincsenek meg benne Marx sémájának hibái, amelyeket Luxemburg is kifogásolt. Bár mi nem azonositjuk magunkat Luxemburg kifogásaival, mégis szintén helyesebbnek tartjuk Bauer reprodukciósémáját a Marx-féle sémánál. Nem a numerikus felállitás miatt, sem pedig azért, mintha itt hiányoznék az összefüggés a két termelési csoport között, amely összefüggést Luxemburg „önkénynek" nevezte. *Marx sémája*

[35] Grossmann: l. c. 100. o.

azonban tulságos merev. Álljon itt a Marx-féle reprodukcióséma[36], amelyben az értéktöbblet (M) nincs felbontva K. Ac és Av elemekre:

I. 4000 C + 1000 V + 1000 M = 6000
II. 1500 C + 750 V + 750 M = 3000

Marx fölteszi, hogy az értéktöbbletráta mindkét csoportban 100%, hogy az I. csoportban az értéktöbblet fele akkumuláltatik, az eredeti organikus összetétel pedig mindkét csoportban változatlan marad. Ebből a három feltevésből és a fenti kiindulásból már szigoruan meghatározta az összes további ciklusokat a variációk minden lehetősége nélkül, mivel Marx azt a *szükségtelen* feltevést is alkalmazta, hogy az I. csoport kapitalistái értéktöbbletüket csak az I. csoportban, a II. csoport kapitalistái pedig csak a II csoportban akkumulálhatják.

A szemléltetőség kedvéért Marx reprodukciósémájában is felbontottuk az értéktöbbletet (M) összetevőire (K, Ac, Av). amint ez Bauer sémájában is van:

			K/M	Haszonhányad
1.	I. 4000 C + 1000 V + 500 K + 400 Ac + 100 Av = 6000 ;		50%	20%
	II. 1500 C + 750 V + 600 K + 100 Ac + 50 Av = 3000 ;		80%	33.3%
2.	I. 4400 C + 1100 V + 550 K + 440 Ac + 110 Av = 6600 ;		50%	20%
	II. 1600 C + 800 V + 560 K + 160 Ac + 80 Av = 3200 ;		70%	33.3%
3.	I. 4840 C + 1210 V + 605 K + 484 Ac + 121 Av = 7260 ;		50%	20%
	II. 1760 C + 880 V + 616 K + 176 Ac + 88 Av = 3520 ;		70%	33.3%

A kiindulás szerint az I. csoport kapitalistái 50%-át akkumulálják értéktöbbletüknek, amiből már szükségszerüleg következett, hogy a II. csoport csak 20%-ot akkumulálhat. A további három ciklusban az I. csoport változatlanul 50%-ot akkumulál, mig a II. csoport már 30%-ot. Ezek tényleg erőszakolt eredményeknek látszanak és részben ezzel magyarázható Luxemburg kifogása, hogy a II. csoport kapitalistáinak önkényétől függenek.

Minket azért érdekel ez a körülmény, hogy a reprodukciósémák ne vezessenek ilyen merev, nem variabilis eredményekhez, mert ha nem is akarunk a valóságnak teljesen megfelelő reprodukciósémákat felállitani, mégis fontosnak tartjuk, hogy *az egyensuly ne legyen olyan merev feltételekhez kötve, amelyek elméletileg a kapitalista termelés megszervezhetőségének, az egyensulynak akadályát jelentik. Ebből a szempontból Bauer sémája helyesebb, mint Marxé.* Marxnak az a föltevése, hogy az egyes csoportok kapitalistái csak saját csoportjukban akkumulálhatnak. a következő szoros összefüggéseket követeli:

$$C_{I_1} + V_{I_1} = C_{I_0} + V_{I_0} + M_{I_0} - K_{I_0} \; ; \; C_{I_1} = C_{I_0} + A_{CI_0} \; ; \; V_{I_1} = V_{I_0} + A_{vI_0} \; ;$$
$$II_1 + V_{II_1} = C_{II_0} + V_{II_0} + M_{II_0} - K_{II_0} \; ; \; C_{II_1} = C_{II_0} + A_{CII_0} \; ; \; V_{II_1} = V_{II_0} + A_{vII_0} \; ;$$
$$K_{I_0} = \frac{M_{I_0}}{2} = \frac{V_{I_0}}{2}$$

[36] Marx. Kapital. II. 487. o. ff.

A Marx-féle reprodukcióséma egyik ciklusából ezen szoros összefüggések alapján föltétlenül következnek a többi ciklusok a variáció minden lehetősége nélkül. Ezzel szemben Bauernél a variáció számos lehetősége van adva és Grossmann fel is sorol több variációt.

De a valóságnak is inkább felel meg az akkumuláció rugalmassága, mert hiszen a fogyasztási eszközök termelője hasznát befektetheti termelőeszközök gyártásába és forditva. Ezt különösen az ipari tulajdon mobilizálása és a tényleges vezetéstől való függetlenülése könnyitette meg.

Éppen e rugalmasság, a variációk lehetősége miatt Bauer sémájának továbbszámitása csak a két termelési csoport értékeinek összegeire lehetséges határozott eredménnyel.

Ezért Grossmann is csak az összegeket:

$C_I + C_{II}$, $V_I + V_{II}$, $K_I + K_{II}$, $A_{cI} + A_{cII}$, $A_{vI} + A_{vII}$ számithatja ki bármely n-ik ciklusra.

Bauer föltételei:

A konstans tőke $(C_I + C_{II})$ (évi) ciklusonkénti növekedése 10%

A variabilis tőke $(V_I + V_{II})$ (évi) ciklusonkénti növekedése 5%

Az értéktöbbletráta 100%-os : $M = V$.

Ezen föltételek alapján a csoportok közötti megoszlásnak számos variációja van, a csoportok összegeire nézve azonban a bármely n ciklusra kiszámitásnak fix formulái vannak.[37]

Igy tehát: $K_n = V_0 . (1{\cdot}05)^n - 0{\cdot}1 . C_0 (1.1)^n - 0{\cdot}05 . V_0 . (1{\cdot}05)^n$

Ebből a képletből világos, hogy K_n tehát a kapitalisták fogyasztása az n-ciklusban a zérus felé tendál az n növekedésével. A zérust akkor éri el, ha a pozitiv és negativ tagok egyenlők lesznek:

$$V_0 . (1{\cdot}05)^n = 0{\cdot}1 . C_0 . (1{\cdot}1)^n + 0{\cdot}05 . V_0 . (1{\cdot}05)^n$$

Ezt az exponenciális egyenletet n-re megoldva:

$$n = \frac{\log \frac{9.5 . V_0}{C_0}}{\log 1{\cdot}1 - \log 1{\cdot}05}$$

Behelyettesitve C_0 és V_0 értékeit a Bauer-féle sémából:

$$n = \frac{0{\cdot}6284}{0{\cdot}0414 - 0.0212} = 31{\cdot}1 \ldots$$

Ha az első ciklust o index-szel látjuk el, akkor a *32-ik*

[37] $C_n = C_0 . (1{\cdot}1)^n$; $V_n = V_0 . (1{\cdot}05)^n$; $K_n = M_n - A_{cn} - A_{vn}$ $M_n = V_n = V_0 . (1{\cdot}05)^n$; $A_{cn} = 0{\cdot}1\ C_n = 0{\cdot}1 . C_0 (1{\cdot}1)^n$ $A_{vn} = 0{\cdot}05\ V_n = 0{\cdot}05\ V_0 . (1{\cdot}05)_n$.

ciklusban a kapitalista konzumbázis megszünik, zérus lesz. Ezzel Grossmann szerint bekövetkezik az összeomlás, mert a kapitalisták nem fogyaszthatnak, létalapjuk és az akkumuláció célja megszünik.

De igy azt is kiszámithatjuk, — Grossmann ezt a számitást már nem végezte el, — hogy az erre következő harmadik, tehát a 35-ik ciklusban az értéktöbblet már arra sem elég, hogy a konstans tőke 10%-os növekedését biztositsa:

$$V_0 . (1{\cdot}05)^n = 0{\cdot}1 . C_0 . (1.1)^n ; \text{ amiből :}$$

$$n = \frac{\log \frac{10.V_0}{C_0}}{\log 1{\cdot}1 - \log 1{\cdot}05} = 34{\cdot}6 \ldots$$

Grossmann a fenti számitásokból a következő konzekvenciákat vonta tehát le: az összeomlás szükségszerüleg bekövetkezik; *az összeomlás oka értéktöbblethiány*, mert az értéktöbbletből nem jut semmi a kapitalisták fogyasztására.

Grossmann ezzel nem azt állitja, hogy a Bauer-féle séma a valóságot ábrázolja, hanem azt, hogy a fenti matematikai levelezéshez hasonlóan minden, tehát a valóságnak megfelelő reprodukcióséma is elvezet az összeomláshoz. Ugyanis a

$$K_n = \text{zérus}$$

eset bekövetkezik, ha

$$V_0 (1 + A_v)^n - A_c . C_0 (1 + A_c)^n - A_v . V_0 (1 + A_v)^n = \text{zérus}$$

azaz;

$$V_0 (1 - A_v) . (1 + A_v)^n - A_c . C_0 (1 + A_c)^n = \text{zérus.}$$

Ennek pedig, hogy ez a kifejezés: Kn, tehát a kapitalistáknak az *n*-ik ciklusban való fogyasztása zérusra süllyedjen, elegendő feltétele, hogy

$$A_c \text{ nagyobb, mint } A_v.$$

Ugyanekkor:

$$n = \frac{\log \frac{V_0 (1 - A_v)}{A_c . C_0}}{\log (1 + A_c) - \log (1 + A_v)}$$

kifejezés szerint *n* pozitiv szám.

A fenti formulákban Ac és Av *percenteket* jelentenek, nem abszolut számokat,[38] mint a sémában. Mégpedig azt jelentik, hogy ciklusonként hány percentes a konstans, illetőleg a variabilis tőke szaporodása.

[38] A sémákban Ac és Av ezzel szemben abszolut számokat jelentett, az akkumulálandó konstans és variabilis tőkéket.

Az összeomlás tehát Grossmann szerint bekövetkezik, ha Ac nagyobb, mint Av, azaz a konstans tőke gyorsabban nő, mint a variabilis tőke. A kapitalizmusban pedig szerinte ez a feltétel fennáll, mert C:V, a tőke organikus összetétele növekszik, mivel ez fejezi ki a technikai haladást.

Grossmann következtetése hibás. A formális syllogismus a következő:

1. Premissza. Az értéktöbblet egyenlő a variabilis tőkével. (Illetőleg viszonyuk konstans.)
2. Premissza. Ac nagyobb, mint Av.
3. Premissza. Ha az értéktöbblet egyenlő a variabilis tőkével és Ac nagyobb, mint Av, akkor az összeomlás bekövetkezik.

Konkluzió: Mivel az értéktöbblet egyenlő a variabilis tőkével és Ac nagyobb, mint Av, az összeomlás bekövetkezik.

Sorrendben fogunk foglalkozni ennek a syllogismusnak a logikai hibáival.

1. premissza.

a) Az értéktöbbletráta állandósága csak a munkaértékelmélettel indokolható. *A munkaértékelmélet azonban hibás.* A szocialisták közül is sokan elvetették,[39] viszont akik megtartották, azok sem tudták elfogadhatóan indokolni, hanem általában — mint Grossmann is — sarktételként alkalmazzák. A közgazdasági tudományos irodalomban is megcáfoltnak tekinthető a munkaértékelmélet.[40] A munkaértékelmélet *képtelen a monopolárak* kérdésének megoldására. De képtelen megmagyarázni *a szabad javak használati értékét is.* Mindkét esetben *világos, hogy az értékképződésnek nem a munka az egyedüli tényezője, sőt itt a javak mennyisége a döntő;* a monopoljavaknál csekély mennyiségük, a szabad javaknál pedig korlátlan mennyiségük. Hiába igyekszik Marx ezt a hibát kiküszöbölni, amikor az áraknak az értéktől való eltérését magyarázza.[41] Mert magyarázata a következő: minden jószág értékét a benne levő munka szabja meg, viszont a forgalmi gazdaságban a haszonhányadok a verseny következtében kiegyenlítődnek. Például:

		Érték szerint való haszonhányad
a)	4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000;	20%
b)	2000 c + 2000 v + 2000 m = 6000;	50%
	6000 c + 3000 v + 3000 m = 12000: átlagos haszonh.:	33.33%

[39] Bernstein, Tugan-Baranowsky, Conrad Schmidt stb.
[40] V. ö.: Heller Farkas. Közgazdaságtan. 1927. 63 ff.
[41] Marx: Kapital III. 9. fejezet.

A fenti séma az *értékek* alakulását magyarázza. Az *árak* azonban ugy fognak kialakulni, hogy a haszonhányad mindkét jószágnál a fenti átlagos haszon legyen.

		Ár szerint való haszonhányad
a)	4000 c + 1000 v + 1666.5 m = 6666.6;	33.33%
b)	2000 c + 2000 v + 1333.4 m = 5333.4;	33.33%
	6000 c + 3000 v + 3000 m = 12000;	

Marx itt elháritotta azt az előrelátható ellenvetést, amely bizonyos ritkasági javak áralakulásából adódik, azonban nyilvánvaló, hogy *előre föltételezte, amit be akart bizonyitani:* csak azért lehet a kisebb munkát képviselő javakért nagyobb árat elérni, mert a nagyobb munkát képviselő javakért a verseny miatt kisebb árat fizetnek noha — tehát előre föltételezve, hogy — az értéket a munka szabja meg. A Marx által fenti módon értelmezett *haszonhányad-kiegyenlitődés azonban önmaga dönti meg a munkatörvényt. A verseny,* amely a haszonhányadokat kiegyenliti, ugyanis a *mennyiségen keresztül érvényesül.* A termelési mennyiség addig növekszik a nagyobb munkát (értéktöbbletet) tartalmazó áruknál, mig az ár annyira csökken, hogy a hasznok kiegyenlitődnek. *Marx tehát* itt tulajdonképpen a *határhaszonelmélettel magyarázza az árakat.* Ennek a meglepő eredménynek az értékéből semmit sem von le az, hogy Marx a *forgalmi gazdaság árait* vizsgálta. A munkaértékelméletre valóban végzetes, ha a kapitalizmus analizisében kénytelen a határhaszonelméletre támaszkodni. Hiszen a marxisták szerint a munkaértékelmélet nem etikai jellegü, hanem a kapitalista termelő mód kulcsa.[42]

Marx magyarázata egyébként is csak a *ritkasági javak árára és nem értékére* vonatkozhat. Semmi termelő mód nem képes arra, hogy kiüszöbölje a ritkasági javak *értékéből* a mennyiségi tényezőt, hiszen egy vulgaris példát véve: végtelen mennyiségü emberi munkaórával sem érhetjük el az égitestünkön lévő rádiummennyiség megváltozását.

Marx előre látta azt az ellenvetést is, hogy hiába dolgozik valaki hosszu ideig ügyetlenül, nem képviselhet terméke nagyobb értéket, mint az ügyes munkás rövid idő alatt előállitott azonos terméke. Ezért *elméletébe egy absztrakt fogalmat illesztett: az átlagosan szükséges társadalmi munkaidőt.* Ezzel azonban megszüntette, de legalább is nagymértékben redukálta értékelmélete gyakorlati alkalmazhatóságát.

Lederer kisérletet tett a munkaértékelmélet és a határhaszonelmélet összeegyeztetésére.[43] Szerinte *egyszerü forgalmi*

[42] V. ö. Luxemburg: Sozialreform oder Revolution. 2. kiadás. 26 ff., továbbá Beer: A szocializmus története. I. kötet. (Mehring és Lassalle vitája.)

[43] Emil Lederer: Grundzüge der ökonomischen Theorie. 1923.

gazdaságnál — ahol a munkateljesitmény az egyedüli termelési tényező, a munkateljesitmények egynemüek és a munkát teljesitők versenye szabad — *a két elmélet egybeesik*. Ez az állitás igaz — de *semmitmondó*. Azt a magától értetődő gondolatot fejezi ki, hogy ha a munka az egyedüli termelési tényező, akkor a munka az egyedüli értékképző. De éppen ez a kérdés, hogy a munka-e az egyedüli termelési tényező. Továbbá Lederer szerint a *fejlettebb forgalmi gazdaságban* pedig még a határhaszonelmélet szerint is a termelés foglalja magában a felosztás törvényét, mert a termelő fogyasztó is. Ez az állitás sem érv a munkaértékelmélet mellett. Lederer a gazdasági beszámitás elméletére utal. De a gazdasági beszámitás tanának semelyik változata nem állitja azt, hogy a munka az egyedüli értékképző. Végül Lederer is azt mondja, hogy a monopól-ár a munkaértékelmélet számára megoldhatatlan. De ezzel azt is elismerte, hogy a munka nem egyedüli tényezője az értékképződésnek.

A munkaértékelmélet ezenkivül ellentétbe jut saját etikájával is. Azt az abszurd végső következtetést adja, hogy nem a munka, hanem *a jelen munkája az egyedüli értékképző*. Nem értékképző szerinte a konstans tőke és elfelejti, hogy időben megelőző „megjegecesedett" munkával áll szemben. Különösen érdekes itt a félgyártmányok szerep. A malomipar számára a buza a nyersanyag, a termék a liszt. A pékipar számára a liszt a nyersanyag, a kenyér a termék. Ha végső fokon a kenyeret tekintjük a termelés eredményének, akkor a kenyérsütés átlagos társadalmi munkaideje szabná meg a kenyér értékét és nem törődik azzal, hogy a liszt és a buza is munka eredménye, bár most már konstans tőke. Természetesen ugyanez áll a termelés egyéb eszközeire, gépekre, szerszámokra, üzemanyagokra is. A munkértékelmélet tehát nemcsak téves, hanem a munkaetikával is ellentétbe jut. Ha viszont azt állitaná, hogy a konstans tőkét már előállitásának munkájában megfizették, akkor ismét zsákutcába jut. Világos, hogy semmi összefüggés nincs a konstans tőke előállitásához szükséges munkaidő és a konstans tőke tartóssága között. Már pedig a termék értékére lényeges, hogy a termelésben *mennyi* konstans tőke amortizálandó. A munkaértékelmélet tehát ismét a *mennyiségi tényezővel* találja magát szemben.

A munkaértékelmélet téves volta miatt pedig Grossmann premisszája is hibás.

b) A premisszával ellentétben Grossmann maga is elismeri, hogy az értéktöbbletráta konstans volta hibája a sémának. Ezt a megjegyzését a későbbi tárgyalás folyamán azonban azzal az egyszerü állitással intézi el, hogy az értéktöbbletráta emelkedése esetén az összeomlás terminusa kitolódik, de *azt nem magyarázza meg, hogy miért nem növekedhetnék az ér-*

téktöbbletráta oly mértékben, hogy az összeomlás elmaradjon. A premissza tehát továbbra is indokolatlan.

c) Az értéktöbbletráta növekedésének egyedüli módját Grossmann a munkabérek csökkentésében látja.

Ez a feltevés ismét a téves munkaértékelméletre támaszkodik és ezért a premissza hibás. Grossmann egyébként *a reálbérek tapasztalati emelkedésével szemben azt állítja, hogy a reálbérek tulajdonképpen mindig a létminimumon maradtak.* Azt mondja, hogy a termelékenység növekedésével *a munkást erősebben kihasználják* és igy munkaereje fenntartására nagyobb reálbér kellett. Ez is teljesen *téves* állitás. Marx korában a munkaidő napi 14—16 óra volt és ma az ipari munkában Európában szinte általános a 8 órai munkaidő. A munkás testi erejének igénybevétele pedig a gépek terjedésével természetszerüleg csökkent. Grossmann Luxemburg-gal is vitába szállt, mert *Luxemburg szerint a létminimum nagyon is nyujtható fogalom.*[44] *Grossmann* azt állitja, hogy egy ország éghajlata, kulturfoka és a munkás igénybevétele *szorosan* megszabják a létminimumot.[45] *Nem veszi észre, hogy ezzel ő maga is mennyire nyujtható fogalmat állitott be és a vasbértörvény helyett közeljut a bér „standard of life" elméletéhez.*

2. premissza.

Ahhoz, hogy Ac nagyobb legyen, mint Av, fel kell tételezni a tőke organikus összetételének, C:V viszonynak a növekedését. Grossmann szerint a C:V viszony fejezi ki a technikai haladást, ezért növekszik C:V. Az akkumuláció törvényének tárgyalásánl mutattuk ki, hogy ezt a C:V viszonyt nem lehet azonosnak tekinteni a technikai haladással és hogy a marxizmusnak, amikor kimondotta a C:V viszony növekedését, sem a számláló növekedését, sem a nevező csökkenését nem sikerült elfogadhatóan igazolnia. Ez a premissza is hibás tehát.

3. premissza.

A reprodukcióséma általában azért *nem kielégitő bizonyiték a kapitalizmus összeomlására,* mert a sémában csak azok a termelési eszközök szerepelnek, amelyek a termelésben már résztvesznek. Ezzel szemben vannak olyan termelési eszközök, különösen természeti kincsek, amelyek a termelésben nem vesznek részt, de szükség esetén bekapcsolhatók a termelésbe. Hasonlóképpen a munkaerőnek is csak az a része szerepel, amely munkabérben részesül: a variabilis tőke. Igy az *esetleges összeomlásnak nagyon lényeges elemei nem szerepelnek a sémában,* hiszen a természeti kincsek kimerülése, a hiányzó munkaerő, vagy pedig a felesleges népesség az összeomlásnak fontos tényezői. Igy tehát *azt a módszert, hogy reprodukciósémával lehessen a kapitalizmus összeomlását bebizonyitani, hibásnak,*

[44] Luxemburg: Einführung in die Nationalökonomie. 1925. 257. o.
[45] Grossmann: l. c. 580 ff.

ki nem elégítőnek kell tekinteni. A harmadik premissza tehát szintén hibás.

Azt hisszük, igy a Grossmann-féle összeomlási elméletet a logika elemi szabályai szerint sikerült megcáfolnunk. Azonban még arra is rá akarunk mutatni, hogy mennyire *távolesik minden reális elképzelhetőségtől* ez a „matematikai" összeomláselmélet. Grossmann arra az eredményre jut, hogy az összeomlás *értéktöbblethiány* miatt fog bekövetkezni. Az értéktöbblet nem lesz elegendő a kapitalisták fogyasztására, majd a munkásság eltartására, végül pedig a konstans tőke (10%-os) növelésére sem. Ez az értéktöbblethiány pedig aközben áll elő, hogy nő a technikai haladás, a termelékenység és nő a foglalkoztatott munkásság száma. *Többen fognak dolgozni és termelékenyebben fognak dolgozni és mégis a termelés eredménye, az értéktöbblet nem lesz elegendő.* Hogyan lehet ezt elképzelni? Mi okozhatja ezt az egyenesen valószinütlen eltévelyedést?

A feleletet erre csak a munkaértékelmélet absztrakt és hibás voltában találhatjuk meg. A munkaértékelmélet azt állitja, hogy hiába dolgozik a társadalom produktivabban, munkájának értékét a munkaidő szabja meg és igy a produktivabb munka értéke ugyanaz, mint a kevésbé produktivé, ha ugyanazon idő alatt végezte el a társadalom. Sőt szinte a munkaértékelmélet tarthatatlanságának a bizonyitékát láthatjuk Grossmann művében, mivel Grossmann a munkaértékelmélet alapján jutott el arra az eredményre, hogy minél többet és minél produktivabban fog dolgozni a társadalom, annál hamarabb értéktöbblethiány fog bekövetkezni.

De nem tudott megfelelni Grossmann ez összeomlási elmélet felállitásával nagyszabásu feladatának sem. Nemcsak a fenti hibák miatt, hanem azért sem, mert *ez az elmélet nem hozható összhangba Marx elméletével, amelyet Grossmann megvédeni szándékozott.*

Mikor Marx azt mondja, hogy a produktiv erők fejlődése korlátlan, a tőke értékesitése pedig korlátolt, ezért a kapitalizmust a produktiv erők szét fogják feszíteni, nem gondolhatott egyébre, minthogy a munkásság alacsony, létminimumon álló fogyasztása miatt a korlátlan produktivitással termelt termékek nem találhatnak felvevőkre. Ez tulprodukcióelmélet. Bizonyos fokig reális elképzelés és ha Marx a kapitalizmus fogalma alatt a létminimum fölé nem emelkedhető munkásélet-szinvonalat, a létminimumra nehezedő kizsákmányolást értette, akkor valóban: a kapitalizmus már össze is omlott, a produktiv erők szétfeszitették.

*Grossmann igy egyedül áll felfogásával az összes marxisták között, a többiek — Marxot is beleértve — a tulterme*lés valamely változatát tartják az összeomlás okának, Grossmann pedig az elégtelen termelést.*

A produktiv erők gátlása Grossmannál egyetlen vérsze-

gény érvben nyilatkozik meg. Az összeomlás elháritása céljából a kapitalisták csökkentik a munkabéreket, ezzel kárt okoznak a munkaerőben, mert a munkabér eddig is csak a munkaerő reprodukciójára volt elegendő. Milyen más és mennyivel általánosabb értelme van a produktiv erők gátlásának Marxnál! Marx felfogásában az összes produktiv erők kifejtését gátolja a kis fogyasztási képesség.

De minden értelmét elveszíti a Grossmann-féle összeomláselmélet a szocializmus szempontjából is. Mig Marxnál, aki számára a kapitalizmus a termelés anarchiáját és a munkásság alacsony fogyasztását jelentette, valóban megoldást jelent a szocializmus, amely megszervezi és a szükségletekhez alkalmazza a termelést, vajjon milyen megoldást jelent a szocializmus Grossmann összeomlása után?

Eljutottunk a Grossmann-Bauer-séma 32-ik ciklusában egy olyan állapothoz, ahol a rendelkezésre álló értéktöbblet nem ad módot a kapitalisták fogyasztására, mert a konstans tőke 10%-os növekedése azt teljesen felemészti. A későbbiekben már a variabilis tőkét a munkásság fogyasztását, sőt a konstans tőke 10%-os növekedését sem biztositja az értéktöbblet. *Mit tud, mit fog itt a szocializmus Grossmann szerint segiteni?*

A kapitalisták aránytalan fogyasztását nem szüntetheti meg, mert szerinte a 32-ik ciklusban a kapitalista fogyasztás már teljesen megszünt. A munkások fogyasztását nem növelheti, mert az értéktöbblet nem elegendő szerinte a ciklusonként 5%-kal növekvő népesség eltartására sem. A termelés anarchiája sem szüntethető meg, mert a séma szerint a kapitalista termelés tervszerüen folyt és egyensulyban volt az összeomlás előtt, ezt az összeomlást nem a kapitalizmus szervezetlensége, hanem az akkumuláció szükségszerünek feltételezett törvénye, a konstans tőkének a variabilisnél való gyorsabb növekedése okozná. *A szocializmus igy semmiféle megoldást nem jelent a Grossmann-féle összeomlásra.* Ha tehát Grossmann elmélete nem lenne téves, akkor általában a gazdaság összeomlását bizonyitaná, nem pedig a kapitalizmusét.

Grossmannt ez a hamis összeomláselmélet más téren is végzetes ellentmondásokba sodorja.

Szerinte a válságokat is az időnként jelentkező értéktöbblethiány okozza, a válságok internacionalitását pedig a külkereskedelmi érintkezés.[46] Nyilvánvaló az ellentmondás. A külkereskedelem vagy értéktöbbletet vagy értékkevesebbletet jelent a cserélő országnak. Ha tehát értéktöbblethiány lenne az oka a válságoknak, akkor az a külkereskedelem utján nem válhatnék internacionálissá, mert a csere ellentétes hatást vált ki a cserélő országokban.

[46] Grossmann: l. c. 422—450. o.

Válságelméletének védelmében Grossmann támadja Hilferding diszproporcionalitás-elméletét, de egyszersmind tagadja a kapitalizmus megszervezhetőségének lehetőségét is. Szerinte lehetetlen a kapitalizmus megszervezése, lehetetlen a Generalkartell, mert a Generalkartell egyetlen vállalkozás lévén, megszünik a piac. Ezzel a munkapiac is megszünik, ekkor pedig a kapitalizmusnak is vége, mert *ha nincs munkapiac, akkor a munkások csak erőhatalommal foghatók munkára.*[47]

Szocialista szempontból csodálatos ez a következtetés, amelyet Grossmann a munkapiac megszünéséből levon. Mikor Grossmann ezzel a kapitalizmus megszervezhetetlenségét akarta bizonyitani, megsemmisitő csapást mért a szocializmusra. Mert *a munkapiac a szocializmusban vitathatatlanul megszünik.* Mindenki mindig és egyenlő bérért kaphat munkát, tehát piac nincs. A munkapiac megszünésekor pedig Grossmann szerint az emberek csak erőhatalommal foghatók munkára.

Ilyen eredményekre jutott és ilyen szolgálatokat tett Henryk Grossmann a marxizmusnak, amikor megkisérelte azt apodiktikus fogalmazásban megvédeni.

Ezekután áttérhetünk a válságokról és az ökonómiai összeomlásról való álláspontunk ismertetésére.

Sajátságos ellentmondás kelti fel a figyelmet a válságok empirikus tárgyalásánál. Grossmann az empiriából a válságok növekedő erejét és gyakoriságát olvassa ki; Hilferding szerint a válságok karaktere megváltozott, a pénzügyi válság elmarad.[48] Bernstein szerint is a válságok relativ gyöngültek.[49] Végül a „polgári" Werner Sombart szerint[50] 1870 óta Európában nem is volt válság. Azt kell ezekután kérdeznünk, hogy miképpen vált lehetségessé a vita egy jelenség létezéséről, amely jelenség az egész társadalom életét érinti?

A válasz egyszerü. Tekintve, hogy az egyik vélemény szerint válságok voltak, a másik szerint nem voltak, *kétségtelen, hogy a két vélemény válság alatt különböző dolgot ért: hiányzik a válság definiciója.* Valóban, a közgazdaságtudomány a válságot többnyire csak ábrázolta, mint a gazdasági hullámmozgás egyik intervallumát. Igy azután *a válság csak mint relativ fogalom jelentkezik a hullámvonal többi intervallumával, a depresszióval és a konjunktúrával szemben,* nem pedig mint abszolut jelenség. A válság definiciója mesz-

[47] Grossmann: l. c. 607 ff.

[48] Hilferding: Das Finanzkapital. (Die Veränderung des Charakters der Krisen.)

[49] Bernstein: Der Revisionismus in der Sozialdemokratie. 190. 34—38 o.

[50] Sombart: Der moderne Kapitalismus. III. 702—703. o.

szemenő következményekkel jár. Elsősorban meghatározza magát a válságelméletet.

Ha ugyanis válság alatt árzuhanásokat, konjunktura alatt áremelkedéseket értünk, akkor a válságelmélet súlypontja az árváltozások kutatása lesz.

Ha válság alatt fizetési zavarokat, a fizetési eszközök hiányát értjük, akkor a válság okát a fizetési eszközök tényezőiben kell keresnünk.

Az alacsony fogyasztási, vagy a tultermelési elméletet is el kell fogadnunk, ha a válságot mint alacsony fogyasztást, vagy tultermelést definiáljuk.

Látjuk tehát, hogy a válságot sokféleképpen lehet definiálni és *a különböző válságelméletek csak következményei a definiciónak.*

Elsősorban megállapithatjuk, hogy a *válság összetett jelenség. De a válság közismert jelenségei mind diszproporcionalitást fejeznek ki.* Igy értelmezi *Heller* Farkas[51] is a válságot.

A tultermelés diszproporcionalitást jelent a termelés és a társadalom szükséglete között. Az alacsony fogyasztás diszproporcionalitás a termelés és a fizetőképes kereslet között. A munkanélküliség diszproporcionalitást jelent a termelés és a népesség között. A fizetési zavarok, amennyiben nem a tultermelés vagy a fizetőképes kereslet hiányának következményei, diszproporcionalitást jelentenek a termelés és a forgalomhoz szükséges és rendelkezésre álló fizetési eszközök között. Az árváltozások szintén forrásai lehetnek a diszproporcionalitásnak. Egyes termékek áresése megszüntetheti bizonyos termelési ágak rentabilitását, ugyanez a hatása lehet nyersanyagok, vagy félgyártmányok áremelkedésének. Az általános áremelkedés viszont a fizetési eszközök hiányát válthatja ki. Azonban az árváltozások is csak diszproporcionalitás utján idézhetnek elő válságot. Süllyedő árnivó mellett is lehetséges a társadalmi gazdagság növekedése és emelkedő árak mellett a termelés pangása. Válság csak akkor keletkezik, ha az árváltozások diszproporcionalitást idéztek elő.

A válság tehát diszproporcionalitás és igy *a válság elháritása egybeesik a kapitalizmus megszervezésének problémájával, helyesebben, a termelés megszervezésének problémájával,* mivel válság nemcsak a kapitalizmusban lehetséges. Nyersanyagok hiánya, a népesség szaporodása válságot okozhatnak a szocializmusban is és a termelés megszervezése itt is ugyanolyan nehéz feladat, mint a kapitalizmusban. Ugyan-

[51] Heller: Közgazdaságtan I. 369 o.: „a közgazdasági életnek az egésze az, amiből a válságok folynak és azok másképpen meg nem érthetők, mint ha a közgazdaság egész szervezetét és lényegét tartjuk szem előtt". V. ö. Heller: Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie. Leipzig. 1928. S. 155 ff.

azok a problémák merülnek fel a társadalom szükségletének kutatásánál, a természeti kincsek számbavételénél, a népesség szaporodásának és a munkaidőnek szabályozásánál, a termelés fejlesztésénél.

A válság nem a kapitalizmus lényegéből folyik, hanem csak az individuális szervezetlen kapitalizmus lényegéből. Simkhovits-sal[52] együtt azt kell mondanunk, hogy *Marx tipikus szabadkereskedő volt, aki el sem tudta képzelni, hogy a kapitalizmus is megszervezhető.*

A válságok elháritásának a módja tehát a termelés tervszerü szervezése. Természeti katasztrófák, technikai és szervezési hibák, a természeti kincsek kimerülése, a népesség változása továbbra is okozhatnak válságokat, de ez bármilyen társadalmi rend és termelési mód mellett lehetséges.

A válságokról való felfogásunk már sejteni engedi a kapitalizmus ökonómiai összeomlásáról való nézetünket is. *Válság és összeomlás nem különböző kategóriák, hanem csak különböző fokai ugyanannak a kategóriának.* Nincs értelme ott összeomlásról beszélni, ahol bizonyos átszervezés segit és azt, hogy ez az átszervezés valamely gazdasági rend megszünését jelenti-e, az csak a gazdasági rend definiciójától függ.

Az elméleti teljesség kedvéért a marxista vélemények megcáfolásán kivül is fel kell tennünk azt a kérdést, hogy lehetséges-e, hogy a kapitalizmus bizonyos fejlődési fokon ökonómiailag lehetetlenné válik.

Tugan-Baranowsky[53], Bauer[54], Hilferding[55], a reprodukciósémák alapján bizonyitották, hogy a kapitalizmus fejlődése ökonómiailag korlátlan. Mi ezt a módszert helyesnek nem tartjuk. Könnyen lehet ugyan olyan sémákat konstruálni, amelyek szerint a termelés kiterjesztése a végtelenig lehetséges, de azt már nem állithatjuk, hogy a termelés kiterjesztése a séma szerint fog lefolyni. Éppen Bauernél láthatjuk, hogy milyen veszélyeket rejt magában egy séma feltételeinek előre való megállapitása. Grossmann ugyanennek a sémának a továbbszámitásával akarta az összeomlást bizonyitani, amelyikkel Bauer a kapitalizmus ökonómiai korlátlanságát bizonyitotta.

De a reprodukciósémáknak egyéb hátrányai is vannak. Nem szerepelnek bennük olyan faktorok, amelyek az összeomlást előidézhetik, nem szerepelnek az összes népesség és az összes természeti kincsek, hanem csak a termelésben résztvevő népesség és a termelésben résztvevő természeti kincsek. Ezért

[52] Simkhovits: Marxismus versus Sozialismus. 1913.

[53] Tugan-Baranowsky: Der Zusammenbruch der kapitalistischen Wirtschaftsordnung im Lichte der nationalökonomischen Theorie. 1904.

[54] Bauer: l. c.

[55] Hilferding: l. c. (Das Finanzkapital und die Krisen.)

a reprodukciósémák a valósághoz képest merevek. Még Bauer sémája is merev, pedig mint láttuk, ennek rugalmassága jelentősen nagyobb Marx sémájának rugalmasságánál. A sémák szerint ugyanis lehetetlen áttérni az egyszerü reprodukcióról a kiterjesztett reprodukcióra.

Vegyük pl. a Marx-féle sémáját az egyszerü reprodukciónak.

I. 4000 C+1000 V+1000 M=6000 termelési eszköz.
II. 2000 C+ 500 V+ 500 M=3000 fogyasztási eszköz.

Ebben az esetben az összes termelési eszközök (6000) csak a termékbe átment (amortizálandó) termelési eszközök (4000+2000) pótlására elegendők. Hasonlóképpen az összes fogyasztási eszközök (3000) csak a tényleges fogyasztás fedezésére: a munkásosztály fogyasztására (1000 V+500 V) és a kapitalisták fogyasztására (1000 M+500 M) elegendők, mert egyszerü reprodukció esetén a kapitalisták egész értéktöbbletüket elfogyasztják. Itt tehát nincsenek fölösleges termelési eszközök, amelyekkel a termelést ki lehetne terjeszteni, sem pedig fölösleges fogyasztási eszközök a megnövekedett termeléshez szükséges nagyobbszámu munkásság eltartására. *Igy a reprodukciósémák szerint lehetetlen áttérni az egyszerü reprodukcióról a kiterjesztett reprodukcióra.*

Ez az eredmény azt fejezi ki, hogy a termelés jövőbeli kiterjesztésének tárgyi feltételei már a jelen termelésben adva kell, hogy legyenek. Ez a tétel nemcsak az egyszerü reprodukcióra, hanem *a kiterjesztett reprodukcióra is érvényes*, ahol abban jut kifejezésre, hogy a kiterjesztett reprodukció egyik termelési ciklusából csak oly mértékben térhetünk át egy fokozottabban kiterjesztett ciklusra, amily mértékben az előbbi ciklus termelésének eredménye ezt lehetővé teszi.

Ezekben az eredményekben egy ujabb hiányát ismerhetjük fel a reprodukciósémáknak. A valóságban az egyik termelési ciklus nem szabja meg ennyire mereven a következő ciklus feltételeit. A rendelkezésre álló termelési és fogyasztási eszközök nem olyan merev tényezők, mint a reprodukcióséma kifejezi. Vannak természeti kincsek, bányák, erdők, földek stb., amelyek használatba vehetők, dacára, hogy az előző reprodukciósémában nem szerepeltek. Bizonyos gyárak, üzemek termelése egyszerüen a munkaidő vagy a munkáslétszám (munkaszakok) növelésével kiterjeszthető. A kapitalisták csökkenthetik fogyasztásukat, sőt, mivel nem állunk a Marx-féle létminimum-bérelmélet alapján, a munkások is. Igy azután lehetséges, hogy egyszerü reprodukcióból is áttérhetünk a kiterjesztett reprodukcióra és hasonlóképpen a kiterjesztett reprodukció egyik ciklusából nagyobb kiterjedésü ciklusra is áttérhetünk, mint ezt az előző ciklust ábrázoló séma kifejezi.

A reprodukciósémák tehát nem képeznek kielégitő bizonyitékot sem a kapitalizmus ökonómiai összeomlására, sem

fennmaradására. Ezek helyett célszerü a problémát egyszerü következtetésekben tárgyalni, ha utalhatunk is arra, hogy a reprodukciósémák a kapitalizmus korlátlan fennmaradásának lehetőségét mutatják.[56]

Kérdés, hogy *lehetséges-e, hogy a kapitalizmus nem lesz képes elég terméket produkálni a népesség eltartására, illetőleg jólétének fokozására?*

Ez lehetséges. De csak akkor, ha a természeti kincsek és a technikai haladás, a termelékenység bizonyul elégtelennek a népesség számához viszonyitva. *De ezek a lehetőségek nem specifikusak a kapitalizmusra.* Ha a természeti kincsek kimerülnek, ha az emberi találékonyság és munkakedv nem képes a produktivitást fokozni és a népesség az előbbiekből, a természeti kincsek és a produktivitásból adódó fogyasztási bázison tulnő, akkor semmiféle termelési mód mellett a nyomor

[56] Például az alábbi reprodukcióséma igazolná a kapitalizmus fennmaradását. A séma föltételei:

A dolgozó népesség száma 400, fejenkénti reálbére 2500; V = 1,000.000.

A konstans tőke 4,000.000, a termékbe ebből 10% jut; C = 400.000.

A haszon a kiinduláskor az összes tőke (1,000.000+4,000.000) 8%-a: M = 400.000.

A haszonból a kapitalista fogyasztás (K) 150.000, uj befektetés (A) 250.000.

A dolgozó népesség szaporodása évi 3% : 12.

Az uj befektetések lehetővé teszik, hogy a megelőző ciklusnak megfelelő termékmennyiség 3%-kal kevesebb munkaidő alatt állitható elő.

A séma az 1. ciklusban (évben):

400.000 C+1,000.000 V+150.000 K+250.000 A=1,800.000.

Már a következő ciklusban a fenti feltételek szerint válság keletkeznék, mert 12 dolgozót kiszorit az uj befektetés és 12 a szaporodás következtében lesz munkanélkülivé. A munkanélküliek hiányzó fogyasztása miatt pedig csökkenteni kellene a fogyasztási termelést, viszont növelni a termelési eszközök termelését. Már ez válságmomentum, mert az egyik termelési ágban üzemcsökkentés szükséges.

Viszont ki lehet küszöbölni a válságot a következő intézkedéssel: az összes dolgozni képes népességet (412) munkába állitjuk; bérüket növeljük 2500-ról 2600-ra. Ekkor a termelés értéke is növekszik 6%-kal, mert 3%-kal nő a munkaórák száma és az uj befektetés miatt 3%-kal több terméket állitanak elő az időegység alatt. Ha még föltesszük, hogy a kapitalisták fogyasztása is 3%-kal nagyobb, mint az előző ciklusban, akkor a 2. ciklus (év) sémája a következő:

425.000 C+1,071.200 V+154.500 K+257.300 A = 1,908.000.

Tehát nemcsak a munkanélküliséget kerültük el, hanem nőtt az egyes munkás reálbére és a kapitalista fogyasztás is, ezenkivül uj befektetésekre is több jut, mint az előző ciklusban. Továbbá nem kell csökkenteni egyik termelési ág termelését sem; a fogyasztási és termelési eszközök iparának fejlesztési arányát az szabja meg, hogy a reálbérek emelését vagy pedig az uj befektetéseket tartjuk társadalmilag fontosabbnak.

De ez a séma sem képezhet abszolut bizonyitékot, mert a sémán kivül álló tényezők (pl. természeti kincsek hiánya, elemi csapások, szabályozatlan szaporodás) fölborithatják az egyensulyt.

el nem kerülhető. *A kapitalizmus eddigi teljesitménye a produktivitás fejlesztésénél le nem becsülhető* és optimizmusra késztet ezen tényezők jövőbeli alakulása tekintetében. Figyelembe kell venni, hogy a kapitalizmusban a munkateljesitményre és a technikai haladásra *ösztönzően hat az önérdek:* a munkateljesitményhez kötött munkabér. A szocializmus ezt egy sokkal kevésbé intenziv tényezővel, az ember szociális érzésével pótolja. A természeti kincsek kimerülése és a népesség szaporodása pedig olyan tényezők, amelyekkel szemben a kapitalizmusnak is *ugyanazok az eszközök állanak rendelkezésére*, mint bármely más termelési rendnek. A szocializmusnak mindenesetre hátránya, hogy ezeknek a tényezőknek az emberi jólétre való jelentőségét vonakodik elismerni és a malthusianismust elvetve még el sem ismeri azt a kétségtelen lehetőségét, hogy a népesség szaporodása és a természeti kincsek kimerülése az emberiséget nyomorba dönthetik.[57] Természetesen egészen más kérdés az, hogy ez a lehetőség közvetlenül időszerü-e.

A kapitalizmus és a szocializmus termelékenységének szembeállitásánál felmerül mindkét rendszer definiciójának szüksége. De erre szükség van a kapitalizmus fennmaradásának vagy összeomlásának vizsgálatánál is, mert a kapitalizmus folytonos változásban lévő rendszer. Marx óta a kapitalizmus lényeges változásokon ment keresztül. Marx idejében a kapitalizmus megszervezésének még legfeljebb a körvonalai mutatkoztak, a szabad verseny uralta a gazdasági életet. A *válságokat* joggal lehetett az akkori kapitalista rendszer *szervezetlenségének* tulajdonitani. Az állam beavatkozása a gazdasági életbe nem volt szembetünő, *a termelés vezetésében* tehát *az egyes kapitalista* önérdekétől vezetett akarata a társadalmi érdek minden korlátozó hatása nélkül érvényesült. A munkanélküliség — az ipari tartaléksereg — az egyes kapitalista szempontjából nem mutatkozott károsnak. Sőt előnyösnek kellett látnia, hogy a munka tulkinálata miatt olcsó munkaerőt kaphat. *A kis üzemegységek elhomályositották azt a tényt, hogy a munkás egyszersmind fogyasztó is és a munkanélküliség nemcsak hiányzó munkát, hanem hiányzó vásárlóerőt is jelent. A munkásság szervezetlensége* kicsinynek mutatta a munkanélküliség politikai veszélyességét, a munkanélküliség forradalmositó hatását. *A nagyfoku takarékosság*, amely az akkori, sőt még a világháboru előtti kapitalizmust is jellemezte, erős tőkegyüjtésben, nagy befektetésekben, vasutak, csatornák, hajók épitésében, *tőkeexportban* jelentkezett, a nehéziparok erő-

[57] Az egyedüli kivétel *Kautsky*, aki egy régebbi munkájában azt mondja, hogy a szocializmusban is bekövetkezhet a nyomor, ha Malthus tanitásáról megfeledkeznek. (Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft. 1880.)

sebben fejlődtek a fogyasztási iparoknál, a belső piac fogyasztóképessége nem látszott fontosnak, a munkás reálbérének emelése nem látszott szükségesnek. Ugyanigy hátrányosnak látszott a munkaidő leszállitása is, az imperializmus nem akart pihenni és fogyasztani, hanem gazdasági hatalmat, tőkét gyüjteni ereje teljes megfeszitésével. *Ebben az ábrázolásban szinte jogosnak látszik Marx kritikája*, csupán az a rendszer, amelyet képvisel, a szocializmus marad utópikus és elérhetetlen. A válságok oka valóban a szervezetlen kapitalizmus volt, az ipari tartaléksereget a kapitalizmus nem tartotta károsnak, nem látta szükségét a reálbérek emelésének. Nem forditott gondot a fogyasztóképességre és egyre növelte befektetéseit, amelyek pedig a fogyasztóképesség növekedését tételezték föl. Szinte magától értetődő, hogy ezek a körülmények — ha változás nem mutatkozik — ökonómiai összeomlásra vezettek volna. *Ha Marx csupán a termelés megszervezését, ezzel kapcsolatban az ipari tartalékseregnek a termelésbe való bevonását és a munkásság reálbérének a gazdasági fejlődéssel arányos növelését követelte volna, ezen nem is volna mit kifogásolni.* Marx azonban *követeléseihez az egyenlőségi ideológiát is csatolta* és ezzel nemcsak lehetetlent követelt, hanem a gazdasági fejlődésre, az életszinvonalra károsat is. *Az abszolut egyenlőség ideológiája a szocializmus legsulyosabb tehertétele, de egyszersmind lényege, definiciója is.* Ha más vonatkozásban látnánk a szocializmus lényegét, akár a tervszerü és közérdekü termelés, akár pedig az életszinvonal növelésének követelésében, akkor nem a szocializmust, hanem a kapitalizmus egyik fejlődési stádiumát definiáljuk. *A kapitalizmus szervezése Marx óta* óriás léptekkel haladt. Az ipari tulajdon — a részvénytársasági forma terjedésével — elkülönült a termelés vezetésétől, az ipar koncentrálódott és nemzetközi szervezeteket is alkotott. Egyre áttekinthetőbb lett egy-egy termelési ág vezetése. A munkásság fokozódó szervezettsége és a termelés olcsóbbodása a *reálbérek növekedését* eredményezte, *a munkanap is rövidült és ennek a világháboruig tartó folyamatnak tulajdonitható, hogy munkanélküliség nem volt*, noha a népesség egyre szaporodott, a gépek egyre terjedtek. Az egyensuly fennmaradásához természetesen még sokkal erősebb munkabéremelkedés lett volna szükséges, ha a tőkeképzés nem lett volna oly nagyfoku. Mindezek a jelenségek arra mutattak, hogy *a kapitalizmus és szocializmus ellentétei csökkentek.*

A világháboru óta (az U. S. A. kivételével) azonban *megakadt a reálbérek emelkedése.* A termelés racionalizálása mellett ennek tulajdonitható *a fokozódó munkanélküliség.* (Az 56. számu jegyzet alatt közölt számitás eredményei is ezt igazolják, anélkül, hogy a valósággal való egyezésre igényt tartanának.)

Mégis oly szempontok merültek fel, amelyek nincsenek

összhangban a marxizmussal. *Az ipari tartaléksereg nem bizonyult előnyösnek a kapitalizmusra*, sőt kiderült, hogy nemcsak fenyegető politikai veszélyt jelent, hanem értékesitési válságot is és a munkanélküliek eltartása sulyos gazdasági teher. Ezenkivül a világháboru után *tovább fokozódott* és hatalmas arányokat öltött *a kapitalizmus megszervezése*, a szabad verseny egyre jobban háttérbe szorult. Az állami beavatkozás is fokozódott és ezzel kapcsolatban kiderült, hogy *a fennálló társadalmi rend mellett a magántulajdon is a legkülönbözőbb korlátozásoknak lehet kitéve.* E mélyreható változások azt mutatják, hogy szükség van a kapitalizmus definiciójára, mert *föl kell merülnie annak a kérdésnek, hogy hol van a változásoknak az a határa, ahol a fennálló rend megszünik kapitalizmus lenni.*

Werner Sombart[58] azt mondja: „... egy szabályozott és stabilizált kapitalizmus és egy technifikált és racionalizált szocializmus között nincsen nagy különbség ... az emberek és kulturájuk sorsára meglehetős közömbös lesz, hogy a gazdaság kapitalisztikusan vagy szocialisztikusan fog-e alakulni ... minden munkafeltétel itt és ott egyforma lesz." *Éppen az emberi jólétre és kulturára lesz nagy befolyással az a különbség, mely a két rendszer között fennáll és ez a különbség éppen a munkafeltételekben látható.*

Nemcsak arról van itt szó, hogy az egyenlőségi ideológia megbontja a családot és normalizálásával meg is sérti az ember életszinvonalát. A gazdasági haladást, az emberi jólét gazdasági alapjait is megtámadja, amikor az egyéni munkateljesitménytől nem teszi függővé a munka dijazását. *A kapitalizmus lényege éppen abban van, hogy a munkateljesitménytől függ a dolgozó gazdasági helyzete.* Még időbér esetében is a tanult, ügyes munkás jobb időbért kap a tanulatlannál, ügyetlennél. Darabbér esetében pedig az összefüggés nyilvánvaló. Hogy a szovjet a Bedeaux-rendszert alkalmazta, az nem a szocializmus mellett szól, hanem azt jelenti, hogy szüksége van a kapitalizmus munkafeltételeire. De a munkateljesitménytől függő munkafeltételek nemcsak a fizikai munkásra vonatkoznak, dolgozó alatt a fenti definicióban a munka minden faját végző embert értünk, orvosokat, mérnököket, hivatalnokokat, művészeket, a termelés vezetőit is. *Az egyenlőségi ideológia* ezek törekvéseinek célját is elvenné és igy *a kultura hanyatlását okozná. A kapitalizmus tehát a munkapiac bizonyosfoku szabadságát jelenti* — még akkor is, ha a munkanélkülieket a létminimum erejéig segélyezi. *A munka dijazásának különbségei pedig szükségessé teszik a személyes tulajdon elismerését.* Személyes tulajdon alatt azt a tulajdont értjük, amely nem vonatkozik termelési eszközökre. *Kevésbé lényeges feltétel a termelési eszközök magántulajdona.* Éppen az ember jólétének

[58] Sombart: Der moderne Kapitalismus. III. 1016. o.

és kulturájának szempontjából jutunk erre az eredményre. *Ha a termelés szervezése teljesen befejeződik*, akkor közömbös, hogy ki a termelési eszközök tulajdonosa;[59] mert az egyéni vállalkozói kezdeményezés lehetősége megszünik. Ellenben fontos, hogy a termelés vezetése megfelelő kezekben legyen, fontos, hogy tehetséges emberek megalkossák a legkedvezőbb igazgatási és ellenőrzési rendszert, fontos, hogy az igazgatást és ellenőrzést hű, szorgalmas és tehetséges emberek végezzék, fontos a műszaki tervezés, ujitás és ellenőrzés, fontos a szorgalmas és ügyes fizikai munkás. A kapitalizmus mindezekért több bért, személyes tulajdont nyujt, mig a szocialista tervgazdaság kizárólag az emberek jóakaratára, szociális érzésére bizza, hogy ugyanilyen foku teljesitményt elérnek-e vagy sem.

A személyes tulajdon elhatárolása a termelési eszközök tulajdonától nem könnyü. Mindenesetre fontos a kultura és jólét szempontjából, hogy ez az elhatárolás *a személyes tulajdon sérelme nélkül történjék.* Erre az elhatárolásra különben is *csak akkor lenne szükség, ha a kapitalisták fogyasztása annyira sulyosan nehezednék a termelésre, hogy szükségessé válnék a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése.*

Hogy ez szükséges lesz-e, az nyiltnak látszik. A tulajdon koncentrációjával csökken a kapitalisták száma és igy objektiv szempontból fogyasztásuk is, viszont szubjektiv szempontból ez nem szükségszerü. A tulajdon koncentrációjának üteme is bizonytalan. Másrészt kérdéses, hogy *a kapitalisták fognak-e a jövőben is a termelés vezetésében értékes szerepet betölteni.* Mindez személyes tulajdonságaiktól fog függeni, tehetségüktől és belátásuktól, *érdekeiknek a közérdekkel való összeegyeztetésétől.* A tőke magántulajdonának megszünése nem jelenti a mai gazdasági rend alapjainak megszünését, mert azok az általánosan értelmezett munkafeltételekben és az ezekhez szük-

[59] Erre az érvre támaszkodik *Cassel* a szocialistákkal szemben, de nem veszi észre, hogy ez bizonyos megszoritásokkal a kapitalistákra is áll. (Cassel: A tőke és haladás. Tébe könyvtár 65. sz. 51. o.) Tekintetbe kell venni természetesen azokat a tapasztalatokat, amelyek a közüzemnek a magánüzemmel szemben való hátrányait mutatják. Ezért hangsulyoztuk, hogy ha a termelés teljes szervezése befejeződik. Amig a közüzem nem egy teljes tervgazdaság része, addig a magánüzem nagyobb mozgékonysága előnyt jelent vele szemben. Hasonlóan előnyben van a magánüzem kis üzemegységek esetén, mert a tulajdonos személyes ellenőrző tevékenysége fölöslegessé teszi a bürokratikus ellenőrzést, ami a kis közüzemi egységeket terheli. De ezek a kifogások elesnek, mihelyt teljesen szervezett termeléssel állunk szemben. Ekkor már a magántulajdoni üzemekben is kiterjedt ellenőrzés szükséges és utóbbinak előnyös formái a közüzemekben is elérhetők. Végül azt is meg kell emliteni, hogy a mai közüzemnek talán leglényegesebb hátránya, hogy munkaföltételei nem kapitalista föltételek. Az üzemek vezetői és alkalmazottai rendesen fixfizetésü emberek, akiknek gazdasági helyzete és előlépése csak nagyon laza összefüggésben van munkájuk eredményével.

séges személyes tulajdonban vannak.[60] *Terminológiai szempontból* aggályos lenne azonban azt a rendszert kapitalizmusnak nevezni, amelyben a tőke magántulajdona megszünt. A szocializmussal: *a szociális normalizmussal* szembenálló gazdasági rendszert mi inkább *szociális individualizmusnak* neveznénk, amelynek definiciója: a személyes tulajdon joga, szervezett termelés. a munkafeltételek függése a munka eredményétől.

A marxizmus egyik jellemzője, hogy azt állitja. hogy a szocializmus termelékenyebb lesz a kapitalizmusnál, sőt a *kapitalizmus* azért is össze fog omlani, mert *gátolja a termelő erőket.* Ezt a kérdést a munkafeltételek szempontjából már letárgyaltuk és itt a szocializmus lényeges hátrányait láttuk. A marxizmus azonban azt is állitja, hogy a szocializmusban nem lesz meg a fölöslegesen eltartott *improduktiv népesség terhe.* E kategóriába tartoznának először a kapitalisták. Bár vitatni lehetne, hogy a *kapitalisták* általában improduktivak-e, utalunk az előbb elmondottakra, hogy a termelési eszközök magántulajdonának megszünése nemcsak a szocializmusban lehetséges és a marxizmus által vallott tulajdonkoncentráció a kapitalisták számának csökkenését jelenti. Továbbá improduktiv a *kereskedelem.* Ezzel szemben a kereskedelem olyan funkciókat végez, amelyeket a szocializmusban is be kellene tölteni, szállitást, raktározást, a javak elosztását. A kapitalista termelés is törekszik a szükségtelen közvetitőkereskedelem kikapcsolására és a kereskedelem racionalizálására. Valószinü, hogy kedvezőbb eredményeket is fog elérni, mert az eredményeket jutalmazza. Improduktiv a szocializmus szerint az *állami szervezet.* Engels szerint az állam a szocializmusban elhal.[61] Ezzel szemben a szocializmus óriási mértékben szaporitja a köz feladatait, az oktatással szemben hasonlóan fokozott igényeket támaszt, mindenkinek maximális müveltséget kiván adni, az egész termelést központilag kivánja szervezni és a magánéletbe is erősen beavatkozik. Hogyan remélhetők ettől kisebb közterhek? *Az emberi természet utópikus megváltoztatását tételezi* föl továbbá a *rendészet* és *igazságszolgáltatás* megszünése. Hasonlóan a *fegyverkezés* csökkentése a nemzetközi ellentétek megszünétől függ. A szocializmus sem szüntetheti meg a faji különbségeket, a szocialista Atlanticus például a gyarmati kényszer-

[60] Emil *Lederer* a Verein für Sozialpolitik 1928 szeptemberi zürichi ülésén mondotta, hogy kapitalizmus lehetséges egyéni vállalkozó nélkül is.

[61] Engels: Anti-Dühring. V. ö. Marx levele Brakehoz 1875 május 5. Neue Zeit. 9. Jhrg. Ez élénk vitára adott alkalmat, mert a revizionisták a kapitalista állam elhalását, a forradalom szükségtelenségét értették alatta. Velük szemben *Lenin* igazolta (Állam és Forradalom. 1917.) hogy az *osztálynélküli állam* elhalásáról van szó.

munkát követeli a fehér munkásság jólétének fenntartására.[62] A német szocialisták teljes erővel támogatták a német háborus kormányokat. Az amerikai munkásság pedig kierőszakolta a bevándorlási tilalmakat, mert féltette magas életszinvonalát. Kérdés, hogy ez a munkásság milyen szemmel nézné egy egyenlőségi tervgazdaságba való beolvasztását, ahol Amerika dús természeti kincseiből fakadó magas termelékenységét más államokkal kellene megosztania. Oroszország is meggyőző példát szolgáltatott, hogy mennyire várható a szocializmustól a militarizmus megszünése. Mindenesetre azt is meg kell állapitani, hogy *az állami terhek csökkenésének, sőt megszünésének szocialista terveivel éles ellentmondásban áll az „átmeneti" proletárdiktatura követelése.*

Hasonló *ellentmondást* találunk a marxista reményekben a termelékenység fokozására. Egyrészt Malthussal szemben azt állitják, hogy *az emberek szaporodása munkaerejük miatt a legnagyobb érték, másrészt azt remélik, hogy a napi munkaidő nagyon lecsökkenthető lesz*[63].

Egyes marxisták[64] azt állitják, hogy a szocializmus azért is termelékenyebb lesz, mert a kapitalizmus nem alkalmazza a már rendelkezésre álló technikai ujitásokat. Grossmann kiemeli ezt a vádat[65] és ugy fogalmazza, hogy a kapitalizmus azért nem alkalmazza a találmányokat, mert ezzel befektetett tőkéjét megsemmisiti. Ez a fogalmazás ugy hangzik — és arra a célra is készült — mintha a szocializmusban, ahol tőke nincs, a technikai vivmányokat azonnal, az egész termelésben alkalmazni lehetne. Ezek az állitások teljesen tévesek. Ha a találmány előnyös, akkor a kapitalizmus is alkalmazza, természetes azonban, hogy *előnyeit össze kell hasonlitani azzal a kárral, amit a meglevő berendezések elértéktelenedése jelent. De ez az összehasonlitás a szocializmusban is megmarad.* Egy gyár elértéktelenedése a szocializmus számára is kárt jelent termelési eszközökben és az igy elveszett „megjegecesedett" munkát össze kell itt is hasonlitani az uj találmány munkamegtakaritásával.

Érdekes összehasonlitásra nyilik alkalom Marx azon jóslatánál, hogy a szocializmusban el fog tünni a munka egyhangusága, az emberek munkakörüket tetszésük szerint változtathatják, mert a tökéletes gépek mindenki által kezelhetők lesznek. Ez a remény is utopikus. Tökéletes gépeket nemcsak

[62] Atlanticus: Produktion und Konsum im Sozialstaat. (Kautsky az előszóban helyteleniti Atlanticus nézetét a gyarmati kényszermunkáról.)

[63] Bebel 2—3, Owen 2, Campagnella 4, Ballod és Dezamy 5—6, Guesde 1—3, Lenin (mielőtt uralomra jutott) 6 órára becsülték a szükséges napi munkaidőt. (Sombart: Der proletarische Sozialismus.)

[64] Karl Ballod (Der Zukunftstaat.), Atlanticus. (l. c.)

[65] Grossmann: l. c. 254—278. o.

kezelni kell, hanem meg is szerkeszteni és pedig egyre jobbakat szerkeszteni. Ez speciális tudás nélkül elképzelhetetlen.

Hasonló ez ahhoz a kulturára vonatkozó utópikus reményhez, hogy a szocializmusban az emberek képzettsége egyenlő és univerzális lesz. Ellentmond az emberi elme pszichológiailag is bizonyitott korlátolt befogadóképességének. Egyébként a mai gazdasági rend is látja a munka egyhangúságának kedvezőtlen hatását. Két jelentős szervezet kutatja ennek enyhitési módjait; a *Deutsches Institut für technische Arbeitsschulung*, fiatal munkásokat nevel a sokféle munka elvégzésére; az amerikai „*Related cycles of work*" — amelynek céljaira Ford külön irodát tart fenn — arra törekszik, hogy a munkás ne egy csekély részmunkát végezzen, hanem legalább a munkának egy áttekinthető körét. *Th. Brauer ebben azt látja, hogy a kapitalizmus Marx jóslatával szemben a „részindividuum" fölemelésére törekszik, mig a szovjet valóságos kultuszt csinált a gépből.*[66]

Vizsgálataink összefoglalt eredménye tehát az, hogy teljesen indokolatlan a szocializmusnak az a reménye, hogy akár a munka produktivitását, akár a munka elviselhetőségét jobban fokozhatja, mint a fennálló termelési rend. Az ökonómiailag szükségszerü összeomlási elmélet tarthatatlan. Az abszolut egyenlőségen alapuló társadalmi rend nemcsak elérhetetlen, de minden erre irányuló törekvés veszélyezteti az ember jólétét és kulturáját. A fennálló termelési rend legfontosabb tényezői a személyes tulajdon és a munkateljesitményekre ható önérdek. A termelési eszközök magántulajdona és a gazdaság szervezetlensége nem lényeges tényezők, mert a fejlődés folyamán eltünhetnek anélkül, hogy ezzel szocializmus (szociális normalizmus) alakulna ki.

Kétségtelen azonban, hogy most sulyos válságban van a kapitalizmus. Lényeges, hogy szervezkedéssel kiküszöbölje a válságot, növelje az általános életszinvonalat, foglalkoztassa a munkanélkülieket. Theodor Brauer szavai komoly megfontolásra késztetnek: „. . . bármily reménytelenül tévesek a marxizmus egyes részletei, annyira ellenállhatatlanoknak bizonyulnak összperspektivái."[67] *Nem szabad elfelejteni, hogy ha a kapitalizmus szervezetlensége válságokra, munkanélküliségre vezet, ha a munkás életszinvonala nem tart lépést a gazdasági fejlődéssel, akkor Marx kritikája helyes. És nem vigasztalás, hogy a szocializmus, mint az utópikus egyenlőségre alapitott termelési és társadalmi rend nem lesz képes az emberi jólétet és kulturát fenntartani.*

[66] Theodor Brauer: Der moderne deutsche Sozialismus. 1929. 387. o.

[67] Th. Brauer: l. c. 331. o.

Összefoglalás.

Marx-összeomlás elméletét a revizionisták megtagadták, azok pedig, akik fenntartják, áthelyezték az elmélet sulypontját.

Luxenburg az imperializmusban keres uj magyarázatot, őt meggyőzően megcáfolták *Eckstein*, *Bauer* és *Lederer*. *Sternberg* sem volt képes *Luxenburg* elméletét fenntartani. *Hilferding* az imperializmus okait másképp látja, mint Luxenburg, szerinte az ökonómiailag szükségszerü összeomlás elgondolhatatlan és ő a proletariatus győzelmét a forradalom terén keresi.

Grossmann oly reprodukcióséma alapján akarja az összeomlást bebizonyitani, amelyet *Bauer* az összeomlás megcáfolására szerkesztett. Bauer sémájának továbbszámitása valóban összeomlást eredményez, de csak azért, mert a séma a *téves munkaértékelmélet* alapján készült. Grossmann eredménye: elégtelen termelés. Ez nincs összhangban Marx összeomlás-elméletével, amely tultermelési elmélet.

A munkaértékelmélet tévességét a közgazdasági irodalom kimutatta. Lederer megkisérelte ugyan a határhaszonelmélettel összeegyeztetni, de beismerte, hogy a munkaértékelmélet nem képes a monopolárat magyarázni. De már ez a jószag *mennyiségének* befolyását jelenti az értékre. Továbbá a haszonhányad kiegyenlitődésének törvénye, amelyet Marx az árak magyarazátára fölállitott, szintén magában foglalja a mennyiségi tényezőt, mert a verseny amely a haszonhányadokat kiegyenliti, csak a mennyiségen keresztül érvényesülhet. De igy a munkaértékelmélet nem képes a kapitalizmus jelenségeinek magyarázatára, mert a jószág mennyisége már a határhaszonelméletnek tényezője.

A kapitalizmus ma már nem az, ami volt Marx idejében. Ugy jogrendje, mint gazdasági szerkezete megváltozott. A kapitalizmus változásai szükségessé teszik lényegének definicióját. A mai gazdasági rend lényege a *munkaföltételekben* van, mig a szervezetlenség, a termelési eszközök magántulajdona, a munkásság alacsony bérei a fejlődés során — különösen ha az az eddigi irányban folyik — eltünhetnek. A kapitalizmus elnevezésnél jobban megfelel *a szociális vagy szervezett individualizmus*. Ez az igazi ellentéte Marx *szociális normalizmusának*.

Nincs értelme ott összeomlásról beszélni, ahol átszervezés segit. Egy gazdasági rend definiciójától függ, hogy mikor tekinthető az összeomlottnak. Különben az összeomlás beleesik a válság kategóriájába. A válság általában csak mint *diszproporcionalitás* fogalmazható, ahol sokféle diszproporcionalitási körülmény okozhatja a konkrét válságot. A válsá-

gok elháritásának kérdése összeesik a gazdaság megszervezésének problémájával. Külső okok — elemi csapások, természeti kincsek kimerülése — is okozhatnak válságot. A természeti kincsek hiánya bizonyos fokig szintén hozzáférhető a szervezésnek, a népesség szabályozása erre az eszköz. Hogy ez szükséges lesz-e, az nem tartozik az értekezés keretébe, mert gyakorlati kérdés és ép ugy *nem specifikus* problémája a kapitalizmusnak, mint az elemi csapások.

A gazdaság szervezésének sincsenek specifikusan kapitalisztikus akadályai, mert adott termelési- és üzemegységek mellett ugyanolyan nehéz a szocializmus számára a közös szabályozás, a gazdasági számitás és a bürokráciától mentes ellenőrzés kérdéseit megoldani, mint a mai gazdasági rend számára, amelynek előnye, hogy munkaföltételei ösztönzik a termelékenységet. Értekezésünkben munka fogalma alatt általánosan értjük a szellemi és testi munkát.

A reprodukciósémák nem alkalmasak sem a kapitalizmus fennmaradásának, sem összeomlásának bizonyitására, mert nem tartalmazzák az esetleges összeomlás fontos tényezőit, másrészt tulzottan egyszerüek a valóságos gazdasághoz képest. Bizonyos teoretikus jelentőségük azonban mégis van a reprodukciósémáknak, mert *adott* termelési és társadalmi föltételek mellett bizonyos általános eredményeket megmutathatnak.

Lipták László.

A várakozási idő a szociális biztositás technikájában.

A rokkantság esetére biztositottaknál a megrokkanásra való hajlam különböző fokban áll fenn. A biztositási viszonyba való belépést követő években a megrokkanást előidéző betegségek előrehaladottabb stádiumában levő biztositottak ténylegesen megrokkannak és igy rendes körülmények között a biztositási viszonyból kiválnak. Ez azt eredményezi, hogy az egyes életkorokhoz tartozó biztositottak a várakozási idő leteltével általában kisebb kockázati fokot képviselnek, mint a biztositási viszony kezdetén.

Minthogy a várakozási idő eltelte szükséges ahhoz, hogy az igényt bejelentő biztositási szolgáltatást kaphasson, azok, akik a várakozási-idő alatt megrokkanás folytán a biztositási viszonyból kiváltak, biztositási szolgáltatásokban nem is részesülnek. Általában véve tehát a várakozási idő alatt kiváltak után kötelezettségeket nem is kell számitásba venni. A várakozási időnek a megállapitása folytán tehát a biztositási kötelezettségekből folyó terhek csökkennek.

A munkbérviszonyban levő biztositottaknál a várakozási időnek a megállapitása az állami kényszerbiztositásban teljesen hatályos. Ugyanis ugy az ipari munkavállalóknál, mint a magánalkalmazottaknál, a kedvező egészségi állapot a munkaképességnek és igy az alkalmaztatásnak is előfeltétele. Magának a biztositási viszonynak pedig ez az alapja és igy a várakozási idő alatt megrokkantak a munkaviszonyból kiválván, magából a biztositási viszonyból is rendes körülmények között kiválnak.

Nem mindig vonja azonban feltétlenül maga után a megrokkanás egyuttal a biztositási viszonynak a megszünését is.

A kézműiparosoknál a kényszerbiztositás esetében a biztositási kötelezettséget az iparnak a folytatása állapitja meg. A biztositási viszony azonban itt akkor is fennállhat, ha a biztositott már ténylegesen megrokkantnak tekinthető. A várakozási idő alatt megrokkant kézműiparos műhelyét nem adja fel, segéderőkkel dolgozik és a biztositási viszonyban továbbra is megmarad és megvárja az előirt minimális biztositási időnek elteltét és ekkor bejelenti a megrokkanást és a szolgáltatáshoz való igényt. Ugyanez a helyzet a kereskedőknél és hasonló egyéb önálló foglalkozásuaknál, továbbá az önálló kisbirtokosoknál és általában a szabadfoglalkozásu rétegek legtöbbjénél.

Az az elgondolás tehát, hogy a várakozási idő alatt megrokkantak után biztositási kötelezettségek nem állanak elő,

ezekben az esetekben általában nem is bizonyulhat helytállónak. Azzal a biztositás-technikai eljárással, amellyel a várakozási idő alatt megrokkantak teljesen figyelmen kivül maradnak, éppen erre való tekintettel ezekben az esetekben és minden olyan biztositásnál, amikor a megrokkanás maga egyuttal nem hat kényszeritőleg a biztositási viszonyból való kiválásra, nem állapittatnak meg teljes szabatossággal sem a biztositási kötelezettségek, sem a járulékbevételek értékei. Ugy a rokkantsági járadékból, valamint az ehhez tartozó nevelési pótlékból, ugyszintén az elhalt rokkantak után esedékes özvegyi és árvajáradékból száramzó kötelezettségnek és a biztositottak járulékfizetésének biztositás-technikai értékelésénél a várakozási idő alatt az aktivok kiválási sorrendje szerint a megrokkanás folytán kiváltakat is figyelembe kell venni. Ezekre a rokkantakra is hatnak a halálozás és egyéb körülmények, mint a rokkantsági viszonyból való kiválási okok. Ezeket a megrokkantakat tehát a várakozási idő elteltének időpontjára azzal a számmal kell figyelembe venni, amely a rokkantak szelekciós kiválási viszonyainak figyelembevételével adódik. A várakozási idő leteltével élő rokkant állapotban levő ezekre a biztositottakra feltételezhetjük, hogy a várakozási idő leteltével bejelentik a biztositási szolgáltatáshoz való igényüket és igy rájuk a várakozási idő elteltének időpontjára vonatkoztathatjuk a biztositási kötelezettséget azzal a mértékkel, amely megfelel a biztositási rendszer szerint a várakozási idő alatt megszerzett várománynak.

Jelöljük a ‚Jx+r'-val az ‚x' éves életkorban a biztositási vizonyba belépettek közül az aktivok elméleti kiválási sorrendjéből a várakozási idő alatt a biztositási viszony kezdetétől számitott ‚r+l'-ik évben a megrokkanás folytán kiváltakat. Ezek közül a ‚$\varkappa$' várakozási idő végén rokkant állapotban életben van

$$J_{x+r} \cdot \frac{{}^{i\,i}l_{[x+r]+(\varkappa-r)}}{{}^{i\,i}l_{[x+r]}}$$

Ezekre vonatkoztatandó a várakozási idő végére az akkor beálló biztositási kötelezettség.

Az ‚x+r' éves életkorban megrokkant után az évi egységnyi havi részletekben esedékes rokkantsági járadék értéke a megrokkanástól eltelt ‚$\varkappa$—r' év mulva

$${}^{i\,i}a_{[x+r]+(\varkappa-r)} = \frac{{}^{i\,i}N_{[x+r]+(\varkappa-r)}}{{}^{i\,i}D_{[x+r]+(\varkappa-r)}}$$

Ennek alapulvételével a várakozási idő elteltével beálló évi egységny rokkantsági járadékkötelezettség biztositás-technikai mennyisége

$${}^{(\varkappa)}_{ai}\mathfrak{D}_{[x]+r} = J_{x+r} \cdot \frac{{}^{i\,i}l_{[x+r]+(\varkappa-r)}}{{}^{i\,i}l_{[x]+r}} \cdot v^{x+\varkappa} \cdot {}^{i\,i}a_{[x+r]+(\varkappa-r)}$$

Valamennyi a várakozási idő alatt megrokkantakra vonatkozó biztositás-technikai mennyiség tehát

$$\overset{(x)}{\Theta}{}^{a\,i}_{[x]} = \sum_{r=o}^{x-1(x)} \mathfrak{D}^{a\,i}_{[x]+r}$$

Ugyanilyen meggondolással kapjuk a többi kötelezettség biztositás-technikai mennyiségét.

Az özvegyi járadékra

$$\overset{(x)}{\Theta}{}^{a\,i(w)}_{[x](u)} = \sum_{r=o}^{x-1} \mathfrak{D}^{a\,i\,(w)}_{[x+r]\,(u)} = \sum_{r=o}^{x-1} J_{x+r} \cdot \frac{l^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}{l^{i\,i}_{[x+r]}} \cdot v^{x+x} \cdot$$

$$\cdot\ A^{w}_{[x+r]+(x-r)\,(i)\,(u)}$$

ahol

$$A^{w}_{[x+r]+(x-r)\,(i)\,(u)} = \frac{\sum_{\nu=x-r}^{\omega} C^{i\,i}_{[x+r]+\nu} \cdot A^{w}_{x+r+\nu+1/2\,(u)}}{D^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}$$

az árvajáradékra nézve, amely az árvák 18 éves koráig folyósittatik

$${}^{18}\overset{(x)}{\Theta}{}^{a\,i\,(g)}_{[x]\,(z)} = \sum_{r=o}^{x-1} {}^{18}\mathfrak{D}^{a\,i\,(g)}_{[x+r]\,(z)} = \sum_{r=o}^{x-1} J_{x+r} \cdot \frac{l^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}{l^{i\,i}_{[x+r]}} \cdot v^{x+x} \cdot$$

$$\cdot\ {}^{18}A_{[x+r]+(x-r)\,(z)}$$

ahol

$${}^{18}A_{[x+r]+(x-r)\,(z)} = \frac{\sum_{\nu=x-r}^{\omega} C^{i\,i}_{[x+r]+v} \cdot {}^{18}a_{x+r+\nu^{1}/_{2}\,(z)}}{D^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}$$

a nevelési pótlékra nézve, amely a gyermekek 18 éves koráig folyósittatik

$${}^{18}\overset{(x)}{\Theta}{}^{a\,i}_{[x]\,(z)} = \sum_{r=o}^{x-1} {}^{18}\mathfrak{D}^{a\,i}_{[x+r]\,(z)} = \sum_{r=o}^{x-1} J_{x+r} \cdot \frac{l^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}{l^{i\,i}_{(x+r)}} \cdot v^{x+x} \cdot$$

$$\cdot\ {}^{18}F^{(12)}_{[x+r]+(x-r)\,(z)}$$

ahol

$${}^{18}F_{[x+r]+(x-r)\,(z)} = \frac{\sum_{\nu=x-r}^{\omega} {}^{18}f_{x+r+\nu} \cdot D^{i\,i}_{[x+r]+v}}{D^{i\,i}_{[x+r]+(x-r)}}$$

ahol f^{18}_{x} az ‚x' éveshez tartozó 18 éven aluli gyermekek számát jelenti.

A járulék megállapitásánál a valószinü befizetések értékelésénél szintén figyelembe kell venni ezeket a rokkantakat kiválásuk sorrendje szerint, a várakozási idő leteltéig.

Elméletileg természetesen a különböző szolgáltatásoknál és azok különböző rendszereinél a befolyást megállapitani nem lehet. A különböző statisztikai alapok függvényeivel állunk szemben anélkül, hogy ez matematikailag megkonstruálható függvény volna. Amint a biztositás-technikai vonatkozások legtöbbjénél az elméleti, tisztán matematikai megállapitások inkább csak formulák levezetésére szoritkoznak, de a gyakorlatilag értékesithető eredmények már a formulákkal a különböző esetekre, különböző viszonyokra megállapitott számszerü értékek utmutatása nyomán levont következtetések, ugy itt is csak ezen az uton tudjuk a felvetett problémát minden oldalról megvilágitani.

A rokkantsági járadékhoz és a családtagok szolgáltatásához a várakozási idő a középeurópai államok szociális biztositásában általában 200 hét. Ezt az időt az egyszerüség kedvéért a következőkben 4 évvel vesszük egyenlőnek. A biztositási váromány egyszeri értékét jelöljük „A"-val, ha a várakozási idő alatt megrokkantakat nem vesszük figyelembe és „$\mathfrak{A}$"-val, ha ezeket is figyelembe vesszük. A váromány fedezéséhez szükséges az alapösszegben kifejezett százalékos évi járulékot jelöljük megfelelően „P^A"-val, illetőleg, „$P^{\mathfrak{A}}$"-val.

I. A biztositási szolgáltatás a családtagokra nem terjed ki.

1. *A rokkantsági járadék várománya az eltelt biztositási időtől függetlenül állandó az egész biztositási idő folyamán.*

A rokkantsági járadék legyen „100" pénzegység:

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	81.43	82.04	0.75
30	121.11	123.66	2.11
40	173.17	182.01	5.10
50	223.40	255.94	14.57
60	202.55	305.63	50.89
70	85.40	252.68	195.88
	P^A	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	4.52	4.55	0.66
30	7.71	7.87	2.07
40	13.64	14.32	4.98
50	24.56	27.94	13.76
60	36.60	52.01	42.10
70	30.31	72.14	138.01

2. *A rokkantsági járadék a megrokkanásig eltelt biztositási idővel arányosan emelkedik.*

A biztositási alap legyen 100 pénzegység és a rokkantsági járadék váromány minden eltelt biztositási év után ennek az alapnak 1%-kával emelkedik.

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	27.95	27.97	0.07
30	31.28	31.39	0.35
40	31.60	31.95	1.11
50	26.64	27.94	4.88
60	15.72	19.87	26.40
70	4.58	11.27	146.07
	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	1.55	1.55	0.—
30	1.99	2.—	0.35
40	2.49	2.51	1.—
50	2.93	3.05	4.17
60	2.84	3.38	19.05
70	1.63	3.22	97.91

3. *Vegyes rendszer.*

A rokkantsági járadék váromány az eltelt biztositási időtől független törzsjáradékból és az eltelt idővel arányosan emelkedő járadékrészből tevődik össze. Ennél a rendszernél a törzsjáradék felemeli, a fokozódó rész letompitja az eltérést, amint az az előbbiekből következik.

a) *A törzsjáradék a biztositási alap 10%-a.*

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	36.09	36.17	0.22
30	43.39	43.76	0.85
40	48.91	50.15	2.51
50	48.98	53.53	9.29
60	35.98	50.43	40.16
70	13.12	36.54	177.74
	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	2.—	2.01	0.50
30	2.76	2.78	0.72
40	3.85	3.95	2.60
50	5.38	5.84	8.55
60	6.50	8.58	32.—
70	4.66	10.40	123.18

b) *A törzsjáradék a biztositási alap 20%-a.*

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os ellátás
20	44.24	44.38	0.32
30	55.50	56.12	1.12
40	66.23	68.35	3.20
50	71.32	79.13	10.95
60	56.23	81.—	44.05
70	21.66	61.80	185.32
	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	2.45	2.46	0.41
30	3.53	3.57	1.13
40	5.22	5.38	3.07
50	7.84	8.64	10.20
60	10.16	13.78	35.63
70	7.69	17.64	129.39

II. A biztositási szolgáltatás a családtagokra is kiterjed.

A családtagokra a következő rendszert tartjuk szem előtt. Az özvegy az elhalt férj járadékának vagy haláláig megszerzett várományának 50%-át kapja mégpedig a saját egészségi állapotától vagy esetleges saját biztositási viszonyától függetlenül. Az egyszerü árvák egyenkint az elhalt apa járadékának vagy haláláig megszerzett várományának 15%-át kapják, a teljes árvák 30%-ot. A rokkantsági járadékhoz járó gyermekpótlék minden gyermek után 5%.

A családtagokra vonatkozó rendszer ezen leirása mellett az egyes esetekben a megjelölést a biztositott családfő szolgáltatására vonatkoztatjuk.

1. *A rokkantsági járadék várománya az eltelt biztositási időtől függetlenül állandó az egész biztositási idő folyamán.*

A rokkantsági járadék legyen 100 pénzegység.

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	224.79	225.64	0.38
30	312.57	316.80	1.35
40	385.98	400.34	3.72
50	418.81	466.39	11.36
60	333.48	476.75	42.96
70	129.10	355.96	175.72
	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	12.61	12.66	0.38
30	20.27	20.54	1.33
40	31.53	32.66	3.58
50	50.44	55.74	10.51
60	92.08	123.08	33.67
70	45.82	101.63	121.80

2. *A rokkantsági járadék a megrokkanásig eltelt idővel arányosan emelkedik.*

A biztosítási alap legyen 100 pénzegység és a rokkantsági járadék váromány minden eltelt biztosítási év után ennek az alapnak 2%-kával emelkedik.

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	65.82	65.85	0.04
30	68.64	68.81	0.25
40	62.66	63.23	0.91
50	57.34	49.24	4.01
60	22.64	28.37	25.31
70	5.53	14.60	164.01
	P^A	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	3.65	3.65	0.—
30	4.37	4.38	0.23
40	4.94	4.97	0.61
50	5.20	5.38	3.46
60	4.09	4.84	18.34
70	1.96	4.17	112.76

3. *Vegyes rendszer.* (Lásd I. 3.)

a) *A törzsjáradék a biztosítási alap 10%-a.*

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
20	68.07	68.11	0.06
30	71.77	71.98	0.29
40	66.52	67.23	1.07
50	51.53	53.90	4.60
60	25.97	33.14	27.61
70	6.82	18.16	166.27
	P^A	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	3.78	3.78	—
30	4.57	4.58	0.22
40	5.24	5.29	0.95
50	5.66	5.88	3.89
60	4.69	5.64	20.20
70	2.42	5.19	114.46

b) *A törzsjáradék a biztositási alap 20%-a.*

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés.
20	70.31	70.36	0.07
30	74.89	75.14	0.33
40	70.37	71.24	1.24
50	55.72	58.57	5.11
60	29.31	37.90	29.30
70	8.11	21.71	167.69
	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
20	3.90	3.90	0.—
30	4.77	4.78	0.22
40	5.54	5.60	1.08
50	6.12	6.39	4.41
60	5.30	6.44	21.51
70	2.88	6.20	115.28

Az összes vonatkozásokra egyértelmüen azt a megállapitást eszközölhetjük, hogy a várakozási idő alatt ténylegesen megrokkant, a biztositási viszonyból azonban csak a halálozás folytán kiváló és igy a szolgáltatásokért a várakozási idő leteltével jelentkező biztositottak, ugy a kötelezettségek, mint a kötelezettségek fedezetére szolgáló százalékos járulék értékét a belépési korral emelkedően emelik. Amig a 20 éves belépési korra az eltérés alig valami, az 40 éves kortól felfelé rohamosan emelkedik. A százalékos eltérés nagyobb természetesen a biztositási kötelezettségek egyszeri értékénél, mint a kötelezettségek fedezetére szolgáló százalékos járuléknál. A családtagokra ki nem terjedő biztositási rendszer esetében az állandó szolgáltatásnál a százalékos eltérés nagyobb, mint az eltelt biztositási idővel arányosan emelkedő szolgáltatásnál. Ez természetes, mert a biztositási idővel arányosan emelkedő szolgáltatásnál a várakozási idő után való biztositási időre vonatkozó váromány nagyobb a sulya, mint a várakozási idő végén beálló, az eltelt biztositási időre vonatkozó váromány. Ennek megfelelően a *vegyes* rendszernél, amikor a biztositási időtől független törzsjáradékból és a biztositási idővel arányosan emelkedő fokozódó járadékból áll a szolgáltatás, a százalékos eltérés ugyanazoknál a koroknál kisebb, mint az évi állandó szolgáltatási rendszernél és nagyobb, mint az emelkedő szolgáltatás rendszerénél. Az évi állandó törzsjáradéknak nagyobb vagy kisebb sulya esetén az eltérés is nagyobb vagy kisebb.

Annál a biztositási rendszernél, amely a családtagok szolgáltatásaira is kiterjed, a százalékos eltérés ugyanazokban a korokban az évi állandó váromány rendszerénél általában véve kisebb, a biztositási idővel fokozódó szolgáltatás rendszerénél nagyobb, mint annál a szolgáltatási rendszernél, amely csak a

biztositott rokkantsági járadékából áll és a családtagokra nem terjed ki. Ennek megfelelően a törzsjáradékból és a fokozódó járadékból álló *vegyes* rendszer esetében a törzsjáradék kisebb vagy nagyobb sulyának itten nincsen az a jelentősége, mint a családtagokra ki nem terjedő szolgáltatások esetében. A 10%-os és 20%-os törzsjáradék esetében a százalékos eltérések alig különböznek ugyanazokban a korokban.

A magánbiztositó vállalatokra már az eddigi eredményekből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy rokkantság esetére szóló, vagy még különösebben a rokkantsággal is összefüggő összetett, a családtagokra a rokkant halála esetén is kiterjedő biztositási szolgáltatásoknak az üzleti tervbe való felvétele alig engedhető meg. Az e téren rendelkezésre álló statisztikai megfigyelések csak szórványosak és amelyek rendelkezésre állanak, azok is a társadalombiztositás köréből vannak véve, ugy, hogy biztositási vállalkozás szilárdan ezek alapján aligha épithető fel. A magánbiztositás körében fokozottabb mértékben áll az a megállapitás, hogy a várakozási idő alatt megrokkantak, minthogy biztositási szolgáltatás a megrokkanás tényével nem volna összekapcsolva, a biztositási dijakat fizetnék addig, amig eltelt a várakozási idő és akkor jelentkeznének a megrokkanásra való hivatkozással biztositási szolgáltatásokért. Itt tehát a biztositottak koreloszlásának különbözősége és az idősebb koroknak esetleges előtérbe nyomulása miatt az emlitett körülmény veszélyes voltát és egyensulybontó hatását nyilvánvalóvá teszi. Ha azonban a magánbiztositó vállalat ki akarná terjeszteni működését a vázolt biztositási esetekre és ha a megrokkanásra vonatkozó statisztikai alap eredetének gondos mérlegelése azt mutatná, hogy — és ez vonatkoztatható a gyakorlatban majdnem minden esetre — a várakozási idő alatt megrokkantak a megfigyelésből kiestek, ezekre vonatkozólag a várakozási idő elteltekor beálló biztositási szolgáltatásból szükséges korrekciót alkalmazni kell.

A magánbiztositó vállalatoknál, még hogyha rokkantság esetére és a megrokkantak halála esetére a családtagok ellátását is belefoglaló biztositási szolgáltatási rendszer belevonatnék az üzleti működés körébe, ez csakis a biztositás egész tartamán át való állandó biztositási alap felvétele alapján volna megengedhető. A biztositási alapnak a biztositás tartama folyamán való változása a magánbiztositási vállalkozás körében teljességgel megengedhetetlen volna. Ezzel szemben viszont a társadalombiztositásnak elasztikusnak kell lenni ebből a szempontból is. A társadalombiztositási magánintézményekbe is általában a biztositási idő folyamán az osztályváltozásnak a jogosultságát bele kell foglalnunk. A gyakorlatban tényleg azt látjuk, hogy ezek a társadalombiztositási magánintézmények mindenütt megengedik az osztályváltozást a biztositás folyamán. A nyugdijpénztáraknál általában véve az osztályalap-

változás a biztositási idő folyamán általánosan megszokott jelenség. Ugyanis a vállalati nyugdijpénztáraknál általában véve az a szokásos rendszer, hogy a fizetésemelkedés a biztositás szempontjából a multra is vonatkozik és ezért a járuléktartalékszaporulat lefedezésének az elve van megállapitva. Elképzelhető volna azonban a nyugdijpénztáraknál is az a berendezkedés, hogy a fizetésemelkedés és igy az osztályalapnak változása csak a jövőre terjed ki és csak az emelkedés idejétől beálló várományemelkedés számittatik az uj osztályalap, illetve uj fizetés után.

A társadalombiztositási magánintézményekben is a rugalmasság szempontjából meg kell engedni az osztályváltozás lehetőségét a biztositási idő folyamán. Fel kell tehát állitani azt az elvet, hogy az egyes biztositási időegységekre a biztositási rendszerből folyó várományemelkedés a mindenkor érvényben levő osztályalaphoz igazodik és ennek megfelelően a biztositott részéről fizetendő járulék is már az egész biztositási időre a mindenkori osztályalap változatlan százalékában van megállapitva. Még inkább egyedül helytállónak kell tekintenünk ezt az elvet a társadalombiztositási kényszerintézményeknél. A munkavállalói rétegeknél támpontot nyerünk a kötelezettségek értékeléséhez és a járulék megállapitásához a munkabéreknek az életkorokban való változásnak vizsgálati eredményében. Azelőtt ugyan a társadalombiztositási kényszerintézményeknél a munkabérektől független fix biztositási osztályalapok voltak megállapitva, ma azonban mindinkább a mindenkori munkabéren alapuló biztositási szolgáltatási rendszer van előtérben. A munkavállalóra és munkaadóra együttesen meg van állapitva a mindenkori munkabér bizonyos százalékában fizetendő járulék és ennek a járuléknak bizonyos százaléka képezi a várományemelkedést. A biztositási eset beálltakor tehát a fizetett járulékok előre megállapitott százaléka a szolgáltatás. A legtöbb rendszernél még a biztositási időtől független törzsjáradék is járul a befizetett járulékokkal emelkedő szolgáltatáshoz. Végeredményben azonban a befizetett járulékok százalékában megállapitott szolgáltatási rendszer is eredetileg a mindenkori munkabérek százalékában emelkedő várományok rendszeréből indul ki és mint már emlitettük, a fizetett járulékok százalékára való áttérés a gyakorlati egyszerüsités.

Magyarországon az ipari munkavállalók és magánalkalmazottak rokkantsági és öregségi, valamint a családtagok biztositásának megvalósitása alkalmával a munkabérekre és a magánalkalmazottak fizetésére nézve iparvállalati csoportonkint és ezeken belül életkorok szerint szétválasztott, férfiakra és nőkre külön kiterjedő statisztikai felvétel történt. Az egyes munkabérekhez tartozó suly figyelembevételével megállapitást nyertek a munkabérgörbék, külön az ipari munkavállalókra,

külön a magánalkalmazottakra, külön a férfiakra és külön a nőkre. Ezek a munkabérgörbék szolgáltak alapul a biztositás technikai felépitésénél a kötelezettségek értékeléséhez és a járulékkulcs megállapitásához. Az előre felvett biztositási rendszer az volt, hogy a munkavállalók és munkaadók együttesen a mindenkori bér százalékában kifejezve fizetik a járulékot és ennek a járuléknak a százalékában nyer kifejezést a biztositási idővel arányosan emelkedő fokozódó járadékrész. Más országok is ugyanilyen rendszert valósitottak meg, de egyetlenegy helyen sem történt ilyen széleskörü statisztikai előkészités alapján a biztositás pénzügyi rendszerének a felépitése. Ennek dacára valaki mégis ellenvethetné azt, hogy egy időpontban a munkabérekre vonatkozó statisztikai felvétel nem lehet mérvadó a biztositás-technikai rendszer megállapitásához. Erre az ellenvetésre azt felelhetjük, hogy inkább lehet mérvadó a biztositás előkészitésének évében munkabérek alapján megállapitott, az életkorokhoz tartozó bérskála, mintha egyáltalában nem történt volna statisztikai felvétel és tisztán csak feltevésekre szoritkozott volna a béreknek életkorok szerint való eloszlása tekintetében a biztositás-technikai előkészités. Kétségtelen, hogy a munkabérek idővel változnak. A különböző iparágakban is különbözők a munkabérek. Különböző iparágakban foglalkoztatott munkavállalók koreloszlása természetszerüleg az egyes iparágak keretében előforduló munkák természetének megfelelően egymástól nagyon is eltérő lehet. Az egyik iparágban inkább fiatalok vannak foglalkoztatva, a másik iparágban elsősorban csak felnőtt, szakképzett munkások jöhetnek figyelembe. Ennek megfelelően az egyik iparágban az átlagos munkabér az összes munkavállalókra egészen más lehet, mint a másik iparágban. Ha tehát valamely ország összes ipari munkásainak átlagos munkabére és a munkabéreknek az egyes életkorok szerint való változásaira különböző időkre eltolódások nyernek is megállapitást, ez az eltolódás nemcsak abból származhatik, mert a munkabérek maguk általában véve is eltolódtak, hanem abból is, hogy az ország gazdasági strukturája változott meg. Egyes iparágak elvesztik létjogosultságukat, más iparágak erősebb sullyal lépnek előtérbe. Valamely biztositási intézmény biztositás-technikai megalapozásánál mindezekre a körülményekre tekintettel lenni nem lehet. A törvény által ötévenkint előirt, a tömegjelenségek változásaira vonatkozó vizsgálatnak az eredményei alapján az esetleg szükséges korrekcióra megvan a lehetőség. Ebből nyilvánvaló, hogy a társadalombiztositás rendszerének a tényleges munkabérekhez való kapcsolása a járulékban és ezen keresztül a szolgáltatásoknak is a tényleges munkabérek alapján való megállapitása a gyakorlatban ép olyan szilárd alapot adhat a pénzügyi egyensuly szempontjából a biztositási intézménynek, mintha a munkabérektől füg-

getlen osztályalapok állapittatnának meg és a járulékok is heti vagy havi határozott összegben nyernének megállapitást.

A társadalmi biztositás csak ugy elasztikus a szabad foglalkozásu rétegeknél is, ha a mindenkori gazdasági helyzetnek megfelelően változtathatja a biztositott a biztositási osztályt és a járuléktétel már előre, az osztályváltozástól függetlenül van az osztályalap százalékában kifejezve. A szabadfoglalkozásuak biztositásánál a munkabér, mint biztositási alap hiányzik, miért is az egyes biztositási osztályokhoz tartozó biztositási alapösszegeket veszünk fel. A járulékokat már itt is előre ugy kell megállapitani, hogy az osztályváltozásnak a kötelezettségek változására való hatása is figyelembe legyen véve.

Az a körülmény, hogy valaki fiatalabb években alacsonyabb osztályokban van és később átmegy magasabb osztályokba és forditva, vagy pedig az osztályokat különbözőképpen változtatja, sem a kötelezettségek értékére, sem a járulék magasságára nem közömbös. Erre nézve csak idézzük azokat az eredményeket, amelyeket e tekintetben néhány belépési kornál az osztályváltozás szélsőséges eseteire való vizsgálat alapján megállapitottunk.

A vizsgálat a biztositottra s családtagjaira kiterjedő összetett szolgáltatási rendszer alapulvételével történt. Özvegyi járadék 50%, árvajáradék 15% árvánkint, a rokkantsági járadékhoz tartozó gyermekpótlék 5% gyermekenkint. A biztositott saját szolgáltatása rokkantsági járadékból és öregségi járadékból áll. Ez utóbbi 65 éves korban nyilik meg. Várakozási idő 4 év. Törzsjáradék évi 120 egység. A fokozódó járadékrész az alap évi 1%-a.

A 20 éves belépési korra megvizsgáltuk azt az esetet, amikor a biztositott az 1200 osztályalapból kiindulva, azt fokozatosan emeli és 60 éves kortól megtartja a 6000 osztályalapot. A szükséges járulék törzsjáradék nélkül 4.72%, évi 120 törzsjáradékkal 5.35%. A másik esetben a 20 éves belépő, kiindulva a 6000 osztályalapból, fokozatosan alacsonyabb osztályalapra tér át, mig végül 60 éves kortól az 1200 osztályalapban megmarad, szükséges járulék törzsjáradék nélkül 3.78%, évi 120 törzsjáradékkal 4.13%. A 30 éves belépési kornál azt az esetet vizsgáltuk, amikor a biztositási viszony kezdetén 12.000 az osztályalap és az osztályalap megfelelő csökkenésével 63 éves korban a biztositott már a 2400 osztályalapban van. A szükséges járulék törzsjáradék nélkül 5.57%, évi 120 törzsjáradékkal 5.59%. A másik eset ennek forditottja. A biztositott 2400 osztályalapból indul ki és fokozatosan magasabb osztályalapra áttérve, 52 éves korában már a 12.000 osztályalapban van és ezt végig megtartja. A szükséges járulék törzsjáradék nélkül 4.78%, évi 120 törzsjáradékkal 5.04%. A 40 éves belépési kornál megvizsgált két eset közül az egyikben a biztositott a 2400 osztályalapból indul ki és azt fokozatosan emelve, a 60 éves

kortól a 12.000 osztályalapban megmarad. A szükséges járulék törzsjáradék nélkül 6.36%, évi 120 törzsjáradékkal 7.17%. A másik eset ennek forditottja. A 12.000 osztályalap a kiindulás, majd fokozatosan csökken 2400-ig és 63 éves kortól állandó. A szükséges járulék törzsjáradék nélkül 5.70%, évi 120 törzsjáradékkal 6.22%.

A megvizsgált esetekre ugyanazt a törvényszerüséget látjuk. A szükséges járulék magasabb, ha a biztositott alacsony osztályalapból kiindul és ezt fokozatosan emeli, mintha magasabb biztositási osztályból kiindulva, azt fokozatosan csökkenti.

A szükséges százalékos járulék — a törzsjáradékot is beleszámitva — a megvizsgált szélsőséges esetekre a 20 éves belépési korban 1.22, a 30 éves belépési korban 0.95 és a 40 éves belépési korban szintén az osztályalapban kifejezett 0.95 százalék eltérést mutat. Az eltérés tehát viszonylagosan a 20 éves belépési korban mutatkozik legnagyobbnak. A 20 éves belépési kornál az 1.22 eltérés az alacsonyabb járuléknak közel 30 százaléka, a 30 éves belépési korban az eltérés az alacsonyabb kornak közel 20 százaléka, a 40 éves belépési korban alig 15 százaléka. Az eltérési különbözőségek természetesen a 20 éves korral való összehasonlitásban az osztályalapok különbözőségében is lelik magyarázatukat. Ugyanis a 30 és 40 éves belépési koroknál a 20 éves belépési korra felvett legmagasabb osztály kétszerese is szerepel. Törzsjáradék nélkül az eltérés kisebb, mégpedig a 20 éves belépési kornál 0.94, a 30 éves belépési kornál 0.79 és a 40 éves belépési kornál 0.66 százalék.

Ha az osztályalap szélsőséges változásának ezen eseteire megállapitott szükséges %-os járulékokat összehasonlitjuk az állandó osztályalapnak megfelelő járulékokkal, azt látjuk, hogy mind a három belépési kornál arra az esetre amikor a magas osztályalap a kiindulás és fokozatosan alacsonyabb osztályalapra tér rá a biztositott, a szükséges járulék kisebb, mint a legmagasabb állandó osztályalap szükséges járuléka. Amig ugyanis a 20 éves belépési kor szükséges járuléka 4.13% volt, ugyanerre a belépési korra az állandóan 6000 osztályalap mellett a szükséges járulék 4.39%. A 30 éves belépési kornál szükséges járulékot 5.04%-ban állapitottuk meg, viszont a 12.000 osztályalapnak megfelelő szükséges járulék 5.27%. A 40 éves belépési kornál a megállapitott járulék 6.22%, mig a 12.000-es osztályalapnak megfelelő szükséges járulék 6.30%.

Az osztályváltozás másik esetére, amikor az alacsony osztályalap a kiindulás és fokozatosan magasabbra tér át a biztositott, a szükséges járulék általában véve alacsonyabb, mint a kiindulási osztályalapnak megfelelő járulék. A 20 éves belépési kornál a megállapitott járulék 5.35% volt, az 1200 osztályalapnak megfelelő járulék 5.47%. A 30 éves belépési kornál a megállapitott járulék 5.99%, a 2400 kiindulási osztály-

alapnak megfelelő járulék 6.14%. A 40 éves belépési kornál megállapitott járulék 7.17%, a 2400 kiindulási osztályalapnak megfelelő járulék 7.70%.

Az állandó osztályalaphoz tartozó járuléknak és az osztályalap szélsőséges változásainál szükséges járuléknak összehasonlitásából tehát megállapithatjuk azt, hogy abban az esetben, ha a biztositott alacsony biztositási osztályból indul ki és fokozatosan magasabb biztositási osztályra tér át, ez az osztályváltozás a járulékot csak mérsékelten csökkenti a legalacsonyabb osztályalapnak megfelelő járulék alá. Viszont, ha a magas osztály a kiindulás és fokozatosan alacsonyabb osztályra tér rá a biztositott, ez az osztályváltozás a szükséges járulékot igen erős mértékben lecsökkenti. Ezek a számitási eredmények arra utalnak, hogy az osztályváltozást nem lehet figyelmen kivül hagyni és azt lehetőleg már ugy kell számitásba venni, amint a valóságban valószinüleg alakul.

A valóságban a helyzet az, hogy minden egyes belépési kornál vannak alacsonyabb és magasabb osztályok. Ezeknek az egyes életkorokban különböző eloszlása eredményezi azt, hogy más és más az átlagos osztály. A számitásoknál alkalmazott, a különböző életkorokra vonatkozó, átlagos osztályok megválasztásánál a következő meggondolásokat követtük.

A munkavállalóknál a biztositási kötelezettségek előrelátható alakulásának meglehetős szilárd számitási alapja, amint erre már rámutattunk, a statisztikai felvétellel megállapitott, az életkor szerint változó átlagos munkabér. A munkabérgörbék, férfiakra és nőkre, munkavállalókra általában és magánalkalmazottakra ugyanazzal a törvényszerüséggel jelentkeznek. A fiatal életkorban alacsonyabban feküsznek, az életkorral emelkednek, elérnek egy maximumot és azontul ismét lefelé haladnak. A munkabérgörbék szolgáltak alapul a járulékbefizetések értékelésénél.

A kézműiparosok és egyéb önálló exisztenciák biztositásánál ilyen, a biztositottakhoz tartozó biztositási alap alakulására jellemző számsorok hiányoznak. Ha a biztositás kényszer alapján van is megszervezve, a biztositottak szabad akaratának tág tere van, mert biztositási osztályokba tartoznak, de magát a biztositási osztályt — a felső osztályokba való belépésre esetleg megállapitott korlátozások figyelembevételével — minden biztositott maga határozza meg.

A munkavállalóknál a munkabér alakulása csak egészen szük határok között függ a munkavállalók akaratnyilvánitásától és inkább a gazdasági viszonyok által kialakult törvényszerüség jellemzi. Az életkor szerint való változásban az emberi erő fokozatos kifejlődése és hanyatlása állapitja meg a szabályszerüséget.

A kézműiparosok és egyéb önálló exisztenciák biztositása ezzel szemben az osztályválasztás önkényével lép elénk. Ha

azonban bizonyos határokon belül az önkény megnyilvánulását látjuk, mégis arra a megállapitásra kell jutnunk, hogy az osztályválasztás a biztositottaktól függ ugyan, azonban az egyes életkorokhoz tartozó átlagos osztály alakulásának bizonyos törvényszerüségeket kell mutatni. A biztositási kényszer dacára is a legalsó osztályon felül való osztályválasztást a szükségletek kielégitése szempontjából kell tekintenünk. Végeredményében ezt a biztositást is, bár kényszeren alapszik, a jövőben, az időpontot tekintve bizonytalanul, beálló szükséglet kielégitésének kell tekintenünk. A biztositás ugyan rá van kényszeritve a biztositottra, de ez a kényszer maga nem homályositja el a jövőbeli szükséglet kielégitésének célját, sőt élénken a tudat látáspontjába helyezi és ezentul a biztositott az osztály kiválasztásánál már aszerint jár majd el, amint a biztositással kielégitendő jövőbeli szükségletek és az ezek kielégitésének szükségessége kisebb vagy nagyobb intenzitással lépnek a tudat látáspontjába. A képzelő- és akarótehetségünk gyöngesége, továbbá a jövő események által előidézhető szükségletek intenzitási fokozatainak bizonytalansága okozzák, hogy jelenlegi szükségleteinket többre becsüljük és igy kielégitésükről inkább gondoskodunk még magasabb telitettségi fokig is, mint amennyire az objektiv mérlegelés azt szükségessé tenné. Világos tehát, hogy a fiatalabb belépési koroknál átlagban az alacsonyabb biztositási osztály lesz túlsulyban, viszont a középső korokban már magasabb biztositási osztály emelkedik előtérbe. Az idősebb korokban, amikor a már megszerzett járadékigény a szükséglet kielégitése szempontjából már elegendő, vagy talán már azok a körülmények, amelyek a magasabb osztályban való megmaradást irták elő, megváltoztak, ismét átlagban az alacsonyabb biztositási osztály lesz tulsulyban.

A gazdasági erők valószinü alakulása is amellett szól, hogy a fiatalabb korokban az átlagos biztositási osztály alacsonyabb lesz, azontul emelkedik bizonyos osztályig és az idősebb korokban az átlagos osztály görbéje ismét lefelé irányul.

Ebből az elgondolásból véltük megtalálni a kézműiparosok, önálló kereskedők, stb. kényszeralapon megszervezett, de az osztálykiválasztás szempontjából mégis önkényes biztositásánál az előrelátható kötelezettségek és ezek fedezetére szolgáló bevételek értékeléséhez és e kettő közötti egyensuly, mint szükséges járuléknak megállapitásához ugyanazt a számitási szilárd alapot, amelyet a munkavállalók biztositásánál a munkagörbék képeznek.

Feltételezzük, hogy a tényleges legalacsonyabb osztályalap 1200, a legmagasabb 6000 és a következő három osztályalap-sorozatot választottuk:

Életkor	I.	II.	III.	Életkor	I.	II.	III.
	osztályalapsorozat				osztályalapsorozat		
20	1200	1800	1200	52	3000	3600	2400
21	1800	2400	1800	53	3000	3600	2400
22	1800	2400	1800	54	3000	3600	2400
23	1800	2400	1800	55	3000	3600	2400
24	1800	2400	1800	56	2400	3000	1800
25	1800	2400	1800	57	2400	3000	1800
26	2400	3000	2400	58	2400	3000	1800
27	2400	3000	2400	59	2400	3000	1800
28	2400	3000	2400	60	2400	3000	1800
29	2400	3000	2400	61	2400	2400	1200
30	2400	3000	2400	62	2400	2400	1200
31	3000	3600	3000	63	2400	2400	1200
32	3000	3600	3000	64	2400	2400	1200
33	3000	3600	3000	65	2400	2400	1200
34	3000	3600	3000	66	2400	2400	1200
35	3000	3600	3000	67	2400	2400	1200
36	3600	4200	3600	68	2400	2400	1200
37	3600	4200	3600	69	2400	2400	1200
38	3600	4200	3600	70	2400	2400	1200
39	3600	4200	3600	71	2400	2400	1200
40	3600	4200	3600	72	2400	2400	1200
41	4200	4800	3600	73	2400	2400	1200
42	4200	4800	3600	74	2400	2400	1200
43	4200	4800	3600	75	2400	2400	1200
44	4200	4800	3600	76	2400	2400	1200
45	4200	4800	3600	77	2400	2400	1200
46	3600	4200	3600	78	2400	2400	1200
47	3600	4200	3000	79	2400	2400	1200
48	3600	4200	3000	80	2400	2400	1200
49	3600	4200	3000	81	2400	2400	1200
50	3600	4200	3000	82	2400	2400	1200
51	3000	3600	2400	83	2400	2400	1200

Ezekkel az alapsorozatokkal eszközölt számitásoknál is a következő biztositási szolgáltatási rendszert tartjuk szem előtt: Várakozási idő négy év. Az özvegyi járadék az elhalt férj járadékának, vagy haláláig megszerzett váromány ának 5%-a. Árvajáradék az elhalt szülő járadékának, vagy haláláig megszerzett váromány ának 15%-a egyszerü árvánál és 30%-a teljes árvánál. A rokkantsági járadékhoz és az öregségi járadékhoz járó gyermekpótlék 5%.

Törzsjáradék évi 120. A fokozódó járadék váromány a minden eltelt biztositási év után az arra az évre vonatkozó biztositási alap 1%-ával emelkedik.

Törzsjáradék nincs.

A biztosítási kötelezettségek értéke és a biztosítási alapban kifejezett százalékos járulék a következők:

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
	I. Alapsorozat.		
20	2119.88	2120.44	0.03
30	2588.74	2593.56	0.19
40	2498.47	2521.73	0.93
50	1590.87	1650.82	3.77
60	799.46	937.—	17.20
70	200.26	418.05	108.75
	II. Alapsorozat.		
20	2548.95	2549.72	0.03
30	3126.14	3131.98	0.19
40	2904.77	2931.48	0.92
50	1874.67	1946.04	3.81
60	826.50	972.63	17.68
70	158.57	335.52	111.59
	III. alapsorozat.		
20	1944.01	1944.57	0.03
30	2311.42	2316.24	0.21
40	2048.57	2069.25	1.01
50	1181.73	1230.26	4.11
60	426.77	504.14	18.13
70	100.13	209.02	108.75

Belépési kor	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
	I. Alapsorozat.		
20	4.35	4.35	0.—
30	5.02	5.03	0.20
40	5.83	5.87	0.69
50	6.91	7.11	2.89
60	7.09	7.89	11.28
70	3.—	5.02	67.33
	II. alapsorozat.		
20	4.30	4.30	0.—
30	5.16	5.17	0.19
40	5.83	5.87	0.69
50	6.87	7.07	2.91
60	7.13	7.97	11.78
70	2.97	5.11	72.05
	III. Alapsorozat.		
20	4.24	4.24	0.—
30	4.92	4.92	0.—
40	5.78	5.83	0.87
50	6.83	7.05	3.22
60	7.16	8.05	12.43
70	3.—	5.02	67.33

Törzsjáradék 120.

A biztositási kötelezettségek értéke és a biztositási alapban kifejezett százalékos járulékok a következők:

Belépési kor	A	$\mathfrak{A}$	%-os eltérés
	I. Alapsorozat.		
20	2409.68	2411.26	0.07
30	2995.42	3005.32	0.33
40	3013.34	3053.83	1.34
50	2186.91	2303.96	5.35
60	1300.81	1610.27	23.79
70	359.26	849.28	136.40
	II. Alapsorozat.		
20	2838.75	2840.54	0.06
30	3532.82	3543.74	0.31
40	3419.64	3463.58	1.28
50	2470.01	2599.18	5.20
60	1327.85	1645.90	23.95
70	317.57	766.75	141.44
	III. Alapsorozat.		
20	2233.81	2235.39	0.07
30	2718.10	2738.—	0.36
40	2563.44	2601.35	1.48
50	1777.77	1883.40	5.94
60	928.12	1177.41	26.86
70	259.13	640.25	147.08

Belépési kor	P^{A}	$P^{\mathfrak{A}}$	%-os eltérés
	I. Alapsorozat.		
20	4.94	4.94	0.—
30	5.81	5.83	0.34
40	7.03	7.11	1.14
50	9.49	9.92	4.53
60	11.53	13.55	17.52
70	5.38	10.20	89.59
	II. Alapsorozat.		
20	4.79	4.79	0.—
30	5.83	5.85	0.34
40	6.86	6.94	1.17
50	9.05	9.44	4.31
60	11.45	13.49	17.82
70	5.96	11.68	95.97
	III. Alapsorozat.		
20	4.87	4.87	0.—
30	5.78	5.80	0.35
40	7.24	7.33	1.24
50	10.28	10.79	4.96
60	15.57	18.80	20.75
70	7.76	15.38	98.20

A változó biztositási alap esetében is egész természetesen ugyanazt a jelenséget látjuk, mint az állandó biztositási alapnál. Nagyobb a százalékos eltérés a biztositási kötelezettség értékénél, mint a százalékos járuléknál. Az életkor szerint az eltérés emelkedik. Azonban az emelkedés nem oly nagymérvü, mint állandó alap esetében és általában véve a három alapsorozat viszonyai tekintetében lényegesebb különbséget nem állapithatunk meg.

Kényszerbiztositás esetében azonban az összes biztositottak részéről átlagos járulék fizetendő, ezért tulajdonképpen az összes biztositottakra vonatkozó vizsgálat dönti el a szóbanforgó kérdést.

A számitásokat a magyarországi férfi kézműiparosok koreloszlásának alapulvételével eszközöltük ugy, amint azt az 1928. évben eszközölt statisztikai felvétel mutatja.

Kényszeralapon megszervezett biztositási intézményt örökéletünek kell vennünk és ezért a jövőben belépő biztositottakat is már a biztositási intézmény megalakulásakor a járulék megállapitása szempontjából figyelembe kell venni. A kézműiparosoknál az ujonnan belépők sulya nem a fiatal belépési korokra esik. Az 1908—1928. évekre vonatkozó statisztikai tapasztalatok figyelembevételével megállapitást nyert, hogy a férfi önálló kézműiparosok átlagos belépési kora 29—33 év között volt. Az ujonnan belépők évenkénti szaporodására nézve egyrészt Nagymagyarország és Budapest kézműiparosainak a multban tapasztalt szaporodása szolgálhat támpontul, másrészt az a körülmény, hogy a kézműiparosok szaporodásának megvan a természetes felső határa. Minthogy az ujonnan belépők szaporodási tényezőjének az emelkedése az átlagos járulék csökkenésére vezet, biztonsági szempontból sem lehet a szaporodási tényezőt a valószinüsithető mérték felett felvenni. Számitásokat négy szaporodási tényezőből eszközöltünk. A járulékokat a biztositási alap százalékában a tuloldali táblázat mutatja.

A választott három biztositási alapsorozat járulékának mindegyike valamely állandó biztositási alap átlagos járulékának felel meg. Vagyis a három biztositási alapsorozat mindegyike a kötelezettségek és járulékok egymásközti egyensulyában ugyanazt jelenti, mintha az összes biztositottak biztositásuk egész időtartamán át ugyanazon biztositási osztályba tartoznának.

A kezdetben belépőknél az első alapsorozathoz tartozó 7.11%-os járuléknak a 3000 és 3600 között lévő állandó biztositási alap, a második alapsorozathoz tartozó 6.93%-os járuléknak a 3600 és 4200 között lévő állandó biztositási alap és a harmadik alapsorozathoz tartozó 7.25%-os járuléknak a 3000

Járulékok a biztositási alap %-ban.

Biztositási alap	Jelenben belépők	Jövőben belépők	Jelenben és jövőben belépők együtt			
			a jövőben belépők száma évenként állandó	a jövőben belépők száma évenként ½%-kal emelkedik	a jövőben belépők száma évenként 1%-kal emelkedik	a jövőben belépők száma évenként 2%-kal emelkedik
a) *A várakozási idő alatt megrokkantak figyelembevétele nélkül.*						
1800	8.32	6.91	7.55	7.50	7.44	7.32
2400	7.69	6.50	7.03	6.99	6.95	6.84
3000	7.31	6.25	6.73	6.69	6.65	6.56
3600	7.06	6.08	6.52	6.49	6.45	6.37
4200	6.88	5.97	6.38	6.35	6.31	6.23
4800	6.74	5.88	6.27	6.24	6.21	6.13
5400	6.63	5.81	6.18	6.15	6.12	6.05
6000	6.55	5.76	6.11	6.09	6.06	5.99
I. alaps.	7.11	6.07	6.52	6.49	6.45	6.36
II. „	6.93	6.02	6.41	6.38	6.35	6.30
III. „	7.25	6.07	6.56	6.53	6.48	6.38
b) *A várakozási idő alatt megrokkantak figyelembevételével.*						
1800	8.34	7.—	7.60	7.55	7.49	7.36
2400	7.70	6.59	7.09	7.05	7.—	6.88
3000	7.33	6.35	6.79	6.75	6.70	6.60
3600	7.07	6.18	6.58	6.55	6.51	6.41
4200	6.89	6.07	6.44	6.40	6.37	6.27
4800	6.76	5.98	6.33	6.30	6.26	6.17
5400	6.65	5.91	6.24	6.21	6.18	6.09
6000	6.57	5.86	6.18	6.15	6.11	6.03
I. alaps.	7.37	6.10	6.65	6.61	6.56	6.45
II. „	7.16	6.05	6.53	6.49	6.45	6.35
III. „	7.52	6.10	6.70	6.65	6.60	6.48

és 3600 között lévő állandó biztositási alap felel meg. A jövőben belépőknél az első alapsorozathoz tartozó 6.07%-os, a másodikhoz tartozó 6.02%-os és a harmadikhoz tartozó 6.07%-os járulék mindegyike a 3600 és 4200 között lévő állandó alapnak felel meg. A három alapsorozatnak megfelelő egyenlő biztositási alapok mutatnak ugyan árnyalatbeli különbségeket, azonban az eltérés nem jelentékeny.

Ha a jelenben és jövőben belépőket együtt vesszük, annyiban van eltolódás, hogy a kezdetben és jövőben belépőkre megállapitott alapok között levő eltérés letompul. A jövőben belépők szaporodási tényezőjére felvett négy esetet külön-külön vizsgálva, megállapithatjuk, hogy a szaporodási tényező alig okoz eltérést.

Ezek a megállapitások arra az esetre vonatkoznak, ha a várakozási idő alatt megrokkantakat nem vesszük figyelembe. Ha tekintettel vagyunk a várakozási idő alatt megrokkantakra is, a biztositottak összességére vonatkozó járulékok és a biztositási alapsorozatok járulékának megfelelő évi állandó biztositási alap eltolódásaira a következőket állapithatjuk meg:

A kezdetben belépők átlagos százalékos járuléka a várakozási idő alatt megrokkantak figyelembevétele mellett az összes állandó alapoknál 0.01—0.02-vel emelkedik. Ugyanakkor az első alapsorozat járulékánál az emelkedés 0.26, a másodikénál 0.23 és a harmadikénál 0.27. A jövőben belépőknél az emelkedés az állandó alapoknál 0.09—0.10, az első, második és harmadik alapsorozatnál 0.03. Vagyis amig a jelenben a belépőknél a három alapsorozatnál lényeges eltolódás származik az átlagos járulék mértékére nézve, viszont az állandó biztositási alapoknál alig van eltérés, addig a jövőben belépőknél az állandó alapoknál nagyobb az eltérés, mint a három alapsorozatnak megfelelően. Azonban ugy az állandó alapoknál, mint a három alapsorozatnál egyenletes az eltérés.

Ha a jelenben és jövőben belépőket együttesen vesszük, az eltérések letompulnak. Az állandó biztositási alapoknak megfelelő eltérések nagyobbak, mint a jelenben és kisebbek, mint a jövőben belépőknél, viszont a három alapsorozatnak megfelelő eltérések kisebbek, mint a jelenben belépőknél és nagyobbak, mint a jövőben belépőknél.

Az alapsorozatok átlagos járulékának megfelelő évi állandó biztositási alap tekintetében a következőket állapithatjuk meg:

A jelenben belépőknél az első alapsorozat 7.37%-os járulékának megfelel a 3000 és 3600, a második alapsorozat 7.16%-os járulékának 3000 és 3600 és a harmadik alapsorozat 7.56%-os járulékának 2400 és 3000 között lévő állandó biztositási alap. Vagyis a jelenben belépőkre a várakozási idő alatt megrokkantak figyelembevétele az átlagos járuléknak megfelelő állandó alapot némileg leszállitja. A jövőben belépő férfiaknál a 6.10%-os járuléknak 3600 és 4200, a másodikhoz tartozó 6.05%-os járuléknak 4200 és 4800, a harmadikhoz tartozó 6.10%-os járuléknak 3600 és 4200 között lévő állandó biztositási alap felel meg. A jövőben belépőknél tehát a várakozási időn belül megrokkantak figyelembevétele a három biztositási alapsorozat járulékának megfelelő állandó alapot némileg felemeli.

Az összes biztositottakra a teljes biztositási időtartamon át állandó biztositási alap esetében a járulékban való százalékos eltérés kisebb a jelenben belépőknél és nagyobb a jövőben belépőknél, mint a három biztositási alapsorozat esetében. A dolog természeténél fogva kisebb eltérés a jövőben belépőkre, mint a jelen belépőknél. Általában azonban a járulékban való legmagasabb eltérés a járulék 3%-ánál kisebb a jelenben belépőknél és ugyancsak 2%-nál kisebb, vagy ahhoz közel áll, ha a jelenben és jövőben belépőket együttesen vesszük figyelembe.

Az összes biztositottakra vonatkozó ezen megállapitások-

ból azt az általános eredményt vonhatjuk le, hogy ezekkel a statisztikai alapokkal, amelyek levezetésénél a várakozási idő alatt megrokkantak a megfigyelési időszakból kiestek, a biztositási kötelezettségek és járulékbevételek értékelésénél a várakozási idő alatt megrokkantak figyelembevételére vonatkozó, meglehetősen terjedelmes számitásokat elvégezni nem kell. Biztonság kedvéért a társadalmi kényszerbiztositásban is a számitásainkban felvett és általában szokásos négy évi várakozási idő esetén elegendő, ha a várakozási időnek a rendes biztositástechnikai módszerek mellett való figyelembevételével adódó járulékot ennek 2—4%-ával felemeljük. Természetesen a biztositottak koreloszlásának különbözősége a járulékban való eltérést is némileg módosithatja, de éppen a jelenben és a jövőben belépőkre vonatkozó különböző eredményekből is nyilvánvaló, hogy a járuléknak 4%-kal való felemelése mindenképpen elegendő.

Frisch Ferenc.

Közlemények.

A Papen-terv.*

Az „Institut für Konjunkturforschung" 1932 aug. 27-én lezárt negyedévi jelentését többek között a következő megjegyzésekkel vezeti be: „... A két angolszász országban a feszültség már annyira engedett, hogy ez az eddig még erősen csökkenő termelésre valószínüleg nem fog hatás nélkül maradni. A többi országban, különösen Európának a fizetési mérlegek és az állampénzügyek állandó nehézségei által földretiport adós országaiban, a feszültség még csak oly csekély mértékben csökkent, hogy határozott javuló tendencia nem várható . . . Egy minden térre kiterjedő és a régi konjunktura-mechanizmus szerint történő gazdasági fellendülés előfeltételei Németországban még mindig nincsenek adva, dacára annak, hogy a gazdasági élet egyes részeiben már kézzelfogható közelségbe kerültek. Mert a beruházó tevékenységnek magánosok kezdeményezéséből kiinduló növekedése — és ez inditja meg a „normális" konjunkturát — a jelenlegi körülmények között nem várható és a fogyasztási javak, valamint kiviteli áruk piaca a visszafejlődő nemzeti jövedelem és Németország hanyatló nemzetközi versenyképessége következtében inkább szükülni fog. Ha a gazdasági élet magára hagyatik, egyelőre a legkedvezőbb esetben is csak a fogyasztás, termelés és munkaalkalmak csökkenésének fokozatos ellaposodása várható."

A német konjunkturaintézet, amelynek vezetői a birodalom gazdasági életének hivatalos intézőivel szoros kapcsolatot tartanak fenn, idézett megállapitásával felszólitja a kormányt, hogy pozitiv intézkedésekkel igyekezzék konjunkturális fellendülést kiváltani, mert amint a külföldi példák is mutatják, javulás csak akkor lenne tapasztalható, ha a kormányzat, nem várva a minden depresszióban kifejlődő automatikus erők müködésbe lépésére, rendszabályaival önmaga igyekezne ezen eröket kiváltani. A birodalmi kancellár igy az intézet tudományos tekintélyére támaszkodhatott, amidön tervével augusztus 28-iki münsteri beszédével nyilvánosság elé lépett.

A „gazdasági élet fellenditését célzó rendelet" három részben jelent meg: szeptember 4-én, 5-én és 15-én, ezek közül az utóbbi az eredeti elgondolás több hibáját küszöböli ki. Alapgondolata a tervnek, hogy a magánvállalkozó vállalkozási kedve, amely kiinduló pontja és alapja minden kibontakozó konjunkturának, *az adók azonnali leszállitása* által felébreszthető. Mivel azonban az államháztartás jelenlegi helyzete a bevételek csökkenését nem birná el, nem marad más hátra, mint az eljövendő évek adóbevételeit igénybe venni, aminek gyakorlati keresztülvitele ugy történik, hogy mindenki, aki 1932 október 1-je és 1933 szeptember 30-ika között ezen időszak alatt esedékessé vált bizonyos adókat tényleg befizet, a befizetett összeg meghatározott százalékát későbbi évek adófizetésénél beszámitandó *adójegyek* formájában visszakapja. A kiszolgáltatott adó-

* Mivel a Papen kancellársága alatt kiadott és itt tárgyalt szükségrendeletek nevével szorosan összeforrottak, mivel továbbá végrehajtásuk, gyökeres politikai renszerváltozás esetét kivéve, más kormány uralma alatt is biztositva van, a Papen-terv elnevezés, dacára a Papen kormány időközben történt lemondásának, ma is indokoltnak látszik.

jegyek egy-egy ötöde az 1934—39. pénzügyi években, a jövedelmi adó kivételével, valamennyi birodalmi adó, ugyszintén a vámok lerovásánál teljes összegében fizetésként fog elfogadtatni. A kibocsátandó adójegyek előreláthatő összegét, valamint az alapul szolgáló arányszámot és adókat a következő összeállitás mutatja:

Adó neme	Előreláthatő adóbevétel 1932 X-1-től 1933 IX/30-ig	%	Kibocsátandó adójegyek előreláthatő összege
Forgalmi adó	RM 1,500.000.000	40%	RM 600,000.000
Iparadó	„ 600,000.000	40%	„ 240,000.000
Ingatlanadó	„ 1.280,000.000	40%	„ 512,000.000
Szállitási adó	„ 170,000.000	100%	„ 170,000.000
	Összesen		RM 1.522,000.000

Az adónemek kiválasztásánál elsősorban az a szempont volt irányadó, hogy a kedvezmény termeléstgátló adókat foglaljon magában, mint amilyen a forgalmi adó. Az iparadó és ingatlanadó bevonását a rendelet még azzal is indokolja, hogy ezek, miután kivetésüknél a tiszta hozadék nem vehető tekintetbe, a mai viszonyok között különös sullyal nehezednek az adókötelezettekre. Végül a szállitási adóról megjegyzendő, hogy azt majdnem egészében a Birodalmi Vasutak fizetik, amelyek ilyen módon képesek lesznek az eddig elhalasztott investiciókat keresztülvinni. Hogy pedig az adójegyek kibocsátásában rejlő könnyités nem csak akkor fog jelentkezni, amidön az 1934—1939. években adófizetésre tényleg fel fognak használtatni, azt hitelpapir jellegük biztositja. Azáltal, hogy elsőrendü kölcsönfedezetet fognak képezni, a Birodalommal szemben fennálló, de csak később esedékessé váló, általuk megtestesitett követelés már most mobilizálhatóvá válik. Forgalmi képességük különösen azáltal növekszik, hogy november 1-től kezdve tőzsdei forgalom tárgyául szolgálnak és hogy a Reichsbanknál lombardképesek. Itt van a Papen-terv lényege és egyben hasonlósága az amerikai konjunkturális rendszabályokkal: megfelelő hitelpapirok kreálása utján a hitelvolumen kiterjesztése.

A *munkanélküliség csökkentésére* és a *termelés növelésére* a Papen-kormány más uton is ösztönzi a vállalkozókat. Azon munkaadó, aki az 1932 október 1-től 1933 szeptember 30-ig terjedő gazdasági évben egy naptári negyedév átlagában több munkavevőt foglalkoztat, mint 1932 junius, julius és augusztus hónapok átlagában, minden, az előző létszámon felül beállitott és egy negyedéven keresztül foglalkoztatott munkavevő után negyedévenként adójegyek formájában 100 márka *jutalomban* részesül. Ezen célra 700 millió márka kontingens kontempláltatott, amely teljes igénybevétel esetén 1¾ millió munkás és alkalmazott egy évi foglalkoztatását biztositaná. Azonkivül felhatalmazza a szükségrendelet a munkaadókat, hogy a tarifális szerződésekben megállapitott munkabéreket a foglalkoztatott munkavállalók számának emelkedésével arányosan meghatározott skála szerint csökkenthessék; a döntőbirák pedig felhatalmaztatnak, hogy különösen veszélyeztetett üzemek számára a tarifális munkabéreket egy meghatározott arányszámon belül mérsékelhessék. A munkások számának növelésével kapcsolatos munkabérleszállitás csak a heti 31—40 munkaórára terjed ki és az 1932 junius,

julius és augusztus hónapok átlagos foglalkoztatásának 25%-os növekedésével éri el maxumumát, amikor is a heti 31—40 munkaórák bérének 50%-os csökkenését teszi ki. A rendeletnek ezen része, mely erös ösztönzést adott a 40 órás munkahét bevezetésére, hivta ki a legerösebb kritikát és ellenzést. Méltánytalannak tartották a versenyviszonyokba való beavatkozást, továbbá azt, hogy olyan üzemek, melyek szociális szempontból nem bocsátották el alkalmazottaikat, hanem inkább a munkaidöt röviditették, szinte büntetésben részesüljenek oly üzemekkel szemben, melyek a heti 48 órás munkahét megröviditése helyett munkásaikat és alkalmazottaikat kiméletlenül elbocsátották. Mert csak ez utóbbiak lettek volna képesek a munkaidö egyidejü megröviditésével uj munkásokat beállitani és az ezzel járó kedvezményeket igénybevenni. Különösen méltánytalannak találták a munkavállalók, hogy a termelési költségek csökkentésének terhe az ö vállaikon nyugodjon. A rendelet értelmében szélsö esetekben a heti munkaidönek 48 óráról 40 órára való röviditésén kivül a megmaradó munkaidö 25%-ának 50%-os bércsökkentése lehetséges, ami a bérjövedelmet kereken 27%-kal apasztaná. Részleges orvoslást hozott a szeptember 15-én megjelent rendelet, amely elrendeli, hogy a foglalkoztatottak létszámának megállapitásánál az a növekedés, amely kizárólag a munkaidö megröviditéséböl vezethetö le, figyelmen kivül hagyandó; az ilyen növekedés nem tekinthetö munkabérleszállitás alapjául és utána adójegyekre sem támasztható igény. Másrészt a munkabérleszállitás gyakorlati alkalmazása olyan jelentékeny szociális surlódásokra és sztrájkokra vezetett, hogy a Papen-terv ezen része eddig csak igen szük keretek között volt megvalósitható.

Julius elején, a lausanne-i konferencia eredményes befejezésével egyidejüleg kezdtek mutatkozni azon jelek, melyek az immár majdnem hároméves válság megszünésére és a konjunktura közeli változására engedtek következtetni. Ugy látszott, hogy a nyersanyagok áresése, a kereskedelmi forgalom hanyatlása, a pusztitó defláció, a tözsdék marazmusa már mind tulhaladt a mélyponton; az addig határtalan pesszimizmust egy csapásra nagy optimizmus váltotta fel és ezt a megváltozott hangulatot leghivebben a világtözsdéken kibontakozott eröteljes hosszmogzalom fejezte ki. Papen tervének közzététele az optimista hullám tetöpontján, a legalkalmasabb pszihológiai pillanatban történt. Münsteri beszéde elött különböző hirek voltak forgalomban, készülö vagyonváltságról, kényszerkölcsönről suttogtak és a kellemes csalódásnak is része van abban, hogy a háboru óta a német nyilvánosság még egy gazdasági természetü kormányintézkedést sem fogadott ilyen kedvezöen. Igaz ugyan, hogy a kereken 2.200 millió márka adójegy kibocsátásával a kormány jobb jövöre spekulál, a vállalt kockázatot azonban nem találták tulmagasnak. Az elkövetkezendö években 6—6¾ milliárd márkára becsült birodalmi adókba évente cca 450 millió értékü adójegy fog beszámittatni. Hogy ezen jövedelemcsökkenés kiegyenlitést nyerjen, ahhoz vagy az szükséges, hogy 1934-töl kezdve a javuló konjunktura következtében az adóbevételek megfelelö mértékben emelkedjenek, vagy pedig hogy a tökepiac konszolidációja olyan fokot érjen el, amely egy kölcsön felvételét lehetövé teszi. Amennyiben a várt fellendülés bekövetkezik, nehézségektöl nem is igen kell tartani: a birodalmi kiadások negyedrésze a munkanélküliség terheire esik, ezen terhek pedig a munkanélküliek számának apadásával egyenes arányban automatikusan

csökkennének; másrészt a birodalmi bevételek negyedrésze a forgalmi adóból származik, amely adó erös konjunkturaérzékenységénél fogva azonnal jelentékeny bevételtöbbletet biztositana. Ami viszont a kockázatot, azaz a fellendülés elmaradását illeti, ez azért nem látszott tulságosnak, mert a depresszió elhuzódása vagy kimélyülése esetén a legszolidabb pénzügyi politika sem biztosithatja az államháztartás egyensulyát. Nincs tehát semmi értelme a katasztrófára elökészülni, az ugyis olyan méreteket öltene, hogy az elökészületek által emelt gátak kártyavár módjára omolnának össze. Ezzel szemben áll az a hivatalos megokolásban is kiemelt lehetöség, hogy a termelö apparátus karbantartási és javitási költségeire az adójegyek mobilizálása fedezetet fog nyujtani, az ekképpen teremtett munkaalkalmak és megbizások pedig koncentrikus körökben tovább terjedve, élénkitö hatással fognak járni a közgazdaság egész területére. A hitelvolumennek adójegyek utján való kiterjesztése és a termelési költségeknek részben adójegyek, részben munkabérleszállitás alakjában való csökkentése a gazdasági motor begyujtására vannak hivatva, ha a begyujtás sikerül és a motor, müködésbe kerülvén, tuljut a holtponton, a további fejlödés már automatikusan és egyre növekvö sebességgel fog történni.

Kritikai állásfoglalás és megokolt vélemény alkotása céljából legmegfelelöbb megvizsgálni, hogy a Papen-terv mennyiben teremti meg azon feltételeket és a konjunkturaciklus mélypontját jellemzö azon elemeket, melyekből közgazdasági tudásunk mai állapota szerint a depressziót követö fellendülést okozó erök ellenállhatatlan erövel robbannak ki. Minden emelkedö ciklus a magángazdaság fokozott beruházó tevékenységéböl indul ki; ez az a szikra, mely megtörve a depreszió circulus vitiosusát, a motort begyujtja. Hogy azonban a fokozott inveszticiók meginduljanak, ahhoz szükséges: 1. nagy, felhasználatlanul heverö tökék felszaporodása, amelyek a kamatláb leszoritása utján a rizikómentes befektetés jövedelmezöségét annyira csökkentik, hogy megfelelö jövedelem biztositása céljából végül is kénytelenek kockázatosabb munkaterületet keresni: a termelési apparátus megujitását és karbantartását, 2. megfelelö hitelképes kölcsönzök és 3. eröteljes közvetitö, azaz bankszervezet.

Ami már most a *tökeképzödést* illeti, az Németországban távolról sem kielégitö. A háboru után a végletekig vitt infláció a mobil tökék teljes megsemmisülésével járt, ugyhogy a stabilizációt követö fellendülés csak a külföldröl nagy mennyiségben beözönlött tökék következménye volt. A külföldi hitelek nagyrészét az 1931. évi hitelkrizis idején visszahivták, ugyanakkor a belföldi betevök nyugtalansága a betétek jelentékeny csökkenésére vezetett. Felhasználatlanul heverö és befektetésre kényszeritö nagy tökék Németországban nincsenek, elsörendü záloglevelek jövedelmezösége a berlini tözsde árfolyamai alapján október végén még mindig 8½—9½%-ot tett ki. Az ebben kifejezésre jutó tökehiányon a Papen-terv csak annyiban segit, amily mértékben a pénzintézetek adójegyek alapján likviditásuk veszélyeztetése nélkül hitelkreálásra lehetöséget fognak látni. Nem kétséges azonban, hogy a tökeszegénység végleges megszüntetését csak egy nyugodt, politikától nem zavart hosszabb fejlödés hozhatná.

Biztosabb eredménye az *adójegyek kibocsátásának*, hogy általuk hitelképes kölcsönzök teremtetnek. A hosszas válság és még az azt megelözö tulzott eladósodás a vállalatok nagyobb részének pénz-

ügyi helyzetét rendkivüi veszedelmessé tette. Egy futó pillantás a berlini tözsde árfolyamlapjára, a 40, 30, 20%-os árfolyamokra, mutatja az elkövetkezendö szanálásoknak a piac megitélése szerint szükséges nagyságát és kiterjedését. Szanálásra szorul az ország második legnagyobb iparvállalata: a Vereinigte Stahlwerke, a hajózás, cementipar, cipöipar nagy területei, hogy csak egy néhány kiragadott példát emlitsünk. Ezen kérdéskomplexum megoldása, illetve a szanálás végrehajtása nélkül a vállalatok nagyobb része nem hitelképes, tehát befektetések céljaira hiteleket nem kaphat. Itt kapcsolódnak a hitelkérdésbe az adójegyek, melyek tárgyi jellegüknél fogva függetlenitik a hitelkérőt a könyvhiteltöl. Mindamellett kérdéses, hogy birtokosaik mire fogják az adójegyeket felhasználni: elmaradt karbantartási munkálatok elvégzésére, vagy pedig csak likviditásuk emelésére és kérdéses az is, hogy a hitelnyujtás a névérték milyen százalékáig fog történni. A legkiválóbb német közgazdák egyikének, *Gustav Stolper*-nek számitásai szerint a tényleg befektetésre kerülö összeg nagysága nem haladja meg a 300—350 millió márka határt.* Amit ö kevésnek tart ahhoz, hogy a motor begyujtása sikerüljön.

Marad még a *hitelközvetitő szervezet* mai állapotának néhány szóval történö megvilágitása. Az 1931. évi válságot, a kül- és belföldi hitelezök rohamát elsösorban természetesen a pénzintézetek sinylették meg. A februári Brüning-szanálás a krizis későbbi elmélyülése következtében nem bizonyult elégségesnek és jelentékeny ujabb veszteségleirások váltak szükségessé. Ezzel szemben az intézetek likviditása néhány hónapja javulást tüntet fel, amely azonban még nem olyan méretü, hogy liberálisabb hitelpolitika folytatását lehetövé tenné. Tanácskozások indultak tehát meg egyrészt a veszteségek könyvszerü kimutatásának megkönnyitése, másrészt a likviditás emelése céljából. A kialakult tervek szerint az elöbbi célt az *Amortisationskasse*, az utóbbit az *Industrie-Finanzierungs-Institut* szolgálná. E két ujonnan alapitandó intézet közül az elsö átvenné a bankok kétes követeléseinek, illetve részesedéseinek egy részét, amely cedált aktivák az intézetek könyveiben ily módon a követelések között jelennének meg és csak egy hosszabb időszak alatt lennének törlesztendök. Ezen ejlárás a leirás több évre való elosztásával természetesen csak könyvelési elönyökkel jár, a tényleges helyzeten azonban nem sokat változtat. A másik intézet, az „Ifi", már szanált, vagy szanálásra nem szoruló aktivákat venne át és szükség esetén a követelés 75%-áig saját váltókat bocsátana ki, melyek az Akzeptbankon keresztül leszámitolhatók volnának. Tehát a nem mobilizálható értékpapirpakettek, illetve követelések helyébe az Ifivel szemben fennálló és mobilizálható követelés lépne, ami által az intézetek likviditása és hitelnyujtási készsége, illetve képessége emelkedne. Mindez természetesen hozzájárulna a Papen-terv sikeréhez, bár a bankok akcióképessége az elkerülhetetlen ipari szanálások és a Stillhaltekérdés rendezése elött csak korlátolt lehet.

A munkáslétszám emelése esetére engedélyezett *prémiumnak* eddig meglehetös sikere volt. A munkanélküliség, mely a nyári minimum után eröteljesen szokott emelkedni, ez évben szeptember végéig szerény mértékben tovább csökkent és október 15-ig is csak lényegtelenül emelkedett. Bár ezen jelenséget részben a munkanélküli segélyjogosultság megszigoritásának tudják be, annyi kétségtelen,

* Der Deutsche Volkswirt, 1932 szept. 2. száma.

hogy az eddig állandóan emelkedő tendencia megfordult. Hogy azonban további munkásbeállitások váljanak lehetségessé, a termelt áruk elhelyezésének biztositva kellene lennie; mivel pedig a belföldi piac felvevőképessége egyelőre korlátozott, a külföldi piacok volnának fokozott mértékben megnyerendők. Éppen ezért a Papen-kormány *kontingens-rendelete*, mellyel mezőgazdasági körök nyomására az agrárcikkek behozatalát kontingentálta, a külföld részéről életbeléptetett megtorló intézkedések és igy a külföldi piacok elzárása miatt elkeseredett támadásoknak volt és van kitéve. Ellenzői, talán némi tulzással, azt állitják, hogy ezáltal az egész terv sikertelenségre van kárhoztatva.

Összefoglalásként megállapitható, hogy a Papen-terv, bár nem valószinü, hogy a lényeges konjunkturaelemek kedvezőtlen konstellációja esetén a fellendülést kiváltani képes volna, a változást, a depressziónak a fellendülésbe való átmenetét kedvezően befolyásolhatja. A hitelképesség fokozásával elősegithet bizonyos inveszticiós tevékenységet, mely azután alapjává válna egy, az ország tőkeviszonyai mellett lehetséges konjunkturális fellendülésnek. Legfontosabb talán pszihológiai hatása, mely karöltve a közzététel kedvező időpontjával, a fokozott gazdasági tevékenységet kiváltó bizakodó légkör megteremtésére értékes ösztönzéssel szolgált.

Prileszky Pál.

A vámháboru hatása a Felvidék gazdasági életére és a cseh-szlovák fizetési mérlegre.

A vámháboru következményei.

A szlovákiai kereskedelmi kamarák és gyáriparosok szövetségének Pozsonyban megjelenő közös hivatalos lapja (Hospodarské Rozhlady) 1932. évi 5—6. számának statisztikai mellékletében figyelemreméltó adatokat közöl az ottani gazdasági helyzet legujabb alakulásáról. A Magyarországra nézve is fontos vasérc termelése a következő volt:

Vasércternelés Szlovákiában, métermázsákban:

	1929	1930	1931[1]	1932
Január	782.113	774.937	688.492	432.493
Február	719.136	799.256	676.383	414.735
Március	761.373	843.026	617.604	436.470
Április	807.962	780.991	566.447	.
Május	730.937	753.906	559.682	.
Junius	750.168	693.276	523.103	.
Julius	792.159	749.307	554.645	.
Augusztus	817.298	782.298	516.708	.
Szeptember	881.214	785.392	504.492	.
Október	824.572	813.808	543.188	.
November	812.669	739.277	672.438	.
December	822.938	695.149	481.053	.
Összesen	9,502.539	9,210.623	6,904.235	.
Havi átlag	791.879	775.885	575.352	427.899

[1] 1931-től fogva csupán 13 bánya adatai szerepelnek, minthogy a 14-ik üzemét beszüntette.

A visszaesést főleg a Magyarországgal való forgalom megszakitása idézte elő, ami kitünik a külkereskedelmi forgalomból, mely szerint:

Magyarország vasércbehozatala Szlovákiából és Ruténiából:

	q	1.000 pengő
1929-ben	3,337.562	6.113
1930-ban	2,582.173	5.132
1931-ben	1,464.955	2.417

Tehát 1929-hez képest a vasércbányászat Szlovákiában 2,598.304 q-val esett vissza, amelyből 1,872.607 esik az elmaradt csonkamagyarországi exportra.

Hasonlóan visszafejlödött a rézbányászat 725.700 q-ról 59.700 q-ra (—18%), a mangánérc 683.710 q-ról 617.530 q-ra (—10%) és igen nagy mértékben a földgáz használata is, 1,831.716 m³-röl 437.800 m³-re (—76%). Csupán az egyébként jelentéktelen mennyiségü antimon-, arany-, ezüst-, cinóbertartalmu ércek bányászata növekedett. A bányászok száma az 1931. év átlagában 11%-kal, az évvégi állapot szerint 17%-kal csökkent.[2]

A gyáripar foglalkoztatottságának mérvére következtetni lehet a gyáripari különórák statisztikájából, minthogy Csehszlovákiában iparhatósági engedélyre van szükség az ipari túlórázáshoz.

Szlovákiai és ruténiai ipari túlórák statisztikája:

	1930	1931	1932
Január	20.988	1.788	576
Február	27.396	3.756	1.280
Március	26.808	10.308	864
Április	22.092	28.224	.
Május	40.110	13.188	.
Junius	83.592	25.740	.
Julius	140.574	38.344	.
Augusztus	106.488	17.484	.
Szeptember	43.260	51.388	.
Október	47.533	39.564	.
November	27.084	33.468	.
December	6.576	8.952	.
Összesen ...	592.501	272.204	.
Havi átlag .	49.375	22.683	906

Tehát mig 1930-ban a túlórák havi átlaga megközelitette az 50.000-et, a következő évben már annak felét sem érte el és 1932 áprilisában teljesen megszünt. (A márciusban még szereplö 864 túlóra a konfekciós-textiliparra esett.)

[2] Lásd: „Die slovakische Industrie". Jahresbericht 1931. Pozsony, 1932. 11. és 13. old. (Szlovákiai gyáriparosok szövetségének kiadása.)

Hasonló alakulást mutat a betegsegélyzöpénztáraknál biztositottak statisztikája:

A szlovákiai és ruthéniai betegsegélyzőpénztárakban biztositottak száma:

Havi átlag 1929. évben	367.862
„ „ 1930. „	365.759
„ „ 1931. „	333.629
„ „ 1932. I—III. hó	264.626
Csökkenés	103.236

A szlovákiai munkaközvetitöhivatalok adatai szerint nem tudott elhelyezkedni a következő számu ipari munkanélküli:

	1931	1932
Január	13.159	59.049
Február	12.979	68.424
Március.....	13.840	66.124
Április.....	13.137	56.725
Május	13.631	50.896
Junius	9.964	48.616
Julius	9.291	
Augusztus.....	9.553	
Szeptember	13.875	
Október.....	18.339	
November.....	26.194	
December.....	48.083	

A legutolsó hónapban kimutatott 48.616 ipari munkanélküli közül 46.225 férfi, a többi nő, tanonc.

Szlovákia ipari válságának egyik legfőbb oka a Csonkamagyarországgal való kereskedelmi forgalom lehanyatlása. A fontosabb tételek ugyanis igy alakultak:

Kivitel Szlovákiából és Ruthéniából Magyarországba:

	1929	1930	1931
	métermázsában		
Bárdolt és fűrészelt fa	1,753.855	1,665.932	112.754
Tüzifa.....	6,570.205	3,999.443	305.733
Épület- és szerfa.....	2,282.876	1,581.949	717.440
Faszén	283.372	200.785	15.120
Egyéb áru.....	6,094.372	4,369.593	2,733.662
Összesen...	16,984.680	11,817.702	3,884.709

Hogy e nagymennyiségü árut Szlovákia és Ruthénia nem tudta Magyarország részére szállitani, azt jelenti, hogy értékben kifejezve az 1929. évi 81,451.000 P áru helyett 1931-ben Magyarországnak csak 16,871.000 P árut tudott átadni, tehát *külkereskedelme részére el-*

veszett 64,580.000 P értékü áru, azaz Magyarországgal való forgalmának 79.2%-a. Ezzel szemben természetesen áll, hogy Magyarország 1929. évi 781.608 q buzakivitele Szlovákiába és Ruténiába 1931-ben lecsökkent 22.563 q-ra, azaz értékben 20.486 ezer pengöről 260 ezer pengöre. Magyarország lisztkivitele pedig, amely 1929-ben ugyanoda 129.656 q-t, 1930-ban 167.174 q-t tett ki, 6 milliót meghaladó értékben, teljesen nullára redukálódott 1931-ben. A számadatok szerint ugyanis:

Magyarország kivitele Szlovákiába és Ruténiába:

	1929	1930	1931
	ezer pengőben		
Buza	20.486	16.026	260
Liszt	5.336	6.565	—
Kukorica	3.998	4.864	89
Olajmagvak	2.022	2.636	587
Egyéb, főleg mezőgazd. áruk	42.446	40.354	12.392
Összesen	74.288	70.445	13.328
Csökkenés 1929-hez képest		-3.843-5.1%	-60.960-81.8%
Ezzel szemben Szlovákia és Ruténia kivitele csökkent Magyarország felé 1929-hez képest		-17.193-21.1%	-64.580-79.2%

Tehát mindkét ország veszteségei sulyosak ugyan, de abszolut számban *Szlovákia és Ruténia nagyobb veszteséget szenvedett a kereskedelmi forgalom következtében, mint Magyarország, ugyanazon idő alatt.* A szlovákiai érdekképviseletek fent már idézett folyóirata is megállapitja, hogy a vámháboru egyik legközvetlenebb áldozata Szlovákia és Ruténia, hiszen *árui nagytérfogatu termékek, amelyeket messzire szállitani lehetetlen.*

A cseh-szlovák statisztikai hivatal által most közzétett[1] 1931. évi fizetési mérleg adatai is szembeszököen tüntetik fel azon káros gazdasági következményeket, amelyeket Cseh-Szlovákia merev gazdaságpolitikai álláspontja az országnak okozott. Kitünik ez a fizetési mérlegnek egy olyan tételéből, melynek egyébként nem szoktunk jelentöséget tulajdonitani, t. i. a fizetési mérleg utolsó, hibaellensulyozó tételéből. Miként alább látható, a cseh-szlovák statisztikai hivatal kénytelen volt 1930-ban több mint egymilliárd, 1931-ben több mint 1½ milliárd csK.-t meghaladó hibaellensulyozó tételt beállitani, hogy a mérleg egyensulyba kerüljön. Ez a tétel tartalmazza azon veszteségeket, amelyeket Cseh-Szlovákia, mint exportállam szenvedett az elözö évi kereskedelmi mérlegeiben teljes értékben felvett exportköveteléseinek részben devalválódása, részben egyéb kényszerü leirása következtében. A cseh-szlovák fizetési mérlegnek mindig legerösebb tételét az aktiv kereskedelmi egyenleg képezte, amely maximumát ugyan még 1922-ben érte el (5391 millió csK.) és azóta 1929-ig erösen csökkenö irányzatot mutatott, 1930-ban

[1] „Cseh-Szlovákia 1931. évi fizetési mérlege". Megjelent Zprávy Státního Uřadu Statistického Rep. Československ. (A cseh-szlovák statisztikai hivatal közleményei.) 1932. évf. 128. sz.

javult, de 1931-ben ismét 1348 millió csK.-ra esett vissza. Ujabb években az aktiv egyenlegnek részbeni magyarázata az is, hogy az ország által exportált ipari áruk árai nem csökkentek oly nagy mértékben, mint az importált nyersanyagok és agrártermékek árai. Azonban Cseh-Szlovákia viszont más oldalról szenved érzékeny veszteségeket és az a tétel, amelyet a statisztikai hivatal kénytelen volt kiegyenlitésül beállitani a fizetési mérlegbe, az elmult évben már *1616 millió csK.-t* tett ki, tehát *e veszteség felemésztette és jóval tulszárnyalta az ország egész exportfeleslegét*, amely 1348 millió csK.-t tett ki. Nem csupán a font zuhanása következtében szenvedett az ország sulyosan, hanem az egyéb exporthitelek befagyása és veszteséges kényszerü likvidálása (leirása) következtében is. Érdekes egy pillantást vetni a fizetési mérleg egyéb, az előző évekhez képest változást mutató fontosabb tételeire is:

	Egyenleg millió cseh koronában						
	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
I.							
Árukereskedelem	+ 1.203	+ 2.580	+ 2.173	+ 2.016	+ 511	+ 1.759	+ 1.348
Mozifilmekért	— 53	— 52	— 56	— 50	— 59	— 85	— 106
II.							
Vasuti szállitások	+ 445	+ 420	+ 526	+ 534	+ 572	+ 414	+ 331
Vizi szállitások	+ 38	+ 46	+ 45	+ 42	+ 35	+ 28	+ 17
Idegenforgalom	— 280	— 239	+ 70	+ 70	+ 100	+ 95	— 180
III.							
Kivándorlók küldem.	+ 448	+ 437	+ 542	+ 593	+ 591	+ 517	+ 372
Összes folyó tételek ...	+ 559	+ 1.866	+ 2.067	+ 2.058	+ 805	+ 1.707	+ 969
Összes tőke tételek	— 487	—1.342	—2.511	—2.135	— 1.039	— 699	+ 647
Hibaegyenleg	— 72	— 524	+ 444	+ 77	+ 234	*— 1.008*	*—1.616*

Az előző években már tekintélyes aktiv idegenforgalmi egyenleg is 1931-ben 180 millió csK.-val passzivvá vált, igaz ugyan, hogy ezt nem csupán a külföldiek elmaradása okozta, hanem a párizsi gyarmatügyi kiállitásra tömegesen kiutazó csehek kiadásai. Jelentös a visszaesés, amely a vasuti és vizi szállitásokból Cseh-Szlovákiára esö bevételek terén állott elö. A néhány évvel ezelött még félmilliárdot kitevö vasuti és 40 milliót kitevö vizi tranzitóbevételek visszaestek 331, illetve 17 millió csK.-ra.

Ami az ország külföldi tartozásait és követeléseit illeti, 1928-tól fogva a kép a következö:

	Millió cseh koronában			
	1928	1929	1930	1931
Cseh-Szlovákia külföldi köz- és magántartozásai	10.707	10.595	12.282	10.714
„ „ magánkövetelései	6.294	6.412	6.080	3.457
Külföldi tartozások meghaladják a követeléseket	4.413	4.183	6.202	7.257

Minthogy az ország külföldi tartozása alig változott, viszont követelése két év alatt hárommilliárddal csökkent, végeredményben netto eladósodottsága ugyanennyivel növekedett és 7.2 milliárdra

szökött fel. Az ország külföldi követelései közül különösen erös mértékben csökkentek a hosszulejáratu ipari és bankkövetelések (1928-ban 1011 millió csK., 1931-ben csupán 913 millió) és föleg a külföldi ügyfelek bankszámlái (4655-röl 1.974 millióra.)

Más államokkal való összehasonlitásnál figyelembe veendö még, hogy a cseh-szlovák államot további 25.9 milliárd belföldi adósság terheli, melynek kamata 1.6 milliárd (az összesen 9.3 milliárdos költségvetésben).

Cseh-Szlovákia gazdasági helyzete sem olyan szilárd tehát, mint azt hivatalos képviselöi hangoztatni szokták és a számok arról beszélnek, hogy nem csupán a volt magyar Felvidék ipara, bányászata stb. megy tönkre a mai helyzetben, hanem Cseh-Szlovákia egésze is hibás gazdasági politikájának következményeként gazdasági életében olyan lökéseket kap, amelyeket sokáig nem védhet ki.

Kardos Béla.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Az autarkia kérdése a német röpirat-irodalomban.

Werner Sombart: Die Zukunft des Kapitalismus. Berlin, 1932. Buchholz und Weisswange. S. 45.

Hjalmar Schacht: Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. Gerhardt Stalling, Oldenburg, i. O. 1932. S. 75.

L. Wilhelm Röpke: Weltwirtschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. 1932. J. C. B. Mohr, Tübingen. S. 26.

Herbert v. Beckerath und *Fritz Klein:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit. S. Fischer Verl. Berlin, 1932. S. 55.

„Autarkie?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange.* 1932. Rowohlt, Berlin. S. 75.

Prof. M. J. Bonn: Kapitalismus oder Feudalismus? 1932 S. Fischer Verl. Berlin. S. 46.

A háborus idök és a forradalmak könyvpiacának jellegzetes sajátossága volt a röpirat-irodalom. Most a gazdasági válság mélypontján ismét elötérbe került fontos gazdaságpolitikai, valuta-, hitel és kamatpolitikai kérdéseknek rövidlélegzetü szakirodalmi megvilágitása. Kiváló elméleti nemzetgazdák, bank- és hitelügyi szakemberek, szociálpolitikusok 40—70 oldalas füzetekben boncolják az olvasóközönség széles rétege elött a gazdasági válság kérdését és az adott kibontakozási lehetöségek irányát.

A jelenlegi világgazdasági válság okának beállitása valamennyi kis müben azonos, amennyiben kétséget kizáróan a háboru és az azt követö békeszerzödéses viszonyt jelölik meg a krizis okául. Az emlitett okok következtében megbomlottak a gazdasági együttmüködés nemzetközi viszonylatai és ugyanakkor, amikor a technikai fejlödés fokozott területi integrálódást követel: az elhatárolt politikai és gazdasági egyedek egyre élesebb differenciálódást juttatnak érvényre. Elkerülhetetlen tehát az a nagy gazdasági rázkódtatás, amelyet ez a változás kivált és amelyben azután a vélemények egyrésze a kapitalizmus szerkezetének megingását látja. A gazdasági válság likvidálásának módozataiban tehát már nem egységes a felfogás, amennyiben itt a strukturális kérdésre vonatkozóan két tábor áll egymással szemben. Az egyik, amelyik a kapitalizmus felszámolását látja a jövö alakulásában, tehát lényeges *gazdaságszerkezeti átalakulást*, a másik tábor csupán a meglévö kapitalista szerkezet *alkalmazott módosulását* jövendöli. Itt csak az utóbbi fel-

fogást fejtegető szakirodalmat vesszük számba; számos kitünö kis mü világitja meg a kérdést.

A szerkezeti módosulásnak, illetve a gazdasági válságból való kivezető utnak legtöbbet ajánlott módozata a gazdasági önállósulás, az *autarkia*. Mellette, de különösen ellene sorakoznak föl az alant ismertetett röpiratok.

Werner Sombart az elsö, aki szembeszáll a kapitalizmus fenntartási lehetöségéröl kialakult pesszimista világnézettel, annak dacára, hogy a kapitalizmus régi formáinak megingását észleli Európa ókapitalista országaiban. Tagadja a kapitalizmus bukásának szükségességét.

Szerinte akkor, amikor az ókapitalista jellegü országokban egészen uj szélsöséges fejlödési és racionalizálási folyamatok, valamint ujszerü szerkezeti változások indulnak meg, ugyanakkor a korai kapitalizmus kritériumai mélyülnek el a nyersanyagszállitó államokban. A jellegzetesen agrárállamok ezentul nem csupán olcsó nyersanyag-kivitelre rendezkednek be, hanem termelésüket saját iparosodásuk érdekében fokozzák. A nyersanyag-kivitel ott — és itt Sombart elsösorban a tengerentúli országokra gondol — ezekután csupán csak rövid átmeneti idöre szoritkozhatik még, addig, amig az a külkereskedelmi mérleg egyensulyban tartására szükséges. Attól kezdve, hogy ez a fázis bekövetkezik, az élelmiszerek és a nyersanyagok termelése már nem fokozódik, mert az agrárbázis intenzitásának fokozása tulságosan magas árakat eredményezne. A világgazdaság strukturális átalakulásának szükségessége azért következik most be, mert az agráralap és az ipari felépitmény arányos elosztása, az eddig csupán nyersanyagot termelö területeken, vagyis a fehér fajok által lakott határokon túl is kiterjeszkedett. Ebben a strukturális folyamatban élünk Sombart szerint most, amikor is szükségessé válik, hogy a régi iparpolitika függetlenitse magát a régi agráralaptól. Ezeknek a gazdasági tüneteknek az összességét nevezi Sombart a késöi kapitalizmus kritériumainak, amely kritériumok ugy a belsö gazdasági szerkezet, mint az egyes közgazdaságok egymásközötti viszonyát lényegesen befolyásolják. Szerinte eme tények adottsága a jövö szempontjából csak egyetlen megoldási lehetöséget tól elötérbe, a gazdaság tervszerü alakitását: a *tervgazdaságot*, még pedig ugy a belgazdasági szerkezetben, mint a nemzetgazdaságok egymásközötti viszonyában. Addig azonban, amig áttérhetünk a tervszerü gazdálkodás korszakára, addig csupán *autarkisztikus törekvések* tarthatják felszinen a meglévö gazdasági alakulatokat. Az autarkia azért szükséges, mert a Hochkapitalismus megszünt és az a „peace, free-trade, good-will" hiányában vissza se térhet. A rohamos gazdasági fejlödés megszüntette a békét, a szabadkereskedelmet és a kölcsönös megértést. Evvel szemben elötérbe tolta az autarkiát. Sombart a kulturállamok észszerü autarkiáját nem annyira a nemzetközi, mint inkább a minöségi viszonylatok szabályozásában látja. A megoldásoknak tervszerüeknek és nemzeti szempontból kiindulóknak kell lenniök és semmiesetre sem nyughatnak olyan véletleneken, mint amilyen a szabadkereskedelem. A szabadkereskedelemnek a legnagyobb kedvezmény elvével egyetemben el kell tünnie a föld szinéröl és helyét egy tervszerü vámegyezményes, kontingentális és preferenciális rendszernek kell átadnia. Németország szempontjából életbevágó szükségességnek

minősiti éppen ezért a reagrárizálódási folyamatot, mert enélkül a német gazdasági egyensuly nem állitható helyre.

Mig Sombartnál racionális életösztön az autarkia, addig *Schacht Hjalmar*nál a német nemzet harcias „Selbstbehauptung"-ja.

Utóbbi a kapitalista gazdaság érvényesülését egyenesen a nacionalizmus megerösödésétöl és a marxi felfogás megsemmisitésétöl várja. Követeli az agráralap elmélyitését, visszatérést a földhöz és a házhelyhez, egészen a zárt autarkia keretéig, még pedig olyan mértékben, hogy ez a gazdálkodási rendszer teljes egyensulyban tartsa a kereskedelmi mérleget. Csupán a kivitt árucikkek mértékéig terjedhet a behozatal. Ez az autarkia legjellegzetesebb vonása, amint azt később látni fogjuk Wilhelm Röpke ellentámadásában. Schacht tervezetében a nagy német nemzeti termelö eröre támaszkodik, amely szerinte nélkülözhetetlen a világpiacon és amely elég erös ahhoz, hogy leépitse a német behozatal kereteit. Állni akarja a kereskedelmi harcot még rozskenyér és kása-standard mélypontjáig is. A fogyasztási rendszert külsö vonatkozásokban le kell épiteni és vállalni kell a visszatérést a fejlett kapitalizmusból a természetes gazdaságba. Ez a tervezet egyszersmind azt is jelentené, hogy a pénzgazdálkodás közvetlen uralma lecsökken és mellette a közvetlen szolgáltatások rendszere is szerephez jut. Erre a gazdaságpolitikára épiti fel aztán Schacht hitel- és kamatpolitikáját, amely kifelé nem kevésbbé harcias, azonban utóbbi tételeiben sokkal helytállóbb, mint autarkisztikus irányelvei. A Schacht-féle gazdasági irracionalizmusnak kilengéseit, éppugy mint Sombart autarkisztikus tervgazdasági kilengéseit hathatósan utasithatjuk vissza Wilhelm Röpke temperamentumos állásfoglalásával.

Röpke szerint nem eshetik szó a kapitalizmus válságáról, még csak ciklikus válságról sem, tehát mindazok a tervszerü autarkisztikus törekvések, amelyeket Sombart felállitott, valamint a Schacht-féle feudalisztikus-autarkia terve, egy hamis diagnózisnak hibás therápiája volna. Ami van, az világgazdasági válság, amely a nacionalista légkör kirohanásai miatt egyre elmélyül és igy még nehezebben gyógyitható, mint a háborus idöket követö krizis. Röpke ez utóbbi két válságot hasonlitja egymással össze és megállapitja, hogy gazdaságtechnikai szempontból nagyobb volt a veszély a háborus gazdálkodás idején mint ma, akkor mégsem esett szó a kapitalizmus csödjéröl. Azok, akik a kapitalizmus agóniáját hirdetik, abból a tulzott nacionalista légkörböl kerülnek ki, amelyet Röpke „Atmosphere des Ungeistes"-nek jelöl meg. A gazdasági rázkódtatások csak ezeknél a tulzóknál jelentik azt, hogy a gazdasági szerkezetben változásnak kell bekövetkeznie, amely rendszerváltozások azután világpiaci elzákózást, gazdasági önkielégülést, zárt kereskedelmi államot jelentenének. Ez az *autarkia.* Még ha részleges is ez az autarkia, mint Sombartnál, vagy erösen feudalisztikus izü, mint Schachtnál, akkor is visszautasitásra talál Röpkénél, már annál az egyszerü oknál fogva, amelyet a modern technikai berendezések korában *munkamegosztásnak* nevezünk és amelyet kiküszöbölni nem tudunk. A világgazdaság nem más, mint a munkamegosztás elvének a határokon tul való kiszélesitése és annak évszázadok óta tartó folyamatos tökéletesedése. Ezt akarják az autarkisták most nemzeti határok közé visszaszoritani? Ugyancsak ebböl az elvböl kiindulva veri vissza Röpke a reagrárizálódás mellett kifejtett érveket. A technika egyre kevesebb munkakezet alkalmaz a mezögazdaságban, igy bár-

milyen erös konjunktura következzék is be, az nem jelentheti a munkapiac tehermentesitését és ennek következtében a fogyasztás emelését, vagyis a konjunktura javulását. A konjunkturát és a gazdagodást mindig az iparosodás fokozása inditotta meg (l. Egyesült Államok) és nem a nyersanyagtermelés emelkedése. Evvel a logikus gondolatmenettel intézi el Röpke a reagrárizálók gazdaságpolitikáját, hozzáfüzve még azt, hogy a latens gazdasági válság éppen azért sujtotta jobban a mezögazdasági államokat, mert azok ipari felépitményükhöz viszonyitva tulméretezettek. A konjunktura-javulást tehát elsösorban az ipari államok fogják kiélvezni és csak sokkal lassubb ütemben a tultermelés alatt szenvedö mezögazdaságok. Röpke azt az érvet, hogy ipari tulméretezés fog majdan ama országokban bekövetkezni, amelyek mint pl. Németország is, nem terjesztik ki eléggé az agráralapot (l. Sombart és Schacht), *Robbins* angol közgazdász hasonlatával veti el (16. l.): „ha avval a távoli lehetöséggel kell is számolnom, hogy öregkoromban tolószékbe kényszerit a köszvény, ez még nem jelenti azt, hogy abba már elöre, 30 éves koromban üljek bele". Befejezésül éppen Sombart szavaival vág vissza Röpke: a megegyezés, a szabadforgalom és a béke szanálják majdan a világgazdaságot. Tehát semmiesetre sem az autarkia.

Hermann Beckerath és *Fritz Klein* szintén a világgazdasági együttmüködés hivei, amellett még kétségbevonják azt is, hogy Németország alkalmas volna autarkisztikus gazdasági berendezkedésre. Az az állam, amely a liberalizmus alatt érte el a legmagasabb konjunkturát, megkétszerezte lakosai számát, hogyan csaphat át egyszerre a visszaesést jelentö gazdasági elszigeteltség állapotába? Ezt az elszigetelséget egyetlen állam sem viselheti el, még Franciaország sem, ahol pedig a gazdasági adottságok sokkal kedvezöbbek, mint bárhol másutt. A gazdasági válságot a politikai beállitottság és a gazdasági követelmények antagonizmusa váltja ki. Dacára annak, hogy a kapitalizmust erőszakos eszközei miatt sok oldalról támadják, ez mégis inkább valósitotta meg a symbiosis életlehetöségét, mint ahogy azt a politikai izü gazdasági nacionalizmus tervezi. Utóbbi ugyanis még mindig az antagonizmus káros rombolásánál tart. A gazdasági rendszereknek kell tehát a politikának irányt mutatniok, nem pedig forditva, nehogy a gazdasági tragikomédiából társadalmi tragédia váljon. Ezek a füzet végszavai.

1932 májusában a „Deutscher Bund für freie Wirtschaftspolitik" ülésein három gazdaságpolitikus és két gyakorlati szakember nyilatkoztak az autarkia ellen. *Gerloff* gazdaságpolitikai elvek alapján foglal állást. *K. Brandt,* a berlini mezögazdasági föiskola tanára pedig agrárpolitikai szempontból veti el az autarkisztikus berendezkedést. Szerinte agrárautarkia annyit jelent, hogy az elsörendü élelmiszerek megdrágulnak és hogy evvel párhuzamosan a városi lakosság vásárló ereje megcsappan. Autarkia sohasem lehet ésszerü cél, ne csináljunk erényt a szükségből. *Eucken* professzor az adott gazdasági kényszerhelyzet csökevényének tekinti a felmerült konjunkturpolitikai autarkia-érveket, de helytállóknak nem minösiti öket. *R. Löb* bankár azért tartja veszélyesnek pénzügyi szempontból az autarkiát, mert ennek alkalmazása felfokozott belföldi termelésre serkent, ami viszont növekedö hitelkereteket tesz szükségessé. A pénzpiac jelenlegi helyzete mellett a hitelkeretek tágitása csak infláció árán lehetséges, autarkia tehát inflációt

jelentene, ami minden egyéb, csak nem kivánatos. *Karl Lange* a nehéz ipar szempontjából tárja föl azokat a hátrányokat, amelyeket az autarkia kereskedelem-technikai szempontból jelentene. Az autarkia a külkereskedelmi forgalom kontingentálását tételezi fel, amely rendszer nehézkes és teljes érvényesülésében előbb-utóbb tervgazdaság jellegével bir. Németország ipara pedig a gazdasági liberalizmus korában virágzott föl, nemzetellenes volna egy uj gazdasági strukturával kisérletezni.

Az itt fölsorolt brosura-irodalmon kivül még számtalan autarkia-ellenes megnyilatkozás látott napvilágot. Igy *Bonn* professzor szellemes kis müvében kitér az autarkia kérdésére is és felhivja a figyelmet arra, hogy a nemzetközi politikai surlódásokat nem lehet avval kiküszöbölni, ha tervszerü autarkiára rendezkedünk be.

Valamennyi autarkiaellenes irodalmi megnyilatkozást hathatósan zárhatjuk le *Lederer Emil* találó megállapitásával, amelyet a Verein für Sozialpolitik szeptemberi ülésszakán Drezdában nagy tetszés mellett hangoztatott: az autarkia nem német nemzeti érzés, hanem a kinai fal rendszere. *Mátyásné Marton Clementin.*

Könyvismertetések.

Der internationale Kapitalismus und die Krise. Festschrift für *Julius Wolf* zum 20. April 1932. Hrsg. von S. Kardorff, H. Schäffer, G. Briefs, H. Kroner. Stuttgart, Enke, 1932. XII+383. p.

Wolf professzor 1932 április 20-án ülte meg 70. születésnapját. Ez alkalmat tanitványai és tisztelői arra használták fel, hogy hatalmas kötettel ünnepeljék öt. A kötetet *E. Petermann* cikke vezeti be, mely Wolf tudományos müködését és erös egyéniségét méltatja. Ez egyéniség elöször „Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart, 1892." c. müvével tünt föl. melyben a marxizmus mélyreható birálata foglaltatik, de nem a szokásos nézöpontokból, hanem egy uj szemszögből, mely nemcsak a marxizmust birálja, hanem a kapitalizmus helyes megszervezésének utját is igyekszik kijelölni. Számos támadásban részesült e könyvért a szerző, mégpedig mindkét oldalról. De a kapitalizmus fejlödése igazolta birálatát és egy könyvnek nem lehet nagyobb igazolása, mint az, hogy 40 év eseményei bizonyitják tartalmának találó voltát.

A visszapillantás, melyet *Petermann* cikke tartalmaz, mutatja nemcsak *Wolf* hatalmas egyéniségét, mely ethizált kapitalizmust követelt, hanem munkásságának sokoldaluságát is. A közgazdasági elméleten és a pénzügyi kérdéseken kivül a vámpolitika terén dolgozott legtöbbet, ahol, mintegy megsejtve már a háboru elött a mai vámpolitikai nehézségeket, a középeurópai gazdasági közeledés zászlóvivöje volt.

Wolf müködésének széleskörü voltához méltó az a diszkötet is, melyet néki átnyujtottak. A mai válságot tárgyalja ugyan, de nagyszabásu, sokoldalu megvilágitásban mintegy visszatükrözve az ünnepelt átfogó érdeklödési körét.

Minden ünnepi kiadásnak közös elönyei és hátrányai vannak. E könyvnek is nagy elönye, hogy 34 különböző nemzetbeli és többékevésbé különböző világnézetü tudós, politikus és gazdaságpolitikus cikkeit tartalmazza. Nemcsak különböző nemzeti szempontok,

de különböző gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai szempontok is irányitják a szerzőket. Nem találunk egységes nézőpontokat, hanem a világválság sokoldalu megvilágitását. Szélesebb látókört nyujt azoknak, akik az elméleti és gazdaságtörténeti alapokat már ismerik. Bármilyen tárgykörével foglalkozik valaki a nemzetgazdaságnak, ebben a könyvben bizonyosan találni fog öt érdeklő cikkeket.

Természetesen ugyanazok az okok hozzák létre ez ünnepi kiadás hátrányait, mint elönyeit. Sem időrendi, sem rendszerbeli egységet nem kaphatunk ott, ahol a szerzők száma oly nagy, nemzetiségük és világnézetük pedig különböző.

A könyv tartalmi beosztása a következő. 1. A válság képe és okai. 2. Áramlatok és mozgalmak. 3. Nemzetgazdaságok a világgazdaságban. 4. Kivezető utak a válságból. A fentemlitett okok következtében ez a beosztás is nagyrészt látszólagos.

Honfitársaink közül *Fellner Frigyes*, *Gratz Gusztáv*, báró *Szterényi József* és *Ferenczi Imre* irtak a könyvbe. Fellner a nemzeti vagyon mérésének elméleti és gyakorlati kérdéseit és eredményeit tárgyalja. Gratz széles távlatokból mutatja meg a szabadkereskedelmi és védvámmozgalmak hullámszerü változásait, de helyet talál a gyakorlati problémák számára is. Szterényi a középeurópai együttmüködésnek főleg politikai vonatkozásait taglalja. Ferenczi Imre a vándorlásokkal és a születések csökkenésével foglalkozik.

Érdekes, hogy *Mises* cikke után, aki legutóbb Budapesten is előadott álláspontját fejti ki, hogy a válságot az etatizmus okozta, *Eulenburg* éppen az ellenkező nézeteket vallja és rámutat arra, hogy az állami beavatkozás sokkal nagyobb mértékben volt meg a multban is, mint ma azt általában fölismerni hajlandók. Hasonlóan érdekes, hogy *George Blondel* Franciaország helyzetét a többi államokkal ugy hasonlitja össze, hogy a jóvátételeket meg sem emliti, az aranyhalmozást pedig egyszerüen Franciaországgal szemben megnyilvánuló bizalom jelének tekinti. Természetesen nem hiányoznak a német és olasz cikkek sem, amelyek a jóvátételt jelentős mértékben okolják a válságért. *Rudolf Dalberg* pedig — aki a fontnak az aranyalaptól való elválasztását tárgyalja — megmutatja, hogy ez részben Franciaország erőszakos aranyhalmozásának következménye volt és ismerteti az angol gazdasági élet vezetőinek nyilatkozatait, akik közül *Mac Kenna* egyenesen arany-„corner"-ről beszél. Franciaország helyzetével egyébként több cikk foglalkozik, mindegyiket az a gondolat vezeti, hogy föltárja az okait annak a kiváltságos helyzetnek, amelyet Franciaország a világválságban is élvez. Franciaország kiegyensulyozottsága, egyenlő ipari és mezőgazdasági jellege, népességének ellenszenve a kollektivizmussal és a materializmussal szemben, ragaszkodása az individualizmushoz, amely megóvta attól, hogy Németországot a racionalizálás ütemében kövesse, mind olyan körülmények, amelyekről a német szerzők szinte irigységgel beszélnek. Csak *Sartorius von Waltershausen* fogja ezt egészen másképpen föl. Ő a népesség változásait tekinti a gazdasági fejlődés egyik inditóokának és Franciaország példájából kiindulva, a születéseknek Európában általánossá vált csökkenő irányzatából arra következtet, hogy miként a multban Franciaországé lassubbá vált, a jövőben Európa gazdasági fejlődése fog világgazdasági viszonylatban lassubbá válni.

Külön említést érdemel, hogy *Richard T. Ely*, az Egyesült Államoknak — egy annyira ipari országnak — a képviselője a mező-

gazdasági tultermelésben és mechanizálásban látja az amerikai válság főokát és a monetárius magyarázatokat alárendelteknek tekinti. A mechanizálás következményeit uj oldalról mutatják meg azok a számitások, amelyek szerint a tultermelést az igásállatok hiányzó takarmányfogyasztása, a jobb állategészségügy és a jobb takarmánykihasználás inkább okozták, mint a vetésterületek és a hozamok emelkedése. A mezögazdasági tultermelés levezetésének lehetöségét érdekes számitásokkal mutatja meg a svájci parasztszövetség igazgatója, *Laur*, zürichi professzor. *Hainisch*, az osztrák köztársaság volt elnöke, a gabona- és szarvasmarha-monopólium mellett sorakoztat föl figyelemreméltó érveket.

Richard Reisch a kliring-szerzödések jelentöségét méltatja és egy nemzetközi készpénznélküli forgalom lehetöségére mutat rá, amelynek kiegyenlitö eszközéül megtartaná az aranyat. *Englis* brünni professzor fölveti a gondolatot, hogy a népszövetség keressen uj értékméröt az adósságok fundálására, mert azok lefelé tendáló árak mellett az adósra elviselhetetlenné válnak és a hitelezöknek sincs hasznuk, mert a hitelszervezetet is megingatja az adósok immobilizálása.

Számos érdekes cikket tartalmaz még a könyv. A távolkeleti politika és ipar, a svájci tökeexport és import, a Saar-vidék gazdasága, a nemzetközi kartellek, a munkanélküliek önsegélye, a német gépexport jelentösége, a német épitkezési politika, a reklámnak a válságban való szerepe, a fölszaporodott árukészletek problémája ezeknek tárgyai.

E sokféle szempont bizonyára kifejezésre juttatja, hogy az egyoldalu válságelméletek helyett mily sok tényezö tanulmányozása szükséges a válságok megismeréséhez.

Lipták László.

Fried Ferdinand: Das Ende des Kapitalismus. E. Dietrichs, Jena, 1931. 265 l.

Hayek egyik tanulmányában fölvetette, hogy elöbb-utóbb meg kell irni a hanyatlás közgazdaságtanát, miután a mai értelemben vett közgazdaságtudomány alapvetése a történelemben egyedülálló vagyoni és termelési föllendüléssel esett össze. Az öncélu gazdasági ismeret, mely a priori kapitalista szemléletböl: a haszonból, szabad forgalomból, magát uraló piacból és kontinensközi tökekivitelböl indult ki, csakugyan a legfiatalabb tudományág. Másrészt azonban a Smith Ádámi önállósulást messze megelözöen a kamerálisták és moralisták olyan gazdag pénzügyi, kereskedelem- és iparpolitikai anyagot dolgoztak fel államtudományi munkáikban, hogy a „kettészakadó" közgazdasági irodalom a manchesteri áramlat fölött joggal nyulhat vissza hozzájuk elödökért. Ezt teszi Fried is, mikor a kapitalizmus végéröl irt könyvét az utolsó, eretnek, önmaga ellen forduló nemzetgazdasági s az elsö neokameralista munkának szánja.

Szerinte a kapitalizmust harmincéves idöközökben alkalmazott forradalmi találmányok, vagy feltárt uj nyersanyagok tolták elöre a tengerentulon, mely a talpalatnyi kapitalista civilizációt nyersanyagokkal ellátta, szóval emberi és ipari táplálékáról gondoskodott. Igy alakultak ki kölcsönvevö kiviteli és kölcsönadó behozatali országok, melyekhez a fejlödés végén Németország is fölzárkózott. A rendszer sikere a szabad áralakuláson mult, ez ütemezte a szabá-

lyosan ismétlödö konjunktura- és krizisszakaszokat. A gazdaság rövidesen belenött az uj találmányok és vállalkozó-hóditók által kitolt keretbe, a válságok tehát csak a terjeszkedés, nem a szervezet rendellenességei voltak. Senki se avatkozott ilyenkor a piac szabadságába, az árak estek, a munkanélküliek száma nött, végül a megcsökkent vásárlóerö s a lezuhant ár egy ismeretlen mélyponton kiegyenlitödtek. Idövel a verseny megritkitotta és kiszélesitette a vállalatokat s a kiválasztódás szövetkezéssel végzödött. Egyidejüleg a kapitalista vállalkozók helyére maior domusok, törekvö magángazdasági bürokraták léptek, akik a részvények által tulajdonilag is szétdarabolt mammutvállalatokat a veszedelmes árversenytöl visszatartották. Hasonló árrögzitö hatással járt a szakszervezeti szervezkedés s az állami közbeavatkozás is, melyet a közszállitást, kiviteli jutalékot, védvámot és szociális adóztatást sürgetö kartellvállalatok, illetve munkásszervezetek egyformán igénybevettek és fokozott gazdasági cselekvésre csábitottak. Mire a világháboru kitört, a vállalatokba telepedett hivatalnok-oligarchia s a szocialista pártbürokratizmus jóvoltából a szabad áralakulás kiesett a kapitalizmus gazdasági tényezöi közül.

A következö években a háborus tulfogyasztás és alacsony termelés az európai eladósodás kamatkulcsát fölemeli s a német jóvátétel ezt a rendellenes kamatozást nemcsak véglegesiti, hanem a kollektiv kölcsönvevökről nagyrészt egyetlen adósra háritja át. Amerika, az adós kiviteli ország hitelezövé, Németország, a hitelezö behozatali ország valóságos gyarmati adóssá válik. Miután azonban Amerika továbbra is kiviteli, Németország pedig beviteli ország marad, a törlesztés rendszeresitett kölcsönfelvétellel történik. Az adós országok törlesztés fejében át nem vett áruja a hitelezö ország árukivitelével versenyez s az amortizáció csak az uj hiteleket elszámoló államszámvitelben szerepel. Mikor azután 1929-ben a hitelezés elakad, a kötetlen österményárak elválnak a készáruk kétoldalról (a vállalkozó és munkás részéröl) megkötött árától s a mezögazdasági termelés mind az öt világrészben összeomlik. A vásárlóerö összezsugorodik, az amerikai hitellel tulracionalizált üzemek fele megáll, de miután az üzemi töke a mérlegben változatlanul szerepel, a munkában maradt rész kénytelen a munkából kiesett rész amortizációját ledolgozni. Az állam igyekszik a mezögazdasági árakat is valahol megállitani, adóból elölegezi a visszatartott raktárkészletek árát, a fogyasztó tehát adóban fizeti meg azt a tartalékot, melyet drága volta miatt nem vásárol meg.

Kiesett az árténvezö, a kötött vállalat önként lemondott az iparszabadságról, a racionalizált üzemben a fix termelési költség olyan magas, hogy a vállalkozó csak a készkiadásból (tehát államháztartási szempontból) indulhat ki s a háboru utáni eladósodás felboritja azt a kiegyenlitödést is, melyet az östermelö országok árutörlesztése s az importországok hitelnyujtása lehetövé tett. A terjeszkedés elöfeltételei: a nagy találmányok hiányoznak, a lángeszü ragadozók helyét aggodalmaskodó bürokraták, a versenyét a konjunkturakutatás, az alkalmazkodó kinálatét a terménypusztitás foglalták el.

A kapitalizmus egyetemes tuladósodással végzödött s ezzel a nemzetközi hitel és a szabadkereskedelem fikciója összeomlott. Az adós egyoldaluan végetvet gyarmati helyzetének, kikapcsolódik a világkereskedelemböl s a kivitelt törli elsörendü céljai közül. A nem-

zetgazdaság eddig üzem volt, amely eladásra: kivitelre termelt, most zárt majorrá alakul, amely nagyjában mindennel ellátja magát. Európából összefüggö területek válnak ki, ilyen lesz a dunai Közép- és Délkelet-Európa is, élén Németországgal.

Ebböl az átgondolt „eretnekségböl" elirásokat vagy statisztikai ferditéseket fölösleges kiemelni. Fried a könyvét nyilván világnézeti tettnek szánta s nagy dialektikával vetette magát lélektanilag kevésbé iskolázott ellenfeleire. Mindenesetre jó pillanatot választott. Ha ma Cobden föltámadna, elrettenne a liberalizmus helyzetén: nincs többé anglomán francia császár, vasutépitö északi s déli félteke, elnyomható szocializmus, kezes gyarmatok, nyugodt balkáni piac, engedelmes kinai, hindu, orosz klientela s hiányzik az iparosodó Japán is, amely európai mankón készül nehézipari lábakra állni. Egy kapitalizmust hangoztató tökegyülölö állami gazdálkodás hirdeti és bünteti a szabadságot s kapkod hol a szovjet, hol a fasizmus legveszélytelenebbnek látszó rendszabályai közt.

Tipikus könyv, amely egy sajátos nemzeti hagyományban gyökeredzik. Németország mindig ellentmondott a nyugati kapitalizmusnak: akkor is, mikor az még burkolt s az egyháznak tetszö formák közt jelentkezett. A flamand és toszkán posztóssal szemben áll a céhváros renditetlen mesterideálja, Fugerrel s a X. Leónak fizetett „lelki" jóvátétellel Hutten, Colbert nemzetgazdasági területével a belsö vámok tébolya, Manchesterrel a rendi állam romantikája, Cobdennel List véres árnya és Marx-szal, a visszájára forditott manchesteriánussal, Lassalle, aki egy védvámos államférfihez, Bismarckhoz közeledik. Fried könyvében egy spengleri fiatalság, territoriális porosz hagyomány, a szláv folyók völgyét városokkal benépesitö német telepesek keletre mutató lelkisége s a menekülö adós idegállapota egyesül. Érdemes vele foglalkozni. *Cs. Szabó László.*

Asch Sylvain: Monnaie et Finance. Paris, Alcan, 1932. 134 l.

Asch könyve a három év alatt igen terjedelmessé vált válságirodalom egyik terméke. A szerzö ama teoretikusok közé tartozik, akik a gazdasági válságot monetáris okokkal magyarázzák. *Asch* az 1929 óta tartó válságot az aranyvaluta csödjének fogja fel, egyuttal konkrét javaslatot tesz egy uj valutarendszer kiépitésére. Pénzelmélete Knapp kartelista felfogásán nyugszik, valutareformjavaslata pedig párhuzamosan halad Keynesével, amely az aranytól elszakitott, mesterségesen irányitott valutát kivánja. Felfogásában és a téma elméleti kifejtésében csak annyiban eredeti, amennyiben rekonstrukciós törekvésekhez csatlakozik. De éppen azért, mert a szerzö tisztán észrevehetö politikai célkitüzés szolgálatában irta könyvét, nem lehet azt teljesértékü tudományos munkának számitani.

Szerzö szerint a valutapolitikának két föfeladata van. Elöször a gazdasági élet számára annyi pénzt kell rendelkezésre bocsátania, amennyi szükséges az áruk csereforgalmának lebonyolitásához, másodszor pedig biztositania kell a pénz nemzetközi értékálllandóságát, amely a szilárd devizaárfolyamokban jut kifejezésre. Ami a valutapolitika elsö feladatát illeti, azt ugy gondolja elérni, hogy a jegybank aranykészletétöl függetlenül, állandóan és fenntartás nélkül nyujt hitelt áruváltókra, amit nyugodtan megtehet, mert csak olyan áruk alapján kibocsátott váltókról van szó, amelyek tényleges

szükségletet fedeznek, tehát piaci áron eladhatók. Ami pedig a második feladatot illeti, annak ellátását a szerző a Nemzetközi Fizetések Bankjára bizza. Egy ország fizetési mérlegében mutatkozó passzivum fedezését külföldi kölcsön utján automatikusan és intézményesen kivánja biztositani. Hogy a váltóárfolyamok szilárdak legyenek, az adós országban a Nemzetközi Fizetések Bankjára szóló váltókat bocsátanak ki, amelyek a hitelező országba kerülnek, ahol viszont hosszulejáratu kölcsön utján konszolidálják az adós ország tartozását. A Nemzetközi Fizetések Bankjának közbejöttével kivánja tehát biztositani azokat a kölcsöntranzakciókat, amelyekre egy tőkeszegény országnak a fizetési mérleg egyensulyban tartásához szüksége van. A Nemzetközi Fizetések Bankja viszont jogot nyer arra, hogy a jegybankpolitikát irányitsa.

Nincsen másról szó végeredményben, mint intézményesen végrehajtani azt, ami normális viszonyok mellett az aranyvaluta alapján végbe szokott menni. Ennek biztositása érdekében az országok között meg kell teremteni a politikai békét és a nemzeteknek gazdasági szuverénitásukról le kell mondaniok. Elfelejti azonban a szerző, hogy ha a mai politikai ellentétek kiküszöböltetnek az országok között, akkor az aranyvaluta alapján is biztositva lesz az adós országok fizetési mérlegének egyensulya, még pedig automatikusan, anélkül, hogy az országok gazdasági szuverénitását csorbitani kellene.

Tóth József.

A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930—31. tanévben. Szerkesztette és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Szövegét irta: *Asztalos József* dr., miniszteri osztálytanácsos. Budapest, Stephaneum-nyomda, 1932. 1—46. oldal szöveg, 48—90. oldal statisztikai táblák.

A főiskolai hallgatókra vonatkozó adatgyüjtés történetében két nevezetesebb időpontot jelölhetünk meg: 1913-tól a főiskolai hallgatók csak a legfontosabb kérdéseket felölelő, egyéni lapon szolgáltatták be adataikat; 1930-tól kezdve azonban már részletes kérdőiveket töltenek ki. Az utóbbi eljárással a főiskolai hallgatók statisztikája, még külföldi viszonylatban is, ugyszólván hiánytalanná vált. Az első részletes feldolgozást a Statisztikai Hivatal 1930-iki kiadványa nyujtja, ehhez a szöveget *Laky Dezső* irta. (Lásd bő ismertetését LVI. évf. 1. szám, 56—62. lap.) A most megjelent második feldolgozásban az adatgyüjtés köre annyiban kibővült, hogy ezuttal nemcsak az egyetemekre, a müegyetemre és a jogakadémiákra terjed ki a gyüjtő munka, hanem a többi főiskolákra is és pedig a hittudományi (összesen 18), a gazdasági (állatorvosi főiskola, bánya- és erdőmérnöki főiskola, gazdasági akadémiák) főiskolákra, továbbá a képzőművészeti főiskolára, a polgári iskolai tanárképzőre, a gyógypedagógiai tanárképzőre és a testnevelési főiskolára is, vagyis összesen 37 főiskolára. E nagyszámu főiskolára az 1930—31. tanév II. felében 16.053 hallgató iratkozott be. E létszám 84.3%, vagyis 13.525 hallgató jut azokra a főiskolákra, amelyek a numerus clausus hatálya alatt állanak (tudományegyetemek, müegyetem, jogakadémiák). Az előző tanévi feldolgozás ezt a kategóriát vette tárgyalási alapul; ez a csoport az 1929—30. tanév második felében 12.932 hallgatót tüntet fel, s igy láthatjuk, hogy már a rákövetkező évben mintegy 5% emel-

kedés jelentkezik a numerus clausus hatálya alá eső hallgatók létszámában. Asztalos József, külföldi példákra hivatkozva, megállapitja, hogy hazánk az egyetemi hallgatók számát tekintve 18 ország sorában a 10. helyen áll. Nálunk ugyanis az egyetemi hallgatók közül 1.5 jut minden ezer lélekre. Ugyanilyen az arányszám Norvégiában és Svédországban is; alatta marad Németalföld, Lengyelország, Belgium, Görögország, Olaszország és Bulgária; felülmul bennünket Dánia, Litvánia, Románia, Finnország, Németország, Franciaország, Cseh-Szlovákia, Svájc, Ausztria; ez utóbbinál az arányszám a legmagasabb, itt ezer lélekre 2.9 egyetemi hallgató esik. Asztalos maga is hangsulyozza, hogy ez az összehasonlitás meglehetősen nyers, minthogy „az egyes országok népességének korösszetétele, foglalkozás szerint való megoszlása, gazdasági és kulturális helyzete mind olyan tényezök, amelyek itt szorosan számba volnának veendök." (9. lap.) Ha ezek a tényezök fel lennének deritve, kétségtelenül reálisabb egybevetésre nyilnék alkalom. De ebből a reális egybevetésből sem lehetne semmiképpen arra a következtetésre jutni, hogy a főiskolai hallgatók nagy száma miatti panasz csupán „közhely"-nek volna tekintendö. Ha a felsorolt államok állásnélküli diplomásainak számát ismernök és egybevethetnök a mi sok ezer állástalan fiatalságunk számával, vajjon akkor sem tarthatnók egyetemi hallgatóink számát „olyan tulságos magasnak, mint amilyennek az emlitett, sokat hangoztatott panaszok feltüntetik". De különben is, ha Németalföldön, Lengyelországban, Belgiumban, Olaszországban aránylag kevesebb az egyetemi hallgatók száma mint nálunk, már maga ez a tény is a mi magas létszámunk mellett bizonyit. A németországi 1.8%-os arányszám a kulturális és gazdasági viszonyok tekintetbevételével nem igen mulja felül a mi arányszámunkat; viszont azonban a német diák szövetség kiadásában nemrég megjelent röpirat szerint Németországban 50.000 doktori diplomával rendelkező munkanélküli van. Vagyis igy fest Németországban is az érem másik oldala. Szinte azt mondhatnók, hogy hiábavaló az adatok alapján a létszámemelő okok felderitése, ha a tanulságokat eredményt nem biztositó, ma már elavult szempontok szerint vonjuk le. Az egyetemi hallgatók magas, söt egyre emelkedö létszámát látva, komoly veszélyek elkerülése végett, meg kell intézö köreinknek találniok az eszközöket, amelyekkel fokozatosan apasztani lehetne a nem egyszer mesterségesen növelt létszámot.

A *magas létszámot* elöidézö tényezök közül kettöt ragadunk ki. A hallgatók fontosabb személyi adatai cimü fejezet foglalkozik a nöhallgatók adataival is. Tizenegy más állammal párhuzamba állitva a hazai adatokat, a tárgyalt tanévben bölcsészettani hallgatóink 49.9%-a a *nöhallgatókra* esett; csak Lengyelország mult bennünket felül, a többi állam mind hazánk mögé sorakozott. A nöknek ez az erös térfoglalása a hallgatói létszám emelését vonja maga után, részben azonban megneheziti a diplomás férfiak elhelyezkedését is. A jogakadémiákon a 23—30 évesek arányszáma 37.9% volt, a *30 évesnél idősebbek korosztályára* 8.3% esett; az egyetemek jogi karán ez utóbbi korosztály szintén elég magas és pedig 3.8%, még ennél is magasabb a bölcsészeti fakultásokon az arány: 4.3%. Az ok bizonyára a tanulási szabadságban és a nem célszerü vizsgarendben van. E mellett bizonyitanak az elöadások nagyobb ellenörzését, a kötelezö kollokviumokat és jól átgondolt vizsga-

rendet feltüntetö müegyetem, a gazdasági és hittudományi föiskolák, ahol a 30 évesnél idösebbek aránya csupán 2.5%, 1.5% és 0.6%. Látszólagosan gyöngiti ezt a megállapitást az a tény, hogy a szintén kötelezö kollokviumi rendszerrel biró közgazdaságtudományi karon is feltünö magas az idösek aránya (7.4%). Csakhogy ez az uj föiskola éppen tanulmányai ujszerüségénél fogva számos idösebb hallgatót, már a gyakorlati életben elhelyezkedetteket vonzott magához; ez természetesn idövel vissza fog fejlödni. Kétségtelenül kivánatos, hogy a hallgatók közvetlenül középiskolai tanulmányaik befejezte után kezdjék meg föiskolai tanulmányaikat.

A föiskolai hallgatók *vallási* hovatartozását és társadalmi megoszlását feltüntetö adatok több mint egy évtizede igen fontos kérdéseket érintenek. Ezekre az adatokra támaszkodtak az 1920. és az 1928. évben a numerus claususra vonatkozó törvények. Az 1927—28. és az 1928—29. tanévek közelitették meg a leginkább az egyes vallások népességi arányait. A népességi arányok az 1928. év végén kiszámitott népesség alapján a következök voltak: róm. kat. 64.4, ref. 20.8, evang. 6.1, izr. 5.5, egyéb vallásu 3.7%; ugyanennek az iskolai évnek (1927—28) a hallgatói igy oszlottak meg: róm. kat. 60, ref. 20.3, evang. 8.9, izr. 8.4, egyéb 2.4%. A numerus clausus 1928-as módositása következtében ujból fokozatos eltolódás mutatkozik, ugyhogy az 1930—31. iskolai évben a következö arányokat találjuk: róm. kat. 59.5, ref. 19.3, evang. 8.1, izr. 10.5, egyéb 2.6%. Az izraelita hallgatók aránya 17.4% a debreceni egyetemen és 16% a közgazdaságtudományi karon és a szegedi és pécsi egyetemen is magasabb a népességi arányszámnál. A ref. hallgatók a többi föiskolához mérten a müegyetemen és a közgazdaságtudományi karon aránylag kisebb szerepet játszanak; ezzel szemben az evang. hallgatók aránya a müegyetemen (11.4%) és a közgazdaságtudományi karon (8.3%) jóval magasabb a népességi aránynál. Ebböl is látható, hogy a vallási eloszlás adatait alig lehet önmagukban önállóan alapul venni, ezek kétségtelenül kapcsolatosak a szülök társadalmi, illetöen anyagi helyzetével. Érdekes, hogy a nöhallgatók sorában az izraelita vallásuak vezetnek abban a tekintetben, hogy a nöhallgatók (14%) aránya felülmulja az izr. férfiakét (10%), a katolikusoknál az arány csaknem ugyanaz, mig a protestánsoknál, különösen a reformátusoknál, a nök arányszáma jóval alacsonyabb a férfiakénál (16.3% és 19.7%). Itt is nemcsak a vallási alapból eredö világszemlélet, de a szülök anyagi helyzete is inditóokul szolgál. Ez beigazolódik, ha a szülök foglalkozását a vallási adatokkal vetjük egybe: az izraelitáknál az ipari (18.8%), a kereskedelmi (37.2%) és az értelmiségi pályákra (32.5%) a szülök olyan százaléka esik, hogy nemcsak az egyetemek látogatottsága, de a szakok megválasztása is érthetövé válik gyermekeik részéröl; éppigy a reformátusoknál (ipar 12.2%, kereskedelem 6.3%, értelmiség 51.6%) is érthetö a müegyetemtöl, a közgazdaságtudományi kartól és az u. n. egyéb föiskoláktól való huzódozás.

A föiskolai hallgatók *társadalmi rétegeződését* szigoru tényezök determinálják. Eröteljes intézkedésekkel ezek a tényezök erejükben lefokozhatók ugyan, de ez csak ideiglenes eredményre vezethet. Ebböl is következik, hogy csak természetes szelekciónak van helye, ez pedig csak a szorgalom, képesség és tudás alapján hajtható végre. Asztalos igen részletesen és tanulságosan vizsgálja az

egyetemi hallgatók társadalmi tagozódását egyetemek és tudományszakok szerint. A társadalmi rétegeződés rányomja bélyegét a tudományszakok megválasztására, igy „az *értelmiség* köréből származó hallgatók legnagyobb aránnyal szerepelnek a jogi, a bölcsészettani, a gyógyszerészettani, a müegyetemi és az egyéb főiskolai hallgatók sorában; mig a hittudományi, a gazdasági főiskolai, valamint az orvostani és közgazdasági hallgatók közt is az *önálló* foglalkozásuak gyermekeinek az aránya haladja meg az országos átlagot; végül a *segédszemélyként* alkalmazottak gyermekei három szakon mutatnak fel az országosnál nagyobb arányt és pedig: a hittudományi főiskolákon (karokon), a közgazdaságtudományi karon és az egyéb főiskolákon."

Ami a hallgatók *előképzettségét* illeti, az első évesek között a jeles középiskolai érettségivel rendelkezők 21.4%-kal szerepelnek, a másodévesek 21.8%, a harmadévesek 23%, a negyedévesek 24%-ot tüntetnek fel; itt tehát fokozatos emelkedés látható, ez a gyengébb előképzettségüek elmaradásának a jele. A felső kereskedelmi és mezőgazdasági iskolát végzettek tanulmányaira érdekes világot vet, hogy az elégséges érettségivel birók négy év során igy apadnak: 259—147—91—53, a gyengébb készültségüek tehát abbahagyják tanulmányaikat; a jó érettségivel rendelkezők is fokozatos apadást mutatnak: 164—97—81—60; de a szelekció hatását mutatja a jelesen érettségizettek létszáma is: 86—63—70—43. A közgazdaságtudományi kar mezőgazdasági és kereskedelmi szakján a nem középiskolai érettségivel birók a hallgatók 57%-át tették ki. Felső kereskedelmi és mezőgazdasági iskolákból a végzettek egyötöd része végez főiskolai tanulmányokat, mig a középiskolát végzettek háromnegyed része kerül egyetemekre és főiskolákra. Ezek az adatok azt igazolják Asztalos szerint, hogy „a felső kereskedelmit végzettek tehát jóval válogatottabban kerülnek fel a főiskolákra, mint a középiskolát végzettek."

A munkáról megállapithatjuk, hogy az adatgyüjtés, a feldolgozás és a szerkesztés szakavatott kéz müve. A minden lényegesebb körülményre kiterjedő adatok és a szöveg tanulságos és utmutatást nyujtó részei kétségtelenül nagy segitségül szolgálnak majd a tudománypolitikával foglalkozó és a felsőoktatást ellátó és irányitó szerveknek, valamint a főiskolai ifjuság szervezési és szociális ügyeit intéző különféle tényezőknek.

Vincze Frigyes.

Dr. Pfisterer Lajos: Megelőző embervédelem a Társadalombiztositásban. Munkaügyi Szemle kiadványai. 9. szám. Budapest, 1932.

Szerző azzal az általában elterjedt felfogással szemben, amely a társadalombiztositásnak csupán utólagos segitséget nyujtó és kárkiegyenlitő szerepet tulajdonit, azt kivánja bizonyitani, hogy a társadalombiztositás elsődleges szociális feladata a megelőzés kell, hogy legyen. Manes, Heller Farkas, Zwiedinek-Südenhorst elméleti megállapitásaiból kiindulva, a chicagoi „Underwriters Laboratories Inc." intézet müködésével, az amerikai Egyesült Államokban üzött üzletszerü balesetelhárításssal és egyéb gyakorlati példákkal igazolja, hogy gazdasági jelentőségénél fogva minden biztositás létrejöttének alapfeltétele a megelőzés. Ez a rendszerint törvényes kény-

szeren nyugvó társadalombiztositásra is áll, mert csak igy csökkenthetök a káresetek és igy érhető el a jó tehermegoszlás.

A társadalombiztositás megelözési feladatával már a német kötelezö *balesetbiztositási* törvény számol, nálunk azonban csak az 1907. évi XIX. tc. vesz arról tudomást, amidön feljogositja a biztositó intézményt arra, hogy a balesetelháritás érdekében az illetékes állami hatóságokhoz és szervekhez fordulhat.

Az 1927. évi XIX. tc. 163. §-a, amelyet a szerzö egyébként a törvény legszebb paragrafusának tart, elrendeli, hogy az O. T. I. a biztositásra kötelezett üzemekre *óvrendszabályokat* bocsásson ki. Az óvórendszabályok rendelkezéseit a törvényes következmények terhe mellett minden biztositott üzem és minden azokban foglalkoztatott munkavállaló teljesiteni tartozik. A kibocsátandó óvórendszabályokon kivül ugyancsak a megelözést szolgálják a propagandaelöadások, a baleseti statisztika müvelése. Az O. T. I. igazgatósága a közelmultban külön szakbizottságot is küldött ki, amelynek feladata és célja az Intézet balesetelháritási tevékenységének irányitása.

A magyar viszonyok ismertetése után a szerzö a német, francia, olasz, osztrák és cseh helyzet körvonalozásával ismerteti a külföldi balesetbiztositó intézmények müködését a megelözö embervédelem terén.

A magyar *betegségi* biztositás a természetbeni szolgáltatásokkal, az anyasági segélyekkel, az anya- és csecsemögondozásba való bekapcsolódással, a betegségi biztositásnak a családtagokra való kiterjesztésével, a népbetegségek elleni küzdelemmel, az iparegészségügy terén egészségvédö óvórendszabályok kibocsátásával, a nemi betegségek elleni küzdelemmel dolgozik a megelözés érdekében. A megelözö tevékenység ugyancsak fellelhetö a német, osztrák, olasz biztositásokban is.

Amig a betegségi biztositásban szerzö szerint a megelözés, mint közvetett cél jelentkezik csupán, addig az *öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére* szóló biztositásban a megelözés már elsödleges, közvetlen feladat. Az öregségi és árvasági biztositással kapcsolatban a társadalombiztositás feladata a biztositott életének meghosszabbitása. A rokkantsági biztositás révén három irányu megelözési feladat merül fel: 1. a korai megrokkanás lehetö elháritása; 2. a mégis bekövetkezö korai megrokkanás megszüntetése; 3. a végleges rokkantság bekövetkezése idöpontjának lehetö kitolása.

A megelözés érdekében az Intézet a betegséget megelözö tevékenysége, kiegészitése és folytatásakép egészségvédö és gyógyitószolgálatot köteles szervezni. A rendelkezésre álló fedezethez képest gyógyintézményeket kell létesitenie és fenntartania. A rokkantság megelözését célzó eljárásokat elsösorban a népbetegségekkel szemben kell alkalmazni. A megelözést szolgálja az 1928. évi XL. tc. által kötelezövé tett képességvizsgálat is, továbbá az a törvényszakasz, amely egészséges lakások épitésére anyagi eszközökről gondoskodik. Az öregségi és rokkantsági biztositás megelözö tevékenységéről természetesen a többi európai állam vonatkozó törvényalkotása is gondoskodik.

Szerzö a végkövetkeztetéseknél megjegyzi, hogy a társadalombiztositás legfiatalabb ágával, a munkahiány esetére szóló biztositással, nemcsak azért nem foglalkozott részletesebben, „mert ez nálunk nincs megvalósitva, de mert az más országokban is kezdetleges és

kiforratlan ahhoz, hogy megszervezéséből vagy müködéséből következtetések legyenek levonhatók".

Szerző a társadalombiztositás terén immár két évtizedes munkásságra tekinthet vissza. Tapasztalatain nyugvó és széleskörü tudással megirt tanulmánya kétségtelenül értékes munkával gazdagitotta hazai szociálpolitikai irodalmunkat. *Teszársz Géza.*

Société des Nations: Aperçu de la production mondiale 1925—1931. Genève 1932. — 167 old.

A Nemzetek Szövetségének eme legujabb kiadványa böséges statisztikai anyaggal szolgál nemcsak a világtermelésnek legujabb alakulásáról, de a legutóbbi idök árváltozásaira és nemzetközi kereskedelmére vonatkozólag is. Az egy-két esztendövel ezelött összeállitott gazdasági statisztikák még igen befejezetlen képet mutattak. Az 1929. év utolsó negyedében megindult válságfolyamatnak a termelési, ár-, fogyasztási, stb. statisztikákban kifejezésre jutó vonalai, megtörve a grafikonnak többé-kevésbé szabályszerü, megszokott irányát, mint befejezetlen és érthetetlen csonkok meredeztek elö. A Nemzetek Szövetségének elöttünk fekvö munkája, mely a termelésre és áralakulásra vonatkozó nemzetközi adatokat részben a folyó év második feléig tárja fel és igy már a negyedik válság-esztendöre is kiterjed, logikusan összefüggö sorát adja a gazdaság-statisztikai számsoroknak. A számos, részletekbe menö táblázat mellett, különös érdekkel birnak az *összefoglaló jelzőszámok.* Igy elsösorban a világ nyers élelmiszer- és nyersanyagtermelésére vonatkozó jelzöszámok. Az 1930. évi árak és az 1925—29. esztendök termelésének alapulvételével az egyes földrészek termelésének indexei a követ kezöképpen alakultak:

	1925	1927	1929	1930	1931
Európa (Oroszország nélkül) ...	95	100	112	103	98
Európa (Oroszországgal együtt)	94	100	110	104	100
Észak-Amerika	96	98	102	93	88
Latin-Amerika	96	101	104	102	97
Afrika	95	98	108	106	104
Ázsia (Oroszország nélkül) ...	97	99	105	108	102
Óceánia	93	99	102	110	108
Világ	95	99	106	101	96

Az 1930. évig megnyilvánult felfelé emelkedés, azontul pedig a csökkenés párhuzamosan, de fokozottabb mértékben jut kifejezésre a nemzetközi kereskedelem mennyiségének változásaiban. (A kereskedelem kvantumát a Népszövetség a kereskedelmi értékeknek egy nemzetközi árindex-szel való elosztása által állapitotta meg. E módszernek természetesen megvan az a hátránya, hogy nincsen tekintettel az árindexnek az egyes kontinensek szerinti különbözöségére,

ami adott esetben igen jelentékeny lehet. Mindenesetre azonban a módszer eme tökéletlensége mellett is kielégitöbb eredményre vezet, mintha egészen nyersen a külkereskedelem nem mérlegelt értékeit állitanánk évenként egymással szembe.)

A nemzetközi kereskedelem mennyiségének indexszámai:

	1925	1927	1929	1930	1931
Európa (Oroszország nélkül) ...	91	102	112	—	—
Európa (Oroszországgal együtt)	90	102	112	107	—
Észak-Amerika	91	100	110	95	—
Latin-Amerika	91	102	109	—	—
Afrika	86	101	116	—	—
Ázsia (Oroszország nélkül) ...	96	100	104	—	—
Óceánia	96	104	103	—	—
Világ	91	101	110	101	85/90

Ezen és egyéb statisztikai számadatokból a Nemzetek Szövetsége a vizsgált időszakra vonatkozólag a következő fontosabb megállapitásokat vonja le:

1. A világtermelés és kereskedelem mennyisége az 1925. esztendötől 1929-ig jelentékeny mértékben állandóan emelkedett. Az élelmiszerek és nyersanyagok termelése kb. 11, a kereskedelem kvantuma kb. 20%-kal növekedett. Ugyanakkor azonban az ipari termelés 23—37%-kal nött. Az ipari termelés körén belül a termelöeszközöket elöállitó iparok termelésének emelkedése jelentékenyen meghaladta a közvetlen fogyasztás céljaira szolgáló javakat elöállitó iparágak termelésének növekedését.

2. Az általános nagykereskedelmi árszinvonal 1925—29-ben viszonylag szilárd volt.

3. A világválság elmélyülése nagyrészben annak következménye, hogy az ipari válsághoz a mezögazdaság válsága járult, amelynek jellemzöje, hogy amig a kinálat magas szinvonalon tartotta magát, addig a kereslet jelentékenyen csökkent. Igy pl. az élelmiszertermelés 1929-töl 1931-ig csupán 3%-kal csökkent.

4. A mezögazdasági termeléssel szemben a nem mezögazdasági eredetü nyersanyagok termelése nagymértékben csökkent. 1929-töl 1931-ig kb. 20%-kal. Még nagyobb a visszaesés, Oroszország kivételével átlag 25%, az ipari termelésben.

5. A válság-folyamat megindulása óta a termelöeszközöket elöállitó iparok termelése nagyobb mértékben csökkent, mint a fogyasztási javakat elöállitó iparágak termelése.

6. Az ipari termelésben elöállott változások igen különbözöek voltak kontinensek és országok szerint. Az élelmiszerek és nyersanyagok termelésének csökkenése jóval nagyobb volt Észak-Amerikában és Európában, mint egyéb kontinenseken. Az egyes országokat tekintve, az ipari termelés legnagyobb mértékben az Egyesült

Államokban, Németországban, Kanadában, Lengyelországban, Ausztriában és Magyarországon csökkent. Franciaország és a Skandináv államok termelése 1930-ban még tartotta magát, de 1931-ben öket is elérte a válság hulláma.

7. Az általános áresés, mely 1929 öszén kezdödött, állandóan folytatódott. A nagykereskedelmi árindex az aranyvalutáju országokban 1931 elejétöl 1932 közepéig 15—20%-kal esett. A belsö piacokon azonban kisebb mértékben csökkentek az árak, mint a világpiacokon, aminek oka legtöbb esetben a vámvédelem, a behozatal korlátozása és egyéb védörendszabályok. Különösen áll ez a buzára. Általában azonban a nyersanyagok ára jelentékenyebben csökkent, mint a gyártmányoké. 1929—1932 elsö fele között az elöbbieké kb. 50%-kal erösebben esett, mint az utóbbiaké.

Igen érdekesek a kiadványnak a nagykereskedelmi árakra és megélhetési költségekre vonatkozó indexszámai is. Sajnos, ezek az indexek a legkülönbözöbb tárgy- és idöbeli alapokra vonatkoznak és igy összehasonlitásuk csak a legnagyobb óvatosság mellett kisérelhető meg. Nem lesz érdektelen, ha néhány legfontosabb állam erre vonatkozó jelzöszámait összehasonlitjuk.

	1929		1932 január—május	
	nagykeresk. árindex	megélhetési index	nagykeresk. árindex	megélhetési index
Németország	137	154	99	122
Ausztria	130	111	113	108
Franciaország	627	113 (arany-alapon)	441	108 (arany-alapon)
Nagy-Britannia....	137	164	104	144
Svájc	141	161	99	121
Egyesült-Államok..	95	100	66	80

Az összeállitás világosan mutatja, hogy az egyes országokban a nagykereskedelmi árak és a megélhetési költségek, vagyis lényegben a kiskereskedelmi árak igen különbözöen követték egymás változásait. Azonban mégegyszer nyomatékosan kell arra a körülményre rámutatni, hogy az egyes országok adatai egymással csak körültekintéssel hasonlithatók össze, már csak azért is, mert a bázisidö majdnem minden országnál másként van megválasztva, ugy, hogy pl. mig Hollandiánál az 1901—10. évek átlaga, addig Ausztriánál az 1914. esztendö elsö hat hónapja. *Láng János.*

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. VII. Jahrgang. Hgb. von *Gustav Gratz.* Red. *Gustav Bokor.* Budapest—Berlin—Wien. 1932. 383 S.

A magyar közgazdasági szakirodalomnak olyan termékei között, amelyek Magyarország gazdasági viszonyaival és problémáival szélesebb terjedelemben foglalkoznak, tekintélyes helyet érdemel az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuchnak *Gratz Gusztáv* kiadásában és *Bokor Gusztáv* szerkesztésében megjelent legujabb évfolyama. E kiadvány szerkesztösége, miként a korábbi évfolyamok-

ban, ugy az 1932. évfolyamban is igen szerencsésen oldotta meg azt a feladatot, hogy kiváló szakemberek tollából sorozatosan olyan tanulmányokat adjon, amelyek egyenkint tömören, amellett világosan, elég alaposan és tárgyilagosan megismertetik az olvasóval Magyarország közgazdaságának különféle fontos tényezöit s amelyek együttesen alkalmasak arra, hogy belölük megbizható képet lehessen alkotni az egész magyar gazdasági életnek ezidöszerinti állapotáról.

Arra való tekintettel, hogy jelenleg Magyarország gazdasági sorsa a belső termelési fölöslegek értékesitési lehetöségein és a pénzügyi kérdések mikénti rendezésén fordul meg, az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1932. évfolyamában jelentékeny részt foglalnak le az ilyen vonatkozásu tanulmányok. Ezek közé tartozik a kiadványnak két általánosabb tárgyu cikke. Az egyikben *Óvári Papp Zoltán* igen jó források felhasználásával és nagyon plasztikusan irja le a világgazdasági válságnak azokat a tüneteit, amelyek Magyarország gazdasági helyzetére nézve mérvadók. A másik általános vonatkozásu közleményben a gazdasági Közép-Európa-terveknek Magyarország szempontjából való jelentöségét méltatja *Gratz Gusztáv*, e kérdésnek nagytekintélyü ismeröje, kifejtve a történelmi elözményeket, az érdekelt államokat irányitó politikai és gazdasági szempontokat és a tervek propagálása körül lefolyt tevékenységet

A Jahrbuch különlegesebb tárgyu közleményeinek sorában mezögazdasági termésfeleslegünk értékesitésének alapvetö kérdéseit igen érdekesen érintik *Badics József*nek azok az okfejtései, amelyek a magyar mezögazdaságnak a megváltozott világpiaci helyzethez való alkalmazkodásáról szólnak. Szakszerü cikk ad beszámolót az 1931—1932. évi gabonaexportról, valamint *Ferenczi Izsó*nak, a kiváló kereskedelempolitikai szakférfiunak tollából a kereskedelempolitikai viszonyokról. A pénzügyi vonatkozásu tanulmányok között mindenekelött ki kell emelnünk *Kállay Tibor*nak az államháztartás helyzetéről nagy szakértelemmel összeállitott, igen tanulságos tájékoztatóját. A külfölddel szembeni adósságokról és transzfermoratóriumról szól egy másik tanulmány, melynek szerzője a nagy beavatottságot és áttekintést jellemző rutinnal világitja meg a tárgyalt fontos anyagot. A transzfermoratóriummal összefüggö jegybankpolitikai problémákról igen értékes megvilágitások vannak itt, melyeket figyelmébe kell ajánlanunk mindenkinek, aki idevonatkozólag tájékoztatást óhajt. Ezidöszerinti fontos pénzügyi problémáink tekintetében a Jahrbuch uj évfolyama még néhány más tanulmánynyal is becses utbaigazitást szolgáltat; ilyen *Judik József* gondos ismertetése és *Éber Antal* kritikai véleménye a magyarországi devizagazdálkodásról, *Quandt Richárd* tájékoztatója a budapesti pénzpiac és a Magyar Nemzeti Bank helyzetéről.

Az ország gazdasági állapotának leirásához nélkülözhetetlen gazdaságstatisztikai anyag a legilletékesebb interpretálók feldolgozásában került közlésre a kiadványban. A gyáripari statisztika legujabb adatait *Farkasfalvi Sándor*, az idevonatkozó hivatalos munkálat vezetöje, a külkereskedelem 1931—1932. évi eredményeit *Meszlényi Emil*, a Központi Statisztikai Hivatal külkereskedelmi statisztikai osztályának kiváló tagja ismerteti. Még számos értékes szakmunka egésziti ki az elöbbiekben emlitett közlemények sorát.

Az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuchnak 1932. évfolyamát áttanulmányozva, ugy érezzük, hogy itt a kitünö szerkesztés és a ki-

váló munkatársak szerencsés együttmüködése ismét oly kiadványt bocsátott könyvpiacra, amelynek használatáról alig mondhatnak le azok, akiket Magyarország mostani gazdasági állapota közelebbről érdekel.

Szigeti Gyula.

Schweiger Georges: Le Chemin de Fer et l'Automobile en Suisse. 1932. Librairie Prior, Genève. p. 190.

A gépkocsi közgazdasági szerepével és a vasuttal való versenyével foglalkozó tanulmányokat igen szerencsésen egészíti ki és foglalja össze Svájcban végzett tanulmányai alapján a szerző, aki hazánkfia. A tanulmány doktori értekezésnek készült, de széleskörü statisztikai anyagával és magas szinvonalu tárgyalásával meghaladja annak keretét és mértékét. Az előadás fonalául emberföldrajzi meggondolások szolgálnak, amelyek részben azért is alkalmasak erre a célra, mert Svájc határozott és önálló földrajzi és gazdasági tipus.

Elöször a svájci vasuti közlekedés kialakulását és elért eredményeit ismerteti, rámutatva arra a nagy erőfeszitésre, amibe a sok technikai nehézség legyőzése került és szemlélteti a ki nem elégitő pénzügyi helyzetet. A svájci vasutak hálózatát legjobban jellemzi az, hogy földrajzi sürüség szempontjából a második, illetve harmadik helyen van az egész világon. Azután részletes ismertetést kapunk az országutak és a gépkocsik elterjedésére vonatkozóan, amiből megállapitható, hogy az autóközlekedés még nem érte el a fejlödésnek azt a fokát, amelyet a vasutak elértek.

A két közlekedési eszköz versenye azóta érezhető erősebben, mióta az állam a háboru befejezése után nagyszámu gépkocsit vetett piacra. Ez a küzdelem minden évvel erősebb lesz és a közéletet mindinkább foglalkoztatja. Ha a vasut és autó esetében elemezzük azokat a tulajdonságokat, melyeket a szállitó közönség fontosnak tart, akkor látjuk, hogy egyiknek sincs a másik fölött kizárólagos előnye, mert mindegyiknek más-más tulajdonságai vannak. Ha az állam szabályozni akarja a folyton fejlödő versenyt, ugy csak a nemzetgazdasági szempontok lehetnek döntök.

A közlekedési vállalatok önköltségeinek az elemzése ugyan a svájci államvasut olcsóbb voltát mutatja, de az autó a kihasználás mérvéhez képest ugyancsak a nyomában jár, söt a magánvasutakat és a hegyi vasutakat el is hagyja. Szerzönek ez a megállapitása azonban nem teljesen meggyöző, mert a hegyi vasutak hegymászóképessége sokkal nagyobb, mint az autóé és az összehasonlitás nem azonos alapon történik.

Az utfenntartás és benzinbehozatal kérdésének fejtegetése után megoldásképpen azt javasolja szerző, hogy az állam létesitsen holding-társaságot ugy a vasut, mint az autófuvarozás vezetésére és az egészséges versenyt fenntartva, végcélul a nemzetgazdaság egész közlekedési rendszerének a fejlesztését tüzze ki, az egyes vállalatok partikuláris érdeke helyett.

A kérdés ilyen megoldása haladást jelent, mert eddig mindig csak az egyes eszközök egyoldalu védelme volt elötérben. Hasonló probléma tárgyalásánál kivánatos volna, hogy a fövasutak külön és a h. é. és hegyi vasutak, valamint a tramwayk is különkülön részletesebben tárgyalt csoportokban szerepeljenek az összehasonlitás során, mert tulajdonságaik és a gépkocsival szemben való

viselkedésük is különböző. Reméljük, hogy a harmadik kiadásban erre sor kerülhet és ezáltal a szerző jeles müve még nagyobb méltánylásban fog részesülni a közönség körében.

Makay István.

Blaskovits Zoltán: A kartellek kialakulása és hatása a kapitalista világgazdaságban. Magyar Nemzeti Könyv és Lapkiadó Vállalat. Debrecen, 1932. 46 o.

Az elöttünk fekvö munka nem tud a kartellkérdésben egyedül lehetséges alapra helyezkedni. Arra az alapra, amelyre a magyar törvény is helyezkedett: a kartellek káros vagy elönyös hatását nem lehet általánosságban, hanem csak határozott esetekben megitélni. A könyv a kartellirodalom lényegesebb forrásmunkáinak alapján készült. Legnagyobbrészt elméleti körben mozog és igy tartalma csak kevéssé felel meg cimének. Sokat foglalkozik a kartell fogalmi meghatározásával és a kartellek elméleti fölosztásával. Elfogadja *Liefmann* meghatározását, azonban a kartelleknek ujabb elméleti fölosztását kivánja adni. Egy ilyen uj beosztásnak alig lenne jelentösége.

A tárgyalás folyamán kiragadott különböző példákból kitünik, hogy a szerző is látja a kérdés két oldalát: hogy a kartell gazdasági hatása elönyös is és hátrányos is lehet. Végsö itélete mégis a kartellek ellen szól: a kartell szükséges rossz. Véleményünk szerint ezt a kérdést csak széles gazdaságtörténeti alapon lehet tárgyalni. Erre a szerzönek nem állott elegendö hely rendelkezésére. Mégis kár, hogy munkájának elsö fejezetében, ahol a kartellek kifejlödésének okait tárgyalja, szinte teljesen átveszi a szocializmus gondolatait a koncentrációról. Nem vette tehát figyelembe, hogy tudományunk a nagyüzemnek a kisüzemmel szemben való fölényét ma már meglehetös kétellyel szemléli. Szerzö látszólag abban a hitben van, hogy az iparban a növekvö termelékenység törvénye korlátlanul érvényes. Hasonlóképpen azt hiszi, hogy a kartellek a kereskedelmet lassanként teljesen magukba olvasztják és ezzel mintegy megsemmisitenek egy társadalmi osztályt. Nem veszi számitásba a nagykereskedelem és kiskereskedelem különböző feladatkörét és azt, hogy a kiskereskedelem föladatait nem lehet minden területen központositottan megoldani.

Szerzö még egy tanulmányt kiván kiadni, amelyben a kartelljogot, a kartell és az állam viszonyát fogja tárgyalni.

Sajnálattal kell megemlitenünk azt a szokatlanul sok és zavaró sajtóhibát, amelyeket a levonatok gondos kijavitásával talán el lehetett volna kerülni. Nem tartjuk helyesnek azt a mindinkább terjedö szokást sem, hogy idegennyelvü idézeteknek magyar forditását mellözik.

Lipták László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revista italiana di statistica economia e finanza.

Anno IV. (X.) No. 1. Marzo, 1932.

Az 1929-ben alapitott Rivista di Statistica most, a fasizmus évfordulóján, uj köntösben, uj tartalommal és uj cimmel jelenik meg. Az eddigi tisztán gyakorlati és elméleti statisztikával foglalkozó folyóirathoz most még a közgazdaságtan és pénzügytan is járult, ugyhogy ezentul alkalmas lesz arra, hogy az egyre hatalmasabb eredményekkel dicsekedni tudó olasz gazdasági életet a maga dinamikai mozzanataiban megjelenitse. Erre a tényre enged következtetni a szerkesztő előszava is, amely célul tüzi ki az olasz korporativ gazdaság szervezetének és működési eredményeinek az ismertetését. — *F. Vinci: Il barometro economico* cimü cikkében összefüggést keres a forgalmi adóbevételek és a gazdasági válság között. Szól a pénz forgási sebességének, vásárlóerejének változásáról, a termelés alakulásáról, egy-egy külön e célra szánt fejezetben. Mindez adatokkal azt igyekszik bizonyitani, hogy világviszonylatban mily kevéssé sujtotta Olaszországot a gazdasági válság. Itt emlékezik meg a mezőgazdaság világstatisztikájának legujabb adatairól és arra a következtetésre jut, hogy amig nálunk és Bulgáriában jóformán változatlan maradt a buzával bevetett területek mennyisége, addig Kanadában 3.1 millió ha-ról 3.5-re, Oroszországban 10.1-ről 10.6-ra szökött fel az. Érdekes adatokkal számol be a demografiai mozgalmakról, a fegyverkezéssel járó kiadásokról, valamint a közterhekről. Erre vonatkozólag Angelopulos francia könyvét veszi alapul és megállapitja, hogy Olaszország nemzetközi viszonylatban az az állam, ahol az adósságterhekre és azok kamatszolgálataira a költségvetés legkisebb tételét forditják, arányitva a közbevételekhez. — *F. Savorgnan: Alcuni risultati del censimento del 21. Aprile 1931. IX.* A IX. évi népszámlálás kétféle népességet vett számba Olaszországban, amelynek számadatai igy alakultak: Populazione presente: 41,220.000, populazione residente: 42,210.000. Részletesen számol be a népességmozgalom természetes és szociális inditóokairól, vallásáról, összetételéről (kor, foglalkozás) a tartományi fővárosok népességösszetételéről és szaporulatáról. — *R. d'Addario: Intorno alla curva dei redditi di Amoroso.* — *A. de Stefani: Gli autori della crisi.* Szerző l'Illusione Creditizia c. munkájának előszava, amelyben a háborus költségmegtéritések (reparációk) ujabb állásáról, s ezt megelőzőleg a Dawes- és Young-terv sorsáról számol be. — *Note e rassegne.* — *A. Pellegrini: I numeri indici dei prezzi al minuto in Italia.* A detailkereskedelem áralakulásának indexszámaiból levonta tanulságok. — *B. Roselli: Attività ontrattuale dell'assoziazioni sindacali.* — *Libri, opusculi.*

Cs. P.

Revue d'Économie Politique.

Février—Mars, 1932.

Charles Rist: Ch. Gide. Gide élete egész korszakot jelent nemcsak a közgazdaságtudomány fejlődésében, de a tudományos gondolkodás-

ban is. Mint szövetkezeti szervező és a szövetkezeti eszme népszerüsitője, mint a modern gazdasági kérdések kiváló ismerője, mint morálfilozófus, holtanapjáig fáradhatatlanul dolgozott és csak ugy öntötte magából azokat a könyveket, tanulmányokat és cikkeket, amelyek ritka elmeélről, csodálatos itélőképességről, bámulatos alaposságról tanuskodnak és amellett a legkönnyebb és legvonzóbb formákban jelentek meg. — *Questions monétaires de l'heure présente:* Ugy látszik, hogy az aranypénzláb hitelébe és népszerüségébe vetett hit megingott, nyilvánvalóan ez készteti a revüt arra, hogy ennek a kérdésnek, kiváló szakemberek tollából egy egész cikksorozatot szenteljen. *Ch. Rist: Le mécanisme de l'étalon-or a-t-il été faussé?* Állást foglal az ellen az általánossá válni kezdő hiedelem ellen, hogy az arany nem alkalmas értékmérő. Hivatkozik Salter legujabb könyvére és ebben a tekintetben teljesen az ő okfejtését követi. Foglalkozik az aranytartalékolás káros következményeivel Franciaországban és az Egyesült Államokban. Amott a hitelélet, emitt a valutapolitika nem számolt minden eshetőséggel, amelyet az aranybeözönlés magával vont és ez érezteti káros következményeit Franciaországban bankbukások, az Egyesült Államokban pedig az infláció veszélyének felidézésével. Helyes diszkontpolitika, a befagyott nemzetközi kereskedelem lanyhasága, a „managed currency" ingadozása, a politikai bizalmatlanság azok az okok, amelyek az abnormális pénzügyi viszonyokhoz vezetnek el. — *Dr. Feliks Melynarsky: La crise de l'étalon de change or.* — *Elwer: Le contrôle des devises et le maintien nominal de l'étalon-or.* — *Frédéric Jenny: Les projets de restauration du bimétallisme et le problême de l'argent.* A *Temps* illusztris gazdasági szerkesztője az ezüstöt nem tartja alkalmasnak arra, hogy akár mint egyedüli, akár pedig mint egy másik értékmérő szerepeljen az arannyal együtt. Az ezüst problémája szerinte kereskedelempolitikai kérdéssé lett; azok, akiknek ebből hasznuk van és leginkább az ezüstbányák kivánják a fehérérc ujbóli divatját, aminek a valutapolitika szempontjából még az a nagy kára is lenne, hogy az ezüst silverpoint-je más lenne, mint a mostani váltóárfolyamszabályozó goldpoint. India és Kina politikai helyzete is mindig befolyásolja az ezüstpiacot, mert ezek a legnagyobb ezüstfogyasztó államok, ahol tezaurálás céljaira most is felhasználják azt. — *W. T. Layton: Les perspectives d'avenir de la livre sterling.* Az *Economist* szerkesztője felidézi azokat az okokat, amelyek arra kényszeritették Angliát, hogy a készfizetést felfüggessze. Az angol valutapolitikának ezen gesztusa lehet, hogy csupán átmeneti jellegü lesz, minthogy Layton szerint, lehetőség van az aranyra való ujbóli visszatérésre, mihelyt a reparációk és háborus adósságok kérdése végleg rendezve lesz, s mihelyt a nemzetközi pénzpiac áthatára ujból tisztább lesz. Angliának addig rengeteg problémát kell megoldania: el kell kerülnie az inflációt anélkül, hogy a defláció veszélyének tenné ki magát. Mindkettő nagy veszedelmet jelentene. Angliának rendeznie kellene vámpolitikáját, amely nem szabad, hogy keresztezze a valutapolitika utját, hanem karöltve kell hogy haladjanak. Ekkor lehetne azután visszatérni az aranypénzlábra. — *J. H. Rogers: La nouvelle politique américaine de crédit en fonction du maintien de l'étalon-or.* — *XXX: La crise monétaire en Europe Centrale.* — *Karin Kock: Les monnaies scandinaves et leur détachement de l'or.* — *P. G. Martin: Le florin hollandais et l'étalon-or.* — *Notes et Memoranda. Nécrologie: Karl Bücher, Lujo Brentano.* — *Louis Baudin: L'Angleterre nouvelle d'aprés les discours de ses banquiers. Protectionnisme et monnaie dirigée.* Az aranyra való visszatérés az, amit az angol kincstári kancellár legutóbbi beszédében is igér, látva azt a veszélyt, amire különben a dijoni professzor is figyelmeztet, hogy t. i. a dominiumok közül nagyon kevesen lesznek, akik Anglia példáját követik az aranyról való letérés tekintetében. Az infláció veszélye állandó rettegésben tartja az angolokat és az aranyvaluta mellett és ellen felhozott argumentumok

erre a veszélyre akarják a jövőbeli pénzügyi politikát felhivni. — *Cinquième réunion des économistes de langue française.* A krizisek körüli vitáknak két kristályosodási pontján állott meg a francia közgazdasági társaság: 1. a jelenlegi válság és a válságelméletek; 2. az árak hosszu időközönkint való változásai. Az első kérdés előadója *Ansiaux*, a másodiké *Saint Germès* professzorok voltak. Az előadók odakonkludáltak, hogy az árak körül nem lesz addig rend, amig az aranystandard általános érvényü nem lesz. — *Comtes rendus. Critiques, Revue des périodiques.* *Cs. P.*

Weltwirtschaftliches Archiv.

36. Band, Heft I. 1932.

Ochlin Bartin: Ungelöste Probleme der gegenwärtigen Krisis. — **** Die Welthandelsentwicklung und das Problem der deutschen Aussenpolitik.* A német külkereskedelemnek a háboru előtti fejlődéséből nehéz következtetést vonni arra vonatkozóan, hogy a jövőben hogyan fog alakulni. Németország, mint ipari állam, a többi államok között közbeeső helyet foglal el a külkereskedelem gazdasági jelentősége szempontjából. A német gazdasági strukturában a külkereskedelem nem játszik olyan fontos szerepet, mint Angliában, de viszont sokkal jelentékenyebb tényező, mint az amerikai gazdasági életben. Németország gazdasági strukturája olyan, hogy a belföldi piac nem veheti fel akármilyen kedvező fejlődés esetében sem az eddig kivitelre került árumennyiséget. Az ipar kapacitásának kihasználását tehát csak az export biztositja. A kivitelre különösen rá van utalva azért is, mert a német behozatal épolyan szervesen és nélkülözhetetlenül kapcsolódik a gazdasági életbe, mint a kivitel. A német külkereskedelmi forgalomban a készárubehozatal tulnyomóan olyan cikket jelent, amely további termelési folyamatba kerül. Ennek következtében Németország a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére van utalva, még pedig azokkal az országokkal kell azt fejlesztenie, amelyekből a nyersanyagokat importálja, mert minél több nyersanyagot vesz Németország, annál inkább fokozódik a nyersanyagot szállitó országok vásárlóképessége. — *Viktor Max: Das sogenannte Gesetz der abnehmenden Aussenhandelsbedeutung.* — *v. Hayek Friedrich: Kapitalaufzehrung.* — *Sternberg Fritz: Die Weltwirtschaftskrisis.* — *Walker E. Ronald: Die Krisis in Australien 1929—32.* — *Mombert Paul: Bevölkerungs- und Arbeitsmarkt:* A népesedési problémánál a népesség nagysága és a föld eltartóképessége között lévő arány a döntő. Kulturállamokban tulnépesedési jelenségek a munkanélküliségben mutatkoznak, a népesedési probléma egyszerüen a munkakinálat és a munkakereslet egyensulyának megbomlása következtében áll elő. A munkakinálat növekedésének legegyszerübb oka a népesség növekedése. De emellett a munkakinálat növekedik annak következtében is, hogy a keresők arányszáma a nemkeresőkhöz viszonyitva emelkedik, amelynek oka az asszonyi és gyermeki munkaerők megszaporodása s a népesség kortagozatának megváltozása. A munkakereslet csökkenhet a tőkeképződés lassusága miatt, ami munkanélküliséget idéz elő. A keresleti oldalt érinti az a gazdasági zavar is, amely az értékesitési nehézségekből, piacok elvesztéséből keletkezik. A gépek alkalmazása és a racionalizálás ugyanugy munkanélküliséget okoz, mint a konjunktura lefelé haladó vonala. Kétségtelen, hogy jelenleg tulnépesedés jeleit észlelhetjük, amelyek természetszerüen keletkeztek a gazdasági depresszió következtében. Akármilyen ok következtében is állott elő azonban a tulnépesedés, azt mindig csak ideiglenesnek kell tekinteni. — *Sagroff Slawtscho: Die Mittelwertberechnung bei der statistischen Erfassung der allgemeinen Bewegung der Warenpreise.* — *Chronik. Hoovers Rekonstruk-*

tionsprogram von Jones Frederik W. — Die Zollpolitik und die Entwicklung der Produktionskräfte in Finnland seit der Selbständigkeitserklärung von Kovero Marti. — Chronik der Handelsverträge 1930. *T. J.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

November 24-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Neubauer Ferenc* v. igazságügyi államtitkár tartott előadást „*A nemzetközi adósságok és a gazdasági világválság*" cimen. A gazdasági világválság okaiba való belemélyedés végeredményben a nemzetközi fizetési kötelezettségeknek a háboru utáni alakulására irányitotta rá a figyelmet, mert ezen a téren jelentkeztek a közvetlen bajok és a fizetési forgalom fedezetéül szolgáló aranykészletek egészségtelen elhelyezkedése is erre mutat. Az igy jelentkező bajok alapokaként előadó a hadviselő államok háborus adósságterhét jelöli meg, amely terhek a jóvátételi kötelezettségek és a szövetséges államok közötti tartozások révén közvetlen szereppel birnak a nemzetközi fizetések terén. Ezért általában ezeknek a jóvátételi és szövetségközi fizetések ügyének elintézésében látják a válság megszüntetésének legfőbb eszközét. De a világgazdaság vezető államainak aránytalanul nagy államadóssági terhe más irányban is fontos hatást gyakorolt a nemzetközi fizetési kötelezettségek alakulására az által, hogy az adósság-szolgálat folytán szabadon mozgó tőkék jelentékeny tőkekiviteli mozgalomra vezettek és e réven uj, hat milliárd dollárnál nagyobb összegü nemzetközi adósság terheli az ezeket a kölcsönöket felvett országok közgazdaságát. Ezek a kölcsönök a változott ár- és termelési viszonyok közt ugyancsak eredeti értékükön felül terhelik az adósokat és ez által gátolják a gazdasági élet egészséges kialakulását. Igy tehát nem állhat helyre a nemzetközi fizetések világgazdasági szempontból helyes egyensulya anélkül, hogy ezeknek az ugyancsak nemzetközi adósságoknak ügye is méltányos elintézést ne nyerjen. A magyar gazdasági életet ugyszólván kizárólag csak ezeknek az uj kölcsönöknek a kérdése érdekli és ha ez a rendezésből kimaradna, akkor Csonka-Magyarországra nézve a válságból való kikerülés lehetősége el lenne zárva.

Igazgató-választmányi ülés.

November 24-én igazgató választmányunk *Éber Antal* elnöklésével ülést tartott. Jelen voltak: Andor Endre, Frey Kálmán, Gorove László, Neubauer Gyula, Vágó József, Varga István, K. Nagy Dénes. Az ülésen a választmány megbeszélte az 1932/33. munkaév folyamán tervbe vett előadások és tanácskozmányok programmját.

Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban.

A folytonos változás a gazdasági jelenségek egyik legszembeötlőbb tulajdonsága. Mig azonban a gazdasági élet közvetlen megfigyelése annak időbeli változását, mint alapvető jellemvonását tárja elénk, addig az elmélet főtörekvése a közgazdaság állandó elemeit, változatlan törvényszerüségeit megtalálni. Ez megfelel a minden tudományos kutatást vezérlő intellektuális szemlélet sajá'osságának, amely a változásban mindenütt változatlan mozzanatokat keres, amelyek az időben lefolyó jelenségek időnkivüli lényegét adják. Ilymódon a tudományos megismerés első eredménye együtt jár a változástól való teljes elvonatkozással vagy annak csak igen szük keretek között való figyelembevételével. A tudományos vizsgálat e tipusát nevezzük sztatikainak. Ez tehát általános jelentőségü módszer, amellyel minden jelenség tárgyalható, bár, mint látni fogjuk, nem egyforma sikerrel.

A sztatikai elméletben elért eredményekért igen sulyos árat kell fizetnünk. Az időbeli változástól való nagymértékü elvonatkozás az elmélet és a konkrét valóság közötti kapcsolatot meglazitja, esetleg teljesen megszakitja. Az időbeli lefolyástól való absztrakció vezet a közgazdaságtanban oda, hogy a sztatikai elmélet törvényeit csak a legritkább esetben lehet konkrét, quantitativ ellenőrzésnek alávetni, bár e törvények nagyrésze mennyiségi összefüggéseket tartalmaz. A gazdasági élet empirikus, statisztikai megfigyelése idősorokat szolgáltat, amelyek a közgazdaság nagyszámu mérhető mozzanatának, igy a fogyasztás, termelés, árak, hitel, tőkeképződés, beruházások stb. értékeit adják meg különböző időpontokban. E sorokkal kapcsolatban már most empirikus uton bizonyos törvényszerüségek állapithatók meg. Igy e sorok szétbonthatók több eltérő jellegzetességü komponensre, különböző idősorok megfelelő komponensei között korrelációk állnak fenn, fázisaik meghatározott időbeli sorrendben következnek be, stb. Bár a gazdasági mozzanatok, amelyek adatait az idősorok tartalmazzák, a sztatikai elméletben is szerepelnek, az idősorok empirikus összefüggéseiről csak nagyon fogyatékosan vagy egyáltalán nem tud számot adni ez az elmélet.

Elképzelhető ugyan a közgazdaságnak olyan reális állapota, amelyben a sztatikai elmélet eredményei a valósághoz

igen közel esnek. Ez az eset áll fenn, ha a közgazdaság sztacioner jellegü, azaz ha ugyan folytonos változások, illetve fluktuációk mennek végbe, de a főbb gazdasági tényezők nagysága legalább átlagban mindig ugyanaz marad ugy, hogy a változások összbefolyása közömbösitve van. Igy a lakosság lélekszáma és átlagos életkora nem változik, bár egyes tagjai születések és halálesetek, továbbá serdülés és öregedés folytán állandó változásnak vannak alávetve. Ugyanigy lehetséges, hogy a közgazdaság tőkekészlete, a termelő eljárások, a vállalati szervezetek és a fogyasztók szükségletei az egymásután következő gazdasági időszakokban nem változnak érezhetően.[1] Ez esetben a közgazdaság sztacioner egyensulyba kerül, a legfontosabb, az előbb emlitett tényezőket és gazdasági mozzanatokat összekapcsoló quantitativ relációkban az időbeli lefolyás nem szerepel s igy a sztatikai elmélet jó eredménnyel alkalmazható. A folyamat azonban, amely egy bizonyos kezdeti állapotból a sztacioner egyensulyba vezet, vagy ennek megzavarása következtében végbemenő változások, egy más sztacioner állapotba való átmenet a sztatikai elmélet keretében kielégitően nem tárgyalható. A napjainkban lefolyó gazdasági élet természete már most annyira különbözik a sztacioner egyensulytól, hogy a sztatikai elmélet korlátoltsága különösen nyilvánvalóvá válik, amennyiben az elméletből levont konkluziók és a valóság között nemcsak quantitativ, hanem qualitativ értelemben sincs sokszor megegyezés.

Ilyen körülmények között napjainkban különösen aktuálissá válik az elméletnek olyan további kiépitése, amely a jelenségek időbeli lefolyását teljes mértékben figyelembe veszi. Az ennek a követelménynek megfelelő elméletet nevezzük dinamikainak. Ez tehát az időmozzanattal, mint a változások általános kategóriájával számol. A különbség a sztatikai és dinamikai elmélet között felfogásunk szerint nem a jelenségekben, hanem a vizsgálati módszerben van; e különbség a következőkép világitható meg. A sztatikai elmélet problematikája annak megállapitása, hogy bizonyos gazdasági tényezők: K, L, M... (munkások száma, tőkekészlet, gépi berendezés stb.) adott értékei mellett bekövetkező sztacioner egyensulyban vagy ettől kevéssé eltérő állapotban más gazdasági tényezők: A, B, C... (termelés, árak stb.) értékei mekkorák. A dinamikai elmélet feladata ezzel szemben abból áll, hogy egy bizonyos adott állapotból (K, L, M,... A, B, C,... kezdeti értékei ismeretesek) kiinduló gazdasági rendszerben az emlitett gazdasági tényezők értékeit a szukcesszív időpontokban meghatározza. Mig tehát a sztatika valamely gazdasági mozzanatnak megfelelően csak egyetlen mennyiséget ad meg, addig a dinamika mennyiségi idősort szolgáltat. Ez természetesen jóval bonyolultabb feladat

[1] J. B. Clark: The Distribution of Wealth. 1902. 56. o.

s igy az időmozzanat általános bevezetése a közgazdasági elméletbe, a dinamika kiépitése több nehézségbe ütközik, amit különösen Marshall[2] ismert fel és hangsulyozott.

Az időmozzanat tárgyalásának nehézsége a közgazdaságtanban egyrészt e tudomány sajátos természetéből ered, amennyiben egyidejüen kénytelen szubjektiv és objektiv, illetve a szellemi és anyagi világba tartozó tényezőket figyelembe venni. Az időbeliség a valóság legáltalánosabb kategóriája, amely (ellentétben pl. a térbeliséggel) a szellemi és anyagi világot egyaránt érinti, de különböző módozatban. Az anyagi világ jelenségei nagy megközelitéssel mérhető, homogén alapelemekből összetetteknek tekinthetők s igy e jelenségek időbeli lefolyása ezeknek az elemeknek különböző térbeli konfigurációjából áll. Tehát itt az időbeliség a térbeliséggel kapcsolódik. Ebből következik, hogy a kettő analóg módszer alapján tárgyalható. Továbbá, részben az előbbi körülményből kifolyóan az ismétlődésnek is nagy szerepe van a fizikai világban, ami az időmozzanat quantitativ figyelembevételét szintén megkönnyiti, bár a dinamikai elmélet a természettudományokban is bonyolultabb és később épült ki, mint a sztatika. A szellemi folyamatok körében, amelyeknek a gazdasági életben domináló szerepük van, csak qualitativ mozzanatok különböztethetők meg. Ezek durva közelitésben sem tekinthetők bizonyos alapelemek konfigurációja gyanánt. Itt az időmozzanat is, mint qualitativ tényező jelenik meg. Ez az időqualitás a fejlődés, továbbá a gazdasági szerveződés jelenségeiben igen fontos szerepet játszik. Az időmozzanat e qualitativ természete folytán az ismétlődés itt nem olyan kézzel fogható, mint a fizikai világban, ami a quantitativ vizsgálatot megnehezíti.

A dinamikai elmélet másik nehézsége, hogy az időmozzanat általános bevezetése a gazdasági jelenségek quantitativ relációit jóval bonyolultabbakká teszi, ugy, hogy az elméleti kutatás e téren a matematikai módszerre fokozottabb mértékben van ráutalva, mint a sztatikában. Egyes dinamikai problémák tárgyalása a legujabb, még kialakulásban lévő matematikai diszciplinák (funkcionál, illetve variáció-kalkulus, integrálegyenletek) igénybevételét kivánja meg. A továbbiakban az időmozzanatnak csak quantitativ vonatkozásait tárgyaljuk az exakt (értve ez alatt a quantitativ jellegü, illetve fogalmi szimbolizmust használó) módszer jelenlegi fejlettségének megfelelően. A vizsgálati körnek ilyen korlátozását egyrészt a kutatás intenzivebbé tétele, másrészt a statisztikai verifikáció lehetősége indokolja. Mivel azonban e szükebb tárgykör is igen nagy terjedelmü, nem törekedhetünk annak kimerítő feldolgozására, hanem feladatunk csak a legfontosabb kutatási eredmények és elvek analizise, s további kiépitése lehet. Rendszeres és kime-

[2] L. 14. jegyzetet.

ritő dinamikai elmélet természetesen megkivánja az időmozzanat qualitativ vonatkozásainak beható figyelembevételét. Ez azonban az előbb emlitettnél is sokkal tágabb problémakört jelent, s itt nem foglalkozhatunk vele.

Mielőtt az időmozzanatnak az elméletbe való általános bevezetését tárgyalnánk, későbbi dinamikai vizsgálatainkra való tekintettel röviden foglalkozunk az időmozzanat különleges vonatkozásaival, amelyekben nem mint általános kategória, hanem mint partikuláris tényező szerepel. Mikor a sztatikai elmélet időtől való elvonatkozását emlitettük, ugy ez csak az időbeliség általános kategóriájára vonatkozott. Az időmozzanatnak különleges vonatkozásaiban a sztatikai elméletben is helye van.[3] Különösen fontos az időmozzanat, mint partikuláris tényező a tőkeelméletben.

Az első, aki ezt tisztán felismerte, Jevons,[4] aki hangsulyozza, hogy a munkemegosztás és a többszörös csereügyletek lényegbe nem vágó komplikáló befolyásától eltekintve, a tőke szerepe mindenütt abban áll, hogy egy termelési tényező felhasználása és a termelés eredményének bekövetkezése közé időköz beékelődését teszi lehetővé. Jevons elméletét, mint ismeretes, Böhm—Bawerk[5] jelentékeny mértékben továbbfejlesztette, igy különösen hangsulyozta a termelés körülményessége, illetve hosszadalmas volta és technológiai eredményessége közötti összefüggést. Különösen nevezetesek a legkedvezőbb termelési periódus, a munkabér és tőkekamat közötti relációkra vonatkozó vizsgálatai. Ezt az elméletet K. Wicksell[6] épiti ki tovább, aki bevezeti a földhasználatot, mint termelési tényezőt, továbbá a határtermelékenység[7] fogalmát, s ily módon a termelés időmozzanatát következetesen figyelembevevő exakt elméletet alkot. E Böhm—Bawerk és Wicksell által kidolgozott elmélet azonban tulságosan leegyszerüsitett és a modern kapitalisztikus termeléstől lényegesen különböző termelési folyamatot vesz alapul. Igy különösen nem veszi figyelembe kellően a kapitalisztikus termelés ama legfontosabb jellemvonását, hogy a termelés folyamán a primér termelési tényezők: munka és földhasználat tartós gépi berendezéssel kooperálnak, amely számos ismétlődő termelési folyamatban működik közre s amelynek gyártása és karbantar-

[3] Némely szerző a sztatikai elméletnek olyan szükebb körü definicióját adja, amely az időmozzanatot onnan minden vonatkozásában kizárja. Igy pl. R. Streller: Statik und Dynamik in d. theoretischen Nationalökonomie. 1926. — Ezzel szemben az E. Schams (Komparative Statik, Zeitschr. für Nationalökon. II. k. (1930) 27. o.) által megadott definició tulságosan bő, amennyiben minden quantitativ elméletet magában foglal. E definició szerint a mechanikai dinamika is sztatika volna.

[4] Theory of Political Economy, 1871, 220. o.

[5] Positive Theorie des Kapital; 1888.

[6] Über Wert, Kapital und Rente 1893.

[7] Vorlesungen über Nationalökonomie, 1913.

tása, illetve felujitása külön munkát és földhasználatot igényel. Ezért a szoros értelemben vett gyártási folyamat ideje a termelés időmozzanatának csak kevésbé fontos komponense, ennél sokkal számottevőbb a gyártási berendezés élettartama, amely az előbbinek jelentékeny sokszorosa. Tehát a gépi berendezésnek a termelésben való közreműködése, a berendezésbe invesztált tőke amortizációja, továbbá a kooperáló termelési tényezők egyidejü részesedése a hozadékból olyan problémák, amelyek az elmélet jelentékeny kiegészitését teszik szükségessé. Az első kisérlet e kérdések megoldására G. Akermantól[8] ered, aki a gépi berendezés optimális élettartama, az amortizáció és munkabér közötti összefüggéseket vizsgálta. Ezeket az igen értékes kutatásokat Wicksell[9] egészitette ki precizebb matematikai tárgyalás segitségével.

Mint később látni fogjuk, a termelés időmozzanata mellett a dinamikai elmélet szempontjából igen fontos a gazdasági tényezők kölcsönös interdependenciája, amint azt különösen a Lausanne-i iskola egyenletei kifejezik. Walras és Pareto azonban levezetéseikben az időmozzanatot minden vonatkozásában tudatosan elhanyagolják. Ily módon elméletük az alá a kifogás alá eshet, hogy a kapitalisztikus termelésnek éppen a legjellegzetesebb vonásával nem számol. A dinamikai elmélet kiépitése már most különösen szükségessé teszi, hogy a kapitalisztikus termelés eme legfontosabb elemét már a sztacioner gazdasági egyensuly egyenleteiben is kellően figyelembe vegyük. E probléma lényegesen egyszerüsül, ha a gazdasági egyensuly egyenleteit Cassel munkái által széles körökben ismeretessé vált, de lényegében már Walras által is megadott egyszerü formában vesszük alapul.[10] Igy azonban a termelési folyamat sajátosságainak figyelembevétele, továbbá a gazdasági tényezők optimális értékeit meghatározó, tehát specifikusan gazdasági relációk, valamint a tőkeinveszticiókat szabályozó összefüggések bevezetése a gazdasági tényezők interdependenciájába megoldatlan probléma marad.

Az utóbb emlitett feladat megoldása egy korábbi dolgozatom[11] tárgya, amely a termelési folyamat tartamának elhanyagolásával a termelési tényezőknek a gépi berendezéssel való együttműködését, a gépi berendezésbe fektetett tőke amortizációját és optimális inveszticióját tárgyalja sztacioner gazdasági

[8] Realkapital und Kapitalzins, 1923.

[9] Realkapital och Kapitalränta. Ekonomisk Tidskrift, XXV. k. (1923) 145. o.

[10] G. Mackenroth: Period of Production, Durability and the Rate of Interest in the Economic Equilibrium. Journal of Political Economy XXXVIII. k. (1930) 629. o.

[11] Az Áralakulás, Termelés és Jövedelemeloszlás Matematikai Elmélete. A Magyar Mérnök- és Epitészegylet Közlönye Havi Füzetei. VIII. k. (1931). 5—6. szám.

egyensuly esetén. Más alkalommal[12] tárgyaltam az időmozzanat teljes, a gyártási időt is magában foglaló figyelembevételét. Ez uton a tőkekészlet, álló- és forgótőke között fennálló relációk vezethetők le, amelyek az ujabb dinamikai kutatások (igy pl. Robertson, Hayek és Keynes elmélete) szempontjából is aktuálisak. Az igy levezetett egyenletek egyrészt a Lausanne-i iskola egyenletrendszeréhez hasonlitanak, amennyiben a termelési javak kinálatát a fogyasztási javak keresletével kapcsolják össze és a gazdasági tényezők interdependenciáját fejezik ki. Egyidejüen azonban a közgazdaság eme szimultán keresztmetszete mellett annak időbeli hosszmetszetét is tartalmazzák. Igy egyrészt kifejezik a kapitalisztikus termelés ama legfontosabb jellemvonását, hogy a termelési javaknak csak egy része szolgál a jelenlegi fogyasztás kielégitésére, mig egy másik része egy később bekövetkező fogyasztás fedezését teszi lehetővé, amelynek időpontja a jövőben annál távolabbra esik, minél erősebben kapitalisztikus a termelés. Másrészt a tőke itt, mint két dimenzionális mennyiség jelenik meg, amelynek egyik, szélességbeli méretét a termelés és a termelési berendezés fizikai nagysága, a másik, magasságbeli méretét a termelés időmozzanatát kifejező paraméterek szabják meg. Dinamikai problémákban e kétféle dimenzió megkülönböztetése különösen fontos és igy ezek az egyenletek a dinamikai elmélet kiépitésére alkalmas bázist szolgáltatnak.

Visszatérve az időmozzanat általános problémájára a dinamikai elmélet keretében, mindenekelőtt meg kell állapitanunk, hogy már a sztatikai elmélet kiépitői jórészt tudatában voltak az elmélet korlátainak, s iparkodtak azt a dinamikai problémák tárgyalására is alkalmassá tenni. Itt azonban csak Marshall ilyen irányu munkásságával foglalkozunk röviden, mivel ő külön módszert dolgozott ki a dinamikai problémák vizsgálatára. Erre támaszkodva, Marshall főműve: a Principles of Economics szukcessziv kiadásaiban az időmozzanatot fokozódó figyelemben részesiti.[13]

A gazdasági jelenségek változásának behatóbb figyelembevételére Marshall megkülönböztet rövid és hosszu periódusokra (short and long run) vonatkozó törvényszerüségeket. Igy ha vizsgálatainkat csak rövid időtartamra korlátozzuk, akkor az áralakulást meghatározó rövid periódusu keresleti és kinálati görbék az ár és árumennyiséget feltüntető koordinátarendszerben változatlan helyzetüeknek, illetve alakuaknak tekinthetők. Ezek metszéspontjai jelölik ki a normálárat és mennyiséget, amely körül a megfigyelt értékek ingadoznak. Ha azon-

[12] Time and Capitalistic Production. Journal of Political Economy, XL. k. (1932). 513. o.

[13] R. Opie: Marshall's Time Analysis. Economic Journal, XLI. k. (1931). 199. o.

ban hosszabb periódusokat vizsgálunk, akkor tekintetbe kell vennünk azt a körülményt, hogy huzamosabb ideig fennálló árakhoz a kínálat szervezeti és technikai módosítások révén hozzáalkalmazkodik, s ugyanez áll a keresletre is, ahol viszont a megszokásnak van nagy szerepe. Ilyen jellegü vizsgálatokban tehát másfajta (long run) keresleti és kínálati görbék szabják meg a normálárat. Ezek a short run görbékből levezethetők, ha tekintetbe vesszük az azokban végbemenő változásokat, illetve eltolódásokat. A normális szó, mint Marshall kiemeli (Principles, Ed. 7. 363. o.), különböző időperiódusokra vonatkoztatva más és más árat jellemez.

A rövid és hosszu periódusok elkülönítése a kereslet és a kínálat tényezőinek változékonysága alapján történik, de az időmozzanat folytonossága következtében objektiv, éles elválasztó vonal nincs a kettő között.[14] Sztacioner-állapot esetén e megkülönböztetésre nincs szükség (Principles, Ed. 7. 367. o.), ennek célja a sztatikai módszer kiterjesztése dinamikai problémákra. De éppen sztatikai jellege folytán e módszer nem alkalmas a gazdasági jelenségek időbeli változásának kimeritő figyelembevételére. Marshall ennek tudatában van és hangsulyozza, hogy a dinamikai problémák nehézsége az analitikai eszközök elégtelenségéből származik és egy későbbi korban a tudományos módszer tökéletesitésével jelentékenyen csökkenthető lesz. Igy nagy haladást jelentene szerinte, ha legalább közelitően mint az idő függvényeit lehetne kifejezni egyes tényezők változásait. (Principles, Ed. 2. 496. o.)

Fontos továbbá Marshallnál annak hangsulyozása, hogy elsősorban az időmozzanat a forrása azoknak a nehézségeknek a közgazdasági elméletben, amelyek szükségessé teszik, hogy a kutató korlátolt képességeire való tekintettel egy komplex kérdést kénytelen részekre bontani és lépésben haladva, azokat egyenként tanulmányozni. Ilyen szétbontás alkalmával a zavaró okokat, amelyek hatását nem vizsgálja, a „ceteris paribus" feltevéssel küszöböli ki. Rövidperiódusu problémák esetén ez legtöbbször veszély nélkül megtehető, mivel a zavaró erőknek nincs jelentékeny hatása. Ezzel szemben hosszu periódust kitöltő jelenség vizsgálatában a zavaró erők tárgyalása a „ceteris paribus" feltevés alapján erőszakot jelent a valósággal szemben. Mert még indirekt tényezők is nagy hatást hozhatnak létre kumuláció következtében hosszu időtartam folyamán s ezért ezeknek még ideiglenes figyelmenkivül hagyása sem célszerü. A sztatikai módszer alkalmazása hosszu periódusokra

[14] For the element of time, which is the center of the chief difficulty of almost every economic problem, is itself continuous: Nature knows no absolute paritition of time into long periods and shorts, but the two shade into one another by imperceptible gradations, and what is short period for one problem is long for another. (Principles, Preface to the first edition.)

tehát veszélyes és állandó gondosságot, előrelátást és fegyelmezést kiván a kutató részéről. Ez eljárás nehézsége és kockázatossága legnagyobb a növekvő termelékenység mellett működő iparok vizsgálatában. (Principles, Ed. 7. 379. o.) Marshall e megállapitása azért is figyelemreméltó, mivel a csökkenő költségekkel kapcsolatos, legujabban élénken tárgyalt elméleti nehézségek jórészt onnan erednek, hogy Marshall észrevételét figyelmen kivül hagyva, e dinamikai problémakör megoldását sztatikai módszerekkel kisérelték meg. Összefoglalóan megállapithatjuk, hogy Marshall nemcsak módszere korlátoltságának volt teljes tudatában, hanem mint a későbbiekkel való összehasonlitásból kitünik, embrionális formában a dinamikai elmélet főbb elveit is előre látta.

Mig Marshall az időmozzanatot általános vonatkozásaiban állandó figyelemben részesiti (bár a tőkeelméletben nem foglalkozik vele kellőkép), addig a Lausanne-i iskola az időmozzanatot minden vonatkozásában mellőzi s e célból a gazdasági jelenségek lefolyására nézve bizonyos egyszerüsitő feltevéseket alkalmaz. A sztacioner egyensuly bekövetkezése és sztabilitása szempontjából igen fontos azoknak az időintervallumoknak a figyelembevétele, amelyek folyamán a kereslet és kinálat megváltozásának hatása az árra, továbbá az árváltozás befolyása a keresletre és kinálatra teljes mértékben érvényesülnek. E reakcióidőket a Lausanne-i iskola anélkül, hogy behatóbban foglalkozna velük, egymással egyenlőknek veszi, illetve ezek tartamát időegységül választva felteszi, hogy ez alatt a gazdasági tényezők egymásra gyakorolt hatása teljes mértékben érvényesül. Kétségtelen, hogy a gazdasági jelenségek ilyen szimultán ritmusa a valóságban nem áll fenn. Ennek feltételezése azonban távolról sem jelenti a matematikai elméletnek a valóságtól való oly mértékü eltávolodását, mint azt egyes szerzők állitják.

Igy Rosenstein—Rodan[15] szerint a fentemlitett reakcióidők egyenlőtlensége esetén a közgazdaság csak különös véletlen folytán juthat egyensulyba, normális körülmények között ez esetben folytonos oszcillációk (gazdasági perpetuum mobile) várhatók minden egyensulyi tendencia nélkül. Mint később látni fogjuk, a dinamikai elmélettel kapcsolatban ez a felfogás téves. A reakció-idők különbözősége lengéseket okoz ugyan a közgazdasági rendszerben, azonban e rendszer elemeit összefüző belső kapcsolatoktól függ, hogy ezek amplitudója idő folyamán csökkenő-e vagy növekvő. A belső kapcsolatok sajátosságának megfelelően a rendszer a reakció-idők egyenlőtlensége dacára is egyensulyba juthat csillapitott oszcillációk után.

[15] Das Zeitmoment in der matematischen Theorie d. wirtschaftlichen Gleichgewichts. Zeitsch. f. Nationalökonomie, I. k. (1930). 129. o.

Egyébként már Marshall (Principles, Ed. 7. 368. o.) emliti a reakció-idők különbözőségét és a jelenségek egyenlőtlen ritmusát. Az emlitett oszcillációk vizsgálatára különben a Rosenstein—Rodan által javasolt módszer, amely lényegében sztatikai jellegü, nem megfelelő, hanem e célból a dinamikai elmélet kiépitése szükséges. Ily módon világossá válik az is, hogy a szimultán ritmus hiánya nem szünteti meg a gazdasági jelenségek interdependenciáját, mint azt Rosenstein—Rodan, továbbá A. Loewe[16] gondolják.

Kétségtelen, hogy a közgazdasági elmélet megfelelő módszer hiányában a gazdasági jelenségek időbeli változásával kapcsolatos problémák tárgyalására kevés támpontot nyujtott az utolsó néhány év kivételével. Igy az ujabban intenziven tanulmányozott konjunkturális jelenségekről csak nehezen és részlegesen tudott számot adni. Ez vezetett oda, hogy egyes közgazdászok e jelenségek magyarázatát s általában a dinamikai elmélet kiépitését a már meglévő elmélettől teljesen eltérő utakon keresték. Igy a dinamikai elmélet számára egészen uj alapokat kiván Kuznets[17] és Mills,[18] hogy csak a közvetlen közelmult ilyen törekvéseit emlitsük. Szerintük a sztatikai elmélet alapvető hibája, hogy az egyének gazdaságtevékenységéből indul ki, holott a dinamikai problémákban csak tömeghatások szerepelnek s ezek nagyrészt olyanok, hogy nem tekinthetők egyéni viselkedések összege gyanánt s igy ezekből nem vezethetők le. A sztatikai elmélet Kuznets szerint a dinamika szempontjából zsákutca. További hátránya szerinte a sztatikai elméletnek, hogy a gazdasági tényezők között tul merev kapcsolatokat tételez fel, holott a dinamikában ezek a relációk s nem csak a tényezők nagyságai, változnak. Rosenstein—Rodan emlitett cikkére hivatkozva, Kuznets elveti a gazdasági tényezők interdependenciáját. Végül rámutat arra, hogy a gazdasági tevékenység keretei, mint amilyenek pl. a technikai és gazdasági szervezetek, a dinamikában szintén változásnak vannak alávetve. Ezek quantitativ tanulmányozása a dinamika fontos feladata, de minderre a sztatika, amely e kereteket adottságok gyanánt tekinti, semmi alapot sem nyujt.

Az emlitett érvek, mint későbbi fejtegetéseink is igazolni fogják, nem helytállók. A tömegviselkedésre vonatkozó gazdasági törvényszerüségek mellett, mint amilyenek pl. a kereslet és kinálat törvényei, amelyek egyszerübb formában már a sztatikában is szerepelnek, a dinamikai elméletben is fontos az

[16] Wie ist Konjunkturtheorie überhaupt möglich? Weltwirtschaftliches Archiv, XXIV. k. (1926). 163. o.

[17] Static and Dynamic Economics. American Economic Review. XX. k. (1930). 426. o. — Equilibrium Economics and Business Cycle Theory Quart. Journ. Econ. XLIV. k. (1930). 381. o.

[18] The Theory of Dynamic Economics. Amer. Econ. Review. XX. k. Supplement. (1930). 30. o.

egyéni viselkedés figyelembevétele. A statisztikai kutatás fejlődésével a tömegmegfigyelések mellett az egyéni vizsgálatnak valószinüleg növekvő szerepe lesz. E mellett az egyéni tevékenység bizonyos határesetek megitélése szempontjából mindig jelentős. Természetesen a quantitativ reláció, amely az egyedek és a tömeg viselkedése között fennáll, nem mindig egyszerü összegezés, de ez az egyéni tevékenységből való kiindulást nem akadályozza. Különben a dinamikai elmélet eddig legnagyobbrészt csak tömeghatásokkal foglalkozott, azaz az egyéni értékelések helyett a kereslet és kinálat függvényeiből indult ki, mint ahogy ez a sztatikában is lehetséges. Ez azonban nem zárja ki az egyéni értékelések figyelembevételét a dinamikai elmélet későbbi, a haszonitéletekre vonatkozó kiterjesztésével. A gazdasági rendszer relációinak, valamint a külső, keretényezők változásának figyelembevétele a quantitativ dinamikai elméletet a sztatikával szemben bonyolultabbá teszi, de nem jelent elvi ellentétet. E változások, amennyiben nem önkényesek és szabálytalanok, bizonyos rutin alapján mennek végbe s a dinamikai elmélet feladata ennek tanulmányozása és magyarázata.[19] Igaz, hogy a quantitativ uton kifejezhető változások sokszor részben qualitativ fejlődési folyamatok eredményei. Ez az időmozzanat qualitativ természetének következménye. Ide tartozik különösen az intézmények, gazdasági szervezetek és az általános szociális milieu fejlődése, amely jelenleg exakt módszerrel nem tárgyalható. Éppen ezért szükséges a quantitativ vizsgálatok kiegészitése a qualitativ jellegü folyamatok tanulmányozásával. Ez azonban nem akadálya a quantitativ elmélet kiépitésének, sőt ezt szükségessé teszi. Csak ez uton dönthető el, hogy a merőben quantitativ összefüggések a jelenségek lefolyásából mennyit tudnak megmagyarázni, továbbá a qualitativ mozzanatok szerepe is csak akkor válik világossá, ha a quantitativ törvényszerüségek köré, mint szilárd váz köré csoportosulnak. Az igy kiépitett dinamika a sztatikát, mint partikuláris esetet magában foglalja. Ezért a sztatika a természetes kiinduló pont a dinamikai vizsgálatok számára.

Az előzőkben körvonalozott dinamikai elmélet kiépitése már most kétféle uton lehetséges. Egyrészt kiindulhatunk a gazdasági jelenségek empirikus, statisztikai megfigyeléséből, s a már meglévő sztatikai elméletet ugy módositjuk, hogy a statisztikai idősorokban megnyilvánuló törvényszerüségek magyarázatot nyerjenek. Ez a H. L. Moore által követett eljárás. Másrészt az időbeli változás mozzanatát elvi meggondolások alapján szervesen beilleszthetjük a matematikai közgazdaságtan alapreláciőiba s az igy megállapitott elvekből deduktiv uton olyan következtetéseket vezetünk le, amelyek a valósággal

[19] H. Schultz: Der Sinn der Statistischen Nachfragekurven. 1930. 36. o.

quantitative összehasonlithatók. Ez a G. C. Evans által kezdeményezett módszer.

Moore dinamikai elmélete közvetlenül abból a törekvéséből eredt, hogy a közgazdasági elmélet eredményeit a statisztikai megfigyelésre támaszkodva a tények világával quantitativ alapon összekapcsolja. Az 1914. évben megjelent műve: Economic Cycles: Their Law and Cause, uttörő és az első rendszeres kisérletet tartalmazza a keresleti görbe empirikus meghatározására. Az itt megadott módszereket későbbi munkáiban tovább fejleszti s végül mindezeket egységes elméleti keretbe foglalja legutolsó műve: Synthetic Economics (1929).

A szintetikus jelző Moore szerint jelenti: 1. szimultán egyenletrendszernek használatát a csere, termelés, jövedelemeloszlás és tőkeképződés összefüggéseinek magyarázatára; 2. az egyes változóknak az időfüggvényében való kifejezését; 3. az egyenleteknek konkrét, statisztikailag verifikálható formában való megadását. Ujitást és a dinamikai elméletet szempontjából fontos lépést az utolsó két követelmény jelent.

Az időmozzanat általános bevezetése Moorenál a mozgó egyensuly fogalmán alapszik. Ennek megvilágitására a következő lényegében Moorenál is megtalálható gondolatmenetet vázoljuk. A gazdasági rendszer egy bizonyos időpontban különböző fogyasztási javakat termel. Ezek közül mindegyik tipus árát a szóbanforgó időpontban az illető áru keresleti törvénye (görbéje) szabja meg, mivel a piacra kerülő mennyiség, ha készletektől és tárolástól eltekintünk, a termelés által meghatározott momentán adottság. Az igy kialakuló ár nincs szoros kapcsolatban a termelési költségekkel, s ezért csak ideiglenes egyensulyt (tentative equilibrium) jelent. Az ideiglenes egyensulyi ár és a termelési költségek különbözőségéből származó vállalkozói nyereség, illetve veszteség a további termelésben módositásokat tesz szükségessé. E módositások keresztülvitele időt kiván. Idő szükséges a termelés méretének megváltoztatására a meglévő gépi berendezés mellett s még több idő szükséges a termelőberendezés átalakitására. E módositások végül is olyan helyzetet teremtenek, amelyben nemcsak a kereslet és a kinálat mennyisége, hanem az ár és a termelési költségek is egyenlők. Ez az állapot külső zavaró erők hiányában is csak ideiglenes egyensulyok sorozatából álló kiegyenlitődési folyamat után érhető el.

A valóságban azonban különböző, részint állandó törvényszerüség alapján működő, részint egészen szabálytalan zavaró hatások érvényesülnek. Ha az utóbbiaktól eltekintünk, akkor a szabályosan működő erők következtében az előbb emlitett ideiglenes egyensulyok célja, az ennek megfelelő ár és árumennyiség maga is folytonosan változik bizonyos törvény szerint a kiegyenlitődési folyamat alatt. Más szóval, ha valamely időpontban a kereslet és kinálat egyensulyban van, azaz az ár és

termelési költségek egyenlők, akkor ez nem jelenti ennek az állapotnak a további idő folyamán való megmaradását, mint sztacioner viszonyok között, hanem az egyensulyi ár és árumennyiség állandóan változik bizonyos törvény szerint, amelyet Moore a statisztikai idősorok trendjével azonosit. Az egyensulyi helyzetek változását fejezi ki a mozgó egyensuly (moving equilibrium) elnevezés. Az ideiglenes egyensulytól való megkülönböztetés céljából az ár és termelési költségek egyenlőségének megfelelő egyensulyt dinamikainak fogjuk nevezni. (Moorenál final moving equilibrium).

Az előző meggondolások quantitativ relációiba igazi betekintést csak a matematikai, illetve geometriai tárgyalás nyujt. Ezért az ár és az árumennyiség logaritmusait derékszögü koordináták gyanánt véve, a mozgó egyensulyt a mellékelt ábrán szemléltetjük. Az ábrán a Moore könyvében tárgyalt legegyszerübb tipusu keresleti és kinálati görbéket tüntetjük fel. Ezek egyenlete

$$p = c\, x^{\alpha}$$

tipusu, ahol p és x a változó árat, illetve árumennyiséget jelzi, c és α pedig állandók, $\frac{1}{\alpha}$ a kereslet, illetve kinálat elaszticitása. E görbéknek log x és log p értékeket koordináták gyanánt választva, egyenesek felelnek meg. A kinálati görbére nézve megjegyezzük, hogy ez a kinált, illetve termelt árumennyiséget nem a vizsgált időpontban, hanem azt egységnyi időszakkal megelőzően, érvényes ár függvénye gyanánt tünteti fel. Itt u. i. tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a kinálat az árra nem azonnal, hanem csak egy bizonyos idő letelte után reagál. Ez az időtartam a termelési folyamattól függ s egység gyanánt választjuk.

A keresleti és kinálati görbék metszéspontjának a koordinátái megadják az egyensulynak megfelelő árat és árumennyiséget. Ez sztacioner viszonyok között állandó értékeket jelent, mivel akkor a keresleti és kinálati görbék változatlanok. Dinamikai viszonyok között azonban a keresleti és kinálati görbék az egymás után következő időszakokban állandóan változnak: Moore felteszi, hogy e változás a görbék puszta eltolódásából áll. Ennek megfelelően az ábrán az első időszakban a D_1D_1 és S_1S_1 egyenesek felelnek meg a keresleti és kinálati görbéknek, a második időszakban pedig a D_2D_2 és S_2S_2 egyenesek és igy tovább. A görbék eltolódása folytán az egyensulyi értékeket meghatározó metszéspontjuk is elmozdul. Az ábrán egyszerüség kedvéért e szukcessziv metszéspontok (A_0, B_0 ...) egy egyenes vonalon fekszenek, általában azonban e pontok görbe vonalon helyezkednek el.

Tegyük fel már most, hogy az első időszakban tényleg a

piacra kerülő árumennyiség (amelynek logaritmusát az ábrán Oa hossz jelzi) az egyensulyi árumennyiségnél (az ábrán Oa$_0$) kisebb. A keresleti görbéből az ennek a mennyiségnek meg-

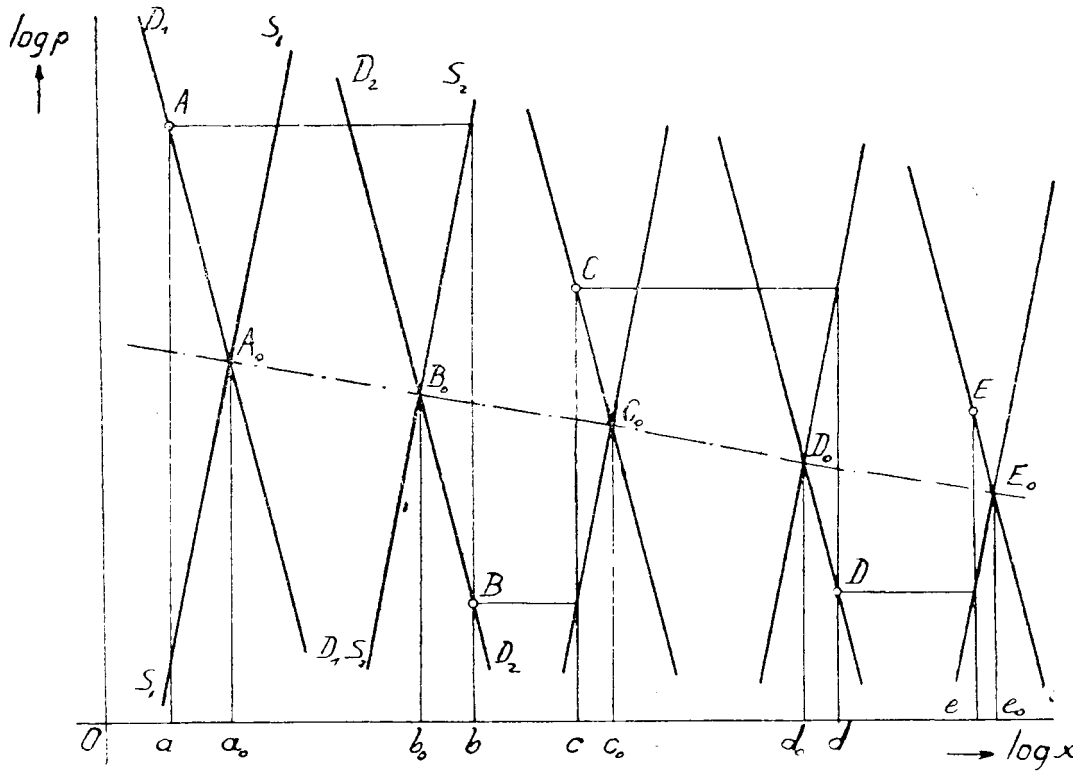

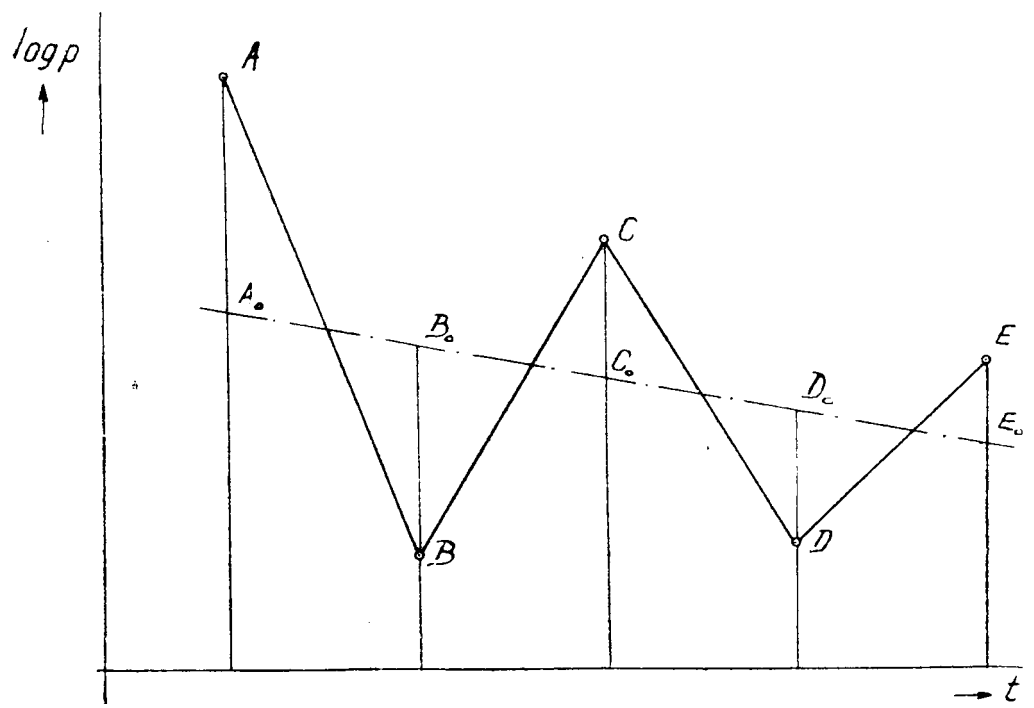

felelően kiadódó ár (az ábrán aA) az egyensulyi árnál (a$_0$ A$_0$) nagyobb. A következő, második időszakban a termelt árumennyiséget az ekkor érvényes eltólt S_2S_2 kinálat görbe adja meg. Ennek minden pontja az előbbiek szerint olyan, hogy

ordinátája az előző, első időszakban érvényes ár, abszcisszája pedig a második időszakban termelt árumennyiség logaritmusával egyenlő. Az A pontot az S_2S_2 görbére vizszintesen átvetitve kapjuk tehát azt a pontot, amelynek abszcisszája (Ob) a második időszakban termelt árumennyiségnek felel meg. Ez az egyensulyi mennyiségnél (az ábrán Ob_0) nagyobb, tehát a keresleti görbe (D_2D_2 alapján kiadódó ár (bB) az egyensulyi árnál (b_0 B_0) kisebb. E gondolatmenetet folytatva kapjuk az egymásután következő időszakokban a piacon kialakuló ideiglenes egyensulyoknak megfelelő árakat és árumennyiségeket. Az ábra alsó részén a különböző időszakokban tényleg fellépő és a dinamikai egyensulynak megfelelő árak ordinátái közös függőlegeseken vannak feltüntetve. Az A, B.... pontok a piacon tényleg megfigyelt árak statisztikai idősorát adják. Ezek, mint látjuk, fokozatosan, csillapodó oszcillációkban közelednek az egyensulyi (A_0, B_0, ...) értékekhez, amelyek az általunk felvett esetben egy egyenesen fekszenek. Hasonló ábrát kapnánk az árumennyiségek idősorának feltüntetésével.

A felvett példa egyszersmind alkalmas Rosenstein-Rodan emlitett érvelésének cáfolatára. Az előzőkben u. i. az árkinálatra való hatásának idejét figyelembe vettük, mig a többi reakciót pillanatnyinak tételeztük fel. A reakcióidők különbözősége dacára, egyensulyhoz való közeledést találtunk, igaz, hogy dinamikai értelemben. A reakcióidők különbözősége tehát nem akadálya az egyensulynak. Elképzelhető azonban, hogy a keresleti és kinálati görbék hajlása olyan, hogy az oszcillációk állandóan növekednek.

Visszatérve a mozgóegyensuly vizsgálatára, megjegyezzük, hogy a valóságban csak az aA, bB, ... stb. ordinátáknak megfelelő árakat észleljük. Az alsó ábra szerint az ezek által meghatározott zegzugos vonal irányvonala, a trend, adja meg az egyensulyi árakat. Mielőtt a trend problémájával foglalkoznánk, tegyük fel, hogy valamilyen eljárással a trendet empirikusan meghatároztuk. Ekkor tehát ismerjük az egyensulyi ár és árumennyiségeket, jelölje ezek logaritmusait: log P és log $\bar{x}$. A felső ábráből világos, hogy ezek az értékek a keresleti és kinálati görbék mindenkori metszéspontjának megfelelő koordinátákat és egyuttal ezek eltolódásait adják. Ha tehát ezeket a megfigyelt log p és log x értékekből kivonjuk, akkor igy e görbék eltolódását kiküszöböljük. Az e különbségeknek $\left(\log\frac{p}{d} \cdot \log\frac{x}{\bar{x}}\right)$ megfelelő koordináták által meghatározott egyetlen görbén, a keresleti görbén fekszenek. A piaci árumennyiséget az előző időszakban érvényes árral egybekapcsolva, hasonló eljárással a kinálati görbét kapjuk. E görbék egyenlete tehát

$$\frac{p}{\bar{p}} = \left(\frac{x}{\bar{x}}\right)^{\alpha}$$

tipusu.

Ha már most az előbbi szerkesztést a tényleg megfigyelt értékekre elvégezzük, akkor az igy kapott pontok a valóságban fellépő szabálytalanul működő, az elméleti analizisben figyelembe nem vehető zavaró hatások folytán nem fognak pontosan egy egyenesen feküdni, hanem egy kisebb-nagyobb szóródásu pontcsoportot képeznek. Moore a fenti egyenletnek megfelelő görbét ugy határozza meg, hogy a pontcsoporthoz a legkisebb négyzetek elve alapján egyenes vonalat illeszt; e vonal szerinte a keresleti, illetve kinálati görbe legjobb megközelitését adja. Az egyenes vonal állandó keresleti, illetve kinálati elaszticitásnak felel meg. Bizonyos esetekben azonban az empirikus pontcsoporthoz szorosabban (a négyzetes eltérések összege kisebb) illeszthető egy olyan görbe, amelyre nézve az elaszticitás az árakra vonatkozó trendrációk $\left(\frac{p}{\bar{p}}\right)$ lineáris vagy quadratikus függvénye. Az előzőkből kitünik Moore eljárásának uttörő jelentősége, ami abban áll, hogy a keresleti és kinálati görbék empirikus meghatározását lehetővé teszi. E téren Moore műve későbbi ilyen irányu munkálatok hosszu sorának volt megindítója, amelyek az előzőkben vázolt eljárásokat sok tekintetben tökéletesitették s az időmozzanat figyelembevétele szempontjából is haladást jelentenek.

Moorenál az időmozzanat bevezetése a trend figyelembevételén alapszik. Ezt Moore empirikus adottságnak tekinti és ennek behatóbb elméleti vizsgálatába nem bocsátkozik. Ez elméletének egyik sulyos fogyatékosságát képezi. A trendnek Moore rendszerében, s az erre támaszkodó egyéb vizsgálatokban elfoglalt alapvető szerepe indokolttá teszi, hogy empirikus meghatározásával közelebbről foglalkozzunk. A trend első világos definiciója Cournot-tól[20] ered. Cournot szerint az árak abszolut értéke erős fluktuációnak van alávetve. Elég hosszu periódust alapul véve, ezek a fluktuációk kiegyenlitődnek s az ár átlagos értéke csak lassu változásokat mutat. Ugyanugy, mint a csillagászatban, célszerü itt is szekuláris változásokat megkülönböztetni, amelyek a periodikus ingadozásoktól függetlenek. Az empirikus konjunkturakutatás a statisztikai idősorokban a Cournot által javasolt osztályozáson tulmenően négyféle komponenst különböztet meg, ezek: a szezonális, ciklikus, szekuláris (trendszerü) és irreguláris komponensek. Ezek közül a szezonális komponens elkülönitése

[20] A. Cournot: Recherches sur les Principes Mathématiques de la Théorie des Richesses, 1838. Német kiadás 1924, 19. o.

aránylag a legkisebb nehézséggel jár. Annál több elméleti és gyakorlati nehézséget jelent a másik három komponens izolálása.

Az irreguláris komponens kiküszöbölése statisztikai eljárásokkal lehetséges, ha a különböző nagyságu irreguláris deviációk gyakorisága megfelel a Gauss-féle normális eloszlási törvénynek. E feltétel teljesül, ha az irreguláris deviációkat számos közel egyenlő nagyságu ingadozásokat okozó, egymással csak laza kapcsolatban álló erő hozza létre. Ez esetben a legkisebb négyzetek módszerével olyan görbét határozhatunk meg, amelyből az irreguláris fluktuációk valószinüség-elméleti alapon a lehető legtökéletesebben ki vannak küszöbölve. Megjegyzendő, hogy a legkisebb négyzetek módszere szokásos formájában csak valószinüség-elméleti szempontból független megfigyelésekre alkalmazható. A közgazdasági statisztikai idősorok tagjai természetesen legtöbbször nem tekinthetők ilyen értelemben egymástól független megfigyelési adatoknak, hanem az egymás után következő tagok között számottevő korrelációk lépnek fel. Ezek figyelembevétele, ami azonban eddig a gazdaságstatisztikai vizsgálatokban alig történt, a legkisebb négyzetek módszerének technikáját módositja.[21] A Gauss-féle eloszlási törvény érvényessége esetén a legkisebb négyzetek módszerével a megfigyelésekhez illesztett görbe fokszáma is eldönthető. Ez esetben u. i. a görbe egyenletét polinómnak felvéve:

$$x = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 + \ldots + a_n t^n,$$

(ahol x a megfigyelt mennyiség, t az idő), statisztikai kritériumok (tests of significance) alapján eldönthető, hogy a fenti $a_0, a_1, a_2, \ldots$ koefficiensek közül melyek veendők figyelembe a számitásuk valószinü hibáit mérték gyanánt véve.[22] Az irreguláris deviációk kiküszöbölésével kapott görbe a ciklikus és szekuláris komponensek összege, ezek szétválasztása tisztán statisztikai uton nem lehetséges, hanem a trendre vagy a ciklikus változásokra vonatkozó elméleti meggondolásokat tesz szükségessé.

A gazdaságstatisztikában azonban igen gyakran a Gauss-féle eloszlási törvény fennállása az irreguláris deviációkra nézve nem tételezhető fel. Ekkor a legkisebb négyzetek módszerének nincs valószinüség-számitási háttere, s igy ez merőben technikai eljárásnak minősithető, amellyel a megfigyelt értékekhez konvencionális kritérium alapján legjobban hozzásimuló görbét határozunk meg. Ilyenkor a ciklikus és irreguláris komponenseket többnyire egyidejüen küszöbölik ki. Ezt

[21] H. Working and H. Hotelling: Application of the theory of error to the interpretation of trends. Journal of the American Statistical Association. XXIV. k. (1929). Supplement. 73. o.

[22] R. A. Fisher: Statistical Methods for Research Workers. 1930.

az eljárást találóan jellemzi H. Schultz:[23] „Az empirikus trendszámitásban a statisztikusnak két egymással ellentétes követelményt kell kielégitenie. Egyrészt olyan görbét kell szerkesztenie, amely kifejezésre juttatja az adatoknak megfelelő jelenség főlefolyását anélkül, hogy a szélső kilengéseket követve ide-oda hajladozna, de amely másrészt az adatokhoz kellően hozzásimul valamely önkényesen megválasztott kritérium, pl. a legkisebb négyzetek módszere alapján megitélve. E két követelmény kölcsönösen lerontja egymást s igy a statisztikusnak az összes mértékadó körülmények alapján megfelelő kompromisszumot kell találnia a kettő között." Ilyen esetekben a trend számitásában annyi önkényes és szubjektiv elem keveredik, hogy a meghatározás objektiv hibahatárairól nem is beszélhetünk.[24] Ilymódon a trend meglehetős ingatag alapnak látszik olyan terjedelmes felépitmény számára, mint amilyen Moore elmélete. Máskép áll a dolog, ha elméleti meggondolások alapján a trendnek megfelelő görbe tipusát eleve ismerjük. Ez esetben a görbe egyenletének állandóit jóval nagyobb pontossággal határozhatjuk meg és bizonyos esetekben a számitott értékek hibahatárai is megadhatók.[25] A trend elméleti vizsgálata tehát már empirikus meghatározása szempontjából is fontos, ami mutatja, hogy a Moore-féle elmélet feltétlenül kiegészitésre szorul.

Megjegyezzük, hogy az időmozzanatnak a trendrációk utján való figyelembevétele a trendszámitás nehézségei mellett még azért is kifogás alá eshet, mivel igy olyan változásokat is kiküszöbölünk esetleg, amelyek nem közvetlenül időbeli változásnak tulajdonithatók. Az ujabb vizsgálatok ezért e módszert kevésbé használják s inkább többszörös lineáris vagy kurvilineáris korreláció módszerét alkalmazzák az időre is, mint az egyéb befolyásoló tényezőre.[26] Ez esetben a keresleti függvény számos lehetséges tipusára példák:

$$x = a + b\,p + c\,t,$$
$$x = a + b\,p + c\,t + d\,p\,t,$$

az utóbbi tipus olyan görbét ad, amelynek az elaszticitása idő folyamán változik. Ez uton tehát a Moore-féle görbéknél általánosabbakat kaphatunk.

Az előzőkben ismertetett a mozgó egyensuly gondolatán alapuló elmélet még mindig nélkülözi az áralakulás egyik legfontosabb elemét, az árak kölcsönös összefüggését. Ennek te-

[23] Statistical Laws of Demand and Supply. 1928. 47. o.

[24] P. Lorenz: Der Trend. Vierteljahrhefte z. Konjunkturforschung, 1931. Megyjegyezzük azonban, hogy Lorenz felfogását, amely a trend reális, illetve objektiv jelentőségét minden körülmények között tagadja, tulzottnak kell minősitenünk.

[25] H. Schultz: The standard error of a forecast from a curve. Journal of the Amer. Statist. Assoc. XXIV. k. (1929). 285. o.

[26] H. Schultz: Der Sinn der statistischen Nachfragekurven. 1930.

kintetbevételére Moore a Walras-féle egyenletrendszert használja. Igy a keresletet (x_a) nemcsak az illető áru ára (p_a), hanem az összes egyéb árak ($p_b, p_c, \ldots$) függvénye gyanánt veszi fel:

$$x_a = f_a\,(p_a, p_b, p_c, \ldots)$$

A Walras-féle egyenletekben közelebbről nem definiált keresleti függvénynek Moore a következő konkrét alakot adja:

$$x_a = \alpha\, p_a^{\beta_{aa}}\, p_b^{\beta_{ab}}\, p_c^{\beta_{ac}} \ldots,$$

ahol α valamilyen konstans. E függvénytipus azt a feltevést involválja, hogy a kereslet valamely pl. p_b árhoz tartozó parciális elaszticitása:

$$\frac{x_a}{p_b}\,\frac{\delta x_a}{\delta p_b} = \beta_{ab}$$

állandó. Általánosabb függvényt kapunk, ha feltesszük, hogy ez az elaszticitás a p_b árnak linerális vagy quadratikus függvénye, Moore nem foglalkozik azzal az ennél is általánosabb s gyakorlati szempontból fontos esettel, amikor a parciális elaszticitás az összes áraknak a függvénye. A keresleti függvényhez hasonló tipusu függvényeket használ a kinálat, továbbá a termelt árumennyiség és a termelési tényezők mennyisége közötti reláció kifejezésére. A felvett függvények emlitett különleges tulajdonsága, valamint a termeléssel kapcsolatban a határtermelékenység elvének alkalmazása erősen az elmélet által megkivánt általánosság rovására megy, ugy, hogy itt többirányu kiegészitésre van szükség.

A kereslet, kinálat és a termelés függvényeibe Moore a változók abszolut értékei helyébe trendrációkat: $\frac{x_a}{\bar{x}_a}, \ldots,$ $\frac{p_a}{\bar{p}_a}, \ldots$ helyettesit.[27] Igy pl. a keresleti függvény a következő alaku:

$$\frac{x_a}{\bar{x}_a} = \left(\frac{p_a}{\bar{p}_a}\right)^{\beta_{aa}} \left(\frac{p_b}{\bar{p}_b}\right)^{\beta_{ab}} \left(\frac{p_c}{\bar{p}_c}\right)^{\beta_{ac}} \ldots .$$

Egyebekben a Walras-féle összefüggéseket változatlanul átveszi. Meg kell állapitanunk, hogy a Walras-féle egyenletrendszernek a trendrációk bevezetése utján való ilyen dinamizálása nagy mértékben hipotetikus.

Az előbb emlitett függvények változóinak trendértékeit a megfelelő statisztikai idősorokból kell meghatároznunk. Ezekből a Moore-féle egyenletek ugy vannak felépitve, hogy a min-

[27] Itt $\bar{x}a$, $\bar{p}a, \ldots$ a változók trendértékeit jelöli.

denkori trendértékek ezeket identikusan kielégitik, ha a tőkésités (Capitalisation) egyenleteitől eltekintünk. Ez utóbbiakban bizonyos trendértékek az empirikusan meghatározottakból számitandók ki. Moore ezt bővebben nem indokolja, s mivel ezek az egyenletek egyébként is nagyon problematikusak, azért ez eljárás részletes diszkusszijába nem bocsátkozhatunk. Az előzőkből következik, hogy a termelés s az ehhez szükséges tényezők, valamint az árak trendértékei a Moore-féle egyenletekből nem határozhatók meg, továbbá e gazdasági tényezők trendértékei között fennálló reális összefüggést ezek az egyenletek nem tartalmazzák. Mindez a Moore-féle egyenletek korlátolt jelentőségét mutatja. Ezeknek az egyenleteknek a célja voltaképpen abból áll, hogy amennyiben bizonyos időpontban egyes gazdasági tényezők, pl. a kinálat mennyiségei, nem felelnek meg a dinamikus egyensuly, azaz Moore szerint a trend által meghatározott értékeknek, ugy az egyenletek segitségével az egymás után következő ideiglenes (tentative) egyensulyok kiszámithatók.

Moore egyáltalán nem foglalkozik annak a kérdésnek a vizsgálatával, hogy a trendrációkból felépitett egyenletek e célra való felhasználása mennyire jogosult, hanem ezek érvényességét egyszerüen posztulálja. A Moore-féle eljárás jogosultságára bizonyos érvet jelent az a meggondolás, hogy az egyensulyi helyzettől való kis eltérések esetén a sztacionér-egyensuly Walras-féle relációi első közelités gyanánt érvényeseknek tekinthetők. E kérdés behatóbb vizsgálatával itt nem foglalkozhatunk. Összefoglalóan tehát megállapithatjuk, hogy a Moore-féle elmélet jelentősége abban áll elsősorban, hogy a keresleti és kinálati görbék empirikus meghatározására módszert és elméleti alapot nyujt. Mivel azonban a gazdasági tényezők nagyságában megnyilvánuló szekuláris változások törvényszerüségeivel és kölcsönös összefüggésével nem foglalkozik, nem tekinthető a dinamikai elmélet általános és kimerítő fogalmazásának, hanem több irányban módositásra és kiegészitésre szorul.

A Moore-féle elméletben mellőzött problémák behatóbb figyelembevételét teszi lehetővé a dinamikai elmélet másik iránya, amely G. C. Evans nevéhez füződik. Evans abból a tapasztalati megfigyelésből indul ki, hogy a gazdasági tevékenységet nemcsak az egyes gazdasági tényezők nagysága, hanem azok változása is befolyásolja. Igy pl. a kereslet nagysága nemcsak az ár abszolut nagyságától, hanem emelkedő, illetve sülyedő tendenciájától is függ. Ezért Evans[28] a gazdasági relációkat kifejező egyenletekbe nemcsak az egyes tényе-

[28] The Dynamics of Monopoly. American Mathematical Monthly. XXXI. k. (1924). 77. o. Összefoglaló munkája: Mathematical Introduction to Economics. 1930.

zők nagyságát, hanem ezek időbeli változásának mértékét feltüntető mennyiségeket is vezet be. Ez utóbbi célra a legalkalmasabb a változási sebesség. Ezt a következőkép definiáljuk: valamely ár nagysága t időpontban legyen p(t), akkor egy későbbi $t+\Delta t$ időpontban a nagysága: $p(t+\Delta t)$, e két mennyiség különbsége osztva az időköz nagyságával adja az árváltozás átlagos sebességét. Minél kisebb a Δt időköz, annál inkább egyenletesnek tekinthető az ezalatt végbemenő árváltozás; az árváltozás sebessége tehát az előbb említett hányados határértéke, ha Δt a zérushoz közeledik:

$$\lim_{\Delta t=0} \frac{p(t+\Delta t)-p(t)}{\Delta t} = \frac{dp}{dt} = p'(t),$$

ez tehát nem egyéb, mint az árnak időszerinti differenciálhányadosa. A gazdasági tényezők változási sebességének bevezetése a gazdasági relációkba két végtelen kis időközben egymásután következő állapot adatai között teremt kapcsolatot, s ily módon az egymás után következő állapotok egymásból való leszármaztatását teszi lehetővé.

Említésre méltó, hogy a változási sebesség bevezetésére az első kisérlet Irving Fishertől[29] ered, aki statisztikai vizsgálatok alapján arra az eredményre jutott, hogy a gazdasági forgalom nagyságának indexe (index of the physical volume of trade) nem az árszinvonal indexével, hanem ennek változási sebességével van szoros kapcsolatban (a korreláció koefficiens a kettő között 0.79). Az általános gazdasági helyzetet Fisher szerint nem az árszinvonal abszolut nagysága, hanem ennek emelkedési, illetve sülyedési sebessége befolyásolja elsősorban. E vizsgálatokat később jelentékenyen kibővitette.[30]

Az Evans-féle elméletben a kereslet, azaz az időegység folyamán vásárolt ármennyiség (x_e) nemcsak az ár (p), hanem az árváltozási sebességnek (p') is a függvénye:

$$x_e = f(p, p'),$$

itt x és p az időnek bizonyos a továbbiakban meghatározandó függvényei, azaz részletesebben kifejezve: $x_e(t)$, $p(t)$. Egyuttal látjuk a dinamikai keresleti törvény egy fontos jellegzetességét, amely abban áll, hogy nem puszta mennyiségek, hanem függvények közötti kapcsolatot fejez ki. Első közelitésben a keresleti relációt lineárisnak vesszük s igy a következő alakban irjuk Evans jelölését követve:

$$x_e = ap + b + hp'. \qquad (1)$$

Itt a, b és h konstansok, amelyek előjele a következők alapján

[29] The Business Cycle Largely a „Dance of the Dollar". Journal of the American Statistical Association. XVIII. k. (1923). 1024. o.

[30] Our Unstable Dollar and the So-Called Business Cycle. Journal of the American Statistical Association. XX. k. (1925). 179. o.

dönthető el: Ha $p' = 0$, azaz az ár időfolyamán nem változik. akkor a sztacioner állapottal van dolgunk. Mivel ebben a kereslet nagyobb ár mellett kisebb, tehát $a<0$. Minthogy a $p = 0$ esetén, azaz, ha az áru szabadon rendelkezésre áll, is van kereslet, tehát $b>0$. Továbbá, ha $p' \neq 0$, azaz az ár változik, akkor a tapasztalat azt mutatja, hogy általában emelkedő ár ($p'>0$) esetén, a bevásárlások növekednek, miután a szükségletfedezés inkább az alacsonyabb, mint a várható magasabb árak mellett történik, bár ez alól a szabály alól természetesen vannak kivételek. Ez egyenletünkben akkor jut kifejezésre, ha $h>0$, e koefficienst Evans a kereslet érzékenységének nevezi.

Az előzőkből következik, hogy a gyakran használt kifejezésmód, miszerint az árak emelkedésével a kereslet csökken, bizonyos módositásra szorul a dinamikában. Ha az ár huzamosabb ideig egy bizonyos nivón tartotta magát, s azután egy más, nagyobb értéket vesz fel és tartósan állandó marad az uj nivón, akkor ez utóbbi sztacioner állapotban a kereslet kisebb, mint az első sztacioner állapotban. Két sztacioner állapot összehasonlitására vonatkoztatva tehát a fenti megállapitás helyes. Valamely sztacioner állapotból egy másikba való átmenet folyamán azonban a megállapitás általában nem helytálló, mert az áremelkedés folyamán az a és h koefficiensek relativ értékeinek megfelelően a kereslet növekvő árral sok esetben nő.

A kinálatra nézve Evans nyomán az (1)-egyenlethez hasonló összefüggést veszünk fel:

$$x_i = \alpha p + \beta + \gamma p', \tag{2}$$

ahol az előbbiekhez hasonló meggondolások alapján:

$$\alpha > 0,\ \beta < 0 \text{ és } \gamma > 0.$$

A dinamikai egyensuly feltétele, hogy a kereslet és a kinálat mennyisége egyenlő legyen és ugyanakkor az (1) és (2) egyenletek is kielégitve legyenek. Tehát az

$$x_e = x_i$$

egyenletbe az (1) és (2) egyenletek jobboldalát behelyettesitve, rendezés után kapjuk:

$$(\alpha - a)p + (\gamma - h)p' + \beta - b = 0, \tag{3}$$

ez egy elsőrendü linerális differenciálegyenlet $p(t)$ függvény meghatározására. Mielőtt az egyenlet megoldását tárgyalnánk, rámutatunk arra, hogy az efajta összefüggések mikép kapcsolják össze az időben egymás után következő állapotok tényezőit. A (3) egyenletből p' értékét p és az állandók segitségével fejezhetjük ki. Ugyanezt megtehetjük akkor is, ha nem lineáris keresleti és kinálati relációkat veszünk fel. Általában tehát irhatjuk:

$$p'(t) = \varphi(p).$$

Tegyük fel már most, hogy x és p értékei egy bizonyos t_0 kezdeti időpontban ismeretesek, s nagyságuk: x_0 és p_0. Az ár

kezdeti értékét az előző egyenletbe helyettesitve, továbbá a differenciálhányados helyett egy véges kis Δt időközre vonatkozó hányadost véve, közelitően irhatjuk:

$$\frac{p\,(t_o + \Delta t) - (t_o)}{\Delta t} = \varphi\,(p_o)$$

Innen tehát $p\,(t_o + \Delta t)$ értéke, azaz a kezdetihez közel eső szukcessziv állapotban érvényes ár kiszámitható. Ezt az állapotot kezdetinek véve az utána következő határozható meg és igy tovább. Ez uton az állapotváltozások lefolyását jellemző $p(t)$ függvény egyes értékeit kapjuk. Mivel a differenciálegyenlet, mint látjuk, a szukcessziv állapotokat összefüző közös tulajdonságot fejezi ki, azért megoldásával az ezeket az állapotokat közösen jellemző $p(t)$ függvényt nyerjük.

A későbbiekre való tekintettel az egyenlet megoldását a következőkben vázoljuk. A (3) egyenletet még az alábbi alakban is irhatjuk:

$$p' + \frac{\alpha - a}{\gamma - h}\left(p + \frac{\beta - b}{\alpha - a}\right) = 0$$

Végezzük a következő helyettesitést:

$$z = p + \frac{\beta - b}{\alpha - a}, \tag{4}$$

akkor kapjuk:

$$z' + \frac{\alpha - a}{\gamma - h} z = 0. \tag{5}$$

Tegyük fel, hogy az (5) megoldása a következő tipusu:

$$z = c\,e^{\lambda t},$$

ahol a c és λ ismeretlen konstansok. Ha z értékét innen (5)-be helyettesitjük, akkor λ meghatározására az alábbi egyenletet kapjuk:

$$\lambda + \frac{\alpha - a}{\gamma - h} = 0, \tag{6}$$

a c értékét pedig a kezdeti feltételekből számithatjuk ki. A (3) egyenlet megoldását tehát a

$$p = c\,e^{\lambda t} - \frac{\beta - b}{\alpha - a}$$

függvény adja.

Érdekes megvizsgálni, hogy az ár nagysága az idő folyamán hogyan változik. E célból számitsuk ki p értékét, ha $t = +\infty$. Amennyiben $\lambda < 0$, ugy ez az érték véges nagyságu. Ez esetben a piaci helyzet aszimptótikusan közeledik egy meghatározott sztacioner egyensulyi állapothoz. Ennek feltétele: $\gamma < 0$, akkor teljesül, ha $\gamma > h$, azaz a kinálat érzékenysége na-

gyobb, mint a keresleté. Ellenkező esetben az ár állandóan növekszik s nem észlelünk sztacioner egyensuly felé való tendenciát. Az itt tárgyalt egyszerü példából kitünik a dinamikai elmélet egyik legfontosabb különbsége a sztatikával szemben, ami abban áll, hogy itt nem ismeretlen értékeket, hanem ismeretlen függvényeket határozunk meg, amelyek a gazdasági tényezők empirikusan megfigyelhető idősorának felelnek meg.

A továbbiak szempontjából fontos még egy másik, Evans által a monopólium elméletébe bevezetett fogalom. Amennyiben az árak időbeli változását a jövőre nézve is kiszámithatónak tekintjük, fel kell tételeznünk, hogy a monopolista nyereségmaximumra irányuló törekvését nemcsak egy bizonyos időpontra korlátozza, hanem ezt egy egész időközre kiterjeszti. Ha a monopolista költségeit $q(x)$ függvény fejezi ki, ahol x az időegységre eső termelése t időpontban, akkor az időegység alatt elért nyereség π:

$$\pi = p\,x - q\,(x)$$

Egy kis dt időköz folyamán elért nyereség nagysága $\pi\,dt$. Valamely t_1 időponttól t_2 időpontig terjedő időtartamra az egymás után következő kis dt időközökre vonatkozó nyereségeket összegezve (integrálva) kapjuk a kérdéses időtartam folyamán elért teljes nyereséget:

$$\Pi = \int_{t_1}^{t_2} \pi\,dt = \int_{t_1}^{t_2} \pi\,(p, p')\,dt \qquad (7)$$

A monopolista problémája már most abban áll, hogy a $p(t)$ függvényt, azaz az árlefolyást ugy válassza meg, hogy a π értéke maximális legyen, miközben az (1) keresleti egyenlet állandóan teljesül. Ennek következtében az integráljel alatt az ismeretlen függvény differenciálhányadosa is szerepel és igy a feladat megoldása a variációszámitás körébe tartozik. Ezzel itt részletesebben nem foglalkozhatunk.

Evans előbb tárgyalt egyenleteit és dinamikai elveit használja fel és általánositja C. F. Roos, akinek itt az ár és termelés fluktuációjára vonatkozó vizsgálatait[31] röviden vázoljuk. Roos az időintervallumra vonatkoztatott nyereség fogalmát nemcsak a monopólium-elméletben, hanem a szabadverseny mellett lefolyó áralakulás magyarázatában is felhasználja. A szabadverseny tárgyalásában n számu termelőt tételez fel. Ezek összes termelése adja a kínálatot. A keresletre nézve az

[31] A Mathematical Theory of Price, Production Fluctuations and Economic Crises. Journal of Political Economy. XXXVIII. k. (1930). 501. o.

(1) egyenlet érvényességét tételezi fel. Dinamikai egyensulyban tehát:

$$\sum_{i=1}^{n} x_i(t) = a\,p(t) + b + h\,p'(t) \tag{8}$$

egyenlet fejezi ki a kereslet és a kinálat egyenlőségét, ahol $x_i(t)$ az i-ik termelő időegységre eső termelése. Az i-ik termelő költségeit a következő függvénnyel fejezi ki:

$$q_i(x_i, x'_{i'}, p, p') = A_i x_i^2 + B_i x_i + C_i + D_i (x_i')^2 + F_i (p')^2 + G x_i' + Hp'. \tag{9}$$

A költségek tehát nemcsak a termelés és az ár nagyságától, hanem ezek változási sebességétől is függnek. E tekintetben e költségfüggvény igen általános érvényü, ellenben a függvény quadratikus alakja következtében még sem alkalmas a költségek alakulásában tekintetbe veendő összes fontos lehetőség tárgyalására.

A vállalkozói nyereséget Roos (7) helyett a következő formában fejezi ki:

$$\Pi_i = \int_{t_1}^{t_2} [p\,x_i - q_i]\,E(t_1, t)\,dt,$$

ahol Π_i az i-ik vállalkozó nyeresége, és $E(t_1, t)$ egy diszkont faktor, amely a t időben bekövetkező nyereséget a t_1 időpontra vonatkoztatott diszkontált értékre redukálja. A $p(t)$ és az $x_i(t)$ függvények ugy határozandók meg, hogy a vállalkozói nyereségek maximálisak legyenek, miközben a (8) reláció teljesül.

A variációszámitás módszereit alkalmazva kapjuk, hogy a megoldás ilyen alaku:

$$p(t) = p_0 + \sum_{i=1}^{\mu} c_i f_i e^{r_i t} + \sum_{j=1}^{\nu} \bar{c}_j k_j e^{\alpha_j t} \cos(\beta_j t + \gamma_j),$$

ahol f_i, k_j, r_i, α_j, β_j a (8) és (9) egyenletekben szereplő állandókból, c_i, $\bar{c}_j$ és γ_j integrációs konstansok pedig a kezdeti, illetve határfeltételekből számithatók ki és $\mu + 2\nu = 2n + 2$. Hasonló alakuak az x_i függvények. A nevezetes az eredményben az, hogy a megoldás két komponens összege gyanánt fogható fel. Az egyik komponens exponenciális függvényekből áll, a másik pedig periódikus tagokat tartalmaz, miközben az oszcillációk amplitudója változó. Az ár és a termelés tehát itt már az empirikus alaknak felel meg, amely szintén egy aperiodikus és egy ciklikus tagból tevődik össze. Ez jelentős haladást jelent a Moore-féle elmélettel szemben. Mindazonáltal a Roos-féle egyenletrendszer nem tekinthető a szekuláris és kon-

junkturális változások általános, exakt elméletének. Roos feltevéseivel szemben több kifogás hozható fel.

Ezek közül a legfontosabb, amelyet Amoroso[32] is megemlit, az, hogy a nyereségnek egy a jövőbe nyuló időtartam folyamán való maximálizálása, amely bizonyos fokig lehetséges egy monopolista esetében, emberfeletti előrelátást tételez fel az egyes termelők részéről, ha azok szabadverseny mellett egymástól függetlenül működnek. Az Evans-féle (1) és (2) egyenletek érvényessége mellett a keresletet és kinálatot csak az ár pillanatnyi értéke és változási sebessége irányitja. Ez teljesen elfogadható feltevés és a valóságnak megfelel, mivel az ár változási sebessége kielégitő pontossággal adottnak tekinthető egyrészt a pillanatnyi és a közvetlen megelőző ár ismeretéből, másrészt a közvetlenül várható ár megbecsüléséből. Ezzel szemben Roosnál a nyereség maximalizálásához az ár és a termelés értékeinek egy hosszabb időtartamra vonatkozó előrelátása, illetve megbecsülése szükséges. Roos ezért hangsulyozza, hogy egyenletei csak rövid időközökre érvényesek, mivel csak ez esetben tekinthetők a (8), (9) egyenletekben szereplő állandók változatlanoknak és a vállalkozók által ismerteknek. Egy ilyen időköz letelte után, uj állandókkal kell számolni, s ennek megfelelően az áralakulást és termelést más függvények fejezik ki. Ha azonban a Roos-féle egyenletrendszer megoldása csak rövid ideig érvényes, akkor lehetséges, hogy ez alatt a megoldásnak megfelelő oszcillációnak csak egy kis része s nem egy teljes ciklusa játszódott le. A következő időszakban egy más megoldás érvényes, amely az előzővel nincs szoros kapcsolatban, s amelynek megfelelő oszcilláció szintén nem zajlik le teljesen és igy tovább. Ily módon egy hosszabb időtartamu ciklus az egyes megoldásoknak megfelelő rövid változásokból csak a véletlen műve gyanánt keletkezik. A konjunkturális változásoknak megfelelő hosszabb ciklusok, amelyek fázisai szervesen függnek össze, tehát nem magyarázhatók meg a Roos-féle egyenletrendszer alapján. Ez legfeljebb erősen monopolizált piacokon fellépő fluktuációkról tud számot adni, s nem adja a konjunkturák általános exakt elméletét.

Amoroso[33] a konjunkturális változások magyarázatára feltételezi, hogy a kereslet és kinálat egyenleteibe nemcsak az ár, hanem az árumennyiség változási sebessége is szerepel s ezek az egyenletek lineárisak. Általában u. i. nemcsak az árnak, hanem a termelésnek a változása is befolyásolja a keresletet és kinálatot, mivel a termelés változása visszahat az áru felhasználására, továbbá a termelésben e miatt szükséges át-

[32] Le equazioni differenziali della dinamica economica. Giornale degli Economisti. XLIV. k. (1929). 68. o.

[33] Equazione differenziale della domanda e teoria mathematica delle crisi economiche. Giornale degli Economisti. XLV. k. (1931). 39. o.

alakitások a termelési költségeket módositják. A kereslet és kinálat egyenletei ez esetben a következő alakuak:

$$a\,x + b\,p + c\,x' + d\,p' + e = 0,$$
$$\alpha\,x + \beta\,p + \gamma\,x' + \delta\,p' + \varepsilon = 0,$$

ahol x az árumennyiség, p az ár, a, b, ... $\alpha, \beta, \ldots$ állandók. Az egyenletrendszer megoldása céljából mindkét egyenletet differenciáljuk, igy összesen 4 egyenletünk lesz, amelyek közül háromból x, x′ és x″ értékeit kiszámitva, ezeket a negyedikbe helyettesitve a következő alaku másodrendü differenciálegyenletet kapjuk:

$$A\,p'' + B\,p' + C\,p + D = 0,$$

ahol A, B, ... az eredeti két egyenlet állandóiból tevődnek össze. Ennek az Amoroso által emlitett, bár külön le nem vezetett egyenletnek az A, B, ... értékeitől függően lehet periódikus megoldása, s Amoroso ebben látja a konjunkturák legegyszerübb magyarázatát. Az egyenlet megoldása u. i. vagy

$$p = c_1 e^{\lambda_1 t} + \lambda_2 e^{\lambda_2 t},$$

vagy

$$p = c\, e^{\lambda t} \cos(\mu t + \varkappa)$$

alaku, ahol λ_1, λ_2, illetve λ, μ az egyenlet állandóiból számitható, c_1, c_2, c és $\varkappa$ integrációs állandók. A megoldás tehát vagy aperiodikus vagy periodikus, s igy máris látjuk, hogy a szekuláris és ciklikus változások egyidejü fellépése ez uton nem magyarázható. A periódikus megoldás csak egyetlen periódikus függvényt tartalmaz, tehát egészen szabályos, bár változó amplitudóju hullámmozgást jelent. Ezzel szemben a konjunkturahullámok szabálytalanok, s igy Amoroso elméletét a valóság tulságos leegyszerüsitésének kell minősitenünk.

A szekuláris és konjunkturális változások általános exakt elméletét tehát Evans, Roos és Amoroso munkálatai után is még lényegében megoldatlan problémának kell tekintenünk. Ez érthetővé válik akkor, ha meggondoljuk, hogy a konjunkturális hullámok a kapitalisztikus gazdálkodás tipikus jellegzetességei. Tehát csak olyan elmélet adhat ezekről számot, amely e termelési mód legfőbb sajátságát figyelembe veszi. Mint bevezető fejtegetéseinkben részleteztük, e legfontosabb sajátosság a termelés időmozzanata. Ez az eddig tárgyalt elméletek egyikében sem jutott kifejezésre. Közelfekvő tehát az a gondolat, hogy a termelés időparamétereit a dinamikai egyenletekbe bevezessük. Mint látni fogjuk, ez uton olyan egyenleteket kapunk, amelyek megoldásai a valóságban fellépő árfluktuációk magyarázatára alkalmasak, s amelyek a konjunkturaváltozások matematikai elméletének kiindulásául szolgálhatnak.

Mint az előzőkben láttuk, a termelés időmozzanata egyrészt a termelési folyamat idejéből, másrészt a termelőeszközök élet-

tartamából tevődik össze. A következőkben e két időparamétert két külön esetben vezetjük be az Evans-féle egyenletekbe és vizsgáljuk a megfelelő áralakulást. Első eset gyanánt tegyük fel, hogy a vizsgált áru termelése (a kész cikknek a nyersanyagokból munka és elemi erők kooperációjával való előállitása) számottevő τ időt vesz igénybe. Akkor a t időpontban fellépő kínálatot nem az ekkor érvényes piaci ár p(t), hanem a piacra kerülő áru termelése megkezdésekor érvényes τ időszakkal korábbi p (t—τ) ár szabja meg. Az Evans-féle kínálati egyenlet: (3) tehát igy alakul:

$$x_i = \alpha\, p\,(t-\tau) + \beta + \gamma\, p'\,(t-\tau), \tag{10}$$

mig a kereslet egyenlete, (1) továbbra is változatlan marad.

Megjegyezzük, hogy a (10) egyenlet bizonyos hasonlóságot mutat a Moore-féle kínálati egyenlethez, amennyiben a kínálatot ott is egy korábbi ár irányitja. Az itt levezetendő oszcillációk azonban egészen más természetüek, mint a Moore-féle elméletben tárgyaltak. Ott u. i. az árakat és a termelést csak egyes izolált időpontokra nézve határoztuk meg, miközben a trend emirikus ismeretére volt szükség, addig itt csak a kezdeti értékeket kell adottaknak feltételeznünk. Az áralakulás és termelés, mint ezekből kiinduló, folytonos jelenség tárgyalható, amely a (10) és (1) egyenletek fennállása következtében szükségképpen szekuláris és ciklikus komponensekből tevődik össze. Ez utóbbiak a keresleti és kínálati összefüggésekből kiszámithatók. Igy az empirikus megfigyelés az elmélet verifikációjára használható.

Az áralakulás kiszámitása céljából a dinamikai egyensuly feltételéből indulunk ki, amely a kereslet és kínálat egyenlőségét mondja ki, azaz

$$x_e = x_i$$

Az (1) és (10) egyenletek alapján behelyettesitve rendezés után kapjuk innen:

$$\alpha\, p\,(t-\tau) - a\, p\,(t) + \gamma\, p'\,(t-\tau) - h\, p'\,(t) + \beta - b = 0 \tag{11a}$$

A (4) egyenlethez hasonló helyettesitéssel:

$$p\,(t) = z\,(t) + C, \tag{11c}$$

ahol C eleget tesz a következő egyenletnek:

$$\alpha C - a C + \beta - b = 0,$$

nyerjük az alábbi homogén egyenletet:

$$\alpha\, z\,(t-\tau) - a\, z\,(t) + \gamma\, z'\,(t-\tau) - h\, z'\,(t) = 0. \tag{11b}$$

A megoldást

$$z\,(t) = c\, e^{\lambda t}$$

alakban felvéve és (11b)-be behelyettesitve, λ meghatározására a következő transzcendens egyenletet kapjuk:

$$e^{-\lambda\tau}(\alpha+\gamma\lambda)-(a+h\lambda)=0. \tag{12}$$

Ennek az egyenletnek általában komplex gyökei vannak, ezért végezzük a következő helyettesitést:

$$\lambda\tau = u + i\,v, \tag{13}$$

ahol u és v meghatározandó reális számok és $i=\sqrt{-1}$

$\lambda\tau$ értékét (13)-ból hehelyettesitve, s felhasználxa az Euler-féle relációt:

$$e^{iv}=\cos v + i\sin v,$$

a (12) egyenletet két egyenletre bonthatjuk, amelyek egyrészt az egyenlet reális, másrészt imaginárius tagjainak egyenlőségét fejezik ki. E két egyenlet a következő:

$$e^{x}\left[\left(a+\frac{h}{\tau}u\right)\cos v-\frac{h}{\tau}v\sin v\right]=\alpha+\frac{\gamma}{\tau}u, \tag{14a}$$

$$e^{x}\left[\left(a+\frac{h}{\tau}u\right)\sin v+\frac{h}{\tau}v\cos v\right]=\frac{\gamma}{\tau}v. \tag{14b}$$

E két ismeretlen transzcendens egyenlet megoldása szolgáltatja u és v ismeretlenek értékeit. Az egyenletrendszer részletes diszkussziójával itt nem foglalkozhatunk, ez azt eredményezi, hogy az egyenletnek végtelen sok u érték felel meg, amelyek mindegyikéhez tartozik egy $+v$ és $-v$ értékpár.[34] Tehát $\lambda\tau$ számára végtelen sok konjugált komplex értéket kapunk. Két konjugált komplex értéknek ($\lambda_1\tau$, $\lambda_2\tau$) egy reális megoldás felel meg. Ennek levezetésére összegezzük a két értékhez tartozó megoldást:

$$p(t)=c_1 e^{\lambda_1 t}+c_2 e^{\lambda_2 t}$$

[34] Az egyenletrendszer megoldását a következőkben vázoljuk: A két egyenlet négyzetre emelése és összegezése utján kapjuk:

$$e^{2x}\left[\left(a+\frac{h}{\tau}u\right)^2+\frac{h^2}{\tau^2}v^2\right]=\left(\alpha+\frac{\gamma}{\tau}u\right)^2+\frac{\gamma^2}{\tau^2}v^2,$$

innen v^2 könnyen kiszámitható, egyszersmind pozitiv voltának feltételei is megadhatók.

A két egyenletet egymással elosztva kapjuk, rendezés után:

$$\operatorname{tg} v=\frac{v\left[\gamma(a\tau+hu)-h(\alpha\tau+\gamma u)\right]}{(a\tau+hu)(\alpha\tau+\gamma u)-h\gamma v^2}$$

Ide v értékét az előbbi egyenletből behelyettesitve egyetlen transzcendens egyenletet kapunk u-ban. Az egyenlet megoldása a tg függvény végtelen sok ágból összetevődő strukturája folytán végtelen sok u értéket ad.

Itt c_1 és c_2 integrációs állandókat szintén konjugált komplex alakunak vesszük fel, igy a

$$c_1 = c\,e^{i\alpha}, \quad c_2 = c\,e^{-i\alpha}$$

és

$$\lambda_1 \tau = u + i\,v, \quad \lambda_2 \tau = u - i\,v$$

helyettesitéseket elvégezve, az Euler-féle reláció segitségével kapjuk:

$$p(t) = c\,e^{\frac{u}{\tau}} \cos\left(\frac{v}{\tau}t + \alpha\right) \tag{15}$$

E függvényt grafikusan ábrázolva, olyan hullámvonalat kapnának, amelyben a kilengések vagy állandóan nőnek ($u>0$), vagy csökkennek ($u<0$). Mivel a (12) egyenletnek végtelen sok komplex gyöke van, a (11b), illetve (11a) egyenletnek végtelen sok ilyen tipusu megoldása lehetséges. A (12) egyenletnek, mint kimutathatnánk, mindig van két reális: λ_1 és λ_2 gyöke is, az ezeknek megfelelő változás aperiódikus. A (11a) általános megoldása tehát a következő alaku:

$$p(t) = C + \bar{c}_1 e^{\lambda_1 t} + \bar{c}_2 e^{\lambda_2 t} + \sum_{i=1}^{\infty} c_i\, e^{\frac{u_i t}{\tau}} \cos\left(\frac{v_i}{\tau}t + \alpha_i\right), \tag{16}$$

ahol C, $\bar{c}_1$, $\bar{c}_2$ c_i és α_i integrációs állandók, amelyek az áralakulásnak a kezdeti τ időszak alatti lefolyásából határozhatók meg. Az ár idősora tehát egyrészt aperiódikus, exponenciális tagokból, másrészt végesszámu vagy végtelen sok periódikus komponensből tevődik össze, az előbbi a szekuláris, az utóbbi a ciklikus komponensnek felel meg a statisztikai idősorban.

Egyenleteink jelentékenyen egyszerüsbülnek, ha akár $\gamma=0$, vagy $h=0$. Az első esetet tételezve fel, a (14b) egyenletből nyerjük:

$$u = -\frac{\tau}{h}a - \frac{v}{\operatorname{tg} v},$$

ezt a (14a) egyenletbe helyettesitve lesz:

$$c^{\frac{v}{\operatorname{tg} v}} = \varkappa \frac{v}{\sin v},$$

ahol

$$\varkappa = \frac{a\tau}{h} e^{\frac{\tau}{h}a}$$

Innen a v értékei kiszámithatók. Az áralakulás ismeretéből az (1) alapján a termelés lefolyását is könnyen kiszámit-

hatjuk. Megjegyezzük, hogy az előbbi egyenlethez hasonlót vezetett le eltérő meggondolások alapján J. Tinbergen[35] a hajóépitésben mutatkozó ciklusokkal kapcsolatban. Az általa tárgyalt ciklusváltozások az itt megadott általános elmélet speciális esete gyanánt tekinthetők.

A termelés és árfluktuációk egy másik tipusához jutunk, ha a termelési berendezés tartósságát vesszük figyelembe, a gyártás idejét pedig elhanyagoljuk. A kinálati törvényt ez esetben ugy kell megfogalmaznunk, hogy a termelési berendezéssel való kapcsolata behatóbb figyelemben részesüljön. Igy különösen tekintetbe kell vennünk azt a tényt, hogy a konjunkturális árváltozások a termelési apparátusra is visszahatnak. Az árak emelkedése a termelést fellenditi, s igy a gépi berendezés kibővül, mig ársüllyedés esetében a termelő a meglévő berendezés fenntartásához szükséges ujitásokat is redukálja, ugy, hogy a berendezés állománya csökken. Ezért a kinálati törvényt a következő alakban irjuk fel:

$$x_i = f(p, m),$$

ahol m a gyártásban használt gépi berendezés állományát fejezi ki, megfelelő egységeket használva. A gyárban természetesen különböző tipusu gépeket alkalmaznak, első megközelitésben azonban ettől eltekintünk. Gépegységül célszerü olyan gépet választani, amelynek normális működéséhez egységnyi teljesitmény szükséges, igy m alatt érthetjük a gyártásban alkalmazott gépi berendezés összteljesitőképességét pl. lóerőkben mérve. Egyébként nincs akadálya különböző gépkategóriák bevezetésének, ez azonban a számitásokat komplikálja uj elvi szempontok felvetése nélkül. A kinálati egyenletet első közelitésben lineárisnak vesszük:

$$x_i = \alpha p + \beta + \delta m, \tag{17}$$

itt α, β és δ állandók.

Az árváltozások, mint emlitettük, visszahatnak a gépi berendezésre. Ezért feltesszük, hogy a gépállomány időegység alatti változása bizonyos függvénye a kérdéses időpontban érvényes árváltozási sebességnek:

$$\frac{dm}{dt} = f(p').$$

Itt is lineáris összefüggést felvéve irhatjuk:

$$\frac{dm}{dt} = \varkappa + \mu p'.$$

Ha feltesszük, hogy sztacioner viszonyok között ($p' = 0$) a gépi

[35] Ein Schiffbauzyklus? Weltwirtsch. Archiv. XXXIV. k. (1931). 152. o.

berendezés állománya változatlan, akkor $\varkappa = 0$. Igy a dt időközben a gépállományban végbement változás lesz:

$$dm = \mu\, p' d\, t.$$

A t időpontban rendelkezésre álló gépállományt megkapjuk, ha tekintettel a gépek tartósságára, az előző időszakokban történt állományváltozásokat összegezzük. Az összegezést visszamenően olyan időszakon át kell végezni, amely a gépek τ élettartamával megegyezik, tehát a $t-\tau$ időpontig. Ennél korábbi időpontból származó gép nem lehet használatban a t időpontban. Az összes használatban lévő gépállomány tehát

$$\dot{m} = \mu \int_{t-\tau}^{t} p'\, dt = \mu\,[p\,(t) - p\,(t-\tau)],$$

m értékét innen (17)-be helyettesitve kapjuk:

$$x_i = (\alpha + \mu)\, p\,(t) + \beta - \mu\, p\,(t-\tau)$$

A kereslet egyenlete továbbra is (1) marad.

A kereslet és kinálat egyenlőségéből az előzőkhöz hasonlóan következik:

$$(\alpha + \mu - a)\, p\,(t) - \mu\, p\,(t-\tau) - h\, p'\,(t) + \beta - b = 0. \qquad (18)$$

A (11c) egyenlethez hasonló helyettesitést alkalmazva, kapjuk az alábbi homogén egyenletet:

$$\varepsilon\, z\,(t) - \mu\, z\,(t-\tau) - h\, z'\,(t) = 0,$$

ahol $\varepsilon = \alpha + \mu - a$.

Itt $z = c\, e^{\lambda t}$

helyettesitést végezve, λ meghatározására ismét egy transzcendens egyenlet adódik:

$$\varepsilon - \mu\, e^{-\lambda t} - h\lambda = 0$$

A (13)-nak megfelelő helyettesitéssel innen a következő egyenletrendszert nyerjük:

$$\mu\, e^{-u} \cos v = \varepsilon - \frac{h}{\tau}\mu,$$

$$\mu\, e^{-u} \sin v = \frac{h}{\tau} v.$$

Ezekből az egyenletekből egyszerü osztással következik:

$$u = \frac{\varepsilon\tau}{h} - \frac{v}{\operatorname{tg} v}.$$

Ezt a második egyenletbe behelyettesitve, kapjuk:

$$c^{-\frac{v}{\operatorname{tg} v}} = \varkappa \frac{\sin v}{v}, \tag{19}$$

ahol $\varkappa = \frac{\mu \tau}{h} e^{-\frac{\varepsilon \tau}{h}}$, innen v meghatározható. A (19) egyenletnek végtelen sok megoldása van, az előbbiekhez hasonló alapon bebizonyithatjuk, hogy a (18) egyenlet általános megoldása a (16) tipusának felel meg. Az áralakulás, illetve termelés szekuláris és ciklikus komponensei tehát ez uton is magyarázhatók.

A termelés időmozzanatának a dinamikai egyenletekbe való bevezetése tehát olyan áralakulásra vezet, amely a valósággossal megegyező. Fontos eredménynek kell tekintenünk, hogy a ciklikus komponens végtelen sok periódikus tagból tevődik össze. Mint részletesebb matematikai diszkusszió mutatná ezek összegezéséből a valóságban megfigyelhetőkhöz hasonló szabálytalan lefolyásu és egyenlőtlen periódusu ciklusok keletkeznek. Behatóbb vizsgálat utján megállapithatnánk azokat a quantitativ feltételeket, amelyek mellett az egymásután következő ciklusok kilengései növekednek, csökkennek vagy állandóak maradnak. Amennyiben a kereslet és kinálat törvényeit statisztikai uton sikerül meghatározni, azaz az (1), (10), illetve (17) egyenletek vagy ezek általánositásainak koefficiensei ismeretesek, ugy a várható oszcillációk periódusa és amplitudója kiszámitható, s igy az elmélet statisztikai verifikációnak vethető alá.[36]

A következőkben még röviden foglalkozunk az árak kölcsönös összefüggésének figyelembevételével, amit Evans és követői nem tárgyalnak. E célból n különböző: A, B, ..., P tipusu áru szabadverseny mellett lefolyó dinamikai áralakulását vizsgáljuk. A P árut számitási egységnek választva, összesen (n — 1) árfüggvény: p_a, p ,... meghatározását kell tárgyalnunk. Minden egyes árura nézve ismertnek tételezzük fel a keresleti és kinálati törvényt. A dinamikai elméletben ezek nemcsak az összes árak, hanem azok időszerinti differenciálhányadosainak is függvényei. Igy az A tipusu áru kereslete:

$$A_e = \Phi_a (p_a, p'_a, p_b, p'_b, \ldots),$$

és kinálata

[36] Megjegyezzük, hogy Aftalion: Les crises périodiques de surproduction (1913) c. értékes művében szintén a kapitalisztikus termelés időmozzanatának fontosságát hangsulyozza a konjunkturák magyarázatában. Matematikai tárgyalás hiányában természetesen nem jut quantitativ, statisztikailag verifikálható eredményekre.

$$A_i = \varphi_a (p_a, p'_a, p_b, p'_b, \ldots)$$

alaku. Hasonló egyenletek érvényesek a többi árura nézve is.

Dinamikai egyensulyban a kereslet és kinálat minden egyes árutipusra nézve egyenlő. Igy összesen n egyenletet kapunk. Ezek azonban nem mind függetlenek egymástól. Az egyensuly bekövetkezése esetén u. i. az összes kiadás egyenlő az összes bevétellel, tehát:

$$A_e p_a + B_e p_b + \ldots + P_e = A_i p_a + B_i p_b + \ldots + P_i ,$$

azaz, ha az emlitett egyenletek közül (n — 1) teljesül, akkor a hátramaradó a többiből levezethető. Ilymódon a független egyenletek száma megegyezik az ismeretlen függvények számával.

A függvények meghatározása céljából differenciáljuk az (n — 1) független egyenlet mindegyikét az idő szerint, igy olyan egyenleteket kapunk, amelyekben az árak másodrendü idő szerinti differenciálhányadosai (p''_a, p''_b, ...) is szerepelnek. Ezt az eljárást folytatjuk, mig az árak (n — 1) rendü differenciálhányadosait ($p_a^{(n-1)}$, $p_b^{(n-1)}$, ...) tartalmazó egyenletszerhez jutunk. Az igy nyert ((n — 1) egyenletrendszer mindegyikében (n — 1) egyenlet van, az egyenletek összes száma tehát $(n-1)^2 = n^2 - 2n + 1$. Ezekben az egyenletekben minden jószágtipus ára n mennyiséggel szerepel, t. i. maga az ár és az első (n — 1) differenciálhányadosa. Ha tehát az A jószágtipus kivételével az összes többi tipusra vonatkozó e mennyiségeket, amelyek száma $(n-2)\,n = n^2 - 2n$, egyenleteinkből kiszámitjuk, akkor ezeket az értékeket a hátramaradó egyenletbe helyettesitve kapunk egy (n — 1) rendü differenciálegyenletet a p_a függvény meghatározására. Egy ilyen differenciálegyenlet megoldása általában aperiódikus és periódikus tagokból tevődik össze. Különösen egyszerü és áttekinthető a fenti eljárás, ha az egyenletek mind lineárisak, akkor végeredményben p_a kiszámitására egy (n — 1) rendü lineáris differenciálegyenletet kapunk, amelynek a megoldása könnyen megadható. Látjuk tehát, hogy a dinamikában a gazdasági tényezők kölcsönös összefüggése, egybefüzöttsége is szekuláris változások mellett termelés és árfluktuációkra vezet, mint ezt a gazdasági folyamatok qualitativ analizise utján is beláthatjuk.[37]

Az előzőkből következik, hogy a termelés időmozzanata és a gazdasági tényezők kölcsönös összefüggésének a dinamikában való figyelembevétele utján a szekuláris és konjunkturális gazdasági folyamatok általános exakt elmélete kiépithető. E cél teljes megvalósitása azonban még sok, itt nem tárgyalt probléma megoldását kivánja meg. Különösen fontos ezek közül a pénzforgalom sajátosságainak a figyelembevétele. A pénznek,

[37] Heller Farkas: Közgazdaságtan I. k. (1925). 330. o.

mint közös számitási egységnek, nagy szerepe van abban, hogy a közgazdaság különböző részeiben fellépő fluktuációk többékevésbé egységes konjunkturális ciklust eredményeznek. Bár, mint vizsgálatainkból is kitünik, a konjunkturális változásoknak nem a pénzforgalom az egyedüli vagy legmélyebb forrása, mindazonáltal a moneter jelenségek analizise realisztikus elmélet kidolgozásában elsőrendü fontosságu. Szükséges továbbá a szekuláris változások, tőkeképződés és népességszaporodás közötti összefüggések beható vizsgálata. Az itt felsorolt és egyéb problémák, továbbá az elmélet verifikációjához és irányitásához szükséges gazdaságstatisztikai kérdések megoldása valószinüleg még számos kutató évtizedes munkásságát fogja igényelni.

Befejezésül rá kell mutatnunk a közgazdasági dinamika kiépitésének nagy gyakorlati jelentőségére. Láttuk, hogy az időmozzanat beható figyelembevétele az elméletben a valóság szoros megközelitését teszi lehetővé. Ilymódon tehát a tudomány a gazdaságpolitikának a sztatikai elméletnél kimeritőbb és precizebb utmutatást, illetve prognózist nyujthat, amit különösen az exakt elmélet segit elő. Csak a dinamikai elmélet segitségével állapithatók meg azok az intézkedések, amelyek a változó erők hatása alatt működő és belső fluktációkra hajlamos közgazdaságban a konjunkturális kilengéseket mérsékelik és a termelő tényezők állandó foglalkoztatását, igy különösen a munkanélküliség problémájának megoldását eredményezik. Korunk egyik legégetőbb problémája, a gazdasági haladás által okozott rázkódások kiküszöbölése a fejlődés elsorvasztása nélkül, dinamikai jellegü, amelynek megoldása a gazdasági dinamika minél mélyebbre hatoló és szélesebb körü kiépitését kivánja meg.

Theiss Ede
(Stanford University, California.)

A forgalom általános megadóztatásának rendszerei.

Két megjegyzést kell előre bocsátanunk. Az egyik a „rendszer" szó használatára vonatkozik. A forgalmi adó „rendszere" az adótechnika körébe vágó kérdés. Pontosabban szólva nem is helyes „rendszer"-ről beszélnünk, csak a forgalom megadóztatásának különféle alakjairól. A „rendszer" alatt többet értünk: számos adó összhangzatos alkalmazását az állami, vagy más közületi szükségletek fedezésére szükséges eszközök előteremtése céljából. Tanulmányunkban azonban csak egyféle adónak: a forgalmi adónak különféle megjelenési alakjáról van szó s ezért pontosabb s a lényeget jobban megvilágító, visszaadó lenne, hogyha a forgalom általános adóztatásának különféle *alakjáról* beszélnénk. Minthogy azonban immár elfogadott szóhasználat, a „forgalmi adórendszer"-ről beszélni, a következőkben használt „forgalmi adórendszer" kifejezés alatt csak a forgalmi adóztatás egy-egy alakja értendő.

A másik megjegyzés: e sorokban a forgalom *általános* megadóztatásának rendszeréről van szó. Ugyanis a forgalom az adózás tárgya lehet *a)* személyileg és tárgyilag pontosan körülhatárolt részletében (pl. értékpapirforgalmi adó); *b)* továbbá a maga egészében. A következőkben mindig a forgalom egész területét átfogó forgalmi adók rendszeréről beszélünk.

A forgalom területén az adóztatás különféle utakat és módokat talál arra, hogy a forgalmat a maga egészében megadóztassa. Részletesen foglalkozunk ezekkel a módokkal annál is inkább, mert elsőrendüen gyakorlati kérdés az, hogy a forgalom megadóztatásánál kit, mit, hogyan vonunk adóztatás alá? Az anyagi megterhelés szempontjából az adó beszedésének technikája irrelevans. Hogy ha pl. az állam a forgalmi adó jelenlegi rendszere mellett 100 millió pengőt vesz be, ez a 100 millió pengő változatlanul 100 millió pengő teher egy más rendszer mellett is. Minthogy azonban egyáltalán nem közömbös az, hogy ezt a terhet hogyan szedik be, mert ennek a „hogyan"-nak közgazdasági hatásai is nagyok, ez a magyarázata annak, hogy minden országban, igy nálunk is az érdeklődés középpontjában a forgalmi adónál mindig az u. n. „rendszer" kérdés volt és az van ma is.

Ha a forgalmi életet nézzük, akkor azt látjuk, hogy a forgalom legnagyobb részét azok a személyek bonyolitják le, akiknek mint vállalkozóknak hivatása: az üzletkötés. A gyárosok, kézműiparosok, nagy- és kiskereskedők, gazdák, egyszóval a vállalkozók köre az, akik elsősorban jöhetnek tekintetbe, mint a forgalmi adó alanyai.

Bár a magánegyének is bonyolitanak le forgalmat, mégis, ha valaki egy használt tárgyat elad, ez nem lehet a forgalom megadóztatásának tárgya. Először azért mert gyakorlatilag nagyon nehéz lenne az adó lerovásának ellenőrzése s a megadóztatás tökéletesen nem volna keresztülvihető; továbbá azért is mellőzi az adóztatás technikája a tiszta fogyasztó gazdaságok, másszóval magánegyének részéről lebonyolitott forgalmat, mert rendesen olyan tárgy ezeknek az eladásoknak tárgya, amelyek már előbb adó alá estek. Ennek ellenére egyes különösen értékes tárgyaknak a magánegyének részéről lebonyolitott forgalma tárgya az u. n. felemelt forgalmi adónak (fényüzési adónak). Igy pl. a magyar fényüzési forgalmi adótörvény szerint a zongora, a géperejü járművek magánforgalomban is fényüzési adó alá esnek.

Megállapithatjuk tehát, hogy a forgalom megadóztatásának technikája adóztatás alá általában a kereseti gazdaságok, a vállalkozók forgalmát vonja, mig az u. n. abszolut-fogyasztók, magánegyének által lebonyolitott forgalmat általában szabadon hagyja. Abban a forgalom általános megadóztatásának különféle alakjai megegyeznek, hogy az adóalanyokat a valamilyen kereseti, vállalkozói tevékenységet folytatók körében találják fel és csak egészen kivételesen vonják a magánegyéneket, értve alattuk az abszolut fogyasztó gazdaságok fejeit az adóalanyok körébe.

Lényeges különbség van azonban abban, hogy vajjon a forgalmi adó az illető áru egész forgalmi utjára, a forgalom minden fázisára terjedjen-e ki, vagy tekintet nélkül arra, hogy az árut terhelte-e már egy forgalmi adó vagy sem, csak egyetlen gazdasági lépcsőre, egyetlen forgalmi szakaszra, fázisra.

A forgalom megadóztatásának az a módja, amikor a forgalom valamennyi szakasza, fázisa, külön-külön adó alá kerül, ez az u. n. általános forgalmi adó (Allgemeine Umsatzsteuer) abban az alakjában, ahogyan azt Németország és Németország nyomában kevés kivétellel csaknem valamennyi ország bevezette.

Abban az esetben azonban, amikor a forgalmi utnak csak egy fázisát adóztatjuk meg s erre az egy fázisra helyezzük az áru egész forgalmi utjának a terhét, az első pillantásra különféle lehetőségek előtt állunk. Minden árunak a fogyasztás felé irányuló utja rendes körülmények között a következő: termelő,

nyersanyagtermelő, feldolgozó, ipari előállitó, nagykereskedő, kiskereskedő, fogyasztó.

Az adót az egyes fázisokra helyezve, a következő egyfázisu adókat kapjuk:

Ha az árut a forgalom egyik fázisában a *termelés* helyén adóztatjuk meg, akkor beszélhetünk az u. n. *előállitási, termelési, gyártási adózásról.*

A forgalmi utnak az ipari termelésen kivül másik két fontosabb fázisa: *a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi fázis.*

A nagykereskedelem azonban általában nem alkalmas arra, hogy a forgalmi adózást a nagykereskedelem forgalmi szakaszára helyezzék. Ennek oka először is az, hogy nem minden cikk tárgya a nagykereskedelemnek. Egyes cikkek a termelőtől, az előállitótól rögtön a fogyasztóhoz kerülnek. Továbbá maga a nagykereskedelem sem mindenütt fejlődött ki és végül megoldhatatlanul nehéz gyakorlati problemákat jelentene az egymásra következő nagykereskedelmi forgalmi ügyletekből az adóztatás tárgyának a kiválasztása. Szinte a lehetetlenséggel határos volna kiválasztani, például a bőr forgalmi utjában, vajjon a nyersbőrnagykereskedő, vagy a kikészitett bőrnagykereskedő, vagy pedig a cipőnagykereskedő által lebonyolitott forgalom legyen-e az adóztatás tárgya? Ez a magyarázata annak, hogy gyakorlati formájában ezzel az adóztatási móddal nem találkozunk, habár elméleti kidolgozását ismerjük.

A kiskereskedelem megadóztatásával azonban, mint a forgalmi adózás egyik módjával a középkorban találkozhattunk, sőt mint egyes luxustárgyakra nehezedő részadók formájában ezzel a formával ma is találkozhatunk. Az elmélet és a pénzügyi politika azonban a kiskereskedelmi adóval, mint a forgalom általános megadóztatásának kiegészitő formájával foglalkozott, sőt Németországban 1919-ben az általános forgalmi adó korrektivumaképpen törvényjavaslat is készült róla.

Az itt elmondottak alapján tehát megállapithatjuk azt, hogy a forgalom általános megadóztatásának különféle módjai egymástól lényegtelenül térnek el, hogyha *az adóalanyok* körére tekintünk. Az adóalanyok köre a forgalmi adó bármelyik alakjánál lényegileg ugyanaz.

Ha azonban az *adó tárgyának terjedelmét* nézzük, akkor a következő variációk állhatnak elő:

I. A forgalom egész utját, annak minden szakaszát (fázisát) egyformán terhelő adó: az általános forgalmi adó. Ez az általános forgalmi adónak u. n. német vagy tiszta rendszere.

II. Az egyes forgalomszakaszokat, fázisokat, általában összevontan, lehetőleg egy helyen terhelő adó.

Ennek több változata van:

a) a kiskereskedelmi forgalmi adó (Kleinhandelsumsatzsteuer);

b) a nagykereskedelmi forgalom adója, vagy a kiskereskedelmi forgalmat megelőző adó (Kleinhandelsvorumsatzsteuer);

c) a termelési, vagy gyártási adó, és végül

d) az u. n. osztrák fázisrendszerü adó (Phasenpauschalierung).

III. Végül van még egy változat, melyről szintén megemlékezünk, az u. n. Siemens-féle „nemesitett" forgalmi adórendszer, mely tulajdonképpen az I. alatt emlitett rendszer nemesitése.

Foglalkozzunk ezekkel az adóztatási alakzatokkal.

I. Az általános forgalmi adó.

Az általános forgalmi adó a forgalmi adóztatásnak az a tipusa, amely a legtöbb országban uralkodóvá vált. Ez a tipus valamely kereseti tevékenység körében előforduló valamennyi forgalmi ügyletet megadóztat, tekintet nélkül arra, hogy a forgalmi élet milyen fázisában végzik az illető kereseti tevékenységet és arra való tekintet nélkül, hogy milyen áruról, illetőleg szolgáltatásról van szó.

A németek „Allgemeine Warenumsatzsteuer"-nek, általános áruforgalmi adónak, szimbolisztikusan „Lavinensteuer"-nek nevezték el ezt az adót, jeléül annak, hogy a forgalmi adó alapja a forgalom utján bekövetkezett áremelkedések következtében mindig nagyobb és nagyobb lesz, továbbá jeléül annak, hogy a forgalmi adót a forgalmi adó után is kell fizetni és igy az adó tetéződik (kumulálódik).

Az általános forgalmi adó lényege az, hogy a gazdasági életben önállóan, keresetszerüen üzött tevékenység (Németországban, beleértve a mezőgazdaságot is), minden forgalmi ügyletét a legelsőtől (tehát mondjuk a termelőtől, előállitótól) a legutolsóig, tehát a közvetlen fogyasztóig), amennyiben az ügylet visszterhes — megadóztat.

Pár szóval hadd ismertessem a rendszer főbb pilléreit: ki az adóalany, mi az adótárgya és mi az adó alapja?

Adóalany tehát mindenki, aki valamely keresetszerü tevékenységet vagy hivatást önállóan gyakorol. Tehát kell, hogy az adóalany:

a) valamilyen fajta *munkát végezzen:* termeljen, kereskedjék, foglalkozása legyen, ha tisztán szellemi foglalkozása is;

b) hogy ez a tevékenység *önálló legyen*, tehát saját számlájára és veszélyére folytassa tevékenységét;

c) hogy a tevékenység *dijazott* legyen, tehát azért valamely ellenérték járjon.

Hogy a tevékenység milyen irányu, amennyiben a kérdéses tevékenység önálló, a német törvény szerint lényegtelen.

Gyáros vagy kisiparos, nagykereskedő vagy kiskereskedő, nagy- és kisbirtokos, egyaránt adóköteles. Az adóalanyok közül természetes, hogy minden ország törvénye személyes adómentességek cimén egész sor tevékenységet kiemel, amelyek nagyban, — egészben — azonban minden országban azonosak. Lényeges különbség, például szemben a többi országok rendszereivel, a magyar rendszerben a mezőgazdaság részére biztositott adómentesség. A mezőgazda nálunk az általános forgalmi adónak nem alanya.

„Általános forgalmi adó alá esik mindenki, — mondja a magyar törvény — aki a belföldön az *őstermeléstől különböző* bármilyen önálló bevétel elérésére irányuló kereseti tevékenységet fejt ki." (1921. XXXIX. t. c. 29. §. 1. bek.)

Az adó tárgya: az önálló, belföldön végzett kereseti tevékenység körében történt áruszállitás, vagy bármely más munkateljesitmény. Az adó tárgyát a német törvény nyomán a többi, hasonló rendszerü törvények teljesen azonosan állapitják meg. Lényeges különbség van azonban abban a tekintetben, hogy mely áruszállitásokat és munkateljesitményeket mentesitik a forgalmi adó alól. A mentességek körénél mutatkozik meg leginkább, hogy a konkrét forgalmi adórendszer mennyiben számol a közgazdasági és a szociális élet követelményeivel.

Igy pl. a német törvény nemcsak a kiviteli ügyletet mint ilyet mentesiti, hanem a legutóbbi időkig teljes egészében mentesitette a behozatali ügyletet. Sőt ennél is tovább ment, mert a behozatal utáni első ügyletet a nagykereskedelemben szintén mentesiti a forgalmi adó alól: mentesek továbbá az ugyanazon árura tisztán kereskedők között kötött ügyletek (Umsätze des reinen Handels). Mindezeket az utóbbi mentességeket pl. hazai jogunk nem ismeri. Jó ideig ismeretlen volt pl. hazai jogunkban az adótól való mentesitésnek egy speciális módja: a forgalmi adó visszatéritése, amelyet a német törvény kezdettől fogva alkalmazott, — a kivitel tehermentesitése érdekében.

Az adó alapja: a szállitások és munkateljesitmények ellenértéke fejében teljesitett fizetések összege. Az adókötelezettség akkor következik be, amikor az ellenérték (fizetés, jóváirás stb.) befolyik. Az adó alapját jelentő ellenértékből nem lehet levonni azt, amit az átruházó adó (igy pl. vám, fogyasztási adó, forgalmi adó) fejében fizetett. Lényegében tehát az adóalap az áruért és a munkateljesitményért kapott egész ellenérték, mert a levonható tételek igen szükre szabottak. Különösen ki kell emelnünk azt, hogy a forgalmi adónak ez a rendszere forgalmi adót követel a forgalmi adó után is, ami a forgalmi adó terhét lényegesen tetézi.

Ezek a legfontosabb anyagi jogi rendelkezések. Ebből láthatjuk azt, hogy a forgalmi adónak ez az alakja rendkivül

egyszerü. Mindazokban az országokban, amelyek ezt a rendszert vették át, többé-kevésbé hasonló rendelkezések vannak. A részletekben lehetnek eltérések, azonban a főbb vonások azonosak.

Ennek a rendszernek azonban igen lényeges hibái vannak. Ezek a hibák vetették el a magvait azon törekvéseknek, amelyek a rendszer hibáinak kiküszöbölésével igyekeztek a forgalom általános megadóztatását mentől könnyebben elviselhetővé tenni.

Ezek a törekvések szülték meg azután azokat a terveket, amelyek a forgalom minden fázisának adóját egy fázisra összetömöritve igyekeztek helyezni, amelyek éppen ezért *egyfázisu forgalmi adók* neve alatt foglalhatók össze.

II. Egyfázisu forgalmi adók.

a) A kiskereskedelmi forgalmi adó. (Kleinhandelsumsatzsteuer.[1]

Ez a gazdasági élet minden körére kiterjedő forgalmi adónak azon technikai formája, melynek keretében az áruszállitás, illetőleg munkateljesités akkor kerül adóztatás alá, amikor az áru, illetőleg munka a közvetlen fogyasztónak a birtokába kerül. Röviden az utolsó gazdasági lépcső megadóztatása ez. Az adóalap azonban ekkor csak ugy lesz kiadós, hogy ha a magas hozadék biztositása végett az adókulcs rendkivül magas. Abban az esetben is kiskereskedelmi forgalmi adózásról beszélünk, hogyha egyéb gazdasági lépcsők kisebb kulcs. esetleg ezrelékes kulcs mellett szintén adóznak, mert ez a körülmény a kiskereskedelmi adó lényegét nem érinti.

Mint minden forgalmi adóztatási formának, ugy ennek is vannak előnyei és hátrányai. Előnyei a következők:

1. Az ipari termelés kiviteli érdekeit ez a forma kevésbé sérti, mert az ipari termékek előzetes forgalmi adó megterhelésen nem mennek keresztül. Egyáltalán a kivitel lényegtelen kivételektől eltekintve adómentes, hiszen a kiskereskedelem általában export tevékenységet nem folytat.

2. Nem fenyeget itt az a veszedelem, ami az I. pont alatt tárgyalt általános forgalmi adónak egyik legnagyobb hátránya, t. i. az, hogy az adó lavinaszerüsége miatt egyes kereseti ágak tevékenysége veszélyeztetve van (igy elsősorban a nagykereskedelem tevékenysége, amelyet import viszonylatban ott,ahol a behozatal adó tárgya, a kikapcsoltatás veszedelme fenyeget).

3. Az u. n. kombinált vagy vertikális üzemek előnye s

[1] L. Dr. Luther: Denkschrift über eine Abänderung der jetzigen Umsatzbesteuerung. Reichstag-Drucksachen 1924. Nr. 558. 7—8. oldal.

ezzel kapcsolatos egyenlőtlen megterhelés veszedelme is megszünik, minthogy minden áru terhe egyforma, tekintet nélkül arra, hogy az áru milyen üzemben és milyen üzem technikai berendezkedés mellett készült.

4. A forgalmi adó terhét nem növelik a különböző gazdasági lépcsők rezsi-terhei, hanem abban az esetben, hogyha az utolsó lépcső adózik csupán, az áru fogyasztóira pusztán az áru vételára után fizetendő adó nehezedik.

5. A 4. alatt felhozottak alapján nem szükséges oly nagy tőkét mozgatni, mint az általános forgalmi adónál és igy a gazdasági élet egy bizonyos kamatnyereséghez jut.

6. Végül financiális szempontból annyiban előnyös ez a rendszer, hogy alapja a legutolsó ár, elméletileg tehát a legmagasabb ár és igy hozadéka is magas kulcs mellett igen kiadós.

Szemben ezekkel az előnyökkel, a kiskereskedelmi forgalmi adózásnak igen messze menő hátrányai vannak, amelyek részben technikai természetüek, részben pedig általános gazdasági természetüek.

1. Elsősorban nehéz azt megállapitani, hogy hol kezdődik az utolsó fogyasztás? Nyilván azt a lépcsőt értjük ez alatt, amikor az áru kilép a termelés és a forgalombahozatal folyamatából, hogy a háztartásban felhasználódjék. Az ipari félgyártmányok természetes, hogy nem lehetnek ennek az adónak tárgyai, mert hiszen ebben az esetben az adó a termelést igen megdrágitaná. Maradnának tehát az u. n. háztartási cikkek. De rendkivül nehéz annak a megállapitása is, hogy mi hát tulajdonképpen a háztartási cikk?

Vannak olyan tárgyak, amelyek felhasználtatnak mint háztartási cikkek, amelyek azonban adott esetben az ipari tevékenység nélkülözhetetlen segédanyagai, vagy félgyártmányai. Hiába állitunk fel listákat, hogy ezek és ezek a cikkek tartoznak a háztartásban használt és fogyasztott cikkekhez, esetleg a legnagyobb nehézségek merülhetnek fel annak eldöntése körül, hogy az illető cikk háztartási és igy adó alá eső cikk-e vagy sem? Ez a nehézség azért nagy, mert nem az illető cikk tárgyi, objektiv volta dönti el azt, vajjon ebbe, vagy abba a csoportba tartozó cikkről van-e szó, hanem szubjektiv momentumok, azaz az a szándék, hogy mire fogják az illető cikket felhasználni. Ezt a szubjektiv momentumot a leghatározottabban megállapitani nem lehet, éppen ezért az általános forgalmi adóztatásnak ez a formája igen bizonytalan alapokkal bir.

2. Még ha valamilyen módon, pl. bizonyos pozitiv és negativ listák összeállitásával tul is tesszük magunkat az 1. alatt jelzett nehézségeken, még ekkor is megoldásra vár a második nagy kérdés, t. i. az, hogy mikor is adják el az illető cikket a kiskereskedelemben? Mert az életben nincsen az a

mechanikus berendezkedés, hogy a gyár eladja a cikket a nagykereskedőnek, ez a kiskereskedőnek, ez meg a fogyasztónak. Közvetlen adásvételek is fordulhatnak igen sokszor elő, vehetünk cikket a gyártól, a nagykereskedő akárhányszor kicsiben is árul, mindez tehát oda vezet, hogy amint az a fényüzési adónál van, — be kellene vezetni a viszonteladók, illetőleg feldolgozók igazolásának rendszerét, ami természetesen az egész adóztatási formát rendkivül nehézzé és komplikálttá tenné. Az eladó könyveket köteles lenne vezetni, amelyben fel kellene tüntetnie, hogy mikor adott el viszontelárusitónak és mikor fogyasztónak?

Nem szükséges hosszabb megvilágitás ahhoz, hogy ez lehetetlenül komplikálná az adóztatást, hiszen éppen a luxusadónál hazánkban ez volt a főok arra, hogy a kiskereskedelem körében lerovandó fényüzési adóról az egész vonalon áttérjenek a *termelésnél* lerovandó fényüzési adóra.

Tág teret nyitna ez a forma arra is, hogy az adómegrövidités napirenden volnának. Ennek ellensulyozásául olyan óriási ellenőrzési apparátust kellene fenntartani, amely az adó hozadékának igen jelentékeny részét felemésztené.

Az igazolások kiállitása, azok kezelése, megvizsgálása, egy-egy mozgalmas üzleti napon olyan technikai nehézségek elé állitaná az üzleti személyzetet, hogy a fogyasztók sima és zavartalan kielégitése lehetetlenné válna.

Ez a forma továbbá éppen a magas kulcs miatt és a könnyü megrövidités lehetőség miatt tág teret nyitna a visszaélésekre. A bélyeg alakjában való lerovás egyenlő volna azzal, hogy az állam nemcsak az eladóknak, hanem a fogyasztóknak is az életét napról-napra kutatná és ellenőrizné, ami a mai viszonyok között ugy lelki, mint politikai szempontból megvalósithatatlan.

3. Igen nyomósan esnek a latba azok a nehézségek, amelyek a saját fogyasztásnak megadóztatásából, az átháritás nehézségeiből és egy romló konjunktura esetén az egész rizikónak egy foglalkozási ágra való háritásából állanak. Azt sem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy a mai rendszer mellett a fogyasztó az árba bekalkulált forgalmi adót nem látja, nem veszi észre, mig a kiskereskedelemben szedett forgalmi adó csak ugy képzelhető el, hogyha azt külön felszámitanák, ami a tömeg elkeseredését növelné.

A kiskereskedelem Németországban, ahol ennek a forgalmi adóztatásnak megvalósitása komoly formában felmerült, éppen ezért rendkivül berzenkedett ennek a forgalmi adónak megvalósitása ellen.[2] Nem akarta vállalni a magas forgalmi adókulcs következtében beálló drágitás vádját. Félt az átháritás rizikójától, amelyet nem látott azzal elintézett-

[2] L. Dr. Meier: Zur Reform der Umsatzsteuer. Berlin, 1931. 12 old.

nek, hogy kötelezőleg kimondják a forgalmi adó külön felszámitását.

Végül nem helyes az adó beszedését arra a helyre tenni, ahol viszonylag a legtöbb az adóalanyok száma. Hiszen Németországban éppen az adminisztráció munkájának könnyitése végett az 1930. évi december hó 1-én kelt „Notverordnung"-gal mindazokat az adóalanyokat mentesitették forgalmi adó alól, akiknek évi forgalma 5000 birodalmi márkát nem haladt meg. Ugyanebből indult ki a magyar pénzügyi kormányzat, amikor 1930 julius hó 1-től kezdve a segéd nélkül dolgozó kisiparosokat mentesitette a forgalmi adó alól.[3] Mindezeket a könnyitéseket meg kellene szüntetni akkor, hogyha a kiskereskedelmi forgalmi adót tennénk a forgalmi adózás tengelyébe. Elméletileg a leghelyesebb gondolat is a gyakorlati életben lehetetlenné válik és igy a kiskereskedelmi forgalmi adó gyakorlati megvalósitására gondolni sem lehet.

b) Nagykereskedelmi forgalmi adó (vagy kiskereskedelmi forgalmat megelőző adó) (Kleinhandelsvorumsatzsteuer).[4]

A forgalmi adózásnak ez az alakja, hasonlatosan a kiskereskedelmi forgalmi adóhoz inkább az elmélet terméke, amely azonban a gyakorlati életben megvalósithatatlan. Karl Bau nevéhez füződik az a javaslat, hogy az áru egész forgalmi adóját nem a kiskereskedelemnél, hanem a kiskereskedők szállitóinál kell beszerezni, ezért nevezte el ezt az alakot a kiskereskedelem előforgalmi adójának. (Kleinhandelsvorumsatzsteuer). Ennek a lényege a következő: Adóköteles az a szállitás, amely a fogyasztóval közvetlen kapcsolatban álló vállalat részére történik. Ilyen üzemek: kiskereskedők, kisiparosok, kisgazdák, szabad szellemi foglalkozások, vendéglők és szállodák, szinházak és hasonló vállalkozások, valamint személyszállitó vállalatok. Minden más vállalat mentes, mint amilyenek nagykereskedők, gyárosok, nagybirtokosok, nagyobb kézművesek. Mentes üzemek a pénzügyi hatóságtól kapnak egy menlevelet, aminek kiszolgáltatása azonban két előfeltételhez van kötve:

1. A hatósági előirás szerinti könyveket kell vezetniök és magukat ellenőrzésnek kell alávetniök, továbbá az üzem gazdasági helyzetéről, forgalmáról évenkint jelentést kell tenniök a pénzügyi hatóságnak;

2. számlázási kényszert vállalják, továbbá a mentes ügyletnél a számlára bélyegzővel nyilatkozatot nyomnak, hogyha az áru mentes üzemből mentes üzembe megy.

Olyan vállalkozók, akik a könyvelési munkát saját maguk vagy családtagjaik végzik, elvileg semmiféle szabad vá

[3] L. 84.600/1930. P. M. rendelet.
[4] L. Meier: I. m. 14 oldal.

sárlási engedélyt nem kaphatnak. Vegyes vállalatoknál (tehát nagy- és kiskereskedelmi vállalatnál együtt) a vállalat csak abban az esetben kaphat szabad vásárlási engedélyt, hogyha a pénzügyi hatóság megbizhatónak találja. A kiskereskedő és kisgazda adóját külön eljárás szabályozza. A behozatal, amennyiben az adóköteles üzemhez irányul, adóköteles.

Karl Baunak ez a javaslata azonban megvalósitásra sehol nem került, mert a javaslat keresztülvitelének olyan nagy gyakorlati akadályai vannak, hogy komoly mérlegelés tárgya a javaslat soha nem volt. A javaslat elméleti megalapozásának főcélja a jelenlegi u. n. német rendszer főhátrányainak kiküszöbölése: tehát az u. n. kumuláló hatás, a vertikális üzemek előnyének megszüntetése, továbbá az exportlanyhitó hatás közömbösitése. A javaslat azonban pusztán elméleti alkotás, mert nem számol a gyakorlati élettel. Hiszen egymagában annak megállapitása, hogy vajjon a konkrét esetben adóköteles — vagy nem — a vállalat, a gyakorlatban igen nagy nehézségeket okozna. Karl Bau emlitett javaslata szerint a gyakorlatban nem az után kellene kutatni, hogy a kérdéses üzem adóköteles vagy sem, vajjon a szállitás fogyasztó, vagy viszonteládrusitó, vagy feldolgozó részére történt, hanem azt kellene megállapitani, hogy tulnyomóan háztartások számára szállit, vagy sem? Mihelyt valahol a „tulnyomóan" tekintetében vita van, máris nehézségek merülnek fel. Ez a javaslat végeredményében lehetővé tenné, hogy pl. a gépipar, a téglagyártás, a cementgyárak teljesen mentesüljenek a forgalmi adózás alól, mig ezzel szemben az élelmiszer-ipar teljesen adó alá kerülne. A gyakorlati életben rendkivül nehéz a nagyipart, kisipart elhatárolni, holott a Bau-féle javaslatban ettől az elhatárolástól az adókötelezettség tekintetében döntő momentumok függnek. Természetesen ilyen körülmények között az előirások, a könyvvezetések, nyilvántartások még kuszáltabbak és komplikáltabbak, ami egymagában jelzi, hogy ez a gondolat megvalósithatatlan. Másképpen a tervet keresztülvinni nem is lehetne, mint azokkal a drákói szigoruságu büntetésekkel, amelyeket Karl Bau javaslata tartalmaz.

II. c) A termelési vagy gyártási adó.[5]

A termelési vagy gyártási adó a forgalmi adózásnak az a neme, amikor is a gyártásnak vagy tágabban az előállitásnak egyik fázisa az adóztatás tárgya. Minthogy ebben a fázisban összpontosul a forgalom minden fázisának adója, rendszerint erre a fázisra magasabb kulcsu adó nehezedik. Lehetséges, hogy emellett még fennáll egy mérsékelt kulcsu forgalmi adó a többi gazdasági, illetőleg forgalmi fázisokra, azonban ez a körülmény a termelési adó megitélésére

[5] L. Dr. Luther: Denkschrift stb. 5-ik oldal.

nézve nem döntő, csupán azt vonhatja maga után, hogy a termelési vagy a gyártási adó kulcsa mérsékeltebben állapitható meg, abban az esetben, hogyha a gyártási adó mellett egy mérsékelt kulcsu általános forgalmi adó is fennáll.

Gyakorlatilag a gyártási, termelési adóval az Északamerikai Egyesült Államokban találkozhattunk, a szecessziós háboru után. Az 1864. évi junius hó 30-iki törvény alkotta meg ezt az adót, amely öt évi fennállás után megszünt 1869-ben.

A termelési adó megitélése különböző, aszerint, hogy az adótárgyak köre mire terjed ki. Amennyiben az adótárgyak köre szükebb, abban az esetben a termelési adó határozottan előnyös. Elsősorban kevesebb adóalannyal kell számolni, ami könnyüvé teszi az ellenőrzést, olcsóvá teszi az adminisztrációt s minthogy a kevés számu és rendszerint nagyobb méretü vállalat rendes könyveket vezet, ez az ellenőrzést technikai szempontból könnyiti meg. Mentől kevesebb ugyanis az adóalanyok száma, az ellenőrzés annál olcsóbb és eredményesebb, s a surlódások kevesebbek. Mindezt kétségkivül a termelési adó javára kell irnunk. Azonban ezek az igazságok csak addig állják meg a helyüket, amig az adótárgyak köre szükebb. Mihelyt az adótárgyak körét tágitjuk, rögtön nehézségek állanak elő s mentől szélesebb körre terjed szét az adó, annál inkább szaporodnak az adminisztrációs nehézségek, költségek.

De nemcsak ilyen alaki természetü nehézségekkel állunk szemben, hanem anyagi természetü akadályokkal is. A legnehezebb kérdés az, vajjon a nyersanyagokra, a félgyártmányokra, vagy a kész termékekre nehezedjék-e az adózás? Rendkivül nehéz egy olyan vezető, irányitó eszmét találni, amely mindezen kérdésekre egységes választ adna.

Hogyha a nyersanyagra helyezzük a termelési adót, abban az esetben ez annyit jelent, hogy nyersanyagban szegény országban a forgalmi adó lerovásának tulnyomó része a vámkezelésnél bonyolódik le. Ez még kezelési szempontból előnyös, de tekintettel arra, hogy az adóalap a nyersanyagnál igen alacsony, rendkivül magas kulcsokat kellene megállapitani, hogyha kiadós bevételeket kivánunk elérni. Ezeket a hatalmas összegeket azonban előlegezni kellene a termelési folyamat elején, ami a termelést nagyon drágitaná és igen tekintélyes forgótőkétől fosztaná meg. A termelési adónak ez a formája tehát szerencsésnek nem mondható.

De hogyha egységesen a félgyártmányokat választjuk is, akkor is felmerül a kérdés, milyen rendü félgyártmányt válasszunk ki? Igy pl. ha a bőriparon belül maradunk: a nyersbőr, a cserzett, vagy cserzetlen vagy a kikészitett bőr, a csizmaszár, vagy a kész csizma legyen az adó tárgya? Vagy

a faiparon belül: az erdőben levágott fa, a vágott deszka, a furnir, vagy a kész butorok legyenek-e az adózás tárgyai?

A textiliparban a nyersgyapju, vagy a készáru, a gyapjufésülőnél, fonónál, szövőnél, vagy a konfekcionálónál kerüljön-e adózás alá?

A vasiparban a nyersvas, vagy a fél és készgyártmányok seregére nehezedjék-e az adó?

Az iparok különböző természete és az egyes iparágak rendkivüli speciálizálódása miatt lehetetlen egy egységes vezérlő elvet találni. Komplikálja még a kérdést az is, hogy nagyon sok olyan áru van, amelyen együtt van a különféle alapanyagu félgyártmány, fa, vas, bőr, textiláru stb.

Végül lehetséges az is, hogy a már egyszer megadóztatott félgyártmányból olyan készgyártmányt állitanak elő, amely ismét adózás alá kerül, pl. rézrudakból butorokat készitenek. Még ha fel is tételezzük azt, hogy rendkivül komplikált munka eredményeképpen sikerülne egy olyan listát összeállitani, amelyben felsorolnák valamennyi iparágra és termékekre nézve a megadóztatás módját, helyét, ezt a listát egy találmány, vagy csak technikailag tökéletesebb eljárás is halomra döntené. A koncentráció következtében is nehézségek adódnának. Ugyanis ha a textiliáknál az adózás sulypontja a fonódára esik, akkor abban az üzemben, amelyben a fonóda a szövődével együtt van, hiányzik a megadóztatás alapja, aminek következtében egy u. n. belső adóztatást kellene keresztülvinni fiktiv és igy feltétlenül bizonytalan, vitára és igazságtalanságokra vezető adóalappal.

Mindez azt mutatja tehát, hogy a termelési adónál feltétlenül szükséges a keresztülvitelhez az, hogy egy pontos árulistát állitsanak össze, amelyben minden áru, amely adó alá esik, felsoroltatnék annak megjelölésével, hogy hol és milyen százalék mellett adózik! Ha a termelési adót, mint készárut adóztató adót valósitjuk meg, abban az esetben az adóztatásnak ez a formája alkalmas arra, hogy az I. alatt ismertetett általános forgalmi adónak legkiáltóbb igazságtalanságait: az adó kumulálódását a vertikális üzemek előnyben részesitését megszüntesse, a kiviteli adóvisszatérités kérdését teljes biztonsággal megoldja, hiszen a forgalmi adónak ebben a formájában a lerótt forgalmi adó összege ismeretes.

Felmerül még az a kérdés, hogy a termelési adó rendszere mellett egységes kulcs állapittassék-e meg, vagy pedig csoportonként különböző adókulcsokat kell megállapitani? Ha ezt a kérdést a jelenlegi, német rendszerről való áttérés nézőpontjából vizsgáljuk, akkor az egységes kulcs annyit jelentene, hogy azok az áruk, melyek forgalmi utja jelenleg rövid, a termelési adó rendszerében sulyosabban adóznának, ami nem kivánatos. Ezért feltétlenül különböztetni kell az áru között és a kulcsot annak figyelembevételével kell megállapi-

tani, hogy a gyakorlatban a tekintetbe jövő áru átlagosan milyen forgalmi utat tesz meg.

A termelési adónak ez a formája pedig nem más, mint amit a gyakorlatban elsősorban Ausztriában valósitottak meg az u. n. „Phasenpauschalierung" formájában.

Minthogy az általános forgalmi adórendszer reformja iránti megindult küzdelemben elsősorban az osztrák rendszer meghonositása volt a küzdelem központjában, ezzel a rendszerrel részletesebben foglalkozunk.[6]

d) Az osztrák fázisrendszer.

Ausztriában a forgalmi adó békében sem volt ismeretlen, természetesen csak részadók alakjában. Az értékpapir forgalmi adó, valamint a vasuti szállitások adója már békében ismert adók voltak. 1920-ban a pénzügyi szükség először a valuta és bankforgalmi adó bevezetését tette szükségessé, majd a szomszéd államok mintájára az 1922 november hó 27-iki u. n. ujrafelépitési törvényben kért a kormány felhatalmazást a forgalmi adó bevezetésére.

Már 1920-ban készitettek olyan tervezeteket, amelyek a forgalmi adót a német rendszer szerint épitették volna ki.[7] Az osztrákok azonban várni tudtak, amig bő tapasztalatokat szerezhettek arra vonatkozólag, hogy az u. n. tiszta rendszernek mik a hatásai? Ezeknek a tapasztalatoknak a hatása alatt elállottak a német rendszertől. Erre őket főleg az inditotta, hogy látták, hogy az árunak minden egyes forgalmi ügyletnél való megadóztatása értékálló valuta mellett egyfelől a nagykereskedelem kikapcsolására vezet, de nagy hátrányokkal jár a kiskereskedelemre is. Ugyanis a német rendszer mellett az a kiskereskedő, aki nem tud közvetlenül a gyártól venni, illetőleg nem tudja cikkeit közvetlenül külföldről be-

[6] Irodalom: Gesetzentwurf u. Motiwierung der Umsatzsteuer. Wien, 1920. Staatsdruckerei dr. O. Szombathy: Die österreichische Umsatzsteuer. Wien, 1925. R. Müller: Die Österreichische Warenumsatzsteuer, Wien, 1928. Dr. W. Loewenfeld: Die österreichischen Steuern, Wien, 1927. Dr. R. Grabower: Die wirtschaftlichen Hauptfragen der allgemeinen Umsatzsteuer und ihre Regelung im Inland u. im Ausland Steuer und Wirtschaft 1925. 36—43 oldal. U. attól: Die Durchführung der Umsatzsteuer in vier Nachbarländern Deutschlands, u. ott 1925. 1266—1269. oldal. U. attól: Die Umsatzsteuer im Auslande während der letzten 12 Monate u. ott 1926. 1234, 1242., 1751. és 1916. oldal. U. attól: Die Umsatzsteuer im Ausland, u. ott 1928. 546 oldal. Dr. J. Meier: Zur Reform der Umsatzsteuer. Berlin, 1931. Dr. Bodroghy J.: Az osztrák forgalmi adó. Világ, 1924 május 9. sz. Dr. J. Bodroghy: Dem einphasigen Umsatzsteuersystem entgegen. Pester Lloyd, 1926 jul. 16. Dr. Bodroghy József: Az általános és fényüzési forgalmi adórendszerének hiányai és a reform irányelvei. Az Adó, 1925. 78. és köv. lapok. Dr. Bodroghy József: Az osztrák forgalmi adó. Piac, 1924 május 15. és az OMKE 1924 május 10. számában. Dr. Szövényi László: Az osztrák forgalmi adóról. Adóügyi Utmutató 1924. 21—22. szám.

[7] Gesetzentwurf u. Motivierung der Umsatzsteuer, Wien, 1920.

szerezni, hátrányba kerül azzal a kereskedővel szemben, aki ezt megteheti. De a kiskereskedő hátrányba kerül a szövetkezetekkel szemben is, amelyek hatalmasan kiépitett fiókhálózatukkal a nagyban beszerzés előnye mellett esetleg több forgalmi lépcső forgalmi adóterhét megtakaritathatják. Látták a vertikális felépitésü üzemek előnyét a nem vertikális üzemekkel szemben; látták továbbá azt, hogy a német rendszer hátrányos az exportra is. A német rendszer mellett az árut terhelő forgalmi adó csak hozzávetőlegesen állapitható meg. Már pedig az exportált árut a belföldön előzőleg lerótt forgalmi adókkal terhelni nem lehet: a visszatérités a német rendszer mellett nem lehet teljes, viszont legjobban megoldható abban az esetben, hogyha van egy olyan rendszer, amely mellett az illető árucikk forgalmi adó terhe kiszámitható.

Ezek a közgazdasági szempontok inditották az adótechnikai aggodalmak mellett az osztrák pénzügyminisztériumot, elsősorban az akkor még pénzügyminiszteri osztályfőnököt, dr. Juch, miniszteri tanácsost (később pénzügyminiszter lett) arra, hogy egy olyan rendszeren okoskodjék, amely az ügyletkénti megadóztatás helyébe az összes ügyletek adójának egy ügylethez való kapcsolását eredményezte az u. n. „Phasenpauschalierung“ rendszerében.

A fázisrendszer jogi alapja az osztrák forgalmi adótörvény 22. szakasza, mely a következőket mondja:[8]

„A pénzügyminiszternek joga van egyes termelési és üzletágakra az érdekeltek érdekképviseleteivel való előzetes tárgyalás alapján a forgalmi adó beszedését s fizetését oly módon megállapitani, hogy az adó az egész áru, valamint alkatrészei után vagy a termelőnél (előállitónál) vagy a behozatalnál rovassék le oly adótétellel, amely a forgalmi fázisok átlagos számának megfelel, amelynek ellenében a lerovást megelőző és követő forgalmi ügyletek egészben vagy részben mentesülnek. Az átalány megállapitása azon tulajdon átruházások számának legalaposabb figyelembe vétele alapján történik, amely tulajdonátruházásokon az illető árucikk, illetőleg annak alkatrészei keresztülmennek. A külkereskedelem lehető kimélésére tekintettel kell lenni.“

Az osztrákok „Phasenpauschalierung“-nak nevezik rendszerüket, ami magyarul fázisátalányozást jelentene. Kifejezésre akarja ez juttatni azt, hogy a rendszer az egyes árufajták forgalmi utján felmerülő forgalmi ügyleteket átlagszámitással összevonja, átalányozza, még pedig a felmerülő ügyletek száma, ezeknek az egyes termelőágak között való megoszlása, az árucikkek értékben való növekedése tekintetében és valamennyi felmerülő, illetőleg a feltevések szerint felmerül-

[8] L. Dr. O. Szombathy: Die österreichische Warenumsatzsteuer. Wien, 1924. 43. oldal.

hető ügylet után lerovandó forgalmi adót egy ügyletnél, az alapkulcs többszörösét kitevő kulccsal számítva rovatja le. Egy ügylet váltja meg tehát valamennyi ügylet forgalmi adóját és ezért a magyar elnevezés a fázisrendszert a forgalmi adóváltság rendszerének nevezi.

Ennek eredményeképpen a forgalmi adó lerovását két helyre vonták össze:

1. Belföldi előállításnál rendszerint a termelő, előállító rója le az adót.

2. Behozatalnál a lerovás az elvámolással történik.

Külön elbirálást igényel az őstermelés forgalmi adózása, amely átalányozás utján rója le adóját.

Már most meddig terjed a fázisváltság?[9] A fázisváltság eredeti osztrák formájában nem öleli fel mindazt az áruszállitás, illetőleg munkateljesitmény után járó adót, ami egy árunak a nyersanyagfázistól a fogyasztóhoz jutó fázisáig terjedő utjában lerovandó lenne, hanem csupán az előállitótól a fogyasztóig az árunak változatlan állapotban terjedő forgalmi utján lerovandó forgalmi adót. Tehát nem foglalja magában az áruelőállitásához szükséges anyagok (nyersanyagok és félgyártmányok) szállitása után lerovandó adókat, amelyek rendszerint külön fázisátalány alá esnek. Ez az u. n. egyszerü váltságkulcsu adózás. Mit ért ugyanis az osztrák rendszer azon fogyasztó alatt, ameddig egy fázisváltság terjed? Fogyasztó mindenki, aki valamely árut nem továbbeladás céljából vesz meg (használatra, fogyasztásra), vagy aki az árut továbbadás előtt fel- vagy átdolgozni akarja. Az ipari feldolgozó a segédanyagra, vagy félgyártmányra nézve szintén fogyasztó, ha a továbbiak szempontjából már előállitónak minősül is. A feldolgozásból származó áru ujból adóköteles. (2%-kal vagy ujból fázisváltsággal!). Ha például egy gépgyáros vesz egy elektromotort — mely fázisadó alá esik — és ezt külön nem adja el, hanem beépiti a gépbe, akkor a gép eladásakor az

[9] Dr. Sz. Nagy Béla ebből a szempontból a fázisrendszernek két faját különbözteti meg: az egyik az u. n. *tiszta rendszer*, amelyben az áru alapanyaga viseli mindazt a forgalmi adóterhet, melyet az alapanyag és a belőle készült áruk a jelenlegi rendszerben átruházásonként megosztva viselnek, a másik az u. n. *osztrák rendszer*, amely szerint minden alapanyag, illetőleg minden egyes készáru a forgalmi adóterhet csak azt a részét viseli, amelyet jelenleg azokban a forgalmakban kell leróni, amig az előállitótól kikerült alapanyagból árut készitenek, illetőleg amig a készáru a fogyasztóhoz jut, vagy pedig azt más áru előállitásához felhasználják. (1. „Néhány szó a forgalmi adó egyfázisu rendszeréről." Az Adó, 1928. 261. oldal.) Mi a fázisrendszert egyszerü kulccsal, továbbá kombinált kulccsal számitott fázisrendszercsoportokba osztjuk, amint arra - alább részletesen reátérünk. A dr. Nagy által használt „tiszta" rendszerü elnevezés zavart okozó, mert a német rendszert szokta az elfogadott szóhasználat „tiszta" rendszernek nevezni.

egész eladási ár (tehát a gép és elektromos motor együtt) után 2% forgalmi adót kell lerónia.

Az osztrák fázisadónak az u. n. egyszerü fáziskulcsu rendszere tehát lényegében annyiban röviditi meg a forgalmi adózás technikáját, hogy a forgalmi adót addig szedi be egy fázis után, amig az illető áru állagát nem változtatja meg. Ha valamely nyersanyag, pl. közvetlen fogyasztásra alkalmas jószág, abban az esetben bármennyi kézen megy keresztül az illető cikk, adó alá csak egyszer esik. Mihelyt félgyártmány lesz belőle, ujból adó alá esik. Ha pedig a félgyártmányból lesz kész termék, ujból adó tárgya. Látták azonban az osztrákok, hogy ebben az esetben a forgalmi adó beszedésének egyszerüsitése még nem meritette ki az összes lehetőségeket, mert igy még a feldolgozó kisipar ezrei a forgalmi adó alanyai maradtak s ezért az u. n. „Deckungs-system" keretén belül a forgalmi adókulcsokat oly magasra emelték, hogy az ezen kulccsal lerótt forgalmi adóban az áru egész forgalmi utjának adója benne van.

Az egyszerü vagy tiszta váltságrendszerrel szemben ezt nevezzük *kombinált* kulcsu fázisrendszernek. Ez fedezi az illető cikk minden forgalmi adóját, tehát az előtermékek szállitásánál felmerült forgalmi adókat is. Ausztriában pl. a textiláruk, a papiráruk, bőráruk, szücsáruk, liszt, tej és hus forgalmi adója ilyen kombinált fázisátalányok mellett rovandó le, amikor is a fázisátalányczás gondolata a legteljesebb mértékben érvényesül.

Ausztriában a fázisrendszer körébe mintegy 400 árucsoportot vontak be. Mindazon árukról, amelyek a forgalmi adót a fázisrendszer keretében róják le, egy hivatalos összeállitást készitettek, amelyben vámtarifális sorrendben feltüntették az áru nemét, a fázisátalány kulcsát, a kiegyenlitő adó kulcsát, a fázisváltság alapját, a behozatalnál fizetendő kiegyenlitő adó alapját, a forgalmi adó beszedésének helyét, továbbá annak feltüntetését, hogy a beszedett forgalmi adó mely fázisokat öleli fel?[10]

A hivatalos összeállitásban nem található áruk nem esnek fázisváltság alá, hanem minden szállitás után 2% forgalmi adót kell leróni. Azt a kérdést, hogy vajjon egy áru fázisadó alá tartozik-e s ha igen, akkor melyik tétel alá tartozik, a vámtarifa és annak hivatalos magyarázatai szerint kell eldönteni. Kérdéses esetben az adóztató hatóság dönt. Vita esetén lehet kérni minták, vagy hivatalos leirás alapján kötelező vámtarifamagyarázatokat.

A hivatalos összeállitás feltünteti azt is, hogy ki köteles milyen alkalommal és milyen alap után leróni a forgalmi

[10] Die österreichische Warenumsatzsteuer. Herausgegeben vom Bundesministerium für Finanzen. Wien, Staatsdruckerei, 1930.

adót. Amennyiben más kivétel nincsen (mint pl. a textiliparban), a fázisváltság csak szállitásokat ölel fel, de nem a munkateljesitményt, miért is a bérmunka és a nemesités 2% külön adó alá esik. A fázisváltság továbbá. egyes kivételektől eltekintve (mint pl. a papir), nem terjed ki az előtermékekre, hanem azon cikk előállitásánál kezdődik, ahogy az illető cikket a vámtarifa leirja, viszont forditva, ott, ahol az előtermék esik váltság alá, ott ez nem terjed ki az utótermékre.

A fázisrendszer ismeretéhez hozzátartozik annak megismerése is, hogy hogyan állapitják meg a fázisváltság kulcsát. Mint már emlitettük, kétféle fázisváltságkulcs van:

1. Az egyszerü fázisváltság és
2. a kombinált fázisváltság kulcsa.

1. Az egyszerü fázisváltság kulcsának megállapitásához két tényező ismerete szükséges: az áru forgalmi utjának, továbbá az ennek során bekövetkező értékemelkedésnek az ismerete.

Meg kell mindenekelőtt állapitani azt, hogy a kérdéses árumennyiség hány százaléka megy az előállitótól, vagy importőrtől közvetlen a fogyasztóhoz, hány százaléka megy a nagy- és kiskereskedelmen keresztül és minden egyes fázisnál milyen értékemelkedés áll be? Az előbbi adja az áru megforgatásának számát, ami még ugyanazon árunál is különböző lehet (mert pl. ha az árut vertikális üzem, vagy nem vertikális üzem állitotta elő, a nagy- és kiskereskedelem különféle módon való bekapcsolódása következtében más és más helyzet áll elő. (Ezt a különbözőséget természetesen figyelembe kell venni a váltság kiszámitásánál.)

Természetes, hogy az áru forgatási számának különbözőségéből folyik az is, hogy az értékemelkedés is különböző, aszerint, hogy a gyártási és szétosztási processzus milyen volt. Mindezek a váltság-kulcs kiszámitásánál figyelembe veendők s a kapott forgatási szám- és értékemelkedés figyelembe vételével számithatjuk ki azt a szorzó számot, ami kifejezi azt, hogy hányszorosát kell vennünk a rendes adótételnek, hogyha a váltságból befolyó adóból fedezni akarjuk azt az adót, ami az ügyletenkénti adóztatásból befolyna.

Egy példával legjobban megvilágithatjuk ezt a kérdést:

Az áruból az előállitótól

I. fázis	II. fázis	III. fázis
10% megy közvetlen a fogyasztóhoz		
30% a kiskereskedőhöz	innen fogyasztóhoz	
60% nagykereskedőhöz	innen kiskereskedőhöz,	innen fogyasztóhoz.

Összesen 100%.

A gyáros eladási ára 100.

Az értékemelkedés, tegyük fel, a kiskereskedőnél, amennyiben közvetlen a gyárostól kapja az árut, 50%.

Az értékemelkedés a nagykereskedelemben 20%.

Az értékemelkedés a kiskereskedelemnél, ha a nagykereskedőtől kapja az árut, a nagykereskedelmi áron felül 30%.

A kiszámitás tehát igy történik:

1. gyárostól 100% 100-nak	100
2. kiskereskedőtől 30% 150-nek	45
3. nagykereskedőtől 60% 120-nak	72
4. kiskereskedőtől 60%-a 156-nak	93.6
	310.6

Ez tehát az u. n. szorzószám, amit ha megszorzunk az alapkulcscsal 3%-kal az illető áru váltságkulcsa 9.418%.

Lényegében ugyanilyen számitást találhatunk dr. Rudolf Müller könyvében.[11]

Tegyük fel, hogy egy áruból 30% megy az előállitótól egyenesen a fogyasztóhoz, 20% a kiskereskedőn keresztül, 50% a nagykereskedőn és kiskereskedőn keresztül.

Tehát az első fázis után (30% a fogyasztóhoz, 20% a detailistához és 50% a nagykereskedőhöz) is le kell róni 2% alapkulcs mellett. 2.00%-ot

A második fázis után 20% detailista — fogyasztó
50% nagykereskedő — detailista
70% után 2%. 1.4%

Ha az értékemelkedést ennél a 70%-nál 20%-nak vesszük, tehát 14% 2%-a	0.28%
A harmadik fázis után (50% detailista — fogyasztó) 20%-os áremelkedéssel tehát 60-tól 2%	1.20%
De a detailistánál még ujabb 10%-os értékemelkedést, tehát 60 10%-a 6 és ennek 2%-a	0.12%
Tehát az illető áru összmegterhelése . .	5.00%

Tehát a fázisváltság-kulcs ebben az esetben 5%.

Ez az u. n. egyszerü fázisváltság-kulcs kiszámitásának példája. Amint azonban emlitettük fentebb, a fázisváltságnak van egy kombinált fajtája is, amikor a váltság a nyersanyagtól a legutolsó fogyasztóig minden forgalmat felölel, az áru közbenső fel-, vagy átdolgozását, vagy bedolgozását is. Hasonló számitási módja van a kombinált kulcsoknak is.

A fázisváltság kulcsának megállapitási módja után nézzük, mik még azok a főbb vonások, amelyek az u. n. fázisváltság rendszerét az általános forgalmi adó rendszerétől megkülönbözteti.

A forgalmi adó lerovásának egyhelyre tömöritésén kivül egészen másképpen alakul a fázisrendszerben a *behozatal* megadóztatásának kérdése. Az u. n. osztrák rendszerben a behozatal nemcsak általában forgalmi adó alá esik, hanem ezen tulmenőleg a behozatalt egy u. n. *kiegyenlitő adóval* (Ausgleichbelastung) terhelik meg, amelynek feladata az, hogy az osztrák áruknak belföldi előterhelését a külföldi árukkal szemben közömbösitsék.

A kiegyenlitő adóztatás indokoltsága az, hogy a bel-

[11] Dr. R. Müller: Die österreichische Warenumsatzsteuer. Wien, 1928. 37—38. oldal.

földi készitményt nemcsak a készáruk forgalmi adója terheli, hanem ezenkivül még a nyersáru és a félgyártmány, továbbá az u. n. hozzávalók után lerótt forgalmi adó is. Ez a magyarázata annak, hogy a kiegyenlitő adónak a tétele valamivel mindig magasabb, mint a belföldi forgalom váltságkulcsa.

A kiegyenlitő adótételt külön kell kiszámitani a váltság alá nem vont árukra, valamint a váltság alá vont árukra, akár egyszerü, akár kombinált váltságkulcs alá esnek.

A kiegyenlitő adótételt a fentebb emlitett lajstromban minden árunál megtalálhatjuk. Amennyiben a kiegyenlitő adó tételeinek nem váltság alá vont áruknál való megállapitásáról van szó, itten átlagszámitással kell a feladatot megoldani. Az osztrák rendszerben azonban az ilyen áruknak száma csekély.

Az egyszerü váltságkulccsal kiszámitott váltság alá vont áruknál az előterhelést szintén külön meg kell állapitani, mert ezen áruk váltságadója nem foglalja magában a nyersanyagokra, a segédanyagokra és előtermékekre eső adót.

A kombinált váltságkulccsal számitott váltság alá eső áruknál a váltság magában foglalja, mint már fentebb emlitettük, az illető áru egész forgalmi adóját a nyersanyagtól a készáruig. Ennek ellenére a váltságtételek mellett még egy külön magasabb kiegyenlitő tételt kell itt is kiszámitani és megállapitani, mert megállapitható, hogy az árunak az előzetes megterhelését a kombinált váltságkulcs teljes mértékben kifejezésre nem juttatja. Ennek az állitásnak az igazságát egy példával igazolhatjuk. Egy szőrmegallérral ellátott női kabát forgalmi adójában csak a szoros értelemben vett textiláruk forgalmi adója kerül lerovásra, még pedig a szövődénél, akkor, amikor a szövőde a szövet után a forgalmi adót lerójja. Ebben a forgalmi adóban azonban nincsen benne a gombok, a szőrme, a vattelin, tehát a hozzávalók forgalmi adója, aminek a forgalmi adóját más helyen és vonatkozásban rótták le. Ha tehát külföldről behoznak egy kész női kabátot szőrmegallérral, abban az esetben a hazai termék ezzel szemben a forgalmi adó szempontjából a versenyképességét csak ugy őrizheti meg, hogy ha a behozott árut a belföldi adótételnél magasabb kiegyenlitő adótétellel sujtják, amely kiegyenlitő adótétel a belföldi gyártásu áruk előzetes megterhelését juttatja kifejezésre.

A kiegyenlitő adózással szoros kapcsolatban lévő kérdés *a kiviteli adómegtérités* kérdése. Az osztrák rendszeren belül a kiviteli adómegtéritésnek a célja nemcsak az, hogy a kiviteli ügyletet mentesitse a forgalmi adó alól, hanem a kivitelre kerülő árut az előterheléstől is mentesiteni kivánja. A kiviteli adómegtérités tehát ellentétje a behozatali kiegyenlitő megadóztatásnak.

Egyik sajátsága az osztrák rendszernek még az u. n. *pótlékadó (Zusatzsteuer)*. Mit értünk ez alatt? Mint tudjuk, az u. n. egyszerü váltság alá vont árunál a váltság a készáru előállitásának és kereskedelmi utjának forgalmi adóját öleli csak fel, de nem foglalja magában a nyersanyagtól egészen a félgyártmányig terjedő szállitásokat. Már most előfordulhat az az eset, hogy a nyersanyagtól a félgyártmányig terjedő ut nincsen külön átalányozva, minek következtében a koncentrált vagy vertikális üzemek előnybe kerülnek a nem koncentrált üzemekkel szemben. Hogy ezt az előnyt a koncentrált és nem koncentrált üzemek között kiegyenlitsék, az alaprendelet 7. §-ában u. n. Phasenausgleich-ot vezették be. Minthogy azonban a gyakorlatban az u. n. Phasenausgleich-ot soha végre nem hajtották, más uton kellett gondoskodni arról, hogy a nem koncentrált üzemek mérsékeltebb adótétel mellett rójják le a forgalmi adót s igy a versenyképességüket megőrizzék.

Ezeknek a mérsékeltebb adótételeknek a lényege abban ál, hogy az a belföldi termelő, aki egy készárut egy belföldön más által előállitott félgyártmányból készit, annak a készáru eladásánál nem a készárura általában megállapitott váltságtételt, hanem egy u. n. pótlékot, Zusatzsteuer-t kell lerónia. Ez a pótlék oly mérvben van megállapitva, hogy a kész terméket, beleértve a félgyártmánynál lerótt váltságot is, az adó nem terheli jobban, mintha az illető cikk vertikális üzemben készült volna, ahol is csak a készterméket sujtja az adó. Ezenkivül ez a pótlékolás azért is szükséges, mert a behozatal alkalmával lerótt kiegyenlitő adót kell parallizálni, abban az esetben, ha egy még nem nemesitett árut hoznak be és azt belföldön nemesitik. Ha például behoznak egy porcellántányért Ausztriába, ezért lerónak egyenlitő megterhelés fejében 5%-ot. Ha ezt a tányért festés végett hozták be és mint festett tányért adják tovább, akkor a bérmunka fejében le kellene róni még 2%-ot, viszont a festett tányér eladása fejében 4.1%-os váltságot. Ez arra a vállalkozóra, aki a tányérokat festi vagy festeti, igen nagy terhet jelentene és azon üzemekkel szemben versenyképtelenné válna, amely üzemek a tányért belföldön állitják elő és belföldön festik is. Ezért azt találjuk a forgalmi adó táblázatban, hogy attól, aki porcellánárut belföldön az előállitótól különböző vállalkozóval festet, csak 1.3% adót, mint Zusatzsteuer-t kell beszedni. Ennek következtében tehát ebben az esetben az összmegterhelés nem $5+2+4.1\% = 11.1\%$, hanem $5+2+1.3\% = 8.3\%$.

Ezek azok a főbb vonások, amelyek a fázisrendszert a német rendszerrel szemben jellemzik.

Az adóalany szempontjából, amint már az eddigiekből is láthatjuk, a forgalmi adó osztrák rendszere nem egyszerü, hiszen számolnia kell adott esetben azzal, hogy négyféle kate-

góriába tartozó árut is forgalmaz: olyat, ami csak általános forgalmi adó alá esik, olyat, ami egyszerü fázisváltság alá tartozik, olyat, ami kombinált váltság alá tartozik és végül. ami után u. n. felemelt forgalmi adót (fényűzési adót) kell fizetnie.

Az adóztató hatóság részéről gyakorolt ellenőrzés technikai előfeltétele ebből kifolyólag a könyvvezetési kötelezettségek hiánytalan teljesitése, ami azonban a kiskereskedők és kisiparosok körében nehézségeket okozna. Ezért az osztrák rendszer is igen széles körökben alkalmazza az u. n. átalányozást (Abfindungsübereinkommen). Rendkivül érdekes az is, hogy Ausztriában éppen az átalányozással kapcsolatban az érdekképviseleteket is bevonták a forgalmi adó igazgatásába. A bécsi Gremium der Wiener Kaufmannschaft a hozzája csatlakozott mintegy 5000 bécsi kereskedelmi cég forgalmi adó ügyét intézi, mint adóközösség ügyét. A Gremium elsőfoku kivető hatóság is. Ezt az adóközösséget az egyfázisu rendszer behozatala alkalmával hozták létre, hogy az egyfázisu rendszer életbeléptetésével járó könyvvezetési kötelezettségtől a kisembereket megkiméljék. Az adóközösség azóta is kitünően funkcionál.[12]

Az osztrák forgalmi adó rendszerének itt felsorolt és technikai szempontból a gazdasági életre könnyebbséget jelentő előnyeinél fogva hazánkban épugy, mint Németországban, Cseh-Szlovákiában főleg kereskedelmi körökben mozgalom indult meg a rendszer átültetése érdekében.

Az osztrák gazdasági körök a fázisrendszerrel teljes mértékben elégedettek. Az osztrák gyáriparosok szövetségének titkára, Till, a fázisrendszerről igy nyilatkozik:[13]

„Ipar és kereskedelem a forgalmi adóval viszonylag jól megférnek. Ehhez lényegesen hozzájárult az a körülmény, hogy a pénzügyminiszterium kezdettől fogva azon fáradozott, hogy a forgalmi adó a közgazdaság igényeihez simuljon s amennyiben javitások szükségesekké váltak, azokat az érdekelt kereskedelmi és ipari körök közreműködésével keresztülvigye. Hogy az osztrák forgalmi adórendszer milyen jó, azt bizonyitja az is, hogy csaknem valamennyi állam tanulmányi bizottságokat küldött Wienbe, hogy saját forgalmi adórendszerük lehető javitása érdekében előtanulmányokat végezzenek."

Megemlékezünk még a teljesség kedvéért az u. n. Siemens-rendszerről is.

[12] A fázisrendszer előnyeit és hátrányait itt részletesen nem méltatom. Részletesen foglalkoztam ezzel a kérdéssel „Az általános forgalmi adórendszer reformja" c. tanulmányomban. Megjelent „Az Adó" 1932. évi 4., 5., 6. számaiban.

[13] L. Die österreichische Warenumsatzsteuer cikket a Frankfurter Zeitung 1925. évi 445. számában.

IV. Az u. n. Siemens-féle nemesitett forgalmi adó.[14]

Lényegében ez nem más, mint a nettó forgalom megadóztatása, szemben a jelenlegi adóztatási formával, amely a bruttó forgalmat adóztatja meg.

A Siemens-féle elgondolás szerint ugyanis az adó alapjául nem a bruttó bevételt vennék, hanem megengednék azt, hogy az eladó a feldolgozott, vagy forgalmazott árukra forditott kiadásait, üzemi költségeit levonásba hozza.

A Siemens-féle elgondolásnak a célja nem egy uj rendszer megteremtése lenne, mint inkább a jelenlegi általános forgalmi adórendszer kumuláló hatásu hibájának megjavitása. Ha ugyanis az előbb emlitett levonásokat megengednék, abban az esetben nem járna forgalmi adó a forgalmi adó után s nem kellene fizetni forgalmi adót a veszteséges üzletek után sem.

Ez az elgondolás azonban csupán elméleti értékü, gyakorlatilag hasznavehetetlen (habár Törökországban egy hasonló rendszert vezettek be), mert ugy alaki, mint anyagi szempontból olyan nehézségek keletkeznek a gyakorlati megvalósitásnál, amelyek legyőzhetetlenek.

Anyagi jogi szempontból ellene szóló érvek a következők:

1. Először is a megterheltetés egyenlőtlenné válik, mert az az üzem, amely nagyobb értéktöbbletet termel, aránylag erősebben fog adózni, mint az, amely csak vesz és elad, vagy mint az az üzem, amelynek munkája az áru értékét kismértékben emeli.

2. A forgalmi adó versenytársa lesz azon egyenesadóknak, amely adók a tiszta keresetet, nyereséget adóztatják meg. Hiszen ilyen módon a forgalmi adó alapja közelednék a jövedelemadó alapjához. Önmagával is ellentétbe jön ezáltal a forgalmi adó, mert hiszen célja az egyenesadók kiegészitése, nem pedig azok alapjának kisajátitása.

3. Az őstermelés megadóztatása ennél a formánál szinte lehetetlen, mert az őstermelésnél megállapitható a nyers bevétel, de a reáforditott kiadások nem minden esetben.

4. Az exportnehézségeket nem oldja meg és a forgalmi adó visszatéritése lehetetlen.

Alaki szempontból a Siemens-féle forma rendkivül nehézkes és komplikált. A bevétel elérésére forditott kiadások megállapitása pontos könyvvezetést igényelne az egész vonalon, ami gyakorlatban megvalósithatatlan, ennek ellenőrzése viszont óriási ellenőrzési apparátust hivna életre, ugy, hogy nagy költséggel kevés eredményt lehetne elérni.

[14] L. Denkschrift über eine Abänderung der jetzigen Umsatzbesteuerung. 1924. 10. oldal.

Ezért ennek a forgalmi adóztatási formának megvalósításáról gyakorlatilag egyáltalán nem is esett szó.

Az ismertetett rendszerek közül gyakorlati megvalósulásra került elsősorban az általános forgalmi adó u. n. *német rendszere*. Mindenütt, ahol a forgalmi adót bevezették, ezt a rendszert honositották meg.

A fázisrendszert legtisztábban Ausztria vitte keresztül.

A fejlődés során a két rendszer keverékéből egy vegyes rendszer keletkezett Cseh-Szlovákiában, Magyarországon, Franciaországban, Belgiumban, Romániában.

A kiskereskedelmi, nagykereskedelmi általános forgalmi adózás rendszereivel, valamint a Siemens-rendszerekkel gyakorlatban sehol nem találkozunk.

Diczig Alajos.

Közlemények.

Gazdaság és technika.

A gazdaság és a technika az ember szeliemiségének gyakorlatilag egymáshoz nagyon közelálló megnyilvánulásai[1] s a gazdasági jelenségek meghatározásánál és magyarázásánál az elme igen gyakran a technika területére téved. Éppen ezért az ujabb elméleti kutatás nagy figyelmet szentel e két jelenség-csoport elválasztásának és egymástól való fogalmi megkülönböztetésének. A magyar tudományos irodalomban *Navratil Ákos* professzor hosszabb tanulmányt irt e tárgyról és a probléma dogmatörténeti megvilágitását is nyujtotta.[2] Két évvel ezelött a munkáról irt könyvem egy fejezetében én is röviden foglalkoztam már e kérdéssel;[3] nevezetesen akkor még sokkal inkább naturalista alapon állva, a létért való küzdelemben az embernek az állattól való különbségét munkájának az értelem által való irányitásában jelöltem meg s ennek az értelem által való irányitottságnak megnyilvánulását láttam egyfelöl a gazdálkodásban, másfelöl a technikában. Más szóval a „homo sapiens" definiciójából vezettem le a „homo oekonomikus" és „homo faber" fogalmait. A következö fejtegetésekben nem ezeket a régi megállapitásokat szándékozom ismételni, hanem a gazdaság és technika felfogásában, azok egymástól való elválasztásában, elsösorban azokból az elemzésekből indulok ki, amelyeket e problémáról a gazdasági idealizmus nagy képviselöjének, *Spann Othmárnak* müveiben találtam.[4]

A feladat, a gazdaság mibenlétének meghatározása éppen nem oly egyszerü, mint azt ily közkeletü fogalomnál gondolnók. Nem egyszerü elöször azért, mert közismert igazság, hogy minél általánosabb fogalmat akarunk meghatározni, annál inkább ismeretelméleti fejtegetésekre kényszerülünk, annál inkább közeledünk létünk végsö, metafizikai kérdéseihez. Mintahogy a lélektannak legvégsö, immár metafizikai problémája, hogy mi a lélek vagy az élettannak, hogy mi az élet: ugy a bölcseletbe, ha ugy tetszik, a társadalmi metafizikába nyulik bele a közgazdaságtannak is az alapkérdése: mi a gazdaság? De feladatunk — a gazdaság meghatározása és egyéb területektöl, nevezetesen a technikától való elválasztása — azért sem egyszerü, mert a világ jelenségeiröl és

[1] Jellemzően, bár tévesen mondja e részt *Cassel:* „A közgazdaságtant célszerüségi okokból mindenesetre meg kell különböztetni a technologiától, de valójában a közgazdaság seholse válik el a technikától." Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag. Göttingen 1900. 7. l. Idézve *Spann O.* Fundament 4 k. 1929. 7. l.

[2] „Gazdaság és technika". Közgazdasági Szemle 60 K. 1918. 647—664 l. 61. K. 1919. 93—115 l. 218—239 l. „A technika" 62 K. 1920. 14—33 l.

[3] Az emberi munka bölcselete. Budapest 1930, 17—29 l.

[4] L. különösen: *Fundament der Volkswirtschaftslehre.* 4. kiadás. Jena, Fischer 1929. 1—71. lapját.

igy a gazdaságról is vannak bennünk bizonyos, sokszor öntudatlanul vallott, meggyökeresedett nézetek és önkénytelenül is ellenállást fejtünk ki átformálásuk kisérletével szemben.

E részt nem szabad felednünk, mennyire belészürödtek elménkbe az oly hosszu idö óta uralkodó angol klasszikus iskola tanai és hogy a legtöbben, amidön közgazdaságról van szó, ma is ennek a nagysikerü és kétségkivül nagyérdemü iskolának a kategóriái alapján itélkezünk. Ez az iskola azonban, legvégsö gyökerét tekintve, elsösorban a francia felvilágosodás elvein nyugszik. Ezek az elvek pedig — egy mondatba egyszerüsitve szövevényes jelenségeket — a mechanikus-materialista világfelfogás leszürödései. Ennek a felfogásnak az eszménye: a törvény. Óriási gépezet a világ és éppen ennek a gépezetnek matematikailag kifejezhetö, pontos, változtathatatlan müködését kell a tudománynak kikutatnia. Az emberi társadalmi tudományok terén is ez az ideál: a l'homme machine" analógiájára a „société machine". Igy keletkezett a *naturalista szociologia* a maga különböző iskoláival.[5]

Igy keletkezett a közgazdaságtannak is materialista jellegü müvelése, hiszen e részt talán szimbolikus jelentöségü, hogy e tudomány tulajdonképpeni megalapitója, *Quesnay*, természettudományi müveltséggel biró orvos volt. Ez a felfogás könnyen érthetö módon oda vezetett, hogy a szociologia a társadalmi jelnségek közül leginkább elhanyagolhatóknak vélte a mechanikus formulákba legkevésbé beszoritható szellemi jelenségeket és elötérbe helyezte a materiálisabb tényezöket. Csak éppen célozunk e részt *Marx*-ra, aki a társadalom szellemi részeit, az u. n. ideologiákat, a gazdasági, helyesebben technikai alap gépies függvényeinek, járulékos ráadásainak tekintette s akinek a felfogását, az u. n. történelmi materializmust egy francia iró nagyon találóan „technologiai automatizmus"-nak nevezte. De ugyancsak ebbe a mechanikus-materialista alapba nyulik vissza a gazdaságnak anyagias, hogy ugy mondjuk, jószágokhoz tapadó felfogása is. Ma is még sokan a gazdaságot tisztán a fizikai létfenntartással kapcsolatos jelenségnek tekintik s fötárgyát a jószágokban, azok sorsában, cseréjében, árában látják. E részt egyebek közt ismét jellemzö *Marx*, aki *Ricardo* nyomán a cserét mintegy munkaidök egyenletének tünteti fel: azonos munkaidöt kivánó jószágok a cserében gazdát változtatnak.

A közgazdaságtan müvelöinek legnagyobb része ma is a naturalista szociologia elvi alpján áll és e társadalmi tudományt a természettudományok módszerének kategóriái alapján müveli. Elsösorban innen ered, hogy a gazdaságnak a technikától való pontos elhatárolása helyett e két terület összekevertetik, amiböl nyilván fogalmi zavarok és téves elméletek erednek. Mert a közgazdaságtan, mint társadalomtudomány, nyilván a szellemtudományok, a kulturtudományok körébe tartozik és csakis azok sajátos módszerével érhet célt. Miben különböznek egymástól a természet- és a szellemtudományok? Mindenekelött abban, hogy a természettudományok föelve az okság, a *kausalitás* principiuma, a természettudományi megismerés ok és okozati viszonyok megállapitásában, a dolgok térbeli és idöbeli mechanikus összefüggéseinek feltárásában rejlik. A természettudományok kivülröl, a tapasztalat alapján isme-

[5] V. ö. *Spann O.*: Gesellschaftslehre. 3. Aufl. Quelle u. Meyer Leipzig 1930. S. 52.

rik meg és tárják fel a dolgokat, az események külső lefolyását követik. Ezzel szemben a szellemtudományi megismerés módja a jelenségeknek bensönkben való utánateremtése, azokba való beleélés, lényegével való egybeforradás. Az anyag, az okok világával, a természettel szemben a társadalom a szellem, az értékek világa és az oksági elv helyett itt a *teleologiai* szempont a döntő: az elemek egymás közötti célvonatkozásait látjuk lényegeseknek és azokat igyekszünk megállapitani.

A gazdaság igazi mibenlétét is csak ugy lehet megérteni, ha a gazdaságot a szellemvilág megnyilvánulásaként, a társadalom nagy egészének részeként tekintjük és azt vizsgáljuk, hogy abban a nagy szellemi organizmusban, ami a társadalom, milyen sajátos szerepet tölt be a gazdaság, az egészhez és a többi részhez, vallásshoz, tudományhoz, nemzethez, milyen sajátos teleologiai viszonyban áll. Mint ahogy az ember nincs társadalmon kivül, mint ahogy az egyéni lélek tüneményei sem érthetők meg a társadalom nélkül: ugy a gazdaságot is csak a társadalom keretében lehet a maga lényegében megérteni, helyes definicióját csak szociologiai alapon lehet adni. A szociologia módszere pedig, ismételjük, más, mint a természettudományoké: itt nem mechanikus oksági kapcsolatok, hanem az egész és a részek viszonya, a különböző szellemi területek szerepe, rangja organikus egysége a kutatás tárgya. A társadalom szellemiség, értékek rendszere. Az értékek végcélok, amelyeknek igazolásukhoz nincs szükség valami magasabbra, hanem igazolásukat önmagukban birják. Ilyen értékek például az igazság, jóság, szentség. Az értékek lényegéhez tartozik, hogy függetlenek megvalósulásuktól: jóság, mint érték, ugyis léteznék, ha a világon nem lennének jó emberek. Az igazság, mint eszmény, létezik, ha nincs is megvalósulása. Az értékek a tiszta szellemi világ jelenségei, eszmények, amelyek éppen ezért egyuttal normát, irányitó elvet jelentenek. Igy tanitotta azt az idealizmus nagy szociologusa is. *Platon:* a szellem, az eszme, a fogalom az igazi valóság s a dolgokat fogalmukból, eszméjükből kell megismerni. Ha az államot eszméje szempontjából elemezzük, akkor lényegének megértése egyuttal annak a felismerését is jelenti, milyen legyen az állam. Már most, ha az értékeket a reális világban meg akarjuk valósitani, akkor célokká válnak. Célok például a társadalom nagy ösi, szellemi értékeinek, vallásnak, müvészetnek, tudománynak, nemzeti létnek, de a lakosság érzéki létének, a vitalitásnak is létrehozása, fenntartása, biztositása. Hogyan lehet elérni célokat? Eszközök által.

Ime eljutottunk az *eszköz* fogalmáig, amely döntő kategóriája a gazdaságtannak s amelynek tisztázása fogja megvilágitani egyfelöl a gazdaság, másfelöl a technika mibenlétét s elérni egymástól való elhatárolásukat. Mi fogalmilag az eszköz? Szemben az értékkel, amely önmagáért van, amely nem szorul igazolásához valami felsöbbre, rajta kivül állóra: az eszköz per definitionem valami fölötte állóra, a célra vonatkozik, ugy fejezhetnök ki: a cél megvalósitása felé veztö ut egy állomása, elöcél, amely jogosultságát, értelmét a céltól nyeri. Az eszköz, mondhatjuk, a cél szolgálatában áll, a céltól kapja értékét, rangját. Minden eszköznek tehát mindenekelött egy ilyen *célvonatkozás* tartozik a lényegéhez: ha ezt a célvonatkozást nem látjuk, az eszköz elveszíti egész létalapját, értelmetlenné válik. Mi például egy templom? Nyilván az istentisztelet

egyik eszköze. Ennek a célnak, az Istennek való áldozás, az Istennel való egyesülés céljának szolgál. Épigy eszköz a könyv a szellemi vagy a kenyér fizikai létfenntartás szolgálatában. A kenyeret nem önmagáért, öncélként állitjuk elő, ez is csupán előcél a létfenntartás öncélja érdekében. Látnivaló az eszköz *teleologiai* értelme, célhoz való viszonyitottsága, a céltól való függősége s a cél értékében való osztozása. A gazdaságot mindenekelőtt és legáltalánosabban ugy lehet meghatározni, hogy az célok szolgálatában álló eszközök rendszere, összessége. Innen a gazdaság alárendelt, eszköz-jellege az öncélu értékvilággal szemben. Vallás, állam, tudomány, fajfenntartás értékek, öncélok, a gazdaság célok szolgálatában álló eszközöket jelent.

Csakhogy az eszköz-fogalomnak ezzel a célra való beállitottságával, ezzel a teleologiai elemzésével még nem meritettük ki a teljes tartalmát. Mert igaz, hogy a kenyér a létfenntartás céljából tekintve: eszköz, az ágyu a háborus célok szempontjából eszköz, ámde az eszközben ezen a célvonatkozáson kivül még egy sajátos tulajdonságot találunk. Nevezetesen, ha meg is értettem, hogy kenyeret csupán eszközként a létfenntartás céljából, tehát nem öncélként termelek, felmerül a kérdés: miért éppen kenyeret termelek, miért éppen a kenyeret állitom a létfenntartás szolgálatába? És erre azt kell felelnem: azért, mert a kenyérnek természeti tulajdonságai alkalmassá teszik azt erre a feladatra, mert a kenyér oksági alapon okozatként megadja a szervezetnek szükséges táplálékot. Ezek a természeti tulajdonságok, ez a *kausalitás* teszi alkalmassá arra, hogy a célt vele megvalósithassuk. Ugy, hogy az eszköz egyfelől jogosultságát, értelmét attól az értéktől, céltól kapja, amelynek megvalósitására szolgál, de másfelől az eszköz a természeti világban uralkodó oksági kapcsolatokon nyugszik, azok alapján állhat éppen az érték megvalósitásának szolgálatába.[6]

Látnivaló tehát, hogy az eszköz fogalmában két egymással összeegyezhetetlen, külön világ: szellem és anyag találkozik, az eszköznek, ugy mondhatnók, Janus-arca van: egyfelől a cél felé néz, amelynek szolgál, amely nélkül nem létezhetnék, másfelől az oksági, mechanikus világ felé fordul, amelynek alapján ez a szolgálás, ez a magasabbra való beállitottság lehetővé válik. Miután az eszköz a gazdaság központi jelentőségü kategóriája, könnyen érthető, hogy ez a kétféle vonatkozás benne nem egyszer összekeveredett, innen ered a technikai szempontok összezavarása a gazdaságival. Az eszköznek ezt a jellemzett fogalmát némileg komplikálja az a körülmény, hogy az eszközöknek sokszor saját maguknak is öncéluságuk lehet. Tiszta eszköznek azt mondhatjuk, ami akár egy egyénnél, akár egy népnél csupán valamely töle különböző cél elérésére szolgál és maga sose lesz céllá. Ide tartoznak általán szólva az összes ugynevezett dologi javak, vagy mind az olyan munkák, amelyeket fáradságos vagy tisztátalan jellegük miatt senki se végezne önmagáért. Ezek tényleg mindig csak elökészitői, elöstádiumai a célnak. Viszont vannak eszközök, vannak tevékenységek, amelyeket önmagukért végzünk, de mégis ugyanakkor valamely más cél elérésére is szolgálhatnak. Például a tudomány nyilván öncélu tevéken-

[6] A német nyelv plasztikus tömörségével *Spann* ezt ugy fejezi ki, hogy az eszköz egyrészt ein „Inbegriff von Wertbezug" másrészt ein „Inbegriff von Ursächlichkeit."

ség, eredményei azonban eszközökként gazdasági célok szolgálatába állithatók; igy a geometria a hidépitésnél. Az ilyen eszközöket, amilyenekkel föleg a szellemi élet terén találkozunk, amelyek gazdaságon kivüli területről erednek és öncéluséggal is birnak, „*magasabb rendü eszközök*"-nek nevezhetjük. A *munka* maga mindig eszköz, amennyiben vele egy célt akarunk elérni. De amennyiben eröink foglalkoztatása vagy erkölcsi értéke szempontjából folytatjuk azt: elveszti eszköz-jellegét és öncéluvá, értékké lesz. Igy a müvész, az államférfi, a pap munkája öncélu, az élet magasabb értékeinek megvalósitására szolgáló tevékenység. A munkának ez az öncélu jellege általában sokkal jobban megvan, mint gondolnók és ennek az öncéluságnak a kultura szempontjából óriási fontossága van, mert igy veszti el a munka puszta eszközjellegét és igy válik hivatássá.

Láttuk, hogy a gazdaság meghatározásánál a döntö mozzanat az érték és az eszköz ellentéte, cél és eszköz szembeállitása volt. A céltartalom alapján megkülönböztethetünk már most *létfenntartásra szolgáló gazdaságot*, amelynek körébe a legtágabb értelemben vett vitalitás céljai tartoznak és *kultura-gazdaságot*, a nagy szellemi részeknek, tudománynak, vallásnak, államnak eszközökkel való ellátását. Lehet szó ilyen értelemben *nevelő-gazdaságról* is, amely a kultura fenntartásának, továbbadásának eszközeit szolgáltatja. A gazdaság az élet *összes* céljaitól függ és nem csupán az anyagi jószágok területére terjed ki.

Ilyen módon valamennyire tisztázva az eszköz gazdasági fogalmát, nézzük most technikai vonatkozásait. Hiszen valamely cél éppen a technika segitségével válik megvalósithatóvá, a technika mutatja az utat és eszközöket. Mi hát a különbség? Az, hogy a technika kizárólag az oksági kapcsolat alapján tekinti az eszközt, amelynek felhasználásával a cél elérhető. Mint mondottuk volt, a gazdaság az eszköz teleologiai, a technika ellenben kausális vonatkozása. Éppen ezért, midön gazdaságról van szó, az *összes* célokat tartjuk szem elött s a gazdálkodás lényegéhez éppen a *válogatás* tartozik: vajjon kenyeret vagy szövetet termeljünk-e, vajjon templomot vagy várat épitsünk-e, vajjon hadi vagy népjóléti célokra vegyük-e igénybe a lakosság eszközeit? A gazdálkodás csak akkor merül fel, ha *célok sokaságával* állunk szemben. Ellenben a technikánál mindig egy adott célról van szó, a technikánál azt keressük, hogy az adott célt milyen módon, hogyan lehet legjobban elérni, a módok közül melyik a legtökéletesebb? Ugyhogy a gazdaság fökérdése: vajjon? Vajjon milyen célra áldozzunk eszközöket? A technika fökérdése: hogyan? Hogyan, milyen eszközzel érhetem el legjobban célomat? Gazdasági kérdés: vajjon világittassuk-e a várost? Technikai kérdés: milyen világitás a legmegfelelöbb?

Próbáljunk azonban tovább jutni a gazdaság fogalmi elmélyitésében és kérdezzük: miért kell válogatnunk a célok között? A felelet egyszerü: azért, mert céljaink tulnagy számuak, vagy ami ugyanaz, eszközeink korlátoltak, nem elegendök. Ha összes céljaink teljesitésére volnának eszközeink, akkor nem lépnének fel bennünk gazdasági problémák, akkor csupán a technikával, a hogyannal kellene törödnünk. A valóságban azonban céljaink végtelenségével szemben eszközeink mindig korlátoltak. Hiszen ez: az eszközök korlátoltsága okozza éppen a gondokat, okozza, hogy a gazdaságot kényszernek érezzük, amely leszoritja szabadságunkat. A gondok annyit jelntenek, hogy disparitás van eszközeink és céljaink között.

Ezért válogatunk és csak azután, ha döntöttünk abban, hogy mely célokat akarunk megvalósitani s viszont mely célokat áldozunk fel, csak azután vetjük fel a kérdést: hogyan érjük el a célt? Ebből az a fontos következtetés folyik, hogy a gazdaság állapitja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett valaminek a technikai megvalósitása számbajö. A gazdaság a technikával szemben logikailag elsö. Innen ered, hogy sokszor pompás technikai találmányok nem használtatnak fel azonnal, innen ered, hogy lehet technikailag nagyszerü eredményeket produkálni, aminöket például Szovjet-Oroszországban az utazóknak reklámképpen mutogatnak, csupán az a kérdés, vajjon azok létrehozásánál nem hanyagoltattak-e el a gazdasági szempontok.

Tiszta technikával állunk szemben, midön nem törödünk azzal, hogy valami olcsó-e vagy drága, midön gazdasági szempont nem játszik közre tevékenységünkben. Igy például a tiszta tudományos célu, laboratóriumban folyó kutatásnál. Vagy tiszta technikát láthatunk az u. n. szabad jószágoknál, például a rendes körülmények között gazdálkodást nem kivánó lélegzés technikájánál. Némileg, bár nem ennyire tisztán, a technikai szempont a gazdasági elé kerülhet a háboruban, ahol, amennyire csak lehetséges, a költségekkel nem törödve, mennél tökéletesebb technikára igyekezünk. Rendes körülmények között azonban a technika a gazdasággal szorosan összefüggö „gazdaságilag formált technika".

Viszont az is inkább elméleti határesetként elöfordul, hogy az összes célok elérésére van eszköz, ekkor a gazdaságnélküliség állapota áll be. Rendesen azonban válogatni kell s nézzük most még befejezésül ennek a válogatásnak elveit. Ezek közül az elvek közül az elsö, hogy az eszközöket a célok érvényességi foka szerint osztjuk fel, olyanmódon, hogy mérlegelünk közöttük, a mérlegelés eredményeként megállapitjuk azok *rangsorát* és a legfontosabbaknak juttatunk arányosan eszközöket. Ez az *eszközök kiegyenlitésének elve.* A másik elv, hogy ha egyszer ez a kiegyenlités megtörtént, ha megalkottuk gazdasági tervünket, akkor ne kapkodjunk, ne térjünk el a helyesnek talált felosztástól, hanem amellett kitartsunk. Ez az eszközökkel való helyes elbánásnak, a velük való *takarékoskodásnak* elve. Mindezek alapján a gazdaságot a következöképpen határozhatjuk meg. Alanyi értelemben: Gazdaság eszközöknek rangszerüen rendezett feláldozása célok részére, kiegyenlitö és takarékos mérlegelés által, célok tulnagy száma vagy ami ugyanaz, eszközök szükössége mellett. Tárgyilag, a társadalom részeként tekintve: a gazdaság rangszerüen tagolt eszközök rendszere célok szolgálatában.

A gazdaság konkrét megjelenésében természetesen ettöl a fogalmi meghatározástól eltérö formákat is látunk. Igy a valóságban gyakran elöfordul a helyes rangsor elleni vétkezés, a kiegyenlitési elv semmibevevése, például egy bohém háztartásban. Vagy elöfordul a gazdasági terv elleni vétkezés, a kitartás hiánya, amit közönségesen könnyelmüségnek nevezünk. Az is folytonosan megtörténik, hogy az eddigi célok által elöirt tervet uj cél változtatja meg, innen a gazdasági eltolódások, például háboru esetében.

Összefoglalva már most ezt az eléggé hosszadalmas elmefuttatást, látjuk, hogy fejtegetéseink középpontjában az „eszköz" kategóriája állott és problémáink szempontjából döntö jelentöségü megállapitásunk volt, hogy az eszköz utján az ember egyfelöl az értékek, a célok világával, másfelöl az okság, az anyag vi-

lágával kerül összeköttetésbe. Amaz a gazdálkodás, emez a technika területe. Úgy fejeztük ezt ki, hogy az eszköznek Janus-arca van. Következik pedig mindebből a gazdaságnak *idealisztikus* felfogása: az eszközök osztoznak a célok, az értékek tulajdonságaiban, visszatükrözik az emberi lét egész szellemiségét. A gazdaság csak annyiban tünhetik fel nem szelleminek, amennyiben technikai-anyagi alapjai, feltételei folytán a természet világához van kötve. Az eszköz fogalma különös és egyedülálló módon egyszerre teleologikus és kauzális vonatkozást rejt magában, ugy is mondhatnók, hogy felfelé a szellem és lefelé az anyag világa felé mutat. Érthető, hogy a naturalisztikus szociologia és a naturalisztikus közgazdaságtan a gazdasági jelenségek elemzésénél inkább az okság elvein alapuló technika területére tévedt. Igy *Quesnay*, amidön egyedül az ötermelést, a jószágok eredeti létrehozását látja produktivnak, ilyen módon nem a célokból, hanem a technikai alapból vezetve le a termelékenység fogalmát. A természetjogi individualizmuson alapuló kapitalizmusnak is egészben véve talán ott van a legnagyobb hibája, hogy háttérbe szoritotta az ember egyénfeltti értékeit, elszakitotta a lét metafizikai alapjától s az eszközöket öncéluaknak tekintve, az embert anyagiasságba süllyesztette. Ezért a kapitalizmussal nagy technikai fellendülés járt, de ezzel karöltve sok helyütt a belső kulturának elhanyagolása hiánya.

Ismételjük, a gazdaság a társadalom egészének, szellemi egyetemének van alárendelve, annak szolgálatában áll és ebből következőleg lesz részesévé az élet és kultura méltóságának és értékeinek. Éppen nem igaz tehát, amit a történelmi materializmus próbált tanitani, hogy a gazdaság bir primátussal a szellemi részekkel szemben, söt hogy az az egyedüli valóság, a szellemi részek pedig puszta epifenomének. Ezzel a naturalista-mechanikus elmélettel szemben a *gazdasági idealizmus* mélyebben járó bölcselettel a gazdaságot az élet nagy, öncélu értékeinek szolgáló eszközök rendszerének tekinti.

Kisléghi Nagy Dénes.

A német munkanélküli segélyezés alapelveinek változása.

A német munkanélküli segélyezés módjában legujabban érdekes változások történnek. A munkanélkülisegély mindjobban veszit biztositási jellegéből és megy át az egyszerü segély formájába. A munkanélküliség esetére szolgáló törvény megalkotásakor a főszempont az volt, hogy a munkás, amikor munkanélkülivé válik, biztositásának kiérdemelt és megfizetett járulékait kapja és csak esetleges hosszabb munkanélküliség után kerüljön az állami vagy községi népjóléti intézmények hatáskörébe. A törvény fő irányelve a biztositás volt, melynek teljeskörü kiszélesitése nemcsak munkanélkülisegély fizetésére képesitette volna az intézetet, de lehetővé tette volna egyéb szociális irányu működését is.

Ez az elgondolás azon alapult, hogy a munkanélküliség, mint biztositási tényező, konstans marad, nagyobb kilengések nem fognak előfordulni. E számitások abból indultak ki, hogy állandó jellegü számokkal fog az intézet dolgozni, a munkanélküliek száma nem emelkedik a számitásba vett határon tul, a biztositottak munkaideje teljes marad, vagyis heti 48 óra és végül a törvény abszolut lesz,

amelyet kihasználni, helyesebben kijátszani nem lehet. E feltételek egyike sem vált be. Mindhárom feltétel, amelyeken a biztosítás felépült, rövid pár év alatt annyira ingadozóvá vált, hogy először megrenditette az egész munkanélküliség esetére szóló biztositást, később pedig annak lényeges reformálását tette szükségessé. A reformálás abból állott, hogy a biztositási dijak emelkedtek, a segélyek csökkentek és végül az egész biztositás sulypontja a községek háztartására tolódott át, amelyeknek viselniök kellett a jóléti kiadások óriási terheit. A munkanélküliség esetére szóló biztositás jelenlegi helyzete az, hogy a kb. ötmillió munkanélküliből a biztositásban csak 33% van bent. a többi a községek jóléti intézményeitől nyer támogatást. Ez az arány tél idején még jobban eltolódik, mert ekkor nagyobb tömegek esnek ki a biztositásból azáltal, hogy ekkorra soknak lejár a törvénybiztositotta segély joga, mivel már hosszabb ideje munkanélküli. Télen a községek a munkanélküliek 50%-áról gondoskodnak. Ez a helyzet sulyos feladatok elé állitotta a községeket, ilyen módon szociális kiadásaik megsokszorozódtak, aminek eredménye az lett, hogy rendes költségvetést alig néhány tud csak csinálni. A német városok nagyrésze, főleg Szászországban, nem tudja tető alá hozni höltségvetését, mert a bevételek és kiadások közötti óriási különbséget egy párt sem meri vállalni. Sok helyen megtörtént, hogy a város elfogadott költségvetés nélkül ment át az uj évbe, jóllehet költségvetését heteken keresztül tárgyaltatta, sokszor véres botrányok közepette. A költségvetés állandó hiányának mindenütt a fentebb elmondottak voltak az okai, a „Fürsorge" és „Wohlfahrt" óriási terhei.

A helyzet teljes megértéséhez szükséges, hogy visszapillantsunk a biztositás néhány éves multjára és kövessük az események változását. A munkanélküliség esetére szóló biztositással 1926 decemberében kezdett a birodalmi munkaügyi minisztérium foglalkozni és a törvényt 1927 julius 16-án adták ki. Az elökészitès és megszövegezés tehát félévig tartott és igy jelenleg a német munkanélküliek biztositása 5 és féléves.

A biztositási törvény maga és a biztositás létezésének alapja *a kötelező biztositás*, a biztositottak kategórizálása fizetésük szerint és a segély nagyságának a meghatározása. A biztositásba bevettek minden munkásréteget, a szezonmunkások és más nehezen ellenörizhető munkások kivételével. A biztositottakat 11 osztályba csoportositották, ugy, hogy az első osztályba a heti 10 márkás, a 11-ik osztályba a heti 60 márkán felüli fizetésüek tartoztak. A segély két részből állott: a munkanélkülisegélyből és a családi pótlékból. A családi pótlék családtagonként — minden osztályban — 5%-a lehetett az osztálybérnek. A segély az első osztályban maximálisan 80% lehetett, azaz 6.4 márka, a 8—11. osztályokban 60%, azaz 36 márka. A közbensö osztályok 80—60% fokozatban.

A biztositási járulék a kereset 3%-a volt; az évi dijbevétel kb. 800 millió márka, amelyből átlag 1.1 millió munkanélküli kapott segélyt.

A biztositási törvény hibái hamar jelentkeztek. A legtöbb bajt külsö körülmény, a munkanélküliek számának óriási növekedése okozta, de hibák jelentkeztek a törvényben magában is. Az egyik volt, hogy olyan rétegeket is bevettek a biztositásba, amelyek ellenörzése nem volt lehetséges, a másik a járulékok alacsony és a segélyek magas volta, a harmadik a törvény könnyü kijátszható-

sága. E hibák következtében csakhamar szükség volt a törvény reviziójára. Az első revizió 1929-ben következett be. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az egyre növekedő munkanélküli tömegeket az eddig követett uton nem lehet biztositani, a járulékok alacsonyak, a segélyek magasak. A biztositás hiánya ekkor már 400 millió márka körül mozgott, az évi 840 millió bevétel mellett. Ekkor hajtottak is végre némi változtatást az egyes osztályokban, aminek eredménye kb. 100 millió márka megtakaritása volt. Kiterjeszkedett a revizió ezen kivül a biztositottak személyére is, amennyiben végleg kizárták a szezonmunkásokat, a női háztartásbeli alkalmazottakat, a gyárak otthon dolgozó munkásait, erdömunkásokat, halászokat stb. minden olyan munkáskategóriát, amelynél a rendszeres foglalkoztatottság nem volt kimutatható. A legfontosabb rendelkezés volt azonban a törvény megszigoritása, a visszaélések szigoru üldözése, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy nagyon sok esetben kijátszották a törvényt éppen enyhesége és humánus volta miatt.

Az 1929-es változtatások és a 100 milliós megtakaritás nem sokat lendítettek azon a szomoru tényen, hogy a biztositási törvény jóval kisebb munkanélküli tömegek számára készülvén, egyre nött a hiány. Ettől az időtől számitódik ugyanis a munkanélküliség rohamos emelkedése, ami a bevételek elég tekintélyes csökkentését, de még inkább a kiadások rohamos emelkedését vonta maga után.

Az első revizió után ismét szükség volt revizióra és pedig jóval mélyrehatóbban, mint azelőtt. Az óriási munkanélküli tömegek ugyanis ekkor még nagyrészt a biztositásból kaptak segélyt, ami a birodalmi biztositó intézet szervezete és szabályzata mellett hónapról-hónapra sokmilliós hiányt okozott. A munkanélküliek között ekkor még legnagyobb számmal a „Hauptunterstützungsempfänger" kategória szerepelt, amelynek átlagos havi munkanélküli segélye 76 márka volt. A munkanélküliek másik két kategóriája, a „Fürsorge" és a „Wohlfahrtserwerbslosen" az első kategória mellett jelentéktelenebb volt számra nézve is és a segélyezés szempontjából is. Az utóbbi két csoport sgélye ugyanis a „Hauptunterstützungempfänger"-ek segélyének csak egytöredéke, jórészt természetbeni segélyezésből állott és teljesen a városok háztartását terhelte. A munkanélküli egy éven keresztül a biztositó intézettől kapja a segélyt és csak azután kerül a városok gondozásába, elöször a „Fürsorge", azután a „Wohlfahrt" kötelékébe.

Amikor a gazdasági válság 1929 után hirtelen kezdett kiszélesedni, a munkanélküliség Németország legnagyobb problémájává lett. A munkanélküliség ellen próbáltak mindenféle eszközzel harcolni, az állam, a községek, a közületek és a tehetösebb magánosok is, természetesen nem sok eredménnyel, mig azután az állam a probléma megoldását egy országos bizottságra bizta, a *„Brauns-Kommission"*-ra. A „Brauns-Kommission" nagy munkája kiterjedt a munkanélküliség okainak vizsgálatára, munkaalkalmak teremtésére és a munkanélküliek biztositására is. Véleményét három kiadványban bocsátotta nyilvánosság elé. Minket a harmadik kiadvány érdekel, amelyben a biztositás reformjáról van szó. A „Brauns-Kommission" munkája 1931 tavaszára esik, akkorra, amikor a biztositás már alig elviselhetö deficittel dolgozott. A birodalmi biztositó intézet deficitje 1930. év végén 1.2 milliárd márkára rugott, annak következtében, hogy az átlagos és számitásba vett 1.1 millió fö segélyt élvező helyett azok száma 1.8 millió volt. A 700 ezres szaporulat pénzbelileg csak

ugy volt elviselhető, hogy felemelték a járulékokat 6.5%-ra, leszállitották a segélyeket, kizártak még nehány kategóriát a biztositásból és csökkentették a segélyfizetés idejét. A „Brauns-Kommission" eme javaslatait a szükségparancsolta kényszer folytán mind elfogadták, végre is hajtották, de ez nem használt sem a biztositó intézetnek, sem a közvéleményt nem elégitette ki. A munkanélküliség esetére szóló biztositás ismételt reviziója sem tudta eltüntetni a deficitet, mint ahogy az okot, a munkanélküliség növekedését, nem tudta megállitani.

A birodalmi biztositás ezek után mindinkább veszitett általános jellegéből, fokozatosan feladta eredeti célját és csupán arra szoritkozott, hogy enyhitse a szezónszerü munkanélküliség gazdaságilag romboló hatásait. A munkanélküli tömegekről való gondoskodás 1—1½ év óta fokozatosan a községek vállaira nehezedik. A „Hauptunterstützungsempfänger" kategória egyre kisebb lesz és növekszik a „Krisenfürsorge" és „Wohlfahrt" jelentősége. A birodalmi biztositás sulypontja a községek háztartását terheli ma olyan formában, hogy a munkanélküliek nagy része már régen idekerült, mert huzamosabb ideje munkanélküli és igy a biztositásból kiesett; egy másik szintén jelentös része pedig a szezónszerü támogatás után, amely rövid pár hónapos, jut ide. A munkanélkülisegélyezés három nagy szervének munkakörében lényeges eltolódás állott be, amely csak részben a krizis hatása. Az „Arbeitslosenversicherung" fokozatosan kapcsolódik ki a munkanélküliség segélyezésénél és vállal jelentéktelenebb szerepet a „Fürsorge" és „Wohlfahrt" mellett. A német munkanélküliek segélyezése igy fokozatosan terheli a községek háztartását és jut el az inségakciók lényegéhez. A statisztika szerint 1930 elején még csak 330 ezer „Wohlfahrtserwerbslosen"-t támogattak a községek, 1930 végén már 878 ezret és 1931 végén 1.697 ezret. A támogatottak száma két év alatt tehát megötszöröződött. A községek ezen felül egyötöd résszel részesek a „Fürsorge"-ben is. A községek jóléti és szociális terheinek növekedésére, az elöbb emlitett eltolódás jellemzésére hasonlitsuk össze az utóbbi évek munkanélküli statisztikáját, mely százalékokban mutatja e három intézmény arányát. Az elsö számsor a fösegélyélvezök, a második a községi „Fürsorge", a harmadik a községi „Wohlfahrt" által segélyezettek adatait mutatja.

1929. XII. 31.	76.7%	9.1%	14..0%
1930 XII. 31.	58.4%	18.0%	23.6%
1931. XII. 31.	33.9%	31.1%	35.0%

Az eltolódás, amint látjuk, elég nagy és ez elöreláthatólag javulni nem is fog. A munkanélküliek számában csökkenés eddig nem mutatkozott és a birodalom pénzügyi helyzetében sem állott be javulás. A munkanélküliség esetére szóló biztositás igy meg fog maradni mai állapotában, az az elgondolás és megoldás, amellyel 1927-ben megalkották e törvényt, érvényesülni már nem fog. A munkanélküliek biztositása, amig a normális viszonyok vissza nem térnek, a községek népjóléti tevékenységében fog lebonyolitódni.

Pálinkás András.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Német tudósok a balkáni birtokreformról.

Sering M. (szerk.): Die agrarischen Unwälzungen im ausserrussischen Osteuropa. Untersuchungen des Deutschen Forschungsinstituts für Agrar- und Siedlungswesen. Berlin u. Lepizig, Walter de Gruyter et Co. 1930.

Hollmann A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. Berichte über Landwirtschaft. Berlin, Verlagsbuchhandlung Paul Parey. 1931.

A *Közgazdasági Szemle* 9. évfolyamában éppen e sorok irója irt hosszabb tanulmányt Románia és Jugoszlávia birtokreformjáról és pedig az elsöről M. *Constantinescu*, a jugoszlávról pedig *Ivšic* munkája alapján, akik hivatalos adatokat használtak. Az első valótlanságoktól hemzsegö propagandamunka, az utóbbi pedig — a jugoszláviai értelemben vett — lehetöség határáig tárgyilagos, söt itt-ott kritikát is adó tanulmány. Ugyancsak e folyóirat 1931. évi április havi füzete ismerteti David *Mitrany* angol nyelvü munkáját, amely a Carnegie-alapitvány romániai sorozatában jelent meg. Ez a könyv nem válik diszére a nagytekintélyü Carnegie-alapitványnak, amelynek kiadványai között alig van hasonló propagandisztikus célzatu és a valóságokat figyelmen kivül hagyó munka. Ha valaki reális tudást akar szerezni e munkákból a balkáni birtokreformokról és azok közgazdasági meg szociális hatásairól, e célját el nem érheti. Föl kell hivnunk tehát a nyilvánosság figyelmét két német tudományos munkára, amelyek a balkáni földreformokat az igazságkeresés komoly szempontjaiból világitják meg. Az egyik a mult évben jelent meg *Sering M.* szerkesztésében, több neves tudós közremüködésével, a másikat *A. H. Hollmann* irta.

Az elöl nevezett gyüjteményes munka bevezetésében *Sering* dr. mélyreható tanulmányt ad a reformok közgazdasági és szociális hatásáról. Tudományos következtetéseit azokra az adatokra alapitja, amelyeket a háboru után birtokreformokat keresztülvitt országokban tanulmányokat és adatgyüjtéseket végzett munkatársai közölnek. Ezek szerint csak Németországban, Ausztriában, Finnországban és Magyarországon hagyta érintetlenül a birtokreform a történelmileg fejlödött jogi és társadalmi rendet. A többiben azonban a birtokreform mellözte a tulajdonjogi, gazdasági és szociális szempontokat és elsösorban az uralkodó faji, tehát nem is a többségi szempontokat vette figyelembe. Már az egyes fejezetek cimei elárulják tartalmukat. *Dr. Otto Korfes* tanulmányának cime: Die Agrarrevolution in Estland und Lettland. *Dr. Ludwig Fritsche*-é: Agrarverfassung und agrarische Umwälzung in Jugoslawien, *Dr. H. Baumberger-Deimling*-é: Die agrarische Umwälzung in Grossrumänien. De forradalmi volt a birtokreform Lengyelországban (Dr. Friedrich *Hellwege)*, Csehszlovákiában (Dr. Wilhelm *Flöter)* is.

Sering dr. tanulmánya szerint, Oroszországot nem számitva, összesen 22,050.000 négyzetkilométer területen. 121.602.000 lelket

számláló lakosság kebelében zavartatott meg. helyeztetett át uj keretekbe a mezögazdasági termelés. És pedig kilenc államban jellegzetesen forradalmi módon. Ez államok lakosságának legalább hatvan százaléka érezte meg közvetlenül a tulradikális reformok kárát. Azokon a területeken, ahol egyszerüen elvették a nagyobb földbirtokokat, elszegényedtek a nagyobb birtokosok, kenyér nélkül maradtak a rajtuk élt cselédek, munkások. De nem javult a földosztásban részesülö kisbirtokosok helyzete sem. Mezögazdasági népességük legyengülésének arányában erösen megfogyatkozott az erőszakos reformokat keresztülvivö államok pénzügyi ereje is. *Esztországban* 2.3 millió hektárt (48%), *Lettországban* 3.7 millió hektárt (56%) vett el a kormány — ingyen — a német birtokosoktól. *Csehszlovákiában* 3.9 millió hektár (28.2%) cserélt gazdát és pedig a valóságos érték, vagyis forgalmi ár 14.6%-áért. Az ezer hektáron felüli birtokok negyven százaléka nem kapott kárpótlást. Jugoszláviában, természetesen a volt osztrák-magyar és horvát területeken, 4.8 millió hold földet vett igénybe a birtokreform, még pedig eddig minden kárpótlás nélkül. A volt osztrák-magyar és horvát területeken, a régi nagybirtokokon rendszeresitett kényszerbérletek jövedelmének csak 25%-át kapják a volt tulajdonosok. Az erdöket és a Habsburg-dinasztia tagjainak birtokait szintén kárpótlás nélkül vette át a kormány. Romániában kétféle mértékkel mértek. A regátban 500 hektár, Erdélyben 500 hold a meghagyható maximum. A regátban 2.7 millió hektár, Besszarábiában 1.4 millió hektár, Bukovinában 75.967 hektár, Erdélyben 1.6 millió hektár cserélt gazdát és pedig az 1911—16 közötti forgalmi ár kereken 3 százalékáért. Csehországra nézve a reform hatását a következökben foglalja össze: a buzaterület megmaradt, a rozs- és burgonyaterület megfogyott; az árpa elvesztette elöbbi kiváló minöségét. A cukorrépaterület a cukorárak szerint ingadozó. Jugoszláviában a földosztás sok helyütt már azáltal is sulyos helyzetet teremtett, hogy a kapott kis parcellák a lakóhelytöl távol esnek. A törpebirtokosok és munkások rosszabbul élnek a maguk egyké holdján, mint elöbb az uradalmi napszám- és részmunkából. Románia területén 25 százalékkal fogyott a buza, 43 százalékkal a rozs területe. Emelkedett a kukoricáé (107%), az árpa (138%), a zab (121%). Majdnem 150 százalékkal nött a kereskedelmi és takarmánynövények területe 1920 és 1929 között, bár a müvelt terület gyarapodása csak 16 százalék. Románia most már csak takarmánymagvakat és takarmányokat exportáló állam lett, a nagy buzatermelés csak ott tartja magát, ahol visszaélésképpen sikerült nagy üzemeket fenntartani.

Egyenesen a közgazdasági principiumok ellen törönek nyilvánitja *Sering dr.* a *birtokmaximumoknak* a balkáni államokban történt geometrikus megállapitását. Mert egy falusi birtok racionális nagysága a talajviszonyokhoz, az éghajlathoz, az épületekhez, a talajjavitásokba fektetett tökéhez, az üzem intenzitásához vagy extenzitásához, mindez pedig a forgalmi helyzethez igazodik. A meghagyható maximumok kicsik egy célszerü nagyüzem vitelére. Csehszlovákiában 150 hektár mezögazdasági müvelési föld, Jugoszláviában 50—300 hektár, a román királyságban 100—500 hektár, az ujonnan szerzett területeken 100 hektár; Erdélyben a hegyes vidéken 28 hektárra, a városi határokban 5.¾ hektárra száll, hogy a német vagy magyar birtokost kiforgathassa tulajdonából. Az ugynevezett mintagazdaságok Csehszlovákiában és Romániában na-

gyobbak lehetnek. Ugyancsak a maximumon tuliak lehetnek az erdőbirtokok. De ezek sem elegendő nagyok okszerü erdőüzem vitelére. Ha már most felvesszük azt, hogy az agrárreformok az összesen 24.4 millió hektárra (11 százalék) kiterjedő területből 21.6 millió hektáron idéztek elö forradalmi, a közgazdasági principiumokba ütköző változásokat, akkor látjuk ujabb szempontból is az agrárfelfordulás sulyos következményeit. Ugyancsak elvileg hamisnak mondja Sering dr. a majdnem kárpótlás nélkül elvett földeknek mélyen a valódi értéken alul való kiosztását. Ez hatályon kivül helyezte a rentabilitás elvét és ösztönt adott a mezögazdaság kulterjes irányban való üzésére, azonkivül, hogy a képtelenségig dagasztott földkinálattal elértéktelenitette a földet. A mostani gabonaárviszonyok között, amikor a világ nagy piaci fölöslegekkel rendelkezik, pénzben ez nem sokat jelent. Kétségtelen azonban, hogy a földmivelö táplálkozása megérzi ezt a termelési különbséget.

Hollmann általános kiindulási pontja az, hogy a sokféle tagoltságu jugoszláv állam gazdasági viszonyai már nem érzik a háborus következményeket. A mezögazdasági élet mostani szinvonalát csakis gazdasági okokban lehet keresni. Ezek legfontosabbikaként a német tudós a földreformokat jelöli meg. És ennek káros következéseit a mezögazdaság összes ágán kimutatja. Az uj állam nagyon különböző fejlettségü részekből áll. Óriási a különbség a mezögazdasági termelés szempontjából például az Ausztriától elvett szlovén föld és a balkáni hegyvidék között; de nem kisebb például a Bácska-Bánát és Délszerbia között sem. Meglehetösen középen állanak a végletek között a szerb királyság és Bosznia. Azok a statisztikai számok tehát, amelyek az egész jugoszláv államra vonatkoznak, szinte meg nem engedhetö mathematikai müveletből származnak. Hiszen a mathematikának alaptörvénye az, hogy pl. a cukrot és lisztet összeadni nem szabad. Már pedig legalább is ilyen különbségek vannak a balkáni és északjugoszláviai mezögazdasági termények és gazdasági haszon- meg tenyészállatok között. Ennélfogva Hollmann dr. lehetöleg kerüli az egész államra vonatkozó statisztikai számok közlését; az állam valóságos mezögazdasági viszonyait csakis az *egyes vidékekre* vonatkozó statisztikai adatok mutathatják meg. A volt magyar és osztrák területeken fennállott modern, tökéletes fölszerelésü üzemek szétforgácsolásával a belgrádi kormány Szerbiához hasonló parasztországot akart alkotni, szerb birtokosokkal. Ez sikerült. De a nagyüzemek szétrombolásával elvesztette az állam a mezögazdasági haladás ösztönzöit, a tenyészállat- és vetömagtermelés forrásait s a mechanikus erök gazdasági alkalmazásának példaadóit. A haladott kulturáju bácskai és bánáti talajra telepitett balkáni pásztor nem lett földmivessé. Elpocsékolódtak az uradalmak állatai, gépei és eszközei. Az uj birtokosok földjükön éppen olyan nyomoruságosan tengödnek, mint elödjeik balkáni hazájukban. Erösen megcsappant a jól müvelt terület, ellenben szaporodott a legelö és a kukoricafogyasztás, meg termelés. Az 1913—14-iki átlaghoz képest a buza területe 7.8%-kal, termése 25 %-kal, a zab területe 32.5%-kal, termése 47%-kal csökkent, a kukorica területe 1.7%-kal nött ugyan, de a termése 22.5%-kal fogyott. A hadsereg eröltetett lóvásárlásai folytán 4.55%-kal gyarapodott a lovak száma és a mezögazdaság szintájának hanyatlása folytán szaporodott 9.37%-kal a juhoké. Viszont a szarvasmarha 24.89 %-kal, a sertés 17.88%-kal csökkent. A kivitt lovak darabonkénti

értéke 1923-ról 1927-re 30%-kal, a szarvasmarháké 40%kal hanyatlott.

Az egész birtokreform ügye függőben van és teljesen ideiglenes jellegü. Hátra van a kártalanitás kérdése az állam közvetitésével, vagy pedig a most fennálló kényszerbérleti viszonynak a haszonélvezök által való megváltása utján. Az első nem megy, mert az állam nem tudja a szükséges tőkét megszerezni. De nem lehetséges a másik sem, mert a rosszul gazdálkodó, részben inséggel küzdö földbirtokosokból lehetetlen a megváltási összeget kiszoritani. Az egyetlen egészséges megoldás volna a tulajdonjog helyreállitása és az uj birtokosok kötelezése a tulajdonosokkal való megegyezésre az ár és törlesztési idö tekintetében. Ehhez törvény adhatná az irányadó szempontokat.

A mezögazdasági népesség (80%, vagyis 12 millióból 9 millió 600 ezer) a 24.5 millió hektár összes területnek csupán 45 százalékát müveli, 11.5 millió hektárt. A müvelés a mezögazdaságilag hasznositható területnek is csak 55.6 %-ára, vagyis 6.4 millió hektárra terjed ki. A müveletlen földek számaránya, például Délszerbiában 57.8%, Szerbiában 42%. mig Horvátországban csak 5%, a volt magyar vármegyékben pedig csak 0.5%. A termések országos átlaga 1925 óta, amit Hollmann dr. a konszolidáció évének tekint, valamivel emelkedett. Igy az öszi buza hektáronkénti átlagtermése az 1920—24-iki 9.22 q átlagról a mondott évben 11.83q-ra, az öszi árpáé 8.32 q-ról 11.90 q-ra, a tengerié 13.46 q-ról 18.30 q-ra emelkedett. Tehát a bánáti és bácskai volt 15—20 métermázsás átlagokat nagyon lesüllyesztette a balkáni területek csekély termése. A termelés pár év óta különösen a volt kettös monarchiától elvett területeken gyarapodik, mert nagyobb arányban kapják vissza. habár csak bérletképpen is volt tulajdonosok a földjeiket és bár visszaélésképpen, de több spekuláns társaságnak sikerült nagy üzemeket öszekovácsolnia.

A mezögazdasági kultura szintáját az egyes területeken mutatják az *ekék és vetőgépekre* vonatkozó adatok:

Országrész	100 ha munkált földre esik		
	faeke	vaseke	vetőgép
Szlovénföld	—	72.82	3.91
Horvátország	2.40	39.89	6.21
Bácska és Bánát	1.75	31.79	5.87
Balkáni területek			
Valjevo	1.00	15.75	1.87
Porzsavác	5.13	17.46	0.20
Vranje	26.33	12.44	—
Uzsice	33.40	15.40	0.40
Montenegro	50.33	5.83	1.03
Hercegovina	26.33	0.50	—
Bosznia	27.10	3.40	0.03
Dalmácia	16.00	18.00	0.05
Átlag ...	5.43	13.02	1.31

Ezek a számok nemcsak a mezögazdasági üzemek felszerelése között levö nagy különbségeket tárják föl, hanem jellemzök az üzemek mezögazdasági gép- és eszközfogyasztására is. A bácskai és bánáti uradalmak fennállása idején képtelenség lett volna azt állitani, hogy ott 8 vasekével és 1 vetögéppel kevesebb esett volna 100 hektárra, mint Horvátországban. Az áttelepitett dobrovolyácoknak azonban nem kell vaseke és nem kell vetögép sem. Tehát már maga ez az egy adat jellemzi azt az óriási közgazdasági és kulturális hanyatlást, amit az ugynevezett birtokreform okozott a volt magyar részeken. De eléggé ékesen beszél az is, hogy mig Zágráb—Eszék vidékén a buzatermés átlaga hektáronként 10.43 q, addig a Bácska—Bánátban csak 9.42 q. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a háboru után Jugoszlávia csak *egyetlen egy évben tudott valamivel több buzát kivinni,* mint amennyit — évenkint kb. 1 millió métermázsát — *előbb egymaga a kis Szerbia.* A buzakivitel ügye különben ugy áll, hogy Szerbia buzafeleslegére tulajdonképpen a balkáni és horvát tengerparti hegyesvidéknek volna szüksége. Ha t. i. a lakói rendesen táplálkoznának és nem a gyenge minöségü kukorica volna a fötáplálékuk. Jugoszlávia egész területe és egész népessége ma még lejjebb nyomja az európai élelmi- és iparcikkek fogyasztásának hanyatlását. A volt nagyfejlettségü magyar és horvát nagyüzemek megmaradt csonkjai nem tudják ellensulyozni a hanyatlást befolyásoló tényezök káros hatását.

A nyolc *cukorgyár* a cukorrépatermelö gazdaságokkal együtt az európai cukorválság osztályosa. A cukortermelés az 1924—25-iki 28 millió métermázsáról lecsökkent 700 ezer métermázsára, ami éppen fedezi a belsö szükségletet (fejenkint 6 kg). A nyolc ipari és 47 mezögazdasági *szeszgyár* csak 70.000—100.000 hektoliter szeszt állit elö, kb. 500 ezer hektoliter gyártóképesség mellett. A balkáni szerbség kisüstös szilvapálinkát fogyaszt. A 32 sörgyár 600.000 hektoliter termelése nem fedezi a szükségletet. A hiányt Csehországból szerzik be. Legnagyobb a változás a *malomiparban.* A déli magyar vidékeken száz nagy malom áll fenn, némelyik igazán nagyméretü, napi 25 vaggon feldolgozó képességgel. Az összesen napi kilencszáz vaggon gyártó képességből 275—300 vaggon a nagy exportmalmokra, a többi a kisebb, helyi fogyasztásra dolgozó malmokra esik. A háboru utáni elsö években nagy volt a malomiparnak a konjunktúrája. Ausztria, Csehszlovákia és Itália voltak a fövásárlók. A lisztkivitel, melyet a jugoszláviai valuta romlása is elömozditott, 1920-ban 270 ezer q buzalisztre emelkedett. Azután 1923—26-ban stagnáció állott be. A kiviteli vámot gyakran változtatták, 1925-ben ismét eltörölték. A szomszédos államok védvámosra fordult politikája azután válságba döntötte a jugoszláv malomipart. Az egykor virágzó ipar ma csak 30—40 százalék teljesitöképességgel dolgozik és nagyobb a lisztbehozatal, mint a lisztkivitel. Ujabban mérsékelték a vasuti dijszabást a hazai piac ellátása érdekében, föleg Itália kiszoritása végett az Adria parton. A kormány most igyekszik a malomipart talpraállitani, amihez különben a viszonyok kedvezök. Például Görögország évenként kb. 15 ezer vaggon lisztet hoz be, Albániának nincs malomipara és jó kilátásokkal biztat az egyiptomi meg sziriai piac is.

A *tejipar* friss tejet, vajat és sajtot állit elö. Legnagyobb a tejtermelés és tejkivitel a szlovén földröl és Horvátországból. Szlo-

véniában 23 tejszövetkezet a tavaszi bö tej idején olvasztott vajat exportál a Levantéba. Az év egyéb szakaiban Jugoszláviában *vajszükség* van. Juhvajat Szerbia produkál és visz ki kelet felé. A kaskavál nevü juhsajtot Egyiptomba és Amerikába exportálják a délszerbiai juhgazdaságok, ahol a kivándorolt balkáni nép fogyasztja. A banjalukai trappista kolostor sajtja az egész európai piacon ismeretes. A friss vajnak a városokban tartózkodó idegenek és turisták néha abnormis árakat csinálnak.

A *gyümölcstermelés* produktumai közül csak a boszniai és szerbiai aszalt szilvának van biztos exportja, amit föleg az osztrák és a német piacon keresnek.

Nagy és jó *kendertermelő* területeket kapott Jugoszlávia a bácskai és bánáti országrészek átcsatolásával. A megmaradt tiz gyár félgyártmányokat visz ki, kilenc kisebb gyár és több kismühely helyi fogyasztásra készgyártmányokat állit elö. A kivitelben csak a félgyártmány és a nyers kender szerepel és az utóbbi kivitele gyarapodik.

Igen nagy hanyatlást mutat a bosznia-hercegovinai, macedoniai meg szerbiai *dohánytermelés*. Az 1924-iki 33.670 tonnáról 1928-ig fokozatosan 5.970 tonnára szállott le az évi dohánytermés. De csökkent a belföldi dohányfogyasztás is az emlitett idöszakban és pedig dohányban 11.200 tonnáról 5.970 tonnára, cigarettában 59.000 tonnáról 39.000 tonnára.

Az *állattenyésztés* egyes ágai is jelentékenyen hanyatló irányt mutatnak. A lóállományban elöállott kis szaporodást ellensulyozza a ménállomány folytonos csökkenése. A szarvasmarhaállomány 1921-iki 4,960.397 darabról 1927-ben 3,759.343-ra szállott. Az egész balkáni területen csak a törpe hegyi lovakban merül ki a tenyésztés. A kettös monarchiától elvett vidékeken, ahol jobb szarvasmarhák voltak, nemcsak a létszám, de a minöség is megcsappant. Az 1923-ban kivitt 206.513 darab szarvasmarháért 846 millió dinárt fizettek 1927-ben 151 ezer darabért csak 368 milliót. (A darabszám alig egy negyedrésszel, az érték több mint felével csökkent.) A sertéslétszám 1927-ben (2,769.848 darab) több mint egy millió százezer darabbal lett kisebb. A juhállomány ellenben az 1921-iki 7 millióról 1927-ben 7.73 millióra emelkedett. Ez arra vall, hogy a balkáni gazdálkodás tért foglalt a középeurópai vidékeken is. Az országosan kimutatott állatlétszámok értékére nézve jellemzö az, hogy egy bika sulya a monarchiától elvett területeken átlag 500 kg, Délszerbiában, Montenegróban, Hercegovinában és Dalmáciában alig 150 kg. És jellemzö az is, hogy a lónak 85.8%-a, a sertésnek 75%-a, a marhának 65%-a az egykori osztrák és magyar területekre esik. A kormány nagy erőfeszitéseket tesz az állattenyésztés hanyatlásának megakasztása érdekében. De megfelelö pénzeszközök hiján ez nehézségekbe ütközik a fejlettebb kulturáju, de mesterségesen balkanizált középeurópai területeken is.

A mezögazdasági *hitelviszonyokat* romlásba döntötte a dinár elértéktelenedése és a mezögazdasági szövetkezetek meg hitelintézmények tökéjének megsemmisülése. Az 1925. év juniusában egy törvény a *Mezögazdasági hitelügyi igazgatóságot* állitotta fel, de a kormány a tervezett 500 millió dinárnak 5%-át sem tudta rendelkezésre állitani. Az 1929. év áprilisában létesittetett a *Szabadalmazott agrárbank* 300—1000 millió dinár alaptökével. Az állam 6%-os

osztalékot garantált és megadta a záloglevél-kibocsátási jogot. Állami garancia illeti a bankba elhelyezett takarékbetéteket és adómentesség a bank részvényeit, kötvényeit és szelvényeit. A mult évben, bár a részvényjegyzésben a király járt elöl, csak annyi pénzt tudott kapni a bank, amennyi a tisztviselök fizetésére kellett.

A mezögazdaság és az egész közgazdasági élet hanyatlására mutatnak a *külforgalom* adatai is. Mig elöbb a kiviteli mérleg 2—15 %-os aktivitást ért el, az 1927. és 1928. évben a mérleg 17—18% passzivummal záródott. A kivitel összértéke az utolsó három esztendöben 713 millió aranydinárról 508 millió aranydinárra csökkent, a behozatalé pedig 696 millió dinárról 715 millióra emelkedett. A kivitelben a mezögazdasági cikkek 47.32%-kal szerepelnek, mig az erdögazdaság 23.94%-kal, a bányászat és ipar 28.74%-kal. Az állatkivitel számaránya 13.11%, a buzáé 6.36%.

Még csak néhány megjegyzését idézzük *Hollmann dr.*-nak Jugoszlávia mezögazdaságának helyzetét illetöleg:

„A jugoszláv mezögazdaságot az agrárreform fejlödésében évtizedekre visszavetette. A hanyatlás nemcsak a gabonatermelésnél mutatkozik, hanem az állattenyésztésnél is, amely ugy számban, mint minöségben visszament . . . Az egykori paraszt, egykor a maga ura, akinek jóformán csak a jó Istennel volt dolga, most a kapitalista gazdaságnak csak egy szegény hajszolt nyula . . . Társadalom: történelem és kultura nélkül; parasztság: Isten nélkül; népek: jövö nélkül."

Ehhez magunk részéröl még azt füzzük, hogy a balkáni népek vigasztalan viszonyai közé a Páris-környéki békediktátumok területrendezése több millió jobb, gazdasági és életszintájhoz szokott népek millióit szoritották be.

Románia mostani területe 290.420 km², Jugoszláviáé 249.000. Románia lakossága 17,200.000, Jugoszláviáé 12,017.000 vagyis csupán e két balkáni állam közgazdasági viszonyainak leromlása folytán 543.200 négyszögkilométer területen 23,217.000 lélek között, körülbelül 50—60%-kal csökkent az ipari, kereskedelmi és mezögazdasági élet kölcsönös árukicserélö tevékenységének népfenntartó értéke és ereje. Nagyon természetes, hogy ez a helyzet megfelelöen érvényesül a világgazdasági helyzet alakitásában is.

A közgazdasági tudomány szempontjából azonban a döntö fontosságu szempontokat nem a fölsoroltakban találjuk, söt még Hollmann dr.-nak abban a megállapitásában sem, hogy nagy vidékek lettek áthelyezve elöbbi közgazdasági kulturális és politikai kapcsolatukból uj, szinte természetellenes kapcsolatokba. A tudomány szempontjából döntö szempont az, hogy a törvényszerüen megállapodott közgazdasági elvek ellenére végbevitt nagyszabásu földtulajdonváltozások azokkal a következésekkel jártak, amelyekkel a tudomány szigoru logikája szerint járniuk kellett. A bolsevista szellemben és jogfelfogás szerint foganatositott birtokelszedések és birtokszétosztások csak azt a süllyedést okozták az államok és magánosok közgazdasági és szociális viszonyaiban, mint amit a kommunisztikus regime tapasztalás szerint okozni szokott. A Páris-környéki békék diktálóinak és protektorainak nevéhez füzödik az a herostratosi dicsöség, hogy Európának egy igen jelentékeny részében sikerült meghonositaniuk és már több mint egy évtizedre konzerválni a bolsevista pusztitást. *Németh József.†*

Könyvismertetések.

Gávai Gaal Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak ujabb rendszeres gyüjteménye. Második kötet. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Pátria, Budapest, 1932. 876. l.

Az egyik angol pártvezér, Gladstone, a Nagy Aggastyán, midön testi bajai miatt visszavonult az ország kormányától, Horatius ódáinak fordítását bocsátotta világgá. Kiváló ellenfele, a másik pártvezér, Salisbury lord, az oxfordi egyetemnek kancellárja pedig egy tudományos társulat közgyülésén a természettudományi elméletek nehézségeit fejtegette. Mindketten a politika pihenő napjaiban egyetemi tanulmányaik folytatásaképpen, a tudomány munkásaivá szegödtek. A *Times* (1892 okt. 25.) abból az alkalomból, hogy Gladstone Oxfordban feltünést keltő előadást tartott az egyetemek történetéről a középkortól a 18. század végéig, ezt a megjegyzést tette: „Gyakran mondták, hogyha Gladstone nem volna Anglia miniszterelnöke, akkor Canterbury érsekének kellene lennie, de ha Canterbury érsek nem volna, bizonyára a Christ-Church (kollégium) dékánja volna és az oxfordi egyetem vicekancellárja." Ismeretes, hogy egész életén át, politikai viszontagságai és küzdelmei közepett, folytatta homerosi és bibliai tanulmányait. A magyar közfelfogás különös rokonszenvvel viseltetik az angol nemzet szellemi élete iránt. Közéletünk vezetői szivesen és gyakran hoznak fel angol példákat. Az előttünk levő hatalmas munka szemlélésénél önkéntelenül is az idézett angol klasszikusok példája tolul elménkbe.

Gaal Jenö két kötetben (1656 oldal) azokat a válogatott dolgozatokat gyüjtött egybe, melyeket hivatása és foglalkozása hatáskörei szerint az utolsó 20—25 évben különböző helyeken olvasott fel és adott közre. A közel kilencszáz oldalra terjedő második kötet, amelyről ezuttal hirt adunk, hetvenegy cikkben beszédeket, birálatokat, leirásokat, vegyes dolgozatokat és kis monografiákat foglal magában. E gyüjtemény dolgozatainak eszméi folyton ott zsonganak lelkében. 1903-ban maga irja: midön Buckle Tamásnak az angol civilizációról irt könyvében olvasta, hogy a beteges iró kimerülése előtt miként siet a töle telhető minél becsesebb szolgálatot megtenni a kitünő angol nemzetnek, melyhez tartozhatni büszkesége volt, ez az öszinte jóakarat és önzetlen kötelességérzet mély benyomást tett rá. „Magam is éreztem, — mondja — hogy mig munkaképes vagyok, mennyi kötelességem volna ezen nemes magyar nemzet iránt, melyhez nemcsak az eredet, hanem a hála alakjában is mindaz füz, ami jót élveztem az életben. Arra határoztam el magamat, hogy lemondva a közszolgálat külsöleg fényesebbnek látszó alkalmairól, azon a téren összpontositom meglevő erömet, amelyen osztatlan figyelemmel és igyekezettel talán a legállandóbbá válható hatást gyakorolhatni és ami a legnagyobb mértékben szükséges, t. i. a nemzeti jellem ápolásának és nemesbitésének munkájával." E vallomás kulcsát adja jellemének és egész pályájának. A magyar nemzetiségnek, a haza müvelödésének ideálja él lelkében, amelyet időt, fáradságot, költséget nem kimélve, valódi apostoli buzgósággal szolgál.

E nagyérdemü gyüjtemény méltatásához nem elég az egyes cikkek ismertetése. Az iró egyéni tulajdonságai, lelkülete, a nemzeti eszményeket szolgáló, mély élettapasztalatokból meritett eszméi ad-

ják meg dolgozatainak értékét és szingazdagságát. Ez ujabb kötetből ragadunk ki néhány részletet, amelyek a nemzetnevelés feladatait világitják meg az élet gyakorlati oldaláról.

A haladás minden téren megszüli a korszerü szükségleteket. De csak a fejlödés törvényeinek felismerése teszi lehetövé, hogy a társadalmi törekvések a mindenkori viszonyok helyes magyarázatát kövessék s az adott feltételekhez igazodjanak. Nem teoretikus és utopisztikus eszmék, hanem a gyakorlati igények kielégitését kereső józan okoskodás követeli ezt. Gaal Jenö minden dolgot a fokozatos haladás utján s a megértés jóindulatával igyekszik megoldani. Szerinte a társadalom szinvonala és bensö gazdagsága csak akkor emelkedhetik, ha egyénei mindig értékesebbekké válnak. De az egyén viszont csak a többi nemzetek versenye folytán haladni kénytelen társadalomban élhet meg és gyarapodhatik. Vezérelve, hogy „nem a forradalmak, hanem az akadálytalan fejlödés viszi elöbbre a nemzeteket és a társadalmat. A fokozatos, természetes haladás az, ami kivánatos. Az ábrándok és a megismerhetetlen jövendönek erőszakos anticipálása a politika terén a bünnél is károsabb nagy hiba. Vajjon csak száz évvel ezelött — ugymond — tudták-e a legbölcsebbek is, hogy milyen lesz a mai társadalom képe? Mi sem birhatunk fogalommal a távolabb jövöről. Aki tulmerész követeléseivel bölcsebb akar lenni, mint az emberiség elöle elrejtve sorsát intéző hatalom, az olyast arrogál magának, ami nem illeti meg, mert tudni véli azt, amit halandó nem tudhat. E mellett közremüködik abban, hogy az se történjék meg, ami az állam és társadalom által nyujtható minden elönyben, tagjainak folyton nagyobb számát mindig teljesebb mértékben részesiteni alkalmas."

Gaal Jenö értékelmélete, mint Carlyle-é, abból a felfogásból indul ki, hogy az élet legnagyobb javai értéküket önmagukban rejtik. Nemes optimizmusa, az utilitáriánizmus nyers álláspontját már eleve kizáró ideális és mégis gyakorlati életfelfogása mindenütt az etikai szempontokat követik. Szerinte az emberi képességeket és törekvéseket csak az erkölcsi mozzanat, a fegyelmezettség, s ami ennek nyomában jár, az iskolázottság, vagy rendszeres gyakorlat, az alkotásoknál pedig az odaadó és lemondási készség teszi egyedüi becsesekké. Az erkölcsiséget és jótéteményeit minden nemzet minden nemzedékének sokkal kisebb mértékben lehet akár az ösöktöl örökölni, akár az idegenektöl átvenni, mint a fizikai és szellemi elönyöket. Az egyén és a társadalom erkölcsössége tehát a legnagyobb kincs és olyan arzenál, amelyből életküzdelmeink számára a legbecsesebb fegyverek kerülnek ki s a máshonnan való ily fegyverek is voltaképp ott mennek a használhatósághoz szükséges edzésen és szerelésen keresztül. Az ön- és fajfenntartás természetében rejlik, hogy az ember elhatározásait inkább érzések és érzelmek, mint eszmék és elvontabb gondolatok irányitják. Ezen a tényen a kultura aránylag csak kis mértékben bir változtatni, de azt elérheti, hogy az érzések és érzelmek jobbakká, nemesebbekké és célszerübbekké válhatnak.

„A magasabbrendü társadalmi eszmék nem egyoldaluan ideálisztikusak, hiszen azok mélyreható reális tényezök. A leggyakorlatibb kultura: a civilizáció és az ideális eszmék megvalósulásának eredménye. A termelési ágak alkotják az osztályalakulás alapját, de amint azok egymásra vannak utalva, ugy a társadalom egyes részei is természetes, kölcsönös összefüggésben vannak egymással.

A technika fejlödésének a kultura haladásával párhuzamosan kell végbemenni. Az egyiknek meg kell lenni, a másiknak nem szabad elmaradni. A kettönek egymástól való elmaradása legfőbb oka mai összes nagy bajainknak. Nem föleg kitünö gyakorlati embereket kell szakmájuk technikájára oktatnunk, hanem a nemzeti és emberi szolidaritás elvének megértésére és alkalmazására képes és kész embereket kötelességünk meggyözöen tanitanunk és odaadóan, meleg szeretettel nevelnünk."

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület szociális tanfolyamát, amelyet Gaal Jenö szervezett, 1911. évi november 3-án gróf *Tisza István* nyitotta meg a régi képviselöház tanácstermében. Az egyesület nevében Gaal Jenö üdvözölte öt. „Azzal a rettenetes közönnyel szemben, melyet társadalmunk még a destruktiv mozgalmakkal szemben is tanusit, szükség van — mondá — arra, hogy a nemzet szeretetében és az élet feladatai iránti kötelességteljesitésben necsak a közemberek egyesüljenek, de a küzdelemben e semleges téren a vezérek és nagyok is tényleg közremüködjenek." Tisza István a nemzetről és társadalomról értekezett. Eszmemenetéből, amelyet Gaal Jenö vetett papirra, a következöket ragadjuk ki: „A nemzet legfőbb ismérve az összetartozás és egyetemlegesség közös érzése. Az etnográfiai egység magában véve nem teremti meg a nemzeti egységet. Gyakran ennek szilárd alapja, de az egynyelvü nemzetek különállása és fejlödése gyakori." A társadalom szerves alakulását mozgató erök vizsgálatánál határozottan elitélte azt az egyoldaluságot, mely a történelmi materializmust jellemzi. „Az anyagi lét fenntartásáért folytatott küzdelem kizárólagos tényezöként való hirdetése épp oly hiba, mint lenne fontosságának tagadása. A vallásos érzés és megnyilatkozásának hatása ugyanolyan nagy, sokszor nagyobb, mint amazé. Az egyéni létérdekek felett állanak elsösorban a nemzeti létérdekek. Sokan ezt a felfogást elmaradottnak tartják. Pedig az azok iránti odaadás oly áldozatra képes hangolni az embereket, amely az önfeláldozással nemcsak határos, de azonos is. A magyarságot is egy évezreden át föleg a nemzeti érzés tartotta fenn és a jövöben szintén az lesz életereje és életképességének legfőbb biztositéka."

A napjainkban lépten-nyomon ismételt jelszavak közt elsösorban hallható a racionalizálás. A legkülönbözöbb vonatkozásokban találkozunk vele; az esetek többségében mást és mást értenek alatta, de mindenütt varázshatást várnak töle. Sokszor ellentétes érdekek céljaira van róla szó, ugyhogy ami az egyiknek hasznára válik, ugyanaz életbevágó károsodást jelent más irányban. Magában véve az észszerüsités, jól felfogva, a legtermészetesebb törekvés. Annak fejlödési menete egyértelmü az emberi kultura történetével. Az észszerüsitésnek azonban nem csupán a gazdasági téren, hanem a társadalmi élet minden körében kell érvényesülnie. Gaal Jenö az észszerüsités természetéből és eredményeiből folyólag annak négy kategóriáját állitja egymás mellé: a technikai, a gazdasági, a szociális és az etikai racionalizálást. „A technikai racionalizálás a haladás hosszabb utján jóideig elönyös lehet. De eredményei sok tekintetben károsoknak mutatkoznak. Az enyhébb esetek egész sora e részben a visszalépést tünteti fel okosnak. A gazdasági racionalizálásnak érvényesülését kiküzdik az anyagi tekintetek. De ezeknek is van természetes határuk. A szociális racionalizálás rendesen maga nem érvényesül, hanem törvényhozási és kormányzati támogatásra van

utalva. A racionalizálás negyedik kategóriája az etikai és hatályos tényező a társadalmi és gazdasági életben. Az erkölcsi törvények négyezer éve ismeretesek az emberek nagy része előtt, de megvalósulásuk elmaradt a technikai haladás mellett. Mert alapelvével, a köznek hasznos eljárással, ma is kevesebbet törődnek, mint kellene. Ezt a tudatot minden nemzedéknek ujból és ujból meg kellene szereznie és erösitenie önmagában. Sehol sem áll ugy, mint itt az a bölcs mondás, hogy amit „atyáidtól örököltél, szerezd meg ismét, hogy azt birhasd".

A nemzetgazdaságtan és társadalmi ismereteknek egymás mellett, párhuzamos tárgyalása Gaal Jenö azon nézetén alapul, hogy a két ismeretág közös eredetre vihető vissza, közös elvekből folyik. E dolgozatoknak nemcsak jelessége, hanem érdeme is kiváltkép a társadalami viszonyok fejtegetésének módszere. Mindenütt megismerteti az olvasót az alapfogalmakkal, s midön az elméleti igazságok segélyével széles látókört nyit számára, áttér a hazai viszonyok ismertetésére, fejlödéstörténeti tanulságokkal és összehasonlitásokkal téve világosabbá fejtegetéseit. A tárgy nehézsége e téren bármely szorgalmas tanulmányozóra nézve is majdnem leküzdhetetlen. Más tanulmányi ágaknak módszerei századok folyamán alakultak ki. A nemzetgazdasági és társadalmi ismeretek nemcsak általánosságban nem rendelkeznek kialakult módszerekkel, hanem az egyes iskolanemek-, azután országonként különböző szokásgyakorlattal birnak. Egész életrendjük csak az oktató egyének belátásán, a szokáson és az intézmények körében kifejlödött gyakorlaton alapszik, mind a gazdasági, mind a társadalmi és történelmi anyagot a legkezdetlegesebb eredetnél kell összekeresni. Gaal Jenö jól ismeri e nehézségeket; s midön az összes kérdéseket tüzetesen tárgyalja, jórészben uttörö munkát teljesit. A nemzetgazdaságtan és társadalmi ismeretek tanitásának módszereit összefüggö és kimeritö tárgyalásban töle olvassuk elöször.

„Leirások": (A magyar birodalom háztartása. A magyar birodalom ipara. A magyar birodalom kereskedelme. Mezögazdasági morál.) és „Kis monografiák": (Közgazdasági életünk 1877—1892. év alatt észlelt hullámzásának méltatása. A romániai vámháboru tanulságai. Békés megye 1892-ig, Csanád megye 1892-ig) cimü dolgozataiban a társadalom életmüködését az adatok óriási tömegével és ezernyi jelenségeivel világitja meg. Kalauzolása mellett az olvasó megalkotja önmagának a kor társadalmi állapotának és törekvéseinek képét. Ha olvassuk e dolgozatokat, ugy érezzük, mintha az emberi szellemet formáló természeti viszonyok, az intézmények, a civilizáció irónk szemében törvényszerü hatásokban nyilvánulnának. Megvan az a nagy tehetsége, hogy képzeletében meg tudja alkotni a magáéval ellenkezö szokások és törekvések, s más gondolkozásmódok rendszerét. A fejlödés törvényszerüségének, a dolgok menetének és kapcsolatának szemléltetése utján megérteti azt a nagy különbséget, mely a korszakokat, a népeket és az embereket egymástól elválasztja. Hü képet ad a gazdasági élet összes ágainak, a magyar nagy- és középbirtok helyzetének, s a paraszt gazdasági állapotának koronkénti fejlödéséről, s böven fejtegeti közállapotaink javitására vonatkozó nézeteit. Szerinte semmi sem mozditja elö a közgazdasági haladást annyira, mint az állam föfunkcióinak általános javulása. Minden részleges intézkedés, amelyet az állam a termelés javára tesz, csak ugy érheti el célját, ha azon keret, amely-

ben a termelés végbe megy, a fejlödésre általában kedvezö. Fontos azért, hogy a reformok a gyakorlati élet követelményeinek megfeleljenek, s föleg a gyorsaság iránti jogosult kivánságoknak eleget tegyenek.

A határmegállapitás során Gaal Jenö feladata volt, mint a nemzetközi illetékes bizottság „Commissaire adjoint"-jének Arad megye magyar és német nyelvü lakosai nevében emlékiratot irni. A gyüjteményben közölt angol nyelvü „Memorandum of the Hungarian and German inhabitants of the County of Arad to the Boundary Commission" emlékirat Gaal Jenö saját munkálata. Ennek a cikknek a töméntelen uj és tanulságos részlet feltárása adja meg igazi értékét. Szemünk láttára nö és gyarapodik a különböző nemzetiségekkel betelepitett megye, s kiváltkép Arad városa a gazdasági és közmüvelödési élet központjává. Látjuk, mint forrasztja magába: a nyelvre, nemzetiségre, vallásra nézve annyira eltérö különféle elemeket, s mint válik magyarrá, müveltté és nagy várossá. Ez az emlékirat azonban nem csupán mint a rendeltetésszerü szempontok szerint megirt tanulmány érdemel figyelmet. Magyarország történeti alakulásának folyamatát is sok tekintetben megvilágitja s az ország viszonyainak hü megismeréséhez tömérdek értékes adatot szolgáltat és az igazságot tárja fel.

Végül még Gaal Jenönek a nönevelésre vonatkozó nézeteit akarom röviden fejtegetni. Szerinte a nöket is mindazokra a feladatokra kell képesekké tenni, melyek emberi mivoltukkal szoros összefüggésben vannak. A nö élethivatása époly becses, mint a férfié, de miként szervezete, amaz is sokkal komplikáltabb. Lehetetlen, hogy reá a férfi és nö rendeltetésének együttes terheit rakjuk. Ezeket el nem birhatná. A nöt tehát elsösorban a saját hivatására kell nevelni és csak mellékesen arra is, hogy ennek nem tehetvén eleget, megélhessen. Egyes nök valamely életpályára különös tehetséggel birhatnak.. Az ily tehetségek elött természetesen nem szabad elzárni az utat, s módot kell adni arra is, hogy a természettöl kitünök valóban kiválhassanak. Társadalmunk fejlödésének mai iránya mind több nöt utal önálló keresetre. De ennek általánositása máris oly bajokat idézett fel, melyek világosan mutatják, hogy ez az irányzat nem lehet helyes. A nönek meg kell érteni atyját, fivérét, férjét és fiát, ha ezek magasabb társadalmi feladatokra vállalkoznak is. Tehát általános és társadalmi müveltségre neki is szüksége van. Azzal, hogy az általános nönevelésnél nem a nök önálló keresetképességéhez, hanem a férfiéval együtt való megélhetéséhez és a családi teendök minél természetesebb és tökéletesebb végzéséhez szükséges ismereteket gyarapitjuk és hajlamokat nemesbitjük a nökben, sokkal nagyobb jót teszünk velük és a társadalommal, mintha a ferde irányu általános nönevelés utján mind a kettönek meghasonlását idézzük elö önmagával. A nönevelésnek nem lehet feladata az, hogy a nemzeti szolidaritást gyöngitse, hanem ellenkezöleg, annak a lehetö leghathatósabb erösitésére kell törekednie.

„Igazán magyar nönek születni és valóban müvelt magyar növé neveltetni — irja — ma nemcsak szép és nagy, hanem valósággal nemzetmentö gondolat. Ma lesujtott nemzetünk helyzete olyan, amely valamennyi katasztrófánk összes hátrányait, azok egyes, korábban mégis maradt elönyei nélkül egyesiti magában. A nemes gondolkozásu, egyes férfiak által támogatott értelmes, széplelkü nöknek kell most a vezetö férfiakat befolyásolni; s különösen fiaikat a ma-

gasabb rendü erények, a honfiui hüség és önfeláldozás, a munka, a rendszeretet és a mindent megértö egyetértés szellemében nevelni."

Vannak munkák, a Gaal Jenöé is ilyen, amelyeknek termékenyitö hatása, akár mélysége, akár szélességre nézve egyaránt kiszámithatatlan. A megoldást kivánó társadalmi kérdéseket egymásután dolgozta fel, s mivel tanulmányaiban a legfontosabb társadalmi és közgazdasági kérdések jutnak kifejezésre, azokat voltakép a kor történeti eszmetükrének tekinthetjük. Mindabban, ami az országot, a megyét, a várost, a falut, a müvelödést, a társadalmi viszonyokat, a gazdasági életet illeti, adatai biztosak és világosak. Ha végiglapozzuk kora eseményeinek befolyása alatt irt dolgozatait: mindenütt olyan eszmékkel találkozunk, amelyek a közviszonyokat, az embereket olyanoknak tüntetik fel, amilyeneknek öket látjuk. A fösulyt nem is arra helyezi, hogy sok, eddig ismeretlen dologról szerezzünk tudomást, hanem arra, hogy a kérdéseket valóban feldolgozza. Célja mindenütt felhivni a figyelmet társadalmi viszonyaink hiányaira. Nem arra törekszik, hogy uj dolgokat, hanem hogy igazat mondjon. Az egyes kérdések megoldásánál a gyakorlat igényeit nézi, s csak olyan elveket hirdet, amelyek kritikai igazolását a saját álláspontjából be tudja bizonyitani. Jól tudja, hogy az emberek nem az ismereteknek ujonnan szerzett feleslegét, hanem az elemi igazságokat szokták legkönnyebben feledni. Szükséges, hogy komoly hang figyelmeztessen olykor reájuk.

„A nemzethez való hüség — mondja — a jó példaadásban áll. Ma minden ember felelös azért, amit tesz, vagy mulaszt. És ha vállalt, különleges kötelessége elöljárni, ha vezérszerepre jelentkezett, akkor százszoros kötelessége megfeledkezni egyéni és osztályérdekeiről s legjobb tudása és ereje szerint tenni, ha kell, jutalom és elismerés nélkül is." Szinte magunkba szállva vonjuk le ennek a hatalmas, s mégis egységes gyüjteménynek ezt a tanulságát. Oly idöben élünk, midön létünkért minden téren nagy eröfeszitések folynak, de a kor szelleménél fogva mind kevesebben vannak, akik az egymástól majdnem független önállóságban kialakult kérdések sokféle bonyolult viszonyai, intézményei és törekvései fölött teljes áttekintéssel birnának: kétszeres fontosság tulajdonitható tehát oly kiváló munkának, amelynek minden részén a hivatás-szeretetnek áldozata vonul végig, s amely irójának egész belsö életét foglalja magában. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a közzéadott dolgozatok nemzeti eszményeink és társadalmi törekvéseink nyilvánulásaiban mindenütt azt az irányt jelzik és azt az anyagot nyujtják, amelyek nélkülözhetetlen utmutatói feladataink sikeres megoldásának.

Vig Albert.

Rajniss Ferenc, Trettina Jenő, Mandorff Emil dr., Acsay Tihamér dr.: A magyar értelmiség válsága. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1931. 167 o.

Az elöttünk fekvö munka négy elöadást tartalmaz a magyar értelmiség válságáról. *Rajniss Ferenc* az értelmiség nemzetpolitikai szerepét és helyzetét. *Trettina Jenő* az értelmiség tulterme-lésének problémáját, *Mandorff Emil* az értelmiség válságának okait és *Acsay Tihamér* az értelmiség uj munkaterületeit tárgyalja. Végül összefoglaló tételeket és javaslatokat tartalmaz a könyv az értelmiség válságának megoldására. A szerzöket nemes buzgalom és

törekvések vezetik. Valamennyien hangsulyozzák az értelmiség nemzetfenntartó szerepét. Az értelmiség válságának legfőbb okául a szervezetlenséget jelölik meg. Rámutatnak annak a szükségességére, hogy az értelmiség szorosabb kapcsolatokat keressen a falu népével és életével. Valóban meggyőzőek azok a statisztikákkal alátámasztott fejtegetések, amelyek az értelmiségnek a fővárosba való tömörülését és a falunak magárahagyását mutatják ki. Az előadottakból minduntalan kicsendül az ifjuság elhelyezkedésének sürgős kérdése. Megdöbbentőnek tartják, hogy az ifjuság felső korhatárának a 45. életév van megjelölve. Javaslataik az értelmiség megszervezése mellett egy uj köztisztviselői pragmatika kidolgozását, a részvénytársaságoknak revizorokkal való ellenőrzését és az értelmiségnek a mezőgazdaságban való elhelyezkedését ölelik fel.

Tudatában vannak azonban az előadók azoknak az akadályoknak is, amelyek a megoldás utjában állanak. Ezeknek legnagyobbját a nemzeti jövedelem alacsony voltában kell keresni. Valamennyi javaslatukkal nem tudunk egyetérteni, mert azok nem mindenben vetnek számot a megoldás árnyoldalaival. Például a köztisztviselői fizetéseket szükebb határok közé kivánják vonni, de nem látják azt, hogy a magasabb fizetésü idősebb tisztviselők vállán eddig rendesen több család eltartása vagy segélyezése nyugodott. A közigazgatás racionalizálását ugy akarják megoldani, hogy a fölösleges tisztviselőket külföldi kölcsön igénybevételével végkielégitik. Pedig egy ilyen kölcsönnek nagy nehézségei vannak és a B-listások végkielégitett táborának mai helyzete eléggé mutatja, hogy ez az értelmiség számára nem megoldás.

De mindenképpen megszivlelni valók azok a gondolatok, hogy az értelmiség csak szervezkedés utján kaphat méltó helyet a mindinkább szervezkedő társadalomban és munkáját főleg az elmaradott vidék és mezőgazdaság területén teheti hasznossá.

Lipták László.

Dr. Farkasfalvy Sándor: A budapesti gyárak üzemi és termelési statisztikája. Statisztikai Közlemények. (Szerkeszti Illyefalvi I. Lajos.) 59. kötet, 4. szám. Budapest, 1932. 217 l. + táblázatok.

A székesfővárosi statisztikai hivátal immár másodizben dolgozta fel Budapest gyáriparának statisztikáját. Az első feldolgozás is *Farkasfalvy* tollából eredt, de szükebb keretek között mozgott. Ez az ujabb kötet a vizsgálódás vonalát látszólag csak egy évvel tolta tovább, a valóságban azonban mégis minden vonatkozásban többet nyujt, mint elődje és a benne foglalt bőséges statisztikai táblák alapján (amelyek a kiadványnak harmadrészét teszik s kb. 100 oldalra terjednek) Budapest iparának felépitéséről olyan mélyreható képet nyerhetünk, melynek mását az egész ország iparára vonatkozólag ugyancsak nélkülözzük.

A munka 1. része az ipart általánosságban, 2. része egyes iparágak szerint teljes részletességgel tárgyalja. 1927-ben Budapesten 1226 gyári jellegü ipartelep volt; az ország gyáriparának 34.6%-a telepedett le Budapesten, nyilván a főváros által nyujtott előnyök kihasználására. A gyáripari üzemek számának fejlődése általános volt, de mégis a textilipar körében volt a legszembetünőbb. A gyárak összesen 117.644 főnyi személyzetet foglalkoztattak. A Budapest

gyáripari fejlödéséről nyert kedvezö kép azonban megváltozik, ha az üzemeket az általuk termelt érték tekintetében vizsgáljuk. Az üzemben állott 1197 gyár összesen 1.125.5 millió P értéket termelt. Ez az érték nem éri el az 1913-ban termelt érték nagyságát. Indexszámban kifejezve: ha 1930 = 100, akkor 1927 = 92. Figyelembe véve az iparcikkek árában beállott változásokat is, e szám még kisebbre, 72-re süllyed. Az összes eladásra váró javak értéke 1.262.2 millió P volt. Ennek 87.1%-át sikerült is elhelyezni. Az eladott cikkek 89.5%-a belföldön kelt el, a kivitelre került áruk 96.9%-a Európában talált gazdára, de felkereste a magyar iparcikk kivétel nélkül a többi világrészeket is. A kivitel azonban elsösorban a szomszédos államok felé irányult s az elszakadt magyar területek rendelései számottevöek voltak.

Örömmel kell megállapitani azt, hogy Farkasfalvy a lehetöséghez mérten a gyárak nagysága szerint is taglalja az ipari statisztika anyagát. Viszont sajnálatos, hogy nem talált módot a budapesti iparnak a vidék iparával való rendszeres összehasonlitására. Jóllehet elsö munkájában, bár egészen szük keretek között, már tett erre kisérletet.

A magyar iparstatisztikának egyik legnagyobb hiánya, hogy akkor, midön most a régebben nagyobb idöközökben végrehajtott felvételek helyett — számos nagy európai államot megelözve — évenként eszközöljük ezt a felvételt, a tudomány és gyakorlati élet mégis jobbára csak azokra a szegényes közlésekre van utalva, amelyeket a mai Statisztikai Évkönyvek foglalnak magukban s amelyek mellett a Magyar Statisztikai Szemlében idönként megjelent ismertetések is csak vázlatos helyzetrajz-számba mennek. Most, hogy a székesfövárosi statisztikai hivatal áldozatkészsége révén, e publikációban rendelkezésre állanak legalább az 1927. évet illetöleg a budapesti részletes adatok, még inkább sajnálkoznunk kell azon a mostoha elbánáson, melyben hivatalos statisztikánk a gyáripari statisztikát évek hosszu sora óta részesiti. A legnagyobb mértékben tanulságos volna pl. az ország egész gyáriparának anyagát ugy feldolgozni, hogy a különböző munkáslétszámok, különböző nagyságu energiaforrások felett rendelkezö és a különböző nagyságu termelési ipartelepek viszonyai milyenek. Reméljük, hogy a székesfövárosi statisztikai hivatal által nyilvánosságra hozott budapesti iparstatisztika öszönzésül fog szolgálni a gyáripari statisztika egész anyagának hasonló részletességgel való közlésére.

Szántó Emil.

A Magyar Vámpolitikai Központ: *Jelentése az 1932 november 7-iki rendes közgyülésre.* A Magyar Vámpolitikai Központ kiadása, Budapest, 1932. 39 l.

A jelentés kimeritö és alapos tájékoztatást nyujt a legutóbbi egy és háromnegyed év kereskedelempolitikájának történetéről és a magyar vám- és kereskedelempolitika jelenlegi helyzetéről. Elsösorban részletesen ismerteti a munka Magyarország ez idö alatt kötött kereskedelmi szerzödéseit és kontingens-megállapodásait. Statisztikai adatokkal illusztrálja az egyes országokkal lebonyolitott külkereskedelmi forgalom nagyságát, kiemelve a megkötött szerzödések hatását a szerzödéses országokkal lebonyolitott forgalom alakulására. A kereskedelempolitika eseményeinek ismertetése keretében

rámutat mindazon akadályokra és nehézségekre, melyek e szerződések és megállapodások megkötését megelőzték, beható részletességgel ismertetve a magyar szempontból oly fontos osztrák és cseh megállapodások küzdelmes utjait. A magyar kereskedelempolitikának e hézagpótló beszámolóján kivül kitér a jelentés a kereskedelempolitika oly nemzetközi mozzanataira is, amelyek a magyar érdekek szempontjából fontossággal birnak. Igy mindenekelőtt a középeurópai államok közeledésének megvalósitása irányában történt fontosabb eseményekről emlékezik meg. A Dunai-államok vámpolitikai közeledésének megvalósitására irányuló egyes terveket szakszerüen csoportositott adatokkal alátámasztva birálja, rámutatva azokra az előnyökre és hátrányokra, amelyekkel e tervek megvalósitása esetén a magyar mezőgazdasági és ipari exportcikkek külföldi piacokon való elhelyezése szempontjából számolni kell. A jelentés utolsó oldalán egy összeállitást találunk, amely Magyarország érvényben levő kereskedelmi szerződéseit tartalmazza, a szerződés kelte, a szerződés közzétételének helye és életbeléptetésének időpontja szerinti részletezésekkel.

A nagy tárgyismerettel, kitünő stilusban megirt jelentést méltán tekinthetjük a kereskedelempolitika története értékes dokumentumának, amelyet mindazok haszonnal olvashatnak, kiket Magyarország külkereskedelmi politikájának küzdelmei érdekelnek.

Jónás Magda.

Comptabilité Agricole, Recueil de statistiques pour 1928—29. A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet kiadványa. Róma, 1932.

Számtartási adatokból kimunkált *nemzetközi mezőgazdasági üzemi statisztikának* a második évfolyama, illetve második kötete ez a kiadvány. A mezőgazdasági üzemi statisztikának, mint ujabb keletü tudománynak, általában még nincsenek teljesen végleges vágányai. Ezért valóban nem könnyü a különböző országoknak sokban eltérő alapon készült adatait egyöntetü formában nemzetközi statisztikává kimunkálni, viszont annál értékesebb, hogy e téren állandó forrást nyitott a római intézet. A munka sok tekintetben lényeges ujitást tartalmaz, bár a nehézségek miatt még ezt a kötetet is csupán „tanulmány"-nak tekintik a szerkesztők. Lényeges ujdonsága, hogy elég nagy terjedelemben *általános* mezőgazdasági statisztikát is nyujt, és pedig: Éghajlattani adatokat ismertet egyes országok meghatározott meteorológiai állomásai szerint (hőmérséklet átlagai, maximuma — minimuma, csapadékmegoszlás), azonkivül országonként az 1928—29. évi időjárást és az általános és mezőgazdasági népesedést vázolja. Végül ismerteti a saját bérleti, közbirtokossági, tiszti és vegyes birtokkezelési módok elterjedését birtokkategoriákként, majd az 1925—29. évi átlagterméseket és az állatállomány mérvét adja táblázataiban.

Ezután következik a tuladonképeni *üzemstatisztikai rész*, amely ebben az évben is 16 európai állam adatait tartalmazza azzal az eltéréssel, hogy előző évhez képest két uj állam (Bulgária és Litvánia) szerepel, viszont két állam adatai elmaradtak, és pedig Franciaországé és — sajnos — Magyarországé is. Mennyiségre nézve a feltárt terület alig változott. A statisztikailag feldolgozott gazdaságok száma több ezerre rug. Ezek terület-aránya azonban

legtöbb országnál az összterülethez képest még csekély (néhány tized %, maximum a holland 3.023%), Ennek ellenére természetesen az adatok értékesek, hiszen az üzemi statisztika sohasem lehet általános, hanem csupán reprezentativ; söt sporadikus szondirozásokkal is értékes és meglepö megállapitásokra juthatunk.

Az üzemstatisztikai anyag kisbirtokok és nagybirtokok szerint két nagy csoportra oszlik. Mindegyikben a müvelési ág megoszlásai, a szántóföld kihasználási módja, az üzemtökék megoszlása, a nyershozam hektárokban és %-ban, a nyershozamból % szerint piacra hozott termékek mennyisége, a termelési költségek abszolut számokban és %-ban, végül a záróeredmények, u. m. tisztajövedelem, üzemi nyereség, birtokjáradék, munkabérkereset és nemzetgazdasági bevétel kerülnek ismertetésre rendszeres táblázatok formájában. Helyszüke miatt részletesebben nem ismertethetjük ezeket az értékes adatokat, csak a legfőbb jövedelmi eredményekre mutatunk rá. Kisüzemeknél a vagyon legkedvezöbben + 10.41%-kal, leggyengébben — 1.56%-kal kamatozott. Elöbbi azonban Bulgáriának öt *minta*-gazdaságból származik, tehát alig lehet komoly statisztikai mérlegelés tárgyává tenni. Nagyüzemeknél +6.53% volt a legjobb és + 2.30% a legkedvezötlenebb kamatozás.

Az üzemi nyereség maximuma — minimuma a kisbirtokoknál + 4.77 és — 6.29% közt, nagybirtokoknál + 1.70 és — 6.05% közt ingadozott. A 4.77%-os eredmény azonban egyetlen cambridgei üzemböl származik, tehát ezt sem lehet komolyan számitásba venni. Legtanulságosabbak az elözö évekkel való összehasonlitás eredményei; egyik leglényegesebb megállapitás a következö: 1927—28-ról 1928—29-re az üzemi nyereség 3 országban (Dánia, Svájc, Norvégia) szaporodott, a többi országban csökkent. Azonban az összehasonlitásra alkalmas adatokkal rendelkezö államok közül is, az egyetlen Svájc kivételével, az üzemi nyereség terén *mind minuszban* vannak. Svájc—3.02%-ról +1.41%-ra tudta emelni üzemi nyereségét. Kétségtelen tehát, hogy nagyon szomoru és *erősen hanyatló irányzatu* a mezögazdaság helyzete, pedig e munka adatai óta már 3—4 év telt el és a viszonyok lényegesen rosszabbodtak. Ez a 3—4 év, ami eltelt az adatok eredete és a könyv megjelenése óta, minden nagy értéke mellett is alapos hibája a kiadmánynak. Az üzemi statisztika retrospectiv, vagyis a multra vonatkoznak a megállapitásai, azonban 3—4 év a mai gyorsan változó ökonomiai viszonyok között már nem is mult, hanem *régmult*, amely a megállapitások nagy részét a gyakorlati használhatóság fokáról történeti adatokká süllyeszti. Az eredmény gyors publikálása érdekében nemcsak az üzemstatisztikusoknak, hanem a számtartás és a statisztika *mechanizálóinak* is érdemes lesz alkalmasabb módszerek kieszelésén fáradozniok. *Prack László.*

N. Barou: Russian Cooperative Banking. — King & Son, London. 1931. 82 p.

Ez a kis könyv már az ötödik abban a sorozatban, amelyet szerzö az orosz szövetkezetekről irt. A szerzönek rendelkezésére állanak tárgykörének — az orosz szövetkezeti bankügynek — összes adatai, mivel a Moscow Narodny Bank Ltd., London, igazgatója. Kérdés azonban, hogy állásának felelössége mennyiben engedte meg

számára őszinte adatok közlését. A szovjet hivatalos statisztikáival szemben mindenesetre ajánlatos az óvatosság.

Az első rész általában foglalkozik az orosz szövetkezeti mozgalommal és azt valóban gigantikus méretünek mutatja. A népesség 40%-a tagja a szövetkezeteknek, ebből 27% a fogyasztási szövetkezetekre esik. A szövetkezetek tulnyomóan a fogyasztást szolgálják és csak az élelmezési iparban folytatnak gyártási tevékenységet A szovjet nagykereskedelmének 61%-a, kiskereskedelmének 69%-a van kezükben.[1] Forgalmuk az 1928—29. évben meghaladta a 31 milliárd rubelt. 1925-től 1928-ig az összes rendelkezésükre álló tőke 2.1 milliárdról 6.4 milliárdra növekedett, amiből a saját tőke 1928-ban 1.4 milliárd rubel.

Igaz, hogy a fenti adatok csak azt az ismert tényt támogatnák, hogy a szövetkezetek legelőnyösebb működési területe a fogyasztási kereskedelem és mégis kételkednünk kell ez adatok helyességében. Ugyanis a szerző még azt is hozzáfüzi a szövetkezetek fejlődési adataihoz, hogy azok számszerüleg megegyeznek az ötéves terv előirányzatával, sőt esetenként még tul is haladják azt. Viszont lehetetlennek látszik, — mikor köztudomásu, hogy az ötéves terv éppen a belföldi fogyasztás ellátásában csödöt mondott — hogy a tulnyomóan a belső fogyasztást szolgáló szövetkezetek a tervnek megfelelő fejlödést mutattak legyen.

A következő fejezetekben szerző részletesen ismerteti az orosz szövetkezeti bankokat. A szövetkezeti tevékenységet finanszirozza az egész orosz szovjet területén a Vsekobank. Ez a legnagyobb orosz bank. Ugyanezt végzi az ukrán szovjet területén az Ukrán Szövetkezeti Bank. A Moscow Narodny Bank Ltd. az orosz export finanszirozását látja el. Székhelye London. A balti államokon átmenő kereskedelmet pedig a Rigai Szövetkezeti Tranzito Bank finanszirozza. Külön szervezetet létesitettek a mezögazdaság hitelellátására.

A könyv részletesen közli a bankok számszerü adatait a forradalom óta. Ezek az adatok töretlen fejlödésről tanuskodnak. Sajnos, csökkenti a könyv időszerüségét, hogy az adatok 1929. év végével lezárulnak. Nem tartjuk helyesnek, hogy a kimutatások váltakozva angol, amerikai, orosz, sőt lett valutában készültek, mert igy nehéz őket összehasonlitani. A bankok fejlödésében gyönge pontot képez a betét-üzlet. Erre szerző is rámutat. Fontosnak tartja ezért az egyének megtakaritásainak fölszivását, ugyanekkor azonban Stalin arra törekszik, hogy az egyéni vagyongyüjtést lehetetlenné tegye.

1930 elején szükségesnek mutatkozott az egész orosz bankügy megreformálása. Azt kell gondolnunk, hogy a bankok müködése ezért mégsem lehetett kifogástalan. Különösen az a két rendelkezés mutat erre, hogy kimondták a bankok teljes átszervezését, másrészt teljesen kivették a rövidlejáratu hitelt a szövetkezeti bankok kezéből és azt az Állami Bank ügykörébe utalták. A mezögazdasági hitelt is ujjászervezték, a hitelszövetkezetek számát 9500-ról 3500-ra csökkentették és müködésüket az ujonnan létesitett központi mezögazdasági bank és ennek 91 fiókja ellenörzi. Szerző szerint még nem lehet megitélni a bankügyi reform eredményességét.

[1] A nagykereskedelem többi részét az állam, a kiskereskedelmi többi részét magánosok látják el.

A könyv adatainak birálatára még néhány érdekes körülmény ad okot. A Moscow Narodny Bank 70—80% érték erejéig folyósit az exportra elöleget, mikor az export fötételei ingadozó értékü cikkek (prém, vaj, tojás, baromfi stb.). Igy történt meg (l. 43. old.), hogy a bank 1924. I. 1-töl 1929. VI. hó 30-ig 4.3 millió font sterling értékü vajra 8.3 millió font elöleget folyósitott. A bank ennek dacára nem szenvedett veszteséget, söt minden évben nyereséget mutatott ki. Igaz, hogy a többi árukat is figyelembe véve nem adott több elöleget, mint az összes áruk piaci értéke volt, de szerző semmit sem mond arról, hogy hogyan sikerült ennek a hatalmas különbségnek a kiegyenlitése vagy visszafizetése, mert hiszen pl. a prémet szállitó szövetkezetek nem fizethették meg a vajra adott tulzott elöleget. Azt is érdekes lenne tudni, hogy 1929 közepe óta fenn tudta-e tartani a bank a 70—80%-os elölegeket, mert hiszen azóta következett be a világpiacon a nagy áresés és éppen az orosz export volt ennek egyik oka.

Egy másik érdekességet a rigai bank adatainál találunk. (51. old.) Ez a bank — mérlegeit tekintve — nem mutatott olyan nagy fejlödést, mint a szovjet többi szövetkezeti bankjai; 1926. I. 1-én a mérleg összege 0.47 millió font, 1930. I. 1-én 1.04 millió font. A megfelelö idöben viszont a bank összforgalma 3.94 millió fontról 27.81 millió fontra emelkedett. A forgalom tehát 7-szeresére emelkedett, mig a mérleg csupán 2-szeresére. De még érthetetlenebb lesz ez a viszony, ha számitásba vesszük a „mérlegbe föl nem vett tételeket", melyeknek összege 1926. I. 1-én 0.91 millió font volt, mig 1930. I. 1-én már csak 0.08 millió. Elsösorban magyarázatra szorul, hogy 1926-ban miképpen haladták meg a mérlegbe föl nem vett tételek a mérleg összegének kétszeresét. Ha pedig ezeket a tételeket is hozzáadjuk a mérlegekhez, akkor azt látjuk, hogy a fenti idöpontokban a bank aktivái és passzivái 20%-kal csökkentek ugyanakkor, mikor forgalma hétszeresére nött. Ez csak ugy lenne magyarázható, ha a bank rövidlejáratu üzletei óriási mértékben megszaporodtak volna. De ha ezt a magyarázatot elvetjük, akkor azt kell gondolnunk, hogy a forgalom nem ténylegesen növekedett, hanem csak ugyanazon tételek többszöri keresztülvezetése által. Ezek a mérlegtechnikai intézkedések, hogy 1926-ban nagyobb tételeket nem állitottak a mérlegbe, 1930-ban pedig csak jelentékteleneket, másrészt a forgalomról szóló kimutatás mesterséges megnövelése, mind azt a célt szolgálják, hogy a bank 1926—30-i fejlödését kedvezönek lássuk — noha a mérlegen kivüli tételek beszámitásával a bank nem fejlödött. Mindenesetre szerzönek magyaráznia kellett volna ezeket a különbségeket, mert máskülönben könnyen föl lehet tenni, hogy a többi adatok összállitása is hasonló eszközökkel történt.

Szerző megállapitja, hogy Oroszország szövetkezeti bankjai jelentösebbek a többi országok szövetkezeti bankjainál. Hibáztatja, hogy a külföld munkásai nemcsak szövetkezeti bankokba helyezik pénzüket. Javasolja, hogy a különböző nemzetek szövetkezeti bankjai növeljék egymással való üzleti összeköttetésüket, söt ebböl a célból létesitsenek egy nemzetközi szövetkezeti bankot. Utóbbi ellen fölhozták a valuták bizonytalanságát, ezért szerző javasolja, hogy ez a jövendö bank a mindenképpen stabil (!) font-sterling alapján szerveztessék. Érdekes lenne megtudni, hogy a fontnak azóta bekövetkezett nagy áresése mennyire érintette a fontban annyira bizó szerző által igazgatott londoni Moscow Narodny Bank-ot.

Végeredményben, ha szerző adatait mégis elfogadjuk, akkor az orosz szövetkezeti bankok nagyarányu fejlödését látjuk. De ez a relativ fejlödés nem változtat azon a szerző által is elismert tényen, hogy Oroszország rendkivül tökeszegény. Csak egy példát hozunk föl erre. Az Egyesült Államokban a bankbetétek összege 1929-ben 58 milliárd dollár volt, mig a közel azonos népességü Oroszországban ennek alig $^1/_{600}$ része, 88 millió dollár. Érdekes mégis, hogy Oroszországban a hosszulejáratu hitel olcsóbb, mint a rövidlejáratu, ami csak tökében nagyon gazdag államokban szokott elöfordulni. Magyarázata ennek, hogy a szovjet kedvezöbben birálja el a befektetések célját szolgáló hosszulejáratu hiteleket.

Lipták László.

Prokopovics S. N. Prof.: „Mzda prümyslovych delniku ve Sväzu S. S. S. R." (Ipari munkások bére Szovjetoroszországban.) Prága, 1932. Csll. statisztikai hivatal kiad 207. old.

Georgievskij P. Dr. Prof.: „Národni hospodarstvi SSSR v roce 1931 a krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931)". (Szovjetoroszország közgazdasága 1931-ben, az 1921—31. évi tizéves fejlödésen való rövid áttekintéssel.) Prága, 1932. Csl. statisztikai hivatal kiadása. 897 oldal.

A két orosz szerző közül, akiknek a mai Oroszországról irt és minden lehető orosz forrást tudományosan felhasználó müvét a prágai statisztikai hivatal kiadta, *Prokopovic* 1920—21-ben a moszkvai Munkahivatal bérstatisztikai osztályának igazgatója volt és szolgálatból való elbocsátása után is az ipari és szociálpolitikai kérdéseknek tudományos kutatója. A reálbérek vizsgálatát és annak megállapitását, hogy Szovjetoroszország ipari munkabérei miképen viszonylanak a világháboru elötti munkabérekhez, nehézzé teszik nem csupán a valutáris nehézségek, hanem *a munkarendszer eltérő természete*, a természetben nyujtott szolgáltatások különböző mértéke, a lakbérek szinvonala (munkáscsaládok részére történö rekvirálások, stb.), söt nem utolsó mértékben a munkásság életstilusának megváltozása. Mindehhez járul még, hogy a munkabéreken *kivül* az ipari munkásság oly közszolgáltatásokat élvez, amelyek a biztositással együtt pénzben kifejezve mintegy egyharmadával emelik a kifizetésre kerülö bérek összegét. A bérek százalékában kifejezve a községtöl nyert szolgáltatások a bérnek 8.2%-át teszik, a biztositás 16%-át, a kulturális szolgáltatások 8%-át, összesen 32.2%-át. A reálbérek kiszámitásánál további nehézségeket okoz, hogy *kétféle áralakulás* van: a magánkereskedelem és a szocializált kiskereskedelm (szövetkezetek) árjegyzése, amelyek között igen nagy a különbség. Igy a szocializált üzemek árjegyzését 100-nak véve, 1929—30-ban a mezögazdasági termények magánkereskedelmi ára 204.9, ipari áruké 180.2, az összes áruké 199.9.

Minden körülményt tudományosan mérlegelve Prokopovic végeredményben a következö táblázatot nyerte az oroszországi reálmunkabérekre vonatkozóan:

	Egyéni reálbérek		A szolgáltatások egyéb fajait is beleszámítva	
	rubelben	index	rubelben	index
1913	24·3	100·0	25·4	100·0
1914	24·3	100·0	25·4	100·0
1915	25·8	106·4	27·0	106·3
1916	26·6	109·5	27·8	109·4
1917	24·1	99·2	25·2	99·2
1918	6·2	25·5	10·5	41·3
1919	3·8	15·6	8·5	33·3
1920	3·1	12·8	8·3	32·7
1920/21	3·0	12·3	8·0	31·3
1921/22	7·3	30·0	10·1	39·8
1922/23	11·5	47·3	14·1	55·5
1923/24	16·8	69·1	20·7	81·5
1924/25	20·7	85·2	25·9	102·2
1925/26	23·5	96·7	29·0	14·2
1926/27	26·3	108·2	32·9	29·5
1927/28	27·0	111·1	33·5	711·9
1928/29	28·1	115·6	34·9	138·43
1929/30	27·8	114·4	34·5	135·11

Érdekes és jelentös az az eltolódás, amely a szovjet-munkarendszerben a családi viszonyok megváltozása folytán a keresök és eltartottak arányában következett be. Az orosz statisztikai hivatal kimutatása szerint:

	1923	1931
Egy munkáscsalád tagjainak száma (átlag)	4·23	4·00
Ezek közül kereső	1·25	1·50
,, ,, eltartott	2·98	2·50
Egy keresőre esik eltartott	2·38	1·67

Különösen az utolsó sor élénken mutatja a munkáscsaládokon belül végbement folyamatokat; a fiatalkoruaknak és nöknek nagyobb szerepét a termelésben, ami bérstatisztikai megállapitásoknál szintén jelentöséggel bir.

Prokopovic fenti tanulmányát érdekesen egészíti ki *Georgievskij* müve, amely viszont a termelés szervezetének átalakulását jellemzi statisztikailag. Megtudjuk pl. ebből, hogy 1929 volt az az év, amelyben Oroszország termelésében az ipar már tulsulyba jutott a mezögazdasággal szemben. A termelés értékét tekintve ugyanis

	Millió aranyrubelben[1]			
	1928	1929	1930	1931
Ipari termelés értéke	14.202	17.577·3	22.338·4	32.681·1
%-ban	45·3%	50·8%	50·7%	56·3%
Mezögazdasági termel.	17.118·6	17.020·0	21.690·6	25.287·1
%-ban	54·6%	49·1%	49·2%	43·6%
Összesen:	31.321·4	34.597·3	44.029·0	57.698·2
	100%	100%	100%	100%

[1] 1 Dollár 1.94 rubel.

1913-ban a gyáriparban dolgozott 2.6 millió munkás, 1931-ben 3.9 millió. A szovjetgazdálkodás a sulypontot teljesen áthelyezte az iparra s ott is az ipar bizonyos ágaira, amelyekben valóban a régebbi állapottal szinte összehsonlithatatlan elörehaladás történt. Ezzel szemben kevésbbé kielégitö, söt a lakosság fejszámára kiszámitva a háboru elötthöz képest még mindig elmaradást mutat a mezögazdaság számos alapvetö ágazata. Igy egy lakosra esett 1913-ban 5.8 q. gabona, 1926—27-ben 5.0 q., 1927—28-ban 4.8 q., 1929—30-ban 5.55, 1931-ben a nagy szárazság következtében csupán 3.7—4 q., bár a terv 7 q.-t irt elö. Az állatállomány fejlödése éppugy nem kielégitö. A terv mögötti elmaradást a szakképzett vezetökben való hiány okozza, amelyre vonatkozóan Georgievskijnél értékes összeállitások olvashatók. Egyenesen megdöbbentök azok a számadatok, amelyek a traktorparkokban hasznavehetetlenül álló, elrontott tratorok százairól számolnak be, ezeknél a javitás többe kerülne, mint teljesen uj traktorok beszerzése.

A csehszlovák statisztikai hivatal által kiadott két orosz mü bö és megbizható forrásutalásaival és elfogulatlan álláspontjával alkalmasnak mutatkozik arra, hogy Szovjetoroszország gazdasági ágainak fejlödési irányaira kritikailag rávilágitson.

Kardos Béla.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

Mai—Juin, 1932.

La France économique.

Rist (Charles): Avant-Propos. A kötet, immár tizedik, évenkint való áttekintése Franciaország gazdasági helyzetének, most először hordja homlokán uj főszerkesztőként *Charles Rist* nevét. Az előszó nagyvonalu áttekintése a gazdasági élet jelen helyzetének és széles perspektiváju megrajzolása jövendőbeli kialakulásának. Franciaország is megérzi a válságot, mert a különböző moratóriumok, a nemzetközi fizetések felfüggesztése s a reparációs tartozások behajthatatlan volta sulyosan érintik. A veszteségek elszenvedése után egyedüli cél a pénzérték értékállandóságának fenntartása lett. Mig az 1926-os pénzügyi válság idején a nemzetgazdaság áldozatául esett a pénz, most félő, hogy forditva lesz: a pénz értékállandóságának fog áldozatul esni a nemzetgazdaság. Az általános áresés következtében, amely sok államban 45 százalékot is elért, Franciaországban, nézete szerint, nagy ipari és kereskedelmi válság fog bekövetkezni, mert itt az áresés csupán 6 százalékos. Mindez károsan fog kihatni a kivitelre és annak mennyiségbeli csökkenését s következésképpen a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulását fogja majd maga után vonni. Ebből származik majd a fokozott munkanélküliség is, amely az általános drágasággal kapcsolatban nagy veszélyt jelent. Ekkor következik be a tezaurált aranytömegek piacradobása, amely a drágaság megszünésének irányában hat. Rist szerint csak a mélyreható, a gazdasági élet minden ágazatát átalakitó állami beavatkozás mentheti meg a helyzetet. — *Bourdon (Jean): Le mouvement de la population.* Az uj francia népszámlálás adatait dolgozza fel, amelyben uj és nagyon érdekes az idegenek fokozott mértékben való szemmeltartása. Az idegen népmozgalmi statisztikák a cikk tanusága szerint uj rovatokkal bővültek: az idegenek percentuális növekedésére, családi állapotára, földrajzi elhelyezkedésére és francia földön való szétszóródására találunk érdekes adatokat. Ezzel a témával kapcsolatban célszerü lett volna a diszperziónak olyatén tanulmányozása, amely feltüntette volna, hogy a határátlépési ponttól mily távolságra s mily foglalkozást üzve telepednek meg s milyenek az életviszonyaik. Sajnos, mivel az idegenek számbeli arányában a magyar bevándorlás alárendelt helyet foglal el, nem látunk egyetlenegy említést sem a magyarokról. — *De Bernonville (Dugé-L.): Les Prix.* A világpiacokon az árak esése már 1929-ben elkezdődött és tartott szünet nélkül 1931-ig. Ennek magyarázatát a cikkiró az aranyvalutáról való letérésben látja és abban, hogy az angol példát más államok is követték, amelyeknek pénzegysége a fonthoz volt kötve. Az érdekeltek mindent elkövettek, hogy ezt az olcsósági hullámmozgást, még mielőtt az nagyobb rétegeket kavarna fel, megállitsák, de vállalkozásuk eredménytelen maradt. Ez a hanyatlás a legnagyobb hosszal való összehasonlitásban 33 százalékos (1926) és az 1931. éveleji összehasonlitásban 20 százalékos. Az agrártermékek piacán folytatódott a már 1930-ban kezdődött áresés és különösen

erős volt 1931 májusától novemberig. Az értekezés további szakában az 1000 lakosnál nagyobb városok megélhetési indexei vannak feltüntetve, a vidéki árelemző bizottságok statisztikai táblázataival együtt. A tanulmányt a külföldi áralakulással való összehasonlitás zárja le. — *Meynal (Pierre): La balance des comptes.* A frank megszilárdulásának következményei éreztették hatásukat a fizetési mérlegre, ennek következtében a kivitel visszaesett, a bevitel növekedett. Ezért az áresés nem ment abban az ütemben, mint Európa többi országaiban. Franciaország arannyal való tultelitése még mindig folyamatban van, mert még mindig tart a külföldi hitelek felmondása és az értékpapirok eladása ugy egyesek, mint testületek részéről. Ez egyértelmü a tőkebevitellel és innen van az, hogy Franciaország tőkemérlege 25.729 millió frank aktivával zárul. Ezen folyamat megmagyarázására szolgál az a körülmény, hogy az 1926-os viszonyokkal ellentétben, amikor is tőkék kimeneküléséről volt szó, most mindenki frankértékeket vásárol. Az angol font esése, a nagy angol-amerikai értékek zuhanása a nemzetközi piacokon, a középeurópai pénzügyi bizonytalanság mind erre késztet. Ezen folyamat csak két másik ellenirányu mozgással kompenzálódik: az aranyvásárlással és az áruimporttal. Ugyaninnen vezethető le az, hogy a „Trésor" 3100 millió külföldi valutát adott el és hogy még a rendelkezésre álló készleteket is el fogja adni. Az aranybeözönlés nem látott méreteket öltött és 18.553 millióra rugott ez évben. A turisták kiadásainak tétele, dacára a multévi gyarmatügyi kiállitásnak, nem tüntet fel semmiféle változást. Változott azonban a turisták nemzeti összetétele, akik közül rengeteg az ujgazdag spanyol, 6000 millió összkiadással. A kölcsönvevő államok kategóriájában Magyarország 354, Jugoszlávia 513, Lengyelország 216 millióval szerepel.

XXX: Le budget, la trésorerie et la dette publique. Az a hárommilliárd deficit, ami a francia költségvetés 1931—32. tételében szerepel, nagyrészt rendkivüli kiadásoknak, de főleg annak tulajdonitható, hogy a Hoover-moratórium következtében nem folytak be a jóvátételi összegek. Azonkivül az Ujhebridákon dühöngött ciklon pusztitásai által okozott károk helyreállitása, a juta-, kender-, papiriparnak engedélyezett támogatások (100 millió), a munkanélkülisegélyek (200 millió) mind hozzájárultak a maguk részéről ahhoz, hogy ez a deficit tényleg bekövetkezzék. Az adók ez évben is rendesen folytak be, ugyhogy némely közvetett adó jelentős nyereségtétellel is zárult; de viszont ezzel szemben uj tételek támadtak a kiadási oldalon és pedig a kereskedelmi tengerészet szubvenciójával (200 millió), a hadifelszerelés költségeivel (14 milliárd), amely egymaga többet tett ki, mint az összes polgári hivatalok költségvetése, továbbá a mezőgazdasági munkásbiztositás bevezetéséből előállott költségekkel (400 millió). Részletesen ismerteti az állampénztár (Trésorerie) helyzetét és erről külön szakaszban emlékezik meg. — *Trotabas (Louis): Les taxes et les impôts.* A kisadózók érdekeit szolgálták a mult évi pénzügyi törvényhozás intézkedései is, amelyek közül nem emlitünk fel, csak egynéhányat: az örökösödési adók és illetékek mérséklését, ha közhasznu, vagy tudományos társaságok alapitásáról, illetve hagyományozásáról van szó, az olcsó lakásépitkezés adómérséklését, végül a bortermelési törvényt, amely három vezérszempontból vezettetve, van hivatva Franciaország borgazdaságát átszervezni, ezek: a tultermelés megakadályozása, de viszont a minőségi termelés fokozása, s a termelés és fogyasztás összhangbahozatala.

P. R.: Le marché monétaire et les changes. Először is tájékoztat azokról a nehézségekről, amelyek a hitelek befagyása által a francia pénzvilágban támadtak és amelyeknek visszahatása nehéz helyzetbe hozhat még egy oly kiváló intézményt is, mint a francia jegybank. Természetes, hogy a pénzpiac megérzi azt, hogy az összes adósságokat, amelyek eddig kommerciális jellegüek voltak, most már politikai célok szolgálatába állitják. Az aranybevitel korántsem oly kedvezőtlen

Franciaországra nézve, mint azt általában ellenséges körökben feltün tetni szeretik. Az aranyforgalmi statisztikára vonatkozólag közli millió frankértékben 1929—31. években a ki-, illetve behozatali értékeket.

	Behozatal			Kivitel		
	1929	1930	1931	1929	1930	1931
Rudak és pénzek	8.691	12.319	21.779	85	578	3.205

— *Loriot (Jean): Les banques.* A bizalmi válság következtében több bank ment tönkre, a betétek biztonságában való hit megrendülése, a betétek számbeli és mennyiségbeli csökkenésére s az osztalékok apadására vezetett, ez pedig a részvényárfolyamok tetemes csökkenését vonta maga után. — *Dessirier (Jean): La bourse des valeurs.* A depresszió tünetei a tőzsdén annál inkább észlelhetők, mert az aranyparitás elhagyása s az elzárkózódás a tőzsdére is kihatnak. Külön foglalkozik az értékcsökkenésekben megnyilvánuló törvényszerüséggel a fix és a változó kamatozásu papirok csoportjában. — *Vergeot (Jean): Les émissions.* A kibocsájtások általános statisztikája, a kincstár és a közületek kibocsájtásai, a kibocsájtó vállalatok minősége, a külföldi államkölcsönök. — *de Mirimonde (A. P.): Les assurances.* Az egyes biztositási ágazatok státusának részletes ismertetése, a megfelelő törvényes intézkedések vázlatával. A font esésével a biztositásügyben is nehéz helyzet támadt, amelyet a franciák ugy akarnak orvosolni, hogy központtá Párizst akarják tenni. Természetes, hogy ennek a törekvésnek épp olyan nehézségei lennének, mint annak, amely Párizsból nemzetközi pénzközpontot akar teremteni.

Augé-Laribé (Michel): La production agricole. Visszatükrözi azt a kedvezőtlen helyzetben is még elég türhető állapotot, amelyben a francia mezőgazdaság a felemelt vámtételek következtében ma is van s amely lehetővé teszi a gabona kevesebb veszteséggel való eladását, mint ahogy ma az Középeurópa agrárállamaiban általában történik. Erre az évre esik a francia mezőgazdasági termékeket oly közelről érintő kontingentálási rendszer bevezetése, amelyet a latin államok közül először Spanyolország alkalmazott (1929 okt. 19.). Egyes cikkek behozatala nagyon meg van nehezitve, mint pl. bor, gabona. A mezőgazdasági cikkek árának emelkedését ebben az évben az ipari cikkek nem kisérték már nyomon, amit az alábbi táblázat is bizonyit:

	1929	1930	1931
	F r s.		
Eke	1570	1655	az árak az 1930 évivel teljesen megegyeznek
Vetőgép	3400	3640	
Trágyaszóró	2200	2355	
Aratógép	1925	1925	
Szénagyüjtő.	1005	1050	

Jéramec (Pierre): La production industrielle. Amióta a kontingensek rendszerét bevezették Franciaországban, azóta az ipar is pangásnak indult. Ez a megállapitás különösen érvényes a francia—német kereskedelmi tárgyalások következtében életbelépett intézkedésekre. Az ipari kivitel és behozatal statisztikáit figyelemmel kisérve, azt tapasztaljuk, hogy 1930-hoz viszonyitva, 1931-ben 30%-os értékcsökkenés következett be az ipari nyers- és késztermékek behozatali piacán, ami 12 milliárdos értékcsökkenésnek felel meg. Ugyanekkor azonban a kivitel is 30%-os visszaesést mutat fel, igazolva azt, hogy az autarhikus törekvéseknek mindig megvan az a mérhetetlen nagy hátrányuk és hibájuk, hogy nem tudva légüres térben mozogni, a kölcsönösség elvénél fogva oly intézkedéseket vonnak maguk után, amelyek gyakran egész világrészek forgalmi életére bénitólag hatnak. Hogy ezen állitás mennyire igaz, bizonyitja az a heves sajtópolémia, amely éppen Franciaországban indult meg akörül a kérdés körül, hogy vajjon mely ál-

lam volt az első, amely a gazdasági elzárkózást Európában előidézte. A rovat többi része beszámol az ipari termelés volumenjének csökkenéséről, amely az elmult év októberében a békebeli mennyiség tizedrészének felelt csak meg. Viszont a munkanélküliek száma az utolsó négy hónap alatt 300.000-re rugott. — *Fraigneau (André): Les industries extractives.* Beszámol a francia szénbányák kiaknázásának nehézségeiről, amelyek csak fokozódnak azáltal, hogy a bányák kimerülés előtt állanak. Szól a kontingensekről, a szénbehozatalt megkönnyitő intézkedésekről, a termelés csökkenéséről. — *Lauffenburger (Henri): Les industries métallurgiques et mécaniques.* A fém- és vasipar világpiaci helyzetének ismertetése után rátér arra, hogy a drágaság itten menynyiben érezteti hatását. Beszámol a termelt mennyiségről, a munkanélküliségről, a nemzetközi áralakulásról, a piacokról, az összes épülőfélben levő vállalkozásokról, amelyek a vas- és fémipart a hajógyártás, a vasutépités, a villamos erőművek és a nemzeti munkaprogram egyes pontjainak megvalósitásánál táplálják. Majd végül a trösztök helyzetéről emlékezik meg. — *Catin (Roger): Les industries textiles.* A krizis fázisváltozásaival foglalkozik s az 1931. év folyamán sorra veszi a cérna-, juta-, kender-, len-, selyem-, gyapju-, tüll-, csipke- és gummi szövetipar helyzetét s azok export-import lehetőségeit. — *Lhomme (Jean): Les industries chimiques.* A kémiai cikkek piaci helyzetével foglalkozik és a műtrágyaiparral. — *Potut (Georges): Les industrie électriques.* Feltünteti azt a kölcsönhatást, amely a szénfogyasztás és az elektromos áramfogyasztás alakulása között fennáll. A hidroelektrikus áram fogyasztásának gyors előnyomulását ismerteti és utal arra, hogy az elektromos áramszolgáltatásnak ez lesz maholnap a legrentábilisabb módja, miután már az elektromos áram nagy távolságokra való vezetésével felmerült nehézségeket sikerült áthidalni. Az elektromos áramszolgáltatás lakosonként 327-ről 385 kwh.-ra emelkedett. A fogyasztási görbének eme kedvező alakulását a gazdasági válság mindenesetre megakadályozza, azonban a jövőben még igy is igen szép eredményekkel kecsegtethet az. Külön-külön foglalkozik az áramszolgáltatás alakulásával a párizsi, az észak-, dél- és keletfranciaországi ipari központokban. — *Micanel (Edgar): Les industries de la houille blanche.* Nemcsak a vizből vett energiákról emlékezik meg, hanem a houille d'or-ról is, amely a nap melegétől elpárolgott állóvizek gőzének elektromos árammá formálását jelenti. A tengeri vizből vett energiák éppen a tőkehiányra való tekintettel csupán kisérleti stádiumban vannak. A gyarmatoknak e téren való előrehaladásáról a gyarmatügyi kiállitás alkalmával volt alkalom meggyőződni. Felteszi a kérdést, hogy az energiagazdálkodás terén lehet-e egyáltalán szó energiafeleslegről? Nagyon találóan utal arra, hogy a hidroelektrifikálás mai stádiumában az egyes társaságoknak a közös érdekeket felismerve össze kellene fogni és tekintet nélkül arra, hogy termikus, vagy hidraulikus uton nyert energiákról van szó, az áramfogyasztást, illetve elosztást közös terv szerint megszervezni. — *XXX: Le pétrole.* A kőolaj termelését, fogyasztását, piacait, adóit, áralakulását, a nyersolajtársaságok hatalmi politikáját és végül a nemzeti petroleumfinomitó társaság megalakulását ismerteti.

Denuc (Jules): Les échanges intérieurs. A forgalmi adókat, az ingatlanforgalmat, a csődöket, a vasutforgalom pénzügyi bevételeit feltüntető tanulmány. — *Mazeaud (Léon): La législation commerciale interne.* A boltbérletekre, a takarékbetétek védelmére, az ipari és kereskedelmi tulajdonra, a csődökre, az adásvételi szerződésekre, a kereskedelmi törvényszékekre vonatkozó ujabb jogszabályok összefoglalása. — *Naudin (Jean): La politique douanière et les accords commerciaux.* A kereskedelmi szerződések által teremtett helyzetet ismerteti, továbbá a parlament vámpolitikáját, amely egyes vámtételek felemelését vonta maga után. Az európai helyzet ujból a szabadkereskedelem előtti éra merkantil irányzatát tükrözi vissza és ebben az atmoszférában még

csak beszélni is felesleges egy mélyen átgondolt nemzetközi gazdasági kibontakozásról. — *Olivier (Maurice): Le commerce extérieur.* Azt mondja el hosszasabban, amire már fent utaltunk: az import és az export visszaesését, amely a kereskedelmi mérleg deficitjét idézi fel. A kereskedelmi forgalmat áruk és nemzetek szerint vizsgálja s azokból következtetéseket von le.

Peroux (François): Les chemins de fer et autres modes de transport. Tartalmazza az 1930. évi végleges és az 1931. évi ideiglenes eredményeket. A kormány ama tervét, hogy csak a nagyforgalmu vonalakat tartja fenn, erősen kritizálja. A viziutak és automobil versenyének ujabb jelenségeire tér át és a légiposta (Aéropostale) eredményeit is áttekinti. Az utasok száma 27.454-ről 32.700-ra emelkedett, a szállitott áruk sulya 1579 tonnáról 1605-re. — *XXX: La marine marchande et les ports.* A font devalorizációja e téren is furcsa következményeket váltott ki. A nemzetközi tengeri kereskedelem visszaesése éreztette hatását a francia tengerészetre is. — *Garrigou (Lagrange): Les colonies et l'Afrique du Nord.* Kakaó-, fa- és déligyümölcskereskedelem visszaesése következtében a gyarmatok is megérzik a válságot. — *Picard (Roger). Le marché du travail et le mouvement ouvrier.* A szakszervezetek mozgalmát, a munkanélküliséget és az állásközvetitést tárgyalja. — *Rivet (Raymond): Les salaires.* A francia statisztika e téren való hiányaira figyelmeztet. A névleges és tényleges munkabérstatisztikákat ismerteti, amelyeknek egy része származik azonban csak hivatalos helyről. — *Oualid (William): La législation sociale.* Az uj törvényeket ismerteti a szövetkezetekről, az iparos zálogmentes vagyonáról, a foglalkozási betegségekről, a mezőgazdasági hitelről. A régi törvények alkalmazásaképpen megemlékezik a nyolcórai munkanap bevezetésének kérdéséről, a tanoncok után fizetett dijakról. Végül szól a különböző nemzeti és nemzetközi gyülésekről és összejövetelekről. — *Porte (Marcel): La mutualité et les assurances sociales.* A társadalombiztositás körüli zavarokkal foglalkozik és azzal a kérdéssel, hogyan akarják „mutualizálni", vagyis a régi egyéni kezdeményezés alapjára visszavinni a francia társadalombiztositás mai etatista elgondolásu szervezetét. — *Aucuy (Marc): La crise du logement.*

Cs. P.

The Journal of Political Economy.

1932 October.

Harold Hotelling: Edgeworth Taxation Paradox and the Nature of Demand and Supply functions. Edgeworth adózási paradoxnak nevezett tételével foglalkozik, amely szerint monopolcikkek eladójára kivetett adó (emelése) gyakran vezethet a fogyasztói ár csökkenéséhez (pl. vasuttársaság csökkenteni fogja a II. osztály személytarifáját, ha az I. osztályra az állam külön adót vet ki, mivel a II. osztály nagyobb forgalma, kihasználása nagyobb rentabilitást biztosit a társaság számára az I. osztályon elérhetőnél) és kimutatja, hogy a paradox nemcsak monopolcikkekre, hanem a szabadversenyben is érvényesült. — *Alfred Plummer: The Theory of Population: Some Questions of Quantity and quality.* — *Willard Hurst: Holland, Switzerland and Belgium and the English Gold Crisis of 1931.* B. M. Anderson álláspontjával polemizál és megállapitja, hogy a 4½% angol bankráta idején bekövetkezett kurzuselengedést a bankárok és közgazdászok alig hárithatták volna el. — *H. J. Stratton: The technological development of the American Pottery industry.* — *Wilford J. Esteman: The Economic Significence of Brokers loans.* Az amerikai Federal Reserve bankok hitelpolitikájával foglalkozva, abból a támadásból indul ki, amely a Reserve-system ellen ma igen népszerü: miért nem háritották el 1927 és 1929 között a hiteltőkéknek a spekulációban vállalt tulságos angazsmánjait? A brokers loans, a tőzsdebizományosi hitelek igen nagy

szerepet játszottak a hosszperiodus alatt és a kezdődő besszben, periodikusan kimutatott összegük igen fontos jelzőszáma volt a tőzsdei forgalom és az árhullámzás alakulásának. Az igénybevett tényleges hitelek távolról sem közelitették meg a brokerek könyveiben szereplő hitelvolument, mert a brokerek a vett és eladott tételek főösszegének csupán passziv egyenlege erejéig szorultak ilyen hitelre. *P. I.*

Political Science Quarterly.

September 1932.

A háboru utáni Németország politikai intézményeiről megkezdett cikksorozatot „*President and Cabinet*" cimmel *Lindsay Rogers* és munkatársai, *Freda Foerster* és *Sanford Schwarz* tanulmányai vezetik be. Az elnökök és a birodalmi kormányok történetét, majd miniszterek és pártok szerint gondosan feldolgozott statisztikai összeállitásokat adnak benne 1919-től a Brüning-kormány bukásáig. — *Count Bethlen: The Danube States and the Tardieu Plan.* Középeurópa definiálása után méltatja a felbomlott Monarchia történeti és gazdaságpolitikai jelentőségét, amelynek nagy előnyeit a mai állapottal szemben a nagyobb biztonságban, a konflikutsoknak nem fegyverrel, hanem politikai megvitatás utján való megoldásában, továbbá a nagyobb gazdasági egység számos előnyében látja. A mai kritikus helyzet megoldására a mult években számos terv merült fel, amelyek hátterében az Anschluss megakadályozása nagy szerepet játszott. Benes terve volt az öttagu dunai konföderáció, Bukarestben alakult ki az agrárállamok szövetkezésének terve a preferenciális elv alapján. Tardieu terve a preferenciákat csupán Ausztriára és Csehországra korlátozza, a többi Európa csak meghatározott, kisebb kontingens erejéig kapcsolható be. Bethlen szerint ez nem elegendő, Olaszország és Németország nélkül a preferenciális rendszer nem lehet hatékony. Érvel a németektől való tulságos félelem ellen, Amerikában igen szimpatikusan ható érvekkel. Végső következtetései: szabad preferenciális szerződések mindenütt és a Dunavölgyében egy vámunió kialakulásának lehetősége biztositandó. — *Josef Dorfman: The satire of Thorstein Veblen's Theory of the leisure class.* Veblen-nek a felsőbb osztályok gazdasági szerepéről és helyzetéről a századforduló körül publikált elméleti megállapitásait kritizálja. — *Vladimir G. Simkovitsch: Approches to History* befejez egy cikksorozatot, amelyben a XIX. század historicizmusának, a német történeti iskolának genezisét tárgyalja. Schelling, Fichte és Hegel koncentrált támadása a felvilágosodás racionalizmusa ellen uj szempontokat hoz, amelyek a racionális szempontok felett állanak. A Zeitgeist és a Volksgeist az igazi történelmi alikotó erők. — Könyvszemle. *P. I.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

December 1-én *Heller Farkas* elnöklésével *Andreich Jenő* müegyetemi adjunktus tartott előadást „Az ártörvényszerüségek statisztikai megközelitésének tudományos és gyakorlati jelentősége" cimen. A tanulmányt a *Közgazdasági Szemle* egyik legközelebbi számában közöljük.

*

December 16-án *Heller Farkas* elnöklete mellett *Szádeczky-Kardoss Tibor* müegyetemi magántanár értekezett „A közterhek alakulása Csonka-Magyarországon" cimen. Előadását a *Közgazdasági Szemle* egyik legközelebbi száma közli.

December 29-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Weber Tibor* tartott előadást „A font-sterling problémája" cimen. Előadása első részében foglalkozott azokkal az okokkal, melyek a font-sterling jelenlegi helyzetét előidézték. Szembeállitva Anglia háboruelőtti gazdasági és pénzügyi hegemoniáját a háboruutáni időszak eseményeivel, kimutatta, hogy a font-probléma részint Anglia iparának a nemzetközi piacokról való kiszoritása, részint a font árfolyamának 1925-ben történt „helytelen, mert tulértékelt" stabilizálása, részint pedig a tényleges helyzettel nem számoló expanziv hitelpolitika miatt állt elö. Az 1931. év derekán közzétett Macmillan-jelentés sulyos statisztikája teljes valóságában tárta fel azokat a tévedéseket, melyeket a City presztizs-hitelpolitikája elkövetett és a középeurópai krizis még inkább siettette a font krizisének kirobbanását. Angliának az aranystandardról való letérése, a font árfolyamának cca. 33%-os esésén kivül, nem mutatott egyéb zavaros jelenségeket, söt a belföldön cca. 8%-kal esett az árszinvonal. Inflációról soha szó nem volt. A fontnak az aranyvalutákhoz viszonyitott áresése a világpiacokon a legtöbb nyersanyag árának esését eredményezte és ma a helyzet ugy áll, hogy a nyersanyagok árhullámzása nem az aranyhoz, hanem a fonthoz igazodik. Ez a figyelemre méltó jelenség is egyik oka annak, hogy a font vásárlóereje a belföldön változatlan maradt, söt bizonyos irányban emelkedett. A font jelenlegi árfolyama, viszonyitva a dollárhoz, 3.30 körül az angol iparnak jobban megfelel, mint egy magasabb árfolyam, mert az előbbi termelési költségek szempontjából az iparnak versenyképességét és bizonyos piacok visszaszerzését fogja lehetövé tenni. A védvámos politikára való rátérés és az ottawai egyezmény a külkereskedelmi mérleg passzivitását van hivatva helyreállitani és végeredményben a fontnak is erös hátvédjét képezi. Ezidöszerint inkább valószinü a font emelkedésének lehetösége, mert hisz Anglia — sulyos problémái dacára is — ma a világ egyik legstabilabb állama és amennyiben a válság Amerikában, vagy Franciaországban még kiélesedik, ugy a tökebeáramlás Angliába meg fog indulni és ez a folyamat hivatva lesz a font árfolyamát emelni. De ez az emelkedés nem lehet és nem lesz eruptiv természetü, mert ez sem az iparnak, sem a kereskedelemnek érdeke nem lehet. Az erösebb hullámzások regulativ eszköze a Bank of England bölcs kezelés alatt álló 150 millió font összegü „valutakiegyenlitö tartalék". Ami Angliának az aranyvalutára való visszatérését illeti, — mert hisz a végcél ez — e fontos lépést Anglia addig nem kockáztathatja meg, amig az aranyvalutáju államok fizetési és kereskedelmi mérlegüket tartós bázison egészséges egyensulyba nem hozták — értve ezalatt az arany észszerü megoszlását is — mert csak ez nyujt biztositékot arranézve, hogy az arany közgazdasági szerepét betölti és az általános gazdasági és pénzügyi javulás folyamata megindulhat.

Helyreigazitás.

Az *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch* ezidei (1932) évfolyamáról folyóiratunk novemberi füzetében *Szigeti Gyula* tollából közölt ismertetésünkbe félreérthetö sajtóhiba csuszott be. A *Jahrbuch*nak ugyanis legutóbb nem a VII-ik, hanem a *VIII-ik évfolyama* jelent meg, amelynek terjedelme nem 383, hanem *448 oldal.*

LVI. ÉVFOLYAM **1932** 75. KÖTET, 1. SZÁM

JANUÁR
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Mattyasovszky Miklós: A föld forgalmi és hozadéki értékéről ... 1
Zelovich László: A mezőgazdasági termelés átalakulása ... 16
Prileszky Pál: Az angol font sorsa ... 26

Közlemények

Viener András: A racionalizálás utjai Csonkamagyarországon ... 42
Buday Gyula: Az Egyesült Államok nemzetközi fizetési mérlege ... 47

Könyvismertetések ... 54

Angelopoulos Angelos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik. (H. F.) — *Laky Dezső:* A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. (Vincze Frigyes.) — *Dr. Székely Artur:* A középeurópai vámpolitikai közeledés kérdése a statisztika megvilágitásában. (Varga István.) — *Gater, Rudolf:* Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. (Brunner Vilmos.) — *Dr. Gettler Paul:* L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. (Láng János.) — *Dr. Bohlen Adolf:* Finanzkrise und Berufsbeamtentum. (Száhlender Éva.) — *Dr. Hollós József és Hollós István:* A racionalizálás. (Raith Tivadar.) — *Dr. Varga Lajos:* Bankpolitika és nemzetpolitika. (Óvári Papp Zoltán.) — *Dr. Radványi László:* A hitel alapja. (Lautenburg István.)

Folyóiratok szemléje ... 71
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 79

Közgazdasági krónika (Varga István) ... 93*—104*

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (I., Budafoki-ut 5). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest 506.

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XII-IK KÖTETEKÉNT:

Dr. György Ernő

Az infláció mérlege

ÁRA 3 PENGŐ.

Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

LVIE ANNÉE
JANVIER 1932
VOL. 75, NO 1

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Mattyasovszky M.: Comment établir la valeur de la terre? ... 1
Zelovich L.: La transformation de la production agricole ... 16
Prileszky P.: La sort de la livre-sterling ... 26

Notes

Viener A.: Les voies de la rationalisation industrielle en Hongrie ... 42
Buday Gy.: La balance des comptes des États Unis d'Amerique 1930 47

Analyses des livres ... 54

Angelopoulos Angelos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommenssteuerstatistik. (H. F.) — *Laky D.:* Statistique des étudiants des écoles supérieures en Hongrie. (Vincze F.) — *Dr. Székely Artur:* Le rapprochement douanier entre les états de l'Europe centrale. (Varga I.) — *Gater, Rudolf:* Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. (Brunner V.) — *Dr. Paul Gettler:* L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. (Láng J.) — *Dr Adolf Bohlen:* Finanzkrise und Berufsbeamtentum. (Száhlender É.) — *Dr. Hollós József* et *Hollós István:* Essai sur la rationalisation. (Raith T.) — *Dr. Varga L.:* Banque Nationale et politique nationale. (Óvári Papp Z.) — *Dr. Radványi László:* Le fondement du crédit. (Lautenburg I.)

Revue des périodiques étrangères ... 71
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 79

Chronique économique (Varga E.) ... 93*—104*

JAHRGANG LVI
JANUAR 1932
BAND 75 HEFT 1

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Mattyasovszky M.: Über den Verkehrs- und Ertragswert des Bodens ... 1
Zelovich L.: Die Umgestaltung der landwirtschaftlichen Produktion ... 16
Prileszky P.: Das Schicksal des Pfund Sterling ... 26

Mitteilungen

Viener A.: Der Weg der Rationalisierung in Rumpfungarn ... 42
Buday Gy.: Die Zahlungsbilanz der Vereinigten Staaten ... 47

Bücherbesprechungen ... 54

Angelopoulos Angelos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik. (H. F.) — *Laky D.:* Die Statistik des ungarischen Studententums 1930. (Vincze F.) — *Dr. Székely Artur:* Die Frage der mitteleuropäischen zollpolitischen Annäherung in der Beleuchtung der Statistik. (Varga I.) — *Gater, Rudolf:* Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. (Brunner V.) — *Dr. Paul Gettler:* L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. (Láng J.) — *Dr. Bohlen Adolf:* Finanzkrise und Berufsbeamtentum. (Száhlender É.) — *Dr. Hollós Joseph u. Hollós Stephan:* Die Rationalisierung. (Raith T.) — *Dr. Varga Ludwig:* Bankpolitik und Nationale Politik. (Óvári Papp Z.) — *Radványi Ladislaus:* Die Grundlage des Kredits. (Lautenburg I.)

Ausländische Zeitschriften ... 71
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 79
Volkswirtschaftliche Chronik (St. Varga) ... 93*—104*

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest. V., Vilmos császár-ut 78.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 FEBRUÁR HAVA 75. KÖTET, 2. SZÁM

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Pikler Endre: A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése ... 81
Móricz Miklós: A Felvidék gazdasági élete Trianon óta ... 107

Közlemények

Kisléghi Nagy Dénes: Az öngyilkosság okairól ... 124
Éber Ernő: Az Egyesült Államok buzatermeléséről ... 134

Könyvismertetések ... 141

Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. (K. Nagy D.) — *Bülow, Friedrich:* Volkswirtschaftslehre. (H. F.) — *Spengler Oswald:* Gép és Ember. (Czerny József.) — *Knolle Herbert:* Konjunkturengewinn im Verhältnis zum Unternehmergewinn. (Csanádi György.) — *Dr. Keiser Günther* und *Dr. Benning Bernhard:* Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928. (Óvári Papp Zoltán.) — *Ifj. dr. Csury Jenő* és *Marosi Imre:* A Magyar Biztositásügy története. (Óvári Papp Zoltán.) — *Lederer, Emil:* Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. (Viener András.) — *Hirsch, Julius:* Die Wirtschaftskrise. (Grossmann László.) — *Héder László dr.:* Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien gegen Eisenbahn und Kleinbahn. (Tóth József.) — *Prof. Dr. L. Stephinger:* Schule und Wirtschaft. (Vincze Frigyes.)

Folyóiratok szemléje ... 157
Journal des Économistes (Cs. Gy.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. Á.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 160

A szerkesztőség közlése ... 160

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (I., Budafoki-ut 5). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy kilépési nyilatkozatok, cimváltozások, tagdijak, a „Közgazdasági Szemle" szétküldésére vonatkozó felszólamlások, stb. kizárólag a következő cimre küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest 506.

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR XII-IK KÖTETEKÉNT:

Dr. György Ernő

Az infláció mérlege

ÁRA 3 PENGŐ.

Minden könyvkereskedésben kapható.

Főbizományos Gergely R., Budapest, Dorottya-utca 2.

LVIE ANNÉE
FÉVRIER 1932
VOL. 75, NO 2

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Pikler E.: Les bases d'une théorie cinétique de la monnaie ... 81
Móricz M.: La vie économique du Nord de la Hongrie ancienne depuis le traité de Trianon ... 107

Notes

K. Nagy D.: Les causes du suicide ... 124
Éber E.: La production de blé aux États Unis de l'Amérique ... 134

Analyses des livres ... 141

Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. (K. Nagy D.) — *Bülow, Friedrich:* Volkswirtschaftslehre. (H. F.) — *Spengler Oswald:* L'homme et la technique. (Czerny J.) — *Knolle Herbert:* Konjunkturengewinn im Verhältnis zum Unternehmergewinn. (Csanádi Gy.) — *Dr. Keiser Günther* und *Dr. Benning Bernhard:* Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928. (Óvári Papp Z.) — *dr. Csury J. et Marosi I.:* L'historie de l'assurance en Hongrie. (Óvári Papp Z.) — *Lederer, Emil:* Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. (Viener A.) — *Hirsch, Julius:* Die Wirtschaftskriese. (Grossmann L.) — *Héder László dr.:* Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien gegen Eisenbahn und Kleinbahn. (Tóth J.) — *Prof. Dr. L. Stephinger:* Schule und Wirtschaft. (Vincze F.)

Revue des périodiques étrangères ... 157
Journal des Économistes. (Cs. Gy.) — Jahrbücher für Nationalokonomie und Statistik. (D. Á.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 160

JAHRGANG LVI
FEBRUAR 1932
BAND 75 HEFT 2

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Pikler E.: Grundlegung zu einer kinetischen Theorie des Geldes 81
Móricz M.: Das Wirtschaftsleben Oberungarns seit Trianon 107

Mitteilungen

Nagy Dionys v.: Über die Ursachen des Selbstmordes 124
Éber E.: Die Weizenproduktion der Vereinigten Staaten von Nordamerika 134

Bücherbesprechungen 141

Surányi-Unger Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. (K. Nagy D.) — *Bülow, Friedrich:* Volkswirtschaftslehre. (H. F.) — *Spengler Oswald:* Mensch und Technik. (Czerny J.) — *Knolle Herbert:* Konjunkturengewinn im Verhältnis zum Unternehmergewinn. (Csanádi Gy.) — *Dr. Kaiser Günther* und *Dr. Benning Bernhard:* Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928. (Óvári Papp Z.) — *Dr. Csury Eugen v. jun.* und *Marosi Emerich:* Die Geschichte des ungarischen Versicherungswesens. (Óvári Papp Z.) — *Lederer, Emil:* Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. (Viener A.) — *Hirsch, Julius:* Die Wirtschaftskriese. (Grossmann L.)— *Héder Ladislaus dr.:* Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien gegen Eisenbahn und Kleinbahn. (Tóth J.) — *Prof. Dr. L. Stephinger:* Schule und Wirtschaft. (Vincze F.)

Ausländische Zeitschriften 157
Journal des Économistes. (Cs. Gy.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. Á.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft 160

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest. V., Vilmos császár-ut 78.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 75. KÖTET, 3—4. SZÁM

MÁRCIUS—ÁPRILIS
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Balás Károly: Az adóátháritás ... 161
Hantos Elemér: Forgalmi politikánk jövője ... 204
Zelovich László: Magyar gazdaságpolitika 1932-ben ... 226

Közlemények

H. F.: Georg von Schanz (1853—1931.) ... 238
H. F.: Lujo Brentano (1844—1931.) ... 239
H. F.: Charles Gide (1847—1932.) ... 241
Neubauer Ferenc: A gazdasági válság kialakulása és fázisai ... 243

Könyvismertetések ... 253

Thomas Albert: Dix ans d'organisation internationale du travail. — L'année sociale 1930. (H. F.) — *Dr. Klein Georg:* System eines idealistischen Sozialismus. (Lipták László.) — *Hobson J. A.:* Rationalisation and unemployment. (Keviczky Loránd.) — *Somló Béla:* A parcellázás és birtokpolitikai jelentősége Magyarországon. (Mattyasovszky Miklós.) — *György Ernő:* Az infláció mérlege. (Sipos Sándor.) — *E. Lemonon:* La Nouvelle Europe Centrale et son Bilan Économique. (Csikay Pál.) — *Dr. Schacher Gustav:* Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. (Viener András.)

Folyóiratok szemléje ... 265

Annali di Economia. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.) Zeitschrift für Nationalökonomie. (D. Á.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 270

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (I., Budafoki-ut 5). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kéziratait beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVIE ANNÉE
MARS—AVRIL 1932
VOL. 75, NO 3—4

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Balás Ch.: Le transfert des impôts ... 161
Hantos E.: L'avenir de la politique de trafic de la Hongrie ... 204
Zelovich L.: Politique économique de Hongrie en 1932 ... 226

Notes

H. F.: Georg von Schanz (1853—1931.) ... 238
H. F.: Lujo Brentano (1844—1931.) ... 239
H. F.: Charles Gide (1847—1932.) ... 241
Neubauer F.: Les causes et les phases de la crise économique mondiale 243

Analyses des livres ... 253

Thomas Albert: Dix ans d'organisation internationale du travail. — L'année sociale 1930. (H. F.) — *Dr. Klein Georg:* System eines idealistischen Sozialismus. (Lipták L.) — *Hobson J. A.:*Rationalisation and unem ployment. (Keviczky L.) — *Somló B.:* L'importance du parcellement des propriétés foncières en Hongrie. (Mattyasovszky M.) — *György E.:* Le bilan de l'inflation., (Sipos S.) — *E. Lemonon:* La Nouvelle Europe Centrale et son Bilan Économique. (Csikay P.) — *Dr. Schacher Gustav:* Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. (Viener A.)

Revue des périodiques étrangères ... 265

Annali di Economia. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.) Zeitschrift für Nationalökonomie. (D. Á.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 270

JAHRGANG LVI
MÄRZ—APRIL 1932
BAND 75 HEFT 3—4

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Balás K.: Die Steuerüberwälzung ... 161
Hantos E.: Die Zukunft der Verkehrspolitik Ungarns ... 204
Zelovich L.: Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932. ... 226

Mitteilungen

H. W.: Georg von Schanz (1853—1931.) ... 238
H. W.: Lujo Brentano (1844—1931.) ... 239
H. W.: Charles Gide (1847—1932.) ... 241
Neubauer F.: Entwicklung und Phasen der Weltwirtschaftskrise ... 243

Bücherbesprechungen ... 253

Thomas Albert: Dix ans d'organisation internationale du travail. — L'année sociale 1931. (H. F.) — *Dr. Klein Georg:* System eines idealistischen Sozialismus. (Lipták L.) — *Hobson J. A.:* Rationalisation and unemployment. (Keviczky L.) — *Somló, Béla:* Die Parzellierung und ihre bodenbesitzpolitische Bedeutung in Ungarn. (Mattyasovszky M.) — *György, Ernst:* Die Bilanz der Inflation. (Sipos A.) — *E. Lemonon:* La Nouvelle Europe Centrale et son Bilan Économique. (Csikay P.) — *Dr. Schacher Gustav:* Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. (Viener A.)

Ausländische Zeitschriften ... 265

Annali die Economia. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (Ó. P. Z.) Zeitschrift für Nationalökonomie. (D. Á.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 270

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest. V., Vilmos császár-ut 78.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 MÁJUS HAVA 75. KÖTET, 5. SZÁM

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Kaán Károly: Észszerü takarékosság és nemzetépitő munka ... 273
Mezey Lajos: Beszámitás vagy hatalmi elmélet ? ... 284
Balogh Tamás: Közép-Európa külföldi kölcsönei és a magyar-bankrendszer reformja ... 306

Közlemények

Tóth Jenő: A földbirtokreform pénzügyi lebonyolitása ... 329
Pálinkás András: A német munkanélküliség problémájának megoldására irányuló törekvések ... 333

Könyvismertetések ... 337

Asmis, W.: Landwirtschaftliche Absatzkunde. (Brunner Vilmos.) — *Seress László:* Magyar agrárreformáció. (Zelovich László.) — *Márkus Jenő:* A városi közüzemek racionalizálásának főbb irányelvei. (Varga István.) — *Einzig, Paul:* The Fight for Financial Supremacy. (Keviczky Lóránd.) — Aperçu general du commerce mondial 1930. (Láng János.) — *Neuhaus, Franz:* Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise und die Organisation der Weltwirtschaft. (Láng János.) — *Gestetner, Leo* und *Hauer, Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. (Kallós Artur.) — Elastizität der Betriebsführung. (Lautenburg István.) — *Dr. Kalász István:* Adó- és illetékügyi tájékoztató. (A. J.)

Folyóiratok szemléje ... 350

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 352

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (I., Budafoki-ut 5). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

MEGHIVÓ.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG 1932 junius hó 16-án, csütörtökön, d. u. 6 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara disztermében (V., Alkotmány-u. 9.) tartja

1932. évi rendes közgyülését,

melynek napirendje a következő:

I. Az igazgató-választmány jelentése a Társaság 1931. évi működéséről.
II. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1931. évi számadásokról.
III. Az 1932. évi költségvetés megállapitása.
IV. A tisztikar és az igazgató-választmány megválasztása az 1932/34. hároméves időszakra.
V. Inditványok. (Az alapszabályok értelmében inditványok a közgyülést megelőzőleg legalább nyolc nappal irásban adandók be az elnökséghez.)
VI. *Laky Dezső* műegyetemi ny. r. tanár előadása: **Adalékok a tvh. városok háztartásához.**

Budapest, 1932 május 24-én.

Az elnökség.

LVIE ANNÉE
JUIN—JUILLET 1932
VOL. 75, No 6—7

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Neubauer J.: L'équilibre économique ... 357
Ruzitska L.: Le tarif de personne des chemins de fer Hongrois ... 389

Notes

Nagy D.: L'organisation économique basée sur les corporations ... 461
Deseő A.: L'augmentation de la production du blé en Grande-Bretagne 469
Lipták L.: Politique économique de Hongrie en 1932 ... 473
Zelovich L.: Réponse ... 476

Analyses des livres ... 477

Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. (Óvári Papp) Z. — *Cassau, Jeannette:* Die Arbeitergewerkschaft. (H. F.) — *Richard Riedl:* Ausnahmen von der Meistbegünstigung. (Zelovich L.) — *Weber, Fritz:* Kompendium der allgemeinen Nationalökonomie. (H. F.) — *Lederer Emil:* Wege aus der Krise. (Keményffi J.) — *Kerschagl Richard:* Dewisenbewirtschaftung. (Domány Gy.) — *Judik J.:* La monnaie. (Balás K.) — *Csopey D.:* Le problème de la grève. (Lipták L.) — *Virány E.:* Causes et solution de la crise mondiale. (Andreich J.) — *Kovács J.:* L'économie mondiale. (Radványi L.) — *Knob A.* et *Mossoczi Institoris S.:* L'import de la Roumaine. (László B.) — *Viener A.:* L'industrie de Budapest. (Grossmann L.)

Revue des périodiques étrangères ... 493

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Bank-Archiv. (M. M.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 498

JAHRGANG LVI
JUNI—JULI 1932
BAND 75 HEFT 6—7

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Neubauer J.: Vom wirtschaftlichen Gleichgewicht ... 357
Ruzitska L.: Die Personentarife der Kgl. Ung. Staatsbahnen ... 389

Mitteilungen

Nagy D.: Die Theorie der ständischen Wirtschaft ... 461
Deseő A.: Die Unterstützung der Weizenproduktion in England ... 469
Lipták L.: Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932. ... 473
Zelovich L.: Erwiederung ... 476

Bücherbesprechungen ... 477

Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. (Óvári Papp Z.) — *Cassau Jeannette:* Die Arbeitergewerkschaften. (H. F.) — *Riedl Richard:* Ausnal nen von der Meistbegünstigung. (Zelovich L.) — *Weber Fritz:* Kompendium der allgemeinen Nationalökonomie. (H. F.) — *Lederer Emil:* Wege aus der Krise. (J. Keményffi) — *Kerschagl Richard:* Dewisenbewirtschaftung. (J. Domány) — *Judik J.:* Das Geld. (K. Balás) — *Csopey D. jun.:* Das Streikproblem. (L. Lipták) — *Virány Egon:* Die Ursache der Weltkrise der Ausweg. (E. Andreich) — *Kovács J.:* Neue Erscheinungen der Weltwirtschaft. (L. Radványi) — *Knob Alexander—Mossoczi-Institoris Sigmund:* Der Importbedarf Rumäniens. (László B.) — *Viener Andreas:* Die Schwerindustrie Budapests. (L. Grossmann)

Ausländische Zeitschriften ... 493

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Bank-Archiv. (M. M.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 498

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

Közgazdasági Krónika.

A magyarországi gazdasági viszonyok az 1931. évi november—december hónapokban.

Közületi pénzügyek.

A Károlyi-kormány a Népszövetségi Bizottság Budapesten való tartózkodása alkalmából kötelezettséget vállalt, hogy az államháztartás alakulásáról havi jelentéseket fog közzétenni. Néhány hónapi késedelemmel a kormány kötelezettségének eleget is tett és ezt a kiadványsorozatot megindította. Az uj jelentések merőben különböznek a pénzügyminisztérium korábbi havi jelentéseitől, amennyiben azoknál jóval részletesebbek és a helyzetet szépités nélkül tárják fel. A julius—november öt hónapjában a kiadások összege 408,824.000 pengő volt, mig a bevételeké 344,157.000 pengő. Az öt hónap deficitje ezek szerint 64,667.000 pengőt tenne. A deficit nagyságán nem változtat az a körülmény, hogy összegéből 20,448.000 pengőt előlegként kezelnek és az utóbbi összegből az Államvasutakat 10 millió pengővel, a Pénzintézeti Központot 5 millió pengővel és az Állami Vas-, Acél-Gépgyárakat 5,448.000 pengővel terhelték meg. A deficit fedezését a kölcsönökből származó 129,588.000 pengő összegü bevétel tette lehetővé.

Az elért bevételek csupán 6,863.000 pengővel maradtak el az 1930. év azonos öt hónapjának bevételeitől. E viszonylag kedvező eredményt november hónap bevételei idézték elő, amely hónapban a bevételek 25,012.000 pengővel magasabbak voltak, mint 1930 novemberben. Ez emelkedést az adók tekintetében adott kamatelengedés biztositotta. De hozzájárult ehhez a forgalmi adónak, valamint a különadónak a fel emelése, továbbá az inségadónak uj megállapitása is. Az öt hónap bevételeit részletezve, azt látjuk, hogy az egyenes adóbevételek 22,136.000 pengővel, a forgalmi adóbevételek pedig 759.000 pengővel emelkedtek. E két bevételi forráson kivül még csak a sacharinból és az osztálysorsjátékból származó bevételek emelkedtek jelentéktelenül 34.000 pengővel, mig a többi bevételi tétel mind csökkent. Az illetékeknél a visszaesés 3,429.000 pengő, a fogyasztási adóknál 2,778.000, a vámjövedéknél 10,655.000, a dohányjövedéknél 5,372.000, a sójövedéknél 8.000, a fuvarozási illetéknél 1,059.000 és a tárcabevételeknél 6,491.000 pengő. Ugyanakkor az állami üzemek bevételei is visszaestek, még pedig 187,430.000 pengőről 170,588.000 pengőre, vagyis 16,842.000 pengővel.

Az állami közigazgatás pénztári helyzete november végén elég kedvező volt, amennyiben a pénzkészlet a hó végén 109,416.000 pengő, az állami üzemek pénztári készlete pedig 78,863.000 pengőt tett.

Az 1930 november 18-án felvett 1,620.000 font, 12,500.000 svájci frank és 5,000.000 dollár összegü kincstári váltókölcsön meghosszabbitása ügyében a kormány megbizásából báró Korányi Frigyes által folytatott tárgyalások eredményesen befejeződtek. A kölcsön 3 hónapra hosszabbittatott meg, változatlanul évi 5¾% kamat és ¾% jutalék mellett. A megállapodást november 18-án irták alá Londonban. A kölcsönben a londoni Rotschild-bankház, az amsterdami Hope und Co cég, a Stockholms Enskilda Bank, a Schweizerische Kreditanstalt, a Speyer und Co. bankház és a National City Bank of New-York vannak érdekelve. (Pester Lloyd, november 19.)

Budapest Székesfőváros 1914. évi kölcsönének szolgálata az ostendei egyezmény értelmében angol fontban teljesitendő. A Schweizerischer Bankverein a hitelezők nevében a font értékcsökkenése kapcsán az adósságszolgálatnak aranyfontban való teljesitését követelte és mivel e követelésével a székesfőváros tanácsa elutasitotta, az ügyet az illetékes választott bíróság elé vitte, mely november 23-án akként döntött, hogy Budapest Székesfőváros a font áresése óta eszközölt fizetések után az árfolyamkülönbözetnek megfelelő pótfizetést köteles teljesiteni. (Pester Lloyd, november 28.)

A *6.200/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 17.) az *adótartozásukat* 1931 december hó végéig kifizető adózóknak kedvezményeket biztosit. Mindazok, akik adótartozásukat november vége előtt kiegyenlitik 3% késedelmi kamatot, akik december hó végéig egyenlitik ki, 6% késedelmi kamatot fizetnek.

A *140.475/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 17.) a *forgalmiadó* befizetésével kapcsolatosan biztosit kedvezményeket.

A *7.000/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 13.) az állam és az önkormányzatok személyi kiadásainak további csökkentése tárgyában adatott ki. Az ujabb fizetésleszállitás maximális kulcsa 5%.

A *6.340/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 22.) a *hivatalos kiküldetések és átköltözködések alkalmával felszámitható illetmények* tárgyában adatott ki.

A *3.900/1931. N. M. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 29.) az 1931/32. évi inségenyhitő tevékenység költségeinek fedezésére inségjárulékok kivetéséről szól. Evégből a társulati adó fizetésére kötelezettek terhére egyszeri inségjárulékot vet ki, amelynek alapja az 1931. évi társulati adókulcsalap 15%-a.

A *7.160/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 11.) a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok alkalmazottainak 1931 évi illetményei után járó nyugtailletékekről intézkedik. A nyugtailleték kulcsa ½%.

A *7227/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 20) a részvénytársaságok és szövetkezetek egyesülésének illetékmentességéről szóló 903/1925. P. M. rendelet időbeli hatályát 1932. végéig meghosszabbitotta.

A *9.040/1931. M. E.* (Budapesti Közlöny, december 31.) a tüzifa vámjának részleges és ideiglenes mérséklése tárgyában kibocsátott 4.900/1931. M. E. rendelet hatályát meghosszabbitotta.

A *150.000/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 29.) a kisebb határszéli forgalomban behozott tüzifa után esedékes forgalmi adóváltság beszedésének szabályozása tárgyában adatott ki.

A *7.400/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 29.) néhány büntetőbirósági eljárásban lerovandó *törvénykezési illetékekről* intézkedik.

Az általános gazdasági helyzet.

	1930 október	1930 november	1930 december	1931 október	1931 november	1931 december
uj fizetésképtelenségi esetek száma	185	163	241	364	413	403
ebből csőd	14	10	15	14	9	9
magán- és kényszeregyesség	171	153	226	350	404	394
az aktivák összege	6,787.000	4,457.000	7,855.000	8,906.000	26,843.000	— P
a passzivák összege	10,268.000	7,647.000	13,344.000	14,325.000	32,361.000	20,765.000 P

	Az óvatolt váltók száma	értéke
1930 októberben	13.577	8,587.000 P
1930 novemberben	11.467	7,358.000 „
1930 decemberben	11.737	8,359.000 „
1931 októberben	20.030	13,744.000 P
1931 novemberben	15.964	10,458.000 „
1931 decemberben	17.259	12,740.000 „

A Kohner Adolf Fiai cég november végén fizetési nehézségekbe keveredett és banküzletének felszámolását határozta el. A zavartalan lebonyolitás érdekében törvényes moratórium engedélyeztetett.

December elején a Somogymegyei Takarékpénztár Rt. beszüntette fizetéseit és elhatározta a felszámolást.

Az Első Magyar Részvényserfőzde november 30-án elhatározta a társulat alaptőkéjének 20.4 millióról 16 millió pengőre való leszállitását 110.000 darab részvény visszavásárlása utján.

A *6.350/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 21.) a csődönkivüli kényszeregyezségi eljárásról szóló 1.410/1926. M. E. rendelet alapján a Pénzintézeti Központ részéről megkisérelt egyességre vonatkozó rendelkezések ujabb módositása tárgyában adatott ki.

A rendelet szerint a csődönkivüli kényszeregyezségi eljárásról szóló 1.410/1926. M. E. rendelet 38. és 39. §-aiban foglalt rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell bank- és pénzváltóüzlettel foglalkozó olyan bejegyzett cég bíróságon kivüli egyességének megkisérlésére is, amely nem pénzintézet s pénzintézet érdekkörébe nem is tartozik, ugyszintén az olyan nyilvános számadásra kötelezett vállalat bíróságon kivüli egyességének megkisérlésére is, amely az ily bejegyzett cég érdekkörébe tartozik.

Azokat a tennivalókat, amelyek az 1.410/1926. M. E. rendelet 38. §-a és 39. §-ának 1. bekezdése szerint a Pénzintézeti Központ ügykörébe tartoznak, az OHE látja el.

A rendelkezés tartamára a törvényszék legfeljebb egy évre szóló moratóriumot nyujthat.

Ezt a rendelkezést a Kohner Adolf Fiai cég nehézségei tették szükségessé, amely cég a rendelet kiadását követő napon kényszeregyezségi eljárás megindítását kérte.

A *6.610/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 12.) a pénzintézeteknek a Pénzintézeti Központ közbenjöttével foganatositott önkéntes felszámolása tárgyában kibocsátott 919/1917. M. E. rendelet módositása tárgyában adatott ki.

E rendelet szerint oly pénzintézet, amelynek felszámolója gyanánt a Pénzintézeti Központ működik, közgyülési határozattal a felszámolást megszüntetheti és az intézet további működésének eredeti cége visszaállitása mellett való ujrafelvételét elhatározhatja.

A közgyülési határozat érvényességéhez az Országos Hitelügyi Tanács hozzájárulása szükséges. Az Országos Hitelügyi Tanács a hozzájárulás kérdésében a Pénzintézeti Központ előterjesztése alapján a közhiteli szempontoknak és a hitelezők érdekének figyelembevételével határoz.

A *45.000/1931. I. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 2.) a korlátolt felelősségü társaságról és a csendes társaságról szóló 1930. évi V. törvénycikk végrehajtása tárgyában adatott ki.

A rendelet a hites könyvvizsgálókról intézkedik. Megállapitja, hogy kikből válhat hites könyvvizsgáló s azok milyen vizsgát tartoznak letenni.

A rendelet megállapitja továbbá a hites könyvvizsgálók működési szabályait és az őket megillető dijazást.

A rendelet végül intézkedik arról, hogy részvénytársaságok mely feltételek mellett alakulhatnak át korlátolt felelősségü társaságokká. A korlátolt felelősségü társaság törzstőkéjének legalább 10.000 pengő-

nek kell lenni. Ujonnan alakuló korlátolt felelősségü társaságnál mindegyik társtag törzstőkéjének legalább 1.000 pengőt kell kitenni.

Az *1931. évi XXXIV. t.-c.* (kiadatott december 31-én) *az épitkezések előmozditását célzó egyes intézkedésekről és az Országos Lakásépitési Hitelszövetkezetről* szóló 1930. évi XLI. t.-c. kiegészitése tárgyában adatott ki. A törvény szerint az Országos Lakásépitési Hitelszövetkezet ipartestületi székházakat terhelő kölcsönök rendezésére is folyósithat kölcsönöket és ily kölcsönökből eredő követelései alapján is bocsáthat ki kötvényeket. E kölcsönök évi annuitása 9.6% lesz, de ez annuitásból a kereskedelemügyi miniszter évi 2%-ot, legfeljebb azonban évi 60.000 pengőt tárcája terhére átválthat.

A *6.720/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 16.) az idegenforgalom egységes megszervezésére, irányitására és felügyeletére az idegenforgalom fejlesztésével foglalkozó szervezetek és alakulatok együttműködésének biztositására felállitott Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács szervezeti szabályait módositotta.

A *164.543/1931. K. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 25.) a közforgalomban hitelesitett állapotban használandó mértékek és mérőeszközök, valamint a mértékmegjelölési kényszer alá eső mértéktárgyak forgalombahozatala tárgyában adatott ki.

A pénzügyi helyzet.

November elején Prágában deviza-konferenciát tartottak, amely azokkal a technikai rendszabálylehetőségekkel foglalkozott, amelyek a kötött devizagazdálkodás mellett is megkönnyithetnék az egyes államok közti fizetési forgalmat, amennyiben az a kereskedelmi forgalommal van összefüggésben. A konferencia különböző clearing-lehetőségeket vitatott meg. A fizetési forgalomnak ezek révén való megkönnyitése különösen az olyan államok közötti forgalomban volna előnyös, amelyek kölcsönös árucsereforgalma a valutáris korlátozások alatt csökkent. A konferencia egyhangulag mondta ki, hogy a devizakorlátozások rendszerét nem szabad kereskedelempolitikai célok elérésére felhasználni. Mindent összevéve a konferencia pozitiv eredmények nélkül végződött.

Novemberben Ausztria és Magyarország között deviza-clearing megállapodás jött létre, amely december 1-én lépett életbe. A megállapodás szerint osztrák vásárlók a magyar áru ellenértékét az osztrák clearing-szervnél schillingben fizetik be, a magyar vásárlók pedig az osztrák áruk ellenértékét a magyar clearing-szervnél pengőben egyenlitik ki. A Magyarország javára mutatkozó egyenleg Ausztriában teljesitendő egyéb fizetésekre használható fel. A magyar buzaexport ellenértéke meghatározott kereten belül kerül folyósitásra.

November végén létrejött a svájci-magyar deviza-clearing is. Ez a clearing is csak az árucserére vonatkozik. A magyar exportból származó követeléseknek egyelőre csak ⅓-a szolgál magyar árutartozások kifizetésére, mig a fennmaradó rész a Magyar Nemzeti Bank szabad rendelkezésére áll.

A Csehszlovák Nemzeti Bank november végén retorzióként elrendelte, hogy mivel a Magyar Nemzeti Bank és az Osztrák Nemzeti Bank csehszlovák állampolgároknak magyar és osztrák pénzintézeteknél lévő betéteinek és követeléseinek Csehszlovákiába való átutalását sem schillingben, sem pengőben, sem pedig egyéb valutában nem engedi meg, a Csehszlovák Nemzeti Bank további intézkedésig nem engedélyezi magyar és osztrák állampolgároknak és az ezekben az országokban állandóan lakó más személyeknek a csehszlovák pénzintézeteknél fennálló folyószámla-, vagy takarékbetétkövetelésseinek Magyarországba, Ausztriába vagy más államba való átutalását, vagy kifizetését. (Pester Lloyd, november 22.)

A devizanehézségek csökkentésére azok az iparvállalatok, ame-

lyek jelentős devizaszükséglettel rendelkeznek, s amelyeknek exportja az évi 200.000 pengőt meghaladja, engedélyt kaptak arra, hogy exportdevizájukat kompenzációs célokra maguk használják fel. A szóbanforgó 35 gyáripari vállalat köteleztetett azonban arra, hogy havonkint kétszer számoljanak el a Nemzeti Banknak arról, hogy exportdevizájukat mely importszükségletük fedezésére használták fel. A többletet be kell szolgáltatniok.

Az utazási forgalomban jelentkező valutaigények kezelését november közepén szigoritották. A határtól 20 km. körzetig utazók részére a pénzintézetek ezentul csak 50 pengő értékü valutát szolgáltathatnak ki.

December elején a Nemzeti Bank utasitotta a devizaügyletek lebonyolitásával megbizott pénzintézeteket, hogy további intézkedésig ügyfelek részére effektiv valutákat, külföldi értékekre szóló csekkeket, kifizetéseket, valamint aranyérméket és nyersaranyat más külföldi effektiv valutára, csekkre vagy kifizetésre csakis a Nemzeti Bank előzetes engedélye alapján cseréljenek. A bankoknak meglehetős nagy kárt okoz ez az intézkedés, mivel a megengedett valutacseréknél szépen kerestek az egyes pénzintézetek devizaosztályai. A Nemzeti Bank azonban nem lehetett erre tekintettel, mivel a valutazugforgalom megakadályozása érdekében föltétlenül szükségesnek látszott a szóbanforgó intézkedés megtétele. (Pesti Napló, december 2.)

A posta november 21-től kezdődően a külföldről Magyarországba irányuló utánvételi küldemények és postai megbizások forgalmát beszüntette. A vasutak is elrendelték, hogy külföldi állomásokon magyar állomásokra feladott gyors- és teherárukuldeményeket, valamint expresszárukat november 21-től kezdődőleg sem készpénzelőleggel, sem utánvéttel nem lehet megterhelni.

A külföldre való postautalványforgalmat viszont november 15-től kezdődőleg ujból megengedték, azonban kizárólag a Magyar Nemzeti Bank e célra kiállitott engedélye alapján.

A Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank november 28-án magába olvasztotta a Magyar Forgalmi Bankot. A Leszámitoló Bank tárcájában lévő Forgalmi Bank részvényeket megsemmisitették, a fennmaradó részvényeket pedig átcserélték, anélkül, hogy a Leszámitoló Bank alaptőkéjét fel kellett volna emelni.

A m. kir. minisztériumnak a külföldi hitelezőkkel szemben fennálló tartozások tárgyában kiadott 1931. évi 6370/M. E. számu rendelete Külföldi Hitelek Országos Bizottsága létesitését rendeli el. A bizottság a vármegyék, városok, községek, valamint állami, városi vagy községi üzemek, továbbá az állam, város vagy község részéről fenntartott és jogi személyiséggel biró intézmények, törvény által alkotott testületek, végül pénzintézetek, valamint bank- és pénzváltóügyletekkel üzletszerüen foglalkozó egyéb bejegyzett cégek külföldi hitelezőivel szemben fennálló hitelügyletekből eredő rövid vagy középlejáratu tartozásai rendezésének egységes irányitására van hivatva. A bizottság tagjai a m. kir. pénzügyminiszternek, a Magyar Nemzeti Banknak, a Pénzintézeti Központnak egy-egy és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének négy kiküldötte. A fent felsorolt adósok külföldi pénzintézetekkel vagy bankári céggel szemben a rendelet életbeléptetése előtt keletkezett, hitelügyleten alapuló tartozásaikat akár teljesitéssel, akár teljesités elhalasztásával, vagy más egyéb módon csak a bizottság hozzájárulásával rendezhetik.

Ugyancsak báró Korányi Frigyes bizatott meg azzal, hogy az állam rövidlejáratu külföldi kölcsöneinek meghosszabbitására irányulo tárgyalásokat vezesse. Báró Korányi Frigyesnek pénzügyminiszterré történt kineveztetése után a szóbanforgó tárgyalások vezetésével Teleszky János bizatott meg.

A *6.070/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 15.) az *Országos Hitelügyi Tanács I. számu határozatát* tette közzé. A Fa-

nács a *bírói uton érvényesithető kamat legmagasabb mértékét* a következőkben állapitotta meg:

1. a Pénzintézeti Központ I. kuriájába tartozó pénzintézetek kölcsönkövetelései után az alább következő 2. pontban meghatározott váltóleszámitolási kamatláb kivételével, évi 11½%;

2. pénzintézetek egymásközti váltóleszámitolási ügyletei után

a) amennyiben a váltót a Pénzintézeti Központ I. kuriájába tartozó pénzintézet számitolja le, évi 9½%,

b) amennyiben a váltót a Pénzintézeti Központ II. vagy III. kuriájába tartozó pénzintézet, vagy a Pénzintézeti Központ kötelékébe nem tartozó pénzintézet, vagy bank- és pénzváltóüzlettel foglalkozó más bejegyzett cég számitolja le, évi 10%,

c) amennyiben a váltót az Országos Központi Hitelszövetkezet a tagjai sorába tartozó szövetkezetnek számitolja le, — figyelemmel arra, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet az 1. bekezdés alá eső ügyletekkel nem foglalkozik — évi 10½%.

A betéti kamatláb tételei viszont a következők:

1. a Pénzintézeti Központ I. kuriájába tartozó pénzintézetek budapesti főtelepeinél és budapesti fiókpénztárainál elhelyezett betétek után:

a) ha a betevővel kötött külön megállapodás értelmében a betevő a betét kifizetését a betét befizetésétől számitott három hónap eltelte előtt nem követelheti: évi 6½%,

b) egyébként évi 5¾%.

2. A Pénzintézeti Központ II. és III. kuriájába tartozó pénzintézeteknél, a Pénzintézeti Központ I. kuriájába tartozó pénzintézetek vidéki fiókjánál, vagy a Pénzintézeti Központ kötelékébe nem tartozó pénzintézeteknél elhelyezett betétek után:

a) ha a betevővel kötött külön megállapodás értelmében a betevő a betét kifizetését a betét befizetésétől számitott 3 hónap eltelte előtt nem követelheti: évi 7¾%,

b) egyébként évi 7%.

3. Az Országos Központi Hitelszövetkezetnél a tagjai sorába tartozó szövetkezetek részéről elhelyezett betétek után:

a) ha a betevő szövetkezet a betét kifizetését a betét befizetésétől számitott 3 hónap eltelte előtt nem követelheti: évi 7¾%,

b) egyébként évi 7%.

A *3/1931. O. H. T.* számu hirdetmény (Budapesti Közlöny, november 29.) az Országos Hitelügyi Tanács által előirt elszámolási mintákat tette közzé.

A *6.210/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 24.) a *külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzéséről és szabályozásáról* szóló 4.500/1931. M. E. rendelet egyes rendelkezéseit módositotta és kiegészitette. A rendelet megszüntette a kivitel tekintetében addig fennállott 300 pengős értékhatárt, amelyen felül a kivitel addig szabad volt. A jövőben minden, a legkisebb összegü kivitel után is az ellenértéket a Nemzeti Banknak fel kell ajánlani. A Nemzeti Bank továbbá jogosult az ellenőrzést könyvvizsgálat utján is gyakorolni.

A 143.500/1931. P. M. rendelet (Budapesti Közlöny, november 24.) az előbbi rendelet végrehajtásáról intézkedik. A rendelet szerint minden utánvétes forgalom tilos.

A *6.900/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 23.) a *külfölddel szemben fennálló egyes tartozásoknak pengő értékben való befizetése tárgyában* adatott ki.

Ez a rendelet tehát az u. n. transfermoratóriumról szól. Célja, hogy az arany és deviza készletei a termelés folytonossága és a bankjegyfedezet érdekében megóvassanak. A rendelet hatálya alól az 1924. évi államkölcsön (a Népszövetség égisze alatt kivetett szanálási kölcsön) kivétetett.

A jelen rendelet hatályának tartama alatt — anélkül azonban, hogy ez a hitelező bármely jogát a jelen rendelet hatályának meg-

szüntén tul érintené — államadóssági kötvények és záloglevelek, valamint akár az állam, akár mások által kibocsátott kötvények alapján, továbbá a magyar állam által kibocsátott kincstári váltók és kincstári jegyek után járó kamatok alapján esedékes összegeket tilos a hitelezők kezéhez megfizetni; az adós a fizetendő összegek ellenértékét lejáratkor pengőben köteles a Magyar Nemzeti Banknál letenni és az ellen az adós ellen, aki az ellentértéket pengőben leteszi, a jelen rendelet hatályának tartama alatt a tartozás miatt birói eljárást inditani nem lehet. Az átszámitásra a Magyar Nemzeti Bank által a letételt közvetlenül megelőző köznapon közzétett áruárfolyamok az irányadók.

A jelen rendelet hatályának tartama alatt tilos államadóssági kötvényeket, záloglevelelet vagy más kötvényeket soronkivül felmondani, vagy kisorsolni.

Ha a rendelkezésre álló külföldi fizetési eszközökkel való gazdálkodás szempontjai a jelen rendelet 1. §-a szerint a Magyar Nemzeti Banknál pengőben letett összegeknek külföldi fizetési eszközökre átváltását a gazdasági élet folytonosságának vagy más létérdekeknek veszélyeztetése nélkül nem engedik meg, a Magyar Nemzeti Bank a pengőben befizetett összegeket külön alapra (Külföldi Hitelezők Alapja) fizeti be.

Az alapba befizetett összegeket a Magyar Nemzeti Bank a bank mellett működő tanácsadóval egyetértésben kezeli. A kezelés módjára vonatkozó kérdésekben a tanácsadó a hitelezők által testületileg kijelölhető képviselőt meghallgatja.

Az alap önálló jogi személy, amelyet harmadik személyekkel, bíróságokkal és más hatóságokkal szemben a Magyar Nemzeti Bank képvisel.

A jelen rendelet 1. §-a alá eső kötvények és záloglevelek, valamint ezek szelvényei a jelen rendelet hatályának tartama alatt csak az alapnál mutathatók be beváltás végett, abban a kérdésben, hogy a bemutatott cimletek és szelvények beválthatók-e és milyen mértékben, a Magyar Nemzeti Bank a tanácsadóval egyetértésben dönt.

Az 1. §. alá eső kötvények és záloglevelek kibocsátásának alapjául szolgáló kölcsönök lejárt vagy lejáró kamatát és tőketörlesztő részleteit (annuitását) az adós a jelen rendelet hatályának tartama alatt — anélkül, hogy ez a hitelező bármely jogát a jelen rendelet hatályának megszüntén tul érintené — pengőben köteles a kötvények, illetőleg záloglevelek kibocsátójánál letenni és az ellen az adós ellen, aki a megfelelő összeget pengőben letette, a jelen rendelet hatályának tartama alatt a tartozás miatt birói eljárást inditani nem lehet. A jelen rendelet hatályának tartama alatt a kötvények, illetőleg záloglevelek kibocsátójának tilos ezekre a kölcsönökre a rendes törlesztést meghaladó fizetést teljesiteni. Az átszámitásra a Magyar Nemzeti Bank által a tényleges fizetést közvetlenül megelőző köznapon közzétett áruárfolyamok az irányadók.

Külföldi pénzértékben meghatározott, külföldi hitelezővel szemben fennálló tartozásokra — amennyiben azok az 1. §. 1. bekezdése vagy a 3. §. alá nem esnek — csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével szabad pengőben fizetni; a fizetést a hitelezőnek pénzintézetnél nyitott vagy vezetett számlájára kell teljesiteni és a befizetett összeg felett csak a Magyar Nemzeti Bank engedélyével szabad rendelkezni.

A 4.550/1931. M. E. számu rendelet 5. §-át akkor is alkalmazni kell, ha az adós kimutatja, hogy a fizetést a jelen rendelet folytán nem teljesitheti.

Az *1931. évi XXXII. t.-c.* (kiadatott december 25-én) *a külföldi fizetési eszközök és követelések bejelentéséről, valamint a kivitt vagyontárgyak ellenértékének beszolgáltatását biztositó kötbérről* szól. A törvény szerint a 4.950/1931. M. E. rendelet szerint bejelentési kötelezettség alá eső külföldi fizetési eszközök, értékpapirok és külföldi pénzértékre szóló követelések bejelentésére a jelen törvény kihirdetését

A *6.740/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 16.) a benzinhez keverendő szesz árát ujonnan megállapitotta.

A *159.833/1931. K. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 29.) a *géperejü bérkocsi-ipar* munkakörét szabályozta.

A rendelet szerint a gépjármü vezetője vállalhat levél és üzenet továbbitást, továbbá 100 kg. sulyik áru és egyéb ingó dolog szállitását.

A *156.500/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 23.) a *borpárlat előállitásának szabályozása* tárgyában adatott ki.

A *149.468/1931. K. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 27.) a már kifizetett kéményseprési dijak ujabb megállapitása tekintetében követendő eljárás tárgyában adatott ki.

A *6.120/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 14.) a lapok karácsonyheti oldalterjedelmét szabályozta.

Kereskedelem.

A nagykereskedelmi árak hivatalos indexszámai a következők voltak:

	1931 okt. 31.	1931nov. 30.	1931 dec. 31
Mezőgazdaság és állattenyésztés	88	89	89
Gyarmatáruk	134	135	137
Malomipar és cukoripar	110	115	115
Egyéb ipar	117	119	120
Átlag	97	99	99

A létfenntartás költségeinek alakulásáról a következő adatok tájékoztatnak:

Időpont	A Statisztikai Szemle szerint		A Pester Lloyd szerint
	lakbérrel	lakbér nélkül	
	Indexszámokban 1913 = 100		
1931 október 31	101·9	106·2	109·4
1931 november 30	100·4	104·9	109·3
1931 december 31	9·99	104·1	109·0

A budapesti közraktárakban volt:

a) az összes forgalom métermázsákban:

	1931 október	1931 november	1931 december
készlet a hó elején	750.200	693.066	532.601
beraktározás	91.341	61.612	
kiraktározás	148.475	222.077	
készlet a hó végén	693.066	532.601	

b) biztositási érték pengőben:

	1931 október	1931 november	1931 december
készlet a hó elején	15,895.600	15,030.100	13,266.700
beraktározás	2,273,500	3,068.600	
kiraktározás	3,139.000	4,832.000	
készlet a hó végén	15,030.100	13,266.700	

Az egyrészről Németország, másrészről Magyarország és Románia között kötött preferenciális kereskedelmi szerződés, amelynek november 15-én kellett volna életbelépnie, nem volt életbeléptethető, minthogy a szerződés ellen több idegen állam, amelynek Németországgal legtöbb kedvezményes megállapodása volt, tiltakozást jelentett be. A magyar és

német kormányok mindamellett utóbb megállapodtak abban, hogy a szerződés nem preferenciális részét november hó 28-ával életbeléptetik. A Németország részéről a magyar buza számára biztositott kedvezményes vámtételek és az ennek ellenében nyujtandó magyar ellenszolgáltatásokra vonatkozó részek tehát kimaradtak.

A *6.910/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 24.) a *Magyar Királyság és a német birodalom között Genfben 1931 julius 18-án aláirt kereskedelmi egyezményt* az emlitett változtatással életbeléptette.

A *123.242/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 24.) a *Német Birodalommal* az 1931. évi julius hó 18-ik napján aláirt *kereskedelmi szerződés* életbelépésével kapcsolatos végrehajtási intézkedéseket tette meg.

A *6.300/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 19.) a *vámtarifa* egyes tételeit módositotta.

A *123.240/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 5.) az ujabb *vámtarifadöntvényeket*, a vámtarifához füzött árulajstromon történt módositásokat és magyarázat-módositásokat tette közzé.

Közlekedésügy.

A MÁV személy- és áruforgalma a következő volt:

	1931 október	1931 november	1931 december
Utasok száma	5,410.957	5,370.600	
Utaskilométerek száma	203,500.000	201,900.000	
Fizető áruk mennyisége	2,040.309 tonna	1,650.000 tonna	tonna
Áru-tonnakilométer	248,500.000	196,300.000	

A MÁV. november közepén a tarifareform kiegészitéseként háztólházhoz való szállitás számára állapitott meg dijszabást. Ez a dijszabás egyelőre Budapestről 25 vidéki városba és viszont tartalmaz oly fuvardijtételeket, amelyekben a vasuti fuvardijon kivül az áruknak a feladó lakásáról, üzletéből, vagy telepéről a pályaudvarra és a rendeltetési állomáson a pályaudvarról az átvevő lakására, üzletébe vagy telepére való fuvarozási költsége is bennfoglaltatik. Ez a közvetlen fuvardij minden esetben lényegesen kisebb, mint a vasutra és a vasutról való fuvarozás költségének és a rendes darabáru-fuvarnak az összege.

A magyar kormány tudvalevően elhatározta, hogy a Duna-Száva-Adria Vasut magyar vonalait 1932. évi január 1-től állami kezelésbe veszi. A vasuttársaság wieni központi igazgatósága időközben ajánlatot nyujtott be a kereskedelemügyi miniszternél, amelyben, hivatkozva arra, hogy módja van olyan részletes ajánlatot tenni, amely ugy dijszabási, mint üzemgazdálkodási szempontból teljes mértékben szolgálja az állami kezelésbevétellel elérni kivánt célt, kérte, hogy a részletes tárgyalások tartamára az átvétel időpontja rövid időre kitolassék. A kereskedelemügyi miniszter ezért a minisztertanács felhatalmazása alapján a Duna-Száva-Adria Vasut állami kezelésbevételét egyelőre felfüggesztette, aminek következtében a Duna-Száva-Adria Vasut és a többi vsutak közötti dijszabási helyzet további intézkedésig változatlan marad. (Pester Lloyd, december 23.)

A *94.685/1931. K. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 18.) a „hirlapdijak késedelmes fizetése esetén a dijhitelezés és a dijszabás kedvezményének megszünése" tárgyában adatott ki.

A rendelet szerint abban az esetben, ha a dijhitelezés kedvezményében részesülő hirlapkiadóhivatal (lapvállalat) ebbeli tartozását a tárgyhónapot követő hó 9-től számitott egy hónapon belül nem egyenliti ki, a hirlapdijak hitelezésének kedvezménye megszünik.

A *123.540/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 8.) a nem láttamozott vagy elv szett triptyque-ekre vonatkozó genfi megállapodás életbeléptetése tárgyában adatott ki.

Szociálpolitika.

A Központi Statisztikai Hivatal munkabéradatai szerint az órabér volt:

Szakma	1931 október	1931 november	1931 december
Bádogos	65 fill.	60 fill.	fill.
Asztalos	50 „	62 „	„
Szabó	46 „	45 „	„
Kőmüves	69 „	64 „	„
Na számos	44 „	43 „	„
Gyárimunkásnő	21 „	25 „	„
Napszámosnő	36 „	37 „	„

Az *5.400/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 12.) a *fizetési előleg tartozások törlesztési részösszegeinek csökkentése tárgyában* adatott ki. Ez a csökkentés 50%-os, olykép, hogy az előlegtörlesztés időtartamának még hátralevő része kétszeresére emelendő fel. Ez a rendelkezés a fizetéscsökkentés következtében sulyos helyzetbe jutott közalkalmazottak helyzetének envhitését célozza.

A *69.000/1931. F. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 6.) az Országos Gazdasági Munkáspénztárnál az 1932. évre szóló kötelező balesetbiztositások eszközlése tárgyában adatott ki.

A *94.820/1931. N. M. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 26.) az Országos Társadalombiztositó Intézet és a Magánalkalmazottak Biztositó Intézetének terhére kizárólag az 1928. év január hó 1-e előtt teljesitett pénztári szolgálat alapján nyugellátásban részesülő nyugdijasok, özvegyek és árvák ellátási dijait csökkentette.

A *95.182/1931. N. M. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, november 26.) a háztartási alkalmazottak betegségi biztositási bejelentéséről intézkedik.

A *9.090/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 31.) a betegségi és a baleseti kötelező biztositásról szóló 1927. évi XXI. t.-c. és az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztositásról rendelkező 1928. évi XL. t.-c. egyes rendelkezéseinek módositása és kiegészitése tárgyában adatott ki.

A *160.955/1931. P. M.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 31.) az előző rendelet végrehajtásáról intézkedik.

A *9.080/1931. M. E.* rendelet (Budapesti Közlöny, december 31.) a *beköltözési tilalomra* vonatkozó jogszabályok érvényességét 1932 végéig meghosszabbitotta.

Varga István.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 75. KÖTET, 6—7. SZÁM

JUNIUS—JULIUS
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Neubauer Gyula: A gazdasági egyensulyról ... 357
Ruzitska Lajos: A magyar királyi államvasutak személydijszabása ... 389

Közlemények

Kisléghi Nagy Dénes: A rendi gazdaság elmélete ... 461
Ifj. Deseő Antal: Az angol buzatermelés támogatása ... 469
Lipták László: Magyar gazdaságpolitika 1932-ben ... 473
Zelovich László: Válasz ... 476

Könyvismertetések ... 477

Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. (Óvári Papp Zoltán.) — *Cassau, Jeannette:* Die Arbeitergewerkschaften. (H. F.) — *Riedl Richard:* Ausnahmen von der Meistbegünstigung. (Zelovich László.) — *Weber, Fritz:* Kompendium der allgemeinen Nationalökonomie. (H. F.) — *Lederer Emil:* Wege aus der Krise. (Keményffi János.) — *Kerschagl Richard:* Dewisenbewirtschaftung. (Domány Gyula.) — *Judik József:* A pénz. (Balás Károly.) — *Ifj. Csopey Dénes:* Sztrájkprobléma. (Lipták László.) — *Virány Egon:* A világválság oka a szabadulás utja. (Andreich Jenő.) — *monori Kovács Gyula:* A világgazdaság ujabb jelenségei. (Radványi László.) — *Dr. Knob Sándor* és *Mossoczi Institoris Zsigmond:* Románia importszükségletei. (László Béla.) — *Viener András:* Budapest nehézipara. (Grossmann László.)

Folyóiratok szemléje ... 493

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Bank-Archiv. (M. M.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 498

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6
ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (I., Budafoki-ut 5). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kéziratait beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVIE ANNÉE
MAI 1932
VOL. 75, NO 5

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Kaán K.: Les restrictions budgétaires et le travail de construction nationale 273
Mezey L.: Notes sur la distribution des revenus d'après la théorie de l'utilité finale ... 284
Balogh T.: Les emprunts de l'Europe centrale et la reforme du système des banques ... 306

Notes

Tóth J.: L'organisation financière de la reforme agraire ... 329
Pálinkás A.: Projets contre le chômage en Allemagne ... 333

Analyses des livres ... 337

Asmis, W : Landwirtschaftliche Absatzkunde. (Brunner V.) — *Seress L.:* Reformation agraire. (Zelovich L.) — *Márkus J.:* Le probléme des entreprises publiques. (Varga I.) — *Einzig Paul:* The Fight for Financial Supremacy. (Keviczky L.) — Aperçu general du commerce mondial 1930. (Láng J.) — *Neuhaus, Franz:* Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise und die Organisation der Weltwirtschaft. (Láng J.) — *Gestetner, Leo* und *Hauer, Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. (Kallós A.) — Elastizität der Betriebsführung. (Lautenburg I.) — *Dr. Kalász I.:* Manuel des taxes et impôts. (A. J.)

Revue des périodiques étrangères ... 350

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 352

JAHRGANG LVI
MAI 1932
BAND 75 HEFT 5

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Kaán K.: Rationelle Sparsamkeit und volkswirtschaftlicher Aufbau ... 273
Mezey L.: Zurechnung oder Machttheorie ? ... 284
Balogh T.: Die kurzfristigen Kredite und die Bankenreorganisation in Mitteleuropa ... 306

Mitteilungen

Tóth J.: Die finanzielle Abwickelung der Bodenreform ... 329
Pálinkás A.: Bestrebungen zur Lösung des Arbeitslosenproblems in Deutschland ... 333

Bücherbesprechungen ... 337

Asmis, W.: Landwirtschafliche Absatzkunde. (Brunner V.) — *Seress Ladislau:* Ungarische Agrarreformation. (Zelovich L.) — *Markus Eugen:* Die Hauptprinzipien der Rationalisierung der Kommunalbetriebe. (Varga I.) — *Einzig Paul:* The Fight for Financial Supremacy. (Keviczky L.) — Aperçu general du commerce mondial 1930. (Láng J.) — *Neuhaus, Franz:* Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise und die Organisation der Weltwirtschaft. (Láng J.) — *Gestetner, Leo* und *Hauer, Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. (Kallós A.) — Elastizität der Betriebsführung. (Lautenburg I.) — *Dr. Kalász St.:* Steuer u. Gebührenführer. (A. J.)

Ausländische Zeitschriften ... 350

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 352

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar 1932.

Inhaltsauszüge.

Über den Verkehrs- und Ertragswert des Bodens.

Der Kern des Problems ist, ob Wissenschaft und Praxis neben dem Verkehrswert, dem Preis, auch den Begriff des Ertragswertes benötigen. Eine Richtung der modernen Volkswirtschaftslehre schmelzt das Wertproblem einfach in die Preislehre ein und versucht auf diese Weise, den Wertbegriff auszuschalten, — denselben Standpunkt nimmt Aereboe in Bezug auf den Boden ein.

Einen Wert können aber auch solche Güter haben, die keinen Preis haben, Wert ist ein allgemeinerer, ursprünglicherer Begriff als Preis. Preise können sich nur auf dem Markte bilden aber bei dem Boden, bei dem ein jeder einzelne Streifen individuelle Eigenschaften hat, kann von einem Markte in dem Sinne, wie bei anderen Gütern, nicht gesprochen werden. Auch die Grenznutzentheorie hebt es hervor, dass die Produktionsgüter eigentlich nur einen Ertragswert haben. Es ist bekannt, dass Ertragswert und Preis des Bodens sehr voneinander abweichen können, bei der Preisbestimmung spielen verschiedene Faktoren mit, die mit dem Ertrag nichts zu tun haben.

Aus dem Gesichtspunkte der Agrarpolitik sind es in erster Reihe die Fälle der Erbteilung und der Besteuerung, in denen das Problem: Ertragswert oder Verkehrswert, von grosser Bedeutung ist; aber auch in der landwirtschaftlichen Rechnungsführung spielt dieses Problem eine grosse Rolle.

Ertrags- und Verkehrswert des Bodens sind Begriffe, die einander nicht ausschliessen, sondern eher ergänzen, es ist eine Frage der Zweckmässigkeit, welcher von den beiden anzuwenden ist. Da es keine zuverlässigen, technischen Masstäbe zur Messung des Bodenwertes gibt, ist es immer noch besser, wenn man mehrere unvollkommene Masstäbe, als wenn man nur einen solchen zur Verfügung hat.

Der Begriff des Ertragswertes des Bodens ist also unbedingt beizubehalten: er ist von der Theorie gerechtfertigt und für die Praxis unentbehrlich.

Nikolaus Mattyasovszky.

Die Umgestaltung der landwirtschaftlichen Produktion.

Der Anfang des XIX. Jahrhunderts wurde durch die industrielle Revolution gekennzeichnet. Die ersten Jahrzente des XX. Jahrhunderts brachten uns die Revolution der landwirtschaftlichen Produktion. Vorläufig ist es unmöglich zu erwägen, welche von

den beiden Revolutionen grössere Wirkungen ausüben wird. Nur auf eine Tatsache soll hier hingewiesen werden: Im Zeitalter der industriellen Revolution bildeten auch in den industriell am meisten entwickelten Staaten nur einen kleinen Teil der gesammten Bevölkerung die Industriellen. Heutzutage, dagegen, im Zeitalter der landwirtschaftlichen Revolution beschäftigt sich sogar in den „Industriestaaten" ein grosser Teil der Bevölkerung mit der landwirtschaftlichen Produktion.

Es wird mit statistischen Daten gezeigt, in welchem Grade die Mechanisierung der Landwirtschaft in den Vereinigten Staaten, in Kanada und in Russland während den letzten Jahren Fortschritte gemacht hat. Diese Entwicklung verringerte beträchtlich den Bedarf für Heu und Hafer. Dagegen eröffnete diese Mechanisierung der Landwirtschaft grosse Möglichkeiten für die Ausnützung verschiedener Energiequellen (Elektrizität, Benzin).

Die Ausnützung neuer Energiequellen und das Fortschreiten der Mechanisierung hatte als erste Folge eine grosse Verringerung der Produktionskosten. Im Jahre 1923 machten die Durchschnittsproduktionskosten von einem Bushel Weizen in den Vereinigten Staaten 122 Cents aus. Im Jahre 1930 gab es einige mechanisierte Farms, deren Produktionskosten sich nur auf 22 Cents beliefen. (Preis war zur selben Zeit in Chicago 75 Cents, in Winnipeg 58 Cents.)

Diese Verringerung der Produktionskosten brachte zwei wichtig Folgen mit sich. 1. Die minimale Grösse des Grundbesitzes, an welchem noch ohne Verlust Getreide oder Baumwolle produziert werden könnte, stieg fortwährend. Im Staate Montane machte dies Minimalgrösse im Jahre 1924 160 Acres aus, im Jahre 1930 2520 Acres, das heisst, bei der jeztigen technischen Entwicklung und Getreidepreisen konnten Farms, mit kleinerer Ausdehnung als 2200 Acres in Montana nur mit Verlust arbeiten. In der Getreide- und Baumwollproduktion führt also die Entwicklung zum Grossbetriebe. 2. Durch die Mechanisierung wuchs die Rolle des *Kapitals* in der landwirtschaftlichen Produktion beträchtlich; nur jene Landwirte können in der Zukunft in der Getreide- und Baumwollproduktion prosperieren, die gute Verbindungen mit dem Kapitalmarkte haben. Diese Entwicklung sichert den Aktiengesellschaften eine grosse Überlegenheit in der landwirtschaftlichen Produktion. Die Entwicklung zum Grossbetriebe erleichtert ferner die kartellmässige Vereinigung landwirtschaftlicher Betriebe. Eine andere Wirkung der Vergrösserung der Rolle, welche das Kapital in der landw. Produktion spielt, ist: Aenderungen in der Kreditorganisation. Eine wichtige Wirkung der Mechanisierung ist schliesslich das Anwachsen der Arbeitslosen in der landwirtschaftlichen Produktion. Im Staate Kansas waren — im Zeitalter der Sense und Dreschmaschine — 35—50 Arbeitsstunden zum Mähen und Dreschen des Weizens von einem Acre notwendig; die neue technische Einrichtung erfordert zur gleichen Arbeit statt 35—50 Arbeitsstunden blos 4—5 Arbeitsstunden.

Es wird nun die Frage der Agrarkrise aufgeworfen und gezeigt, dass der Vorgang, welcher sich in der Landwirtschaft abspielt, nur teilweise eine Krise genannt werden kann, im Hintergrunde der gegenwärtigen Krise steht eine technische Revolution von grossem Ausmass. Es werden in dieser Hinsicht die Ergeb-

nisse der Studien der verschiedenen grossen internationalen Organisation analisiert. (Intern. Landw. Institut in Rom, Sekretariat des Völkerbundes.)

Es werden ferner die sozialen Konsequenzen der landwirtschaftlichen Revolution aufgezählt: Vorübergehende Verschlächterung der Arbeitsverhältnisse, Anwachsen der Arbeitslosigkeit, Zertrümmerung der alten, patriarchelen Beziehungen, „Industrialisierung" der landwirtschaftlichen Produktion, Wirkungen auf die Familienverhältnisse, Wirkungen auf die Verteilung des Grundbesitzes, Wirkungen auf die Siedelung usw.

Schliesslich wird die Frage aufgeworfen, ob die neue technische Entwicklung in der landwirtschaftlichen Produktion entscheidend zum Grossbetriebe führt. Es wird gezeigt, dass diese Entwicklung nur in der einseitigen Getreide- und Baumwollproduktion einwandfrei festgestellt werden kann, dagegen ermöglicht gerade die technische Entwicklung der letzten Zeit neue Formen des Kleinbetriebes in der Landwirtschaft. Besonders wird das sogenannte „part time farming" analisiert, das heisst, die Art des Kleinbetriebes, wo Industriearbeiter in ihrer freien Zeit landwirtschaftliche Produktion betreiben.

Ladislaus Zelovich.

Das Schicksal des Pfund Sterling.

Der Ursprung der Krise des Pfunds ist auf die Wiederaufrichtung des Goldstandardes im Jahre 1925 zurückzuführen, — infolge der gleichzeitigen Steigerung der Kaufkraft des Dollars erwies sich die Aufgabe, vor die sich die englische Deflationspolitik gestellt sah. als unlösbar. Es gelang nicht, eine Preissenkung in dem Masse herbeizuführen, die die Steigerung des Auslandswertes des Pfundes hätte wettmachen können, das Ergebnis war das Zurückdrängen der britischen Ausfuhr auf dem Weltmarkt und ein Passivsaldo der Handelsbilanz, der mehr als doppelt so gross war, wie in der Vorkriegszeit. Andererseits wurden die Lasten der Staatsschulden infolge des gesunkenen Inlandpreisniveaus immer drückender.

Eine Untersuchung der Zahlungsbilanz Grossbritanniens ergibt, dass in den Jahren 1924—1930 einem Überschuss auf der Aktivseite von 520 Millionen £, 818 Millionen Neuemissionen im Auslande gegenüberstanden. Die Differenz wurde durch kurzfristige Auslandsschulden und durch Effektenexport gedeckt, also durch Posten, die nicht geeignet sind, langfristig placiert zu werden.

Die Aufgabe des Goldstandards wurde in England gefasst entgegengenommen, — nur die Grosshandelspreise stiegen und auch diese nur unverhältnismässig langsam — dank der Deflationspolitik der Bank of England, hauptsächlich aber dank der Aufgabe der Goldwährung seitens der skandinavischen Länder und der übrigen Teile des Britischen Reiches. Dies waren aber auch die Gründe, die das Ausbleiben der erhofften Besserung der Handelsbilanz verursachten.

Die Rückkehr zum Goldstandard wird erst dann möglich sein, wenn die ungeheure internationalen Kapitalwanderungen aufhören.

Paul Prileszky.

Kleinere Beiträge.

Der Weg der Rationalisierung in Rumpfungarn.

Zwischen der amerikanischen und der deutschen Rationalisierung bestehen wesentliche Unterschiede, die Industrien beider Länder haben aber einen gemeinsamen Zug: die Höhe des Kostenelementen Arbeit. Dies ist der Punkt, an dem die Rationalisierung der ungarischen Industrie von den in Amerika und Deutschland erfolgreich angewendeten Methoden abweichen muss. Mit Rücksicht auf den Unterschied, der zwischen dem ungarischen und dem deutschen Lohnniveau besteht — von dem amerikanischen gar nicht gesprochen — muss die Unmöglichkeit einer einfachen Anwendung der Prinzipien der deutschen Rationalisierung auf Rumpfungarn unbedingt eingesehen werden. Das Kostenelement Arbeit ist in sämtlichen ungarischen Betrieben von wesentlich geringerer Bedeutung, wie in den entsprechenden deutschen oder gar amerikanischen Betrieben. Bei einer ganzen Reihe von Industriezweigen, bei denen in Amerika und in Deutschland die Arbeit das schwerwiegendste Kostenelement ist, spielen in Ungarn das Kapital oder das Rohmaterial die entscheidende Rolle.

Ein grosser Teil der Betriebsreformen in Ungarn war — recht häufig in blinder Nachahmung ausländischer Vorbilder — auf die Mechanisierung der Arbeit gerichtet, dies muss als eine vollkommene Ausserachtlassung der einheimischen Gewichtsverhältnisse der Kostenelemente angesehen werden. Das niedrige Lohnniveau und der hohe Zinsfuss lassen eine Auffrischung der Maschinenbestände einer Fabrik, die sich im Auslande als vollkommen rentabel erweisen würde, in Ungarn als Geldverschwendung erscheinen. Dasselbe gilt für die verschiedenen Lohnsysteme, die hier in vielen Fällen nicht einmal die administrativen Kosten ihrer Einführung decken würden.

Ungarn muss sich einer exportfähigen Fabrikindustrie befleissigen, die auf der Billigkeit der Arbeit beruht. Eine Extensität in der Bewirtschaftung der Arbeit könnte hier nicht als Rückschritt betrachtet werden, wenn es mit einer gründlichen Rationalisierung in jeder anderen Hinsicht Hand in Hand gehen würde; und diese Extensität würde ausserdem nur vorübergehend sein, denn das Ergebnis einer solchen Politik wäre eine Konjunktur, die wieder die Produktionsverhältnisse verbessern würde.

Dieses Programm bedeutet natürlich ein nationales Opfer, das die Arbeiterschaft (auch die geistige) gegenwärtig bringt und auch in der Zukunft bringen müsste; dieses Opfer würde aber der Unterbringung des Überschusses der landwirtschaftlichen Bevölkerung und in der Folge eine kräftige Steigerung des Bevölkerungswachstums ermöglichen. Hiedurch wäre auch das brennendste Problem des heutigen Ungarns: das Bevölkerungsproblem, gelöst.

Andreas Viener.

Die Zahlungsbilanz der Vereinigten Staaten.

Der grösste Teil der zusammenfassenden Studie der vom Handelsministerium für das Jahr 1930 veröffentlichten Zahlungsbilanz stammt noch aus der Feder Dr. Ray O. Halls, der eben wegen dieser Zahlungsbilanz aus seinem Amte ausschied. Dr. Hall beschuldigte nämlich das Handelsministerium, die Tatsachen gefälscht, und zwar

erstens die Einfuhr um 100 Millionen Dollar höher angegeben zu haben, um trotz der hohen Einfuhrzölle kein allzu ungünstiges Ergebnis aufweisen zu müssen, — zweitens, den Posten der Kapitalausfuhr ebenfalls um 100 Millionen höher veranschlagt zu haben, um dadurch den Anschein zu erwecken, als ob Amerika die Welt entsprechend mit Anleihen unterstützt hätte.

Die vorliegende Zusammenstellung gibt zum ersten Male die Statistiken des Passagierverkehrs in der Schiffahrt nach Nationalität der Schiffe, nach Klassen und Bestimmungsort gegliedert. Besonders anerkennenswert sind die Statistiken der ausländischen Emissionen, die als fehlerfrei anzusprechen sind, und die der Verzinsung des im Auslande placierten Kapitals. Im Anschluss hieran finden wir eine ausführliche Zusammenstellung der Auslandsemissionen. — Der Ausgleichsposten für falsche Berechnungen und Schätzungen beträgt in diesem Jahre 374 Millionen Dollar gegenüber 49 Millionen im Vorjahre. Die Entschuldigung für diese hohe Ziffer liegt in den grossen wirtschaftlichen und politischen Erschütterungen dieses Jahres die die Arbeit des Materialsammelns bedeutend erschwerten. Trotzdem muss aber festgestellt werden, dass diese Arbeit mit grosser Umsicht durchgeführt wurde und dass es ihr gelang, die wirtschaftlichen Beziehungen der Vereinigten Staaten zum Auslande mit ziemlicher Genauigkeit zu erfassen. *Julius v. Buday.*

Buchbesprechungen.

Angelos Angelopoulos: Die Einkommenverteilung im Lichte der Einkommensteuerstatistik. Leipzig, 1931. VI. + 128. S.

Das Buch von Angelopoulos ist sowohl bezüglich seiner Ergebnisse, wie auch in metodologischer Hinsicht beachtenswert. Es wertet die Ergebnisse der preussischen und der sächsischen Einkommensteuer für die Fragen der tatsächlichen Gestaltung der Wohlstandsentwickelung und der Einkommenverteilung in der Vor- und Nachkriegszeit aus und sucht die gewonnenen Ergebnisse kritisch zu prüfen. Bezüglich der Einkommenverteilung unterlässt es der Verfasser auch nicht zu prüfen, ob seine Resultate das Pareto'sche Gesetz bestätigen. Er stellt fest, dass sie sich tatsächlich mit der Pareto'schen Formel in Einklang befinden. Der Autor ist in den statistischen Methoden gut bewandert und versteht es die rohen Zahlen der Statistik für seine Untersuchung kritisch zu verwerten. Deshalb ist seine Arbeit ein wertvoller Beitrag zur Klärung der schwierigen Frage der tatsächlichen Gestaltung der Einkommens- und Vermögensverteilung, wobei freilich gerade in methodologischer Hinsicht — so z. B. bezüglich einer den volkswirtschaftlichen Gesichtspunkten wirklich entsprechenden Gruppierung der Einkommenzweige — noch so manches der Klärung bedarf.

W. H.

Die Statistik des ungarischen Studententums 1930. Im Auftrage des kgl. ung. Ministers für Kultus und Unterricht hrsg. vom Kgl. Ung. Statistischen Zentralamt. Text von Professor *Dr. Desider Laky.* Budapest, 1931. 104, 75 S. (In ungarischer Sprache.)

Auf die Entwicklung der Studentenzahl in Ungarn werfen die folgenden paar Ziffern ein grelles Licht: 1865/66: 3300, 1894/95:

6177, 1899/1900: 9145, 1913/14: 13.593, 1930: 12.932. In den ersten vier Zahlen kommt die rapide Entwicklung, die sich nach dem Ausgleich mit der Dynastie (1867) auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens einstellte, zum Ausdruck, — umso erschreckender ist die letzte Zahl, die infolge des Herabsinkens der Gesamtzahl der Bevölkerung von 21 auf 8 Millionen, auf einen stark überdimensionierten Besuch der Hochschulen folgern lässt. Während des Weltkrieges sank die Zahl der Studenten stark, in den Jahren 1915—1917 betrug sie nicht einmal 6000. Im letzten Jahre des Krieges steigerte sie sich infolge der grossen Vergünstigungen die der Staat der Militärdienst leistenden Jugend zusicherte, plötzlich auf 18.000, und auch nach der Verstümmelung des Landes sank diese Zahl nicht, — im Schuljahre 1922/23 betrug sie immer noch 18,000. Das Gesetz über die gebundene Besucherzahl der Hochschulen (numerus clausus) erwirkte ein Herabsinken, aber nur auf das Niveau des letzten Vorkriegsjahres, und dabei konnte schon dieses Friedensniveau nicht mehr als gesund betrachtet werden. Eben der Verfasser wies in einer seiner früheren Arbeiten darauf hin, dass sich auf dem Markte der geistigen Arbeit schon unmittelbar vor dem Weltkriege eine grosse Spannung zeigte, so dass sich ohne den Krieg schon im zweiten Jahrzehnte des Jahrhunderts eine katastrophale Überfüllung der geistigen Berufe gezeigt hätte. Mannigfache Ursachen trugen dann noch zur Verschärfung der Lage bei.

Das Gesetz des numerus clausus war nicht im Stande, die Senkung der Studentenzahl in einem solchen Umfange herbeizuführen, der genügt hätte, die Spannung auf dem Markte der geistigen Arbeit zu beseitigen. Prof. Laky erblickt die Lösung in der Aufnahmefähigkeit des ungarischen Wirtschaftslebens, von der noch weit nicht gesagt werden kann, dass es mit hochqualifizierten Arbeitskräften überfüllt wäre.

Das Buch enthält ein reiches Quellenmaterial, auf Grund dessen der Verfasser die zahlreichen sozialen Probleme des Hochschulstudententums untersucht. Sein Ziel war, die Aufmerksamkeit auf dieses schwere Problem zu lenken und zur weiteren Arbeit an seiner Lösung anzuspornen. *Friedrich Vincze.*

Székely, Artur: Die Frage der mitteleuropäischen zollpolitischen Annäherung in der Beleuchtung der Statistik. Budapest, 1931. Verlegt von der Ungarischen Zollpolitischen Zentrale. 40. S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser stellt auf Grund der Zahlen der ungarischen Aussenhandelsstatistik fest, dass das Land an einer zollpolitischen Kombination, die seine wirtschaftliche Verbindung mit Deutschland und Italien gefährden würde, kaum teilnehmen könnte. Eine Zollunion oder eine allgemeine Anwendung des Präferenzsystems zwischen Österreich und Ungarn würde für letzteres von grossem Vorteil sein, ersterem aber viel weniger lockend erscheinen. Die Ausfuhr Ungarns nach Österreich betrug im Jahre 1929 328 Mill. Schilling, im Jahre 1930 285 Millionen, — diese Zahlen würden im Falle eines engeren zollpolitischen Verhältnisses noch anwachsen; dagegen konnte Österreich in diesen Jahren nur Waren im Werte von 169, bzw. 122 Millionen Schilling nach Ungarn ausführen. Eine

Kombination, an der ausser Ungarn auch die übrigen Nachfolgestaaten teilnehmen würden, wäre für Österreich viel vorteilhafter, es könnte aber in keinem Falle auf seine deutschen und sonstigen westlichen Absatzmärkte verzichten. Eine Zollunion zwischen Ungarn, Österreich und der Tschechoslowakei wäre für den landwirtschaftlichen Export Ungarns ebenfalls sehr vorteilhaft, da aber die tschechische Ausfuhr nach Deutschland beinahe ebenso gross ist wie die nach Österreich und Ungarn zusammen, ist es nicht zu verwundern, wenn die verschiedenen Pläne, die auf eine zollpolitische Annäherung der Nachfolgestaaten gerichtet sind, in der Tschechoslowakei — ebenso wie in Österreich — ziemlich kühl aufgenommen werden. Die Schlussfolgerung des Verfassers ist, dass eine solche Annäherung nur in dem Falle zustandekommen könnte, wenn hierdurch die teilnehmenden Staaten, unter ihnen aber hauptsächtlich die Industriestaaten, ihre sonstigen Absatzmärkte nicht verlieren würden. *Stefan Varga.*

Gater, Rudolf: Die Konjunkturprognose des Harvard-Institutes. Eine Kritik ihrer Methoden und ihrer Ergebnisse. Zürich, 1931. Girsberger & Co. XI. 162. S. (Züricher volkswirtschaftliche Forschungen. Bd. 17.)

Das Konjunkturbarometer des Harvard-Institutes fand — was die Untersuchung und die Kritik der angewendeten mathematischen und statistischen Methoden betrifft — schon entsprechende Würdigung; die Frage der Anwendbarkeit dieser Methoden im Dienste der Feststellung der Aenderungen im Wirtschaftsleben und die Wertung der erzielten Ergebnisse wurden aber dabei stets in den Hintergrund gedrängt. Gater leistet eben hier eine nützliche Arbeit; seine klaren und scharfen Ausführungen, seine selbständige und in mancher Hinsicht gewagte Stellungnahme machen sein Buch zweifellos interressant und beleuchten diejenigen Fragen der Konjunkturforschung, die nicht nur aus dem Gesichtspunkt der Kritik, sondern auch aus dem der konkreten Ergebnisse einer festeren Grundlage bedürfen.

Wilhelm Brunner.

Dr. Paul Gettler: L'émission des billets de banque et d'état en Hongrie. Étude historique. Paris, 1931. 200 p.

Das Hauptverdienst Gettlers Arbeit ist, dass er die Papiergeldemission der Ö.-ung. Monarchie gerade von der Seite her behandelt, welche vor dem Ausland wegen ihres speziellen Charakters am wenigsten verständlich ist. Tatsächlich ist die Organisation und Tätigkeit der Ö.-U. Bank ohne der tieferen Kenntnis der zwischen den zwei Ländern bestehenden staatsrechtlichen Verbindung, unter rein wirtschaftlichen Gesichtspunkten, nicht zu verstehen. Der Verfasser löst auch den zweiten Teil seiner Aufgabe, die Ausarbeitung des, während der geschichtlichen Entwicklung einander abwechselnden evolutionären und causalen Zusammenhänge der Tätigkeit der Notenbank, mit wissenschaftlicher Gründlichkeit.

Johann Láng.

Bohlen, Adolf: Finanzkrise und Berufsbeamtentum. 5. Aufl. Leipzig, 1931. Quelle & Meyer. 84 S.

Der Verfasser untersucht die deutsche Beamtenfrage und führt auf Grund eines reichen Zahlenmaterials den Beweis, dass Personalstand und Bezüge des Beamtentums bedeutend hinter denen der Vorkriegszeit zurückbleiben. Die Hauptursachen der deutschen Krise sind seiner Auffassung nach unzweifelhaft die Reparationen, die Arbeitslosenunterstützung und die inneren Kriegslasten, — die Krise wurde aber sowohl materiell, wie auch moralisch durch die ausserordentlichen Ungleichmässigkeiten der Einkommenverteilung sehr verschärft. Eine Herabsetzung der Beamtenbezüge muss nur eine weitere Verschärfung der Krise zur Folge haben, dadurch sie der Verbrauch in empfindlichem Masse vermindert wird. Die Beseitigung des Budgetdefizits auf diesem Wege ist eine verfehlte und laienhafte Finanzpolitik. *Eva Szählender.*

Hollós, Josef—Hollós, Stefan: Die Rationalisierung. Budapest, 1931. Selbstverlag der Verfasser. 168 S. (In ungarischer Sprache.)

Der allgemeine Teil des Werkes ist bestrebt, über Wesen und Entwicklung der Rationalisierungsbewegung Aufschluss zu geben. Das Material dieses Teiles ist mit viel Sorghaft zusammengetragen, die Systematik, der Aufbau ist jedoch nicht einwandfrei. Der besondere Teil behandelt die Fragen der praktischen Durchführung der Prinzipien der Rationalisierung in Landwirtschaft, Industrie, Handel, Verkehr, öffentlicher Verwaltung, Bankwesen und Bureau betrieb. Dieser Teil ist viel wertvoller, als der erste, denn das darin bearbeitete Material ist viel schwerer zugänglich. Dies gilt in erster Reihe von dem Kapitel über die Rationalisierung des Verkehrs. — dieses Kapitel ist zwar unverhältnismässig umfangreich, ist aber andererseits sehr gründlich, vielseitig und reichhaltig. Die Verfasser hätten sicher besser getan, wenn sie ihr Thema enger begrenzt und sich nur mit der Rationalisierung des Verkehrs befasst hätten.

Theodor Raith.

Dr. Ludwig Varga: Bankpolitik und Nationale Politik. Debrecen, 1931., 79 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser macht verschiedene, zum grössten Teil undurchführbare kreditpolitische Vorschläge und nimmt gegen eine übermässige ausländische Verschuldung Stellung.

Zoltán Óvári Papp.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Februar 1932.

Inhaltsauszüge.

Grundlegung zu einer kinetischen Theorie des Geldes.

Diese kurze Studie hat die Aufgabe meine, in der nächsten Zeit in Budapest erscheinende „Grundlegung zu einer kinetischen Theorie des Geldes" anzukündigen.

Der Ausgangspunkt der in Frage stehenden Arbeit ist die Voraussetzung, dass die Möglichkeit einer mathematischen Geldtheorie mit der einer mechanischen Theorie des Geldes völlig gleichbedeutend ist. Die modernen Geldtheoretiker sind mit dieser Tatsache gänzlich im Klaren, es sind daher die Geldtheorien Irving Fishers, Gustav Cassels und zu neuester Zeit diejenige von J. M. Keynes mit Ideen mechanischen Charakters stark durchdrungen.

Meinerseits glaube ich eine grundlegende Strukturanalogie im Rahmen der kinetischen Gastheorie feststellen zu können. Laut der kinetischen Theorie bestehen die gasförmigen Körper aus einer Menge wimmelnder Moleküle, welche — individuell betrachtet — sich unberechenbar, zick-zackförmig bewegen, während ihre Gesamtheit dem allgemeinen Ordnungsgesetz des sog. *dynamischen Gleichgewichts* unterworfen ist. Diese allgemeine Harmonie des schwirrenden Bewegungszustandes kann auch derart erläutert werden, dass das System nach allen Richtungen des Raumes durch stationäre Molekularströmungen durchwirkt ist. Das System kann durch die sog. *Zustandsindices* (Druck, Temperatur, Volumen), ferner durch die Gesamtmasse des Gases geschildert werden. Es ist das allgemeine Gasgesetz, das zwischen den genannten Daten, auf später noch erörternde Weise, einen Zusammenhang feststellt.

Laut unseren mechanischen Erwägungen, besteht die in der Volkswirtschaft vorhandene globale Geldmasse aus Geldmolekülen, die zwischen den Kassen der wirtschaftlichen Subjekte ständig unberechenbare, zick-zackförmige Bewegungen verrichten. Jede Geldtheorie, die sämtliche Einzelheiten dieser Molekularbewegungen etwa mit einer astronomischen Genauigkeit festzulegen wünschte, wäre illusorisch. Glücklicherweise führt auch dieses Gewimmel der Geldmoleküle zu einer allgemeinen inneren Ordnung, welche wir *das dynamische Gleichgewicht der Geldbewegungen* (finanzdynamisches Gleichgewicht) bezeichnen.

Das dynamische Gleichgewicht der Geldbewegungen ist leicht nachweisbar. Auch das finanzmechanische System ist mit stationären Strömungen d. h. stationären Geldströmungen durchwirkt. Die Kasse eines jeden Wirtschaftssubjekts kann nämlich, als im Mittelpunkt je einer stationären Geldströmung stehend, betrachtet

werden. Die Gesamtheit der stationären Geldströmungen begründet das dynamische Gleichgewicht des Systems. Naturgemäss können auch die *Zustandsindices* der beiden Systeme parallel entfaltet werden. Die Parallelitäten werden durch folgende Tabelle expliziert:

1. a. Die gesamte Gasmasse.	1. b. Die gesamte Geldmasse.
2. a. Die Temperatur; laut der kinetischen Gastheorie ist sie die Offenbarung des Bewegungszustandes, bzw. der Bewegungsenergie der Moleküle. Die Temperatur ist eine Funktion der durchschnittlichen *Geschwindigkeit*, bezw. der *durchschnittlichen Zahl der Richtungsveränderungen*. (S. Bernouillis Schema.)	2. b. Die durchschnittliche *Umlaufsgeschwindigkeit* des Geldes, welche der kinetischen Anschauung gemäss, die *durchschnittliche Zahl der molekularen Richtungsveränderungen* (Frequenz) angibt. (S. Irving Fisher, The Purchasing Power of Money, „the coin transfer concept". II. Math. Append.)
3. a. Der Druck; laut der kinetischen Gastheorie ist er eine Funktion der *durchschnittlichen Impulszahl* der Moleküle auf Flächen und Zeiteinheit bezogen. Der Druck ist ausserdem, bei gleichbleibender Temperatur, proportional mit der Dichte. Der Druck ist endlich, bei gleichbleibender Temperatur, proportional mit der Intensität der, eine beliebige Fläche durchdringenden Molekularströmung.	3. b. Das Preisniveau; mechanisch betrachtet kommt im Preisniveau die *Durchschnittzahl der Geldimpulse*, bezogen auf die durch das Indexzahlinstitut bestimmte Warenflächeneinheit und auf die Zeiteinheit, zum Ausdruck. Das Preisniveau ist ausserdem, bei gleichbleibender Umlaufsgeschwindigkeit des Geldes, proportional mit der „Gelddichte". Kinetisch betrachtet ist endlich das Preisniveau, ceteris paribus, mit den Umsatzangaben der als repräsentativ zu betrachtenden Kassen, (= Geldströmungsintensitäten) proportional.
4. a., Das Gasvolumen.	4. b. Das Handelsvolumen. („The volume of trade" — s. Irving Fisher.)

Infolge der erörterten Übereinstimmungen, können wir schon von vornherein die Paralellität der die beiden Systeme charachterisierenden Zustandsgleichungen annehmen.

Vergleichen wir Irving Fishers Verkehrsgleichung mit dem allgemeinen Gasgesetz!

Das allgemeine Gasgesetz (das vereinigte Gesetz Boyle-Mariette-Gay-Lussac) lautet nach Umkehrung der beiden Seiten folgendermassen:

$$R.\ T. = p.\ v.$$

Die allgemeine Zustandsgleichung des finanzmechanischen Systems (die sog. Verkehrsgleichung Irving Fishers) lautet:

$$M.\ V. = P.\ t.$$

Die Wesensverwandschaft der beiden Gleichungen ist aus der folgenden Tabelle leicht ersichtlich:

1. *a)* R = ein Koeffizient der mit der Gasmasse proportional sich verändert, falls auch die Menge des Gases verändert wird.
1. *b)* M = die gesamte Geldmasse.
2. *a)* T = absolute Temperatur.
2. *b)* V = Umlaufsgeschwindigkeit des Geldes.

3. *a)* p = Gasdruck.
3. *b)* P = Preisniveau.
4. *a)* v = Gasvolumen.
4. *b)* t = Handelsvolumen.

Nach einer einfachen Umgestaltung gewinnen beide Gleichungen den folgenden kinetischen Inhalt:

Globale Masse × durchschnittliche Frequenz der Richtungsveränderungen = Durchschnittzahl der Impulse auf Flächen und Zeiteinheit bezogen × Volumen = Gesamtzahl der Impulse pro Zeiteinheit.

Nach einer Erwägung unserer Erörterungen kann ebenfalls behauptet werden, dass auch die Zustandsänderungen parallel verlaufen und dass auch sämtliche Discussionen parallel durchgeführt werden können. Wir betrachten Fishers Verkehrsgleichung als die allgemeine Zustandsgleichung des finanzdynamischen Systems, von der wir die speziellen Geldgestze — wie vom allgemeinen Gasgesetz die speziellen Gasgesetze — ableiten können.

Es können folgende drei finanzdynamische Grundprobleme formuliert werden:

1. Wie wird das finanzdynamische Gleichgewicht durch die Expansion bzw. Kontraktion des Handelsvolumens beeinflusst?

Die Antwort lautet skizzenhaft folgendermassen:

Das finanzdynamische Gleichgewicht perpetuiert sich bei gleichbleibenden Zustandsfaktoren. Die in der Volkswirtschaft vorhandene gesamte Geldmasse erfährt einen proportionalen Zuwachs bzw. Verminderung, während das Preisniveau bzw. die Umlaufsgeschwindigkeit des Geldes unverändert bleiben.

In der Strukturanalogie gibt es einen Hinweis auf die Sättigungsmechanik der Dämpfe.

2. Wie wird das finanzdynamische Gleichgewicht durch die künstliche Vermehrung bzw. Verringerung der Umlaufsmittel beeinflusst?

Die anfängliche Vermehrung der Geldmassen wirkt dehnend auf das Handelsvolumen, das wir bis zu einer gewissen Grenze als elastisch auffassen; dann folgt die Verdrängung gewisser, weniger widerstandsfähiger Geldmassen (Valutamünzen etc.) verbunden mit stufenweiser Preisniveausteigerung. Die inflatorische Preisniveausteigerung ist nicht dem Gesetze der geraden Proportionalität unterworfen, sondern sie erfolgt gemäss der rascheren Veränderungstendenz der Potenzkurven. Eine jede Inflation ist nämlich mit einer Steigerung der Umlaufsgeschwindigkeit verbunden, welche die Preisniveauveränderung beschleunigt.

In der mechanischen Strukturanalogie wird der Inflationsprozess durch die permanente Zufuhr neuer Gasmengen in ein Volumen, versinnlicht. Die so entstehende Druckerhöhung wird durch die sog. adiabatische Erhitzung beschleunigt.

3. Wie wird das finanzdynamische Gleichgewicht durch eine Verschiebung der Umlaufsgeschwindigkeit beeinflusst?

Das noch ausdehnungsfähige Handelsvolumen erfährt, kraft der steigenden Umlaufsgeschwindigkeit, eine Ausdehnung, im entgegengesetzten Falle kommt es zu einer Preisniveausteigerung, bzw. zu einer Beschleunigung des in Frage stehenden Hergangens. (S. 2-tes Grundproblem.)

In der mechanischen Strukturanalogie wird der geschilderte Prozess durch die Gesetze I. und II. Gay-Lussacs versinnlicht.

Es ist klar, dass unsere Methode auch für die Schilderung der internationalen Verkehrsphaenomene geeignet ist. Seit Ricardo ist eine jede, diesbezügliche Behauptung mechanischer Natur.

Wir haben ein *kinetisches Schema* konstruirt, an welchem sämtliche Zustandsverschiebungen, die Kreditphaenomene mit inbegriffen, studiert werden können (S. S. 93.) Auf unsere Bestrebungen wirkten namentlich die hydrostatischen Modelle Irving Fishers aneifernd, die für die Wert-, Preis-, bzw. Gelderscheinungen, auf Grundlage der Mechanik der Flüssigkeiten, Schemata aufstellen.

Wir haben es unterlassen, die Vertrauenskrisen systematisch zu behandeln, da die letzteren, aus prinzipiellen Gründen, nicht in den Rahmen irgend eines Schematismus eingeengt werden können. Die Vertrauenskrisen sind zeitweise zurückkehrende und sich jeweils ausgleichende Störungen des dynamischen Gleichgewichts.

Wir verweisen endlich auf die Möglichkeit eines kinetischen Kalküls auf Grundlage der Wahrscheinlichkeitsrechnung.

Andreas Pikler.

Das Wirtschaftsleben Oberungarns seit Trianon.

Es sind bereits gute 10 Jahre verstrichen, seitdem Oberungarn ein Teil des neuen tschechoslowakischen Staates geworden ist. Die wirtschaftlichen Ergebnisse dieser zehn Jahre können manches Interessante darüber berichten, wie sich die Verbindung eines Agrarlandes mit einem hochentwickelten Industrieland gestaltet.

Schon die Bevölkerungsbewegung der neuen Tschechoslowakei lässt durchblicken, dass die Entfernung zwischen dem gewesenen Oberungarn und den historischen Ländern nur noch gewachsen ist: in der Slowakei blieb das Mass des natürlichen Bevölkerungszuwachses unverändert, in Karpatho-Ruthenien wuchs es sogar noch an, in den historischen Ländern ist es dagegen seit 1913 beinahe auf die Hälfte gesunken. Diese Verschiebungen gereichen der Bevölkerung Oberungarns natürlich wieder nur zum Nachteil, — die tschechische Wirtschaftspolitik hat nämlich überhaupt nicht dafür gesorgt, dass die Arbeitsgelegenheiten dem Wachstum der Bevölkerung entsprechend vermehrt werden.

Was die Landwirtschaft Oberungarns betrifft, ist diese heute ebenso weit hinter der Landwirtschaft der historischen Länder zurück wie vor dem Kriege. Man sehe sich nur die durchschnittlichen Ernteerträge in den beiden Landeshälften an. Die Getreideanbaufläche ist seit der Umwälzung sogar noch zurückgegangen. Der Anteil der gewesenen ungarischen Gebiete an dem Wert der gesamten landwirtschaftlichen Produktion des Landes bleibt weit hinter dem Anteil dieser Gebiete an der gesamten Anbaufläche zurück. Die landwirtschaftliche Produktion der Slowakei und Karpatho-Rutheniens ist auch heute noch ganz extensiv, — und es sind auch keine Spuren zu entdecken, dass der Staat bestrebt wäre, den Grundstein zu einer höheren landwirtschaftlichen Kultur zu legen: die Fachschulen fehlen in diesen Gebieten beinahe vollkommen.

Auch die Viehzucht hatte ebenso wenig Nutzen von der Vereinigung wie der Ackerbau; die Schafzucht ist z. B. bedeutend zurückgegangen, — die tschechischen Spinnereien und Webereien

haben für diese nicht das Interesse gezeigt, das ihre Rentabilität hätte sichern können. Der Gesamtzustand der Landwirtschaft weist keine einzige Tatsache auf, die bezeugen könnte, dass der neue Staat etwas für diese getan hätte; und doch hat die Aussenhandelspolitik der Tschechoslowakei in den vergangenen zehn Jahren die landwirtschaftlichen Interessen nie aus dem Auge gelassen: diese waren aber immer nur die Interessen der Landwirtschaft der historischen Länder. Diejenigen, die der Meinung waren, dass die Vereinigung der Landwirtschaft Oberungarns mit dem industriellen Böhmen sich für beide Teile vorteilhaft gestalten könnte, vergassen, dass in letzteren nicht nur die Industrie, sondern auch die Landwirtschaft höher entwickelt war als im ersteren, dass also nicht nur die oberungarische Industrie, sondern auch die oberungarische Landwirtschaft mit einem stärkeren Konkurrenten beschert wurde.

Noch schlimmer wie in der Landwirtschaft sieht es in Industrie und Handel dieser Gebiete aus. Der Anteil der Slowakei und Karpatho-Rutheniens an der Gesamtzahl der Aktiengesellschaften (ohne die Kreditinstitute) betrug im Jahre 1929 27%; das eingezahlte Aktienkapital nur 16.2%. Während in den historischen Ländern auf jede Krone des Aktienkapitals 3.88 čK. fremdes Kapital entfielen, war diese Zahl in Oberungarn nur 2.70 čK. Diese Tatsache zeigt, wie wenig die hochentwickelte und mit Kapitalien reichlich ausgestattete Kreditorganisation der historischen Länder den gewesenen ungarischen Gebieten unter den Arm griff. Die Unternehmungen können sich hier eben nur dann entwickeln, wenn sie imstande sind, das Eigenkapital zu vergrössern, infolge der gesamten Wirtschaftslage dieser Teile ist also ihre wirtschaftliche Entwicklung zu einer allmählichen Verlangsamung verdammt. In Oberungarn schlossen 61% der Aktiengesellschaften das Geschäftsjahr 1929 mit Gewinn ab; in den historischen Ländern dagegen 79%. Der Gesamtverlust der oberungarischen Gesellschaften betrug aber in diesem Jahre 176 Millionen, der der historischen Länder nur 152 Millionen. Und diese trostlosen Zahlen geben noch immer kein vollständiges Bild von der Ungleichheit der beiden Landesteile, denn in Böhmen bestehen auch noch 1214 Gesellschaften mit beschränkter Haftung, während in Oberungarn diese Gesellschaftsform bisher noch nicht von Bedeutung war.

Mit der Geschichte der Geldinstitute müsste man sich in einer besonderen Studie befassen. Die Verwüstungen der letzten zehn Jahre in der oberungarischen Kreditorganisation können nicht mit einem Hinweis an die Konzentrationsbewegung verschleiert werden, denn die Spuren dieser Bewegung sind in den historischen Ländern nur sehr schwach bemerkbar. Hier sank die Zahl der Sparkassen in den Jahren 1920—1928 von 249 auf 245, die Zahl der Banken von 49 auf 33 herab, Oberungarn hatte dagegen im Jahre 1920 264 Kreditinstitute, 1928 100. Das Gesamtkapital der verbliebenen Institute vergrösesrte sich zwar in derselben Zeit von 2.739 auf 4.628 Millionen, dieses Wachstum ist aber verglichen mit dem der tschechischen Institute (von 26.220 auf 49.916 Millionen) verschwindend. Das Niveau der Zinsfüsse ist im gewesenen Oberungarn viel höher als in den historischen Ländern, die Banken der letzteren wagen es nicht, in Oberungarn eine intensive Kreditpolitik zu inaugurieren, sie treten als Eroberer auf, aber nicht als solche, die sich auf eine langwierige Produktion einlassen wollen.

Als Gesamtergebnis der geschilderten Zustände wirken die Zahlen der tschechischen Steuerstatistiken nicht mehr überraschend. Diese weisen nach, dass in der Slowakei 42,7 aller Steuerzahler ein Einkommen von nicht mehr als 2000 cK. hatten, in Karpatho-Ruthenien 59,1%, in den historischen Ländern 20,7%; der Anteil der Einkommen unter 15.000 cK. betrug in der Slowakei 89,6%, in Karpatho-Ruthenien 91%, in den historischen Ländern 70,3%. Dass diese Verhältnisse dann die Auswanderung beeinflussen, ist selbstverständlich. Im Jahre 1929 wies die Statistik der Tschehoslowakei 25.241 Auswanderer nach, hiervon entfielen auf Oberungarn 19.077 Unter Zugrundelegung der Gesamtbevölkerungszahl von 1920 entfielen im Jahre 1929 in der Slowakei und Karpatho-Ruthenien auf 1000 Slowaken 3,9. auf 1000 Ruthenen 8,5. auf 1000 Deutsche 21 und auf 1000 Ungarn 23 Auswanderer. Die absolute Zahl der tschechoslowakischen Auswanderer — 15,873 — lässt aber doch darauf schliessen, dass nicht nur die Ungarn, sondern auch die herrschende Rasse von der neuen Regime enttäuscht sein muss.

Nikolaus Móricz.

Kleinere Beiträge.

Über die Ursachen des Selbstmordes.

Das bekannte, aus methodologischem Gesichtpunkte musterhafte Werk *Durkheims* (Le suicide, 1897) beruhte auf der Hypothese, dass die Ursachen des Selbsmordes in sozialen Faktoren zu suchen sind. Er untersuchte auf statistischer Grundlage, von welcher Wirkung hier die einzelnen Gemeinschaftstypen sind und stellte fest, dass innerhalb dieser Gruppen die Zahl der Selbstmörder davon abhängt, wie stark das Gefühl der Zusammengehörigkeit in der betreffenden Gruppe ist. Durkheim unterscheidet einen egoistischen und einen altruitischen Typ des Selbstmordes; die im Laufe des 19. Jahrhunderts wahrnehmbare stürmische Vermehrung der Selbstmorde führt er jedoch auf einen dritten Typ zurück, den er den anomischen nennt, dieser tritt in Zeiten gesellschaftlicher Umwälzungen, Krisen, des Zusammenbrechens alter Normen und Rahmen in den Vordergrund, wenn die Wünsche des Individiums durch keine traditionellen Schranken mehr eingeengt werden. So wertwoll die Forschungen Durkheims auch waren, bedürfen sie heute doch schon in vieler Hinsicht einer Revision. Einen Versuch hierzu stellt das neue vorzügliche, erschöpfende Buch *Maurice Halbwachs* (Les causes de suicide, 1930) dar. Die wesentlichste Abweichung seiner Darstellung von der Durkheims besteht in der Betonung der verschiedenen Wirkungen des städtischen und des ländlichen Lebens und im allgemeinen in der der Aenderungen der Lebensformen und des Lebensrhythmus. So wichtig es auch ist, die Wirkungen der Religion, der Familie, der Berufe und anderer Faktoren isoliert statistisch zu untersuchen, über das Wesen und die

soziologische Bedeutung der komplizierten Erscheinung des Selbstmordes ist nur durch die Eingliederung der einzelnen Faktoren in das Gesamtgebilde des sozialen Milieus, durch die Untersuchung der Gestaltung der menschlichen Lebensformen ein richtiges Bild zu gewinnen.

Dionys v. Nagy.

Die Weizenproduktion der Vereinigten Staaten von Nordamerika.

Das vom Landwirtschaftsministerium der Vereinigten Staaten herausgegebene „Yearbook of Agriculture" für das Jahr 1931 ergänzt und erweitert wieder das in den früheren Jahrgängen enthaltene Material. Von dem reichen Inhalt des Jahrbuches werden hier die Angaben über die Weizenproduktion besprochen; für Ungarn sind diese von grösstem Interesse. Besonders beachtenswert sind die Kapitel über den Preis, über die Produktionskosten und über die Weltproduktion des Weizens. Was die Produktionskosten betrifft, ist eine ziemliche Übereinstimmung der nominellen Kosten in den Vereinigten Staaten und in Ungarn festzustellen. Die Öffnung der Agrarschere ist aber in Ungarn viel grösser als in den Vereinigten Staaten, — die Verschiebung der Preise zu ungunsten der Landwirte betrug hier im Jahre 1930 (Basis der Durchschnitt der Jahre 1909—1913) 9,8%, in Ungarn dagegen 38%,

Ernst Éber.

Buchbesprechungen

Surányi-Unger, Theo: Geschichte der Wirtschaftsphilosophie. Geschichte der Philosophie in Längsschnitten. Hrsg. von Prof. Dr. Willy Moog. Heft 1. Berlin, Junker und Dünnhaupt. 1931. 70 S.

Der Verfasser forscht auf Grund der Entwicklung der Wirtschaftstheorie systematisch dem Zusammenhang zwischen Philosophie und Wirtschaftslehre nach. In kurzen aber vortrefflichen Analysen weist er darauf hin, dass in den Lehren Quesnay's und Smith's die naturwissenschaftliche Weltanschauung und das Naturrecht, in denen der historischen Schule dagegen die Gedanken des deutschen Idealismus zum Ausdruck kommen. Im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts unterscheidet er 5 Hauptrichtungen: den Marxismus, die Grenznutzentheorie, die Lehre vom wirtschaftlichen Gleichgewicht, die Cambridger Schule und die Lehre des Amerikaners Clark. In der Gegenwart unterscheidet er wieder 5 Hauptrichtungen und zwar diejenigen Cassels, Liefmanns, der sozialrechtlichen Schule, des Universalismus und des Institutionalismus. Auch wenn diese Einteilung vielleicht

als nicht ganz einwandfrei anzusehen ist, ist es doch äusserst interessant und anregend, die Erörterungen des Verfassers über die philosophischen Prinzipien, die im Hintergrunde dieser verschiedenen Richtungen stehen, zu verfolgen. Die Philosophie beeinflusst aber nicht nur die Theorie im engeren Sinne, sondern auch die Wirtschaftspolitik; während aber für die Wirtschaftstheorie in erster Reihe die logischen und die psychologischen Probleme von Bedeutung sind, gelangen in den wirtschaftspolitischen Lehren die metaphysischen, ethischen und gesellschaftsphilosophischen Doktrinen zur Geltung.

Dionys v. Nagy.

Bülow, Friedrich: Volkswirtschaftslehre. Eine Einführung in das wirtschaftliche Denken. Kroners Taschenausgabe. Bd. 81. Leipzig: Kröner Verlag. Preis M 4.

Von einem Buche zu behaupten, es sei schlechthin „das moderne Lehrbuch" einer Wissenschaft, ist stets eine gewagte Sache und doppelt bedenklich bezüglich der Volkswirtschaftslehre, in welcher allerdings verschiedene Richtungen mit einander ringen, aber es doch einige Werke gibt, welche die Ergebnisse der Wissenschaft gut zusammenfassen. Wenn vom Verlag Bülows Volkswirtschaftslehre uns als das moderne Lehrbuch angepriesen wird, so liegt hierin selbsverständlich eine arge Übertreibung, doch muss es anerkannt werden, dass Bülows Buch tatsächlich viele Eigenschaften besitzt, welches dafür besonders geeignet machen, als Leitfaden bei einer ersten Durcharbeitung des Stoffes der Volkswirtschaftslehre zu dienen. Vor allem ist es objektiv im edelsten Sinne, indem der Verfasser alle massgeblichen Meinungen und Richtungen mit ihren Argumenten dem Leser vorführt und ihm keine Ansicht aufzwingen will. Es ist reichhaltig, in jedem Belang zuversichtlich und sehr geeignet dafür, den Leser davon zu überzeugen, dass Volkswirtschaftslehre mit vollem Ernst und wirklicher Vertiefung studiert werden muss, um sich von leichtfertigen Urteilen auf diesem Gebiete bewahren zu können. Trotzdem der Verfasser mit seiner eigenen Meinung ziemlich zurückhält, ist das Buch nicht charakterlos und blos referierend, denn der Autor versteht es doch auch kritische Bemerkungen in seine Ausführungen einzustreuen und stets zum Denken anzuregen. Es scheint in der Absicht des Verfassers gelegen zu sein, dass die philosophischen, methodologischen und zum Teil auch die historischen Partien auf breiterer Grundlage bearbeitet werden, als die Fragen der reinen Ökonomik. Insbesondere die Geldlehre und die Konjunkturtheorie, die Aussenhandelslehre, aber zum Teil auch die Verteilungslehre sind stiefmütterlich behandelt.

W. H.

Spengler, Oswald: Mensch und Technik. Ins Ungarische übersetzt von Alexander Sz. Mátray. Eingel. v. Prof. J. Nagy. Budapest, 1932. Universitätsdruckerei. 99 S.

Spengler geht auch in diesem seinen Büchlein mit der Zange der Naturwissenschaften an Probleme heran, die, da sie ihrem Wesen nach seelischer Natur sind, nur mit dem viel feineren Instrumente der Intuition anzufassen wären, er begeht also trotz mehrfacher Beteuerungen dieselben Fehler wie in seinem grossen Werke. Eben deshalb ist auch das, was er in diesem Heft bietet, keine neue Philosophie, sondern nur äusserst geistreiche und frappante Ausführungen über dieselben Fragen, die er in den zwei dicken Bänden des „Untergang des Abendlandes" bereits zur Genüge behandelt hat.

Josef Czerny.

Knolle, Herbert: Konjunkturgewinn im Verhältnis zum Unternehmergewinn. Jena, 1931. G. Fischer. (Untersuchungen zur theoretischen Nationalökonomie.)

Nach Knolles Auffassung ist es letzten Endes der Unternehmer, der die dynamischen Erscheinungen des Wirtschaftslebens, also auch die Konjunkturänderungen, herbeiführt, unter den Nutzniessern des dabei entstehenden Konjunkturgewinnes sind aber auch andere, sich passiv verhaltende Wirtschaftssubjekte. Die umsichtige Analyse ist anerkennenswert, seine Auffassung im ganzen ist aber als einigermassen anachronistisch zu bezeichnen. Er befasst sich gründlich mit den Lehren der Klassiker und Neoklassiker, schenkt aber dem Monopol-Kapitalismus und der auf dem Horizont bereits auftauchenden Planwirtschaft keine Beachtung, obzwar diesen Phasen der Entwicklung, die den Unternehmer in den Hintergrund drängen und auch den Begriff der Konjunktur verschleiern, unbedingt ein bedeutender Platz in seinen Ausführungen gebührt hätte.

Georg Csanádi.

Dr. Günther Keiser und Dr. Bernhard Benning: Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft. — Herausgegeben vom Institut für Konjunkturforschung. Sonderheft 22. Berlin, 1931: Reimar Hobbing, 210 S.

Nach den Versuchen der „Frankfurter Zeitung" und der Reichskredit-Gesellschaft, für die Bildung von Geldkapital, bzw. Sachkapital Schätzungen vorzunehmen, stellt vorliegende Ausgabe des Instituts für Konjunkturforschung die erste auf breiter Grundlage durchgeführte Arbeit dar, welche unter Einbeziehung aller feststellbaren Bestandteile des Sachkapitals und Nominalkapitals

für die Bildung von beiden Schätzungen angibt. So ergibt es sich, dass in Deutschland in den Jahren 1924—1928 die Bildung von Sachkapital auf 39.3 Milliarden, die von Nominalkapital auf 40.7 Milliarden anzusetzen ist. Die Tatsache jedoch, dass das Institut den Begriff des Sachkapitals auch auf das öffentliche Verwaltungsvermögen und auf das charitative Vermögen ausdehnt, ist einigermassen zur Verfälschung des Gesamtbildes geeignet. Des weiteren macht sich das Institut einer gewissen Inkonsequenz schuldig, als es — entgegen seinem prinzipiellen Standpunkte, Wertveränderungen nicht zu berücksichtigen — der Aufnahme der Lagerbestände die Bewertung in den Jahresbilanzen zugrunde legt. Abgesehen von den als Ergebnis gewonnenen Schätzungszahlen, bilden die zum Teil auf neuartigen Erhebungsmethoden beruhenden reichhaltigen, sämtliche Gebiete der deutschen Volkswirtschaft umfassenden, bisher nicht zugänglichen Zahlenangaben ein sehr wertvolles Quellenmaterial. *Zoltán Óvári-Papp.*

Dr. Eugen v. Csury jun. und Emerich Marosi: Die Geschichte des ungarischen Versicherungswesens. Budapest, 1931., VI. 227 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Tatsache, dass sich — wie dies Prof. Dr. Friedrich v. Fellner in seinem Vorworte hervorhebt — das ungarische Versicherungswesen nach den Erschütterungen des Kriegs- und Nachkriegsjahre verhältnismässig rasch wieder erholte, werleiht einer Untersuchung der Geschichte der einzelnen Phasen des ungarischen Versicherungswesens besonderes Interesse. Nach einem weltgeschichtlichen Überblick über die Entstehung des Versicherungswesens werden die einzelnen Perioden der Geschichte desselben in Ungarn eingehend besprochen, wobei das Wirken der ausländischen Versicherungsanstalten in Ungarn immer entsprechend berücksichtig wird. Im vorletzten Kapitel werden verschiedene neuere Versicherungszweige beschrieben, während zum Schluss die neuesten gesetzlichen Verfügungen mitgeteilt werden.

Zoltán Óvári-Papp.

Lederer, Emil: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit. Tübingen, 1931. I. C. B. Mohr. 126 S.

Der Verfasser nimmt gegen den Optimismus Stellung, der in der volkswirtschaftlichen Theorie im Bezug auf die sozialen Wirkungen des technischen Momentes im allgemeinen vorherrscht. Seiner Ansicht nach scheint der „Segen des technischen Fortschrittes“ nichts anderes zu sein als die Ideologie des kapitalistischen Unternehmers, die den einen Teil der Tatsachen vernachlässigt, den andern Teil verschleiert.

Andreas Viener.

Hirsch, Julius: Die Wirtschaftskrise. Berlin, 1931. S. Fischer. 79 S.

Der Verfasser untersucht die Krisenerscheinungen aus dem Gesichtspunkte der deutschen Wirtschaft, leitet aber seine Ausführungen mit einer Untersuchung der Ursachen der Weltwirtschaftskrise ein. Erfreulich ist der grosse Optimismus des Verfassers, der ihn den Sinn und die Wirkung der Krise in einer Bereicherung der gesamten Menscheit nach überstandener Krise erblicken und einen gigantischen Aufschwung erwarten lässt.

Ladislaus Grossmann.

Héder, László: Die Konkurrenzfähigkeit der Kraftwagenlinien gegen Eisenbahn und Kleinbahn. Berlin, 1931. Dr. E. B. Zimmermann. 250 S.

Der Verfasser versucht zu beweisen, dass die Art, wie der Kraftwagen mit der Eisenbahn konkurriert, wirtschaftlich gerechtfertigt ist. Er behauptet, dass die Stückgutbeförderung dem Wesen des Eisenbahnbetriebes fremd ist, die Eisenbahnen mussten nur in Ermangelung eines geeigneteren Verkehrsmittels Frachten übernehmen, deren Beförderung für sie nicht wirtschaftlich ist. Den Beweis für diese These führt der Verfasser auf Grund von Selbstkostenberechnungen, wobei er zu dem Ergebnis gelangt, dass die Eisenbahn die Beförderung von Stückgut nur mit Verlust ausführen kann. Hiergegen ist einzuwenden, dass die Selbstkosten eigentlich nur für den Gesamtbetrieb, die Gesamtleistung mit Sicherheit berechnet werden können, — alle Berechnungen, die die Selbstkosten von Teilleistungen bestimmen wollen, ruhen auf sehr unsicheren Schätzungen. Ausserdem bilden ja — wie bekannt — 70% der Selbskosten der Eisenbahn feste, von der Leistung unabhängige Ausgaben. Deshalb ist es für die Eisenbahn nur von Vorteil, wenn sie die Beförderung von Warengattungen, die keine hohen Frachtsätze tragen können, auch bei niedrigeren Sätzen übernimmt, da sonst diese Waren die Eisenbahn meiden würden. Héder hat also keinesfalls recht, wenn er behauptet, dass die Eisenbahn das Stückgutverkehr wegen der zu hohen Selbstkosten dem Kraftwagen überlassen müsste.

Josef Tóth.

Stephinger, L.: Schule und Wirtschaft. Eine kurze Systematik der Wirtschaft und der Wirtschaftswissenschaft. (Sonderabdruck aus „Schule und Wirtschaft" I. Jahrbuch der deutschen Pestalozzi-Gesellschaft in der Tschechoslowakei.) Prag, 1931. 24 S.

Der Verfasser vertritt den Standpunkt, dass der Unterricht der Volkswirtschaftslehre in den mittleren und höheren Schulen auch

ohne neuerliche Belastung des Lehrplanes einzuführen wäre. Der gute Lehrer vermag von seinen Kenntnissen seinen Schülern sehr viel mitzuteilen, ohne an die Schranken des Lehrplanes gebunden zu sein; was die volkswirtschaftlichen Kenntnisse betrifft, würden sich hierzu unzählige Gelegenheiten bieten, und zwar nicht nur im Rahmen des Geschichtsunterrichtes.

Friedrich Vincze.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1932.

Inhaltsauszüge.

Die Steuerüberwälzung.

Unter Steuerüberwälzung versteht man die Wiedergewinnung einer bezahlten Steuersumme im Rahmen des Wirtschaftsverkehrs. In ihr eigentliches Bereich gehören nur die Fälle, in denen es gelingt, die Steuerlast als ein Kostenelement zu behandeln und in den Preisen oder in den Löhnen als Preiskoeffizienten gelten zu lassen. Dem natürlichen Bestreben der Wirtschaftssubjekte, sich die Steuerlast auf irgendeine Weise rückvergüten zu lassen, stehen ausser der Überwälzung auch noch andere Wege offen; es ist aber zweckmässiger, diese Wege der „illegitimen Abwälzung" nicht unter die Kategorie der eigentlichen Steuerüberwälzung zu rechnen.

Hauptsächlich auf Grund praktischer Erfahrung ist es festzustellen, dass die verschiedenen Steuerarten aus dem Gesichtspunkte der wahrscheinlichen Überwälzbarkeit in drei Kategorien einzuteilen sind, — die Überwälzung ist bei einigen Steuerarten wahrscheinlich, bei anderen dagegen nicht und bei einer dritten Gruppe ist sie von den Konjunkturen abhängig. Es ist zu betonen, dass hier immer nur von einer Wahrscheinlichkeit der Überwälzung gesprochen werden kann, nie von einer absoluten Sicherheit; die kleinere oder grössere Wahrscheinlichkeit der Überwälzung bei den einzelnen Steuerarten ist jedoch sowohl aus dem Gesichtspunkte des Staatshaushaltes, wie aus dem Gesichtspunkte ihrer Bedeutung für die Einkommenverteilung schon an sich genügend schwerwiegend und beachtenswert, — die Steuerpolitik dürfte nie versäumen, mit diesen Möglichkeiten zu rechnen.

Die Forschungen über die Steuerüberwälzungen ergaben keine absolut zuverlässigen Regeln. Der Grund hierfür liegt in dem Wesen und in der Natur der Steuerüberwälzung, die eine von den Konjunkturen der Einkommenverteilung beeinflusste Erscheinung ist. Infolge dieser ihrer Natur können die Voraussetzungen des Gelingens einer Überwälzung bei den meisten Steuerarten nicht mit Bestimmtheit a priori festgestellt werden, — man ist lediglich auf die Fingerzeige der praktischen Erfahrung angewiesen. Andererseits bedeutet dies aber auch, dass auf Grund der Kenntnis der Preisbildungsvorgänge, also der Konjunkturen der Einkommensverteilung, tatsächlich festzustellen ist, bei welchen Steuerarten in einer gewissen Preisbildungsperiode die Wahrscheinlichkeit einer Überwälzung vorhanden ist und bei welchen nicht. Die Erscheinung der Steuerüberwälzung macht also die Untersuchung der Konjunkturen

der Einkommenverteilung, bzw. der Preisbildung aus steuerpolitischem Gesichtspunkte notwendig. Diese steuerpolitische Konjunkturforschung müsste sich auf folgende Fragen erstrecken:

1. Wann kommt eine Steuer in den Preisen der Güter als Kosten- und Preiselement zur Geltung und wer, d. h. welche gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Gruppen haben sie zu tragen?

2. Führt die von der Steuer verursachte Preis- und Lohnsteigerung zu einer Über- und Weiterwälzung oder zu einer Zurückwälzung der Steuer?

3. Im Falle einer Weiterwälzung muss nach deren Umfang und Tragweite gefragt werden, — ob sie *a)* bei einer Gesellschaftsschicht oder bei einem Preistyp halt macht oder ob sie *b)* wie eine allgemeine Teuerungswelle die gesamte Wirtschaft überflutet (Diffusion).

4. Schliesslich muss untersucht werden, ob nicht eine Steuerabwälzung eintritt, infolge der eine jede Wirkung der Steuer auf die Preise ausgeschaltet wird (z. B. infolge verbesserter Produktionsmethoden).

Es ist ganz unzweifelhaft, dass die Möglichkeit einer Steuerüberwälzung von der Konjunktur abhängig ist, — fraglich ist nur, ob die Überwälzung immer ausschliesslich oder hauptsächlich von den Konjunkturen abhängig ist, bzw. ob der Begriff der Konjunktur so zu erweitern ist, dass die Möglichkeit der Überwälzung ausschliesslich oder überwiegend auf dieser Grundlage erklärt werden kann. Wir denken hier an die Konjunkturen der Überwälzung selbst und zwar im weitesten Sinne. Praktisch hat ja diese Berufung auf die Konjunktur nur dann einen Erkenntniswert, wenn wir bestimmen können, welcher Art und Richtung die Konjunkturen sind, auf die wir uns berufen. Bei einer diesbzgl. Konjunkturforschung ist das Erfassen und die Untersuchung derjenigen einer Beobachtung zugänglichen konkreten Tatsachen, Umstände und Vorgänge, die für die Steuerüberwälzung von Bedeutung sind, das Wesentlichste. Eine solche finanzielle oder steuerpolitische Konjunkturforschung (wir können sie auch Überwälzungsforschung nennen) muss die Grenze ihres Arbeitsfeldes genügend weit stecken, um möglichst viel Material über diejenigen Faktoren sammeln zu können, die auf die Gestaltung der Steuerüberwälzung einen Einfluss ausüben.

In der ungarischen Literatur befasste sich Wolfgang Heller eingenhender mit den Gesetzmässigkeiten der Steuerüberwälzung. Heller vertritt den Standpunkt der modernen Preistheorie; seiner Ansicht nach üben die Steuern nicht unbedingt einen Einfluss auf die Preisbildung aus. Das Wesen der Steuerüberwälzung erblickt er in den Preisbewegungswellen, die eine jede Preisänderung zur Folge hat. Da die Steuerüberwälzung eine Markterscheinung ist, ist eine Möglichkeit ihrer Durchführung nur dann gegeben, wenn die Steuer einen, die Marktfaktoren verändernden Einfluss hat. Die Möglichkeiten der Steuerüberwälzung werden sowohl durch den Charakter des Angebotes, wie durch den der Nachfrage beeinflusst. Das Angebot kann aber den Überwälzungsprozess leichter in Bewegung setzen als die Nachfrage. Deshalb können die Überwälzungsbestrebungen auf dem Markte der Gebrauchsgüter schneller von Erfolg gekrönt sein als auf dem Markte der Produktionsgüter.

Unserer Ansicht nach ist die wichtigste Einteilung der Steuern — auch aus dem Gesichtspunkte der Einkommenverteilung und der

Steuerüberwälzung — die Einteilung in Residual- und Preissteuern. Die Residualsteuern sind diejenigen Steuern, deren Objekt ein Restbetrag (Residuum) ist, der sich nach Abzug gewisser Posten, z. B. der Kostenelemente, ergibt; dies ist der Fall bei der Besteuerung des Ertrages, des Einkommens usw. Bei solchen Steuern sind die Steuerpflichtigen bestrebt, einen möglichst grossen Teil des Steuerobjektes schon im voraus der Besteuerung zu entziehen, indem sie einen möglichst grossen Teil des Residuums als nicht steuerpflichtig hinzustellen trachten. Die von der Steuertechnik bestimmten Residuen zeigen nicht selten bedeutende Abweichungen von den aus dem Gesichtspunkte der Einkommenverteilung betrachteten wirklichen Residualeinkommen; in manchen Steuerobjekten, die die Steuertechnik als Residuum betrachtet (z. B. im steuerpflichtigen Ertrag) sind noch Elemente enthalten, die aus dem Gesichtspunkte der Einkommenverteilung keine endgültigen Residuen sind. Der reine Unternehmergewinn ist ein endgültiges, wirkliches Residuum par excellence; enthält keine Bestandteile mehr, die für den Unternehmer einen Kostencharakter hätten und ihm Gelegenheit zu weiteren Steuerüberwälzungen geben könnten. Wenn also solche wirklichen und endgültigen Residualeinkommen einer allgemeinen Einkommensteuer unterliegen, ist keine Möglichkeit gegeben, diese zu überwälzen, — der allgemeine Charakter der Steuer schliesst nämlich auch die Flucht aus einer besteuerten in eine nichtbesteuerte Kategorie aus.

Weniger unüberwälzbar sind diejenigen Steuern, deren Objekte keine solche endgültigen Residuen sind, z. B. die Einkommensteuer auf den Pacht-, Miet- und Kapitalzins. Wenn diese Steuern trotzdem nicht zu überwälzen sind, liegt der Grund hierfür immer in den Überwälzungskonjunkturen; aus dem Gesichtspunkte der Unüberwälzbarkeit ist deshalb der allgemeine Charakter der Steuer von besonderer Bedeutung.

Die Steuerquelle der Preissteuern ist die Zahlungsmacht, die in den Kaufsummen erscheint. Bei diesen Steuern sind die Möglichkeiten der Überwälzung ausschliesslich von den Faktoren der Preisbildung abhängig, bzw. mit denen identisch. Bei genügender Elastizität der Nachfrage kann sogar eine vollkommene Diffusion der Steuer eintreten; die Steifheit der Nachfrage kann dagegen die Überwälzung verhindern und eine Zusammenschrumpfung des Verbrauches, bzw. bei elastischen Angebot, ein Sinken der Produktion bewirken. Eine richtige und zielbewusste Anwendung der Preissteuern setzt also noch mehr die gründliche Kenntniss und richtige Beurteilung der jeweiligen Preis- und Einkommenbildung und deren Konjunkturen voraus, wie eine Anwendung der Residualsteuern.

Karl von Balás.

Die Zukunft der Verkehrspolitik Ungarns.

Dieser Artikel ist die Einleitung einer Serie, in welcher die Verkehrspolitik Rumpfungarns aus dem Gesichtspunkte der Kritik der derzeitigen Lage und der der Zukunftsmöglichkeiten behandelt wird. Die Bedeutung der ungarischen Verkehrsstrassen bestimmen jene wirtschaftsgeographische Gegebenheiten, welche die Achse Mitteleuropas: den Donautal in einem auch zur Achse Ungarns und die ungarischen Eisenbahnen zu den natürlichsten Transitwegen

für die Agrarprodukte der Süd- und Ostländen und für die Produkte der westlich und nördlich gelegenen Standorten der Industrie entwickelt haben. Die Tarifpolitik Ungarns nützt jedoch die natürlichen Konkurrenzvorteile nicht aus und auch nicht die Geschäftsinteressen der Eisenbahnen selbst, sondern wird durch das überwiegende Gewicht der Agrarier derartig beeinflusst, dass sogar im Gegenteil: der Transitverkehr verhindert wird, in der Hoffnung, dass mit solchen Massnahmen die Konkurrenzfähigkeit der benachbarten Agrarstaaten geschwächt wird. Die interessierten Eisenbahnen haben aber mit ihren weitgehenden Frachtermässigungen und Refaktien den Verkehr durch die Konkurrenzlinien ermöglicht, — das liegt aber weder im Interesse der dadurch von einander getrennten Produzenten und Konsumenten, noch im Interesse Ungarns selbst.

Das Verkehrswesen ist der grösste Förderer der wirtschaftlichen Annäherung und die Verbandstarife sind die Mittel dazu. Die Einheitlichung des mitteleuropäischen Eisenbahnwesens wird in dreifacher Gliederung behandelt: in Hinsicht auf die technishe, tarifpolitische und juristische Einheit und auf die historische Entwicklung.

Die technische Gleichzügigkeit fordert für sich die Aufgabe und innere Natur des Verkehrs, erwähnt sei nur — um nur ein Beispiel anzuführen — dass das heutige europäische Eisenbahnnetz sich ohne einheitliche Spurweite kaum hätte ausgestalten können. Interessant ist der Vorschlag, der die Internationalisierung der mitteleuropäischen Hauptlinien behandelt. Gleichsam nach der Analogie der internationalen Ströme, würden einzelne, im Transitverkehr wichtige Hauptlinien bestimmt werden, die in die Verwaltung der durch die teilhabenden Eisenbahngesellschaften zu bildenden und mit besonderer juristischer Persönlichkeit versehenen gemeinschaftlichen Betriebsgesellschaft übergehen würden, welche Lösung ohne Schädigung der Souverainität der einzelnen Nationen die in der einheitlichen Führung und in der Rationalisierung liegenden Vorteile und grössere Wirtschaftlichkeit sichern könnte.

Als prinzipielle Basis für die tarifpolitische Gemeinschaft kann jene Abmachung der Portoroseer Konferenz dienen, mit der die Nachfolgestaaten in den Grundfragen der Tarife für die Vereinheitlichung Stellung genommen haben. Hier wäre vor allem die Identität der Nomenklatur und die Vereinheitlichung der Warenklassifizierung zu bewerkstellen, was die wirtschaftpolitische Selbständigkeit der Staaten nicht berührt, da sie auch bei diesem System die den einzelnen Warenklassen entsprechenden Baréme unabhängig feststellen könnten. Über die formelle Einheit hinaus bricht der Verfasser eine Lanze für das ursächlichmaterielle Zusammenwirken, das den Tarif als handelspolitisches Kampfmittel aufgibt und dem mitteleuropäischen Verkehr jene Einheitssätze zur Verfügung stellt, die sie intern anwendet. Es seien noch die Verbandstarife mit direkten Frachtsätzen erwähnt, durch welche z. B. die doppelte Einhebung der Manipulationsgebühren vermieden wird. Die Einheitlichung der Tarifbildung steht auch im Dienste der Rationalisierung.

Die Basis der rechtlichen Gemeinschaft hat der Verein Deutscher Eisenbahnverwaltungen längst niedergelegt. Da das Berner Übereinkommen eigentlich nur ein Rahmen ist, in dem unzählige Fragen nicht geregelt wurden, ist die Daseinsberechtigung für die Schaffung einer viel spezifierteren mitteleuropäischen Vereinbarung vorhanden

Elemér Hantos.

Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932.

Unter den gegenwärtigen schweren Wirtschaftsverhältnissen erwartet unsere öffentliche Meinung von der Regierung die Massnahmen, welche die Wirtschaftslage bessern könnten. Darüber, welcher Art diese Massnahmen sein sollten, gehen die Ansichten freilich weit auseinander. Natürlicherweise verursacht fast jedes Eingreifen in das Wirtschaftsleben eine Verschiebung in der Einkommensverteilung und so ist es leicht verständlich, dass jede Gruppe oder Schichte der Bevölkerung ein Eingreifen verlangt, welches vor allem den eigenen Interessen entspricht. Fast allgemein ist das Verlangen nach einer Verbilligung des Kredits. Von gewissen Seiten wünscht man ein allgemeines Moratorium. Agrarkreise würden gerne die Preishebung gewisser Agrarprodukte, ferner Handelsverträge auf preferenzieller Grundlage usw. sehen. Der Verfasser wünscht die Zweckmässigkeit dieser verschiedenen Verlangen zu prüfen.

Vor allem kann es festgestellt werden, dass die gegenwärtige Kreditpolitik der Nationalbank nicht eine zu engherzige genannt werden kann. Seit dem 15. März 1931 is der Grosshandelsindex von 94 auf 99 (15. März 1932) gestiegen. Dies bedeutet eine Senkung im inneren Kaufkrafte des Geldes, auch in dem Falle, wenn der Zahlungsmittelverkehr sich nicht verändert hätte. Dieser letztere weist jedoch eine Vergrösserung auf: am 15. März 1931 machten Notenumlauf *plus* Giro- und Depositenkonto der Nationalbank 381 million P aus, am 15. März 1932 war dieselbe Summe 492 million P. Diese Vergrösserung im Zahlungsmittelverkehr wäre verständlich, wenn die Geschwindigkeit des Geldumsatzes sich verkleinert hätte; in der Wirklichkeit geschah jedoch gerade das Gegenteil. Die Einlagen in den Banken haben sich in den letzten Monaten nicht vergrössert, eher verringert, dafür stieg die Bautätigkeit und der Realitätenverkehr.

Während der letzten 2 Jahre fiel der Grosshandelsindex in den meisten europäischen Staaten um 29—20%, ausgenommen Österreich und Ungarn, wo es nur um 8.8%, bezw. um 7% (Ungarn) abgenommen hat. Dies bedeutet, dass der Preissturz in Ungarn dem Weltmarkte gegenüber zurückgeblieben ist, was einer Aufschiebung der Krise gleichkommt. Da die Agrarpreise durch Exportparität beeinflusst sind, so erscheint das Zurückbleiben des Preissturzes natürlicherweise nur in den Preisen der industriellen Artikeln und ist — teilweise — auf eine freigiebige Geld- und Kreditpolitik zurückzuführen.

Einfachste Abhilfe wäre hier: eine Hebung des offiziellen Diskontsatzes. Hiegegen sprechen jedoch innerpolitische und gewisse staatsfinanzielle Gründe. Jedenfalls würde aber eine Senkung des Diskontsatzes sehr schlechte wirtschaftliche und valutenpolitische Folgen haben.

Im Weiteren werden die Fragen der Finanz- und der Handelspolitik erörtert und die wichtigsten, späteren Aufgaben der ungarischen Wirtschaftspolitik angedeutet.

Ladislaus Zelovich.

Kleinere Beiträge.

Georg von Schanz (1853—1931.)

Das Dahinscheiden von Georg von Schanz ist ein schwerer Schlag für die Finanzwissenschaft gerade zu einer Zeit, wo sie besonders dringend starker Stützen bedarf. Nicht nur die Not unserer Zeit stellt ihr schwierige Aufgaben, sondern auch die neueste Entwicklung der Finanztheorie rollt eine Fülle von Gesichtspunkten auf, die so manche Umwälzung für die Problemstellung finanzwissenschaftlicher Fragen herbeiführen können. In solchen Zeiten ist die Führung erfahrener Männer, die vor einer nötigen Umformung der Wissenschaft nicht zurückschrecken, aber auch vor Übertreibung und Neuerungssucht mit ihrer Autorität die Wissenschaft zurückhalten, besonders wichtig. Ein solcher bewährter Führer auf dem Gebiete der Finanzwissenschaft war Georg von Schanz. Obwohl er keine grossen Lehrbücher, wie Rau, Lorenz von Stein oder Adolf Wagner hinterlassen hat, glänzt sein Name auf dem Gestirne der Finanzwissenschaft neben den grossen Autoritäten dieser Disziplin. Schon die Begründung der „Finanzarchivs" macht seinen Namen unsterblich und unvergesslich bleibt auch der Geist, in welchem er seine Zeitschrift führte. Mit gleichem Gefühl für Theorie und Praxis hat er diese Zeitschrift zu einer wahren Fundgrube sowohl der theoretischen Problemstellungen, wie des reichen Materials der Finanzpraxis auszugestalten verstanden. Auch seine Beiträge zum Problem der Arbeitslosigkeit haben auf die Entwicklung der Wissenschaft tief eingewirkt. Die breiten Kreise, die die Lieferungen der 3. Auflage des Wörterbuches der Volkswirtschaft mit Interesse erwarten und seine Beiträge mit Gewinn lesen, werden Sie in den weiteren Heften schwer vermissen. *W. H.*

Lujo Brentano (1844—1931.)

Ein schwerer Schlag traf die deutsche Wissenschaft durch das Dahinscheiden von Lujo Brentano. Obwohl die Festgabe, welche ihm vor einiger Zeit durch seine Anhänger dargebracht wurde, die Welt daran erinnerte, dass Brentano bereits das Greisenalter erreicht hat, lebte er doch in den Augen aller in einer Gestalt, die nichts vom Greisentum merken liess, da er die Welt stets mit neuen, das Interesse von jedem fesselnden Werken überraschte. So kam sein Tod doch überraschend für alle, die nur seine Arbeitsfähigkeit und Arbeitskraft kannten.

In Ungarn war Brentano hauptsächlich als Agrarpolitiker bekannt. Seine agrarpolitische Schriften wurden viel gelesen und viel beachtet. Als Vertreter der Freihandelsdoktrin ist Brentano in Ungarn ebenfalls gut bekannt. Weniger gelesen, oder wenigstens weniger beachtet wurden seine grundlegenden sozialpolitischen Schriften.

Brentano wird zu den Anhängern der jüngeren historischen Schule gezählt. Gewiss mit Recht insoferne als er für Tatsachenforschung und auch für wirtschaftsgeschichtliche Forschung einen starken Sinn hatte, wie er dies ja auch an seinem Lebensabend durch seine grossangelegte englische Wirtschaftsgeschichte gezeigt hat. Doch hat Brentano nie den Standpunkt vertreten, dass Tatsachenforschung und Wirtschaftsgeschichte die Theorie ersetzen könnten. Sein Gefühl für Theorie hat er wiederholt durch seine Arbeiten über die klassische Nationalökonomie, über die Entwicklung der Wertlehre, sowie in seinem Werke „Versuch einer Theorie der Bedürfnisse" bekundet. Nur trachtete er, die Theorie je näher an das Leben heranzubringen. Er befruchtete hierdurch besonders die Lohntheorie und er hat diese durch den Ausbau der Lebenshaltungstheorie des Lohnes stark gefördert und hiedurch viel zum Verständnisse der Zusammenhänge der Lohnbildung beigetragen. So gebührt Brentano nicht nur als Wirtschaftspolitiker, insbesondere als Sozialpolitiker und als Vertreter der Freihandelsdoktrin, sondern auch als Theoretiker ein vornehmer Platz in der Geschichte unserer Wissenschaft. Sein Wahrheitsinn und sein mutiges eintreten für Wahrheit und Gerechtigkeit machen sein Wesen zu einer der anziehendsten Gestalten des wissenschaftlichen und politischen Lebens aller Zeiten. Sein letztes Werk: „Mein Leben im Kampf und die soziale Entwicklung Deutschlands" wird sicher viele Leser finden und viele dieser Leser dazu aneifern diese Kulturwerte hochzuschätzen. *W. H.*

Charles Gide (1847—1932.)

Gide zählt zu jenen nicht sehr zahlreichen Gestalten des französischen Gelehrtenlebens, die auch in engere Beziehungen zu den Leserkreisen des Auslandes getreten sind. Sein schönes Buch, welches er gemeinsam mit Rist verfasste, ist auf der ganzen Welt verbreitet und heute die meistgelesene Geschichte der Volkswirtschaftslehre. Auch seine „Principes d'économie politique" sind auch im Auslande stark verbreitet. Seine bestrickende Darstellungsgabe, die elegante und klare Gedankenführung, welche alle seine Werke kennzeichnet, üben eine leicht erklärliche Anziehungskraft auf jeden aus, der sich mit der politischen Ökonomie beschäftigt. Man würde beinahe versucht sein, Gide mit Jean Baptiste Say zu vergleichen, der ebenso bestrickend auf Inn- und Ausland wirkte. In theoretischer Beziehung ist auch gewiss eine nicht unerhebliche Verwandtschaft zwischen beiden festzustellen. Die theoretischen Grundlagen der Lehren von Gide berühren sich vielfach mit jenen von Say, wenn Gide es auch verstand, so manches von den Lehrstücken der neueren Generation in sein Lehrgebäude hineinzuarbeiten. So hat er, wie bekannt den Grenznutzengedanken in seine Theorie auf-

genommen, was ihn umsoweniger schwerfallen musste, da schon bei Say ein gewisser Hang zur subjektiven Erklärung des Wertes zu beobachten ist. Der Schule von Lausanne brachte Gide schon weniger Verständnis entgegen, da er keinen Hang zur mathematischen Behandlung volkswirtschaftlicher Fragen besass. Was Gide als Aufgabe der Volkswirtschaftslehre vorschwebte, war weniger die reine Theorie als die Verwertung der volkswirtschaftlichen Kenntnisse zur Lösung der sozialen Frage. Wie bekannt, erblicke er das Mittel dieser Lösung in der genossenschaftlichen Umformung der heutigen Wirtschaftsordnung. Auch in dieser Beziehung kann er als Fortführer alter französischer Ideen betrachtet werden, indem auch er die kapitalistische Ordnung durch den Gedanken der freien Vereinigung bekämpfen will. Wie einst die Gedankenwelt der von ihm als Assozialisten bezeichneten ersten französischen Sozialisten, wird auch seine Lebensanschauung durch einen optimistischen Geist beherrscht, welcher an den Sieg der Idee glaubt und vom Genossenschaftsgedanken den Aufbau einer neuen, besseren Gesellschaftsordnung erhofft. Der grosse Fortschritt, welchen die Welt Gide auf diesem Gebiete verdankt, liegt in der Erkenntnis, dass der Sieg des Genossenschaftsgedankens nicht von einer unmittelbaren Umformung der Produktion zu erwarten sei, dass also das Gewicht der Genossenschaftsbewegung nicht, wie die alten französischen Sozialisten glaubten, auf die Produktivgenossenschaften, sondern zunächst auf die Konsumgenossenschaften zu legen sei. Die beredte Darlegung dieser Gedankengänge in der deutschen Ausgabe seines Buches „Der Kooperatismus" ist auch in Ungarn stark verbreitet. Die ungarischen Genossenschaftskreise, zu denen Gide auch persönliche Beziehungen hatte, betrauern mit der ganzen Gelehrtenwelt aufrichtig sein Dahinscheiden. *W. H.*

Entwicklung und Phasen der Weltwirtschaftskrise.

Die von Ohlin bearbeitete vorzügliche Veröffentlichung des Völkerbundes „The causes and phases of the World Economic Depression" ruht in seinem ganzen Aufbau auf der Grundlage der zyklischen Krisentheorie. Die überzeugtesten Anhänger dieser Theorie sind jedoch der Meinung, dass deren Geltung sich auf diejenigen Depressionen beschränkt, die nicht Folgen spezifischer Ursachen sind. Als eine solche spezifische, einmalige Ursache muss aber auch der Weltkrieg angesehen werden. Ohlin tut dies jedoch nicht, er geht von der Existenz einer Weltwirtschaft aus, die sich nach denselben Regeln entwickelt, wie vor dem Weltkriege und versucht die heutigen Krisenerscheinungen mit den alten Methoden und in die alten Rahmen gepresst, zu definieren. Die Folge hiervon ist, dass trotz der geleisteten grossen und anerkennenswerten Arbeit seine

Darstellung und seine Ergebnisse nicht ganz befriedigend sind. Er weist zwar auf alle wesentlichen Krisenerscheinungen hin, räumt ihnen aber nicht den gebührenden Platz ein. Seiner Feststellung, dass die Jahre der Umstellung, des Überganges von der Kriegswirtschaft zur Friedenswirtschaft waren, kann man wohl beistimmen, aber seine Behauptung, dass in den Jahren 1922—1925 das Wirtschaftsniveau der Vorkriegszeit im grossen und ganzen wieder erreicht wurde, ist nur für die Oberfläche zutreffend. Was Produktion und Umsatz betrifft, hat sich Europa wohl in diesen Jahren erholt, die ungeheuren Verschiebungen in der Verteilung der Kapitalien sowohl, wie die in der Zwischenzeit eingetretene grosse Steigerung der Produktion der Überseeländer sind aber geblieben und eben diese grossen Verschiebungen im Kapitalreichtum, in der internationalen Verschuldung und in der Höhe der Zinsfüsse sind als die elementare Ursache aller Übel anzusehen.

Franz Neubauer.

Buchbesprechungen

Dix ans d'Organisation Internationale du Travail. Préface par *Albert Thomas.* Bureau international du Travail. Genève. 1931.

L'année sociale, 1930. Genève, 1931. Bureau International du Travail.

Beide Werke sind eine willkommene Gabe für alle, die sich mit Sozialpolitik beschäftigen. An kleineren Darstellungen der internationalen Arbeitsorganisation fehlt es zwar nicht, aber hier wird ein vollständiger und ausführlicher Bericht über die Tätigkeit eines Jahrzehntes geboten, welcher überdies auch die Entstehungsgeschichte dieser Organisation beleuchtet. In sienem Vorworte nennt *A. Thomas* das Buch „ein Buch des Glaubens". Es ist es auch, da aus jeder Zeile der Beiträge der Mitarbeiter — nämlich der Leiter der einzelnen Abteilungen der Organisation — der feste Glaube an die Wichtigkeit und die Unentbehrlichkeit der internationalen Arbeitsorganisation spricht. Der zweite Band will ein Jahrbuch der Sozialpolitik für das Jahr 1930. bieten. Auch dieser enthält mehr als der Titel besagt, denn vieles über Wirtschaftsvorgänge, was nicht unmittelbar dem Gebiete der Sozialpolitik angehört, ist hier zu finden. Fraglich kann nur sein, ob es die Aufgabe eines sozialpolitischen Jahrbuches sein kann, sich in einem so breiten Kreise zu bewegen. Das Jahrbuch ist auf dem besten Wege, sich zu einem allgemeinen Wirtschaftsjahrbuch zu entwickeln, allerdings mit der Dominante Sozialpolitik. *W. H.*

Dr. Klein Georg: System eines idealistischen Sozialismus. Verlag Wilhelm Braumüller. Wien, Leipzig, 1931, 294 S.

Der Verfasser behaptet, ohne eine sozialistische Neuordnung müsste die abendländische Zivilisation, vor allem Europa, zugrunde gehen. Diese Behauptung stützt sich aber auf einen Irrtum. Nach dem Verfasser ist der *Kapitalismus* mit dem *Individualismus* identisch. Er denkt nicht an die Möglichkeit einer kapitalistischen Planwirtschaft. Der Verfasser ist ausgesprochen nicht Marxist, sein Begriff vom Sozialismus ist der Gemeinbesitz der Produktionsmittel. Dieser Begriff ist aus wissenschaftlichem Gesichtspunkt wohl anfechtbar. Die bürgerliche Kritik über den Sozializmus, sowie die bisherige Kritik über den *Marxismus* werden zurückgewiesen, es werden ihr aber nicht die Vorteile des Marxismus', sondern die Vorteile der *Planwirtschaft* entgegengehalten.

Ladislaus Lipták.

Hobson J. A.: Rationalisation and unemployment. London. Allen & Unwin. 1930.

Hobson sucht in seinem Buche nach einem Ausweg, wie das heutige Ergebnis der Rationalisierungsbewegung, die Arbeitslosigkeit, zu vermieden wäre. Aus seiner Weltanschanung folgt, dass er seine Vorschläge im Rahmen des heutigen kapitalistischen Wirtschaftssystems nicht für durchführbar hält. Trotzdem ist sein Buch ein sehr interessanter und beachtenswerter Versuch, das Ruskin'sche Prinzip „There is no wealth, but life" wirtschaftswissenschaftlich zu unterbauen.

Roland Keviczky.

Somló, Béla: Die Parzellierung und ihre bodenbesitzpolitische Bedeutung in Ungarn. Budapest, 1931. „Magyar Pénzügy." (In ungarischer Sprache.)

Die Grundlagen des Kleingrundbesitzes sind in Ungarn im Jahre 1848 durch die Bauernbefreiung geschaffen worden. Seit dieser Zeit bis zum Ende des Weltkrieges tat der ungarische Staat — von den im Rahmen der staatlichen Siedlungsaktionen verteilten 80.000 Katastraljoch abgesehen — nichts für die planmässige Vermehrung des Kleingrundbesitzes. Dass seine Zahl und auch sein Flächenumfang trotzdem ständig gewachsen sind, ist grösstenteils der privaten Parzellierungstätigkeit zuzuschreiben. Bis zum Ende des Weltkrieges sind cca 1,700.000 Katastraljoch, nachher in Rumpfungarn weitere 200.000 Katastraljoch parzelliert worden. Die Geldsendungen ungarischer Auswanderer verhalfen in den achziger Jahren des vorigen Jahrhunderts der Parzellierungstätigkeit zu einem kräftigen

Aufschwung. Es gelang jedoch den Nationalitäten verhältnismässig mehr Grundbesitz im Laufe dieser Parzellierungen zu erwerben als der ungarischen Bevölkerung. Diese Entwicklung wurde von keinem staatlichen Eingriff gehemmt, — der Staat fing erst im Weltkriege an, den Immobilienverkehr und damit auch die Parzellierungen unter Kontrolle zu stellen. Die Bodenbesitzreform der Nachkriegsjahre war eigentlich eine sich auf sämtliche Gemeinden erstreckende Zwangsparzellierung, die im Laufe von 10 Jahren 1,200.000 Katastraljoch in Kleingrundbesitz verwandelte. Momentan wird die Parzellierungstätigkeit durch die Krise der Landwirtschaft beinahe vollkommen lahmgelegt, — nur ein über reichliche Mittel verfügender staatlicher Eingriff könnte hier Abhilfe schaffen. Jedenfalls muss auch in der Zukunft für die Vermehrung des Kleingrundbesitzes Sorge getragen werden, denn der grösste Teil des Bevölkerungszuwachses kann in Ungarn nur in der Landwirtschaft untergebracht werden. *Nikolaus Mattyasovszky.*

György, Ernst: Die Bilanz der Inflation. Budapest, 1932. 54 S. (Volkswirtschaftliche Bibliothek Bd. 12.) (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser versucht, trotz der grossen Schwierigkeiten, die die Mängel des zur Verfügung stehenden statistischen Materials ihm in den Weg legten, auf statistischer Grundlage eine zusammenfassende Bilanz der wirtschaftlichen Folgen der Inflationsperiode in Ungarn zu bieten. Einige seiner interessantesten Zahlen: Auf den ungeheuren Kapitalschwund weist die Zusammenschrumpfung der Depositen von 3113 Millionen Goldkronen im Dezember 1915 auf 70 Millionen im Dezember 1920 und die des Wertes der registrierten Aktien von 4164 Millionen Goldkronen im Jahre 1913 auf 1007 Millionen Goldkronen im Jahre 1924 hin. Für das Sinken der Einkommen und des Lebensniveaus, das am härtesten die Beamtenklasse traf, ist es bezeichnend, dass die öffentlichen Beamten und Angestellten infolge des Sinkens des Realwertes ihrer Bezüge, während der Inflationsperiode 2800 Millionen Kronen verloren haben. Dagegen zogen die Grundbesitzer einen bedeutenden Nutzen aus der Inflation. Ihre Lasten betrugen Ende 1915 2497 Millionen, im Jahre 1922 dagegen auf Goldkronen umgerechnet nur 3.4 Millionen.

Alexander Sipos.

Lemonon, E.: La nouvelle Europe Centrale et son bilan économique 1919—1930. Paris, 1931. Alcan. 259. S.

Es ist ein gewagtes und schwieriges Unternehmen, über die wirtschaftlichen Verhältnisse von Ländern, die man nicht gesehen hat und deren Sprache man nicht kennt, ein Buch zu schreiben.

Lemonon hat sich dieser undankbaren Aufgabe gewidmet. Seine Einstellung ist leider ganz einseitig französisch. Als Quellen benutzt er beinahe ausschliesslich die vom französischen Aussenministerium redigierten, in französischer Sprache veröffentlichten periodischen Presseauszüge. Das die Wirtschaftsverhältnisse Ungarns behandelnde Kapitel beweist auch, wie wenig der Verfasser — und mit ihm die ganze öffentliche Meinung Frankreichs — über die tatsächlichen Verhältnisse unterrichtet ist. *Paul Csikay.*

Sacher, Gustav: Die Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgart, 1932. Ferd. Enke 286 S.

Das Buch gibt ein objektives und zuverlässiges Bild der Wirtschaftsstruktur und der wirtschaftspolitischen Bestrebungen der behandelten Länder. Das Verfahren des Verfassers ist bei den drei Ländern dasselbe: er widmet je ein Kapitel dem Landesgebiet, der Bevölkerung und der Verfassung, dann der Volkswirtschaft und schliesslich dem Aussenhandel und der Handelspolitik. Was Ungarn betrifft, stellt er fest, dass die ungarische Handelspolitik bisher richtige und erfolgreiche Wege gegangen ist. Über die deutsch-ungarischen Handelsbeziehungen schreibt er, dass der eigenartige Zustand, dass Deutschland, das mit seinen Industriewaren in der ungarischen Einfuhr eine bevorzugte Stellung einnahm und diese während der Krise noch weiter ausgebaut hatte, von den wichtigsten Posten der ungarischen Ausfuhr sozusagen nichts übernehmen will, kaum auf die Dauer zu halten sein wird.

Andreas Viener.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai 1932.

Inhaltsauszüge.

Rationelle Sparsamkeit und volkswirtschaftlicher Aufbau.

Der wirtschaftliche Rückschlag, als Folgeerscheinung des Weltkrieges und der Verstümmelung des Landes, machte sich nirgends so ungünstig geltend, wie im extremen Klima der ungarischen, baumlosen Tiefebene. Um sowohl die Kulturverhältnisse der Landwirtschaft zu fördern, als auch der grossen Holznot der ungarischen Tiefebene zu steuern, setzte sich die Regierung dort in der Nachkriegszeit mit grosser Propaganda für die Anlage von Wäldern und Baumpflanzungen ein. Dies wurde umsomehr als zielbewusste volkswirtschaftliche Aufgabe erster Ordnung aufgefasst, da Prof. Dr. Baur auf der Universität München den Satz aufstellte: Die Forstwirtschaft kann nicht zu rascher Bereicherung verhelfen, doch wahrt sie uns vor Verarmung.

Die ungarische Tiefebene besitzt bei ihrem kontinentalen Klima nicht so viel Wald als Belgien und Holland, trotzdem letztere den Wald bei ihrem maritimen Klima, den Bewässerungs- und anderen technischen Anlagen bedeutend leichter entbehren können.

Das kleine Waldareal, welches zumeist auf minderwertigem Boden der ungarischen Tiefebene begründet wurde, bringt als Beweis des Baur'schen Axioms selbst bei der heutigen traurigen Weltwirtschaftslage seinen Nutzen. Heute, wo selbst die fruchtbaren Weizenfelder nur geringen oder überhaupt keinen Ertrag abwerfen, ist der Wald der ungarischen Tiefebene die Grundlage mancher privater Wirtschaften, die zwar nicht reichlich, jedoch sicher und alljährlich dem Besitzer einen Nutzen abwirft. Konkrete wirtschaftliche Ergebnisse beweisen die Wahrheit dieser Behauptung.

Das ungarische Parlament erbrachte im Jahre 1923 ein Gesetz bezüglich der Anlage von Wäldern und Baumpflanzungen in der ungarischen Tiefebene und die Regierung arbeitete nachher ein Programm für 15 Jahre aus, um vorläufig 270.000 Katastraljoch (155.385 ha) minderwertigen Bodens der ungarischen Tiefebene aufzuforsten und den hierfür erforderlichen Kreditbedarf zu sichern. Zur selben Zeit erbrachte das Parlament auch ein Gesetz über die Administration des Staatsforstwesens, welches das Land bei zielbewusster Dezentralisation auf sechs Direktionsbezirke und auf die diesen unterstellten Forstämter aufteilte, wodurch die Verwaltung dieser Waldanlagen und Baumpflanzungen organisch gesichert wurde.

Hiermit begann auf der ungarischen Tiefebene eine begeisterte und fast fieberhafte Tätigkeit, die bei stets zunehmendem Interesse

der Bevölkerung ungefähr 27.000 Katastraljoch (15.540 ha) neuen Wald und viele Kilometer von Baumreihen und Windfängen zum Ergebnis hatte. Hierdurch steigerte sich die Nachfrage nach Pflänzlingen in manchen Gegenden derart, dass es kaum möglich war, den Anforderungen Genüge zu leisten.

Diese Arbeit wurde jedoch alsbald durch die Entziehung des nötigen Kredits, sowie durch den Beamtenabbau, der beim Forstwesen andere Berufszweige noch überstieg, gelähmt.

Einen weiteren sehr empfindlichen Schlag würde der unlängst dem Parlament unterbreitete Regierungsvorschlag bedeuten, der aus Sparsamkeitsrücksichten die Forstdirektion Szeged, 8 dortige Forstamtsbezirke und zwei dortige Forstinspektorenstellen aufzuheben gedenkt.

Der Verfasser kommt zu dem Schlusse, dass dies keine rationelle Sparsamkeit des Staatshaushaltes ist und auch nicht als volkswirtschaftlicher Aufbau zu bezeichnen sei. — Die öffentliche Meinung kann somit über diesen Regierungsbeschluss nicht zur Tagesordnung übergehen, sondern wird die Neuergänzung des verstümmelten Amtsorganismus fordern, damit die Tätigkeit der Regierung zum allgemeinen Wohle mit aller Kraft im Interesse der Tiefebene wieder einsetzen kann.

K. v. Kaán.

Zurechnung oder Machttheorie?

Die Zurechnungstheorie stellt 3 Thesen auf: 1. Der Wert der Produktionsmittel wird vom Werte des Produktes bestimmt; 2. der Preis der Produktionsmittel ist eine Funktion ihres Wertes; 3. der Preis der Produktionsmittel ist die Grundlage der sozialen Einkommenverteilung.

1. Zum Ausgangspunkt einer Kritik der ersten These kann eine Erklärung Böhm-Bawerks, des hervorragendsten Vertreters der Zurechnungstheorie, gewählt werden, laut der der Wert eines Gutes immer durch das Opfer, das seine Produktion erfordert (durch die Produktionsmittel) bestimmt wird, wenn dieses Opfer kleiner ist als der Nutzen des produzierten Gutes. Dieser Satz gibt also zu, dass in den erwähnten Fällen das Produktionsmittel den Wert des produzierten Gutes, des Produktes bestimmt — und nicht umgekehrt. Da man aber die als Produktionsmittel verwendeten Güter Kapitalgüter nennt, wird der Wert der Kapitalgüter nach dem obigen Satze Böhm-Bawerks in all den Fällen, wo das Opfer ihrer Produktion kleiner ist als der Nutzen ihrer Produkte, durch die Grösse dieses Opfers bestimmt — und nicht umgekehrt. Andrerseits wird in all diesen Fällen, laut des Böhm-Bawerk'schen Satzes, der Wert der Arbeit (des Produktionsmittels) *nicht* durch den Wert ihres Produktes bestimmt. All diese widerspricht der Zurechnungstheorie.

2. Aber auch die 2. These der Zurechnungstheorie ist unhaltbar. Diejenigen, die auf dem Markte Produktionsmittel kaufen oder leihen wollen, produzieren meistens für den Verkauf auf dem Markte und der Preis, den sie geneigt sind, für ihre Produktionsmittel zu bezahlen, wird je nach der Grösse des erhofften Ertrages ihrer Produktion kleiner oder grösser sein. Der wahrscheinliche Preis der zu

produzierenden Güter (der Produkte) wird also den Preis bestimmen, den sie für die Produktionsmittel zu bezahlen gewillt sind; dasselbe ist auch auf der Seite der Verkäufer der Fall. Die Zurechnungstheorie behauptet dagegen, dass für das Verhalten der Marktparteien die Bewertung der Produktionsmittel massgebend sei, — diese Behauptung ist aber mit der eben erwähnten Tatsache nur dann in Einklang zu bringen, wenn die Zurechnungstheorie den Wert der Produktionsmittel mit dem wahrscheinlichen Preise des Produktes und letzten Endes den Wert mit dem Preis identifiziert.

3. Auch die These, dass das Einkommen der Wirtschaftssubjekte aus den Preisen der Produktionsmittel besteht, ist nicht ausnahmslos stichhaltig. Auch die Zinsen des Konsumtionskredites bilden ein Einkommen und doch findet hier überhaupt keine Produktion statt. es kann also auch nicht von dem Preise eines Produktionsmittels gesprochen werden. Die Mitglieder der Gesellschaft teilen sich ferner nicht nur in die Summe, die das Ergebnis der gesellchaftlichen Produktion ist, — manche Individuen konsumieren ihr Vermögen und diese verbrauchten Vermögen bilden wieder das Einkommen anderer.

Die Vertreter der *Machttheorie* haben es mehrfach bestritten, dass die Einkommenverteilung auf der Preisbildung und diese wieder auf den Werturteilen des Angebotes und der Nachfrage basiere. Aus ihren Lehren geht jedoch hervor, dass auch sie sich auf die Werturteile stützen; diese Werturteile sind jedoch ihrer Ansicht nach die Ergebnisse von Machtverhältnissen, die ihrerseits wieder Ergebnisse einesteils historischer Tatsachen, andrerseits auch in der Gegenwart wirkender Faktoren sind. Die Tatsachen der ersten Gruppe üben jedoch keinen unmittelbaren Einfluss auf die Einkommenverteilung *von heute* aus; die Faktoren der 2. Gruppe gehören teilweise in das Bereich der Wirtschaftspolitik und nicht in das der Theorie, — insofern sie jedoch theoretischen Charakters sind, lassen sie sich restlos in den Rahmen derjenigen Theorie einfügen, die die Einkommensbildung auf Grund der subjektiven Werturteile erklärt.

Ludwig Mezey.

Die kurzfristigen Kredite und die Bankenreorganisation in Mitteleuropa.

Die Wirtschafts- und Kapitalstruktur Mitteleuropas wurde nach dem Kriege durch die Aufnahme von Auslandskrediten neu aufgebaut. Dies ermöglichte eine unerwartet schnelle Erholung der mitteleuropäischen Staaten, die durch den Krieg und durch die Bestimmungen der Friedensverträge äusserst geschwächt worden waren. Wenn man jetzt, nachdem die Aufbauperiode mit einer Katastrophe endete, nur die Trümmer sieht und sich Vorwürfe macht und auch in der Kapitalpolitik nach Autarkie strebt. so muss darauf hingewiesen werden, dass eine solche Isolierung einen weiteren Schritt in der Richtung der allgemeinen Verarmung der Welt bedeuten würde.

Durch das Hereinströmen des Auslandskapitals wurde aber der Wirtschaftsaufbau grundlegend verändert. Der Zinsfuss sank auf ein Niveau, welches nur in viel reicheren Gemeinschaften aus eigenen Mitteln aufrechterhalten werden könnte. Wären die aus-

ländischen Kredite nur zu rentablen Zwecken verwendet worden, so hätte ein Saturationspunkt erreicht werden können. In diesem Falle wäre nämlich das Nationaleinkommen durch die mit Hilfe der Auslandskredite durchgeführten Investitionen stärker als die Investitionskosten gestiegen, die Sparquote hätte sich erhöht, der Gleichgewichtszins wäre gefallen und eine graduelle Abschwächung, ja eine Umkehr des Kapitalstromes wäre eingetreten. Die Kapital- und Wirtschaftsstruktur wäre also von einem weiteren Kapitalzufluss unabhängig geworden.

Tatsächlich war von einer solchen Entwicklung in Mitteleuropa — aus Gründen, die hier nicht erörtert werden können — keine Spur vorhanden. Als dann mit dem Zusammenbruch der amerikanischen Börsenhausse die Periode der Rekonstruktionsinflation plötzlich ein Ende nahm, befanden sich die Schuldnerländer in einer verzweifelten Lage. Nicht nur, dass der Kapitalstrom aus nichtorganischen, exogenen Gründen versiegte, sondern es wurden auch Kapitalrückzahlungen gefordert und dies in einer Periode extremster Deflation, unerhörten Preiszusammenbruches und eines gestärkten Wirtschaftsnationalismus.

Eine solche Zurückzahlung war natürlich gänzlich ausgeschlossen, nicht nur wegen der Transferschwierigkeiten, die in der Krise viel grösser sein müssen als in einer Expansionsperiode, wo die Zahlungen entweder wiederausgeliehen oder aber ausgegeben werden. Selbst die interne Aufbringung, die einen Sparakt ohne entsprechende Investierung bedeutet, würde Veränderungen verursachen, die die Vernichtung eines grossen Teiles der ausstehenden Geldschulden durch Bankrotte mit sich bringen würden. Das Transfermoratorium und die Einzahlung in ein Sperrkonto umgeht die Transferverluste, doch bereitet es den Transfer in keiner Weise vor. Daher bedeutet es keine Lösung, sondern nur ihren Aufschub und ihre Erschwerung. Überdies werden dadurch die eingezahlten Summen durch den Staat garantiert, also das Problem noch unlösbarer gestaltet.

Es wird immer wahrscheinlicher, dass auf eine Lösung unter Beibehaltung der Nominalsumme der Schulden auf dem Wege einer Inflation oder Devalvation in den Gläubigerstaaten (wenn eine solche Lösung vom theoretischen Standpunkte aus überhaupt wünschenswert wäre, was diskutabel ist) nicht zu hoffen ist. Eine ähnliche Massnahme in den Schuldnerländern kann aber das Problem nicht lösen, da diese wahrscheinlich, ja fasst bestimmt, zu einem weiteren Sinken des Goldpreisniveaus führen würde. Überdies kann der reale Transfer gegen den Willen der Gläubiger von den Schuldnern nicht forciert werden. Es ist also notwendig, dass die Verpflichtungen der Schuldnerstaaten mit ihrer Zahlungskraft in Einklang gebracht werden, — dass dies anlässlich der Verhandlungen über die Devisenclearingabkommen nicht geschah, ist sehr bedauerlich. Nachdem aber diese Gelegenheit versäumt wurde, muss jetzt nach einer endgültigen und automatisch funktionierenden Lösung gestrebt werden, die den heutigen staatskapitalistischen Starrkrampf der Wirtschaft, ohne Gefahr eine Panik zu entfachen, löst. Dies könnte am zweckmässigsten durch eine Umwandlung eines Teiles der Schulden in Beteiligungen erreicht werden.

Eine Garantie der Schulden durch den Staat hingegen würde

eine Redistribution des Nationaleinkommens zugunsten der ausländischen Gläubiger bedeuten, — eine sozial untragbare Massregel.

Die Reorganisierung des Bankwesens wird nur nach der Regelung der Grundfragen in Angriff genommen werden können. Man muss sich dabei wohl hüten, die Ereignisse der letzten Jahre als typisch anzusehen und eine restriktive Legislation einzuführen. Die Isolierung der Kapitalmärkte und zusätzliche Eingriffe in die Wirtschaft bedeuten weitere Schritte auf dem Wege, der zu dieser Krise geführt hat und der schliesslich noch zum Untegang führen muss.

Thomas Balogh.

Kleinere Beiträge.

Die finanzielle Abwicklung der Bodenreform.

Die Beschaffung der zur Durchführung der Bodenreform benötigten Grundstücke erfolgte gegen volle Entschädigung der Grundbesitzer, erstens durch das bei Grundverkäufen dem Staate zugesicherte Vorkaufsrecht, zweitens durch die Ablösung der im Laufe des Krieges erworbenen Objekte und einzelner Teile des Grossgrundbestzes. Eine Beschleunigung der Bodenreform ermöglichten die gesetzlichen Verfügungen über die Bodenabgabe, laut der die Grossgrundbesitzer über 1000 Joch einen entsprechenden Teil ihrer Besitzung unentgeltlich zum Zwecke der Bodenreform abgeben mussten.

Als die Durchführung der Bodenreform in Ungarn ihren Anfang nahm, war die Geldentwertung schon so vorgeschritten, dass für die Festsetzung der Entschädigungssummen der enteigneten Grundbesitzer keine feste Basis vorhanden war. Die Festsetzung des Kaufpreises wurde daher, wenn keine andere Vereinbarung zustande kam, aufgeschoben (gewöhnlich auf 10 Jahre) und die neuen Besitzer zur Zahlung einer Rente oder eines Pachtschillings verpflichtet. Das schuf für die Besitzer der abgelösten Grundstücke eine Unsicherheit, da sie nicht wussten, welchen Kaufpreis sie erhalten werden und wann derselbe ausgezahlt wird. Es war also eine sehr glückliche Lösung, dass zur Abwicklung der Bodenreform die schwedische sog. Zündholzanleihe in Anspruch genommen wurde. Diese betrug 36 Millionen Dollar zu einem Emissionskurs von 92, rückzahlbar in 50 Jahren mit 5½%. Zwei Drittel dieser Anleihe wurden zur Finanzierung der Bodenreform in Anspruch genommen und die Anleihe wurde auf die abgelösten Grundstücke intabuliert. Die Besitzer der abgelösten Objekte erhielten die Entschädigungssummen bar ausgezahlt, bzw. werden sie einen Teil des Kaufpreises innerhalb von 25 Jahren in Raten erhalten. Die neuen Grundbesitzer tilgen ihre Schuld in 52 Jahren mit 5.4%.

Die Abwicklung dieser Finanzoperation besorgte eine Genossenschaft, so dass die Besitzer der abgelösten Grundstücke nunmehr mit den neuen Besitzern nichts zu tun haben. Die Lösung des Finanzproblems mit Hilfe der Zündholzanleihe ist für die abgelösten Besitzer sehr vorteilhaft, weil sie ihr Geld bekamen oder in Tilgungsraten bekommen werden. Die Zahlungen der neuen Besitzer sind auch geregelt, leider aber ist in der Abzahlung dieser Annuitäten eine Stockung eingetreten, was durch die katastrophale Lage der Landwirtschaft verursacht wurde. Die Abwicklung hat sich infolge

dieser Verhältnisse gewissermassen verzögert, wird aber trotzdem zu Ende geführt werden, da im Notfall auch die Staatseinnahmen aus der Bodenabgabe der Grossgrundbesitzer zur Aushilfe dienen können.

Eugen v. Tóth.

Bestrebungen zur Lösung des Arbeitslosenproblems in Deutschland.

Unter den vielen Vorschlägen und Versuchen, die zur Lösung der Arbeitslosenfrage in Deutschland gemacht wurden, waren neben den alten, bereits bei früheren Depressionen ausgeführten auch solche, die den veränderten Verhältnissen Rechnung trugen und durch ihre Originalität und Neuartigkeit auffielen. Zur ersten Gruppe gehört die Drosselung der Einfuhr, ferner der Ausbau eines gross angelegten Systems der Notstandsarbeiten. Unter den neuartigen Vorschlägen sind die folgenden hervorzuheben: Die Ausweisung der ausländischen Saisonarbeiter aus dem Reiche, wodurch 110.000 deutschen Arbeitern Arbeitsgelegenheit verschafft werden könnte; der Vorschlag des preussischen Unterrichtsministeriums im Jahre 1931 zur Verlängerung der Schulpflichtigkeit um ein Jahr, wodurch 250.000 Personen für dieses Jahr vom Arbeitsmarkt ferngehalten worden wären, schliesslich der Plan einer Kürzung der Arbeitszeit, die sog. Arbeitsstreckung, die nach den Berechnungen des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes bei der Einführung einer 40-stündigen Arbeitswoche 1.5 Millionen Arbeitern Arbeitsgelegenheit verschaffen könnte. Dieser letzte Plan verspricht den grössten Erfolg und tritt trotz seiner vielen Gegner immer mehr in den Vordergrund des öffentlichen Interesses.

Andreas Pálinkás.

Buchbesprechungen

Asmis, W.: Landwirtschaftliche Absatzkunde. Unter Mitwirk. v. Chuden. Dr. Halme etc. hrsg. v... Berlin, Paul Parey, 1931. VI., 299 S.

Die schwere Lage der Landwirtschaft und das Fehlen eines Werkes, das den Fragenkomplex der Verwertung von landwirtschaftlichen Produkten bis in rein produktionstechnishe Details behandelt, begründen zur Genüge die Herausgabe dieses Buches. Es hat in erster Linie die Klärung der Gesichtspunkte zur Aufgabe, unter welchen die Produktion bei dem Landwirt zu erfolgen hat, damit er seine Erzeugnisse leichter auf den Weg zum Konsumenten bringen kann.

Die Gesichtspunkte, unter welchen die Hauptprodukte der deutschen Landwirtschaft absatztechnisch behandelt werden, bringt der Herausgeber in der allgemeinen Einführung. — anderweitig unzusammenhängend erörterte Ideen und Erfahrungen werden hier vereinigt und in systematischer Form praktisch angewendet. Obwohl der Herausgeber dem Privathandel volle Achtung zollt, scheint er die Absatzfrage in verkehrswirtschaftlicher Hinsicht durch intensivere

Zusammenballung der Produzenten und Konsumenten in Genossenschaften lösen zu wollen.

Wilhelm Brunner.

Ladislaus Seress: Ungarische Agrarreformation. Budapest, 1931. Athenaeum. 274. S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist Journalist und kein Wissenschaftler und der Aufbau seines Buches ist auch durchaus journalistisch. Er kennt aber die neuesten Ergebnisse der Wissenschaft und lässt sich keine Oberflächlichkeit zuschulden kommen. Dieses romanhaft geschriebene Buch, das nicht einmal ein Inhaltsverzeichnis hat, ist die modernste ungarische agrarpolitische Studie. Das Ziel des Verfassers ist, der ungarischen Landwirtschaftspolitik ein praktisches Programm zu geben, — er bietet aber doch viel mehr, denn er steht auf einer soliden theoretischen Basis. Er weist auf die Fehler der ungarischen Agrarpolitik der Vergangenheit und auf die Aufgaben der Zukunft hin, zeigt, wie falsch die Einstellung des ungarischen Landwirtes ist, der allein von der Regierung Hilfe erwartet, untersucht die mögliche Gestaltung der Weltwirtschaftslage und scheut nicht, die Konsequenzen zu ziehen, die sich hieraus für die ungarischen Verhältnisse ergeben; er weist auf die Nachteile der ungarischen Bodenbesitzverhältnisse, hauptsächlich auf die des gebundenen Grundbesitzes hin, — bleibt aber immer objektiv und wird nie tendenziös.

Ladislaus Zelovich.

Eugen Márkus: Die Hauptprinzipien der Rationalisierung der Kommunalbetriebe. Budapest, Pallas, 1932. 108 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch behandelt den Fragenkomplex der Kommunalbetriebe mit ausserordentlicher Gründlichkeit; der Verfasser misst diesen eine grosse Bedeutung zu, hauptsächlich auf dem Gebiete der Stadtverwaltung, da deren Tätigkeit seiner Ansicht nach mehr wirtschaftlich als administrativ ist. Für die Kommunalbetriebe spricht der Monopolcharakter der städtischen Leistungen, — die Notwendigkeit einer Gewährleistung ihrer Güte, Billigkeit und Ständigkeit, — die Notwendigkeit, die Deckung der öffentlichen Bedürfnisse von der Zurückhaltung und den Eventualitäten der privaten Unternehmungstätigkeit unabhängig zu machen und die Forderung, die finanziellen und die sozialen Interessen der Kommunen innerhalb der Leitung und Geschäftspolitik der Betriebe miteinander in Einklang zu bringen. Wenn die wirtschaftliche Tätigkeit der Städte in den durch diese Gesichtspunkte gezogenen Grenzen bleibt, ist sie ein wertvoller und bewährter Faktor der kapitalistischen Wirtschaftsordnung, — ausserhalb dieser Grenzen kann sie aber schon schädlich wirken. Die

Kommunalbetriebe sind nur in sehr geringem Grade fähig, sich den Wirtschaftskonjunkturen anzupassen und deshalb ist ihre Tätigkeit unbedingt auf diejenigen Gebiete des Wirtschaftslebens zu beschränken, wo die Nachfrage stabil und infolgedessen die Produktion schematisch zu regeln ist. Der Verfasser befasst sich auch mit den Fragen der rechtlichen Organisationsform, der Kontrolle und der Rationalisierung der Kommunalbetriebe sehr eingehend. Der praktische Wert des Buches wird auch noch dadurch erhöht, dass es die bezüglichen Bestimmungen der ungarsichen Gesetze und Gesetzentwürfe anführt. *Stefan Varga.*

Einzig, Paul: The fight for financial supremacy. London, Macmillian & Co. 1931. 144 S.

Der Verfasser — ein Ungar — untersucht die Frage, ob es London gelingen wird, seine führende Stellung unter den grossen internationalen Geldzentren zu behaupten. Seine Ergebnisse sind folgende: die Erfolge Frankreichs werden nicht von Dauer sein, denn Frankreich trieb nie internationale Finanzpolitik und wollte es auch nie, — seine Finanzpolitik stand immer im Dienste nationaler Zielsetzungen. Die Stellung Englands wird sich auf diesem Gebiete — wenn auch nicht bald — unbedingt wieder befestigen und es wird die Hegemonie wieder erlangen, wenn auch nicht in dem Masse wie in der Vorkriegszeit. Nach der Gesundung Englands ist ganz sicher mit einer freundlichen und rationellen Kooperation der zwei grössten Finanzmächte: Englands und der Vereinigten Staaten, zu rechnen. *Roland Keviczky.*

Aperçu général du commerce mondial. Genève 1931. Verlag des Völkerbundes. 74 S.

Dem vorliegenden Band verleiht der Umstand ein besonderes Interesse, dass die Wirtschaftskrise in dem behandelten Jahre akuter wurde, — das mitgeteilte Material gibt also über die Anfänge einer Weltkrise von bisher unbekannten Ausmassen lehrreichen Aufschluss. Interessant ist das Ergebnis des Buches, dass der Rückgang des Welthandels um 19% gegen das Vorjahr, nur zu 7—8% auf einen Rückgang der Warenmengen, im übrigen Teile auf den Preissturz zurückzuführen ist. Auffallend ist auch das Anwachsen des Anteils Europas am Gesamtverkehr. *Johann Láng.*

Neuhaus, Franz: Der Kernpunkt der Wirtschaftskrise und die Organisation der Weltwirtschaft. Wien-Leipzig, 1932. 61 S.

Neuhaus' Studie beruht auf der Grundlage der theoretischen Erkenntnis, dass die als Krise bezeichneten Erscheinungen des heu-

tigen Wirtschaftslebens mit zeitweiligen Ursachen nicht genügend erklärt und durch eine Symptombehandlung nicht behoben werden können. Er erblickt die Ursachen der Krise in der Anarchie der Produktion und wünscht deshalb den Wiederaufbau mit deren Organisierung anzufangen, -- als Form dieser Organisierung empfiehlt er die Holding-Gesellschaften. In dieser Hinsicht sind seine Ausführungen einwandfrei, — er befasst sich jedoch ganz einseitig nur mit den Übelständen der Produktion und versäumt, die Wirkungen der Einkommenverteilung und der Konsumtion zu untersuchen.

Johann Láng.

Gestetner, Leo und ing. agr. *Hauer, Ekkehard:* Die Ursachen der österr. Agrarkrise und deren Behebung. Mit 57 statistischen Tabellen. Wien und Leipzig. C. Gerold's Sohn, 1931. 102 S.

Das Buch setzt sich mit der amtlichen österreichischen Agrarpolitik auseinander. Jede Behauptung ist durch wertvolle, interessante und in langer, mühsamer Arbeit zusammengestellte und geordnete statistische Daten unterstützt, jede Frage ist aus mehreren verschiedenen und entgegengesetzten Gesichtspunkten aus behandelt Die Abhandlung enthält zwei Teile: „Die Brotgetreidefrage in Österreich". und „Der Weg zur Behebung der Agrarkrise". Im ersten Teil wird nachgewiesen, dass die österreichische Agrarproduktion in den Jahren 1919—1924 den Vorkriegsstand erreicht hat. Seit 1925 wird eine Agrarpolitik betrieben, die im wesentlichen in einem energischen Schutze der Getreidewirtschaft und der Mühlenindustrie besteht. In der österreichischen Landwirtschaft überwiegt jedoch der kleine Bauernbesitz. Die Landwirte sind im allgemeinen an dem Getreidepreise nicht interessiert, die österreichische Agrarkrise kann somit nicht auf die niedrigen Getreidepreise zurückgeführt werden. Verderblicher noch als die Getreidezölle ist der ‚Mehlzoll welcher die Mühlenspanne über das Vorkriegsniveau steigert, den Konsum belastet, den Hauptgrund der allgemeinen Teuerung bildet und die industrielle Ausfuhr hemmt. Die Getreideeinfuhr kann nicht vermindert werden, denn je höher der Mehlzoll, umso mehr ausländisches Getreide wird eingeführt. Im zweiten Teil verweisen die Autoren darauf, dass die österreichische Agrarkrise nur bekämpft werden kann, wenn das vernachlässigte Alpenland zur Marktproduktion herangezogen und der bäuerlichen Struktur der Landwirtschaft Rechnung getragen wird. Das Hauptaugenmerk ist auf die Viehwirtschaft zu lenken, deren Vorbedingung billige Getreide- und Futtermittelpreise sind. Die übertriebenen Autarkiebestrebungen machen eine Ausbalancierung der Handelsbilanz unmöglich.

Artur Kallós.

Dr. Stephan Kalász: Steuer- und Gebührenführer. (Für den privaten und amtlichen Gebrauch.) Cegléd, 1932. Selbstverlag des Verfassers. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch ist eine übersichtliche und brauchbare Zusammenstellung der gültigen Bestimmungen des ungarischen Steuerrechtes, hauptsächlich für den Gebrauch der Steuerträger. *J. A.*

Elastizität der Betriebsführung. Referate gehalten im Verbande der Dozenten für Betriebswirtschaftslehre an Deutschen Hochschulen. Pfingsttagung 1931 zu Bad Homburg (8. Sonderheft der Zeitschrift für Betriebswirtschaft 1931).

Es gehört zu den Aufgaben der Betriebswirtschaftslehre, die Betriebe in Bezug auf die Anpassung an veränderte Verhältnisse zu unterweisen. Diesem Ziele dient auch die vorliegende Veröffentlichung, die in ihr dargebotene Behandlung betriebspolitischer Probleme aus einem einzigen, einheitlichen Gesichtspunkte heraus, ist vollkommen neuartig. *Stephan Lautenburg.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juni—Juli 1932.

Inhaltsauszüge.

Vom wirtschaftlichen Gleichgewicht.

Die Idee des wirtschaftlichen Gleichgewichtes ist zuerst in internationaler Beziehung aufgetaucht. Man kann zwar sagen, dass in der Gegenüberstellung von *Angebot und Nachfrage* der Gedanke eines *partiellen* Gleichgewichtes mitenthalten ist, eine klare Gleichgewichtsbetrachtung kommt aber erst in Bezug auf die *Handelsbilanz* zum Vorschein. Als für die Entwicklung des internationalen Verkehrs die Handelsbilanz zu eng geworden war, trat die *Zahlungsbilanz* an ihre Stelle und anstatt *Ein- und Ausfuhr* zu balancieren, heisst es nun in erster Linie, *fällige Schulden und Forderungen* gleichzustellen. Nun kann man auch diese Betrachtung allgemeiner gestalten, wenn man von der Fälligkeit von Schulden und Forderungen absieht, wobei man zur *Verpflichtungsbilanz* gelangt. Diese letzte ist aber noch immer nicht representativ genug, denn man kann internationale Verpflichtungen nur richtig einschätzen, wenn man die *Leistungsfähigkeit* der betreffenden Volkswirtschaft kennt. Das führt zur *Wirtschaftsbilanz* hinüber — wie sie bereits durch Adam *Smith* formuliert wurde — die die Gleichstellung der *jährlichen Konsumtion und Produktion* fordert. Ist die erste grösser, so findet *Kapitalverzehrung* statt, überwiegt die zweite, so haben wir *Neukapitalbildung*. Die mathematische Gleichgewichtstheorie, so wie sie von *Walras* und seinen Nachfolgern formuliert wurde, geht über diese *Smith*sche Formulierung im wesentlichen nicht hinaus. Die Gleichheit der jährlichen Produktion und Konsumtion ergibt eine *stationäre* Wirtschaft, wo hingegen die Produktion die Konsumtion mit der Summe der jährlichen *Ersparnisse* übersteigt, haben wir eine *progressive* Wirtschaft vor uns. Gleichfalls kann eine *degressive* Wirtschaft konstruiert werden. Darüber hinaus erscheint die *dynamische* Wirtschaft, wo Gleichgewichtslagen, wenn überhaupt, nur als *labile* Durchgangsposten vorkommen.

Damit haben wir das Bild eines *totalen* Gleichgewichtes für eine Volkswirtschaft bekommen. Dieses zerfällt aber in eine Reihe von *partiellen* Gleichgewichten, die die Bedingungen des ersteren sind. Die Aufgabe ist nun, die wichtigsten unter diesen *Komponenten* eines totalen Gleichgewichtes zu bestimmen.

Zu diesem Zwecke scheint es unumgänglich, mathematische Symbole zu verwenden. Die *Einkommen (E)* entstehen als die *Preise (q) der produktiven Dienste (R)* und werden verbraucht für *Preis-*

zahlungen (p) auf die Produkte (A). In der Einkommensbildung erhalten wir also

$$E = Rq$$

in der Einkommensverwendung dagegen

$$Ap = E$$

woraus folgt die allgemeine Gleichgewichtslage der stationären Wirtschaft

$$Ap = Rq$$

um aber bereits hier die Zwischengüter zu berücksichtigen, muss p auf der einen, und R auf der andern Seite *in je zwei Teile zerlegt* werden.

Mit Hilfe einer solchen *weiteren Zerlegung* lässt sich der Übergang zur *progressiven* Wirtschaft finden und sogar der Übergang von der *geschlossenen* Volkswirtschaft zu einem *internationalen* System. Indessen wird gezeigt, dass die *Keynes*sche Theorie auf die *Walras*sche zurückführbar ist. Auch die Beziehung des *Kapitals (K)* zum Einkommen, wie die der *Umlaufsmittel (M)* und des *Zahlungsverkehrs (T)* wird in die Betrachtung einbezogen, um einen eindeutigen Zusammenhang herstellen zu können. Alle Betrachtungen werden *zahlenmässig* konkretisiert, indem diese Zahlen wirtschaftsstatistischen Feststellungen über die Wirtschaft der *Vereinigten Staaten* aus den Jahren 1922—1928 entnommen werden. Schliesslich wird auf die Bedeutung des *freien Kapitals* für die Wirtschaftsentwicklung hingewiesen. *Julius Neubauer.*

Die Personentarife der Kgl. Ung. Staatsbahnen.

(Geschichte, Ergebnisse, Vergleiche.)

Die Einnahmen der staatlichen Betriebe spielten im ungarischen Budget immer eine grosse Rolle: die der Staatsbahnen waren in den Friedensjahren grösser als die Erträge der direkten oder der Verbrauchssteuern und bildeten im Durchschnitt 25% der Gesamteinnahmen des Staates. In den heutigen katastrophalen Verhältnissen beansprucht die Frage dieser Einnahmen ein gesteigertes Interesse.

Die vorliegende Studie stellt zur Einleitung die Geschichte der Personentarife, angefangen mit dem ersten Tarif der ungarischen Zentralbahn dar (Tabelle IV—IX; — und Schaubild 1 u. 2 siehe im ungarischen Text). Die verschiedenen Personentarife werden hierbei auf Grund der Fahrpreise der Personenzüge III. Klasse verglichen, da die Einnahmen aus dieser Kategorie vor der Einführung der Zonentarife (1889) und seit dem Weltkriege wieder 70% der Einnahmen aus dem Passagierverkehr ergeben. Hier werden ausserdem noch das Preisverhältnis der einzelnen Wagenklassen und die verschiedenen Fahrpreisvergünstigungen besprochen.

Die Tabellen I—III enthalten detaillierte Angaben über die Bau- u. Betriebslänge und die Gesamteinnahmen (Tabelle I Spalte 3, Tabelle II und III Spalte 5) sämtlicher Linien in der Verwaltung der Staatsbahnen seit deren Entstehung i. J. 1868 bis 1930—31, ferner über den prozentualen Anteil der Einnahmen aus dem Personen- und Güterverkehr, der der Lokalbahnen und der verschiede-

nen andern Einnahmen an den Gesamteinnahmen (Spalte 4—6, bzw. 6—9), über die Zahl der beförderten Personen (Spalte 7 bzw. 10) und die Einnahmen aus dem Personenverkehr (Spalte 9 bzw. 12). Diese Tabellen enthalten auch die auf einen durchschnittlichen Betriebskilometer entfallende Passagierzahl. die sog. Passagierdichte (Spalte 8, bzw. 11) und die auf einen durchschnittlichen Betriebskilometer entfallenden Einnahmen aus dem Personenverkehr (Spalte 10—13). Die Betriebslänge der Bahnlinien und die vier letzterwähnten Angaben sind im Schaubild 3 graphisch dargestellt. Die Tabellen I—III enthalten schliesslich die Angaben über die Gliederung des Personenverkehres u. der Einnahmen aus demselben nach Wagenklassen (Spalte 11—15, bzw. 14—17 und 16—20, bzw. 18—21). Diese Tabellen geben nicht nur vom Personenverkehr der Staatsbahnen, sondern auch von der Wellenbewegung des Wirtschaftslebens ein vollständiges Bild. Die in ihnen enthaltenen Angaben werden durch die Tabellen XVI u. XVII ergänzt; die erstere enthält die Sätze und den Gesamtertrag der mit den Fahrpreisen zusammen einkassierten Beförderungssteuer und Stempelgebühr, bzw. nach 1924 die der Beförderungsgebühr; die zweite enthält die Angaben über den Personenverkehr der Lokalbahnen seit 1903.

In ihrem weiteren Verlaufe vergleicht die Studie die seit dem 1. Oktober 1931 gültigen Personentarife der ungarischen Staatsbahnen mit den Tarifen in 10 andern europäischen Staaten. Zu diesem Zwecke werden die Fahrpreise in den betreffenden Staaten für die 4 charakteristischen Strecken von 50, 100, 200 und 400 km in den Tabellen X und XI (auch auf Pengö umgerechnet) zusammengestellt und dann auf die Fahrpreise der ungarischen Staatsbahnen (= 100) bezogen (Tab. XII—XV). Das Ergebnis dieser Untersuchungen ist. dass die Personentarife der ungarischen Staatsbahnen zu den allerniedrigsten gehören; nur die Tarife von dreien der untersuchten Länder sind niedriger und zwar in erster Reihe die der französischen Eisenbahnen, die sich auf 91% der Fahrpreise der ungarischen Staatsbahnen stellen, was dem Umstand zuzuschreiben ist. dass in Frankreich die besonderen Schnellzugszuschläge unbekannt sind; ferner die der jugoslawischen und der polnischen Eisenbahnen, deren Fahrpreise 97, bzw. 98% der Fahrpreise der ungarischen Staatsbahnen ausmachen. Die Tarife aller übrigen berücksichtigten Länder sind höher: die Fahrpreise auf den tschechoslowakischen Eisenbahnen belaufen sich auf 105% der ungarischen Fahrpreise, die der rumänischen auf 115, der italienischen auf 123, der österreichischen seit der Erhöhung vom 20. Oktober 1931 auf 140%. Die teuersten sind die deutsche Reichsbahn und die schweizerischen Bundesbahnen (151, bzw. 155%).

Im letzten Teile der Studie werden die auf die Einheiten der Betriebsleistung (Personen- und Achsenkilometer) berechneten Einnahmen und Ausgaben des Personenverkehrs zusammengestellt, um auf diese Weise auf die Frage nach der Rentabilität eine Antwort zu bekommen (die diesbzgl. zahlenmässigen Angaben s. in den Tabellen XVIII und XIX, ferner im Schaubild 4). In den ersten 10 Jahren der Zeitspanne 1900—1913 reichten die Einnahmen aus dem Personenverkehr zur Deckung der Ausgaben desselben vollkommen aus. Die Einnahmen beliefen sich in diesen Jahren beinahe auf das Dreifache der tatsächlichen Betriebskosten (der Mindestkosten). Der

Personenverkehr warf in dieser Zeit sogar einen Nettoüberschuss ab, da ja die auf die Einheit der Leistungen berechneten Einnahmen die Höchstausgaben um 25% übertrafen. In den letzten vier Jahren vermochten die Einnahmen die Betriebskosten (Mindestausgaben) noch immer reichlich zu decken; in Bezug auf die Gesamtkosten des Personenverkehrs war dies aber nicht mehr der Fall, im ungünstigsten Jahre blieben die Einnahmen pro Einheit um 11,5% unterhalb der Höchstausgaben. Diese Ergebnisse sind überraschend und stehen in schroffem Gegensatz zu der bisher verbreiteten Auffassung, nach der der Personenverkehr immer mit Defizit gearbeitet hätte.

Die Berechnung derselben Ergebnisse in der Nachkriegsperiode stösst schon auf grössere Schwierigkeiten, da in dieser Zeit die Kostensätze für die Einheit der Leistung im Personenverkehr nicht mehr berechnet worden sind. Es ist aber wahrscheinlich, dass die Sätze der pro Einheit berechneten Einnahmen die Sätze der minimalen Kosten pro Einheit seit dem Jahre 1925—26 erheblich übertrafen, da die Sätze der Einnahmen gestiegen sind, während bei den Sätzen der Mindestausgaben infolge der Rationalisierung der Betriebsführung eher das Gegenteil anzunehmen ist. Eine unverhältnismässige Steigerung erfuhren jedoch die mit dem Betrieb nicht unmittelbar zusammenhängenden und durch diesen auch nicht zu beeinflussenden andern Ausgaben, so in erster Reihe die Lasten der Ruhegehälter und Ruhelöhne, ferner die des Tilgungs- und Zinsendienstes. Die Ruhegehälter stiegen von 16,3 Millionen Pengö i. J. 1913 auf 65,4 Millionen P i. J. 1929—30, d. h. von 4—5% der Gesamtausgaben auf 23%. Dieser Umstand bedeutet gewiss eine starke Steigerung der maximalen Ausgabeeinheit; in Bezug auf die Gesamtkosten, auf die Höchstausgaben, schliesst also der Personenverkehr gegenwärtig tatsächlich mit einem Defizit.

Zum Schluss wird noch darauf hingewiesen, dass die Tarifpolitik der ungarischen Staatsbahnen im Personenverkehr auf die Forderungen des öffentlichen Interesses immer Rücksicht nahm. Es ist aber auch festzustellen, dass — besonders unter den heutigen schweren Verhältnissen — der Personenverkehr ohne Erhöhung der Fahrpreise nur als staatlicher Betrieb aufrecht erhalten werden kann. *Ludwig Ruzitska.*

Kleinere Beiträge.

Die Theorie der ständischen Wirtschaft.

Wie bekannt, ist der zentrale Begriff der Gesellschafts- und der Wirtschaftslehre und auch der wirtschaftspolitischen Zielsetzungen des Universalismus der Begriff des Ständewesens. Eine ausführliche soziologische Untersuchung dieses Begriffes und hauptsächlich seiner Anwendung auf das Wirtschaftsleben gibt das jüngst erschienene Werk Heinrich Walters, eines der treuesten und fleissigsten Schüler Othmar Spanns (Das Ständewesen, mit besonderer Berücksichtigung der Selbstverwaltung der Wirtschaft. Jena 1932.) Aus dem Gesichtspunkte des richtigen politischen Denkens und des Verstehens der grossen, verwickelten Probleme der modernen Ge-

sellschaften ist die Kenntnis dieser Frage von sehr grosser Bedeutung. Deshalb möchten wir unsere Leser im folgenden mit dem Kern der Ausführungen Walters bekannt machen, wobei wir das Hauptgewicht auf diejenigen Ausführungen legen, die den Gedanken des ständischen Staates und den der ständischen Organisation der Wirtschaft beleuchten. Dass wir uns hierbei auf eine einfache skizzenhafte Darstellung der Walterschen Ausführungen beschränken, bedeutet noch nicht, dass wir mit diesen in allem einverstanden sind. Eine ernsthafte Kritik der Theorie der ständischen Wirtschaft setzt jedoch die kritische Untersuchung des gesamten universalistischen Gedankengebäudes voraus, — diese Untersuchung möchten wir uns für einen späteren grösseren Aufsatz vorbehalten.

Dionys v. Nagy.

Die Unterstützung der Weizenproduktion in England.

Die nationale Regierung Grossbritanniens bringt der englischen Weizenproduktion durch eine besondere Abart des Quotensystems eine Hilfe. Der in dieser Angelegenheit vorgelegte Gesetzesvorschlag (Wheat Bill) sichert den offiziell registrierten Produzenten im Rahmen eines Kontingentes von 27 Millionen Hundredweight eine Prämie zu. Diese wird nicht vom Staate, sondern vom Verbande der Mühlenindustrie bezahlt und nicht aus Steuereinnahmen, sondern aus einem Fonds bestritten, der aus einer bei der Einfuhr und beim Verkauf von Mehl zu entrichtenden Gebühr alimentiert wird. Die finanziellen Lasten der Unterstützung, die in dem garantierten Weizenpreis liegt, werden also letzten Endes vom Mehlverbrauch getragen. Dieser Schritt der englischen Wirtschaftspolitik ist nicht einfach als eine unter dem Drucke der Weltwirtschaftskrise, besonders aber der Weizenkrise, eingeführte Abwehrmassnahme zu betrachten, wie sie von zahlreichen andern Staaten verfügt worden ist. Es ist eine Teilerscheinung des erwachenden Protektionismus, der im Herbst 1931 der englischen konservativen Partei zur parlamentarischen Mehrheit verhalf.

Anton v. Deseő.

Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932.

In seinem gleichbetitelten Aufsatz in der letzten Nummer vertrat Ladislaus Zelovich den Standpunkt, dass bei der gegenwärtigen Krise jede Wirtschaftspolitik zu verwerfen wäre. Dieser Ansicht kann man nicht beistimmen, — ein Verzicht auf Wirtschaftspolitik ist infolge der im heutigen Europa allgemeinen Schutzzollpolitik undenkbar. — Zelovich glaubt auch, anhand des Grosshandelsindexes beweisen zu können, dass von einer Deflation in

Ungarn nicht gesprochen werden kann, — dabei nimmt er aber keine Rücksicht auf die preissteigernden Faktoren der Warenseite (erhöhte indirekte Steuern, allgemein gesteigerte Steuerlast, hohe Transportkosten, Kartellierung). Er schlägt vor, die Preise der Industrieartikel durch eine Diskonterhöhung herabzudrücken und vergisst, dass von der Geldseite her nur eine allgemeine Preissenkung erzielt werden kann; die Landwirtschaft wäre einer solchen Massnahme sogar noch mehr ausgeliefert. Zudem verhindert der hohe Zinsfuss auch den Preisabbau und macht die Produktion unrentabel. Billiger Kredit und ausgiebige Zahlungsmittelversorgung kennzeichnen den Weg zur Überwindung der Krise.

Ladislaus Lipták.

Erwiderung.

Wir haben in unserm von Ladislaus Lipták beanstandeten Aufsatz nirgends den Wunsch ausgesprochen, Ungarn möge zum Freihandel übergehen, — dies wäre ja gleichbedeutend mit Selbstmord. — Was wir betonen wollten war nur, dass eine jede wesentliche Änderung der Lage, die durch die heutige Zollpolitik geschaffen ist, eine unerwünschte grosse Erschütterung unserer Volkswirtschaft, die sich bereits in einer genügend schweren Situation befindet, bedeuten würde. Die interessanten Ausführungen Liptáks zeigen auf eine sehr lehrreiche Weise, zu welchen Gedankengängen die Nichtbeachtung praktischer Erfahrungen führt.

Ladislaus Zelovich.

Buchbesprechungen

Gordon Wood: Borrowing and Business in Australia. London: Humphrey Milford, Oxford University Press. 1930. XV+267 S.

Die Tatsache, dass die Aufnahme von Auslandsanleihen während der ganzen Geschichte Autraliens fast ununterbrochen anhielt, verleiht einer Untersuchung der wirtschaftlichen Wirkungen der Kapitaleinfuhr am australischen Beispiel besonderes Interesse. Der Fall Australiens beweist überzeugend, dass die Auslandskapitalien zweifelsohne geeignet sind, eine Prosperität hervorzurufen; wenn aber bei ihrer Verwendung nicht zum überwiegenden Teile der Gesichtspunkt der wirtschaftlichen Rentabilität berücksichtigt wird, so ist es unvermeidlich, dass nach dem Aufhören der Kapitaleinfuhr das Land von den schwersten Krisen heimgesucht wird.

Zoltán Óvári-Papp.

Cassau, Jeannette: Die Arbeitergewerkschaften. Eine Einführung. Halberstadt: H. Meyer, 1927. XIII, 121, 38 S.

Das Buch Cassaus erfüllt als Einführung einen wichtigen Zweck. Es orientiert diejenigen, die dem Gewerkschaftswesen ferne stehen, über Wesen, Aufgaben und Geist der Gewerkschaften. Es löst die Aufgabe mit mustergültiger Objektivität und auf Grund gediegener Fachkenntnis. Der geschichtliche Teil umfasst allerdings nur die Entwickelung der deutschen Gewerkschaften und auch in den übrigen Teilen stehen die Probleme der deutschen Gewerkschaften im Vordergrund. Trotzdem gilt das, was über Wesen und Aufgaben der Gewerkschaften im Buche gesagt wird, für alle Länder, weshalb auch der nicht deutsche Leser viel aus dem Buche lernen wird. Neues findet im Buche allerdings nur, wer sich mit diesen Problemen nicht beschäftigt hat, aber es ist auch nicht die Aufgabe einer Einführung, mehr zu bieten.

W. H.

Riedl, Richard: Ausnahmen von der Meistbegünstigung. Bericht an die Internationale Handelskammer. Wien, 1931. 58 S.

Das Heft enthält eine erschöpfende Zusammenstellung der Genfer Beschlüsse in der Meistbegünstigungsfrage, ferner im Zusammenhang hiermit die entsprechenden Beschlüsse der Internationalen Handelskammer und die Bestimmungen über die Meistbegünstigung in den verschiedenen internationalen Handelsverträgen. Es zählt die Ausnahmen auf, die in den letzten Jahren das Meistbegünstigungssystem durchbrochen haben. Es ist also ein nützliches Quellenwerk; zum vollen Verständnis der Frage ist jedoch die Kenntnis derjenigen Faktoren, die zur heutigen Lage führten, unentbehrlich. Eine systematische Darstellung dieser Faktoren finden wir bei Riedl nicht, in einem an ein internationales Forum gerichteten Bericht wäre dies auch nicht gut möglich gewesen. Zur Ergänzung der Riedlschen Ausführungen gibt deshalb der Rezensent eine kurze Übersicht über die Gestaltung der internationalen Handelspolitik in der Nachkriegszeit, über die Intervention des Völkerbundes und der internationalen Weltwirtschaftskonferenzen, über die Entwicklung des Systems der Kollektivverträge und über die Ursachen, die zwischen dem letzten und dem Meistbegünstigungssystem einen prinzipiellen Gegensatz aufkommen liessen und infolgedessen den Wirtschaftsausschuss des Völkerbundes zu einer Revision seines in der Meistbegünstigungsfrage ursprünglich eingenommenen Standpunktes zwangen. *Ladislaus Zelovich.*

Weber, Fritz S.: Kompendium der allgemeinen Nationalökonomie. Berlin, Georg Stilke. 1931. — 330 S.

Wie auch der Titel zeigt, handelt es sich um ein Kompendium, dessen Besprechung nicht eigentlich in den Rahmen unserer Zeitschrift gehört. Da es uns jedoch zugesandt wurde, soll die Tüchtigkeit und Sorgfalt des Autors, mit welcher er dies Büchlein bearbeitet hat, hervorgehoben werden. Zum Vorteil desselben gereicht auch die weitgehende Berücksichtigung der Entwickelung der Lehrmeinungen. Allerdings ist das Büchlein so umfangreich ausgefallen, dass der Leser mit derselben Mühe auch ein kleineres Handbuch durchstudieren kann, was stets den Vorteil einer systematischen Einarbeitung in den Gegenstand besitzt. Als wissenschaftliches Hilfsmittel ist das Büchlein neben sonstiger Lektüre gut brauchbar.

W. H.

Lederer, Emil: Wege aus der Krise. Tübingen, 1931. 32 S.

Nach der Ansicht Lederers sind es in erster Reihe die Bindungen, die heute die freie Entwicklung der Preise und des Produktionsvolumens hindern, die dem aus der Krise herausführenden normalen Entwicklungsprozess im Wege stehen. Da aber der Kapitalismus der ihm gestellten Aufgaben nicht mehr Herr werden kann — eben infolge der Lähmung der spezialen kapitalistischen Kräfte — erblickt der Verfasser den einzigen Weg, der aus der Krise herausführen könnte, in einer zielbewussten Vorbereitung der Planwirtschaft.

Johann Kemény ffi.

Kerschagl, Richard: Devisenbewirtschaftung. Ein Abriss ihrer ökonomischen Probleme. Berlin, 1932. 64 S.

Mit der theoretischen Untersuchung des Wesens, der Technik und der Wirkungen der Devisenbewirtschaftung leistet der Verfasser eine dankbare und verdienstvolle Arbeit. Der eigentliche Wert seiner Studie liegt jedoch in der Untersuchung der Fragen, wie lange die Devisenbewirtschaftung sich halten kann, welchen Einfluss sie auf die Valuten der Goldwährungsländer ausübt und welche Wirkungen sie in Bezug auf die Kooperation der Notenbanken gezeitigt hat.

Julius Domány.

Judik, Josef: Das Geld. Budapest, 1932. Verlag der Gesellschaft der „Ungarischen Rundschau", 79 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Zweck des Büchleins ist, dem gebildeten Publikum eine populäre Darstellung der Probleme des Geld- und Währungswesens zu bieten. Es entspricht auch diesem Zweck vollkommen,

es ist vom Anfang bis zum Ende ein einfacher, leichtverständlicher, klarer Leitfaden. Nach der Erklärung des Begriffes und der Bedeutung des Geldes gibt es einen kurzen Überblick über die historische Entwicklung der einzelnen Zahlungsmittel. Hierauf folgt eine Darstellung der Währungssysteme und schliesslich die der Notenbankpolitik. Das Buch lässt in dem Verfasser den praktischen Fachmann erkennen: es ist überall dort am stärksten, wo es sich um Fragen handelt, in denen er auf Grund seiner praktischen Tätigkeit am meisten bewandert ist.

Karl v. Balás.

Csopey, Dionys jun.: Das Streikproblem. Budapest, Universitätsdruckerei. 111 S. (In ungarischer Sprache.)

Der erste Teil dieser Abhandlung befasst sich mit der Frage des Streiks und der Aussperrung im allgemeinen. Nach der Auffassung des Verfassers sind beides unerlaubte Mittel, die gesetzlich verboten werden müssten und an deren Stelle eine staatliche, bzw. gerichtliche Schlichtung der Konflikte treten müsste. Die Ausführungen des Verfassers sind sehr mangelhaft und entbehren jeglicher Objektivität; er versäumt es nie, seiner Antipathie dem Sozialismus und den Bestrebungen der Arbeiterschaft gegenüber Ausdruck zu geben. Der 2. Teil will eine statistische Untersuchung des Streikproblems bieten. Hier ist es besonders zu bemängeln, dass der ungarische Verfasser über die ungarischen Verhältnisse nur sehr wenig zu sagen weiss. Seine Einseitigkeit und die Enge seines Gesichtskreises stechen auch hier dauernd ins Auge, besonders stark kommen sie aber bei der Besprechung der Fragen des Arbeitslohnes und der Arbeitszeit zum Ausdruck. Lohnforderungen hält er im allgemeinen für übertrieben und beruft sich hierbei darauf, dass die hohen Löhne die Betriebe zugrunde richten, ohne aber den geringsten Versuch zu machen, diese Behauptung anhand von Daten zu unterbauen. Besonders auffallend ist, dass der Verfasser die ungarische Literatur der behandelten Fragen überhaupt nicht kennt; wenn auch einer Seminararbeit gegenüber keine grossen Ansprüche erhoben werden dürfen, so kann man doch wenigstens die Kenntnis der heimischen Literatur verlangen.

Ladislaus Lipták.

Virány, Egon: Die Ursache der Weltkrise, der Ausweg. Budapest, 1932 Pátria. 145 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser steht auf dem Standpunkt der objektiven Werttheorie, für die Bewertung sind seiner Ansicht nach die Arbeitsleistungen ausschlaggebend. Die nicht ganz organisch ineinandergreifenden Artikel lassen durchblicken, dass er bei dem notwendi-

gen Leistungsaustausch das Geld vollkommen beseitigen möchte. Den auf dem Erwerbsprinzip fussenden Austausch möchte er durch einen gerechteren Leistungsaustausch ersetzen, ohne jedoch konkretere Vorschläge zu machen.

Eugen Andreich.

Kovács, Julius v.: Neue Erscheinungen der Weltwirtschaft. Heft 7. Budapest 1932. Universitätsdruckerei. (In ungarischer Sprache.)

Das Heft enthält die an der Budapester Universität gehaltenen 25 jüngsten Vorlesungen des Verfassers. Für die Aktualität der behandelten Themen ist es charakteristisch, dass das Heft bereits Vorträge über die Zahlungseinstellungen verschiedener Staaten enthält. Scharfe Beobachtungsgabe des Verfassers, zuverlässiges statistisches Material, Kürze und leichte Verständlichkeit sichern diesen Vorträgen einen hohen Wert.

Ladislaus Radványi.

Knob, Alexander—Mossoczi-Institoris, Sigmund: Der Importbedarf Rumäniens. Budapest, 1932. 47 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Heft ist eine Veröffentlichung der ungarisch—rumänischen Handelskammer. Es gibt eine zahlenmässige Zusammenstellung des Importbedarfes Rumäniens nach Industriezweigen. Den 1. Platz in der Einfuhr des Landes nimmt Deutschland mit 22,58% des Gesamtwertes der Einfuhr ein; nach der Tschechoslowakei, Österreich, England, Italien, Frankreich und Polen nimmt Ungarn mit 3,73% des Gesamtwertes den 8. Platz ein. *Béla László.*

Viener, Andreas: Die Schwerindustrie Budapests. Budapest, 1931. Selbstverlag des Verfassers. (In ungarischer Sprache.)

Die vorliegende Studie stellt einen herausgegriffenen Teil aus einer grösseren Arbeit dar. Nach einer methodologischen Einleitung befasst sie sich mit der Standortfrage der Budapester Eisen- und Maschinenindustrie und stellt fest, dass ihre Wahl des Standortes eine richtige war. Die mitgeteilten statistischen Angaben werfen auf die Umstellungen der Nachkriegszeit ein klares Licht.

Ladislaus Grossmann.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

August—September 1932.

Inhaltsauszüge.

Devisenbewirtschaftung.

Die Zahlungsbilanz Ungarns schloss in den Jahren 1923—30 mit einem Fehlbetrag von insgesamt 1867.4 Mill. P ab; dieser Fehlbetrag wurde durch Auslandsanleihen im Betrage von 1821.3 Mill. P gedeckt. Also auch, wenn es dem Lande gelungen wäre, das Gleichgewicht seiner Handelsbilanz nach 1930 wiederherzustellen, wäre es durch den Tilgungs- und Zinsendienst der bereits behobenen Anleihen zur Aufnahme von jährlich rund 300 Mill. P Neuanleihen gezwungen gewesen. Diese jährlichen neuen Anleihen hätten aber unbedingt zu einer weiteren Steigerung der Einfuhr und zur Störung des wiederhergestellten Gleichgewichtes der Handelsbilanz geführt. In der ersten Hälfte des Jahres 1931 zeigte sich ein neues Defizit im Aussenhandel, wogegen Auslandskapitale damals nur noch im Betrage von ca 30 Millionen P in Anspruch genommen werden konnten. Nach dem Zusammenbruch der Creditanstalt setzte dann ein Rückfluss der Auslandskapitale ein, der die Gold- und Devisenbestände der ungarischen Nationalbank in der Zeitspanne vom 1. Mai bis Mitte Juni um 200 Millionen P schmälerte. Der Preissturz der für die ungarische Ausfuhr wichtigsten Agrarprodukte hielt währenddessen weiter an.

Das Land hatte damals zwischen zwei Lösungen die Wahl. Die eine wäre die sofortige Einstellung sämtlicher Zahlungen an das Ausland gewesen, wodurch die Zahlungsbilanz vom grössten Passivposten befreit worden wäre. Da im Ausland verschwindend wenig Pengöbeträge waren und die Handelsbilanz bereits ausbalanciert war, wäre es auf diesem Wege möglich gewesen, bei Aufrechterhaltung des unbeschränkten Devisenverkehrs und bei Aufopferung des Goldstandardes, der internationalen Kursgestaltung des Pengös freien Lauf zu lassen. Für die Richtigkeit dieser Massnahme spricht auch der Umstand, dass das Land statt der radikalen Zahlungseinstellung, die damals noch einen tatsächlichen Vorteil bedeutet hätte, bis zum Jahresschluss von Stufe zu Stufe weitersank und schliesslich doch bei dem der Zahlungseinstellung gleichbedeutenden Transfermoratorium landete. Eine evtl. Kapitalflucht hätte die Kurse der ausländischen Devisen nicht mehr in die Höhe getrieben als der illegale Verkehr, der sich infolge der Bankensperre entwickelte. Andererseits hätte die Wiederherstellung des Gleichgewichtes der Zahlungsbilanz und eine energische inflationsfeindliche Haltung der Regierung auf das Publikum letzten Endes einen viel vorteilhafteren und beruhigenderen Eindruck gemacht als die anstatt dessen gewählte Zwangswirtschaft, die einen gewalttätigen Eingriff in die Privatwirtschaftstätigkeit bedeutete. Schliesslich wäre die Kapitalflucht auch durch die verhängnisvollen Ereignisse gehemmt worden, die in dieser Zeit die ausländischen Valuten trafen,

wie die Aufhebung des Goldstandardes in England, der Angriff gegen den Dollar im Oktober und der Sturz der in Gold ausgedrückten Preise in der ganzen Welt, der von der Seite der Preise betrachtet den Eindruck einer im Werte unveränderten inländischen Währung erwecken konnte.

Die Regierung entschied sich jedoch im Einvernehmen mit der Nationalbank für den andern Weg: die Zwangsbewirtschaftung der Devisen, — obzwar eine solche künstliche Aufrechterhaltung der erschütterten Währung von der internationalen Wirtschaftskonferenz des Jahres 1922, vom Mackenna-Bericht und letzlich von dem Völkerbundbericht für Ungarn, dem Lausanner Protokoll des österreichischen Abkommens und dem Schlussbericht der Goldkommission einstimmig missbilligt wurde. Die Nationalbank begründete ihr Verfahren damit, dass sie auf diese Weise die Stabilität der Währung, die Intaktheit der inneren Kreditorganisation und die Weiterführung der wichtigsten Zahlungen an das Ausland zu sichern gehofft hatte. Der Devisenverkehr ging bei den von der Bank festgesetzten, offiziellen Kursen vor sich. Mitte Juli dieses Jahres veröffentlichte die Bank einen Bericht über ihre Devisengebarung in der Zeit vom 1. August 1931 bis 30. Juni 1932. Wie dieser Bericht bezeugt, bildeten die von Privatleuten zwangsweise in Anspruch genommenen ausländischen Zahlungsmittel insgesamt nur 10% der Deviseneinnahmen, — der schwere Eingriff in das Privatrecht steht also in gar keinem Verhältnis zu dem Ergebnis, das damit während der 11 Monate erreicht wurde. Die Bank konnte nur 50% der sich aus der durch die Aussenhandelsstatistik nachgewiesene Ausfuhr ergebenden Devisen erfassen und trug zu dem Devisenbedarf der gesamten Einfuhr nur 45% bei, — die Hälfte des durch den Aussenhandel bedingten Devisenverkehrs wickelte sich also im illegalen Verkehr bei einem Disagio des Pengös von 30% ab. Anforderungen im Werte von 51 Millionen P wurden auf dem Kompensationswege befriedigt, — diejenigen, die an diesem privilegierten Verfahren teilhatten, genossen also einen 30%-igen Vorzug gegenüber allen aus diesem Verfahren Ausgeschlossenen.

Theoretisch kann die Inflation auch in Ermangelung einer Goldreserve vermieden werden, — also auch dann, wenn die Regierung die Einlösung in Gold oder goldgedeckte Zahlungsmittel aufhebt, dagegen aber dafür garantiert, dass die Papiergeldemission in entsprechenden Schranken gehalten wird. Obzwar in diesem Falle der Geldwert höchstens innerhalb der Grenzen des Staates aufrechterhalten werden kann und obzwar die Grenze, wo die Inflation einsetzt, sehr schwer zu erkennen ist, war das Vorgehen der ungarischen Regierung doch das richtige, als sie die Gefahr einer Inflation auch nach der Vernichtung der sichersten Garantie — des gold exchange standard — zu vermeiden bestrebt war. Es ergibt sich aber die Frage, ob es tatsächlich gelungen ist, mit Hilfe der Devisenbewirtschaftung die Kaufkraft der Währung unverändert zu erhalten. Der Grosshandelsindex ist im Laufe eines Jahres um 4 Punkte gestiegen und während der zwei Jahre insgesamt um 5% gesunken. Demgegenüber betrug das Sinken der Grosshandelspreise in den Ländern Mittel- und Osteuropas 25—30%; um soviel sind bekanntlich die Weltmarktpreise gesunken und wenn die Kaufkraft des Pengös unverändert geblieben wäre, so hätten die Preise auch in

Ungarn um 25—30% sinken müssen. In Wirklichkeit haben sich dagegen der allgemeine Preissturz und die Entwertung des Pengös das Gleichgewicht gehalten; es gelang also nicht, den Notenumlauf auf ein Niveau herabzudrücken, das eine vollständige Vermeidung der Inflation bedeutet hätte. Und doch, wird der Goldstandard aufgegeben und bleibt die Kursgestaltung der Devisen sich selbst überlassen, so muss dies noch zu keiner Preissteigerung führen, wie das die Stabilität der Preise in England und Skandinavien beweist. Nicht die Preissteigerung ruft die Inflation hervor, sondern im Gegenteil, die Inflation erzwingt die Preissteigerung. — Schliesslich ist der Nationalbank auf dem Wege der Devisenbewirtschaftung weder die notwendigste Versorgung mit ausländischen Zahlungsmitteln noch die Aufrechterhaltung der Kaufkraft des Pengös gelungen.

Ferner wollte die Nationalbank mit der Devisenbewirtschaftung die übermässige Kapitalflucht und den Depositenabzug verhindern. Der Depositenbestand verminderte sich jedoch vom März 1931 bis zum März 1932 auch so um 20% und das ängstlich gewordene Kapital wurde nicht durch Zwangsmassnahmen von der Flucht zurückgehalten, sondern durch die Erschütterung der ausländischen Währungen gleichzeitig mit der ungarischen.

Der grösste wirtschaftliche Schaden wurde durch die Einlieferung der Exportdevisen und die Zuteilung der Importdevisen angerichtet, — hier ist eine Aenderung am dringendsten erforderlich. Die Bank geht auf Grund der der gesetzlichen Goldparität entsprechenden Kurse vor und lässt das tatsächlich eingetretene Disagio der Währung ausser acht. Dies bedeutet letzten Endes eine Bestrafung der Ausfuhr und eine Prämie für die Einfuhr. Diese falsche Massnahme ist in erster Reihe daran schuld, dass unser Aussenhandel in viel grösserem Masse zusammengeschrumpft ist als der der übrigen Agrarländer. Dazu kommt noch, dass einzelne Industrieunternehmungen ihre Ausfuhr im Werte von 51 Mill. durch ihre Einfuhr kompensieren durften und dadurch dem 30%-igen Verlust, der die übrigen Exporteure, in erster Reihe die der landwirtschaftlichen Produkte, traf, entgehen konnten. Es wäre viel richtiger gewesen, den Exporteuren das Recht, ihre Exportdevisen auf einem für diesen Zweck organisierten freien Markte zu verwerten, einzuräumen, sie aber auch hierzu zu verpflichten. Die Importeure, deren berechtigte Ansprüche durch eine der heutigen ähnliche Zensur anerkannt worden wären, hätten in diesem freien Verkehr ihre Devisenbedürfnisse decken können. Es ist klar, dass die in diesem Verkehr gebildeten Kurse keinesfalls einen grösseren Abfall von der Goldgrundlage bedeutet hätten als der tolerierte Schleichverkehr, auf dessen Kurse überall offen Bezug genommen wird und der seit 11 Monaten 50% des Devisenbedarfs befriedigt. Da die Kurse des freien und unbeschränkten Goldmarktes auch während dieser Zeit veröffentlicht wurden, da also das Disagio des Papiergeldes auf diesem Wege doch dauernd zur Kenntnis der Öffentlichkeit gelangte, fällt der Einwand fort, dass der freie Devisenverkehr einen schweren Schaden für die Bewertung des Pengös bedeutet und gleichzeitig eine Preissteigerung hervorgerufen hätte. Im Gegensatz zu dieser offiziellen Befürchtung wären die Preise in Wirklichkeit nicht gestiegen, denn die Gesamtheit der Kaufkraft ist während der 11 Monate unverändert geblieben. Bei den heutigen Weltmarktpreisen würde die Zubilligung

des ungeschmälerten Exportwertes ohnehin keine ungerechte Prämiierung der landwirtschaftlichen Exporteure bedeuten, höchstens eine partielle Verminderung der schweren Produktionsverluste. Ferner beweisen die in der Textilindustrie aufgestellten Berechnungen, dass wenn die Anschaffung der Rohstoffe bei einem 30%-igen Disagio der Währung vor sich gehen würde, dies die Fertigwaren allerhöchstens um ½—3% verteuern würde.

Wenn es auch jetzt nicht mehr möglich ist, die Devisenbewirtschaftung vollkommen aufzugeben, so besteht doch eine der dringendsten Forderungen darin, für den Warenverkehr Erleichterungen zu gewähren. *Anton Éber.*

Beiträge zur Haushaltsstatistik der Munizipalstädte.

Die Abhandlung ist der Untersuchung der Finanzgebarung von 10 mit Munizipalrecht bekleideten Städten Rumpfungarns gewidmet. Als Grundlage seiner Untersuchung benutzt der Verfasser die Schlussrechnungen, weil diese im allgemeinen ein genaueres Bild der Wirklichkeit geben als die Voranschläge und die Voranschläge für das Jahr 1931, da sie seit ihrer Zusammenstellung infolge der Zuspitzung der Krise mehrmals wichtige Abänderungen erfuhren, auch keine geeigneten Ausgangspunkt für die Untersuchung bilden würden.

Die gesamten ordentlichen Ausgaben der 10 Munizipalstädte beliefen sich im Jahre 1930 auf 56.2 Millionen Pengö; diesen Ausgaben standen 53.3 Millionen P ordentliche Einnahmen gegenüber. 5.2% der Ausgaben wurde durch Inanspruchnahme von kurz- oder langfristigem Kredit gedeckt. In der Mehrzahl der Fälle schloss die ordentliche Gebarung mit Defizit ab.

Die drei grossen *Einnahmegruppen* sind die Einnahmen der allgemeinen Verwaltung, der Vermögensverwaltung und der sogenannten Lebensmittelversorgung. Diese drei Gruppen weisen alle erheblichen Überschuss auf. Die Einnahmen der allgemeinen Verwaltung betrugen 24.6 Millionen P, die Ausgaben 18.6 Millionen P; die Einnahmen in der Vermögensverwaltung beliefen sich auf insgesamt 15.3 Millionen P, die Ausgaben auf 8.6 Millionen P; schliesslich die Einnahmen der Lebensmittelversorgung auf 2.7 Millionen, die Ausgaben auf 1.5 Millionen P. Die Überschüsse dieser drei Posten ermöglichten den Munizipalstädten die Deckung des Zuschussbedarfs der übrigen Verwaltungszweige. Unter diesen zuschlussbedürftigen Verwaltungszweigen stehen die Ausgaben des Unterrichts- und des öffentlichen Bildungswesens an erster Stelle, — sie betrugen 8.3 Millionen P, denen nur 1 Million P Einnahmen gegenüberstanden. 87% der Ausgaben dieses Verwaltungszweiges mussten also aus anderweitigen Einnahmen gedeckt werden. Gleichfalls mussten 46% von den 11 Millionen Pengö Ausgaben des Schuldendienstes, 76% der Ausgaben des Armenwesens, 60% der des Städtebaus und 58% der des Gesundheitswesens aus Einnahmen aus anderen Quellen gedeckt werden.

Auf den Kopf der Bevölkerung entfielen in dem erwähnten Jahre 83.9 P Ausgaben und 79.5 P Einnahmen.

Die Schlusssätze der Haushaltsrechnungen erreichen weder auf der Einnahmen- noch auf der Ausgabenseite die Höhe der Ziffern der Haushaltspläne. — nur 96.7% der veranschlagten Einnahmen

liefen in den Kassen tatsächlich ein und von den vorgeschriebenen Ausgaben konnten nur 94.6% tatsächlich vorgenommen werden. Der Ausfall bei den Einnahmen lässt sich zum überwiegenden Teile auf Steuerrückstände zurückführen. Ende 1930 hatten 9 von den 10 Städten insgesamt 7.8 Millionen Pengö Einnahmenrückstände (15% der gesamten veranschlagten Einnahmen) und 23.4 Millionen P Ausgabenrückstände (41.7% der veranschlagten Ausgaben). Beinahe 50% der Rückstände in den Steuereinnahmen entfallen auf die Gemeindezuschlagssteuer; der dritte Teil der für das Jahr 1930 veranschlagten Zuschlagssteuersumme konnte bis zum Ende des Jahres nicht eingetrieben werden. Bei den Ausgabenrückständen entfiel der grösste Teil auf die Schuldenverwaltung.

Die drei grössten Einnahmeposten sind die Einnahmen der öffentlichen Verwaltung, der Vermögensverwaltung und der Schuldenverwaltung. Die Bedeutung der Einnahmen der allgemeinen Verwaltung steht im umgekehrten Verhältnis zu der Grösse der Stadt. Die Verwaltungseinnahmen im engeren Sinne spielen in dem Haushalt der Munizipalstädte nur eine untergeordnete Rolle. Die Einnahmen im Zusammenhang mit den Betrieben beliefen sich auf 10.5% der Gesamteinnahmen, — die Gesamtgebarung der städtischen öffentlichen Betriebe ist jedoch von dem Haushaltsfonds unabhängig; die Finanzverwaltung der Betriebe ist meistens selbständig. — 54.4% der gesamten Steuer- und steueränlichen Einnahmen (220 Millionen P) entfielen auf staatliche Steuern, die den Städten überlassen wurden. Die Einnahmen aus den städtischen Zuschlagssteuern erreichten nicht einmal die Hälfte der Steuereinnahmen staatlichen Ursprungs.

Bei den *Ausgaben* entfällt der grösste Posten auf die allgemeine Verwaltung (33.1%). Die übrigen Aufgabengebiete figurieren mit folgenden Sätzen: Schuldenverwaltung 20%, Unterrichtswesen 14.7%, Vermögensverwaltung 12.1%, Städtebau 9.9%, Gesundheitswesen 3.9%, Armenwesen 3.6%, Lebensmittelversorgung 2.7%. — Insgesamt entfallen 20.8 Millionen P auf den Personalbedarf, 35.4 Millionen auf den Sachbedarf; auf den Kopf der Bevölkerung entfielen 31 P Personalausgaben, und 58.8 P Sachausgaben. Der Anteil des Personalbedarfes an den Gesamtausgaben ist im Verhältnis zu früheren Zeiten sehr hoch. Die allgemeine Verwaltung ist für die städtische Bevölkerung auffallend teuer: der Kopfbetrag beläuft sich hier auf über 21 P.

Vor dem Weltkriege war für den Haushalt der ungarischen Kommunen eine übermässig grosse Bedeutung der *Fonds* bezeichnend. Auch in dem untersuchten Jahre finden wir noch zahlreiche Fonds in den Haushalten, besonders der Munizipalstädte der Tiefebene. Die Verrechnungen dieser Fonds beweisen jedoch, dass sie nur schwerfällig ihre Aufgaben lösen können. 25.2% der ordentlichen Einnahmen dieser Fonds bestand aus Beiträgen der Städte. Von ihren ordentlichen Ausgaben entfiel der grösste Prozentsatz auf Ausgaben für ihre Einrichtung und Aufrechterhaltung. Die Munizipalstädte machen sich in vielen Fällen nur überflüssige Mühe, wenn sie für Zwecke, denen mit Einstellung regelmässiger Posten in die Voranschläge ebenso gut gedient wäre, Fonds bilden. Es gibt nur wenige unter diesen Fonds, die im Dienste ernster Ziele stehen. Zu den wichtigsten gehören die Pensionsfonds. Da aber das vor dem Kriege gesammelte Vermögen dieser Fonds zerschmolz und da

anderseits die Pensionslast infolge der Vereinfachung der städtischen Administration gewachsen ist, mussten die Städte Rumpfungarns für deren Deckung im Rahmen ihrer Haushaltspläne sorgen. Von den 10 Munizipalstädten hatten 1930 nur 5 Pensionsfonds, die beinahe ausschliesslich aus städtischen Beiträgen alimentiert wurden. Von grosser Bedeutung sind ferner die Krankenhausfonds und unter den Fonds im Dienste des Verkehrswesens die munizipalen Wegebau- und Strassenmautfonds.

Eine eingehende Bearbeitung der Angaben der städtischen *Betriebe* beweist, dass ihre Verwaltung durch die öffentliche Körperschaften in der überwiegenden Mehrzahl der Fälle berechtigt ist, Vom Gesichtspunkte der Gemeinschaft muss jedoch 1. untersucht werden, ob das Wirtschaften der öffentlichen Betriebe einer strengen Kritik gewachsen ist und 2. ob es bei einer niedrigeren Belastung der Bevölkerung für die Körperschaft den höchstmöglichen Nutzen abwirft. Nach den Bilanzen des Jahres 1930 verkörperten diese städtischen Betriebe in den 10 Städten einen Vermögenswert von 54 Millionen Pengö; hiervon entfielen auf die Elektrizitätswerke 38.4%, auf die Wasserwerke 22.7%. Die wichtigsten Vermögensposten der Betriebe sind die Betriebseinrichtung (42.1%), Immobilien (28.6%), Betriebsforderungen (6.7%) und das Warenlager (5.2%). Auf der Passivseite der Betriebsbilanzen figurierte das gesamte reine Vermögen mit 24.7%; 53.5% dieses reinen Vermögens entfallen auf die Wasserwerke, 23.7% auf die Elektrizitätswerke. Von den übrigen Passivposten sind die folgenden hervorzuheben: sonstige Gläubiger (23%), Inlandsanleihen (10.4%), Auslandsanleihen (6.5%), Reservefonds (4.3%), sonstige Fonds (15.2%).

Die öffentlichen Betriebe dieser Munizipalstädte erreichten — in erster Reihe aus dem Entgelt für die Betriebsleistungen — sehr bedeutende Einnahmen. Nach den Zahlen des Jahres 1930 beliefen sich die Einnahmen der Elektrizitätswerke auf 43.9% ihres gesamten Vermögens, die der Gaswerke auf 27.7% und die der Wasserwerke auf 12.2%. Noch auffalender ist die Höhe der im Verhältnis zu dem Vermögenswert ausgedrückten Einnahmen bei den Spiritusbrennereien (186.0%), bei den Lichtspielhäusern (271%) und bei den Betrieben der Städtereinigung (155.0%). Von den gesamten Ausgaben der städtischen Betriebe entfielen 16.6% auf den Personalbedarf, 57.0 auf den Sachbedarf, 15.0% auf den Schulden- und Zinsendienst. Die Beträge, die diese Betriebe den städtischen Kassen beisteuerten, sind verhältnismässig niedrig. Der Gewinn der Betriebe mit einem Aktivsaldo betrug nur 8.6% der Gesamtausgaben und wenn wir auch die Betriebe mit einem Passivsaldo hinzuziehen, dann sinkt diese Zahl auf 3.9%. Die finanziellen Ergebnisse der Betriebe sind also aus dem Gesichtspunkte der Städte nicht günstig. auch dann nicht, wenn wir die städtischen Beiträge aus der Gewinnsumme nicht in Abzug bringen.

Es wäre sehr erwünscht, wenn die Haushalte der Städte zum Gegenstand einer systematischen und ständigen Beobachtung gemacht würden. Die Auswertung der Ergebnisse dieser statistischen Erhebungen würde nicht nur zu der Vereinheitlichung der Finanzgebarung der Städte beitragen, sondern auch in Bezug auf die Abschaffung der fondsmässigen Gebarung gute Dienste leisten. Einer

ebenso systematischen und ständigen Beobachtung müsste auch die Tätigkeit der städtischen Betriebe unterworfen werden.

Eine der wichtigsten Lehren obiger Untersuchung ist, dass die Munizipalstädte im Jahre 1930 in verhältnismässig viel höherem Masse staatliche Zuschüsse in Anspruch nahmen als in der Vorkriegszeit. *Desider Laky.*

Die Grundprobleme der deutschen Volkswirtschaftspolitik.

Seit geraumer Zeit wird die deutsche Volkswirtschaft von einem Sturm ohnegleichen durchbraust, der sie bis in ihre Grundfesten erbeben lässt. Angesichts ihrer besonders engen Verbundenheit mit den übrigen kontinentalen Volkswirtschaften liegt daher kaum etwas näher, als einmal den grundlegenden Problemen der deutschen Wirtschaftspolitik nachzugehen. Hängt doch nicht nur für Deutschland *alles*, sondern auch für die benachbarten Wirtschaftsgebiete *sehr vieles* von den Erfolgen ab, die den deutschen Versuchen zur Lösung und Überwindung der Krise beschieden sind. Es kann den kontinentalen Wirtschaften nicht besser gehen, wenn es Deutschland nicht besser geht und wie in einem verhängnisvollen Zirkel kann die deutsche Wirtschaft nicht ohne das kontinentale, ja viel weiter noch: das Weltwirtschaftsgebilde, eine endgültige Aufwärtsentwicklung nehmen. Auf diese *„endlich Aufwärtsentwicklung"* kommt es aber an. Darum erscheint eine Betrachtung der Grundfragen gerade der deutschen Wirtschaftspolitik wichtig und notwendig, will man überhaupt Möglichkeit haben, die nächste Zukunft abzuschätzen.

Unter den *aussenpolitischen Problemen* steht zunächst die *Reparationsfrage* noch entscheidend im Vordergrund. Man hat aber heute immer mehr eingesehen, wie schwer Deutschland das Weiterzahlen der Reparationen wird und dass tatsächlich doch ein „Nichtkönnen" und nicht, wie man bis 1931 oftmals so gerne annahm und verbreitete, ein „Nichtwollen" dahintersteht. Trotzdem erregte die kategorische Erklärung (des deutschen Reichskanzlers dem englischen Botschafter gegenüber Anfang 1932) Aufsehen *„dass Deutschland weder jetzt noch in der Zukunft in der Lage sei, Reparationen zu zahlen, wenn das Wirtschaftsleben der Welt wieder in Gang kommen solle. Deutschland müsse auf volle Abschaffung der Reparationen dringen"*. Noch nie hatte wohl eine amtliche Persönlichkeit die Welt in offizieller Form und in nicht zu überbietender Deutlichkeit darauf vorbereitet, was man in der Reparationsfrage von Deutschland zu erwarten habe. „Deutschlands Lage macht die Fortsetzung politischer Zahlungen unmöglich und jeder Versuch, das System solcher politischen Zahlungen aufrecht zu erhalten, muss nicht nur für Deutschland, sondern für die ganze Welt zu Unheil führen!"[1] Wenn man daher meint, dass das neue Aufrollen der Reparationsfrage „der Welt die Lehre erteilt habe, dass die Form der internationalen Kapitalverpflichtungen und das Ausmass der Zahlungsverpflichtungen auf den ungünstigen Fall mangelnder Zusammenarbeit Rücksicht nehmen müsse und dass inter-

[1] Erklärung des deutschen Kanzlers Anfang 1932 an das Wolffsche Telegraphenbüro.

nationale Kapitaltransferierungen in dem bisherigen Umfange nicht mehr möglich sein werden", so ist diese Kritik zu schwach. In Wirklichkeit handelt es sich um mehr als bloss um *diese* Lehre; Zwischenlösungen können der deutschen Lage nicht mehr gerecht werden. Solange nichts Endgültiges erreicht wird, kann die deutsche Volkswirtschaft nicht zur inneren Stabilität kommen.

Diese *Stabilität* ist aber andererseits auch nicht zu erzielen, wenn nicht auch die Weltwirtschaft genest. Wie steht es aber mit der Weltwirtschaft? Die engsten Beziehungen zu ihr zeigt die *Handelsbilanz*, die durch oberflächliche Beurteiler einen gänzlich unangebrachten Optimismus erweckt hat. Deutschland sei 1931 erstmalig der grösste Exporteur der Welt geworden, so hiess es in ihren Kommentaren. Deutschland habe sich eine Erhöhung am Weltausfuhrgeschäft trotz der schlechten Weltkonjunktur erzwungen, so heisst es sogar in der deutschen Tagespresse. Tatsächlich schloss auch die deutsche Handelsbilanz 1931—1932 mit einem um 1.4 Milliarden RM höheren Ausfuhrüberschuss ab als 1930, der sich aber freilich schon bei Berücksichtigung der Reparationssachlieferungen auf 1.2 Milliarden RM verringerte. Wie erklärt sich dieser angesichts der Weltlage noch immer sehr erhebliche Überschuss der deutschen Ausfuhr? Nun, sehr einfach. Man muss nur berücksichtigen, dass auch die Einfuhrzahlen bedeutend zurückgegangen sind. Im Vergleich zu den Ausfuhrpreisen haben die *Einfuhrpreise* einen relativ stärkeren Rückgang um 600 Millionen RM erfahren, und ebenso sind die *Einfuhrmengen* relativ stärker und zwar um den gleichen Betrag von 600 Millionen RM zurückgegangen. Diese beiden Beträge von je 600 Millionen RM erklären das Rätsel „Deutschland als grösster Exporteur". So sehen also in Wirklichkeit die Hoffnungen auf den Weltmarkt aus. Ausserdem, welch' verkehrte Welt! Während die internationalen Kommissionen ihre Aufmerksamkeit auf diesen Weltmarkt richten und seine Bedeutung für alle Völker hervorheben, entfaltet sich in der *internationalen Handelspolitik* eine merkwürdige Aktivität.

Das Freihandelsland England wollte mit seinen Zöllen die übrigen Nationen zum Freihandel „erziehen". Seine Erziehungszölle wirkten sich aber gerade umgekehrt aus: Der Lehrmeister ist, wie man zutreffend gesagt hat, aus einem stolzen selbstbewussten Freihändler ein Schutzzöllner wie alle anderen Industriestaaten geworden. Auch für das traditionelle Freihandelsland England gilt nunmehr offiziell, dass man anderen Ländern so wenig wie möglich abkaufen, ihnen aber so viel wie nur möglich verkaufen will. Mit Bewusstsein wendet sich nun auch England diesem *System der wirtschaftlichen Autarkie* zu, das seinem Wesen nach auf eine Herausbildung getrennter Wirtschaftsgebiete hinausläuft und damit den Zerfall der Weltwirtschaft andeutet. Diese Trennung der Weltwirtschaft in Einzelhandelsgebiete ist eine Gefahr, die nicht nur für Deutschland, sondern für *alle* Länder besteht. Der Weg von theoretischen Erkenntnissen zur Durchführung in der Praxis scheint somit nirgends schwerer zu sein als dort, wo internationale Interessen berührt werden. *So* verstanden, wird internationale Zusammenarbeit nur ein Phantom sein und bleiben!

Die Unfähigkeit Deutschlands, wie bisher ungeheuere politische Zahlungen zu leisten, ist nur das Spiegelbild des katastropha-

len *Schrumpfungsprozesses im Innern.* Kein Markt, kein Wirtschaftszweig ist verschont geblieben.

Das Bild schwerster Erschütterungen bietet der *Arbeitsmarkt*, dem mit seiner Millionenziffer von Arbeitslosen auch wesentlich gesunkene Lebenshaltungskosten[2] und rückgängige Grosshandelspreise wenig helfen konnten.[3] Die Produktion an *Investitionsgütern* hat den tiefsten Stand erreicht, die Umsätze des *Handels* sind um Milliarden von RM zurückgegangen.[4]. Die arbeitstägliche Wagengestellung der deutschen Reichsbahn und die Menge der beförderten Güter sinkt zusehends.[5] Die *Landwirtschaft* kann sich nur noch durch Einschreiten des Reiches halten und sieht sich vor einer vollständigen Umgestaltung der Betriebsführung. Der Wert der *baugewerblichen Produktion*, der Konjunkturmesser alles Wirtschaftens, weist innerhalb eines Jahres von 1930 bis 1931 den gewaltigen Rückgang von fast 3 Milliarden RM auf. Dabei ist Bedarf genügend vorhanden. Die Statistik über den Wohnungsbedarf lehrt, dass für die Überwindung der Arbeitslosigkeit und für die Ankurbelung der Wirtschaft über den Baumarkt noch ein Betätigungsfeld vorhanden ist. Ein Betätigungsfeld freilich, das nur unter ausreichender Berücksichtigung der *ungünstigen Einkommensverhältnisse* erschlossen werden kann. Die Wohnungsgrösse wandelt sich: Nur noch kleine und kleinste Einheiten können gebaut werden.

Überall — sei es bei der Frage der Arbeitsbeschaffung, bei der Verwirklichung des Siedlungsgedankens oder sonstwo — ist das Problem das gleiche: *Die Realisierung eines vorhandenen latenten Bedarfes mit allen nur möglichen Mitteln, auch mit Hilfe einer liberalen Kreditpolitik der Zentralbanken, aber immer begrenzt durch gewissenhafte Rücksichtnahme auf die Währung des Landes, die durch keinerlei Experimente erschüttert werden darf.* Eine solche Erschütterung könnte der schwache deutsche Wirtschaftskörper nicht mehr ertragen. Eine solche Erschütterung würde den eben erst sanierten deutschen *Kreditmarkt* völlig vernichten. Dieser Erkenntnis getreu bewegte sich die staatliche Kredit- und Preispolitik, die aber mehr als man es jemals für möglich gehalten hätte, mit *Zwangseingriffen und Notverordnungsmassnahmen* arbeitete. Kredit und Preis, einst die Inbegriffe privater Wirtschaftsführung, wurden zu Mittelpunkten der Wirtschaftspolitik des Staates. Hier wie dort herrschte allen Theorien zum Trotz die Hand der Behörden, die nicht lange zögerte, wenn sie unterschiedslos und schematisch Preissenkungen zu verfügen hatte. Hier wie dort wurden Kommissare eingesetzt, die helfen sollten „ein wirtschaftlich wirksames und sozial gerechtes Programm aufzustellen und durchzuführen", die aber bald sehen mussten, was es bedeutet, zwangsweise das überaus komplizierte Räderwerk des deutschen Wirtschaftsgefüges regulieren zu wollen.

[2] Der Gesamtlebenshaltungsindex ausgegangen von 1913/14 = 100, der im Durchschnitt des Jahres 1929 bei 153.8 stand, betrug im Januar 1932 nur noch 124.5, also fast 20% weniger. Trotzdem brachte naturgemäss die riesengrosse Arbeitslosenziffer erhebliche Verbrauchsrückgänge.

[3] Die Grosshandelspreise haben sich Anfang Januar 1932 bereits dem Stand des Jahres 1913 genähert. Mitte Januar 1932 lag sie um rund 30% niedriger als zur Zeit ihres konjunkturellen Höhepunktes im Juli 1928.

[4] Der Gesamtproduktionsindex fiel von 1928 = 100 auf 1931 = 69. Die Handelsumsätze sanken von 11.2 Milliarden RM (1929) auf 8.5 Milliarden RM (1931).

[5] Die arbeitstägliche Wagengestellung der deutschen Reichsbahn sank von 152.100 (1929) auf 131.500 (1930) und auf 112.600 (1931); die beförderten Güter betrugen in den gleichen Jahren 1,431.000 to, 1,163.000 to und 958.000 to.

So steht Deutschland, wie in der Abhandlung im einzelnen ausführlich dargelegt wird, in einem noch nie dagewesenen Kampf, dieses Räderwerk nicht zum Stillstand kommen zu lassen. Im Kampf gegen *äussere* Mächte, um endlich die Warenmärkte wieder ins Gleichgewicht zu bringen — im Kampf gegen *innere* Gewalten, um die Last des Riesenarbeitslosenheeres zu mildern. *Immer im Glauben und der festen Hoffnung, dass die Leistungs- und Widerstandskraft seiner und der kontinentalen Wirtschaft wiedererstarkt und dass sich das so dringend notwendige Vertrauen auf eine bessere Zukunft einstellt.*

Berlin. *Gerhard Otte.*

Kleinere Beiträge.

Der Wert der ausländischen Verschuldung Ungarns auf Grund der Weizenparität berechnet.

Der Wert der im Ausland erhobenen ungarischen Staats- und Privatanleihen und deren Annuitäten ist, in dem gesunkenen Marktwert des Hauptausfuhrartikels Ungarns ausgedrückt, seit der Zeit der Kontrahierung ausserordenlich gestiegen. Ungarn muss seine Zahlungen an das Ausland in erster Reihe mit den Devisen abdecken, die sich aus der Ausfuhr der Agrarprodukte ergeben, — dieses Einkommen hätte sich aber infolge des Preissturzes der landwirtschaftlichen Produkte sogar bei einer forcierten Ausfuhr vermindert. Da die Zinsen der Anleihen die alten geblieben sind, also der Preis des geliehenen Geldes seit den Jahren der Konjunktur nicht gesunken ist, führte die Diskrepanz in der Preisentwicklung des Geldes und der landwirtschaftlichen Produkte zu einem unsichtbaren Anwachsen der Schuldenlast. Auf Grund des Weizenpreises der letzten Jahre berechnet, ist am allerstärksten der Wert der in den Jahren 1925—1928 kontrahierten Anleihen bzw. der in dieser Zeit bezahlten Annuitäten gestiegen. Die Anleihe von 1925, die damals einen Wert von 2 Millionen Doppelzentner Weizen hatte, wäre seit einem Jahre nur noch mit beinahe 6 Millionen Doppelzentner Weizen rückzahlbar. Die Anleihen der Jahre 1926, 1927 und 1928 sind heute nur noch mit 2⅓-mal soviel Weizen rückzahlbar als zur Zeit der Aufnahme und der in Weizen ausgedrückte Wert der 1930 behobenen Anleihe war ebenso gross wie der der nominell um 100 Millionen P höheren Anleihe des Jahres 1927.

Die Weizenparitäten geben ein Bild von der Lage der verschuldeten Agrarländer. Ihre Bedeutung für Ungarn wird jedoch durch die ungünstigen Handelsbilanzen der Jahre 1925—1928 bedauerlich vermindert, — diese Handelsbilanzen beweisen, dass die durch die ausgedehnte Inanspruchnahme ausländischen Kapitals erleichterte und überdimensionierte Einfuhr die günstige Wirkung der hohen Preise unserer Exportartikel paralysiert hat. Die Handelsbilanz des Landes wies eben in den Jahren der hohen Weizenpreise die grössten Verluste auf, so dass die Schuldentilgung und die Deckung des Aussenhandelsdefizits gleichfalls neue Auslandsanleihen erforderten. *Ladislaus Cs. Szabó.*

Akzept- und Garantiebank.

Die Akzept- und Garantiebank ist am 28. Juli v. J. gegründet worden, um die Wiederaufnahme des Zahlungsverkehrs durch Stützung illiquid gewordener Banken, Bankiers und Kreditinstitute zu ermöglichen. Sie vermittelt die Umwandlung von Buchkrediten in rediskontfähige Wechsel, indem sie die vom Schuldner gezogenen Tratten akzeptiert, ausserdem nimmt sie nicht-rediskontfähiges Wechselmaterial herein und macht dieses durch ihre Unterschrift rediskontfähig. Mitte August beliefen sich ihre Kredite bereits auf einige 100 Millionen RM., um einen Monat später auf 700 Millionen zu steigen. Ende Oktober erreichten die Gesamtverbindlichkeiten 1200 Millionen, Ende November 1360 Millionen und Ende Dezember 1650 Millionen. Nach beträchtlichen Rückzahlungen fielen sie Ende Januar auf etwa 1500 Millionen RM. Infolge der Dringlichkeit der Aufgaben des Institutes mussten anfangs alle Wechsel unbesehen hereingenommen werden, die Bereinigung des Wechselmaterials konnte nur später erfolgen. Sonst wurden Kredite nur nach genauer Prüfung von Unterlagen und Status gewährt. Die Leitung des Institutes entspricht den an sie gestellten Anforderungen, so dass nennenswerte Verluste bis jetzt vermieden werden konnten.

Paul Prileszky.

Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932. (Replik.)

Ladislaus Zelovich glaubt, dass die Aenderungen der Wirtschaftspolitik nur Erschütterungen hervorrufen können. Demgegenüber ist es notwendig, dass das Zollsystem sich den veränderten Verhältnissen anpasst. Die Verbrauchssteuern müssen gemildert werden. Auch die Bankrate müsste noch ermässigt werden, umsomehr, da sie jetzt nur wenig Einfluss auf die Auslandanleihen hat und deshalb die Interessen der inländischen Produktion in erster Reihe berücksichtigen müsste. Der Rationalisierung der Kreditorganisationen muss man auch grosse Wichtigkeit beilegen.

Wir finden in der Antwort von Zelovich keine Beweise für die einfache Behauptung, dass wir „ein lehrreiches Beispiel für Nichtbeachtung praktischer Erfahrungen" geliefert hätten.

Ladislaus Lipták.

LITTERATUR.

Sammelbesprechungen.

Ungarische Krisenliteratur. I.

Lázár L. Cs.: Die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. Budapest, M. Kir. Egyetemi Nyomda. 1931. 1—63 p. (in ung. Spr.).

Gáthy I.: Die Arbeitsgesellschaft. Budapest, Genius Ausgabe. 1931. 425 S. (in ung. Spr.).

Dr. Péchy H.: Neokapitalismus. Budapest, M. Kir. Egyetemi Nyomda. 1931. 112 S. (in ung. Spr.).

Dr. Rudolf L.: Das Problem der Arbeitslosigkeit. Berlin, 1931. 77. P. (in ung. Spr.).

Stark Zs.: Die wirtschaftliche Auferstehung Europas. Presov (Eperjes). 1931. Libertas Buchdruckerei. 117. P. (in ung. Spr.).

Die ungarische Krisenliteratur war bis zur neuesten Zeit sehr arm. Erst als die heutige Krise einsetzte, erschienen mehrere Schriften, welche sich zum Teil mit dem Probleme der Arbeitslosigkeit beschäftigen, teilweise auch die Krise des ganzen kapitalistischen Systems zum Gegenstande haben. Die hier besprochenen Schriften sind keine Arbeiten von Fachgelehrten. Nur die Arbeit von *Rudolf* beruht auf einem wirklichen Studium der Fachliteratur, ohne aber diese wirklich zu fördern. Im zweiten Teil enthält sie eine Reihe von Vorschlägen zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit, wobei aber insbesondere die keinesweges nebensächliche Finanzierungsfrage der gemachten Vorschläge nicht entsprechend gewertet wird. Der Gedanke der Errichtung von kleineren Tauschgesellschaften für Arbeitslose ist aber trotzdem der Erwägung wert. *Cs. Lázár* verliert sich in Plänen einer Weltsolidarität, auch *Stark* denkt an eine Weltlösung mit einem Weltgeld, welches die seiner Ansicht nach abgewirtschaftete Goldwährung abzulösen hätte. Ein grosszügiges Programm der Energiewirtschaft scheint ihm der Angelpunkt der Genesung der Weltwirtschaft zu sein, dessen Verwirklichung alle Völker zu einer Zusammenarbeit führen soll. Weniger einseitig ist *Péchy*, der von den Lehren *Nowikows* ausgehend einen Neokapitalismus anstrebt, der dem Wesen nach in einem obrigkeitlich streng geregelten Wirtschaftsystem bestehen würde. Auch die Arbeit *Gáthys* entwirft ein dem geläuterten Sozialismus ähnliches System, wobei aber der Autor sich dessen bewusst bleibt, dass es sich mehr um eine soziale Phantasie handelt, welche nur die Entwickelungsrichtung des Kapitalismus veranschaulichen soll, wobei *Gáthy* es allerdings nicht unterlässt, die neue Ordnung auch im Detail zu zeichnen. Die Unruhe unserer Zeit äussert sich in diesen Schriften, welche zu Vorstellungen über die Zukunft der Wirtschaft aneifert und den Glauben an die bestehende Wirtschaftsverfassung untergräbt.

Wolfgang Heller.

Buchbesprechungen.

Gomperz, Erwin: Die wirtschaftlichen Wirkungen der Zollverbände. 1932. R. Gergely. 54 S. (In ungarischer Sprache.)

Das interessant und anregend geschriebene Heft ist ein entschiedenes Bekenntnis zum Freihandel. Der Verfasser hält die Schutzzölle immer für schädlich und ist der Ansicht, dass ein Übergehen zum internationalen Freihandel einen grossen Fortschritt für die Wohlfahrt der Menschheit bedeuten würde. Er unterwirft die gegenwärtig so häufig diskutierten neuartigen Zollverbandspläne, die Präferenzverträge und Zollunionen, und kommt zu dem Schluss, dass es keine aufbauende positive Zollpolitik gibt, als einziges anstrebenswertes Ziel ist also die Vernichtung der heute bestehenden Zollmauern zu betrachten. Nach diesen geistreich und überzeugend vorgetragenen Ausführungen macht er jedoch die über

raschende Feststellung, dass es nicht zweckmässig ist, eingreifende Zollreformen während der Dauer schwerer Wirtschaftskrisen durchzuführen. Die Krise wird seiner Ansicht nach nicht durch die Zölle verursacht, sondern durch die Kreditdeflation und da die Aufhebung der Zölle einen deflationsähnlichen Preissturz nach sich ziehen würde, wäre es sehr gewagt, diesen Schritt während einer Krise zu tun. Infolge dieser These sind sämtliche Schlussfolgerungen des Buches negativen Charakters, — das Sofortprogramm des Verfassers steht in keinem logischen Zusammenhang mit seinen einleitenden, überaus richtigen Ausführungen. Unserer Ansicht nach verlässt er den geraden, logischen Weg dort, wo er den Zusammenhang zwischen Krise und Zöllen leugnet. Die zollpolitischen Ereignisse der letzten Jahre, das endgültige Beiseiteschieben des Prinzips der internationalen Arbeitsteilung und der vernunftsmässigen Regeln der Produktion, die Agonie des internationalen Handelsverkehrs, — all dies ist mit der unsinnigen Zollpolitik der Nachkriegszeit so eng verbunden, dass Krise und Zollpolitik heute keinesfalls mehr getrennt werden können. Die Lösung muss also in erster Reihe auf zollpolitischem Gebiete gesucht werden. Da wir aber der Behauptung des Verfassers, dass die Schwierigkeiten, die den regionalen Lösungen im Wege stehen, wahrscheinlich unüberwindlich sind, beistimmen, erblicken wir den einzigen Weg, der aus der Krise herausführen könnte, in der radikalen Verwirklichung des Freihandelsgedankens. *a. é.*

Sajóhelyi, Stefan: Der Wert des Ertrages des ungarischen Ackerbausim Jahre 1931. (In ungarischer Sprache.)

Die Mainummer der Zeitschrift „Magyar Statisztikai Szemle" (Ungarische statistische Rundschau) bringt eine vergleichende, detaillierte Zusammenstellung der Ertragsmengen und des Wertes der ungarischen landwirtschaftlichen Produktion in den Jahren 1928—29, 1929—30 und 1930—31, in der die schrecklichen Verwüstungen, die der Preissturz der letzten zwei Jahre verursacht hat, plastisch zum Ausdruck kommen. Der Wert des Gesamtertrages des Ackerbaus betrug 1928—29 1660 Millionen P, 1929—30 1196 Millionen P, 1930—31 1043 Millionen P. Der Wertverlust in den zwei Jahren beträgt also 617 Millionen P, d. h. 36%. Wenn aber der Posten „Stroh, sonstige Halme usw.", der in der Zusammenstellung sehr stark überbewertet ist — es handelt sich ja hier um Produkte, die nur zu einem geringen Bruchteil der Gesamtproduktion in den Handelsverkehr gelangen — ausser acht lassen, dann ergeben sich als Gesamtwert der Produktion der erwähnten 3 Jahre 1385, 991 und 846 Millionen P; der Wertverlust der zwei Jahre beträgt also 40%. Wenn wir schliesslich nur die Getreidesorten berücksichtigen, dann gelangen wir zu folgenden Zahlen: 667, 469 und 295 Millionen P. Der Wertverlust überschreitet also hier die 50% erheblich, woran jedoch der Rückgang der produzierten Mengen einen gewissen Anteil hat. *a. é.*

Gesztelyi-Nagy, Ladislaus: Das ungarische Gehöft. Kalocsa, 1928. (In ungarischer Sprache.)

In der ungarischen Tiefebene leben 1½ Millionen Landwirte auf zerstreuten Gehöften. Unter diesen gibt es auch solche, die nur im Sommer auf ihrem Hof wohnen und für den Winter in das Dorf, bzw. in die Stadt ziehen. Wenn sie ihre Tiere unter Aufsicht auf dem Gehörft lassen, so ist dies für die Wirtschaft noch nicht so schädlich; wenn sie aber für den Winter den Hof gänzlich verlassen, so ist das nicht nur aus dem Gesichtspunkte der Düngerproduktion und — verwertung, sondern auch für die Verrichtung der Arbeiten in der Wirtschaft nachteilig. Das Hofwesen hat ferner auch bei guter Bewirtschaftung den Nachteil, dass es das Material und die Gerätschaften, die von auswärts anzuschaffen sind, verteuert und den Preis der Produkte ab Gehöft verbilligt. Der Grund hierfür ist der Mangel an guten Wegen, — hiermit hängt auch das schwerfällige Funktionieren der Verwaltung, des Schulwesens und des Genossenschaftswesens in den Gehöftgegenden zusammen.

Die Gehöfte gehören zu einer Stadt oder zu einem Dorf mit riesenhaft ausgedehnter Gemarkung. An die Stadt oder an das Dorf bezahlen sie auch ihre lokalen Steuern; es ist aber herzlich wenig, was sie davon in der Form der Befriedigung ihrer lokalen Bedürfnisse zurückbekommen. Es gibt zwar eine Verordnung des Innenministeriums, die das Mutterdorf bzw. die Stadt verpflichtet, für die Gehöfte zu sorgen und die Verwaltung in der Gemarkung zu verbessern. Diese Verordnung hat aber wenig genützt, denn das Mutterdorf verwendet sein Geld lieber für seine eigenen Zwecke und ist ausserdem gar nicht bestrebt, die Bildung neuer selbständiger Dörfer in seiner Gemarkung zu fördern, da dies sein Gebiet, seine Einnahmen und seine Macht verkleinern würde. Von der lokalen Autonomie ist also eine Verbesserung der Lage der Gehöfte nicht zu erwarten; das Problem könnte nur durch ein Gesetz gelöst werden, das aus den zur Selbständigkeit reifen Gehöftzentren selbständige Gemeinden bilden und ihnen aus der Gemarkung der Muttergemeinde ein entsprechendes Gebiet zuteilen würde. Diese Lösung wäre auch aus historischem Gesichtspunkte gerecht, da die Latifundien der Dörfer und Städte der Tiefebene auf den Gebieten der von den Türken verwüsteten Gemeinden entstanden sind, — die Bildung neuer Dörfer würde also nur die Zustände vor der Türkenzeit wiederherstellen. *Nikolaus v. Mattyasovszky.*

Bericht über die Tätigkeit des Landeskreditschutzvereins im Jahre 1931. Budapest, 1932 102 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Jahresberichte des Landeskreditschutzvereins sind wichtige Beiträge zur Statistik der Kreditsicherheit in Ungarn. Bei der katastrophalen Verschärfung der Krise im letzten Jahre überrascht es nicht, dass die Zahl der Insolvenzen in Ungarn im Monatsdurchschnitt 2623.8 betrug, — im Jahre 1930:206. Auch in diesem Berichtsjahre überwiegen die Insolvenzen im Handel; von sämtlichen vor den Kreditschutzverein gelangten Privat- und Zwangsausgleichen gehören 2660 Fälle dem Handel an. Der Gesamtbetrag der Passiven war 128.5 Millionen P, — 22.2 Millionen mehr als im Vorjahre.

Während jedoch 1930 die Insolvenzen in der Industrie nur 6.43% derjenigen des Handels ausmachten, stieg dieser Prozentsatz im Berichtsjahre auf 10.6. Sowohl im Handel wie in der Indusrie fällt der grösste Prozentsatz auf die Textilbranche: die Insolvenzen in der Textilindustrie betrugen 36.17% aller industriellen Insolvenzen; der Textilhandel figuriert mit dem Prozentsatz 32.44. — Von den Einzelheiten ist erwähnenswert, dass der prozentuale Anteil der über 40 Jahre alten Firmen stark zugenommen hat, — dieser Anteil macht in dem Berichtsjahre 8.6% sämtlicher Insolvenzen aus.

Alexander Sipos.

V. G. Kale: Poblems of world economy. University of Madras. Sir William Meyer lectures. — Madras. — Thompson et Co. Ltd. University Printers. Madras, 1931. (163. p.).

Das Buch *Kales* bietet eine Analyse der Weltwirtschaftskrise auf Grund einer Untersuchung des Weltwirtschaftsbegriffes, welche sein Augenmerk von Anfang an auf die Vielheit der Zusammenhänge dieses grossen Wirtschaftsorganismus richtet und ihn gegen einseitige Gesichtspunkte, wie sie z. B. die rein monatäre Betrachtung der Krise enthält, feit. Der Autor erkennt mit scharfem Blicke die grossen strukturellen Wandlungen, welche sich in der Weltwirtschaft schon vor dem Kriege vorbereiteten und durch den Krieg noch erheblich verschärft haben, womit sie dann neuere tiefgreifende Verschiebungen in der Weltwirtschaft verursachten, so dass das schon vor dem Kriege gefährdete Gleichgewicht der Weltwirtschaft hierdurch gestört werden musste. *Kale* hat aber auch ein scharfes Auge für die spezifisch durch den Krieg verursachten Gründe der Krise, und ist damit in reinem, dass solange sich die politischen Verhältnisse nicht klären, an eine Heilung der Krise nicht zu denken ist. Frankreichs Rolle in der Verursachung dieser politischen Athmosphäre, welche die Wirtschaft nicht zu Ruhe kommen lässt, durchschaut Kale vollkommen. Das ganze Buch zeugt von einem Scharfblick, welcher trotzdem der Autor im fernen Osten lebt, ihn das Wesen der Sache klarer erkennen lässt, als manchen Europäer, dessen Blick sich leider durch verschiedene Gesichtspunkte vom wirklichen Wesen der Krise oft ablenken lässt.

W. H.

Hutton, D. Graham. Nations and the Economie Crisis. Sedgwick & Jackson, London, 1932.

Hutton versucht, ein Bild der Krise und der möglichen Auswege kurz und in „populärer Form" unter strenger Wahrung der wissenschaftlichen Objektivität zu entwerfen. Er ist einer der begabtesten und gebildetsten jüngeren englischen Jurist-Ökonomen. Nebst seiner starken Darstellungskraft und strenger Wissenschaftlichkeit pulsiert in seinem Buch ein neuer Geist, der in einem tiefen Verantwortungsgefühl, das die Objektivität garantiert, wurzelt.

Europa und die ganze Welt hat die politische Struktur des frühen XIX. Jahrhunderts im grossen und ganzen unverändert beibehalten, während das Wirtschaftsleben sich gänzlich verändert hat, mit heterogenen Elementen schwer überladen wurde und in-

folgedessen mit den Methoden des Systems des laissez faire nicht mehr bewältigt werden konnte. Hutton weist klar und treffend darauf hin, dass der grösste Fehler der Friedensverträge war, die Welt gänzlich ohne eine entsprechende wirtschaftspolitische Organisation gelassen zu haben, die auf dem jetzigen Grad der Wirtschaftsentwicklung unentbehrlich ist, um die überdimensionierten Produktionsapparate mit Verteilung und Konsumtion in Einklang zu bringen. Die hochorganisierte und zentralisierte Kriegswirtschaft wurde mit der kurzen Erklärung, „das die freie Entwicklung der Wirtschaftskräfte schon den richtigen Weg finden werde", von heute auf morgen zerstört, obzar es klar ersichtlich war, dass die Vorbedingungen dieser Politik nicht mehr gegeben waren.

Am Ende seines vorzüglichen Buches versucht Hutton, einen Entwurf der nationalen und der internationalen Organisation des Wirtschaftslebens zu geben, wobei er die Errichtung nationaler Wirtschaftsräte mit legislatorischen Befugnissen, ferner in internationaler Beziehung die Bildung internationaler Kredit- und Rohstoffkommissionen vorschlägt. Diese hätten in Zusammenwirkung mit einer sozialkulturellen, einer Verkehrs- und einer Voranschlagskomission die Leitung der Weltwirtschaft zur Aufgabe.

New York. *Koloman von Buday.*

Marschak, Jakob: Die Lohndiskussion. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. Nr. 75.) Tübingen, 1930. 39 S.

Der Verfasser gibt eine Systematik der Wirkungen der hohen Arbeitslöhne und bespricht die während der letzten Jahre verlautbarten Argumente in einer dieser Systematik entsprechenden Gruppierung. In erkenntnistheoretischer Hinsicht steht er auf dem Standpunkt, dass wirtschaftspolitische Probleme nie eindeutig durch die Theorie gelöst werden können. Es muss anerkannt werden, dass er sein Ziel — die Erleichterung der empirischen Untersuchung der einzelnen Zusammenhänge — erreichte.

Johann Kemény ffi.

Stark, Johann: Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen auf das kapitalausführende Land. An Hand der englischen Entwicklung untersucht. (Weltwirtschaftliche Vorträge und Abhandlungen. Heft 11.) Leipzig. 1932. Deutsche wissenschaftliche Buchhandlung. 100 S.

Das Büchlein untersucht das Problem. auf welche Weise die Existenz der auswärtigen Märkte die Entwicklung eines industriali sierten kapitalistischen Wirtschaftsgebietes beeinflusst und entwirft ein Schema der Entwicklung in Bezug auf die Kapitalwanderungen. Indem *Stark* seine theoretischen Feststellungen als allgemeingültig hinstellt und nicht nur als historische Tatsachen auffasst, überschätzt er deren Tragweite. Sein Schema wird ja sofort hinfällig, wenn der Expansion keine neuen wirtschaftlich unaufgeschlossenen Gebiete zur Verfügung stehen. — Der Verfasser hat recht, wenn er sich dem Standpunkt Sombarts anschliesst, der den Vorteil der vom Kapitalexport geschaffenen Expansionskonjuktur für den englischen Kapitalismus darin erblickt, dass infolge dieser Konjunktur die Löhne hinter den Preisen zurückgeblieben waren, so

dass der Mehrwert steigen konnte, ohne dass die Arbeiterschaft hieran einen Anteil gehabt hätte. Die Zusammenhänge dieser Entwicklung untersucht *Stark* jedoch ausschliesslich aus monetärem Gesichtspunkte und beachtet infolgedessen nicht, dass die Produktivität der englischen Industrie nur deshalb in solchem Ausmasse gesteigert werden konnte, weil das Land das exportierte Kapital im Inlande zu entbehren vermochte.

Stefan Varga.

Währung und Wirtschaft. Mitteilungen des Währungsinstitutes. Berlin, 1932. No. 1.

Die guten Aufsätze und besonders die chronikartigen Berichte dieser neuen Zeitschrift sind in der verworrenen geld- und valutapolitischen Lage von heute von bedeutendem Wert und wenn die pragmatische und kritische Untersuchung der Lage auch in der Zukunft auf dieselbe luzide Weise vorgenommen wird wie in dieser ersten Nummer, so werden die Hefte wahrscheinlich zu grosser Verbreitung und zu ernstem Einfluss gelangen.

Stefan Varga.

Gumperz, Julian: Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten. (Veröffentlichung der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung. N. F. Heft 2.) Leipzig, 1931. Hans Buske. XII, 182 S.

Der Verfasser verwirt die monetären Krisenerklärungen und erblickt die Ursache der Krise in der Umwälzung der Produktion. Sein wirtschaftstheoretischer Standpunkt ist marxistisch; seine Ausführungen fussen jedoch auf einem reichen Zahlenmaterial und das macht sein Buch ausserordentlich interessant. Die Krise in den Vereinigten Staaten ist seiner Ansicht nach nicht auf weltwirtschaftliche Einwirkungen zurückzuführen; diese haben nur zur Vermehrung der Schwierigkeiten beigetragen. Diese Schwierigkeiten hatten mannigfache Ursachen, zum grössten Teile sind sie jedoch Folgen der Kapitalisierung der Landwirtschaft, die im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts in den Vereinigten Staaten vor sich ging und deren Tragweite mit der des Kapitalisierungsprozesses der Industrie im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts wetteifert. Durch die Verbreitung der Motore wurden 20 Millionen Katastraljoch Bodenfläche überflüssig, auf der vorher Futtermittel gepflanzt wurden. Der Lebensmittelverbrauch der Bevölkerung machte nicht nur eine Umwälzung durch, sondern er nahm auch ab, — ebenso die Exportmöglichkeiten. Gleichzeitig trat eine bedeutende Steigerung der Produktion ein. Die Elektrifizierung der landwirtschaftlichen Arbeit und die modernen Maschinen steigerten den Produktionsertrag stark und setzten die Produktionskosten wesentlich herab. Infolge dieser Entwicklung sinkt die Rentabilität des Kleingrundbesitzes dauernd. Der kleine Farmer verarmt und nur die ganz kapitalistisch eingestellten, kapitalkräftigen Grossbetriebe sind auch heute noch rentabel. Die Klassengliederung unter den Farmbesitzern verschärft sich, die kleinen Farme entvölkern sich und die Landbevölkerung strömt in die Städte. — Der Verfasser hat

wahrscheinlich recht, wenn er den wesentlichsten Unterschied zwischen der amerikanischen und der europäischen Landwirtschaft in der Verschiedenheit der seelischen Struktur und den Traditionen der Landbevölkerung hier und dort erblickt.

Stefan Varga.

Einzig, Paul: The Tragedy of the Pound. London, 1932. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. 203 S.

Einzig untersucht die Ursachen und die Wirkungen der Aufgabe des Goldstandards und kommt zu dem Schluss, dass dieser Schritt aus einer weiteren Perspektive betrachtet nicht nur für England, sondern auch für die Weltwirtschaft vorteilhaft war und zwar weil er eine Steigerung der englischen Grosshandelspreise bei gleichbleibenden Lebenshaltungskosten, eine Belebung der Industrie, eine Erhöhung der Exportfähigkeit der englischen Waren und infolgedessen eine günstigere Gestaltung der Aussenhandelsbilanz bewirkte. Es ist unzweifelhaft, dass das musterhaft besonnene Verhalten und der unerschütterliche Glaube an das Pfund Sterling, den das englische Volk aus diesem Anlass an den Tag legte, den ersten Durchbruch der allgemeinen Vertrauenskrise darstellen. Die letzten Wirkungen der Aufgabe des Goldstandards können heute jedoch noch nicht übersehen werden und deshalb wäre es übereilt, den optimistischen Schlussfolgerungen des Verfassers vorbehaltlos beizustimmen. Sehr lehrreich und interessant sind jedoch diejenigen Kapitel des Buches, die die Ursachen der Krise des Pfundes darstellen. *Roland Keviczky.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Oktober 1932.

Inhaltsauszüge.

Der neue Weg der ungarischen Wirtschaftsgeschichtsschreibung.

Seit dem Kriege ist in Ungarn eine lebhafte Tätigkeit auf dem Gebiete der Geschichtsforschung zu beobachten. Die jüngere Historikergeneration brach mit der liberal-positivistischen Richtung der Geschichtsschreibung und begründete die geistesgeschichtliche Schule der ungarischen Historik. Der Verfasser untersucht die Frage, ob von dieser neuen Methodik eine fruchtbare Wirkung auf die wirtschaftsgeschichtliche Forschung zu gewärtigen sei. Die Grundprinzipien dieser Richtung sind seines Erachtens nach schwer mit einer brauchbaren wirtschaftsgeschichtlichen Forschungsweise zu vereinbaren. Das Verwerfen der Fortschrittsidee führt kaum zu einer Ergründung der bisher unaufgeklärten Geschichte der Entwicklung des ungarischen Kapitalismus. Auch die Intuition, die Methode der geistesgeschichtlichen Richtung ist in der Wirtschaftsgeschichtsschreibung bedenklich. Ohne Vereinfachung der Wirklichkeit durch Begriffe können unsere Wissensbedürfnisse nicht befriedigt werden. Der Begriff „Zeitgeist" führt zu einer falschen Idealisierung der Geschichte. Auch ist die neue Richtung der ungarischen Historik auf diesem Gebiete höchst schwankend. Die geschichtliche Relativität der Wertmassstäbe ist in der Wirtschaftsgeschichte unanwendbar, da diese mehr als die anderen Zweige der Geschichte darauf angewiesen ist, der Vergangenheit gegenüber Fragen aufzuwerfen, die aus der Gegenwart stammen. Jede geschichtliche Betrachtung empfängt ihre Anregungen aus den Impulsen der lebenden Gegenwart, die die Probleme stellt, jedes quantitative Urteil muss sich zunächst auf die Anschauung der Gegenwart stützen. Der Verfasser beleuchtet an Hand einzelner wirtschaftsgeschichtlicher Feststellungen dieser Schule die Mängel der relativen historischen Massstäbe. Einen bedeutenden Platz nimmt unter den Lehren dieser Schule die Rassentheorie ein, die mit der Voraussetzung des rassenmässig verankerten wirtschaftlichen Indifferentismus des Ungartums dem bei jedem Bauernvolke ausgeprägten Traditionalismus die überwiegende Rolle in der langsamen wirtschaftlichen Entwickelung des Landes beimisst. Der Verfasser versucht diese Annahme mit vergleichenden historischen Daten zu entkräften. Als Schlussfolgerung glaubt der Verfasser annehmen zu können, dass die oben bezeichneten geistesgeschichtlichen Prinzipien auf dem Gebiete der wirtschaftsgeschichtlichen Forschung unfruchtbar bleiben müssen.

Alexander Gyömrei.

Zur Frage der Finanzierung öffentlicher Arbeiten.

Öffentliche Arbeiten werden gegenwärtig häufig als Notstandsarbeiten zwecks Linderung der Arbeitslosigkeit vorgenommen. Werden sie aber, wie das allgemeiner Brauch ist, aus öffentlichen Mitteln finanziert, dann bewirken sie keine Linderung, sondern mittelbar sogar eine Zunahme der Arbeitslosigkeit. Es werden nämlich dann die notwendigen Summen den Taschen der Privatleute entnommen und infolgedessen die Kaufkraft der letzteren vermindert u. zw. nicht bloss um ebensoviel, sondern sogar um mehr als für die öffentliche Arbeit verwendet wurde. Dieses Plus des Verlustes rührt daher, dass 1. die Administrationskosten der öffentlichen Hand in der Regel grösser sind als die von privaten Arbeiten, dass 2. öffentliche Arbeiten oft weniger ökonomisch durchgeführt werden als private und dass 3. das Steuerzahlen für die Privatleute mit besonderen Mühen, Zeitverlust und Kosten verbunden ist. Um all dies zu vermeiden oder um wenigstens diese ungünstigen Wirkungen zu mildern, sollen, wie allgemein gefordert, die Kosten der Notstandsarbeiten und der öffentlichen Arbeiten überhaupt, soweit möglich, durch Heranziehung des durch die öffentliche Arbeit eventuell bewirkten Bodenwertzuwachses gedeckt werden. Verlangt und erzwingt man aber eine (selbstverständlich progressiv gestaltete) einmalige Abgabe auf Grund dieses Wertzuwachses, so bedeutet dies eine Besteuerung eines noch lange nicht liquid gewordenen Gewinnes. Dies bringt einen Teil der betroffenen Bodeneigentümer in Bedrängnis, sie werden gezwungen zu verkaufen und das so vermehrte Angebot drückt vorübergehend (für die Dauer des vermehrten Angebots) auf die Bodenpreise. Es würde also nichts anderes erreicht werden, als dass der unverdiente Gewinn von einer unbefugten Hand in eine andere, womöglich noch unbefugtere, überginge, wodurch das Prinzip des Betterments kompromittiert würde. Um dies und noch zahlreiche andere üble Folgen einer einmaligen Abgabe zu vermeiden, schlägt der Verfasser das folgende System einer Betterment-Abgabe vor. Es soll nach dem Wertzuwachs nicht eine einmalige, relativ grosse, sondern eine perzentuelle, also relativ geringe, jährliche Abgabe — u. zw. eine längere Reihe von Jahren hindurch — erhoben werden (Verfasser proponiert für den ersten Versuch 1½ Prozent des Wertzuwachses und 35 Jahre). Diese sollte jährlich nach der wechselnden (gewachsenen oder gesunkenen) jeweiligen Grösse des Wertzuwachses bemessen werden; hierzu wäre eine ständige (relativ sehr geringe Kosten verursachende, laut allgemeiner Erfahrung sehr leichte und aus inneren Gründen absolut unkorrumpierbare) Bodenevidenzführung in Bezug auf das „Bettermentrayon“ notwendig. Vor der jährlichen Bemessung der Abgabe sollte dem Ausgangswert (dem Wert des Grundstückes vor der Ausführung der öffentlichen Arbeit) jährlich 4% als normaler, nicht dem öffentlichen Werk zuzuschreibender Wertzuwachs hinzugerechnet werden. Das Ergebnis dieser Bodenwertzuwachs-Abgabe (im Wesen eine reine Bodenwertsteuer auf die Wert-Differenz) soll den Zinsen- und Amortisationsdienst der für die Zwecke der öffentlichen Arbeit kontrahierten (ebenfalls in 35 Jahren zu tilgenden) Anleihe versehen helfen. Von dieser Abgabe werden die Bodeneigentümer auf keine Weise bedrängt. In zahlreichen Fällen wird die relativ geringe jährliche

Abgabe bereits durch die Steigerung des Ertrags des Grundstückes die sich infolge der Herstellung des öffentlichen Werkes ergibt, gedeckt. Der jährliche Ertrag der Abgabe lässt sich nicht mit Sicherheit voraussagen. Er wird umso grösser sein, je höher der Prozentsatz und je länger die „Betterment-Periode" (35—40—45 Jahre). Je höher diese Abgabe, unso mehr wird sie das rein spekulative Zurückhalten und Brachliegenlassen der im Werte gestiegenen Grundstücke erschweren. — Ein unlängst vom dänischen Parlament angenommenes Gesetz ermächtigt die Gemeinden, von jedem reinen Bodenwertzuwachs — ohne Rücksicht auf dessen Ursprung, und ohne irgendeine zeitliche Begrenzung — eine jährliche Abgabe von nicht weniger als 3½ Prozent zu erheben. *Julius J. Pikler.*

Das Problem der Messung des Grenznutzens.

Frisch's Buch „The measuring of marginal utility" gehört zu den bedeutendsten Neuerscheinungen auf dem Gebiete der theoretischen Volkswirtschaftslehre. Seine grosse Bedeutung besteht darin, dass es die bisher als abstrakt angesehene qualifizierte Grenznutzentheorie mit konkreten statistischen Zahlen unterbaut. Frisch's Untersuchungen beweisen, dass die aus der Grenznutzentheorie abgeleiteten Folgerungen statistisch verifizierbar sind, ferner, dass eine einfache und natürliche Erklärung gewisser statistisch beobachteter Massenerscheinungen nur von der Grenznutzentheorie geboten wird. Dieses Buch zeigt deutlich, wie sehr die Kritiken — in erster Reihe die der deutschen Literatur — die Bedeutung und Vitalität der Grenznutzentheorie unterschätzt haben.

Der Verfasser untersucht auf Grund der Familienhaushaltungsstatistiken der amerikanischen Städte aus dem Jahre 1918/19 den zwischen Realeinkommen, Realpreisen der Lebensmittel und gekaufter Menge der Lebensmittel bestehenden quantitativen Zusammenhang. Aus dem so bestimmten Zusammenhange, den er durch eine von ihm Konsumfläche genannte geometrische Figur darstellt, leitet er mit Hilfe graphischer Methoden die Grenznutzenkurve des Geldes ab. Für das statistische Material verschiedener Städte ergeben sich annähernd gleiche Kurven. Obzwar diese Übereinstimmung sehr beachtenswert und als eine Verifizierung der Grenznutzentheorie anzusehen ist, wäre auch die numerische Feststellung der Fehlergrenzen dieses Verfahrens, ferner die Bestimmung der Grenznutzenkurve des Geldes mit der isoquenten Methode und das Vergleichen beider Kurven erforderlich.

Der Verfasser bezeichnet sein Verfahren als die Messung des Grenznutzens. Um Einwänden und Missverständnissen vorzubeugen, muss diese Bezeichnung ergänzt werden. Die von dem Verfasser bestimmten Zahlen sind keine Indexzahlen des Grenznutzens im engeren Sinne — sie sind nur die Nutzenintensität ausdrückende, eine minimale Willkürlichkeit enthaltende und so als natürlich anzusehende Indexzahlen. Die Bedeutung solcher und ähnlicher Indexziffern besteht darin, dass sie in die Gleichungen der mathematischen Nationalökonomie substituiert, die vertauschten Warenmengen und die Preise betreffend richtige Werte ergeben.

Sehr beachtenswert sind die originellen Untersuchungen des Verfassers über die Verallgemeinerung der Indexzahlen und über die Kurve des Arbeitsangebots. In Bezug auf die letztere wäre es in-

dessen zweckmässig gewesen, die Funktion des Grenznutzens in ihrer allgemeinsten Form: als eine Funktion mit mehreren Variablen einzuführen. Das Kapitel über die progressiven Steuern zeichnet sich durch eine elegante und tiefschürfende Methode der Behandlung aus. Auch dieses Kapitel enthält zahlreiche neue Ergebnisse.

Eduard Theiss.

Kleinere Beiträge.

Herkner Heinrich (1863—1932).

Der Verlust, den die Sozialpolitik als Wissenschaft mit dem Dahinscheiden Herkners erlitt, wird weit über die Grenzen der Heimat des Verblichenen gefühlt. Sein Werk über die Arbeiterfrage ist zwar in die ungarische Sprache nicht übersetzt worden, aber es ist auch in Ungarn ein weit verbreitetes und gern gelesenes Buch. Mit Herkner schied jedoch nicht nur ein Mann aus dem Leben, der seine bedeutenden Fähigkeiten der Erforschung der Grundlagen der Sozialpolitik widmete und mit seiner ganzen wissenschaftlichen Überzeugung für die Sozialpolitik eintrat, sondern auch ein Mann, der auch die Sozialpolitik im Rahmen der Gesamtheit der Gesellschaftsaufgaben zu erfassen suchte und sie deshalb als einen Zweig der Wirtschafstpolitik betrachtete, welcher sich stets sinngemäss in den Rahmen der Gesamtheit der Gesellschaftsaufgaben einfügen muss. So hatte Herkner nicht nur für die Verwirklichung, sondern auch für die Grenzen der Sozialpolitik den Sinn und auch die moralische Kraft, trotzdem er wohl wuste, dass ihm ein Vorwurf daraus gemacht werden wird, gegen sozialpolitische Forderungen sich zu wenden, welche seiner Ansicht nach die Grenzen des Erwünschten und Berechtigten überschritten. Die Gelegenheit hierzu bot ihm seine Tätigkeit im vorläufigen Reichswirtschaftsrat, dessen Mitglied er seit 1920 war. Der Verein für Sozialpolitik, dessen Vorsitzender er längere Zeit hindurch war, hat in Herkner einen seiner tätigsten Mitarbeiter verloren. Mehrere Bände des Vereins sind unter der Leitung Herkners zu standegekommen. Sein wissenschaftliches Interesse erstreckte sich auch über die Grenzen seiner eigentlichen Fachwissenschaft, nämlich der Sozialpolitik und trotzdem Herkner im Bannkreise der historischen Schule stand, hat er auch den Fragen der Theorie stets Interesse entgegengebracht. *W. H.*

Die neue Getreidepolitik der deutschen Reichsregierung.

Das Reichsministerium für Landwirtschaft veröffentlichte noch im Juli dieses Jahres eine Mitteilung, betitelt „Keine Ernteverschleuderung", die die Grundzüge der diesjährigen Getreidepolitik der Reichsregierung entwirft. Der Aufsatz weist darauf hin, dass die einheimische Produktion in diesem Jahre bereits zur Dekkung des Brotgetreidebedarfs ausreicht, es ist also für den Staat

von eminentem Interesse zu verhindern, dass die Landwirte den Ernteertrag verschleudern. Die Regierung ist entschlossen, das Herabsinken der deutschen Getreidepreise auf das katastrophal niedrige Weltmarktniveau auch in der Zukunft zu verhindern. Um dem Preiszusammenbruch auf dem Getreidemarkt vorzubeugen, greift sie zu Massnahmen, die einerseits eine Einschränkung und entsprechende Verteilung des Getreideangebots, andrerseits eine Steigerung der Aufnahmefähigkeit des Marktes bezwecken. Zu der ersten Gruppe gehören die Massnahmen, die den auf den Landwirten lastenden Druck der Verschuldung zu mildern trachten, ferner solche, die die Landwirte in die Lage versetzen wollen, die Ernte trotz ihres erheblichen Bargeldmangels nach und nach verwerten zu können. Zu der 2. Gruppe der Massnahmen gehört zuerst die Entlastung des Marktes durch den Verbrauch der alten Vorräte, dieses Ziel erreichte die Regierung durch eine Drosselung der Einfuhr in den letzten Wochen des vergangenen Produktionsjahres; in derselben Richtung wirkt die Finanzierung der Mühlen und der Veredelungsindustrie, der Warengenossenschaften und des Getreidehandels, die Schaffung billiger und einfacher Einlagerungsmöglichkeiten, die Förderung der Ausfuhr durch Ausfuhrscheine usw. Da aber die Preisentwicklung des Brotgetreides mit der des Futtergetreides eng verquickt ist, sorgt die Regierung auch bei dem letzteren für entsprechend hohe Preise. *Ernst Eber.*

Internationale landwirtschaftliche Betriebsstatistik.

Das Internationale Landwirtschaftsinstitut plante schon seit längerer Zeit eine landwirtschaftliche betriebsstatistische Erhebung. Als deren Vorbedingung wurden im Jahre 1927 die Vorschläge Prof. Laurs in Bezug auf die Vereinheitlichung der einzelnen nationalen Buchführungssysteme angenommen und die grundlegenden Begriffe und Benennungen festgesetzt. Der nächste Schritt war, dass das Institut Sachverständige zur Überprüfung dieser Buchführungen und zur Erteilung der nötigen Direktiven in 18 europäische Länder entsandte. In der Veröffentlichung „Recueil des statistiques sur les données de la comptabilité agricole pour 1927/1928" publiziert nun das Institut das von 16 Ländern eingesandte, wissenschaftlich bearbeitete Material über das Betriebsjahr 1927/28. Das Material erstreckt sich auf 7854 kleine Landgüter (4—90 ha) und auf 1121 mittlere Güter (80—600 ha) und enthält Angaben über den Wert des Bodenkapitals und der Instruktion bei den einzelnen Gütertypen, über den durchschnittlichen Ertrag der Getreidearten und Hackfrüchte pro ha, über die Ausgaben und Einnahmen der Betriebe, schliesslich über den Rohertrag, den Aufwand und den Reinertrag sowohl in absoluten Zahlen wie pro ha berechnet. Der reiche

Inhalt des Bandes ermöglicht nicht nur einen Vergleich der Rentabilität der verschiedenen Wirtschaftstypen, sondern leistet auch der Agrarpolitik und der landwirtschaftlichen Geographie wertvolle Dienste. *Eugen v. Tóth*

LITTERATUR.

Sammelbesprechungen.

Ungarische Krisenliteratur. II.

Graf Emerich Károlyi: Die Krisis des Kapitalismus. Budapest, Pantheon, 1931. 80 S. (In ung. Sprache.)

Graf Emerich Károlyi: Am Rande des Abgrundes. Budapest, 1932. 200 S. (In ung. Sprache.)

Antwort an den Grafen Károlyi, von Czettler Eugen, Éber Anton, Friedrich Stefan, Györki Emerich, Mónus Elias. Budapest. Gutenberg, 1931. 104 S. (In ung. Sprache.)

Noch im Laufe des vorigen Jahres ist ein Krisenbuch aus der Feder eines ungarischen Aristokraten erschienen, welches grosses Aufsehen erregte. *Graf Emerich Károlyi* gab in diesem „Am Rande des Abgrundes" betiteltem Buche eine scharfe Kritik der heutigen Lage und des ganzen kapitalistischen Systems. Zwar ist auch Graf Károlyi der Ansicht, dass die Friedensverträge, die Reparationen und die unvernünftige Wirtschaftspolitik für die Krise unserer Zeit verantwortlich sind, doch meint er, dass der Kapitalismus infolge seiner inneren Entwickelung, also aus ihm innewohnenden Kräften auch ohne Weltkrieg in eine Krise geraten wäre. Worum es sich aber in seiner Schrift handelt, ist die Frage, in welcher Richtung steuert unser Wirtschaftsleben in Anbetracht der heutigen Verhältnisse? Ist der Kapitalismus, dessen Krise seiner Ansicht nach die heutige Krise ist, überhaupt noch zu retten? Diese Frage bejaht der Autor unter der Voraussetzung, dass die internationalen Hindernisse einer Gesundung der Wirtschaftslage dringend aus dem Wege geräumt werden und auch sonst Staat und Kapitalisten den Ernst der Lage beherzigen und die argen Auswüchse des Systems beseitigen. Da der Autor jedoch nicht viel Vertrauen dazu hat, dass dies auch wirklich geschehen wird, neigt er der Ansicht zu, dass der Kapitalismus in diesem Falle. da er den Massen nicht einmal die Fristung des Lebens auf einem halbwegs menschenwürdigen Niveau zu bieten vermag, vor einer ähnlichen Entwickelung das Feld räumen müsse. wie sie Russland durchgemacht hat. Selbstverständlich liegt das Gewicht nicht in der Behauptung, dass der Weg der Verwirklichung des kommunistischen Systems auch in Westeuropa dem russischen Muster genau entsprechen müsste, sondern in der Ablösung des kapitalistischen Systems durch eine neue, dem Kommunismus ähnliche Wirtschaftsordnung. In seinem zweiten Buche führt *Károlyi* seine Gedanken weiter und sucht insbesondere durch ein reiches Zahlen-

material und durch andere Beweisgründe seine Behauptung zu erhärten, dass das System des Kapitalismus sich kaum halten könne.

Als Antwort auf das erste Buch Károlyis ist eine kleine Schrift erschienen, in welcher illustre Autoren verschiedenster Schattierung zum Buche Károlyis Stellung nehmen. *Eugen v. Czettler* wendet sich hauptsächlich dagegen, dass Károlyi nicht genau zwischen Kommunismus und Sozialismus unterscheidet, die Schwierigkeiten des Kommunismus stark unterschätzt und den Unterschied zwischen Russland und Westeuropa vernachlässigt, während *Anton Éber* Károlyi entgegenhält, dass an der heutigen Krise nicht der Kapitalismus, sondern die „Denaturierung", die Verfälschung des Kapitalismus Schuld trägt und so von keiner wirklichen Krise des Kapitalismus gesprochen werden könne. Aber nicht nur die hier zu Worte kommenden Vertreter der bürgerlichen Weltanschauung weisen die Ausführungen Károlyis zurück, sondern auch der Sozialist *Elias Monus*, der wiederholt darauf hinweist, dass was heute in Russland vorgehe, kein Sozialismus sei und dass der Weg der Sozialisierung nicht über die Diktatur führen dürfe. Während *Graf Károlyi* von edlem Mitgefühl mit den hungernden Opfern der heutigen Krise mehr die Vorteile einer sozialistischen Orientierung des Wirtschaftslebens vor Augen schweben, steht *Monus* als Anhänger der Sozialdemokratie, welche einmal schon die Verantwortung für das sozialistische Experiment am eigenen Leibe fühlte und sich auch der Schwierigkeiten bewusst werden musste, viel kritischer dem russischen System gegenüber, obzwar er als Sozialist selbstverständlich selbst für eine Neuorientierung auf Grund des Sozialismus eintritt. *W. H.*

Die Probleme der internationalen Wanderungsstatistik.

Die vor kurzem erschienene Veröffentlichung des Internationalen Arbeitsamtes „Les problèmes de la statistique des migrations" berichtet über die bisherige Arbeit des Amtes auf dem Gebiete der Statistik der Wanderungen und macht aus Anlass einer bevorstehenden diesbzgl. Konferenz ausführlich begründete Vorschläge in Bezug auf die Feststellung des Begriffes des Auswanderers, auf die Methoden der internationalen Wanderungsstatistik und auf die Klassifikation der Auswanderer. Was den Begriff „Auswanderer" betrifft, scheint der Vorschlag, auch diejenigen Personen, die sich höchstens ein Jahr lang im Auslande aufhalten, in das Bereich der internationalen Wanderungsstatistik einzubeziehen, nicht ganz begründet zu sein, hier handelt es sich ja meistens nur um Saisonwanderungen. Zu bemängeln ist ferner, dass die Vorschläge den Beweggrund des Wohnortswechsels nicht berücksichtigen. Es dürften hier nur diejenigen Personen erfasst werden, die auswandern,

um Arbeit zu finden. Sehr erfreulich ist es, dass der Entwurf eine Untersuchung der sozialen Stellung, der Art der Anstellung, des Bildungsgrades und mittelbar auch der Vermögensverhältnisse der Auswanderer vorsieht. Der sehr sorgfältige, ausführliche Entwurf müsste jedoch noch mit der Frage nach dem Grund der Auswanderung ergänzt werden. *Tibor v. Szádeczky-Kardos.*

Einzelbesprechungen.

Gaál Eugen von: Neue systematische Sammlung ausgewählter volkswirtschaftlicher und sozialpolitischer Studien von — —. Bd. I. Hrsg. von der Ung. Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1932. Pátria. 780 S. (In ungarischer Sprache.)

Der vor uns liegende Band umfasst diejenigen sozialen und wirtschaftlichen Probleme unserer Zeit, die für Ungarn von besonderem Interesse sind. In den 41 Abhandlungen und Studien berichtet der Verfasser seinem Lande über die in den letzten Jahrzehnten geleistete Arbeit. Die auf sorgfältigen, systematischen Quellenstudien fussenden Untersuchungen verwerten ausser dem üblichen Quellenmaterial auch die praktischen persönlichen Erfahrungen des vielgereisten Verfassers. Von dem reichen Inhalt des Bandes sollen nur die folgenden Studien hervorgehoben werden: Das sozialpolitische System Thomas Carlyles; Studien über Graf Stephan Széchenyi, die organisch zusammenhängen und die Treue des Verfassers zu der Gedankenwelt Széchenyis beweisen; 4 Abhandlungen über den Sozialismus, die im Spiegel der Verbreitung und Erstarkung der sozialen Ideen und Bestrebungen die Entwicklung des Sozialismus bis zu unsern Tagen veranschaulichen; weitere 4 Abhandlungen über die für Ungarn so überaus wichtigen Fragen der Bodenbesitzpolitik, 2 Studien über das Problem der Auswanderung, die kurz und gedrungen über alles unterrichten, was für die Entwicklung der Wanderungsbewegung bis zu unsern Tagen charakteristisch ist; diesen zwei musterhaften historischen Skizzen schliessen sich einige weitere Studien an, die sich mit den sozialpolitischen Problemen der Auswanderung befassen; 8 ausgewählte Berichte, die der Verfasser, der nahezu 20 Jahre lang Mitglied des ungarischen Oberhauses war und hier als Referent dreier Ausschüsse fungierte, in dieser seiner Eigenschaft verfasst hat, — und noch viele andere, die alle in erheblichem Masse zur Bereicherung der Wissenschaft beitragen. *Albert Vigh.*

Sir Arthur Salter: The Second Effort. (London, G. Bell and Sons Ltd. 1932.)

Unter den massenhaft erscheinenden Werken, die sich mit der Weltwirtschaftskrise befassen, gehört das in diesem Jahre erschienene Buch Salters zu den allerbesten; es überragt mit seinem Gedankenreichtum die meisten der diesbzgl. Werke. Mit einigen Feststellungen des Verfassers sind wir jedoch nicht einverstanden. Seiner Ansicht nach ist die Kreditkrise die Hauptursache der Weltwirtschaftskrise; trotz der grossen Bedeutung dieses Faktors würden wir als Hauptursache doch eher die revolutionäre Umgestaltung

der landwirtschaftlichen Produktion bezeichnen. Nach Salters Auffassung müsste zur Behebung der Krise das allgemeine Preisniveau auf den Stand des Jahres 1929 zurückgehoben und hier stabilisiert werden. Die enorme Verminderung der Produktionskosten der Landwirtschaft könnte jedoch nicht mehr rückgängig gemacht werden und so könnte der Saltersche Vorschlag nur auf dem Wege einer bedeutenden Steigerung der Preise der Industrieprodukte durchgeführt werden. Unserer Meinung nach kann im Gegenteil eine Besserung nur erhofft werden, wenn das Gleichgewicht zwischen der Kaufkraft der landwirtschaftlichen und der industriellen Bevölkerung wiederhergestellt wird. Dies kann jedoch nur auf dem Wege einer bedeutenden Preissenkung der Industrieprodukte erreicht werden. Solange der Industrieindex nicht auch den Tiefstand erreicht hat, würde jedes Eingreifen von der Geldseite her das Ende der Krise weiter hinausschieben, also nur schädlich wirken. Ein noch weiteres Aufsperren der Agrarschere wäre für das industrielle England wenigstens vorübergehend von grossem Vorteil, aber in demselben Masse ungünstig für die landwirtschaftliche Produkte exportierenden Staaten. Die letzteren haben die weitere natürliche Entwicklung der Preise nicht mehr zu befürchten, für sie ist ja der Tiefpunkt bereits erreicht. Das, was jetzt der Natur der Sache gemäss folgen muss, der Preissturz der Industrieprodukte, ist für diese Staaten nur von Vorteil und deshalb steht es nicht in ihrem Interesse, diesen Prozess durch eine Stabilisierungsaktion aufzuhalten. Salters Gesichtspunkt ist — wenn auch unbewusst — der einseitige Gesichtspunkt des industriellen England.

Ladislaus Zelovich.

Horn, Josef: Über den volkswirtschaftlichen Unterricht. Budapest, 1931. Stádium. 15 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser weist darauf hin, dass das der Jugend in den höheren Schulen vermittelte Weltbild ohne entsprechenden volkswirtschaftlichen Unterricht sehr lückenhaft bleiben muss. In Bezug auf den Lehrstoff ist er der Ansicht, dass das Hauptgewicht auf die Vermittlung praktischer Kenntnisse gelegt werden muss. Die Methode des Unterrichts soll jedoch in erster Reihe nicht die Anhäufung möglichst vieler Kenntnisse, sondern die Ausbildung der Urteilskraft und die Erweckung des Interesses vor Augen halten. Der Verfasser stellt auch die Frage, welches der geschlossenen wissenschaftlichen Lehrgebäude der Nationalökonomie als Grundlage des Unterrichts am geeignetsten wäre. Er entscheidet aus didaktischem Gesichtspunkte für den Individualismus, dessen Gedankengang von der Jugend leichter verfolgt werden kann. Dabei darf man jedoch auch auf den grossen erzieherischen Wert des Universalismus nicht verzichten.

Beatrix Takaró.

Pierce, Williams: The purchase of medical care through fixed periodic payment. Newyork, 1932. National Bureau of Economic Research. XVI, 308. S.

Das Committee on the Costs of medical Care beauftragte das National Bureau of Economic Research zu untersuchen, in welchem Ausmasse die Bevölkerung der Vereinigten Staaten von dem Ver-

sicherungsprinzip Gebrauch macht, um sich ärztlichen Beistand und Krankenhauspflege zu sichern. Der vorliegende Band schildert sehr ausführlich und gründlich die diesbezüglichen Zustände und die verschiedenen Systeme, die in Bezug auf die Inanspruchnahme von Krankenhäusern, auf die Deckung der Kosten u. sw. Verwendung finden. *Stephan Varga.*

Sayous André: La vie commerciale à Barcelone pendant le XIII. siècle. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Paris, 1932. 18 p.

Sayous ist der Nachkomme einer in Ungarn besonders verehrten französischen Gelehrten-Familie. Seine Abhandlung dient als Einleitung zur Veröffentlichung der im Archive des Domkapitels von Barcelona gefundenen wertvollen Handelsgeschichtlichen Dokumente, welche auf die spanischen Beziehungen des im mittelalterlichen levantinischen Handel so wichtigen „Kommenda" Licht werfen. *Ladislaus Cs. Szabó.*

Kempster, J. W.: Banking, Credit and the Crisis. London, 1932. General Press. 345 S

Der Verfasser ist der Ansicht, dass die Weltkrise das Ergebnis so vieler und verschiedener wirtschaftlicher und politischer Faktoren ist, dass sie von dem Geld- und Kreditsystem mit dessen heutigem Einfluss keinesfalls hätte verhindert werden können. Er berührt flüchtig die das Geld- und Kreditsystem betreffenden Reformpläne, legt aber ein viel grösseres Gewicht auf seine Forderung der Revision der Friedensverträge. Von den politischen Ursachen der Krise hebt er die neue Atmosphäre des Misstrauens, der Isolierung und des Hasses hervor; von den wirtschaftlichen besonders die Auflösung der österreichisch-ungarischen Monarchie und die Aufteilung Ungarns. Er befasst sich nicht sehr ausführlich damit, den Weg klarzulegen, der aus der Weltkrise herausführen könnte, denn er scheint aus der Darstellung der Ursachen zu der Folgerung gelangt zu sein, dass England nicht auf das Ende der Weltkrise warten darf, sondern sich auf seine eigenen Kräfte stützend, die englische Krise lösen muss. Seine diesbezüglichen Vorschläge können darin zusammengefasst werden, dass er eine „englisch-faschistische" Organisation der Industrie verwirklicht sehen möchte, — in der gegenwärtigen Lage darf seiner Ansicht nach auch England nicht länger mit dem Aufbau eines organisierten Produktionssystems säumen. *Julius von Buday.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

November 1932.

Inhaltsauszüge.

Die Entwicklung der Zusammenbruchstheorie und ihre Kritik.

Marx hat die Notwendigkeit des Zusammenbruchs des Kapitalismus mit dem dialektischen Gesetz, mit den Hemmungen, die dieses Sytem der vollen Entfaltung der Produktivkräfte entgegensetzt, mit der objektiven Unmöglichkeit der Kapitalakkumulation über ein gewisses Mass hinaus und mit der Unvermeidbarkeit der Krisen begründet. Diese vielseitige Motivierung beeinträchtigt jedoch den einheitlichen Aufbau der Theorie; nur diesem Umstand ist es zuzuschreiben, dass die marxistischen Theorien sich bald nach Marxens Tode spalteten. Die steigenden Reallöhne und die grossartige Wirtschafstentwicklung, die gar keine Zusammenbruchssymptome aufwies, haben hierzu wohl viel beigetragen. Die Revisionisten haben die These vom notwendigen wirtschaftlichen Zusammenbruch kurzweg abgelehnt; die Neomarxisten mussten dagegen den Schwerpunkt der Theorie verlegen. Die erste Polemik endete mit dem Ergebnis, dass der orthodoxe Kautsky gegen den Revisionisten Bernstein den Vorwurf erhob, dieser hätte die Zusammenbruchstheorie selbst erfunden, da Marx weder den Zusammenbruch, noch eine absolute Verelendung vorausgesagt habe. Kautsky wollte also nicht den apodiktischen Marxismus, sondern nur Marxens Autorität Bernstein gegnüber verteidigen, — die Folge war, dass allmählich auch er selbst den Weg des Revisionismus betrat.

Rosa Luxemburg behauptete, dass der Zusammenbruch durch den Imperialismus, der dem Kapitalismus vorübergehend ausgedehnte Absatzmöglichkeiten sichert, aufgeschoben wird. Diese Theorie wurde von den „Austromarxisten" Eckstein und Bauer, ferner von Emil Lederer überzeugend widerlegt; vergebens versuchte Sternberg, sie zu verteidigen. Der Gedanke des Imperialismus wurde später von Hilferding wieder aufgegriffen, doch aus einem ganz anderen Gesichtspunkte. Die Beweggründe des Imperialismus sind seiner Ansicht nach die Vorteile der grossen Wirtschaftsgebiete und die Rohmaterialmonopole, — sein Endergebnis aber der Weltkrieg, der zur siegreichen Revolution des Proletariats führen würde. Heute sind wir bereits in der Lage, die Wirkungen des imperialistischen Weltkrieges besser beurteilen zu können als Hilferding es 1919 konnte, — wir haben gesehen, dass der Kapitalismus seine Lebensfähigkeit in ganz verzweifelten Lagen bewiesen hat. In Russland ist eigentlich nicht der Kapitalismus zusammengebrochen, — Russland konnte ja nicht als ein entwickelt kapitalistisches Land angesehen werden.

Den Gedanken des ökonomisch notwendigen Zusammenbruchs

bezeichnet Hilferding als unhaltbar, — er weist auf die Möglichkeit eines „Generalkartells" hin. Es ist als ein Fortschritt anzusehen, dass er den wichtigsten Faktor der kapitalistischen Organisation nicht mehr in der Produktionstechnik, sondern in der Finanzpolitik erblickt. Andrerseits vermisst man aber auch bei ihm eine klare Unterscheidung von Besitz- und Produktionskonzentration. Nach Hilferdings Ansicht soll die volle Durchorganisierung des Kapitalismus, der „Generalkartell", den politischen Sieg des Proletariats erleichtern, wobei er unberücksichtigt lässt, dass die Übernahme einer Organisation nur dann von Bedeutung und Nutzen ist, wenn sie auch fernerhin für den ursprünglichen Zweck verwendet werden soll, — was freilich bei einer Sozialisierung sinnlos wäre.

Die Möglichkeit der schrankenlosen Entwicklung des Kapitalismus wurde zuerst von Tugan-Baranowsky mit Hilfe seiner Reproduktionsschemen bewiesen. Denselben Weg verfolgt auch Hilferding. Beide benutzen grösstenteils die von Marx aufgestellten Schemen; dagegen konstruierte Bauer für denselben Zweck ein eigenes Schema. Der letzte Verteidiger des apodiktischen Marxismus, Henryk Grossmann, will in dem weiteren Ausbau des Bauerschen Schemas eigentümlicherweise einen Beweis des ökonomisch notwendigen Zusammenbruchs entdecken. Dies folgt daraus, dass Bauer sein Schema auf der Grundlage der Arbeitswerttheorie und der konstanten Mehrwertrate aufgebaut hat. Die Unhaltbarkeit der Arbeitswerttheorie scheint jedoch in der ökonomischen Literatur genügend bewiesen zu sein. Auch die Widersprüche, in die sich Grossmann verwickelt, beweisen die Unhaltbarkeit dieser Theorie.

Es darf nicht vergessen werden, dass der Kapitalismus seit Marxens Zeiten einen gewaltigen Umgestaltungsprozess durchgemacht hat. Die tiefgehenden Aenderungen zeugen von der Notwendigkeit einer Definition des Kapitalismus. Diehl spricht von einer kapitalistischen Rechtsordnung, ohne zu merken, dass diese sich ständig ändert. Sombart erklärt dagegen, dass der organisierte Kapitalismus und der Sozialismus keine Unterschiede aufweisen würden. Man muss jedoch bedenken, dass der Marxismus nicht nur eine Kritik des Kapitalismus, sondern auch die Forderung einer utopischen Gleichheit enthält. Dies wäre sozialer Normalismus, von dem sich die heutige Wirtschaftsordnung weder durch Unorganisiertheit, noch durch das Privateigentum an Produktionsmitteln, noch durch niedrige Arbeitslöhne unterscheidet, da ja alle diese Unterschiede durch die Entwicklung verwischt werden können. Die Arbeitsbedingungen sind es, die die heutige Wirtschaftsordnung von dem sozialen Normalismus trennen. Lederers Behauptung, dass der Kapitalismus auch ohne Privatunternehmer möglich sei, ist zutreffend; es wäre nur bedenklich, eine solche Wirtschaftsordnung Kapitalismus zu nennen, — entsprechender wäre die Bezeichnung „organisierter" oder „sozialer Individualismus". Der Vorteil eines solchen Systems dem normalistischen Marxismus gegenüber läge eben in den produktivitätsfördernden Arbeitsbedingungen, die die Anerkennung des persönlichen Eigentums voraussetzen. Aber auch das Privateigentum an Produktionsmitteln ist bei der heutigen Wirtschaftsordnung für die Produktivität von Wichtigkeit, denn bei kleinen Betriebseinheiten ist der Privatunternehmer einer planwirtschaftlichen Leitung und einer zentralen Kontrolle überlegen.

Die Zusammenbruchstheorie kann nur aus diesem Gesichtspunkte untersucht werden. Es wäre sinnlos, von Zusammenbruch zu sprechen, wo eine Umorganisierung genügen würde. Es hängt von der Definition eines Wirtschaftssystems ab, wann es als zusammengebrochen betrachtet werden kann. Andernfalls kann nur von einer Krise gesprochen werden, in Bezug auf die ebenfalls die Notwendigkeit einer Definition besteht. Die verschiedene und oft einseitige Behandlung der Krisen war hauptsächlich eine Folge davon, dass man oft einige Krisenerscheinungen mit der Krise identifizierte. Die neuen vielseitigen Krisenerklärungen zeigen, dass die Krise im allgameinen nur als Disproportionalität definiert werden kann, — mannigfache Disproportionalitätsverhältnisse beschwören eine konkrete Krise herauf. Infolgedessen ist das Krisenproblem mit dem Problem der Organisierung der Wirtschaft identisch, — freilich nur, wenn wir von den ausserwirtschaftlichen Krisenursachen (Elementarschäden, Unzulänglichkeit der Naturschätze) absehen. Auch die Unzulänglichkeit der Naturschätze kann zwar auf organisatorischem Wege bis zu einem gewissen Grade behoben werden und zwar durch das Mittel der Regelung der Bevölkerungsbewegung. Diese Frage gehört jedoch nicht hierher, da die Unzulänglichkeit der Naturschätze keine spezifisch kapitalistische Krisenursache ist. Die Reproduktionsschemen liefern eben deshalb weder für die Entwicklung, noch für den Zusammenbruch Beweise. Zudem ist das Bild, das sie geben, im Verhältnis zur Wirklichkeit viel zu vereinfacht; eine gewisse theoretische Bedeutung kann ihnen jedoch nicht abgesprochen werden.

Auch der Organisierung der Wirtschaft stehen keine spezifisch-kapitalistischen Schwierigkeiten im Wege. Bei gegebenen Produktions- und Betriebseinheiten die Probleme der zentralen Regelung, der Wirtschaftsrechnung und der von jeglicher Bürokratie freien Kontrolle zu lösen, wäre ja für den Sozialismus keineswegs leichter als für die heutige Wirtschaftsordnung. Der letzteren gegenüber wäre ja der normalistische Sozialismus — infolge der ungünstigen Wirkung der Gleichheit der Arbeitsbedingungen auf die Produktivität — sogar im Nachteil. *Ladislaus Lipták.*

Die Wartezeit in der Sozialversicherung.

Bei Versicherten, die im Lohnverhältnis stehen, ist die Festsetzung einer Wartezeit unbedingt wirksam und ohne weiteres durchführbar. Wenn also solche Versicherte noch während der Wartezeit aus dem Versicherungsverhältnis ausscheiden, so erwachsen daraus für die Versicherung keine Verpflichtungen. Bei den freien Berufen scheiden die Versicherten, wenn sie während der Wartezeit invalid werden, nicht unbedingt aus dem Versicherungsverhältnis aus und die Versicherung bleibt dann weiter zu den üblichen Leistungen verpflichtet. Es ist eine Aufgabe der Versicherungsmathematik, den Einfluss zu berechnen, den diese Verpflichtungen auf die verschiedenen Versicherungskategorien ausüben.

Für jede Kategorie ist eindeutig festzustellen, dass durch diese Fälle sowohl der Wert der Verpflichtungen wie der der zur Deckung der Verpflichtungen erhobenen prozentuellen Beiträge erhöht wird und zwar parallel mit dem Eintrittsalter stark ansteigend. Diese prozentuale Abweichung ist bei dem einmaligen Wert der

Verpflichtungen der Versicherung grösser als bei den prozentualen Beiträgen. Bei einem Versicherungssystem, das auf den Fall der Invalidität beschränkt ist, also sich auf die Familienmitglieder nicht erstreckt, wird diese prozentuelle Abweichung im Falle eines stetigen, von der verstrichenen Versicherungszeit unabhängigen Invalidengeldes grösser sein als dann, wenn sich die Rente proportioniert mit der verstrichenen Versicherungszeit erhöht. Dementsprechend wird die prozentuelle Abweichung bei dem gemischten System, also wenn sich die Leistung aus einem unveränderlichen und einem mit der Versicherungszeit parallel ansteigenden Rententeil zusammensetzt, kleiner als bei dem System der unveränderlichen Jahresleistungen und grösser als bei dem der ansteigende Leistungen sein. Je nachdem, ob das Gewicht des unveränderlichen Rententeiles grösser oder kleiner ist, wird sich das Ausmass der Abweichung ändern. Wenn sich die Versicherung auch auf die Familienmitglieder erstreckt, wird die prozentuelle Abweichung im Falle der unveränderlichen Leistungen kleiner sein als bei obigem System, im Falle der mit der Zeit sich steigernden Leistungen dagegen grösser.

Im Falle einer veränderlichen Versicherungsbasis sehen wir dasselbe wie im Falle einer unveränderlichen. Die prozentuelle Abweichung ist bei dem Wert der Verpflichtung der Versicherung grösser als bei dem Beitrag. Mit fortschreitendem Alter erhöht sich auch diese Abweichung; die Erhöhung ist jedoch nicht so gross wie im Falle einer unveränderlichen Versicherungsbasis.

Bei der Zwangsversicherung kann diese Frage nur auf Grund einer sich auf die Gesamtheit der Versicherten erstreckenden Untersuchung entschieden werden.

Wenn die Versicherungsbasis für sämtliche Versicherte während der ganzen Versicherungsdauer unverändert bleibt, so wird die prozentuelle Abweichung der Beträge bei den in der Gegenwart eintretenden Mitgliedern kleiner und bei den in der Zukunft eintretenden grösser sein, als wenn die Versicherungsbasis veränderlich ist. Naturgemäss ist die Abweichung bei den in der Zukunft Eintretenden kleiner als bei den in der Gegenwart Eintretenden. Im allgemeinen ist jedoch die höchste Abweichung des Beitrages bei den in der Gegenwart Eintretenden weniger als 3% und bei den in der Zukunft Eintretenden weniger als 2% und ebenfalls weniger als 2% in Bezug auf die Gesamtheit der Versicherten.

Aus den Feststellungen in Bezug auf die Gesamtheit der Versicherten lässt sich für den Fall der Zwangsversicherung die allgemeine Folgerung ziehen, dass bei der Bewertung der Verpflichtungen und der Einnahmen aus den Beiträgen die recht umfangreichen Berechnungen die Berücksichtigung der während der Wartezeit invalid gewordenen Versicherten betreffend, sich erübrigen. Es genügt, wenn wir den Beitrag, der sich bei einer Berücksichtigung der Wartezeit mit den üblichen versicherungstechnischen Methoden ergibt, um 2—4% erhöhen. Freilich können die Verschiedenheiten in der Altersverteilung der Versicherten die Abweichungen bei den Beiträgen einigermassen modifizieren, aber es ist eben auf Grund der verschiedenen Ergebnisse in Bezug auf die in der Gegenwart und in der Zukunft eintretenden Mitglieder offensichtlich, dass eine Erhöhung des Beitrages um 4% unbedingt genügt.

Franz Frisch.

Kleinere Beiträge.

Der Papen-Plan.

Auf Grund der in der Form von Steuergutscheinen geschaffenen Unterlage hofft die Reichsregierung eine Ausdehnung des Kreditvolumens erreichen zu können und dadurch die Unternehmungen zur Befriedigung des seit Jahren aufgestauten Reparatur- und Erhaltungsbedarfs zu bewegen, wodurch der Ausgangspunkt für eine aufsteigende Konjunktur geschaffen wäre. Die Voraussetzungen eines Aufschwunges, welcher auf einer Belebung der privaten Investitionstätigkeit beruhen muss, sind: 1. grosse brachliegende, zu ertragreicheren Anlagen drängende Kapitalien, 2. gesunde Kreditnehmer und 3. ein leistungsfähiger Bankenapparat. Da die seit der Inflation bestehende Kapitalarmut Deutschlands nicht beseitigt ist, grosse Teile der Wirtschaft einer einschneidenden Sanierung bedürfen und der Vermittlungsorganismus an einer beträchtlichen Beschränkung seiner Aktionsfähigkeit leidet, scheinen dem Erfolg der Ankurbelungsverordnung wesentliche Schwierigkeiten im Wege zu stehen. Ihre teilweise Behebung ist von dem Ausmasse bedingt, in dem die Banken sich auf Grund der Steuergutscheine zur Kreditschöpfung fähig halten werden, ferner davon, in welchem Umfange die Besitzer der Scheine vorziehen werden, diese, statt zur Hebung ihrer Liquidität, für die Beschaffung von Mitteln zur Durchführung unterbliebener Investitionen zu verwenden. *Paul Prileszky.*

Das Einwirken des Zollkrieges auf das Wirtschaftsleben der abgetrennten oberungarischen Gebiete und auf die tschechoslowakische Zahlungsbilanz.

Die Wirkungen des tschechoslowakisch-ungarischen Zollkrieges sind in dem abgetrennten Oberungarn am verheerendsten. Die Eisenerzproduktion dieses Gebietes verminderte sich um 2,598.301 dz., hiervon entfallen 1,872.607 dz. auf den Ausfall des Exportes nach Rumpfungarn. Die Gesamtausfuhr dieses Gebietes nach Ungarn, deren wichtigster Posten die Waldprodukte waren, verminderte sich von 16,9 Millionen dz. auf 3,8 Millionen dz., dem Werte nach um 64,6 Millionen P. Gleichzeitig verminderte sich die hauptsächlich aus verschiedenen Getreidesorten zusammengesetzte Ausfuhr Ungarns nach dem abgetrennten Oberungarn von 74,3 Millionen P auf 13,3 Millionen P. Infolge dieses Unterbindens des Wirtschaftsverkehrs ist die Arbeitslosigkeit in Oberungarn erschreckend angewachsen (48—68.000 Arbeitslose in der Industrie). Ausserdem hörten im April 1932 die Überstunden in den Industriebetrieben, deren Monatsdurchschnitt sich in den vergangenen Jahren um 50.000 herum bewegte, vollkommen auf.

Nicht minder hart waren die Auswirkungen des Zollkrieges

auf die tschechoslowakische Zahlungsbilanz des Jahres 1931. Infolge der Währungskrisen sind die von der Tschechoslowakei gewährten Ausfuhrkredite in ihrem Werte devalviert worden, — in der Zahlungsbilanz des Jahres 1930 sind diese Verluste mit 1 Milliarde čK, in der des Jahres 1931 mit 1,6 Milliarden čK eingesetzt. Dieser Verlust ist grösser als der Gesamtausfuhrüberschuss des Jahres 1931 (1,348 Millionen čK). Die Auslandsverschuldung des Landes erfuhr zwar keine Veränderung, da aber seine Auslandsforderungen sich während der zwei Jahre um 3 Milliarden vermindert haben, ist letzten Endes die Nettoverschuldung des Landes um dieselbe Summe gewachsen. *Béla Kardoss.*

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Die Frage der Autarkie in der deutschen Flugschriften-Literatur.

Sombart, Werner: Die Zukunft des Kapitalismus. Berlin, 1932. Buchholz und Weisswange. 45 S.

Schacht, Hjalmar: Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. Gerhardt Stalling, Oldenburg, i. O. 1932. 75 S.

Röpke, L. Wilhelm: Weltwirschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. 1932. J. C. B. Mohr, Tübingen. 26 S.

Beckerath, Herbert v. und *Klein, Fritz:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit. S. Fischer Verl. Berlin, 1932. 55 S.

„Autarkie?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange. 1932.* Rowohlt, Berlin. 75 S.

Bonn, M. J.: Kapitalismus oder Feudalismus? 1932. S. Fischer Verl. Berlin. 46 S.

In Bezug auf die Ursachen der heutigen Weltkrise nehmen die Verfasser der besprochenen Flugschriften alle denselben Standpunkt ein: sie bezeichnen den Weltkrieg und die Friedensverträge als unzweifelhafte Ursachen der Krise. Was den Ausweg aus der Krise betrifft, finden wir diese Einheitlichkeit nicht mehr: die eine Gruppe der Verfasser (Sombart, Schacht) empfiehlt die Autarkie als den einzigen Ausweg. Die andere Gruppe bekämpft mit Erfolg die Ausschweifungen dieses wirtschaftlichen Irrationalismus. *Klementine Mátyás.*

Einzelbesprechungen.

Der internationale Kapitalismus und die Krise. *Festschrift für Julius Wolf zum 20. April 1932.* Stuttgart, 1932. Ferd. Enke. 383 S.

Prof. Julius Wolf hat im April d. J. seinen 70. Geburtstag gefeiert. Aus diesem Anlass ist der dicke Band entstanden, als Huldigung für den Autor des Werkes Kapitalismus und Sozialismus, das die Notwendigkeit der Durchdringung des Kapitalismus mit ethischen Prinzipien zu einer Zeit erkannte, als diese Mahnung noch nicht verstanden wurde.

Der Festband ist vielseitig und umfassend wie die schriftstellerische Tätigkeit von J. Wolf. Sie ist trotzdem einheitlich, in jenem Sinne, dass die 34 Aufsätze, welche von Gelehrten, Politikern und Wirtschaftspolitikern verschiedenster Nationalität stammen und die die verschiedensten Ansichten vertreten, alle um das Problem der Weltkrise gruppiert sind. Durch diese Mannigfaltigkeit erfährt das Problem der Weltkrise eine vielseitige Beleuchtung, der Gesichtskreis des Lesers aber eine entschiedene Bereicherung. Andrerseits fehlt dem Werke natürlich jedwede Einheit in Bezug auf die vertretenen Ansichten. — Vielleicht ist es als ein Zeichen des Versagens der einzelnen Krisentheorien zu betrachten, dass unter obigem Titel so mannigfache Momente behandelt werden konnten.

Ladislaus Lipták.

Fied, Ferdinand: Das Ende des Kapitalismus. Jena, 1931. Eugen Diederichs. 265 S.

Fried stellt fest, dass der Kapitalismus mit einer allgemeinen Überverschuldung endete, wodurch die Fiktion des internationalen Kredites und des Freihandels unhaltbar wurde. Der Schuldner macht seiner kolonialen Lage einseitig ein Ende, schaltet sich aus dem Welthandel aus und ist nicht mehr unbedingt bestrebt zu exportieren. Die Nationalwirtschaft war bisher ein Betrieb, der für den Markt, für den Export produzierte, jetzt ist sie zu einer geschlossenen, autarken Eigenwirtschaft geworden. Fried greift auf die Arbeiten der Kameralisten zurück und betrachtet sein Buch als den ersten Vorboten eines Neokameralismus.

Ladislaus Cs. Szabó.

Asch, Sylvain: Monnaie et finance. Paris, 1922. Alcan. 134 S.

Der Verfasser gehört zu denjenigen Theoretikern, die die Weltwirtschaftskrise auf einer monetären Grundlage erklären wollen, — er fasst sie einfach als Ergebnis des Versagens der Goldwährung auf und macht konkrete Vorschläge in Bezug auf den Ausbau eines neuen Währungssystems. Seine Geldtheorie beruht

auf der Knappschen Auffassung, seine Vorschläge in Bezug auf die Währungsreform bewegen sich dagegen in derselben Richtung wie die von Keynes. *Josef Tóth.*

Statistik der ungarischen Hochschüler im Schuljahre 1930/31. Hrsg. v. Kgl. Ung. Statistischen Zentralamt. Text von *Dr. Josef Asztalos.* Budapest, 1932. Stephaneum, 90 S. (In ungarischer Sprache.)

Die statistischen Erhebungen über die ungarische Studentenschaft beruhen seit dem Jahre 1930 auf einer breiteren Grundlage. Die erste Bearbeitung dieser ausführlichen Erhebungen erschien 1930, aus der Feder Desider Lakys. Die jetzt erschienene zweite Bearbeitung erstreckt sich nicht mehr allein auf die Universitäten, die Technische Hochschule und die Rechtsakademien, sondern auch auf die übrigen Hochschulen: die Priesterseminare, die Veterinärhochschule, die Hochschule für Berg- und Forstingenieure, die Landwirtschaftsakademien, die Hochschule für bildende Künste, die Professorenbildungsanstalt für Mittelschullehrer, die heilpädagogische Professorenbildungsanstalt und auf die Hochschule für Leibesübungen, — insgesamt auf 37 Hochschulen. Die Zahl der Studentenschaft auf sämtlichen Hochschulen betrug im 2. Semester des Schuljahres 1930/31: 16.053. Dass diese Zahl sehr hoch ist, beweist der Umstand, dass auf je 1000 Seelen der Bevölkerung 1.5 immatrikulierte Studierende einer Universität entfallen; also mehr als z. B. in Holland, Belgien oder Italien. Von den Faktoren, die an dieser hohen Ziffer mitwirken, ist die starke Beteiligung der Frauen und die der älteren Jahrgänge (über 23 Jahre) hervorzuheben *Friedrich Vincze.*

Pfisterer, Ludwig: Präventiver Menschenschutz in der Sozialversicherung. Veröffentlichung der Zeitschrift „Munkaügyi Szemle" (Rundschau für Arbeitswesen) Nr. 9. Budapest, 1932. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser verficht die Ansicht, dass die primäre Aufgabe der Sozialversicherung die Prävention ist und untersucht, in welchem Masse die ungarische, deutsche, französische, italienische, österreichische und tschechische Sozialversicherung dieser Forderung Rechnung tragen. *Géza Teszársz.*

Société des Nations: Aperçu de la production mondiale 1925—1931. Genève, 1932. 167 S.

Diese jüngste Veröffentlichung des Völkerbundes enthält reiches Zahlenmaterial nicht nur — wie der Titel besagt — über die Entwicklung der Weltproduktion in den letzten Jahren, sondern auch über die Preisgestaltung und über den internationalen Han-

delsverkehr. Die vor kurzem erschienenen wirtschaftsstatistischen Veröffentlichungen vermittelten noch ein recht unvollkommenes Bild von den Krisenvorgängen. Die Zahlen des vorliegenden Bandes erstrecken sich teilweise bis auf die 2. Hälfte des laufenden Jahres und bilden logisch zusammenhängende Zahlenreihen, die den bisherigen Ablauf der Krise plastisch darstellen. Besondere Beachtung verdienen die zusammenfassenden Indexzahlen, in erster Reihe die der landwirtschaftlichen Produktion, dann aber auch die der Grosshandelspreise und der Lebenshaltungskosten. Die letzteren sind jedoch leider auf sehr verschiedener Grundlage berechnet und daher für Vergleichszwecke nur mit der grössten Vorsicht verwendbar. *Johann Láng.*

Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch, Jahrgang VII. Hrsg. v. Gustav Gratz, red. v. Gustav Bokor. Budapest—Berlin—Wien, 1932. 383 S.

Auch dieser neue Jahrgang der bereits allgemein bekannten und bewährten vorzüglichen Veröffentlichung löst die Aufgabe, ein zuverlässiges Bild der Wirtschaftlage Ungarns zu bieten, auf eine glückliche Weise. Da in der Wirtschaft Ungarns heute das Problem der Verwertung der Produktionsüberschüsse, ferner die Fragen der Finanzwirtschaft im Vordergrund stehen, nehmen die einschlägigen Studien einen beträchtlichen Teil dieses Bandes ein. Darunter sind allgemeineren Inhalts: der Aufsatz Zoltán Óvári-Papps über diejenigen Erscheinungen der Weltwirtschaftskrise, die Ungarns Lage besonders beeinträchtigen, und derjenige von Gustav Gratz über die Bedeutung der wirtschaftlichen Mitteleuropa-Pläne für Ungarn. *Julius Szigeti.*

Schweiger, Georges: Le chemin de fer et l'automobile en Suisse. Genève, 1932. Librairie Prior. 190 S.

Nach einer gründlichen Untersuchung der heutigen Lage in der Schweiz, schlägt der Verfasser — ein Ungar — die Gründung einer staatlichen Holding-Gesellschaft vor, sowohl für die oberste Leitung der Eisenbahnbeförderung, wie für die des Autoverkehrs. Auf dieser Grundlage könnte der Staat die gesunde Konkurrenz aufrechterhalten und ohne die partikularen Interessen einzelner Unternehmungen zu begünstigen, die Entwicklung des gesamten Verkehrssystems fördern. — Bei der Behandlung dieses Themas wäre es sehr wünschenswert, wenn die Fernbahnen einerseits und die Lokal-, Berg- und Strassenbahnen andererseits, gesondert behandelt würden, da ja ihre Eigenschaften und ihr Verhalten dem Auto gegenüber sehr verschieden sind. *Stephan Makay.*

Blaskovits, Z.: Die Entwicklung der Kartelle und ihre Wirkung in der kapitalistischen Weltwirtschaft. (In ungarischer Sprache.) Debrecen, 1932. 46 S.

Der Inhalt dieser Dissertation entspricht nur wenig ihrem Titel, da sie sich zumeist auf theoretischem Gebiete bewegt und sich vornehmlich mit dem Begriff und der theoretischem Aufteilung der Kartelle befasst. Der Verfasser scheint an die absolute Überlegenheit des Grossbetriebs zu glauben, obwohl heute diese Annahme ziemlich erschüttert ist. An einigen ausgegriffenen Beispielen werden die Licht- und Schattenseiten des Kartells gezeigt, — die kritischen Schlussfolgerungen des Verfassers sind jedoch verfehlt, da er bei der Beurteilung der Tätigkeit der Kartelle nicht den einzig möglichen Standpunkt vertritt, — nähmlich, dass eine Kritik nur in konkreten Einzelfällen, keinesfalls aber in Bezug auf die Gesamtheit der Kartelle möglich ist.

Ladislaus Lipták.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Dezember 1932.

Inhaltsauszüge.

Das Zeitmoment in der exakten Nationalökonomie.

Der Unterschied zwischen der statischen und der dynamischen Theorie besteht in der verschieden starken Berücksichtigung des Zeitmomentes. Die statische Theorie befasst sich mit dem Zeitmoment nur in dessen speziellen Belangen, während die dynamische Theorie es als eine allgemeine Kategorie aller Wandlungen berücksichtigt. Die statische Theorie bestimmt in Bezug auf einen unbekannten Wirtschaftsfaktor nur einen einzigen Gleichgewichtswert, die Dynamik ergibt dagegen eine die zeitlichen Änderungen des Faktors zum Ausdruck bringende quantitative Zeitreihe.

In einigen speziellen Belangen wird also das Zeitmoment auch in der Statik berücksichtigt, so in erster Reihe in der Produktions- und in der Kapitaltheorie. Für die kapitalistische Produktion ist in erster Reihe die grosse Bedeutung des Zeitmomentes charakteristisch; dieses hat hier zwei Komponenten: einerseits die Länge des Produktionsprozesses, anderseits die Lebensdauer des Produktionsapparates. Die erstere wurde hauptsächlich von E. von Böhm-Bawerk und K. Wicksell, die letztere von G. Ackermann in Verbindung mit ihren Zusammenhängen mit dem Arbeitslohn und dem Zins untersucht. Der Verfasser behandelte in einem Aufsatz (Time and capitalistic production. Journal of Political Economic, 40. 1932. S. 513) die Frage der gleichzeitigen Berücksichtigung dieser zwei Zeitkomponenten, ferner die ihrer Einführung in die Interdependenz des wirtschaftlichen Gleichgewichts. Auf diese Weise kann die Amortisation des investierten Kapitals, die optimale Investitionsdauer und die Gliederung des Kapitals in stehendes und Betriebskapital quantitativ gelöst werden. Das auf eine solche Weise modifizierte Gleichungssytem des stationären wirtschaftlichen Gleichgewichts bietet durch seine oben erwähnten Eigenschaften eine geeignete Basis für den Ausbau der Dynamik.

Mit den allgemeinen Belangen des Zeitmomentes befassten sich bereits die Schöpfer der statischen Theorie. Besonders wichtig in dieser Hinsicht ist die von Marshall geleistete Arbeit; dieser schuf durch seine Unterscheidung der für kurze und lange Perioden gültigen Gesetze eine Methode für die Behandlung einzelner dynamischer Probleme. Walras und Pareto vernachlässigen bewusst in ihrer mathematischen Theorie des wirtschaftlichen Gleichgewichts das Zeitmoment. Sie setzen u. a. voraus, dass die Reaktionszeit der Wechselwirkungen zwischen Nachfrage, Angebot und Preis die

gleiche ist, obzwar dies in Wirklichkeit meistens nicht zutrifft. Dies bedeutet aber nicht, dass unter solchen Umständen das wirtschaftliche Gleichgewicht nur als Ergebnis eines besonderen Zufalles zu erhoffen wäre und die Interdependenz der Wirtschaftsfaktoren wird dadurch auch nicht aufgegeben, wie dies einige Autoren taten (P. N. Rosenstein-Rodan, A. Loewe). Manche Autoren, z. B. S. Kuznets, C. F. Mills, versuchen, die Dynamik auf einer von der Statik vollkommen abweichenden Grundlage auszubauen. Eine genauere Untersuchung ergibt, dass die Dynamik natürlicherweise komplizierter ist als die Statik, dass aber keine prinzipiellen Gegensätze zwischen beiden bestehen, — in der letzteren ist erstere als Spezialfall bereits enthalten. Die entsprechend ausgebaute Statik ist also der natürliche Ausgangspunkt für dynamische Untersuchungen.

Eine wichtige Richtung der exakten dynamischen Theorie ist die H. L. Moores. Seine Theorie fusst auf dem Begriff des beweglichen Gleichgewichtes. Nach Moore sind die dem beweglichen Gleichgewicht entsprechenden Wirtschaftsdaten mit den empirischen Trendwerten identisch. Moore fasst den Trend als statische Gegebenheit auf und befasst sich des näheren nicht damit. Eine Analyse der statischen Zeitreihen zeigt, dass eine präzise Bestimmung des Trend nur auf Grund einer vorherigen Kenntnis der auf den Trend bezüglichen Gesetzmässigkeiten möglich ist. Moores Theorie bedarf schon aus diesem Grunde einer Ergänzung, — andererseits aber auch wegen seiner die Angebots- und die Nachfragekurven, sowie die Produktion betreffenden Voraussetzungen. Die grundlegende Bedeutung der Mooreschen Thorie besteht darin, dass sie eine theoretische Grundlage und die Methode zur statistischen Analyse des Angebots und der Nachfrage liefert.

Eine andere Richtung der dynamischen Theorie fusst auf den Anregungen G. C. Evans, der den Begriff der Änderungsschnelligkeit der Wirtschaftsfaktoren in die wirtschaftlichen Relationen eingeführt hat. Auf diese Weise ergibt die Gleichheit des Angebots und der Nachfrage im dynamischen Gleichgewicht eine Differenzialgleichung, deren Lösungen diejenigen Funktionen sind, die die Produktions- und die Preisgestaltung zum Ausdruck bringen. C. F. Roos verallgemeinert die Annahmen Evans'. Die monopolistische und die dem freien Wettbewerb entsprechende Preisgestaltung untersuchend, nimmt er an, dass die Unternehmer bestrebt sind, ihren auf eine bestimmte Zeitspanne bezogenen Gewinn zu maximalisieren. Der Preis als eine Funktion der Zeit, setzt sich in diesem Falle aus einer aperiodischen und einer oszillatorischen Komponente zusammen. Eine allgemeine Erklärung der konjunkturellen Änderungen bietet jedoch Ross nicht, da seine Gleichungen, wie er selbst betont, nur für eine kurze Zeitspanne Gültigkeit haben und infolgedessen den organischen Zusammenhang der einzelnen Phasen nicht erklären können. Die Konjunkturerklärung Amorosos reduziert die Wirklichkeit viel zu sehr und gibt über das gleichzeitige Auftreten der sekulären und der zyklischen Änderungen keine Rechenschaft.

Das gleichzeitige Auftreten der sekulären und der zyklischen Änderungen, das ein charakteristischer Zug der kapitalistischen Wirtschaftsordnung ist, ist unserer Ansicht nach von der wichtigsten Eigenart dieser Produktionsweise: von dem Zeitmoment der Produktion ausgehend, am besten zu erklären. Zu diesem Zweck soll zuerst die Dauer des Produktionsprozesses „τ" in der

dynamischen Gleichung des Angebots berücksichtigt werden. Da in diesem Falle das Angebot zu dem Zeitpunkt „t" durch den zu dem Zeitpunkt $(t - \tau)$ gültigen Preis bestimmt wird, gestaltet sich die Evanssche Angebotsgleichung wie folgt:

$$x_a = \alpha p\ (t - \ ) + \beta + \gamma p'\ (t - \tau) \tag{1}$$

und die Nachfragegleichung:

$$x_n = a p\,(t) + b + h p'\,(t) \tag{2}$$

Die Gleichheit des Angebots und der Nachfrage $(x_n = x_a)$ ergibt eine Differenzialgleichung zur Bestimmung der unbekannten Funktion $p(t)$. Wenn wir in dieser wie folgt substituieren

$$p\,(t) = c\, e^{\lambda t} + C \tag{3}$$

dann ergibt sich bei entsprechender Wahl des Wertes von C zur Bestimmung des λ die folgende transzendente Gleichung:

$$e^{-\lambda \tau}(\alpha + \gamma \lambda) - (a + h \lambda) = 0$$

Da diese Gleichung bei zwei realen Wurzeln unendlich viele komplexe Lösungen hat, ist die allgemeine Lösung der Differenzialgleichung:

$$p(t) = C + \bar{c}_1 e^{\bar{\lambda}_1 t} + \bar{c}_2 e^{\bar{\lambda}_2 t} + \sum_{i=1}^{\infty} c_i e^{\frac{u_i}{\tau} t} \cos\left(\frac{v_i}{\tau} t + \alpha_i\right), \tag{4}$$

wo $\bar{\lambda}_1$, $\bar{\lambda}_2$, u_i, v_i aus den konstanten Koeffizienten der Differenzialgleichung zu bestimmen, $\bar{c}_1$, $\bar{c}_2$, c_i und α_i aber die Integrationskonstanten sind.

Als zweiten Fall berücksichtigen wir die Lebensdauer τ der Produktionsmittel. Es ist dann zweckmässig, der Angebotsgleichung die folgende Form zu geben:

$$x_a = \alpha p + \beta + \delta m \tag{5}$$

wo m den bei der Produktion verwendeten Maschinenbestand, als Einheit betrachtet, bedeutet. Die Grösse des Maschinenbestandes ist von den Preisveränderungen abhängig: Bei steigenden Preisen wächst sie, bei sinkenden Preisen sinkt sie infolge der Reduktion der Verbesserungen. Zunächst können wir die Änderung im Maschinenbestand während einer Zeiteinheit als proportionell mit der Schnelligkeit der Preisänderung annehmen:

$$\frac{dm}{dt} = \mu p'.$$

Der Maschinenbestand im Zeitpunkt „t" ergibt sich durch die Summierung der Änderungen im Bestande bis auf den Zeitpunkt „$(t-\tau)$" zurück, also:

$$m = \mu \int_{t-\tau}^{t} p'\, dt = \mu\,[p\,(t) - p\,(t - \tau)],$$

Diesen Wert des m substituieren wir in Gleichung (5). Die so gewonnene Gleichung, ferner die Gleichung (2.) der Nachfrage verwendend, gewinnen wir zur Bestimmung von $p(t)$ aus der Gleichheit des Angebots und der Nachfrage eine Differentialgleichung. In dieser die Substitution (3) durchführend, ergibt sich zur Errechnung des λ die folgende Gleichung:

$$(\alpha + \mu - a) - \mu e^{-\lambda \tau} - h\lambda = 0.$$

Diese Gleichung hat wieder unendlich viele komplexe Lösungen, die allgemeine Lösung ist also der Gleichung (4) ähnlich. Bei der Berücksichtigung des Zeitmomentes der Produktion wird also die Preisgestaltung und der Ablauf der Produktion durch eine Funktion ausgedrückt, die sich aus einer aperiodischen und einer zyklischen Komponente zusammensetzt, — den in der Wirklichkeit wahrnehmbaren sekulären und konjunkturellen Änderungen entsprechend. Die zyklische Komponente setzt sich aus unendlich vielen Gliedern zusammen, — dies ergibt, dass die Zyklen, der Wirklichkeit entsprechend unregelmässigen Ablauf haben.

Ein weiteres wichtiges Element der exakten Theorie der Konjunkturschwankungen liegt in der Interdependenz der Preise, die schon an sich zu Oszillationen führt. Um dies zu beweisen, ist es am einfachsten, den Tausch von n verschiedenen Waren vom Typ A, B, ... auf dem Markte zu untersuchen. Einen von diesen Warentypen wählen wir als Rechnungseinheit. Unsere Aufgabe ist also die Bestimmung der übrigbleibenden Preisfunktionen $p_a, p_b, \ldots$, deren Zahl insgesamt (n—1) beträgt. Die dynamische Nachfragegleichung für den Warentyp A ist die folgende:

$$A_n = \varphi_a (p_a, p'_a, p_b, p'_b, \ldots),$$

die Angebotsgleichung:

$$A_a = \psi (p_a, p'_a, p_b, p'_b, \ldots),$$

Ähnliche Gleichungen gelten auch für die übrigen Warentypen. Im dynamischen Gleichgewicht sind Angebot und Nachfrage für jeden Warentyp gleich. Auf diese Weise gewinnen wir ein aus (n—1) unabhängigen Gleichungen bestehendes Differentialgleichungssystem 1. Ordnung. Dieses ist zu einer einzigen Differentialgleichung von (n—1). Ordnung reduzierbar, in der nur ein einziger Preis, z. B. p_a figuriert. Die Lösung einer solchen Gleichung setzt sich im allgemeinen aus einer aperiodischen und einer zyklischen Komponente zusammen.

Eine erschöpfende exakte Theorie der Konjunkturzyklen erfordert ausser dem erwähnten auch die Berücksichtigung weiterer Gesichtspunkte, besonders die Einbeziehung des Geldumlaufes. Ein völliger Ausbau der Theorie auf Grund der hier angegebenen Prinzipien stösst auf keine grundsätzlichen Schwierigkeiten.

Eduard Theiss.

Systeme der allgemeinen Umsatzbesteuerung.

Die verschiedenen Formen der allgemeinen Besteuerung des Umsatzes weisen, was die Steuersubjekte betrifft, nur unwesentliche Unterschiede voneinander auf; der Kreis der Steuerträger bleibt bei jeder Form im grossen und ganzen derselbe. Aus dem Gesichtspunkte der Steuerobjekte sind dagegen die folgenden, voneinander stark abweichenden Variationen möglich: 1. die allgemeine Umsatzsteuer, die auf dem ganzen Weg, auf jeder Phase des Umsatzes lastet, 2. die Umsatzsteuer, die den gesamten Umsatz auf eine seiner Phasen konzentriert erfasst; ihre Abarten sind die Kleinhandelsumsatzsteuer, die Kleinhandelsvorumsatzsteuer, die Produktionsumsatz-

steuer und die Phasenpauschalierung und schliesslich 3. die sog. Siemenssche veredelte Umsatzsteuer.

Bei der *allgemeinen Umsatzsteuer* sind sämtliche im Wirtschaftsleben aus selbständiger erwerbsmässiger Tätigkeit entsprungenen Umsatzakten, falls entgeltlich, steuerpflichtig, und zwar auf dem ganzen Wege der Ware vom ersten Umsatzakt bis zum letzten. Diese reine Form der allgemeinen Umsatzsteuer weist jedoch wesentliche Mängel auf, die zu der Bestrebung führten, die Steuer sämtlicher Phasen auf eine einzige konzentriert zu erheben.

Die *Kleinhandelsumsatzsteuer* erfasst den Umsatz in seiner letzten Phase in dem Moment, wo die Ware, bzw. die Arbeitsleistung zu dem Verbraucher gelangt. Diese Form der Umsatzsteuer hat verschiedene Vorzüge: sie stört die Interessen der Ausfuhr am wenigsten, beseitigt den grössten Nachteil der allgemeinen Umsatzsteuer, nämlich deren Lawinenhaftigkeit, bietet den vertikalen Betriebskonzentrationen keine Vorteile, wodurch die Gefahr einer ungleichmässigen und ungerechten Besteuerung vermieden wird usw. Sie hat aber auch sehr bedeutende Nachteile die die Einführung dieser Steuerart praktisch beinahe unmöglich machen. Unter diesen ist an erster Stelle die Schwierigkeit des Erkennens der letzten Umsatzphase zu nennen; es ist sehr schwer zu sagen, wann eine Ware beim letzten Verbraucher angelangt ist. Zweitens würde die im Wirtschaftsleben recht häufig vorkommende Umgehung des Kleinhandels eine sehr schwerfällige, umfangreiche Kontrolle erfordern. Ein weiterer Nachteil dieser Steuerform ist, dass sie das gesamte Risiko der Steuerüberwälzung einer einzigen Gruppe der Unternehmer, dem Kleinhandel, aufbürdet.

Eine weitere Form der Einphasensteuer ist die von Karl Bau vorgeschlagene *Kleinhandelsvorumsatzsteuer*, die ebenso wie die Kleinhandelsumsatzsteuer eigentlich nur theoretischen Wert besitzt und praktisch kaum durchführbahr sein dürfte. Baus Vorschlag bezweckte die Beseitigung der grössten Mängel der heutigen deutschen allgemeinen Warenumsatzsteuer; er wünscht den Umsatz in seiner vorletzten Phase, also die Lieferung an den mit dem Verbraucher in unmittelbarer Verbindung stehenden Unternehmer (Kleinhändler, Handwerker, freie Berufe usw.) zu besteuern.

Das Objekt der *Produktionsumsatzsteuer* ist eine Phase der industriellen Produktion bzw. der Warenherstellung. Wenn der Kreis der Steuerobjekte eng gezogen ist, bietet diese Steuerform entschiedene Vorteile; je mehr jedoch dieser Kreis erweitert wird, um so grösser werden die Schwierigkeiten und die Kosten der Steuerverwaltung. Abgesehen von diesen technischen Bedenken ist die schwierigste Frage, die diese Steuerform stellt, ob nur Fertigwaren oder ob auch Rohmaterialien und Halbfabrikate besteuert werden sollen. Infolge der voneinander stark abweichenden Eigenart der verschiedenen Industrien ist auf diese Frage keine eindeutige Antwort zu geben. Die praktische Durchführung würde in Ermangelung eines allgemeingültigen Leitprinzips die Zusammenstellung einer genauen Warenliste erfordern, die bei jeder Ware den Ort der Besteuerung und den Steuersatz anzugeben hätte. Der Steuersatz dürfte nämlich — besonders bei einem Übergang vom deutschen System — keinesfalls einheitlich sein, da dadurch diejenigen Waren, deren Verkehrsweg ein verhältnismässig kürzerer ist, im neuen System eine stärkere Belastung erfahren würden. Die Höhe

des Steuersatzes müsste sich also immer nach dem durchschnittlichen Verkehrsweg der betreffenden Ware richten. In dieser Form würde jedoch die Produktionsumsatzsteuer mit der in Österreich eingeführten Phasenpauschalierung identisch sein.

Die *österreichische Phasenpauschalierung* konzentriert mit Hilfe einer Durchschnittsrechnung die Umsatzsteuer des ganzen Verkehrsweges einer Ware auf eine einzige Umsatzphase. Bei der Pauschalierung wird die Zahl der Umsatzphasen, ihre Verteilung nach Produktionszweigen, ferner der Wertzuwachs der Waren berücksichtigt und die Steuer nach sämtlichen angenommenen Umsatzakten bei einem einzigen derselben erhoben und zwar auf Grund eines Satzes, der das Mehrfache des eigentlichen Steuersatzes beträgt. In seiner reinen Form umfasst die Phasenpauschalierung nicht den ganzen Weg einer Ware vom Rohmaterialproduzenten bis zum Verbraucher, sondern nur denjenigen, den die Ware vom Produzenten zum Konsumenten in unverändertem Zustand hinterlegt. Das österreichische System versteht also unter Verbraucher auch denjenigen, der die Ware zur Bearbeitung oder Umarbeitung erwirbt. Da jedoch bei diesem System noch tausende von Handwerkern Träger der Umsatzsteuer blieben, wurden in Österreich im Rahmen des Deckungssystems so hohe Steuersätze angesetzt, die die Steuer des gesamten Verkehrsweges der Ware umfassten. Diese Steuerform wird im Gegensatz zu dem einfachen oder reinen Pauschalierungssystem, kombiniertes Pauschalierungssystem genannt.

Die sog. *Siemenssche veredelte Umsatzsteuer* ist ihrem Wesen nach nichts anderes als eine Besteuerung des Nettoumsatzes im Gegensatz zu der heutigen Besteuerungsform. Der Vorschlag bezweckte die Behebung des grössten Mangels des heutigen Systems, nämlich die seiner kumulierenden Wirkung, der Besteuerung des durch frühere Umsatzbesteuerung bewirkten Preiszuwachses. Der Vorschlag hat jedoch keinen praktischen Wert, da sowohl die technischen wie auch die materiellen Schwierigkeiten der praktischen Durchführung unüberwindbar sind.

Ludwig Ditzig.

Kleinere Beiträge.

Wirtschaft und Technik.

Wirtschaft und Technik sind praktisch einander sehr nahestehende Produkte des menschlichen Geistes und deshalb ist es nicht zu verwundern, wenn der Mensch sich bei der Erklärung von Wirtschaftserscheinungen häufig auf das Gebiet der Technik verirrt. Eben deshalb bestrebt die neuere theoretische Forschung die begriffliche Trennung der beiden Erscheinungskomplexe. Ich habe in meinem vor zwei Jahren erschienenen Buche: „Die Philosophie der menschlichen Arbeit“ mich mit dieser Frage bereits befasst. Damals leitete ich — auf einer noch mehr naturalistischen Grundlage stehend — die Begriffe des „homo oeconomicus“ und des „homo faber“ aus dem Begriffe des „homo sapiens“ ab. Im folgenden will ich nicht meine damaligen Ausführungen wiederholen; viel mehr werde ich zum Ausgangspunkt meiner Untersuchungen die Auf-

fassung *Othmar Spanns*, des grossen Vertreters des ökonomischen Idealismus, wählen.

Die Begriffsbestimmung der Wirtschaft is keine so leichte Aufgabe, wie man das bei einem so geläufigen Begriffe denken könnte. Man kann das Wesen der Wirtschaft nur erfassen, wenn man sie als Produkt des menschlichen Geistes, als Teil der Gesamtheit der Gesellschaft betrachtet und ihr Verhältnis zum Ganzen und zu den andern Teilen untersucht. Auf diesem Wege gelangen wir zu dem Begriff des Mittels, der entscheidenden Kategorie der Wirtschaftslehre. In dem Begriff des Mittels treffen sich zwei miteinander nicht zu vereinbarende verschiedene Welten: Geist und Materie; der Janus-Kopf des Mittels wendet sich einerseits dem Ziele, dem er dient, andererseits der kausalen mechanischen Welt zu, die diesen seinen Dienst am Ziele ermöglicht. Dies führt zum Erkennen des Unterschiedes zwischen Technik und Wirtschaft: Die Wirtschaft betrifft die teleologische, die Technik dagegen die kausale Seite des Mittels. Wirtschaften bedeutet, sämtliche Ziele im Auge zu behalten; nur bei einer Mehrheit der Ziele kann überhaupt von Wirtschaften gesprochen werden. Die Technik hat immer ein einziges, gegebenes Ziel und fragt nur danach, auf welche Weise dieses Ziel am zweckmässigsten zu erreichen ist.

Dionys von Kisléghi-Nagy.

Wandlungen in den Grundprinzipien der deutschen Arbeitslosenversicherung.

Die Arbeitslosenunterstützung wird in Deutschland immer mehr ihres Versicherungscharakters entkleidet. Der ursprüngliche Standpunkt des Gesetzes für Arbeitslosenversicherung war, dass der arbeitslos gewordene Arbeiter im allgemeinen die von ihm gezahlten Beiträge zurückerhielt und nur im Falle einer längeren Arbeitslosigkeit den staatlichen oder den kommunalen Wohlfahrtseinrichtungen zur Last fiel. Die Voraussetzung eines ungestörten Funktionierens des Gesetzes auf dieser Grundlage war ein Verharren der Arbeitslosenziffer auf ungefähr derselben Höhe. Die Wirtschaftsentwicklung erfüllte jedoch diese Voraussetzung nicht und so musste das Gesetz dauernd neuen Revisionen unterzogen werden. Diese konnten jedoch eine wesentliche Verschiebung in der Bedeutung der drei grossen Instanzen der Arbeitslosenunterstützung: der Versicherung, der Fürsorge und der Wohlfahrt nicht verhindern. Heute fällt schon der grösste Teil der Unterstützungsempfänger der Fürsorgetätigkeit der Kommunen zur Last. Vor der Rückkehr normaler Wirtschaftsverhältnisse ist an eine Änderung dieses Zustandes nicht zu denken.

Andreas Pálinkás.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Deutsche Gelehrte über die Bodenreformen des Balkans.

Sering, M.: Die agrarischen Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa. Berlin u. Leipzig, Walter de Groyter & Co. 1930.

Hollmann, A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. Berlin, P. Parey, 1931.

Die neuerdings erschienenen Arbeiten jugoslawischer und rumänischer Autoren über die in der Nachkriegszeit durchgeführte Bodenreform ihrer Länder (Ivsič, Constantinescu, Mitrany) sind mehr oder weniger Propagandawerke, die kein reales, objektives Bild der Bodenreformen des Balkans und ihrer wirtschaftlichen und sozialen Wirkungen vermitteln. Um so mehr muss die Aufmerksamkeit auf die oben genannten zwei deutschen Werke gelenkt werden, die sich mit dem Thema aus ernstem, wissenschaftlichem Gesichtspunkte befassen.

In der Einleitung des ersten Werkes gibt Sering eine gründliche Untersuchung der wirtschaftlichen und sozialen Wirkungen der Reformen. Er stellt fest, dass durch die Bodenreformen die historische Rechts- und Gesellschaftsordnung nur in Deutschland, Österreich, Finnland und Ungarn nicht angetastet worden ist; in den übrigen 9 Staaten ist die Reform auf eine charakteristisch revolutionäre Weise durchgeführt worden, nahm auf wirtschaftliche und soziale Gesichtspunkte meist keine Rücksicht und hatte nur die Interessen der herrschenden Rassen vor Augen. Die Schäden dieser viel zu radikalen Reformen sind unmittelbar für mindestens 60% der Bevölkerung dieser Staaten fühlbar geworden. Die Grossgrundbesitzer verarmten, ihr Gesinde und ihre Arbeiter verloren ihr Brot und auch deren Lage, die Boden erhielten, hat sich nicht gebessert. Hand in Hand mit der Schwächung der landwirtschaftlichen Bevölkerung wurde auch die finanzielle Lage dieser gewaltsam reformierenden Staaten erschüttert.

Hollmann geht davon aus, dass für die schwere Lage der jugoslawischen Landwirtschaft der Krieg nicht mehr verantwortlich gemacht werden kann. Die Ursachen dieser Krise müssen in erster Reihe in den Wirkungen der Bodenreform, die in jedem Zweige der Landwirtschaft Schaden verursacht hat, gesucht werden. Mit der Zersplitterung der modernen, vollkommen ausgerüsteten Betriebe der früheren ungarischen und österreichischen Gebiete bezweckte die Belgrader Regierung die Umwandlung dieser Gebiete in ein Serbien

ähnliches Bauernland mit serbischen Grundbesitzern. Dies ist ihr auch gelungen, aber durch die Zerstörung des Grossgrundbesitzes ist der Bannerträger des landwirtschaftlichen Fortschritts verschwunden und die hier angesiedelten Hirten vom Balkan sind doch keine Ackerbauer geworden. Der Tierbestand, die Maschinen und die Gerätschaften der alten Güter wurden verschleudert und die neuen Besitzer fristen auf dem Boden des früher so kultivierten Banats und der Batschka ein ebenso kümmerliches Dasein, wie ihre Vorfahren in der alten Heimat. Hollmann untersucht der Reihe nach sämtliche Zweige der Landwirtschaft und stellt überall einen Rückschritt fest.

Josef Németh.

Einzelbesprechungen.

Gaal, Eugen v.: Neue systematische Sammlung ausgewählter wirtschaftlicher und sozialpolitischer Studien. Bd. II. Hrsg. von der Ung. Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1932. Pátria. 876 S. (In ungarischer Sprache.)

Den ersten Band dieser reichhaltigen Sammlung von im Laufe von 25 Jahren veröffentlichten Studien besprachen wir bereits im Oktoberheft. Der vor kurzem erschienene 2. Band enthält 71 Aufsätze und zwar Reden, Kritiken, Beschreibungen, kleine Monographien und verschiedene andere Abhandlungen. Um die Sammlung würdigen zu können, genügt es nicht, einige herausgegriffene Aufsätze zu besprechen. Die persönlichen Eigenschaften des Verfassers, die Gesamtheit seiner Gedankenwelt, seine im Dienste nationaler Ideale stehenden und auf reichen Erfahrungen fussenden Ideen sind es, die den zwei starken Bänden ihren hohen Wert verleihen. Die brennenden sozialen und wirtschaftlichen Probleme der letzten Jahrzehnte werden hier der Reihe nach besprochen, so dass sich in der Sammlung sämtliche Ideen dieser Zeit widerspiegeln. Der Hauptzweck des Verfassers war stets, die Aufmerksamkeit auf die Mängel der sozialen Verhältnisse des Landes zu lenken.

Albert Vig.

Rajniss, Franz — Trettina, Eugen — Mandorff, Emil — Acsay, Tihamér: Die Krise der Intelligenz Ungarns. Budapest, 1931. Kgl. Universitätsdruckerei. 167 S. (In ungarischer Sprache.)

Dieser Band enthält vier Vorträge, die sich mit den aktuellen Problemen der gebildeten Bevölkerungsschicht Ungarns befassen. Rajniss schreibt über die nationalpolitische Rolle und Lage der Intelligenz, Trettina über das Problem der Überproduktion von Diplomierten, Mandorff über die Gründe der Krise der Intelligenz und

Acsay über ihre neuen Arbeitsgebiete; zum Schluss enthält das Buch Vorschläge zur Lösung dieser Krise. Alle vier Verfasser erblicken einstimmig in der Unorganisiertheit der Intelligenz die Hauptursache ihrer Krise. Sie weisen auch darauf hin, dass es sehr notwendig wäre, wenn die Intelligenz versuchen würde, in engere Verbindung mit dem Dorfe und dessen Volke zu treten.

Ladislaus Lipták.

Farkasfalvy, Alexander: Betriebs- und Produktionsstatistik der Budapester Fabriken. (Statistische Mitteilungen. Hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. Red. von Ludwig I. Illyefalvi. Bd. 59., Nr. 4.) Budapest, 1932. 217 S. + Tabellen. (In ungarischer Sprache.)

Das Statistische Amt der Stadt Budapest bearbeitet bereits zum zweiten Male die Statistik der Budapester Fabrikindustrie. Die erste Bearbeitung stammte ebenfalls aus der Feder Farkasfalvys, sie bewegte sich jedoch in viel engeren Grenzen als der vorliegende Band, dessen reichhaltiges Zahlenmaterial ein eingehendes Bild über den Aufbau der Industrie Budapests vermittelt. Aus den wichtigsten Ergebnissen der Bearbeitung sollen hier die folgenden wenigen Zahlen herausgegriffen werden: i. J. 1927 hatte Budapest 1226 Fabriken; 34.6% der gesamten Fabrikindustrie des Landes befand sich in der Hauptstadt. Die Fabriken beschäftigten insgesamt 117.644 Personen. Das günstige Bild, das diese Zahlen über die Entwicklung der Budapester Industrie geben, gestaltet sich aber sofort viel ungünstiger, wenn wir nach dem Wert der industriellen Produktion fragen — dieser blieb nämlich weit hinter dem Wert der Produktion des Jahres 1913 zurück. *Emil Szántó.*

Bericht der Ungarischen Zollpolitischen Zentrale. Vorgelegt der ordentlichen Generalversammlung vom 7. November 1932. Budapest, 1932. Selbstverlag. 39 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Bericht gibt ein erschöpfendes und gründliches Bild der Handelspolitik Ungarns während der letzten ¾ Jahre. Er bespricht die während dieser Zeit abgeschlossenen Handelsverträge und Kontingentierungsabkommen des Landes, stellt an Hand statistischer Daten die Entwicklung des Handelsverkehrs mit dem Auslande unter besonderer Berücksichtigung der Auswirkungen der neuen Handelsverträge auf den Verkehr dar und berichtet schliesslich über die wichtigsten Ereignisse der wirtschaftlichen Annäherung der mitteleurpäischen Staaten. Das vorzüglich redigierte Heft ist ein wertvolles Dokument der neuesten Geschichte der ungarischen Handelspolitik. *Magda Jónás.*

Comptabilité agricole. Recueil de statistiques pour 1928/29. Hrsg. vom Internationalen Landwirtschafts-Institut. Rom, 1932.

Mit dem besprochenen Werke liegt der 2. Jahrgang der internationalen landwirtschaftlichen Betriebsstatistik vor. Die Schwierigkeiten der Bearbeitung haben sich seit dem Erscheinen des ersten Jahrganges kaum vermindert. Die Gleise der landwirtschaftlichen Betriebsstatistik sind noch nicht endgültig festgelegt und so ist es nicht leicht, das auf häufig voneinander verschiedenen Grundlagen gesammelte Zahlenmaterial der einzelnen Länder zu einer einheitlichen internationalen Statistik zusammenzufassen. Der vorliegende Jahrgang weist mehrere wesentliche Neuerungen auf, so z. B. einen ziemlich umfangreichen allgemeinen landwirtschaftsstatistischen Abschnitt. Die mitgeteilten Zahlen sprechen von einer recht ungünstigen Lage der Landwirtschaft; die 3—4 Jahre, die seit dem behandelten Zeitpunkt verstrichen sind, brachten natürlich eine weitere Verschlechterung. Besonders heute, wo die sich in rasendem Tempo ändernden Wirtschaftsverhältnisse die Zeit vor drei bis vier Jahren als weit zurückliegende Vergangenheit erscheinen lassen, wäre eine raschere Veröffentlichung dieser wertvollen Publikation wünschenswert. *Ladislaus Prack.*

Barou, N.: Russian Cooperative Banking. London, King & Son, 1931. 82 S.

Da der Verfasser Direktor der Moscow Narodny Bank Ltd., London ist, stand ihm das zu seiner Arbeit erforderliche statistische Material wohl restlos zur Verfügung. Es ist nur fraglich, ob seine verantwortliche Stellung es ihm erlaubte, dieses Material wahrheitsgetreu mitzuteilen, — jedenfalls ist den offiziellen Sowjetstatistiken gegenüber Vorsicht geboten. Das Buch stellt die Entwicklung der russischen Genossenschaftsbewegung als gigantisch dar. Der Verfasser bemerkt sogar, dass diese Entwicklung die Voranschläge des Fünfjahrsplans nicht nur überall erreicht, sondern sie sogar in einigen Fällen überflügelt hat. Da der Fünfjahrsplan eben in der Versorgung der inländischen Konsumtion die grösste Niederlage erlitten hat, erscheint es ziemlich unwahrscheinlich, dass die Genosschenschaften, die in erster Reihe dieser Konsumtion dienen, eine dem Plane entsprechende Entwicklung gezeigt hätten. Aber auch an anderen Stellen zeigen die Angaben des Buches solche Unstimmigkeiten, so z. B. die Zahlen über die Moscow Narodny Bank und die über die Bank von Riga. Leider versäumt es der Verfasser, Aufklärungen über diese Unstimmigkeiten zu geben, womit er der Glaubwürdigkeit seines Buches keinen guten Dienst erweist. *Ladislaus Lipták.*

Prokopovič, S. N.: Mzda prumyslovych delniku ve Swäzu SSSR. (Die Arbeitslöhne der industriellen Arbeiter Sowjetrusslands.) Prag, 1932. 207 S.

Georgievskij, P.: Národni hospodarstvi SSSR v roce 1931 s krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931). (Die Volkswirtschaft Sowjetrusslands im Jahre 1931, mit einem kurzen Überblick über die Entwicklung der Jahre 1921—1931.) Prag, 1932. 897 S.

Die von dem tschechoslowakischen Statistischen Amt veröffentlichten 2 Bände geben ein interessantes Bild von der wirtschaftlichen Umgestaltung Russlands. Prokopovič berechnet sehr sorgfältig die Entwicklung der industriellen Reallöhne, während Georgievskij die strukturellen Veränderungen in Industrie und Landwirtschaft schildert. Von dem Gesamtwert der Produktion des Jahres 1931 (57,7 Milliarden Goldrubel) entfielen bereits 56,3% auf die industrielle und nur 43,6% auf die landwirtschaftliche Produktion. Der Wert der industriellen Produktion ist bereits seit dem Jahre 1929 höher als der der landwirtschaftlichen.

Adalbert Kardoss.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 75. KÖTET, 8—9. SZÁM

AUGUSZTUS—SZEPTEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Éber Antal: Deviza-gazdálkodás ... 501
Laky Dezső: Adalékok a törvényhatósági városok háztartásához ... 536
Otte Gerhard: A német gazdaságpolitika alapproblémái ... 598

Közlemények

Cs. Szabó László: Magyarország külföldi adósságainak buzaértéke ... 620
Prileszky Pál: Akzept- und Garantiebank ... 624
Lipták László: Magyar gazdaságpolitika 1932-ben. *(Viszonválasz)* ... 628

Irodalom ... 630

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *A magyar válságirodalom. I.*

Cs. Lázár László: A munkanélküliség megszüntetése. *Gáthy István:* A munka társadalma. *Dr. Péchy Henrik:* Neokapitalizmus. *Dr. Rudolf Loránt:* A munkanélküliség problémája. *Stark Zsigmond:* Európa gazdasági feltámadása. (Heller Farkas.)

Könyvismertetések ... 636

Gomperz Ervin: Vámszövetkezések gazdasági hatásai. (é. a.) — *Sajóhelyi István:* Az 1931. évi szántóföldi termelés értéke. (é. a.) — *Gesztelyi Nagy László:* Magyar Tanya. (Mattyasovszky Miklós.) — Jelentés az Országos Hitelvédő Egylet 1931. évi működéséről. (Sipos Sándor.) — *V. G. Kale:* Problems of world economy. (H. F.) — *Hutton D. Graham:* Nations and the Economic Crisis. (Buday Kálmán.) — *Marschak, Jakob:* Die Lohndiskussion. (Keményffi János.) — *Stark, Dr. Johann:* Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen auf das kapitalausführende Land. (Varga István.) — Währung und Wirtschaft. (Varga István.) — *Gumperz, Julian:* Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten. (Varga István.) — *Einzig, Paul:* The Tragedy of the Pound. (Keviczky Loránd.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 657

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 15). Telefon: Aut. 58-6-16.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kéziratait beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 OKTÓBER HAVA 75. KÖTET, 10. SZÁM

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Gyömrei Sándor: A magyar gazdaságtörténetirás uj utja ... 661

Pikler J. Gyula: Közmunkák financirozásának kérdéséhez, különös tekintettel a tervezett két uj budapesti hidra ... 680

Theiss Ede: A határhaszon mérésének problémája ... 705

Közlemények

H. F.: Herkner Heinrich (1863—1932.) ... 714

Éber Ernő: A németbirodalmi kormány uj gabonapolitikája ... 715

Tóth Jenő: Nemzetközi mezőgazdasági üzemstatisztika ... 719

Irodalom ... 724

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *A magyar válságirodalom II.*

Gróf Károlyi Imre A kapitalista világrend válsága. *Gróf Károlyi Imre:* Az örvény szélén. *Válasz gróf Károlyi Imrének:* A kapitalista világrend válsága cimü könyvére. Irták: *Czettler Jenő, Éber Antal, Friedrich István, Györki Imre, Mónus Illés.* (Heller Farkas.)

A vándorlások nemzetközi statisztikájának problémái.

Bureau International du travail: Les mouvements migratoires 1., 2., 4. — Les méthodes des statistiques de l'émigration et de l'immigration. — Les problèmes de la Statistique des migrations. (Szadeczky-Kardoss T.)

Könyvismertetések ... 734

Gávai Gaál Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak ujabb rendszeres gyüjteménye. (Vigh Albert.) — *Sir Arthur Salter:* Recovery, The Second Effort. (Zelovich László.) — *Dr. Horn József:* A közgazdaságtan tanitásáról. (Takaróné Gáll Beatrix.) — *Pierce Williams:* The purchase of medical care through fixed periodic payment. (Varga István.) — *Sayous André:* La vie commerciale à Barcelone pendant le XIII siècle. (Cs. Szabó László.) — *Kempster J. W.:* Banking Credit and the Crisis. (Buday Kálmán).)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 751

Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 755

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 15). Telefon: Aut. 57-8-64.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kéziratait beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVIe ANNÉE
OCTOBRE 1932
VOL. 75, No 10

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADEMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Gyömrei Y.: Les nouvelles voies de l'histoire économique Hongroise ... 661
Pikler J. Gy.: Comment financer les travaux public? ... 680
Theiss E.: Méthodes nouvelles pour mesurer l'utilité marginale ... 705

Notes

H. W. Herkner Heinrich (1863—1932.) ... 714
Éber E.: La politique du blè en Allemagne ... 715
Tóth E.: Statistique Internationale de la comptabilité agricole ... 719

Litterature ... 724

Analyses et critiques. Travaux Hongrois sur la crise. II.

Le comte Károlyi Emmerich: La crise du capitalisme. *Le comte Károlyi Emmerich:* Au bord de l'abîme. *Réponse au livre du comte Károlyi* sur la crise du capitalisme par *Czettler J., Éber A., Friedrich I., Györki I., Mónus I.* (Heller F.)

Problèmes de la statistique internationale des migrations.

Bureau International du travail: Les mouvements migratoires 1., 2., 4. — Les méthodes des statistiques de l'émigration et de l'immigration. — Les problèmes de la Statistique des migrations. (Szádeczky-Kardoss T.)

Revue des livres ... 734

Gávai Gaál J.: Recueil des études d'économie politique. (Vigh A.) — *Sir Arthur Salter:* Recovery. The Second Effort. (Zelovich L.) — *Dr. Horn J.:* Sur l'enseignement de l'économie politique. (Takaró B.) — *Pierce Williams:* The purchase of medical care through fixed periodic payment. (Varga I.) — *Sayous André:* La vie commerciale à Barcelone pendant le XIII siècle. (Cs. Szabó L.) — *Kempster J. W.:* Banking Credit and the Crisis. (Buday Gy.)

Revue des périodiques étrangères ... 751

Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 755

JAHRGANG LVI
OKTOBER 1932
BAND 75 HEFT 10

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Gyömrei S.: Der neue Weg der ungarischen Wirtschaftsgeschichte ... 661
Pikler J. Gy.: Zur Frage der Finanzierung öffentlicher Arbeiten ... 680
Theiss E.: Das Problem der Messung des Grenznutzens ... 705

Mitteilungen

H. W.: Herkner Heinrich (1863—1932.) ... 714
Éber E.: Die neue Getreidepolitik der deutschen Reichsregierung ... 715
Tóth E.: Internationale landwirtschaftliche Betriebsstatistik ... 719

Litteratur ... 724

Sammelbesprechungen. Ungarische Krisenlitteratur. II.

Graf Emerich Károlyi: Die Krisis des Kapitalismus. *Graf Emerich Károlyi:* Am Rande des Abgrundes. *Antwort an den Grafen Károlyi: Czettler E., Éber A., Friedrich S., Györki E., Mónus E.* (Heller W.)

Die Probleme der internationalen Wanderungsstatistik.

Bureau International du travail: Les mouvements migratoires 1., 2., 4. — Les méthodes des statistiques de l'émigration et de l'immigration. — Les problèmes de la Statistique des migrations. (Szádeczky-Kardoss T.)

Einzelbesprechungen ... 734

Gávai Gaál J.: Neue systematische Sammlung ausgewählter volkswirtschaftlicher und sozialpolitischer Studien. (Vigh A.) — *Sir Arthur Salter:* Recovery, The Second Effort. (Zelovich L.) — *Dr. Horn J.:* Über den volkswirtschaftlichen Unterricht. (Takaró B.) — *Pierce Williams:* The purchase of medical carethrough fixed periodic payment. (Varga I.) — *Sayous André:* La vie commerciale à Barcelone pendant le XIII siècle. (Cs. Szabó L.) — *Kempster J. W.:* Banking Credit and the Crisis. (Buday K.)

Ausländische Zeitschriften ... 751

Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. A.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 755

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

LVIE ANNÉE
AOUT—SEPTEMBRE 1932
VOL. 75, No 8—9

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Éber A.: La manipulation des devises ... 501
Laky D.: Etude sur les budgets des villes Hongroises ... 536
Otte G.: Les grands problèms économiques du Reich ... 598

Notes

Cs. Szabó L.: Les dettes de la Hongrie et les prix du blé ... 620
Prileszky P.: Akzept- und Garantiebank ... 624
Lipták L.: Politique économique Hongroise en 1932. *(Discussion)* ... 628

Litterature ... 630

Analyses et critiques. Travaux Hongrois sur la crise. I.

Cs. Lázár L.: L'abolition du chomage. *Gáthy E.:* Le travail base de la société. *Dr. Péchy H.:* Neocapitalisme. *Dr. Rudolf L.:* Le problème du chomage. *Stark S.:* Reorganisation économique de l'Europe. (Heller F.)

Revue des livres ...

Gomperz E.: Effets des associations douanières. (é. a.) — *Sajóhelyi E.:* La valeur de la recolte en 1931. (é. a.) — *Gesztelyi Nagy L.:* La „tanya" hongroise. (Mattyasovszky M.) — Rapport de la Association Nationale pour la défense des créances sur l'année 1931. (Sipos S.) — *V. G. Kale:* Problems of world economy. (H. F.) — *Hutton D. Graham:* Nations and the Economic Crisis. (Buday K.) — *Marschak, Jakob:* Die Lohndiskussion. (Keményffi J.) — *Stark, Dr. Johann:* Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen auf das kapitalausführende Land. (Varga I.) — Währung und Wirtschaft. (Varga I.) — *Gumperz, Julian:* Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten. (Varga I.) — *Einzig Paul:* The Tragedy of the Pound. (Keviczky L.)

Revue des périodiques étrangères ... 657

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

JAHRGANG LVI
AUGUST—SEPTEMBER 1932
BAND 75 HEFT 8—9

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Éber A.: Devisenbewirtschaftung ... 501
Laky D.: Beiträge zur Haushaltsstatistik der Munizipalstädte ... 536
Otte Gerhard: Die Grundprobleme der deutschen Volkswirtschaftspolitik 598

Mitteilungen

Cs. Szabó L.: Der Wert der ausländischen Verschuldung Ungarns auf Grund der Weizenparität berechnet ... 620
Prileszky P.: Akzept- und Garantiebank ... 624
Lipták L.: Ungarische Wirtschaftspolitik im Jahre 1932. *(Replik)* ... 628

Litteratur ... 630

Sammelbesprechungen. Ungarische Krisenlitteratur. I.

Lázár L. Cs.: Die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. *Gáthy I.:* Die Arbeitsgesellschaft. *Dr. Péchy H.:* Neokapitalismus. *Dr. Rudolf L.:* Das Problem der Arbeitslosigkeit. *Stark S.:* Die wirtschaftliche Auferstehung Europas. (Heller W.)

Bücherbesprechungen ... 636

Gomperz, Ervin: Die wirtschaftlichen Wirkungen der Zollverbände. (é. a.) — *Sajóhelyi, St.:* Der Wert des Ertrages des ungarischen Ackerbaus im Jahre 1931. (é. a.) — *Gesztelyi-Nagy, Ladislaus:* Das ungarische Gehöft. (Mattyasovszky N.) — Bericht über die Tätigkeit des Landeskreditschutzvereins im Jahre 1931. (Sipos A.) — *V. G. Kale:* Problems of world economy. (H. F.) — *Hutton, D. Graham:* Nations and the Economic Crisis. (Buday K.) — *Marschak, Jakob:* Die Lohndiskussion. (Keményffi J.) — *Stark, Dr. Johann:* Der Kapitalexport und seine Rückwirkungen auf das kapitalausführende Land. (Varga I.) — Währung und Wirtschaft. (Varga I.) — *Gumperz, Julian:* Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten. (Varga I.) — *Einzig, Paul:* The Tragedy of the Pound. (Keviczky L.)

Ausländische Zeitschriften ... 657

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. (K. V.) — Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 75. KÖTET, 11. SZÁM

NOVEMBER
HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Lipták László: Az összeomlási elmélet fejlődése és birálata ... 757
Frisch Ferenc: A várakozási idő a szociális biztositás technikájában ... 792

Közlemények

Prileszky Pál: A Papen-terv ... 814
Kardos Béla: A vámháboru hatása a Felvidék gazdasági életére és a cseh-szlovák fizetési mérlegre ... 819

Irodalom ... 825

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *Az autarkia kérdése a német röpirat-irodalomban.*

Werner Sombart: Die Zukunft des Kapitalismus. *Schacht, Hjalmar:* Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. *L. Wilhelm Röpke:* Weltwirtschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. *Herbert v. Beckerath* und *Fritz Klein:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit. „Autarkie ?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange. Prof. M. J. Bonn:* Kapitalismus oder Feudalismus? (Mátyásné Marton Clementin.)

Könyvismertetések ... 829

Der internationale Kapitalismus und die Krise. (Lipták László.) — *Fried Ferdinand:* Das Ende des Kapitalismus. (Cs. Szabó László.) — *Asch Sylvain:* Monnaie et Finance. (Tóth József.) — A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. (Vincze Frigyes.) — *Dr. Pfisterer Lajos:* Megelőző embervédelem a Társadalombiztositásban. (Teszársz Géza.) — Société des Nations: Apercu de la production mondiale 1925—1931. (Láng János.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1932. (Szigeti Gyula.) — *Schweiger Georges:* Le Chemin de Fer et l'Automobile en Suisse. (Makay István.) — *Blaskovits Zoltán:* A kartellek kialakulása és hatása a kapitalista világgazdaságban. (Lipták László.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 845

Revista italiana di statistica economia e finanza. (Cs. P.) — Revue d'Économie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 848

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.
A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 15). Telefon: Aut. 57-8-64.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kézirataikat beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVI. ÉVFOLYAM 1932 75. KÖTET, 12. SZÁM

DECEMBER HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Theiss Ede: Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban ... 849

Diczig Alajos: A forgalom általános megadóztatásának rendszerei ... 883

Közlemények

K. Nagy Dénes: Gazdaság és technika ... 906

Pálinkás András: A német munkanélküli segélyezés alapelveinek változása 912

Irodalom ... 916

Csoportos és összefoglaló ismertetések. *Német tudósok a balkáni birtokreformról.*

Sering M.: Die agrarischen Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa.

Hollmann A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. (Németh József.†)

Könyvismertetések ... 923

Gávai Gaal Jenő: Nemzetgazdasági és szoziálpolitikai válogatott tanulmányainak ujabb rendszeres gyüjteménye. (Vig Albert.) — *Rajniss Ferenc, Trettina Jenő, Mandorff Emil dr., Acsay Tihamér dr.:* A magyar értelmiség válsága. (Lipták László.) — *Farkasfalvy Sándor:* A budapesti gyárak üzemi és termelési statisztikája. (Szántó Emil.) — A Magyar Vámpolitikai Központ: Jelentés az 1932 november 7-iki rendes közgyülésre. (Jónás Magda.) — Comptabilité Agricole, Recueil de statistiques pour 1928—29. (Prack László.) — *Barou N.:* Russian Cooperative Banking. (Lipták László.) — *Prokopovics, S. N. Prof.:* Mzda prumyslovych delniku ve Sväzu SSSR *Georgievskij, P. Dr. Prof.:* Národni hospodarstvi SSSR v roce 1931 a krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931.) (Kardos Béla.)

Külföldi folyóiratok szemléje ... 938

Revue d'Économie Politique. (Cs. P.) — The Journal of Political Economy. (P. I.) — Political Science Quarterly. (P. I.)

Magyar Közgazdasági Társaság ... 943

Helyreigazitás ... 944

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Megjelenik havonta. Előfizetési ára **24** P. Egyes szám ára **3** P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*, a nyomdáért *Kertész Árpád* igazgató felelős.

A

KOZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik havonként körülbelül 5—6 ívnyi terjedelemben.

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak tagsági illetményeik fejében jár.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők (I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: Aut. 59-6-41. Segédszerkesztő: K. NAGY DÉNES, a Magyar Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Bimbó-utca 15). Telefon: Aut. 57-8-64.

A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket **lehetőleg géppel** és a papirosnak csak **egyik oldalára irva** kérjük a szerkesztőség címére. Már a **kézirat beküldésekor csatolandó annak rövid tartalmi kivonata** a Szemle németnyelvü melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség gondoskodik. A kiszedett cikkek **kefelevonatát** ellenőrzés és kijavitás végett a szerzők kivánságára elküldjük. Kérjük azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül való visszaküldését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavitásán kivül nagyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szövegében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdijból levonjuk. **Különlenyomatokra** vonatkozó kivánság a kéziraton megjelölendő.

Kérelem munkatársainkhoz.

Ujabban a szakirodalomban, de a napi sajtóban is mindinkább lábrakap az a rossz szokás, hogy az irók szivesebben használnak idegen szavakat olyankor is, amikor megfelelő jó magyar kifejezés áll rendelkezésükre. A Közgazdasági Szemle szerkesztősége mindig igyekszik a hozzájuttatott kéziratokat a tiszta magyarság szempontjából is átvizsgálni s az idegen szavak helyébe magyarokat illeszteni, de — különösen fiatalabb munkatársai részéről — sokszor olyan kéziratok kerülnek eléje, hogy azoknak a helyes magyar szóhasználat és nyelvi tisztaság szempontjából való átjavitása nem egyszer szinte ujból való megirásukat teszi szükségessé. Ez a részben szellemi kényelmességből, részben a nyelvnek mint nemzeti kincsnek sajátos értékei iránt táplált közömbösségből eredő pongyolaság annál kevésbé menthető, mert a magyar közgazdasági irodalom érdemes munkásai ugyszólván minden közgazdasági fogalmat kitünő és megfelelő magyar szóval tudtak és tudnak kifejezni. Tisztelettel felkérjük tehát munkatársainkat, hogy kéziratait beküldés előtt a helyes magyarság és nyelvi tisztaság szempontjából is sziveskedjenek átvizsgálni s a közgazdaságtannak a magyar irály és nyelv szempontjából való ápolását és fejlesztését is egyik tudományos feladatuknak tekintsék.

A szerkesztőség.

LVIE ANNÉE
DECEMBRE 1932
VOL. 75, NO 12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Theiss E.: Le facteur de temps dans l'économie pure ... 849
Diczig A.: Systêmes de la taxe sur le chiffre d'affaires ... 883

Notes

K. Nagy D.: L'économie et la technique ... 906
Pálinkás A.: Changement des principes de l'assurance-chommage en Allemagne ... 912

Litterature ... 916

Analyses et critiques. *Ouvrages allemands sur la réforme agraire des États Balcaniques.*

Sering M.: Die agrarische Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa.
Hollmann A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. (Németh J.†)

Revue des livres ... 923

Gávai Gaál J.: Recueil des études d'économie politique. (Vig A.) — *Rajniss F., Trettina J., Mandorff E. dr., Acsay T. dr.:* La crise de la classe intellectuelle en Hongrie. (Lipták L.) — *Farkasfalvy A.:* Statistique des usines industrielles de Budapest. (Szántó E.) — Rapport du Bureau Central Hongrois de la politique douanière. (Jónás M.) — Comptabilité Agricole, Recuil de statistiques pour 1928—29. (Prack L.) — *Barou N.:* Russian Co-operative Banking. (Lipták L.) — *Prokopovics, S. N. Prof.:* Mzda prumyslovych delniku ve Svàzu SSSR *Georgievskij, P. Dr. Prof.:* Národni hospodarstvi SSSR v roce 1931 s krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931). (Kardos B.)

Revue des périodiques étrangères ... 938

Revue d'Économie Politique. (Cs. P.) — The Journal of Political Economy. (P. I.) — Political Science Quarterly. (P. I.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 943

JAHRGANG LVI
DECEMBER 1932
BAND 75 HEFT 12

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Theiss E.: Das Zeitmoment in der exakten Nationalökonomie ... 849
Diczig A.: Systeme der allgemeinen Umsatzbesteuerung ... 883

Mitteilungen

Kisléghi Nagy D.: Wirtschaft und Technik ... 906
Pálinkás A.: Wandlungen in den Grundprinzipien der deutschen Arbeitslosenversicherung ... 912

Litteratur ... 916

Sammelbesprechungen. *Deutsche Gelehrte über die Bodenreformen des Balkans.*
Sering M.: Die agrarische Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa.
Hollmann A. H.: Agrarverfassung und Landwirtschaft Jugoslawiens. (Németh J.†)

Einzelbesprechungen ... 923
Gávai Gaál J.: Neue systematische Sammlung ausgewählter wirtschaftlicher und sozialpolitischer Studien. (Vig A.) — *Rajniss Ferenc, Trettina Jenő, Mandorff Emil dr., Acsay Tihamér dr.:* Die Krise der Intelligenz Ungarns. (Lipták L.) — *Farkasfalvy Alexander:* Betriebs- und Produktionsstatistik der Budapester Fabriken. (Szántó E.) — Bericht der Ungarischen Zollpolitischen Zentrale. (Jónás M.) — Comptabilité Agricole, Recueil de statistiques pour 1928—29. (Prack L.) — *Barou N.:* Russian Cooperative Banking. (Lipták L.) — *Prokopovics, S. N. Prof.:* Mzda prumyslovych delniku ve Svazu SSSR *Ge rgievskij, P. Dr. Prof.:* Národni hospodarstvi SSSR v roce 1931 s krátkym prehledem jeho rozvoje za deset let (1921—1931). (Kardos Béla.)

Ausländische Zeitschriften ... 938
Revue d'Economie Politique. (Cs. P.) — The Journal of Political Economy. (P. I.) — Political Science Quarterly. (P. I.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 943

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.

LVIE ANNÉE
NOVEMBRE 1932
VOL. 75, NO 11

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DIS SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR:
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

Lipták L.: Remarques critiques sur la theorie marxiste de la revolution sociale ... 757
Frisch F.: Le facteur de temps dans la technique de l'assurance sociale 792

Notes

Prileszky P.: Le projet Papen ... 814
Kardos B.: L'effet de la guerre douanière sur le commerce et sur la balance des comptes de la Czeho-Slovakie ... 819

Litterature ... 825

Analyses et critiques. *Le problème de l'autarchie dans la litterature allemande de brochures.*

Werner Sombart: Die Zukunft des Kapitalismus. *Hjalmar, Schacht:* Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. *L. Wilhelm Röpke:* Weltwirtschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. *Herbert v. Beckerath* und *Fritz Klein:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit. „Autarkie?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange. Prof. M. J. Bonn:* Kapitalismus oder Feudalismus? (Mátyás-Marton Clementin.)

Revue des livres ... 829

Der internationale Kapitalismus und die Krise. (Lipták L.) — *Fried Ferdinand:* Das Ende des Kapitalismus. (Cs. Szabó L.) — *Asch Sylvain:* Monnaie et Finance. (Tóth J.) — Statistique des étudiants des hautes écoles en 1930/31. (Vincze F.) — *Dr. Pfiszterer L.:* La prévention dans l'assurance sociale. (Teszárs G.) — Société des Nations: Aperçu de la production mondiale 1925—1931. (Láng J.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1932. (Szigeti Gy.) — *Schweiger Georges:* Le Chemin de Fer et l'Automobile en Suisse. (Makay I.) — *Blaskovits Z.:* Les cartels dans le capitalisme. (Lipták L.)

Revue des périodiques étrangères ... 845

Revista italiana di statistica economia e finanza. (Cs. P.) — Revue d'Économie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Société Hongroise d'Économie Politique ... 848

JAHRGANG LVI
NOVEMBER 1932
BAND 75 HEFT 11

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

Lipták L.: Die Entwicklung der Zusammenbruchstheorie und ihre Kritik 757
Frisch F.: Die Wartezeit in der Sozialversicherung ... 792

Mitteilungen

Prileszky P.: Der Papen-Plan ... 814
Kardos B.: Das Einwirken des Zollkrieges auf das Wirtschaftsleben der abgetrennten oberungarischen Gebiete und auf die tschechoslowakische Zahlungsbilanz ... 819

Litteratur ... 825

Sammelbesprechungen. *Die Frage der Autarkie in der deutschen Flugschriften-Literatur.*

Werner Sombart: Die Zukunft des Kapitalismus. *Hjalmar, Schacht:* Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik. *L. Wilhelm Röpke:* Weltwirtschaft eine Notwendigkeit der deutschen Wirtschaft. *Herbert v. Beckerath* und *Fritz Klein:* Autarkie oder internationale Zusammenarbeit. „Autarkie?" Fünf Vorträge von *Karl Brandt, Walter Eucken, Wilhelm Gerloff, Rudolf Löb, Karl Lange. Prof. M. J. Bonn:* Kapitalismus oder Feudalismus? (Mátyás-Marton Clementin.)

Einzelbesprechungen ... 829

Der internationale Kapitalismus und die Krise. (Lipták L.) — *Fried Ferdinand:* Das Ende des Kapitalismus. (Cs. Szabó L.) — *Asch Sylvain:* Monnaie et Finance. (Tóth J.) — Statistik der ungarischen Hochschüler im Jahre 1930/31. (Vincze F.) — *Dr. Pfisterer Lajos:* Präventiver Menschenschutz in der Sozialversicherung. (Teszársz G.) — Société des Nations: Aperçu de la production mondiale 1925-1931. (Láng J.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1932. (Szigeti Gy.) — *Schweiger Georges:* Le Chemin de Fer et l'Automobile en Suisse. (Makay I.) — *Blaskovits Z.:* Die Ausbildung der Kartelle und ihre Wirkung in der kapitalistichen Weltwirtschaft. (Lipták L.)

Ausländische Zeitschriften ... 845

Rivista italiana di statistica economia e finanza. (Cs. P.) — Revue d'Économie Politique. (Cs. P.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft ... 848

Légrády Testvérek nyomdai műintézete, Budapest, V., Vilmos császár-ut 78.